

Ana Britannica

11

Duv
Eup

E

Hürriyet

AnaBritannica
GENELKÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ

AnaBritannica

GENEL KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ

Cilt 11

HÜRRİYET'İN OKURLARINA ARMAĞANIDIR.

ANAYAYINCILIK A.Ş. VE ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA, INC.
İŞ BİRLİĞİ İLE YAYIMLANMAKTADIR

Encyclopædia Britannica (Chicago)

Robert P.Gwinn
Yönetim Kurulu Başkanı

Peter B.Norton
Başkan

Fred H.Figge, Jr.
Başkan Başyardımcısı

AnaBritannica (İstanbul)

Nazar Büyüm
Yönetim Kurulu Başkanı

Sadun Sönmez
Genel Müdür

Dr.Cihan Belen
Genel Müdür Yardımcısı

Encyclopædia Britannica

First Edition 1768-1771
Second Edition 1777-1784
Third Edition 1788-1797
Supplement 1801
Fourth Edition 1801-1809
Fifth Edition 1815
Sixth Edition 1820-1823
Supplement 1815-1824
Seventh Edition 1830-1842
Eighth Edition 1852-1860
Ninth Edition 1875-1889
Tenth Edition 1902-1903

Eleventh Edition
© 1911
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Twelfth Edition
© 1922
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Thirteenth Edition
© 1926
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Fourteenth Edition
© 1929, 1930, 1932, 1933, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943,
1944, 1945, 1946, 1947, 1948, 1949, 1950, 1951, 1952, 1953, 1954,
1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964,
1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Fifteenth Edition
© 1974, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985,
1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994
By Encyclopædia Britannica, Inc.

© 1994
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Copyright under International Copyright Union
All rights reserved under Pan American and
Universal Copyright Conventions
by Encyclopædia Britannica, Inc.

AnaBritannica

© 1986, 1992, 1993, 1994

Her hakkı saklıdır. Yazılar ve görsel malzemeler, izin alınmadan,
tümüyle ya da kısmen yayımlanamaz, kullanılamaz. Süreli yayınlarda
(günlük, haftalık, onbeş günlük, aylık gazete ve dergiler)
kısa alıntılar, kaynak gösterilerek kullanılabilir.

ISBN 975-7760-01-3

93.34.Y.0012.3

Ana Yayıncılık ve Sanat Ürünlerini Pazarlama Sanayi ve Ticaret A.Ş.
Büyükdere Caddesi, Üçyol Mevkii, 57, 80725 Maslak, İstanbul

Yapım ve Baskı: Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik AŞ, İstanbul
R. Oldenbourg Graphische Betriebe, Münih

AnaBritannica
Ana Yayıncılık AŞ Adına Sahibi
Nazar Büyüm

EDİTÖRLER KURULU
Philip W. Goetz, *Başkan*
Encyclopædia Britannica Genel Yayın Yönetmeni, Chicago
Prof.Dr.Çiğdem Kağıtçıbaşı
Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul
Dr. Andrew Mango
BBC Fransa ve Güneydoğu Avrupa Yayınları Eski Müdürü, Londra
Prof.Dr.İlhan Tekeli
Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara
Prof.Dr.Nur Yalman
Harvard Üniversitesi, Cambridge (ABD)

DANIŞMA KURULU
Prof.Dr.Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Başkan*, Doç.Dr.Murat Belge, Prof.Dr.Şerif Mardin, Prof.Dr.İlhan Tekeli

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Dr.Gürel Tüzün

GENEL YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Cenap Nuhrat

YAYIN KURULU
Dr.Gürel Tüzün, *Başkan*, Mehmet Aközer, Hasan Kuruyazıcı, Cenap Nuhrat, Ayla Ortaç

YAZI KURULU
Aydan Bulutgil, Fahrettin Çiloğlu, Nurettin Elhüseyni, Çiğdem Karabağlı, Muhittin Karkın

YAYIN KURULU SEKRETERİ
Hüsnüye Özdemir

REDAKSİYON KURULU
Atilla Aksel, Engin Alçora, Vesile Buket, Atay Eriş

ARAŞTIRMA
Nalan Barbarosoğlu, Uğur Canbilen, Gülay Eriş, Şevki Evrendilek, Celal Kolay, Sema Köksal, Eray Oral

DİL VE YAZIM DANIŞMANLARI
Ömer Asım Aksoy, Memet Fuat

GÖRSEL MALZEME
Şükran Ayyıldız, Haydar Çalkın, Ferda Erentürk, Mustafa Kaşıkçı, Erol Taşkent

ARŞİV
Yasemin Eraygen, Uygur Erol

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Çiğdem Karabağlı

YÖNETİM SEKRETERİ
Özcan Akkan

SANAT DANIŞMANI
Bülent Erkmen

TEKNİK DANIŞMAN
Yücel Uzmen

TEKNİK KOORDİNATOR
Sefa Esenyel

BİLGİ İŞLEM
Derya Köroğlu, *Danışman*, Hakan Gönenli

BİLGİ İŞLEM-DİZGİ
Mustafa Balaban, Saliha Bilginer, Ali Türkmen, Demet Yılmaz

DÜZELTİ
Nur Arkan, Selçuk Onur, Nurettin Pirim, Ecmel Tanyel, Eyüp Yıldırım

TİCARET MÜDÜRLÜĞÜ
Nusret Şumlu, *Müdür*
Mehmet Altuntaş, Gürsel Geyik, Zerin İçli, Alaattin Okurcan, Adnan Saatçi, Gülten Sadef, Aliye Şimşek

MUHASEBE MÜDÜRLÜĞÜ
Rana Rendantiyen, *Müdür*
Nilgün Aydın, Alihan Ereörnek, Olcay Işık, Sema İşçen, Soner Ünlüer

GENEL HİZMETLER
Filiz Erol, Mustafa Turan

ANABRITANNICA'NIN HAZIRLANMASINA VE YAYIMINA KATKIDA BULUNANLAR

DANIŞMANLAR

Dr. Turan Akay, Prof.Dr. Erdem Aksoy, Doç.Dr. Ömür Akyüz, Prof.Dr. Ali Alpaslan, Prof.Dr. Necla Arat, Prof.Dr. Zeki Aslan, Prof.Dr. Ülkü Azrak, Prof.Dr. İsmet Baran, Prof.Dr. Cem Behar, Dr. Halil Berktaş, Dr. Kürşat Bozkurt, Prof.Dr. Önder Bilgi, Doç.Dr. Çetin Bolcal, Doç.Dr. Reşit Canbeyli, Prof.Dr. Nezih Canitez, Prof.Dr. Cevat Çapan, Doç.Dr. Yavuz Çotuk, Doç.Dr. Jale Erzen, Doç.Dr. Caner Fidaner, Memet Fuat, Doç.Dr. Semra Germaner, Prof. Gönül Gökdoğan, Doç.Dr. Güney Gönenc, Prof.Dr. Dincer Gülen, Suna Güler, Doç.Dr. Osman Gürel, Prof.Dr. Bozkurt Güvenç, Doç. Özer Kabaş, Fikret Karakaya, Doç.Dr. Dursun Koçer, Hayim Eliyezer Kohen, Mangeli Kiokosky, Doç.Dr. Nurettin Meriş, Atilla Odabaş, Prof.Dr. Eren Omay, Prof.Dr. Oğuz Onaran, Prof.Dr. Oğuz Oyan, Prof.Dr. Ayla Ödekan, Ahmet Özalp, Sarper Özsan, Kevork Pamukciyan, Ali G. Pasiner, Dr. Mehmet Rifat, Prof.Dr. Kemali Saybaşı, Selim Somçağ, Dr. Sotiri Tataridis, Prof.Dr. Metin Tuncel, Dr. T. Bedirhan Üstün, Doç.Dr. Ayşegül Yüksel

YAZIM VE ARAŞTIRMA

Prof.Dr. Haluk Abbasoğlu, Erhan Acar, Seyit Ali Ak, M.Nuri Akbayar, Renan Akman, Burçin Aktan, Prof. Filiz Ali, Erdal Alover, Dr. Şahin Alpay, Dr. Üstün Alsac, İbrahim Altınsay, Çağatay Anadol, Fahri Aral, Emine Özden Arıkan, Prof.Dr. Güven Arsebük, Hilmi Artan, Dr. Oruç Aruoba, Dr. Zeynep Aruoba, Hasan Ataol, İtir Ay, Osman Bahadır, Levon Bahkçioğlu, Haluk Barışcan, Taciser Belge, Murat Buket, Nurtan Bulutgil, Sema Bulutsuz, Cüneyt Cebenoyan, Doç.Dr. Nur Centel, Doç.Dr. Tankut Centel, Binnur Çakır, Vural Çakır, Vedat Çakmak, Raşit Çavaş, Sevdâ Çavaş, Besim Çeçener, S. İnci Çelikkıran, Dr. Feride Çiçekoğlu, Yusuf Çotuksöken, Özden Dilek, Prof.Dr. Ali Dinçol, Kemal Doğan, Kemal Durmaz, Ayşe Efe, Peri Efe, Dr. Levent Efe, Alev Er, Oktay Etiman, Sermin Evrendilek, Şevki Evrendilek, Yaşar Gedikoğlu, Ülge Göker, Dr. Ergun Gökten, Dr. Orhan Gölbaşı, Alper Görmüş, Doç.Dr. Adil Güner, Nurdan Gürbilek, Keremcan Gürses, Roza Hakmen, Doç.Dr. Şükrü Hanioglu, Prof.Dr. Doğan Hasol, Dr. Levent Kayaalp, Zühal Kayaalp, Dr.Mine Kazmaoğlu, Zeynep Kınık, Remzi Hakan Kır, Orhan Koçak, Ahmet Kotil, M. Sabri Koz, Sema Köksal, Yavuz Kösemen, Murat Kural, Turgay Kurtsoy, Prof.Dr. Nilüfer Kuruyazıcı, Dr. Şule Kut, Dr. Gün Kut, Ertuğrul Kürkçü, Ardaş Margos, Doç.Dr. Barış Mater, Tacettin Neciboğlu, Tan Oral, Dr. Baskın Oran, Semih Oran, Doç.Dr. Sinan Ömeroğlu, Muzaffer Öktem, Metin Övet, Doç.Dr. Mehmet Özdoğan, Ülkü Özen, Dr. Şirin Özesen, Korâl Özgül, Rüya Özkalkan, Doç.Dr. Yılmaz Özkan, Sedef Öztürk, Dilek Paksoy, Ayşegül Parmaksızoğlu, Gülin Pazaroğlu, Hilda Hülya Potuoğlu, Doç.Dr. Yavuz Sabuncu, Necdet Sakaoğlu, Yurdanur Salman, Dr. Nail Satlıgan, Şebnem Sayhan, Erhan Sertbaş, Prof.Dr. Veli Sevin, Işık Sirman, Tanık Sipahi, Gün Soysal, Prof.Dr. Sinan Sönmez, M.Halim Spatar, Şen Süer, Doç.Dr. Sabri Sümer, Cemal Süreya, Doç.Dr. Gencay Şaylan, Doç.Dr. Ataman Tangör, Özkan Taner, Doç.Dr. Bülent Tanör, Emin Tannıyar, Dr. Uğur Tanyeli, Dr. İştâ Tarhanlı, Yrd.Doç.Dr. Turgut Tarhanlı, Melek Taylan, Sabri Tekay, Aygen Tezcan, Prof. Dr. Zafer Toprak, Meltem Tulgar, Sevgi Tuncer, Doç.Dr. Mete Tunçay, Kemal Tunusluoğlu, Harun Turgan, Dr. Aydın Uğur, İnci User, Oral Ülkümen, Özer Üstel, Galip Yalman, Füsün Yaraş, Nuran Yavuz, İsmail Yerguz, Ayfer Yıldırım, Doç.Dr. Necmi Yüzbaşıoğlu, Necmi Zeka

DESTEK HİZMETLERİ

Davut Akbayır, Canset Aksel, Huriye Alpdoğan, Mehmet Altun, Ömer Arakon, Mehmet Atay, Mehmet Babacan, Serap Bahadır, Şöhret Baltaş, Ahmet Birsin, Murat Cankocak, Nazan Ciniç, Bülent Coşkun, Fatma Çaylak, Münevver Çaylak, Hatice Çelebi, Seyhun Çelik, Ergül Çetin, Nuray Çobancoğlu, Kevser Çoruh, Yavuz Dalar, Rıza Doğan, Canan Duran, Gönül Engin, Sevinç Engin, Elif Erim, Dursun Eser, Hatime Eser, Serpil Eyidoğan, Gül Genç, Erdoğan Geyik, Gürsel Geyik, Levent Geylan, Ercan Güngöroğlu, Kamil Gürgül, Dursun Hatko, Mahmure İleri, Suphi İleri, Derya Yücel İncesagır, Hüseyin Karayılmaz, Kralbi Karden, Kudret Köksal, Ülkü Nugay, Cengiz Okatan, Hakkı Oran, Meltem Öneş, Celal Özcan, Songül Özdemir, Nimet Özdemir, Dilek Özding, Şermin Öztürk, Muazzez Pervan, Birol Sancar, Gürhan Sodan, Mustafa Şahin, Nurten Şenay, Elvan Şenlen, Ali Şimşek, Aliye Şimşek, Hilmi Şimşek, İbrahim Şimşek, Gül Şirin, Ayten Targan, Akif Toprak, Şahika Tosuner, K. Tülin Turan, Ali Türkmen, Nihal Uygur, Sermet Ünel, Emre Ünsev, Kadir Ünver, Dalita Yazıcıyan, Ayşe Yetmen, Nuriye Yıldırım, Filiz Yıldız, Gülay Yılmaz

ANSİKLOPEDİNİN DÜZENLENMESİNE İLİŞKİN AÇIKLAMALAR

Madde başlıklarının yazımı

Latin alfabesi kullanan ülkelerdeki kişilerin, doğal oluşumların ve kentlerin adları kural olarak özgün yazımlarıyla verilmiş, bu yazımda Türkçede kullanılmayan ayırt edici işaretler de korunmuştur.

Türkiye'de yaygın biçimde bilinen adın özgün addan farklı olması durumunda (Londra/London, Brüksel/Bruxelles örneklerinde olduğu gibi), yaygın olarak bilinen ad kullanılmıştır.

Latin alfabesi kullanmayan ülkelerdeki kişi, doğal oluşum, kent ve kurumların yazımında kural olarak, sözkonusu alfabelerdeki harflerin Türkçedeki fonetik karşılıklarını temel alan transkripsiyon yöntemi uygulanmıştır.

Kiril alfabesi ile yazılmış özel adların Latin alfabesi ile yazımında, bir alfabeldeki harflerin öbüründeki alfabetik karşılıklarını temel alan transliterasyon yöntemine başvurulmuştur.

Çince kökenli sözcüklerin Latin harfleriyle yazımında, günümüzde yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanan Pinyin sisteminden yararlanılmış, eskiden kullanılmakta olan Wade-Giles sistemine göre yazımları gönderme maddesi olarak düzenlenmiştir. Örnek:

A-pao-chi bak. Abaoji

Abaoji

Çince sözcüklerin okunuşu konusunda okura yardımcı olmak amacıyla, her iki transkripsiyon sistemindeki hecelerin nasıl okunacaklarını gösteren tablo Çin dilleri maddesinde verilmiştir.

Kişi adları kural olarak önce soyadı, sonra ilk ad olarak verilmiş, ikisi birbirinden virgülle ayrılmıştır.

Osmanlı döneminin ünlü kişileri ilk adlarına göre sıralanmış, lakapları ayrıç içinde büyük harfle verilmiştir. Örnek:

Abdullah Cevdet

Abdullah Efendi (YENİŞEHİRLİ)

Uzakdoğulu (Çinli, Japon, Vietnamlı vb) ünlü kişilerin soyadı önce, ilk adı sonra verilmiş, bunlar virgülle ayrılmamıştır. Örnek:

Abe Isoo

Abe Masahiro

Kişi adlarının kullanılmayan parçaları soyadını izleyen virgülden sonra ayrıç içinde verilmiştir. Örnek:

Aalto, (Hugo) Alvar (Henrik).

Soyadı soyluluk unvanı ile ilgili olan kişilerde soyluluk unvanı, kural olarak kişinin soyadından sonra ayrıç içinde verilmiştir. Örnek:

Aberdeen (4.Kontu), George Hamilton-Gordon

Alba (3.Dükü), Fernando Álvarez de Toledo y Pimentel

Günümüzde varlıklarını başka bir adla sürdüren tarihi yerleşim yerleri bugünkü adlarıyla verilmiş, geçmişteki özgün adları gönderme başlığı olarak düzenlenmiş, bugün var olmayanlar ise geçmişteki adlarında verilmiştir.

Yön belirten sıfatlar özgün adın bir parçası ise özgün yazımıyla verilmiş, değilse Türkçeleştirilmiştir (East Lansing, East Chicago, ama East Africa değil Doğu Afrika).

Eğitim ve sanat kurumları ile uluslararası kuruluşların adları, çeviri anlam kaybına neden olmuyorsa Türkçeleştirilerek maddeler Türkçe başlık altında verilmiş, özgün yazımlar gönderme başlığı olarak düzenlenmiştir. Bu tür kurum ve kuruluşlar metin içinde de başlıktaki biçimleriyle yer almış, ayrıç içinde bilinen özgün kısaltılmış ad verilmiştir. Örnek:

British Museum

Museo Nacional de Historia bak. Ulusal Tarih Müzesi

Ulusal Tarih Müzesi

Şirketler kural olarak özgün adlarında verilmiş, gerektiğinde ayrıç içine Türkçe çevirisi konmuştur.

Metinlerde öykü, şiir, makale, resim, heykel, şarkı gibi yapıtlar (" ") işaretleri arasında ve resim, heykel dışında kalanlar özgün yazımlarıyla verilmiş, yayın tarihleri ile Türkçe çevirileri ayrıç içine alınmıştır. Yapılar kural olarak Türkçe verilmiştir.

Bütün öbür yapıtlar özgün adlarıyla ve italik olarak yazılmış, yayım tarihleri ile Türkçe karşılıkları ayrıç içine alınmıştır. Türkçeye çevrilip yayımlanmış yapıtların adı italik olarak, yayım tarihi de ayrıç içinde en sonda verilmiştir. Örnek.

Fri Felt (1905; Özgür Çayırar)

Leyendas de Guatemala (1930; *Guatemala Efsaneleri*, 1967)

Metinlerde, kişilerin doğum ve ölüm yerleri yaşadıkları çağdaki özgün adlarıyla, bütün tarihler miladi takvime göre verilmiştir.

Alfabetik sıralama

Ansiklopedide yer alan kişi, yer, kavram ve kurumlara ilişkin maddelerin başlıkları Türkçe alfabetik sırada verilmiş, Türkçe alfabede bulunmayan harfler Latin alfabesindeki sıralarında alınmıştır. Bu sıralamada kesme işareti ('), aksanlar ve öbür ayırt edici işaretler dikkate alınmamıştır.

İki başlık arasındaki tek fark bir ayırt edici işaret ise, bu işaretin olmadığı başlık sıralamada öne alınmıştır. Türelü (-) sözcükler iki ayrı sözcük olarak alınmış ve ilk sözcüğe göre sıralanmıştır.

Bir sayı ile başlayan başlıklar, sayı açık olarak yazılmış gibi alfabetik sıraya konmuştur. Sayının başlığın sonunda olması durumunda, sıralama küçük sayıdan büyüğe doğru yapılmıştır.

"Mac", "Mc" ya da "M" ile başlayan özel adlar "Mac" olarak alınmış ve adın "Mac"ı izleyen parçasına göre sıralanmıştır.

McCarey, (Thomas) Leo

MacCarthy Adası

M'Clure Boğazı

McCoy, Sir Frederick

Aynı biçimde yazılan başlıkların sıralanması kişiler, yerler, kavram, kurum ve nesneler biçiminde yapılmıştır. Aynı adı taşıyan kişiler hükümdarlar, papalar, azizler ve öbür kişiler biçiminde sıralanmıştır. Yazımları aynı olan hükümdarlar ülkelerine göre gruplanmış ve her ülke içinde tahta çıkış sıralarına göre, öbür kişiler ise doğum tarihlerine göre sıralanmıştır.

Yazımı aynı olan yerleşim yerleri ülkelerine göre gruplanmış ve her ülke içinde yönetim birimleri sıralamasındaki yerlerine göre büyüktan küçüğe doğru sıralanmıştır.

Alfabetik sıralama harf değil, sözcük esasına göre yapılmıştır. Bir ya da daha çok harften oluşabilen sözcük kendisinden sonra gelen sözcükten bir boşlukla ayrılmıştır. Bu sıralamada tire (-) ve bölü (/) işaretleri de boşluk olarak değerlendirilmiştir. Nokta (.) sözcüğün parçası sayılmış ve alfabetik sıralamada Z'den ve onu izleyen (&) işaretinden sonra alınmıştır.

a cappella

A-cheng

A-erh-chin Shan

a posteriori bilgi

A vitamini

A&P

A. Kadir

AA

Aachen

Göndermeler

Gönderme maddeleri, okurun herhangi bir madde metnini daha iyi anlamasına, o konuda daha fazla bilgi edinmesine yardımcı olacak biçimde düzenlenmiştir. Bir metinde geçen ve ansiklopedide ayrı bir başlık olarak bulunan sözcük ya da özel ad bu açıdan önem taşıyorsa, arkasına (*) işareti konmuş, tamamlayıcı ve ek bilginin hangi başlıklar altında bulunacağı metin içinde ya da sonunda ayrıca belirtilmiştir. Okurun konuyla ilgili bilgilere kolayca ulaşmasını sağlamak amacıyla, bir sözcüğün ya da özel adın farklı yazımları da gönderme başlığı olarak düzenlenmiştir.

KISALTMALAR

AB	Limited Şirket (<i>İsveççe: aktielbolag, aktielbolaget</i>)	Kom.Şrt.	Komandit Şirket(i)
ABD	Amerika Birleşik Devletleri	Ktp.	Kütüphanesi
ADC	Alman Demokratik Cumhuriyeti	kW	kilowatt
AFC	Almanya Federal Cumhuriyeti	kW-sa	kilowatt saat
AG	Anonim Şirket (<i>Almanca: Aktiengesellschaft</i>)	Ltd.	Limited
age	adı geçen eserde	lb	libre
AM	Genlik Modülasyonu	lt	litre
AO	Anonim Ortaklık	m	metre
AŞ	Anonim Şirket	m.	madde
ay	aynı yerde	mbH	Limited (<i>Almanca: mit beschränkter Haftung</i>)
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri	mg	miligram
bak.	bakınız	MHz	megahertz
bas.	baskı, basım	MW	megawatt
baş.	başlangıç tarihi	Mij	Şirketi (<i>Hollandaca: Maatschappij</i>)
BG	Beygir Gücü	ml/sa	saatte mil
bit.	bitiş tarihi	ml	mililitre
BK	Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı	mm	milimetre
BM	Birleşmiş Milletler	no.	numara
Bşk.	Başkan	NV	Limited Şirket (<i>Hollandaca: Naamloze Vennootschap</i>)
C	Celsius	op.	opus
c.	cilt	oz	ons
Cia	Şirketi (<i>İspanyolca: Compañia; İtalyanca: Compagnia</i> <i>Portekizce: Companhia</i>)	ö.	ölümü
Cie	Şirketi (<i>Fransızca: Compagnie</i>)	örn.	örnek, örneğin
Co.	Şirketi (<i>İngilizce: Company</i>)	ös	ölümünden sonra
cm	santimetre	ÖSSC	Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
çev.	çeviri, çeviren	pA	Limited (<i>İtalyanca: per Azioni</i>)
çiz.	çizim için bakınız	pH	asitlik-alkalilik faktörü
d.	doğumu	PLC	Kamu Limited Şirketi (<i>İngilizce: Public Limited Company</i>)
da	dakika	Prof.	Profesör
D.C.	District of Columbia	Rev.	Reverend
dB	desibel	res.	resim için bakınız
der.	derleyen, derleme	S.	Aziz, Azize, Kutsal (<i>Özgün dilinde: Saint, San, Santo, Santa, Sant'</i>)
dev/da	dakikada devir	s.	sayfa
Doç.	Doçent	sa	saat
Dr.	Doktor	SA	Anonim Şirket (<i>Fransızca: Société Anonyme; İtalyanca: Società Anonima; Portekizce: Sociedade Anónima; İspanyolca: Sociedad Anónima</i>)
emk	elektromotor kuvveti	SFSC	Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti
Ens.	Enstitü, Enstitüsü	sn	saniye
eö	evlenmeden önce	SpA	Limited Şirket (<i>İtalyanca: Società per Azioni</i>)
es	evlendikten sonra	SS	Azizler, Azizeler, Kutsal (<i>İtalyanca: Santissimo, Santissima</i>)
eV	elektron Volt	SSC	Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
etk.	etkin olduğu yıllar	SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
F	Fahrenheit	St.	Aziz, Azize, Kutsal (<i>Özgün dilinde: Saint, Sankt, Sint</i>)
Fak.	Fakültesi	Sta.	Azize (<i>İtalyanca: Santa</i>)
FM	Frekans Modülasyonu	Ste.	Azize (<i>Fransızca: Sainte</i>)
ft	foot, feet	sür.	sürüyor
ft-lb	foot-libre	Şb.	Şubesi
gal	galon	tab.	tablo için bakınız
geç.	geçici sonuçlar	tah.	tahmini
GmbH	Limited Şirket (<i>Almanca: Gesellschaft mit beschränkter Haftung</i>)	TAO	Türk Anonim Ortaklığı
gr	gram	TAŞ	Türk Anonim Şirketi
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla	TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	TC	Türkiye Cumhuriyeti
H.	Hicri	ty	tarihi yok
ha	hektar	ü.	ünlendiği, ürün verdiği dönem
har.	harita için bakınız	v.	vaftizi
hd	hüküm sürdüğü dönem	vb	ve benzeri
Hz.	Hazreti	vd	ve devamı
Inc.	Şirketi (<i>İngilizce: Incorporated</i>)	vö	ve öbürleri
iy	ışık yılı	W	watt
İÖ	İsa'dan Önce	y.	yaklaşık
İS	İsa'dan Sonra	Yar.Doç.	Yardımcı Doçent
Jr.	Junior	Yar.Prof.	Yardımcı Profesör
K	Kelvin	yay.	yayımlayan
karş.	karşılaştığınız	yay.haz.	yayıma hazırlayan
kg	kilogram	yazm.	elyazması
KG	Komandit Şirket (<i>Almanca: Kommandit Gesellschaft</i>)	yb	yenilenmiş basım
kHz	kilohertz	yık.	yıkılmıştır
KK	Limited Şirket (<i>Japonca: Kabuiki Kaişu</i>)	yük.	yükseklik
km	kilometre	yy	yüzyıl
km/saat	saatte kilometre		
kol.	koleksiyon		
Kol.Şrt.	Kollektif Şirket(i)		

Kuzey İrlanda'da 17. yüzyılın ortalarında Orange prensi Willem (sonradan İngiltere kralı III. William) döneminden başlayarak yapı cephelerinde görülen siyasal içerikli halk resimlerinin Orta Avrupa geleneğinden kaynaklandığı sanılır. Londonderry'de Fountain Sokağı'ndaki "Derry Kabartması" (1920'lerin başı) adlı duvar resmi İrlanda'daki bu geleneğin bir devamıdır.

20. yüzyıla ait ilk önemli örnek ABD'nin Miami kentinde, toprak üstünden giden kanalizasyon borularını kapamak üzere 1950'lerde John St. John tarafından yapıldı.

Berlin'de bir apartmanın cephesindeki duvar resmi, Almanya
Celal Kolay

Les Grimes'in "Domuz Cenneti" (1957) adlı duvar resmiyse Los Angeles'teki Clougherty Meat Packing Company'nin yapısını örtmek üzere tasarlanmıştı. Duvar resimleri 1968 öğrenci olaylarının yarattığı karşı çıkış havasıyla da beslenerek pop sanat içinde bir dışavurum aracına dönüşerek önem kazandı. Chicago'nun güneyindeki bir gettoda William Walker'in denetimi altında gerçekleştirilen "Saygı Duvarı" adlı duvar resmi, Siyahlara haklarını savunmaları için yapılmış bir anımsatma niteliğindedir.

İngiltere'de 1970'lerde gerçekleştirilen duvar resimlerinin çoğu sanayi alanlarındaki çirkin görünümleri örtmeye yöneliktir. Bir yapının cephesi gibi çok büyük yüzeyleri kaplayan bu resimler tek bir sanatçının ürünü olabildiği gibi, çevre halkının ya da başka grupların katıldığı bir ortak çalışmayla da oluşturulabilmektedir.

duvar tırnaşıkkuşu (*Tichodroma muraria*), Güney Avrupa'dan Orta Asya'ya ka-

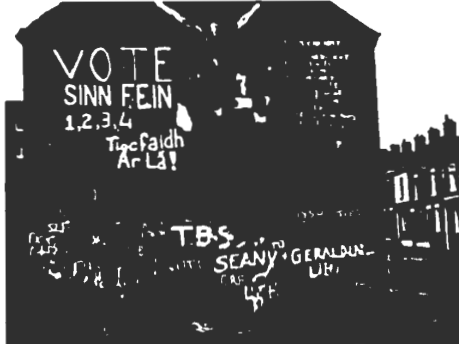
Duvar tırnaşıkkuşu (*Tichodroma muraria*)
Murrell Butler'in çizimi

dar uzanan bölgedeki dağlarda yaşayan kuş. *Passeriformes* takımının *Sittidae* familyasının en büyük üyesidir. Yaklaşık 17 cm uzunluğunda ve gri renklidir; geniş, yuvarlak, ortalarında kırmızı yama tarzında benekler bulunan siyah kanatları, uzun, ince ve aşağı doğru kıvrık bir gagası vardır. Kayalıklar üstünde böcekleri ararken kanatlarını hafifçe çarparak ani yükselişler yapar. Kışın ovalara inerek kentteki yapıların duvarlarına tırmanabilir.

Türkiye'de başta Doğu Karadeniz Dağları ve Toroslar olmak üzere çeşitli dağlarda az sayıda görülür.

duvar yazısı, GRAFFITO olarak da bilinir, (çoğul GRAFFITI), duvarlara yazılan gelişigüzel yazılara, kaba, ilkel işaret, çizim ve resimlere verilen genel ad. Yazıttan(*) farkı, onun gibi önceden tasarlanıp gerçekleştirilmemesidir. Genellikle taş ya da siva üstüne sivri bir aletle kazınır, bazen tebeşir ya da kömürle çizildiği de olur. Çok yaygın bir uygulamadır; Eski Mısır'daki bazı anıtlarda bile duvar yazıları saptanmıştır. Kaba saba karikatürlerden seçim nutuklarına ve şiir dizelerine kadar çok çeşitli konularda örneklerine rastlanır. Roma'da Porta Portese (eskiden Porta Portuensis) yakınlarında, duvarlara yazı yazılmamasını rica eden bir yazıt vardır. Bundan, duvarların görünümünü bozan karalamalardan o dönemin özel mülk sahiplerinin şikâyetçi oldukları anlaşılmaktadır.

Graffito, çeşitli alfabeleri ve bunların bozuk ve yanlış kullanımını belgelediğinden, eski yazı uzmanları için önemlidir. Arkeologlar da bir yapının tarihlenmesinde zaman zaman duvar yazılarından yararlanır. Ama graffito temel olarak dilbilimciler ve tarihçiler için önem taşır. Dilbilim açısından önemi, yörenin ve dönemin konuşma diline, yazı dilinden daha yakın olmasından ve başka dillere ilişkin bilgi içermesinden kaynaklanır. Örneğin bir Mısır sfenksi üstüne Eski Yunan askerlerinin Kıbrıs lehçesi ve

Dublin'de bir bina cephesindeki graffito örnekleri, İrlanda
ABC Ajansı

heceleriyle yazılmış adları ya da Pamfilya'dan gelen bir grup Yunanlının el-Gize'deki büyük piramide kazıdıkları adlar, o dillere ilişkin bilgi sağlar. Tarihçiler içinse graffito, sıradan insanların günlük yaşamı ile yaşadıkları dönemin gelenekleri ve kurumları konusunda ayrıntılı bilgiler içerdiğinden eşsiz değerdedir. Pompei'deki gladyatör dövüşlerine ilişkin graffito örnekleri bu açıdan büyük önem taşır.

Bu konuda en ünlü örnek 1857'de, Roma'daki Palatium Tepesinde, Gelotiana Evi'nin duvarlarında bulunan ve çarşıya gerilmiş İsa'yı karikatürize ettiği sanılan çizimlerdir (Luigi Pigorini Tarihöncesi Etnografya Müzesi, Roma İlahiyat Okulu).

Graffito çeşitli bakımlardan halk sanatının bir parçası olarak düşünülebilir. 20. yüzyılda bilinçdışının rasgele dışavurulduğu davranışlara verilen önem, kişilerin kendi ken-

dini ifade etme biçimi olarak graffito'ya duyulan ilgiyi de artırmıştır. Bazı sanatçılar yapıtlarında graffito tekniğinden esinlenmişlerdir. Graffito 1970'lerden sonra özellikle New York kentinde büyük yaygınlık kazanmış, yapıların duvarları, metro istasyonları renkli spreylele yapılmış büyük boyda, özenli graffito örnekleriyle dolmuştur. Ama bazı gruplar tarafından yenilikçi bir sanat türü olarak kabul edilen bu uygulamalar, geniş halk kitlelerinin gözünde rahatsız edici görünüm olmaktan ileri gidememiştir.

duvarsarmaşığı bak. sarmaşık

Duve, Christian René de (d. 2 Ekim 1917, Thames Ditton, Surrey, İngiltere). Belçikalı biyokimyacı ve sitoloji bilgini. Hücrede sindirim görevini üstlenen lizozomların ve hidrojen peroksit metabolizmasının oluştuğu peroksizom adlı yapının varlığını ortaya çıkardı. Bu çalışmalarından dolayı 1974 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü'nü Albert Claude ve George Palade ile paylaştı.

1949'da insülin hormonunun karaciğer dokusu üstündeki etkilerini inceleyen araştırmaları sırasında hücrenin yapı taşlarını yıkan enzimlerin etkisinde bir gecikme saptayarak, enzimlerin zarı andıran bir kılıfla kaplı olduğu sonucuna vardı. Lizozom adını verdiği bu kılıfı daha sonra elektron mikroskopunda çektiği fotoğraflarda da saptadı. Claude'un kullandığı hücre bileşenlerini ayırıştırma tekniğini, lizozomlar ve peroksizomları incelemek üzere geliştirdi.

De Duve, 1941'de mezun olduğu, 1946'da ise kimya dalında lisansüstü eğitimini tamamladığı Belçika'daki Leuven Katolik Üniversitesi'nde öğretim üyesi oldu (1947). 1962'de, hem Leuven hem de New York'taki Rockefeller Üniversitesi'ndeki araştırma laboratuvarlarının yöneticiliğini üstlendi.

Duveen (Milbank), Joseph Duveen, Baron (d. 14 Ekim 1869, Hull, Yorkshire - ö. 25 Mayıs 1939, Londra, İngiltere), uluslararası İngiliz sanat koleksiyoncusu. Başta ABD'de olmak üzere, döneminin sanat beğenileri üzerinde olağanüstü bir etki yaratmıştır.

1877'de Londra'da sanat yapıtlarının alım satımıyla uğraşan bir aile şirketi kuran Yahudi kökenli Sir Joseph Joel Duveen'in oğludur. Gençliğinde aynı işe başlayarak alışılmış ölçekleri aşan bir ticarete girişti. 1914'ten önce hem Amerika'da, hem Avrupa'da eski ustaların resimleri konusunda tam bir tekel kurdu. Şirketinin merkezinin bulunduğu New York kentinde Benjamin Altman, Henry Huntington, Joseph E. Widener, Henry Clay Frick, John D. Rockefeller ve Andrew Mellon gibi Amerikalı koleksiyoncuların koleksiyonlarını oluşturdu. Önde gelen İtalyan, Fransız, Felemenk ve İngiliz ustalara ait yapıtların Amerikan müzelerinde sergilenmesini sağladı.

İngiliz sanatına hizmetleri, Londra'daki Tate Galerisi için yaptırdığı Duveen Kanadı ve Elgin Mermerleri'nin sergilenmesi amacıyla British Museum için yaptırdığı ek galeri nedeniyle 1919'da kendisine "sir" unvanı verildi. 1926'da baronet, 1933'te de baron yapıldı. Öldüğünde erkek çocuğu olmadığından unvanları kimseye geçmedi.

Duvergier de Hauranne, Jean (d. 1581, Bayonne - ö. 11 Ekim 1643, Paris, Fransa), Jansenci hareketin kurucularından.

Belçika'nın Louvain (bugün Leuven) kentinde ilahiyat öğrenimi gördü. Ruhbanlık

onayını aldıktan sonra Paris'e yerleşti. Genç Augustinusçu Cornelius Otto Jansen ile dostluğu, skolastik düşüncüyü savunan Louvain Cizvitlerinin karşısında yer almasına yol açtı. 1611-16 arasında Duvergier ile birlikte çalışan Jansen 1617'de Louvain'e döndü; Duvergier ise Poitiers piskoposunun özel sekreteri oldu ve burada Kardinal Richelieu ile tanıştı. 1618'de papazlığa atanan Duvergier 1620'de Saint-Cyran Manastırı'nın başkeşişliğine getirildi; bundan sonra genellikle Saint-Cyran adıyla anıldı.

Touraine'in batısı Fransız Protestanlığının merkezi olduğu için, Duvergier Huguenot'lara karşı yürüttüğü çalışmalara ağırlık verdi. Katolikliği Augustinusçu çizgede yeniden düzenlemeyi düşünüyordu. Sonunda Paris dışına çıktı; Jansencilik önünde gelen savunucusu Arnould ailesi ile dostluk kurdu. 1637'de Versailles yakınındaki eski Port-Royal des Champs Manastırı'nda Solitaires (Münzeviller) cemaatini kurdu.

Duvergier, Petrus Aurelius takma adıyla yazdığı yazılarla, Cizvitlerin keyfi yarırcılıklarını ve piskoposluk otoritesini hiçe saymalarını yerdi. Bu tutumuyla Richelieu'yu kızdıran Duvergier, 14 Mayıs 1638'de Vincennes'da hapsedildi ve Richelieu'nün ölümüne (1643) değin orada kaldı.

Duvergier'nin kişiliği her zaman bir ölçüde kapalı kaldı. Bir dinsel canlanma hareketi olarak Jansencilik'in güç kazanmasını da büyük ölçüde o sağlamıştır.

Duvet, Jean (d. 1485, Langres, Fransa - ö. 1561), Fransız oymabaskı sanatçısı. Uslubu ve konuları ortaçağ sanatıyla Floransa maniyerizmine dayanır. Yapıtlarıyla, 16. yüzyıl sonlarında Fransız sanatında görülen son derece ağırdan anlayışa öncülük etmiş, çağdaşlarının saray sanatına ağırlık verdiği bir dönemde dinsel ve mistik konulu resimler yapmıştır.

Yaşamı ile ilgili bilgiler çok azdır. Kuyumcu olduğu ve yaşamının büyük bölümünü Langres'da, Dijon'da ve bir olasılıkla da Cenevre'de geçirdiği bilinir. II. François ve II. Henri gibi Fransız krallarının hizmetinde çalıştığını gösteren kanıtlar da vardır.

Duvet'nin en erken tarihli oymabaskısı "Meryem'e Müjde" (1520), katışıksız bir İtalyan üslubu taşır. Resimdeki mimari mekân kurgusu tam anlamıyla klasik; figürler ise onun, dönemin Roma sanatını yakından tanıdığını göstermektedir. Duvet'nin "Süleyman'ın Yargısı" adlı oymabaskısında tarih yoktur, ama yapıt büyük bir olasılıkla, Raffaello'nun büyük Elymas'ı konu alan bir çizimine dayanan erken tarihli bir çalışmadır ve Kuzey İtalya oymabaskı sanatının etkilerini taşır. Duvet'nin yüksek Rönesans sanatını kavrayışındaki derinlik, İtalya'yı görmüş olduğunu ve Raffaello ile öbür ressamların yapıtlarını incelediğini ortaya koyar.

Duvet'nin geç dönemine ait bilinen en önemli yapıtları tekboynuzları konu aldığı dizileri ile "Mahşer" adlı resmidir. Onun "Tekboynuz Ustası" olarak anılmasına yol açan tekboynuz dizilerini 1540'ların başlarında yaptığı sanılır. Bu dizi üslup açısından geç dönem yapıtlarının habercisidir. Daha az belirlenmiş bir mekân anlayışı, kalabalık bir kompozisyon ve figürlerin başlarındaki belli belirsiz grotesk öğeler, bu dizinin temel özellikleridir.

"Mahşer" adlı resmi, Duvet'nin imgesel kavrayış gücünü çok iyi yansıtır. 1561'de yayımlanan 24 oymabaskısının ilk levhası kendi portresidir ve 1555'te yapılmıştır. Duvet resimlerinin konularını, Alman ressam Albrecht Dürer'in ağaç baskılarından

almıştır, ama üslubu son derece özgündür. İşleyeceği konuyu bütün görselliğiyle imgelemeye canlandırır ve resmini yaparken, kendini bu görüntünün yönlendirmesine bırakır. Kafasındaki imgeleri inandırıcı görüntülere dönüştürme çabasında değildir. Bu yüzden mekânı ya da mekânsal ilişkileri olduğu gibi betimleme kaygısı taşımaz. Ayrıca resmin simgesel anlatımını güçlendirmek amacıyla insan figürlerini, biçimlerini bozarak vermiştir.

Duveym, ed-., Sudan'ın Orta Bölgesinde, Bahrül-Ebyaz ilinin (müdiriye) merkezi kent. Beyaz Nil'in batı yakasında, Vad Medani'nin yaklaşık 140 km güneybatısında bulunan kent, deniz düzeyinden 382 m yüksekte yer alır. Pamuk, tahıl, yağlı tohumlar, yerfıstığı, buğday, meyve ve sebze yetiştiren bir bölgenin tarımsal merkezidir. Başlıca sanayi kuruluşları susam ve yerfıstığı yağı çıkarılan fabrikalar, sabun fabrikaları ve gıda işleme tesisleridir. Her ikisi de Kassala-Nyala Demiryolu üzerinde birer istasyon olan Kusti ve Tandalti'ye karayoluyla bağlıdır; el-Giteyne'yle (el-Kuteyne) ulaşımını Beyaz Nil'de işleyen vapurlar sağlar. Nüfus (1973) 26.257.

Duveyrier, Henri (d. 28 Şubat 1840, Paris - ö. 25 Nisan 1892, Sèvres, Fransa), Fransız kâşif. Sahra Çölünde araştırmalar yapmış ve Tuareg halkı üzerindeki gözlemleriyle Afrika etnolojisine önemli katkıda bulunmuştur. Fas'tan başlayarak Atlas Dağları'nın güneyinden Tunus'a kadar uzanan keşif gezileriyle Fransa'nın sömürgeci yayılma planları için de yararlı bilgiler toplamıştır.

Afrika'nın batısında keşif gezileri yapmış olan ünlü Alman coğrafyacı ve kâşif Heinrich Barth ile henüz küçük yaşta tanıştı. Arapça konuşmayı öğrendikten sonra, 19 yaşında Sahra'nın kuzeyi boyunca üç yıl süren bir geziye çıktı. Fransa'ya döndükten sonra, *Exploration du Sahara: Les Touâreg du nord* (1864; Sahra'nın Keşfi: Kuzey'in Tuaregleri) adlı kitabını yayımladı.

Sonraki gezileriyle Atlas Dağlarının hemen güneyine düşen bölgelerin daha yakından tanınmasını sağladı. Cezayir ile Tunus'un sığ tuz göllerini araştırdı. Tuareglerin gelenek ve dillerine özel bir önem gösterdi. Çobanlık ve eşkıyalık yapan, şiire meraklı bu insanların arasında aylarca yaşadı. *La Tunisie* (1881; Tunus) adlı yapıtının yanı sıra, Senusiler üzerine bir araştırma (1884) yayımladı.

Duvivier, Julien (Henri Nicolas) (d. 8 Ekim 1896, Lille - ö. 29 Ekim 1967, Paris), sinema yönetmeni. 1930'larda Fransız sinemasının "Beş Büyükle"nden biri olarak tanınmış, o yıllarda öncü sanatçıların çalışmalarıyla gelişip ülke sinemasına canlılık getiren "şüresel gerçekçilik" akımı içinde yer alan yapıtlarıyla dünya çapında ün kazanmıştır.

Bir Cizvit okulunda eğitim gördü. Kısa bir süre Paris'te tiyatro oyunculuğu yaptıktan sonra, Marcel l'Herbier ve Louis Feuillade gibi yönetmenlere asistanlık ederek sinemacılığa başladı. Arada senaryolar da yazıyordu. Ne *Haceldama* (1919) adlı ilk filmi, ne de 1920'lerde çektiği 20 filmle bir yankı uyandıracı. 1929 yapımı *Au bonheur des dames* (Hanımların Mutluluğu) ise, kendisine ün getiren bir dizi başarılı filmin başlangıcı oldu. Bunlardan bazıları *Poil de carotte* (1932; Kızıl Saçlı), *Maria Chapdelaine* (1934), *Pépé le Moko* (1937; Cezayir Batakhaneleri) ve *Un Carnet de bal* (1937; Balı Defteri). Duvivier 1938'de çağrılı olarak gittiği Hollywood'da Johann Strauss'un yaşamını popüler bir anlayışla

ele alan *The Great Waltz* (Büyük Vals) filmini çekti.

II. Dünya Savaşı sırasında yeniden ABD'ye gitti. Orada, *The Tales of Manhattan* (1942; Bir Frakın Romanı), *Flesh and Fantasy* (1943; Beden ve Fantezi) ve *The Impostor* (1944; Sahtekâr) yönetmenliğini yaptı. Savaşın sona Avrupa'ya döndü ve başarılı yapıtlar verdi. Bunlar arasında İngiltere'de çektiği *Anna Karenina* (1948; Anna Karenina), *Sous le ciel de Paris* (1950; Paris Gökleri Altında), Venedik Film Şenliği'nde ödül kazanan *Le Petit monde de Don Camillo* (1951; Don Camillo'nun Küçük Dünyası) ve *Diaboliquement vôtre* (1967) sayılabilir.

Duy Tan, asıl adı VINH SAN (d. 1899 - ö. 26 Aralık 1945), I. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında, Fransızlara karşı bağımsızlık mücadelesinin simgesi olan Vietnam imparatoru. II. Dünya Savaşı sırasında Fransız ordusunda çarpışmış ve kahramanlık madalyasıyla ödüllendirilmiştir.

Fransızların tahttan indirdiği İmparator Thanh Thai'nin oğluydu. Kukla olabilecek daha uysal bir kişiyi tahta geçirmek isteyen Fransızlar, 5 Eylül 1907'de Vinh San'ı imparator ilan ettiler. Vinh San, tahta çıkınca "reform" anlamına gelen Duy Tan adını aldı. O dönemde Nguyen Tham ile Phan Boi Chau'nun kurduğu radikal milliyetçi örgüt de Duy Tan Hoi (Reform Derneği) adını taşıyordu.

Duy Tan, Vietnamlı bağımsızlık önderlerine yakınlık duyuyordu; bu önderlerin de halkın desteğini kazanabilmek için krallığın onayına gereksinimi vardı. Duy Tan, 1916'da Thua Thien, Quang Nam ve Quang Ngai eyaletlerinde bir ayaklanma başlatma planlarına yardımcı oldu. Ama Fransızlar bu planı öğrenince ayaklanma başarısızlığa uğradı ve Duy Tan, dağıdaki bir tapınağa kaçmaya çalışırken yakalandı. 13 Mayıs 1916'da Fransızlarca tahttan indirildi ve Madagaskar açıklarındaki Réunion Adasına sürgüne gönderildi.

Duy Tan, II. Dünya Savaşı'nda Albay Vinh San adıyla Avrupa'da Özgür Fransız Ordusu'nda görev yaptı. Özgür Fransızların önderi General Charles de Gaulle'e ilk katılanlardan biri olan Duy Tan, en yüksek kahramanlık nişanıyla ödüllendirildi; daha da önemlisi "Fransız Bağımsızlığının Dostu" olarak nitelendi. Duy Tan bir uçak kazasında öldü ve bugün Orta Afrika Cumhuriyeti'nin sınırları içinde bulunan bir yere gömüldü.

Duyar, Gürdal (d. 20 Ağustos 1935, İstanbul), Türk heykeltci. Anıtları ve serbest figür heykelleriyle tanınır.

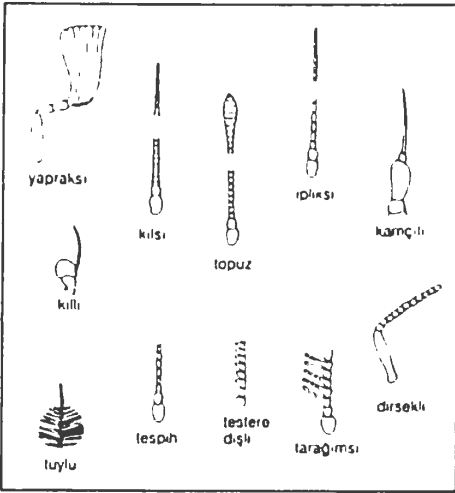
İstanbul Haydarpaşa Lisesi'ni bitirdikten sonra, 1951'de Güzel Sanatlar Akademisi Heykel Bölümü'ne girdi. Önce Rudolf Belling'in, ardından da Hadi Bara'nın öğrencisi oldu. Akademiyi bitirince (1959) bir süre Fransa ve İsviçre'ye gitti. 1963'te Türkiye'ye döndükten sonra serbest çalışmaya başladı.

Malzemenin özünü zorlamadan, kendini onun doğal akışına bırakarak çalışmıştır. Doğaya bağlı kalmış ve plastik değerlere ağırlık verdiği büst ve figürlerinde modelin karakterini yansıtmıştır. Anıt çalışmalarında da aynı yöntemi izlediği görülür. Cumhuriyet'in 50. Yılı'nı kutlama programı kapsamında gerçekleştirdiği "Güzel İstanbul" (1973) adlı anıtı, klasik anıt anlayışının dışındadır. Yapıt, İstanbul'da Karaköy Meydanı'na konmak üzere ismarlanmıştır, ama sonradan müstecen olduğu ileri sürülerek belediye tarafından kaldırılmış, daha sonra da Yıldız Parkı'na konmuştur. Duyar,

anıt heykellerinden başka çeşitli kuruluşlar için Atatürk büstleri de gerçekleştirmiştir.

duygarga, eklembacaklılardan böcekler, kabuklular, çokayaklılar ve soyu tükenmiş trilobitlerde görülen, özellikle duyu organı olarak gelişmiş hareketli baş uzantısı. Bu organlarda bulunan duyu kılları, değişik duyumlara uyarlانmış duyu hücrelerinin dallanmış uzantılarını taşır. Örneğin balırsının her bir duyargasında yaklaşık 500 bin duyu hücresi vardır. Bunlardan çoğunun kimyasal etkiye, öbürlerinin mekanik etkiye ve ısıya karşı duyarlı olduğu sanılmaktadır. Çok çeşitli biçim ve yapıda olabilen duyargalar kabuklularda iki çift, öbür grup üyelerinde bir çifttir. Duyargada genellikle iki bölüm ayırt edilir: Başa bağlanan tek ya da değişik uzunlukta birkaç parçalı sap ve sapın ucunda birbirine benzer ya da benzermez biçimlerde çok parçalı kamçı. Bazı cins ve türlerin tanınmasında duyargaların önemi büyüktür.

Çiftkanatlıların büyük bölümünde duyarga kısa, üç parçalı ve ucu kıllı, öbürlerinde

Böcek duyargaları
Gustav Fischer Verlag

uzun ve ipliklidir. Zarkanatlılarda çok kısa ya da vücutlarından uzun duyargalara rastlanabilir. Eşkanatlılarda gözlerin arasından ve altından çıkan duyarga çifti kılıcı ya da iplikli ve gruplara göre değişen uzunlukta-
dır. Pulkanatlılarda çok parçalı ve önemli bir organ olan duyargalar özellikle güçlü birer koku alıcısıdır. İpekböceğinin (*Bombyx*) erkeği her bir duyargasında 40 bin dolayında cinsel koku hücresi taşır ve dişinin yaydığı kokuyu kilometrelerce uzak-tan alabilir.

Kabuklularda küçük duyargalar (birinci duyargalar) *Mulacostraca* alt sınıfı dışında tek dallıdır ve yalnız duyu organı olarak değil, bazen yüzme ya da yakalamak için de kullanılır. İkinci duyargalar *nauplius* larvada ağzın yanlarında yer alarak beslenmeye yardım eder. Gelişim süreci içinde ağız önüne yerleşen bu duyarga çifti erişkinde genellikle iki kola ayrılır ve kabukluların çoğunda yer değiştirme, yakalama ya da tutunmaya yarar.

duyarlı üslup, Almanca EMPFINDSAMER STIL, EMPFINDSAMKEIT (duyarlılık) olarak da bilinir, Alman çalgı müziğinde 18. yüzyıl başlarında ortaya çıkan akım. Bir müzik yapıtında derinden duyumsanan duygu ve coşkuların dışavurumuna ağırlık verir. Aynı dönemlerde Fransa'da gelişen *galant* müzik üslubuna karşıt olan bu estetik anlayışı, yalnızca sanatta değil, günlük yaşamda da en canlı duyguların açıkça dışavurulmasının öne çıktığı bir çağın tipik özelliklerini yansıtır.

Bir bestede, Aydınlanma hareketinin felsefe görüşünde çok değer verilen yalınlık ve doğallık gibi özellikleri yansıtmaya istegi. duyarlı üslupla yakından ilişkiliydi. Besteciler, her temaya kesin biçimde tanımlanmış, hatta abartılmış bir dışavurumsal özellik kazandırarak yapıtlarının etkisini artırmaya çalıştılar. Ruh durumundaki ani değişiklikler bu etkiyi önemli ölçüde güçlendirdiğinden, birbirine tümüyle karşıt ruh durumlarını yansıtan cümleler ve bölümler yan yana kullanılırdı.

Duyarlı üslubun en önemli temsilcileri Carl Philipp Emanuel Bach, Johann Joachim Quantz, Wilhelm Friedemann Bach, Johann Abraham Peter Schulz ve Jiri Antonin Benda'dır.

duyarlılık eğitimi, grup içinde yoğun tartışma ve etkileşim yoluyla, bireylerin kendilerini ve başkalarını daha iyi tanımalarına katkıda bulunmayı amaçlayan psikolojik teknik. T-grubu (İngilizce *training*: "eğitim" sözcüğünden T olarak kısaltılmıştır), etkileşim grubu, insan ilişkileri ve grup dinamiği eğitimi gibi adlar taşıyan çeşitli uygulamaları içerir. Çoğunlukla küçük olan grupların belli bir yapısal düzenlemesi yoktur ve kendi hedeflerini kendileri seçerler. Grubun başında genellikle, bu konuda eğitim görmüş bir lider bulunur. Liderin işlevi, grup üyeleri için güvenli bir ortam sağlamak, böylece kendilerini özgürce ifade etmelerine ve başkalarıyla ilişkilerinde yeni yollar denemelerine yardımcı olmaktır. Ama lider, elden geldiğince tartışmaların dışında kalır. Tartışılacak konular grup üyelerince ortaya atılır ve üyeler arasındaki etkileşim çok çeşitli duyguların gelişmesine olanak verir. Lider, kendilerinin ve başkalarının tepkilerini sözlü olarak inceleyip uygulamaları için üyeleri yönlendirir. Karşılıklı güven duygusu geliştikçe, kişiler arasında iletişimin de artacağına, böylelikle değişen tutumların, üyelerin grup dışındaki ilişkilerine de yansıtacağına inanılır. Ama çoğu zaman, bu değişimler kalıcı olmamaktadır. Duyarlılık eğitiminin en çok, yoğun ve kesintisiz toplantılar biçiminde gerçekleştirildiğinde etkili olduğu görülmüştür. Birkaç gün boyunca sürekli bir araya gelen gruplar buna örnektir.

Duyarlılık eğitiminde kullanılan yöntemler büyük ölçüde grup tedavisinden(*) alınmıştır. Bu yöntemlerin ticaret, sanayi ve başka pek çok alanda karşılaşılan toplumsal sorunlara uygulanmasıyla, bir örgütlenme içindeki bireyler ve gruplar arasında güven duygusunun ve iletişimin geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

duyarsızlaştırma, alerji yapan kimi maddelerin (örn. çiçektozu, toz) neden olduğu saman nezlesi, astım gibi rahatsızlıkları, giderek artan dozlarda duyarsızlaştırıcı madde şırınga ederek ortadan kaldırmayı amaçlayan tedavi yöntemi. Alerjiye neden olan maddeler (antijen), antılarak bazik tampon çözeltiye eklenir. Çözeltinin şırınga edildiği bölgede iltihap oluşmasını engellemek için bu karışıma çoğu kez adrenalin de katılır. İlk dozlar düşük miktarda antijen içerirse de tedavi ilerledikçe miktar artırılır. Saman nezlesinden yakınanlar için üç aylık tedavi genellikle yeterli olurken astım için daha uzun bir program gereklidir.

Duyarsızlaştırma tedavisi saman nezlesi olanların yaklaşık yüzde 80'inde, astımın ise yüzde 90'ında başarılı olur; ayrıca az sayıda maddeye karşı alerjisi olan kişilerde daha etkilidir. Düzelmeyi, tedaviden sonra serumda ortaya çıkan ve alerji yapan antijenlerle (alerjen) birleşen özel antikorların sağladığı düşünülmektedir. Bu birleşme,

alerjenin deride bulunan antikorlarla birleşerek alerji tepkimesine neden olmasını önler. Ayrıca bu antijen-antikor birleşmesi; aşırı duyarlılık

Duyckinck, Evert Augustus (d. 23 Kasım 1816, New York kenti - ö. 13 Ağustos 1878, New York kenti, ABD). 19. yüzyıl ortalarında ABD edebiyatının gelişmesine katkıda bulunan yaşamöyküsü yazarı, yayımcı ve eleştirmen. Çağının önemli yazarlarının çoğunu tanımanın yanı sıra, Herman Melville gibi pek çok yeni yazarın ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur. Kardeşi George Long Duyckinck ile birlikte yazdığı iki ciltlik *Cyclopaedia of American Literature* (1855, ek 1866; Amerikan Edebiyatı Ansiklopedisi) ABD edebiyatını bilimsel bir yaklaşımla ele almış ve 20. yüzyıla değin öğrenciler için yararlı bir kaynak olmaya devam etmiştir.

Bir yayımcının oğlu olan Duyckinck 1835'te Columbia College'ı bitirdi ve iki yıl hukuk okudu. Baroya kabul edilmesine karşın hiç avukatlık yapmadı. 1838-39 yıllarında Avrupa'da edebiyat öğrenimi gördü. New York'a döndüğünde *Arcturus*, *A Journal of Books and Opinion* in ıki yayın yönetmeninden biri oldu. 1847'de kısa bir süre için *Literary World, A Journal of American and Foreign Literature, Science, and Art*'in yayın yönetmenliğini yaptı. Ertesi yıl kardeşiyle birlikte satın alarak yönetmeye başladığı bu dergi, döneminin en etkili haftalık edebiyat dergisi durumuna geldi. Ama etkin yayın çizgisine karşın, 1853'te mali çıkmaza girdi.

Cyclopaedia of American Literature adlı yapıtında koloni dönemi yazarlarıyla ilgili yaşamöyküsel ve eleştirel bilgilere ve yapıtlarından örneklere yer veren Duyckinck'in *Lives and Portraits of The Presidents of The United States* (ABD Başkanlarının Yaşamları ve Kişilikleri) ve *Portrait Gallery of Eminent Men and Women of Europe and America* (1873, 2 cilt; Avrupa ve Amerika'nın Tanınmış Kadın ve Erkeklerinin Portreleri) gibi başka yaşamöyküsü derlemeleri de vardır. Yaklaşık 18 bin kitaptan oluşan önemli koleksiyonu bugün New York Halk Kütüphanesi'ndedir.

duygu, psikolojide, bireyin iç olaylara ve bedeninin içinde bulunduğu koşullara ilişkin öznel algısı. Günümüzde, psikologların üzerinde kesin anlaşma sağladığı tek ve kapsayıcı bir duygu tanımı yoktur. ABD'li psikolog Robert S. Woodworth (1869-1962), duygu ve heyecanın bireyin "içsel durumu" olduğunu söyler. Öte yandan birçok psikolog da Alman filozof Immanuel Kant'ın tanımını benimseyerek duyguyu, psikolojide duygulanım olarak bilinen ve hoşnutsuzluk ya da hoşlanmayı içeren durumla özdeş tutarlar. Duygularla yakından ilişkili olan heyecan(*) ise, çoğu kez duygu terimine yakın anlamlarda kullanılmasına karşın, duyguların yaşanmasına paralel olarak gözlenen yüz kızarması, kasların gerilmesi, kalp atışlarının hızlanması, solunumun artması ve tüylerin diken diken olması gibi bedensel değişimleri de kapsar. Her ruhsal deneyim, zihinde iki boyutta incelenebilir: Düşünce bileşeni ve duygu bileşeni. Bu iki bileşen yakından bağlantılıdır. Her zaman farkına varılmasa da, bütün zihinsel etkinliklerde bir duygu tonu bulunur. Bu, kişinin bir olaya ilişkin öznel deneyimi biçiminde algılanır; dışı vuran davranışlara ve iç davranış denebilecek düşüncelere yansır. Duyguların, beyinde duyu, algı ve düşünce düzenekleri ile karşılıklı etkileşim içinde olan biyokimyasal bir temeli vardır.

Duygunun temel olarak içsel ve öznel doğasından ötürü, duygu konusundaki araştırmalar da iki ana sorun üstünde yoğunlaşmıştır: Bir olayın nasıl algılandığı ve algılanan olayın ne olduğu.

Psikolojide, duygu üzerine ilk çalışmalar 19. yüzyılın ikinci yarısında yapıldı. Alman psikolog Wilhelm Wundt (1832-1920) 20. yüzyıl başlarında, duyum, imge, duygu gibi psikolojik durumların deneyisel olarak gözlenip çözümlenebileceğini öne sürdü. Değişkenleri denetleyerek yaptığı deneylerde, deneklerin içgözlem yapmalarını sağlayarak duygularını belirledi. Aynı dönemde Charles Darwin, duyguların dışavurumu olan davranış kalıplarının, türlerin ilk gelişme evrelerinde uyum sağlayıcı bir işlevi olduğunu ileri sürdü. Örneğin "bağıntılı alışkanlıklar" varsayımına göre, dişler dövüştürme kullanıldığı için, dişleri göstermek öfkenin dışavurumudur; "karşıtlar ilkesi" ise uzatılan elin dostluk, sıkılan yumruğun öfke anlamı taşıdığını varsayar. Darwin, bütün duyguların, doğrudan sinir sisteminin ürünü olduğunu öne sürmüştür.

ABD'li psikolog William James (1842-1910) duygu çalışmalarına önemli katkıda bulundu. Heyecanın, fizyolojik değişimleri izlediği yolundaki kuramı, duygunun içsel bir duyumsal temeli olduğunu ortaya koymasının dışında büyük ölçüde doğrulanmıştır. James'in Danimarkalı hekim Carl Georg Lange (1834-1900) ile birlikte geliştirdiği ve duyguların doğrudan bedensel olaylara bağlı oldukları ilkesine dayanan kurama "James-Lange kuramı" denir. Buna göre duygu, bedende olagelen değişimlerin algılanmasıdır. Örneğin korkutucu bir durum karşısında önce kalp atışlarının hızlanması, gözbebeklerinin büyümesi gibi bedensel tepkiler ortaya çıkar; "korku" duygusu, bu bedensel tepkilerin algılanıp anlamlandırılması ile yaşanır.

Otonom sinir sisteminin sempatik bölümünü uyarak duygulara eşlik eden bu tür bedensel değişimlerin yaratılması olanaklıdır. Deneyisel koşullarda adrenalin verilmesinin korku duygusuna benzer bir durum yarattığı, adrenalin ve noradrenalinin birlikte, öfke durumuna benzer bir duyguya yol açtığı gösterilmiştir. Bunların yanı sıra beyindeki duygusal süreçlere serotonin, gamma aminobütirik asit gibi sinir uyarılarını ileten birçok maddenin katıldığı bulunmuştur. Bu açıdan bakıldığında James-Lange kuramı haklı görülürse de, duyguyu dış uyaranlara karşı gelişen bedensel tepkilere ikincil bir süreç olarak gördüğü için eleştirilir; dış uyaranlar aynı zamanda beyindeki duygu merkezlerini de etkileyip doğrudan duyguların oluşmasına neden olabilir. Bu eleştiriyi getiren ABD'li fizyoloji uzmanı Walter B. Cannon (1871-1945), duyguların dış ortamdaki uyaranları, algı merkezlerinin yanı sıra beyin, talamus deneni ve duygusal yaşantıda önemli rolü olan bölgesine de ilettiklerini öne sürmüştür. Talamus, alınan uyarıların duygu biçiminde tanınması ve bedenini değişik kesimlerine uyarı gönderilmesi gibi ikili bir görev yapar. Sonraları talamusun dışında başka yapıların duygu alanında belirleyici oldukları ortaya konmuşsa da, Cannon'ın temel varsayımı korunmuş sayılır. Buna göre duygu, merkez sinir sisteminde yer alan birincil bir süreçtir; bedende gerçekleşen değişimler ikincil olarak gelişir. Darwin'in görüşüyle de uyumlu olan bu yaklaşım, "uyarılma kuramı" adıyla bilinir.

Sonraki araştırmalar beyinde duygu ve heyecanlarla ilgili, farklı, ama birbiriyle

bağıntılı iki sistem olduğunu ortaya koymuştur. Uyarıcı ağyapı (RAS) denen ilk yapı omurilikten başlar, beyin sapından yukarı, talamusa ve beyin kabuğuna çıkar. Yolu üstünden görme, işitme, dokunma ve acı gibi çeşitli duyuşsal yollardan çok sayıda aracı lifler alır. Bu düzenlenişe göre alınan duyuşsal uyarılar, uyarıcı ağyapıda bir etkinlik yaratılır; bu etkinlik beyin kabuğuna iletilir, beyin kabuğu da yeniden uyarıcı ağyapıyı uyarır. Uyku-uyanıklık düzeni ve heyecanlanma süreçleri bu çevrimle sağlanır. İkinci yapı ise talamus, hipotalamus ve birtakım çekirdeklerden oluşan limbik sistemdir. Bu sistemin uyarılmasıyla öfke, korku, haz gibi duygular deneyisel olarak ortaya çıkarılabilmektedir; bu açıdan limbik sistem genel duygu merkezi diye bilinir.

Duyguların beyinde biyokimyasal bir model içerisinde oluşup düzenlenmesini açıklayan bu yaklaşıma yöneltilen en önemli eleştiriler, duyguların bilişsel yanını açıklayamadığı yolundadır. Aynı bedensel süreçlerin nasıl olup da farklı duygulara yol açtığı sorusuna biyokimyasal temelli bir açıklama getirilememiştir. Bu nedenle, duyguların bilişsel niteliklerini belirlemede algı ve öğrenme süreçlerinin önem taşıdığı ve beyin kabuğunun da bu konuda etkili olduğu düşünülmektedir. Beyin kabuğunun zedelediği durumlarda duygusal uyarılma olmamakta, ancak duygu ayırt edilememektedir.

duygulanım, kişinin bir olaya ilişkin duygu durumu ve duygusal tonu. Ruhsal alanda, beden dışında gerçekleşen her deneyim ve içteki dürtüler, biri düşünce, öbürü duygulanım boyutunda iki bileşen biçiminde zihinde temsil edilir. Duygulanım boyutu ruhsal yaşantının sürekliliği içerisinde belirli bir ton oluşturur. Bu tondaki değişimler, hem kişinin öznel biçimde algılandığı, hem de düşünce ve davranışlarına yansıyan duyguları oluşturur. Bunlar, hoşnutsuzluk-kızgınlık-öfke; hoşlanma-haz-coşkunluk; şaşırma-kaygı-korku-panik; üzüntü-keder-elem gibi değişik nitelik ve yoğunlukta olabilirler. Duygulanım, kişinin duygusal yaşam yelpazesi ve deneyimlerine eşlik eden duyguların yanı sıra genel duygu durumu için de kullanılır. Ama duygu durumu, daha çok, görece uzun süreli duygusal tonları belirtir. Çoğu zaman ve çoğu yerde duygu ve duygulanım ile aynı anlamda kullanılabilen heyecan terimi ise aslında, duyguların yaşanmasına koşut olarak gözlenen yüz kızarması, kalp atışlarının hızlanması, irkilme gibi bedensel değişimleri kapsar.

Duygulanım, dış yaşantıya ilişkin iç dürtülerin en dolaysız türüdür. Bu nedenle ruhsal bozukluklarda önem taşır. Histeride duygulanım bastırılıp başka bir organ ya da sisteme dönüştürülür; saplantıda ise başka bir eylemle yer değiştirir. Öte yandan, özgül olarak kendini duygulanım alanında gösteren bozukluklar da vardır. Bu açıdan duygulanım bilinçli olabileceği gibi bilinçdışı da olabilir.

duygulanım bozuklukları, duygu durumunda önemli değişimler ya da aşırılıklar biçiminde kendini gösteren ruhsal bozukluklar. Bu bozukluklarda duygulanım yelpazesinin iki ucunda aşırı ve duruma uygun olmayan duygu düzeyleri görülür. Ayrıca, genel etkinlik düzeyi, bedensel işlevler ve ruhsal süreçlerde de artma ve azalma ortaya çıkar ve bunlar bunalıya (anksiyete) yol açabilir. Mani denen taşkınlık durumunda aşırı canlılık ve neşelilik, aşırı hareketlilik, özsaygının aşırı ölçüde yükselmesi, çabuk öfkelenme, çok ve zorlanarak konuşma, düşünce akımında hızlanma görülür; gene bu durumda, kişinin dikkati artar, ama dağınıktır. Depresyon da deneni ruhsal çö-

küntü durumunda ise üzüntü, keyifsizlik, yaşama karşı ilginin azalması ve yaşamdan zevk alamama, umutsuzluk, çaresizlik, uykuda ve iştahta azalma ya da artma, hareketlerde ve zihinsel etkinliklerde yavaşlama, enerjide azalma, kendini değersiz bulma ve suçluluk duygusu, ölüm düşüncesi ve intihar girişimleri yer alabilir. Duygulanım bozukluğu olan kişiler, bazı durumlarda varsanı (halüsinasyon) ve sanrı (delüzyon) gibi, nesnel gerçeklikten kopukluğu içeren belirtiler de gösterebilirler.

Duygulanım bozuklukları, genellikle yineleyici nitelik gösterirler. Yaşanan çeşitli olaylar ve çevresel streslere bağlı olarak hafif ya da ağır nöbetler gelişebileceği gibi, yineleyici ruhsal çöküntüler de görülebilir. Ayrıca mani ve çöküntünün art arda yer aldığı iki uçlu duygulanım bozukluğu da sık görülen bir türdür. Bunlar dışında yıllar süren, hafif nitelikte kalıcı duygu durumu bozuklukları vardır. Distimi, hafif ve süregelen bir ruhsal çöküntü görünümündedir; siklotimi ise hafif çöküntü ve taşkınlık arasında gidip gelmelerle tanınan bir bozukluktur. Son yıllarda duygulanım bozuklukları ile şizofreni arasında yer alan kimi hastalıklar için de *şizoafektif* (İngilizce *af-fective*: "duygulanıma ilişkin") terimi kullanılmaktadır.

Başta ruhsal çöküntü olmak üzere duygulanım bozuklukları, özellikle sanayileşmiş toplumlarda en sık görülen ruhsal rahatsızlıklardır. Bu toplumlarda bir kişide yaşamı boyunca ruhsal çöküntü görülme olasılığı 1/3 - 1/4 arasındadır. Çöküntü, kültürel ve toplumsal özelliklerden ötürü kadınlarda erkeklerle oranla iki-üç kat daha fazla görülmektedir. Yapılan biyokimyasal çalışmalar, duygulanım bozukluklarında beyin belirli bölgelerinde önemli iletim görevi yapan maddelerin işlevlerinde birtakım düzensizlikler olduğunu ortaya koymuştur. Bu düzensizliğin kalıtımla aktarılan bir yakınlığa bağlı olduğu da öne sürülmektedir. Ruhsal çöküntü eski Mısır ve Yunan'dan beri bilinmektedir. İsrailoğulları kralı Süleyman (ü. İÖ 10. yy ortaları) ve Homeros'un destanlarındaki bazı kahramanlar taşkınlık ve çöküntü nöbetleri geçirir. İÖ 4. yüzyılda Hippokrates, ruhsal çöküntüyü tanımlamış ve bugün yerleşmiş olan melankoli terimini de ilk kez o kullanmıştır. Bugünkü anlamda iki uçlu duygulanım bozukluğunu ise ilk kez, 2. yüzyılda Kapadokya'da yaşayan Yunanlı hekim Aretaios'un tanımladığı öne sürülmektedir. Çağdaş anlamda bu hastalığın tanımlanışı psikiyatrik sınıflandırmanın kurucusu sayılan Alman psikiyatrist Emil Kraepelin (1856-1926) tarafından yapılmıştır.

duygulu komedi, orta sınıftan kahramanların bir dizi ahlak sınamasından başarıyla geçmesini konu alan 18. yüzyıl oyun türü. İnsanı doğuştan iyi, ama yoldan çıkarılmaya da açık olarak gören o dönem felsefesini yansıtır. Güldürmekten çok gözyaşı döktürmeye yönelik olurdu. Erdemleri abartılmış karakterlere, bunların karşılaştığı sorunların da çok kolay çözümlerine karşın, izleyici duygulu komedi oyunlarını insanlık durumunun gerçeğe uygun örnekleri olarak kabul ederdi. Duygulu komedinin kökeni, benzer bir ahlak anlayışı taşıyan, ama daha üstün nitelikli karakterleri ve daha nitelikli, karmaşık konuları işleyen 18. yüzyıl trajedisinde yatıyordu.

Duygulu komedinin önde gelen yazarları arasında *Love's Last Shift; or, The Fool in Fashion* (1696; Aşkın Son Hilesi ya da Modaya Uygun Aptal) oyunuyla Colley Cibber ve *The Constant Couple* (1699; Sadık Çift) ile George Farquhar sayılabilir. En tanınmış duygulu komediye Sir Richard

Steele'in *The Conscious Lovers* (1722) adlı oyunudur. Kadın kahramanı yoksul Indiana'nın karşılaştığı çeşitli güçlükler ve sıkıntılarla gelişen oyun, Indiana'ya kalan mirasın ortaya çıkmasıyla mutlu sona ulaşır. Duygulu komedi türü 19. yüzyıl başlarında önemini yitirinceye değin bu oyunlar, Oliver Goldsmith'in *She Stoops to Conquer* (1773; *Yanlışlıklar Gecesi/Yanlış Yanlış Üstüne*) ve Richard Brensley Sheridan'in *The Rivals* (1775; *Rakipler*) oyunları gibi geleneksel komedilerle bir arada varlığını sürdürmüştür.

Duygulu komedinin Fransa'daki benzeri olan acıklı komedinin(*) önde gelen yazarı Pierre-Claude Nivelle de La Chaussée, *Le Préjugé à la mode* (1735; *Modaya Uygun Önyargı*) adlı oyunuyla türün iyi bir örneğini vermiştir.

duygusal roman, geniş anlamda, konuyu, bulandırılmış ya da gerçekçi olmayan bir bakış açısıyla sunarak okuyucunun duyarlılığını, şefkat ve acıma duygularını sömüren roman. Terim dar anlamıyla, 18. yüzyıl Avrupa romanında, bir ölçüde yeni-klasik dönemin katı ve akılcı tutumuna tepki olarak doğan ve geniş çapta yayılan akım için kullanılır. Duygusal romanlar, duyguyu aklın üzerine, duygu çözümlemesini de ince bir sanat düzeyine çıkararak yüceltmislerdir. Fransa'da bu türün ilk örneklerinden biri, Abbé Prévost'un *Manon Lescaut* (1731; *Manon Lesko*, 1972) romanıdır. Yapıt, erkeklerin parasını yiyen bir genç kıza aşık olarak mesleğini, ailesini ve dinini bırakan bir öğrencinin, sonunda bir üçkâğıtçı ve dolandırıcı oluşunu anlatır. Kahramanın düşüşü, haklı çıkartılmaya çalışılmasa da, en azından aşk uğruna bir özveri olarak gösterilir.

Duygusal romanı belirleyen görüşler, insanın doğuştan iyi olduğuna ve güçlü duygudaşlıklar yaşamının, ahlaki gelişmeyi beslediğine inanan Rousseau'nun öğretisine dayanır. İngiltere'de din adamlarının yürekleri eğiten bir kitap diye salık verdiği, Samuel Richardson'ın *Pamela*'sı (1740) birçok eleştirmen tarafından duygusal roman türünün tipik örneği olarak değerlendirilmiştir.

1760'larda duygusal roman, ince duyarlıklara sahip karakterleri ele alan duyarlılık romanına dönüştü. Bu roman kişileri, başka insanlarla derin bir duygudaşlık içinde olmanın yanı sıra, doğada ve sanat yapıtlarında bulunan güzelliklerle de duygusal bir ilişki içindeydiler. Duyarlılık romanının örnekleri arasında Henry Mackenzie'nin *The Man of Feeling* (1771; *Duygu Adamı*) ve Laurence Sterne'nin *A Sentimental Journey Through France and Italy* (1768; *Fransa ve İtalya'da Hissi Seyahat*, 1945) adlı yapıtları sayılabilir. Romantik edebiyat, bu türün doğa karşısında duyarlılık, yüreğin bilgeliğine duyulan inanç, duygudaşlığın gücü gibi çeşitli öğelerini benimsemiş, ama başlıca özelliği olan iyimserliği almamıştır.

duyu, bir canlının iç ya da dış ortamdaki değişiklikleri, özelleşmiş yapıların uyarılması yoluyla algılaması. Bu algılama sürecine duyumsama denir. Duyumsamada, uyarının taşıdığı enerji birtakım alıcılar yoluyla yaşamsal süreçlere dönüştürülür; yüksek canlılarda iç ya da dış uyarıların sinir uyarılarına dönüştürülerek merkez sinir sistemine iletilir. Burada çözümlenip yorumlanan duyarlar anlamlandırılarak algılanır ve uygun tepkilerin doğmasını sağlar. Duyumsama sonucunda zihinde oluşan ürüne duyum(*) denir.

Genel olarak hayvanlarda beş duyu vardır: görme, işitme, koku, tat ve dokunma. Bunların dışında ısı, basınç, titreşim, akım,

dalgalanım, denge, ağrı duyuları ile hareket duyusu (kinestezi) sayılabilir.

Sınıflandırma. Duyular en yaygın ve yalın biçimde uyarın türüne göre sınıflandırılır. Her duyu hücreleri bir enerji türüne duyarlık gösterir ve buna bağlı bir duyum yaratır. Duyumun şiddeti sinir hücresinin uyarılma eşiğine bağlıdır. İnsanda ve çoğu hayvanda alıcı olarak özelleşmiş çeşitli duyu sinirleri bulunur: Işık alıcıları, mekanik alıcılar (dokunma, hareket, ses, denge vb.), kimyasal alıcılar (tat, koku vb.), ısı alıcıları ve ağrı alıcıları. Bazı başka canlılarda da elektrik akımı, magnetik akım, dalga, titreşim, basınç gibi değişik uyarıların algılamaya yarayan özelleşmiş alıcılar bulunur.

İnsanda duyu iletimlerinin dört ortak özelliği vardır: Tüm duyu organlarında, tek bir uyarın türüne duyarlı alıcı hücreler bulunur; bu duyu hücreleri, bedende, uyarıların alabilen bir zar üstüne yerleşmiştir (örn. ışık alıcıları gözdeki ağtabakada yer alır); birinci basamaktaki alıcı hücreler ikinci basamakta bir sinir hücresine bağlıdır ve iletim, bu sinir hücrelerinin akson adı verilen ipliksi uzantıları ile gerçekleşir; sinir uzantıları beyin özelleşmiş bölümlerine ve son aşamada da beyin kabuğuna giden yollarla birleşirler. *Ayrıca bak.* ısı alıcı; ışık alıcı; kimyasal alıcı; mekanik alıcı; ses alıcı.

Deri duyuları. Bu duyular ısı, basınç ve ağrı duyularıdır. Derinin değişik kesimlerinin, belirli duyu türlerine karşı daha duyarlı olduğu sanılmaktadır. Deride alıcı olarak yaygın biçimde serbest sinir uçları yer alır. Ayrıca, bunları tanımlayan bilim adamlarının adlarıyla anılan Ruffini uçları, Meissner ve Krause cisimcikleri gibi kapsüllü uçlar bulunur. Bunların ayrı uyarın türlerine karşı (ısı, basınç, ağrı gibi) duyarlı olduğu düşünülmektedir, bu varsayım deneysel olarak kanıtlanamamıştır. Sinir uçlarından çıkan aksonlar demetler oluşturarak uyarıyı omuriliğe taşırlar. Aksonlar 10-15 mikron kalınlığındadır ve uyarı akson büyüklüğü ile orantılı bir hızla taşınır. Daha kalın olan birtakım liflerin çevresi miyelin denen yağlı bir maddeyle kaplıdır. Bu aksonlarda iletim, miyelin düğümükleri üstünde sıçramalı biçimde gerçekleşir. Akson türleri ile deri duyusunun türü arasında bir bağıntı yoktur.

Hareket duyusu (kinestezi). Hareket duyusu el, kol, bacak ve ayak gibi organların konumlarını ve hareketlerini algılama yetisidir. Bu duyuyu düzenleyen dört çeşit alıcı vardır: Sinir kas iği, Golgi giriş organı, eklem alıcısı ve serbest sinir uçları. Kas, eklem ve kirşte yer alan bu alıcılar, kasların etkin kasılma, edilmeyen gevşeme ya da kasılmaları ile eklem hareketleri hakkında bilgi sağlarlar. Kaslar edilmeyen bir gerilme durumunda ise giriş alıcıları sürekli uyarı üretirken, sinir kas iğleri kasılma azaldığında uyarı göndermeyi durdururlar. Bu uyarıların tümü omurilik aracılığı ile beyinceye taşınır. Oradaki denetim merkezlerinde hareketlerin düzenlenmesi ve kas geriliminin sağlanması yönünden değerlendirilir. Beyincikten yapılan gerekli geri beslemelerle hareketlerin uyumu ve denge sağlanır.

Denge duyusu. Yerecekimi alanındaki yönelim ve hareketler ya da uzaydaki ivmelenme durumunda, içkulakta yer alan yarım-ay kanalları içindeki sıvı hareket eder ve alıcı hücreleri uyarır. Her iki kulaktaki uyarının karşılıklı değerlendirilmesi yoluyla denge durumu sağlanır. Kulaktaki vestibülün *sacculus* ve *utricle* adında iki geniş kesesi içinde bulunan alıcı hücreler duran basınçları (örneğin yerecekimini) algılarlar. Bu alıcıların, kişinin kendi hareketleri dışın-

da ve aykırı biçimde uyarılması, deniz ya da taşıt tutmasında olduğu gibi baş dönmesine ve bulantı duygusuna yol açar.

Tat duyusu. İnsanda tat alıcıları, tat tomurcukları denen mantar çıkıntılarının üstünde yer alır. Bunlar dilde, damak ve ağız içinde yaygın biçimde bulunur. Her tat tomurcuğu 7-10 günlük bir yaşamı çevriminin değişik evrelerinde, 50-75 kadar alıcı hücre barındırır. Dildeki alıcılar tatlı ve tuzlu duyarlı iken, damak ve boğazdakiler öncelikle ekşi ve acıya duyarlıdır.

Dildeki alıcılar tat uyarılarını dil, dil-yutak ve vagus sinirlerine aktarırlar. Tat duyusunun yanı sıra dokunma, ısı ve ağrı duyusunu da taşıyan bu sinirler soğanlıkte bir araya gelirler. Tat lifleri buradan talamusa, oradan da beyin kabuğundaki tat merkezlerine giderler.

Koku duyusu. Memelilerde koku alıcıları burun boşluğunda bulunur. Her alıcının art ucu incelik bir sinir lifi niteliğini alarak doğrudan beyindeki koku soğanına (*bulbus olfactorius*) ulaşır ve burada son bulur. Koku soğanı, bir dizi yumacık yoluyla alıcılardan gelen uyarıyı beyin tabanındaki özelleşmiş koku merkezlerine gönderir.

duyudışı algı (ESP). İngilizce EXTRASENSORY PERCEPTION. bilinen duyusal süreçlerden bağımsız olarak ortaya çıkan algı. Telepati(*), durugörü (*clairvoyance*) ve önbiliş bu tür algının en bilinen örnekleridir.

Durugöründe kişi, olağan algı ve usavurma dışındaki yollarla, başkalarının bilinmeye-bilen şeyleri bilir. Ruh çağırılar için bu terim, yaşayanların çevresinde dolaşmasına inanılan ölülerin ruhlarını görme ya da duyma (*clairaudience*) yeteneğini ifade eder. Önbiliş ise, gene aynı yollarla, gelecekte gerçekleşecek olayları önceden bilme yeteneğidir. Uçan kuşları gözlemek gibi çeşitli yollarla ya da rüyalarda geleceği görmeye ilişkin köklü bir halk geleneği vardır. Ama yapılan deneylerde, telepati ve durugörüye göre, önbiliş destekleyecek daha az bulgu elde edilmiştir.

Böyle olaylara ilişkin bilimsel araştırmalar 19. yüzyıl sonlarına uzanır. ESP'ye ilişkin en güçlü kanıtlar, kart tahminine dayalı deneylerden kaynaklanır. Denekler, denetlenen koşullarda, kendilerine gösterilmeyen kartların üstündeki biçimleri doğru tahmin etmeye çalışırlar. Sonuçlar istatistiksel olarak değerlendirildiğinde doğru tahminler, her seferinde rastlantı olamayacak kadar yüksek bir yüzde oluştursa, bu ESP'nin kanıtı olarak değerlendirilir. Çoğu bilim adamı ESP'ye kuşkuyla yaklaşırsa da, kısı zaman kayıp eşya ya da kişilerin aranmasında, böyle yeteneklere, özellikle de durugörü gücüne sahip olduğunu öne süren kişilere başvurulmaktadır.

duyum, nöroloji ve psikolojide, özel bir duyu organının, duyu sinirinin ya da beyindeki bir duyu bölgesinin uyarılmasından kaynaklanan somut, bilinçli deneyim. Söz-cük, daha geniş anlamda, bu tür deneyimlerin tümünü belirtmek için de kullanılır. Gündelik konuşmada ise anlamı genellikle belirsizdir; sözü edilenin duyu süreci mi, yoksa duyumsanan nesne mi (örn. acı verici bir uyarın, zil sesi, ateşin parlaklığı) olduğu çoğu zaman tam belirgin değildir. Bu çifte anlam, duyumların yalnızca zihinsel ya da tersine fiziksel olup olmadıkları konusunda karışıklık yaratır. Duyum sürecinin bazılarına tümüyle zihinsel olarak düşünülmesinin karşın, kimi psikolog ve filozoflar duyumsanan şeyin, zihinden bağımsız biçimde var olan fiziksel bir nitelik olduğunu savun-

maktadırlar; sözelimi çimen, algılayacak birinin bulunmasından bağımsız olarak yeşildir. İngiliz düşünür Bertrand Russell, bu belirsizliği önlemek amacıyla, duyumsanan ya da "duyumda verilen" şeyi belirtmek için duyu verisi terimini önermiştir. Böylece duyum sözcüğü de, yalnızca duysal etkinlik ya da süreçler için kullanılabilir.

Daha deneyici eğilimli psikolog ve fizyoloji uzmanları duyum, Russell gibi bir veri değil, bir kavram olarak ele almayı yeğlemektedir. Buna göre duyu kavramı, canlıların ayrılmış yanıtlarıyla fiziksel uyaranlar arasındaki bağıntılı ilişkiler açısından tanımlanır. Bir laboratuvar hayvanını eğiterek ya da bir insandan, belli bir uyarının değişik yönlerine farklı yanıtlar vermesi istenerek duysal işlevlerin özelliklerini saptamak olanaklıdır. Böyle bir yaklaşımda duyumsama, modern otomatik aygıtlardaki algılamaya benzer biçimde ele alınmaktadır. Otomasyon sistemlerindeki algılayıcılar, üstlerine binen enerji biçiminin özelliklerini (varlık, yokluk, yoğunluk ya da derece) sinyal vererek gösterir. Transdüktör denen bu algılayıcılar, aldıkları enerjiyi, sinyal biçiminde kullanılabilen elektrik akımına dönüştürür. Duyumun canlılarda ayrılmış yanıtlar biçiminde tanımlanması da buna benzer. Bir uyarın duyu organına ulaşır ve canlı da buna uygun yanıt verirse uyarın duyumsanmış demektir. Gene de, duyumun zihinsel süreçlere dayalı bir tanımlı birçoklarıncı duyum psikolojisinin temel olarak görülmektedir. Ayrıca bak. psikofizik.

duyumculuk, bilgi felsefesi (epistemoloji) ve psikolojide, bilginin bütünüyle ya da büyük ölçüde duylardan kaynaklandığını savunan öğretidir. Bu öğretide, zihnin bir *tabula rasa* (boş bir kâğıt) olarak görülmesinin sonucudur. Eski Yunan felsefesinde, haz etliğini savunan Kyrene okulu koşulsuz bir duyumsal benimsenmiştir. Ortaçağ skolastiklerinin "daha önce duylarda bulunmayan hiçbir şey zihinde yer almaz" ilkesi, duyu verilerinin kavramlara dönüştüğü biçimindeki Aristotelesçi saptama ile birlikte değerlendirilmelidir. Zihnin usavurma yetisini vurgulayan René Descartes'ın izleyicileri karşısında, Yeni-Epikürosçu Pierre Gassendi ile Thomas Hobbes ve John Locke'un temsil ettiği 17. yüzyıl deneyciliği, duylara daha büyük ağırlık verdi. Locke'un 18.yüzyıl Fransız felsefesi üzerindeki etkisi Étienne Bonnot de Condillac'ın(*) aşırı duyumsalculuğuna (*sensationnisme* ya da *sensualisme*) yol açtı. Condillac'a göre "tüm yetilerimiz duylarımızdan... daha doğrusu duyumlarımızdan kaynaklanıyordu"; "duyumlarımız nesnelere ait nitelikler değil, yalnızca ruhumuzda oluşan değişikliklerdi"; dikkat, usun bütünüyle duyumlarla ilgilenmesi, bellek duyumların alıkonulması, karşılaştırma ise çifte dikkat anlamına geliyordu.

duyumsamazlık, *APATİ* (Yunanca *apatheia*: "duygusuzluk") olarak da bilinir, Stoacı felsefede, özellikle acı, korku, arzu ve haz gibi duyu ve tutkuların (*pathos*) bütünüyle kurtulmuş olma durumu. Bu öğretilerin ilk belirtilerine İÖ 4. yüzyılın ikinci yarısında Kyniklerde rastlanır; ama her türlü *pathos*'un bütünüyle yok edilmesini açık biçimde savunan ilk düşünür Kitonlu Zenon'dur (İÖ 335-263). Stoacıların, ya insanın durumuna duyarsız ya da açıkça budala oldukları yönündeki eleştirilere karşı, daha sonraki bazı Stoacılar iyi ve kötü *pathos* ayrımını ortaya attılar. Oysa ilk Stoacılar,

iyi ve kötü tutkular arasında bir orta yol bulmaya çalışan Aristotelesçilerden de, bir eylemi değerlendirmede tek ölçütün doğru seçilmiş zevk olduğunu öne süren Epikürosçulardan da ayrılarak her türlü *pathos*'u yadsıyorlardı. Orta dönem (İÖ 2. ve 1. yy) Stoacıların en önemlilerinden Panaetius ise duyumsamazlık düşüncesine bütünüyle karşı çıktı ve Aristotelesçi "orta yol" görüşünü yeniden gündeme getirdi; ayrıca Seneca gibi, bazı dünya nimetlerinin de arzuya değer olabileceğini öne sürdü.

Duyun, Wade-Giles yazımında TU-YÜN. Çin Halk Cumhuriyeti'nde Guizhou yönetim bölgesinin (*sheng*) orta kesiminde kent. Yönetim bölgesinin merkezi Guiyang'ın 100 km kadar güneydoğusunda bulunan kent, doğuda Hunan yönetim bölgesine giren bir karayolu ile güneyde Guangxi yönetim bölgesindeki Liuzhou'ya giden kara ve demir yolu sayesinde bir taşımacılık merkezi olmuştur. Yapımına II. Dünya Savaşı sırasında başlanan ve 1944'te Duyun'un güneyindeki Dushan'a kadar tamamlanmış olan kuzey-güney demiryolu, savaşın sonlarında yıkıma uğramış, ama 1950'lerin ortalarında yeniden inşa edilmiştir. Duyun daha sonra, büyük ölçüde imar gören geniş bir bölgenin ekonomik merkezi durumuna gelmiştir. Kentte küçük ölçekli kömür çıkarımı ile kâğıt, ketenli dokuma ve deri üretimi yapılır. 1960'larda suni gübre üreten yüksek kapasiteli bir kimya tesisi kurulmuştur. Nüfus (1985 tah.) kent merkezi, 121.100; kent, 382.000.

duyuru, İLAN olarak da bilinir, adresi saptanamayan kişiler için kullanılan bildirim yolu. Bildirimi çıkaran merciin kararıyla yapılır. Duyuru, ilgilinin en güvenilir biçimde öğrenebileceği bir gazetede ve varsa, bildirimi çıkaran merciin bulunduğu yerde yayımlanan bir gazetede yapılır. Ayrıca bildirim konusu belgeler ve duyuru sureti, bu merciin bulunduğu yerde de herkesin görebileceği biçimde asılır. Gerekliğinde ikinci kez duyuru yapılmasına karar verilebilir. İki duyuru arasındaki süre bir haftadan aşağı olamaz.

Duyuruda ilgililerin ad ve soyadları, işleri, ikametgâh, konut ya da iş yerleri, bildirilecek belgenin içerdiği konuların özetleri, duyurunun hangi merciden verildiği yazılmalıdır. Duyurunun asıldığı ya da gazetelerde yayımlandığı tarihlerden sonuncusunu izleyen günden başlayarak yedi günün bitiminden sonraki gün bildirim yapılmış sayılır. Duruma göre 15 gün geçmemek üzere daha uzun bir süre saptanabilir.

Kamulaştırma Kanunu'nun 13. maddesine göre kamulaştırmayla ilgili belgeler, söz konusu taşınmaz malın bulunduğu yer ile belediye dairesi ya da köy odasına 15 gün süreyle asılır. Ayrıca, varsa yerel bir gazete-de belgelerin özeti yayımlanarak duyuru yapılır. İmar Kanunu'nun 29. maddesine göre Bayındırlık ve İskân Bakanlığı'na onaylanarak kesinleşen imar ve yol istikamet planları belediyeye geldiği günden başlayarak en geç 15 gün içinde, belediyede herkesin görebileceği bir yere bir ay süreyle asılır ve durum usulünce duyurulur.

duysal-devimsel beceri bak. algısal-devimsel beceri

düden, SUBATAN olarak da bilinir, karstik yörelerde kapalı havzaların sularını toplayan oyuk. Toplanan su miktarı düdenin ve havzanın büyüklüğüne göre birkaç litreden onlarca metre küpe kadar değişebilir. Genellikle geçirimsiz katmanların kalkerle kestiği bölgelerde yer alır. Akarsuların taşıdığı tortulların düdenlerde birikmesi ve

onları tıkaması, kapalı havzalarda göllenmelere neden olur. Alüvyonla kaplı karstik arazilerin ortasında bulunan düdenlerde tıkanmalara daha sık rastlanır. Konya'nın Beyşehir ilçesindeki Sugla Gölünün sularını toplayan düdenler bu duruma iyi bir örnektir.

Düdençik Mağarası, Akdeniz Bölgesi'nde, Antalya ilinin Akseki ilçesine bağlı Cevizli bucak merkezi yakınlarında mağara.

Derinliği 330 m, uzunluğu yaklaşık 1 km'dir. Permiyen Dönem ile (y. 280-225 milyon yıl önce) Kretase (Tebeşir) Döneme (y. 136-65 milyon yıl önce) ait kalkerlerin

Düdençik Mağarası girişindeki 53 m'lik iniş, Akseki, Antalya
Metin Albukrak

sınırında oluşmuştur. Girişi 53 m'lik dikey bir kuyu biçimindedir. İçinde, derinliği 5 m ile 40 m arasında değişen yedi düzey iniş ve çeşitli büyüklükte göller vardır. Mağarada ilk araştırmaları 1967'de Paris Mağara Araştırma Kulübü (SCP) yapmıştır.

Düdensuyu Mağarası bak. Altınbeşik-Düdensuyu Mağarası

düdük, kısa borusunun alt ucu kapalı, yan duvarında tek bir delik bulunan, flüt ailesinden üflemler çalgı. Tepesindeki ağız deliğinden üflenince, boru içindeki hava sütunu titreşerek ses çıkarır. Parmak deliği yoktur, yalnızca tek bir ses verebilir. Birçok araştırmacıya göre, bilinen en eski flüt türüdür. İlk düdükler kuş kemiklerinden

(Üstte) polis düdüğü; (altta) kemik düdük, İÖ y. 10000; Pitt-Rivers Müzesi, Oxford
(Üst) Sports, Inc., (alt) Pitt-Rivers Museum, Oxford

yapılmıştır. Günümüzde daha çok işaretleşme amacıyla kullanılan düdükten, kabile örgütlenmesine dayalı bazı toplumlar müzikte de yararlanırlar.

Düdüğün içine konan top biçiminde küçük bir parçacık, üflendiğinde titreşen havayla girişim yaparak şakırtılı bir ses çıkmasını sağlar (örn. polis düdüğü). Sürgülü düdük türlerinde (örn. pistonlu ya da pompalı düdük, Swanee düdüğü) borunun alt ucunda, sesin yüksekliğini değiştirmeye yarayan sürgülü bir tapa vardır. Borusu düdükten daha uzun ve ucu açık olan, ayrıca parmak delikleri bulunan flütlere dilli düdük(*) adı verilir.

düdükkün, *Charadriiformes* takımının çullukları da içeren *Scolopacidae* familyasından çok sayıda kıyıkuşunun ortak adı. Uzunlukları genellikle 15-30 cm arasında

Bayağı düdükkün (*Tringa hypoleucos*)
Ana Yayıncılık Arşivi

değişen bu kuşlar göç sırasında kumsallara ve kara içindeki sulak bölgelere iner. Tüyleri kışa doğru daha soluk renkli, üst bölümü kahverengimsi ya da boz, alt bölümü genellikle beyaz ya da kirli beyazdır. Bazı türler benekli göğüsleri, beyaz çizgili kuyruksokumları ya da gerdan lekeleriyle tanınırsa da çoğu tür birbirine çok benzer ve ayırt etmek oldukça güçtür.

Türkiye'de her mevsim görülen iki düdükkün türünden en yaygını olan kızılbackak(*) (*Tringa totanus*), yaklaşık 27 cm uzunluğunda, kahverengi boz tüylü ve kırmızı bacaklıdır. Türkiye'nin yüksek doğu bölgelerinin yanı sıra Avrasya'nın göl ve ırmak kıyılarından yaygın biçimde üreyen bayağı düdükkün (*Actitis* ya da *T. hypoleucos*) Afrika'dan Avustralya ve Polinezya'ya kadar uzanan bölgelerde kışlar. Üst bölümü ve göğsü kahverengi boz, kanatları boyuna beyaz çizgili, alt bölümü beyaz olan bu kuş, uçları eğik duran kanatlarının küçük ve hızlı hareketiyle suyu yalarcasına uçar. Bayağı düdükküne çok benzeyen *A. macularia* Yenedünya'daki en yaygın düdükkün türüdür. Kuzey Amerika'nın soğuk ve ılıman bölgelerinde üreyen *A. macularia* Arjantin'e kadar uzanan güney bölgelerinde kışlar.

Türkiye üzerinden göç eden ve Türkiye'de kışlayan türler arasında yaklaşık 23 cm uzunluğunda, yeşile çalan boz bacaklı, tek ya da ikili, üçlü gruplar halinde göç eden yeşil düdükkün (*T. ochropus*); genellikle küçük gruplar halinde göç eden ve yeşil düdükkünden daha açık sırt tüyleri taşıyan orman düdükkünü (*T. glareola*); yaklaşık 30 cm uzunluğundaki yeşilbackak(*) (*T. nebularia*); yavruları kızılbackağa benzemesine karşın erişkinleri siyaha yakın yaz tüyleriyle kolayca ayırt edilebilen alaca düdükkün (*T. erythropus*); yaklaşık 23 cm uzunluğunda, orman düdükkününden biraz daha iri, uzun bacaklı batak düdükkün (*T. stagnatilis*) sayılabilir.

Kuzey Amerika'da üreyen ve Güney Amerika'da kışlayan *T. solitaria* türü yeşil düdükküne benzer. Sarıbackaklar da(*) Yenedünya'da yaygın düdükkün türleri arasındadır.

düello, bir anlaşmazlığı ya da onur sorununu çözmek amacıyla, önceden düzenlenmiş kurallara göre öldürücü silahlarla yapılan dövüş. Aşışlagelmiş hukuk yollarına başvurmayla seçenек olarak uygulanan bir yöntemdir.

Düellonun ilk biçimi, çarpışma yoluyla haklı tarafı belirlemek için başvurulmuş yargısal düelloydur. Caesar ve Tacitus, Germen kabilelerinin kendi aralarındaki çatışmaları teke tek kılıç dövüşüyle çözdüklerini bildirmektedir. Germen kabilelerinin Avrupa'ya istilasıyla birlikte, bu uygulama ortaçağ başlarında Batı Avrupa'ya da yerleşti. Hukuksal anlaşmazlıklarda resmi yeminin yalan beyanı önleyememesinin yanı sıra sinama yoluyla yargılamanın şansa çok yer bırakması ve hilelere açık olması, yargısal düellonun benimsenmesine yol açtı. Buna göre bir kişi yargıç önünde hasmının belli bir suçu işlediğini, hısmı ise bunun yalan olduğunu iddia ettiğinde yargıç bu kişilerden düello yapmalarını ister ve düellonun yerini, zamanını ve silahları belirlerdi. Hısmın düello yerine gelmelerini sağlamak için bir teminat yatırmaları istenirdi. Ayrıca yere eldiven atmak meydan okuma, hısmın bunu yerden alması da düelloyu kabul etme anlamına gelirdi. "Tanrının hükmüne" başvurulduğunda haklı olan tarafın yenilmeyeceğine inanıldığından, düelloyu kaybeden, ama hayatta kalan taraf yasalara göre cezalandırılırdı.

Düello yoluyla yargılama yoluna bütün özgür insanlar, bazı durumlarda serfler de başvurabiliirdi. Yalnızca din adamları, kadınlar, hastalar, 20 yaşından küçük ve 60 yaşından büyük kişiler düellodan bağışık tutulmalarını isteyebilirdi. Bununla birlikte, belirli durumlarda yargılanmakta olan kişiler kendilerini temsil etmek üzere profesyonel dövüşçüler ya da "şampiyonlar" tutabilirdi. Ama yenilgi durumunda asıl kişiyle birlikte yenilen şampiyon da yasal cezaya çarptırılırdı.

Birçok ülkede düellolara kişisel olmayan sorunların çözümünde de başvuruldu. Örneğin İspanya'da, Toledo'daki ayinlerde Latin ya da Mustarib usulünden hangisinin kullanılacağına karar vermek için 1085'te bir düello yapıldı. Bu düelloyu Mustarib ayin usulü yanlıları adına dövuşen Ruiz de Mastanza adlı şampiyon kazandı. Bu tür düelloların kuralları ayrıntılarıyla belirlenirdi. Çarpışma, sınırları belli bir meydana (*champs clos*), genellikle mahkeme kurulu ve yüksek yargı ve kilise yetkililerinin huzurunda yapılırdı. Düellodan önce iki hısm da kendi davasının haklı ve söylediklerinin doğru olduğunu, belirlenen silahların dışında başka silah taşımadığına ve hiçbir büyü yapmadığına yemin ederdi. Hısmınlardan biri yaralandığında ya da yere düştüğünde, öbürü genellikle dizini göğsüne dayar ve aman dilememesi durumunda zırhının açık bir yerinden hançerini saplayarak onu öldürürdü.

1. William'ın 11. yüzyılda İngiltere'de başlattığı yargısal düello yöntemi ancak 1819'da kaldırıldı. Fransa'da ölümle sonuçlanan yargısal düelloların sıklaşması üzerine, 12. yüzyıldan başlayarak bu yöntemle başvurulmasını azaltma yönünde girişimler yapıldı. Bir Fransız kralınca izin verilen en son düello 10 Temmuz 1547'de gerçekleşti.

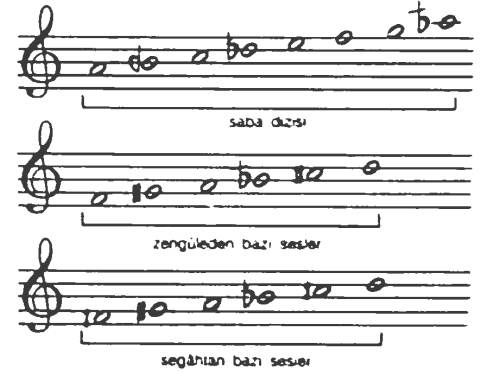
Onur düelloları, bir hakaret ya da öyle varsayılan bir davranış yüzünden yapılan özel çarpışmalardı. Günlük giyimin bir parçası olarak kılıç takma modasının büyük ölçüde kolaylaştırdığı bu düellolar, 15. yüzyıl sonlarından başlayarak İtalya'dan öteki ülkelere yayıldı. İnsanlar en basit nedenlerle düelloya başvurur ve başlangıçta sık sık tanık olmaksızın dövüşürdü. Bu gizlilik

kotuye kullanılmaya başlayınca (pusu kurma gibi), duellocuların yanlarında dostlarını ya da yardımcılarını getirmeleri adet haline geldi. Sonraları bu yardımcıları da arkadaşlarına layık olduklarını göstermek amacıyla dövüşmeye başladılar.

Fransa'da onur düellolarının çok yaygınlaşması üzerine, IX. Charles 1566'da düello yapanların olum cezasına çarptırılacağını belirten bir buyruk yayımladı. Bu buyruk daha sonra duelloyu yasaklayan fermanlara örnek oluşturdu. Bununla birlikte Fransa'da düellonun omru Fransız monarşısından daha uzun oldu. Devrim döneminden sonra düello siyasal çatışmaların bir özelliği duruma geldi. 19. yüzyılda sık sık siyasal düellolar yapıldı. 20. yüzyılda Fransa'da zaman zaman duellolar görülmekte birlikte, genellikle adet yerini bulsun anlayışı ve da ün amacıyla yapılan bu duellolarla kılıcın ya da tabancanın öldürücü olmaması için önlemler alınırdı. I. Dünya Savaşı'na değin askeri kuralların onur düellosuna izin verdiği Almanya'da Nazi iktidarında düello yeniden yasallaştı (1936). İtalya'daki faşist rejim de düelloyu özendirdi. Öğrenci duellosu (*Mensur*) Alman üniversitelerinde süregelen bir gelenektir. Birçok Alman üniversitesinde bulunan köklü savaşçı birliklerin (*Verbindungen*) sıkı kuralları, gizli toplantıları, özgün uniformaları ve büyük saygınlıkları vardır. Birliklerin kılıç kullanma usulü normal eskrimden farklıdır; öğrencilerin bu oyun sırasında kafa ve yüzlerinden aldıkları yaraların izleri cesaret nişanı olarak değerlendirilir.

Pek sık olmamakla birlikte, tarihte kadınlar arasında da düello yapıldığı saptanmıştır.

düğâh, Türk müziğinde hem bir perdenin, hem de bir bileşik makamın ortak adı. Dügâh perdesi, orta sekizlideki *la* sesidir. Dügâh makamı ise, saba makamına segâh

Dügâh makamının bileşimi

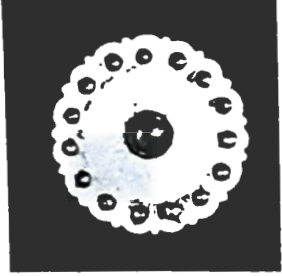
ve zengüle makamlarının bazı sesleri eklenerek elde edilmiştir. Dügâh makamına eklenen segâh makamı, durağ düğâh perdesi olmak üzere göçürme (transpozisyon) uğratılmıştır. Bazı besteciler bu makamı, yalnızca saba ve zengüle bileşimi olarak ele almıştır.

Dügâh Kâr, bestesi ve güftesi Hacı Faik Bey'in olan kâr. Büyük bölümü düğâh makamında ve hafif usulündedir. Güftenin, yürüksemai usulüyle ölçülmüş olan ikinci kıtasında, çeşitli makam geçkileri yapılmıştır. Dindışı Türk müziğinin en parlak yapıtlarından olan "Dügâh Kâr", günümüzde de seslendirilen birkaç kârdan biridir.

düğme, giysi, yorgan gibi eşyaların açık yanlarını birbirine tutturmak amacıyla, üs-

tündeki deliklerle ya da bir halkayla dikilerek öbür yanda bulunan bir ilik ya da ilmekten geçirilen, sert malzemeden yapılmış ve genellikle yuvarlak biçimli küçük parça. Giysilerde yalnızca süs amaçlı ve ilikleme işlevi olmayan düğmeler de sık sık kullanılır.

Eski Yunanlılar ve Etrüskler tüniklerini omuzlarından tutturmak için düğmelerden

Metal varak, pirinç, yapay elmas ve istindye kabuğuyla yapılmış bir Fransız düğmesi, 18. yy. Cooper: Hewitt Museum of Decorative Arts and Design, Smithsonian Institution

ve halkalardan yararlanırlardı. Ortaçağ Avrupa'sında 13. yüzyılda düğme iliği bulununcaya değin giysi yakaları broş ya da kopçayla tutturulurdu. Daha sonra düğme öylesine tutuldu ki, bazı ülkelerde düğme kullanımını sınırlandıran yasalar çıkarıldı.

14. yüzyıla gelindiğinde giysilerin dirsekten bileğe ve boyundan bele kadar olan bölümleri hem süs olarak, hem de ilikleme amacıyla düğmelerle kaplanıyordu. Altın, gümüş ve fildişi düğmeler zenginliğin ve toplumsal konumun bir göstergesi durumuna gelirken, bakır ve alaşımlarından da pahalı düğmeler yapılmaya başladı. Metal işlemecileri çoğu kez bu düğmeleri fildişi, bağa ve mücevher parçalarıyla daha da güzelleştiriyordu.

En çok kullanılan düğmeler kemik ve tahtadan yapılırlardı. Bu düğmeler sonradan kumaş kaplanan düğmelere de temel oluşturdu. Bir tel halkanın üzerine iplik sarılmasıyla kalın iplik düğmeler yapıldı. Özel bazı giysilerde süslü düğmelerin aksesuar olarak kullanımı yaygın olmasına karşın, 18. yüzyılda kumaş kaplı düğmelerin yerini pahalı madenlerden ve fildişinden düğmeler aldı. Döküm ve baskı tekniğiyle düğme yapmak amacıyla dönemin iyi bilinen alaşımlarından sert kalay kullanılmaya başladı. Ama bu düğmeler varlıklı çevrelerce pek tutulmadı. Bu arada özellikle kalamın pirincinden dökme, süslü ve özel tasarımlı düğmeler hem askeri, hem sivil giysilerde yaygın bir kullanım kazandı.

18. yüzyıl ortalarında, James Watt'ın ortağı İngiliz imalatçı Matthew Boulton, parlatılmış çelik fasetaları çelik levhalara tutturarak parlak ve pahalı kesme çelik düğmeleri yarattı. Fransa'da kesme çelik düğmelerin fasetaları işlemeli süslerle daha da geliştirildi. 19. yüzyıl başlarında daha ucuza mal olan işlemeli, çelik baskı düğmeler yapıldı. Civa ve altın karışımına batırılarak altın kaplanan pirinç düğmeler de yaygınlaştı.

Çelik baskı düğmelerin ortaya çıktığı sıralarda, Danimarkalı imalatçı B. Sanders İngiltere'de çift katlı çelik düğmeler üretmeye başladı. Bu düğmeler iki ince metal diskin arasına küçük bir bez parçası ya da mukavva yerleştirildikten sonra kenarlarından sıkıştırılarak yapılıyordu. 1830'lara doğru kumaş kaplı düğmeler artık mekanik olarak üretiliyordu. Ayrıca yüksek ısıda plastik özelliği kazanan, kesilip boyanabilen ve biçimlendirilebilen hayvan boynuzları ve toynakları da kullanılmaya başladı.

Bu dönemde seramik ve camdan yapılan düğmeler de vardı. Özellikle Fransızların uzmanlaştığı porselen düğmeler elde boyanarak ya da ipek kâğıt aracılığıyla renkli desenler aktararak süsleniyordu. Düğme yapımında kullanılan renkli camların çoğu Bohemya'da (bugün Çekoslovakya) üretiliyordu.

Japonya'da elde boyanan, geleneksel motiflerle süslenmiş seramik düğmeler geliştirildi. Çin ise kalın bir kırmızı vernik tabakasının inceden inceye oyularak süslenmesiyle yapılan tahta düğmelerde uzmanlaştı. Verniklenmiş *papier-mâché*(*) düğmeler Avrupa'da 1800'lerin sonunda yaygınlaştı.

Düğme yapımında deniz yumuşakçalarının incimsi kabuklarının (sedef) kullanılması üretimin mekanikleşmesiyle birlikte arttı. Nitrik asit çözeltisiyle katmanlara ayrılan kabuklar boru biçimli testerelerle kesiliyordu. Böylece elde edilen düğmelere dikim için delikler açılıyor, ayrıca mekanik olarak süslemeler oyuluyordu. Düğme yapımında önceleri yalnızca denizkabukları kullanılıyordu; 1890'larda Amerikalı imalatçı John F. Boepple Mississippi Irmağı ve kolları boyunca bol miktarda bulunan tatlı su midyelerinin daha az parlak kabuklarını kullanmaya başladı.

Güney Amerika'da yetişen fildişi ağacının (bir tür palmiye) meyvesinden elde edilen bitkisel fildişinden yapılmış düğmeler, 1800'lerin ortasında üretilmeye başladı. Bitkisel fildişinden kesilen kalın dilimlerle fırınlanarak tıpkı kabuktan elde edilen düğmelere benzer biçimde işleniyordu.

20. yüzyılda süs işlevini büyük ölçüde yitiren düğme, çoğu giyside yerini fermuara bıraktı. Günümüzde düğmeler daha çok selüloz, polistiren ve polinivil reçineleri gibi plastik maddelerden yapılmaktadır. Düğme desenleri de genellikle soyut ve geometrik biçimler almıştır. Seri üretim yapan makinelerde ya toz haline getirilmiş plastiğin sıkıştırılmasıyla ya da sıvı plastiğin küçük deliklerden püskürtülmesiyle kalıp düğmeler üretilmektedir.

Bu arada sanatsal özellik ve üstün işçiliklerinden dolayı koleksiyoncuların topladığı eski düğmelerin değeri giderek artmaktadır. Bu tür düğmelerin arkasında genellikle düğmeyi yapının adı, yapım tarihi ve yeri yazılıdır.

düğmeçiçeği bak. gözyaşıotu

düğmeli domuz (*Phacochoerus aethiopicus*), *Artiodactyla* (çifttoynaklılar) takımı-

Düğmeli domuz (*Phacochoerus aethiopicus*)
Karl H. Maslow

nın *Suidae* familyasından, Afrika'nın ağaçsız ve seyrek ağaçlı bölgelerinde yaşayan domuz türü. Kulları seyrek, başı iri, rengi kahverengi ya da siyaha yakın ve omuz

yüksekliği yaklaşık 75 cm olan bu hayvanların, boyundan sırt ortasına kadar uzanan seyrek tüylü yeleleri, koşarken kalkık duran uzun, ince ve püsküllü kuyrukları vardır. Erkeklerin yüzünde iki çift çıkıntı ya da düğme bulunur. Köpekdişler her iki eşeyde de uzamıştır. Altçeneden çıkan köpekdişler keskin bir silah biçimindedir. Üstçeneden çıkanlara önce yukarı kıvrılır, sonra da içe doğru bir yarım daire çizer. Bu dişler bazı erkeklerde 60 cm'den uzundur.

Bitki yiyerek beslenen, toplu yaşayan, bazen yerdomezlerinin yeterli büyüklükteki oyuklarına sığınan düğmeli domuzlar, kendilerini koruyabilmek için bu yuvalara geri geri girer.

düğüm, astronomide, uydu (örn. Ay), gezegen ya da kuyruklu yıldız gibi herhangi bir gök cisminin yörünge düzlemi ile tutulum dairesinin (Güneş'in yıldızlar arasında izlediği görünür yol) gökküre üzerindeki izdüşümünün kesişim noktası. Gök cisminin tutulum dairesinin güneyinden kuzeyine geçerken bu daireyi kestiği noktaya çıkış düğümü, kuzeyden güneye geçerken kestiği noktaya ise iniş düğümü denir. Güneş ya da Ay tutulması ancak Ay'ın bir düğümün üzerinde ya da yakınında olması durumunda gerçekleşir. Benzer biçimde, iç gezegenlerden birinin Güneş'in önünden geçmesi için düğüm noktasında bulunması gerekir. Ayrıca bak. yörünge.

düğüm, paket bağlamak ya da sicim uçlarının açılmasını önlemek için uygulanan bağ türü. Ayrıca, camadan bağının ve cerrah düğümünün ilk aşamasını oluşturur. Düğüm atmak için ipin ucu önce kendi üstüne bükülerek bir ilimik oluşturulur, ardından bu ilmiğin içinden geçirilerek çekilir ve düğüm sıkıştırılır. İki ipin ucunu birleştirmek için de, aynı yöntemle düğüm (kördüğüm) yapılabilir.

düğüm kuramı, matematikte, üç boyutlu kapalı eğrilerin araştırılmasına yönelik kuram. Bu tür eğriler, ilimik atıldıktan sonra uçları birleştirilerek herhangi bir ip parçasına benzetilebilir. Tek bir devreye karşılık gelen düğümün topolojik eşdeğeri çemberdir. Ama çemberle özdeş değildir, çünkü düğüm, bir ya da daha çok noktada kendi içerisinden geçirilmedikçe çember biçimine dönüştürülemez. Bu durumu ise, düğümün iki boyutlu grafiğinde, eğrinin kendisiyle kesişmesi demektir. En basit düğümlerde, bu türden üç kesişme bulunur; bu nedenle düğüm, üç basamaklı olarak kabul edilir. En basit türden düğümün bile, birbirine dönüştürülmeyen iki konfigürasyonu vardır.

Basamak yükseldikçe belirgin düğüm sayısı da hızla artar, ama 20. yüzyılın ortalarına değin, belirli bir basamakta elde edilebilecek düğüm sayısı:ın hesaplanmasını olanaklı kılan herhangi bir yöntem bulunamadı. Öte yandan, yüksek basamaklardan bazı düğümlerin, daha düşük basamaktan düğümlerin kombinasyonu biçiminde ifade edilebileceği gösterildi. Örneğin, altıncı basamaktan düğümler olan camadan ve acemi bağları, yonca yaprağı biçimindeki iki düğüm indirgenebilir. Çözümlemeyen düğümlere ise asal düğüm denir.

Alman matematikçi Carl Friedrich Gauss düğüm kuramına ilişkin çalışmalar yapmış, ama bu konuda herhangi bir yapıt yayımlamamıştı. Düğüm kuramı çoğunlukla, bir topolojik uzayın bir başka topolojik uzayın içine yerleştirilmesi problemleri gibi özel uygulamaları gerektiren durumlarda kullanılır.

düğün, evliliği kutlamak için düzenlenen tören. Pek çok yerde evliliğin toplumun öteki üyelerince tanınması düğün yapılmasına bağlıdır. Özellikle kırsal kesimdeki topluluklarda düğünler en önemli eğlence ve şenliklerdir. Düğün için yapılan masraflar bazen evlenenlere yapılan bağışların ya da damadın kız tarafına ödediği başlığın bile üzerinde olabilir. Düğün ya da herhangi bir törenin düzenlenmediği toplumlar da vardır. Örneğin Avustralya'nın Yerli topluluklarında evlenen çiftler, herhangi bir tören ya da ayin olmaksızın birlikte yaşamaya başlardı. Ama genel olarak, hemen bütün toplumlar da bekârlıktan evliliğe geçiş bir tören ya da ayinle kutlanır ve evlilik bağının niteliğine, ilk evlilik olup olmadığına göre düğün töreni de değişiklik gösterir. Bazı toplumlardaysa (örn. Batı Hint Adalarında) uzun yıllar birlikte yaşamış ve çocuk sahibi olmuş çiftlerin masraflı bir düğün yapmaları ve yasal bir evlilik töreninin düzenlenmesi yaygın bir gelenektir.

Eski toplumlarda evlilik olayı çok çeşitli şölen ve şenliklerle kutlanırdı. Musevilikteki dinsel evlilik törenleriyle Hristiyanlıktaki evlilik kutsama törenlerinin kökleri, Mezopotamya'daki Akitu (Yeni Yıl Şöleni) kutlamaları ve İsraililerde Tişri (yılın ilk ayı) sırasında düzenlenen Sukkot (Hayme Bayramı) evlilik ayinlerinden gelir. Dinsel nedenle kendilerini bekâr yaşamaya adanmış keşişlerin ve rahibelerin, dinlerinin kurucusuyla (örn. Hz. İsa'yla) ya da dinsel bir kurumla (örn. Kilise'yle) simgesel evliliklerini kutlamalarına da sık rastlanır.

Birçok dinde evli olmak bekâr olmaktan üstün tutulmuştur. Talmud'da "Evlenmeyen kişi cinayet işlemiş gibidir ve Tanrı imgesini bozar" denmektedir. Avesta'da da benzer bir biçimde "Evli adam bekâr adamın üstündedir" deyişi yer alır. Böylece düğün hem dinsel, hem dindışı çevrelerde aile düzeyindeki en önemli kutlama durumuna gelmiştir. Düğün törenini genellikle bir şölen ve verilen armağanlar izler. Uganda'daki Batorolarda düğün töreni dans ve şölenle sabaha değin sürer. Daha sonra, gelinin ailesinden ayrılışıyla doğan boşluğu karşılamak ve evlilik anlaşmasını geçerli kılmak amacıyla armağanlar verilir.

Düğün törenlerinde kullanılan simgesel kaplar ve giysiler çok çeşitlidir. Eski Yunan'da düğün arifesinde, içinde tören için yıkanma suyu bulunan bir *loutrophoros* (ince gövdeli, uzun boyunlu amfora) getirilirdi. İbraniler, Parsiler, ayrıca Eski Romalılar ve Hristiyanlarda çiftlerin yüzükparmağına madeni bir halka takılırdı. Gelinin duvağı (*flamneum*) Eski Roma'da turuncu, Hristiyanlar ile Slavlardaysa beyazdı. Önceleri mercanköşk ve mineçiçeğinden yapılan gelin tacı, Eski Roma'da mersin dallarıyla portakal çiçeklerinden, Hristiyanlar ile Slavlardaysa çeşitli değişik malzemeden yapılırdı. Ortodoks evlilik törenlerinde taç, evlenen çiftin başı üzerinde tutulurdu. Romalılar ve Slavların evlilik ayinlerinde gelinler özel bir tunik ya da gömlek giyerlerdi. Hindu evlilik ayinlerinde de nişanlı kızın bileğine annesi sarı yünden bir bilezik (*kautukasutra*) takardı.

Evlilik töreni bazen, Etrüsklerde olduğu gibi, büyük bir tente altında yapılırdı. İbraniler ilkin evlilik odasını simgeleyen kapalı bir çadır (*huppa*), sonra da ipekli ya da işlemeli kumaştan bir tente kullandılar. Hindular ve Parsilerde evlenen çift, bir çadır ya da tentenin (*pandal*) altında birbirlerinden bir perdeyle ayrılırlar. Sihlerse damadın başının üzerinde kâğıttan bir güneşli (*agasi*) döndürürler.

Bazı yörelerde, özellikle günümüz Hindu toplumlarında *pandal*'ın altında, resmi törenden sonra çiftin oturacağı bir salıncak

(*dola*) vardır. Buradaki salınma verimliliği, sevgiyi ve gökle yerin birliğini simgeler. Eski Atina'da Dionysos şenliklerindeki salıncakla (*aïora*), Tayland ve Puri'de (Orissa) yapılan bahar şenliklerindeki salıncaklar da benzer simgelerle yüklüdür.

Hindu düğün geleneklerinde damat kayın-pederinin evine götürülür ve saygın bir konuk olarak karşılanır. Ateşe kavrulmuş hububat atılır, damat gelinin elini tutar ve kutsal sayılan ateşin çevresinde dolaştırılır. Bu sırada atılan yedi adım, evlilik bağının çözülme-yeme-yeni ifadesi olarak kabul edilir. Japonlar düğün törenlerini Şinto geleneklerine göre yapar ve *kami*'ye (tapınılan güç, tanrı) evlilik yemini ederler. Cavalılarının yaşamları boyunca düzenledikleri en önemli ve karmaşık ayinleri içeren evlilik törenleri büyük şölenlerle kutlanır. Baltık dinlerinde görülen son derece kapsamlı evlilik ayinleri, özel bir önemi olan ateş ve ekmeğin yeni evli çiftle birlikte eve götürüldüğü Eski Hint evlilik törenlerine çok benzer.

Anadolu'da da düğüne ilgili gelenekler, ayrıntılarda yörelere göre değişiklikler göstermekle birlikte, genel aşamaları bakımından birbirine benzer. Geçim kaynakları tarım ve hayvancılığa dayanan kırsal yörelerde düğün, genellikle ürünün kaldırıldığı, işlerin azaldığı sonbahar aylarında yapılır.

Davet edilecek kişilere düğün günü, birkaç gün önceden armağanlar gönderilerek haber verilir. Davet işini genellikle kadınlar yapar. Birkaç gün sonra güvey evinin damına dikilen bir direğe bayrak çekilip davul zurna çalınarak düğün başlatılır. Düğün genellikle perşembe günü başlayıp pazar günü sona ererse de, ailelerin durumuna göre bir hafta sürdüğü de olur. Yemekli, eğlenceli gelin hamamı, güvey evine çeyiz getirilmesi, çeyiz yazma ve serme, kız ve güvey evinde aynı anda yapılan kına gecesi, düğünün önemli aşamalarını oluşturur. Gelinin evinden alınıp güvey evine getirilmesi asıl düğün eğlencelerinin başlangıcı sayılır. Nikâh kıyıldıktan sonra gelin alayı denen topluluk, gelini almak üzere kız evinin önünde toplanır. Duvak takılmış, tellerle süslenmiş gelin, özel olarak hazırlanıp süslenmiş bir ata bindirilip güvey evine doğru götürülür. Burada da gelinin bindiği atın sağdıç(*) tarafından çekilmesi, gelinin armağan almak için attan inmekte nazlanması, inip de yeni evine girerken, güveyin damdan onun üstüne bozuk para ve çerez atması gibi çeşitli geleneksel uygulamalar yerine getirilir.

Düğün evinde davetliler kadın erkek ayrı ayrı eğlenirler. Gençler güreş, cirit gibi geleneksel spor gösterileri yapar, halk oyunları oynarlar. Güvey bu sırada yanından ayrılmayan sağdıç ve yakın arkadaşlarıyla birlikte hamama gider, tıraş olur, gerdek için hazırlanır. Birlikte kılınan yatış namazından sonra dualar ve ilahiler okunur, ardından güveyin gerdeğe girmesiyle düğün sona erer.

Osmanlı Devleti'nde padişahlar için görkemli düğünler yapılmıştır. Bunların ilki Dulkadiroğlu Süleyman Bey'in kızı Sitti Hatun'la evlenen II. Mehmed (Fatih) için babası II. Murad tarafından 1450'de Edirne'de yapılan ve üç ay süren düğündü. I. Selim'den (Yavuz) sonra birkaç istisna dışında, saray içindeki devşirme cariyelerle evlenen padişah ve şehzadeler için düğün yapılmadı, ama padişahlar kızları, kız kardeşleri ve kardeşlerinin kızları için görkemli düğünler düzenlediler.

Sarayda nikâh töreni ve çeyiz alayı genellikle pazartesi günleri yapılırdı. Nikâhı çoğu zaman şeyhülislam ya da yüksek düzeyde bir din adamı kıyar, nikâhtan sonra da hazır bulunanlara padişah, valide sultan ve damat

tarafından armağanlar veriliirdi. Daha sonra gelinin çeyizlerini taşıyan çeyiz alayı, mehter eşliğinde damat evine doğru yuruvuşe geçirdi. Düğün süresince alayların geçeceği yerlere bayraklar asılır, taklar kururur, gecelen havai fişekler atılır, gun ağarcıncaya değin çeşitli eğlenceler, fener alayları ve gösteriler düzenlenirdi. Çarşamba akşamı kına gecesi yapılır, perşembe günü kırmızı giysiler içindeki gelin, gelin alayı eşliğinde damat evine götürülürdü. Damat evinden içeriye darussaadde ağasınca sokulan sultan hanım, özel olarak hazırlanmış tahta otururur, damadın gelmesini beklerdi. Biraz sonra taht odasına gelen damat, sultan hanımın oturduğu tah-tın ayak ucuna armağanlarını koyar, daha sonra gerdeğe girilirdi. Eğlenceler gerdek gecesi de sürerdi. Cuma günü damat, devlet ileri gelenlerinin konaklarına özel armağanlar gönderir, eğlenceler bir süre daha devam eder, mehter çalar, pehlivan güreşleri yapılır, iç ağaları saray avlusunda hedeflere nişan talimleri yapar, devlet adamlarına ve ulemaya şölen verilir, esnaf loncalarının düzenlediği geçit törenlerinde çeşitli marifetler gösterilirdi. Saray düğünlerinin görkemi Osmanlı Devleti'nin son yıllarına değin sürmüşse de, devletin zayıflaması yüzünden bazı masrafların kısılması yoluna da gidilmiştir.

düğünççeği, YAGÇANAGI olarak da bilinir, düğünççeğigiller (*Ranunculaceae*) familya-

Düğünççeğileri: (üstte) *Ranunculus flabellatus*, (altta) *Ranunculus glaberrimus*

(Üst) Kathy Horvut, Root Resources EB Inc. (Alt) Frances V. Davis

sından, *Ranunculus* cinsinin içerdiği 250 kadar otsu bitki türünün ortak adı. Bütün yeryüzüne yayılmış olan bu türler özellikle Kuzey ılıman kuşaktaki ağaçlık ve çayırılık alanlarda yetişir. Türkiye'de de 80 kadar düğünçeği türü bulunur.

Düğünçeğikleri şişkin yumru köklü ya da saçak köklüdür. Tek tek ya da seyrek kümeler biçiminde bulunan çiçeklerin, yeşil renkli beş çanak yaprağı, parlak sarı (bazen beyaz ya da kırmızı) renkli beş taç yaprağı ile çok sayıda erkek ve dişi organı vardır.

Kırmızı çiçekli düğünçeği *R. asiaticus* çiçekçilik açısından değerli bir bitkidir, özellikle katmerli çiçekleri olan *Superbissimus* formu güzel bir kış çiçeğidir. Bu tür Türkiye'de Güneydoğu Anadolu ve Akdeniz bölgelerinde yetişir. Her ikisi de suda yaşayan *R. peltatus* ve *R. aquatilis* türlerinin, su yüzeyinde bulunan yaprakları geniş ayalı, su altında bulunan yaprakları ise parçalıdır. Anayurdu Avrasya olan *R. acris* dünyanın çeşitli bölgelerine yayılmıştır. Basurotu ya da yağlıçiçek adıyla bilinen *R. ficaria* Anadolu'da yaygın bir türdür; köklerinden hazırlanan merhem, basura karşı kullanılır. *R. repens*, *R. constantinopolitana* ve *R. arvensis* Türkiye'deki en yaygın türlerdir.

düğünçeğigiller bak. Ranunculaceae

Dühring, (Karl) Eugen (d. 12 Ocak 1833, Berlin - ö. 21 Eylül 1921, Nowawes,

Dühring, y. 1900

Archiv für Kunst und Geschichte, Berlin

Almanya), olguculuğun Almanya'daki öncüleri arasında yer alan filozof ve siyasal iktisatçı.

1856'dan 1859'a değin hukukçu olarak çalışan Dühring, bir göz hastalığı yüzünden görme duyusunu yitirince mesleğini bırakmak zorunda kaldı ve Berlin Üniversitesi'nde serbest görev aldı. 1864'te aynı üniversitede ders verme yetkisini kazandı; ama meslektaşlarıyla arasındaki çatışmalar 1877'de bu yetkinin geri alınmasına yol açtı. Dühring militarizme, Marksizme, dine, Yahudiğe ve genel olarak üniversitelere saldırarak karşıtlarının sayısını daha da artırdı. Bu arada çok sayıda ürün verdi; matematik, fizik ve edebiyat üzerine incelemeler kaleme aldı, felsefe ve iktisat kuramına önemli katkılarda bulundu.

Dühring'in iyimser yaklaşımına göre insanların içgüdüleri, onları doğal olarak birbirlerine yaklaşıyordu. Bu nedenle Dühring'in sosyalizmi bazı eleştirmenlerce fazla ütöpik bulundu. Aynı yaklaşımı iktisat kuramına da yansıtan Dühring, toplumsal Darwinciliğin sürekli varoluş savaşı kavramını reddederek, insanlar arasında erke dayalı tüm ilişkilerin ortadan kalkacağı bir "özgür toplum" ilkesini ortaya attı. Dühring'in Marksist sosyalizmden ayrılan görüşleri, "duygudaşlık etiği" kavramında da yansiyordu. Dühring'e göre Marksizmin kapitalistler ile

proletarya arasında götüğü ayrım zorunlu değildi. Her ekonomik sistemin "ulusal" bir nitelik taşıdığını vurgulayan Dühring, her ulusun ekonomik bakımdan kendine yeterli duruma gelmesini ve ulusal ekonomileri korumak için gümrük vergileri konulmasını öneriyordu. Friedrich Engels, ilk kez *Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft* (1878; *Bay Eugen Dühring'in Bilimde Devrimi*, 1966) başlığıyla yayımladığı, daha sonra *Anti-Dühring* olarak ün kazanan kitabında Dühring'in sosyalizmine ve onun "kaba maddencilik" adını verdiği görüşlerine karşı çıktı.

Dühring'in başlıca yapıtları arasında şunlar sayılabilir: *Capital und Arbeit* (1865; *Sermaye ve Emek*), *Natürliche Dialektik* (1865; *Doğal Diyalektik*), *Kritische Geschichte der Philosophie* (1869; *Eleştirel Felsefe Tarihi*), *Kritische Geschichte der allgemeinen Prinzipien der Mechanik* (1873; *Mekanik Genel İlkelerinin Eleştirel Tarihi*), *Cursus der National-und Sozialökonomie* (1873-92; *Ulusal ve Toplumsal İktisat Dersleri*) ve otobiyografisi *Sache, Leben und Feinde* (1882; *Şeyler, Yaşam ve Düşmanlar*).

dük, kadınlar için DÜŞES, geç ortaçağdan başlayarak Avrupa'da, arşidük ya da grاندük gibi unvanların bulunmadığı ülkelerde, kral ya da prensin altındaki soylulara verilen unvan. Terimin kökeninde yatan Latince *dux* sözcüğü, Roma İmparatorluğu'nda önce genel olarak "önder", sonra "general", "ordular komutanı", "büyük bir birliğin komutanı" gibi anlamlar taşıyordu. 4-5. yüzyıllarda *dux* artık Roma ordusunda belirli bir rütbeyi, 6. yüzyılda ise belirli bir bölgeye konuşlandırılmış ve o bölgenin güvenliğiyle sorumlu kılınmış bir ordu komutanını ifade ediyordu. Bu, terimin top- rak üzerinde yerel egemenlik ifade eden boyutunun uç vermesinin; bir başka deyişle dük kavramının "feodal"leşmesinin de can alıcı anını oluşturur. Nitekim Merovenjler döneminin başlarında, dük artık yerel bir otorite ya da makam ve iktidar sahibiydi. Kontlara(*) göre her zaman daha yüksek bir kademede yer alan dükler, Karolenjler egemenliğinde bir kategori olarak görece belirsizleştirilse de, ondan sonra pek çok ülkede hep en büyük soyluları oluşturdular. Ayrıca bak. soyluluk unvanları.

Düklük Sarayı, İtalyanca PALAZZO DUCALE, DOGE'LER ya da DOĞLAR SARAYI olarak da bilinir, Venedik'te, eski Venedik Cumhuriyeti'nin seçimle başa geçen yöneticileri olan düklerin (*doge*) resmi konutu. 814'te inşa edilmiş olan ilk saray, 976'daki bir halk ayaklanmasında yakıldı. Yeni yapı da geçirdiği bir yangından sonra 14. yüzyılın başlarında bugünkü biçiminde yeniden yapılmaya başladı. 1424'te, Venedik gotiği üslubundaki sarayın tamamlanması için San Marco Meydanı'nın denize uzanan bölümüyle Molo diye anılan merdivenli rıhtıma bakan ve cepheleri birbirinin aynı olan iki kanat yapıldı.

Giovanni ve Bartolomeo Bon'un (Buon) yapının ana girişi olarak tasarladıkları Carta Kapısı'nın yapımına 1438'de başlandı. Sonraları birkaç önemli yangın daha geçiren sarayın belirli bölümlerinin yeniden yapılması gerekti. Bu yangınlarda Pisanello başta olmak üzere birçok sanatçının freskleri ve Bellini ailesi ile Tiziano'nun resimleri de zarar gördü. Kayıpları gidermek üzere Tintoretto ve Veronese gibi sanatçılara resimler ısmarlandı. Bu önemli resimlerin çoğu bugün hâlâ yerlerinde durmaktadır.

Düldül, Hz. Muhammed'in beyaz katının adı. Kirpi anlamına gelen sözcük, genelde

bütün hızlı yürüyen at ve katırlar için kullanılmakla birlikte, Hz. Muhammed'in katının özel adı olarak ün kazanmıştır. Düldül'ü Hz. Muhammed'e. Afyar adlı bir eşekle birlikte Mukavvıs'ın armağan ettiği söylenir. Ferva bin Amr el-Guzami'nin armağanı olduğunu söyleyenler de vardır. Hz. Muhammed bundan sonra bütün savaşlara Düldül ile gitmiştir.

Ölümünden önce Hz. Muhammed Düldül'ü Hz. Ali'ye bağışladı. O da halifeligi dönemindeki (656-661) savaşlara hep Düldül ile katıldı. Muaviye döneminde (661-680) Yenbu'da öldüğü söylenen Düldül, Hz. Muhammed'e ve Hz. Ali'ye bineklik ettiği için daha çok Şiiler arasında efsanevi bir nitelik kazanmıştır.

Dülger, Bahadır (d. 1911, İstanbul - ö. 22 Mart 1968, İstanbul), polemik yazılarıyla tanınmış gazeteci ve siyaset adamı.

1928'de Mekteb-i Sultani'yi (Galatasaray Lisesi) bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğrenim gördü. *Doğu, Tasvir, Son Saat, Hürriyet* gazetelerinde ve Türkiye Yayınevi'nde çalıştı. Demokrat Parti'den (DP) 1950 ve 1954'te Erzurum, 1957'de Gaziantep milletvekili seçildi. Bu görevi sırasında DP'nin yayın organı *Zafer* gazetesinde yazı işleri müdürlüğü ve fıkra yazarlığı yaptı. 1954-57 arasında *Havadis* gazetesini yayımladı. Siyasal yaşamında Cumhuriyet Halk Partisi'ne (CHP) sert çıkışlarıyla tanınan Dülger, Nisan 1960'ta CHP'nin hükümet aleyhine giriştiği eylemleri araştırmak amacıyla TBMM'de oluşturulan Tahkikat Komisyonu'na seçildi. 27 Mayıs 1960'tan sonra DP'nin öbür milletvekilleri ve önderleriyle birlikte Yassıada'da yargılanarak yaşam boyu hapis cezasına çarptırıldı. Daha sonra çıkarılan afıa serbest bırakıldı.

dülger bağı, bir halatın çımasını bir serene, mapaya, aneleyle, yelken mataboruna ya da bir güverte yapısına bağlamakta kullanılan yaygın bir bağ türü. Yük bindi-

Dülger bağı

ğinde, eğer baştaki uç sağlama alınmazsa, halat kayabilir ve bağ açılabilir. Dülger bağı atılırken halat önce cisme iki kez sarılır, ardından öteki kolun üzerine iki kez voltalanır.

dülgerbalığı, *Zeiformes* takımının *Zeidae* familyasından orta derinlikteki sularda yaşayan, iri ağızlı, yanlardan basık gövdeli deniz balıklarının ortak adı. Türkiye'yi çevreleyen bütün denizlerde bulunan ve Anadolu'nun güneybatı yöresinde peygamberbalığı adıyla tanınan *Zeus faber* türü, Akdeniz ve Atlas Okyanusunda, yaklaşık 200 m'yi bulan derinlikten kıyılara kadar giren bir dip balığıdır. Eti lezzetli, uzunluğu

ortalama 50-60 cm ve en çok 90 cm kadar, rengi boz, açık kahverengi, bazen altın sarısı ve boyuna mor çizgili olan bu balık, her iki yanında genellikle sarı halkalı, 2-4 cm çapında siyah bir benek taşıır. Birinci sırt yüzgecinin dikenleri uzundur. Karnında, sırt ve

Bayağı dülgerbalığı (*Zeus faber*)
Karen Allan'ın çizimi

anüs yüzgeçlerinin tabanında diken sıralat, yer alır. Ağız dişsiz ve sardalye, hamsi, uskumru gibi balıkları kolayca yutmasını sağlayacak genişliktedir. Hızlı yüzemediği için avına çok yavaş yaklaşır ve yanlardan iyice yassılaşmış gövdesinden ötürü karşıdan bakıldığında dikey duran bir çizgiyi andırır. *Z. japonicus* ve *Z. nebulosa* familyanın Büyük Okyanusta yaşayan benzer türleri arasındadır.

dülgerlik bak. marangozluk

dümbelek, halk arasında toprak gövdeli darbukaya verilen ad. Ayrıca bak. darbuka.

Dümbüllü, İsmail (d. 1897, İstanbul - ö. 5 Kasım 1973, İstanbul), sahne ve sinema oyuncusu. Tuluat geleneğinden yetişmiş, ortaoyunu, operet ve filmlerdeki rolleriyle

İsmail Dümbüllü *Kırk Gün Kırk Gece* filminde, 1953
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

öne çıkmış, birçok Türk seyirlik oyununun ve çeşitli oyunculuk tekniklerinin günümüze aktarılmasını sağlamıştır.

Askeri ortaokulun üçüncü sınıfından tiyatro merakı yüzünden ayrıldı. Önce amatör olarak Karagöz Hüseyin'in, sonra da profesyonel olarak Kel Hasan'ın tiyatrolarında sahneye çıktı. 1926'ya değin Kel Hasan'ın yanında çalıştı ve tuluat geleneğini öğrendi. İkinci komik olarak Küçük İsmail, Abdi,

Kavuklu Hamdi, Naşit, Abdürrezzak gibi dönemin ünlü ortaoyuncularıyla çalıştı. Kel Hasan öldükten sonra, geleneksel kavuğu ondan devraldı. (Kendisi de ölümünden önce bu kavuğu Münir Özkul'a devretmiştir.)

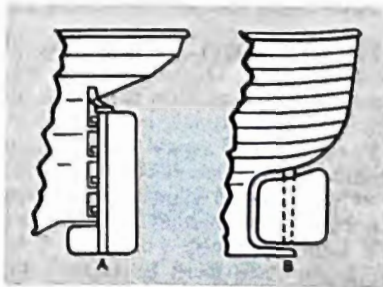
Dümbüllü, 1928'de Tevfik İnce'yle birlikte kendi topluluğunu kurarak perdesini Direklerarası'ndaki Hilal Tiyatrosu'nda açmaya başladı. 1933'ten sonra Anadolu turnelerine çıktı. Bu dönemde *Ayşem*, *Cebe Gitti*, *Bülbül* gibi operetlerde oynadı. Döneminin tiyatro anlayışı ve beğenisinin giderek değişmesine karşın, Naşit'in ölümünden sonra geleneksel tiyatronun en ünlü adı oldu ve ortaoyunu geleneğini tek başına sürdürdü. II. Dünya Savaşı yıllarından sonra 1947'den başlayarak özgün ses tonu, saf görünüşü ve sevimli mimikleriyle sinemada da görünmeye başladı. Önce *Memiş* (1947), sonra *Dümbüllü Macera Peşinde* (1948) ve *Keloğlan* (1948) filmlerinde başrol oynadı. *Harman Sonu* (1950), *İncili Çavuş* (1951), *Ne Sihirdir Ne Keramet* (1951), *Sihirli Define* (1951) adlı filmlerle ününü pekiştirdi. Kel Hasan'dan ortaoyunu konusunda öğrendiklerini kendi kişiliğiyle birleştirerek oluşturduğu "Dümbüllü tarzı"nı hem sahnede, hem de perdede sergilemeyi sürdürdü. Çok seyirci toplamasına karşın, filmlerdeki Dümbüllü, tiyatrocü Dümbüllü kadar başarılı değildi.

1953'te *Kırk Gün Kırk Gece*, 1954'te *Mihrimah Sultan*, 1956'da *Dümbüllü Tarzan*, *Bayram Gecesi*, *Nasrettin Hoca* ve *Timurlenk* gibi filmlerde oynadı. 1968'de jübile yaparak tiyatroyu bıraktı. Ama sanatı kopamayarak zaman zaman sahneye çıkmayı ve radyo oyunlarında yer almayı sürdürdü.

Karagözcüler ve Ortaoyuncular Derneği'nin İsmail Dümbüllü adına 1980'de koyduğu en başarılı güldürü sanatçısı ödülünü ilk kez Münir Özkul almıştır.

dümen, seyir halindeki bir deniz taşıtının rotasını belirlemeye ya da manevra hareketlerini kolaylaştırmaya yarayan aygıt. Çoğunlukla gövdenin dışından, kıç bölümünde bulunur. En yaygın kullanılan dümen türü, ön ucundan kıç bodoslamaya asılan, düz ve düzgün yüzeyle, ağaçtan ya da metalden yapılmış askılı dümendir. Dümenler, dümen yelpazesinin iki yanına etkiyen su basıncının farklılığı ilkesine dayalı olarak çalışır. Dümen belirli bir yöne çevrildiğinde, teknenin seyir hızına bağlı bir su kuvveti yelpaze üzerinde etkir ve bu kuvvet kıç bölümünü ters yöne doğru iterek geminin rotasını saptırır. Küçük teknelerde dümen, dümen yekesi denilen bir kol yardımıyla yönetilir. Daha büyük teknelerde ise hidrolik, buharlı ya da elektrikli kumanda düzeneeklerinden yararlanılır.

Eskiden, teknelerin yönlendirilmesinde, kıç bölümüne yerleştirilen küreklerden yararlanılırdı. Daha sonraları bu kürekler, kıç bölümünün iskele ya da sancak tarafına, yarı dikey bir konumda sabitleştirildi. Ar-

(A) Yandengeşik dümen; (B) dengeşik dümen
F. Rosenberg, *Standard Seamanship for the Merchant Service*

dından, küreğin palası genişletildi ve üst bölümüne yeke eklendi. Eski Yunan ve Roma gemilerinde, bu türden iki dümen bulunurdu. Teknenin kıç bodoslamasına asılan dümen türü ise, İngiltere kralı I. William (Fatih) döneminden sonra yaygınlaştı. İki ya da daha çok uskuru (pervane) bulunan gemilerde kimi zaman her uskurun arkasına bir dümen takılır.

Teknelerin manevra yeteneğini artırmak amacıyla, değişik dümen türleri geliştirilmiştir. Dengeşik ve yandengeşik dümenler (bak. çizim), dümen yelpazesine etkiyen su kuvvetinin, dönme ekseninin her iki yanında dengelenmesini ya da kısmen dengelenmesini ve böylece dümen donanımı üzerindeki basıncın azaltılmasını sağlayacak biçimde yapılmıştır. Bazı teknelerin dümenlerinin alt bölümü kavislidir, böylece dümen bir cisme çarptığında yükselerek cismin üstünden aşar.

Dünaburg bak. Daugavpils

Dündar Bey, tam adı FELEKEDDİN DUNDAR BEY (ö. 1324, Antalya), Hamidoğulları'nın(*) kurucusu.

Anadolu Selçukluları uç beylerinden İlyas Bey'in oğludur. Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılma sürecinde Isparta ve Eğirdir yöresindeki Türkmen aşiretlerini birleştirerek 1301'de, adını dedesi Hamid Bey'den alan Hamidoğulları Beyliği'ni kurdu. Eğirdir'i yönetim merkezi yaptı ve adını Felekabad olarak değiştirdi. Beyliğin sınırlarını genişleterek Antalya'yı ele geçirdi ve burasının yönetimini kardeşi Yunus Bey'e bıraktı. 1314'te İlhanlıların Anadolu valisi Emir Çoban'a armağanlar vererek bağlılığını bildirdi ve İlhanlı hükümdarı Olcaytu adına para bastırıldı.

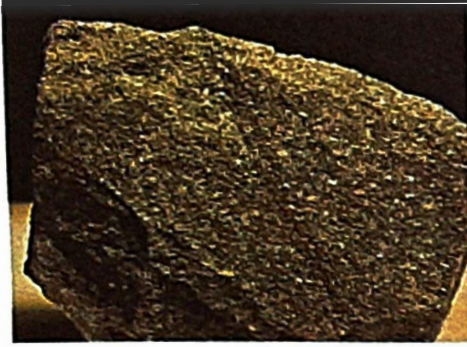
Olcaytu'nun ölümü (1316) ve yerine küçük yaşta oğlu Ebu Said Bahadır'ın geçmesi üzerine çıkan karışıklıklardan yararlanan Dündar Bey bağımsızlığını ilan etti. Aydınogulları, Saruhanogulları ve Menteşogulları kendine bağlayıp sultan sanını aldı. Ama İlhanlıların Anadolu'daki karışıklıkları bastırmakla görevlendirdiği Timurtaş (Demirtaş) 1324'te Eğirdir'e yürüyünce Dündar Bey Antalya'ya kaçtı. Antalya'yı yöneten yeğeni Mahmud Bey onu Timurtaş'a teslim etti. Timurtaş, Dündar Bey'i öldürterek 1324'te beyliğin Eğirdir kolu topraklarını işgal etti. 1327'de Timurtaş'ın Memlûklere sığınmasından sonra, Dündar Bey'in oğlu Hızır Bey, Eğirdir kolunu yeniden canlandırdı.

Dünekdibi Obruğu, Akdeniz Bölgesi'nde, Antalya ilinin Akseki ilçesine bağlı Çimiköy yakınlarında obruk.

Çimiköy'ün güneydoğusundaki Çimiyayla'nın güneyinde Üst Kretase Döneminden (Kretase Dönemi y. 136-65 milyon yıl önce) kalma kalkerler içinde oluşmuştur. Türkiye'nin bilinen en derin doğal kuyusudur. Derinliği 192 m, çapı ağız kesiminde 5 m, tabanında 14 m'dir. Dünekdiibi Obruğu'na ilk iniş 1979'da Boğaziçi Üniversitesi Mağara Araştırma Kulübü (BÜMAK) ve Imperial College Joyce Dunsheath'in yöredeki araştırmaları sırasında gerçekleştirilmiştir.

dünit, açık sarımsı yeşil renkli, hemen hemen tümüyle olivinden oluşan derinlik kayacı. Dünit genellikle başka kayaların arasına sokularak tablamsı siller (damar katman) oluşturur. Ama ince kenarlı ve merccek biçimli katmanlar ya da oval boru biçimli yapılar halinde de bulunabilir. En yaygın

rastlandığı bölgeler, Yeni Zelanda'daki Dun Dağı, Güney Afrika'daki Bosveld korkayaç kompleksi ve İsveç'teki Jämtland ve Frostviken'dir. Dünitin içinde kromit ve

Jackson'dan bir dünit örneği, Kuzey Carolina

Florida State Museum, fotoğraf: John H. Gerard - EB Inc

magnetit de bulunur. Bunlar kayacın yüzde 5'inden fazlasını oluşturlarsa kromit-dünit ve magnetit-dünit; yüzde 50'sinden fazlasını oluşturlarsa olivin-kromitit ve olivin-magnetit olarak adlandırılır.

Dünya bak. Yer

Dünya, İstanbul'da yayımlanan günlük siyasal gazete. Kurucusu Fali Rıfka Atay'dır. İlk sayısı 1 Mart 1952'de çıktı; bir süre sonra gazete Bedii Faik Akin ortak oldu. Başyazarlarını Fali Rıfka Atay'ın yazdığı gazete, 1952-60 arasında Demokrat Parti (DP) iktidarına karşı muhalif bir çizgi izledi. Bu dönemde Çetin Altan, Oktay Ekşi, Orhan Birgit, Zeki Sözer, Adnan Benk, Mithat Perin, Cavit Orhan Tütengil, Nurullah Ataç, Fikret Otyam gibi yazar ve gazetecilerin yazılarına; Mustafa Uykusuz, Semih Balcıoğlu, Ferruh Doğan, Nihar Tülek gibi karikatürcülerin çizimlerine yer verildi. 1960'tan sonra Atay ve Bedii Faik'in sağ kanatta yer alması nedeniyle gazetenin çizgisi de değişti. Önemli bir tiraj kaybına uğrayınca bütün hisseleri Bedii Faik satın aldı. Bedii Faik, Atay'ın ölümünden (1971) sonra gazetenin başyazarlığını da üstlendi. *Dünya*'yı 1975'te işadamı İhsan Altınal satın aldı; bir süre sonra bir anlaşmazlık nedeniyle Bedii Faik Akin gazetedeki yazmayı bıraktı. 1979'da Hürriyet grubuna, 1981'de Nezi Demirkent'e geçen *Dünya*, bir ekonomi gazetesi olarak yayımını sürdürmektedir.

dünya ağacı, KOZMİK AĞAÇ olarak da bilinir, birçok efsane ve halk masalında dünyanın merkezinin simgesi. Özellikle Asya, Avustralya ve Kuzey Amerika'da henüz yazılı kültüre geçmemiş toplumlarda insan ve dünya ile tanışıklık ve kutsallık arasındaki ilişkiyi açıklamak amacıyla yaygın biçimde kullanılır. Dünya ağacını merkez alan iki gelenekten birincisinde bu ağaç gökyüzü ile yeryüzünü birbirine bağlayan dikey merkez, ikincisinde ise dünyanın yatay merkezindeki yaşam kaynağıdır. Kitabı Mukaddes terminolojisiyle birincisi "bilgi ağacı", ikincisi de "yaşam ağacı" olarak adlandırılabilir.

Birinci gelenekte dikey bilgi ağacı tanrıların dünyası ile insanların dünyası arasındaki yaşamsal bağdır. Kehanetler, hükümler ya da tanrıların insan etkinliklerini aydınlatmak ve anlamlandırmak için kullandıkları öteki yöntemler bu ağacın altında yerine

getirilir. Şamanlar ve başka din adamları, tanrısal bilgeliği geri getirmek için dünya ağacına tırmanırlar.

Yatay yaşam ağacı geleneğinde ise, dünyanın merkezinde dikili bulunan ağacın doğaüstü koruyucuları vardır. Ağaç, yeryüzünde bereketin ve yaşamın kaynağıdır. İnsan yaşamı ondan türemiştir, meyvesi sonsuz yaşam verir ve ağacın kesilmesiyle her türlü bereket yok olur. Yaşam ağacından en çok söz eden ortaçağ romanslarında, şövalyelerin dünya ağacını bulabilmek için aşmak zorunda oldukları engeller anlatılır.

Dünya Bankası, asıl adı ULUSLARARASI İMAR VE GELİŞME BANKASI (International Bank for Reconstruction and Development-IBRD), Birleşmiş Milletler'e bağlı mali kuruluş. Üye ülkelerin kalkınmasına katkıda bulunacak üretim projelerine finansman sağlar. Temmuz 1944'te New Hampshire eyaletine bağlı Bretton Woods'da toplanan Birleşmiş Milletler Para ve Maliye Konferansı'nda (bak. Bretton Woods Konferansı) alınan kararlar doğrultusunda kurulmuş ve Haziran 1946'da resmen çalışmaya başlamıştır. Önceleri daha çok II. Dünya Savaşı sonrasında imar etkinliklerini desteklemeye yönelik krediler vermesine karşın, 1949'dan sonra ağırlığını ekonomik kalkınma amaçlı projelere kaydırmıştır. Merkezi Washington, D.C.'dedir.

Banka, fonlarını üye ülkelerin ödenmiş sermaye payları, dünya sermaye piyasalarındaki tahvil satışları ve kendi net kazançlarından elde eder. Her üye ülkenin sermaye payı, ekonomik kaynaklarına göre belirlenir. Genellikle kayıtlı sermayenin yalnızca yüzde 10 kadarı ödenir ve kalan miktarın istendiğinde ödenmesi taahhüt edilir.

Banka, kabul edilebilir koşullarda özel sermaye bulamayan belirli amaçlı projelere kredi sağlar. Kredi genellikle doğrudan hükümetlere ya da hükümet garantisi altında özel şirketlere verilir. Başlangıçta bankanın portföyünün büyük bir bölümü elektrik enerjisi, ulaştırma ve su dağıtım tesisleri alanında yatırım yapan kamu ve özel kesim şirketlerine verilen borçlardan oluşuyordu. 20. yüzyılın son yıllarında kırsal kalkınma ve tarım, borç verilen en önemli kesim durumuna gelmiştir. Genel politikanın bir parçası olarak, yalnızca ithal edilen madde, araç ve yurt dışından elde edilen hizmetler için borç verilir. Kredi, genellikle doğrudan satıcıya ödenir. Faiz oranı, genellikle kredinin maliyetine göre belirlenir. Mali yardımın yanı sıra teknik yardımlar da yapılır. 1955'te, hükümet görevlilerine eğitim verme amacıyla Ekonomik Kalkınma Enstitüsü kurulmuştur.

Dünya Bankası, bir guvernörler kurulu, yürütmeyle görevli müdürler, bir başkan ve bağlı personel tarafından yönetilir. Bütün üye ülkelerin temsilcilerinden oluşan guvernörler kurulu yılda bir kez toplanır. Yürütmeyle görevli 21 müdür, borçları onaylamanın yanı sıra mali politikaların uygulanmasını da denetler.

Türkiye, Dünya Bankası'na 14 Şubat 1947 tarih ve 5016 sayılı yasayla üye olmuştur.

Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (World Intellectual Property Organization - WIPO), Fransızca ORGANISATION MONDIALE DE LA PROPRIÉTÉ INTELLECTUELLE, buluşlar, markalar ve tasarımlar gibi sanayi mülkiyetinin ve telif hakkı alınmış olan edebiyat, müzik, fotoğraf ve öteki sanat yapıtlarının dünya çapında korunmasını amaçlayan, Birleşmiş Milletler'e bağlı uzmanlık kuruluşu. Telif haklarına ilişkin 1886 Bern Sözleşmesi'nin bazı maddelerini değiştirmek üzere 1967'de

Stockholm'de toplanan konferansta imzalanan bir sözleşme ile kurulmuştur. Çalışmalarına 1970'te başlayan WIPO, Aralık 1974'te BM'ye bağlanmıştır. Merkezi Cenevre'dedir.

WIPO'nun kökeni 1883'te kurulan Paris Birliği (Sanayi Mülkiyetinin Korunması İçin Uluslararası Birlik) ile 1886'da kurulan Bern Birliği'nin (Edebiyat ve Sanat Yapıtlarının Korunması için Uluslararası Birlik) sekreterliklerinin birleşmesiyle ortaya çıkan Fikri Mülkiyetin Korunması İçin Birleşik Uluslararası Büro'ya (BIRPI) dayanır. WIPO'nun politikalarını belirleyen Genel Kurul üç yılda bir toplanır; WIPO konferansları da Genel Kurul toplantılarıyla yapılır.

Birincil amacı uluslararası işbirliği yoluyla fikri mülkiyetin korunmasını sağlamak olan WIPO, ayrıca Paris ve Bern birlikleri ile marka, patent anlaşmalarının, sanat ve edebiyat yapıtlarının korunmasıyla uğraşan öteki fikri birlikler arasındaki yönetsel eşgüdümü denetler.

Dünya Gıda Konseyi (World Food Council - WFC), Dünya Gıda Konferansı'nın önerisi üzerine BM Genel Kurulu'nca Aralık 1974'te oluşturulan uluslararası örgüt. Yılda bir kez toplanan WFC, BM Genel Kurulu'nca seçilen 36 üyeden oluşur. Merkezi Roma'dadır.

WFC üye ülkeler arasında bilgi alışverişini sağlar ve gıda politikası için stratejiler geliştirerek Genel Kurul'a bildirir. Konseyin geliştirmekte olan ülkelerde öncelik verdiği konular beş temel grupta toplanır: 1) Gıda üretiminin artırılması; 2) gıda yardımı programlarının sayısının artırılması ve daha verimli hale getirilmesi; 3) uluslararası beslenme koşullarının iyileştirilmesi; 4) dünya çapında bir gıda güvencesi sistemi çerçevesinde uluslararası bir tahıl rezervinin oluşturulması; 5) gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki gıda ticaretinde engellerin azaltılması.

Dünya Gıda Programı (World Food Programme-WFP), BM Genel Kurulu ve BM Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO) ortak bir projesi olarak 1961'de kurulan ve 1963'te çalışmaya başlayan Birleşmiş Milletler örgütü. Gıda yardımı ve acil yardım yoluyla üye ülkelerin ekonomik kalkınmasını desteklemeye çalışır. Başlıca organları Gıda Yardım Politikaları ve Programları Komitesi (CFA) ile ortak bir kuruluş olan BM/FAO Yönetim Birimi'dir.

WFP özellikle gıda kaynaklarının yetersizliğinden doğan acil sorunları gidermeyi amaçlar. Mal, para ve hizmet biçiminde sunduğu yardımlar, ilgili ülkelerde dengeli beslenmeyi sağlamaya, toprakları tarıma elverişli hale getirmeye ve sulama çalışmalarını geliştirmeye yöneliktir.

Dünya Hava Gözlemi, 1961-62'de Dünya Meteoroloji Örgütü'nce (WMO) uygulamaya konulan, dünya çapında meteoroloji gözlemleri ve tahminleri programı. Programın amacı, hava durumu incelemelerinde ve tahminlerinde işbirliği sağlayarak gereksiz tekrarları önlemek ve örgüte üye ülkelerin ilgili kuruluşlarına, etkinliklerinde gereksinim duydukları verileri ve bilgileri sağlamaktır. Program çerçevesinde, dünyanın çeşitli bölgelerine gözlem merkezleri kurulmuştur. Klasik gözlem istasyonlarından ve uyduyardan elde edilen bilgiler bu merkezlere gönderilmekte, merkezlerde bütünsel bir inceleme yapıldıktan sonra hazırlanan raporlar ve tahminler üye kuruluşlara aktarılmaktadır. Üye kuruluşlar da bu bilgilerden yararlanarak kendi bölgelerine ilişkin tahminler geliştirirler.

Dünya İşçi Konfederasyonu (World Confederation of Labor-WCL), Batı Avrupa ve Latin Amerika'daki Hristiyan işçi sendikalarının çıkarlarını temsil etmek amacıyla, 1920'de Uluslararası Hristiyan Sendikalar Federasyonu adıyla kurulan işçi sendikaları konfederasyonu. 1968'de yeniden örgütlenerek bugünkü adını almıştır. Ulusal, bölgesel ve uluslararası ekonomik bütünleşmeyi amaçlamasına karşın, etkisi üye ülkelerin sendikal politikaları ve yerel konularla sınırlı kalır. Uluslararası işçi sendikaları konfederasyonları arasında en az üyeye sahip olan federasyondur.

Dünya İşçi Sendikaları Federasyonu (World Federation of Trade Unions - WFTU), 1945'te Dünya Sendika Kongresi'nce kurulan uluslararası işçi örgütü. Başlıca kurucuları arasında İngiliz İşçi Sendikaları Kongresi (TUC), ABD Sanayi Örgütleri Kongresi (CIO) ve Tüm-Birlik Merkezi İşçi Sendikaları Kongresi bulunuyordu. Komünist ve komünist olmayan gruplar arasındaki ayrışıklığı uzlaştırma yönündeki yoğun çabalara karşın, Soğuk Savaş'ın şiddetlenmesi nedeniyle bölündü. Komünist olmayan üye sendikalar ayrılarak 1949'da Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nu(*) kurdu. Merkezi Prag'da bulunan WFTU üyesi en büyük sendikalar eski SSCB ile Doğu Avrupa ülkelerinin sendikalarıdır. Ayrıca bazı büyük Fransız ve İtalyan işçi sendikaları da WFTU'ya üyedir.

Dünya Kiliseler Konseyi, Hristiyan kiliselerinin birliğini ve yenilenmesini sağlamak amacıyla 1948'de Amsterdam'da kurulan ekumenik örgüt. Dünya Kiliseler Konseyi bir cemaat birliği olmadığı gibi, kiliselere buyruk ya da yönerge veren bir kuruluş da değildir. Değişik kiliselerin birlikte tartışabileceği, birlikte ibadet edebileceği, hoşgörü ve karşılıklı anlayış içinde birlikte çalışabileceği bir ortam yaratmayı amaçlar.

Ekumenik hareket, II. Dünya Savaşı öncesinde iki ayrı örgütün kurulmasına yol açtı. Bunlardan Yaşam ve Çalışma Hareketi kiliselerin gündelik etkinlikleri üzerinde yoğunlaşırken, İnanç ve Düzen Hareketi kiliselerin inanç ve örgütlenme sorunları ile olası bir birleşmenin yaratabileceği sorunlarla ilgileniyordu. Çok geçmeden iki kuruluş tek bir örgüt çatısı altında birleşmeye yöneldi. 1937'de Edinburgh'da toplanan İnanç ve Düzen Konferansı ile Oxford'da toplanan Yaşam ve Çalışma Konferansı'nda tek bir konsey oluşturma tasarısı kabul edildi. Kilise önderleri 1938'de Hollanda'nın Utrecht kentinde bir tüzük hazırlamak amacıyla bir araya geldiler. Ama II. Dünya Savaşı'nın araya girmesi yüzünden Dünya Kiliseler Konseyi'nin ilk toplantısı ancak 1948'de yapılabildi. 1961'de Uluslararası Misyonerlik Konseyi de Dünya Kiliseler Konseyi'ne katıldı.

Protestan ve Ortodoks kuruluşların çoğunun üye olduğu konseyde Katolik Kilisesi yer almaz. Güney Baptistleri, konsey dışındaki Protestan toplulukları arasındadır. Örgütün denetim organı olan genel kurul, dünyanın çeşitli yerlerinde yaklaşık altı yılda bir toplanır. Genel kurulun atadığı merkez komitesi, kendi üyeleri arasından 26 kişilik bir yürütme komitesi ile uzmanlık komiteleri ve altı eş-başkan seçer. Cenevre'de bulunan konsey merkezinde bir genel sekreterin yönetiminde geniş bir kadro çalışmaktadır.

Dünya Kiliseler Konseyi'nin çalışmaları üç ana bölümde yürütülür: Kiliseler arası ilişkiler; ekumenik çalışma ve tanıtım; kiliseler arası yardımlaşma ve mültecilere hizmet. Bu bölümlere bağlı birçok grup ve komisyon vardır. Dünya Kiliseler Konseyi'ne

bağlı grupların çeşitli devrimci hareketlerle özdeşleşmesi, zaman zaman bazı üye kiliselerinin eleştirilerine yol açmıştır.

Dünya Kupası, 1967'ye değin KANADA KUPASI, golfta her yıl düzenlenen uluslararası karşılaşmayı kazanan takıma verilen kupa. Her ülke iki kişilik profesyonel bir takımla karşılaşmalara katılır. Kupayı 1953'te Kanadalı sanayici John Jay Hopkins başlatmıştır. Kırtan fazla ülkenin milli takımlarının katıldığı dört gün süren karşılaşmalar 72 delik vuruşludur (bak. golf). Sonuçta en düşük toplam sayıyı alan takım karşılaşmayı kazanır. En düşük puanı alan oyuncuya da ayrıca ödül verilir.

Dünya Kupası, resmî adı JULES RIMET KUPASI, futbolda Dünya şampiyonluğunu simgeleyen kupa. Dünya Kupası karşılaşmaları ilk kez 1930'da Uluslararası Futbol Federasyonu (FIFA) tarafından düzenlendi

Jules Rimet Kupası
Keystone

ve kupayı Uruguay kazandı. Bu tarihten sonra (II. Dünya Savaşı yılları dışında) her dört yılda bir yapılan karşılaşmalarda, finalere katılacak 16 millî takımı belirlemek için uluslararası bölgesel turnuvalar düzenlenir. Olimpiyat Oyunları'ndaki futbol karşılaşmalarından farklı olarak Dünya Kupası'na katılan takımlarda profesyonel futbolcular da oynayabilir. Bu özelliğiyle Dünya Kupası karşılaşmaları bir bakıma dünyanın en iyi oyuncularını bir araya getiren mücadeledir. Karşılaşmaların hakemleri bütün ulusal federasyonların gönderdiği listelerden seçilir.

Dünya Kupası'nın resmî adı, bu turnuvayı öneren Fransız Jules Rimet'den ötürü Jules Rimet Kupası'dır. 1930'da ortaya konan ilk kupa, 1970'te Dünya Kupası'nı üçüncü kez kazanan Brezilya'ya (1958, 1962 ve 1970) temelli olarak verilmiş ve karşılaşmalar için yeni bir kupa konmuştur. Kupayı kazananlar için bak. spor ve oyunlar: sonuçlar (futbol).

Dünya Kupası, kayakta, Alp disiplini(*) yarışlarında birinci gelen bayan ve erkek kayakçılara 1967'den bu yana her yıl verilen kupa. Bir mevsim boyunca düzenlenen Alp disiplini (iniş, slalom ve büyük slalom) yarışları sonunda en yüksek toplam puanı alan erkek ve bayan kayakçıları kupayı kazanırlar. Kayakta Dünya Kupası yarışma-

sı, Uluslararası Kayak Federasyonu (FIS) tarafından düzenlenir. Kazananlar için bak. spor ve oyunlar: sonuçlar (kayak).

Dünya Meteoroloji Örgütü (World Meteorological Organization -WMO), Birleşmiş Milletler'e bağlı uzmanlık kuruluşu. Dünya çapında bir meteorolojik gözlem sisteminin kurulmasını, gözlem bilgilerinin standartlaştırılarak ülkeler arası değişime açılmasını, meteorolojinin başka alanlara uygulanmasını ve az gelişmiş ülkelerde ulusal meteoroloji hizmetlerinin geliştirilmesini amaçlar.

WMO'nun önceli, hava durumuna ilişkin hizmet veren çeşitli ulusal kuruluşların yöneticilerince, hükümetler dışı bir örgüt olarak 1873'te kurulan Uluslararası Meteoroloji Örgütü'dür. 1947'de bu kuruluşun düzenlediği bir konferansta yeni bir örgütün kurulmasını öngören Dünya Meteoroloji Sözleşmesi kabul edildi. Bu sözleşmeyle kurulan WMO çalışmalarına 1951'de başladı.

Bütün üye ülkelerin temsilcilerinden oluşan Dünya Meteoroloji Kongresi en az dört yılda bir toplanır, genel politikayı saptar ve yönetmelikleri kabul eder. Yirmi dokuz üyeli Yürütme Komitesi yılda en az bir kez toplanır ve genel politikayı uygular. Cenevre'de bulunan Sekreterlik yönetsel merkez olarak çalışır. Üyelerin kendi bölgelerine özgü sorunları tartıştıkları altı bölgesel komisyon vardır. Ayrıca meteorolojinin, tarım, hayvancılık, su kaynakları, hava kirliliğinin denetlenmesi, deniz coğrafyası ve başka alanlara uygulanmasını inceleyen çeşitli teknik komisyonlar kurulmuştur.

Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization-WHO), sağlık koşullarının iyileştirilmesi yönünde uluslararası işbirliğini sağlamak amacıyla 1948'de kurulan, Birleşmiş Milletler'e (BM) bağlı uzmanlık kuruluşu. Milletler Cemiyeti Sağlık Teşkilatı (1923) ile Paris'teki Uluslararası Toplum Sağlığı Dairesi'nin (1909) salgın hastalıkların denetimi, karantina önlemleri ve ilaç standardizasyonu ile ilgili görevlerini devralan WHO kuruluş yasasıyla bütün halkların "olabildiğince en yüksek sağlık düzeyine" erişmesini sağlamaya yönelik geniş yetkilerle donatılmıştır. WHO'nun tanımına göre sağlık, "yalnızca hasta ya da sakat olmamak değil, fiziksel, ruhsal ve toplumsal bakımdan eksiksiz esenlik durumu"dur.

Merkezi Cenevre'de bulunan WHO'nun bütçesi, üye devletlerin ödeme güçleriyle orantılı katkılar ile BM'nin teknik yardım programından ayrılan kaynaklardan oluşur. Örgütün üç temel organı vardır: Her yıl toplanarak genel politikaları belirleyen Dünya Sağlık Meclisi; bu kurulca üç yıllık dönemler için seçilen ve sağlık uzmanlarından oluşan Yürütme Kurulu; İskenderiye, Brazzaville, Kopenhag, Yeni Delhi, Manila ve Washington, D.C. de bölge büroları ve gezici sağlık personeli bulunan sekreterlik. WHO'nun çalışmaları başlıca üç grupta toplanır:

1) Örgüt, araştırma ve bilgi alışverişi hizmetleri sağlar, uluslararası sağlık yönetmeliklerini hazırlar. Örneğin ülkeler arasında ticarete ve hava ulaşımını engellemek için karantina önlemlerini standartlaştırmaya yönelik yönergeler bunlar arasındadır. WHO ayrıca aşıların kullanımıyla ilgili son gelişmeler, kanser araştırmaları, beslenmeyle ilgili buluşlar, uyuşturucu alışkanlığının denetlenmesi ve radyasyonun sağlığa zararları gibi konularda bütün üye ülkelere bilgi sağlar.

2) WHO bulaşıcı ve bölgesel hastalıkların denetim altına alınmasına yönelik önlemleri destekler; ülke çapında aşılama programları, antibiyotik ve böcek öldürücü ilaçların kullanımı konusunda bilgilendirme, erken tanı ve hastalıkları önlemede laboratuvarların ve tıbbi araçların geliştirilmesi, içme suyu ve koruyucu sağlık sistemlerinin sağlanmasına yardım, kırsal nüfusun sağlık eğitimi gibi amaçlarla kitlesel kampanyalar düzenler. Bu kampanyalar sonucunda verem, sıtma ve zührevi hastalıklara karşı bazı başarılar kazanılmış, kolera, trahom, sarnhumma ve frambeziye karşı mücadelede önemli gelişmeler sağlanmıştır.

3) Örgüt, üye ülkelerin toplum sağlığı çalışmalarını güçlendirme ve genişletme çabalarını özendirir; uzun süreli ulusal sağlık programlarının hazırlanmasında teknik danışmanlık sağlar; alan araştırmaları ve uygulama projelerinin yürütülmesi amacıyla uluslararası uzman ekipleri gönderir; yerel sağlık merkezleri kurulmasına, sağlık ve bakım personelinin eğitimine yönelik ulusal kurumların geliştirilmesine yardımcı olur; yerinde eğitim çalışmalarını için öğretmenler sağlar; hekimlere, toplum sağlığı yöneticilerine, hemşirelere, sağlık denetçileri ile laboratuvar teknisyenlerine yurt dışı bursları verir.

Dünya halklarının daha çok sayıda ve daha iyi eğitim görmüş hekimlere, yardımcı sağlık personeline ve daha yeterli sağlık hizmetlerine duyduğu gereksinim karşısında, WHO'nun para ve personel kaynakları kuşkusuz çok sınırlıdır; ama daha sağlıklı bir dünya yaratma çabasında örgütün uluslararası önemi gün geçtikçe artmaktadır.

Dünya Sanayi İşçileri Birliği (Industrial Workers of the World-IWW), 1905'te Chicago'da kurulan radikal işçi örgütü. Amerikan İşçi Federasyonu'nun (AFL) kapitalizmi benimseme ve vasıfsız işçileri işkolu sendikalarına almama gibi politikalarına karşı çıkan 43 işçi grubunun temsilcilerince kurulmuştur.

IWW'nin kurucuları arasında Batı Madencilik Federasyonu'ndan William D. Haywood, Sosyalist İşçi Partisi'nden Daniel De Leon ve Sosyalist Parti'den Eugene V. Debs bulunmaktaydı. Birlik 1908'de biri amaçlarını siyasal eylem yoluyla gerçekleştirmeyi savunan, öteki ise siyaseti bir yana bırakıp genel grev, boykot, sabotaj gibi eylemleri seçen iki hizbe bölündü. Haywood'un önderliği altında yönetimi ele geçiren ikinci hizip, IWW'yi işçilerin üretim araçlarının denetimini üstlenmesini savunan devrimci bir örgüte dönüştürdü. IWW'nin bu dönemde izlediği taktikler çoğu kez tutuklanmalara ve kamuoyunda büyük yankılara yol açtı. 1915'te tartışmalı bir cinayet davasında 10 günlük bir yargılamadan sonra idam edilen Joe Hill, işçi hareketinin bir şehidi ve kahramanı oldu. Örgüt en büyük başarılarını Kuzeybatı eyaletlerindeki madencilik ve kerestecilik sanayilerinde elde etti.

IWW, ABD'nin I. Dünya Savaşı'na katılmasına karşı çıkan tek işçi örgütüydü. Savaş sırasında da önderleri Batı eyaletlerinde bakır üretimini durdurmak için çalıştı. Bunun üzerine federal hükümet, yeni çıkarılan Sabotaj ve Casusluk yasalarına dayanarak, aralarında Haywood'un da bulunduğu IWW önderlerinden bazılarının yargılanarak çeşitli hapis cezalarına çarptırılmasını sağladı. IWW, savaş sonrasında ABD'de gelişen radikalizm karşısı ortamda eyalet yönetimlerinin çeşitli baskı ve soruşturmalarıyla karşı karşıya kaldı. 1925'e gelindiğinde

IWW'nin üye sayısı yok denecek kadar azalmıştı.

Dünyanın Yedi Harikası, İÖ 2. yüzyılda yaşamış yazar Sidonlu Antipatros'un sıralamasına göre Antik Çağda dünyanın en görülmeye değer yapıtları:

Piramitler(*), 4. sülale (İÖ 2613-2494) firavunlarının el-Gize'de yaptırdıkları üç piramit.

Babil'in Asma Bahçeleri(*), Kraliçe Sammu-ramat'ın (Yunanca Semiramis) ya da Kral II. Nabukadnezar'ın (Nabukodonosor) yaptırdığı kabul edilen, teraslar üstüne kurulu bir dizi bahçe.

Zeus Heykeli(*), İÖ y. 430'da Atinalı Phidias'ın Olympia'daki Zeus Tapınağı için yaptığı büyük ve çok süslü heykel.

Artemis Tapınağı(*), Ephesos'ta İÖ 334-250 arasında inşa edilen, etkileyici boyutları ve bezemesinde kullanılan sanat yapıtlarıyla ünlü tapınak.

Mausoleon(*), Kraliçe Artemisia'nın ölen eşi Mausolos için Halikarnassos'ta (Bodrum) İÖ y. 353-350 arasında yaptırdığı anıtmazar.

Rodos Heykeli(*), Rodos kuşatmasının (İÖ 305-304) kalkmasının anısına limanın girişine dikilen tunçtan dev heykel.

İskenderiye Feneri(*), İÖ y. 280'de Mısır firavunu II. Ptolemaios için İskenderiye limanı açığındaki Pharos Adasında yapılan fener.

düplik, CEVABA CEVAP olarak da bilinir, davalının, davacının replik (cevap) dilekçesinde bildirdiği konulara verdiği cevap. Davalının düplik dilekçesini, replik dilekçesinin usulüne uygun biçimde, kendisine bildirilmesinden başlayarak 10 gün içinde mahkemeye vermedir. Yargıç özür durumunda bu süreyi uzatabilir. Düplik dilekçesinde yalnızca replikte bildirilmiş olan konulara cevap verilebilir. Davalı cevap dilekçesinde bildirmeyi unuttuğu yeni olayları ve defileri düplik dilekçesinde ileri süremez. Çünkü bu savunmanın genişletilmesi olur.

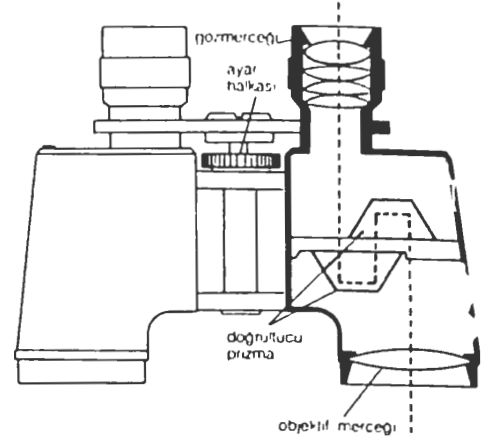
Düplik dilekçesi cevap dilekçesi gibi düzenlenir. Düplik dilekçesinde sözü edilen ve elde bulunan belgelerin de düplik dilekçesine ekli olarak mahkemeye verilmesi gerekir. Düplik dilekçesinin verilmesiyle davanın dilekçeler aşaması biter ve inceleme aşaması başlar.

düralümin, çoğunlukla uçak yapımında kullanılan dayanıklı, sert ve hafif alüminyum alaşımı. 1910'da Alman metalurjist Alfred Wilm tarafından bulunmuş ve önceleri yalnızca Almanya'daki Düren'de üretilmiştir. Başlangıçta duralüminin bileşimi, uygulama alanına göre değişiyordu; bugün çoğunlukla yüzde 3-4 karbon, yüzde 1 manganez, yüzde 0,5-1,5 magnezyum ve kimi zaman da az miktarda silisyum içerir. Isıl işlemle ve yaşlandırma yoluyla sertleştirme işleminden geçirdiğinde, sertliği ve dayanımı, yumuşak çeliğin değerlerine ulaşır. Düralümin alaşımları, normal koşullarda oldukça yumuşak ve sünektir, ayrıca haddeleme, dövme, ekstrüzyon ve çekme işlemleriyle kolayca şekillendirilebilir. Çelik kadar dayanımlı olmasının yanı sıra, son derece hafif olduğundan uçak yapımına uygun bir malzemedir. Ama duralümin kaynak sırasında dayanımını yitirir; bu nedenle uçak yapımında, saf alüminyumla ya da yenime karşı dirençli alüminyum alaşımlarıyla kaplanmış özel duralümin malzemelerinden yararlanılır.

dürbün, uzaktaki cisimleri gözlemekte kullanılan ve içine gözmercekleri (oküler) yerleştirilmiş iki tüpten oluşan optik alet Aynı

çerçeveye yerleştirilen tüplerdeki mercecek sisteminin odak noktası çoğunlukla tek bir ayar halkasıyla yapılır, ama her tüpü ayrı ayarlanan dürbün türleri de vardır.

Çoğu dürbünde her tüpün içinde iki prizma vardır. Bu prizmalar, gözmerceğinin

Prizmalı dürbün
Bausch and Lomb

ters çevirdiği görüntüyü yeniden döğrultür. Prizmalar, ışık ışınlarının tüpün içinde katdeceği uzaklığı artırarak, dürbünün uzunluğunu azaltır. Ayrıca, objektif mercekleri arasındaki uzaklığın, gözmercekleri arasındaki uzaklıktan daha fazla olmasını olanaklı kılarak daha iyi bir stereoskopik etkiye (uzak mesafelerdeki görüntülerde derinlik özelliği) yol açarlar. Prizmaların ve öteki optik bileşenlerin yerleşim düzeni çizimde gösterilmiştir.

Dürbünler genellikle, 6×30, 7×50 ya da 8×30 olarak sınıflandırılır. İlk sayı objektif merceğinin büyütme oranını, ikincisi ise milimetre cinsinden çapını belirtir. Merceğin çapı, dürbünün ışık toplama gücünün bir ölçüsüdür. Derinlik etkisinin önemli olmadığı uygulamalarda, tek gözmercekli (monoküler) dürbünler kullanılır. Bunlar temelde çift tüplü dürbünlerin yarıya bölünmüş türleridir. Basit ve ucuz mercek sistemlerinden yapılan tiyatro dürbünlerinin görüş açısı görece dardır ve büyütme oranları 2½ - 4 arasında değişir.

Dürder, Baha (d. 8 Şubat 1912, İstanbul - ö. 17 Temmuz 1983, Tekirdağ), Türk edebiyatı incelemecisi. İstanbul İlköğretmen Okulu'nu (1931), Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümü'nü (1938) ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü (1950) bitirdi. Ortaokul ve liselerde, İstanbul Eğitim Enstitüsü'nde edebiyat öğretmenliği yaptı.

Halkevleri ve okullar için oyunlar, Türkçe ve edebiyat ders kitapları da yazan Dürder, daha çok incelemeleriyle tanınmıştır. *Namik Kemal'in Romanları* (1940), *Halide Edip* (1940), *Okunacak Romanlar* (1959), *Şairler, Edepler, Muhavvireler* (1967), *Türk Tiyatrosu Ansiklopedisi* (1967, M. Nihat Özön ile birlikte), *Roman Anlayışı* (1971) bunların başlıcalarıdır.

Düren, Almanya'nın batısında, Kuzey Ren-Vestfalya eyaletinde (*Land*) West. Ruhr Irmağı üzerinde, Eifel Tepelerinin kuzeydoğu yamaçlarında yer alır. Adından ilk kez 748 tarihli kayıtlarda söz edilir. Bir Frank yerleşimi olan Düren, Frank kralı III. Pépin'in (Kısa) Duria Villası çevresinde gelişti. Charlemagne döneminde *dier*'ler ve sinodlar burada toplandı. Charlemagne, Saksonlara karşı giriştiği çeşitli saldırılarda kenti üs olarak kullandı. Yaklaşık 1242'de Jülich düklerinin eline geçen Düren, 1543'te Jülich dükü V. Wilhelm ile İmpara-

tor V. Karl arasındaki savaş sırasında yıkıldıktan sonra yeniden kuruldu. II. Dünya Savaşı'nda bir kez daha neredeyse bütünüyle yıkılan kent büyük ölçüde yeniden inşa edildi. 1970'lerin başlarında Gurzenich ve Birkesdorf'un katılmasıyla kent alanı yarıdan fazla genişledi. Dürer'in sanayi ürünleri kâğıt, madeni eşya, çeşitli dokuma, cam, şeker ve kimyasal maddelerdir. Nüfus (1989 tah.) 83.120.

düren, kömürün gözle görülebilir büyüklükteki bileşeni. Sert ve taneli bir yapıda olan düren, oldukça bol miktarda inorganik mineraller ve maseral grubundan eksinit ve inertinit (belirli özellikte organik çürüntüler) içerir. Kalın, mercimek biçimli (her iki yüzeyi de dışbükey) şeritler halinde oluşur ve rengi genellikle donuk siyah ile koyu gri arasında değişir. Dürenin, su düzeyinin altında kalan turba çökellerinde oluştuğu sanılmaktadır; tortullaşma sonucu inorganik minerallerin biriktiği bu çökellerde yalnızca eksinit ve inertinit bileşenleri ayrışmaya direnebilir. Ayrıca bak. füzen; klarren; maseral; vitren.

Dürer, Albrecht (d. 21 Mayıs 1471, Nürnberg - ö. 6 Nisan 1528, Nürnberg). Alman Rönesansı'nın en büyük ustası sayılan ressam ve oymabaskı sanatçısı. Çok

Dürer'in "Kendi Portresi", 1500; Eski Pinakotek, Münih

sayıda altar panosu, dinsel resim, portre ve bakır oymabaskı yapmış, "Mahşer" (1498) adlı dizisinde görüldüğü gibi, ağaç baskılarında gotik öğelere daha çok yer vermiştir.

Eğitimi ve ilk yapıları. Babası 1455'te Macaristan'dan gelerek Nürnberg'e yerleşen kuyumcu Albrecht Dürer (Yaşlı), annesi Nürnberg doğumlu Barbara Holper'di. Dürer babasının kuyumcu dükkanında çizim işlerinde çalıştı. On üç yaşındayken yaptığı kendi portresi (Albertina, Viyana) ve ertesi yıl gerçekleştirdiği geç gotik üsluptaki "Madonna ve Müzik Melekleri" (Prusya Kültür Varlıkları Devlet Müzesi, Oymabaskı Koleksiyonu, Berlin) ile erken gelişen yeteneğini kanıtladı. 1486'da babasının girişimiyle ressam ve ağaç baskı desensisi Michael Wohlgemuth'un (1434-1519) atölyesine çırak girdi; üç yıl burada çalıştıktan sonra seyahat etmek üzere ayrıldı. 1490'da bilinen ilk yağlıboyası ve olgunluk dönemi üslubunun habercisi olan babasının portresini (Uffizi Galerisi, Floransa) tamamladı.

Gezginici usta olarak çalıştığı yıllarda Felemenk, Alsace ve Basel'de bulundu; "Aziz

Hieronymus Aslanı İyileştiriyor" (Basel Sanat Müzesi, Oymabaskı Koleksiyonu) adlı ilk ağaç baskısını Basel'de gerçekleştirdi. 1493 ya da 1494'te kısa bir süre Strasbourg'da kaldıktan sonra, kitap resmi tasarımları için Basel'e döndü. Bu dönemden kalma, onu elinde bir vedekeniyle gösteren parşömen üstüne yaptığı kendi portresi (1493, Louvre Müzesi, Paris) ilk başyapıtlarındandır. Bu dönemde yapılmış küçük boyutlu dinsel resimleri de vardır.

İlk İtalya gezisi. Mayıs 1494'te döndüğü Nürnberg'de Dürer, bir tüccarın kızı olan Agnes Frey ile evlendi. 1494 sonbaharında başlayan ilk İtalya gezisi 1495 ilkbaharına değin sürdü. Burada yaptığı, Güney Tirol Alpleri'ni konu alan bir dizi suluboya, en güzel yapıtları arasında sayılır. İtalya gezisi Dürer'i çok etkiledi; İtalyan sanatının dolaylı ya da dolaysız etkisi, izleyen 10 yıl içindeki çalışmalarının çoğuna yansdı. Venedik'te bulunduğu sırada, belki İtalya'ya gitmeden önce de gördüğü Orta İtalyalı sanatçıların oymabaskılarını tanıdı. Bunlardan en çok Floransalı ressam Antonio Pollaiuolo'nun çalışmalarından etkilendi.

Dürer'in bu dönemde yaptığı dindışı, alegorik resimler, ya İtalya'daki benzerlerinin uyarlamaları ya da yeni çağın ruhunu yansıtan bütünüyle bağımsız çalışmalarıdır. Örneğin "Hercules ve Stymphalis Kuşları" (Alman Ulusal Müzesi, Nürnberg) adlı resmindeki Herakles figürünü, Pollaiuolo'nun "Deianira'nın Kaçırılması" (Yale Üniversitesi Sanat Galerisi, New Haven, Connecticut) adlı resminden uyarladı. 1498'de "Herakles"e benzer bir üslupla yaptığı "Dresden Altar Panosu"nun orta bölümünde ise Mantegna'nın etkisi açıktı. Serbest uyarlamalarının çoğunda ayrıca Venedik'teyken tanıştığı Giovanni Bellini'nin (y. 1430-1516) etkileri de görülüyordu.

Dürer'in 1498'de yaptığı "Kendi Portresi" (Prado Müzesi, Madrid) Rönesans ruhuna yaklaştığını gösteren en çarpıcı örnektir. Kendisini olaylara tepeden bakan yakışıklı bir genç olarak betimlediği bu resimde amacı Rönesans'ın soyluluk idealini yansıtmaktı. Resimde alışlagelmiş tek renkli, düz bir fon kullanmak yerine, sağdaki pencereyle dışarıya açılan bir iç mekân yarattı. Pencereden görülen küçücük dağ ve uzaktaki deniz manzarası, dönemin Floransa ve Venedik resmini anımsatan bir ayrıntıydı. İç mekânda, kendi figürü üzerindeki vurgu, sanatçının dünyasını uzakta, derin bir perspektif içindeki görüntüden, yani bağlılık duyduğu bir başka dünyadan ayırıyordu.

İtalyan sanatının etkisi Dürer'in grafik çalışmalarında yağlıboya ve çizimlerinden daha geç belirdi. Derin bir görüş ve düşgücü ürünü olan 1498 tarihli "Mahşer" adlı ağaç baskı dizisinde ("Aziz Yuhanna'nın Vahyi") geç gotik dönem öğeleri egemendi. Aynı gelenek İsa'nın Çektiklerini işlediği ağaç baskı dizisinin gene o yıllardan kalma ilk örneklerinde de etkili oldu. Ama Dürer'in klasik sanat ve hümanizmden esinlenen yeni bir yaklaşımı benimsemesi, temelde İtalyan sanatına yöneldiğini gösteriyordu. "Samson ve Aslan" (y. 1497) "Cacus'u Zapteden Herakles" gibi, "Meryem'in Yaşamı" (y. 1500-10) adlı dizisindeki birçok ağaç baskısında da İtalyan havası belirgindi. Bakır oymabaskılarının çoğu gene aynı İtalyan ruhunu yansıtıyordu. Zamanla Dürer'in grafik çalışmalarının İtalyan Rönesansı'nı etkilediği, kendi üslubunun ise 1500'e değin gotik ile İtalyan Rönesansı arasında gidip geldikten sonra kesinlik kazandığı görüldü. Oswolt Krel'in yarım boy portreleri (1499, Eski Pinakotek, Münih), Nürnbergli Tucher ailesinden üç

aristokratın portreleri (1499, Sanat Koleksiyonları, Weimar, Almanya) ve "Genç Bir Adamın Portresi" (1500, Eski Pinakotek, Münih) gibi derinlikli çalışmalarında artık bir arayış içinde değildi.

Üslup özelliklerinin pekiştiği bu dönemde Venedikli ressam ve grafikçi Jacopo de' Barbari ile tanışması Dürer'in sanatındaki İtalyan öğeleri güçlendirdi. Belki de insan oranlarına geometrik bir çözüm arayışı içinde olan Barbari'nin etkisiyle, 1500 dolayında Rönesans'ın ruhuna uyarak insan oranları sorunuна eğildi. İnsan güzelliğindeki gizemi, akıl yoluyla bulunmuş ideal bir biçimde sunmayı amaçladığı "Adem ile Havva" (1504) adlı ünlü oymabaskısı, başlangıçta bu çabalarının en yoğun ürünü oldu. Sanatının her yönünde klasik eğilim güçlenmeye başladı. Klasik yoldaki genişimlerinin en önemlilerinden biri olan "Üç Kral Altarı"nı 1504'te öğrencilerinin yardımıyla gerçekleştirdi. Beş ayrı resimden oluşan bu kompozisyonda İtalyan özellikleri görülmele birlikte, Dürer'in düş gücü ve zekâsıyla İtalyan sanatına doğrudan bağlı kalmadığı açıktı. Yapıtın "Münecim Kralların Tapınması" (Uffizi Galerisi, Floransa) adlı orta panosundaki cesur, doğal ve rahat yaklaşım gibi, "Davulcu ve Kavalcı" ile "Eyüb ve Karısı" (Wallraff-Richartz Müzesi, Köln) adlı yan panolardaki yaratıcı ve alışılmamış gerçekçilik de bu olgun üslubun sonucuydu.

İkinci İtalya gezisi. Dürer 1505 sonbaharında ikinci kez gittiği İtalya'da 1507 kışına değin kaldı. Zamanının büyük bölümünü gene Venedik'te geçirdi. Bu dönemde Venedikli sanatçılar arasında en çok Giovanni Bellini'ye hayranlık duydu; kadın ve erkek resimlerinde özellikle Bellini'nin yeğlediği tatlı ve yumuşak portre tiplerini yansıttı. Bu döneminin küçük boyutlu resimlerinin en etkileyicilerinden biri olan "Genç İsa Doktorlar Arasında" (1506) adlı sıkışık düzenli yarım boy kompozisyon da Bellini'nin bir uyarlamasını akla getiriyordu. Dürer bu yapıtında tam bir ustaydı, ayrıntıyı işlemekte son derece titizdi. On plandaki yaşlı adamın tuttuğu kitaptan sarkan kâğıttaki *opus quinque dierum* (beş günlük iş) yazısından anlaşılırdı kadanyla Dürer, ayrıntılı çizimler gerektiren bu özenli yapıtı beş günde tamamlamıştı. 1505-07 arasında bütünüyle Bellini üslubunda gerçekleştirdiği yarım boy genç erkek ve kadın portrelerinde, çabucak bitirdiği bu resimdekinden de büyük bir ustalık gösterdi. Bu resimlerdeki konu esnekliği, anlatımın içtenliği ve canlılığı ile gerçek bir sanatsal tekniğin oluşturduğu bütünlük, Dürer'in öteki yapıtlarında ender olarak görülür.

Dürer 1506'da, Venedik'te St. Bartholomeus Kilisesi'ndeki Alman cenaze şapeli için "Gül Çelenkler Şenliği" adlı büyük altar panosunu yaptı. Aynı yıl içinde 8 ya da 10 gün için gittiği Bologna'da, büyük ölçüde Venedik etkisinin dışında kalan Emilia-Romagna kentinin sanat çevrelerini tanıdı.

İkinci İtalya gezisinden sonraki gelişimi. Dürer en geç Şubat 1507'de yeniden döndüğü Nürnberg'de gösterişli bir ev satın aldı. İtalya gezilerinden edindiği izlenimlerin etkisiyle bu dönemde de daha çok klasik ilkeleri uyguladığı özgün kompozisyonlar gerçekleştirdi. "On Binlerin Şehit Olması" (1508) ile "Kutsal Üçlünün Tapınması" (1511) adlı kalabalık kompozisyonlarını ikinci İtalya gezisinin ardından yaptı. Bu döneme ait çizimlerinde bir yandan Mantegna'nın etkisi, bir yandan da akıcı çizgiler ve yalın kıvrımlarla klasik biçimin kusur-

suzluğuna ulaşma çabası belirgindi. Rahat klasik duruşlar içindeki iki figürün karanlık ve hemen hemen çıplak bir fon önünde görüntülediği "Adem ile Havva" (1507, Prado Müzesi, Madrid) adlı diptişinde ise önceki resimlerini aşan bir yalınlık ve görkemlilik vardı. Dürer 1507-13 arasında İsa'nın Çektüklerini konu alan bir dizi bakır oymabaskı ile ağaç baskı gerçekleştirdi. Bu yapıtların her ikisinde de rahat mekânlar ve dingin bir hava yaratmaya özen göstermişti. 1513 ve 1514 yıllarını bakır oymabaskılarının en ünlüleri olan "Şövalye, Ölüm ve Şeytan", "Aziz Hieronymus Çalışma Oda-sında" ve "Melankoli I"i yaratmakla geçirdi. Bu üç oymabaskı kapsamlı, karmaşık, ama çoğu birbiryle çelişen birçok incele-meye konu olmuş, daha çok gizemli, yanıltıcı ve ikonografik ayrıntıları üzerinde durulmuştur. Sık sık karşı çıkılmakla birlikte, bu üç oymabaskının bir bütün oluşturacak biçimde tasarlandığı varsayımı geçerlik kazanmaktadır. Uzmanlar, Dürer'in bu oymabaskılarında sanat gücünün en üst düzeyine çıkmayı amaçladığı ve bunu başardığı düşüncesinde birleşirler.

I. Maximilian'in hizmetinde çalışması. İmparator I. Maximilian 4 Şubat - 21 Nisan 1512 arasında Nürnberg'de bulunduğu sırada Dürer'i yanına aldı. Dürer imparatorun hizmetinde 1519'a değin çalıştı. İmparatorun dua kitabının (Prusya Kültür Varlıkları Devlet Müzesi, Oymabaskı Koleksiyonu, Berlin; Devlet Grafik Koleksiyonu, Münih; Belediye Kütüphanesi, Besançon, Fransa) kenar süsleri için dönemin en büyük Alman ressamının birçoğuyla işbirliği yaptı. Ayrıca 1515-18 arasında demir levha ile bir dizi aside yedirme demir baskı da gerçekleştirdi. Bu baskılar onun sınırsız düş gücünü ve malzemeyi işlemedeki ustalığını gösteriyordu. Maximilian için yaptığı, övgü yazılarıyla dolu büyük boyutlu ağaç baskılarına, bu sevimli yapıtlarla tam bir karşılık oluştuyordu. Bu bir anlamda şaşırtıcı ve süslü çalışmalarında yaratıcı düş gücünü, imparatorun anlayışına uydurmak zorunda kalmıştı.

Dürer 10 yıl içinde imparatorun iki portresi (1519, Alman Ulusal Müzesi, Nürnberg ve Sanat Tarihi Müzesi, Viyana) ve "Lucretia" (1518, Eski Pinakotek, Münih) gibi bazı resmi ürünlerin yanı sıra serbest, rahat ve çok daha çekici resimler de yaptı. Bu yıllarda gezilere de çıktı; 1517 sonbaharını Bamberg'de geçirdi. 1518 yazında gittiği Augsburg'da Martin Luther'le tanıştı ve daha sonra Luther'in en inatçı izleyicilerinden biri oldu. İzleyen yılın mayıs ya da haziranında bir süre İsviçre'de kaldı. 1515'te artık, ünlü yüksek Rönesans ressamı Raffaello ile Dürer çalışmalarını birbirlerine göndermeye başlamışlardı.

Felemenk'e son gidişi. Dürer Temmuz 1520'de, karısıyla birlikte Felemenk'te geziye çıktı. 23 Ekim'de Aachen'da, Maximilian'ın ardılı V. Karl'ın taç giyme töreninde tanıştığı, Alman sanatının önde gelen adlarından Matthias Grünewald'a bazı oymabaskılarını armağan etti. Nijmegen ve Köln yoluyla döndüğü Anvers'te 1521 yazına değin kaldı. Felemenk resim okulunun ustalarıyla yakın ilişki kurdu. Aralık 1520'de Zeeland'a gitti. Nisan 1521'de ziyaret ettiği Brugge ve Gent'de Jan ve Hubert van Eyck, Rogier van der Weyden ve Hugo van der Goes gibi 15. yüzyıl Flaman ustalarının yapıtlarını, ayrıca Michelangelo'nun "Maddonna"sını gördü. Bu gezi sırasında tuttuğu defterdeki çizimleri olağanüstü ayrıntılı ve gerçekçiydi. Felemenk'te ya da gezi yıllarında gerçekleştirdiği bazı resimlerinde Fe-

lemenk-Flaman okulunun ruhuna yaklaştı. "Anna Selbdritt Portresi" (Metropolitan Sanat Müzesi, New York), Aziz Hieronymus'un yarım boy portresi (1521, Ulusal Antik Sanatlar Müzesi, Lizbon) ile Bernhard von Resten'in (Eskiden Bernard van Orley) küçük boyutlu portresi (Resim Galerisi, Dresden) bu tür yapıtlarına örnektir.

Son yapıtları. Temmuz 1521'de karısıyla birlikte Nürnberg'e dönmüş, sağlığı da bozulmaya başlamıştı. Kalan yıllarını daha çok kuramsal ve bilimsel yazılarla kitap resimlerine ayırdı, ama birkaç ünlü karakter portresi ile ağaç baskı ve oyma portrelerinin bir bölümünü gene bu dönemde yaptı. En ünlü yapıtlarından biri olan "Dört Havari" (1526) son dönem ürünlerindendir. Aziz Yuhanna'yı, Aziz Petrus'u, Aziz Paulus'u ve Aziz Markos'u betimlediği bu çalışmasıyla Dürer, ressamlığının zirvesine ulaştı.

1528'de ölen Dürer, Nürnberg'de Johanesfriedhof'a (Yuhanna Mezarlığı) gömüldü. Yetiştirdiği öğrencilerin ve taklitçilerinin sayısının da gösterdiği gibi, ülkesinin en etkili sanatçılarından biriydi. Felemenk ve İtalyan sanatçılar bile zaman zaman Dürer'in grafik çalışmalarını taklit etmekten kaçınmamıştı. Floransalı sanatçı Giorgio Vasari *Le Vite de' più eccellenti architetti, pittori, e scultori Italiani* (1550; Ünlü İtalyan Mimar, Ressam ve Heykelticilerin Yaşamları) adlı kitabında Dürer'den "gerçekten büyük bir ressam ve en güzel bakır oymabaskıların yaratıcısı" olarak söz eder. Birçok önemli İtalyan ressamı gibi, büyük olasılıkla Dürer de kendini bir "sanatçı-prens" olarak görüyordu. Kendi portrelerinde de yansıttığı, dehasından emin bir insandır.

Düring, Ernst von (d. 6 Mayıs 1858, Hamburg - ö. 23 Aralık 1944, Heidelberg), Türkiye'de frengiyle savaş örgütünü kuran ve bu dalda uzmanlar yetiştiren Alman hekim.

İlk ve orta öğrenimini Hamburg'ta yaptı. 1883'te Erlangen Tıp Fakültesi'ni bitirdi. 1887'de Hamburg yakınlarındaki Posseldorf'ta dönemin ünlü dermatologlarından Unna'nın yanında çalışmaya başladı. O günlerde Osmanlı Devleti'nde frenginin yaygınlaşması üzerine Almanya'dan bir deri hastalıkları uzmanı istenince Unna'nın önerisi üzerine Düring Haziran 1889'da İstanbul'a gönderildi. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de (Askeri Tıbbiye) seririyat-ı cildiye ve efrensiye (frengi ve deri hastalıkları kliniği) muallimi ve direktörü olarak çalışmaya başladı. Ama kendisine vaat edilen yardım ve desteği bulamayınca Berlin'e döndü. Kısa bir süre sonra II. Abdülhamid'in çağrısı üzerine yeniden İstanbul'a geldi, kendisine mirmiranlık rütbesi verildi. Ayrıca Haydarpaşa Askeri Hastanesi başhekim yardımcılığına getirildi. Burada stajyer askeri hekimleri eğitti. Ankara ve Kastamonu vilayetleri umur-ı sihiye umumi müfettişi unvanıyla Türkiye'de ilk frengiyle savaş örgütünü kurmakla görevlendirildi. Kuzeybatı Anadolu'nun büyük bölümünü taradı ve gittiği yerlerde kurslar açarak hekimleri frengi tedavisi ve korunması konusunda aydınlatı. Frengi dışında sıtma, çiçek ve trahomla mücadele alanlarında da çalışan Düring, İstanbul'da gördüğü Dang hummasının ana semptomlarını belirledi. Düring 1902'de Kiel Üniversitesi'nde kurulan dermatoloji kürsüsüne davet edilince Almanya'ya döndü. 1906'da Dresden'deki Weißer Hirsch Sanatoryumu'nun yönetimini üstlendi. 1912'de Baden Baden'de kür hekimliği yaptı. 1916-22 arasında gençliğin yetiştirilmesi, gençlik psikolojisi ve gençlik ceza yasası üzerine incelemelerde bulundu. 1933'te emekli olduktan sonra anılarını yazmaya başladıysa da bitirmeden öldü.

Dürreniler, 1747-1842 arasında Afganistan'da hüküm süren hanedan. Dürrani kabilesi, adını 1747'de Afgan tahtını ele geçiren ve kendisi için Dürri-i Dürran (İnciler İncisi) sanını uygun gören Ahmed Şah'tan (hd 1747-73) almıştır.

Ahmed Şah, Nadir Şah'ın öldürülmesinden (1747) sonra soydaşlarından oluşan yerel güçlere dayanarak Afganistan'a yürüdü ve Afgan şahı oldu. 1769'a değin Hindistan'a dokuz sefer düzenleyerek Aral Gölünden Hint Okyanusuna kadar uzanan ve Horasan, Keşmir, Pencap, Sind, Peşaver, Multan, Deracat bölgelerini de içine alan güçlü bir devlet kurdu.

Ahmed Şah'ın yerini alan Timur Şah (hd 1773-93) ve daha sonra Zaman Şah (hd 1793-1800) dönemlerinde gücünü koruyan Afganistan 19. yüzyıl başında ortaya çıkan kanışıklıklarla parçalandı. Barakzay kabile-sinden Dost Muhammed Han 1819'da Mahmud Şah'ı Kâbil'den kovduktan sonra 20 yıl süren bir mücadeleyle Dürrani dönemini kapattı. Ayrıca bak. Barakzaylar.

Dürrenmatt, Friedrich (d. 5 Ocak 1921, Konolfingen, Bern yakınları - ö. 14 Aralık 1990, Neuchâtel), İsviçreli oyun yazarı. Almanca yazdığı trajikomik oyunlarıyla II. Dünya Savaşı sonrası Alman tiyatrosunun canlanmasında en önemli rolü oynamıştır.

Zürich ve Bern'de öğrenim gördü ve 1933-45 arasında Nasyonal Sosyalizmin işgaline uğ-

Dürrenmatt
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

ramamış tek Almanca konuşulan ülkede yetişme şansına sahip oldu. Böylece de yurttaşı Max Frisch'le birlikte, başka ülkelerde yasaklanan yenilikçi Alman tiyatrosu içinde yetişme olanağı buldu. Alman tiyatro adamı Bertolt Brecht'ten önemli ölçüde etkilendi. Yapıtlarında yer verdiği alegorik öyküler, oyuncuların rollerinden çıkıp bir anlatıcı gibi davranmaları türünden yabancılaştırma yöntemleri bu etkiyi gösterir. Dünyayı temelde saçma olarak görüyor, yorumlamalara da girişmeden, insanlık durumunun grotesk ve ölümcül aşırılıklarını sergiliyordu.

Dürrenmatt'ın oyunları genellikle çarpıcı, olağandışı dekorlarda geçer. *Es steht geschrieben* (1947; Kutsal Kitap Der Ki) adlı ilk oyunu, 1534-36 arasında Münster'de Anabaptistlere uygulanan baskıları konu alır. Bu oyunda olduğu gibi, 1948'de sahnelenen ve 1960'ta yayımlanan *Der Blinde* (Kör Adam) ve 1949'da sahnelenip 1958'de basılan, Türkiye'de 1967'de sahnelenen *Romulus der Grosse* (Büyük Romulus, 1977) oyunlarında da tarihsel gerçekler güldürü öğeleriyle verilmiştir. Modası geçmiş bir melodram görünümü altında ciddi bir oyun olan *Die Ehe des Herrn Mississippi*'nin (1952; Bay Mississippi'nin Evliliği) 1958'de ABD'de sahnelenmesi Dürrenmatt'ın ününü artırmıştır. Bunu izleyen oyunları arasında *Der Besuch der alten Dame* (1956; Adaleti Satın Alıyorum/Bir Ziyaret/Yaşlı Kadının Ziyareti), bilim üzerine çağdaş bir ibret oyunu olan ve birçoklarınınca Dürren-

matt'in en iyi oyunu kabul edilen *Die Physiker* (1962; *Fizikçiler*, 1964), *Der Meteor* (1966; *Göktaşı*) ve *Porträt eines Planeten* (1971; *Bir Gezegenin Portresi*) sayılabilir.

Dürrenmatt 1970'te, artık oyun yazmaya-
cağını açıklamış ve çalışmalarını ünlü yapıt-
larını uyarlamalarıyla sürdürmüştür. Oyun-
dan başka polisiye romanlar, radyo oyun-
ları ve eleştiri yazıları da yazmıştır. 1955'te
yayımlanan *Theaterprobleme* (Tiyatro So-
runları), kuramsal yazılarını içerir.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. *Der Richter und sein Henker* (1952; *Yargıç ve Cellâdı*, 1970, 1983), *Der Verdacht* (1953; *Şüph*e, 1966, 1980), *Ein Engel kommt nach Babylon* (1953; *Babil'e Bir Melek İniyor*, 1985), *Griechen sucht Griechen* (1955; *Yunanlı Bir Kız Aranıyor*, 1966, 1982), *Die Panne* (1956; *Duruşma Gecesi*, 1966), *Das Versprechen* (1958; *Yemin*, 1968, 1989), *Der Prozess um des Esels Schatten* (1958; *Eşeğin Gölgesi Davası*), *Frank V* (1960; *Beşinci Frank*, 1979).

dürtü, genellikle açlık, susuzluk, uykusuz-
luk gibi fizyolojik bir eksiklik ya da gergin-
likten kaynaklanan ve anında doyurulması
için canlıyı davranışa iten temel gereksinim.
Günlük dilde dürtü, güdü ve içgüdü birbir-
lerinin yerine kullanılabilir. Kimi
araştırmacılar gereksinimi bir eksiklik duru-
mu, dürtüyü de onun ruhsal görünümü
olarak ele alır ve eksiklikten kaynaklanan
gerginlik ile bu gereksinimin giderilmesi
için gerekli uyarıma durumu arasındaki
ayrımı vurgular. Dürtü, daha çok bedensel
homeostazinin bozulması ile ortaya çıkan
dengesizliği giderme yolundaki uyarım için
kullanılırken güdülenme canlıyı davranışa
iten tüm ruhsal istek ve gereksinimleri
kapsar. İçgüdüler ise türe özgü davranış
kalıplarını biçimlendiren ve sürdüren, do-
ğuştan gelme güçlerdir. Psikanaliz kuramın-
da, dürtü ve içgüdü, yanlış anlamaya yol
açabilecek biçimde birbirinin yerine kullanı-
labilmektedir. Bu karışıklık, Freud'un kul-
landığı *Trieb* teriminin dürtü yerine içgüdü
olarak çevrilmesinden kaynaklanır. Bu yü-
zden de Freud'cu kuramdaki eros kavramı,
içgüdü olarak değil, yaşam dürtüleri biçiminde
anlaşılır.

Dürtüler genelde, homeostaziye ilişkin
temel gereksinimlerden kaynaklanan biyo-
lojik dürtüler ve öğrenilen dürtüler olarak
iki kümede ele alınır. Öğrenilen dürtüler
temel biyolojik dürtülerin üstünde yapıla-
nan uyarımlardır (korkular, alkol, içki,
uyuşturucu bağımlılığı ve değişik cinsel haz
alma yolları gibi).

Davranış kuramı dürtülerin, biri güdüleyici,
öbürü etkinleştirici iki bileşeni olduğunu
varsayar. Örneğin açlık durumunda sindi-
rim ve sinir sisteminden gelen uyarılar
güdülenmeyi başlatırken, sinir sistemi ken-
diliğinden canlıyı etkinliğe iter. ABD'li
davranışçı psikolog Clark Hull, öğrenmeyi
de dürtü kavramıyla açıkladı, dürtünün
canlıda gerilim yaratarak onu etkinliğe zor-
ladığını, böylece de fizyolojik gereksinimin
kurşlanmasıyla öğrenmenin gerçekleştiğini
öne sürmüştür. Ancak sonraki araştırmalar,
herhangi bir dürtü yokken de öğrenmenin
gerçekleşebildiğini göstermiştir.

Psikanaliz kuramının dürtü anlayışı da
buna benzer: Her dürtünün bir kaynağı,
hedefi ve nesnesi vardır. Her dürtü beden-
sel bir uyarımın yarattığı bir rahatsızlık
durumu biçiminde başlar; hedefi bu rahat-
sızlığın giderilmesidir. Dürtülerin fiziksel
enerji kavramına benzer biçimde kişiyi
etkinliğe yöneltilme özelliği taşıdığı varsayı-
lır. Bu enerji, zihindeki nesne ve kişi
simgeleri üzerinde yoğunlaştırılabilir; buna
da dürtü nesnesi denir. Ayrıca dürtüler,
ruhsal gelişme sırasında belirli beden bölge-
leri (örn. ağız, anüs, cinsel organlar) ve

kipleri (örn. alma, içte tutma, dışa atma, ısı
yapma gibi) üzerinde yoğunlaşır.

Psikanaliz kuramı genel olarak dürtüleri
cinsel (erotik) ve saldırgan (agresif) diye
sınıflandırır. Cinsel dürtüler, tüm yaşam
enerjisi anlamında libido adını alır. Yıkıcı-
ğa yönelmiş ruhsal enerji ise saldırgan
dürtüler olarak ele alınır ve Freud'un ölüm
dürtüsü ya da içgüdü (thanatos) kavramı
ile ilintilidir. Ayrıca bak. güdülenme.

dürüst yargılama, kişisel hakların kullanı-
labilmesi ve korunması için, dava işlemleri-
nin yerleşik hukuk sistemince benimsenmiş
kural ve ilkelere göre yürütülmesi. Dürüst
yargılama (*due process*) uyarınca yönetim
yetkileri ancak yasaların izin verdiği ve
onayladığı sınırlar içinde ve kişisel hakları
korumaya yönelik yerleşmiş güvenceler çer-
çevesinde uygulanabilir.

Genellikle ABD Anayasası'ndaki temel
güvencelerden biri olarak ele alınan dürüst
yargılamanın kaynağı eski İngiliz gelenek
hukuku ve meşruti yönetim için yürütülen
mücadeledir. Angloamerikan hukukunun
benimsediği dürüst yargılama düşüncesinin
ilk somut ifadesine Magna Carta'nın (1215)
39. maddesinde rastlanır. Bu maddeye göre
hükümdar, "Hiçbir özgür kişinin... soylula-
rın tabi olduğu yasal hüküm ve/veya ülkenin
hukuku dışında... alıkonmayacağına, hapse
atılmayacağına, mal ve mülkünden yoksun
bırakılmayacağına, sürgün edilmeyeceğine,
herhangi bir biçimde ortadan kaldırılmaya-
cağına" söz veriyordu. ABD Anayasası'nı
hazırlayanlar dürüst yargılama ifadesine
1791'de onaylanan 5. Ek Madde'de yer
verdiler. Bu madde "hiç kimsenin... yasala-
rın dürüst yargılama çerçevesinde uygulan-
ması dışında yaşama hakkından, özgürlük
ve mülkiyetten yoksun bırakılmayacağı"nı
öngörür. Bireylerin anayasal haklarının çiğ-
nenmesine yol açabilecek eyalet düzeyinde-
ki edimlere bu maddenin uygulanamayacağı
savunulduğundan, birçok eyalet ancak
1868'de 14. Ek Madde'nin onaylanmasıyla
yasama ve yargı işlemlerinde federal düzey-
de uygulanan dürüst yargılama kısıtlamala-
rının bağlayıcılığı kabul etti.

Dürüst yargılamanın anlamı, ABD Yük-
sek Mahkemesi'nin yıllar alan çekişmeli
yorumları sonucunda ortaya çıkmıştır. Gü-
nümüzde toplumun yaşam koşullarını ileri-
ye götürücü nitelikte olan ve öngörülen
araçlar meşru kamu yararıyla uygun bir
ilişki içinde olan bir yasa, dürüst yargılama-
nın öngördüğü koşulları yerine getirmiş
 kabul edilir. Söz konusu yasanın serbest
dolaşım hakkı, oy hakkı gibi temel bir hakkı
düzenlemeye yönelik olduğu durumlarda,
getireceği yarar açısından daha titiz bir
hukuksal incelemeden geçmesi gerekir.
Ekonomiyle ilgili yasa düzenlemeleri de
genellikle bu yasayla elde edilecek makul
bir genel yararın ortaya konması durumun-
da onaylanır.

Yüksek Mahkeme, 14. Ek Madde'nin
dürüst yargılama hükmü uyarınca eyaletler
için bağlayıcı olacak yargılama usullerini
belirlerken, eyalet mahkemelerinde ceza
davalarının yürütülmesini denetlemiş, eya-
letlerin hukuk ve idari yargılama usulleri
üzerinde de etkili olmuştur. Mahkemenin
bu yöndeki kararları hem eyalet yargı
işlerine aşırı ölçüde karışıldığı, hem de
anayasaya konan ilk 10 ek maddedeki yargı
güvencelerinin eyalet mahkemeleri ve fede-
ral mahkemelerde aynı ölçüde geçerli hü-
kümmler olarak ele alınmadığı gerekçesiyle
sert eleştirilere uğramıştır.

Bazı yargıçlar 14. Ek Madde'yi düzenle-
yenlerin amacını Haklar Bildirisi'ni eyaletler
için bağlayıcı kılmak olarak görmüştür. Bazı-

ları ise temel adalet ölçüsüne uymak koşu-
luyla eyaletlere kendi işlerini yürütmede
belirli bir serbestlik tanınması gerektiğini
savunmuşlardır. Zaman içinde ikinci görü-
şün büyük ölçüde benimsenmesiyle, durust
yargılamanın yalnızca "goreneklere ve hal-
kın vicdanında kökleştirdiği için temel nitelik-
te görülen" adalet ilkelerini kapsamı ge-
rektirdiği kabul edilmiştir. Aslında Haklar
Bildirisi'nin öngördüğü hususların hemen
hepsinin günümüzde bu temel ilkeler arası-
na girdiği söylenebilir.

dürüstlük kuralı, OBJEKTİF HUSUSİYET
olarak da bilinir, bir kimsenin hakkını
kullanırken ya da borcunu yerine getirirken
hukuk, ahlak ve örf kurallarına uygun
davranmasını öngören kural.

Roma hukukunda *bona fides* terimiyle
karşılanan bu kural, günümüzde hemen
bütün hukuk sistemlerinde yer alır. Fransız
Medeni Kanunu'nun 1135. maddesi, bu
kuralı sözleşmelerle ilişkili olarak ele almış-
tır (*bonne foi*). Buna göre "sözleşmeler
yalnızca içerdikleri konularda borç doğur-
makla kalmaz, tarafları borcun niteliğine
göre hakkaniyet, töre ve yasanın öngördüğü
bütün sonuçlarla da yükümlü kılar". Alman
Medeni Kanunu, sözleşmelerin dürüstlük
kuralına göre yorumlanması gerektiğini ön-
görmüş (m. 157) ve bir hakkın sırf başkası-
na zarar vermek amacıyla kötüye kullanı-
lmasını yasaklamıştır (m. 226). İtalyan Me-
deni Kanunu da, sözleşmelerin yerine geti-
rilmesinde dürüstlük kuralına uyulması ge-
regini belirtir (m. 1374-1375). Türk Medeni
Kanunu'nun (TMK) kaynağı olan İsviçre
Medeni Kanunu'nun 2. maddesine göre,
"herkes haklarını kullanmakta ve borçlarını
yerine getirmekte iyi niyet kurallarına uy-
makla yükümlüdür". Aynı hüküm TMK'nın
2. maddesinde de yer almaktadır.

Hiçbir yasa hukuksal gerçeklikler alanında
tek başına varlığını sürdüremeyeceğinden,
yasaların uygulanmasında dürüstlük kura-
lının esinlenmek gerekir. Bu kural yasa-
nın uygulanmasında yargıca yol göstermeli-
dir. Dürüstlük kuralı hakların kullanılma-
sının sınırını oluşturur. TMK'nın dürüstlük
(iyi niyet) kuralını içeren 2. maddesi emre-
dici hükümlerden olduğu için yargıçlarca
kendiliğinden uygulanmalıdır. Hakların ve
borçların içerik ve kapsamının belirlenme-
sinde dürüstlük kuralına başvurulması yar-
gıcın adaletli bir karar verebilmesi bakımın-
dan büyük önem taşır. Ayrıca TMK'da
ifadesini bulan dürüstlük kuralı, yalnızca bu
yasanın kapsadığı hukuk alanında değil,
bütün hukuk alanlarında uygulanması zo-
runlu genel bir kural niteliği taşır.

Kamu hukukunda, devlet organlarının yet-
kilerini kötüye kullanmaması ve dürüstlük
kuralına uygun davranması gerektiği Ana-
yasa Mahkemesi ve idare mahkemelerini
kararlarında yer almıştır. İdare hukukunda
"idare ahlakıyatı" adını alan dürüstlük kura-
lı, Fransız ve Türk idari yargı kararlarında
önemli bir rol oynar. Buna göre idare
makamlarının kamu yararı kavramının ar-
kasına saklanarak yetkilerini sapırmaları
kabul edilemez.

Uluslararası hukukta başlangıçta kötü ni-
yetin karşıtı olarak kabul edilen dürüstlük
kuralı (*good faith*), zamanla alıcılı, sağdu-
yulu ve adaletli davranış anlamını kazan-
mıştır. Bu kavram özellikle uluslararası
sözleşmelerin yorumlanması ve uygulanma-
sında çok önemli bir rol oynar.

Dürzi Ayaklanması, Suriye'deki ve Lübnan'ın bir bölümündeki Dürzi kabilelerinin, Cebel Duruz'daki (Dürzi Dağı) kabile hiye-

rarşisini ve geleneklerini yıkmaya çalışan Fransız manda yönetimine karşı başlattığı ayaklanma (1925).

1923'te Cebel Duruz'un Dürzilerce seçilmiş Fransız valisi Yüzbaşı Carbillet, halkın düşmanlığına yol açan modern yönetsel ve toplumsal reformlar başlattı. Yapılan şikâyetlere karşı yüksek komiser General Sarraill'in zorbaca davranması ve bazı Dürzi önderlerini Haziran 1925'te tutuklatması üzerine bütün bölge ayaklandı. Sultan el-Atraş'ın önderliğindeki Dürziler ağustosta Fransızları yendiler. Vatandaşlarını ayaklanmaya çağıran Halk Partisi'ne bağlı Suriyeli milliyetçiler eylülde Dürzilere katıldılar. Ayaklanma Şam'a ulaştığında Fransızlar kenti bombaladılar, ama Dürzilerin hoşnutsuzluğu Lübnan'ın güneyine doğru yayılmaya devam etti. Fransa 1926 yılı boyunca isyancılarla savaştı. Şam'ı bir kez daha bombaladı ve bu kez daha başarılı oldu. 1927 ortalarında ayaklanma sona ermişti.

Bundan sonra Cebel Duruz bölgesi Fransızların daha da sıkı denetimi altına girdi. Vali gibi yüksek memurlar artık seçilmek yerine, genellikle Fransızlar arasından atanmaya başladı. Dürzilerin kendi kabuklarına çekilmeleri de desteklendi. Böylece Araplar, o sıralarda yayılmaya başlayan milliyetçi duygulardan uzaklaştırılmış, ama güvenlikleri açısından da Fransızlara bağımlı kalmaları sağlanmış oluyordu.

Dürzi Dağı, Arapça CEBEL DURUZ. Suriye'de, es-Suveyda'nın hemen doğusunda dağ. Der'a valiliğinin (*muhafaza*) Havran bölgesinde yer alır; yüksekliği 1.800 m'dir. Dürziler yöreye 11. yüzyıldan sonra yerleşmiştir; dağda ve çevresinde 120 kadar Dürzi köyü vardır. Bunlardan Roma Döneminde Salamanestha olarak bilinen Salah doğu yamaçtaki en büyük köydür. Roma Döneminde Canatha olarak bilinen ve Dürzi Dağındaki en yüksek ruhani önderin (*cevvad*) oturduğu Kanavat köyü ise batıdadır. Kanavat Dürziler için bir hac yeridir. Kuzey-güney ticaret yolu üzerinde stratejik bir konumda bulunan Dürzi Dağı yöresinde Roma kent ve kalelerinin kalıntılarına rastlanır.

Dürzilik, Fatımi halifesi el-Hâkim'in (hd 996-1021) veziri Hamza bin Ali'nin kurduğu mezhep. Adını mezhebin asıl yayıcısı Muhammed bin İsmail ed-Derezi'den(*) almıştır.

Dürzilere göre el-Hâkim tahta çıkıktan sonra, İsmaililikteki yedi dönem (devir) inancına bağlı olarak üç kişiyi, insanları Tanrı'nın birliğine çağırarak üzere yedişer yıl süreyle görevlendirmiştir. Toplam 21 yıl süren bu davet çalışması bittikten sonra, 30 Mayıs 1017'de el-Hâkim tanrılığını ilan etmiş, Hamza bin Ali'yi de imam olarak atamıştır.

Batıni bir mezhep olan Dürzilikte dört ana inanç öngörülür: 1) El-Hâkim'i hem Tanrı, hem insan olarak tanımak, 2) Hamza bin Ali'yi en yüce yaratık saymak, 3) *hudud*'u (Tanrı buyruklarını öğreten beş kişi) tanımak, 4) vasiyetlere uymak. Vasiyetler de yedi tanedir: 1) Hâkim'i tek Tanrı olarak tanımak, 2) onun istek ve buyruklarına uymak, 3) doğru sözlü olmak, 4) dindaşlarını korumak, 5) İblis'ten ve bütün kötü güçlerden uzak durmak, 6) batıl sayılan önceki bütün ibadet ve inançları terk etmek, 7) kişisel isteklerden kaçınmak.

Dürzi öğretisi başka kavim ve inançlardan uzak kalmayı ve içe dönük yaşamayı emrettiğinden, Dürziler *halavat* adı verilen tapınaklarını olabildiğince ıssız yerlerde kurmuşlardır.

Dürziler Cennet, Cehennem, hesap, ceza gibi öbür dünyaya ilişkin inançları da reddederler. Onlara göre bütün bunlar bu dünyadadır, öbür dünya diye bir dünya yoktur. Kıyamet ve ceza günü ise, İmam Hamza'nın bu dünyada kendileri gibi inanmayanlara karşı başkaldırısıdır. Dürziler din bakımından akıllılar (*ukkal*) ve bilgisizler (*cuhhal*) olmak üzere ikiye ayrılırlar. Önderlerine şeyhül'l-akl denen akıllılar din işlerini bilen kişilerdir. Dürziliğin ilkelerine katı biçimde bağlı olan akıllıların kendilerine özgü giysileri vardır, sigara ve şarap içmezler. Doğru sözlülük, şehvetten ve haram yiyeceklerden kaçınmak, öldürme, hırsızlık, zina gibi davranışlardan uzak kalmak akıllıların zorunlu görevleridir.

Şerrahun da denen bilgisizler, Dürzilerin ikinci grubunu oluşturur. Bunlar Dürzi inançlarını anlatan kitapların asıllarını değil, ancak açıklamalarını okuyabilirler. Dünyasal zevkleri tatmalarına izin verilmiş, özel giysiler giymelerine de gerek görülmemiştir.

Dürziler, Ortadoğu'da 11. ve 12. yüzyıllarda Müslümanlara karşı Haçlıları destekleyen bir siyaset izlediler; Sünnilere karşı ilk büyük ayaklanmayı 1287'de başlattılar. Memlük ordularının 1293 ve 1305'te gerçekleştirdiği kanlı bastırma yöntemleri Dürzilerin kendi inançlarına giderek daha çok bağlanmalarına ortam hazırladı. 15. yüzyılda Yamanî ve Kaysî adıyla ikiye ayrıldılar. 1516'da bölgeye egemen olan Osmanlılar Cebel Duruz'u (Dürzi Dağı) Maanoğulları'nın özerk yönetimine bıraktılar.

Dürziler 16. yüzyıl boyunca bir ölçüde denetim altında tutulabildiler. Ama 17. yüzyılda Canbulatoğlu ayaklanmasıyla uzun ve huzursuz bir dönem başladı. Maanoğulları egemenliğinin ortadan kalkması, Fransızların bölgedeki Hristiyanları korumak amacıyla müdahaleci bir tavır almaları ve kimi Dürzi şeyhlerinin Hristiyanlığı benimsemesi, Sayda, Beyrut ve Şam'da olaylara yol açınca, Osmanlı yönetimi 17. yüzyıl sonlarında bölgeyi Şam Eyaleti'ne bağladı. Canbulatoğulları, Haydaroğulları ve Arslanoğulları gibi Dürzi hanedanları arasındaki çekişme 18. yüzyıla doğru yoğunlaştı. Osmanlı Devleti kendisine yakın gördüğü Şihaboğulları ailesini destekleyerek düzeni korumaya çalıştı. Bazı Dürzi emirlerinin Hristiyanlığı benimsemesiyle Müslüman-Hristiyan çatışmasının tohumları atıldı. Cezzar Ahmed Paşa (ö. 1804), Akkâ valiliği sırasında duruma bir ölçüde egemen olmayı başardıysa da, 1810'dan sonra çatışmalar hızlandı. II. Beşir Şihab ile Canbulat arasındaki mücadele bu döneme rastlar. Kavalalı Mehmed Ali Paşa 1830'larda Dürzi ayaklanmalarını bastırdı. Tanzimat'ta gerçekleştirilen çeşitli reformlar bu bölgeye kalıcı bir huzur getirdi. 1846'dan sonra Osmanlı diplomatı Şekib Efendi'nin (Paşa) Lübnan'da ve Dürziler arasında düzen sağlama girişimleri bir ölçüde başarılı oldu. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyük devletlerin müdahalesi sonucu Dürzi-Maruni çatışmaları gündeme geldi. Gizli bir Fransız tasarısı olan Dürzilerin Lübnan'dan atılması, öbür büyük devletlerce yararlı bulunmadığından gerçekleşmedi. 1861'de oluşturulan özerk Cebel Duruz mutasarrıflığında yaşayan Osmanlı uyruğu Dürzilerin 1918 plebisitiyle Fransız mandasını seçmeleri sonucunda kurulan Dürzi Devleti ancak 1929'a değin yaşayabildi; bu tarihten sonra Lübnan Devleti kuruldu. Günümüzde nüfusları yarım milyona yakın olan Dürzilerin yarısı Lübnan'da, geri kalanları Suriye'de, Ürdün'de, İsrail'de, ABD'de, Latin Amerika'da ve Avustralya'da yaşamaktadır.

Düsseldorf, Almanya'nın batısında, Kuzey Ren-Vestfalya eyaletinin (*Land*) oratabatı kesiminde il (*Regierungsbezirk*). Tarihte Ren Bölgesi olarak bilinen toprakların kuzey kesiminde yer alır. Batıda Hollanda, kuzeydoğuda Münster, doğuda Arnsberg, güneyde de Köln illeriyle çevrilidir. Yüzölçümü 5.288 km²'dir. 1816'da kurulan Düsseldorf ili, aynı eyalet ve il merkezi Düsseldorf kentinden alır.

Almanya'da nüfusun yoğunlaştığı en geniş iki kuşak Düsseldorf ilinde kesişir. Bu kuşaklar, Ren Irmağı boyunca kuzey-güney doğrultusunda uzanan bölge ile Ruhr Irmağı boyunca doğu-batı doğrultusunda uzanan ve Orta Ren Yükseltilerini içine alan bölgedir.

Avrupa'nın en önemli sanayi bölgelerinden biri olan Düsseldorf, gelişmesini Ruhr bölgesindeki bitümlü kömür yataklarına borçludur. Bu yatakların çoğu Ruhr ve Lippe ırmakları arasındadır ve batıda Ren'e, doğuda Münster ve Arnsberg'e doğru uzanır. Demiryolu, karayolu ve ırmak yollarından oluşan yoğun bir ulaşım ağı Ren-Ruhr sanayi bölgesine hizmet verir. Bölge ekonomisi demir-çelik, kimyasal madde ve makine üretimine dayanır. Ren ve Ruhr ırmaklarının kavşağında yer alan Duisburg, Avrupa'nın en büyük iç limanıdır. Düsseldorf, Almanya'nın en yoğun nüfuslu ilidir. Ren-Ruhr kompleksinde yer alan kentlerden, eyaletin en büyük kenti olan Essen ile Düsseldorf ve Duisburg'un nüfusu 500 binin üzerindedir.

Eski Berg(*) Düküğü'nün topraklarını kaplayan Bergisches Land'ın kuzey uzantısı, Ren ve Ruhr ırmakları kavşağının güneydoğusunda yer alır. Doğal yapı açısından Orta Ren Yükseltilerinin bir bölümü olmakla birlikte, bölge ekonomisi büyük ölçüde Ruhr kömür yataklarına dayanır. Başlıca işkolları demir-çelik işlemeyle dayalı hafif sanayi dallarıdır. Solingen'de çatal bıçak takımları, Remscheid'de el aletleri, Velbert'te kilit ve anahtar gibi nihai ürünler bu dalın üretiminde ağırlık taşır. Bergisches Land'ın başlıca kenti olan Wuppertal, sentetik iplik yapımında uzmanlaşmış önemli bir dokumacılık merkezidir.

Kuzey Almanya Ovasının Aşağı Ren Bölgesi batudan ve kuzeyden Ren-Ruhr kompleksini çevreler. Düsseldorf kenti yakınındaki Ren Ovasında yetiştirilen taze meyve ve sebze buradan büyük kentlere gönderilir. Düsseldorf'un güneyindeki löslü ovalarda büyük miktarlarda buğday ve şeker kamışı üretilir. Düsseldorf'un kuzeyindeki ve batısındaki düzlüklerde nüfus yoğunluğu düşüktür ve başlıca gelir kaynağı süt ürünleri ve gıda üretimidir. Mönchengladbach ve Krefeld kentleri ise önemli dokumacılık merkezleridir.

Düsseldorf nüfusunun çoğunluğu, Ren Franklarının soyundan gelir ve Aşağı Franklara özgü bir lehçe konuşur. Ama Avrupa'nın ve Akdeniz'in doğusu ile Hollanda gibi ülkelerden kaynaklanan yoğun göç sonucunda, kentlerde kültürel kimlik çözülmüştür. İlde Katolikler ile Protestanların sayısı birbirine yakındır. Düsseldorf'un güneyindeki löslü kaplı tarımsal bölgelerde başlıca kırsal yerleşim biçimi büyük ve düzensiz köyler, kuzeyde ise dağınık çiftliklerdir. İlde yükseköğrenim Essen, Düsseldorf, Wuppertal ve Duisburg'daki üniversitelerde yoğunlaşır. Nüfus (1989 tah.) 5.108.646.

Düsseldorf, Almanya'nın batısında, Kuzey Ren-Vestfalya eyaletinin (*Land*) ve Düsseldorf ilinin merkezi kent. Köln'ün 34 km kuzeybatısındadır. Ren-Ruhr sanayi bölge-

sinin yönetim ve kültür merkezi olan kentin büyük bölümü Ren Irmağının sağ yakasında kalır. İlk kez 1159 tarihli kayıtlarda yer alan Düsseldorf adı, Düssel (Ren'in küçük bir kolu) üzerindeki köy anlamına gelir. Kent 1288'de Berg kontundan berat aldı. 1511'den sonra Berg ve Jülich dükliklerinin merkezi oldu. 1609'da Pfalz-Neuberg ailesine geçti. Otuz Yıl Savaşları'yla (1618-48) İspanya Veraset Savaşı'nda (1701-14) büyük hasar görmesine karşın, elektör II. Johann Wilhelm (Jan Wellem) yönetiminde

Düsseldorf, Almanya
Archiv für Kunst und Geschichte Berlin

canlandı. Napoléon döneminde kurulan kısa ömürlü Berg grandüklüğünün merkezi olan Düsseldorf 1815'te Prusya'ya geçti. 1870'lerde demir-çelik sanayisinin kurulmasıyla ticari ve ekonomik büyüme hızlandı.

II. Dünya Savaşı'nda büyük yıkım gören kentteki eski yapıların çoğu, savaş sonrasında onarıldı ve pek çok yeni bina inşa edildi. Ağaçlarla kaplı Königsallee uluslararası ün kazanmış bir alışveriş caddesi ve turizm merkezidir. Önemli yapılar arasında, yamuk kuleyle kentin simgesi durumuna gelen 13-14. yüzyıl yapısı St. Lambertuskirche (Aziz Lambertus Kilisesi) ile önünde II. Johann Wilhelm'in Flaman heykeli Gabriel Grupello'ca yapılmış atlı heykelinin bulunduğu eski belediye binası sayılabilir.

Elektör prenslerin 1872'de yanan şatosunun yalnızca kulesi ayakta. Düsseldorf'un görkemli geçmişi yavaştan öteki yapılar, kent tarihi koleksiyonunun bulunduğu Jägerhof Şatosu (1752-63), Nicolas de Pigage'nin yaptığı Benrath Şatosu (1755-73) ve I. Friedrich'in (Barbarossa) kuzeyde Kaiserwerth'de bulunan sarayının kalıntılarıdır.

Düsseldorf yakınındaki Neanderthal Vadisinde bulunan Feldhofer Mağarasında 1856'da tarih öncesi insan kalıntıları bulunmuştur. Almanya'nın ilk gökdeleni Wilhelm-Marx-Haus 1924'te Düsseldorf'ta yapılmıştır. Kentteki çok sayıda kültür kurumu arasında Hetjens seramik müzesi, eyalet müzesi ve Düsseldorf'da doğan Heinrich Heine'nin yapıtları ile şairi konu alan kitapların bulunduğu kent kütüphanesi özellikle ünlüdür. Düsseldorf Üniversitesi 1907'de tıp akademisi olarak kurulmuş, 1965'te bugünkü yapısını kazanmıştır. Kentte ayrıca bir sanat akademisi (1767) ve bir konservatuvar ile birkaç teknik okul vardır.

Düsseldorf'un Ren üzerinde üç limanı vardır. Ülkenin en işlek sivil havaalanlarından biri Lohausen'dedir. Bir bankacılık ve toptan ticaret merkezi olan kentin başlıca sanayi dalı demir ve çelik üretimidir. Öteki önemli ürünler kimyasal madde, cam, çeşitli dokuma, giyim eşyası, elektrikli ve hassas aletler, otomobil ve kâğıt. Kentte ayrıca

matbaa makineleri tasarımı yapılır. Nüfus (1989 tah.) 569.641.

Düsseldorf okulu, Düsseldorf Akademisi'nde (bugün Düsseldorf Devlet Sanat Akademisi) sanat eğitimi görmüş ve katı bir çizgiselliğin egemen olduğu yapıtlarında sıra dışı konuları işlemiş ressamın topluluğu.

Düsseldorf'taki resim akademisi, 1767'de, 15. yüzyıldan kalma bir şatoda çalışmalarına başladı. 1830'ların başlarından 1860'lara değin hem Avrupalı, hem de ABD'li öğrencilerin ilgi gösterdiği bu sanat kurumunda geleneksel olarak akademik bir eğitim programı izleniyordu. Önce antik yapıtlarla ilgili çalışmalar, ardından canlı modelden ve doğrudan doğruya doğadan çizimler yapılıyor, bunu kompozisyon ve boyama dersleri izliyordu. Anatomi ve perspektif dersleri de vardı, ama isteyen öğrenci, sınavlarını vererek bu derslerden başışık olabiliyordu. Toplam eğitim süresi genellikle birle üç yıl arasında olmakla birlikte, bazı öğrenciler daha uzun öğrenim görüyordu. Akademiyi bitiren öğrencilerin burada kalıp özel ders vermesi ya da yaşamlarını bu topluluk içinde sürdürmesiyle Düsseldorf'taki bir sanatçı yerleşimi olarak ün kazandı.

Düsseldorf Akademisi'nin en parlak dönemi, Wilhelm von Schadow'un yöneticiliğine rastlar. Bu dönemde öğretim kadrosu da Nazarenlerin (*) izleyicilerinden oluşmuştur. Tarihsel konulu resim üzerine çalışan öğrencilerin gerçekleştirdiği melodramatik kompozisyonlar, büyük ölçüde Nazarenlerin etkisini taşımaktadır. Renk ve dokuya önem verilmezken, özellikle çizim ve düzenli kompozisyon anlayışı vurgulanmıştır. Emanuel Leutze'nin "Washington, Delaware'den Geçerken" (1851), Metropolitan Sanat Müzesi, New York) adlı resmi, bu tarzda yapılmış büyük boyutlu resimlere örnektir.

Akademide İsveçli, İngiliz, Fransız ve Alman öğrenciler de bulunmakla birlikte, 19. yüzyılın ortalarında, ABD'li öğrencilerin sayısı büyük artış gösterdi; böylece okul, ABD'li öğrencilerin sanat eğitimlerinde doğal bir aşama olarak görülmeye başladı. George Caleb Bingham, Albert Bierstadt, Carl Wimar, Eastman Johnson ve Whittington Whittredge gibi önemli ABD'li ressamın hepsi sanat eğitimlerini Düsseldorf Akademisi'nde sürdürdüler ve Düsseldorf okulunun keskin kenarlı, titiz çizgilerle belirginlik kazanan üslubunu birçok ABD'li ressamın aktardılar.

Temelde, yeni-klasik ressamların çizgiye verdikleri önem ve çizim teknikleriyle, romantik ressamların konu ve hareket anlayışlarını birleştiren Düsseldorf okulu, 19. yüzyıl ortalarında büyük yaygınlık kazanan romantik klasikçiliğin en önemli temsilcisi olarak görülür.

Düstur Partisi, Arapça tam adı EL-HIZBU'L-HURRID-DUSTURIT-TUNUSI, Tunus'ta siyasal parti. Özellikle 1920'ler ve 1930'larda Tunus'ta Fransız yönetimine karşı ulusal bilincin gelişmesinde etkili olmuştur.

Düstur'un temellerini atan Genç Tunuslular, ülkenin aydın seçkinlerini etkilemekle birlikte, halk arasında yaygın bir desteğe kavuşamamıştı. Önderleri Ali Beş Hamba ile Şeyh Abdülaziz es-Saalibi'nin tutuklanmasından sonra 1912'de yeraltına inmek zorunda kalan Genç Tunuslular 4 Haziran 1920'de Düstur Partisi adıyla yeniden ortaya çıktılar. Askıya alınan 1861 Anayasası'nın (düstur) Tunus halkınca yeniden yürürlüğe konabileceğini savunan Genç Tunusluların ilk talebi tam bağımsızlıktı. Tutucular bu talebe karşı çıkınca, Genç Tunuslular geçici olarak protektoraı kabul ettiler.

1930'ların başlarında, Fransızlar Muslumanların geleneksel haklarına (örn. Tunus hukuk mahkemelerine Fransız yargıçlar getirerek) el uzatmaya başlayınca Düstur'un önderliğinde protestolar, grevler ve boykotlar düzenlendi.

Mayıs 1933'te Düstur resmen yasaklandı. Örgütün genç üyelerinden bazıları, Mart 1934'te partiden koparak Yeni Düstur'u (bak. Düstur Sosyalist Partisi) kurdular. Eski Düstur, 1940'lar ve 1950'lerde yeniden güç kazanmak için birkaç başarısız girişimde bulunduktan sonra 1957'de butünüyle ortadan kalktı.

Düstur Sosyalist Partisi, eskiden (1934-64) YENİ DÜSTUR 1988'den sonra ANAYASAL DEMOKRATİK İTTİFAK Tunus'un Fransa'ya karşı sürdürdüğü bağımsızlık mücadelesine önderlik eden siyasal parti.

Yeni Düstur, Düstur Partisi'nin (*) tutucu politikasına karşı çıkan genç üyelerce 1934'te kuruldu. Eski partiye karşı sürdürülen yoğun bir mücadelenin sonunda Yeni Düstur 1937'de Habib Burgiba'nın önderliğinde üstünlüğü elde etti. 1940'lar boyunca Fransız yönetiminin sürekli baskılarına uğrayan Yeni Düstur 1953'te silahlı bir ayaklanma başlattı; bu ayaklanma 1956'da Tunus'un bağımsızlığını kazanmasıyla sonuçlandı ve bir Yeni Düstur hükümeti kuruldu.

Bağımsızlığın ilanından (20 Mart 1956) sonra yapılan seçimler, partiye güçlü bir seçmen desteği sağladı. 1958'de Tunus'un ilk başbakanlığına atanan Burgiba, 8 Kasım 1959'da ezici bir çoğunlukla başkan seçildi.

Yeni Düstur içindeki ilk bölünme 1950'lerin başlarında ortaya çıkmıştı. Bir grup Burgiba'yı desteklerken, bir başka grup Burgiba'nın Fransızların elinde tutuklu bulunduğu dönemde partiyi yönetmiş olan Salah Ben Yusuf'un yanında yer alıyordu. 1955'te partiden uzaklaştırılan Ben Yusuf, Kahire'ye yerleşerek Yeni Düstur'a, Fransızlara ve Burgiba'ya karşı bir gerilla ve propaganda savaşı başlattı. 14 Ağustos 1961'de Ben Yusuf öldürülmüş olarak bulundu; yandaşları da kısa sürede dağıldı.

Bu arada Yeni Düstur, Tunus toplumunun bütün kademelerinde konumunu sağlamlaştırmış ve Tunus'un tek siyasal partisi durumuna gelmişti. 1964'te partinin adı Düstur Sosyalist Partisi olarak değiştirildi. Özellikle 1963'te muhalefet partilerinin yasaklanmasından sonra ülke politikasına butünüyle egemen oldu. Rejime yönelik muhalefet, 1978'de kitlesel işçi hareketleri, 1983'te de ekmek fiyatlarının yükseltilmesine karşı patlak veren halk ayaklanmaları biçiminde kendisini gösterdi. Kasım 1987'de Burgiba'nın sağlık durumunun elverişsizliği nedeniyle, anayasa uyarınca devlet başkanlığından uzaklaştırılmasından sonra, başa Zeynelâbidin ben Ali geçti. Parti 1988'de Anayasal Demokratik İttifak adını aldı ve 1989'daki çok partili serbest seçimlerde yasa meclisindeki bütün üyelikleri kazandı. Ben Ali de cumhurbaşkanlığına seçildi.

düş bak. rüya

düşes danteli, adını Brabant düşesi Marie-Henriette'ten (sonradan Belçika kraliçesi) alan Belçika danteli.

Yaklaşık 1840'tan sonra Brüksel ve Brugge'da 19. yüzyıl boyunca üretildi. Birkaç örneğin dışında genellikle düşük nitelikli olan dantel, Brüksel'i üne kavuşturdu. Ucuzluğu nedeniyle oldukça büyük bir ticari başarı kazandı. Düşes dantelinde iğ işi çiçek örge-

Brüksel'de üretilmiş bir düşes danteli örneği, 19. yüzyılın ikinci yarısı; Amsterdam Devlet Müzesi
Rijksmuseum Amsterdam

leri bazen şerite benzer biçimde ilmlerle birbirine tutturulur.

düşey gotik, genellikle İngiliz gotik mimarlık üslubunu bölümlendirmede temel alınan üç dönemden, kabaca 1350-1600 arasını kapsayan sonuncusu. Erken İngiliz

Yapımına 1377'de başlanan Gloucester Katedrali arkadlı avlusunda yelpaze tonozlar, İngiltere
A F Kerling

gotiği ve bezemeli gotik dönemlerinin ardından gelir. Çoğunlukla kilise yapılarının uygulanmıştır. En belirgin özelliği, taştan pencere kayıtlarında düşey çizgilere ağırlık verilmesi, pencerelerin çok büyük boyutlara çıkarılmasıyla duvar yüzeylerinin iyice azalarak neredeyse birer düşey taşıyıcıya dönüşmesidir. Düşey pencere kayıtları yatay kayıtlarla kesilerek sonsuz tekrar duygusu uyandıran bir dikdörtgen doku oluşturulmuştur; vitraylardaysa, iyice saydamlık getiren açık renkler kullanılmıştır. Yapı tekniği bakımından, gotik mimarlığın (bak. gotik sanat) belirleyici özelliklerinden olan üç katlı kemer dizilerinin terk edilmesine yönelindiği izlenir. Gotik kiliselerin tipik üç bölümlü iç cephe uygulama-

sında triforyumdan(*) vazgeçilmiştir. Bu düzende orta nefi iki yan neften ayıran ayak sıralarının üstünde triforyum, onun üstünde de pencere katı(*) bulunur, bunların her üçünün de yükseklikleri yaklaşık aynı olurdu. Triforyumun kalkmasıyla ayakların ve pencere katının yükseklikleri artmış, iç mekândaki düşey etki çoğalmıştır. Çatının ahşaptan düz olarak yapılmaya başlanmasıyla da, işlevini yitiren gotik çapraz tonozların yerini yelpaze tonozlar almıştır.

Düşey gotik üslup, İngiltere'de daha eskiden yapılmaya başlamış birçok kilisenin çeşitli bölümlerinde uygulandığı gibi, sivil mimarlıkta da yaygın biçimde kullanılmıştır. Düşey gotik, en az Fransız geç alevli gotik (bak. alevli gotik) üslubu kadar süslemeye ağırlık verdiği gibi, ondan daha bütünsel ve güçlü bir görünümündedir. Bunun nedeni belki de İngiliz gotik mimarlığında genelde yapısal yeniliklerden çok, süsleme düzenlerinin yetkinleştirilmesine ağırlık verilmesidir. Düşey gotik son derece canlı bir üslup olduğu için 16. yüzyılda yayılmaya başlayan Rönesans düşüncesinden hemen etkilenmemiş, varlığını 17. yüzyıl mimarlığında bile sürdürmüştür. En güzel örnekleri arasında Westminster Abbey'nin güney ve batı arkadlı avluları; Gloucester Katedrali'nin(*) batı cephesi; Winchester ve Beverley Minster katedralleri; Windsor Şatosu'ndaki Saint George Şapeli(*) (y. 1475-1500) ve Cambridge'deki King's College Şapeli (1446-1515) sayılabilir.

düşey kalkış-inişli uçak bak. VTOL uçak

düşlem bak. fantezi

düşük, dölütün, dölüyağı dışında yaşamını sürdürebilecek gelişme düzeyine ulaşmadan anne vücudundan atılması. Düşüklerin yüzde 50-60'ının temelinde, dölütün, etenenin (plasenta) ya da amniyon kesesinin gelişimindeki bir bozukluk yatar. Bu bozukluk, dölünmüş yumurtadaki kromozomların sayı ya da yapı anormalliklerinden kaynaklanabileceği gibi, kimyasal maddeler, ışınım, virüs hastalıkları ya da kalıtsal nedenlere bağlı olarak da ortaya çıkabilir. Bozukluğun kalıtsal olması sonraki gebeliklerin de düşükle sonlanma tehlikesini artırır.

Özellikle dölütün yeterince oksijen almasını engelleyen akut bulaşıcı hastalıklar, ayrıca dölüyağındaki bazı ırlar ve yapı bozuklukları da düşüğe yol açabilir. Dölütün, dıştan uygulanan şiddetli bir basınç ya da göbek kordonunun düğümlenmesi sonucunda ölmesi düşük nedeni olabilir de, fiziksel ve ruhsal sarsıntıdan kaynaklanan düşüklere ender rastlanır.

Önemli hormon bozuklukları çoğu kez gebeliğin oluşmasını engelleyeceği gibi düşüklere de yol açabilir. Örneğin, yumurtalıklardan ve eteneden salgılanan progesteron hormonunun yetmezliği, gebelik sırasında dölüyağının içini döşeyen endometriyum katmanının yeterince gelişmemesine ya da dölüyağının aşırı duyarlı olmasına yol açarak gebeliğin düşükle sonlanmasında rol oynayabilir.

düşük sıcaklıklar fiziki bak. kriyojeni

düşük tansiyon, HİPOTANSİYON ya da DÜŞÜK KAN BASINCI olarak da bilinir, kan hacminin azalması ya da kan damarlarının genişlemesi nedeniyle, kan basıncının normalden düşük olması. Ayrıca bak. kan basıncı.

Düşün, Kasım 1986'dan sonra YENİ DÜŞÜN, İstanbul'da çıkan aylık düşün ve sanat dergisi. Mayıs 1984'te De Yayınevi tarafın-

dan Aydan Aya De adıyla yayımlanmaya başladı. Sahibi ve yazı işleri müdürü Hüseyin Ekici idi. Temmuz 1984'te *Düşün* adını aldı. Hüseyin Ekici'nin aynı adla 15 günlük bir siyasal gazete çıkarmaya başlaması üzerine, Kasım 1986'dan sonra *Yeni Düşün* adıyla yayımlanmaya başladı. Derginin sahibi ve yazı işleri müdürü Ayhan Kızıloğlu, genel yayın yönetmeni Oya Köymen'di. Toplumcu gerçekçi bakış açısını temel alan dergide düşün, ekonomi, tarih, siyaset, edebiyat, sanat ve kültür alanlarında yorum, deneme ve araştırma yazılarına, değerlendirmeye türünden kısa yazı ve çevirilere, şiir, öykü, karikatür ve desenlere yer verildi. Dergiye ürünleriyle en çok katkıda bulunan yazar ve şairler Salah Bırsel, Aslan Başer Kafaoglu, Gencay Gürsoy, Afşar Timuçin, Mehmed Kemal, Can Yücel, Oktay Rifat, Onat Kutlar, Sabahattin Kudret Aksal; karikatürler ve çizimlerse Tan Oral ve Feriuh Doğan'dı. *Yeni Düşün*'ün Şubat 1989'da son sayısı yayımlandı. Ocak, Nisan ve Temmuz 1990'da *Kış 90*, *Bahar 90*, *Yaz 90* adlarıyla üçer aylık aralarla çıktıktan sonra kapandı.

düşünce, iç ya da dış uyaranlara yanıt olarak gelişen düşünme ediminin ürünü. Düşünme, bireyin zihinsel etkinlikleri ile dış uyaranlar arasında kurduğu bağlantıdır. Bu edim, imgeler, düşünce ve hareketler, sözcük ve kavramlar gibi simgeler aracılığı ile gerçekleştirilir. Psikoloji açısından düşünme, bir amaca, örneğin problem çözmeye yönelik zihinsel etkinlik ya da çevrenin temsilcileri durumundaki bilişsel yapıların işlenmesi biçiminde tanımlanır. Gündelik konuşma dilinde düşünce, öneri, tasarısı, çare, kanı, görüş, anlayış, zihniyet, sorun, tasa gibi çeşitli anlamlarda kullanılabilmektedir. Felsefi anlamda düşünme edimi, karşılaştırmalar yapma, analiz, sentez, bağlantı kurma, kavrama gibi işlemlerden oluşan ussal bir süreçtir. Aristoteles'e göre bu yeti insanı hayvandan ayıran en belirgin özelliklerdir.

Geçmişte düşünce bilinçli bir deneyim olarak tanımlanmaktaydı. Ancak uyarıcı durumlar ile bunlara verilen tepkiler arasındaki tüm süreçler bilinçli değildir. Psikanalize göre "birincil süreç düşüncesi" bilinçdışı ve sözcük öncesi bir süreçtir, yani sözcüklerle simgeselleşmemiştir. Örneğin, bir isteklin insanı baskı altında bırakması sözcüklere dökülemez. Bu düşünce türünde karşıt bir arada bulunabilir; böyle düşünce mantık kurallarına uymaz zaman ve yer tanımaz, neden-sonuç bağlantısı taşımaz ve bütünüyle haz ilkesi doğrultusunda, gerçeklikle bağını tılı olmayan bir biçimde gelişebilir. Oysa "ikincil süreç düşüncesi", gerçeklik ilkesine bağlı olarak dış nesnelerin gerçekliğini gözler, söze dökülür, dil ve mantık kurallarına uyum gösterir.

İç ve dış etkilerin yoğunluklarına bağlı olarak düşünce, mantıksal (yönlendirilmiş ve yapılandırılmış) ya da düşsel (imgesel ve fantastik) olabilir. Mantıksal düşünme, yaşanan deneyimlerin sonuçları arasında bağlantı kurma yolundaki usavurmanın yönlendirilmiş ve yapılandırılmış biçimidir. Bu nitelikteki düşünce nesnel, dışa yönelik ve "gerçekçi" (realistik) olarak nitelenir. Bunun karşıtı özne, duygusal olan "içe yönelik" (otistik) düşüncedir. Her iki tür düşüncenin de olağan yaşam koşulları altında uyum sağlamaya yönelik işlevi vardır.

"Gerçekçi düşünce" bir amaç doğrultusunda düşüncelerin bir araya getirilmesi ve düzenlenmesine yönelik mantıklı düşüncedir: Nesneler, kavramlar ya da bilgi kaynakları arasında bağlantı kurma, değerlendirme, yargılama, problem çözme ve yeni

çözümler bulma, ilke çıkarsama, tümevarım ve tündengelim gibi değişik biçimler alabilir.

"İçer yönelik düşünce" temelde düşünenin istek ve fantezileri bağlamında, dış koşullar ya da yer-zaman-nedensellik bağlantıları dikkate alınmadan gelişen düşüncedir. Bu tür düşüncenin tipik bir örneği, uyarılara herhangi bir denetim uygulanmadan, düşüncelerin ansızın kendiliğinden anımsandığı serbest çağrışımdır. Bu yolla bilinç dışı öğeler bilinç düzeyine getirilebilir. Fantezi sırasında kişi gerçeklikle bağlarını koparabilir. Uyku ile uyanıklık arasındaki geçiş döneminde, uyuşturucu ya da uyarıcı ilaçlar kullanıldığında, rüyalarda, kimi nevroz ve kişinin gerçeği değerlendirme yetisinin bozulduğu psikoz durumlarında içe yönelik düşünce egemendir. Ruhsal bozukluklar düşüncenin yapısını ve düşünme sürecini olumsuz etkileyebilir. Bu olumsuz etkiler düşüncenin hızı, düzeni, kendiliğinden ve amaca uygun oluşu gibi alanlarda ortaya çıkabilir. Çağrışım zincirlerinde düzensizlik, gevşeme, kopma, kayma ya da uyumsuzluk, aşırılık, sıkışıklık, yineleme, kalıplaşma ve yankılama bulunabilir. İçerik olarak kuşku, korku ve saplantılar, garip inançlar, mistik, metafizik, bedensel ve başka konularla ilgili gerçek dışı düşünce sistemleri, yani sanrılar (delüzyon) görülebilir.

Düşünce konusundaki kuramlarda da düşüncenin yapısı ve süreci üzerinde durulmuştur. İlk davranışçı psikologlardan E. Jacobson ve L. W. Max, düşünmenin sessiz bir konuşma olduğunu ileri sürmüş, düşünme edimi boyunca konuşma organlarına ses yaratamayacak kadar zayıf sinirsel uyarıların aktarıldığını ortaya koymuşlardı. "Çevresel kuram" adını alan bu anlayış, düşüncenin, bedenini tümünün harekete dönüşmeyen tepkilerinin bir türü olduğunu öngörür; bu bağlamda Skinner ve Watson gibi davranışçı psikologlara göre, düşünce bir davranıştır. Buna karşılık "merkezi kuram" olarak bilinen görüş, düşüncenin beynin bir etkinliği olduğunu öne sürer; bedende ortaya çıkan kas uyarımları ise bir yan üründür. Bu görüş son dönemde daha çok destek görmektedir.

Göstergebilim, felsefe ve psikoloji alanındaki "simge" kavramı ve öğrenme süreçlerine bağlı olarak, düşüncenin öğeleri simgeler biçiminde ele alınabilmektedir. Bu simgeler çevremizle ilgili deneyimlerimize dayanır. Uyarıcı durumlar ile bunlara verdiğimiz yanıtlar arasında aracılık yaparlar. Bunlar, birtakım görüntüler; imgeler; seslerin, konuşmanın ve hareketlerin içsel temsilcisi biçimindeki iç konuşma ve hareketler; soyutlama yoluyla edinilmiş genellemeler olan kavramlar ve bunların yerine geçen sözcükler biçimindedirler.

20. yüzyıl başlarında düşünce sürecinin çağrışım zincirleri biçiminde gerçekleştiğine inanılıyordu. Bu zincir, süreklilik ve benzerlik ilkeleri uyarınca gelişir. Yani düşünce, ya aynı nesnenin değişik nitelik ve görünüşleri üzerinde sürer ya da benzer bir nesneye geçer. Bir başka görüşe göre düşünce, sinama-yanılma türünden içsel bir zihinsel işleyişin ürünüdür. Bir uyarı karşısında kişi tüm olası tepkisel davranışları imgelemekte canlandırır, bunlardan uygun olmayanları atar ve sonul tepkiyi belirler. Gestalt psikoloji okulu ise bu konuya daha karmaşık bir açıklama getirmiştir. Buna göre düşünce, öğeler ve alt birimler biçiminde değil bir bütün olarak ele alınmalıdır; düşüncede de bütün, parçaların toplamından fazla bir şeydir. Bu anlayışla sorunun çözümü sinama-yanılma seçenekleri sinayarak değil, sorunu bütünselliğiyle kavrayan bir bakış açısıyla sağlanabilir.

1950'lerden sonra bu görüşler bir ölçüde deneysel çalışmalarla birleştirilmiş; düşüncenin, sorunun tümünü kavramadan önce sinama-yanılma yoluyla sorunu tüm boyutlarıyla tanıma girişiminde bulunduğu gösterilmiştir.

Öte yandan düşünceyi yaratan güdülenmenin ne olduğu sorusu, önemli bir ilgi ve araştırma konusudur. Gestalt yaklaşımı bu konuda, kişinin var olan anlayışı ile deneyimi arasında bağdaşmaz bir "boşluk" algılamasının, onu düşünmeye ittiği görüşünü vurgular. Psikanaliz kuramı ise düşünceyi, yaşamı sürdürücü bir etkinlik olarak bir dürtü kaynağı biçiminde açıklar: düşünsel boyuttaki algıları düzenlemek, uyumsuzlukları çözmek duygusal yönden hoş giden sonuçlar doğurur, belirsizlik giderilerek bunalımdan (anksiyete) kurtulunur ve dürtüler, bilişsel alanda gerçekleşme olanağı bulurlar.

düşünce okuma, illüzyonistin sanki onsezi ile yanıtlıyormuş gibi gözükmesine neden olan ve çeşitli sözlü ya da sözsüz işaretlerden oluşan bir illüzyon hilesi. Düşünce gösterilerinin öncülerinden Philip Bresslaw 1781'de Londra'da Haymarket Tiyatrosu'nda becerisiyle izleyicilerin övgüsünü kazanmıştı. 1784'te bir karı kocanın kurduğu Pinetti topluluğu, ilanlarında Bayan Pinetti'nin izleyicilerin düşüncelerini okuduğunu ileri sürüyordu. 19. yüzyılda, Jean-Eugène Robert-Houdin, Robert Heller, Compars Herrmann ve Henri Robin repertuarlarına düşünce okuma seansları aldılar.

Çok dikkatli sıralanmış harf ve sayı dizilerini ve belirli işaretleri ifade etme yöntemlerini kullanan illüzyonist özel adları ve sayıları tahmin edebilirdi. Nesnelerin söz ve sayısal simgelerle düzenlenmesiyle illüzyonist izleyicilerin ellerinde sakladıkları nesneleri bilebilirdi. Robert Heller elektrikten yararlanarak soruları sessiz bir işarette doğru yanıtlıyabiliyordu. Kas tepkilerini gözleyerek de düşünce okuma olanaklıdır. İzleyicinin koluna elini koyan illüzyonist o kişiden düşüncelerini saklı bir nesne üzerinde yoğunlaştırmasını ister ve o kişinin istem dışı sinir uyarılarını izleyerek saklı nesneyi bulur. Irving Bishop, Paul Alexander Johnstone ve Robert-Houdin hem Avrupa'da hem de Kuzey Amerika'da düşünce okuma becerileriyle tanınmışlardı. 20. yüzyılda Harry Houdini ve Şaşırtıcı Kreskin onların yerini aldı.

düşünce özgürlüğü, kişinin serbestçe düşünce edinebilme, edindiği düşünce ve kanaatlerden ötürü kınanmama, bunları açıklama ve yayma hakkının dokunulmazlığı. Dar anlamda düşünce özgürlüğü, kişinin kendi seçtiği düşünceleri benimseyebilmesi ve bunları başkalarına açıklayıp yayabilmesi anlamına gelir. Geniş tanımıyla ise belli bir bilginin, görüşün ya da olgunun serbestçe öğretilmesi, açıklanması ve yorumlanması anlamında bilim ve sanat özgürlüğü ile din ve vicdan özgürlüğü de kapsar. Ama genellikle anayasalar dar anlamda düşünce özgürlüğünü, bilim ve sanat özgürlüğü ile din ve vicdan özgürlüğünden ayrı olarak düzenler. Düşünce özgürlüğü, düşünce niteliğindeki ifadeleri ve bu türlü ifadelerde bulunanları korur. Buna karşılık kaba, müstehcen, saldırgan, onur kırıcı söz ve yazılar ile hakaret, iftira gibi ifadeler düşünce açıklaması sayılmaz, dolayısıyla düşünce özgürlüğü kapsamına girmez. Ticari ilan ve reklamlar da hukukun korumasına girmekle birlikte, düşünce özgürlüğünün kapsamı dışında kalır.

Hukuk düzeni içinde düşünce özgürlüğü üç aşamada ele alınır. Bunlardan birincisi, düşüncelerin oluşumundan önceki aşama-

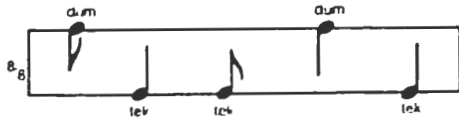
dır. Bu aşamada hukukun görevi düşüncelerin serbestçe oluşumu ve seçimi için gerekli ortamı hazırlamaktır. Araştırma, öğrenme ve haber alma özgürlükleri, birinci aşamada düşünce özgürlüğünün kurucu öğeleridir. Haber ve bilgi alış veriş, kitle iletişim araçlarından yararlanmayı gerektirebileceği gibi, kişiler arasındaki özel ve gizli yazışma ya da iletişimde de sağlanabilir. İkinci aşamada, edinilmiş ya da oluşmuş ama henüz açıklanmamış düşünceler söz konusudur. Bu aşamada düşünce özgürlüğünün kurucu öğeleri, düşünce ve görüşlerinden ötürü kınanmama, suçlanmama ve bunları açıklamaya zorlanmama, bir başka deyişle konuşma hakkıdır. Konuşmama ya da konuşmaktan kaçınabilme özgürlüğü, kişinin inanmadıklarını söylememe hakkını da içerir. Düşünce özgürlüğünün üçüncü aşaması, düşünce ve kanaatlerin açıklandığı, yayıldığı ve savunulduğu aşamadır. Bu aşamada hukukun görevi, kişilerin hem düşüncelerine uygun davranabilme ve eylemde bulunma, hem de düşüncelerini sözle, yazıyla ve başka anlatım araçlarıyla dışavurma özgürlüklerini korumaktır. Düşünce özgürlüğünün anlam taşıyabilmesi için, yalnızca özgürce düşünme olanağının değil, aynı zamanda düşünceleri özgürce iletmeye olanağının da tanınmış olması gerekir. Düşüncelerin açıklanması ve yayılmasında bireyler tek tek davranabileceği gibi toplu olarak da davranabilir. Bu nedenle örneğin toplantı ve gösteri yürüyüşlerinde toplu bağırma, pankart ve afiş taşıma gibi anlatım biçimleri ile dernek ve siyasal partilerde örgütlenme özgürlükleri, düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğünün uzantılarıdır. Düşüncelerin daha etkin, sistemli ve inandırıcı biçimde açıklanması anlamında propaganda özgürlüğü de düşünce özgürlüğü kapsamında yer alır.

Günümüzde Batı demokrasilerinde düşünce özgürlüğüne getirilebileceği öngörülen sınırlamalar, düşüncelerin içeriğiyle değil, bunların cebir ve şiddet yoluyla kabul ettirilmesi ya da uygulanmaya çalışılması, böylece başkalar nın özgürlüklerinin tehdit edilmesi, kamu düzeni bakımından somut ve fiili bir karışıklığa yol açılması, suçla kışkırtma, kanunun suç saydığı bir eylemi övmeye ya da yitkisi bir eyleme somut çağrıda bulunma gibi durumlarla ilgilidir. Propagandanın da başkalarını belirli bir amaç doğrultusunda yönlendirmesi ve eyleme yöneltmesi bir sınırlama nedeni sayılmamakta, yalnızca suç teşvik, suç sayılan eyleme çağrı ya da açık kışkırtmaya dönüşmesi durumunda yaptırım öngörülmektedir. ABD Yüksek Mahkemesi'nin bir yorumuna göre, belirli bir düşüncenin açıklanması, ancak o düşünce ile kişinin ya da devletin korunması amacıyla yasaklanmış eylemler arasında "yakın ve açık" bir nedenselliğin bulunması durumunda sınırlanabilir.

Türkiye'de düşünce özgürlüğü ancak 1961 Anayasası ile ayrıntılı düzenlemeye ve gerçek güvencelere kavuşturulmuştur. Düşünce özgürlüğünün kurucu öğelerine 1982 Anayasası'nda da yer verilmiştir. Birinci grupta bulunan öğrenme ve haber alma özgürlüğü bazı önemli sınırlamalarla birlikte benimsenmiştir. İkinci gruptaki düşünce ve kanaat özgürlüğüne mutlak biçimde yer veren 1982 Anayasası, düşünceleri açıklama ve yayma özgürlüğünü ayrı bir maddede düzenleyerek 1961 Anayasası'ndan ayırmaktadır. 1982 Anayasası'nın 26. maddesine göre, düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğünün kullanılması, "suçların önlenmesi, suçluların cezalandırılması, devlet

sırı olarak usulünce belirtilmiş bilgilerin açıklanmaması, başkalarının şöhret ve haklarının, özel ve aile hayatlarının yahut yasanın öngördüğü meslek sıralarının korunması veya yargılama görevinin gereğine uygun olarak yerine getirilmesi amacıyla" sınırlanabilmektedir. Gene aynı maddeye göre, "düşüncelerin açıklanmasında ve yayılmasında kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dil kullanılamaz", "haber ve düşünceleri yayma araçlarının kullanılmasına ilişkin düzenleyici hükümler, bunların yayımını engellemek kaydıyla, düşüncüyü açıklama ve yayma özgürlüğünün sınırlanması sayılmaz". Öbür temel hak ve özgürlükler gibi düşüncüyü açıklama ve yayma özgürlüğü de ayrıca anayasanın 13. ve 14. maddelerinde belirtilen genel nedenlerle sınırlanabilmektedir. 13. maddede yer alan sınırlama nedenleri, "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, milli egemenliğin, cumhuriyetin, milli güvenliğin, kamu düzeninin, genel asayişin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması"dır. 14. maddeye göre de düşüncüyü açıklama ve yayma özgürlüğü, "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devleti'nin ve cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek, temel hak ve özgürlükleri yok etmek, devletin bir kişi veya zümre tarafından yönetilmesini veya sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde egemenliğini sağlamak veya dil, ırk, din ve mezhep ayrımı yaratmak veya sair herhangi bir yoldan bu kavram ve görüşlere dayanan devlet düzeni kurmak amacıyla kullanılamaz". Buna karşılık 1982 Anayasası da yasama organının temel hak ve özgürlükleri sınırlama yetkisini "demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olmama", özel ve genel sınırlamaları "öngörüldükleri amaç dışında kullanılmama" ölçüsüyle sınırlamaktadır.

düyek, Türk müziğinde, 8 zamanlı, 5 vuruşlu bir küçük usul. Çoğunlukla şarkı formunda kullanılmıştır. İlahilerin de pek çoğu bu usulle ölçülmüştür. Seyrek olarak

Düyek usulünün vuruşları
Ana Yayındık Arpa

beste formunda da kullanılmıştır. Usulü düyek olan oyun havaları ve kârceler de vardır. Günümüzde en çok kullanılan birkaç usulden biridir. Bir kat daha ağır biçimine "ağır düyek" denir.

Düyun-ı Umumiye, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat döneminde alınan dış borçlara ve bu borçları ödemek amacıyla oluşturulan kuruma verilen ad.

1838 Baltalimanı Antlaşması'ndan başlayarak Osmanlı Devleti'nin iç pazarı Batı'nın sanayi ürünlerinin giderek artan istilasına uğradı ve dış ticaret dengesi hızla bozuldu. Aynı zamanda, geleneksel (kapitalizm-öncesi) üretim temeli üzerinde, ordunun ve bürokrasinin Avrupa ile siyasal ve askeri rekabete dayanabilecek ölçüde modernize edilmesi harcamalarını karşılamakta giderek zorlanan Osmanlı Devleti, ilk kez 1854'te Kırım Savaşı'nın getirdiği mali yükü hafifletmek amacıyla istikraz (tahvil çıkarma) yoluyla dış borç aldı. Dış borçlar, yatırım alanı arayan Avrupa sermayesinin özendirilmesi ve bazı yenilikler için yapılan

harcamalar nedeniyle hızla arttı. 1854-74 arasında 15 kez istikraz yoluyla dış borç alındı. Borcun toplamı 5.297.676.000 altın franka, bunların yıllık faizi de 300 milyon franka ulaştı. Osmanlı Devleti yeni üretim kapasiteleri yaratmak için kullanılmayan bu borçların faizlerini bile ödeyemez duruma düşüncü, Ekim 1875'te Ramazan Kararnamesi(*) olarak anılan bir dizi kararla, vadesi gelen taksitlerin yarısını ödeyeceğini açıkladı. Ama bu taksitleri de ancak üç ay ödeyebildi ve Mart 1876'da ödemeler bütünüyle durdu. Avrupa mali çevreleri alacaklılarını tehlikeye düşürmemek için çare aramaya başladılar. Osmanlı hükümeti daha sonra Galata bankerlerinin verdiği kısa vadeli borç ve avanslardan (8.725.000 Osmanlı Lirası) oluşan iç borç ödemelerini de durdurdu. 22 Kasım 1879'da imzalanan anlaşmayla bu borçların faiz ve anaparası karşılığı olarak damga, mükirat, balık avı, tuz ve tütün resmi 10 yıl süreyle alacaklılara bırakıldı. Bu alacakların yönetimi için de Rüsum-ı Sitte İdaresi kuruldu. Osmanlı Devleti'nin iç borçlara ilişkin bu anlaşmasını Fransa ve İngiltere protesto etti. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti bütün alacaklıların sorunlarını çözmek amacıyla bir tasarı hazırladı ve bütün tahvil ve esham hamillerine bildirdi (23 Ekim 1880). Eylül 1881'de alacaklı temsilcileri İstanbul'da toplanarak, borçların ödenmesine ayrılan gelirlerin uluslararası bir komisyon tarafından yönetilmesini istedi. Osmanlı hükümeti bu isteği geri çevirdi. Bunun üzerine, borçları, alacaklıların seçeceği üyelerden oluşan bir meclisin yönetmesi kararlaştırıldı ve 20 Aralık 1881'de düzenlenen Muharrem Kararnamesi'yle(*) anlaşmaya varıldı. Bu kararname 1858-74 arasında yapılan 5,5 milyar franklık borçlanmayı kapsıyordu. Muharrem Kararnamesi'nin çıktığı yıl kurulan Düyun-ı Umumiye-i Osmaniye Meclisi-i İdaresi'nin görevi, borçlara ayrılan devlet gelirlerini, alacaklıların çıkarlarına uygun biçimde yönetmekti. İdare meclisi, İngiliz ve Hollandalı alacaklıları temsil eden bir, Alman, Avusturyalı, Fransız, İtalyan ve Osmanlı hamilleriyle Osmanlı Bankası ve Galata bankerlerini temsil eden birer olmak üzere sekiz üyeden oluşuyordu. Düyun-ı Umumiye'ye tuz, balık avı, pul, ipek, tütün ve alkolden alınan vergiler, damga resmi gibi zengin ve kolay toplanan gelirler bırakılmıştı. Bunların en önemlisi bandrol yoluyla alınan tütün vergisiydi. Avrupa sermaye gruplarının baskısıyla bu geliri daha da artırmak amacıyla tütün tarımı denetim altına alındı ve gerçek bir tekel için 1884'te Reji İdaresi(*) adıyla bir şirket kuruldu.

Osmanlı Devleti, Düyun-ı Umumiye'nin kurulmasından sonra 1886-1903 arasında dokuz kez daha borç aldı. 1903-08 arasında buna beş tertip borç anlaşması eklendi. 1908'den sonra II. Meşrutiyet yönetimi Düyun-ı Umumiye'ye karşı tavrı alamadı, ama yeni borçlanmalardan kurtulmak için çaba harcadı.

Trablusgarp (1911-12) ve Balkan (1912-13) savaşları arasında hazine tahvilleri çıkartıldı, memur maaşları ve müteahhit alacakları geciktirildi. Ama I. Dünya Savaşı başladığında Osmanlı Devleti yeni borçlanma sorunlarıyla karşı karşıyaydı. Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girdiği zaman, Düyun-ı Umumiye meclisindeki İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerden ülkeyi terk etmeleri yönünde bir istekte bulunmadı. Muharrem Kararnamesi'nde de, Düyun-ı Umumiye'de temsilcileri bulunan devletler ile Osmanlı Devleti arasında bir savaş çıkması durumunda ne yapılacağına ilişkin bir hüküm yoktu. Ama İngiliz ve Fransız temsilciler Türkiye'den ayrıldı. 1915'te İtalya'nın savaş girmesiyle bu ülkenin temsilcisi de aynı

biçimde davrandı. Düyun-ı Umumiye'yi savaşın sonuna değin Türk, Alman ve Avusturyalı temsilciler yönetti.

I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan Sèvres Antlaşması'ndan (1920) sonra, Avrupa sermaye gruplarının ve Düyun-ı Umumiye örgütünün ülkede mali egemenliklerini sürdürdükleri umuluyordu. Ama Ankara Hükümeti'nin güçlenmesiyle birlikte Düyun-ı Umumiye'nin denetlediği gelir miktarı da düşmeye başladı. Düyun-ı Umumiye, çalışmalarını Kurtuluş Savaşı'nın sonuna değin sürdürdü. Ankara Hükümeti Lozan Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'nden kalan borçları ödeme konusunda alacaklılarla anlaşmaya vardı. Bu anlaşmalarla Düyun-ı Umumiye'nin gelir kaynakları yeniden devlete geçti. Örgüt, Türkiye sınırları dışına çıkarıldı ve yalnızca Türkiye Cumhuriyeti'nin ödediği taksitleri alacaklılara ulaştıran bir aracı durumuna getirildi.

1929'da bütün dünyayı etkileyen Büyük Bunalım, Türkiye Cumhuriyeti'nin de ödemeleri aksatmasına neden oldu. 22 Nisan 1933'te alacaklılarla yeni bir sözleşme yapıldı. Türkiye'nin borcu yeniden gözden geçirildi ve yıllık taksit miktarı düşürüldü. Türk hükümeti Osmanlı borçlarından kendisine düşen payın son taksitini 25 Mayıs 1954'te ödedi.

düz baskı, baskı levhasında baskıyı yapan yüzeylerle, baskı yapmayan boş yüzeylerin tek bir düzlemde yer aldığı baskı tekniği. Ayrıca bak. ofset baskı.

düz cam, LEVHA CAM olarak da bilinir, düşey çekme, haddeleme ya da erimiş metal banyosu üzerinde yüzdürme yöntemleriyle elde edilen, son derece düzgün yüzeyli cam. İlk olarak 17. yüzyılda Fransa'da üretilmeye başlayan düz cam, önce eritilerek kalıplara dökülüyor, ardından merdaneler arasından geçirilerek inceltiliyor, son olarak da taşıma ve perdelama işlemleriyle düzleştiriliyordu. Sonraları bu yöntem üzerinde çeşitli geliştirmeler yapıldı, 1918'de de Bichroux işlemi yaygınlaştı. Bu işlemde, kesintisiz bir şerit halinde dökülen cam, macun kıvamındaki merdanelerin arasından geçirilerek ince ve uzun levhalar durumuna getiriliyor, ardından da dilimlenerek tavlaniyordu. Sonraları, tavlama işlemi kesimden önceye alındı ve böylece taşıma ve perdelama işlemleri kesimle birlikte uygulanarak üretim hızı artırıldı.

1950'lerde İngiltere'de geliştirilen yüzdürme yönteminde ise, eriyik haldeki cam gene eriyik haldeki bir metal (örn. kalay) banyosu üzerine akıtılır. Metalin yüksek sıcaklığı, camın yüzeyindeki pürüzleri giderir ve ince, düzgün bir cam katmanını oluşumuna yol açar. Banyo soğudukça, cam da düzgün bir biçimde katılaşır. Ayrıca bak. cam.

düz çatı, bir eğim verilmeden, düz olarak yapılan çatı. Ayrıca bak. çatı.

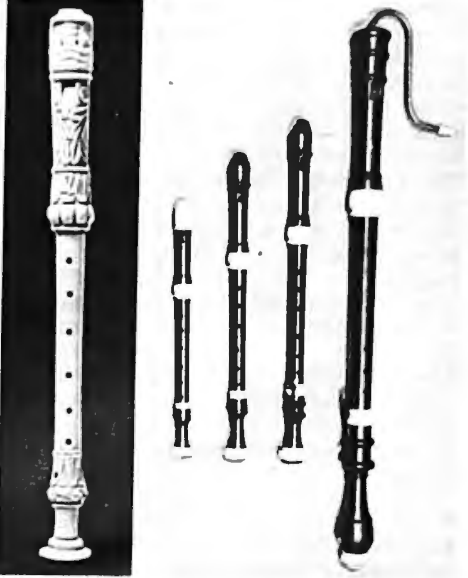
düz dokuma bak. tafta dokuma

düz flüt, BLOK FLÜT olarak da bilinir, flajoley çok yakın, dilli düdük ailesinden üflemeli çalgı. İngilizlerin recorder'ı, Almanların Blokflöte'si bu ailedendir.

İngiliz çalgı yapımcısı Arnold Dolmetsch düz flütü 1919'da yeniden canlandırmış, ondan sonra yapılan düz flütlerin çoğunda, 18. yüzyılın başlarında çıkan barok model uygulanmıştır. Çalgının silindirik biçimindeki ağız bölümü bir tapayla kısmen kapatılmıştır. Bu tapaya "blok" adı da verilir. Düz flütün gövdesi aşağı doğru hafifçe incilir. Alt uç genellikle, sökülüp takılabilen ayrı bir parçadan yapılır. Düz flütte gövdenin önünde yedi parmak deliği, arkasında da bir başparmak deliği vardır. Öndeki en alt

delik çoğunlukla ikili olarak yapılır. Bu deliklerden biri açık bırakıldığında, ikisi de kapalı olduğu zaman çıkan sese göre yarım ton daha tiz bir ses çıkar. Oktavdaki en tiz ses, başparmak deliğini çok az açık bırakarak çıkartılır. Daha büyük düz flütlerde daha çok delik bulunabilir.

Düz flütler aşağıdaki boylarda yapılır (en kalın ses *do'* orta *do* olmak üzere): Soprano (*fa'*); soprano (*do''*); alto (*fa''*); tenor (*do''*); bas (*fa*) ve çok az olmak üzere büyük bas (*do*). Alto ve tenor düz flütler, partilerinin yazıldığı yerden, soprano ve soprano

(Solda) Fildişinden yapılmış bir Fransız düz flütü, 17 yy; Metropolitan Sanat Müzesi, New York; (sağda) P.J. Bressan'ın yapıldığı değişik boylarda düz flütler, 18. yy; Grosvenor Müzesi, Chester, İngiltere
(Sol) Metropolitan Museum of Art, New York. Crosby Brown Collection of Musical Instruments. (sağ) Grosvenor Museum Chester, İngiltere

düz flütler bir oktav yukarıdan ses verirler. Partisi *fa* anahtarlı portede yazılan bas düz flütler de bir oktav yukarıdan ses verirler.

Düz flüt, 14. yüzyılda aynı aileden daha eski çalgıların geliştirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Düz flüt çalmayı öğreten ilk kitaplar Alman kuramcı Sebastian Virdung (1511) ile İtalyan çalgıcı Silvestro Ganassi'ninkilerdir (1535). Barok repertuvar çoğunlukla alto düz flüt için yazılmıştır (o dönemde düz flüte yalnızca flüt ya da adi flüt denmiştir). Düz flüt 18. yüzyıl ortalarından sonra terk edilmiş, günümüzde yeniden kullanılmaya başlamıştır.

düz kas, İSTEMSİZ KAS olarak da bilinir, çekirdekleri ortada olan dar, iğ biçimindeki hücrelerinde enine çizgiler bulunmayan kas. Sindirim sistemi ve iç organlardaki kas dokusunun büyük bir bölümü, yavaş ve istemsiz hareketlerle kasılan düz kaslardan oluşmuştur; ancak kalp kası istemsiz kasılmasına karşın, düz kas içermez. *Karş. çizgili kas.*

düz keler, PARLAK KELER olarak da bilinir, *Squamata* takımının *Scincidae* familyasını oluşturan yaklaşık 1.275 keler türünün ortak adı. Yeryüzünün hemen her yerine dağılmış olan bu hayvanlar en büyük çeşitliliği Güneydoğu Asya ve yakınlarındaki adalarda gösterir. Başı konik ve kuyruğu uca doğru giderek incelen familya üyelerinin gövdesi yuvarlaktır. Uzunlukları 66 cm'ye kadar ulaşır da çoğu 20 cm'den kısadır. Genellikle yerde ya da toprak altındaki oyuklarda yaşar ve alt gözkapığında saydam bir pulun (pencere) bulunması, bacaklarının körelmesi ya da kulak

zarının daha içeri gömülmesi gibi özellikler taşır. Bazı türleri ağaçlarda yaşarken pek azı da iyi birer yüzücüdür. Yiyeceklerini böceklerden ve öbür küçük omurgasızlardan sağlar. İri türleri otçuludur. Yumurtlayarak ya da tam gelişmiş canlı yavru doğurarak üreyebilir. Türkiye'de yaşadığı bilinen beş cinsi vardır.

Yaklaşık 105 türü bulunan *Mabuya* cinsinin üyeleri yerde yaşar. Bacakları ve kuyruğu iyi gelişmiştir. Tropik bölgelerde yaygındır. Türkiye'de yaşayan iki türünden *M. aurata* Anadolu'nun kıraç yerlerinde görülür. Oldukça kalın yapılı olan bu tür, boz ya da zeytin yeşiline çalan kahverengi sırtında koyu lekeler ya da uzunlamasına açık renkli şeritler taşır. Daha ince yapılı, aynı renkli sırtında genellikle açık renkli uzunlamasına üç şerit, yanlarında siyah lekeler ve birer çizgi taşıyan *M. vittata* özellikle Mersin, Adana ve Antakya yöresinde yaygındır. Tarım alanlarının yanı sıra orman içinde de görülebilen bu tür, familyanın birçok üyesi gibi canlı doğurur.

Yaklaşık 25 türü bulunan *Ablepharus* cinsinin üyeleri 10-12 cm uzunluğunda ve kimi kez aynı tür içinde bile değişen renklerde dir. Düz kelerlerden yalnız *Ablepharus* türleri yılan gözündeki gibi göz kapaklarının birleşmesinden oluşmuş hareketsiz ve saydam bir tabaka taşır. Bu kelerler özellikle tropik bölgelerde yaygındır. *A. kitaibeli* türü Türkiye'de yaşadığı bilinen en ince yapılı kelerler arasındadır. Parmakları tam (5 adet) olmakla birlikte bacakları çok ince ve kısa, sırt rengi siyahımsı kahverengi ya da zeytuni, pullarının kenarı altın sarıdır. Çoğu kez burun deliğinden başlayarak arkaya doğru uzanan birer yanıl şerit taşıyan bu tür yumurtlayarak ürer.

Yaklaşık 58 türü bulunan *Eumeces* cinsinin üyeleri ortalama 15 cm uzunluğundadır. Genellikle sırtında ve iki yanında uzunlamasına çizgiler ve lekeler taşır. Birçoğunun yavrusu, az sayıda türün de erişkin mavi kuyrukludur. Kuzey yarıkürenin ılıman bölgelerinde en yaygın familya üyelerinden biri olmasına karşın Avrupa'da bulunmaz. Türkiye'de yaşayan *E. schneideri* türü Orta, Güney ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine dağılmıştır.

Daha dar bir alan içinde görülen cinslerden *Chalcides* Avrupa'nın güneyi, Asya'nın güneybatısı ve Kuzey Afrika'da bulunur. 15 dolayında türü vardır. Türkiye'de yaşayan *C. ocellatus* türünün uzunluğu 20 cm'ye kadar çıkabilir. Sırtı ve iki yanı genellikle açık kahverengi ya da açık gri üstüne enine uzanan koyu lekeler taşır. Çoğu kez kıraç yerlerde görülür ve taşların altına saklanır. Canlı doğurarak ürer. *Ophiomorus* cinsi ise Asya'nın güneybatısından Yunanistan ve bazı Doğu Akdeniz adalarına kadar yayılır. 6 kadar türünden yalnız *O. punctatissimus* Türkiye'de yaşar. Bu türün bacakları yoktur. Uzunluğu genellikle 16-18 cm dolayında değişir. Çoğu kez açık sarı ya da sarımsı beyaz renk üstüne koyu renkli çizgiler ya da noktalar taşır.

Düz kelerlerin öbür üyelerinden başlıcaları arasında, Güneydoğu Asya'dan Avustralya'nın kuzeyine kadar yayılan ve 20 kadar türü bulunan yarı sucul *Tropidophorus* cinsi, Kuzey Afrika'nın ve Asya'nın güneyindeki çöllerde yaşayan *Scincus* cinsi, tropik bölgelerin yanı sıra Kuzey Amerika'nın doğusuna kadar yayılan ve 300 kadar türü bulunan *Lygosoma* cinsi, Solomon Adaları'nda görülen, uzun sarımsı kuyruğunun yardımıyla ağaçlara tırmanabilen ve 66 cm'yi bulan uzunluğuyla familyanın en iri türü olan *Corucia zebrata* sayılabilir.

düz kemer, bir açıklığın üstünü, yatay bir doğru boyunca yan yana getirilmiş taşlarla geçen yapı ögesi. Ayrıca bak. kemer.

düz yataklı baskı makinesi, düz bir yatağa yerleştirilen baskı kalıplarının üzerine kâğıt basılması yöntemine dayalı olarak çalışan baskı makinesi. Kâğıdın baskı kalıpları üzerine basılması işleminde, ileri geri hareket eden ve kâğıtları taşıyan baskı

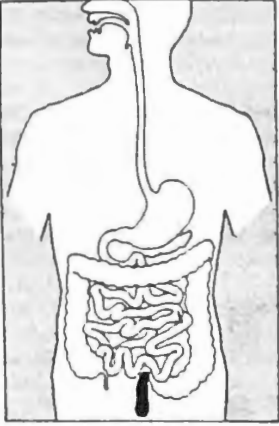
Elle çalışan ilk düz yataklı baskı makinelerinden Franklin makinesi
Bettmann Archive

kapaklarından ya da baskı silindirlerinden yararlanılır. Rotatif baskı makinesinin(*) düz yataklı makineden temel farkı, baskı yüzeyinin düz değil, silindirik biçiminde olmasıdır. Kâğıdın, baskı silindirlerine sarılarak düz kalıba bastırılması tekniğiyle çalışan ilk düz yataklı baskı makinesini 1803'te Alman mucit Friedrich Koenig geliştirdi ve bu makine 1814'te Londra'da yayımlanan *The Times* gazetesinin basımında kullanıldı.

Baskı kapaklı makinelerde, mürekkeplenmiş baskı kalıbı, kâğıdın takıldığı düz bir kapak üzerine basılır; işlem, iki yüzeyin açılıp kapanması, bu arada basılan kâğıtların çekilip yerine yenilerinin yerleştirilmesi biçiminde sürdürülür. Elle çalışan küçük baskı makinelerinin çoğu baskı kapaklı türdendir. Baskı kapaklı ve baskı silindirli yataklı baskı makineleri saatte 1.000-4.000 baskı yapabilir.

düzbağırsak, REKTUM ya da GÖDEN olarak da bilinir, sindirim sisteminde dışkıının vücut dışına atılmadan önce biriktiği son bölüm. İnsanda kalınbağırsağın S biçiminde kıvrım yaptığı kesimin (sigmoid kolon) devamı olan düzbağırsak, yaklaşık 15 cm uzunluğundadır ve anüs kanalına(*) açılır. Düzbağırsak ile anüs kanalının birleştiği noktadan enlemesine geçen ve legen (pelvis) diyaframı adı verilen kas topluluğu, bu bölgede bir daralma yapar. Düzbağırsağın içinde, Houston kapakçıklarıyla birbirinden ayrılmış üç ya da dört odacık bulunur. Bağırsak boşluğuna doğru uzanmış enine doku kıvrımları olan bu kapakçıklar bağırsağın içindeki besin artıklarını sıkıştırır. Dış duvarı çevreleyen ve uzunlamasına liflerden oluşan kılıf, organın gerektiği zaman kısılmasını sağlar.

Vücuttan atılabilir hale gelene değin sigmoid kolonda bekletilen dışkı düzbağırsağı girince, bağırsak duvarları artan basınca uyum sağlamak için gerilir; bağırsak duvarında bulunan basınca duyarlı alıcılar, anüs kanalı, göğüs ve karın duvarındaki kaslar ile

Düzbağırsak

soğanılığı uyararak dışkılama isteğinin duyulmasını sağlar. Ayrıca bak. dışkılama.

Düzce, Karadeniz Bölgesi'nde, Bolu iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.489 km² (1986) olan Düzce ilçesi kuzeyde Akçakoca, kuzeydoğuda Yığılca ilçeleri, doğuda Merkez ilçe, batıda Gölyaka ve Cumaova, kuzeybatıda da Çilimli ilçeleriyle çevrilidir.

Bolu ilinin Marmara Bölgesi'ne komşu batı kesiminde yer alır. Kuzey kesimini Akçakoca Dağları, doğu kesimini Bolu Dağları, güney kesimini de Elmacık ve Abant dağlarının uzantıları engemelendirir. Büyük bölümünü, bu dağların ortasında yer alan ve ilin en geniş düzlüğü olan Düzce Ovası kaplar. İlçe topraklarının sularını Küçük Melen Çayı ile Aksu ve Uğur Suyu toplar. Küçük Melen Çayı, Uğur Suyu ve Aksu ilçe sınırları dışında Efteni (Melen) Gölüne dökülür. Küçük Melen üzerinde Düzce Ovasını sulama ve taşkınlardan koruma amacıyla Hasanlar Barajı kurulmuştur. Hasanlar Baraj Gölünün küçük bir bölümü ilçe sınırları içinde kalır.

Düzce, Bolu ilinin nüfusça en büyük ve en gelişmiş ilçesidir. İlçe halkının başlıca geçim kaynağı tarımdır. Verimli Düzce Ovası çeşitli ürünlerin yetiştirilmesine olanak verir. 1950'lerden sonra tahıl türlerinin üretimi azalırken, sanayi bitkileri üretimi ve meyvecilik gelişmiştir. Başlıca ürünler şeker pancarı, patates, soğan, buğday, mısır, fındık, elma ve armuttur. Geçmişte tarımın temelini oluşturan, kendine özgü kokusu, yanıcılığı ve nikotin oranının düşüklüğüyle ünlü Düzce tütünü Karadeniz Bölgesi'nin doğu kesiminden gelen yoğun göçle birlikte başlayan, daha az zahmetli ve kârlı fındık tarımı ile sebzeçilik ve meyvecilik karşısında önemli ölçüde gerilemiştir. Günümüzde yaygınlaşan kavakçılık da önemlidir.

İlçe ekonomisinde hayvancılık önemli bir yer tutar. Büyükbaş hayvancılık ve kümes hayvancılığı çok gelişmiştir. Pazaraya yönelik süt ve peynir üretimi önemli bir gelir kaynağıdır. En yaygın koyun çeşidi kıvrıkcıktır.

Türkiye'nin önde gelen orman bölgelerinden birinde yer alan ve Karadeniz ardı ormanlar kapsamına giren Düzce ormanları üstün nitelikli ve verimlidir. İlçe köylerinin bir bölümü orman köyüdür. Orman ürünlerini işleyen ilçe merkezindeki kuruluşların ilçe sanayisinde önemli bir yeri vardır. Bakacaktepe yöresinde 750 bin ton dolayında rezervli, zaman zaman işletilmiş jips (alçıtaşı) yatakları, Yayakbaşı, İstilli ve Köprübaşı köylerinde de geniş rezervli tuğla kiremit hammaddesi bulunur. Öteki önemli doğal kaynak Derdin Kaplıcası'dır.

Yöre tarihine ilişkin en ayrıntılı bilgi, bugün Konuralp adıyla Düzce'ye bağlı bir bucak olan Üskübü'ye aittir. Kieros olarak bilinen Üskübü, ilköğrenin önemli merkezlerinden biriydi. Yöre'ye ait ilk bilgileri veren Memnon'a göre Bitinya kralı I. Prusias burayı ele geçirerek adını Prusias (Prusias ad Hypium) olarak değiştirdi. Roma egemenliğinin başlarında dört kabilenin yaşadığı küçük bir yerleşme olan Prusias, İS 2. yüzyılda hızla gelişerek kenti çevreleyen surların dışına taşı. Bu dönemde kentte 12 kabile yaşıyor, kabileler *phyle*, kabile reisleri ile *phylarche* olarak adlandırılıyordu. Çeşitli yazılardan İmparator Hadrianus'un kente uğradığı ve İmparator Caracalla'nın kentten geçtiği anlaşılmaktadır. Prusias, 4. yüzyıl sonlarında, I. Theodosius döneminde Honorias Eyaleti'ne bağlandı ve piskoposluk merkezi oldu.

Konur Alp'in 1321'de Osmanlı topraklarına kattığı yöre, uzun yıllar Konurpa ya da Konuralpeli diye anılan bir geçit alanı olarak kaldı. 19. yüzyılda yöreye özellikle Kafkasya'dan gelen göçmenler yerleştirildi. 19. yüzyılın ikinci yarısında yapılan ve eyaletleri kaldıran yeni düzenleme sırasında, Kastamonu vilayetinde Bolu sancağının Göynük kazasına bağlı birer yerleşme olan Düzce ile Akçşehir (Akçakoca), Akçşehir-i maa Düzce adıyla birleşik bir nahiye yapıldı. Düzce, Kurtuluş Savaşı döneminde işgale uğramadı, ama Ankara Hükümeti'ne karşı çeşitli ayaklanmalara sahne oldu. Güçlükle bastırılan ve bir ölçüde Yunan ilerleyişini kolaylaştıran bu olaylar, Kurtuluş Savaşı tarihine Düzce Ayaklanmaları(*) olarak geçmiştir.

Düzce kenti Düzce Ovasının ortasında, İstanbul-Ankara karayolu üzerinde ve Zonguldak-Ereğli-Akçakoca karayoluyla birleşen kavşakta yer alır. Kentin gelişmesi göçlerin arttığı 1945'te başlamış ve 1955 sonrasında hızlanmıştır. Çevresindeki zengin tarım alanının ticaret ve hizmet merkezi durumuna gelen ve sanayiye uygulanan desteklemlerle sanayi yatırımları artan Düzce, günümüzde ilin kuzeybatı kesimindeki düzlük alanlar ile kıyı kesimindeki yerleşmeler için, birçok bakımdan il merkezi Bolu'nun işlevlerini üstlenmiştir. Kentte çok sayıda kereste fabrikası ve atölyesinin yanı sıra parke imalathaneleri ve atölyeleri, mobilya atölyeleri ve fabrikaları, ambalaj sandığı ve yonga levha üreten tesisler vardır. Öteki önemli sanayi kuruluşları av tüfeği imalathaneleri, fındık kırma tesisleri ve un fabrikalarıdır. Karayolu üzerinde römork, karoser ve yedek parça üreten, bakım, onarım ve konaklama hizmetleri veren çok sayıda işyeri açılmıştır. İlin en büyük kenti olan Düzce'nin Bolu'ya uzaklığı 45 km'dir.

Kentteki tek yükseköğretim kurumu, İstanbul Teknik Üniversitesi'nin Sakarya Mühendislik Fakültesi'ne bağlı Düzce Meslek Yüksekokulu'dur. Düzce Devlet Hastanesi, hem kente, hem de çevreye hizmet verir. Konuralp (Üskübü) bucağında da bir göğüs hastalıkları hastanesi vardır.

İlçede en önemli tarihsel buluntu ve yapılar Konuralp bucağındadır. Burada pismiş toprak ve tunçtan yapılmış kandel, sikke, yüzüktaşı ve heykelticiler bulunmuştur. Antik mezarlıkta 1. yüzyıldan kalma çeşitli kabartmalarla bezenmiş büyük bir mermer lahit ortaya çıkarılmıştır. Yörede bulunan en önemli yapıt, Prusias kentinin koruyucu tanrısı Tyche'nin dev heykelidir. Buluntuların bir bölümü İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde, bir bölümü ise Üskübü Müzesi'nde sergilenmektedir. İlgi çekici yerlerden biri de Prusias ad Hypium kentinin bugüne ulaşabilen kalıntılarıdır. Kentin en önemli yapısı olan Prusias Tiyatrosu, bir tepenin

yamacında yörenin beyaz kalkerli taşından yapılmıştır. 1. yüzyıla ait olduğu sanılan tiyatronun üç büyük kemerli kapısından yalnızca biri ayakta. Tiyatroyla aynı döneme ait olan üç kemerli köprü, kentin batısında Efteni Gölüne dökülen küçük bir çay üzerindedir ve büyük beyaz mermer bloklarla harç kullanılmadan inşa edilmiştir. Roma döneminde yapılan surlar tümüyle yok olmuştur; Bizans dönemi surlarının 200 m'lik bölümü hâlâ ayakta. Güneydeki tarlalarda Roma dönemine ait iki önemli mozaik döşeme ortaya çıkarılmıştır. Akropolis'i çevreleyen sur kalıntıları Osmanlı yapısıdır. Yörenin en eski Türk yapısı, yapım tarihi bilinmeyen Konuralp Hamamı'dır. Akropolis'in bulunduğu tepe ile arkasındaki sırtlar arasında Osmanlı dönemine ait moloz taştan yapılmış 11 ayak bulunur. Bunların ahşap bir su kanalını taşımak için yapıldığı sanılmaktadır. Konuralp Camisi (1323) bir Bizans kilisesinin yerine yapılmıştır. 19. yüzyılda Dilaver Ağa'nın yürüttüğü onarım çalışmalarından sonra, ilk biçime ait özellikleri tümüyle yok olmuştur.

Düzce Belediyesi 1885'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 156.326; kent, 61.878.

Düzce Ayaklanmaları, Milli Mücadele'ye karşı 13 Nisan 1920'de Düzce'de başlayarak kısa sürede Bolu, Gerede, Mudurnu, Belpazarı ve Nallıhan'a yayılan bir dizi ayaklanma.

İstanbul Hükümeti ulusal direniş hareketini kırmak amacıyla Anadolu'da kendisine bağlı kişileri çevrelerinde kışkırtıcı çalışmalar yapmaya yöneliyordu. Bolu, Düzce ve Adapazarı yörelerinde, özellikle Çerkes ileri gelenlerinin sarayla yakın ilişkileri vardı ve bunlar Anadolu'da gelişmekte olan harekete karşı olumsuz bir tutum içindeydiler. Öte yandan I. Dünya Savaşı'nın yıkımlarından halk büyük zarar görmüştü; çoğunluk, Osmanlı Devleti'nin savaşa sürüklenmesinden sorumlu tuttuğu İttihatçılara tepki duyuyordu. Ayrıca mültezimlerin bölgedeki kalıntıları da aşarın iltizam yoluyla toplanmasına izin vermemek onları bu büyük gelirden yoksun bırakan İttihat ve Terakki'nin amansız düşmanıydılar. Bu durumu değerlendiren İstanbul Hükümeti, bir yandan Çerkeslerle Abazalar ulusal direniş hareketine karşı kışkırtıyor, öbür yandan da Kuva-yı Milliye'yi İttihat ve Terakki'nin devamı gibi göstermeye çalışıyordu. Birkaç Kuva-yı Milliye yöneticisinin halka karşı hoşnutsuzluk yaratacak bazı davranışlarda bulunması da bölgedeki tepkilerin gelişmesini hızlandıran bir etken oldu.

13 Nisan'da Düzce'de çıkan ayaklanma kısa sürede yöreye yayıldı. Düzce'nin ardından 14 Nisan'da Belpazarı, 18 Nisan'da Bolu, 21 Nisan'da Gerede, 2 Mayıs'ta Mudurnu ayaklanmacıların eline geçti. Ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen ilk güçler yenilgiye uğrarken, Hendek'ten Düzce üzerine yürüyen 24. Tümen komutanı Yarbay Mahmud Bey 22 Nisan'da öldürüldü ve tümen bütünüyle dağıldı. Ayaklanmacılar Ankara yakınlarına kadar ilerlediler. Çok geniş bir alana yayılan ve kısaca I. Düzce Ayaklanması adıyla bilinen bu ayaklanmalara karşı Kuva-yı Milliye'nin hemen bütün güçleri seferber edildi. Uzun süren çatışmalardan sonra Kuva-yı Seyyare komutanı Çerkes Ethem'in 26 Mayıs'ta Düzce'ye, Binbaşı Nâzım Bey'in 27 Mayıs'ta Bolu ve 31 Mayıs'ta Gerede'ye girmesiyle ayaklanma bastırıldı.

19 Temmuz 1920'de Maan Ali önderliğinde Abazalar Hendek'in doğusundaki Nuhveran'da yeni bir ayaklanma başlattılar. Ayaklanmayı bastırmak üzere Düzce'den

gönderilen güçleri de dağıttılar. Nuhveran Ayaklanması'nı 8 Ağustos'ta patlak veren II. Düzce Ayaklanması izledi. Düzce'nin ardından Bolu kenti de ayaklanmacıların eline geçtiyse de, 14 Ağustos'ta Yüzbaşı Şerif Bey (Güralp) Bolu'yu geri aldı. Birincisi kadar güçlü olmamakla birlikte uzun süreli çatışmalara yol açan II. Düzce Ayaklanması 28 Ağustos'ta bastırıldı. 23 Eylül 1920'de de Kuva-yı Milliye yöredeki bütün ayaklanmalara son vererek duruma egemen oldu.

Düzce Ovası, Karadeniz Bölgesi'nde, Batı Karadeniz Bölümü'nün iç kesiminde elips biçimli ova. Yüzölçümü yaklaşık 200 km²'dir. Doğudan batıya uzunluğu yaklaşık 28 km, kuzeyden güneye genişliği yaklaşık 15 km'dir. Doğu ve güneydoğuda Bolu Dağları, güneyde Abant Dağları, batı ve kuzeybatıda Çam Dağı ile çevrilidir. Kuzey kesimi ile Akçakoca kıyıları arasında Kaplandede Dağı bulunur. Kuzey Anadolu'nun doğu-batı doğrultulu tektonik çukurluklar dizisi içinde yer alan bir çöküntü alanıdır.

Ovanın önemli suları olan Aksu, Uğur Suyu ve Küçük Melen Çayı ovanın batısındaki Eftenci (Melen) Gölünde birleşir ve buradan Büyük Melen Çayı adıyla çıkar. Verimli topraklarla kaplı olan Düzce Ovasında mısır, buğday, şeker pancarı, tütün, patates, çeşitli sebze ve meyveler yetiştirilir. Türkiye'de trafiğin en yoğun olduğu İstanbul-Ankara karayolu, batıda Gümüşova (Cumaova) eşiğini aşarak Düzce Ovasına girer ve doğuda Bolu Dağı geçidini aşarak Bolu Ovasına geçer. 19. yüzyıl başlarına değin Düzce Ovasının merkezi olan ovanın kuzeyindeki Üskübü (bugün Konuralp), İstanbul-Ankara karayoluna uzak kaldığından giderek önemini yitirmiştir. Buna karşılık önceleri bir yol boyu yerleşmesi olarak kurulan Düzce, zamanla gelişerek büyük bir merkez durumuna gelmiştir.

düzdeğişmece, METONOMİ olarak da bilinir (Yunanca *metonymia*: "ad değiştirme", "yanlış ad kullanma"), edebiyatta bir nesne ya da kavramın adı yerine, yakından ilişkili bir başka sözcüğü kullanma sanatı. Örneğin, "kral" yerine "taht" sözcüğünün kullanılması bir düzdeğişmedir. Günlük yaşamda yaygınlıkla kullanılan düzdeğişmece, iki nesne ve kavram arasında çok çeşitli ilgiler kurulmasıyla gerçekleşir. Neden yerine sonucun ("bereket yağdı"), içindeki yerine kabın ("sobayı yaktık"), özel yerine genelin ("at" yerine "hayvan"), soyut kavram yerine somut adın ("gözüme girdi"), yapıt yerine yazar adının ("Shakespeare okuyorum") kullanıldığı çeşitli türleri vardır. Bütünün parçayı ya da parçanın bütünü temsil ettiği kapsamlılaş(*) da düzdeğişmeceye çok yakın bir sanattır.

Genellemelerin yerine somut ve canlı imgeleri geçirdiği için, düzdeğişmece şiirde yaygınlıkla kullanılan bir tekniktir. Ayrıca gazetecilikte, özellikle de haber başlıklarında sık sık kullanılır ("ABD Başkanı" yerine "Beyaz Saray" gibi). Benzetmeye dayanmayan bir mecaz türü olan, bir sözcüğü benzetme amacı gütmekten başka bir sözcük yerine kullanma sanatı mecaz-ı mürsel(*) de bir düzdeğişmedir.

düzeltili, baskıdan önce kitap ya da yazılara ait provalar üzerinde dizgi yanlışlarının düzeltilmesi işlemi. Düzeltilinin geçmişte matbaanın bulunduğu ilk günlere değin uzanır. 1499'da yapılan bir anlaşmaya göre metinlerin düzeltilmesinden yazar sorumlu tutuluyordu. Günümüzde prova baskıları "gale" denen, dizilmiş sütunların yerleştirildiği sac teknenin prova tezgâhı üzerine yerleştirilmesi ile yapılır. Bu prova baskılarına bun-

dan dolayı "gale provası" da denir. Gale provası terimi fotodizgiyle ya da metal hurufat kullanılmayan başka dizgi sistemleriyle elde edilen ilk nüsha için de kullanılır.

Düzeltilmen gale provasında ve sayfa biçiminde düzenlenen daha sonraki provalarda baskıya verilen metin ile özgün metni karşılaştırarak bulduğu yanlışları özel işaretlerle düzeltir. Ayrıca görebildiği maddi hatalara da soru işaretiyle dikkati çeker. Düzeltilmiş metin yeniden dizilerek baskıya verilir. Yayımcılarla yazarlar arasındaki davalara, yanlış-doğru cetvellerine, yazarın deneme baskısını gormediğine ilişkin özür ve yakınmalara 15., 16., 17. ve 18. yüzyıllarda sık sık rastlanırdı. Günümüz yayın dünyasında da bu tür örnekler görülebilir. Düzeltili işaretleri prova aşamasından önce metin yayıma hazırlanırken de kullanılabilir.

düzeltilim bak. reforming

düzten, Antik Çağ mimarlığında daha çok sütun(*) ve saçaklıkların(*) düzenlenmesiyle birbirinden ayrılan beş temel üslup. Başlıca beş düzen vardır. Bunlar Dor, İon, Korint, Toskana düzenleri ile İon ve Korint düzenlerinden türetilmiş kompozit düzendir. Bir düztenin en belirleyici parçası sütun başlığıdır(*). Ama bütün düzenler arasında, ayrıntılarda da birçok farklılık vardır.

Rönesans ve barok dönem mimarları, Romalı mimar Vitruvius'un İÖ 1. yüzyılda yazdığı *De architectura* (Mimarlık Üzerine) adlı yapıtından yola çıkarak geliştirdikleri bir estetik yasası ile klasik düzenlerin kullanımını kurala bağladılar. Buna göre Dor ve Toskana düzenleri yapının zemin katında, İon düzeni orta katta, Korint düzeniyle kompozit düzen de üst katta kullanılmalıydı (bak. binışik düzen). Kurallar ayrıca, düzenlerin bütün öğelerinin oranlarını belirliyor, Yunanlıların hayal bile edemeyecekleri, Romalıların da ender olarak dikkate aldıkları ince ayrıntıları dahi kapsıyordu. Ayrıca bak. Dor düzeni; İon düzeni; korint düzeni; kompozit düzen; Toskana düzeni.

düzengeç bak. regülatör

düzenleme, ARANJMAN olarak da bilinir, müzikte geleneksel anlamıyla, bir kompozisyonun, temel özellikleri korunarak, yazıldığından farklı ses, çalgı ya da müzik toplulukları için uyarlanması. Sık sık transkripsiyonla eşanlamlı kullanılmakla birlikte önceleri transkripsiyon, özgün yapıtın farklı bir ses ya da çalgı için işlenerek zenginleştirilmiş biçimini ifade ederdi. Örneğin Franz Liszt ve Ferruccio Busoni, J. S. Bach'ın org yapıtlarına, virtüözlüğü gerektiren piyano transkripsiyonları yazmışlardı. Sonraları kavramların karşılıklı tanımı değişerek düzenleme, müziğin özgürce işlenmesi, zenginleştirilmesi ya da basitleştirilmesi anlamına gelmeye başladı. Popüler müzikte ve cazda ise düzenleme çoğu kez "partisyon" ile eşanlamlı kullanılır.

Çalgı müziğinin başlangıç döneminde vokal müzik düzenlemelerinin özel bir önemi vardı. Örneğin ortaçağ sonlarıyla Rönesans döneminin motet, şanson ve misa bölümlerini de kapsayan çoksesli vokal yapıtları, klavye ya da lavya çalgıcularının birkaç şarkıcı için yazılmış müziği tek başına çalabilmelerine olanak verecek biçimde, ses perdeleri yerine parmak pozisyonlarını gösteren *tablatura*(*) sistemiyle yazılıyordu.

Barok dönemde (y. 1600-1750), büyük olasılıkla çalgı müziğinin önem kazanması ve vokal kompozisyonun önemini yitmesinden ötürü, düzenlemeye duyulan ilgi azaldı. Antonio Vivaldi'nin keman konser-

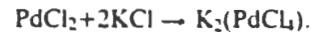
tolarını klavye ve org için düzenleyen Bach, bu genellemenin dışındadır.

Piyanonun önem kazandığı 19. yüzyılda düzenleme yeniden yaygınlaştı. Liszt hem Schubert'in şarkılarını, hem de Wagner'in müzik dram sahnelerini piyanoya uyarladı. Brahms, başlangıçta iki piyano için yazdığı *Joseph Haydn'in Bir Teması Üzerine Çeşitlemeler* adlı kendi yapıtının ve sol el piyano etüdü olarak yeniden uyarladığı Bach'ın *Re Minor Partita*'sından "Chaconne"un orkestra düzenlemelerini yazdı. 20. yüzyılda da Arnold Schoenberg Bach'ın, Georg Matthias Monn'un ve Brahms'in müziğinden özellikle işlenmiş zengin orkestra düzenlemeleri yaptı. Yeni kompozisyon sayılabilecek bu çalışmalar II. Dünya Savaşı öncesinde Stokowski ve Respighi gibi muzikçilerin yaptığı popüler Bach düzenlemelerinden tumayla farklıydı.

Özellikle, opera ve bale muziklerinin piyano düzenlemeleri, sahneleme hazırlığı açısından büyük önem taşır. Yazım sorunları içeren eski müzik notalarının konser ya da gösteri için yazılmış biçimleri çoğunlukla son derece öznel düzenleme örnekleridir.

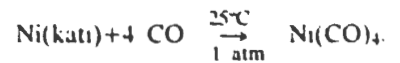
düzenleşim bileşiği, KOORDINASYON BİLEŞİĞİ olarak da bilinir, merkezdeki bir metal atomu ile bu atomu çevreleyen ve ona kimyasal bağlarla bağlı olan ametat atomlar ya da atom gruplarından (bağlanık grup) oluşan kimyasal yapıya sahip bileşiklerin ortak adı. Vitamin B₁₂, hemoglobin, klorofil, boyarmaddeler ve pigmentler ile organik maddelerin hazırlanmasında kullanılan katalizörler düzenleşim bileşikleridir.

Düzenleşim bileşikleri çeşitli birleşim yontemleriyle elde edilir. Karmaşık halojenür bileşikleri, iki halojenür tuzunun erimiş durumda ya da uygun bir çözücü içinde doğrudan birleşmesiyle hazırlanır. Palladyum klorür ile potasyum klorürün tepkimesinden ortaya çıkan potasyum tetrakloropalladat (II) karmaşık bileşiği buna örnektir:

Bir metal iyonu ile belirli bağlanık grupların çözelti içinde birleşmesiyle de düzenleşim bileşikleri elde edilir. Yüksek derişiklikteki amonyakın bir nikel (II) tuzunun sulu çözeltisine katılmasıyla, bir dizi tepkime sonucunda nikel (II) heksaammin iyonu ($[\text{Ni}(\text{NH}_3)_6]^{2+}$) oluşur. Yükseltgenme düzeyi görece düşük olan metal iyonlarından oluşan bir çözeltiye, bir yükseltgenin eşliğinde bağlanık gruplar katılırsa, yükseltgenme düzeyi daha yüksek olan metal iyonlarından oluşan bir düzenleşim bileşiği ortaya çıkar. Hava ya da oksijen içeren bir ortamda, bir kobalt (III) tuzunun sulu çözeltisi ile amonyakın tepkimesi, kobalt (III) heksaammin ($[\text{Co}(\text{NH}_3)_6]^{3+}$) gibi kobalt (III) ammin karmaşıkları verir.

Metallerin bir bağlanık grupta doğrudan birleşmesiyle de düzenleşim bileşikliği oluşur. Metal haldeki nikel ile karbonmonoksit verdiği tepkime buna örnektir:

Bir düzenleşim bileşiğindeki metal atomu, elektriksiz olarak nötr bir atom ya da bir iyon olabilir. Bağlanık gruplar da nötr ya da yüklü olabilir. Bir elektron çiftini paylaşarak metal atomuyla kimyasal bağ oluşturan bir bağlanık grup, atoma tek bağla ya da çok sayıda bağla tutunabilir; bunlar, atomlardan oluşan bir halka içerdiğinden, uzam-

sal biçimlenmesi halkalı ya da aromatiktir. Kelat olarak adlandırılan çokbağlı bileşikler çok önemli bir bileşik grubunu oluşturlar.

Düzenleşim bileşiklerinin farklı geometrik yapıları vardır. Bunların en yaygın rastlanan iki biçimi, merkezdeki metal atomunu çevrelediği varsayılan bir karenin köşelerinde yer alan dört bağlanık gruptan oluşan kare düzlem ile dördü bir düzlemde, biri bu düzlemin altında ve biri de üstünde bulunan altı bağlanık grup içeren sekizyüzlüdür. Bağlanık grupların karşılıklı konumları değiştirildiğinde kimyasal formülü aynı olan farklı bileşikler oluşur. İki klorür iyonu ve dört amonyak molekülüne bağlanmış bir kobalt iyonu, bu altı bağlanık grubun yerleşim düzenine bağlı olarak hem yeşil hem de mor renkte oluşabilir. Ayrıca, bir bağlanık grubun yerini bir başkasının alması da bileşiğin rengini etkiler; altı amonyak molekülüne bağlı bir kobalt iyonu sarıdır ama bir amonyak molekülünün bir su molekülüyle değiştirilmesiyle bileşiğin rengi gül kırmızısına dönüşür, altı amonyak molekülünün tamamı su molekülüleriyle yer değiştirdiğinde ise mor olur.

Bazı sentetik boyarmaddeler ve pigmentler düzenleşim bileşikleridir. Ayrıca bazı düzenleşim bileşikleri biyolojik sistemlerdeki renklerin kaynağıdır. Kanın kırmızı pigmenti olan hem, bir demir düzenleşim bileşiğidir; bitki pigmenti klorofil ise, bir magnezyum düzenleşim bileşiğidir. Hem ve klorofilin her ikisi de çokbağlıdır; hemdeki demir atomu, heterosiklik bir organik yapı olan porfirindeki dört azot atomuna bağlıdır. Klorofildeki magnezyum da porfirindeki azot atomlarına aynı biçimde bağlıdır.

Çok kararlı organometal düzenleşim bileşikleri, organometal kimyasının gelişimini hızlandırmıştır. Bu bileşiklerde, bir ya da daha çok hidrojen atomu eksik olan doymamış bir halkalı hidrokarbonun iki molekülü, bir metal atomunun iki tarafına bağlanarak oldukça kararlı bir aromatik sistem oluşturur.

Çok bağli bağlanık gruplar bazı sanayi işlemlerinde kelatlar hazırlamak için kullanılır. Bunlar, bir metal iyonuyla düzenleşim bileşiği oluşturarak kelatları ayırır. Bu özelliklerinden ötürü çok bağli bağlanık gruplardan, sert suların yumuşatılmasında ya da metallerin cevherlerinden özütlenmesinde yararlanılır. Ayrıca bunlar, tıpta, vücuttaki zehirli metal iyonlarının temizlenmesinde kullanılır.

Birçok karbon monoksit molekülünün bir metal atomuna bağlanmasıyla oluşan metal karboniller, elektriksel olarak nötr bileşiklerdir ve bazı metalurji işlemlerinde kullanılır. Genellikle uçucu olan bu bileşiklerden, metallerin antilmasında ve düzgün, ince katmanlar halinde çökelttilmesinde yararlanır. Metal karboniller zehirlidir; karbon monoksit zehirlenmesinde, bir karbon monoksit molekülü, hemdeki demir atomuna bağlanarak hemin oksijen taşımamasını engeller.

Sanayide önemli olan bir bağlanık grup da siyanür iyonudur. Sanatçıların 18. yüzyıldan beri kullandığı Prusya mavisi, bir demir iyonuna altı siyanür iyonunun bağlandığı bir pigmenttir. Siyanürün sulu çözeltileri, her altın atomu için iki siyanür iyonu içeren kararlı bir düzenleşim bileşiği oluşturulmasıyla altının arıtılmasında kullanılır.

Düzenleşim bileşikleri, kimyasal tepkimelerin hızını değiştirdiğinden, katalizör olarak kullanılır. Belirli karmaşık metal katalizörler, polietilen ve polipropilen üretiminde önemli bir rol oynar. Düzenleşim bileşiklerinin sanayi katalizörleri olarak kullanımı

sayesinde, gelecekte karbon monoksitin petrol ürünlerine dönüştürülebileceği düşünülmektedir.

düzenleşim sayısı, KOORDINASYON SAYISI olarak da bilinir, bir karmaşıktaki, düzenleşim bileşiğinde ya da bir kristal içinde, merkezdeki bir atom ya da iyonla bağlanmış olan atomların, iyonların ya da moleküllerin sayısı. Örneğin, $[\text{Mo}(\text{CN})_8]^{4-}$ ve $[\text{Sr}(\text{H}_2\text{O})_8]^{2+}$ düzenleşim karmaşıklarında metal atomunun düzenleşim sayısı 8; $[\text{ZrF}_6]^{4-}$ karmaşığında 7; $[\text{Zn}(\text{CN})_4]^{2-}$, $[\text{Cu}(\text{CN})_4]^{-}$ ve $[\text{Ni}(\text{CN})_4]^{-}$ karmaşıklarında 4; $[\text{Ag}(\text{NH}_3)_2]^+$, $[\text{AuCl}_2]^{-}$ ve $[\text{HgCl}_2]$ karmaşıklarında ise 2'dir. Karmaşıklarda, 2'den 9'a kadar düzenleşim sayısı saptanmıştır, ama ender olarak daha yüksek düzenleşim sayıları da bulunur. Belirli bir atom ya da iyonun özgün bir düzenleşim sayısının olması zorunlu değildir; örneğin, Al^{3+} 'ün $[\text{AlCl}_4]^{-}$ 'deki düzenleşim sayısı 4, $[\text{AlF}_6]^{3-}$ 'deki düzenleşim sayısı ise 6'dır.

Bu karmaşıklardaki atomları bir arada tutan ve düzenleşim sayılarının oluşmasını sağlayan kuvvetler çok çeşitlidir. Flüorür karmaşıklarında oldukça güçlü elektronegatif özellikteki flüor atomlarını tutan bağlar temel olarak iyon bağlarıdır. Düzenleşim sayısının flüorür iyonu ile birlikte, B^{3+} , Fe^{3+} ve Z^{2+} için 4'ten 6'ya ve 7'ye çıkmasının nedeni, merkezdeki katyonun boyutunun büyümesi ve böylece bu iyonun çevresinde daha fazla flüor iyonu toplanmasıdır.

Hidratlı katyonlarda ise düzenleşim molekülü ile merkezdeki iyonun göreceli büyüklükleri önemlidir; bu katyonlardaki düzenleşim bağları, merkezdeki katyon ile su molekülünün eksi ucu (oksijen atomu) arasındaki elektrostatik çekim sonucu oluşur.

Siyanür iyonu, nitrit iyonu ya da nitro grubu, tiyosiyanat iyonu, flüorür dışındaki öteki halojenür iyonları amonyak molekülü ve karbonmonoksit molekülünü de içermek üzere, metal iyonlarının oluşturduğu birçok karmaşık bileşikte, merkezdeki atom ile çevresindeki atom ya da atom grubu arasındaki bağ genellikle ortaklaşım bağıdır. Düzenleşim sayısı, merkezdeki atomun bağ yörüngemesinin yapısına göre saptanır. Örneğin, Zn^{2+} ve Cu^{+} nın beş 3d yörüngemsi de tümüyle doludur ve geri kalan bir 4s ve üç 4p yörüngemsi bağ oluşturmaya uygundur. Bu yörüngemsiğin düzgün bir dörtyüzlünün köşelerine yönelmiş dört bağ yörüngemsi oluşturmak için hibritleşmesiyle, bu iyonlar, düzenleşim sayısı 4 ve uzamsal biçimlenmesi dörtyüzlü olan $[\text{Zn}(\text{CN})_4]^{2-}$ ve $[\text{Cu}(\text{CN})_4]^{-}$ siyanür karmaşıklarını oluştururlar.

Bağlanık alan kuramına(*) göre, merkezdeki atom ya da iyonun iç elektron kabuğundaki beş d yörüngemsi, bağlanık gruplardan etkilenir. Bağ oluşturmaya uygun yörüngemsi sayısı ve düzenleşim sayısı, bağlanık grupların geometrik yerleşimine ve bağlanık alanın kuvvetine bağlıdır.

düzenleyici işlem, genel, nesnel ve soyut nitelikte hükümler içeren yürütme ve idare işlemi. Yürütmenin yaptığı tüzük, kanun hükmünde kararname ve kural (objektif) kararname ile idarenin yaptığı yönetmelik, genelge, genel emir gibi iç düzen işlemlerini kapsar. Yasaların koyduğu kuralların bir örnek ve eşit bir uygulamayla gerçekleştirilebilmesi için yasaya göre daha sınırlı, somut ve özel hükümler içeren başka metinlere de gerek duyulduğundan, hemen her ülkede yürütme ve idareye yasalara dayalı düzenleme yapma yetkisi tanınmıştır. Fransa'da çeşitli tipte kararname (ordonnance, décret, décret-loi), Almanya'da hukuk kararname (Rechtsverordnung) ve idare içi kararname (Verwaltungsverord-

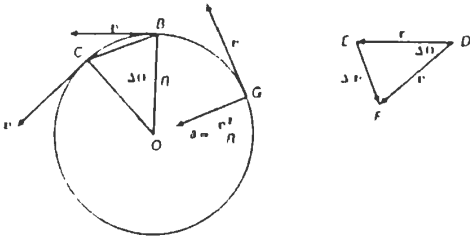
nung) bu yetkinin kullanımının tipik ürünleridir.

Türkiye'de de yürütme ve idare, öteden beri düzenleyici işlemler yapagelmıştır. Yürütmenin düzenleme yetkisi ilk kez 1876 Kanun-ı Esasi'sinin 7. maddesinde nizamname yapma yetkisinin padişaha tanınmasıyla ortaya çıktı. 1909'da Kanun-ı Esasi'de yapılan değişiklikle talimatname (yönetmelik) ve nizamname (tüzük) birbirinden ayrı birer düzenleyici işlem olarak ele alındı. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu yürütmeye nizamname yapma yetkisi vermekle birlikte (m.7), yasama ve yürütme yetkisi TBMM'de toplanmış olduğundan, yürütme organı düzenleme yetkisini fiilen kullanamadı. Yürütme gerçek anlamda düzenleme yetkisine ancak 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile kavuştu. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 52. maddesinde yalnızca nizamnameden söz edilmesine karşın, 23 Mayıs 1928 tarihli ve 1322 sayılı yasayla bakanlar kurulu, bakanlıklar, il özel idareleri ve belediyelere talimatname yapma yetkisi de verildi. Ayrıca bazı özel yasalarla bakanlar kuruluna ve bakanlıklara kararname, tebliğ ve karar adı altında düzenleyici işlem yapma yetkisi tanındı. 1961 Anayasası yürütme ve idareye yalnızca tüzük (m. 107) ve yönetmelik (m. 113) çıkarma yetkisi tanıyarak düzenleyici işlemleri sınırlamaya çalıştıysa da, yerleşmiş olan uygulama sürdü. Ayrıca 1971'de yapılan anayasa değişikliğiyle bakanlar kuruluna TBMM'nin yetki yasasıyla belli konularda kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi verilmesi sağlandı. 1982 Anayasası, olağanüstü hallerde kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisini genişleterek aynı sistemi kabul etti.

Türkiye'de yürütme ve idarenin, anayasanın öngördüğü tüzük, yönetmelik ve kanun hükmünde kararname dışında başka düzenleyici işlemler yapma yetkisinin bulunup bulunmadığı sorunu geçmişte olduğu gibi bugün de öğretilerde tartışma konusudur. Uygulamada kural-kararname, tebliğ ve benzeri düzenleyici işlemler yapılmakta ve yargı organları bu tür düzenleyici işlemlerin hukuki ve rlığı kabul etmektedir. Anayasa Mahkemesi de bu uygulamanın anayasaya aykırı olmadığını çeşitli kararlarında dile getirmiştir.

6 Ocak 1982 tarihli ve 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun 2. maddesinde iptal ve tam yargı davalarına konu olma bakımından idari işlemler arasında herhangi bir fark gözetilmemesi olmasına karşın, 7. maddede düzenleyici işlemlere ilişkin davaların süre başlangıcı konusunda ayrı ve özel hükümler konmuştur. Buna göre ilanı gereken düzenleyici işlemlerde dava süresi, ilan tarihini izleyen günden başlar. Ama bu işlemlerin uygulanmasından sonra, ilgililer düzenleyici işlem, uygulanan işlem ya da her ikisi aleyhine birden dava açabilir. Düzenleyici işlemin iptal edilmemiş olması bu düzenlemeye dayalı işlemin iptaline engel olmaz. Tekil nitelikte idari işlemlerin yargı merciiince iptali, yalnız davanın tarafıların bağlar; düzenleyici işlemlerin iptaline ilişkin yargı kararları ise bütün ilgililer için geçerlidir. Düzenleyici işlemlerle tekil idari işlemler arasında başka farklar da vardır. Örneğin düzenleyici işlemleri, ancak anayasa ve yasalarda belirtilen yürütme ve idare organ ve makamları yapabilirken, tekil işlemleri bütün idari makamlar yapabilir. Adliye mahkemelerinin, düzenleyici işlemleri yasalar gibi yorumlama yetkisi vardır. Buna karşılık idari işlemlerin anlamının belirlenmesinde bir anlaşmazlık bildirildiğinde, adliye mahkemesi yorum yoluna gidemez; sorunu bir "geciktirici sorun" sayarak görevli idari yargı merciiine göndermek zorundadır.

düzgün dairesel hareket, çembersel bir yörüngede sabit hızla dönen bir parçacığın hareketi. Çizimde görülen parçacığın hız vektörünün (v) büyüklüğü sabittir, ama

Düzgün dairesel hareket

parçacık B konumundan C konumuna ilerlerken doğrultusu Δv kadar değişir ve çemberin yarıçapı (R), $\Delta \theta$ açısını kateder. OB ve OC , hız vektörlerine dik olduğundan, OBC ve DEF ikizkenar üçgenleri birbirinin benzeridir, bu nedenle de BC kirisinin R yarıçapına oranı, Δv 'nin büyüklüğünün v 'nin büyüklüğüne olan oranına eşittir. $\Delta \theta$ sifıra yaklaştıkça, BC kirisini ve BC yayı birbirine yaklaşıyor ve orantıdaki kirisin yerini yay alır. Sabit hızla hareket eden parçacığın Δt zamanda katettiği BC yayının uzunluğu $v \Delta t$ 'ye eşittir; ve $v \Delta t / R = \Delta v / v$ bağıntısından $\Delta v / \Delta t = v / R$ yaklaşımı elde edilir. Δt sifıra yaklaşıırken parçacığın ivmesinin (a) büyüklüğü v/R olur ve doğrultusu, dairenin merkezine yönelir. Hız vektörü her zaman hareketin yönünde daireye teğettir, buna karşılık ivme vektörü her zaman dairenin merkezine yöneliktir, bu nedenle de merkezci ivme olarak adlandırılır.

Düziçi, Akdeniz Bölgesi'nde, Adana iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü yaklaşık 540 km² olan Düziçi ilçesi kuzey ve kuzeydoğuda Kahramanmaraş ili, doğuda Bahçe, güneyde Osmaniye, batıda da Kadiri ilçeleriyle çevrilidir.

İlçe toprakları Kadiri ve Kahramanmaraş'la sınırlarını çizen Ceyhan Irmağının suladığı geniş ve verimli düzlüklerden oluşur. Sabun Suyu ilçenin ortasındaki Haruniye Ovasındaki suların bir bölümünü Ceyhan'a taşır. İlçenin doğu kesimini Amanos Dağlarının kuzey uzantılarıyla engebelenendirir. Aslantaş Baraj Gölünün bir bölümü ilçe sınırları içindedir.

Düziçi 1980'e değin Haruniye adıyla Adana'nın Bahçe ilçesine bağlı bir bucaktı. Haruniye kasabası ve güneyindeki Hacılar köyü, 1950 sonrasında Çukurova'da pamuk üretiminin gelişmesiyle önemli ölçüde göç almaya başladı. Sonraki yıllarda Adana ili içinde en hızlı büyüyen yerleşmeler arasında bulunan Haruniye ile Hacılar, sonunda birleşerek tek bir kent durumuna geldi. 1980'de Haruniye-Hacılar kentinin nüfusu, ilçe merkezi olan Bahçe'nin nüfusundan fazlaydı. Haruniye bucağı, 1980 sonrasında Bahçe ilçesinden ayrılarak Haruniye-Hacılar kenti merkez olmak üzere Düziçi adıyla ilçe yapıldı.

İlçe ekonomisi tarımsal ağırlıklı bir yapı gösterir. En önemli ticari ürün, pamuğun yerini alan yerfıstığıdır. Ayrıca buğday, urpa, mısır gibi tahıl türleri ile az miktarda turuncgöl yetiştirilir. İlçenin kuzeyinde, Ceyhan Irmağı kenarında bulunan Haruniye Kaplıcası'nın kaynağı bir mağaranın içindedir. Karatepe-Aslantaş Milli Parkı'nın doğu kesimi ilçe sınırları içinde kalır.

İlçedeki başlıca tarihsel yapılar antik Gindarus kenti, Seman ve Haruniye kaleleridir. Hacılar'daki Gindarus kenti Hitit döneminde kurulmuş, daha sonra Asur, Pers, Selevkos ve Roma egemenliğinde kalmıştır. Kent

kalıntıları Hacılar köyünün kuzey ve batısına yayılmış durumdadır. Gene Hitit yapısı olan Seman Kalesi kalıntıları Gindarus'un kuzeydoğusunda yer alır. Yıkıntı durumundaki Haruniye Kalesi 8. yüzyılda Harun Reşid'in komutanlarından Ferec tarafından yaptırılmıştır.

Düziçi Belediyesi 1954'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 67.155; kent, 31.813.

düzkanatlılar (Orthoptera), 13 bini aşkın türü içeren böcek takımı. İki alttakıma ayrılır: *Ensifera* (çayır çekirgeleri, cırcırböcekleri, danaburunları) ve *Caelifera* (tarla çekirgeleri, göçmen çekirgeler). Hamamböcekleri ve peygamberdevelerinin yer aldığı *Dictyoptera*, cadıçekirgelerinin yer aldığı *Phasmida* ve buzböceklerinin yer aldığı *Grylloblattodea* takımları önemli yapısal ve evrimsel farklar taşımasına karşın bazen *Orthoptera* takımına yerleştirilmektedir.

Düzkanatlılar tür ve birey sayıları bakımından en çok tropik bölgelerde bulunur. Ilıman bölgelerde bazı türler yaz aylarında çoğalarak görece küçük boyutları ve çıkardıkları seslerle dikkat çeker. Türlerin dağılımı özellikle kıtalar tarafından sınırlanır. Bu durum birbirinden iyice ayrılmış kıtalarda daha belirgin olarak ortaya çıkar. Örneğin tarla çekirgesinin Afrika'da bulunan 500 cins ve 2 bin türünden yalnızca birkaç cinsi Kuzey Amerika'da görülür. Ortak tür ise hiç yoktur. Düzkanatlıların uzunlukları birkaç milimetreden başlayarak (örn. cırcırböcekleri), üyeleri cadıçekirgesine benzeyen *Proscopiidae* familyasında 18 cm'yi aşar. Bazı cırcırböcekleri ve çekirgeler yırtıcı olmasına karşın takım üyelerinin çoğu bitkilerden beslenir. Barınaklarıysa bitki üzerinde ya da toprağa düşmüş yaprakların arasında genel gizlenme yerlerinden toprak içinde açtıkları özel yapılara ya da mağaralara kadar değişir. Örneğin çayır çekirgelerinin ve cırcırböceklerinin yaklaşık 200 türü mağaralarda yaşar.

Düzkanatlıların vücudu tüm böceklerde görüldüğü gibi baş, göğüs ve karın bölümlerinden oluşur. Genellikle duyargalar *Ensifera* alttakımında uzun, *Caelifera* alttakımında kısadır. Güçlü ağız parçaları ısırma ve çiğnemeye uyarlanırken çoğu tarla çekirgesinde dokunmaya tepki olarak ağızdan kahverengi bir sıvı çıkarma davranışı gelişmiştir. Göğüs üç çift bacak ve iki çift kanat taşır. Bir ölçüde kalınlaşmış ve genellikle boyuna uzamış olan ön kanat çifti katlandığında arka kanatları ve karın büyük bölümünü örter. Arka kanat çifti geniş ve daha zarsı yapıya sahiptir. Arka bacaklar gelişerek sıçramaya, danaburunlarında ön bacaklar kuzmaya uyarlanmıştır. Türlerin çoğunda dişiler uzun bir yumurta borusu taşır.

Düzkanatlıların birçoğu yaşama ortamlarına uyum sağlayacak ya da kamuflajla gizlenebilecek yetenektedir. Bazı çayır çekirgelerinin biçim ve renkleri yaprağa benzer. Özellikle kayalık ve kumluk yerlerde yaşayanlar renklerini ortama uydurur. Feromonlar türdeş topluluk içindeki bireylerin davranışlarını düzenlerken hormonların çiftleşme ve üreme olaylarında önemli bir işlevi vardır. Ayrıca vücutta yağ birikimi, Malpighi borucuklarında peristaltik hareketlerin denetlenmesi, yumurtaların çatlaması sırasında embriyoyu saran kitini eriten bir enzim salgılanması ve nemfin büyümesi sırasında deri değiştirme sayısının denetlenmesi hormonlar tarafından sağlanır. Zaman zaman kitlesel olarak çoğalan ve göç eden çekirgelerde (göçmen çekirgeler) vücut renginin koyulaşması, kanatların uzaması gibi ortaya çıkan yapısal değişiklikleri gene hormonlar ve feromonlar düzenler.

Düzkanatlıların çoğu çıkarttıkları cırtlılı seslerle tanınır. Bu sesler söz konusu türle-

rin yaşamsal davranışlarında önemli bir yer tutar. Tarla çekirgeleri arka bacaklarının uyluk kemiginde yeri, biçimi ve sayısını türler göre değişen bir dizi çıkıntıyı on kanatlarındaki özelleşmiş damarlara sürterek ses çıkarır. Erkek cırcırböcekleri ve çayır çekirgelerinin büyük bölümü ses çıkarmak için ön kanatlarının binde bulunan dişli damarı öbür kanattaki kazıyıcı çıkıntıya sürter. Sesleri almak üzere gelişmiş organlar arasında en iyi bilineni işitme zarıdır. Bu zar çekirgelerde karın her iki yanında, çayır çekirgeleri ve tarla çekirgelerinde genellikle ön kaval kemiklerinde bulunur. İşitme zarı bir hava kesesinin desteklediği titreşebilecek ölçüde incelmış kütin örtüden oluşur. İşitme sinirleri zarın altında bulunan duyu hücrelerinden çıkarak merkez sinir sisteminin bir ganglyonuna bağlanır. İşitme zarının bulunmadığı türlerdeyse kuyruk duyargasında (*cercus*), baş ve vücudun öbür bölümlerinde yer alan sese karşı duyarlı kıllar aynı işlevi görür.

Düzkanatlılar yarıbaşkalaşmalı böcekler arasındadır. Bu gelişim biçiminin özelliğine uygun olarak yumurtadan çıkan nemfler basit bir başkalaşmaya uğrar ve kanatları vücudun dışında gelişir. Yaşam çevrimi yumurta, nemf ve erişkin evrelerinden oluşur. Yumurtalar genellikle yere ya da bitkilerin üzerine bırakılır. Nemfler erişkine benzemekle birlikte hem daha küçük boyutludur, hem de işlevsel kanat ve üreme organlarından yoksundur. Pupa evresinden geçeksizin erişkin duruma gelen nemfler 4-13 kez deri değiştirebilir.

Cırcırböcekleri ve çayır çekirgeleri yumurtalarını toprağa ya da bitki içine yerleştirirken yumurta borularını kullanır. Örneğin tarla cırcır (*Gryllus*) yumurtalarını toprak içine sokar; bazı çayır çekirgeleri (*Scudderia*) yassı yumurtalarını ağaç yapraklarının kenarından içeri doğru iter. Tarla çekirgelerinin çoğu yumurta borularıyla toprağı kazar ve birkaç düzineden oluşan yumurtalarını bu oyuga bırakır. Yumurtaları çevreleyen sümüksü madde zamanla kuruyarak silindirik biçimli bir kılıfa dönüşür. Yumurta borusu körelmiş örneklerden danaburunları yumurtalarını toprak içinde açtığı boşluklara yığar.

Düzkanatlılar arasında tanıma zarar veren birçok tür vardır. Büyük sürüler halinde çoğalan bazı tarla çekirgeleri çeşitli ülkelerde bugün de önemlerini korumaktadır. Suriye üzerinden Türkiye'ye gelen Sudan çekirgesi ya da çöl çekirgesi (*Schistocerca gregaria*) 1915, 1943, 1945, 1958, 1959, 1960 ve 1962 yıllarında geçtiği yerlerdeki tarla ürünlerini tümüyle yok etmiştir. Buna ve öbür göçmen çekirgelere karşı böcek ilaçlarıyla yürütülen savaşın yanı sıra göçmen çekirgelerin toplu yaşama evresine geçişlerinde rol oynayan hormonlar üzerine araştırmalar da sürdürülmektedir.

Düzköy, Karadeniz Bölgesi'nde, Trabzon iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Akçaabat'a bağlı bir bucak olan Düzköy, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Düzköy Belediyesi 1960'ta kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 20.974; kasaba, 4.793.

düztabanlık, ayacağın uzunlamasına eksenindeki kemerin doğuştan gelen ya da sonradan oluşmuş bir yapı kusuruna bağlı düzlüğü. Çoğu kez topuk da dışı kaydığı için ayak yayvanlaşmıştır. Ayak kemirinin biçimini öncelikle ayak kasları ile ayak kemikleri ve bağları belirler. Çocuğun gelişiminin ilk dönemlerinde ayak henüz esnekliğini yitirmemiş olduğundan bağlardaki

gerilme ya da kasların güçsüzlüğü düztabanlığa neden olabilir. Bu durum kolayca düzelebilir. Daha sonraki dönemlerde, kemiklerin biçimi değiştikten sonra ortaya çıkan yapı bozukluğu kalıcı olabilir.

Doğuştan gelen düztabanlığın nedenleri bilinmemektedir. Doğumda, ayak tabanlarında bulunan yağ yastıkları nedeniyle bütün bebeklerin tabanları düzdür. Çocuğun yürüyerek kaslarını güçlendirmeye başlamasıyla ayak kemeri normal biçimini alır; bu kavisin hiç oluşmaması ırka ya da aileye özgü de olabilir. Genellikle taşınan yük ile yükü taşıyan kasların gücü arasındaki dengeyi sorunu yaratır. Düz-tabanlılık kimi zaman da aşırı şişmanlık ya da yaralanmalar nedeniyle oluşur.

Düztabanlılıkta ağrı, ayakta şişme, kaslarda ağrı, kasılmalar ve yalpalayarak yürüme gibi pek çok belirtiyi ortaya çıkar. Bacaklarda ve sırtta görülen belirsiz ağrı duyusunun düztabanlığa bağlı olduğu düşünülmüşse de, yapı bozukluğunun temelinde yatan genel kas zayıflığı nedeniyle oluştuğu anlaşılmıştır. Düztabanlılık birçoğunda da ağrı ya da hareket kusuru görülmez.

Özel olarak hazırlanmış ayakkabılarla yapılan tedavinin amacı ayak kemeri ile topuğun normal konumuna getirilmesi ve bu konumda kalabilmesi için gereken kas gelişiminin sağlanmasıdır. Şiddetli ağrı ya da aşırı bitkinliğe neden olan düztabanlılıkta ayakkabılara destek koyulması yararlı olmaktadır. Düztabanlılık uzun süre destekli ayakkabı kullanmak kasları zayıflatır. Cerrahi girişim gerektirecek kadar şiddetli ağrı ender görülen bir belirtidir.

düzyazı şiir, lirik şiirin bütün özelliklerini içerebilen ama sayfaya düzyazı biçiminde geçirilen şiir türü. Fransız edebiyatına Louis Bertrand'ın (Aloysius) *Gaspard de la nuit* (1842; Gecelerin Gaspard'ı) adlı yapıtıyla girmiştir. Bertrand'ın şiirleri, zamanında pek ilgi uyandırmadıysa da yüzyıl sonunda simgeci şairleri etkilemiştir. Baudelaire, türe adını veren ve daha sonra *Le Spleen de Paris* (Paris Sıkıntısı) adıyla yayımlanan *Peut-être Poèmes en prose* (1869; Küçük Düzyazı Şiirler) adlı yapıtında Bertrand'ın etkisinden söz eder. Daha sonra Stéphane Mallarmé'nin *Divagations* (1897; Sayıklamalar) ve Arthur Rimbaud'nun *Illuminations* (1886) adlı yapıtları düzyazı şiire Fransa'da köklü bir yer kazandırmıştır. Yüzyıl sonunda Paul Valéry, Paul Fort ve Paul Claudel gibi şairler de bu türde ürün vermiştir.

Almanya'da 19. yüzyıl başında Hölderlin ve Novalis, yüzyıl sonunda da Rainer Maria Rilke düzyazı şiirler yazmışlardır. 20. yüzyılda Fransa'da Pierre Reverdy'nin *Poèmes en prose* (1915; Düzyazı Şiirler) adlı kitabı ve Saint-John Perse'nin yapıtlarıyla düzyazı şiire duyulan ilgi yeniden canlanmıştır.

Dvaita (Sanskrit dilinde "İkicilik"), Hindu felsefe sistemi Vedanta'nın önemli bir okulu. Kurucusu, Anandatirtha olarak da bilinen Madhva'dır (y. 1199-1278). Bugünkü Karnataka (eskiden Mysore) eyaletinden gelen Madhva'nın o bölgede günümüzde de pek çok müridi vardır. Daha yaşarken müridleri, Madhva'yı rüzgâr tanrısı Vayu'nun bedenleşmesi olarak görürlerdi. Advaita(*) (Tekçilik) okulunun sözcüsü filozof Şankara'yı yeryüzüne gönderen kötü güçlere karşı, Tanrı Vişnu'nun da iyileri kurtarması için Vayu'yu gönderdiğine inanırdı.

Madhva'nın yazılarında Hint mantık okulu Nyaya'nın etkisi görülür. Vişnu'yu yüce tanrı sayan Madhva, daha önce Ramanuca'nın (y. 1050-1137) da yaptığı gibi *Upanis-*

had'ların(*) Brahman'ını kişileştirmiş bir tanrı olarak görür. Madhva'nın sisteminde sırasıyla Tanrı, ruh ve cansız doğa ile belirlenen öncesiz ve sonsuz uç varlık alanı vardır. Tanrı'nın doğası yalnızca kutsal metinler aracılığıyla öğrenilebilir; ama Tanrı'nın varlığı mantık yoluyla da tanımlanabilir. Tanrı bütün yetkinliklerin özüdür ve *saççıdananda*'dan (varlık, tin ve mutluluk) oluşur. Tanrı, evrenin yeterli nedenidir, ama maddi nedeni değildir; çünkü Tanrı'nın kendini parçalara ayırarak ya da başka bir yolla dünyayı yaratmış olması Tanrı'nın değişmezliği öğretisi ile çelişir. Yetkin bir Tanrı'nın, kendisini kusurlu bir dünyaya dönüş-türdüşü görüşü de Tanrı'yı lekeler. Bireysel ruhlar sayılamayacak kadar çok ve küçüktür. Bunlar Tanrı'nın birer parçasıdır ve bütünüyle Tanrı kayrasıyla var olur, eylemleri de bütünüyle Tanrı'ya bağlıdır. Ruha, sınırlı da olsa, kişinin geçmiş eylemleriyle (*karman*) uyumlu bir eylem özgürlüğü tanıyan gene Tanrı'dır.

Öteki pek çok Hintli filozof gibi Madhva'ya göre de bilgisizlik (*acnana*), yanlış edinilmiş bilgi demektir ve ancak coşkulu tapınma (*bhakti*) ile aşılabilir. Yalnız başına dinsel metinleri incelemek, kendi çıkarını düşümden görevlerini yerine getirmek, somut ibadet etkinliklerinde bulunmak, coşkulu tapınmanın değişik yollarıdır. Bu tapınma, Tanrı'nın doğasıyla ilgili bir sezgiyi de birlikte getirir ya da özel bir bilgi türü oluşturur. *Bhakti* kendi başına bir amaca da dönüşebilir: kendini Tanrı'ya adayan kişi için Vişnu'ya tapınma edimi, tapınmanın sağlayacağı huzurdan da önemli olabilir.

Dvaita'nın günümüzdeki yandaşlarının merkezi, Karnataka eyaletindeki Udupi'de Madhva'nın kurduğu bir manastırdır.

Dvaravati, Güneydoğu Asya'da, bugün Tayland sınırları içinde kalan yörede 6-13. yüzyıllar arasında egemen olan ilk Mon krallığı.

Aşağı Chao Phraya Vadisinde, batıda Tenasserim Dağlarına, güneyde de Kra Kistagına uzanan krallığın kurucusu Monlar. Batı Çin'den gelen bir Moğol halkıydı. Bu halk, İÖ 1. binyılda Yukarı Mekong Irmağından batıya doğru ilerleyerek bölgeye ulaşmıştı. Dvaravati, 6. yüzyıl sonlarından 11. yüzyıl sonlarına değin bağımsızlığını korudu; ama hep kendisinden daha güçlü komşu devletlerin gölgesinde yaşadı. Kuruluş yıllarında, öteki Mon krallıkları Thaton ve Haripuncaya ile Roman-na Konfederasyonu içinde birleşmekle birlikte, coğrafi engeller yüzünden batıda, Aşağı Myanmar'daki öteki Mon devletleriyle ve Kuzey Tayland'daki Mon devletiyle yakın siyasal bağlar kurmadı. Dvaravati üç değişik dönemde komşu halkların siyasal üstünlüğünü tanımak zorunda kaldı: 10. yüzyılda, Birmanlar Tenasserim Dağlarının batısındaki Mon devleti Thaton'u ele geçirdiler; 11-13. yüzyıllar arasında doğuda Khmer (Kamboçya) İmparatorluğu egemen oldu. 13. yüzyıl sonunda da Dvaravati, Tay (Thai) İmparatorluğu'nun bir parçası oldu. Ama Dvaravati Monları, kendi hükümdarlarının yönetiminde geleneklerini, bir ölçüde de ırk türdeşliğini koruyabildiler.

Dvaravati Krallığı, Hint kültürünün yayılmasında tarihsel önem taşıyordu. Daha başlangıçta Hindistan'la ticaret ve kültür ilişkisine giren Monlar, Hint kültürünün başlıca özelliklerini yayma görevini üstlendiler. Güneydoğu Asya halkları arasında Hint edebiyatı ve sanatına en açık halk Monlardı. Hint etkisi heykelticilik, yazı, yargı ve yönetim biçimleri alanlarında kendini gösteriyordu.

Dvaravati, siyasal egemenlik altına girmekle birlikte, ona üstün gelen halkların

üzerinde bir başka açıdan etkili oldu. Dvaravati'nin Hindistan'la ilişkileri nasıl Mon uygarlığının yapısına ve gelişmesine katkıda bulunduyorsa, Dvaravati Monları da Khmerlerin, Birmanların ve Tayların öğretmeni oldular. Bu kavimlerin üçü de yazı, sanat, yönetim, dinsel terminoloji ve bilim alanlarında Dvaravati Monlarının etkisinde kaldılar.

dvica (Sanskrit dilinde "iki kez doğmuş"), Hindu toplumsal sisteminde üç üst *varna*'nın (geleneksel toplumsal sınıf) üyeleri. Üç *varna*'yı oluşturan Brahmanların(*), *Kshatriya*'ların(*) ve *Vaişya*'ların(*) eriştime ayinleri, kişinin ikinci kez doğuşu olarak kabul edilir. *Upanayana*(*) adı verilen bu ayinlerde kastın erkek üyeleri, kutsal bir ipliği tenlerinin üzerinde sol omuzdan sağ kalçaya doğru bir ilmek biçiminde kuşanırlar. En alt *varna*'yı oluşturan *Şudra*'ların(*) eriştime ayinleri yoktur ve bu sınıfın üyeleri Ari soyundan sayılmaz. *Şudra*'ların Hint-Arilerin kutsal metinleri olan Vedalar'ı okuması, hatta dinlemesi bile ilke olarak yasaktır.

Dvořák, Antonín (Leopold) (d. 8 Eylül 1841, Nelahozeves, Bohemya, Avusturya İmparatorluğu - ö. 1 Mayıs 1904, Prag), dünya çapında üne kavuşan ilk Bohemyalı

Dvořák, Max Svabinsky'nin portre çalışmasından ayrıntı, y. 1900; Antonín Dvořák Müzesi, Prag

besteci. Halk müziği motiflerini 19. yüzyıl romantik müzik diline aktarmıştır. *Slav Dansları* (1878), *Opus 95 Mi Minör Dokuzuncu (Beşinci) Senfoni (Yenidünya'dan, 1893)* ve *Opus 101 Yedinci Humoresk* (1894) en tanınmış yapıtları arasındadır.

Prag'ın kuzeyinde, Vltava Irmağı kıyısındaki bir Bohemya köyünde doğdu. Müzikle küçük yaşta, babasının işlettiği han ve çevresinde tanıştı. Delikanlılığında yöre danslarında çiftlere eşlik eden amatör müzikçilere katılarak usta bir kemancı oldu. 1857'de Antonín'e öğretebileceği bir şey olmadığını fark eden müzik öğretmeni, baba Dvořák'ı oğlunu Prag'daki org okuluna göndermeye ikna etti. Dvořák çeşitli hanlarda ve tiyatro müzik topluluklarında viyola çalarak ve özel ders vererek iki yıllık eğitimini babasından para yardımı almada tamamladı.

1860'lar, beste yapmak için gereken zamanı, hatta kâğıt ve piyano gibi temel araçları bulmakta zorluk çektiği çetin yıllar oldu. Sonradan o günlerde yazdıklarını pek hatırlamadığını söylemişse de, 1864'lerde çekmecesinde henüz çalınmamış iki senfoni, bir opera, oda müziği yapıtları ve çok sayıda

şarkı duruyordu. Bu dönem yapıtları, önce-
leri Beethoven ve Schubert'e yakın olan
müziğinde Wagner ve Liszt'in etkisinin
gittikçe arttığına da gösteriyordu. Yapıtları-
nın çalındığı birkaç başarılı konserle Prag'
da ünleneceğe başladığı Kasım 1873'te An-
na Čermáková ile evlendi; aile yaşamında
son derece mutlu oldu.

1875'te Avusturya hükümetinden aldığı
bağış Brahms'la tanışmasına, aralarında
yakın ve verimli bir dostluğun başlamasına
yol açtı. Brahms ona yalnızca teknik öğütler
vermekle kalmadı, Fritz Simrock gibi ünlü
bir yayımcıyla ilişki kurmasına da aracı
oldu. Simrock'un yayımladığı soprano ve
kontralto için *Moravya İkiliği* (beste 1876)
ile iki piyano için *Slav Dansları* (1878)
Dvořák'a ve ülkesinin müziğine dünya çä-
pında ilgi doğmasına yol açtı. Günün önde
gelen eleştirmen, yorumcu ve yönetmenle-
rinin övgüleriyle ünü yurtdışında sürekli
yayılırken, ülkesinde daha da büyük başarı-
lar kazandı. 1884'te ilk kez İngiltere'ye gitti.
Sonra dokuz kez daha gittiği bu ülkede
özellikle koro yapıtlarının kazandığı başarı
Dvořák için sürekli bir onur kaynağı oldu.
Ama bunlardan yalnızca Opus 58 *Stabat
Mater* (1877) ile Opus 103 *Te Deum* (1892)
türün en iyi örnekleri arasında yerlerini
korudu. 1890'da arkadaşı Čaykovski'nin
Moskova'da onun için düzenlediği ilk kon-
serte büyük bir başarı kazanan Dvořák'a
ertesi yıl da Cambridge Üniversitesi onursal
müzik doktorası verdi.

1892'de New York'ta yeni kurulan Ulusal
Müzik Konservatuarı'nın yöneticiliğini ka-
bul eden Dvořák, ABD'de bulunduğu yıl-
larda batıda Iowa'ya kadar birçok yer gezdi.
Yenidünya'nın bütün ilginç ve uyarıcı yan-
larına karşın 1895'te ülkesinin özlemiyle
Bohemya'ya döndü. Yaşamının son dö-
minde birkaç yaylı çalgı dördlüsü ve senfo-
nik şiir ile son üç operasını besteledi.

Dvořák'ın müziğini çekici kılan, zengin
melodik buluşları ve insanı saran yalınlığı-
dır. Bütün müzik türlerini denemiş, bunla-
rın hepsinde de klasik sayılan birçok yapıt
bırakmıştır; yalnızca operaları kalıcı başarı
sağlayamamıştır. En tanınmış yapıtı olan ve
önceleri *Beşinci Senfoni*'si olarak bilinen
Dokuzuncu Senfoni'nin bir ölçüde Siyah
spiritual müziğiyle ABD'deki öbür izlenim-
lerine dayandığı düşünülmüştür. Bu görüşte
doğruluk payı bulunmakla birlikte, besteci-
nin yurt özlemini açığa vuran temaları
bakımından yapıtın Bohemya özellikleri
taşıdığı da açıktır.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Senfoni (sonradan
numaralanmış biçimiyle). Opus 76 (önceden Opus 24)
Fa Majör Beşinci (Üçüncü) Senfoni (1875; gözden
geçirilmiş biçimi 1887), Opus 60 *Re Majör Altıncı
(Birinci) Senfoni* (1880), Opus 70 *Re Minör Yedinci
(İkinci) Senfoni* (1885), Opus 88 *Sol Majör Sekizinci
(Dördüncü) Senfoni* (1889). Konçerto. Opus 33 *Sol
Minör Piyano Konçertosu* (1876), Opus 53 *La Minör
Keman Konçertosu* (1880), Opus 104 *Si Minör
Viyolonsel Konçertosu* (1895). Senfonik şiirler. Opus
107 *Vodník* (1896; *Su Cini*), Opus 108 *Polednice*
(1896; *Öğle Cadısı*), Opus 109 *Zláz kolovrat* (1896;
Altın Çıkrık), Opus 110 *Holoubek* (1896; *Tahla
Güvercin*), Opus 111 *Pisň Bohayřská* (1897; *Kahra-
manın Şarkısı*). Uvertür. Opus 62 *Domov mláj* (1881;
Evim), *V pñrodě* (1891; *Doğanın İçinde*), Opus 92
Carnaval (1891; *Karnaval*), Opus 93 *Othello* (1892),
Opus 91, 92 ve 93 *Pñroda, Život a Láska* (*Doğa,
Yaşam ve Aşk*). Rapsodi, dans ve çeşitli yapıtlar. *La
Minör Rapsodi* (1874), Opus 45 *Üç Slav Rapsodisi*
(1878), Opus 46 ve 72 *Slav Dansları* (1878; 1886),
Opus 44 *Re Minör Serenad* (1878). Oda müziği. Opus
74 *Terzetto* (1887), Opus 90 *Dumky Trio* (1891).
Piyano yapıtları. *Slav Dansları*, Opus 101 *Sekiz
Humoresk* (1894), Opus 68 *Ze Šumavy* (1884;
Bohemya Ormanlarından). Vokal müzik, opera.
Opus 14 *Král a uhlík* (1874; *Kral ve Kömürcü*), Opus
17 *Tvrđ palice* (1881; *Domuz Kafalı Köylüler*),
Opus 37 *Selma sedláč* (1878; *Derbeder Köylü*), Opus
64 *Dimirij* (1882), Opus 84 *Jakobín* (1889; *Jakoben*),

Opus 112 *Čert a Káča* (1899; *Şeytan ve Katya*), Opus
114 *Rusalka* (1901), Opus 115 *Armida* (1904) Koro
yapıtları. Opus 30 *Hymnus* (1872; *gözden geçirilmiş
biçimi* 1880, *Beyaz Dağın Vârisleri*), Opus 52 *149.
Mezmun* (1887), Opus 63 *V. pñrodě* (1882, *Doğanın
İçinde*), Opus 69 *Synochl kotile* (1884; *Hayalelin
Gelişi*), Opus 28 *Hymna československý rolníkova*
(1885; *Çekoslovak Köylülerinin İlahisi*), Opus 71
Svatá Ludmila (1886; *Azize Ludmilla*), Opus 86 *Re
Majör Mass* (1887; orkestra versiyonu, 1892), Opus
89 *Requiem Mass* (1890), Opus 102 *The American
Flag* (1893; *Amerikan Bayrağı*). Şarkı. Opus 32
Moravské dvojzpěvy (1876; *Moravya Duetleri*)

Dwight, John (d. y. 1637 - ö. 1703,
Londra), ilk önemli İngiliz seramikçi. Gö-
zeneksiz sert seramikle çalışmıştır. Ox-
ford'daki Christ Church College'da hukuk
okudu. Mezun olduktan sonra Chester pis-
koposluğuna kayıtlı ve yazman olarak atan-
dı. 1665'te Wigan'a gitti ve 1671 ile 1674
arasında bir tarihte Londra'daki Fulham'a
taşındı. 1671'de, halk arasında porselen
adıyla bilinen saydam çanak çömlekle Köln
işti diye bilinen sert, gözeneksiz seramik
üretmek için patent aldı. Aslında ürettikleri
porselen değildi; elde ettiği sert hamurlu
seramiklerin yarı saydam görüntüsü onu
yanılıya düşürmüştü. Dwight 1693-96 ara-
sında 19 seramik imalatçısına karşı, patent
hakkını ihlal ettikleri gerekçesiyle dava açtı.
Dwight'ın imalathanesinde üretilen en
önemli parçalar yetkin bir biçim anlayışıyla
gerçekleştirilmiş büst ve heykellerdi. Arala-
rında Ren prensi Rupert'in (Ruprecht) ve
Kral II. Charles'ın büstleriyle kralın kızının
uzanmış yarım boy bir heykelinin ve çeşitli
klasik figürlerin de bulunduğu bu yapıtların
hiçbirinin ustası bilinmemektedir. İmalat-
hanede günlük kullanım için hepsi gözenek-
siz sert hamurlu seramikten kaba şişeler,
ince büyük fincanlar, şerit ve kabartma
bezemeli gri renkli şişeler ile kırmızı renkli
büyük fincanlar üretilmiştir.

Dwyfor, Galler'in kuzeybatısındaki Gwy-
need iline (*county*) bağlı ilçe (*district*).
1974'te kurulan ilçenin yüzölçümü 618
km²'dir. Doğu sınırındaki Snowden Dağın-
dan (1.085 m), batıda Llyen Yarımadasının
açığındaki Bardsey Adasına kadar uzanır.
Doğuda Arfon, Aberconwy ve Meiri-
onnydd ilçeleriyle çevrilidir; batı, kuzey ve
güney sınırlarını 160 km boyunca İrlanda
Denizi kıyıları oluşturur. Bu korunaklı ko-
num, çok eski tarihlerden beri bölgenin
İngilizlere karşı direnen Galliler için bir
toplanma alanı olmasını sağladı. Bardsey
Adasını kolonileştiren Keltler adanın ku-
zey ucunda bir manastır inşa ettiler (İS y.
516). Dwyfor'un güney kısmında yer alan
Criccieth Kalesi'ni (1230) 1282'de İngiltere
kralı I. Edward ele geçirdi; Owen Glendo-
wer önderliğindeki Gal birlikleri 1404'te
kaleyi geri aldılar. İngiliz yönetimine karşı
direniş resmen sona erdikten sonra bile
bölgede Gal milliyetçiliği etkisini sürdürdü.

Temelde tarıma dayalı bir ilçe olan
Dwyfor'da turizm de başlıca ekonomik
etkinliklerden biridir. Turist çeken başlıca
yerler, Dwyfor'un batısına uzanan Snowdo-
nia Ulusal Parkı, Bardsey Adasındaki ünlü
kuş cenneti, güney kıyısındaki Criccieth ve
Porthmadog tatil kasabalarıdır. Pazar kenti
Pwllheli ilçenin yönetim merkezi ve göz-
de bir dinlence yeridir. Britanya'nın en
büyük tatil kamplarından biri kentin yakı-
nında yer alır. İlçenin batısında kuzeyden
güneye uzanan bir karayolu, Llyen Yarım-
adasında da Pwllheli'ye ulaşan bir demiryö-
lü vardır. Nüfus (1985 tah.) 26.300.

Dwyka Dizisi, Güney Afrika'da, Karoo
Sisteminin Alt Permiyen bölümünü oluşturan
kayaç dizisi (Permiyen Dönem y. 280-
225 milyon yıl önce). Dwyka Dizisi, Ecça

Dizisinin altında yer alır ve içerdiği kalın
tillit çökelleriyle tanınır. Bazı bölgelerde
tillitin kalınlığının 600 m'ye ulaşması, bura-
larda bir zamanlar yaygın Permiyen buzul-
laşmasının olduğunu gösterir. Miltayı içeren
bir kayaç olan Dwyka Tilliti, büyük olasılık-
la buzulaşı ve buzul çökelmeler sonucu
oluşturmuştur. Permiyen Dönem sırasında
bölgede yaygın buzullaşmaların olduğuna
işaret eden öteki oluşumlar hörgüçlü kayaç-
lar (buzların anakayacı oymasıyla oluşan
uzun ve yuvarlak tepeler ya da tepecikler),
çizik çakıllar ve kocataşlar ile çizik ve
cılalanmış kayaç tabanlarıdır. Dizinin görü-
nümü, buzulun güneybatı ya da batı yönün-
de hareket etmiş olduğunu düşündürmek-
tedir.

Tillitler genellikle üstten ve alttan, fosil
içeren şeyillerle sınırlanmış durumdadır.
Üstte yer alan şeyiller içindeki deniz faunası
denizlalesi sapları, karındanayaklılar, çift-
çenetliler ve *Mesosaurus* cinsi su sürünge-
lerinden oluşur.

Dyce, William (d. 19 Eylül 1806, Aber-
deen, İskoçya - ö. 14 Şubat 1864, Londra,
İngiltere), İskoçyalı ressam. Büyük Britan-
ya'da resmi sanat eğitimine öncülük
etmiştir.

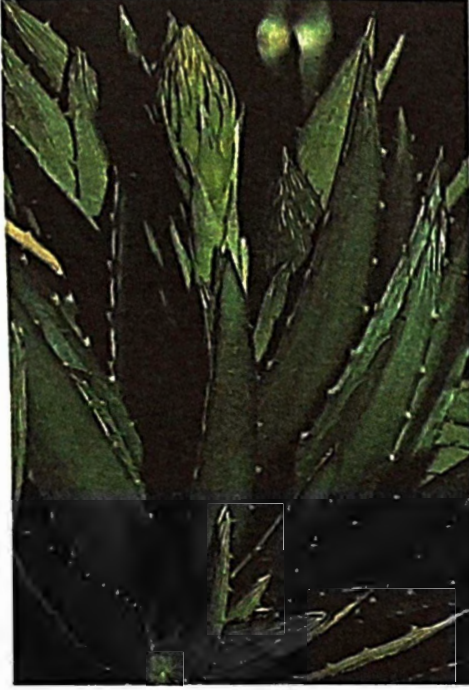
Edinburgh'daki İskoçya Kraliyet Akademi-
si'nde ve Londra'daki Kraliyet Akademisi'n-
de öğrenim gördü. Eski İtalyan resim
sanatıyla ilgilenen ilk Britanyalı öğrenciler-
den biriydi. 1825'te ve 1827-28 yıllarında
İtalya'ya gitti; Roma'da Nazarenlerle tanış-
tı. Yapıtlarını düzenli aralıklarla Kraliyet
Akademisi'nde sergiledi; 1844'te akademi-
nin muhabir üyeliğine, 1848'de de tam
üyeliğine seçildi. 1830-37 arasında, geçimini
sağlamak için Edinburgh'da portre çalışma-
nı yapmıştı. İtalyan resmi üzerine yaptığı
çalışmaların sonucunda ise naif bir yalın-
lığın ve dinginliğin egemen olduğu resimler
yaparak İngiliz On-Raffaelloclulara öncülük
etti.

Dyce resim, mimarlık ve tasarım arasın-
daki temel ilişkinin önemini kavrayarak
sanat eğitimiyle yakından ilgilenmeye başla-
dı. 1840'ta Londra'daki Somerset House'da
bulunan yeni devlet tasarım okulunun yön-
eticiliğine atandı. İmalatçılar düzeyinde pek
etkili olmadıysa da, tasarım öğretmeni ye-
tiştirme konusunda başarılıydı. İngiliz Parla-
mentosu için bir dizi fresk yaptı. Bun-
lardan "Aethelberth'in Valfitz Edilmesi"
(1846) adlı fresk Lordlar Kamarası'nda,
yarım kalmış "Kral Arthur" (1848) dizisi ise
kraliçenin soyunma odasıdır. Parlamen-
to için yaptığı öbür freskler günümüze
ulaşmamıştır.

Dyck, Anthonie van, Anthonie, ANTONIE
ya da ANTON olarak da yazılır, *bak.* Van
Dyck, Sir Anthony.

**Dyckia, ananasgiller (*Bromeliaceae*) fami-
yasından, 80 kadar genellikle gövdesiz bitki
türü içeren cins. Anayurdu Güney Ameri-
ka'dır. Sık rozetler oluşturarak büyüyen
dikenli kenarlı, sivri uçlu, uzun, sert ve etli
yaprakları ve çoğunlukla sarı ya da turuncu
renkli küçük çiçekleri vardır.**

D. rariflora ve *D. sulphurea* (*D. brevifolia*)
türleri yaygın biçimde yetiştirilen salon bitki-
leridir. Her iki türün de yaprakları 10-
20 cm uzunlukta ve 0,8 cm'den daha az
genişliktedir. *D. rariflora*'nın rozet yaprak-
larının ortasından 45 cm uzunluğunda, he-
men hemen sapsız bir çiçek kümesi çıkar.
D. sulphurea'nın 30 cm uzunluğundaki çi-

Dyckia
J.M. Langham

çek sapı üzerinde 30-40 tane sarı çiçek bulunur.

Dyer, Sir James (d. 1512, Roundhill, Somerset - ö. 24 Mart 1582, Great Staughton, Huntingdonshire, İngiltere), 1559'dan ölümüne değin *Court of Common Pleas*'e (Gelenek Hukuku Üst Mahkemesi) başkanlık eden yargıç. Davaların gelecekte

Sir James Dyer, sanatçısı bilinmeyen bir portre çalışmasından ayrıntı, 1575; Ulusal Portre Galerisi, Londra

National Portrait Gallery, Londra

emsal olarak kullanılabilmesini sağlamak amacıyla dava dosyası sistemini geliştirmiştir. 1292'den beri uygulanan, dava sonuçlarını yıllıklara kaydetme yönteminin yerine geçen bu çalışmanın ürünü, *Court of Queen's (King's) Bench* (Kraliyet Yargı Kurulu) ile *Court of Common Pleas*'in 1513-82 arasındaki kararlarını içeren üç ciltten oluşur. Yapıtta aktarılan davaların bir bölümü Dyer'in göreve başlamasından önceki döneme aittir. O dönemde İngiltere'de hukuk alanında kullanılan Fransız dilinde kaleme alınmış bu metinleri ilk kez 1794'te John Vaillant İngilizceye çevirdi. Dyer "sir" unvanını 1552'de aldı.

Dyer, Reginald Edward Harry (d. 9 Ekim 1864, Murri, Hindistan - ö. 23 Temmuz 1927, Long Ashton, Bristol yakınları, İngiltere), 1919'da Hindistan'ın Amritsar kentinde patlak veren olayları acımasızca bastırmasıyla ünlü İngiliz general.

1885'te West Surrey Alayı'nda görevlendirildi; daha sonra Hindistan ordusuna girdi. 1886-87'de Myanmar'a (Birmanya) düzenlenen seferlere katıldı; 1901-02'de de Veziristan'ın kuşatılmasında görevlendirildi. I. Dünya Savaşı sırasında, Almanların Afganistan'a geçmesini önlemek amacıyla kurulan Doğu İran Hattı'nın sorumlusuydu.

Amritsar Katliamı (13 Nisan 1919) sırasında. Cullundur'da tugay komutanı olan Dyer, dört Avrupalının öldürülmesi ile bir kadın misyonerin dövülmesine misilleme olarak göstericilere ateş açılmasını emretti, böylece resmi açıklamalara göre 379 silahsız Hintlinin ölümüne yol açtı. Bunun üzerine Dyer komutanlıktan alındı ve emekliye sevk edildi; ama Lordlar Kamarası Dyer'in davranışını övgüyle karşılayarak onuruna bir fon oluşturulmasını sağladı. Olay bütün dünyada geniş yankı uyandırdı, Hint milliyetçileri olay yerini bir şehitler anıtına dönüştürdü.

Dyfed, Galler'in güneybatısında il (county). 1974'te eski Cardigan, Carmarthen ve Pembroke illerinin birleştirilmesiyle kurulan ilin yönetim merkezi Carmarthen'dir. Yüzölçümü 5.768 km²'dir. Carmarthen, Ceredigion, Dinefwr, Llanelli, Preseli ve South Pembrokeshire adlı altı ilçesi vardır. Kuzeyde Cardigan Körfeziyle güneyde Carmarthen Körfezi arasında uzanan bir yarım adada yer alır. Yarımadanın batı ucu St. Brides Koyu ve Milford limanı gibi girintilerle ayrılan daha küçük yarımadalara bölünmüştür. İlin başlıca ırmakları Towy ve Teifi geniş taşkın vadilerinde akar. İlin iç kesimleri, Galler'in büyük bölümünü oluşturan dağlık alanın güneybatı eteklerini içine alır (752 m yükseklikteki Plynlimon da buradadır). İlin iki kesimi arasında, yüksekliği 200 m'yi geçmeyen kabartılar bulunur. Kıyılar uçurumları, burunları ve kumluk koylarıyla baştan sona çekicidir.

İlin güneybatı kesiminde Neolitik yerleşimlere ilişkin birçok buluntu vardır. Demir Çağı alanları da yaygındır. Roma nüfuzunun zayıf olduğu yörede, ilk Kelt Hristiyan misyonerlerinin büyük etkisi olmuştur. Dyfed'da Anglonorman döneminden kalma birçok kale vardır. İyi korunmuş, tipik bir Anglonorman yerleşimi olan Tenby'de kale, surlar ve dümdüz sokaklar bugüne ulaşmıştır. Ortaçağda ilin güneybatı ucuna yerleşen İngiliz göçmenler dolayısıyla yöre "Galler Ötesindeki Küçük İngiltere" ününü kazanmıştır.

İlde başlıca ekonomik etkinlik tarımdır. Yılda 1.140 mm'den az yağış alan ılıman kıyı bölgelerinin toprakları iç kesimlere göre daha iyidir ve ekime elverişlidir. Bu bölgede patates, turfanda sebze ve çiçek yetiştirilir. Özellikle Towy Vadisinde taze süt pazarı için yapılan sütçülük önemlidir. İç kesimlerde koyun ve sığır beslenir.

Pembrokeshire Kıyı Ulusal Parkı hem doğayı korumak, hem de kıyıya ulaşımı sağlamak amacıyla kuruldu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra turizmin hızla gelişmesi ve buna bağlı olarak kampların çoğalması planlama sorunları yarattı.

Yörede savaş sonrasında görülen değişikliklerden biri de modern petrol tankerlerini barındırabilecek derinlikte bir haliç olan Milford limanındaki petrol tesislerinin gelişmesidir. Carmarthen ilin başlıca hizmet merkezidir; kuzeydeki Aberystwyth eğitim merkezi olarak önemini korumaktadır; güney uçtaki Llanelli, sac imalatında gelişmiş oldukça önemli bir kenttir. Nüfus (1985 tah.) 335.900.

Dygasiński, Adolf (d. 7 Mart 1839, Niegosławice, Pińczów yakınları, Polonya

Krallığı - ö. 3 Haziran 1902, Grodzisk Mazowiecki), Polonyalı yazar ve şair.

Bilime tutkun bir öğretmen olan Dygasiński, Polonya'nın önde gelen "pozitivist" yazarlarından biri sayılır. Yaklaşık 50 cilt tutan öyküleri, edebi yetkinlik açısından farklılıklar gösterir. Evcil ve yabani hayvanların yaşamlarını konu alan öyküleri en başarılılarıdır. Başyapıtı, küçük bir kuş ile güçlü bir puhu kuşu arasındaki mücadeleyi konu alan alegorik düzyazı şiiri *Gody życia*'dır. (1902; Yaşam Şöleni).

Dylan, Bob, asıl adı ROBERT ZIMMERMAN (d. 24 Mayıs 1941, Duluth, Minnesota), ABD'li şarkıcı ve besteci. 1960'ların başkaldırı müziğinin önde gelen temsilcisi olmuş, şarkılarıyla bir kuşağın müzik anlayışını biçimlendirmiştir.

Duluth'da ve Minnesota'nın demir cevheri yataklarıyla ünlü Hibbing kasabasında fırtınalı bir çocukluk dönemi geçirdi. Soyadını şair Dylan Thomas'ın adından aldı. Ülkesi-

Dylan
ABC Ajansı

ni dolaşıp şarkılar söyleyerek folk şarkıcısı Woody Guthrie'den esinlenen bir yaşam sürdürdü. Profesyonel olarak çalışmaya, New York'un Greenwich Village kahvelelerinde Guthrie'nin Büyük Bunalım dönemi baladlarını ve kendi bestelerini söyleyerek başladı. 1962, 1963 ve 1964 yıllarında çıkardığı albümlerle ün kazandı. "Blowin' in the Wind" ve "The Times They Are a-Changin'" adlı parçaları Medeni Haklar Hareketi'nin marşları haline geldi. Şarkıları, özellikle melodilerinin basitliği açısından folk geleneğine dayanıyor, çoğunun sözlerinde eğretileme, hatta alegoriye rastlanıyordu.

Dylan 1965'te elektronik çalgılarla *rock and roll* ritimlerini kullanmaya başladı ve *folk rock* adı verilen yeni bir türün hazırlayıcılarından oldu. Geçirdiği motosiklet kazasının ardından bir süre gözden uzak yaşadıkdan sonra 1968'de çıkardığı *John Wesley Harding* albümündeki kısık, düşünceli ton ve deneysel *country-and-western* düzenlemeleri dinleyicilerini şaşırttı. *Country-and-western* öğelerini 1969 tarihli *Nashville Skyline* albümünde daha ağırlıklı olarak kullandı. Müzik çalışmalarını daha sonra da sürdürerek *Blood on the Tracks* (1975), *Infidels* (1983), *Oh Mercy* (1989) ve *Under the Red Sky* (1990) gibi albümleriyle dikkatleri çekti. 1989'da 17. Uluslararası İstanbul Festivali'nde bir konser verdi.

Dynastes, Coleoptera (kinkanatlılar) takımının *Scarabaeidae* familyasının *Dynastinae* altfamilyasından böcek cinsi. Aynı altfamilyanın *Oryctes* cinsinden gergedanböcekleri ile yakın akraba olan bu böceklerin göğüs bölgesinde, ayrıca erkeklerin başında bulunan boynuzsu uzantılar, hayvanlara ürkütücü bir görünüm verir. *Dynastes* cinsinin, batı yarıkürenin tropik bölgelerinde dağılmış olan en bilinen türlerinden *D. hercules* ile *D. neptunus*'un biri başın üstünde, öbürü

göğüste bulunan ve ileriye doğru dümdüz uzanan boynuzlu çıkıntılar, bir çift iri kuskacı andırır. Uzunluğu 150 mm'yi aşan *D. neptunus*'un boynuz uzunluğu 56 mm kadardır. Kuzey ılıman kuşakta yaşayan *D. tiityus*'un uzunluğu da yaklaşık 62 mm'dir. Genellikle dışılarda bulunmayan bu boynuzlu uzantıların işlevi ve evrim sürecindeki önemi bugüne değin açıklanamamıştır. Bu böceklerin larvaları bitki köklerine zarar verir, erişkinleri ise genellikle çürüyen ağaç kabuklarının altında yaşar.

Dyolalar, YOLALAR ve COLALAR olarak da bilinir, Senegal'in güneybatısındaki Aşağı Casamance bölgesi ile Gambia'da yaşayan halk. Nijer-Kongo ailesine bağlı bir Batı Atlantik dili olan Dyolanın çeşitli lehçelerini konuşurlar.

Dyolalar çoğunlukla çeltik ekimi yapar; temel besin kaynakları pirinçtir. Ayrıca manyok, yam, tatlı patates ve başka sebze yetiştirirler. Yerfıstığı da gittikçe önem kazanan bir gelir kaynağıdır. Sığır, domuz, kümes hayvanları ve öteki evcil hayvanlar, genellikle törenler için ve saygınlık sağlamak amacıyla yetiştirilir.

Dyola köyleri, büyük ölçüde birbirinden bağımsız olan bölümlere ayrılmıştır. Her bölüm palmiye yapraklarından örülmüş çitlerle çevrilidir. Babayerli geniş aileler, bu alanlarda bir avlu çevresine daire biçiminde yerleştirilmiş evlerde oturur; kil ve ağaçtan yapılan evlerin damları yaprak ve samanla örtülüdür. Her Dyola, gevşek kuralları olan belirli bir babayanlı grubun üyesidir ve grup içinden evlenemez. Erkek, birden fazla kadın alabilir. Dyolaların resmi siyasal örgütlenmesi yok gibidir. Köyler genellikle birbirinden bağımsızdır. Köy içinde yetki yaşlılar meclisinde toplanmıştır. Dyolaların geleneksel dini animizmdir. Dyola inanışına göre, doğal güçler ve hastalıklar ruhlarla ilişkilidir; dolayısıyla bu ruhları yatıştırmak gerekir. Bazı Dyolalar Müslümanlığı ya da Hristiyanlığı benimsemiştir.

Dyrrhachium Çarpışması, Julius Caesar'ın İÖ 48 başlarında Pompeius'u izlerken Dyrrhachium (bugün Dıraç, Arnavutluk) yakınlarında uğradığı geçici yenilgi. Bu yenilgi, Pompeius'a karşı İspanya'da art arda zaferler kazanan Caesar'ın saygınlığına ağır bir darbe indirdi. Dyrrhachium'da Caesar'ın saldırı düzeni zayıftı. Asker sayısı az olduğu halde, Pompeius'un ordusunu kuşatmak için kuvvetlerini ikiye bölmüştü. İki kaçak askerden Caesar'ın zayıflığını öğrenen Pompeius, düşmanına sol kanattan, cepheden ve geriden saldırdı. Askerleri panik içinde dağılan Caesar'ın karşı saldırısı başarısızlıkla sonuçlandı. Pompeius sonunda İÖ 9 Ağustos 48'de Pharsalos'ta yenilgiye uğratıldı.

Dyson, Freeman (John) (d. 15 Aralık 1923, Crowthorne, Berkshire, İngiltere), uzayda var olabileceği düşünülen uygarlıklar üzerine spekülasyon çalışmalarıyla tanınan İngiliz fizikçi ve eğitimci.

Bir müzisyen ve bestecinin oğlu olan Dyson, Cambridge Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Genç yaşlarda matematiğe ilgi duydu, ama 1943'te öğrenimine ara vererek Kraliyet Hava Kuvvetleri Bombardıman Komutanlığı'nda görev almak zorunda kaldı. 1945'te Cambridge'den lisans diploması aldı ve Trinity College'da araştırma görevlisi oldu. 1947'de fizik öğrenimi görmek üzere ABD'ye gitti ve iki yıl New York'ta Ithaca'daki Cornell Üniversitesi ile Princeton'da, o dönemde Yüksek Araştırma Enstitüsü'nün başkanlığını yürütmekte olan J. Robert Oppenheimer'den dersler aldı. 1949'da İngiltere'ye dönen Dyson, Birming-

ham Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı, ama iki yıl sonra da Cornell Üniversitesi'ne profesörlüğe atandı ve 1953'te Yüksek Araştırma Enstitüsü'nün başkanlığına getirildi. 1957'de ABD yurttaşı oldu.

Güneş sistemi ve ötesinin keşfedilerek yerleşime açılmasını savunan Dyson, uzayda akıllı canlıların bulunduğuyla ilişkin kanıtlar elde etmeye yönelik incelemeler yapmanın yollarını araştırdı. *Disturbing the Universe* (1979; Evreni Rahatsız Etmek) adlı yaşamöyküsünün yanı sıra, *Weapons and Hope* (1984; Silahlar ve Umut), *Origins of Life* (1985; Yaşamın Kökenleri), *Infinite in All Directions* (1988; Her Yöne Sonsuz) gibi kitaplar yazdı. 1990'da Britannica Ödülü'nü kazandı.

Dyson, Sir Frank (Watson) (d. 8 Ocak 1868, Measham, Ashby-de-la-Zouch yakınları, Leicestershire, İngiltere - ö. 25 Mayıs 1939, Avustralya'dan İngiltere'ye giderken denizde), 1919'da, Güneş'e yakın yıldızlara yönelik gözlemler yaparak, Einstein'ın, bir kütleçekimi alanının etkisi altına giren ışığın sapmaya uğrayacağına ilişkin öngörüsünü

Sir Frank Dyson, 1927
BBC Hulton Picture Library

destekleyen bulgular elde eden İngiliz astronom.

1894'te Greenwich Kraliyet Gözlemevi'nde başasistan olan Dyson, tutulma olaylarını gözlemlemek üzere 1900'de Portekiz'e, 1901'de Sumatra'ya ve 1905'te Tunus'a düzenlenen araştırma gezilerine katıldı. Güneş tacına ve renkküresine ilişkin gözlemlerini, *Determination of Wave-Lengths from Spectra Obtained at the Total Solar Eclipses of 1900, 1901, and 1905* (1906; 1900, 1901 ve 1905'teki Tam Güneş Tutulmalarından Elde Edilen Tayflardan Dalga-boylarının Saptanması) adlı yapıtında yayımladı. 1901'de Londra'daki Royal Society'nin üyeliğine seçilen Dyson, 1905'te İskoçya Kraliyet Astronomluğu'na atandı. 1910'da dokuzuncu İngiltere Kraliyet Astronomu unvanıyla Greenwich'e döndü ve beş yıl sonra "sir" unvanı aldı. 1921'de, yıldızların dağılımı, hareketi ve bunların Samanyolu Gökadası'nın yapısıyla ilişkisi üzerine yaptığı araştırmaları nedeniyle ödüllendirildi. Richard van der Riet Woolley ile birlikte yazdığı *Eclipses of the Sun and Moon* (Ay ve Güneş Tutulmaları) adlı yapıtı 1937'de yayımlandı.

Dyulalar, CULALAR olarak da bilinir, Nil-Kongo dil ailesine bağlı bir Mande dili konuşan Batı Afrika halkı.

Büyük çoğunluğu Müslüman olan Dyulalar daha Gana Krallığı döneminde (İS 7-13. yy) altın ticaretiyle uğraşırlardı. Mali İmparatorluğu döneminde, güneyde altın üretilen ormanlar ile Batı Sudan ve Kuzey Afrika'daki ticaret ağı arasında bağ kurarak zenginleştiler. Bir başka önemli ticaret maddesi de kola cevizi idi. Dyulalar zanaat-taki ustalıklarıyla da ün kazanmışlardı. 16. yüzyılda dağılarak yer yer kentler kurdular. Bu kentlerden bazıları 19. yüzyıl ortalarında genişleyerek birer devlet boyutuna ulaştı, ama 1900'den sonra giderek geriledi.

Dyulalar günümüzde Fildişi Kıyısı ve Bur-

kina Faso (eskiden Yukarı Volta) ile Mali ve Gana'nın kimi kesimlerindeki kasaba ve kentlerde yaşamaktadır. Bazı Dyula toplulukları artık tarımla geçinmekle birlikte, en azından kurak mevsimlerde çoğu hâlâ ticaretle uğraşmaktadır.

Dzerjinsk, eskiden (1929'a değin) RASTYAPINO. Rusya Federasyonu'nun batı kesimindeki Gorki yönetim biriminde (*oblast*) kent. Oka Irmağı kıyısında, ırmağın Volga ile birleştiği noktanın yukarısında, Moskova-Gorki Demiryolu üzerinde yer alır. Gorki metropoliten alanının bir bölümünü oluşturan Dzerjinsk ve uydu kentleri ırmağın kıyısında 24 km boyunca uzanır. Dzerjinsk, Rusya'nın önemli kimya sanayisi merkezlerinden biridir; kentte fosfatlı ve azotlu gübre, sentetik dokuma girdileri ve plastik madde üretilir. İnşaat malzemesi, çeşitli makine ve un da öteki önemli ürünlerdir. Nüfus (1989) 285.000.

Dzerjinski, Feliks Edmundoviç, Lehçe FELIKS DZIERŻYŃSKI (d. 11 Eylül 1877, Vilna, Rus Çarlığı - ö. 20 Temmuz 1926, Moskova, SSCB), ilk Sovyet gizli polis örgütünün şefi olan Bolşevik önder.

Polonyalı bir soylunun oğlu olan Dzerjinski, 1895'te Litvanya Sosyal Demokrat Partisi'nin Kaunas (Kovno) örgütüne girdi. Parti örgütçüsü olarak görevler aldı. 1897-1908 arasında devrimci eylemlerinden dolayı Rus çarlık polisince beş kez tutuklanmasına karşın, sürgüne gönderildiği Sibirya'da her defasında kaçmayı başardı. 1905 'Devrimi' ne katılarak Polonya-Litvanya Sosyal Demokrat Partisi'nin önderleri arasına girdi. 1906'da Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi (RSDRP) ile birleşmede önemli rol oynadı. Daha sonra devrimci çalışmalarını Rus Çarlığı'nda ve Batı Avrupa'da sürdürdü. 1912'de altıncı kez tutuklandı ve 1917 Şubat Devrimi'ne değin hapisteye kaldı.

Temmuz 1917'de Bolşevik Partisi Merkez Komitesi'ne seçilerek Ekim Devrimi'nde etkin bir rol oynadı ve yeni kurulan Sovyet gizli polis örgütü Çeka'nın başkanlığına getirildi. Rusya'da ilk toplama kamplarını kuran Dzerjinski dürüst, ama acımasız bir kişi olarak ün kazandı.

Rus-Polonya Savaşı (1919-20) sırasında Kızıl Ordu, Polonya kuvvetlerini batıya doğru sürerken Dzerjinski, Bolşevik hükümetin çekirdeği olarak kurulan Polonya Devrimci Komitesi'ne atandı. Ama Sovyet ordusunun geri çekilmek zorunda kalmasından sonra, yeniden Rusya'daki çalışmalara ağırlık verdi. Çeka başkanlığının yanı sıra 1919'da işçileri komiseri, 1921'de de ulaştırma komiseri oldu. 1924'te İosif Stalin'i kararlılıkla destekledi. Yüksek Ekonomik Konsey başkanlığına getirildi ve Politbüro aday üyeliğine seçildi. 1926'da Merkez Komite'nin tartışmalı bir oturumunda birdenbire hastalanarak öldü.

dziady, Slav dininde, bir ailenin bütün ölmüş ataları, onların anısına düzenlenen törenler ve bu törenlerin yapıldığı gün. *Dziady* törenleri yılda üç ya da dört kez düzenlenir, tören tarihleri bölgelere göre değişmekle birlikte genellikle kışın Advent (Noel'e hazırlık) Dönemi'nden önce ve baharda yapılır. Tören, bütün ailenin katıldığı bir yas ayininden (*pominki*) oluşur; ölmüş atalara seslenilerek akrabalarıyla buluşmaları için çağrıda bulunulur. Ama bu atalar ailenin koruyucusu olarak görülmez; dolayısıyla onlardan aileyi korumaları istenmez.

E' bak. Lhotse Dağı

E katmanı, KENNELLY-HEAVISIDE KATMANI olarak da bilinir, iyonosferin, Yer'den yüksekliği yaklaşık 90-160 km arasında kalan bölgesi. D katmanında (70-90 km) olduğu gibi, E katmanında da iyonlaşma molekül düzeyinde gerçekleşir; yani nötr oksijen ve azot molekülleri (O_2 ve N_2), parçalanarak ortaya artı yüklü moleküller ve elektronlar çıkar. Ama D katmanının tersine E katmanında iyonlaşma, önemli ölçüde yavaşlaşa da gece boyunca devam eder. 1902'de Marconi'nin ilk okyanus aşırı telsiz bağlantısı kurma girişimi, E katmanının radyo sinyallerini yansıtmaya başlama ulaşmıştı. Gündüzleri E katmanının iyonlaşma yoğunluğu, santimetre küp başına 10^5 elektrondur. Kimi zaman aynı yükseklikte olan ama birbirinden ayrı daha güçlü iyonlaşma bölgeleri görülür.

E vitamini bak vitamin E

Ea (Akad dili), Sümer dilinde ENKI (Yeryüzünün Efendisi), Mezopotamya su tanrısı. Anu (Sümer dilinde An) ve Bel (Sümer dilinde Enlil) adlı tanrılarla bir üçlü oluşturur. Önceleri Eridu kentinin yerel tanrısıken, yeraltında akan tatlı suların simgesi

Ea (solda) ve üçlü grubun diğer tanrıları, bir Sümer silindirik mührü, İÖ y. 2300; Pierpont Morgan Kütüphanesi, New York

Apsu'nun (Abzu) Efendisi sıfatıyla büyük bir tanrı durumuna geldi. "Enki ve Dünyanın Düzeni" adlı Sümer efsanesinde ülkelerin sınırlarını Enki'nin saptadığı ve tanrıları onun görevlendirdiği anlatılır. Başka bir Sümer efsanesine göre Enki, insanları tanrıların kölesi yapan yaratıcıdır. Başlangıçta ersuyu ve amniyon sıvısıyla, dolayısıyla bereketle mışkilendirilen Enki, genellikle yarı-keçi, yarı-balık biçiminde betimlenirdi. Astrolojideki Oğlak figürü de bu gelenekten kaynaklanır.

Enki'nin Akadlardaki karşılığı Ea, arınma ayininin tanrısıydı; ayinlerdeki arınma sularına "Ea'nın suyu" adı verilir. Ea büyücülük sanatının da yöneticisiydi. Bazı öykülerde nesnelere biçim veren tanrı olarak da anıldığı için zanaatçıların ve sanatçıların koruyucu tanrısı, kültürün taşıyıcısı sayılır. Kralın danışmanı olduğuna da inanılan Ea, çok güçlü olmasa da bilge bir tanrı olarak görüldü. Akad mitolojisinin sonraki evrelerinde Ea, kumaz bir arabulucu kimliğine bürünür. Ayrıca Babil'in ulusal tanrısı Marduk'un babası olarak da önem taşır.

Eadbald (ö. 20 Ocak 640), 616'da babası Aethelberht'in ardından tahta çıkan Kent kralı. Hristiyan misyonerlerin telkinlerine aldırmadan, taç giymesinden hemen sonra babasının dul kızıyla evlendi. Ama daha sonra Canterbury başpiskoposu Laurentius'un etkisiyle Hristiyan oldu, Canterbury

de bir kilise yaptırarak Meryem Ana'ya ithaf etti. Kız kardeşi Aethelburh'u Northumbria kralı Edwin'le evlendirdi. Edwin'in 633'te ölmesi üzerine Aethelburh, Roma misyoner Paulinus'un eşliğinde Kent'e döndü. Eadbald, Paulinus'u Rochester piskoposluğuna atadı.

Eadred, EDRED olarak da yazılır (ö. 23 Kasım 955, Frome [bugünkü Somerset'te], İngiltere), 946-955 arasında İngiliz kralı. Northumbria'yı kalıcı biçimde İngiliz egemenliğine sokmuştur. Batı Sakson (Wessex) kralı Edward'ın (hd 899-924) oğlu, Kral Athelstan'ın (hd 925-939) üvey kardeşi ve Kral I. Edmund'un (hd 939-946) kardeşi. Eadred'in tahta çıkması üzerine Northumbrialılar onun üstünlüğünü tanıdılar; ama kısa süre sonra Norveç kralı I. Harald Hårfager'in oğlu Erik Blodaks'u Northumbria kralı ilan ettiler. Eadred 948'de Northumbria'yı yerle bir etti; bir süre Eadred'e boyun eğen Northumbrialılar 949'da da bir başka Viking hükümdarını, Olaf Sihtricson'u kral olarak tanıdılar. 952'de gene Erik Blodaks'u tahta çıkarmak için Olaf'ı devirdiler. Erik Blodaks'un 954'te tahttan indirilip öldürülmesinden sonra da Eadred'e bağlılıklarını bildirdiler.

Glastonbury başkeşişi (sonradan Canterbury başpiskoposu) Dunstan'ın yakın dostu olan Eadred, onun manastır geleneğini canlandırma çabalarını destekledi.

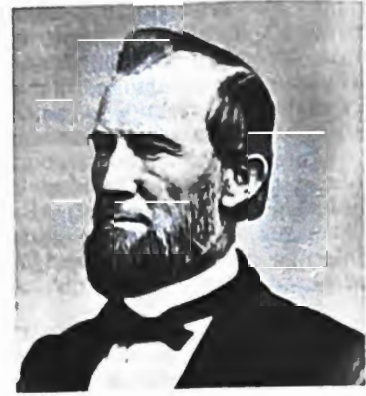
Eadric STREONA (ö. 1017), Mercia kral vekili (*ealdorman*). Doğuştan soylu olmasına karşın, İngiltere kralı II. Aethelred'in kızı Eadgyth ile evlenerek (1009) kral vekilliğine getirilmiştir.

Ailesine ilişkin bilgiler azdır. II. Aethelred'in, krallık vekilliği makamını yeniden kurarak bu göreve Eadric'i getirmesi, büyük olasılıkla İngiltere'nin ortagüney kesimlerini tek bir yönetim altında birleştirme çabalarının sonucuydu. İngilizlerle Danların İngiltere tahtını ele geçirmek için mücadele ettiği sırada, Eadric'in düşmanla işbirliği ettiği yolunda yaygın bir inanış vardır. Çeşitli kayıtlar bu kaniyi doğrular. Eadric'in en büyük ihaneti, 1015'te Aethelred ölüm döşegindeyken başlayan taht kavgası sırasında, Aethelred'in oğlu Edmund'a karşı, bir Viking olan Canute'u desteklemesiydi. 1016'da İngiltere kralı olan Canute, Eadric'i yeniden Mercia kral vekili yaptı; ama Eadric'in kendisine de ihanet edeceği korkusuyla 1017'de onu öldürttü.

Eads, James B(uchanan) (d. 23 Mayıs 1820, Lawrenceburg, Indiana, ABD - ö. 8 Mart 1887, Nassau, Bahamalar), ABD'li mühendis. Missouri eyaletindeki St. Louis'de, Mississippi Irmağı üzerinde inşa ettiği üç kemerli çelik köprüyle (1874) tanınır.

On sekiz yaşında Mississippi Irmağında çalışan bir gemiye muhasebeci olarak girdi. Çok sık tanık olduğu gemi kazalarında batan malları kurtarmanın yollarını aramaya başladı. Yirmi iki yaşında denizaltı adını verdiği bir tür kurtarma aracı icat etti. Bu teknenin içinde, gene kendisinin icat ettiği bir dalgıç çanıyla, ırmak dibine inip yürüyebiliyordu. Araç o kadar başarılı oldu ki, Eads, Mississippi ve kollarında 12 yıl çalışarak bir servet biriktirdi. Batık işinden çekildikten sonra evlendi. Kısa bir süre cam üreticiliği yaptıysa da, Batı'da kurduğu cam fabrikası Meksika Savaşı'nda yıkılınca 1848'de yeniden eski işine döndü. Üç yeni denizaltı yaptı. Bunlardan sonuncusu, batık teknelerin içindeki suyu pompalayıp atarak teknenin yeniden yüzmesini sağlıyordu. Birkaç yıl içinde Eads'ın filosundaki gemilerin sayısı 10'a çıktı.

İç Savaş yaklaşırken, Mississippi suyollarının denetimini elde tutmanın önem kaza-

Eads
Library of Congress, Washington, D C

nacağını düşünen Eads, hükümete sığ ırmak sularında yüzecek, su kesimi derin olmayan, buharla çalışan zırhlı savaş gemileri yapmayı önerdi. Önerisi, geç de olsa kabul edildi ve Eads 4 bin işçiyi gece gündüz çalıştırarak gemileri rekor sayılabilecek kadar kısa bir sürede tamamladı. Bu gemilerden oluşturulan küçük filo, General Grant'ın Henry ve Donelson kalelerine karşı giriştiği saldırıda öncülük ederek Birlik yanlılarına ilk büyük zaferi kazandırdı. Aynı filo, Andrew Foote ve David Farragut komutasında Memphis, 10 No'lu Ada, Vicksburg ve Mobile Körfezinde de önemli rol oynadı. Bu tekneler Kuzey Amerika'da savaş giren ilk zırhlı gemilerdi.

Eads savaştan hemen sonra St. Louis'te, Mississippi Irmağı üzerine bir köprü yapmak gibi son derece zor bir projeyi gerçekleştirmek üzere seçildi. Irmağı çok iyi tanınması ve demir-çelik üretimi konusundaki bilgisi, önerdiği üç kemerli çelik köprü projesinin kabul edilmesini sağlamıştı. 20 Ağustos 1867'de inşaat başladı. Köprünün, 46 cm çapındaki çelik borulardan oluşan üçgen bağlantılı kirişleri, açıklıkları sırasıyla 152, 158 ve 152 metre olan ayaklara oturuyor, bu ayaklar da ana kayaca basıyordu. Su yüzeyinden yaklaşık 30 m derindeki ana kayaca ulaşmak önemli sorunlar yarattı. Irmağın dibindeki çamur, sıkıştırılmış hava kullanılarak kazılırken, işçilerden bazıları vurgun yedi. İki işçinin ölmesi üzerine Eads yüzen bir hastane oluşturdu; bir asansör düzeni kurdu ve dipten çıkılırken basıncın yavaş yavaş düşürülmesi uygulamasını sıkı bir biçimde denetledi.

Kullanılan çeliğin standardı hem üretim, hem de yapım yerinde büyük bir titizlikle denetleniyordu. Ünlü sanayici Andrew Carnegie'den alınan çeliğin bir bölümü üç kez yeniden haddeden geçirildi, bir bölümü gene de istenen dayanıklılıkta (4.186 kg/cm²) olmadığı için kabul edilmedi. Daha başka birçok sorunla karşılaşıldı. Eads, çelik kemerleri ırmaktaki ulaşımı engellemeden inşa etmek için ahşap konsollardan oluşan destekler kullandı. Her kemerin iki yansı, köprü ayaklarının üstüne yapılan kulelerin tepesinden geçen kablolarla ayrı ayrı askuya alındı. Eads'ın yardımcısı Albay Henry Flad, orta kemerin iki parçasını birleştirmek için bunların kavisini biraz yüksek tutmayı planlamıştı. Böylece destekler kaldırıldığında parçalar oturacak, köprü normal biçimini alacaktı. Eads ise, orta kemerin iki yarısının uçları arasında 12,5 cm kadar bir aralık bırakılmasını öneriyordu. Sonra, uçlarda karşılıklı açılmış deliklere, üstü vidalı dövme demirden saplamalar geçirilerek sıkılacak ve aralık böylece kapatılacaktı. Ama eylül ortasında beklenmedik bir sıcak hava dalgası köprü kemerlerinin genişleşerek eğilmesine yol açtı. Kendi yöntemiyle kemerleri kapatmayı başaramayan Flad, önce buz torbalılarıyla çelik boruları soğutmayı denediye de, sonra Eads'in

vidalı saplama bağlantısına başvurmak zorunda kaldı. İlk kemer 17 Eylül 1873'te kapatıldı. O güne değin yapılmış köprülerin en büyüğü olan Eads ya da St. Louis Köprüsü, yapıda çelik kullanımı konusundaki öncülüğü, rekor derinlikteki temelleri ve kemerlerin oluşturulmasında başvurulmuş destekleme tekniğiyle bütün dünyada mühendislik alanında bir dönüm noktası olarak nitelendirildi. Köprü 4 Temmuz 1874'te resmen açıldı.

Mississippi'nin koşullarını bu derece iyi bilmesi Eads'ın kısa bir süre sonra New Orleans'ta yıl boyu kullanılabilecek bir kanal yapımını üstlenmesini sağladı. Bir dizi sedde inşa ederek ırmağın tortul biriktirme düzenini başlarıyla değiştiren Eads beş yıl sonra, 1879'da gemi taşımacılığına uygun bir kanal yarattı. Onun bu önemli girişimde uyguladığı yeni bir yöntem de, yaptıklarının başarısını kanıtlanana değin bütün giderleri kendisinin karşılamasıydı. Panama Kistağında açılması düşünülen kanalın yerine, daha ekonomik ve uygun bir seçenek olarak, Meksika'daki Tehuantepec Kistağını aşacak gemi taşıyan bir demiryolunun yapımını da aynı koşullarla gerçekleştirmek istedi. Ama bu konuda Kongre'ye sunulan iki tasarı geri çevrildi.

Eads, Londra'daki Kraliyet Sanat Derneği'nin Albert Madalyası'yla ödüllendirdiği ilk ABD'li mühendis oldu. İngiltere'de Liverpool doklarının; Kanada'da Toronto, Meksika'da Veracruz ve Tampico kentlerinde bulunan askeri üslerin yapımında danışman olarak görev aldı.

Eadwig, EDWY olarak da yazılır (ö. 1 Ekim 959), 955-957 arasında bütün İngiltere'nin kralı, 957-959 arasında ise yalnızca Wessex ile Kent'in hükümdarı. Kral I. Edmund'un (hd 939-946) en büyük oğlu ve Kral Eadred'in (hd 946-955) yeğenydi. Büyük olasılıkla, tahta çıktığında 15 yaşını geçmemişti.

Genellikle Eadwig'e karşı önyargılı olan en eski kaynaklardan birine göre, manastır reformlarıyla ünlü Dunstan'dan nefret ediyordu. Çünkü Dunstan, Eadwig gelecekteki karsı Aelfgifu'yu ziyarete gittiği sırada onu geri çağırarak kendi taç giyme törenine katılmaya zorlamıştı. Eadwig tahta çıktıktan sonra, Dunstan'ı sürgüne yolladı, ama onun başlattığı reform hareketini durdurmaya girişmedi. Mercialılar ile Northumbrialılar 957'de ayaklanarak Eadwig'in kardeşi Edgar'ı kral ilan ettiler. Eadwig, bundan sonraki iki yıl boyunca yalnızca Thames'in güneyindeki bölgede hüküm sürdü.

Eagles Vadisi, Gaelce GLEN EAOLAIS (Kilisenin Vadisi), İskoçya'da, Tayside iline (region) bağlı Perth ilçesinde (district) dar vadi. Ochil Tepelerinin arasından güneye doğru uzanır. Vadide, 14. yüzyılda inşa edilmiş Gleneagles Kalesi'nin kalıntıları vardır; bu kalenin yerini 1624'te Haldane ailesine ait Gleneagles Malikânesi almıştır. Vadide Roma döneminde yapılmış bir yolun izlerine rastlanır. Eski bir yol da vadinin kuzey kesimini Falkirk sığır fuarına bağlar. Gleneagles arazisiyle bağlantısı olmayan ve ünlü üç golf sahasıyla tanınan Gleneagles Oteli yaklaşık 3 km kuzeybatıda 1923'te açılmıştır.

Eakins, Thomas (d. 25 Temmuz 1844, Philadelphia - ö. 25 Haziran 1916, Philadelphia), 19. yüzyıl Amerikan gerçekçilik geleneğini en başarılı düzeyine çıkaran ressam. Daha çok arkadaşlarının portreleriyle ve açık hava sporlarını işlediği yapıtlarıyla tanınmıştır.

Gençliği ve sanat eğitimi. Ülkenin batısına yaptığı kısa bir gezi ile Avrupa'da yaptığı

Thomas Eakins'in yağlıboya "Kendi Portresi"nden ayrıntı, 1902; Ulusal Tasarım Akademisi, New York National Academy of Design New York

uzun bir çalışma gezisi dışında yaşamının çoğunu Philadelphia'da geçirdi. Sanatına biçim veren el becerisi ve özen duygusu gibi, özel yaşamını yönlendiren açık hava tutkusuyla mutlak doğruluğa inancını da bir yazı ustası olan babasından almıştı. Sanata ilgisi artınca Pennsylvania Güzel Sanatlar Akademisi'ne girdi. Özellikle insan figürüyle ilgileniyordu. Okuldaki canlı model çalışmalarını, Jefferson Tıp Okulu'ndaki anatomi ders ve uygulamalarıyla destekledi.

1866'da Fransa'ya gitti. Paris'teki Güzel Sanatlar Yüksekokulu'nda üç yıldan çok, önde gelen akademik ressamlardan Jean-Léon Gérôme'la resim çalıştı. İzlenimcilerin öncü çalışmalarından etkilenmedi; çizim ağırlıklı sağlam bir akademik geleneği özümsemi. Öğrenimini tamamladıktan sonra, 1869 sonlarına doğru gittiği İspanya'da Velázquez ve Ribera'nın yapıtlarından etkilendi. İlk bağımsız yağlıboya çalışmalarına orada başladı.

1870 yazında Philadelphia'ya geri döndü. İlk resimlerinin konularını ailesi ve yakınları oluşturmaktaydı. Kişileri, genellikle karakterlerini yansıtan uğraşlar içinde, sıcak bir ev ortamında betimliyordu. Yakın aile ilişkilerine büyük önem verdiği için annesinin ve nişanlısının ölümleriyle epeyce sarsıldı. Bundan sonra aile yaşamını betimleyen resimlerden vazgeçerek yeniden hareketli açık hava yaşamına döndü. Çoğu kez, tanıdığı insanları ve alıştığı çevreyi betimledi. Birçok resminde kendini de kompozisyona katıyordu. Örneğin "Max Schmitt Tek Ciftede" (1871, Metropolitan Sanat Müzesi, New York) adlı resmin arka planında kürek çeken ve "Agnew Kliniği"nde (1889, Pennsylvania Üniversitesi, Philadelphia) cerrahi işlemi ilgiyle izleyen figür kendisidir. Açık hava sahneleri ilk bakışta gelişigüzel yapılmış gibi görünürse de, hepsi, resim mekânının içindeki her nesnenin kesinlikle belli bir yere yerleştirildiği bir perspektüfe göre düzenlenmiştir.

Başyapıtı. Eakins 1875'te, henüz iyice tanınamadığı bir dönemde, bir yıl sonra Philadelphia'da açılacak olan 100. Yıl Sergisi için önemli bir resim yapmaya karar verdi. Bunun için de çok yakından tanıdığı bir konuyu, Samuel Gross'un Jefferson Tıp Okulu'ndaki kliniğinde, öğrencileri önünde bir ameliyatı gerçekleştirmişti seçti. Çağdaş yaşamın duyguyla yüklü, ama duygusalıktan uzak, gerçekçi havasını nesnel bir bakış açısıyla yansıtan "Gross Kliniği" (1875, Jefferson Tıp Okulu, Philadelphia) adlı bu resim Eakins'in başyapıtı olarak kabul edilir. 100. Yıl Sergisi'nin sanat bölümüne kabul edilmeyince çok üzülen Eakins, resmini tıp bölümünde sergiledi. Ama kanlı tarihsel sahnelerin her türüsüne hoşgörülle yaklaşan insanlara "Gross Kliniği"nin günlük acıları yansıtmaması aşırı geldi; resim yoğun tepkilere yol açtı.

Olgunluk dönemi Eakins öğrenciliğinden beri öncelikle insan figürüyle ilgilenmişti. Kürekçiliği konu aldığı ilk resimlerinde atletik insanın kas yapısını yansıtıyordu. "Gross Kliniği"nde ise konu doğrudan doğruya insan anatomisi olmuştu. Eakins o dönemde Philadelphia'da çıplak figürü işleyebileceği uygun bir konu bulamıyordu. Çözüm olarak çağdaşı heykeltarı William Rush'ı çıplak modelden çalışırken gösteren, yarı düşsel bir sahneyi defalarca işledi.

1870'lerin sonuna doğru resim dersleri vermeye başladığı Pennsylvania Güzel Sanatlar Akademisi'nde 1879'da resim ve çizim profesörü oldu. Sevilen ve etkili bir öğretmendi. Antik heykellerin alçı kalıplarını model olarak kullanma geleneğini yıkarak canlı çıplak modelden anatomi ve çizim çalışmalarına ağırlık verdi. Akademide bir yandan genç sanatçıların arasında, en iyi sanat eğitimi veren kurum olarak ünlünerken, Eakins'in çıplak modeli karma sınıflarda çekinmeksizin kullanması da büyük tepkilere neden oluyordu. Sonunda Eakins 1886'da istifa etmek zorunda kaldı. Ama ders vermek yaşamının önemli bir parçası durumuna gelmişti; bundan koparılması ona ikinci bir darbe oldu. Philadelphia'da yeni kurulan Sanat Öğrencileri Birliği'nde, New York'taki Ulusal Tasarım Akademisi'nde zaman zaman resim öğretmeye devam etti, genç sanatçılarla yakın ilişkilerini sürdürdü. 1884'te öğrencilerinden Susan Macdowell'la evlendi.

Eakins anatomi ilgisinin bir uzantısı olarak hareket halindeki insan ve hayvan figürüne de büyük bir yakınlık duyuyordu. 1879'da Fairman Rogers'ı Fairmount Park'ında dört atlı arabasını sürerken gösterecek bir sipariş alınca, at anatomisini yakından inceledi, hatta bir dizi de mumdan at heykeli yaptı. Harekete karşı olan merakı nedeniyle, California'da birbirini izleyen hareketleri fotoğrafla betimlemeye çalışan Edward Muybridge'in denemeleriyle de yakından ilgilendi. 1884'te artık kendisi de hareket halindeki aletlerle hayvanları konu olan, çok imgeleli fotoğraf denemeleri yapıyordu.

Eakins'in spor, anatomi, insan ve hayvanların hareketi, müzik, heykel, fotoğraf gibi konulara yayılan geniş ilgi alanı, çağdaşı Edgar Degas'ı anımsatır. Ama Eakins onun gibi yeniliği amaçlayan bir üslup arayışına girmemiştir. Bir başka açıdan Eakins'in sanatı, 19. yüzyılın en büyük Amerikan sanatçısı olarak kabul edilen Winslow Homer'ın üslubuyla karşılaştırılabilir. Her ikisi de konularına nesnel, gerçekçi bir bakış açısıyla yaklaşmış, açık hava sporlarına düşkün, tanıdıkları yerlere sevgiyle bağlanmış ve oralarla özdeşleşmiş insanlardır. Homer'ın oldukça soğuk, ölçülü ve kişisel olmayan üslubuyla yarattığı yapıtları kadere ve karamsardır. Eakins'in resimleri ise hüzünlü olmakla birlikte iyimserdir. O, insanların doğuştan gelen yetenekleri ve sonradan edindikleri becerilerini iyi kullanmaları durumunda olumlu bir şeyler yapabileceklerine inanmıştır.

Önemi ve etkisi. Yeteneğine her zaman saygı duyulan Eakins, yaşamı boyunca dışlanmış biri olarak kaldı. Çağdaşları, onun "insanlık durumu"nu apaçık yansıtmadığından ve insan vücuduna karşı beslediği sevecen hayranlıktan etkileneceklerine, onu görmezlikten geldiler. Eakins çok az resmini sattı, modelini ya da müşterisini hoşnut etmek için sanatından hiçbir zaman özveri de bulunmadı; her zaman inandığı doğrulara bağlı kaldı. Yapıtlarından oluşan ilk

önemli sergi ölümünün ertesini yıl Metropolitan Sanat Müzesi'nde açıldı.

Eakins yapıtlarıyla, George Bellows ve Ashcan okulu ressamı başta olmak üzere pek çok Amerikalı sanatçıyı etkilediği gibi, 20. yüzyılın ilk yıllarında Amerikan resminde gerçekçi tavrın canlanmasında da rol oynamıştır. 20. yüzyılın ortalarında (soyut sanatın egemenliğine karşın) Amerikan yaşamı resminin(*) "bölgeselci" eğiliminde, Pop Sanat akımında, George Segal ve Leonard Baskin gibi sanatçıların figüratif çalışmalarında Eakins'in etkisi görülmüştür.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. "Sevilla'da Bir Sokak Görünümü" (1870, Bayan John R. Garrett, Sr. Koleksiyonu), "Katherine" (1872, Yale Üniversitesi Sanat Galerisi, New Haven, Connecticut), "John Biglin Tek Çiftede" (1873, Philadelphia Sanat Müzesi), "Will Schuster ve Blackman Going Atış Yaparken" (1876, Yale Üniversitesi Sanat Galerisi, New Haven, Connecticut), "Satranç Oynayanlar" (1876, Metropolitan Sanat Müzesi, New York), "Çarmıha Geriliş" (1880, Philadelphia Sanat Müzesi), "Acıklı Şarkı" (1881, Corcoran Sanat Galerisi, Washington, D.C.), "Seter Köpekli Kadın" (1885, Metropolitan Sanat Müzesi, New York), "Walt Whitman" (1887, Pennsylvania Güzel Sanatlar Akademisi, Philadelphia), "Konser Şarkıcısı" (1892, Philadelphia Sanat Müzesi), "Raundlar Arasında" (1899, Philadelphia Sanat Müzesi), "Bayan William D. Frishmuth" (1900, Philadelphia Sanat Müzesi), "Kendi Portresi" (1902, Ulusal Tasarım Akademisi, New York), "Bayan Edith Mahon" (1904, Smith College Sanat Müzesi, Northampton, Massachusetts).

Ealdred, ALDRED olarak da yazılır (ö. 11 Eylül 1069, York, İngiltere), Norman İstilas sırasında önemli siyasal işlevleri olan Anglosakson York başpiskoposu. 1066'nın Noel Günü, I. William'a taç giydirerek onun hükümdarlığını yasallaştırmıştır.

Yaklaşık 1027'de Devon'daki Tavistock'un başkeşişi, 1046'da da Worcester başpiskoposu oldu. Papa II. Nicolaus tarafından 1060'ta York başpiskoposluğuna getirildi. Nicolaus'un yerine geçen Papa II. Alexander'in baskıları sonucunda Worcester başpiskoposluğundan ayrıldı. Başpiskoposluğu sırasında York'ta ve başka yerlerde kiliseye ait çok sayıda yapılar inşa ettirdi.

İngiliz kralı II. Edmund'un oğlu ve tahtın varisi Edward'ın Macaristan'dan dönmesini sağlamak amacıyla, İmparator III. Heinrich ile görüşmeler yapmak üzere 1054'te Almanya'ya gitti. II. Harold'a da 6 Ocak 1066'da Ealdred'in taç giydirdiği sanılır. Harold'un 14 Ekim 1066'daki Hastings Çarpışması'nda William önderliğindeki Normanlar karşısında yenik düşerek öldürülmesi üzerine, Edgar'ın tahta geçmesini savunanlar arasında Ealdred de yer alıyordu. Ama, kısa süre sonra Edgar'la birlikte William'a bağlılığını bildirdi ve papalığın onayıyla, yeni krala Westminster Abbey'de taç giydirdi.

Ealing, Londra metropoliten alanının orta kesimi ile batı yakası arasında bulunan ilçe (borough). Yüzölçümü 55 km²'dir. Kraliçe Anne döneminde (1702-14) gözde bir sağlık merkezi olan Acton, Ealing'dedir. Romancı Henry Fielding, aktör David Garrick ve bankacı Rothschild ailesi Ealing'de yaşamıştır. 1875'te inşa edilen Bedford Parkı, İngiliz "bahçeli banliyö" geleneğinin öncüsüdür.

20. yüzyılda Ealing'de çeşitli tüketim malları üreten çok sayıda tesis kurulmuştur. Southall yerleşiminde, 1950'lerde bağımsızlığını kazanan Uluslar Topluluğu ülkelerinden gelen göçmenler yaşamaktadır. Nüfus (1982 tah.) 282.000.

Ealing Stüdyoları, ASSOCIATED TALKING PICTURES, LTD olarak da bilinir, II. Dünya Savaşı sonrası İngiltere'sinin toplumsal koşullarını yansıtan bir dizi nükteli komedi filmiyle anımsanan, dünyaca ün kazanmış İngiliz yapımcı şirketi. 1929'da İngiltere'nin iki ünlü yapımcısı Basil Dean ve Reginald Baker tarafından, tekstil imalatçısı Courtauld ailesinin mali desteğiyle kuruldu. İki yıl içinde dağıtım işlerini yürütecek bir bölüm de oluşturan şirket, Londra yakınlarında, Ealing'de kendi stüdyolarını kurdu. 1930'larda ciddi öykülü filmlerin yanı sıra, vodvil tarzı müzikal komediler de yaptı. II. Dünya Savaşı sırasında İngiliz Haberleşme Bakanlığı için tanıtıcı filmlerle propaganda filmleri hazırladı. Şirketin konulu filmleri de, belgesel sinemaya özgü bir gerçekçilikle çekiliyordu.

Ealing Stüdyoları, savaştan sonraki 10 yıl boyunca, büyük başarı kazanan komedi filmleriyle adını duyurdu. Gerçekçi dekorlarda geçen, geleneklere ve bürokrasiye karşı bireylerin elde ettiği başarıları işleyen bu filmlerden ilki *Passport to Pimlico*'ydü (1949; Pimlico'ya Pasaport). *Kind Hearts and Coronets* (1949; Taçlar ve Kalpler) filmiyle dünya çapında tanınan Alec Guinness'in adı Ealing komedileriyle özdeşleşti. *Whisky Galore* (1949) ile *The Lavender Hill Mob* (1951; Alan Hırsızları), Ealing tarzı komedinin öteki ünlü örnekleridir.

1944'te şirket hisselerinin çoğunluğu İngiliz sinema sanayisinin büyük bir kesimini elinde bulunduran Rank Organisation, Ltd adlı kuruluşa satılmıştı. Ealing Stüdyoları 1955'te etkinliklerine son verdi ve British Broadcasting Corporation (BBC) tarafından satın alındı.

Ealiü'n-Nil (Arapçada "Yukarı Nil"), Sudan'ın orta kesiminde, Güney Bölgesinde il (müdiriyeye). Doğuda Nilü'l-Ezrak, güneyde Cunguli, güney ve güneybatıda el-Buheyre, kuzeyde Kordofanü'l-Cenubiye ve Bahrü'l-Ebyaz illeri, güney ve güneydoğuda ise Etiyopya'yla çevrilidir. Yüzölçümü 117.148 km²'dir. 1975'te eski Ealiü'n-Nil ilinin kuzey kesiminden ayrılan topraklarla oluşturulmuştur.

Bahrü'l-Cebel'in oluşturduğu geniş bataklıklarla kaplı es-Sud bölgesi ilin güney sınırına kadar uzanır. No Gölünde batıdan Bahrü'l-Gazal'ı alan Bahrü'l-Cebel, daha sonra doğudaki Melekal'a doğru akar. Melekal'ın güneyinde ise Etiyopya'daki dağlardan doğan Sobat Irmağıyla birleşerek il sınırları içinde kuzeye doğru akan Beyaz Nil'i oluşturur. Sobat Irmağının kıyıları boyunca bataklıklar uzanır.

Yüzey buluntuları Neolitik Çağda Beyaz Nil kıyılarında yerleşmelerin kurulduğunu göstermektedir. Sudan'ın Nil bölgesine egemen olan Müslüman Func hanedanı(*) 16. yüzyılda bölge halkıyla ilişkiye geçti. 19. yüzyılın ilk çeyreğinde bölge Mısır'ın denetimi altına girdi. 1851'de Sudan'ın güneyinde başlayan keşif çalışmaları bölgede İslam dininin ve Hristiyanlığın yayılmasında etkili oldu. Müslüman bir din reformcusu ve siyasal önder olan Mehdi(*) 1881'de bölgede Mısırlılara karşı bir ayaklanma başlattı. Mehdi yandaşları İngiliz-Mısır orduları karşısında yenilgiye uğradıkları 1898'e değin bölgeyi yönettiler. 1899'da İngiliz-Mısır Komandoyu'na bağlanan bölge bu dönemde Fasoda olarak biliniyordu. 1920'de adı Ealiü'n-Nil olarak değiştirildi. 1956'da ise bağımsızlığını kazanan Sudan'a bağlandı.

İlin bitki örtüsü kısa otlar, dağınık büyük ağaçlar ve çalimsı akasyalardan oluşur. Başlıca ekonomik etkinlik büyükbaş hayvancılıktır. Yörede yerel tüketim amacıyla

durra (kocadan), mısır ve darı yetiştirilir; mızrakla balık avlanır. Küçük aile işletmelerinde mandıra ürünleri, deri ve deri eşya üretilir. Kabaca Beyaz Nil'e koşut olarak uzanan karayolu il merkezi Melekal'ı er-Renk'e bağlar. Nüfusun çoğunluğu Dinkalar, Nuerler ve Şiluklar gibi Nil halklarından ve Sudanlı küçük gruplardan oluşur. Çoğunluk Nil dillerini konuşur. Nüfus (1983) 1.599.605.

EAM-ELAS, Yunanca tam adı ETINIKON APELEFROTİKON MÉTOPON-ETHNIKOS LAIKOS APELEFROTİKOS STRATOS (Ulusal Kurtuluş Cephesi-Ulusal Halk Kurtuluş Ordusu), II. Dünya Savaşı'ndaki İtalyan-Alman işgaline karşı Eylül 1941'de kurulan komünist eğilimli Yunan direniş örgütü ve bu örgütün Aralık 1942'de kurulan askeri kanadı. Bir yandan Almanlar ve İtalyanlarla, öbür yandan da başta EDES(*) olmak üzere öteki gerilla gruplarıyla savaşarak ülkedeki en büyük gerilla örgütü durumuna gelmiş, etkin bir yönetim aygıtı aracılığıyla kurtarılmış bölgeleri denetim altına almıştır.

Alman kuvvetleri 1944'te Yunanistan'dan çekildiğinde, ülkenin yaklaşık üçte ikisi EAM'ın denetimi altındaydı. Rakip direniş grupları ile sürgündeki hükümeti savaş sırasında kurulacak tek bir hükümette birleştirmek amacıyla Eylül 1944'te Lübnan ve Caserta'da düzenlenen konferanslara EAM da katıldı. Ama ELAS yeni hükümetin silah bırakma emrine uymayı reddedince Aralık 1944'te Atina'da özellikle ELAS güçleri ile İngilizler arasında çatışmalar patlak verdi. ELAS'ın teslim olmasını öngören Varkiza Barış Antlaşması 12 Şubat 1945'te imzalandı. Ama 1946'da yeniden başlayan iç savaş 1949'a değin sürdü.

Eames, Charles ve Ray, Ray Eames eö KAISER (sırasıyla, d. 17 Haziran 1907, St. Louis - ö. 21 Ağustos 1978, St. Louis, Missouri; d. 1916, Sacramento - ö. 21

Charles Eames'in kalıpla biçimlendirilmiş bir kontrplak sandalyesi, 1946
Herman Miller Furniture Co. New York

Ağustos 1988, Los Angeles, California, ABD), ABD'li tasarımcı karı-koca. 1930'larda ve 1940'larda kalıpla biçimlendirilmiş bir dizi kontrplak sandalye yaratmış, film çalışmaları ve sergi düzenlemeleriyle sanayi ürünleri ve tüketim malları tasarımı alanlarında da etkinlik göstermişlerdir.

Aynı zamanda mimar olan Charles Eames birkaç yıl Michigan eyaletindeki Bloomfield Hills'de bulunan Cranbrook Sanat Akademisi'nin deneysel tasarım bölümünün başkanlığını yürüttü. Bu yıllarda (1939-41)

mimar Eero Saarinen'le birlikte çeşitli tasarımlar üzerinde çalıştı; bunlardan insan anatomisine tam bir uyum gösterecek biçimde tasarlanan kabuk sandalye, New York kentindeki Modern Sanat Müzesi'nin 1940-41'de düzenlediği Organik Tasarım Yarışması'nda birinci oldu. 1940'ta, Hans Hoffman'la resim çalışmakta olan Ray Kaiser'la tanıştı. Birlikte çalışmaya başlayan çift 1941'de evlendi.

Eames çifti California'ya taşınarak sinema dekorları tasarladı ve kontrplağın kullanım alanları konusunda araştırma yaptılar. Charles 1943'te Evans Products Company'nin Batı Kıyısı işletmelerinde araştırma ve geliştirme bölümü yöneticisi olunca bu araştırmaları sürdürdü.

1946'da Modern Sanat Müzesi, Charles'dan mobilya tasarımlarını sergilemesini istedi. Müzede açılan bu ilk kişisel mobilya sergisi çok başarılı oldu ve Eames çiftinin kalıpla biçimlendirilmiş kontrplak mobilyaları Herman Miller Furniture Company tarafından seri olarak üretildi.

Ürün tasarımını California'da sürdüren çiftin 1949'da Pasifik Palisades'de inşa ettikleri kendi evleri, fabrika ürünü öğelerin kullanımı açısından dikkat çekiciydi. 1955'ten sonra ise sinema filmi yapımına yöneldiler.

1960'larda birkaç büyük ABD şirketi için tasarım danışmanlığı yaptılar. Özellikle New York Dünya Fuarı'ndaki (1964-65) International Business Machines (IBM) sergisine önemli katkılarda bulundular. 1976'da ABD'nin bağımsızlığının 200. Yılı için aynı şirketin himayesinde, "Franklin ve Jefferson" adlı büyük sergiyi düzenlediler. Sergi önce Paris, Varşova ve Londra'da, daha sonra da New York kentindeki Metropolitan Sanat Müzesi'yle Chicago Sanat Estitüsü'nde gösterime sunuldu.

Charles'ın 1978'de ölümünden sonra da karısı Ray çeşitli tasarım projelerini yürüttü.

Eames, Emma (d. 13 Ağustos 1865, Şanghay, Çin - ö. 13 Haziran 1952, New York kenti, ABD) güzelliği, sesi ve sanatıyla hayranlık uyandıran ABD'li lirik soprano. Boston'da Clara Munger'le, daha sonra Paris'te Mathilde Marchesi ile çalıştı. Charles François Gounod'nun kendi bestesi olan *Roméo et Juliette* operasında Juliette rolü için seçtiği Eames, 1889'da Paris Operası'ndaki bu ilk rolünde büyük başarı kazandı; birçok kez sahneye çağılarak yorumu tekrarlatıldı. Gene Paris Operası'nda Camille Saint-Saëns'in *Ascanio*'sunda Colombe, Paul Veronge de la Nux'nün *Zaire*'sinde de Zaire rolünü üstlendi.

Kendisini kiskanırların entrikaları yüzünden 1891'de Paris Operası'ndan ayrılan Eames, New York'taki Metropolitan Operası'nda ilk kez Juliette rolüyle sahneye çıktı; 1909'da istifa edene değin topluluğun önde gelen üyeleri arasında yer aldı. Bu yıllarda Londra'da da Tosca, Donna Anna, Donna Elvira (*Don Giovanni*) ve Aida rolleri ile çok tutuldu. Kısa bir süre sahnelerde görünmedi; 1911'de Boston Operası'nda Desdemona ve Tosca rolleriyle sahneye döndü. Daha sonra düzenli olarak çıktığı konser turnelerinde çoğu kez kocası ABD'li bariton Emilio Edoardo de Gogorza ona eşlik etti. Çeşitli nişan ve madalyalar alan Eames'in *Some Memoires and Reflections* (Bazı Anılar ve Düşünceler) adlı otobiyografisi 1927'de yayımlandı.

Earhart, Amelia (d. 24 Temmuz 1897, Atchison, Kansas, ABD - ö. 2 Temmuz 1937, Howland Adası yakınları, Büyük Okyanus), Atlas Okyanusunu tek başına geçen ilk kadın pilot.

1. Dünya Savaşı sırasında Kanada'daki askeri hastanelerde hemşirelik yapan Earhart, savaştan sonra Boston'daki Denison

Earhart
Culver Pictures

House'da sosyal hizmetler görevlisi olarak çalıştı. 17-18 Haziran 1928'de, Atlas Okyanusunu uçakla geçen ilk kadın yolcu olarak ün kazandı. 1931'de yayıncı George P. Putnam ile evlendi, ama çalışmalarını evlenmeden önceki adıyla sürdürdü.

Earhart 1928'de elde ettiği başarıyı yinelemek amacıyla, 20-21 Mayıs 1932'de Atlas Okyanusunu bu kez yalnız başına geçti. Ardından ABD'nin bir ucundan öbürüne birkaç kez uçtu; ticari havacılığın kurulmasına yönelik girişimleri destekledi. Ayrıca, yeni gelişmekte olan havacılık alanında kadınların da etkin olması doğrultusundaki mücadelelere katıldı.

Ocak 1935'te Hawaii'den California'ya tek başına uçtu. ABD ile Avrupa arasındaki uzaklıktan daha uzun olan bu yol ayrıca çok tehlikeliydi ve o güne değin kimse tarafından aşılamamıştı. Earhart 1937'de ABD'li Fred Noonan ile birlikte Lockheed Electra modeli çift motorlu bir uçakla dünya turuna çıktı. Yolculuğun üçte ikisini tamamladığı bir sırada uçağı, Büyük Okyanusun ortalarından geçen uluslararası gün değişimi çizgisi yakınlarında kayboldu. Earhart'ın gizemli bir biçimde kaybolması, birçok sorunun ortaya atılmasına ve çeşitli söylentilerin çıkmasına yol açtı, ama kayboluşundaki giz bugüne değin çözülemedi. Kocasının yazdığı yaşamöyküsü *Soaring Wings* (Süzülen Kanatlar) 1939'da yayımlandı.

Earle, John, EARLES olarak da yazılır (d. 1601?, York, İngiltere - ö. 17 Kasım 1665), İngiliz Anglikan din adamı. *Microcosmographie. Or, A Peece of the World Discovered in Essayes and Characters* (1628, 1629 ve 1633'te genişletildi; Mikrokozmozografi ya da Keşfedilen Dünyanın Bir Bölümü; Denemeler ve Karakterler) adlı yapıtıyla tanınır. Seçkin bir "karakter" kitabı olan bu yapıtında didaktizmden kaçınarak, "çocuk", "yaşlı, iyi adam", "genç ve toy vaiz", "ağırbaşlı ve saygın din adamı" gibi gerçek kişilikleri işler. Yapıt mizahı, sezgi gücü ve parlak nükteleriyle günümüzde de canlılığını korur. Zamanında zekası, bilgisi ve hoşgörüsüyle geniş çevrelerin övgüsünü kazanan Earle, kralcı bir Anglikan olmasına karşın Anglikan Kilisesi'ne bağlı olmayanlarla da uzlaşmaya çalışmıştır.

Oxford Üniversitesi'nde öğrenciyken (y. 1616) şiire başladı. Aynı üniversitede öğretim üyesi oldu (1620). Sonradan devlet adamı, felsefeci ve şair olarak ün yapan Lucius Cary'ye (Lord Falkland) ve geleceğin kralı II. Charles'a özel ders verdi. 1644-60 arası sürgünde yaşadı. I. Charles'ın yazdığı sanılan ve idamı sırasında yayımlanan ünlü düşün yapıtı *Eikon Basilike*'yi (Kraliç İmgesi) ve Richard Hooker'in *Of the lawes of ecclesiasticall politie* (Kilise Yönetiminin Yasaları Üzerine) adlı yapıtını

Latinceye çevirdi. Restorasyon döneminde sonra Worcester ve Salisbury piskoposu oldu.

Early, Jubal A(nderson) (d. 3 Kasım 1816, Franklin ili, Virginia - ö. 2 Mart 1894, Lynchburg, Virginia, ABD), Amerikan İç Savaşı (1861-65) sırasında Konfederasyon (Güney) Ordusu generali

West Point'teki ABD Askeri Akademisi'nde öğrenim gören Early, Florida'da II. Seminole Savaşı'na (1835-42) ve Meksika Savaşı'na (1846-48) katıldı. Kuzey ve Güney eyaletleri arasındaki ilişkilerin gerginleştiği dönemde ayrılmaya şiddetle karşı çıktı; ama Güney eyaletlerinden Virginia, 1861'de Birlik'ten ayrılmaya karar verince, bu karara ayak uydurmak zorunda kaldı. Kuzey Virginia ordusunun bir subayı olarak, Virginia'nın Manassas kenti yakınlarındaki 1. Bull Run Çarpışması'nda (Temmuz 1861) üstün başarı göstererek sıvırdı. 1862-63 arasında Virginia ordusunun düzenlediği seferlere, Temmuz 1863'te de Gettysburg Çarpışması'na katıldı. 1864 yazında General Robert E. Lee, Early'yi stratejik önem taşıyan Shenandoah Vadisindeki Güney birliklerinin komutanlığına getirdi. Early, önce General David Hunter'ın komutasındaki Birlik (Kuzey) Ordusu'nu eyaletten sürerek Güneylilerin vadiden rahatça geçmelerini sağladı. Daha sonra Potomac Irmağını geçerek Maryland'deki Hagerstown ile Frederick'e ulaştı; Monocacy Çarpışması'nda (9 Temmuz 1864) küçük bir Kuzey birliğini yenilgiye uğrattı. İki gün sonra 8 bin kişilik bir birliği Silver Spring'den geçirip Washington, D.C. yakınlarına getirdikten sonra geri çekildi.

Early'nin Washington'ı tehdit etmesi üzerine Kuzey orduların komutanı General Ulysses S. Grant, General Philip Sheridan'ı vadiyi Güneylilerden temizlemekle görevlendirdi. Early 19 Eylül-19 Ekim 1864 arasında Winchester, Fishers Hill ve Toms Brook'da Sheridan karşısında üç kez ağır yenilgilere uğradı. Daha sonra iyi bir planlamayla Cedar Creek'e saldırdıysa da başarılı olamadı ve Waynesboro'ya çekilmek zorunda kaldı. 2 Mart 1865'te Güney'in bu bölgedeki direnişini sona erdiren ve Birlik Ordusu'na Richmond yolunu açan son bir yenilgiye uğradı.

Güney Ordusu'nun Nisan 1865'te teslim olmasından sonra Early önce Meksika'ya, ardından da Kanada'ya gitti. Kanada'da *A Memoir of the Last Years of the War of Independence in the Confederate States of America* (1866; Amerika Konfederat Devletleri'nde Bağımsızlık Savaşının Son Yılları Üzerine) adlı bir kitap yayımladı. 1869'da Virginia'ya dönerek avukatlığa başladı ve tarih denemeleri yazdı.

Earnshaw, Thomas (d. 4 Şubat 1749, Ashton-under-Lyne, Lancashire - ö. 1 Mart 1829, Londra, İngiltere), İngiliz saat ustası. Kronometre üretimini basitleştirip ucuzlatarak halkın satın alabileceği duruma getirmiştir.

On dört yaşında bir saat yapımcısının yanında çıraklığa başlayan Earnshaw, bir süre sonra Londra'da kendi atölyesini kurdu. Londra'daki Greenwich Kraliyet Gözlemevinde, Güneş'in geçişini gösteren saat üzerinde geliştirmeler yaptı ve İngiliz John Arnold'dan ayrı olarak, sıcaklık değişiminin saat üzerindeki bozucu etkilerini gidermeye yarayan iki metalden yapılmış ayarlama balansını geliştirdi. Ayrıca saat mekanizmalarında, silindir biçimli zembereklerin ve serbest eşapmanların kullanımını başlattı.

Earp, Wyatt (Berry Stapp) (d. 1848, Monmouth, Illinois - ö. 3 Ocak 1929, Los Angeles, ABD), ABD'de Batı'nın efsanevi sınır boyu öncüsü. Gezgini meyhaneci, kumarbaz, kanun adamı ve silahşör olarak ün yapmıştır. Stuart N. Lake'in Earp'ün de yardımcılarıyla yazdığı *Wyatt Earp, Frontier Marshal* (1931; Sınır Şerifi Wyatt Earp) adlı yaşamöyküsünde, düşürünü ögelere ağırlık verilmesiyle Earp, korkusuz bir kanun adamı olarak sunulmuştur.

Çeşitli işlere girip çıkarak Kansas'tan California'ya kadar gitti; posta arabası sürücülüğü, bizon avcılığı, faro oyununda krupiyelik ve hilebazlık, şerif yardımcılığı ve Kansas'taki Dodge kentinde meyhanecilik yaptı. Sonunda, Vahşi Batı'da, Arizona'daki Tombstone kasabasına yerleşti. Buradaki "Oriental Saloon"da kumar oynatıyor ve fedailik yapıyordu. Kardeşi Virgil ise kasabanın şerifi olmuştu. 1881'e doğru Earp kardeşlerle, Ike Clanton'ın önderliğindeki çete arasında bir kan davası başlamıştı. Sonunda Earp kardeşler (Virgil, Wyatt ve Morgan), Doc Holliday adlı silahşör dostlarıyla birlikte O. K. Corral'da, Clanton çetesiyle karşı karşıya geldiler. Çıkan silahlı çatışma sonucunda Clanton çetesinden iki kişi öldü; Ike ve bir başkası kaçtı. Kasaba halkı, bu olayın suçlulara karşı mücadeleden çok, cinayet olduğu kanısına vararak Virgil Earp'ü şeriflikten uzaklaştırdı. Wyatt Earp de, önce Colorado'ya, ardından da California'ya giderek kumarbazlık, madencilik ve emlak komisyonculuğuyla yaşamını sürdürdü.

Easington, İngiltere'nin kuzeydoğusundaki Durham iline (*county*) bağlı ilçe (*district*). Yüzölçümü 143 km²'dir. Kuzey Denizi kıyısında, kuzey-güney doğrultusunda uzanır. İlçenin kuzeyinde sanayileşmiş Tyne-Wear metropoliten ili, güneydoğusunda ise Cleveland ili yer alır. Easington ilçesinin bulunduğu plato 90-120 m yükseklikten başlayarak Kuzey Denizi boyunca kumlu ve çakıllı kıyılan olan dar bir ovaya doğru alçalır. Buzul sürüklenmesiyle oluşmuş yüzey topraklarının altında manganezli bir kireçtaşı tabakası vardır; bunun altında ise kömür yatakları yer alır. 1820'den sonra madencilik tekniklerindeki ilerlemeler derin kömür yataklarının işletilmesini olanaklı kıldı. Easington'da kömür çıkarımı 20. yüzyıl başlarında en yüksek düzeye ulaştı, 1960'ların ilk yıllarından sonra da giderek azaldı. Durham ilinde kömür çıkarılan tek ilçe olan Easington'da bu işkolu günümüzde de en önemli istihdam kaynağıdır. Kömür çıkarımının büyük bölümü, karadan Kuzey Denize doğru uzanan uzun galerilerde gerçekleştirilir. Daha çok kömür taşımacılığında kullanılan ilçe limanı Seaham 1828'de kurulmuştur.

İlçe merkezi olan Peterlee, 1948'de Easington'un orta kesiminde kurulmuş yeni bir kenttir. Kuruluş amacı, çevredeki dağınık maden köylerinde çoğu 19. yüzyılda yapılmış konutları boşaltmak, ayrıca yöre halkı için dinlenme ve hizmet olanakları yaratmaktır. Kömür çıkarımının azalmasından sonra Peterlee bir hafif sanayi merkezi oldu. İlçede en önemli tarımsal etkinlik mandracılıktır. Nüfus (1985 tah.) 97.100.

East, Edward Murray (d. 4 Ekim 1879, Du Quoin, Illinois - ö. 9 Kasım 1938, Boston, ABD), ABD'li bitki genetikçisi, botanikçi, tarımbilimci ve kimyacı. Yaptığı deneysel çalışmalarla melez mısırnın geliştirilmesini sağlayan East, özellikle mısırnın hayvan besini olarak değerini belirleyen yağ

ve protein içeriğinin saptanması ile denetlenmesi üzerine çalışmıştır.

Ortaöğrenimini 15 yaşında tamamladıktan sonra, üniversite öğrenimi için gerekli parayı biriktirmek amacıyla iki yıl bir makine atölyesinde çalıştı. Kimya öğrenimi görmesine karşın genetik bilimiyle ilgilenerek 1900'de Urbana'daki Illinois Üniversitesi'ne bağlı Illinois Tarımsal Deney İstasyonu'na geçti ve Cyril George Hopkins ile birlikte mısırnın yağ ve protein içeriğini artırmak amacıyla çalışmalar yaptı. 1904'te yüksek lisans diploması aldıktan sonra Connecticut Tarımsal Deney İstasyonu'nda dört yıl tarımbilimci olarak görev yaptı ve mısır üzerindeki araştırmalarını sürdürdü.

East ile George Harrison Shull'ın birbirlerinden habersiz olarak yürüttükleri genetik araştırmaları, melez mısırnın geliştirilmesiyle sonuçlandı. Melez mısır tohumunun ticari üretimi ise East'in öğrencilerinden Donald F. Jones'ın çalışmalarıyla gerçekleştirildi. 1909'da Harvard Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan, 1916'da *Genetics* dergisinin kuruluşa katkıda bulunan East, sonradan genetik alanındaki çalışmalarını daha çok kuramsal düzeyde sürdürdü. Bilim ve uluslararası ilişkiler konusunda çok sayıda kitap yazdı.

East, Michael, EASTE, EST ya da ESTE olarak da yazılır (d. 1580? - ö. 1648, Lichfield, Staffordshire, İngiltere), özellikle madrigalleriyle tanınmış İngiliz besteci. Önceleri müzik basımcısı Thomas East'in oğlu olduğu sanılmışsa da, son araştırmalar ikisinin ancak uzaktan akraba olabileceklerini göstermektedir.

East daha 1601 ve 1604'te bazı madrigaller yayımlamış, 1606'da da Cambridge Üniversitesi'nde müzik eğitimi tamamlamıştı. Bir süre Londra'da, çalışmalarına destek olan koruyucuları buldu. 1609-14 arasında Ely Katedrali'nde çalıştı ve 1618'den sonra Lichfield'de oturdu. Bir süre buradaki katedralin korosunu yönetti. Sonraki 20 yıl boyunca madrigaller, pastoraller, korolu Anglikan ilahileri (*anthem*), *Napolitana*'lar, *fancy*'ler (İngiliz fantezisi), çeşitli şarkılar, viyola da gamba ve bas viyola da gamba için parçalar içeren yedi kitaplık bir dizi yayımladı (1604, 1606, 1610, 1618'de iki kitap, 1624, 1638). Besteleri döneminin biraz da İtalyanlaşmış İngiliz müzik beğenisinden tatlar içermekle birlikte, müziği özgünlükten uzak ve renksizdir.

East Cambridgeshire, İngiltere'nin orta-doğu kesiminde, Cambridgeshire iline (*county*) bağlı ilçe (*district*). Cambridge kentinin kuzeydoğusunda 655 km²'lik bir alan kaplar. İlçenin büyük bölümü, geniş bir kurutulmuş bataklık alanı olan Fens içinde kalır. İlçenin güneydoğusunda katmanlaşmamış buzul sürüntüleriyle örtülü yüksekçe bir tebeşir plato yer alır. Katedraliyle ünlü küçük bir kent olan ilçe merkezi Ely, 17. yüzyılda Fens'in kurutulmasından önce bataklıklar arasında buzul sürüntülerinden oluşmuş bir ada üzerindeydi. Fens'in Ely çevresindeki bölümü şeker pancarı ekimi açısından önem taşır; burada ayrıca yoğun (entansif) tarım yöntemleriyle tahıl, soğan, patates, meyve ve çeşitli sebzeler yetiştirilir. Ely'nin 16 km güneyindeki Wicker Fen, Fens'teki bataklıkların el değmemiş hemen tek bölümüdür. Çevresindeki ekili topraklardan yaklaşık bir metre yükseklikte 295 hektarlık bir alan kaplayan Wicker Fen ender böcek, kuş ve bitki türleri için bir tür sığınak işlevi görür. İlçede çok az orman vardır ve sanayi gelişmemiştir. Littleport, Soham ve Haddenham, Fens'teki yerel tarım merkezleridir. Ely'deki katedralde bulunan Vitray Müzesi'nde bu sanatın 14.

yüzyıl sonrasındaki gelişimini örnekleyen renkli pencere camları sergilenir. Tebeşir plato üzerindeki Şeytan Hendeği, Anglo-saksonlarca büyük olasılıkla 7. yüzyılda yapılmış bir savunma tabyasıdır. Nüfus (1986 tah.) 58.400.

East Chicago, ABD'de, Indiana eyaletinin kuzeybatısındaki Lake ilinde (*county*) sanayi ve liman kenti. Gary, Hammond ve Whiting ile bitişiktir; Chicago-Calumet metropoliten sanayi kompleksinin bir parçasını oluşturur. 1887'de kurulan kentte sanayinin gelişmesi, Büyük Calumet Irmağına 5 km uzunluğunda bir kanalla bağlanan ve geniş dok sistemleri bulunan Indiana limanının inşasıyla hız kazanmıştır. Kenti yoğun biçimde kaplayan sanayi kuruluşları arasında çelik imalathaneleri, dökümhaneler, petrol rafinerileri ve bir demiryolu atölyesi ile kimyasal madde, sanayi kazanları ve valf üreten fabrikalar vardır. East Chicago'nun nüfusu Meksikalı-Amerikalılar, Siyahlar ve Doğu Avrupalılardan oluşur. Nüfus (1990) kent, 33.892.

East Devon, İngiltere'nin güneybatı kesimindeki Devon ilinin (*county*) güneydoğusunda ilçe (*district*). Yüzölçümü 817 km²'dir ve güneyde Lyme Körfeziyle Manş Denize açılır. İlçe, doğusundaki Honiton ve Axminster pazar kasabalarında dokunan halı ve dantelleriyle ünlüdür. Kıyı kasabası Beer yakınlarında yüzyıllardır yüksek nitelikli kireçtaşı çıkarılmaktadır; Devon'un orta-çagdan kalan binaları ile Tudor ve James üslubunda gerçekleştirilen yapılarıdaki ince oyma ve sütunlarda bu malzeme kullanılmıştır. East Devon günümüzde özellikle Exmouth ve Sidmouth gibi gözde sayfiyeler, yoğun (entansif) tarım yöntemleriyle yetiştirilen meyveleri (özellikle elma), ilçenin batı bölümündeki Aşağı Exer, Clyst ve Otter ırmak vadilerinin verimli kırmızı topraklarında üretilen turlanda sebzeleriyle ünlüdür. Mandracılığın ilçe ekonomisinde önemli yeri vardır.

Kıyı boyunca 120 m kadar yükselen kırmızı kumtaşı ve beyaz tebeşir kayalıklar ile bunların hemen arkasında (özellikle doğu yönünde) yer alan ormanlık tepelerin çarpıcı bir görünümü vardır. Dalwood köyü yakınlarında ve Honiton'un güneyindeki tepelerde Tunç Çağından kalma tümülüslerle sık sık rastlanır. Honiton'un doğusundaki Loughwood Toplantı Evi'nin içi özgün biçimde korunmuştur. Bu yapı, İngiltere'de 17. yüzyıl ortalarında gelişmiş Baptist şapel-lerinin kusursuz bir örneğidir. İlçe merkezi Sidmouth'dur. Nüfus (1989 tah.) 118.600.

East Hampshire, İngiltere'nin güneyindeki Hampshire iline (*county*) bağlı ilçe (*district*). Yüzölçümü 515 km²'dir. Tebeşirli platolardan oluşan kırsal bir yöredir. North Downs ve South Downs (çıplak ve dalgalı yaylalar) ile Weald'in (yoğun ormanlık bölge) en batı uzantıları genellikle burada birleşir. Yüksekliği 180-240 m arasında değişen dalgalı topraklarda yer yer dik bayır ve vadilere rastlanır. İlçenin önde gelen iki kenti Alton ve Petersfield'de (ilçe merkezi) tarihsel önem taşıyan pek çok yer vardır. Kuzeydeki Alton, Manş Denizi ile Britanya'nın tebeşir oluşumlu orta kesimleri arasında uzanan tarihöncesi Hacılar Yolu üzerindedir; kent, tarım aletlerinin sergilendiği Curtis Müzesi, eski Norman kulesi, şair Edmund Spenser'in evi (1590) ve İngiliz İç Savaşı'ndan (1642-51) kalma kurşun izleni taşıyan St. Lawrence Kilisesi ile ünlüdür. Romancı Jane Austen kentin hemen güneybatısında doğmuştur. Güneydeki Petersfield'in tarihsel yapıları arasında Norman kilisesi, George üslubunda yapılmış evler ve

III. William'ı (hd 1689-1702) at üstünde gösteren heykel (1724) sayılabilir. Old Churcher's College (1723) sonradan resmi bina durumuna getirilmiştir. Selbourne kasabası, İngiliz klasiği sayılan ilk doğa tarihi çalışması *The Natural History and Antiquities of Selborne*'un (1789; Selbourne'un Doğa Tarihi ve Eski Yapıları) yazarı doğabilimci Gilbert White'in (1720-93) doğum yeridir. Çiftçilik (sebze, meyve ve şerbetçiotu) ve mandıracılık ilçenin temel ekonomik etkinlikleridir. Alton ve Petersfield'de bira fabrikaları da vardır. Nüfus (1982 tah.) 91.600.

East Haven, ABD'de, Connecticut eyaletinin güney kesimindeki New Haven iline (*county*) bağlı ilçe düzeyinde yönetim birimi (*township*). Long Island Boğazı üzerinde, New Haven'ın hemen doğusundadır; doğusundaki Branford'dan yaklaşık 15 km uzunluğundaki Saltonstall Gölüyle ayrılır. New Haven'ın bir bölümü olarak Iron Works Village adıyla kuruldu; 1707'de East Haven adını aldı ve 1785'te ayrı kent oldu. Zamanla New Haven limanının doğu kıyısını bütünüyle içine alan kentte temel etkinlik tarımdı. 1880'lerde batı bölümü yeniden New Haven'la birleşti ve geriye kısa bir kıyı ovası boyunca uzanan gelgit bataklıkları ile dar bir şerit (uzunluğu 11 km, genişliği 2,5 km) kaldı. Tarım ve bahçecilik bugün de önemini korumaktadır, ama hafif sanayi de bir ölçüde gelişmiştir. East Haven'da koloni dönemine ait birçok yapı vardır; Old Stone Kongregasyon Kilisesi'nin (1774) yapımında, yörede elde edilen kırmızı kumtaşı kullanılmıştır. Branford Trolley Müzesi'nde elektrikli tren ve tramvay vagonları sergilenir. Nüfus (1990) 26.144.

East Hertfordshire, İngiltere'nin güneydoğusunda, Hertfordshire ilinde (*county*) ilçe (*district*). Yüzölçümü 477 km² olan ilçe Londra Metropolen Alanı Yeşil Kuşağı'nın kuzey ucunda yer alır. Ortaçağa özgü malikâneler ve saz damlı kulübelerle tanınan, büyük ölçüde engebeli ve kırsal bir yöredir. İlçenin güneybatı bölümünün sularını toplayan Lea Irmağı, Londra doklarından Hertford kentine kadar mavnalarla ulaşım elverişlidir. Stort Irmağı ilçenin güneydoğu sınırını oluşturduktan sonra güney ucunda Lea Irmağıyla birleşir. Kuzey ve orta kesimlerde, katmanlaşmamış buzul sürüntüsünden oluşan verimli topraklarda tahıl üretimi yapılır. Daha güneydeki verimi düşük ağır killi topraklar, temelde süt inekleri için otlak olarak kullanılır.

İngiltere'nin ilk kanalı olan 40 km uzunluğundaki New River sukeremi, 1613'te burada yapılmıştır. Bu kanalla, ilçenin güneyindeki Ware kentinde bulunan kaynaklardan, Kuzey Londra'daki Stoke Newington ile Hornsey'e su sağlamak amaçlanmıştır. Kanal hâlâ kullanılmaktadır, ama Ware yöresi artık su kaynağı olmaktan çıkmıştır. İlçe yetişen tahılı işleyen malt fabrikaları Ware, Bishop's Stortford ve Sawbridgeworth'tedir. İlçe ayrıca fırça yapımı, basım tesisleri ve hafif sanayi kuruluşları vardır. Hertford, Hertfordshire ilinin yönetsel merkezidir ama ilçe yönetimini Bishop's Stortford, Sawbridgeworth ve Ware'le paylaşır. Bishop's Stortford'da 1938'de kurulan Rhodes Anısal Müzesi, İngiliz Güney Afrikası'nın (Rodezya) kurucusu Cecil (John) Rhodes'un anısını yaşatır. Nüfus (1982 tah.) 110.700.

East Indiaman, 16. yüzyıldan 19. yüzyıla değin Avrupa ile Güney Asya arasındaki ticarete kullanılan üç direkli büyük yelkenli gemi türü. Bu tür gemileri önce Portekizliler ve Felemenkiler kullandı; 16. yüzyılın sonlarına doğru ise, İngilizler bir dizi East

Indiaman gemisi yaptılar ve bu teknelerle kısa sürede dünya ticaretini egemenlikleri altına aldılar. Genellikle aynı dönemin savaş gemilerinden daha büyük olan ve ağırlığı 400-1.500 ton arasında değişen bu gemiler toprakları donatılmıştı.

East Kilbride, İskoçya'nın güneybatı kesimindeki Strathclyde iline (*region*) bağlı ilçe (*district*). Yüzölçümü 285 km²'dir. 1975'teki yönetsel düzenleme sırasında eski Lanark ilinin bir bölümü üzerinde kuruldu. Mandıracılık amacıyla sığır beslenen güneydeki çiftlik bölgelerini de kapsar. İlçe merkezi East Kilbride, Glasgow'daki nüfus fazlasına hem sanayide istihdam, hem de konut sağlamak üzere 1947'de düzenlenmiş yeni bir kenttir. Nüfus (1987 tah.) 81.718.

East Kilbride, İskoçya'da, Strathclyde iline (*region*) bağlı East Kilbride ilçesinde (*district*) kent. II. Dünya Savaşı sonrasında, Glasgow metropoliten alanının aşırı nüfus yükünü hafifletmek amacıyla eski East Kilbride köyünün çevresinde kurulan İskoçya'nın ilk planlı yeni kentidir. Adı, eski Kelt din adamları aracılığıyla yörede tanınan Azize Brigit'ten (Bride) gelir.

1947'de 50 bin (sonradan 100 bin) nüfuslu bir yeni kent olarak tasarlanan East Kilbride'da, daha önce var olan süt şişeleme ve tarım makineleri sanayilerinin yanı sıra hafif makine ve çeşitli tüketim malları imalatına yönelik yeni sanayiler de kurulmuştur. Ayrıca Ulusal Mühendislik Laboratuvarı'nı barındırır. Nüfus (1982 tah.) 71.600.

East Lindsey, İngiltere'nin ortadoğu kesimindeki Lincolnshire iline (*county*) bağlı ilçe (*district*). İlin kuzeydoğu bölümünde, Kuzey Denizi kıyısında uzanır. Yüzölçümü 1.762 km²'dir. East Lindsey'nin en belirgin yüzey şekli olan 150 m yüksekliğindeki tebeşir kayalardan oluşan yaylalar (Wolds), ilçenin kuzey ve orta kesimlerinde yaklaşık 16 km genişliğinde uzanır. Batıdaki verimli vadi killi topraklardan oluşur. Wolds'un güneyinde, kurutulmuş geniş turbalık ve bataklık alanı Fens'in bir bölümü yer alır. Doğuda Lincoln Bataklıkları olarak anılan engebesiz ovanın üzerinde, katmanlaşmamış verimli buzul sürüntülerine rastlanır. Fens ve Lincoln bataklıkları deniz düzeyinden çok az yüksektedir; bu nedenle Kuzey Denizi kıyısının setlerle korunması zorunludur. Kıyı boyunca uzanan kumsallar Skagness ve Mablethorpe'da dinlence merkezlerinin gelişmesine olanak sağlamıştır. Tarıma elverişli alanlar bakımından çok zengin olan ilçe buğday, arpa, patates ve sebze yetiştirilir. Özellikle batıdaki vadide süt için sığır beslenir. İlçe merkezi Louth, Wolds'un doğu kenarında bir hafif sanayi merkezidir. St. James Kilisesi'nin düşey gotik üsluptaki kulesi kente egemen konumdadır. Batıdaki vadide yer alan Horncastle eskiden at panayırılarıyla ünlüydü. Şair Alfred Lord Tennyson çocukluğunu Horncastle'ın doğusundaki Somersby köyünde geçirmiştir. Nüfus (1986 tah.) 110.500.

East London, Afrikaner dilinde OOS-LONDEN, Güney Afrika'da, Kaaprovinsie'ye (Cape yönetim bölgesi) bağlı liman kenti. Hint Okyanusuna dökülen Buffalo Irmağı'nın ağzında yer alır.

İlk kez 1836'da İngilizlerin uğradığı ve Port Rex olarak adlandırdığı Buffalo limanı, VII. Kap Sınır Savaşı (1847) sırasında ikmal limanı olarak kullanıldı. Aynı yıl, bugün haphişane olan Glamorgan Kalesi inşa edildi ve liman East London adıyla Kap Kolonisi'ne bağlandı. 1850'lerin sonunda Alman göçmenlerin yerleşmesiyle gelişen

East London, 1873'te kasaba, 1914'te de kent oldu.

Büyük bölümü ırmağın doğu yakasında kurulu olan kentte geniş, düzgün caddelerle bahçeler bulunur; deniz kıyısında dinlence tesisleri vardır. Oranje Vrystaat'taki altın yataklarına hizmet veren Güney Afrika Demiryolları'nın son istasyonu olmanın yanı sıra uluslararası düzeyde tanınmayan, bağımsız Transkei ve Ciskei Siyah devletleri için antrepo görevi yapar. Balıkçılığın dışında çeşitli imalat sanayilerini barındırır. East London Müzesi'nde (1921) dikkate değer bir doğa tarihi koleksiyonu vardır. Nüfus (1985) 85.699.

East Lothian, İskoçya'nın doğusunda, Lothian iline (*region*) bağlı ilçe (*district*). 1975'teki yönetsel düzenleme sırasında oluşturulmuştur; eski East Lothian ilıyla eski Midlothian ilinin küçük bir bölümünü kapsar. Forth Körfezinin güney kıyısında yer alır. Lammermuir Tepelerinin bir bölümünü içine alır. Yüzölçümü 712 km² olan ilçenin yönetim merkezi Haddington'dır. Nüfus (1987 tah.) 81.855.

East Northamptonshire, İngiltere'nin ortagüney kesiminde, Northamptonshire iline (*county*) bağlı ilçe (*district*). İlin kuzeydoğusunda 510 km²'lik bir alanı kaplar. En güney kesimi dışında tarım ağırlıklı ve kırsal bir yapı gösterir. Toprakları verimli buzul yığintılarıyla kaplıdır. Yüksekliği 60-90 m arasında değişen hafif engebeli killi tepeler, kuzey-güney doğrultusunda ilçeyi geçen Nene Irmağınca ikiye ayrılır. İlçenin güney ucundaki dört sanayi kasabası (Rushden, Irthlingborough, Higham Ferrers ve Raunds), yörede eskiden beri var olan sepiciliğin ve ayakkabı imalatının gelişmesiyle büyümüştür. Bu kasabaların günümüzde giderek çeşitlenen ekonomileri birçok hafif sanayi dalını kapsar.

Karma tarım yapılan Nene Vadisinin kuzeyindeki Oundle ve Thrapston kasabaları çevredeki taş yapı köylerin pazar merkezleridir. 17. ve 18. yüzyıl kasaba evleri ile 17. yüzyıl hanlarının güzel örneklerini barındıran Oundle, planlı bir projeye koruma altına alınmıştır. Eski bir kraliyet av bölgesi olan Rockingham Ormanı'nın kalıntıları ilçenin batısındadır. İlçe merkezi Thrapston'dur. Nüfus (1985 tah.) 62.800.

East Orange, ABD'de New Jersey'nin kuzeydoğusundaki Essex ilinde (*county*) kent. Kuzeybatısındaki Newark'la bitişiktir. 1666'da Connecticut'taki New Haven'dan gelen 30 ailenin yerleşmesiyle kuruldu. 1863'te Orange'dan ayrılarak belediye oldu. Daha çok bir banliyö görünümü taşır. 1890'larda F. B. Crocker ile S. S. Wheeler'ın elektrik motorları imalatını başlatmalarından sonra Ampere olarak adlandırılan bir sanayi bölgesi de vardır. Öteki sanayiler dokuma, beton ve metal ürünleriyle boya ve haşarat ilaçları imalatına yöneliktir. Upsala College (Lutherici) 1893'te burada kurulmuştur. Nüfus (1990) 73.552.

East River, ABD'nin New York kentinde, Yukarı New York Koyuyla Long Island Boğazını birleştiren ulaşım elverişli gelgit bogazı. Manhatten Adasını Brooklyn ve Queens'den ayırır. Uzunluğu 26 km'dir; genişliği 200-1.200 m arasında değişir. Harlem Irmağı ve Spuyten Duyvil Çayı aracılığıyla Manhatten Adasının kuzey ucunda Hudson Irmağına bağlanır. Roosevelt (eskiden Welfare), Wards, Randalls ve Rikers adalarının bulunduğu East River'in üzerin-

den Brooklyn, Manhattan, Williamsburg, Queensboro, Triborough, Bronx-Whitestone ve Throgs Neck karayolu köprüleriyle Hell Gate demiryolu köprüsü geçer; su altında motorlu kara taşıtı, tren ve metro tünelleri vardır. Güneyinde liman tesisleri inşa edilmiştir.

East Saint Louis, ABD'de, Illinois eyaletinin güneybatısındaki St. Claire ilinde (county) kent. Mississippi Irmağı üzerinde St. Louis'in (Missouri) karşısında yer alır. 1797'de burada bir feribot iskelesi yapıldı; 20 yıl sonra da Illinoistown adıyla bir kasaba kuruldu. Yerleşim 1859'da tüzel kimlik kazandı. Hemen bitişiğinde 1859'da kurulan East St. Louistown'ı içine aldıktan sonra East Saint Louis adıyla kent düzeyine yükseldi. Yerleşim, ilk demiryolunun buraya ulaşmasından (1855) ve Eads Köprüsü'nün yapılmasından sonra bir taşımacılık merkezi olarak gelişti. Aynı bir yönetimi bulunmakla birlikte, ekonomik bakımdan East St. Louis'in parçası olan National City'de kesimlik hayvan deposunun açılması (1873) et paketleme temel işkolu durumuna geldi. Başlıca sanayi etkinlikleri, petrol arıtımı ile kimyasal madde, boya hammaddesi, çelik eşya, cam ve inşaat malzemesi üretimidir. Tarihöncesi Yerli tümülüslerinin bulunduğu Cahokia Mounds Eyalet Tarihsele Alanı kentin kuzeydoğusundadır. Nüfus (1990) 40.944.

East Saint Louis Olayları, Illinois'daki East Saint Louis'te patlak veren ırkçı şiddet olayları (2 Temmuz 1917). Devletle sözleşmeli bir fabrikaya Siyah işçilerin alınmasından kaynaklanan olaylar, 1. Dünya Savaşı sırasında, özellikle savaş sanayisinde yeni çalıştırılmaya başlayan Siyah Amerikalılara yönelik pek çok ırkçı saldırı olayının en kanlısıydı. Beyazlar girişimleri saldırdı hiçbir ayırım gözetmeksizin birçok Siyahı bıçakladılar, sopalarla dövdüler ve astular. Toplam 6 bin Siyah evini bırakıp kaçmaya zorlandı. Olaylarda 40 Siyah ve sekiz beyaz öldürüldü.

28 Temmuz'da Siyahları Geliştirme Ulusal Derneği (NAACP) New York kentinde 5. Cadde'de sessiz bir yürüyüş düzenleyerek Siyah Amerikalılara yönelik saldırıları ve öteki şiddet eylemlerini protesto etti. Alman propagandası ABD'deki Siyah toplum içinde savaş karşıtı duygular uyandırmak amacıyla, olayları olduğundan büyük gösterdi. Başkan Woodrow Wilson, 1916'da 54'e, 1917'de ise 38'e ulaştığı saptanan linç olaylarını ve öteki saldırıları kamuoyu önünde kınadı.

East Staffordshire, İngiltere'nin orta kesiminde, Staffordshire iline (county) bağlı ilçe (district). Yüzölçümü 388 km²'dir. Hafif yükseltilerle kaplı kırsal bir ilçedir. Güneyde Birmingham'ın çevresinde gelişen West Midlands kentler kümesi, batıda Stafford, doğuda Derby, kuzeyde Kuzey Staffordshire kömür yatakları bölgesiyle çevrilidir. İlçenin sularını Trent ve Dove Dale ırmakları toplar.

Karma tarımın yapıldığı ilçede ekonomik ağırlık mandıracılıktadır. İlçenin başlıca yerleşim ve yönetim merkezi Burton-upon-Trent, İngiltere'nin önde gelen içki imalatı merkezlerindendir. Buradaki Bass Müzesi 18. yüzyıldan bu yana içki imalatının tarihini ve pub'ların toplumsal yaşama etkilerini sergiler. Burton-upon-Trent'in 22 km kuzeybatısındaki Uttoxeter'de İngiltere'nin en ünlü engelli at yarış parkuru bulunur. Nüfus (1986 tah.) 93.900.

East Sussex, İngiltere'nin güneydoğu kesiminde, Manş Denizi kıyısında il (county). Yüzölçümü 1.795 km²'dir. Brighton, Eastbourne, Hastings, Hove, Lewes (yönetim merkezi), Rother ve Wealden ilçelerinden oluşur.

Tebeşir tepelerinden oluşan South Downs kıyı boyunca il topraklarından geçer ve özellikle Beachy Burnunda sarp kayalıklar biçiminde denize ulaşır. Dik bir bayır görünümündeki kuzey yamaçlarının karşısında ağaçlık ve fundalıkların kapladığı kumlu ve killi Weald sırtları uzanır. İlin güneydoğusunda, Beachy Burnunun ötesindeki Pevensey Düzliklerinde yer alan bataklık alanları kurutulmuştur; bu düzlükler Britanya'yı istila eden ilk toplulukların önemli giriş noktaları arasındadır. Sarp kayalıkların daha ileri bir kolu kıyı boyunca doğuya doğru ilerler ve Hastings'i geçerek Kent ili sınırına kadar uzanır.

Yörede ilk yerleşimler tebeşirli yükseltilerde kuruldu. Brighton yakınındaki Whitehawk Tepesinde Neolitik Çağ'dan kalma, su setleriyle korunmuş kamplar bulunur; Lewes yakınındaki Caburn Dağında Demir Çağ'dan kalma bir höyük vardır. Bu bölge Romalılara da tahıl ve demir cevheri sağladı. Daha sonra bölgeye egemen olan Güney Saksonlar buraya Sussex (South Saxons'tan) adını verdiler; ama onlar da komşuları Batı Saksonlara (Wessex) bağımlı duruma geldiler. 1. William (Fatih) 1066'da Pevensey'e çıktı; William'ın kesin zaferiyle sonuçlanan Hastings Çarpışması kıyından biraz içeride gerçekleşti. Battle (Çarpışma) kasabası ve aynı adı taşıyan manastır bu zaferin anısını yaşatır. Normanlar ilde çok sayıda şato ve manastır yaptılar; Pevensey Şatosu bir Roma kalesinin içinde inşa edildi.

Ortaçağda Weald'de, yörede çıkarılan demir cevheri ile kömüre dayalı demir üretimi gelişti. 18. yüzyıl sonlarında Brighton'ın sarayın da desteğiyle bir dinlenme yeri olarak ün kazanmasıyla il daha çok kıyı boyunca gelişti. Bugün Brighton, Hove, Peacehaven, Seaford, Eastbourne, Bexhill ve Hastings sürekli uzayan bir sayfiye şeridi oluşturur. Londra ile East Sussex arasındaki elektrikli tren seferlerinin sıklığı, bütün bu kentlerin başkentle yakın ilişkisi içinde olmasını sağlar.

East Sussex, 12. ve 13. yüzyıl şatolarının yanı sıra, bazıları Saksonlar dönemine tarihlenen manastır ve kiliseleriyle mimari bakımdan zengindir. Herstmonceux Şatosu (y. 1440), eskiden Greenwich'te bulunan Kraliyet Greenwich Gözlemevi'ni barındırır. 1961'de Brighton yakınındaki Falmer'da Sussex Üniversitesi açılmıştır. Verimli topraklar kıyı düzlüklerinde bulunur. Worthing'in çevresinde pazara yönelik bahçecilik yapılır. Eski kadar yaygın olmasa da şerbetçiotu yetiştirilir; ayrıca sığır beslenir. Nüfus (1987 tah.) 698.000.

East York, Kanada'nın Ontario eyaletinin güneydoğu kesiminde, North York ve Toronto kentleriyle birlikte Toronto Metropolitan Belediyesi'ni oluşturan dört ilçeden biri. Yüzölçümü 21 km²'dir. Güneyde ve batıda Toronto, kuzeyde North York kentleriyle, doğuda ise Scarborough ilçesiyle çevrilidir. Planlı gelişmiş bir sanayi ve konut merkezidir. 1 Ocak 1967'de eski East York ilçesiyle (1924'te York ilçesinden oluşturuldu) eski Leaside kentinin (1819'da James Lea tarafından kuruldu, 1913'te tüzel kimlik kazandı) birleştirilmesiyle oluştu. Bu iki yerleşim arasında ilk bağlantı 1927'de Don Irmağı üzerine yapılan viyadükle kurulmuştu. Nüfus (1986) 101.085.

East Yorkshire, eskiden NORTH WOLDS, İngiltere'de, Humberside iline (county)

bağlı ilçe (district). Yorkshire Wolds'un (tebeşir kayalardan oluşan yaylalar) üzerinden Holderness Ovasının kuzeyine kadar uzanır; Bridlington sayfiyesi ile küçük bir pazar kenti olan Driffield'i de içine alır. Yüzölçümü 1.044 km²'dir.

Yorkshire Wolds, Flamborough Burnunun iç kesimlerinden başlar ve 300 m yüksekliğe ulaşır. Tebeşirli kuru yüzeylerinde çok az toprak vardır; çıplak yüzeyleri rüzgârın aşındırmasına bütününle açıktır. Yörede daha tarihöncesi dönemlerde yerleşim bulunmasına ve çok erken tarihlerde Kuzey Denizin ötesinden gelen çiftçilerce kolonileştirilmesine karşın, Yorkshire Wolds üzerinde yaşayan nüfus ortaçağdan 18. yüzyıla değin çok azdı. 18. yüzyılda yörede tarımsal yenilikler gerçekleştirildi; yün için koyun yetiştirilen geniş topraklar çitlerle sınırlandırıldı. Tarımsal gelişmeyle birlikte sürekli bir kırsal göç gerçekleşti. Günümüzde de işgücünün büyük bölümü tarımda çalışmaktadır. Kıyı kesimindeki turizm sektörü dışında istihdam olanakları azdır. En gelişmiş turizm merkezi Bridlington'dır. Nüfus (1986 tah.) 79.200.

Eastlake, Charles Lock (d. 11 Mart 1836, Plymouth, Devon - ö. 20 Kasım 1906, Londra, İngiltere), İngiliz müzecilik uzmanı ve sanat yazarı. Bir 19. yüzyıl mobilya üslubuna adını vermiştir.

Yeni-klasik ressam Sir Charles Lock Eastlake'in yeğenidir. Mimarlık eğitimi Kraliyet Akademisi'nde gördü. 1854'te mimari çizim alanındaki başarısından dolayı aynı akademiden gümüş madalya aldı. Daha sonra mimarlıktan vazgeçerek kara Avrupa'sında sanat eğitimi gördü. İngiltere'ye dönüşünde yazarlık ve tasarımcılığa başladı. 1856'da Eliza Bailey'le (ö. 1911) evlendi. Britanya Kraliyet Mimarlık Enstitüsü'nde (RIBA) sekreterlik (1866-77), Londra'daki Ulusal Galeride de müdürlük ve sekreterlik (1878-98) görevlerinde bulundu. Tabloların sınıflandırılmasını yeniden düzenledi ve yapıları Londra'nın kirli havasından korumak için önerine cam konması uygulamasını başlattı.

Resim ve endüstri tasarımı konularındaki yazılarıyla kalıcı bir ün kazandı. Mobilya üslubunda yenilikçilikten çok reformculuğu benimseyerek, 1. James üslubu ve gotik canlandırmacılığın önde gelen savunucuları arasında yer aldı. Geç Victoria ve Edward dönemleri mobilya ve mimarlık beğenilerini güçlü bir biçimde etkiledi. Üstün nitelikli el işçiliğinin yerine makine üretiminin geçirilmesine karşı çıktı. Ama Philadelphia 100. Yıl Sergisi'nden (1876) sonra Amerikan Eastlake mobilyaları seri biçimde üretilmeye başladı.

Eastlake'in geniş yankı uyandıran *Hints on Household Taste in Furniture, Upholstery and Other Details* (1868; Evler İçin Mobilya, Döşeme ve Başka Ayrıntılar Üzerine Deginmeler) adlı kitabı ABD'de 1881'de 6. baskıya, İngiltere'de ise 1887'de 4. baskıya ulaştı. *Lectures on Decorative Art and Art Workmanship* (1876; Dekoratif Sanatlar ve Sanat İşçiliği Üzerine Konferanslar) adlı yapıtını, Milano'daki Brera (1883), Paris'teki Louvre (1883) ve Venedik'teki Kraliyet Galerisi (1888) gibi ünlü Avrupa koleksiyonları üzerine yazdığı ve çok sayıda baskı yapan *Notes on the Principal Pictures* (Önemli Resimler Üzerine Notlar) adlı dizi kitapları izledi. Ayrıca Jack Easel takma adıyla, toplumsal konulu denemelerini topladığı *Our Square and Circle* (1895; Mahallemiz ve Çevremiz) adlı bir kitap yayımladı.

Eastlake, Sir Charles Lock (d. 17 Kasım 1793, Plymouth, Devon, İngiltere - ö. 24 Aralık 1865, Piza, Italya), İngiltere'nin

ulusal resim koleksiyonunun gelişmesine katkıda bulunan yeni-klasik ressam.

Sonradan üslubunu benimsediği ressam ve yazar Benjamin Robert Haydon'ın yanında ve Londra'daki Kraliyet Akademisi'nde sanat öğrenimi gördü. 1813'ten sonra Avrupa'ya birçok gezi yaptı; 1818'den 1830'a değin Roma'da kaldı. İngiltere'de ünlenmesini sağlayan İtalyan köy manzaralarını bu dönemde gerçekleştirdi. 1823 dolaylarında tarihsel ve klasik konulara yöneldi. 1830'da Kraliyet Akademisi'ne seçildi.

1830-40 arasında kendini not defteri çalışmalarına verdi. 1843'ten 1847'ye değin Ulusal Galerisi'de uzman olarak görev yaptı; haksız eleştirilere uğrayınca bu görevinden istifa etti. En önemli çalışması olan *Materials for a History of Oil Painting*'i (Yağlıboya Resim Tarihi İçin Malzemeler) 1847'de yayımladı. 1850'de Kraliyet Akademisi'nin başkanlığına getirildi ve "sir" unvanı verildi. Bu tarihten sonra yöneticiliği yürütmek için resmi bıraktı; halkın beğenisiyle saray beğenisi arasında bir tür hakem rolü üstlendi. 1855'te Ulusal Galerisi müdürlüğüne atandı ve ölümüne değin bu görevde kaldı.

Eastlake gelenekçi bir ressam olmaktan ileri gidememekle birlikte, Ulusal Galerisi koleksiyonları için başta eski İtalyan ressamlarınkiler olmak üzere, çok sayıda önemli yapıt satın aldı; ayrıca kitaplarıyla sanat tarihine katkıda bulundu.

Eastmain Irmağı, Fransızca RIVIÈRE EASTMAIN, Kanada'da, Québec eyaletinin batısındaki Nouveau-Québec bölgesinde ırmak. Eyaletin orta kesimindeki Otish Dağlarından doğduktan sonra batı yönünde akarak James Koyuna dökülür. 800 km boyunca çok sayıda çavlan ve ivintiyle kesilir. Geçmişte Hudson, Canuse ve Slude gibi adlarla da anılan ırmak, büyük olasılıkla 1685'te, Hudson Körfezi Kumpanyası ırmağın ağzında Eastmain adlı bir ticaret merkezi kurduğunda keşfedilmiştir.

Eastman, George (d. 12 Temmuz 1854, Waterville, New York - ö. 14 Mart 1932, Rochester, New York, ABD), ABD'li fotoğraf malzemesi üreticisi. Piyasaya sürdü-

George Eastman, 1926
Library of Congress, Washington, D C

ğü ilk Kodak fotoğraf makinesiyle amatör fotoğrafçılığın yaygınlaşmasına ve gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Rochester'da eğitim gördükten sonra, bir sigorta şirketinde ve bir bankada çalıştı. 1880'de kuru fotoğraf klişesi yapımı için bir yöntem geliştirerek üretime başladı. 1884'te Eastman Dry Plate and Film Company'yi kurdu. 1888'de, uydurma bir sözcük olmasına karşın sonradan ticari markaya dönüşen Kodak adı altında ilk fotoğraf makinesini piyasaya sundu. Bu ilk Kodak, 100 karelik rulo kâğıt film alan, elde taşınan, basit bir kutu makineydi. İlk saydam filmi üretme gibi yeniliklere de öncülük eden Eastman, 1892'de şirketini Eastman Kodak Company adıyla yeniden düzenledi ve 1900'de de 1 ABD Doları'na satılan Brownie marka

fotoğraf makinesini piyasaya çıkardı. ABD fotoğrafçılık sanayisinde güçlü bir tek el konumuna ulaştırdığı Eastman Kodak, kendi alanında en büyük ABD şirketlerinden biri olma özelliğini günümüze değin sürdürdü. 1924'te mal varlığının yarısını Rochester Müzik Okulu'nun bulunduğu Eastman Üniversitesi ve Massachusetts Teknoloji Enstitüsü gibi kurumlara dağıtan Eastman, çalışanlarına teşvik amacıyla kâr payı veren ilk işverenlerden biriydi. 1932'de yaşamına kendi eliyle son verdi.

Eastman, Max (Forrester) (d. 12 Ocak 1883, Canandaigua, New York, ABD - ö. 25 Mart 1969, Bridgetown, Barbados), ABD'li şair, yazar ve yayın yönetmeni. I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasının önde gelen radikallerindendir.

Massachusetts Williamstown'da Williams College'da öğrenim gördü; 1905'te mezun oldu. Columbia Üniversitesi'nde dört yıl mantık ve felsefe dersleri verdi. Kadınlara oy hakkı tanınması için mücadele eden ilk erkek derneğini kurdu (1910). Radikal eğilimli bir siyaset ve edebiyat dergisi olan *The Masses*'i çıkardı. Derginin yayın yönetmenleri, ABD'nin I. Dünya Savaşı'na katılmasına karşı çıktıkları için 1918'de iki kez mahkemeye verildi; ama her iki davada da jüri bir karara varamadı. Eastman benzer bir dergi olan *The Liberator*'ı 1922'ye değin çıkardıktan sonra, Sovyet rejimini incelemek üzere Rusya'ya gitti. Burada Sovyet adalet bakanının kız kardeşi Eliena Krylenko ile evlendi. Ama yoz bir yönetici kligin Ekim Devrimi'ni amacından sapırdığı gerekçesiyle ABD'ye döndü. 1920'ler ve 30'larda Sovyetler'deki gelişmeleri eleştiren bir dizi kitap yazdı. Bu kitapları *Since Lenin Died* (1925; Lenin Öldükten Sonra), *Artists in Uniform* (1934; Üniformalı Sanatçılar), *The End of Socialism in Russia* (1937; Rusya'da Sosyalizmin Sonu) ve *Stalin's Russia and the Crisis in Socialism* (1939; Stalin'in Rusyası ve Sosyalizmin Bunalımı) adıyla yayımlandı. Ayrıca Troçki'nin *İstoriya Russkoy Revolyutsii* (1931-33; Rus Devrim Tarihi) adlı kitabını İngilizceye çevirdi.

1941'den sonra *Reader's Digest*'ta çalışarak, ilgilendiği hemen her konuda yazılar yazdı. 1913-48 arasında 23 baskı yapan *Enjoyment of Poetry* (Şiirden Tat Alma), *Enjoyment of Laughter* (1936; Kahkahadan Tat Alma) ile otobiyografi niteliğindeki *Enjoyment of Living* (1948; Yaşamaktan Tat Alma) ve *Love and Revolution: My Journey Through an Epoch* (1965; Aşk ve Devrim: Bir Çağ Boyunca Yolculuğum) en önemli yapıtları arasındadır. Max Eastman'ın iki yapıtı *Sosyalizmin Başarıslılığı Üstüne Düşünceler* (1968) ve *Kızıl Cehennem'in İyüzü* (1947) adı altında Türkçeye çevrilmiştir.

Eastman Kodak Company, film, fotoğraf makinesi, fotoğraf malzemeleri üretiminde ve fotoğraf basımında önde gelen ABD şirketi. Merkezi New York eyaletindeki Rochester'dadır.

Şirket, fotoğraf klişeleri yapımında yeni bir yöntem geliştiren George Eastman'ın 1880'de kurduğu için bir devamı olarak gelişti. 1880'den önce fotoğrafçılar resim çekmek için her seferinde klişeyi taze ve sıvı kimyasal maddelerle kaplamak zorundaydı. Kuru ve önceden kaplanmış klişe üretmeyi sağlayan bir yöntem geliştiren Eastman, 1884'te Eastman Dry Plate and Film Company'yi kurdu. Dört yıl sonra da ilk rulo filmi üretti. Aynı yıl Kodak markalı ilk fotoğraf makinesini piyasaya çıkardı. Basit ve kolayca taşınır olduğu için çok sayıda amatör fotoğrafçının hemen benimsediği bu

makine, içine yerleştirilmiş 100 karelik film şeridiyle birlikte satılıyor, banyo, baskı ve yeni film takma işlemleri için, olduğu gibi Rochester'a geri postalanıyordu. 1892'de şirketi Eastman Kodak Company adıyla yeniden düzenleyen Eastman, 1900'de daha ucuz olan ve içindeki film kaseti çıkarılabilen Brownie'yi piyasaya sürdü. Böylece fotoğraf makinesinin fabrikaya geri gönderilmesine gerek kalmadı.

Şirketin amatör fotoğrafçılar için yenilikler geliştirme politikası sonraki yıllarda da sürdü. Ev tipi film makineleri ile kullanımı kolay renkli slayt üreten ilk şirket Kodak oldu. Şirket 1960'larda Instamatic adı altındaki kaset filmlerin kullanıldığı bir dizi fotoğraf makinesi ve kamera üretmeye başladı. 1982'de piyasaya sürülen Disc'er otomatik odak ayarı ve film sarmaya ek olarak, gerektiğinde flaşı otomatik olarak harekete geçiren, ileri teknoloji ürünü makinelerdi. Profesyonel fotoğrafçılar için film, fotoğraf kâğıdı, klişe, fotoğraf araçları ve aksesuarları ile yapay lifler, plastik eşya ve sanayide kullanılan kimyasal maddeler de üreten Kodak, 1984'te 8 mm'lik video kamera sistemi ve video kasetleriyle video pazarna da girdi.

Şirketin fotoğrafçılık dışı alanlardaki bağlı kuruluşları arasında, magnetik kayıt başlıkları üreten Spin Physics, grafik sanatlar sanayisi için bilgisayar programları üreten Atex Inc. ve bilgisayar disketi üreten Verbatim Corporation sayılabilir. Kodak 1988'de, büyük bir ilaç firması olan Sterling Drug Inc.'i de satın almıştır.

Easton, ABD'de, Pennsylvania eyaletinin doğusundaki Northampton ilinin (county) merkezi (1752) kent. Lehigh ve Delaware ırmaklarının kavşağında yer alır; bir köprüyle New Jersey'deki Phillipsburg kentine bağlanır. Allentown, Bethlehem, Wilson ve West Easton'da içine alan Lehigh Vadisi sanayi kompleksinin parçasıdır.

Easton, Thomas Penn'in isteği üzerine William Parsons tarafından 1752'de kuruldu. Bu bölge, 1737'de Delaware ve Lehigh ırmakları arasında bir buçuk günlük yürüyüş mesafesindeki toprakların beyazlara bırakılmasını öngören Walking Purchase antlaşmasıyla Yerlilerden alınmıştı. Fransız-Yerli Savaşı (1754-63) sırasında Yerlilerin barış konseyi birkaç toplantısını burada yaptı. Kent, Bağımsızlık Savaşı sırasında bir ileri karakol işlevini üstlendi. Bağımsızlık Bildirgesi 8 Temmuz 1776'da Old Courthouse'ta basamaklarında okundu. Kentteki Büyük Meydan'da (Great Square) bu olayın anısına yerleştirilmiş bir levha vardır.

Kent çevresinde ekilebilir toprakların yanı sıra kireçtaşı, arduvaz, demir cevheri, kereste ve serpantin gibi doğal kaynaklar elde edilen alanlar da vardır. Sanayi ürünleri arasında hava valfi, çimento, kalem, çeşitli makine, çelik, dokuma, kâğıt ve taşıt araçları sayılabilir.

Easton'daki Lafayette College 1826'da kurulmuştur. Hugh Moore Parkı ve Kanal Müzesi'nde, eski Lehigh Kanalındaki ulaşımı canlandıran sergiler vardır. Bağımsızlık Bildirgesi'ni imzalayan George Taylor'a ait Easton Evi (1757) onarılmıştır. Nüfus (1990) 26.276; Allentown-Bethlehem-Easton metropoliten alanı, 686.688.

Eastwood, İskoçya'nın güneybatı kesimindeki Strathclyde iline (region) bağlı ilçe (district). 1975'teki yönetsel düzenlemeyle eski Renfrew ilinin bir bölümü üzerinde kuruldu. Yüzölçümü 117 km²'dir. City of Glasgow ilçesinin hemen güneybatısında

yer alır. Denizden yüksekliği, güneydoğu ucunda 375 m'ye ulaşır. İl topraklarının büyük bölümünde yayla tarımı yapılır. Kuzeydeki bayındır alan, 19. yüzyıl başlarında pamuklu dokuma sanayisinin hızla büyümesi sırasında gelişmiştir. Daha sonra sanayinin genlemesi ve etkin bir ulaşım sisteminin gelişmesi burayı Glasgow'un konut ağırlıklı bir uzantısı durumuna getirmiştir. İlçenin yönetim organları Renfrew ilçesindeki Paisley'dedir. Nüfus (1986 tah.) 56.060.

Eastwood, Clint, tam adı CLINTON EASTWOOD, JR (d. 31 Mayıs 1931?, San Francisco), ABD'li sinema oyuncusu. 1970'lerde ve 1980'lerin başında Hollywood'un en sevilen oyuncularındandı.

Eastwood, California'da liseyi bitirdikten sonra çeşitli işlerde çalıştı ve askerlik yaptı. Sinemaya Hollywood'da küçük rollerle başladı. 1959-66 arasında televizyon dizisi olarak gösterilen *western* filmi *Rawhide*'de ikinci başrol oyuncusu olarak ün kazandı. Eastwood, Sergio Leone'nin yönettiği İspanyol-İtalyan yapımı *western*'ler olan *Per un pugno di dollari* (1964; *Bir Avuç Dolar*), *Per qualche dollaro in più* (1965; *Birkaç Dolar İçin*) ve *Il Buono, il brutto, il cattivo*'da (1966; *İyi, Kötü, Çirkin*), az konuşan, korkusuz kiralık silahşör rolüyle adını dünyaya duyurdu. Bu filmler ABD'de gösterildikten sonra Eastwood *western*, cinayet ve savaş filmi ve polisiye gibi çeşitli Amerikan serüven filmlerinde başrol oynadı. *Coogan's Bluff* (1968; Coogan'ın Blöfü), *Two Mules for Sister Sara* (1970; Sara Kardeş'e İki Katır), *The Beguiled* (1971; *Kadın Affetmez*), *Thunderbolt and Lightfoot* (1974; Şaşkınlık ve Kaçış), *Every Which Way But Loose* (1978; Kaybetmek Yok), *Escape from Alcatraz* (1979; Alcatraz'dan Kaçış) ve *Tightrope* (1984; Cambaz İpi) bunların en ünlüleridir. En sevilen filmlerinden biri olan *Dirty Harry*'de (1971; *Kirli Adam*) polis müfettişi Harry Callahan'ı oynadı. Bu film çok tutulunca devam filmlerini çevirdi. Eastwood, *Play Misty for Me* (1971; *Ölümün Sesi*), *The Outlaw Josey Wales* (1976; Yasadışı Josey Wales), *Branco Billy* (1980) ve *Pale Rider* (1985; Solgun Atlı) gibi filmlerde yönetmenliği denedi. 1988'de, caz sanatçısı Charlie Parker'in yaşamını konu alan *Bird* (Bird) filmini yönetti. Yönetmenliğini ve başrolünü üstlendiği, klasik *western* türüne dönüş niteliğindeki *Unforgiven* (1992; Affedilmeyen) ile 1992'de En İyi Film ve En İyi Yönetmen dallarında Oscar Ödülü kazandı.

Eastwood, anlatımı en az indiren oyunculuk üslubu eleştirmenlerce pek beğenilmese de, perdede canlandırdığı sert, ne yaptığını bilen ve şiddet uygulamaktan kaçınmayan yalnız adam tipiyle güçlü ve etkileyici bir imge yaratarak, filmleri gişe başarısını garanti eden bir oyuncu olmuştur.

Eaton, Cyrus S(Stephen) (d. 27 Aralık 1883, Pugwash, Nova Scotia, Kanada - ö. 9 Mayıs 1979, Cleveland yakınları, Ohio, ABD), Kuzey Amerikalı sanayici. Republic Steel Corporation adlı çelik şirketinin kurucusudur.

20. yüzyıl başlarında kamu kuruluşları ile çelik ve demiryolu şirketlerinin hisse senetlerini alarak büyük bir servet edindi. 1950'lerde ve 1960'larda nükleer silahsızlanmayı ve ABD-Sovyet ilişkilerinin geliştirilmesini savunarak adını duyurdu. 1957'de çeşitli ülkelerin bilim adamlarının görüş alışverişinde bulunmak ve ülkeler arasındaki yakınlaşmayı geliştirmek amacıyla top-

lanmalarını sağlayan Pugwash Konferansları'nın kurucuları arasında yer aldı. İlk konferans Eaton'ın Nova Scotia'daki yazlık evinde toplandı.

Eaton, John (d. 5 Aralık 1829, Sutton, New Hampshire - ö. 9 Şubat 1906, Washington, D.C., ABD), 1870-86 arasında ABD Eğitim Bürosu başkanı. Porto Riko'daki devlet okullarının ABD'li ilk müfettişidir.

Bir çiftlikte büyüyen Eaton, yerel okulların yanı sıra Vermont'daki Thetford Academy'de öğrenim gördü, Hanover'daki (New Hampshire) Dartmouth College'i 1854'te bitirdi. Cleveland'da okul müdürlüğü, Toledo'da müfettişlik yaptı. Ama 1859'da Toledo'daki görevinden ayrılarak Andover İlahiyat Okulu'na girdi. 1861'de papaz oldu. Amerikan İç Savaşı'nın patlak vermesi üzerine 27. Ohio Gönüllüleri'ne papaz olarak katıldı. 1862'de Tennessee'de bulunduğu sırada, Kuzey ordusuna sığınan eski köleleri kamplarda toplamakla görevlendirildi. Köleler bu kamplarda çalışarak kendi geçimlerini sağlamayı öğreneceklerdi. 1863'te bir Siyah alayının albaylığına getirilen Eaton, 1865'te fahri tuğgeneralliğe yükseltildi.

Eaton'ın kaçak kölelere davranışı Azatlı Köleler Dairesi'nin kuruluşu için örnek oluşturdur. Mart-Aralık 1865 arasında Eaton bu büronun müdür yardımcılığını yürüttü. Sonra Memphis'e (Tennessee) taşındı ve orada *Post* gazetesini kurarak yönetti.

Post Tennessee halkını parasız bir devlet okulları sistemi kurmaya çağırıyordu. Eaton 1867'de iki yıl için eyaletin devlet okullarına müfettiş olarak atandı. 1870'te Başkan Grant, Eaton'ı yeni kurulan ABD Eğitim Bürosu'nun başkanlığına getirdi. Eaton'ın yönetiminde büro, İçişleri Bakanlığı'nın sıradan bir dairesi olmaktan çıkarak iyi kadrolaşmış, kendi kütüphanesi ve müzesi bulunan, dünyanın dört bir yanından toplanan eğitimle ilgili bilgilerin çok etkin biçimde derlendiği, binlerce yayın yaparak tüm dünyaya dağıtan bir kuruma dönüştü. Eaton 1886'da sağlık durumunun kötüleşmesi üzerine istifa ettiğinde, ABD Eğitim Bürosu herkesçe bir model olarak görülmeye başlamıştı.

Eaton daha sonra Ohio'ya dönerek Marietta College'in rektörü oldu (1886-91). Salt Lake kentindeki Sheldon Jackson College'i de da benzer bir göreve getirildi (1896-99). Ardından, Porto Riko'daki okulların ABD'li ilk müfettişi olarak Utah'dan ayrıldı. 1900'de gene sağlık nedenleriyle istifa edinceye değin burada çeşitli reformlar gerçekleştirdi.

Son yıllarında Ethel Osgood Mason ile birlikte *Grant, Lincoln and the Freedmen* (Grant, Lincoln ve Azat Edilen Köleler) adlı bir kitap üzerinde çalıştı. Kitap ölümünden sonra 1907'de yayımlandı.

Eaton, William (d. 23 Şubat 1764, Wodstock, Connecticut - ö. 1 Haziran 1811, Brimfield, Massachusetts, ABD), Trablus Savaşı (1801-05) sırasında 1804'te Libya Çölüne bir keşif seferi düzenleyen ABD'li subay ve serüvenci.

ABD Kara Kuvvetleri'nde hizmet verdikten sonra 1798'de Başkan John Adams tarafından konsolos olarak Tunus'a atandı. 1803'te ABD ile Trablusgarp arasındaki deniz ticareti anlaşmazlıklarını çözmek üzere hazırladığı plan için Başkan Thomas Jefferson'ın onayını aldı. Bu plan, Trablusgarp hükümetinin devrilmesini ve sürgünde bulunan Karamanlı Ahmed Paşa'nın yeniden valiliğe getirilmesini öngörüyordu. Eaton, 10 ABD deniz piyadesi, birkaç Arap ve Ahmed Paşa'yla birlikte Mısır'dan yola

çıkarak batıya doğru ilerledi. Denizden bombardimana girişen ABD savaş gemilerinin yardımıyla Derne'yi aldı (27 Nisan 1805). Ama Trablusgarp paşası ABD ile antlaşma yapmaya razı olunca, harekâtı durdurmak zorunda kaldı. ABD'ye dönen Eaton, yaşamının geri kalan bölümünü burada geçirdi.

Eau Claire (Fransızcada "temiz su"), ABD'de, Wisconsin eyaletinin ortabatı kesimindeki Eau Claire ilinin (*county*) merkezi (1856). St. Paul'un (Minnesota) 145 km doğusunda, Eau Claire ve Chippewa ırmaklarının kavşağında yer alır. Irmağa Eau Claire adını, 18. yüzyıl Fransız kürk avcılar ve tüccarları vermiştir. 1840'larda kurulan yerleşimde önce kerestecilik gelişti. 1890'larda ağaç kesimi azalınca kent ekonomisi imalata (özellikle lastik tekerlek) ve gıda maddelerinin işlenmesine yöneldi. Eau Claire, geniş bir mandıraçlık bölgesinin de ticaret merkezidir. Birinci Bölge Teknik Enstitüsü'yle (1912) Wisconsin Üniversitesi Eau Claire kampusu (1916) buradadır. Half Moon Gölündeki bir yarımada da kurulan Carson Park'ındaki Paul Bunyan Kamp'ında ağaç kesimi yapılan dönem canlandırılmıştır. Nüfus (1990) kent, 56.856; metropoliten alan, 137.543.

EB virüsü bak. Epstein-Barr virüsü

Ebadiye bak. İbadiye

Eban, Abba (Solomon), asıl adı AUBREY SOLOMON (d. 2 Şubat 1915, Cape Town), 1966-74 arasında İsrail dışişleri bakanı. Üstün hitabet yeteneğiyle diplomatların

Eban
Judith Geller

hayranlığını kazanmış ve ABD'li Yahudilerin İsrail'e yaptığı yardımın artmasını sağlamıştır.

İngiltere'de yetişen Eban, Cambridge'de Doğu dilleri ile klasikleri üzerine eğitim gördü ve aynı yerde ders verdi. 1941'de İngiliz binbaşısı olarak Kahire'de görevli İngiliz devlet bakanına yaverlik yaptı. Almanların Filistin'e olası bir saldırısını püskürtmek üzere İngiliz ordusu için Yahudi gönüllüleri eğitti. 1946'da Filistin'de bir Yahudi anayurdu oluşturmaya amaçlayan Yahudi Ajansı için siyasal istihbarat görevlisi olarak çalışmaya başladı. İsrail Devleti'nin kurulmasının öncesinde İngilizlerle ilişkileri yürüttü. 1947'de irtibat görevlisi olarak Birleşmiş Milletler Özel Filistin Komitesi'nin (UNSCOP) çalışmalarına katıldı. BM Genel Kurulu'ndan Filistin'in bölüştürülmesi kararının geçirilmesinde (1947) önemli rol oynayan heyette yer aldı. İsrail'in 1949'da Birleşmiş Milletler'e alınması üzerine, İsrail daimi temsilcisi oldu. 1950-59 arasında da İsrail'in ABD büyükelçiliğini yaptı.

1959'da *Knesset*'e (Parlamento) seçilerek, David Ben-Gurion hükümetinde eğitim ve kültür bakanı oldu. Ayrıca 1959-66 arasında

Weizmann Bilim Enstitüsü'nün başkanlığını üstlendi. Levi Eşkol hükümetinde önce başbakan yardımcısı, sonra da dışişleri bakanı olarak görev aldı. ABD ile ilişkileri güçlendirmeye ve İsrail'in Avrupa Ekonomik Topluluğu'na katılmasını sağlamaya çalıştı. Mayıs 1967'de Arap-İsrail anlaşmazlığına barışçıl bir çözüm bulmak amacıyla Paris, Londra ve Washington'a gitti. Diplomatik girişimlerin sonuç vermemesi üzerine, Altı Gün Savaşı'na (1967) ilişkin askeri kararları destekledi. Güvenlik Konseyi'nde ve BM Genel Kurulu'nda İsrail'in giriştiği eylemleri savundu.

Eban'ın yayımlanan yapıtları arasında, tüm konuşmalarını içeren *Voice of Israel* (1957; İsrail'in Sesi), *The Tide of Nationalism* (1959; Milliyetçilik Dalgası), Yahudilerin tarihini konu alan *My People* (1969; Halkım) ile bir de otobiyografi (1977) vardır.

Ebbinghaus, Hermann (d. 24 Ocak 1850, Barmen, Ren Bölgesi, Prusya - ö. 26 Şubat 1909, Halle, Almanya), Alman psikolog. Ezberleyerek öğrenmeye ve belleği ölçmeye ilişkin deneysel yöntemler geliştirmiştir.

Gözlemlerinde denek olarak kendisini kullanan Ebbinghaus, zihinsel çağrışımların oluşumunu ölçmek için, üçer harften oluşan, 2.300 tane anlamsız hece geliştirdi. Araştırmalarında verileri çok titiz biçimde değerlendiren ve kontrol faktörlerini sıkı biçimde kullanarak, belleğin düzenli işlediği sonucuna vardı. Birbirini izleyen sözcükler arasında kurulan bağıntı, öğrenme mekanizmasının temelini oluşturuyordu. Unutma ile geçen zaman arasındaki ilişkiyi betimleyen ünlü "unutma eğrisi"ni de içeren bulgularını, *Über das Gedächtnis* (1885; Bellek Üzerine) adlı kitabında yayımladı. Kısa süre sonra Friedrich-Wilhelm Üniversitesi'nde (bugün Berlin Üniversitesi) yardımcı profesör oldu. Bu görevi, 1894'te profesör olarak Breslau Üniversitesi'ne atanıncaya değin sürdürdü.

Bellek konusundaki çalışmalarını tamamladıktan sonra, renklerin algılanışı üzerine araştırmalara başladı. 1890'da, fizikçi Arthur König ile *Zeitschrift für Psychologie und Physiologie der Sinnesorgane*'yi (Duyu Organlarının Fizyolojisi ve Psikolojisi Üzerine Dergi) kurdu. 1897'de Breslau'da, okul çağındaki çocukların zihinsel yetileri üzerine yaptığı bir araştırmayla birlikte, bir sözcük tamamlama testi hazırladı. Aynı yıl, kendisine asıl ününü kazandıran *Grundzüge der Psychologie*'nin (1902; Psikolojinin Temel İlkeleri) birinci bölümünü yayımladı. 1905'te Breslau'dan ayrılarak Halle Üniversitesi'ne gitti. Burada en tanınmış *Abriss der Psychologie*'yi (1908; Psikolojinin Özeti) yazdı.

Ebbo (REIMS'Lİ). EBO olarak da yazılır (d. y. 775 - ö. 20 Mart 851, Hildesheim, Saksonya), Danlar arasında Hristiyanlığın yayılmasına öncülük eden Reims başpiskoposu. Döneminin güzel sanatları üzerinde de önemli etkisi olmuştur.

Frank kralının serflerinden biri olarak dünyaya gelen Ebbo, Karolenj sarayında öğrenim gördükten sonra papazlığa atandı. Charlemagne'nin oğlu ve ardılı I. Ludwig ile yakın dostluk kurdu. Ludwig onu Aachen'daki kraliyet kitaplığının başına getirdi, ardından da danışmanlığa atadı. Ebbo, 816'da Reims başpiskoposu oldu. Burada, yaklaşık 817-834 arasında kendi adıyla ün kazanan İncil metninin yazımını yönetti. Öte yandan Reims Katedrali'nin yapımına önayak oldu, güzel sanatların gelişmesi için çaba gösterdi. 822'de Papa I. Aziz Paschalis'in papalık elçisi olarak atadığı Ebbo, 822-823 arasında Danimarka'ya giden

Frank misyonerlerine başkanlık etti. Kısım amacına ulaşan bu yolculuktan sonra iki kez daha kuzey ülkelerine giden Ebbo, Holstein'da bir manastır kurdu. Ama Danların bütünüyle Hristiyanlaşmasını ancak daha sonra Aziz Ansgar gerçekleştirecekti.

Ebbo yaklaşık 833'te önde gelen öteki piskoposlarla birlikte, Ludwig'in oğlu I. Lothar'ın önderliğinde hareket eden ve imparatoru Frank birliğini bozmakla suçlayan muhalefete katıldı. Ludwig'in tahttan indirilerek hapsedilmesini onaylayan piskoposlara öncülük ettiği için büyük mülklerle ödüllendirildi. Ama 834 Paskalyası'nda Lothar'ın devrilmesi ve Ludwig'in yeniden tahta çıkması üzerine Paris yakınlarında bir yere sığındı. Bir yıl sonra yakalanarak Fulda Manastırı'na hapsedildi.

840'ta Ludwig'in ölümü üzerine Lothar taht üzerinde yeniden hak iddia etti ve yasalara aykırı biçimde Ebbo'yu eski görevine getirdi. 25 Haziran 841'de Lothar, kardeşleri II. Karl (Kel) ile "Alman" Ludwig karşısında yenilgiye uğradı. Böylece Frank İmparatorluğu bu üç kral tarafından ortaklaşa yönetilmeye başladı. Karl'ın sürgüne yolladığı Ebbo, Roma'ya kaçarak Papa II. Sergius'a başvurduysa da, papa onun papazlık yetkilerini geri aldı. Artık Lothar'ın da geri çevirdiği Ebbo'yu sonunda Ludwig koruması altına aldı ve 845-847 arasında Hildesheim başpiskoposu yaptı.

ebced, Arap alfabesindeki harflerin kolaylıkla akılda tutulabilmesi için oluşturulan sekiz sözcüğün ilki. Öbürleri hevvez, hutti, kelemen, sa'fes, karaşet, sehaz ve dazığ'dır. Arap harflerinin bu biçimde sıralanmasına ebced sırası denir.

Ebced sözcüklerinin anlamına ve harflerin böyle gruplandırılmasına ilişkin görüşlerin doğruluğu kanıtlanamamıştır. Ebced sırasına göre her harfe karşılık bir sayı verilerek "ebced hesabı" adlı sistem oluşturulmuştur. Genellikle müzik alanında kullanılan bu sistemle, İran ve Türk edebiyatlarında tarih düşürme sanatı da geliştirilmiştir. Ayrıca bak. tarih düşürme.

ebced notası, müzikte kullanılan her sesin, Arap alfabesindeki harflerden biri ya da ikisiyle gösterilmesine dayanan müzik yazısı. Kökeniyle ilgili kesin bilgi yoktur. Bu notayla yazılmış bir müzik parçasının yer aldığı en eski belge, 9. yüzyılda el-Kindi'nin *Risale fi Hubri Te'lifi'l-Elhan* adlı kitabıdır. Daha sonraki yüzyıllarda yaşamış Müslüman müzik kuramcılar da ebced notasını kullandılar. Ama yorumcuların çoğu nota bilmez, bilenler de pek önemsemezdi. Çünkü nota, bunları hiç duymamış birisinin deşifre etmesi için değil, ezgiyi bilen, ama ayrıntıları unutmuş birisinin anımsaması için yazılırdı. Bu dönemde kullanılmış ebced notası, yegâh ile tiz hüseyini perdeleri arasındaki 16 natürel seslik ses bölgesini kapsıyordu. Seslerden bazıları tek bir harfle, bazıları da iki harfle birden gösteriliyor, bunların süreleriye, harflerin altına konan noktalarla belirtiliyordu. İki sekizlide, 18'erden toplam 36 sesin adı ve işareti vardı.

Osmanlı döneminde Nayi Osman Dede (ö. 1730), ebced notasında bazı düzeltmeler yaparak yeniden kullanmayı denedi. Osman Dede, yegâh-neva arasını kapsayan ilk sekizlide 15, neva-tiz neva arasını kapsayan ikinci sekizlideyse 17 sese işaret verdi. Eski sistemde be, te, se gibi birbirine benzer noktalı harflerden yalnız biri (noktası atılarak) kullanılmışken, Osman Dede öbür harflerin tümünü noktalarıyla birlikte sisteme aldı.

Gerek beste ve yorum, gerek kuram açısından müzik etkinliklerinin çok yoğun

olduğu bu dönemde Kantemiroğlu(*) (1673-1727), sesleri, adlarının başharfiyle (örn. rast sesini *ra* harfiyle) belirtmeye dayalı başka bir nota daha geliştirdi ve *Edvar*'ını bu sistemle yazdı.

Nayi Osman Dede'nin torunu Abdülbaki Nâsir Dede(*). III. Selim'in isteğiyle, en eski ebced notasını temel alarak yeni bir sistem hazırladı. Bu sistem de yegâh ve tiz hüseyini arasındaki ses bölgesini kapsıyor, ama tiz hüseyinden daha tiz seslerin, bir sekizli aşağıdaki sesin işaretinin yanına iki rakamı konarak gösterilebilmesine olanak veriyordu. Abdülbaki Nâsir Dede'nin sisteminde, birinci sekizlide 18, ikincisindeyse 17 sesin işareti vardı. Aynı dönemde Hamparsum Limonciyan'ın bulduğu Hamparsum notası ile, Abdülbaki Nâsir Dede'nin ebced notası, Türk müziğinde Batı notasından önce kullanılan en yaygın müzik yazısıydı.

ebe kurbağa (*Alytes obstetricans*), *Discoglossidae* familyasından, Avrupa'nın batısında yaşayan ve benzersiz üreme davranışıyla dikkati çeken kurbağa türü. Yaklaşık 5 cm

Arka bacaklarında yumurta taşıyan bir erkek ebe kurbağa (*Alytes obstetricans*)
Heather Angel

uzunluğundaki ebe kurbağanın gövdesi tombul, derisi siğilli ve donuk boz renklidir. Karada çiftleşir, ilkbahar ve yaz aylarında ürer.

Erkek kurbağa, dişinin şerit gibi iki uzun kılıf içinde döktüğü yumurtaları döledikten sonra, bu yumurta şeritlerini arka bacaklarına dolayarak yuvasına çekilir. Yaklaşık üç hafta boyunca yalnızca beslenmek ve kuyan yumurtaları ıslatmak için geceleri dışarı çıkan erkek kurbağa, yumurtaların acılma zamanı geldiğinde suya girer. Yumurtaların saran kılıf suda açılır ve serbest kalan yavrular erişkin hale gelinceye değin gelişmelerini suda tamamlar.

ebe oyunu, EBELEME. EBECİLİK olarak da bilinir, koşma, kovalama ve rakibe elini değdirerek onu ebe yapma ilkesine dayanan çocuk oyunu.

Kovalamaca oyunlarının en yaygınlarından biridir. İkiden çok çocuk arasında açık alanlarda oynanır. Gönüllü olarak ya da çeşitli yöntemlerle ebe çıkan çocuk, öteki oyuncuların kovalar. Yetiştigi oyuncuya "ebe" diyerek dokunur ve böylece ebelik dokunduğu çocuğa geçer. Bu kez yeni ebe oyuncuları kovalamaya başlar ve oyun böylece sürer.

Ebe oyunu "el bende" ve "elim sende" gibi kovalamaca oyunlarına benzerse de, kuralları ve oynanış biçimi onlardan farklıdır.

ebed (Arapçada "sonsuzluk, sonsuzluk"), İslamda Tanrı'ya özgü bir nitelik olan sonsuzluk kavramı. Kelamda Tanrı dışındaki hiçbir varlığın ebedi olmaması Tanrı varlığının en önemli kanıtlarından biri sayılmaktadır.

Tasavvufa göre ezel ve ebed kavramları Tanrı'nın zâtı karşısında bir anlam taşımaz. Varlığın ortaya çıkışından sonra başlayan zaman, bütünüyle göreceli bir olgudur. Ama Tanrı'yı öbür varlıklardan ayırmada bir kolaylık olması bakımından onun başlangıçsızlığına ezel, sonsuzluk ve sonsuzluğuna da ebed denmiştir. Yoksa, Tanrı için gerçekte ikisi bir ve aynı şeydir. Buna karşılık sonradan ortaya çıkan varlıkların Tanrı bilgisindeki ilkörmekleri (ayan-ı sabite) ezelidir ve Tanrı'nın sonsuzluğu nedeniyle de ebedidirler. İslam filozofları da evrenin ebediliği konusunda aynı görüşü paylaşıyor. Kelâm bilginlerine göre ezeli olmayan bir varlık ebedi olamaz. Tanrı dışındaki varlıklar, örneğin evren ezeli olmadığı, sonradan yaratıldığı için ebedi değildir. Ama öteki dünya bu kuralın dışındadır. Ahiret yaşamı sonradan yaratılmış olmasına karşın, ebedi olarak varlığını sürdürecektir. *Ayrıca bak. ezel.*

ebegümeci, **EBEGÜMECİ** olarak da bilinir, ebegümecigiller (*Malvaceae*) familyasının *Malva* cinsinden çeşitli bitkilerin ortak adı. Anadolu'da yaygın olarak yetişen büyük

Büyük ebegümeci (*Malva sylvestris*)
Turan Bayraktar Koleksiyonu

ebegümeci (*M. sylvestris*) ile küçük ebegümeci (*M. neglecta* ya da *M. rotundifolia*) en iyi bilinen türlerdir.

Her ikisi de çok yıllık olan bu otsu bitkilerin çiçekleri pembemsi mor renkli, yaprakları uzun saplı, tüylü ve yuvarlak biçimlidir. Hafif bir kokusu ve yavan bir tadı olan bu yapraklar solunum ve sindirim sistemi iltihaplarında yumuşatıcı olarak kullanılır; çiçeklerinin de benzer etkileri vardır. Ayrıca, körpe yaprakları sebze olarak tüketilir.

ebegümecigiller bak. Malvaceae

ebelik, doğuma yardımcı olma sanatı ve mesleği. Eski Ahit'in ilk kitaplarında bile sözü edilen ebelik en eski mesleklerden biridir; ne var ki, ebeliğin Eski Yunan ve

Roma'nın toplumsal yapısı içinde yerleşik bir kurum niteliği kazanmış olmasına karşın, bu uygarlıklardan kalma yetersiz doğum bilgisi ortaçağda tümüyle unutulmuş yerini boşınanların belirlediği uygulamalara bırakmıştır. Sonuçta, bütün ortaçağ boyunca bebek ölüm oranı ürkütücü boyutlara ulaştığı gibi, yarımsız ve normal doğum yapamayacak durumdaki anneler için de her zaman ölüm tehlikesi söz konusuydu.

17. yüzyıl Avrupa'sında, yavaş yavaş ve tek tek girişimlerle de olsa ilk kez ebelik eğitimine başlandı. 18. yüzyılda büyük kentlerde, aynı zamanda ebeler için de birer eğitim merkezi olan doğum hastaneleri açıldıysa da, ebelerin eğitimine ve denetimine ilişkin yasal düzenlemeler ancak 19. yüzyılda gerçekleştirilebildi. Bu konuda öncülük eden ülkeler Hollanda, İskandinav ülkeleri, Almanya ve Fransa olmuştur.

Türkiye'de, kadın-doğum hekimlerinin gözetimi altında hastanede doğum yapma alışkanlığının yerleşmesinden ve ebelik eğitiminin yaygınlaşmasından önce, özellikle kırsal kesimde halk arasında ebe olarak bilinen deneyimli kadınların yardımıyla evde doğum yapıldı. Bugün bile, sağlık ocaklarının ve devletçe atanmış diplomalı ebelerin bulunmadığı yerleşme bölgelerinde, bu işte ustalık kazanmış köy ebeleri doğuma yardımcı olmaktadır. Ne var ki, doğum konusunda deneyimli oldukları halde bilgileri yetersiz olan ebe kadınlar, cerrahi girişim gerektiren güç doğumlarda çoğu kez annenin ve bebeğin yaşamını tehlikeye atabilecek önlemler aldıklarından, köylerde annenin ya da bebeğin sakat kaldığı ya da yaşamını yitirdiği doğumlara oldukça sık rastlanırdı.

Osmanlı Devleti'nde ebelik eğitimi, 1827'de açılan Tıbbane-i Âmir'e cerrahi dersleri sırasında erkek ebelerin yetiştirilmesiyle başladı. 1846'da Mekteb-i Tıbbiye'de, ebe kadınlara doğum bilgisi veren bir kurs açılarak 1848'de ilk ebelik ruhsatnameleri verildi. 1908'de Mülki ve Askeri tıbbiyelerin birleştirilerek Haydarpaşa Tıp Fakültesi'nin kurulmasıyla, Mülki Tıbbiye'nin boşalttığı binalarda ilk Ebe Mektebi açıldı. Cumhuriyet döneminde yeniden düzenlenen ve İstanbul Tıp Fakültesi'ne bağlanan bu okuldan başka, İstanbul ve öteki illerde de ebe yetiştiren okullar açılmaya başladı.

Günümüzde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na bağlı sağlık meslek liselerinin bir bölümünde ebe-hemşireler yetiştirilmektedir. Ortaokuldan sonra dört yıllık eğitim veren bu okullardan mezun olanlar, hastanelerde, sağlık ocaklarında ve köylerdeki sağlık evlerinde görev yapabilirler. Bu ebelerin görevi yalnızca doğuma yardımcı olmakla sınırlı kalmayıp, gebe ve loğusalının, 0-6 yaş arası çocukların sağlık durumunun izlenmesi, çocukların aşılanması, halkın sağlık konusunda eğitilmesi, 15-44 yaş arası kadınların aile planlaması konusunda bilgilendirilmesi ve gerekli doğum kontrol araçlarının (örn. prezervatif, doğum kontrol hapı) dağıtılmasını da kapsar.

Ebenales, ikiçenekliler (*Dicotyledones*) sınıfından, 5 familyayı, 145 cinsi ve daha çok tropik bölgelerde dağılmış 1.700 kadar ağaç ve çalı türünü içeren takım. Yalnızca *Ebenaceae* (abanozgiller), *Sapotaceae* ve *Styracaceae* familyaları ekonomik açıdan önemlidir.

Ebenales takımındaki bitkilerin çoğu tropik bölgelerin sıcak ve nemli ormanlarında yetişir; yalnız, ABD'nin doğusunda yaygın olan virjinyahurması (*Diospyros virginiana*) ile Asya'da yetişen karahurma ya da küçük trabzonhurması (*D. lotus*) gibi bazı türler oldukça kuru topraklara da uyum sağlayabilir.

Bu takımdaki bitkilerin ortak özelliği yaprakların basit olması, erkekorganların taçyapraklara bağlanması ve yumurtalıkların her gözünde çok az sayıda tohumtaslağının bulunmasıdır.

Ebenaceae familyası 6 cinsi ve yaprakdöken 450 kadar ağaç ve çalı türünü içerir. Genellikle siyah, kırmızı ya da yeşil renkte özodunları olan bu türler her iki yarıkürenin tropik bölgelerinde yaygın olmakla birlikte sıcak-ılıman bölgelerde yetişen türlerine de rastlanır. En değerli abanoz odunu, Hindistan ve Doğu Hint Adalarında yetişen *Diospyros ebenum*'dan elde edilir. Bu ağacın, kahverengi damarlı ve siyah renkli özodununun lifleri, suda batmasına neden olacak kadar zamlı doludur. İşlenmesi çok güç olan bu sık damarlı odun, cilalandığında güzel bir metal parlaklığı kazanır ve en çok flüt, piyanoların siyah tuşları, bıçak sapı, mobilya ve heykel yapımı ile ağaç kakma işinde kullanılır. *Diospyros* cinsinin bazı türleri ise sevilen meyveleri için yetiştirilir. Örneğin Asya'da, Akdeniz Bölgesi'nde ve ABD'nin ılıman kesimlerinde yetişen trabzonhurmasının (*D. kaki*) portakal büyüklüğündeki turuncu meyveleri ile *D. digyna*'nın (eskiden *D. ebanaster*) koyu kahverengi meyveleri çok lezzetlidir.

Yaklaşık 126 cinsi ve 600 kadar türü içeren *Sapotaceae* familyasını takımın öbür familyalarından ayıran başlıca özellik, bu bitkilerin sütsümsü ve yapışkan bir sıvı içermesidir. Bu sütsümsü sıvının kurutulmasıyla kauçuga benzer bir madde olan balata(*) elde edilen ve kerestesi değerli olan *Manilkara* ve *Pouteria* cinsleri, familyanın en önemli ekonomik bitkileridir. Meksika'nın doğusunda yetişen sapodilla (*Achras zapota*) hoş kokulu, tatlı meyveler verir. Eskiden Azteklerin bu ağacın gövdesinden elde ederek çiğnedikleri zamlı (*chicle*) bugün bile çiklet yapımında kullanılır. Ayrıca bu familyadaki birçok türün, örneğin Nil Irmağı bölgesinde ve Sudan savanalarında yetişen *Butyrospermum paradoxum* ile Fas'ta yetişen *Argania spinosa*'nın tohumlarından bitkisel yağ çıkarılır. Tayland ve çevresinde yetişen bazı *Payena* türlerinin gövdesi çizilerek akıtılan sütsü sıvının kurutulmasıyla da, lastiğe benzer, ama esnek bir madde olmayan güta-perka(*) elde edilir.

Tüylü yaprakları ve sert çekirdekli, etli meyveleriyle tanınan *Styracaceae* familyası 10 cins içinde sınıflandırılan 150 kadar ağaç ve çalı türünü içerir. Meyvelerinin sert çekirdekli olması, tümüyle etli meyveler veren öbür iki familyada görülmeyen bir özelliktir. Ayrıca, bu familyanın ağaç ve çalıları da öbür familyalara oranla daha küçük boyalıdır. Doğu Asya'da yetişen *Styrax benzoin*'den elde edilen ve asilbent adıyla bilinen balsam, parfüm yapımında, ayrıca öksürük kesici ve antiseptik olarak kullanılır.

Ebenales takımında çiçekdurumları familyadan familyaya değişir. Örneğin *Ebenaceae* ve *Sapotaceae* familyalarında çiçeklerin küçük demetler oluşturmalarına, hatta tek tek bulunmasına karşılık, daha ilkel olan *Styracaceae* ve *Symplocaceae* familyalarında dallanmış çiçekdurumlarına rastlanır.

Bu takımın bitkilerinde çiçekler genellikle dört ya da beş taçyaprak, çanak yaprak ve erkekorgan içerir. Çanak ve taçyapraklar kendi aralarında kaynaşarak vazo ya da çan biçiminde çanak (kaliks) ve taç (korolla) oluşturur. İki-beş meyve yaprağından oluşan dişorgan, yumurtalık, boyuncuk ve loplu tepelik bölümlerini kapsar. Tepelikteki lop sayısı, yumurtalıktaki odacık sayısına eşittir. Her odacıkta en çok iki tohumtaslağı bulunur.

Ebenaceae familyasında, genellikle verimli erkek ve diş organlar ayrı çiçeklerde bulu-

nur, yani çiçekler erdişi değildir. Dişiorganının gelişmediği erkek çiçekler çiçektozu üretir; tam gelişmiş dişiorganı olan diş çiçeklerde ise kısır erkekorganlar bulunur. Erkek ve diş çiçekler ayrı ağaçlardır ama her ağaçta, hem erkek, hem dişiorganları gelişmiş çok az sayıda tam çiçeğe de rastlanır. Bu özellik, tek başına bulunan ağaçların da meyve vermesini sağlar. Tozlaşma ve döllenmenin ardından tohumtaslakları tohuma, yumurtalık da etli meyveye dönüşür. *Sapotaceae* familyasında çanak ve taçyapraklar genellikle ikiye sıralıdır ve sayıları 12'ye ulaşabilir. *Symplocaceae* ve *Lissacarpaceae* familyalarında çiçeğin bölümleri yumurtalığın üstünden çıkar (yumurtalık alt durumlu); oysa öbür üç familyada bu özellik görülmez.

Eber Gölü, bir bölümü Ege Bölgesi, daha büyük bölümü İç Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan sığ göl. Sultan Dağlarının kuzeyi ile Emir Dağı kütlesi arasında bulunur. Denizden yüksekliği 967 m'dir. Kaynaklarda 126 km² olarak geçen yüzölçümü, mevsimlere ve yıllara göre değişiklikler gösterir. Yaz mevsiminde suları çekilir ve yalnızca çanağındaki çukur yerlerde su kalır. Bazı yıllarda yaz mevsiminde yüzeyi 30 km²'nin altına düşer.

Çevresindeki göl taraçalarından ve bu taraçaların üstünde bulunan bir tür tatlı su midyesinin kavkılardan, gölün Kuvaterner (Dördüncü) Dönemde (y. 2,5 milyon yıl öncesinden günümüze) bugünkünden daha geniş bir alanı kapladığı anlaşılmaktadır. Az yağışlı bir yörede bulunduğundan beslenme kaynakları zayıftır. Afyonkarahisar yöresinden gelen Akarçay dışında, Sultan Dağlarından inen bazı küçük dereler de sularını alır. Fazla suları küçük bir dere biçiminde, daha alçakta olan güneydoğusundaki Akşehir Gölüne akar. İki gölü birleştiren bu gidegene Eber Çayı ya da Taşköprü Çayı adı verilir.

Suyu tatlı, çevresi sazlık ve kamışlıklarla çevrili olan gölde başta sazan olmak üzere bol miktarda balık ve kerevit bulunur. Bu sazlar ve kamışlar Çay'daki kâğıt fabrikasında ve hasır eşya üretiminde değerlendirilir. Su kuşları bakımından da zengin olan göl çevresi, önemli bir av turizmi potansiyeli taşır. Birçok su kuşunun kuluçkaya yatdığı ve kişi geçirdiği göl ve çevresi değerli bir doğal yaşama ortamıdır. Kâğıt ve şeker fabrikalarının atıklarıyla kirlenen göldeki kerevitlerde bazı hastalıklar görülmektedir.

Afyonkarahisar-Konya demir ve kara yolları gölün güney kıyıları izler. Bu karayoluyla Çay'da kesilen ve Eskişehir'den gelen bir başka yol da batı kıyısından geçer.

Eberhard (ö. 939, Andernach, Almanya), 918'den sonra Franken dükü.

Franken dükü ve Alman kralı (911-918) I. Konrad'ın kardeşidir. Asi Saksonya dükü Heinrich'e (Kuşçu) karşı 915'te girişilen başarısız bastırma hareketini destekledi. Konrad'ın ölümünden sonra Heinrich'in kral olması üzerine, Franken'e bağımsızlık verilmesi karşılığında taht üzerindeki bütün hak iddialarından vazgeçti. Heinrich'in 936'da tahta geçen oğlu I. Otto dükler üzerinde daha güçlü bir otorite kurmak isteyince başkaldırdı (938); ama yenilerek yüklü bir para cezasına çarptırıldı. 939'da kralın kardeşi Bavyeralı Heinrich ve Lorraine'li Giselbert'le ittifaka girerek yeniden ayaklandı. Ama kuvvetleri Kral Otto'nun baskınına uğradı ve çarpışma sırasında öldürüldü.

Eberhard VI, lakabı SAKALLI EBERHARD, Almanca EBERHARD IM BART (d. 11 Aralık 1445, Urach - ö. 24 Şubat 1496, Tübingen, Almanya), Württemberg kontu ve 1. dükü.

Yönetim ve kilisede reformlar yapmış, Württemberg'in Alman tarihinde güçlü bir konum elde etmesine zemin hazırlamıştır.

Kontluğun topraklarını genişleten Eberhard, 1482'de en büyük oğulun başa geçmesi kuralını koydu ve mülklerinin bölünmesini sağlayacak bir miras sistemi geliştirdi. Stuttgart ve Tübingen kentlerine berat verdi. Keşiş ve rahibe manastırlarına yeni bir düzen getirdi. Kutsal Topraklar'a ve İtalya'ya yaptığı yolculuklardan sonra, kansasının bir İtalyan olmasının da etkisiyle Rönesans'a ilgi gösterdi ve Tübingen'de bir üniversite kurdu. Habsburg yanlısı Schwaben Birliği'nin önde gelen bir üyesi olan Eberhard, Worms Meclisi'nde (Diet) dük yapıldı (1495). Aynı mecliste İmparator I. Maximilian, Eberhard'ın büyük oğulun başa geçmesine ve toprakların bölünmezliğine ilişkin kuralları tanıdı.

Eberhard, Johann August (d. 31 Ağustos 1739, Halberstadt, Brandenburg - ö. 6 Ocak 1809, Halle), Alman düşünür ve sözlük yazarı. Kant'ın öğretisine karşı Leibniz'in görüşlerini savunmuş, derlediği Almanca sözlük bir yüzyıl boyunca kullanılmıştır.

Halle Üniversitesi'nde ilahiyat öğrenimi gördükten sonra 1763'te Halberstadt'ta Lutherci cemaatin vaizi oldu. 1774'te Charlottenburg'da rahiplik yaptı. Ama bir Alman Yahudisi olan düşünür Moses Mendelssohn ile Kant'ın karşıtlarından Alman yazarı C. F. Nicolai'nin etkisiyle zamanla katı Lutherçilikten uzaklaştı. Ardından *Neue Apologie des Socrates* (1772-78; Socrates'in Yeni Savunması) ve *Allgemeine Theorie des denkens und Empfindens* (1776; Düşünme ve Duygunun Genel Kuramı) adlı yapıtlarında dinsel öğretinin özgürce incelenmesini savundu; bilgi felsefesinde Leibniz ile Christian Wolff'un anlayışı doğrultusunda bir usçuluk önerdi. Eberhard'a göre, Leibniz ve Wolff'un ulaştığı düzeyden sonra Kant'ın eleştirel felsefesi gerçekte gereksizdi. Prusya kralı II. Friedrich, 1778'de Eberhard'ı Halle'de ilahiyat profesörlüğüne atadı. Eberhard sekiz yıl sonra Berlin Akademisi üyesi oldu; 1805'te kralın özel danışmanlığına atandı. Altı ciltlik Almanca sözlüğü (1795-1802) kısaltılarak *Synonymisches Handwörterbuch der deutschen Sprache* (1802; Alman Dilindeki Anlamdaş Sözcükler Sözlüğü) adıyla da yayımlandı. 1910'da İngilizce, Fransızca, İtalyanca ve Rusça karşılıklar da eklenerek sözlüğün 17. basımı yapıldı.

Soyut felsefi spekülasyonlara karşı olan Eberhard estetik ve etik gibi alanlarda deneysel araştırmaları yeğledi. Daha sonraki yapıtları arasında *Theorie der schönen Künste und Wissenschaften* (1783; Bilim ve Güzel Sanatlar Kuramı), *Allgemeine Geschichte der Philosophie* (1788; Genel Felsefe Tarihi) ve *Handbuch der Aesthetik* (1803-05; Estetik Elkitabı) sayılabilir.

Eberhard, Wolfram (d. 17 Mart 1909, Potsdam, Almanya), Çin dili ve tarihi ile Türk halk masalları alanında çok sayıda çalışma yapan Alman sosyolog.

Berlin'de Doğu Dilleri Okulu'nda ve Berlin Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Nazilerin 1933'te iktidara gelmesi üzerine Almanya'dan ayrıldı. Çin'e giderek Pekin Üniversitesi'nde ders vermeye başladı. 1936'da Doğu Halkları Bilim Müzesi müdürlüğüne getirildi. 1937'de Türkiye'ye geldi ve 1948'e değin Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Çin dili ve tarihi profesörü olarak ders verdi. 1948-76 arasında ABD'de California Üniversitesi'nde sosyoloji profesörü olarak çalıştı. 1964'ten sonra Heidelberg Üniversitesi'nde konuk

profesör oldu. Mainz Bilimler ve Edebiyat Akademisi'nin, Münih'teki Bavyera Bilimler Akademisi'nin ve Amerikan Folklor Derneği'nin üyesi olan Eberhard'ın *Çin Tarihi* (1947) ve *Uzak Doğu Tarihi* (1957) adlı kitapları ilk kez Türkçe olarak yayımlanmış, daha sonra yabancı dillere çevrilmiştir. Ayrıca *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*'nde de pek çok makalesi yayımlanmıştır. Başlıca yapıtları arasında *Kultur und Siedlung der Randvölker Chinas* (1942, *Çin'in Kuzey Komşuları*, 1942), *Lokalkulturen im Alten China* (1942-43, 2 cilt, *Eski Çin'de Yerel Kültürler*), *Typen Türkischer Volksmärchen* (1953; Pertev Nalı Boratav ile birlikte, *Türk Halk Masallarının Tipleri*), *Minstrel Tales from Southeastern Turkey* (1955; Güneydoğu Anadolu Aşık Masalları), *Settlement and Social Change in Asia* (1967; *Asya'da Yerleşme ve Toplumsal Değişme*), *Moral and Social Values of the Chinese* (1971; *Çinlilerin Ahlaksal ve Toplumsal Değerleri*), *Studies in Hakka Folktales* (1974; *Hakka Halk Masalları İncelemeleri*) sayılabilir.

Ebers papirüsü, Mısır'da İÖ y. 1550'lere tarihlenen tıp metinleri derlemesi. Tıp konusundaki bilinen en eski çalışmalardan biridir. Ruloda 700 büyü formülünden başka, timsah ısırmısından ayak tırnağı ağrısına kadar her derde deva olan, evleri sinek, fare ve akrep gibi zararlılardan arındıran halk ilacı reçeteleri yer alır. Dolaşım sisteminin anlatıldığı bölüm şaşılacak kadar doğru bilgiler içerir; bütün vücutta kan damarları bulunduğu ve kalbin kanı dağıtan merkez olarak çalıştığından söz eder. Papirüsü, 1873'te Alman romancı ve Eski Mısır bilimi uzmanı George Maurice Ebers bulmuştur.

Eberswalde-Finow, Almanya'nın kuzeydoğusundaki Brandenburg eyaletinde (Land) kent. Thorn-Eberswalde İlçe Vardisinde, Berlin'in yaklaşık 60 km kuzeydo-

Eberswalde - Finow'daki Finow Kanalı'nda kömür taşıyan mavnalar, Almanya
Cao Garuba - Madeline Grmoldi

ğusunda yer alır. 1913'te Finow'da bulunan ve İÖ 11-10. yüzyıl arasına tarihlenen altın define, yörede erken Tunç Çağından beri yerleşimin olduğunu gösterir. Kent, Brandenburg sınır kontlarının 1261'de Slavlara ait tahkim edilmiş bir noktada inşa ettikleri şatonun çevresinde gelişti. 1276'dan önce pazar ayrıcalıkları, 1300'e doğru kent ayrıcalıkları aldı. 1400'den 1876'ya değin yakınındaki köyler de içinde olmak üzere Neustadt Eberswalde olarak biliniyordu.

Finow'un doğal bir geçidi üzerinde bulunmasının yanı sıra çevresindeki ormanlar, bataklık demir yatakları ve su gücü sayesinde erken tarihlerde başlayarak ticaret, ahşap işleri, değirmencilik ve metal işleme (ilk demir ocağı 1440'tan kalmaz) merkezi olarak önem kazandı. 1602-20 arasında açılan kanallarla su ulaşımı geliştirildi. Otuz Yıl Savaşları'nda (1618-48) yağmalanmasına karşın, 17. yüzyılda Finow Kanalı'nın inşa edilmesiyle gelişmesini sürdürdü. 18. yüzyılın ortalarında Thüringen bıçakçıları'nın buraya yerleşmesi ve 19. yüzyılda, hâlâ Avrupa'nın en büyüğü olan, deniz ve sanayi vinci yapım fabrikasının kurulması, gelecekteki sanayilere yeni bir hız kazandı. 1914'te tamamlanan Oder-Havel Kanalı kentin tam kuzeyinden geçer. Modern sanayi kuruluşları hadde fabrikaları, buzul çökeltilerine dayanan çakıl ve tuğla fabrikaları ile kimyasal madde tesislerini kapsar.

Kentin kültürel kuruluşları arasında, bir botanik bahçesine sahip olan orman araştırma enstitüsü (1830), tıp okulu ve yerel müze sayılabilir. Nüfus (1983 tah.) 53.381.

Ebert, Carl (d. 20 Şubat 1887, Berlin, Almanya - ö. 14 Mayıs 1980, Santa Monica, California, ABD), Alman tiyatro yönetmeni. Türk tiyatrosu ve operasının günün

Carl Ebert
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

standartlarına ulaştırılması çalışmalarına hem yönetmen, hem de eğitici olarak büyük katkıda bulunmuştur.

Tiyatro eğitimine ünlü yönetmen Max Reinhardt'ın yanında başladı. Daha sonra Alman Ulusal Tiyatrosu'nda, Frankfurt ve Berlin devlet tiyatrolarında görev aldı. 1927-31 arasında yönettiği Darmstadt Eyalet Tiyatrosu'nda, daha çok çağdaş Alman yazarlarının oyunlarını sahneye koydu. 1931'de Berlin Operası'nda genel yönetmen oldu ve operalar sahneye koydu. Bu operalarda, başta Verdi'nin *Macbeth*'inde olmak üzere, oyuncuların bir kitle olarak yönetilmesi anlayışıyla dikkati çekti. 1933'te Nazi rejimi tarafından görevden alınca, Avrupa'nın birçok kentinde iş bulmaya çalıştı. Aynı yıl gittiği Arjantin'in Buenos Aires kentinde 1936'ya değin kaldı ve Teatro Colón'da görev yaptı. O yıl Türk hükümetinin çağrısı üzerine Ankara'ya gitti. Hazırladığı rapor uygun bulunarak Atatürk tarafından, yeni kurulan Milli Müzik ve Temsil Akademisi'nde bir tiyatro bölümü açmakla görevlendirildi. Daha sonra Devlet Konservatuarı (bak. devlet konservatuarları) adını alan okulun müzik bölümünü de ünlü besteci Paul Hindemith yönetecekti. Ebert, müzik bölümünden alınan, ikisi kız 10 öğrenciyle Devlet Tiyatrosu'nun (bak. Devlet Tiyatroları) ilk kadrosunu eğitmeye başladı. 1938-46 arasında, Devlet Tiyatrosu'nun temelini oluşturan Tatbikat Sahnesi'ni yönetti. Burada Shakespeare'den *Julius Caesar* (1942), Sophokles'ten *Kral Oidipus* (1943), Molière'den *Kibarlık Budalası* (1944), Thornton

Wilder'dan *Bizim Şehir* (1945) ve Goethe'den *Faust* (1946) gibi oyunlar sahneye koydu, birçok opera yönetti. Bunlardan *Madame Butterfly* Türkiye'de Türkçe sahnelenen ilk operaydı.

Ebert 1946-54 arasında ABD'de, Los Angeles'taki Güney California Üniversitesi'nde ders verdi. 1947'de İngiltere'de, daha önce ilk düzenlenişine (1934) katkıda bulunduğu Glyndebourne Şenliği'ni yönetti. 1951'de Stravinski'nin *The Rake's Progress* (Ahlaksızın İlerlemesi) adlı operasının dünya prömiyerini hazırladı. 1954'te Berlin Devlet Operası'nın başına getirildi; bu görevini yedi yıl sürdürdü. Emekliliğinden sonra Los Angeles'a dönerek ömrünün sonuna değin orada yaşadı. Nisan 1969'da İstanbul Kültür Sarayı'nın (bugün Atatürk Kültür Merkezi) açılışı için çağnı olarak bir kez daha Türkiye'ye gitti.

Ebert, Friedrich (d. 4 Şubat 1871, Heidelberg - ö. 28 Şubat 1925, Berlin, Almanya), Almanya'da sosyal demokrat harekete uzun yıllar önderlik eden ılımlı sosyalist devlet adamı. I. Dünya Savaşı'ndaki yenilgiden sonra Almanya'yı birleştirmeyi amaçlayan Weimar Anayasası'nın hazırlanmasına ön ayak olmuş, 1919-25 arasında cumhurbaşkanlığı yapmıştır.

Bir terzi ustasının oğlu olan Ebert, saraçlık mesleğini öğrendi ve saraç olarak Almanya'nın her yerini dolaştı. Çok geçmeden sosyal demokrat görüşleri benimseyerek sendikacı oldu ve revizyonist olarak nitelendirilen evrimci ve liberal "sendikal" sosyalizmin temsilcisi durumuna geldi. 1905'te Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nin (SPD) genel sekreterliğine getirildi. Üye sayısı ve seçmen desteğinin yanı sıra mal varlığı da artmış olan partinin, o zamana değin polis aramaları korkusuyla kaçındığı dosyalama sistemi ve daktilo gibi yeni yöntem ve araçları kullanmasını sağlayarak, parti yönetimine günün koşullarına uygun bir işleyiş kazandırdı.

1913'te August Bebel'in ölümü üzerine parti başkanı oldu ve SPD'nin ülke siyasetindeki etkisini giderek artırdı. Almanya'nın I. Dünya Savaşı'na katılmasını destekle-

Friedrich Ebert, y. 1924
Archiv für Kunst und Geschichte, Berlin

yerek, partisinin 3 Ağustos 1914'te hükümetin savaş bütçesine olumlu oy vermesinde önemli rol oynadı. SPD'nin bu davranışı, milliyetçi duygulan enternasyonalist inançlarına ağır basan Avrupa'nın öteki sosyalist partilerinin tutumundan pek farklı değildi. Ama, Almanya'nın barışçı bir siyaset benimsemesini istemeksizin "anavatan"a kayıtsız şartsız destek verdiğinden, hükümeti, Almanya'yı ağır bir yenilgiye uğramaktan kurtarabilecek bir siyaset izlemeye zorlama gücünü yitirdi. İmparatorluğun yıkılmasına yol açan yenilgi, Ebert'in savaş sonrası siyasetini de çıkmaza soktu.

Ebert'in partiyi kendi görüşleri doğrultusunda bir arada tutma çabaları boşa çıktı.

Almanya'nın barışçı bir politika izlemesini isteyen ve savaş ödeneklerine karşı çıkan sol kanada bağlı grup, Mart 1917'de partiden ayrılarak Bağımsız Sosyal Demokrat Parti'yi (USPD) kurdu. SPD'den ayrılan bir başka grup da Almanya Komünist Partisi'ni (KPD) oluşturdu. SPD'den ayrılan bu gruplar toplumsal devrim için mücadele ederken, Ebert ve partisi Almanya'da parlamenter demokrasiyi yerleştirmeyi hedef aldı. Katolik Merkez Partisi, Demokrat Parti (eskiden Alman İlerici Partisi) ve Sosyal Demokrat Parti daha savaşın ortalarında birleşerek, adını 1848 Devrimi'nin bayrağındaki renklerden alan, Siyah-Kırmızı-Sarı (Weimar) koalisyonunu oluşturmuşlardı.

Ekim 1918'de, Weimar Anayasası'nın habercisi olan kapsamlı bir anayasa reformu sonunda Baden prensi Maximilian'ın başkanlığında, Siyah-Kırmızı-Sarı koalisyonuna bağlı üç partiden oluşan bir hükümet kuruldu. Bu yolla, devrimci bir çalkantıdan geçmeksizin parlamenter demokrasiye ulaşılması amaçlanıyordu. Sonraları şansölye olan Baden prensi Maximilian'a "devrimden bir günah kadar nefret ediyorum" diyen Ebert, gerçekten de böyle bir devrimin patlak vermesini engellemek için elinden gelen her şeyi yaptı. Almanların Kasım 1918'de giriştiği devrimci ayaklanma cumhuriyet, demokrasi ve sosyalizm gibi hedeflerden çok, barışı sağlamaya yönelikti. Alman halkı İmparator II. Wilhelm'in Almanya'ya barış getiremeyeceği kanısına varmıştı.

Ateşkesten üç gün önce başlayan devrimci hareket 9 Kasım'da Berlin'de doruğuna ulaştı. Aynı gün, II. Wilhelm'in tahttan çekildiği ilan edildi. Baden prensi Maximilian kendi yetkisine dayanarak şansölyeliği Friedrich Ebert'te devretti. Hâlâ imparator adına bir naiplik kurma umudunu taşıyan Ebert, şansölyelik makamında gerçekte yalnızca bir gün kaldı. Devrimin yarattığı oldubittiye boyun eğerek 10 Kasım'da SPD ve USPD temsilcilerinden oluşan sosyalist bir hükümet kurdu. Halk Temsilcileri Konseyi adını alan bu hükümet, bütün gücünü Berlin'deki fabrikalardan ve alaylardan seçilmiş kişilerin oluşturduğu İşçi ve Asker Konseyi'nden alıyordu. Ebert, Halk Temsilcileri Konseyi ile İşçi ve Asker Konseyi'nin elindeki iktidarı, en kısa zamanda seçimle oluşturulacak Alman Parlamento-su'na devretmeye kararlıydı. Bu nedenle devrimi engellemek üzere Genelkurmay Başkanı Hindenburg'la gizli bir antlaşma yaptı. Bu arada çalkantılar giderek arttı ve 6-15 Ocak arasında Berlin'de, askeri birliklerle devrimci güçler arasında sokak çatışmaları patlak verdi. Bu çatışmalar sırasında Spartakist önderler Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht öldürüldü. Böylece toplumsal devrim bastırılmış oldu.

Ocak 1919'da yapılan seçimleri yüzde 85'lik bir çoğunlukla Siyah-Kırmızı-Sarı koalisyonu kazandı. Ebert'in parti arkadaşı Philipp Scheidemann başkanlığında, bu üçlü koalisyona dayanan bir hükümet kuruldu ve taslağının hazırlandığı kentin adıyla anılan Weimar Anayasası yürürlüğe kondu. Koalisyona bağlı üç partinin oylarıyla ilk cumhurbaşkanlığına Ebert seçildi.

Ebert ile anayasayı hazırlamakla görevlendirilen anayasa hukuku profesörü Hugo Preuss'un amacı, imparatorluğun organik yapısını değiştirip, merkezi hükümeti daha güçlü kılmaktı. Ama eski Alman eyaletleri (Länder), Ebert ve Preuss'un "bölünmez ve tek devleti"ne (Einheitsstaat) direndiler. Özellikle Prusya, bir eyalet olarak varlığını sürdürdü. O zamana değin Almanya'nın başlıca dayanağı olan güç odakları da Weimar Cumhuriyeti döneminde hiç zarar gör-

meden ayakta kaldılar. Cumhuriyetin ilk yıllarında, sosyalistlere ve komünistlere karşı yürütülen kanlı iç savaş, hükümeti zayıf düşürmüştü ve temel değişiklikleri gerçekleştirebilecek gücün yoksun bırakmıştı. İşçiler cumhuriyet yönetimini savunmaya yanaşmayınca, Ebert ve Savunma Bakanı Gustav Noske, *Freikorps* denen gönüllü birliklerin yardımına başvurdu. Daha çok eski subaylardan oluşan bu gönüllüler, cumhuriyet sevgisinden çok, komünizme karşı besledikleri kin ve düşmanlığın etkisiyle komünist ayaklanmayı bastırdılar. Bu eski subaylar, cumhuriyet ordusu *Reichswehr*'in de belkemiğini oluşturdu. Subayların ve eski memurların yanı sıra, *Junker*'ler de (Prusyalı büyük toprak sahibi askeri aristokrasi) geniş mülklerini, toplumsal ve siyasal nüfuzlarını koruyarak devrimden hiçbir zarar görmediler.

6 Haziran 1920'de yapılan genel seçimlerde, Siyah-Kırmızı-Sarı koalisyonu çoğunluğu yitirdi ve bir daha elde edemedi. Böylece SPD en güçlü parti olmaktan çıktı. Ebert'in dayanağı olan siyasal birlik dağıldı. SPD'nin seçimleri yitirmesinde Versailles Antlaşması'nın (1919) payı büyüktü; Almanların büyük çoğunluğu, hatta Ebert'in kendisi bile Versailles Antlaşması'nın Almanya'yı yok etmeyi hedeflediği kanısındaydı. Bunun sonucu olarak, Siyah-Kırmızı-Sarı koalisyonuna duyulan güvenin ortadan kalkması, Weimar Cumhuriyeti'ne öldürücü darbeyi indirdi.

Versailles Antlaşması'nın ilk sonucu, bu antlaşmanın hükümleri uyarınca dağıtılması gereken *Freikorps* ve *Reichswehr* saflarındaki radikal milliyetçilerin cumhuriyet yönetimine karşı giriştiği Kapp Darbesi oldu. Monarşiyi diriltmeyi amaçlayan taşralı bürokrat Wolfgang Kapp önderliğinde 13 Mart 1920'de düzenlenen bu darbe, birkaç gün içinde bastırıldı. Ama bu olayla birlikte Ebert'in Sosyal Demokratlarla orduyu uzlaştırma düşü de son buldu.

Çok geçmeden hükümeti yıkımın eşğine getiren bir bunalım başgösterdi. Almanya Ocak 1923'te Versailles Antlaşması'nın tazminat hükümleri uyarınca yükümlü olduğu kömür teslimatını yerine getiremeyeceğini ilan edince, Fransa tazminat sorununa kesin bir çözüm getirmek amacıyla Ruhr bölgesini işgal etti. Almanların çoğu gibi Ebert de Ruhr'da yabancı askeri denetime son verilmesi amacıyla başlatılan ulusal direnişi ve genel grevi destekledi. Ama, milyonlarca insanın işsiz kalmasına yol açan bu grev, büyük bir bunalıma yol açtı; enflasyon başdöndürücü oranlara ulaştı ve ülke tarihinin en ciddi toplumsal ve siyasal bunalımı patlak verdi. Adolf Hitler Baviera'da neredeyse iktidarı ele geçirecek bir duruma geldi. Ebert'in Ruhr çatışmasının hemen öncesinde şansölyeliğe atadığı Wilhelm Cuno ise bu sorunların üstesinden gelmeyi başaramadı. Bunun üzerine Cuno'nun yerine merkez sağ eğilimli Halk Partisi üyesi Gustav Stresemann geçti. Stresemann'ı bu göreve getirirken duraksama gösteren ve ona karşı ihtiyatlı bir tutum izleyen Ebert, bunalımı denetim altına alması üzerine ona tam destek verdi. Stresemann'ın giderek sağa kaymasını protesto etmek için koalisyondan çekilen ve Kasım 1923'te şansölyelikten ayrılmasına neden olan partisini sert bir dille eleştirdi. SPD'nin bu girişimi, ülke siyasetindeki etkinliğini uzun yıllar için yitirmesine yol açtı.

Bu arada para sisteminde yapılan düzenlemelerle enflasyon durduruldu. ABD'nin tazminat miktarının düşürülmesi yönündeki önerisiyle tazminat sorunu bir ölçüde çözüme kavuşturuldu. Ruhr bölgesindeki Fransız askerlerin tahliye edilmesi yolunda

önemli adımlar atıldı. Bütün bu gelişmelere karşın, Alman sağının büyük bölümü Ebert'e yönelik karalamalarını ısrarla sürdürdü. Savaş sırasında mühimmat işçilerinin bir grevini desteklemekle en azından yasal anlamda devlete ihanet suçu işlediği yolundaki bir mahkeme kararı, Ebert'in erken yaşta ölmesinde önemli bir rol oynadı.

Ebert'in konuşmaları, notları ve yazıları *Friedrich Ebert: Schriften, Aufzeichnungen, Reden* (1926, 2 cilt; der. Friedrich Ebert, Jr.) adı altında yayımlanmıştır; bu kitapta Paul Kampffmeyer'in kaleme aldığı kısa bir yaşamöyküsü de bulunmaktadır.

Ebetsu, Japonya'da, Hokkaido Adasında kent. Aşağı İşikari Irmağı kıyısında yer alır. Erken Meici döneminde (1868-1912) Honshu'dan gelen 10 ailenin yerleştiği bir çiftlik köyü olarak kuruldu. Günümüzde iyi tasarlanmış konut alanı, gıda, metal, çanak çömlek ve kâğıt imalatını kapsayan sanayi-siyle Sapporo'ya bağlı bir uydu kenttir. Sanayi gelişimini sağlayan en önemli etkenler, zengin su kaynağı ve İşikari üzerinde bulunan Hokkaido'nun en büyük hidroelektrik enerji santralidir. Nüfus (1980) 86.349.

ebeveyn, çocuğu olan ya da anne/baba rolünü üstlenen kişi. Batı toplumlarında ebeveynlik, kişiye çeşitli yükümlülükler getiren ve büyük ölçüde biyolojik akrabalığa dayanan bir durumdur. Ama bu tanım bütün toplumlar için geçerli değildir. Bazı toplumlarda biyolojik ve toplumsal ebeveyn ayrımı yapılır. Biyolojik ebeveyn çocuğu doğuran ya da döl veren, toplumsal ebeveyn ise çocuğu yetiştirmekle yükümlü olan ve hukuk açısından da ana ya da baba rolünü üstlenen kişidir. Bu ayrım, özellikle baba söz konusu olduğunda sık rastlanır. Antropologlar bu durumu açıklamak amacıyla farklı akrabalık terimleri geliştirmişlerdir. Biyolojik babayı belirtmek için *genitor*, toplumsal babayı belirtmek içinde *pater* terimleri kullanılır.

Hukuk kuralları ebeveynliği çeşitli bakımlardan düzenlemiştir. Özellikle ebeveynin çocuğa karşı görevlerinin belirlenmesi hukuk açısından büyük önem taşır. Türk Medeni Kanunu (TMK) ebeveynin çocuğa karşı görevlerini ayrıntılı bir biçimde düzenlemiştir. Buna göre anne ve baba çocuğa aile yararının gerektirdiği yardımda bulunmak (m. 260), onu sevecenlikle yetiştirmek, ona yaşam için gerekli bilgi ve deneyimi kazandırmakla yükümlüdür. Çocuğun bakım ve eğitimi için gerekli giderler, kendi mallarının yönetimi konusunda kabul ettikleri rejime göre, anne ve babaya düşer. Anne ve baba yoksulluk içinde bulunur ya da çocuğun durumu olağanüstü gideri gerektirirse, yargıç çocuğun gelir ve kazancından, onun bakım ve eğitime yarayacak belirli bir miktarın harcanması için izin verebilir. Çocuğun bakımı konusundaki yükümlülük besleme, giydirme, barındırma ve tedavi gibi hususları kapsar. TMK'nın 152. maddesi bu yükümlülüğü ön planda babaya yüklemiş olmakla birlikte, anne ve babanın her ikisi de kabul ettikleri mal rejimine göre bu yükümlülüklerin gerektirdiği giderlere katılmak zorundadır. Velayet elinden alınan anne ve baba, çocuğun bakım ve eğitim giderlerini eskisi gibi ödemekle yükümlüdür (m. 277). Çocuğun kendine ait malının bulunması, ebeveyni bu yükümlülükten kurtarmaz.

Çocuklar da ebeveynlere karşı bağlılık borcu altındadırlar. Velayet altındaki çocuğun ebeveynine karşı en önemli ödevi saygı ve yardımdır (m. 260). Bu yardım yalnızca moral destek anlamında olmayıp çocuğun kendi gelir ve kazancından muhtaç ebeveyn

için harcama yapması anlamını da içerir (m. 315). Bu yükümlülük ergin olan çocuklar için söz konusudur. Çünkü ergin olmayan çocukların gelir ve kazançları üzerinde ebeveynin zaten yararlanma hakkı vardır.

Çocuk soyadı bakımından da babaya bağlıdır. Baba soyadını değiştirirse, bu işlem onun henüz ergin olmayan çocuğunu da etkiler (m. 153). Evlilik içi doğan çocuk babasının yurttaşlık haklarını kazanır (m. 259). Ergin olmayan, evlilik içi çocuğun ikametgâhı, babanın ikametgâhudur (m. 21).

Çocuğun ebeveynine, ebeveynin de çocuğa karşı yüklenmiş olduğu ödevlerin yenne getirilmemesi mirasçılıktan çıkarılmayı gerektirir (m. 457).

Ebheri, tam adı ESIREDDIN MUFADDAL BIN OMER EL-EBHERİ (ö. 1265), felsefe, matematik ve astronomi alanında yapıtlar veren bilim adamı.

Horasan ve Bağdat'ta öğrenim gördü. Yaşamını Musul hükümdarının sarayında, zaman zaman da Anadolu'da sürdürdü. Afyon'da Çay ile İshaklı arasında Eber Gölü kıyısına yakın bir yerde bulunan Ebheri Baba türbesinde gömülü olduğu ileri sürülmüştür. Ebheri'nin kitapları yüzyıllarca medreselerde okutulmuştur. Felsefe yapıtı *Hidayetü'l-Hükme* (1871) için Hintli Kadı Mir'in yazdığı *Kadı Mir Ale'l-Hidaye* (1866; *Kadı Mir Metni Hidaye Tercümesi*, 1901) adlı şerh ünlüdür. Porphyrios'un ünlü mantık kitabının Arapça çevirisi olan ve birçok kez Türkçeye çevrilerek üzerine şerhler yazılan *İşagucî*'nin (1852) yanı sıra *Keşfü'l-Hakayık fî Tahriri'd-Dakayık* ile *Risalenü'l-Bahire fî Makalati'z-Zahire* adlı mantık yapıtları vardır. Yapıtlarıyla Aristoteles mantığının başlıca temsilcileri arasına giren Ebheri, ayrıca astronomiyle ilgili üç küçük risale yazmıştır.

Ebiralar bak. İgbiralar

Ebisu, Japon mitolojisinde, Yedi Şans Tanrısı'ndan (Şiçi-fuku-cin) biri, balıkçılının ve tüccarların koruyucusu. Bir elinde çubuk, öteki elinde bir *tai* (talih simgesi bir

Ebisu, Hokurei'nin bir resminden ayrıntı, 1851; Etnoloji Müzesi, Viyana
Museum für Völkerkunde, Viyana

balık) bulunan şişman, sakallı, gülümseyen bir balıkçı olarak betimlenir. Gözde bir Şinto tanrısıdır; tasvirlerine ticari yerlerde ve dükkânlarda sıkça rastlanır. Bazı Şinto tapınaklarında Ebisu, yaratıcı kan-koca tanrılar İzanami ile İzanagi'nin, sakat doğduğu için 'saz bir sal' içinde suya bırakılan ilk çocukları Hiru-ko (Sülük Çocuk) ile özdeşleştirilir. Ebisu'nun mitoloji kahramanı Okuninuşî'nin oğlu Koto-şiro-nuşî ile birlikte anıldığı da olur. Yeryüzü tanrıalarının gökyüzü tanrılarıyla çatışmasını sona erdirmeye çabalarından dolayı Ebisu ile mutluluk arasında da ilişki kurulur. Ayrıca bak. Şiçi-fuku-cin.

Ebiverdi, tam adı MUHAMMED BİN AHMED EBU'L-MUZAFFER EBIVERDİ (d. Ebiverd, Horasan - ö. 5 Eylül 1113, İsfahan), dil, tarih ve ensab (soykütüğü) ile de uğraşan Arap şair. Yaşamına ilişkin ayrıntılı bilgi yoktur. Ebiverd bölgesi tarihi ile Arap kabilelerine ilişkin bir yapıtı kaybolmuştur. Ebiverd'in şiirlerinin toplandığı *Divan*'ı üç bölümden oluşur: Birinci bölüm Abbasi halifelerinden Muktedi (hd 1075-94) ve Mustazhir (hd 1094-1118) için yazdığı şiirlerinin yer aldığı *el-İrakîyat*; ikinci bölüm Necd ya da Orta Arabistan şiirleri diye adlandırılan *en-Necdîyat*; üçüncü bölüm içki ve içki meclisleri şiirlerinden oluşan *el-Vecdiyat*'tır. Şiirlerinden seçmeler *Mukattaâü'l-Ebiverdi* (1860) adlı kitapta toplanmıştır.

Ebiyonitler (İbranice *evyon*: "yoksul kişi"), Hristiyanlığın ilk dönemlerinde, Hristiyanlığın Yahudilikten kaynaklanan boyutlarını vurgulayan çileci mezhep. Ebiyonitlerden açık bir biçimde ilk kez İrenaeus'un (y. 185) yapıtlarında söz edilir. 4. yüzyıla değin varlığını koruyan mezhebin üyeleri, Filistin'den ayrılıp Suriye'ye ve Şeria Irmağı'nın doğusuna yerleşmiş olmalıdır. Daha sonra Anadolu, Mısır ve Roma'da da Ebiyonitlerin izine rastlanmıştır.

İrenaeus'a göre Ebiyonitler yaratıcı tek bir tanrıya inanırlar, İsa'nın Mesih olduğunu kabul ederler, ama yalnızca Matta İncil'i kullanırlardı. İsa'nın, Yahudi yasalarına uyduğu için Mesih olduğuna inanırlardı. Paulus'u, Yahudiliği terk ederek Hristiyan olduğu için reddeden Ebiyonitler Kudüs'e Tann'nın evi olarak saygı gösterirlerdi. Sonraki yazarlara göre bu mezhebin kurucusu Evyon adlı biriydi. Ebiyonitler Söz'ün Tann'yla birlikte ezelden beri var olduğunu da reddederlerdi; ama zamanla bazıları Meryem'in bakireliği öğretisini kabul etti. Mezhep etyemezlik, yoksulluk ve ayinlerden önce yıkanma gibi uygulamalarını temellendirebilmek için, Eski Ahit'te bulunmayan her yeni öğretiye karşı çıkıyor, kurban kesmeyi ve Yahudi Tapınağı'nı da reddediyordu.

Mezhebin inançlarının kökleri, Lût Gölü Rulolan'ının da kanıtı olduğu gibi, daha önceki Kumran mezhebinin öğretilerinde yatıyordu. Ebiyonit hareketi, büyük olasılıkla 70'te Kudüs'teki Yahudi Tapınağı'nın yıkılmasından sonra doğmuş ve bir süre Yahudi kökenli Hristiyanlarla ilişki içinde olmuştu. Sonunda Matta İncil'i de yetersiz bulan mezhep, Ebiyonit ve Nasrani İncilleri gibi kendine özgü kutsal metinler geliştirdi.

Ebla, bugün TEL MARDİH, Suriye'nin kuzeybatısında, Halep'in 53 km güneybatısında eski kent. Gücünün doruğundayken (İÖ y. 2600-2240) Suriye'nin kuzeyine, Lübnan'a ve Mezopotamya'nın kuzeyindeki bazı bölgelere (bugün Irak) egemen olmuş, Mısır, İran ve Sümer gibi uzak devletlerle ticaret ve diplomasi ilişkileri kurmuştur.

Ebla 1964'te Paolo Matthiae başkanlığında Roma Üniversitesi'nden bir arkeoloji ekibince kazılmaya başlandı. 1975'te de 15 bin kadar tablet ve tablet parçasından oluşan kent arşivi gün ışığına çıkarıldı. Hemen tümüyle bozulmamış olarak ele geçen bu tabletler Ebla üzerine zengin bir bilgi kaynağı oluşturdu.

Ebla'nın zenginliğinin bir bölümü tarımsal hinterlandından kaynaklanıyordu. Suriye'nin kuzeyindeki bu bölgede arpa, buğday, zeytin, incir, üzüm, nar ve keten yetiştiriliyor; sığır, koyun, keçi ve domuz besleniyor-

du. Bunun yanı sıra Ebla, gümüş ve kereste bakımından zengin bölgelerdeki 17 kent devletini denetim altında tutuyordu. Bu bölgelerin günümüzdeki Lübnan ve Türkiye'nin güneydoğusu olduğu düşünülebilir.

Kent bir imalat ve dağıtım merkeziydi. Aralarında damasko kumaşın da bulunduğu çeşitli keten ve yünü kumaşlar başlıca ürünlerdi. İkinci sıradaki önemli etkinlikse maden işlemeciliği idi. Altın, gümüş, bakır, kalay ve kurşun eritilip bunlardan çeşitli alaşımlar elde ediliyordu. Ağaç işleme, zeytinyağı, şarap ve bira üretimi de önemliydi.

Ebla ekonomisinin üçüncü dayanağı ticaret idi. Dokuma ve imalat ürünleriyle zeytinyağı başlıca ihraç mallarıydı. En önemli ithal ürünleri ise altın, gümüş, bakır, kalay, değerli taşlar ve koyundu. Coğrafi konumundan ötürü Ebla transit ticaretten de büyük gelir elde ediyor, İran, Anadolu ve Kıbrıs'tan gelen mallar Sümer ve Mısır gibi uzak devletlere gönderiliyordu. Mısır ticaretinin yolu Byblos'tan geçiyordu.

Diplomasi ve zaman zaman çıkan savaşlar Ebla'nın ticaretini destekleyen etkenlerdi. Fırat ve Galih ırmaklarının birleştiği yerde ve stratejik bir konumda bulunan Emar kenti, hanedanlar arasında yapılan evliliklerle Ebla'ya bağlanmıştı. Hammazi, Ebla'nın İran'daki ticari ve diplomatik müttefikiydi. Öteki kentlerle de ticari ittifaklar oluşturulmuştu. Güneydoğudaki Fırat Irmağı üzerinde bulunan Mari (bugün Tel Hariri, Suriye) Ebla'nın ticaret alanında ki büyük rakibiydi. Ebla iki kez Mari'ye saldırdı ve bir süre de kenti askeri bir vali aracılığıyla yönetti.

Ebla'da krallık babadan oğula geçmiyor, krallar belirli sürelerle başta kalıyordu. Alınan kararlarda bir yaşlılar meclisi de kralın yanı sıra söz sahibiydi. Dokuma imalatı kraliçenin sorumluluğundaydı. Kralın atadığı ve ikisi Ebla kentinde bulunan 14 vali, Ebla'ya bağlı illeri yönetiyordu. Ebla dini çoktanrılıydı ve temelde Eski Filistin dinine dayanıyordu. Kentin koruyucu tanrısı Dabir'di; ama Dagon, Sipsi, Hadad, Balatu ve Astarte'ye de tapınılırdı. Ebla dili bugüne değin çözülmemiş bir Kenan lehçesiydi ve daha çok Kuzeybatı Sami dilleriyle yakınlığı vardı. Tabletler Sümer çiviyazısıyla yazılmıştı. Bunlar Adab ve Ebu Selabih'te (bugün Irak) bulunan tabletlerdeki yazılarla çok büyük benzerlik göstermekteydi. Tabletlerdeki metinler Ebla'ya Sümerli öğretmenlerin geldiğini gösterir. Adab yakınında bir "Ebla Kanalı"nın bulunmasıysa Eblalılar'ın da Sümer ülkesine kadar gittiğini kanıtlar. Şimdiye değin ele geçen sözlükler, hecelgeler, coğrafi ad endeksleri ve öğrenci alıştırmaları, Ebla'nın büyük bir eğitim merkezi olduğunu göstermektedir. Bazı ek-sik Sümer metinlerinin kopyalarını da içeren Ebla metinleri günümüzde Sümerlerle ilgili araştırmaların büyük oranda artmasında rol oynamıştır.

Ebla zenginliğiyle Akadların dikkatini çekmişti. Kazılarda ele geçen belgelere bakılırsa Akad kralı I. Şarrukin'in (Sargon) Ebla'yı fethettiği savı kuşkuludur. Ama kenti harap eden yangının, onun torunu Naram-Sin'in İÖ y. 2240'ta kente saldırdığı sırada çıktığı sanılmaktadır. Bundan sonra 250 yıl güçsüz bir krallık olarak kalan Ebla'yı sonuçta Amoriler yağmaladılar ve kendi hanedanlarını kurdular. Amoriler, kentte saraydan başka bir tapınağı da yeniden inşa ettirler. Kazılarda bir Amori kralının heykeli bulunmuştur. Bu çalışmalar sırasında Firavun Htp-ib-Re'ye (hd İÖ y. 1765) ait kemikten yapılmış süslü bir hükümdarlık asasının ele geçmesi ise Mısır'la ilişkilerin yeniden kurulduğu anlamına ge-

lir. İÖ. y. 1650-1600 arasında Ortadoğu'yu saran büyük karışıklıklar sırasında yıkılan Ebla kentinde doğup gelişen zanaat ve gelenekler Suriye kültüründe yaşamaya devam etti.

Ebla dili, eski bir Sami dili. İÖ 3. binyılın ikinci yarısında konuşulan Ebla dilinin, geçmişteki yapısını büyük ölçüde koruyan en eski Sami dili olduğu sanılmaktadır. Amurru dilinin bağlı olduğu Kuzey Merkez Sami dilleri sınıfına giren Ebla dili, Eski Akad dili gibi Kuzey Çevre Sami dillerinden farklı özellikler gösterir ve Hami-Sami dil ailesi ile yakınlığı vardır.

Suriye'de Halep yakınlarındaki eski Ebla'da(*) (bugün Tel Mardih) sürdürülen arkeolojik kazılar, Ebla dilinde zengin yazılı belgeler içeren kent arşivini ortaya çıkardı. Sümer yazısından alınmış birçok logogramın da kullanıldığı klasik Mezopotamya çiviyazısıyla yazılmış bu tabletlerden Ebla kentinin siyasal ve kültürel yaşamı üzerine elde edilen bilgiler, Ebla dilinin, Kuzeybatı Sami bölgeleri içinde en gelişmiş yönetim ve kültür dili olduğunu göstermiştir. Yerel bir dil olmanın yanı sıra Ebla dili büyük olasılıkla, Naram-Sin'in İÖ y. 2240'ta Ebla kentine saldırıp yıkmasına değin bütün bölge halkının kullandığı temel eğitim diliydi. Ebla dili üzerine araştırmalar, Ebla kentinin etkisinin kuzeyde Hitit bölgesinden güneyde büyük olasılıkla Mısır'a kadar uzanan geniş bir alana yayıldığını göstermiştir.

Ebla tabletlerinin bulunması, Ebla kültürünü ortaya çıkarmasının yanı sıra, İbranice dahil Sami dilleri üzerine karşılaştırmalı çalışmaların başlamasında önemli bir rol oynamış, ayrıca Ebla diliyle yakınlığı olmayan Sümer dili üzerine çağdaş çalışmalara da ışık tutmuştur.

Ebniye-i Hassa Müdiriyeti, Osmanlı Devleti'nde, başkent İstanbul'un imar işlerini yürütmek üzere 1831'de kurulan daire. İstanbul'un imar işleriyle 19. yüzyıla değin şehreminine bağlı Hassa Mimarları Ocağı ilgiliydi. İstanbul'da bir belediye örgütü oluşturulması yönünde ilk girişim, 1826'da kurulan İhtisab Nezareti'ydii. Bu kuruluşun öngördüğü yatırımlar, Mimarbaşılık tarafından projelendiriliyordu. Ama kentin imarından şehremini de sorumluydu. 1831'de, yetki ve sorumluluk karışıklığını gidermek için Şehremaneti, Kıla Nezareti ve Mimarbaşılık birleştirilerek Ebniye-i Hassa Müdiriyeti kuruldu. İhtisab Nezareti ise bu düzenlemenin dışında tutuldu.

Ebniye-i Hassa Müdiriyeti önce İstanbul'un imar planını gündeme getirdi. Yeni yapıların kâgir olması, planlarda geometrik ölçütlerin zorunlu tutulması, sokaklara vaziyet planlarına göre genişlik kazandırılması, mahallelere geometrik konumlar öngörülmesi, ahşap ev yapımının yasaklanması, çıkmaz sokaklara yer verilmemesi gibi ilkeler benimsendi. Temel amaç, yangın tehlikesini bir ölçüde önlemek, ferah ve bakımlı bir kent oluşturmaktır. Helmuth von Moltke'ye de 1836-37'de ilk kent haritası hazırlandı. Ebniye-i Hassa Müdiriyeti 1839'da, yeni kurulan Umur-ı Ticaret ve Nafia Nezareti'ne bağlandı. Müdürlük Mühendis-hane-i Berni-i Hümayun halifelerinden seçilmesi, kuruluşun nezaret içinde ayrı bir daire sayılması kabul edildi. Bu dönemde yol yapımına öncelik verildi. Vakıf gelirlerinden de yararlanılarak sur içinde ve dışında bulunan semtlerin kaldırımları yenilendi. Maliye Nezareti kurulunca, nezaretten buraya ödenek aktarıldı. 1848'de çıkarılan Ebniye Nizamnamesi ile yol ve konut yapımı bir düzene bağlandı. Daha sonra Ebniye

Meclisi, Islah-ı Turuk Encümeni gibi uzmanlık kurulları oluşturuldu.

1857'de İstanbul'da belediye örgütünün kurulmasından sonra ülke ölçeğindeki büyük yatırımları projelendiren Ebniye-i Hassa Müdiriyeti 1922'de Nafia Nezareti'yle birlikte kaldırıldı.

Ebniye Nizamnamesi, Osmanlı Devleti'nde imar ve inşaat işlerini belirli kurallara bağlamak amacıyla 1848'de çıkarılan ilk tüzük. 19. yüzyıla değin bu işler Hassa Mimarları Ocağı eliyle denetlenir, gerektiğinde ferman çıkartılarak konuya ilişkin yeni kurallar getirilirdi. 1831'de Hassa Mimarları Ocağı'nın yerine Ebniye-i Hassa Müdiriyeti kuruldu ve İstanbul'un imarı konusunda bazı temel ilkeler benimsendi. Tanzimat'tan (1839) sonra çıkarılan Ebniye Nizamnamesi'yle bu ilkeler daha kesin kurallara bağlandı. Toplam 30 bendden oluşan nizamnamede cadde ve sokak genişlikleri, yapılarda kullanılacak malzemeler, kat yükseklikleri, çeşitli yapı bölümleri, yapıların denetlenmesi gibi konulara oldukça ayrıntılı kurallar getirilmişti. Dikkati çeken bir konu da yangına karşı çeşitli önlemlerin öngörülmesi idi. Aynı yıl Ebniye Nizamnamesi'ne ek olarak bir de Ebniye Beyannamesi çıkarıldı. 1849'da ise 33 maddelik ikinci bir nizamnameyle bazı yeni kurallar getirildi. Ayrıca önceki nizamnamenin bazı bendleri değiştirildi, bazıları genişletildi. Bir yıl arayla çıkarılan bu iki nizamnameyi birbirinden ayırmak için 1. ve 2. Ebniye Nizamnamesi adları kullanılır.

Bu konuda daha sonraki iki uygulama da 20 Ekim 1863 tarihli Turuk ve Ebniye Nizamnamesi ile 5 Kasım 1882 tarihli Ebniye Kanunu oldu. İlki 49 maddeden, ikincisi 12 fasıl altında toplanmış 98 maddeyle bir geçici maddeden oluşan bu tüzük ile yasada da sokak genişlik ve yönleri, sokak levhaları ve hane numaraları, yangın yerleri ve yangına karşı alınacak önlemler, yapıların sokak cephesindeki çıkıntılar, yapı yükseklikleri, inşaat ve onarım resimleri, ruhsat teskeresi alınması gibi konularda kurallar getirilmiş, cezalar saptanmıştı.

Hazırlanışlarında Fransa, Avusturya, Belçika gibi Batı ülkeleri imar yönetmeliklerinin örnek alındığı bu yasa ve tüzükler uzun süre, başta İstanbul olmak üzere Türk kentlerinin biçimlenmesinde etkili oldular ve bugünkü Türk imar hukukunun temelini oluşturdular.

EBOB bak. ortak bölenlerin en büyüğü

Eboli, İtalya'nın güneyinde, Campania yönetim bölgesine bağlı Salerno ilinde kent. Salerno'nun doğusunda yer alır. Daha yüksekte bulunan kentin eski bölümü Sele Ovasına egemen bir konumdadır. Tarihsel yapıları Colonna ailesine ait bir şato ile S. Pietro alli Marmi Kilisesi'nin (1150) romanesk üsluptaki bazilikasıdır. Zeytinyağı ve mundıra ürünleriyle tanınan bir tarım merkezidir.

Yerel bir deyiş olan "İsa Eboli'de durdu", Eboli'nin güneyindeki çetin doğal ve toplumsal koşulları ve geri kalmışlığı anlatır; 20. yüzyıl yazarlarından Carlo Levi bu deyişi anı kitabının adı olarak (*İsa Bu Köye Uğramadı*, 1961) kullanmıştır. Nüfus (1984 tah.) belediye, 32.299.

Ebony, ABD'de yayımlanan, orta sınıf Siyah okuyuculara yönelik aylık dergi. Genellikle ülkede Siyahlar için çıkan kitlesel tirajlı ilk ve en iyi dergi olarak kabul edilir. Yöneldiği kesimin dışında da yaygınlığı giderek artmaktadır.

1945'te çıkmaya başlayan *Ebony*'nin kuruçusu, 1942'de *Negro Digest*'i çıkararak başa-

nı bir cep dergisi durumuna getiren Chicago George H. Johnson'dı. Borç parayla işe başlayan Johnson, büyük ölçüde *Life*'i örnek alarak *Ebony*'ye Siyah okuyuculara seslenen fotoğraflı bir haber dergisi görünümünü kazandırdı. Kısa sürede geniş bir okuyucu kitlesi bulan dergi, zamanla reklam alma sorununun da üstesinden gelerek, 1967'de tirajını bir milyon üzerine çıkardı. Bu arada eğlence ve spor dünyasındaki Siyah yıldızlara ağırlık veren yayın politikasını değiştirerek, yaşamın değişik alanlarındaki gelişmeleri yansıtmaya yöneldi.

Éboué, (Adolphe-) Félix (-Sylvestre) (d. 26 Aralık 1884, Cayenne, Fransız Guyanası - ö. 17 Mayıs 1944, Kahire), Siyah sömürge yöneticisi. Fransız sömürge yönetim sisteminin en üst basamağına ulaşmayı başarmış ve 1940'ta Fransız Ekvator Afrika'sının, de Gaulle'ün Özgür Fransa'sı yanında yer almasında belirleyici bir rol oynamıştır. Fransız kültürü ve yönetim sistemiyle bütünleşmesine karşın, Afrika dil ve kültürlerini incelemiş, kabile şeflerinin otoritesine ve geleneksel törelere saygı gösterilmesini savunmuştur.

1908'de Koloni Okulu'nu bitirdikten sonra Oubangui-Chari'ye (bugün Orta Afrika Cumhuriyeti) atandı ve hizmet süresinin büyük bölümünü burada geçirdi. Siyahları zorla çalıştırma uygulamasını desteklemekle birlikte, kabile şefleriyle ve bir süre sonra Afrikalı memurlarla dostça ilişkiler kurdu.

1920'lerde izinli olarak gittiği Fransa'da Fransız Ulusal Meclisi'nin ilk Afrikalı milletvekili Blaise Diagne'nin de aralarında bulunduğu birçok önderle bağlarını geliştirdi. 1930'da sömürge yönetiminin en üst görevlisi oldu.

1932'de genel sekreter olarak gönderildiği Martinique'te daha sonra vali vekilliği yaptı. 1936'da Guadeloupe valiliğine atandı. Burada Fransa'daki Halk Cephesi hükümetinin çizgisi doğrultusunda birçok reform gerçekleştirdi. Bu dönemde edindiği düşmanların etkisiyle, Temmuz 1938'de Afrika'nın en yoksul ülkelerinden Çad'a gönderildi. Stratejik bir konumu olan Çad'ın yanı sıra bütün Fransız Ekvator Afrika'sının General Charles de Gaulle'ü desteklemesini sağladı. Bu hizmetlerinden dolayı federasyonun genel valiliğine getirildi. 1944'te savaş sonrası sömürgelerle ilgili reformların tartışıldığı konferansa (Brazzaville Konferansı) ev sahipliği yaptı. Birkaç ay sonra tatilini geçirdiği Kahire'de öldü. 1949'da Paris'te Fransız kahramanların gömüldüğü Panthéon'a kabul edilen tek Siyah oldu. Brian Weinstein'ın yazdığı *Éboué* (1972) eksiksiz bir yaşamöyküsüdür.

Ebro Irmağı, Latince IBERUS ya da HIBERUS, İspanya'nın en uzun akarsuyu. Cantabria Dağlarında, Reinosa'nın yakınındaki Fontibre'de doğar. 910 km'lik bir çığır izledikten sonra Akdeniz kıyısında, Barcelona ile Valencia'nın ortasında bulunan deltasına ulaşır. İspanya'daki bütün akarsulardan daha yüksek miktarda su taşımasına karşın, yukarı bölümünde yalnızca delta ile Tortosa arasındaki 24 km'lik kesimde küçük gemilerle ulaşımı elverişlidir. Su toplam alanı (85.500 km²) bakımından da birinci sırada yer alır; ama kıraç, yoksul ve seyrek nüfuslu bir bölgeden geçer. 1950'lerden sonra yoğunlaşan sulama, Tudela ve Zaragoza (16. yüzyılda yapımına başlanan İmparatorluk Kanalı'nın bulunduğu yer) arasındaki orta çığırını çevreleyen başlıca taşkın ovaları ile Caspe'nin çevresindeki ovala sınırlıdır. Bardenas projesiyle Monegros ve Cinca vadileri arasında modern sulama kanalları sistemleri vardır. Su

toplama alanının yukarı kesimini oluşturan Logroño çevresindeki Rioja Alta'da ünlü Rioja şarapları üretilir.

Ebro 200'ü aşkın koldan su alır; bunların en büyüğünden hidroelektrik enerji ve sulama amacıyla yararlanılır. Toplam 35 barajdan oluşan sistem, büyük bölümü yukarı La Noguera vadilerinde olmak üzere İspanya'nın hidroelektrik enerji üretiminin yüzde 17'sini karşılar. Toplam termik elektrik enerjisinin yüzde 15'i havzanın güneydoğusunda bulunan geniş linyit yataklarının kullanılmasıyla elde edilir.

Ebroin (ö. 680/683), 656'dan sonra yaklaşık 20 yıl görev yapan Neustriyalı (Batı Frank Krallığı) saray nazırı. Merovenj kralı III. Clotaire 673'te ölünce, kendi başına karar vererek Clotaire'in erkek kardeşi III. Theoderich'in (Thierry) başa geçmesini sağladı. Görüşlerinin alınmamasına öfkelenen feodal beyler, üçüncü erkek kardeş Austrasia kralı II. Childéric'e başvurdular. Childéric, Neustria'nın yanı sıra Burgonya'nın da denetimini ele geçirerek Ebroin'i Burgonya'daki Luxeuil Manastırı'na hapsedti. 675'te Childéric'in öldürülmesinden sonra kaçmayı başaran Ebroin, yeni saray nazırını tuzağa düşürerek öldürttü ve sonunda III. Theoderich'i yeniden tahta çıkardı. Hemen ardından Burgonya'daki rakibi Autun piskoposu Aziz Leodegarius'u (Léger) Childéric'in öldürülmesine karışmakla suçladı, dili ve dudakları kesildikten sonra idam edilmesini sağladı.

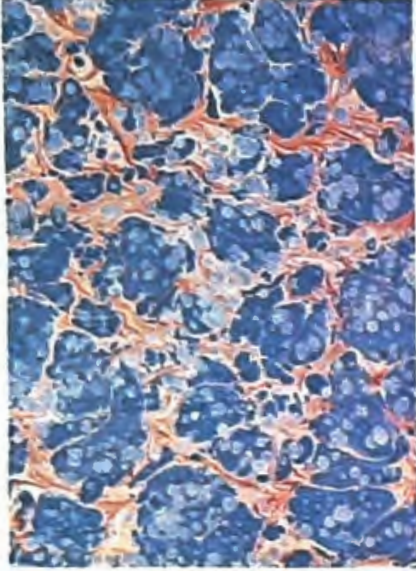
Son yıllarında, Austrasia'ya karşı başlarıyla sonuçlanan bir sefer düzenledi; 680'de Laon yakınlarındaki Lucofao'da Austrasia saray nazırı II. Pépin'i yenilgiye uğrattı. Uyguladığı acımasız baskı ve zulüm nedeniyle, bir Frank soylusu tarafından öldürüldü. Ölümü, Frank Krallığı üzerindeki Neustria egemenliğinin sonu oldu.

ebru, belirli maddeler katılarak yoğunluğu artırılan suya serpilen boyalarla bir desen elde edilmesi ve bu desenin, suyun üstüne kapatılan kâğıda geçirilmesi sanatı. Sözcüğün aslının "bulut gibi", "bulutumsu" anlamlarına gelen Farsça *ebri* den geldiği kabul edilir. Ebrulu kâğıttaki desenler gerçekten de yer yer bulutu andırır. Fransızlar bu desenlerin mermere benzeyen damarlarından ötürü ebruya *papier marbré*, İngilizler de *marbled paper* adını verirler. Araplar ise ebru yerine, damarlı kâğıt anlamına gelen *varak'ül-mucezzâ* sözcüğünü kullanırlar.

Ebru sanatının önce nerede ortaya çıktığı kesin olarak belli değildir. İlk kez Türkistan'da ya da Hindistan'da yapıldığını ileri sürenler vardır. İran kaynakları ilk ebruyu Hindistan'daki İranlıların yaptığını ileri sürerler ve 16. yüzyılda Mir Muhammed Tahir adlı bir İranlı sanatçının yaptığı ebrulu kâğıtları Hindistan'dan İran'a göndermesiyle ülkede ebru sanatının yaygınlaştığını belirtirler. Gene İran kaynaklarına göre ebru sanatı, İran'dan Osmanlılara, oradan da 17. yüzyıl başlarında Avrupa'ya geçmiştir. 17. yüzyıldan kalma *Tarih-i Risâle-i Ebrî* adlı bir kitapçıkta ebrunun nasıl yapıldığı, hangi malzemelerin kullanıldığı anlatılmaktadır.

Yapım tekniği. Ebru yapılırken kullanılan araçların başında "tekne" gelir. Tekne çinko ya da tahtadan yapılır, yaklaşık 35 cm x 50 cm boyutlarında ve 5-6 cm derinliğinde olur. Teknedeki suya boyalar, yaklaşık 2 cm uzunluktaki at kılından yapılmış, fazla sık olmayan fırçalarla serpilir. Tekne boyundaki bir çitanın üstüne bir sıra dikine tel

takılarak yapılan çeşitli sıklıktaki taraklardan, "taraklı" adı verilen ebru türünü hazırlamakta yararlanır. "Hatip" ve "çiçekli" denen ebrular hazırlamak içinse, tahta bir sapın ucuna tek bir tel geçirilir. Ebruda her çeşit kâğıt kullanılabilir de,

Mustafa Düzgünman'ın yaptığı serpmeli (üstte) ve çiçekli (altta) ebru örnekleri; özel koleksiyon
Sema Güner

genellikle perle ya da birinci hamur kâğıt yeğlenir. Renkli desenler, suda erimeyen ve yağ içermeyen toprak boyalarla elde edilir. Billur ya da mermerden, "desteseng" adı verilen bir araçla ezilerek inceltilen boyalar ayrı kaplarda saklanır. Plaka ya da şerit halinde bir çeşit zamlık olan "kitre", su ile karıştırılarak eritilir. Kitre yerine salep, ketentohumu, ayva çekirdeği, denizkadayısı, hilbe (boytohumu), hatta gaz bile kullanılabilir. Kitreli suya, üstünde boyanın dibe çökmeden dağılması, yayılması için "öd suyu" katılır. Bu iş için sığır ödü yeğlenir; koyun ve kalkan balığı ödünden de yararlanılabilir. Eskiden öd suyu yerine "tütün yaprağı suyu" ya da "haraza suyu" da kullanılmıştır. Ebrulu kâğıdı düzeltmeye ve parlatmaya yarayan ve "mühre" adı verilen el presi de kullanılan araçlar arasındadır.

Malzemenin hazırlanmasından sonra, ilk önce kitre su içinde erimeye bırakılır, ardından 15-20 kez süzülerek tekneye bo-

şaltılır. Üstüne fırçayla boya serpilerek tel aracılığıyla istenen desenler oluşturulur. Kâğıt, teknenin üstüne yatırılıp sudaki deseni üstüne alması için 10-15 saniye bekledikten sonra kaldırılır. Kâğıt tekneye yatırıldıktan sonra suyla arasında hava boşluğu kaldığı görülürse, bu, topluğneyle delinerek alınır.

Türleri. Ebruda çok çeşitli desenler oluşturma olanağı vardır. "Battal ebru", en basit ve eski ebru çeşididir; tekneye atılan boyaların olduğu gibi kâğıda geçinmesiyle elde edilir. "Gelgit ebru", telin kitrenin üstündeki boyalara batırılıp sağdan sola ve yukarıdan aşağıya doğru hareket ettirilmesiyle yapılır. Gelgit ebrunun tarakla soldan sağa doğru çekilmesiyle "taraklı ebru", sağa sola açılmasıyla "şal ebru", sarmal biçimler verilmesiyle "bülbul yuvası ebru" elde edilir. Mermer görünümü verilmiş ebruya "somaki ebru", şal ebru ve taraklı ebrunun açık renklerle yapılanına, "hafif ebru" denir. "Hatip ebrusu", kitreli suda hafif bir renk elde ettikten sonra damlatılan boyaların üstüne bir iki renk daha damlatılıp, bunların telle sağa sola, yukarıya aşağıya doğru çekilip biçimlendirilmesiyle elde edilir. Bu biçimlere "çarkı felek", "yürek", "taraklı yürek" gibi adlar verilir. Hatip ebrusunu Ayasofya Camisi hatibi Mehmed Efendi (ö. 1773) bulmuştur. Teknedeki kitreli su bitmesine yakın kirlenir, boya kumlu bir görünüm alır; bununla yapılan ebruya "kumlu ebru" denir. Hafif bir zemin üstünde telle lale, menekşe, karanfil, sümbül, gelincik, gül gibi çiçek desenleri oluşturularak "çiçekli ebru" yapılır. İlk kez ünlü hattat ve ebru ustası Necmeddin Okyay yaptığı için çiçekli ebruya "Necmeddin Ebrusu" da denir. Yapılışı çiçekli ebruya benzeyen ve genellikle küçük lale desenleri içeren "koltuk ebrusu", yazı kenarlarını süslemekte kullanılır. Herhangi bir ebrunun zeminine altın serpilmesiyle "zerefsanlı ebru" elde edilir.

Ebru ciltçilikte ve hattatlıkta çok kullanılır. Bazen tek başına, bir tablo olarak da değerlendirilir. Bu sanatın başlıca büyük ustaları Şebek (ö. 1608'den önce), Hatip Mehmed Efendi (ö. 1773), Şeyh Sadık Efendi (ö. 1846), Hezarfen Edhem Efendi (1829-1904), Bekir Efendi (20. yy başları) ve Necmeddin Okyay'dır (1883-1976). Necmeddin Okyay'ın oğulları Sami Okyay (1910-33) ve Sadi Okyay'la (d. 1915), Mustafa Düzgünman (d. 1922) ve Neyzen Niyazi Sayın (d. 1927) bu sanatı sürdürmüşlerdir.

Ebu Abdullah, tam adı EBU ABDULLAH YAKUB BIN DAVUD (ö. 802, Mekke), vezirliği sırasında sınırsız bir güce erişen Abbasi devlet adamı.

Yaşamının ilk dönemlerine ilişkin bilgi yoktur. Hz. Ali'nin soyundan olan Muhammed ve İbrahim bin Abdullah'ın düzenlediği ayaklanmaya katıldığı için Abbasi halifesi Mansur (hd 754-775) tarafından hapsedildi. Kendisini özgürlüğe kavuşturan Mehdi'nin (hd 775-785) güvenini kazanarak vezirliğe yükseldi (779/780). Siyasal nüfuzunun kısa sürede artmasını çekemeyen düşmanlarının girişimleriyle gözden düştü ve hapsedildi (782/783). Kaynaklarda Hz. Ali soyundan birinin öldürülmesi emrini dinlemediği ya da şarap içme alışkanlığını bırakmadığı için vezirlikten alındığı belirtilir. Yıllarca süren hapisliği sırasında kör oldu. Yahya Berme-ki'nin yardımıyla serbest bırakıldıktan sonra, Harun Reşid Mekke'de oturmasına izin verdi ve burada öldü.

Ebu Abdullah eş-Şii, EBU ABDULLAH EL-MUHTEŞİB olarak da bilinir (d. San'a, Yemen - ö. 911), Kuzey Afrika'da Fatimi egemenli-

ğinin mimarı olan İsmaili daisi ve komutan. 9. yüzyıl sonlarında bir Kuzey Afrika Berberi kabilesi olan Kutame içinde ortaya çıkarak kendisini Mehdi'nin (son imam ve kurtarıcı) müjdecisi olarak duyurdu ve halkı ayaklanmaya kışkırttı. Birkaç yıllık bir harizlik döneminden sonra bugünkü Tunus ile Cezayir'in doğusundaki bazı bölgeleri Aglebilerin elinden alarak, Mart 909'da başkentleri el-Kayrevan'a girdi.

Suriye'de Selemiyye'de bulunan İsmaili önderi Ubeydullah el-Mehdi, eş-Şii'nin başşansını öğrenince bir tüccar kılığına girerek, Afrika'nın kuzeybatısına doğru yola çıktı. Sicilmase emiri Beni Midrar'a tutsak düşüyse de, Ağustos 909'da eş-Şii tarafından kurtarıldı ve Ocak 910'da el-Kayrevan'a zaferle girerek kendisini halife ilan etti. Kısa bir süre sonra kendisine karşı komplo düzenlediğini öne sürerek eş-Şii'yi idam ettirdi.

Ebu Ali Sina Hikâyesi, KISSA-I EBU ALI SINA VE EBU'L-HÂRİS olarak da bilinir, İbn Sina'nın efsaneleşen yaşamına ilişkin, olağanüstü serüven ve olaylarla süslenerek oluşturulmuş halk öyküsü.

Halk arasında doğan öyküyü 16. yüzyılın ikinci yarısında Derviş Hasan Medhi düzyazı biçiminde ve manzum bir girişle birlikte *Esrar-ı Hikmet* adıyla kitap haline getirdi. Kadı Seyyid Ziyâeddin Yahyâ da 1629'da aynı öyküyü *Gencine-i Hikmet* adıyla yeniden düzenleyip yazdı. *Gencine-i Hikmet* 1838'de ilk kez basıldı, büyük bir yaygınlık kazanarak Bulak, İstanbul ve Kazan'da birçok kez yeni basımı yapıldı, Arapçaya da çevrilerek yayımlandı (1880). Öykünün biri 17., öbürü 18. yüzyılda başka yazarların kitaplaştırdığı iki ayrı nüshası daha vardır. Ama ayrıntılardaki bazı küçük farklar dışında bütün nüshalarda asıl konu değişmeden kalır: İbn Sina ve ikiz kardeşi Ebu'l-Hâris öykünün başkışileridir. Genç yaşta öğrendikleri ilm-i simya yardımıyla bütün güçlükleri yenerler ve olağanüstü işler gerçekleştirirler.

Öykünün 18. yüzyılda kaleme alınmış nüshasına göre Buhara'nın bir köyünde dünyaya gelen iki kardeş iyi bir eğitim görürler. Bilgilerini artırmak için dünyayı dolaşmaya çıkarlar. Magrip ülkesinde yılda bir kez açılan ve içinde birçok gizli bilgi içeren kitapların bulunduğu bir mağaraya girerler. Bir yıl kaldıkları bu mağarada pek çok şeyin yanında ilm-i simya da öğrenen iki kardeş, ülkenin hükümdarının kendilerini cezalandıracağını anlayınca kaçarlar; Ebu'l-Hâris Bağdat'a, İbn Sina Kahire'ye gider. Bağdat'ta simya gücünü kullanarak bir haram yaptıran Ebu'l-Hâris, bol para kazanır ve rahat bir yaşam sürmeye başlar. İbn Sina ise Kahire çarşısında gezerken bir helvacı gençle arkadaş olur ve onun dükkânında o güne değin görülmemiş lezzette helva yapmaya başlar. Bu sayede çok zengin olan genç, hükümdarın kızına aşık olur. Ama onunla evlenmek isteği kabul edilmez. İbn Sina sihir gücüyle kızı her gece helvacı dükkânına getirmeye başlar. Bu durumda elinden bir şey gelmeyen hükümdar, çare olarak Ebu'l-Hâris'i çağırır. Ama Ebu'l-Hâris de kardeşine engel olamaz, onu gösterdiği başarıdan dolayı kıskanır. Sonunda, İbn Sina'nın hükümdara gönderdiği büyüül bir gülü bilmeden koklayarak ölür. Hükümdar da kızını helvacı gence vermek zorunda kalır.

İbn Sina ülkesine dönerek evlenir, simya gücüyle geçinmeye başlar. Ama karısı sırlarını açığa vurduğu için birçok güçlükle karşılaşır. Kirman şahının hizmetine girer. Takayn'da bir medresede dersler verir. Ölümünün yaklaştığını anlayınca, hazırladığı yedi şişe ilacı bir öğrencisine vererek öldükten sonra onları vücudunun üstüne

dökmesini söyler. Öğrencisi söylenenleri yapmaya başlayınca cesedin konuştuğunu görür ve onun dirileceğini anlayarak, kışkandığı için son şişeyi dökmez. Böylece İbn Sina'nın cesedi yarı canlı kalır.

Ebu Amr el-Mazini, tam adı EBU AMR (ZABBAN) BİN EL-ALA BİN AMMAR BİN EL-URYAN EL-MAZİNİ (d. 689, Mekke - ö. 770, Küfe), Kuran'ın, şeriatın kabul ettiği yedi okuma üslubundan birini yerleştiren Arap filolog. Yaşamının büyük bölümünü Basra'da geçirdi. Cahiliye dönemi şiirlerini inceledi. Daha sonra dinsel kaygılarla bu çalışmalarını yok etti ve kendisini Kuran'ı incelemeye adanmıştı. Bu alandaki çalışmalarından ölümünden sonra büyük ölçüde yararlanıldı.

EBU bak. Avrupa Yayın Birliği

Ebu Cehil, asıl adı EBU'L-HAKEM AMR BİN HİŞAM BİN EL-MUGİRE (d. 554, Mekke - ö. 15 Mart 624, Bedir), Müslümanlığa ve Hz. Muhammed'e düşmanlığıyla ünlü Mekkelî tüccar.

Kureyş'in Mahzun ailesindendir. Annesinden dolayı İbnü'l-Hanzeliye adıyla da bilinir. Hz. Muhammed, Müslümanlara karşı düşmanlığı nedeniyle kendisine Ebu Cehil (cehaletin babası) adını vermiştir. Mekke'nin yönetiminde ve ticari yaşamında söz sahibi olan Ebu Cehil, İslam'ın yayılması-na karşı çıkanların başında yer aldı. Hz. Muhammed'in Kâbe avlusunda ibadet etmesini yasaklayarak her fırsatta ona satışması nedeniyle, Peygamber'in amcası Hamza tarafından yaralandı. Kureyşlilerin Hicret'ten (622) kısa bir süre önce yaptıkları toplantıda, Mekke'nin her ailesinden seçilecek birer kişinin topluca Peygamber'i öldürmesi için hazırlanan plana öncülük etti. Hicret'ten sonraki en büyük savaşlardan olan Bedir Savaşı'nın (624) en ateşli destekleyicisi oldu. Bu savaşta Muaz bin Amr bin el-Cemuh ile Muavviz bin Afra tarafından öldürüldü: Peygamber'in, ölümünü öğrendiğinde "ümmetimin firavunu öldü" dediği söylenir.

İslam kaynaklarında Müslümanlara yaptığı kötülüklerle anılan Ebu Cehil, Cahiliye şiirlerinde ise, kabalık ve cimrilikten uzak asil ruhlu Mekke büyüğü olarak övülür.

Ebu Davud, tam adı EBU DAVUD SÜLEYMAN BİN EL-EŞ'ASÜ'L-EZDİ ES-SİCİSTANİ (d. 817 - ö. 888, Basra), İslamın altı temel hadis kitabından birini yazan Arap hadis bilgini.

Gençliğinde öğrenim için Horasan, Irak, Suriye, Mısır ve Hicaz'da uzun gezilere çıktı ve binlerce hadis derledi. Bağdat'ta İmam Ahmed bin Hanbel'den hadis dersi aldıktan sonra Basra'ya yerleşti.

Başlıca yapıtı ve çok tanınmış bir hadis kitabı olan *Kitab'ı's-Sünen*'in (1863) cami adıyla bilinen öteki hadis kitaplarından farkı, tarih, ahlak ya da inançla ilgili hadisler yerine dinsel buyruklar ve hükümlerle (ahkâm) ilgili hadisler içermesidir. Söylentiye göre 4.800 hadisın yer aldığı yapıtını 500 bine yakın hadis arasından seçerek oluşturmuştur.

Ebu Davud'un *Kitab'ı'l-Merasil* (1892) adlı küçük bir hadis kitabı daha vardır.

Ebu Dülame, asıl adı ZEND BİN CEVN (ö. 786?, Bağdat), hicivleriyle tanınan Arap şair.

Habeş asıllı bir köleydi. Abbasi halifelerinden Mansur (hd 754-775) ve Mehdi'nin (hd 775-785) saraylarında soytarlık yaptı. Para karşılığında kasideler yazdı. Yakınlarını bile hicvetmekten çekinmeyen Ebu Dülame, Abbasileri iktidara getiren Ebu Müslim Horasanî'nin öldürülmesinin nedenlerini açıklayan kasidesi ile ün kazandı. Din

kurallarına hiç aldırış etmeden ve cezadan korkmadan yaşadı. Abbasilerin simgesi siyah giysilerin giyilmesi için verilen buyruğu alaya alınca, Halife Mehdi tarafından arkadaşlarıyla birlikte ölüm cezasına çarptırıldı. Kendisini hicvederek ölümünden kurtulan Ebu Dülame'nin, katırı için yazdığı kasidedeki birçok mısra Arap atasözleri arasına girmiştir.

Ebu Eyyub el-Ensari, tam adı HALİD BİN ZEYD EBU EYYUB EL-ENSARİ (ö. 672, Konstantinopolis [İstanbul]), Medineli ilk Müslümanlardan.

Hazret kabilesinin Neccari kolundan olan Ebu Eyyub, Hicret'ten iki yıl önce Mekke'ye giderek Müslüman oldu. 622'de Medine'ye hicret eden Hz. Muhammed'i yedi ay kadar evinde konuk etti. Daha sonra da yanından ayrılmayarak vahiy kâtipliğini yaptı. Peygamberin sancaktarı olarak bütün savaşlara katıldı. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra İslamdan dönenlere karşı Hz. Ebubekir'in yanında yer aldı. Hz. Osman döneminde (644-656) çıkan karışıklıkların dışında kaldı; halifenin evine hapsedilip imamlık görevini yapması engellenince, Hz. Ali'nin isteği üzerine halife adına imamlık görevini yerine getirdi. Hz. Ali döneminde de (656-661) Haricilere karşı halifeyi destekledi. Küfe'yi merkez durumuna getiren Hz. Ali onu Medine kaymakamlığına getirdi.

Ebu Eyyub el-Ensari, Emeviler döneminde Konstantinopolis kuşatmasına katıldı ve kuşatma sırasında hastalanarak öldü. Vasiyetine uyularak İslam ordularının ilerleyebildiği en ileri noktaya gömüldü. Bugün adıyla anılan semtte (Eyüp) bulunan türbesi, Müslümanların önemli bir ziyaret yeridir.

Ebu Firas, tam adı EBU FIRAS EL-HAMDANİ (d. 932 - ö. 968, Humus, Suriye), Hamdani-ler döneminin ünlü Arap şairi.

Abbasilerin güçsüzleştiği dönemde Musul ve Halep yöresinde kuralan Hamdani hanedanından Seyf'ü'd-Devle'nin (hd 945-967) amcasının oğlu olan Ebu Firas, yaşamı boyunca Bizanslılarla mücadele etti. 959'da Bizanslılara tutsak düştü, ama kaçarak Halep'e sığındı. Bizans imparatoru II. Nikephoros Phokas, Halep'i ele geçince (962) Ebu Firas yakalanarak Konstantinopolis'e (İstanbul) götürüldü. Dört yıl süren hapisliği boyunca çektiği acıları dile getiren duygulu şiirler yazdı. Seyf'ü'd-Devle'nin ölümü (967) üzerine Humus emirliğini ele geçirmek istedi. Bu amaçla giriştiği savaşta öldü. İbn Haleveyh'in toplayarak divan biçiminde bastığı (1873) şiirlerinin bir bölümü Almancaya da çevrilmiştir.

Ebu Hanife, tam adı EBU HANİFE EN-NUMAN BİN SABİT (d. 699, Küfe - ö. 767, Bağdat, Irak), fıkıh ve kelam bilgini. İslamın hukuk öğretisi fıkı sistemleştirmiş ve dört Sünni mezhebinden biri olan Hanefiliği kurmuştur. Kadılığı ısrarla reddederek siyasetten uzak durduğu için Emevi ve Abbasi halifelerinin baskılarına uğramış, hapse ölmüşür. Kurduğu mezhep birçok İslam hanedanınca kabul edilmiş, Arap ülkelerinin yanı sıra Türkiye, Hindistan, Pakistan, Çin ve Orta Asya'ya kadar yayılmıştır.

Mevali (Arap olmayan Müslüman) kökenli olan Ebu Hanife, Irak'ın düşünsel merkezlerinden biri olan Küfe'de doğdu. Tüccar olan babasını izleyerek ipek ticaretine atıldı ve alışverişteki dürüstlüğüyle ün yaptı. Bu işten sağladığı düzenli ve yüksek gelirin büyük bölümünü hayır işlerine ayırarak özellikle bilginlerin elinden tuttu.

İyi bir öğrenim gören Ebu Hanife, gençliğinde kelam tartışmalarına ilgi duyarak, bu

alandaki keskin zekası ve usavurmalarıyla büyük ün kazandı. Kelamda aradığını bulamayarak fıkıha yöneldi. Dönemin en tanın-

Ebu Hanife, ölümünden sonra yapılmış bir resminden ayrıntı; Atatürk Kitaplığı, İstanbul
Anadolu Yayınları Arşivi

muş Iraklı fıkıh bilgini Hammad'ın (ö. 738) yanında 18 yıl öğrenim gördü ve ölümünden sonra onun yerine geçti. Ayrıca Mekkelî ünlü hadisçi Ata (ö. y. 732) ile Şii fıkıhının kurucusu Cafer Sadık (ö. 765) gibi bilginlerden de ders aldı. Düşüncelerinin olgunlaşmasında Irak'ın heterojen, dinamik ve her yönüyle gelişmiş toplumunun uyarıcı etkilerinin ve ticari ilişkilerde edindiği gözlemlerin yanı sıra, yaptığı uzun yolculuklarda, çeşitli halkların yaşam biçimi, gelenek ve kurumlarını incelemesi de önemli rol oynadı. Ciddi, makul ve onurlu davranışları, kendini Tanrı'ya adayışı ve dine bağlılığı ile etkili ve saygın bir kişi durumuna geldi. Bağımsız bir gelire dayandığından devletin korumasına gerek duymadı. Bu durum, İslam hukukunu siyasal erkin etkisi altında kalmadan geliştirmesini sağladı. Bağımsızlığı, korkusuzluğu, sıradan dünya işlerine değer vermemesi ve hepsinden önemlisi koyu dindarlığı nedeniyle Müslüman bilginler arasında kusursuzluğun örneği olarak gösterilir oldu.

Ebu Hanife zamanında, hukuk sorunlarına İslami kuralları uygulama çalışmaları sonucunda zengin bir fıkıh birikimi oluşmuştu. Bu öğretiler arasındaki ayrılıklar, sağlam ilkelere dayalı ve tekörnek bir yasa düzeninin geliştirilmesi zorunluluğunu doğurmuştu. Ebu Hanife, bazıları sonradan seçkin bilginler olarak ün yapan öğrencileriyle birlikte, eldeki öğretileri titizlikle gözden geçirerek bu gereksinime yanıt verdi. Öğretileri kesin bir biçimde formüleştirmeden önce, her fıkıh sorununu enine boyuna tartışmadan geçirdi.

Ebu Hanife, fıkıh öğretileri arasında sistematik bir tutarlılık sağladı. Öğretilerinde maddi kaygılardan çok, sistemle ilgili kaygıları öne çıkardı. Sistematik ve teknik bir hukuksal bakış açısını temel alarak, yargı ve yönetime kolaylık sağlayan yerleşmiş görüş ve uygulamaları bir yana bıraktı. Keskin hukuk kavrayışı ve bilimsel titizliğiyle, fıkıh alanında o zamana değin ulaşılabilen en yüksek düzeye erişti. Çağdaşları Küfeli İbn Ebu Leylâ (ö. 765), Suriyeli Evzai (ö. 774) ve Medineli Malik bin Enes (ö. 795) ile karşılaştırıldığında, öğretileri, formüle edilmiş açıdan daha özenli, sistematik açıdan da daha tutarlıdır. Ayrıca fıkıh tekniği anlayışı çok daha ince ve gelişkindir.

Ebu Hanife, daha çok güncel sorunlara çözüm bulmaya yönelik olan eski öğretilere

rin tersine, gelecekte karşılaşılabilecek sorunlara çözüm getirmeye çalıştı. Bu özgün yöntemle fıkıh alanının önemli ölçüde genişlemesini sağladı. Yönetimin öngördüğü gelişkin hukuk anlayışı, bu doğrultudaki uygulamalarda daha da incelikli bir yapı kazandı. Ebu Hanife'nin kurduğu okulun hadis okulu karşıt olma anlamında rey (oy, kişisel görüş) okulu biçiminde eleştirilmesinin temelinde, büyük olasılıkla bu akılcı yaklaşımı ve otantikliği ile kuşkuyla gelenekler karşısındaki ihtiyatlı tutumu yatmaktaydı. Ama bu eleştiriler, bakış açısına ilişkin nesnel bir değerlendirmeden çok, siyasal bir suçlama niteliği taşıyor.

Ebu Hanife'nin asıl konusu olmayan kelam alanındaki katkıları da önemlidir. Kelamla ilgili birçok sorunda bağımsız ve ılımlı bir tutum alarak Maturidiye okulunun gelişmesini etkilemiştir.

Ebu Hanife, döneminin Emevi ve Abbasi halifelerine karşı açıkça tepki duymasına karşın, gerek mizacı, gerek ilgisinin akademik sorunlara yönelik olması nedeniyle yönetim politikalarına ve iktidar mücadelelerine doğrudan karışmaktan kaçınmıştır. Bununla birlikte Hz. Ali yandaşlarının ayaklanmalarını hem konuşmalarıyla, hem de maddi olarak açıkça desteklemiştir. Kadılık önerilerini ısrarla reddetmesi ve yoğun baskılarla karşılaşması bir ölçüde buna bağlanabilir.

Ebu Hanife'nin birçok kez şerh edilmiş en ünlü yapıtı, akaide ilişkin konuları içeren *el-Fıkhu'l-Ekber*'dir (1903). Ayrıca oğlunun ve öğrencilerinin onun konuşmalarından ve derslerinden derledikleri *el-Fıkhu'l-Ebsal* ile *Kitabu'l-Alim ve'l-Müteallim* de önemlidir.

Ebu Haşim, tam adı EBU HAŞİM ABDULLAH BIN MUHAMMED (ö. 713-714, Şam), Arap din adamı. Şii imamlarından. Yaşamına ilişkin ayrıntılı bilgi yoktur. Muhammed bin el-Hanefiye'nin oğlu, Hz. Ali'nin torunudur. Şiiilerin Keysaniye kolu tarafından imam seçilerek büyük saygı görmüş, İslam dini konusundaki derin bilgisine dayanan bazı sözleri ödeyişe dönüşerek Şiiiler arasında yayılmıştır.

Ebu Haşim özellikle fıkıh alanındaki bilgisiyle tanınmıştır. Döneminin etkili din adamlarından. Yaşamının sonuna doğru imamlık görevini Abbasi halifeliğinin kucusu Ebu'l-Abbās es-Saffah'ın babası Muhammed Ali'ye bıraktı. Abbasiler bu durumu daha sonraları imamlığın kendilerine verildiği biçiminde yorumladılar ve Şiiileri de denetimleri altına almak için bir araç olarak kullandılar.

Ebu Hayyan, tam adı EBU HAYYAN ALI BIN MUHAMMED BIN EL-ABBAS EL-TEVİİDİ (d. 930, ? - ö. 1010, Bağdat), dinle felsefeyi uzlaştırmaya çalışmış İranlı filozof.

Yaşamına ilişkin ayrıntılı bilgi yoktur. Nişabur ya da Şiraz'da doğduğu sanılır. Bağdat'ta dönemin ünlü bilginlerinden öğrenim görmüştür.

Din isteyenlerin felsefeye, felsefe isteyenlerin dine başvurma gerektğini savunan Ebu Hayyan'a göre, felsefenin konusunu Tanrı'nın varlığı ve birliği oluşturur. Felsefenin akıl ile insanı bağdaştırarak bu sorunları çözmesi gerektiğini, Tanrı yardımı olmaksızın kesin gerçeğe ulaşamayacağını, insan aklını yanlışdan kurtarmanın yolunun Tanrı yardımıyla yetkinliğe ulaşmak olduğunu söylemiş, İslam dininin evrenle ilgili tüm görüşlerini benimsemiştir. Çağının belli başlı bütün düşünce sorunlarını inceleyerek, çözümünü dinle felsefenin uzlaşmasını

da aramış ve nefis (ruh), akıl, doğa, Tanrı, tanrısal akıl, aklın etkinliği, edilginliği, Tanrı'nın bilinmezliği, bilme yeteneğinin sınırları gibi sorunlar üzerinde durmuştur. Yirmiyeye yakın yapıtı arasında en önemlileri *el-Mukabesat* (ös ty), *el-imta ve'l-Muanese Kitabü's Sadaka ve's-Siddik*, *el-İşaretü'l-İlahiye*, *Riyazü'l-Ârifin*, *Risale fi Sufiye*, *Kitabü'l-Besair ve'z-Zehair* ile *el-Muhazarat ve'l-Münazarat*'tır.

Ebu Hayyan, tam adı MUHAMMED BIN YUSUF BIN ALI BIN YUSUF BIN HAYYAN EL-GARNATI (d. 1256, Gımata [Granada] - ö. 1345, Gımata), tefsir, kıraat, hadis alanlarıyla Türkçe, Farsça ve Arapça üzerine yapıtlar vermiş Arap dil bilgini.

Gımata, Velez, Malaga ve Almeria'da dilbilgisi ve hadis öğrenimi gördü. Afrika ve Mısır'ı gezdikten sonra hacca gitti. Kahire'de Mansuriye Medresesi'nde hadis ve dilbilgisi dersleri verdi. Yazdığı 65 yapıttan günümüze ulaşabilenlerin başlıcaları *Min-hacü's-Sâlik*, Araplara Mısır'da konuşulan Kıpçak Türkçesini öğretmek için 1312'de yazdığı *Kitabü'l İdrak li Lisânî'l-Etrâk* (1931; yay. haz. A. Caferoğlu) ve geniş kapsamlı bir Kuran tefsiri olan *el-Bahrü'l-Muhit*'tir. Ebu Hayyan'ın Türkçe ile ilgili öbür yapıtlarından *Zahrü'l-Mülk fi Nahvi'l-Türk* ile *el-Efal fi Lisânî'l-Türk* kaybolmuştur. *Dürrü'l-Mudiyye fi'l-Lügânî'l-Türkiyye* adlı sözlüğün bir nüshası son zamanlarda Floransa'da bulunmuşsa da, yazarının Ebu Hayyan olup olmadığı henüz açıklığa kavuşmamıştır.

Ebu Hureyre, asıl adı ABDURRAHMAN BIN SAHR (d. 600, ? - ö. 678, Medine), Hz. Muhammed'in yakınlarından ve ilk Müslümanlardan olan Arap din adamı. Kedileri çok sevdiğinden "kedi yavrusu babası" anlamına gelen Ebu Hureyre adıyla anıldığı söylenir.

Yaşamına ilişkin ayrıntılı bilgi yoktur. 629'daki Hayber Savaşı'nda Medine'ye gelenler Hz. Muhammed'e katıldı ve yaşamı boyunca yanından hiç ayrılmadı. Hz. Ömer döneminde (634-644) Bahreyn valiliğine atandı, ama bir süre sonra bu görevden alındı. Hz. Ömer'in ikinci kez vermek istediği valilik görevini kabul etmedi. Ebu Hureyre'nin en önemli özelliği, güçlü belleğine dayanarak çok sayıda hadis aktarmış olmasıdır. Anlatıldığı hadislerin bir bölümünün sonradan onun adına uydurulduğunu iddia eden hadis uzmanları da vardır.

Ebu Kalicar, asıl adı İMADEDDİN EL-MERZUBAN, MUHYİDDİN olarak da bilinir (d. Mayıs/Haziran 1009, Basra - ö. Ekim 1048, Hannab, Kirman), 1024-48 arasında hüküm süren Büveyhi hükümdarı. Kısa bir süre için İran ve Irak'taki Büveyhi topraklarının birliğini sağlamıştır.

Babası Sultanü'd-Devle'nin ölümünden (Aralık 1023/Ocak 1024) sonra, İran'daki Fars ve Huzistan toprakları üzerinde hak iddia eden Kirman hükümdarı Ebu'l-Fevâris'i 1028'de yenilgiye uğratarak Kirman'ı topraklarına katı. 1027'de amcası Celalü'd-Devle'nin Irak'taki topraklarına saldırmasıyla Büveyhi ailesinin Irak ve İran kolları arasında başlayan iç savaş, 1037'de barış yapılmasına değin sürdü. Amcasının Mart 1044'te ölmesiyle, Büveyhi hanedanının Irak'taki hükümdarı olarak da kabul edildi.

Selçukluların artan tehdidi karşısında Fars'taki başkenti Şiraz'ı güçlendiren (1044) Ebu Kalicar, Bey'ül barış sağladı ve kızını onunla evlendirdi. 1048'de anlaşmayı bozarak saldırıya geçen Tuğrul'a karşı ordusuyla birlikte savaşırken öldü. Selçukluların Büveyhi topraklarını istilası 1062'de tamamlandı.

Ebu Kır Körfezli, Akdeniz'in Aşağı Mısır'da el-Buheyre ilinin (*muhafaza*) kıyısında oluşturduğu yarım daire biçimli körfez. Ebu Kır Burnu ile Nil Irmağının kolu Reşid'in (Rosetta) ağzı arasında uzanır. Tümamiral Sir Horatio Nelson'un komutasındaki bir İngiliz filosunun, Napoléon filosunu yenilgiye uğrattığı ünlü Nil Çarpışması'na (1798) sahne olmuştur. 1970'lerin sonlarında kıyı açıklarında çıkarılmaya başlayan doğal gaz, İskenderiye çevresinde ve el-Buheyre ilinde bulunan sanayilere enerji sağlar.

Ebu Kurra (d. y. 750, Edessa [Urfa] - ö. y. 825), THEODURUS olarak da bilinir, Süryani Melkai piskopos, ilahiyatçı ve dilbilimci. Hristiyanlarla Müslümanlar ve Hristiyan olmayan öteki halklar arasında kültür alışverişini başlatmıştır. Arapça yazan ilk Hristiyan yazar olarak tanınır.

Uzun süre tarihçiler tarafından İsa'nın kişiliğine ve tanrısal görevine ilişkin katı kuralcı kuramın sözcüsü olarak görüldü. Oysa daha sonraki araştırmalar, onun aynı zamanda Anadolu'daki bağımsız Doğu kiliseleri, Müslümanlar ve Hristiyan olmayan öteki topluluklar arasında barışçı ilişkilerin öncüsü olduğunu ortaya koydu. Yaşamına ilişkin kesin bilgiler, ancak Batı'da 16. ve 17. yüzyıllarda, Yunanca yazdığı pek çok yapıtın Latince çevirilerinin yayımlanmasından sonra öğrenildi. 9. yüzyıldan kalma Suriye, Arap ve Ermeni vakayinamelerinden elde edilen bilgilerle Ebu Kurra'nın yaşamöyküsü oluşturuldu.

Mar (Aziz) Saba'nın Kudüs yakınında kurduğu ünlü *lavra*'da (Doğu Kilisesi'nde ortak bir yaşam süren, ama her birinin ayrı hücreli olan birkaç keşişin oluşturduğu manastır) keşiş olan Ebu Kurra, 8. yüzyılın başlarında yaşamış Bizanslı keşiş Damas-koslu Aziz İoannes'in Rum ruhaniliği üzerine kurulu çileci öğretisine ilgi duyuyordu. *Lavra*'da bulunduğu sırada Süryanice ve Arapça yazılarına başladı. Bunlar arasında, tektanrıcılık, vahyin olanaklılığı, insan özgürlüğü, tanrısal adalet ve günah için ceza çekmeyi ele alan felsefi ilahiyat üzerine incelemeleri de vardı. 9. yüzyılda İslam öğretisinin ilk usçu yorumunu ortaya koyan ve yaygın kaderciliğe karşı çıkan Mutezile okulunun savunduğu ilahiyat görüşlerinin, Ebu Kurra'dan etkilendiği olduğu sanılmaktadır.

Ebu Kurra, 8. yüzyılın sonlarına doğru Harran piskoposu oldu. İsa'nın doğasının tümüyle tanrısal olduğu inanan Monofizitlerden, Müslümanlardan, Yahudilerden, birbirine karşı iyi ve kötü tanrılara birlikte inanan dualist kültün yandaşı Manicilerden ve yıldızla tapınan Sâbiilerden oluşan kent halkı ile tartışmalara katıldı. İkonoklazm tartışması üzerine, Bizans hükümdarlarına adanmış Yunanca ilahiyat yapıtları yazdı. Ama 9. yüzyılın ilk yıllarında, büyük olasılıkla Khalkedon (Kadıköy) Konsili'nde (451) İsa'nın ikili doğası konusunda kabul edilen katı öğretiyi ve Hristiyan dünyasında papalığın önderliğini savunduğu için Antiokheia (Antakya) patriği Theodoretos tarafından görevinden alındı.

Bunun üzerine *lavra*'ya geri dönerek kendini tümüyle çilecilik ve yazmaya verdi. 813'te İkonoklastlar ile Monotelitlere karşı, tutucu görüşü destekleyen, ünlü Ermenilere Mektup'unu yazdı. Aynı sorunlar hakkında Papa III. Leo'ya sunduğu inceleme ise bugün kayıptır. 815'ten kısa bir süre sonra, tutucu İsa bilim görüşlerini yaymak amacıyla İskenderiye ve Kafkasya'ya geziler yaptı. Burada, Bagrathlı hanedanından prens Aşot Msaker'in sarayında, filozofların kullandığı terimlerin bir açıklamasından oluşan en uzun Yunanca incelemesini hazırladı. Sür-

yani Monofizit piskoposlar ve ilahiyatçılarla girdiği ateşli polemikten sonra Bağdat'taki Abbasi halifesi Memun (hd 813-833) ile İslam ve Hristiyan tektanricılığı üzerine şiddetli tartışmalara girdi.

Ebu Kurra'nın Yunanca yapıtları, J. P. Migne'nin derlediği *Patrologia graeca* (1866; Yunan Kilise Babaları'nın Metinleri) dizisinin 97. cildinde yer alır. Arapça çalışmaları ise ilk kez 1905'te P. Constantin Bacha tarafından derlenmiştir.

Ebu Ma'ser, tam adı EBU MA'SER CAFER BIN MUHAMMED, Batıda ALBUMASAR olarak bilinir (d. 10 Ağustos 787, Belh, Horasan - ö. 9 Mart 886, Vâsıt, Irak), İslam dünyasının önde gelen astrologu. Dünyanın, Koç'un birinci derecesinde yedi gezegen kavuştuğunda yaratıldığını ve Balık'ın son derecesinde benzer bir kavuşum olduğunda yok olacağını öne süren kuramıyla tanınır.

Bir astrolog olarak ünü gerek çağdaşları, gerek sonraki kuşaklar arasında çok yaygın olan Ebu Ma'ser, önceleri hadis ilmiyle uğraştı daha sonra astroloji öğrendi. Yaşamının büyük bölümünü Bağdat'ta geçirdi. Arap yazılar tarafından başkalarının çalışmalarını kendi yapıtlarınıymış gibi göstermekle suçlanmış ve O. Loth'un araştırmaları sonucunda da bu doğrulanmıştır. İtalyan felsefeci ve bilim adamı Giovanni Battista della Porto, 1606'da yazdığı *Lo Astrologo* oyunundaki sahtekâr astrolog tipini ondan esinlenerek yarattı. Bu oyun, Thomas Tomkins'in yazdığı *Ebu Ma'ser* oyunu için bir temel oluşturdu. Daha sonra 1668'de İngiliz ozan John Dryden bu oyunu gözden geçirerek yeniden yazdı. Ebu Ma'ser'in önemli çalışmaları arasında *Kitabü'l-Medhalü'l-Kebir alâ İlmi Ahkâmü'l-Nücum*, *Kitabü'l-Kirânât* ve *Kitabı Tahavvülü Sinni'l-Âlem* sayılabilir.

Ebu Medyen, tam adı EBU MEDYEN ŞUAYB BIN EL-HÜSEYN (d. Cantilliana, İspanya - ö. 1198, Tlmsen [Tlemcen], Cezayir), ünlü Endülüslü mutasavvıf.

Yoksul bir aileden gelen Ebu Medyen küçük yaşta Kuran'ı ezberledi. Gençliğinde Fas'a giderek tasavvufa yöneldi. Çeşitli aşamalardan geçerek kutb ve gavs aşamasına ulaştı. Bir süre Fas'ta bulunduktan sonra Mekke'ye gitti. Bir rivayete göre burada Abdülkadir Geylani ile karşılaştı ve onunla dost oldu.

Magrip'e dönünce Becaye'ye yerleşti. Bilgisiyle kısa sürede ünlendi. Ama yaydığı düşünceler yüzünden döneminin bilgileriyle çatıştığı için Muvahhid hükümdarı Ebu Yusuf Yakub el-Mansur'un (hd 1184-99) buyruğuyla Marakeş'e gönderildi. Yolculuğu sırasında Tlmsen yakınlarında öldü ve el-Ubbad'a gömüldü. Bugün mezarı bir ziyaret yeri olan Ebu Medyen'nin bazı tasavvufi şiirleri ile *Vasiye* ve *Akide* adını taşıyan iki yapıtı günümüze kadar ulaşmıştır.

Ebu Müslim Hikâyesi, EBU MÜSLİMLİME ya da KISSA-I EBU MÜSLİM olarak da bilinir, Ebu Müslim Horasanî'nin yaşamına ilişkin olağanüstü olaylarla süslü, destan özellikleri taşıyan halk öyküsü.

İran'da ve Anadolu'da büyük bir ünü olan ve yaşadığı çağda bile kendisine tanrısal özellikler yakıştırılan Ebu Müslim'e ilişkin efsanelerin oluşması ve bunların kitaplarda toplanması 12. yüzyıla değin iner. Aslı Farsça olan *Ebu Müslim Hikâyesi*'nin Türkçeye ne zaman çevrildiği kesin olarak belli değildir. En eski ve ünlü çeviriyi Ebu Tahir Tusi'nin yaptığı, Anadolu Alevileri, ahiler, fütüvvet ocakları, yeniçeriler arasında ve kahvehanelerde çok okunan daha başka

çevirilerin de bulunduğu bilinmektedir. Hz. Ali'yi savunularla Muaviye yandaşları arasındaki mücadeleler öykünün asıl konusunu oluşturur. Ebu Müslim'in yaşamundan kesitler, çocukları, Abbasilerin kazandığı zaferler, Hint efsaneleri ve *Binbir Gece Masalları*, Kitabı Mukaddes, İran ve Türk destanları gibi kaynaklardan yapılan eklentiler, sayısı 30'u geçen ciltte toplanmıştır. Kuruluş, kahramanların özellikleri ve işlenen geleneksel motifler yönünden, halk arasında büyük bir ilgi gören *Hamzaname*, *Battalname*

Ebu Müslim Hikâyesi'nin yazma bir nüshasının 32. cildinden baş sayfa
M. Sabri Koz Arşivi

me, *Danışmendname*, *Salukname* gibi destansı yapıtlarla *Ebu Müslim Hikâyesi*'nin birçok ortak özellikleri vardır. Türkçe nüshalarında yer yer Arapça, Farsça sözcük ve tamlamalar bulunsa da genel olarak halkın anlayabileceği bir dil kullanılmıştır. Hafız Ferdi'nin yazdığı manzum *Kitab-ı Ebu Müslim* (1873-81, 2 cilt) ve Çelebizade Mehmed Efendi'nin yazdığı *Hazâ Kitab-ı Ebâ Müslim* (1909) basılmış en eski nüshalardır. Yeni harflerle yapılmış ilk baskı olan *Ebu Müslimi Horasanî*'yi (1934, 25 kitap) Muharrem Zeki Korgunal hazırlamıştır.

Ebu Müslim Horasanî, asıl adı ABDURRAHMAN BIN MÜSLİM (d. 719 - ö. 13 Şubat 755, Rumiye, Irak), halifeliklin Emevilerden Abbasilere geçmesini sağlayan hareketin önderi.

Ebu Müslim'in geçmişiyle ilgili kesin bilgi yoktur. Bununla birlikte İran kökenli bir kölenin soyundan geldiği ve *mevali* (Emeviler döneminde toplumsal konumu düşük, Arap olmayan Müslüman) olduğu kabul edilir. 742'de Abbasilerden İbrahim bin Muhammed tarafından Emevilere karşı bir ayaklanma başlatmak üzere Horasan'a gönderildi.

Yetenekli bir önder olduğunu gösteren Ebu Müslim, Abbasilerin Emevilere karşı 20 yıldır sürdürdüğü propagandadan ve Horasan'daki derin toplumsal bölünmelerden ustaca yararlandı. Hoşnutsuz ve mülksüz çeşitli toplumsal gruplardan adam toplatarak, Arap ve İranlılardan bir birlik oluşturdu. 15 Haziran 747'de başlattığı ayaklanma, hızla bütün Horasan'a ve öteki bölgelereye yayıldı. Ebu'l-Abbâs'ın ilk Abbasi halifesi ilan edilmesi ve son Emevi halifesi II. Mervan'ın yenilgiye uğratılıp öldürülmesiyle ayaklanma başarıyla ulaştı (750). Hizmet-

lerinin karşılığında Horasan valiliğine atanan Ebu Müslim, Abbasilere karşı çıkan iç ve dış düşmanları yenilgiye uğratarak düzenin sağlanmasında önemli rol oynadı. Ama halifeligi onun askeri zaferleri ve siyasi başarıları sayesinde ele geçiren Abbasiler, Ebu Müslim'in büyük bir güç ve saygınlık kazanmasından rahatsızlık duymaya başladı. Hastalık derecesinde kuşkucu bir insan olan ikinci Abbasi halifesi Mansur'un tahta çıkmasıyla (754) ilişkileri iyice bozuldu. Halifenin amcası Abdullah bin Ali'nin yönettiği bir ayaklanmayı bastırdıktan sonra Horasan valiliğinden alındı, kısa bir süre sonra da Mansur tarafından öldürüldü. Ölümü birçok başkaldırı ve ayaklanmaya neden oldu. Yaşamı ve kişiliği halk arasında efsaneleşti.

Ebu Müslimiye, Abbasilerin başa geçmesinde önemli rol oynayan Ebu Müslim Horasanî'ye bağlanan inanç akımı. Ebu Müslim, temelde Şii kollarından Ravendiyenin görüşlerini benimsemişti. Bu nedenle hayatta iken yandaşları onun Mehdi olduğuna inanmışlardı. Ebu Müslimiye'nin, Ravendiyeye dayalı görüşlerinden en önemlisi Tanrı'nın insan bedeni ile birleşmesi demek olan hulul inancıdır. Bu nedenle yandaşları, Ebu Müslim'in öldüğünü kabul etmeyerek Tanrı'nın ona hulul ettiğini yaydılar. Bu akımın temellerinden birini de ruhların bedenden bedene geçmesi (tenasuh) inancı oluşturur. Ebu Müslimiye de, batını kökenli bütün akımlar gibi, dinsel dogmaları yeniden yorumlayarak bunların açık anlamlarını geçersiz sayar. Bu akımın inanç ve görüşleri, daha sonra Mukannaiye(*) içerisinde sürdürülmüştür.

Ebu Nuvas, tam adı EBU NUVAS EL-HASAN BIN HANI EL-HAKEMİ (d. 747?, Ahvaz - ö. 813?, Bağdat), şiirlerinde günlük yaşamı ve gelenekleri yansıtan, Abbasiler dönemindeki yeni üslubun en önemli temsilcilerinden sayılan Arap şair.

Öğrenimine altı yaşındayken gittiği Basra'da başladı. Daha sonra Ahvaz'a döndü ve şair Vâlibe bin el-Hubab'dan ders aldı. Birlikte yeniden Basra'ya gittiler. Ebu Nuvas bu arada Ebu Husame, Halefû'l-Ahmer, Ebu Ubeyde ve Ebu Zeyd gibi hocaların yanında öğrenim gördü. Kûfe ve Bağdat'a giderek Abbasi halife ve vezirlerine şiirler sundu. Ünlü vezir ailesi Bermekilerle yakınlık kurdu. Bermekilerin egemenliğine son verilince (803) Mısır'a kaçmak zorunda kaldı. Yeniden Bağdat'a dönünce kasideleriyle Harun Reşid'in (hd 786-809) ve Emin'in (hd 809-813) övgüsünü kazandı. Yaşamının sonuna değin Abbasi sarayında saygı gördü.

Dünyayı yararlanılması gereken bir mal olarak değerlendiren ve din kurallarına fazla önem vermeyen Ebu Nuvas, şiirlerinde işlediği günahları açıkça anlatır ve bunlara bir mizah havası verir. Şarap üzerine (*hamriyat*) yazdığı şiirleri ünlüdür. Farsça sözcüklere de yer verdiği ve gerçekçi aşkı betimlediği şiirlerinde kanşık, ama uyumlu bir dil kullanır. Hicviyeleri biraz kabadır ve medhiyelerinde aşırınlıklar vardır. Harun Reşid ile arasında geçen nükteli konuşmalar *Binbir Gece Masalları*'nda yer almıştır. *Divan*'ı W. Ahlawardt tarafından *Divan des Abu Nowas* (1861) adıyla yayımlanmıştır.

Ebu Ruveys, EBU ROAŞ olarak da yazılır, el-Gize'nin 8 km kuzeybatısında, Nil'in batı kıyısında yer alan 4. sülaleye ait (10 y. 2613-2494) eski Mısır kenti. Kentte bu

sülalenin yedi kralından üçüncüsü olarak kabul edilen Recedef'in inşa ettirdiği bir piramit vardır. Piramidin üst yapısına ait çok az buluntu ele geçmesi olmasından ötürü bazı uzmanlar bu yapının hiçbir zaman tamamlanmamış olduğunu ileri sürer. Piramidin yanında yer alan mezar tapınağının alışlageldiği gibi kesme taş yerine, aceleyle kerpiçten yapılmış olması da bu kaniyi güçlendirmektedir. Recedef'in sülale sorunlarıyla uğraştığı sırada girilen yağmurlar da kompleksin önemli ölçüde yıkılmasına yol açmıştır. Piramit yanındaki tapınaktan da geriye hiçbir şey kalmamış, ama tapınağa giden tören yolunun izleri bulunmuştur. Ebu Ruveys'te İÖ y. 2925-2575 arasına tarihlenen bir de özel mezarlık ortaya çıkarılmıştır.

Ebu Saade, BUSAADE olarak da bilinir, Ceyazir'de, M'Sila iline bağlı kent. Bir tuz gölü olan Hodna Şotu ile Sahra Atlasları arasında yer alır. Sahra'nın kuzeyinde bulunmasına karşın, Ebu Saade Irmağının sol kıyısı boyunca uzanan gerçek bir vahadır; bu özellik, yöredeki kıraç Ouled-Nail Dağları ve çoğunlukla kuru olan tuzlu bataklıkla çarpıcı bir kontrast oluşturur. Kentin Fransızların kurduğu modern kesimin kuzeyine düşen eski kale içi (*ksar*) kesimi, kemerlerle süslenmiş dolambaçlı yollardan oluşur. Daha kuzeyde dik yamaçlı bir vadi içinde sürekli akan bir ırmakla sulanır.

Uzun yıllar Batı Afrika ile Akdeniz arasında önemli bir kervan merkezi olan kasabada her gün mücevher, metal eşya, halı ve *ebusaade* denen uzun ve sivri uçlu bıçakların satıldığı bir pazar kurulur. Arap ve Bedevi göçebeler kasabaya ticaret ve konaklama amacıyla sık sık uğrar. Adı zamanla "mutluluk diyarı" anlamını kazanan Ebu Saade'nin güzelliği, mezarı eski kesimde bulunan Étienne Dinet (1861-1929) gibi Fransız sanatçılara ve şairlere konu olmuştur. Kışları göзде bir sayfiye yeridir. Kentin yeni kesiminde bir dokuma atölyesi vardır. Nüfus (1987 geç.) belediye, 69.620.

Ebu Said Bahadır (d. 2 Haziran 1305, Azerbaycan - ö. 30 Ekim 1335), 1317-35 arasında İlhanlı hükümdarı.

Olcaytu'nun oğludur. 1313'te atabegi Sevinç'in gözetiminde Horasan valiliğine atandı. Babasının ölümü üzerine 1317'de tahta geçti. Yaşının küçük olması nedeniyle saltanatının ilk 10 yılında devleti Emir Çoban yönetti. Bu dönemde yapılan savaşlarla İlhanlı Devleti'nin toprakları genişledi. Kafkasya'yı almak isteyen Altın Orda hükümdarı Özбек Han'ın yenilgiye uğratılması, Kura Irmağı boyları İlhanlı egemenliğine girdi. Bu savaş sırasında Emir Çoban'ın yeterince çaba göstermedikleri gerekçeyle cezalandırıldığı bazı Moğol beyleri ayaklandı. Mayıs 1319'da Miyaniç'te ayaklanmacılara karşı yapılan savaşta gösterdiği başarılarından ötürü Bahadır sanını alan Ebu Said, 1323'te yaptığı antlaşmayla, Memlüklerle yıllardır süregelen düşmanlığa son verdi.

1325'te Emir Çoban'ın kızı ve Celayirli hükümdarı Hasan Büzürgün'ün karısı Bağdat Hatun'un(*) güzelliğinden etkilenen Ebu Said Bahadır, Cengiz Yasası gereğince onunla evlenmek istedi. Buna karşı çıktığı için arası açılan Emir Çoban ile oğullarını öldürterek Bağdat Hatun'la evlendi. Bu olay üzerine İlhanlı askerleri arasında patlak veren ayaklanmaları çetin savaşlardan sonra bastırabildi. 1335'te tahtına vâris bırakmadan öldü.

Hükümdarlığı sırasında, babası Olcaytu'nun döneminde devletin resmi mezhebi olarak kabul edilen Şiiğin yerine Sünniliği geçirdi ve ülkede içki içilmesini yasakladı. Sanatçı ve bilim adamlarını koruyan Ebu Said Bahadır'ın kendisi de şair ve hattattı.

Ebu Said Hadimi, tam adı EBU SAİD MEHMET HADİMİ (d. 1701, Hadim - ö. 1762, Hadim, Konya), 18. yüzyılın ünlü din bilginlerinden.

Buhara'dan Anadolu'ya göçerek Hadim'e (bugün Hadım) yerleşen bir ailedendir. İlk öğrenimini babası müderris Mustafa Efendi'den gördü. Daha sonra Konya'ya giderek 1720'de Karatay Medresesi'nde okumaya başladı. Müderris İbrahim Efendi'den beş yıl ders gördü. Hocasının isteğiyle İstanbul'a gitti. Bir süre de müderris Kazabadi Ahmed Efendi'nin yanında okuyarak içtihatname aldı. Sekiz yıl süren öğrenimi sırasında Arapça ve Farsça öğrendi. İstanbul camilerinde verdiği vaazlarla tanındı. Babasının ölümünden sonra Hadim'e dönerek, onun medresesinin yanında yaptırılan yeni medresede ders vermeye başladı. Ünlü kısa sürede yayıldı ve İstanbul'a çağrıldı. Ayasofya'da ders okuttu. Yeniden Hadim'e döndükten sonra kendisini kitap yazmaya verdi. Tefsir, fıkıh, akaid ve mantık konularında birçok risale yazdı.

Ebu Saidiler bak. Karmatiler

Ebu Seleme, tam adı EBU SELEME HAFS BIN SÜLEYMAN EL-HALLAL (ö. 750, Küfe), Abbasi veziri. Abbasilerin Emevilere karşı sürdürdüğü propaganda çalışmalarında etkin görevler almıştır.

Azad edilmiş bir köleydi. Emevilere karşı yürütülen propaganda sırasında Horasan'da Ebu Müslim Horasani ile birlikte çalıştı. Ebu'l-Abbâs'ın ilk Abbasi halifesi ilan edilmesinden (749) ve son Emevi halifesi II. Mervan'ın öldürülmesinden (750) sonra Ebu Seleme, daha önceki başarılı hizmetleri karşılığında vezirliğe getirildi. Böylece İslam tarihinde vezir sanını alan ilk kişi oldu. Devlet yönetiminde gittikçe artan bir nüfuz kazandı. Ebu Müslim Horasani Abbasilere bağlı kalırken, Ebu Seleme açıkça Hz. Ali yandaşlarını tutmaya başladı ve bu yüzden Küfe'de öldürüldü.

Ebu Süfyan, tam adı SAHR BIN HARB BIN ÜMEYYE EBU SÜFYAN (d. 597 ?, Mekke - ö. 653, Medine), Hz. Muhammed'i Mekke'den Medine'ye hicret etmeye zorlayanların önderi.

Kureys'in sayılı zenginlerindendi. Hz. Muhammed'le Mekkeli Müslümanların 622'de Medine'ye hicretinden sonra Ubeyy bin Halef'le birlikte Medineli Müslümanları tehdit ederek Hz. Muhammed'i korumaları durumunda kenti işgal edeceğini bildirdi. Bedir Savaşı'nda (624) büyük oğlu Hanzale öldü, küçük oğlu Amr ise tutsak düştü. Bundan sonra Mekke ordusunun komutasını ele alan Ebu Süfyan, 625'te Medine üzerine yürüdü. Uhud Dağı eteklerinde Müslümanlarla karşılaştı. Hz. Muhammed'ini yaraladığı bu savaşta Hz. Muhammed'in amcası Hamza öldürüldü. 627'de ordusuyla Medine'yi kuşatan Ebu Süfyan, kentin çevresine kazılan hendekleri aşamarak geri çekildi. 628'de yapılan Hudeybiye Antlaşması'yla, Medinelilerle 10 yıl savaşmama, Müslümanların ertesi yıl Mekke'ye hac seferinde bulunma ve orada üç gün kalma koşullarını kabul etti. Ayrıca bu antlaşmaya göre Hz. Muhammed, Ebu Süfyan'ın sahâbeden biriyle evliykend dul kalan kızı Ümmü Habibe ile nikâhlandı. Ebu Süfyan, Mekke'de savaş yanlılarının güçlü olması nedeniyle etkisini gittikçe yitirdi. Bir süre sonra

Beni Bekr ile Huzâ'a kabileleri arasında çıkan çatışma sonucu antlaşma bozuldu. Bu gelişmenin Mekke için tehlikeli sonuçlar doğurmasından kaygı duyan Ebu Süfyan, durumu düzeltmek için Medine'ye giderek Hz. Muhammed'le görüştü. 629'da Mekke'ye giren Hz. Muhammed, Ebu Süfyan'ın evine sığınarlara dokunmadı. Karısıyla birlikte Müslümanlığı benimseyen Ebu Süfyan, Havazin kabilelerine karşı yapılan savaşta Hz. Muhammed'in yanında yer aldı. Ta'if kuşatması sırasında bir gözünü yitirdi. Yermuk Savaşı'ndan (636) sonra Medine'ye çekildi ve orada öldü.

Ebu Şakir Meymun (ü. 9. yy), insanın tanrısal bir varlık olduğunu savunan ve ibadetin gereksizliğini öne süren Arap mutasavvıf. Yaşamına ilişkin yeterli bilgi yoktur. Bazı kaynaklara göre Küfe ya da Bağdat'ta ölmüştür. Batınlığın öncülerinden olduğu ve bu akımın görüşlerini yaymaya çalıştığı için kovuşturmayla uğradığı söylenir.

Ebu Şakir Meymun'a göre, Tanrı yetkin insanda görünüş alanına çıkmıştır. Hz. Ali ve onun soyundan olan imamlar yetkin insan örneğidir. İmam, bütün kötülük ve eksikliklerden arınmış, Tanrı sevgisiyle dolu bir varlıktır; bütün insanların onu izlemesi gerekir. İslam dininin gereklerinden olan ibadetler, insanı arındırmaya, kötülüklerden alkoymaya yeterli değildir. Bunun için Tanrı'nın yardımı gereklidir. Tanrı ancak sevdiği kişileri ayırt eder ve onlara yardımcı olur.

Ebu Şame, asıl adı EBU'L-KASIM ŞEHAİDDİN ABDURRAHMAN BIN İSMAIL EL-MAKDİSİ (d. 9 Ocak 1203, Şam - ö. 13 Haziran 1268, Şam), Arap tarihçi. Nureddin Zengi ve Salâheddin Eyyubi dönemlerini anlatan yapıtıyla tanınmıştır.

İlk medrese öğrenimini dil ve fıkıh konusunda Şam'da gördü. Daha sonra İskenderiye'ye giderek Alameddin es-Sehavi'den hadis, fıkıh ve edebiyat dersleri aldı. Bir süre Eşrefiye Darülhadisî'nde ders verdikten sonra Şam'a döndü ve er-Rûkniye Medresesi müderrisliğine getirildi. Yaşamının sonuna değin Şam'daki birçok medrese ve camide ders okuttu.

Ebu Şame'nin en önemli yapıtı Nureddin Zengi (hd 1146-74) ve Salâheddin Eyyubi (hd 1169-93) dönemlerini anlatan *Kitabü'r-Ravzateyn fi Ahbârî'd-Devleteyn* (1870-71, 2 cilt) adlı tarihidir. Yapıtı Haçlı seferleri ve Irak Selçukluları tarihi bakımından önemli bir kaynaktır; Almanca ve Fransızcaya da çevrilmiştir. Ebu Şame bu yapıtı 1195-1266 arasındaki olayları anlatan *Zeylû'r-Ravzateyn* (1947) adlı bir de ek yazmıştır. Ayrıca İbn Asakir'in *Tarih-i Medineli'd-Dımyşk* adlı 80 ciltlik Şam tarihini iki kez özetlemiş ve hocası Alameddin es-Sehavi'nin yedi kasidesini de *Şerhü'l-Kasaidü'n-Nebeviye li's-Sehavi* adıyla şerhetmiştir.

Ebu Talib, tam adı EBU TALİB BIN ABDÜL-MÜTTALİB (ö. 619), Hz. Muhammed'in amcası, Hz. Ali'nin babası.

Yaşamına ilişkin ayrıntılı bilgi yoktur. Büyükbabası Abdülmüttalib'in ölümünden sonra, Hz. Muhammed'i koruması altına aldı. Ticaret kervanlarıyla Suriye'ye gidip gelirken onu da yanında bulundurdu. Mekkelilerin Hz. Muhammed'e yönelik baskılarına karşı koydu. Kureys ileri gelenlerinin, ticaret yapmalarını yasaklayarak Mekke'den göçe zorladığı Müslümanlar ile Haşimîler oturduğu mahalleye sığınınca, onlarla birlikte büyük sıkıntılara katlanarak, üç yıl boyunca kuşatmaya karşı direndi. Ölümünden sonra adına kasideler yazılan ve hakkın-

da çeşitli menkıbeler anlatılan Ebu Talib'in Müslümanlığı benimseyip benimsemediği kesin olarak bilinmemektedir.

Ebu Temmam, tam adı EBU TEMMAM HABİB BİN AVS (d. 804, Şam yakınları - ö. y. 845, Musul, Irak), *Hamase* adıyla bilinen eski Arap şiirleri antolojisinin hazırlayıcısı şair. Hristiyan olan babası Sadus'un adını Avs'a çevirerek kendine bir Arap soyu yaratan Ebu Temmam, gençliğinde Şam'da dokumacı kalfalığı yaptıktan sonra Mısır'a giderek şiirle uğraştı. Şiir yazmaya ne zaman başladığı bilinmemekle birlikte, Halife Mutasım döneminde (833-842) adı duyulmuştu. Ebu Temmam'ın ünü Mutasım'ın sarayına girince daha da yaygınlaştı ve dönemin en beğenilen kasidesi oldu.

Doğu Anadolu, Nişabur ve İran'ı gezdikten sonra İran'dan dönüşünde Hemedan'da kalarak *Hamase* (1846) adlı antolojisini derledi. Ebu Temmam'ın *Divan*'ı (1882) genellikle çağının önemli olaylarıyla ilgilidir. Arap eleştirmenler tarafından değişik açılardan yargılanan yapıtın yalın dili ve dil üzerindeki egemenliği herkesçe kabul edilmekle birlikte, Temmam'ın sık sık şiir hilelerine başvurması eleştirilmiştir.

Ebu Ubeyde bin el-Cerrah, asıl adı AMİR BİN ABDULLAH (ö. 639, Anvas, Kudüs), Arap komutan. Hz. Muhammed tarafından Cennetlik oldukları müjdelenen 10 kişiden (aşere-i mübeşşere) biridir.

Sahabeden olan Ebu Ubeyde, Hz. Muhammed'in bütün savaşlarına katıldı ve büyük başarı gösterdi. Bedir Savaşı'nda (624) karşı yanda yer alan babası Abdullah bin el-Cerrah'ı çekinmeden öldürdü. Uhud Savaşı'nda (625) Hz. Muhammed'i koruyanlar arasında yer aldı ve bu yararlıklarından dolayı peygamber tarafından kendisine "Emin" lakabı verildi. Daha sonra, egemenlik altına alınan kabilelere Müslümanlığı öğretmek için Necran'a gönderildi. Hz. Muhammed'in ölümünden (632) sonra Hz. Ebubekir'in halife seçilmesinde önemli rol oynadı.

Hz. Ebubekir (hd 632-634) onu Suriye'ye gönderilen birliklerin komutanlığına getirdi. Hz. Ömer'in halife olmasından (634) sonra da Halid bin Velid'in yerine Suriye ordusunun başkomutanlığına atanan (635) Ebu Ubeyde, Şam, Humus, Halep ve Antakya'yı ele geçirdi.

Ebu Yusuf, tam adı EBU YUSUF YAKUB BİN İBRAHİM BİN HALİL EL-KÖFİ (d. 731, Küfe - ö. Nisan-Mayıs 798, Bağdat), Hanefi mezhebinin kurucusu Ebu Hanife'nin görüşlerini yorumlayarak yayan Arap fıkıh bilgini.

Sahabeden Sa'd bin Habat'nın oğludur. Dönemin, Ebu İshak Şeybani, Süleyman et-Temimi, Yahya bin Said, Hişam bin Urve gibi bilginlerinden ders aldı. Ebu Hanife'nin yanında 16 yıl fıkıh okudu. Ayrıca Muhammed bin İshak'tan da magazi dersleri aldı. Abbasi halifesi Mehdi (hd 775-785) tarafından kadılığa getirildi. Bu görevini Hadi (hd 785-786) ve Harun Reşid (hd 786-809) dönemlerinde de sürdürdü. Harun Reşid döneminde kadi'l-kudat (kadılar kadısı) unvanını aldı. İslam tarihinde bu sanı alan ilk kişi odur.

Ebu Yusuf'un fıkıhta en fazla ağırlık verdiği konu kişisel görüştür (rey). Hukuk sorunlarının çözülmesinde nas ve hadiste bir hüküm bulunmadığı zamanlarda, Ebu Hanife'nin de içtihadı yoksa, kıyas ya da kendi kişisel görüşüyle karar verirdi. Ebu Yusuf'un savunduğu bu yöntem çok eleştiri almış olmakla birlikte, daha sonraki İslam hukukçularını büyük ölçüde etkilemiştir. Kaynaklarda 20'ye yakın kitap yaz-

dığından söz edilen Ebu Yusuf'un en ünlü yapıtları vergi hukukuna ilişkin *Kitab'ül-Haraç* (1885; yb 1970) ile genel fıkıh sorunlarını içeren *el-Cami*'dir.

Ebu Zerr, asıl adı CUNDUB BİN CUNADE BİN KAYS BİN BEYAZ BİN AMR EL-GİFARİ (ö. 653, Rebeze), zühd ve takvasıyla ünlü Arap din adamı. Hz. Muhammed'in övdüğü dört İslam büyüğünden biridir.

Hz. Ali'nin aracılığıyla Müslüman oldu. Ehl-i suffadandır. Hz. Muhammed'in 629'da umretü'l-kazaya (küçük hac) gitmesi üzerine Medine'de ona vekâlet etti. Hz. Ömer döneminde (634-644) kurulan ilk divanın üyeliğine getirildi. Bedir Savaşı'na (624) katılan ve içlerinde Hz. Hasan'la Hz. Hüseyin'in de bulunduğu 500 kişiye görev ve ödenek verilmesini sağladı. Hz. Osman'ın halifeliliği döneminde (644-656) Şam valisi Muaviye ile devlet gelirinin harcanması konusunda anlaşmazlığa düştü. Muaviye devlet gelirini hesabı ahirette sorulacak "malillah" (Tanrı'nın malı) olarak, Ebu Zerr ise hesabı dünyada sorulacak "malilmüslimin" (Müslümanların malı) olarak değerlendirdiyordu. Muaviye durumunun sarsılmasından korkarak, onun Şam'dan alınmasını istedi. Medine'ye dönen Ebu Zerr, Mervan'ın gayretiyle görevinden alınarak Medine yakınlarındaki Rebeze'ye gönderildi ve bir süre sonra orada öldü.

Kuran'ı en iyi anlayanlar arasında kabul edilen Ebu Zerr, Arapçayı telaffuzdaki yetkinliğiyle tanınır. Dinsel buyruklara olan bağlılığıyla Sünniler ve Şiiler arasında tam ve örnek bir Müslüman olarak görülürdü. Para biriktirmeyi hoş görmez, mirası kabul etmez ve gelirini yoksullara dağıtırdı.

Ebubekir, Hz., asıl adı ABDÜ'L-KÂBE (d. 573 - ö. 23 Ağustos 634, Medine), ilk İslam halifesi. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra halifelige seçilerek Müslümanların siyasal ve dinsel önderliğini üstlenmiştir. Kureys kabilesinin küçük bir kolundandı. İslam dinini kabul eden ilk erkek oldu. Müslüman olduktan sonra Hz. Muhammed

Hz. Ebubekir (soldan ikinci), tezhipli bir elyazmasından minyatür; British Library, Londra

ona Abdullah adını verdi. Ayrıca Atik, Siddık, Yâr-i Gar sanlarıyla da anıldı.

Varlıklı bir tüccarı, servetini din yolunda kullandı ve Müslüman kölelerin özgürlüğü için büyük fidyeler ödedi. Müslümanların yoğun baskılar sonucu Habeşistan'a (bugün Etiyopya) göç ettikleri dönemde Mekke'de Hz. Muhammed'in yanında kaldı. Haşimîlerin Mekke'den uzaklaştırılması sırasında o da Mekke'den ayrıldı. Ama kısa süre sonra geri döndü ve oğlu Abdurrahman dışında bütün ailesiyle birlikte, 622'de Mekke'den

Medine'ye göç eden Hz. Muhammed'e katıldı. Müslümanlara düşman olan ve Bedir Savaşı'nda (624) onlara karşı çarpışan oğlu Abdurrahman da bir süre sonra İslam dinini benimseyerek Medine'ye göç etti.

Medine çevresinde es-Sunh'a yerleşen Hz. Ebubekir, kızı Ayşe'yi Hz. Muhammed'le evlendirdi. Hz. Muhammed'in bütün savaşlarına katıldı. 630'da Tebük Seferi'nde Müslümanların sancığını taşıdı. 631'de Mekke'ye giden 300 kişilik hac kafilisinin başkanlığını yaptı. Bu dönemde sağlığı bozulan Hz. Muhammed Müslümanlara namaz kıldırma görevini (imamlık) Hz. Ebubekir'e verdi. Bu görev devrini bir eğilim olarak değerlendiren İslam toplumunun ileri gelenleri, Hz. Muhammed'in ölümünden sonra 8 Haziran 632'de Hz. Ebubekir'i halife seçtiler. Peygamberlik dışında Hz. Muhammed'in bütün görev ve yetkilerini üstlenen Hz. Ebubekir'le İslam tarihinde yeni bir dönem açıldı. Emevîlerin 661'de yönetimi ele geçirmelerine değin süren bu döneme Hulefa-i Raşidin ya da Dört Halife Dönemi denir.

Hz. Ebubekir, iki yıl süren halifeliliği sırasında Müslümanlıktan dönenlerle mücadele etti. Hz. Muhammed'in sağlığına ona bağlanarak Müslüman olan Arap kabileleri, Medine'nin merkezîyetçi siyasal sistemine karşı ayaklanmaya başladılar. Hz. Ebubekir, zekât vermekten kaçınan ve yalancı peygamberlere bağlanmaya yönelen bu kabilelere karşı sert önlemler aldı. Mekke ve Medine dışındaki Müslümanların ayaklanma eğilimi içinde oldukları bu dönemde Usume'yi Suriye seferiyle görevlendirerek Hz. Muhammed'in amaçlarından birini gerçekleştirdi. Sefer dönüşü Usume'yi Bedeviler üzerine gönderdi ve Zu'l-Kassa'da ayaklanmacıları ağır bir yenilgiye uğrattı. Daha sonra Halid bin Velid komutasında düzenlenen seferlerle Tayy, Gatafan, Esed, Beni Hanife gibi Orta Arabistan kabileleri denetim altına alınarak Medine'ye bağlandı.

Hz. Ebubekir'in askeri başarıları, öteki komutanlarına Bahreyn ve Umman'daki ayaklanmaları bastırma olanağı verdi. İkrima ve el-Muhacir, Yemen ve Hadramut yeniden denetim altına alındı. Hz. Ebubekir Arabistan'ı bir yıldan kısa bir sürede düzene koyduktan sonra Halid bin Velid ve öteki deneyimli komutanları 633'te Bizans'a ve İran'a karşı seferlere gönderdi. Bu seferlerde ganimet elde ederek iç kargaşalığa kesin bir çözüm getirmeyi ve İslam birliğini kurmayı tasarlıyordu. Halid bin Velid komutasındaki kuvvetler Mart 634'te Irak'taki Hire kentini ele geçirerek vergiye bağladılar. Hire, Müslümanların Arabistan Yarımadası dışında aldıkları ilk yer oldu. Halid bin Velid, Bizanslılar önünde güç duruma düşen Suriye'deki kuvvetlere yardım için güneye indi. Hristiyan Gassani kuvvetlerini Merc Rahit'te yendikten sonra Busra'da (eski Şam) öteki Müslüman güçlerle birleşti. 30 Temmuz 634'te Ecnadeyn'de Bizans ordusunu yenilgiye uğrattı. Hz. Ebubekir bu savaştan kısa süre sonra öldü. Yerine Hz. Ömer halife seçildi.

Hz. Ebubekir, büyük bir bölümü savaşlar içinde geçen halifeliliği sırasında yönetim ve örgütlenmeye fazla ağırlık vermedi. Bu dönemde yapmış olduğu en önemli işlerden biri Kuran'ı kitaplaştırmaya girişimiydi. Hafızların çoğunun savaşlarda ölmesi üzerine, dağınık durumdaki âyetleri ve sureleri birleştirmek amacıyla Hz. Muhammed'in vahiy kâtiplerinden Zeyd bin Sabit başkanlığında bir kurul oluşturdu. Kurulca bir araya getirilen Kuran metnine Mushaf adı verildi.

Ebubekir Ağa, EYYUBİ BEKİR AĞA olarak da bilinir (d. 1685?, Eyüpsultan, İstanbul - ö. 1759 başları, İstanbul), Lale Devri ve I. Mahmud döneminin en büyük bestecisi. Yaşamına ilişkin bilgi pek azdır. III. Ahmed'in padişahlığı sırasında Enderun'a alındı; kiler ağaları arasına girerek çavuş unvanını aldı. Besteci ve hanende olarak büyük ün yaptı; saraydaki fasıl heyetinin yöneticiliğine ve Enderun'da müzik hocalığına getirildi. Bir ara hacca da gitti.

Bazı şiir denemelerinden başka iki de kitap yazmıştır. Bunlardan müzik kuramına ilişkin olan edvarın günümüze hiçbir nüshası ulaşmamıştır. Mecmuada ise Ebubekir Ağa başka bestecilerin yanı sıra kendi bestelerinin güftelerini de derlemiştir (1739). Besteleri, Lale Devri'nin coşkulu havasını yansıtan Ebubekir Ağa, hiçbir dinsel yapıt bırakmamıştır. Şeyhülislam Esad Efendi'ye göre 150 dolayında bestesi vardır; ama günümüze 1 kâr, 14 beste, 13 ağır semai ve 14 yürük semaisi kalmıştır. En ünlü yapıtı "Mahûr Beste"dir.

Ebubekir Mümtaz Efendi (d. 25 Eylül 1810, İstanbul - ö. 9 Şubat 1871, İstanbul), Bâbüalî nk'asını(*) geliştiren hattat.

Sıbyan okulunda okudu. Hat sanatıyla okul sıralarında ilgilenmeye başladı. 1826'da Divan-ı Hümayun kalemine girdi. Burada Mümtaz mahlasını aldı. Çeşitli kâtiplik görevlerinde bulundu. 1840'ta Divan-ı Hümayun amedcisi oldu. 1843'te bir süre vekâleten hariciye nazırlığına getirildi. Daha sonra birçok yüksek görevde bulundu. 1861-62 yıllarında maliye nazırlığı, 1868-70 arasında da devali nazırlığı yaptı.

Bâbüalî nk'asını geliştirip olgunlaştıran Ebubekir Mümtaz Efendi'nin üslubu sonradan gelenlerce de benimsenip sürdürüldüğü için, bu yazı Mümtaz Efendi nk'ası olarak da anılmıştır. Kaynaklarda, tuğra yazdığından da söz edilmesi, Ebubekir Mümtaz Efendi'nin sülüs ve celi divaniyle de uğraştığını göstermektedir.

Ebubekir Paşa (d. 1562-72, Manisa - ö. Kasım/Aralık 1629, Mardin yakınları), "Bekir Efendi akçesi" diye ünlenen tam ayarlı sikkeleri bastıran Osmanlı başdefterdarı.

Defterdarlık kalemlerinde yetişti. Muka-belecisi ve defterdar oldu. Şikk-ı sani defterdarıyken 1618'de darphane nazırlığına getirildi. O sıralarda değerli maden yokluğundan kapalı olan darphaneyi açarak değeri yüksek cedid akçeyi çıkarttı. 1626'da başdefterdar oldu. Sadrazam Halil Paşa ile birlikte Bağdat seferine katıldı. Halep'te iken vezirliğe yükseltildi. Gene Halil Paşa'yla Abaza Mehmed Paşa ayaklanmasını bastırmak üzere Erzurum'a gitti. Ayaklanma bastırılmayınca Halil Paşa sadrazamlıktan azledildi ve Ebubekir Paşa da sadaret kaymakamlığına atandı. Daha sonra Abaza Mehmed Paşa ayaklanmasını bastıran yeni sadrazam Hüseyin Paşa'yla gene ordu defterdarı göreviyle Bağdat seferine çıktı. Ebubekir Paşa'nın mali konularda kazandığı nüfuz ve para işlerine kimseyi karıştırmak istememesi, sadrazamları arasında gerginliğe yol açtı. Hüseyin Paşa bir fırsatını bularak onu görevinden alıp Mardin Kalesi'ne hapsedirdi. Ebubekir Paşa bir süre sonra kaleden çıkartılıp Musul'a götürülürken Hüseyin Paşa'nın buyruğuyla öldürüldü ve mal varlığına el konuldu.

Ebubekir Ratib Efendi (d. Tosya - ö. Haziran 1799, Rodos), III. Selim döneminde

Viyanalı elçiliği ile reisülküttablık yapan ve güçlü kalemıyla tanınan Osmanlı devlet adamı.

Müderriş Çilingir Ali Efendi'nin oğludur. Genç yaşta İstanbul'a giderek Amedî Kalemi'ne girdi. Halil Hamid Paşa'nın amedci olduğu dönemde kâtipliğe yükseldi. Halil Hamid Paşa büyük tezkireci olunca, onun yerine amedciliğe getirildi. Şehzade Selim'in (III. Selim) Fransa kralı XVI. Louis'e gönderdiği mektupları kaleme aldı. 1788'de Osmanlı-Rus Savaşı'nda sipah kâtibi olarak orduda görevlendirildi. III. Selim'in tahta çıkmasından (1789) sonra İstanbul'a çağırılarak büyük tezkirecilığe getirildi, kısa süre sonra da reisülküttab vekilliğine atandı. Bunun üzerine karşıları hareketle geçerek önce bu görevden alınmasını, sonra da Bozcaada'ya sürgün edilmesini sağladılar. Ebubekir Ratib Efendi bir süre sonra bağışlandı ve yeniçeri kâtibi olarak orduda görevlendirildi. Eylül 1791'de başmuhasibeci payesiyle Viyana'ya elçi olarak gönderildi. Dönüşünde (1792) başmuhasibeciliğe atandı, ek olarak zahire nazırlığı görevi de verildi. 1795'te reisülküttablığa getirildi. 1796'da bir tertip sonucu görevden alınarak Rodos Adasına sürgüne gönderildi. Uç yıl sonra idam edildi.

Türkçe, Arapça ve Farsça düzyazı ve şiirleriyle tanınan Ebubekir Ratib Efendi'nin, Viyana'daki izlenimlerini anlattığı *Sefaretnâme*'sinden başka, Avusturya'nın devlet yapısını inceleyen ve Osmanlı Devleti'nce yararlanılması gereken yönleri üzerinde duran *Tuhfetü's-Sefare fi Ahvali Asakiri'n-Nasara ve'l-Idare* adlı önemli bir yapıtı daha vardır.

Ebubekir Razi, tam adı EBUBEKİR MUHAMMED BİN ZEKERİYÂ ER RAZÎ, Batı'da RHAZES olarak tanınır (d. y. 865, Rey - ö. 923/932, Rey), ünlü simyacı ve İslam filozofu. İslam dünyasında yetişmiş en büyük hekim olarak kabul edilir.

Bir rivayete göre tıp öğrenimi görmeden önce simyacı olan Ebubekir Razi, tıp öğrendikten sonra Rey'deki bir hastanede başhekim olarak çalıştı. Bağdat'ta da hekim olarak görevlendirildi. Döneminin pek çok bilgini gibi hükümdarların koruması altında çeşitli saraylarda yaşadı. Sâmânî hükümdarı Ahmed bin İsmail'in (hd 907-914) ve Rey valisi Mansur bin İshak'ın özel hekimliğini yaptı.

Ebubekir Razi'nin en önemli iki tıp kitabı, Mansur bin İshak için derlediği ve Cremonalı Gerard'ın 12. yüzyılda Latinceye çevirdiği *Kitabü'l-Mansuri* ile Hint tıp bilgisinin yanı sıra Yunan, Süryani ve eski Arap tıbbından da yararlanarak yazdığı *Kitabü'l-Havi*'dir. Razi yapıtlarında kendi gözlem ve deneyimlerine de yer vermiştir. Çiçek hastalığı ve kızamık üzerine yazdığı *Kitab fi'l-Cünderi ve'l-Hasbe* adlı ünlü yapıtı Latince, Yunanca ve çeşitli modern dillere çevrilmiştir. Razi'nin tıpla ilgili ayrıca *Mecmuatü'r-Resail fi't-Tib*, *Barû's-Saa*, *Akrabadin*, *Taksimü'l-İl*, *el-Fusul fi't-Tib*, *el-Mürşid* adlı risaleleri vardır.

Razi'nin yüzyıllar boyunca unutulmuş olan felsefi yapıtlarının önemi, ancak 20. yüzyılda anlaşılmıştır. Kendini Platon'un izleyicilerinden biri olarak nitelleyen Razi, Farabi, İbn Sina ve İbn Rüşd gibi Platon'u yorumlayan öteki İslam filozoflarıyla sürekli çatışmıştır. Razi büyük bir olasılıkla, Demokritos'un yapıtlarının Arapça çevirilerini okumuş ve maddenin yapısına ilişkin kendi atomcu kuramını benzer bir yaklaşımla oluşturmaya çalışmıştır. *Hiyelü'l-Mütenebbiyin* olarak da bilinen *Meşarikü'l-Enbiya ve Kitab fi Nakzi'l-Edyan* adlı yapıtlarında, peygamberlerin insanlardan üstün olmadığı-

nı, mucizelerin birer hile olduğunu, dinlerin insanlar arasında ayrılık yarattığını, kutsal kitapların bir değeri olmadığını, Eski Yunan filozoflarının insanlığa daha yararlı olduğunu savunmuştur. Büyük ilgi toplamış olan *Kitab fi't-Tibbi'r Ruhani* adlı yapıtı ahlak alanında bir deneme ve önemli bir siyama incelemesidir.

ebucehilkarpuzu (*Citrullus colocynthis*), ACIKARPUZ ya da ACIELMA olarak da bilinir, kabakgiller (*Cucurbitaceae*) familyasından, tüylü gövdeli, tırmanıcı ve çokyıllık bitki.

Ebucehilkarpuzu (*Citrullus colocynthis*)
A.J. Huxley - EB Inc

Anayurdu Akdeniz bölgesidir. Tüylü ve derin parçalı yaprakları, yeşilimsi sarı renkli küçük çiçekleri, tırmanmasına yardımcı olan çatallı sülükleri ve sarı ya da yeşil renkli, yuvarlak meyveleri vardır. Tadı acı olan bu meyveler, müshil etkisi nedeniyle günümüzde özellikle veteriner hekimlikte kullanılır ve bazı yörelerde özellikle bu nedenle yetiştirilir.

Ebu'l-Abbâs es-Saffah, asıl adı ABDULLAH (d. 724 - ö. 754, Enbar, Irak), ilk Abbasi halifesi (750-754). Doğu İslam dünyasını 500 yılı aşkın bir süre yöneten Abbasi hanedanının temelini atmıştır.

Hız Muhammed'in amcasının soyundan gelen Muhammed bin Ali'nin oğludur. Halifelüğün Emevilerden çok kendi hakları olduğunu ileri süren Abbasisler, 720'lerde gizli çalışmalara başladılar. Hareketin önderi olan Muhammed bin Ali'nin ölümünden sonra mücadeleyi oğulları İbrahim, Ebu'l-Abbâs ve Ebu Cafer sürdürdüler. Emevilerin gerilemeye başladığı ve halkın desteğini yitirdiği sırada Abbasisler açıkça başkaldırdılar, 747'de Fergana ile Horasan'ı ele geçirdiler. Küfe'nin de alınmasından sonra Ebu'l-Abbâs 749'da burada halife ilan edildi. Ertesi yıl Emeviler kesin yenilgiye uğratıldı ve halifelik Abbasilere geçti.

Ebu'l-Abbâs, halifeliliği ele geçirdikten sonra Emevilere, Hz. Ali yandaşlarına, etkili Abbasi önderlerine ve iktidar iddiasında bulunan öteki kişilere karşı bir yok etme kampanyası başlattı. Acımasız tavrından dolayı "kun doken" anlamına gelen "es-Saffah" unvanını aldı. Abbasisler için güçlü ve sağlam bir hanedan temeli oluşturdu. Yerine geçen kardeşi Ebu Cafer Mansur, halifelik merkezini Bağdat'a taşıdı.

Ebu'l-Alâ el-Maarri, tam adı EBUL-ALÂ AHMED İBN ABDULLAH EL-MAARRİ (d. Aralık 973, Maarretü'n-Numan - ö. 20 Mayıs 1057, Maarretü'n-Numan, Suriye), büyük Arap şair. Üstün yeteneğinin yanı sıra yaşama bakışındaki özgünlüğü ve karamsarlığıyla da tanınmıştır.

Suriye'nin kuzeyine göç eden Tenuh kabilesindendir. Çocukken geçirdiği bir hastalık

delayısıyla gözleri hemen hiç görmez oldu. Halep, Antakya ve Trablusşam kentlerinde eğitim gördükten kısa süre sonra yazmaya başladı. İlk şiirlerini, büyük bir yaygınlık kazanan *Sekit'z-Zend'e* (1886; Kav Kivil-cımı) topladı. Bu yapıtı üzerine bir de yorum yazdı.

Bağdat'ta yaklaşık iki yıl geçirdikten sonra, biraz da annesinin sağlığının bozulması nedeniyle 1010'da Maarretü'n-Numan'a döndü. Bağdat'ta edebiyatçı ve şairlerin toplandığı tanınmış yerlerde önceleri çok iyi karşılanan el-Maarri, kasidelerini satmayı reddedince kendisini destekleyecek bir koruyucu bulamamıştı. Bağdatlı bilginlerin yanında herhangi bir eğitim görmemiş olmasına karşın, kenti ve insanlarını yakından tanıma olanağını bulduğu için düşünceleri yepyeni bir kalıba dökülmüştü. Maddi zenginlikleri bir kenara iten ve münzevi bir yaşantıyı yeğleyen el-Maarri, birkaç yıl önce benimsemiş olduğu anlaşılabilir bir tutumla ve hayvan ürünlerini yememeye başladı. Bir süre sonra kentte saygı duyulan ve sözü dinlenen biri oldu. Yanına eğitim görmek üzere pek çok öğrenci geldi. El-Maarri çok sayıda mektup yazan biriydi. Günümüze ulaşan mektupları *Resaili Ebu'l-Alâ el-Maarri* (1894) adıyla yayımlandı. D. S. Margoliouth bunları *The Letters of Abu'l-'Alâ of Ma'arrat al-Nu'man* (1898; Maarretü'n-Numanlı Ebu'l-Alâ'nın Mektupları) adıyla İngilizceye çevirdi.

El-Maarri'nin daha özgün şiirlerinin yer aldığı ikinci yapıtı *Luzûm mâ lâ yelzem* (1891; Gereksiz Gereklilik) ya da *el-Luzûmiyat* (1907; *el-Luzûmiyat Tercümesi*, 1907; *Maarri Divanından Seçmeler*, 1942) uyak kalıplarının gereksiz karmaşıklığına bir tür naziredir. Bu yapıtın bir bölümü R. A. Nicholson'ın çevirisiyle 1921'de *Studies in Islamic Poetry*'de yayımlandı. Bu şiirlerindeki şüpheci hümanizm el-Maarri'nin Cennet'i ziyaret ederek, atalarıyla ve günahları bağışlanmış dinsiz şairlerle karşılaştığı *Risaleü'l-Gufran*'da da (1943) vardır.

El-Maarri'nin bu son dönem yapıtları bazı Müslümanlarca kuşkuyla karşılanmıştır. Uyaklı düzyazıyla yazılmış bir vaazlar derlemesi olan *el-Fusul ve'l-Gâyât'a* (Bölümler ve Amaçlar) Kuran-ı Kerim'e bir nazire de denmiştir. Toplumsal adaletten ve eylemden yana olmakla birlikte el-Maarri, gelecek kuşakları yaşam acılarının kurtarmak için, çocuk doğurulmamasını önermiştir.

Ebu'l-Atahiye, asıl adı EBU İSHAK İSMAIL İBNÜ'L-KASIM BİN SUVEYD BİN KEYSAN (d. 748, Küfe ya da Aynüt-Temr - ö. 825/826, Bağdat, Irak), İslam öncesi çöl şairlerinin geleneklerinden kopan ilk ünlü Arap şair. Şiirlerinde yalın ve özgür bir dil kullanmıştır.

Anaza kabilesinde yaşama olan *mevali* (Arap olmayan Müslüman) bir ailenin çocuğuydu. Yoksulluk yüzünden okula gideemedi. Daha sonraki özgün ve gelenek dışı şiir üslubuna yol açan da bu olabilir. Küfe'deki gençlik yıllarında gazeller yazmaya başladı. Bu gazeller Abbasi halifesi Mehdi'nin (hd 775-785) ilgisini çekince, Ebu'l-Atahiye Bağdat'a çağıldı. Sarayda halifenin bir cariyesine aşık olunca tutuklandı ve şiir yazması yasaklandı. Ebu'l-Atahiye asıl ününü sonraki yıllarda yazdığı çileci şiirlerine borçludur. Almanca çevirisi 1928'de O. Rescher tarafından yayımlanan bu şiirlerin yer aldığı *Zühdiyat*'ı 1071'de İspanyol bilgin İbn Abdül-Berr derlemiştir. Ebu'l-Atahiye *Zühdiyet*'ta zenginlerin ve güçlülerin ölümün dehşeti karşısında sıradan birer insan oluşlarını betimleyen dizelerde toplumdan hoşnutsuzluğunu açığa vurmaktadır. Bu şiirler halk kitleleri içinde geniş yankı uyandırmıştır.

Belki de dinsel eğitimden geçmemiş olmasından ve hiçbir kayıt tanımayan üslubundan ötürü şiirlerinde sapkınlığı savunduğu öne sürülmüştür. Gene de bu şiirler çok beğenilmiş, sık sık bestelenmiştir. Bunlardan ele geçirilebilenlerin hepsi *el-Envarü'z-Zahiye fî Divanı Ebi'l-Atahiye* (1887) adlı kitapta toplanmıştır.

Ebu'l-Berekât Bağdadi, EVHADÜ'Z-ZAMAN sanıyla da anılır (d. 1076, Bağdat - ö. 1166, Bağdat ?), varlıkların duyulardan bağımsız olarak var olduğunu savunan Yahudi kökenli Arap filozof. Çevrenin baskısıyla Müslüman olmuş ve Hibetullah adını almıştır.

Tıp ve felsefe öğrenimi gördü. Yunan ve İslam düşünürlerinin yapıtlarını inceleyerek, çalışmalarını felsefe alanında yoğunlaştırdı. Abbasi halifesi Müktefi'nin (hd 1136-60) yakınlığına kazanarak saraya girdi ve kısa sürede ün kazandı. İslam felsefesi geleneğinin dışına çıkarak Aristoteles'in ve İbn Sina'nın görüşlerini eleştirdi. Aristoteles'in devinim ve gizilgüç konusundaki görüşlerinin evrenin gerçeklerine uymadığını, yalnızca kavramsal açıklamaları içerdiğini öne sürdü. Onun, bilimler sınıflaması, metafizik ve bilgi kuramı konusundaki görüşlerine de karşı çıkarak düşüncelerini, en önemli yapıtı olan *Kitabü'l-Muteber*'de (1939, 3 cilt) topladı. Yapıtın birinci bölümü mantık, ikinci bölümü doğa bilimleri, üçüncü bölümü ise ilahiyat konularını içerir. Bilimlerin içeriği, niteliği, düzeni ve bilgi kuramından yola çıkan Ebu'l-Berekât Bağdadi'ye göre bilimin konusu varlıktır. Varlık da yapı ve nicelik olarak değişik türde olduğundan, bilimler konu ve yöntemlerine göre ayrı doğrultularda gelişir. Bilimler içerikleri açısından duyu bilimleri, zihin bilimleri ve us bilimleri olmak üzere üçe ayrılır. Duyu bilimlerinin konusu, insanın çevresindeki varlıklardan duyularla sağladığı bilgiler, bu bilgilerin kaynakları ve nesneleridir. Bunlar doğa bilimleridir. Zihin bilimleri konularına göre ikiye ayrılır: Birincisi, mantık, matematik gibi salt bilimler, ikincisi gökbilim türünden salt olmayan bilimlerdir. Salt bilimler kesindir. Duyularla ilgileri olmadıgından genel geçerdirler. Us bilimlerinin konusu ise ilahiyat ve metafiziktir. Bu bilimlerin duyular ve duyulur evrenle ilgisi yoktur.

Ebu'l-Berekât Bağdadi nesnelerin algıdan bağımsız olduğu görüşündedir. Ona göre algı varlığın koşulu değildir, ama varlığının kesin koşuludur. Var olan nesne algıdan önce de sonra da vardır. Aristoteles'in varlık kategorilerini ikiye ayırarak eleştiren Ebu'l-Berekât Bağdadi'ye göre, bunların bir bölümü düşünceyle, bir bölümü varlığın kendisiyle ilgilidir. Zaman, uzay, görelilik gibi kategoriler düşünceye; edilgi, nitelik, etki gibi kategoriler de varlığa bağlıdır.

Ebu'l-Berekât Bağdadi'nin çağdaş anlayışa çok yakın olan bilgi kuramına göre bilgi iki türdür ve kaynağı duyulardır. Doğrudan doğruya duyularla sağlanan birinci tür bilgi öze ilgilidir ve insana çevresindeki somut varlıkları bildirir. Dolaylı olan ikincisi ise, duyularla bilinen nesnelerden kazanılan ilineklere (araz) ilişkin bilgilerdir. Bilgi nitelik açısından da ikiye ayrılır. Bunlardan birincisi duyularla sağlanan, aklın süzgecinde geçmemiş, yalın ve eksik bilgi, ikincisiyse aklın süzgecinde geçmiş, düzenlenmiş, bileşik ve eksiksiz bilgidir. Böylelikle insan nesnel gerçekliği duyularıyla eksik olarak kavrar, bunu usuyla tamamlar. Örneğin güneş uzaktan küçük bir disk gibi algılanır, gerçek büyüklüğü ise usla anlaşılabilir. Zamanla ilgili bilgilerin kaynağı da

akıldır. Sonsuz uzay, sonsuz zamanın ayrılmaz koşuludur. Zaman varlıkla bağlantılı bir niteliktir.

İslam düşüncesinde en yaygın akımlardan biri olan Meşşailiğin egemenliğine ağır darbeler indiren Ebu'l-Berekât Bağdadi'nin görüşleri kendisinden sonraki İslam düşünürlerini, özellikle de kelâmcıları etkilemiştir.

Ebu'l-Fazl Allami (d. 14 Ocak 1551, Agra - ö. 22 Ağustos 1602, Narvar yakınları, Hindistan), Babürlü tarihçi, komutan, kâtip ve ilahiyatçı.

Ebu'l-Fazl Allami, önde gelen bir bilgin olan babası Şeyh Mübarek Naganî'nin yanında eğitim gördü ve onun okulunda ders verdikten sonra, ağabeyi şair Ebu'l-Feyz (Feyzi-i Hindi) tarafından 1574'te Ekber'e takdim edildi. İslamın geleneksel din önderlerini eleştirerek Ekber'in Din-i İlahi adıyla kurduğu karma dinin gelişmesini etkiledi. Din önderlerinin dar görüşlülüğüne ve aşkın Tanrı yerine dış görünüşle ilgilenmelerine karşı çıktı. Sarayda çok büyük nüfuz kazandı. 1599'da Dekkan valiliğine atandı; hem asker, hem de yönetici olarak kendini gösterdi. Ekber'in oğlu Selim'in (sonradan Cihangir) başkaldırması sırasında saraya geri çağıldı. Ama Selim'in kıskırtması üzerine, dönüştü yolu kesilerek öldürüldü.

Ebu'l-Fazl'ın başlıca edebi yapıtı, Ekber ile atalarının tarihçesi olan *Ekbername*'dir (1877-78). Öbür önemli yapıtı *Ayin-i Ekberi* (1872) üç bölümden oluşur: 1) Hazine dairesi ve fil ahırlarının yönetiminden ordu ve vergi toplamaya kadar hükümet etkinliklerinin yönetimi, 2) Ekber'in 12 ilinin beümlenmesi ve kısa tarihi, 3) Hindu kültürü ve bilimlerinin bir dökümü. İncil'i Farsçaya çevirmiş olduğu söylenen Ebu'l-Fazl'ın bugün elde bulunan öbür yapıtları, mektuplarının derlemesi *Mektubat-ı Allami* (ty) ve *İnşa-yı Ebu'l-Fazl*'dir (ty).

Ebu'l-Ferec, tam adı EBU'LFERECE İBNÜT-TAYYİB (d. Bağdat - ö. 1043, Bağdat). Eski Yunan düşüncesine ve nıbbının İslam dünyasında tanınmasına katkıda bulunan Arap düşünür ve hekim.

Yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi olmadığı gibi, kaynaklarda ona ilişkin yazılar da birbirini tutmamaktadır. Hristiyan bir aileden geldiği için kilisede öğrenim gördü. Bir süre kilisede kayıt işlerinde çalıştı. Tıp konusundaki çalışmalarıyla üne kavuştu. Büveyhi hükümdarı Adudü'd-Devle'nin Bağdat'ta yaptırdığı hastanede hekim olarak görevlendirildi ve orada birçok öğrenci yetistirdi. Felsefeye de ilgi duydu ve özellikle Eski Yunan felsefesi ile uğraştı; Yunanca yapıtlardan bazılarını Arapçaya çevirdi. Aristoteles, Porphyrios ve Galenos gibi filozof ve hekimlerin yazılarını yorumladı. İlkçağ felsefesi ve hekimliğinin İslam dünyasında tanınmasını sağladı. Çağdaşlarından İbn Heysem ve İbn Sina ile bilimsel konularda mektuplaştı. Bu mektuplardan, Ebu'l-Ferec'in Yunan düşüncesini İslam ülkelerinde yayma ve tanıtmada ne kadar başarılı olduğu anlaşılmaktadır. İbn Sina onun tıp alanındaki çalışmalarını över, ama felsefi görüşlerine karşı çıkar. Bu eleştiri daha çok usçuluğu ve özellikle doğabilimlerinden kaynaklanan gözlemci yöntemiyle ilgilidir. Ebu'l-Ferec'in *Makale fî ş-Şarab ve Kuvvenü'r-Tabia* adlı yapıtları günümüze ulaşmıştır.

Ebu'l-Ferec, İBNÜ'L-İBRİ VE BAR HEBRAEUS olarak da bilinir, Latince adı GREGORIUS (d. 1226, Malatya, Anadolu - ö. 30 Temmuz

1286, Meraga, İran). Süryani bilgin. Bilim ve felsefe alanındakiengin ansiklopedik bilgisi ve Süryani edebiyatını Arap kültürüyle zenginleştirmesiyle tanınmıştır.

Yahudi iken Hristiyanlığı benimseyen babasının özendirmesiyle bilimsel uğraşlara yönelen Ebu'l-Ferec, Antakya'ya göç etti ve 17 yaşında münzeviliği seçti. Yirmisinde piskopos, 26'sında başpiskopos oldu. 1264'te, kurucusu Yakub Baradaos'un adını alan ve 6. yüzyılda İsa'nın ikili doğası üzerine bir tartışma sonucunda Doğu Kilisesi'nden ayrılan Yakubi Kilisesi'nin patrik yardımcısı oldu. Monofizitler olarak da adlandırılan bu grup, daha sonra Nasturilik adını alan Antakya Okulu'nun, İsa'nın bütünüyle insan olduğunu savunan kuramına karşı çıkarak, İsa'nın tanrısal doğasının insan yanını fiilen dışladığını ileri sürüyordu.

Suriye ve Anadolu'daki kütüphanelerde incelemelerde bulunarak bilgisini genişleten Ebu'l-Ferec, astronomi ve evrenin doğasından, Tanrı'nın, meleklerin ve iblislerin varlığına kadar uzanan geniş bir alanda yazmış klasik felsefe ve ilahiyat metinlerini derledi. Başlıca yapıtı, insan bilgisinin her alanında Aristoteles geleneğine bağlı olarak yorumlar yaptığı felsefe ansiklopedisi *He'wath hekkmiha*'ydı. Ebu'l-Ferec felsefeyi kuramsal (mantık, doğa bilimleri, metafizik, ilahiyat) ve uygulamalı (etik, ekonomi ve politika) olmak üzere iki kategoriye ayırıyordu. Ayrıca Rum ve Süryani din adamlarının dilbilimsel yorumlarını derleyen Ebu'l-Ferec'in dinsel konulardaki öğreticilik ve Kitabı Mukaddes yorumları üzerine çok sayıda yazısı vardır.

Ebu'l-Ferec'in bilimsel ve siyasal duyarlılığı Hristiyan ve Müslüman dünyaları arasındaki kültürel alışverişi önemli ölçüde etkiledi. Uzlaştırmacı bir tutum izleyen Ebu'l-Ferec, hekim olarak hizmet verdiği Arapların hoşgörülü davranması ve birbiriyle çatışan Hristiyan topluluklar arasında dostça ilişkiler sağlanması için çalıştı. Hapse atıldığında Arapların başlangıçtaki sert tutumundan ve piskoposluk kentini Moğollarca yağmalanmasından yılmadı. Sonraları Arapça edebiyat, hukuk ve felsefe yapıtlarını çevirerek ve yaratılıştan başlayarak Ortadoğu'nun dinsel ve dindışı tarihini anlatan yapıtı *Chronicon*'u (*Abu'l-Farac Tarihi*, 1945-47, 2 cilt) Arapça ve Süryanice yazarak Müslüman-Hristiyan ilişkilerinin gelişmesine katkıda bulundu.

Ebu'l-Ferec el-İsfahani, tam adı EBU'L-FEREC ALI İBNÜ'L-HÜSEYİN EL-KUREYŞİ EL-İSFAHANİ, EL-İSFAHANİ olarak da bilinir (d. 897, İsfahan, İran - ö. 20 Kasım 967, Bağdat), Arap müziği ile Arap besteci, şair ve müzikçiler hakkında ansiklopedik nitelikte temel bir yapıt derleyen edebiyat uzmanı.

Son Emevi halifesi II. Mervan'ın soyundan geliyordu. Bu aileyle Hz. Ali soyu arasındaki düşmanlığa karşın, Şii olduğu için halifeliğin hakkının Hz. Ali'nin soyundan gelenlerin olduğunu savundu. Yaşamının büyük bölümünü Bağdat'ta geçirdi ve buradaki Büveyhi emirlerinin korumasında yaşadı.

Başlıca yapıtı *Kitabü'l-Ağani*'de (1868, 20 cilt) şarkılar, yaşamöyküleri ve Arapların Müslümanlıktan önceki ve sonraki yaşam biçimine ve geleneklerine ilişkin pek çok bilgi bulunmaktadır.

Ebu'l-Ferec, Hz. Ali ve babası Ebu Talib'in soyundan gelen Şii şehitlerin yaşamöykülerini kapsayan *Mekailü't-Talibiyyin ve Ekberuhum* (1890) adlı bir yapıtın da yazarıdır.

Ebu'l-Fida, tam adı EBU'L FIDA ISMAIL İBN ELİ EL-MELİKÜ'L-MÜEYYED İMADEDDİN, EBU'L-FEDA olarak da bilinir (d. Kasım 1273, Şam - ö. 27 Ekim 1331, Hama, Suriye), Eyyubi tarihçi ve coğrafyacı. Hama'da Memlük egemenliğine bağlı yerel bir sultan olarak hüküm sürmüştür.

Salaheddin Eyyubi'nin soyundan geliyordu. Eyyubi hanedanı, o daha doğmadan Mısır'da ve başka yerlerde Memlükler ve Moğollar tarafından yıkılmıştı. Ebu'l-Fida 1285'te babası ve kuzeniyle (Memlüklerle bağlı Hama beyi) birlikte Memlüklerin Haçlı kalelerine yaptığı kuşatmalara katıldı. Hama'daki Memlük valisine hizmet etti, 1310'da Hama valisi oldu; 1312'de yaşam boyu bey ilan edildi. Memlük sultanı en-Nasır Muhammed'le birlikte Mekke'ye hacca gittikten sonra, 1320'da sultan unvanıyla el-Melikü'l-Müeyyed adını aldı ve ölünceye değin Hama'yı yönetti. Yerine oğlu Muhammed geçti.

Kendisi de bilgin olan Ebu'l-Fida bilim adamlarını korudu. İki önemli yapıtından biri, İslam öncesinden 1329'a değin gelen tarih yapıtı *el-Muhtasar fi Tarihi'l-Beşer* (1869, 2 cilt), öteki bir coğrafya kitabı olan *Takvimü'l-Buldan*'dır (1840). Her iki kitap da başka yazarların yazılarından derlenmiş ve Ebu'l-Fida tarafından yeniden düzenlenerek genişletilmiştir. O çağlarda Ortadoğu'da ün kazanan bu yapıtlar, 18. ve 19. yüzyıllarda, daha önceki döneme ait kaynaklar bulununcaya değin Avrupalı doğubilimcilerce geniş ölçüde kullanılmıştır.

Ebu'l-Gazi Bahadır (d. 24 Ağustos 1603, Ürgenç [Gürgenç] - ö. 1663, Hive), Hive hanı ve ünlü Çağatay edebiyatı tarihçisi.

Cengiz Han'ın soyundan Arab Muhammed Han'ın oğlu olan Ebu'l-Gazi gençlik yıllarının büyük bölümünü Ürgenç'te geçirdi. 1619'da Hive'yi yönetim merkezi yapan babası tarafından Kat valiliğine atandı. Ertesi yıl ayaklanan kardeşlerine karşı babasının yanında yer aldı. Ama yenilgiye uğrayan babası öldürülünce Semerkand'a kaçtı ve kardeşleriyle taht kavgasına girişti. Önce ağabeyi İsfendiyar Han'ı destekleyen Ebu'l-Gazi, onunla arasının açılması üzerine 1626'da Kazakistan'da İşim Han'a sığındı. 1628'de kısa bir süre Hive'yi ele geçirdi ve İsfendiyar Han karşısında tutunamadı ve Safevi hükümdarı I. Safi'ye sığınmak zorunda kaldı. 1629-39 arasında İsfahan'da yaşadı. Sürgündeyken Farsça öğrendi ve Türk tarihiyle ilgili Farsça kaynakları inceledi. 1639'da İsfahan'dan kaçarak Türkmenler arasında yaşadı. 1642'de Ürgenç'te han ilan edildiye de Buhara Özbekleri bunu kabul etmediler. Sonunda 1644-45 yıllarında tahtı ele geçirdi. Yirmi yıl süren hanlığı süresince zaman zaman Türkmenler, Buhara Özbekleri, Kalmuklar, Rusya ve İran ile savaşta.

Ebu'l-Gazi Bahadır'a asıl ününü sağlayan tarih kitapları Çağatay Türkçesiyle yazılmıştır. Bunlar daha çok İranlı tarihçi Reşideddin'den (ö. 1318) ve Türklerin yarı cfsanevi sözlük geleneklerinden derlenen *Şecere-i Terâkime* (1892, yay. haz. Tumas-kiy; 1958, yay. haz. A. N. Kononov; *Türklerin Soy Kütüğü*, 1974, yay. haz. M. Ergin) ile *Şecere-i Türkî'dir* (1824, yay. haz. İ. Halfin; 1864, yay. haz. Ahmed Vefik Paşa). Ölümü üzerine yanında kalan ve oğlu Ebu'l Muzaffer Enuş Bahadır'ın tamamladığı ikinci yapıtı, büyük ölçüde Şeybani hanedanının (15. yy ortasından 1665'e değin) tarihidir. Kaynak kullanmadan, yalnızca belge dayanarak yazıldığı için güvenilir sayılmaz. Giriş bölümü Cengiz Han ve oğullarına ilişkin geleneksel bilgiler vermesi açısından ilginçtir. 18. yüzyılda Almanca,

Fransızca, Rusça, Latince ve İngilizceye çevrildiği için Avrupa'da yaygın olarak bilinen bir yapıttır.

Ebu'l-Hasan (ü. 17. yy başları, Delhi), Hint-Türk hükümdarı Cihangir'in atölyesindeki önde gelen Babürlü minyatür ressamlarından. İmparator tarafından Nadi-ru'z-Zaman sanyıla onurlandırılmıştır.

Babası, daha Cihangir (hd 1605-27) tahta çıkmadan önce de onun emrinde çalışan Heratlı Rıza Aka'ydı. Ebu'l-Hasan, imparatorun titiz denetimi ve koruyuculuğu altında sarayda resim eğitimi gördü ve Cihangir'in, "ne rakibi, ne de eşi vardır" diyerek gururlandığı bir ressam oldu. Günümüze ulaşan resimleri arasında Hindistan Devlet Kütüphanesi'nde bulunan ünlü sincaplı çınar ağacı ile olağanüstü güzellikte pek çok portresi vardır. Avrupa baskılarından yaptığı çalışmalar, kendi konularına duyduğu ilgiyi ve doğalcılığı pekiştirmiş olabilir. Ebu'l-Hasan'ın, Şah Cihan'ın hükümdarlığının (1628-57/58) ilk yıllarında da sarayda çalıştığı bilinir.

Ebu'l-Hasan Ali (d. y. 1297 - ö. 24 Mayıs 1351, Hintato, Fas), Fas'ta 1331-51 arasında hüküm süren Merini sultanı. Hanedanının topraklarını genişletmiş ve kısa ömürlü birleşik bir Kuzey Afrika imparatorluğu kurmuştur.

1331'de babası Ebu Said'in yerine tahta geçti. Hristiyanları İspanya'dan kovmak ve Kuzey Afrika'daki bütün İslam topraklarını birleştirmek amacıyla giriştiği seferlerde önce İspanya'daki Algeciras ve Ceblitank'ı aldı (1333). Ardından, Ceza-yir'de Abdülvâdi hanedanının topraklarına saldırdı ve üç yıl süren bir kuşatmadan sonra stratejik Tlmsen (Tlemcen) kentini ele geçirdi (1337). İspanya'nın iç zayıflıklarından yararlanarak 5 Nisan 1340'ta Ceblitank Boğazında parlak bir deniz zaferi kazandı. Ama altı ay sonra Rio Salado Çarpışması'nda (1340) yenilgiye uğrayınca, İspanya'ya açtığı cihaddan vazgeçmek zorunda kaldı.

Ebu'l-Hasan, Tunus'taki nüfuzunu genişleterek, 1342'de fiilen bir bağımlı devlet durumuna düşen Tunus'un Hafsi hükümdarı Ebubekir'in kızı ile evlendi. Ebubekir'in ölümünden sonra Tunus'a saldırarak Tunus kentini ele geçirdi (15 Eylül 1347); ama ertesi yılın nisan ayında, el-Kayrevan'da Tunuslu kabilelerin oluşturduğu birliğe bağlı kuvvetler karşısında ağır bir yenilgiye uğradı. Aralık 1349'da deniz yoluyla Tunus'tan kaçmak zorunda kaldı. Ocak 1350'de Ceza-yir'de karaya çıktıktan hemen sonra, oğlu Ebu İnan'ın çıkardığı bir ayaklanmayı bastırmak üzere Fas'a doğru yola koyuldu. Askerlerinin kendisini terk etmesi üzerine, 1351'de tahtı oğluna bıraktı ve kısa bir süre sonra, daha önce aldığı bir yaranın iltihaplanması sonucunda öldü.

Ebu'l-Hayr (d. 1412 - ö. 1468), Şeybaniler hanedanından Özbek hanı.

Cengiz Han'ın oğlu Cuci'nin küçük oğlu Şiban ya da Şeyban'ın torunlarından. Şiban'ın soyundan olan Camaduk Han'ın hizmetinde bulundu. Camaduk Han'ın bir ayaklanmada öldürülmesinden sonra Ebu'l-Hayr hapsedildi. Serbest bırakılmasının ardından Tura (Sibirya) ülkesinde han ilan edildi (1428). Cuci soyundan başka bir han yendi ve Kıpçak topraklarının büyük bölümüne egemen oldu. 1430'da başkent Ürgenç (Gürgenç) ile birlikte Harezim topraklarını ele geçirerek yağmaladı, ama çok geçmeden geri çekildi. Bir süre sonra yöredeki başka hanları yenerek Ordu-Bazar kentini aldı ve kısa bir süre Altın Orda tahtına geçti.

Ebu'l-Hayr'ın Timurlu hükümdarı Şahruh'un ölümünden (1447) önce Seyhun (Sirderya) Irmağı üzerindeki Sıgnak Arkuk, Suzak, Ak-Kurgan ve Özkend kalelerini ele geçirmesi, Özbekleri daha da güçlendirdi. Daha sonra Buhara ve Semerkand bölgesine sık sık akınlar düzenleyen Ebu'l-Hayr kalıcı başarılar elde edemedi. 1451'de Semerkand'da hüküm süren Abdullah'a karşı Timurlu hükümdarı Ebu Said'i destekleyerek Semerkand hükümdarı olmasına yardım etti. 1456'da Kalmuklara yenilerek Sıgnak'a kaçınca, ülkesi Seyhun Irmağına kadar yağmalandı.

Ebu'l-Hayr'ın yönetiminde olup bozkırdı yaşayan Özbeklerin bir bölümü 1465'te topluluktan ayrıldı; bu topluluğa Kazak adı verildi. Ebu'l-Hayr'dan sonra yerine geçen torunu Muhammed Şeybani döneminde devlet büyük gelişme gösterdi.

Ebu'l-Huda, asıl adı MUHAMMED BİN HASAN VADİ (d. 1845-50, Han Şeyhun, Suriye - ö. 1909, İstanbul), II. Abdülhamid'in tarikatlarla ilgili politikasını yönlendirmekte etkili olan Arap şeyh.

Dindar bir kişi olan babasının Rifai tarikatı şeyhlerinin yanına yerleştirdiği Ebu'l-Huda kısa sürede yükseldi. Soyunun Ahmed Rifai ve Hz. Muhammed'e değin uzandığı savını çevresindeki seyyid ve şeriflere onaylatarak "Seyyid" unvanını aldı. Osmanlı yöneticilerinin ve bazı ileri gelen ailelerin güvenini kazandı. Küçük tarikat şeyhlerini kendisine bağladı. İlmiye sınıfına girerek 1875'te Halep nakibü'l-üşraflığına atandı.

1876'da İstanbul'a giden ve II. Abdülhamid'in yakınlığını kazanan Ebu'l-Huda, şeyhül-meşayihliğe getirildi. Arapların yoğun bulunduğu vilayetlerde devletin saygınlığını güçlendirme konusunda II. Abdülhamid'e danışmanlık yapmaya başladı. *Nurü'l-İhsaf fî Keşfi Zulmeti'l-Hilaf* (1889) ve *Tarikatü'r-Rifaiye* (1892) adlı yapıtlarında Rifai tarikatının görüşlerini açıkladı. İslam dünyasının Osmanlı padişahlarının çevresinde birleşmesinin bir görev olduğunu sayıyordu. Düzenli bir medrese eğitimi görmemesine karşın, en yüksek ilmiye rütbesi olan Rumeli kazaskerliğine kadar yükseldi. Padişahın başışlarından ve özel ilgisinden de yararlandı. Devlet hizmetine daha iyi yetişmiş Arapların atanmaya başlamasıyla giderek gözden düştü.

Ebu'l-Huzeyl Allaf, tam adı MUHAMMED BİN EL-HUZEYL EL-ABDİ EL-ALLAF (d. 752, Basra - ö. 841-850, Bağdat), her olayın belli bir nedene dayandığını öne süren ve atomların yaratıldığı görüşünü savunan Arap filozof, Basra Mutezile okulunun kurucusudur. Abdulkays kabilesinin azadlı bir kölesi olduğu söylenen Ebu'l-Huzeyl, Bağdat'ta Mutezile okulunun kurucusu Vasil bin Ata'nın öğrencilerinden mantık, felsefe ve ilahiyat öğrenimi gördü.

Ebu'l-Huzeyl felsefeye Tanrı sorununu irdeleyerek yaklaşmış ve buna Mutezile anlayışına göre bir çözüm aramıştır. Ona göre, öncesiz-sonrasız yüce bir varlık ve bütün düşünülebilir niteliklerin üstünde olan Tanrı'nın gene de belli nitelikleri vardır. Ama bu nitelikler, Tanrı'nın özü (zati) ile özdeşdir. Tanrı salt erk ve salt bilimdir, dolayısıyla kendi özü olan bilimle bilinebilir. Gene kendi özü gereği salt us ve salt irade olan Tanrı'nın gücü bu nedenle sonsuzdur. Tanrısal nitelikler doğrudan kavranamaz. Tanrı'da yaratma iradesi (yaratma eyleminin kendisi olan, ama yaratılandan ayrı irade) ve yerine getirici irade (tanrısal buyrukları, yasakları, eylemleri yöneten irade) olmak üzere nitelik bakımından iki ayrı irade vardır.

Bireysel iradeyi (cüz'i irade) kabul eden Ebu'l-Huzeyl'e göre kişi yaptıklarından sorumludur.

Ebu'l-Huzeyl devinim konusunda zorunluluğun olduğu görüşündedir. Bütün devinimler zorunludur ve Tanrı iradesiyle yaratılmıştır. Bu nedenle de öncesiz-sonrasız bir devinim söz konusu olamaz. İnsan organlarında eylemleri gerçekleştirme gücü vardır ve bir organın gereklilik duymadığı bir isteğin gerçekleşme olanağı yoktur.

Ebu'l-Huzeyl özellikle Demokritos'un atom kuramından etkilenerek bu görüşe yeni bir yorum getirmiştir. Ona göre, Demokritos'un var olduğunu söylediği atomlar gerçektir, ama nitelikleri onun sandığı gibi değildir. Sınırlı, ölümlü ve sonlu olan bütün atomları Tanrı özgür iradesiyle yaratmıştır ve her yaratılan varlık gibi atomlar da yok olacaktır. Tanrı'nın özgür iradesiyle yarattığı atomlardan oluşan evren, gene Tanrı iradesiyle yok olacaktır. Zaman sorununa da atom anlayışıyla bağlantılı bir çözüm getiren Ebu'l-Huzeyl'e göre, zamanın iki ayrı tanımı vardır. Birinci tanıma göre zaman tinsel bir kavramdır ve yalnızca düşüncede vardır. Zamanla bağlantılı olan öncelik-sonralık da bir tasarımdan başka bir şey değildir. İkinci tanım atoma bağlı zamanla ilgilidir ve bu zaman bireysel tözlerin birbirine eklenmesinden doğan "an"dır. Zaman da Tanrı yaratmıştır ve Tanrı zamanın dışındadır. Tanrı'nın zamanın dışında kalmasının nedeni zamanın yaratılmış ve sonlu oluşudur.

Ebu'l-İzz, ÇEZERİ olarak da bilinir (ü. 12-13. yy), yaşadığı dönemde, İslam dünyasındaki Yunan mekanik uygulamalarının, özellikle hidrolik alanında eriştiği yüksek düzeyi anlattığı *el-Cami beyne'l-İlm ve'l-Amela'n-Nafi fi Sanai'l-Hiyal* adlı yapıtıyla tanınan Artuklu mühendisi. Bu yapının giriş bölümünde belirtildiğine göre bir püfün tüccarının oğluydu. 12. yüzyılın sonları ve 13. yüzyılın başlarında Artuklu hükümdarlarının hizmetinde bulundu.

Ebu'l-İzz, 1206'da tamamladığı kitabını altı bölüme ayırmış, ilk bölümde eşit ve eşit olmayan zamanları gösteren su saatleriyle mum saatlerine yer vermiştir. O dönemde İslam kültür çevresinde bir gün, saatü'l-müsteviye adı verilen 24 eşit saate ayrılıyor ya da gündüz ve gece ayrı ayrı 12 eşit parçaya bölünerek buna eşit olmayan zaman (zamaniye) deniyordu. Eşit olmayan zaman tanımı 18. yüzyıl sonuna değin Avrupa'da da kullanıldı.

Ebu'l-İzz'in kitabı, Eski Yunan uygarlığından gelen mekanik konusundaki bilgilerin kullanılmasıyla İslamda özellikle hidrolik alanında ulaşılan yüksek düzeyi gösterir. Bu bakımdan ilginç olmakla birlikte, bilimsel bir değer taşımaz.

Ebu'l-Kasım Zehravi, tam adı EBU'L-KASIM HALEF BİN, ABBAS EZ-ZEHRABI, Latince ALBUCASIS (d. y. 936, Kurtuba [Çordoba] yakınları - ö. y. 1013), ortaçağın en büyük İslam cerrahi. Doğu tıbbi ile klasik tıp öğretilerini birleştiren yapıtıyla 'Rönesans' tan önce Avrupa'da cerrahi uygulamalarına yön vermiştir. Endülüslü Emevi halifelerinden III. Abdurrahman'ın saray hekimi olan Ebu'l-Kasım'ın bu ünlü yapıtı, 30 bölümden oluşan *et-Tasrif li-men aize an et-Telif*'tir. *Et-Tasrif* büyük ölçüde eski ustaların yapıtlarına, özellikle 7. yüzyılda yaşamış Yunanlı hekim Aiginalı Paulus'un *Epitoma*sı (Özetler) adlı çalışmasına dayanmasına karşın, hemofili hastalığının bilinen ilk tanımı gibi pek çok yeni gözlemi de içerir. 200'den fazla cerrahi araç çiziminin yer aldığı son bölüm ise cerrahi konusunda ilk resimli ve bağimsiz yapıttır.

Doğu'daki İslam hekimlerince fazla önemsenmeyen *et-Tasrif* Hristiyan Avrupa'da büyük yankılar uyandırdı. 12. yüzyılda Cremonalı Gerard eliyle Latinceye çevrilerek, yüzyıllar boyunca Avrupa'da, özü ve açık anlatımıyla Galenos'un yapıtlarına bile yeglenen temel cerrahi kitabı olarak önemini korudu. 15. yüzyıl Osmanlı hekimlerinden Sabuncuoğlu Şerafeddin *Cerrahname-i İlhanî* adlı yapıtında, birkaç öncesiz gözlemi dışında *et-Tasrif*'i aktarmıştır.

Ebu'l-Mehasin bak. İbn Tagribürdi

Ebu'l-Vefa, tam adı MUHAMMED BİN MUHAMMED BİN YAHYA EL-BUZZCANİ (d. 10 Haziran 940, Büzcana, İran - ö. Temmuz 998, Bağdat), trigonometrinin gelişmesine önemli katkıları olan ünlü Müslüman matematikçi ve astronom. Bağdat'ta bir gözlemevinde çalışırken yıldızları gözlemlemeye yarayan ilk duvar dörtlük aracını (kuvadron) yaptı. Ay'ın hareketindeki değişimleri ortaya çıkaran astronom, kimi zaman öne sürüldüğü gibi Ebu'l-Vefa değildi; ama Ay'a ilişkin çalışmalarda, trigonometrideki tanjant ve kotanjant fonksiyonlarını ilk kez kullandı ve bu fonksiyonlar için cetveller hazırladı. Ayrıca sekant ve kosekant fonksiyonlarını buldu, sinüs teoreminin küresel üçgenler için de genelleştirilebileceğini kanıtladı ve sinüs cetvellerinin hesaplanmasında yeni bir yöntem geliştirdi.

Yunanlı matematikçiler Eukleides ve Diophantos ile Arap matematikçi Harizmi'den çevirdiği, ayrıca kendi yorumlarını da katığı yapıtları kaybolmuştur. Ebu'l-Vefa'nın günümüze ulaşan yapıtlarının en önemlileri *Zicü's-Sâmil*, *Kıtabı fî ma Yehtacu lleyhi'l-Kütâb*, ve'l-Ummâl min İlmi'l-Hisab, *Kıtabı fî ma Yehtacu lleyhi's-Sani mine'l-Amâlî'l-Hendese*'dir.

ebulizm, çevre basıncının aşırı derecede düşmesi sonucunda vücut sıvılarında buhar kabarcıklarının oluşması. Atmosferde yükseldikçe çevre basıncı düştüğü için, bu rahatsızlık daha çok atmosferin üst katmanlarına çıkan pilotlarda görülür.

Deniz düzeyindeki 760 mm'lik atmosfer basıncında su 100°C'de kaynar. Sıvı üzerindeki basınç azalınca sıvının kaynama sıcaklığı düşeceği için, yaklaşık 18.600 m'ye çıkıldığında (47 mm'lik basınçta) suyun kaynama sıcaklığı da 36,7°C'ye iner. İnsanın normal vücut sıcaklığı 36,7°C olduğundan, su içeren vücut dokuları ve sıvıları bu basınçta buharlaşmaya başlar. Ebulizmi önlemek için, pilotların basıncı ayarlanmış kabinlerde oturması ya da basıncı özel giysiler giymesi gerekir; bu önlemler alındığında, basınç ayarlama mekanizmalarında bir bozukluk olmadıkça pilot için genellikle ebulizm tehlikesi yoktur.

Ebulizmin başlıca belirtileri ağız ve göz mukozaları ile kanda kabarcıkların oluşması, derinin yer yer kabarmasıdır. Kan dolaşımı ve solunum aksayabilir ya da tamamen durabilir. Atardamarların örsellenmesi sonucunda beyin dokusu oksijensiz kalabilir; akciğerlerde şişme ve kanama görülebilir. Hiç zaman yitirmeden basınç artırılarak kabarcıkların oluşması önlenmezse, doku yıkımı sonucunda hasta ölebilir.

Eburon Buzul Katı, Kuzey Avrupa'da Pleyistosen Bölümünde (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) oluşan kayaç dizisi ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Eburon Buzul Katı, daha sıcak iklim dilimleri olan Waal Buzularası Katından önce, Tegelen Buzul-

arası Kattan sonra gelir. Eburon Buzul Katı, soğuk iklim koşullarına uyarlanmış fosil faunası ve bitki örtüsü içeren tortul katmanlarıyla tanınır.

Ebussuud Efendi, HOCA ÇELEBİ olarak da bilinir, tam adı MEHMET EBUSSUUD EL-İMADİ (d. 30 Aralık 1491, İskilip - ö. 23 Ağustos 1574, İstanbul), Osmanlı şeyhülislamı, fıkıh ve tefsir bilgini.

Mutasavvıf Muhyiddin Mehmed'in oğlu, anne tarafından da Ali Kuşçu'nun torunudur. Önce babasından, sonra Müeyyedzade Abdurrahman Efendi ile Karamanlı Seyyid Süleyman'dan ders aldı. 1516'da İnegöl İshak Paşa Medresesi'ne müderris olarak atandı. 1520'de bu görevinden alındı. Kısa süre sonra Davud Paşa, 1522'de Mahmud Paşa, 1525'te Gebze, ertesi yıl Bursa ve 1528'de de İstanbul Fatih sahn-ı seman medreselerinin müderrisliklerine getirildi. 1533'te önce Bursa, sonra İstanbul kadısı oldu. 1537'de Rumeli kazaskerliğine yükseldi. 1545'te şeyhülislamlığa getirildi ve yaşamı boyunca bu görevde kaldı.

Osmanlı şeyhülislamı arasında daha çok verdiği fetvalarla tanınan Ebussuud Efendi, özellikle Batniliği benimseyen mutasavvıflara karşı koydu.

Ebussuud Efendi'nin Türkçe, Farsça ve Arapça 20'den fazla yapıtı vardır. Bunların en ünlüsü *İrşadü'l-Aklî's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kurânî'l-Azîm* (1858-59, 2 cilt) adlı Arapça Kuran tefsiridir. Ünlü fetvaları ise *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fervaları* (1972, yay. haz. E. Düzdağ) adıyla derlenerek yayımlanmıştır.

Ebussuud Efendi şiir de yazmıştır. Türkçe şürleri daha çok edebi bilgisini gösteren

Ebussuud Efendi (sağda), Akıf Çelebi Tezkiresi'nden bir minyatür, 16. yy; Millet Kütüphanesi, İstanbul

Ara Güler

manzumelerden oluşur. Şiir değeri taşıyanlar ise Arapça olanlardır ve bunların içinde en ünlüsü I. Süleyman (Kanuni) için yazılmış mersiye'dir. I. Süleyman ve II. Selim dönemlerinde ilmiye ricalinin önde gelenlerinden olan Ebussuud Efendi, Malulzade Seyid Mehmed, Abdülkadir Şeyhi, Hoca Sadeddin, Bostanzade Mehmed Efendi, Sunullah Efendi ve Baki gibi ünlü kişilerin yetişmesine katkıda bulunmuştur.

Ebüzzıya (Siesbye), Alev (d. 30 Ağustos 1938, İstanbul), geleneksel biçimleri çağdaş bir yorumla uygulayan seramik sanatçısı. Gazeteci Ebüzzıya Tefvik'in torunu olan Ziyad Ebüzzıya'nın kızıdır. Ortaöğrenimini İngiltere'de tamamladıktan sonra (1955) 1956-58 arasında İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nde ve Füreya'nın özel atölyesinde seramik çalışmalarına başladı. 1958'de Almanya'ya giderek iki yıl kadar Hohn-Grenzhausen seramik fabrikalarında çalıştı, çamur bileşimleri üzerinde araştırmalar yaptı. 1960-62 arasında Eczacıbaşı seramik fabrikasında tasarımcı olarak görev yaptıktan sonra Danimarka'ya yerleşti. Bir süre Kähler Atölyesi'nde çalıştıktan sonra da 1968'den başlayarak Royal Copenhagen (Kraliyet Porselen Fabrikası) için tasarımlar yaptı. 1969'da Kopenhag'da kendi seramik atölyesini kurdu. Ebüzzıya 1975'ten sonra ünlü porselen firması Rosenthal için tasarımlar yapmaya başladı. Ayrıca 1978'de Paris'te de bir atölye açtı. 1981'de Danimarka Kraliyet Akademisi üyeliğine seçilen Ebüzzıya 1984'te Danimarka'da Grønningen Grubu'na katıldı. Yurt içi ve yurt dışında çok sayıda sergi açtı. 1986'da Paris'te açılan Uluslararası Çağdaş Sanat Fuarı'nın (FIAC) Uluslararası Sanat Sergisi'nde Galerie Nord (Kuzey Galerisi) adına Danimarka'yı temsil etti ve bu sergiye katılan ilk seramik sanatçısı oldu. 1987'de de 1. Uluslararası İstanbul Çağdaş Sanat Sergileri kapsamında Askeri Müze'de açılan karma sergide yer aldı. Danimarka'da kazandığı ödüller arasında Tagea Brandt Ödülü (1982) ile Eckersberg Madalyası (1983) vardır.

Özellikle çanaklarıyla tanınan Ebüzzıya, bu kapları, bantlar halinde biçimlendirdiği çamuru üst üste koyarak oluşturur. Renk ise yapıtlarında biçimin bütünlük kazanmasında en önemli etkidir. Kullandığı uçuk pembeler, turkuaz, beyaz ve maviler bir yumurta kabuğu inceliğindeki çanaklarına daha da hafif bir görünüm kazandırır. Bezemede bazen buluta benzeyen lekeler, bazen de ince çizgiler kullanır. Desenleri her zaman biçimle uyum içindedir. Özellikle büyük boyutlu (yaklaşık 50 cm çapında) çanaklarının bir başka özelliği de çok küçük bir tabana (2-3 cm) oturmasıdır. Ebüzzıya'nın olağanüstü gergin biçimleri yoğun bir kütle-hacim gerilimi taşır.

Ebüzzıya, Velid (d. 1884, İstanbul - ö. 11 Ocak 1945, İstanbul), Türk gazeteci ve yayımcı. *Tasvir-i Efkâr*, *Tevhid-i Efkâr* ve *Zaman* gazetelerini yayımlamış ve başyazarlığını yapmıştır.

Ebüzzıya Tefvik'in oğludur. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da yaptı. Mekteb-i Sultani'de (Galatasaray Lisesi) ve Saint Benoit Fransız Okulu'nda okudu. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Fransa'ya giderek Paris'te Hukuk Fakültesi'ni ve Siyasal Bilgiler Okulu'nu bitirdi. İstanbul'a döndükten sonra babasının yayımladığı *Tasvir-i Efkâr* da gazeteciliğe başladı. Babasının ölümünden (1913) sonra gazetenin başyazarlığını üstlendi ve yayını kardeşi Talha Ebüzzıya ile sürdürdü. İstanbul'un işgali sırasında (1920) tutuklanarak Malta'ya sürüldü. 1921'de dönüşünden sonra Milli Mücadele'yi destekleyen *Tevhid-i Efkâr* gazetesini çıkardı. Gazetede yayımladığı yazılar nedeniyle 1922'de ve 1925'te İstiklal Mahkemesi'nde yargılanarak beraat etti. 1925'te Takrir-i Sükun Kanunu ile kapatılan *Tevhid-i Efkâr*'ın yeniden yayımlanmasına izin verildiyse de, Velid Ebüzzıya gazeteciliği bırakarak babasının kurduğu basımevinin yönetimini üstlendi. 11 Haziran 1935'te çıkarmaya başladığı *Zaman* gazetesinin yayımını

19 Nisan 1936'ya değin sürdürdü. 2 Mayıs 1940'ta yeğeni Ziyad Ebüzzıya'nın kurduğu *Tasvir-i Efkâr*'da yaşamının sonuna değin başyazarlık yaptı.

Ebüzzıya Tefvik, asıl adı MEHMET TEVFIK (d. 17 Şubat 1849, İstanbul - ö. 27 Ocak 1913, İstanbul), yayıncılığın teknik ve estetik bakımdan gelişmesine katkıda bulunan Osmanlı gazeteci ve yayımcı.

Maliye Sergi Kalemî memurlarından Hasan Kâmil Efendi'nin oğludur. Cevriye Kalfa Sıbyan Mektebi'ni bitirdi. Küçük yaşta babasını yitirmesi üzerine öğrenimini yarıda bırakarak Maliye Sergi Kalemî'nde çalışmaya başladı. Daha sonra çeşitli devlet dairelerinde görev yaptı. Bu arada özel ders alarak kendini yetiştirdi. 1864'te *Ruzname-i Ceride-i Havadis*'te yazmaya başladı. Namık Kemal ve Şinasi ile tanıştıktan sonra Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne girdi. *Tasvir-i Efkâr*, *Terakki*, *Diyojen*, *Hayal*, *Çingiraklı Tatar*, *Hakayikü'l-Vekayi* gibi gazete ve dergilerde yazdı.

1872'de Şura-yı Devlet'teki (Danıştay) görevinden ayrılarak kendini bütünüyle gazeteciliğe verdi. Namık Kemal, Reşad ve Nuri beylerle birlikte Haziran 1872'de *İbret* gazetesini yayımlamaya başladı. 9 Kasım 1872'de *Hadika* adlı günlük bir gazete, 1873'te *Salname-i Hadika* adıyla özel bir yıllık çıkardı. 29 Ocak 1873'te *Hadika*'yı kapatarak yerine 15 Mart 1873'te günlük *Sirac* gazetesini yayımladı. Nisan 1873'te Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre* adlı oyununun ardından çıkan olaylar üzerine Mehmed Tefvik ve Ahmed Midhat Efendi ile birlikte Rodos'a sürüldü; bu arada *İbret* ve *Sirac* da kapatıldı. Sürgün yıllarında yazdığı yazılarda "Ebüzzıya" (Ziya'nın babası) takma adını kullandı. Bu arada Sinan Paşa'dan Namık Kemal'e kadar dünyayı örneklerini içeren *Numune-i Edebiyat-ı Osmaniye*'yi (1879) yazdı.

V. Murad'ın tahta çıkmasının ardından bağışlanarak 10 Haziran 1876'da İstanbul'a dönen Mehmed Tefvik, bundan sonra hep Ebüzzıya Tefvik adını kullandı. 1876 Kanun-ı Esasi'si'nin hazırlık çalışmalarına katıldı. 1877'de Bosna mektupçuluğuna atandı. Mart 1878'de İstanbul'a döndükten sonra *Salname-i Ebüzzıya* adlı yıllık yayımlamaya başladı. Yıllığı, *Salname-i Kameri*, *Rebi-i Marifet*, *Nevsal-i Marifet* ve *Takvim-i Ebüzzıya* adlarıyla 1900'e değin çıkardı. 1889'da ayrıca kadınlar için *Takvimü'n-Nisa* adıyla bir yıllık yayımladı.

1880'de *Mecmua-i Ebüzzıya*(*) adlı dergiyi çıkarmaya başlayan Ebüzzıya Tefvik, 1882'den sonra Kitaphane-i Meşahir (11 kitap), 1886'dan sonra da Kitaphane-i Ebüzzıya (114 kitap) adlarıyla iki ayrı dizi halinde kitaplar yayımladı. 1881'de kurduğu Matbaa-i Ebüzzıya adlı basımevinde uyguladığı modern basım teknikleri dolayısıyla Leipzig Basın Derneği'nin onur madalyasına değer görüldü. Gazetecilik ve yayıncılığın yanı sıra iyi bir hattat ve süsleme sanatçısı da olan Ebüzzıya Tefvik, 1891'de Sanayi Mektebi müdürlüğüne, 1894'te Şura-yı Devlet Bidayet Mahkemesi üyeliğine getirildi. Bu arada çeşitli gerekçelerle birkaç kez tutuklandı; 1900'de de Konya'ya sürgüne gönderildi. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a döndü. Aynı yıl İttihat ve Terakki'nin adayları olarak Antalya mebusu seçildi. 20 Nisan 1909'da *Le Courrier d'Orient* gazetesini yayımlamaya başladı. Daha önce Şinasi'nin yayımladığı *Tasvir-i Efkâr*'ı 31 Mayıs 1909'da *Yeni Tasvir-i Efkâr* adıyla çıkardı. Gazete bu dönemde çeşitli nedenlerle birçok kez kapatıldıysa da, değişik adlarla yayımını sürdürdü. Kırka yakın telif ve çeviri kitabı olan

Ebüzzıya Tefvîk'in en önemli yapıtı *Yeni Tasvir-i Efkar*'da tefrika edilen *Yeni Osmanlılar Tarihi*'dir (ös 1973-74, 3 cilt).

Ecce Dızılsl, Afrika'daki Karoo Sisteminin Alt Permiyen dizisinde yer alan şeyl ve kumtaşı çökelleri (Permiyen Dönem y. 280-225 milyon yıl önce). Dwyka Dizisi üzerine çökelen dizi, özellikle kalınlığının yaklaşık 1.800 m'ye ulaştığı Güney Afrika'da çok tipik bir gelişme göstermiştir. Ecce Dizisi Alt, Orta ve Üst olmak üzere üç gruba ayrılır. Orta Ecce 495 m kalınlığında kumtaşı ve şeyl katmanlarından oluşur. Tanıtıcı fosil faunası, *Glossopteris* ve *Gangetopteris* cinsi bitki toplulukları ile Gondwana'ya özgü öteki öğelerden oluşur; aynı toplulukların Güney Amerika, Madagaskar ve Avustralya'da da bulunması, kıtaların kayması kuramını desteklemektedir.

Eccard, Johannes (d. 1553, Mühlhausen, Thüringen - ö. 1611 sonbaharı, Berlin), Lutheryen koral besteleriyle tanınmış Protestan Alman müzikiçi.

1577-78 yıllarında, Augsburg'da Jakob Fugger'in hizmetinde çalıştı. 1579'da, Königsberg'de (bugün Kaliningrad) Prusya-Ansbach prensi Georg Friedrich'in kurduğu şapele girdi. 1604'te burada müzik yöneticisi oldu. 1608'den ölümüne değin de Brandenburg elektörlerinin müzik yöneticiliğini yaptı. Çok çeşitli biçimler kullanmayan Eccard'ın bestelediği şarkılar ve erken dönem missalleri, Orlando di Lasso'nunkileri anımsatır. Eccard ses ve çalgı için dinsel parçalar yazmayı yeğlemiştir. Beş ses için *Geistliche Lieder auf den Choral* (1597; *Koral Üzerine Dinsel Şarkılar*) bunların en ünlüsüdür. Koral şarkı ile çoksesli motetin birleşimi olan bu parçalar, bazı katı Luther-cilerin savunduğu aşırı sadelikten uzaktır.

Ecce Homo (Latince "İşte İnsan"), 15-17. yüzyıllar arasında Batı'da Hristiyan sanatına egemen olan tema. Romalı Yahuda valisi Pontius Pilatus'un, İsa'nın çarmıha

"Ecce Homo", Hieronymus Bosch'un yağlıboya çalışması; Devlet Sanat Enstitüsü, Frankfurt am Main
Städtisches Kunstinstitut, Frankfurt am Main. Fotoğraf, Joachim Blauel. Münch

gerilmesini isteyen Yahudilere söylediği sözlerle dayanır (Yuhanna 19:5). Bu tema resimde genellikle iki biçimde işlenir. Biri, İsa'yı ibadet ederken gösteren baş ve yarı gövde tasvirleri, öbürü ise yargılama sahnesinin öyküsel anlatımıdır. Her iki biçimde de, İsa kamçılanmış ve aşağılanmış durumdadır; Romalı askerler, kendisine dikenden bir taç ve mor bir kaftan giydirmiştir. Pek

çok resimde de elleri bağlanmış ve boynuna bir ip geçirilmiştir. Genellikle İsa'nın vücudundaki kamçı izleri vurgulanır ve yüzünde onu suçlayanlara karşı bir şefkat ifadesi görülür. Öyküsel türlerde ise, iki muhafız İsa'nın acı çeken gövdesini tutarken Pontius Pilatus onu göstererek, bu temaya kaynaklık eden sözlerini söyler.

Eccles, Sir John Carew (d. 27 Ocak 1903, Melbourne), Avustralyalı fizyoloji uzmanı. Sinir hücrelerinde uyarıların iletilmesini ya da engellenmesini sağlayan kimyasal olayla-

Sir John Eccles
Archiv für Kunst und Geschichte, Berlin

nı açıklayarak 1963 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü'nü, Alan Hodgkin ve Andrew Huxley ile paylaşmıştır.

Eccles, 1951-66 arası Canberra'daki Avustralya Ulusal Üniversitesi'nde çalışırken, bir sinir hücresine gelen bir uyarının, bu hücre ile hemen yanındaki hücre arasında sinaps denilen bir tür bağlantı kurulmasına ve komşu hücrede, hücre zarlarındaki gözenekleri genişletici bir maddenin (büyük olasılıkla asetilkolin) açığa çıkmasına yol açtığını gösterdi. Sodyum iyonları bu maddenin etkisiyle genişleyen gözeneklerden komşu sinir hücresine serbestçe girebilir ve elektrik yükünün kutuplaşmasını tersine çevirir. Sinir uyarısını oluşturan bu elektrik yükü dalgası böylece bir hücreden öbürüne iletir. Eccles, aynı biçimde, uyarıların sinir hücresinin başka bir tür sinapsla komşu hücrede başka bir maddenin açığa çıkmasına yol açtığını ve bu maddenin, artı yüklü potasyum iyonlarının hücre zarından dışarıya çıkmasını sağlayarak hücredeki kutuplaşmayı güçlendirip uyarı iletimini engellediğini de (ketleme) buldu.

Eccles'in büyük ölçüde Hodgkin ve Huxley'in bulgularına dayanan bu çalışmaları, gerek sinir sistemi hastalıklarının tedavisine, gerek böbrek, kalp ve beyin işlevleri üzerindeki araştırmalara büyük bir hız kazandırmıştır. Eccles'in başlıca yapıtları *Reflex Activity of the Spinal Cord* (1932; Omurliliğin Refleks Etkinliği), *The Physiology of Nerve Cells* (1957; Sinir Hücrelerinin Fizyolojisi), *The Inhibitory Pathways of the Central Nervous System* (1969; Merkez Sinir Sistemindeki Engelleyici Süreçler), *The Understanding of the Brain* (1973; Beynin Anlaşılması) ve *The Human Psyche*'dir (1980; İnsan Ruhü).

Eccles, William Henry (d. 23 Ağustos 1875, Barrow-in-Furness, Lancashire - ö. 29 Nisan 1966, Oxford, İngiltere), telsiz haberleşmenin gelişmesine öncülük eden İngiliz fizikçi.

Doktora çalışmasını 1901'de Londra'daki Kraliyet Bilim Yüksekokulu'nda tamamlayan Eccles, 1902-16 arasında Londra'daki Güneybatı Politeknik Okulu'nda dersler

verdi, daha sonra Kent ve Loncalar Teknik Yüksekokulu'nda Silvanus Thompson'un kürsüsünü devraldı.

Eccles, atmosferin üst katmanlarından birinin radyo dalgalarını yansıttığını ileri süren Heaviside kuramını başından beri destekliyordu; 1912'de, radyo sinyallerinin geceleri ve gündüzleri değişik şiddette yayılmasının nedenini Güneş ışmasının bu sinyalleri etkilemesine bağlayan bir kuram ileri sürdü. Radyo alıcılarının detektör ve yükseltgeçlerle (amplifikatör) güçlendirilmesine yönelik deneyler yaptı ve sinyalleri etkileyen atmosfer tedirginliklerini inceledi. Başlıca yapıtları *Handbook of Wireless Telegraphy* (1915; Telsiz Telgraf Elkitabı) ve *Continuous Wave Wireless Telegraphy*'dir (1921; Sürekli Dalgalı Telsiz Telgraf).

ecclesiola in ecclesia (Latince "kilise içinde küçük kilise"), Husçu birlik Unitas Fratrum'un (Kardeşler Birliği) 1727'de Saksonya Lutherci Kilisesi içinde yeniden örgütlenmesine verilen ad. John Wesley, İngiltere Kilisesi içindeki yenilenmeyi amaçlayan Metodist topluluklar için de bu terimi kullanmıştır.

17. yüzyıl başlarında Karşı-Reform hareketi sırasında dağılan Unitas cemaatlerinden bazıları Moravya ve Bobemya'da yeraltı etkinliğini sürdürüyordu. 1722'de Zinzendorf ve Pottendorf kontu Nikolaus Ludwig, bu cemaatleri Lusatia'daki Berthelsdorf mülkünde yerleşmeye çağırdı. Herrnhut adını verdikleri bu yerleşimde toplanan mülttecilerin sayısı, 1727'de Unitas'ın yeniden örgütlenmesini sağlayacak kadar artmıştı. Önce Lutherci Kilise içinde bir grup olan birlik, daha sonra Lutherci Kilise'den bağımsız Moravya Kilisesi'ni oluşturdu.

Ece Ayhan, tam adı ECE AYHAN ÇAĞLAR (d. 1931, Datça, Muğla), İkinci Yeni akımının en yaratıcı ve özgün şairlerinden biri. Çocukluk yılları İstanbul'un yoksullaşan eski

Ece Ayhan
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

şemtlerinde geçti. Atikali'deki Hürkai Şerif İlkokulu'ndan sonra Zeyrek Ortaokulu'nu ve İstanbul Atatürk Erkek Lisesi'ni bitirdi. Yükseköğrenimini Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde tamamladı (1959). Maiyet memurluğu stajından sonra Gürün, Alaca, Çardak kaymakamlıklarında (1962-66) bulundu. Meslekten ayrılarak İstanbul'a gittikten sonra *Meydan-Larousse* ansiklopedisinde ve Sinematek'te çalıştı; yayınevlerinde redaktörlük yaptı. Hastalığı nedeniyle üç yıl İsviçre'de kaldı; birkaç kez beyin ameliyatı geçirdi. Türkiye'ye döndükten sonra 1985'te yeniden İstanbul'a yerleşti.

İlk şiiri *Türk Dili* dergisinde (Şubat 1954) yayımlanan Ece Ayhan daha sonra *Varlık*, *Yenilik*, *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*, özellikle

le de *Pazar Postası*'ndaki şiirleriyle ün kazandı. Şiirlerini uzak çağrışımlar, tarih freskleri, fetişler, tabular, eski kentler ve cinsel gizliliklerin yanı sıra, Babil'den Osmanlılara uzanan bir geçmiş-gelecek çizgisinin sonsuz genişliği içinde kurdu. İlk kitabı *Kınar Hanımın Denizleri*'yle (1959) büyük ilgi uyandırdı. Yeni yapıtlarında, başlangıçta kurduğu şiiri değiştirmeden, daha da zenginleştirerek sürdürdü.

Ece Ayhan'ın şiirinin kilit noktası dildir. Çağdaş Edip Cansever'e göre bu dili aşmak, şiirini anlamak için başvurulabilecek tek sözlük, gene onun başka şiirleridir.

Ece Ayhan her şiirinde hem şiir, hem de Türkiye üzerine düşüncelerini yansıtır. *Devlet ve Tabiat* (1973) bunun belirgin örneğidir. *Bakışsız Bir Kedi Kara* (1965), *Ortodoksluklar* (1968), toplu şiirleri *Yortı Savul* (1977, 1982), *Zambaklı Padişah* (1981), *Çok Eski Adıylar* (1982), anılarını topladığı *Defterler* (1981) ve *Kolsuz Hatırat* (1987) öbür önemli yapıtlarıdır.

Eceabat, Marmara Bölgesi'nin Trakya kesiminde, Çanakkale iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 490 km² olan Eceabat ilçesi doğuda Gelibolu ilçesi, güneyde Çanakkale Boğazı, batı ve kuzeyde de Ege Deniziyle çevrilidir.

Gelibolu Yarımadasında(*) yer alan ilçe topraklarındaki başlıca yükseltiler Yeşiltepe olarak da anılan Yassitepe (372 m), Kocaçimen Tepesi (303 m) ve Alçıtepe'dir (219 m). İlçenin yüzey şekillerini, yüksekliği 400 m'yi bulmayan tepelik alanlar, bu alanlardan inen küçük çaylar ve bu çaylar boyunca uzanan ya da tepelikler arasında yer alan küçük ve dar düzlükler oluşturur. Gerek Çanakkale Boğazına, gerek Ege'ye bakan kıyılarında birçok doğal kumsal ve plaj vardır. Bunların başında Morto ve Suvla (Anafarta limanı) koyları gelir. Büyük-kemikli ve Küçük-kemikli burunları arasındaki Anafarta limanının doğusunda Tuz (Suvla) Gölü yer alır.

İlçe halkının en önemli geçim kaynağı balıkçılıktır; bazı köylerin bütün nüfusu balıkçılıkla uğraşır. Eceabat'ta büyük balıkçı teknelerinin yanaşabileceği iskeleler ve

lara kapalı, suları berrak ve balığı bol olan Morto Koyunda bir konaklama tesisi vardır.

Stratejik konumu nedeniyle Eceabat'ta eski çağlardan bu yana pek çok yerleşme yeri kurulmuştur. Yöreyle ilk yerleşenlerin Traklar olduğu bilinir. Ayrıca Miletoslu, Phokaialı (Foça) ve Lesboslu (Midilli) göçmenlerin de buraya yerleştiği sanılmaktadır. Bu yerleşmelerin başlıcaları, bugünkü Eceabat kasabasının yerinde kurulmuş olan Madytos, kasabaya 4 km uzaklıktaki Yalova köyünde bulunan Sestos, Kilitbahir köyündeki Kynossema ve Bigalı Kalesi yöresinde İdaion'dur. Sestos kentinin adı, ilk olarak Homeros'un şiirlerinde geçer. Ünlü coğrafyacı Strabon ise kenti Midillililerin kurduğunu belirtir. Pers kralı I. Daireos (Büyük) İskit seferinden dönerken, İÖ 514'te Asya'ya Sestos'tan geçti, Kserkses de İÖ 480'de Abydos'tan Sestos'a geçmeyi sağlayan bir köprü kurdurdu. Madytos İÖ 479'da, Sestos ise İÖ 478'de Atina'nın denetimine girdi. Delos Birliği ile Sparta arasındaki Peloponnesos Savaşı'nda (İÖ 431-404) Atina'nın merkez donanım üssü olarak kullanılan Sestos, daha sonra Sparta ve Atina arasında birkaç kez el değiştirdi. Yöre İÖ 334'te bütünüyle İskender ordularının eline geçti. İÖ 3. yüzyılda Makedoniyalılarının denetiminde kalan Madytos İÖ 196'da Selevkosların egemenliğine geçti. Roma döneminde Sestos'un önemi azalmaya, Madytos'un yıldızı parlamaya başladı. II. Nikaiia (İznik) Konsili belgelerinden, kentin Hristiyanlığın ilk dönemlerindeki önemli merkezlerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Haçlı seferleri sırasında, 1204'te Latinlerin aldığı Madytos, daha sonra Nikaiia'da imparatorluğunu ilan eden Theodoros Laskaris, ardından da Türk akınlarını önlemesi için çağırılan Katalonyalı Roger de Flor tarafından yönetildi. Zamanla adı Maydos'a dönüşen Madytos'a ilk gelen Türkler, Melik İshak Bey'e bağlı kuvvetlerdi. Osmanlılar 1354'te Rumeli'ye geçerken Ece Bey Maydos'u aldı ve yerleşmeye onun adına uygun olarak Eceabat adı verildi. 19. yüzyıl sonlarında bağımsız Biga sancağına bağlı bir kaza olarak yönetiliyordu. 1915 Çanakkale Savaşları'nda(*) harap olan ve Kurtuluş Savaşı sırasında, 1 Ağustos 1920'de uğradığı Yunan işgalinden ancak 26 Kasım 1922'de kurtulan Eceabat, Cumhuriyet döneminde yeniden kuruldu.

Eceabat kasabası, Çanakkale Boğazında, Çanakkale kentinin karşısındaki koyda yer alır. İstanbul'u İzmir'e, Trakya'yı Anadolu'ya bağlayan karayolu ulaşımı, Eceabat-Çanakkale arasında çalışan arabalı vapurlar ve motorlarla sağlanır. Bu nedenle, özellikle yaz aylarında ilçenin ekonomik yaşamı canlanır.

Eceabat, yakın çevresinde bulunan kaleleriyle ünlüdür. Bunlardan 1462'de II. Mehmed'in (Fatih) yaptırdığı, I. Süleyman'ın (Kanuni) bir kule ve sur eklettiği Kilitbahir Kalesi(*) Osmanlı kaleleri arasında bir yapıt niteliği taşır. Surlarının ince tutulmasına karşılık, yonca yaprağı biçimindeki üç avlulu iç kalesi çok sağlamdır. III. Selim zamanında başlanıp, II. Mahmud zamanında bitirilen ve Eceabat'a 5 km uzaklıkta bulunan Bigalı Kalesi'nin yapımında, antik Sestos kenti kalıntılarından çıkarılan taşlar kullanılmıştır. IV. Mehmed'in 1659'da yaptırdığı Seddülbahir Kalesi ise bugün harap durumdadır. Gene Seddülbahir'de, Morto Koyunun doğusundaki Hisarlık Burnunda bulunan Çanakkale Şehitler Anıtı, Çanakkale Savaşları anısına yapılmış ulusal bir anıttır. Anıtın alt katında 1972'de Çanakkale Harp Hatıraları Müzesi açılmıştır. Yörede Türklerin ve yabancıların yaptırıp düzenlediği birçok anıt ve şehitlik bulunmak-

tadır. Çanakkale Savaşları sırasında tümen karargâhi olarak kullanılan Bigalı koyundaki bir ev Çamyayla Atatürk Müzesi adıyla müze haline getirilmiştir. Burada Atatürk'ün kişisel eşyaları ve fotoğrafları sergilenmektedir. Antik Sestos kentindeki Bizans su sarnıçları hâlâ kullanılmaktadır. Ayrıca Sestos yöresinde Romalılardan kalma sikkeler, yazıtlar, çanak ve çömlek parçaları da ele geçmiştir. İlçe topraklarının üçte ikisi Gelibolu Yarımadası Tarihi Millî Parkı(*) sınırları içinde yer alır.

Eceabat Belediyesi Cumhuriyet'ten önce kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 9.671; kasaba, 4.055.

ecel, yaşamın sonu, ölüm için saptanan zaman. İslam inancına göre her canlıya bir yaşam süresi tanınmıştır ve Kuran'da belirtildiğine göre bu süre ne artar, ne de eksilir. Ecel, Tanrı'nın takdir (kader) ile gerçekleşir. Her canlının bir tek eceli vardır ve bu, hiçbir nedenle değişmez. Canlı varlıklar belirlenen süreden önce hayat bulamayacakları gibi, ecelleri gelmedikçe de ölmezler; ecelleri geldikten sonraysa ömürleri bir an bile uzayamaz.

İslam bilginlerinin büyük çoğunluğuna göre öldürülen ya da bir kazaya kurban giden insan da eceliyle ölmüştür. İslam filozofları ise eceli, doğal ve eksilen ecel biçiminde ikiye ayırırlar. Doğal ecel, yaşamın kendiliğinden, eksilen ecel ise bir dış etkiyle sona ermesidir. Mutezile bilginleri de filozofların görüşünü paylaşıyor, öldürülen kişinin kendi eceliyle ölmediğini söylerler. Onlara göre öldüren kişinin cezalandırılması nedeni de budur. Sünni bilginler ise öldüren kişinin Tanrı'nın yasakladığı bir suç işlediğinden cezalandırılması gerektiğini savunmuşlardır.

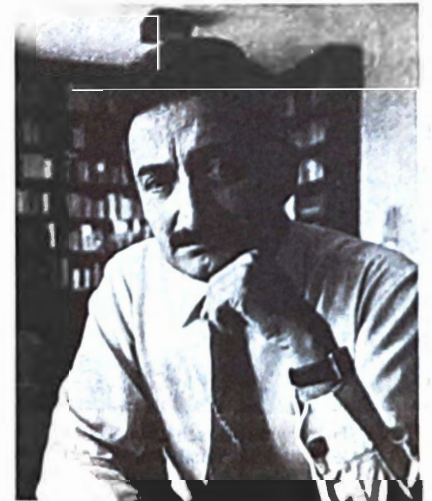
İslam bilginleri, iyi edimlerin ömür uzatacağına ilişkin hadisleri, bu yolda teşvikten başka bir anlam taşımadığı biçiminde yorumlamışlardır. Hatta ilk Müslümanların, duada Tanrı'dan uzun ömür dilenmesini, gereksizliği nedeniyle hoş görmedikleri rivayet edilir.

Ecevit, Bülent (d. 28 Mayıs 1928, İstanbul), Türk siyaset adamı, gazeteci ve şair. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) genel baş-

Eceabat'tan bir görünüm
Anadolu Yayıncılık Arşivi

dalgakıranlar vardır. Avlanan balıkların bir bölümü İstanbul'a yollanır, bir bölümü de ilçedeki konserve fabrikasında işlenir. İlçe-de hayvancılık da yapılır; en çok koyun ve sığır beslenir. Dericilik ve mandıracılık da gelişmiştir. Yetiştirilen bitkisel ürünlerin başlıcaları buğday, ayçiçeği, üzüm, bakla ve zeytindir. Şarap ve zeytinyağı imalatı hanele-ri de vardır. Son yıllarda Gelibolu Yarımadasının kıyılarında yaz turizmi etkinliklerinin az da olsa canlandığı gözlenmekte ve Eceabat da bundan etkilenmektedir. Eceabat'ta ve Kilitbahir (Kilidülbahir ya da Kilihtübahir) köyünde plaj tesisleri, rüzgâr-

Bülent Ecevit
Ara Güler

kanlığı (1972-80) ve üç kez (1974, 1977 1978-79) başbakanlık yapmıştır.

Babası Ankara Hukuk Fakültesi öğretim üyesi ve Kastamonu milletvekili Dr. Fahri Ecevit, annesi ressam Nazlı Ecevit'tir. 1944'te Robert Kolej'i bitirdikten sonra Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi İngiliz Filolojisi Bölümü'ne girdi. Aynı yıl Basın Yayın

Genel Mudurluğu'nda (bugün Basın Yayın ve Enformasyon Genel Mudurluğu) çalışmaya başladı. 1946'da Rahşan Aral'a evlendi ve yükseköğrenimini yarıda bırakarak Londra Basın Ateşeliği'ne görev aldı. 1950'de Türkiye'ye döndükten sonra CHP'nin yayın organı niteliğindeki *Ulus* gazetesinde sanat eleştirmeni, çevirmen ve siyasal fıkra yazarı olarak çalıştı. Gazete yönetiminde görev aldı. *Ulus* 1953'te kapatılınca yazılarını *Halkçı* ve *Yeni Ulus*'ta sürdürdü.

ABD'de kaldığı 1954-55 yıllarında Kuzey Carolina'daki *Winston Salem Journal* gazetesinde üç ay konuk yazarlık yaptı. 1957'de Rockefeller Bursu ile yeniden ABD'ye geçerek Harvard Üniversitesi'nde sekiz ay sosyal psikoloji ve Ortadoğu tarihi üzerine çalışmalar yaptı. Aynı yıl Türkiye'ye döndü ve CHP'den Ankara milletvekili seçilerek siyasete atıldı. 1961'de Kurucu Meclis'e girdi; aynı yıl Zonguldak'tan milletvekili seçildi. 1961-65 arasında görev yapan İsmet İnönü başkanlığındaki üç koalisyon hükümetinde de çalışma bakanı olarak yer aldı. Bu dönemde Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'nun çıkarılması, sosyal güvenlik haklarının genişletilmesi için çaba harcadı.

1965'te "ortanın solu"nda yer aldığını açıklayan CHP'de bu akımın öncülüğünü yaparak, Ekim 1966'da toplanan XVIII. Kurultay'da genel sekreterliğe seçildi. 1967'de ortanın solu politikasına karşı çıkan Turhan Feyzioğlu önderliğindeki 47 milletvekili ve senatör partiden ayrılarak Güven Partisi'ni kurdu. Kemal Satır önderliğindeki bir grup ise parti içinde kalarak ortanın solu politikasına karşı mücadeleyi sürdürdü. Ecevit, 12 Mart 1971'deki askeri müdahaleden sonra, yeni hükümeti CHP'den ayrılan Nihat Erim'in kurması ve CHP'nin Erim hükümetine bakan vermesi üzerine, genel başkan İnönü'yle görüş ayrılığına düştüğü için CHP genel sekreterliğinden istifa etti. Mayıs 1972'de toplanan V. Olağanüstü Kurultay'da Ecevit yanlısı parti meclisi güvenoyu alınca, İsmet İnönü CHP genel başkanlığından ayrıldı. 14 Mayıs 1972'de toplanan Genel Başkanlık Seçimi Özel Kurultayı'nda Ecevit CHP genel başkanlığına getirildi. Ardından Kemal Satır ve grubu partiden ayrılarak Cumhuriyetçi Parti'yi kurdu.

CHP 14 Ekim 1973 seçimlerinde en fazla oyu almakla birlikte çoğunluğu sağlayamadı. 6 Şubat 1974'te Milli Selamet Partisi (MSP) ile Ecevit'in başkanlığında bir koalisyon hükümeti kuruldu. Ecevit hükümetinin önemli uygulamalarından biri, Haziran 1971'de ABD'nin isteği üzerine yasaklanan haşhaş ekimini 1 Temmuz 1974'te serbest bırakmasıydı. Ardından Kıbrıs'ta Yunanistan'daki askeri cuntanın desteklediği Sampson darbesine karşı garantör devletlerden biri olarak müdahale kararı alındı ve 20 Temmuz 1974'te Kıbrıs Barış Harekâtı gerçekleştirildi. Bu arada koalisyon hükümeti içindeki çelişkiler, siyasal mahkûmların da genel af kapsamına alınmasının ve Kıbrıs konusundaki anlaşmazlığın da etkisiyle gitikçe büyüdü ve 18 Eylül 1974'te hükümet istifa etti.

5 Haziran 1977 seçimlerinin ardından 21 Haziran 1977'de bir azınlık hükümeti kurulan, ama güvenoyu alamayan Ecevit, Milliyetçi Cephe hükümetinin 31 Aralık 1977'de CHP'nin verdiği gensoruyla düşürülmesinden sonra, Ocak 1978'de, Demokratik Parti, Cumhuriyetçi Güven Partisi ve Adalet Partisi'nden ayrılan bağımsızların da yer aldığı bir koalisyon hükümeti oluşturdu. Bu dönemde hükümet içi sorunların yanı sıra, terörün tırmandığı, petrol ve enerji sıkıntısının arttığı, enflasyonun hızlandığı görüldü. Ekim 1979'daki senato üçte bir yenile-

me ve milletvekili ara seçimlerinde CHP büyük oranda oy yitince, Ecevit 16 Ekim'de başbakanlıktan çekildi.

12 Eylül 1980 askeri harekâtının ardından obur parti genel başkanlarıyla birlikte gözetim altına alındı ve bir ay Hamzaköy'da (Gelibolu) kaldı. 28 Ekim 1980'de siyasal parti çalışmaları durdurulunca, 30 Ekim'de CHP genel başkanlığından istifa etti. Nisan 1981'de yurt dışına çıkması yasaklandı. Daha sonra yabancı basına siyasal demec verdiği gerekçesiyle tutuklanarak Kasım 1981'de Ankara Sıkıyönetim Mahkemesi'nce 4 ay hapse mahkûm edildi. 1982 Anayasası ile 10 yıl siyaset yasakları kapsamına alındı.

1983-85 arasında Demokratik Sol Parti'nin (DSP) kurulması çalışmalarını destekleyen Ecevit, Eylül 1986 ara seçimlerinde başkanlığını Rahşan Ecevit'in yürüttüğü bu partinin propaganda gezilerine katıldı. Yaptığı konuşmalarla siyaset yasasını çiğnediği gerekçesiyle hakkında çeşitli davalar açıldı. 6 Eylül 1987'deki halkoylamasıyla siyaset yasası kalktıktan sonra 13 Eylül'de DSP başkanlığına getirildi. Partinin 29 Kasım 1987 genel seçimlerinde yüzde 10'luk ülke barajını aşamayarak milletvekili çıkaramaması üzerine, ilk genel kongrede parti genel başkanlığından ve etkin siyasal yaşamdan ayrılacağını açıkladı, ama gene DSP başkanlığında kaldı. 20 Ekim 1991 seçimlerinde ulusal birliğin ve laikliğin korunması gerektiğini vurgulayan Ecevit, Türkiye'nin önder ülke durumuna gelmesi gerektiğini savundu. Sosyaldemokrat Halkçı Parti'nin (SHP) partisine karşı yürüttüğü "sosyal demokrat oylan bölme" kampanyasına karşı, SHP'nin aday listelerinde Halkın Emek Partisi üyelerine yer vermesini eleştirdi; SHP'nin "bölücülerle" işbirliği yaptığını ileri sürdü. İktidara geldiklerinde üretici, tüketici ve satıcıdan oluşan güçlü bir kooperatif düzeni kuracaklarını açıkladı. Zonguldak'tan milletvekili seçilerek partisinden 6 milletvekiliyle birlikte TBMM'ye girdi. CHP'nin yeniden açılması gündeme gelince CHP kurultayının DSP'ye katılma kararı almasını önerdi. 9 Eylül 1992'de toplanan CHP kurultayına çağrıldığı halde katılmadı.

Ozgür İnsan (1972-78) ve *Ayayış* (21 Şubat-5 Aralık 1981, 1-42 sayı) dergilerinin başyazarlığını yapan Ecevit, edebiyat çalışmalarına 1941'de Tagore'nin *Gitanjali* (*Gitanjali*) adlı şiir kitabının çevirisiyle başladı. 1963'te T. S. Eliot'ın *The Cocktail Party* (*Kokteyl Partisi*) adlı oyununu çevirdi. Siyasal görüşlerini topladığı *Ortanın Solu* (1966), *Bu Düzen Değişmelidir* (1968), *Atatürk ve Devrimcilik* (1970), *Demokratik Solda Temel Kavramlar ve Sorunlar* (1975) ve *Umut Yılı* (1977) gibi yapıtlarının yanı sıra *Şiirler* (1976) adlı bir kitabı vardır.

Ecevit, Nazlı (d. 4 Ocak 1900, İstanbul - ö. 14 Ağustos 1985, Ankara), izlenimci anlayışın egemen olduğu yapıtlarıyla tanınan

Nazlı Ecevit
Ara Güler

ressam. Politikacı Bulent Ecevit'in annesidir.

1911'de Beşiktaş Kız Ruştiyesi'ni, 1914'te de İstanbul Kız Muallim Mektebi'ni bitirdi. Bir süre Beşiktaş Mihrimah Numune Ruştiyesi'nde resim ve jimnastik öğretmenliği yaptıktan sonra 1915'te İnas (Kız) Sanayi-i Nefise Mektebi'ne girdi. 1922'de öğretmen belgesi alarak Anadolu'ya geçti. Aynı yıl Kastamonu'da, 1923'te Bolu'da, 1926-28 arasında da Ankara'da çeşitli liselerde resim öğretmenliği yaptı. Bu tarihlerde ara verdiği resim çalışmalarına uzun süre sonra, 1947'de yeniden başladı. 1951-80 arasında üyesi olduğu Güzel Sanatlar Birliği'ne bir süre de başkanlık etti.

Ecevit, akademik kurullarla izlenimci anlayışın yumuşak renk duyarlılığını yerel bir atmosfer içinde birleştirerek manzara, portre ve iç mekân resimleri, figürlü kompozisyonlar yaptı. Önceleri figür ve çıplak üzerinde çalışırken, daha sonra manzara ve olüdoğalara yöneldi.

İstanbul ve Anadolu'nun çeşitli köşelerinden gerçekleştirdiği manzaralarında rengi birinci planda tutarak gerçekçi bir gözlemle çalıştı. Figürlü kompozisyonlarında serbest bir tutum içinde olan Ecevit, portrelerinde yer yer anlatımcı bir tavır benimsedi. Son dönem çalışmaları olan çiçek resimlerindeyse uyumlu ve çekici renk çeşitlemeleri kullandı.

Ecgfrith, EGFRITH olarak da yazılır (ö. 20 Mayıs 685, bugünkü Forfar yakınları, Angus, İskoçya), 670'ten sonra Northumbria'nın Anglosakson kralı. Güneyde Mercialılara, kuzeyde ise Piktler karşı giriştiği savaşlarda yenilgiye uğramıştır.

Kral Oswiu'nun oğlu, Aziz Oswald'ın ise yeğenidir. 674'te, Mercia'nın önderlik ettiği güneydeki İngiliz kralıklarını yenilgiye uğratarak Lindsey bölgesini topraklarına kattı. Ama 678'de Trent Irmağı yakınlarında Mercia kralı Aethelfred karşısında yenilgiye uğradı. Piktler karşısındaki bir saldırı sırasında, Nechtanesmere (Dun Nechtain) adıyla bilinen yerde öldürüldü; ordusu da yok edildi.

Echegaray y Eizaguirre, José (d. 19 Nisan 1832, Madrid - ö. 4 Eylül 1916, Madrid, İspanya), matematikçi, devlet adamı ve 19. yüzyılın son çeyreğinde İspanya'nın önde gelen oyun yazarı. Provans edebiyatının önde gelen temsilcilerinden şair Frédéric Mistral'le birlikte 1904 Nobel Edebiyat Ödülü'nü almıştır.

Matematik profesörü olan Echegaray 1868'de devlet hizmetine girerek çeşitli görevler aldı. 1874'te maliye bakanlığına getirildi ve İspanya Merkez Bankası'nın düzenlenmesinde önemli rol oynadı.

İlk oyunu *El Libro talonario*'yu (Çek Defteri) 42 yaşında yazdı. Ama yaşamının geri kalan bölümünde yılda ortalama iki oyun gibi bir üretkenliğe ulaştı. İlk yapıtlarının genellikle romantik olmasına karşın, Henrik Ibsen ve başka yazarların etkisiyle tezli oyunlara yöneldi. Oyunlarında tezlerini genellikle yergi yoluyla sergiledi. *O Locura o sanidad*'da (1877; Deli ya da Aziz) dürüstlüğü toplumda delilik olarak mahkûm edildiği görüşünü savundu. Bütün oyunlarında melodramatik bir yaklaşım görülür. Bugün unutulmuş olmasına karşın, kendi döneminde oyunlarındaki dramatik eksikliği gidermek için başvurduğu zengin düş gücüyle büyük üne ulaşmıştı. Ustaca kullandığı özel sahne efektleri oyunlarının çoğunda olumsuz sonuçlar yaratmakla birlikte, İspanyol tiyatrosunun gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Echeveria, damkoruğugiller (*Crassulaceae*) familyasından, 100 kadar etli bitki türünü içeren cins. Anayurdu, Texas'tan Arjantin'e kadar uzanan alanlardır. Genellikle geniş olan etli yaprakların yüzeyi mumsu, kadifemsi ya da tozlu görünümündedir ve çoğu kez ışığa göre renk değiştirir (yanardöner); bazen de güneş ışığında kenarları kırmızıya döner. *Echeveria* türleri, sık rozetler oluşturan bakışumlu yaprakları ve genellikle yaprakların çok üstünde açan çiçek salkımlarıyla dikkati çeker.

Bazı küçük türler (örn. *E. elegans*, *E. pulvinata*) saksılarda ve bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir; daha büyük türler ise (örn. *E. gibbiflora*, *E. coccinea* ve *E. multicaulis*) Meksika'da ve ABD'nin güneybatısındaki bahçelerde yaygın olarak bulunur.

Echeverría, Álvarez, Luis (d. 17 Ocak 1922, México, Meksika), 1970-76 arasında Meksika devlet başkanı.

1945'te Meksika Üniversitesi'nden hukuk diploması aldı; 1947'de aynı okulda ders vermeye başladı. Siyasete atıldıktan sonra hızla yükselerek hükümet hizmetinde ve Kurumsal Devrimci Parti'de (PRI) önemli görevler aldı. 1964'te Başkan Gustavo Díaz Ordaz tarafından içişleri bakanlığına atandı. Çok sayıda öğrencinin öldürüldüğü, binlercesinin de tutuklandığı "Tlatelolco Katliamı"yla sonuçlanan 1968 öğrenci ayaklanmalarına karşı sert tutumu nedeniyle şiddetle eleştirildi.

Devlet başkanı olduktan sonra hızla sola kaydı. 1968'de tutuklananların çoğunu serbest bıraktı, topraksız köylülere milyonlarca dönüm toprak dağıttı, sosyal sigorta, konut ve ulaşım hizmetlerini yaygınlaştırdı, bayındırlık işlerine büyük yatırımlar yaptı. Ayrıca nüfus artışını denetim altına alabilmek için aile planlaması programını yürürlüğe koydu. Ama dizginlenemeyen enflasyon, yüksek işsizlik ve düşük eğitim düzeyi gibi sorunların üstesinden gelememi. Sol eğilimli ekonomik uygulamaları, iş çevresinin desteğini yitirmesine ve ülke içi yatırımların azalmasına neden oldu. Ödemeler dengesinin açık vermesi nedeniyle 1976'da pesonun değerinde yapılan yüzde 50'lik devalüasyon, orta sınıfın yönetime karşı güvensizlik ve tepki duymasına yol açtı.

Echeverría dış politikada Japonya ve Küba ile ticaret anlaşmaları yaptı, Çin Halk Cumhuriyeti ile ilk kez diplomatik ilişki kurdu ve Latin Amerika ülkeleri arasındaki dayanışmayı destekledi. Yerine geçan José López Portillo'nun yönetimi sırasında, 1977'den 1980'e değin Avustralya ve Yeni Zelanda'da büyükelçi olarak görev yaptı.

Echimyidae, *Rodentia* (kemiriciler) takımından, Orta ve Güney Amerika'da yaşayan, kemeye benzer kemiriciler familyası. Bu familya, bugüne değin varlığını sürdüren yaklaşık 14 cins içerir; tanımlanmış tür sayısı ise uzmanlara göre 40-70 arasında değişir.

Familya üyelerinin kuyruk dışındaki gövde uzunluğu yaklaşık 15-40 cm; kuyrukları az ya da çok tüylü, uzun ya da kısa; burunları genellikle sivri; kızılımsı kahverengi, koyu kahverengi, kara ya da karalı beyazlı olan postları genellikle diken gibi sert tüylüdür.

Şeker kamışı, ot, kabuklu ve etli meyvelerle beslenen bu otçul hayvanların bir bölümü yerde, bazıları ağaçlarda yaşar. Genellikle ormanlarda ve su kenarındaki açıklık alanlarda yaşamayı seçen *Echimyidae* üyeleri akşamları ve geceleri besin aramaya çıkar, gündüzleri de taşların ve ağaç köklerinin

Echymys chrysurus
Warren Garsi - Tom Stack and Associates

arasında, ağaç kovuklarında, hatta bazıları evlerde gizlenerek barınır. Amerika'nın bazı yörelerinde, çok beğenilen eti için insanlar tarafından avlanır.

Echinocactus, kaktüs-giller (*Cactaceae*) familyasından, yaklaşık 16 türü içeren kaktüs cinsi. Anayurdu Kuzey Amerika olan ve boyları genellikle 60 cm'ye kadar çıkabilen bu bitkiler, 30 cm çapındaki geniş gövdeleriyle bir fıçıyı andırır. Derin dilimli olan gövdelerinin yüzeyi genellikle dikenlerle kaplıdır. Sarı, turuncu ya da mor renkli çiçekleri, ince uzun meyveleri vardır.

Echinocereus, kaktüs-giller (*Cactaceae*) familyasından, yaklaşık 35 türü içeren kaktüs cinsi. Orta Meksika'dan ABD'nin batısına kadar dağılmış olan, genellikle çok başlı ve silindirik biçimindeki bu kaktüslerin dikenli meyvelerinin içi yumuşak ve tatlıdır. *E. viridiflorus* türü, hoş kokulu ve yeşilimsi kahverengi küçük çiçekler açar.

Echinodermata bak. derisidikenliler

Echinofossulocactus, kaktüs-giller (*Cactaceae*) familyasından, 30 türü içeren kaktüs cinsi (eskiden *Stenocactus* olarak adlandırılırdı). Anayurdu Meksika olan, yaklaşık 12 cm çapında ve küre biçimindeki bu kaktüslerin yüzeyi derin oyuklarla dilimlenmiştir.

Echinopsis, kaktüs-giller (*Cactaceae*) familyasından, 30 kadar türü içeren kaktüs cinsi. Anayurdu, Güney Amerika'nın orta yükseltilerindeki çöl ve bozkırlardır. Bazı türleri, kolayca yetiştirilen ve uzunluğu 25 cm'ye ulaşan boru biçimindeki büyük çiçekleriyle gösterişli bir kaktüs olan *E. multiplex* değerli bir süs bitkisidir. *Echinopsis* türlerinin çoğu Akdeniz iklimine de dayanıklıdır.

Echinopsis tubiflora
Grant Heilman - EB Inc

Küre ya da silindir biçimindeki bu kaktüslerin bazı türleri 1,5 m'ye kadar boylanabilir. Üstü kabank çıkıntılar ve kısa dikenlerle kaplı gövdeleri; beyaz ya da pembe renkli, genellikle hoş kokulu çiçekleri vardır. Çoğu kez güneş battıktan sonra açan çiçeklerin ömrü 36 saat kadardır.

Echinospaerites, *Echinodermata* (derisidikenliler) filumunun, denizlaleleri ve denizyıldızlarıyla akraba olan soyu tükenmiş *Cystoidea* sınıfından deniz omurgasızları cinsi. Fosillerine Ordovisiyen Dönemde (y. 500-430 milyon yıl önce) çökelmiş deniz

Ordovisiyen Dönemden kalma bir *Echinospaerites* fosili
British Museum (Natural History); fotoğraf, Imator

kayaçlarında rastlanan bu hayvanlar, Ordovisiyen kayaçların ve dönemin tanıtıcı fosilidir.

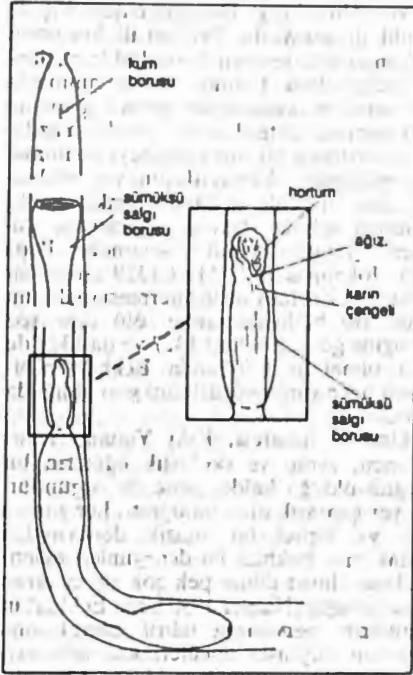
Echium bak. engerekotu

Echiura, ECHIUROIDEA ya da ECHIURIDA olarak da bilinir, büyük bölümü denizde yaşayan omurgasız hayvanlar filumu. Sosisse benzeyen bu hayvanların yassılaştırmış "baş" bölümü, kenarları içeriye doğru kıvrık olduğu için genellikle kaşığı andırır ve gövdesinin içine çekilemeyen bir hortum oluşturur. Erşkinlerin uzunluğu birkaç milimetre ile 60 cm arasında değişir. *Urechis* cinsinde hortum, gövdenin beş ya da onda biri uzunluğunda kısa bir uzantı halindeyken, *Ikeda* cinsinde bazen gövde uzunluğunun 10 katını aşar.

Acı sularla bulunan birkaç tür dışında, filum üyelerinin tümü denizlerde, genellikle dip çamurlarına gömülerek, bazıları da kaya çatlaklarının arasında yaşar. Gövdelerinin kasıllıma biçimindeki sığamsal hareketleri, yaşadıkları oyuk ve çatlaklara sürekli su akışı sağlar. Tüm vücut yüzeyi solunuma katılmakla birlikte, suyu anüsten içeri çeken son bağırsak çoğu kez solunum organı işlevini de görür.

Yaşam çevrimi. *Echiura* üyeleri ayrı eşeylidir ve *Bonelliidae* familyası dışında, erkek ve dişi bireylerin dış görünümü birbirine benzer. Tek bir eşey bezinde (dişide yumurtalık, erşte erbezi) üretilen ve vücut boşluğundaki sölom sıvısına bırakılan yumurta ya da spermalar, yeterli olgunluğa erişinceye değin vücut boşluğunda gelişir. Olgunlaşan gametler, boşaltım işlevini yitirmiş olan ön nefridyumların kirpikli hunilerinden içeri alınır ve döllenmenin gerçekleşeceği dış ortama atılınca değin ince çeperli nefridyum keselerinin içinde bekletilir. Döllenmiş yumurtada (zigot) önce sarmal konumlu blastomerler oluşur; sonraki evrelerde serbestçe yüzen trokofor larva gelişir ve başkalaşma geçirerek erişkin döndür.

Filumun öbür türlerinden farklı olarak, *Bonellidae* familyasının üyelerinde, uzunluğu ancak 1-6 mm'yi bulan erkek bireyler dişinin değişikliğe uğramış nefridyumunda (ya da dölyatağında) asalak olarak yaşar. Dişinin hortumuna bir larva değiştiğinde hortum bir hormon salgılar ve bu hormonun etkisiyle larva erkek birey halinde gelişir. Daha sonra yutak borusuna giren larva, kısmen başkalaşmaya uğrayarak cinsel olgunluğa erişir. Bu başkalaşma sırasında hortum ve dolaşım sistemi gelişmeden kalır, sindirim sistemi pek az gelişir; bütün gövdeyi larva evresinde olduğu gibi gene kirpikler örter; buna karşılık eşey bezleri ve kanalları tam anlamıyla gelişmesini tamamlar. Dişi-

Echiura
(Üstte) *Urechis caupo*, (altta) *Echirus echirus*
(Üst) Paul A. Meglisch, Invertebrate Zoology (1987),
Oxford University Press, Inc.
(alt) R. N. Mariscal - Bruce Coleman Inc.

nin dölyatağında asalak yaşayan erkeğin, yumurtaları suya dökülürken dölediği sınırlanmaktadır.

Anatomi ve fizyoloji. Üç kas katmanından oluşmuş gövde çeperi, filum üyelerini bir kılıf gibi sarar. Kaslı yapıda olmasına karşın gövde içine çekilemeyen, ama son derece hareketli olan ve bazı türlerde iyice uzayabilen hortum dokunma organı işlevini de örür. Ağız hortumun hemen dibindedir. Ağzın altına rastlayan karnin yüzeyinde genellikle bir çift kılıf uzantısı, anüsün bulunması için gövdesinde de bir ya da iki halka halinde kıllar bulunur. Vücut osluğu iki tip hücre içeren sölom sıvısıyla olur. Bazı türlerde bu hücrelerin bir tipi hemoglobine benzer bir solunum pigmenti içerir; öbür hücre tipi ise amipsi akyuvarlar. Kangal gibi kıvrılmış olan sindirim borusu hemen bütün uzunluğu boyunca, sifon ya da yan bağırsak denen ve görevi henüz bilinmeyen bir organla bağlantılıdır. Boşaltım işlevini üstlenen bir çift anüs kesesi bağırsağın son bölümüne açılır, bir ya da çok sayıda nefridyum da karnin bölümündeki vücut çeperine bağlanır. Türlerin çoğunda görülen kapalı dolaşım sistemi

karnin, sırt ve bağırsak çevresindeki kan damarlarından, sinir sistemi ise gövdenin alt (karnin) yanında uzanan bir sinir kordonundan oluşur. Eşey bezleri, sinir kordonunun üstünde ya da dışılık yakınında bulunan mezenterden gelişir.

Echiura filumunun üyelerinde beslenme yöntemi hortumun uzunluğuna göre değişir. Üzun hortumlu türler, barındıkları oyukların çevresine çöken küçük parçacıkları hortumlarıyla toplar ve sümüksü iplikçiklere yapışan besin parçalarını ağza iletirler. Kısa hortumlu türler ise yaşadıkları oyukun içini kaplayan mukozamsı bir boru uzatır ve suyla birlikte oyuka giren besin parçacıklarının yapışık kaldığı bu boruyu yutarlar.

Sınıflandırma. *Echiura* filumunun üyeleri önceleri *Sipuncula* filumunun üyeleriyle birleştirilmiş, daha sonra Adam Sedgwick tarafından halkalısoluncanlar filumu içine alınmıştır. Uzmanlarca pek benimsenmeyen bu sınıflandırma da sonradan terk edilmiş ve *Urechis caupo* türünün gelişimini ve embriyolojisini inceleyen (1940) W. W. Newby'nin çalışmalarından sonra bu deniz omurgasızları ayrı bir filum olarak kabul edilmiştir.

Echo, 1960'ların başlarında geliştirilen ABD haberleşme uyduları dizisi. Yer yörüngesine yerleştirilen ilk haberleşme uydusu olan "Echo 1", 12 Ağustos 1960'ta fırlatıldı. Alüminyum kaplı plastik bir balondan oluşan uydud, fırlatıldıktan sonra şişirildiğinde çapı 30 m'ye ulaşıyordu. Uyd, yerdeki bir istasyondan aldığı radyo sinyallerini bir başka istasyona iletüyor, ses dalgalarını her iki doğrultuda da gönderebiliyordu. 25 Haziran 1964'te fırlatılan "Echo 2" ise, plastik ve alüminyum metal yapıklardan yapılmış büyük bir balon biçimindeydi. "Echo 2" projesi, ilk ABD-SSCB ortak uzay çalışmasıydı. İngiltere'de Manchester yakınlarındaki Jodrell Bank Gözlemevi'nden gönderilen bir radyo sinyali "Echo 2" tarafından yansıtılarak Rusya'da Gorki yakınlarındaki Zimenki Gözlemevi'ne iletildi.

Echuca-Moama, eskiden HOPWOOD'S FERRY, Avustralya'da, Victoria-Yeni Güney Galler sınırının iki yakasında bulunan ikiz kent. Echuca adı, Murray ve Campaspe ırmaklarının birleşme noktasındaki konumu nedeniyle, Yerlilerin "suların buluşma yeri" anlamında kullandığı bir sözcükten türemiştir. 1847'de feribot istasyonu olarak kuruldu. 1850'lerde Victoria'nın ikinci büyük iç limanı ve yün, buğday ve kereste ticareti merkezi durumuna geldi. 1865'te kasaba oldu. 1870'lerde liman işlevini yitirdi ve ulaşımın demiryollarına kaymasıyla gerilemeye başladı. 1965'te kent statüsü kazandı, 1972'de eski liman tesislerini bir müze ve turizm merkezine dönüştürmek üzere onarım çalışmalarına başlandı. Goulburn Irmağı sulama projesiyle canlanan Echuca, bugün Murray'nin karşı yakasındaki Moama'yla birlikte çiftlik hayvanları yetiştirilen, sebze, tütün, pamuk ve kereste üretimi yapılan geniş bir bölgeye hizmet vermektredir. İkincil ekonomik etkinlikler biçikçilik ve değirmencilik ile margarin, likör ve bilye üretimidir. Pirinç fabrikalarına Yeni Güney Galler'in Wakool Tullakool bölgesinden pirinç gelir, 1975'e değin bir demiryolu kavşağı olan Echuca bugün de Murray Vadisi, Midland ve Cobb karayollarının kavşağında yer alır. Nüfus (1986) 10.333.

Ecija, İspanya'nın güneybatı kesiminde, Andalucía özerk bölgesine bağlı Sevilla ilinde kent. Sevilla kentinin doğusunda ve Genil Irmağı kıyısında yer alır. Başlıca tarihsel yapıları gotik üslupdaki Santiago Kilisesi'yle (15. yy) bazı bölümleri ayakta

kalmış, Magrip öncesi döneme ait katedralin yerinde inşa edilmiş olan gotik Santa Cruz Kilisesi'dir. Eski adı Astygi olan kent, Romalılarca Colonia Augusta Firma ve Magriplilerce Estadja olarak anılırdı. 16. ve 17. yüzyıllarda Bau Hint Adalarıyla yapılan ticaret sonucunda Sevilla'nın öteki kentleriyle birlikte gelişti. Yerel sanayi ürünleri arasında sabun, dokuma, bitkisel yağlar ve çikolata yer alır. Tahıl, zeytin ve pamuk yetiştirilen çevre bölgesi atlarıyla da ünlüdür. Yazın görülen aşırı sıcaklardan dolayı La Sartén (Kızartma Tavası) olarak da adlandırılır. Nüfus (1981) 34.619.

Eckener, Hugo (d. 10 Ağustos 1868, Flensburg, Prusya - ö. 14 Ağustos 1954, Friedrichshafen, AFC), Alman havacılık mühendisi. Dünya çevresini dolaşan ilk hava gemisinin komutanlığı yapmıştır.

Zeppelin kontu Ferdinand'ın şirketinde çalışan Eckener, 1900'lerin başında metal çatıklı hava gemilerinin geliştirilmesine katkıda bulundu. I. Dünya Savaşı sırasında hava gemisi pilotları yetiştirdi ve Alman Deniz Kuvvetleri'nin sipariş ettiği 88 tane zeppelinin yapımını yönetti.

Kasım 1918'de ticari üretime döndü ve Zeppelin'in ölümünden sonra hava yolculuğunu halka sevdirmeyi başardı. 1924'te, hava gemisi "ZR-3"le Atlas Okyanusunu geçti. Sonradan "Los Angeles" adını alan "ZR-3", ABD'ye savaş tazminatı olarak verilmek üzere yapılmıştı. Eckener ayrıca "Graf Zeppelin" hava gemisinin 1929'da dünya çevresindeki ünlü uçuşunu ve 1931'deki kutup seferini yönetti.

Nazilere karşı çıkan Eckener, uluslararası çevrelerde tanınan biri olmasına karşın

Eckener, 1931
Staatsbibliothek Berlin

Adolf Hitler hükümeti tarafından hava gemisi komutanlığından alındı. "Graf Zeppelin"den sonra geliştirilen en büyük hava gemisi olan "Hindenburg" 6 Mayıs 1937'de, New Jersey yakınlarındaki Lakehurst'te yandı. Çok sayıda insanın ölümüyle sonuçlanan bu kaza, uluslararası yolcu taşımacılığı yapan hava gemilerinin seferden kaldırılmasına yol açtı. Eckener 1938'de Alman hava gemilerinde kullanılan tehlikeli hidrojen gazı yerine helyum gazı almak için ABD'ye gönderildi, ama bu girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Yaşamının son yıllarını bir makine fabrikasının yöneticiliğini yaparak geçirdi.

Eckermann, Johann Peter (d. 21 Eylül 1792, Winsen, Hannover - ö. 3 Aralık 1854, Weimar, Prusya), Alman yazar. Goethe'nin yaşlılığında, onun yardımcısı ve yakın arkadaşısı olmuştur. 1836-48 arasında üç cilt olarak yayımlanan *Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens*, 1823-32 (*Goethe ile Konuşmalar*, 1947, 2 cilt) adlı yapıtı önemli bir çalışmadır.

Yoksul bir aileden gelen Eckermann, 1813-14 Bağımsızlık Savaşı'nda Napoléon'a karşı savaştıktan sonra Honover'deki savaş dairesine girdi. Daha sonra bir yıl Göttingen'de öğrenim gördü. Genç yaşta beri Goethe'ye büyük hayranlık duyuyordu. 1821'de bir şiir kitabı yayımladı. 1823'te de, Goethe'nin yapıtlarını duyarlı bir dille değerlendirdiği *Beiträge zur Poesie mit besonderer Hinweisung auf Goethe* (Goethe'ye Özel Göndermelerle Şiir Sanatına Katkıları) adlı yapıtının elyazmalarını Goethe'ye gönderdi. Goethe, Eckermann'a ilgi göstererek onu Weimar'a davet etti. Böylece Eckermann şair olma tutkusundan vazgeçti ve Goethe'ye, edebiyat çalışmalarında ücretsiz yardımcılık yapmayı üstlendi. Bir yandan da grandükün oğluna özel ders veriyordu. 1838'de hem sarayda bir göreve atandı, hem de kütüphaneci oldu.

Eckermann'ın en önemli yapıtı olan *Goethe ile Konuşmalar* hemen hemen bütün Avrupa dillerine çevrilmiştir. Goethe'nin izniyle alınan notlara dayanan yapıt, yalnızca görüşmelerin kaydı değil, Goethe'nin yaşamı ve düşünceleri üzerine sanatçı bakışıyla düzenlenmiş bir başvuru kitabıdır. Goethe'nin yayıncılık işlerini de yürüten Eckermann, onun ölümünden sonra da bazı yapıtlarını yayımladı (1832-33). Ayrıca F. W. Reimer'le birlikte ilk kez Goethe'nin toplu yapıtlarını bastı.

Eckert, J(ohn) Presper, Jr. (d. 9 Nisan 1919, Philadelphia, ABD), yüksek işlem hızına sahip, tam elektronik ilk sayısal (dijital) bilgisayarın geliştirilmesinde pay sahibi olan ABD'li mühendis.

Eckert, II. Dünya Savaşı sırasında, elektrik mühendisi John W. Mauchly ile birlikte hesap aygıtları üzerinde çok sayıda geliştirme çalışması yaptı. Ama uzun ve yoğun hesap problemleri, daha yeni aygıtlara gereksinim duyuyordu; böylece Eckert'le Mauchly sayısal bir bilgisayar geliştirme çalışmasına giriştiler ve bu amaçla hükümetten sipariş almayı başardılar. Makinenin yapımını 1946'da tamamlayarak adını ENIAC (*Electronic Numerical Integrator And Calculator* [Elektronik Sayısal Integral ve Hesap Makinesi]) koydular. İlk biçimiyle, günümüzün işlem hızı yüksek sayısal bilgisayarların hemen hemen tüm devre sistemlerine sahip olan ENIAC, ABD ordusunun askeri hesaplamaları için kullanıldı.

1948'de Eckert ve Mauchly bir bilgisayar yapım şirketi kurdular; bir yıl sonra da, delikli kartlar yerine magnetik şerit üzerine veri depolayabilen BINAC'ı (BINary Automatic Computer [İkili Otomatik Bilgisayar]) geliştirdiler. Eckert ve Mauchly, daha sonra da, iş dünyasının gereksinimlerine uygun bir bilgisayar türü olan UNIVAC I'i (UNiversal Automatic Computer [Evrensel Otomatik Bilgisayar]) yaptılar. Sanayide ve ticarete yaygın olarak kullanılmaya başlayan bu bilgisayarla, bilgisayar çağına başladığı söylenebilir. 1948-66 arasında Eckert, çoğu elektronik buluşlara ilişkin olmak üzere 85 patent aldı.

1950'de Remington Rand, Inc., Eckert-Mauchly Computer Corporation'ı satın aldı ama Eckert şirketin yöneticiliğini yapmayı sürdürdü; bu şirket 1955'te Sperry Rand Corporation'a katıldı.

Eckhart (OSTAT), ECKEHART olarak da yazılır (d. y. 1260, Hochheim, Franken, ö. 1327/28, Avignon ya da Köln), Alman mistik filozoflarının en önemlisi sayılan Dominiken ilahiyatçı. Öğretileri, gelecekteki Protestan, romantik, idealist ve varoluş-

çu akımların gelişmesine katkıda bulunmuştur.

On beş yaşında Dominiken olan Eckhart'ın Köln'de skolastik filozof Albertus Magnus'un yanında öğrenim gördüğü sanılır. O dönemde Köln'deki düşünce ortamı kısa süre önce ölen büyük Dominiken ilahiyatçı Aquino'lu Tommaso'nun etkisindeydi. Eckhart 35 yaşında Thüringen piskopos vekilliğine atanarak o bölgenin en yetkili Dominiken din adamı oldu. Ama Paris'te Saint Jacques Manastırı'nda verdiği ilahiyat derslerini bundan sonra da sürdürdü. 1302'de Paris'te Meister (Ustat) unvanını aldı ve yaşamı boyunca bu unvanla anıldı.

Eckhart yaklaşık 40 yaşında feragat, irade, zekâ soyulluğu ve Tanrı'ya itaat gibi konuları işleyen Eğitici Konuşmalar'ı yazdı. Aynı dönemde Fransiskanlarla da ilahiyat tartışmalarına girdi. 1303'te Saksonya eyaletindeki Dominikenlerin bölge başkanlığına, üç yıl sonra da Bohemya piskopos vekilliğine getirildi. 1314'ten sonra başlıca etkinliği, Ren Vadisi boyunca kurulmuş rahibe manastırlarında vaizlik oldu. Bu arada birinci keşiş olarak Strassburg'a yerleşti.

Macar kraliçesine sunduğu *Buch götlichen Tröstung* (Tanrısal Teselli Kitabı) ile *Sermon von edlen Menschen*'den (Soylu İnsanlar Üzerine Vaaz) oluşan *Benedictus*, Eckhart'ın Almanca yapıtları içinde en önemlisidir. *Von der Abgeschiedenheit* (Kaçınma Üzerine) adlı vaazında ise ruh ile Tanrı arasındaki birliğin dört evresini tanımlar. Eckhart'ın olgunluk dönemi görüşlerinin temelini oluşturan bu evreler benzemezlik, benzerlik, özdeşlik ve atlımdır. Başlangıçta Tanrı her şey, yaratık ise bir hiçtir; son evrede ise "ruh Tanrı'nın üzerindedir". Bu sürecin üçüncü gücü kaçınmadır (*Abgeschiedenheit*).

1) Benzemezlik: Bütün yaratıklar salt hiçliktir. Var olmak Tanrı'nın doğasındadır; buna karşılık yaratıkların varlığı yalnızca bir türevdir, Tanrı'dan gelir. Tanrı'nın dışında salt hiçlik vardır. "Şeylerin varlığı Tanrı'dır." "Soylu insan" şeylerin kendi başına bir hiç olduğunu bilerek, ama tümünün de Tanrı'yla dopdolu bulunduğunu unutmaksızın, onların arasında bir kaçınma, doyumluk tavrıyla dolaşır.

2) Benzerlik: Tikelden (bireysel şeyler) uzaklaşarak tümele (varlık) yaklaşan insan, kendisinin de Tanrı'nın bir imgesi olduğunu fark eder. Böylece, gerçekte bir özümleme yoluyla Tanrı'ya benzemeye başlar. Baba'nın imgesi olan Oğul kendini doyum ruh içinde vücuda getirir.

3) Özdeşlik: Eckhart'ın Tanrı ile ruh arasındaki özdeşlikle ilgili pek çok önermesi kolayca yanlış anlaşılabilir. Gerçekte, Eckhart hiçbir zaman tözel bir özdeşlik öne sürmemiş, ama Tanrı'nın etkinliği ile insanın oluşumunu bir saymıştır. Tanrı artık insanın dışında değildir, bütünüyle içselleştirilmiştir. Dolayısıyla düşünür şöyle der: "Tanrı'nın varlığı ve doğası, benim varlığım ve doğamdır. İsa artık ruhun şatosuna girer. Ruhtaki kıvılcım zamanın ve mekânın ötesindedir. Ruhun ışığı yaratılmamıştır ve yaratılamaz; o ışık Tanrı'yı hiçbir aracı olmaksızın kendisinin kılar. Ruhun çekirdeği ile Tanrı'nın çekirdeği birdir".

4) Atılım: Eckhart'a göre Tanrı ile özdeşleşmek de yeterli değildir. Tanrı'yı terk etmedikçe, her şeyi terk etmek gene de hiçbir şeyi terk etmemektir. Oysa insan "niçinsiz" yaşamalıdır. Hiçbir şeyi, Tanrı'yı bile aramamalıdır. Bu düşünce, insanı Tanrı'dan önceki çorak varoluşa götürür. Eckhart'a göre Tanrı, yalnızca yaratıklar ona yakardıklarında "Tanrı" olarak vardır. Eckhart, yaratıcı olarak düşünülen Tanrı'nın ötesinde, bütün nesnelerin kaynağında yer alan

gerçekliğe "Tanrısalılık" adını verir, "Tanrı ve Tanrısalılık, gök ile yer kadar birbirinden ayrıdır." Ruh artık Oğul değildir. Ruh şimdi Baba'dır; Tanrı'yı tanrısal bir kişilik olarak vücuda getirir. Hristiyan dogmalarına aykırı gözükse de bu görüşler gerçekte inanılan İsa'nın çarmıha gerilmesiyle sonuçlanan yolculuğuna çağırılmaktadır.

Eckhart'ın Latince yapıtlarında da bu öğretiler yer alır. Ama Latince vaazları, Kitabı Mukaddes yorumları ve derlemeleri skolastik düşünceye daha yakındır ve onun özgün düşüncelerini yansıtmaz. Gene de Eckhart akademik çevrelerde saygı görmüştür. Bunun bir göstergesi de 60 yaşında Köln'e profesör olarak çağırılmasıydı. Ama bir Fransiskan olan Köln başpiskoposu Heinrich von Virneburg, Dominikenlere hiç de yakınlık duymuyordu. Eckhart ilk kez onun mahkemesinde resmen heretiklikle suçlandı. Suçlamalara Latince bir savunmayla yanıt verdi ve davasının Avignon'a, papanın mahkemesine aktarılmasını istedi. Yazılardan derlenen bir dizi önermeyi savunması istendiğinde "Yanlış düşünüyör olabiliyim, ama heretik değilim; çünkü yanlış düşünmek zihinle ilgilidir, ikincisi ise iradeyle!" yanıtını verdi. Sonunda, Papa XXII. Johannes'in 27 Mart 1329 tarihli bir fermanıyla Eckhart'ın 28 önermesi mahkûm edildi. Bu bildiride ondan ölü diye söz edildiğine göre, Eckhart 1327 ya da 1328'de ölmüş olmalıdır. Fermanda, Eckhart'ın ölmeden önce yanlış görüşlerini geri aldığı da belirtilir.

Eckhart'ın felsefesi, Eski Yunan, Yeni-Platoncu, Arap ve skolastik öğelerin bir karışımı olduğu halde, gene de özgündür. Yer yer çapraşık olan bu öğreti, her zaman yalın ve kişisel bir mistik deneyimden kaynaklanır. Eckhart bu deneyimleri adlandıran Alman diline pek çok soyut terim kazandırmıştır. Naziler 1930'larda Eckhart'ın öğretilerini pervasızca tahrif ederek onu Nazizmin düşünsel öncüleri arasında saymışlardır. Günümüzde bazı Marksist kuramcılar ve Zen Budacılar arasında Eckhart'a büyük bir ilgi duyulmaktadır. Eckhart'ın yapıtlarından seçmeleri içeren *Ein Brevierium Aus Seinen Schriften* Türkçeye 1990'da *Tanrı ve İnsan* adıyla çevrilmiştir.

Eckhel, Joseph-Hilarius (d. 13 Ocak 1737, Enzersfeld - ö. 16 Mayıs 1798, Viyana, Avusturya), Avusturyalı numizmat. Madeni paraları bölgelere, kronolojik düzene ve tiplere göre ayırarak daha sonraki yöntemlerin standart örneğini oluşturmuştur. 1775'ten başlayarak Viyana Üniversitesi'nde Antik Çağ ve numizmatik profesörü olarak görev yaptığı dönemde Avusturya İmparatorluğu'na ait madeni para koleksiyonunun da yöneticisiydi. Numizmatik biliminin kurucusu olarak kabul edilen Eckhel'in en ünlü yapıtı *Doctrina numorum veterum*'dur (1792-98, 8 cilt; Eski Madeni Paralar Bilimi).

Eckmann, Janos (d. 21 Ağustos 1905, Keszthely, Macaristan - ö. 22 Kasım 1971, Los Angeles, ABD), özellikle Çağatayca ile ilgili araştırmalarıyla tanınan Macar Türkolog.

1925'te Budapeşte Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne girdi; Macar, Türk, Alman ve Arap filolojisi okuyarak 1929'da mezun oldu. 1930-42 arasında lise öğretmenliği yaptı. 1937'de Arap, Türk ve Macar filolojileri konusunda doktorasını tamamladı. 1944'te Türk dili üzerine çalışmalar yapmak ve ikinci bir doktora hazırlamak için Türkiye'ye gitti. Savaş dolayısıyla ödeneği kesilince, 1945'ten sonra Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Hungaroloji Bölümü'nde okutmanlık yaptı. 1948'de ül-

kesindeki siyasal gelişmeleri protesto edince Macar vatandaşlığından çıkarıldı. 1948-51 arasında *Türk Ansiklopedisi* yazı kurulu üyeliğinde bulundu. 1951-61 arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yeni Türk Filolojisi Kürsüsü'nde uzmanlık yaptı. 1961'den ölümüne değin ABD'nin Los Angeles kentindeki California Üniversitesi'nde çalıştı.

Türkiye, Avrupa ve ABD'deki bilimsel dergilerde birçok incelemesi yayımlanan Eckmann'ın başlıca yapıtları *Macar Edebiyatı Tarihi* (1946), *Nehcül-Feradis* (I. Tıpkıbasım, 1956; II. Çeviri, 85 ty), *Çagalay Manual* (1966; Çağatayca Elkitabı), *The Divan of Gada'i* dir (1971; Gedai Divanı).

Eckstein, Albert (d. 9 Şubat 1891, Ulm - ö. 18 Haziran 1950, Hamburg), 'çocuk hastalıkları alanındaki çalışmalarıyla tanınan Alman hekim. Türkiye'de öğretim görevlisi olarak bulunmuştur.

Tıp öğrenimini Freiburg, Leipzig ve Münih üniversitelerinde tamamladı. 1914'te Freiburg Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne fizyoloji asistanı olarak girdi. 1923'te çocuk hastalıkları uzmanı oldu. 1925'te Düsseldorf Tıp Akademisi'nde doçentlik, 1926'da profesörlüğe, 1932'de de ordinarius profesörlüğe yükseldi. 1935'te görevinden alınca Ankara Numune Hastanesi çocuk servisine yönetici olarak çağıldı. 1945'te Ankara'da Tıp Fakültesi kurulunca çocuk hastalıkları kürsüsü profesörlüğüne getirildi. 1950'de Almanya'ya dönerek Hamburg Üniversitesi Tıp Fakültesi çocuk hastalıkları kliniğinin yöneticiliğine atandı.

Freiburg Üniversitesi'ndeki çalışmalarını, çocuklarda tiroit bezi hastalıkları, raşitizmin vitaminle tedavisi ve ürogenital sistem hastalıkları üzerinde yoğunlaştırdı. Düsseldorf'ta da erken doğmuş (premature) çocukların fizyolojisini ve çiçek açısından sonra görülen ensefalit (beyin iltihabı) olgularını araştırdı.

Türkiye'de daha çok, beslenme yetersizliği ya da ağır bulaşıcı hastalıklar sonucunda çocukların ağız mukozasında kangrenleşmiş iltihaplı yaraların oluştuğu noma hastalığıyla ilgilendi; 'bu hastalığın Türkiye'de öbür ülkelere oranla daha sık görülmesini sıtmanın yaygın olmasına bağladı. Normal çocuklardaki ölüm oranını yarı yarıya azaltan yeni bir antibiyotik tedavisi başlattı. Çocuk sıtması ve doğuştan sıtma üzerinde yoğun çalışmalar yaptı. Bu çalışmalarının sonuçlarını, *Türkçe yayımlanan Noma* (1939), *Çocuk Nesy ve Nema Tegaddi ve Metabolizmasının Fizyolojisi ve Patolojisi* (1941), *Türkiye'de Çocuk Hastalıkları ve Çocukların Korunması Problemleri* (1947) adlı yapıtlarında topladı.

Eckstine, Billy, asıl adı WILLIAM CLARENCE ECKSTEIN (d. 8 Temmuz 1914, Pittsburgh, Pennsylvania), ABD'li caz şarkıcısı ve orkestra şefi. Müzik dünyasına birçok yeni sanatçı kazandırarak ün yapmıştır.

1933'te amatörler arası bir müzik yarışmasını kazanınca, okumakta olduğu Howard Üniversitesi'nden ayrıldı; gece kulüplerinde ve dans müziği topluluklarında şarkı söylemeye başladı. 1939'dan 1943'e değin Earl Hines'in orkestrasında çalıştı. Hines onun dayatmasıyla Sarah Vaughan, Dizzy Gillespie ve Charlie Parker gibi yeni müzikçileri topluluğuna aldı. Eckstine 1944'te kendi orkestrasını kurdu. Bu topluluk etkinlik gösterdiği üç yıl süresince, Gillespie, Parker, Miles Davis, Fats Navarro, Gene Ammons, Tadd Dameron, Art Blakey gibi yeteneklerin de katkısıyla, yeni gelişmekte olan bebop(*) akımına güç kattı. Eckstine, 1947'den sonra plak yaptığı "Caravan", "Prisoner of Love", "You Go to My Head"

ve "That Old Black Magic" gibi parçalarıyla çok sevilen bir şarkıcı oldu.

Ecloga (Yunanca *ekloge*: "seçme"). İmparator III. Leon'un (İsauryalı) 726'da kendi ve oğlu Konstantinos adına yayımladığı Bizans hukuk derlemesi. 6. yüzyıla ait Justinianos Yasa Derlemesi'nden sonraki en önemli hukuk metni olarak kabul edilir.

Daha çok sayıda insan tarafından anlaşılabilmesi ve yargıçlarca kolaylıkla uygulanabilmesi için geleneksel Latince yerine Yunanca yazılmıştır. Temelde Roma hukukuna dayanmakla birlikte, "daha insancıl" bir yaklaşım benimsemesi ve Hristiyanlık ilkelerini gözetmesi açısından önemli yenilikler getirmiştir. Medeni hukukta babaya tanınmış yetkileri önemli ölçüde kısıtlayarak kadın ve çocukların haklarını genişletirken; ceza hukukunda ölüm cezasını vatana ihanet, askerlikten kaçma ve belirli cinayet, iftira ve heretiklik gibi eylemlere ilişkin davalarla sınırlandırmıştır. Daha önce ölüm cezası verilen birçok suç bu kapsamdan çıkmış, genellikle beden sakatlama cezaları getirmiştir. Toplumdaki bütün sınıflardan bireylerin eşit olarak cezalandırılmasını hükme bağlamış, rüşvetçiliği ve kayırmacılığı ortadan kaldırmak amacıyla yargı hizmeti görenlere aylık bağlayarak armağan almalarını yasaklamıştır.

Ecloga daha sonraki Bizans yasalarının yanı sıra Bizans sınırları ötesindeki Slav ülkelerinde hukuk alanında görülen gelişmeler üzerinde de derin etkiler bıraktı.

Eco, Umberto (d. 5 Ocak 1932, Alessandria, İtalya), İtalyan edebiyat eleştirmeni, romancı ve göstergebilimci.

Torino Üniversitesi'nde doktorasını tamamladıktan (1954) sonra Radiotelevisione Italiana'da (RAI) kültür programlarının yayın yönetmenliğini yapmaya başladı. Ayrıca 1956-64 arasında Torino Üniversitesi'nde, daha sonra Floransa ve Milano'da ders verdi. Sonunda 1971'de Bologna Üniversitesi'nde profesörlüğe atandı. İlk araştırma ve incelemeleri estetik alanındaydı. Bu alandaki başlıca yapıtı *Opera aperta*'dır (1962; yb 1972, 1976; Açık Yapıt). Bu kitabında Eco, çoğu modern müzik yapıtında, simgeci şiirde ve Franz Kafka ya da James Joyce'un romanlarında olduğu gibi anlatı düzeninin bilinçli biçimde bozulduğu edebiyat yapıtlarında mesajların temelde belirsiz olduğunu, okur ya da dinleyicinin, yorum ve yaratma sürecine daha etkin biçimde katılmaya çağrıldığını öne sürdü. Sonraki çalışmalarında öteki iletişim ve göstergebilim alanlarını araştırmaya yöneldi. Her ikisini de İngilizce yazdığı *A Theory of Semiotics* (1976; Bir Göstergebilim Kuramı) ve *Semiotics and the Philosophy of Language* (1984; Göstergebilim ve Dil Felsefesi) ile *Il limitidell' interpretazione* (1991; Yorumun Sınırları) adlı yapıtları bu araştırmalarının ürünleridir. Eleştiri, tarih ve iletişim konusundaki çok çeşitli yazıları birçok dile çevrilmiştir.

Eco'nun fantastik romanı *Il nome della rosa* (1981; *Gülün Adı*, 1986) görüldüğe, 14. yüzyılda, bir İtalyan manastırındaki cinayet öyküsünü anlatır. Ama roman özünde, ilahiyat, felsefe, bilim ve tarih açılarından "gerçek" in sorgulanmasıdır. Uluslararası başarı kazanan ve en çok satan kitaplar arasına giren roman, Jean-Jacques Annaud'un 1986'da çektiği aynı adlı filme kaynaklık etmiştir. Eco'nun sonraki romanı *Il pendolo di Foucault* ise (1989; *Foucault Sarkacı*, 1993) 14. yüzyılda Templier tarikatının çözülmesinden başlayarak dünya çapında tasarlanmış hayali bir entrikayı konu alan, entrika ile gerçeğin iç içe geçtiği bir gerilim romanıdır.

Eco'nun bazı denemeleri Türkçede *Günlük Yaşamdan Sanata* (1991) adıyla yayımlanmıştır.

Economist, The, Londra'da yayımlanan haftalık düşünce ve haber dergisi. Türünün dünyadaki en seçkin örneklerinden biri olarak kabul edilir. "İktisatçı" anlamına gelen adı, dar bir meslek dergisi çağrışımı uyandırmakla birlikte, başta uluslararası siyasal gelişmeler ve dünya ekonomisiyle ilgili beklentiler olmak üzere genel mülkiyetli konulara ilişkin kapsamlı, yetkin yazılar içerir. 1843'te kurulmuştur.

Yayımladığı makaleler daha çok şirket yöneticileri ve yatırımcılara yönelik olması-na karşın, başta politikacılar olmak üzere geniş bir kesimce okunur. Liberal bir yayın politikası izler. Kolay anlaşılır bir dili vardır. Dünya genelindeki ve öbür ülkelerdeki siyasal ve ekonomik gelişmelerle ilgili yazılara, hemen hemen iç haberlere yaklaşan ölçüde yer verir.

ECOSOC bak. Ekonomik ve Sosyal Konsey

ecrimisil, bir malın kullanılmasından elde edilen ya da elde edilmiş sayılan yararın parayla değerlendirilmesi. Kira bedeli belirlenmeden bir yerin işgal edilmiş durumunda, özellikleri, yeri ve kullanma biçimi bakımından benzer yerlerin kirası ecrimisil olur.

Mecelle'de "bigaraz ehli vukufun takdir ettikleri ücret" biçiminde tanımlanan ecrimisil, yürürlükten kalkmış bazı yasaların yanı sıra, halen yürürlükte bulunan bataklıkların kurulması ve bundan elde edilecek topraklara ilişkin 5516 sayılı yasanın 10. maddesinde ve gayrimenkul kiralama ilişkin 6570 sayılı yasanın Anayasa Mahkemesi'nce iptal edilen 2-B ve 3-B maddelerinde yasal deyim olarak yer almıştır. Yargıtay'ın 1983, 1985, 1986 tarihli kararlarında da ecrimisil (haksız işgal ödencesi) deyimi kullanılmıştır. Medeni Kanun'da (MK) ve Borçlar Kanunu'nda ecrimisil deyimine rastlanmamasına karşın, zilyetliğin gasbı konusunda bu kavrama dolaylı olarak yer verildiğini öne süren görüşler de vardır. Bu görüşte olanlardan bir bölümü, ecrimisili kötü niyetli zilyedin nedensiz olarak başkasının mülkünü işgal ve kullanması sonunda, o yerin sahibine verdiği zararın tazmini kavramı içinde kabul etmektedir. Öteki bazı yazarlar ise, ecrimisili kötü niyetli zilyedin, fiilen elde etmiş olsun ya da olmasın, hak sahibine tazmine mecbur olduğu semereler kavramı içinde kabul etmektedir (MK m. 908).

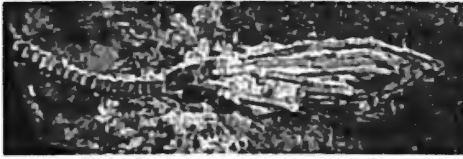
Ecrimisilin Mecelle'deki koşulları ve öğeleriyle aynen uygulanması olanaksızdır. Ecrimisil deyiminden bugün de kural olarak örtülü ya da açık bir biçimde olmuş, ama kira bedeli açıkça saptanmamış bir kira anlaşmasında o yerin benzerlerine göre değerlendirilecek ve belirlenecek kira ücretini anlamak gerekir. Buna karşılık Mecelle'den farklı olarak, sürenin sonunda kiralanın yeri boşaltmayan kiracıya sözleşme ile belirtilen ücret yerine ecrimisil değil, borcunu ödememekte direnen (mütemerrit) bir borçlunun sorumluluğunu uygulamak gerekli ve yeterlidir.

Écrins Ulusal Parkı, Fransa'nın güneydoğusunda, Hautes-Alpes ve Isère ili (*département*) sınırları içinde kalan doğal koruma bölgesi. 1973'te kurulan ve 91.740 hektarlık bir alanı kaplayan bu park, ülkenin ikinci büyük ulusal parkıdır. Alpler'in

Barre des Écrins (4.102 m), La Meije (3.983 m), Ailefroide (3.953 m) ve Pelvoux (3.946 m) doruklarının yanı sıra pek çok göl, buzylağı ve boğaz bu ulusal parkın sınırları içinde kalır. Melez ormanlarıyla kaplı olan park, ender bulunan bazı orkide ve zambak türleri, 1977-78'de koruma altına alınan az sayıda Alp dağ keçisi ve çok sayıda dağ tavşanı, dağ tilkisi, marmot, elik, Alp kuşlarından kaya kartalları, kartavukları, bazı keklik ve ormantavuşu türleriyle, 175.000 hektarı aşan bir tampon bölge içinde düzenlenerek ziyaretçilere açılmıştır.

ECSC bak. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu

Ectenocrinus, Ordovisiyen Dönemde (y. 500-430 milyon yıl önce) çökelmiş deniz kayaçlarında, özellikle kireçtaşlarında fosillerine rastlanan, soyu tükenmiş ilkel denizlaleleri cinsi. Oldukça küçük yapıları olan bu

Ordovisiyen Dönemden kalma bir *Ectenocrinus* fosili
British Museum (Natural History) Fotoğraf: T. Minor

cinsin üyeleri, büyük olasılıkla daha gelişmiş denizlalelerinin atasıdır.

Ectoprocta bak. yosunhayvanları

Eczacı Mektebi, eczacı yetiştirmek üzere Türkiye'de kurulan ilk yüksek okul.

İlk modern eczacılar Tanzimat döneminde açılan Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye (1839), Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (1867), Haydarpaşa Askeri Sağlık Mektebi (1876) ve Şam Tıbbiye Mektebi gibi tıp okullarındaki eczacı sınıflarından yetişmişti. Aynı bir eczacı mektebinin kurulması, ilk kez Tıp Fakültesi Muallimler Meclisi'nin 22 Kasım 1908'de yaptığı bütçe önerisiyle gündeme geldi. Okul ertesi yıl Tıp Fakültesi dekanı Cemil Paşa'nın (Topuzlu) çabalarıyla İstanbul'un Kadırga semtinde Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin eski binası olan Menemenli Mustafa Paşa Konağı'nda öğretime açıldı. Dişçi, kabile (ebe) ve hastabakıcı mektepleri de bu binada bulunduğundan, okulun ilk adı Darülfünun-ı Osmani Tıp Fakültesi Eczacı ve Dişçi, Kabile ve Hastabakıcı Mektepleri idi. Bu okulların ilk müdürlüğüne de Mustafa Münif Paşa (Kocaolçun) getirildi. Daha sonra Eczacı Mekteb-i Alisi, Eczacı Mektebi adlarını alan okul, 1925'te Dişçi Mektebi ile birlikte Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin yanındaki binaya taşındı. 1933 Üniversite Reformu'nda Tıp Fakültesi'nden alınarak Fen Fakültesi'ne bağlandı ve öğretim süresi dört yıla çıkarıldı. 1944'te yeniden Tıp Fakültesi'ne bağlanan Eczacı Okulu, 1963'te de Eczacı Fakültesi adıyla İstanbul Üniversitesi'ne bağlı ayrı bir fakülte haline getirildi.

Eczacıbaşı, (Mehmet) Nejat F. (d. 5 Ocak 1913, İzmir - ö. 6 Ekim 1993, Philadelphia, Pennsylvania, ABD), Türkiye'de ilaç sanayisinin kurucuları arasında yer alan Türk kimyacı ve sanayici.

Eczacı Süleyman Ferit Eczacıbaşı'nın oğludur. 1934'te Almanya'daki Heidelberg Üniversitesi'nde kimya öğrenimini tamamladı. Ertesi yıl ABD'deki Chicago Üniversitesi'nden yüksek kimya diploması aldı. Uzmanlık alanı olarak biyokimyayı seçti. Berlin

Üniversitesi Kimya Fakültesi'ni de bitirerek 1937'de kimya doktoru oldu. 1939'a değin Kaiser Wilhelm Enstitüsü'nde (sonradan Max Planck Enstitüsü) Profesör Bute-nandt'in asistanlığında bulundu. Hormonlar ve vitaminler üzerinde araştırmalar yaptı.

Türkiye'ye döndükten sonra, 1940'ların başında vitamin hapları ve vitaminli bebek maması üreten küçük bir laboratuvar kurdu. Daha sonra İstanbul'da kurulan Eczacıbaşı İlaç Fabrikası'nın yönetimini üstlenerek Türk ilaç sanayisinin gelişmesinde önemli rol oynadı. 1940'larda başladığı seramik eşya imalatının yanı sıra seramik sağlık gereçleri, temizlik kâğıtları, konserve, kaynak elektrodları, plastik kökenli ambalaj malzemesi ve sağlık armatürleri gibi alanlara da girdi. 1974'te sermaye piyasasına girerek halka açık ilk yatırım ortaklığı olan Eczacıbaşı, 1969'da kurulan Eczacıbaşı Holding AŞ'de yönetim kurulu başkanlığı görevini üstlendi.

Türk Eğitim Vakfı'nın kurucuları arasında yer alan Eczacıbaşı, 1972'den beri Uluslararası İstanbul Festivali'ni düzenleyen İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı ile Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı'nın da kurucularındandır. İstanbul Festivali'nin başkanlarından dolayı 1974'te Avrupa Konseyi'nden madalya aldı. 1983'te Türk Kimya Derneği Kimya Sanayiine Katkı Onur Belgesi'ne, 1975'te Türkiye Kızılay Derneği Şeref Madalyası'na.

Nejat Eczacıbaşı
Arta Güler

1976'da da AFC Büyük Liyakat Nişanı'na değer görüldü. Türk ekonomisi, Türkiye'nin sanayileşmesi, toplumsal ve kültürel sorunlar ile ilaç sanayisi konularında çok sayıda incelemeler yazan Eczacıbaşı, anılarını *Kuşaktan Kuşağa* (1982) adıyla yayımladı.

Eczacıbaşı, Süleyman Ferit (d. 1885, İzmir - ö. 18 Nisan 1973, İzmir), Türkiye'de hazır ilaç ve kozmetik üretimine öncülük eden eczacı.

1904'te Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin eczacılık bölümünü bitirdi. İzmir Gureba

Süleyman Ferit Eczacıbaşı
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

Hastanesi'nde eczacı olarak çalışmaya başladı. İki yıl sonra da "baş eczacılık" görevine getirildi. Hastanenin ecza laboratuvarını

çağdaş bir anlayışla yeniden düzenledi. Bu çalışmalarından dolayı İzmir İl Genel Meclisi kararıyla 1909'da "eczacıbaşı" sanını aldı. Hastanedeki görevinden ayrıldıktan sonra, Eczahane-i Umumi adlı eczaneyi satın alıp işletmeye başladı. 1910'da Şifa Eczahanesi adı ile yeni bir eczane açtı ve 1912'de aile şirketinin çekirdeğini oluşturan laboratuvarı kurdu. Balkan Savaşı ve onu izleyen I. Dünya Savaşı yıllarında askeri hastanelerde görev yaptı. Cumhuriyet'ten sonra İzmir'de geniş sosyal etkinliklerde bulundu. Yaşar Aksoy'un hazırladığı *Bir Kent, Bir İnsan* (1986) adlı kitap, Süleyman Ferit Eczacıbaşı'nın çalışmalarını ve yaşamını konu edinmiştir.

Eczacıbaşı, Şakir (d. 3 Aralık 1929, İzmir), Türk fotoğrafçı ve işadamı. Renkli fotoğraf alanında özgün çalışmalarıyla tanınmıştır.

Robert Kolej'i bitirdikten sonra 1949-52 arasında Londra Üniversitesi'nde eczacılık okudu. 1954'te Tunç Yalman ile birlikte bir süre *Vatan* gazetesinin eki *Sanat Yaprağı*'ni yönetti. 1955'te Eczacıbaşı kurumunda görev alarak bundan sonra sanat etkinlikleriyle iş yaşamını birlikte sürdürdü. 1960'ta Sabahattin Eyuboglu ve Fransız yönetmen Pierre Biro ile birlikte çektiği *Renk Duvarları* adlı belgesel, Avrupa Konseyi'nin kültür filmleri birincilik ödülünü aldı. Çalışma, San Francisco Film Şenliği'nde de en iyi film belgesiyle ödüllendirildi (1964).

Fotoğrafçılığa 1962'de başlayan Eczacıbaşı, İstanbul'da, ABD, AFC'nin çeşitli kentlerinde sergiler açtı. 1965'te Türk Sinematek Derneği'nin kuruluşuna öncülük etti ve 10 yıl süreyle başkanlığını yaptı. 1966-70 arasında bu derneğin yayın organı olan *Yeni Sinema*'nın sahipliğini üstlendi ve sinema alanında yazılar yazdı. Bu arada *Tipta Yenilikler* adlı bir dergi çıkardı. 1968'den başlayarak yayımladığı *Eczacıbaşı Fotoğraf Yıllıkları*'nda birçok sanatçının yapıtlarını bir araya getirerek, Türk fotoğrafının en geniş kapsamlı ve en uzun süreli derlemesini oluşturdu. İstanbul Fotoğraf ve Sinema Amatörleri Derneği (İFSAK) onur üyesi (1983) olan Eczacıbaşı'na, Fotoğraf Sanatı Uluslararası Federasyonu (FIAP) tarafından AFIAP (FIAP Sanatçısı) unvanı ve FIAP koleksiyonu başarı belgesi (1986) verildi.

Önceleri halkın yaşamından kesitler veren fotoğraflar çeken Eczacıbaşı, 1980'lerde daha yumuşak çizgiler taşıyan ve nesnelerin kesin olmaktan çıktığı bir fotoğraf anlayışına yöneldi. Yapıtları çoğunlukla görsel bir anlatıma yönelik biçim ve renk istisfelerinden oluşmakla birlikte, nesneler bu istisfelerin ardında önemlerini yitirmezler. 1983'te *Anılar/Momentis* adlı albümü yayımlanan Eczacıbaşı, *Yaşamak İçin* (1960), S. Eyuboglu ile birlikte, *Göreme* (1962), *Kırkpınar* (1962) gibi belgeseller çekti.

1981'den sonra Eczacıbaşı Holding İcra Kurulu başkanı olan Eczacıbaşı, aynı zamanda Eczacıbaşı İlaç Sanayii ve Ticaret AŞ'nin genel müdürlüğünü yapmaktadır.

Eczacıbaşı Holding AŞ, özellikle ilaç, temizlik kâğıdı ve yapı elemanları üretiminde ve pazarlamasında etkinlik gösteren şirketler topluluğu. 20 bağlı kuruluşu ve 6 iştiraki kapsar. Günümüzde çeşitli dallarda 5.220 personel çalıştırmaktadır.

İlaç sanayisi işinden doğan kuruluşun kökeni Cumhuriyet dönemi öncesine değin iner. Aile şirketinin kurucusu sayılan, İzmir Gureba Hastanesi'nin baş eczacısı Süleyman Ferit, 1912'de Eczacıbaşı Süleyman Ferit Müstahzarat ve İtriya Fabrikası adıyla bir imalathane kurarak hazır ilaçlar ve kolonya, losyon, krem gibi kozmetik prepa-

ratlar üretmeye başladı. Bu laboratuvar Cumhuriyet öncesi dönemde, belibaşlı ilaçları kullanıma hazır biçimde piyasaya sunan ilk kuruluşlardan biriydi. 1941'den sonra aynı etkinlikleri İstanbul'da sürdüren Süleyman Ferit'in oğlu Nejat Eczacıbaşı, vitamin hapları ve vitaminli bebek maması üreten küçük bir laboratuvar kurdu. Aynı yıllarda seramik eşya imalatına başladı. II. Dünya Savaşı'nın yol açtığı ithal güçlükleri, aile şirketinin işlerini genişletmesine olanak sağladı. 1950'de yapımına başlanan ve 1952'de işletmeye açılan Eczacıbaşı İlaç Fabrikası'yla ilaç sanayisinde önemli bir atılım gerçekleştirildi. 1969'da ailenin elindeki kuruluşlar Eczacıbaşı Holding AŞ adı altında bir araya getirildi.

Az sayıda şirketin denetiminde olan ilaç pazarında birinci sırayı elinde tutan Eczacıbaşı Holding, bu alanda hem üretici, hem pazarlamacı olarak etkinlik göstermektedir. 1958'de seramik sağlık gereçleriyle başlayan yapı malzemeleri üretimi, topluluğun ikinci önemli etkinlik alanını oluşturmaktadır. 1969'da temeli atılan temizlik kâğıdı sanayisi, günümüzde üçüncü önemli alan olarak hammaddeden pazarlamaya kadar uzanan bir zinciri kapsamaktadır. Topluluk 1971'de konserve, 1974'te kaynak elektrotları, 1975'te plastik kökenli ambalaj malzemesi, 1982'de de sağlık armatürleri gibi değişik sanayi dallarına da girmiştir.

Alman Thyssen Aktiengesellschaft şirketinin temsilciliğini de yürüten topluluğun, Eczacıbaşı Dış Ticaret AŞ'nin yanı sıra İsviçre'de etkinlik gösteren Entrade A. G. adı bir yurtdışı şirketi de vardır. Topluluğun denetimindeki şirketlerde doğrudan yabancı sermaye katkısı önemsiz olmakla birlikte lisans, patent ve teknik bilgi alışverişi gibi ortaklıklar bulunmaktadır. "Bankasız holding"lerden olan Eczacıbaşı'nın sermaye piyasası alanında çalışan bağlı kuruluşları EYH-Eczacıbaşı Yatırım Holding Ortaklığı AŞ ile Eczacıbaşı Menkul Değerler AŞ'dir.

Aile şirketi kimliğinden tam anlamıyla sıyrılmamış olan Eczacıbaşı Holding'in Yönetim Kurulu başkanlığını Nejat Eczacıbaşı, 1981'de oluşturulan İcra Kurulu başkanlığını ise Şakir Eczacıbaşı yürütmektedir.

Şirketlerin spora yönelmesinde ilk örneklerden biri olan Eczacıbaşı Spor Kulübü özellikle voleybol ve basketbol dallarında adını duyurmuştur.

eczacılık, doğal ya da biresimsel (sentetik) ilaç hammaddelerinin saptanması, elde edilmesi, çözülmesi ve ilaçların hazırlanıp kullanıma sunulmasıyla uğraşan bilim dalı. İlaç yapımında kullanılacak bitkilerin yetiştirilmesi, bitkilerdeki etkin maddelerin ayrılıp arıtılması, ilaç hammaddesi olabilecek kimyasal bileşiklerin biresimi, ilaçların etkin maddelerinin çözülmesi ve standartlaştırılması da eczacılığın konusuna girer. Eczacılık bu işlevini, farmakoloji, farmakognazi, toksikoloji, farmasötik kimya ve farmasötik teknoloji gibi bilim dallarının katkısıyla gerçekleştirir.

Eczacılığın tarihi neredeyse insanlık tarihi kadar eskidir; etli bir yaprağı sıkıp, özünü yarasına süren ilk insanla eczacılığın başladığı söylenebilir. Yunan mitolojisinde, hekimlik tanrısı Asklepios'un kızı Hygieia, babası için ilaçlar hazırlayan bir eczacıdır. Şifalı bitkilerin ve minerallerin tedavi amacıyla kullanılmasına ilişkin ilk kayıtlara eski Çin, Hint ve Akdeniz uygarlıklarında rastlanır. İÖ 2735'te Çin imparatoru Shen Nong bir kitabında ateş düşürücü etkisi olan bir bitkinin sıtmaya karşı kullanılabileceğinden söz ederken, İÖ 2. yüzyılda en parlak çağını

yaşayan İskenderiye Okulu'nun simyacıları da minerallerden çok çeşitli ilaçlar hazırlamayı biliyorlardı.

Mısır'daki hekim rahipler, hasta bakmaya gidenler ve tapınaklarda ilaç hazırlayanlar olmak üzere iki gruba ayrılırdı. Eski Yunan'da da hekimler ile eczacıların görevleri birbirinden ayrılmıştı. Romalılar döneminde de süren bu ayırım, ortaçağ Avrupa'sında kaybolmaya yüz tuttu ve hekimler kullanacakları ilaçları kendileri hazırlamaya başladılar. Daha sonraki dönemde, Magriplilerin etkisiyle Avrupa'da hekimler ile eczacılar arasındaki görev ayrımı yeniden belirginleşti ve 1683'te Brugge şehir konseyinin çıkardığı bir yasayla hekimlerin ilaç hazırlamasının yasaklanması, konuya ilk kez yasal bir düzenleme getirdi. Eczacılık uygulamasında ilk önemli adımlar 16. ve 17. yüzyıllarda atıldı. İlaç yapımında, kullanılacak kimyasal maddelerin ve eczacıların listesi ile ilaç yapımına ilişkin kuralların derlendiği ilk farmakope 1546'da Nurnberg'te yayımlandı. Bunu, 1561'de Basel, 1564'te Augsburg, 1618'de Londra farmakopeleri izledi. 1617'de Londra'da kurulan Eczacılar Derneği de eczacılığın ayrı bir meslek dalı olarak doğuşunu müjdeliyordu; İngiltere Kralı I. James'in buyruğuyla, eczane açmak ve ilaç hazırlayıp satmak yetkisi yalnızca bu birliğin üyelerine tanındı. 19. yüzyıl, çok daha etkili bileşiklerin bulunması ve tıbbın gereksinimini karşılayabilecek çapta ilaç üretimine geçilmesiyle çağdaş eczacılık sanayisinin doğuşuna tanık oldu. Sanayi laboratuvarlarındaki yoğun araştırmaların ürünü olan ve eski çağlardaki şifalı bitkilerin yerini alan bu etkili bileşiklere her gün bir yenisini ekleyen eczacılık sanayisinin gelişmesi, tıbbın gelişmesine de yeni bir ivme kazandırdı.

Eczacılık eğitimi de tıp eğitimiyle paralel bir gelişme göstermiş, tıp eğitiminin usta-çırak sisteminden düzenli bir akademik öğretime geçmesiyle, eczacılık eğitiminin bilimsel temelleri de atılmıştır. 1777'de Fransa'da açılan Eczacılık Yüksekokulu bu bilimsel eğitimin dünyadaki öncüsü olurken, bu ilk adımı öbür ülkelerde, örneğin 1821'de ABD'de kurulan ilk eczacılık okulu (bugün Philadelphia Eczacılık ve Bilim Yüksekokulu) ve İngiltere ile kara Avrupa'sında kurulan öbür okullar izledi. Daha sonra üniversitelerin çoğunda eczacılık fakültelerine yer verildi. Bugün dünyanın pek çok ülkesinde eczacılık eğitimi üniversitelere bağlı fakültelerde ya da bağımsız okullarda yürütülmekte, lisans eğitimi süresi dört-beş yıl arasında değişen bu okullarda yüksek lisans ve doktora programları da uygulanmaktadır.

Birçok ülkede, eczacılık öğrenimini tamamlamış kişinin eczacılık yapabilmesi için, hükümetçe atanan bir eczacılık kurulunun sınavını vererek sertifika alması gerekir.

Eczacılık yasaları, genellikle eczacılık uygulamaları ile zehir, uyuşturucu madde ve tehlikeli ilaçların dağıtım ve satımını düzenler. Her ülkenin, ilaç yapımında kullanılan ürünlerin yapısına, anlığına, dozuna vb ilişkin bilgileri içeren, kendi yasal düzenlemelerine uygun farmakopeleri vardır. Ayrıca 1950'lerin başında Birleşmiş Milletler'e bağlı Dünya Sağlık Örgütü (WHO), bütün dünyada kullanılan ilaç ve eczacıların standartlaştırılması amacıyla *Pharmacopoeia Internationalis*'in birinci cildini yayımlamıştır. İki cilt ve bir ekten oluşan bu uluslararası farmakope, özellikle ulusal farmakopesi olmayan ülkeler göz önünde bulundurulurak hazırlanmıştır.

Eczacılık okullarında ve ilaç fabrikalarının laboratuvarlarında yürütülen araştırmalar daha çok, ilaç olarak kullanılacak yeni

kimyasal maddelerin biresimi ile bitkilerdeki etkin maddelerin ayrılması ve arıtılması üzerinde yoğunlaşmıştır. İlacın, vucutta istenen bölgeye istenen oranda ulaşmasında dozun ve verilmiş biçiminin belirleyici olduğunun anlaşılması da bu konudaki araştırmaların hız kazandırmıştır. Bütün bu araştırmaların sonuçları çeşitli farmakoloji ve eczacılık dergilerinde yayımlanır.

Türkiye'de eczacılık Türkiye'de eczacılık öğrenimi, 1839'da Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye'de açılan ve üç yıllık eğitimle askeri eczacı yetiştiren eczacılık sınıfıyla başladı. Daha sonra, sivil eczacı yetiştirmek üzere 1867'de Mekteb-i Tıbbiye-i Mulkiye-i Şahane'de bir eczacılık sınıfı açıldı. 1909'da bu sınıf Tıp Fakültesi'ne bağlı Eczacı Mektebi'ne, 1962'de de İstanbul Üniversitesi'ne bağlanarak Eczacılık Fakültesi'ne dönüştürüldü. Bugün Türkiye'de eczacılık eğitimi, çeşitli illerdeki üniversitelere bağlı yedi eczacılık fakültesinde sürdürülmektedir.

Bugünkü anlamıyla ilk eczaneler Türkiye'de 1750'lerde İstanbul'da açılmaya başladı. 1868'de İstanbul'da tüm yabancı uyruklu ya da azınlıklara ait olan 50 kadar eczane bulunuyordu; 1880'lerde bunları, başta Hamdi Bey olmak üzere Bekir Ziya, Ethem Pertev, Beşir Kemal gibi ünlü Türk eczacıların açtığı eczaneler izledi. Türk eczacılar arasında hazır ilaç yapımına 1895'te başlandı. Yapılan ilk hazır ilaçların en ünlüleri Ethem Pertev Bey'in "Pertev şurubu" ile Ali Süreyya Bey'in "İksir-i Süreyya" adlı ilacıydı. Cumhuriyet döneminde, hazır ilaç yapan kişi ve laboratuvarların sayısı 100'e yükseldi. Bugün ise ülkenin hazır ilaç gereksiniminin hemen hemen tamamı Türkiye'deki laboratuvar ve fabrikalarca karşılanmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde kurulan ilk eczacı meslek derneği, üyelerini azınlık ya da yabancı uyruklu eczacıların oluşturduğu Cemiyet-i Eczacıyan der Asiatane-i Aliyye'dir (İstanbul Eczacı Derneği) (1879). Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk eczacıların bir araya gelerek Türkiye Eczacıları Cemiyeti'ni kurdular (1924) ve yönetim kurulu başkanlığına Eczacı Ethem Pertev Bey'i getirdiler. Bugün eczacıların mesleki ve sosyal dayanışmaları, 1956'da çıkarılan bir yasayla kurulmuş olan Türk Eczacıları Birliği ve buna bağlı Eczacı Odaları tarafından yürütülmektedir.

Türkiye'de eczacılıkla ilgili ilk yönetmelik, 2 Şubat 1861'de "Beledi İspençiyarlık Sanatının İcrasına Dair Nizamname" adıyla yayımlandı; bu yönetmelik eczane açmak için eczacılık diplomasını zorunlu kılıyordu. Cumhuriyet döneminde, 24 Şubat 1927 tarih ve 964 sayılı "Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Kanun" adıyla çıkan yasa Türkiye'deki eczane sayısını bulundugu yörenin nüfusuna bağlı olarak sınırlandırdı. 1953'e değin yürürlükte kalan bu uygulama 18 Aralık 1953 tarih ve 6197 sayılı Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Kanun'la uygulamadan kaldırıldı.

Türkiye'de ilk kez 1844'te çıkarılan askeri farmakopeden sonra 1930'da ilk *Türk Kodeksi* yayımlandı, 1974'te yeni basımı yapılarak adı *Türk Farmakopesi* olarak değiştirildi.

Eczacılık alanındaki ilk süreli yayın olan *Journal de la Société de Pharmacie de Constantinople* (İstanbul Eczacı Derneği Dergisi) 1879'da Fransızca ve aylık olarak yayımlanmaya başladı. Bunu *Eczacı, Eczacı Alemi ve Farmakolog* gibi Türkçe dergiler izledi. Günümüzde, Eczacılık fakülteleri, Eczacı odaları ve Türk Eczacıları Birliği

tarafından bilimsel ve mesleki konuları içeren aylık dergiler yayımlanmaktadır.

Eça de Queirós, José Maria de, QUEIROZ olarak da yazılır (d. 25 Kasım 1845, Póvoa do Varzim, Portekiz - ö. 16 Ağustos 1900, Paris, Fransa), Portekiz edebiyatına gerçekçilik ve doğalcılık akımlarını getiren ve toplumsal reformlar için çalışan Portekizli romancı. 19. yüzyılda Portekiz'in önde gelen romancısı olarak uluslararası üne kavuşmuştur. Genellikle Portekiz'in en büyük romancısı sayılır.

Ünlü bir sulh yargıcının evlilik dışı oğlu olan Eça de Queirós, çocukluğunu akrabalarının yanında geçirdi ve beş yaşında yatılı okula gönderildi. Coimbra Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi görürken çeşitli Fransızca kitapları okuma olduğunu buldu. 1866'da buradan mezun olduktan sonra Lizbon'a yerleşti. Avukatlık yapabilmesi için babasının yaptığı bütün yardımlara karşın, edebiyata olan ilgisi ağır bastı. Bir süre sonra *Gazeta de Portugal*'da alaycı, fantastik, dehşet verici olaylarla dolu öyküleriyle çeşitli konulardaki denemeleri çıkmaya başladı.

1871'e doğru, toplumsal ve sanatsal reformlar için yola çıkan ve '70 Kuşağı' adıyla bilinen bir grup aydınla sıkı ilişkiler kurdu. Bu grubun düzenlediği dizi konferanslarda dönemin Portekiz edebiyatını taklitçi ve ikizli olmakla suçladı.

Havana'da (1872-74), ardından İngiltere'de Newcastle upon Tyne (1874-79) ve Bristol'da (1879-88) konsolos olarak görev yaptı. En ünlü romanlarını bu dönemde yazdı. Yapıtlarında kurulu düzenin anlamsız ve kötü yönlerini sergileyerek, edebiyat yoluyla Portekiz'de toplumsal reformların gerçekleşmesine katkıda bulunmaya çalıştı. İlk romanı *O Crime do Padre Amaro*'da (1875; Peder Amaro'nun Günahı) békârlık kuralının zayıf karakterli bir papaz üzerindeki yıkıcı etkilerini ve bir Portekiz taşra kasabasında dinsel tutuculuğun tehlikelerini anlatır. Bir sonraki romanı *O Primo Basilio* (1878; Kuzen Basilio) ise romantik tutku ve bunun trajik sonuçları üzerine acı bir yergidir. Orta sınıfın varlıklı kesimini ve Portekiz aristokrasisini ayrıntılı bir biçimde anlattığı ve genellikle başyapıtı olarak kabul edilen *Os Maias*'da (1888) iğneleyici bir yergi havası görülür. Son romanları ilk yapıtlarının tersine duygusaldır. *A Cidade e as Serras* (1901; Kent ve Dağlar) Portekiz kırlarının güzelliğini ve kırsal yaşamın eğlendirici yanlarını yüceltir.

Eça de Queirós, 1888'de Paris'e konsolos olarak atandı ve ölümüne değin 'burada kaldı. Öykü kitabı *Contos* (1902) ve azizlerin yaşamlarını anlatan öykülerin yer aldığı *Últimas Páginas* (1912) ölümünden sonra yayımlanan yapıtlardır.

Eçmiadzin, eskiden (1945'e değin) VAGARŞABAT, Ermenistan'da kent. Aras Irmağının suladığı ovada yer alır. 10. yüzyılda Vardkesavan adıyla kurulan yerleşim, 15. yüzyılda Part hükümdarı III. Vologases tarafından başkent yapıldı ve Vagarşabat adını aldı. Ermenilerin 15. y. 300'de Hristiyanlığı kabul etmesi üzerine Ermeni patriğinin merkezi oldu. Patrikhane merkezi 453'te Dvin'e, daha sonra Ani'ye, Hromkla'ya ve Sis'e (Kozan) taşındı. 1441'de *katogikos* (dinsel yönetici) Kirakos, merkezi yeniden Eçmiadzin'e taşıdı ve bu dönemden başlayarak kent "bütün Ermenilerin *katogikos*'unun yurdu" olarak anıldı.

15. yüzyılda kurulan ve 10. yüzyıldan

başlayarak Eçmiadzin adını taşıyan manastır birçok binadan oluşur ve 10 m yüksekliğinde bir tuğla duvarla çevrilidir; modern bir yüksekokulu ve bir ilahiyat fakültesi vardır. 10. yüzyıldan kalma resimli bir incil'in bulunduğu zengin el yazması koleksiyonu, 1920'de manastırdan taşınarak Erivan'daki Matenadaran arşivlerine katıldı. Bu koleksiyonun görürülmesinden sonra Eçmiadzin'de yeni bir koleksiyon oluşturulmaya başladı.

Eçmiadzin'deki tarihsel yapıtlardan 5. yüzyılın sonlarında inşa edilen haç planlı kilise, 611 ve 628'de katedrale dönüştürülmüş, 1441'de de büyük bir onarım geçirmiştir. Kırmızı porfiri sundurma ve çan kulesi 17. yüzyılda eklenmiştir. Katedral hazinesinde Aziz Krikor'un (Aydınlatacı) kutsal eli (rölik) bulunur. Benzer plana sahip St. Hripsime Kilisesi ise 618 tarihli. Her iki yapı da merkezi kubbeli Yunan haçı plan şemasının uygulandığı en eski örneklerdendir.

Kent, meyve bahçeleri ve üzüm bağları olan zengin bir bölgenin merkezidir; plastik, şarap ve konserve üretir. Nüfus (1974 tah.) 37.000.

Edam, Hollanda'nın kuzeybatı kesiminde, Noordholland iline (*provincie*) bağlı Edam-Volendam belediyesinde (*gemeente*) kasaba (*dorp*). IJssel Gölünün (IJsselmeer) kıyısında kurulmuştur. Adını bugün *polder*'e (*) dönüştürülmüş olan Purmer Gölünü Zuiderzee'ye bağlayan Ye Irmağı üzerindeki kurulu bir barajdan almıştır. 1357'de Zuiderzee'de dok yapıldığı sırada tüzel kimlik kazanarak önemli bir liman durumuna geldi. Ayrıca balıkçılık ve gemi yapımı merkeziydi. 1567'de taşkınları önlemek için dokta savak yapılmasının ardından sanayi ve ticaret etkinlikleri azaldı ve liman dolduruldu. Bu liman daha sonra kapatılarak Markerwaard Polderinin (bak. IJssel Polderleri) akaçlanması için hazırlanan iç gölün bir parçası durumuna getirildi.

Edam'da bir açılır köprü, Hollanda
Shostal Associates

1602'de yandıktan sonra yeniden inşa edilen St. Nicholas Kilisesi kasabaya egemen konumdadır. Öteki önemli yapılar belediye binası (1737) ile bugün yıkılmış olan Meriem Ana Kilisesi'nin kulesidir (1561). Kulede, Hollanda'nın en eski karyonlarından biri bulunur. 1895'te kurulan kasaba müzesi, 18. yüzyılda yaşamış bir kaptanın evinde yer alır. Bu binada, çok ilginç bir yüzer mahzen de vardır. Nieuwenkamp Müzesi'nde Bali'den gelen sanat yapıtları vardır.

Kasaba, kırmızı parafinle kaplanmış Edam peynirleriyle ünlüdür. Çanak çömlek yapımı, dokuma, ambalaj malzemesi, el aletleri üretimiyle kapı ve pencere marangozluğu gibi hafif sanayiler vardır. Nüfus, Volendam ile birlikte (1982 tah.) 23.520.

Edam peyniri, inek sütünden yapılan yarı sert Hollanda peyniri. İlk kez Hollanda'nın kuzeyindeki Edam kasabasında üretilen bu peynir, üstü kırmızı parafinle kaplanmış, genellikle 900 - 1.800 gr'lık yuvarlak ya da dikdörtgen kalıplar biçiminde piyasaya sunulur. Eskiden Edam'ı öbür Hollanda peynirlerinden ayırt etmek için, kırmızı parafin yerine üstüne fırçayla doğal kırmızı boya sürülürdü.

Edam, altın sarısı renginde, pürüzsüz, kendine özgü hafif kokusu ve tadıyla çok beğenilen bir peynirdir. Gouda peyniri ile birlikte sanayi çapında üretimi yapılan en eski Avrupa peynirlerinden biri olan Edam, büyük ölçüde ihraç edildiği gibi, başka ülkelerde de üretilir; taklitlerinden ayırt etmek için gerçek Edam peynirlerinin parafin kabuğu üzerine "Hollanda" markası basılır. Peynir, tam anlamıyla olgunlaşması için genellikle iki ay kadar bekletilir; olgunlaşma süresi bir yılı aştığında Edam'ın tadı ağırlaşır, dokusu sertleşir ve içi çatlayarak kırılmaya başlar.

Edaphosaurus, soyu tükenmiş ilkel sürüngenler cinsi. Çok değişik yapılarıyla dikkati çeken bu hayvanların fosillerine Avrupa ve Kuzey Amerika'da Pensilvaniyen'in (y.

Texas'taki Alt Permian Dönem kayalarından bulunmuş bir *Edaphosaurus boanerges* fosilinin iskeletinden yararlanarak yapılan model
Royal Ontario Museum, Toronto, Kanada

325-280 milyon yıl önce) sonlarında ve Permian'ın (y. 280-225 milyon yıl önce) başlarında oluşan kayalarda rastlanır. İri birer otçul olan *Edaphosaurus* üyelerinin uzunluğu 3,5 m'den fazla, kafatasları kısa ve basık, dişleri koni biçiminde ve oldukça küt, kuyruk ucuna doğru daralan kalın ve tıktız gövdelerine oranla başları çok küçüktür. Bu hayvanların en belirgin özelliği, sırt omurlarındaki uzun dikensi çıkıntıların büyük olasılıkla bir zarla örtülerek birleşmesinden oluşan yapıdır; bu sırt dikenlerinden her birinin üstünde boydan boya kemiksi çıkıntılar ya da düğümler sıralanır. Hayvanın sırtında açılmış bir yelkeni andıran bu oluşumun özellikle vücut sıcaklığını düzenlemeye ve hücre içi enerji alışverişlerinde gerekli olan fosfatları depolamaya yaradığı; ayrıca hayvana daha heybetli ve ürkütücü bir görünüm vererek düşmanlarına karşı bir savunma silahı olduğu sanılmaktadır. Öte yandan, sırtında böylesine geniş bir oluşumu taşımanın da hayvanın yaşamını büyük ölçüde güçleştirdiği söylenebilir.

Edbert, EADBERT ya da EADBERTH olarak da yazılır (ö. 768), 737-758 arasında Northumbria kralı. Hükümdarlık yılları, aynı dönemde yaşamış bilgin ve din adamı Alcuin tarafından krallığın altın çağı olarak nitelenmiştir.

Edbert, kuzei Ceolwulf'un tahttan çekilmesi üzerine kral oldu. 750'de Strathclyde Britonlarından Kyle bölgesini aldı. 756'da Piklerin yardımıyla, Strathclyde'in başken-

ti Alcluth'i (bugün İskoçya'daki Dumbarton'da) savunmaları kendisiyle uzlaşmaya zorladı. Ama kısa süre sonra Britonlar tarafından yenilgiye uğratıldı.

758'de tahttan çekildi ve kardeşi Egbert'in başpiskopos olduğu York Katedrali'nde din adamı olarak çalışmaya başladı. Yerine geçen oğlu Oswulf aynı yıl içinde öldürüldü ve tahta Aethelwald (Ethelwald) Moll adlı bir soylu çıktı. Eddert'in torunu Aelfwald (Elfwald) ise 779'dan 788'e değin hüküm sürdü.

Kral Eddert'in ve York'un 732'de piskoposu, 735'te de başpiskoposu olan kardeşinin döneminde Northumbria'da kilise güçlendi ve York, ünlü bir öğrenim merkezi durumuna geldi.

EDC bak. Avrupa Savunma Topluluğu

Edda, eski İzlarda edebiyatı örneklerinin yer aldığı yapıt. Genellikle Düzyazı (Yeni) *Edda* ve Manzum (Eski) *Edda* olarak adlandırılan, 13. yüzyıla ait iki ayrı kitapta toplanmıştır. Çağımızda Germen mitolojisi konusunda ulaşılan bilgilerin sağlandığı en ayrıntılı ve dolgun kaynaktır.

Düzyazı Edda, İzlandalı kabile reisi, şair ve tarihçi Snorri Sturluson'un 1222-23 arasında yazdığı sanılan Düzyazı *Edda*, şiir sanatı üzerine bir ders kitabıdır. Eski İzlandalı saray şairleri *skald*ların(*) şiirlerinde uyguladığı güç ölçüleri genç şairlere öğretme, Hristiyanlığın egemen olmaya başladığı bir dönemde eski şiirlerin işlediği ya da değindiği mitolojik konuların anlaşılmasını sağlayacak bilgiler verme amacını taşır.

Bir öndeşim ile üç bölümden oluşur. *Skaldskaparmál* ve *Háttatal* adlı iki bölüm özellikle eski kuzey halkları ve Germen edebiyatı uzmanlarını ilgilendiren konuları içerir. Bunlardan birincisinde *skald*ların biçimeyi andıran ayrıntılı eğretilmeleri ve dolam-bağlı anlatımları incelenir, ikincisinde ise Snorri'nin bildiği eski şiirlerden derlediği 102 ölçüden örnekler yer verilir. Sonuncu bölüm *Gylfaginning* (Gylfi'nin Aldatılışı), uzman olmayan okurların da ilgisini çekebilir. Diyalog biçiminde düzenlenmiş olan bu bölümün konusu, bir İsveç kralı olan Gylfi'nin tanrıların kalesi Asgard'a yaptığı gezidir. Gylfi'nin sorularını yanıtlayan tanrılar, dünyanın başlangıcına ilişkin kuzey efsanelerini, tanrıların serüvenlerini ve Ragnarök'te (Tanrıların Sonu) herkesi bekleyen yazgıyı anlatırlar. Çekici ve mizah dolu bir dille anlatılan bu öykülerin dramatik yapısı da ustalıkla kurulmuştur.

Manzum Edda, 13. yüzyılın ikinci yarısından kalan daha yeni bir elyazması olmakla birlikte görece eski malzemeleri içerdiği için *Eski Edda* olarak adlandırılır. Yazıların bilinmeyen ve uzun bir zaman dilimine yayılan (İS 800-1100) mitoloji ve kahramanlık şiirlerinin yer aldığı bir derlemedir. Bu şiirlerin büyük bölümü *skald*ların öznenli şiir üslubuyla tam bir karşılık gösteren yalın, özlü ve eski bir üslupla yazılmış dramatik diyaloglar biçimindedir.

Mitolojik konulu şiirler dizisi, dünyanın yaratılışından başlayarak tanrıların ölümü ve dünyanın yıkılışına değin tanrıların, insanların, cücelerin tarihini değerlendiren kapsamlı ve sürükleyici bir yaratılış mitosunu olan *Völuspá* (Falcının Kehaneti) ile başlar. Bu bölümü, büyücü-savaşçı Tanrı Odin'in bilgeliğini anlatan ve birbirinden kopuk didaktik şiir parçalarından oluşan *Hávamál* (Ulu Kişinin Sözleri) izler. Şiirlerde hiçbir ahlak kaygısı taşımayan öğütler verilmesi, bunların yasaların işlemediği bir kargaşa döneminde yazıldığını gösterir. Son bölümde Odin'in kendini bir ağaca asıp dokuz gece aç ve susuz kalarak rünik yazının karakterlerinin büyülu gücünü keşfetmesini

anlatan garip bir efsane vardır. Şiir bir büyü listesiyle sona erer.

Mitoloji konulu şiirlerden biri de dev Thrym'in Gökğürültüsü Tanrısı Thor'un çekicini çalıp, geri vermesinin karşılığında Tanrıça Freyja ile evlenmek isteyişini mizahi bir dille anlatan *Thrymskvida*'dır (Thrym'in Şiiri). Thor gelin kılığına girerek Thrym'e gider; "gelin" in, düğün ziyafetinde bir öküzle sekiz alabalık yiyip üç kupa içki içmesi gibi şaşırtıcı davranışlar şiirdeki mizah ögesini oluşturur.

Manzum *Edda*'nın ikinci yarısı Germen kahramanlarına ilişkin şiirleri içerir. *Völundarkvida* (Völund'un [Demirci Wayland] Şiiri) dışındakiler kahraman Sigurd (Siegfried) ile ilgilidir; Sigurd'un gençliğini, Gudrun'la evlenişini, ölümünü ve Burgonların (Nibelunglar) trajik yazgısını anlatırlar. Bu şiirler büyük ortaçağ Germen destanı *Nibelungenlied*'in (Nibelungların Şarkısı) özünü oluşturan, Germenlerin aldatma, cinayet ve intikam konulu öykülerinin günümüze kalan en eski şiirsel biçimlerini oluşturur. Yalın bir üslup taşıyan *Edda* şiirleri, romans türünün sınırında yer alan *Nibelungenlied*'in tersine, uygarlaşmanın belirtilerini taşımayan katı bir duyarsızlıkla acımasız ve şiddet dolu olayları işler.

Eddington, Sir Arthur Stanley (d. 28 Aralık 1882, Kendal, Westmorland - ö. 22 Kasım 1944, Cambridge, İngiltere), İngiliz astronom, fizikçi ve matematikçi. Yıldızların devinimi, evrimi ve iç yapısına ilişkin astrofizik çalışmalarıyla tanınır. Ayrıca, Einstein'ın görelilik kuramını İngilizce'ye aktaran ilk bilim adamıdır.

Gençliği. Köklü bir Quaker ailesinden gelen Eddington, Stramontgate Okulu'nun müdürlüğünü yapan babasının 1884'te tüfandan ölmesi üzerine annesi ve kız kardeşi ile birlikte Somerset'teki Weston-super-Mare'e yerleşti. İlk ve orta öğrenimini burada tamamladıktan sonra Ekim 1898'de Manchester'daki Owens College'a girdi, Ekim 1902'de de Cambridge'deki Trinity College'a geçti. Bu dönemde, matematik alanındaki tüm yarışma sınavlarında birinci oldu. 1904'te "Senior Wrangler" unvanını aldı ve Smith Ödülünü kazandı. 1907'de Trinity College'da öğretim üyesi oldu. 1913'te Cambridge Üniversitesi'ne astronomi profesörü olarak atandı ve ertesi yıl üniversite gözlemevinin yöneticiliğine getirildi.

1906-13 arasında Greenwich Kraliyet Gözlemevi'nin başasistanlığını yapan Eddington, burada astronomi aletlerinin kullanımına ilişkin bilgi ve deneyimini geliştirdi. Malta Adasının boylamını saptamak amacıyla gözlemler yaptı. Güneş ve Ay tutulmalarını incelemek için Brezilya'ya gönderilen ekibin başında yer alarak yıldızların dağılımını ve hareketlerini inceledi. Küresel yıldız sistemlerinin dinamiğine ilişkin olarak kaleme aldığı makalesiyle, astrofizik alanında yeni bir çıkış açtı. Kusursuz bir matema-

tiksel yaklaşımla hazırladığı *Stellar Movements and the Structure of the Universe* (1914; Yıldızların Hareketi ve Evrenin Yapısı) adlı yapıtında, dönemin kozmoloji bilgisini kendi gözlemleriyle birleştirerek özetledi; ayrıca teleskopta bulutlu yapılar olarak görülen sarmal bulutsuların, Samanyolu'na benzer gökadalardığı savını ileri sürdü.

I. Dünya Savaşı sırasında savaşa karşı çıkan Eddington, bu görüşünü, sıkı sıkıya bağlı olduğu Quaker inançlarına dayandırdı. Bilim felsefesine ilişkin ünlü yazıları da dinsel inançlarının izlerini taşıyordu *Science and the Unseen World* (1929; Bilim ve Görülmeyen Dünya) adlı yapıtında, dünyanın anlamının bilim yoluyla keşfedilemeyeceğini, ancak tinsel gerçekliğin kavranmasıyla anlaşılabilirliğini ileri sürdü. Bu görüşünü, öteki felsefi yapıtları olan *The Nature of the Physical World* (1928; Fiziksel Dünyanın Doğası), *New Pathways of Science* (1935; Bilimin Yeni Yolları) ile *The Philosophy of Physical Science*'ta (1939; Fizik Biliminin Felsefesi) işledi.

Bu dönemde Eddington, derslerinin yanı sıra, astrofizik ve görelilik alanlarındaki çalışmalarını da sürdürdü. 1919'da Batı Afrika'daki Príncipe Adasına düzenlediği araştırma gezisi sırasında, Güneş diskimin hemen kenarında görülen yıldızların konumunun, tam Güneş tutulması sırasında hafifçe değiştiğini belirledi. Bu olguyu, Einstein'ın büyük bir yıldızın, yakınından geçen ışığın kütleçekiminin etkisiyle yoldan sapacağına ilişkin savını kanıtlayan bir bulgu olarak yorumladı. Görelilik kuramını Anglosakson bilim dünyasına tanıtan ilk bilim adamı da Eddington oldu. Fizik Derneği'ne *Report on the Relativity Theory of Gravitation*'ı (1918; Kütleçekimi Görelilik Kuramı Üzerine Rapor) sunduktan sonra *Space, Time and Gravitation* (1920; Uzay, Zaman ve Kütleçekimi) ve *The Mathematical Theory of Relativity* (1923; Göreliliğin Matematiksel Kuramı) adlı yapıtlarını yayımladı; Einstein, daha sonra Eddington'ın bu son yapıtını, görelilik kuramına ilişkin olarak tüm dillerde yapılmış yayınların en iyisi olarak tanımlayacaktı. Bu çalışmaları Eddington'ı, görelilik fiziği alanında önde gelen bilim adamlarından biri durumuna getirdi. Eddington ayrıca, afin (Eukleidesçi olmayan) geometri üzerinde geliştirmeler yaparak uzay-zaman geometrisinin temellerini attı. Daha sonraları, Belçikalı astronom Georges Lemaître genişleyen evren varsayımını ortaya attığında, Eddington da araştırmalarında aynı konuya ağırlık verdi ve bulgularını, *The Expanding Universe* (1933; Genişleyen Evren) adlı küçük kitapçığında açıkladı. *Relativity Theory of Protons and Electrons* (1936; Protonların ve Elektronların Görelilik Kuramı) adlı yapıtında ise, kuantum kuramını inceledi. Görelilik üzerine çok sayıda seminer veren Eddington, kuramı basit bir dille sıradan insanlara tanıtmayı ve açıklamayı görev edindi.

Bilim felsefesi. Eddington geliştirdiği bilim felsefesi uyarınca, kuantum ve genel görelilik kuramlarının birleştirilmesiyle, evrensel sabitlerin değerlerinin, özellikle de proton kütlelerinin elektron kütlelerine oranının ve evrendeki atom sayısının hesaplanabileceğini düşünüyordu. Ama, fiziksel evrene ilişkin bilinen olgulardan kalkarak giriştiği bu geniş sentez çabasını tamamlayamadı. Ölümünden sonra, Sir Edmund Taylor Whittaker'in bir araya getirip yayımladığı *Fundamental Theory* (1946; Temel Kuram)

Eddington
University of Chicago; fotoğraf, Yerkes Observatory, Wisconsin

adlı yapıtında, bu görüşlerini açıklamıştır. Birçok okuyucu için anlaşılması oldukça güç ve pek çok yeri son derece karmaşık olan bu çalışma üzerindeki tartışmalar günümüzde de sürmektedir.

Eddington çok sayıda ödül ve bu arada 12 üniversiteden onursal unvanlar aldı. 1921-23 arasında Kraliyet Astronomi Derneği'nin, 1930-32 arasında Fizik Derneği'nin, 1932'de Matematik Derneği'nin, 1938-44 arasında Uluslararası Astronomi Birliği'nin (IAU) başkanlığını yaptı. 1930'da "sir" unvanı, 1938'de Liyakat Nişanı aldı. Kraliyet Astronomi Derneği'nin toplantıları, çoğu kez Eddington ile Sir James Hopwood Jeans ya da Edward Arthur Milne arasında geçen, bilimsel varsayımların geçerliliğine ve matematiksel yöntemlere ilişkin sert tartışmalara sahne olurdu. Eddington, atletizmin çeşitli dallarıyla da uğraşmış, ilerle-yen yaşına karşın bisiklet, yüzme ve golf sporlarından vazgeçmemiştir.

Bilime en önemli katkılarını astrofizik alanında gerçekleştiren Eddington, yıldızların yapısını ve işima basıncını, yıldız enerjisinin temel (atomaltı) kaynaklarını, yıldızların çapını, pulsarların dinamiğini, yıldızların kütleleri ile parlaklıkları arasındaki ilişkiyi, beyaz cüceleri, yıldızlar arası uzaydaki maddeleri ve yasaklanmış tayf çizgilerini inceledi. Bu alanlardaki çalışmalarını, *Internal Constitution of the Stars* (1925; Yıldızların İç Yapısı) adlı yapıtında topladı. Aynı konuda düzenlediği seminerlerin ders notlarını *Stars and Atoms* (1927; Yıldızlar ve Atomlar) başlığı altında yayımladı. Ayrıca, basit bir dille kaleme aldığı çeşitli kitaplarında, "se-çici öznellik" ve "yapısalcılık" olarak tanımladığı kendi bilimsel bilgi felsefesini açıkladı; bu görüşlerini fiziksel gözlemler ile geometrinin karşılıklı etkileşimine dayandırdı. Eddington, fiziğin büyük ölçüde, bilim adamının kendi verileri üzerindeki yorumlarını yansıttığına inanıyordu. Ama felsefesinin olumlu yanı, metafizik görüşle-lerinden çok "yapı" mantığıydı. Eddington'un fizik alanındaki kuramsal çalışmaları, pek çok bilim adamının düşünce ve araştırmala-rını etkilemiş ve yeni bilimsel çalışma alan-larının açılmasını sağlamıştır.

Eddy, Mary Baker (d. 16 Temmuz 1821, Bow Concord yakınlarında, New Hamp-shire - ö. 3 Aralık 1910, Chestnut Hill, Massachusetts, ABD), Hristiyan Bilimi olarak bilinen dinsel akımın kurucusu.

New England kökenli bir ailenin kızıydı. Belkemiğinden hasta olması nedeniyle okul yaşamı kısa sürdü; ama evde okuyup çalışarak genç yaşta hem düzyazı, hem de şiir yazmaya başladı. 1843'te George W. Glover ile evlendi; Glover daha oğulları Geor-ge doğmadan öldü.

Hastalığı, Mary Baker'ı sağlık sorunlarıyla ilgilenmeye yöneltti. Homeopati üzerine deneyler yaptı; aynı konuyla ilgilenen Dani-el Patterson'la 1853'te evlendi. Bu arada Portland'da ilaç kullanmadan hastalarını tedavi eden Phineas P. Quimby'yi arayıp buldu ve onun sayesinde iyileşti. Quimby'nin, İsa'nın şifa verme yöntemini yeni-den keşfettiği inancıyla bu konuda bölge dergilerinde yazılar yazdı, konuşmalar yaptı.

Quimby'nin ölümünden hemen sonra Mary Baker'ın hastalığı nüksetti. 1866'da çok kötü biçimde düştükten sonra ise iyileş-mekten umudu kesti. Ama aynı yıl Yeni Ahit'i inceledikten sonra yeniden sağlığına kavuştu. Bu gelişme, onun Hristiyan Bilimi düşüncesinin kaynağını oluşturdu. Eddy birkaç yıl yalnız kalarak sistemini geliştirdi;

Mary Baker Eddy
Library of Congress, Washington, D.C.

bu sırada yöntemini öğrettiği Hiram S. Crafts, Richard Kennedy ve başkaları da hastalarına başarıyla şifa dağıtmaya başladılar. 1873'te Patterson'dan boşanan Baker, 1875'te *Science and Health* (Bilim ve Sağlık) adlı kitabını yayımladı; ölümünden önce *Science and Health With Key to the Scriptures* (Kutsal Metinlerin Işığı Altında Bilim ve Sağlık) adıyla kitabın gözden geçirilmiş bir basımını yaptı. Baker'ın yandaşları, bu kitabın tansal esinle yazıldığı inancıyla, onu Kitabı Mukaddes'in yanı sıra kutsal metin olarak kabul ettiler. Baker 1877'de Asa G. Eddy'yle (ö. 1882) evlendi.

1879'da, Boston'da Hristiyan Bilimi Kili-sesi'nin kurulması için girişimde bulunuldu. Eddy iki yıl sonra burada Massachusetts Metafizik Okulu'nu kurdu ve okulun 1889'da kapanmasına değin burada ders verdi. Akımın Boston'daki toplantıları 1895'ten sonra Hristiyan Bilimi Ana Kilise-si'nde yapılmaya başladı. Eddy'nin *Church Manual*'da (Kilise Elkitabı) topladığı yöner-geler doğrultusunda öteki kentlerde de bağlı kiliseler kuruldu. Eddy 1883'te aylık *Christian Science Journal*'ı, 1898'de haftalık *Christian Science Sentinel*'i, 1908'de Ameri-ka'nın önde gelen günlük gazetelerinden *The Christian Science Monitor*'u kurdu. Eddy'nin kurduğu eğitim ve öğretim kurul-ları ile yayın komitesi, bugün de Hristiyan Bilimi'ni yayma çabasındadır. Eddy'nin başlıca yapıtları arasında *Miscellaneous Writings* (1896; Çeşitli Yazılar), *Retrospection and Introspection* (1892; Geriye Bakış ve İçer Bakış), *Unity of Good* (1887; İyiliğin Birliği) ve *Rudimental Divine Science* (1908; Kutsal Bilimin Özü) sayılabilir.

Eddystone Feneri, İngiliz halk baladlarında ve dilden dile aktarılacak gelen denizci öykülerinde sık sık adı geçen, Manş Denizi kıyısında, Plymouth'un 14 mil açığında bulunan Eddystone Kayalığındaki deniz feneri. Ahşaptan yapılmış olan ilk fener

(1696-99), 1703'teki büyük fırtınada tasanımcısı Henry Winstanley ile birlikte yok oldu. John Rudyerd'in tasarımıyla meşe ve demirden yapılmış olan ikinci fenerise 1755'te yandı. Üçüncü Eddystone Feneri'ni John Smeaton, geçmelerle birleştirilmiş taş bloklarla inşa etti (1756-59). Bu, kule yapımında tümüyle yeni bir uygulamaydı. 1882'de, onun yerine Sir James N. Douglass'ın tasarladığı, denizden 40,5 m yükseklikteki bugünkü fener inşa edildi.

Ede, Hollanda'nın orta kesiminde, Gelderland iline (*provincie*) bağlı belediye (*geme-ente*). Ormanlar ve fundalıklarla kaplı Veluwe bölgesinin batı kıyısında yer alır. 8. yüzyılda Saksonlar tarafından kuruldu. Bugün bir garnizon kentidir. Başlıca yapılar 15. yüzyıldan kalma bir kilise, Doesburger Değirmeni (1507) ve açık hava tiyatrosu-dur. Yakınındaki Hoge Veluwe Ulusal Parkı'nda St. Hubertus Kalesi ve Vincent van Gogh'un yapıtlarından oluşmuş görkemli bir koleksiyonu barındıran Kröller-Müller Devlet Müzesi vardır. Başlıca ekonomik etkinlikler metalürji, rayon imalatı, piyano yapımı ve mandıracılıktır. Nüfus (1989 tah.) 90.186.

Ede, Nijerya'nın güneybatısında, Oyo eyaletinde kent. Oshun Irmağı kıyısında bulun-an kent, 180 km güneybatısındaki Lagos'tan gelen demiryolu üzerinde ve Oshogbo, Ogbomoso ve Ife'den gelen karayollarının kesiştiği noktada yer alır. Yoruba halkının en eski kentlerinden biridir. Efsaneye göre Oyo İmparatorluğu'nun başkenti Eski Oyo'nun (Katunga) *alafin*'i (hükümdar) Kori'nin, Benin'e (200 km güneydoğuda) giden Oyo kervan yolunu korumak üzere bir yerleşim kurmakla görevlendirildiği avcı ve savaşçı Timi Agbale tarafından kurulmuştur (y. 1500). Pamuk, palmiye, yam, mısır, manyok, kabak, bamya ve kola meyvesinin toplandığı yerel bir ticaret merkezidir. 1906'da Lagos'dan gelen demiryolunun ta-mamlanmasıyla kakao ile palmiye yağı ve tohumu ihracatında önemli bir nokta olmuştur. Kentte bir yüksek öğretmen okulu vardır. Nüfus (1991 tah.) 271.000.

Edéa, Afrika'nın oratabatı kesiminde, Kamerun'un Littoral eyaletine bağlı Sanaga-Maritime ilinin merkezi. Aşağı Sanaga Irmağındaki buharlı gemi ulaşımının başlan-gıç noktasında yer alır. Alüminyum külçe, levha ve ev eşyası üreten alüminyum sanayi-si Gine'deki Fria'dan gelen alüminyuma dayanır. Fabrika kompleksindeki görevliler ve işçiler için okul, hastane ve lojmanlar yapılmıştır. Bu fabrika ile öbür sanayi

Edéa'da alüminyum fabrikası, Kamerun
Afric Photo - FPG/ES Inc

kuruluşlarının enerji gereksinimini, Sanaga üzerindeki Edéa Barajı karşılar. Yakınlarında taşocakları, palmiye yağı atölyeleri, kakao ve kauçuk plantasyonları vardır. Bir hastane, meteoroloji istasyonu ve bankaların bulunduğu Edéa, kuzeybatıdaki Douala ve doğudaki Yaoundé'ye kara ve demir yoluyla, güneydeki Kribi'ye karayoluyla bağlanır. Nüfus (1987 tah.) 40.792.

edeb bak. adab

Edebali, EDEBALI olarak da yazılır (d. Karaman - 8. 1325, Bilecik), Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında önemli hizmetleri görülen Türk ahi şeyhi. Osman Bey'in kayınbabasıdır. Yaşamıyla ilgili bilgiler söylencelere dayanır. Karaman'da başladığı öğrenimini Şam'da sürdürdü. Burada hadis, fıkıh ve tefsir okudu. Anadolu'ya döndükten sonra Eskişehir ile Söğüt arasındaki İtburnu'na yerleşti. Döneminin tanınmış din bilginleri arasına girdi ve halk arasında saygınlık kazandı.

Azıkpaşazade Tarihî'ne göre, zaman zaman Edebali'nin konduğu olan Osman Bey, gene onun evinde bulunduğu bir gece rüyasında, Edebali'nin koyunundan doğan bir ayın kendi koyununa girdiğini ve göbeğinden bir ağaç biçiminde çıkarak gölgesinin bütün dünyayı örttüğünü görür. Bu rüyayı yorumlayan Edebali, Tanrı'nın Osmanogullarına sultanlık verdiğini söyler ve kızı Mal Hatun'u da Osman Bey'e nikâhlar. Bu evlilikten Orhan Bey doğar. Gene aynı kaynağa göre 125 yıl yaşayan Edebali, oğlu Seyh Mahmud, damatları Dursun Fakih ve Ahi Şemseddin'le birlikte Osman Bey'in egemenliğinin güçlenmesinde önemli rol oynamıştır.

Daha sonraki Osmanlı tarihlerinde de yer alan bu bilgilerden bir bölümünün yanlışlığı İ. H. Uzunçarşılı'nın araştırmaları sonucunda ortaya çıkmış, Edebali'nin kızının adının Bala Hatun olduğu, onun da Orhan Bey'in değil, Alaeddin Bey'in annesi olduğu kanıtlanmıştır. Bilecik'te gömülü olan Edebali'nin, Eskişehir'de de bir makam türbesi vardır.

edebi türler, konu, üslup, biçim ya da amaçları açısından benzerlik gösteren edebiyat ürünlerinin oluşturduğu kategoriler. Sanat yapıtlarını sınıflandırmada genellikle rasgele kullanılan tür terimi, bir geleceği ya da benzer örnekleri ayırt etmek için sık sık kullanılan edebi bir biçimi tanımlar. Her birinin ayrı biçimsel nitelikleri ve konuyu ele alış tarzları olan komedi, trajedi, lirik şiir ve elejî edebi türlerle örnek gösterilebilir. Örneğin lirik şiir kısırdır ve anlık bir tepkiyi ya da izlenimi ifade eder. Elejinin konusu ise büyük ya da özel bir kişinin ölümü için tutulan yastır. Öbür örnekler arasında kısa öykü, oyun, limerik ve deneme sayılabilir. Bazı yapıtların belirli bir türe sokulması zordur; bazıları da birden çok sınıflandırmaların içinde yer alabilir. Bu yüzden, *carpe dlem* lirikleri (gününü gün etme temasını işleyen şiirler) ve işret şiirleri gibi alt sınıflandırmalar yapılmıştır.

19. yüzyılın ortalarına değin tür kavramı katı sınırlandırmalar içeriyordu. Örneğin bazı önemli kişilerin serüvenlerini ve ahlaki niteliklerini görkemli ve soylu bir tarzda aktarabilmesi için, epik şiirin uzun olması gerekiyordu. Kurallara uymayan yapıtlar ise yetersiz bulunarak eleştiriliyordu. Edebi tür terimi 20. yüzyılın ortalarında, öncelikle tanımlayıcı bir kavram durumuna geldi.

edebiyat, okuyana estetik bir tat vermek amacıyla yazılmış olan ya da böyle bir amacı olmasa bile, biçimsel özellikleriyle bu düzeye ulaşabilen bütün yazılı yapıtlar. Bu anlamıyla edebiyat görece yeni bir terimdir.

Batı'da 18. yüzyılda yaygınlaşmıştır. Geçmişte şiir, destan, tiyatro gibi türler genel olarak edebiyat başlığı altında değil, ayrı ayrı ele alınırdı, Türkiye'de de edebiyat terimi bugünkü anlamına ancak 19. yüzyılın sonlarında kavuşmuştur. Divan edebiyatında şiir ve düzyazı (inşa), amaçları ve kuralları farklı olan iki ayrı sanat dalı olarak görülürdü.

Kapsamı. Edebiyat bir anlatım biçimidir. Düşünce ve duyguları güzel ve etkili bir biçimde anlatma sanatı olarak da tanımlanır. İnsan yaşantılarını anlatan her metin edebiyat yapıtı değildir. Konu tartışmalı olmakla birlikte, asıl amacı estetik tat vermek değil, bilgi vermek ya da inandırmak olan yapıtlar (teknik ve bilimsel kitaplar, gazete yazıları, reklam metinleri, propaganda yazıları vb.) genellikle edebiyatın kapsamı dışında bırakılır. Bir metnin edebiyat yapıtı sayılması için sanat değeri taşıması gerekir. Ama bu değeri tanımlamak kolay değildir. Edebi değeri olan bilimsel metinlere rastlanılabildiği gibi, sanat katına yükselemeyen şiirler de vardır. Bunlara şiir değil, manzume denir.

Edebiyatın tanımı ve kapsamıyla ilgili tartışmalar, estetik kuramının alanına girer. İlk sistemli estetik felsefesinin kurucusu olan Kant'a göre, bir metnin sanat sayılabilmesi için "çıkart gözetmemesi"; başka bir deyişle kendi dışında hiçbir amaç taşıması gerekir. Bütün sanatlar gibi edebiyat da bu bakımdan oyuna benzetilebilir. Oyunun kendi dışında hiçbir amacı yoktur, yalnız zevk almak için oynanır ve biter. Bu yaklaşım, edebiyatı öteki insan eylemlerinden ayıran çok önemli bir noktayı vurgulamakla birlikte, iki yönden eleştiriyi açar. Birincisi, fazlaca "hazcı" bir yaklaşımdır; edebiyat yapıtlarının içerdiği "doğruluk" boyutunu, aydınlanma yanını ihmal etmektedir. İkincisi, yeterince tarihsel değildir; geçmişte edebiyat dışı sayılan bazı metinlerin zamanla edebiyat kapsamı içine alındığını, bazılarınnsa edebi değer ve işlevini yitirdiğini göz önünde tutmamaktadır. Oysa bütün insan ürünleri gibi sanat da ölmüştür.

Edebi türlerin en "edebi", en katıksız, en yoğun olanı lirik şiirdir. Estetik haz vermenin ötesinde hiçbir amaç taşımaz. Ama bu estetik hazın içinde derin, karmaşık ve dile getirilmesi güç bir insanı gerçeklikle karşılaşmanın verdiği heyecan da vardır.

Yoğunluk ve katıksızlık açısından lirik şiiri destan, elejî, ağıt, mesnevi, dramatik şiir ve felsefi şiir gibi manzum türler izler. Bunlar genellikle lirik şiirden daha uzun ve daha gevşek dokuludur. Roman, 18. yüzyılda gelişen ve 19. yüzyılda öne çıkan bir türdür. Kaynakları açısından en zengin edebi biçim olduğu söylenebilir. Destan, masal, ortaçağ romansları, deneme ve felsefi metin gibi daha eski biçimlerin hepsi romanı beslemiştir. Ama günümüzde satışa çıkan romanların büyük bölümü edebiyat yapıtı sayılmaz; estetik zevk vermek için değil, oyalamak ve eğlendirmek için yazılmışlardır. Seyahatname, gezi notları, anı, otobiyografi, günlük ve mektup gibi kişisel metinler, genellikle edebiyat ile belgeseli ayıran çizginin iki yanında yer alır. Üsluplarının yetkinliği ve içeriklerinin zenginliğiyle büyük edebiyat yapıtı katına yükselenler olduğu gibi, "gazete yazısı" ve "anı defteri" düzeyinde kalanları da vardır. Birçok kişisel metin, edebi değerinden çok, yazarı konusunda özel bilgiler vermesi yüzünden ilgi çeker. Öte yandan, kolay kolay hiçbir türe sokulamayan ve üslup kaygısı gözetilmeden yazıldığı halde okurlara estetik bir doyum sağlayan metinler de vardır; 20. yüzyıl edebiyatında dışavurumculuk, dadacılık ve

gerçeküstücülük gibi akımların ürünleri genellikle bu türdendir.

Edebiyat kuramları. Edebiyatın belli kural ve ölçülere göre yapılan bir üretim mi, yoksa özgür bir yaratış mı; yazarın, yazacağı yapıtın bütün yönlerini önceden tasarlayan bir "teknisyen" mi, yoksa yazdığı metni tam olarak denetleyemeyen ve sonunda önceden göremediği bir ürün ortaya koyan bir yaratıcı mı; edebiyatta önemli olanın kurgu ve yapı mı, yoksa insanın iç gerçeğinin dışa vurulması mı olduğu gibi birbirine bağlı sorulara verilen yanıtlar, Batı'da Eski Yunan toplumundan beri, edebiyatçıları iki ana kampa ayırmıştır.

Kurgucu ya da yapıcı anlayışın ilk sistemli temsilcisi Aristoteles'tir. Aristoteles, *Peri poetikes* (*Poetika*) adlı yapıtında tragedyanın kuruluşuyla ve yapısıyla ilgilenmiş, dile getirme ya da dışavurma boyutunu ikinci plana atmıştır. Aristoteles için önemli olan, yapıtın belli kurallara uyması, malzemesini bu kural ve ölçülere göre işlemesi ve kurmasıdır. Sanatın dışavurma boyutunu öne çıkaran eğilimin ilk temsilcisi ise, İS 1. yüzyıla ait *Peri hypsous* (Yücelik Üzerine) adlı yapıtın yazarı olduğu sanılan Longinus'tur. Bu yapıtta bir edebi ürünü "büyük" yapan ögenin, içerdiği "coşku yükü" olduğu öne sürülür. Bu karşıtlık, değişik dönemlerde değişik biçimler içinde bütün Batı edebiyatını belirlemiştir. Rönesans'ın başında skolastik felsefe ile hümanizm arasındaki; 17. yüzyıldan sonra yeni-klasik akım ile romantizm arasındaki; 20. yüzyıl başında kübizm ile dışavurumculuk arasındaki çatışma hep bu karşıtlığın çevresinde gelişmiştir.

Bununla birlikte, büyük yapıtların bu karşıtlığı aşarak kurgu ve dışavurma öğelerini dengelediği de söylenmelidir. Örneğin 20. yüzyıl edebiyatının en özgün yapıtlarından biri sayılan James Joyce'un *Ulysses*'i, hem çok sağlam ve inceden inceleme hesaplanmış bir kuruluşa sahiptir, hem de bireyin yaşamındaki en derin, en bulanık ruhsal deneyimleri dile getirir.

Edebi dil. Klasik Çin, Eski İrlanda, Eski İrlanda ve Osmanlı divan edebiyatı gibi bazı edebiyatlarda kullanılan dil, halkın günlük dilinden çok farklıdır. Batı edebiyatında gündelik dilin kullanılması oldukça yeni bir olgudur. İngiliz edebiyatında, eğitimli bir insanın konuşma diliyle yazan ilk yazar Daniel Defoe'dur. Ama konuşma dilinin edebiyata girmesi, edebi dilin özel bir dil olmasını engellemiştir. Günlük konuşma dilinde bile, sözcüklerin en dolaysız düzenlamalarının yanı sıra, bazı dolaylı yananamları vardır. Söz sanatları, düzenlam ile yananlam arasındaki bu farklılıktan kaynaklanır. Edebiyat dilini bir tavır, bir eda ya da bir jest haline getiren de budur. Sanatsız, süssüz, yalın bir edebi metin bile gizli bir "jest" içerir. Bilinçli olarak seçilmiş bir yalnlık, eski edebiyatın değerlerine, bir karşı çıkıştır. Hemingway ve Albert Camus gibi çağdaş yazarlar, romanlarındaki görünüştü sade üslupla, bir "gerçeklik duygusu" yaratmak istemişlerdir. Oysa bu bir tuzaaktır; yapıt hiçbir zaman gerçeğin kendisi değil, gerçeğin yazar tarafından görülmüş ve anlatılmış imgesidir.

Dilin bu karmaşıklığı ve bulanıklığı, sözcüklerle nesneler arasında her zaman var olan uzaklık, edebiyatın kurmaca özelliği gibi olgular, 20. yüzyılda Batı'da çeşitli akımlarda ele alınmış ve edebiyat kuramlarının odak noktasına yerleştirilmiştir. İngiltere'de I. A. Richards ve William Empson gibi eleştirmenler, şiiri şiir yapan özelliğin sözcüklerdeki anlam belirsizliği olduğunu öne sürmüşlerdir. Richards'a göre, bir cüm-

leye şiirsel nitelik kazandıran öge, sözcüklerin içerdiği farklı anlamlar arasındaki gerilimdir. Empson da *Seven Types of Ambiguity* (1930; Belirsizliğin Yedi Türü) adlı yapıtında, dilin ve sözcüklerin yapısında bulunan belirsizlik ve çokanlamlılık boyutlarını incelemiştir. Bu yaklaşım, ABD'de Yeni Eleştiri okuluyla sürmüştür.

Dil ile dış gerçeklik arasındaki kopukluk, Avrupa'da Ferdinand de Saussure'un görüşlerinden esinlenen yapısalcı edebiyat kuramlarının da çıkış noktasıdır. Fransız eleştirmen Roland Barthes, *Le Degré zéro de l'écriture* (1953; Yazının Sıfır Derecesi, 1989) adlı yapıtında, edebiyatın model aldığı gerçekliğin dış gerçeklik değil, başka edebiyatlar olduğunu öne sürer. Barthes'a göre, eleştirmenin görevi yapıtın dış gerçeği yansıtmayı yansıtmadığını saptamak değil, elindeki metinle başka metinler arasındaki gizli ya da açık ilişkileri belirlemektir.

Sözcüklerin bulanıklığı ve çokanlamlılığı, bir dilden başka dillere çeviriyi güçleştiren, bazen olanaksızlaştıran bir etkidir. Bir sözcüğün sözlükteki karşılığı, her zaman o sözcüğün içerdiği bütün anlam ve duygu katmanlarını veremeyebilir. Bununla birlikte, çevirilerin varlığını sürdürmesi edebiyatın yalnızca bir dilsel biçim olmadığını da göstermektedir.

Edebi teknik. Edebiyatta tekniğin, yani kendi içinde tutarlı bir bütün yaratma sanatının en önemli iki ögesi, ritim ve yapıdır.

Edebiyat da müzik gibi bir zaman sanatıdır; mekân içinde değil, zaman içinde yayılır. Bir resmin ya da bir heykelin bütününe kuramsal olarak tek bir anda bakılabilir, oysa bir müzik parçası ve bir edebiyat metni ancak belli bir zaman süresi içinde dinlenebilir ya da okunabilir. Edebiyatta ustalık da bu zaman boyutunun iyi yönetilmesine dayanır. Edebiyatta zamanın geçişini belirten en basit öge ritimdir. Şiiri gündelik konuşma dilinden ayıran öge de budur. Ritim, seslerin zaman içindeki düzenlenişidir. Düzenli hece sayılarının kullanılması ve hecelerdeki vurgu, uzunluk, yükseklik gibi ses özelliklerinin düzenli bir biçimde yinelenmesiyle, konuşma dilinden farklı bir şiir dili elde edilir. Özellikle geleneksel şiirde önemli olan bir başka öge de uyaktır. Şiirin sözlü edebiyat çağında, şarkıyla birlikte doğmuş olması, onun biçimsel özelliklerini de belirlemiştir. Günü-müz şiirinde ölçü ve uyak gibi "dış ses" öğelerinin önemi azalmış görünmektedir. Şairler önceden belirlenmiş katı ölçüler kullanmak yerine, her şiirde yeni ve özgün bir ölçü yaratmayı, sözcüğün alt katmanlarında yankılanan "iç ses"leri araştırmayı yeğlemektedirler. Gene de şiirin değişmeyen özelliği günlük konuşma dilinden farklı oluşudur. Fransız şair Paul Valéry'ye göre, dünyayı yürümeye, şiir ise dans etmeye benzetilebilir. Yürürken kendi dışında bir amacı vardır, dansın amacı ise kendisidir. Edebiyatta ritim, yalnızca şiire özgü değildir; dünyayı da ritimden yararlanır. Şiir türleri içinde değerlendirilen şiirsel dünyayı ya da dünyayı şiirin dışında roman, öykü, deneme gibi dünyayı türlerinin de kendilerine özgü bir ritimleri, bir akışları vardır. Ama bu, şiirdekenden daha gizli, daha arka plandadır.

Teknik ustalığın aynı ölçüde önemli diğer ögesi, edebi malzemenin kullanılması, uygun yere yerleştirilmesi olarak tanımlanabilen yapıdır. Okurun dikkatini toplayan, yönlendiren de yapıdır. Aristoteles, bütün edebiyata uygulanabilecek bir yapı formülü vermiştir: Sunuş, gelişme, düğüm, kriz ve

çözüm. Bu genel yapı, lirik şiirlerde bile bulunabilir. Ama her tiyatro yapıtında, her roman ve öyküde yapı öğeleri bu sırayı izlemeyebilir; izleyenler, günümüzde daha çok polisiye romanlar ve sanat kaygısı gütmeyen duygusal romanlardır.

17. yüzyılda Aristoteles'in, tragedyanın yapısıyla ilgili çözümlemeleri mutlaklaştırılmış ve "üç birlik kuralı" adı verilen bir formül içinde dondurulmuştur. Zaman birliği, mekân birliği, eylem birliği başlıkları altında toplanan bu kurala göre, bir oyunun tek bir gün içinde geçmesi, olayın aynı yerde olup bitmesi ve yapıtın tek bir konuyu işleyip, yan konulara el atmaktan uzak durması gerekir. Bu kural uygulandığında, Shakespeare'in bazı oyunlarının bile "kusurlu" çıktığı görülür.

En düzensiz ve dağınık yapıtlarda, örneğin Laurence Sterne'nin *Tristram Shandy*'sinde (1759-67) bile belirli bir yapı bulunur. Çağdaş eleştiri ölçülerine göre malzemeye dışarıdan bir yapı uygulanması değil, malzemenin ya da konunun organik gelişimi içinde kendi yapısını kurması önemlidir. 19. yüzyıl romanlarının çoğunda sunuş, gelişme, düğüm ve çözüm sırasına uygun bir yapı gözle görülecek kadar ön plandadır. Ama başarılı romanlarda, yapı organik bir nitelik kazanır. Olay örgüsü, bu tür romanlarda çoğu zaman baş karakterin kişiliğindeki gelişmeyi, olgunlaşmayı yansıtır: Goethe'nin Wilhelm Meister dizisi, Stendhal'ın *Le Rouge et le noir*'ı (1830; Kırmızı ve Siyah, 1941-42), Flaubert'in *L'Education sentimentale*'i (1869; Bir Delikanlının Hikâyesi, 1964) oluşum romanı (*Bildungsroman*) adı verilen bu türün en yetkin örnekleridir. Buna karşılık, Dostoyevski gibi büyük bir romancının yapıtları, olay örgüsü yönünden bazı aksaklıklar taşıyabilir. Dostoyevski, Tolstoy, Balzac gibi romancılar, yapı ustalıklarından çok, dile kattıkları maddi ve ruhsal gerçeklik zenginliği ve çokboyutlulukla önem kazanırlar.

20. yüzyıl edebiyatı romanda 19. yüzyıl biçimlerine karşı çıkarken, karmaşık ve ayrıntılı olduğu ölçüde sağlam ve aksaksız bir yapı geliştirmiştir. Bu alandaki öncülerden biri, romanda her şeyi dışarıdan gören ve bilen anlatıcının yerine çeşitli kişilerin kısmi bakış açılarını koyan ve böylece çok cepheli bir roman dünyası kurmayı deneyen Henry James'tir. Proust, Joyce, Virginia Woolf ve William Faulkner gibi yazarlar da romanın kurgusunu, insan bilincinin ve bilinçdışının işleyişine yaklaştırmışlardır.

Edebiyatın içeriği. Edebiyatın malzemesi bir benzetmeler, öğretilmeler ve değişmeler sistemi olan dildir. Edebiyat' da, sözcüklerin kendi aralarındaki benzerlik ve farklılık ilişkilerinden bilinçli olarak yararlanma sanatıdır. Başka bir deyişle, edebi dil hiçbir zaman saydam değildir. Bir romandaki sözcüklerle, bunların anlattığı dış gerçeklik arasında, her zaman sistemi, çağrışımları, yananamları ve simgesel değerleriyle bütün bir dil vardır. Klasik edebiyatlarda, örneğin divan edebiyatında, asıl önemli olan, sözcüklerin dış göndermeleri değil, birbirleri arasındaki ilişkidir. Bu yüzden, bu edebiyatta nazire önemli bir yer tutar. Edebiyatın bu biçimsel boyutu, sanatı ruhun bir ifadesi sayan romantizm ve dış gerçekliğin bir yansıması sayan gerçekçilik akımlarıyla birlikte ikinci plana düşmüştü de, 20. yüzyıl edebiyatında yeniden önem kazanmıştır. Borges gibi bazı yazarların yapıtlarının asıl içeriği, edebiyatın ve yazma sürecinin kendisidir.

Bununla birlikte, edebiyatın yalnızca söz sanatlarından oluştuğu ileri sürülemez. "Saf şiirin" sözcüsü sayılan Paul Valéry bile, "şiir yalnızca şiirden ibaret değildir; yalnızca

şiirden ibaret olsaydı, hiçbir şiir dışı öge içermeseydi, kurgu olmazdı; yani edebiyat olmazdı," sözleriyle edebiyatın her zaman edebiyat dışı bir malzemeye bağımlı olduğunu belirtir.

Edebi malzeme olarak çok eskiden beri kullanılan, kolay kolay eskimeyen bazı temalar vardır. Dinsel metinlerin ve eski mitlerin de malzemesi olan bu temalar, yüzyıllar boyunca edebiyat için bir model oluşturmuşlardır. Bunun bir nedeni edebi gelenekçilikse, bir başka nedeni de mitolojilerin insanlığın bazı değişmez özelliklerini, örneğin zayıflığını ve ölümlülüğünü güçlü bir biçimde dile getirmesidir. Ama üsluplar gibi temalar da zaman içinde belli dönüşümler geçirir. Örneğin Yunan tragedyası, kişilerin bireysel gerçekleriyle değil, bir bütün olarak insanlık durumuyla ilgilidir. Buna karşılık, görünüşte aynı konuları işleyen 17. yüzyıl Fransız yazarı Jean Racine'ın trajedileri kişilerinin kişisel talihlerine karşı çok daha duyarlıdır. Zamanla kişilerin dış yaşantısı kadar, ruhsal yaşantıları da edebiyatın konusu olmuştur. Bu, psikolojinin bağımsız bir alan olarak ortaya çıkışına da bağlanabilir.

Edebiyatın konusu yalnızca insan yaşantısıyla, bireyin iç ve dış gerçeğiyle sınırlanamaz. Daha soyut konular, hatta felsefe de edebi malzeme sayılır. Bugün Platon'un diyalogları ya da Pascal'ın metinleri birer edebiyat yapıtı olarak da okunmaktadır. Marx'ın *Das Kapital*'inden ya da Nietzsche'nin metinlerinden düşünsel olduğu kadar sanatsal bir tat da alınabilir. Çağımızda Thomas Mann ve Hermann Broch gibi romancıların yapıtlarında felsefi, Soljenitsin'in romanlarında da siyasal tartışmalar önemli bir yer tutar.

Edebiyat kuramcılarını sürekli uğraştıran konulardan biri de içerik ile biçimin ilişkisi-dir. İdeal olan bunların birbirinden ayrıt edilmemesidir; ama her yapıtta edebiyat ile edebiyat dışı öğeler gizli ya da açık bir çatışma içindedir. Çağdaş estetik kuramcısı Adorno'ya göre başarılı yazar, bu çatışmayı koruyan, ama yapıtın bu çatışma yüzünden dağılıp gitmesine olanak vermeyen yazardır.

Edebi biçimin belirleyici öğelerinden biri de üsluptur. Üslup hem bir yazma, hem de yazanın düşünme ve tasarlama tarzıdır; "üslup kişinin kendisidir," denir. Bazı eleştirmenlere göre iyi üslup, içerikle biçimi bütünleştirendir. Yazar tasarısını, ereğini kâğıda istediği gibi geçirebilmişse, başarılı bir üslupçu sayılır. Ama bu görüş, ortaya çıkan yapıtı yalnızca yazarın özel amaçlarıyla açıkladığı için yetersizdir. Edebi metinde yazarın amacı kadar hatta ondan da çok edebi gelenekler, alışkanlıklar, moda, sözcüklerin önceden görülemeyecek rastlantıları, "kaza"ları vb. rol oynamaktadır. Bu yüzden, yeni eleştiri kuramlarında "üslup" oldukça tartışmalı bir terim haline gelmiştir.

Yazarın kendi kişiliğini dışavurmasına izin vermeyen edebi biçimler de vardır. Edebiyatın bir iç dökme biçiminde anlaşıldığı dönemler oldukça sınırlıdır. 18. yüzyıl sonuyla 19. yüzyıl başlarındaki romantizm dönemi dışında hemen her zaman ve her yerde, edebiyatın yazarın özel kişiliğinin ötesinde, daha genel, daha kişüstü bir özneyi dile getirdiği kabul edilmiştir. Malarme'den sonraki Avrupa şiirinde bu "kişisizlik" belirgindir. Gene de, bir yazarın yapıtlarını ötekenden ayırmayı sağlayan üslup özellikleri vardır. Bertolt Brecht gibi kasıtlı olarak kuru ve üslupsuz yazmayı seçmiş bir yazarın şiirleri bile hemen ayırt edilebilir.

Edebiyatın dış çevresi. Edebiyat yapıtının niteliğini üreticisi kadar alıcısı da belirler.

Yazının bilinmediği ya da yaygınlaşmadığı toplumlarda, edebiyat üreticisi ile tüketicisi arasında kesin bir ayırım yoktu; kuşaktan kuşağa aktarılan sözlü edebiyatın oluşturulmasına bütün toplum katılırdı. Toplumda işbölümünün ve sınıfsal farklılaşmanın belirlenmesiyle ayrı bir "yazıcılar" ve sanatçılar kesimi oluştu. Buna paralel olarak, sözlü halk edebiyatı ile yazılı seçkinler edebiyatı da birbirinden ayrıldı. Bununla birlikte, her edebi canlılık döneminde, yazılı edebiyatın halk edebiyatından aldığı yeni malzemelerle beslendiği, A. H. Tanpınar'ın deyişiyle "sokağın dili"ne yöneldiği de görülmüştür.

Günümüzde asıl ayırım, eski halk edebiyatı ile yazılı edebiyat arasında değil, kitlelerin kolay tüketimi için piyasaya sürülen "popüler" edebiyat ile seçkinler edebiyatı arasındadır. Bu popüler edebiyatın yaratıcısı, eskiden olduğu gibi halkın kendisi değildir. Tam tersine bu edebiyat bugün, kendileri de seçkinler arasında bulunan bir kesim tarafından ve çok kesin kurallara uyularak üretilmektedir. Halk burada edilgen bir alıcı konumundadır.

Edebiyat da bütün insan eylemleri gibi belirli bir toplumsal ortam içinde gerçekleşir, bu ortamın çatışmalarını yansıtır. Sınıfsal farklılıklar edebiyatta eskiden beri etkisini duyurmuştur. Ortaçağ'da Avrupa'da üst sınıfların edebiyatı şövalye romanslarıyken, köylüler arasında daha farklı bir tür olan masal gelişmiştir. Günümüzde bu tür farklılıklar, kitle iletişiminin etkisiyle ikinci plana düşmüştür. Edebiyatın sınıfsallığını, yazarın hangi sınıftan geldiği değil (çoğu zaman orta sınıftandır), yapının biçimi ve içeriği belirler. Günümüzde ciddi ya da "yüksek" edebiyat ise asıl alıcısını toplumun en üst ve en alt sınıflarından çok, orta sınıfta bulmaktadır.

Edebiyat eleştirisi, edebiyat sorunlarını ve yapıtlarını konu alan inceleme, yorum ya da değerlendirme. Geniş anlamda kullanıldığında felsefi, betimleyici ve değerlendirmeci eleştiriyi içerir. Felsefi eleştiri, yapıta estetik kuramı açısından yaklaşır; bir yapıtı "edebiyat"ı ya da "sanat" yapan niteliği araştırır. Dar anlamda ya da uygulamalı edebiyat eleştirisi ise dilsel, biçimsel ve anlamsal özellikleri inceleyerek yapıtı belirli ölçütlerle göre değerlendirir.

Eski Yunan ve Roma. Edebiyatın niteliği ve değeriyle ilgili ilk felsefi görüşlere Platon'un diyaloglarında rastlanır. Platon'a göre madde dünyası, gerçek değil görünüşdür; duyularla algılanan varlıklar, idealar dünyasının kusurlu kopyalarıdır. Sanatçı gerçeklerle değil, duyuların dünyasıyla ya da görünüşlerle uğraşır. Platon'a göre sanat, doğanın taklit edilmesidir; kopyanın kopyasını yapan şair de insanları gerçeklikten uzaklaştırır. Üstelik bunu Şarap ve Coşkunluk Tanrısı Dionysos'un esniyle, "aklı başında değilken" yaptığı için daha da etkili olmakta, genç zihinleri karartmaktadır. Bu nedenle Platon, ideal devletinde şairlere yer vermez.

İlk sistemli edebiyat kuramcısı olan Aristoteles'e göre de sanat taklittir (*mimesis*). Ama şair tekil ve sıradan bir olguyu değil, doğanın da içinde yer aldığı evrensel düzeni taklit eder. Sanatın eğitici bir işlevi vardır; örneğin, tragedya okurda ya da seyircide önce korku ve acıma uyandırır, ama sonra gene kendi kurallarının işleyişiyle bu duyguları kişisel ve tedirgin edici özelliklerinden arındırır, düzene sokar ve evrenselleştirir. Aristoteles olayların daha dingin bir uzaklıktan görülmesini sağlayan bu arınmaya *katharsis* adını verir. *Peri poetikes* (*Poetika*) adlı yapıtında, şiiri iç yapısına göre inceler, edebiyatı öğelerine ayırır ve sınıflandırır.

Aristoteles'in *Poetika*'sı Rönesans'ın sonuna değin Batı estetiği için temel kaynaklardan biri oldu. Roma döneminde Horatius ve Quintilianus gibi şair ve kuramcılar daha çok, "doğru ve güzel yazma kuralları" anlamında retorik ile ilgilendiler; Aristoteles'in destan, tragedya ve komedy türlerine lirik şiir, pastoral, yergi, eleji ve epigram gibi yeni türleri eklemekle yetindiler. Bu dönemde yalnızca Longinus'a ait olduğu sanılan *Peri hypsosu* (Yücelik Üzerine) adlı yapıtta sanatın ruhsal boyutu üzerinde durulduğu görülür.

Ortaçağ'da, edebiyat eleştirisinde kutsal metinleri yorumlama ve açıklama yöntemleri geçerliydi. Bu dönemde edebi sanatların doğru kullanılmasıyla ilgili retorik kuramlarının etkisi de sürüyordu.

Rönesans ve yeni-klasik dönem. Rönesans'ta Eski Yunan ve Roma kaynakları yeniden önem kazandı. Eleştirmenler, edebiyatın değişmez kurallarını saptamak için eski şiirlere ve tiyatro yapıtlarına döndüler. Aristoteles'in tragedya için öngördüğü "konu ya da eylem birliği" kuralına, Lodovico Castelvetro gibi eleştirmenler "mekân birliği" ve "zaman birliği" kurallarını eklediler. Fransız edebiyat kuramcısı Nicolas Boileau 1674'te yayımladığı *L'Art poetique* (Şiir Sanatı) adlı yapıtında hâlâ "üç birlik" kuralını savunuyordu. Bununla birlikte, edebiyattaki bu kuralcılık sanatın dinin etkisinden çıkmasını, kendine ait yasaları olan özerk bir alan haline gelmesini de sağladı.

Rönesans ve sonrasında da yazarlar, Eski Yunan filozofları gibi, edebiyatın işlevi ve değeri sorunuyla uğraştılar. Elizabeth dönemi İngiliz şairlerinden Philip Sidney, *Defence of Poesie*'de (1595; Şiirin Savunusu) şiirin soyut ahlaki ve felsefi doğruları somutlaştırdığı ve duygusallaştırdığı için felsefeye; tekillikten kurtardığı ve evrenselleştirdiği için de tarihe üstün olduğunu söyler. Sonraki yüzyılda yeni-klasik şair John Dryden de *Of Dramatick Poesie, An Essay*'de (1668; Dramatik Şiir Üzerine Bir Deneme) edebiyatın görevinin "insanlığa zevk vermek ve onu eğitmek amacıyla" dünyayı doğru biçimde yansıtmak olduğunu öne sürer. Bu yaklaşım, 18. yüzyıl İngiltere'sinde Alexander Pope'un *Essay on Criticism*'inde (1711; Eleştiri Üzerine Deneme) ve Samuel Johnson'un yapıtlarında da yeniden gündeme gelir.

Genel olarak Rönesans ve yeni-klasik dönem için edebiyat, genel ölçü ve kurallara bağlı kalması ve kişisellikten ya da duygusallıktan uzak durması gereken, insanın ruhundan çok, aklına ve beğenisine seslenen bir sanattır. Kuşkusuz Shakespeare ve Rabelais gibi, bu genel çerçevesinin dışına çıkan, edebiyatı kendi ölçülerini getirmiş Rönesans yazarları da vardır. Ama 17. yüzyılın tipik edebiyatçıları, her yapıtın kendi türünün kurallarına sıkı sıkıya bağlı kalması gerektiğini savunan Racine ve Corneille gibi Fransız dramatik şairleridir.

Romantizm. 18. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere ve Almanya'da romantizmin başlamasıyla, edebiyatta "yaratıcılık", "hayal gücü", "duygu", "tarihsellik" ve "bireysellik" gibi ölçüler öne çıktı. Bu eğilim, daha Rönesans içinde, barok ve rokoko gibi üsluplarda kendini belli etmişti.

Romantizmin doğuşunda Herder ve Humbolt gibi Alman filozof ve filologların tarihselci görüşleri etkili oldu. Her çağın ve her ulusun kendine özgü doğruları olduğu düşüncesi, her çağda geçerli evrensel edebi kurallar düşüncesinin yıkılmasına yol açtı. Romantik edebiyat anlayışı ilk ifadesini, William Wordsworth'un *Lyrical Ballads*'a (1800; Lirik Baladlar) yazdığı önsözde bu-

lur. Wordsworth'e göre şair, güçlü duyguların birdenbire taşmasıdır; şiirin amacı "gerçeği tutkulu bir biçimde insanların yüreğine ulaştırmaktır". Wordsworth'ün dostu şair Coleridge daha sistemli bir edebiyat kuramı geliştirir. *Biographia literaria* (1817; Edebi Yaşamöyküsü) adlı yapıtında Kant, Schelling, Schlegel kardeşler gibi Alman filozofların görüşlerinden yararlanarak bütünsel bir romantik estetik kuramı Coleridge'in en önemli katkısı "hayal gücü" kavramıdır. Coleridge'e göre hayal gücü birleştirici, kaynaştırıcı bir yetidir; karşıtları bir araya getirir, tikel ile evrenseli, ruhsal ile duygusalı bütünleştirir. Bir sanat yapıtının değeri, kendi bütünlüğü içinde bir araya getirdiği karşıt öğelerin yarattığı gerilimle ölçülür. Daha sonra, Fransız romantizminin temsilcilerinden Victor Hugo da aynı düşünceyi savunmuş, hatta sanatın güzelin yanında çirkin de yer vermesi gerektiğini öne sürmüştür. Hugo'ya göre, güzel bir sanat yapıtı "yalnızca güzel"dir, oysa güzelin yanında çirkin de içerdiğinde "yücelik" katına yükselir. Romantizmin, bugüne de etkisini sürdüren öteki önemli kuramcıları Almanya'da Schlegel kardeşler, ABD'de Ralph Waldo Emerson ve Edgar Allan Poe'dur. Genel olarak bütün romantik yazar ve eleştirmenler, sanatçıya tanrısal bir yaratma gücü yakıştırmışlardır. Sanatçı, klasik görüşte olduğu gibi, kendinden önce var olan ve bilinen bir düzeni, bir düşünce sistemini yansıtmakla, "resmetmekle" yetinmez, kendi gerçeğini, kendi doğrusunu yaratır. Bu yüzden yapıtın değeri, dış gerçeğe benzemesiyle değil, okurda uyandırdığı coşkuyla, yarattığı apansız aydınlanmayla ölçülür. İngiliz romantik şairi Shelley'e göre şiir "dünyanın üstünden aşinalığın yarattığı örtüyü çekip alır, orada uyuyan çıplak güzelliği ortaya çıkarır". Romantizm genel olarak şaire, gerçekler karşısında daha etkin, daha müdahaleci, daha "yaratıcı" bir rol yüklemiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısında, romantizm duraksama geçirmeye, çözülmeye başladı. Almanya'da romantizmin kurucularından sayılan Goethe, daha 1820'lerde bu akımdan yüz çevirmiş ve "klasik sanat sağlıklı sanattır, romantik sanat ise hastalıklı sanat" demişti. Romantik akımın üç noktası Fransa'da Baudelaire ve Théophile Gautier, İngiltere'de de Swinburne ve Oscar Wilde gibi adlarını temsil ettiği "sanat için sanat" anlayışıydı. Bu hem Fransız Devrimi'nin yarattığı evrensel özgürlük beklentisinin boşa çıkmasının ve sanatçıların toplumsal alandan iç dünyaya dönmelerinin; hem de sanatın, daha Rönesans'ta başlamış olan özerkleşmesinin, dinden, felsefeden, ahlaktan ve dış gerçeğe kopmasının doğal bir sonucuydu. Buna karşılık, İngiliz şair ve eleştirmen Matthew Arnold edebiyata hâlâ toplumsal bir işlev yükliyordu. Dinin ve toplumun etkisinin zayıflamasıyla ortaya çıkan kültürel boşluk, ancak edebiyatın eğitici işleviyle doldurulabilecekti. Toplumsal edebiyat anlayışı Rusya'da da Belinski, Plehanov gibi eleştirmenlerin yapıtlarında daha siyasal bir boyut kazandı.

20. yüzyıla doğru edebiyat eleştirisi giderek bir akademik disiplin haline geldi. Dinsel metinlerin yorumlanması, filolojik inceleme, tarih, toplumbilim, yeni pozitivist felsefenin ampirik veri toplama yöntemleri gibi birbirinden çok farklı disiplinler, edebiyat araştırmalarında bir araya geldi. Bu sistemli yaklaşımın ilk örneklerinden biri, edebiyatın bütünüyle tarihsel ve toplumsal çevre koşullarıyla belirlendiğini savunan

Fransız eleştirmen Hippolyte Taine'in dört ciltlik *Historie de la littérature Anglaise* (1863-64; İngiliz Edebiyatı Tarihi) adlı yapıtıdır. Fransız Sainte-Beuve ve İtalyan Benedetto Croce gibi eleştirmenler ise, tarihsel zeminin, ancak bireysel farklılıkların öne çıkmasına yarayan bir arka plan oluşturduğunu savundular.

20. yüzyıl. Edebiyat eleştirisi alanında 20. yüzyılda üç önemli gelişme oldu: Eleştiri yapıtlarının sayısı olağanüstü bir artış gösterdi ve eleştiri başlıbaşına bir edebi tür olarak görülmeye başladı; edebiyat eleştirisi üniversitelerde okutulan bir disiplin haline geldi; toplum bilim, antropoloji, dilbilim, psikoloji gibi disiplinlerden edebiyat eleştirisinde gittikçe daha geniş ölçüde yararlanılmaya başlandı.

Bu yüzyılda, eleştiri alanında, birbiriyle yarışma halinde birkaç ana akım ortaya çıktı. Bunlardan biri Marksist eleştiriydi. Marksist eleştirinin en yetkin örnekleri Macar eleştirmen György Lukács'ın *Die Theorie des Romans* (1920; *Roman Kuramı*, 1985) adlı kitabıyla, Avrupa romanı ve estetik üzerine yapıtlarıdır. Lukács'ın izleyicilerinden Lucien Goldman'ın da adı bu bağlamda anılmalıdır. Bunun dışında bir yandan Ezra Pound, T. S. Eliot, T. E. Hulme gibi şair ve yazarların yapıtları, bir yandan da I. A. Richards ve William Empson gibi İngiliz eleştirmenlerin temellerini hazırladığı Yeni Eleştiri(*) akımı, çağdaş edebiyat eleştirisinin gelişiminde önemli bir rol oynadı. ABD'de John Crowe Ransom ve Cleanth Brooks'un öncüsü olduğu Yeni Eleştiri anlayışına bağlı eleştirmenler, yapıtı toplumsal koşullardan ve yazarın bireysel psikolojisinden bağımsız, kendine yeterli bir bütün olarak incelediler. Ransom'ın *The World's Body* (1938; *Dünyanın Bedeni*) ve Northrop Frye'in *The Anatomy of Criticism* (1957; *Eleştirinin Anatomisi*) adlı yapıtlarında en yetkin ifadesini bulan çağdaş edebiyat eleştirisi, 1960'larda giderek yapısalcılığın ve psikanalizin etkisine girdi. Fransa'da Roland Barthes, René Girard, Gerard Genette, Jacques Derrida, ABD'de de Paul de Man ve Harold Bloom gibi eleştirmenlerin geliştirdiği anlayış, daha sistematik oluşu ve "yazar" kavramını eleştirinin gündeminden çıkarmasıyla dikkati çeker. Çoğu dilbilimden yararlanan bu eleştirmenlere göre, yapıtta anlam, yazarın niyetinin ürünü değil, dildeki ve kültürel ortamdaki anlam oluşturuca yapıtların ürünüdür. Aynı dönemde 1920'lerin Rus biçimcilik(*) de yeniden gündeme geldiği görülür. T. W. Adorno ve Walter Benjamin gibi eleştirmenler ise, edebiyatın toplumsal içeriğine önem veren Marksist eleştiri ile yapıtın biçimsel özellikleri üzerinde duran akımlar arasında, bu ikisini bütünleştiren, yapıtın gerçeğini ve toplumsal içeriğini biçimin içinde arayan bir yaklaşım geliştirmişlerdir.

Türkiye'de edebiyat eleştirisi. Türkiye'de çağdaş anlamda edebiyat eleştirisi Tanzimat'tan sonra başladı. Batılılaşmanın ilkin daha çok edebiyat alanında ortaya çıkması ve Batılı türlerin Türkiye'de üretilmesinin temelinde siyasal bir tavır alışı belirtmesi, edebiyat eleştirisinin de genel bir dünya görüşünün bir parçası olarak ele alınmasına yol açtı. İlk eleştirmenlerden Beşir Fuad bir edebiyat yöntemi olarak doğalcılığı savunuyor ve öneriyordu, çünkü Osmanlı Devleti'nin pozitivist düşüncesiyle kalkınacağına

inaniyordu. Öte yandan bu dönemin ilimci Batıcısı Mizancı Murad, Namık Kemal'in *Vatan Yahut Silistre*'sinde İslâm Bey'in gece Zekiye Hanım'ın odasına girmesi sahnesini, böyle bir durum gerçeğe aykırı olabileceği için değil, Osmanlı ahlakına aykırı olduğu için eleştirmişti. Ama Mizancı Murad'ın Batı ve Osmanlı gerçekliklerine bakarak, edebiyatta aşk üstüne gerilimi batıdaki gibi evlilik öncesinde değil, kaçgöçe dayalı Osmanlı toplumunda evlilik sonrası ilişkilerde aramak gerektiği yolunda ilginç saptamaları da olmuştu.

Romantizm sonrası Batı edebiyatının, sanatın sanat için mi, toplum için mi olduğu tartışmaları da kısa zamanda Osmanlı edebiyatına yansdı. Özellikle Edebiyat-ı Cedide akımının ağırlığını duyurduğu süre içinde "sanat sanat içindir" görüşü daha çok savunuldu. Benzer bir tartışma alışkanlığıyla, "uyak göz için midir, kulak için midir" gibi daha hafif konular da edebi sorun haline geldi. Bu dönemin önemli yapıtı, Recaizade Ekrem'in edebiyatla genel ideoloji arasında bağ kurmaktan kaçınarak söz sanatı kuralları üstüne derlediği bilgileri vermeye çalıştığı *Talim-i Edebiyat* oldu. Ama edebiyat eleştirisinin, edebiyat içindeki ya da dışındaki aydın çoğunluğunun zihnini uğraştıran ulusal-toplumsal kalkınma sorunsalının bir parçası olarak ele alınması Türkiye tarihi boyunca ağır bastı. II. Meşrutiyet ile Cumhuriyet'in ilk yılları arasındaki dönemde edebiyatta Türkçeye yer verilmesi, geleneksellik ve yenilikçilik, ölçü vb sorunlar, edebiyattan çok, kalkınma sorunsalının terimleriyle tartışıldı.

Cumhuriyet döneminin edebiyat eleştirisi alanında ilk parlak ismi Nurullah Ataç'tı. Ataç genel ideolojisinde Batılılaşmaktan ve Türkçenin özleşmesinden yana bir kişi olmakla birlikte, eleştiriyi kendi özlü değer yargılarının ötesinde bir yöntem getirmede. Ama kültürle yoğrulmuş bir insanın bireysel beğeni ölçütleriyle, basmakalıp değer yargılarının sarsılmasına katkıda bulundu. Aynı dönemde, bir eleştirmenden çok, bir edebiyat tarihçisi olmayı segen Ahmet Hamdi Tanpınar, belirli bir yöntem önermeksizin bütünsel bir kültürel bakışa dayandığı *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nde (1949), ele aldığı yazarlar arasındaki değer skalasını olağanüstü bir durulukla ortaya koydu; ama eleştiri alanında bir çığır açmadı. Türk eleştirisinde yöntem arayışı daha sonraki kuşaklarla başladı. Belki Ataç'ın da, kişiliğinin ağırlığıyla belirlediği bu dönemde özelliğe karşı nesnellik bir süre, bir yöntem gibi savunuldu. Nesnellik ya da daha sonraki adlandırılmasıyla "bilimsellik", eleştirinin vazgeçilmez özelliği olarak benimsendi. Ama eleştirinin kendi yöntemleri içinde, bu sıfatların gerektirdiği iç sistematik kurulduğu söylenemez. "Sanat toplum için" tezi bu dönemde ve daha sonraları Marksist düşünceden de esinlenerek "toplumcu eleştiri" olarak tanımlanan, ama çeşitli temsilcileri arasında çok fazla yöntem ve anlayış birliği göstermeyen ana akım haline geldi. 20. yüzyılın dünyada bilinen başka eleştiri okulları ise Türkiye'de yandaş bulmakla birlikte belirleyici disiplinler olarak gelişmediler.

Batı'daki Yeni Eleştiri'nin Türkiye'deki temsilcisi 1960'lı yıllarda Hüseyin Cöntürk olduysa da, onun bu çizgisi süreklilik göstermedi. Aynı yıllarda Memet Fuat, Yeni Eleştiri'nin açıkladığı biçimsel incelikleri kapsayan ve sosyalist iğence dayanan belirli bir politikaı savundu. Fethi Naci, daha çok, ortodoks bir "sosyalist gerçekçilik"

çizgisi savunurken, biçimsel yetkinlik kaygısının ağır bastığı, Ataç'ın beğeni özelliğini sosyalist değerlerle birleştiren bir eleştirmen kişiliği geliştirdi. Benzer bir noktadan yola çıkan Asım Bezirci ise Türkiye'ye özgü bir sosyalist gerçekçilik anlayışını savundu. 1960'larda *Eleştiri Kuramı* kitabıyla, dünyada bilinen eleştiri kuramlarını tartışan Berna Moran, daha sonra Türk romanı üzerine incelemeleriyle uygulamalı eleştirinin de yöntemli ve disiplinli örneklerini verdi. Akşit Gökçürk, Tahsin Yücel gibi, Batı edebiyatı geleneğini akademik kanıyer içinde iyi izlemiş yazarlar da Türkiye için yol gösterici yapıtlar ortaya koydular.

Edebiyat-ı Cedide, Türk edebiyatında 19. yüzyılın sonundaki yenilik akımı (1896-1901). Tanzimat sonrası Türk edebiyatında divan edebiyatına karşı çıkarak Batı'dan esinlenen yeni bir edebiyat oluşturma çabalarını kapsayan bir kavramdır. Temsilcileri *Servet-i Fünun* dergisinde bir araya geldikleri için "Servetifunun Edebiyatı" adıyla da anılır. Dergi, II. Abdülhamid sansürü tarafından kapatılınca, Edebiyat-ı Cedideciler de dağıldı. Ama etkileri bir süre daha sürdü.

Edebiyat-ı Cedideciler giriştikleri biçim ve dil araştırmalarıyla şiirin alanını genişlettiler. Anlamın beyitte tamamlanması kuralı daha Tanzimat edebiyatı döneminde terk edilmişti; ama şairler bu konuda divan edebiyatının etkisinden tam olarak kurtulmuş değillerdi. Edebiyat-ı Cedideciler kurabütünüyle yıktılar; şiiri bağımsız parçaların bağlantısız toplamı olmaktan çıkarıp, ona bir gövde bütünlüğü kazandırdılar. Kafiye-nin göz için değil, kulak için olduğunu verdikleri örneklerle kanıtlayarak, bu konuda süregelen tartışmaya kesin çözüm getirdiler. Fransız edebiyatından soneyi aldılar: divan edebiyatındaki müstezâtı geliştirerek kullanışlı bir serbest müstezât biçimi yarattılar. Mazmunu aşarak imgeyi süre mal ettiler. Benzetmeler ve sıfatlarla süslenmiş gerçeği salt söyleyişle kavramak isteyen bir söz sanatına yöneldiler. Bu alanda daha çok Fransız simgecileriyle Parnasçılardan yola çıkıyorlardı. Cenab Şahabeddin'e göre bu şiir okurda "tatlı hülya" uyandırırca, başan-lydı.

II. Abdülhamid döneminin ağır siyasal koşulları içinde ortaya çıkan Edebiyat-ı Cedide şairleri toplum sorunlarıyla ilgilenmediler, "sanat sanat içindir" ilkesine sınıldılar. Söyleyiş kaygısı ve hayattan kaçış eğilimi onları betimlemeye, doğa görünüm-lerini anlatmaya, bir çeşit resim-şüre goterdu. Ama bir yandan da dizeler butunünde bir dış muzık yaratmak için sözcüklerini seç-leriyle de sürekli oynadılar. Yalnızlık, sessizlik, köşeye çekilme özlemi ve aşk temalarını, biraz da hastalıklı biçimde işle-diler. Tevfik Fikret'in, Türk şiirine ayrı bir ivme kazandıran siyasal ve topluma dönük ürünler dışındaki şiirlerinde de aynı özellik-ler görülür.

Edebiyat-ı Cedide'nin şiir alanındaki başlıca temsilcileri Tevfik Fikret, Cenab Şahabeddin, Hüseyin Siret (1872-1959), Hüseyin Suat (1867-1942), H. Nâzım (Ahmet Reşit Rey), Ali Ekrem (Bolayır) (1867-1937), Süleyman Nesip (1866-1917), Süleyman Nazif, Faik Ali (Ozansoy) ve Celâl Sahr (Erozan); düzyazı alanındaki temsilcileri ise Halit Ziya Uşaklıgil, Mehmet Rauf, Hüseyin Cahit Yalçın, Ahmed Hikmet Muftuoğlu, Saffet Ziya (1875-1929) ve Ahmed Şuayb'dır.

tarihçi ve siyaset adamı. İsveç'in parlamentoya dayalı ilk hükümeti olarak kabul edilen kabineye başkanlık yapmıştır.

Uppsala Üniversitesi'nde tarih profesörü olarak görev yaptı (1903-20). 1908'de *Riksdag*'a (Parlamento) seçildi ve Karl Staaff başkanlığındaki Liberal Parti içinde kısa zamanda sıvırdı. I. Dünya Savaşı'ndan önce ve savaş sırasında savunma ve anayasa komitelerinde görev aldı. 1915'te Staaff'ın ölümü üzerine parti başkanı oldu. Liberal-lerle Sosyal Demokratların büyük bir zafer kazandığı 1917 seçimlerinden sonra, Kral V. Gustaf, Edén'i bir koalisyon hükümeti kurmakla görevlendirerek, krallık yönetiminin artık parlamentoya dayalı hükümetler ilkesini kabul ettiğini gösterdi. Edén, koalisyon hükümetinin başkanı olarak, İtaliya Devletleri'yle daha iyi ticaret ilişkileri kurulmasını sağladı. Ayrıca kadınlara yerel ve genel seçimlerde oy hakkı tanıyan anayasa değişikliğinin yapılmasına ön ayak oldu. 1920'de başbakanlıktan ayrıldıktan sonra Stockholm valisi olarak görev yaptı (1920-38) ve yeniden tarih çalışmalarına döndü. Edén'in bilimsel çalışmaları arasında *1809 års revolution* (1911; 1809 Devrimi) ve *Den svenska riksdagen under femhundra år* (1935; 500 Yıl Boyunca İsveç Parlamentosu) sayılabilir.

Eden Irmağı, İngiltere'nin kuzeyinde ırmak. Göller Bölgesi'ni Pennine Sıra dağlarıyla birleştiren yayılardan doğar. Kuzeybatı yönünde 145 km aktıktan sonra İrlanda Denizi'ne girintisi olan Solway Halicine dökülür. Dar ve dik olan yukarı vadisinin alçak düzlüklerdeki vadiye açıldığı Kirkby Stephen'dan sonra, buzulaş oluşumlu tümseklerin arasında menderesler çizerek Appleby'den geçer. Sağdan, Pennineler'in dik yamaçlarından gelen kısa ve hızlı ırmakları, soldan da Göller Bölgesi ve çevresindeki kireçtaşı tepelerinden gelen ırmakları alır. Irmağa Penrith yakınlarında katılan ana kolu Eamont, Ullswater'dan gelen akıntı da içinde olmak üzere Göller Bölgesi'ni akanlar. Carlisle'in yukarısında, Northumberland sınırı yakınındaki Tyne Geçidinin kuzey ve güneyindeki tepeleri aşılayan İrt-hing'i alır. Sol taraftan gelen Petteiril ve Caldew kollarıyla çevrelenen Carlisle, ırmakın güney kıyısı üzerindedir ve savunmaya uygun bir noktadan ırmakın en alçak köprüsüne egemen konumdadır. Carlisle'in aşağısında bile ulaşım a erişili olmayan Eden, gelişmiş sığıklarından kanallar açarak Solway Halicine dökülür.

Edeniyen Kat, Kuzey Amerika'da Ordovisiyen Dönemde (y. 500-430 milyon yıl önce) oluşan kayaç dizisi ve bu kayaçların çökelediği zaman dilimi. Edeniyen Kat, Üst Ordovisiyen Sinsinatiyen kayaç dizisinin en alt katını oluşturur. Kıl bakımından zengin kireçtaşlarından ve şeyllerden oluşur; ayrıca son derece özgün bir fosil faunası vardır. Apalaş Dağları bölgesindeki Martinsburg Şeylinin bir bölümü Edeniyen özelliktedir. Paleontolojik çalışmalar, Kuzey Amerika'nın kutup bölgelerinde yaygın olarak rastlanan kireçtaşlarının, Edeniyen Katın oluştuğu dönemde geliştiğini açığa çıkartmıştır.

Edentata (dişsizler), armadilloları, karıncayiyenleri ve tembelhayvanları içeren memeliler takımı. *Edentata* takımı *Xenarthra* ve *Palaeonodonto* adıyla iki alttakıma ayrılır. Bugün yaşayan 31 türün hepsi *Xenarthra* alttakımının üç familyası içinde sınıflandırılır: *Dasypodidae* (armadillolar), *Myrmecophagidae* (karıncayiyenler) ve *Bradypodidae*

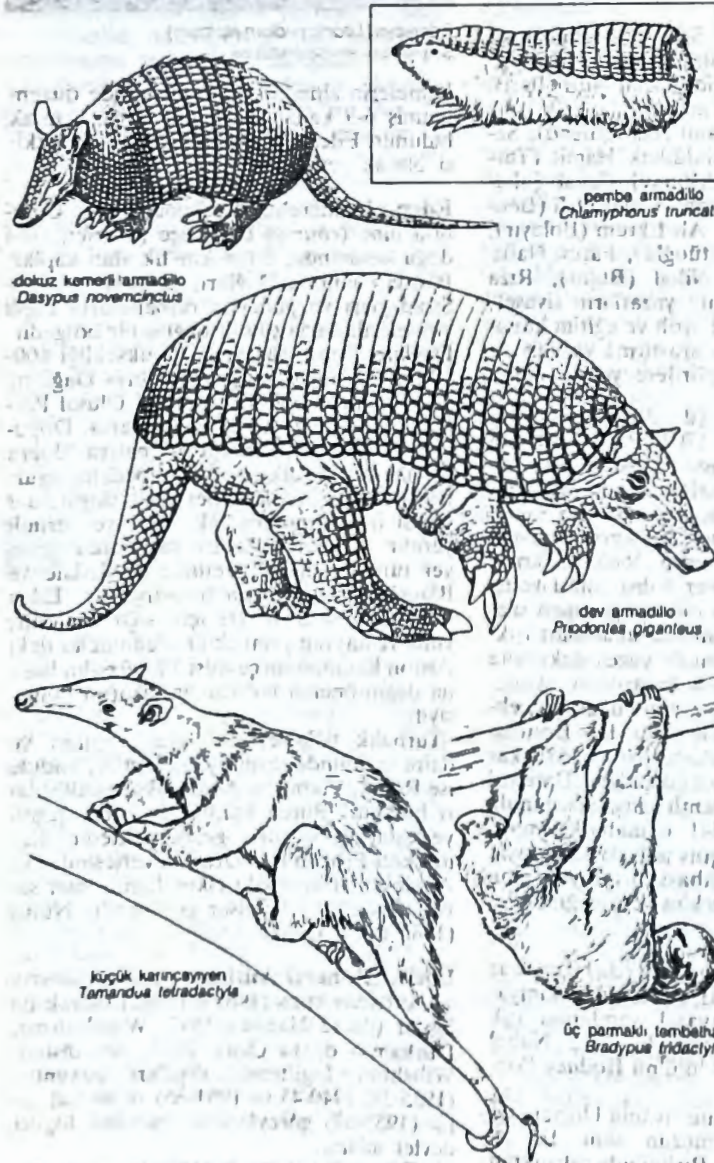
(tembelhayvanlar). Bu alttakımın, bugünkü tembelhayvanlar gibi ağaçta değil yerde yaşayan soyu tükenmiş tembelhayvanlar ile armadilloların akrabası olan, *Glyptodon* cinsinden soyu tükenmiş türleri içeren altı familyası daha vardır. Armadillolarla benzer soyu tükenmiş türleri içeren *Palaeonodonto* alttakımı ise iki familyaya ayrılır. Bütün evrimleri boyunca dağılımları Batı Yankü-re'yle sınırlı kalan *Edentata* takımının üyelerinin çoğu bugün Güney Amerika'da yaşamaktadır.

Edentata adı dişsizler anlamına gelirse de, bu takımın gerçekten dişsiz olan tek grubu karıncayiyenlerdir. Buna karşılık armadillolar ile tembelhayvanlarda minesiz ve küt uçlu, basit yanak dişleri bulunur; hatta bazı armadillo türlerinde diş sayısı 100'ü bulur. Yalnız bitkiyle beslenen tembelhayvanların sürekli büyüyen dişleri ise, bu beslenme biçiminin aşındırıcı etkisine dayanabilmesi için sert bir sement katmanıyla örtülüdür.

Karıncayiyenlerin en küçüğü, 37 cm uzunluğunda ve 325 gr ağırlığındaki ipek tüylü ya da iki parmaklı karıncayiyen (*Cyclopes didactylus*), en irisi de 2 m uzunluğunda ve 25 kg ağırlığındaki dev karıncayiyendir (*Myrmecophaga tridactyla*). Ağaçlarda yaşayan iki parmaklı karıncayiyen ile tamanduanın ya da küçük karıncayiyenin (*Tamandua tetradactyla*) sarımsı kuyrukları, bu hayvanların ağaçlara tırmanmasına yardımcı olur. Her üç türün de başları uzun, sivri ve kıvrık

tırmaklı pençeleri güçlüdür; gelişmiş tükürük bezlerinin salgıladığı yapışkan bir sıvıyla kaplı olan uzun dilleri böcekleri avlamaya uyarlanmıştır. İki parmaklı karıncayiyenlerin tüyleri genellikle altın sarısı renginde ve ipek gibi yumuşak, tamanduanların kısa tüyleri açık ya da koyu kahverengi tonlarında, göğüslerinin iki yanı ve sırtları kara lekeli-dir. Dev karıncayiyenlerin boz renkli kalın postu sık ve kabarık tüylü, özellikle iri kuyrukları uzun ve düz tüylüdür; gövdelerinin iki yanında, kenarları ak olan kara birer şerit uzanır. Karıncayiyenler avlarını kokuyula bulur, uzun ve keskin tırmaklarıyla kazdıkları karınca ya da termit yuvalarından kaçışan böcekleri yapışkan dilleriyle toplarlar. Arjantin'den Meksika'ya kadar dağılmış olan bu hayvanların üç türü de kazma biçimindeki ön ayak tırmaklarıyla kendilerini savunur.

Armadilloların en küçüğü 16 cm uzunluğunda ve yaklaşık 100 gr ağırlığındaki pembe armadillo (*Chlamyphorus truncatus*), en irisi ise yaklaşık 1,5 m uzunluğunda ve 25 kg ağırlığındaki dev armadillo (Prionites giganteus). Bu hayvanların ayırt edici özelliği, oynak kemerlerle ayrılmış, sert kemik levhalardan oluşan koruyucu sırt zırhlarıdır. Bütün armadilloların düşmanlarından korunmak için zırhlarının içinde kıvrılarak top gibi yusuvarlak oldukları yolundaki yaygın inanış doğru değildir; bu özellik yalnızca üç kemerli armadilloya (*Tolypeutes* türleri) öz-

Edentata takımının temsilî üyeleri
J.C. Barbón

güddür. Dokuz kemerli armadillo'da (*Dasy-pus* türleri) gövdenin altına kadar uzanan zırhı hayvanı tümüyle korurken, öbür türler yere iyice yapışarak sırt örtülerini hızla bir kalkan gibi kullanırlar. Armadilloların çoğu tehlike karşısında yalnızca zırhlılarına güvenmeyip inlerine kaçmayı yeğler ya da çok iyi birer kazıcı olduklarından gerektiğinde hızla toprağı kazarak kendilerini gizlerler. Küçük sürüngenleri, amfibi-yumları, öbür omurgasızları, organik artıkları ve bazı bitkileri yiyerek beslenen armadillolar takımını en hepsil üyeleridir. Koku duyuları son derece gelişmiş olan bu hayvanların bazı türleri, toprağın 10-12 cm derinliklerindeki böceklerin varlığını bile kokuyula bulabilir. Meksika'nın kuzeyinden ABD'nin içlerine kadar dağılmış olan dokuz kemerli armadillo dışındaki türlerin çoğu Orta ve Güney Amerika'da yaşar.

Tembelhayvanların, rengi sarı ile kahve-rengi arasında değişen uzun ve kaba tüyleri, yabancı ortamda üstlerine yapışan algler nedeniyle çoğu kez yeşile boyanır. Uzun bacakları ve pençe gibi kıvrık, uzun tımaklarıyla iyice kavradıkları dallardan baş aşağı sarkarak yaşayan bu hayvanlar yerde son derece korunmasızdır; buna karşılık çok iyi birer yüzücü olduklarından su yaşamına iyi uyum sağlarlar. Tembelhayvanlar, *Edentata* takımının yaşayan tek otçul üyeleridir; iki parmaklı tembelhayvan (*Choloepus didac-tylus*) çeşitli bitkilerin meyve, sap ve yapraklarıyla, üç parmaklı tembelhayvan (*Bradypus tridactylus*) ise yalnızca *Cecropia* cinsinden tropik bitkilerin yapraklarıyla beslenir. Honduras'ın güneydoğusundan Brezilya'nın kuzeyine kadar dağılmış olan ve topluluk oluşturmaksızın yalnız yaşayan tembelhayvanlar, yaşadıkları çevreye uyum sağlayan renkleriyle düşmanlarından kolayca gizlenir ve pek hareket etmedikleri için göze batmazlar; gene de, saldırıya uğradıklarında güçlü pençeleriyle kendilerini savunabilir ve düşmanlarını tehlikeli biçimde ısırabilirler.

Edentata takımının üyelerinde gebelik süresi, *Chaetophractus villosus* türü armadillo-larda 65 günden başlayarak iki parmaklı tembelhayvanda 263 güne kadar çıkar. Dokuz kemerli armadillo, bu takımın birçok türünde görülen çokembriyonluluk ve gecikmiş yuvalanma gibi değişik üreme olgularını her gebelikte yaşayan en ilginç örnektir. Çokembriyonlulukta, döllenmiş tek bir yumurtadan birininin tipatip eşi 2-12 kadar embriyon gelişir (örn. dokuz kemerli armadillo hemen her gebelikte tek yumurta dördüğü doğurur); gecikmiş yuvalanmada ise, yeni oluşmaya başlayan embriyon dölyatağı duvarına gömülüp gelişmeye başlamadan önce dölyatağının içinde aylarca serbest olarak yüzer. Dokuz kemerli armadillo haziran-eylül ayları arasında çiftleştiği halde, döllenmiş yumurta kasım ayından önce dölyatağında yuvalanmadığı için yavrular ancak ilkbahar başlarında doğar. Yavru armadillolar doğduktan kısa bir süre sonra yürü-yebilir ve önceleri derimsi olan zırhları zamanla sertleşir. Tembelhayvanların yavrularının görme ve işitme duyuları doğdukları anda bile gelişmiştir; annelerine bağımlı olarak yaşayan ve beş ay süreyle meme emen yavrular dokuz aylık olduklarında kendi başlarına beslenmeye başlayabilirler. Karıncayıyenlerin yavruları da bir süre annelerinin sırtında dolaşır.

Kuzey Amerika'daki *Palaenodonta* alttakımının üyeleri Geç Paleosen Bölümünden Oligosen Bölümünün başlarına değin (y. 55-35 milyon yıl önce) yaşamıştır. *Xenarthra* alttakımının Güney Yarıküre'de ortaya çıkması da Paleosen Bölümüne rastlar. Bu alttakım evrimleşme sürecinde büyük ölçüde farklılaşmış, armadillolara benzeyen türlerin

(örn. *Glyptodontidae* familyası) ve yer tembelhayvanlarının soyu Pleistosen Bölüm (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) bitmeden sona ermiştir. Karıncayıyenlerin en eski fosilleri Miyosen Bölümünden (y. 26-7 milyon yıl önce) kalmadır. *Edentata* takımının en iri türlerinden ikisi yaklaşık 500 bin yıl önce Güney Amerika'da yaşamıştır. Yerde yaşamaya uyarlanmış bir tembelhayvan olan *Megatherium americanum* 6 m uzunluğunda, *Glyptodontidae* familyasından *Doedicurus clavicaudatus* ise 4 m uzunluğunda ve yerden 1,5 m yükseklikteydi.

Edenton, ABD'de, Kuzey Carolina'nın kuzeydoğusunda, Chowan ilinin (county) merkezi. Albemarle Koyunda yer alır. 1660 dolayında kurulan ve 1722'de tüzel kimlik kazanan yerleşim, ilk valisi Charles Eden'in adını aldı. Yaklaşık 1760'a değin

Edenton'da Cupola Evi, Kuzey Carolina
Milli ve Joan Mann. CameraMann

koloninin resmî olmayan merkezi durumundaydı. İşlek limanından plantasyon ürünleri, kereste ve balık ihracatı yapıyordu. Bağımsızlık Bildirgesi'ni imzalayanlardan Joseph Hewes burada yaşamıştır. Hewes'un eviyle Cupolo ve Iredell ailelerinin evleri, St. Paul Episkopal Kilisesi, Chowan il adliyesi gibi koloni zamanından kalma birçok yapı korunmaktadır. Tunç bir levhaya çizilmiş çaydanlık figürü, kasaba kadınlarının İngilizlere karşı düzenlediği Edenton Çay Partisi'nin (25 Ocak 1774) anısını yaşatır. Kasabada yerfıstığı, sebze ve meyve yetiştirilir, çiftlik hayvanları beslenir. Küçük sanayi, balıkçılık ve tekneçilik de önemlidir. Nüfus (1990) 5.268.

Ederle, Gertrude (Caroline) (d. 23 Ekim 1906, New York kenti); Manş Denizini yüzerek geçen ilk kadın yüzücü. 1920'lerin en tanınmış ABD'li sporcularındandı. 6 Ağustos 1926'da Fransa'daki Gris-Nez Burundan, İngiltere'nin Kent ilindeki Dover'a kadar 56 km'lik uzaklığı 14 saat 31 dakikada yüzerek erkekler rekorunu 1 saat 59 dakika farkla geride bıraktı.

Yüzmede, her bir tam kulaç için sekiz ayak vuruşlu kravl tarzının en başarılı temsilcisiydi. 1920'lerin başında serbestte, 90 m'den 800 m'ye kadar çeşitli mesafelerde bayanlar ABD ve Dünya rekorlarını kırdı. Paris'teki 1924 Olimpiyat Oyunları'nda 400 m bayrak yarışında ABD takımının elemanı olarak altın madalya kazandı. İşitme duyusunun geçici olarak zayıflamasına neden olan Manş Denizi yüzüşünden sonra, yüzme öğretmenliği ve moda desinatörlüğü yapmaya başladı.

EDES, Yunanca tam adı ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΣ ΕΘΝΙΚΟΣ ΣΤΡΑΤΟΣ (Ulusal Demokratik Yunan Ordusu), II. Dünya Savaşı sırasında, Yunanistan'daki işgalci güçlere karşı kurulan milliyetçi gerilla örgütü. İngilizlerin desteğiyle, komünist eğilimli EAM-ELAS'ın(*) başlıca rakibi durumuna gelmiştir. General Napoleon Zervas tarafından kuruldu. Başlangıçta krallık yönetimine

karşı çıkan liberal bir örgüttü. Almanlara ve İtalyanlara karşı girişilen birçok eylemde ELAS'la işbirliği yaptı. Ama daha sonra gitgide sağa kaydı ve ELAS'la arasındaki güç mücadelesi, Ekim 1943-Şubat 1944 arasında silahlı çatışmalara dönüştü. İngiltere EDES'i, EAM-ELAS'ı alt edebilecek bir güç durumuna getirmeyi umuyordu; ama EDES etki alanını İpiros'tan (eskiden Epeiros) öteye genişletemedi. ELAS'la İngilizler arasında Aralık 1944'te başlayan çatışmalar sırasında EDES birlikleri, ELAS tarafından dört gün içinde yok edildi.

Edessa bak. Şanlıurfa

Edessa, bugün EDHESSA. Yunanistan'da, Makedonya yönetim bölgesinin Pella ilindeki (nomós) en büyük kent. Loudhiás Irmağı vadisindeki sarp bir kayalık üstünde kurulmuştur. Hızla akan Edhessalos Irmağı kenti birçok parçaya böler. Irmağın adı, ilkçağda Skirtos (Yunancada "sıçrayan"), ortaçağdan sonra Vódhas (Slavca voda: "su") idi. Üstündeki çavlanlar, kentin 3 km doğusundaki Agra'da bir hidroelektrik santral yapılıncaya kadar tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Önemli bir tarım ve ticaret merkezi olan, ayrıca dokumacılık ve halıçılık yapılan Edessa'da, Edessa ve Pella metropoliten bölgesi piskoposluğu da bulunmaktadır.

Önceleri, Edessa'nın, Antik Çağdaki Makedonya Krallığı'nın başkenti Aigai'nin bulunduğu yer olduğu varsayıyordu. 1977'de Véroya'nın güneydoğusundaki Verghina'da bulunan Makedonya kraliyet mezarlarından birinin II. Philippos'a ait olduğunun belirlenmesiyle bu varsayım büyük ölçüde geçersiz kaldı. Edessa, Roma döneminde Adriya Deniziyle Ege'yi birbirine bağlayan Egnatia Yolu (Via Egnatia) üzerinde bir duraktı. Bu yol üzerindeki Roma ya da Bizans dönemi köprülerinden birinin halen ayakta duran kemeri de Edessa'dadır. Bulgarlar, Bizanslılar ve Sırp'lardan sonra 15. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin egemenliğine giren Edessa'yı Yunanistan 1912'de topraklarına kattı. Nüfus (1981) 16.054.

Edessa Kontluğu bak. Urfa Kontluğu

Edgar, EADGAR olarak yazılır (d. 943/944 - ö. 8 Temmuz 975), 959'da Ban Saksonların (Wessex) kralı olduktan sonra tüm İngiltere'yi yöneten Mercia ve Northumbria kralı (957-75). Manastır reformunu var gücüyle desteklemiş, yerel geleneklerin korunması konusunda hoşgörülü davranmış ve barış içinde hüküm sürmüştür.

İngiliz kralı I. Edmund'un küçük oğluydu. Tahttan indirilen erkek kardeşi Eadwig'in

Edgar, New Minster Beige'i'nden bir ayrıntı, 966; British Library, Londra
British Library, Londra.

yerine Mercia ve Northumbria kralı ilan edildi. Eadwig'in ölümü (1 Ekim 959) üzerine Batu Sakson kralı oldu. Benedikten Tüzüğü olarak bilinen manastır kurallarına kesin biçimde uyulmasını savunan Canterbury başpiskoposu Aziz Dunstan'ın görüşleri doğrultusunda bir din politikası izledi. Manastırların kurulması konusunda, York başpiskoposu Oswald'ı ve Winchester piskoposu Aethelwold'u destekledi. Katoliklerin her yıl papalığı desteklemek için ödedikleri Aziz Petrus akçesi ile kilise vergilerini ödemeyenlerin cezalandırılmasını öngören yasanın İngiltere'de ilk kez Edgar yürürlüğe koydu.

Edgar (d. y. 1075 - ö. 8 Ocak 1107, Edinburgh), 1097-1107 arasında İskoçya kralı. Kral III. Malcolm Canmore ile Kraliçe Margaret'in (İngiltere kralı II. Edmund'un torunu) hayatta kalan en büyük oğulları, dolayısıyla Kelt ve Anglosakson soyundan gelen ilk İskoçya kralıdır.

İngiltere kralı II. William Rufus'un vasaıydı. İngiliz karşıtı bir politika izleyen amcası Donald Bane'in tahttan indirilmesi üzerine kral oldu. Norveç kralı III. Magnus'un sürekli akınlar düzenlediği Hebridleri 1098'de Magnus'a bıraktı. Hükümdarlığı sırasında kiliseye cömertçe bağışlarda bulundu; çağdaşı olan tarihçi Rievaulx'lu Aziz Aelfred, ondan en az Aziz Edward (Dindar) kadar değerli bir kişi olarak söz eder. Edgar evlenmeden öldü; yerine erkek kardeşi I. Alexander geçti.

Edgar THE AETHELING (d. Macaristan - ö.y. 1125), Anglosakson prensi. İngiltere kralı II. Harold'ın Hastings Çarpışması'nda (14 Ekim 1066) Normanlar karşısında yenilgiye uğrayıp öldürülmesi üzerine kral olması önerilmiş, ama Edgar, Norman kralları I. ve II. William'a hizmet etmeyi yeğlemiştir. Taşındığı Aetheling unvanı krallık ailesinden geldiğini gösterir. II. Edmund'un torunu olan Edgar, Norman İstilasından (1066) sonra, yeni krala hemen boyun eğdi. 1068-72 arasında kayınbiraderi III. Malcolm Canmore ile birlikte İskoçya'da yaşadı. Malcolm'ın, William ile anlaşmaya varmasından sonra sürgüne gönderildi. 1074'te yeniden William'ın hizmetine girdi ve 1086'da, İtalya'nın güneyindeki Apulia'ya (Puglia) düzenlenen seferin komutanlığına getirildi.

1091'de II. William Rufus'un hükümdarlığı sırasında, Edgar'ın Normandiya'daki topraklarına el kondu. Bu olay Malcolm'a İngiltere'nin kuzeyine saldırması için bir gerekçe hazırladı. Bundan sonra, iki kral arasında arabuluculuk yapan Edgar, 1097'de William'ın emriyle, Normanların düşmanı olan Malcolm'ın erkek kardeşi ve ardılı Kral Donald Bane'i devirip yerine Malcolm'ın oğlu Edgar'ı geçirdi. Yaklaşık 1102'de Kutsal Topraklar'a düzenlenen bir haclı seferine katıldı. İngiliz tahtı için sürdürülen mücadelede, I. Henry'ye karşı Normandiya dükü Robert Curthose'un yanında yer aldı. Tinchebrai Çarpışması'nda (28 Eylül 1106) Henry'ye tutsak düştüysede bir süre sonra serbest bırakıldı. Yaşamının geri kalan bölümüne ilişkin fazla bilgi yoktur.

Edgerton, Harold E(u)gene (d. 6 Nisan 1903, Fremont, Nebraska - ö. 4 Ocak 1990, Cambridge, Massachusetts, ABD), ABD'li elektrik mühendisi ve fotoğrafçı. Hızla hareket eden cisimlerin fotoğraflarının çekilmesini olanaklı kılan yeni teknikler geliştirmiş ve bu teknikleri çeşitli bilimsel çalışmalara uygulamıştır. 1926'da Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nden mezun olan Edgerton aynı okulda ders vermeye başladı;

bir yandan da fotoğraf çekiminde ışıklandırma süresini azaltmaya yönelik deneyler yaptı. 1931'de, saniyenin milyonda biri kadar kısa bir süre için çok parlak ışık üreten bir lamba

Edgerton'ın stroboskop ışığı kullanarak çektiği düşen bir süt damlası fotoğrafı, y. 1938
Harold E. Edgerton

geliştirdi. Daha önceleri geliştirilmiş olan stroboskop(*) aygıtının ürettiği ışıktan yararlanarak çalışan flaş, büyük bir hızla ateslenebiliyordu.

Edgerton, karmaşık ışık donanımlarının ve gelişkin kameraların yardımıyla, çay tabağına damlayan süt damlasının, tenis topuna hızla çarpan raketin ve saatte 24 bin km hızla hareket eden ya da çelik bir levhaya çarpan kurşunun hareketlerini dondurarak filme kaydetmeyi başardı. II. Dünya Savaşı sırasında Mihver Devletleri kuvvetlerinin gece hareketlerini fotoğraflamak için büyük stroboskop donanımları yaptı ve bu çalışmalarının sonucunda 80 km erimli bir stroboskoplu biykin geliştirdi.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Edgerton, iki arkadaşı ile birlikte ABD'de gerçekleştirilen nükleer denemelerin fotoğraflarını çekti. Daha sonra zamanının çoğunu derin deniz stroboskop fotoğrafçılığına ayırdı. Fransız oşinograf Jacques-Yves Cousteau ile, daha önce inilmemiş derinliklerdeki deniz yaşamının fotoğraflarını çekti.

Edgeworth, Francis Ysidro, asıl adı YSIDRO FRANCIS EDGEWORTH (d. 8 Şubat 1845, Edgeworthstown, Longford ili, İrlanda - ö. 13 Şubat 1926, Oxford, İngiltere), İrlandalı iktisatçı ve istatistikçi. Geliştirdiği yeni kavramlarla iktisat bilimine katkıda bulunmuştur.

Dublin'deki Trinity College'da ve Oxford'daki Balliol College'da okudu; 1869'da en iyi dereceyle mezun oldu. 1877'de avukat olarak çalışma yetkisi aldı. 1880'de ders vermeye başladığı King's College'da (Londra), siyasal iktisat profesörü (1888) ve Tooke Kürsüsü'nün başkanı (1890) oldu. Oxford'da 1891'den 1922'ye değin Drummond Kürsüsü'nde siyasal iktisat profesörü olarak görev yaptı ve *Economic Journal*'ın (1891-1926) yayın yönetmeni olarak önemli rol oynadı. Olağanüstü matematik yeteneği ve özlü bir üslubu olan Edgeworth, etik sorunları aydınlatmada matematiğin büyük olanaklar sağlayacağına inanıyordu. İlk yapıtı *New and Old Methods of Ethics* (1877; Etik'te Yeni ve Eski Yöntemler) matematiksel tekniklere, özellikle de değişimler hesabına dayandığı için sınırlı bir çevrenin dışındaki okurlara ulaşamadı. En çok tanınan yapıtı *Mathematical Psychics*'de (1881) sonradan iktisat kuramında genel bir kullanımı kazanan geliştirilmiş fayda fonksiyonu,

kayıtsızlık eğrisi ve sözleşme eğrisi gibi analitik araçlara yer verdi.

Edgeworth uluslararası ticaret, vergilendirme ve tekel kuramlarına önemli katkılarda bulundu. Endeks sayıları ve istatistik kuramı üzerinde de ürünler verdi; geçmiş deneyimlerden elde edilen verilerin gelecekteki olasılıkların öngörüsünde kullanılmasını savundu.

Edgeworth, Maria (d. 1 Ocak 1767, Blackbourton, Oxfordshire, İngiltere - ö. 22 Mayıs 1849, Edgeworthstown, İrlanda), çocuk öyküleri ve İrlanda'daki yaşamı ele alan romanlarıyla tanınan, İngiliz asıllı İrlandalı yazar. Romanlarıyla İngiliz romanında milliyetçiliğin ele alınmasını sağlamıştır.

Ailesi 1782'de Dublin'in kuzeybatısındaki Edgeworthstown'a taşınmaya değin yaşamını İngiltere'de sürdürdü. O zamanlar 15 yaşında olan Maria, kız kardeşiyle birlikte, Edgeworthstown'daki toprakların yönetiminde babasına yardımcı oldu. Böylece, romanlarının ana temasını oluşturan İrlanda köy yaşamı ve kırsal ekonomi üzerine geniş bilgi edindi.

Edgeworthstown'daki ev yaşamı çok hareketli ve mutluluk vericiydi. Maria, yazarlığa da babasının teşvikiyle burada başladı. Evdeki 21 çocuk, hem ona malzeme sağlıyor, hem de öykülerini dinliyordu. Evinin oturma odasında yazdığı öyküleri *The Parent's Assistant* (Anne Babanın Yardımcısı) adıyla yayımlandı. Babasının metinlere eklediği zorlama ahlak dersleri bile öykülere canlılığını kaybettirememişti. Öykülerdeki çocuklar, özellikle de, tezcanlı Rosamond, Shakespeare'den beri İngiliz edebiyatında görülen ilk gerçek çocuk karakterlerdi.

Babasının müdahalesi olmadan yazdığı ilk romanı *Castle Rackrent* (1800; Ateş Pahasına Şato), Edgeworth'ün toplumsal gözlem, karakter betimlemesi ve özgün diyalog yaratma yeteneğini ortaya koyar. Yayıtta, yazar okuyucuya ders vermeye kalkışmaz. Sir Walter Scott, en ünlü yapıtlarından *Waverley*'yi (1814) yazabilmesini Edgeworth'e borçlu olduğunu söylemiştir. Edgeworth, bir sonraki yapıtı *Belinda*'da (1801) sosyete yaşamını konu aldı. Roman, babasının mutlu sonla bitmesi konusundaki ısrarıyla talihsiz biçimde bozulduysa da, yazar Jane Austen *Belinda*'dan övgüyle söz etti.

Hiç evlenmeyen Edgeworth'ün edebiyat ve bilim çevrelerinden çok sayıda arkadaşı vardı. 1809-12 arasında *Tales of Fashionable Life* (Sosyete Yaşamından Öyküler) adlı altı ciltlik yapıtı yayımlandı. Dönemin İngiltere'sinde önemli bir toplumsal sorun olan absenteer mülkiyet(*) konusunu ele alan ve en iyi romanlarından biri sayılan *The Absentee* de bu dizide yayımlanmıştır.

Maria Edgeworth, Alonzo Chappel'in bir oymabaskısından ayrıntı, 1873
British Museum, fotoğraf. J. R. Freeman & Co Ltd

Babasının 1817'de ölümünden önce Edgeworth üç roman daha yayımladı. Bunlardan ikisi, *Patronage* (1814) ve *Ormond* (1817) oldukça güçlü romanlardır. 1817'den sonra daha az yazan Edgeworth, babasının *Memoirs* (1820; Anılar) adlı yapıtını tamamladı ve kendisini malikânenin işlerine verdi. Ünü Avrupa'ya yayıldı ve Walter Scott'la sık sık görüşme olanağı buldu. Yaşamının son yıllarında, 1846'da İrlanda'da baş gösteren kıtlığın üzüntüsünü yaşadı, felaketten etkilenen köylülere yardım için caha gösterdi.

1960'lardaki feminist hareket, Edgeworth'ün *Moral Tales for Young People* (1801, 5 cilt; Gençler İçin Ahlakî Öyküler) adlı yapıtının yeniden yayımlanmasını sağladı. Bu arada *Letters for Literary Ladies* (1795; Edebiyatla İlgili Hanımlara Mektuplar) 1970'lerde yeniden basıldı. Romanları ise 20. yüzyılda düzenli olarak yayımlandı. Mektuplarından seçmeler Christina Colvin tarafından derlenerek 1979'da *Maria Edgeworth in France and Switzerland* (Maria Edgeworth Fransa ve İsviçre'de) adıyla yayımlandı.

Edgeworth, Richard Lovell (d. 31 Mayıs 1744, Bath, Somerset, İngiltere - ö. 13 Haziran 1817, Edgeworthstown, Longford ili, İrlanda), İngiliz asıllı İrlandalı mucit ve eğitimci. Ünlü bir romancı olan kızı Maria Edgeworth'ü derinden etkilemiştir.

İrlanda'da büyük arazileri olan Edgeworth, toprakları üzerinde kiracılık yapan çiftçilerin yaşam koşullarını iyileştirmek için toprak ıslahı ve yol yapım projelerine önem verdi. 1798'de Fransa'nın İrlanda'ya gönderdiği işgal kuvvetlerine karşı savaşmak amacıyla bir yeoman birliği oluşturdu. 1802'de ailesiyle birlikte Paris'e yerleşti ve oradaki bilim ve edebiyat çevreleriyle tanıştı. 1806'da İrlanda eğitim sistemini araştıran bir komisyona katıldı. 1807'den sonra otobiyografisi üzerinde çalıştı.

Mekanik alanında son derece yaratıcı bir yeteneğe sahip olan Edgeworth, telgrafıla haberleşme üzerine belki de ilk çalışmaları yaptı, karada yelkenle seyreden taşıtlar geliştirmeye uğraştı; ayrıca velosipet, arazi ölçme aleti, şalgam hasat bıçağı, tek tekerlekli hafif gezinti arabası ve fayton gibi birçok yeni buluş yaptı. Kızıyla birlikte kaleme aldığı *Practical Education* (Pratik Eğitim) adlı yapıtı, Jean-Jacques Rousseau'nun ve Edgeworth'ün karısı Honora'nın

üretken etkinliklere yönelten oyuncaklar verilmesi gerektiğini savundu.

Dört kez evlenen Edgeworth'ün 22 çocuğu vardı.

Edgü, Ferit (d. 24 Şubat 1936, İstanbul), öykücü ve romancı. Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'nde öğrenim görürken bir sınav kazanarak Almanya'ya, oradan da

Edgü
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

Fransa'ya gitti (1958). Paris'te kaldığı süre içinde resim çalışmalarının yanı sıra felsefe, sanat tarihi, seramik dallarında kurslara katıldı (1959-1964). Askerliğini, Hakkâri ve Beypazarı'nda yedeksubay öğretmen olarak yaptıktan sonra, bir yılına bir kez daha Paris'e gitti. 1968'de Türkiye'ye döndü. Reklamcılık sektöründe önce metin yazarı olarak çalıştı; daha sonra DATA Reklam Şirketi'ni ve Ada Yayınları'nı kurdu. Narmalı Yurdu'ndaki Bedri Rahmi Sanat Galerisi'ni yönetti.

Ferit Edgü edebiyata şiirle başladı. İlk şiiri *Kaynak* dergisinde (1952), ilk öyküsü *Yeni Ufuklar*'da (Ocak 1954) yayımlandı. Çeşitli dergilerde yer alan yazılarında edebiyatın konumu; yazarın özgül koşulları ve nitelikleri üzerine düşünceleriyle dikkati çekti; plastik sanatlar alanındaki deneme, eleştiri ve tartışmaları ilgi uyandırdı. Romanlarında "niçin"den çok "nasıl" sorusu üzerinde durduğu için, biçimi öne çıkardı. Öykülerinde gerçekliğin çeşitli düzenlerini araştırdı; çevresiyle uyum sağlayamayan bireyin bunalımlarına eğildi. *Bir Gemide* (1978, 1984) adlı yapıtıyla 1979 Sait Faik Hikâye Armağanı'nı aldı. *O* adlı romanı (1977, 1990), Erden Kırıl tarafından *Hakkâri'de Bir Mevsim* adıyla sinemaya uyarlandı ve çeşitli ödüller aldı. *Ders Notları* (1978, 1988) ile 1979 TDK Deneme Ödülü'nü kazandı. Öbür yapıtları arasında öykü kitapları *Kaçkılar* (1959, 1987), *Bozgun* (1962), *Av* (1968, 1987), *Çılgılık* (1982); romanları *Kimse* (1976, 1984) ve *Eylülün Gölgesinde Bir Yazdı* (1989); şiirlerini topladığı *Ah Min el-Aşk* (1978); denemelerini içeren *Yazmak Eylemi* (1980), *Şimdi Saat Kaç* (1986) ve *Ressamın Öyküsü* (1991) sayılabilir.

Edhem Efendi (SANTURİ) (d. 1855, İstanbul - ö. 14 Eylül 1926, İstanbul), son dönemin en ünlü santur sanatçısı ve besteci.

Sogukçeşme Askeri Rüşdiyesi'ni bitirdikten sonra sınavla Enderun'a girdi. Orada santur ve müzik öğrendi. Enderun'dan ayrıldıktan sonra Maliye Nezareti'nde memurluk yaptı. Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde santur çaldı. 1908-13 arasında Darü'l-Musiki-i Osmani'de santur dersleri verdi; ayrıca sarayda şehzade ve sultanlara müzik ve santur öğretti.

Türk müziğinin en büyük santur sanatçılarından olan Edhem Efendi, aynı zamanda ünlü bir şarkı ve çalgı yapıtları bestecisidir. En tanınmış yapıtı *Şehnaz Longa*'dır. Şarkı

formundaki yapıtlarından "Güller açmış bülbül olmuş bıkarak" (sultanîyegâh) ve "Bu gülzârın yine bir nevbahan" (sultanîyegâh) çok sevilmiştir.

Edhem Paşa (GAZİ), tam adı İBRAHİM EDHEM (d. 12 Ağustos 1844, İstanbul - ö. 17 Aralık 1909, Kahire). 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'ndaki başarılarıyla tanınan asker.

Gümrük memuru Mustafa Ferhad Efendi'nin oğludur. 1863'te Harbiye Mektebi'nı bitirdi. Rumeli ve Sırbistan'da çeşitli asker görevlerde bulundu. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Plevne'de düşman tarafından kuşatılan Türk askerlerine erzak ve savaş malzemesi sağlamayı başarması ve bu savaşta gösterdiği kahramanlık nedeniyle mir-livalığa (tuğgeneral) yükseltildi. 1896'da müşir (mareşal) oldu. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Alasonya Ordusu komutanı olarak Dömeke'de büyük bir zafer kazandı.

Gazi Edhem Paşa
Nuri Akbayer Arşivi

Daha sonra Askeri Teftiş Komisyonu başkanlığına getirildi. II. Meşrutîyet döneminde Heyet-i Ayan üyesi oldu. 31 Mart Olayı'nın (1909) ardından kısa bir süre harbiye nazırlığı yaptıktan sonra, siyasal yaşamdan çekilerek Mısır'a gitti.

Edhem Pertev Paşa (d. 1824, Erzurum - ö. 5 Şubat 1873, Kastamonu), şair ve devlet adamı. Tanzimat edebiyatının öncülerindendir.

Babasının memuriyeti nedeniyle Şebinkarahisar, Gümüşhane ve Trabzon'da bulundu. 1844'te Trabzon'da vilayet kâtibi oldu. Trabzon valisi Halil Rıfat Paşa'nın İstanbul'a atanması üzerine, Sadaret Mektubi Kalemi'nde görevlendirildi. Halil Rıfat Paşa'nın koruması altında İzmir, Rodos ve Bursa'da mektupçuluk yaptı. Berlin elçiliği başkâtibliğinde bulundu. Kaymakamlık ve mutasarrıflık görevleriyle çeşitli yöreleri dolaştı. Daha sonra Hariciye Nezareti mektupçuluğu ve Seraskerlik müsteşarlığı görevine getirildi. 1872'de paşalık şanı verilerek son görevi olan Kastamonu valiliğine atandı.

Fransızcadan yaptığı manzum şiir çevirileriyle tanınan Edhem Pertev Paşa, açık bir dille yazdığı, kolay anlaşılacak resmi yazılarıyla kuşağına örnek olmuş ve Tanzimat dönemi düzyazı geleneğinin en başarılı temsilcilerinden sayılmıştır. Düzyazı alanındaki en önemli yapıtı *Habnâme*'dir (ös 1884). Şinasi'nin 1863'te *Tasvir-i Efkâr*'da yayımladığı "İstanbul Sokaklarının Tenvir ve Tathiri" adlı makalesine karşılık olarak yazdığı ve bir köpekle bir filozofu konuşturduğu *Av'avename*, Edhem Pertev Paşa'nın anılmaya değer yazılarından.

Edhem ü Hüma, divan edebiyatının ortak aşk öykülerinden birini anlatan mesnevi.

Richard Edgeworth, A. Cardon'un oymabaskısı, 1812
BBC Hulton Picture Library

etkisini taşır. Bu yapıtında Edgeworth, çocuklara güçlü bir öğrenme dürtüsünün aşılması ve eğitimin yoğunluğunun çocuğun yaşıyla yeteneğine göre ayarlanması gerektiğini savundu. Ayrıca bazı bilgilerin uzun süre çaba harcıyarak öğrenildiğini, buna karşılık bazı bilgilerin de oyun yoluyla öğrenilebileceğini ileri sürdü ve ezbercilığe karşı çıktı. Bu nedenle çocuklara, onları

Bu konuyu işleyen üç yapıt Lamii'nin (ö. 1531) günümüze ulaşmamış olan *Kıssa-i Edhem ü Hüma* adlı mesnevisi, Na'ti'nin (ö. 1718), Belh sultanıyken tahtını terk ederek dervişliği seçen büyük veli İbrahim bin Edhem'in yaşamöyküsü çevresinde geliştirdiği efsanevi nitelikli *Edhemname* adlı mesnevisi ve Sabit'in (ö. 1712) *Edhem ü Hüma*'sıdır. Bu yapıtların en ünlüsü olan *Edhem ü Hüma*'nın konusu kısaca şöyledir: Belh'de Edhem adlı bir derviş gündüzleri susculuk yaparak, geceleri de şirle ilgilenerek bir mağarada yaşamaktadır. Bir süre sonra İsa adlı bir hekimle tanışıp kaynaşır ve barındığı yeri paylaşır. Edhem, pınara su almaya gittiği bir gün, sarayın penceresinden padişahın kızını görerek âşık olur ve o anda düşüp bayılır. İsa onu birlikte kaldıkları mağaraya götürür, ayılır ve tedavi etmeye çalışır. Olayı öğrenince, Edhem'e bu kızın adının Hüma olduğunu söyler. Öykünün gerisi yoktur. Dil, üslup, konu ve anlatım yönünden çok başarılı olan ve aruz vezninin feilâtun mefâilün feilün kalıbıyla yazılan bu yarım kalmış yapıt 880 beyitten oluşur.

Edhemiyce, ilk mutasavvıflardan Ebu İshak İbrahim bin Edhem'e (ö. 777 ya da 782) bağlanan tarikat. Sasani hükümdarlarının soyundan bir prens olduğu söylenen İbrahim, söylenceye göre av peşinde koştuğu bir gün, gökten bir sesin "Ey İbrahim, sen bunun için mi yaratıldın" demesi üzerine evini barkını terk ederek dünyadan el-etek çekmiştir. Bu olay gerçek olmasa bile, onun tasavvuf anlayışını ve yaşama biçimini açıklamaları bakımından önemlidir.

İbrahim bin Edhem, kendisinden aktarılan bilgilere göre, yolunun ilkelerini şöyle özetlemiştir: Refah ve nimet kapısını kapatıp sıkıntı kapısını açmak; yücelik kapısını kapatıp alçakgönüllülük kapısını açmak; rahat kapısını kapatıp çalışma, çabalama kapısını açmak; uyku kapısını kapatıp uykusuzluk kapısını açmak; zenginlik kapısını kapatıp yoksulluk kapısını açmak; yaşama tutkusunu kapatıp ölüme hazırlanma kapısını açmak. Bu ilkelerden de anlaşılacağı gibi Edhemiyce, Melamilik ile büyük benzerlikler taşımaktadır.

Tasavvufia ilgili kaynaklar, Anadolu'da 16. yüzyıldan sonra görülen Edhemileri gözleri sürmeli, başlarında kubbe gibi yuvarlak ve dilimsiz tokalı taç bulunan, yenleri bol yeşil hırka giyen, boyunlarına tesbih takan ve Hz. Muhammed'in sünnetine uyan bir topluluk olarak tanıtır. Bu topluluk 17. yüzyıldan sonra Bektaşilik içinde eriyerek yok olmuştur.

Ediacara faunası, Güney Avustralya'daki Adelaide kentinin kuzeyinde, Ediacara Tepelerindeki Pound Kuvarsitinde bulunmuş, Prekambriyen Zamandan (y. 4 milyar-570 milyon yıl önce) kalma oldukça üstün yapılı, çokhücreli fosil hayvanlar topluluğu. Ediacara faunasının bulunması hem çokhücrelilerin ilk gelişme evresine ışık tutmuş, hem de Prekambriyen Zaman canlılarının sahil olduğundan çok daha karmaşık bir evrimleşme düzeyine ulaştığını ortaya koymuştur. Gene bu fauna sayesinde, Prekambriyen'in hiç değişse bir bölümünde, birbirleriyle etkileşim içinde olan karma bir canlı topluluğunun var olduğu anlaşılmıştır. Gerek bu karma topluluğun, gerek topluluğu oluşturan tek tek canlıların yapılarındaki karmaşıklık, bilinenlerden daha uzun bir gelişme ve evrim sürecinin yaşandığını göstermektedir. 3 Ediacara Tepelerinden derlenmiş 600'ü aşkın örnek arasında mercanlar, denizana-

ları, çeşitli solucanlar ve akrabalık ilişkileri tanımlanamayan bazı canlılar bulunur.

Bu hayvanların kıyıya yakın sığ sularda yaşadıkları ve çamur birikintilerinin arasına gömülü oldukları için fosillerinin bozulmadan günümüze değin ulaşabildiği sanılmaktadır. Faunadan bugüne ulaşan tek kalıntı, kumtaşları içinde bulunan izleridir; bu hayvanlar ölünce çamurda kalan vücut izleri suların yükselmesi sırasında gelen kumlarla dolmuş, silisli çözeltiler zamanla kumları kumtaşı ve kuvarsite, çamur ve kil parçacıklarını da serisit mineraline dönüştürmüştür.

Bulunan örneklerin tümü yumuşak gövdeli, bazıları serbestçe yüzen plankton biçiminde, bazıları ise deniz dibine bağlı yaşayan ya da dipte dolayan hayvanlardır. Örneklerin büyük bölümü, iki yanlı bakışım gösteren oval gövdelerinde oldukça karmaşık çıkıntı ve oluklar bulunan *Dickinsonia* cinsindendir; bu cinsin bugün yaşayan bazı solucanlarla akraba olduğu sanılmaktadır.

Ediacara faunasındaki örneklerin belki de en önemlisi *Spriggina* cinsidir. Yaklaşık 5 cm uzunluğundaki bu küçük hayvanlar hem halkalısolucanlara, hem eklembacıklara benzer; bu cinsin üyelerinin iyi gelişmiş, kabaca üçgen biçiminde bir başı ve bölümlü, uzun bir gövdesi vardır. Her bölümden çıkan bir çift yanıl uzantı, büyük olasılıkla bu hayvanların suda serbestçe yüzebilmesini sağlıyordu. Kambriyen Dönem ve Erken Paleozoyik (Birinci) Zaman (Paleozoyik Zaman y. 570-225 milyon yıl önce) faunasına egemen olan trilobitlerin ve tüm eklembacıkların *Spriggina* cinsinden türediği sanılmaktadır.

Ediacara faunasında bulunan öbür hayvanlar arasında, *Medusina* ve *Rangia* cinsinden denizaneleri ile bugünkü denizteleklerinin akraba olan *Charnia* cinsi sayılabilir. Yaşayan ve fosil türlerden hiçbirine benzemeyen *Parvancorina* ve *Tribrachidium* cinslerinin evrim çizgisi ise bugüne değin saptanamamıştır. Ediacara faunasının tam yaşı bilinmemekle birlikte, Prekambriyen Zamanın sonlarına doğru oluştuğu sanılmaktadır.

Edibü'l-Memalik, asıl adı SADIK HANİ FERAHANİ (d. 1860, - Kazerun - ö. 1917, Bağdat), İranlı şair, gazeteci ve yazar.

Emiri mahlasını kullanan Edibü'l-Memalik 1898'de Tebriz'deki Lokmaniye Medresesi'ne, müdür yardımcısı oldu. Haftalık *Edeb dergisi*ni (1903) ve Bakü'da Farsça ekli *Türkçe İrsad* gazetesini (1905) çıkardı. 1906'da İran'da meşrutiyet hareketlerine katıldı. Ekim 1906'da meşrutiyet ilan edilip meclisin açılmasından sonra çıkan *Meclis* gazetesinin müdürlüğünü yaptı. 1907'de haftalık *İrak-ı Acem* gazetesini kurdu. Daha sonra İran adlı resmî devlet gazetesinin başyazarlığına getirildi.

Siyasal olaylar üzerine heyecanlı kasideler yazan ve döneminin büyük şairleri arasında kabul edilen Edibü'l-Memalik'in *Divan*'ını ölümünden sonra Hasan Vahid Destgirdi yayımlamıştır (1933-34).

edictum, Roma İmparatorluğu'nda *magister*'lerin (üst yönetici) kendi yetki alanlarında verdikleri yönetsel ve yargısal kararları içeren bildiriler. Bu kararlar önceleri sözlü olarak bildirilirken, sonraki dönemlerde yazılı bildiri biçimine dönüşmüştür.

Edictum, yüksek görevlilerin hangi ilkeleri izleyeceklerini bildirir ve yeni görevlinin göreve başlamasına değin yürürlükte kalırdı. Geniş anlamda *magister* sayılan imparatorların yayımladığı bildiriler de bu adla (*edictum principum*) anılırdı. Yalnız bu bildiriler, birer çalışma raporu niteliğini taşıyan öteki *magister*'lerin bildirilerinden farklı olarak, imparatorun uyulmasını iste-

diği ve bütün *magister*'leri bağlayıcı nitelikte emir ve yasakları içeren yasal düzenlemeler niteliğindedir. Bunlardan en ünlüsü İmparator Diocletianus'un İS 301'de yayımladığı *Edictum de maximis pretiis*'ti (Fiyatların Üst Sınırına İlişkin Kararname). Bildiri aynı zamanda serbest meslek sahiplerinin haktan isteyebilecekleri ücreti de belirliyordu. Bildiride, kurallara uyulmaması durumunda verilecek ağır cezalar da gösterilmisti.

Bir *magistra* kendi *edictum*'una sonradan bazı eklemeler (*edictum novum*) yapabileceği gibi, onun görevini devralan sonraki *magister* de kendi bildirisine önceki *magister*'in bildirisinden bazı bölümler (*edictum tralatitium*) alabilirdi.

edikula (Latince *aedicula*: "tapınakçık"), EDİKÜL olarak da bilinir, üçgen ya da kemer

Bir Roma edikulası;
Roma Ulusal Müzesi, Roma
Alinari

biçimli bir alınlığı taşıyan iki sütunla çerçevelenmiş, bir Antik Çağ tapınağının ön yüzüne benzeyen küçük girinti. İçine genellikle bir heykel yerleştirilirdi. Helen ve Roma mimarlıklarında zafer takı, hamam gibi önemli yapıların cephelerinde uygulandı. Rönesans'ta ve daha sonraki yeni-klasik mimarlık akımlarında yapıların hem içinde, hem de dışında büyük duvar yüzeylerine hareketlilik kazandırmak amacıyla kullanıldı. Daha genel anlamda, benzer biçimde çerçevelenmiş pencere ya da kapı gibi açıklıklara da edikula adı verilir.

edim, borçlunun alacaklıya karşı vermekle, yapmakla ya da yapmamakla ya da yapılmasına katlanmakla yükümlü olduğu şey ya da konu. Edim, borç ilişkisinin zorunlu ögesidir. Maddi ve ekonomik bir değer taşıyabileceği gibi, manevi bir değer de taşıyabilir. Edimin bir borç ilişkisi doğurabilmesi için, belli, saptanabilir, olanaklı ve hukuka uygun olması gerekir.

Edim içeriğine göre, olumlu ya da olumsuz olarak ikiye ayrılır. Konu, vermek ya da yapmak ise, edim olumludur. Olumlu edim, borçlunun malvarlığına giren ya da yalnızca tasarruf ettiği şeylerle yerine getirilebiliyorsa maddi edim; borçlunun kişisel yeteneği, beden ya da akıl gücüyle yerine getirilebiliyorsa kişisel edim sayılır. Maddi edimi üçüncü kişiler de yerine getirebilir; ama kişisel edimi bizzat borçlu yerine getirmektedir.

Borç ilişkisinin konusu, borçlunun bir eylemi ya da işlemi yapmaması biçiminde ortaya çıktığında olumsuz edim söz konusu olur. Olumsuz edim katlanma biçiminde de olabilir.

Edim, yerine getirilme süresine göre üçe ayrılır: Borçlunun bir defada yerine getir-

mesi gereken edimlere süresiz edim; zaman içinde yayılan aralıksız eylemlerle yerine getirilen edimlere de sürekli edim denir. Aralıklı edim ise, borçlunun zaman içinde yayılan aralıklı eylemlerle yerine getireceği edimdir; düzenli aralıklı ya da düzensiz aralıklı olabilir.

Edim bölünebilir ya da bölünemez nitelikte olabilir; değerine, niteliğine ve amacına zarar gelmeksizin parçalara ayrılabilir ya da bölünebilir, ayrılamıyorsa bölünemez edimdir. Kısmi ifa ancak bölünebilir edimli borçlarda söz konusu olabilir.

Edimin kapsamı, sözleşmelerde tarafların iradesiyle, başka nedenlerden doğan borçlarda ise yasa ile saptanır. İdare hukukunda da yönetimin ya da yönetilenlerin, muhatapı belli olmak koşuluyla, edimde bulunma yükümlülüğü söz konusu olur. Bireyin yönetime karşı yerine getirmesi gereken edimlerden en tipik olanı vergidir. Yönetim, edimlerini ya kendisi yerine getirir ya da başkasına yaptırır. Bireyin bazı edimleri yerine getirmemesi durumunda, yönetim bunu üstlenebilir. Örneğin yıkılma tehlikesi gösteren bir binanın maliki, onu yönetimin belirlediği süre içinde yıkmazsa, yönetim kendi olanaklarıyla binayı yıkar ve masraflarını, malikten alır. Bununla birlikte bireyin bizzat yerine getirmesi gereken borçlarında yönetimin onun yerine geçerek edimi yerine getirmesi söz konusu olamaz.

İdarenin yerine getirdiği kamu hizmeti de gerek kavramsal içeriği gerek amacı yönünden bir edimdir.

Edinburg, ABD'de, Texas'ın güney ucunda, Hidalgo ilinin (county) merkezi kent. Aşağı Rio Grande Vadisinde, 'Brownsville' in 89 km kuzeybatısında yer alır. McAllen ve Pharr ile birlikte bir metropoliten alanı oluşturur. Hidalgo yakınlarında İskoçyalı John Young'ın kurduğu eski Edinburg, 1852'de il merkezi oldu. 1908'de yapılan bir halkoylaması sonucunda il merkezi yakınlardaki Chapin'e (kuruluşu 1907) taşındı; 1911'de Chapin'e eski kasabanın anısına sonundaki "h" harfi düşürülerek Edinburg adı verildi. Edinburg günümüzde pamuk çırçırılama merkezidir; vadide yetiştirilen turuncuğil ve sebze burada paketlenir ve gemilere yüklenir. Çevresinde petrol ve doğal gaz yatakları vardır. Kuru, otlak ve çiftliklerden oluşan 2.450 km²'lik bir bölgeye dağılmış olan okullar için yönetim merkezi görevini görür. Pan-Amerikan Üniversitesi (1927) ve Tropik Texas Ruh Sağlığı ve Zihinsel Özürlüler Merkezi (1967) buradadır. Nüfus (1990) kent, 29.885; metropoliten alan, 383.545.

Edinburgh, İskoçya Gaelcesinde DUNEDIN (Eiden Tepe Kalesi), İskoçya'nın baş-

kenti. Lothian iline (region) bağlı ilçe (district) ve kent. İskoçya'nın güneydoğu kesiminde, Kuzey Denizin batıya, İskoçya düzlüklerine doğru uzanan girintisi Forth Körfezinin güney kıyısında yer alır. İskoçya kültür, eğitim ve ulusal kimliğinin merkezidir. Çevresindeki tahkimat 6. yüzyıla değin tarihlenir; bugün Eski Kent olarak bilinen ilk yerleşme, 12. yüzyılda Edinburg Şatosu çevresinde gelişmiştir.

Edinburgh, çıkıntı biçimindeki sarp kayalıkların kesintiye uğrattığı engebeli bir vadiye kuruludur; Castle Rock denen bazalt uçurumlar kente egemen konumdadır. George dönemi tarzında inşa edilen Yeni Kent 18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyılda Castle Rock'un tabanındaki Kuzey Gölünün (North Loch) kuruyan bölümlerinde kurulmuştur. Edinburgh, günümüzde Eski Kent'in güneyine doğru, kurutulmuş Güney Gölünü (South Loch) kaplayan Meadows'un ötesine kadar uzanır. Yöre mevsimlere göre küçük değişiklikler gösteren yağışlı bir iklim görülür.

Edinburgh Kuzey Avrupa kentleri arasında ikincil önemde bir sanayi merkezidir. Başlıca sanayileri gıda ve tütün işleme, gemi onarımı ve yapımı gibi mühendislik işleri, elektronik ve elektrikli araçlar yapımı, kâğıt üretimi ile basım ve yayım işleridir. Ayrıca İskoçya'nın tıp, hukuk, bankacılık, sigorta ve turizm merkezidir. Leith limanından tahıl, gıda maddeleri ve ahşap işleri ithalatı yapılır; kömür, viski, demir ve çelik ihraç edilir. Öteki limanı Granton, Forth Körfezi balıkçılık filosunun merkezi olarak kullanılır.

Edinburgh kenti ortaçağda Castle Rock'un doğu bölümünde, şato surlarının aşağısında kuruluydu. Castle Rock'un en yüksek yerinde, kentin ayakta kalmış en eski yapısı olan St. Margaret Kilisesi vardır; 12. yüzyıldan kalan kilisenin 11. yüzyıldan kalma bir yapıyı da içerdigi sanılır. Şatonun uçurum kenarındaki duvarlarının büyük bölümü 18. yüzyıldan kalmadır. Saray Avlusu ya da Saray Meydanı Castle Rock doruğunun büyük bölümünü kaplar. Doğudan batıya uzanan iki yol kentin ana eksenini oluşturur. Bu yollar Castle Hill'den inerek şatoyu Hollywoodhouse Sarayı'na bağlayan Royal Mile ile Prens Caddesi Bahçeleri boyunca uzanan Prens Caddesi'dir.

Edinburgh'un başlıca yükseköğretim kurumları hukuk ve tıp yüksekokullarıyla ünlü Edinburgh Üniversitesi (1583), Heriot-Watt Üniversitesi, Edinburgh Sanat Yüksekokulu ve İskoçya Kilisesi'ne bağlı New College'dir. İskoçya Ulusal Kütüphanesi, İskoçya Ulusal Galerisi, İskoçya Kraliyet Müzesi de buradadır. Edinburgh Sir Walter Scott'ın doğum yeridir. *Encyclopædia Britannica*'nın ilk baskısı 1768'de burada yapılmıştır. Kent-

te her yıl tiyatro, dans, müzik ve görsel sanat gösterilerinin yer aldığı uluslararası bir sanat şenliği düzenlenir.

Yerel, bölgesel ve ulusal otobüs hizmetlerinin yaygın olduğu Edinburg'da, özel otomobillerin de giderek artmasıyla yoğun bir trafik sıkışıklığı ortaya çıkmıştır. İngiliz Demiryolları'nın geçtiği Edinburg'un Waverly demiryolu istasyonu, Britanya'daki ikinci en büyük istasyondur. Leith ve Granton limanları sırasıyla kentin 3 ve 5 km kuzeyinde, uluslararası havalimanı ise Turnhouse'in 8 km batısındadır. Kentin yüzölçümü 262 km²'dir. Nüfus (1989) 433.000.

Edinburgh, City of, İskoçya'nın doğusunda, Lothian iline (region) bağlı ilçe (district). 1975'teki yönetsel düzenleme sırasında eski Edinburgh iliyile eski Midlothian ve West Lothian illerinin bazı bölümlerinin birleşmesiyle kurulmuştur. Yüzölçümü 272 km²'dir. Edinburgh kentini, Forth Körfezinin güney kıyısındaki Leith limanını ve Turnhouse'daki havalimanını kapsar. Nüfus (1987 tah.) 438.721.

Edinburgh Kraliyet Botanik Bahçesi, çevre düzenlemesiyle dünya çapında ün yapmış botanik bahçesi. 1670'te kurulan ve 25 hektarlık bir alana yayılan bahçede 35 bin bitki çeşidi bulunur; özellikle ormangülleri ile pek çok Asya bitkisini içeren koleksiyonlar dikkati çeker. Bahçenin herbaryumunda da yaklaşık 1,5 milyon kurutulmuş bitki örneği yer alır. Devlet eliyle işletilen bu bahçede, Edinburgh Üniversitesi öğrencileri için üç yıl süreli bahçecilik ve laboratuvar çalışması kursları düzenlenmektedir.

Edinburgh Review, or The Critical Journal, İskoçya'da 1802-1929 arasında yayımlanan ve dergi eleştirmenliğinde bir çağa damgasını vuran dergi. Francis Jeffrey, Sydney Smith ve Henry Brougham tarafından kuruldu. Tory'lerin egemen olduğu Edinburgh'da liberal düşünceleri yaymak amacıyla çıkarılan *The Edinburgh Review*, kısa sürede tutularak 1818'de tirajını 13.500'e çıkardı. Derginin tanınmış yazarları arasında romancı Sir Walter Scott, deneme yazarı William Hazlitt, tarihçi Thomas Babington Macaulay, şair ve eleştirmen Matthew Arnold ve hukuk tarihçisi Sir James Stephen sayılabilir.

Edinburgh Üniversitesi, İskoçya'nın Edinburgh kentinde, karma eğitim uygulanan özel yükseköğretim kurumu. İskoçya'nın en ünlü üniversitelerinden biridir. 1583'te Kent Meclisi'ndeki Presbiteryenlerin girişimi üzerine, Kral VI. James'in (sonradan İngiltere kralı I. James) verdiği beratla "the Town's College" adıyla kurulmuştur.

Üniversitenin ilahiyat fakültesi her zaman birincil önem taşımıştır. Ayrıca tıp okulu da ünlüdür. İngiliz doğa bilimci Charles Darwin (1809-82) burada tıp öğrenimi görmüştür. Üniversitenin yetiştirdiği çok sayıda bilim adamı ve edebiyatçı arasında şair James Thomson (1700-48), şair James Macpherson (1736-96), romancı Sir Walter Scott (1771-1832), düşünür ve tarihçi James Mill (1773-1836), ressam Sir David Wilkie (1785-1841), deneme yazarı ve tarihçi Thomas Carlyle (1795-1880) ile romancı Robert Louis Stevenson (1850-94) sayılabilir. Edinburgh'da doğan Alexander Graham Bell'in (1847-1922) yanı sıra Kanada'nın en ünlü şairlerinden Carmen Bliss (1861-1929) ile doğabilimci, okyanusbilimci ve açık deniz

Edinburgh'da Castle Rock (solda), Scott Anıtları (önde) ve İskoçya Ulusal Galerisi (ortada), İskoçya A.G. Ingram Ltd., Edinburgh

kâşifi Sir John Murray de (1841-1914) burada öğrenim görmüştür.

Edingtonit, hidratlı baryum alüminosilikat ($BaAl_2Si_3O_{10} \cdot 3H_2O$) yapısında, ender bulunan bir zeolit minerali. Tetragonal bakışımı, renksiz, lifli kristaller oluşturur. Molekül yapısındaki alüminosilikat çatkısı, bir başka zeolit minerali olan natrolitinkine benzer. İskoçya'da ve İsveç'te görülen korkayaçlar içinde Edingtonit örneklerine rastlanmıştır.

Edip Ahmed Yükneki (ü. 12. yy), Türk edebiyatının en eski ürünlerinden *Atabetü'l-Hakayık*'i yazar şair.

Edip Ahmed Yükneki'nin yaşamöyküsü, kişiliği, yaşadığı dönem ve çevresine ilişkin kesin bilgiler yoktur. Doğuştan kör olduğu söylenir. Emir Arslan Hoca Tarhan'ın manzumesinde doğduğu yerin Yüknek, babasının adının Mahmud, kitabının adının *Atabetü'l-Hakayık* olduğu ve Kaşgar diliyle (Doğu Türkçesi) yazıldığı belirtilir. *Atabetü'l-Hakayık*, Dâd Sipehsâlâr Muhammed adlı bir Türk beyine sunulmuştur. Ayrıca bak. *Atabetü'l-Hakayık*.

Edirne, Marmara Bölgesi'nin Trakya kesiminde il ve il merkezi kent. Yüzölçümü 6.276 km² olan Edirne ili doğuda Kırklareli ve Tekirdağ, güneydoğuda Çanakkale illeri, güney ve güneybatıda Ege Denizi, batıda Yunanistan, kuzeyde de Bulgaristan ile çevrilidir.

Doğal yapı. Edirne ili, bir bölümü Bulgaristan ve Yunanistan topraklarında kalan Meriç Havzasında yer alır. Yüzey şekilleri genellikle geniş düzlükler ve basık tepelerden oluşur. Kuzey, kuzeydoğu, güney ve güneydoğu kesimleri alçak dağ ve platolarla kaplıdır; bu iki dağlık bölge arasında akarsularla parçalanmış, az eğimli ve engebeli bir alan uzanır. Istranca (Yıldız) Dağlarının engelendirdiği kuzey ve kuzeydoğu kesimindeki dağlık alan, batıya ve güneye doğru gidildikçe alçalarak plato görünümü alır. İlin güney ve güneydoğu kesimlerini Kuru Dağının batı uzantıları engelendirir. Kıyıya koşut olarak uzanan

bu dağların Saros Körfezine bakan yamaçları diktir. Enez'in doğusundaki Hisarlı (Hisarlık) Dağının yüksekliği 385 m'dir.

Edirne'nin en önemli akarsuyu, Bulgaristan-Yunanistan-Türkiye sınırlarının kestiği noktada il topraklarına giren Meriç Irmağıdır (*). Meriç, genellikle güneye doğru akarak Yunanistan ile doğal sınır oluşturur. Genişliği 130-300 m arasında değişen ve çığlıtlı bir akışı olan Meriç, ilkbahar ve sonbahar aylarında taşar. Kıyısı boyunca taşkınları önlemek için yapılmış birçok sedde vardır. Gene Bulgaristan'dan doğan Arda Irmağı, Yunanistan'ı geçip Edirne sınırları içinde Meriç'e katılır. Meriç'in önemli kollarından biri olan ve Balkan Dağlarından doğan Tunca'nın il sınırları içindeki uzunluğu 32 km'dir. Büyük akarsulardan biri de, il topraklarının önemli bir bölümünü sulayan Ergene Irmağıdır (*). Bunlardan başka birçok çay ve dere de vardır. Enez(*) yöresindeki küçük büyük büyüklükte birçok gölün en önemlisi Gala Gölüdür(*). Sulama ve taşkın önleme amaçlı Altınyazı ve Suloğlu barajlarının ardında da iki yapay göl oluşmuştur.

İl topraklarının büyük bölümü ovalarla kaplıdır. Bunların en önemlileri, Meriç Vadisinde Kapıkule ile Edirne arasındaki Kazanova ve Enez'e kadar uzanan İpsala Ovasıdır. Bu ovaların hepsi alüvyonlu ve çok verimli topraklarla örtülüdür.

Ekonomi. Edirne'nin ekonomisi tarım ağırlıklıdır. Bununla birlikte ilin Avrupa'yı İstanbul ve Ortadoğu'ya bağlayan yol üzerinde olması, tarım dışı etkinliklerin gelişmesini sağlamıştır. 1969-77 arasında kalkınmada öncelikli iller kapsamına alınması nedeniyle sanayileşmesi özellikle 1970 sonrasında hız kazanmıştır.

Yüzyıllardan beri önemli bir tarım alanı olan Edirne, 19. yüzyıl sonlarında İstanbul'un tahıl ambarı ve mandırasıydı. Balkanlar'da ve Trakya'da, Cumhuriyet'in kuruluşuna değin süren savaşlar ve karışıklıklar, Edirne'nin sosyoekonomik yapısını doğrudan etkileyen büyük ölçekli nüfus hareketlerine yol açtı. Lozan Antlaşması sonrasında Doğu Trakya'nın Bulgar ve Rum halkı kuzeye ve batıya göç ederken, Batı Trakya ile Balkanlar'ın bir bölümü Müslüman ve Türk halkı da doğuya göç etti. Göçler ve nüfus değişimi II. Dünya Savaşı sonrasında değin sürdü. Göçlerden önce bağcılık, şarapçılık, ipekböcekçiliği gibi işler Rumların elindeydi. Göç sonrasında bu etkinlikler yok olurken, yöreye yerleştirilen yeni nüfusla birlikte tütün ve ayçiçeği tarımına geçildi. Cumhuriyet sonrasında canlanmaya başlayan Edirne tarımı, 1950'lerde traktörün yaygınlaşmasıyla yapısal bir değişim yaşadı. Çayır ve otlakların büyük ölçüde ekime açılması, ilin geleneksel etkinliklerinden olan hayvancılık ve mandıracılığın gerilemesine yol açtı.

Günümüzde il tarımında ağırlık bitkisel üretimdedir. Geniş ve verimli düzlüklerin büyük bölümünde buğday ve ayçiçeği ekilir. Edirne'nin Türkiye toplam ayçiçeği üretimindeki payı yaklaşık yüzde 21'dir (1989). Kolza ve ayçiçeği alımı, işlenmesi ve pazarlanmasıyla uğraşan ve merkezi Edirne'de bulunan Trakya Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'nin (Trakya Birlik) üye sayısı 110 bini geçer. Türkiye toplam pirinç üretiminin yaklaşık yüzde 39'u (1989) Edirne'de yapılır. Şeker pancarı, fasulye, arpa, mısır, üzüm, domates, yem bitkileri ve karpuz üretimi de önem taşır. İl tarımında kullanılan traktör sayısı 1989'da 20.888'di.

İlin kuzeyindeki engebeli alanlarda koyun, kıl keçisi, öteki kesimlerde de sığır beslenir. Başlıca hayvansal ürünler süt, beyazpeynir, kaşarpeyniri, deri ve baldır. Geleneksel

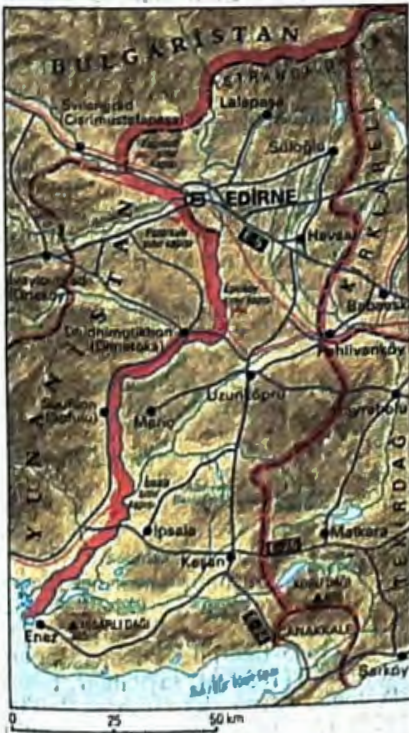
uğraşlardan biri olan ipekböcekçiliği sürdürülmektedir. İl sanayisi gıda ve dokuma dallarında yoğunlaşmıştır. Süt ürünleri, çeltik, un ve unlu ürünler, yem, bitkisel yağ, pamuk ipliği, sentetik iplik, dokuma, hazır giyim ve sıhhi tesisat fabrikaları ilin başlıca sanayi tesisleridir. Modern teknoloji kullanan büyük ölçekli fabrikalardan oluşan sanayi kuruluşlarının büyük bölümü Edirne kentinde toplanmıştır.

Türkiye'yi Avrupa'ya bağlayan önemli demir ve kara yolları il topraklarından geçer. Bu yolların üzerindeki yerleşmeler aynı zamanda önemli birer konaklama ve ticaret merkezidir. Türkiye'yi Avrupa'ya bağlayan karayollarından biri İpsala sınır kapısında Yunanistan'a, öbürü de Kapıkule sınır kapısından Bulgaristan'a geçer. Bunlardan başka Eskiöy ve Pazarkule sınır kapıları da vardır. İl topraklarındaki linyit yataklarının rezervi 100 milyon tonu aşar. İldeki başlıca mesire yerleri Söğütlük ve Kuru Dağı orman içi dinlenme yerleridir.

Tarih. Edirne yöresinde yapılan araştırmalarda elde edilen buluntular yörenin tarihinin Kalkolitik Çağa (İÖ 5500-3500) değin indiğini göstermektedir. İÖ 1200'lerde Trakya'daki Trak kabilelerinden Bettegeriler ve ardından Odrisler, yerleştikleri bu yörenin de içinde yer aldığı Trakya İÖ 513'te I. Dareios (Büyük) tarafından Pers topraklarına katıldı. Odrisler, Pers egemenliğinin yıkılmasından sonra İÖ 5. yüzyıl ortalarında büyük ve güçlü bir devlet kurdular. İÖ 4. yüzyılda bu devletin yıkılmasıyla, II. Philippos'un Makedonya Krallığı'na bağladığı yöre, İÖ 3. yüzyıl sonlarında Kelt akınlarına uğradı. İÖ 168'de Roma egemenliğine girdi ve İmparator Claudius döneminde, Trakya Eyaleti'ne bağlandı. İS 123-124'te yöreye gelen İmparator Hadrianus, stratejik önemi nedeniyle buradaki, Odrislerin yaşadığı kasabayı kente dönüştürdü ve adını Hadrianopolis olarak değiştirdi. Roma dönemindeki Got ve Hun, Bizans dönemi boyunca süren Hun, Avar, Pecenek ve Bulgar saldırılarına uğrayan yöre haçlı seferleri sırasında bir süre Latinlerin elinde kaldıktan sonra yeniden Bizans yönetimine giren bu topraklar Lala Şahin Paşa komutasındaki kuvvetlerin Bizans ordusunu 1361'de Sazlıdere'de yenmesi üzerine Osmanlıların eline geçti.

Edirne, 1828-29 ve 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşları sırasında iki kez Rus işgaline uğradı. 1912'de Bulgar işgali altına girdi. Londra Antlaşması'yla (1913) Bulgaristan'a bırakıldıysa da, birkaç ay sonra Osmanlılarca geri alındı. 25 Temmuz 1920'de bu kez Yunanlılarca işgal edildi. İşgal, Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra 25 Kasım 1922'de son buldu. Karaağaç yöresi de 15 Eylül 1923'te Türkiye topraklarına katıldı.

Kentin yapısı. İmparator Hadrianus'un İS 124'te kent statüsü tanıdığı Hadrianopolis başlangıçta küçük bir kasabaydı. Daha sonra konumu nedeniyle önem kazanıp gelişen kent, Bizans döneminden kalma bazı kaynaklarda Adrianopolis adıyla geçer. 1361'den sonra Osmanlılar kenti Edrinus, Endirye, Edrinebolu, Edrune ve Edrine adlarıyla andı. 16. yüzyıldan sonraki Osmanlı kaynaklarında genellikle Edirne olarak geçen kent 1365'ten Konstantinopolis'in (İstanbul) alınmasına değin başkentti. I. Bayezid, Balkanlar'ı ele geçirmek için düzenlediği seferlerde kenti üs olarak kullandı. I. Bayezid'in Ankara Savaşı'nda (1402) yenilmesinden sonra oğullarından Süleyman Çelebi Edirne'ye getirilerek tahta çıkarıldı. Bir süre kardeşler arasındaki taht savaşlarına sahne olan Edirne, 1410'da Musa Çelebi'nin, 1413'te ise Osmanlı birliğini

Edirne ili
Ana Yayıncılık Arşivi

yeniden kuran I. Mehmed'in (Çelebi) eline geçti.

İl merkezi Edirne, Trakya'nın İstanbul'dan sonra ikinci büyük kentidir. En parlak dönemini Osmanlılara başkentlik yaptığı dönemde yaşadı. Daha sonra savaşların yol açtığı yıkımlar nedeniyle nüfus yitirdi ve ekonomisi büyük ölçüde sarsıldı. Cumhuriyet döneminde de yavaş bir gelişme gösterdi. Bir sınır kenti olması nedeniyle, uzun süre burada herhangi bir yatırım yapılmadı. II. Dünya Savaşı sırasında da askeri birliklerin doğuya çekilmesi halkın da kenti boşaltmasına yol açtı. 19. yüzyıl ortalarında kent nüfusu 100 binin üzerindeydi, 20. yüzyıl başında 87 bine, 1950'lerde ise 40 binin altına düştü ve kentin yayıldığı alan da daraldı. II. Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde, askeri birlikler geri dönünce Edirne canlanmaya başladı. Arap-İsrail savaşları nedeniyle Süveyş Kanalı'nın deniz ulaşımına kapanması ve karayolu ulaşımının önem kazanmasıyla, Avrupa ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki ulaşımın ağırlığı Edirne'den geçen karayoluna kaydı. Ayrıca yurtdışında çalışan işçilerin Türkiye'ye gelişi gidışte genellikle Edirne'nin Kapıkule sınır kapısını kullanmaları ticareti canlandırdı ve konaklama tesislerinin gelişmesine yol açtı. 1970'lerde sanayiye uygulanan destekler, arsa fiyatlarının ucuzluğu ve ulaşım olanaklarının elverişliliği, Edirne'yi, dışarıya taşınmaya başlayan İstanbul sanayisi için çekici bir alan durumuna getirdi. 1970'lerin özellikle ikinci yarısında kentte birçok fabrika kuruldu. 1980'lerde, bazı tüketim maddelerinin ucuzluğu nedeniyle alışveriş etmeye gelen Yunanlıların da ilgisi ni çekmesiyle canlı bir ticaret merkezi görünümü kazandı. Her yıl Sarayıcı yöresinde düzenlenen Kırkpınar Güreşleri'nin yapıldığı günler Edirne, kenti renkli bir görünüm kazanır.

Kentteki yükseköğretim kurumu bazı birimleri Tekirdağ, Çanakkale, Kırklareli illerinde bulunan Trakya Üniversitesi'dir. Kente ve çevresine hizmet veren başlıca sağlık kurumları Devlet, SSK, Trakya Üniversitesi hastaneleri ve bir özel hastanedir. Türkiye'yi Avrupa'ya bağlayan demir ve kara yolları üzerinde bulunan Edirne'nin demiryolu istasyonu Ayşekadın'dır. Edirne, karayoluyla İstanbul'a 227 km, Ankara'ya da 681 km uzaklıktadır.

ne'nin en eski camisi, eski bir Bizans kilisesinden 15. yüzyıl başında camiye dönüştürüldüğü ya da bir kilise kalıntısının üstüne yapıldığı sanılan Yıldırım Bayezid Camisi'dir.

Öteki önemli yapılar Eski Cami(*), Edirne Bedesteni(*), Gazi Mihal Cami ve Hamamı, Beylerbeyi Camisi, Tahtakale Hamamı, Muradiye Camisi(*), Üç Şerefeli Cami(*), II. Bayezid Külliyesi'dir(*). Topkapı Sarayı'ndan sonra en büyük Osmanlı sarayı olan Yeni Saray'ın(*) kalıntıları Tunca Irmağının kıyısındadır. Kentin en görkemli tarihsel yapıları kuşkusuz Mimar Sinan'ın yaptıklarıdır. Bunların en önemlisi Osmanlı klasik dönem mimarlığının bayyapıtlarından olan Selimiye Camisi'dir(*). Sinan'ın Edirne'deki başka yapıları Tunca Irmağı üzerindeki Saray ve Yalnız Göz köprüleri, Ali Paşa Çarşısı, Çifte Hamam olarak da bilinen Sokollu Mehmed Paşa Hamamı ve Rüstem Paşa Kervansarayı'dır(*). Şehabettin Paşa Köprüsü olarak da bilinen Saraçhane Köprüsü, Fatih Köprüsü, Bayezid Köprüsü, Yeni Köprü de denen Meriç Köprüsü, Saatli Medrese(*); Peykler Medresesi(*), Beylerbeyi Hamamı(*), Mezit Bey Hamamı, Ayşe Kadın Camisi ve Ekmekçioglu Kervansarayı kentteki başka önemli yapılarıdır.

1925'te Selimiye avlusundaki iki medrese yapısından Dârülcür'â'da kurulan Edirne Müzesi, 1936'da öbür medreseye taşındı. 1972'de de müzenin Arkeoloji ve Etnografya Bölümü Selimiye'nin yanında yapılan yeni yapıya aktarıldı; Türk ve İslam Eserleri Bölümü ise medresede kaldı.

Edirne Belediyesi 1854'te kurulmuştur. Nüfus (1990) il, 404.599; kent, 102.345.

Edirne Antlaşması, Edirne'de imzalanan ve 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'nı sona erdiren antlaşma (14 Eylül 1829). Doğu Avrupa'da Rusya'nın konumunu güçlendirirken, Osmanlı Devleti'ninkini zayıflatmıştır. Osmanlı Devleti'nin Avrupa güç dengesine bağımlı bir duruma düşmesine ve Balkanlar'daki topraklarını kaybetmesine yol açan gelişmelerin başlangıcı olarak kabul edilir.

Balkan ve Kafkas cephelerinde zafer kazanan Rusya, Osmanlı Devleti'nin öbür devletlerce parçalanması yerine zayıflaması varlığını sürdürmesini yeğliyordu. Böylece ant-

Edirne Bedesteni, Edirne'de, I. Mehmed'in (Çelebi) Eski Cami'ye vakıf olarak (bu caminin karşısında) yaptırdığı Osmanlı erken dönem çarşı yapısı. 1418'de bitirilmiş. Yaklaşık 41 m x 78 m boyutlarında bir dikdörtgen biçimindedir. Dört cephesi de dükkânlarla (54 tane) çevrilidir. Basık sivri tonozla örtülü dükkânların alın kemeri hizasından geçen ahşap bir saçak bütün yapıyı dolandır. Her cephenin ortasında bir tane olmak üzere, dört büyük kapısı vardır. Çepeçevre dört yüzünde 36 mahzenin (hücre) sarakıldığı iç mekân yaklaşık 20 m x 56 m boyutlarındadır. Mahzenler beşik tonozla örtülüdür. İç mekânın uzunlamasına ekseninde altı tane dikdörtgen kesitli ayak yer alır. Bu ayaklara ve beden duvarlarına basan kemerlerin üstüne iki sıra halinde yaklaşık 6,5 m çapında 14 kubbe oturur. Tepe noktalarında yükseklikleri 16 m'yi bulan kubbeler geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Bu kubbeli iç mekân kütsesi, yapıyı çepeçevre saran dükkân ve mahzen sırasından daha yüksek tutulmuştur. Dolayısıyla beden duvarlarının, dükkânların çatı tonozları hizasından yukarıdaki yüzlerinde, her kubbe hizasında bir tane olmak üzere, pencereler açılarak iç mekân aydınlatılmıştır. Yapının dış cephesinde dükkân tonozlarının ayakları ve beden duvarları kefeki taş ve tuğla sıralarıyla alması olarak örülmüştür. Kemer ve tonozlar tuğladan, iç mekândaki büyük ayaklar kefeki taşından yapılmıştır. Bütün çatı örtüsü kurşundur.

Çok harap halde olan Edirne Bedesteni'nin kubbeli orta kütsesi 1948'de onarılmış, daha sonra dükkân tonozları tamamlanmıştır. Bugün çarşı olarak kullanılan yapı Bursa'daki daha eski tarihli Yıldırım Bayezid Bedesteni(*) ile büyük benzerlik gösterdiği gibi, kendinden sonraki İstanbul bedestellerinin de öncüsü sayılır.

Edirne Çarpışması, HADRIANOPOLIS ÇARPIŞMASI olarak da bilinir, İmparator Valens komutasındaki Roma ordusunun, Hadrianopolis'te (bugün Edirne), Ostrogotlar ve öteki bazı kuvvetlerle takviye edilmiş Fritigern komutasındaki Vizigotlar karşısında yenilgiye uğramasıyla sonuçlanan çarpışma (9 Ağustos 378). Barbar süvarilerin Roma piyadelerine üstün gelmesi açısından önem taşıyan bu çarpışma, Germen kökenli halkların Roma topraklarına sızmalarının yolunu da açmıştır.

Edirne Olayı, II. Mustafa'nın tahttan indirilmesi ile sonuçlanan asker-sivil ayaklanması (18 Temmuz - 22 Ağustos 1703).

1699 Karlofça Antlaşması ve 1700 İstanbul Antlaşması'yla Osmanlı Devleti Balkanlar ve Kırım'da toprak yitirirken, 17. yüzyılın sonlarındaki savaşlar da toplumsal ve ekonomik alanda çalkantılar yarattı. Büyüyen bütçe açığını kapatmak için konan ağır vergiler, fiyat artışları ve ulûfelerin zamanında verilmemesi, halkın ve askerlerin hoşnutsuzluğuna yol açtı. Öte yandan Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin yönetiminde de etkili olması devlet ileri gelenlerini rahatsız ediyordu. Bu sorunlarla ilgilenmeyecek Edirne'de oturan II. Mustafa, yakınlarının artması üzerine 1703'te Reisülkütâb Ramî Mehmed Paşa'yı sadrazamlığa atadı. Yeni sadrazam, ülke genelinde güvenliği sağlanması, göçbelerin iskânı, Yenigeri Ocağı'nın denetim altına alınması gibi birtakım reformlara yönelince, Feyzullah Efendi önderliğindeki muhalifler halkı ve ocaklıyı tahrik etmeye başladı. Gürcistan seferine gittikleri gereken cebecilerin ulûfe alamadıkları gerekçesiyle yola çıkmayıp

Edirne'de Üç Şerefeli Cami (ortada) çevresinden bir görünüm
Ertan Alok

Tarihsel yapılar. Edirne 15. ve 16. yüzyıl Osmanlı mimarlığının görkemli yapılarıyla donatılmıştır. Roma ve Bizans dönemlerine ait yapılar ise büyük ölçüde yok olmuştur. Roma imparatoru Hadrianus'un yaptırdığı sanılan kaleden bugüne yalnızca Saat Kulesi ile Top Kapısı ve Kafes Kapı yakınındaki birkaç kalıntı ulaşmıştır. Tunca Irmağı üzerindeki Gazi Mihal Köprüsü(*) de Bizans döneminde yapıldı 1420'de Gazi Mihal Bey tarafından onartılmış bir yapıdır. Edir-

laşmayla Tuna ağzındaki adaların yanı sıra Anapa ve Poti kalelerinin de bulunduğu Kafkasya'nın Karadeniz kıyı şeridini ele geçirdi. Osmanlılar, Rusya'nın Gürcistan ve öbür Kafkas prenslikleri üzerindeki egemenliğini tanıdılar. Ayrıca Çanakkale ve İstanbul boğazlarını Rus gemilerine açmayı ve Yunanistan'ın özerkliğini kabul ettiler; Akkerman Antlaşması'nı (1826) yeniden onaylayarak Sırbistan'a ve Rusya'nın denetimi altında olmak üzere Eflâk ve Bogdan'a özerklik verdiler.

eyleme geçmeleri yeniden de ayaklandı. 18 Temmuz 1703'teki ilk kanlı eylemle yeni sadrazamdan yana olan ocak ağaları öldürüldü. Giderek yoğunlaşan eylemleri, Karakaş Mustafa adında, tuman elinden alınmış eski bir sipahi yönetmekteydi. Yaklaşık 20 bin ocaklı ya da tumar askeri ile 50 bin dolayında sivil halk, zulmün ve haksızlığın kaldırılmasını isteyerek İstanbul'daki At Meydanı'nda eylemlerini sürdürdüler. Bir sonuç alabilmek için de Edirne'de bulunan padişaha bir arıza göndererek İstanbul'a dönmesini, Feyzullah Efendi ile oğullarını ve damatlarını görevlerinden uzaklaştırmasını istedikler. Olumlu bir karşılık alamayınca 9 Ağustos'ta hapishaneleri boşaltarak Edirne'ye hareket ettiler ve Kavanoz Ahmed Paşa'yı sadrazam seçerek başlarına geçirdiler. Gelişmeleri Haysa'da izleyen II. Mustafa, ayaklanmacıların taşkınlıklarını ve daha kötü eylemlerde bulunmalarını önlemek için 22 Ağustos'ta tahttan çekilerek, kardeşi III. Ahmed'in padişah ilan edilmesine olanak tanıdı. Aynı gün Edirne'ye giren ayaklanmacılar Feyzullah Efendi'ye bir oğlunu öldürdüler. Ramî Mehmed Paşa da sadrazamlıktan uzaklaştırıldı. Ayaklanmacılara ödün vermiş gözükerek ilk günlerini Edirne'de geçiren III. Ahmed, İstanbul'a döndükten sonra, paşalık elde eden ayaklanmanın önderlerinden Çalık Ahmed Ağa ile Şeyhülislam İmam Mehmed Efendi'yi görevlerinden aldı. Elli dolayında ayaklanmacı ile Karakaş Mustafa ve Küçük Ali'yi de Ocak 1704'te idam ettirdi.

Edirne-Segedin Antlaşması, 1440'lardaki savaşlara son veren Osmanlı-Macar barış antlaşması (1444). Antlaşma metninin Edirne (12 Haziran) ve Segedin'de (Szeged) (12 Temmuz) imzalanması nedeniyle bu adla anılmıştır.

Osmanlıların 1440'ların başında belirli bir sayı içinde görülmesi ve ikinci derecedeki bir dizi çarpışmada art arda yenilmesi Avrupalıları harekete geçirdi. Papa IV. Eugenius'un çağrısı üzerine Macaristan kral naibi Hunyadi Janos komutasında oluşturulan birleşik Haçlı ordusu, güz hasadından sonra sefer mevsimini kapatmayıp kış mevsiminde de çarpışmayı sürdürerek, Osmanlı ordusunu 3 Kasım 1443'te Morava Irmağı kıyısında ve 24 Aralık 1443'te de İzlad'da (Zlatica) yenilgiye uğrattı. Osmanlıların Balkanlar'dan sürülüp atılması tehlikesi belirdi; Edirne'nin boşaltılması telaşı baş gösterdi. Öte yandan Anadolu'da Karamanlıların saldırılarını sürdürmeleri, II. Murad'ı eski müttefiki ve kayınpederi Sırp despotu Georg Branković aracılığıyla Macaristan'a barış önermek zorunda bıraktı. 22 Mayıs 1444'te Edirne'de Macar elçileriyle yapılan görüşmeler sonunda 12 Haziran'da Edirne'de imzalanan antlaşma gereğince Branković'in vergi ödemesi koşuluyla Semendire ve Leskofça, Sırbistan'a bırakıldı. Eflak Voyvodası'nın Macaristan'ın egemenliğini tanıması, buna karşılık Osmanlı Devleti'ne yıllık vergi ödemesi öngörüldü. Tutsak ve rehinelere karşılık serbest bırakılması ve barışın 10 yıl yürürlükte kalması da antlaşmanın koşulları arasındaydı. Baltaoğlu Süleyman Bey başkandığıdaki bir elçilik heyeti ile Segedin'e gönderilen barış metni, Macar kralı Vladislav tarafından 12 Temmuz'da onaylandı.

Barıştan sonra II. Murad, oğlu II. Mehmed (Fatih) lehine tahttan çekildiğini açıklayarak Manisa'ya gidince, Kral Vladislav papanın yoğun baskısı sonucunda 24 Temmuz 1444'te antlaşmayı tanımadığını ilan

etti. Antlaşmanın bozulması Varna Savaşı'nın başlıca gerekçesi oldu.

Edirnekâri Hamamı, MİHRİMAH SULTAN HAMAMI olarak da bilinir, İstanbul'da, Edirnekâri semtinde, Mihrimah Sultan Camisi'nin güneyinde, Fevzi Paşa Caddesi üzerinde Osmanlı klasik dönem çifte hamam yapısı. I. Süleyman'ın (Kanuni) kızı Mihrimah Sultan tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. 1565'te tamamlandığı sanılmaktadır. Yaklaşık 30 m×45 m boyutlarında dikdörtgen bir planı vardır. Bu dikdörtgen uzunlaşmasına ikiye bölünerek kadınlar ve erkekler bölümü yanyana, simetrik olarak düzenlenmiştir. Erkekler bölümü soyunmalığına caddeye bakan güney, kadınlar bölümü soyunmalığınaysa yan sokaktaki batı cephesinden girilir. Ortasında fiskiyeli birer havuz bulunan soyunmalıkların ikisi de ayrı birer topuz çatıyla örtülüdür. Soyunmalıklardan birer kapıyla soğukluklara geçilir. Aynalı tonozla örtülü, enlemesine dikdörtgen planlı soğuklukların dış duvarlara gelen uçlarına üçer hücreli tuvalet hacimleri yerleştirilmiştir. Soğukluklardan sıcaklıklara doğrudan değil, köşedeki bir halvetle girilerek ulaşılır. Her iki sıcaklık da haç planlıdır; haçın kolları arasına (köşelere) yerleştirilmiş, küçük birer kubbeyle örtülü dört halvet mekânı, sıcaklıkların planını kareye tamamlar. Ortada sekizgen biçimli bir göbektaşı vardır; bu orta mekânın üzeri daha büyük bir kubbeyle örtülüdür. Sıcaklıkların arkasındaki dar, ama bütün yapının enine uzanan bölümün ortasında küllhan, iki yanında su hazneleri bulunur.

Edirnekâri, EDİRNE İŞİ olarak da bilinir, ahşap, mukavva ya da deri üstüne uygulanabilen bir tür lak(*) tekniği ve bu teknikle süslenen eşyaya verilen genel ad.

Osmanlıların 15. yüzyıldan beri uygulayageldiği bu teknik, ilk kez Edirne'de görüldüğü ve İstanbul, Bursa, Diyarbakır, Erzurum gibi kentlere oradan yayıldığı için bu adla anılmıştır.

Kapı, dolap kapağı, pencere kepengi gibi ahşap yapı öğelerinde oyma, kakma ve boyama teknikleriyle bir arada uygulandığı görülen Edirnekârîde geleneksel hatayı motifleri, daha sonraları da barok ve rokoko etkili desenler yaygındır.

Cilt kapaklarında Edirnekârî kullanılması'nın İranlı ustalar eliyle Osmanlı ülkesine girdiği sanılmaktadır. Saray nakkaşlığı ve tezhipçiliğine dayalı bir bezeme tekniği halinde gelişmekle birlikte, yer yer halk sanatına yaklaşan daha serbest uygulanmış örnekleri de vardır. Ciltten başka çekmece, menşur (ferman) mahfazası, kalemdan, divit, sandık ve kutu gibi çeşitli gündelik eşyada da Edirnekârî uygulanmıştır. Günümüze kalan en eski Edirnekârî örnekleri III. Murad döneminde (1574-95) yapılmış ciltlerdir. Yusuf-ı Misri, Ali el-Üsküdarî, es-Seyid Ahmed, Mustafa Edirni, Mustafa Nakşi adları bilinen Edirnekârî cilt ve tezhip ustalarıdır.

Edison, ABD'de, New Jersey eyaletine bağlı Middlesex ilinin (county) kuzeyinde ilçe düzeyinde yönetim birimi. New Brunswick'in hemen kuzeydoğusunda yer alır. Thomas A. Edison'un araştırma laboratuvarını kurduğu Menlo Park buradadır. 1870'ten önce Woodbridge ve Piscataway yönetim birimlerinin bir bölümü olan yöre'nin Raritan olan eski adı 1954'te Edison olarak değiştirilmiştir. İlçedeki imalat sanayisi çeşitli ürünleri kapsar. Eski Raritan Cephaneliği'nin büyük bir bölümünü kaplayan Raritan Merkezi, planlı bir sanayi, ticaret ve araştırma kompleksidir. Middlesex II Yüksekokulu (1964) Edison'dadır. Nüfus (1990) 88.680.

Edison, Thomas Alva (d. 11 Şubat 1847, Milan, Ohio - ö. 18 Ekim 1931, West Orange, New Jersey, ABD), bini aşkın buluş yapan, bu arada elektrik ampulünü, fonografi ve film gösterme makinesini geliştiren ABD'li mucit.

Yedi yaşındayken ailesiyle birlikte Michigan'daki Port Huron'a yerleşen Edison, ilköğrenimine burada başladıysa da yaklaşık

Edison geliştirdiği fonografi tanıtırken, Mathew Brady'nin fotoğrafı, 1878
Edison, National Historical Site, West Orange, New Jersey

üç ay sonra, "algılamasının yavaşlığı" nedeniyle okuldan uzaklaştırıldı. Bundan sonraki üç yıl boyunca özel bir öğretmen tarafından eğitildi.

İlk deneyleri ve buluşları. Son derece meraklı ve yaratıcı kişiliğe sahip bir çocuk olan Edison, 10 yaşına geldiğinde kendisini fizik ve kimya kitaplarına verdi ve bu arada evlerinin kilerinde bir kimya laboratuvarı kurdu. Özellikle kimya deneylerine ve Volta kaplarından elektrik akımı elde etmeye yönelik araştırmalara ilgi duydu; bir süre sonra kendi başına bir telgraf aygıtı yaptı ve Mors alfabesini öğrendi. O günlerde geçirdiği bir hastalık nedeniyle kulakları ağır işitmeye başladı.

On iki yaşına geldiğinde ailesine, yardım etmek için Port Huron ile Detroit arasında çalışan trende gazete satmaya başlayan Edison, evlerindeki laboratuvarını trenin yük vagonuna taşıyarak çalışmalarını burada sürdürdü. Bu arada, oğlunun hayatını kurtardığı bir istasyon şefinden telgrafçılığı öğrendi. Böylece, 1863-68 arasında telgrafçı olarak bir kentten öbürüne dolaştı. Bir yandan da bilimsel dergileri izliyor, kazan-dıklarını elektrik aygıtlarına ve kimyasal maddelere harcıyordu. 1868'de Boston'daki Western Union Telegraph Company'nin gece operatörü oldu.

Bu dönemde Edison, Michael Faraday'ın *Experimental Researches in Electricity* (1839-55; Deneysel Elektrik Araştırmaları) adlı yapıtını okudu ve derinden etkilendi. Bunun üzerine bir yandan Faraday'ın deneylerini tekrarladı, bir yandan da kendi deneylerine ağırlık vererek, daha düzenli çalışmaya ve notlar tutmaya başladı. Tüm zamanını deneylerine ayırabilmek için 1868'de işten ayrıldı ve kendine bir atölye kurdu. Aynı yıl geliştirdiği, elektrikli bir oy kayıt makinesinin patentini aldı. Aygıt oldukça ilgi topladı ama kimse şarhından satın almadı. Tüm parasını yitiren Edison, borç içinde Boston'dan ayrılarak New York'a yerleşti.

1869'da New York borsasında yüksek ücretle iş bulan Edison'un şansı, altın borsasının düzenlenmesinde kullanılan telgrafın bozulması üzerine döndü. Borsa

yetkililerinin istemi üzerine aygıtı ustaca tamir eden Edison, Western Union Telegraph Company'den, geliştirilmekte olan telgrafli kayıt (telem) aygıtları üzerinde yetkinleştirme çalışmaları yapma önerisi aldı. Bunun üzerine bir arkadaşı ile birlikte Edison Universal Stock Printer mühendislik şirketini kurdu ve sattığı patentlerle kısa sürede önemlice bir servet endi. Bu parayla, New Jersey'deki Newark'ta bir imalathane kurarak telgraf ve telem aygıtlarını üretmeye başladı. Bir yandan da Western Union için araştırmalarını sürdürdü ve 1874'te, tek bir hat üzerinde iki sinyali birden gönderebilen çiftkanallı telgraf geliştirerek, bu sinyallerin hattın iki doğrultusunda da gönderilebilmesini olanaklı kılan yeni bir telgraf aygıtı yaptı. Bir süre sonra imalathanesini kapatarak, New Jersey'deki Menlo Park'ta bir araştırma laboratuvarı kurdu ve tüm zamanını yeni buluşlar yapmaya yönelik çalışmalara ayırdı.

Menlo Park'taki yılları. Edison, oldukça yüklü bir harcama yaparak laboratuvarını, galvanometre ve elektrometre gibi gelişkin ölçüm aygıtlarıyla, elektrik üreticileriyle, fotoğraf aygıtlarıyla donattı. Ayrıca, Newark'taki imalathanesinde çalışan 20 kadar ustasını, aileleri ile birlikte Menlo Park'a yerleştirdi. Kısa bir süre içinde ekip, aynı anda 40 proje üzerinde çalışır duruma geldi. Edison artık, yılda ortalama 400 yeni buluşun patent başvurusunda bulunuyordu.

1876'da Alexander Graham Bell'in geliştirdiği "konuşan telgraf" üzerinde çalışmaya başladı. Aygıtı, karbondan bir iletici ekleyerek telefonu yetkinleştirdi. Ses dalgalarının dinamiği üzerine yaptığı bu çalışmalardan yararlanarak 1877'de, sesi kaydedip yineleneyebilen gramofonu (fonograf) geliştirdi. Geniş yankı uyandıran bu buluşu, ününün uluslararası düzeyde yayılmasına neden oldu.

1878'de William Wallace'ın yaptığı 500 mum gücündeki ark lambasından etkilenen Edison, bundan daha güvenli olan ve daha ucuz bir yöntemle çalışan yeni bir elektrik lambasını geliştirme çalışmasına girişti. Bu amaçla açtığı bir kampanyanın yardımıyla önde gelen işadamlarının parasal desteğini sağladı ve Edison Electric Light Company'yı kurdu. Oksijenle yanan elektrik arki yerine, havası boşaltılmış bir ortamda (vakum) ışık yayan ve düşük akımla çalışan bir ampul yapmayı tasarlıyordu. Bu amaçla, 14 ay boyunca filaman olarak kullanabileceği bir metal tel yapmaya uğraştı. Sonunda 21 Ekim 1879'da, özel, yüksek gerilimli elektrik üreticilerinden elde ettiği akımla çalışan, karbon filamanlı elektrik ampulünü halka tanıttı. Üç yıl sonra, New York sokakları bu lambalarla aydınlatılacaktı.

1883'te Edison, bir rastlantı sonucu, elektrik ampulünün içinde, sıcak ve soğuk elektrotlar arasında değişik türden bir akımın oluştuğunu, filamandaki karbon tanelerinin zamanla buharlaşarak lambanın yüzeyinde biriktiğini buldu. O dönemde "Edison etkisi" olarak adlandırılan bu termioyotik salım olayı, sonradan radyo lambalarının temelini oluşturdu.

Sonraki yılları. 1887'de Menlo Park'tan New Jersey'deki West Orange'a taşınan Edison, burada, önceki laboratuvarının on katı büyüklüğündeki Edison Laboratuvarı'nı açtı. Bir süre sonra da laboratuvarının çevresine şirketinin fabrikalarını kurdu. Toplam 5 bin işçinin çalıştığı bu fabrikalarda elektrik ampulünün yanı sıra, fonograf, teksir makinesi, fluoroskop, pi, diktafon ile film kumerası ve gösterici üretiliyordu. Edison'un adıyla birlikte anılan en önemli buluşlardan biri olan ve çağdaş film makinelerinin öncüsü sayılan kinetoskopun asıl yarımcısı aslında Edison değildi. Ama Edi-

son, bu aygıtı geliştirerek ticari amaçla kullanılabilir duruma getirdi ve giderek yaygınlaştırdığı sinema gösterileriyle, o sıralarda bozulan mali durumunu düzeltti.

1890'lara doğru, uzun erimli iletme daha uygun olan alternatif akım geliştirildi. Doğru akımın üstünlüğüne inanan Edison, bir kampanya başlatarak kamuoyunu, yüksek gerilimli alternatif akım sistemlerinin son derece tehlikeli olduğu yolunda uyarmaya çalıştı. 1892'de ise, Edison General Electric Company'nin denetimini yitirdi ve şirketi General Electric Company'yle birleşti. 1899'dan başlayarak yeni bir akümülatör üzerinde çalışan Edison, 10 yıllık bir çabadan sonra, kendi adıyla anılan demir-nikelli akümülatörü geliştirdi. Öte yandan portland çimentosu üzerinde geliştirmeler yaptı ve bu malzemenin seri üretimini gerçekleştirdi. I. Dünya Savaşı sırasında, Deniz Kuvvetleri Danışma Kurulu'nun başkanlığını yaptı ve torpil düzenekleri ile denizaltı-savar aygıtları üzerindeki çalışmaları yönetti. ABD Kongresi'ne baskı yaparak, 1920'de ilk askeri araştırma kuruluşu olan Deniz Araştırma Laboratuvarı'nın kurulmasını sağladı.

İki kez evlenen Edison'un altı çocuğu oldu. Yaşamının sonuna değin yeni buluşlar yapmak için uğraş verdi ve geriye çıkarıcı buluşlarının yanı sıra, gözlemleriyle dolu 3.400 not defteri bıraktı.

Edison etkisi bak. termioyotik salım

Ediz, Hasan Âli (d. 1904. Priboy, Sırbistan - ö. 3 Temmuz 1972, İstanbul), çevirmen ve tiyatro eleştirmeni. 1913'te ailesiyle birlikte Türkiye'ye geldi. Ortaöğrenimini İstanbul'da Mercan ve Vefa idadilerinde yaptı. 1922'de Darülfünun-ı Osmani Tıp Medresesi'ne girdi. Sınav kazanarak Askeri Tıbbiye'ye geçti. Siyasal bir suçlamayla tutuklanınca tıp öğrenimi yarım kaldı. 1924'te bir grup arkadaşıyla Moskova'ya gitti. Orada kaldığı beş yıl içinde iktisat ve sosyoloji öğrenimi gördü. Dönüşünde Devlet Kitapları Müdürlüğü'ne danışman olarak girdi; buradan emekli oldu.

Son Posta'da başlayarak (1935), *Tan, Haber, Yeni Adam, Ayda bir, Kalem, Cumhuriyet, Tercüman, Yeditepe, Yeni Edebiyat* gibi çeşitli gazete ve dergilerde eleştiri ve makaleleri yayımlanan Ediz'in asıl verimi çeviri alanındadır. Milli Eğitim Bakanlığı Dünya Klasikleri dizisinin gerçekleşmesinde önemli bir katkısı oldu. Başta Tolstoy, Çehov, Gorki gibi Rus yazarlar olmak

Ediz
Ara Güler

üzere pek çok klasik ve çağdaş yazarın 50'yi aşkın yapıtını Türkçeye kazandırdı. Ölümünden sonra adına Hasan Âli Ediz Çeviri Ödülü kondu.

Edmer, EADMER olarak da yazılır (d. y. 1060 - ö. y. 1128, Canterbury, Kent, İngiltere?), 12. yüzyılın Canterbury manastırı topluluğunu güvenilir biçimde betimleyen tek kaynağın yazarı.

Norman İstilasası'ndan (1066) sonra yoksul düşmüş bir ailenin oğluydu. Canterbury'de Christ Church'de yetişti; 1093'e değin burada keşiş olarak yaşadı. Aynı yıl Aziz Anselmus'un başpiskoposluğa gelmesinden sonra kâtip ve vaiz olarak onun maiyetine girdi. Anselmus'la birlikte Roma ve Cluny'ye gitti; Bari (1098) ve Vatikan konsillerinde (1099) ona eşlik etti. 1109'da Anselmus'un ölmesinden sonra 1114'e değin görece hareketsiz bir yaşam sürdü. Başpiskopos Ralph döneminde 1119'da Canterbury'ye döndü.

En önemli iki yapıtından biri, devlet ve kilise makamları arasındaki Tayin Çatışması'nda Anselmus'un rolünü vurguladığı ve İngiltere'de olup bitenleri Canterbury'nin bakış açısıyla anlattığı altı kitaplık *Historia novorum in Anglia*'dır (y. 1115; İngiltere'deki Değişikliklerin Tanhisi). *Vita Anselmi* de (y. 1124; Anselmus'un Yaşamı) Aziz Anselmus'un özel yaşamını yetkili bir ağızla aktarır. Edmer'in tarih yazıcılığındaki önemi, eleştirel gözlem ve betimleme gücünden kaynaklanır. Edmer ayrıca biyografide ruhsal etmenleri vurgulayarak önemli bir yenilik getirmiş, Tayin Çatışması'nın sonuçlarını derinlemesine incelemiştir.

Edmonton, Kanada'da, Alberta eyaletinin merkezi kent. Kuzey Saskatchewan Irmağı kıyısında ve eyaletin orta kesiminde yer alır. Yöredeki ilk yerleşmeler Hudson Körfezi Kumpanyası'nın 1795'te inşa ettiği kürk ticareti merkezi Edmonton Kalesi (ırmak kaynağının 32 km aşağısında) ve karşı kıyıda bulunan, Kuzeybatı Kumpanyası'na ait Augustus Kalesi'dir. 1810'da iki merkezin de terk edilmesinden sonra ırmak boyunca beş yeni ticaret merkezi kuruldu. 1864'ten sonra ticaretle uğraşan bir topluluğun geliştiği yöre, 1885'te Kri Yerlileri Ayaklanması'na sahne oldu. 1891'de Kanada Pasifik Demiryolu hatunun yöreye ulaşmasından sonra, Edmonton tarımsal ürünlerin dağıtıldığı ve işlendiği bir merkez durumuna geldi. 1905'te kurulan Alberta eyaletinin yönetim merkezi yapılan Edmonton, 1912'de ırmakın güney kıyısındaki Strathcona'ya da içine aldı. 1947'den sonra çevredeki Leduc, Redwater ve Pembina'da petrol bulunması, Edmonton'un kentsel gelişmesini ve yeni sanayilerin kurulmasını hızlandırdı. Günümüzde ekonomisi tarım ve petrole dayanır. Başlıca sanayiler kerestecilik, değirmencilik, et paketleme, sepileme, mandıracılık, petrol arıtma, petrokimyasal maddeler ve plastik eşya üretimidir. Kente bağlanan bir dizi petrol ve doğal gaz boru hattı vardır. Edmonton uluslararası

Edmonton'da Eyalet Meclisi Binası çevresinden genel görünüm, Alberta, Kanada
George Hunter

havalimanı ve üç ana demiryolu hattıyla, Kanada'nın kuzeybatı kesiminin toptan ve perakende ticaret merkezidir.

Edmonton'un başlıca yükseköğretim kurumları 1972'de "açık üniversite" olarak açılan Athabasca Üniversitesi, Alberta Üniversitesi (1906) ve Kuzey Alberta Teknoloji Enstitüsü'dür. Alberta Eyalet Müzesi, Kraliçe Elizabeth Gözlemevi ve Vadi Hayvanat Bahçesi buradadır. Eyalet Meclisi Binası'nın (1908-12) kubbesinde 305 çanlı kariyon vardır. Quesnell Köprüsü'nün güneyindeki Edmonton Kalesi Tarihi Parkı'nda özgün kalenin bir modeli vardır. Kentte her yıl Tarım ve Sanayi Sergisi açılır. Ayrıca bir kış sporları karnavalı olan Muk-Luk Mardi Gras ve 1890'daki altına hücumun anıldığı Klondike Günleri önemli etkinlikler arasındadır. Nüfus (1986) kent, 573.982; (1990) metropoliten alan, 823.700.

Edmund, lakabı ŞEHİT AZİZ EDMUND (d. 841/842 - ö. 20 Kasım 870; yortu günü, 20 Kasım), 855'te tahta çıkan Doğu Anglia kralı. Yaşamı konusunda pek az bilgi vardır. York'ta kışlamakta olan Danlar 870'te Mercia üzerinden Doğu Anglia'ya ilerlediler ve Thetford'da ordugâh kurdular. Edmund komutasındaki Doğu Anglia kuvvetleri büyük bir hırsla çarpıştıysa da Ubba ile Inguar komutasındaki Danlar üstünlük sağlayarak savaş alanında denetimi ele geçirdiler. Kral Edmund'un savaş alanında mı, yoksa daha sonra mı öldürüldüğü belli değildir. Dininden vazgeçmeyi ya da dinsiz Danların vasalı olmayı reddettiği için Danların oklarıyla şehit edildiği biçimindeki öykü olaydan az sonra, yaygınlaşmış olmalıdır, çünkü Aziz Edmund paralarının varlığı, 9. yüzyıl bitmeden böyle bir kültür ortaya çıktığını gösterir. Edmund'un sonradan gömüldüğü Beadricesworth'deki (bugün Bury Saint Edmunds, Suffolk) mezarı ünlü bir ziyaret yeridir. Daha geç tarihli bazı öykülerde Edmund'un Nürnberg'de doğmuş Avrupalı bir Sakson olduğu, Roma'ya gitmekte olan Doğu Anglia kralı Offa tarafından evlat edinildiği, hatta babasının adının Alkmund, annesinin de Scivare olduğu anlatılır. *Memorials of St. Edmund's Abbey* (1890-96; Aziz Edmund Manastırı Anıları) adlı yapıtın Thomas Arnold tarafından hazırlanan baskısında, Abbon'un *Passio S. Eadmundi'si* (Aziz Edmund'un Çektikleri) de yer alır. Lord F. Hervey'in *The History of King Eadmund the Martyr* (Şehit Kral Eadmund'un Öyküsü) adlı yapıtı 1929'da yayımlanmıştır.

Edmund I, Latince EDMUNDUS MAGNIFICUS (d. 921 - ö. 26 Mayıs 946, Pucklechurch, İngiltere), İngiltere'nin kuzeyinde Vikinglerin işgal ettiği toprakları yeniden ele geçiren İngiltere kralı (939-946).

Batu Sakson (Wessex) kralı Edward'ın (hd 899-924) oğlu, İngiltere'nin siyasal birliğini sağlayan Kral Athelstan'ın da üvey kardeşi idi. Athelstan'ın ölümü (939) üzerine, Dublin'in Viking kralı Olaf Guthfrithson, Northumbria'yı işgal ederek Midlands'e saldırmıştı.

Edmund, Olaf'ın ölümünden (942) sonra Midlands'i geri aldı. 944'te de Northumbria'yı yeniden ele geçirerek Viking kralları Olaf Sihtricson ve Raegnald'ı bölgeden sürdü. 945'te ele geçirdiği Strathclyde'i ise askeri yardım karşılığında İskoçya kralı I. Malcolm'a bıraktı. Böylece İskoçya ile barış ilişkileri kurmaya ve sınır güvenliğini sağlamaya yönelik politikayı başlatmış oldu. İngiliz manastır geleneğinde 10. yüzyıl boyunca süren canlanma da Edmund'un hüküm sürdüğü yıllarda başladı. Edmund,

sürgüne gönderilmiş bir haydut tarafından sarayında öldürüldü; yerine kardeşi Eadred (hd 946-955) geçti. Edmund'un oğulları Eadwig (hd 957-959) ve Edgar da (hd 959-975) daha sonra peş peşe kral oldular.

Edmund II, lakabı DEMİR KABURGALI EDMUND (d.y.993-ö.30 Kasım 1016), 23 Nisan-30 Kasım 1016 arasında İngiltere kralı. Dan kralı Canute'un (I. Knud) istilasına kararlılıkla karşı koyuşu nedeniyle "Demir Kaburgalı" lakabını almıştır.

Kral II. Ethelred'in (hd 978-1013, 1014-16) oğluydu. Babasının buyruklarına karşı gelerek, o sırada İngiliz topraklarını işgal etmekte olan Dan soylularından birinin dul eşiyle evlendi (1015). Ama Canute 1015'in sonlarında İngiltere'yi istila etmeye başlayınca Edmund Kuzey İngiltere'de bir ordu topladı ve kendisine katılmayan bölgeleri yakıp yıktı.

Ethelred'in Nisan 1016'da ölümü üzerine, Londra'da bazı danışmanlar ile yurttaşlardan oluşan küçük bir grup Edmund'ı hükümdar ilan etti. Southampton'da toplanan *witan* (bilge kişiler) ise Canute'u kral seçti. Canute'a karşı bir dizi saldırı düzenleyen Edmund, Wessex'i geri aldı ve Londra'daki kuşatmayı kaldırdı. Ama 18 Ekim'de Essex'teki Ashington'da Canute karşısında kesin bir yenilgiye uğradı. Bunu izleyen barış antlaşması uyarınca Wessex Edmund'a, Thames Irmağının kuzeyindeki topraklar ise Canute'a bırakıldı. Edmund'ın ölümü üzerine Canute bütün İngiltere'nin kralı oldu.

Edmund (ABINGDON'LI AZİZ), asıl adı EDMUND RICH (d. 20 Kasım 1175 ?, Abingdon, Berkshire, İngiltere - ö. 16 Kasım 1240, Soisy, Fransa; yortu günü, 16 Kasım), Canterbury başpiskoposu. Edebi yapıtlarıyla, İngiltere'de kendisinden sonra gelen dinsel yazarları büyük ölçüde etkilemiştir. Edmund, erdenlik yemini ettiği Oxford'da ve Paris'te öğrenim gördükten sonra sırasıyla Paris ve Oxford'da ders verdi (y. 1194-1200). Bir süre Paris'te ilahiyat öğrenimini sürdürdü, ardından yeniden Oxford'da ders vermeye başladı (y. 1214-22). 1222'de Wiltshire'da Salisbury Katedrali'nin yönetim kuruluna girdi. 1227'de Papa IX. Gregorius'un isteği üzerine İngiltere'de VI. Haçlı Seferi için çağrı vaazları verdi. Papa 1233'te Edmund'un Canterbury başpiskoposluğuna getirilmesini sağladı.

2 Nisan 1234'te takdis edilen Edmund kısa bir süre sonra İngiltere kralı III. Henry ile çatıştı; ona karşı kilisenin haklarını savundu ve kralın Avrupa'da izlediği politikayı eleştirdi. Henry'ye tepki duyan baronlar da Edmund'ı destekledi. Bunun üzerine Iç savaş tehlikesi baş gösterdi. Henry'yi aforozla tehdit eden Edmund, kralı, karısının hırslı Fransız akrabaları ile öteki Fransız mütteliklerini İngiltere'den çıkarmak ve onların önerdiği tasarımlardan vazgeçmek zorunda bıraktı. Ayrıca İngiliz yasaları ile örf ve âdetlerine uyacağı ve ülkesinin önde gelenlerinin danışmanlığını kabul edeceği konusunda Henry'den söz aldı. 1236'da Henry, papadan ülkeye bir elçi göndermesini istedi. Ertesi yıl bu görevle gelen Kardinal Otho'nun varlığı, Edmund'ın gücünün sarsılmasına yol açtı. Henry, Edmund'a karşı çıkan Canterbury keşişlerini de destekledi; Otho bu konuda sessiz kalarak başpiskoposu yalnız bıraktı. Edmund sonunda Henry'ye açıkça meydan okudu ve başpiskoposluk makamının yetkilerine el uzatan herkesi aforoz etti. *Curia Romana* ya(*) başvurmak amacıyla Roma'ya doğru yola çıktı; ama sağlık durumunun bozulması yüzünden konakladığı Soisy'de öldü.

Edmund'ın yazdığı kesinlikle belirlenen yapıtlar arasında bulunan *Speculum ecclesie*

ae'nin (Kilisenin Aynası) ortaçağ ilahiyatına büyük katkısı olmuştur.

Edo, Meici Restorasyonu döneminin başında (1868) başkent olduktan sonra Tokyo adı verilen Japon kenti. 1590'larda Tokugawa Ieyasu'nun ve Tokugawa Şogunluğu'nun merkezi olmuştur. Ayrıca bak. Tokyo.

Edolar, BİNİLER olarak da bilinir, Güney Nijerya'da yaşayan ve Nijer-Kongo dil ailesinin Kua koluna bağlı bir dil konuşan halk. 1990'ların başlarında nüfusu 3,8 milyon dolayında olan Edoların toprakları Nijer Irmağının batısında kuzeydeki dağlık araziden Nijer Deltasındaki bataklıklara kadar uzanır. Edo aynı zamanda, 14-17. yüzyıllar arasında hüküm süren Benin Krallığı'nın(*) merkezi olan Benin kentinin yerel dildeki adıdır.

Edolar nüfusu birkaç düzine ile birkaç bin arasında değişen küçük köy ya da kasaba biçimindeki yoğun yerleşimlerde yaşarlar. Temel besinleri yamdır; geçimlik mısır, muz, manyok ve sebze de yetiştirirler. Pazar içinse kauçuk, kakao, palmiye ürünleri ve kereste üretirler. Daha çok adakta bulunmak ve kurban etmek için keçi, koyun, köpek ve kümes hayvanları beslerler. Başlıca zanaatlar demircilik, pirinç döküm-cülüğü, ahşap oymacılığı, deri işleme ve törensel kullanım için özel kumaş dokumacılığıdır.

Geleneksel Edo toplumunda temel siyasal birim köydür. Her köyde erkekler üç yaş grubuna ayrılır. Buluş çağındaki erkek çocuklar yolların temizliği, kamu yapılarının bakımı gibi işlerle uğraşırlar. Yetişkin genç erkekler çatı yapmak gibi bazı daha zor işlerin yanında en yaşlı erkek üyelerden oluşan köy meclisinin kararlarını yürütürler. Köy meclisi vergi toplama, toplu çalışma, şenlik ve törenlerle, merkezi otoriteyle ilişkiler gibi bütün topluluğu ilgilendiren konularda karar verir.

Köy başkanlığı, genellikle köyün en yaşlısına düşen ve soydan geçmeyen bir görevdir; başkan aynı zamanda atalarla ve doğadaki ruhlarla ilişki kuran din adamıdır. Kutsal sayılan ve *oba* adıyla anılan hükümdar, eskiden devletin siyasal, ekonomik ve dinsel başıydı; öldüğünde yerine en büyük oğlu geçerdi. Bugün Nijerya Federal Cumhuriyeti içinde yer alan Edolarda *oba* artık simgesel bir kurumdur.

Günümüzde Edoların çoğu Hristiyan ya da Müslümandır. Geleneksel dinlerinde ise çok uzak geçmişteki bir yaratıcıya, ikincil tanrılara, efsanevi ya da yarı efsanevi köy kahramanlarına ve ölümlerin ruhlarına inanış gibi öğelere rastlanır.

Edremit, topraklarının yarısı Marmara Bölgesi, öbür yarısı da Ege Bölgesi sınırları içinde kalan Balıkesir iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 708 km² olan Edremit ilçesi doğuda Havran, güneydoğuda Burhaniye ilçeleri, güneyde Edremit Körfezi, batı ve kuzeyde de Çanakkale iliyle çevrilidir.

İlçe toprakları kıyı kesiminde yer alan düzlükler ve bunları çevreleyen dağlık alanlardan oluşur. Kuzey kesimini Kaz Dağı(*) engelendirir. Antik Çağdaki adı İda olan ve en yüksek noktası Çanakkale il sınırındaki Karataş Tepesinde 1.774 m'ye ulaşan dağın yamaçları oldukça diktiir. Edremit Körfeziyle bu yamaçlar arasında dar bir kıyı şeridi uzanır. Kaz Dağından inen irili ufaklı akarsular güneyde körfeze dökülür. Körfezin doğusunda yer alan tektonik kökenli Edremit Ovası, ilçedeki başlıca tarım alanıdır.

İlçe ekonomisi zeytinciliğe dayanır. Edremit, Türkiye'nin belli başlı yağlık zeytin üretim alanlarından biridir. Zeytinyağı ve sabun sanayisinin geçmişi Cumhuriyet

öncesine değin uzanır. İlçedeki zeytin ağaçlarının yarısından fazlası Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir. Zeytinin yanı sıra az miktarda şeker pancarı, buğday, mısır, pamuk, elma yetiştirilir ve bağcılık yapılır. Önceleri çok canlı olan balıkçılık önemini yitirmiş ve yerel tüketime yönelik olarak sürdürülmektedir. Avcılık da gelişmiş bir tarımsal etkinliktir.

İlçedeki ekonomik etkinliklerden biri de ormancılık ve orman ürünlerine dayalı küçük ölçekli imalattır. Edremit orman varlığı bakımından oldukça zengindir. 300-400 m yükselti kuşağına kadar makilikler, palamut meşelikleri ve zeytinlikler görülür. Daha yükseklerde daha çok kızıl çam ve kara çamlardan oluşan ormanlar vardır. Bu ormanlarda meşe, kayın, fıstık çamı ve Kaz Dağı göknarlarına da rastlanır. Bu ormanların 240 ha'lık bir bölümündeki Kaz Dağı göknarının bulunduğu arazi 1988'de doğayı koruma alanı olarak ayrılmıştır.

Altınoluk'ta kurşun-çinko yatakları saptanmıştır. Rezervinin 200 bin tondan fazla olduğu bilinen bu yataklar zaman zaman işletilmektedir.

Turizm, ilçe ekonomisinde giderek ağırlık kazanmaktadır. Edremit Körfezi kıyılarında yer alan Akçay ve Altınoluk, Edremit'in başlıca turistik merkezleridir. Akçay plajları 5 km uzunluğunda ve 10-30 m genişliğinde doğal kumsallardan oluşur. Plajın en önemli özelliği denizden kaynayan soğuk ve tatlı sudur. Gerek Akçay, gerek Altınoluk'ta yazlık konut ve sitelerin yanı sıra motel, pansiyon, lokanta gibi çeşitli turistik tesisler vardır. Akçay'da bir de tatil köyü bulunur. Edremit'te kaplıca turizmi de önemlidir. Burhaniye yolu-kenarında, Edremit'in 3 km güneyinde bulunan ve eski adı Frenk Kaplıcası olan Derman (Bostancı) Kaplıcası'nın 59°C sıcaklığındaki sularından çeşitli hastalıkların tedavisinde yararlanılır. Edremit'in 12 km batısındaki Güre Kaplıcası'nın aynı sıcaklıktaki kökürtülü suları da şifalıdır. Bu kaplıcalarda konaklama ve hizmet tesisleri vardır.

Edremit yakınlarında buluntularına rastlanan antik kentin İÖ 15. yüzyılda kurulduğu sanılmaktadır. Kent, Troya Savaşı'ndan sonra Lidyalıların eline geçti. Lidya kralı Kroisos'un kardeşi Adramys, kenti onartıp geliştirdi ve Adramytion adını verdi. Bu yöre kimi kaynaklarda Pedasos ve Lymesos adlarıyla da anılmaktadır. Adramytion Perslerin, Makedonyalıların, daha sonra da Romalıların egemenliği girdi. Roma döneminde, imparatorluğun adalet örgütünün merkezi oldu. Roma'nın bölünmesinden sonra Bizans sınırları içinde kalan kent, İS 718'de Konstantinopolis'i (İstanbul) ele geçirmeyi amaçlayan Arap ordularınca işgal edildi. 1076'da Anadolu Selçukluların, daha sonra da Haçlı orduları tarafından ele geçirildi ve yağmalandı. 1299'da Karesi oğullarının yönetimine giren yöre, 1335'te Osmanlı topraklarına katıldı. 1471'de II. Mehmed (Fatih) Midilli kuşatmasını Edremit'ten yönetti. Kent, 1476'da Rumların isyanı sırasında yakılıp yıkıldı. İsyanın sona II. Mehmed, Rumların kente girmesini ve oturmasını yasakladı. Bu yasak 18. yüzyıla değin sürdü. 1867'de ilçe yapılan Edremit, Kurtuluş Savaşı sırasında, Temmuz 1920-Eylül 1922 arasında Yunan işgalinde kaldı.

Edremit kenti, ilçe topraklarının Ege Bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde, aynı adlı ovada kuruludur. Çanak kale ile Balıkesir'i İzmir'e bağlayan yollar kentin yakınından geçer. Kentte yoğunlaşmış olan zeytin işleme fabrikalarının atıkları Edremit Körfezinde deniz kirliliğine neden olmaktadır. Kentin doğusundaki geniş bir alanda askeri bölge yer alır.

İlçe tarihi yapılar bakımından zengindir. Adramytion kenti kalıntıları Edremit yakınlarında, Burhaniye ilçesi sınırları içindeki Ören'dedir. Adramytion-Assos yolu üzerinde bulunduğu için önem taşıyan Antandros kentinin kalıntıları Altınoluk'tadır. Edremit Körfezine egemen bir tepe üstündeki kent, bir kale ve mezarlıkla çevrilidir. Antandros'ta bir zamanlar Kilikyalıların oturduğu sanılmaktadır. Altınoluk çevresinde Diana Tapınağı kalıntılarına ve bir sağlık yurduna ait olduğu sanılan temel buluntularına rastlanmıştır. Antandros'ta basıldığı sanılan paraların üstünde Artemis kabartması bulunmaktadır. Kent merkezindeki Kurşunlu (Hekimzade Yusuf Sinan) Camisi'nin 15. yüzyıldan kaldığı sanılır. Caminin günümüze ulaşmayan bir medresesi olduğu bilinmektedir. Eşref Rumi Camisi ise son dönem Osmanlı mimarisinin ürünlerindendir. Bir başka tarihsel yapı da Emir Ali Türbesi'dir.

Edremit Belediyesi 1887'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 63.430; kent, 35.486.

Edremit, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Van iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Merkez ilçeye, bağlı Gümüşdere bucağı, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasa uyarınca Merkez bucağından iki, Gevaş ilçesinden de iki köy eklenerek ve adı Edremit biçiminde değiştirilen Sarmansuyu kasabası merkez olmak üzere ilçe yapılmıştır.

Edremit Belediyesi 1972'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 13.989; kasaba, 3.853.

Edremit Körfezi, Ege Bölgesi kıyılarındaki en kuzeyinde yer alan körfez. Kuzeybatıda Baba Burnundan başlayarak güneyde Ayvalık çevresine kadar uzanır. Adını doğusundaki ovada bulunan ilçe merkezinden alır. Üçgen biçimli olan, körfezin önünü Midilli Adası kapar. Kırklar (fay) boyunca denize inen kuzey kıyısı oldukça düzdür. Parçalanmış olan güney kıyısında ise çok sayıda ada ve yarımada sıralanır. Adaların en büyüğü Alibey (Cunda) Adasıdır. Öteki önemli adalar Kız, Maden, Poyraz, Pınar, Güneş ve Çiplak adalarıdır. Körfezi, kuzeyde Kaz Dağı eteğinde uzanan dar bir kıyı ovası; doğuda içeriye doğru üçgen biçiminde sokulan Edremit-Havran Ovası; güneydoğuda ise Madra Dağının kuzeybatısındaki Burhaniye ve Ayvalık ovaları kuşatır. Körfez bütünüyle sığ bir deniz alanıdır; bu alan içinde deniz suyuna karışan tatlı su kaynakları da vardır.

Kaz Dağının oluşturduğu siper sayesinde soğuk kuzey rüzgârlarından korunan körfez kıyılarındaki Akdeniz iklimine özgü çeşitli ürünler yetişir. Meyvecilik ve bağcılık için geniş olanaklar varsa da, körfezin kıyı ve yamaçları daha çok zeytinliklerle kaplıdır. Ekonomik etkinlikler arasında turizm de önemli bir yer tutar. Körfezin Çanak kale il sınırları içinde kalan kesimlerinde Behram (Assos) ve Küçükkuşu; Balıkesir il sınırları içinde kalan kesimlerinde ise Altınoluk, Akçay, Ören ve Burhaniye ile Ayvalık arasındaki kıyılar önemli turistik alanları oluşturur. Ayrıca Edremit'in 12 km batısındaki Güre Kaplıcası da kaplıca turizmi bakımından önemlidir. Çanak kale-Izmir karayolu, Küçükkuşu'dan başlayarak körfez kıyılarını izler.

Eduviler, Latince AEDUI, Galya'nın iç kesimlerinde, sonradan Burgonya olarak adlandırılan yörenin büyük bölümünde yaşayan eski Kelt kabilesi. Julius Caesar'ın İÖ 58'de başlattığı fetihlere ortam hazırlayan diplomatik koşullardan öncelikle Eduviler sorumluuydu.

Roma İÖ 121'den beri Eduvileri destekliyordu. İÖ 61'de Sekuanlara karşı ağır

bir yenilgiye uğrayan Eduviler, Arar (Saône) Irmağı üzerindeki köprülerden gelen vergi gelirini yitirdiler. Julius Caesar bunun üzerine Roma'ya başvurarak Eduvileri kurtardı ve onları baş müttefiki ilan etti. Augustus döneminde Eduvilere *civitas foederata* (müttefik devlet) statüsü verildi, Augustodunum'da (bugün Autun) yeni bir başkent inşa edildi. Eduviler İS 21'de Treverilerin başlattığı bir ayaklanmaya katıldılar, ama ayaklanma Roma ordusuna hemen bastırıldı. Gallia Comata'nın (*) Roma'ya senatör gönderen ilk kabilesi İS 48'de Eduviler oldu.

edvar (Arapçada "devirler"), 10. yüzyıldan başlayarak birçok Müslüman müzik kuramcısının makamlar ve usuller üzerine yazdığı kitapların hepsini birden tanımlamakta kullanılan "kitabü'l-edvar" adının kısaltılmış biçimi. Makamlar ve usuller tamamlanmış birer devir (daire) olarak gösterildiği için, kitaplar da bu adla anılmıştır. En önemli edvar'lar, Safiyyeddin Urmevi (1224 ?-94) ve Abdülkadir Meragî'nin (1360-1435) *Kitabü'l-Edvar*'ları. Meragî'nin *Şerhü'l-Edvar*'ı ve Kantemiroğlu'nun (1673-1723) *Kantemiroğlu Edvan* diye anılan yapıtıdır. Adında edvar sözcüğü geçmese de, makamlar ve usuller üzerine bilgi veren bütün kitaplar böyle anılır.

Edward, lakabı YAŞLI EDWARD (ö. 17 Temmuz 924, Farndon on Dee, İngiltere), 899-924 arasında Batı Sakson (Wessex) kralı. İstilaat Danların elindeki bölgeleri ele geçirerek neredeyse bütün İngiltere'yi denetimi altına almıştır.

Büyük Alfred'in oğluydu. Ekim 899'da babasının ölümü üzerine tahta çıktı. Edward'ın askerleri, Danlarla ittifak kurarak taht üzerinde hak iddia etmeye başlayan Aethelwald'ı 902'de bir çarpışma sırasında öldürdüler. Edward, Northumbria Danlarını Tetterhall'da yenilgiye uğrattıktan sonra Ağustos 912'de Midlands'in doğusunda ve East Anglia'daki Danlara karşı bir saldırı başlattı. 910-916 arasında, Batı Sakson Krallığı'nı surlarla çevirdi.

Edward'ın kız kardeşi Aethelflaed, Mercia hükümdarı olunca bu surların yanı sıra Midlands'in kuzeybatısında bir dizi kale inşa ettirdi. Edward ile Aethelflaed 917'de East Anglia'daki Dan mevzilerine başarılı bir saldırı düzenlediler. Edward, Haziran 918'de Aethelflaed'in ölümü üzerine Mercia'nın denetimini eline geçirdi; aynı yılın sonuna değin Midlands'de bulunan son Dan ordularına da boyun eğdirdi. Böylece, Humber Halicinin güneyinde kalan bölgeyi denetim altına alan Edward, 920'de Northumbria ile barış yaptı. İngiltere'nin siyasal birliği, oğlu ile ardılı Athelstan'ın (hd 925-939) hükümdarlığı sırasında tamamlandı.

Edward, lakabı ŞEHİT AZİZ EDWARD (d. y. 963 - ö. 18 Mart 978, Corfe, İngiltere; yortu günü, 18 Mart), 975-978 arasında İngiltere kralı. Babası Edgar'ın (hd 959-975) ölümü üzerine bir grup, küçük kardeşi Ethelred'i tahta çıkarmaya çalıştı; ama Edward daha çabuk davranarak kendini kral seçti. Hükümdarlığı sırasında, babasının manastır yalısı siyasetine karşı tepkiler görüldü. Mercia kral vekili (*ealdorman*) Aelfhere'in başını çektiği manastır karşıtı harekette, Edward önemli bir rol oynamadı. Edward, Corfe'ye kardeşi Ethelred'i ziyarette gittiğinde öldürüldü. Yerine geçen Ethelred'in Edward'ın öldürülmesinde rolü olup olmadığı bugüne değin anlaşılamamıştır. Edward için büyük bir yas tutuldu ve kemiklerinin

mucizeler yarattığı söylendi. 1001'de şehitlik mertebesine yükseltildi.

Edward, lakabı DINDAR AZİZ EDWARD (d. y. 1003, Islip - ö. 5 Ocak 1066, Londra; İngiltere; azizler listesine kabulü, 1161; yortu günü, 13 Ekim), 1042-66 arasında İngiltere kralı. Normanlarla yakın ilişkiler kurması, Normandiya dükü William'ın (sonradan Kral I. William) İngiltere'yi istilası (1066) için uygun ortamı hazırlamıştır.

Kral II. Ethelred (bd 978-1013, 1014-16) ile Normandiya dükü II. Richard'ın kızı Emma'nın oğludur. 1013'te Danlar İngiltere'yi istila ettiğinde, ailesiyle birlikte Normandiya'ya kaçtı. Ertesi yıl babasını yeniden iktidara getiren antlaşmayı imzalayan elçilerle birlikte İngiltere'ye döndü. Ethelred'in ölümünden (1016) sonra Danlar İngiltere'nin denetimini yeniden ellerine geçirince, bir kez daha ülkesini terk etmek zorunda kaldı. 1041'e değin Normandiya'da sürgünde yaşadıkdan sonra annesi Emma'nın ikinci evliliğinden olan üvey kardeşi Kral Hardecanute'un Londra'daki sarayına döndü. 1042'de İngiltere tahtına çıkan Edward, ilk olarak kral olmasını engellemek için komplolar çevirmiş olan annesinin mülklerine el koydu. Hükümdarlığının ilk 11 yılı boyunca, İngiltere'nin gerçek hâkimi, Wessex kontu Godwine oldu. Edward, 1045'te Godwine'in kızı Edith ile evlendi. Ama 1049'da Godwine'la arası açıldı. 1051'de Godwine ailesini yasadışı ilan etti ve Edith'den ayrıldı. Edward bu dönemde, başta Normanlar olmak üzere, yabancıları önemli hükümet görevlerine getirdiğinden halkın desteğini yitirmeye başlamıştı. Bu durumdan yararlanarak 1053'te krala karşı büyük bir kuvvet toplayan Godwine ve oğulları, Edward'ı topraklarını geri vermeye zorladılar ve çevresindeki yabancıları ülke dışına sürdüler. Godwine'in ölümünden (1053) sonra oğlu Harold krallığın en nüfuzlu kişisi oldu. 1063'te Galler'e boyun eğdirilmesinde, 1065'te de krallığa karşı ayaklanan Northumbrialılarla anlaşmaya varılmasında Edward'dan çok Harold rol oynadı. Edward ölüm döşegindeyken tahtı Harold'a bıraktığını açıkladı. Ama, Edward'ın taht için kendisine söz verdiğini ileri süren William, Ekim 1066'da Sussex yakınlarındaki Hastings Çarpışması'nda Harold'ı öldürdü ve iki ay sonra da tahta çıktı. Edward, nüfuzlu soyluların gölgesinde kalan güçsüz bir hükümdar olmakla birlikte, dindarlığı sayesinde kazandığı saygınlıkla tahtın onurunu korumayı başarmıştır.

Edward I, lakabı UZUN BACAĞI EDWARD (d. 17 Haziran 1239, Westminster, Middlesex - ö. 7 Temmuz 1307, Burgh by Sands, Carlisle yakınları, Cumberland, İngiltere), 1272-1307 arasında İngiltere kralı. Eski feodal soylulara karşı tahtın ve parlamento-nun, gücünü artırmış, etkili bir yönetim kurmuş ve hukuk sistemini yeniden düzenlemiştir.

Gençliği. III. Henry ile Provence'lı Eleanor'un en büyük oğlu olan Edward, 15 yaşına geldiğinde, Gaskonya Düküğü, Fransız Oléronu, Channel Adaları, İrlanda, Chester Kontluğu ve babasının Galler'deki toprakları ile çeşitli şatoların yönetimini üstlendi. Aynı yıl Leon ve Kastilya kralı X. Alfonso'nun üvey kardeşi Eleanor'la evlendikten sonra, dağınık mülklerini düzen altına almak amacıyla Bordeaux'ya gitti ve kendi yönetimini oluşturdu. Kasım 1255'te, Galler'de İngiliz yönetim sisteminin yürürlüğe konmasına karşı çıkan bölge halkının yardım için başvurduğu Gwynedd prensi Llywelyn ap Gruffudd'a karşı bir saldırıya

giriştiyse de sonunda yenilgiye uğradı. Yasa-ları hiçe sayan tutumu ve hırslı dayıları Poitevinlerle yakın ilişkisi halkı kendisinden soğuttu. Poitevinlerin ülkeden çıkarılmasın-dan sonra da, babasının karşıtı olan baron-lar grubunun önderi Simon de Montfort'un etkisi altına girdi.

Baronların yönetimde söz sahibi olmasını sağlayan Oxford Reform Planı'nı (1258) istemeyerek de olsa kabul eden Edward, bir süre sonra da baronların, kiracı köylülerin istediği reformları yapmasını öngören radikal Westminster Reform Planı'nı (Ekim 1259) destekledi. 1260'ın başlarındaki bunalım sırasında önceleri Montfort'u destekle-diyse de sonradan babasının safına geçti. Babasının kendisini bağışlamasından sonra gönderildiği Gaskonya'dan 1263 başlarında geri döndü. Londralıların desteklediği baronlarla Henry arasında patlak veren iç savaş sırasında Londralılara karşı acımasızca davranması Henry'nin yenilmesinde önemli rol oynadı. Kraliyet ailesinin öteki üyeleriyle birlikte Montfort'a tutsak düşen Edward, Mayıs 1265'te kaçmayı başararak kralcı kuvvetlerin başına geçti. Montfort'u Severn Irmağının gerisinde kısırdıktan sonra, kurtarma amacıyla gönderilen büyük orduyu Kenilworth'te yok etti. 4 Ağustos'ta Montfort'u Evesham'da tuzaga düşürüp öldürttü ve Henry'yi kurtardı. Babasının konumunun sarsılmasından yararlanarak yönetimi ele geçirdi. Ama, özellikle baron-lara destek veren Londralılardan öç almaya yönelik sert önlemleri ayaklanmanın canlanmasına ve uzamasına yol açtı. Sonunda, ılımlı çevreler Henry'yi Kenilworth Bildiri-si'ni yayımlayarak (31 Ekim 1266) daha yumuşak bir politika benimsemeye ikna etti. 1268'de Fransa kralı IX. Louis ile VIII. Haçlı Seferi'ne katılmaya karar veren Edward, gerekli parayı ancak Ağustos 1270'te tamamlayabildi. Fransa'ya vardığında Lou-is'nin öldüğünü öğrendi. Kısa Sicilya'da geçirdikten sonra Akkâ'ya giderek Mayıs 1271'den Eylül 1272'ye değin burada kaldı. Cesaretiyle ün kazanmakla birlikte, önemli bir sonuç elde edemedi. Dönüş yolculuğunda, Sicilya'dayken babasının ölüm haberi geldi (16 Kasım 1272).

Edward I, 15. yy; British Library, Londra

Tahta çıkışı. Baronların kendisine bağlılık-larını bildirmesi ve yokluğunda yönetim işlerini yürütecek yakın bir çevresinin bu-lunması nedeniyle dönüşünü uzatan Ed-ward, Paris'e uğrayarak Fransa'daki mülk-leri için kuzeni III. Philippe'e bağlılığını bildirdi. Bir süre Gaskonya'da kaldıktan sonra ülkesine dönerek 19 Ağustos 1274'te Westminster'da taç giydi. Başlangıçta Krali-çe Eleanor ve Robert Burnell gibi danış-manların yardımıyla güçlü ve etkili bir yönetim kurduysa da, 1294'ten sonraki keyfi davranışlarıyla ülkeyi Fransa ve İskoç-ya ile savaşlara sürükledi.

Parlamento ve yasal düzenlemeler. İngiliz yönetim sisteminde 1254'ten sonra ortaya çıkan "parlamento"ların önemini kavrayan Edward, zaman zaman il ve ilçe temsilcile-rini toplama uygulamasını daha da geliştirdi. Bunu yapmasının nedeni, halkın yöne-timde söz sahibi olmasını sağlamaktan çok, iktidarı güçlendirmektir. Parlamente'ye, en açık biçimi Örnek Parlamente'da (1295) görülen geniş bir temsil niteliği kazandırdı. Böylece yetkileri ve kuruluş yapısı hâlâ belirsiz kalmakla birlikte, parlamento'yu yönetim sisteminin bir parçası durumuna getirdi. Özellikle 1275-90 arasında topladığı parlamentolar aracılığıyla hukuk sistemi, yargılama ve yönetim alanlarında çeşitli reformlar gerçekleştirdi. Yetki belgesine ilişkin soruşturmalarla, ayrıcalıklı deneti-m altına alarak yasadışı uygulamaları önle-di. Küçük toprak sahiplerini şövalyelik görevlerini yerine getirmeye zorlayarak, feodal askeri birlikleri ve yerel yönetim kurumlarını canlandırmaya çalıştıysa da pek başarılı olamadı. Çıkardığı arazi yasalarıyla, istemediği halde feodalizmin zayıflamasına neden oldu. Başka yasalarla da dinsel ku-rumlar üzerinde denetim kurdu; kamu düze-nini korumaya yönelik kolluk kuvvetlerini güçlendirdi ve ticaretle ilgili yeni düzenle-meler getirdi.

Savaşlar. Edward, Henry dönemindeki iç karışıklıklardan yararlanarak Galler'i fiilen yönetimi altına alan Llywelyn ap Gruffudd'u 1277'de deniz kuvvetlerinin desteğinde Snowdonia'da kuşatarak boyun eğmeye zorladı. Ardından Llywelyn'in 1247'den beri ele geçirdiği toprakları geri alarak Gwynedd'i çevreleyen güçlü bir şatolar zinciri kurdu; bölgede İngiliz sistemine uygun bir yönetsel düzenlemeye gitti. 1282'de İngiliz yönetimine karşı ayaklanma-lar başlayınca yöreyi yeniden fethetti ve Llywelyn ile kardeşi David'i (1283) öldüre-rek, Galler'in özerkliğine bütünüyle son verdi. 1294 ve 1295'teki ikinci ayaklanma-nın da acımasızca bastırılmasından sonra, Galler uzun bir sessizlik dönemine girdi. Ama Galler'in fethi krallığın mali durumunu önemli ölçüde sarstı.

Kraliçe Eleanor'un (1290) ve Burnell'in (1292) ölümünden sonra baronlar ve din adamlarıyla sert çatışmalara giren Edward, Fransa ve İskoçya ile yaptığı savaşlarla tanı bir mali çıkmaza sürüklendi.

Fransa ile ilişkilerin bozulmasının nedeni, Fransa krallarının Paris Antlaşması'nın (1259) hükümlerini hiçe sayarak İngiltere'ye bağlı Gaskonya topraklarını ele geçirme-ye çalışmalarıydı. Edward 1286'da IV. Phi-lippe'i ziyaretinden sonra, otoritesini yeni-den kurmak için Gaskonya'ya geçti. 1289'da İngiltere'ye döndüğünde, yoklu-gundaki yolsuzluk ve baskılardan dolayı birçok görevli ve yargıcın görevine son verdi. Ertesi yıl sistemli bir biçimde mülkle-rini ellerinden aldığı Yahudileri İngiltere'den sürdü. Bu arada Gaskonya'ya Fransız müdahalesi yoğunlaşmış, İngiliz ve Fransız denizciler arasındaki çekişmeler gerginliği daha da artırmıştı. 1293'te görüşmeleri yü-

rütmek üzere Fransa'ya gönderilen Edward'ın kardeşi Lancaster kontu Edmund, Philippe'in oyununa gelerek Gaskonya Düküğü'nü geçici olarak Fransa'ya bırakmayı kabul etti. Philippe sonradan bu toprakları geri vermeyi reddetti. Galler'deki ayaklanma ve İskoçya'daki sorunlar nedeniyle harekete geçemeyen Edward, sonunda 1297'de Fransa'ya saldırmak üzere denize açıldı. Ama baronların sefere karşı çıkması ve İskoçya'da başlayan ayaklanma nedeniyle geri dönmek zorunda kaldı. 1299'da Philippe ile barış yaparak onun kız kardeşi Margaret'le evlendi ve böylece düküğü oldukça güçlümüş olarak geri aldı.

İngiltere ile İskoçya arasında yıllardır süregelen dostça ilişkiler de Edward döneminde bozuldu. İskoçya'da önce Kral III. Alexander'ın (1286), ardından da tahtın tek vârisi olan torunu Margaret'in (1290) ölümü üzerine taht mücadelesi başlayınca, nüfuzlu İskoçyalılar Edward'dan hakemlik etmesini istediler. Edward, süzerenliğini kabul ettirdikten sonra, John de Balliol'u tahta geçirdi (1292). Ama Edward İskoçya'da kendi yönetimini yerleştirmeye çalışınca, Balliol 1295'te İskoçyalı soyluların baskısıyla, İngiltere'ye bağlılıktan vazgeçerek Fransa'yla ittifak kurdu. Bunun üzerine Edward 1296'da İskoçya'yı işgal etti. Ama 1297'de William Wallace öncülüğünde patlak veren ayaklanmayı, 1303'e değin süren seferleri ve bazı askeri başarıları karşın bastıramadı.

Son yılları. Savaşın yol açtığı gerginlikler içinde feodal soylular ve kiliseyle sert çatışmalara giren Edward, papalık gelgesine uyarak vergi vermeyi reddeden din adamlarını yasadışı ilan etti (1297). V. Clemens'in yumuşak tutumundan yararlanarak kiliseyi sindirdiyse de, güçlükler çıkaran baronlara, keyfi vergilendirmenin kaldırılmasını da içeren önemli ayrıcalıklar tanımak zorunda kaldı. 1303'te İskoçya'ya karşı giriştiği yeni seferde Stirling'i aldı (1304) ve Wallace'ı vatan haini ilan ederek astırdı (1305). Bu kez de I. Robert'ın ayaklanmanının başına geçerek taç giymesi (1306) üzerine İskoçya'ya karşı yeni bir sefer başlattı, ama yolda öldü.

Edward II, lakabı CAERNARVON'LI EDWARD (d. 25 Nisan 1284, Caernarvon, Galler - ö. Eylül 1327, Berkeley, Gloucestershire, İngiltere), 1307-27 arasında İngiltere kralı. Yetkilerini sınırlamak isteyen güçlü baronlar grubuna karşı uzun ve umutsuz bir mücadeleye girmiştir.

Kral I. Edward'ın dördüncü oğluydu. 7 Temmuz 1307'de babasının ölümü üzerine tahta çıkan Edward'ın ilk işi, I. Edward'ın önde gelen muhaliflerini önemli görevlere getirmek oldu. Yakın adamı Piers Gaveston'ı Cornwall kontluğuna getirmesi baron-

ların tepkisine yol açtı. 1311'de 21 barondan oluşan bir komite, Gaveston'ın sürülmesini ve kralın gelirler ile atamalar konusundaki yetkilerinin sınırlandırılmasını talep eden bir belge hazırladı. Yönetmelikler adıyla bilinen bu talepleri kabul etmiş gözükten Edward, Gaveston'ı ülke dışına gönderdiyse de kısa süre sonra geri dönmesine izin verdi. Baronlar buna misilleme olarak Haziran 1312'de Gaveston'ı yakalayarak idam ettiriler.

Edward, Yönetmelikler'i iptal etmek ve Gaveston'ın intikamını almak için 11 yıl beklemek zorunda kaldı. Bu arada İskoçya kralı I. Robert (de Bruce) İngiliz egemenliğine başkaldırmıştı. 1314'te İskoçya'ya karşı bir sefer başlatan Edward, 24 Haziran'da Bannockburn Çarpışması'nda Robert karşısında kesin bir yenilgiye uğradı. Bu savaşın sonucunda, İskoçya fiilen bağımsızlığını kazandı ve Edward, Lancaster kontu olan yeğeni Thomas'ın önderliğindeki baronlar grubuna bağımlı duruma geldi. Lancaster 1315'te iktidarı ele geçirerek ülkenin gerçek hükümdarı olduysa da bir süre sonra yeteksiz bir yönetici olduğu görüldü. Pembroke kontu Aymer de Valence önderliğindeki ılımlı baronlar grubu, 1318'de Lancaster ile Edward arasında hakemlik görevini üstlendi. Bu sırada Edward kendisine iki yeni yandaş buldu: Baba oğlu Hugh le Despenser'lar. Kral, genç Despenser'in Galler'deki toprak taleplerini destekleyince, Lancaster, Despenser'ları sürgüne gönderdi. Bunun üzerine Edward, Despenser'lar adına harekete geçti ve Mart 1322'de Yorkshire'a bağlı Boroughbridge'de Lancaster'ı yakalayıp idam ettirdi. Ardından, baronların denetiminden bütünüyle kurtulmak için Yönetmelikler'i yürürlükten kaldırdı. Ama Despenser'lara bağlılığı, Fransız asıllı karısı Kraliçe Isabella'yla arasının açılmasına yol açtı. Kraliçe 1325'te diplomatik bir görevle Paris'e gittiğinde sürgündeki baronlardan Roger Mortimer'in metresi oldu ve onunla birlikte Edward'ı devirmek için hazırlıklara girişti. Eylül 1326'da İngiltere'ye çıkan kraliçe, Despenser'ları idam ettirdi ve Edward'ı tahttan indirerek III. Edward adıyla oğluna taç giydirdi (Ocak 1327). Tutuklanan II. Edward Eylül 1327'de öldürüldü. Yaşamı, Hilda Johnstone'un *Edward of Carnarvon* (1946; Carnarvon'lu Edward) adlı yapıtına konu olmuştur.

Edward III, lakabı WINDSOR'LI EDWARD (d. 13 Kasım 1312, Windsor, Berkshire - ö. 21 Haziran 1377, Sheen, Surrey, İngiltere), Fransa ile Yüz Yıl Savaşları'nı (1337-1453) başlatan İngiltere kralı (1327-77). Çocukları arasındaki taht mücadelesi kuşaklar boyunca sürmüş ve Güller Savaşları (1455-85) ile doruğuna ulaşmıştır.

Gençliği. II. Edward ile Fransız asıllı Kraliçe Isabella'nın en büyük oğludur. 1320'de Chester kontu, 1325'te de Akitanya dükü yapılmasına karşın, geleneklere aykırı olarak Galler prensi unvanını almadı.

Babası II. Edward ile onun yetkilerini sınırlamak isteyen baronlar grubu arasındaki çekişme ortamı içinde yetişti. Babasının soylulara karşı davranışını onaylamayan annesi Isabella, İngiltere'nin Fransa'daki mülkleri konusunda kardeşi IV. Charles ile kocası Edward arasında çıkan bir anlaşmazlığı çözmek için 1325'te Fransa'ya gitti. Orada, 1323'te Fransa'ya kaçan ve nüfuzlu bir baron olan Roger Mortimer ile tanıştı ve onun metresi oldu. Ardından Mortimer ile birlikte kocasını tahttan indirmek üzere İngiltere'yi istila hazırlıklarına girişti. Bu istila için gerekli mali kaynağı bulmak amacıyla genç Edward'ı Hainaut ve Holland kontu Wilhelm'in kızı Philippa ile

nişanladı. Eylül 1326'da İngiltere'ye çıkan kraliçe beş ay süren istila sırasında halktan gördüğü büyük destekle, II. Edward'ı 29 Ocak 1327'de tahttan çekilmek zorunda bıraktı. Böylece III. Edward henüz 15 yaşındayken İngiltere tahtına çıktı.

Edward'ın resmen Lancaster kontu Henry'nin vesayeti altında bulunmasına karşın, sonraki dört yıl boyunca, ülkeyi fiilen yöneten Isabella ve Mortimer oldu. 1327 yazında İskoçlara karşı düzenlenen başarısız bir seferin ardından, İskoçya'nın bağımsız bir krallık haline gelmesini sağlayan Northampton Antlaşması (1328) imzalandı. Bu duruma gönülsüzce razı olan III. Edward, Kasım 1330'da bir danışma kurulunun toplandığı Nottingham Kalesi'ne gece baskını düzenleyerek Mortimer'ı tutuklatarak idam ettirdi. Annesine saygılı davranmakla birlikte, onun da siyasal nüfuzuna son verdi.

Genç, ateşli ve hareketli biri olan III. Edward, İngiltere'yi I. Edward zamanındaki gücüne kavuşturmayı amaçlıyordu. Northampton Antlaşması'nı içine sindiremeyen Edward, İskoçya kralı I. Robert'ın ölümünden sonra başa geçen II. David'in henüz bir çocuk olmasından yararlanmaya çalıştı. Robert tarafından sürülmüş olan İskoç baronlarının, önderleri Edward Balliol'ı başa geçirmelerine yardımcı oldu. Ama Balliol'ın İngilizlerin kuklası olarak halkın nefretini toplaması üzerine, Fransa'ya kaçmış olan David 1341'de yeniden İskoçya'ya döndü.

Yüz Yıl Savaşları. 1330'larda İngiltere'nin Fransa ile olan ilişkileri giderek bozuldu. Bunun en belirgin nedeni, Gaskonya üzerindeki İngiliz egemenliğinden kaynaklanan anlaşmazlıktı. Ayrıca, yeni Fransa kralı VI. Philippe'in İskoçlara desteklemesi, Edward'ın Fransa'nın süzerenliğine başkaldıran Flaman kentleri ile ittifak kurması ve 1337'de Fransa tahtı üzerindeki hak iddialarını yeniden ortaya atması, düşmanlığı tırmandıran öteki etkenler oldu. Fransa'yı kuzeyden istila etmeye yönelik iki girişimi (1339, 1340) boşa çıkan Edward, Ocak 1340'ta kendisini Fransa kralı ilan etti. Önceleri yalnızca Flaman kentlerini hoşnut etme amacını güden bu karar, zamanla önemli bir çatışma nedenine dönüştü ve İngiltere ile Fransa arasında kalıcı bir barışı olanaksız kılan ünlü Yüz Yıl Savaşları'na yol açtı. Bu arada bütün İngiliz kralları 1801'e değin Fransa kralı unvanını taşımayı sürdürdüler.

Haziran 1340'ta Flaman kenti Sluis açıklarında yapılan büyük deniz savaşında Fransız donanması neredeyse tümüyle yok oldu. Ama Edward kara harekâtlarında gücünü tükettiğinden, bu zafere karşın, ateşkes antlaşması imzalayarak İngiltere'ye dönmek zorunda kaldı. Sonraki yıllarda büyük miktarda para ve zaman harcayarak Windsor Şatosu'nu onandı ve İngiltere'nin en önemli şövalyelik nişanı olan "Order of the Garter"ı oluşturdu. Temmuz 1346'da en büyük oğlu Edward'la (Kara Prens) birlikte Normandiya'ya bir çıkarma yaparak Paris kapılarına dayanan Edward, dönüş yolunu kesmeye çalışan VI. Philippe'in ordusunu 26 Ağustos'ta Ponthieu'deki Crécy'de dağıtarak kesin bir zafer kazandı. Ardından Fransız limanı Calais'i kuşatarak Ağustos 1347'de ele geçirdi. Kentten kovduğu Fransızların yerine İngilizleri yerleştirerek daha sonraki saldırılar için bir üs oluşturdu. Bu arada Gaskonya ve Bretonya'daki zaferlere ve İskoçya kralı II. David'in Neville Geçidinde bozguna uğratılarak tutsak edilmesine karşın, içinde bulunduğu mali sıkıntı,

Edward II, bir elyazmasındaki suluboya resimden ayrıntı, 15. yy ortaları; British Library, Londra
British Library, Londra

Edward'ı Eylül 1347'de ikinci bir ateşkes antlaşmasına yöneltti.

Ekim 1347'de İngiltere'ye dönen Edward, zaferini görkemli eğlencelerle kutladı. 1348'de Kutsal Roma-Germen imparatoru olması için yapılan öneriyi reddetti. Aynı yıl, İngiltere'de başlayıp bütün Avrupa'yı saran Büyük Veba Salgını, ne Edward'ın sarayındaki gösterişli eğlenceleri ne de savaşla etkilendi; savaş bir dizi önemsiz çarpışmalarla sürüp gitti ve bu arada hesapsız askeri harcamalar yapıldı. Savaştan usanan Avam Kamarası'nın barış çabaları da sonuç vermedi ve Edward 1355'te Calais'den giriştiği başarısız saldırıyla geniş çaplı hareketleri yeniden başlattı. 1356 başlarında düzenlediği bir seferle İskoçya'nın güneydoğusundaki Lothians'ı yağmaladı. Aynı yıl İskoçya kralı Edward Balliol İngiliz egemenliğini resmen kabul etti. Ama III. Edward'ın elde ettiği başarılar, Poitiers'de büyük bir zafer kazanarak yeni Fransa kralı II. Jean'ı tutsak eden oğlu Prens Edward'ın zaferleri karşısında gölgede kaldı. Tutsağını görkemli bir biçimde ağırlayan Kral Edward, onu Londra Antlaşması'nı (1359) imzalamaya zorladı. Geniş toprakların İngiliz tahtına bırakılmasını öngören bu antlaşma Fransa tarafından tanınmayınca, bunu zorla gerçekleştirmek için Reims'i kuşattı. Ama bu kentte Fransa kralı olarak taç giyme tasansını, halkın sert direnişi karşısında gerçekleştiremedi. Burgonya'ya düzenlediği başarısız bir seferin ardından, Fransa'yla barış görüşmelerine oturdu. Ekim 1360'ta onaylanan Calais Antlaşması ile, Fransa tahtı üzerindeki hak iddialarından vazgeçmesi karşılığında zengin bir bölge olan Akitanya'ya sahip oldu.

Düşüş yılları: 1360-77. Calais Antlaşması, her iki ülkeye de huzur getirmedi. İngiltere'de yeniden başlayan veba salgını, toplumsal ve ekonomik karışıklıkların artmasına yol açtı. Bunun üzerine fiyatlar ve ücretleri dondurmaya yönelik çeşitli önlemler alındıysa da pek başarılı olunamadı. Ayrıca, yabancı din adamlarının kilisedeki etkisini azaltmaya yönelik bir dizi yasa çıkartıldı. Edward, 1366'da papalığın İngiltere'ye ilişkin olarak sürdürdüğü feodal üstünlük iddiasını kabul etmediğini resmen açıkladı.

II. Jean'ın oğlu V. Charles, Calais Antlaşması'nı tanımadığını bildirince, Edward kendisini yeniden Fransa kralı ilan etti. Ama bu kez savaş ve dış toprakların yönetimini oğulları Prens Edward ile Lancaster dükü John of Gaunt'a bıraktı. Oğulları yükselen Fransız milliyetçiliğine karşı başarısız bir mücadele verirken, III. Edward yeni mali kaynak yaratmak için kilisenin mülklerine ve ayrıcalıklarına karşı saldırıya girişti. Bu arada, Akitanya yavaş yavaş yitirildi ve Prens Edward İngiltere'ye sağlıklı bozulmuş olarak döndü. John of Gaunt'ın Calais'den Bordeaux'ya kadar süren yürüyüşü de bir sonuç getirmedi. III. Edward, 1372'de yeni bir askeri sefer düzenlemek için son bir girişimde bulunduysa da, elverişsiz hava koşulları nedeniyle Fransa'ya çıkamadı. 1375'te yeni bir ateşkes antlaşması imzalandı. Edward'ın ölümüne değin yürürlükte kalan bu antlaşmayla, İngiltere Fransa'daki topraklarından Calais, Bordeaux, Bayonne ve Brest dışında kalanları kaybetti.

Son yıllarında bunamaya başlayan Edward, Kraliçe Philippa'nın 1369'da ölmesinden sonra hırslı metresi Alice Perrers'in etkisi altına girdi. Bu arada, oğulları John of Gaunt ile Prens Edward arasında bir nüfuz mücadelesi başladı ve saray çevre-

si iki hizbe bölündü. Nisan 1374'te İngiltere'ye dönerek Alice Perrers'in yardımıyla babasını etkisi altına alan John'ın başarısız yönetimi tepkilere yol açtı. John'un yönetimine duyulan hoşnutsuzluk 1376'da toplanan ünlü İyi Parlamento'da doruğuna ulaştı; Alice Perrers saraydan uzaklaştırıldı ve John'un kimi yandaşları hakkında soruşturma açıldı. Ama Prens Edward'ın ölümüyle (8 Haziran 1376) Avam Kamarası'nın en büyük destekçisini yitirmesi, John'un yeniden denetimi ele geçirmesine yol açtı. III. Edward'ın ölümünden sonra, İyi Parlamento'nun yürürlüğe koyduğu düzenlemelerin çoğu kaldırıldı.

Kişiliği. Olağanüstü enerjik bir yaradılışa sahip olan III. Edward, aynı zamanda iyi bir taktisyen ve kusursuz bir şövalyeydi. Başlıca tutkusu askeri şan ve şeref olmakla birlikte, kötü bir yönetici de değildi. Fransa ile savaş sürdürmek için donanım, araç ve gerece gereksinim duyması, Edward'ın halkın isteklerine kulak vermesini ve Parlamento'nun gücünün artmasını sağladı. Zayıf yanları ise çevresinin iyi niyetini kötüye kullanması, taşkınlığı, uçarılığı ve bencilliği idi.

Edward IV, MARCH KONTU (1459'a değin) olarak da bilinir (d. 28 Nisan 1442, Rouen, Fransa - ö. 9 Nisan 1483, Westminster, İngiltere), 1461-70 ve 1471-83 arasında İngiltere kralı. York ve Lancaster aileleri

Edward IV, kimliği bilinmeyen bir sanatçının portre çalışması; Ulusal Portre Galerisi, Londra National Portrait Gallery, Londra

arasındaki taht mücadelesinin yol açtığı Güller Savaşları'nın (1455-85) önde gelen kişilerindendir.

Westmorland kontu Ralph Neville'in kızı Cicely ile York dükü Richard'ın hayatta kalan en büyük oğluydu. 1450'lerde VI. Henry'ye karşı düzenlenen bir ayaklanmayı yöneten Richard, 1460'ta yandaşları tarafından Henry'nin ardılı ilan edildi. O yılın aralık ayında babası öldürüldüğünde, Edward Galler'de bir ordu toplayarak, Lancaster dükü John of Gaunt'ın soyundan gelen Henry'nin yandaşlarını yenilgiye uğrattı; 28 Haziran 1461'de Londra'da IV. Edward adıyla taç giydi.

Warwick ile mücadelesi. Edward'ın hükümdarlığının ilk yıllarında ülke politikasını yönlendiren, onun tahta geçmesinde önemli rol oynayan kuzeni Warwick dükü Richard Neville oldu. Warwick, 1462-64 arasında Lancaster yanlılarının İngiltere'nin kuzey ucunda başlatılan direnişi bastırdı ve İngiltere'nin diplomatik ilişkilerini yürüttü. Öte yandan, sevimliliği ve çekiciliğiyle çok sayıda dost kazanan Edward, Warwick'in nüfuzu altına girmemekte kararlıydı. 1 Mayıs 1464'te yüksek sınıftan olmayan genç dul

Elizabeth Woodville ile gizlice evlenerek kendisini bir Fransız prensesi ile evlendirmeyi tasarlayan Warwick'in ve öteki Yorklu soyluların planlarını boşa çıkardı. Warwick'e karşı bir denge oluşturabilmek için, Elizabeth'in yakınlarını önemli görevlere getirerek, çevresinde bir nüfuzlu kişiler topluluğu oluşturmaya koyuldu. Zamanla Warwick saraydaki nüfuzunu yitirmeye başladı. Fransa ile ittifak görüşmelerini sürdürdüğü bir dönemde, Edward'ın Fransa'nın düşmanı olan Burgonya ile kısa bir süre önce ittifak yaptığını (1467) açıklaması ise iyice gözden düşmesine neden oldu. Warwick'i safdışı bıraktıktan sonra, kız kardeşi Margaret'i Temmuz 1468'de, görkemli bir törenle, Burgonya dükü Cesur Charles'la evlendiren Edward, kayınbiraderiyle birlikte Fransa'yı istila etmeyi planlamaya başladı.

Öte yandan Warwick, Fransa kralı XI. Louis'nin desteğiyle Edward'a karşı harekete geçti; Temmuz 1469'da onu yakalatarak tutuklatı. Başta Londra olmak üzere, ülkenin her yerinde kendisini koruyan çok sayıda yandaş olan Edward, bu kişilerin yardımıyla ekim ayında serbest bırakıldı. Bunun üzerine Fransa'ya kaçan Warwick, Lancaster yanlıları ve Louis ile ittifak yaparak, Eylül 1470'te İngiltere'yi istila etti.

Bu saldırıyı hiç beklemeyen Edward, Ekim 1470'te birkaç sadık yandaş ile birlikte Felemenk'e kaçtı. Burgonya dükü Charles'ın desteğiyle, Mart 1471'de kardeşi Gloucester dükü Richard'la birlikte İngiltere'ye döndü. Londra'ya ele geçirdikten sonra, 14 Nisan'da Barnet'te Warwick'i yenilgiye uğratarak öldürttü. Aynı gün yıllardır Fransa'da yaşayan VI. Henry'nin karısı Kraliçe Margaret, oğlu Galler prensi Edward ile birlikte Dorset'e ayak bastı. Margaret'in danışmanları Galler bölgesindeki Lancaster yanlılarının desteğiyle tahtı ele geçirmeyi umuyorlardı. Bunun için de, IV. Edward kendilerine yetiştirmeden Galler'e ulaşmaları gerekiyordu. Durup dinlenmeden yoluna devam eden Edward, uzun zorlu yürüyüşlerden sonra 4 Mayıs'ta Tewkesbury'de Margaret'e yetiştirdi ve kraliçenin ordusunu büyük bir yenilgiye uğrattı. Lancaster önderlerinin hemen hemen tümü savaş alanında öldürüldü ya da daha sonra idam edildi. Edward Henry'yi öldürüp (21-22 Mayıs) Londra'ya yapılan bir saldırıyı da püskürttüktan sonra krallığını güvence altına aldı.

İkinci hükümdarlık dönemi. Edward artık, Burgonya dükü ile birlikte Fransa'yı istila etme planını uygulamaya koyabiliyordu. Bu amaçla 1474'te büyük hazırlıklara girişti ve Parlamento'dan yüklü bir savaş ödeneği sağladı. 1475'te, o zamana değin İngiltere dışına yollanan kuvvetlerin en büyüğü olduğu söylenen bir orduyla Fransa'ya girdi. Ama, hazırlıksız Burgonya dükünün yardımıyla Fransızları yenmenin güç olduğunu anlayınca, tazminat karşılığı geri çekilmeyi kabul etti; Picquigny Antlaşması'na (1475) göre Edward'a Fransa'dan geri çekilmesi karşılığında hemen 75 bin altın *crown*, ayrıca her yıl 50 bin altın *crown* ödenmesi öngörülmüştü. Bu para, Edward'ın Parlamento'dan bağımsız davranabilmesini sağladı. Edward, hükümdarlığının son yıllarına doğru kullanılmayan krallık yetkilerini yeniden canlandırarak ve yasallığı kuşku götürür yöntemlere başvurarak para toplamaya yöneldi. Dış ilişkilerdeki barış ortamı, Fransa (1475), Burgonya (1468) ve Hansa Birliği (1474) ile yapılan ticari antlaşmalar ve yurt içinde düzenin sağlanması, 1475'ten sonra ticaretin önemli ölçüde canlanmasına yol açtı; bu da gümrük vergilerini ve öteki gelirleri artırdı. Edward'ın kendisi de, hem kendi gemileri, hem de yabancı tüccarların

gemileriyle mal taşımacılığına başladı. Yürürlüğe koyduğu yönetsel düzenlemelerle krallık mülklerinden sağlanan gelirleri artırdı. Bu ve benzeri uygulamalar, Edward'ın büyük bir servet edinmesini sağladı. Öte yandan, ülke maliyesini güçlendirmek için başlattığı yönetsel düzenlemeler, ardılları III. Richard ve VII. Henry tarafından sürdürülüp geliştirildi.

Edward'ın hükümdarlığının son 10 yılı, ülkenin her yerinde yasaların tam olarak uygulandığı bir dönem oldu. En çok üzerinde durulan bölge, Galler ile İngiltere ve Galler arasındaki sınır bölgesiydi. Galler'i henüz reşit olmayan Galler prensi adına yönetmek üzere bir konsey oluşturdu ve bölgedeki karışıklıklara son vermesi için bu konseye geniş yetkiler tanıdı. Bu konsey, daha sonraki yıllarda bölgeyi tümüyle İngiliz egemenliği altına sokan Galler konseyinin öncüsü oldu.

Edward'ın çağdaşı olan tarihçilerle Tudor dönemi tarihçileri, onun hükümdarlığının son yıllarında bir refah dönemi yaşandığını belirtmişler, çağdaş araştırmacılar ise yönetsel uygulamalarının başarısını vurgulamışlardır. Aynı zamanda bir sanat koruyucusu olan Edward, Windsor'daki St. George Şapeli'ni yeniden inşa ettirdi ve Flamanca yazılmış resimli el yazmalarını topladı. Ayrıca, matbaacı William Caxton'la dostluk kurdu ve onu koruması altına aldı. Sahip olduğu kitap koleksiyonu, daha sonra British Museum'un en değerli bölümlerinden biri olan Eski Kraliyet Kütüphanesi'nin temelini oluşturdu.

Edward'ın çok sayıda kadınla ilişkisinin olması, ölümünden sonra tahtı ele geçirmek isteyen kardeşi Richard'ın onun evliliğinin meşru olmadığını ileri sürmesine ve sonunda oğullarını öldürtmesine neden oldu. Edward gençlik yıllarında doğru sözlü ve cömert biriydi; ama zaman geçtikçe, edindiği deneyimler sonucu kuşkucu biri oldu ve kendisine karşı Warwick'in yanında yer almış olan kardeşi Clarence'ü 1478'de idam ettirdi. 1482'de XI. Louis, Burgonya yöneticileriyle anlaşmaya varmak amacıyla Picquigny Antlaşması'nda öngörülen savaş tazminatını ödemeyi reddedince Edward Fransa'yı istila etmeye karar verdi; ama bu tasarısını gerçekleştirilmeden hastalandı ve daha 41 yaşında iken öldü. Edward'ın Elizabeth Woodville'den yedi çocuğu olmuştu: Oğulları Edward (sonradan V. Edward) ile York'ü Richard büyük bir olasılıkla Ağustos 1483'te Londra Kulesi'nde öldürüldüler; beş kızından en büyüğü olan Elizabeth ise VII. Henry ile evlendi.

Edward V (d. 2 ? Kasım 1470, Londra - ö. 1483 ?), Nisan-Haziran 1483 arasında İngiltere kralı. Kendisini tahttan indiren III. Richard tarafından öldürüldüğü sanılır.

Kral IV. Edward ile Kraliçe Elizabeth'in (Woodville) hayatta kalan en büyük oğulları olan Edward, babasının Felemenk'te sürgünde bulunduğu sırada, Westminster Abbey'de doğdu. Babası, düşmanlarını yenerek yeniden tahta çıktıktan sonra Haziran 1471'de Edward'ı Galler prensi yaptı. Galler ve İngiltere ile Galler arasındaki sınır bölgesinin hükümdarı olarak 1473'te annesi ile birlikte Shropshire'a bağlı Ludlow'a gönderilen Edward, babasının ölümüne değin genellikle orada yaşadı.

IV. Edward'ın 9 Nisan 1483'te ölümü üzerine, 12 yaşındaki Edward İngiltere kralı, amcası Gloucester'ü Richard ise kral naibi oldu. Kısa bir süre sonra, Edward'ın annesi Elizabeth Woodville'in akrabaları ile Richard arasında ülkenin yönetimi konusunda çekişme başladı. Bu çekişmeden

galip çıkan Richard, Woodville ailesinin önde gelen üyelerini tutuklattı ve Edward ile kardeşi Prens Richard'ı Londra Kulesi'ne kapattı.

Gloucester'in IV. Edward'ın evliliğinin meşru olmadığı yolundaki iddiası 26 Hazir-

Edward V (önde) babası IV. Edward ve annesi Elizabeth Woodville ile birlikte, *Dictes and Sayenges of the Philosophers* adlı kitaptan bir resim, 1477; Lambeth Sarayı Kütüphanesi, Londra
Lambeth Palace Library, Londra, fotoğraf, Royal Academy of Arts

ran 1483'te Parlamento'da kabul edilince V. Edward'ın hükümdarlığı resmen sona erdi ve Gloucester, III. Richard adıyla İngiltere kralı oldu. Bu olaydan hemen sonra kaybolan ve adları bir daha hiç duyulmayan iki prensin, Ağustos 1483'te Richard'ın emriyle öldürüldükleri sanılır; ama cinayetin sorumluluğu, nüfuzlu bir kişi olan Buckingham'ü Henry Stafford ile Richard'ın ardılı Kral VII. Henry'ye de yüklenmiştir. 1674'te Londra Kulesi'nde bulunan iskeletlerin Edward ile erkek kardeşi Richard'a ait olduğu sanılır.

Edward VI (d. 12 Ekim 1537, Londra - ö. 6 Temmuz 1553, Londra, İngiltere), 1547-53 arasında İngiltere ve İrlanda kralı.

Kral VIII. Henry'nin tek meşru oğluydu. Annesi Jane Seymour, Henry'nin üçüncü karısıydı ve Edward'ı doğurduktan 12 gün sonra öldü. Öteden beri, hastalıklı bir çocuk olduğuna inanılmasına karşılık, son zamanlarda, Edward'ın ölümünden birkaç yıl öncesine değin sağlıklı bir kişi olduğu yolunda görüşler ortaya atılmıştır. Öğretmenlerinin zeki ve yetenekli bulduğu Edward, özellikle Yunanca, Latince, Fransızca

Edward VI, kimliği bilinmeyen bir sanatçının pano resminden ayrıntı, y. 1546; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

ve ilahiyat konularında başarılıydı. 28 Ocak 1547'de babası VIII. Henry'nin ölümü üzerine tahta geçti.

Henry, Edward reşit oluncaya değin ülkeyi bir naipler konseyinin yönetmesini istemişti. Kral vekili unvanını alarak Edward'ın naipliğini üstlenen dayısı Somerset'ü Edward Seymour, çok geçmeden tüm yetkileri elinde toplayarak ülkenin gerçek hükümdarı oldu. 1549'dan sonra ise ülke, Somerset'i bir darbeyle devirerek kral naipliğini üstlenen Warwick kontu (sonradan Northumberland'ü) John Dudley'nin yönetimi altına girdi. Hem Somerset'in, hem de Northumberland'ın İngiltere'de Protestanlığı güçlendirmek için aldıkları önlemler, Edward'ın Protestan eğilimlerine de uygun düşüyordu.

Ocak 1553'te Edward'da verem belirtileri görüldü ve mayıs ayında hastalığın ölümcül olduğu ortaya çıktı. Edward, Northumberland'ın etkisiyle üvey kız kardeşleri Mary ile Elizabeth'in tahta geçmesini engellemek için Northumberland'ın gelini Lady Jane Grey'i tahtın yasal vârisi yaptı. Bu nedenle, Edward'ın ölümünden sonra bir taht mücadelesi patlak verdi ve Lady Jane Grey, dokuz gün hüküm sürdükten (10-19 Temmuz 1553) sonra, I. Mary (hd 1553-58) tarafından devrildi.

Edward, kısa süren kralığı sırasında etkili bir yönetici olabileceğini kanıtlamıştır. Ama tarihçilerin çoğu, eğer Edward yaşamış olsaydı, İngiltere Kilisesi'ne katılığın ve dargorüşlülüğün egemen olacağını ileri sürmüşlerdir. Edward'ın yaşamı W. K. Jordan'ın *Edward VI: The Young King* (1968) ve Edward VI: *The Threshold of Power* (1970) adlı kitaplarında incelenmiştir.

Edward VII, tam adı ALBERT EDWARD (d. 9 Kasım 1841, Londra - ö. 6 Mayıs 1910,

Edward VII, y. 1885
Bassano and Vandyk

Londra, İngiltere), 1901-10 arasında Birleşik Krallık hükümdarı.

Kraliçe Victoria ile Saksonya-Coburg-Gotha prensi Albert'in en büyük oğludur. Daha bir aylıktan Galler prensi ve Chester kontu yapıldı. Oxford ve Cambridge üniversitelerinde öğrenim gördü. İrlanda'da bir ordu birliğinde görev yaparken (Haziran-Eylül 1861) bir artistle kurduğu ilişkiden büyük üzüntüye kapılan babasının bir süre sonra tifodan ölmesi (14 Aralık 1861), bundan bir ölçüde onu sorumlu tutan annesiyle arasının açılmasına neden oldu. Bu yüzden devlet işlerinden ve saray çevresinden uzak tutuldu. Kabine görüşmelerine ilişkin raporları okumasına ancak 50 yaşına geldiğinde izin verildi. 10 Mart 1863'te Danimarka prensi Christian'ın (sonradan Kral IX. Christian) büyük kızı Alexandra ile yaptığı evlilikten beş çocuğu oldu. Ama bunlardan yalnızca York'ü George (sonradan Kral V.

George) erginlik çağına kadar yaşayabildi. Kapalı bir aile yaşamı sürdüren karısının tersine, İngiltere ve kara Avrupa'sında sosyete çevrelerine girerek spor dünyasının önde gelen adlarından biri durumuna geldi. Özellikle at yarışları, yatçılık ve avcılığa düşkünlüğüyle ün yaptı. Adı zaman zaman skandallara da karıştı.

Kraliçe Victoria'nın ölümü (22 Ocak 1901) üzerine 9 Ağustos 1901'de taç giydi. Hükümdarlığı sırasında, Kraliçe Victoria'nın kocası Prens Albert'in ölümünden sonra köşesine çekilmesi nedeniyle krallığın sönmeğe yüz tutan geleneksel görkemini yeniden canlandırmaya çalıştı. 1902'de çeşitli Avrupa ülkelerinin başkentlerini kapsayan bir yolculuğa çıktı. 1903'te Paris'i ziyareti sırasında yaptığı bir konuşmayla Fransız halkının sempatisini kazandı. İngiltere ile Fransa arasında ertesi yıl imzalanan Entente Cordiale için elverişli bir zemin yarattı. Yeğeni olan Alman imparatoru II. Wilhelm'le kişisel ilişkilerinin kötü olmasına karşın, iki ülke arasında dostça ilişkilerin kurulmasını sağladı. Savaşla ilgili devlet bakanı Richard Burdon Haldane'in (sonradan vikont) ve Deniz Kuvvetleri birinci lordu Sir John Fischer'in askeri reformlarını destekleyerek, İngiltere'nin I. Dünya Savaşı'na hazırlıksız girmesini önlemiş oldu.

Edward'ın, Sir Sidney Lee tarafından kaleme alınan resmi yaşamöyküsü *King Edward VII* (1925-27, 2 cilt) başlığıyla yayımlanmıştır.

Edward VIII, WINDSOR DÜKÜ PRENS EDWARD (1936'dan sonra) olarak da bilinir, tam adı EDWARD ALBERT CHRISTIAN GEORGE ANDREW PATRICK DAVID (d. 23 Haziran 1894, Richmond, Surrey, İngiltere - ö. 28 Mayıs 1972, Paris), Galler prensi (1911-36) ve Birleşik Krallık hükümdarı (20 Ocak-10 Aralık 1936). ABD'li Wallis Warfield Simpson ile evlenebilmek için tahttan çekilmiş

Windsor dükü ve düşesi, Cecil Beaton'ın fotoğrafı, 1961
Camera Press

ve böylece kendi isteğiyle tahtı bırakan ilk İngiliz hükümdarı olmuştur.

York dükü George (sonradan Kral V. George) ile Prenses Mary'nin (sonradan Kraliçe Mary) en büyük oğlu olan Edward, babasının tahta çıkması (6 Mayıs 1910) üzerine tahtın vârisi oldu. Kraliyet Deniz Kuvvetleri'ne katılmak üzere eğitilmesine (1907-11) karşın, I. Dünya Savaşı sırasında kurmay subay olarak özel bir piyade alayında görev aldı. Savaşın sona ve 1920'lerin başlarında Büyük Britanya İmparatorluğu'na bağlı çeşitli ülkelere iyi niyet ziyaretle-

rinde bulunan ve bu arada Türkiye'ye de giden Edward, babasının 1928'de hastalanmasından sonra ülke yönetimiyle ilgilenmeye başladı.

Edward, 1930'da Simpson'larla tanıştı. İlk eşinden 1927'de ayrılan Bayan Simpson, ikinci evliliğini 1928'de Ernst Simpson ile yapmıştı. Edward ile Bayan Simpson arasındaki dostluk zamanla aşka dönüştü. Ama, Edward bu konuyu babasına açmadan V. George öldü (20 Ocak 1936) ve Edward kral ilan edildi. Edward'ın tahta çıktıktan sonraki ilk girişimi, saray harcamalarını kısmak oldu. Kasım 1936'da Parlamento'yu açtıktan sonra Güney Galler'deki sorunlu bölgeleri ziyaret etti. Bu arada, Bayan Simpson 27 Ekim 1936'da kocasından boşandı. Edward, Bayan Simpson'la evlenebilmek için kraliyet ailesinin onayını almaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Öte yandan, İngiltere Kilisesi ve önde gelen siyaset adamları da bu evliliğe karşıydılar; bu konuda Edward'ı destekleyen tek kişi Winston Churchill'di. Başbakan Stanley Baldwin ise, bu ilişkinin krallığın bütünlüğünü tehlikeye düşürdüğünü ileri sürerek, Edward'ı bu evlilikten vazgeçirmeye çalışıyordu. Edward, 13 Kasım'da Baldwin'e Bayan Simpson ile evlenmek istediğini ve eğer bu evliliği kral olarak gerçekleştiremeyecek olursa, tahttan çekilmeye hazır olduğunu bildirdi. Baldwin'in, hükümetin bu evliliği kabul edemeyeceğini bildirmesi (2 Aralık) üzerine, tahttan çekildiğini açıklayan belgeyi 10 Aralık'ta Parlamento'ya sundu. Bu belgenin Parlamento'da onaylandığı 11 Aralık akşamı yaptığı radyo konuşmasında tahttan çekildiğini açıkladı ve aynı gün İngiltere'yi terk etti. 12 Aralık'ta taç giyerek yerine geçen kardeşi VI. George, Edward'ı Windsor dükü yaptı.

Bayan Simpson'un boşanma kararı resmîlik kazandıktan sonra, Edward ve Simpson 3 Haziran 1937'de Fransa'da, İngiltere Kilisesi'ne bağlı bir papaz tarafından evlendirildi. Bundan birkaç gün önce Kral VI. George, Kabine'nin tavsiyesi üzerine, yalnızca düke "altes" unvanını vermiş, düşesi bu onur unvanından yoksun bırakmıştı. Bu karar dükü derinden yaraladı.

Sonraki iki yıl boyunca daha çok Fransa'da yaşayan Edward, birçok Avrupa ülkesini ziyaret etti; Almanya'da Naziler tarafından çok iyi karşılandı ve Adolf Hitler'le görüştü (Ekim 1937). II. Dünya Savaşı sırasında, Fransa'nın işgali üzerine Madrid'e geçti. Burada, Naziler onu yeniden kral ilan edip İngiltere'deki hükümete karşı kullanmaya çalıştılar. 1940'ta Winston Churchill tarafından Bahamalar valiliğine getirildi ve bu görevi savaşın sonuna değin sürdürdü. 1945'ten sonra çoğunlukla Paris'te yaşayan Edward, ilk kez 1967'de düşesi birlikte, kraliyet ailesinin öteki üyelerinin de katıldığı resmî bir törene davet edildi. Dük ve düşes öldükten sonra Windsor Şatosu topraklarındaki Frogmore'da yan yana gömüldüler.

Dükün anıları *A King's Story* (1951; Bir Kralın Öyküsü); düşesinkilerse *The Heart Has Its Reasons* (1959; Kalbin Kendi Mantığı Vardır) başlığı altında yayımlandı. Edward'ın yaşamı Frances Donaldson'ın *Edward VIII: A Biography of the Duke of Windsor* (1975) adlı kitabında incelenmiştir.

Edward, tam adı EDWARD DE BALLIOL ya da BALIOL (ö. Ocak 1364, Wheatley, Yorkshire, İngiltere), İskoçya kralı John de Balliol'un tahtı üzerinde hak iddia eden oğlu. Eylül 1332'de taç giydikten sonra aralıkta tahttan indirilmiş, ama İngiltere kralı III. Edward'ın süzerenliğini kabul ederek 1333-56 arasında hüküm sürmüştür.

Edward'a yalnızca ailesinin Fransa'daki toprakları ile babasının İskoçya tahtı üzerindeki iddiası miras kalmıştı. Babasının tahttan indirildiği 1296'dan 1315'e değin İngiltere'de tutuldu; daha sonra genellikle Fransa'da yaşadı.

Edward, I. Robert (de Bruce) döneminde İskoçya'daki topraklarına el konulmuş bir grup İngiliz soylusunun başına geçerek 1332'de İskoçya'ya çıktı. 12 Ağustos'taki Dupplin Moor Çarpışması'nda(*) Robert'in oğlu ve ardılı II. David'in naibi Mar kontu Donald'ı yenilgiye uğrattıktan sonra 24 Eylül'de Scone'da taç giydi. Ama 23 Kasım'da Roxburgh'da İngiltere kralı III. Edward'ın İskoçya üzerindeki süzerenliğini tanıdı.

Sir Archibald Douglas komutasındaki İskoç birlikleri, Balliol'u 16 Aralık 1332'de Dumfries'e bağlı Annan'da yenilgiye uğrattı. Ama III. Edward, 19 Temmuz 1333'te Halidon Hill Çarpışması'nda(*) Douglas'ı Balliol adına yenilgiye uğratarak öldürdü; bunun karşılığında Edward, İskoçya'nın bir bölümünü İngiltere'ye bıraktı. Toprakların geri kalan bölümünde de II. David'in yandaşlarının tehdidi ortadan kalkmadı. Çocuğu olmayan Edward, 21 Ocak 1356'da unvanını ve bütün topraklarını III. Edward'a bıraktı.

Edward (KARA PRENS), EDWARD OF WOODSTOCK, AKİTANYA PRENSİ (1362-72), GALLER PRENSİ, CORNWALL DÜKÜ, CHESTER KONTU OLARAK

Kara Prens Edward, Canterbury Katedrali'ndeki bir heykelin kopyası, y. 1378; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

da bilinir (d. 15 Haziran 1330, Woodstock, Oxfordshire - ö. 8 Haziran 1376, Westminster, Londra yakınları, İngiltere), İngiltere kralı III. Edward'ın oğlu ve veliahtı, Yüz Yıl Savaşları'nın (1337-1453) önde gelen komutanlarından biri. Siyah zırh giymesinden kaynaklandığı sanılan ve ilk kez Richard Grafton'ın *Chronicle of England* (1568; İngiltere Vakayinamesi) adlı kitabında yer alan lakabının, yaşadığı dönemde kullanıldığına ilişkin kanıt yoktur.

Edward, Mart 1333'te Chester kontu, Şubat 1337'de Cornwall dükü (bu unvan İngiltere'de ilk kez ona verilmiştir), Mayıs 1343'te de Galler prensi oldu. 1346-47 arasında babasının Kuzey Fransa'ya düzenlediği sefere katıldı.

Mahmuzlarını ve ünlü devekuşu tüylerini Crécy Çarpışması'nda (26 Ağustos 1346)

kazandı; kendisinin ve sonraki Galler prenslerinin de kullandığı *humout*; *ich dene* (Cesaret; hizmet ediyorum) özdeyişi de ilk kez bu savaş sırasında ortaya çıktı. Knights of the Garter tarikatının ilk üyelerinden olan Edward, 1355'te kendi komutasındaki kuvvetlerle Fransa'ya gönderildi, 19 Eylül 1356'da Poitiers'de Fransızlara karşı ünlü zaferini kazandı. Edward, bu savaş sırasında tutsak alınarak İngiltere'ye getirilen Fransa kralı II. Jean'ı büyük bir nezaketle karşıladı. Ama kralı kurtulmalık olarak 3 milyon altın *crown* ödemek, ayrıca Akitanya'yı İngilizlere bırakan Breigny ve Calais antlaşmalarını (1360) imzalamak zorunda bıraktı.

Edward, Kent kontesi olan dul kuzini Joan'la Ekim 1361'de evlendi. Temmuz 1362'de Akitanya prensi oldu ve ertesi yıl görevine başlamak üzere İngiltere'den ayrıldı. Ama elindeki geniş yetki ve olanaklara karşın başarılı bir yönetici olamadı. Bordeaux'da, işgalci bir hükümdar için fazla gösterişli bir sarayda yaşaması tepkilere yol açtı; prensliğin yönetim birimleri olan 13 *sénéchaussée*'de eski Fransız modelini örnek alması da bölge halkının Fransızlara bağlılığının sürmesine olanak verdi. Arnaud-Amanieu d'Albret, Foix kontu II. Gaston ve Armagnac kontu I. Jean gibi önde gelen soyluların düşmanlığını kazanan Edward'ın piskoposlarla da ilişkisi dostça değildi. Zaman zaman bazı meclisler topladıysa da bunun tek amacı vergi toplamaktı. 1367'de Kastilya kralı Pedro el Cruel'i yeniden tahta çıkarmak için harekete geçti. 3 Nisan 1367'de Nájera'da önemli bir zafer kazandı ama, bu sefer sağlığını, mali kaynaklarını ve Akitanya'da güçlü bir yönetim kurma olanğını tehlikeye attı. Akitanyalı soylular ve yüksek rütbeli din adamları, Edward'a karşı kendilerine yardım etmesi için 1368'de Fransa kralı V. Charles'a başvurular. Bunun üzerine Charles, Edward'ı Paris'teki *Parlement* (Yüksek Mahkeme) önünde hesap vermeye çağırdı. Ama Edward bu çağrıya Mart 1369'da 60 bin adamıyla Paris'e gelerek yanıt verdi. Edward'ın yönetimi zamanla halk arasında da hoşnutsuzluk doğurmaya başladı. Mart 1369'da 900'ü aşkın kent ve kale Edward'a karşı ayaklandı. Paralı askerlerinin ücretini ödeyemeyen Edward bu ayaklanmayı bastıramadı; Ekim 1370'te Limoges'u yağmalaması da yalnızca saygınlığını yitirmesine yol açtı. Ocak 1371'de hasta ve kırılmış bir adam olarak İngiltere'ye dönen Edward ülkenin gelirlerinin kendi giderlerini karşılamaya yetmediğini ileri sürerek Ekim 1372'de prensliğini resmen babasına bıraktı. Edward'ın, Akitanya prensi olarak yerine geçecek bir vârisi yoktu.

Edward'a ilişkin başlıca kaynaklar, vakânüvislerin kayıtları, Sir John Chandos'ın armacısının yazdığı biyografi ile 1346-48 ve 1351-65 tarihli saray kayıtlarıdır. Bütün kaynaklar, olanaklarının ötesinde bir yaşam süren, eliaçık bir kişi olduğunda birleşir. Poitiers'de bir gözünü yitiren William Lenche'e 1356'da "Saltash" gemisini bağışlaması cömertliğine kanıt gösterilir.

Döneminin öteki soyluları gibi Edward'ın da başlıca merakları mızrak dövüşü, doğancılık ve avcılıktı. Eğitilmiş ve dindar bir kişi olan Edward, Ashridge'deki bir manastıra da yüklü bağışlarda bulunmuştu. Ayrıca bütün Plantagenetler gibi mücevhere düşkündü. Bugün, kraliyet tacında bulunan Kara Prens Yakutu'nu, Edward'a Nájera Çarpışması'ndan (1367) sonra Kral Pedro'nun verdiği sanılır. Edward'ın incelikli zevki devekuşu tüyleriyle süslü mühürlerinde ve Akitanya prensi olarak bastırıldığı zarif altın paralarda da yansır.

Edward'ın yaşamının son beş yılına ilişkin çok bilgi yoktur. Bazı çağdaşlarına göre, John of Gaunt'ın yönetimine karşı hoşnutsuzluğun doruğa ulaştığı bir dönemde İyi Parlamento'da (Nisan 1376) Avam Kamarası'nı desteklemiştir. Yakında öleceğini bildiği için Richard of Bordeaux'nun (sonradan II. Richard) tahta çıkmasını güvence altına almak amacıyla böyle davrandığı sanılır. Edward'ın Canterbury'deki, sonradan yenilenip onarılan mezarı günümüze ulaşmıştır.

Edward Gölü, Fransızca LAC ÉDOUARD. İDİ AMİN DADA GÖLÜ olarak da bilinir, Doğu Afrika Rift Vadisinin batısındaki büyük

Edward Gölü kıyısında balıkçı tekneleri, Zaire
George Holton-Photo Researchers

göllerden biri. Zaire ve Uganda sınırında bulunan göl, deniz düzeyinden 912 m yüksektedir; uzunluğu 77 km'yi, genişliği 42 km'yi bulur. Kuzeydoğusundaki George Gölüyle bağlantılıdır; iki göl 2.500 km²'lik alanı kaplar. Ruwenzori Irmağıyla beslenen George Gölü, fazla sularını 32 km uzunluğundaki Kazinga Kanalıyla Edward Gölüne boşaltır; güneydeki geniş ovayı geçerek gelen Rutshuru Irmağı da Edward Gölüne dökülür. Göl fazla sularını Semliki Irmağı yoluyla Albert Nili'nin de döküldüğü kuzeydeki Albert Gölüne (Mobutu Sese Seko Gölü) boşaltır. Edward Gölünün kuzey ve güney kıyıları alçak düzlüklerden; doğu ve batı kıyıları ise dik uçurumlardan oluşur. Kuzeyde, Ruwenzori Sıradağlarında yükseklik 4.500 m'yi aşar. Gölde çok miktarda balık vardır; kıyılarındaki yabani yaşam Zaire'nin Virunga Ulusal Parkı ile Uganda'nın Ruwenzori Ulusal Parkı'nda korumaya alınmıştır.

George Gölünü 1875'te ziyaret eden Sir Henry Morton Stanley, Albert Gölünü bir parçası olduğu inancıyla göle, Prens Albert ve Kraliçe Victoria'nın kızına atfen Beatrice Körfezi adını verdi. Stanley 1888-89 yıllarında Semliki Irmağı üzerinden çıktığı Edward Gölüne de Galler Prensi Albert Edward'ın (sonradan VII. Edward) adını koydu.

Edwards, Jonathan (d. 5 Ekim 1703, Doğu Windsor, Connecticut - ö. 22 Mart 1758, Princeton, New Jersey), İngiliz-Amerikan Püritenliğin en büyük ilahiyatçısı ve düşünürü. Büyük Uyanış(*) olarak bilinen dinsel canlanmaya güç kazandırmış, 19. yüzyıldaki Protestan misyonerliğine de öncülük etmiştir.

Ailesinden aldığı geleneksel Püriten eğitimin ardından 13 yaşında New Haven'daki (Connecticut) Yale College'a girdi. 1720'de buradan mezun olduktan sonra iki yıl daha New Haven'da kalarak ilahiyat öğrenimi gördü. New York'taki kısa rahiplik döneminden (1722-23) sonra 1724-26 arasında Yale'de özel ders verdi. 1727'de Northamp-

ton'daki kilisede büyükbabası Solomon Stoddard'ın yanında rahipliğe başladı.

Edwards, Tanrı'nın, bazı kullarını kurtuluşu erdirmek, bazılarını da sonsuz acıya terk etmek üzere insanların gelecekteki yaşamını ezelden belirlediği yönündeki yazgı öğretisine daha küçük yaşlarda tepki duydu. Ona göre Tanrı'nın yüceliği dolaysız bir sezgiyle kavranmalı, Mesih'in görkemi ve güzelliği bütün "kavramsal" değerlendirmelerin ötesinde, "tanrısal ve doğaüstü bir ışık" ile insan ruhuna işlenmeliydi. Tek başına bu, insana değer kazandırır ve insanın kurtu-

luşu anlamına gelirdi. Tanrı'nın her yaptığı doğru olmalıydı; Edwards'ın evrensel iyimserliği buradan kaynaklanıyordu. Tanrı'yı yalnızca Tanrı olduğu için, bütün edimleriyle benimsemek ve sevmek, Edwards'ın vaazlarının başlıca motifleriydi.

Reform Kilisesi'ne bağlı din adamlarının ve Püriten ilahiyatçıların yanı sıra Cambridge Platoncuları ile Newton ve Locke gibi bilim adamı ve filozoflarının etkisiyle Ed-

Jonathan Edwards, Joseph Badger'in yağlıboya çalışmasından ayrıntı; Yale Üniversitesi Sanat Galerisi
Yale University Art Gallery

wards, Hristiyanlığın öğretilerine çağdaş felsefe açısından ussal bir yaklaşım getirmeye çalıştı. "Of Being" (Varlık Üzerine) adlı denemede, aynı anda her yerde bulunan öncesiz ve sonsuz mutlak hiçliğin kavranamazlığından yola çıkarak bir Tanrı'nın varlığını kanıtlamaya çalıştı. Herhangi bir şeyin, hatta evrensel varlığın bile bilinçlilik dışında var olması düşünülemezdi; dolayısıyla maddi şeyler ancak algılayan zihinlerde idealar olarak vardı. Evren de var olabilmek için her an Tanrı'nın bilgisine ve yaratıcı iradesine bağımlıydı; yalnızca ruhlar gerçek anlamda birer tözdü. Dahası, eğer Locke'un

ileri sürdüğü gibi bütün bilginin kaynağı duyular ise ve duyu algıları, Tann'nın idealleri zihne iletmeye yönteminden başka bir şey değilse, bütün bilgiler ancak tansal iradenin sonucu olarak ortaya çıkabilirdi. Tann'nın ve tinsel nesnelerin bilgisine, ancak "yeni duyu"nun bağışlandığı kişiler ulaşabilirdi. Bu kayra insan çabasından bağımsızdı ve ona "karşı konulamazdı". Gene de Tann dine bağlanmayı, kutlu bir yaşam sürmeyi ve kurtuluşa yönelmeyi de buyuruyordu. Vaazlar, takdis ayinleri, hatta cehennem korkusu, kurtuluşun "gerçek nedenleri" değilse de, Kutsal Ruh'un elinde birer "kayra aracı"ydı. Dolayısıyla yazgıya inanan bir din adamı da insanların duygularına ve iradesine seslenebilirdi.

Edwards 1729'da Boston'un dışında Massachusetts'in en önemli makamı sayılan Northampton vaizliğine getirildi. Kasım 1734'te "yalnızca imanla aklanma" konusunda verdiği bir dizi vaaz Northampton'da ve Connecticut Irmağı vadisi boyunca büyük bir canlanma hareketine yol açtı. 1740-42 arasında İngiliz kolonilerinde yaşanan Büyük Uyanış sırasında Edwards da kitlelerdeki yoğun duygusallığı körükleyen vaazlar verdi. 1741-46 arasında Büyük Uyanış'ı genellikle savunan, bazen de eleştiren yazılar yazdı.

Bu çalkantılı dönemde, Edwards'ın kendi cemaatiyle ilişkileri de gerginleşti. Tam Komünyon'a katılabilmek için, öğretici bilgisinin ve iyi ahlakın yanı sıra gerçek bir imanın da gerekli olduğunu savunması üzerine Edwards 1749'da görevden alındı. 1 Temmuz 1750'de "Veda Vaazı"nı verdi. Tartışmalar sürerken yazdığı iki kitapta bir yandan kendi cemaatini ikna etmeye, bir yandan da yanlış aktarılan görüşlerini düzeltmeye çalıştı. Edwards'ın bu tartışmada yenik düşmesine karşın sonunda onun görüşleri üstün geldi ve New England'daki Kongregasyon Kilisesi'nin üyelikle ilgili öğretisini biçimlendirdi.

Edwards 1751'de Massachusetts'teki Stockbridge sınır kilisesinin rahibi oldu ve Yerliler arasında misyonerlikle görevlendirdi. Burada ayrıca ünlü yapıtı *Freedom of Will'i* (1754; *İrade Özgürlüğü*) kaleme aldı. 1757'de tamamladığı *Great Christian Doctrine of Original Sin Defended*'da (1758; Hristiyanlığın İlk Günahla İlgili Kuramının Savunması) Arminiusçu savlara karşı Kalvenciler görüşleri savundu. İnsanda doğuştan var olan yozlaşmanın Adem'in işlediği ilk günahın cezası değil, Adem'in ilk günahından da önce gelen günahkârlık eğilimini her insanın paylaşmasının sonucu olduğunu öne sürdü. Edwards'ın bu görüşleri, Amerika'da insan doğası üzerine yürütülen uzun ilahiyat tartışmalarına ilk önemli katkıyı oluşturdu.

1757 sonlarında, New Jersey Yüksekokulu (sonradan Princeton Üniversitesi) başkanlığını kabul eden Edwards, çalışmalarını sürdürmek amacıyla ocakta buraya geldi. Ama çiçek hastalığına yakalanarak kısa süre sonra öldü.

Edwards'ın yakın çevresindeki Joseph Belamy, Samuel Hopkins ve Jonathan Edwards, Jr., onun görüşlerinden yola çıkarak ayrı bir ilahiyat okulu oluşturdular. Önce Hopkinscilik, daha sonra da "New England İlahiyatı" olarak adlandırılan bu okul bir yandan Arminiusçuluğa ve Üniteryenliğe karşı Kalvenciliği savunurken, bir yandan da Kalvenciliğin bazı öğretilerinde önemli düzeltmelere giderek 19. yüzyılın Protestan liberalizminin yolunu açtı. Ölümünden son-

ra bir yüzyıl boyunca, Amerikan Protestanlığının düşünsel yapısı üzerinde Edwards'ın etkisi çok belirgindi. Amerikan İç Savaşı'ndan (1861-65) sonra, Püritenliğe ve Kalvenciliğe karşı gelişen genel tepki sırasında Edwards'ın saygınlığı azaldı. Ama 1930'larda ve daha sonra ilahiyatta liberalizme karşı çıkan düşünürler ve kilise dışı araştırmacılar Edwards'ı yeniden gündeme getirdiler.

Edwards, Lewis (d. 27 Ekim 1809, Penllwyn, Cardiganshire - ö. 19 Temmuz 1887, Galler), Galli eğitimci, Kalvenciler Metodist Kilise'ye bağlı din adamı. Edebiyat ve ilahiyat denemeleriyle Gal kültürünün gelişimini büyük ölçüde etkilemiştir.

1837'de papazlığa atandıktan sonra, Kitabı Mukaddes'in Gal dilindeki basımını gerçekleştiren Metodist din adamı Balalı Thomas Charles'in torunuyla evlendi. Kayınbiraderi David Charles ile birlikte Bala'da, din adamı yetiştiren Kalvenciler Metodist Yüksek Okulu'nu açtı. 1867'de bu okul, Edwards'ın Kuzey Galler'de kurduğu kilisenin ilahiyat okuluna dönüştü. Okulda, Edwards'ın etkisiyle, İskoç modeline benzer biçimde Presbiteriyen kilise yönetim biçimi uygulanmaya başladı.

Edwards, Kuzey ve Güney Galler'deki Kalvenciler Metodist grupları bir araya getiren genel kurula iki kez başkanlık etti. 1844'ten sonra *Yr Esboniwr*, 1845'ten sonra da *Y Traethodydd* adlı Galce dergileri yayımladı. Ayrıca Goethe ve Goronwy Owen üzerine yazılar yazdı, birçok İngilizce ilahiyi Galceye çevirdi.

Edwin (ö. 12 Ekim 632, Hatfield Chase, İngiltere), 616-632 arasında Northumbria'nın Anglosakson kralı. Döneminin en güçlü İngiliz hükümdarlarından biri ve Northumbria'nın ilk Hristiyan kralıdır.

Bernicia'yla birlikte Northumbria Krallığı'nı oluşturan Deira'nın kralı Aelle'nin oğludur. Bernicia kralı Aethelric, 588/590'da Deira'yı istila edince ülkesinden kaçtı. Doğu Anglia kralı Raedwald, Aethelric'in oğlu Aethelfrith'i yenilgiye uğratarak öldürdü ve Edwin'i 616'da Northumbria tahtına geçirdi. Galler'in bir bölümünü istila eden Edwin, Kent kralı dışındaki tüm İngiliz hükümdarlara üstünlüğünü kabul ettirdi.

Edwin, Kent'in Hristiyan prensesi Aethelburh'la evlendikten sonra Hristiyanlığı benimsedi (627). Aethelburh'un Northumbria'ya getirdiği Romalı misyoner Paulinus Edwin'in ve ülkedeki pek çok kişinin din değiştirmesinde önemli bir rol oynadı. Gwynedd kralı Cadwallon'la Mercia kralı Penda, 632'de Northumbria'yı istila ettiler. Edwin savaşta öldürüldü. Paulinus'la Aethelburh ülkeden kaçtı; Northumbria Kilisesi'nin işlevlerine son verildi. Ertesi yıl, Aethelfrith'in oğlu Aziz Oswald, Northumbria'yı yeniden birleştirdi ve kral oldu.

Edwin Smith Papirüsü, İÖ y. 1600'lere tarihlenen ve İÖ y. 3000 tarihli bir yapıtın kopyası olduğu sanılan eski bir Mısır tıp risalesi. Aslında cerrahlık üzerine bir ders kitabı olan yapıt, kafatasındaki yaranalmalara ait klinik vakalardan başlayarak, vücudun bütün organlarını yukarıdan aşağıya sistematik bir biçimde inceler. Her bir vaka muayene, teşhis, tedavi ve hastalığın seyriyle ilgili ayrıntılı açıklamalar içerir. Ayrıca bunlar, Eski Mısırlıların nabızın kalple ilişkisini, mide, bağırsak ve büyük kan damarlarının nasıl çalıştığını bildiklerini gösterir. Mısır bilim incelemelerinin öncülerinden Amerikalı Edwin Smith'in 1862'de Luksor'

da bulduğu yapıt, onun ölümünden (1906) sonra New York Tarih Derneği'ne verildi. 1920'de üzerinde çalışmak için yapıtı alan ABD'li Mısır uygarlığı uzmanı James Henry Breasted, 1930'da yapıtın çevirisini, Latin harfleriyle yazımını ve çeşitli görüşleri içeren iki ciltlik bir kitap yayımladı.

EEC bak. Avrupa Ekonomik Topluluğu

Eeckhout, Gerbrand van den (d. 19 Ağustos 1621, Amsterdam - ö. 29 Eylül 1674, Amsterdam), dinsel konulu resimlerinin yanı sıra tür resimleri ve portreleriyle tanınan Felemenkli ressam. Rembrandt'ın çok sevdiği yetenekli bir öğrencisi (1635-40), daha sonra da yakın arkadaşısıydı. Genellikle kullandığı üslubun ustasınınkindi.

"İshak Hz. Yakub'u Kutsuyor", Gerbrand van den Eeckhout'un yağlıboya çalışması; Metropolitan Sanat Müzesi, New York
Metropolitan Museum of Art, New York

çok benzemesi, birçok resminin Rembrandt'ın sanılmasına yol açtı. Rembrandt'ın olgun döneminin özgür ve atak tekniğini uygulayan okulun en başarılı temsilcilerinden biri olmakla birlikte, ustasındaki insanıcılığa ve duyu derinliğine pek ulaşamadı.

Eeckhout'un bir dizi yetkin tür resmi, Rembrandt'ı andıran alışılmış üslubuyla ilgi çekici bir karşılık içindedir. Erken dönem üslubunu yansıtan "İsa, İairus'un Kızını Diriltirken" (Prusya Kültür Varlıkları Devlet Müzesi, Berlin) adlı resmi bir süre Rembrandt'ın sanılmıştı. Terborch tarzındaki tür resimlerinin iyi bir örneği ise "Müzik Dersi"dir (1655, Devlet Sanat Müzesi, Kopenhag). Londra'daki Ulusal Galeride bulunan 1657 tarihli "Dört Amsterdam Fıçıcısı" ile "Şarap İmalatçıları Loncası" adlı iki grup portresi de Eeckhout'un başarılı resimlerindendir.

Eeden, Frederik Willem van (d. 3 Nisan 1860, Haarlem - ö. 16 Haziran 1932, Bussum, Hollanda), Hollandalı yazar ve hekim. Yapıtları, yaşam boyu sürdürdüğü toplumsal ve ahlaki felsefe arayışını yansıtır.

Amsterdam'da tıp öğrenimi gördü. Willem Kloos ve Albert Verwey adlı yazarlarla birlikte, çağdaş yazarlara ve yeni toplumsal düşüncelere yer veren *De Nieuwe Gids* dergisini kurdu (1885). Daha sonra, Hilversum yakınlarındaki Bussum'da açtığı fizik tedavi kliniğinde hekimlik yaptı. 1898'de Thoreau'nun görüşlerini temel alarak Walden adlı tarım kolonisini kurdu. Van Eeden'in çok yönlü bir kişiliği vardı; özünde ahlaki olan yaklaşımıyla Tolstoy'u andıran biriydi. Kuşku ve hayal kırıklığıyla dolu bir

dönemden sonra 1922'de Katolik Kilisesi'ne katıldı.

Ulkesi dışında önceleri idealist toplumsal kuramlarıyla tanınan van Eeden'in asıl ünü edebi çalışmalarına dayanır. İlk kez simgesel bir peri masalı olan *De kleine Johannes* (1885; Küçük Johannes) ile dikkati çekti. *Het lied van sechijn en wezen* (Görünüş ve Özün Şarkısı) uzun, felsefi şiirinin ilk bölümü 1895'te çıktı. Psikiyatri konusundaki deneyimleri, *Van de koele meren des doods* (1900; Kurtuluşun Derinlikleri) adlı romanı için malzeme sağladı. Eleştiri ve toplumsal inceleme yazılarının toplandığı *Studies* (1890-1918, 6 cilt; İncelemeler) dışında pek çok oyunu ve Rabindranath Tagore'dan Hollanda diline çevrileri vardır.

EEG bak. elektroensefalografi

Eekhoud, Georges (d. 27 Mayıs 1854, Anvers - ö. 29 Mayıs 1927, Schaerbeek, Belçika), bölgeselci romanın ilk önemli temsilcilerinden olan Belçikalı yazar.

Önceleri şiir yazar Eekhoud, 1880'lerde Max Waller'ın *La Jeune Belgique* adlı dergisindeki çalışmalarıyla Belçika edebiyatına yeni bir soluk getirdi. Daha sonra, toplumsal reform konusundaki düşüncelerini yansıtabilmek için düzyazıya döndü. Kurgusu ve karakterleriyle doyurucu ve inandırıcı romanlar yazmaktan uzaktı. Eekhoud'un asıl başarıları betimlemelerindeki gerçekçilikten kaynaklanıyordu. Konusu Anvers'te geçen *La nouvelle Carthage* (1888; Yeni Kartaca) adlı en iyi romanını kurtaran yan bile çeşitli parlak bölümler içermesiydi.

Birçok bölgeselci yazarın tersine Eekhoud hem kent, hem de kır görüntülerini ustalıkla yansıtabildi. *Kermesses* (1884; Yerel Şenlikler) ve *Nouvelles Kermesses* (1887; Yeni Yerel Şenlikler) adlı öykü çevrimlerinde köy yaşamının kötü yanlarını anlattı. Kent romanlarında ise çalışan sınıfların ve toplum dışı bırakılanların dünyalarını araştırdı.

Éfaté, VATE olarak da bilinir, eskiden SANDWICH, Büyük Okyanusun güneybatısında, Vanuatu Cumhuriyeti'nin en önemli adası. 915 km²'lik bir alanı kaplayan volkanik kökenli bir adadır. En yüksek noktası Macdonald Dağıdır (647 m). Engebeli toprakları tropik yağmur ormanlarıyla kaplı, iklimi nemli ve sıcaktır. Güneybatı kıyısındaki başkent Vila'da işlevsel bir liman (Mélé Koyu) ve uluslararası bir havalimanı vardır. Kuzey kıyısındaki Havannah limanı da kullanışlı bir demirleme noktasıdır. Ekonomisi kopra, kahve ve kakao ile sığır ve koyun besiciliğine dayanır; kerestecilik potansiyeli yüksektir. Forari'de, yönetimi Avustralya'ya ait manganez cevheri işletmeleri bulunur. Nüfus (1989 geç.) 31.000.

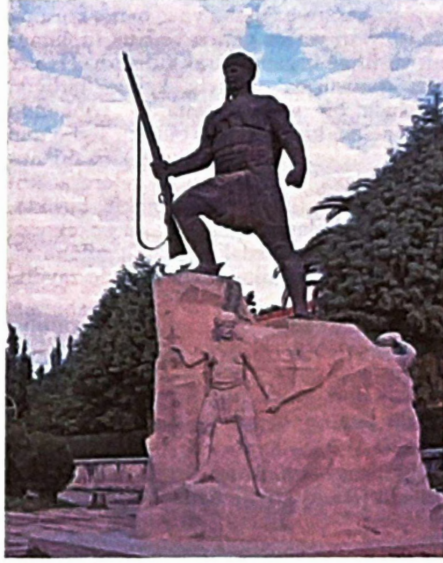
Efdal bin Bedr Cemali, asıl adı KASIM ŞEİHİNŞAH, lakubı EL-MELİK'ÜL-EFDAL (ö. 1121), devleti 30 yılı yakın tek egemen olarak yöneten Fatımi komutanı ve veziri. Fatımi halifelerinden el-Mustansır'ın (hd. 1036-94) veziri Bedr Cemali'nin oğluydu. Babasının ölümü (1094) üzerine, onun yetkileriyle vezirliğe atandı. Aynı yıl sonlarına doğru el-Mustansır ölünce, halifenin büyük oğlu Nizar'ın yerine küçük oğlu Ahmed'i, el-Mustali sanıyla tahta geçirdi. İskenderiye'ye kaçan ve orada halife ilan edilen Nizar, Efdal'e karşı başarısız bir ayaklanma düzenleyince öldürüldü.

Yönetime egemen olan Efdal, 1098'de Artukluların elindeki Kudüs'ü almak amacıyla sefere çıktı. Kısa bir kuşatmanın ardından kenti ele geçirdi. Birkaç ay sonra kenti geri alan Haçlılarla iyi geçinme girişimleri sonuç vermedi ve 1098'de Askaan yakınlarında ağır bir yenilgiye uğradı.

Halife el-Mustali 1101'de ölünce, yerine beş yaşındaki oğlu el-Mansur'u, el-Amir sanıyla halife ilan etti. Askaan yenilgisinin öcünü almak için Haçlılara savaş açtı. 1102'de Haçlı komutanı Baudouin'e karşı kazandığı başarılar kesin bir zafer getirmeydi. 1103'te Akkâ, 1109'da Tablûşşam Haçlıların eline geçti. Şam atabegleriyle işbirliğini güçlendiren Suriye'deki Fatımi egemenliğini sürdürmesine yetmeyen Efdal, vasilğine ve yönetim biçimine karşı çıkan el-Amir tarafından öldürüldü.

efe, Batı Anadolu'da ve özellikle Manisa ve Aydın yöresinde köy yiğitlerine verilen ad. Efenin emrindakilere "zeybek", delikanlı yaştaki zeybeklere de "kızan" denir.

Efe, hükümet kuvvetlerinin etkisiz kaldığı durumlarda halkın hakkını korur, zengin-

Millî Mücadele'de yaşamını yitiren efeler anısına dikilmiş Efeler Anıtı, Aydın Anadolu Yayıncılık Arşivi

den aldığını yoksula dağıtır; zorba, soyguncu, hırsız, çapulcu ve ırz düşmanlarına aman vermez; iyinin dostu, kötünün düşmanıdır. Bu nedenle efeler uzun yıllar geniş halk kitlelerince birer kahraman gibi görül-müş, haklarında övgü dolu türküler yakılmıştır.

Efelerin kesinlikle uymak zorunda olduğu bazı kuralları vardı. Adı ve ünü ne olursa olsun hiçbir efe bu kuralların dışına çıkmazdı. Her şeyden önce emrindeki zeybek ve kızanları kollamak, korumak, onların her türlü gereksinimlerini sağlamakla yükümlüydu. Ayrıca yiğitliği, cesareti ve silah kullanmadaki yeteneğiyle buyruğu altında kılere örnek olmak zorundaydı. Zeybek ve kızanlar, diledikleri zaman efe değiştirebilir, ama efenin haberi olmadan ne ondan ayrılabilir, ne de başkalarıyla ilişki kurabilir. Evlenmesi ya da kız kaçırması da efenin iznine bağlıydı. Efe uygun görürse, birçok işi kendi eliyle ve cebinden masraf ederek görürdü.

Adı ve ünü günümüze değin ulaşan birçok efe vardır: Sepetçioglu, Yörük Ali Efe, Demirci Mehmed Efe, Mes'udlarlı Mestan Efe, Kılıçoglu Hüseyin Efe, Kozalaklı Mehmet Efe, Danışmendli İsmail Efe, Sancaklar-ın Ali Efe, Dokuzun Hasan Hüseyin Efe.

Efeler arasında eşkiyalık yapanlar olduğu gibi, bir yörede egemenlik kurmaya özenenler de vardı. 1830'da hükümet kuvvetleri tarafından öldürülen Atçalı Kel Mehmed Efe kendisini vali ilan etmişti. II. Abdülhamid döneminde baş kaldıran Çakırcalı Mehmed Efe 1912'de yakalandı.

Efelerin giysileri de değişti. Başa börtük ya da fes giyilir, çevresine oyalı yemeni, bazen

de metrelerce uzunlukta saf ipek sarıdır. Yakasız ten gömleği üstüne on düğmeleri her zaman açık duran zıbın (ya da içlik), onun üstüne çapraz düğmeli camedan, en üste de cepken giyilir. Efe cepkine zeybek ve kızanlarınkine göre daha uzun olurdu. Pantolon yerine giyilen kısa şalvar (potur) diz kapaklarının üstüne kadar gelir, ağı çok geniş olur, paça ve kenarları kaytanla işlenirdi. Dizden aşağısını çorap ve dizlik örterdi. Ayağa genellikle yemeni giyilir. Kasıkla göğüs arasına oldukça uzun şal kuşak sarılırdı. Kişisel eşyaların birçoku bu kuşağın katları arasında taşınırdı. Kuşağın üstüne deriden yapılmış silahlık bağlanır, içine kulaklı bıçak, pala, yatağan ve harbi sokulur, ayrıca matara, çubuk, maşa, tütün torbası, kav, çakmak ve çakmak taşı konurdu. Fişeklik de burada taşınırdı. Efeler ateşli silah olarak çifte tabanca ile mavzer ya da filinta kullanırlardı.

efedrin, dekonjestan ilaç (*) olarak kullanılan alkaloid. *Ephedra* (denizüzümü) cinsi bitkilerden, özellikle Çin'de yetişen *E. sinica* türünden elde edilen efedrin Çin'de 5 bin yıldan beri astım ve saman nezlesi tedavisinde kullanılmaktadır. Ağzdan alındığında son derece etkilidir ve etkisi saatlerce sürer. Günümüzde, bronşları genişleterek solunumu açmak, burun tıkanıklığını gidermek ve idrar kaçırma önlemek amacıyla da doğal alkaloid yerine biresimsel efedrin kullanılmaktadır.

Efedrin geç etki yapan bir ilaç olduğu için akut alerji krizlerinde kullanılmaz; buna karşılık, etkisi uzun süreli olduğundan, alerji tepkilerinin uzun vadeli tedavisinde adrenaline tercih edilebilir. Alerji tedavisinde efedrin genellikle yatıştırıcılarla birlikte kullanılır.

efemerit bak. gökgünüğü

efendi (Yunanca *authentēs*: "sahip"), Osmanlılarda din adamlarına ve seçkin kişilere, Tanzimat'tan sonra da şehzadelere verilen unvan.

Anadolu Selçuklularında şeyhler için kullanıldığı söylenen efendinin Osmanlılarda resmi unvanlar arasında yer alması 15. yüzyıl sonlarına rastlar. Önceleri Hazine-i Amire'nin kayıt ve yazım işlerini yürüten dört yazıcıya efendi, bunların en kidesimine ise başefendi denirdi. İlmiye sınıfında ise yüksek düzeydeki müderrisler ve kadılar bu sanla anılırdı. 16. yüzyılda sözcüğün Türkçe kökenli olmaması tartışmalara neden oldu ve Müslümanlar için kullanılıp kullanılamayacağı sorunu bir süre gündemde kaldı. Şeyhülislam Ebussuud Efendi (ö. 1574) bir ferva vererek köle ve cariyele sahiplerine "efendi" diyebileceklerini, ama bu sanın bunun dışında kullanılmasının doğru olmayacağını, Tanrı anlamında da "Efendimiz" denemeyeceğini açıkladı. Ama efendi sözcüğünün kullanımı sürdü ve zamanla eğitim görmüş seçkinler hakkında kullanılan çeşebinin yerini aldı. İstanbul efendisi (İstanbul kadısı), reis efendi ya da devlet efendisi (reisülküttab), efendimiz hazretleri (padişah), nakib efendi (nakibülşerâf), efendi hazretleri (şeyhülislam) gibi biçimlerle gittikçe yaygınlık kazandı. Tanzimat'tan sonra Osmanlı şehzadelerinin resmi unvanı olan efendi, bu dönemde yapılan düzenlemelerde sivil ve askeri unvanlar arasında girdi; mülkiye sınıfında bâlâ aşamasına, orduda binbaşılığa kadar ve bütün okul öğrencileri için bu unvan kullanıldı. Gayrimüslim cemaatlerin din başkanları da efendi sanıyla anıldı.

26 Kasım 1934'te 2590 sayılı yasayla efendi, bey, paşa gibi sanlar ile birlikte bunların resmi kullanımı da yasaklandı. Bununla birlikte halk arasında yaşlı ve sözü geçen kişilere, kasaba eşrafına ve din adamlarına bir saygı ifadesi olarak efendi denmesi sürdü. Günümüzde genellikle hizmet görenler için ve mesafeli bir hitap biçimi olarak kullanılır.

Efes bak. Ephesos

Effen, Justus van (d. 21 Şubat 1684, Utrecht - ö. 18 Eylül 1735, 's-Hertogenbosch, Hollanda), yabancı örneklerden yola çıkarak yazdığı açık sözlü didaktik yazılarla dönemin Hollanda rokoko yazı üslubu üzerinde güçlü bir etki bırakan Hollandalı deneme yazarı ve gazeteci. Edebi çalışmaların dışında özel öğretmenlik, Londra'daki Hollanda büyükelçiliğinde sekreterlik (1715 ve 1727) ve Hollanda'da antrepo kâtipliği (1732) yaptı. Başta *The Spectator* olmak üzere İngiliz basınına duyduğu hayranlığın etkisiyle 1725'te *Le Spectateur Français*'i çıkardı. Ardından 1731'de *De Hollandsche Spectator*'ı yayımlamaya başladı. Hollanda dilindeki bu haftalık derginin yayın yönetmenliğini yaşamının sonuna değin sürdürdü. Günlük yaşamı ve görenekleri konu alan denemelerindeki betimleyici gerçekçilik ve yalın anlatım, yerel konulara yönelen yeni romancı kuşağını büyük ölçüde etkiledi.

Effon-Alaiye, EFON-ALAYE olarak da yazılır, Nijerya'nın güneybatısındaki Ondo eyaletinde kent. Yoruba Tepelerinde Ilesha, Ondo ve Ado-Ekiti'den gelen yolların keşiştiği noktadadır. 19. yüzyıl sonlarında kurulmuştur. Bu tarihlerde kıyıya giden ticaret yolunun denetimini ele geçirmek için 109 km güneybatıdaki Ibadan kentiyle savaşan Ilesha ve Effon, Ekiti-Parapo adlı bir Yoruba konfederasyonu içinde yer alıyordu. Günümüzde kakao, pamuk, palmiye yağı ve tohumları gibi ürünlerin toplandığı Effon-Alaiye, aynı zamanda Yorubaların yerel kolları Ilesha ile Efonlar için yam, manyok, mısır, palmiye ürünleri, meyve, kabak ve bamya gibi ürünlere dayalı bir tarımsal ticaret merkezi işlevi görür. Kentte bir yüksek öğretmen okulu, ortaöğrenim kurumları ve bir hastane vardır. Nüfus (1991 tah.) 135.000.

Efikler, Nijerya'da Cross River eyaletinde Aşağı Cross Irmağı yöresinde yaşayan halk. Nijer-Kongo dil ailesinin Kua koluna bağlı bir Efik-İbibio lehçesi konuşurlar; bu lehçe, benzer lehçeleri konuşan okumuş çevrelerde edebiyat dili olarak benimsenmiştir. İbibioların bir kolu olan Efikler, 17. yüzyılın ilk yarısında Cross Irmağı boyunca aşağılara göç ederek Creek Town, Duke Town ve başka yerleşme merkezleri kurdular. Avrupalıların Efik topraklarını Kalabari İjoların New Calabar olarak bilinen topraklarıyla karıştırmalarından kaynaklanan bir yanlışlıktan, bölge Old Calabar olarak anılmaya başladı. Old Calabar başlangıçta bir balıkçı topluluğu iken, 17-19. yüzyıllar arasında Avrupa mallarına karşılık, köle ve sonraları palmiye yağı ihraç eden önemli bir ticaret merkezi durumuna geldi. Avrupa'dan gelen gemiler, ticaret yapma ayrıcalığı için Efik şeflerine bir vergi (comey) ödemek zorundaydı.

Efiklerin büyük bölümü 20. yüzyılda kentlerden ayrılarak, ormanlık bölgedeki köylerde yerleşmiştir. Başlıca gıda ürünleri yam ve manyokun yanı sıra göleve, mısır, sebze,

meyve ve balıktır. Erkek ile kadın ve çocuklardan oluşan geleneksel aile yapısı, çokeşliliğin silinmeye yüz tutmasıyla büyük ölçüde değişmiştir. Erkek soyuna göre akraba olan aile grupları bir "ev" oluşturur. Eskiden en yaşlı erkeğin üstlendiği ev başkanlığı günümüzde beceri düzeyine göre ve seçime belirlenmektedir. Akrabalık bağı olan "ev"ler toplu olarak bir mahallede oturur.

"Ev"lerin başkanları arasından seçilen şef (obung), geleneksel olarak yetkilerini Egbo (Ekpe) Derneği'nin başkanı olarak kullanırdı. Toplumun refah ve mutluluğunu sağlamak için dinsel törenlerle orman ruhlarının öfkelerini yatıştırmakla görevli olan ve yalnızca erkeklerin üye olabildiği bu hiyerarşik ve gizli dernek, ayrıca yasaları hazırlama ve para cezası, idam ve boykot gibi yaptırımlarla bunlara uyulmasını sağlama, davalara karar bağlama ve iç barışı koruma gibi işlevleri yerine getirir ve Efik toplumunun yürütme organı olarak çalışırdı. Üyeler arası dayanışma yoluyla kabile birliğini koruyucu bir rol de oynardı. Toplumun önde gelen kişilerinden oluşan Egbo'nun üst kademeleri yalnızca yüksek giriş ödentsini karşılayabilen varlıklı çevrelere aitti. Egbo hâlâ varlığını sürdürmekle birlikte, devlet kurumları yasama, yargı ve ekonomiyle ilgili konulardaki ağırlıklı rolünü yitirmiştir. Manevi alandaki etkisi de zayıflamıştır.

Geleneksel Efik dini üstün bir yaratıcı tanrıya, atalara ve öteki doğaüstü güçlere inancın yanı sıra büyü ve sınır öğeleri de içerir. Günümüzde Efiklerin çoğu Hristiyanlığı benimsemiştir.

Efkârî, asıl adı ADEM ŞENTÜRK (d. 1900, Yolüstü [Basa] köyü, Ardanuç, Artvin - ö. 15 Mayıs 1980, Bursa), doğaçtan söylediği şiirleri ve atışmalarıyla tanınmış şâik.

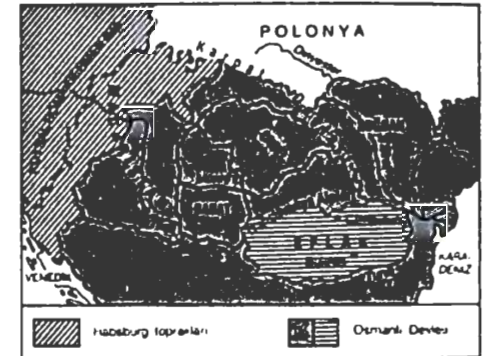
Köyünde medrese eğitimi gördü. I. Dünya Savaşı'na gönüllü olarak katıldı. Yaşı küçük olduğu için mızıkacı olarak yetiştirilmediği üzere Almanya'ya gönderildi. Bir yıl kadar Galiciya'da bulundu. Tiflis'i, Batum'u ve Doğu Anadolu'nun birçok yerini dolaştı. Kurtuluş Savaşı'na katıldı. Artvin çevresinde, Kars, Erzurum gibi aşıklik geleneğinin canlı olarak yaşadığı yerlerde geziler yaptı. Konya'da düzenlenen Aşıklar Bayramı'na önce yarışmacı, daha sonra da jüri üyesi olarak katıldı. Sefili, Huzuri ve Müdam gibi çevre aşıkleriyle yaptığı atışmalardan başka, destanlarıyla ve aşk şiirleriyle de ün kazandı. On bir halk öyküsünü derlediği gibi *Ardanuçlu Aşık Efkarî'nin Öğrencilere Sesleniş* (1966), *Sefili - Efkarî Karşılaşmaları* (1966), *Burhanî, Yakup ve Efkarî Karşılaşmaları* (1966), *Ate Sultan ve Efkarî Karşılaşmaları* (1966), *Huzuri-Efkarî Karşılaşmaları* (1966) adlı küçük kitaplar da yayımlamıştır. Hâmit Zübeyr Koşay *Susmuş Saz* (1949), M. Âdil Özder *76 Yaş ve 56 Sanat Yılı Dolayısıyla Ardınuçlu Aşık Efkarî* (1976) adlı yapıtlarda Efkarî'nin yaşamını anlatmışlardır.

Enâk, VALAHYA olarak da bilinir. Rumence TARA ROMANESCA, Aşağı Tuna Irmağı kıyısında eski prenslik. 1859'da Boğdan ile birleşmesi sonucunda bugünkü Romanya devleti oluşmuştur. Nüfusunun çoğunluğunu Ulahların (Valahlar) oluşturduğu Enâk, kuzey ve kuzeybatıda Transilvanya Alpleri; batı, güney ve doğuda Tuna Irmağı; kuzeydoğuda da Siret Irmağıyla çevriliydi. Geleneksel kaynaklara göre, kurucusu 1290'da Transilvanya'nın güneyinden gelen ve Transilvanya Alpleri'ni geçerek Cimpulung'a yerleşen Fagăraş voyvodası Radu Negru'dur (Kara Radu).

Başlangıçta Macaristan'ın egemenliği altında olan ve Ortodoks Ulahların, bu ülkenin feodal baskıları ve mezhep değiştirmeye yönelik zorlamaları nedeniyle terk ettiği Enâk Prensligi, I. Basarab'ın (hd y. 1330-52) Macaristan kralı I. Károly'yı 1330'da yenmesiyle bağımsızlığını kazandı.

Yeni prenslik, zengin tarımsal ürünler ve Avrupa'nın kuzeyiyle Karadeniz arasındaki ticaret yolu üzerindeki konumu sayesinde giderek gelişti. Egemenliğini yeniden kabul ettirmek isteyen Macarlardan gelen saldırıların yanı sıra 14. yüzyılda Balkan Yanımadasında Osmanlıların tehdidiyle karşı karşıya geldi. Prens Mircea (Yaşlı) (hd 1386-1418) 1391'de Osmanlılara vergi vermeyi, 1417'de de Osmanlı egemenliğini kabul etti.

Osmanlılar prenslerin başta kalmasına ve Enâk'ın toprak bütünlüğünü ve dinini korumasına izin verdiler. Enâk böylece özerk bir yapı kazanmakla birlikte, Osmanlı Devleti'ne vergi verme, ticaretle ayrıcalık tanıma, temel tarım ürünleri sağlama, iç ve dış politikalarını Osmanlılarla uyum içinde yürütme, padişahın hanedan içinden seçeceği prensi tanıma (bu seçimi çoğu kez ruşvet belirlerdi), köy ve kasaba yöneticileri için göstereceği adayları kabul etme gibi yükümlülükler altına girdi.

16. yy ortasında Enâk

Kazıklı Voyvoda olarak anılan III. Vlad Tepeş, (hd 1448, 1456-62, 1476-77) ve kısa bir süre için Enâk'ı, Boğdan'ı (Moldova) ve Erdel'i (Transilvanya) birleştiren Mihai (Cesur) (hd 1593-1601) gibi prensler Osmanlılara karşı bazı ayaklanmalara giriştiler de, prenslerin çoğu Osmanlı yönetimine boyun eğdiler. Prenslüğün yönetim yapısı sağlam ve kararlı olmadığından, Osmanlı egemenliği giderek pekişti. 1716'dan sonra Osmanlılar yerli hanedanlardan prens seçmeyi terk ederek, buraya Fenerli Rumları atamaya başladılar. Sonraki yıllarda Rusların Enâk üzerindeki etkisi arttı. Enâk Osmanlı egemenliğini tanımayı sürdürmekle birlikte, 1774'ten sonra fiilen Rus koruması altına girdi.

19. yüzyılda Enâk'ta patlak veren bir ayaklanma (1821) üzerine, Osmanlılar halk arasında tutulmayan Fenerlileri yönetimden almak zorunda kaldılar. Ardından Rusların yol göstericiliği altında 1831'de kabul edilen *Règlement Organique* adlı anayasayı da kapsayan bir dizi siyasi reform gerçekleştirildi. Seçimle gelen siyasi kurumları öngören bu anayasa uyarınca, yüksek soylular arasından prensi seçmekle görevli özel bir komisyon oluşturuldu; genellikle boyarlardan oluşan komisyonda orta sınıftan temsilciler de yer alıyordu. Ayrıca soyluların seçtiği boyarlardan oluşan bir yasama meclisi kuruldu. Boyarların araziler ve köylüler üzerindeki denetimi sağlamlaştırdı. Osmanlılara tanınan ticaret tekelinin kaldırılması, boyarların Batı Avrupa'ya açılması sağlandı. Enâk köylülerine ise 1864'te özgürlüklerini elde etmelerine değin süren yükler getirildi.

Avrupalı devletler Kırım Savaşı (1853-56) sonrasında Rusların Eflâk üzerindeki korumasına son verdiler. Giderek güçlenen Rumel ulusal hareketinden etkilenen Eflâk yasama meclisi, 1859'da Prens Alexandru Ion Cuza yönetiminde Eflâk'ın kuzeydoğu komşusu Boğdan ile birleşerek bağımsız bir devlet kurma yönünde karar aldı. Resmi birleşme ancak 1861'de gerçekleşti. Osmanlı Devleti, Eflâk ve Boğdan'ın (Memleketeyn) birleşmesini kabul etmekle birlikte, Romanya'nın bağımsızlığını ancak 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra yapılan Ayastefanos (Yeşilköy) ve Berlin antlaşmalarıyla tanıdı (1878).

Eflak, Mişel (d. 1910, Şam - ö. 23 Haziran 1989, Paris, Fransa), Arap milliyetçi hareketinde önemli rol oynayan Suriyeli siyaset adamı.

Genç yaşta milliyetçi görüşleri benimsedi. Başlangıçta milliyetçi mücadelenin emperyalist güçleri, özellikle de I. Dünya Savaşı'ndan sonra Suriye ve Lübnan'da bir manda yönetimi kurmuş olan Fransızları hedef alması gerektiğine inanıyordu. Ama Paris Üniversitesi'nde öğrenim gördüğü 1929-34 arasında görüşleri Marksizm doğrultusunda değişmeye başladı. Artık, yalnızca işgalci güçlerle değil, yerli aristokrasıyla da mücadele edilmesi gerektiğine inanıyordu. 1940'a gelindiğinde, bütün çabasını bir siyasal parti kurulmasına yöneltmeye hazırdı. Ama 1946'ya değin Baas Partisi'nin kurucuları arasında yer almadı. Eflak'ın konumu öğretmenlik, kuramcılık ve örgütçülükle sınırlıydı; resmi görev üstlendiği enderdi.

Eflak'ın siyasal görüşleri birlik, bağımsızlık ve sosyalizm temeline dayanıyordu. Amacı, emperyalizmin boyunduruğundan kurtulmuş tek bir Arap devleti kurmaktır. Ona göre bu birlik, Arap toplumunu düzeltip yeni bir kimlik kazandıracak ve ahlaki açıdan ideal olan sosyalist bir toplumun kurulmasını sağlayacaktı. Ona göre Baas Partisi'nin hedefine ulaşması, statükonun kökünden ama şiddetle başvurulmaksızın yıkılmasının sonucu olacaktı.

Suriye'deki siyasal ortam, 1955 sonrasında değin Eflak'ın düşüncesine gerçekleşmesine fırsat vermedi. Eflak, muhafazakar eğilimli partilerin kendi aralarında çektiği bir dönemde Suriye Komünist Partisi'yle ittifak kurarak, Baas Partisi'nin siyasal etkisini artırdı. Ama Suriye hükümetini denetimi altına almayı başaramadı ve komünistlerin etkinliklerinin sağı kısıktabileceğinden korkmaya başladı. Buradan yola çıkarak Mısır'la 1958'de Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin (BAC) kurulmasıyla sonuçlanan birlik görüşmelerini başlattı.

Mısır devlet başkanı Cemal Nasır'ın, BAC'ye bağlı Suriye ilinde Baas egemenliğine izin vereceğini ummuştı. Eflak'ın beklentisinin tersine, Nasır'ın tüm Arap dünyasını egemenliği altına alma yolundaki girişimleri sonucunda, Baas kısa süre içinde siyasal etkinlik gösteremez duruma geldi. Bu durum iki ülke arasında anlaşmazlıkların doğmasına yol açtı ve Suriye, 1961'de BAC'den çekildi. Eflak kendisini ve Baas'ı, Nasır'a yöneltilen sert eleştirilerden ve ayrılıkçı yönetimin tutucu politikalarından uzak tuttu. 1963'teki bir darbeyle Suriye'deki ayrılıkçı hükümet devrildi ve Baas Partisi yeniden iktidara geldi. Aynı dönemde Irak'ta da Baas yanlısı bir grup, darbe yaparak iktidarı ele geçirmişti. Bunun üzerine, Eflak iki hükümet arasında eşgüdümü sağlamaya ve Mısır'la yeni bir birlik kurma yolunda hazırlıklara girişti. Nasır'a güvenmiyor, ama onun saygınlığından yararlanarak Irak ve Suriye'de Baas yönetimini güçlendirmek istiyordu. Birlik görüşmeleri sonuç vermedi ve Baas Partisi 1966'da düzenlenen bir

darbeyle iktidardan uzaklaştırıldı. Darbeden sonra Lübnan'a sığınan Eflak, izleyen yıllarda Suriye siyasetinde önemli bir etkinlik göstermediyse de Baas'ın Irak, Suriye ve Lübnan'daki bazı hiziplerine önderlik etmeyi sürdürdü.

Eflâkî bak. Ahmed Eflâkî

Eflani, Karadeniz Bölgesi'nin batı kesiminde, Zonguldak iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 619 km² olan Eflani ilçesi kuzeyde Bartın ve Kastamonu illeri, doğu ve güneyde gene Kastamonu ili, güneybatı ve batıda da Safranbolu ilçesiyle çevrilidir.

İlçe toprakları, küçük akarsularla parçalanmış bir platoda yer alır. Bu toprakları Kuzey Anadolu Dağlarına bağlı dağlar engemelendirir. En yüksek noktası kuzey kesimde 1.416 m'ye erişen Göktepe'dir. Bartın Çayı başlangıç kollarını Göktepe yamaçlarından alır. Dağlık alanlar sık bir orman örtüsüyle kaplıdır.

İlçe ekonomisi tarıma dayanır. İlçe topraklarının üçte birini tahıl ekimi, üçte birini de orman alanları kaplar. Başlıca ürünler buğday, arpa, patates ve az miktarda soğandır. 1986'da 13 köyde şeker pancarı deneme ekimine başlanmış ve 1.200 ton ürün alınmıştır. Çok sayıda ceviz ağacı vardır. Elma ve armut da yetiştirilen ürünler arasındadır. Yüzey şekillerinin bitkisel üretimi sınırlamasından ötürü hayvancılık önem kazanmıştır. İlçe toprakları otlak bakımından oldukça zengindir. En çok sığır, koyun ve az sayıda da Ankara keçisi yetiştirilir. Ancılık da önem taşır. Bal, ilçenin belli başlı tarım ürünlerinden biridir. Ekonomik etkinliklerden biri de ormancılıktır. Ancak orman ürünlerini işleyen sanayi dalları gelişmemiştir.

Bölgede ilk yerleşimin, İÖ 1. yüzyılda Bitinyalılar tarafından, Roma'ya karşı bir savunma hattı oluşturmak amacıyla kurulduğu sanılmaktadır. Yöre İÖ 70'te Roma, daha sonra da Bizans egemenliğine girdi. 1291'de burada denetim kuran Candaroğullarına bir süre başkentlik yaptı. 1383'te I. Murad tarafından Osmanlılara bağlandı. Uzun süre Safranbolu'ya bağlı bir nahiye olan Eflani 1953'te ilçe yapıldı.

Dağlık bir alanda, ulaşım ağının dışında yer alan ilçe merkezi Eflani kasabası, küçük, gelişmemiş bir yerleşimdir. Kasabayı Bartın-Safranbolu-Karabük karayoluna bağlayan 26 km'lik yol, kışın bazen ulaşımı kapanır. Kasaba, il merkezi Zonguldak'a 170 km uzaklıktadır.

Eflani Belediyesi 1953'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 17.266; kasaba, 2.894.

Eflatun bak. Platon

Eflatunpınar Kaya Anıtı, Konya ilinin Beyşehir ilçesinde İÖ 13. yüzyıla tarihlenen Hitit kaya anıtı. Beyşehir Gölünün doğu kıyısındaki Eflatunpınar'da bulunmuştur. Üstündeki figürler, ayrıntıları işlenmeden yarım kalmıştır.

Eflatunpınar Kaya Anıtı, İÖ 13. yy. Beyşehir, Konya
Ara Güler

Kare planlı anıt taş bloklardan yapılmıştır. Bir yüzü yüksek kabartma figürlerle bezelidir. Kompozisyonun merkezini, oturur durumda bir tanrıya bir tanrıça oluşturur. Tanrıya tanrıçanın arasında ve iki yanlarında üst üste yerleştirilmiş birer çift karma varlık vardır. Bu altı figürden altta olanlar, yukarı kaldırdıkları kollarıyla üstlerindeki karma varlıkları, onlar da tanrıya tanrıçanın başlarının üzerindeki kanatlı iki güneş kursunu taşımaktadır. Kompozisyonun iki kenarındaysa gene birbirinin üstünde, ama öbürlerinden biraz daha büyük birer karma varlık çifti daha yer alır. Bunların altta olanları da kollarıyla üstlerindeki, üsttekiler de kanatlı üç güneş kursunu tutmaktadır. Bu üç kurs, anıtın genişliği boyunca uzanan ensiz bir dikdörtgenin içine işlenmiştir.

Şematize edilmiş güneşi andıran başlığı ile oturan tanrıçanın, Hitit tanrıları arasında ilk sırada yer alan Güneş Tanrıçası Arinna olduğu sanılır. Tanrının ise, sivri külahına bakılarak, dağ tanrısı olduğu varsayılır. Anıt böylece doğanın üç bereket ögesi olan toprak, su ve güneş simgelemektedir. Aynı konu İÖ 30'da Roma'da yapılan Ara Pacis adlı barış sunağında da işlenmiştir.

efod, Eski İsrail'de, yüksek rahibin tören giysisini tamamlayan parça. Eski Ahit'te (Çıkış 28:6-8; 39:2-5) anlatıldığına göre cüppenin üstüne giyilir, kaymaması için üstüne kuşak bağlanır ve göğüsük omuzluklara tutturulurdu. Göğüsükte Urim ve Tummim adı verilen ve işlevleri tam olarak bilinmeyen kutsal zarlar bulunurdu. Efodun sırtı da kaplayan bir yelek gibi vücudu sarıp sarmadığı bilinmemektedir. Alışılmış anlamıyla gıysi olmayan efod ile kutsal zarlar arasında ilişki kurulması kehanet amacıyla kullanıldığını düşündürmektedir. Yüksek rahibin dışındaki kişiler de efodun ketenden yapılmış bir benzerini giyerdi. Şilo'daki *tabernaculum*'un önünde hizmet eden Samuel'in keten efod giydiği (I. Samuel, 2:18), Ahit Sandığı'nın Kudüs'e girişinde de Davud'un keten efod giyerek sandığın önünde raksettiği anlatılır (II. Samuel, 6:14).

Efraim (AZİZ). Süryanice APHREM, EDESSA (URFA) DİYAKOZU SÜRYANI EFRAİM olarak da bilinir (d. y. 306, Nisibis [Nusaybin] - ö. 9 Haziran 373, Edessa; yortu günü, Batı'da 9 Haziran, Doğu'da 28 Ocak). Hristiyan ilahiyatçı, şair, ilahi yazar ve kilise bilgini. Doğu Kilisesi'ne bağlı din adamlarına öğreti konusunda danışmanlık yapmış, ilahiyat ve Kitabı Mukaddes yorumlarıyla polemiklerinde ortak bir Hristiyan geleneginden söz ederek, Yunan ve Latin kiliselerinin büyük ölçüde etkilemiştir. 4. yüzyıl Süryani Kilisesi'nin en yetkin temsilcisi kabul edilir.

Nisibis piskoposunun yanında diyakozluk ve ilahiyat öğretmenliği yaptı. Kentin 363'te Perslerin eline geçmesinden sonra, ders vermek üzere Edessa'daki akademiye gitti. Tarihî kaynak niteliğindeki *Carmina Nisibena* (Nisibis Şarkıları) adlı manzum yapıtında bu olayları anlattı. Kilisede herhangi bir yüksek görev almayı reddetti; hatta deli rolü oynayarak piskoposluğa atanmaktan kurtuldu. Çabuk öfkelenen bir yaradılışı vardı. Çileci manastır yaşamıyla kendisini terbiye ederek ilahiyat alanında pek çok yapıt verdi. 5. yüzyıl Bizans tarihçisi Sozomen'e göre yaklaşık 3 milyon satırdan oluşan, binin üstünde çalışması vardı. Efraim, Eski Ahit'in Tekvin ve Çıkış kitapları üzerine yorumlarının yanında, 2. yüzyıla ait önemli bir Süryanice-Yunanca Yeni Ahit

metni olan Diatessaron için de açıklama notları yazdı. En çok şiir biçimini kullandı; manzum incelemeler, vaazlar ve ilahiler yazdı. Bu nedenle eğretileme ve alegorilere geniş yer verdiği eski Süryanice yapıtları genellikle zor okunur. İlahilerinin çoğunda çağının önemli heretik görüşlerini, özellikle de 2. yüzyıl gnostiklerinden Markion ve Bardesanes'in öğretilerini hedef aldı. Bazı ilahilerinde İsa konusunda öğretilerden ayrılan görüşlere ve özellikle Ariusçuluğa saldırırken bazılarında da İsa'nın yeryüzündeki devamı olarak kiliseyi, inanca dayanan ilahiyatı, bakireliğin ahlaki üstünlüğünü, İsa'nın Çektiklerini (Pasyon) ve Diriliş'inde yüklendiği görevleri övdü. 5. yüzyıl tarihçilerine göre, Hristiyan ayinlerinde bu ilahilerin özel bir yeri vardı. Efraim, ayrıca Meryem Ana'ya bağlılığa, özellikle de onun günahsızlığına ve örnek sadakatine büyük önem verdi. Düzyazı ve şiirlerinde ele aldığı öğretiyi ilişkin öteki konular arasında Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un ölümsüzlüğünü savunan Üçleme öğretisi; İsa'nın kişiliğinde ilahi ve insani özelliklerin birliği; Kutsal Ruh'un dua içinde, özellikle de Komünyon sırasında İsa'nın var olmasını sağlamadaki işlevi; Cennet'te mutluluğa ulaşmak için bütün insanların kıyameti beklemeleri gerektiği biçimindeki geleneksel Süryanî inancına dayanan diriliş öğretisi sayılabilir. Efraim'in şematik Cennet ve Cehennem betimlemeleri Dante'nin *La divina commedia*'sının (y. 1310-21; *İlahi Komedya*, 1956-64, 3 cilt) esin kaynaklarından.

Efraim'in yazılan çeşitli yayımcı ya da redaktörlerin kişisel yargılarına göre değişikliğe uğramış, Latince ve Yunanca baskılarda birçok yanlış ve tutarsızlık ortaya çıkmıştır. Yapıtları çağdaş bilim adamlarınca yeniden özgün biçimleriyle oluşturulmaya çalışılan Efraim, Papa XV. Benedictus tarafından 1920'de kilise bilgini ilan edilmiştir.

Efraimoğulları, Kitabı Mukaddes döneminde İsrail halkını oluşturan ve daha sonra Yahudi halkına dönüşen 12 İsrail kabilesinden biri. Kabileye Yakub'un oğlu Yusuf'un küçük oğullarından birinin adı verilmiştir. Musa'nın ölümünden sonra Efraimoğullarından Yeşu, İsrail halkını Vaat Edilmiş Topraklar'a götürdü ve 12 kabilelerden her birine bir toprak parçası verdi. Kendi kabilesi de Orta Filistin'in verimli dağlık kesimine yerleşti. Kabile meclislerinin burada toplanmasının yanı sıra, Şilo ve Beyt-el gibi önemli dinsel merkezlerin kendi topraklarında bulunması Efraimoğullarının zamanla çok güçlenmesine yol açtı.

İÖ 930'da Efraimoğullarının önderliğindeki 10 kuzey kabilesi güneye karşı ayaklandı ve Efraimoğullarından Yeroboam, kurulan İsrail Krallığı'nın ilk kralı oldu. Gene Efraimoğullarından olan yedinci kral Ahab'ın (hd İÖ y. 874 - y. 853) genel olarak barış içinde geçen saltanatını karısı İzebel'in Kenan tanrısı Baal'a tapması bozdı. Kabilenin önemi, İÖ y. 745'ten sonra kuzey krallığına çoğu kez Efraimoğulları Krallığı denmesine yol açtı. İÖ 731'de Asurlar krallığın topraklarını işgal edip halkının bir bölümünü dağıttılar; geri kalanlar da zamanla Asurlulara karıştı. Efraimoğullarıyla öteki dokuz kuzey kabilesinin ortadan kalışı bu olaylarla açıklanır ve efsanede bunlardan İsrail'in On Kayıp Kabilesi olarak söz edilir.

efsane, belli bir kişiyle ya da yerle ilgili olarak kuşaktan kuşağa aktarılan öykü ya

da öyküler bütünü. Tıpkı halk masalları gibi doğaötesi varlıklara, mitolojik öğelere ve doğal olaylarla ilgili açıklamalara yer vermekle birlikte, onlardan farklı olarak belli bir yer ya da kişiye ilişkin geçmiş bir olayı anlatır.

Bazı efsaneler, yalnızca konu aldığı kişiye ya da yere özgüdür; ama bunların birçoğu yaygın halk öykülerinin sonradan belli bir kişiyle ya da yerle özdeşleştirilmesiyle oluşur. Örneğin, oğlunun başının üstüne konan hedefi vurmak zorunda kalan usta nişancı hakkındaki yaygın halk masalı, sonradan İsviçreli kahraman Wilhelm Tell'e; kendisine miras olarak bir tek kedi kalan kimsesiz bir çocuğun, farelerin istila ettiği bir yerde kedisini satarak zengin oluşunu anlatan bir başka ünlü öykü de, 15. yüzyıl başlarında üç kez Londra belediye başkanı olan Richard Whittington'a bağlanmıştır. Kral Lear'ın öyküsü gene bir halk masalından kaynaklanı. Yerel efsanelerin zamanla başka yerlere yayıldığı da olur. Aşağı Saksonya'daki Hameln kentinden kaynaklanan Fareli Köyün Kavalcısı, edebiyatta çok işlendiği için ün kazanmıştır; ama Avrupa'daki birçok kentin, çocukları peşinden sürükleyen bir kavalcıyı anlatan benzer öyküleri vardır.

Eski Türk efsaneleri de, İslam dininin kabulünden sonra yer yer biçim ve öz değişikliğine uğramış, yeni inançlarla birlikte değişerek Türklerin gittiği her yerde yeni yeni yaşama alanları bulmuştur. Örneğin Anadolu'da tek başına ya da grup halinde taş kesilen kişilerle ilgili efsaneler pek çok yerde görülür. Taş kesilen günlerin, ejderhaların, ağlayan kayaların, Büyük ve Küçük Ağrı dağlarının, Hasan Dağının, boş beşiğin, Tortum Gölünün, ibibik, kumru ve Yusufçuk kuşlarının, Ferhad ile Şirin'in, Kerem ile Aslı'nın, Hz. Ali'nin, İstanbul'un kuruluşunun, Kız Kulesi'nin vb efsaneleri kendi türlerine birer örnek sayılabilecek öykülerdir.

Günümüzde büyük çoğunluğun inanmadığı birer eski öykü durumuna gelseler bile efsanelerin çağdaş sanatlar için işlenmeye elverişli kaynak olma niteliği sürmektedir. Efsanelerden yararlanmak ressamalar, şairler, tiyatro yazarları ve romancılar için bir halkı anlatabilmenin en güzel yollarından biridir. Necip Fazıl Kısakürek'in *Sabırtası* (1940), Selâhattin Batu'nun *Kerem ile Aslı* (1943), Nâzım Hikmet'in *Ferhad ile Şirin* (ös 1965), Yaşar Kemal'in *Binboğalar Efsanesi* (1971) ve *Üç Anadolu Efsanesi* (1967), Necati Cumalı'nın *Boş Beşik* (1969, *Oyunlar I* içinde) adlı yapıtları, efsaneleri temel alan çalışmaların Türk edebiyatındaki önde gelen örneklerindendir.

efsun, ARSUN olarak da bilinir, yılan ve akrep gibi zehirli hayvan sokmasını önlemek, cinlerin ve perilerin yapacağı kötülükleri engellemek amacıyla yapılan bir tür büyü.

Bazı kimseler bu gibi durumlara karşı sahip olduklarını ileri sürdükleri başışıklığı başkalarına da iletmeye çalışırlar. Onlara göre, vücudun belirli bir yeri (örn. sağ ve sol el) okunup üflenirse okunan kişi de başışıklık kazanır. Ayrıca baş ağrısına ve nazara karşı da okuyup üflemeyle dayanan efsunlar vardır.

Efsun, kökeni eski Türk inançlarına dayanan bir gelenektir. İslamdan önce Altay Türklerindeki "kam"lar (ya da şamanlar), Kırgızlardaki "baksı"lar din ve büyük işlerine bakan, toplum içinde büyük güçleri olan efsunculardı. Şamanist Türkler ayin ve büyülerle birçok hastalığın tedavi edilebileceğine inanırlardı. Şamanların ayin sırasında okuduğu efsun dualarının çoğu anlamsız ya da anlaşılması güç sözcük ve tümcelerden

oluşur. İslam dininin Orta Asya'da yayılmasıyla şaman ve baksı efsunlarına İslami öğeler de girmiştir. Müslüman baksıların ve günümüzde Anadolu köylerinde rastlanan bazı efsuncuların dualarında da anlamsız gibi görünen sözlerle rastlanır. Ayrıca bak. büyüculük.

EFTA bak. Avrupa Serbest Ticaret Birliği

Eftalitler bak. Akhunlar

Eftasiler, BENU MESLEME olarak da bilinir, Endülüslü Emevîlerin yıkılışı sürecinde İspanya'nın batısındaki Batliyo's'ta (Badajoz) kurulan ve 1022-94 arasında hüküm süren İslam devleti.

1010'da Batliyo's valisi olan Sabur, bölgeyi özerk biçimde yönetti. Onun ölümünden (1022) sonra darbeyeyle yönetimi ele geçiren ve İbnü'l-Eftas adıyla tanınan Abdullah bin Muhammed bin Mesleme bağımsızlığını ilan etti. Berberi asıllı olmasına karşın, Arapları kendi yanına çekmek için Arap olduğunu, Yemen'in ünlü bir kabilesinden geldiğini ileri sürdü ve el-Mansur sanını aldı. Uzun yıllar barışçı bir yönetim sürmesine karşın, hükümdarlığının sonlarında Abbadiler ve Karmuna emirleri ile çatışmaya girdi. Ölümünden (1045) sonra yerine geçen oğlu Muhammed el-Muzaffer, komşu Abbadiler ve Sevilla Krallığı ile savaşmak zorunda kaldı. 1053'te İsbiliye emiri İbn Ahmed ile yaptığı savaşı yitirdi. Ardından kuzeydeki kaleleri Kastilya ve Leon kralı I. Fernando'ya bırakmak zorunda kaldı. Siyasal alanda pek başarılı olamayan, ama geride bıraktığı *Muzafferî* adlı 50 ciltlik yapıtıyla Eftasilerin edebiyatına öncülük eden el-Muzaffer'in ölümünden (1068) sonra, ülke, oğulları el-Mansur Yahya ve Ömer el-Mütevekkil arasında bölündü. Yahya'nın ölümü (1081) üzerine devlet yönetimini bütünüyle ele geçiren Ömer, babası gibi askerlik ve siyasetten çok, edebiyatla ilgilenen bir kişiydi. 1085'te Tule'tule'yi (Toledo) alan Kastilya kralı VI. Alfonso'nun saldırılarına karşı öteki emirlerle birlikte Murabıtlardan yardım istedi. Zallaka Çarpışması'nda (1086) Haçlıları yendikten bir süre sonra Batliyo's'u istila eden (1093) Murabıt ordusu komutanı Zir bin Ebubekir, Ömer ile iki oğlu Fazl ve Abbas'ı öldürtünce Eftasiler ortadan kalktı (1094).

Eftasiler, kısa süren saltanatlarına karşın kültür ve sanat alanındaki başarılarıyla Endülüslü İslam kültürüne önemli katkıda bulunmuşlardır. Ayrıca bak. Tavaif-i Mülük.

efüzyon bak. sızma

Egadi Adaları, İtalyanca ISOLE EGADI, Latince AEGATES INSULAE, Akdeniz'de, Sicilya'nın batı kıyılarının hemen açığında İtalya'ya ait dağlık küçük adalar grubu. Toplam yüzölçümü 39 km²'dir. Grup içinde yer alan başlıca adalar, en büyükleri olan Favignana (18 km²) ile Levanzo ve Maretti-mo'dur. İÖ 241'de burada yapılan Aegates Çarpışması'nda Gaius Lutatius Catulus komutasındaki Roma donanması Kartaca donanmasını yenilgiye uğratarak I. Kartaca Savaşı'na son verdi. Arkeolojik araştırmalar açısından önem taşıyan Egadi Adalarında yapılan kazılarda Sicilya'da ender rastlanan Paleolitik Çağ yerleşmelerine ilişkin izler bulunmuştur. Bunların en önemlisi Levanzo'da bulunan Cenova Mağarası'ndaki duvar resimleridir. Yönetel açıdan Sicilya'daki Trapani ilinin Favignana bucağına oluşturan adalarda önemli orkinos dalyanları vardır. Nüfus (1981 geç.) belediye, 4.490.

Egas Moniz, António (Caetano de Abreu Freire) (d. 29 Kasım 1874, Avança - ö. 13 Aralık 1955, Lizbon, Portekiz), Portekizli nöroloji bilgini, devlet adamı ve çağdaş psikişirürjünün kurucusu. Psikişirürji gibi bazı akıl hastalıklarının kesin tedavisi için bey-

Egas Moniz, y. 1950
Archiv für Kunst und Geschichte, Berlin

nin alın lobuna kesi yapma yöntemini geliştirerek 1949 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü Walter Hess ile paylaştı.

Lizbon Üniversitesi'nin ilk nöroloji profesörü olan (1911-14) Egas Moniz, 1927-37 arasında beyin anjiyografisi yöntemini bularak geliştirdi. Boyun atardamarına (şahdamarı) X ışınlarını geçirmeyen maddeler sırtına ederek beyindeki kan damarlarının röntgen filminde görülebilir duruma getirilmesine dayanan bu teknik günümüzde, kafatası içindeki çeşitli hastalıkların, örneğin hipofiz ırlarının saptanmasında çok değerli bir tanı yöntemidir.

Başta "yıkılmış şizofreni" ve ağır paranoya olmak üzere, bazı psikozlarda yinelenen düşünce kalıplarının normal ruhsal süreçleri bastırıldığını gözleyen Egas Moniz, ruhsal tepkilerle yakından ilişkili olduğu bilinen alın lobunun ön bölgesi ile beyin duyuşal uyarıları düzenleme merkezi olan talamus arasındaki sinir liflerinin kesilmesiyle, var olan düşünce kalıplarının normale döndürülebileceğini öne sürdü. 1936'da, çalışma arkadaşı Almeida Lima ile birlikte, beyin alın lobunun ön bölgesine kesi yapma (prefrontal lobotomi ya da lökotomi) yöntemini ilk kez uyguladı. Ruhsal bir bozukluğun tedavisinde beyin cerrahisi yöntemlerini uygulamanın (psikişirürjinin) ilk örneği olan bu ameliyat, tedaviye yanıt vermeyen bazı psikozlarda etkili olsa bile, çok ciddi yan etkileri olduğundan kuşkuyla yaklaşılması gereken bir uygulamadır. Nitekim Egas Moniz de bu ameliyatın, ancak bütün öbür tedavi yöntemlerinin etkisiz kalmasından sonra başvurulabilecek son çare olduğunu vurguladı. Özellikle yatıştırıcı ilaçların bulunmasından sonra çok ender uygulanan bu cerrahi yöntemin en büyük katkısı, beyin işlevlerinin daha iyi anlaşılmasına ışık tutmak olmuştur.

Siyasal yaşamda da etkinlik gösteren Egas Moniz, 1903-17 arasında birkaç kez Portekiz Cumhuriyet Meclisi'nde görev aldı; 1917-18'de Portekiz'in Madrid'teki orta elçiliğini, 1919 Paris Barış Konferansı'nda Portekiz heyetinin başkanlığını üstlendi.

Egbert, **ECGBERTH** ya da **ECGBRYHT** olarak da yazılır (ö. 839), 802-839 arasında hüküm süren Batı Sakson (Wessex) kralı. Wessex çevresinde güçlü bir krallık kurarak, İngiltere'nin siyasal birliğine (10. yy) giden yolu açmıştır.

Eski bir Batı Sakson krallık ailesinden gelen Egbert, 784 ve 786'da Kent kralı olarak hüküm süren Ealhmund'un oğluydu. 789'da Batı Sakson kralı Beorhtic ve müttefiki güçlü Mercia kralı Offa'nın (ö. 796) saldırıları karşısında kara Avrupa'sına kaçmak zorunda kaldı. 802'de Beorhtic'in ölümü üzerine tahta geçen Egbert'in ilk işi Wessex'i Mercia'nın nüfuzundan kurtarmak ve bağımsız bir hükümdar olarak gücünü pekiştirmek oldu. 825'te Mercia kralı Beornwulf'u Ellendune Çarpışması'nda (bugün Wroughton, Wiltshire) kesin bir yenilgiye uğrattı. Bu zafer, Mercia'nın üstünlüğüne son vererek Wessex'i en güçlü İngiliz krallığı haline getirdiği için, İngiliz tarihinde bir dönüm noktası oldu. Kent, Sussex, Surrey ve Essex'te de kral olarak kabul edilen Egbert, 829'da Mercia'yı istila etti; ama ertesi yıl burayı Mercia kralı Wiglaf'a geri vermek zorunda kaldı. Ölümünden bir yıl önce istilacı Danlara ve Cornwall Britonlarına karşı Hingston Down'da (bugün Cornwall'da) büyük bir zafer kazandı.

Ege, Fehmi (d. 27 Nisan 1902, İstanbul - ö. 5 Ekim 1978, İstanbul), tangolarıyla ünlü hafif müzik bestecisi. Babası ressam ve kanuniydi. Ege, dört yaşında kemana başladı, dokuz yaşında Ferah Tiyatrosu'nda birinci keman çalan Manol Efendi'nin yanın-

Ege
Engin Ege'nin izniyle

da çalıştı. Bir ara Seyr-i Sefain İdaresi'nde memurluk ettiyse de, 1933'te buradan ayrılarak kendini tümüyle müziğe verdi. 1934'te İstanbul Radyosu'na girdi. 1936'da Ankara Riyaseticumhur Köşk Orkestrası'na atandı; bir yandan da Ankara Radyosu'nda çalışıyordu. 1950'de İstanbul'da Şehir Orkestrası'nda ve İstanbul Radyosu'nda görev yaptı. 1969'dan sonra İstanbul Radyosu Tango Orkestrası'nı yönetti.

Muhsin Ertuğrul'un özendirilmesiyle *Mavi Boncuk* adlı çocuk oyununa müzik yaptı. Bundan sonra 20 çocuk opereti daha besteledi. Ayrıca revü müzikleri yazdı, 300'den çok da tango besteledi. Bunlar ilk Türkçe tangolardı. Ege'nin en tanınmış tangoları arasında "Aynalık", "Çok Ağladım", "Meh-taplı Geceler" sayılabilir.

Ege Adaları, Yunanca ΝΗΣΙ ΑΙΓΑΙΟΥ, Ege Denizinde Yunanistan ile Türkiye arasında uzanan çok sayıda ada. Coğrafi açıdan kuzeyden güneye yedi ana grupta toplanır: 1) Taşoz (Thásos), Semadirek olarak da bilinen Semendirek (Samothráki) ve Limni (Limnos) adalarından oluşan Trakya Denizi (Thrakikón Pélagos) grubu; 2) Midilli (Lesbos), Sakız (Khíos), İkaría ve Sisam (Sámos) adalarından oluşan Doğu Ege grubu; 3) Skyros'u da kapsayan, Tesal-ya açıklarındaki Kuzey Sporadlar (Vorfai

Sporádhēs); 4) Melos (Mílos), Páros, Naksos (Náxos), Thera (Santorin) ve Eğriboz (Évvoia) (Khalkís'te bir köprüyle Attika'ya bağlandığından Yunanistan anakarasının bir parçası sayılır) adalarından oluşan Kyklad Adaları; 5) Kykladlar'ın batısında ve Pire'nin 5-50 mil açıklarındaki Salamis, Aigina (Aíyina), Póros, Hydra (Ídhra) ve Spétsai adalarından oluşan Saron Adaları; 6) en önemli adası ve merkezi Rodos (Ródhos) olan, II. Dünya Savaşı sonrasında İtalya'dan Yunanistan'a geçen Oniki Ada (Dodekanesos); 7) Avrupa'nın güney ucunda, Yunanistan'ın en büyük adası olan Girit (Kríti) ve çevresindeki küçük adalar. Girit, Kerpe (Kárpáthos) ve Rodos Yunanistan'dan Anadolu'ya doğru bir kavis çizerek uzanan dev atlama taşları görünümündedir. Oniki Ada, İkaría, Fournói ve Sisam adalarıyla birlikte Güney Sporadlar olarak da adlandırılır. Kikládhes (Kyklad), Dodekanesos (Oniki Ada), Khíos, Lesbos ve Sámos illeri (*nomoi*), toplam 9.122 km²'yi bulan Ege Adaları yönetim bölgesini (*dhimérisma*) oluşturur.

Ege Adaları yapısal bakımdan, zaman zaman depremlerle karşılaşan genç ve kıvrımlı Anadolu dağlarının kuşattığı, çeşitli kırılmalar sonunda su altında kalmış yaşlı bir kara parçasıdır. Midilli, Sakız, Rodos ve Girit gibi büyük adalarda verimli ve işlenmeye uygun ovalar bulunmakla birlikte, adaların çoğu genelde kayalık ve oldukça kıraçtır; seyrek toprakları korumak için setler yapılmıştır. Bu coğrafi yapının en tipik örneği Kyklad grubudur; grubun güney ucundaki Thera'da en son 1925'te püsküren bir yanardağ vardır. Kuzeydeki adalar genelde (Rodos dışında) güneydeki-lerden daha ormanlıktır. Adalardaki önemli ürünler buğday, şarap, yağ, sakız, incir, kuru üzüm, bal, sebze, mermer ve bazı madenlerdir; ayrıca balıkçılık da önemlidir. Tarihöncesi uygarlıklardan kalma etkileyici yapıların, köylerdeki beyaz evlerin ve ilginç el işlerinin bölgeye çektiği artan sayıda turist önemli bir gelir bırakır. Nüfus (1981) Ege Adaları yönetim bölgesi, 428.533.

Ege Bölgesi, Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesinden biri. 85.000 km² dolayındaki yüzölçümüyle Türkiye topraklarının yaklaşık yüzde 11'ini kaplar. Anadolu'nun batısındadır ve adını komşu olduğu denizden alır. Batı-doğu doğrultusunda genişliği, Çeşme'den Emirdağ'ın Davulga bucağı merkezine kadar 450 km'yi geçer. Kuzey-güney doğrultusunda uzunluğu ise Bursa'nın güneyi ile Marmaris arasında 400 km'yi bulur.

Ege Bölgesi Marmara, İç Anadolu ve Akdeniz bölgeleriyle komşudur. Bölgeyi kuzeyde komşu olduğu Marmara Bölgesi'nden ayıran sınır, batıda Baba Burnundan başlayarak Edremit Körfezinin kuzeyinde yükselen Kaz Dağına uzanır. Daha sonra güneye doğru kıvrılır ve Sındırgı kasabasının güneyine kadar Ege Denizine su gönderen alanlarla Marmara Denizine su gönderen alanları ayıran su bölümü çizgisini izler. Sındırgı yöresinde birdenbire kuzeye döner ve Marmara kıyılarına yaklaştıktan sonra yeniden doğuya yönelir. Böylece Marmara'nın güneyinde yer alan ovaların kenarından başlayan dağlık bir eşik durumundaki İçbatı Anadolu, bütünüyle Ege Bölgesi içinde kalır. İçbatı Anadolu Eşiğinin bir parçası olan Uludağ, Bursa kentü ve ovasıyla sıkı bağlarından dolayı Marmara Bölgesi'nde bırakılmıştır. Ege Bölgesi'ni İç Anadolu'dan ayıran sınır çizgisi kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanarak İçbatı Anadolu'

nun engebelerinden olan, Eskişehir'in güneybatısındaki Türkmen Dağı ile Afyonkarahisar'ın doğusundaki Emir Dağını içine alır. Emir Dağından sonra birdenbire dik açıyla güneybatıya döner ve Sultan Dağları'nın kuzey ucuna ulaşır. Bu noktadan sonra Akdeniz Bölgesi'yle olan sınır çizgisi başlar. Güneybatıya doğru oldukça düzgün bir çizgi biçiminde devam eden bu sınır çizgisi, Marmaris'in doğusundaki Karaağaç Körfezi olarak adlandırılan koyda Akdeniz'e ulaşarak sona erer. Bölgenin Ege Denizindeki sınırları ise, doğal yapı bakımından Anadolu'nun devamı görünümündeki Yunanistan'a ait çok sayıda adayı karadan ayıran boğaz ve kanallarda saptanmış ulusal sınırdır.

Türkiye'nin öteki coğrafi bölgelerinde olduğu gibi, Ege Bölgesi'nin sınırları da her yerde il sınırlarıyla çakışmaz. Aydın, Uşak, çok küçük bazı kesimleri dışında İzmir, Manisa ve Kütahya illeri tümüyle bölge içinde kalır. Muğla'nın Köyceğiz, Ortaca, Fethiye, Dalaman; Denizli'nin Acıpayam, Çameli, Serinhisar, Çardak; Afyonkarahisar'ın Dinar, Dazkırı ve Başmakçı ilçeleri Akdeniz Bölgesi'ne, Sultandağı ilçesi ise İç Anadolu Bölgesi'ne taşar. Bu illerin büyük kesimleri Ege Bölgesi'ndedir. Genelde komşu bölgelerde kalmakla birlikte, bir bölüm toprakları Ege Bölgesi'ne taşan iller de vardır. Balıkesir'in Ayvalık, Gömeç, Burhaniye, Edremit, Havran ve Dursunbey; Bursa'nın Orhaneli, Büyükorhan, Harmancık ve Keles ilçeleri Ege Bölgesi'ne taşar. Çanakkale, Bilecik ve Eskişehir illerinden Ege Bölgesi'ne taşan topraklar varsa da bu alanlar önemli yer tutmaz. Ege Bölgesi Asıl Ege ve İçbatı Anadolu olmak üzere iki bölüme ayrılır.

Yüzey şekilleri. Özellikle Ege Bölümü'nde belirgin olmak üzere parçalı bir yapı gösteren Ege Bölgesi, pek yüksek değildir. Bununla birlikte yer yer 2.000 m'yi geçen dağ kütleleri görülür. Bunlar, İçbatı Anadolu'nun 1.000 m'yi geçebilen düzlüklerinden daha alçak olan Ege Bölümü'ndeki ovalar üzerinde çok daha heybetli bir görünüm kazanır. Ege Bölümü'nde yüzey şekillerinin ana çizgilerini doğu-batı doğrultulu oluk biçimli çukurluklar oluşturur. Bu çukurluklar, aralarında kalan doğu-batı doğrultulu yüksek külelere dağ sıraları görünümü kazandırır. Çukurların batı uçları yakın bir dönemde deniz basmasıyla koy ya da körfez biçimini almış, ama daha sonra kısmen ya da tamamen alüvyonlarla dolmuştur.

Ege Bölgesi'nde yereyin temelini jeologların Menderes Masifi adını verdikleri Saruhan-Menteşe Masifi(*) oluşturur. Paleozoik (Birinci) Zaman (y. 570-225 milyon yıl önce) ortalarında kıvrılmalara uğramış, daha sonra aşınarak düzleşmiş olan bu eski temel, Tersiyer (Üçüncü) Dönem (y. 65-2,5 milyon yıl önce) içinde yeniden yer hareketlerine uğrayınca, bir daha kıvrılamayıp kırılmıştır. Belli kırık çizgileri boyunca bazı parçaların çökmesiyle sözü edilen oluk biçimli çukurlar (graben) ortaya çıkmış, bunların arasında da sert ve kristal yapıli kayalardan oluşan eski dağ küleleri (horst) yükselmiştir. Bu eski kütle yeniden kıvrılmamakla birlikte, çevresinde biriken deniz dibi tortulları kıvrılırken onlara kalıp olmuştur.

Doğu-batı doğrultulu çukur alanlarla bunları ayıran aynı doğrultulu yüksek alanlar kuzeyden güneye şöyle sıralanır: Edremit Körfezi ve Edremit Ovası çukur alanı, Bakırçay Ovasından Madra Dağı (1.344 m) ve Kozak Dağıyla (1.051 m) ayrılır.

Bakırçay Ovası ile Gediz Ovası arasında Yunt Dağı (1.075 m) yer alır; Gediz Ovasına kuzeyden Akhisar, güneyden de Nif (Kemalpaşa) ovaları birer körfez gibi katılır. Gediz Ovasıyla daha güneydeki Küçük Menderes Ovası arasında Bozdağlar (2.159 m) kütleleri girer. Bu kütle doğu kesiminde güneydeki Aydın Dağlarıyla birleşir; batı kesiminde ise Nif Dağına (1.506 m) ve kuzeyindeki Spil Dağına (1.513 m) bağlanır. Daha güneyde Küçük Menderes Ovasıyla Büyük Menderes Ovası arasında Aydın Dağları (1.819 m) uzanır. Bu dağlar batıya doğru bükülüp incelenerek Samsun (Dilek) Dağı (1.237 m) üzerinden komşu Sisam (Sámos) Adasına geçer. Geniş bir alanı kaplayan Büyük Menderes Ovası, Menteşe yöresi içine Çine ve Bozdoğan ovalarıyla sokulur. En güneydeki çukur alanı, Bodrum ve Datça yarımadalari arasında yer alan Gökova Körfezidir.

Bölgenin İçbatı Anadolu Bölümü'nde dağ sıraları yerine aralıklı dağ dizileri görülür. Bu dağlar, güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda birkaç dizi oluşturur. Bu dizilerden en doğuda yer alan Emir (2.307 m), Türkmen (1.826 m), Domaniç (1.845 m) dağları bölge sınırları dışındaki Uludağ'a kadar uzanır. Bu dağlar dizisi batıda aynı doğrultudaki Afyonkarahisar-Kütahya-Orhaneli üzerinden geçen bir çukur alanla izlenir. Bu çukur alanın batısında Kumalar (2.247 m), Ahır (1.915 m), Murat (2.309 m), Şaphane (2.120 m), Akdağ (2.089 m), Eğriçöz (1.931 m) dağları yer alır. Bu dizinin daha batısında, geniş bir plato uzanır. Gediz Ovasına dik yamaçlarla inen ve yüksekliği kuzeydoğuda 1.000 m'yi aşan bu platoya Gördes-Uşak Platosu adı verilir. Platonun güney kenarındaki Kula kenti çevresinde sönmüş volkan konileri ve oldukça yeni lav akıntıları görülür.

Ege Bölgesi sularının büyük bir bölümü Ege Denizine dökülür. Bakırçay, Gediz ve Küçük Menderes ile daha küçük bazı akarsuların havzaları bütünüyle Ege Bölgesi'ndedir. Büyük Menderes Havzasının küçük bir bölümü Akdeniz Bölgesi'ne taşar. Yukarı ve orta çığırları da bölgede olan Kırmacı Suyu, Simav Çayı, bölgenin bir bölüm sularını Susurluk Çayıyla Marmara Denizine götürür. Bölgenin kuzeydoğusunun sularını buradan çıkan Sakarya ve onun kolu olan Porsuk Çayı Karadeniz'e taşır. Bölgenin doğu kesiminin suları ise Afyonkarahisar'dan geçip bölge dışında Eber ve Akşehir göllerine ulaşan Akarçay'ın kapalı havzasıyla İç Anadolu Bölgesi'ne gider. Ege Bölgesi akarsularının

akışlarında bölgeye düşen yağışın mevsimlere dağılımına bağlı olarak yazın genel bir azalma görülür. Ağustos, akarsuların en az su taşıdığı aydır. Sonbaharda ilk yağmurların etkisiyle başlayan kabarma, şubat ayında en yüksek düzeyine ulaşır. Ege Bölgesi göl bakımından zengin değildir. En önemli göller, Büyük Menderes ağzı yakınlarında eski bir körfez ağzının tıkanmasıyla oluşmuş Bafa Gölü ile Gediz Vadisi kenarındaki Marmara Gölüdür. Bunların dışında, akarsu ağızlarındaki deltalarda delta göllerine rastlanır. Ayrıca Gediz üzerindeki Demirköprü ve Büyük Menderes üzerindeki Adıgüzel, kollarından Akçay üzerindeki Kemer baraj gölleri bölgedeki önemli yapay göllerdendir.

İklim ve bitki örtüsü. Ege Bölgesi genellikle yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı olan Akdeniz ikliminin etkisi altındadır. Bu genel durum daha çok Ege Bölümü için geçerlidir. İçbatı Anadolu'da ise denizden uzaklık ve yükselti nedenleriyle iklim koşullarında değişiklik görülür. Yıllık ortalama sıcaklıkta coğrafi enlemin etkisiyle güneyden kuzeye ve yüksekliğin etkisiyle batıdan doğuya doğru azalma görülür (Bodrum'da 18,9°C, İzmir'de 17,6°C, Dikili'de 16,3°C; içlere doğru Manisa'da 16,6°C, Uşak'ta 12,1°C, Afyonkarahisar'da 11,1°C). En soğuk ay ortalamaları kıyı boyunda 11°-6°C arasında değişir; bu düzey iç kesimlere doğru gidildikçe Ege Bölümü ovalarında biraz azalarak 7°C-5°C'ye, İçbatı Anadolu Eşiği üzerinde ise 1°C-0°C'ye iner. En sıcak ay ortalamaları da kıyı kesiminde güneyden kuzeye doğru azalma gösterir (Bodrum'da 27,9°C, İzmir'de 27,5°C, Dikili'de 25,2°C). Ege Bölümü ovalarında yaz sıcakları kıyıdağı gibi kavurucudur (Aydın'da 28,1°C, Manisa'da 27,2°C). Ama kuzeye doğru (Akhisar'da 26,6°C) ve yüksekliğin arttığı yerlerde (Muğla'da 26°C, Denizli'de 26,6°C) en sıcak ay ortalaması biraz düşer. İçbatı Anadolu'da yaz mevsimi Ege kıyıları ve ovalarıyla karşılaştırılmayacak kadar serindir (Afyonkarahisar'da 21,9°C, Kütahya'da 20,4°C, Uşak'ta 23,2°C). Ege Bölgesi'nde en yüksek sıcaklık 25 Ağustos 1958'de Marmaris'te 47°C olarak, en düşük sıcaklık ise 29 Aralık 1948'de Kütahya'da -28,1°C olarak saptanmıştır.

Ege Bölgesi'nde yıllık yağış miktarı genelde 500-1.000 mm arasında değişir ve önemli farklılıklar görülmez. 500 mm'nin altında ve 1.000 mm'nin üstünde yağış alan ancak birkaç yöre vardır. Yağışın mevsimlere dağılımı kıyı boyunda Akdeniz yağış rejimine uyar. Yazlar çok kurak geçer. Yaz

Ege Bölgesi'nde Ayvalık yakınlarında kıyı görünümü
Dilek

aylarına düşen yağış payı İzmir'de yüzde 2, Marmaris ve Bodrum'da ise yüzde 1'den azdır. Bu oranlar kışın İzmir'de yüzde 59, Bodrum'da yüzde 64'tür. Ege Bölümü ovalarında da benzer bir yağış rejimi görülür. İçbatı Anadolu'da en az yağışlı mevsim, yağış payı fazla düşük olmamakla birlikte gene yazdır. Afyonkarahisar'da yağışlar mevsimlere göre kışın yüzde 30,5, ilkbaharda yüzde 34,5, yazın yüzde 16, sonbaharda yüzde 19 biçiminde bir dağılım gösterir.

Orman alanları Ege Bölümü'nün alçak kesimlerinde makiliklerin, İçbatı Anadolu'da ise step görünüşlü alanların üstünde yer alır. Ormanların alt basamaklarında çeşitli meşeler rastlanır. Kızılçam, Ege Bölümü dağlarında makiliklerden sonra başlar ve genellikle 1.000 m'den yukarılarda yerini kara çama bırakır. Kızılçam bazı yerlerde deniz kenarından başlar ve Dilek Yarımadası Milli Parkı'ndaki Samsun Dağında olduğu gibi bazen meşe kümeleriyle birlikte bütün dağ kaplar. Karaçam daha çok İçbatı Anadolu Eşiğinde bulunur ve Murat, Eğriçözü, Alaçam dağlarında kayınlarla birlikte yer alır. Daha doğuya gidilince meşe çalılık ve step bitkileri görülür. Ayrıca Bozdağlar, Aydın Dağları ve Menteşe yöresindeki dağlar üzerinde de kara çamlar çok yer tutar. Fıstık çamları Bergama'nın kuzeyindeki Kozak Dağı yamaçlarını yoğun bir biçimde kaplar; burası Türkiye'nin en önemli çam fıstığı üretim alanıdır. Bütün kıyı kesimlerinde zeytinlikler görülür. Kuzeyden gelen soğuk hava etkilerinden korunan turuncgiller bölgenin güneyine sığınmıştır. Akdeniz Bölgesi sınırının yakınındaki Marmaris çevresinde sınırlı bir alanda bölgeye yabancı olan sığla (günlük) ağaçlarına rastlanır. Bölgedeki başlıca koruma alanları Başkomutan Tarihi, Dilek Yarımadası ve Spil Dağı milli parklarıdır.

Nüfus. 21 Ekim 1990'da yapılan son nüfus sayımına göre, Ege Bölgesi'nin sınırları içinde yaklaşık 7.400.000 kişi yaşamaktadır. Buna göre Türkiye nüfusunun yüzde 13'ü Ege Bölgesi'ndedir. Türkiye'de km²'ye yaklaşık 73 kişi düşerken, Ege Bölgesi'nde yaklaşık 87 kişi düşer. Bu yoğunluk bölgeyi oluşturan iki bölüm arasında büyük fark gösterir (Ege Bölümü'nde km²'ye 107 kişi, İçbatı Anadolu'da 44 kişi). Bölge nüfusunun yüzde 42'si bucak merkezi ve köylerde, yüzde 58'i ise il ve ilçe merkezlerinde oturur. İzmir'in nüfusu 1,7 milyonu aşmakta, Denizli, Manisa, Kütahya'nın 100-200 bin arasında, Afyonkarahisar, Nazilli, Akhisar, Turgutlu, Salihli, Ödemiş ve Söke'nin nüfusu ise 50-100 bin arasında bulunmaktadır.

Ekonomi. Ege Bölgesi ekonomik etkinlikler bakımından oldukça çeşitlilik gösterir. Ekili ve dikili alanlar özellikle Ege Bölümü'nde geniş yer tutar. İçbatı Anadolu'da tahıl ekimi, Ege Bölümü'nde ise sanayi bitkileri ekimi, meyvecilik ve bağcılık öne çıkar. Türkiye bütün üretiminin yarısından çoğunu Ege Bölgesi karşılar. Pamuk üretimindeki payı ise üçte birden fazladır. Yağ bitkilerinden haşhaş ve bölgeye Cumhuriyet döneminde girmiş bulunan şeker pancarı üretimi de önemli yer tutar. Kurutulmuş yurt içine ve yurtdışına satılan Gediz Vadisinin çekirdeksiz üzümü ile Büyük Menderes Vadisinin inciri ve Edremit Körfezi kıyılarında yoğunlaşmış olan zeytin ve zeytinyağı üretimi bölge ekonomisine büyük katkıda bulunur. Ege Bölgesi Türkiye üzümlü üretiminin üçte birinden fazlasını, incir üretiminin ise beşte dördünü karşılar. Türkiye'deki zeytin ağaçlarının yarısından fazlası bu bölgededir. Turuncgiller önemli bir ihracat geliri sağlar.

Bölgenin hayvan varlığında koyun başta gelir. Bunun yarısından çoğu İçbatı Anado-

lu'da bulunur. Kıl keçisi sayısı yıldan yıla gerilemektedir. Arıcılık yaygındır; Muğla ili Türkiye bal üretiminde Ordu'dan sonra ikinci sırada yer alır (1989). Deniz ürünleri çeşitlidir. Ege Denizi'nin özellikle kuzey kesimlerinde avlanan ve ticari bakımdan önem taşıyan barbunyalığı, tekirbalığı, kefal, kolyoz, levrek, mercanbalığı, orfoz, orkinos, çipuranın bir bölümü ihraç edilir. Süngercilik eski önemini yitirmiş durumdadır. Bölgede kültür balıkçılığı yöntemiyle çok sayıda alabalık yetiştirilir.

Ege Bölgesi'nde madencilik çok eski bir geçmişe dayanır. Lydia kralı Kroisos'un zenginliğini sağlayan altınların Salihli yakınındaki Sardes'ten çıkarıldığı bilinmektedir. Günümüzde Emet'te bor mineralleri, Harmançık'ta krom, Soma, Tunçbilek, Değirmisaz, Yatağan, Seyitömer'de linyit; Salihli, Eşme ve Koçarlı'da uranyum; İzmir, Aydın, Denizli, Manisa ve Muğla'da zımpara taşı; Alaşehir, Banaz, Karaburun ve Ödemiş'te civa; Denizli, İzmir, Kütahya, Aydın, Manisa, Uşak ve Afyonkarahisar'da mermer yatakları vardır. İzmir Körfezindeki Çamaltı Tuzlası(*) Türkiye'nin başta gelen tuz üretim merkezidir.

Ege Bölgesi Soma, Tunçbilek, Yatağan Yeniköy termik, Kemer, Adıgüzel ve Demirköprü hidroelektrik santralleriyle Türkiye enterekte sistemine katkıda bulunur. Ayrıca İzmir yakınındaki Aliaga'da bir petrol rafinerisi vardır. Ege Bölgesi sanayi etkinlikleri bakımından Marmara Bölgesi'nden sonra ikinci sıradadır. Dokuma ve gıda sanayisi başta olmak üzere makine, yedek parça ve öteki sanayi kuruluşları İzmir'de yoğunlaşmıştır. Yağ sanayisi Ayvalık ve Edremit yöresinde toplanmıştır. Uşak, Kütahya ve Afyonkarahisar'da şeker, Kütahya'da azot fabrikaları bulunur. Pamuklu dokumacılık İzmir'den başka Aydın, Nazilli, Denizli ve Uşak'ta yaygınlaşmıştır. Halıcılık, İçbatı Anadolu'daki Uşak, Kula, Gördes, Simav, Demirci'de gelişmiştir.

Ege Bölgesi yüzey şekillerinin elverişliliği nedeniyle karayolu ulaşımı bakımından çok gelişmiştir. Bölgeye doğudan Afyonkarahisar, Uşak ve Denizli, Aydın üzerinden gelen işlek karayolları İzmir'de kesişir. E-24 Karayolu ise Denizli ve Aydın üzerinden Selçuk'a ulaşır kuzeye doğru genellikle Ege kıyılarını izler. Türkiye'de yapılan ilk demiryolu hattı, 1866'da açılan İzmir-Aydın Demiryolu'dur(*). Denizyolu bağlantıları İzmir limanında toplanmıştır. Öteki işlekler daha çok turistik bakımdan önem taşır. Bölgenin başlıca havaalanı İzmir'deki Adnan Menderes Havalimanı'dır. Bölge sınırları dışındaki Dalaman Havalimanı da bölgeye gelen turistlere hizmet verir.

Ege Bölgesi zengin tarihsel değerleri, doğal güzellikleri, ulaşım ve konaklama olanaklarıyla Türkiye'nin en önemli turistik yöresidir. Bölgedeki yükseköğretim kurumları, İzmir'deki Ege ve 9 Eylül üniversiteleri ile Eskişehir'deki Anadolu Üniversitesi'nin Afyonkarahisar, Kütahya ve Bolvadin'deki çeşitli birimleridir.

Ege Denizi, Yunanca ALGAION PELAGOS, Türkiye ile Yunanistan arasında yer alan deniz. Akdeniz'in kuzeye doğru uzanan bir parçasını oluşturur. Kabaca bir dikdörtgeni andıran Ege Denizi, 41°-35° kuzey enlemleriyle 23°-27°28' doğu boylamları arasında yer alır. Kuzeyden güneye yaklaşık 660 km uzanır; genişliği kuzeyde 270, ortada 150, güneyde ise 400 km kadardır. Bu sınırlar içinde, yaklaşık 214.000 km²'lik bir alan kaplar. Çanakkale Boğazı yoluyla Marmara Denizine, buradan da İstanbul Boğazıyla Karadeniz'e bağlanır. Akdeniz'den, bir eşik

üzerinde içbükey bir yay biçiminde dizilen adalarla ayrılır. Bu yayı oluşturan adalar, batıda Mora (Pelopónnesos) Yarımadası yakınındaki Çuha'yla (Kithira ya da Cerigo) başlayarak Andikithira (Cerigotto), Girit (Kriti), Kásos, Kerpe (Kápathos) ve Rodos (Ródhos) adalarıyla sona erer.

Adaların çokluğu nedeniyle eskiden Adalar Denizi de denen Ege Denizi'nin bugünkü adının mitolojideki Attika kralı Aigeus'tan geldiği söylenir.

Jeoloji ve fiziksel coğrafya. Ege Denizi'nin başka denizlere benzemeyen bazı özellikleri vardır. Dantel gibi işlenmiş girintili çıkıntılı kıyılarındaki değişik boyda birçok koy ve körfez, boğaz ve yarımada bulunur. Ayrıca bazıları kaya parçalarından oluşan, bazıları da geniş bir alanı kaplayan yüzlerce ada deniz yüzeyine serpilmiştir; deniz dibi de çeşitli derinlikteki düzlük, çanak, oluk, sırt, gedik ve tepelik alanlarla kaplıdır.

Bu özelliklerin yansıttığı parçalanmışlık, karmaşıklık ve iç içe geçmişlik, oluşum biçimiyle ilgilidir. Ege Denizi, yapı bakımından, Yunanistan ile Anadolu arasındaki yerkabuğunun çok yakın bir jeolojik dönemde, Pliyosen Bölümü sonuyla Kuvaçtermer (Dördüncü) Dönem başında (y. 2,5 milyon yıl önce) kırıklar boyunca çıktığı ve genişimlerle parçalanıp alçalarak Akdeniz sularının baskınına uğradığı bir alandır. Son deniz basması sonucunda sular altında kalan eski kara topografyası deniz dibindeki çeşitliliği; bu arazinin sular üstünde kalan kesimleri ise yarımada ve çok sayıda adaları oluşturmıştır. Adaların toplam alanı bütün deniz alanının yüzde 10'unu geçer. Bu adaların 24'ünün yüzölçümü 100 km²'nin üzerindedir.

Ege Denizi'nin ortalama derinliği 350 m'dir. Denizin orta kesiminde kuzeyden güneye doğru "S" harfi biçiminde uzanan bir derinlikler dizisi uzanır. Bunlar arasında Kerpe Adasının kuzeyinde bulunan 2.591 m'lik çukurluk, Ege Denizi'nin bilinen en derin noktasıdır. "S" biçimindeki derin çukurlukların iki tarafında derin olmayan geniş kıta sahanlıkları uzanır. Sözü edilen adalar bu kıta sahanlıkları üzerinde bulunur. Bu adalardan Kuzey Sporadlar (Voria Sporádhēs) ve Kykladlar (Kikládhes) Yunanistan kıyıları arasında; Çanakkale Boğazı önündeki Gökçeada, Bozcaada ve Limni (Limnos) adalarıyla Anadolu'nun batısındaki Sakız (Khios), Midilli (Lesbos) adaları ve Güney Sporadlar olarak da bilinen Oniki Ada (Dodekanesos) Türkiye kıyıları yakınında yer alır.

Hidrografi. Ege Denizinde yüzey sularının tuzluluğu, denizin önemli bir kesiminde binde 38'in altına düşmez. Tuzluluğun en yüksek olduğu kesim, Batı Anadolu kıyıları açıklarıdır. Batı kesiminin doğuya göre daha az tuzlu oluşunun nedeni, Çanakkale Boğazından gelen Karadeniz'in az tuzlu sularından oluşan yüzey akıntısının, Yunanistan kıyılarına daha yakın geçerek güneye doğru yayılmasıdır. Akdeniz'in tuzlu sularını Marmara'ya taşıyan bir alt akıntı ise Anadolu kıyılarını yakından izler. Ege Denizindeki akıntı sistemi genel olarak saat yelkovanının tersi yönündedir.

Ege'de gelgit önemsizdir ve yol açtığı düzey değişikliği ancak bazı dar boğazlarda, rüzgârla meydana gelen yığılmaların da etkisiyle 30-40 cm'yi bulur. Adalar arasındaki bazı dar ve dolambaçlı boğazlar şiddetli ve karmaşık yerel akıntılara neden olur. Bunların en ünlüsü Eğriboz Körfezinde görülür ve Antik Çağ'dan beri gemicilerce tehlikeli sayılır.

Ege Denizi sularının sıcaklığı genellikle kuzeyden güneye doğru artar. Bu fark kışın daha belirgindir. Ağustosta kuzeyde 23°C olan yüzey sularının sıcaklığı, Girit yakınlarında 24,5°C'dir. Buna karşılık şubatta ortalama sıcaklık kuzeyde 10°C, Girit yakınındaki sularda 15°C'dir. Ege Denizinin derin kesimlerinde sıcaklık, 500 m'den aşağılarda hiç değişmeden her mevsimde 13°C olarak kalır.

İklim ve bitki örtüsü. Kıyı ve adalarda kışları yağışlı bir Akdeniz iklimi görülür. Kuzey-güney doğrultulu etezyen rüzgârı(*), genelde deniz ulaşımını kolaylaştırmakla birlikte zaman zaman fırtınalara yol açması bakımından ilkbahardan beri gemiciler için önem taşımıştır. Etezyenin Anadolu karası tarafından kıyıya deniz meltemi biçiminde çekilmesi, yaz günleri öğle sonlarının da kıyıda oturanların beklediği serin imbat rüzgârlarını doğurur.

Etezyen rüzgârı adaların yüksek kesimlerinde ağaçların gelişmesine engel oluşturmaktadır. Kıyılardan 500 m yüksekliğe kadar makiliklere ve zeytinliklere rastlanır. Balıklar'dan inen soğuk hava nedeniyle turuncgiller Ege'nin güney kıyılarında yetişir. Gökova ve Fethiye körfezleri kıyıların nemli topraklarında Akdeniz bitki topluluğuna yabancı bir orman örtüsü olan sığla (günlük) ağaçları görülür.

Deniz ürünleri ve denizaltı kaynakları. Balıkçılık bakımından Ege'nin güneyi çok fakirdir. Çanakkale Boğazından üst akıntıyla gelen ve besin tuzları, oksijen ve plankton bakımından zengin olan Karadeniz suları, kuzeydeki balık yaşamını olumlu yönde etkiler. Aksarı ağzlarında da bu olumlu etki görülür. Ege'de avlanan balıkların tümüne yakını kıta sahanlığı derinliğini aşmayan sulardan elde edilir. Ege'nin güney kıyıları ise süngercilik bakımından önemlidir.

Yunanistan Trakya kıta sahanlığındaki Taşoz (Thásos) Adası çevresinde petrol çıkarılmaktadır. Kıta sahanlığının öteki kesimlerinde yapılan araştırmalar, petrol bulma olasılığının yüksek olduğunu göstermektedir. Ege tabanının kaynakları arasında alüminyumca zengin killeri, yüksek tenörlü manganey yumruları ve radyoaktif elementler içeren bazı oluşumlar sayılabilir.

Son yıllarda Ege Denizinde, deniz kirlenmesi ve öteki konulardaki bilimsel araştırmalar yoğunlaşmıştır.

Ege Sorunu, Ege Denizinde kıta sahanlığı, karasuları, hava sahası ve Ege Adalarının silahlandırılması gibi konuları kapsayan Türk-Yunan anlaşmazlığı.

Türkiye diplomasi tarihinde önemli bir yer tutan Ege Denizi ve adalarla ilgili sorunların tarihi 20. yüzyıl başlarına değin gider. 1911-12 Trablusgarp Savaşı'ndan sonra Oniki Ada'yı işgal eden İtalya, I. Dünya Savaşı'ndan sonra da adaları ilhak etti. Türkiye bu gelişmeler sonunda ortaya çıkan durumu Lozan Antlaşması'yla tanıdı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu adalar İngiltere tarafından işgal edildi; 1948'de de Yunanistan'a bırakıldı. Oniki Ada'nın Türkiye'ye yakınlığı nedeniyle iki ülke arasında kıta sahanlığı ve karasularına ilişkin anlaşmazlıklar çıktı; Ege Denizinde petrol bulunması olasılığı ve Kıbrıs sorunu nedeniyle bu anlaşmazlıklar daha da derinleşti.

1958'de toplanan BM Birinci Deniz Hukuku Konferansı'nda hazırlanan Kıta Sahanlığı Sözleşmesi'yle adaların da kıtalarla aynı haklara sahip olması ilkesi benimsendi. Türkiye sözleşmeyi imzalamayarak antlaşmaya taraf olmaktan kaçındı. Yunanistan

1972'de sözleşmeye katıldıysa da deniz sınırları karşı karşıya ya da yan yana olan devletlerin aralarındaki kıta sahanlığı sınırını anlaşılarak saptamaları ilkesine uymadı. Daha sonra Türkiye ile bir antlaşma yapmadan, kendi kıta sahanlığını eşit uzaklık ilkesine göre tek taraflı biçimde saptayarak, kıta sahanlığı olarak kabul ettiği bölgede yabancı şirketlere petrol arama izni vermeye başladı. Yunanistan, eşit uzaklık ilkesini, Yunan kıtası ile Türkiye kıtası arasında değil, Yunan adaları ile Türkiye kıtası arasında geçecek biçimde uyguladığından, pratikte kıta sahanlığı sınırı Türk karasuları sınırına denk düştü ve Yunanistan Ege Denizi kıta sahanlığının tamamını kendisinin saymaya başladı.

Yunanistan'ın bu uygulaması karşısında Türkiye, kıta sahanlığının, Ege Denizinin en derin noktalarından geçen hatta göre sınırlandırılacağı görüşünden hareketle, Türkiye'ye ait olduğu savunulan kıta sahanlığı üzerinde Ekim 1973'te arama izinleri vermeye başladı. Yunanistan'ın Türkiye'nin bu tutumunu 7 Şubat 1974'te protesto etmesi üzerine, iki ülke arasında kıta sahanlığı sorunu doğdu. Sorunla ilgili olarak Türkiye ile Yunanistan arasında ikili görüşmeler başladı. 11 Kasım 1976'da imzalanan Bern Bildirisi'yle iki devlet arasında herhangi bir sınırlandırmanın gerçekleştirilmediği tartışmalı alanlarda bu tür etkinliklerde bulunulmaması hükmü bağlandı. Ayrıca Yunanistan'ın başvurusu üzerine Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi ile Uluslararası Adalet Divanı, sorunun iki ülke arasında görüşmeler yoluyla çözülmesini kararlaştırdı. Ama ikili görüşmeler kesildikten sonra, Yunanistan Bern Bildirisi'ni tanımadığını açıkladı ve Mart 1987'de kendi kıta sahanlığı olduğunu iddia ettiği bölgede yabancı şirketlere yeniden petrol arama izni verdi. Yunanistan'ın iddiasına göre, Türkiye'nin Ege Denizinde kıta sahanlığı yoktu ve dolayısıyla Yunanistan Ege Denizinde uygun gördüğü her yerde petrol arama çalışmalarında bulunabilirdi. Bu durum karşısında Türkiye de, 25 Mart 1987'de Semendirek (Samothraki), Limni (Límnos), Midilli (Lesbos) ve Sakız (Khíos) adalarının çevrelerinde Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na (TPAO) petrol arama ruhsatı verdi. Bu gelişmeler üzerine trüman gerginlik, iki ülke başbakanlarının karşılıklı mesajlarıyla yerini bir yumuşama havasına bıraktı.

Ege sorununun başka bir yönünü oluşturan FIR hattı anlaşmazlığı, Yunanistan'ın kendi FIR hava sahasını ulusal hava sahası gibi kabul edip askeri uçakların uluslararası bölgeye girişlerinde Yunanistan'dan izin istemelerini talep etmesiyle doğdu. Yunanistan 1931'de hava sahasını 3 milden 10 mile çıkarmış ve Türkiye o zaman buna tepki göstermemişti. Günümüzde Türkiye, ulusal hava sahasının ülkelerin karasuları üzerindeki saha olduğu yolundaki görüşten hareketle, Yunanistan karasularının ve hava sahasının 6 mil ile sınırlandırılmasını savunmaktadır. Buna karşılık Yunanistan eski uygulamayı göz önüne alarak hava sahasını 10 mil olarak kabul etmekte ve Türkiye'nin uluslararası hava sahası olarak gördüğü bölgeyi de kendi hava sahası olarak ilan etmektedir.

Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra Ege hava sahası 22 Şubat 1980'e değin sivil uçaklara kapalı kaldı. Bu dönemde Ege Denizi üzerinde yalnızca Yunan uçakları uçtu, Türk uçakları ise bu sahaya giremedi. Türkiye'nin ilk kez Kıbrıs Harekâtı sırasında ilan ettiği ve Türkiye'ye gelecek uçakların daha Yunan FIR sahasında bulunurken durumlarını bildirmelerini zorunlu hale getiren 714 sayılı notayı 1980'den sonra kaldırması üzerine, Yunanistan da Ege'yi yasak

bölge haline getiren notayı kaldırdı. Böylece Ege yeniden sivil uçaklara açıldı. Ama Yunanistan'ın hava sahasını 10 mil olarak kabul etmesinin yarattığı sorundur. Türkiye'dir.

Türkiye ile Yunanistan arasında Ege'ye ilişkin bir başka sorun da, Yunanistan'ın Ege Adalarını Lozan Antlaşması'na (1923) aykırı olarak silahlandırmasıdır. Lozan Antlaşması'yla Ege Denizindeki bazı adaların ve bölgelerin silahtan arındırılmış olmasına karşın, Yunanistan Montreaux Sözleşmesi'nin (1936) Lozan Antlaşması'nın ilgili hükümlerini geçersiz kıldığını, statünün değiştiğini ve bazı istisnalar dışında adaların silahlandırılabilirliğini iddia etmekte ve bu yönde uygulamalarda bulunmaktadır. Türkiye ise bu yorumu ve uygulamaları kabul etmemektedir.

Ege Üniversitesi, 27 Mayıs 1955'te İzmir'de kurulan yükseköğretim kurumu. 1955-56 döneminde, Tıp ve Ziraat fakülteleriyle öğretime başladı. 1958'de 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu kapsamına alınarak yönetsel ve bilimsel özerklik kazandı. 1961-62'de Fen Fakültesi; 1968'de de Mühendislik Bilimleri ve Dış Hekimliği fakülteleri açıldı. 1969'da İzmir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi; 1971'de de İzmir Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi fakülteye dönüştürülerek üniversiteye bağlandı. 20 Temmuz 1982'de yürürlüğe giren Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile yeniden düzenlenen Ege Üniversitesi, 28 Mart 1983'te çıkarılan 2809 sayılı yasayla örgütlenmesini tamamladı. Bu düzenleme sırasında İzmir Tıp, Hukuk, Güzel Sanatlar, İnşaat, Makine, Yer Bilimleri, İşletme ve İktisat fakülteleri yeni kurulan Dokuz Eylül Üniversitesi'ne bağlanırken, Denizli Tıp Fakültesi, Yabancı Diller Okulu ve Lisansüstü Yüksekokulu kaldırıldı. Ege Üniversitesi bugün Fen, Tıp, Dış Hekimliği, Eczacılık, Edebiyat, Mühendislik ve Ziraat fakültelerini içermektedir. Su Ürünleri, Basın-Yayın, Hemşirelik yüksekokulları, Sosyal Bilimler, Fen Bilimleri, Sağlık Bilimleri, Nükleer Bilimler ve Güneş Enerjisi enstitüleri, Ege ve Çeşme meslek yüksekokulları ve Devlet Türk Musikisi Konservatuarı üniversiteye bağlı öteki öğretim kurumlarıdır. Ayrıca bak. üniversite.

Egeli, Ekrem Şerif (d. 2 Aralık 1901, Bandırma - ö. 9 Ağustos 1980, İstanbul), iç hastalıkları uzmanı hekim. Bu alanda birçok tanı yöntemini Türkiye'de ilk kez uygulamıştır.

Ortaöğrenimini İstanbul Sultanisi'nde (İstanbul Erkek Lisesi) tamamladıktan sonra 1922'de Darülfünun-ı Osmani Tıp Medresesi'ni askeri hekim olarak bitirdi ve Gülhane Askeri Tıbbik Mektebi Dahiliye Kliniği'ne asistan olarak girdi. 1925'te uzmanlık sınavını vererek başasistan oldu. 1927'de ordu sıhhiye müşaviri (sağlık danışmanı)

Egeli
Ana Yayıncılık Arşivi

unvanını aldı; aynı yıl Viyana'da kardioloji alanında çalıştı. Dönüşünde Ankara Cebeci Askeri Merkez Hastanesi iç hastalıkları uzmanlığına atandı. 1928'de yeniden Viyana'ya giderek şeker hastalığı üzerine araştırmalar yaptı. 1930'da da Hamburg Eppendorf Hastanesi'nde metabolizma hastalıkları alanında çalıştı. 1933 Üniversite Reformu'yla birlikte İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi 3. İç Hastalıkları Kliniği'nde doçent, 1940'ta profesör oldu. 1952'de ordinatörlüğe yükselerek 3. İç Hastalıkları Kliniği yöneticiliğine seçildi. 1951-53 ve 1957-59 arasında Tıp Fakültesi dekanı olarak görev yaptı. 1960'tan sonra üniversiteden uzaklaştırılan 147 öğretim üyesinden biri olan Egeli, 1962'de yeniden görevine döndü. Aynı yıl üçüncü kez, 1964'te de dördüncü kez Tıp Fakültesi dekanlığına getirildi. 1965'te İstanbul Üniversitesi rektörlüğüne seçilerek bu görevi 1969'a değin sürdürdü. 1971'de Balkan Tıp Birliği'nin onur üyeliğine seçilen ve Yunan Altın Phönix, İspanyol Liyakat ve Bulgar Sıhhiye madalyalarına değer görülen Egeli, 1973'te emekliye ayrıldı.

Egeli, bilimsel çalışmalarına daha çok karaciğer, kalp ve metabolizma hastalıkları üzerinde yoğunlaştırmıştı. İç hastalıkları alanında birçok yeni yöntemin Türkiye'de öncülüğünü yaptı. Dünyada ilk olarak 1934'te Almanya'da denenen gastroskopi (ağızdan mideye daldırılan özel optik araçlar yardımıyla midenin gözle incelenmesi) ve karaciğerden özel bir iğne ile parça alarak yapılan biyopsiyi (ponksiyon biyopsisi) Türkiye'de ilk kez uyguladı. 1939'da asistanı Tevfik Baykara ile birlikte başlatılan bu yöntemle alınan parçanın mikroskopla incelenmesi, hastalık tanısında değerli veriler sağlamıştır. Ayrıca spleno-portografi (iğneyle dalağa, oradan da karaciğer porta toplardamarına girilerek damar basıncının ölçülmesi ve damarın radyoloji açısından incelenmesi) yöntemi de Türkiye'de ilk kez Egeli tarafından gerçekleştirilmiştir. *Diyabet ve Hipoglisemi Komaları* (1939), *Asımda Krizoterapi* (1940), *Hepatit ve Siroz* (1947), *Kalp ve Damar Hastalıkları* (1948), *Lipid Metabolizması* (1956), O. Yenal ile birlikte ve *Klinikten Notlar* (1957) başlıca yapıtlarıdır.

Egemen, Ferih (d. 1917, İstanbul - ö. 13 Ekim 1978, İstanbul), tiyatro yönetmeni, oyuncusu ve oyun yazarı. Özellikle çocuk tiyatrosu alanında yaptığı çalışmalarla tanınmış ve döneminin çocuk oyunlarında rastlanmayan yeni tiyatro biçimleri denemiştir.

Ortaöğrenimini 1932'de İzmir'de tamamladı. Aynı yıl İstanbul'a giderek Darülbeydi'ye girdi. İlk kez *Mucize* (1932) adlı oyunla dikkati çekti. 1932'de Nâzım Hikmet'in *Bir Ölü Evi*, 1933'te Henrik Ibsen'in *Peer Gynt*, 1934'te Nâzım Hikmet'in *Unutulan Adam* ve 1935'te Necip Fazıl Kısakürek'in *Tohum* gibi önemli oyunlarında sahneye çıktı. Gene bu dönemde *Üç Saat, Lüküs Hayat, Leblebici Horhor* ve *İstanbul Efendisi* gibi operetlerde de oynadı. 1 Ekim 1935'te kurulan Çocuk Tiyatrosu Bölümü'nde yönetmenlik ve oyunculuk yapmaya başladı. Uzun süre bu bölümde görev yapmasına karşın, kadroya geçmesi için yirmi yıldan uzun bir süre gerekti. Çok kısa boyu ve çocuksu görünümüyle yıllarca çocuk oyunlarında başrol oynamayı sürdürdü. 1974'te Şehir Tiyatrosu'ndan emekli oldu.

Egemen'in yapıtları arasında *Ben Çalmadım* (1944), *Hazine Çeşmesi* (1950), *Altın Zincir* (1952), *Gülliz Togar ile birlikte*, *Rüya Ülkesi* (1953), *Üç Hikâye* (1959), *Tombik'in Başına Gelenler* (1963) sayılabilir.

Vecihe Karamahmet'le birlikte Engelbert Humperdinck'in operasından çocuklar için uyarladıkları *Hansel ve Gretel*, Şehir Tiyatrosu'nda birçok kez sahneye konmuştur. Egemen, *Bir Millet Uyanıyor*'daki (1932) çocuk rolüyle başladığı sinema oyunculuğunu da Muhsin Ertuğrul'un çeşitli filmlerinde sürdürmüştür.

egemenlik, siyaset kuramında, devletin karar alma sürecinde ve düzeni sağlamada tek yönetici ya da otorite olması durumu. Siyaset bilimine ve uluslararası hukukta en tartışmalı konulardan biri olan egemenlik kavramı devlet, bağımsızlık ve demokrasi gibi kavramlarla yakından ilişkilidir. Günümüzde ulusal sınırlar içinde, devletin hukuksal düzeni belirleyen en yüksek otorite ve üstün irade olması anlamına gelen egemenlik, uluslararası ilişkilerde bağımsızlık biçiminde ortaya çıkar.

Egemenlik kavramının tarihsel gelişimi. 16. yüzyıl Fransa'sında Jean Bodin'in, asi feodal beylere karşı kralın gücünü desteklemek ve meşrulaştırmak için kullandığı egemenlik kavramı, feodalizmden ulusal devlete geçiş kolaylaştırın bir etken oldu. 17. yüzyıl sonunda John Locke, 18. yüzyılda da Jean-Jacques Rousseau yurttaşların toplumun ortak çıkarlarının korunması için gerekli yetkileri bir sözleşmeyle devlete devrettiklerini savunan toplumsal sözleşme kuramını geliştirdiler. Toplumsal sözleşme düşüncesi, 1776'daki Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde ifadesini bulan halk egemenliği öğretisinin gelişmesine temel oluşturdu. 1791 Fransız Anayasası'nda yer alan "Egemenlik tektir ve ulusa aittir; bölünemez, vazgeçilemez ve kaldırılmaz; hiçbir grup egemenliği kendisine atfedemez ve tek bir kişi egemenliği üstlenemez" hükmü egemenlik kavramına yeni bir içerik kazandırdı. Böylece temelde halkın kendi başına kullandığı halk egemenliği düşüncesi, örgütlü bir devlet yapısında somutlaşan, ulusun kullandığı ulusal egemenlik düşüncesiyle birleşti. Bir adım daha ileri giderek halk ya da devlet adına egemenliği kimin kullandığını araştıran İngiliz hukukçu John Austin, egemenliğin ulusun parlamentosuna verilen bir yetki olduğu sonucuna vardı. Austin'e göre, herkesin uymak zorunda olduğu yasaları çıkaran en üst organ olan parlamentonun kendisi yasalara bağımıl değildi ve yasaları özgür iradesi doğrultusunda değiştirebilirdi. Bu özel tanım 19. yüzyıl İngiltere'sinde yürürlükte olan özel yönetim sistemine uyuyordu.

Yasamanın egemenliği düşüncesi ABD'deki duruma pek uymuyordu. Federal birliğin temel yasası olan ABD Anayasası, ulusal yasama organını en üst yetkiyle donatmadığı gibi, bu organa önemli kısıtlamalar da getiriyordu. ABD Yüksek Mahkemesi'nin, yasaların anayasaya uygunluğuna karar verme yetkisinin olduğunu öne sürmesi, durumu daha da karmaşılaştırdı. Bu gelişme yargının egemenliği kavramına yol açmakla birlikte, en yüksek erkin anayasanın kendisine verilmesi gibi bir sonuç doğurdu. Bu anayasa egemenliği sistemi, anayasada değişiklik önerme ve bunu onaylama yetkisinin Kongre'nin yanı sıra eyaletlere ve bu amaçla toplantıya çağılacak meclislere de verilmiş olması nedeniyle, daha karmaşık bir durum ortaya çıkardı. Bu bakımdan egemenliğin, Anayasa'nın 10. Ek Madde-si'ne göre federal devlete devredilmeyen ya da açıkça yasaklanmayan bütün yetkileri elinde tutan eyaletlere ya da doğrudan halka ait olduğu öne sürülebilirdi. Böylece, hem federal birliğin, hem de birliği oluşturan eyaletlerin ikili egemenliği kavramı kuramsal bir temel buldu.

Devletin egemenliği öğretisini sarsan bir başka gelişme, 20 yüzyılda Léon Duguit, Hugo Krabbe ve Harold J. Laski gibi hukukçu ve siyaset bilimcilerin geliştirdiği çoğulcu egemenlik kavramı oldu. Çoğulcu egemenlik kuramına göre egemenlik, devlet yönetiminde etkili olan çeşitli siyasal, ekonomik, toplumsal ve dinsel gruplarca kullanılır. Egemenliğin çeşitli gruplar arasında sürekli el değiştirdiğini öne süren bu öğreti, devletin birçok toplumsal dayanışma biçiminden yalnızca biri olduğunu ve toplumu oluşturan öteki öğelerle karşılaştırıldığında hiçbir özel otoritesinin bulunmadığını öne sürecek kadar ileri gitmiştir.

Egemenlik ve uluslararası hukuk. Egemenlik kavramı tek tek devletlerin iç gelişmelerini etkilemekle kalmayarak devletler arasındaki ilişkilerde çok daha önemli sonuçlar doğurdu. Bu çerçevede ortaya çıkan güçlüklerin geçmişi, Bodin'in 1576'da ortaya attığı, *maiestas est summa in cives ac subditos legibusque soluta potestas* (yasaları yapan egemen, kendi yaptığı yasalarla kısıtlanamaz) önermesine dayandırılabilir. Bu önerme çoğu kez egemenin hiç kimseye karşı sorumlu olmadığı ve hiçbir yasayla bağlı olmadığı biçiminde yorumlanmıştır. Ama daha yakından incelense Bodin'in yapıtlarının bu yorumu desteklemediği görülür. Bodin, bir hükümdarın kendi yurttaşları karşısında bile tanrısal hukuk, doğa hukuku ve bütün ülkeler için geçerli hukuktan (*ius gentium*) kaynaklanan temel kuralların yanı sıra egemenin kim olacağını, egemenliğin kime geçeceğini ve egemen gücün nasıl sınırlanacağını belirleyen devletin temel yasalarına uymak zorunda olduğunu vurgular. Bu bakımdan Bodin'in "egemen"i, devletin temel yasasıyla ve her insanı bağlayan daha yüksek bir hukukla sınırlıdır. Gerçekte Bodin, daha sonra uluslararası hukukun dokusuna gren kuralların pek çoğunu da devletleri bağlayıcı kurallar olarak ele almıştır. Bununla birlikte Bodin'in görüşleri iç siyasette mutlak devleti, uluslararası alanda ise sorumlusuzca bir anarşiyi meşrulaştırmak amacıyla kullanıldı.

Thomas Hobbes bu yorumu mantıksal sonucuna ulaştırdığı *Leviathan*'da (1651) egemeni hukuktan çok, güçle özdeşleştirir. Hukuk egemenin buyruğudur ve onun gücünü sınırlayamaz. Egemenin gücü olabildiğince mutlaktır. Bu anlayış uluslararası ilişkilerde, bir egemenin, kendi iradesini bütün öteki egemenlere zorla kabul ettirmeye çalıştığı sürekli bir savaş durumuna yol açtı. Sonraki iki yüzyılda bu durum pek az değişti. Egemen devletler, taraf oldukları anlaşmazlıklarda yargıç gibi davranmaya, kendi hak anlayışlarını savaş yoluyla kabul ettirmeye, uyruklarına diledikleri gibi davranmaya ve ekonomik yaşamlarını öteki devletler üzerinde yapabileceği etkileri göz önüne almadan düzenlemeye devam ettiler.

20. yüzyılda devletlerin hareket serbestliğine önemli kısıtlamalar getirilmeye başladı. 1899 ve 1907'de Lahey'de düzenlenen konferanslarda kara ve deniz savaşlarında uyulması gereken ayrıntılı kurallar benimsendi. Milletler Cemiyeti Sözleşmesi savaş açma hakkını sınırlarken, 1928'deki Kellogg-Briand Paketi, uluslararası anlaşmazlıkların çözümünü için savaş başvurulmasını ve savaşın bir iç politika aracı olarak kullanılmasını yasakladı. Bunları, Birleşmiş Milletler Antlaşması (1945) izledi. BM Antlaşması'nın 2. maddesi, üye ülkeleri, "uluslararası anlaşmazlıklarını, uluslararası barış, güvenlik ve adaleti tehlikeye düşürmeyecek biçimde

barışçı yollardan çözmekle" yükümlü kılarak, bütün ülkelerin "uluslararası ilişkilerinde güce başvurmaktan ya da başvurma tehdidinde bulunmaktan kaçınmaları" zorunluluğunu getirdi. Antlaşma, aynı zamanda BM'nin temel ilkelerinden biri olarak "bütün üyelerin eşit egemenliği ilkesi"ne de yer verdi.

Bu tür gelişmelerin sonucunda, egemenliği sınırsız güce eşanlamlı gören anlayış ortadan kalkmaya başladı. Devletler, diledikleri gibi davranma biçimindeki egemenlik haklarını sınırlayan çok sayıda yasayı benimsediler.

Egemenlik üzerindeki bu kısıtlamaların genellikle öz sınırlandırma ya da onay yoluyla ortaya çıktığı kabul edilir. Ama devletlerin açık ya da kapalı onayına bakılmaksızın egemenliklerin belirli uluslararası hukuk kurallarınca kısıtlandığı bazı durumlar da vardır. Öte yandan, bir devlete kendi onayı olmaksızın, yalnızca başka devletlerin isteği üzerine yeni kurallar kabul ettirilemez. Böylece uluslararası toplumun gereksinimleri ile devletlerin egemenliklerini olabildiğince koruma isteği arasında bir denge sağlanmıştır.

Egemen olmayan devletler. 19. yüzyılda tam egemen devletler ile sınırlı bir egemenlikten yararlanan çeşitli siyasal birimler arasında var olan ayrım, Birleşmiş Milletler Antlaşması'yla birlikte önemini yitirdi. Sömürgeler, koruma altındaki devletler, protektoralar ve bağımlı devletler arasındaki hukuksal ayrımların yerini, kendi kendini yöneten ya da yönetmeyen ülkeler biçimindeki pratik ayrım aldı. BM Antlaşması'nda, kendi kendini yönetmeyen ülkeler, vesayet altında bölgeler olarak kabul edildi ve ilgili yönetici devletlerin bunların kendi kendilerini yönetecek duruma gelmeleri yönünde çaba göstermesi öngörüldü. Bu ülkelerin bazıları doğrudan BM vesayeti altına alınarak sıkı bir gözetimle daha hızlı bir biçimde kendi kendini yönetecek düzeye ve bağımsızlığa ulaşmaları sağlandı.

Bölünmüş egemenlik. Mutlak ve sınırsız egemenlik kavramı, gerek ulusal, gerek uluslararası alanda uzun ömürlü olmadı. Demokratik yönetim biçiminin gelişmesiyle, egemenin ve yönetici sınıfların gücüne önemli kısıtlamalar getirildi. Devletlerin karşılıklı bağımlılığı, uluslararası alanda "güçlü haklıdır" ilkesinin sınırlandırılmasını sağladı. Dünyada barışçı bir ortam gerçekleştirilmek için hukuksal bir düzenin ve buna bağlı olarak egemenlik kavramının belirli ölçülerde sınırlandırılmasının gerekli olduğunu gören halklar, uluslararası örgütlerde bir araya gelmeye başladılar. Böylece egemenlik ulusal devletlerin yanı sıra, uluslararası topluluklara bağlı organlarca da kullanılan bir kavram niteliğini kazandı. Federal devletlerde ortaya çıkan bölünmüş egemenlik kuramı, uluslararası alanda da geçerli hale geldi.

Egemenlik kavramının sınırlandırılmasına yol açan başka bir olgu da Avrupa'nın bütünleşmesi yolunda atılan adımlardır. Avrupa Topluluğu antlaşmalarındaki hükümlerin ve topluluk organlarının aldıkları kararların, üye devletlerin iç hukuk düzeninde herhangi bir uygulama kararına gerek kalmaksızın doğrudan geçerli olması ve üye devletlerin, topluluk organlarının yetkileriyle çatışan "egemenlik hakkına ilişkin yetkileri"ni kullanmaktan antlaşmalar gereği vazgeçmiş sayılması, çağımızda devletlerin egemenliklerinin sınırlandırılmasının en tipik örneğini oluşturmaktadır.

Eger, Almanca ERLAU, Macaristan'ın kuzeyinde, Heves ilinin (megye) merkezi kent;

Osmanlı yönetimi sırasında Eğri Eyaleti'nin(*) merkezi (paşa sancağı). Matra ve Bükk dağları arasında, Tisza'nın bir kolu olan Eger Irmağının vadisinde yer alır. Macar kabilelerine ait eski bir yerleşme olan Eger, 11. yüzyılda piskoposluk oldu.

Eger'de Osmanlı döneminden kalma minare, Macaristan
ZEFA

Ortaçağ başlarında en zengin Macar kentlerinden biriydi. 13. yüzyıldaki Tatar saldırısı sonucunda büyük bir bölümü yıkıldı. 1552'de Osmanlılara karşı güçlü bir direniş sahne olan kalenin kalıntıları kuzeydoğudaki tepenin üzerindedir. Ele geçirildiği 1596'dan 1687'ye değin Osmanlıların önemli bir ileri karakolu olarak kaldı. Osmanlı Döneminden kalma 35 m yüksekliğindeki minare, kentin simgelerinden biridir. 18. yüzyıl başlarında yeniden canlandı ve inşa edilen kiliselerden dolayı "Macaristan'ın Roma'sı" olarak anılmaya başladı. Eski Minorit Kilisesi (1758-71) Macaristan'daki mimari yapıtların en güzellerinden biridir; rasathane kulesi astronomi tarihi açısından büyük önem taşır. Kentin altında uzunluğu 96 km'yi bulan tüneller vardır; geçmişte inşaat taşı çıkarılan bu tüneller Osmanlılara karşı sığınak olarak, yakın dönemde de şarap mahzeni olarak kullanılmıştır. Yumuşak kayalar katmanlar içine oyulduklarından, yer yer çökerek toprak yüzeyinde hasara yol açmışlardır. Devlet öteki tarihsel yapıların daha fazla yıkıma uğramaması için önlemler almıştır. Tepe yamaçlarındaki verimli topraklar ve elverişli iklim, 13. yüzyıldan beri sürdürülen bağcılık için son derece uygundur. Eger'in en ünlü şarabı Bikaver adlı sert, kırmızı şaraptır. Kentin sınırlı imalat sanayisi mobilya, sigara ve diğer aletlerine dayanır. Matra Dağlarına çıkan turistlerin uğradığı Eger'de yaygın tesislerin kurulduğu bir kaplıca da vardır. Nüfus (1983 tah.) 63.000.

Eger (Çek Cumhuriyeti) bak. Cheb

Eger Irmağı bak. Ohte Irmağı

Egeria, Eski Roma inancında bir akarsu perisi. Aricia'da Diana'yla birlikte; Roma'da Capena Kapısı'nın (Porta Capena) dışındaki korularda da Camenalar ile birlikte Egeria'ya tapınılırdı. Diana gibi gebe kadınların koruyucusu ve Camenalar gibi kehanet gücü olduğu kabul edilirdi. Efsaneye göre Roma'daki koruluğu oluşturarak orada Egeria'yla birleşen Kral Numa Pompilius'un eşi ve danışmanıydı.

Egfrith bak. Ecgrith

Eggjum Yazıltışı, rünik alfabeyle ait 200 karakteri içeren yazıltış. 1917'de Norveç'in batısındaki bir mezarda bulunmuştur. Eski

rünik alfabeyle yazılmış, bilinen en uzun metindir. Rünik karakterler stilize bir atbaşı örgesiyle birbirinden ayrılan değişik uzunlukta üç satır oluşturur. Yazıltışın tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte arkeologlar 7. yüzyıla, rünik alfabe uzmanları ise geçiş dönemine özgü rünik biçimlerle görece modern bir dil kullanımına dayanarak 8., hatta 9. yüzyıla ait olduğunu öne sürmektedir.

Metindeki paralel düzenlemeler ve aliterasyonlar hâlâ çözülememiştir. Okunabilen küçük bir bölümde, taşın Güneş'le aydınlanmadığı ve bıçakla oyulmadığı yazılıdır. Ayrıca büyü bir söz ve mezarda yatan kişinin ölüm nedeninin açıklaması yer alır.

Eggleston, Edward (d. 10 Aralık 1837, Vevay, Indiana - ö. 4 Eylül 1902, Lake George, New York, ABD), din adamı, romancı ve tarihçi. *The Hoosier Schoolmaster* (Indianalı Öğretmen) gibi kitaplarında ABD'nin çeşitli kesimlerini gerçekçi bir biçimde anlatmıştır.

Daha 19 yaşındayken gezici vaizlik yapan Eggleston bu yolculuklar yüzünden sağlığını yitirdi. Çeşitli bölgelerde, 1874-79 arasında da Brooklyn'de papazlık yaptı; 1866-67 yıllarında *Little Corporal*; 1867-73 arasında *National Sunday School Teacher* adlı çocuk dergilerinin, ayrıca bazı başka dergilerin yayın yönetmenliğini yaptı.

Eggleston bütün yapıtlarında gerçek Batı'yı tam bir fotoğraf gibi yansıtmaya çalıştı. Yetişkinler için yazdığı kitapların en çok okunanı Indiana'nın ıssız sınır boyunu canlı bir biçimde inceleyen *The Hoosier Schoolmaster* (1871) adlı romanıdır. Öbür romanları arasında *The End of the World* (1872; Dünyanın Sonu), *The Mystery of Metropolisville* (1873; Metropolisville'in Sırrı), *The Circuit Rider: A Tale of the Heroic Age* (1874; Gezici Vaiz: Bir Kahramanlık Çağı Masalı), *Roxy* (1878) ve *The Graysons* (1888; Grayson'lar) sayılabilir. Sonraki romanları ve çocuk kitapları aynı ölçüde önemli değildir. 1879'da Avrupa'ya yaptığı geziden sonra tarih yazırlığına dönen Eggleston'un *Beginners of a Nation* (1896; Bir Ulusu Yaratıcılar) ve *Transit of Civilization from England to America* (1900; Uygarlığın İngiltere'den Amerika'ya Geçişi) adlı yapıtları toplumsal tarihin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Egill SKALLAGRIMSSON (d. y. 910, Borg. İzlanda - ö. 990), *skald* denen eski İzlandalı şairlerin en büyüklerinden. Serüvenlerle dolu yaşamı ve şiirleri Snorri Sturluson'un yazdığı sanılan *Egils saga*'da (y. 1220) yer alır. Şagada, Egill'in kişiliğinin ikili niteliği vurgulanır ve bu, onun karsık etnik kökenine; açık yürekli, dışadönük Vikingler ile gizemli, ketum Lapların soyundan gelmesine dayandırılır. Egill inatçı, kinci, hırslı biri olduğu kadar, sadık bir dost, mahcup bir âşık ve sevecen bir babaydı da. Gençliğinde Kral Erik Bloodax'ın oğlunu öldürmüş, kralı da lanetleyerek bunu büyü rünik alfabeyle bir direğe yazmıştı. Sonradan 948 dolaylarında İngiltere'de, Northumbria açıklarında uğradığı bir deniz kazası sonucunda Erik'in eline düştü. Ama bir gece içinde, Erik'i öven, ölçülü uyaklı eşsiz bir "Höfudlausn" (Baş Fidyesi) yazarak yaşamını kurtardı. Daha sonra oğullarından ikisinin ölümü üzerine odasına kapandı ve yemek yemeyi reddetti. Sonunda kızı onu bir şiir yazmaya ikna edebildi. Böylelikle, son derece kişisel duygularla yüklü bir ağıt olan "Sonatorrek"i (y. 961; Oğulların Yitirilişi) yazdı. Egill burada kendi anne babasının ölümüne de değinerek aile ilişkilerini anlatır. Şiirin başlarında, intikam arzusu ve tanrılara duyduğu kin ağır basar, ama

giderek yılgınlık içinde yazgısına boyun eğer. Şiiri bitirdikten sonra olağan yaşamına dönen Egill, yaşlılığında kör olmuş ve yaşlılık üzerine uzun bir ağıt yazmıştır.

Eginhard bak. Einhard

Egk, Werner, asıl adı WERNER MAYER (d. 17 Mayıs 1901, Auchsesheim, Donauwörth yakınları, Almanya - ö. 10 Temmuz 1983, Inning, AFC), Alman besteci. Daha çok sahne müziği bestelemiştir.

Münih'te Carl Orff'la kompozisyon çalıştı. Bu kente yerleşerek kukla ve radyo oyunlarını için parçalar yazdı. Frankfurt am Main'da sahnelenen ilk operası *Die Zaubergeige*'yi (1935; Sihirli Keman) yönetti.

Çoğu yergisel olan opera ve balelerinde genellikle tarihsel ve efsanevi kişiliklere yer verdi; librettolarını da kendi yazdı. En çok Stravinsky'den etkilendi. 1938'de Berlin'de bulunduğu sırada Ibsen'in oyunundan beslediği *Peer Gyn*'ü yönetti. Büyük başarı kazanan opera Egk'in en beğenilen sahne yapıtlarından biri oldu. *Abraxas* (1948) ve *Casanova Londra'da* (1969) gibi baleleri de çok ilgi topladı. Kapalı gişe beş gösterimden sonra *Abraxas*, Baviera Kültür Bakanlığı'na müstahcen olduğu gerekçesiyle yasaklandı. Egk'in besteleri arasında bir piyano sonatı ile çeşitli orkestra parçaları da vardır.

Eglevsky, André (d. 21 Aralık 1917, Moskova - ö. 4 Aralık 1977, Elmira, New York, ABD), Rusya doğumlu ABD'li bale dansçısı ve öğretmeni. Klasik dansla kendi

Eglevsky Apollon balesinde, 1944
Fred Fehl

kuşağının en büyük erkek dansçısı olarak kabul edilir.

Devrim yıllarında daha çocuk yaştaayken Rusya'dan ayrıldı. Paris'te Lyubov Yegorova ve Mathilda Kshessinskaya, Londra'da da Aleksandr Volinin ve Nikolay Gustavoviç Legat gibi seçkin göçmen dansçılarla çalıştı. Sekiz yaşında başladığı bu çalışma Rus İmparatorluk Balesi'nin geleneksel üslup ve tekniğini edinmesini sağladı. On dört yaşındayken Colonel W. de Basil'in Monte Carlo Rus Balesi'nde baş erkek dansçı oldu; Léonide Massine'in *Les Présages* (Kâhinler) balesinde ilk kez kendine özgü ağır ve kontrollü *pirouette*(*) dizilerini gerçekleştirdi.

René Blum ve Michel Fokine ile Monte Carlo Balesi'nde, Amerikan Bale Topluluğu'nda ve Bale Tiyatrosu'nda (bugün Amerikan Bale Tiyatrosu) dans eden Eglevsky, daha sonra New York Kent Balesi'ne katıldı. 1951-58 arasında bu toplulukta *Scotch Symphony* (1952; İskoç Senfonisi) ve *Caracole* (1952; bugün *15 No'lu Divertimento* olarak bilinir) gibi birçok Balanchine

balesinde başrol çıktı. *Giselle*'deki Albrecht ve *Kuşu Gölü*'ndeki Prens Siegfried rolü; Fokine'in *Les Sylphides*, Prens Igor, *Le Spectre de la Rose* ve *Petrushka* balelerindeki başroller; David Lichine'nin *Helen of Troy*'undaki (Troyalı Helena) bürlesk Paris rolü ve Léonide Massine'in gerçeküstücü *Mad Tristan*'ında (Çılgın Tristan) Tristan rolü tanınmış rolleri arasındadır. 1937'de ABD yurttaşlığına geçen Eglevsky, 1958'de New York, Massapequa'da bir okul ve küçük bir dans topluluğu kurdu. Eglevsky Bale Topluluğu adıyla gelişen topluluk, kurucusunun ölümünden sonra da etkinliğini sürdürdü.

Egli, Ernst (Arnold) (d. 17 Ocak 1893, Viyana - ö. 20 Ekim 1974, Zürich), Avusturya asıllı İsviçreli mimar ve kent plancısı. Türkiye'deki eğitim ve uygulama çalışmalarıyla Cumhuriyet dönemi Türk mimarlığını etkilemiştir.

Viyana Teknik Üniversitesi'ni bitirdi. 1924-27 arasında aynı üniversitede Clemens Holzmeister'in asistanlığını yaptı. 1927'de Türkiye'ye davet edildi. Bu yıllarda I. Ulusal Mimarlık akımı etkisini yitirmeye başlamıştı. Ankara'nın, Batı'daki güncel akılcı mimarlık anlayışı doğrultusunda modern bir kent görünümüne kavuşturulması öngörüliyordu. Egli, modern mimarlığın bilim ve tekniğe dayandığına, öte yandan yapıyı çevresi ile birlikte düşünmek gerektiğine inanan bir mimardı. Türkiye'de modernizmin yerel yorumuna varabilmek için Türk mimarlığının araştırılmasının gerekliliği üzerinde durdu.

1927-36 arasında Milli Eğitim Bakanlığı'nda okul yapıları konusunda danışman mimar olarak görevlendirildi ve bu görevi sırasında pek çok okul yapısı tasarladı. 1930'da İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Şubesi başkanlığı görevine getirilerek bu bölümü yeniden düzenlemesi istendi. 1936'ya değin süren başkanlığı sırasında Egli, Almanya'dakine benzer bir mimarlık eğitim programı gerçekleştirmeye çalıştı. Öğretmen olarak verdiği bina bilgisi derslerinde, biçime, işlevden yola çıkarak varılması gerektiğini savundu. Yönetici olarak da, akademiye lise mezunlarının alınması, eğitim süresinin beş yıla çıkarılması ve Şehircilik Enstitüsü'nün kurulması gibi uygulamalar gerçekleştirdi. Türk sivil mimarlığını belgelemek amacıyla Sedat Hakkı Eldem'in yürüttüğü Milli Mimari Semineri de, gene onun başkanlığı döneminde başlatıldı. 1936'da, gerçekleştirmek istediği programlar için yeterli olanak yaratılmadığı gerekçesiyle görevinden ayrılan Egli, 1936-40 arasında Türk Hava Kurumu (THK) başmimarı olarak çalıştı. 1937'de İsviçre uyruğuna geçti. 1940'ta Türkiye'den ayrıldıktan sonra 1947'ye değin Zürich Teknik Üniversitesi'nde (ETH) çalıştı, 1947-51 arasında Lübnan'da kent planlaması çalışmaları yaptı. 1953'te Türkiye'ye geri döndü. 1955'e değin Birleşmiş Milletler Genişletilmiş Teknik Yardım Programı'nda (EPTA) görev yaptı, aynı zamanda Ankara'da Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü ve Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde kent ve bölge planlaması dersleri verdi. 1956'da yeniden Zürich'e gitti ve 1974'e değin Zürich Teknik Üniversitesi'nde kentleşme tarihi ve kuramı konusunda ders verdi.

Egli, Türkiye'de çalışan yabancı mimarlar arasında en çok yapı gerçekleştirmiş olanlardan biridir. İşlevden yola çıkarak tasarladığı yalın görünümlü yapılar arasında hepsi de Ankara'da bulunan Musiki Muallim Mektebi (1927-29; Devlet Konservatuarı, bugün Mamak Belediyesi), Erkek Ticaret Lisesi (1928-30), İsmet Paşa Kız Enstitüsü (1930; bugün Zübeyde Hanım Kız Teknik

Okulu), Ankara Kız Lisesi (1930), Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü (1933; bugün Ziraat Fakültesi), Siyasal Bilgiler Okulu (1935; bugün Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi), Gazi Lisesi (1936) gibi okullar önemli bir yer tutar. Ankara'daki Divan-ı Muhasebat (1928-30; bugün Sayıştay), Orman Çiftliği'nde Marmara Köşku, Türk Hamamı ve Bira Fabrikası (1933'ten önce), Irak Büyükelçiliği (1936-38), THK İdare Binası (1936-40), Etimesgut Uçuş Okulu (1936-40), İsviçre Büyükelçiliği, İstanbul'daki Ragıp Devres Evi (1932-33, Bebek) ve İstanbul Üniversitesi Botanik Enstitüsü (1936, Süleymaniye) Egli'nin başka önemli yapılarındandır.

Türkiye'de birçok kentin imar planını da hazırlamış olan Egli, Viyana'da çeşitli konut yapıları, Sayda ve Beyrut'ta ilkökul yapıları gerçekleştirmiş, İsviçre'de bir eğitim kenti, Beyrut ve çevresi için bir imar planı tasarlamıştır. Ayrıca *Sinan, der Baumeister Osmanischer Glanzzeit* (1954; Osmanlı İmparatorluğu Yükselme Döneminin Mimarı Sinan), *Şehirciliğin ve Memleket Planlamasının Esasları* (1957), *Geschichte des Staedtebaues* (1959, 1962, 1967, 3 cilt; Şehircilik Tarihi) gibi kitapları yayımlanmıştır.

eglog, Yunanca EKLOGE, Latince ECLOGE, uygarlığın karmaşasından ve yozluğundan uzaktaki kırsal yaşamı ve çobanları genellikle diyalog biçiminde anlatan kısa pastoral şiir. İlk kez pastoral şiirin yaratıcısı sayılan Eski Yunanlı şair Theokritos'un (İÖ y. 310-250) *Eidyllia*'sı (İdiller) arasında yer almış, Romalı şair Vergilius (İÖ 70-19) *Bucolica* olarak da bilinen *Eclogae* (İÖ 42-37; Egloglar) adlı yapıtında bu biçimi kullanmıştır.

Rönesans sırasında Dante, Petrarca, Boccaccio ve yeni Latinceyle yazdığı *Eclogae* (1498) adlı yapıtı yüzyıldan uzun bir süre okunup taklit edilen Battista Spagnoli (Mantuanas) gibi İtalyan şairler, oteki pastoral türlerini yanında eglogu da yeniden canlandırdılar.

Edmund Spenser'in 12 eglogdan oluşan *The Shepheards Calender* (1579/80; Çoban Takvimi), İngilizcedeki ilk önemli pastoral şiir sayılır. 17. yüzyılda Richard Lovelace, Robert Herrick ve Andrew Marvell, daha serbest egloglar yazdılar. Marvell'in "Nymph Complaining for the Death of her Fawn" (1681; Yavrusunun Ölümüne Yanan Orman Perisi) adlı yapıtı pastoral şiirin canlılığıyla klasik şiir bilgisini birleştiren eglog geleneğinin doruğu sayılır. 18. yüzyılda ise İngiltere'de pastoral olmayan alaycı şiirler eglog biçiminde yazılmaya başladı. Jonathan Swift'in "A Town Eclogue. 1710. Scene, The Royal Exchange"i buna örnek.

19. yüzyıl romantik şairleri pastoral şiirin yapaylığına karşı çıkırlar ve eglog eski önemini kaybetmeye başladı. *Collected Poems*, 1925-1948 (1949; Toplu Şiirler, 1925-1948) adlı yapıtında alaycı egloglara yer veren Louis MacNeice gibi bazı çağdaş şairler de zaman zaman bu şiir biçimini kullanmıştır.

Egmond (Kontu), Lamoraal, EGMONT olarak da yazılır (d. 18 Kasım 1522, La Hamaide, Hainaut - ö. 5 Haziran 1568, Brüksel), Felemenkli muhalefet önderi. İspanyol egemenliği döneminde, II. Felipe'nin uyguladığı politikaya karşı gelişen muhalefetin ilk dönemlerinde önemli rol oynamış, İspanyol yönetiminin sona ermesini savunmamasına karşın, Alba dükünün bas-

kırcı rejimi (1567-73) sırasındaki ilk ve en ünlü kurbanlardan biri olmuştur. Goethe'nin *Egmont* adlı oyununun da kahramanıdır.

Felemenk'in nüfuzlu bir ailesinden geliyordu. 1541'de Holland kontu oldu; üç yıl sonra da Simmern palatini Kont II. Jan'ın

Egmont, kimliği bilinmeyen bir sanatçının portre çalışması, 16. yy; Alman Ulusal Müzesi, Nürnberg
Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg

kızı Bavyeralı Sabina ile evlendi. İmparator V. Karl'ın (Şarlken) güvenilir bir danışmanı olarak imparatorun oğlu II. Felipe'nin, İngiltere'nin Katolik kraliçesi I. Mary'yle evlenmesinde aracılık yaptı. Saint-Quentin (1557) ve Gravelines'de (1558) Fransızlara karşı elde edilen zaferlerde oynadığı rolle orduda parlak bir sicil edindi. 1559'da, Flandre ve Artois'ya *stadhouder* (vali) olarak atandı. Aynı yıl Parma düşesi ve Felemenk genel valisi Margaret'in Danışma Konseyi'nin üyesi oldu.

Egmont ve önde gelen öteki soylular, II. Felipe'nin yerel ayrıcalıklara ve dinsel özgürlüklere saldıran politikasına ve Kardinal Antoine Perrenot de Granvelle'in hükümetin fiili başkanı konumuna yükseltilmesine tepki duyuyorlardı. Egmont'un, Orange prensi I. Willem (Sessiz) ve Hoorne kontu Filips van Montmorency ile birlikte Granvelle'in görevden alınması için Felipe'ye yaptıkları başvuru, isteklerinin kabul edilmesiyle sonuçlandı (1564).

Felipe, Egmont'un 1565'te İspanya'ya gelerek ricada bulunmasına karşın, Protestanlara karşı sert tutumunu sürdürdü. Bunun üzerine Egmont, Willem ve Hoorne ile birlikte Devlet Konseyi'nden çekildi (Kasım 1565), ama hükümdara bağlılığını sürdürdü. Bazı soyluların, Margaret'ten daha geniş dinsel hoşgörü göstermesini rica etmek için 1566'da oluşturduğu birliğe Egmont'un verdiği destek çok sınırlı kaldı. Daha sonra Flandre'daki yönetim işlerine dönen Egmont, buradaki Kalvenci başkaldırıları sert biçimde bastırdı.

1567'de Alba dükünün genel vali olarak (*capitan general*) atanmasından sonra Willem, Egmont'a silahlı direnişe katılması için çağrıda bulundu. Egmont'un çağrısını reddetmesi üzerine aylarca kararsız kalan Willem, sonunda Protestan Alman prenslerinden yardım istedi. Willem'in Alba dükü hakkındaki uyarılarını görmezlikten gelen Egmont, 1567 ilkbaharında Margaret'in isteği üzerine krala bağlılık yemini etti. Yüksek soyluların ve prenslerin ricalarını dinlemeyen Alba, 9 Eylül 1567'de Egmont'u tutuklattı. Vatana ihanet suçuyla yargılanan Egmont'un boynu vuruldu.

Egmont (2. Kontu), John Perceval, LOVEL-HOLLAND I. BARONU (d. 24 Şubat 1711, Westminster, Londra yakınları - ö. 4 Aralık

1770, Londra, İngiltere), Kral III. George'a yakınlığıyla tanınan İngiliz siyaset adamı.

1731'den 1748'e değin İrlanda Avam Kamarası'nda yer alan Egmont, 1748'de babasının İrlanda'daki kontluğunu devraldı. 1741'de Westminster temsilcisi olarak İngiltere Avam Kamarası'na seçildi ve Sir Robert Walpole yönetiminin-başlıca muhaliflerinden biri durumuna geldi. 1748'de II. George'un oğlu ve yönetimin muhalifi olan Galler prensi Frederick Louis'i desteklemeye başlayan Egmont, çok geçmeden hem prensin Leicester'deki evinde toplanan muhaliflerin başdanışmanı, hem de Avam Kamarası'ndaki muhalefetin önderi oldu. Onu gelecekteki başbakanı olarak gören prensle birlikte, Frederick'in tahta çıkmasından sonra hükümetin denetiminin nasıl ele geçireceğini açıklayan "Şanlı Plan"ı hazırladı. Ama Frederick Louis'in 20 Mart 1751'de beklenmedik bir biçimde ölmesi üzerine onun oğlu ve varisi olan Prens George'la (sonradan III. George) yakın ilişki kurdu. Mayıs 1762'de Lovel-Holland baronu unvanını alarak Avam Kamarası'ndan Lordlar Kamarası'na geçti. George Grenville'in hükümetinde Deniz Kuvvetleri birinci lordu (Eylül 1763) olan Egmont, 1765'e gelindiğinde "Kralın Dostları" adlı grubun önderi durumuna gelmişti. Avusturya-İngiltere ittifakının savunucusu olan Egmont, Prusya'yla anlaşmayı planlayan William Pitt'e karşı çıkarak Ağustos 1766'da hükümetten istifa etti. Pitt'e duyduğu düşmanlık öylesine güçlüydü ki, 1767 yazında, onun yer aldığı bir hükümette görev almayı reddetti.

Yazdığı broşürlerle de tanınan Egmont, *Faction Detected* (1743; Ortaya Çıkarılan Hizip) adlı yapıtında ustalıklı bir dille muhalefetin öngördüğü politikaları savunmuştur. Egmont'un yedinci oğlu Spencer Perceval başbakanlık yapmıştır.

Egmont Dağı, Maori dilinde TARANAKI, Yeni Zelanda'da, Kuzey Adasının ortabati kesiminde dağ. Taranaki Yarımadasında yer alır. Adını İngiliz Egmont kontundan almıştır. Bakışlı olan volkanik konisi,

Egmont Dağı ve çevresindeki verimli düzlükler, Yeni Zelanda
G.R. Roberts, Nelson, Yeni Zelanda

deniz düzeyinden 2.518 m yüksektir. Ana kraterin 1,5 km güneyinde yer alan ve yüksekliği 1.963 m'ye ulaşan öteki koniye Pantham Tepesi adı verilir. Her ikisi de 17. yüzyıl başlarından beri etkinlik göstermiştir. Karla kaplı doruktan akan sular yamaçları aşındırarak derin vadiler oluşturmuştur. Sık ormanla kaplı olan dağın eteklerinde verimli bir ova vardır. Dağ, Egmont Ulusal Parkı'nda yer alan ve içlerinde Pouakai ve Kaitake'nin de bulunduğu bir grup yanardağın en genci ve en güneyde olanıdır. 1770'te İngiliz denizci Kaptan James Cook tarafından görülen doruğa ilk kez 1839'da tırmanılmıştır.

ego bak. benlik

egoizm bak. bencilik

Eguren, José María (d. 7 Temmuz 1874, Lima - ö. 19 Nisan 1942, Lima), Peru'nun önde gelen modernizm sonrası şairlerinden.

İlk kitabı, *Simbólicas* (1911; Simgecilikler) modernist gelenekten (*bak.* modernismo) kopuşu haber vermesine karşın, bu hareketi etkileyen romantik ve erken simgeci şairlerin izini taşır. Eguren'in fantastik yapıtları, ortaçağın şövalye ve prenseslerle dolu düşsel serüven dünyasına kaçma arzusunu yansıtır. Şiirlerin, müzikal ve pitoresk bir dili vardır. Eguren'in ikinci kitabı *La canción de las figuras* da (1916; Figürlerin Şarkısı), aynı gelenekle yazılmış, son derece kişisel ve gizemli şiirlerden oluşur.

César Vallejo'nun *Trilce* (1922) adlı yapıtının yayımlanmasıyla, Eguren ve benzeri şairler sol kesim tarafından, kendi fildişi kulelerine kapanmakla ve dönemin önemli toplumsal sorunlarına yer vermemekle eleştirildiler. Eguren'in şiirlerinden oluşan *Poesías* (1929; Şiirler) adlı derlemeyi yayımlayan komünist yayımcı José Carlos Mariátegui, Eguren'in şiir tekniğindeki ustalığına hayranlık duymasına karşın, gerçeklerden kopuk olduğunu düşünüyordu. 1929'dan sonra çoğunlukla şiir eleştirisi yazan Eguren, bunları *Motivos estéticos* (1959; Estetik Güdüler) adlı kitabında topladı.

egzama bak. dermatit

egzibisyonizm bak. teşhircilik

egzistansiyalizm bak. varoluşçuluk

egzoftalmi, EKSOFTALMI olarak da bilinir, gözyuvarının, fırlak ve patlak göz izlenimi verecek biçimde yuvasından dışarı taşması. Bazen tek, bazen iki gözde birden görülebilen egzoftalminin nedeni genellikle gözyuvarının (gözcükuru) içinde bulunan ve gözyuvarına destek olan yağ dokusunda aşırı sıvı birikmesidir. Gözyuvarındaki bu doku şişmesi de çoğu kez bir tür hipertiroidizm (tiroid hormonunun aşırı salgılanması) olan Graves-Basedow hastalığından, bazen de burun boşluğuna açılan sinüslerdeki ya da dişlerdeki iltihapların yayılmasından ileri gelir. Boyun atardamarının (şahdamarı) iç dalındaki kanama ve anevrizmalar, doğuştan glokom (göz içi basıncının aşırı artması) ve yüksek derecede miyopluk da seyrek rastlanan egzoftalmi nedenleridir.

Gerçek egzoftalmi, basit ve kötü huylu (habis) olmak üzere ikiye ayrılabilir. Hastalığın her iki tipinde de genellikle üst ve alt gözkapaklarının dış yanları ile çevre dokular su toplayarak şişer (ödem). Basit egzoftalmide şişen gözkapakları iyice kapanabilir, ama göz hareketlerinde önemli bir anormallik yoktur, hastalık konjunktivayı ya çok az tutar ya da hiç tutmaz, görme bozukluğuna ve çift görme olgusuna da rastlanmaz. Kötü huylu egzoftalmide ise gözler iyice dışarı fırlamış ve konjunktiva belirgin biçimde şişmiştir; gözler normal hareketlerini yapamaz ve hastaların çoğu çift görür. Egzoftalminin bu tipinde bütün bozukluklar ilerleyici niteliktedir; görüş yeteneği giderek azalır ve sonunda körlük tehlikesi baş gösterir.

egzogami bak. dıştan evlenme

egzosfer, atmosferin en dış bölgesi. Bu bölgede molekül sayısı çok az olduğundan moleküllerin birbiriyle çarpışma olasılığı da çok düşüktür. Parçacıkların üzerinde etkiyen kuvvet, yalnızca Yer'in kütleçekimi alanıdır; bu parçacıklar, balistik yörünge denilen bir hat doğrultusunda devinir. Egzosferin alt sınırı, Yer'den 500-1.000 km arasında değişen yüksekliklerde başlar. Üst sınırının Yer'den yüksekliği ise yaklaşık 5.000 km'dir; bu yükseklikte molekül yo-

ğunluğu, Güneş sistemindeki gezegenler arası ortamın yoğunluk değerine düşer. Üst bölümlerde, atmosfer moleküllerinin uzaya kaçma olasılığı yüksek olduğundan, egzozların alt sınırına kritik kaçış yüksekliği denir; ama moleküllerden çoğunun hızı kaçış hızından oldukça düşük olduğundan, kaçma oranı oldukça küçüktür.

egzotoksin, EKSOTOKSİN olarak da bilinir, bazı bakterilerin salgıladığı zehirli maddelerin ortak adı. Egzotoksin deyimi bugün daha çok gram-pozitif bakterilerce üretilen antijen özelliğindeki (vücutta antikor yapımını uyaran) zehirli proteinleri tanımlamak için kullanılır. *Karş. endotoksin.*

egzoz, içten yanmalı motorlarda, yakıtın yanmasıyla oluşan gazlar ile öteki zararlı gazların atmosfere atılmasında ya da bu işlemin denetimli biçimde gerçekleştirilmesinde yararlanılan düzeneğe. Bu tür gazların oluştuğu başlıca bölümler silindirler, motor karteri, yakıt deposu ve karbüratördür. Silindirlerdeki yanmış ya da yanmamış hidrokarbonlar, karbon monoksit, azot ve kökürük oksitleri, eser olarak bulunan çeşitli asitler, alkoller, fenoller ve kurşun gibi ağır metallerin buharı, egzoz borusuyla dışarı atılır. Krank mili ile yağ çanağını taşıyan ve silindirlerin çalışmayan, açık uçlarını çevreleyen motor karterinde ise, yanmamış hidrokarbonlar ve daha az miktarda da karbon monoksit oluşur. Bu gazlar kartere, yakıt ve hava karışımı silindirlerde sıkıştırılırken ve yakılırken, silindirlerin çeperleri ile pistonların arasından sızarak iner. Yakıt tankında ve karbüratörde de, yakıtın buharlaşmasıyla hidrokarbonlar oluşur; bu gazların miktarı az olmakla birlikte, çevre kirlenmesi açısından önem taşır.

Tüm bu bölümlerden kaynaklanan gazların denetimli biçimde atılmasına yönelik olarak çeşitli egzoz düzenekleri geliştirilmiştir. Ayrıntılar açısından değişik düzeneğe türleri bulunmakla birlikte, bunların hepsi aynı ilkeye dayalı olarak çalışır. Motor karterindeki gazlar, havayla karıştırılarak giriş manifolduna üflenir ve yeniden yakılmak üzere silindirlere beslenir.

Motorlardaki zararlı gazların üçte ikisi, silindirlerin yanma odalarında oluşur. Bu egzoz gazlarının denetlenmesinde, hava püskürtme sistemi ile geliştirilmiş yakma sisteminden yararlanılır. Tipik bir püskürtme (enjeksiyon) sisteminde, motora bağlı olarak çalışan bir hava pompası, hava filtresinden geçirerek emdiği havayı, silindir başlığındaki egzoz ağızlarına üfler. Hava burada, yüksek sıcaklıktaki yanmamış hidrokarbonlarla ve karbon monoksitle karışır ve yanma işleminin sürmesini sağlar. Böylece, egzoz yoluyla dışarı atılacak zararlı gazların miktarı en aza indirilir. Bazı durumlarda, gazların tümüyle yanmasını sağ-

lamak amacıyla, yanma süresini uzatan özel egzoz manifoldları kullanılır.

Yanma sürecinin verimliliğini artırmaya yönelik olarak, bu süreci denetleyen parçalarda da belirli düzenlemeler yapılmıştır. Bu amaçla, pistonun üst bölümü ile silindir başı arasında oluşan yanma odasının biçiminde çeşitli değişiklikler yapılmış; düşük yakıt içerikli ve daha duyarlı hava-yakıt karışımları elde eden bilgisayar denetimli karbüratörler geliştirilmiş; tam yanma sağlamak için bujilerin kıvılcım çakma zamanlarında ayarlamalar yapılmıştır.

Yakıt deposunda ve karbüratörde oluşan gazlar, buharlaşma denetim sistemlerinin yardımıyla en aza indirilir. Bu sistemlerde temel olarak, etkinleştirilmiş odunkömüründen bir filtre kullanılır. Bu filtre, ağırlığının yüzde 35'i kadar yakıt buharı soğurabilir. Yakıt deposunda oluşan buharlar bir buhar ayırıcısına üflenir; burada ayrılan ham yakıt depoya döner, yakıt buharı ise filtreye gönderilir. Motor çalışmazken, karbüratörde oluşan yakıt buharı da, hava filtresinden geçerek, buhar filtresine akar. Buhar filtresi, emdiği yakıt buharlarını, motor çalışırken, hava filtresinden geçirerek silindirlere gönderir ve buharlar burada yanar.

Bir başka denetimli egzoz sistemi ise, katalitik dönüştürücüdür. Bu sistemde egzoz gazları, yalıtılmış bir bölme içindeki çeşitli metal oksit tanelerinin üzerinden geçirilir. Burada hidrokarbonlar ve karbon monoksit, su buharına ve karbon dioksite dönüşür. Ama bu tür sistemler fazlaca etkili değildir, çünkü motorun çalışması sonucunda ısınarak ulaştığı sıcaklık, gazların katalize olmaları için yeterli değildir. Öte yandan, kimi zaman benzine eklenen kurşunlu bileşikler, katalizörleri etkisiz kılar.

eğe, ağaç ya da metal malzemeleri işlemekte, biçimlendirmekte ya da düzleştirmekte kullanılan, sertleştirilmiş çelikten yapılmış ve yüzeyine ince dişler açılmış çubuk biçiminde el takımı. Çoğunlukla malzemeye elle sürülerek uygulanır ve malzemenin yüzeyini aşındırarak düzleştirir ya da biçimlendirir. Kimi eğeler, kesme işlemi için de uygulanır.

Eğeler, kesitlerinin biçimiyle dişlerinin yapısına ve sıklığına (cm'ye düşen diş sayısı) bağlı olarak sınıflandırılır. Kesitlerinin biçimine göre değişen en az 20 çeşit ege vardır. En yaygın olanları, çeşitli kalınlıklardaki yassı (düz), kare, üç ağızlı, yuvarlak ya da sıçan kuyruğu ve yarım yuvarlak eğelerdir. Diş biçimlerine göre eğeler, tek ağızlı, çapraz ağızlı ve törpü olmak üzere başlıca üç gruba ayrılır. Tek ağızlı eğelerin işleme yüzeyinde, çaprazlamasına birbirine paralel olarak açılmış dişler vardır. Çapraz ağızlı egede ise, bir sıra çapraz dişin üzerine ikinci bir sıra, ama bu kez ters doğrultuda

çapraz diş açılmıştır. Törpülerin dişleri daha kaba ve aralıklıdır ve takımın ucuna doğru yuvarlaklaşır; bu tür eğeler daha çok ağaç ya da yumuşak metal malzemelerin kabasının alınmasında kullanılır.

Tek ve çift ağızlı eğeler, diş sıklıklarına göre başlıca altı gruba ayrılır; bunlar çok kaba, kaba, normal kaba, yarı ince, ince ve çok ince eğelerdir. Eğelerin biçimi ve boyutu değiştikçe, santimetrekareye düşen diş sayısı da önemli ölçüde değişir.

eğik düzlem, ağır cisimleri kaldırmak için kullanılan ve eğimli bir yüzeyden oluşan basit makine. Sürtünme kuvveti dikkate alınmazsa, bir cismi eğik yüzeyden yukarı çıkarmak için gerekli olan kuvvet, cismin ağırlığından daha azdır. Eğim arttıkça, cismi çekmek için gereken kuvvet, cismin gerçek ağırlığına yaklaşır. Matematiksel olarak tanımlamak gerekirse, sürtünme kuvveti göz önüne alınmadığında, bir D cismini eğik bir düzlemde hareket ettirmek için gereken F kuvveti, cismin W ağırlığı ile eğik düzlemin yatayla oluşturduğu θ açısının sinüsünün çarpımına eşittir; yani, $F = W \sin \theta$.

Eğik düzlem ilkesi günlük yaşamda yaygın olarak kullanılır; örneğin civatalarda ya da vidalarda, eğimli bir doğrultuda uygulanan az miktardaki bir kuvvet, daha büyük bir kuvvetin oluşmasına yol açar.

eğik tonoz, RAMPA TONÖZ olarak da bilinir, ayakları bir ucunda döbür ucuna göre daha yüksekte olan tonoz. *Ayrıca bak. tonoz.*

Eğil, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Diyarbakır iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Merkez ilçeye bağlı bir bucak olan Eğil, 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasa uyarınca Merkez bucaktan bir, Piriçlik bucağından bir ve Dicle ilçesinden de altı köy eklenerek ilçe yapılmıştır.

Eğil Belediyesi 1934'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 21.148; kasaba, 4.803.

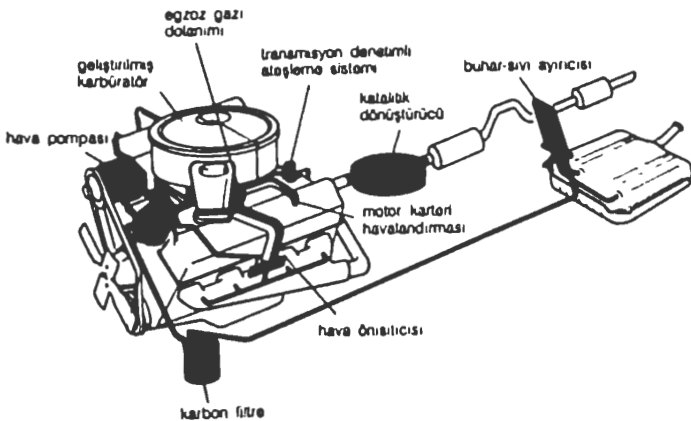
Eğilmez, Cafer Tayyar (d. 1877, Priştine - ö. 3 Ocak 1958, İstanbul), Türk asker. Kurtuluş Savaşı sırasında Trakya'da ulusal direniş hareketini yönetmiştir.

Plevne şehitlerinden Yüzbaşı Emin Efendi'nin oğludur. Ortaöğrenimini Drama ve Manastır'daki askeri okullarda tamamladı. 1900'de Harbiye Mektebi'ni, 1903'te de kurmay yüzbaşı rütbesiyle Erkân-ı Harbiye (Kurmay) Mektebi'ni bitirdi. Rumeli'de komitacılar karşı düzenlenen askeri harekâtlara katıldı. 1907'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Üsküp şubesinin kurucuları arasında yer aldı.

1909'da Aydın'da eşkıyayı takiple, 1910'da da Erkân-ı Harbiye 3. Şubesi'nde ve Kosova'daki Mürettep Kolordu Erkân-ı Harbiyesi'nde görevlendirildi. Daha sonra binbaşı rütbesiyle İpek (bugün Yugoslavya'da) mutasarrıfı ve komutanı oldu. Malisör ayaklanmasını bastırdıktan sonra İstanbul'a dönerek Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nde (Genelkurmay Başkanlığı) görev aldı.

16. Kolordu kurmay başkanı olarak Balkan Savaşı'na (1912-13) katıldı. Daha sonra Arnavutluk'taki Garp Ordusu'na atandı. 1914'te kaymakam (yarbay) oldu. I. Dünya Savaşı'nda I. Tümen komutanı olarak Çanakkale Savaşları'na katıldı. 1915'te miralaylığa (albay) yükseldi. 2. ve 18. Kolordu komutanlıklarında da bulundu.

Mütareke döneminde I. Kolordu komutanı olarak Trakya'da görev yaptı. Mustafa

Otomobil motorlarının egzoz sistemi
General Motors Corporation

Kemal'in 21/22 Haziran 1919'da Amasya'da aldığı kararları destekledi. Nisan 1920'de Trakya Milli Kuvvetler komutanlığına getirildi. 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan I. TBMM'ye Edirne milletvekili olarak katıldı. 25 Temmuz 1920'de Havsa yakınlarında Yunanlılara tutsak düştü; daha sonra serbest bırakıldı. 1923'te Edirne milletvekili olarak ikinci kez TBMM'ye girdi ve aynı yıl generallığe yükseltildi. Asker milletvekillerinin iki görevden birini seçmelerinin istenmesi üzerine, 1924'te ordudan ayrıldı. 17 Kasım 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na girdi. 1926'da İzmir suikastı ile ilişkili olduğu gerekçesiyle İstiklal Mahkemesi'nde yargılandı, beraat etti. 1928'de emekliye ayrıldı.

Eğilmez, Ertem (d. 18 Şubat 1929, Trabzon - ö. 21 Eylül 1989, İstanbul), sinema yönetmeni ve yapımcısı. Geniş izleyici kitlesinin ilgisini çeken kalabalık kadrolu güldürüleriyle Türk sinemasında yeni bir tarz oluşturmuştur.

Ortaöğrenimini Konya Lisesi'nde, yükseköğrenimini İstanbul Üniversitesi İktisat

Ertem Eğilmez
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

Fakültesi'nde tamamladı. 1954'te Refik Erduran ile birlikte Çağlayan Yayınevi'ni kurarak çok satan kitaplar yayımladı. Aynı yıl gene Erduran ve Haldun Sel'le birlikte *Tef* adlı mizah dergisini çıkarmaya başladı. 1960'ta Arzu Film'i kurarak sinemacılığa başladı. *Yaman Gazeteci* filmiyle yapımcılığa, 1964'te *de Fatoş'un Fendi Tayfur'u Yendi* ile yönetmenliğe adını attı. Her türü denediye de, çoğunlukla kolay izlenen ve geniş izleyici kitlesinin ilgisini çeken güldürüler yönetti. *Bir Millet Uyanıyor*'la 1967 Antalya Altın Portakal Film Şenliği'nde en iyi tarihsel film ödülünü kazandı. 1972'den sonra daha çok duygusal güldürülere yöneldi. Genellikle aynı oyuncu kadrosunu kullandığı ve ileride "Arzu Film güldürüleri" diye adlandırılacak bu filmlerde zaman zaman toplumsal eleştiriye de yer veriyordu. 1973'te çektiği *Canım Kardeşim*, insancıl tavrı, hüzünle güldürüyü kaynaştıran havası ve yer yer ulaştığı şiirsel anlatımla dikkati çekti.

Karakter oyuncularına başrol veren, Münir Özkul, Adile Naşit, Kemal Sunal, İlyas Salman, Halit Akçatepe, Zeki Alasya-Metin Akpınar ikilisi, Şener Şen gibi güldürü oyuncularının sinemada başarı kazanmalarında payı olan Eğilmez, filmleştirilmesi oldukça güç sayılan Rıfat Ilgaz'ın *Hababam Sınıfı* romanını 1975'te perdeye aktardı. Bu filmin başarısı üzerine *Hababam Sınıfı Uyanıyor*, *Hababam Sınıfı Sınıfta Kaldı*, *Hababam Sınıfı Tatilde* ve son olarak da *Hababam Sınıfı Güle Güle* adlı dört devam filmi çekti. 1980-81 mevsiminde *Kanlı Nigâr* adlı müzikli oyunu sahneye koyan Eğilmez, bir süre uzak kaldığı sinemaya 1985'te, alışılmış

güldürü tarzını güncel temalarla birleştirdiği *Namıslı* ile döndü. Geniş ilgi gören bu filmi, ticari açıdan başarısız olan *Aşık Oldum* (1986) ile Türk sinemasında gelmiş geçmiş en büyük gişe gelirini sağlayan ve son filmi olan *Arabesk* (1988) izledi.

eğim, matematikte, kartezyen koordinatlarında, bir çizgi boyunca ilerleyen bir noktanın ordinatındaki değişimin absisindeki değişime oranı. (x_1, y_1) ve (x_2, y_2) noktalarının belirlediği doğrunun eğimi, $m = (y_2 - y_1) / (x_2 - x_1)$ 'dir. Bu değer, doğrunun yatay eksenle yaptığı artı yönlü açının tanjantına eşittir. $f(x)$ doğrusal bir fonksiyon değilse, bu fonksiyonun grafiğinin x_0 noktasındaki eğimi, $f'(x_0)$ 'e (f 'in türevinin x_0 için değeri-ne) eşittir.

eğim kutbu, Yer yüzeyinde, Yer'in magnetik alanının eğiminin (Yer yüzeyi ile toplam magnetik alan vektörü arasındaki açı) 90° olduğu, yani yüzeye dik konumda bulunduğu noktaların ortak adı. Başlıca iki temel eğim kutbu vardır; bunlardan biri Antarktika'nın kuzusunda, öteki ise Kuzey Kutup Bölgesi'ndeki Bathurst Adası yakınlarındadır. Kuvvetli magnetik mineral yatakları üzerinde de yerel eğim kutupları oluşabilir.

eğimölçer, EĞİM PUSULASI olarak da bilinir, Yer'in magnetik alanının eğimini ölçmekte kullanılan aygıt. Üstü derecelendirilmiş dairesel bir cetvel ile merkezdeki bir mil üzerinde dönen magnetik bir iğneden oluşur. Eğimölçerin iğnesi düşey bir düzlemde salınır; normal pusulalardaki iğnelerin salınımı ise yatay düzlemde. Aygıt, kadrının dairesel düzlemi Yer'in magnetik meridyenine oturacak biçimde tutulduğunda, iğne Yer'in magnetik alanının doğrultusunu gösterir.

Eğirdir, EĞİRDİR olarak da bilinir, Akdeniz Bölgesi'nin Göller Yöresi'nde, Isparta iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.840 km² (1986) olan Eğirdir ilçesi kuzeyde Senirkent, Yalvaç ve Gelendost, doğuda Şarkikaraağaç ve Aksu, güneyde Sütçüler ilçeleri, güneybatıda Burdur ili, batıda da Merkez ilçe ve Atabey ilçesiyle çevrilidir. İlçenin kuzey kesiminde oldukça büyük bir alan kaplayan Eğirdir Gölü(*) ile göl alanını Isparta çöküntü alanından ayıran dağlar, yüzey şekillerinin belkemiğini oluşturur. Kuzeybatı kesimini, asıl kütlesi ilçe sınırları dışında kalan Barla Dağı, batı kesimini Davras Dağı (2.635 m), kuzeydoğu kesimini de doruğu ilçe sınırında yer alan Anamas (Güllüce) Dağı (2.388 m) engebelendirir. Eğirdir Gölünün büyük bölümü ile Kovada Gölünün(*) tümü ilçe sınırları içindedir. Ovalar, gittikçe genişleyerek Eğirdir Gölüne dökülen derelerin vadi tabanlarında

Eğirdir'ün bir görünümü
Dizlek

toplanmıştır. Eğirdir Gölü zengin balıkçılık potansiyelinin yanı sıra sulama açısından da önem taşır. İlçenin dağlık kesimlerindeki Anamas, Camili, Beşkuyu ve Absarı yaylaları, Toroslar'da yaşayan göçer Yörükler tarafından yaylak olarak kullanılır.

İlçenin doğal yapısının elverişliliği nedeniyle hem bitkisel üretim, hem hayvancılık, hem de balıkçılık gelişmiş durumdadır. Tarla bitkilerinden en çok buğday, patates ve soğan, az miktarda arpa, şeker pancarı, fasulye ve nohut yetiştirilir. Eğirdir Gölü çevresindeki sulanabilen alanlarda ise sebzeçilik ve meyvecilik yapılır. Özellikle elma üretimi ilçe ekonomisinde önemli yer tutar (1984'te 133.777 ton). İlçede bağcılık da yapılır. En çok yetiştirilen hayvanlar koyun, kıl keçisi ve sığırdır. Koyun ve kıl keçisi dağlık yörelerde yaylacılık yöntemiyle, sığır ise yerleşim alanlarında besicilik yöntemiyle yetiştirilir. İlçe nüfusunun bir bölümü de balıkçılıkla uğraşır. Kerevit, sazan ve sudak gibi değerli su ürünlerinin yaşadığı gölde, yoğun bir balıkçılık etkinliği vardır. Avlanan balıkların önemli bölümü il dışına satılmakta, sudak ile kerevit ihraç edilmektedir. İlçedeki atölyeler dışında, evlerde de halı ve kilim dokumacılığı yapılmaktadır.

İlçenin bazı kesimlerinde doğayı korumak ve dinlenme yeri olarak değerlendirmek amacıyla ayrılmış alanlar vardır. Bunlardan başlıcaları Çamyol orman içi dinlenme yeri ve Kovada Gölü Milli Parkı'dır(*).

Eski bir yerleşme olan Eğirdir, Bizans döneminde Prostanna adıyla biliniyordu. 1204'te III. Kılıç Arslan zamanında Anadolu Selçuklularının, 14. yüzyıl başında ise Hamidoğullarının egemenliğine girdi. Hamidoğullarının kurucusu olan Felekeddin Dündar Bey kente Felekabad adını verdi. Hamidoğulları, daha sonra merkezlerini Uluborlu'dan Felekabad'a taşıdılar. Kent kısa süre (1324-27) İlhanlıların, sonra gene Hamidoğullarının denetimine girdi. 1391'de Osmanlı topraklarına katıldı. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında Konya vilayetinin Hamid sancığına bağlı olan Eğirdir, Cumhuriyet sonrasında Isparta iline bağlı ilçe merkezi yapıldı.

Eğirdir kenti, Eğirdir Gölünün güney kıyısında yer alır. Kent merkezi, göle doğru uzanan Kale Burnu adlı yarımada üstünde kurulmuştur. Eskiden sur içindeyken nüfusun artmasıyla birlikte sur dışına taşan kent, yörenin topografyası nedeniyle birbirinden kopuk mahalleler biçiminde, kuzey-güney doğrultusunda gelişmiştir. Kale Burnunun tam karşısında Yeşilada (eskiden Nis) ve Canada vardır. Bunlardan Yeşilada kentin bir mahallesini oluşturur. Rumlarca kutsal sayılan bir kilisenin de bulunduğu ada, tümüyle sit alanı ilan edilmiştir. Küçüklüğü nedeniyle yerleşilmemiş olan Canada'da ise bahçeler bulunmaktadır. Ülke çapında hizmet veren uzman sağlık kurumlarından Eğirdir Kemik Hastalıkları Hastanesi kentin güneyindedir. Kentteki tek yükseköğretim kuruluşu, Akdeniz Üniversitesi'ne bağlı Eğirdir Su Ürünleri Yüksekokulu'dur. Isparta-Konya karayolu göl kıyısını izleyerek, kentin güneybatısından geçer. Eğirdir bu yolla Isparta'ya 36 km uzaklıktadır. Demiryolu ise Eğirdir'e 1912'de ulaşmıştır.

Gerek Eğirdir kenti, gerek çevresindeki yerleşmeler tarihsel yapılar yönünden oldukça zengindir. Eğirdir Kalesi'nin Lidyalılar zamanında yapıldığı sanılan içkalesinden günümüze yalnızca bir duvar kalmıştır. Kalenin I. Alaeddin Keykubad ve Hamidoğlu Ali Bey tarafından onartıldığı belirtilir. Selçukluların 11. yüzyılda depo olarak kullandığı Hızır Bey Camisi, Hamidoğlu Hızır Bey tarafından camiye çevrilmiş ve yandıktan sonra yeniden yapılmıştır.

1885'te onarım gördüğü yazıtından anlaşılmaktadır. 1237'de I. Alaeddin Keykubad'ın han olarak yaptırdığı, sonra Hamidoğlu Dündar Bey tarafından medreseye çevrildiği bilinen ve Dündar Bey Medresesi olarak da anılan Taş Medrese(*) kentteki önemli tarihsel yapıdır. Barla'da bulunan, 1375'te yapılmış Çaşnigir Paşa Camisi, kentin kuzeyinde kalıntıları bulunan Eğirdir Kervansarayını, 1223'te yapılmış Ertokuş Han, Baba Sultan ve Yazla türbeleridir.

Eğirdir Belediyesi Cumhuriyet'ten önce kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 41.266; kent, 15.828.

Eğirdir Gölü, EĞİRDİR GÖLÜ olarak da bilinir, Akdeniz Bölgesi'nin Göller Yöresi'nde göl. Adını güneydeki Eğirdir kentinden alır. Yüzölçümü 468 km²'dir. Gölün yüzeyi deniz düzeyinden 916 m yüksektir. Van, Tuz ve Beyşehir göllerinden sonra Türkiye'nin dördüncü büyük doğal gölüdür. Kuzey-güney doğrultusundaki uzunluğu 50 km olan gölün, kuzeyde 10 km, güneyde ise 16 km'yi bulan genişliği orta kesimde daralır. Batıdaki Barla Dağı ile doğudaki Çirşili (Kırışlı) Dağının birbirine çok yaklaştığı Keltepe Burnu ile Belbel Çiftliği Burnu arasında genişliği 2 km'ye kadar iner. Bu daralma yerinin kuzeyinde kalan kesime Hoyran Gölü de denir.

Gölün güney kesiminde, Eğirdir önlerinde Yeşilada ve Canada adlı iki küçük ada vardır. Yeşilada'da Eğirdir kentinin mahallelerinden biri bulunur. Eskiden Eğirdir'le ulaşımı küçük teknelerle sağlanan bu ada sonradan bir yolla kıyıya bağlanmıştır. Göl, Eğirdir kenti yakınında iyice darlaşır ve hemen güneydoğusunda sona erer. Boğaz-ova denen 16 km uzunluğunda ve 2,5 km genişliğindeki dar ve uzun bir oluk, kuzey-güney doğrultusunda uzanarak Eğirdir Gö-

Gölün büyük bölümünde 6-7 m kadar olan derinlik, güneyde yaklaşık 13 m'yi bulur. Beyşehir'den sonra Türkiye'nin suyu tatlı ikinci büyük gölüdür. Çevredeki dere ve dereciklerle beslenir. En çok suyu Sultan Dağlarından inen dereler taşır. Ayrıca suyu gür bazı karstik kaynaklar da gölün beslenmesine yardımcı olur.

Eğirdir Gölünde yıl içinde önemli düzey değişiklikleri görülmez; göl, ilkbaharda yükselme ve sonbaharda alçalma olmak üzere basit bir düzen gösterir. Mayıs'ta en yüksek noktaya ulaşan su düzeyi, haziran'dan sonra buharlaşmanın artması ve beslenmenin azalmasıyla alçalır ve eylülde en alt düzeye iner. Ekimde buharlaşmanın azalması ve beslenme koşullarının iyileşmesiyle sular yeniden yükselmeye başlar. Bu yükselme ilkbahar sonlarına değin sürer. Yüksek ve alçak düzeyler arasındaki fark bazı yıllarda 1 m'ye erişirse de, genellikle 1 m'den az, ama her zaman 0,5 m'den çoktur. Eğirdir Gölünde yıldan yıla önemli düzey değişiklikleri olur. Bazı yıllarda karstik suyollarının bir süre tıkanması sonucunda göl suları yükselir. Böyle yıllarda göl kıyıları kısmen sular altında kalır. Özellikle Eğirdir'in yanbaşındaki adalarda bu durum açık biçimde görülür. Buna karşılık göl düzeyinin bazı yıllarda iyice alçaldığı ve su düzeyinin en yüksek olduğu Mayıs ayında bile düşük olduğu saptanmıştır.

Eğirdir Gölünde tatlı su balıkları ve kerevit avlanır. Son yıllarda gölde tohumlama yoluyla sudak üretilmiş ve bu balık türü gölde eskiden beri bulunan türleri önemli ölçüde azaltmış, bazıları yok etmiştir.

eğirkökü, yılanıyastığıgiller (*Araceae*) familyasından azakeğeri (*Acorus calamus*) bitkisinin uçucu yağ içeren köksapları (rizom). Anayurdu Hindistan'dan dünyanın pek çok yöresine yayılmış olan azakeğeri,

mindeki örekeye yerleştirilir; buradan çekilen bir lif iğne bağlanır ve kendi ağırlığıyla yere doğru sarkıtılır. Eğiricinin iğni hızla çevirmesiyle lif bir yandan bükülür, öteki ucundan da elyafın içinden sürekli lif çekilir. Belirli bir uzunlukta iplik eğirilince, iğne durdurulur ve iplik iğnenin alınır; ardından da yeni bir lifin ucu iğne bağlanır ve işlem yinelenir. Eğirme işleminin mekanikleşmesi yolundaki en önemli adım, Hindistan'da çıkartılan geliştirilmesi oldu. Ortaçağın ortalarında Avrupa'da da kullanılmaya başlayan çıkartma, aslı iğne yerine bir çarktan yararlanır. El ya da ayakla döndürülen çıkartma, elyafı lif çekerek bükerek ve çarkın çevresine sarar.

16. yüzyılda Saksonya'da geliştirilen hızlı çıkartma, kaba yün ve pamuk elyafı kesintisiz iplik eğirmek olanaklı duruma geldi. Bu türden üç ya da beş çıkartma, dönemin dokuma tezgâhlarının gereksinim duyduğu ipliği aksamadan sağlayabiliyordu. Ama İngiliz mucit John Kay'ın uçan mekiği bulmasından sonra dokuma tezgâhlarının hızı arttı ve çıkartma yetersiz duruma geldi. 1770'te İngiliz mucit James Hargreaves, "Jenny" adını verdiği eğirme makinesini geliştirdi; gerçi bu makinede birden çok iğnenin yararlanıldığından eğirme işleminin hızı oldukça artmıştı, ama bu yolla elde edilen iplik ancak atkı olarak kullanılabiliyordu. 1769'da İngiliz mucit Sir Richard Arkwright, su gücüyle çalışan ve daha sağlam ve çözgü olarak kullanılmaya elverişli iplik eğirebilen su tezgâhını geliştirdi. 1779'da da İngiliz mucit Samuel Crompton, binden çok iğnenin birlikte çalıştığı vargel tezgâhını yaptı; üretim hızını son derece artıran bu makinede, kaba ipliğin yanı sıra ince iplik de eğirilebiliyordu. Böylece eğirme işlemi, seri üretime elverişli duruma geldi.

Modern eğirme makinelerinde fitiller merdanelere beslenir; merdaneler iplikleri çekerek uzatır ve inceltir, ardından iplikler iğnelerin yardımıyla bükülür. Büküm ne kadar sıkı olursa, ipliğin dayanıklılığı o kadar artar; ama gereğinden çok bükme, ipliğin kopmasına da yol açabilir. Kumaşlara kıvrımlı görünüm veren krep ipliği, aşırı derecede bükülerek hazırlanır. Kumaşlarda gölgeli görünümler sağlamak için ise, ters doğrultularda iki kez bükülmüş ipliklerden yararlanır; bu yolla dokumulan ipliğin değişik doğrultularda yansıtması sağlanır. Eğirme işlemi, ipliğin makaralara ya da bobinlere sarılmasıyla tamamlanır.

eğitim, toplumun değer yargıları ile bilgi ve beceri birikiminin yeni kuşaklara aktarılması; bu amaçla okullarda ve benzer kurumlarda sürdürülen öğretim ve yetiştirme etkinlikleri.

Geniş anlamda eğitim, kişinin belli bir yaşam tarzını öğrendiği toplumsallaşma ve kültürleşme(*) süreciyle özdeş tutulabilir. Bütün toplumlarda eğitimin amacı, yeni kuşaklara bir kültür birikimini aktarmak, gençlerin davranışını yetişkinlerin hayat tarzı yönünde biçimlendirerek, onları gelecekteki toplumsal rollerine doğru yöneltmektir. En ilkel kültürlerde örgün (formel) eğitim, okul(*) ve öğretmenlik(*) gibi uzmanlaşmış kurum ve işlevler hemen hiç yoktur; genellikle bütün toplumsal çevre ve etkinlikler okul işlevi görür, yetişkinlerin hemen tümü öğretmen konumundadır. Toplamlar karmaşıklıktıkça, kuşaktan kuşağa aktarılabilecek bilgi birikimi kimsenin tek başına taşıyamayacağı kadar çoğalır, kültür aktarımının daha seçici ve etkin yollarını

Eğirdir Gölünde dalgakıran ve balıkçı tekneleri
Anadolu Yayıncılık Arşivi

lünün bulunduğu çanağı güneydeki Kovada Gölüne(*) bağlar.

Eğirdir Gölü daha çok akarsu ağızlarında bulunan küçük kıyı düzlükleri dışında genellikle dik yamaçlarla inen dağlarla çevrilidir. Doğudaki Gelendost Ovasının kıyıları ile kuzeybatıdaki Gençali ve kuzeydeki Hoyran ovalarının kıyıları alçaktır.

Eski bir tektonik çöküntü çukuru olan göl çanağının biçimlenmesinde karstik olaylar da etkili olmuştur. Tektonik-karstik kökenli bu çöküntü, su yutan düdenlerin sonradan tıkanması sonucunda, sularla dolarak göl haline gelmiştir. Yeşilada ve Canada ise sular altında kalmış karstik tanıktepelerdir (*hum*).

dere ve durgun su kenarlarında yetişir. Şerit biçiminde, boyuna çizgili yaprakları ve başak biçiminde çiçek kümeleri vardır.

Baharlı ve hoş kokulu olan eğirkökü yüzde 1,5-3,5 oranında uçucu yağ içerir; çiğ yiyecilere baharat olarak katıldığı gibi halk arasında özellikle gaz sancılarında ve prostat hastalıklarına karşı ağızdan, bazı deri hastalıklarının ve romatizmanın tedavisinde de dıştan uygulanarak kullanılır.

eğirme, doğal ya da yapay elyafı, liflerin tek tek çekilip bükülmesi yoluyla kesintisiz iplik elde etme yöntemi. İlk çağlardan ortaçağın ortalarına değin eğirme işleminde kullanılan, günümüzde de belirli yörelerde rastlanan başlıca alet, "öreke" ve "iğ"di (kirmen). Bu aletle elyaf, çatal sopa biçimi-

geliştirmek gerekir. Okullarda ya da okul niteliği taşıyan kuruluşlarda öğretmenliği meslek edinmiş kişilerce sürdürülen örgün eğitim bu gereksinimi karşılar. Eğitimin örgünleşmesiyle birlikte okul, çocukları belirli bir süre için ailelerinden ayırır ve öğrenim, genç kuşakların toplumca onaylanmış bir etkinliği durumuna gelir.

Toplum yapısının karmaşılaşmasına ve okul sisteminin kurumlaşmasına koşut olarak, eğitim etkinliğinin günlük yaşamla doğrudan ilgisi azalır, eğitim pratikten bir ölçüde soyutlanır. Eğitimin örgün bir çevrede yoğunlaşması, gençlerin kendi kültürleri üzerinde yalnızca gözlem ve öykünmeyle kazanabileceklerinden çok daha fazla bilgi edinebilmelerine olanak sağlar. Öte yandan günümüzde örgün eğitimin başlıca işlevlerinden biri, genç işgücünün ekonomideki çeşitli istihdam alanları arasında dağılımını yönlendirmektir. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra, eğitime harcanan kaynakların verimliliğini artırmak, toplam işgücü içindeki oranı sürekli yükselen genç nüfusu kazançlı iş olanaklarına hazırlamak ve sanayinin becerili işgücü talebindeki artışı karşılayabilmek gibi amaçlarla eğitimde mesleki hazırlığa gitgide daha büyük önem verilmeğe başlamıştır (bak. mesleki eğitim). Örgün eğitimin gene günümüzde vurgulanan bir başka işlevi, yetişkinlerin gözetiminde akran grubu ilişkilerinin gelişmesini özendirmesidir. Çocuğun akran grubuyla kurduğu ilişkiler, aile otoritesinden bağımsızlaşmasını, çok sayıda başka ailenin değer ve deneyimleriyle ilişki kurmasını sağlar. Çağdaş toplumlarda çocuk bakımı da örgün eğitim kurumlarının işlevleri arasında sayılmaktadır; bu işlev gerçekte anababaların işgücüne katılımını kolaylaştırma gereksiniminin bir uzantısıdır.

İlköğretimden(*) doktora sonrasına değin dikey bir eğitim piramidinden söz edildiği gibi, eğitimin türleri (örn. mesleki ve genel) arasında yatay bir bölünmeden söz edilebilir. Başlangıçta yüksek ruhbanlık görevlerini yerine getirebilmek için yetiştilmesi amacıyla düzenlenen örgün eğitim, bu anlamda mesleki nitelik taşıyordu. Ortaçağda da eğitimin en yaygın biçimi çıraklıktı(*). 18. ve 19. yüzyıllarda ise Batı Avrupa ile Kuzey Amerika'da yeni burjuva sınıfı üyelerinin başlıca çabası, yüksek kültür çevresine girmelerini sağlayabilecek bir genel eğitimden geçebilmektir; ama öteki sınıflar eski becerileri aktaran çıraklık sistemini sürdürüyordu. 19. yüzyılda ilköğretim yoksul sınıflara yaygınlaştıkça, yeni mühendislik ve bilim kavramlarına dayalı teknik eğitim(*) de gelişmeye başladı. 20. yüzyılda gelir düzeyinin yükselmesine ve tüketim toplumunun yaygınlaşmasına koşut olarak, eskiden üst ve orta sınıfların ayrıcalığı sayılan genel eğitimin bütün çocukları kapsaması eğilimi güçlendi; öte yandan teknik uzmanlaşmanın gelişmesi daha çok insanın yüksek düzeyli mesleklerle girmesine olanak hazırladı. Çağdaş tüketim toplumunun gelişmesi boyunca "kültürlü kişi" kavramı da kökünden değişti. Nüfusun durmadan büyüyen bir kesiminin, yaşamının gitgide daha uzun bir bölümünü, hatta olgunluk yaşlarını bile eğitim sürecinde geçirmesi, çağdaş kültürün yapısını temelden etkilemeye başladı. İnsanı sürekli öğrenci olarak gören anlayış giderek yerleşirken, güçlü öğrenci grupları Baulı toplumların belirgin özelliklerinden biri oldu.

Sanayileşme ve teknolojik gelişme, eğitimin, biçim ve içeriğinde de sürekli değişikliğe yol açtı. İşbölümünün karmaşılaşmasıyla birlikte, uzun süreli bir örgün eğitim

gerektiren mesleklerin sayısı arttı. Toplumun teknik ve bürokratik örgütlenmesini yönlendirmek için gereken kadro kabardıkça, eğitilmiş ve becerili insan gücü akımının sürekliliğini sağlamak önem kazandı. Ama bir yandan da genel kültür düzeyinin yükseltilmesi ile çalışma yaşamının gitgide uzmanlaşması arasında bir çatışma ortaya çıktı. Eğitimin birincil amaçları arasında yer alan, olgunlaşmış bir kültürün sürekliliğini sağlama gereği ile teknolojinin ve bilginin içeriğinin değişmesi arasındaki çelişki de giderek belirginleşti. Öğrenim sürecinde öğrencinin anlatım özgürlüğünün korunması, öğrenci ile öğretmen arasındaki yakın ve sıcak ilişki ile gelecekteki iş yaşamının hiyerarşik ve genellikle otoriter yapısı arasındaki bağdaşmazlık da 20. yüzyılın eğitim alanında ortaya çıkardığı bir başka gerilimdir.

Gelişmekte olan ülkelerde ise eğitim alanındaki en belirgin eğitim, okuryazarlığı bütün topluma yaygınlaştırma, özellikle ilköğretimi okul çağındaki bütün çocuklara ulaştırma çabasıdır. Ama okuryazarlıkla, bu özelliğin gündelik yaşamda kullanımı arasında doğrudan bağ kurulamadığı için, yetişkinlere dönük okuma yazma kampanyaları çoğu kez başarısız kalmaktadır. Bu nedenle genellikle, kişinin okuryazarlık gerektiren bir işi başarabilme yeteneği olarak tanımlanan "işlevsel okuryazarlık" kavramı yeğlenmektedir. İlköğretimde ise öğretim yöntemlerinin eskiliği, öğretmenlerin eğitimsizliği, okul binalarının yetersizliği vb gelişmekte olan ülkelerin karşılaştığı başlıca sorunlardır. Öte yandan bu ülkelerde ortaöğretimle(*) yükseköğretimle(*) yönelik talep, ekonomik kalkınmaya katkıda bulunabilecek becerileri kazanma isteğinden çok, prestij yarışı ile çocukları elit konumlara hazırlama çabasından kaynaklanmaktadır. Yükseköğretim düzeyine ulaşanlar genellikle teknik ve bilimsel beceriler edinmeye değil, beşeri bilimlere, özellikle de hukuk öğrenimine ilgi göstermektedir. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerde, kültürel bağımsızlığı kazanma hedefi ile teknik ve bilimsel becerilerde kendine yeterliliği sağlayabilecek kadroların yetiştirilmesi arasında optimum dengenin kurulması büyük önem taşımaktadır. Gelişmiş bir yükseköğretim programının, ilk ve orta öğretim düzeylerinde sağlam bir temel gerektirdiği de unutulmamalıdır.

Eğitimin ekonomik boyutları. Bir toplumun eğitime yönelik harcamaları, tıpkı fiziksel sermayeye yapılan yatırımlar gibi, bugünkü tüketimden vazgeçerek gelecekteki getirileri artırmak amacıyla "beşeri sermayeye", yani toplumun bilgi ve beceri birikimine yapılan bir yatırım gibi görülebilir. Bu yatırımın bir bölümü, eski kuşakların ve onların becerilerinin yerini yeni kuşakların ve yeni becerilerin almasını sağlarken, bir bölümü de beşeri sermaye stokunda net bir artış gerçekleştirecektir. Toplumsal ve teknolojik değişimin hızı, kısıtlı doğal ve beşeri kaynaklardan optimum biçimde yararlanabilmek için eğitim planlamasına günümüzde büyük önem kazandırmıştır.

Eğitim planlaması, bireylerin mesleki ve başka tercihlerini kolaylaştırmakla yetinen gevşek bir yönlendirme sistemi olabileceği gibi, merkezi hükümetçe saptanan belirgin insan gücü hedeflerini gerçekleştirilmeye yönelik bir süreç de olabilir. Genel eğitim planlamasında dikkate alınacak başlıca unsurlar, nüfus değişikliği, ekonomik büyüme ve kalkınma, toplumsal talep ve fırsat eşitliği gibi hedeflerdir. İnsan gücü planlamasının temel yaklaşımı ise, becerili insan gücünde optimum arzı sağlayabilmek amacıyla devletin eğitim ve öğretim sistemine müdahale etmesidir. İnsan gücü planlamasının başarısı, gelecekteki toplam becerili

insan gücü gereksiniminin doğru tahmin edilmesine bağlıdır; ayrıca insan gücü arz ve talebine ilişkin kuramsal hedeflerin bireysel tercihlerle de uyumlaştırılması gerekir. Eğitim harcamalarının değerlendirilmesinde kullanılan bir başka ölçüt uluslararası karşılaştırmadır. Örneğin kişi başına ulusal gelirleri benzer düzeyde olan ülkelerin tüketim örüntülerinin de benzemesi beklenir. Ama eğitim yapısı genellikle gelir düzeyinden çok ekonomik yapıyla ilişkilidir. Tarihsel koşulların eğitim yapısı üzerindeki etkisi, toplumsal ve ekonomik yapının etkisinden de güçlüdür.

Eğitim hizmetlerine dönük talep sürekli artma eğilimindedir. Talepteki artışın kaynaklarından biri olan nüfus artışı, yaşam standardının yükselişi sonucunda yavaşlarsa da, bu kez yüksek yaşam standardı eğitimin talebinin yaygınlaşmasına yol açar. Toplam öğrencilik süresinin uzaması, ilköğretimin evrenselleşmesi, eğitim görmüş kuşakların kendi çocukları için daha yüksek bir eğitim düzeyi araması ve genel olarak teknolojik gelişme ile ekonomik büyüme, eğitim talebindeki sürekli artışın öteki önemli kaynaklarıdır. Oysa eğitim hizmetlerinin arzında yapısal belirsizlikler vardır. Özellikle kentleşmenin doğurduğu nüfus akışkanlığı, eğitimin talebinin uzmanlık alanlarına dağılımındaki kaymaların yol açtığı öğretmen açıkları, nüfusun dinsel ve etnik yapısı, eğitim hizmetleri arzının talebe kolayca uyum göstermesini zorlaştıran başlıca etmenlerdir. Öğretmenler toplam eğitilmiş insan gücünün önemli bir oranını oluşturduğu için, öteki mesleklerin eğitilmiş kadro talebindeki artışlar da potansiyel öğretmen arzını düşürme eğilimindedir. Ayrıca özellikle gelişmekte olan ülkelerde öğretmenlik, akademik ve toplumsal yükselmenin bir basamağı olma işlevini yitirmektedir. Gelişmiş ülkelerde de nüfusun yüzde 20-25'inin gerek öğretmen gerek öğrenci konumuyla eğitim sisteminde tam zaman istihdam edilmesi, öğretmenliği bir prestij mesleği olmaktan çıkarak, bir tür seri üretim etkinliğine dönüştürmektedir. Eğitim talebinin ilk, orta ve yüksek aşamalar arasındaki dağılımında demografik ve toplumsal değişikliklerin doğurduğu kaymalar da arz ve talep arasındaki kronik dengesizliğin bir başka nedenidir.

Eğitim sistemleri. Bütün eğitim sistemleri tarihsel, siyasal, toplumsal ve ekonomik etmenlerin bir ürünüdür. Ama dünyadaki eğitim sistemleri genel çizgileriyle merkeziyetçi, ademimerkeziyetçi ve karma sistemler biçiminde gruplanabilir.

Bütün eğitim sistemlerinin ortak sorunlarından biri, kamu eğitiminde dinin yerinin belirlenmesidir. Birçok batılı ülke kamu okullarından din dersini kaldırmış, din eğitimi amacıyla yerel nitelikte ayrı okulların açılmasını özendirmiştir. Bununla birlikte, örneğin İrlanda gibi bazı ülkelerde din eğitimi hem seçmeli hem zorunlu olabilir, ayrıca bazı okullar dinsel örgütlerce yönetilmektedir. Kamu sistemi dışında kalan okulların denetlenmesi ve dil azınlıkları ile öteki azınlıklara yönelik uygulamalar, eğitim sistemlerinin çözmek zorunda olduğu öteki önemli sorunlar arasındadır.

Merkeziyetçi eğitim sistemlerinde yetkiler merkezi yönetimde toplanmıştır. Örneğin Fransa'da eğitim bakanı hem 6-16 yaş (zorunlu eğitim çağı) arasındaki kuşağın eğitiminden, hem de yükseköğretimden sorumludur. Doktor unvanı dışında bütün unvan ve belgeler bakanlıkça verilir. Çoğu dinsel örgütlerce yönetilen, ama devletten de belirli bir yardım gören özel okulların mezunları da bu kurallara bağlıdır. Eğitim bakanlığı bütün ülkeyi eğitim bölgelerine ayırmıştır. En büyük birim olan *académie*

(eğitim daresi) bir üniversite ile bir grup ortaöğretim kurumundan oluşur. *Académie*'nin bşyöneticisi, hükümetçe atanan rektördür. Rektörün başlıca görevi yönetici kadroları görevlendirmek ve sınavları denetlemektir. Eğitsel bölümünde genişlik bakımından ikinci sırada yer alan *departement*'in (il) başında hulunan vali yalnızca ilköğretimden sorumludur. Valinin eğitime harcanmak üzere yerel vergi salma yetkisi vardır; ama finansman temelde hükümetçe sağlanır. En küçük birim olan *commune* (bucak) yöneticisi belediye başkanı, aynı zamanda yerel eğitim kurulunun da başkanıdır. Belediye başkanının görevi, ulusal eğitim politikasının gereğini uygulanmasını sağlamaktır. Yerel birimlere gitgide daha çok sorumluluk verilmesine karşın, Fransa'da genel olarak merkezi yönetim eğitimin denetimini bugün de elinde tutmaktadır. Fransa'dakinden farklı olmakla birlikte, merkeziyetçi sistemi benimsemiş ülkeler arasında İtalya, Danimarka, İsveç, Norveç, Arjantin, Brezilya, El Salvador, Yunanistan, Belçika ve Hollanda sayılabilir.

Ademimerkeziyetçi sistemlere örnek olarak ABD, Batı Almanya, Hindistan, Kanada ve Avustralya gösterilebilir. Bu sistemlerin özelliği, okulların ve eğitimi etkileyen politikaların temelde yerel denetim altında olması ve yerel kaynaklarca finanse edilmesidir. Merkezi bir devlet kuruluşu, eğitim için yardımcı ya da özel fon sağlayabilir; ama bu konudaki karar mekanizmasına çok ender durumlarda katılır. Örneğin ABD'de federal hükümetçe uygulanan tek bir eğitim sistemi yoktur. Eğitim her eyaletin kendi sorumluluğundadır ve eyaletler, merkeziyetçi ve ademimerkeziyetçi sistemlerden birini tercih eder. Birçok eyalette, gerekli fon tahsisi, öğretmenlerin ders verme yetkisinin onaylanması, müfredatın önerilmesi, okul yapımı ve onarımının denetlenmesi, eyalet eğitim kurulunun yetki alanındadır. Ama yönetim yetkisi genellikle yerel eğitim kurullarının elindedir. Eğitim kurullarının çoğu kez seçimle gelen yöneticileri, eğitim politikasını saptama ve bütçeyi belirleme konularında yöre halkının dileklerine uyar.

İngiliz eğitim sistemi ise karma sistemin örneğidir. Bu ülkede, eğitim bakanlığının çizdiği genel çerçeve ile yerel gereksinimler arasındaki uyum, yerel yetkililerce sağlanır.

Türkiye'de İslam ortaçağının eğitim kurumu olan medresenin yanı sıra, 19. yüzyılda modern eğitim kurumları oluşmaya başladı. Yönetim reformu uygulanan kuruluşların eğitilmiş insangücü gereksinmesini karşılamak amacıyla ayrı ayrı oluşturulan bu kurumların işleyişi 1869'da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'yle sistemleştirildi. Fransız eğitim sisteminin etkisiyle hazırlanan nizamname, ilköğretimden yükseköğretime kadar eğitim kurumlarının hangi büyüklükteki yerleşim yerlerinde kurulacağını ve nasıl yönetileceğini düzenliyordu. Eskinlediği Fransız sistemi gibi bu sistem de temelde merkeziyetçiydi. Ama Osmanlı Devleti'nin o dönemdeki haberleşme ve ulaşım olanaklarının kısıtlılığı dolayısıyla tam merkeziyetçi bir sistem kurulması zordu. Bu nedenle vilayet idarelerine eğitimin finansmanından öğretmenlerin atanmasına kadar çok çeşitli yetkiler tanınmıştı. Osmanlı yönetimi böylece yeni bir eğitim sistemi oluştururken, medreselerde yeni düzenlemelere gitmedi ve iki eğitim sistemi yan yana varlığını sürdürdü.

Cumhuriyet yönetiminin eğitim alanındaki en köklü düzenlemesi, 1924'te çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla medreseleri kapatarak ikili sisteme son vermesi oldu. Buna koşut olarak din öğretimi eğitim sisteminin dışına çıkarıldı ve eğitim sistemi cumhuriyetin laiklik ilkesiyle tutarlı duruma

getirildi. Tek parti rejiminin egemen olduğu yıllarda, vilayetlerin eğitim konusundaki yetkileri kısılarak bütünüyle merkeziyetçi bir eğitim sistemine geçildi.

II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin yeni dış ilişkileri ve çok partili rejimi çerçevesinde eğitim sisteminin merkeziyetçi niteliği değişmedi. Ama Avrupa kökenli eğitim felsefelerinin yerini ABD kökenli eğitim felsefeleri aldı, din öğretimi yeniden eğitim sistemine girdi. Önce ilköğretim düzeyinde ve isteğe bağlı olarak başlayan din eğitimi zamanla üst düzeydeki okullara da girdi ve 1982 Anayasası'yla zorunlu nitelik kazandı. Ayrıca imam hatip okullarının hızla yaygınlaştırılması ve bu okulların mezunlarına din görevliliği dışındaki meslek alanlarına ve okullara da girme olanağının tanınmasıyla, Türkiye'de eğitim sistemi yeniden ikili bir yapının özelliklerini göstermeye başladı.

Eğitim felsefesi, eğitim etkinliğinin yapısı, ilkeleri ve amacı ile eğitim yöntemlerini konu alan felsefe dalı. Eğitim felsefesi, eğitim tarihinin incelenmesiyle de yakından ilişkilidir. Bazı eğitim felsefecileri, eğitim sorunlarını aydınlatılabilmek amacıyla, felsefe ile öteki inceleme dalları arasındaki ilişkinin incelenmesine öncelik verir. Öğretmenlik(*) mesleğinin ilke ve kuralları ile öğretim yöntemlerinin incelenmesi ise pedagojinin konusunu oluşturur.

Eğitimin amacı ve bu amaçla araçlar arasındaki ilişki sorunu, felsefe tarihi boyunca eğitilmiş insan ülküsünü dile getiren değişik kavramlarda anlatımını buldu. İÖ 5-4. yüzyıllarda Platon, ülküleştirirdiği istikrarlı ve hiyerarşik toplum yapısında yönetimin görevinin eğitimde en başarılı olanlara teslim edilmesini öngörüyordu; orta düzeyde başarı gösterenler savaşçı olarak yöneticilerin buvruklarını yerine getirmeli, eğitimde en az başarılı olanlar ise toplumdaki en düşük işçilik görevlerini üstlenmeliydi. Platon'a göre toplumdaki değişik grupları birbirinden ayırıp düzenlemeyi sağlayacak eğitim düzeni, günlük yaşamdaki geçici, somut görünümlerin ardındaki ölümsüz idealleri kavrayabilme yeteneğini sinamalı, bu amaçla öğrencileri eğitimin değişik aşamalarında elenmeliydi. Günümüze değin Batı dünyasında eğitim sistemlerinin çoğu gerçekte bu hiyerarşik düzeni ve eleme sürecini temel aldı. Okullardaki örgün (formel) eğitimde soyutlamalara büyük ağırlık verilmesi, pratiğin ve el emeğinin küçümsemesi de bu anlayışı yansıtıyordu. Toplumun gelecekteki önderlerini yetiştirecek "ölgür sanatlar" (*artes liberales*) ile başkalarını onların yönetimi altında çalışmaya hazırlayacak mesleki bilgiler arasındaki ayrım gene büyük ölçüde bu modelden kaynaklanıyordu.

13. yüzyılda Aquino'lu Aziz Tommaso'nun us ile inancı bağdaştırma girişimi, ussal düşüncenin, ahlaki yetkinlik arayışıyla sıkı bir disiplin altında tutulmasını öngörüyordu. Skolastik insan ülküsünün Batılı eğitim anlayışı üzerindeki en önemli etkisi, zihinsel disiplinin üstün tutulması oldu. Tommaso'ya göre eğitimin başlıca öznesi öğrenciydi; kişi kendi kendini eğitebilmeli, düşünsel bağımsızlığını koruyarak öğrenmede kendi yolunu izleyebilmeliydi.

17. yüzyılda kilisenin ve devletin otoritesine karşı bireysel özgürlüğü vurgulayarak deneyci geleneği canlandıran John Locke, insan zihninin doğuştan bir *tabula rasa* (boş bir kâğıt) olduğunu öne sürdü, eğitim sürecinde deneyimin ve duyu algılamının ağırlığını vurguladı. Gerçekte bu tutum gitgide güçlenen şüpheli, pratiğe dönük yeni burjuva sınıfı ile yeni bilimin eğilimlerini yansıtıyordu. Locke'un başarısı, İngiliz-

lerin geleneksel eğitilmiş insan, "beyefendi" ülküsüne burjuvazinin benimseyebileceği bir biçim kazandırmaktı. Başlangıçta aristokratik bir içenik taşıyan "beyefendi" modeline Locke'un etkisiyle demokratik, puriten, pratiğe dönük bir kumlige burundu. Locke'un çizgisi yalnızca İngiliz eğitim anlayışını biçimlendirmekle kalmadı, puriten bireyciliğiyle Amerika'da da eğitim ilkelerinin gelişmesi üzerinde önemli etkiye bulundu.

Aydınlanma döneminin usçu ve nesnelci tutumuna karşı gelişen tepki 18. yüzyılda romantik doğalcı akımda anlatımını buldu. Bu akımın başlıca sözcüsü Jean-Jacques Rousseau'nun ülküsü doğal insandı. Rousseau o dönemin Fransız toplumunda egemen olan usçuluk, bilinçli düşünme, kendini denetleme, karmaşıklık, nesnellik gibi değerlere karşı romantizm, sezgisel kendiliğindenliği, özgürlüğü, yalnızlığı ve özneliliği savundu. Rousseau'ya göre çocuk, uygarlığın yozlaştırmalarından korunmalı, çocuğun her zaman sağlıklı olan doğal, kendiliğinden dürtüleri beslenmeliydi; düşünsel güçlerin bozulmadan gelişebilmesi için, uygulanan zamanından önce düşünselleşmesinden kaçınılmalıydı. Duygu düşünmeden önce gelmeli, çocuk yetişkinlerin kumandasında olmamalıydı. 19. ve 20. yüzyıllarda bütün dünyada yaygınlaşacak olan ilerici eğitim hareketinin(*) tohumları Rousseau'nun yaklaşımında yatıyordu.

19. yüzyılda ABD'de egemen felsefe akımı durumuna gelen pragmatizm, bu ülkede eğitim anlayışının biçimlenmesinde belirleyici oldu; Japonya ve Avrupa'da da etkisini duyurdu. Bu akımın en ünlü eğitim kuramcısı John Dewey'ye göre düşünen insanın inanç ve davranışları gelenek ve örneklemlerle değil, sorunları çözenin en iyi yolu olan bilimin, "örgütlenmiş zekâ"nın yöntemiyle belirlenmeliydi. Eğitimde çocuğun ilgi alanları yaşamsal önem taşıyordu; eğitim konuları da çocuğun toplumsal deneyimleri üzerinde düşünmesine yardımcı olacak etkinliklerden oluşmalıydı. Dewey'nun görüşleri de ilerici eğitim hareketinin kalkış noktalarını oluşturdu; ama Dewey bu hareketin de pek çok uygulamasını eleştirdi. 20. yüzyılda gene en çok ABD'de etkili olan davranışçılık ise insanı özgür bir özne olarak gören geleneksel anlayışı bütünüyle reddederek, "planlı" bir insan yaratmak amacıyla insan davranışına bilimsel bilgi aracılığıyla kumanda edilmesi hedefini ortaya attı. Akımın en etkili sözcüsü B. F. Skinner'a göre böylece insan, toplumun amaçlarına ulaşabilmesi için en etkin yöntemlerle tasarlanmış biçimde koşullandırılacaktı. "Davranış mühendisliği", insanı topluma aykırı bütün eğilimlerden arındıracaktı. Davranışçılığın ülküsü, herkesin kolayca iyi ve kusursuz olmasını sağlayabilecek bir toplum ve eğitim düzeni kurmak amacıyla bilimsel kumandadan sonuna kadar yararlanmaktı.

İnsanı, nesnel yöntemlerle incelenip sınıflandırılacak, belirli kategorilere ve genellemelere sığdırılacak bir nesne gibi gören yaklaşımlara karşı Batı'da gelişen en belirgin tepkilerden biri varoluşçu akımdı. Varoluşçuluğun temsilcilerinden Martin Buber çağdaş eğitim anlayışının derinleşmesinde önemli rol oynadı. Buber'a göre eğitim, kişinin, yaşamını varoluşsal kararlarla biçimlendirmesini sağlamalıydı. Varoluşçu insan, değerlerini yaşanan zaman ve mekândaki somut içinde yaratmalı ve öteki insanlarla ilişkisinde açığa vurmalıydı. Başkaları karşısında sorumluluk ve onlarla diyalog, Buber'in eğitim felsefesinin temel kavramlarından biriydi.

Günümüzde eğitim felsefecileri arasında süredir başlıca tartışma sorunlarından biri, bilginin aktarım biçimine ilişkindir. Tarihte en yaygın bilgi aktarım biçimi olan usta-çırak ilişkisi gerçekte bireyin rolleriyle özdeşleşmesinin, örneğin bir eş, anne ya da baba, kadın ya da erkek olmayı öğrenmesinin başlıca yöntemidir. Bu yöntemin yeni bilgi üretmekteki yetersizliği karşısında gelişen alması, örgün eğitim kurumlarının uygulanan, bilgiyi anlatarak aktarma yöntemi. Ama pek çok düşünür, anlatarak bilgilendirme yönteminin, eğitim uygulamasındaki yaygınlığı ölçüsünde başarılı bir bilgi aktarım biçimi olmadığı görüşündedir. Ast-üst ilişkisine dayanan her iki yöntemi de eleştiren felsefeciler de eğitimde etkili olan tarafların eşitliğine dayalı diyalog yöntemini önermektedir. Bu yaklaşıma göre eğitim sürecine katılan tarafların öğretmen ve öğrenci konumu sürekli değişebilir. Ast-üst ilişkisine ağırlık veren yaklaşımlar eğitimde disiplin ve denetim sorununu da gündeme getirir. Çoğu kuramcı, eğitimde disiplinin başlıca hedeflerinden birinin öğrencide öz-disiplini geliştirmek olduğunda birleşmektedir; ama özdisiplinin başkalarına itaat ederek mi, yoksa kendi benliğine söz geçirmeyi öğrenerek mi sağlanacağı konusunda ciddi görüş ayrılıkları vardır.

Eğitimin ağırlıklı amacı üzerindeki tartışma, bir yandan bireyin ya da toplumun gereksinimlerinin vurgulanması, öbür yandan da düşünsel gelişme, kişilik oluşumu, ahlaki ya da dinsel bilincin güçlendirilmesi gibi hedeflerden birinin ötekilere üstün tutulması düzeyinde sürmektedir. Toplumsal bütünleşmeyi koruma, bireyleri yurttaşlığa hazırlama, ulusal bilinci geliştirme gibi yönelimler de eğitimin amacıyla ilgili tartışmaların odağında yer almaktadır. Örgün eğitimde öğrencilerin yaş, zekâ yaşı, ırk, cinsiyet, toplumsal sınıf, coğrafi bölge, ailenin geliri gibi ölçütler bakımından türdeş ya da karma gruplarda toplanması; öğrenciler arasında yarışmanın ya da işbirliğinin özendirilmesi; örgün eğitimde işlenen konuların genişletilmesi ya da daraltılması; dinsel ve siyasal bilgilendirme kamu eğitimindeki yeri; okulların toplumdaki tartışma sorunlarına açık ya da kapalı tutulması; eğitimin düşünsel tekdüzelikten korunması vb günümüzde eğitim felsefecileri arasındaki öteki tartışma konularıdır.

eğitim psikolojisi, çağdaş psikolojinin, çocukların eğitiminde ve yetiştirilmesinde rol oynayan öğrenme süreçlerini ve karşılaşılan ruhsal sorunları inceleyen kuramsal ve uygulamalı dalı. Eğitim psikologları yalnızca öğrencilerin bilişsel gelişmesiyle değil, yetenek ve öğrenme düzeylerinin ölçümü, yaratıcılık süreçleri gibi öğrenmede rol oynayan çeşitli etkenlerle ve öğrenciler ile öğretmenler arasındaki dinamik iletişimi belirleyen güdüleyici güçlerle de ilgilenirler. Öğrenmenin en verimli düzeye getirilmesini amaçlayan eğitim psikolojisi, yalnızca ilk ve ortaöğretimdeki eğitim sistemi sorunlarıyla ilgilenen ve uygulamalı bir alan olan okul psikolojisinden hemen hemen tümüyle farklı, hem deneysel, hem uygulamalı bir psikoloji dalıdır.

Eğitim psikolojisinin kökeni, İngiliz bilim adamı ve öjenik biliminin kurucusu Sir Francis Galton'ın (1822-1911) çağrışım ve duyumsal etkinlik konusundaki deneysel çalışmaları ile *The Contents of Children's Minds*'in (1883; Çocukların Kafasındaki İler) yazan, ABD'li psikolog G. Stanley Hall'a (1844-1924) değin uzanır. Bununla birlikte, bu alanın en büyük önderi, çocukların

zekâsını ve öğrenme yeteneklerini ölçüp sınamak için yöntemler geliştiren ABD'li eğitimci ve psikolog Edward Lee Thorndike'tir (1874-1949). Thorndike'in geliştirdiği öğrenmenin aktarılması kuramına göre, "bir etkinlik alanında öğrenilenlerin, başka bir alana aktarılabilmesi için, bu iki alanın ortak öğeler taşıması gerekir".

Eğitim Şurası, tam adı MİLLÎ EĞİTİM ŞURASI, Millî Eğitim Bakanlığı'nın eğitim ve öğretimle ilgili konuları incelemek ve öneri niteliğinde kararlar almakla görevli en yüksek danışma kurulu. Talim ve Terbiye Kurulu'na hazırlanan tüzük, yönetmelik, program ve ilkeleri inceleyerek karara bağlar. Bu kararlar Millî Eğitim bakanının onayıyla kesinlik kazanır.

Eğitim Şurası oluşturulmasına yönelik çabaların başlangıcı 1920'ye değin uzanır, TBMM'nin açılmasından sonra eğitim ve öğretimin düzenlenmesi konusunda çeşitli girişimlerde bulunuldu. 15 Temmuz 1921'de Mustafa Kemal'in başkanlığında toplanan Maarif Kongresi'nde ilköğretim programı ve öğretim süresi ile ortaöğretim kurumlarının program ve dersleri ele alındı. 1923, 1924 ve 1925-26'da toplanan Heyet-i İlmiye de eğitim ve kültür işlerini ele alarak ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarının öğretim süreleri, programları, ders kitaplarının hazırlanması gibi konularda yeni düzenlemeler yaptı. Heyet-i İlmiye, 10 Haziran 1933'te 2287 sayılı yasayla oluşturulan Eğitim Şurası için bir başlangıç oluşturdu. 10 Haziran 1946 tarih ve 4926 sayılı yasayla üyeleri belirlenen Eğitim Şurası, 21 Mayıs 1970'te 1261 sayılı yasayla yeniden düzenlendi.

17-19 Temmuz 1939'da toplanan 1. Eğitim Şurası, nüfusu 400'den az olan köylerde üç yıllık ilköğretim veren eğitimli okulların, 400'den çok nüfuslu köylerde de beş yıllık ilköğretim veren öğretmenli okulların açılmasına karar verdi. 15-23 Şubat 1943'te toplanan 2. Eğitim Şurası'nın gündeminin okullarda ahlak eğitiminin geliştirilmesi, anadili çalışmalarında verimin artırılması, tarih öğretiminin yöntem ve amaçlar yönünden incelenmesi oluyordu. 2-10 Aralık 1946'da toplanan 3. Eğitim Şurası'nda ise ortaöğretim düzeyindeki mesleki ve teknik okulların düzenlenmesiyle okul-aile arasındaki işbirliği konuları ele alındı. 22-31 Ağustos 1949'da toplanan 4. Eğitim Şurası'nda eğitim ve öğretimde dayanan demokratik ilkeler gözden geçirildi. Eğitim enstitüleri ile yüksek öğretmen okullarının yeniden örgütlenmesi kararlaştırıldı. Ayrıca yeni ilköğretim ve ortaokul programları incelendi, lise programının konuları dört yıllık düzenlemeye göre yeniden saptandı. 5-14 Şubat 1953'te toplanan 5. Eğitim Şurası'nda öncelikle okul öncesi eğitim, ilköğretimde sağlık sorunları ile özel eğitim konusu ele alındı. 18-23 Mart 1957'de toplanan 6. Eğitim Şurası mesleki ve teknik öğretim ile halk eğitimi konularını ele aldı. 5-15 Şubat 1962'de toplanan 7. Eğitim Şurası'nda bütün öğretim kademeleri ve eğitim türleri gözden geçirildi. Eğitimde ölçme ve değerlendirme ele alındı. Üniversiteye giriş için yeniden olgunluk sınavı sisteminin getirilmesi uygun görüldü. 28 Eylül - 3 Ekim 1970'te toplanan 8. Eğitim Şurası'nın gündeminin ortaöğretim sisteminin kuruluşu ve yükseköğretime geçişin yeniden düzenlenmesi oluyordu. 24 Haziran - 4 Temmuz 1974'te toplanan 9. Eğitim Şurası'nın gündeminde ana konu olarak millî eğitim sisteminin bütünlüğü içinde programlar ve öğrenci akışını düzenleyen kurallar yer aldı. 23-26 Haziran 1981'de toplanan 10. Eğitim Şurası'nın gündeminin ana konuları Türk millî eğitim sisteminin yapısı, programlar ve öğrenci akış kurallarıydı. Şura okul öncesi

eğitim konusunda ilk kez ayrıntılı kararlar aldı. 0-5 yaş grubundaki çocukların eğitimi kapsayan okul öncesi eğitimin temel amaçları belirlenirken, okul öncesi eğitim anasının az gelişmiş yörelerde Türkçe eğitimine ağırlık verecek biçimde öncelikle yaygınlaştırılmasına karar verildi. Eğitime başlama yaşı da yediden altıya indirildi ve bu karar 1983-84 öğretim yılında uygulanmaya başladı.

18-22 Temmuz 1988'de toplanan 12. Millî Eğitim Şurası'nda Türk eğitim sistemi, yükseköğretim, öğretmen yetiştirme, eğitimde yeni teknolojiler, tarihçe ve yabancı dil eğitim ve öğrenimi, eğitim finansmanı, öğretim programları konuları tartışıldı. 15-19 Ocak 1992'de 13. Millî Eğitim Şurası toplandı ve yalnızca yaygın eğitim konusu ele alındı.

eğitim uçağı, askeri havacılıkta, pilotların eğitiminde kullanılan, özel olarak tasarlanmış uçak. Pilotların, günümüzün son derece gelişkin ve karmaşık yapıya modern askeri uçaklarını kullanabilmeleri için, uzun süreli eğitimden geçmeleri ve belirli yetenekleri edinmeleri gerekmektedir. Askeri eğitim programları uyarınca pilotlar genellikle, önce tek motorlu, ikinci aşamada da çift motorlu jet uçaklarıyla eğitim görürler. İlk eğitim aşamasında kullanılan uçaklar, genellikle daha basit yapılıdır. Çift motorlu jet eğitim uçaklarının donanımı ise daha karmaşıktır ve savaş uçaklarında bulunan gelişkin kumanda sistemlerinin kullanımına yönelik ilk bilgiler bu uçaklarda verilir.

Uçağın seyrine ilişkin bilgiler ise, öğrenci grubu uçuşları sırasında verilir. Bu amaçla büyük nakliye uçaklarından yararlanılır. Öğrenciler, uçağa bulunan seyir kumanda masalarında kendi gözlemlerini ve hesaplamalarını yaparlar ve bunları uçağın gerçek seyrine karşılaştırırlar.

Eğitim amacıyla hızlı ve gelişkin uçakların kullanılması pahalı ve tehlikeli olduğundan, pilotlar ve uçuş ekibi çoğu zaman uçuş benzetim aygıtlarının(*) yardımıyla eğitilirler.

egreliotları (Polypodiopsida), EGRELTİLER olarak da bilinir, gerçek kök, gövde ve yaprakları olan ve sporlarla üreyen çiçeksiz, damarlı bitkiler sınıfı (bazı uzmanlarca *Filicopsida* olarak adlandırılır).

Egreliotları eskiden atkuyruklu ve kibritotları ile birlikte sınıflandırılırdı; bugün botanikçiler, bu ilkel bitkilerin pulsu yapıları ile egreliotlarının daha üstün bir yapısal özellik gösteren, yani tohumlu bitkilerinkine benzeyen yapıları arasında kesin bir ayrım yaparak egreliotlarını ayrı bir sınıf olarak kabul etmişlerdir.

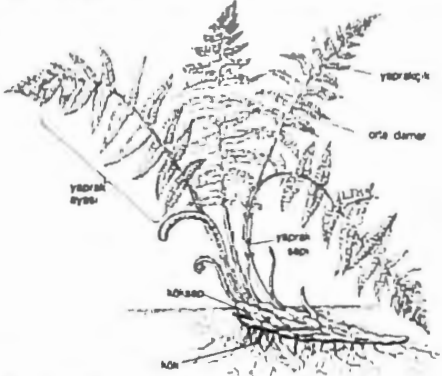
Polypodiopsida sınıfı beş takıma ayrılır: *Ophioglossales* (1 familya), dev egreliotlarını içeren *Marattiales* (1 familya), sınıfın en kalabalık takımı olan *Polypodiales* (11 familya), *Marsileales* (1 familya) ve *Salviniales* (2 familya).

Egreliotları, Karbonifer Dönemde (y. 345-280 milyon yıl önce) egemen olan en tipik kara bitkileriydi ve bu dönemin ilk 25 milyon yılında öylesine zengin bir bitki örtüsü oluşturmuşlardı ki, bazı bilimi adamları bu dönemi "Egreliotlar Dönemi" olarak adlandırır. Yeryüzündeki kömür yataklarının oluşmasında bu tür egreliot ormanlarının büyük payı olmuştur.

Egreliotlarının, boyut ve biçim açısından büyük bir çeşitlilik gösteren 10 bin kadar türü tanımlanmıştır. Bu türlerin çoğu küçük ve narin bitkilerdir (örn. her yıl tek bir yaprak veren *Ophioglossales* takımının üyeleri); oysa bazı türler, örneğin *Cyathea* cinsinden egreliotları 24 m'ye ulaşan göv-

deleri ve bu dev gövdelerin ucundaki yapraklarıyla birer ağaca benzer.

Eğreltiotlarının yaşam çevriminde, bitkinin spor ürettiği (sporofit) ve gamet ürettiği (gametofit) iki ayrı evre görülür. Bu iki evrede bitkinin morfolojisi de birbirinden çok farklıdır; örneğin gametofit evredeki bitki, dış görünümüyle yapraklıyosunlarına çok benzediği halde, sporofit evrede yaprakları ve bütün özellikleriyle eğreltiotlarının bilinen ergin biçimine dönüşür.

Bir sporofitin yapısal özellikleri
M. Pahl

Gametofit evre, olgun bir sporofitin ürettiği bir sporun çimlenmesiyle başlar. Genellikle rüzgârla dağılan ve kurak ortamlarda uzun süre canlılığını koruyabilen bu sporlar, ılık, nemli ve gölgeli ortamlarda hemen çimlenerek, yürek ya da şerit biçiminde ve yaklaşık 2,5 cm eninde, küçük, haploit (bir kromozom takımı içeren) bir gametofit oluşturur.

Klorofil içeren, parlak yeşil renkteki bu gametofit, toprak üstünde bir örtü oluşturacak biçimde yayılır ve rizoid denen kılsı uzantılarını toprağa salarak, aldığı su ve minerallerle kendi besinini kendisi üretir. Bir süre sonra gametofitin alt yüzünde, yapraklıyosunları ve ciğeryosunlarında olduğu gibi, anteridyum (erkek üreme organı)

ve arkegonyum (dişi üreme organı) denen mikroskopik üreme organları oluşur.

Anteridyumların ürettiği tek hücreli ve kamçı spermalar topraktaki nemin etkisiyle serbest kalarak arkegonyumlara ulaşır ve dişi üreme organının dar kanalından içeri girmeyi başardığı anda yumurta hücrelerini döller. Böylece, haploit bir sperma ile haploit bir yumurta hücrelerinin birleşmesiyle, iki kromozom takımı içeren (diploit) ve zigot denen yeni bir hücre oluşur. Bu, sporofit evrenin başlangıcıdır.

Döllenmiş yumurta (zigot) geliştikçe, gametofit kuruyarak ölür. İlk hücresel farklılaşma, sporofitin topraktan su ve mineralleri almak üzere emici bir organ geliştirmesiyle başlar. Hemen ardından iki büyüme eksen belirlir; bunlardan biri ana kökü oluşturur, öbürü de yukarıya doğru büyüyerek ilk yaprağı verir. Daha sonra, bu ilk yaprağın tabanından daha büyük ve daha karmaşık yapraklar çıkar; bu yaprakların tabanları birbiriyle kaynaşarak sonunda gövdeyi oluşturur. Gövde oluştuktan sonra, salyangoz kabuğu ya da zemberek gibi kıvrılmış yeni yapraklar belirir; bunlar yavaş yavaş açılarak olgun yapraklara dönüşür.

Eğreltiotlarının toprak üstündeki bölümünün dış yüzeyi, su geçirmediği için bitkinin nem kaybederek kurumasını önleyen kutikula katmanıyla örtülüdür. Bu katmanın yer yer, özellikle yapraklarda çok sayıda gözenekle (stoma) delinmiş olması bitkinin dış ortamla alışverişini sağlar. Bu gözeneklerden her birinin çevresinde, kasılıp genişleyerek gözenegi gereğinde açıp kapayabilen kilit hücreleri vardır. Eğer bitki yeterince su ve ışık alıyorsa gözenekler açılır ve karbon dioksitin bitkinin içindeki besin üretici hücrelere ulaşmasını sağlar; ışık ve nem yeterli olmadığında, bitkinin kurumasını önlemek için gözenekler kapanır.

Olgunlaşmış bir eğreltiotunun sporları, bitkinin yapraklarında oluşan spor keseleri (sporangyum) içinde bulunur. Bu kesenin içindeki diploit ana spor hücreleri meyo-

bölünmeye uğrar ve her biri dört tane haploit yavru spor verir.

Spor kesesinin dış yüzeyi, anulus denen bir grup hücreyle döşelidir. Duvarları bir ölçüde kalınlaşmış olan bu hücreler, tıpkı gözleklerin kilit hücreleri gibi çevre koşullarına karşı duyarlıdır. Havanın nemi belirli bir düzeyin altına düştüğünde anulus hücreleri birden kasılarak spor kesesini yırtar ve sporları hızla dışarı fırlattıktan sonra yemiden eski durumuna gelir.

Eğreltiotlarının çoğunda, bütün yapraklarda spor kesesi bulunur; bir bölümünde ise, spor kesesi taşıyan yapraklar (sporofil) genellikle daha küçüktür ve öbür olgun yapraklardan kolayca ayırt edilebilir.

Eğreltiotları, gösterişli yapraklarıyla çok sevilen ve bakımları kolay olduğu için yaygın olarak yetiştirilen ev bitkileridir. Bazı tropik bölgelerde, çeşitli eğrelti türlerinin yaprakları ve köksapları yenir; bazı türlerin köksaplarından çıkarılan eterli özüt ise veteriner hekimlikte solucan düşürücü olarak kullanılır.

eğretileme, METAFOR olarak da bilinir (Yunanca *metapherein*: "bir yerden bir yere taşıma"), edebiyatta birden çok sözcüğün belirli anlam özelliklerini birleştirip başka bir sözcük yerine kullanma sanatı. Öbür benzetme türlerinden ayrılan yanı, benzetme ilgesinin kullanılmamasıdır.

"O, tilkiye benzer" örneğinde olduğu gibi, benzetme ilgesinin kullanıldığı benzetmelerde, varlıklar arasında dolaysız ve mantıklı bir karşılaştırma yapılır. Eğretilemede ise benzetilen ve benzenen varlıkların belirli özellikleri birleştirilerek, onlarla ödeş yeni bir varlık ortaya çıkarılır (örn. "ırmağın ağzı", "iğnenin gözü", "heyecan fırtınası").

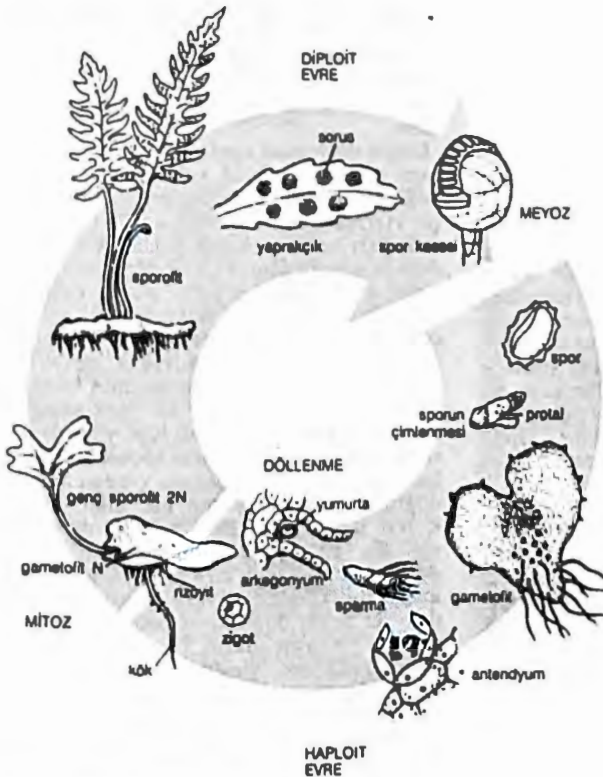
Tek tek sözcükler dışında "zaman uçar" gibi deyimler de gündelik konuşma dilinde çok yaygındır. Ömer Hayyam rubailerinden birinde bu eski eğretilemeden yararlanarak "Zaman kuşunun kanatlanması" dizesini kullanır. Çok sonraları Tennessee Williams *Sweet Bird of Youth* (Gençliğin Sevimli Kuşu) adlı oyunun başlığında gençliğin geçiciliğine değinerek "zaman kuşunun kanatlanması" dizesine yeniden gönderme yapar. Böylelikle eğretileme dili de olağan dil gibi sürekli bir karmaşıklık süreci içinde gelişir.

Bütün dillerde ve dilin her düzleminde bulunan eğretileme, şiir dilinin temelini oluşturur. Şiirde eğretileme, bir benzerliğe işaret etmekten başlayıp bir çağrışımlar yumağı oluşturmaya kadar genişleyebilir. İşlevi şiire bir güzellik katmak olabileceği gibi, şiir bütününü denetleyen bir imgeye de dönüşebilir. Tren sözcüğü için ABD'de alışılmış bir eğretileme olan "demir at", Emily Dickinson'ın şiirlerinden birinde belirleyici bir kavram durumuna gelmiş, trenin gitmesi, yol alan bir atın hareketleriyle betimlenmiştir.

Divan edebiyatında istiare(*) olarak anılan, bir şeyi benzediği başka şeylerin adıyla anma sanatı da eğretileme kapsamına girer.

Eğri Eyaleti, bugünkü Macaristan'ın kuzeydoğusunda, Eğri (Macarca Eger) kentinin çevresindeki toprakları içine alan Osmanlı eyaleti.

Osmanlıların ilk kez 1552'de kuşattığı, ama alamadığı Eğri, 1560'larda Osmanlı egemenliği altındaki topraklara saldırılar düzenleyen Avusturya için önemli bir üs oldu. 1592'de Avusturya'ya sefer açan Osmanlılar Erdel'in güvenliğini sağlamak amacıyla Eğri'nin fethini yeniden gündeme aldı. 1596'da kısa süreli bir kuşatmadan

Eğreltiotlarının yaşam çevrimi
M. Pahl

sonra Eğri Osmanlıların eline geçti ve sancak olarak Budin Eyaleti'ne bağlandı. 1601'de de Budin'den ayrılarak ayrı bir eyalet olarak örgütlendi. Eyalet merkezi (paşa sancağı) Eğri'nin yanı sıra Segedin (Szeged), Solnok (Szolnok), Hatvan ve Filek (Füle) Budin Eyaleti'nden alınarak Eğri Eyaleti'ne bağlandı. Daha sonra eyaletin sınırları genişletilerek Germat (Gyarmat) ve Sečen (Szécsény) de Eğri'nin sancakları arasına katıldı.

Eğri beylerbeyi, merkezin tanıdığı yetkiler çerçevesinde Avusturya ve Macaristan ile sınır güvenliği ve çeşitli konularda doğrudan görüşmeler yapabiliyordu. Gerekli durumlarda Macaristan ve Erdel ile ilişkili sorunlara müdahale etme yetkisi de vardı. Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazamlığı (1556-61) sırasında Eğri'ye daha da önem verilerek yeni kaleler ve tabyalar yaptırıldı. 1683'teki II. Viyana Kuşatması'ndan sonra bölgede Osmanlılara karşı saldırılar yoğunlaştı. 1686'da Budin'in düşmesinden sonra Osmanlılar Macaristan'dan çekilmeye başladı ve 1687'de Eğri Avusturya'ya bırakıldı.

Osmanlılar Eğri'de savunma amaçlı kale ve tabyaların dışında, Paşa Sarayı, Saat Kulesi, Paşa Camisi, Yeniçeri Kışlası, Alem-i Şerif Camisi gibi mimari yapılar da yaptırmışlardır.

eğri tonoz, VEREV TONUZ olarak da bilinir, ayakları farklı yüksekliklerde olan tonoz. Ayrıca bak. tonoz.

Eğriboz Adası, Yunanca ΕΥΒΟΙΑ, eskiden EUBOIA. Yunanistan'ın Girit'ten sonra en büyük adası. Ege Denizinde yer alır. Kuzeybatısındaki Skiros Adasıyla birlikte, merkezi Khalkis olan Evvoia ilini (*nomós*) oluşturur. Coğrafi olarak bir parçası kabul edildiği Yunanistan anakarasından Eğriboz Körfeziyle ayrılır. Attika, Boiotia, Phithiotis ve Magnesia illerinin kıyıları boyunca uzanır, Khalkis'in bulunduğu noktada anakaraya dokunacak kadar yaklaşır. Yüzölçümü 3.657 km², kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzunluğu 180 km'dir; genişliği ise 6,5-48 km arasında değişir. Ada, Tesalya Masifinin bir uzantısıdır. Başlıca sıradağlar verimli ovalarla birbirinden ayrılır.

Kuzeydeki en yüksek doruklar Khirón (991 m) ve Teléthron (970 m) dağlarıdır. Dağlar, Teléthron'dan doğu kıyısına yönelir. Orta kesimdeki Dirsif Dağı 1.740 m; güneydeki Okhi Dağı ise 1.397 m yüksekliktedir. Doğu kıyısı kayalıktır ve doğal liman bulunmaz. Antik Çağda Ege'nin kuzeyinden Atina'ya giden gemiler, güneydoğu kıyısında bulunan Kafirévs Burnunun tehlikeli oluşu nedeniyle kıyıyı izlerlerdi. Eğriboz'da akarsu azdır; Khalkis'in güneyinde Lfias Irmağı akar; ırmağın verimli ovasında yaşayanlar, Antik Çağda at yetiştiriciliği konusunda Khalkis ve Erétria kentleriyle yoğun bir rekabet içindeydi.

Adadaki ilk yerleşim, Yunanistan'ın orta kesiminden Tunç Çağı kültürünü getiren Abantlarca kurulmuştur. Antik Çağ edebiyatında Mekris, Dolikhe, Abantis ve Heliopia gibi birçok adla anılır. Heliopia adı kuzeyde yaşayan, Heliopelerden gelir. Adanın orta kesimine İonyalılar, güneyine Dryoplar yerleşmişti. İonyalılar denizcilikte çok ilerlemişlerdi ve kılıç ticareti yapıyorlardı; o dönemde Khalkis, İtalya Yarımadası ve Sicilya'da kolonilesmeye öncülük ederken, adanın güneyindeki Erétria (İÖ 750-700), Khalkidikia (bugün Khalkidiki) olarak bilinen bölgede geniş çaplı bir kolonileştirme hareketi başlattı. Korfu'yu ilk kolonileştirenler Eretrialılardı. Eretrialılar,

Korinthosluların adaya gelişinden (İÖ y. 734) sonra Arnavutluk kıyılarına çekildiler. Khalkis alfabesi ve yörede yaşayan kabilenin adı olan Graecus sonradan Romalılar ve Batı Avrupalılarca kullanılmıştır. Grek adı da buradan gelir.

Khalkis ve Erétria arasında, İÖ y. 700'de başlayan çeşitli savaşlar, Eğriboz'un gelişmesini engelledi. Eğribozlu, anakaradaki ticari ayrıcalıklarını yitirince Atinalılara karşı Boiotia ve Spartalılarla ittifak yapmak zorunda kaldılar. İÖ 506'da Atinalılar Khalkis'i ele geçirdiler ve kendi yurttaşlarını Lelantine Ovasına yerleştirdiler. İÖ 490'da Pers hükümdarı I. Darius (Büyük), güneydeki Karystos'u (bugün Káristos) fethetti ve Erétria'yı yakıp yıktı. Buna karşılık Eğriboz, Delos Birliği'ne katıldı ve Perslere karşı büyük bir deniz zaferi kazanılmasında yardımcı oldu (İÖ 480). Ada, çok geçmeden Atina'nın egemenliğine girdi; buna karşı Eğribozlu, İÖ 446'da ve Peloponnesos Savaşı (İÖ 431-404) sırasında İÖ 411'de iki kez başkaldırdılar. İÖ 4. yüzyılın ikinci yarısında, kesintili, ama uzun ömürlü bir Eğriboz devletler birliği oluşturuldu. Roma egemenliği döneminde Khalkis zenginleşti. İS 14. yüzyılın sonunda, adanın tüm yönetimini Venedik ele geçirdi. 1470'te Osmanlıların işgal ettiği ada, 1830'da Yunanistan'a bağlandı.

Eğriboz'daki dağlarda hâlâ koyun ve büyükbaz hayvanlar için verimli otlaklar bulunur. Adanın adının da, "sığır bakımından zengin" anlamına gelen *eubolia*'dan türetildiği sanılır. Ama ormanlar ve otlaklar Osmanlılar döneminde uygulanan kötü tarım yöntemleri yüzünden epey zarar görmüştür. Antik Çağda, dağlardan Khalkis'in metal işçiliğinin ve ihracatının temeli olan demir ve bakır çıkarılırdı; bugün de magnezit ve nikel ihraç edilmektedir. Kimi ve Alivérion yakınında çıkarılan linyit, enerji santrallerinde kullanılır. Káristos, Roma İmparatorluğu döneminde de yapılarda kullanılan beyaz ve yeşil *cipollino* mermerini ihraç ederdi. Vadilerde üzüm, zeytin, sebze, meyve ve tahıl yetiştirilir. Sanayi pek gelişmemiştir. Nüfus yapısı çeşitliliği gösterir; güneyde, güneydoğusundaki Andros Adasında olduğu gibi Arnavutlar yaşar; dağlık alanlarda Ulahlar vardır. Nüfus (1981) ada, 185.626; il, 188.410.

Eğriboz Körfezi, Yunanca ΕΥΒΟΙΚΟΣ ΚΟΛΠΟΣ, Ege Denizinin batısında, Eğriboz Adasıyla Yunanistan anakarası arasındaki deniz parçası. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan körfez, Eğriboz (Evvoia) Adasındaki Khalkis kenti hizasında Eğriboz Boğazıyla ikiye bölünür. Kuzeyde kalan bölümün (Kuzey Eğriboz Körfezi) uzunluğu 80 km, en geniş yeri 24 km, güneydeki (Güney Eğriboz Körfezi) uzunluğu 48 km, en geniş yeri 14,5 km'dir. Kuzey Eğriboz Körfezinin batı kıyıları, Kallídhromon Sıradağlarının eteklerindeki birçok büyük koy nedeniyle çok girintili çıkıntılıdır. Doğu kıyılarıysa, Güney Eğriboz Körfezinin doğu kıyıları gibi daha düzdür.

Eğriboz Adasının çok eskiden, jeolojik yapı bakımından benzediği Yunanistan anakarasına kuzey ucundan bağlı olduğu, Eğriboz Boğazının olduğu yerde de anakarayla doğal bir bağlantı bulunduğu kabul edilir. Bugün su altında kalmış eski bir ırmağın vadisi olan boğazın derinliği 6-8 m arasında değiştiği için buradan ancak küçük tekneler geçebilir. Eğriboz Boğazının üzerinde ilk kez İÖ 411'de Khalkisililerle Boiotialılar bir köprü yapmışlardır. Khalkis'te, boğazın iki kıyısında da liman tesisleri vardır. Kara tarafındaki Avlis'te bir de tersane bulunmaktadır.

eğrigaga (*Anarhynchus frontalis*), *Charadriiformes* takımının *Charadriidae* familyasından Yeni Zelanda kuşu; adını, 20° kadar sağa eğilmiş olan gagasından alır. Yumurtadan yeni çıkmış yavrularda bile görülen bu özellik, bütün kuşlar dünyasında yalnızca eğrigagalara özgüdür. Hayvan, gagasını taşımak için altına sokarak ya da sıg ve çamurlu sularla tırpan gibi kullanarak yiyecek arar. Yaklaşık 15 cm uzunluğundaki eğrigagalaların üst bölümleri boz, alt bölümleri beyazdır; göğüslerinde siyah bir şerit bulunur. Yeni Zelanda'nın Güney Adasındaki kayalık akarsu kıyılarında üreyen ve oldukça kalabalık sürüler halinde Kuzey Adasının kıyılarında kışlayan bu kuşların dışısı her üreme mevsiminde yuvaya iki yumurta bırakır.

Eğrigöz Dağı, Ege Bölgesi'nin İçbatı Anadolu Bölümü'nde, kuzey-güney doğrultulu dağ. Eğrigöz Dağı, doğuda Emet Çayı, batıda ve güneybatıda da Simav Çayı çöküntüleriyle sınırlanmıştır. Kütahya ilinin batı kesiminde yer alır. Basık doruklu bir dağ durumundadır. En yüksek noktası 1.931 m'ye erişen Çukurçayırbaşı Tepesidir. Eğrigöz Dağının güney kesimi Katrancı (Katran) Dağı adıyla anılır. Katrancı Dağı, Göktepe'de 1.608 m'ye ulaşır.

800 km²'lik bir temel üstüne oturan Eğrigöz Dağının batı yamacından inen sular, Simav Çayının kollarını oluşturur. Emet Çayının bazı kolları da kaynaklarını dağın doğu yamaçlarından alır.

Eğrigöz Dağının çekirdeğini granit ve granodiyoritler oluşturur. Bu çekirdeği başka kayaçlar kuşatır. Dağın yamaçlarından ve eteklerinden çıkan sular, çevresindeki kırık (fay) hattından kaynaklanır. Eğrigöz Dağında önemli orman alanları vardır. Bu ormanlarda karaçam ve kayın bir arada görülür. Eğrigöz Dağının maden olduğu bilinir. Bunlardan başlıcaları dağın kuzeybatı eteklerinde zaman zaman işletilmiş olan Dağardı krom ve manganez yataklarıdır. Balıkesir-Kütahya demiryolu dağın kuzey eteklerini izler.

eğrilik, matematikte, bir eğrinin doğrultusunun uzunluğuna göre değişim oranı. Eğri, bir yüzeyin kesitiyse (yani, bir düzlemin yüzeyle kesişmesi sonucunda oluşmuşsa), yüzeyin eğriliği, eğrinin eğriliği olarak alınır.

Bütün düzlemsel eğrilerin (ve sonsuz yarıçaplı çemberler olarak kabul edilen düzgün doğruların) eğriliği, noktadan noktaya değişir. Herhangi bir noktadaki eğrilik, yayın uç noktaları verili noktaya yaklaşıncan yayın doğrultusunda ortaya çıkan değişimin yayın uzunluğuna oranının limiti olarak tanımlanır. Bir çemberin her noktasındaki eğrilik, çemberin yarıçapının tersidir; öteki eğriler için ise eğrilik, verili noktada eğriye en uygun düşen çemberin yarıçapının tersidir.

Bir yüzeyin herhangi bir noktasındaki eğriliğinin belirlenebilmesi için, yüzeyle kesişen sonsuz sayıda düzlem seçilebilir. Bunların içinden, verili noktada yüzeye normal doğruyu (teğet düzleme dik olan doğru) içeren ikisi alınır. Bu düzlemlerden biri, eğriliğin en büyük olduğu kesiti, öteki düzlem ise, eğriliğin en küçük olduğu kesiti içerir. Bu iki düzlem, verili noktada yüzeydeki iki temel doğrultuyu belirler; bu doğrultular birbirine diktir. Temel doğrultulardaki eğriliklere, yüzeyin temel eğrilikleri denir. Verili noktadaki ortalama eğrilik, temel eğriliklerin toplamı ya da bu toplamın yarısıdır (bu iki durumdan hangisinin geçerli olduğu henüz tartışılmaktadır).

Eh-pH diyagramı, minerallerin ya da kimyasal maddelerin kararlılık alanlarını,

hidrojen iyonlarının etkinliğine (pH) ve elektronlarının etkinliğine (Eh) dayanarak tanımlayan bir dizi diyagramın ortak adı. Bu tanım gereğince, Eh-pH diyagramlarında yer alan tepkimelerde ya hidroliz gibi bir proton aktarımı, ya yükseltgenme ya da indirgenme gibi bir elektron aktarımı ya da her ikisi birden söz konusudur. Doğal ortamlarda pH değeri 1 ile 9,5, Eh değeri ise -500 ile +800 mV arasında değişir. Yer yüzeyindeki normal basınç ve sıcaklıklardan sapan değerler genellikle dikkate alınmaz.

Bir Eh-pH diyagramında, incelenen mineralin kararlılığını koruduğu Eh ve pH değişkenleri aralığına o mineralin kararlılık alanı denir. Jeokimyacılar, bir mineralin çevresiyle dengede mi olduğunu, yoksa kimyasal bir dönüşüm mü geçirdiğini bu diyagram yardımıyla saptayabilir. Ayrıca bak. jeokimyasal fasyes.

Ehime, Japonya'da, Şikoku Adasının kuzeybatı kesiminde il (ken). Kuzeyde Japon İç Denizine, batıda Bungo Boğazına (Bungo-suido) bakar. Yüzölçümü 5.667 km²'dir. İç kesimleri dağlıktır. Nüfusun büyük bölümü, kıyıdaki dar düzlüklerde toplanmıştır.

Ehime'de Uvaciya yakınlarındaki teraslanmış tarım alanları, Japonya
Photos Pack-EB Inc

Sekili tarım alanlarında piring, buğday, çay, soyafasulyesi ve mandalina yetiştirilir. Sanayi merkezleri Niihama, Saico, Haşihama ve İmabari kentleridir. Hava kirliliğine karşı mücadele amacıyla Niihama'da, bakır rafinerilerinden artan kükürt dioksitten gübre üretmek amacıyla fabrikalar kurulmuştur. Uvaciya ve batı kıyısındaki öteki kentler balıkçılık ve ormancılıkla geçinir. İl merkezi Matsuyama, Şikoku'nun en büyük kentidir. İldeki Ehime Üniversitesi 1949'da kurulmuştur. Nüfus (1990 geç.) 1.515.027.

Ehlers-Danlos sendromu, derinin aşırı derecede esnekleşmesi, kolayca örselenerek kanaması, yaraların hızla kapanıp kabuk bağlayamaması ve eklem bağlarının aşırı esneklik kazanmasıyla tanımlanan kalıtsal hastalık. Çok seyrek rastlanan bu hastalıkta deri kadife gibi yumuşaktır, kolayca çürür, kulak memeleri sarkar, eklemlerde de sık sık çıkıklara rastlanır.

ehl-i beyt, Hz. Muhammed'in ev halkı. Kuran'da ve hadislerde ehl-i beyte özel bir önem, ayrıcalıklı bir yer verilmiştir. Yoğun tartışmalara konu olan bu kavrama yüklenen farklı anlamlar, Müslümanların özellik-

le siyasal açıdan bölünmesinde önemli bir etken olmuştur.

Kuran'da, "Ey ehl-i beyt, Alah sizden kin gidermeyi ve sizi tertemiz yapmayı irade ediyor" (Ahzab 33) denerek ehl-i beytin günahsızlığı açık biçimde dile getirilir. Hz. Muhammed de son konuşmalarından birinde, Müslümanların doğru yoldan sapmama-ları için iki şey bıraktığını ve bunların Kuran ile ehl-i beyti olduğuna bildirmiştir.

Ehl-i beytin kimlerden oluştuğu konusu Hz. Muhammed'den sonraki siyasal ve toplumsal olaylarda önemli rol oynamıştır. Ehl-i beytin bütün Kureyş toplumunu dile getirdiğini öne sürenler olduğu gibi, yalnız peygamberin ailesi Haşimoğullarını kapsadığını söyleyenler de olmuştur. Buna karşılık anlamı olabildiğince daraltarak yalnız Hz. Muhammed'in eşlerinin ehl-i beyti oluşturduğunu kabul edenler de çıkmıştır. Sünni yorumu göre ehl-i beyt, Hz. Muhammed'in eşleri, kızı Fatıma, damadı Hz. Ali ve torunları Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'den oluşmaktadır. Şiiler ise ehl-i beyti Hz. Muhammed, Fatıma, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin olarak kabul ederler. Bu kabule dayanarak ehl-i beyt, "hamse-i âli-aba", "penc-âli-aba" ve "ehl-i kisa" olarak da anılır.

Sünni bilginler ehl-i beyte büyük saygı göstermekle birlikte, onlara öbür sahabilerden fazla bir yer vermemişler, dinsel bir işlev yüklediklerini kabul etmemişlerdir. Buna karşılık Şiiğin temelini ehl-i beyte verilen ayrıcalıklı yer ve yüklenen işlev oluşturmaktadır. Şiilere göre Tanrı, bütün varlıkları Hz. Muhammed ve ehl-i beyti için yaratmıştır. Ehl-i beyt, Hz. Muhammed'den sonra Tanrı'nın hüccetleridir. Tanrı'nın kendilerine mutlak biçimde uymayı buyurduğu emir sahipleridir (ulû'l-emr). Tanrı bilgisinin hazinesi, vahyin açıklayıcısıdır. Hata ve yanlışları korunmuşlardır. Onları sevmek iman, onlardan nefret etmek küfürdür. Emir ve yasakları peygamberin emir ve yasaklarıdır. Onlara uymak peygambere, dolayısıyla Tanrı'ya uymak gibidir.

Ehl-i Hak, Batı İran ve Irak'ta yayılmış batını bir mezhep. Eklektik bir inanç yapısı olan Ehl-i Hak'ın oluşmasında İsmaililik, Dürzilik ve Nusayrilik etkili olmuştur.

Ehl-i Hak'ın temelini Tanrı'nın insan biçiminde yedi kez kişileşmesi inancı oluşturur. Buna göre Tanrı sırasıyla Havendegar, Ali, Şah Hoşin, Sultan Sohak (Ishak), Şah Vays Kulu, Mamad Beg ve Han Ateş kimliklerinde kişileşmiştir. Her kişileşmesinde de kendisine, gene bir insan biçiminde beliren dört melek yardımcılık etmektedir. Buna bağlı olarak Ehl-i Hak'ta ruhların bedenden bedene geçmesi (tenasuh) inancı da önemli bir yer tutar. Buna göre ruhlar binbir kez bedenden bedene geçecekler ve sonunda layık oldukları ödül ya da cezayı göreceklerdir. Temelde iyi ve kötü olarak yaratılan ruhlar, bu geçişleri sırasında yeteneklerine uygun olarak ya arınıp Tanrı'ya yaklaşacaklar ya da iyiden iyiye karanlığa boğulacaklardır.

Ehl-i Hak inancına bağlı olanlar tasavvufi etkiler taşıyan toplu törenlere büyük önem verirler. Bu törenlerde saz çalar, zikir ve dua eder, yemek yerler. Yalnız kış günleri üç gün oruç tutarlar ve arkasından bayram yaparlar. Her Ehl-i Hak dervişinin bir mürşidi olmak zorundadır. Derviş ile mürşidi arasında akrabalığa benzer sıkı bir ruhsal bağ kurulur. Ahlaki yetkinliğe ulaşmak için de erkeklerin ve kadınların özel bir bağlılık kurmaları istenir. Böyle bir ilişkiye girenler birbirlerine kardeş derler.

ehl-i kitap (Arapçada "kitabı olanlar"), İslam geleneğinde, Yahudiler ve Hristiyan-

lar gibi kutsal kitabı (Tevrat, İncil) bulunan bir dine bağlı insanlar. Ehl-i kitap, Tanrı'ya ortak koşanlardan ve inançları tanrısal bir aydınlanmaya (vahiy) dayanmayanlardan ayrı tutulur.

İslam dini ehl-i kitaba, putperestlere tanınmayan ayrıcalıklar tanıdı. Özgürce kendi dinlerine bağlı kalabilen Yahudiler ve Hristiyanlar, yalnızca belli vergiler (cizye ve haraç) ödüyorlardı. Müslüman yetkililer, ehl-i kitabın korunmasından ve dirliğinden de sorumluydu. Hz. Muhammed'in "Bir Yahudi ya da Hristiyan'a kötülük yapan, hüküm günü elimden kurtulamaz" dediği anlatılır. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra yerine geçen halifeler de, valilere ehl-i kitabın dinine saygı gösterilmesini buyurmuşlardır.

Müslüman erkekler, Müslüman olmayan ve inancına bağlı kalan bir ehl-i kitapla evlenebilirken, Müslüman kadınlar, İslam dinine geçmeyen bir Yahudi ya da Hristiyanla evlenemezler. Ayrıca bak. zümml.

ehl-i örf, dinsel ve yasal düzenlemelerden çok toplumsal töre ve kuralları uygulayan Osmanlı kamu görevlilerine verilen ad.

Osmanlılar, şeriata ve yasalara ters düşmek koşuluyla yönetimde görenek ve törelere de yer verirdiler (*bak. örf; örfi hukuk*). Bunların uygulanması da ehl-i örf bırakılmıştı. Özellikle taşra yönetim birimlerinde "ehl-i örf takımı" denen kamu görevlileri arasında ihtisab ağası, şehir kethüdası, emin ve nazırlar başta gelirdi. Voyvoda, mütesellim, muhassıl, serdar ve subaşı sanlarını taşıyanlar ise resmi kamu görevlisi olmanın yanında ehl-i örf takımıyla yaptıkları işbirliği oranında ehl-i örften sayılırlardı.

Ehl-i örf, halkın zorunlu gereksinimlerinin zamanında karşılanması, çarşı ve pazar düzeninin sağlanması, alışverişin güvenliği, kentin temizliği, imar işleri, su ve yol sorunları vb ile doğrudan ilgiliydi. Atanmaları, yerel yetkililerce yapılırdı. Buyrukların altında asesbaşı, böcekbaşı gibi kolluk amirleri ve yardımcılar vardı. 18. yüzyılda sayıları ve etkinlikleri artan ehl-i örf, töreleri hiçe sayarak halka yönelik baskı ve sindirme olaylarına katıldılar. Müttegallibe ve bazı eşkıya grupları ile çıkar ilişkilerine girdiler. Bu nedenle 19. yüzyılın ilk yarısında girişilen düzenlemelerde ve Tanzimat döneminde, yerel hükümet ve belediye örgütlerine öncelik tanınarak ehl-i örfün ortadan kaldırılması amaçlandı ve 1854'ten sonra bu deyim kullanılmadı.

ehl-i suffa, ASHAB-I SUFFA olarak da bilinir, Hz. Muhammed'in Medine'de yaptırdığı mescidin sofasında barınan sahabiler. Çoğunluğunu Mekke'den hicret eden Müslümanlar oluşturuyordu. Aralarına Hz. Muhammed'i görmeye gelenler de katıldığı için sayıları 10-400 arasında değişmiştir. Ebu Zerr, Selman-ı Farisi, Bilal-i Habeşi, Su-beyb-i Rumi, İbn Mesud, Ebu Hureyre gibi birçok ünlü sahabe de ehl-i suffadandır.

Ehl-i suffa, başlangıçta evsiz barksız oldukları için sofada barınmışlardı. Sonraları burada azla yetinmeye, her şeylerini paylaşmaya dayanan bir yaşam biçimi oluşturdular, kendilerini yalnızca Kuran'ı öğrenmeye ve öğretmeye adanmışlar. Ehl-i suffanın yaşam biçimi, tasavvufu derinden etkiledi, sufler onları kendilerine örnek aldılar. Tasavvuf ve sufi sözcüklerinin suffadan türediği bile savunulmuştur.

ehl-i sünnet, Kuran'a ve Hz. Muhammed'in sünnetine uyanlara verilen ad. Sahabilere uyduklarını dile getirmek için ehl-i sünnet

ve'l-cemaat olarak da anılırlar. Ehl-i sünnet kendi dışındaki Müslüman toplulukları ehl-i bid'at olarak niteler.

Sünni bilginlere göre ehl-i sünnetin inanç alanındaki temel yaklaşımı Kuran, sünnet ve sahabilerin ortak görüşlerine uymaktır. Ehl-i bid'at ise nasları kendi görüş ve istekleri doğrultusunda yorumlayarak değiştirebilir, bozar. Bu farkın ortaya çıkmasındaki temel etken iki kesimin akıl ölçülerini işlevdir. Ehl-i sünnet nasları ve sahabilerin ortak görüşlerini akla uygun olup olmadığına bakmaksızın olduğu gibi kabul eder. Ehl-i bid'at ise nasları akıl ölçüsüne vurarak değerlendirir ve akıl ölçülerine ters düşüyorsa, uygun bir anlama ulaşmak için yorumlar.

İlk Müslüman kuşaklar, Kuran ve sünnetin değinmediği, sahabilerin görüş bildirmedikleri konularda susmayı yeğlerlerdi. Ama İslam dininin yayılıp farklı kültür ve inançlarla karşılaşmasından sonra, Müslümanlar zorunlu olarak birçok yeni konu üzerinde düşünmeye başladılar. Bu dönemde de Müslümanların bir bölümü eskiden olduğu gibi susmak gerektiğini öne sürüyordu. Bu yaklaşım farkı, ehl-i sünnetin ikiye ayrılmasına neden oldu. İlk Müslümanların tutumunu sürdürenlere "ehl-i sünnet-i hasa", yeni sorunlara çözümler arayanlara da "ehl-i sünnet-i amme" adı verildi. Ehl-i sünnet-i hasa, Eseriye ya da Selefîye(*) adıyla anılarak varlığını sürdürdü. Ehl-i sünnet-i amme ise Eş'ariye(*) ve Maturidiye(*) olarak iki ana kola ayrıldı.

Ehl-i sünnetin temel inanç ilkeleri şöyle özetlenebilir: Tanrı'nın bağımsız bir varlığı, kendine özgü bir gerçekliği vardır (vacibü'l-vücud). Tanrı'nın zatından ayrılmayan çeşitli nitelikleri (sıfat) vardır. Evreni Tanrı yaratmıştır. İnsan evreni tanıyabilir, hakkında bilgi edinebilir. Müminler Tanrı'ya öbür dünyada göreceklerdir. Peygamberler ve mucizeleri, veliler ve kerametleri haklıdır, ama peygamberler ve velilerde tanrılık izi yoktur. Tanrı hiçbir insana hulul etmemiştir. Tanrı kelamı kadimdir, ses ve harflerden oluşmuş değildir. Cennet, Cehennem, sırat, hesap, mizan, şefaât haklıdır. Cennet ve Cehennem, içindekilerle birlikte ölümsüzdür. Sahabilerin tümü saygın ve güvenilir kimselerdir. Bir Müslüman, işlediği bir günahıtan dolayı tefkir olunamaz. Mümine kâfir diyen kimsenin kendisinin kâfir olması söz konusudur.

Akaid açısından ehl-i sünnete bağlı Müslümanlar, fıkıh alanında birçok mezhebe ayrılmışlardır. Ehl-i sünnetin fıkıh mezhepleri temel nitelikleri bakımından Irak okulu ve Hicaz okulu olarak ikiye ayrılır. Irak okulunun temel özelliği rey (oy) ve kıyası önem vermesidir. Hicaz okulu ise hadis ve sahabe görüşüne (eser) öncelik tanır. Irak okulunun önderi, Hanefîliğin de kurucusu olan Ebu Hanîfe'dir. Hicaz okulunun kurucusu ise İmam Malik'tir. Şafî ve Hanbelî mezhepleri de Hicaz okulu içinde yer alır.

ehlîyet, kişinin haklara sahip olması, haklarını kullanması, görev, sorumluluk ve yükümlülükler üstlenebilmesi durumu.

Hak ehliyeti, haklara ve borçlara sahip olabileme yani medeni haklardan yararlanabilme ehliyetidir. Türk hukukuna göre herkes din, dil, ırk, sosyal sınıf vb farkı gözetilmeden ve eşit olarak hak ehliyetine sahiptir. Türk Medeni Kanunu'nun (TMK) 8. maddesi "kanun dairesinde" deyişiyle buna bir sınırlama getirmiştir. Yasanın öngördüğü kısıtlamalar yaş, cinsiyet, nesep, şeref ve haysiyete aykırılık, akıl hastalığı ve yabancılık gibi nedenleri içerir. Erkekler

17, kadınlar 15 yaşını doldurmadan evlenme ehliyetine sahip olamaz. Evlilik dışı çocuk, babası tarafından tanınmadıkça aralarında nesep ilişkisi kurulamaz. Kötü hal sahibi olanlar vasi tayin edilemez. Akıl hastalarının evlenmeleri yasaktır. Yabancıların taşınmaz mülkiyet üzerindeki hakları sınırlıdır. Bunların yanı sıra yargıç, yasa koyucunun güttüğü amacı (*ratio legis*) göz önünde bulundurarak hak ehliyeti bakımından kişiler arasında farklar yaratabilir.

Eylem ehliyeti ise, hukuka uygun eylemler yapabilme ve hukuka aykırı eylemlerden sorumlu tutulabilme ehliyeti yani medeni hakları kullanma ehliyetidir. Hukuka uygun eylemlerde bulunabilme ehliyeti geniş kapsamlıdır; hukuki işlem ehliyetini de kapsar. Hukuka aykırı eylemlerden sorumlu tutulabilme ise, haksız eylemlerden sorumlu tutulabilme ehliyetidir. Eylem ehliyetine sahip olabileme koşulları, TMK'ya göre, sezginlik, erginlik ve kısıtlı olmamadır. Sezginlik (temyiz kudreti) makul hareket edebilme yeteneğidir. Bu yetenekten yoksun kişiler tam ehliyetsizdir. Sezginlik yaş küçüklüğü, akıl hastalığı, akıl zayıflığı, sarhoşluk vb nedenlerle ortadan kalkar. Erginlik (rüş) belli bir olgunluğa ulaşma anlamına gelir. Hukukumuzda 18 yaşını doldurulmasıyla kazanılır. On beş yaşını bitiren küçüklerin isteği üzerine, yargıç tarafından erginliğine karar verilir. Evliliğin yapılması sırasında henüz erginlik yaşına ulaşmamış kişiler de evlenme ile ergin sayılır. TMK'nın 355-358. maddelerindeki nedenlerden biri dolayısıyla mahkeme tarafından kısıtlılık (hacir) altına alınmış kişiler eylem ehliyetine sahip olamazlar.

Kişiler, eylem ehliyeti bakımından ehliyetliler ve ehliyetsizler olarak ikiye ayrılır. Ehliyetliler de tam ve sınırlı olmak üzere iki grupta incelenir. Kısıtlı olmayan sezgin ve ergin kişiler tam ehliyetli sayılır. Ama bu koşulları taşıyan bir evli kadının eylem ehliyeti sınırlıdır; bir iş ya da sanatla uğraşabilmesi için kocasının iznine gerek duyulur. Ayrıca TMK'nın 379. maddesine göre kendilerine yasal müşavir atanan kişiler de sınırlı ehliyetli olarak tanımlanır. Sınırlı ehliyetlerde ehliyet asıl, ehliyetsizlik istisnadır.

Sezgin olmayan kişiler tam ehliyetsizdir. Buna karşılık sezgin olmasına karşın, ergin olmayan ya da kısıtlı olan kişiler sınırlı ehliyetsiz sayılır. Sınırlı ehliyetsizlerde, ehliyetsizlik asıl, ehliyet ise istisnadır. Tam ehliyetsizlerin eylem ehliyeti yoktur; bütün işlemlerde yasal temsilcileriyle temsil edilirler. Sınırlı ehliyetsizler (sezgin küçük, sezgin kısıtlı) yasal temsilcilerinin rızaları olmadıkça bizzat kendi işlemleriyle borç altına giremezler; ama karşılıksız kazandırma ve kişiye sıkı sıkıya bağlı hakları kullanmada bu rızaya gerek yoktur. Bu kişiler haksız eylemlerden doğan zararlardan sorumludurlar.

Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu'nun 38. maddesine göre davaya ehliyet TMK'ya göre saptanır. Davaya taraf olma ehliyeti, medeni hukuksal hak ehliyetini; dava ehliyeti ise eylem ehliyetini karşılar. Tam ehliyetsizler, öteki kişiler gibi, davaya taraf olma ehliyetine sahiptirler, ama dava ehliyetleri yoktur. Bu konuda yasal temsilcileri yoluyla temsil edilirler. Sınırlı ehliyetsizler ise, ehliyetlerinin genişletilmiş bulunduğu noktalarda ya da bağımsız oldukları alan içine giren konularda asıl olarak dava ehliyetine sahiptirler. Ama karşılıksız kazanmalarda bile, yasal temsilcilerinin yardımıyla dava ehliyetlerini kullanırlar. Sınırlı ehliyetsizlerin kendi başlarına açamayacakları davaları ya yasal temsilci ya da onun rızasıyla sınırlı ehliyetsiz açar.

Ehrenberg, Christian Gottfried (d. 19 Nisan 1795, Delitzsch, Saksonya - ö. 27 Haziran 1876, Berlin), Alman biyoloji bilgini. Fosil mikroorganizmaları inceleyen mikropaleontolojinin kurucularındandır.

Berlin Üniversitesi'nden tıp doktoru derecesini alan (1818) Ehrenberg, bütün meslek yaşamı boyunca bu üniversiteyle ilişkisini sürdürdü. 1820-25 arasında, Berlin Üniversitesi ile Prusya Bilimler Akademisi'nin desteğiyle düzenlenen araştırma gezisine katılarak Mısır, Libya, Sudan ve Kızıldeniz yörelerini dolaştı. Yaklaşık 34 bin hayvan ve 46 bin bitki örneği toplayan Ehrenberg, bu geziyi tamamlayabilen tek kişiydi. 1829'da Alexander von Humboldt ile birlikte, Rus Çarı I. Nikolay'ın desteklediği Orta Asya ve Sibirya gezisine çıktı.

Araştırma gezileri sırasında kara ve denizlerden topladığı çok sayıda hayvan, bitki ve mikroorganizmayı tanımlayıp sınıflandıran Ehrenberg, mantarların sporlardan oluştuğunu gösterdi; küf ve mantarlardaki eşeyli üremeyi kanıtladı. Mercanların anatomisini, yaşama ortamlarını ve yaşam süreçlerini ilk kez ayrıntılı olarak inceledi; denizlerdeki fosforşmanın plankton tipi mikroorganizmalardan kaynaklandığını açıkladı. Ayrıca çeşitli jeolojik oluşumlardaki fosil mikroorganizmaları saptayarak bazı kayalar katmanlarının bu tür tekhücreli fosillerden oluştuğunu belirledi.

En basitinden en gelişmişine kadar tüm hayvanlarda kas, sindirim, boşaltım ve üreme sistemi gibi temel organların bulunduğunu ileri süren Ehrenberg, sonradan Félix Dujardin'in çürüteceği bu görüşün hem kendiliğinden oluşum kuramını, hem de hayvanları basitten karmaşığa doğru sınıflandıran sistemlerin geçersizliğini kanıtladığına inanıyordu. Tek bir "ideal tip" in tüm hayvanlar için geçerli olabileceğini savunarak insanı sosyal davranışı ve zekâsı nedeniyle öbür hayvanların arasına katmayıp, kapsamlı bir sınıflandırma sistemi kurmaya çalıştı. Başlıca yapıları *Reisen in Aegypten, Libyen, Nubien und Dongola* (1828; Mısır, Libya, Nübye ve Dongola Gezileri) ile *Die Infusionsthiere als volkommene Organismen* dir (1838; Bütün Organları Gelişmiş Canlılar Olarak Kirpikliler).

Ehrenburg, İlya Grigoriyevič (d. 27 Ocak 1891, Kiev, Rus Çarlığı - ö. 31 Ağustos 1967, Moskova, SSCB), romancı ve gazeteci. Üretken bir yazar olarak ün kazanmış, SSCB'nin Batı'daki etkili sözcülerinden biri olmuştur.

Moskova'ya göç eden orta sınıftan bir Yahudi ailesinin çocuğuydu. Rusya'daki devrimci harekete katıldığı için genç yaşta tutuklandı. Daha sonra Paris'e göç etti ve ilk şiirlerini 1910'da burada yayımladı. I. Dünya Savaşı'nda cepheye savaş muhabirliği yaptı. 1917'de Rusya'ya döndü. İç Savaş sırasında Ukrayna'da bulundu ve 1917-21

Ehrenburg
Lütfi Özkök

arasında Bolşevikleri destekleme konusunda kararsız kaldı. Avrupa'ya dönerek Fransa, Belçika ve Almanya'da yaşadı. Genellikle en iyi kitabı sayılan, felsefi yergi türündeki *Neobyssainiye hojdeniya Hullo Hurenito i yego uçenikov* (1922; *Julio Jurenito*, 1983) adlı romanını bu dönemde yayımladı. 1924'te Bolşeviklere karşı düşüncelerinin değişmesiyle SSCB'ye dönmesine izin verildi. Moskova'da edebi toplantılara ve öbür etkinliklere katılan Ehrenburg, bazı Sovyet gazetelerinin dış yayınlar sorumlusu olarak yeniden Avrupa'ya gönderildi. 1936-40 arasında çoğunlukla, *Izvestiya* gazetesinin savaş muhabiri olarak İspanya ve Fransa'da kaldı. 1941'de yeniden SSCB'ye döndü. Bir yıl sonra yayımlanan, Batı'ya karşı sert bir saldırı niteliğindeki *Padeniye Parija* (1942; *Paris Düşerken*, 1967, 2 cilt; 1986) ile aynı yıl Stalin Ödülü'nü kazandı.

Gazetecilik ve roman çalışmalarının yanı sıra şiir, öykü, makale, gezi yazısı ve anı da yazdı. 1946-47'de yayımlanan *Burya* (*Fırtına*, 1969, 3 cilt; 1987, 2 cilt) adlı yapıtıyla ikinci kez Stalin Ödülü'nü kazandı. 1952'de ise, bir başka önemli romanı olan *Devyatı val* (*Dipten Gelen Dalga*, 1958, 2 cilt; 1991, 2 cilt) yayımlandı. Stalin'in ölümünden hemen sonra Ehrenburg, Sovyet basınında şiddetli tartışmalara yol açan ve adı, dönemin Sovyet edebiyatının simgesi haline gelen *Ottepel* (1954; *Buzların Çözülüşü*, 1966, 1988) adlı romanını yazdı. Roman Sovyet yaşamını, dönemin resmi edebiyat ürünlerine göre daha gerçekçi bir dille anlatıyordu. Sonraki yıllarda Ehrenburg, kendini edebiyatta yeni ve değişik eğilimleri desteklemeye adanmıştı. *Goda*, *Iduyi*, *jizn* (*Anılar*, 1985, 1990) adlı otobiyografisinde, Batı sanatı ve 1930'lardaki tasfiyeler sırasında kaybolan kişiler gibi, Sovyet yazarlarının işlenmesi olağan sayılmayan konuları ele aldı. Bu davranışı yönetimle arasının açılmasına ve kitaplarına sansür uygulanmasına yol açtı, ama Ehrenburg Sovyet edebiyatındaki önemli yerini ölümüne değin korudu. Ehrenburg'un Türkçede *Onuç Pipo* (1991) adlı bir yapıtı daha vardır.

Ehrenfels (Baronu), Christian - tam adı MARIA CHRISTIAN JULIUS LEOPOLD KARL, FREIHERR VON EHRENFELS (d. 20 Haziran 1859, Rodaun - ö. 8 Eylül 1932, Lichtenau, Avusturya), değer kuramına yaptığı katkıyla tanınan Alman felsefeci. Ayrıca psikolojiye Gestalt terimini yerleştirmesiyle ünlüdür.

Viyana Üniversitesi'ndeki öğrenciliği sırasında Franz Brentano ve Alexius Meinong'un etkisinde kaldı. 1888'de mezun oldu.

Ehrenfels
Bild-Archiv, Österreichische Nationalbibliothek, Viyana

1896'da konuk profesör olarak felsefe dersleri vermek üzere gittiği Prag Alman Üniversitesi'nde daha sonra kadrolu profesör oldu (1900-29).

Ehrenfels'in *Vierteljahrsschrift für Wissenschaftliche Philosophie* adlı felsefe dergisinde yayımlanan "Über Gestaltqualitäten"

(1890; Gestaltın Nitelikleri Üzerine) adlı makalesi, Gestalt psikolojisinin temel çıkış noktalarını içerir. Ehrenfels algılanabilmesi için dolaysız duyu deneyinden daha fazla ögeye gereksinim duyulan karmaşık verilere ilişkin olarak Gestalt terimini kullanmıştır. Örneğin bir sesin dolaysız duyu deneyi, dinleyen o sesi melodi olarak algılamasına yetmez. Anlama için hatırlama ile birlikte bazı başka ögeler de gereklidir. Ögeler toplamı, bir Gestalt ya da bir yapı bütünü oluşturur. Ehrenfels aynı ilkeyi mantıkta ve sayı kuramında kullanmıştır.

Öncü bir yapıt sayılan iki ciltlik *System der Werttheorie*'de (1897-98; Değer Kuramı Sistemi) değer kavramını psikolojik açıdan ele alarak arzusun bir işlevi olarak değerlendirmiştir. Kişilerin değişik nesnelere verdiği değer böylece toplumsal ve bireysel ahlakın temeli haline gelir. Tiyatro oyunları da yazmış olan Ehrenfels'in başka yapıtları arasında *Grundbegriffe der Ethik* (1907; Ahlakın Temel Kavramları), *Sexualethik* (1907; Cinsel Ahlak), *Kosmogonie* (1916; Kozmogoni) ve *Die Religion der Zukunft* (1929; Geleceğin Dini), ayrıca Richard Wagner üzerine tanıtıcı iki küçük kitap (1896 ve 1913) vardır.

Ehrimen, Avesta dilinde ANGRA MAINYU (Yıkıcı Kötü Ruh), Zerdüşt dininde Ahura Mazda'nın (Bilge Efendi) yarattığı ikiz ruhlardan yalanın, karanlığın ve ölümün yanın da yer alanı. Temel doğası, lakabı Druc'ta (yalan) ifadesini bulur. Yalan, kendisini ağgözlülük, öfke ve kıskançlık biçiminde ortaya koyar. Ahura Mazda'nın yarattığı iyi ruha (*Spenta Mainyu*) karşı saldırılarında kendisine yardımcı olmaları için, kıskançlık ve benzeri kötü nitelikleri taşıyan bir şeytanlar güruhu yaratmıştır. Yoğun saldırılarının neden olduğu kargaşa ve acılara karşın, Ahura Mazda'nın Ehrimen'i kıyamet günü yenilgiye uğratacağına inanılır. Kendi dünyaları içinde kısıp kalacak olan şeytanlar birbirlerini yutacak ve Ehrimen'in varlığı da silinip gidecektir.

Hindistan'da Zerdüşt dinini bugün de sürdüren Parsiler, Ehrimen'i insanlığın kötü eğilimlerinin bir yansıması biçiminde açıklayarak önemini azaltmaya çalışır ve böylece tüm gücü Ahura Mazda'ya yüklerler.

Ehringsdorf kafatası, Almanya'da Weimar yakınlarında 1925'te bulunan insan fosili kalıntısı. Parçalanmış bir beyin kafesi ve altçeneden oluşur. Ilıman orman florası, fil, gergedan, at ve ineğ fosilleriyle bir arada bulunan kafatası Üçüncü Buzulrası Döneme (y. 85 bin yıl önce) aittir. Ehringsdorf kafatasındaki kaş kemerlerinin ölçüsü Neanderthal insanına benzemekle birlikte kafatasının yuvarlaklığı, alın dik konumu ve şakak kemiğinin kulak arkasındaki çıkıntısı, günümüz insanına yakındır. Bilimsel olarak Ehringsdorf kafatası, genellikle *Homo sapiens neanderthalensis* adıyla Neanderthal insanların ilk örneklerinden biri olarak sınıflandırılır.

Ehrlich, Eugen (d. 14 Eylül 1862, Czernowitz, Avusturya İmparatorluğu - ö. 2 Mayıs 1922, Viyana), hukuk sosyolojisi disiplininin kurucusu olarak tanınan Avusturyalı hukukçu ve öğretim görevlisi.

Viyana Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördükten sonra üniversitede kalarak yıllarca ders verdi. Daha sonra 1899-1914 arasında, Czernowitz Üniversitesi'nde Roma hukuku konusunda doçent olarak görev yaptı. Gençlik yıllarında, Yahudilikten Katolikliğe geçmişti, ama yaşamının son yıllarında Yahudi sorunlarına önem vermeye başladı. I. Dünya Savaşı sonrasında antisemitizm

yüzünden üniversite yaşamından çekilmek zorunda kaldı.

Ehrlich'in hukuk sosyolojisi, Almanya'da Hermann Kantorowicz'in geliştirdiği serbest hukuk (*Freirechtslehre*) kuramına, başka bir deyişle "adalet anlayışı"na dayanır. Ehrlich birbirini tamamlayan iki kaynak kabul etmektedir: 1) Hukuk tarihi, 2) yargısal ve biçimsel içtihatlar (yararlı gözükten emsal kararlar ve yazılı açıklamalar) ile günümüzde geçerli olan toplumsal geleneklerin ortaya çıkardığı "yaşayan hukuk". Yaşayan hukuk kavramı yeni olduğundan, Ehrlich'i okuyanlar onun önerdiği ilk kaynakları göz ardı etme eğilimi gösterirler. Bu nedenle onun resmi hukuku tümüyle reddettiğini düşünmek yanlışına düşenler de vardır. Ehrlich'in başlıca yapıtı, *Grundlegung der Soziologie des Rechts*'tir (1913; Hukuk Sosyolojisinin Temelleri).

Ehrlich, Paul (d. 14 Mart 1854, Strehlen, Silezya, Prusya - ö. 20 Ağustos 1915, Bad Homburg vor der Höhe, Almanya), Alman tıp bilgini. Hematoloji, immünoloji ve ke-

Paul Ehrlich
Paul Ehrlich Institut, Frankfurt, Almanya

moterapi alanlarındaki öncü çalışmalarının yanı sıra frenginin ilk etkili tedavisini bulmuş, 1908 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü'nü İlyas İliç Meçnikov ile paylaşmıştır.

Gençlik yılları. Sanayi ve iş dünyasında tanınmış bir Yahudi aileden gelen Ehrlich, henüz Leipzig Üniversitesi'nde tıp öğrencisiyken, yabancı maddelerin vücuttaki dağılımını inceledi ve renk analizindeki yeni buluşlardan yararlanarak, tedavi ve zehirlenme süreçlerinin temelindeki kimyasal mekanizmanın hücre beslenmesinde de rol oynadığını ortaya koydu. Bu çalışmasıyla ilgiyi çekerek, Berlin'deki ünlü Charité Hastanesi'ne araştırma yapmak üzere davet edildi ve Robert Koch'un bulmuş olduğu verem mikrobunun incelenmesi için yeni bir boyama tekniği geliştirdi. Bu teknik, verem hastalığının mikroskopla tanısında son derece önemli bir adımdı. Ehrlich, canlı dokulara uygulanabilecek yeni boyama yöntemleri geliştirmeye çalışırken, metilen mavisinin sınır hastalıklarının tedavisinde kullanılabileceğini buldu. Tanı yöntemleri üzerinde çalışırken, tifolu hastaların idrarının kendine özgü bir tepkimeye girdiğini gözlemledi; ateşi düşürücü pek çok maddeyi denedi, göz hastalıklarının tedavisi için yararlı önerilerde bulundu. 1879-83 arasında yayımladığı 37 bilimsel makalenin en sonuncusu olan Kanlıların Oksijen Gereksi-

nimi, Ehrlich'in en değer verdiği çalışmasıydı; bu çalışmasında, değişik dokulardaki oksijen tüketiminin eşdeğerde olmadığı ve bu farklılığın hücrelerdeki yaşam süreçlerinin yoğunluğunun önemli bir göstergesi olduğunu öne sürmüştü. 1883'te Hedwig Pinkus ile evlenen Ehrlich'in bu evlilikten iki çocuğu oldu.

Bağışıklık ve yan zincir kuramı. Beş yıl sonra, vereme yakalandığı için çalışmalarını yarıda bırakarak Mısır'a giden Ehrlich, 1889'da tamamıyla iyileşmiş olarak Almanya'ya döndü. Kendi kurduğu küçük ve ilkel bir laboratuvarı bir süre çalıştıktan sonra, Koch'un yönetimindeki Bulaşıcı Hastalıklar Enstitüsü'ne geçerek bağışıklık konusunda yoğun çalışmalara girişti. O dönemde, bakterilerin hangi yollarla hastalık oluşturduğu, vücudun savunma sistemi ve ilaçların etkileri konusunda bilinenler çok azdı. Ehrlich'in geliştirdiği ve çalışmalarına temel aldığı yan zincir kuramına göre, her hücrede proteinlerden oluşan bir yaşamsal merkez ile besinleri ve bazı toksinleri alıp özümseyen yan zincirler ya da alıcılar bulunuyordu. Bakteri toksinin hücreyi etkileyebilmesi için, toksik molekülün etkin grubunun hücrenin yan zinciriyle birleşmesi gerekiyordu. Bu birleşmeden sonra vücut, hastalık yapıcı toksine göre "uyarlanmış" çok sayıda yan zincir üretiyor, bu bağışık hücreler de yeni bir enfeksiyonu önlediği için canlı etkin bağışıklık kazanıyordu.

Çok tartışılan bu kuram, Ehrlich ve izleyicilerinin sonraki çalışmalarını derinden etkiledi. Nitekim Ehrlich, miktarı yavaş yavaş belli miktarda artırılan zehirli bir maddeyi tavşanlara sıringa edip, öldürücü dozun 5 bin katına çıkıldığı halde hayvanların ölmediğini göstererek bağışıklık mekanizmasının ince dengesiini ortaya koydu. Bu buluşları, difteriye karşı bir antitoksin geliştiren Emil von Behring ile tanışmasından (1890) sonra büyük önem kazandı. Klinikte kullanılabilecek bir serum hazırlamak isteyen Behring, ancak Ehrlich'in tekniğini benimseyip canlı at kanı kullanmaya başladıktan sonra yeterince etkili bir serum elde etmeyi başardı. Ehrlich'in serumların etkisini ölçmek için geliştirdiği yöntem de kısa sürede bütün dünyada difteri serumlarının standartlaştırılmasında kullanılmaya başladı.

Berlin'deki enstitü 1899'da Frankfurt am Main'a taşınarak Kraliyet Deneyisel Tedavi Enstitüsü adıyla hükümetin desteği altında çalışmaya başladı ve başarılı çalışmalarıyla parlayan Ehrlich bu enstitünün yöneticiliğine getirildi. Araştırma konularının seçimine herhangi bir kısıtlama getirilmemesi çok yönlü bir araştırmacı olan Ehrlich'e uygun düşerken, meslektasının immünoloji ve serum tedavisi alanında uzmanlaşmasını isteyen Behring'in hoşuna gitmiyordu. Kişilikleri arasındaki ayrılıklar da iki bilim adamı arasındaki ilişkiyi zedeleyordu. Para ödülleri karşılığında son derece ilgisiz olan ve Behring gibi bir sanayici olmak istemeyen Ehrlich, laboratuvarında sürdürdüğü çalışmalarla yetiniyordu.

Özellikle tekhürelilerden ileri gelen bazı bulaşıcı hastalıklarda serum tedavisinin işe yaramadığını gören Ehrlich'in bu yöntemin sınırlı olduğunu fark etmesi, kemoterapinin doğmasına yol açtı. İnsan ya da hayvan vücuduna zarar vermeden asıllıkları öldürecek, hiç değilse büyümelerini durduracak, doğada bulunmayan yeni maddeleri birleştirilerek üretilmek üzere deneylere başladı. Tekhürelilerden tripanozomlar üzerinde kömür katranından elde ettiği boyarmaddelele yaptığı ilk deneyler başarısızlıkla sonuçlanınca arsenik ve benzen türeşiklerine

yöneldi. Çok zehirli olan başka bileşiklerle giriştiği deneylerin getirdiği başarısızlık ve zorluklardan yılmayarak, çalışmalarını frenjinin etkeni olan *Treponema pallidum* türü spiroket bakteriler üzerinde yoğunlaştırdı.

Frengi konusundaki araştırmaları. Hükümet, Ehrlich'in çalışmalarını yürütebilmesi için artık birçok enstitüyü seferber etmiş, yüklü araştırma fonları ayırmış ve son derece yetenekli bilim adamlarından oluşan bir çalışma grubunu onun yönetimine vermişti; nitekim bu ekipten Sahasıro Hata'nın Ehrlich'in frengi tedavisindeki başarılarında çok büyük katkısı olmuştur. İki bilim adamının hazırladığı, sonradan Salvarsan adıyla piyasaya sürülen "606", çok fazla miktarda arsenik içermesine karşın zararsız, üstelik son derece etkili bir ilaçtı; 1910'da yapılan ilk deneylerde bir dizi hastalığın tedavisinde inanılmayacak kadar başarılı sonuçlar verdi. Frengiye benzer tropik bir hastalık olan frambezide bu ilaçla tek dozlu tedavi yeterli oluyordu; Ehrlich'in deyişiyle "sihirli bir mermi" bulunmuştu.

Frenginin gerçek bir felakete dönüştüğü o yıllarda bütün dünya bu hastalığa karşı yeni bir silah bekliyordu ama, kullanımı özel bir dikkat gerektiren arsenikli bir bileşimin öbür ilaçlar gibi birkaç yüz klinik denemeden sonra piyasaya sürülmesini doğru bulmayan Ehrlich, buluşunu hemen kullanıma sunmadı. O güne değin benzeri görülmemiş bir uygulamayla, yakın ilişkide olduğu Farbwerke-Hoechst adlı üretici firma, 65 bin kutu ilacı dünyanın her yanındaki hekimlere ücretsiz olarak dağıttı. İlaç çok az hastada yan etkiler gösterdiyse de, başarısını kıskanan rakipleri Ehrlich'e saldırmaktan çekinmediler. Prusya devletinin "Exzellenz", Oxford, Chicago ve Atina üniversitelerinin onursal doktorluk unvanıyla ödüllendirilen Ehrlich, Frankfurt kentinin onursal hemşerisi ilan edildi ve bu kentte kurduğu enstitüye onun adı verildi.

Kasım 1914'te vücuduna inme inen Ehrlich, ertesi yılın ağustos ayındaki ikinci inmeye dayanamayarak öldü. Londra'da yayımlanan *Times*, Ehrlich'in ölüm haberini verirken, onun başarılarını "bilinmeyene doğru açılan yeni kapılar" olarak yorumladı ve "tüm dünyanın ona borçlu" olduğunu yazdı.

Ehrlich, Paul R(alph) (d. 29 Mayıs 1932, Philadelphia, Pennsylvania, ABD), Amerikalı biyolog ve eğitimci. İsveç Kraliyet Bilimler Akademisi'nin Nobel Ödülü verilen bilim dalları dışındaki alanlarda yapılan araştırmaları desteklemek için 1980'de dağıtmaya başladığı Crafoord Ödülü'nü 1990'da biyolog E. O. Wilson ile paylaştı.

Ehrlich liseye giderken okuduğu, William Vogt'un hızlı nüfus artışı ve besin üretimi sorununu işlediği eski bir araştırma olan *Road to Survival*'dan (1948; Hayatta Kalabilmenin Yolları) etkilenerek çevre bilimiyle ilgilenmeye başladı. Pennsylvania Üniversitesi'ni 1953'te bitirdikten sonra lisansüstü (1955) ve doktora (1957) çalışmalarını Kansas Üniversitesi'nde tamamladı. 1959'da Stanford Üniversitesi'nde araştırmacı olarak çalışmaya başladı. 1966'da biyoloji profesörü oldu; 1976'da da Bing kürsüsüne nüfus araştırmaları profesörü atandı. Çalışmalarını daha çok entomoloji (böcekbilim) alanında yoğunlaştırmasına karşın, Ehrlich'in asıl ilgilendiği konu nüfusun denetimsiz artışı oldu. İnsanlığın, kaynakları sınırlı bir uzay gemisine benzettigi ve yaşam destekleri giderek azalan Yer'i tehdit ettiğinden endişeleniyordu. Başka bir deyişle, "insanların soylarını ortadan kaldırabileceklerinden" korkuyordu. *The Population Bomb*

(1968; Nüfus Bombası) yapıtı bu konuda yazdığı raporların, makalelerin ve verdiği konferanslarının bir ürünüdür.

Ehrlichman, John D(aniel) (d. 20 Mart 1925, Tacoma, Washington, ABD), ABD'li siyaset adamı. Nixon yönetimi sırasında işçileriyle görevli başkan yardımcılığı yapmıştır. Watergate Skandalı'ndaki rolüyle tanınır.

Çocukluğu ve gençliği Washington ile California'da geçti. Çeşitli işlerde çalıştıktan sonra, 1943'te ABD Kara Kuvvetleri Hava Birliği'ne katıldı. 1945'te üsteğmen rütbesiyle ordudan terhis oldu. 1948'de Los Angeles'taki California Üniversitesi'nden (UCLA) mezun olduktan sonra 1951'de California'daki Stanford Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördü. Daha sonra ortaklarıyla birlikte Seattle'da bir hukuk bürosu kurdu.

1969'da Nixon'ın işçileri danışmanlığına atandı. H. R. Haldeman ile birlikte, başkanı kamuoyundan ve hükümetin öbür üyelerinden kopartmaya çalıştı. Saray muhafızları olarak anılan bu ikili, başkanın adına kullandıkları yetkiyle hükümetin her kademesinden edindikleri bilgiyi kendilerinde topluyordu.

Nixon yönetiminin ilk yıllarında Ehrlichman, siyasal istihbarat sağlamak ve bu istihbarattaki sızıntıları önlemek amacıyla "tesisatçılar" olarak bilinen bir grup oluşturdu. Bu grup, Pentagon Belgeleri'ni *The New York Times* gazetesine veren Daniel Ellsberg hakkında olumsuz bilgi toplamak amacıyla, Ellsberg'in psikiyatrinin bürosundan bazı belgeleri çaldı. 17 Haziran 1972'de "tesisatçılar" grubunun beş üyesi Demokrat Parti Ulusal Komitesi'nin Watergate'teki merkezinde tutuklandı.

Başlangıçta Beyaz Saray'ın da suç ortaklığı yaptığıı itiraz eden Ehrlichman, daha sonra olayı örtbas etmeye çalışanların başında yer aldı. Olaydaki sorumluluğu açığa çıkınca Nisan 1973'te yönetimdeki görevinden istifa etti. Bir yıl sonra, komplo kurmak, yalancı tanıklık yapmak ve adaletin yerine getirilmesini engellemek suçlarıyla mahkemeye verildi ve 2,5'la 5 yıl arasında hapis cezasına mahkûm oldu. Hapiste 18 ay yattıktan sonra Nisan 1978'de salıverildi.

Ehrlichman, Nixon yönetiminde başkan yardımcısı olarak edindiği deneyimleri, yazdığı çeşitli kitaplarda anlattı: *The Company* (1976; Şirket, 1978), *The Whole Truth* (1979; Beyaz Saray, 1981) ve *Witness to Power: The Nixon Years* (1982; İktidara Tanıklık: Nixon Yılları).

Ehud, AOD olarak da bilinir, Eski Ahit'te (Hâkimler, 3:12-4:1) Benyaminoğullarından Gera'nın oğlu. İsrail'i 18 yıl süren Moab baskısından kurtarmıştır. Solak olan Ehud, Moab kralı Eglon'u tuzağa düşürüp öldürdü. Daha sonra Ehud'un önderliğinde Efraimoğulları Şeria İmruğunun sığıldığı bölgeleri ele geçirip 10 bin Moab askerini öldürdüler. Bundan sonra İsrail yaklaşık 80 yıllık bir barış dönemine girdi.

Eichelberger, Robert L(awrence) (d. 9 Mart 1886, Urbana, Ohio - ö. 26 Eylül 1961, Asheville, Kuzey Carolina, ABD), ABD'li general. II. Dünya Savaşı sırasında, Büyük Okyanustaki stratejik öneme sahip adaları Japonlardan geri alarak 'Uzakdoğu' da savaşın sona ermesine yardımcı olmuştur. West Point'teki ABD Askeri Akademisi'nden 1909'da mezun olan Eichelberger, 1918-20 arasında Sibiry'a'daki Amerikan Çıkarma Kuvveti'nde görev yaptı. 1940'ta West Point Askeri Akademisi komutanlığına getirildi ve bu görevi 1942'ye değin sürdürdü.

Aralık 1942'de Yeni Gine Adasındaki Buna'da bulunan ABD cephesini güçlendirme görevlendirildi. Ertesi ay, çok güçlü biçimde tahkim edilmiş olan düşman mevzilerine başarılı bir saldırı düzenledi; bu, Japonlara karşı kara çarpışmalarında kazanılan ilk zaferdi. Eylül 1944'te, Yeni Gine'nin Hollanda'nın denetimi altındaki kesiminde harekete geçirilen ABD 8. Ordusu'nun komutanlığını üstlendi. Bundan sonraki aylarda, başta Yeni Gine ve New Britain olmak üzere, yörede bulunan adalardaki şiddetli çarpışmalarda amfibi taktiklerini başarıyla uyguladı.

1945'te Filipinler'i yeniden işgale başlayan Eichelberger, ağustos değin başta Mindanao olmak üzere önemli Japon direniş merkezlerini ortadan kaldırdı. Japonların Ağustos 1945'te tümüyle teslim olmasından kısa bir süre sonra, küçük bir müfreze ile Atsugi Havaalanı'na inerek, Müttefiklerin Japonya işgalini başlattı. Bundan sonraki üç yıl boyunca, bu ülkede 8. Ordu'ya bağlı askerî yönetim birimlerini yönetti.

1948'de emekliye ayrılan Eichelberger, 1950'de anılarını *Our Jungle Road to Tokyo* (Tokyo'ya Giden Zorlu Yolumuz) başlığı altında yayımladı.

Eichendorff (Baronu), Joseph, (d. 10 Mart 1788, Ratibor yakınları - ö. 26 Kasım 1857, Neisse, Prusya), şair ve romancı. Alman romantik şairlerin en büyüklerinden. Silezyalı soylu bir ailedendi. Heidelberg'de hukuk öğrenimi gördü (1807). İlk şiirlerini de, romantik sanat çevreleriyle tanıştığı bu kentte yayımladı. Eğitimi Berlin'de sürdürdüğü yıllarda (1809-10), ulusal romantizm akımının öncülüyle tanıştı. 1813'te Prusya Bağımsızlık Savaşı başlayınca Lütow Gönüllüler Kıtası'na yazılarak Napoléon kuvvetlerine karşı savaştı.

Das Schloss Dürande (1837; Dürande Şatosu) adlı novellası ve destansı şiiri *Robert und Guiscard* (1855; Robert ve Guiscard) Fransız Devrimi'ni konu alır. Şiirlerindeki geçmişe özele temasının kaynağını, Eichendorff ailesinin çöküşüne ve çocukluğunu geçirdiği Lubowitz Şatosu'nun yitirilmesine yol açan Napoléon Savaşları oluşturur. Eichendorff, en önemli iki düzyazı yapıtını da savaş sırasında yazmıştır. *Ahnung und Gegenwart* (1819; Sezgi ve Bugün), siyasal ortamın umutsuz havasının ağır bastığı ve ahlak düşüncesinin siyasal değil ruhsal çarelere gereksinimleri olduğunu vurgulayan uzun bir romantik romandır. Doğaüstü öğeler içeren *Novellen des Marmorbilds* (1819; Mermer Bir Heykelin Öyküleri) bir peri masalı üslubuyla anlatılmıştır. Eichendorff savaşın sonra Danzig ve Königsberg'de (bugün Kaliningrad), 1831'den sonra da Berlin'de devlet hizmetinde çalıştı. Bu dönemde yazdığı şiirleri topladığı *Gedichte* (1837; Şiirler) adlı yapıtı, doğaya karşı özel duyarlılığını yansıtır. Özellikle bu tür şiirleri yaygın biçimde okunmuş ve Schumann, Mendelssohn, Richard Strauss gibi bestecilere esin kaynağı olmuştur. Eichendorff'un 1826'da yayımladığı en önemli düzyazı yapıtı *Aus dem Leben eines Taugenichts* (Bir Haylazın Hayatı, 1946) düşsel ve gerçek öğeleri birleştirmesiyle romantizm edebiyatında bir doruk noktası oluşturur. Eichendorff, 1844'te devlet hizmetinden emekliye ayrılp kendini tümüyle yazmaya adanmış. Bundan sonra Alman edebiyatı tarihini ve İspanyol yazarlarından yaptığı çeşitli çevirileri yayımladı.

Eichhorn, Johann Gottfried (d. 16 Ekim 1752, Dörrenzimmern, Württemberg - ö. 27 Haziran 1827, Göttingen, Hannover), Alman Kitabı Mukaddes uzmanı ve Doğubilimci. Kitabı Mukaddes metinleri ile Sami dilindeki metinler arasında bilimsel bir kar-

şılaştırma yapan ilk yorumcular arasında yer almıştır. Jena ve Göttingen'de ders verdi. Geleneksel olarak Hz. Musa'ya dayandırılan Eski Ahit yasalarının çeşitli bölgelere ve kültüre dayanan kaynaklarının birbirinden ayrılmasına öncülük etti. Yeni Ahit'te yer alan Timoteos'a ve Titus'a mektupların Paulus tarafından yazılıp yazılmadığını ve Petrus'un İkinci Mektubu'nun gerçekliğini sorguladı. Ayrıca dört İncil'in, Aramca yazılmış tek bir metinden kaynaklandığını ileri sürdü. Başlıca yapıtları *Historisch-Kritische Einleitung ins Alte Testament* (1780-83, 3 cilt; Eski Ahit'e Tarihsel ve Eleştirel Bir Giriş) ve Yeni Ahit üzerine benzer bir yapıttır (1804-12, 5 cilt). Eichhorn'un savları tümüyle kesinlik kazanmış olmasa da, Kitabı Mukaddes üzerine yapılan çalışmalarda araştırma ve eleştiri yolunu açmışlardır.

Eichhornia bak. susumbülü

Eichler, August Wilhelm (d. 22 Nisan 1839, Neukirchen, Hessen - ö. 2 Mart 1887, Berlin, Almanya), Alman botanikçi. Yayıncı olarak kullanılan ilk doğal bitki sınıflandırma sistemlerinden birini geliştirmiştir.

Matematik ve doğa bilimleri öğrenimi gördüğü Marburg Üniversitesi'nden 1861'de doktoraşını alan Eichler, daha sonra Münih'e giderek 15 ciltlik *Flora Brasiliensis* (Brezilya Bitki Ortüsü) adlı dev bir yapıt üzerine çalışan doğabilimci Karl Friedrich Philipp von Martius'un özel asistanı oldu. 1868'de, Martius'un ölümünden sonra, bu yapıt üzerinde tek başına çalışarak 100 bölümden 46'sını tamamladı. 1865'te Münih Üniversitesi'nde okutmanlık görevine başladı, altı yıl sonra da Graz'daki Teknik Üniversite'de botanik profesörlüğüne getirildi. 1872'de Kiel Üniversitesi'ne geçen Eichler, 1878'de Berlin Üniversitesi'ndeki herbaryumun yöneticisi oldu. Aynı yıl içinde, karşılaştırmalı çiçek morfolojisi konusunda temel kaynaklardan olan *Blüendiagramme* (Çiçeklerin Diyagramı) adlı yapıtının ikinci cildini yayımladı.

Eichler'in 1886'da geliştirdiği bitki sınıflandırma sistemine göre, bitkiler alemi dört bölüme ayrılıyordu: *Tallophyta* (algler ve mantarlar), *Bryophyta* (ciğeryosunları ve yaprak Yosunları), *Pteridophyta* (kibritotları, atkuyrukları ve eğreltiotları) ve *Spermatophyta* (tohumlu bitkiler). *Spermatophyta*'yı da kapalıtohumlular (çiçekli bitkiler) ve açıktohumlular olarak ikiye ayıran Eichler'in bu sistemi bugünkü sınıflandırma sistemine temel oluşturmuştur.

Eichmann, (Karl) Adolf (d. 19 Mart 1906, Solingen, Almanya - ö. 31 Mayıs 1962, Tel Aviv, İsrail), Alman savaş suçlusu. II. Dünya Savaşı sırasında Yahudilere karşı yürütülen soykırımda oynadığı rol nedeniyle İsrail'de asılarak idam edilmiştir.

I. Dünya Savaşı sırasında ailesiyle birlikte Almanya'dan, Avusturya'daki Linz kentine göç etti. Nisan 1932'de o sırada gizli bir örgüt olan Nazi Partisi'ne girdi. Kasım 1932'de Heinrich Himmler'in seçkinlerden oluşturduğu *Schutzstaffel* (SS) katıldı. 1933'te Linz'den ayrılarak Bavyera'daki Lechfeld'de bulunan "Avusturya Lejyonu" nun tedhiş örgütüne katıldı. 1934'te, ocak-ekim arasında Dachau'daki SS birimine bağlı olarak çalıştıktan sonra, SD'nin (*Sicherheitsdienst*: "Güvenlik Servisi") Berlin'deki merkezine atandı. Burada Yahudilerle ilgili bölümde görevlendirildi. SS hiyerarşisi içinde hızla yükseldi. Avusturya'nın, Mart 1938'de ilhak edilmesinin ardından, kenti Yahudilerden temizleme göreviyle Viyana'ya gönderildi. Bir yıl sonra da benzer bir görevle Prag'a yollandı. Himmler 1939'da Devlet Güvenlik Başmüdürlü-

ğü'nü (*Reichssicherheitshauptamt-RSHA*) kurduğunda, bu örgütün Berlin'deki Yahudi bölümüne atandı. Ocak 1942'de, Berlin yakınlarındaki Wannsee'de toplanan ve üst düzey Nazi subaylarının katıldığı bir konferansta, Yahudi sorununa uygulanacak "kesin çözüm"e (*Endlösung*) ilişkin örgütsel ve lojistik düzenlemeler tartışıldı. Eichmann, söz konusu düzenlemelerde eşgüdümü sağlamakla görevlendirildi. "Kesin çözüm"ün soykırım olduğu herkesçe bilinmese de, artık Eichmann başcellat olarak niteleniyordu. Bundan sonra Yahudilerin saptanması, toplanması ve öldürülme için toplanma kamplarına gönderilme işlerini o örgütledi.

Savaşın bitiminde 1946'da ABD birlikleri tarafından tutuklanan Eichmann gönderildiği tutsak kampından kaçmayı başardı. Ortadoğu'nun değişik bölgelerinde nitelara gizlendikten sonra, 1958'de Arjantin'e yerleşti. Nazi avcısı Simon Wiesenthal ve bir grup İsrailli "gönüllü" tarafından kimliği saptanarak, 11 Mayıs 1960'ta Buenos Aires yakınlarında yakalandı. Dokuz gün sonra gizlice ülkeden kaçınılarak İsrail'e götürüldü. İsrail'in Arjantin yasalarını çiğnemesinden doğan tartışmanın sona ermesinin ardından, İsrail hükümeti Kudüs'te üç yargıcin görev aldığı özel bir mahkeme oluşturdu ve Eichmann'ın yargılanmasına başlandı. 11 Nisan'dan 15 Aralık 1961'e değin süren dava sonunda Eichmann idama mahkûm edildi.

Eichrodt, Walther (d. 1 Ağustos 1890, Gernsbach, Almanya - ö. 20 Mayıs 1978, Basel, İsviçre), Eski Ahit ilahiyatının incelenmesine ağırlık veren Alman düşünür.

Bethel, Greifswald, Heidelberg ve Erlangen'de ilahiyat eğitimi gördükten sonra Bethel ve Erlangen'de öğretmenlik yaptı. 1922'den başlayarak Basel Üniversitesi'nde Eski Ahit üzerine ders verdi ve 1953-55 arasında aynı üniversitenin rektörlüğünü yaptı. Başyapıtı olan *Theologie des Alten Testaments* (1933-35, 2 cilt; Eski Ahit İlahiyatı) Eski Ahit araştırmalarında yeni bir dönemin başlangıcını oluşturur. Eichrodt, Eski Ahit ilahiyatını İsrail dininin tarihine indirgemedi, edebi ve karşılaştırmalı çözümleme yöntemlerini kullanmış ve Eski Ahit dinini, tarihsel olaylar içinde kalıcı bir gerçekliğin birliği olarak ele almıştır. Tanrı'nın, kendi halkıyla, dünyayla ve insanlarla yaptığı anlaşmanın üçlü yönü Eichrodt'un kitabının ana hatlarını oluşturur. Bu yöntemle Eichrodt, dogmaları Eski Ahit'e uygun bir diyalektik içinde ele almış ve böylece hem vahyin tarihsel özelliklerini, hem de Eski ve Yeni Ahit'in birliğini korumuştur. Öteki önemli yapıtları arasında *Die Quellen der Genesis* (1916; Tekvin'in Kökeni), *Die Hoffnung des ewigen Friedens im alten Israel* (1920; Eski İsrail'de Ebedi Barış Umudu), *Das Menschenverständnis des Alten Testaments* (1946; Eski Ahit'in İnsan Anlayışı) sayılabilir.

Eichstätt, Almanya'nın güneydoğusunda, Bavyera eyaletinde (*Land*) kent. Altmühl Irmağı üzerinde, Nürnberg'in güneyinde yer alır. Bir Roma yerleşimi olarak kuruldu; 741'de Aziz Bonifatius'un burada bir piskoposluk kurmasından sonra gelişti. 908'de berat verilen kent 1802'de yönetimin sivilleştirilmesine değin prens piskoposlar tarafından yönetildi. 1817'de Bavyera kralı kenti, Leuchtenberg kontluğuyla birlikte damadı Eugène de Beauharnais'ye verdi. 1821'de piskoposluk yeniden oluşturuldu ve 1855'te kent Bavyera'ya geri verildi. Belli

başlı kiliseleri arasında birçok üslubun birlikte kullanıldığı St. Willibald Katedrali (1060'ta kutsandı), Aziz Walburga'nın manastırının bulunduğu eski Benedikten manastırının kilisesi (kuruluşu 870) ve Kutsal Kabir'in bir kopyasının bulunduğu Kapuçin Kilisesi (1189) sayılabilir. Öteki önemli yapıları 15. yüzyıl belediye binası, bir bölümü onarılmış olan 14. ve 17. yüzyıla ait Willibaldsburg (1730'a değin piskoposların oturdukları yer; bugün içinde müze vardır) ile piskoposların ve daha sonra Leuchtenberg kontlarının yaşadıkları barok saraydır. Bir demiryolu kenti olan Eichstätt, oldukça kısıtlı sanayisine karşılık çok canlı bir ticaret merkezidir. Nüfus (1989 tah.) 12.118.

Eider Irmağı, Almanya'nın kuzeyinde, Schleswig-Holstein eyaletinde (*Land*) ırmağı. Kiel'in güneyindeki tepelerden doğar ve Westensee'yi (Batı Gölü) izleyerek kuzey yönünde akar. Kiel'in kuzeybatısından batıya döner; kıvrımlar yapan 188 km'lik çığırında akarak alçak yarımadayı geçer ve Kuzey Denize'ne dökülür. Denizle birleştiği uzun ve sığ halicin başında Tönning yer alır. Irmak Rendsburg'a kadar ulaşımı elverişlidir; aşağı çığırının kıyıları setlerle desteklenmiştir. Eider, Frank kralı Charlemagne döneminden (768-814) başlayarak *Romani terminus imperii* (Roma İmparatorluğu'nun sınırı) olarak nitelendi; İmparator II. Konrad tarafından 1027'de Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun sınırı olarak tanındı ve Schleswig ile Holstein arasındaki geleneksel sınırı oluşturdu. Eider Kanalı (1777-84), Rendsburg'dan daha uzak bölgelere ulaşım yapılmasını sağlar ve kenti, Holtenau'da Kiel Körfezine bağlar. Kanal-daki altı savak ulaşımı zorlaştırır; ama Kuzey ve Baltık denizleri arasındaki tek doğrudan bağlantı olması nedeniyle çok yoğun kullanılır. 1887-95 arasında Kaiser-Wilhelm Kanalı; daha sonra ise Nord-Ostsee (Kuzeydoğu Gölü) ya da Kiel Kanalı olarak adlandırıldı.

Eider Programı, Schleswig-Holstein bunalmaları sırasında, Danimarka'daki Ulusal Liberal Parti hükümetlerinin iç ve dış politikalarında bir dönüm noktası oluşturan program (1848-64). Schleswig Düküğü'nün Danimarka ile birleşmesini öngören program 1864'te, hem Schleswig, hem de Holstein Düküğü'nün Alman işgaline uğramasıyla sona erdi. Schleswig, Eider Irmağı ile ayrıldığı Holstein'la birlikte uzun zamandır ulusal olmaktan çok, kişisel nedenlerle Danimarka krallarına bağlı kabul ediliyordu. Ulusal Liberal hükümet, 1849 Anayasası uyarınca Schleswig'i Danimarka'nın bir parçası yapmaya çalıştı. Bu amaca ulaşmak için, Schleswig-Holstein'da Prusya'nın silahlı müdahale ile desteklediği ayaklanmacılara karşı Schleswig Savaşı'na girdi (1848-50). Savaş 1850'de iki düküğün Danimarka hükümdarına bağlanmasını kabul eden, ama Schleswig'in Danimarka'dan anayasal ayrılığını koruyan bir uluslararası antlaşma ile sona erdi. Böylece Ulusal Liberaler iktidardan ayrıldılar ve Eider Programı bir kenara bırakıldı. Bununla birlikte iki düküğün statüleri konusunda uluslararası gerginlik sürdü. 1857'de Ulusal Liberaler yeniden iktidara geldiler. 1863'te Prusya, Polonya ayaklanması ile uğraşırken, Danimarkalılar Schleswig'i Danimarka'ya katmanın tam zamanı olduğunu düşündüler. Ama Prusya, dükükleri istila etti ve 1864'teki Danimarka savaşıyla Danimarka Schleswig'i yitirdi. Ayrıca bak. Schleswig-Holstein sorunu.

eidetik indirgeme, fenomenolojide, filozofun tek ve somut nesnelerin bilincinden yola çıkarak saf özlerin deney ötesi dünyasına varmak için kullandığı yöntem. Bir nesnenin *eidos*'unu (Yunancada "biçim") sezebilme, o nesneyi olasılıklar ve rastlantılar dışındaki değişmez, öz yapısı içinde kavramaya olanak verir. *Eidos*, bir nesnenin ilkesi ya da zorunlu yapısıdır. Öze ilgilenen fenomenolojinin metodolojisinde de eidetik indirgemenin ayrı bir önemi vardır.

Eidetik indirgemedeki özgür çeşitleme yöntemi kullanıldığından, zihinsel yapılara ve olgusal bilgilere yola çıkılmakla birlikte somut olgusal nesnelere bağımlı kalmaz. Somut bir nesneyi ele alan filozof, o nesnenin çeşitli yanlarını hayalinde değiştirir. Bu hayali işlemin sınırlarını verili nesneler ile *eidos* belirler. Birbirini izleyen çeşitlemeler örtüşür ve örtüşme noktaları özü ortaya çıkarır. Algı alanının kanıtlarından imgelem alanının kanıtlarına geçilebilir, nesnenin değişmeyen öz yapısına varılır.

Eidetik indirgeme bir tür tümevarım olmadığı gibi, bir soyutlama da değildir. Fenomenolojik indirgeme uyarınca, nesnelerin gerçekten var olduğunu herhangi bir biçimde öne sürmez; somut ve olgusal içeriği ayırır ya da "askıya" alır. Öte yandan, insanın doğal eğilimi içinde ortaya çıkan deneyisel bir genelleme olarak da görülmelidir.

Eiermann, Egon (d. 29 Eylül 1904, Neudorf, Berlin yakınları - ö. 20 Temmuz 1970, Baden-Baden, AFC), II. Dünya Savaşı sonrasında önde gelen Alman mimarlarından. Yapıları zarf oranları, kusursuz ayrıntıları ve belirgin çizgileriyle dikkati çeker.

Eiermann, Berlin Teknik Üniversitesi'nde okudu, Hans Poelzig'in öğrencisi oldu. Daha sonra Karstadt büyük mağazalar şirketinin inşaat bölümünde görev aldı. 1930'da Berlin'de, 1947'den sonra Karlsruhe'de mimarlık yaptı, aynı zamanda Karlsruhe Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde ders verdi. Yapıda düzenin göze algılanır olduğu bir estetik anlayışını benimseyen Eiermann'ın, işlevselliğin başarılı örnekleri sayılan bir dizi önemli yapısı vardır. Bunlar arasında Blumberg'deki bir tekstil fabrikası (1951), Brüksel Dünya Fuarı'ndaki Alman Pavyonu (1958, Sep Ruf ile birlikte), Washington, D.C.'deki AFC Büyükelçiliği (1958-64) ve Stuttgart'taki IBM-Almanya Genel Merkezi (1967) sayılabilir.

Eiermann'ın en ünlü yapısı Berlin'deki Anı Kilisesi'dir (1956-63; Gedächtniskirche). Burada 19. yüzyıl sonlarında yapılan Kaiser Wilhelm Kilisesi II. Dünya Savaşı'nda bombardımandan yıkılmış, Eiermann ayakta kalan çan kulesinin yanına eklediği yalın görünümlü kiliseyle, sonradan Berlin'in simgesi haline gelen bu anıtı oluşturmuştur.

Eifel, Almanya'nın batısında, Ren ve Mosel (Moselle) ırmaklarıyla Lüksemburg ve Belçika sınırları arasında uzanan plato bölgesi. Belçika'daki Ardennes ve Hohes Venn (Haute Fagnes) bölgeleriyle devam eden plato üç bölüme ayrılır: Schneifel (Schnee-Eifel; Karlı Eifel), Hocheifel (Yüksek Eifel) ve Voreifel (Ön Eifel). Belçika sınırının yakınındaki Schneifel, ormanlar ve çalılıklarla kaplıdır; tarım yalnızca daha zengin topraklarda yapılır. Platonun en yüksek noktası Hohe Acht'in (747 m) bulunduğu Hocheifel parçalanmış bir görünümdedir. Doguda üzüm bağları arasında geçen Ahr Irmağınca akaşlanır. Voreifel güneyde Mosel Irmağına doğru alçalır, düz yüzeyi ırmağın kollarıyla parçalanmıştır.

Patlama kraterleri (*Maar*) ve küçük koniler volkanik etkinliklerin varlığına işaret eder. Hocheifel'in doğu kesiminin büyük bölümünde lav ve tüfler bulunur. Bir başka korkayaç türü olan bazalt, inşaatlarda ve değirmen taşı yapımında kullanılır; bölgede tüf ve süngertaşı ocakları da vardır.

Platonun Bitburg'dan Köln'e kadar olan bölümünde antik yerleşimin izleri görülür. Ortaçağda burada demir, kurşun ve çinko madenleri çıkarılırdı. Almanların erken tarihlerde yerleştiği Maifeld'de, Laach Gölü yakınlarında 11. yüzyıldan kalma bir manastır vardır. Bugünkü seyrek nüfus, büyük ölçüde manastır ve şatolar inşa etmek için ortaçağda girilen orman açma çalışmalarının sonucudur. Üç tarla ve ortak otlak sistemleri bu dönemin izlerini taşır. Çalıların kesilip yakılmasıyla elde edilen alanlarda 10 yıllık bir çevrim içinde dönüşümlü olarak çavdar, patates ve yulaf ekilir. Tarım işletmeleri küçüktür ve araziler düzensiz bir biçimde bölünmüştür. Metal işlerinin ortadan kalkmasıyla, 1870'ten bu yana Ruhr ve Aachen'a yoğun göçler olmuştur.

Eiffel, (Alexandre-) Gustave (d. 15 Aralık 1832, Dijon - ö. 28 Aralık 1923, Paris, Fransa), Fransız inşaat mühendisi. Paris'te yaptığı kendi adını taşıyan kuleyle ünlenmiştir.

1855'te Merkez Sanat ve Endüstri Okulu'nu bitirdikten sonra metal konstrüksiyon

Eiffel, Nadar'ın fotoğrafı
Cassé Nationale des Monuments Historiques Paris

konusunda, özellikle de köprüler üzerinde çalışmaya başladı. İlk 1858'de Bordeaux'da olmak üzere birçok demir köprü'nün yapımını yönetti. 2. Paris Dünya Sergisi'ndeki (1867) Makineler Galerisi'nin tasarımı yaptı. 1877'de Portekiz'de, Porto'daki Douro Irmağı üzerinde 160 m kemer açıklıklı çelik bir köprü kurdu. Bunu, Güney Fransa'daki Truyère üzerinde yaptığı aynı tipte, ama bu kez açıklığı 162 m olan başka bir köprü izledi. 120 m yüksekliğinde olan bu köprü uzun yıllar dünyanın en yüksek köprüsü olma özelliğini korudu. Eiffel, köprü yapımında sıkıştırılmış havalı keson kullanan ilk mühendislerden biriydi. Nice'teki gözlemevinin döner kubbesinin ve New York limanındaki Özgürlük Heykeli'nin iskeletinin tasarımını da o gerçekleştirdi. 1887-89 arasında yaptığı Eiffel Kulesi, bütün dünyanın ilgisini uyandırıp ona "demir sihirbazı" adının takılmasına yol açtı. Kule, aerodinamiğe duyulan ilgiyi de artırdı. Eiffel, kuleyi bu alanda gerçekleştirdiği çeşitli deneyleri için kullandı; daha sonra Paris dışındaki Auteuil'de ilk aerodinamik laboratuvarını kurdu ve I. Dünya Savaşı

boyunca çalışmalarını burada sürdürdü. 1921'de laboratuvarı devlete devretti.

Eiffel Kulesi, EYFEL KULESİ olarak da bilinir, Paris'te inşaat mühendisliği tarihinin teknolojik başarılarından sayılan ve kentin simgesi olan yapı. Fransız hükümeti,

Eiffel Kulesi, 1889, Paris
Giraudon - Art Resource/EB Inc.

Fransız Devrimi'nin 100. Yılı'nı anmak için 1889'da bir sergi düzenlenmesini kararlaştırmıştı. Sergiyi simgeleyecek bir anıt için proje yarışması açıldı. Yarışmaya katılan 100'ün üzerindeki proje arasından ünlü köprü mühendisi Gustave Eiffel'in önerisi birinci seçildi. 300 m yüksekliğindeki kafes girişli strüktürlü bu demir kule şaşkınlık ve kuşkuyla karşılandığı gibi, estetik açıdan da tepki uyandırdı.

O güne değin yapılmış hiçbir yapıya benzemiyordu; Roma'daki San Pietro Bazilikası'nın kubbesinden ya da el-Gize'deki Keops Piramidi'nden iki kat daha yüksekti. Üstelik onlardan farklı olarak bir yıldan bile kısa bir sürede, çok az işgücü ve masrafla inşa edilmişti. Çelik kemer ve kafes girişli strüktürlerin, rüzgâr gücü de dahil çeşitli yükler altındaki davranışları konusunda en ileri bilgilerden yararlanılarak gerçekleştirilen yapı, inşaat mühendisliği ve mimar tasarımı alanındaki bir devrimin habercisiydi. Uzun süre karşı çıkılan yapı sonunda estetik açıdan da kendini kabul ettirdi.

Kule kaidesinin dört tane beşik kemerdan oluşması, statik gerekliliklerden olduğu kadar, Eiffel'in sanat beğenisinden de kaynaklanmıştı. Bu kaidenin ayakları içinde eğri bir hat üzerinde hareket edecek asansörler gerekiyordu. ABD'deki Otis Elevator Company'nin tasarladığı cam kafes biçimindeki asansörler, yapının en önemli özelliklerinden biri oldu. Eiffel Kulesi, 1930'da New York kentindeki Chrysler Binası yapılarına değin dünyanın en yüksek yapısı olma niteliğini korudu.

Eigen, Manfred (d. 9 Mayıs 1927, Bochum, Almanya), çok hızlı kimyasal tepkimelere ilişkin çalışmalarıyla, R. G. W. Norrish ve George Porter ile birlikte 1967 Nobel Kimya Ödülü'nü alan Alman fizikçi.

Göttingen Üniversitesi'nde fizik ve kimya öğrenimi gören Eigen, 1951'de doktora derecesini aldı ve aynı yıl üniversitenin Fiziksel Kimya Enstitüsü'nde asistan olarak çalışmaya başladı. 1953'te Göttingen'deki Max Planck Fiziksel Kimya Enstitüsü'ne girdi; 1964'te bu enstitünün yöneticiliğine, daha sonra başkanlığına getirildi.

Eigen, bir çözeltiye birdenbire bir enerji uygulamaya dayanan gevşeme teknikleriyle, denge halindeki yüksek hızlı tepkimeleri incelemeyi başardı. Suyun ayrışmasıyla açığa çıkan hidrojen iyonlarının oluşum hızı ve keto-enol tautomerizmasının kinetiği bu yöntemle incelenen başlıca konulardır.

Eijkman, Christiaan (d. 11 Ağustos 1858, Nijkerk - ö. 5 Kasım 1930, Utrecht, Hollanda), beriberi hastalığının yetersiz beslenmeden ileri geldiğini kanıtlayarak vitaminlerin bulunmasına ortam hazırlayan Hollandalı hekim ve patoloji uzmanı. 1929 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü'nü Sir Frederick Hopkins ile paylaşmıştır.

1883'te Amsterdam Üniversitesi'nde tıp öğrenimini tamamlayan Eijkman, 1885'e değin Hollanda Doğu Hint Adalarında askeri hekim olarak çalıştı. Bir süre Berlin'de Robert Koch ile birlikte bakteriyoloji araştırmaları yaptıktan sonra, beriberinin

Eijkman
World Health Organization

nedenini araştırmak üzere 1886'da Cava'ya döndü. Patolojik anatomi ve bakteriyoloji araştırma laboratuvarı ile Batavia'daki (bugün Cakarta) Cava Tıp Okulu'nun yöneticiliğine atanan (1888) Eijkman, beriberiden sorumlu olan bakteriyi tanımlamak üzere çalışmaya başladı. 1890'da, laboratuvarındaki kümes hayvanları arasında yayılan bir polinevit salgınında, bu hastalığın beriberideki polinevit belirtilerine şaşılacak derecede benzediğini fark etti. Uzun araştırmalardan sonra 1897'de, bu hastalığın, hayvanların kabuklu piring yerine kabuksuz ve işlenmiş piringle beslenmesinden ileri geldiğini gösterdi.

Eijkman, polinevitin toksik bir kimyasal maddeden kaynaklandığına, bu zehirleyici maddenin de bağışak mikroorganizmalarının haşlanmış piring üzerindeki etkisiyle açığa çıktığına inanıyordu. Kendisinden sonra Batavia'daki araştırmaları sürdüren Gerrit Grijns bu sorunun bir beslenme bozukluğu olduğunu kanıtladıktan (1901) sonra bile Eijkman bu görüşünü değiştirmede. 1896'da Hollanda'ya dönen Eijkman, 1898-1928 arasında Utrecht Üniversitesi'nde halk sağlığı ve adli tıp profesörlüğü yaptı.

Eileithyia, Helenizm öncesi doğum tanrıçası. Doğum sürecini, kendi isteğine göre engellediğine ya da kolaylaştırdığına inanılırdı. Kültüne ilişkin ilk belgeler Girit'te, Amnisos'ta bulundu. Arkeolojik araştırmalar, Neolitik Çağ'dan Roma dönemine değin Eileithyia'ya sürekli tapıldığını ortaya koymuştur. Homeros'un yapıtlarında, doğum sancıları bu tanrıçaya kişileştirilir ve bazen

de çoğul olarak anılır. Gene Homeros, Eileithyia'yı, baştan Zeus'un eşi Hera'nın kızı olarak tanımlar. Sonraları Eileithyia'nın, kendisi gibi evlilik ve doğumla ilgili tanrıçalar olan Hera ya da Artemis ile özdeşleştirilmesi eğilimi ortaya çıkmıştır.

Eilhart von Oberg (ü. 12. yy. sonları), Alman şair. Saray destanlarının ve Roman dilleri edebiyatındaki Tristan öyküsünün gelişiminde önemli bir yeri vardır. Saksonya kralı III. Heinrich dönemine ilişkin tarihsel kayıtlarda adı geçen Brunswick ailesinden gelir. Günümüze ulaşmayan bir Eski Fransızca kaynaktan uyarladığı *Tristan und Isolde* adlı destanını 12. yüzyılın son çeyreğinde yazmıştır. Saray destanlarının Alman edebiyatındaki ilk önemli örneklerini veren şair Heinrich von Veldeke ile aynı dönemde yaşayıp yaşamadığı konusundaki belirsizlik, *Tristan und Isolde*'nin özgün kopyasından kalan parçaların güvenilir olmaması, daha sonraki eksiksiz kopyaların ise değişiklikler içermesi, Eilhart'ın önemini derecesinin saptanmasını güçleştirmektedir. Öte yandan, 15. yüzyılda yazılan *Tristan und Isolde* adlı düzyazı romansa ve Hans Sachs'ın bir trajedisine kaynaklık etmesi, Eilhart'ın yapıtının popüler olduğunu göstermektedir. Yapıtın, Gottfried von Strassburg'un destanı *Tristan und Isolde*'yle de, daha önemsiz de olsa, açık bir ilişkisi vardır.

Eimeria, *Coccidia* alt sınıfından asalak tek hücreliler cinsi. Bu tek hücreli hayvanlar yabani ve evcil hayvanların özellikle sindirim kanalı, ayrıca karaciğer ve safra kanalı hücrelerine yerleşerek koksidiyoz(“) hastalığına yol açar. Hastalığın belirtileri ishal, kilo kaybı ve genel halsizliktir. *Eimeria* cinsinden asalakların tanıtıcı özelliği, spor keselerinde, her biri bulaşıcı ikiye sporozoit veren dört spor bulunmasıdır. En yaygın türleri, tavukların asalağı olan *E. necatrix* ile *E. tenella*, tavşanlara bulaşan *E. stiedae*, sığır koksidiyozunun etkeni olan *E. bovis*, *E. ellipsoidalis* ve *E. zurnii*'dir.

Einaudi, Luigi (d. 24 Mart 1874, Carrù - ö. 30 Ekim 1961, Roma, İtalya), İtalyan iktisatçı ve devlet adamı. İtalya Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanıdır (1948-55).

1895'te Torino Üniversitesi'ni bitirdi. Ardından Torino'nun önde gelen gazetesi *La Stampa*'ya ekonomi konusunda makaleler yazdı. 1900-35 arasında *Corriere della sera* ve 1908'de yöneticisi olduğu *Riforma sociale*'de de yazıları yayımlandı. 1900-43 arasında Torino Üniversitesi'nde ve Milano'da ders verdi.

1919'da onursal bir kurum olan İtalyan Senatosu'na aday gösterildi. Burada korumacılık karşıtı, liberal bir ekonomi politikasını savundu. 1936-43 arasında *Rivista di storia economica* adlı iktisat tarihi dergisinin yönetmenliğini yaptı. Dergi, Einaudi'nin kararlı bir biçimde muhalefet ettiği faşistler tarafından yasaklandı. Einaudi 1943'te İsviçre'ye kaçtı. Burada, sürgündeki başka İtalyanlarla birlikte bir Avrupa Federasyonu düşüncesini savundu.

1945'te İtalya'ya döndüğünde İtalya Merkez Bankası'na genel müdür (1945-48) olarak atandı. 1946-48 arasında Kurucu Meclis üyesi yaptı. 1947'de başbakan yardımcısı ve bütçe bakanı oldu. Yeni kurulan bu bakanlıktaki başarılı yönetimiyle enflasyonu durdurdu ve parada istikrar sağladı. 1948'de Senato üyesi ve 11 Mayıs'ta da cumhurbaşkanı oldu. Görev süresi 1955'te sona erdi. Ömür boyu senatör konumu verilmesine karşın emekli olarak siyasal

yaşamdan çekildi. Einaudi ekonomi ve yönetim üzerine birçok kitabın yazarıdır.

Eindhoven, Hollanda'nın güneyinde, Noordbrabant iline (provincie) bağlı belediye (gemeente). Dommel Irmağı kıyısında yer alır. 1232'de tüzel kimlik kazandı. Önceleri

Eindhoven'da Philips Sergi Merkezi, Hollanda
J. Allan Cash - EB Inc

Kempen fundalıklarında küçük bir köyken, 1900'den sonra gelişerek Hollanda'nın en büyük sanayi merkezlerinden biri oldu. Nüfusu 1900-20 arasında 10 kat, o zamandan bu yana da üç kat arttı. Bu büyümeyi büyük ölçüde 1891'de burada kurulan ve elektrikli aletler, radyo, televizyon, plastik eşya, röntgen ve radar donanımları üreten Philips Elektrik Şirketi sağlamıştır. Ekonomisinde tütün ve dokuma sanayileri ile kamyon ve otomobil imalatı da önemli bir yer tutar. Kentten geçen demiryollarının yanı sıra Eindhoven ve Beatrix kanalları ve 3 km batıdaki Welschap havaalanı da ulaşım olanağı sağlar. Bir teknik üniversite (1957), Van Abbe Modern Sanat Müzesi (1936), uzay gözlem istasyonu (1938) ve Petrus Cuypers'in tasarımını yaptığı, gotik canlandırmacılık üslubunda bir kilisenin (1868) bulunduğu kent, II. Dünya Savaşı'ndaki büyük yıkımdan sonra yeniden inşa edilmiştir. Nüfus (1990) 191.467; (1987 tah.) metropoliten alan, 378.247.

Kısaltmalar için cildin başındaki tabloya bakınız.

Einem, Gottfried von (d. 24 Ocak 1918, Bern, İsviçre), Avusturyalı besteci. *Dantons Tod* (Danton'un Ölümü) ve *Der Prozess* (Dava) gibi operaların yanında modern müzik anlayışıyla çalgısal parçalar da bestelemiş, yapılarında hem Mahler ve Mussorgski gibi 19. yüzyıl geç romantik bestecilerinin etkisini, hem de caz, atonal ve uyumsuz müzik öğelerini bir arada yansıtmıştır.

Babası İsviçre'de Avusturya askeri ataşesiydi. Holstein'da yetişen Einem, Nazilere karşı olduğu gerekçesiyle 1938'de Gestapo tarafından tutuklandı ve 4 ay hapiste kaldı. Daha sonra besteci Boris Blacher'in öğrencisi oldu. 1941'den sonra Berlin Devlet Operası'nda ve Bayreuth Festivali'nde orkestra yöneticiliği yaptı. 1943'te *Capriccio*'su Berlin Filarmoni Orkestrası tarafından seslendirildi; ertesi yıl da *Prinzessin Turandot* balesi Dresden'de sahnelendi.

Einem 1945'te Salzburg'a yerleşti. Georg Büchner'in oyununa dayanan ve librettosu Blacher'e ait olan ilk operası *Dantons Tod* 1947'de ve Kafka'nın romanından bestelediği *Der Prozess* operası da 1953'te Salzburg Festivali'nde sahnelendi.

ABD Dışişleri Bakanlığı'nın çağrısıyla 1953'te yaptığı ABD turnesinde *Orkestra Müziği* adlı parçası New York Filarmoni Orkestrası tarafından seslendirilen Einem, Louisville Orkestrası için *Orkestra İçin Meditasyonlar*'ı (1954), Boston Senfoni Orkes-

trasi için *Senfonik Sahneler*'i (1957) ve Cleveland Orkestrası için *Balad*'ı (1958) besteledi. Philadelphia Orkestrası'nca ismarlanan *Philadelphia Senfonisi* 1961'de Viyana'da seslendirildi. Daha sonraki operaları arasında Dürrenmatt'ın oyunundan uyarladığı *Der Besuch der alien Dame* (1970; Yaşlı Kadının Ziyareti) ve Schiller'in oyunundan uyarladığı *Kabale und Liebe* (Hile ve Sevgi) yer alır.

Einhard, EGINHARD olarak da bilinir (d. y. 770, Maingau - ö. 14 Mart 840, Seligenstadt, Franken), Frank tarihçi ve saray bilgini. Yapıtları, Charlemagne'in yaşamı ve Karolenj İmparatorluğu konusunda çok değerli bir kaynak oluşturur.

Einhard, 779'dan sonra Fulda Manastırı'nda eğitim gördü. Kısa zamanda sıvırdı ve 791'de Charlemagne'in Aachen'daki Saray Okulu'na gönderildi. Çok geçmeden kralın güvenilir dostu ve danışmanı oldu. Aachen'daki kraliyet sarayının yapımında mimarlık yeteneğini de gösterdi. Charlemagne'in ölümünden (814) sonra, tahta çıkmasında etkili olduğu I. Ludwig'in döneminde siyasal gücü daha da arttı. Bu tarihte birkaç manastırın başkeşişi durumundaydı ve kendisine büyük topraklar bağışlanmıştı.

Vita Caroli Magni (Charlemagne'in Yaşamı) adlı yapıtını yaklaşık 830-833'te, Aachen'dan ayrılıp Seligenstadt'a yerleştiğinde yazdığı sanılmaktadır. Einhard'ın, Charlemagne'in hizmetinde geçirdiği 23 yıla ve kraliyet vakayinameleri üzerindeki araştırmasına dayanan bu yapıtı yazmadaki asıl amacı, eğitimine yardımından ötürü Charlemagne'e duyduğu şükran borcunu ve hayranlığı belirtmektir. Suetonius'un *De vita Caesarum* (Caesarların Yaşamları) adlı kitabından özellikle "Augustus'un Yaşamı"nı örnek alan ve yetkin bir Latinceyle yazılan yapıtı, Charlemagne'in ailesini, ülke içinde ve dışında kazandığı başarıları, kişisel beğenilerini, yönetimini ve ölümünü anlatmaktadır.

Vita Caroli Magni hem kısadır, hem de bakış açısı ve ayrıntılar yönünden sınırlıdır. Ama dönemin olaylarını genelde tam ve doğru olarak aktarmaktadır. Yazıldığı dönemde, Karolenj sarayında ortaya çıkan klasik rönesansın bir örneği ve ruhban sınıfından olmayan birinin ortaçağda yazılmış ilk biyografisi olan bu yapıtı, çok beğenilmiş ve öteki biyografi yazarlarınınca taklit edilmiştir.

Einsiedeln (Almanca), Fransızca NOTRE-DAME-DES-ERMITES, İsviçre'nin orta kesiminin kuzeybatısında, Schwyz kantonunda kasaba. Schwyz kentinin kuzeydoğusunda,

Einsiedeln'de Benedikten manastırı, İsviçre
Berlinger and Pampaluchi

Alp Çayının sağ kıyısında yer alır. 934'te kurulan Benedikten manastırının çevresinde gelişti. Manastır 1274'te Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'na bağlı bir prenslik oldu, 1386'dan sonra Schwyz'e bağlandı. Kasabadaki ahşap "Siyah Meryem" heykeli 14. yüzyıldan başlayarak Avrupalı hacılarca

kutsal kabul edildi. Heykel, yüzyıllar boyunca önünde yakılan mumlardan ötürü karardığı için bu adı almıştır. Dinsel reformcu Huldrych Zwingli, 1516-18 arasında kasabada rahiplik yaptı; Rönesans dönemi hekimlerinden Paracelsus da kasaba yakınlarında doğmuştu. İsviçreli hacıların en büyük ve en ünlü ziyaret yeri olması dışında Einsiedeln, bir kişi sporları merkezidir. Kentte, basım, makine ve mobilya sanayileri vardır. Nüfusun çoğunluğu Almanca konuşur ve Katoliktir. Nüfus (1980) 9.629.

Einstein, Albert (d. 14 Mart 1879, Ulm, Württemberg, Almanya - ö. 18 Nisan 1955, Princeton, New Jersey, ABD), insanlık tarihinin en yaratıcı zekâlarından olduğu

Einstein
Nobelstiftelsen, Stockholm

daha sağlığında kabul edilen Alman asıllı ABD'li fizikçi. 20. yüzyılın başlarında geliştirdiği kuramlarıyla ilk kez kütle ile enerjinin eşdeğerliğini kanıtlamış, ayrıca uzay, zaman ve kütleçekimi üzerine tümüyle yeni düşünme yolları önermiştir. Özellikle görelilik ve kütleçekimi kuramları, Newton'dan sonra fizik alanında yeni bir çıkış açmış, bilimsel ve felsefi araştırmaları baştan aşağı değiştirmiştir. 1921'de Nobel Fizik Ödülü'nü almıştır.

Yaşamı. Yahudi kökenli, ama pek de dindar olmayan bir aile olan Einstein'lar, Albert'in doğumundan bir yıl sonra Münih'e taşındı. Başarısız bir işadami olan baba Hermann Einstein ile Albert'in amcalarından Jakob Einstein, burada bir elektrik atölyesi çalıştırmaya başladılar.

Einstein, içedönük, oyundan hoşlanmayan, geç konuşmuş bir çocuktur. Bu yalnızlık döneminin izlerini tüm yaşamında koruyacaktı. Annesi Pauline'in isteği üzerine altı yaşında almaya başladığı keman derslerinin sayesinde edindiği klasik müzik kültürü, Albert'e yaşamı boyunca koruyacağı dinlendirici bir uğraş kazandırdı. Albert henüz küçük bir çocukken, amcalarının etkisiyle bilime ve matematiğe karşı derin bir ilgi duymaya başladı. Çok sonraları kaleme alacağı anılarında, dört-beş yaşlarında iken eline geçen bir pusulanın iğnesinin hep aynı yönde dönmesi olayının ve 12 yaşına geldiğinde tanıştığı Eukleidesçi geometrideki Pythagoras teoreminin kendisinde, alışılmadık olayların açıklanmasına yönelik bir eğilim yarattığını ve görünürdeki karmaşıklığın altında mantıksal bir çözümün yattığına ilişkin bir düşünceye yol açtığını yazacaktı.

Münih'teki bir Katolik okulunun tek Yahudi öğrencisi olarak ilköğrenimini tamam-

layan Einstein, o dönemde okullara egemen olan aşırı disiplinli ve skolastik eğitim sistemine pek uyum sağlayamadı. Okuduğu popüler bilim kitapları ile zorunlu din derslerinin öğretileri arasındaki çelişkiler, giderek dogmatik düşünceye ve herhangi bir otoritenin zorlamalarına karşı kuşkucu bir tutum benimsemesine yol açtı. Daha sonra Luitpol Gymnasium'una (lise) yazıldı. 1894'te babasının işi bozulunca ailesi İtalya'nın Milano kentine göç etti. Bu gelişme üzerine Einstein, esasen benimsemediği okulunu terk etmek ve öğrenimine ara vermek zorunda kaldı. Ertesi yıl yüksek öğrenim için İsviçre'deki ünlü Zürich Teknik Üniversitesi'ne (ETH) başvurdu. Lise diploması olmadığından giriş sınavlarına katıldı, ama matematik dışındaki konularda geçerli not alamadı. Bunun üzerine, Aarau'daki bir lisede bir yıl okuyarak diplomasını alıp 1896'da ETH'nin fizik ve matematik öğretmeni yetiştiren bölümüne girdi.

1900'de bu okuldan mezun olduktan sonra kısa bir süre öğretmenlik yaptı. 1902'de ise Bern'deki patent bürosuna "üçüncü sınıf teknik uzman" olarak girdi. Yirmi bir yaşını doldurduğunda İsviçre vatandaşlığına geçti ve iki yıl sonra da okul arkadaşlarından Mileva Marić ile evlendi.

1905'te Einstein, Almanların ünlü fizik dergisi *Annalen der Physik*'de Moleküler Boyutların Yeni Bir Belirlenışı başlıklı bir tez yayımladı. Aynı yıl, *Annalen*'de art arda yayımladığı dört ayrı çalışması olağanüstü yankılar uyandırdı ve insanlığın evrene bakışını kökten değiştirdi. 1908'de, molekül boyutlarının hesaplanmasına ilişkin ilk çalışmasıyla, Zürich Üniversitesi'nden doktor unvanı aldı.

Einstein'ın, Brown hareketi ve fotoelektrik etkiye ilişkin çalışmaları da son derece önemli olmakla birlikte, fizik dünyasını sarsan asıl çalışması özel görelilik kuramı oldu. Bu yeni kuramın geniş kitlelerce anlaşılıp kabul görmesi uzun bir zaman almışsa da, bilim dünyası kuramın değerini hemen kabul etmiş ve Einstein'ı seçkin bir fizikçi olarak kabullenmiştir.

Einstein bir yandan kuramını geliştirirken bir yandan da patent bürosundaki görevini bırakıp üniversitede öğretim üyeliğine başladı. 1909'da Zürich'te ve 1910'da Prag Alman Üniversitesi'nde profesörlük yaptı. 1912'de yeniden İsviçre'ye döndü ve Zürich'te dersler verdi. Bu dönemdeki çalışmalarıyla çağdaşları arasında önde gelen bir deha sayılmaya başlayan Einstein, 1913'te Berlin'e yerleşti. Aynı yıl Prusya Bilimler Akademisi'nin üyeliğine seçildi ve Berlin Üniversitesi'ne profesör olarak atandı; ayrıca Kaiser Wilhelm Enstitüsü'nün (sonradan Max Planck Enstitüsü) fizik bölümünün yöneticiliğini üstlendi. Bu yıllarda Avrupa'da uluslararası gerginlik son derece artmıştı. İsviçre'ye tatile giden eşi ve iki oğlu, birden patlayan savaş yüzünden Berlin'e döneemediler. Bu zorunlu ayrılık birkaç yıl sonra Einstein'ın boşanmasıyla sonuçlandı.

Einstein'ın savaşa karşı pasifist tutumu ve Alman militarizmine yönelttiği eleştiriler, genellikle bu konularda duyarsız davranan akademik çevrelerde olduğu kadar kamuoyunda da geniş yankılar uyandırdı. Einstein, bu hümanist ve barışçı tutumunu, yaşamının sonuna değin dirençle sürdürecekti.

Einstein'ın 1916'da yayımlanan ve genel görelilik kuramı olarak bilinen çalışması, bilim dünyasını yeniden sarsan görüşler içeriyordu. Kuramın öngörülerinin deneysel kanıtları, ancak savaştan sonra, Mayıs 1919'da Gine Körfezindeki Principe Adasında ve Brezilya'daki Sobral'de gerçekleştirilen Güneş tutulması gözlemleri sonucunda elde edildi. Kuram, büyük kütlelerin

yakınından geçen ışık ışınlarının kütleçekimi alanının etkisiyle eğileceğini, bu nedenle de uzak bir yıldızın ışığının Güneş'in kenarından geçerken yapacağı sapmanın hesaplanabileceğini öngörüyordu. Gözlemler sonucunda elde edilen bulgular, hata payları içinde, kuramın temel savıyla uyuyordu. Kuram daha sonraları da çeşitli deney ve gözlemlerle sınanmış ve bir bütün olarak doğruluğu ve yapısal uyumu tartışılmaz olarak kabul edilmiştir.

1919 yazında akrabalarından biriyle evlenen Einstein, Almanya'da giderek güçlenen gerici siyasal eğilimlere karşı, ırkçılığa karşı saldırılarına ve barışçı ideallerini savunmayı sürdürdü. Dindar olmadığı halde Siyonist harekete sempati ve destek göstermesi Nazi eğilimli çevrelerin kızgınlığını öylesine yoğunlaştırmıştı ki, "fizikte Bolşeviklik" yaptığı öne sürülerek cezalandırılması bile istendi. Öte yandan, görelilik kuramını tanıtmaya ve açıklaması için Avrupa, Güney Amerika, Ortadoğu ve Uzakdoğu ülkelerinden sürekli olarak konferans davetleri alıyordu. Bu gezilerinden birisi sırasında, 1921'de "fotoelektrik etki ve kuramsal fizik alanındaki çalışmaları nedeniyle" Nobel Fizik Ödülü'nü kazandığını öğrendi. Ününü büyük oranda borçlu olduğu görelilik kuramı üzerine çalışmaları, ödül gerekçesinde yer almamıştı.

Einstein bundan sonraki çalışmalarını, elektromagnetizma ile kütleçekimi arasındaki ilişkilerin araştırılması üzerinde yoğunlaştırdı. Ne var ki, birleşik alan kuramına ilişkin bu çabaları başarısızlıkla sonuçlandı.

1931'de konuk profesör olarak bulunduğu Oxford Üniversitesi'nde, bilimsel çalışmalarının yanı sıra pasifist görüşlerinin yayılması için de etkinlik gösterdi. 1932'de oluşturduğu Einstein Savaş Karşıtları Uluslararası Fonu kuruluşuyla, Cenova'da toplanan Dünya Silahsızlanma Konferansı'na (1932) kitlesel bir baskı yapmaya girişti, ama konferansın boş ve gülünç bir toplantıya dönüşmesi üzerine büyük düş kırıklığına uğradı. Bu dönemde, Avusturyalı psikiyatrist Sigmund Freud ile insan doğasındaki yıkıcılık; Hintli gizemci ozan Rabindranath Tagore ile de gerçeğin doğası üzerine sık sık mektuplaştı. 1930'da ABD'deki California Teknoloji Enstitüsü'nde konuk profesör olarak bir yıl ders veren Einstein, 1932'de yeniden ABD'ye gitti. 1933'te Hitler'in iktidara gelmesi üzerine Almanya'ya dönmeye karar verdi. Aynı yıl, New Jersey'deki Princeton Üniversitesi'nde kurulan Yüksek Araştırma Enstitüsü'nde görev aldı ve yaşamının sonuna değin burada çalıştı.

1939'da Alman araştırmacıların uranyum atomunu parçalamayı başardıklarını öğrenen Einstein, devletimli zincirleme tepkime-nin gelecekte de bir bomba yapımına yol açabileceğini sezerek, ABD başkanı Roosevelt'e bir uyarı mektubu yazdı. Ama, bu mektubun etkisiyle bombayı geliştirmek için kurulan projenin ve yapılan çalışmaların hiçbir aşamasında görev almadı. Üstelik 1945'te Hiroşima'ya atom bombasının atılmasından sonra, bu yeni silahın kullanılması önlemek için tüm gücüyle mücadele etti. Son yıllarında, bir yandan birleşik alan kuramı üzerindeki çalışmalarını, bir yandan da uluslararası barışa yönelik girişimlerini sürdürdü.

Bilime katkıları. Einstein'ın 1905'te *Annalen der Physik*'te yayımladığı "Über die von der molekularkinetischen Theorie der Wärme geforderte Bewegung von in ruhenden Flüssigkeiten suspendierten Teilchen" (Duragan Bir Sıvı İçindeki Asılı Parçacıkların Moleküler Kinetik Kuramı Çerçevesindeki Hareketleri Üzerine) başlıklı makalesi Brown hareketi üzerinedir. 1827'de İskoçyalı Robert Brown, su içinde asılı haldeki

çiçektozlarını mikroskop altında incelemiş ve sıvının durgun olmasına karşın çiçektozlarının sürekli ve rasgele biçimde devindiğini gözlemişti. 1879'da ise İngiliz kimyacı Sir William Ramsay, bu hareketlerin, sıvı moleküllerinin bombardımanından kaynaklandığını öne sürmüştü. Einstein, istatistiksel yöntemle gerçekleştirdiği çalışmalarının sonucunda, Brown hareketi yapan bir parçacığın katedeceği uzaklığın, bu aradaki zamanın kareköküyle ters orantılı olduğunu belirlledi ve birim hacimdeki sıvı moleküllerinin sayısının hesaplanabileceğini gösterdi.

Einstein'ın kuantum fiziği alanındaki ilk önemli çalışması ise, fotoelektrik etkiyi incelediği ve 1905'te *Annalen der Physik*'te yayımladığı "Über einen die Erzeugung und Verwandlung des Lichtes betreffenden heuristischen Gesichtspunkt" (Işığın Oluşumu ve Dönüşümü Üzerine Bir Görüş) başlıklı makalesidir. Kara cisim aşınması üzerine çalışan Alman fizikçi Max Planck, enerjinin sürekli olduğu varsayımını ortaya atmış ve atomlar arasındaki enerji alışverişinin, ısımanın frekansıyla doğru orantılı olarak ve kuantum adını verdiği enerji paketleri biçiminde gerçekleştiğini öne sürmüştü. Einstein ise, ışığın dalga ve parçacık özelliğindeki ikili yapısını vurgulayarak, bu kesikli enerji alışverişinin, ışığın maddeyle etkileşime girdiği her durumda geçerli olduğunu savundu. Fotoelektrik olayında, üzerine ışık düşen bazı cisimlerin elektron salması olgusunu da, daha sonraları foton olarak adlandırılan bu ışık enerjisi kuantumlarıyla açıkladı.

Einstein'ın gene 1905'te yayımladığı özel görelilik kuramına ilişkin "Zur Elektrodynamik bewegter Körper" (Hareketli Cisimlerin Elektrodinamisi) adlı makalesi, elektromagnetik olguları açıklayan Maxwell yasalarına yeni bir bakış açısı getiriyordu. 19. yüzyılın sonlarında ışığın elektromagnetik bir dalga özelliği taşıdığı ve uzaydaki hızının da saniyede yaklaşık 300.000 km olduğu görüşü ağırlık kazanmıştı. Bu dalgaların boşlukta ilerleyebilmesini sağlayan ve madde dışındaki tüm boşluğu dolduran "esir" ya da "eter" adlı ağırlıksız, esnek bir ortamın var olduğu da kabul ediliyordu. Ama, esirin varlığını kanıtlamak için yapılan tüm deneyler ve yeni varsayımlara dayalı olarak gerçekleştirilen tüm çalışmalar olumsuz sonuç veriyordu. Einstein, fizikte devrim yapan makalesinde, iki nokta arasında yol alan ışığın hızının nasıl belirleneceği sorunundan yola çıktı. Bu amaca yönelik olarak, postula niteliğinde iki temel ilke geliştirdi. Bunlardan birincisine göre, mekanik denklemlerinin geçerli olduğu her başvuru sisteminde, elektrodinamik ve optik için de aynı yasalar geçerliydi; öteki ilke ise, ışığın, kendisini yayan cismin hareketinden bağımsız olarak, boşlukta her zaman aynı hızla yol aldığı biçimindeydi. Bu ilkelere de, birbirine göre hareket halinde olan iki gözlemcinin, hızları sabitse, iki ayrı yerde gerçekleşen iki olay arasında geçen süreyi aynı biçimde değerlendiremeyecekleri sonucunu çıkardı. Gözlemcilerden biri, bu iki olayı aynı anda yani eşzamanlı olarak gördüğünde, ötekinin olayları belirli bir zaman aralığıyla gözlemesi gerekiyordu. Eşzamanların göreceliği denilen bu olgunun nedeni, olayların gerçekleştiğine ilişkin en hızlı belirti olan ışığın hızının, her iki gözlemci için de aynı ve sonlu olmasıydı.

Einstein'ın gene 1905'te *Annalen der Physik*'te yayımlanan "Ist die Trägheit eines Körpers von seinem Energieinhalt abhängig?" (Bir Cismin Eylemsizliği Enerji İçeriğine Bağlı mıdır?) başlıklı makalesi, özel

görelilik kuramına düştüğü matematiksel bir dipnot özelliği taşıyordu. Bu yazısında, bir cismin kütlesi ile enerjisinin eşdeğerli olduğunu ve bu enerjinin (E) cismin kütlesi (m) ile ışık hızının (c) karesinin çarpımına ($E = mc^2$) eşit olduğunu belirtiyordu. Buna göre bir cismin hızı arttıkça kütlesinin artmasının nedeni, o cismin kazandığı kinetik enerjidi. Her enerjinin bir kütlesi vardı ve kütle ya da madde bir enerji biçimiydi. Bu nedenle de kütle ve enerji, aynı şeyin iki değişik biçimde ortaya çıkışını simgeleyen eşdeğerli iki kavramdı.

Einstein'ın özel görelilik kuramı, deney ve gözlemlerle saptanmamış ve yalnızca amaca uygun olarak geliştirilen, mutlak uzay, mutlak zaman, esir ve eşzamanlılık gibi kavramların fizikten çıkartılmasına yol açmıştı. Özel görelilik kuramıyla varılan uzunluk kısalması, saat yavaşlaması ve kütle artması gibi sonuçlar, önce sağduyuya aykırı bulunmuş da, daha sonraki araştırmalar bu kuramın geçerliliğini kanıtladı.

Einstein 1907 ve 1911'de özgül ısılar üzerine gerçekleştirdiği çalışmaları, bir katıdaki tüm moleküllerin özdeş frekansla titreşim yaptığını ve bu titreşimlerin kuvantumlu olduğunu varsayarak, düşük sıcaklıklarda özgül ısı sıcaklıkla nasıl değiştiğini açıkladı. 1912'de ise, ışık indüklenen bir kimyasal tepkimede yer alan her molekülün, tepkimeye yol açan ışımandan bir kuvantum soğurduğunu belirledi.

Einstein, çalışmalarının asıl ağırlığını, görelilik kuramını daha genel bir çerçeveye yerleştirme çabası üzerinde yoğunlaştırmıştı. Bu amaca yönelik olarak, gözlemcilerin birbirlerine göre sabit değil, değişen hızlarda yani ivmeli olarak hareket ettikleri durumda ortaya çıkan olayları araştırmaya girişti ve elde ettiği kuramsal bulguları 1916'da, *Annalen der Physik*'te "Die Grundlagen der allgemeinen Relativitätstheorie" (Genel Görelilik Kuramının Temelleri) başlıklı makalesinde yayımladı. Bu kurama göre, uzaydaki herhangi bir noktada, kütleçekimi ile huzurlu hareketinin etkileri eşdeğerdir ve birbirinden ayırt edilmez. Bu postula, kütleçekiminin bir kuvvet değil, uzay-zaman süreyinde, bir kütlenin etkisiyle oluşan eğrilmiş bir alan olduğunu öngörür. Bu nedenle, büyük kütlelerin yakınından geçen kuvantumlu ışık ışınlarının doğrultusunda bir sapma ortaya çıkar. Genel görelilik kuramı yalnız Newton fizikinden değil Eukleidesçi geometriden de kopuşu simgeliyordu ve dört boyutlu uzay-zaman yerine "eğri" bir uzay-zaman tanımını getiriyordu. Einstein'ın yeni denklemleriyle, Merkür gezegeninin günberi noktasında ortaya çıkan şaşırıcı düzensizlikleri ve daha güçlü kütleçekimi alanlarında bulunan yıldızların, tayfın kırmızı ucuna daha yakın ışık yaymalarının nedenini açıklamak olanaklı duruma geldi.

Einstein, genel görelilik kuramını evrenin bütününe uygulayarak sonlu ve sınırsız bir evren modeli kurdu ve bunun matematiksel yapısını geliştirdi. Ama 1929'da ABD'li astronom Edwin Powell Hubble, gerçekleştirdiği gözlemlerle, uzak gökadalardan ışığının kırmızıya kaydığını, buradan kalkarak da bunların Yer'den uzaklaştığını ortaya koydu. Böylece, genişleyen evren modeli, Einstein'ın durağan modelini geçersiz kıldı.

Einstein, yaşamının sonuna değin, elektromagnetik alan ile kütleçekimi alanının bir tek denklemler kümesinde birleştirilerek bir birleşik alan kuramı geliştirmeye çalıştıysa da, bunda başarılı olamadı.

Einstein, gençlik yıllarında Avusturyalı fizikçi ve filozof Ernst Mach'ın etkisinde

kalmıştı. Fizik'in metafizikten arındırılması gerektiğine, doğanın anlaşılabilir olduğuna, rastlantısal olguların daha derin ve kapsayıcı kuramlar çerçevesinde belirlenimci (determinist) yorumlarla açıklanabileceğine inanıyordu. 1925'e değin kuvantum mekaniğinin en yaratıcı sonuçlarını ortaya çıkaran kendisi olduğu halde, özellikle Heisenberg'in belirsizlik ilkesini öne sürmesinden sonra bu alandaki gelişmelere karşı bir tutum içine girdi. Schrödinger'in dalga denkleminin neyi temsil ettiği üzerine Bohr, Heisenberg, Born gibi bilginlerle yaptığı tartışmalar bir uzlaşmayla sonuçlanmadı ve Einstein yeni akımın dışında yalnız kalarak kendi çalışmalarını yürüttü. Bu tartışmalarından birinde şöyle yazmıştı: "Bilimden beklediklerimiz açısından birbirimize karşı kutuplarda toplandık. Siz (Bohr), zar atan bir tanrıya, bense gerçek nesneler olarak var olan şeyler dünyasındaki yetkin yasalara inanıyorum"...

Einstein'ın 1905'te *Annalen der Physik*'te yayımladığı beş makalesinin dışındaki başlıca yapıtları, gene aynı dergide yayımlanan "Zur Theorie der Brownischen Bewegung" (1906; Brown Hareketi Kuramı Üzerine), "Zur Theorie der Lichterzeugung und Lichtabsorption" (1906; Işık Salımı ve Soğurumu Kuramı Üzerine), "Plancksche Theorie der Strahlung und die Theorie der spezifischen Wärme" (1907; Işığın Planck Kuramı ve Özgül Isı Kuramı), "Grundlagen der allgemeinen Relativitätstheorie" (1916; Genel Görelilik Kuramının Temelleri) ile *Zeitschrift für Mathematik und Physik*'te (Matematik ve Fizik Kuramı) yayımlanan "Entwurf einer verallgemeinerten Relativitätstheorie und einer Theorie der Gravitation" (1913; Bir Kütleçekimi Kuramı ve Genelleştirilmiş Görelilik Kuramına Bir Gönderme), *Physikalische Zeitschrift*'te "Quantentheorie der Strahlung" (1917; Işığın Kuvantum Kuramı), *Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften*-de (Prusya Bilimler Akademisi Oturum Tutanakları) "Quantentheorie des einatomigen idealen Gases"tir (1924; Tek Atomlu İdeal Gazların Kuvantum Kuramı). Ayrıca *Relativity, the Special and the General Theory: A Popular Exposition* (1920; *İzafiyet Teorisi*, 1976) ve L. Infeld ile birlikte *The Evolution of Physics* (1938; *Fiziğin Evrimi*, 1972) adlı yapıtlarını yayımlamıştır.

Einstein, Alfred (d. 30 Aralık 1880, Münih, Almanya - ö. 13 Şubat 1952, El Cerrito, California, ABD), Alman asıllı ABD'li müzikolog ve eleştirmen.

Bilim adamları yetiştirmiş bir ailenin çocuğu ve ünlü bilgin Albert Einstein'ın kuzeniydi. Münih Üniversitesi'nde müzikoloji ve kompozisyon doktorası yaptı. *Zeitschrift für Musikwissenschaft*'in yayın yönetmenliği yapması (1918-33), müzikoloji alanında bir otorite olarak tanınmasını sağladı. Einstein, Münih'te oturduğu 1927 yılına değin *Münchner Post*'ta, 1927'den 1933'e değin de *Berliner Tageblatt*'ta müzik eleştirmenliği yaptı. Nazilerin işbaşına gelmesi üzerine ülkesini terk ederek önce Londra'ya, ardından da İtalya'ya gitti ve Floransa yakınlarına yerleşti. 1939'da ABD'ye gitti; sürekli yurdu olarak benimsediği bu ülkede 1950'de emekli olarak Smith College'da müzik dersleri verdi. Ayrıca Columbia, Princeton, Michigan ve Yale üniversitelerinde müzik okuttu. *Geschichte der Musik* (Müzik Tarihi) adlı yapıtı 1917'de yayımlanan Einstein Uluslararası Müzik Derneği'nin yayınları ile başka akademik yayınlara değerli katkılarda bulundu. Özellikle *Musical Quarterly* dergisi için önemli makaleler yazdı. Derleme çalışmaları da çok başarılıydı. Riemann'ın

Musik Lexicon'u (1919-29; Müzik Sözlüğü) ile Köchel'in Mozart'ın yapıtlarını topladığı kataloğu gözden geçirerek yayına hazırladı (1937). Ayrıca Mozart'ın son 10 yaylı çalgılar dörtlüsünün yeni baskıları ile *Mozart, His Character, His Work* (1945; Mozart, Karakteri, Yapıtları) adlı yaşamöyküsünü yayımladı. Einstein'ın en önemli yapıtının ise, konusundaki ilk kapsamlı inceleme olan *The Italian Madrigal* (1949, 3 cilt; İtalyan Madrigali) olduğu kabul edilir.

Einstein Kulesi, Erich Mendelsohn'un Almanya'nın Potsdam kentinde 1919-21 arasında dışavurumcu mimarlık anlayışıyla gerçekleştirdiği yapı. Ayrıca bak. Mendelsohn, Erich.

Einstein'ın kütle-enerji bağıntısı, Albert Einstein'ın geliştirdiği özel görelilik kuramında, kütle (m) ile enerji (E) arasındaki ilişkiyi tanımlayan bağıntı. Bağıntı, $E=mc^2$ formülüyle gösterilir; burada c , ışık hızıdır ve saniyede 300.000 km olarak alınır.

Özel görelilikten önceki fizik kuramlarında, kütle ve enerji, birbirinden ayrı bütünlükler olarak kabul edilirdi. Ayrıca, hareketsiz haldeki bir cismin enerjisi için rasgele bir değer belirlenirdi. Buna karşılık özel görelilikte, hareketsiz bir cismin enerjisi mc^2 olarak belirlenir. Buna göre, m kütleli her cisim, mc^2 'lik "duruk enerji"ye sahiptir; potansiyel olarak olanaklı bu enerji, başka enerji biçimlerine dönüştürülebilir. Kütle-enerji bağıntısı ayrıca, bu tür bir dönüşüm sonucunda cismin enerji salması durumunda kütlesinin azalacağını gösterir. Duruk enerjinin bu biçimde başka enerji biçimlerine dönüşmesi olayları, sıradan kimyasal tepkimelerde ortaya çıkar; daha büyük dönüşümler ise çekirdek (nükleer) tepkimeleri sırasında gerçekleşir. Bu durum özellikle, hidrojen atomunun helyum atomuna dönüştüğü çekirdek kaynaşması (füzyon) tepkimeleri için geçerlidir; bu tepkimeler sırasında hidrojen atomunun duruk enerjisinin yüzde 0,7'si başka enerji biçimlerine dönüşür.

einsteinyum bak. aynştaynyum

Eindhoven, Willem (d. 21 Mayıs 1860, Semarang, Cava, Hollanda Doğu Hint Adaları - ö. 29 Eylül 1927, Leiden, Hollanda), Hollandalı fizyoloji bilgini. Kendi buluşu olan elektrokardiyografi aygıtıyla kalbin elektrik etkinliğini saptamış, bu buluşuyla

Eindhoven
Archiv für Kunst und Geschichte, Berlin

1924 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü'nü almıştır. Einthoven'in klinik inceleme aracı olarak geliştirdiği elektrokardiyografin kalp hastalıklarının tanısında çok önemli bir yeri vardır.

Utrecht Üniversitesi'nde tıp öğrenimi gören Einthoven, 1886'dan ölümüne değin Leiden Üniversitesi'nde fizyoloji profesörlüğü yaptı. 1903'te kendi adıyla anılan ilk

telli galvanometreyi tasarlayarak, kalp kasının kasılmasıyla ortaya çıkan potansiyel değişikliklerini bu aygıtla ölçmeyi ve kâğıt üzerine kaydetmeyi başardı. Bu yöntemle elektrokardiyografi adını veren Einthoven, değişik kalp hastalıklarında elde edilen kayıtların (elektrokardiyogram) birbirinden farklı olduğunu gördü. 1908-13 arasında, sapmaları tam olarak belirleyip yorumlayabilmek için, sağlıklı kalpten elde edilen kayıtları inceledi. Elektrokardiyografide kullanılacak elektrotların vücudun hangi noktalarına yerleştirileceğini de araştıran Einthoven'in saptadığı kol-bacak elektrotlarının yerleri bugün de geçerlidir.

Eirene (d. y. 752, Atina - ö. 9 Ağustos 803, Lesbos), Bizans hükümdarı ve Rum Ortodoks Kilisesi azizesi. Doğu Roma İmparatorluğu'nda ikonların yeniden yüceltilmesinde etkili olmuştur.

Bizans imparatoru IV. Leon'un karısıydı. Eylül 780'de kocasının ölümü üzerine, hem

Eirene, bir sikke, 8-9. yy; British Museum, Londra
Peter Clayton

10 yaşındaki oğlu İmparator VI. Konstantinos'un naibesi, hem de tahtın ortağı oldu. Aynı yıl, Leon'un üvey kardeşi Nikephoros'u tahta çıkarmak amacıyla ikonoklastların (eikonoklastes: "tasvir kırıcı") düzenlediği bir darbeyi engelledi.

730'da yasaklanmış olan ikon kullanımının yeniden serbest bırakılmasını destekledi. Yandaşlarından Tarasios'u Konstantinopolis (İstanbul) patriği seçti ve konuyla ilgili karar almak amacıyla genel kilise konsilini toplantıya çağırdı. 786'da Konstantinopolis'te toplanan konsili, kentteki ikonoklast yanlısı askerler engelledi. 787'de toplanan ve hem Katolik, hem de Rum Ortodoks kiliselerince VII. Ekümenik Konsil olarak tanınan II. Nikaia (İznik) Konsili'nde ikon kültü canlandırıldı.

VI. Konstantinos büyüdükçe, annesinin imparatorluğun yönetiminde sahip olduğu nüfuzdan rahatsızlık duymaya başladı. VI. Konstantinos'un gerçek iktidarı ele geçirme girişimi, imparatoriçe tarafından bastırıldı. İmparatoriçe askeri bağlılık andında kendisinin asil hükümdar olarak kabul edilmesini istedi. Ama bu istek, Anadolu'daki thema'ları(*) 790'da açık bir direnişe yöneltti. VI. Konstantinos tek hükümdar ilan edilirken Eirene tahttan indirildi, ama Ocak 792'de saraya geri dönmeye, hatta tahta ortak olmasına izin verildi. Bunun ardından Eirene, piskoposlar ve saray görevlileriyle birlikte yürüttüğü ustaca entrikalarla oğlu VI. Konstantinos'u devirdi, tutuklatı ve kör ettirdi (797).

Bu tarihten sonra Eirene tek başına imparator gibi hüküm sürdü ve beş yıl tahta kaldı. 798'de Batı imparatoru Charlemagne ile diplomatik ilişkiler başladı.

802'de Charlemagne ve Eirene arasında bir evlilik tasarlandığına ilişkin söylentiler yayıldı. Ama dönemin Bizanslı tarihçilerinden Theophanes'e göre bu tasarı Eirene'nin sevgililerinden biri tarafından bozuldu. 802'de komutanlar ve devlet görevlilerince düzenlenen bir komplo sonucunda Eirene tahttan indirildi. Yerine maliye bakanı Nikephoros geçirildi. Eirene önce Prinkipo (bugün Büyükdada), daha sonra da Lesbos'a (Midilli) sürgüne gönderildi.

Eirene, ikonları yüceltme yolunda gösterdiği çaba ve manastırları koruma altına alması sonucunda Rum Ortodoks Kilisesi'nin azizeler listesine alındı ve yortu günü 9 Ağustos olarak belirlendi.

Eirene DUKAS (d. y. 1066 - ö. 1120, Konstantinopolis [İstanbul]), Bizans imparatoru I. Aleksios Komnenos'un karısı. Kızları Anna Komnena'nın *Aleksia* adlı yapıtı yaşamı ile ilgili başlıca bilgi kaynağıdır.

I. Aleksios, Nisan 1081'de imparator olduğunda, söylentilere göre Eirene'yi boşamayı ve önceki imparatorlar VII. Mikhail Dukas ve III. Nikephoros Botaniates'le de evlenmiş olan Maria ile evlenmeyi tasarlamıştı. Bu tasarımın gerçekleşmemesi belki de Aleksios için iyi oldu, çünkü böyle bir gelişme güçlü Dukas ailesinin düşmanlığına yol açacaktı. Eirene, 11 Nisan 1081'de, kocasından yedi gün sonra taç giydi.

İmparatoriçe Eirene, I. Aleksios'tan olan büyük oğlu İoannes'in (sonradan İmparator

Eirene Dukas, Ayasofya'daki bir 12. yy mozaiginden ayrıntı, İstanbul
Colorphoto Hinz, Basel

II. İoannes Komnenos) hakkını çiğneyerek, kızı Anna'nın, ikinci kocası Nikephoros Bryennios'u tahta çıkarma girişimini destekledi. İmparator I. Aleksios ölümünden kısa bir süre önce karısıyla kızının entrikalarının farkına vararak oğlu İoannes'ten imparatorluğunu ilan etmesini istedi. II. İoannes, Ayasofya'da taç giydi ve daha sonra yandaşlarıyla birlikte, çok sıkı korunan Kutsal Saray'ı (imparatorun özel dairelerinin bulunduğu saray) işgal etti. I. Aleksios 15 Ağustos 1118'de öldü. Eirene, II. İoannes Komnenos'u tahttan uzaklaştırmak için giriştiği çabaların sonuç vermemesi üzerine, Konstantinopolis'te önceden yaptırmış olduğu bir manastıra çekildi.

Eiseley, Loren (Corey) (d. 3 Eylül 1907, Lincoln, Nebraska - ö. 9 Temmuz 1977, Philadelphia, ABD), ABD'li antropolog, eğitimci ve yazar. Akademisyen olmayan çevrelerce de rahatça izlenebilen, şiirsel ve anlaşılır bir dille yazdığı popüler antropoloji kitaplarıyla tanınmıştır.

1933'te Nebraska Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra, Pennsylvania Üniversitesi'nden lisansüstü (1935) ve doktora (1937) dereceleri aldı. Ardından Kansas Üniversitesi (1937-44) ve Oberlin College'da (1944-47) ders verdi. Uzun bir süre de Pennsylvania Üniversitesi'nde çalıştı; burada, 1947-61 arasında antropoloji dersleri verdi, 1947-77 arasında Üniversite Müzesi'nde ilk insanlar bölümünün yöneticiliğini yaptı, 1959-61 arasında üniversitenin yönetim işleri sorumlusu oldu ve 1961-77 arasında da antropoloji ve bilim tarihi konusunda ders verdi. Müzelerle, vakıflara ve ABD hükümetine danışmanlık ve "Animal Secrets" (Hayvanların Sırları) adlı televizyon dizisinde konuk sunuculuk yaptı (1966-67). Ulusal Sanat ve Edebiyat Enstitüsü ile Amerikan Sanat ve Bilim Akademisi'ne kabul edilen Eiseley, çok sayıda ödül ve unvan aldı.

Pleyistosen Bölümü (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) ait kılavuz fosillerin tanınması ve Buzul Çağı faunasının soyunun tükenmesi üzerine bilimsel çalışmaları vardır. Kitaplarında, evrim ve evrimin insanlık için anlamı gibi geniş kapsamlı konuları da ele alır. Onu aşkın kitabı arasında *The Immense Journey* (1957; Büyük Yolculuk), *Darwin's Century* (1958; Darwin'in Çağı), *The Firmament of Time* (1960; yb 1970; Zamanın Gök Kubbesi), *The Unexpected Universe* (1969; Beklenmeyen Evren) ve *The Night Country* (1971; Gece Ülkesi) sayılabilir. Ayrıca *All the Strange Hours* (1975; Bütün Garip Saatler) adlı bir otobiyografisi ve *Another Kind of Autumn* (1977; Bir Başka Çeşit Sonbahar) adlı şiir kitabı vardır. Şiirlerinden ve seçme yazılarından oluşan *The Star Thrower* (Yıldız Fırlatan) adlı kitabı ölümünden sonra 1979'da yayımlanmıştır.

Eiselsberg (Baronu), Anton (d. 31 Temmuz 1860, Schloss Steinhaus, Avusturya İmparatorluğu - ö. 25 Ekim 1939, St. Valentin yakınları, Avusturya), Avusturyalı cerrah, eğitimci ve araştırmacı. Tiroit bezinin fizyolojisi ve merkez sinir sistemi cerrahisi üzerinde önemli çalışmalar yapmıştır.

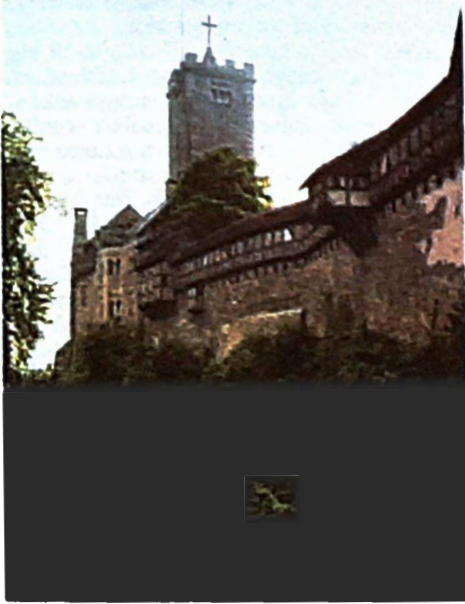
Viyana, Würzburg, Zürich ve Paris üniversitelerinde tıp öğrenimi gören Eiselsberg, ünlü Viyanalı cerrah Theodor Billroth'un öğrencisi ve asistanı olduğu Viyana Üniversitesi'nden 1884'te tıp doktoru unvanını aldı. Daha sonra Utrecht (1893), Königsberg (1896) ve Viyana (1901) üniversitelerinde cerrahi profesörlüğü yaptı. 1890'da, guatr ameliyatlarından sonra vücutta sık sık kramptı biçiminde kasılmalar (tetani) görüldüğünü saptadı; iki yıl sonra da paratiroid bezinin çıkarılmasıyla çizgili kaslarda deneysel olarak tetani oluşturulabileceğini gösterdi. Ayrıca, tiroit kanseri üzerinde ve hipofiz cerrahisi alanında önemli çalışmalar yaptı.

Viyana Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olduğu yıllarda Avusturya'nın en büyük beyin cerrahisi olarak ün kazanan ve çağdaş mide-bağırsak cerrahisinin temellerini atan Eiselsberg, Avrupa'da omurga ırlarını ameliyatla alan ilk cerrahdır. Bütün bu çalışmaların yanı sıra beyin cerrahisinin gelişmesine öncülük etmiş, streptokok enfeksiyonlarıyla ilgili çalışmalar yapmış, Atina, Budapeşte, Debrecen, Edinburgh, Cenevre, Leiden, Paris ve Viyana üniversitelerinden onur belgeleri almıştır.

Eisenach, Almanya'nın orta kesimindeki Thüringen eyaletinde (*Land*) kent. Thüringen Ormanının (Thüringer Wald) kuzeybatı yamaçlarında, Hörsel ve Nesse ırmaklarının

birleştiği yerde kuruludur ve Erfurt kentinin batısında yer alır. Yaklaşık 1150'de Thüringen prenslerince kuruldu; 1264'te Wettin hanedanından olan Saksonların eline geçti, 1283'te tüzel baskınlık kazandı. 1596'dan 1741'de Saksonya-Weimar'ın eline geçene kadar çeşitli aralıklarla ayrı bir Sakson dükliğünün merkezi oldu. 1817'deki ulusal siyasi öğrenci hareketi şenliği burada yapıldı. 1859'da birleşmeyi güçlendirmek amacıyla Alman Ulusal Birliği (*Nationalverein*) burada kuruldu. 1869'da Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin kuruluşu da Eisenach Kongresi'nde gerçekleşti.

Kentin önemli yapıları romanesk St. Nicholas Kilisesi, gotik St. George Kilisesi, eski düklik sarayında (1742-45) bulunan

Wartburg'daki kontluk şatosu, Eisenach, Almanya
Cao Garrubba - Madeline Grmoldi

Thüringen Müzesi, 13. yüzyıl Dominiken Kilisesi, Martin Luther'in öğrenciyken kaldığı Luther Evi (Lutherhaus), 1685'te burada doğan besteci Johann S. Bach ile Richard Wagner ve romancı Fritz Reuter'in anısına yapılmış müzeler ve botanik bahçesidir. Kentin yukarıdaki bir tepede, Martin Luther'in Kitabı Mukaddes'i çevirmeye başladığı eski kontluk şatosu Wartburg yer alır.

Kentin turizm geliri yüksektir. Taşıt (Wartburg arabaları), makine, madeni ve ahşap ürünler, kimyasal madde ve elektroteknik eşya imalatı kentin sanayisini oluşturur. Eisenach önemli Werra potas yataklarının merkezidir. Nüfus (1990 tah.) 48.361.

Eisenerz, Avusturya'nın Steiermark federal eyaletine (*Bundesland*) bağlı kent. Erzbach (Cevher Deresi) vadisinde, Erzberg'in (Cevher Dağı; 1.534 m) kuzey eteğinde ve Leoben'in kuzeybatısında yer alır. Romalılar döneminden bu yana bölgede sekili açık ocak yöntemiyle demir çıkarılır. Avusturya'nın demir üretiminin büyük bölümü, ülkedeki demir madenciliğinin başlıca merkezi olan Eisenerz'de (demir cevheri) gerçekleştirilir. Kentteki önemli yapılar arasında tahkim edilmiş St. Oswald Kilisesi (1279-1517), eskiden madende varlığına değıştirme saatlerini bildiren canlı Vardiya Kulesi (1581) ve madencilik müzesi sayılabilir. Eisenerz'in birkaç km kuzeybatısında Leopoldstein Şatosu ve 2,4 km uzunluğunda bir göl olan Leopoldsteiner yer alır. Nüfus (1981) 10.074.

Eisenhower, Dwight D(avid) (d. 14 Ekim 1890, Denison, Texas - ö. 28 Mart 1969, Washington, D.C., ABD), ABD'nin 34. başkanı (1953-61). II. Dünya Savaşı'nda

Eisenhower, 1952
Fabian Bachrach

Batı Avrupa'daki Müttefik kuvvetlerinin başkomutanlığını yapmıştır.

"İke" kısa adıyla bilinen Dwight Eisenhower, yoksul bir ailenin yedi oğlundan üçüncüsüdür. Güçlü bir dinsel gelenek içinde yetişti ve küçük yaşta çalışmaya başladı. Eğlence ve sporu seven Ike, ortaöğrenimini 1909'da tamamladıktan sonra West Point'teki ABD Askeri Akademisi'ne girdi. Parlak bir dereceyle olmasa da 1915'te akademiyi bitirdi; teğmen olarak atandığı San Antonio'da (Texas) bir et toptancısının kızı olan Mamie Geneva Doud ile evlendi. Çiftin iki oğlundan ilki küçük yaşta kızıldan öldü.

I. Dünya Savaşı sırasında bir tank eğitim merkezine komuta eden Eisenhower, burada yüzbaşılığa yükseldi ve Üstün Hizmet Madalyası aldı. 1922-24 arasında Panama Kanal Bölgesi'nde görev yaptı. 1926'da Kara Kuvvetleri Komuta ve Kurmay Okulu'ndan birincilikle mezun olduktan sonra Kara Kuvvetleri Savaş Akademisi'ni bitirdi. Fransa ve Washington'daki hizmetlerinin ardından 1933'te Genelkurmay Başkanı General Douglas MacArthur'un yaverliğine getirildi. İki yıl sonra MacArthur ile birlikte Filipinler'e giderek, yerel ordunun düzenlenmesine yardımcı oldu. II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden kısa bir süre sonra ABD'ye döndü ve Haziran 1941'de albay rütbesiyle 3. Ordu kurmay başkanı oldu.

ABD savaşa girince, Kara Kuvvetleri kurmay başkanı George C. Marshall tarafından savaş planları dairesine atanan Eisenhower, Mart 1942'de tuğgeneral oldu. Haziran 1942'de kendinden yüksek rütbeli 366 subay arasından Avrupa'daki ABD kuvvetlerinin komutanlığına seçildi. Silik sayılabilecek bir meslek yaşamının ardından böylesine hızla yükselmesini askeri strateji ve örgütlenme konusundaki bilgi ve yeteneğinin yanı sıra, ikna etme, ara bulma ve uyumlu davranmasına borçluydu.

Eisenhower Temmuz 1942'de korgeneralliğe yükselterek Müttefiklerin Kuzey Afrika'ya yönelik Meşale Harekâtı yönetmekle görevlendirildi. Müttefiklerin 8 Kasım 1942'de başlayan bu ilk önemli saldırısını Mayıs 1943'te başarıyla sonuçlandırdı. Şubat 1943'te orgeneralliğe yükseldi ve Sicilya ile İtalya anakarasına yönelik amfibi harekâtı yönetti. 24 Aralık 1943'te Müttefik Sefer Kuvvetleri başkomutanlığına atandıktan sonra, Manş Denizini aşarak Avrupa'da toplu bir saldırıya girişmeyi öngören harekâtın hazırlıklarını yürütmek üzere Londra'ya gitti. 6 Haziran 1944'te fırtınanın bir ara dinmesinden yararlanıp tehlikeyi göze alarak Manş'ı geçme emrini verdi. Yaklaşık

4 bin gemiyle Normandiya'ya çıkan bir milyona yakın asker, Fransa'yı işgalden kurtardıktan sonra Ardennes'deki Alman karşı saldırısını alt etti ve Mart 1945'te Ren Irmağını geçti. 7 Mayıs'ta Almanya teslim oldu ve Avrupa'da savaş sona erdi.

ABD'de bir kahraman gibi karşılanan Eisenhower, Başkan Truman tarafından Kara Kuvvetleri kurmay başkanlığına atanınca emeklilik tasarısını erteledi. İki yıl kadar savaş ordusunun terhis ve askeri hizmetlerin merkezi bir komuta altında birleştirilmesiyle uğraştı. Mayıs 1948'de ABD'nin en ünlü ve saygın askeri olarak aktif görevden çekildi ve Columbia Üniversitesi mütevelli heyeti başkanı oldu. Aynı yıl yayımlanan *Crusade in Europe* (*Avrupa'daki Savaşımız*, 1949) adlı yapıtından büyük bir servet edindi. Üniversite yönetiminde pek başarılı olamayan Eisenhower, 1950 sonbaharında Başkan Truman'ın isteğine uyarak NATO başkomutanlığını kabul etti ve 1951 başında Paris'e gitti.

Daha 1943 başlarında başkan adaylığından söz edilen Eisenhower'ın kişisel özellikleri ve askeri ünü her iki partinin de onu kazanmaya çalışmasına yol açtı. 1952'de Cumhuriyetçi olduğuna açıklayarak partinin ön seçimlerinde Ohio senatörü Robert A. Taft'ın karşısına çıktı. Haziran 1952'de ordudan ayrıldı ve Taft yandaşlarıyla kıyasıya bir çekişmenin ardından ilk turda Cumhuriyetçi başkan adaylığını kazandı. Başkan yardımcısı adaylığına California senatörü Richard M. Nixon'ı seçti. Eisenhower, ileri yaşına karşın Demokrat Parti adayı Adlai E. Stevenson karşısında etkin bir kampanya yürüttü. Eisenhower-Nixon ikilisi 39 eyaletin desteğini alarak başkanlık seçimini kolayca kazandı. Cumhuriyetçi Parti az bir farkla Kongre'de de çoğunluğu ele geçirdi; ama iki yıl sonra her iki mecliste de azınlığa düştü.

Eisenhower, F. D. Roosevelt ve Truman gibi Demokrat başkanların tersine, federal yönetimde yürütmenin güçlü olmasından yana değildi. Askerlikteki yetişme biçiminin ve yönetim konusundaki bilgi yetersizliğinin de etkisiyle, danışman ve kabine üyelerine yetki vererek ayrıntılarla ilgilenmemeyi yeğledi.

İlk başkanlık döneminde Eisenhower Demokratlardan çok, kendi partisinin sağ kanadıyla anlaşmazlığa düştü. Biraz da partinin birliğini koruma kaygısıyla, yönetimi komünist etkisinde kalmakla suçlayan Senatör Joseph R. McCarthy'yi açıkça kınamaktan kaçındı. Bazı özel konuşmalarında McCarthy'den hoşlanmadığını dile getirmekle birlikte, zaman zaman McCarthy'cilerin saldırılarını destekler bir tutum takındı. Geliştirdiği bağlılık-güvenlik programı uyarınca yüzlerce federal yönetim görevlisi işten atıldı. Onayladığı bir yasayla Kongre, Amerikan Komünist Partisi'ni yasadışı ilan etti. 1954 sonbaharında McCarthy'nin askeri ve sivil görevlilere yönelik suçlamalarının beş hafta boyunca televizyonda yayınlanması, ülke çapında sansasyon yarattı. Bu olaydan sonra McCarthy saygınlığını yitirken, antikomünist çılgınlık da yatıştı.

Daha çok dış ilişkilerle ilgilenen Eisenhower, Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'la birlikte, komünizmin yayılmasını durdurmaya yönelik ortak savunma anlaşmalarına büyük çaba harcadı. Resmen göreve başladıktan kısa bir süre sonra Kore'yi ziyaret etti ve İosif Stalin'in ölümünün sağladığı elverişli ortamdan yararlanarak Temmuz 1953'te ateşkes görüşmelerini başlatmayı başardı. Aralıkta da bütün dünya ülkelerini nükleer bilgi ve malzeme birikimlerini uluslararası bir kuruluşun gözetimi altında birleştirmelerini önerdi. Bu dü-

şünce 1957'de 62 ülkenin Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nı (IAEA) kurmasına yol açtı.

Eisenhower Temmuz 1955'te Cenevre'deki zirve konferansında İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği liderleriyle buluştu. ABD ve SSCB'nin birbirlerinin askeri üslerini havadan sürekli gözletleyebilmelerine yönelik "göklerde serbestlik" önerisi, dünya kamuoyunda olumlu karşılanmakla birlikte SSCB tarafından reddedildi. Eylül 1954'te yörede komünizmin yayılmasını önlemek üzere Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı'nın (SEATO) kurulmasını sağladı. NATO'nun gücü de 1955'te Batı Almanya'nın katılımıyla arttı.

Eisenhower yönetimi dış ilişkilerde tutarlı davrandığı gerekçesiyle çeşitli eleştirilere hedef oldu. Bir yandan Çin Halk Cumhuriyeti'ne karşı Milliyetçi Çin'in lideri Çan Kay-şek'in "iplerini bırakma" tehdidi savrulurken, Nisan 1954'te Milliyetçi Çin ile, Çan Kay-şek'i CHC'ye saldırmaktan alıkoyan bir savunma antlaşması imzalandı. Komünist saldırılarına karşı Dulles'in misilleme vaadine karşın, Fransa ile Vietnamlı gerillalar arasında süregelen Çinliler bunalımında Eisenhower ABD'nin rolünü mali ve askeri yardımıyla sınırlı tutma yolunu seçti.

1955'te bir kalp krizi ve 1956'da bir bağırsak ameliyatı geçirmesine karşın kısa sürede toparlanan Eisenhower, Cumhuriyetçi Parti tarafından oybirliğiyle yeniden başkanlığa aday gösterildi. İkinci kez karşısına çıkan Demokrat aday Stevenson'ı büyük bir yenilgiye uğrattı. Ama Demokratlar iki mecliste de yeniden çoğunluğu kazandılar ve 1958'de aynı başarıyı gösterdiler. Eisenhower, muhalefet partisinin egemen olduğu üç Kongre ile çalışan ilk başkan oldu.

Seçim kampanyası sırasında Mısır'ın Süveyş Kanalına elkoymasıyla patlak veren bunalım İngiltere, Fransa ve İsrail'in Mısır'a saldırması ve SSCB'nin Mısır'ın yanında yer almasıyla tırmanışa geçti. Bunun üzerine Eisenhower Kongre'den, komünist saldırısına karşı yardım isteyen Ortadoğu ülkelere ABD silahlı kuvvetlerini gönderme yetkisi istedi. ABD'nin üstlendiği bu yükümlülük sonradan Eisenhower Doktrini(*) adıyla anıldı.

ABD Yüksek Mahkemesi'nin 1954'te resmi okullarda ırk ayrımcılığının anayasaya aykırı olduğunu açıklamasından sonra, özellikle Güney eyaletlerinde çekişmeler ve şiddet hareketleri baş gösterdi. Arkansas eyaletindeki Little Rock'ta federal mahkemenin bir lise için aldığı öğrenim birliği kararının engellenmek istenmesi üzerine, Eisenhower, eyalet valisinin başını çektiği girişimi bastırmak amacıyla bin kişilik bir federal kuvvet gönderdi. Birçok kez ırk ayrımından hoşlanmadığını belirtmekle birlikte, ırkların toplumsal kaynaşmasının zamanla gerçekleşebileceği kanısındaydı. 1957 Medeni Haklar Yasası 1875'ten sonra bu yönde atılan ilk yasal adım oldu.

Sovyetler Birliği'nin 1957'de "Sputnik I" adlı ilk insan yapımı uyduyu Yer çevresinde yörüngeye oturtması Amerikalıları derinden sarsı. Birçok kimse Eisenhower'ı askeri harcamaları kısıtlamak ve bir uzay programı geliştirememekle suçladı. Uzay araştırmaları desteklemek ve bilimsel inceleme fonlarını artırmak için önlemler alındı. Temmuz 1958'de Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi (NASA) kuruldu. 1957 sonbaharında başlayıp 1958 yazına değin süren ekonomik durgunluk yeniden eleştirilere neden oldu. Enflasyonu tırmandırmaktan çekinen Eisenhower, piyasayı canlandırmak için vergileri düşürmeyi ya da kamu harcamalarını arttırmayı reddetti.

Dulles'in 1959 sonbaharında ölümünden sonra, Eisenhower dış politikada daha doğ-

rudan bir rol üstlendi. Avrupa, Afrika, Asya ve Güney Amerika'da gezilere çıktı. SSCB ile ilişkileri geliştirmek amacıyla Kruşçev'i ABD'ye davet edip özel görüşmeler yaptı. Planlanan ikinci zirve toplantısı, bir "U-2" keşif uçağının SSCB toprakları üzerinde düşürülmesi yüzünden suya düştü. Keşif uçağının dört yıldan beri yapıldığını itiraf eden Eisenhower, bu zamansız olayın sorumluluğunu üstlendi. Yönetiminin sonlarına yaklaştığı Ocak 1961'de, Küba ile diplomatik ilişkileri kesti.

Eisenhower her iki yönetim döneminde de birçok eleştirilere uğramakla birlikte, halkın sevgisini yitirmedi. Görevden ayrılma, Kongre'nin kararıyla yeniden general rütbesini aldı. Pennsylvania'da Gettysburg'daki çiftliğine çekilip zamanının çoğunu anılarını yazmaya verdi. 1963'te yayımlanan *Mandate for Change* (Değişim İçin Yetki) kitabını *Waging Peace* (1965; Barışı Sürdürme) izledi. Bazı yazı ve konuşmaları Türkçeye de çevrilmiştir.

Eisenhower Doktrini, II. Dünya Savaşı'nı izleyen Soğuk Savaş döneminde, Başkan Dwight D. Eisenhower'ın 5 Ocak 1957'de açıkladığı ve komünist tehdide karşı direnmek için yardıma gerek duyacak Ortadoğu ülkelerine askeri ve ekonomik yardım sözü veren ABD dış politikası. SSCB ve öteki sosyalist ülkelerin, Mısır'a silah vermesi ve Ekim 1956'daki Mısır'a yönelik İsrail, Fransa ve İngiltere ortak saldırısına karşı Arap ülkelerinin yanında yer almasıyla Ortadoğu'da giderek artan Sovyet etkisini durdurmayı amaçlıyordu. Eisenhower, Kongre'nin onayıyla, Amerikan yardımı isteyen herhangi bir Ortadoğu ülkesinin bağımsızlığını korumak için silahlı kuvvetleri kullanacağını ilan etti. Bu açıklama ABD dış politikasına köklü bir değişiklik getirmiyordu; ABD 10 yıl önce Truman Doktrini'yle Yunanistan ve Türkiye'ye de benzer bir taahhütte bulunmuştu. Bu bakımdan Eisenhower Doktrini, Sovyet etki alanının genişlemesine karşı direnmeyi ya da bunu denetim altına almayı öngören ABD politikasının bir devamı niteliğindedir.

Eisenhüttenstadt, Almanya'nın doğusunda, Brandenburg eyaletinde (*Land*) kent. Frankfurt an der Oder'in güneydoğusunda, Polonya sınırında ve Oder Irmağı kıyısında yer alır. 1961'de Fürstenberg, Stalinstadt ve Schönfliess'in birleştirilmesiyle kurulmuştur. Stalinstadt, 1951'de eski Fürstenberg kasabasının hemen batısında kurulan metalurji tesislerindeki işçilerin oturması için planlanmıştı. Bugün Almanya'nın doğu kesiminin önde gelen sanayi kentlerinden biri olarak tük demir ve çelik üretiminde önemli bir yer tutan Eisenhüttenstadt bir demiryolu kavşağındadır; Oder-Spree Kanalı'nın doğu ucunu oluşturan bir iç limanı ve tersaneleri vardır. Kentte cam, briket ve katranlı boyalar da üretilir. Ayrıca önemli bir sınır ticaret merkezidir. Nüfus (1989 tah.) 53.048.

Eisenstadt, Avusturya'nın doğusundaki Burgenland eyaletinin (*Bundesland*) 1925'ten bu yana başkenti. Viyana'nın güneyindeki Leitha Dağları'nın güney ucundadır. Adı belgelerde ilk kez 1264'te geçen Eisenstadt 1648'den, Burgenland'ın Avusturya'ya bırakıldığı 1920'ye değin özgür bir Macar kentiydi. Kentin görülmeye değer yerleri arasında, 1663-72 arasında yeniden yapılan Esterházy prenslerinin eski şatosu (14. yy), besteci Joseph Haydn'in mezarının bulunduğu Kalvarienbergkirche (Golgota Tepesi Kilisesi), Haydn'in 1766'dan 1790'a değin yaşadığı ve bugün müze olan ev, bölge kilisesi (1450-1522) ve içinde Esterházy aile mezarının bulunduğu Fransiskan

kilisesi vardır. Mattersdorf kontlarının oturdukları Forchtenstein Şatosu kentin hemen yakınındadır. Meyve bahçelerinin ve uzum bağlarının bulunduğu Eisenstadt'ta dokuma, kayak malzemesi ve mutfak eşyaları üretimi yapılmaktadır. Nüfus (1981) 10 150.

Eisenstaedt, Alfred (d. 6 Aralık 1898, Dirschau, Batı Prusya), öncü Alman basın fotoğrafçısı. 1930'lardan başlayarak dönemini bütün canlılığıyla belgeleyen ve pek çok yayın organında yer alan fotoğraflarıyla tanınmıştır.

I. Dünya Savaşı'nda 1916'dan 1918'e değin Alman ordusunda görev yaptı; bacaklarından yaralandı. Büyük bir tutkuyla amatör fotoğrafçılıkla uğraşmaya başladı. 1929'da profesyonel olmaya karar verdi ve Almanya'da 1920'lerle 1930'ların başlarında gittikçe gelişen basın fotoğrafçılığı alanında çalıştı. Doğal, yapmacıksız görüntüler yakalamayı hedefleyen öncü fotoğraf sanatçısı Erich Salomon'dan(*) etkilendi.

1930'ların başlarında 35 mm Leica makine kullanmakta ustalaştı. Fotoğrafları Avrupa'da çıkan birçok dergide yayımlanmaya başladı. Hitler'in iktidara ilerleyişini adım adım görüntüleyen Eisenstaedt, 1935'te de İtalyan işgalinden hemen önce Etiyopya üzerine önemli bir fotoğraf dizisi hazırladı. Aynı yıl Almanya'dan ayrılarak ABD'ye gitti. Nisan 1936'da, yeni çıkan *Life* dergisinde çalışmaya başladı. Bir fotoğrafı derginin ikinci sayısına kapak oldu; sonraki sayılarda da fotoğrafları yayımlandı.

Eisenstaedt'in çalışmaları sayısı çok ve çeşitlidir. Kralları, diktatörlerin, sinema yıldızlarının portrelerinin yanı sıra, sıradan insanların günlük yaşamları içinde görüntülediği duyarlılık yapıtları da vardır. Haber fotoğrafçısının yapması gereken işi, "olayı anlatan anı bulmak ve yakalamak" olarak tanımlamıştır.

1969'da yaşamını ve yapıtlarını anlattığı *The Eye of Eisenstaedt* (Eisenstaedt'in Gözü) adlı kitabını yayımladı. Fotoğraflardan örnekleri topladığı öteki kitaplar arasında *People* (1973; İnsanlar) ve *Eisenstaedt: Germany* (1981; Eisenstaedt: Almanya) sayılabilir.

Eisenstein, Ferdinand Gotthold Max (d. 16 Nisan 1823, Berlin - ö. 11 Ekim 1852, Berlin, Almanya), eliptik fonksiyonlar ile ikilenik ve kübik biçimler üzerine çalışmalarını tanıyan Alman matematikçi. İkilenik ve dörtlenik kalkanlar, kübik kalkanların tersliği, siklotomi ve asal sayıların ikinci dereceden bölüntülerine ilişkin birçok teorem geliştirmiştir.

1843'te Berlin Üniversitesi'nden mezun olan Eisenstein, ertesi yıl Alman matematik dergilerinde 25'ten çok araştırma yayımladı. Yazılarından etkilenen Alman matematikçi ve fizikçi Carl Friedrich Gauss'la (1777-1855) mektuplaşmaya başladı; onun üçlü ikilenik biçimlere ilişkin çalışmalarını geliştirdi. Daha sonra Berlin Üniversitesi'nde matematik profesörü olan Eisenstein, 1847'de *Mathematisch Abhandlungen* (Matematik İncelemesi) adlı yapıtlarını yayımladı. Ölümünden kısa bir süre önce Berlin Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi.

Eisenstein, Sergey (Mihayloviç) bak. Ayzenştayn, Sergey (Mihayloviç)

Eisleben, Almanya'nın orta kesimindeki Saksonya-Anhalt eyaletinde (*Land*) kent. Halle kentinin batısında bulunan Eisleben, Harz Dağları'nın doğu eteğinde yer alır. Yerleşimden ilk kez 994'te İslebia adlı bir

pazar, 1180'de de bir kasaba olarak söz edilmiştir. 1780'de Saksonya egemenliğine girene değin Mansfeld kontlarına aitti; 1815'te Prusya'ya bağlandı. Eski Kent (Altstadt) ile 14. yüzyılda madenciler için bir yerleşim yeri olarak kurulmuş olan Yeni Kent'ten (Neustadt) oluşmaktadır. Martin Luther'in doğduğu (1483) ve öldüğü (1546) evler korunmuştur; Luther'in vaftiz kurnası SS. Peter ve Paul Kilisesi'ndedir (1486-1513). Kentte maden mühendisliği okulu ve madenci yetiştirme enstitüsü vardır. Mansfeld bakır-arduvaz madencilik bölgesinin merkezi olan Eisleben'de dokuma, giycek, makine ve mobilya üretilir; ayrıca fidanlık-lar bulunur. Nüfus (1989 tah.) 26.852.

Eisler, Hanns (d. 6 Temmuz 1898, Leipzig, Almanya - ö. 6 Eylül 1962, ADC), Brecht'in oyunları için hazırladığı müziklerle tanınan Avusturya kökenli Alman besteci. Oniki ton müziğinden uzaklaşıp toplumu gerçekçi sanat ilkelerini benimsemiş, müzikle kitlelere seslenmeyi ve kolektif bir müzik kültürünün oluşturulmasını amaçlamıştır.

Avusturyalı bir felsefecinin oğluydu. 1919-23 arasında Arnold Schoenberg ve Anton

Eisler
Türk - Alman Kültür Enstitüsü'nün izniyle

Webern ile kompozisyon çalıştı. 1924'te Opus 1 *Piyano Sonatı* ile Viyana Kenti Müzik Ödülü'nü kazandı. Güncel olaylara ilişkin Opus 11 *Zeitungsausschnitte*'yle (1925-26; Gazete Küpürleri) dikkati çekti. 1925'te yerleştiği Berlin'de Alman Komünist Partisi'nin (DKP) yayın organı *Rote Fahne*'ye müzik eleştirileri yazdı. 1925-33 arasında Klindworth-Scharwenka Konservatuarı'nda ders verdi ve proleter müzikçilerle bir topluluk kurdu. Bertolt Brecht'le yaşamal boyu sürece arkadaşlığı ve işbirliği 1928-29'da başladı. Brecht'in pek çok oyununa hazırladığı müzikler arasında Opus 25 *Die Mutter* de (1929; Ana) vardır. Ayrıca film müziği ve işçi koroları için şarkılar besteledi. Nazi karşıtı aydınların, *avantgarde* sanatçı ve yazarların buluşma yeri ve muhalefet merkezi olan kabarelerde müzik yaptı. 1933'te Naziler yönetimi ele geçince Avusturya, Danimarka ve İspanya üzerinden ABD'ye gitti. 1938'de New York'ta New School for Social Research'te, ardından Los Angeles'teki Güney California Üniversitesi'nde ders verdi. 1942-48 arasında Hollywood'da çok sayıda film müziği yaptı. 1944'te *Hangmen also Die* (Cellatlar da Ölür) filminin müziğiyle Oscar kazandı. Hollywood'da Charlie Chaplin ile işbirliği yapan Eisler, 1948'de McCarthy'nin Amerika'ya Karşı Etkinlikler Komitesi'nin Chaplin'i suçlamasını protesto etti. Kendisi de casusluk suçlamasıyla komite önüne çıkarıldı, ardından ABD'den sınır dışı edildi. Önce Viyana'ya gitti. ADC'nin kuruluşunun ardından 1950'de Berlin'e yerleşerek Alman Sanat Akademisi'nde kompozisyon

dersleri vermeye başladı. Ölümünden sonra bu okula onun adı verildi.

Eisler'in bestelenecek müziğin malzemesinin seçiminde toplumsal işleve önem vermesi, öğretmen Schoenberg'le arasının açılmasına neden olmuştu. Katıksız bir müziğin olmadığı savundu, müziğin bağımsız geliştiği düşüncesine karşı çıktı. En yalın bir armoni dizisinden en karmaşık formlara kadar çeşitli tarzlarda müzik besteledi.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Film müziği. *Kuhle Wampe* (1932; senaryo B. Brecht), *Pesn o geroyakh* (1932; yönetmen Joris Ivens; Kahramanların Türküsü). Vokal yapıtlar. *Neue deutsche Volkslieder* (1950; Yeni Alman Halk Şarkıları), *Opus 39 Ballade vom Soldaten* (1928; metin B. Brecht, Askerin Baladı). Koro ve orkestra yapıtı. *Opus 50 Requiem Lenin* (1936-37; Lenin Ağıtı), *Die Gott-sei-bei-uns-Kantate* (1937; Tanrı Bizimle Olsun Kantatı). Kitap. *Composing for the Films* (1947; T. Adorno ile birlikte, Film Müziği Yazmak), *Musik und Politik* (1973; Müzik ve Politika).

Eisner, Kurt (d. 14 Mayıs 1867, Berlin - ö. 21 Şubat 1919, Münih, Almanya), Alman sosyalist gazeteci ve devlet adamı. Bavyera'daki monarşiyi iktidardan uzaklaştıran (1918) sosyalist devrime önderlik etmiştir. Hermann Cohen'in Yeni-Kantçı Marburg felsefe okulunda edebiyat ve felsefe öğrenimi gördü. 1892'de *Friedrich Nietzsche und die Apostel der Zukunft* (Friedrich Nietzsche ve Geleceğin Havarisi) adlı kitabını yayımladı. Gazeteciliğe 1892-93 yıllarında *Frankfurter Zeitung*'da çalışarak başladı. Daha sonra Berlin'deki çeşitli yayınlar da yazdı. 1898'den başlayarak Sosyal Demokrat Parti'nin (SPD) resmi yayın organı *Vorwärts*'in yönetmenliğini üstlendi. Bavyera yurttaşlığına girdikten sonra serbest yazar olarak Münih'te çalıştı.

1914'te, Almanya'nın Sırbistan'a karşı Avusturya-Macaristan'a yardım göndermesine karşı çıktı. I. Dünya Savaşı'nın başlarında ise hükümeti destekledi, ama 1917'de savaş karşıtı düşüncelerden etkilenerek Bağımsız Sosyal Demokrat Parti'ye (USDP) katıldı. Bir süre sonra da partinin önderi oldu. 1918'de bir greve önderlik ettiği için tutuklandıysa da, kısa süre sonra serbest bırakıldı ve partideki görevine döndü. Kasım 1918'de monarşinin devrilmesiyle sonuçlanan devrime önderlik etti. Ardından Bavyera Cumhuriyeti'ni ilan ederek barış istegini dile getirdi. Yeni cumhuriyetin ilk başbakanı ve dışişleri bakanı oldu. Hükümette görev aldığı sırada iç güvenliği sağlamak, Bavyera'daki çeşitli sosyalist partileri uzlaştırmak, ekonomik ve toplumsal reformlar yapmak için çaba harcadı. Şubat 1919'da bir monarşist tarafından öldürüldü.

En önemli yapıtlarından biri, Sosyal Demokrat Parti'nin kurucularından Liebknecht'in yaşamı üstüne önemli bir kaynak olan *Wilhelm Liebknecht, sein Leben und Wirken*'dir (1900; Wilhelm Liebknecht, Yaşamı ve Etkisi). Tiyatro oyunları da bulunan Eisner'in toplu yapıtları 1919'da iki cilt olarak yayımlanmıştır.

Eisschiessen, EISSTOCKSCHIESSEN olarak da bilinir, kışın buzda, öteki mevsimlerde asfalt ya da başka düz yüzeylerde oynanan, curling(*) ve shuffleboard(*) benzeyen bir oyun. 19. yüzyıl sonlarında Bavyera'da ve Avusturya'da çok popüler olmuştur.

Dört asil, bir yedek oyuncudan kurulu takımlar arasında, 28 m uzunluğunda ve 3 m genişliğinde bir buz alanda, *Eisstock* (buz kütlesi) denen silindirik biçimli bir takozun kaydırılmasıyla oynanır. Oyunun amacı *Eisstock*'u, "ev" olarak adlandırılan 6 m uzunluğundaki bir bölge içinde bulunan *Runddaube*'nin (kauçuk çember) olabildiğince yakınına atmaktır. *Eisstock*'un ağırlığı

5-6 kg, yüksekliği 30-38 cm, çapı da 35,5 cm kadardır; paslanmaz çelikten bir halkayla sarılmış, kontrplak ve sertleştirilmiş çelikten bir tabanı bulunan, sert plastik bir gövdeden oluşur. Ayrıca tahtadan bir sapı, buz üstünde kullanılanlarda kauçuk ya da sert ağaçtan, öteki yüzeylerde kullanılanlarda ise plastikten bir altlığı vardır. Kauçuğun bileşimi *Eisstock*'un buz üstünde ulaşacağı hızı da belirler. Oyuncular yapacakları atışa göre *Eisstock*'un altlığını değiştirirler.

Turnuvalar 19 takımla ve üç bölümde yapılır: Normal takım yarışmaları, bir oyuncunun *Eisstock*'u belirli noktalara gönderme yeteneğinin sınıandığı bireysel yarışmalar ve buz alanının kullanılmadığı, *Eisstock*'u en uzak mesafeye atma yarışması.

Eisschiessen 1936 ve 1964 Kış Olimpiyat Oyunları'na gösteri sporu olarak alınmıştır. Bu sporun en yaygın olduğu ve 200 binden fazla oyuncunun bulunduğu Almanya ile Avusturya'da bayan, erkek ve yıldıız karşılaşmaları yapılır. Aralarında Kanada ve ABD'nin de yer aldığı 18'den fazla ülkede *Eisschiessen* kulüpleri vardır. Çeşitli ulusal şampiyonalara ve yılda bir kez de Avrupa şampiyonasına konu olan bu spor dalının en yetkili kuruluşu, merkezi Almanya'nın Frankfurt kentinde bulunan Uluslararası Eisstockschiessen Federasyonu'dur (IFE).

eisteddfod (Galcede "toplantı", "oturma"), Gal halk ozanlarının (*bard*) ve saray müzikçilerinin (*minstrel*); resmi toplantısı. Ortaçağda saray *bard*'ları arasında süren bir geleneğe dayanır. 19. yüzyılda yeniden canlandırılan Ulusal Eisteddfod, her yaz dönüşümlü olarak Galler'in kuzeyindeki ya da güneyindeki bir yerde yapılır. Müzik, düzyazı, tiyatro ve resim dallarında verilen ödüllerle daha kapsamlı bir hale getirilmişse de, şiir dalında ödül kazananın konumu hepsinden üstündür.

Eskiden bu toplantılarda şairler ve müzikçiler (özellikle arpçılar) yarışır, yarışmaların sonucunda da yeni müzik, edebiyat ve hitabet biçimleri ortaya çıkardı. 1451'de Carmarthen'de yapılan ünlü toplantıda Gal şiirinin günümüzde de geçerliliğini koruyan kesin ölçülerini saptandı. 17. yüzyılda *eisteddfod* geleneği sürdürülmediyse de şiir yaygın bir sanat dalı olarak kaldı; bir araya gelerek doğaçlama şiirler besteleyen ozanlar resmi olmasa da geleneksel *eisteddfod*'u andıran toplantılar yapıldı. 18. yüzyılda yerel *eisteddfod*'lar yeniden canlandı ve sıradan çiftçi ve işçilerin zor bir teknigi gerektiren *bard* sanatında hâlâ ödül kazanabilecek kadar usta oldukları gözlemlendi. 19. yüzyılda her yıl yapılan ulusal toplantılar ve yerel yarışmalar Gal şiirini büyük ölçüde etkiledi. *Bard*'ların kullandığı şiir biçimlerinin korunmasına yaramakla birlikte *eisteddfod* şiirinin genel niteliği fazla yüksek değildi ve 19. yüzyılın sonunda en düşük düzeye indi. Yarışmalarda Gal tarihinin ve kırsal yörelerinin yüceltilmesi ile yaratılış, kıyamet, sadaka verme gibi dinsel konular ağırlıktaydı. Kişisel taşımayan bu şiir türü, biçimin içerik ve duygusal derinlikten önce geldiği, betimlemelerle dolu uzun yapıtların doğmasına yol açtı. I. Dünya Savaşı ve Galler'i büyük ölçüde etkileyen Büyük Bunalım ile birlikte pek çok Gal şairi döneme uygun ve daha kişisel şiirler yazmaya başladı; *eisteddfod* genç şairlerin seslerini duyurabildikleri bir çeşit forum özelliği kazandı.

Eitner, Robert (d. 22 Ekim 1832, Breslau, Prusya - ö. 2 Şubat 1905, Templin, Almanya), Alman müzikolog, derlemeci ve bibliyografya uzmanı.

Müzik konusunda daha çok kendi kendini yetiştirdi. 1853'te yerleştiği Berlin'de müzik dersleri verdi ve konserlerde kendi besteledi-

rini seslendirdi. 1863'te bir müzik okulu açtıysa da, tarih araştırmalarına daha çok ilgi duyarak Felemenkili bestecileri konu alan bir sözlük hazırladı. Eitner 1868'de Müzik Araştırmaları Derneği'ni kurdu ve sekreterliğine seçildi. Ertesi yıl derneğin *Monatshefte für Musikgeschichte* adlı aylık dergisinin yayımını başlatarak yayın yönetmenliğini üstlendi ve ölümüne değin bu görevi sürdürdü. 16. ve 17. yüzyıl müziğine duyduğu ilgi, yayını 1873'te başlayan anıtsal bir çalışmayla sonuçlandı. Genellikle yayımlanmamış yapıtlardan oluşan ve *Publikationen älterer praktischer und theoretischer Musikwerke* (Uygulamalı ve Kuramsal Eski Müzik Yapıtları Yayını) adlı 29 ciltlik bu derlemenin tamamlanması Eitner'in 32 yılını aldı.

1877'de bir grup araştırmacıyla birlikte *Bibliographie der Musik-Sammelwerke des XVI. und XVII. Jahrhunderts*'i (16. ve 17. Yüzyıl Müzik Derlemeleri Bibliyografyası) yayımladı. Alfabetik sırayla düzenlenen, dizin bulunan ve adı geçen her parçanın yeri belirtilen yapıt sonraki müzik bibliyografyalarına model oldu. Bunun hemen ardından Eitner en büyük yapıtı olan 10 ciltlik *Quellen-Lexikon*'a (1900-04; Kaynak Sözlüğü) başladı. Erken dönem besteci ve kuramcılarının hem basılı müziklerinin, hem de el yazmalarının 200'ü aşkın Avrupa kütüphanesindeki yerlerini gösteren eşsiz bir başvuru kitabı olan sözlük 50 yıl boyunca müzik araştırmalarının başlıca rehberi olarak kaldı.

ejakülasyon bak. ersuyu atımı

Ejder Ağzları, İspanyolca BOCAS DEL DRAGON. Antil Denizinin güneydoğusunda boğaz. Venezuela'daki Paria Yarımadasının doğu ucundaki Peñas Burmuyula Trinidad Adasının kuzeybatı ucu arasında uzanır. Genişliği 20 km olan boğaz, bu noktada Trinidad Adasını Güney Amerika kıtasından ayırır; güneyinde geniş Paria Körfezi vardır. Adını, dişleri andıran çok sayıda kayalık adacıktan alır. Bu adacıklar ve boğazdaki güçlü akıntı, eskiden beri gemiler için ciddi bir tehlike oluşturmıştır.

ejderbalığı, *Pegasiformes* takımının oluşturan beş kadar küçük deniz balığının ortak adı. Tümü *Pegasidae* familyası içinde sınıflandırılan bu balıklar Güneydoğu Asya ile

Ejderbalıklarından *Pegasus papilio*
Douglas Faulkner

yakınındaki adaları çevreleyen sıcak sularında yaşar. Yaklaşık 15 cm uzunluğundaki gövdelerini bir zırh gibi saran kemiksi halkalar kuyruk bölümü dışında birbiriyle kaynaşmış olduğundan yalnızca kuyrukları esnekler. Yatay olarak gelişmiş büyük göğüs yüzgeçleri birer kanadı andırır; karın yüzgeçleri ise parmağa benzer birkaç ışını hortumdan çıkarır. Küçük ve dişsiz ağızları, zırtım gibi uzamış kemikli burunlarının hemen altındadır.

Öbür balıklarla akrabalık ilişkileri bilinmeyen, yaşam biçimleri üzerindeki bilgiler de çok kasıtlı olan ejderbalıklarının en tanınmış türlerinden biri, Hindistan'dan Avus-

tralya'ya kadar uzanan bölgede yaşayan kahverengi ya da koyu kırmızı renkli *Pegasus volitans*'tir.

ejderha, EJDER olarak da bilinir, yarasa kanatlı, dikenli kuyruklu, derisi pullu, ağzından ateş saçan dev kertenkele ya da yılan biçiminde efsanevi canavar. Tarihöncesinin

Ejderha, Chen Rong'un "Dokuz Ejderha" adlı el rulosundan ayrıntı, 1244; Güzeli Sanatlar Müzesi, Boston
Museum of Fine Arts, Boston

ejderhayı andıran dev sürüngenleri konusunda hiç bilgi yokken bile bu yaratıkların varlığına inanılırdı. Yunancadaki *drakon* sözcüğü başlangıçta her türlü büyük yılan için kullanılırdı. Mitolojideki ejder de sonradan çeşitli biçimlere bürünmekle birlikte özünde yılan olarak kaldı. Büyük ve öldürücü yılanların yaşadığı Ortadoğu'da yılan ya da ejder kötülüğün simgesiydi. Örneğin Mısır tanrısı Apepi, karanlıklar dünyasının büyük yılanıydı. Eski Yunanlılar ve Romalılar ise yılanın genellikle kötü güçleri temsil ettiğine inanmakla birlikte, zaman zaman da yeryüzünün derinliklerinde yaşayan bu keskin gözlü yaratıkları iyilik güçleri olarak kabul ederlerdi. Gene de ejderha daha çok kötülükle özdeşleştirildi ve Avrupa'da, bu düşünce kalıcı oldu. Hristiyanlık, eskinin hem iyi, hem de kötü yılan tanrılarını lanetledi. Hristiyan sanatında ejderha günahın ve putperestliğin simgesi haline geldi ve azizlerle şehitlerin ayaklarına kapanmış olarak betimlendi.

Ejderhanın biçimi sürekli bir değişim geçirdi. Khaleda ejderi Tiamat'ın dört bacağı, pullu derisi ve kanatları vardı. Oysa, Kitabı Mukaddes'in Vahiy Kitabı'nda adı geçen "yaşlı yılan", Yunan mitolojisindeki Hydra gibi çokbaşıydı. Aynı anda hem koruyucu, hem korkutucu nitelikler taşıyan ve süslü heykelticikleri yapılan ejderha eski çağlardan başlayarak savaşçı amblemi olarak kullanıldı. *Ilyada*'da, Agamemnon'un kalkanının üstünde üçbaşı mavi bir yılan vardı. Daha geç dönemlerde de Norveçli savaşçıların kalkanlarının üstünde ejderha resimlerine ve gemilerinin pruvalarında ejderha başına yer verdikleri görüldü. İngiltere'de, Norman İstilasından (1066) önce ejderha savaşta başta gelen kraliyet amblemiydi ve bu geleneği Kral Arthur'un babası Uther Pendragon başlatmıştı. 20. yüzyılda da ejderha Gal prensinin resmi armaları arasına katıldı.

Uzakdoğu'da ise ejderha saygınlığı olan, iyilik simgesi bir yaratıktır. Çin ejderi *long*(*) Çin kozmolojisinin *yin-yang* (birbirini tamamlayan iki karşıt kuvvet) ilkesi içinde Cennet'in, etkinliğin ve eriliğin simgesi olan *yang*'ı temsil eder. Eski çağlardan beri imparatorluk ailesinin amblemi olan ejderha, 1911'de cumhuriyetin kuruluşuna değin Çin bayrağında yer aldı. Japonya'ya, Çin kültürünün öteki öğeleriyle birlikte geldi ve burada (*ryu* ya da *taisu* olarak), istendiğinde boyutlarını değiştirebilme, hatıta görünmez olabilmeye yeteneğini kazandı. Çin ve Japon ejderhaları gök güçleri sayılmakla birlikte çoğunlukla kanatsızdırlar. Taoculukta tanrılaşmış doğa güçleri arasında yer alırlar.

Ejderha teriminin zoolojik bir anlamı yoktur, ama Oryantal bölgede yaşayan küçük keler türlerini içeren bir cins Latince *Draco* adı verilmiştir. Ayrıca, Endonezya'da Komodo'da bulunan dev bir kelere de Komodo ejderi (*Varanus komodoensis*) denir.

ejderli halı, çok çeşitli gruplara ayrılan Kuba halılarına verilen ad. Çarpıcı desen ve renkleri nedeniyle halı meraklılarının çok beğenilir. Zeminde büyük, düzensiz ve kenarları düzgün olmayan bantlar birbirini keserek çapraz bir doku oluşturur. Bu temel desen vazolu Kirman halılarınınkinden

Kafkasya'dan bir ejderli halı örneği, 17 yy sonları; Philadelphia Sanat Müzesi

Philadelphia Museum of Art, Sharples Collection, fotoğrafl. Otto E. Nelson - EB Inc

çok benzer; büyük bir olasılıkla da onlardan kaynaklanmıştır.

En eski örnekleri, vazolu halılarda olduğu gibi, enleri boylarına göre oldukça dardır ve bordürleri tek bir bant halindedir. Çapraz dokuyu oluşturan bantların kesime noktalarında olağanüstü güzellikte palmiyelerle başka çiçek örgeleri yer alır. Aradaki boşluklara ise biçimi bozulmuş Çin ejderleri, parlak renkli aslanlar, bazen de geyik yavrusu, yaban eşeği, dağ keçisi, turna gibi hayvanlar yerleştirilmiştir. Bantların üstünde Çin bulutu örgeleriyle birlikte biçimi bozulmuş sülün ve ördek figürleri vardır. Önceleri halının yalnız bir ucuna doğru yapılan desenlerin daha sonraki halılarda her iki uca yönelik olduğu görülür. Geç dönem örneklerinde ejderden başka bütün hayvan örgeleri ya yok olmuş ya da yalnızca birbirinden ayırt edilemez renk lekelerine dönüşmüştür. Yenileri dışında ejderli halıların hepsinde malzeme olarak yün kullanılmıştır.

Ejiptoloji bak. Eski Mısır bilimi

ek, bir sözcüğe ya da sözcük gövdesine eklenerek onun sözdizimsel işlevini, dilbilgisel kategorisini ya da anlamını değişikliğe

uğratan öge (biçimbirim). Önek, içek ve sonек olmak üzere üç tür ek vardır. Önek, bir sözcüğün ya da sözcük gövdesinin başına getirilir; İngilizcede *willing* ("istekli") sözcüğünden türetilen *unwilling* ("isteksiz") sözcüğündeki *un-* örnektir. Sonек sözcüğün ya da sözcük gövdesinin sonunda yer alır; Türkçede "gözlük" sözcüğündeki *-lük*, "sözcü" sözcüğündeki *-cü* sonektir. İçek ise sözcüğün ya da sözcük gövdesinin ortasına getirilir; Latince *iug-um* ("boyunduruk") köküne katılarak *iug-ere* ("boyunduruğa vurmak") eylemini oluşturan *-n* içektir. İçeklere Amerika Yerli dillerinde, Yunanca ve Tagalog gibi dillerde de rastlanır. Türkçedeki eklerin tümü sonек niteliği taşıır.

Ekler, işlevleri bakımından çekim ekleri ve yapım ekleri olarak ikiye ayrılabilir. Takı diye de adlandırılabilen çekim ekleri, eylem dizisinde kişi, sayı, çatı vb (örn. Türkçe "gördük"teki *-dū* ve *-k*), ad dizisinde durum, cins, sayı vb belirtirler (örn. Türkçe "kalemleri"ndeki *-ler* ve *-i*). Yapım ekleri ise sözcüğün anlam ve çeşit açısından yeni bir nitelik kazanmasını sağlayan yeni bir ögenin doğmasına yol açarlar; *-li* ("ev-li"), *-ci* ("ev-ci"), *-gi* ("sil-gi") örnek gösterilebilir.

Ekber, tam adı EBU'L-FETH CELALEDİN MUHAMMED EKBER (d. 6 Kasım 1542, Umar-kot, Sind - ö. 16 Ekim 1605, Agra,

Ekber, *Ekbername*'den Ebu'l-Fazl'ın bir minyatürü, y. 1600; Hindistan Dairesi Kütüphanesi, Londra
India Office Library, Londra

Hindistan), 1556-1605 arasında Hint-Türk hükümdarı. Ülkesinin sınırlarını genişleterek, bütün Hindistan Yarımadasını Hint-Türk egemenliği altına sokmuş, yürürlüğe koyduğu idari, askeri ve mali reformlarla topraklarının bütünlüğünü korumayı başarmıştır. Okuryazar olmamasına karşın, sarayını bir kültür merkezi haline getirerek bilginleri, şairleri, ressamı ve müzıkçıları özendirmiştir.

Gençliği. Hint-Türk İmparatorluğu'nun kurucusu Babür'ün torunu, Hümayun'un oğludur. Türkler, Moğollar ve İranlılara dayanan bir soydan gelir, ataları arasında Timur ve Cengiz Han da vardır. Ekber doğduğunda, babası Hümayun tahtı yürütmek üzereydi. Afganlı Şir Şah Sur başkent Delhi'yi ele geçirip Hümayun'u sürdü. Hümayun, Sind'de yeniden egemen olmak için

çalıştıysa da bir başarı elde edemedi. Kısa bir süre sonra Hindistan'ı terk etmek zorunda kaldı, İran'a giderek, kendisine askeri yardıma bulunan I. Tahmasb'a sığındı. Şir Şah Sur'un ölümünden 10 yıl sonra, 1555'te tahtını yeniden ele geçirdi ve henüz 13 yaşında olan Ekber'i Pencap valiliğine getirdi.

Hümayun 1556'da öldüğünde otoritesini henüz tam olarak kuramamıştı. Delhi de dahil birçok önemli kent birkaç ay içinde, tahtı ele geçirmek isteyen Hindu vezir Hemu'ya kaptırıldı. Ama Hemu, Delhi'ye giden yola egemen bir konumdaki Panipat'ta yenilgiye uğratıldı ve böylece Ekber'in babasının yerine geçmesi sağlandı.

Ekber tahta çıktığında yalnızca Pencap ile Delhi çevresindeki topraklar egemenliği altındaydı. Ama hükümdarlığının ilk yıllarında devlet yönetimini elinde tutan Vezir Bayram Han'ın yardımıyla iktidarı sağlamlaştırdı ve ülkesinin sınırlarını genişletti. 1560'ta Bayram Han'ı görevinden uzaklaştırıp ülkeyi tek başına yönetmeye başladı.

İmparatorluğun genişlemesi. Ekber ilk olarak, Vindhya Tepelerinden Dekkan'a giden yolu elinde tutan, zengin tarım topraklarına sahip, stratejik ve ekonomik açıdan önemli bir devlet olan Malva'ya saldırdı ve 1561'de ele geçirdi. Engebeli ve dağlık Racasthan'da yaşayan savaşçı ve bağımsızlıklarına düşkün Hindu Racputlarına karşı ise uzlaşma ve fetih politikası izledi. Racputlar, aralarındaki bölünmeden dolayı zayıflamış olmalarına karşın, Hint-Türk İmparatorluğu için bir tehdit oluşturmayı sürdürüyorlardı. Racput hükümdarlardan Amber (Cai-pur) racası Bihari Mal bir taht kavgası nedeniyle tehdit altında kalınca, 1562'de Ekber'e kızıyla evlenmesini önerdi. Ekber, bu öneriyi kabul edince, Bihari Mal onun hükümdarlığını tanıdı; oğulları da Ekber'in hizmetine girerek yükseldiler. Öteki Racput racalarına karşı da aynı politikayı izleyen Ekber, kendisini imparator olarak tanımların, vergi ödemeleri, gerektiğinde asker vermeleri ve onunla bir evlilik ittifakı yapmalarını karşılığında, bu hükümdarların atalarından kalan toprakları ellerinde tutmalarına izin verdi; ayrıca çeşitli ödülleri dağıtarak bu hükümdarlarla oğullarının imparatorluğun hizmetine girmesini sağladı.

Ama üstünlüğünü kabul etmeyenlere karşı hiç acıma göstermedi. Mevar'daki (bugün Udaipur) Racput Prenslığı'ne karşı sürdürülen savaştan sonra 1568'de, tarihsel Çhitor Kalesi'ni ele geçirince, içindekileri kılıçtan geçirdi. Mevar bölgesi 1583'e değin Ekber'e boyun eğmediyse de, Çhitor düşüncesi öteki Racput racaları 1570'te Ekber'i imparator olarak tanıdılar ve onunla evlilik antlaşmaları yaptılar.

Ekber yönetiminin dikkate değer özelliklerinden biri de, başta Racputlar olmak üzere, Hinduların devlet yönetimine katılmasını sağlamasıydı. Racput racaları daha önceki yüzyıllarda engellemelerle karşılaşmadan hüküm sürmüşler ve Hinduların çoğu gibi Müslüman yönetimleriyle işbirliği yapmışlardı. Ama Ekber, yönetimin her aşamasında Hinduların işbirliğini sağlama konusunda önceki Müslüman hükümdarlardan çok daha başarılı oldu. Racput racalarını komutanlık ve eyalet valiliği gibi önemli devlet görevlerine getirdi. Ayrıca Müslüman-Hindu ayrımını azaltmak için hacılarından alınan vergilerle Müslüman olmayanların askırlık bedeli olarak ödemeleri gereken vergileri kaldırdı.

Ekber, 1573'te ekonomik açıdan çok önemli olan Gucerat'ı ele geçirdikten sonra doğuya, Bengal'e yöneldi. Zengin bir bölge olan Bengal'in, kendine özgü ayrı bir kültürü vardı ve muson yağmurları sırasında

ortaya çıkan su baskınları nedeniyle Delhi'den yönetilmesi çok güçtü. 1575'te Ekber'e boyun eğen Bengal hükümdarı ertesi yıl ayaklandıysa da, yakalanıp öldürüldü ve Bengal Ekber'in topraklarına katıldı.

Ekber, hükümdarlığının son yıllarında doğru yeni fetihlere girişti. 1586'da Keşmir'i, 1591'de Sind'i, 1595'te de Kandehar'ı ele geçirdi. Daha sonra Vindhya Dağlarının güneyine, Hindistan Yarımadasındaki Dekkan içlerine doğru ilerleyerek Handes ve Berar ile Ahmednagar'ın bir bölümünü imparatorluk topraklarına kattı (1601). Hükümdarlığının son yıllarında, bir an önce tahta geçmek için ayaklanan oğlu Şehzade Selim'le (sonradan Cihangir) uğraşmak zorunda kaldı.

İdari reformlar. Hindistan'da daha önce kurulan devletler zamanla parçalanarak güçlerini yitirmişlerdi. Bu parçalanmaların başlıca nedeni, komutanların ve eyalet valilerinin bağımsızlıklarını ilan ederek kendi yönetimlerini kurma eğilimi taşımalarıydı. Ekber bu eğilimle mücadele edip ülkesinin bütünlüğünü koruyabilmek için, iki temel değişiklik içeren kapsamlı reformlar yaptı. Bu iki değişiklikten birincisi, subayların terfi ve atama işlemlerinin kendi komutanların yerine, doğrudan imparator tarafından yapılmasıydı. İkincisi ise, asker ve sivil soylular arasındaki geleneksel ayrımı ortadan kaldırmak için, sivil yöneticilere de askeri rütbelere verilip askerler gibi imparatora bağımlı hale getirilmesi. Asker ve sivil kadrolara, yönettikleri kişilerin sayısına göre rütbe veriliyor, subaylara ya nakit olarak ödeme yapılıyor ya da daha sık uygulandığı gibi toprak veriliyordu. Bu toprakların bir subaydan ötekine devredildiği sanılmaktadır. Böylece subaylar bir yandan imparatora daha bağımlı hale geliyorlar, bir yandan da bu görevde geçici olarak bulunmaları nedeniyle, köylülerin tepkisinden kaçınmadan onları olabildiğince sömürebiliyorlardı.

Ekber'in yaptığı reformlar, merkezi bir maliye sistemi gerektiriyordu; bu nedenle her eyalete valinin (*subadar*, bunlara sonradan *nebab* adı verildi) yanında, yıllık gelirlerin toplanmasını denetleyen, hesapları hazırlayan ve doğrudan imparatora bilgi veren sivil bir yönetici (*divan*) yerleştirildi. Yetkililerin kötüye kullanılmasını engellemek için, imparatora düzenli raporlar yollamakla görevli mevcut haberciler ağı yeniden örgütlendi. Ayrıca, köylülerin aşırı isteklerini engellemek ve devletin gelir kaynaklarını korumak amacıyla daha etkili bir vergi sistemi oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Ama, bu sistem yalnızca doğrudan merkezi hükümete bağlı bölgelerde uygulandı. Racput prenslikleri gibi sonradan Hint-Türk İmparatorluğu'na katılan bölgelerle subaylara dağıtılan topraklar bu uygulamanın dışında tutuldu.

Gezginlerin anlattıkları, Ekber'in reformlarına karşın Hint köylülerinin yoksulluğunun sürdüğünü göstermektedir; ama bu dönemde devlet görevlilerinin oluşturduğu seçkinler sınıfı, büyük bir zenginlik içinde yaşıyor, ressamı, şairler, müzıkçiler ve bilginler cömertçe destekleniyordu. Lüks mal üretiminin oldukça geliştiği bu yıllarda Ekber, ayrıca kaliteli kumaş ve süs eşyaları üreten devlet atölyelerini de destekledi.

Kişiliği ve değerlendirmesi. Ekber sarayında lüks ve görkemli bir yaşam sürdürüyor ve halkla ilişki kurmasını engelleyen katı protokol kurallarına karşın, saray çevresi dışında kalanların görüşlerini de dinlemeye özen gösteriyordu. Yabancı gözlemciler onun haktan armağanları kabul etmediğinden ve herkesin şikâyetini dinlemeye hazır olduğundan söz ederler.

Çok güçlü bir vücut yapısına sahip olan Ekber, en zorlu askeri seferlere bile kolayca dayanabiliyordu. Boyunun 170 cm'den daha uzun olmadığı anlaşılmakla birlikte, görenlerin üzerinde etkileyici bir izlenim bırakıyordu. Okuryazar olmamasına karşın, güçlü ve yaratıcı bir zekâsı vardı. Hristiyanlığa ilişkin araştırmalar yapması, bazı kişilerin onun din değiştirmek üzere olduğunu düşünmesine yol açmıştı. Öte yandan Müslümanlar, Hindular, Parsiler ve Hristiyanlar arasındaki dinsel tartışmaları özendirilmesi Müslüman halkın tepkisini çekti. Çevresindeki bir grup saraylı ile bu tartışmaları sürdüren Ekber, sonunda Din-i İlahi(*) adını verdiği, hoşgörüyü dayanan yeni bir dinsel akım geliştirdi.

Yapımına 1570'te başlanan ve 1586'da terk edilen başkent Fetihpur Sikri, Ekber'in sahip olduğu kültürel zenginlikleri yansıtır. Kentin Hindu ve İslam üsluplarının bileşiminden oluşan mimarisi Ekber'in özendirildiği kültürel ilişkiyi simgeler. Ekber'in hükümdarlığı kültür çatışmalarının toplum üzerindeki canlandırıcı etkilerini gösteren bir örnektir. Hükümdarlığı sırasında, Sanskrit klasiklerinin resimli kopyaları Farsçaya çevrilmiş, Avrupa resimleri Cizvitler aracılığıyla Hindistan'a taşınmış ve Babürlü ressamları Avrupa'nın gerçekçi resim tekniği ile Hint-Türk üslubuna özgü perspektifin birlikte yer aldığı ürünler vermişlerdir. Ekber'in, güçlülüğü, hoşgörüsü ve yeniliğe açıklığıyla, geleceğin yönetimlerine model oluşturduğu ileri sürülmüştür.

Ekber dönemi mimarlığı, Hint-Türk hükümdarı Ekber'in (hd 1556-1605) koruyuculuğu altında Hindistan'da gelişen mimarlık üslubu. En yetkin örnekleri 1565-74 arasın-

Ekber dönemi mimarlığı örneklerinden Arap Sarayı'nın girişi, y. 1560, Delhi, Hindistan
P. Chandra

da inşa edilen Agra Kalesi ile görkemli Fetihpur Sikri kentidir (1569-74). Delhi'deki Arap Sarayı'nın girişi (y. 1560), Acmir Kalesi (1564-73), olağanüstü bezemeleriyle Lahor Kalesi (1586-1618) ve bugün büyük bölümü yıkık olan Allahâbad Kalesi de önemli örnekler arasındadır.

Ekber dönemi mimarlığının belirgin özelliği, zengin bezemelerle zarifleştirilmiş bir güçlülük etkisidir. Bezeme sanatı Hindu geleneğinden gelen birçok öğeyi de özümsemiştir. Agra Kalesi, uzunluğu 2,5 km'yi

bulan kalın, düzgün yüzeyli taş duvarlarıyla çok etkileyicidir. Delhi Kapısı olarak bilinen ana girişinin, kırmızı kumtaşı üstüne yapılmış beyaz mermer kakma işçiliği göz alıcı güzelliğindedir. Başkent Fetihpur Sikri, Hindistan'daki İslam mimarlığının en başlı örneklerinden biridir. Agra'nın 42 km batısındaki kayalık bir sırtın tepesinde, saraylardan, konutlardan, dinsel ve resmi yapılardan oluşan kent, bitmesinden birkaç yıl sonra terk edilmiştir. Divan-ı Has adı verilen divan toplantı salonunun iç mekân düzenlemesi dikkat çekicidir. Codha Bai Sarayı'nda ve Vezir Birbal'ın konutunda da dinsel ve sivil Hindu mimarlığından alınmış öğelere rastlanır.

Fetihpur Sikri'deki yapıların en etkileyicisi Mescid-i Cuma adıyla bilinen büyük camidir. Bu yapı Babürlülerin daha sonraki büyük mescid-i cumalarının(*) ilk örneğidir. Bülend Dervâze (Zafer Kapısı) adıyla anılan giriş kapısının yarattığı büyük güç ve yükseklik duygusu, dik basamaklarla daha da artırılmıştır.

Ekber Türbesi, Hint-Türk hükümdarı Ekber'in Agra kentinin 10 km kuzeybatısında, Sikandra'daki türbesi. Ekber'in 1600'de yaptırmaya başladığı yapı 1614'te, oğlu Cihangir zamanında bitirilebilmiştir. Beş katlı yapının tabanı 107 m x 107 m boyutlarında bir kare biçimindedir. Galerilerden ve kubbeye örtülü mekânlardan oluşan her kat, bir aşağı kattan geri çekilerek yapıldığı için türbe, geniş teraslarla yükselen basamaklı bir piramidi andırır. Alt katlar kırmızı renkli kumtaşından, en üst kat beyaz mermerdendir. Sanduka, bu katın teras biçimindeki döşemesine yerleştirilmiştir; Ekber ise sandukanın altına gelen yerde gömülmüştür. Sandukanın böyle açık havaya yerleştirilmiş olması Budacı etkileri akla getirmekteyse de, bazı sanat tarihçileri bu son katın büyük bir kubbeye örtülmesinin tasarlandığını, ama sonradan kubbenin yapılmadan kalmış olduğunu ileri sürmektedir.

Ekber Türbesi'nin bulunduğu bahçeye girmek için büyük bir kapı yapısından geçilir. Bu yapının ortasındaki yüksek bölümde basık sıvri kemerli bir kapı eyvanı yer alır. Bunun iki yanındaki daha alçak bölümlerdeyse gene basık kemerli, üst üste ikişer tane daha küçük eyvan vardır. Kapı yapısının dört köşesinden üçer şerefeli dört tane minare yükselir. Son şerefelerdeki sütunlar, kûlah yerine geçen küçük bir kubbeciği taşır.

Ekberiye, mutasavvıfların büyük çoğunluğunun en büyük şeyh kabul ederek "Şeyhü'l-Ekber" diye andıkları Muhyiddin Arabi'ye (ö. 1240) bağlanan tarikat. Onun 300 şeyh ile görüştüğü, birçoğundan icazet aldığı, bu nedenle yolunun bütün tarikatların özünü içerdiği söylenir.

Kendisine bir tarikat bağlandığı, bir tarikat silsilesinden söz edildiği halde Muhyiddin Arabi herhangi bir tarikat kurmuş değildir; daha çok düşünceleriyle ün kazanmıştır. Onun vahdet-i vücut (varlığın birliği) görüşü birçok tarikat üzerinde etkili olmuştur.

İslam tarikatları tarihine ilişkin kaynaklarda Kadiriye'nin bir kolu olarak Ekberiye adlı bir tarikatın söz edilmekte ve bu adlandırma karşılıklı olarak anılmaktadır. Abdülgani Nablusi'nin (1641-1731) kurduğu bu tarikat, silsilesinde Şeyhü'l-Ekber'in de bulunması nedeniyle başlangıçta Ekberiye-i Abdülgani Nablusi olarak adlandırılmış, giderek yalnızca Ekberiye diye anılır olmuştur. Bu tarikatın Muhyiddin Arabi'ye bağlanan tarikatla doğrudan bir bağı yoktur.

ekdizon bak. torakotropik hormon

Ekeberg, Anders Gustav (d. 16 Ocak 1767, Stockholm - ö. 11 Şubat 1813, Uppsala, İsveç), 1802'de tantal elementini bulan İsveçli kimyacı.

Uppsala Üniversitesi'nden mezun olan (1788) ve bir süre Almanya'yı dolaştıktan sonra Uppsala'ya dönen Ekeberg, 1794'te öğretmenliğe başladı ve öğrencilerine Antoine-Laurent Lavoisier'nin kimyasını tanıttı. Çocuklukta geçirdiği bir hastalık nedeniyle yarı sağır kaldığı, patlayan bir deney şişesi yüzünden de bir gözünü kaybettiği (1801) halde, çalışmalarını başarıyla sürdürdü. Ekeberg'in kimyaya belki de en büyük katkısı, öğrencisi Jöns Jacob Berzelius'un yeteneğini keşfetmesiydi.

Ekelöf, Gunnar (d. 15 Eylül 1907, Stockholm - ö. 16 Mart 1968, Sigtuna, İsveç), ünlü İsveçli şair ve deneme yazarı. Çağdaşları üstünde büyük etkisi olmuştur. Modern üslubu Baudelaire, Rimbaud, Pound ve Eliot gibi şairlerin etkisini taşır.

Gunnar Ekelöf
Lütfi Özkök

1930'larda yazdığı *Sent på jorden* (1932; Dünyada Geç Vakit) gibi şiirleriyle gerçeküstücülerin otomatik yazı tekniğine yaklaşıyor. Ama müzikal biçimlere ve Doğu gizemciliğine olan ilgisi yapıtlarını da etkilemiştir. Doğu dilleri konusunda öğrenim gören Ekelöf, gizemcilğe olan eğilimiyle usçuluk arasında kalmıştır. Bu çanşma, *Färjesång* (1941; Gemi Türküsü) ve *Non Serviam* (1945; Hizmet Etmeyeceğim) adlı yapıtlarında belirgindir. Ekelöf'ün, 1940'ların ortalarından beri değişik biçimlerini yayımladığı *En Mölna-elegi* (1960; Bir Mölna Elejisi), şiirin odağını oluşturur. 1940'ta bir yaz günü Mölna rıhtımında otururken şairin zihninde oluşmaya başlayan yapıt, şairin geçmişine ilişkin anıların ve tarihin iç içe geçtiği sonsuz görünümün biçimindedir.

Ekelöf 1950'lerde, tamamlanmış şiirlerden vazgeçerek *Strouantes*'da (1955; Sağmalık) olduğu gibi yapıtlarını parça parça yazmaya başladı. Yaşamının son 10 yılında Akritas üçlemesi üzerinde çalıştı. *Diwan över Furstens av Emgion* (1965; Emgion Prensi Üstüne Divan), *Sagan om Fatumeh* (1966; Fatma'nın Masalı) ve *Vägvisare till underjorden* (1967; Yeraltı Dünyası Rehberi) adlı yapıtlardan oluşan üçleme, aynı anda yaşanan varlık ile geçiciliğin son derece incelikli bir şiirsel anlatımıdır.

1958'de İsveç Kraliyet Akademisi'ne kabul edilen Ekelöf, 1951'de Dokuzlar Ödülü'nü, 1964'te Danimarka Akademi Ödülü'nü, 1966'da ise Kuzey Ülkeleri Konseyi Ödülü'nü aldı.

ekermanit, silikat minerali arfvedsonit litium ve magnezyum bakımından zengin bir türü. Ayrıca bak. arfvedsonit.

EKG bak. elektrokardiyografi

Ekhidna (Yunancada "Yılan"), Yunan mitolojisinde yarı yılan yarı kadın canavar. Deniz tanrısı ve tanrıçası Phorkys ile Keto'nun ya da Medusa'nın canavar oğlu Khrysaor ile Okeanos'un kızı Kallirhoe'nun kızıydı. Yüz başlı Typhon'dan olan çocukları arasında, Hesperid'ler ile Altın Post ejderleri, Hydra, keçiye benzeyen Khimaira, cehennem köpekleri Orthos ile Kerberos bulunur. Orthos'tan olan Sphinks ile Nemeia aslanı da onun çocuklarıdır.

Ekho, Yunan mitolojisinde, bir dağ *nympha'sı* (su perisi) ya da Oreas. Ovidius'un *Metamorphoses*'inde (İS y. 1-8; *Değişişler*, 1935, 1. cilt), Tanrıça Hera'yı lafa tutup kocası Zeus'un bir aşk macerasını görmesini engellediği için Hera tarafından cezalandırıldığı anlatılır. Ceza olarak konuşma yetisi elinden alınmış; ancak başkalarının konuşmalarındaki son sözcükleri yineleyebiliyordu. Kendi görüntüsüne aşık olan Narkissos'a duyduğu umutsuz aşkın sonunda yalnızca bir ses olarak kaldı.

Yunanlı yazar Longos'a göre Ekho, Tanrı Pan'ın tekliflerini geri çevirdiği için Pan, çobanları delirtmiş, onlar da Ekho'yu parçalamışlardır. Tanrıça Gaia (Yeryüzü) onun kollarıyla bacaklarını toprağa gömmüş, ama şarkı söyleme yetisini elinde tutmasına izin vermiştir.

Ekhof, (Hans) Konrad (Dieterich) (d. 12 Ağustos 1720, Hamburg, Danimarka - ö. 16 Haziran 1778, Gotha, Sakson düklikleri, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu), Alman tiyatro oyuncusu ve yönetmeni. Caroline Neuber ve Friedrich Ludwig Schröder ile birlikte Alman tiyatro geleneğinin oluşmasında önemli rol oynamıştır.

1739'da Johann Friedrich Schönmann yönetimindeki tiyatro topluluğuna katılarak 17 yılı aşkın bir süre çalıştı. Fransız oyun yazarlarının Almancaya çevrilmiş yapıtlarında başrollere çıktı. Topluluğun Schwerin kentinde çalıştığı dönemde (1751-56) repertuvara alınan George Lillo, Gotthold Ephraim Lessing ve Edward Moore'un oyunlarında da oynama fırsatı buldu.

Ekhof 1753'te Schwerin'de akademik bir tiyatro çevresi oluşturdu. İki haftada bir düzenlediği toplantılarda, meslektaşlarıyla oyunculuk sanatı ve yurttaşlık sorumluluğuna ilişkin sorunları tartıştı. Kısa ömürlü ama önemli bir kuruluş olan Hamburg Ulusal Tiyatrosu'nda da oynayarak tiyatronun saygınlığını artırdı. Yaşamının son üç yılını Gotha'daki yeni saray tiyatrosunun sorumlusu olarak geçirdi. Alman tiyatrosunun ilk kuramcılarından olan Ekhof'un, daha özgür ve daha doğal bir oyunculuk tarzının gelişmesine de önemli katkısı olmuştur.

ekhos, erken dönem Bizans dinsel ezgisinde kullanılan melodi kalıbı. Bizans sisteminin sekiz *ekhos'u* (*oktoekhos*) büyük olasılıkla Süryani müziğinden gelmiştir. *Ekhos* kavramına Ermeni, Rus ve Kopt dinsel ezgilerinde de rastlanır. Bu kalıpları Damaskoslu Aziz İoannes'in (ö. 749) bulduğu söylenirse de, 6. yüzyıl başlarından kalma bir Süryani kaynağında *oktoekhos*'tan söz edilmektedir.

Ekhos'lar ses dizileri değil, melodi kalıplarını kümeleridir ve bunların birleşmesiyle tam melodiler oluşturulabilir. Yunan *kanon* (ilahi) derlemelerinde her melodi, bestesinde kullanılan *ekhos'a* göre sınıflandırılır. Gregorius dinsel ezgisinin sekiz modu gibi *ekhos*'lar da dört çift halinde gruplandırılmıştır. *Oktoekhos*, bestesinde kullanılan *ekhos'a* göre sıralanmış dinsel şarkılar derlemesi anlamına da gelir.

Ekibastuz, Kazakistan'da Pavlodar yönetimi birimine (*oblast*) bağlı kent. İrtiş-Karaganda Kanalı kıyısında yer alır. Önemli bir açık kömür ocağı merkezidir. Çarlık döneminde de çıkarılan zengin, ama düşük kalorili kömür, ancak 1953'te bir demiryolunun inşa edilmesinden sonra büyük ölçeklerde işletilmeye başladı. 1970'lerde SSCB'nin üçüncü büyük kömür madenciliği merkezi durumuna gelmesine ve bir kentsel merkezin oluşmasına karşın, hâlâ birbirinden bağımsız yerleşmelerden oluşuyordu. Planlamacılar 1970'lerin sonlarında, bölgenin düşük enerjili kömürlerini Rus SSC'nin Avrupa'daki bölümünde ve Urallar'da geniş çaplı elektrik enerjisi üretiminde kullanmaya yönelik projeler geliştirdiler. Bu çerçevede kurulan ilk büyük enerji santrali 1980'de üretime geçti. Nüfus (1989 tah.) 135.000.

ekidne, *Monotremata* (tekdelikliler) takımının *Tachyglossidae* familyasını oluşturan ve yumurtlayarak üreyen iki memeli türünün ortak adı. Renkleri kara ile sarı

Ekidne (*Tachyglossus aculeatus*)
New York Zoological Society

arasında değişen bu tıknaz gövdeli ve çok kısa kuyruklu hayvanların pençeleri güçlü, sırtları tüyler ve sert dikenlerle kaplıdır. Yeni Gine'de yaşayan *Zaglossus brujini* türü, 45-78 cm uzunluğunda, kısa dikenli, domuza benzeyen bir hayvandır. Eti değerli olan bu türün sayısı, gerek aşırı avlanma, gerek orman alanlarının daralması nedeniyle giderek azalmaktadır. Avustralya'dan Tasmanya'ya kadar dağılmış olan *Tachyglossus aculeatus* türü ise 35-53 cm uzunluğundadır ve dikenleri kirpininkine benzer; bazı uzmanlar, Tasmanya'daki ekidneleri *T. setosus* adıyla ayrı bir tür olarak kabul ederler.

Ekidneler düşmanlarından korunmak için kirpi gibi tostoparlık olabilir, gevşek toprakları kazarak iyice derinlere saklanabilir ya da yank ve çatlakların arasına girerek kaybolabilir. Ayrıca erkeklerin arka bacaklarında, kavgı ederken silah olarak kullanabilecekleri mahmuzları vardır. Her iki cinsten ekidnelerin burunları boru gibi ince uzun ve duyarlı (*Zaglossus* üyelerinininki daha uzun ve düz), ağızları küçüktür; uzun ve yapışkan dilleriyle karınca ve termitleri yakalayarak beslenen ekidneler bir ay kadar hiçbir şey yemeden yaşayabilirler. Üreme mevsiminde dişinin gövdesinde bir kese gelişir ve ürettiği tek yumurta henüz açılmamayan bir biçimde bu keseye aktarılır. Kuluçka dönemi 10 gün kadar sürer. Dişi, başsız meme deliğinden süzen sütle yedi hafta kadar beslediği yavrusunu yapraklardan yaptığı bir yuvaya gizler. İnsan eliyle bakılıp beslenen ekidneler 30-50 yıl arasında yaşayabilir.

Ekim Devrimsi bak. Sovyet Devrimi

ekim makinesi bak. mibzer

Ekim Manifestosu, Rusça OKTİYABRSKI MANIFEST, Rusya tarihinde mutlakiyet rejimini sona erdiren ve anayasal monarşi çağını açan 30 Ekim 1905 tarihli belge. Çar

II. Nikolay tarafından yayımlanmıştır. 1905 Rus Devrimi'ne yol açan olayların baskısı altında II. Nikolay, askeri diktatörlük ya da anayasal sistem arasında bir seçim yapmak zorunda kaldı. Sergey Yulyevich Vitte'nin öğütüne uyarak Ekim Manifestosu'nu yayımladı. Manifesto konuşma, basın ve örgütlenme özgürlüğü gibi yurttaşlık haklarını güvence altına almayı, oy hakkını genişletmeyi ve üyeleri halk tarafından seçilen bir yasama organı (*Duma*) oluşturmayı vaat ediyordu. Böylelikle yasalar, ancak bu organın onayından geçtikten sonra kabul edilecekti.

Manifesto, 1905 Devrimi'ne katılmış olan ılımlıların önemli bir bölümünün isteklerine karşılık vererek hükümet karşıtı güçleri zayıflatı ve devrimin bastırılmasını sağladı. Hükümet ancak bundan sonra, manifestoda vaat edilenleri yerine getirmeye yanaştı. 23 Nisan 1906'da anayasa yerine geçmek üzere Temel Yasalar çıkartıldı. Kurulan *Duma*'da bir yerine iki meclis vardı ve bunlardan yalnızca birinin üyeleri halk tarafından seçiliyordu. Üstelik *Duma*'nın, bütçe üzerinde ancak sınırlı bir denetim gücü vardı ve yürütmeyi hiçbir biçimde denetleyemiyordu. Buna ek olarak Temel Yasalar'ın sağladığı yurttaşlık hakları ve oy hakkı manifestoda vaat edilenlerden daha kısıtlıydı.

ekim nöbeti, EKİN NÖBETİ olarak da bilinir, tek tip ekim ya da değişik ürünlerin rasgele ekimi yerine, aynı toprağa her yıl değişik ürünlerin belli bir sırayla ekilmesi.

Toprağın besin dengesini korumak ve ürün verimini artırmak amacıyla uygulanan bu sistemden yararları çok eski çağlardan beri biliniyorsa da, en verimli ekim planlamasının ve nöbet sürelerinin araştırılmasına 19. yüzyılın ortalarında başlanmıştır. Toprak ve iklim koşullarıyla yakından ilintili olan bu düzenlemenin hemen her tarım bölgesinde kendi ilkelerini yerleştirmesi doğaldır. Örneğin, Orta Afrika'da uygulanan 36 yıllık bir ekim nöbetinde, aynı toprakta 35 yıl süreyle çalı ve ağaç yetiştirildikten sonra bu bitkilerin yerine yalnızca ragi dansı ekilir. Oysa dünyanın bellibaşlı tarım ülkelerinde değiştirilerek ekilen ürünlerin nöbetleşme süresi çok daha kısadır. Bazı yörelerde, toprağın uzun vadedeki verimliliğini gözetmektense en kısa nöbetlerle yakın vadede sonuç almak amaçlanırken, bazı sistemler toprağın verimliliğini gelecekte de korumak üzere uzun aralıklı nöbetler halinde tasarlanırlar.

19. yüzyıl ortalarında, başta İngiltere'deki Rothamsted deneme istasyonu olmak üzere bazı deneme çiftliklerinde yapılan ilk deneyler, nöbetleşe ekilecek ürünlerin üç grupta sınıflandırılmış bitkiler arasında seçilmesinde yarar olduğunu ortaya koymuştur: Düzenli sıralar halinde ekilen bitkiler, serpmeye yöntemiyle sık olarak ekilen bitkiler ve toprağı dinlendiren nadas bitkileri ya da çayır bitkileri. Böyle bir sınıflandırma, toprağın verimliliğini korumak ve üretim ekonomisinin sürekliliğini sağlamak için gerekli olan dengeli bir ekim nöbetinin belirlenmesine yardımcı olur. Üstelik, değişik koşullara uygun ürünlerin seçilmesi, gerektiğinde ürün değişikliği yapılması ve arada otlak ya da yem bitkilerinin ekilmesi açısından yeterince esneklik.

Basit bir ekim nöbeti sisteminde, her gruptan seçilmiş bir ürün, örneğin mısıryulaf-üçgül ya da patates-buğday-üçgül (ya da kelpkuyruğu) nöbetleşe ekilebilir. Genellikle nöbet süresi sekiz yıl ya da daha az olacak biçimde tasarlanır.

Ekilecek bitkilerin seçiminde, hayvan yemi, tahıl, sebze ve öbür tarım ürünlerine duyulan gereksinim göz önünde bulundurulacak, her şeyden önce ekilecek ürün ile

toprağın uyumu ön plana alınır. Örneğin, verimi giderek azalan eğimli topraklarda sıralı ekim yerine serpmeye yöntemiyle ekilen nadas ya da çayır bitkilerine ağırlık vermek gerekir. Böylece oluşan sık bitki örtüsü hem toprağı organik maddelerle zenginleştirerek verimini artıracak, hem de eğimli alanlarda toprak kaymalarını önleyecektir. Verimi yüksek olan düz arazilerde ise, nadas bitkilerini çok azaltmamak koşuluyla sıralı ekime daha geniş yer verilebilir. Her ürünün gerek toprak verimliliği, gerek daha sonra ekilecek ürünler üzerindeki etkisi ve tarım zararlılarına, hastalıklara, yabani otlara karşı direnci değişik olduğundan, sıralamanın büyük bir özenle planlanması gerekir.

Baklagillerin kullanımı. Baklagiller, azot bağlama özellikleriyle hem kendi gereksinimlerini karşılayabilen, hem de yetiştirildikleri toprağı azotça zenginleştiren önemli tarım bitkileridir. Toprağı gerekli olan azotun sağlanması için, yeterli miktarda baklagil kalıntısının doğrudan ya da hayvan gübresi olarak toprağı geri dönmesi gerekir. Baklagillerden en yüksek yarar, ekin sapı ve saman gibi başka artıkların da baklagil artıklarıyla birlikte toprağı karıştırılmasıyla sağlanır. Deneyler, bu iki tip artığın birlikte kullanılmasıyla sağlanan verimin, ayrı ayrı kullanılmasıyla sağlanacak olan toplam verimden daha yüksek olduğunu göstermiştir. Eğer bu artıklar yok edilirse ya da topraktan ayrılmırsa beklenen yarar sağlanamaz.

Ekim nöbetinde, toprağın verimliliğini artırmak için, uzun köklü baklagillere ağırlık vermek, ama öbür ekinlere ayrılan alanları iyice daraltmamaya ve toprağı gereğinden çok artık yüklememeye özen göstermek gerekir. Yalnızca yeşil gübre olarak kullanılan baklagillere dayalı ekim nöbeti daha düz ve verimli alanlarda uygulanmalı, baklagillerin tek başına ya da çayır oluşturan başka bitkilerle karışık olarak ekilmesi yeğlenmelidir. Yaklaşık her dört yılda bir bu uygulamayı yapmak en iyi çözümdür.

Bölgesel farklılıklar. Ekim nöbetinde her tarım ürününün sağlayacağı yarar, bölgesel iklim ve toprak koşullarına göre değişir. Bir yöre için en uygun olan ürün başka bir yörede aynı sonucu veremeyebilir ya da o yöre için hiçbir değer taşımayabilir. Bununla birlikte, bütün tarım ürünleri arasından her yörenin koşullarına ve gereksinimlerine uygun, nöbetleşe ekilebilecek ürün seçenekleri bulmak her zaman olanaklıdır.

İyi tasarlanmış bir ekim nöbeti yalnızca toprağın ve ürünün verimini artırmakla kalmaz, işgücü, enerji ve donanımın daha verimli bir biçimde kullanılmasını sağlayarak ve hava koşulları ile talep dalgalanmalarından doğabilecek zarar riskini azaltarak işletmenin kârını da yükseltir. Türkiye'de bu sistemin geçmişte çok eski olmamakla birlikte, iklim koşullarının uygun olduğu sulanır alanlarda tek tip ekimden giderek ikili ya da üçlü ekim nöbeti sistemlerine geçiş gözlenmektedir.

ekin kargası (Corvus frugilegus), Passeri-formes (ötücükuşlar) takımının *Corvidae* familyasından Eskidünya kuşu. 45 cm uzunluğunda, parlak kara renkli olan ekin kargası, sivri gagasının dibindeki tüysüz beyaz bölgeyle öbür karga türlerinden kolayca ayrılır. Ağırlık çayırda ve tarım alanlarında bulunan, özellikle tarlalardaki ekinlerle beslenen bu kuşlar, yıl boyunca sürü halinde yaşar, üreme mevsiminde toplu olarak ağaçlara yuva yaparlar. Dişi, çalı çırpıdan yapılmış çanak biçimindeki yuvaya 3-5 yumurta bırakır.

Palearktık bölgede geniş bir dağılım gösteren ekin kargası Türkiye'de en çok Doğu

Anadolu'da, daha az olarak Orta Anadolu'da ve Trakya'nın Edirne yöresinde kuluçkaya yatar; kışın büyük sürüler halinde Türkiye'nin her bölgesinde görülür.

ekin karıncası bak. buğday karıncası

ekin nöbeti bak. ekim nöbeti

ekin sineği bak. sap sineği

Ekinlik Adası, eskiden KUTALI (Yunanca da "kaşık") ADASI, Marmara Denizi'nin güneybatı kıyılarının yakınında, Marmara Takımada-larını oluşturan adalardan biri. Antik Çağdaki adı Elaphonesos'tur. Komşusu olan Avşa (Türkelî) Adasından dar ve fazla derin olmayan bir boğazla ayrılır. Yüzölçümü 2,47 km²'dir. Marmara Adası, kuzeydoğusunda yer alır. Adanın kıyı uzunluğu ise 10 km'yi bulur. Kıyıları genellikle yüksek ve falez (yalıyar) biçimindedir.

Doğusu ve ortası alçak, batısı daha yüksek olduğu için Ekinlik Adasının profili kaşık biçimindedir. Adanın doğu kesimindeki en yüksek nokta 58 m ile Şehitlik Tepesi, batı ucundaki en yüksek nokta ise 161 m ile Kaşık Tepedir. Alçak olan doğu ve orta kesimi granodiyoritten; yüksek batı kesimi ise kristal yapıli kalker ve mermerlerden oluşmuştur. Adanın toprak tipleri de bu kayalarla ilişkilidir. Doğuda granit ve granodiyoritin ayrışması sonucu oluşan kumlu topraklar, batıda kalkerin ayrışmasıyla oluşan kırmızı toprak (*terra rossa*) görülür.

Adanın tek yerleşme yeri olan Ekinlik köyünün nüfusu 162'dir (1990). Ekinlik Adasındaki toprakların yüzde 60'ı tarıma elverişlidir. Bu kadar yüksek bir orana, Marmara Takımada-larını oluşturan öteki adalarda rastlanmaz. Bununla birlikte Ekinlik Adasında nüfusun çok az oluşu ve bu nüfusun tarımla fazla ilgilenmemesi nedeniyle, tarıma elverişli toprakların büyük bölümü tarım dışı kalmaktadır. Bazı yıllarda ekim alanlarının bir bölümü ada dışından gelecek toprak kiralayan kimseler tarafından işlenir.

Lozan Antlaşması'nın mübadele hükümlerine göre Marmara Takımada-larındaki Rum nüfus da Yunanistan'a gidince, nüfusu azalan ya da boşalan ada köylerine Türkiye'nin öteki bölgelerinden nüfus çekildi. Bu evrede Ekinlik Adasındaki tek köye de İnebolu ve Abana'dan gelenler yerleştirildi. Nüfusun en yüksek olduğu 1960'ta adada 238 kişi yaşıyordu. Daha sonra nüfus giderek düştü ve genç aileler azaldığından onların çocukları için yapılmış olan ilkokul da kapandı.

Halkı daha çok balıkçılıkla uğraşmakta olan adaya, 1960'lardan sonra yaz turizmi girmiştir. Ekinlik Adasındaki konaklama yerleri köy pansiyonculuğu düzeyindedir. Yakın zamana değin idari bakımdan Balıkesir ilinin Erdek ilçesi Marmara bucağına bağlı olan Ekinlik, 19 Haziran 1987 tarih ve 3392 sayılı yasayla kurulan Marmara ilçesine bağlandı.

ekinokok enfeksiyonu, EKINOKOKKOZ, HİDATİDOZ ya da HİDATİT HASTALIĞI olarak da bilinir, koyun, sığır, deve, köpek gibi birçok memelide bulunan *Echinococcus granulosus* türü şerit (tenya) larvasının, yerleştiği bölgede sıvı dolu kesecikler (kist hidatik) oluşturduğu asalak hastalığı. Hastalık, asalağı taşıyan hayvanlarda ya da bu hayvanların dışkılarıyla kirlenmiş yiyeceklerde bulunan şerit yumurtalarının yutulmasıyla insanlara da bulaşabilir. Yumurtadan çıkan larva genellikle karaciğere yerleşerek, çevresinde bir kist oluşturur ve 5-20 yıl kadar hiçbir belirti vermeden yaşayabilir. En etkili tedavi yöntemi kistin cerrahi yolla çıkarılması-

dır; ama çoğu kez kistin içindeki sıvı ameliyat sırasında çevreye saçıldığı için hastalık yinelenir.

ekinoks bak. ilım

Ekinözü, topraklarının yansı Akdeniz Bölgesi, öbür yansı da Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan, Kahramanmaraş iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Elbistan'ın Merkez bucağına bağlı 18 köy, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla merkezi Ekinözü kasabası olmak üzere ilçe yapılmıştır.

Ekinözü Belediyesi 1958'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 21.633; kasaba, 8.184.

Ekinözü Cela İçmeleri, Kahramanmaraş'ın Ekinözü ilçe merkezi yakınlarındaki madensuyu kaynakları. Dağlık bir alanın yamaçlarında birkaç yerden çıkan kaynaklar, kalsiyum ve magnezyum bakımından zengin karbon dioksitli ve bikarbonatlı sularındır. Sonranda ortaya çıkmış olan Yukarı İçme kaynağının debisi 0,8 lt/sn, sıcaklığı 13°C'dir. Aşağı İçme kaynağının debisi ise 1,6 lt/sn, sıcaklığı 14°C'dir. Soğuk madensularından olan bu kaynaklar içme olarak kullanılır, özellikle safrakesesi, bağırsak, karaciğer ve mide üzerinde olumlu etkileri olduğuna inanılır. Çevre halkından oldukça ilgi gören içmelerde otel, motel, ev ve çadırlı konaklama yerleri ile Yukarı İçme'de bir çarşı vardır.

ekistik, insan yerleşimlerini inceleyen bilim dalı. Her çeşit insan yerleşimini inceleyerek insanların fiziksel ve sosyokültürel çevreleri ile uyum içinde yaşamalarını sağlayacak genel sonuçlara varmayı amaçlar. İncelemenin betimsel yanı yerleşimde bannan insan ya da toplum ile bannılan fiziksel çevreyle ilgilendir; fiziksel yerleşim çevresi de doğal ve yapay öğelerden oluşur. Beş temel öğe araştırılır: 1) Doğa kapsamında fiziksel coğrafya, toprak ve su kaynakları, bitki örtüsü, hayvan varlığı ve iklim, 2) insanın biyolojik ve duygusal gereksinimleri, duyulan, algılan ve değerleri, 3) toplum kapsamında demografi, katmanlaşma, kültür, ekonomi, eğitim, sağlık, hukuk ve yönetim, 4) içinde yaşanan ya da çeşitli amaçlarla kullanılan her türlü mekân ve yapı, 5) yerleşimdeki insanların yaşamlarını ve gündelik etkinliklerini kolaylaştıran su, enerji ve iletişim sistemlerinin, ulaşım ağlarının ve yapıların yerleşme düzeni.

Beş temel öğenin betimlendiği bu inceleme-nin sonucunda yerleşimler, büyüklükleri ve içerdikleri birimlerin sayısına, kalıcılık ya da süreklilik derecelerine, kendiliğinden ya da önceden tasarlanarak oluşmalarına ve amaç ya da işlevlerine göre sınıflandırılır. En çok kullanılan işlevsel sınıflandırma kategorileri kırsal, kentsel ve kurumsal yerleşimlerdir.

Araştırmalar insan yerleşimlerinin anatomisi üzerinde de durur. Yerleşimin bütünü ya da çeşitli bölümleri işlevsel türdeşlik derecesine, merkez işlevlerinin tür ve sayısına, ulaşım ve iletişim ağına ve yerleşimde görülen herhangi bir özel işlev ya da amaca göre incelenebilir. Yerleşim, temel amaç ya da işlevine bakılarak türdeş bir bölge olarak sınıflandırılabilir; örneğin bir çiftlik kompleksi, türdeş bir tarım bölgesi olarak, bir uydu kent de türdeş bir konut bölgesi olarak nitelenebilir. İnsan yerleşimleri, pazar yerleri, yönetim merkezleri ya da sosyokültürel buluşma noktaları gibi çevrelerindeki hinterlanda hizmet veren merkezi yerler olarak da tanımlanabilir. Ulaşım ağları, kurulu

hatlar boyunca insan, mal ve haber iletimini sağlayarak yerleşimleri birbirine bağlar. Düşüm bölgeleri ya da yerleşimleri çoğunlukla bu hatların kesişme noktalarında oluşur. Bir yerleşim biriminde gözlenebilen özel işlevler (örn. büyük bir konut yerleşmesinin içindeki bir askeri kışla ya da görece türdeş bir yerleşim alanının ortasındaki büyük bir fabrika ya da işletme) bazen özel bir yerleşim alanı olarak nitelenebilir. Çözümlemeler insan yerleşimlerinin çoğunda bütün bu anatomik özelliklerin değişen ölçekte de olsa bulunduğunu göstermektedir.

Ekistik bilimi insan yerleşimlerinin yalnızca bir ögesi (örn. yalnızca toplum ya da mekân ve yapılar) üzerinde yoğunlaşmakla kalmaz, ekonomiden, sosyal bilimlerden, teknik ve kültürel disiplinlerden de yararlanır. Kentsel coğrafya ve bölge bilimiyle yakınlıkları vardır, ama bunlar ekistikteki bütünsel yaklaşımdan yoksundur. Yerleşimlerin sınıflandırılmasında ve anatomik incelemesinde öteki bilim dallarından yararlanan ekistik bilimi ulaştığı genel sonuçlarla inşaatçı, planlamacı, mimar, mühendis ve başka girişimcilerin başvurabileceği kuram ve kurallara ortaya koyar; böylelikle var olan yerleşimlerdeki aksaklıkların giderilmesini ve yenilerinde benzeri yanlışlardan kaçınılmasını sağlamaya çalışır.

Ekkehard I (YAŞLI), EKKEHART olarak da yazılır (d. y. 910, Toggenburg ?, Schwaben - ö. 14 Ocak 973, Sankt Gallen [bugün İsviçre'de]), öğretmen, keşiş, ilahî yazar ve şair. 1941'e değin, Akitanya kralı Walther'in yaşamını konu alan ünlü Latince kahramanlık şüri *Waltharius*'un yazarı kabul edilirdi. Soylu bir aileden geliyordu. İsviçre'de, o dönemde Avrupa'nın en önemli öğrenim merkezlerinden olan Sankt Gallen (St. Gall) Benedikten manastırında öğrenim gördü. Daha sonra aynı yerde öğretmenlik yaptı.

957'de manastırın başpapazı seçildikten sonra Roma'ya gitti ve burada Papa XII. Johannes tarafından karşılandı. Ardından Sankt Gallen'e çekildi ve başkeşiş seçilmesine karşın yerine, akal hocalığını yaptığı Burkard'ı önererek bu görevi reddetti. Tanınmış bir iktisatçı olan Ekkehard, Sankt Gallen'in yüzyıllarca en önemli özelliği olmuş bilimsel ve dinsel saygınlığını yeniden canlandırdı. Manastırın bitişğinde hastalar ve yolcular için bir konukevi kurdu.

Günümüze ulaşan ilahileri arasında, Aziz Columbanus, Vaftizci Yahya, Aziz Stephanos ve Kutsal Üçleme'yi yücelten yapıtları da bulunmaktadır. Ekkehard'ın *Waltharius*'un yazarı olarak kabul edilmesi, kendinden 100 yıl sonra yaşayan Ekkehard IV'ün bir bölümünü yazdığı *Casus Sancti Galli* (Sankt Gallen Olayları) adlı yapıtta anlatılanlara dayanır. Buna göre, Ekkehard I 930'da hocası Geraldus'un isteği üzerine *Vitam Waltharii manu fortis* adlı bir okul çalışması yazmıştır. Gerçekten, Geraldus adlı birinin Strasbourg piskoposu Erkenbal'e ithaf ettiği böyle bir yapıt vardır. Ama günümüzde bilim adamları 1.456 dizelek *Waltharius*'u Ekkehard'ın değil, Geraldus'un yazdığı kanısındadır.

Ekkehard IV (d. 980?, Alsace [bugün Fransa'da] - ö. 21 Ekim 1069?, Sankt Gallen [bugün İsviçre'de]), öğretmen, sözlükçü, yazar. Sankt Gallen'in (St. Gall) tarihiyle ilgili önemli bir yapıt olan *Casus Sancti Galli*'nin (Sankt Gallen Olayları) başlıca yazarlarından biri olarak tanınır.

Sankt Gallen'de büyüdü ve Ekkehard I'in yeğeni ünlü Alman bilgin Notker Labeo'dan eğitim gördü. 1022-31 arasında, Mainz'daki katedral okulunda öğretmenlik ve yöneticilik yaptı. Burada bilgisiyile ün kazandı ve İmparator II. Konrad'ın koruması altına girdi.

Sankt Gallen'e döndükten sonra, önceden başka yazarlarca başlanmış olan *Casus* üzerinde çalışmaya başladı. Eski manastır gelenekleriyle ilgili bilgileri içeren yapıt, kötü bir Latinceyle yazılmış olmasına karşın, dönemin tarihi ve kültürü üzerine değerli bir kaynaktır. Ekkehard IV *Casus*'ta Ekkehard I tarafından yazılmış olduğunu öne sürdüğü *Waltharius*'u, 1030'larda gözden geçirip düzeltmiştir. 20. yüzyılın ortalarından başlayarak, bilim adamları *Waltharius*'u Ekkehard I'in yazdığı görüşüne karşı çıkmışlardır.

Öbür önemli yapıtı, yazıtların, kutsalaların ve bir bölümünün kendisine, bir bölümünün Notker Labeo'ya ait olduğu sanılan şiirlerin toplandığı *Liber benedictionum*'dur (Takdisler Kitabı). Ekkehard'ın yetenekli bir kilise müzikçisi olduğu da bilinmektedir.

Ekklesia (Yunancada "çağrılanların toplanması"), Eski Yunan'da kent devleti yurttaşlarının oluşturduğu meclis. Kökleri Homeros dönemi agorasına(*) değin uzanır. Günümüze ulaşan en ayrıntılı kayıtlar, Drakon (İÖ y. 621) döneminde çoktandır etkinlik göstermekte olan Atina *Ekklesia*'sına ilişkindir. Solon'un yasa koyuculuğu sırasında (İÖ y. 594) *Ekklesia*, 18 yaş ve üzerindeki erkek yurttaşlar topluluğuyla özdeş duruma geldi. *Heliaia*'da (halk mahkemesi) görülen davalarla yapılan itirazlara bakma, *arkhon*'ların (yüksek görevliler) seçimine katılma ve bireylere özel ayrıcalıklar tanıma gibi yetkilere sahip olan *Ekklesia*, siyasal konulardaki en yüksek denetim organıydı. İÖ 5. ve 4. yüzyıl Atina'sında *boule*'nin (danışma meclisi) bir komitesi olan *prytaneis*, *Ekklesia*'yı yılın her onda birlik döneminde dört kez yapılan düzenli toplantılara ve özel oturumlara çağırırdı. Yüksek görevlilerin seçiminin onaylanması, devletin gelirleriyle giderlerinin denetlenmesi ve önceden belirlenmiş öteki benzer işlerin dışında gündemi *prytaneis* saptıyordu. Görülecek öneriler *boule*'de hazırlanmak zorunda olduğundan, *Ekklesia* herhangi bir sorun hakkında kendiliğinden karar veremezdi. Tüm üyelere açık tartışmadan sonra genellikle el kaldırma yoluyla oylama yapılırdı ve çoğu kez basit çoğunluk karar için yeterli olurdu. Roma İmparatorluğu'nda giderek güçlerini yitirmekle birlikte bu tür meclisler, Yunan kent devletlerinin çoğunda, Helenistik dönem ve Roma döneminde etkinliklerini sürdürmüştür.

Ekklesiastikos, Latince ECCLESIASTICUS. SIRAK KİTABI ya da İSA BEN SIRAK'IN BİLGELİK KİTABI olarak da bilinir, Katolik Kilisesi'nce Kitabı Mukaddes'in deuterokanonik (Yunanca *deuterokanonikos*: "sonradan eklenmiş") metinleri arasında sayılan, ama Protestanlarca apokrif (kaynağı belirsiz) olarak nitelenen iki bilgelik kitabından biri. Katolik Kilisesi'nce kutsallığı resmen onaylanmış Eski Ahit metinlerinin tasnifinde, Ekklesiastikos ve öteki bilgelik kitabı olan Süleyman'ın Bilgeligi'yle(*) birlikte Eyub Kitabı(*), Mezmurlar(*), Süleyman'ın Meselleri(*), Vaiz Kitabı(*) ve Neşideler Neşidesi(*) de "Bilgelik Kitapları" başlığı altında toplanır. Yahudiler Sirak Kitabı'na Tevrat'ın bölümleri arasında yer vermezler. Latince "Liber ecclesiasticus" (Kilisenin Kitabı) adı, kitabın Yahudilerce yadsınma-

sına karşılık kilisenin onu onayladığını belirtir.

Bilgelik kitapları, Yahudiliğin erken Helenistik döneminde (İÖ 3 - İS 3. yy) halk arasında en yaygın olan dinsel metinlerdir. İsrail'in dışında, özellikle Mısır'ın saray yaşamı içinde doğan bu metinler, kişiyi bilgece yaşama yöneltten kısa ve öğretici özdeyişlerden, İbrani şiirine özgü dengeli ve simetrik tümcelerden oluşur. İnsanın kökeni ve yazgısı, mutluluk arayışı, acı ve elem, iyi ve kötü insan davranışı, ölüm ve ölümden sonrası, bilgelik kitaplarının işlediği başlıca sorunlardır. Bu kitaplar genellikle, "insanların en bilgisi" sayılan Hz. Süleyman'la ilişkilendirilir. Gerçekten de Hz. Süleyman, bilgelik yazınının kaynağı sayılabilir; ama bu metinlerden çoğu onun döneminden sonra kaleme alınmıştır.

Ekklesiastikos, Eski Ahit'in, yazarı bilinen tek deuterokanonik metnidir. Kitabı İÖ 180-175 arasında Filistin'de İbranice kaleme alan Ben Sirak'ın Yahudi şariat ve geleneklerini çok iyi bildiği, ruhbanlığa büyük saygı gösterdiği anlaşılmaktadır. Ben Sirak'ın torunu, kitabı İskenderiye'ye götürmüş ve İÖ 132'den kısa süre sonra Yunancaya çevirerek metne bir önsöz eklemiştir. Çevirinin amacı büyük olasılıkla, Yunanca konuşan Yahudiler arasında ata inançlarına ve geleneklere bağlılığı özendirme, Helenizmin felsefi öğretileri ile Yahudiliğin temelde uyuytuğunu kanıtlamaktır. Örneğin kitapta bilgeliliğin doğrudan Tanrı'dan türeyen bir etkinlik gibi sunulmuş, Stoacıların evrensel *logos* kavramına çok yaklaşıp. Dostluk, eliaçıklık, ana babaya saygı gibi çok çeşitli konularda toplanmış öğütlerin yanı sıra metinde Sophia'nın (Bilgelik) ağzından, Tanrı ile ilişkileri konusunda uzun bir söylev yer alır. Burada bilgelik, Musa'nın yasalarıyla özdeşleştirilir. Kitabın İbranice metninin bazı bölümleri 1896-97'de Kahire'deki Ezra Sinagogu'nun *geniza*'sında (kitap deposu) ve Lüt Gölü Rulolan arasında bulunmuştur.

Ekklesiastikos, yalnızca "Bilgelik Kitabı" olarak da adlandırılan Süleyman'ın Bilgeligi'nin hazırlayıcısı sayılabilir. İÖ 100 dolaylarında İskenderiye'deki Yahudi cemaatinin birinin Yunanca kaleme aldığı Süleyman'ın Bilgeligi, mutluluğu arayan erdemli insana ölümsüzlüğü muştular. İbrani şiirinin kalıplarını kullanan yazar sık sık Süleyman'ın ağzından konuşur. Önceki Eski Ahit metinlerini çok iyi bildiği anlaşılan yazarın amacı, özellikle putperestliğe dönmüş Yahudilerin baskısı altında yaşayan müminleri yüreklendirmektir. Kitabın ilk bölümlerinde (1-5) bilgelik ve insanın yazgısı, daha sonra (6-9) bilgeliliğin kökeni, niteliği ve etkileri, son bölümlerinde ise (10-19) tarih boyunca bilgelik ve Tanrı ilişkisi işlenir.

eklektisizm (Yunanca *eklektikos*: "seçme-ci"), SEÇMECİLİK olarak da bilinir, felsefede ve ilahiyatta farklı düşünce sistemlerinden seçilen öğretilerin ayrı bir sistem içinde birleştirilmesi. Öğretilerin alındığı sistemlerin bütünü benimsemediği gibi, aralarındaki çelişkileri çözümleme amacını da gütmeyiz. Dolayısıyla, düşünce sistemlerini birleştirme ya da uzlaştırma yöntemi olan sinkretizmden farklıdır. Soyut düşünce düzeyinde her sistemin öğretileriyle ayrılmaz bir bütün oluşturduğu kabul edilirse, eklektisizm, farklı sistemlerden keyfi olarak seçilen öğretilerin bir araya getirilmesinden doğacak tutarsızlıklar yüzünden eleştirilebilir. Ama uygulamada eklektik bakış açısı birçok bakımdan yararlı olabilir.

Bir devlet adamı kadar bir felsefeci de, ilkesel olarak değil, karşıt tarafların öne sürdüğü görüşlerin gerçek değerlerini gördüğü için eklektik olabilir. Bu tür bir

luğunun içine doğru uzanan yağ yastıkçıklarının bulunur. Dirsek, diz ve ayak bileği eklemlerinde oldukça büyük olan bu yastıkçıkların işlevi, eklem için hidrodinamizme katkıda bulunmaktır. Gerçekten de, vücuttaki yağ sıvı halde bulunduğundan, kolayca biçim değişikliğine uğrayabilen yağ hücreleri eklem hareket ettiğinde aynı yöne doğru akan sinovya sıvısının bıraktığı boşluklara yayılarak sıvının girdapı hareketini dengeler.

Oynar bir eklem kapsülü, bağları ve sinovya zarı, eklem çevresindeki atardamarlardan ayrılan ince kılcal damarların taşıdığı kanla beslenir; buna karşılık eklem hareketli kıkırdak parçalarını, disklerini ve menisklerini besleyen doğrudan doğruya kan değil, kan plazmasından süzülen sinovya sıvısıdır. Bu sıvı eklem hareketiyle kıkırdakların yüzeyine dağıldığından, eklem bu öğelerinin sağlıklı kalabilmesi için eklemleri harekete geçirecek düzenli egzersizler büyük önem taşır.

Eklem hastalıkları. Bir ya da daha çok eklemi tutabilen, akut ya da kronik olabilen eklem hastalıkları ölümcül olmamakla birlikte, en önemli sakatlık nedenlerinden biridir. Her yaş grubunda görülebilen, ama en çok yaşlılıkta ortaya çıkan bu hastalıkların bir bölümünde, eklem ve çevresinde şişme, ağrı, kızarıklık ve yanmaya yol açan iltihap belirtileri ön plandadır; bir bölümünde ise iltihap belirtileri ikincildir.

Genel olarak, iltihaplı tüm eklem hastalıklarına artrit(*); sinovya zarının iltihaplanmasına sinovit; kaslar, eklemler, kirşler ve bağlar da dahil olmak üzere iskelet sistemindeki herhangi bir yapıyı etkileyen tüm rahatsızlıklara ise romatizma adı verilir. Eğer eklemlerdeki iltihaplanmanın nedeni mikroorganizmalar ise septik artrit(*) söz konusudur. Septik artrit ile aynı belirtileri veren, ama nedeni tam olarak bilinmeyen romatoid artrit (*), genellikle diz ve el bileği gibi çift olan eklemleri etkileyerek tüm olguların yaklaşık üçte birinde ciddi boyutlarda hareket yitimine yol açar.

Yalnızca belli bir organ sistemini etkileyen ya da tüm vücuttaki kollajen bağ dokusu liflerini tutabilen kollajen doku hastalıklarında, eklemlerle ilgili yakınmalara sık rastlanır. Deri belirtileri, eklem ve gözlerde iltihap, böbreklerde ya da merkez sinir sisteminde bozukluklarla tanımlanan kızartılı lupus(*) ile romatoid artrite benzeyen, ama daha çok streptokok cinsi bakterilerden ileri gelen ateşli romatizma(*), kollajen doku hastalıklarının en yaygın örneklerindendir.

İltihapsız eklem hastalıklarının başında, incinme, örselenme ve yaralanmalardan kaynaklanan burkulma, kırık ve çıkıklar gelir. Kiriş, bağ ya da kasların ani ve ters bir hareket sonucunda örselenmesi olan burkulma, normal olarak birkaç günde iyileşir. Daha sert bir darbe bu yapıların yırtılmasına yol açacağından, bu tür örselenmelerde iyileşme, ayrılan uçlar arasındaki lifsi bağ dokunun artmasına bağlıdır. Eklem çıkıklarının tedavisinde eklemi uzun süre hareket-siz tutmak, bazı durumlarda ise ameliyat gerekir. Diz eklemine menisklerin yırtılması da daha çok atletler ile futbolcularda görülen ve çoğu kez cerrahi tedavi gerektiren bir doku örselenmesidir.

Eklem kıkırdaklarını tutarak zamanla bu dokuların yıkımına yol açan osteoartrit(*), orta yaşın üstündeki tüm erişkinleri bir ölçüde etkileyen çok yaygın bir hastalıktır. Kaça eklemi tuttuğunda doku yıkımı ve sakatlık olasılığı iyice artar.

Eklemlerin doğuştan ya da kalıtsal bozuklukları bazen doğum anında anlaşılabilir. Doğuştan kalça çıkığı gibi (bak. kalça) yapısal bozukluklar çoğu kez doğumda ya da yaşamın ilk aylarında fark edilirken, metabolizma hastalıklarından kaynaklanan yapısal bozukluklar genellikle daha geç ortaya çıkar.

Eklem hastalıklarının öbür nedenleri arasında, raşitizm ve iskorbüt ile sonuçlanan beslenme bozuklukları; eklem boşluğunda kan birikmesine (hemartroz) yol açan hemofili; kol ve bacak eklemlerindeki kıkırdak dokusunun aşırı artmasına neden olan akromegali gibi iç salgı bezleri hastalıkları ve Charcot hastalığı(*) olduğu gibi sinir sistemi bozuklukları sayılabilir.

Mezozoyik (İkinci) Zamandan (y. 225-65 milyon yıl önce) kalma fosillerde ve Mısır mumyalarında bile saptanan, buna karşılık yakın zamanlara değin başka hastalıkların belirtisi olarak yorumlanan eklem hastalıklarının tanısında, kemik hastalıklarının temel tanı yöntemi olan X ışınları çok yardımcı olamaz. Bu nedenle, hekimin bu konudaki en büyük yardımcısı, eklem boşluğundan iğneyle çekilen sinovya sıvısının incelenmesidir. Bu sıvının kıvamı ve ağdalılık derecesi, akyuvar sayısı, sinovya dokuları arasında mikroorganizmaların bulunması, eklem hastalığının niteliği ve mikrobik olup olmadığı konusunda bilgi verir.

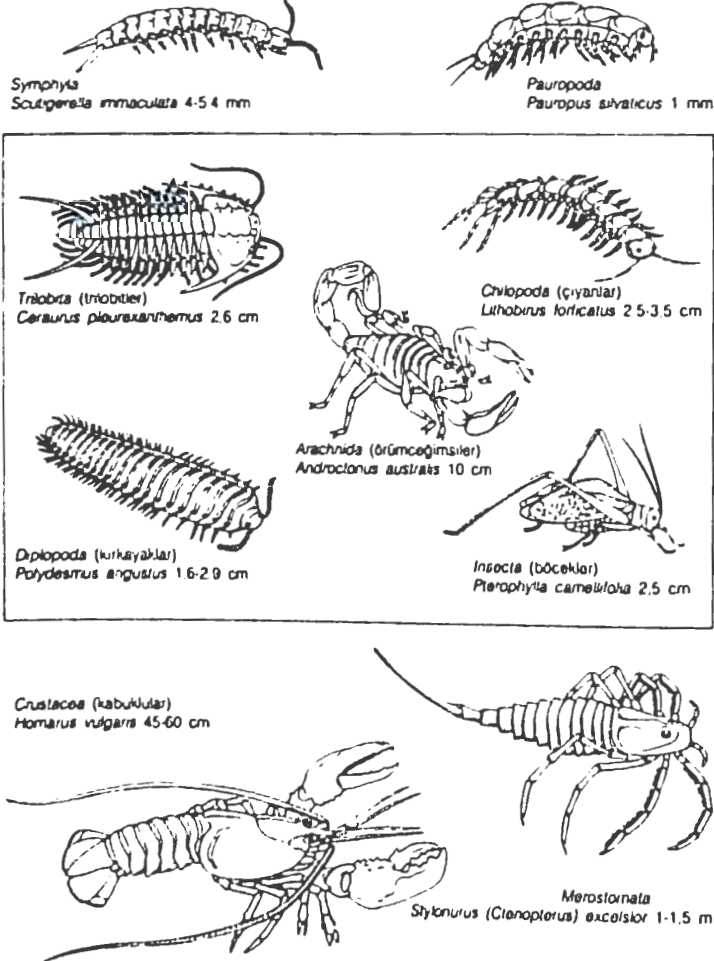
eklem iltihabı bak. artrit

eklembacaklılar (Arthropoda), hayvanlar âleminin en geniş filumu. Bilinen bütün hayvan türlerinin yaklaşık yüzde 75'ini kapsayan bu en kalabalık filumun üyeleri, doğal olarak anatomileri, fizyolojileri, yaşam ortamları ve davranışları açısından büyük bir çeşitlilik gösterir. Altı milyonu aşkın türü bulunduğu sanılan eklembacaklı-

ların, yüzde 90'ı böcek olmak üzere ancak 1 milyon dolayında türü tanımlanabilmiştir.

Sınıflandırma. Evrimleşme sürecindeki belirsizlikler nedeniyle, uzmanlar eklembacaklıların sınıflandırmasında tam bir görüş birliğine varmış değillerdir. Bununla birlikte, yaygın olarak benimsenen bir sınıflandırmaya göre *Arthropoda* filumu üç altfiluma ayrılır: *Trilobitomorpha*, *Mandibulata* ve *Chelicerata*. *Trilobitomorpha* yalnızca soyu tükenmiş trilobitleri (*Trilobita* sınıfı); *Mandibulata* karada yaşamaya uyarllanmış böcekleri (*Insecta* sınıfı), yaykuyrukları (*Collembola* sınıfı), çokayaklıları (*Paupoda*, *Diplopoda*, *Chilopoda* ve *Symphyla* sınıfları) ve büyük bölümü suda yaşayan kabukluları (*Crustacea* sınıfı); *Chelicerata* ise ancak dört türü günümüze ulaşabilmiş, denizde yaşayan *Merostomata* sınıfını, *Arachnida* sınıfını (örümcekler, akrepler, keneler, akarlar) ve denizde yaşayan *Pycnogonida* sınıfını kapsar. Ayrıca bazı uzmanlar *Tardigrada* ve *Pentastomida* gruplarını sınıf ya da takım düzeyinde eklembacaklılar içinde sınıflandırırken, bazıları da *Collembola* sınıfı kanatsızböceklerin (*Apterygota* alt sınıfı) bir takımı olarak kabul ederler.

Genel özellikler. Eklembacaklıların, büyümeyi önemli ölçüde engelleyen sert dış iskeletleri bu hayvanların boyutlarını belirleyen en önemli etkenlerden biridir. Nitekim suda yaşayan türler, suyun kaldırma kuvvetinden yararlandıkları için karadaki türlerden çok daha iri boyutlara ulaşabilir. Örneğin dev yengecin iki yana açılmış kısıkaçları arasındaki açıklık 4 m'yi aşarken, karada yaşayan eklembacaklılardan *Goliathus regius* türü kırkanatlı 15 cm uzunluğunda ve 10 cm genişliğinde, en iri böceklerden biri olan *Pharnacia serratipes* türü cadicekirgesi ise 33 cm uzunluğundadır. Buna karşılık, en küçük eklembacaklılardan

Eklembacaklıların bazı üyelerinde vücut yapısı

olan bazı asalak yabancılarının, *Ptilidae* familyasından kinkanatlıların ve akarların gövde uzunluğu 0,25 mm'den, ağırlıkları iri bir hücre çekirdeğinden azdır. 1,5 cm uzunluğa erişebilen karıncaların ağırlığı ise 1 gr'yi geçmez.

Denizler dışında yeryüzünün bütün ortamlarındaki omurgasızlar faunasına egemen olan böcekler başta olmak üzere, eklembacaklılar dünyanın her yerindeki çok çeşitli ortamlara dağılmış ve uyum sağlamıştır. Örneğin *Ethusia abyssicola* türünden kabukluya denizin 4.000 m'yi aşan derinliklerinde, yaykuyruk ve sıçrayan örümceklere (*Salicidae*) Everest Tepesinin 6.700 m'yi aşan yüksekliklerinde bile rastlanmıştır. Ayrıca yaykuyruklar ve bazı akarlar Antarktika'nın yerli böceklerindendir. Eklembacaklıların bir bölümü ise başka hayvanların iç ya da dış asalaklarıdır. Böceklerden *Mallophaga* (ısırcı bitler) ve *Anoplura* (emici bitler) takımları tümüyle asalak yaşamı uyarlanmışken, *Heteroptera* (yarımkanatlılar), *Diptera* (çiftkanatlılar) ve *Hymenoptera* (zarkanatlılar) takımlarının birçok türü de yaşam çevrimlerinin bazı evrelerinde asalaktır.

Eklembacaklılar, insanlara sıtma, sanhumma, riketsiya hastalıkları, veba, filaryoz gibi birçok hastalığı bulaştıran, tarım alanlarında, ormanlarda ve depolanmış ürünlerde büyük zararlar yol açan hayvanların başında gelir. Üreme yeteneği çok yüksek olan böcekler ve akarlar karşı geliştirilen hiçbir böcek ilacı yeterince etkili olamamaktadır; bağımsızlık sistemleri bu amaçla kullanılan kimyasal maddeleri kısa sürede etkisiz hale getirdiği gibi, bu maddelerin yan etkileri insanların ve diğer hayvanların yaşamını da tehdit etmektedir. Öte yandan, bu hayvanların besin zincirindeki ve organik maddelerin ayrışmasındaki önemi de yadsınamaz. Böcekler, bitkilerde tozlaşmayı sağlayan en önemli etkenlerden biridir. Toprakta yaşayan böcekler, bazı kabuklular, çokayaklılar ve yaykuyruklar organik maddeleri ayrıştırarak humus oluşumunda önemli bir rol oynar. Denizdeki plankton hayvancılığının önemli bir bölümünü oluşturan küçük kabuklular öbür omurgasızların, balıkların ve balinaların temel besinidir; daha büyük kabuklular da insanların besin kaynaklarından biridir. Karada da birçok canlıların beslenmesi eklembacaklıların varlığına bağlıdır.

Üreme ve yaşamı çevrimi. Pek azı dışında, eklembacaklıların tümü aynı eşeylidir. Erkek ya da dişinin birer çift eşey organı (gonat) doğrudan eşey kanallarına, bu kanallar da eşey delikleriyle (gonopor) dış ortama açılır. Eşey delikleri, çıyan (*Chilopoda*) ve böceklerde gövdenin bitimine yakın, kabuklularda göğüs bölümünün arka ucunda, kırkayaklar (*Diplopoda*), *Paupoda* ve *Symphyla* sınıflarında başa yakın, *Arachnida* sınıfında gövdenin ortalarındadır.

Eklembacaklıların birçok türünde erkek birey spermalarını, sperma kesesi (spermatofor) denen bir kılıf içinde dişiye iletir. Bu ilkel döllenme yöntemi, suda yaşayan hayvanlarda spermaların suda dağılmasını, karada yaşayanlarda ise kurumasını önler. Spermaların bir kese içine değil, serbest olarak dış ortama döküldüğü döllenme biçimi ise *Diptera*, *Heteroptera* ve *Diplopoda* gibi takımlarda görülür.

Bazı eklembacaklılar arasında, döllenmesiz üreme (partenogenez), canlı yavru lama ve döllenmiş tek bir yumurtadan birkaç embriyonun gelişmesi (çokembriyonluluk) gibi az rastlanan üreme biçimleri de görülür.

Kabukluların ve çokayaklıların önemli bir bölümünde embriyonun vücut bölütleri

erişkinden daha azdır; buna karşılık böceklerin ve *Chelicerata* altfilumundan türlerin birçoğu embriyon evresinde çok bölütlüdür.

Yumurtadan yeni çıkmış bir eklembacaklı, dış görünüş ve davranış açısından genellikle erişkin bireye pek az benzer. Embriyonun gelişmesi, büyük ölçüde yumurtadaki besin maddelerinin miktarına bağlıdır. Embriyonun larva evresinden geçmesizden erişkinin küçük bir benzeri olarak doğrudan yumurtadan çıktığı türlerde dişiler daha az yumurtada üretir.

Kabukluların yumurtadan çıkan *nauplius* tipi larvaları bölütsüz, üç çift uzantılı ve tek gözlüdür. Bu evreyi yumurtada geçiren türlerde, yumurtadan çıkan *zoa* tipi larvalar daha gelişmiştir. *Paupoda* sınıfının yumurtadan çıkan larvaları iki çift bacaklı ve hareketsizdir. Kabuk değiştirdikten sonra altı bölütlü ve üç çift bacaklı bir larvaya dönüşür. Kırkayakların çoğunda yedi bölütlü olarak yumurtadan çıkan larvaların ikinci, üçüncü ve dördüncü bölütlerinde birer çift bacak, beşinci ve altıncı bölütlerinde de ikiye çift bacak taslağı bulunur. Bazı böcekler yumurtadan doğrudan doğruya erişkinin küçük bir benzeri olan nemf halinde çıkar, bazıları ise erişkine dönüşmeden önce larva ve pupa evrelerinden geçer. Tümbaşkalaşmalı böceklerin larvaları, yalnız dış görünüşleriyle değil, yaşam ortamları ve beslenme özellikleriyle de erişkinlerden tamamiyle ayrılır. Bu böceklerdeki pupa ya da krizalit evresi, larvadan erişkine geçişte bir köprüdür. Hamamböcekleri, çekirgeler ve termitler gibi yanbaşkalaşmalı böcekler pek az değişikliğe uğrayarak erişkin hale gelir. *Arachnida* sınıfının üyelerinde ise gelişme başkalaşmasıdır. Yumurtanın tüm gelişmesini dişinin üreme organlarında tamamladığı bazı akrep türlerinde, yumurtalarda depolanmış besin embriyona yetecek kadar boldur. Döllenmiş yumurtalarının besin deposu olmayan *Scorpionidae* familyasında bu işlevi, dişinin bağırsak çeperinden salgılanan besleyici sıvı görür. Yalancı akrepler ve akarların yumurtadan çıkan nemfleri erişkin olmadan önce birkaç kez kabuk değiştirir. *Opiliones* ve *Solifugae* takımları ile örümceklere yumurtadan çıkan yavrular erişkine benzer.

Anatomi ve fizyoloji. Eklembacaklıların tümünde gövde bölütlü ve iki yanlı bakışımıdır. Gövdeyi örten dış iskelet ince, geçirimsiz ve kitinsiz bir dış katman ile kalın, esnek, geçirgen ve büyük ölçüde kitinden yapılmış bir iç katmandan oluşur. Bu kitinli katmanın dışı genellikle sikloratin gibi maddelerle ya da *Xiphosura*, *Crustacea* ve *Diplopoda*'da kalsiyum karbonat birikintileriyle sertleşmiştir. Büyümeyi engelleyen bu örtü, deri ya da kabuk değiştirme yoluyla sürekli yenilenir. Deri değiştirme sırasında hayvan bol miktarda su ya da hava yutarak şişer ve yeni kabuğu sertleşinceye değin bu durumda kalır. Karada yaşayan eklembacaklılarda hayvanı dış etkilerden koruyan ve vücuda destek olan dış iskelet, çok geniş olan vücut yüzeyinden su kaybını da önler. Deri değiştirmeden önce eski örtünün altından salgılanan mum katmanı deri değiştirme sırasında su kaybını en az düzeye indirir.

Erişkinlerin vücutundaki özelleşmiş bölgeler bazı eklembacaklılarda kesin sınırlarla birbirinden ayrılmışken, bazılarında bu ayrım belirsizdir. Örneğin *Mandibulata* altfilumunda yalnızca baş ve gövde bölümü bulunur; oysa kabuklularda ve böceklerde baş izleyen gövde bölümü göğüs ve karın bölgelerine ayrılmıştır. *Arachnida* sınıfının üyelerinde bacaklar ve beslenmeye yarayan uzantılar, vücutun öngövde (prosoma) ya da başlı-göğüs (sefalotoraks) denen ön bölümünde yer alır. Arıgövde (opistosoma) ya da

karın denen sonraki bölümler de orta-gövde (mesosoma) ve kuyruk bölgelerine ayrılır. Bazı eklembacaklıların dış iskeleti embriyon evresinde bölütler kaynaştığı için, tek parçalı bir örtüye dönüşebilir.

Trilobitlerde iki, kabuklular, çokayaklılar ve böceklerde altı bölüt birbirine kaynaşarak baş bölümünü oluşturur. *Arachnida* sınıfında öngövde yedi bölütlüdür, ikinci ve üçüncü bölütlerden beslenme ve dokunma ayakları, sonraki dört bölütten de yürüme ayakları çıkar.

Eklembacaklıların çift sayıdaki gövde uzantılarının biçimi, boyutları, parça sayısı ve işlevi büyük bir çeşitlilik gösterir. Bu uzantılar yürümeye, yürümeye ya da sıçramaya uyarlanmış, solunuma ve üremeye yardımcı biçimler almış, doyu organlarına ya da ağız parçalarına dönüşmüştür. Filum üyeleri arasında yalnız böceklerde bulunan ve öbür uçabilen hayvanların hepsinden farklı olarak vücut uzantılarının dönüşmesiyle değil doğrudan gelişen kanat oluşumu, bu hayvanlara özgü benzersiz bir özelliktir.

Hemen her çeşit besin kaynağından yararlanan eklembacaklılarda genellikle bağırsaklardaki bakteriler ya da tek hücreliler sindirime yardımcı olur. Sindirim borusu, kitinle kaplı ön ve son bağırsak ile kitinleşmemiş orta bağırsaktan oluşur. Tükürük bezleri ağıza ya da ön bağırsağın başlangıç bölümüne, öbür sindirim bezleri orta bağırsağa açılır. Anüs genellikle vücudun son bölümünün altındadır. Suda yaşayan türlerde, duyarların dibinde bulunan bezler boşaltım işlevini üstlenmiştir. Yaykuyruklar dışındaki kara eklembacaklılarının çoğunda ise, azotlu boşaltım artıkları Malpighi borucuklarıyla atılır.

Eklembacaklılarda dolaşım sıvısı ya da kan, boru biçimindeki bölmeli bir kalbin kasılmasıyla açık dolaşıma girerek iç organları besler. Solungaç gibi özelleşmiş solunum organları olmayan eklembacaklılarda oksijen, kan yerine doğrudan soluk boruları ya da trake sistemiyle dokulara taşınır.

Bu hayvanların sinir sistemi, sinirlerden ve sinir liflerinin çıktığı gangliyon dizilerinden oluşur. Embriyonun gelişmesi sırasında genellikle gangliyonlar kaynaşarak inleşir ve sayıca azalır. Basit ya da bileşik yapıdaki gözler dışında dokunma, koklama, tatma ve işitme duyarlarını alan, dikensi çıkıntılar biçiminde özelleşmiş duyu organları başta duyarlar olmak üzere vücut yüzeyine dağılmıştır. İşitme zarı, birçok böcekte rastlanan yaygın bir işitme organıdır.

Evrin ve paleontoloji. Birçok ortak özelliğe dayanarak, eklembacaklıların denizsolucanlarıyla (*Polychaeta* sınıfı) aynı kökenden türediği sanılmaktadır. Prekambriyen Zaman (y. 4 milyar - 570 milyon yıl önce) kayaçlarında saptanan eklembacaklı fosilleri üzerinde tam bir görüş birliğine varılamamıştır. Ama Alt Kambriyen Dönemden (Kambriyen Dönem y. 570-500 milyon yıl önce) başlayarak fosillerine rastlanan bazı trilobitler, kabuklular ve *Merestomata* üyeleri, eklembacaklılar filumunun Prekambriyen Zamanda halkalısolucanlardan ayrıldığını ve uzun bir evrimleşme süreci geçirdiğini göstermektedir. *Arachnida* sınıfının bilinen en eski fosilleri Üst Silüriyen Dönemde (Silüriyen Dönem y. 430-395 milyon yıl önce), yaykuyruklar, böcekler, çokayaklılar ve *Pycnogonida* sınıfı Üst Devoniyen Dönemde (Devoniyen Dönem y. 395-345 milyon yıl önce) ortaya çıkmıştır.

eklemleme, ARTIKÜLASYON ya da BOĞUMLAMA olarak da bilinir, sesbilgisinde, ses yolunun (gırtlak, yutak, ağız ve burun boşlukla-

n) seslerin oluşturulup çıkarılmasını sağlamak üzere belli konumlara girmesi. Dildeki birimlerin (en küçük ses ve anlam birimleri) düzeyinde olmak üzere) iki düzeyde eklemlemesine ise çift eklemleme denir.

Eklemleme, ses yolundaki hareket edebilen organların (örn. dil) hareketsiz organlara (örn. sert damak) göre değişik konumlara girmesiyle gerçekleşir. Böylece akciğerlerden gelen havanın değişikliklere uğramasıyla konuşma sırasında belli sesler oluşur. Eklemlemenin gerçekleşmesini sağlayan organlar (eklemleyiciler) dil, dudaklar, üst dişler, üst diş yuvaları, sert damak, yumuşak damak, küçükdil, yutak duvarı ve nefes borusunun ağzıdır.

Eklemleme, birincil ve ikincil olmak üzere iki temel türe ayrılabilir. Birincil eklemleme 1) ünsüzleri çıkarmak için gereken daralmanın gerçekleştiği yeri ve bunun biçimini ya da 2) ünlüleri çıkarmak için dilin ve dudagın aldığı biçimi ve gırtlak yüksekliğini belirtir. Birincil eklemleme sırasında, bunun gerçekleşmesinde temel rol oynamayan öteki eklemleyiciler de bir ölçüde hareket edebilir. Örneğin "diluca-dişyuvası" eklemlemesi, dilin ucunun hareketiyle gerçekleşse de, dudakları ve dilin gerisini ses yolunda daha fazla daralma yaratmak üzere serbest bırakır. Bu bir ikincil eklemlemedir. Başlıca ikincil eklemleme türleri, Rusça ve birçok başka dilde görülen damaksıllaşma (dilinin ön bölümünün sert damağa yaklaşması), artdamaksıllaşma (dilinin arka bölümünün yumuşak damağa yaklaşması), dudaksıllaşma ya da yuvarlaklaşma (dudagın normal okumada olduğundan daha fazla yuvarlaklaşması), gırtlaksıllaşma (ses tellerinin tam ya da bir ölçüde kapanması) ve genizsilleşmedir (havanın burun ve ağız yollarından aynı anda girmesi).

Çift eklemleme Fransız dilbilimci André Martinet'in işlevsel dilbilim kuramı doğrultusunda ortaya attığı bir kavramdır. Buna göre, dildeki birimler iki düzeyde eklenir: Birinci eklemleme düzeyi ve ikinci eklemleme düzeyi. Birinci eklemleme düzeyi, en küçük anlambirimlerin (monem) birbirine eklenmesiyle oluşur; örneğin, "çocuk-lar gül-dü-ler" tümcesi, beş anlambirimin birbirine eklenmesiyle kurulmuştur. İkinci eklemleme düzeyi ise en küçük sesbirimlerin (fonem) birbirine eklenildiği düzeydir; örneğin, "çocuk" sözcüğü, ç-o-c-u-k sesbirimlerinin birbirine eklenmesinden oluşur. İkinci eklemlilik düzeyindeki birimler, yani sesbirimler her dilde, birinci eklemleme düzeyinde yer alan anlambirimlere göre sınırlı sayıdadır.

Çift eklemleme olgusu insan dilinin öbür bildirişim dizgelerine göre son derece tutumlu olduğunu gösterir. İnsan toplulukları belli sayıdaki sesbirim ve birkaç bin anlambirim yardımıyla sonsuz sayıda durum ve deneyimi anlatabilir.

eklenti mineral, korkayaçlarda düşük oranlarda bulunan ve kayacın sınıflandırma adının belirlenmesinde önem taşımayan minerallerin ortak adı. Bu tür bir mineral özel bir önem taşıyorsa ya da kayaç içindeki miktarı fazlaca, kayacın tanımlanmasına ve adlandırılmasına katılabilir (örn. biyotitli granitteki biyotit minerali). Eklenti mineraller magmanın kayaç halinde katılması sırasında oluşur. Buna karşın ikincil mineraller, hidrotermal dönüşümlerin yol açtığı ufalanmaların etkisiyle daha sonraki bir aşamada ortaya çıkar. En sık rastlanan eklenti mineraller topaz, zirkon, korindon, flüorit, grena, monasit, rutil, magnetit, ilmenit, alaniit ve turmalindir. Kayaç içinde

daha bol bulunan ve kayacın adlandırılmasına katılan en yaygın eklenti mineraller ise, biyotit, muskovit, amfibol, piroksen ve olivindir.

ekliceler (*Appendicularia* ya da *Larvacea*), *Urochordata* (ya da *Tunicata*) altfilumundan, açık denizlerde yaşayan, küçük ve saydam gövdeli omurgasızlar sınıfı. Hemen hemen bütün denizlerde bulunan ve en çok 100 m'ye kadar olan derinliklerde yaşayan bu hayvanların U biçimindeki gövdeleri, bir kuyruk ve bir gövde bölümünden oluşur. Hayvan, üstlerinden salgılanan bol ve geniş bir örtü içinde serbestçe hareket edebilir.

ekliptik bak. tutulum dairesi

eklojit, kimyasal bileşimi bazaltınkiyle aynı olan korkayaçların ve başkalaşım kayaçlarının ortak adı. Temel olarak yeşil piroksenlerden (omfasit) ve kırmızı grenadan (pirop) oluşan eklojitler, az miktarda da olivin ve diyopsit gibi başka kararlı mineraller içerir. Bu tür mafik mineraller, içeriği zengin olan volkanik kayaçların, çok yüksek basınç ve görece yüksek sıcaklık koşulları altında kalması sonucunda oluşurlar. Laboratuvar deneyleri, eklojitin çok yüksek basınç koşulları altında bazaltlı magmadan kristalleşebileceğini göstermiştir. Yerkürenin yaklaşık üçte ikisini oluşturan ve yer kabuğu ile yer çekirdeği arasında yer alan yer mantosunun derin bölümlerinde bu tür koşullar geçerlidir. Bu nedenle, birçok araştırmacı, eklojitin, üst mantonun çeşitli bölümlerinin ayırt edici ögesi olduğunu kabul eder. Eklojitler, yer kabuğunda korkayaçlar içerisinde ksenolit olarak; başkalaşım kayaçları içerisinde ise büyüklüğü 100 m'yi bulan ayrıntı blok halinde bulunur. Bileşimlerinin belirli ölçüde kumlu göktaşına(*) benzerliği ilginçtir.

Ekman, Gösta (d. 28 Aralık 1890, Stockholm - ö. 12 Ocak 1938, Stockholm), İsveçli oyuncu ve yönetmen. Sahne ve perdedeki çok yönlü çalışmalarıyla tanınmıştır.

İlk kez 1906'da, Stockholm'deki Oscar Tiyatrosu'nda sahneye çıktı. Turnelerde ve taşra tiyatrolarında geçirdiği çıraklık döneminden sonra, 1913'te Stockholm'e döndü. Schiller'in *Orléan Kızı* (1914) oyununda Lionel, Shakespeare'in *Kuru Gürültü*'sünde (1916) Claudio ve *Romeo ve Juliet*'inde de (1919) Romeo gibi tiplerle büyük övgü topladı. Tiyatro yaşamını daha sonra da aynı başarı çizgisinde sürdürdü.

Ekman, 1913-25 arasında İsveç Tiyatrosu'nda görev aldı. 1926'dan 1931'e değin Oscar Tiyatrosu'nun yöneticiliğini, daha sonra evlendiği tanınmış oyuncu Pauline Brunius ve John Brunius'la birlikte yürüttü. 1931-35 arasında da Vasa Tiyatrosu'nu yönetti. Bütün bu süre içinde, *Tartuffe* (1927), *Hamlet* (1934) ve *Shylock* (1936) gibi önemli rollere çıktı; Henrik Ibsen, August Strindberg, George Bernard Shaw gibi yazarların yapıtlarını hem sahneye koydu, hem de bu oyunlarda rol aldı. 1912'de başlayan sinema çalışmaları da benzer bir gelişme gösterdi. 1918 yapımı sessiz film *Hamlet*'teki oyunuyla ilgi topladı. 1924 ve 1925'te iki bölüm olarak çekilen *Charles XII* filmindeki başrolüyle ünü yurtdışına da yayıldı. F. W. Murnau'nun yönettiği *Faust*'ta ise günümüzde de sözü edilen başarılı bir yorumla yankı uyandırdı. *A Perfect Gentleman* (1927; Kusursuz Bir Beyefendi) adlı filmin yönetmenliğini paylaştı Ekman, *Intermez-zo*'nun 1936'da İsveç'te gerçekleştirilen ilk çevriminde de Ingrid Bergman'la birlikte oynadı.

Ekman ayrıca birkaç kitap yazmış ve İsveç kralından Edebiyat ve Sanat Madalyası

almıştır. Oğlu ünlü sinema oyuncusu ve yönetmeni Hasse Ekman tarafından yazılan yaşamöyküsü 1938'de yayımlanmıştır.

Ekman, V(agn) Walfrid (d. 3 Mayıs 1874, Stockholm - ö. 9 Mart 1954, Gostad, Stockaryd yakınları, İsveç), okyanus akıntılarının dinamiğine ilişkin çalışmalarıyla tanınan İsveçli okyanusbilimci. Çeşitli arayüzlerde oluşan okyanus ya da atmosfer

V. Walfrid Ekman, 1928
Lunds Universitet, İsveç

katmanlarının tanımlanmasında kullanılan Ekman katmanı, düşey okyanus hızına ilişkin olarak kullanılan Ekman sarmalı, rüzgârın yönlendirdiği akıntıları tanımlayan Ekman taşıması gibi okyanusbilimle ilişkin çeşitli terimler Ekman'ın araştırmalarından türetilmiştir.

İsveçli fiziksel okyanusbilimci Frederik Laurentz Ekman'ın en küçük oğlu olan Ekman, ortaöğrenimini Stockholm'de tamamladıktan sonra, Uppsala Üniversitesi'nde fizik eğitimi gördü. 1897'de, meteorolojinin ve okyanusbilimin kurucularından olan Vilhelm Bjerknes'den aldığı hidrodinamik derslerinden etkilenecek çalışmaları bu alana kaydirdı.

Ekman, Uppsala'da öğrenim gördüğü dönemden başlayarak okyanusbilime önemli katkılarda bulundu. Kuzey Kutup Seferi sırasında, sürüklenen buzulların rüzgâr yönünden 20° ile 40° arasında değişen bir sapma gösterdiği belirlenince, Bjerknes bu sorun üzerinde kuramsal bir çalışma yapması için Ekman'ı görevlendirdi. Ekman, 1902'de yayımlanan raporunda, bu olay üzerinde rüzgâr ile deniz yüzeyi arasında ve su katmanlarının arasında oluşan sürtünmelerin dengesinin ve Yer'in kendi etrafında dönmelerinden kaynaklanan sapırma kuvvetinin (Coriolis kuvveti) etkili olduğunu vurguladı.

1902'de Uppsala Üniversitesi'nde doktora çalışmasını tamamladıktan sonra, Oslo'daki Uluslararası Okyanusbilim Araştırmaları Laboratuvarı'na atandı, 1909'a değin bu görevini sürdürdü. Bu dönemde yetenekli bir mucit ve araştırmacı olduğunu kanıtlayan Ekman, kendi adını taşıyan bir akıntıölçer geliştirdi; bu aygıt kimi değişikliklerle günümüze değin kullanılageldi. Geliştirdiği tersinir su şişesi ise tatlı su göllerinin, kimi zaman da denizlerin değişik derinliklerinden su örneklerinin alınmasında ve su sıcaklığının ölçülmesinde yaygın olarak kullanıldı. Ekman, eriyen buzullardan deniz yüzeyine yayılarak yavaş seyretmekte olan teknelerin takılıp kalmasına yol açan ince, tatlı su katmanları (ölü su) üzerine yaptığı incelemelerde kuram ve uygulama alanındaki üstün yeteneklerini sergiledi. Fiyortlarda sıkça rastlanan bu olay, Norveçli kâşif Fridtjof Nansen'i Kuzey Kutup denizlerinde ciddi biçimde zorlamıştı. Ekman, dalga katarları üzerinde yaptığı deneylerde, değişik yoğunluklardaki su katmanlarının kesiş-

me yüzeylerinde oluşan dalgaların, teknele-
rin hareketine direnci artırdığını gösterdi.
Ekman ayrıca, deniz suyunun ortalama
sıkıştılabirliğine ilişkin olarak, basınç ve
sıcaklık değerlerine bağlı deneysel bir for-
mül geliştirdi. Bu formül günümüzde de,
hidrostatik basıncın etkisiyle sıkışan derin
deniz sularının yoğunluğunun ölçülmesinde
kullanılır.

1910-39 arasında İsveç'teki Lund Üniversi-
tesi'nde mekanik ve matematiksel fizik
profesörlüğü yapan Ekman, burada çalış-
malarını, okyanus akıntılarının dinamiği
üzerinde yoğunlaştırdı. Rüzgâr kökenli ok-
yanus akıntıları, kıyıların ve deniz tabanın-
daki yüzey şekillerinin etkisi ve Gulf Stream'
in dinamiği üzerine geliştirdiği kuramları
yayımladı. Ayrıca, son derece karmaşık
bir konu olan okyanus çalkantıları olayını
çözümlemeye çalıştı. 1925'te Almanların
Kanarya Adalarına düzenledikleri bir ara-
ştırma gezisine katılan Ekman, Biskay Kör-
fezi ile Kanarya Adaları arasında, değişik
günlerde çeşitli bölgelerde ölçümler yaptı,
ama bu verilere dayanarak akıntıların yapı-
sına ilişkin ortalama sonuçlar elde edileme-
yeceğini belirledi. Bunun üzerine, 1922-29
arasında, hareketsiz gemilerden yapılan öl-
çümlerle akıntıların hesaplanmasında yönelik
yeni yöntemler geliştirdi. Bu yöntemini
sınamak amacıyla Norveç açıklarında çeşitli
deneyler yaptıktan sonra, 1930 yazında,
Afrika'nın alize rüzgârlarının etkisi altında
bulunan kuzeybatı açıklarına bir sefer dü-
zenledi. Bölgede çeşitli istasyonlar kurdu ve
gerçekleştirdiği bir dizi ölçümle, çeşitli de-
rinliklerdeki okyanus akıntılarını inceledi.
Seferin tamamlanmasından hemen sonra
konuya ilişkin hazırlık raporları yayımlandı.
Ama, Norveç'in Almanlar tarafından işgali
sırasında, sefere ilişkin bazı kaynakların ve
verilerin kaybolması nedeniyle, asıl raporun-
u ancak yıllar sonra, 1953'te yayımlaya-
bildi.

ekmek, başta tahıllar olmak üzere çeşitli
bitkisel ürünlerden öğütülmüş unu suyla
yoğurarak elde edilen hamurun genellikle
mayalandırıldıktan sonra pişirilmesiyle ha-
zırlanan yiyecek. Tarihöncesi çağlardan beri
temel yiyecek maddelerinden biri olan ek-
mek, dünyanın çeşitli yerlerinde değişik
malzemelerle ve değişik yöntemlerle ha-
zırlanır. Ekmekğin ilk kez yaklaşık 12 bin yıl
önce yapıldığı ve kabaca ezilmiş tahıl suyla
yoğurarak hazırlanan hamurun kızgın taşlar
üstünde, sıcak külle örtülerek pişirildiği
sanılmaktadır. Mısırlıların, buğday unun-
dan yoğrulmuş hamuru mayalandırarak ka-
barık ekmekler elde ettikleri ve ekmek
pişirmek için çeşitli fırınlar geliştirdikleri de
bilinmektedir.

Ekmekğin en eski biçimi olan mayalanma-
mış yassı ekmek, Ortadoğu ülkeleri, Asya
ve Afrika'nın büyük bölümünde bugün bile
üretir. Bu ekmeklerin yapımında kullanı-
lan başlıca tahıllar mısır, arpa, darı, kara-
buğday, buğday ve çavdardır. Hindistan'da
hintdarısından yapılan ekmekler, Orta ve
Güney Amerika'nın birçok bölgesinde mı-
sırdan yapılan ve *tortilla* adıyla bilinen
küçük, yassı ekmekler, Brezilya'da ise man-
yoktan yapılan küçük ekmekler yaygın ola-
rak tüketilir.

Uzakdoğu halkları geleneksel olarak bes-
lenmede pirince ağırlık verirse de, 20.
yüzyılın ikinci yarısında Batı dünyasına
özü ekmeklerin tüketimi bu ülkelerde de
büyük ölçüde artmıştır. Almanya'da, eski
SSCB'de ve İskandinavya'da çok tüketilen
mayalı kara ekmek daha çok çavdardan
yapılır. İçine buğday unu katılmış hafif
çavdar ekmeği de birçok ülkede üretilen ve
sevilen bir ekmek çeşididir. Mayalandırıl-
mış buğday ekmeğinin başlıca çeşitleri, ince

elenmiş buğday unundan yapılan beyaz
ekmek, elenmemiş undan yapılan kepekli
buğday ekmeği ve nişastası alınmış (dolayı-
sıyla şekeri az) undan yapılan glutenli ek-
mektir.

İlk mayalı ekmek, kendiliğinden oluşan
mayalanmayla bir rastlantı sonucunda elde
edilmişti; sonradan insanlar mayalamaya yön-
temlerini öğrenerek uygulamaya başladılar
ve hızlı mayalanma yeteneği olan ve yüksek
sıcaklıklara dayanıklı maya tiplerini geliştire-
rek, daha başarılı sonuçlar elde ettiler.
Ekmekğin kabark, hafif ve gözenekli yapısı,
mayanın hamurdaki glikoz, früktoz, maltoz
ve sükröz gibi basit şekerleri parçalamasın-
dan kaynaklanır. Mayalanma sonucunda
aşıya çıkan karbon dioksit hamurun kabarmasını
sağlarken, etanol de taze ekmeğe
kendine özgü kokusunu verir. Hamurun
fiziki özelliklerini değiştiren mayalanma
ekmeğın tadını da belirler. Buğday ve
çavdar dışındaki hiçbir tahıl, hamurun ka-
barması için gerekli miktarda gluten içermeye-
diğinden, mayalı ekmek yapımında en çok
buğday unu kullanılır. Ayrıca, hamura süt
ya da su gibi sıvılar, hayvansal ya da bitkisel
yağlar, tuz ve şeker katılır.

Ekmek sanayisinin gelişme sürecinde, fırın
ısının daha iyi denetlenmesi, ekmek yapım
yöntemleri, fırında kullanılacak yakıtlar ve
soğutma konularında pek çok yeni gelişme
kaydedildi.

Günümüzde ekmek sanayisinde makinele
üretim egemendir. Ekmek hamurunun ha-
zırlanmasında başlıca üç yöntem kullanılır:
Daha çok küçük fırınlarda kullanılan ilk
yöntemde bütün malzemeler aynı anda
karıştırılarak hamur elde edilir. İkinci yön-
temde, malzemenin yalnız bir bölümü kar-
ıştırılarak elde edilen karışım mayalanmaya
bırakılır ve daha sonra geri kalan malzeme
eklenerek hamur hazırlanır. Son yöntemde
ise sürekli bir karıştırma söz konusudur. Bu
yöntemlerden biriyle hazırlanan hamur eşi-
t parçalara bölünerek fırın tepsisine dizilir,
hamur kabardıktan sonra tepsiler hareketli
bant üzerinde fırına verilir ve fırının öteki
ucundan pişmiş olarak çıkar. Bu son yön-
tem, insan eliyle tek tek yapılması gereken
pek çok işi ortadan kaldırır.

Türkiye'de ekmek genellikle buğday
unundan yapılır. Bazı yörelerde buğday
ununa arpa, çavdar gibi başka tahılların
unları da katılarak ev ekmeği yapıldığı
görüldü. Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Kara-
deniz Bölümü'nde ise yaygın olarak mısır
ekmeği yapılır.

Anadolu'da ev ekmeği yufka, pide ve
somon olmak üzere başlıca üç çeşittir.
Yufka, pişirme sırasında suyunu büyük
ölçüde yitirdiğinden, peksimet gibi uzun
süre bozulmadan korunabilir. Oklava ile
ince olarak açılan yufka kızgın sac üzerine
ters yüz edilerek pişirilir. Gögebeler ve
köylüler, özellikle işlerinin yoğun olduğu
dönemler için önceden çok miktarda yufka
yaparak uygun ortamda korurlar. Günlük
olarak kullanılacak yufka hafifçe ıslatılarak
yenir. Anadolu'nun bazı yörelerinde yufka
ekmeği sabahın erken saatlerinde ve bir iki
günlük gereksinim için taze olarak ha-
zırlanır.

Pide, parmak kalınlığında açılan hamur-
dan yapılan yuvarlak ya da oval biçimli bir
ekmektir. Fırında pişirilir. Üzerine parmak-
la süslemeler yapılabilir. Yumurtla sürü-
lerek, çörekotu ya da susam serpilerek
pişirildiği de olur. Ramazan ayında birçok
fırında daha özenle hazırlanmış "Ramazan
pidesi" yapılır.

Somon, kepeği bol undan yapılan ve ev
fırınlarda pişirilen büyükçe ekmek türü-
dür. Çarşı fırınlarında pişirilen yuvarlak
ekmeklere de eskiden somun denirdi. Gü-

nümüzde ise daha çok ince uzun ekmekler
(francala) yapılmaktadır.

ekmekkağı (*Artocarpus communis* ya da
A. incisa), dutgiller (*Moraceae*) familyasın-
dan, tropik bölgelerde yetişen ve meyveleri
besin olarak tüketilen ağaç. Yüksekliği

Ekmekkağı (*Artocarpus communis*)
George Holton-The National Audubon Society
Collection/Photo Researchers

12-18 m arasında değişen ekmekkağının,
üç-dokuz loblu, oval biçimli ve parlak yeşil
renkli geniş yaprakları vardır. Birevcikli
(erkek ve dişi çiçekleri aynı bitkide) olan bu
ağacın erkek çiçekleri sık, tırtıl biçiminde-
dir; dişi çiçekleri ise süngerimsi bir çiçek-
tablasının üstünde geniş, dikenli bir baş
oluşturur. Dişi çiçeklerin yumurtalıkların-
dan gelişen yuvarlak ve çapı 10-20 cm
arasında değişen meyvelerinin kabuğu kahve-
rengimsi yeşil renkli, etli bölümü lifli yapı-
da ve beyaz renklidir. Etli bölümü yenen bu
meyveler, Büyük Okyanusun güneyindeki
adalarda halkın en önemli besin maddeler-
inden biridir.

Malay Takımadalarında çok eski dönem-
lerden beri yetiştirilen ekmekkağı, Ta-
rih öncesi zamanlarda, bu bölgelerden Bü-
yük Okyanusun güneyindeki tropik bölgele-
re yayılmış, Kaptan William Bligh tarafın-
dan da Yenidünya'ya götürülmüştür. Pasi-
fik Adalarında yetişen ekmekkağı meyve-
lerinin, Batı Hint Adalarındaki Siyah köle-
ler için değerli bir besin kaynağı olacağını
öne süren Kaptan James Cook'un önerisiyle,
Jamaika'da bu bitkinin üretimine baş-
lanmışsa da, kölelerin alışıktıkları muz
yeğlemeleri nedeniyle istenen amaca ulaş-
lamamıştı.

Bol nişasta içeren ekmekkağı meyveleri
kızartılarak, haşlanarak ya da un haline
getirildikten sonra fırında pişirilerek yenir.
Batı Hint Adalarında ve Amerika'da (Mek-
sika'dan Brezilya'ya kadar uzanan bölgeler-
de) evlerin avlularında yetiştirilen ve pazar-
larda satılan bitkinin tohumusuz çeşitleri de
üretilemiştir. Bu ağaçlar dona karşı son
derece duyarlıdır.

Güney Pasifik'te ekmekkağı kabuğunun
liflerinden elbise, odunundan kano ve mo-
bilya, sütlümsü öz suyundan da tutkal ve
kalafat malzemesi yapılır.

ekmekböceği (*Stegobium paniceum*), Co-
leoptera (kırkanatlılar) takımının Anobi-
idae familyasından, daha çok nişastalı bitki-
lere dadanan böcek türü. Sigaraböcekleri

ve santböcekleriyle akraba olan bu hayvanlar, 1-9 mm uzunluğunda ve silindirik biçimindedir. Tehlike karşısında genellikle bacaklarını içeri çekerek ölü taklidi yaparlar.

Özellikle bakkal dükkânlarında bol bulunan ekmekböceği, buğday ve öbür tahılların yanı sıra kurutulmuş bitkilere ve baharatlara da dadanır. Yeryüzünün hemen her bölgesine dağılmış olan bu böceklerin kurtboğan ve haşhaş bitkisi üzerinde de yaşadığı bilinmektedir.

ekmeye (*Aechmea*), ananasgiller (*Bromeliaceae*) familyasından, Güney Amerika'da yayılmış 140 kadar epifit bitki türünü içeren

Ekmeye (Aechmea fasciata)
Sven Samuelson

cins. Öbekler oluşturan dikenli kenarlı yaprakların uzunluğu 30-60 cm arasında değişir. Yaprak demetinin ortasından kırmızı ya da sarı renkli, bazen mavi tepeli çiçekler çıkar.

Türlerinin çoğu renkli yaprakları ve gösterişli çiçekleri nedeniyle evlerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Anayurdu Orta ve Güney Amerika olan *A. magdalenae*'nin lifli yaprakları sicim ve halat yapımında kullanılır.

ekoensefalografi, kafa derisine sıkıca tutturulan bir vericiden kafa içine gönderilen yüksek frekanslı ses dalgalarının (ultrason) yankılanarak geri dönmesi ilkesine dayanan tanı yöntemi. Kafatası içindeki yapı ve oluşum bozukluklarını saptamaya yarayan bu yöntemde, kafa derisine, beyin karnıklarına, kafatasına ve öbür yapılara çarparak yankılanan ses dalgalarının katot ışını bir osiloskopla kaydedilip yükseltilmesiyle, verici ile yankılanma yüzeyi arasındaki uzaklık bulunur. Hemen sonuç alınır, üstelik hastaya acı ve zarar vermeyen bu yöntemle, beyin çeşitli bölgelerini basınçla yerinden oynatan ırlar ve benzeri kütleli oluşumlar kolayca saptanabilir. Ekoensefalografi, beyin kanaması geçiren hastaların acil muayenesinde de çok kullanılan bir yöntemdir. Ayrıca bak. beyin anjiyografisi; beyin taraması.

Ekofisk, Norveç'in, Kuzey Denizi kıyısı açıklarında bulunan doğal gaz ve petrol yatakları. Ülkenin 290 km güneybatısında, Norveç'le İngiltere'nin arasında yer alır. Ekofisk alanı, Ekofisk petrol yatağı (1969) ile Cod'daki (1968) oldukça küçük doğal gaz yatağını; Tor (1970), Batı Ekofisk (1970) ve Albuskjell (1972) petrol yataklarını kapsar. Ekofisk'te üretime 1971'de başlandı; 1980'de 18 açıkdeniz platformu ve çalışır durumda 50 kuyu bulunmaktaydı.

Bölgede üretilen petrolün büyük bölümü, Ekofisk yatağından elde edilir. Teesside'deki (İngiltere) rafinerilere boru hattıyla petrol gönderilir. Doğal gaz boru hattı Cod'daki yataklardan Almanya'daki Emden'e kadar uzanır. Norveç'in enerji yönünden kendi kendine yeten bir ülke olmasını sağlayan Ekofisk yataklarından önemli miktarda ihracat geliri de sağlanır.

Ekoiler, **EKOİ BANTULARI** olarak da bilinir. Nijerya'nın güneydoğu ucundan, komşu Kamerun'un içlerine kadar uzanan bölgede yaşayan halklar. Atamlar, Bokiler, Ejaghamlar, Mbembeler, Ufiolar ve Yakolar gibi, akraba diller konuşan birçok etnik grubu içerir. Ekoiler, Nijerya'nın güneydoğusundaki Efiklere yakın bir yörede yaşar ve buraya kuzeyden göç ettiklerini söylerler. Nil Vadisinin aşağı kesimlerinden gelmiş olabilecekleri yolundaki söylentiler ise, bir ölçüde *nsibidi* denen gizemli bir yazıya dayanmaktadır. Calabar yakınında yaşayan Kualar, kuzeyden gelen ilk Ekoiler olduklarını ileri sürerler.

Ekoiler toprağın, oraya ilk yerleşenlerin mirasçısına ait olduğunu kabul ederdi. Bu yüzden toprak satılamazdı, ama yerleşme hakkı yeni gelenler tarafından satın alınabilirdi. Ekoil toplumunda erkekler geleneksel olarak avcılıkla, kadınlar ise tarımla uğraşırlar. Başlıca ürünler yam, muz ve mısırdır. Dokumacılık hem kadınların, hem de erkeklerin işidir. Kadınlar balıkçılıkla da uğraşırlar.

Ekoil kasabaları yaşlılar meclisi tarafından yönetilir ve toplantılara herkes serbestçe katılabilirdi. Sonradan İngiliz yönetimi altında kurulan yerel mahkemeler, yaşlılar meclisinin karar alma mekanizması dışında bir temyiz sistemi getirdi. Bu mahkemelerde değişik kasabalardan gelen temsilciler yer almaktadır.

Ekoilerin başlıca geleneksel kültürleri, Obassi Osaw (Gökyüzü Tanrısı) ve Obassi Nsi'dir (Yeryüzü Tanrısı). Ayrıca, inanışlarında ata kültürünün ve doğal güçlerin önemli yeri vardır. Bazı Ekoil kültürleri, çiftçilik gibi toplu etkinliklerin verimini artırmaya yöneliktir. İngiliz sömürge yönetimi kurulmadan önce, gizli bir örgütlenme olan Egbo (Ekpe) Derneği toplumsal yaşamın düzenlenmesinde ve dinsel konularda çok etkiliydi. Geleneksel tedavi yöntemleri uygulayan Ekoiler, çiçek ve benzeri hastalıkları bölgede yetişen şifalı otlarla iyileştirirler. Çiçekler konusunda çok bilgili olmalarının yanı sıra, onlara estetik açıdan da değer verirler. Ayrıca, tapınak duvarlarına resimler çizer, çömlekçilik ve bazalt bloklar üstüne oymalar yaparlar.

EKOK bak. ortak katların en küçüğü

ekokardiyografi, yüksek frekanslı ses dalgalarıyla (ultrason) kalbin iç yapısını görüntülemeye dayanan tanı yöntemi. Göğsün üstüne yerleştirilen bir piezoelektrik transdüktör, kalbin elektrik impulslarını ince bir ultrason demetine dönüştürür. Normal olarak dokulardan geçebilen bu ses dalgaları, doku yoğunluğunun değiştiği yüzeylere çarptığında yankılanarak geri döner. Yankılanan bu dalgalar, gene göğsün üstüne yerleştirilmiş olan bir alıcıyla saptırılır ve yeniden elektrik impulslarına dönüştürülerek katot ışını osiloskop ekranına aktarılır. Değişik derinlikteki dokulardan gelen yankılar kalp duvarları ile kapakçıkların hareketli bir görüntüsünü oluşturur. Bu yöntem, kalp odacıklarındaki ve kapakçıklarındaki yapı bozukluklarının, doğuştan kalp özürlerinin ya da hastalıklarının tanısında büyük önem taşır.

ekoloji, **BIYOEKOLOJİ**, **BIYONOMİK** ya da **ÇEVREBİLİM** olarak da bilinir, canlılar ile onların çevreye canlı ve cansız ortam arasındaki ilişkileri inceleyen bilim dalı. Canlıları birey, türdeş topluluk ve karma topluluk düzeyinde ele alır. Uzun yıllar halkın ilgisini çekmeyen ve bilim dünyasında genellikle geri planda kalan ekoloji, 20. yüzyıl sonlarına doğru nüfus patlaması, besin kıtlığı, çevre kirliliği gibi sorunların etkisiyle en önemli bilim dallarından biri olarak öne çıkmıştır.

Tarihsel gelişim. İlk olarak Alman zoolog Ernst Haeckel, "hayvanların canlı ve cansız çevreleriyle ilişkisi"ni belirtmek için *oekologie* (Yunanca *oikos*: "ev", "barınak") terimini kullandı. Öte yandan ekoloji konusuna ilk eğilenler Eski Yunan filozofları oldu. Özellikle canlıların öteki canlılarla ve cansız çevreyle karşılıklı ilişkilerini ilk kez Aristoteles'in öğrencisi Theophrastos tanımladı. Daha sonra bitki ve hayvan fizyologlarının çalışmaları da modern ekolojinin temellerini attı. Thomas Malthus'un nüfus patlaması ve yeryüzündeki besin kaynakları arasındaki dengesizliğe dikkat çekmesi 19. yüzyıl başlarında nüfus dinamiklerine özel bir önem verilmesine yol açtı.

Bazı ekologlar karma ve türdeş toplulukların dinamikleri üzerine araştırmalar yaparak, öbürleri enerjinin depolanması konusuna eğildi. Alman tatlı su biyologu August Thienemann 1920'de, besin enerjisinin yeşil bitkilerden (üreticiler) çeşitli basamaklı hayvanlara (tüketiciler) doğru bir dizi canlı tarafından taşındığını ortaya koydu. İngiliz hayvan ekoloğu C. E. Elton (1927) ekolojik nişler ve sayılar piramidi kavramlarını kullanarak beslenme basamakları görüşünü geliştirdi. Ekosistemde enerji akışını ayrıntılarıyla inceleyen ABD'li R. L. Lindeman ile Eugene ve Howard Odum da ekolojiye önemli katkıları olan bilim adamları arasındadır.

Radyoaktif izotoplar, mikrokaleorimetre, bilgisayar, uygulamalı matematik gibi yeni araçların kullanımı enerji akışı ve besin çevriminin ölçülmesini, izlenmesini ve sınıflandırılmasını olanaklı kılmıştır. Ekosistemin işlevi ve yapısıyla ilgilenen sistem ekolojisi bu çağdaş yöntemlerin ürünüdür.

İlgi alanları ve yöntemler. Ekoloji kapsadığı konuların doğal sonucu olarak çeşitli disiplinlerle yakından ilişkilidir. Bunlar arasında bitki ve hayvan biyolojisi, taksonomi, fizyoloji, genetik, meteoroloji, pedoloji, jeoloji, sosyoloji, antropoloji, fizik, kimya, matematik ve elektronik sayılabilir. Böylelikle iç içe geçmiş araştırma alanlarıyla ekoloji arasına kesin bir çizgi çekmek neredeyse olanaksızdır. Bitkiler ve hayvanlar üzerine yapılan araştırmalar başlangıçta ekolojinin iki alt dalını oluşturmuştur. Bitki ekolojisi, bitkilerin birbirleri ve çevreleriyle karşılıklı ilişkilerini inceler. Bu yaklaşım büyük ölçüde bitkileri ve bir bölgede bulunan bitki örtüsünün bileşimini ele almakla birlikte, genellikle hayvanların bitkiler üzerindeki etkisini göz ardı etmektedir. Hayvan ekolojisinin ilgilendiği konularsa, türdeş toplulukların dinamikleri, dağılımı, davranışları ve hayvanların çevreleriyle olan karşılıklı ilişkileridir. Ama hayvanlar beslenmek ve barınmak için bitkilere bağımlı olduğundan hayvan ekolojisi bitki ekolojisinden ayrılarak tam anlamıyla kavramak olanaksızdır. Bu durum özellikle yabani hayvanlar ve otlakların düzenlenmesi gibi uygulamalı ekoloji alanlarında belirginleşir. Öte yandan, tek bir canlının çevresiyile karşılıklı ilişkilerini inceleyen birey ekolojisi ve canlı gruplarını inceleyen topluluk ekolojisi gibi alt dallar, bitki ve hayvan ayrımını ortadan kaldırmaktadır.

Gerek birey ekolojisi, gerek tür ekolojisi büyük ölçüde deney ve tümevarım yöntemine dayanır. Bu alanlar genellikle nem, ıslık, tuzluluk ya da besin basamakları gibi değişkenlerle bir canlının ilişkilerini incelediğinden, hem laboratuvarda, hem arazide gerekli deney ve ölçümlerin yapılması kolaydır. Örneğin bir canlının tuzluluk ya da sıcaklık gibi etkenlere dayanıklılığı laboratuvarında ölçülür ve doğal koşullarda bu verilere uygun bir dağılım gözetilir.

Bireylerin beslenme yöntemleri, çiftleşme davranışları ve yırtıcılara karşı geliştirdikleri savunma biçimleri, tür ekolojisinin başlıca konuları arasındadır; bunlar, genellikle davranış ekolojisi olarak adlandırılan alt bölümün ilgi konusudur. Bitkiler üzerine de benzer çalışmalar yapılarak bitkinin, çevre değişikliğine gösterdiği tepki incelenir.

Canlıların yalnız bugün çevreleriyle kurdukları ilişkileri değil, aynı zamanda evrimleşme süreçleri boyunca çevreyle kurdukları ilişkileri inceleyen topluluk ekolojisi, konusunun bu geniş ve karmaşık yapısından ötürü çok çeşitli sorunlarla uğraşır. Topluluk ekolojisi genellikle varsayımlara dayanmakta ve tümdengelim yöntemini kullanmaktadır. Ama karmaşık sistemlerin incelenmesi için yeni araçlar geliştirilmiş ve deneysel çalışmalara geçilmiştir. Büyük ölçüde pedoloji, jeoloji, meteoroloji ve kültürel antropolojiden yararlanan topluluk ekolojisi, besin çevrimi, enerji depolanması ve ekosistemlerle ilgili önemli kavramlar oluşturmıştır.

Topluluk ekolojisi kara ya da su gibi yaşama ortamlarına göre alt bölümlere ayrılır. Bu bölümler gene çevre özelliklerine denk düşen daha dar uzmanlık alanlarını da kapsar. Örneğin kara ekolojisi içinde yer alan orman, otlak ve çöl sistemleri, kara ekosistemlerinin mikroklima, toprak kimyası, toprak faunası, su çevrimi, ekoloji genetiği ve verimlilik gibi konularını inceler. Geleneksel olarak limnoloji adıyla bilinen su ekolojisi, akarsu ve göl ekolojileriyle sınırlıdır. Deniz ekolojisiye denizdeki yaşamla ilgilendir.

Türdeş topluluk ekolojisi aynı türden bitki ve hayvanların sıklığını ve dağılımını etkileyen olguları araştırır. Doğum oranı, ölüm oranı, topluluğa katılım ve ayrılma oranları, rekabet ve av-avcı ilişkileri türdeş topluluk ekolojisinin başlıca çalışma alanlarıdır. Bir türdeş topluluğun zamanla değişen davranışlarını izleyebilmek için istatistikten yararlanılır. Doğadan belli bir düzen içinde yalınlaştırılarak alınmış verilerin ışığında geliştirilen matematiksel örnekler, bir türdeş topluluğun doğal koşullar altındaki davranışıyla karşılaştırılarak sınanır. İki ya da daha çok türden oluşturduğu ayrı topluluklar arasındaki karşılıklı ilişkiler de türdeş topluluk ekolojisinin alanına girer. Bu ekolojinin temel taşlarından birisi olan türdeş topluluk genetiği ya da ekoloji genetiği, doğada gen frekanslarının değişimi, genetik özellikler üzerinde doğal seçmenin etkisi ve çokbiçimlilik gibi konular incelenir.

Karma topluluk ekolojisinin konusu karma topluluğun işlevleri ve kuruluşudur. Türlerin dağılım bölgeleri ve dağılımda ortaya çıkan düzensizlikler, karma toplulukta denge durumu ve bu dengeyi belirleyen etkenler, bir karma topluluk içindeki belli bir grubun (örn. etçiller) rolü, besin çevrimi, iklim ve daha birçok değişken, inceleme konuları arasındadır. Karma topluluk oluşturan türler arasındaki çok yönlü ilişkileri sınıflandırmak ve tanımlamak için çok ayrıntılı yöntemler kullanılır. Özellikle bitki karma toplulukları için uygulanan bu yöntemler, topluluğun zaman içinde, ekolojik ardillik olarak bilinen bir düzene bağlı

kalarak değiştiğini göstermiştir. Karma topluluğa enerji ve besinden oluşan bir makine gözüyle bakılabilir. Bu makinenin anlaşılabilmesi için besin ağını tanımlamak, enerji ve besin akışının birincil üreticilerden (yeşil bitkiler) otçullara, etçilere, ayrıştırıcılara doğru akışını izlemek gerekir.

Karma topluluk ekolojisi yukarıda açıklanan beslenme dinamiğine eğilirken doğal olarak ekosistemde gelişen karşılıklı ilişkilerle ilgilenmekte ve onu ekosistem ekolojisinden ayırmak daha da güçleşmektedir. Ekosistemin yapı ve işlevini kavramaya ve çözümlemeye çalışan ekosistem ekolojisi, çalışma yöntemi olarak matematiği, matematiksel örnekleri ve bilgisayar programlarını kullanan sistem ekolojisi biçiminde gelişmiştir. Sistem ekolojisi, incelediği ekolojik sistemin içeriğinden çok, girdi ve çıktılarını çözümlemeye ağırlık vererek uygulamalı ekolojinin gelişmesini hızlandırmıştır. Uygulamalı ekoloji, çevre kirliliği sorunlarında, tarımsal üretimin ve besin kaynaklarının düzenlenmesinde ekoloji ilkelerini uygulamakta, ayrıca insanın çevresi ve öbür türler üzerindeki etkilerini incelemektedir.

Ekolojinin önemli alt dallarından biri de fosil canlıları konu alan paleoekolojidir. Paleoekoloji, günümüzde yaşayan canlıların incelenmesinde kullanılan çalışma yöntemlerini geçmiş dönemlerin türdeş ve karma topluluklarına uygular.

Bazı ekologlar çalışma alanlarını böcek ekolojisi, in memelilerin ekolojisi gibi taksonomik gruplarla sınırlandırırken, öbürleri deniz kıyısı ya da tropik yağmur ormanı gibi sınırlı çevreler üzerine yoğunlaşırlar.

ekolojik ardillik, belirli bir bölgedeki bitki ve hayvan topluluklarının zaman içinde geçirdiği değişiklikler. Bu süreçte, o bölgedeki her canlı topluluğu, ekolojik doruk denen son ve kararlı evreye ulaşmaya değin yerini aşamalı olarak yeni topluluklara bırakır. Bu son evrede, var olan iklim, toprak ve öbür çevre koşulları, değişikliğin varılan noktadan daha öteye gitmesini engeller.

Birbirini izleyen canlı topluluklarına ekolojik gelişim basamakları denir; ekolojik doruk evresinde o bölgedeki canlı topluluğuna egemen olan bazı türler bu gelişme basamaklarının hepsinde bulunmayabilir. İlk gelişme evrelerinde bölgeye yeni türler yerleşir ve gelişim basamaklarının niteliği, genellikle bir insan ömrü içinde kolay kolay farkına varılamayacak kadar yavaş bir hızla sürekli değişir.

ekolojik doruk, KLİMAKS olarak da bilinir, ekolojik ardillik(*) sürecinin son evresi. Belirli bir bölgedeki bitki ve hayvan topluluklarının, belirli bir zaman dilimi içinde o bölgede egemen olan çevre koşulları altında ulaşabileceği son durum, bu bitki ve hayvan topluluklarının ekolojik doruğudur. Bu evrede, bölgede var olan bütün türler yaşamını sürdürdüğü ve dışarıdan gelen türler bölgede yer kapmayı başaramadığı için, topluluğun tür yapısı hep aynı kalır. Ne var ki, iklim değişikliklerinin, ekoloji ve evrim süreçlerinin etkisiyle çevrede çok uzun dönemde değişiklikler olabileceğinden, ekolojik doruk mutlak kalıcı bir evre değildir.

ekolokasyon bak. yankıyla yönelme

ekonomi, işyerlerinde, işçilerin ve ailelerinin temel ihtiyaç maddelerini sağlayan satış yeri. Geçmiş, işçilere ücretlerin mal olarak verildiği (*truck system*) döneme değin iner. Buna göre, işveren işçiye işletmeye bağlı ya da işletmeyle anlaşmalı mağazalarda geçerli

olmak üzere fiş ya da kupon verir. işçi de bu fiş ya da kuponları karşılığında gereksinimlerini karşılar. Genellikle düşük kaliteli malların satıldığı bu mağazalarda fiyatlar da yüksekti. Yolsuzluklara ve acımasız bir sömürüye yol açan bu uygulama, sendikaların yürüttüğü mücadeleler sonunda birçok ülkede sınırlandırıldı ya da bütünüyle ortadan kaldırıldı. 95 sayılı Uluslararası Çalışma Sözleşmesi'nin 7. maddesiyle işyerlerinde kurulan ekonomaya ya da servislerden yararlanma konusunda işçilere hiçbir zorlama yapılamayacağı hükme bağlandı. Böylece daha çok kentsel yerleşmelerden uzak işyerlerinde açılmaya başlayan ekonomaların yapısı da büyük ölçüde değişti.

Türkiye'de de aynı doğrultuda ücretin para biçiminde ödenmesi zorunluluğu getirilerek, işyerlerindeki satış yerlerinde işçilerin alışverişe zorlanamayacağı ilkesi benimsenmiştir. 28 Temmuz 1967 tarihli ve 941 sayılı İş Kanunu'nda kantin adı verilen ekonomaların açılması sıkı koşullara bağlı tutulmuştur. Türk iş hukukuna göre 150'den fazla işçinin çalıştığı, kent ile kasabalardan uzak sürekli işyerlerinde kantin açılması, daha önce işçiler ya da işçilerin katılımıyla işveren tarafından kantin açılmış olması koşuluyla yasal bir zorunluluktur. Kantin açılmadan önce bölge çalışma müdürlüğünden izin almak gerekir. Söz konusu yerler işçilere ya da bunların ailelerine yiyecek, içecek, giyecek ve yakacak gibi gerekli maddeleri satmak üzere açılır. Kantinlerde kâr amacı güdülmemesi ve ihtiyaç maddelerinin olabildiğince ucuza mal edilmesi öngörülür. İşçinin ekonomalardan alışverişe zorlanması anlamını taşıyacak sözleşme hükümleri hukuken geçersizdir.

ekonometri, ekonomik ilişkilerin ve olayların istatistiksel ve matematiksel çözümlemesi. Hükümetler ekonomik politikalarını belirlemede, özel işletmeler ise fiyat, mal stoku ve üretim kararlarının alınmasında ekonometrik yöntemlerden yararlanır.

İlk ekonometri çalışmaları, bir malın fiyatıyla, satılan miktarı arasındaki ilişkinin, nicel olarak ifade edilmesine yönelik girişimlerdi. Kuramsal olarak, tüketicinin belirli mal ve hizmetlere yönelik talebi, tüketicinin gelirine ve satın almayı istediği malların göreceli fiyatlarına bağlıdır. Fiyatlarda ve gelirden meydana gelen değişikliklerin, satılan miktar üzerinde öngörülebilir etkiler yaratması beklenir.

İlk ekonometri uzmanları fiyat ve talep değişiklikleri arasındaki ilişkiyi incelemede belirli bir döneme ilişkin piyasa istatistiklerinden yararlanırlardı. Ayrıca, gelir ve harcama arasındaki ilişkilerin tahmininde gelir düzeylerine göre gruplandırılan aile-bütçesi istatistikleri kullanılırdı. Bu tür çalışmalar, hangi malların talebinin esnek, hangilerinin esnek olmadığını, başka bir deyişle hangi malların satışlarının fiyatlarındaki değişikliklere duyarlı, hangilerinin duyarsız olduğunu gösterir.

Üretici açısından, ekonometrik çözümleme üretim, maliyet ve arz fonksiyonlarını inceler. Üretim fonksiyonu, bir firmanın çeşitli girdileri ya da üretim faktörleri ile çıktılar arasındaki teknik ilişkinin matematiksel bir ifadesidir. Üretim fonksiyonuna ilişkin ilk istatistiksel çözümlemeler, kullanılan "son" birim gücünün ya da sermayenin üretime katkısı oranında üründen pay alacağını öngören marjinal verimlilik kuramının doğruluğunu sınamaya yöneliktir. Sonraki çalışmalar fiyat değişikliklerine göre

ayarlanan ücretin emeğin verimliliğiyle ilişkili olduğunu gösterdi.

Maliyet fonksiyonları konusundaki ilk çalışmalar, üretimde bir birim artış sağlamak için toplam maliyete eklenen miktarı ifade eden marjinal maliyetin üretimin artış süreci içinde önce azaldığını, ama belirli bir üretim düzeyinden sonra artmaya başladığını öne süren kuramla ilgiliydi. Yapılan ekonometrik çalışmalar marjinal maliyetin aşağı yukarı her zaman sabit kaldığını göstermiştir.

Arz fonksiyonlarının tahminine yönelik çalışmalar çoğunlukla tarım alanıyla sınırlı kalmıştır. Burada sorun sıcaklık, yağış miktar ve salgın hastalık gibi sistem dışı faktörlerin etkileriyle fiyat ve girdilerdeki değişiklik gibi sistem içi faktörlerin etkilerini ayırtılabilmekti.

Birçok ülkede yapılan araştırmalar nüfusun küçük bir bölümünün geleneksel olarak ulusal gelirin çoğunu aldığını göstermektedir. Bu istatistiksel düzenliliği matematiksel terimlerle göstermek ve gelir dağılımındaki bu genel eğilimi açıklamak için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Gelir dağılımı ölçümleri, gelir dağılımındaki eşitsizliğin toplam talep üzerindeki etkisini çözümlemede genellikle önemli bir yer tutar.

1930'ların ortasından sonra, ulusal gelir muhasebesi ile makro iktisat kuramındaki gelişmeler, bütün bir ekonomiyi matematiksel ve istatistiksel denklemlerle açıklama girişimleri çerçevesinde makro iktisat modelleri kurma yolunu açmıştır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'de L. R. Klein ve A. S. Goldberger'in geliştirdiği bir model, sonradan geliştirilen birçok ekonometrik makro modelin öncülü oldu. Yıllık veriler baz alınarak kurulan bu model, günümüzde Michigan modeli olarak adlandırılan biçimle daha da geliştirilmiştir. Sonradan üç aylık veriler kullanılarak geliştirilen modeller, ekonomideki kısa dönemli hareketlerin çözülmesine ve çeşitli değişkenler arasındaki gecikmelerin daha iyi tahmin edilmesine olanak sağlamıştır.

ABD Federal Rezerv Kurulu, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü (MIT) ve Pennsylvania Üniversitesi'nin birlikte geliştirdikleri bir model, özellikle para sektörünün tümünü kapsayacak biçimde tasarlanmıştır. Bu model, gecikmelerin ayrıntılı bir biçimde değerlendirildiği birçok mali denklem ile parasal etkenlerin ekonomi üzerinde yarattığı temel etkileri gösteren bütünleyici denklemlerden oluşur. Sanayileşmiş birçok ülkede de benzer modeller geliştirilmiştir. Ayrıca gelişmekte olan ülkeler için de birçok model oluşturulmuştur.

Makro modellerin geliştirilmesindeki temel araç, iktisadi tahminlerin gerçek değerlere yaklaşması ve kamu politikalarının çözümlemesi olmuştur. Modeller, iktisadi dalgalanmalara ve iktisadi büyümeye de uygulanmıştır.

ekonomi bak. iktisat

ekonomi politik bak. siyasal iktisat

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development-OECD), ekonomik gelişmeyi ve dünya ticaretini desteklemek amacıyla 1961'de kurulan uluslararası örgüt. 1980'lerdeki üyeleri ABD, Almanya, Avustralya, Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, İzlanda, Japonya, Kanada, Lüksemburg,

Norveç, Portekiz, Türkiye, Yeni Zelanda ve Yunanistan'dır.

14 Aralık 1960'ta, 18 Avrupa ülkesi ile ABD ve Kanada'nın imzaladığı OECD'nin kuruluş sözleşmesi, 30 Eylül 1961'de yürürlüğe girdi. 1948'de Marshall Planı çerçevesinde, Avrupa ekonomisini yeniden inşa çabalarında eşgüdüm sağlamak amacıyla kurulan Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (OEEC) yerini alan örgütün temel hedeflerinden biri, üye ülkelerde olabilecek en yüksek büyüme hızı ile istihdamı sağlamak, yaşam standardını yükseltmek ve mali istikrarı sağlamaktır. Bu hedefe ulaşmak için uluslararası ticareti ve ülkeler arasındaki sermaye akışını serbestleştirme yolunda çaba gösterir. Bir başka önemli hedefi de gelişmekte olan ülkelere yapılan ekonomik yardımların eşgüdümüdür.

Kararları bağlayıcı olmayan OECD, temelde bir danışma kurulu. Programını çeşitli görüşmeler, seminerler, konferanslar ve yayınlar yoluyla gerçekleştirir. Kararların uygulanması için gerekli olan her konuda ağırlığı koymasını güçleştirmekle birlikte, bir danışma organı olarak önemli bir etkisi vardır.

OECD'nin ana organı, üye devletlerin temsilcilerinden oluşan Konsey'dir. Konsey bir yönetim kurulu ile gerekli görülecek ikincil organları kurabilir. Bugüne değin kurulan ikincil organlar Ekonomi Politikası Komitesi, Tarım Komitesi, Ekonomik Durumları ve Sorunları İnceleme Komitesi ile Maliye Komitesi'dir. Örgütün ayrıca beş yıl için seçilen bir genel sekreteri vardır.

Uluslararası Para Fonu (IMF) ile Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması (GATT) gibi pek çok uluslararası ve hükümetler arası kuruluşla ilişkisi içinde olan OECD, büyük bir ekonomik veri bankasıdır. Her yıl çeşitli konularda 10 bin sayfayı aşkın yayın yapar. Genel istatistikler, tarım, bilimsel araştırmalar, sermaye piyasaları, vergi yapıları, enerji kaynakları, ormanlar, hava kirliliği, eğitimdeki gelişmeler ve gelişme yardımları gibi birbirinden çok farklı alanlara ilişkin yayınları ilgi alanının genişliğini yansıtır. Örgütün iki ayda bir yayımladığı *The OECD Observer* adlı dergi ekonomik ve toplumsal konularda yararlı bir bilgi kaynağıdır. OECD ayrıca her üye ülke için yıllık ekonomik değerlendirmeler de yayımlar. Merkezi Paris'te bulunan OECD'de bini aşkın personel çalışmaktadır.

Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulu (EYKK), ekonomik konularda üst düzeyde kararların alınmasında ve yürütülmesinde eşgüdümü sağlayan, Başbakanlığa bağlı karma yüksek kurul. Bakanlar Kurulu'nun 16 Ocak 1981 tarihli ve 2257 sayılı kararıyla kurulmuş, 31 Aralık 1987'de alınan bir kararla kaldırılarak görevleri Yüksek Planlama Kurulu'na devredilmiştir.

Bir "iş kabine" işlevini yüklenen EYKK'nın başlıca görevleri, uzun vadeli kalkınma planı ve yıllık programlar çerçevesinde Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) ile ilgili kararları almak, ithalat ve ihracat rejimlerinin düzenlenmesine ilişkin esasları belirlemek, dış ekonomik ilişkilerde eşgüdümü sağlamak, Bakanlar Kurulu'na verilen öteki görevleri yapmak ve başkanın ya da kurul başkanının görüşülmesini istediği konuları karara bağlamaktır. EYKK'da devlet bakanı ve başbakan yardımcısının başkanlığında, başbakanca görevlendirilen iki devlet bakanı, dışişleri, maliye ve gümrük, ulaştırma, tarım ve orman, köyler, sanayi ve ticaret, enerji ve tabii kaynaklar, kültür ve turizm bakanları ile başbakanlık müsteşarı, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) müsteşarı, Hazine ve Dış Ticaret müsteşarı ve T. C. Merkez Bankası başkanı yer

alıyordu. Başbakan gerekli gördüğü durumlarda kurula başkanlık ederdi. Kurulun sekreterlik hizmetleri Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Genel Sekreterliği'nce yürütülürdü.

EYKK, özellikle 1984'ten sonra Para ve Kredi, Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı kurulları ile birlikte bazı büyük fonların merkezi kararlarla yönlendirilmesinde önemli işlevler yükledi. Kurulun 1984 sonrasında aldığı önemli bir karar da KİT'lerde çalışan sözleşmeli personelle ilgili usul ve esaslar ile tip hizmet sözleşmesinin tespitiydi. 233 sayılı kanun hükmünde karnamenin 47. maddesiyle kurula verilen "sözleşmeli personel istihdamı hususlarında genel hükümlerin uygulanmasına karar verme" biçimindeki yetki, sözleşmeli personele ilişkin yeni ilkeler ve kurallar saptama biçiminde uygulandığından, personel rejimi içerisinde hukuki bir boşluk yarattı.

Ekonomik ve Sosyal Konsey (Economic and Social Council-ECOSOC), Birleşmiş Milletler'e bağlı uzmanlık kuruluşlarınca yürütülen ekonomik, toplumsal, kültürel ve beşeri etkinliklerin yönetim ve eşgüdümünden sorumlu başlıca BM organlarından biri. 1945'te BM Antlaşması'yla kurulmuştur. 1965'te BM Antlaşması'nda yapılan bir değişiklikle üye sayısı 18'den 27'ye, 1974'te de 54'e çıkarılmıştır. Genel Kurul'da seçilen ECOSOC üyelerinin görev süresi üç yıldır. Konsey Avrupa, Asya, Latin Amerika ve Afrika için kurulmuş bölgesel komisyonların çalışmalarını denetler. Bu bölgesel komisyonlar Afrika Ekonomik Komisyonu (ECA), Avrupa Ekonomik Komisyonu (ECE), Asya ve Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu (ESCAP), Batı Asya Ekonomik Komisyonu (ECWA) ile Latin Amerika Ekonomik Komisyonu'dur (ECLAC/CEPAL). İstatistik Komisyonu, İnsan Hakları Komisyonu, Sosyal Gelişme Komisyonu, Kadın Hakları Komisyonu, Uyuşturucu Maddeler Komisyonu gibi komisyonlar da ECOSOC'a bağlı olarak çalışırlar. Ayrıca ECOSOC'a proje sunmak ve eşgüdüm görevini yerine getirmek üzere Teknik Yardım Kurulu oluşturulmuştur.

ekorse figür (Fransızca *écorché*: "derisi yüzülmüş"), insan ve hayvanlarda kasların yerini ve birbirleriyle ilişkilerini göstermek amacıyla deri olmaksızın çizilmiş anatomik resim. 15. yüzyılda anatominin önem kazanması ve Batılı ressamların vücudu olduğu gibi betimleme eğilimleriyle tunc, ahşap, balmumu ya da alçıdan ekorse modeller yapıldı. Bunların çoğu anonimdi; 16. yüzyıldan sonra bazı sanatçı adları da ortaya çıktı. Baccio Bandinelli (1488-1559), Prospero Antichi (ö. 1592 ?), Pierre de Francheville (1548-1615), Ludovico Cigoli (1559-1613) ve Gaspar Becerra (1520-70) hem ekorse modeller, hem de figürler yaptılar. Bu modeller bütün sanatçıların atölyelerindeki en önemli araçlar arasına girdi.

Başta Leonardo da Vinci olmak üzere birçok sanatçı bu tür modellerden çizim yapıyordu. Bu çizimlerden bazıları sanat ve anatomi kitaplarında yer aldı. 1543'te Andreas Vesalius, başyapıtı sayılan *De humani corporis fabrica*'yı (İnsan Gövdelerinin Yapısı Üzerine) ve sanatçıları için hazırladığı benzer bir yapıt olan *Eptomi*'yi yayımladı. 18. yüzyılda Edme Bouchardon'un *L'Anatomie nécessaire pour l'usage du dessein* (1741; Çizim İçin Gerekli Anatomisi) adlı kitabındaki çizimler ve George Stubbs'in özgün karakalem çizimleri bugün Londra'daki Kraliyet Akademisi'nde bulunan *The Anatomy of the Horse* (1766; Atın Anatomisi) için yaptığı oymabaskılar önemli ekorse çalışmalarıdır. Aynı yıllarda Jean

Antoine Houdon da Roma'da Aziz Bruno'nun bir heykeli için yaptığı ekorse figürüyle (1767) ün kazanmıştı. 20. yüzyılda bu alan-da ürün veren en önemli sanatçı Paris

"Derisi Yüzülmüş Bir At", George Stubbs'in karakalem çizimi; Kraliyet Güzel Sanatlar Akademisi, Londra
Royal Academy of Arts, Londra

okulundan Chaïm Soutine'dir(*). Heykeli Brancusi'nin "Anatomik Model" (1902) adlı yapıtı ise uzun süre anatomi derslerinde model olarak kullanılmıştır.

ekosfer, fiziksel çevreleriyle karşılıklı etki-leşim içinde olan bütün canlıların oluşturduğu yeryüzü ekosistemlerinin tümü.

Yeryüzündeki tüm canlı ve cansız varlıklar arasındaki hiçbir ekolojik bağlantının göz ardı edilmemesi kaygısıyla yaratılan ekosfer terimi, biyosfer(*) terimiyle hemen hemen eşanlamlıdır.

ekosistem, ÇEVREDİZGE olarak da bilinir, belli bir birim alan içinde yaşayan tüm canlıları, fiziksel çevrelerini ve aralarındaki her türlü karşılıklı ilişkiyi içeren kavram. Ekosistem incelemelerinin temelini oluşturan ilkeler belli bir bakış açısına dayanır: Çevre, onu oluşturan öğelerle bir bütündür. Büyüklüğü ne olursa olsun, yaşamı destekleyen doğal ya da yapay bir çevrenin öğeleri, bir ilişkiler ağına bağlı parçalarlardır. Bu karmaşık ağı oluşturan her öğe, öbür öğelerle dolaylı ya da dolaysız karşılıklı ilişki içindedir ve bütünü etkiler.

Ekosistem terimi ilk kez 1935'te İngiliz ekolog Arthur George Tansley tarafından önerildi. Bununla birlikte, kavramın ortaya çıkışı çok daha eskiye, insan ve doğanın birliğinden söz eden en eski dinsel metinlere dayanır. Antropologlar ve coğrafyacılar insanın çevresi üzerindeki etkisiyle yakından ilgilenirken, 19. yüzyıl sonlarında değişik ülkelerden birçok araştırmacı, canlıları çevreleriyle birlikte inceleyerek ekosistemle eşanlamlı terimler kullanmıştır. Ekosistem kavramının, giderek yerleşmesine karşın 1960'lara değin uygulamada yeterince önemsenmediği de bir gerçektir. Çünkü uygulamalı bilimlerde orman, yabanıl hayvanlar, su, tarım, toprak koruma, zararlıların denetlenmesi gibi birçok ilgi alanı birbirinden bağımsız olarak ele alınmıştır. Bu-

nun önemli bir nedeni de, gerçek bir ekosistem planlamasını sağlayacak bilgi birikiminin eksikliğidir. İnsan nüfusunun kaynaklar ve içinde yaşanan sistem göz önüne alınarak planlanması ise günümüzde insanlığın karşılaştığı en güç ve en büyük sorun olarak ağırlığını duyurmaktadır.

Bir ekosistem mineraller, iklim, toprak, su, gün ışığı gibi cansız bileşenler ile tüm yaşayan bireyleri içeren canlı bileşenlerden oluşur. Bu bileşenleri birbirine bağlayan temel güçler enerji akışı ve besin çevrimidir. Ekosistemdeki başlıca enerji kaynağı olan Güneş'in yaydığı ısıma enerjisi kendibeslek (ototrof) canlılar tarafından kullanılır. Kendibeslek canlıların büyük bölümü karbon dioksit ve suyu güneş enerjisinin yardımıyla ve enerji açısından zengin basit karbonhidratlara dönüştüren, yani fotosentez yapan yeşil bitkilerdir. Basit karbonhidratlarda depolanan enerji daha sonra proteinler, lipitler ve nişastalar gibi daha karmaşık karbonhidratlar yapmak için kullanılır. Ekosistemin bu bölümü genellikle üretici basamak olarak tanınır.

Kendibesleklerin dolaylı ya da dolaysız yoldan ürettiği organik maddeler dışbeslek (heterotrof) canlılara geçer. Dışbeslekler kendi besinlerini hazırlayamadıkları için ekosistemin tüketicileridir. Bu canlılar kendibeslek canlıların yaptığı karmaşık organik maddeleri kullanır, yeniden düzenler ve sonunda ayırıştır. Hayvanlar ve mantarların tümü, bakterilerle öteki mikroorganizmaların da önemli bir bölümü dışbeslektir.

Kendibeslekler ve dışbeslekler ekosistemin değişik beslenme basamaklarını oluşturur. Üretici basamak kendi besinini hazırlayan canlıları kapsar. Birincil tüketici basamağındaki canlılar üreticilerden beslenir. İkincil tüketici basamağındaki canlılar birincil tüketicilerden beslenir ve beslenme zincirinin basamakları bu biçimde birbirine eklenerek ekosistemde madde ve enerji aktarımı sağlanır. Örneğin çayır ekosistemindeki tipik bir beslenme zinciri şöyle gösterilebilir: Ot (üretici) → fare (birincil tüketici) → yılan (ikincil tüketici) → şahin (üçüncül tüketici). Öte yandan birçok canlı değişik beslenme kaynaklarını kullanabildiğinden ekologların beslenme ağı dediği, iç içe geçmiş bir yapı oluşur.

Doğal ekosistemler iki kuşak içerir: Üstte, Güneş'ten gelen enerjiyi toplayan yeşil kuşak, onun altında da kahverengi kuşak yer alır. Organik maddeler, yeşil kuşakla iç içe geçmiş olan kahverengi kuşakta toplanıp toprakta ve çökellerde ayrışır. Bu istifleme biçimine uygun olarak kara ve sığ su ekosistemlerinde bitki örtüsünün ya da üretici basamağın altında yer alan tüketici basamak, karmaşık bileşikler yeşil bitkilerin kullanabileceği maddelere dönüştürür. Okyanus gibi derin deniz ekosistemlerinde, yüzen alglerin bulunduğu üstteki ışıklı bölge yeşil kuşağı, alttaki karanlık bölge ise çökeltilerle birlikte kahverengi kuşağı oluşturur.

Beslenme basamaklarında enerji aktarımı sırasında önemli kayıplar ortaya çıkar. Örneğin otlarda depolanan enerjinin yalnızca yüzde 10 kadarı bu bitkileri yiyen hayvanın vücudunda kalır. Geriye kalan yüzde 90'ı ya kullanılamaz ya da metabolizmanın çalışması sırasında ısı enerjisine dönüşerek kaybolur.

Enerjinin ekosistemden sürekli kaybolmasına karşın besinler biyojeokimyasal çevrim içinde kalır. Başlıca biyojeokimyasal çevrimler arasında su, karbon, oksijen, azot, fosfor, kükürt ve kalsiyum çevrimleri yer alır. Bu çevrimlerin birçoğunda çürükçül canlılar elementleri öbür canlıların kullanabileceği duruma getirerek ekosistemde önemli rol oynarlar.

Toprak örtüsünden yoksun kayaların ya da lav akıntısının bulunduğu bölgelerde, var olan ekosistemin orman yangını gibi etkenlerle bozulduğu durumlarda ya da başka nedenlerle verimsizleşmiş alanlarda canlıların yer edinmesi ekolojik ardılık denen bir düzen içinde gerçekleşir. Ekosistemlerin ardılığında genellikle iki evre vardır: Gelişme ya da başlangıç evresi ve olgunluk evresi. Gelişme evresindeki az sayıda türe ve kısa beslenme zincirine karşılık, olgunluk evresinde daha karmaşık bir canlı yaşamı gözlenir. Bu gelişim, ekosistemde büyük bir tür çeşitliliği, karmaşık beslenme ağı ve güçlü bir denge olgusunun ortaya çıktığı ekolojik doruk durumunu yaratır.

İnsanlar ekosistemlerin gelişimini önemli ölçüde etkilemektedir. Örneğin tarım, olgunlaşmamış bir ekosistemin doğal gelişmesini engelleyerek yüksek verim elde edilmesini amaçlar. Ekosistemde en uygun besin üretimine yönelik bir düzenlemeye gidilerek beslenme zinciri içindeki karşılıklı ilişkiler ile genç ve olgun ekosistemlerin belirleyici özellikleri göz önünde tutulmalıdır. Toprağı işleyerek ve gübreleyerek ekosistem ek enerji sağlanması, kısa süreli üretimde yüksek verime yol açabilir. Ama üretimi gelişigüzel artırma çabası uzun dönemde çeşitli olumsuz etkiler yaratır. Bunlar arasında gübre ve tarım ilaçlarının yarattığı kirlenme, yalnız yüksek verim düşündülerek geliştirilen ürünlerin doğal etkilere dayanıksızlığı ve dengesiz üretim sayılabilir. Son yıllarda ekosistem üzerine yapılan araştırmalar sistem ekolojisinin gelişmesini sağlamış, sanayileşmenin ve tarımsal gelişimin çevre üzerindeki etkilerini belirleme ve denetleme yolunda önemli adımlar atılmıştır. Sistem ekolojisi, kimyasal madde birikimi ve radyoaktif atıkların etkileri ya da fosil yakıtların (petrol, kömür, doğal gaz) atmosfere yaydığı karbondioksit ve öbür tanecikler yoluyla iklimi etkilemesi gibi konuları incelemekte, ekosistemde enerji akışı ve beslenme zincirini bozmayan tekniklerin geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır.

Bir ekosistemin belirlenmesinde büyüklük ölçü olarak kullanılamaz. Cangının bir kilometre karesi, çölün bir metre karesi, bir havuz, bir orman parçası, bir kent, bir çiftlik, hatta bir akvaryum bir ekosistemi oluşturabilir. Bütün ekosistemler, en büyük ekosistem olan ekosferin içinde yer alır; ekosfer de Yer'i (jeosfer) ve bütün biyolojik bileşenlerini (biyosfer) içerir. Yalnızca yapay ekosistemlerin sınırları kesin biçimde ayrılmıştır. Doğal ekosistemlerse, ormanların kenarı ya da deniz kıyısı gibi, ekoton denen geçiş bölgelerinde birbirine karışır.

Ekosistemlerin incelenmesinde kara ve su olmak üzere başlıca iki büyük sistem ayırt edilebilir. Bir su ekosistemi en küçük su birikintisinden okyanusa kadar geçen ortamlardaki karşılıklı ilişkileri kapsar. Ortamların farklılığına karşın, suyun canlılar üzerindeki etkisi bu ekosistemde yaşayan canlılarda benzer özellikler yaratmıştır. Hem su, hem çok daha karmaşık yaşam biçimlerinin gözlemlendiği kara ekosistemlerini tek tek incelemek olanaksızdır. Bu sistemlerin topluca incelenmesi ise birçok önemli ayrıntının, fiziksel ve kimyasal bileşenlerin, canlıların değişik çevrelerin özelliklerine göre geliştirdiği uyum biçimlerinin, enerji akışı ve besin çevriminde ortaya çıkan özelliklerin göz ardı edilmesine yol açar. Bu nedenle canlıların yaşadığı çevreler belli tipler altında toplanarak incelenir. Genellikle su ekosistemleri deniz suyu ve tatlı su (ya da denizler ve iç sular) olarak ayrılabilir.

lir. İç sular da kendi içinde durgun sular (göller) ve akarsular olmak üzere iki alt bölüme ayrılır. Kara ekosistemleri yaşama ortamlarına ya da kara çevrelerine göre kutup bölgeleri ve tundra, kuzey ve ılıman bölge ormanları, çayır, otlak, çöl ve yarı çöl alanlar, cangullar ve yağmur ormanları, savanlar ve öbür astropik ormanlar biçiminde ayrılır. Egemen bitki örtüsü temelinde belirlenen bu tiplerin yanı sıra değişik ölçütlere dayanarak farklı sınıflandırmalar da yapılmaktadır.

ekoton, birbirine komşu olan orman ve çayır gibi değişik iki bitki topluluğu arasındaki geçiş bölgesi. Ekoton, bu bölgenin iki yanında yer alan bitki topluluklarından her ikisinin de bazı özelliklerini taşır ve genellikle aralarında geçiş bölgesi olmayan topluluklardan daha zengin bir tür çeşitliliği gösterir. Ekotonlar ya geniş bir kuşak halinde uzanır ya da ormanların içindeki açıklık yerler gibi küçük bir alan oluşturur. Bir ekoton, gerek tür sayısı, gerek aynı türden bireylerin yoğunluğu açısından, iki yanındaki bitki topluluklarından hemen her zaman daha zengindir. Bazı hayvanlar kur yapmak, çiftleşmek, yuva kurmak ve yiyecek aramak için böyle bir geçit bölgesini yeğler.

Ekron, Kenan ülkesinde Filisti kenti. Filisti *pentapolis*'inden (beş kent) biridir. Bugünkü İsrail'in orta kesiminde bulunan Mazkeret Batya yerleşiminin güneyindeki Tel Mikne'de (Arapça Hirbetü'l-Mukanna) kurulmuş olduğu kabul edilir. İsrailoğullarının fethinden sonra (Yeşu 15:11) Yahuda'ya verilmiş olmasına karşın, Davud zamanında Filistilerin kalesiydi (I. Samuel, 17:52). İsrail kralı Ahazya döneminde ise tanrı Baal-zebub(*) ile ilişkili olduğuna inanılırdı (II. Krallar, 1:2-18). Filistin'in fethi (İÖ y. 918) sırasında Mısır firavunu I. Şeşonk (Kitabı Mukaddes'te Şişak) tarafından ele geçirilen Ekron, İÖ 7. yüzyılda Asur kraları Asurhiddina ve oğlu Asurbanipal'in egemenliğine girdi. Kilise tarihçisi ve topograf Eusebios (İS y. 260/264 - y. 340) Helenistik dönemde ve daha sonraları Akkaron olarak bilinen kentte, kendi yaşadığı dönemde Yahudi nüfusun varlığından söz eder.

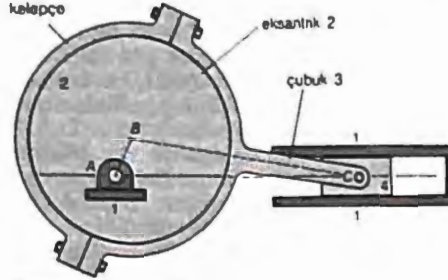
Ortaçağın sonlarında Ekron terk edilmiş bir kenti. Aşkelon ya da Aşdod gibi öteki Filisti kentlerinden farklı olarak yüzyıllar boyunca burada, kentin adını taşıyan bir höyük (tel) olmadı. Ekron'un adı yalnızca, Akir adlı Arap köyünde yaşatıldı. Akir köyünün Ekron'la aynı yerleşim olduğunu ilk bulan ABD'li Kitapı Mukaddes uzmanı Edward Robinson'dı (1794-1863). 1883'te Baron Edmond de Rothschild (1845-1934), Akir'in bitişiğinde bir Yahudi yerleşimi kurdu. Bu yerleşimin resmi adı, baronun annesinin anısına verilen Mazkeret Batya'dır (İbranicede "Batya Anıtı"). Ekron adı (bugün resmi olarak Kiryat Ekron) 1949'da kurulan yakındaki yeni bir göçmen yerleşime verildi. Bununla birlikte, Ekron ve Akir adları bugün de eski yerleşim için kullanılmaktadır.

Bazı bilim adamlarınca Ekron'un yeri olduğu düşünülen bir başka alan da, Mazkeret Batya'nın 5 km güneyindeki Kidron'dur (Arapça Katra).

eksantrik, bir milin dönme hareketini, doğrusal alternatif harekete dönüştürmekte kullanılan mekanik düzenek. Aynı işlevi gören bir başka düzenek de, krank-biyel mekanizmasıdır(*). Eksantrik mekanizma-

sında çoğunlukla, devindirici parçanın boyutlarına oranla, daha yumuşak darbeli alternatif hareketler elde etmek amacıyla yararlanılır.

Çizimde görülen eksantrik düzeneğinde, eksantrik diski(2), döner mile A noktasından bağlıdır ve dönme eksenini ile diskin merkezi arasındaki uzaklık AB olarak gösterilmiştir. Bir yarım halka ile çubuklu bir parçadan oluşan kelepçe, eksantrik diskinin çember yüzeyine açılmış bir oluğa oturacak biçimde tutturulmuştur. Mille birlikte dönen eksantrik, kelepçe içinde kayar ve bu arada çubuğa (3) bağlı olan piston (4), düz bir doğrultuda hareketlenerek 2AB uzunluğunda yol kat eder. AB krank miline ve BC bir krank-biyel mekanizmasının bağlantı çubuğuna karşılık gelir. Bir milin üzerinde

Eksantrik düzeneği

her yere eksantrik bağlanabileceğinden, milin herhangi bir bölümünün krank biçiminde yapılmasına gerek yoktur. Büyük kuvvetlerin iletilmesinde, eksantriklerden ender olarak yararlanılır; çünkü bu tür düzeneklerde sürtünmeden kaynaklanan kayıplar çok fazladır. Eksantrikler çoğunlukla, motor supaplarının denetiminde kullanılır.

eksantrik mili bak. kam mili

Eksarhane, EKSAHLIK (Yunanca *eksarkhos*: "önder, başkan", Ortodoks hiyerarşisinde patriğin altında, metropolitin üstünde yer alan din adamı, bağımsız bir kilisenin ruhani başkanı) olarak da bilinir, 1870'te İstanbul'da Fener Rum Patrikhanesi'nden ayrılarak kurulan bağımsız Bulgar Ortodoks Kilisesi.

Bulgar hanı I. Boris'in 864'te Konstantinopolis'in (İstanbul) üstünlüğünü tanıyarak Hristiyan olmasından sonra kurulan başpiskoposluk, Boris'in oğlu Simeon'un ölümünden (927) sonra başkent Preslav'da patriklik konumunu kazandı. Bizans imparatoru II. Basileios (hd 976-1025) döneminde ise merkezi Ohri'de olmak üzere yeniden başpiskoposluk düzeyine indirildi. Bulgar çarı II. İvan Asen 1235'te Tırnovo'da (bugün Veliko Tırnovo) Bulgar Patrikliği'ni yeniden kurdu. Ama Tırnovo'nun 1393'te Osmanlıların eline geçmesi üzerine son patrik Eftimi sürgüne gönderildi. Osmanlı döneminde Ortodoks Bulgar cemaati, Rum din adamlarının yönetimi altında İstanbul'daki Fener patriğinin yetki alanına bağlı kaldı.

Bağımsız bir Bulgar kilisesi kurma eğilimi 18. yüzyıl sonlarında canlandı ve Avrupa devletlerinin de desteğiyle Balkan milliyetçiliğine koşut olarak gelişti. Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun (1839) Osmanlı uyruklarının hak eşitliğini ilan etmesi bu hareketi güçlendirdi. Sonunda İstanbul'daki Bulgar cemaati, Rum önde gelenlerinden sayılan Bulgar asıllı İstefanaki Bey aracılığıyla Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'ya bir dilekçeyle başvurdu. Osmanlı hükümeti, Bulgar cemaatine bağımsızlık tanınmasının Fener Patrikhanesi'nin gücünü kıracağını ve Slav dayanışmasını zayıflatacağını umuyordu. 1849'da Sultan Abdülmecid'in bir iradesiyle, Fener'

de kurulacak bir papazevinde Bulgar cemaatinin kendi dilinde ibadet etmesine izin verildi.

Bulgar cemaati, 1856 Islahat Fermanı'nın ruhani cemaatlerin yeniden örgütlenmesine ilişkin hükümlerine dayanarak 1860'ta Bâbü'lî'ye yeniden başvurdu ve bundan böyle Rum patriğinin ruhani reis olarak tanınmayacağını bildirdi. Başvuruda, bağımsız bir kilisenin kuruluşuna izin verilmezse büyük devletlerin müdahalesinin isteneceği de ima ediliyordu. Bunun üzerine Fener patriği Kyrillos istifa etti; Bulgaristan'ın ruhani cemaatleri yeni patrik seçimine katılmadığı gibi, seçim sonucunu da onaylamadı. Böylece bağımsız kilise hareketi hızla olgunlaştı. Bu arada bazı Bulgarlar, özellikle Fransa ile Avusturya'nın desteğini elde edebilmek amacıyla Katolik Kilisesi'ne katılma yolunu denediler. 1860 sonlarında bir piskopos başkanlığındaki Bulgar ruhban heyeti Ermeni patriğine başvurarak Bulgar cemaatinin de Doğu Katolik Kiliseleri'yle aynı statüde papalığa bağlanması talebinde bulundu. Talebin olumlu karşılanması üzerine Bulgar cemaatinin bir bölümü Katolikliği benimsedi; ama daha büyük bir bölümü bağımsız bir Ortodoks kilisesi olarak örgütlenme çabasını sürdürdü. Bulgarlar arasında Katolikliğin daha da yaygınlaşmasının Fransa ve Avusturya'nın Slavlar üzerindeki nüfuzunu güçlendirmesinden çekinen Rusya da bu çabayı destekliyordu. Fener Patrikhanesi ile Bulgar cemaati arasındaki çatışmanın çözümsüz kalmasının Rusya'ya sürekli kışkırtma olanağı vermesinden kaygılanan Osmanlı yönetimi 1870'te gene Fener'de Eksarhane adıyla bağımsız bir kilisenin kurulmasına izin verdi. İlgili fermana göre, Bulgar cemaatinin başında Bulgar sinodunun başkanı sıfatıyla bir eksarh bulunacak ve Rum patriği, Ortodoks Kilisesi kurallarının gerektirdiği onay belgesini eksarha verecekti; patrikhane Bulgar cemaatinin işlerine hiçbir müdahalede bulunmayacak, buna karşılık Bulgar ayinlerinde patriğin adı zikredilecekti. Ama patrikhane 1872'de seçilen ilk eksarhı yetkisiz saydı ve eksarhlığı ancak 1945'te tanıdı; eksarhlık 1953'te yeniden patriklik konumuna yükseltildi. Günümüzde Bulgar Ortodoks Kilisesi'nin, 12 piskoposluk bölgesinde 8 milyona yakın üyesi vardır.

eksedra, mimarlıkta, yarım daire ya da dikdörtgen planlı, içinde bazen yükseltilmiş bir oturma sekisi de bulunan niş. Kilisenin apsisine de ekседra dendiği olur.

Eski Yunan'da genellikle, büyük kentlerin tapınmaya ayrılan kesimlerinde bulunurdu (örn. Atina Akropolis). Dinlenme ve dü-

Aya İrini ekседrası, 6. yy ortaları, İstanbul
J. Powell, Roma

şünceye dalma amacıyla da kullanılan ekседralarda bilginler ve şairler tartışmalar düzenlerlerdi.

Eksedra, Roma yapılarında çok kullanılan bir öğeydi. Örneğin Roma'daki Minerva Medica'nın ağır kubbesi 4. yüzyılda ekседralarla desteklenmişti. Hem dikdörtgen, hem de yarım daire planlı Roma ekседraları yarım kubbeyle örtülür, ana mekâna bakan yüzlerinde çoğu kez sütunlar ya da gömme sütunlar (pilastr) bulunurdu. Örneğin Roma'daki Pantheon'da orta mekânı çevreleyen duvarda üç tane yarım daire, dört tane de dikdörtgen planlı ekседra vardır. Büyük bir olasılıkla bu nişler Romalıların tanıdığı yedi gezegenin tanrıalarının heykellerini yerleştirmek amacıyla yapılmıştı. Ana girişin tam karşısındaki ekседra yarım kubbeyle örtülüdür, öbür altısının orta mekâna bakan açıklığında ikiye mermer sütun yer alır. Ekседra, Yunanistan ve Roma dışında da kullanılmıştır. Örneğin Konstantinopolis'teki (İstanbul) 6. yüzyıl Bizans kiliseleri SS. Sergios ve Bakkhos'la (Küçük Ayasofya) Aya İrini'de ekседralar vardır.

Eksekias (ü. İÖ y. 550-525), Eski Yunanlı vazo ustası ve ressamı. Amasis Ressamı(*) ile birlikte, İÖ 6. yüzyıl ortalarında en önemli siyah figür ressamlarından biri olarak değerlendirilir. On bir vazanın üstünde ki yazılarda adına rastlanan Eksekias'ın

"Dionysos Denizi Geçerken", Eksekias imzalı bir kylix, İÖ y. 535; Devlet Eski Yapılar Koleksiyonu ve Glipotehik, Münih
Homer Fotoarchiv, Münih

sanat tarihinde önemli bir yeri vardır. Bu yazılardan en sık görüleni *Eksekias epoisen me*'dir (beni Eksekias yaptı). Biri Vatikan'da, öbürü Berlin'de bulunan iki başka amforanın üstündeyse *Eksekias egraphse kapoise me* (beni Eksekias yaptı ve bezedi) yazılıdır. Bu ifadeler, Eksekias'ın hem vazo ustası, hem de ressam olduğunun kanıtı sayılır.

Vatikan'daki amforanın bir yüzünde Akhilleus ile Aias bir oyun oynarken canlandırılmıştır. Öbür yüzde atı Kyllaros'la birlikte Kastor, annesi Leda, babası Tyndareos ve ikiz kardeşi Polydeukes vardır.

Berlin'deki amforanın bir yüzünde Herakles, bir Nemeia aslanıyla güreşirken resmedilmiştir. Öbür yüzü ise Theseus'un oğulları olan iki Attika savaşçısı Demophon ve Akamas vardır. Bazı bölümleri onarılmış olan bu amfora büyük bir olasılıkla Eksekias'ın ilk yapıtlarından biridir.

Üstünde Eksekias'ın yaptığı belirtilen öbür dokuz vazodan kaçının onun tarafından boyandığı kesin olarak bilinmemektedir.

İmzasız olmakla birlikte, üslup bakımından Vatikan'daki amforaya benzerlikleri nedeniyle Eksekias'ın elinden çıktığı düşünülen vazolar da vardır. Bunların en önemlileri, Fransa'nın Boulogne kentindeki bir amfora ile Atina'daki bir *kalyks krater*'dir (şarabı suyla karıştırmada kullanılan kap). Birincisinin üstünde Aias'ın ölümü betimlenmiştir. İkincisinin bir yüzünde bir araba sahnesi, öbür yüzünde ise Patroklos'un ölüsü için yapılan mücadele yer alır. Krater, 1938'de Amerikalıların yaptığı bir kazı sırasında Atina Akropolis'i'nin kuzey yamacında bulunmuştur. Daha sonra tipik bir Attika vazosu olarak sık sık kullanılacak olan bu biçim, türünün ilk örneklerinden biri sayılır ve belki de ilk kez Eksekias tarafından uygulanmıştır.

Eksekias vazoların yanı sıra 45 cm yüksekliğinde bir dizi kil levha da yapmıştı. Üstünde cenaze sahnelerinin yer aldığı bu levhalar mezarları bezemek amacıyla tasarlanmıştı. Bugün Münih'te bulunan bir *kylix* (yayvan içki kabı) Eksekias'ın döneminde yeni kullanılmaya başlayan bir türdendi. İmzalı olan bu kabin üstünde, Dionysos bir gemide uzanmış yatarken betimlenmiştir.

eksen, kristalografide, bir kristal içindeki atomların düzenli yerleşimini tanımlamakta kullanılan doğru kümelerinin ortak adı. Kristal içindeki her atom ya da atom grubu bir noktayla (örgü noktası) gösterilir ve bu noktaların birleştirilmesiyle ortaya çıkan örgü, bir dizi özde gruba (birim göze) ayrılabilir. Bu birim gözelerden birinin kesişen kenarları kristalografik eksenler olarak seçilir ve bunların uzunluğu örgü sabiti olarak adlandırılır. Bu kenarların görelî uzunluklarına ve aralarındaki açılara bağlı olarak, cisimler altı temel kristal sistemden birine yerleştirilir.

Bir atomun birim göze içindeki konumu, kristalografik eksenlere bağlı olarak tanımlanır; ayrıca kristal içindeki düzlemler eksenlerin yardımıyla belirlenir. Kristal sistemlerinden beşi, üç kristalografik eksenle, heksagonal sistem ise dört eksenle tanımlanır.

eksicil bak. elektrofil

eksiçekerlik bak. elektronegatiflik

eksik borç, yerine getirilmemesi durumunda dava yoluna başvurulamayan borçlar. Alacaklı ile borçlu arasındaki bir hukuki ilişkiden kaynaklandığı için, yerine getirilmesi geçerli bir ödeme sayılır, ama yerine getirilmemesi alacaklı açısından borçlunun mal varlığına başvurma hakkını doğurmaz.

Roma hukukunda "doğal borçlar" (*obligationes naturales*) adı verilen bu tür borçlar yerine getirildiğinde "borç olmayanın geri verilmesi davası" (*condictio indebiti*) ile geri istenemezdi. Ayrıca bunlar bir yenileme (*novatio*) işlemiyle tam borç (*obligatio civilis*) niteliğine kavuşturulabilirdi. Roma'da eksik borçların en eski tipi, kölelerin özgür kimselerle yaptıkları sözleşmelerden doğan borçlardı. Bunlar, kölenin özgürleştirilmesinden sonra da kendisinden dava yoluyla istenemezdi. Sonraları velayet altındaki çocukların borçları da doğal borç kapsamına alındı.

Çağdaş hukuk düzenleri, yerine getirilmesi için devletin zorlayıcı gücünü alacaklı lehine kullanmasını adalet ve toplumsal istikrar düşüncesine uygun görmediği, ama tümüyle de yasaklamak istemediği borçları ayrı bir biçimde düzenleme yoluna gitmiştir. Türk Borçlar Kanunu'nda (BK) da yer alan bu tür borçlar başlıca dört grupta toplanabilir:

1) Doğumu anında eksik olan borçlar: Bunlar kamuoyunun önem verdiği, ama yasa koyucunun iyi gözle bakmadığı kumar ve bahisten doğan borçlarla (BK m. 504) evlenme tellallığından doğan borçlardır (BK m. 408). Bu iki eğilimi uzlaştırmak için eksik borç kavramına başvurulmuştur. Halk arasında "şeref borcu" olarak bilinen kumar ve bahis borçları dava edilemez, normal bir borçla takas edilemez ve borçlu tarafından ikrar edilerek bir senet ya da poliseye bağlanmış olsa bile hukuksal bir değer taşımaz. Ama borçlu böyle bir borcu öderse, bu ödeme geçerli sayılır ve haksız zenginleşme davasıyla geri istenemez. Yasa, malların ve değerli kâğıtların fiyat farkı esaslı üzerine yapılan vadeli alışverişlerini aynı esaslara bağlı tutmuş (BK m. 504), evlenme tellallığının da ücrete hak kazanmayacağını belirtmiştir (BK m. 408). Bu gibi tellallık yasak olmadığı için nişanlılar tellala kararlaştırılan ücreti verirlerse, bunu geri isteyemezler.

2) Sonradan eksik olan borçlar: Bunlar normal olarak doğmuş olmakla birlikte, sonradan eksik borç niteliğine bürünen borçlardır. Zamanlaşımına uğramış olan borçlar bu türdendir. Borçlu zamanlaşımına uğramış olan borcunu ödemekten kaçınabilir; ama bu, borcun ortadan kalktığını göstermez. Bu nedenle borçlu zamanlaşımını bilerek ya da bilmeksizin borcunu yerine getirirse, bu ödeme geçerli sayılır.

3) Geçici olarak eksik olan borçlar: Türk Medeni Kanunu'nun (TMK) 165. maddesine göre evlenme devam ettiği sürece eşler birbirlerine karşı olan borçları için icraya başvuramazlar. Çünkü eşler arasında güven ve yardımlaşma esastır. Alacak için icraya başvurma bu güveni bozar ve evlilik içinde gerginlik doğurur. Bununla birlikte eşlerden her biri alacağını tespit ettirmek için mahkemeye başvurabilir. Evlenme sona erdiğinde, taraflar alacakları için yargı yoluna başvurabilirler. Ebeveynin kendileriyle birlikte yaşayan çocuklara olan borçları da eksik borç niteliğindedir. Anne ya da baba ölürse çocuk, alacağının terekeden ödenmesini isteyebilir (TMK m. 610).

4) Ahlakî ödevlerden doğan borçlar: Yasalar, kişilerin özgürlüklerine müdahale etmiş olmamak için, ahlakî ödevleri düzenlemekten kaçınmakla birlikte, kişinin ahlakî bir ödev sayarak yerine getirdiği bir borcun ödenmesini geçerli sayar. Örneğin babalığı mahkeme kararıyla hüküm altına alınmış olan bir kimsenin evlilik dışı çocuğuna mahkemenin öngördüğü nafakanın üstünde yaptığı ödemeleri geri istemesi kabul edilmez. Bir kimsenin nafaka ödemekle yükümlü olmadığı akrabalarına kendi isteğiyle bağladığı nafaka sonradan geri istenemez.

eksik iki taraflı sözleşme, oluşumu anında taraflarından birinin borç altına girip girmeyeceği henüz belli olmayan sözleşmeler. Sözleşmeler kural olarak iki taraflıdır, yani iki tarafa da borç yükler. Bunlara, karşılıklı ya da tam iki taraflı sözleşme adı verilir. Oysa bazı durumlarda bir taraf mutlaka borç altına girerken, öteki taraf için sözleşmenin bitimine değin geçen zaman kesitinde ortaya çıkan bazı olaylar nedeniyle borç doğabilir. Örneğin vekâletle ücret öngörülmüşse, bu tam iki taraflı sözleşmedir. Çünkü vekil kendisine verilen işi yapmak zorundadır ve vekâlet veren de öngörülmüş olan ücreti ödeyecektir (Borçlar Kanunu m. 386). Ücretin öngörülmemesi durumunda, vekâlet veren ücret ödemek zorunda değildir. Ama vekil kendisine verilen işi yerine getirirken bazı giderlerle

bulunmak zorunda kalmışsa, vekâlet veren bu giderleri faiziyle birlikte ödemekle yükümlüdür. Bunun gibi vekil, işi yaparken bazı zararlara uğramışsa bunun tazminini vekâlet verenden isteyebilir (BK m. 394). Emanet sözleşmesinde de aynı durum söz konusudur. Emanet sözleşmesinde ücret öngörülmemişse bu, eksik iki taraflı bir sözleşmedir. Çünkü bir malı emanet alan, malı saklamanın gerektirdiği giderleri ve bu yüzden uğradığı zararı ancak sözleşmenin bitiminde emanet verene tazmin ettirebilir.

eksik sigorta, bir sigorta sözleşmesinde sigorta bedelinin sigorta değerinden az olması. Yasada "menfaat değeri altında sigorta" biçiminde geçer.

Eksik sigorta ancak bir zarar sigortası türü olan aktif sigortasında söz konusu olabilir. Çünkü sigorta değeri yalnız bunda vardır. Eksik sigorta durumu, sözleşme yapıldığı anda var olabileceği gibi, sigorta edilen çıkarın değerinin artması nedeniyle sonradan da ortaya çıkabilir. Eksik sigortanın oluşmasında çoğu kez kasıt yoktur; ama bazen sigorta ettiren daha az prim ödemek için düşük sigorta yaptırarak rizikonun bir bölümünü üzerine alır.

Sigorta edilen çıkarın bir bölümünün zarara uğraması durumunda, tersine bir sözleşme olmadıkça, sigortacı, sigorta bedelinin sigorta değerine olan oranına göre zararı öder (oran kuralı). Eğer sigorta edilen çıkarın tümü zarar görmüşse yalnız sigorta bedeli ödenir.

Eksik sigortanın özel bir türü ilk tehlike sigortasıdır. Bu da sigorta bedeli sınırı içinde kalmak koşuluyla rizikonun gerçekleşmesi sonucu ortaya çıkacak zararların, oran kuralı uygulamadan tümüyle ödeneceğinin kararlaştırılmasıdır. Alman ve Fransız hukukunda da düzenlenmiştir. İlk tehlike sigortası baştan yapılabileceği gibi, rizikonun gerçekleşmesinden önce de eksik sigortanın bu biçime çevrilmesi istenebilir. Bunun için sigortacının kabulü gerekmez; istegin noter aracılığıyla sigortacıya bildirildiği günü izleyen gün sigorta değiştirilmiş olur. Bu durumda sigortacının üstlendiği riziko daha ağırlaştığından prim de artar. İlk tehlike sigortası, yangın sigortasında "ilk ateş sigortası" olarak adlandırılır.

eksiklik duygusu, AŞAĞILIK KOMPLEKSİ ya da AŞAĞILIK DUYGUSU olarak da bilinir, kişinin kendinin, bedeninin ve işlevlerinin eksik ve yetersiz olduğuna ilişkin duygusu. Kısmen ya da tümüyle bilinçdışı olabilir. Terim özellikle ilk psikanalistlerden Alfred Adler'in izleyicileri tarafından kullanılmaktadır. Adler, bedensel eksiklikleri olan kişilerin durumunu organ eksikliği kavramı içinde ele alması, organlarının gelişmemişliği, yetersizliği nedeniyle kişilerin aşağılık duygusu içinde bağımlı, boyun eğici davranışlar gösterdiğini öne sürmüştür. Ona göre önemli başarılar, toplumdışı davranışlar ve kişiliğin öteki kalıcı yönleri, kişinin eksiklik duygusunu yenme güdüsüne bağlanabilir. Bu kavram, eksiklik duygusunun yanı sıra, onunla ilintili düşünce ve davranış kalıplarını içermek üzere "aşağılık kompleksi" olarak kullanılmıştır. Ama aşağılık kompleksi terimi günlük konuşmalarda gerçek anlamından sapılarak yanlış kullanılmış, git-tikçe anlamını yitirmiştir; kısa boylu kişinin herhangi bir konuda hırslı olmasının aşağılık kompleksiyle açıklanması bu tür kullanıma bir örnektir.

eksiton, UYARCIK olarak da bilinir, bir elektron ile artı yüklü bir deliğin (bir

değerlik bağında boş durumdaki bir elektron düzeyi) bağlanmasıyla oluşan ve kristal içinde tek bir birim halinde serbestçe dolaşabilen uyarılma durumu.

Elektron ile pozitif deliğin elektrik yükleri eşit ama ters olduğundan, bir bütün olarak eksitonun net elektrik yükü yoktur. Bu nedenle de belirlenmesi çok güçtür; buna karşılık bazı dolaylı belirleme yöntemleri geliştirilmiştir.

Bir eksitondaki elektron, bir pozitif delikle yeniden birleştiğinde, atom ilk yapısına geri döner ve eksiton yok olur. Bu gerçekleştiğinde, eksitonun enerjisi ışıya dönüştürülebilir ya da katı içindeki komşu bir atomun bir elektronuna aktarılabilir. Enerjinin bir komşu elektrona aktarılması durumunda, bu elektron, bağlı olduğu atomdan dışarı doğru zorlanarak yeni bir eksiton oluşturabilir.

ekskavatör, kazı ve yükleme işlerinde kullanılan ağır iş makinesi. Çoğunlukla paletli taşıyıcılar üzerine yerleştirilen ve üstünde motor ve kumanda bölümlerinin bulunduğu bir döner platform ile mafsallı kol ve kepçe donanımlarından oluşur.

Mekanik kablo kumandalı ekskavatörlerde motor gücü, taşıyıcı takımlara ve kazı aygıtlarına çeşitli kavrama, dişli, mil, vinç tamburu ve kablo donanımlarıyla iletilir. Elektrikli kablo kumandalı ekskavatörlerde ise, aracın motoru yerine, dışardan çekilen bir enerji hatından ya da araca eklenen bir üreteçten sağlanan enerjiyle çalışan elektrik motorlarından yararlanır; bu tür ekskavatörlerde, mekanik düzeneklerde kullanılan kavrama, dişli ve mil gibi çoğu aksamın görevini bu elektrik motorları yerine getirir. Öte yandan hidrolik ekskavatörlerde, inotordan güç alan hidrolik pompalar, çeşitli pistonlara ve hidrolik motorlara basınçlı yağ sağlar. Mekanik ekskavatörlerde, kimi zaman elektrikli ya da hidrolik sistemlerden de yararlanır.

Ekskavatörlerin kazma donanımları değişik tiplerde olabilir. En eski kablolu ekskavatörler, sert zeminlerin kazılmasında ve molozların taşıyıcılara yüklenmesinde kullanılan kepçeli kazıcılardır. Bunların vinç kolu görece kısadır ve kepçeyi taşıyan kol, vinç koluna mafsallanmıştır. Kepçenin alt bölümünde boşaltma ağı bulunur. Taraklı kepçe, ileri ve yukarı hareketlerle doldurulur. Yer düzeyinden daha derinde kazı yapma için ise ters kepçeli ekskavatörler kullanılır. Bunların kepçesi toprağı ileri değil, geri çekerek kazar. Bu türden hidrolik kepçeler kimi zaman traktörlerin arkası-

na da eklenebilir. Ekskavatörlerde, kepçelerin yerine kaldıracı donanımlar da takılabilir. Bunlar, toprağı küremekten çok, ağır malzemelerin yerinden kaldırılıp taşınmasında kullanılır. Çekme kepçeli (dreglayn) ekskavatörlerin vinç kolları oldukça uzundur ve yeryüzüyle yaklaşık 35°'lik açı yapar. Vinç kolunun ucunda, kablolarla kumanda edilen bir kova bulunur. Buldozerlerin ya da öteki hafriyat makinelerinin giremediği kazı işlerinde, örneğin bataklık bölgelerde uzun kollu, çekme kepçeli ekskavatörlerden yararlanır. Çift kepçeli (klemşel) ekskavatörlerin kepçesi, birbirine mafsallanmış, taraklı iki çeneden oluşur. Bunlar açılarak zemine daldırılır ve ardından kabloların yardımıyla kepçeler kapatılır. Kepçe, kendi ağırlığıyla kazı yapar. Bu nedenle de çift kepçeli ekskavatörler daha çok, kum ya da çakıl gibi gevşek malzemelerden oluşan zeminlerde kullanılır.

eksobiyoloji bak. astrobiyoloji

eksoftalmi bak. egzoftalmi

eksotermik tepkime bak. ısıveren tepkime

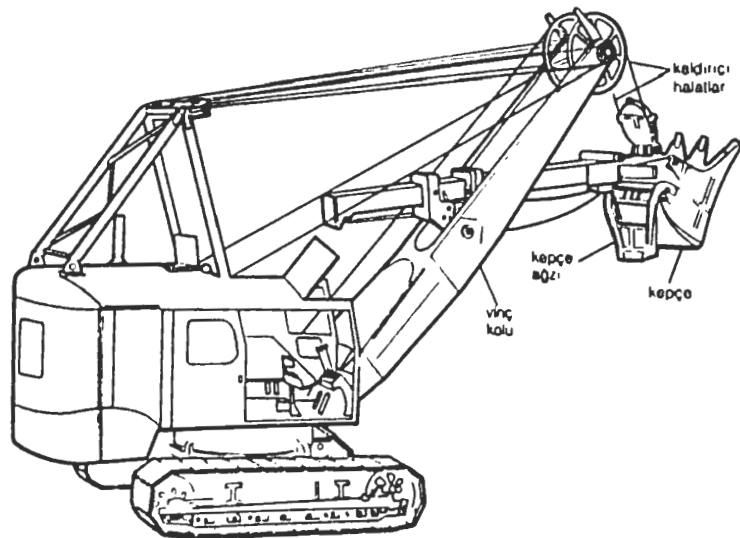
eksotoksin bak. egzotoksin

ekspres yol bak. otoyol

ekspresyonizm bak. dışavurumculuk

ekstansif tarım bak. yaygın tarım

ekstremum, matematikte, bir fonksiyonun değerinin maksimum ya da minimum olduğu noktaların ortak adı. Hem mutlak, hem de göreceli (yerel) maksimumlar ve minimumlar vardır. Bir göreceli maksimumda fonksiyonun değeri, hemen komşu noktadaki değerinden daha büyüktür; buna karşılık, bir mutlak maksimumda fonksiyonun değeri, tanım aralığında bulunan bütün diğer noktadaki değerinden daha büyüktür. Tanım aralığındaki göreceli maksimumlarda fonksiyon yumuşak eğimliyse, değişim oranı yani türevi sıfırdır. Ama, fonksiyonun maksimumu ya da minimumu bulunmadığı herhangi bir noktada da türev sıfır olabilir; örneğin x' fonksiyonunun $x=0$ 'daki türevi sıfırdır. Bunu belirlemenin bir yolu, baştaki tanıma dönerek, fonksiyonun hemen komşu noktadaki değerini bulmaktır. Örneğin, x^3-3x fonksiyonunun türevi $3x^2-3$ 'tür ve x 'in değeri ± 1 olduğunda 0'a eşittir. Hemen komşu noktadaki, örneğin 0,9 ve 1,1'deki durum sınırlıdır.

Kepçeli ekskavatör
Northwest Engineering Company

x'in 1 olduğu noktada fonksiyonun bir göreceli minimumu ve x'in -1 olduğu noktada da bir göreceli maksimumu olduğu anlaşılır.

Bunun yanı sıra bir de ikinci türev denemesi vardır. Bir fonksiyonun türevi belirli bir noktada sıfırsa, o noktada ikinci türevi alınır. İkinci türev 0'dan küçükse fonksiyonun göreceli maksimumu; 0'dan büyükse göreceli minimumu var demektir. İkinci türev de sıfırsa, denemeden bir sonuç elde edilemez. Türevin bulunmadığı noktalarda da göreceli maksimumlar olabilir ve bu durumda bu noktaların denemesi gerekir.

Ekstremler kuramından optimizasyon problemlerinin çözümünde yararlanılır. Maksimum ve minimum noktalarının bulunması, fonksiyonların grafik gösterimi için de gereklidir.

ekstrüzyon, metal malzemenin sıcak ya da soğuk halde kalıplardan sıkıştırılarak geçirilmesi yoluyla biçimlendirilmesi. İleri ekstrüzyonda metal, bir ucunda malzemeye istenen biçimi verecek kalıbın bulunduğu bir hazneye yerleştirilir. Ardından, bir dala pistonun yardımıyla öteki uçtan basılır ve metalin kalıptan geçmesi sağlanır. Geri ekstrüzyonda kalıp pistonun içindedir. Haznenin bir ucu ise kapalıdır. Piston kalıbın açık ucundan basıldığında, malzeme pistonun içindeki kalıba doğru akar ve buradan geçerek biçimlenir. Pistonun uyguladığı basınç, kurşun gibi yumuşak malzemelerde santimetre kare başına yaklaşık 351 kg, alaşım çeliklerinde ise yaklaşık 31.640 kg'dır. Bazı kovalar ve konteyner boruları, hazne ve kalıp içine yerleştirilen soğuk metal cürufunun şahmerdanla dövülmesi yoluyla elde edilir. Çarpmalı ekstrüzyon denilen bu işlemde, piston kalıba hızla çarpar ve metal, kalıbın çeperi ile pistonun dış yüzeyi arasında kalan ince boşluktan yukarı doğru akar.

Ekşi, Oktay (d. 7 Aralık 1932, Mesudiye), Türk gazeteci. Ankara Gazi Lisesi'ni (1951) ve Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni (1967) bitirdi. Gazeteciliğe 1952'de Ankara

Ekşi
İletişim Yayıncılık Arşivi

Ajansı'nda başladı. Ağustos 1952'de Ankara muhabiri olarak girdiği Dünya gazetesinde, 1955-60 arasında Ankara büro şefi, Ağustos 1960'tan sonra istihbarat şefi olarak çalıştı. 1961'de Kurucu Meclis'e basın temsilcisi olarak katıldı. 1962-66 arasında Türkiye'nin Londra Başkonsolosluğu'nda mahalli kâtip olarak çalıştı. Türkiye'ye döndükten sonra Yeni Gazete'de çalışmaya başladı.

1970'te TRT'de Haber Değerlendirme ve Yorum Müdürlüğü'nde görev aldı. Haziran 1971'de bu görevinden ayrılarak gazeteciliğe döndü. Bir süre Yeni Gazete'de çalıştıktan sonra Hürriyet'e geçti. 1974'ten başlayarak bu gazetenin başyazarlığını (1974-77 arasında imzasız) yaptı. 1983'te siyasete atılarak Sosyal Demokrasi Partisi'nin (SODEP) kurucuları arasında yer aldı ve

önce genel sekreter yardımcılığına, Haziran 1983'te de genel başkan yardımcılığına seçildi. Aralık 1983'te genel başkan yardımcılığı sona eren Ekşi, 25 Mart 1984'te SODEP'ten ve etkin siyasal yaşamdan ayrıldı. Haziran 1984 - Mart 1985 arasında Güneş gazetesinde başyazarlık yaptı. 7 Temmuz 1985'te yeniden Hürriyet'in başyazarlığına döndü. 1986'da kuruluş çalışmalarını başlattığı Basın Konseyi Şubat 1988'de kurulunca, önce ikinci başkanlığa, daha sonra da başkanlığa seçildi.

ekşiyonca, ekşiyoncağiller (*Oxalidaceae*) familyasının *Oxalis* cinsinden 850 kadar küçük, otsu bitki türünün ortak adı. Daha çok Güney Afrika ile Güney Amerika'ya

Adi ekşiyonca (*Oxalis acetosella*)
Ian Rose-Enc & David Hosking

yayılmış olan bu bitkilerin çoğu, bahçelerde yetiştirilen süs bitkileridir; yalnız Orta ve Güney Amerika'daki türlerden birkaçının (*O. tuberosa*, *O. deppei*) kökleri ya da yumruları yenilebilir. Tadı ekşi olan bu bitkilerin bilimsel cins adı, "ekşi" anlamındaki Yunanca *Oksino* sözcüğünden gelir.

Kuzey Amerika'nın doğusunda ve İngiltere'de yaygın olan, Türkiye'de de Kuzey Anadolu ormanlarında yetişen adi ekşiyonca (*O. acetosella*) gövdesiz, küçük bir bitkidir; üçgüle benzeyen üç parçalı yaprakları, sürünücü ve pullu köksapları, yaprakların koltuğundan çıkan mor damarlı beyaz çiçekleri vardır. Çenetlerinden çatlayarak açılan kapsül biçimindeki meyvelerinin içinde etli bir katmanla örtülü tohumlar bulunur. *Oxalis* cinsinin öbür türlerinde olduğu gibi, bu türün yaprakçıkları da geceleyin birbiri üstüne kapanarak sarkar.

ABD'nin doğusunda ve Kanada'da yetişen *O. stricta*'nın sarı, *O. violacea*'nın pembemsi mor, California'dan Oregon'a uzanan kıyılarda yetişen *O. oregana*'nın ise çok uçuk pembe çiçekleri vardır. Gösterişli sarı çiçekleri olan *O. cernua*'nın anayurdu Güney Afrika'dır. *O. stricta* ve sarı çiçekli bir tür olan *O. corniculata* Eskidünya'nın yerlisi olmuştur.

ekthesis (Yunancada "ortaya koymak" ya da "ileri sürmek"), mantıkta, bazı önermelerin ya da tasımların geçerliliğini göstermek için Aristoteles'in uyguladığı işlem. Örneğin, Aristoteles'in *Analitika protera*'da (*Birinci Analitikler*) öne sürdüğüne göre: "Eğer A hiçbir B'de mevcut değilse; B de hiçbir A'da mevcut değildir; çünkü eğer herhangi bir A'da, örneğin Γ'da (gama) mevcut olsaydı, o zaman A'nın hiçbir B'de mevcut olmadığı doğru olmazdı, çünkü Γ B'lerden biridir." *Ekthesis*, özellikle yeni bir terimin (bu durumda Γ) yaratılmasına işaret eder. Bu terim, *reductio ad impossibile* (bir önermenin reddinin bir çelişmeye yol açacağını göstererek, o önermeyi ispatlama yöntemi) ile birlikte istenilen sonuca varılmasını sağlar.

ektoderm, hayvan embriyonunun ilk gelişme evresinde oluşan üç katlı doku taslaklarının (ya da hücre yığınlarının) en dış katmanı; daha içte yer alan öbür iki katman mezoderm ile endodermdir. Omurgalılarda, saç ve kıllar, deri, tırnak ya da toynaklar, göz merceği, duyu organlarının, burun ve sinüs boşluklarının, ağız ve anüs kanalının içini döşeyen epitel doku, iç salgı hücrelerinden oluşan kromafin doku ve hipofiz beziyle birlikte tüm sinir sistemi dokusu ektodermden gelişir. Knidiller ile ktenoforların erişkinlerinde, gövdenin dış yüzünü örten üstderiye de -bazen ektoderm adı verilir. Ayrıca bak. endoderm; mezoderm.

ektomorf, ABD'li psikolog W. H. Sheldon'ın insanları beden yapılarına göre sınıflandıran sisteminde, özellikle yandan görünümü neredeyse düz bir çizgiyi andıran insan tipi (somatotip). Mutlak bir sınıflandırma olmayan Sheldon sisteminde, vücut yapısının ektomorfik özellikleri endomorfik ve mezomorfik özelliklerine baskın olan kişilere ektomorf denir. En aşırı ektomorfaların vücudu neredeyse girintisiz çıkıntısız düz bir çizgi gibidir: Alın uzun, alt çene geriye çekik, yüz ince, göğüs ve

Aşırı ektomorf tipi

karnı dar, kollar ve bacaklar oldukça ince uzun, yağ ve kas dokusu iyi gelişmemiş, buna karşılık deri yüzeyi geniş, sinir sistemi iyi gelişmiştir. Ne kadar çok yerlerse yesinler kolay kolay kilo alamayan bu tipler, kilo alsalar bile genel özelliklerini yitirmez, ancak şişman bir ektomorf olabilirler. Karş. endomorf; mezomorf.

ektoplazma, gizlilikte, ruh çağırان kendenin geçmiş medyumun vücudundan sızdığına ve yüz, el ya da bütün bir vücut biçimini aldığına inanılan gizemli, genellikle açık renk yapışkan madde. Yalnızca, seansın karartılmış ortamında görüldüğü anlatılan madde, tülbente ya da bir zara benzetilir. Tinsel bedenlerin cisimlenmesini sağlayan madde olduğu söylenir; maddi nesnelerin yerden yükselmesi de altlarında yavaş yavaş biriken ektoplazma ile açıklanır. Seansın

sonunda, ektoplazmanın medyumun vücuduna geri dönerek yok olduğuna inanılır.

ektotermi bak. soğukkanlılık

ektropiyon, alt gözkapagının sarkması ve iç yüzü görülecek biçimde dışa doğru dönmesi. Daha çok yaşlılarda görülen ektropiyon, gözkapaga destek olan bağdokunun gevşemesinden ileri gelir; bu durumda, alt gözkapagı gözyuvarını tam örtmez, gözyuvarını burun boşluğuna taşıyan kanalda gözyuvarından uzaklaşır. Sonuçta, gözyaşı burun boşluğuna akıtılmadığı için, gözkapagının iç yüzeyini ve göz yuvarının bir bölümünü kaplayan konjunktiva zarı iltihaplanabilir (kronik konjunktivit). Ayrıca bak. entropiyon.

ekumenik hareket (Yunanca *oikos*: "ev, bannak"; *oikoumene*: "üzerinde insan yaşayan her yer"), Hristiyanların dünya ölçeğinde birliğini ya da işbirliğini amaçlayan, Hristiyan kiliselerinin evrenselliğini vurgulayan hareket.

Ekumenik hareketin kökleri, İsa'nın havarilerini İncil'i bütün halklara yaymakla görevlendirdiği tarihe, Çarmıha Geriliş'ten sonraki Pentekostes gününde Kutsal Ruh'un etkisiyle her havarinin başka bir dille konuşmaya başladığı mucizeye değin götürülür. Buna göre ekumenik hareketin amacı, Hristiyanlığın ilk dönemlerindeki çeşitlilik içinde birlik anlayışını yeniden egemen kılmaktır. Gerçekten de başlangıçta kilise, örgütlenme ve öğreti bakımından geniş bir çeşitlilik gösteriyordu; ama bu çeşitlilik zamanla siyasal çatışmalarla da örtüşen köklü ayrılık ve bölünmelere dönüştü. Kilisenin temel örgütlenme birimi olarak piskoposluğun yerleşmesinden sonra, birincisi 325'te Nikaia'da (İznik) toplanan "ekumenik" (bütün piskoposların katıldığı) konsiller, öğreti birliğini ve kilise disiplini sağlamaya yönelmişti. Bizans imparatoru I. İstini-anos döneminde (527-565) Doğu'da kilisenin birliği, devletin birliğine ve çıkarlarına bağımlı kılındı. Batı'da da papalığın siyasal, ekonomik ve kültürel gücünün gitgide artmasıyla ekumenik politika bir dünyevi iktidar aracına dönüştü. Buna karşılık, özellikle Doğu ve Batı kiliseleri arasındaki bölünmenin kesinleştiği 1054'ten sonra Ortodoks Kilisesi öteki kiliselerle yakınlaşma ve diyalog kurma çabasında daha girişken davranırdı. "Ekumenik" patrik unvanını taşıyan Fener Rum patrikleri Reform hareketini de bu yönde değerlendirmeye çalıştı. Ama patrikliğin çabaları Ortodokslar arasında bile tam bir birlik sağlamaya yetmedi.

Çeşitlilik içinde birliğe dayalı tek ve evrensel bir kilisenin tarihsel köklerini araştırma anlamında çağdaş ekumenik yaklaşım, 17. ve 18. yüzyıllardaki gelişmelerin sonucunda belirginleşti. Bu dönemde İngiltere'deki ayrılıkçı mezhepler ile kara Avrupa'daki Pietist grupların misyoner etkinlikleri ve Aydınlanma düşüncesinin etkileri, aynı kilise yapılarını ayakta tutan geleneksel temelleri sarsmaya başladı. Kilisenin birliğine ilişkin geleneksel anlayışları geçersiz kılan başka gelişmelerin de ortaya çıkmasıyla 19. yüzyılda kilisenin birliğini sağlamaya yönelik yeni denemelerin koşulları olgunlaştı. ABD'de kilise ve devletin ayrılması, kilisenin halkla bütünleşmesini ve pek çok dinin bir araya geldiği bu ülkede din özgürlüğüne saygı gösterilmesini zorunlu kılıyordu. 19. yüzyıl başlarındaki misyoner etkinlikleri de değişik mezhepler arasında işbirliği olanaklarını ortaya çıkardı.

20. yüzyılda ekumenik hareketin gelişmesinde üç akımın belirleyici etkisi oldu. Protestan misyoner kuruluşlarınca düzenlenen konferanslar (birincisi 1910, Edinburgh) sonucunda 1921'de Uluslararası Misyonerlik Konseyi kuruldu; öğreti sorunlarını ele alan ilk İnanç ve Düzen Konferansı 1927'de Lozan'da toplandı; kilisenin toplumsal sorunlarının tartışıldığı Yaşam ve Çalışma Konferansları'nın birincisi ise 1925'te Stockholm'de yapıldı. 1937'de Oxford'da toplanan Yaşam ve Çalışma Konferansı'nda, İnanç ve Düzen Hareketi'yle birleşme önerisi ortaya atıldı. 1948'de Amsterdam'da kurulan Dünya Kiliseler Konseyi(*) giderek Protestan ve Ortodoks kiliselerinin en etkin ekumenik organı oldu. Uluslararası Misyonerlik Konseyi 1961'de Dünya Kiliseler Konseyi'ne katıldı.

Dünya Kiliseler Konseyi'nin kurulmasıyla sonuçlanan ve bu örgüt içinde daha da olgunlaşan girişimlerin yol açtığı tepkiler, karşıt yönde de bir ekumenik yakınlaşmaya ortam hazırladı. "Evanjelik" adını yeğleyen bu akımın önderleri, ABD'de 1908'den beri Ortodoks-Protestan işbirliğiyle etkinliğini sürdüren Federal Kiliseler Konseyi'ni (1950'den sonra Ulusal Kiliseler Konseyi) dengelemek amacıyla 1943'te Ulusal Evanjelikler Birliği'ni kurdu. Evanjelik akım, tekil girişimleri bütünleştirmek amacıyla uluslararası düzeyde çok sayıda organ oluşturdu.

Öte yandan Katolik Kilisesi'nde Papa XXIII. Johannes 1961'de Hristiyan Birliğini Geliştirme Sekreterliği'ni kurdu. Aynı yıl Fener patriği I. Athenagoras, Hristiyanlar arasındaki tartışma konularını incelemek amacıyla Tüm Ortodokslar Konferansı'nı kurmuştu. Katolik Kilisesi tarihinde ilk kez II. Vatikan Konsili (1962-65) aynı kiliselerin varlığını resmen tanıdı ve ekumenik hareketi kilise yaşamını bütünüyle yenileme amacıyla tanımladı. Son yıllarda Katolik, Ortodoks, Pentekostal ve Protestan kiliseleri arasında kurulan yeni ilişkiler, vaftiz, Komünyon ayini, ruhanlığın niteliği ve işlevleri gibi önemli konularda genel bir görüş birliği sağlanmasına olanak verdi.

Ekuviler, İtalya'da yaşamış eski bir halk. İlk Avens Irmağının (bugün Velino) kollarınca sulanan bölgeyi yurt edinen Ekuviler uzun süre Roma'yla çatıştı. Özellikle İÖ 5. yüzyılda, Alban (Albanus) Tepelerine doğru ilerleyerek Roma'yı tehdit etmeye başladılar. İÖ 431'de Romalılarca püskürtülmeyle birlikte ancak II. Samni Savaşı'nın (İÖ 304) ardından Roma'ya tümüyle boyun eğdiler ve *civitas sine suffragio* (oy hakkı olmaksızın yurttaşlık) statüsü kazandılar. Carsoli adlı Latin kolonisinin kuruluşu (İÖ 302) ve Valerianus Yolu'nun Ekuvi topraklarından geçecek biçimde uzatılması halkın Romalılaşıma sürecini hızlandırdı.

eküz bak. kanal-havuz

Ekvador, resmî adı EKVADOR CUMHURİYETİ, İspanyolca REPÚBLICA DEL ECUADOR, Güney Amerika'nın dördüncü küçük ülkesi. Kıtanın Büyük Okyanusa bakan kuzeybatı kıyısında, Ekvator'un iki yanında yer alır. Yüzölçümü Galápagos Adalarıyla birlikte 269.178 km²'dir. Kuzey-güney doğrultusunda yaklaşık 720 km, doğu-batı doğrultusunda ise 640 km uzanır. Kuzeyde Kolombiya, doğu ve güneyde de Peru ile çevrilidir. Başkenti Quito'dur. 1991 tahmini nüfusu 11.079.000'dir.

DOGAL YAPI. Kabaca kuzey-güney doğrultusunda uzanan And Dağları ülkeyi üç coğrafi bölgeye ayırır: Kıyı bölgesi (*costa*), dağlık bölge (*sierra*) ve doğu bölgesi (*oriente*). Kıyı bölgesi batıdaki sıradağla çevri-

li alçak düzlüklerden oluşur. Genellikle 300 m'nin altında olan bu düzlüklerin ortasında 800 m'ye ulaşan, volkanik kökenli küçük bir sıradağ yer alır. Bu sıradağ çevreleyen hafif eğimli ova kuzeyde Kolombiya sınırına kadar uzanır. Güneydeki düzlükler Guayaquil Körfezine dökülen akarsuların taşıdığı millerle kaplıdır. Batı ve orta sıradağların oluşturduğu dağlık bölgede, yükseklikleri 4.800-6.000 m arasında değişen bir dizi doruk bulunur. Ülkenin sönmüş bir yanardağ olan en yüksek doruğu Chimborazo'nun (6.310 m) hemen yakınında dünyanın en yüksek etkin yanardağı Cotopaxi (5.897 m) yer alır. İki sıradağ birbirine bağlayan çapraz dağlar arasında *hoyas* denen yüksek ve geniş vadi ya da havzalar bulunur. Orta sıradağın doğu çıkıntısıyla başlayan doğu bölgesi, Peru sınırına doğru yayılır. Bölgede, üç bölümden oluşan daha alçak bir sıradağ bulunur. Bu yükseltiler daha doğuda yerini Amazon Havzasına bırakır. Ekvador bir bütün olarak son derece hareketli bir deprem kuşağı içinde yer alır.

Dağlardan eriyen karlarla beslenen akarsular, vadilerden geçerek batıda Büyük Okyanusa, doğuda da Amazon Irmağına dökülür. Kıyıya yönelen suların büyük bölümünü toplayan Guayas Irmağı genellikle ulaşımaya elverişlidir. Çeşitli kollar alarak okyanusa dökülen öteki önemli ırmaklar Santiago ve Cayapas'tır. Doğu bölgesinin en büyük akarsuyu Napo Irmağı, Coca ve Aguarico gibi kollarla birleştikten sonra Peru'ya girerek Amazon'a karışır.

Soğuk Peru (Humboldt) Akıntısı ve yüksek And Dağları, Ekvator kuşağına özgü iklim koşullarını önemli ölçüde yumuşatır. Kıyı bölgesinde denizden uzaklaştıkça hafifçe artan sıcaklık ortalama 23°-25°C'dir. Ocak-mayıs arasında düşen yağışlar 400-2.000 mm arasında değişir; güney kıyıları kuzey ve iç kesimlere göre daha kuraktır. Dağlık bölgede buzul soğuklarından tropik koşullara kadar bütün iklim türleri görülür. Deniz düzeyinde 26°C olan sıcaklık her 200 m'de 1°C düşer. Dağlar arasındaki vadilerde iklim yıl boyunca ilkbahar özelliklerini taşır. Ortakuzey kesimindeki bir vadiye kurulu Otak Quito'da ortalama sıcaklık bütün aylarda 13°C'dir. Andlar'da sürekli kar sınırı 5.100 m'de başlar. Ülkenin en sıcak ve nemli kesimi olan doğu bölgesinde ortalama sıcaklık 23°-27°C arasında değişir. Yıllık yağış miktarı 6.000 mm'ye kadar ulaşır. Nemlilik oranı bazen aylarca yüzde 90 düzeyinde kalır.

Doğu ve kıyı bölgelerindeki yağışlı düzlükler tropik yağmur ormanlarıyla kaplıdır. Guayaquil Körfezinin Peru Akıntısından etkilenen kıyılarındaki yağmur ormanlarının yerini yaprakdökken ve yarı yaprakdökken ağaçlıklar alır. Guayas Irmağının ağzında mangrov bataklıkları bulunur. Kıyı bölgesinin güneybatı köşesinde dikenli bitkiler ve savanlar ağırlıktadır. Dağlık bölgedeki vadilerde yağmur ormanlarını andıran bir bitki örtüsü görülür. Vadilerin yukarısında başlayan sık yosunlarla kaplı ağaçlıklar 3.000 m'den sonra yerini *elichu* denen yüksek otlara bırakır. Daha yüksek kesimlerde yalnızca likenler yetişir.

Yağmur ormanlarında çok değişik maymun türlerinin yanı sıra jaguar, oselo, tilki, sansar, susamuru, kokarca ve rakun gibi etçil hayvanlar yaşar. Ayrıca tapir ve geyik gibi toynaklı memeliler ve çeşitli kemiricilere rastlanır. Bitki örtüsüyle bağlantılı çok sayıda kuş türü saptanan Ekvador'a kış aylarında Virginia yelvesi, kralkuş ve kızıl tangara gibi kuşlar göç eder. Elektrikli yılanbalığı ve piranaları bulunmadığı batı kesimi dışında ülkedeki akarsularda Amazon'a özgü bütün balıklar ve sürüngenler vardır.

kaynakları petrol; iç ve dış krediler; üretim, satış ve gümrük vergileridir. Kamu harcamalarının büyük bölümü eğitim, borç ödemeleri, savunma, sağlık, ulaşım ve iletişime ayrılmıştır.

Ekvador'un kısmen gelişmiş bir karayolu sistemi vardır. Pan-Amerikan Karayolu kuzey-güney doğrultusunda uzanarak bütün dağlık bölgeyi geçer. Öteki karayolları önemli merkezleri Guayaquil limanına bağlar. Yolların yalnızca altıda biri kaplanmış. Daha çok yük taşımacılığında kullanılan demiryollarının odak noktası Quito'dur. Ülkede dört deniz limanı ve iki uluslararası havaalanı vardır. Büyük kentlerin hepsi havayoluyla birbirine bağlanır.

YÖNETSEL VE TOPLUMSAL KOŞULLAR. 1979 Anayasası uyarınca temsili demokrasiyle yönetilen Ekvador'da yürütme gücü beş yıllık bir dönem için seçilen başkanın elindedir. Bir kabine aracılığıyla hükümet işlerini yürüten başkan, aynı zamanda üst düzeydeki yerel yöneticileri atar. Yasama yetkisini kullanan Ulusal Meclis dört yılda bir seçilir. Ülkede çok sayıda siyasal parti bulunduğu için, bir partinin tek başına mecliste çoğunluğu elde etmesi pek sık görülmez. Siyasal yaşamda *caudillo*'lar (askeri şefler) önemli rol oynar. Yargı sisteminin başında üyeleri meclisçe seçilen Yüksek Adalet Mahkemesi bulunur.

İlköğretim 6-14 yaş arası çocuklar için zorunlu ve parasızdır. Devlet okullarının mezheplerle bağlantısı yoktur. Bununla birlikte devletten mali yardım gören laik ve dinsel özel okullar da vardır. En büyük yükseköğretim kuruluşu Quito'da bulunan Ekvador Merkez Üniversitesi'dir (1586). Kültür iletişim araçları hükümetten bağımsızdır. Sosyal sigorta sistemi bütün kamu ve özel kesim çalışanlarını kapsar. Sağlık koşulları genellikle kötüdür. Yetersiz beslenme okul öncesi çağdaki çocukların yaklaşık yansını etkiler. Geleneksel tedavi yöntemlerinin sürdürüğü kırsal kesimde sağlık hizmetleri büyük ölçüde ebeler aracılığıyla yürütülür. Ortalama ömür (1985-90) erkeklerde 63,4 yıl, kadınlarda 67,6 yıldır. Bebek ölüm oranı (1988) binde 63'tür. Sendikalar etkinlikleri üzerinde kısıtlamalar, askeri yönetimin sona ermesinden sonra kaldırılmıştır.

KÜLTÜREL YAŞAM. Ekvador'un doğal yapısı ve zengin folkloru çeşitli sanat dallarının bölgeye özgü bir nitelik kazanmasını sağlamıştır. Edebiyatı genellikle Andlar ile Yerlileri konu alan temalar işlenir. Müzik yaşamın ayrılmaz bir parçasıdır; halkın çoğunluğu bir müzik aleti çalmasını bilir. Ekvador müziğinin en belirgin özelliği taşıdığı hüzünlü havadır. *Yarabí* denen halk şarkısı Andlar'ın uyandırdığı yoğun yalnızlık duygusunu yansıtır. Ama çoğu ezgiler hüzünlü yapılarına karşın şenliklerde seslendirilir.

1944'te ulusal kültürü korumak ve yönlendirmek amacıyla kurulmuş olan Ekvador Kültür Evi'nin birçok yerel şubesi vardır. Kitaplık, müze ve arşiv gibi merkezi kuruluşların hepsi bu kuruma bağlıdır. Öteki önemli kurumlar Halk Sanatlarını Geliştirme Merkezi ve uygulamalı sanat, seramik ve dokumayla ilgili atölyeleri olan Ekvador El Sanatları Enstitüsü'dür.

TARİH. İspanyol istilası öncesi. Bugünkü Ekvador'un dağlık bölgesinde kuzeydeki Çipça ve güneydeki Keçuva halklarına göre daha az gelişmiş, farklı diller konuşan altı Yerli topluluk yaşıyordu. Yerleşik tarıma dayalı bir And kültürünü paylaştan bu toplulukların bazıları altın ve bakır işlemeyi de biliyordu. Seyrek bir yerleşimin görüldüğü kıyı bölgesindeki Yerliler balıkçılık ve

avcılıkla geçiniyordu. Amazon Havzasında ise dış kapalı savaşçı halklar vardı. 15. yüzyıl başlarında dağlık bölgede Karaların Quito ve kuzey kesimini ele geçirerek kurduğu krallık, egemenliğini güneye doğru da genişletti. 1450'lerde bölgeye giren İnkalılar bu krallığı yıktılar ve 30 yıl süren bir direnişin ardından bütün yerel kabilelere boyun eğdirdiler. Özellikle direnişin güçlü olduğu yerlere göçmenler yerleştirdiler ve tarımı geliştirecek sulama kanalları ve yollar yaptılar.

İnka imparatoru Huayna Cápac, ölümünden (1525) önce topraklarını oğulları Atahualpa ve Huáscar arasında paylaştırdı. Yeni Quito ve Cuzco krallıkları arasında baş gösteren iç savaşı kazanan Atahualpa'nın egemenliği pek uzun ömürlü olmadı. Bölgeyi istila eden İspanyollara yenilerek tutsak düştü ve 1533'te öldürüldü.

Sömürge dönemi. 1532'de bugünkü Ekvador topraklarından geçerek güneydeki İnkalılar üzerine yürüyen İspanyollar, iki yıl sonra Sebastián de Belalcázar komutasında geri dönerek bölgeyi istilaya giriştiler. Yerliler kuşatma altına giren Quito'yu yakıp yakarak dağlara çekildiler. Belalcázar'ın kentin yıkıntılarını üzerinde Villa de San Francisco de Quito adıyla kurduğu yeni yerleşme, kısa sürede gelişerek bir kültür ve sanat merkezi durumuna geldi. İspanyollar dağlık bölgede Yerlilerin çalıştığı geniş malikanelerden oluşan bir koloni oluşturdular. Yarı özerk Yerli köylerinin yanı sıra İspanyolların ve Mestizoların oturduğu yönetsel ve dinsel merkezler kuruldu. Kırsal ağırlıklı, hiyerarşik ve değişime kapalı bir yaşam biçiminin sürdüğü Ekvador, kısa bir dönem dışında, 1740'a değin Peru Genel Valiliği'nin bir parçası olarak kaldı. Daha sonra Nueva Granada Genel Valiliği'ne bağlandı. Guayaquil limanından yapılan kakao ihracatına karşın, kıyı bölgesi sömürge dönemi boyunca ikinci planda kaldı. Karışık kökenli küçük bir topluluğun yaşadığı bu bölgede, zorunlu çalışmanın sınırlılığı ve geniş boş toprakların da etkisiyle farklı bir kültür gelişti. Anakaradan 933 km uzaktaki Galápagos Adaları bir korsan yuvası olarak kalmakla birlikte, Charles Darwin'in burada yürüttüğü araştırmalar nedeniyle 19. yüzyılda dünya çapında ün kazandı.

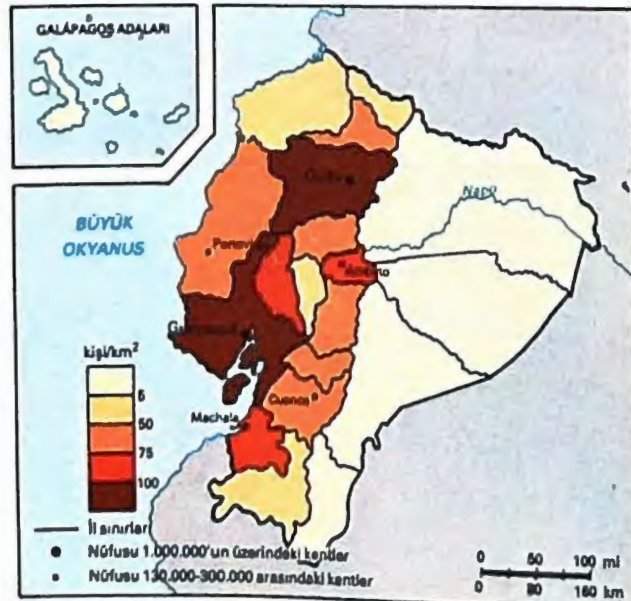
Ekvador'da zamanla ortaya çıkan Kreol (sömürgelerde doğmuş ikinci kuşak İspanyollar) orta sınıf, İspanyol sömürge politikasının ayrımcılığına tepki göstermeye ve değişiklik talebinde bulunmaya başladı.

1809'da Quito'da İspanyol yönetimine karşı çıkarak, bağımsızlık ilan eden ayaklanmacılar sert biçimde bastırıldı ve önderleri idam edildi. Bununla birlikte karışıklıklar sürdü. 1822'de Kolombiya'dan gelen Antonio José de Sucre komutasındaki Bolívarı kuvvetler, Quito yakınlarında yapılan Pichincha Çarpışması'nda İspanyolları bozguna uğratarak sömürge yönetimine son verdi.

Bağımsızlık dönemi. Büyük Kolombiya Konfederasyonu içinde yer alan Ekvador, bölgesel çekimler üzerine 1830'da konfederasyondan çekilerek bağımsızlığını ilan etti. Bunu dağlık bölgedeki tutucu aristokratlar ile kıyı bölgesindeki liberal burjuvazi arasında baş gösteren keskin çatışmalar izledi. Quito ve Guayaquil kentlerinin rekabeti biçimine bürünen bu çatışmadan yararlanmaya çalışan bağımsızlık savaşı komutanlarından J. J. Flores ile V. Rocafuerte, birkaç yıllık iç savaşın ardından başkanlığı sırayla yürütme konusunda anlaşmaya vardılar. Bu sistemin sona erdiği 1845'ten sonra çok sayıda güçsüz önderin çektiği bir kargaşa dönemi başladı.

1860'ta başkanlığa seçilen Gabriel García Moreno, istikrarsızlığa duyulan tepkiden yararlanarak kiliseye dayanan otoriter bir yönetim kurdu. Muhalefete karşı baskıcı bir politika izlemekle birlikte, ekonomi ve eğitim alanında önemli ilerlemeler sağladı. Bu arada liberal çevrelerin hoşnutsuzluğu giderek yaygınlaştı. García Moreno'nun 1875'te bir suikast sonucunda ölmesinden sonra, Muhafazakârlar ile Liberaller arasında sert bir iktidar mücadelesi başladı. Askeri bir harekâtle 1895'te duruma egemen olan General Eloy Alfaro, iki dönem (1897-1901, 1906-11) başkanlık yaparak kilisenin yönetim ve eğitim alanındaki etkisini kıldı. Ama büyük toprak sahiplerine dokunmayarak keyfi ve baskıcı yönetim anlayışını sürdürdü. Sonunda muhalefetin sert tepkisi üzerine başkanlıktan çekildi.

Liberallerin egemenliğindeki iktidar, bir-biriyle çekişen gruplar arasında sık sık el değiştirmeye başladı. Bu arada Guayaquil'in varlıklı tüccar ve bankerleri, özellikle I. Dünya Savaşı ve bunu izleyen ekonomik büyüme döneminde önemli bir güç kazandı. Bu çevreler dünya piyasasına açılan kakao, şeker ve pirinç alanında da yatırımlara girişti. 1920'lerin başındaki ekonomik bunalım, özellikle kentlerde büyük hoşnutsuzluğa yol açtı. Ordu, Kasım 1922'de sendikaların başını çektiği gösterileri kanlı bir biçimde bastırdı. Ardından 1925'te ulusal birliği

sağlama gerekçesiyle yönetime el koydu.

1925 sonrası. Askeri yönetim karışıklıkların üstesinden gelemediği gibi, toplumsal ve ekonomik sorunları çözmede de yetersiz kaldı. Ekvador II. Dünya Savaşı'nda Müttefiklerin yanında yer alarak, ABD'nin topraklarında askeri üsler kurmasına izin verdi. Bu arada hammadde fiyatlarındaki yükselme, ekonomide görece bir düzelme sağladı. Temmuz 1941'de yetersiz ve donanımsız Ekvador kuvvetlerini kolayca yenen Peru ordusu, Amazon Havzasının bir bölümünü işgal etti. Çatışmanın hammadde akışını aksatmasını istemeyen Müttefikler araya girerek, Ekvador'u bu toprakları resmen bırakmaya zorladı. Bir süre sonra yapılan ve Rio de Janeiro Protokolü olarak bilinen anlaşma, Ekvador iç politikasında sürekli işlenen bir malzeme durumuna geldi.

Savaş sonrasında yeniden anayasal yönetime geçen Ekvador, önemli siyasal değişiklikler yaşadı. Ordunun iki kez (1963-66, 1972-79) yönetime el koyduğu bu döneme, 1944'ten sonra beş kez başkan seçilmekle birlikte, yalnızca bir kez görev süresinin sonuna değin başta kalabilen José María Velasco Ibarra damgasını vurdu. Çok geniş ve değişik kesimlerden destek almayı başaran Velasco Ibarra, kişisel karizmasıyla eski

gün grevlere önderlik eden sendikaların yanı sıra, iş çevrelerinin de tepkisini çekti. 1984'teki seçimde Sosyal Hristiyan Parti (PSC) adayı Leon Febres Cordero az farkla başkan seçildi. Serbest piyasaya dayalı ekonomik politikalar izleyen Cordero, mecliste sert bir muhalefetle karşılaştı. 1986'da ordu içindeki darbe girişimlerine karşı izlediği yumuşak politika nedeniyle halk arasındaki desteğini önemli ölçüde yitirdi. 1987'de bir grup havacı tarafından kaçırılan Cordero'nun kendisini kaçıranların isteklerine uyarak bir yıl önceki ayaklanmanın önderlerini affetmesi tepkilere yol açtı. Mayıs 1988'deki başkanlık seçimlerini Demokratik Sol (ID) adayı Rodrigo Borja Cevallos kazandı. Uygulamaya konan sıkı para politikaları enflasyonu bir ölçüde düşürdüysen de gelir dağılımını daha da bozdu. Temmuz 1992'deki başkanlık seçimlerini, yeni kurulan tutucu Cumhuriyetçi Birlik Partisi'nin (PUD) adayı Sixto Durán Ballén kazandı. Durán'ın izlediği özelleştirme politikası sendikaların muhalefetiyle karşılaştı.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için bak. ANA YILLIK.

Ekvator, Yer çevresini coğrafi kutuplardan eşit uzaklıktan ve Yer eksenine dik bir düzlemde kuşatan çember. Coğrafi ekvator

And Dağlarında Cotopaxi Yanaradağı, Ekvador
Shostal - EB Inc

parti sistemini bozarken, Sosyalist ve Sosyal Hristiyan partiler gibi yeni partilerin güçlenmesine de engel oldu. Beklenmedik siyasal dönüşleri ve izlediği birbirine karşı ekonomik programlarla karışıklıklara, özgülüklerin askıya alınmasına ve askeri müdahalelere yol açtı. Ekonomik ve toplumsal gelişmeyi baltaladığı gerekçesiyle muhaliflerince sert biçimde eleştirildi.

1972'de kurulan askeri yönetim, aynı dönemde petrol kaynaklarının sağladığı ekonomik atılımı değerlendirecek politikalar geliştiremedi. Bununla birlikte petrol gelirleri orta sınıfın güçlenmesini ve çeşitli altyapı hizmetlerinin yerine getirilmesini sağladı. Yapısal reformlara gidilmediğinden, yükselen enflasyon özellikle hızla büyüyen kentlerde yoksul kesimlere ağır yükler getirdi. 1979'da Velasco'nun ölümünden sonra ordunun yönetimden çekilmesiyle yapılan seçimlerde, reformcu bir program savunan sosyal demokrat eğilimli Jaime Roldós Aguilera başa geçti. Kendi partisiyle çatışmaya girdiği için programını gerçekleştiremeyen Roldós, 1981 başlarında Peru ile başlayan sınır çatışmalarından sonra halk arasındaki saygınlığını hızla yitirdi ve ertesi yıl bir uçak kazasında öldü. Yerine Hristiyan Demokrat Parti (PDC) üyesi Osvaldo Hurtado Larrea geçti. Larrea ülkedeki yay-

ya da Yer ekvatoru olarak da adlandırılan Ekvator, Yer'i Kuzey ve Güney yarımkürelerine ayırır ve Yer'in yüzeyi üzerinde enlemlerin sayılmaya başladığı sanal çizgiyi oluşturur. Başka bir deyişle Ekvator 0° enlem çizgisidir.

Astronomide ise gök ekvatoru, Yer ekvatoru düzlemi ile gökkürenin kesişmesiyle oluşan ve gök kutuplarına eşit uzaklıkta bulunan bir çemberdir. Güneş gök ekvatoruyla aynı düzleme geldiğinde gece ve gündüz eşit uzunlukta olur.

Ekvator akıntıları, Ekvator yakınlarında, batı doğrultusunda akan okyanus akıntısı. Büyük ölçüde rüzgârlara bağlıdır. Batı doğrultusunda ilerleyen, yaklaşık 1.000 km genişliğindeki iki akıntıdan (Kuzey ve Güney Ekvator akıntıları) oluşur. Doğu yönünde akan yaklaşık 500 km genişliğindeki karşı akıntı, Kuzey ve Güney Ekvator akıntılarını birbirinden ayırır. Genellikle 500 m'ye kadar olan derinliklerde Ekvator akıntılarının hızı saniyede 25-100 cm arasındadır. Ekvator dip akıntıları Ekvator çizgisinde 50-150 m derinliktedir; saniyede 1,5 cm hızla akan dip akıntısının derinliği 300 m, genişliği 514 km'dir.

Güneydoğu alize rüzgârları, yaklaşık 5° kuzey ve 15°-20° güney enlemleri arasın-

da akan Pasifik Güney Ekvator Akıntısı, yaklaşık 180° doğu boylamına kadar batıya iter. Pasifik Güney Ekvator Akıntısı burada ikiye bölünür; bir bölümü kuzeye yönelen karşı akıntıyla birleşirken, geri kalanı güneye dönerek Doğu Avustralya Akıntısını ve Yeni Zelanda'nın doğusundan geçen bir başka akıntıyı oluşturur. İkinci akıntı, Güney Pasifik Akıntısını ve doğuda Peru (Humboldt) Akıntısına doğru hareket eden Batı Rüzgârı Akıntısını besler. Peru Akıntısı kuzeye doğru akararak Pasifik Güney Ekvator Akıntısının kaynağını oluşturur.

Kuzeydoğu alizeleri (10°-25° kuzey enlemleri), Pasifik Kuzey Ekvator Akıntısının batıya yönelmesine yol açar. Filipinler'e eriştikten sonra akıntı ikiye bölünür. Küçük olan kolu, güneye ve daha sonra doğuya yönelerek Pasifik Ekvator Karşı Akıntısını oluşturur. Kuroşio olarak bilinen büyük akıntı, Japonya'ya kadar kuzeye ilerler ve Kuzey Pasifik Akıntısına (Batı Rüzgârı Akıntısı) doğru doğuya yönelir; Pasifik Akıntısının bir kolu California Akıntısı adıyla güneye yönelir ve Ekvator Karşı Akıntısıyla birleşerek Pasifik Kuzey Ekvator Akıntısını oluşturur.

Atlantik Güney Ekvator Akıntısı, güneydoğu alizelerinin (0°-20° güney enlemleri) etkisiyle batıya yönelir. Akıntı Brezilya'daki St. Roque Burnuna yaklaşıpken ikiye ayrılır. Guyana Akıntısı olarak bilinen kolu kuzeye yönelerek Karayip Akıntısını ve Ekvator karşı akıntılarını besler. Öteki kol Brezilya Akıntısı adıyla güneye ilerler; Rio de la Plata açıklarında doğuya dönerek Güney Atlantik Akıntısı adını alır. Daha sonra Afrika kıyısına sürüklenir ve Benguela Akıntısı olarak kuzeye döner. Benguela, Gine Akıntısıyla birleşerek yeniden Atlantik Güney Ekvator Akıntısını oluşturur.

10°-20° kuzey enlemleri arasında, kuzeydoğu alizeleri, Atlantik Kuzey Ekvator Akıntısının batıya yönelmesine yol açar. Bir bölümü Güney Atlantik Ekvator Akıntısıyla beslenen akıntı Antiller, Karayip ve Florida akıntıları adlarını alarak kuzeye yönelir ve sonunda Gulf Stream'i oluşturur. Gulf Stream'in bir kolu, Asor ve Kanarya akıntıları olarak güneye doğru bir kavis çizer; daha sonra batıya yönelir ve Kuzey Afrika'nın batı kıyılarında derinden yüzeye yükselen sularla birleşir. Böylece Atlantik Kuzey Ekvator Akıntısı doğar; akıntı yalnızca Orta Atlantik Sırtını geçerken kuzeye yönelir.

Hint Okyanusunda Kuzey Ekvator Akıntısının yerini Muson Akıntısı alır. Ama bir de Hint Güney Ekvator Akıntısı vardır. 22° güney enleminin kuzeyindeki alizelerle batıya doğru akararak ikiye bölünen akıntı, kuzeye yönelen Doğu Afrika Kıyı Akıntısıyla güneye yönelen başka bir akıntıyı oluşturur. İkinci akıntı Mozambik (batı) ve Mascarene akıntıları olarak Madagaskar'ın yanından geçer ve Agulhas Akıntısını oluşturur. Bu akıntı Ümit Burnunda, Batı Avustralya Akıntısını besleyen Güney Hint Akıntısına katılır. Hint Güney Ekvator Akıntısı, Batı Avustralya Akıntısından doğar.

Ekvator akıntıları, geçtikleri kıta kıyıları'nın iklimlerini benzer biçimde etkiler. Akıntılarının etkisiyle doğu kıyıları ılıman ve nemli, batı kıyıları kuru iklim özellikleri kazanmıştır.

Ekvator cephesi, Ekvator yakınlarında yer alan ve her iki yarımküreden gelen alize rüzgârlarının buluştuğu kuşak. Bu kuşağın cephe olarak adlandırılması (1933), rüzgâr ve hava koşullarının, orta enlem cephelerinin koşullarına çok benzemesinden kaynak-

lanmıştır. Bir cephe kuşağına, tipik olarak, uzun bir çizgi halinde kümülonimbüs bulutları, hızlı bir rüzgâr ve keskin bir sıcaklık düşüşü eşlik eder. Bu özellikler, yaz yarıküresinin ılık alizelerinden kış yarıküresinin daha soğuk alizelerine geçişi simgeler. Ekvator cephesinin davranışları, orta enlemlerde bulunan cephelerin davranışlarından çok farklı olduğundan, Ekvator cephesi kavramı yerine çoğunlukla Ekvator çukuru kavramı tanımlı kullanılır. Bu kuşak boyunca gözlemlenen soğuma, bir hava kitlelerinin ötekiyle yer değiştirmesinden çok, yağın yağmurun buharlaşması sonucunda bölge üzerine Güneş ışıklarının doğrudan düşmemesine bağlanır.

Ekvator Ginesi, resmi adı EKVATOR GİNESİ CUMHURİYETİ, İspanyolca REPÚBLICA DE GUINEA ECUATORIAL. Orta Afrika'nın batı kıyısında küçük ülke. Yüzölçümü 28.051 km²'dir. Kabaca bir dikdörtgeni andıran ve Rio Muni (Mbini) adıyla anılan anakara bölümü kuzeyde Kamerun, doğu ve güneyde de Gabon ile çevrilidir. Anakaradan Gine Körfeziyle ayrılan kuzeybatıdaki Bioko'nun (eskiden Fernando Po, Macias Nguema Biyogo) yanı sıra daha küçük olan Corisco, Büyük Elobey, Küçük Elobey ve Annobón (Pagalu) adalarını kapsar. Başkenti Bioko'daki Malabo'dur (eskiden Santa Isabel). 1991 tahmini nüfusu 358.000'dir.

Doğal yapı. Anakara bölümünde, yaklaşık 20 km genişliğindeki kıyı ovasına bitişik kıyı tepeleri Gabon sınırına doğru yükselen platoların içlerine sokulur. Genellikle doğu-batı doğrultusunda akan Mbini (Benito) ve Utamboni ırmaklarının havzaları bir dizi tepeli ayrılır. Güneydeki Cogo'ya doğru alçak uçurumlarla kaplı olan uzun kıyı şeridinde doğal demirleme yeri yoktur. Kıyı ovası tortul çökeller, iç kesim ise aşınım uğramış, eski başkalaşım kayalarla örtülüdür. Bioko Adası ise yanardağlar, krater gölleri ve verimli lav topraklarıyla kaplıdır. Kuzeyde sönmüş bir yanardağ olan Santa Isabel Doruğu 3.008 m yüksekliğe ulaşır. Güneyde sel akıntılarıyla parçalanmış engebeli bir sıradağ uzanır; akıntıların henüz işilemeyen yüksek bir hidroelektrik enerji potansiyeli vardır.

Tropik bir iklimin görüldüğü anakara bölümü ve Bioko'da yağış düzenleri belirli farklılıklar gösterir. Anakaranın kıyı kesiminde yıllık yağış miktarı 2.400-4.600 mm arasında değişir; iç kesimlere daha az yağış

düşer. Yıllık ortalama sıcaklık 26°C'dir; nem oranı yüksektir. Bioko'da kasım-mart arasındaki kuru mevsim dışında bütün yıl yağış görülür. Muson rüzgârları adanın güneyinde şiddetli yağışlara yol açar. Anakara bölümünü kaplayan sık yağmur ormanları genellikle okume (*Aucoumea klaneana*), ceviz ve çeşitli maun ağaçlarından oluşur. Kıyıda ve akarsu kenarlarında mangrov ormanları bulunur. Bioko'nun daha zengin bir tropik bitki örtüsü vardır. Anakara bölümünün goril, maymun, pars, fil, timsah gibi türleri kapsayan zengin hayvan varlığı aşırı avlanma nedeniyle büyük ölçüde azalmıştır. Sürüngenlere ve değişik böceklerle ülkenin her yanında rastlanır. Bioko'da büyük av hayvanları yoktur.

Nüfus. Ülke nüfusunun yaklaşık dörtte üçü anakara bölümünde yaşar ve dengeli bir dağılım gösterir. Ülke genelinde nüfus yoğunluğu (1991) km² başına 12,8 kişidir. Toplam nüfusun (1983) yaklaşık yüzde 70'i kırsal kesimde yaşar; Bioko'da nüfusun büyük bölümü kentsel yerleşmelerde toplanmıştır. Doğum ve ölüm oranı (1990) sırasıyla binde 43 ve binde 16'dır. 1970-80 arasında yüzde 1,8 olan yıllık nüfus artış hızı, bir yükseliş eğilimi göstererek, 1986-91 arasında yüzde 2,3'e çıkmıştır.

Anakara bölümünde nüfusun büyük çoğunluğunu 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında kıyılara doğru yayılan Fanglar oluşturur. Bioko'nun nüfusu içinde Bubilerin oranı yarıyı bulur. Anakaradan göç etmiş Bantulanın soyundan gelen Bubiler, İspanyol egemenliği sırasındaki konumlarını yitirmeye başlamışlardır. İngilizlerin 19. yüzyılda azat ettiği köleler ile Batı Afrika'dan gelen göçmenlerin karışmasıyla ortaya çıkan Fernandinolar siyasal ve yönetsel yaşamda önemli rol oynar. Bioko'daki kakao plantasyonlarında çok sayıda Nijeryalı göçmen çalışır. 1970'lerde Ekvator Ginesi'ne Kamerun, Gabon ve İspanya'dan önemli miktarda göç olmuştur.

Resmî dil İspanyolcadır. Picin İngilizcesi Bioko'da yaygın bir dildir. Ayrıca her etnik topluluk kendi dilini konuşur. Nüfusun yaklaşık yüzde 90'ı Katoliktir; bununla birlikte Bubiler geleneksel tapınma biçimlerini önemli ölçüde korumuştur. Hausalar arasında az sayıda Müslüman bulunur.

Ekonomi. Ekvator Ginesi'nde büyük ölçüde tarıma dayanan, gelişme yolunda bir karma ekonomi yürürlüktedir. Bağımsızlık sonrasındaki kargaşa sırasında büyük ölçüde bozulan ekonomik durum, 1979'da diktatörlük yönetimine son verilmesiyle belirgin bir düzelmeye yoluna girmiştir. 1989 verilerine göre ülke gayri safı milli hasılatı

(GSMH) 149 milyon ABD Doları, kişi başına düşen milli gelir ise 430 ABD Doları'dır. Ekonomik gelişmenin önündeki en önemli engeller sermaye ve kalifiye işgücü eksikliğidir.

Gayri safı yurt içi hasılatının (1989) yaklaşık yüzde 53'ünü karşılayan tarım kesiminde, toplam işgücünün yüzde 58'i çalışır. Başlıca ürünler, toplam ihracat içindeki payı yüzde 95'i bulan kakao ile kereste ve kahvedir. Sömürge döneminde Avrupalıların elinde olan kakao ve kereste üretimi, bağımsızlık sonrasında sermaye ve işgücünün çekilmesiyle büyük düşüş göstermiştir. 1979'dan sonra yönetimin bu sektörleri canlandırmak için aldığı önlemlerle iki katlık bir artış gösteren üretim, bağımsızlık öncesindeki düzeye yaklaşmıştır. Kakao, Bioko'daki geniş plantasyonlarda yetişir. Kahvenin büyük bölümü Kamerun sınırındaki bölgeden elde edilir. Öteki önemli tarım ürünleri Bioko'da yetişen muz ile anakara bölümünde üretilen palmiye yağı ve manyektur.

Daha önceleri Sovyet denetiminde olan balıkçılık, 1980'de yapılan bir anlaşma sonucunda bugün İspanya ile birlikte geliştirilmektedir. 1981'de Bioko'nun kuzey kıyısı açıklarında petrol bulunmuştur; petrol ve başka madenler için araştırma çalışmaları sürdürülmektedir. Sanayi belirli tarımsal ürünlerin işlenmesiyle sınırlıdır. Bağımsızlık sonrasında sık sık elektrik enerjisi yetersizliğiyle karşılaşmıştır.

Ülkenin yaygın karayolu ağı acil onarım gerektiren bir durumdadır. Ülkenin başlıca limanı olan Malabo'daki tesisler yakın dönemde onarımdan geçmiştir. Malabo'da bir uluslararası havaalanı vardır; 1982'de ulusal bir havayolu şirketinin kurulmasından sonra, 1983'te Bata'da yeni bir uluslararası havaalanının yapımına başlanmıştır.

Ekvator Ginesi, 1979 sonrasında sağlanan ilerlemeye karşın, ekonomik alanda Uluslararası Para Fonu (IMF) ve İspanya'nın sağladığı dış yardıma dayanmaktadır. Yönetimin yabancı sermaye ve işgücü çekmek için aldığı önlemlere karşın, siyasal istikrarın güven vermemesi bu alanda yeterli bir akışı önlemektedir. Ekvator Ginesi'nin dış ticaretinde en önemli yeri İspanya tutmaktadır.

Yönetsel ve toplumsal koşullar. Ekvator Ginesi, 1979 darbesinden sonra iktidara gelen 16 üyeli Yüksek Askeri Konsey'in yönettiği bir cumhuriyettir. Yasama yetkisi, 1982'de Birleşmiş Milletler'in yardımıyla bir hükümet komisyonunca hazırlanan yeni anayasa uyarınca, üyeleri beş yılda bir seçilen Halk Temsilcileri Meclisi'ne verilmiştir. Anayasanın öngördüğü öteki kurullar Ekonomik ve Toplumsal Kalkınma Ulusal Konseyi ve Devlet Konseyi'dir. 1989'da yapılması planlanan devlet başkanlığı seçimlerine katılacak adayları belirleme yetkisi Devlet Konseyi'ne verilmiştir. Anayasa göre devlet başkanı aynı zamanda yürütme gücünün başıdır. Yakın dönemde yeniden örgütlenen silahlı kuvvetler, donanım ve eğitim açısından İspanya'dan yardım almaktadır.

Sağlık koşulları genelde kötüdür; ortalama ömür (1990) erkeklerde 48 yıl, kadınlarda 52 yıldır. Bebek ölüm oranı (1985-90) binde 127 gibi yüksek bir düzeydedir. Beslenme yetersizliği yaygındır. Sıtma hastalığı nüfusun yaklaşık beşte dördünü etkiler. Sağlık personelinin ve kurumlarının yetersizliği sağlık sorunlarını daha da artırmaktadır. 1980'lerin başlarında ilkokullarda ve kentsel yerleşmelerde geniş çaplı bir koruyucu sağlık önlemleri uygulaması başlatılmıştır. Beş yıllık ilköğretim zorunludur. 1970'lerin sonunda okul çağındaki çocukların yüzde 70'inin ilkokula gittiği tahmin edilmekteydi.

Ekvator Ginesi

Buna karşılık ortaöğretime devam edebilenlerin oranı çok düşüktür. Yükseköğretim için başta İspanya olmak üzere yabancı ülkelere gidilir. Hükümetin denetiminde olan kitle iletişim araçları İspanyolca yayımlanan iki günlük gazete, iki radyo ve bir televizyon istasyonundan ibarettir.

Kültürel yaşam. İspanyol kültürü ile Katolik mezhebinin görüşteki etkisine karşın, Ekvator Ginesi'nin kültürel yaşamına, bağımsızlık sonrasında yeni bir canlanma sürecine giren geleneksel öğeler egemendir. Anakara bölümünde oturan Fanglar arasında büyüculük, geleneksel müzik, goril ve fil avcılığı ve masal anlatıcılığı yaşamın önemli, ayrılmaz bir parçasını oluşturur.

Tarih. Ekvator Ginesi'nin anakara bölümünün bilinen ilk halkları Babinglar ve Bagiellilerdi. Bugün çoğunluğu oluşturan Fanglar ve Bubiler anakara bölümü ile Bioko Adasına sırasıyla Bantu halklarının 17. ve 19. yüzyıllardaki göç hareketleri döneminde yerleşti. Bioko ve Annobón adalarına ulaşan (1472-75) ilk Avrupalılar Portekizlilerdi. Tordesillas Antlaşması'yla (1494) bölgede özel haklar elde eden Portekiz, 1778'de bu adalarla birlikte Ogove ve Nijer ırmakları arasındaki kıyı şeridini İspanya'ya bıraktı. Bölgeyi daha çok köle ticareti için kullanan İspanyollar, şiddetli bir sanhumma salgınından sonra, 1781'de Bioko'dan çekildiler. Anakara bölümünde de kalıcı yerleşmeler kurmaktan kaçındılar. Bu dönemde bölgeye İngiliz, Alman, Felemenk ve Fransız tüccarlar da uğruyordu.

1807'de köle ticaretini yasaklayan İngiltere, kaçak yoldan köle taşınmasını önlemek için bölgede savaş gemilerinin barınabileceği üsler aramaya başladı. Nijer ağzının ve kıyıların gözetlenebileceği stratejik bir konumda bulunan Bioko, bu iş için son derece elverişliydi. 1827'de adanın kuzey kıyısındaki Port Clarence (sonradan Santa Isabel, bugün Malabo) ile batı kıyısındaki San Carlos Koyunda birer üs kiralayan İngilizler, İspanyolların yokluğundan yararlanarak adanın yönetimini üstlendiler. Ardından çok sayıda azatlı köleyi adaya yerleştirmeye giriştiler. 1839-41 arasında adayı satın almak için İspanya'ya yaptıkları çeşitli önerilerden bir sonuç alamayan İngilizler, 1843'te köle ticaretine karşı kullandıkları devriye gemilerinin ana üssünü Sierra Leone'deki Freetown'a taşıyarak, adadaki tesisleri Baptist misyonerlerine sattılar.

1844'te adaya yerleşmeye başlayan İspanyollar, 1858'de Baptistleri kovarak 1877'de adanın tümünde denetimi sağladılar. 1879'dan sonra adanın Kübalılar için ceza kolonisi olarak kullanılmasına başlaması, nüfus bileşimindeki karışıklığı daha da artırdı. İspanyol-Amerikan Savaşı'nın (1878) ardından tropik bölgede İspanya'nın elinde kalan son önemli sömürge İspanyol Ginesi'ydi. İspanya'nın zayıflığından yararlanan Fransızlar, anakarada büyük miktarda toprağı ele geçirerek sömürgeyi bugünkü sınırlarına kadar kuşattılar. Río Muni olarak bilinen anakara bölümündeki yerleşme çabaları ancak 1926'da başladı. İspanya İç Savaşı (1936-39) sonrasındaki dönemde kakao ve kereste üretimi önem kazandı. 1959'da sömürge statüsüne son verilen bölge, sivil valilerin yönetimine bırakılan iki denizaşırı il biçiminde yeniden düzenlendi. 1963'te yapılan bir plebisitle belirli bir ekonomik ve yönetsel özerklik kazanan iki il, Ekvator Ginesi olarak anılmaya başladı.

1967 sonunda bağımsızlık yönündeki akımın güçlenmesiyle, İspanya bölgedeki denetimine son vermesi kabul etti. Anayasanın referandumla kabul edilmesinden ve meclis seçimlerinin yapılmasından sonra, 12 Ekim 1968'de bağımsızlık ilan edildi. 1971'de devlet başkanlığına seçilen Francisco Maci-

as Nguema, elinde geniş yetkiler toplayarak ömür boyu devlet başkanı olmasını sağlayan yeni bir anayasayı kabul ettirdi. Nguema'nın şiddet olaylarına ve ekonomik kargaşaya yol açan baskıcı yönetimi, 1979'da bir askeri darbeyle son buldu. Yarbay Teodoro Obiang Nguema Mbasogo başkanlığındaki Yüksek Askeri Konsey, ülkenin toplumsal ve siyasal yaşamını düzene koyacak adımlar atarak, ekonomiyi geliştirmeye çalıştı. 1982'de yeni anayasanın kabul edilmesinden sonra, yedi yıllık bir dönem için devlet başkanlığına getirilen Obiang, daha önce SSCB ile kurduğu sıkı bağları kopararak İspanya ve ABD ile yakınlaşmaya girdi. 1983'te Ulusal Meclis için seçimler yapıldı. Nguema Mbasogo 1989'da tek adayın kendisi olduğu göstermelik bir seçim yaptırarak yedi yıllık bir dönem için yeniden başkan seçildi. Kasım 1991'de yapılan halkoylamasında halkın yüzde 98'i çok partili sisteme geçilmesini öngören ve devlet yapısına bazı değişiklikler getiren yeni anayasayı onayladı. Ama bu konuda somut adımlar atılmadı.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için bak. ANA YILLIK.

Ekvator karşı akıntıları, Ekvator yakınında görülen akıntılar. Atlas Okyanusu, Büyük Okyanus ve Hint Okyanusunda, batı doğrultusunda akan Ekvator akıntılarının karşıt ve yan yönde doğuya doğru akan okyanus sularından oluşur. Temel olarak 3° ve 10° kuzey enlemleri arasında yer alır. Kuzeydeki kıyı aylarında güneye, yaz aylarında da kuzeye doğru yön değiştirir. Her iki tarafa da sürekli esen alize rüzgârları, Ekvator akıntısıyla büyük bir su kütlesini batıya doğru iterek deniz düzeyinin yükselmesine yol açar. Sürekli güçlü rüzgârların bulunmadığı durgunluk alanlarında daha yüksekte kalan batıdaki deniz düzeyleri doğuya doğru alçalarak akar. Pasifik Ekvator Karşı Akıntısı çok güçlüdür ve bütün yıl boyunca ayırt edilebilir. Atlantik Karşı Akıntısı, Gine Akıntısı olarak bilindiği Gana (Afrika) kıyısı açıklarında en güçlü konuma ulaşır. Hint Okyanusu karşı akıntıları yalnızca kuzeydeki kıyı aylarında ve Ekvator'un güneyine doğru akar.

Ekvator yakınsama kuşağı bak. dönence-lerarası yakınsama kuşağı

Ekwensi, Cyprian (Odiatu Duaka) (d. 26 Eylül 1921, Minna, Nijerya), Nijerya'daki İbo kabilesinden, roman, kısa öykü ve çocuk kitapları yazarı. Kentli Afrikalıların yaşamını yönlendiren güçleri gerçekçi bir bakışla anlatmıştır.

Nijerya'daki Ibadan Üniversitesi'nde ve Londra'da Chelsea Eczacılık Okulu'nda öğrenim gördü. Yayımlanan ilk yapıtları, *When Love Whispers* (1947; Aşk Fısıldayınca) ve *The Leopard's Claw* (1950; Leopar'ın Pençesi) adlı kısa romanlardır. Bu yapıtlarında, kent yaşamının çekiciliğine duyduğu hayranlıkla birlikte, bu yaşamın tuzaklarından uzak durulması gerektiğini söyler. 1954'te yayımladığı *People of the City* (yb 1969; Kent İnsanları) ise, Lagos'taki bir adliye muhabiri ile bir dans topluluğu yöneticisinin gözünden despotluk, rüşvet ve yozlaşma sorunlarının, gazeteci üslubuyla yorumlanışdır.

Ekwensi'nin en başarılı romanı *Jagua Na-na*'nın (1961) başkışısı Jagua, hayat dolu, etkileyici bir fahişedir. Roman, Jagua'nın zevkesinde, köylü geçmişlerini yadsıyarak zevke düşkün ve fırsatçı kent yaşamına kapılan, kaysak, ahlaki çöküntü içindeki kentli Nijeryalıları canlı biçimde anlatır. Benzer karakter ve temalar başarılı bir yapıt olan *Lokotown and Other Stories*'de (1966, Lokotown ve Başka Öyküler)

görülür. Yapıtta, Lagos'taki yaşamın canlılığı ve heyecanlı temposu, kökleşmiş yozluğulla çarpıcı biçimde karşılaştırılır. *Burning Grass* (1962; Yanan Çayır) Nijerya'nın kuzeyinde yaşayan Fulani sığır yetiştiricilerinin öyküsüdür. Ekwensi ayrıca, bir dizi çocuk kitabı yazmış ve İbo halk öykülerini bir kitapta derlemiştir.

Çeşitli işlerde çalışmasına karşın, çoğunlukla iletişim alanıyla ilgilidir. Nijerya Yayın Kuruluşu'nda film bölümü başkanlığı, Lagos'taki Federal Enformasyon Bakanlığı'nda müdürlük ve Biafra'daki dış tanıtım bürosunda başkanlık yaptı. Ayrıca Biafra iç savaşından sonra, savaş sırasında yıkılan Orlu'daki radyo istasyonunun yeniden kurulması için etkin biçimde çalıştı. Kimi yazılarında betimlemeler yüzeysel kalsa da, geniş okuyucu kitlesine seslenen yapıtları Nijerya kent yaşamının önemli belgeleri niteliğindedir. Son yapıtlarından *Survive the Peace* (1976; Barışı Görebilmek) Biafra Savaşı'nı ele alır.

El (Sami dilinde "Tanrı"), Batı Samilerinin en önemli tanrısı. Suriye'de, Ras Şamra'da (eski Ugarit) bulunan eski metinlerde, El (Boğa El), panteonun başı, Aşera'nın kocası ve bütün tanrıların (Baal dışında) babası olarak tanımlanır. Büyük saygı gösterilen bir tanrı olmasına karşın, kızları ve oğullarıyla ilgili efsanelerde kendisine etkin bir yer verilmez. Genellikle, uzun sakallı ve çoğunlukla da iki kanatlı yaşlı bir adam olarak betimlenir. Hurri tanrısı Kumarbi ve Yunan tanrısı Kronos'a denk düşer. Eski Ahit'te El, hem tanrı anlamında genel bir terim, hem de Yehova ile eşanlamı olarak kullanılır.

el, ılı olarak da bilinir, Oğuzların, boylar birliğine ve bu birliğin ya da birliğe bağlı boy ve oymakların yaşadığı yere verdikleri ad. Başka Türk boyları bunun yerine bundun(*) sözcüğünü kullanıyorlardı. Anadolu'ya gelmiş olan Oğuz boyları bu sözcüğü her iki anlamda da yaşıyorlardı: Oğuz Eli, Akkoyunlu Eli, Dulkadirli Eli; El-i Eski, Yeni El. Anadolu Türkmenleri arasında el sözcüğü yerine Moğolcadan gelen "ulus" sözcüğü de kullanılmıştır: Bozulus, Dulkadirli Uulus, Karakoyunlu Uulusu. Günümüzde el, vilayet anlamındaki "il" sözcüğünde yaşamaktadır.

el-, Arapçada genellikle özel adların, daha çok da yer adlarının önüne getirilen belgeli tanımlık (harfi tarif). Örneğin Arapçada "ada" anlamına gelen el-Cezire, Sudan'da iki ırmak arasında kalan bir bölgenin adıdır. Bu tür ekleri olan adlar, başvuru kitaplarında adın asıl bölümüne göre alfabetik olarak sıralanır (örn. el-Cezire "Cezire, el-" başlığı altında aranmalıdır). *Ana Britannica*'da da bu özel adlar, aşağıda belirtilen bazı durumlar dışında, bu biçimde sıralanmıştır. Huruf-i şemsiyye (güneş harfleri) diye anılan 13 Arap harfi te, se, dal, zel, re, ze, sin, şin, sad, dad, n, zi ve nun okunurken el-in l'ini benzeşim yoluyla değiştirir. Örneğin Şam kenti Arapçada el-Şam değil eş-Şam olarak okunur. Bunların dışında kalan ve el- belgeli tanımlığıyla birlikte okunduğunda değişikliğe uğramayan harflere de huruf-ı kameriyye (ay harfleri) denir.

el, insanda ve bazı kara omurgalılarında, bilek eklemiyle önkolun (altkol) ucuna bağlanan, son derece esnek ve hareketli kavrama organı. İnsan elinin iskeleti, 8'i el bileği kemiği, 5'i el tarığı kemiği ve 14'ü el parmağı kemiği olmak üzere toplam 27 kemikten oluşur. Beş parmaklı bir organ

olan elin dört parmağında üçer kemik, öbür parmaklarla belli bir açı yapan ve el ayası aşağı baktığında vücuda daha yakın olan başparmakta ise iki kemik bulunur.

İnsan dışındaki tüm omurgalılarda elin başlıca işlevi tıpkı ayaklar gibi yürümeye yardımcı olmaktır; oysa iki ayağı üstünde yürüyen insan, serbest kalan ellerini iş görmek için kullanır. Maymunlar (*Primates*) takımından olan hayvanların parmak uçlarındaki sert ve koruyucu tırnaklar, bu organların iş görme yeteneğini artırır. Ağaçlarda daldan dala atlayan insansımaymunlarda ve bazı Yenidünya maymunlarında, başparmak küçülüp işlevini yitirirken, öbür parmaklar uzamış ve dalları kavramaya yararlanmıştır. Oysa babuin gibi yerde yaşayan maymunlarda işlevsel olan başparmak öbür parmaklarla karşılıklı konuma gelerek nesneleri tutmaya ve kavramaya yarar.

İnsanda elin önkolla birleştiği bölgeyi; at, inek ve öbür dört ayaklılarda ise ön ayakların "diz" bölgesini oluşturan küçük ve köşeli el bileği kemiklerinin sayısı türlere göre değişir. İlk omurgalılarda 12 tane olan bu kemikler, bugünün amfibiyunlarında, sürüngenlerinde ve kuşlarında birbirleriyle kaynaşarak sayıca azalmıştır. İnsanın el bileğinde, iki sıra halinde yerleşmiş sekiz kemik bulunur: Önkola yakın olan dış sıradakiler kayıksı kemik, yası kemik, üçgen (ya da piramit) kemik ve nobutsu (ya da boncuksu) kemik; el tarağı kemiklerine yakın olan iç sıradakiler ise yamuk kemik, yamuksu kemik, büyük kemik ve çengel (ya da kanca) kemiktir. İç sıradaki bilek kemikleri el tarağı kemikleriyle sıkıca eklemleirirken, dış sıradakiler döner kemikle ve dirsek kemiği ile bilek kemikleri arasındaki eklem diskiyle birleşerek bilek eklemi oluşturur.

El bileğinde birçok bileşik eklem bulunur. Döner kemik ile dirsek kemiği arasında önkol hareketlerinde eksen işlevi gören eklem ve döner kemik ile bilek kemiklerinin ilk sırası arasındaki eklem (bileğin uzatma ve bükülme hareketlerini sağlar) bunlar arasındadır. Ayrıca, hem her sıradaki kemikler arasında, hem de iki sıradaki kemikler arasında eklem bulunur. Bu küçük kemikler arasındaki çok sayıda küçük eklem, bileğin çeşitli hareketleri yapmasını sağlar.

El bileği gibi küçük bir alanda çok sayıda kemik bulunması, bölgeye gelen kan damarları ve sinirlerin bilek tüneli adı verilen küçük bir aralıktan geçmesini zorunlu kılar. Bilek tüneli sendromu adı verilen hastalıkta, bu aralığın çeşitli nedenlerle daralması sonucunda bileğin bükülme hareketi şiddetli ağrıya neden olur. Bileğin öteki hastalıklarının başlıcaları, kemiklerin kırılması, eklemelerde çıkık oluşması, bağ ve kışkırlar ile ilihaplanmadır.

Bilek kemikleri ile parmak kemikleri arasında uzanan boru biçimindeki el tarağı kemikleri evrim sürecinin başlangıcında beş tane iken, birçok memelide zamanla azalmış ve büyük değişikliklere uğramıştır. Örneğin atın ön ayağında önceleri beş tane bilek kemiği bulunurken, bunlardan ikisi tümüyle yok olmuş, öbür ikisi iyice küçülerek toynakların arkasında ve üstünde iki küçük çıkıntıya dönüşmüş, geriye kalın ve sağlam tek bir tarak kemiği kalmıştır. İnsanda beş tane olan el tarağı kemiklerinin el sırtına bakan yanları düz ve yassı, el ayasına bakan yanları eğridir. Bu kemikler, hem el ayasının kas, sinir ve kışkırlarını taşıyan uzunlamasına bir kemer, hem de başparmak ile öbür parmakların karşılıklı gelerek tutma

ve kavrama hareketini yapabilmelerini sağlayan enlemesine bir kemer oluşturur.

El ayasında ve parmakların iç yüzünde, avuç çizgileri ve parmak izi denen kimileri yüzeysel, kimileri derince oyulmuş pek çok çizgi bulunur. Dokunma duyusuna yardımcı olan bu çizgilerin düzeni her tür özgü genel bir kalıba uyarırsa da, hiçbir bireyde birbirinin tıpatıp eşi değildir; bu nedenle insanın parmak izleri, kimlik saptamasında kullanılır.

Uzmanlar, beynin büyüklüğü ile el becerilerinin artması arasındaki doğrudan ilişkiyi, insanın evriminde birbirine yakından bağlantılı iki süreç olarak görürler. Günümüzde, el kemiklerinin gelişmesini X ışınlarıyla saptayıp inceleyerek çocuklardaki büyüme hızı ve gelişme düzeyi izlenebilmektedir.

El Agustino, Peru'nun El Agustino ilçesinde, Lima-Callao metropoliten alanının ortadoğu kesiminde yerleşim. Kiracı çiftçilerin toprağı işlemek yerine konut yapımı için kiralamaı daha kârlı bulması sonucu, 1955 dolaylarında kuruldu. El Agustino ve çevresindeki yerleşimlere 1965'te ilçe statüsü verildi. Lima'ya yürüyerek gidilecek uzaklıkta olan El Agustino, kerpiç ya da tuğladan ev ve dükkânları, eğri bûğrû yollarıyla kötü bir yerleşim örneğidir. Okulları ve bir kliniğı vardır. Nûfus (1981 geç.) ilçe, 171.127.

el-Ahram (Arapçada "Piramitler"), Kahirede basılan, Mısır'ın en saygın ve etkili günlük gazetesi.

1875'te iki Hristiyan Lübnanlı kardeş, Salim ve Bışara Takla tarafından kuruldu. 1881'den sonra günlük yayına geçti. İngilizlerin sansür ve denetimine karşın bağımsızlığını ve nesnelliliğini korumasıyla, uluslararası ve Mısır'la ilgili gündelik haberlere geniş biçimde yer vermesiyle ün yaptı. Mısır'ın bağımsızlığa yaklaştığı yıllarda sansürün artmasıyla ağırlığını yitirmeye başladı.

1950'nin sonlarında Mısır yönetiminin etkisi altına girdi. Devlet başkanı Nasır, arkadaşları Muhammed Hasaneyn Heykel'i gazetenin yayın yönetmenliğine getirdi. Nasır'ın 1960'ta basını devletleştirilmesiyle, *el-Ahram* fiilen resmi yayın organı durumuna geldi. Heykel'in gazete üzerindeki etkisi büyük oldu. Parlak anlatımı ve güçlü gazeteci sezgisiyle etkili bir başyazar olan Heykel gazetenin saygınlığını, yetkinliğini ve teknik düzeyini yükseltti; *el-Ahram*'ı Arap dünyasının en etkili günlük gazetesi durumuna getirdi. Enver Sedat'ın güvenini yitirdiği için Heykel'in 1974'te genel yayın yönetmenliğinden alınmasından sonra da *el-Ahram* bu niteliklerini korudu.

El Al, tam adı EL AL NETIVE AVIR LE-YISRAEL, İsrail havayolu şirketi. İsrail Devleti'nin kuruluşunun hemen ardından Kasım 1948'de kurulmuştur. İlk tarifeli sivil seferini Temmuz 1949'da Roma ve Paris'e yapan El Al, günümüzde Kudüs ve Tel Aviv'den Avrupa'nın büyük kentlerinin yanı sıra Asya, Afrika ve Amerika'ya da seferler yapmaktadır. İsrail hükûmeti, Şabat gününde (cumartesi) uçuşları yasaklama kararının ardından iyice artan mali zorluklar yüzünden 1981 ve 1982'de El Al'ı kapatma konusunu gündeme aldı.

Hisselerinin tümü El Al'a ait olan Teşet adlı yan kuruluş seyahat şirketleri, İsrail ve ABD havaalanlarında yemek servisi şirketleri ve İsrail'de oteller işletir. 1950'de kurulan ve yüzde elli hissesi El Al'a ait bir başka yan kuruluş olan Arkia Inland Airlines yurtiçi tarifeli seferler yapar.

el alma, kalfanın ustasından zanaatını tek başına uygulama yetkisini, tasavvufta isteklinin şeyhten derviş olma hakkını ve soyundan gelen bir kişinin ocaklıdan hastalıklan sağaltma yetkisini elde etmesi. Osmanlı esnaf örgütlenmesi olan ahilikte, daha sonra da loncalarda bir ustanın yanında yetişmiş ve kendi adına iş yapabilecek duruma gelmiş kimselere ustasının adıyla ".....'dan el almış" denirdi. Şeyhe ya da babaya başvurarak tarikate girmek isteyen kişinin bu dileği uygun görülürse, bu bağlanma durumuna el alma denirdi. Bazen aynı anlama gelen Arapça "inabe" sözcüğü de kullanılırdı. Üfürükçü de denen ve belli bir hastalığı okuyup üfleterek ya da başka büyüsel işlemler yaparak sağalttığına inanılan ocaklılardan, kendi soyundan gelen birinin bu işleri yapma hakkını devralması da el alma olarak adlandırılır. Bunun belli bir töreni yoksa da kadının arasında uygulanan biçiminde ocaklı kadın el alacak kişinin iki elini avuçlarının içine alıp üç kez "Bu benim elim değil, Fadime Anamızın eli diyerek ocağın kökeni hakkında açıklamada bulunur, dualar eder.

El Argar kültürü, İber Yarımadasının güneydoğusunda Almería bölgesinde, İÖ 2000 başında ortaya çıkan, gelişmiş tunç, gümüş ve altın medencililiğiyle ayırt edilen kültür. Doğu Akdeniz'in merkezleriyle canlı ticari ilişkileri olan bu kültür, en parlak dönemini İÖ 1700-1000 arasında yaşadı; Akdeniz'in orta, güney ve doğu bölgelerinin yanı sıra Balear Adalarına kadar yayıldı.

el atma, taşınmaz mal üzerindeki mülkiyet hakkına, hukuka aykırı olarak yapılan dolaylı ya da dolaysız müdahale. Taşınmaz üzerindeki mülkiyet hakkının kullanılmasını tümüyle ortadan kaldıran ya da güçleştiren eylemleri kapsar. Müdahalenin haksızlığı hukukun geçerli bir nedene dayanmamasıyla açıklanır. Dolaysız el atma doğrudan doğruya taşınmazın işgali, üzerinde ağaç dikilmesi ya da bir tesis yapılması gibi taşınmaz malın özüne yönelik haksız eylemlerle ortaya çıkar. Dolaylı el atma ise bir taşınmazın kullanılmasına bağlı olarak öteki taşınmazın üzerinde zararlı etki gösteren müdahalelerdir. Roma hukukunda olduğu gibi İsviçre ve Türk medeni hukukunda da el atma karşısında taşınmaz mal malikine yargı yoluna başvurma hakkı tanınmıştır (Türk Medeni Kanunu m. 618).

Taşınmaz mal mülkiyetine idarece yapılan haksız müdahaleler de ilgiliye idare aleyhine adliye mahkemelerine başvurma hakkının tanınmasına yol açar. Bunun en tipik örneği dolaylı kamulaştırmadır (*). İdarenin taşınmazla dolaylı kamulaştırma yolundan el atmasının özel kişilerin el atma eyleminden önemli bir farkı vardır; bu gibi durumlarda el atılan taşınmaz üzerinde kamu yaranna özgülenen tesisler yapılmış ya da taşınmaz kamunun genel biçimde yararlanmasına özgülennmişse idare aleyhine el atmanın önlenmesi davası değil, tazminat davası açılabilir.

el atmanın önlenmesi davası, mülkiyet hakkına yapılan haksız müdahalenin önlenmesi için açılan dava. Görevli mahkeme el atılan malın değerine göre sulh ya da asliye hukuk mahkemesidir. Değeri 5.000 TL'yi geçen mallarda asliye hukuk mahkemesi görevlidir. Dava tazminat ve kullanma karşılığı (ecrimisil) istemleriyle birlikte açılmışsa, görevli mahkemenin belirlenmesinde bu miktar da hesaba katılır. Kat maliklen arasında el atmanın önlenmesi davaları, 634 sayılı Kat Mülkiyeti Kanunu'nun 33. maddesine göre, taşınmazın değerine bakılmaksızın sulh hukuk mahkemelerinde görülür.

Yetkili mahkeme, el atılan taşınmaz malın bulunduğu yer mahkemesidir (Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu [HMUK] m. 13).

El atma davası aynı dava niteliğinde olduğundan, hak düşürücü zamanasımı hükmüne bağlı tutulamaz. Dava sonunda mahkeme davacının haklı olduğu kanısına varırsa, müdahalenin durdurulmasına ya da taşınmazın boşaltılması ve malike teslimine karar verir. Bu kararlar kesinleşmedikçe yerine getirilemez (HMUK m. 443/4). Kesinleşen mahkeme kararının yerine getirilmesinden sonra aynı taşınmaza aynı kimselerce yeniden müdahale edildiğinde, bir daha dava açılmasına gerek kalmaksızın, önceki mahkeme kararının yeniden uygulanması yoluna gidilir.

el bombası, çoğunlukla elle atılan ve patladığında dağlararak parçalı darbe etkisi yapan silah. El bombasının bir türü de tüfek bombasıdır. Bu bomba tüfeğin namlusuna yerleştirilir ve tüfek patladığında hedefe doğru fırlar. El bombasının fünyesi harekete geçirildiğinde asıl barut hakkı patlar ve metal gövde küçük parçalar halinde parçalanarak saçılır. Bazı el bombalarının etkisini artırmak için, içine metal parçaları yerleştirilir. Bazı bombaların içine de, göz yaşırtıcı gaz ya da sis oluşturu kimyasal maddeler konur.

El Callao, Venezuela'nın doğusunda, Bolívar eyaletinde kasaba. Yuruari Irmağının sağ kıyısında yer alır. Guyana Platosundaki Ciudad Bolívar kentinin 272 km güneydoğusuna düşer. 1871'de altın bulunmasından sonra altın madenciliği merkezi oldu; 1885'te dünyanın önde gelen altın üretim merkezi durumuna geldi. İlk altına hücum 1899'da sona erdi. Tükendiği sanılan madenler uzun yıllar ihmal edildi. 1970'lerde altın fiyatlarının yükselmesi üzerine Venezuela ulusal madencilik şirketi Minerven'in yeni teknolojiyle yürüttüğü çalışmalar sonunda madenler 1981'de yeniden işletilmeye başladı. Nüfus (1981) 6.615.

el-Cebbar bak. İkizlerevi

el döveni bak. harman döveni

El Escorial, EL ESCURIAL olarak da yazılır, İspanya'da, Madrid iline bağlı köy. Guadarrama Dağlarında yer alan köy, Madrid'in 42 km kuzeybatısındadır. Başlangıçta

II. Felipe, El Escorial'da bir manastır inşa etmeye ve bunu İmparator V. Carlos'la başlamak üzere bütün İspanyol hükümdarlarının gömüleceği kraliyet pantheonu yapmaya karar verdi. V. Felipe, VI. Fernando ve XIII. Alfonso dışındaki kralların mezarları buradadır. Dünyadaki en büyük (203 m x 158 m) dini kuruluşlarından biri olan El Escorial'in yapımına 1563'te, daha önceleri İtalya'da çalışmış bir İspanyol Rönesans mimarı olan Juan Bautista de Toledo başladı.

Toledo, merkezinde kilisenin bulunduğu üç bölümlü büyük bir dikdörtgenden oluşan genel planı hazırladı. Güneyde kraliyet sarayı ve dairelerin bulunduğu beş avlu, kuzeyde keşişlerin yaşadıkları bölümler bulunur. Toledo 1567'de öldükten sonra yerine geçen Juan de Herrera tasarımları büyük ölçüde değiştirdi; kilise için yeni planlar hazırladı (1572) ve yapının tümünü 1584'te tamamladı. Yunan haçı biçiminde planı olan kilise 60 m'ye büyüklüğündedir. Üzerini örten dev kubbenin yüksekliği merkezinde 18 m'dir. Michelangelo'nun Roma'daki San Pietro Bazilikası'ndan esinlendiği açık olmakla birlikte Herrera'nın yapısı daha ağırbaşlıdır. İçerideki masif duvarlarda Dor üslubunda gömme sütunlar dışında hiçbir süslemeye yer verilmemiş, böylece İtalyan Rönesansı'nda daha önce hiç görülmediği kadar süslü bir anıt ortaya çıkmıştır. Manastırın dev boyutları ve gri granitten duvarları ürkütücü bir etki yaratır. Herrera bu yapıyla, adını ve İspanya'da yarım yüzyıl boyunca geçerli olacak olan üslubunu kabul ettirmiştir.

Kraliyet sarayının en ilgi çekici yerleri II. Felipe'nin yaşadığı ve 16. yüzyıl mobilyalarıyla kralın kişisel eşyasının bulunduğu bölümlerdir. El Escorial'deki sanat koleksiyonu esas olarak *sacristia*'da (kutsal mekân) ve rahipler meclisi binasında sergilenir.

II. Felipe'nin kurduğu El Escorial kitaplığında çoğu tezhipli 4.742 değerli yazma ve 40 bin basma kitap bulunur. Seçkin parçalar arasında Arapça yazmalar, Mozarabik *codex*'ler, her ikisi de X. Alfonso'nun (Akıllı) hükümdarlığı döneminden (1252-84) kalma erken gotik *Cantigas de Santa María* ve *Lapidarium* ile II. Otto'nun Altın İncilleri (1033-39) adlı kitaplar bulunur. Nüfus (1981) 6.192.

el falı, elin ayasındaki kıvrım ve çizgileri yorumlayarak geleceği haber verme ve kişilik okuma sanatı. Kökeni belli değilse de, eski Hindistan'da ortaya çıktığı ve buradan dünyaya yayıldığı sanılır. Çingenelerin geleneksel falcılığının, asıl yurtları olan Hindistan'dan kaynaklandığı söylenebilir. Çin, Tibet, İran, Mezopotamya ve Mısır'da bilinen el falı sanatı Eski Yunan'da önemli ölçüde gelişti. Ortaçağ'da cadı avcılarının, derinin üstündeki lekeleri şeytanla anlaşmanın işaretleri olarak yorumlaması yüzünden el falı sanatı da kötü bir ün kazanarak geriledi, ama Rönesans'ta yeniden canlandı. 17. yüzyılda el falının temel ilkelerini saptamak için deneysel ve ussal temeller arandı. Aydınlanma sırasındaki ikinci bir gerilemeden sonra el falı, Casimir d'Arpentigny, Louis Hamon (İakabi Cheiro) ve William Benham'ın çalışmalarıyla, 19. yüzyılda yeniden canlandı. 20. yüzyılda ise Carl Gustav Jung'un öğretisini benimseyenler ve başkaları tarafından yeni bir yorumla ele alındı.

Eldeki çizgiler ve öteki fiziksel özelliklerin, geleceğin önceden görülmesini sağlayacak psikik ya da gizli bir anlamı olduğunu destekleyen herhangi bir bilimsel görüş bulunmamaktadır. Bununla birlikte el, kişinin sağlığı, temizlik alışkanlıkları, mesleği (nasır vb gibi), sinirli olup olmadığı (tırnak

Jean Belot'un *Oeuvres* adlı kitabından insan elindeki çizgilerin anlamlarını belirten bir çizim, 1849
The Mansell Collection

yeme vb gibi) konularında önemli bilgiler sağlayabilir. Eller tıbbi tanı sürecinde de düzenli olarak incelenir. El falına bakılmanın da bu tür ipuçlarını değerlendirerek kehanette bulunduğu sanılır.

El Ferrol, İspanya'nın kuzeybatı ucunda, Galicia özerk bölgesine bağlı La Coruña ilinde kent. Atlas Okyanusu kıyısında, Ferrol Koyunda yer alır. Adını liman girişini işaretleyen bir deniz fenerinden (*farol*) alan ve bir balıkçı köyü olan El Ferrol, 1726'da Kral V. Felipe tarafından deniz üssüne dönüştürüldü. VI. Fernando yörede gemi yapım tersaneleri kurdurdu (1746-59); III. Carlos bunlara bir kraliyet donanması cephaneliği ekledi ve müstahkem mevkiiler yaptırdı. İspanya'nın *caudillo*'su (askeri şef) General Francisco Franco'nun doğum yeri olan El Ferrol'e 1939'dan sonra Caudillo adı da eklendi. 1980'lerde kent yeniden eski adını aldı.

Denizden kayalık tepelerle korunan ve günümüzde İspanya'nın başlıca deniz üslerinden biri olan El Ferrol, ülkenin üçüncü büyük limanıdır. Ama, denizyoluyla 19 mil uzaklıkta olan güneybatısında La Coruña'nın rekabeti ve demiryolunun buraya ancak 1904'te gelmesi yüzünden ticari bakımdan gelişmemiştir. Limanda gemi yapım tersaneleri, atölye ve dökümhaneleriyle birlikte büyük bir cephanelik, bir deniz akademisi ve iki kuru dok vardır. Limandan az miktarda maden ocağı direği ihraç edilir; en önemli ithal kalemleri gemi yapımı malzemeleridir. Kent yakınlarında La Grana denizaltı üssü ile Keltlerden kalma megalitik (büyük taş) kalıntıların çevrelediği 10. yüzyıla ait ünlü Chamorro Kilisesi bulunur. Nüfus (1981) 91.764.

el-Fetih bak. Fetih, el-

el koyma, en geniş hukuksal anlamıyla, bir kişinin malının elinden alınması. Uluslararası hukukta devletin bir bireyin malını kendi yararına kullanmak üzere zorla alması; ceza hukukunda ise bir önlem olarak mal üzerindeki tasarruf yetkisinin kaldırılması anlamına gelir.

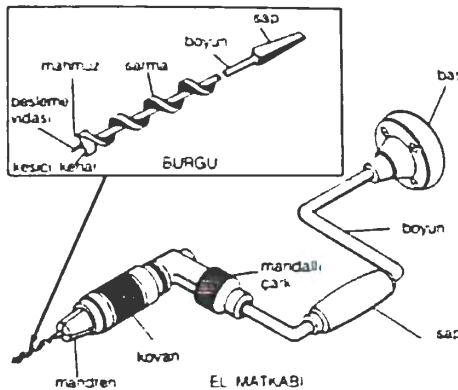
El Escorial, İspanya
Spanish National Tourist Office

Hieronymusçuların olan, ancak 1885'ten bu yana Augustinusçuların elinde bulunan San Lorenzo del Escorial Kraliyet Manastırı buradadır.

Roma hukukunda herhangi bir mal üzerinde anlaşmazlığa düşen iki kişi, bir anlaşmaya varana değin, söz konusu mal üzerindeki denetimi yediemin olarak üçüncü bir kişiye bırakırlardı. Daha sonraları mahkemeler, bir yediemin atamakla birlikte, rıza göstermeyen tarafın mahkeme kararına uymasına değin malı gözetim altında tutma yoluna gittiler.

El koymanın amacı çoğu durumda malı korumadır. Mal, mülkiyetin kime ait olduğunun belirleninceye değin mahkeme gözetiminde kalır. Belirli durumlarda, malın yasal sahibi için mülkiyeti ya da kefaleti temin eden bir taahhüt senedi karşılığında, mahkeme el konmuş malı eski sahibine geri verebilir. *Ayrıca bak. yedimcinlik.*

el matkabı, ağaç malzemeleri delmekte kullanılan el aleti. Krank biçiminde bir döndürme kolu ile mandrene sıkıştırılan bir matkap ucundan oluşur. Çizimde görülen burgulu el matkabı, marangozların kullandığı en yaygın matkap türüdür. Burgunun

Burgulu el matkabi

ucundaki mahmuzlar, açılacak deliğin çapında bir çember oyar ve radyal kesici ağızlar buradan malzemeye dalarak taşı kaldırır. Besleme vidası, burguyu ortalayarak mahmuzların malzemeye girmesini sağlar. Burgu, matkap kolunun ucundaki mandrenin ayarlı çeneleri arasına sıkıştırılır. İşlem sırasında marangoz, bir eliyle baş bölümünden basturarak burguyu malzemeye daldırırken, öteki eliyle de sapı çevirir. Mandallı çark mekanizması, matkabin yalnızca tek yönde dönmesini sağlar. Kimi el matkapları, burgu yerine tornavida ucu takılarak, vidaların sıkıştırılması ya da gevşetilmesinde kullanılır.

El Morro Ulusal Anıtı, ABD'de, New Mexico'nun ortabatı kesiminde ulusal anıt. Ramah'ın 19 km güneydoğusunda 5 km"lik bir alanı kaplayan anıt 1906'da kuruldu. El Morro (Çikinti, Uçurum) ya da Inscription Rock (Yazıt Kayası) yumuşak kumtaşından yassı bir tepedir. Vadinin tabanından yüksekliği 60 m'yi bulur ve birkaç dönümlük bir alanı kaplar. Eteğindeki su toplama alanı ve korunmalı koyak nedeniyle burası Cibo-la'ya giden yol üzerinde önemli bir kamp yeri olmuştur. Yassı tepedeki sarp yamağların yüzeylerinde Yerlilerin, İspanyolların ve Amerikalıların yazıtları (1605-1774) bulunur. El Morro'da Kolomb öncesine ait birçok taş resim, tepesinde de Zuni Yerlilerine ait *pueblo*'ların (köy) yıkıntıları vardır.

El Niño, Büyük Okyanusun güneydoğusunda zaman zaman görülen akıntı. Belirli yıllarda atmosfer dolanımında genel bir azalma olur ve Güney Amerika'nın batı

kıyısı açıklarında esen güçlü güneydoğu alizeleri zayıflar. Bu gelişmeye soğuk Peru Akıntısının batıya doğru karadan uzaklaşması ve kıyı boyunca dipteki soğuk suların yüzeye yükselmesinde bir duraklama eşlik eder. Bu koşullar Pasifik Ekvator Karşısı Akıntısından ayrılan bir kolun genellikle Panama Körfezinden 2°-3° güney enlemine (Ekvador'daki Guayaquil alanına) doğru akmasına ve buradan kıyısı izleyerek 14° güney enlemine (Peru'da, Lima'nın günciyi) kadar inmesine yol açar. Genellikle Noel zamanı başladığı için bu olaya El Niño (Çocuk) adı verilir. Bugüne değin gözlenen önemli akıntıların tarihleri 1891, 1925, 1941, 1953, 1957-58 ve 1983'tür.

El Niño Akıntısı hamsinin telef olmasına, deniz yüzeyinden çok derinlere inmesine ya da kıyından çok uzaklara sürüklenmesine yol açtığından ticari balıkçılığı ciddi olarak engeller. Böylece büyük ticari filolar soğuk sularda büyük sürüler halinde yaşayan hamsi avından yoksun kalır. Hamsi çekilince, yiyecek açısından küçük balıklara bağımlı olan kuşlar ve orkinoslar da bölgeyi terk etmeye ya da ölmeye başlar. Kokuşan balık ve kuş ölümlerinden çıkan zehirli gaz, bazen yakından geçen gemilerin boyalarını bile karartacak bir yoğunluğa ulaşır. Bu olay Callao Boyacısı olarak bilinir. El Niño Akıntısının oluşması, genellikle kıraç olan Güney Amerika kıyılarına düşen yağmura çok büyük bir artış olacağını belirtisidir. Bu çöllük kıyı şeridi koruyucu bitki örtüsünden yoksun olduğu için şiddetli yağmurlar taşkınlarla ve toprak erozyonuna yol açarak çok zarar verir.

El Oro, Ekvador'un güney kıyısında il. Kuzeybatıda Guayaquil Körfezi, batıda Peru'yla çevrilidir. Yüzölçümü 5.908 km²'dir. 1942'de Rio de Janeiro Protokolü'yle belirlenen Peru sınırı yalnızca fiili bir sınırdır; Ekvador tarafından hukuken tanınmamıştır. Güney ve doğusunda Andlar'ın alçak yamaçları, kuzey ve batısında ise Guayaquil Körfezi'ni çevreleyen düzlükler bulunur. Doğusundaki dağlarda Ekvador'un en önemli altın madeni bölgesi yer alır. İlin adı da İspanyolca "altın" anlamına gelen *oro* sözcüğünden gelir. Daha küçük madenlerde bakır, gümüş ve kurşun çıkarılır; manganez yataklarının küçük bir bölümünden yararlanılır. İşletilen maden yataklarının çoğu günümüzde tükenme noktasına yaklaşmıştır. Yetiştirilen başlıca ürünler kakao, kahve, muz, şeker kamışı ve pirinçtir. Ulusal Sulama Kurumu, il merkezi Machala çevresindeki muz plantasyonlarının gelişmesine katkıda bulunmuştur. Nüfus (1984 tah.) 337.800.

El Paraíso, Honduras'ın güneydoğusunda, kıyısı olmayan il. Güneydoğuda Nikaragua ile çevrilidir. Yüzölçümü 7.218 km²'dir. 1869'da kurulmuştur. Villa Santa Dağlarını ve Entre Rios Sıradaglarını içine alan yüksek bölgede yer alır. İlin sularını Büyük Okyanus kıyısındaki Fonseca Körfezine dökülen Choluteca Irmağı ve kuzeye doğru akan Patuca Irmağının kolu Guayambre toplar.

Dogudaki yalçın ve ıssız dağlar Nikaragua-
lı siyasal muhalifler için geleneksel bir
sığınak olmuştur. 1920 ve 1930'larda César
Augusto Sandino, bu dağlarda saklanarak
Nikaragua ve ABD kuvvetlerinin eline
geçmemeyi başardı. 1970 sonlarında, adları-
nı Sandino'dan alan Sandinistalar Nika-
ragua yönetimini ele geçirmek için yürüttükle-
ri silahlı mücadele sırasında El Paraiso'yu
sığınak olarak kullandılar. Sandinista yön-
etimine karşı mücadele eden *contra* genillala-
rı da 1980'lerin başlarında, Danlî yakınında
askeri kamplar kurdular.

İlin başlıca ekonomik uğraşı tarımdır. En önemli ürünler kahve, tütün, şekerkamışı, mısır, fasulye, portakal ve ayvadır; sığır da beslenir. 1942'de kurulan Pan-Amerikan Tarım Yüksekokulu, Tegucigalpa-Danlí karayolu üzerindeki El Zamorano'dadır. Kereste ve çimento üretimi önemlidir. İl merkezi Yuscarán yakınında altın ve gümüş çıkarılır. İlde demiryolu yoktur. İki büyük kent olan Yuscarán ile Danlí, başkent Tegucigalpa'ya karayoluyla bağlanır. Nüfus (1983 tah.) 206.600.

El Paraíso, CHUQUITANTA olarak da bilinir, Peru kıyılarının orta kesimindeki Chillón Vadisinde, çanak çömlek öncesinin (akera-mik) son bölümüne ait yerleşim. Genellikle başlangıç döneminin (İÖ y. 2100-1800) he-men öncesine tarihlendiği kabul edilir. Çamur ve kayalardan oluşan apartman benzeri büyük konutlarıyla ünlüdür. Peru'nun dağ-lık bölgelerindeki Kotosh'ta bulunan çanak çömlek öncesi yapılarıyla kabaca aynı dö-ne-me ait olduğu sanılmaktadır. El Paraíso'da-ki yapılar benzer bir nüfus yoğunluğu ve mimari incelik düzeyi gösterir. Burada ya-şayanların balıkçılık ve (büyük olasılıkla mısır dışında) çeşitli bitkilerin ekimini yapa-rak geçirdiği sanılır.

El Paso, ABD'de, Texas'ın batı ucundaki El Paso ilinin (county) merkezi (1850) kent. New Mexico sınırının hemen güneyindedir. Río Grande üzerinde kuruludur ve ırmağın üzerinden bir köprüyle Meksika'daki Ciudad Juárez'e bağlanır. ABD-Meksika sınır kentlerinin en büyüğüdür. Franklin Dağlarının etğinde, deniz düzeyinden 1.147 m yüksekte yer alır. Kayalık Dağların çıplak güney uzantılarında, Río Grande'nin doğduğu dar geçidin hemen altındadır. Bu stratejik yer, New Mexico'yu kolonileştiren Juan de Oñate tarafından bulundu ve El Paso del Norte (Kuzey Geçidi) olarak adlandırıldı. 1659'da Fransiskenler burada, Guadalupe Meryem Ana Misyonu'nu kurdular. O dönemden kalma kilise Juárez'in ortasındaki meydanda hâlâ ayaktaadır. 1680-92 arasındaki Pueblo Ayaklanması'ndan kaçan İspanyollar buraya sığındılar ve Texas'ın en eski kenti olan Ysleta ile yakınındaki kentlerde başka misyonlar kurdular. Ysleta, bugün El Paso'nun bir bölümü durumundadır. 1776'da bir dizi küçük köy ve çiftlikten oluşan yerleşimde yaklaşık 5 bin kişi yaşıyordu. 1827 sonrasına değin ırmağın kuzey kıyısında, El Paso'nun bugünkü yerinde tek bir köy bile yoktu. 1848'de Bliss Karargâhının inşa edilmesiyle burası ABD toprağı haline geldi; ABD ordusu Hava Savunma Merkezi'nin kuruluş yeri de olan karargâhın yerine daha sonra bir kale inşa edilerek Bliss Kalesi Müzesi olarak kullanılmaya başladı.

1859'da planı yapılan kent, California'ya giden Butterfield Posta Arabası Yolu üzerindeydi. 1881'e değin gelişmesi yavaş oldu; bu tarihte dört demiryolu hattı kente ulaştı. 1890'a gelindiğinde kentin nüfusu 10 kattan fazla büyüyerek 10.338 olmuştı. Río Grande'nin güneydeki menderesleri üzerinde 1860'larda sınır anlaşmazlıkları baş gösterdi. Meksika, Texas tarafındaki dar bir toprak parçası olan El Chamizal üzerinde ilk olarak 1895'te resmen hak iddia etti. Irmak yatağının yeniden belirlenmesi sorununu da kapsayan anlaşmazlık 1967'de kesin çözüme kavuştu. Bu olayın anısına Chamizal Ulusal Anıtı kuruldu. Kentte İspanyol dili ve kültürü egemendir. Eski kerpiç binaları belirgin biçimde Meksika mimarisinin özelliğini taşır. Gene de genel görünümüyle El Paso çağdaş bir ABD metropolüdür. Çiftlik hayvancılığının, sululu pamuk tarımının ve madencililiğin başlı-

ca ekonomik etkinlik olduğu geniş bir bölgenin mali ve ticari merkezidir. El Paso'da birincil metaller, petrol, gaz, gıda maddeleri ve gıycek alanlarında yoğunlaşan oldukça çeşitli sanayiler bulunur. Bakır-kurşun arıtma tesisi ve elektrolitik bakır rafinerisi ülkedeki bakırın aşağı yukarı yüzde 25'ini artırır. ABD Ordusu Hava Savunma Merkezi'nin kurulduğu Bliss Kalesi, William Beaumont Genel Hastanesi ve yakınındaki White Sands Füze Tesisi (New Mexico'da) El Paso'nun ekonomisini güçlendirmektedir.

Bir gümrük limanı olan El Paso'dan birkaç ana karayolu geçer; kent, kıta çapında bir kavşak ve dış ticaret merkezidir. Kentten geçen demiryolları Ciudad Juárez ve Meksika'nın iç kesimleriyle ABD'nin turistik yerlerine ulaşım sağlar. El Paso'dan gidilen turistik yerler arasında Carlsbad Mağarası ve Big Bend ulusal parkları ile Socorro ve San Elizario'daki gibi birkaç eski İspanyol misyonu sayılabilir. El Paso'da bulunan Texas Üniversitesi önce Texas Eyaleti Maden ve Metalurji Okulu olarak kurulmuştur. El Paso Community College 1969'da açıldı. Nüfus (1990) kent, 515.342; (1990) metropoliten alan, 591.610.

El Progreso, Guatemala'nın ortadoğu kesiminde il. 1934-35 yıllarında oluşturulan El Progreso ili, Chuacús ve Las Minas dağlarının güney yamaçlarından başlar ve Motagua Irmağı vadisini içine alarak ülkenin orta kesimindeki platolara uzanır. Yüzölçümü 1.922 km²'dir. Sıcak ve kuru bir iklimi vardır. Büyük bölümünde tarım yapılır. Başlıca ürünler mısır, fasulye, şeker kamışı ve yem bitkileridir. Çiftlik hayvanları da beslenir; mandıracılık yaygındır. Motagua Irmağı ulaşım elverişlidir. Ayrıca Puerto Barrios'u Guatemala kentine bağlayan demir ve kara yolu il merkezi El Progreso'dan geçer. Nüfus (1985 tah.) 106.100.

El Progreso, Honduras'ın kuzeybatısında, Yoro ilinde kent. San Pedro Sula'nın güneydoğusunda, Ulúa Irmağı kıyısında yer alır. Bir muz ticareti merkezi olarak 1927'de kurulan kent, 1970'lerde gelişerek Antil Denizi kıyısındaki limanlara ve iç kesime hizmet veren bir ticaret ve aktarma merkezi durumuna gelmiştir. Başlıca sanayileri çimento, metal işleri ve ayakkabı üretimiyle kahve işlemedir. Puerto Cortés'e demiryoluyla bağlanır. Ayrıca San Pedro Sula, Tela ve Yoro'ya giden karayollarıyla Okyanuslar Arası Karayolu'nun üzerindedir. Bir havaalanı da vardır. Ulúa Irmağında çalışan buharlı gemiler Antil Denizine ulaşımı sağlar. Nüfus (1986 tah.) 58.300.

El Salvador, resmi adı EL SALVADOR CUMHURİYETİ, İspanyolca REPUBLICA DE EL SALVADOR, Orta Amerika'nın en küçük ülkesi. Büyük Okyanus kıyısında 21.041 km²'lik bir alanı kaplar. Güneyde Büyük Okyanusa bakan kıyı şeridinin uzunluğu 335 km'yi bulur; kuzeybatıda Guatemala, kuzeydoğu ve doğuda ise Honduras ile çevrilidir. Başkenti San Salvador'dur. 1991 tahmini nüfusu 5.392.000'dir.

Doğal yapı. El Salvador, yüzey şekilleri bakımından ikisi dağlık, üçü düzlük beş bölgeye ayrılır. Metapán ve Chalatenango sıradağlarından oluşan kuzeydeki dağlık bölgenin yüksekliği 1.500-1.950 m arasında değişir. Honduras sınır boyunca uzanan bu dağlar, güneye doğru alçalarak yerini genellikle doğu-batı doğrultusunda akan Lempa ve Grande de San Miguel ırmaklarının oluşturduğu vadilere bırakır. Daha güneyde ortalama yüksekliği 1.200 m olan yanardağ bölgesi başlar. Beş grup biçiminde kümelenmiş olan yanardağların sayısı 20'yi geçer.

Bir bölümü hâlâ etkin olan yanardağlar en son 1946'da püskürmüştür. Sonmuş bir yanardağ olan Santa Ana (2.381 m) ülkenin en yüksek doruğunu oluşturur. Yanardağ bölgesinin güneyine düşen dar kıyı şeridi kesintisiz bir ova görünümündedir. Batıdan güneydoğuya doğru hafif bir yükseltiyle uzanan merkezi ova, ülke topraklarının dörtte birini kapsar. Sayıları 300'ü geçen akarsular içinde yalnızca Lempa ulaşım elverişlidir. Güneydeki yanardağ bölgesi verimli lav topraklarıyla kaplıdır. Merkezi ova ve vadilerde ince ve taşlık toprak dokusu bulunur. Kıyı ovalarındaki topraklar ise alüvyonludur.

Genelde sıcak ve nemli bir tropik iklimin görüldüğü düzlük kesimlerde, ortalama sıcaklık 23°C'dir. Yıllık yağış miktarı 1.000-2.000 mm arasında değişir; yağışların yüzde 95'i mayıs-eylül arasında düşer. Dağlık bölgelerde iklim ılıman bir yapı kazanır; 1.800 m'nin üzerindeki kesimlerde sıcaklık çok seyrek olarak 18°C'nin üzerine çıkar. Ortalama 2.000 mm olan yıllık yağış miktarı, yükseklikle birlikte artar. Yüksek dağlarda yaprakdöken meşe ve çam ormanlarının kalıntılarına rastlanır. 750 m'nin altındaki kesimlerde bulunan yağmur ormanları, yakarak tarla açma yöntemi yüzünden büyük ölçüde azalmıştır. İlginç ağaçlar arasında balsamağacı ve El Salvador'un ulusal simgesi olan *maquilishuat* sayılabilir. Yabani hayvan varlığı pek zengin değildir.

Nüfus. İspanyollar ilk kez 16. yüzyılda ulaştıklarında bugünkü El Salvador topraklarında beş ayrı Yerli kabilesi yaşıyordu. Bunların arasında egemen olan kabile, Azteklerin düzeyinde bir uygarlığa ulaşmış olan Pipillerdi. İspanyol göçmenler ile Pipillerin karışmasıyla ortaya çıkan Mestizolar, günümüzde toplam nüfusun (1986) yaklaşık yüzde 90'ını oluşturmaktadır. Hem Yerlilerin, hem de beyazların toplam nüfusa oranı yüzde 5'tir. İspanyol istilasından önce orta kesimde konuşulan Nahuatl ve doğu kesiminde konuşulan Poton Yerli dilleri, İspanyolcanın resmi dil olmasından sonra giderek terk edildiğinden unutulmaya yüz tutmuştur. Nüfusun dörtte üçü aşkın bölümü Katoliktir.

El Salvador Orta Amerika'nın nüfus yoğunluğu en yüksek ülkelerinden biridir. 1991 verilerine göre km²'ye 256 kişi düşer. Halkın yaklaşık beşte üçü kıyı kesimindeki ve güneydeki alçak tepelerde yaşar. Büyük kentlerin çoğu bu bölgede toplanmıştır. Merkezi ova ve vadiler nüfusun dörtte birini barındırır; burada nüfus kırsal ve kentsel yerleşmelere dengeli biçimde dağılmıştır. Seyrek bir nüfusun görüldüğü kuzey bölgesinde kentsel yerleşme yoktur. Ülke genelinde toplam nüfusun (1990) yüzde 44'ü kentlerde oturur. Doğum ve ölüm oranları (1989) sırasıyla binde 33 ve binde 8'dir. Nüfusun yarısına yakın bölümü 15 yaşın altındaki gruba girer.

Ekonomi. El Salvador'da özel sektör ağırlıklı, gelişme yolunda bir ekonomi yürürlükte. 1989 verilerine göre ülke gayri safi milli hasılası (GSMH) 5,3 milyar ABD Doları, kişi başına düşen milli gelir ise 1.040 ABD Doları'dır. GSMH'nin ortalama yıllık büyüme hızı, 1980-89 arasında yüzde 1,4 olmuştur. Ekonominin başlıca dayanağı tarım ve ticarettir.

GSMH içindeki payı yüzde 30'u bulan tarım sektöründe, toplam işgücünün yaklaşık yarısı çalışır. Son yıllarda kırsal kesimdeki silahlı çarpışmalar üretimde önemli düşüşlere yol açmıştır. Geleneksel olarak arazilerin küçük bir üst sınıfın elinde toplanmasına dayanan tarımsal yapıyı değiştirmek için 1980'de başlatılan toprak reformu programı, 1982'deki yönetim değişikliği sonunda önemli ölçüde rafa kaldırılmıştır.

Ekili arazilerin yaklaşık yüzde 15'inde üretim ancak sulamayla yapılabilmektedir. İhracata dönük başlıca ticari ürünler çeker kamışı, kahve, pamuk ve hindistancevizi. İç tüketim için yetiştirilen gıda ürünleri mısır, süpürgearası, portakal, muz, pirinç, fasulye, avokado, manyok ve domatestir. Çayır ve otlaqlar ülke topraklarının yaklaşık yüzde 30'unu oluşturur. Hayvancılık büyük ölçüde sığır, domuz ve kümes hayvanlarına dayanır. Ormanlardan genellikle yakıt ve kereste olarak yararlanılır; bazı orman ürünleri sanayide kullanılır. Giderek önemi artan Büyük Okyanustaki ticari balıkçılık, büyük bölümü ihrac edilen istakoz ve karides gibi deniz ürünlerini de kapsar.

El Salvador'un büyük maden yatakları azdır. İşletilen başlıca madenler kireçtaşı, alçı, tuz, gümüş ve altındır. 20 yüzyılın ortalarından sonra devlet desteği ve dış krediler aracılığıyla düzenli bir gelişme gösteren imalat sanayisi, 1979 sonrasında çok sayıda fabrikanın yıkıma uğraması ve güvensiz ortamın yatırımları önlemesi nedeniyle ciddi bir gerileme dönemi yaşamıştır. GSMH'nin yüzde 17'sini karşılayan imalat sanayisinde, toplam işgücünün yüzde 8'i çalışır. Başlıca sanayi dalları petrol arıtma, şeker ve pamuk işleme, dokuma, giyim eşyası ve ayakkabı yapımı ile çimento, ham ve yarı mamul çelik, ilaç, bira ve sigara üretimidir. İç savaşın zorunlu kıldığı onarım çalışmaları, inşaat sektörüne geniş bir kaynak aktarımı sağlamıştır. Yaklaşık 2 milyar kW-sa olan elektrik üretiminin (1990) büyük bölümü hidroelektrik santrallerden elde edilir.

1980'lerin başında üretimdeki düşüşün ve artan askeri harcamaların yol açtığı bütçe ve dış ticaret açıkları, El Salvador'un giderek daha çok dış yardım almasına yol açmıştır. Dış yardımın yarısından fazlasını ABD sağlar. Yüksek enflasyon oranı ekonomiyi olumsuz yönde etkileyen bir başka sorundur. Son yıllarda işsizlik oranı yüzde 50-60 düzeyine çıkmış, iç savaşın yol açtığı göçler yüzünden kalifiye işgücü sıkıntısı baş göstermiştir. Bütçe gelirlerinin büyük bölümü vergilerden, kamu kuruluşlarından ve sermaye kazançlarından sağlanır. Harcamalar içinde en önemli yer ekonomik hizmetler, eğitim, genel kamu hizmetleri, sağlık ve savunma giderleri tutar. Temel ihracat ürünleri başta kahve olmak üzere gıda ürünleri, pamuklu dokuma ve giyim eşyası ile kimyasal maddelerdir. İthalatın büyük bölümü ham petrol, makine ve motorlu araçlardan oluşur. Dış ticaret içinde ilk sıraları ABD, Guatemala ve Almanya alır.

El Salvador'un ulaşım ağı bazı uzak yöreler dışında yeterli bir düzeydedir. Toplam uzunluğu (1987) 12.000 km'yi bulan karayollarının yüzde 14'ü kaplanmıştır; yolların bir bölümü yağışlı mevsimlerde ulaşımaya kapanır. Pan-Amerikan Karayolu iki hat üzerinde ülkeyi boydan boya geçer. Toplam uzunluğu 602 km olan demiryollarını devlete ait özerk bir kuruluş işletir. Başlıca limanlar Acajutla, La Unión yakınlarındaki Cutuco ve La Libertad'dır. San Salvador yakınlarındaki Cuscutlán'da uluslararası bir havaalanı vardır.

Yönetiş ve toplumsal koşullar. Yönetim biçimi cumhuriyet olan El Salvador'da yürürlükte başkanın elindedir. Yasama Meclisi seçime belirlenen 84 üyeden oluşur. Silahlı kuvvetlerin devlet yönetiminde önemli bir ağırlığı vardır. Ülkede çok sayıda siyasal parti ve örgüt etkililik gösterir. Bunların en güçlüsü tutucu eğilimli Milliyetçi Cumhuriyetçi İttifak (Arena) ile

dımlı sol eğilimli Hristiyan Demokrat Parti'dir (PDC). Yönetim karşıtı en güçlü gerilla örgütü çeşitli grupların koalisyonundan oluşan sol eğilimli Farabundo Marti Ulusal Kurtuluş Cephesi'dir (FMLN). Son yıllarda hükümet kuvvetleri ile gerillalar arasındaki çarpışmalar binlerce sivilin de ölümüne yol açmıştır. Bu arada yönetim ABD'nin askeri ve ekonomik yardımlarına bağımlı bir duruma gelmiştir.

Sendikalar yasal olmakla birlikte, yürürlükteki yasalar bu alanda yeterli bir koruma sağlamadığından işçilerin çok küçük bir bölümü sendikalaşmıştır. Sosyal sigorta sistemi, çalışanların büyük bölümüne iş kazası, hastalık, annelik, yaşlılık ve sakatlık gibi durumlar için sosyal yardım sağlar. Ülkenin birçok yerinde sağlık koşulları yetersizdir. Kırsal kesimde görülen tifo, amipli ve basilli dizanteri hastalıklarının yanı sıra sıtma da yaygındır. Eğitim görmüş sağlık personeli özellikle kırsal kesimde yeterli olmaktan uzaktır. Ortalama ömür (1989) kadınlarda 67 yıl, erkeklerde 65 yıldır. Bebek ölüm oranı (1989) binde 57'dir.

İlköğrenim zorunlu ve parasız olmakla birlikte, ilkökul çağındaki çocukların yalnızca yüzde 65'i okula gidebilmektedir. Okuma yazma bilmeyenlerin oranı bazı kırsal yerlerde yüzde 70'e kadar çıkar. Ortaöğrenim kuruluşlarının büyük bölümü mesleki eğitim verir. Büyük kentlerde birkaç üniversite vardır. Basında sansür yoktur; yayın organlarının çoğu tutucu çevrelerin elindedir.

Kültürel yaşam. El Salvador kültürü hem Yerli, hem İspanyol öğelerini içerir. San Salvador'un hemen dışında Maya uygarlığının kalıntıları vardır. Başkentte bulunan David J. Guzmán Ulusal Müzesi'nde ülkenin her yanından toplanmış Yerli sanat yapıtları sergilenir. Modern Chalchuapa kentinde İspanyol yönetimi öncesindeki uygarlığın önemli bir merkezi olan Tazumal'a ait kalıntılar korunmuştur. Halk arasında bazı geleneksel el sanatları sürdürülmektedir.

Tarih. İspanyollar 1524'te bugünkü El Salvador topraklarına vardıklarında, bölgenin batı yarısına Pipillerin kurduğu Cuzcatlán Krallığı egemendi. Bölgeye 11. yü-

yılda geldikleri sanılan Nahua kökenli Pipiller, Pedro de Alvarado'nun giriştiği seferler sonunda 1539'da İspanyollara boyun eğdiler. İspanyollar Guatemala'ya bağladıkları bölgeyi San Salvador ve Sonsonate adıyla iki *alcaldia mayor*'a (belediye) ayırdılar. Daha küçük, ama daha zengin olan Sonsonate, Ekvador'un kakao ticaretindeki rekabeti karşısında giderek geriledi. Büyük ölçüde hayvancılığa ve çivit üretimine dayanan San Salvador zamanla gelişerek 1786'da kendi başına bir *intendencia* (il) oldu.

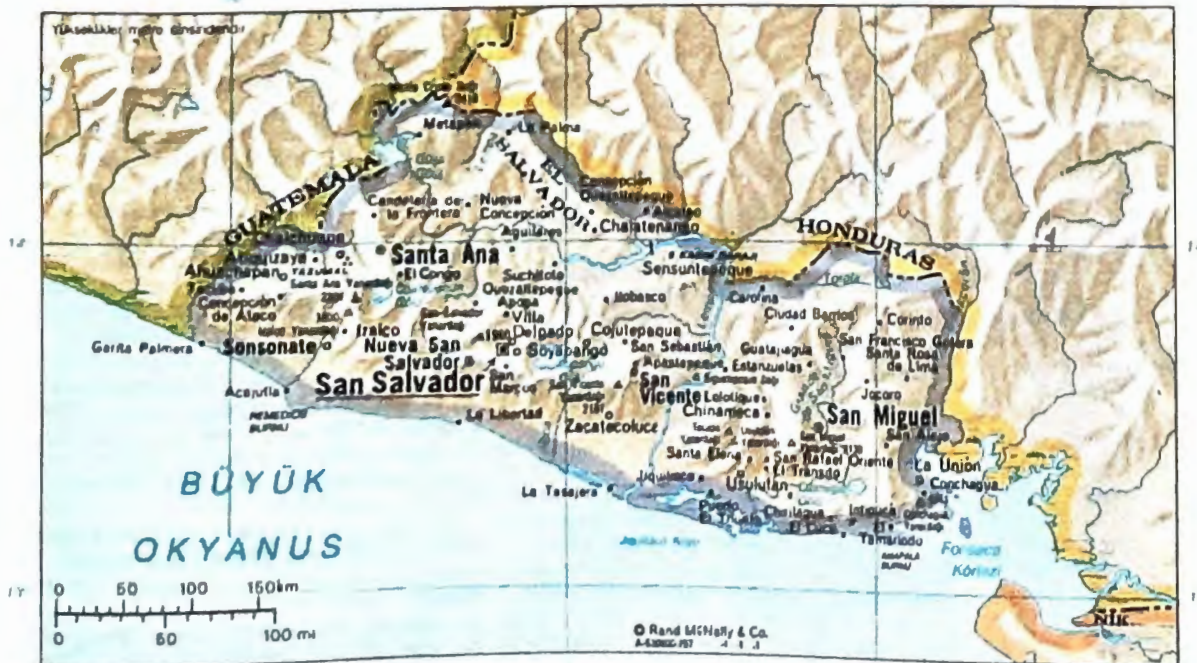
Orta Amerika'da İspanyol egemenliğine karşı ilk bağımsızlık hareketi (1811), José Matías Delgado öncülüğünde San Salvador'da başladı. 1821'de bölgedeki İspanyol yönetiminin sona ermesi üzerine Meksika İmparatorluğu'na bağlanan San Salvador, 1823'te Sonsonate'yi de içine alan bir eyalet olarak Orta Amerika Birleşik Eyaletleri içinde yer aldı. Federal başkenti 1834'te San Salvador'a taşınan birlik, 1840'ta Başkan Francisco Morazán'ın buradan ayrılmasıyla sona erdi.

Ocak 1841'de kurulan El Salvador Cumhuriyeti, uzun yıllar, Morazán muhaliflerinin çizgisini sürdüren Muhafazakârlar ile birliğin yeniden kurulmasını isteyen Liberaller arasındaki iktidar çekişmesine sahne oldu. 19. yüzyıl sonlarında önemli bir ihracat geliri sağlamaya başlayan kahvenin ekonomiye olumlu katkısı, siyasal gerginliklerin yumuşamasını sağladı. Bununla birlikte demokratik bir yapıya geçilmediğinden, devlet başkanlarının ardıllarını belirlemesi gibi bir gelenek ortaya çıktı ve iktidar varlıklı çevrelerin tekelinde kaldı. 1927-31 arasında başkanlık yapan Pio Romero Bosque, ardılıni belirlemeyerek ilk kez demokratik seçim yolunu açtı. Ama meclisçe seçilen yeni başkan, General Maximiliano Hernández Martínez'in öncülük ettiği bir darbeyle devrildi. Baskıcı bir yönetim kuran Hernández Martínez, 1944'e değin başta kaldı. Kanlı bir ayaklanmayı izleyen 1945'teki seçimlerle oluşturulan sivil yönetim, yalnızca üç yıl sürdü. Yönetime el koyan cuntanın Devrimci Demokratik Birleşme Partisi (PRWD) aracılığıyla sürdürdüğü iktidarı, 1960'taki gösteriler sonunda devrildi. Yeni cuntanın oluşturduğu Ulusal Uzlaşma Partisi (PCN) sınırlı bir demokratikleşme sağladı. Hristiyan Demokrat Parti'nin (PDC)

başını çektiği muhalefet partilerinin giderek güçlenmesi nedeniyle, PCN 1968 seçimlerinde yalnızca bir sandalyelik çoğunluk elde edebildi.

Bu sırada işsizlik ve topraksızlık nedeniyle Honduras'a göç etmiş olan 300 bini aşkın El Salvadorluya yönelik davranışlar, iki ülke arasında çatışmaya yol açtı. Amerika Devletleri Örgütü (OAS) iki tarafın başvurusu üzerine konuyu incelerken, El Salvador Temmuz 1969'da Honduras havaalanlarını bombalayarak kara birlikleriyle sınırı geçti. Bombalamaya karşı misillemede bulunan Honduras, karada savunma konumunu aldı. El Salvador'un koşulsuz olarak geri çekilmesini ve göçmenlere güvence verilmesini öngören OAS kararına karşın, barış girişimleri 1980'de varılan anlaşmaya değin sonuçsuz kaldı. Bu arada komşu ülkelerle ticaretin azalması El Salvador ekonomisine büyük zarar verdi.

1972'de tartışmalı bir seçim sonunda başkanlık seçimini kazanan PCN, bir süre sonra bir darbe girişimini desteklediği gerekçesiyle PDC adayı José Napoléon Duarte'yi sürgüne yolladı. 1973'te militan sol gruplar silahlı eylemlere girişirken, bazı sağcı terör örgütleri de ortaya çıktı. 1976'da hükümet kuvvetlerinin toprak reformu için örgütlenen köylülere karşı bir şiddet kampanyasına girişmesi, yönetim ile kilisenin arasını açtı. Aynı yıl yasal oyunlarla muhalefetin genel ve yerel seçimlere katılmasını önleyen PCN, 1977'de yoğun gösterilere yol açan hileli bir seçim sonunda yeniden başkanlık seçimini kazandı. Sağcı örgütlerin din adamlarına yönelik saldırıları şiddetlen- di. Hükümetin siyasal muhalefete karşı başvurduğu baskıcı önlemler yurt dışında tepkilere neden oldu. Başkan Carlos Humberto Romero'nun 15 Ekim 1979'da darbeyle devrilmesinden sonra yönetime el koyan cunta, toprak reformunu, bankaların devletleştirilmesini ve insan haklarına uyulmasını öngören bir program benimsedi, ama ABD'nin askeri ve ekonomik yardımına karşın, şiddet olaylarının önü alınamadı. Aralık 1980'de devlet başkanlığını üstlenen Duarte, ekonomik ve siyasal istikrarı sağlamayı ve 1982'de sağcı partilerin mecliste çoğunluğu ele geçirmesi üzerine çekilmek zorunda kaldı. Yeni bir anayasa hazırlama görevini üstlenen meclis, başkan, başkan yardımcılarını ile yargıçları atama ve başkanın

atmalarını veto etme yetkisini elde etti. 1983'te yeni anayasanın kabul edilmesinin ardından Mart 1984'te yapılan başkanlık seçimlerini PDC adayı Duarte kazandı. Aynı yılın sonbaharında iç savaşı sona erdirmek için Duarte ile gerilla örgütü Farabundo Martí Ulusal Kurtuluş Cephesi (FMLN) önderleri arasında görüşmelere başlandıysa da bu görüşmelerden sonuç alınamadı. Duarte yönetimine ilişkin yolsuzluk söylentileri 1989'daki başkanlık seçimlerini Milliyetçi Cumhuriyetçi İttifak'ın (Arena) adayı Alfredo Cristiani'nin kazanmasına yol açtı. Cristiani göreve başladıktan sonra birkaç kez FMLN önderleriyle buluştuysa da iç savaşı sona erdirmeyi başaramadı. BM genel sekreteri Javier Pérez de Cuéllar'ın sürdürdüğü görüşmelerin sonunda Ocak 1992'de gerilla önderleriyle hükümet yetkilileri arasında 12 yıllık iç savaşı sona erdiren bir antlaşma imzalandı.

Mart 1993'te açıklanan bir BM komisyonu raporunda iç savaş sırasında binlerce sivilin öldürülmesinin sorumlusu olarak yüksek rütbeli subaylar gösterildi. Hazi-randa ordunun üst kademesinde köklü değişiklikler gerçekleştirildi.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için bak. ANA YILLIK.

El Seibo, Dominik Cumhuriyeti'nin doğusunda il. Samaná Körfezinin güneyinde yer alan El Seibo ili, 1845'te kuruldu. Sonradan, Samaná ve La Altagracia illerinin oluşturulmasıyla toprak yitirdi. Bugün yüzölçümü 2.989 km²'dir. Doğudaki geniş bir yarımada olan Hispaniola'nın kuzey kesimini kaplayan il toprakları fazla engebeli değildir. En önemli tarımsal ürün şekerkamışıdır. Ayrıca kakao, pirinç, mısır yetiştirilir ve sığır beslenir. El Seibo, Dominik Cumhuriyeti'ndeki en geniş altın yataklarına sahiptir. Nüfus (1981) 157.866.

El Seibo, tam adı SANTA CRUZ DEL SEIBO. Dominik Cumhuriyeti'nde, El Seibo ilinin merkezi kent. 1502'de Socó Irmağı üzerinde kurulmuştur. Tarıma dayalı hinterlandın ticaret merkezidir. Balmumu ve şifalı bitki üretiminin yanı sıra kakao, kahve, şekerkamışı, mısır yetiştirilir ve sığır besiciliği yapılır. Kent, Santo Domingo ile Higüey'i birleştiren karayolunun üzerindedir. Nüfus (1981) 13.511.

el yazısı, basılı olmayan, elle yazılan yazı. El yazısının incelenmesi, yazma ediminin kendisinin ve sonuçta ortaya çıkan ürünün yanı sıra, yazarın kimliğinin saptanmasını ve grafolojiyi de (el yazısıyla kişilik arasındaki ilişkilerin araştırılması) kapsar. Daktilo kullanımı günümüzdeki yaygınlığa ulaşmadan önce, okullarda el yazısı ve güzel yazı öğretimine çok daha büyük ağırlık verilir.

Her bireyin el yazısı kendine özgü olduğundan, iki kişinin aynı yazıyı yazması, olanaksız değilse bile çok güçtür. Mahkemelerde, bir imzanın gerçek olup olmadığının araştırılmasında el yazısı saptamaları büyük önem taşır. Söz konusu imzanın özellikleriyle, imzayı attığı ileri sürülen kişinin gerçek el yazısı örneklerinin karşılaştırılması için çoğunlukla bilirkişiye başvurulur.

El yazısına dayanarak kişilik değerlendirilmesi yapabilmek amacıyla, harflerin büyüklüğü, genişliği, eğimi, harfler arasındaki aralıklar ve ölçülebilen başka özellikler gibi yazıyı oluşturan öge ve etkenlerin incelendiği birçok araştırma yapılmıştır. Bu konuda çalışan çözümleyici grafoloji uzmanları, her el yazısı ögesinin özel bir anlam taşıdığını ileri sürer. Öteki uzmanlarsa, el yazısıyla kişilik arasında belirleyici bir ilişkinin, an-

cak tek tek ögelerin bir modele indirgenmesiyle kurulabileceğini söylerler. Ne var ki, grafolojinin bilimsel değeri ve kesinliği konusunda henüz geçerli bir sonuca ulaşılamamıştır.

Elaeagnaceae (iğdegiller), *Elaeagnales* takımının tek familyası. Kuzey Yarıküre'nin özellikle step ve kıyı bölgelerine dağılmış çalı ve küçük ağaçlardan oluşan bu familya üyeleri üç cinste sınıflandırılır. *Elaeagnus* (45 tür), *Hippophae* (3 tür) ve *Shepherdia* (3 tür).

Elaeagnaceae familyasının bitkileri, özellikle yaprak yüzeylerini kaplayan küçük pulcuklar nedeniyle gümüşsü ya da tozlu bir parlaklık kazanır. Çiçekler ışınlı bakışlımlı, erdişi ya da tek cinslidir; taçyaprakları bulunmayan çiçeklerin boru biçimini almış dört çanak yaprağı vardır. Erkek organlar çanak yapraklarla aynı sayıda ya da iki katıdır. Dişi organ üst durumudur ve bir tohum taslağı içeren tek bir meyveyaprağında yapılmıştır.

İğde (*) (*Elaeagnus angustifolia*), yalancı-*İğde* (*) (*Hippophae rhamnoides*) ve *Shepherdia argentea* gibi çeşitli türleri süs bitkisi olarak yetiştirilir; ayrıca, başta *İğde* olmak üzere, bazı türlerin küçük meyveleri çerez olarak tüketilir.

Elaenia, *Passeriformes* (ötücükuşlar) takımının *Tyrannidae* familyasından, Yenedün-ya'da yaşayan 20 kadar kuş türünü içeren cins. Genellikle gösterişsiz renklerde olan bu kuşların gagaları kısadır; kaba ve basit tepeliklerinin tek süs beyaz ya da sarı bir

Elaenia flavogaster
John P. O'Neill

tüy demetidir. Orta ve Güney Amerika ile Batı Hint Adalarında bulunan türlerin çoğunun üst bölümleri zeytin yeşili, alt bölümleri sarımsıdır. Birbirine çok benzeyen bu kuşlar, doğal ortamlarında ancak değişik ötüşleriyle birbirinden ayrıtılabılır. Bazı uzmanlar sanı tepelikli türleri *Myiopagis* cinsi içinde sınıflandırır.

Elagabalus, HELIOGABALOS olarak da yazılır, imparatorluk adı CAESAR MARCUS AURELIUS ANTONINUS AUGUSTUS, asıl adı VARIUS AVITUS BASSIANUS (d. 204, Emesa - ö. 222, Suriye), 218-222 arasında Roma imparatoru. Alişlagelmişin dışındaki davranışlarıyla ünlüdür.

Emesa'da güneş tanrısı olarak da bilinen Bereket Tanrısı Baal'in (*) başrahipleri annesi Iulia Soemias'ın ailesinden gelirdi. Bu yörede Baal'e Ela Gebal ya da El Cebel adıyla tapılırdı; Elagabalus adı da buradan gelmektedir. Bassianus'un yeğeni İmparator Caracalla (211-217) 217'de öldürüldü ve yerine *praefectus praetorio* (imparatorun temsilcisi) Macrinus geçti. Annesi ve anne-annesi, Bassianus'un Caracalla'nın evlilik dışı çocuğu olduğu söylentisini yayarak çevredeki birliklerin desteğini kazandılar. Böylece 218'de, Doğu ordularından arta kalan birlikler de Macrinus'u yalnız bıraktı.

Elagabalus'un bir mermer büstü: Capitolino Müzesi, Roma

Alman - Art Resource/EB Inc

Rahipliğinden ötürü daha çok Elagabalus olarak anılan Bassianus'u, Senato da imparator olarak tanıdı. Elagabalus, Roma İmparatorluğu'nda Baal'e tapınılmasını zorla kabul ettirdi, kendisine karşı görüşteki birçok generali öldürttü. Bu arada, güzellikleriyle ünlü, ama toplumun alt katmanlarından gelen yabancı kökenli çok sayıda gözdesini yüksek makamlara getirdi. Genç imparator tarafından açığa çıkarılan eşcinsel eğlence âlemleri Romalıları kızdırdı. Gerçek iktidarı elinde tutan Iulia Maesa, Elagabalus'u, yumuşak başlı yeğeni Alexander Severus'u evlat edinmeye ve vârisi yapmaya ikna etti (221). Elagabalus düşüncesini değiştirip Alexander'ı vârislikten çıkarmaya kalkışınca Muhafız Alayı ayaklandı, Elagabalus'la annesi öldürüldü ve Alexander Severus imparator ilan edildi.

Elam, Elam dilinde HALTAMI. Akad dilinde ELAMTU. SUSIANA olarak da bilinir, İran'ın güneybatısında, yaklaşık olarak bugünkü Huzistan bölgesini kaplayan eski bir ülke. Tarih kaynaklarında Elam'daki dört coğrafi yer adından söz edilir: Avan, Anşan, Simaş ve Susa. Susa'nın Elam'ın başkenti olmasından ötürü eski kaynaklarda ülkenin adı bazen Susiana olarak geçer.

Tarihöncesi dönemin sonlarında kültürel bakımdan Mezopotamya'yla yak. bir ilişki içinde olan Elamlılar, daha sonra, Akad egemenliğinin (İÖ y. 2334-2154) etkisiyle Sümer-Akad çivi yazısını benimsediler. Zamanla, önce bölgedeki bir dağ halkı olan Gutilerin, ardından Ur kentinin 3. sülalesinin denetimine girdiler. Ur'un gücü zayıflayınca da yeniden bağımsız oldular.

Bu karışık dönemde Elam'da özgün bir anayanlı soy sistemi gelişti. Hükümdarlık hakkının kadın soyundan geçtiği bu sistemde, tahta değişmez bir kural olarak önceki hükümdar ailesinden birinin "kız kardeşinin oğlu" geçiyordu.

İÖ 1600 dolaylarında Mezopotamya'ya gelen istilacı Kassitlerin hem Babil, hem de Elam'ın çöküşüne yol açtıkları sanılmaktadır. Bu tarihten sonra hakkında hemen hiçbir bilgi bulunmayan Elam, İÖ 13. yüzyılın ikinci yarısında bölgede önemli bir güç olarak yeniden ortaya çıktı. Elam kralları Şutruk-Nahunte ve Kutir-Nahunte, Mezopotamya'yı istila ederek, başta Naram-Sin'in Zafer Steli ve Hammurabi yasalarının bulunduğu stel olmak üzere çok sayıda tarihsel anıtı ele geçirmeyi başardılar. Şilhak-In-Şuşinak pek çok askeri sefer düzenleyerek kısa bir dönem için de olsa Dicle Irmağının doğusundaki Mezopotamya topraklarının büyük bölümünü topraklarına

kattı ve doğuda Persepolis yakınlarına kadar ulaştı. Elam yayılmasının bu en parlak dönemi, Babil hükümdarı I. Nabukadnezar'ın (Nabukodonosor) (hd İÖ 1124-1103) Susa'yı ele geçirmesiyle sona erdi. Bunu izleyen 300 yıl boyunca Elam tarihi yeniden karanlığa girdi. İÖ 640'ta Elam'ı işgal eden Asur kralı Asurbanipal Susa'yı yağmaladı ve kentin ileri gelenlerinden bazılarını Filistin'deki Şomron'a (Samiriye) sürdü. Daha sonra Elam, Ahameniş İmparatorluğu'nun bir satraplığı oldu, Susa da imparatorluğun en önemli üç kentinden biri durumuna geldi.

Elam'ın kültürel alanda yaygın bir etkinliğinin olmadığı anlaşılmaktadır. Elamlılardan günümüze kalan ticari ve yönetsel nitelikteki yazılı belgeler sınırlı alanları kapsar. Elamlıların dinsel inançları hakkında daha da az bilgi vardır. Elam dilinde yazılmış hiçbir destan ya da dinsel yazı bulunmamıştır. Tam anlamıyla çözülmemiş olan Elam dilinin eski ya da yeni dillerle herhangi bir yakınlığı da saptanamamıştır. Elam sanat ve mimarisinin büyük ölçüde Babil'den esinlendiği açıktır.

Elam dili, Mezopotamya'dan İran Platosuna kadar uzanan Elam ülkesinde konuşulan, artık kullanılmayan dil. Elam dilinde yazılmış üç ayrı döneme ait belgeler bulunmuştur. İÖ 3. binyılın ortalarından kalma en eski belgeler, figürler ya da resimli simgelerden oluşan piktografik bir yazıyla yazılmıştır. İÖ 16-8. yüzyıllar arasındaki ikinci döneme ait belgeler ise çiviyazısıyla yazılmıştır; bu belgelerin dili bazen Eski Elam dili olarak da adlandırılır. Elam dilindeki en yeni metinler, Ahamenişler dönemine (İÖ 64. yy arası) aittir; bu dönem yazıtlarında Akad ve Eski İran dillerinin yanında Elam dili de kullanılmıştır. Gene çiviyazısıyla yazılmış olan bu dönemin dili, genellikle Yeni Elam dili olarak adlandırılır.

Elam dilinin bu üç dönemi bütünüyle çözümlenmemiş olmakla birlikte, dilin bazı dilbilgisel özellikleri (örn. -p çoğul soneki, kişi adları, bazı eylem biçimlerinin taklidi) ortaya çıkarılmıştır.

Elapidae (kobragiller), üstçenenin ön bölümündeki kısa zehir dişleriyle ayırt edilen 200 kadar zehirli yılan türünü içeren familya. Bu özellikleri dışında *Colubridae* familyasının üyelerine çok benzeyen bu yılanların büyük bölümü yumurtlayarak çoğalır; yalnız Avustralya'da yaşayan birkaç tür canlı yavru doğurur.

Elapidae familyasının üyeleri genellikle ince uzun yapılı, küçük, çevik ve insana zarar vermeyen yılanlardır; bununla birlikte, dünyanın en iri ve en zehirli yılanlarından birkaçı da bu familya içinde yer alır. Dişlerini yukarıdan aşağıya doğru sertçe batırarak ısırdıktan sonra avını çiğneyen bu türlerin zehiri her şeyden önce sinir sistemini etkileyip kalbi ve akciğerleri felce uğratar; bazılarının zehirinde vücut dokularını ve kan hücrelerini yıkıma uğratan bileşenler de bulunur. Bu yılanların ısırığı çok ağrı vermez, ama insanı hemen öldürebilir. *Elapidae* familyasının üyeleri Amerika, Afrika, Asya'nın güneyi, Pasifik Adaları ve Avustralya'da (y. 60 tür) dağılmıştır.

Familyadaki başlıca türler ve gruplar üzerine daha ayrıntılı bilgi için bak. Bungarus; kahverengi yılan; kaplan yılanı; kara yılan; kobra; mamba; mercan yılanı; tavpan.

Elasmotherium, Avrasya'nın kuzeyindeki Pleistosen Bölüm (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) çökellerinde bulunmuş fosilleriyle

tanınan, soyu tükenmiş gergedan cinsi. Alnında tek ve çok iri bir boynuz bulunan, yaklaşık 2 m uzunluğundaki *Elasmotherium*, bugünkü gergedanların hepsinden çok daha iriydi. Kesici dişleri yok olmuş, buna karşılık avırtı dişleri iyice gelişerek otçul beslenmeye uyarlanmış olan bu hayvanlar daha çok kafatası kemikleriyle tanınır; fosil kayıtlarında iskeletin öbür parçalarından pek az örnek vardır. Atalannın, daha önceki Pliyosen Bölümde (y. 7 - 2,5 milyon yıl önce) Çin'de yaşamış olan, daha küçük boyutlu türlere uzandığı sanılmaktadır.

elastomer, kauçuğunkine benzer üstün esneklik özellikleri gösteren biresimsel (sentetik) yüksek polimerlerin ortak adı. Elastomerler, kopma dayanımı yüksek, çekme kuvvetlerinin etkisiyle kopmadan ilk uzunluklarının birkaç katına ulaşabilen, biçim değişikliğine uğradıktan sonra yeniden eski biçimine dönebilen, havanın ve kimyasal maddelerin etkisine dayanıklı gereçlerdir.

Elastomerlerde aranan kimyasal özellikler, molekül ağırlığının yüksek, polimer zincirlerinin çok esnek, moleküllerinin kutuplaşma derecesinin ve yapısal düzensizliğinin belirli bir düzeyde tutulmuş olmasıdır. Bu özellikler, biçim değişikliğine uğramamış elastomerlere düzensiz bir molekül yapısı ve belli bir kohezyon kazandırır; oysa doğal ve biresimsel kauçuklar, çok düşük sıcaklıklarda ya da çok uzatıldıklarında genellikle kristalsi bir yapı kazanır.

Önemli elastomerlerin çoğu, temel molekül zinciri karbon atomlarından oluşmuş kopolimerlerdir; bu maddelerin temel bileşenleri genellikle bütadien ve petrolden elde edilen öbür organik bileşiklerdir. Örneğin Buna S'de ikinci bileşen stiren, Buna N'de akrilonitril. Otomobillerin iç lastiklerinde kullanılan bütül kauçuk, izobütülen ile izoprenden oluşmuş bir kopolimerdir. Temel polimer zincirinde karbondan başka atomlar da bulunan polisülfür kauçuklar (tiyokol) ve silikonlar da birer elastomerdir.

Elat, EYLAT olarak da bilinir, İsrail'de, Necef (Negev) bölgesinin güneyinde liman kenti. Kızıldeniz'in doğu kolunu oluşturan Akabe Körfezinin (İbranice Mifratz Elat) başında yer alır. Adından birkaç kez söz edilen Kitabı Mukaddes'te, Hz. Süleyman'a ait gemilerin "Elot yakınlarında" Etsyon-geber'den yelken açarak, Ofir topraklarına gittikleri ve dönüşte bir gemi yükü altın getirdikleri yazılır (I. Krallar 9). Eski Etsyon-geber yöresinde 1940'larda kazılar yapan arkeolog Nelson Glueck, Etsyon-geber ile Elat'ın aynı kent olduğu yargısına varmıştır. Kazılarda ortaya çıkan kalıntılar Ürdün'de, bugünkü Elat'ın hemen doğusunda yer almaktadır.

Romalılar ile Nebatîlerin kurduğu *Limes Palestinae* adlı istihkâm hatının güney ucunda bulunan Elat, 7. yüzyılda Arabistan Yarımadası'nın istila eden Müslümanlardan kaçan Yahudiler için bir sığınak oldu. Aila olarak bilinen kasaba 1116'da Haçlıların eline geçti. Graye Adası olarak da bilinen 14 km güneydeki I Ha-Almuggim (Mercan Adası) üzerinde, Haçlı egemenliğinin en güney sınırını oluşturan bir kalenin kalıntıları vardır. 1167'de Salaheddin Eyyubi'nin eline geçen bölge, daha sonra gerilemeye başladı. Filistin üzerindeki İngiliz mandasının sona erdiği 15 Mayıs 1948'de Elat yöresinde yalnızca Ümm Reşraş denen, terk edilmiş bir sınır karakolu bulunuyordu. 1949 başlarında, Beer-Şeba'daki (Birü's-Sebi) geri üslerden harekete geçen İsrail birlikleri, yol bulunmayan Necef'te 240 km kadar güneye ilerleyerek, 10 Mart 1949'da Elat yakınlarında Kızıldeniz'e ulaştı. Bu harekattan sonra imzalanan ve 1948-49

Arap-İsrail Savaşı'nı sona erdiren ateşkes antlaşmalarıyla Elat, İsrail'in güney ucu olarak kabul edildi.

1949'da kurulan ve 1959'da tüzel kimlik kazanan modern Elat, İsrail'in Kızıldeniz, Hint Okyanusu ve Uzakdoğu'ya tek çıkış kapısıdır. Nisan 1951'de inşa edilen küçük liman, 1956'daki Sina harekâtının ardından Akabe Körfezinin girişindeki Tiran Boğazı üzerinde Mısır denetimine son verilince, daha da genişletildi. Mısır'ın Mayıs 1967'de boğazı abluka altına alması limanın dış dünyayla bağlantısını kesti ve Haziran 1967'de Altı Gün Savaşı'nın başlamasına yol açan etkenlerden biri oldu. Süveyş Kanalı'nın kapalı kaldığı dönemde (1967-75), boğazın bütün ülkelerin ticaretine açılmasıyla Elat limanı yeniden gelişmeye başladı. Limana petrol boşaltmak için özel bir iskele kuruldu ve buradan Akdeniz kıyısında Aşkelon'a, oradan da kuzeydeki Hayfa'ya kadar uzanan bir boru hattı döşendi. Elat'ın aşırı sıcak ve kuru ikliminden ötürü, İsrail hükümeti burada yerleşmek isteyen göçmenlere özel olanaklar sağladı. Kurulduğundan 20 yıl sonra nüfusu 25 katına çıkan Elat, günümüzde İsrail'de nüfusun daha yoğun olduğu yerleşim alanlarına karayolları ve düzenli işleyen uçak seferleriyle bağlanmıştır. Kızıldeniz'e bakan suyu temiz kıyıları, güzel manzaralı mercan kayaları ve deniz yaşamıyla bir turizm merkezi olarak geliştirilmiştir. Sualtı sporları gözde bir eğlencedir. Kentte yaşayanların birçoğu, yakınlardaki Timna'da bulunan bakır madenlerinde çalışır. Nüfus (1982) 19.500.

Elatinaceae, *Theales* takımından, iki cins içinde sınıflandırılmış su bitkilerini içeren familya. Bu bitkilerin karşılıklı ya da çevrel olarak dizilmiş yaprakları ve üst üste binmiş iki ile beş taçyapraktan oluşan küçük çiçekleri vardır. Düzensiz yığınlar biçiminde büyüyen Avrasya kökenli *Elatine hexandra*, *E. hydropiper* ve *E. macropoda* bazen akvaryumlarda yetiştirilir. Bataklık kenarlarında ya da akarsu boylarında yetişen türler, su altında yetişen türlerden farklı biçimsel özellikler gösterir.

Tropik ve ılıman bölgelerde yetişen *Bergia* cinsinin 25 türü hem su, hem kara koşullarına uyum sağlamıştır. Örneğin *B. capensis*'in su yaşamına uyarlanmış formlarında suda serbestçe yüzen kökler klorofilli ve yeşil renkli olduğu halde, karasal formların kökleri beyaz, kalın ve dallıdır.

Elazar ben Azarya (ü. İS 1. yy sonu - 2. yy başı), hahamların yapıtları üzerine uzmanlaşmış Yahudi bilgin. Günlük yaşama ilişkin kuralları Talmud'un en ünlü bazı deyişlerini oluşturmuş, Yahudi sözlü şeriatının derlenmesine katkıda bulunmuştur.

Filistin'in efsanevi dinsel önderi Ezra'nın soyundan geldiğini öne süren zengin, bilge ve saygın bir Yavneliydi. Yavneli II. Gamaliel'in, Yahudi yasama organı olan yerel Sanedrin başkanlığından alınmasından sonra, kısa bir süre bu görevi yürüttü. Kutsal metinler konusunda ve Yahudi yasalarının her alanında uzmandı. Kutsal metinlerin, sözcüklerin tam karşılıkları göz önüne alınarak, dolaysız biçimde yorumlanmasını savundu. Ayrıca Kitabı Mukaddes'teki her mısraları, kendinden önce ve sonra gelen mısralarla arasında ilişki kurularak yorumlanması gereğini vurguladı.

Elazar ben Yahuda, asıl adı ELAZAR BEN YAHUDA BEN KALONIMOS (d. y. 1160, Mainz, Franken, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu - ö. 1238, Worms), Yahudi haham, mistik, Talmud yorumcusu ve şeriat bilgini. Geniş kapsamlı yapıtları ortaçağdaki Alman Hasidiliğinin günümüze ulaşan temel belge-

leridir. Elazar, *Sefer Hasidim*'in de (Dindarların Kitabı) yazarlarından.

Almanya'nın ortaçağdaki pek çok ruhani önderini yetiştirmiş olan seçkin Kalonimos ailesinden geliyordu. Bu ailenin bir başka üyesi de Elazar'ın öğretmeni ve üstadı, yarı efsaneleşmiş bir Hasidi olan Regensburglu Yeuda ben Şmuel'di. Ailenin geçimini karısı sağladığı için, Elazar bütün zamanını çalışmalarına ayırabiliyordu. 1196'da iki Haçlı askeri evine zorla girerek karısını ve iki kızını gözleri önünde öldürdü. Elazar, bu olaydan sonra bile insanlık sevgisine dayalı öğretisinden uzaklaşmadı. 1201'de Worms'da haham oldu. 1223'te Mainz'da, Hristiyanlarla iş ilişkisi ve bazı Yahudilerin haksız biçimde vergiden bağışık tutulması gibi sorunların tartışıldığı bir ruhani meclise katıldı. Geniş bir bilgi hazinesi olan Elazar, batını Yahudi geleneği Kabala ile Talmud'un şeriat ve itikat yorumlarını yazılarında birleştirmeye çalışarak çok ilginç sonuçlara ulaştı.

Elazar'ın en büyük yapıtı, Yahudiliğin ahlak kurallarını derlediği *Rokeah*'tır; bu yapıt dolayısıyla Elazar Rokeah olarak da anılır. Kitap, Tanrı'nın birliği gibi mistik kavramları *Halaha* (sözlü şeriat) açısından açıklayan ve Yahudiliğin temel ilkelerini işleyen birkaç bölüme başlar. Tamamlanmamış olan yapıtın 497 bölümü Sebt günü kuralları, bayram ayinleri, evlilik töreni, nedamet gibi Yahudi yaşamının her alanına yönelik bilgi ve değerlendirmeler içerir. Nedamet kuralları, Alman Hasidiliğinin ortaçağ Hristiyanlığı ile paylaştığı ana sorunlardan biridir.

Elazar'ın melekler öğretisi, yalnızca büyüklükle ilgili mistik görüşlerinde değil, *kavod* (ilahî şan) üzerindeki yazılarında da yansır. Elazar'a göre, sonsuz aşkınlıkta ve bilinemeyen olan Tanrı'dan türeyen yönetici melek *kavod*, Tanrı'nın bilinebilir yönüdür. Elazar birçok Talmud risalesi için de *tosafot* (yorumlar) yazmıştır. Tevrat ve başka Yahudi kutsal metinleri üzerine kaleme aldığı yorumlar da vardır.

Elazığ, Doğu Anadolu Bölgesi'nde il ve il merkezi kent. Yüzölçümü 9.153 km² olan Elazığ ili doğuda ve kuzeydoğuda Bingöl, güneyde Diyarbakır, güneybatı ve batıda Malatya, kuzeybatıda Erzurum, kuzeyde ise Tunceli illeriyle çevrilidir.

Doğal yapı. Yüzey şekilleri açısından genellikle dağlık ve engebeli bir yapı gösterir. İl toprakları Tunceli yüksek kütlesi ile Güneydoğu Toroslar'ın orta kesimi arasında yer alır. İlin doğal sınırlarını, güneyde Hazar ve Maden dağları ile Akdağ, doğuda gene Güneydoğu Toroslar'ın uzantılarından

Karaboğa Dağları, kuzeyde Peri Suyu ve Keban Baraj Gölü, batı ve güneybatıda ise Karakaya Baraj Gölü çizer. Batıda Baskıl dağlık yöresindeki Hasandağı Fırat'ın yolunu keser ve ırmak, dağın çevresinden dolaşarak akışını sürdürür. İlin en yüksek noktası, Palu'nun güneydoğusundaki Akdağ'ın 2.576 m'ye erişen Sırma Tepesidir. İlin alçak kesimleri ise Doğu Anadolu Bölgesi'nin güneyinde yer alan çöküntü alanı dizisinin ortasındaki Uluova (Elazığ Ovası) ve Palu Ovasıdır. Peri Suyu ile Fırat ve Murat ırmaklarının vadilerinde yer alan dar ovalar öteki alçak alanları oluşturur. Haringet Çayının suladığı Uluova'nın büyük bölümü Keban Baraj Gölü suları altında kalmıştır. Karaboğa Dağları ile Akdağ'ın yüksek kesimlerindeki düzlükler hayvancılık açısından önem taşır. İlin orta kesiminde yer alan Mastar ve Hazar dağları arasındaki tektonik çöküntüde Hazar Gölü yer alır.

Elazığ, yerüstü su kaynakları bakımından zengindir. İl topraklarının sularını Fırat ve Dicle ırmakları toplar, Eskiden Karasu ve Murat ırmaklarının birleştiği nokta ile Murat Irmağı(*) ve kollarından Peri Suyunun aşağı kesimleri günümüzde Keban Baraj Gölü suları altındadır. Fırat Irmağının Baskıl kütlesi çevresindeki bölkümünde Karakaya Baraj Gölü yer alır. Murat Irmağının il sınırları içindeki başlıca kolları Haringet ve Cip çaylarıdır.

İl sınırları içindeki en önemli doğal göl Hazar Gölüdür(*). Denizden 1.248 m yüksekte olan göl, önceleri fazla sularını yalnızca Dicle Havzasına boşaltırken, 1957'de yapılan bir hidroelektrik santrali çalıştırarak tünelle Fırat Havzasına da su boşaltması sağlanmıştır. Keban Baraj Gölü 675 km²'lik alanıyla, Türkiye'nin ikinci büyük yapay gölüdür. Karakaya Baraj Gölünün yüzölçümü ise 298 km²'dir. Murat Irmağının kollarından Cip Çayı üzerinde kurulan Cip Barajının ardında da küçük bir yapay göl vardır.

İlin bir zamanlar çok zengin olan orman örtüsü, gerek hayvan otlatmak ve tarla açmak, gerek yakacak odun elde etmek amacıyla büyük ölçüde tahrip edildiğinden yoksullaşmıştır. Var olan ormanlar çoğunlukla bozuk koruluk, bozuk baltalık, hatta yer yer çalılık niteliğindedir. Yüksek kesimlerde huş ve meşe ormanlarına rastlanır.

Ekonomi. Elazığ, verimli ovaların kenarında yer alması, su ve maden kaynaklarının zenginliği, Anadolu'nun doğusu ile batısı arasındaki önemli ticaret yolları üzerinde bulunması nedenleriyle, Doğu Anadolu'nun oldukça canlı ve gelişmiş illerinden biridir. 1950'lere değin tümüyle tarıma dayalı olan geleneksel ve kapalı ekonomik yapısı, bu

tarihten sonra ile yönelen kamu yatırımları ve genişleyen ulaşım olanaklarıyla değişmeye başladı. İlin 1968'de kalkınmada öncelikli yöreler arasına alınması ve 1975'te Keban Barajı'nın açılması, sosyoekonomik yapısında önemli değişimler yarattı. Bunun sonucunda madencilikte imalat sanayisiyle bir iç içe geçiş süreci başladı ve ticari yaşamla inşaat etkinlikleri canlandı. Buna karşılık, tarım yapılan toprakların en verimlilerinin baraj gölü altında kalması, ekim alanlarının zaten kısıtlı olduğu ilde bitkisel üretimi olumsuz yönde etkilemiş, çeşitli ürünlerde düşüş görülmüştür.

Tarımsal etkinlik büyük ölçüde doğal koşullara bağlı olarak yapılmaktadır. En çok tahıl ve şeker pancarı ekilir. Öteki tarla ürünleri patates, soğan ve az miktarda baklagillerdir. Sebze üretimi, Uluova'nın bir bölümünün baraj gölü altında kalmasıyla önemli ölçüde azalmıştır. Buna karşın 1989'da 35 bin tondan fazla üzüm elde edilen ilde azımsanmayacak miktarlarda sebze ve meyve yetiştirilir.

Hayvancılık, özellikle dağlık ve engebeli kesimlerde başlıca geçim kaynağı durumundadır. Ayrıca, bitkisel üretim tek başına yeterli geliri sağlayamadığı için, ovalık kesimlerde de ek bir gelir kaynağı olarak hayvancılık yapılır. En çok koyun, kıl keçisi ve sığır yetiştirilir. Besleme yöntemi geleneksel mera hayvancılığıdır. Tavukçuluk ve arıcılık, yerel tüketime yönelik, küçük çaplı etkinlikler olarak sürdürülmektedir.

İmalat sanayisi gıda, içki, çimento, yem, yapay gübre ve madencilik dallarında yoğunlaşmıştır. Türkiye'nin en önemli maden çıkarma ve işleme bölgelerinden biri olan ilde Etibank'a ait Ergani Bakır İşletmesi (Maden), Şark Kromları Ferrokrom İşletmesi (Elazığ) ve Alacakaya Krom İşletmesi (Alacakaya [Guleman]) bulunmaktadır.

Elazığ ilindeki başlıca mesire alanları Hazar Gölü kıyıları ile Zafran orman içi dinlenme yeridir.

Tarih. Elazığ yöresi, tarihin çok eski dönemlerinden bu yana birçok toplumun yerleştiği, farklı kültürlerin geliştiği bir yer olmuştur. Yöredeki höyüklerde yapılan kazılarda elde edilen buluntuların çeşitliliği, köklü bir tarih ve kültür mirasına tanıklık eder. Yöredeki ilk arkeolojik araştırmalar 1945'te başladı ve 1950'lerde de sürdürüldü. Ama bunlar, yüzey araştırması niteliği taşıyan, sınırlı çalışmalardı. Elazığ yöresindeki asıl geniş çaplı arkeolojik araştırma ve kazılar Keban Baraj Gölü altında kalacak yerleşmelerin kurtarılması amacıyla 1960'larda başladı (bak. Keban kazıları). Çok sayıda Türk ve yabancı bilim adamının katılmasıyla gerçekleşen uzun çalışmalar sonucunda, Doğu Anadolu'nun kültürel tarihine büyük ölçüde ışık tutuldu. Ağın, Kalaycık, Aşvan, Boytepe, Fatmalı-Kalecik, Kaşpınar, Haraba, Han İbrahim Şah, Korucutepe, Norçuntepe, Tepecik, Tülüntepe, Körtetepe, Degirmentepe kazıları, yöredeki ilk yerleşmelerin Paleolitik Çağa değin uzandığını ortaya koydu. Yörenin tarihine ilişkin ilk yazılı bilgiler Hitit ve Asur tabletlerinden elde edildi. O sıralarda Harput(*) önemli bir yerleşim merkeziydi. Batıda Fırat ve kuzeyde Murat ırmaklarıyla çevrili olan yöre, Harput'la birlikte İşuva adıyla anılıyordu. Burası, 1515'te Osmanlı topraklarına katıldı. Harput, 19. yüzyıl sonlarına değin bir ticaret ve kültür merkezi olarak önemini korudu. Yörenin canlanması ve önem kazanması Harput'un sönükleştiği döneme rastlar. Osmanlı döneminde Harput'un gününde Mezre ya da Mezra adıyla anılan

Elazığ ili
Ana Yayıncılık Arşivi

küçük bir kırsal yerleşim vardı. Abdülaziz döneminde (1861-76) kentin Harput'tan Mezra'ya doğru kayması sırasında yürütülen bayındırlık etkinliklerinden esinlenerek, 1867'de Mamuretü'l-Aziz adıyla Diyarbakır vilayetine bağlı bir sancak durumuna getirildi. 1871'de bağımsız sancak, 1877'de ise vilayet yapıldı. Sonraları Elazığ olarak anılan ilin ve il merkezinin adı, 1937'de Bakanlar Kurulu kararıyla önce Elazık, daha sonra da Elazığ olarak değiştirildi.

Kentin yapısı. Elazığ kenti, Elazığ Ovası'nın kuzeyinde, yüksekliği yaklaşık 1.000 m olan engebeli bir alanda kurulmuştur. Kuzeydeki dağlık kesimle güneydeki ovalık kesim arasında bir geçiş yeri durumundadır. Türkiye'nin güney sınırlarına uzanan kara ve demir yollarıyla, Doğu Anadolu'yu Akdeniz'e bağlayan karayolu üzerinde bulunduğu, Doğu Anadolu Bölgesi'nin gelişmiş merkezleri arasındadır. 1877'den bu yana yönetsel merkez olmasının yanı sıra, birçok kamu kuruluşunun bölge merkezlerinin de burada bulunması, Elazığ'ı canlı tutmaktadır.

Geçen yüzyılın başlarında bugünkü Elazığ kentinin yerinde Harput'un bir mezrası bulunuyordu. O zamanki merkez, kentin 5 km kuzeyindeki Harput'taydı. Ancak çağın değişen stratejik ve ekonomik gereksinimleri sonucunda Harput sönükleşmeye ve yerleşmenin odak noktası, bugünkü Elazığ'ın bulunduğu alana kaymaya başladı. 1834'te görevle yöreye gelen Reşid Mehmed Paşa mezranın bulunduğu yere kışla, cephanelik ve hastane yaptırdı. Böylece burada bir askeri garnizon ve memur yerleşimi kuruldu. Zamanla yerli halk da yeni kente inmeye ve Harput nüfus yitirmeye başladı. Cumhuriyet döneminin başından 1950'lere değin önemli bir sosyoekonomik varlık gösteremeyen kentin yapısı, bu yıllarda başlayan kamu yatırımlarıyla değişmeye, çevreden göç almaya ve büyümeye başladı. Eğitim ve sağlık kuruluşlarının da burada

1970'lerde de süren kamu yatırımları, kentin göç alma sürecini daha da hızlandırdı. Kentsel gelişme sonucunda, çevredeki üç köy yerleşmesi Elazığ'ın mahalleleri durumuna geldi. Nüfus 1950'de 30 bine ulaşmışken, 1990'a değin yaklaşık yedi kat arttı ve kentte gecekondular alanlarıyla toplu konut siteleri ortaya çıktı. Elazığ, çevresindeki Tunceli, Bingöl ve Muş illerindeki ekonomik etkinlikler için de bir dağıtım ve toplama merkezi olma işlevini üstlendi. Günümüzde 200 bini aşan nüfusuyla Malatya ve Erzurum'dan sonra Doğu Anadolu Bölgesi'nin üçüncü büyük kentidir.

Kentteki ve yakınındaki başlıca imalat kuruluşları şeker, çimento, şarap, süt, yapay gübre, yem ve ferrokrom tesisleri ile bir et kombinasıdır.

Malatya-Diyarbakır demiryolu 1934'te Yolçatı'dan Elazığ'a bağlandı. Daha sonra da Elazığ-Tatvan hattı yapıldı. Bölgeyi Çukurova'ya, Iskenderun limanına ve Suriye sınırına bağlayan karayolları Elazığ'dan geçer. Bunlardan biri Malatya-Elazığ-Tunceli-Erzurum karayolu, öteki Elazığ-Diyarbakır karayoludur. Kent karayoluyla Ankara'ya 770 km uzaklıktadır. 1940'ta açılan Elazığ Havaalanı 1985'te geliştirilmiş ve il, hava ulaşımında önem kazanmıştır.

Kentte, Fırat Üniversitesi'ne bağlı birçok fakülte ve yüksekokul vardır. Kentteki başlıca tedavi kurumları Devlet ve SSK hastaneleri ile askeri hastanedir. Bunların yanında, alanında Bakırköy'den sonra ikinci olan Doğu Bölgesi Akıl ve Ruh Hastalıkları Hastanesi (1926), Cüzam Hastanesi (1940), Doğumevi (1941) ve Göğüs Hastalıkları Hastanesi (1973) uzman tedavi kurumlarıdır.

Elazığ kentinde tarihsel yapı yoktur. Bu tür yapılar Harput'ta toplanmıştır. Harput'ta bir de müze vardır. Zengin geleneksel el sanatları koleksiyonları ile Keban kazılarında çıkarılmış buluntular Elazığ Müzesi'nde sergilenmektedir.

Elazığ Belediyesi Cumhuriyet'ten önce kurulmuştur. Nüfus (1990) il, 498.225; kent, 204.603.

yeri olarak kullanıldı. Bu dönemde hastalarla sağlık personeli arasında en küçük bir temas bile olmamasına özen gösteriliyordu. 1950'lerde askeri hekim olarak Elazığ'da görev yapan Etem Utku, hastanenin durumunu ve tecrit uygulamasını görerek 1953-64 arasında, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın katkısı ve desteğiyle kurduğu dernek ve enstitünün de yardımlarıyla geniş bir kampanya açtı. Kampanyada, cüzamın kesin biçimde tedavi edilebildiği ve buluşmasının son derece güç olduğu anlatılmaya çalışıldı. Böylece bir tecrit yeri olmaktan çıkan hastane, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, İl Özel İdaresi ve çevredeki askeri birliklerin çabalarıyla onarılarak 1981'de 260 yataklı modern bir tedavi kurumu durumuna geldi.

Elba Adası (İtalyanca), Fransızca ELBE, Latince ILVA, İtalya'nın batı kıyısı açıklarında, Tiren Denizindeki Toscana Takımada-
larının en büyük adası. Yüzölçümü 223 km²'dir. Napoléon'un sürgün yeri (1814-15) olarak ün kazanmıştır. Yönetsel olarak Livorno iline bağlıdır. Kıyıları dik, iç kesimleri dağlık olan adanın deniz düzeyinden yüksekliği, Capanne Dağında 1.019 m'ye ulaşır.

Elba Adasındaki körfezlerden birindeki küçük bir köy, İtalya
G. Barone-Shostal/EB Inc

Etrüskler Elba'da demir cevheri yatakları işletirdi. Daha sonra Yunanlılar, büyük olasılıkla ergitme fırınlarından ötürü adaya Aethalia (Dumanlı Yer) adını verdiler. Adaya Ilva adını veren Romalılar da demir cevherlerini işlettiler ve burada bir deniz üssü kurdular. Ortaçağ başlarında Piza'nın egemenliğinde olan ada, 1290'da Cenova'ya bağlandı. 1399'da Piombino düklerinin eline geçti ve 1548'de Medici ailesinden Floransalı I. Cosimo'ya devredildi. 1596-1709 arasında İspanyolların elinde kaldıktan sonra, Napoli egemenliğine girdi. 1802'de Fransa'ya bırakıldı; 1814'te I. Napoléon tahtını yitirdiğinde, o zamanlar bağımsız bir prenslik olan Elba'ya sürgün edildi. Napoléon'un Fransa'ya dönüşünden ve Waterloo yenilgisinden (1815) sonra, ada Toscana'ya geri verildi ve onunla birlikte 1860'ta birleşik İtalya'ya geçti. Napoléon'un sürgün sırasında kaldığı Mulini Villası, Elba'nın başlıca kenti olan, kuzey kıyısındaki Portoferraio yakınında, denize egemen bir konumdadır. Napoléon'un yazlık ikametgâhı San Martino Villası ise, kentin 6 km güneybatısındadır ve bugün bir müze ile resim koleksiyonunu barındırır.

Elba'nın ılıman iklimi, zengin zeytin bahçeleri ve üzümler başta olmak üzere, çeşitli Akdeniz bitkilerinin yetişmesi için elverişlidir. Adada hamsi, sardalye ve orkinos avlanır. Modern Elba'nın doğu kıyısında demir cevheri çıkarılmaktadır, ancak ulaşılabilir cevher rezervleri tükenmek üzeredir; daha derindeki damarları inilmesi ise maliyeti artıracığından kârlı görünmemek-

Elazığ'dan genel görünüm
Anadolu Yayıncılık Arşivi

toplanmasıyla, kent bölgesel bir merkez niteliği kazandı. Keban Barajı'nın yapımı yakın geçmişte kentin sosyal ve ekonomik yapısını değiştiren en önemli olay oldu. Baraj nedeniyle topraklarını yitiren köylülerin büyük bölümü buraya göç etti. Böylece gerek inşaat, gerekse ticaret etkinliklerinde önemli bir hareketlilik başladı.

Elazığ Cüzam Hastanesi, Türkiye'nin en büyük cüzam hastanesi.

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından Doğu ve İç Anadolu illerindeki cüzamli hastalar için 1940'ta kuruldu. Ertesi yıl Mazhar Osman Usman'ın çabalarıyla hizmete girdi ve uzun yıllar yalnızca bir tecrit

tedir. Bu nedenle turizm giderek önem kazanmıştır. Procchio, Marciana Marina ve Marciana'nın yanı sıra kuzeyde Biodola Körfezinde ve güneyde Marina di Campo'da bulunan Porto Azzurro'daki dinlenme yerleri yazın çok sayıda turist çeker. Adanın iç kesimine bakan Porto Azzurro'da İspanyollardan kalma (1602) ve bugün cezaevi olarak kullanılan bir de kale vardır. Adada düzenli otobüs seferleri vardır; ayrıca yolcu ve araba vapurlarıyla İtalya Yarımadasındaki Livorno ve Portovecchio di Piombino ile de bağlantı sağlanır. Nüfus (1984 geç.) 28.907.

Elbasan, Arnavutluk'un orta kesiminde il ve il merkezi kent. Elbasan kenti Shkumbin (Şkumbin) Irmağının kuzey kıyısında, sulak, verimli bir ovanın doğu ucundaki yüksek bölgede yer alır. 1466'da II. Mehmed (Fatih) tarafından, Arnavut komutan Gjergj Kastrioti'ye (İskender Bey) karşı yürütülen askeri harekâtlarda üs olarak kullanılmak amacıyla, antik Scampis kenti-

Elbasan'da eski bir sokak, Arnavutluk
Paolo Koch - Rapheo / Photo Researchers

nin bulunduğu yerde kuruldu. Osmanlı egemenliği sırasında Arnavut milliyetçiliğinin başlıca merkezlerindendi. II. Dünya Savaşı'na değin nüfusun yaklaşık yüzde 85'i Müslüman, kalanların çoğunluğu da Ortodoks Arnavuttu. Surlar içindeki eski kentin mimari kalıntıları hâlâ ayakta.

Zeytin, mısır ve tütün yetiştirilen bir bölgenin tarım merkezi olan Elbasan, demir ve kara yolu ile Dıraç (Durrës) limanına ve öteki kentlere bağlanır. Ekonomik etkinlikleri kereste işleme ve çimento, sabun, zeytinyağı imalatını kapsar. 1978'de, kentin çevresinde çıkarılan demir-nikel cevherini kullanan büyük bir metalurji tesisi üretime geçti. Birkaç kilometre güneybatıdaki Cërrik'te (Tsirrik) bir petrol rafinerisi vardır. Elbasan ilinin yüzölçümü 1.481 km²'dir. Nüfus (1983 tah.) kent, 69.900; (1983 tah.) il, 213.200.

Elbe Irmağı, Çekçe LABE, Avrupa'nın en büyük su yollarından biri olan ırmak. Çek Cumhuriyeti-Polonya sınırındaki Dev Sıradağlardan (Krkonoše ya da Riesengebirge) doğar ve Bohemya'da güneye ve batıya doğru akarak geniş bir yay çizer. Daha sonra kuzeybatıya yönelir ve Almanya'ya girer. Cuxhaven yakınlarında Kuzey Denizine dökülür.

Irmağın uzunluğu 1.165 km'dir; genişliği ise yer yer 14 km'ye ulaşır. Yıllık ortalama debisi saniyede 710 m³'tür. Solundan aldığı başlıca kollar Vltava (Moldau), Ohře (Eger) ve Mulde; sağından aldığı kollar ise Jizera, Schwarze Elster, Havel ve Alster'dir. Irmak, Elbe-Lübeck Kanalı ile Baltık Denizine; Elbe-Havel Kanalı ile Havel Irmağına ve Berlin'e; Mittelland Kanalı ile de Ruhr sanayi bölgesine ve Ren Irmağına bağlanır. Kanal ağı ihracat için önemli bir ulaşım yoludur. Elbe'nin 89.493 km²'lik su toplama alanı Almanya'nın en zengin tarım ve sanayi bölgelerinden bazılarını kapsar. Irmak, 635 tonluk mavnalar için Bohemya'daki Ústí nad Labem'e, daha küçük mavnalar için de Prag'a kadar ulaşım elverişlidir. Almanya'nın Elbe üzerindeki başlıca kentleri Dresden, Magdeburg, Wittenburg, Hamburg ve Cuxhaven'dir. Irmak ağzından 109 km yukarıda yer alan Hamburg, kara Avrupa'sındaki en büyük limanlardan biridir.

Elbeuf, Fransa'nın kuzeybatısında, Yukarı Normandiya planlama bölgesinde (*région de programme*) bağlı Seine-Maritime ilinde (*département*) kent. Sen Irmağının sol kıyısında, Rouen'in 19 km güneyindedir. Ağaçlıklı tepeler ve dik kayalıklarla çevrilidir. Roma döneminden kalma bir kentin bulunduğu yerde inşa edildi. Yüz Yıl Savaşları (1337-1453) sırasında İngilizlerce işgal edildi. Daha sonra Lorraine hanedanının denetimine girdi. 16. yüzyılda Fransa kralı III. Henri tarafından düklük yapıldı ve Fransız Devrimi'ne değin bu konumda kaldı.

Fransa'daki yün ve kumaş imalatının geleneksel merkezlerinden biridir. II. Dünya Savaşı'ndan bu yana bölgede kimya, elektrik, kauçuk ve otomobil sanayileri kuruldu. Kent, II. Dünya Savaşı'nda ağır hasar gördü. Saint-Jean (16. yy) ve Saint-Étienne (16. ve 17. yy) kiliselerinde üstün nitelikli vitraylı pencereler bulunur. Nüfus (1982) 17.004.

Alfabetik sıralama sözcük
esasına göre yapılmıştır.

Elbistan, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Kahramanmaraş iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 4.028 km² (1989) olan Elbistan ilçesi kuzeyde Sivas ve Malatya illeri, doğuda gene Malatya ili, güneyde Nurhak ve Ekinözü, güneybatıda Gökşun, batıda da Afşin ilçeleriyle çevrilidir.

İlçe toprakları akarsularla parçalanmış geniş bir çöküntü alanıyla bunu çevreleyen dağlardan oluşur. İlçe topraklarının kuzey kesimini Hezanlı Dağı (Devlethöyükü Tepesinde 2.283 m), doğu ve güneydoğu kesimini de Nurhak Dağının kuzeydoğu uzantıları engebelendirir. İlçe alanının büyük kesimini Elbistan Ovası kaplar. Ova ile kuzey ve doğusundaki dağlar arasında, 1.500-2.000 m yüksekliğinde platolar yer alır. Ceyhan Irmağının kollarıyla parçalanmış bu platolar hayvancılık bakımından önem taşıyan gür çayırlarla kaplıdır.

İlçenin en önemli akarsuyu olan Ceyhan Irmağı(*), Elbistan kenti yakınındaki Pınarbaşı'ndan doğduğu kabul edilir. Ceyhan'ı besleyen çok sayıda irili ufaklı çay ve dere, Elbistan Ovasında bir akarsu şebekesi oluşturur.

İlçe ekonomisi tarıma dayanır. Elbistan Ovası, Kahramanmaraş ilinin en önemli bitkisel üretim alanlarından biridir. Ovanın büyük bir bölümünde buğday ekilir. Yaygın olarak yetiştirilen bir başka tahıl da arpadır. Baklagiller ve sanayi bitkileri üretimi de

önemlidir. Kahramanmaraş, nohut ve fasulye üretiminde Türkiye'nin başta gelen illerindendir. Elbistan, Kahramanmaraş ili toplam fasulye üretiminin yarısına yakınına, nohut üretiminin de üçte birinden fazlasını karşılar (1984). İlçede üretilen sanayi bitkileri ise şeker pancarı ve ayçiçeğidir. Bağcılık ve sebzeçilik de önem taşır. 1970 sonrasında Elbistan Ovasında antepfıstığı yetiştirmeye başlamıştır. Ayrıca önemli ölçüde elma ve kayısı da yetiştirilir.

Elbistan'a bağlı köylerin yaklaşık yarısında halkın temel geçim kaynağı hayvancılıktır. 1950'lerde bitkisel üretim alanlarının otlakların aleyhine genişlemesiyle belirgin bir gerileme sürecine giren hayvancılık, 1970'lerden sonra yeniden canlanmaya başlamıştır. İlçede en çok koyun, dağlık yörelerde kıl keçisi, ovada ise sığır yetiştirilir.

Elbistan ile Afşin ilçeleri arasında kalan geniş bir alanda düşük kalorili linyit yatakları vardır. Yaklaşık 100 km²'lik bir alana yayılan bu yatakların toplam rezervi 1981'de 3 milyar 539 milyon ton olarak hesaplanmıştır. 1984'te üretime geçen, Türkiye'nin en önemli yatırımlarından biri ve en büyük termik santrali olan Afşin-Elbistan Termik Santrali(*), yöreden çıkarılan linyitleri kullanarak enterkonekte sisteme katkıda bulunur. İlçe topraklarında bulunan demir yatakları rezervinin 5 milyon 232 bin tonu aşkın olduğu saptanmıştır (1981). Termik santraldan başka önem taşıyan sanayi kuruluşu şeker fabrikasıdır.

Güç geçit veren dağlar arasında yer alan Elbistan, tarih boyunca önemli bir yerleşim alanı olmuştur. İlçe merkezinin kuzeyindeki İkizın Mağarasında Üst Paleolitik ve Neolitik çağlara tarihlenen buluntular ortaya çıkarılmıştır. Kentin 10 km kadar kuzeybatısındaki Karahöyük'te yapılan kazı çalışmaları, yörenin Asur ve Hititler zamanında önemli bir yerleşim merkezi olduğunu ortaya koymuştur. Yöre Persler zamanında Kapadokya Büyük Satraplığı içinde yer almıştır.

Elbistan'ın kuzeybatısındaki Karaelbistan yakınlarında kalıntılar bulunan eski kent, çeşitli kaynaklarda Ablasta, Ablastayn, Ab-lustayn, Ablistan adlarıyla geçer. Elbistan, Selçuklular ile Danişmendliler arasında birkaç kez el değiştirdikten sonra, önce Haçlıların, ardından da Moğolların saldırılarına uğradı. 1277'de Memlükler ile İlhanlılar arasındaki savaş Elbistan Ovasında yapıldı. Bir sınır yerleşmesi olduğundan çeşitli yıkımlara uğrayan eski kentin 4 km kadar güneydoğusunda, bugünkü yerinde kurulan Elbistan'da Bozok Türkmenleri, Memlüklerin desteğinde Dulkadiroğulları(*) Beyliği'ni kurdular. Dulkadiroğullarının ilk beyi Zeyneddin Karaca Bey 1337'de Elbistan'ı İlhanlı valisi Eretna Bey'in elinden alarak başkent yaptı.

Elbistan yöresi, I. Selim'in (Yavuz) Dulkadiroğulları Beyliği'ne son vermesiyle 1515'te Osmanlı topraklarına katıldı. I. Süleyman (Kanuni) döneminde Zulkadriye Eyaleti'nin merkez sancığı olan Maraş'a bağlı bir kaza yapıldı. Elbistan, Maraş'ın önce İngilizler, daha sonra da Fransızlar tarafından işgal edildiği Kurtuluş Savaşı yıllarında önemli bir Kuva-yı Milliye merkezi durumuna geldi. Elbistanlı gönüllüler Maraş ve Antep'in kurtarılmasında önemli rol oynadı.

Elbistan kenti, aynı adlı ovanın güney kesiminde ve kalker yapıları Şar Dağının eteğinde yer alır. Kentin, tarihsel gelişim içinde bugünkü yerine taşınmasının bir nedeni de, 1114'teki çok şiddetli bir dep-

remde Karacelbistan'ın tamamen yıkılmış olmasıdır. Kahramanmaraş'tan sonra ilin en büyük ve gelişkin kenti olan Elbistan'a termik santral ve şeker fabrikasıyla yol ve sosyal konut gibi tesislerin yapımı inşaat kesimine büyük bir canlılık getirmiş, çevredeki kırsal yerleşmelerden önemli göçler olmuştur. Bunun sonucunda 1970-80 arasında kent nüfusu bir kat artmıştır. Kentte bir devlet hastanesi ve bir SSK dispanseri vardır. Kentin karayoluyla Kahramanmaraş'a uzaklığı 158 km'dir.

Kentteki en önemli tarihsel yapı, 16. yüzyıla ait Elbistan Ulucamisi'dir(*). Yapım tarihi kesin olarak bilinmeyen Himmet Baba Türbesi'nin 700 yıllık olduğu sanılmaktadır. Daha sonraları türbenin yanına bir de cami eklenmiştir. 150 m yüksekliğindeki bir tepenin üzerinde yer alan Kız Kalesi'nin yapım tarihi ve adının kökeni bilinmemektedir.

Elbistan Belediyesi 1885'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 112.024; kent, 54.741.

Elbistan Ovası, Doğu Anadolu'nun Akdeniz Bölgesi'ne komşu batı kesiminde ova. Doğu-batı doğrultusunda uzun eksen 60-65 km'yi, genişliği ise 40-45 km'yi bulur. Ceyhan Irmağının başlıca kolları olan Söğüt, Hurman ve Göksun çayları bu ovada birleşir. Ceyhan'ın asıl doğduğu yer olarak kabul edilen kaynak da ovanın, Elbistan kentinin yanı başında bulunan Pınarbaşı'daki mesire yerinden çıkar. Tabanı, denizden 1.100-1.200 m yükseklikte bulunan ovanın çevresini 2.000 m'den yüksek dağlar kuşatır. Bunlar batıda Binboğa (2.935 m), kuzeyde Hezanlı (2.283 m), güneydoğuda Nurhak (3.081 m) ve güneybatıda Berit (3.027 m) dağlarıdır. Kenardaki dağların bazı uzantıları Elbistan kentinin gerisinde yükselen kalker yapıları Şar Dağında olduğu gibi ova içine doğru sokulur.

Elbistan Ovası Doğu Anadolu'da Elbistan'dan başlayarak güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunu izleyen tektonik kökenli Malatya-Elazığ (Uluova)-Palu-Muş çöküntü ovaları dizisinin ilk ovasıdır. Ovanın tabanı, kalın bir alüvyon tabakasının altındaki Neojen Bölüm (y. 26-2,5 milyon yıl önce) arazisinden oluşur. Neojen tortullar arasında Türkiye'nin en zengin rezervli linyit yatakları bulunur. Elbistan Ovasının doğu yarısı düz tabanlıdır; derelerle yarılmış olan batı yarısındaki Afşin kesimi ise dalgalı bir görünüm taşır. Yüzey şekilleri açısından farklılık gösteren bu iki kesimin sınırını Hurman Çayı çizer. Ova eskiden beri önemli bir tahıl üretim alanı olmuştur. Günümüzde tahıldan başka, baklagiller, şeker pancarı, bağlar ve meyve bahçeleri de önemli yer tutar. Yıllık yağış ortalamasının 400 mm'nin altında olduğu bir yörede bulunan Elbistan Ovasında sulamaya dayalı tarımın gelişmiş olması, Hurman ve Söğüt çaylarının ovada çok yüzeyden akması ve bu nedenle sulamanın kolay olmasının sonucudur. Ayrıca adını Elbistan kentinin 10 km kadar batısındaki Kalealtı köyünden alan Yukarı Ceyhan Afşin-Elbistan Ovaları Kalealtı Pompaj Sulaması Projesi'nin gerçekleştirilmesiyle sulama olanaklarının daha da gelişmesi beklenmektedir. Şeker pancarı tarım alanlarının hızla genişlemesi sulama olanaklarından ve ilçede bir şeker fabrikası kurulmasından kaynaklanır.

Elbistan Ulucamisi, Kahramanmaraş'ın Elbistan ilçesinde Dulkadiroğlu Beyliği döneminden kalma camii. Cümle kapısı üstündeki yazıtta II. Gıyaseddin Keyhüsrev za-

manında, 1239/40'ta yapıldığı yazmaktaysa da, mimari üslubu açısından çok daha geç bir döneme ait olduğu açıktır. Sanat tarihçileri yapım tarihi olarak 15. yüzyıl sonuyla 16. yüzyıl başını ileri sürerler. Belki de bugünkü yapı, yazıtta belirtilen ilk caminin yerine yapılmıştır. Asıl cami mekânı yaklaşık 20 m kenarlı bir kare biçimindedir. 8 m çapındaki kubbe, kare kesitli dört büyük ayağa oturur ve dört yanından birer yarım kubbeyle desteklenir. Bu örtü sisteminin dört köşesinde kalan boşluklar da 3 m çapında birer küçük kubbeyle kapatılmış, böylelikle simetrik bir merkezi plan elde edilmiştir.

Dişardan bakıldığında merkezi kubbenin sekizgen bir kasnak üstünde yükseldiği ve bu kasnağın, yarım kubbe ve kubbelerin arasına gelen çapraz kenarlarından birer payanda kemeriyle desteklendiği görülür. Giriş cephesinde, kare cami kütesini dikdörtgene tamamlayan bir son cemaat yeri vardır. Burası kare kesitli iki ayakla üç açıklığa bölünmüş, üstü üç tane çapraz tonozla örtülmüştür. Caminin iki yan duvanı öne doğru uzatılarak son cemaat yerinin de iki yanı kapatılmıştır. Son cemaat yerinin batı köşesine bitişik minare, kare planlı bir kürsüden sonra gelen sekizgen planlı bir pabuç üstünde yükselir; peteği ve külâhı, kalın silindirik gövdeye göre oldukça ince ve kısadır.

Elbistan Ulucamisi, Atina'daki Fethiye (15. yy), Diyarbakır'daki Fatih Paşa (1522), Kahire'deki Hadım Süleyman Paşa (1528/29) camileri gibi birkaç benzeriyle birlikte, Mimar Sinan'ın İstanbul'daki Şehzade Camisi'nde (1548) en olgun örneklerinden birini ortaya koyduğu, dört yarım kubbeyle desteklenen merkezi kubbeli plan şemasının daha eski tarihli uygulamalarından biridir.

Elbląg, Almanca ELBING, Polonya'nın kuzeyinde il (*województwo*). 1975'te oluşturulan ilin yüzölçümü 6.103 km²'dir. Kuzeyinde Baltık Denizi ve Rusya Federasyonu, doğusunda Olsztyn, güneyinde Toruń, güneybatısında Bydgoszcz, batısında Gdańsk illeri vardır. Vistül Irmağının doğusundaki Mazur Göller Bölgesinde yer alan Elbląg Polonya'nın Baltık kıyı bölgesini (Pomeranya) oluşturan beş ilden biridir. İlde altı deniz limanı vardır: Frombork, Tolmicko, Katy, Krynica Morska, Elbląg kenti ve Nowo Pasleka. Ulaşım elverişli üç büyük ırmağın (Vistül, Nogat ve Pasleka) yanı sıra ilin el değmemiş ormanlarında sayısız göl bulunur. 56 km'lik bir su yolu olan Elbląg Kanalı ilin orta kesiminden geçer ve okyanus gemilerinin, kuzeydeki Gdańsk Körfezinden Olsztyn ilinde bulunan Ostróda iç limanına kadar gitmelerine olanak verir.

İlde kimyasal maddeler, elektrik makineleri ve gıda sanayileri ile termoelektrik santralleri vardır. Kuzey kıyısındaki Tolmicko ve Frombork ile iç kesimlerdeki Malbork ve Elbląg başta olmak üzere yaklaşık 12. yüzyıldan kalma pek çok eski Baltık kasabası bulunmaktadır. Ortaçağda Mazur'un bir bölümü olarak oluşturulan il Polonya nüfuzu altında kaldı ve Töton Şövalyeleri'ne karşı şiddetli bir mücadele verdi. Elbląg kenti il merkezidir. Ana demiryolları ve karayolları kentten geçer. Nüfus (1987 tah.) 469.600.

Elbląg, Almanca ELBING, Polonya'nın kuzeyinde, Elbląg ilinin (*województwo*) merkezi kent. Vistül Irmağı Deltasının Nogat olarak bilinen doğu kolunun yakınındaki Elbląg Irmağı kıyısında yer alır, 1237'de Töton Şövalyeleri'nce kurulan şato ve yerleşme, 1246'da kent ayrıcalıkları aldı, 13. yüzyıl sonlarında da Hansa Birliği'ne katıldı. 1580'e doğru Doğu Prusya'nın İngiltere'yle ticaret yapan başlıca limanı durumuna gel-

di, ama Vistül Lagünü'nün kum ve çamurla kaplanması üzerine bir iç limana dönüştü. II. Dünya Savaşı sırasında, 1945'te Almanlarca büyük ölçüde yıkıldı. Daha sonra yeniden inşa edilen kent, günümüzde ticari bir merkez olmayı sürdürmektedir.

Bir demiryolu kavşağı ve liman olan Elbląg'ın ekonomisi metalurji, ağır makine imalatı (türbinler dahil), bıçkıcılık, biracılık ve tarıma dayanır. 1872'de tamamlanan 159 km uzunluğundaki Elbląg Kanalı, kenti bir iç liman olan güneydeki Ostróda'ya bağlar. Zamech yakınında Gdańsk Teknik Üniversitesi'ne bağlı bir bölüm vardır. Nüfus (1990 tah.) 125.200.

Elbruz Dağı, Rusçada GORA ELBRUS, Rusya Federasyonu'nun güneyinde, Kafkas Dağlarının en yüksek noktası. Andezit lavlardan oluşan sönmüş bir yanardağdır; yükseklikleri 5.642 m ve 5.595 m olan ikiz

Kafkas Dağlarının en yüksek noktası olan Elbruz Dağı, Rusya Federasyonu
Novosti Press Agency

koniden meydana gelir. 2,5 milyon yıldan daha uzun bir süre önce, Üst Tersiyer (Üçüncü) Dönemde oluştu. Doğu yamaçlarında hâlâ kükürtlü gazlar fışkırır; dağdan akan ırmaklar boyunca pek çok mineralli su kaynağı vardır. Dağın 138 km²'lik bölümü, suları ve karları Kuban Irmağını ve Terrek'in bazı kaynak sularını besleyen 22 buzulla kaplıdır. Elbruz, Kafkasya'nın ana dağcılık ve turizm merkezidir. 1964'te büyük ölçekli spor tesislerinin yer aldığı bir turizm ve dağcılık merkezi açılmıştır.

Elburz Dağları, Farsça REŞT-YI KUHH-I ELBORZ, İran'ın kuzeyinde 900 km uzunluğunda sıradağlar. Elburz adı geniş anlamıyla Hazar Denizinin güneybatısındaki Azerbaycan sınırından doğuya doğru bir yay çizerek oluşan ve aynı denizin güneydoğusundaki Horasan ilinde (*ostan*), yörene başlıca iki sıradağından daha güneydeki Aladağ ile birleşen dağlar için kullanılır. Ama Sefid Irmağı vadisinin kuzeybatısına düşen dağlara Taliş (Tevaliş) Dağları ya da Bogrov Dağları denir. Dar anlamıyla Elbruz, sıradağların orta uzantısının bir bölümünü oluşturur; burada İran'ın en yüksek iki doruğu olan Demavend Dağı ile Alam Dağı vardır. Sistem Doğu Azerbaycan, Gilan, Orta Tahran, Mazenderan ve Horasan illerinin belirli kesimlerinden geçer.

Elburz Dağları, çoğu kez sanıldığı gibi tersine, yapı olarak Avrupa Alpleri'ni andıran özelliklere sahip değildir. Britanya'da Eski Kırmızı Kumtaşları adıyla anılan kalın Devoniyen Döneme (y. 395-345 milyon yıl önce) ait kumtaşları ile kömür damarları içeren Jura Dönemine (y. 190-136 milyon yıl önce) ait şeyller karadaki çökel oluşumu-

nu gösterir. Asıl olarak kireçtaşıyla çok kalın yeşil volkanik tuf ve lav yataklarından oluşan Karbonifer Dönem (y. 345-280 milyon yıl önce) sonu ile Permian Dönem (y. 280-225 milyon yıl önce) başlarına ait katmanlar denize ilişkin koşulları yansıtır. Önemli dağoluşum evreleri genç Tersiyer (Üçüncü) Dönemin Miyosen (y. 26-7 milyon yıl önce) ve Pliyosen (y. 7-2,5 milyon yıl önce) bölümlerine tarihlenir. Bu dönemde geniş alanlarda yalnızca gevşek kıvrımlar meydana geldi. Orta Elburz'da ise bir dizi kıvrım asıl olarak güneye, yer yer de kuzeye yönelen ve çekirdeğini Paleozoyik (Birinci) Zaman (y. 570-225 milyon yıl önce) kayaçların oluşturduğu bloklar halini almıştır. Tüm sistem, dağları oluşturan kayaçların biçimlendirdiği doruk çizgilerine göre çok belirgin kuşaklara ayrılır. Yapısal ve topografik özellikleri bakımından, dağların güney yamaçları Hazar Denizi tarafından yamaçlarına oranla daha zor tanımlanabilir; çünkü buradaki çeşitli uzantılar İran Platosuyla iç içe geçer.

Batı Elburz Dağları güneydoğu yönünde 200 km kadar uzanır. Genişliği 24-32 km arasında değişen bu dağ sırası, Hazar Denizi bakan kesimi daha uzun olan bakışimsız tek bir sıradan oluşur. 3.000 m'ye yaklaşan ya da bu yüksekliği aşan dorukları azdır. Azerbaycan sınırının yakınlarındaki Astara'nın batısında, deniz düzeyinden 1.500 m yükseklikte alçak bir geçit bulunur. Kızıluzun ve Şahrud ırmaklarının birleşmesiyle meydana gelen Sefid Irmağı, dağları enlemesine baştanbaşa geçen tek akarsudur. Irmağın alçak Kazvin Geçidi ile açılan vadisi, aşılması pek kolay olmamakla birlikte, Hazar kıyılarındaki Gilan'la iç kesimdeki plato arasında en elverişli geçiş yolunu sağlar.

Orta Elburz'un uzunluğu 400 km'yi bulur. Tahran dağlarının güneyine düşer ve kentten geçen boyların doğusunda, dağlar 120 km'ye varan bir genişliğe ulaşır. Burada yer alan uzunlamasına vadiler ve sırtlar dağların yapısal özelliğine uygundur; bunların bazıları üzerinde önemli yerleşim merkezleri bulunur. Hazar Denizi bakan yamaçlarda Deyleman, Razan, Kocur ve Namar; güney kesimde ise İmamşehr (eski den Şahrud), Lar, Demavend ve Firuzküh kentleri yer alır. Her iki yamaçta akarsularının içinden geçtiği birçok vadi vardır. Görece kolay bir geçiş olanlığı sağlayan iki geçit aynı yamaç üzerinde yer alır. Bunlar Kerec ve Çalus ırmakları arasındaki Kendivan Geçidi ile Hableh ve Tala ırmakları arasındaki Geduk Geçididir. Ana su bölümü çizgisi, en yüksek doruk çizgisinin güneyinden geçer; doruk çizgisi sıradağdan kopuk olan yüksek koni biçimindeki sönmüş yanardağ Demavend (5.604 m) dışında, buzullarla kaplı Taht-ı Süleyman Masifinde en yüksek noktasına (4.800 m) ulaşır.

Doğu (Şahküh) Elburz Dağları kuzeydoğu yönünde yaklaşık 300 km uzanır. Güneyinde birbirinden uzaklaşan iki ayrı sıradağ biçiminde uzandığından ve kuzey kesiminde bunu dengeleyecek uzantılar bulunmadığından, genişliği 50 km'nin altına kadar iner. 3.767 m yüksekliğe erişen asıl Şahküh Dağları dışında, doğuya doğru gidildikçe alçalır. Şahküh'un doğusunda uzunlamasına vadiler de giderek seyrekleşir. Alçak kesimlerde birkaç geçit bulunur.

Elburz Dağlarının kuzey ve güney yamaçları, iklim koşulları ve bitki örtüsü bakımından önemli bir farklılaşma gösterir. Hazar Denizi bakan yamaçlarda, kuzeyden esen ve denizden aldığı nemle zenginleşen hava akımları dağların dik yamaçlarına çarparak yağışa neden olur; bu nedenle iklim belirgin

bir biçimde nemlidir. Gilan'ın alçak kesimlerinde 1.000 mm'yi aşan yıllık yağış miktarı, yüksek kesimlerde daha da artar. Bu oran doğuya doğru giderek düşmekle birlikte, sıradağların Hazar yamaçları boyunca uzanan nemli ormanlık alanı besleyecek bir düzeyde kalır.

Bu yamaçlarda yetişen doğal bitki örtüsü birkaç farklı kuşağa ayrılır. En alçak kesimlerde zengin Varkana ormanları ve orta yüksekliklerde kayın ormanları yer alır; 1.650 m'den, su bölümü çizgisindeki açıklıkların nemli havanın dorukları aşır iç havzalara ulaşmasına olanak verdiği düzeye kadar olan kesimlerde görkemli meşe ormanları uzanır. İklim koşullarına bağlı olarak sınırları değişebilen bulutlu bölgenin yukarısında, güney ve güneybatıdan düzenli kuru hava akımı gelir; akım daha iç yamaçlardaki bitki örtüsünün yüksek sıradağlar üzerinde su bölümü çizgisini aşmasına yol açar. Bu durum, Akdeniz üzerinde sık sık ortaya çıkan geniş çaplı siklon rüzgârlarıyla basınç sistemlerinin İran Platosunun üzerinden geçerek doğuya doğru ilerlediği yaz ve kış mevsimlerinde değişir. Bazı korunaklı vadilerde geniş yabani servi ağaçlıkları bulunur; Sefid Irmağına bitişik korunaklı vadiler İran'ın sözü edilmeye değer tek zeytinlik bölgesini oluşturur.

Elburz Dağlarının güney yamaçları ise, İran Platosunun kurak yapısına uygun bir özellik gösterir. Yıllık yağış miktarı 275-500 mm arasında değişir ve son derece düzensiz bir dağılıma sahiptir. Toprak dokusu genelde step toprağına (ağaçsız, çimen ya da çalılıklardan oluşan bitki örtüsü) benzer; kimi yerlerde de kestane toprağına rastlanır.

Bir zamanlar Hazar kıyısı ormanlarının bir özelliği oluşturan Varkana kaplanları günümüzde pek seyrek olarak görülür. Ancak Elburz üzerinde leopar ve vaşak gibi öteki yabani hayvanlar hâlâ bol miktarda bulunur. Ayrıca ayı, yaban domuzu, geyik, karaca, yaban koyunu ve dağ keçisi gibi hayvanlar da yaşar. Çeşitli kuş türleri arasında kartallar ve sülünler ünlüdür.

Hazar Denizi çevreleyen Gilan ve Mazenderan illerinde yaşayan halkın ana bölümünü oluşturan topluluk ayırt edici özelliklere sahiptir. Bunlar kendilerine özgü bir Farsça lehçesi ile konuşurlar. Aynılıkçılık eğilimleri, çeşitli hükümetlerin buraya Türk, Kürt ve hatta Arap kökenli aşiret toplulukları yerleştirmelerine yol açmıştır. Yörenin büyük bölümü hemen hemen ıssızdır; bazı yerlerde yalnızca göçebeler yaşar, bazı yerler ise 19. yüzyıldaki Türkmen akınları nedeniyle boşalmıştır. Bununla birlikte Deyleman, Alamut, Talekan ve Demavend Dağı eteğindeki Larican gibi önemli bir nüfus barındıran yerler de vardır. Bütün bu yerleşim birimleri çeşitli tarihsel bağlarla sahiptir.

Elburz Dağlarının deniz tarafındaki yamaçlarının görüntüsünün belirgin özellikleri tahta çatılı ve kütükten yapılmış evlerden oluşan köylerin yer aldığı ormanlık alanlar, sulak tarlalar ve otlaklardır. İç yamaçlar ise vaha görüntüsü taşır. Hem iç kesimdeki eteklerde, hem de Hazar Denizi bakan yamaçlardaki sekili çeltik tarlalarının yer aldığı alçak vadi tabanlarında kışlaklar bulunur. Daha yükseklerdeki geniş bir alanda da kışları büyük ölçüde terk edilen dağlık yaylaklar vardır. Her iki yamaçta yaygın tahıl ekimi yapılır; Hazar tarafında sığır yetiştirilir. Mevsimden mevsime yarı-göçerlerin siyah çadırları, köy çobanlarının kulübeleri ya da beyaz çadırları ve çok sayıda koyun sürüsünün süslediği alp tipi otlaklar daha yükseklerdeki bir kuşağı kaplar. Elburz Dağlarında genellikle küçük köylü mülkiye-

ti egemendir. Toprak küçük parçalara bölünmüştür.

Trans-İran Demiryolu'nun Tahran'ı Geduk Geçidi üzerinden Bender-ı Türkmen'e bağlayan ana hattı dışında, Elburz Dağlarını aşan asfaltlanmış birkaç yol vardır. Bu yollar batıdan doğuya sırasıyla Erdebil ve Astara, Kazvin ve Reşt, Tahran ve Çalus; Demavend üzerinden Tahran ve Amul; Firuzküh üzerinden Tahran ve Babul; Kotal-i Zerdane Geçidi üzerinden de İmamşehr ve Gurgân arasında uzanır.

Elburz Dağlarının orman örtüsü 3 milyon hektarı aşkın bir alanı kaplar. Bunun yaklaşık 1,2 milyon hektarlık bölümünden ticari amaçlı kereste ve başka tahta türleri elde edilir. Birkaç modern kömür ocağının yanı sıra, demir ve başka kömür yatakları vardır. Ama en önemli doğal kaynak sulama, hidroelektrik enerji üretimi ve hızla büyüyen Tahran'ın su gereksinimi için yararlanılan ırmaklardır. Yörede olağanüstü büyüklükte barajlar inşa edilmiştir. Sefid Irmağı Barajı'ndan Sefid Deltasının sulanmasında, Kerec ve Cecrud barajlarından esas olarak Tahran'ın su gereksiniminin karşılanması ve bir ölçüde de sulamada yararlanılır. Mazenderan ilindeki akarsular üzerinde kurulmuş bir dizi baraj da sulama amacıyla kullanılır.

Elcano, Juan Sebastián de (d. y. 1476, Guetaria, Vizcaya, Kastilya - ö. 4 Ağustos 1526, denizde). Yer'in çevresini denizden dolaşmak amacıyla başlatılan ilk yolculuğu tamamlayan Bask denizci.

1519'da, Fernao de Magalhães'in (Macellan) beş gemiden oluşan filosundaki "Concepción" adlı geminin kaptanı olarak denize açıldı. De Magalhães'in Nisan 1521'de Filipinler'de ölmesi üzerine, gezinin yönetimini ele alarak, iskorbüt hastalığına, açlığa ve hiç durmayan Portekiz saldırılarına karşın İspanya'ya dönmeyi başardı. Böylece, Eylül 1525'te, beş gemiden yalnızca "Vittoria", içindeki 17 Avrupalı ve dört Yerli ile birlikte İspanya'ya ulaşabildi. Elcano, 1525'te, Garcia Jofre de Loaisa ile birlikte yedi gemiden oluşan bir filonun başına getirildi ve İspanya kralı V. Carlos adına Maluku Adalarını (Baharat Adaları) ele geçirmekle görevlendirildi. Yolculuk sırasında, Büyük Okyanusta öldü.

Elche, İspanya'nın güneydoğusunda, Valencia özerk bölgesine bağlı Alicante ilinde kent. Alicante kentinin hemen güneyinde, Vinalopó Irmağı kıyısında yer alır. İberlerin kurduğu yerleşme, sırasıyla Yunanlıların, Kartacalıların ve Romalıların elinde kaldı. Roma döneminde İlici olan adı Arap egemenliği sırasında Elx olarak değiştirildi ve bundan da bugünkü Elche'ye dönüştü. İÖ 5. yüzyıl İber sanatının tanınmış bir örneği olan ve "Elche'li Hanım" olarak bilinen çokrenkli taş heykel, 1897'de yakındaki bir arkeolojik alanda bulunmuştur. 1959'da aynı yerde üzerinde Latince yazıtlar olan mozaik bir zemin ortaya çıkarılmıştır. Her yıl 14-15 Ağustos günlerinde 17. yüzyıla ait Santa Maria Kilisesi'nde Meryem'in göğe çıkışını anlatan ortaçağ oyunu *Misterio de Elche* (Elche'nin Gizi) sahnelenir; bu yerel âdet 1931'de ulusal bir sanat olayı olarak kabul edilmiştir.

Temel ekonomik etkinlikler Kartacalıların döneminde kurulan El Palmeral'da (Hurma Korusu) yoğunlaşmıştır. Burada ihracata yönelik hurma yaprağı ve hurma üretilir. Ayrıca nar, incir ve zeytin de yetiştirilir. İmalat ürünleri ise zeytinyağı, sabun, alfa

kumaşı ve üstü keten, altı ip espadrildir (alpargata). Nüfus (1990 tah.) belediye, 184.912.

elçi, bir devletin büyükelçilik düzeyinde temsil edilmediği başka bir devlete, temsil görevini ya da bir dış görevi yerine getirmek üzere sürekli ya da geçici olarak gönderdiği diplomatik temsilci. Büyükelçi'den farklı olarak, devlet başkanının kişiliğini değil,

Avrupalı bir elçinin sadrazam tarafından kabulünü betimleyen bir resimden ayrıntı; Topkapı Sarayı Müzesi, Portreler Galerisi, İstanbul
Ara Güler

mensup olduğu devletin temsil ettiği için, görev yaptığı devletin başkanıyla ancak dışişleri bakanı aracılığıyla görüşme yapabilir. Temsil işlevinin yanı sıra bulunduğu ülkedeki olayları gözleyerek kendi devletine düzenli raporlar sunmak, ortak konularda bulunduğu ülkenin ilgili makamlarıyla görüşmek ve kendi devletin hak ve çıkarlarını korumakla görevlidir. Diplomatik temsilcilere tanınan bütün ayrıcalık ve bağışıklıklardan yararlanır.

Türk hukukunda elçiler *Resmî Gazete*'de yayımlanması gereken bir karamameyle atanır. Haziran 1984'te çıkarılan kanun hükmünde karamameyle misyon şefinden sonra birinci meslek memuru olarak görev yapmak üzere elçi-müsteşar makamı oluşturulmuştur.

Elçin, Sükrü (d. 1912, Florina, Yunanistan), folklor ve halk edebiyatı araştırmacısı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi (1939). Çeşitli liselerde ve yüksekokullarda edebiyat öğretmenliği yaptı. İncelemelerde bulunmak üzere Paris'e gönderildi. 1949'da doktoraşını verdi, 1962'de doçentliğe yükseldi. 1969'da Hacettepe Üniversitesi'ne Türk dili ve edebiyatı profesörü olarak atandı. 1982'de buradaki görevinden emekliye ayrıldı.

Halk öyküleri, aşıklar, köy tiyatrosu, çocuk oyunları, gelenek ve görenekler, atasözleri, bilmeceler Elçin'in üzerinde çalıştığı

Elçin
İstanbul Yayınları Arşivi

başlıca konulardır. *Kerem ile Aslı Hikâyesi* (1949), *Anadolu Köy Orta Oyunları* (Köy Tiyatrosu, 1964), *Türk Bilmeceleri* (1970), *Ali Ufki-Mecmua-i Saz ü Söz* (1976), *Halk Edebiyatı Araştırmaları* (1977), *Halk Edebiyatına Giriş* (1981), *Gevheri Divanı* (1984), *Aşık Ömer* (1987), *Türkiye Türkçesi'nde Ağılalar* (1990) başlıca yapıtlarıdır.

Ayrıca *Yirmidörtü* (1944) ve *Adalara Destanlar* (1978) gibi şiir kitapları da bulunan Elçin, İhsan Hınçer-Türk Folkloruna Hizmet Ödülü (1983) ile Türkiye İş Bankası Halkbilim Büyük Ödülü'nü (1984) kazanmıştır.

Elda, İspanya'nın güneydoğusunda, Valencia özerk bölgesine bağlı Alicante ilinde kent. Alicante kentinin kuzeybatısındadır. Antik dönemde kurulan ve İberlerce Idella adı verilen yerleşme, 8. yüzyılda yöreyi işgal eden ve bir kale (kalıntıları durmaktadır) kuran Magripillerin yönetimi altında önem kazandı. 1265'te Aragonlu I. Jaime tarafından yeniden Hristiyanlaştırıldı. İspanya Veraset Savaşı (1701-14) sırasında tahta bağlı kaldığı için V. Felipe'den Fidelsima sanı aldı. Demiryoluyla Almansa ve Alicante'ye bağlanan Elda, verimli bir tahıl ve meyvecilik bölgesinin merkezidir. İmalat sanayisi ayakkabı, kâğıt, mobilya ve keten dokumayı kapsar. Nüfus (1981) 52.185.

Eldad (BEN MAHLİ) HA-DANI, DANOĞULLARIN-DAN ELDAD olarak da bilinir (ü. 9. yy sonu), Yahudi gezgin ve filolog. Ortaçağ boyunca etkili olan düş ürünü bir seyahatnameyi onun yazdığı sanılmaktadır. İnanılmaz bir zenginlik ve güce sahip, yarı-mitolojik rahip ve hükümdar Keşiş Yohannes(*) efsanesi de büyük olasılıkla bu yapıttan kaynaklanmıştır.

Güney Arabistan'da doğduğu sanılan Eldad, Mezopotamya, Mısır, Kuzey Afrika ve İspanya'ya dolaştı. Bu gezi sonrasında, İsrail'in On Kayıp Kabilesi'yle ilgili olarak anlatıldıkları büyük heyecan yarattı. Eldad, kendisinin de bu kayıp kabilelerden biri olan Danoğullarından geldiğini öne sürüyordu. Danoğullarının, Naftalioğulları, Aşeroğulları ve Gadoğulları kabileleriyle birlikte, Etiyopya ya da kabaca bugünkü Sudan olduğu sanılan Kuş'ta bir Yahudi krallığı kurduklarına inanılmaktadır. Eldad'ın dinsel törenlere ilişkin betimlemeleri, dinsel yasalar, eski bilgiler ve yorumların derlendiği Talmud'da anlatılanlarla farklılık gösterdiği için, yazdıklarının doğruluğu tartışmalıdır. İbranice yazdığı *Sefer Eldad* (Eldad Kitabı) adlı yapıtı, Eldad'ın filolog olarak ünlenmesini sağlamış, ortaçağ boyunca Yahudi dilbilgisi ve sözlük uzmanlarının, dilde karşılaşılan güçlükler konusunda başvurduğu güvenilir bir kaynak durumuna gelmiştir. Kitabın çeşitli dillerde yayımlanan baskıları büyük farklılıklar gösterir. Bunların ilki, 1480'de İtalya'nın Mantova kentinde çıkmıştır.

Eldebaran bak. Aldebaran

Eldem, Halil Edhem (d. 15 Hairan 1861, İstanbul - ö. 17 Kasım 1938, İstanbul), Topkapı Sarayı ile Eski Şark Eserleri müzelerinin kuruluşuna önemli katkıları olan Türk müzeci.

İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamladı. Babası İbrahim Edhem Paşa'nın 1876'da Berlin'e elçi atanması üzerine eğitimini orada sürdürdü. Tarih ve arkeolojiye meraklı olmasına karşın, ailesinin isteğine uyarak biyoloji ve kimya eğitimi gördü. Zürih'te, Viyana Politeknik Okulu'nda ve Bern Üniversitesi'nde okudu. Doktorasını tamamlayarak Türkiye'ye dönünce Ankara

fabrikalarda, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye (Genelkurmay) Tercüme Kalemi'nde çalıştı ve çeşitli okullarda öğretmenlik etti.

1892'de Âsar-ı Atika Müzesi müdürü olan ağabeyi Osman Hamdi Bey'in yardımcılığına atandı. 1909'da kısa bir süre İstanbul belediye başkanı olarak görev yaptı. 1910'da Osman Hamdi'nin ölümü üzerine Sanayi-i Nefise Mektebi ve müze müdürlüğü görevlerini getirildi. Bu görevlerin ilkinin 1917'ye, ikincisiniyse İstanbul milletvekili olduğu 1931'e değin sürdürdü. Yirmi yıl aşkın müze müdürlüğü sırasında Anadolu'da Didyma, Miletos, Priene, Ephesos ve Sardes kazıları gerçekleştirildi. 1917'de Eski Şark Eserleri Müzesi açıldı. 1914'te Süleymaniye Külliyesi'nin darüzziyafesinde kurulmuş olan Evkaf-ı İslamiye Müzesi 1927'de Müzeler Müdürlüğü'ne bağlandı ve yeniden düzenlenerek Türk İslam Eserleri Müzesi adıyla ziyarete açıldı. 1924'te hükümet tarafından müze haline getirilmesi kararlaştırılan Topkapı Sarayı da gerekli hazırlıklardan sonra 1927'de açıldı.

Eldem, müze yöneticiliği sırasında yaptığı yurt içi araştırmalarını *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*'nda yayımladı. 1910'da Max von Berchen'le birlikte *Materiaux pour un corpus inscriptionum arabicarum* (Arapça Yazıtlar Derlemesi İçin Gereçler) adlı yapıtın hazırlanması için çalıştı. Bilimsel yayınları nedeniyle İstanbul Üniversitesi tarafından fahri arkeoloji profesörlüğü, Leipzig ve Basel üniversiteleri tarafından da onur doktorluğu unvanları verildi. Moskova, Roma, Münih ve Berlin'de toplanan arkeoloji kongrelerinde Türkiye'yi temsil etti.

1930'da Türk Tarih Kurumu'nun kurucu üyeleri arasında yer alan Eldem, 1938'de de aynı kurumun asbaşkanlığına getirildi. İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi'nin kurulması için girişimlerde bulundu. *Elvah-i Nakşiye Koleksiyonu* (1924, 1970) adlı yapıtı Türk resim tarihinin ilk kaynak kitaplarındandır.

Öbür önemli yapıtları arasında *Das Osmanische Antiken-museum in Konstantinopel* (1909; İstanbul'daki Osmanlı Eski Yapılar Müzesi), *Meskûkatı Kadimei İslâmiye Kataloğu*, *Meskûkatı Osmanî I* (1915), *La Palais de Topkapou* (1932; Topkapı Sarayı), *Camilerimiz* (1932) ve aynı kitabın Fransızca çevirisi olan *Les Mosques de Stamboul* (1934; İstanbul Camileri), *Madenden Üç Türk Eseri* (1936), *Nigde Kılavuzu* (1936) vardır.

Eldem, Sedat Hakkı (d. 1908, İstanbul - ö. 7 Eylül 1988, İstanbul), Türk mimar. Gerek tasarım ve uygulama, gerek mimarlık kuramı ve eğitimi alanındaki çalışmalarıyla çağdaş Türk mimarlığının önde gelen adlarından biridir.

Yaşamı. Sanatla ilgilenen bir aile çevresinde büyüdü. Babası İsmail Hakkı Bey resim ile uğraşan, yabancı dillerden çeviriler yapan, müzikle ilgilenen bir insandı. Çocuklarını da küçük yaşta bu konulara yöneltmişti. Müzeci Osman Hamdi ve Halil Edhem beyler anne tarafından akrabasıydı. Bu ortamda büyüyen Eldem ilköğrenimini Cenevre'de, ortaöğrenimini Münih'te yaptı.

Mimarlık eğitimine 1924'te Sanayi-i Nefise Mektebi'nde (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) başladı. 1928'de bu okulu birincilikle bitirdiği için kendisine verilen üç yıllık bursu Fransa, İngiltere ve Almanya'ya giderek değerlendirdi; Auguste Perret'in, Hans Poelzig'in yanında çalıştı, Le Corbusier ile tanıştı.

Türkiye'ye döndükten sonra bir süre Ankara'da İtalyan mimar Gualtiero Mongeri'nin bürosunda çalıştı. 1932'de yeniden İstanbul'a dönerek kendi bürosunu açtı, aynı zamanda da Güzel Sanatlar Akademisi'nde

öğretim üyesi oldu. Buradaki görevini 1978'de emekliye ayrılıncaya değin sürdürdü. Daha sonra, genelde araştırma ağırlıklı olan çalışmalarını kendi bürosundan yürüttü.

Eldem'in uzun süreli bir mimarlık yaşamı olmuştur. Oldukça inişli çıkışlı olan bu dönem içinde o da ülke koşullarına paralel olarak değişik mimarlık anlayışlarını benimsemiş, uygulamış, savunmuştur. Ama hangi düşünce ya da akıma yönelirse yönelin, bunu en iyi biçimde uygulamaya özen göstermiştir.

Eldem'in mimarlık yaptığı dönem incelenildiğinde, Türkiye'nin de, bütün dünyada benzerlerine rastlandığı gibi, bir ulusal-uluslararası, yöresel-evrensel olma ikilemi arasında gidip gelmeler yaşadığı görülür. Eldem bu arayışta daha çok ulusalcılıktan yana bir tavır almıştır. Bu en iyi, eğitim alanındaki çalışmalarında ve mimarlığın nasıl olması gerektiğine ilişkin kuramsal açıklamalarında görülür. Güzel Sanatlar Akademisi'ndeki öğretim üyeliğinin ilk yıllarında (1934) Milli Mimari Semineri adıyla bilinen bir çalışma başlatmıştır. Bunun amacı ulusal mimarlık yapıtlarına ilişkin araştırmaların kapsamını genişletmek, sivil ve anonim mimarlık yapıtlarının da incelenmeye değer olduğunu göstermek, çağdaş bir Türk mimarlığı bireşimine götürecektir yeni temeller bulmaktır. Eldem'in 1930'lardaki akılcı ve işlevci nitelikteki tasarımları da 1940'ların başından itibaren ulusalcılık düşüncelerini yansıtmaya başlamıştır. 1939 New York Dünya Fuarı için hazırladığı Türk Pavyonu tasarımı, Türk mimarlığında bu anlayışı savunan dönemin başlatıcısı sayılır.

Eldem değişen koşullara kendini uydurabilmiş bir mimardır. 1940'ların sonunda Emin Onat ile birlikte tasarladıkları İstanbul Adale Sarayı (1949) bunun iyi bir örneğidir. Akılcı ve işlevci yaklaşımdaki bu tasarım, Türkiye'nin dışı kapalı olduğu II. Dünya Savaşı yıllarından sonra yeniden uluslararası görüşlere açılmasında etkili olmuştur.

Daha sonraki yıllar Eldem'i bir bireşime, ulusal ve uluslararası nitelikleri kaynaştıracığı yapıtlara götüren dönemdir. Gerçekte Eldem her iki anlayışta da yapıtlar veriyordu. Konut, kahve gibi geleneksel işlevlere yönelik yapıtlarında ağırlıklı olarak Türk mimarlığından esinlenen biçimlenmelere gidiyor, dolayısıyla ulusal mimarlık düşüncesine yaklaşıyordu. Bunun en iyi örneği İstanbul'da Taşlık'taki Şark Kahvesi'dir (1948-50; 1988'de yıkıldı). Ama yönetim, eğitim, konaklama gibi çağdaş işlevler söz konusu olduğunda, akılcı ve işlevci bir yol tutuyor, yapısını biçimlendirirken geleneksel öğelerden yararlanmak yerine, işlevin,

malzemenin, taşıyıcı sistemin koşullarına uygun biçimlere yöneliyordu. Buna örnek de İstanbul Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesi (1944, Emin Onat ile birlikte), Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi (1947, Emin Onat ve Paul Bonatz ile birlikte) ve yaptığı İstanbul Hilton Otel'i'dir (1952, S. O. M ve Gordon Bunshaft ile birlikte).

Eldem'in bu yeni yaklaşımının öbür başanlı örneklerinden biri, tasarımını 1960'ların başında yaptığı İstanbul'da Zeyrek'teki Sosyal Sigortalar Kurumu (1963-72), biri de Ankara'daki Hindistan Büyükelçiliği'dir (1965; Orhan Çakmakçıoğlu ile birlikte). Öteden beri çok sayıda gerçekleştirdiği köşk, yalı gibi konut yapıları arasındaysa İstanbul'da Yeniköy'deki Sırer Yalısı (1966-67), onun bu bireşim döneminin en başarılı yapıtlarından biridir. Çağdaş gereksinimlere, çağdaş tasarım ilkeleri ve yapım yöntemleriyle çözüm getiren bu yapı, içinde yer aldığı tarihsel çevreye de aykırı düşmeyecek kadar geleneksel Türk mimarlığına uyum göstermektedir.

Eldem üretken bir mimar olmuştur. Çağdaş Türk mimarlığının birçok önemli yapısı onun imzasını taşır. Bunlar arasında Yeni Delhi'deki Türkiye Büyükelçiliği (1966), Ankara'daki Pakistan Büyükelçiliği (1966-76), İstanbul'da Fındıklı'daki Akbank Genel Müdürlüğü (1970), Beyrut'taki Türkiye Büyükelçiliği (1972; H. Şensoy ve S. Sadık ile birlikte), İstanbul'da Taksim'deki Atatürk Kitaplığı (1973) ve Maslak'taki Alarko İşyeri Blokları (1980-88) bulunmaktadır.

Eldem'in, tasarım ve uygulama çalışmaları kadar önem verdiği bir alan da mimarlık eğitimidir. Akademideki görevi sırasında tasarım çalışmalarını yönetmiş ve yapım yöntemleri konusunda ders vermiştir. Milli Mimari Semineri'yle başlattığı çalışmalarını daha sonra, yönetimini üstlendiği Rölöve Kürsüsü'nde sürdürmüştür.

Geleneksel Türk mimarlığıyla ilgisi, Eldem'in bu mimarlığın ürünü olan yapıların korunması konusunda da yakın ilişki içinde olmasını gerektirmiştir. İstanbul'u içindeki yapılarla birlikte çok iyi tanınmasıyla ün yapmış olan Eldem, 1941-45 arasında Eski Eserleri Muhafaza Encümeni'nde, 1962-78 arasında Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nda görev almıştır. Ayrıca 1948'de Ankara'da toplanan I. Yapı Kongresi'ni hazırlayan çalışma birimlerinde çalışmış, II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan ve ilk genel kurul toplantısını 1948'de Lozan'da yapan Uluslararası Mimarlar Birliği'nin (UIA) Türkiye temsilcileri arasında yer almıştır.

Sedad Hakkı Eldem, çok tartışılmış bir mimardır. Düşünceleci pek çok eleştiriyi üstüne çekmiştir. Bu da zaman zaman

çalışmalarının arka plana itilmesine yol açmıştır. Bunlarda kuşkusuz onun, uğraş alanına karşı duyduğu sevgi ve saygıyı ödün vermeyen bir kararlılıkla sürdüren kişiliğinin de etkisi olmuştur. Ama Eldem, ancak disiplinli bir çalışmayla bir yere ulaşabileceğini düşünmüş, bunu uygulamış ve sonunda gerçekten de 20. yüzyıl Türk mimarlarının en önemlilerinden biri olmuştur. 1980'lerde ona verilen ulusal ve uluslararası düzeydeki çeşitli ödüller de bunun bir belirtisidir. Bu ödüller arasında Sedat Simavi Vakfı Mimarlık ve Kent Planlaması Ödülü (1982), Kültür ve Turizm Bakanlığı Büyük Sanat Ödülü (1983) ve Aga Han Mimarlık Ödülü (1986) bulunmaktadır.

Eldem gerek *Mimar*, *Arkitekt*, *Akademi*, *Mimarlık*, *Güzel Sanatlar*, *Sanat Dünyamız*, *Türkiyemiz* vb gibi dergilerde çıkan yazlarıyla, gerek yayımladığı kitaplarla Türk mimarlık ve düşünce yaşamına katkıda bulunmuştur. Bunlar ağırlıklı *Geleneksel Yapı Usulleri* (1941), *Bursa Evleri* (1948), *Türk Evi Plan Tipleri* (1954; 2. bas. 1968), *Yapı-Geleneksel Yapı Metotları* (1967; 3. bas. 1970), *Rölöve I, II* (1968, 1. cilt; 1977, 2. cilt; F. Akozan ve K. Anadol ile birlikte), *Köşkler ve Kasırlar* (1968, 1. cilt; 1973, 2. cilt), *Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı* (1970; S. Ünver ile birlikte), *Türk Mimari Eserleri* (1976), *Türk Bahçeleri* (1976), *Sadabad* (1977), *Boğaziçi Anıları* (1979), *İstanbul Anıları* (1979), *Topkapı Sarayı, Bir Mimari Araştırma* (1982; F. Akozan ile birlikte), *Büyük Konutlar* (1982), *Türk Evi I, II* (1984, 1. cilt; 1986, 2. cilt) gibi geleneksel Türk mimarlığına ilişkin çalışmalarıdır. Mimar Sinan Üniversitesi'nin kuruluşunun 100. yılı armağanı olarak çıkardığı *Sedad Hakkı Eldem* (1983) ve Sibel Bozdoğan, Suha Özkan, Engin Yenal'in yayımladığı *Sedad Eldem, Architect in Turkey* (1987) adlı kitaplar S. H. Eldem'in yaşamı ve yapıtları konusunda bilgi vermektedir.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Budapeşte Sergisi Türk Pavyonu (1931), Naci Paşa Köşkü (1932, Ankara), Tevfik Azmi Yalısı (1933, İstinye, İstanbul), Elektrik Şirketi Deposu (1934, Fındıklı, İstanbul; yıkıldı), Seyhanlı Apartmanı (1934, Teşvikiye, İstanbul), İnhisarlar Umum Müdürlüğü (1934-38, Ankara; sonradan Başbakanlık), Termal Otel (1934-37, Yalova; 1984'te yıkıldı), Okyar Köşkü (1936-37, Büyükdada, İstanbul), Ahmed Ağaoğlu Evi (1936-37, Nişantaşı, İstanbul; yıkıldı), Ayazlı Yalısı (1938, Beylerbeyi, İstanbul), Tahsin Bey Yalısı (1938, Yeniköy, İstanbul), Ankara Devlet Konservatuarı Ek Yapısı (1938), Plaj Tesisleri (1956-59, Florya, İstanbul; O. Çakmakçıoğlu ile birlikte), Plaj Tesisleri (1956-59, Kilyos, İstanbul; O. Çakmakçıoğlu ile birlikte), Uşaklı Köşkü (1963, Emirgan, İstanbul), Kırca Yalısı (1965, Vaniköy, İstanbul), Neslişah Sultan Yalısı (1971-72, Kandilli, İstanbul), Hollanda Büyükelçiliği (1976-77, Ankara), Kâmuran Sertel Köşkü (1975, Yeniköy, İstanbul), Rahmi Koç Köşkü (1975, Tarabya, İstanbul), Şark Sigorta Genel Müdürlüğü (1979, Bağlarbaşı, İstanbul), Mimar Sinan Üniversitesi Atölyeler Bloğu (1981-83, Fındıklı, İstanbul; C. Eren ile birlikte).

Elder, John (d. 8 Mart 1824, Glasgow - ö. 17 Eylül 1869, Londra, İngiltere), İskoçyalı gemi mühendisi. Bileşik buhar makinesini gemilere uygulayarak yakıt tüketimini azaltmış ve yakıt ikmalı yapılamayan uzun erimli seferlerin gerçekleştirilebilmesini olanaklı kılmıştır.

Bir mucidin oğlu olan Elder, Glasgow'daki bir şirkette beş yıl kadar çıraklık yaptıktan sonra, İngiltere'deki bir motor fabrikasında çalışmaya başladı. Daha sonra İskoçya'ya döndü ve sipariş üzerine değirmen kuran bir şirkete girdi; bir süre sonra bu şirket Randolph, Elder and Company adını alarak

Tasarımını Sedat Hakkı Eldem'in yaptığı Atatürk Kitaplığı, 1973, Taksim, İstanbul
Ana Yayıncılık Arşivi

etkinliğini gemi mühendisliği alanına kaydirdi. 1854'te gemilerde yüzde 30-40 oranında yakıt tasarrufu sağlayan ve düşük ve yüksek basınçlarda çalışan bileşik buhar makinesini geliştirdi. Önceleri işin ortağı, daha sonra da tek sahibi olan Elder, işçi ilişkilerindeki ileri görüşlü tutumuyla aydın bir işveren olarak tanındı. 1869'da Glasgow Gemi Mühendisleri ve Yapımcıları Enstitüsü'nün başkanlığına seçildi.

Elderoğlu, Abidin (d. 27 Nisan 1901, Denizli - ö. 12 Şubat 1974, Ankara) kaligrafik öğelere yer verdiği soyut kompozisyonlarıyla tanınan ressam.

Ortaöğrenimini Denizli Lisesi'nde yaptı. Resimle o yıllarda ilgilenmeye başladı ve 1919'da mezun olduktan sonra bir süre aynı lisede resim dersleri de verdi. 1922'de İzmir Muallim Mektebi'ne, bir süre sonra da İstanbul Muallim Mektebi'ne girdi. 1926'da mezun olduktan sonra Muğla ve Buca'da resim öğretmenliği yaptı. 1930'da resim öğrenimi için Fransa'ya gitti. Önce Tours'da Güzel Sanatlar Yüksekokulu'na, daha sonra Paris'te Julian Akademisi'ne devam etti. Orada Albert Laurens ve André Lhote'un öğrencisi oldu. 1932'de Türkiye'ye döndükten sonra İzmir Erkek Öğretmen Okulu'na resim öğretmenini olarak atandı. 1935'ten emekli olduğu 1955'e değin çeşitli liselerde öğretmenlik etti.

Elderoğlu, Cumhuriyet Halk Partisi'nin yurt gezisi programı kapsamında 1942'de Muş'ta çalıştı. İzmir Ressamlar Cemiyeti'nin kuruluşunda görev aldı. 1945'te İzmir'de düzenlenen Ege Ressamları Sergisi'nde birincilik, 1963'te Brezilya São Paulo Bienali'nde onur ödülü, 1964'te 25. Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde "Başka Dün-

1950'lerdeyse doğadan uzaklaşarak lekeci bir yaklaşımı benimsedi. 1960'larda çizginin sürekliliği üzerinde çalışmaya başladı ve kaligrafik bir anlatıma yöneldi. Doğu sanatına özgü bir fırça ustalığıyla, kalın dış çizgileri olan dinamik resimler yaptı. Bu doğrultuda 1960 sonlarından başlayarak yapıtlarında soyut, düşsel bir dünya geliştirdi.

Eldivan, topraklarının bir bölümü Karadeniz Bölgesi, daha büyük bölümü İç Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan, Çankırı iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 346 km² olan Eldivan ilçesi doğu ve güneydoğuda Merkez ilçeye, güneyde Ankara ili, batıda Şabanözü, kuzeyde de Korkun ilçeleriyle çevrilidir.

İlin güney kesiminde yer alan ilçe toprakları, dağlık ve engebeldir. Güney ve güneybatı kesimlerini Eldivan Dağı (1.786 m) engebeleridir, doğu kesiminde ise düzlükler vardır. Bu toprakların sularını ilçe sınırları dışında Tatlıçay ile Terme Çayına katılan bazı küçük dereler toplar.

Eldivan küçük, gelişme potansiyeli düşük, ekonomisi tarıma dayanan bir ilçedir. Sanayi ve ticaret gelişmemiştir. Bitkisel üretim yapılır; koyun ve Ankara keçisi gibi küçükbaş hayvanlar beslenir. Tarımda geleneksel yöntemler uygulanır. Gerek hayvansal, gerek bitkisel üretimde verim düşüktür. En çok buğday, arpa, mercimek, şeker pancarı, elma, erik, kiraz ve üzüm, az miktarda nohut, fasulye, soğan ve sarımsak yetiştirilir. Büyükhacıbey ve Küçükacıbey köylerinde toplam 400 bin ton rezervli iyi nitelikli bentonit yatakları vardır. Buradan çıkan bentonit ihraç edilir.

Eldivan Dağının eteklerinde, Dümeli Ovasında kurulmuş olan Eldivan kasabası küçük, fazla gelişmemiş bir yerleşmedir. Eldivan, 1959'da ilçe merkezi yapıldı. Çankırı kentine karayoluyla 20 km uzaklıktadır.

maş ve deri eldivenler kullanırdı. 14. yüzyıla gelindiğinde yüksek sınıftan erkeklerin çoğu eldiven giyiyordu; kadınlar arasında ise ancak 16. yüzyılda, Fransa kralı II. Henri'nin eşi Kraliçe Catherine de Médicis'nin öncülüğüyle eldiven kullanılmaya başladı. 17. yüzyılın başlarında yumuşak oğlak derisinden yapılan kadın eldivenleri ortaya çıktı.

İpek ve simle işlenmiş bir İngiliz çocuk eldiveni, y. 1600; Metropolitan Sanat Müzesi, New York
Metropolitan Museum of Art, New York

Eski bir sanat olan eldiven yapımı 1834'te Grenoble'lu (Fransa) Xavier Jouvin'in eldivenlerin ele tam oturmasını sağlayan kesme kalıbını bulmasıyla bir sanayi haline geldi. Oğlak derisinden yapılan eldivenlerin üstünü sürdürmesine karşın, eldiven üretiminde zamanla koyun, kuzu, domuz ve geyik gibi hayvanların derileri de kullanılmaya başlandı.

Deri eldiven genellikle sekiz parçadan oluşur: Avuç içi ve el sırtını kaplayan parça; başparmak ve parmak kenarlarını oluşturan dört ince uzun parça ve en altta parmak aralarının en dibine yerleştirilen baklava biçimli üç parça. Eldiven kesiminde el büyüklüğündeki dikdörtgen deri parçası istenen biçimde makasla kesilebileceği gibi, ağır, çelik kesici kalıplarla birkaç tanesi bir arada da kesilebilir. Bu parça katlanarak dış kenardan küçük parmağın tepesine kadar dikilir; ardından başparmak ve parmak aralarının diplerine gelen baklava biçimi parçalarla iç kenarlarını oluşturan ince uzun parçalar özenle yerleştirilerek dikilir. Elle yapılan küçük bir bölüm dışında genellikle makineyle yapılan dikiş, el dikişini andırır. Tamamlanan eldiven nemlendirilerek elektrikle ısıtılmış, el biçiminde metal bir kalıpta işlem görür ve parlatılır.

Eski dönemlerde dokuma malzemeye yapılan kumaş eldivenler, günümüzde örgü biçiminde yapılır. II. Dünya Savaşı öncesinde eldiven endüstrisinde en çok kullanılan malzeme olan ipeğin yerini pamuk, naylon ve rayon gibi malzemeler almıştır.

Eldivenlik kumaştan kesilmiş el büyüklüğündeki kareler, çift çift ve yüz yüz gelecek biçimde üst üste dizildikten sonra bıçak keskinliğindeki eldiven kalıbıyla kesilir. Böylece sağ ve sol el çiftleri birlikte kesilmiş olur. Ayrıca kesilen üçgen biçiminde kumaş parçaları, eldiven parçaları dikilerek birleştirilirken parmak aralarına tutturulur. Başparmaklar da ayrıca kesilerek eklenir. Parmaklara dikişle biçim verilir. Kumaş

"Denizli'den Manzara", Abidin Elderoğlu'nun yağlıboya çalışması; özel koleksiyon
Anadolu Yayıncılık Arşivi

ya" adlı yapıtıyla ikincilik, 1966'da 5. Tahrir Bienali'nde Özel Ödül kazandı.

Öğrencilik yıllarında yarı izlenimci, yarı anlatımcı bir tavırla daha çok manzara, figür ve portre konularında çalışmıştı. Paris'ten döndükten sonra 1940'a değin büyük boyutlu yarı kübist yapıtlar gerçekleştirdi. Yer yer simgesel nitelikler taşıyan bu yapıtlarında büyük ölçüde doğaya bağlı renkçi bir anlayışı benimsedi. Kuşağının başka sanatçıları gibi Atatürk ve Kurtuluş Savaşı konularını duyarlı bir anlatımla işledi. 1935'ten sonra yapıtlarında barok kıvrımları animasyon öğelerine yer vermeye başladı, özellikle Türk çini ve halı desenlerinde görülen "S" biçimli kıvrımlarla lele örgesini kullandı. 1940'tan sonra yeni bir doğa soyutlaması arayışı içine girdi.

İlçe sınırları içindeki Dümeli Höyüğü'nde, Orta ve Son Tunç çağlarına tarihlenen çanak ve çömlekler bulunmuştur.

Eldivan Belediyesi 1930'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 9.707; kasaba, 4.403.

eldiven, parmaklar ve başparmak için özel bölümleri olan ve bazen bilekten yukarıya kadar uzayan el giysisi. Parmakları ve başparmağı geçirmek üzere beş deliği olan parmaksız eldivenler de vardır.

Mısır kralı Tutankhamon'un (İÖ 14. yy) mezarında, bilekleri sıkmak için ipleri olan, düzgün biçimli keten eldivenler bulunmuştur. Eski Yunan ve Latin edebiyatında sık sık eldivenlere değinilir. Ortaçağ Avrupa soyluları ve piskoposlar çoğunlukla mücevherlerle donatılmış, zengin işlemeli ku-

eldivenler de deri eldivenler gibi elektrikle ısıtılmış madeni bir el kalıbında dikiilir.

Yün, yapay elyaf ve pamuklu iplikten yapılan eldivenler dikişli ya da dikişsiz biçimde makinede örülebilir. Bunların renkleri, tasarımları, desenleri ve dikiş çeşitleri el örgüsü eldivenlere rakip olacak düzeydedir. Dikişli ya da nakışlı eldivenler önce düz kumaş parçaları gibi makinede örüldükten sonra, birbirini tamamlayan parçalar üst üste gelecek biçimde katlanarak dikiilir. Dikişsiz eldivenler de tümüyle böyle düz iş çıkaran bir makinede örülebileceği gibi, aynı işlem eldivenin bilek ve avuç bölümleri yuvarlak bir makinede örüldükten sonra ilmeklerin dikkatli bir biçimde, parmak bölümlerini örcek olan düz bir makineye geçirilmesiyle de gerçekleştirilebilir.

Özel kullanımlar için koruyucu eldivenler de geliştirilmiştir. Cerrahlar ince lastik eldivenler, elektrik işçileri ise kalın lastik eldivenler kullanır. Havlu kumaşa benzer, bükülmüş iplikten üretilen kalın eldivenler ile amyant eldivenler ateşten koruyucu bir özellik taşır. Polivinilidenle işlenmiş kaşmir flanelden yapılan plastik kaplı iş eldivenleri birleşik sıvıyı geçirmediği gibi, asit, alkali, sanayi yağları, gres ve öteki kimyasal maddelere karşı da dayanıklıdır. Kurşun içeren eldivenler elleri X ışınlarından koruma amacıyla kullanılır.

Eldivenin Türklerde de eski bir geçmişi vardır. Orta Asya'da çetin doğa koşullarından ötürü kuzu derisinden dikiilmiş ya da yünden örülmüş eldivenler giyilirdi. Osmanlılarda eldiven 19. yüzyıla değin daha çok soğuktan korunmak için ya da bir iş yaparken kullanılırdı. Ayrıca saray mensupları için deve ve ceylan derisinden yapılmış, üzeri ipek ve altın tellerle süslenmiş eldivenler de vardı. Eldiven, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra özellikle İstanbul'da bir süs eşyası olarak kullanılmaya başladı.

Anadolu'da daha çok yün, tiftik ve pamuk ipliğinden örülen eldivenler yaygındır. Bunlar üç türe ayrılabilir: Hamam ya da para kesesine benzeyen ve bilekten bir bağcıkla bağlanan parmaksız eldiven, yalnız başparmaklı eldiven ve beş parmaklı eldiven. Yünden dokunan eldivenler bitki, hayvan, insan, eşya ve arkeolojik kalıntılardan alınan stilize edilmiş motiflerle süslenir. Eski Türkçede ve bazı Anadolu ağızlarında eldivene "ellik" ya da "elcek" de denir.

Eldon (1. Kontu), John Scott (d. 4 Haziran 1751, Newcastle upon Tyne, Northumberland - ö. 13 Ocak 1838, Londra, İngiltere), 1801-27 döneminin büyük bölümünde adalet bakanı (*lord chancellor*) olarak görev yapan İngiliz hukukçu.

Katı bir muhafazakâr olan Scott, Katoliklere siyasal özgürlük tanınmasına, Avam Kamarası reformlarına, borçlarını ödeyemeyenlere verilen hapis cezalarının ve köle ticaretinin kaldırılmasına karşı çıkmıştır.

1776'da baroya kabul edilen Scott, 1783'te Avam Kamarası'na seçildi. 1793'te başsav-

cılığa (*attorney general*) atandı. Fransız Devrimi boyunca sürdürdüğü bu görev sırasında, William Pitt (Genç) hükümetinin, siyasal toplantıları yasaklamak ve basını susturmak için baskıcı önlemler almasında önemli rol oynadı. 1799'da *Court of Common Pleas* (Gelenek Hukuku Üst Mahkemesi) başkanlığına atandı ve baron unvanını aldı. Başbakan Henry Addington'ın (sonradan 1. Vikont Sidmouth) adalet bakanlığına getirdiği Eldon, 1806-07 yıllarındaki 14 aylık dönemin dışında, 14 Nisan 1801'den 12 Nisan 1827'ye değin kurulan beş ayrı hükümette bu görevi sürdürdü. 1827'de Başbakan George Canning'in Katoliklere inanç özgürlüğü ve eşit yurttaşlık hakları tanıyan planına karşı çıkarak görevinden istifa etti.

Court of Chancery'nin(*) işleyişindeki aksaklıklar, Eldon'un başkanlığı sırasında da sürdü. Eldon başkanlarının adıyla ticaret yapılmasını yasaklayan mahkeme kararlarıyla marka yasasının gelişmesini sağladı. Yasaklama emri (*injunction*), kendinden önceki adalet bakanlarına göre daha sık kullandı ve bu konudaki kuralları geliştirdi. 1821'de Kral IV. George kendisine Encombe vikontu ve Eldon kontu unvanlarını verdi.

Eldorado (İspanyolcada "Altın Kaplı Adam"), bugünkü Bogotá yakınlarında yaşamış bir Yerli kabilesinin efsanevi yöneticisi. Şölenlerde çıplak bedenini altın tozuyla kapladığına; şölen bittikten sonra da tozu temizlemek için, Guatavita Gölüne girdiğine inanılırdı. Kabile halkı da göle mücevher ve altın atardı. İspanyol fatihlerinin (*conquistador*) bu öyküyü 1530'dan önce duymuş oldukları ve içlerinden birinin Omagua kentinde Eldorado'yu ziyaret ettiği anlatılır. 1538'de, Peru'dan gelen İspanyollarla Venezuela'dan gelen Almanlar, "Altın Kaplı Adam"ı aramak için Bogotá yaylalarında toplandılar. Aradıklarını bulamadılar, ama bölge İspanyol yönetiminde kaldı.

Bu arayış Orinoco ve Amazon vadilerinin içlerine doğru sürdükçe, Manoa ve Omagua gibi efsanevi kentlerle birlikte Eldorado, masalsi bir altın ülke anlamını kazandı. Ülkeyi aramak için Gonzalo Pizarro, Quito'dan Andlar'ı geçti (1539). Francisco de Orellana, Amazon ve Napo ırmakları boyunca yelken açtı (1541-42). Gonzalo İmenez de Quesada ise Bogotá'dan doğuya doğru keşfe çıktı (1569-72). Sir Walter Raleigh, Orinoco düzlüklerinde Manoa'yı ararken (1595), İspanyollar da o çevrede Omagua'yı arıyorlardı. 1603'te, Portekizli Pêro Coelho de Sousa, Pernambuco'nun kuzeyindeki bölgeleri keşfetti ve altın kent Eldorado bundan sonra yıllarca, Brezilya ve Guyanalar'ı gösteren haritalarda yer aldı.

Cibola, Quivira, Caesarlar Kenti ve Otro Méiico gibi Eldorado da, büyük zenginliklere sahip olduğuna inanılan mitolojik bölgelerden biriydi. İspanyollar ve başka Avrupalılar, bu kentleri ararken Amerika kıtasının büyük bölümünü keşfedip kısa sürede istila ettiler. Böylece Eldorado adı, çabuk ve kolayca zengin olunabilecek yerleri belirtmekte kullanılır oldu. Latin Amerika'da ve ABD'de birçok kente bu ud verildi. Eldorado öyküsü edebiyatta da sıkça kullanılmıştır. Milton'ın *Paradise Lost* (Kaybedilmiş Cennet) ve Voltaire'in *Candide*'i buna örnekler.

Eldoret, Doğu Afrika'da, Kenya'nın batısındaki Rift Valley ilinde kent. Doğu Afrika Rift Vadisinin batısında, Uasin Gishu Platosunda yer alır. Deniz düzeyinden yüksekliği 2.090 m'dir. Sağlık açısından elverişli iklimiyle sömürge döneminde pek çok Avrupalıyı buraya çekmiştir. Çevresin-

de bulunan ve hizmet verdiği tarımsal alanlarda yetiştirilen başlıca ürünler mısır, buğday ve haşarat ilacı imalatında kullanılan pireotudur. Çevrede sığır yetiştiriciliği de (hem et, hem süt için) önem taşır. Yerel sanayi un değirmenleri ve gıda işleme tesislerini kapsar. Kuzeybatıda Uganda içlerine giden demiryolu hattı üzerinde bir durak olan Eldoret, bir Katolik piskoposluğu bölgesinin de merkezidir. Nüfus (1983 tah.) 55.300.

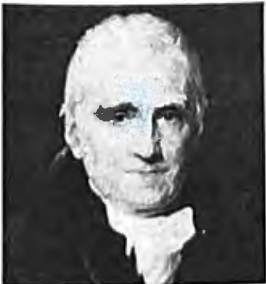
Eldridge, (David) Roy (d. 30 Ocak 1911, Pittsburgh, Pennsylvania - ö. 26 Şubat 1989, Valley Stream, New York, ABD), ABD'li trompetçi. 1930'ların önde gelen yaratıcı cazcılarındandır.

Harika çocuk olarak nitelenen Eldridge, profesyonel müzik yaşamına altı yaşındayken, yılbaşı gecesi ağabeyinin orkestrasında davul çalarak başladı. 1930'da gittiği New York kentinde Cecil Scott, Elmer Snowden ve Teddy Hill orkestralarında trompet çaldı. 1935'te Hill'le birlikte Harlem'deki Savoy adlı dans salonunda çalmaya başladı. Bu tarihte artık ilginç buluşlarla zenginleştiği olağanüstü güçlü doğaçlamalarıyla dikkati çekiyordu. Ertesi yıl Fletcher Henderson'ın orkestrasına girdi. O günlerde son dönemini yaşayan bu toplulukla yaptığı plaklar da 1930'ların en yaratıcı müzikçilerinden biri olduğunu kanıtlıyordu. Şarkıcı Billie Holiday'le birlikte, caz tarihine geçmiş birkaç plak kaydetti. Gerçekleşen Eldridge, zaman zaman kendi adına topluluklar da kurmuştu. 1941'de Gene Krupa'nın orkestrasına katılınca birdenbire ünlendi; 1944'te Artie Shaw'un topluluğuna girince ünü daha da arttı. Daha sonra Jazz at the Philharmonic adlı topluluk ve başka caz gruplarıyla dünyanın her yanında konserler verdi. 1980'de müziği bıraktı.

Eldridge üslup açısından caz trompetinin en önemli adlarından biri olmuş, Louis Armstrong'un klasik üslubuyla Dizzy Gillespie'nin yenilikçi üslubu arasında bir halka oluşturmuştur. Arpej biçiminde çalınan notaları ve sürekli tonları trompetin doğal motifleri sayan geleneksel anlayıştan uzaklaşmış, cazdaki saksofon doğaçlamalarını andıran, teknik olarak zor bir yaklaşım getirmiştir. Basamaklar biçiminde yükselen çok hızlı bölümlere ek olarak, armoni kurallarına bağlı kalmayan notaları yeğlemiş, bunları tiz seslere sıçramalarla birleştirmiştir. Böylece, Gillespie'nin modern caz trompet üslubunun da temelini hazırlamıştır.

Elea, HYELE olarak da yazılır, Eski Roma'da VELLA, İtalya'nın Lucania bölgesinde antik kent. Paestum'un yaklaşık 40 km güneydoğusundaydı. Aralarında Parmenides ve Zenon gibi filozofların da bulunduğu Elea Okulu burada doğdu. Kenti İÖ y. 535'te Phokaialı (Foça) Yunan mülteciler yerli Oenotrianlardan aldıkları topraklar üzerinde kurdular. İtalya'daki öteki Yunan kentlerinden farklı olarak Elea hiçbir zaman Lucanialılar tarafından zaptedilmedi. İÖ y. 275'te Roma'nın mültefik ve İÖ 90-89'da *municipium*(*) oldu. Daha sonraları Arap akınları nedeniyle terk edilen Elea'da tapınakları, evleri, sur duvarlarını ve bir üst merkezini kapsayan kalıntılar bulunmaktadır.

Elea okulu, ELEACILIK (İtalya'nın güneyindeki Yunan kolonisi Elea ya da Velia'dan) olarak da bilinir, varlığı ve devinimi her şeyin "bir" olduğu ilkesinden yola çıkarak açıklayan Sokrates öncesi felsefe okulu. İÖ 5. yüzyılda gelişen Elea okulu-

Eldon, Sir Thomas Lawrence'nin bir portresinden ayrıntı; Ulusal Portre Galerisi, Londra
The National Portrait Gallery, Londra

nun temel savı, gerçek olan her şeyin durağan tek bir Varlık'la dolu olduğu, Varlık'a karşı hiçbir şeyin var olamayacağıdır. Dolayısıyla bu okul farklılaşma, devrim ve değişimi ya bütünüyle yadsır ya da birer yanılısına sayar.

Bazı kaynaklara göre Eleacılığın kurucusu, daha çok dinsel eğilimiyle tanınan Kolo-phonlu (bugün Değirmendere) Ksenophanes'tir. Ama yeni araştırmalar, Ksenophanes'in Elea okulunun önde gelen temsilcilerinden Parmenides'in öğrencisi olduğunu ortaya çıkarmıştır. Parmenides'in öteki öğrencileri Elealı Zenon ile Samos (Sisam) donanmasının komutanı Melissos da okulun önde gelen temsilcileri arasında yer alır. Eleacıların yazılarından bazı parçalar, sonraki ilk çağ yazarlarıncı günümüze ulaştırılmıştır. Parmenides'ten 19, Zenon'dan 4 ve Melissos'tan 10 parça, Eleacılıkla ilgili temel kaynaklardır. Çoğu 10 satırdan az olan bu parçaların araştırmacılarca değişik biçimde yorumlanması Elea okuluyla ilgili çetrefil anlayışların ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Elea okulunun her temsilcisi, Eleacılığın farklı bir türünü dile getirir. Parmenides mantıksal ve düz bir düşünce zinciri izleyerek Varlık'ı sonlu ve zamandışı olarak niteler. Var olan şeylerin birbirinden farklılığı, değişen biçimleri ve devinimleri gerçekte tek bir Varlık'ın görünümüdür. Dolayısıyla "bütün Bir'dir". Zenon, öğretmenini izleyerek ünlü paradokslarıyla varlığın "Bir" olduğunu ve devimin olanaksızlığını kanıtlamaya çalışır. Melissos ise Varlık'ın sonsuz bir mekân kapladığını ve zaman içinde var olduğunu ileri sürerek Parmenides'ten ayrılır.

Eleacılık, bazı düşünce sistemlerine yönelik tepkilerin bir anlatımıdır. Thales, Anaksimenes ve Anaksimandros gibi önceki doğa filozofları gözlem ve deneye dayanarak, Varlık'ı değil, Varlık'ın maddeleşmesi olan su ve hava gibi nesneleri her şeyin ve bütün gerçekliğin temeli sayarken, Eleacılar bütünüyle soyut ve mantıksal temellere dayalı ussal bir yaklaşımla gerçekliği Varlık'ın her şeyi kapsayan durağan birliğinde bulurlar. Bu nedenle Parmenides ontolojinin (varlıkbilim) babası sayılır.

Parmenides'in ve genel olarak Elea okulunun Varlık kuramı ayrıca o dönemde etkin olan iki başka yaklaşımın da karşısında yer alır. Parmenides bir şeyin hakikatına varmak için onun "ne olduğu"nun araştırılması gerektiğini öne sürerken, karşıt yaklaşımlardan birine göre, bir şey yalnızca ne olduğuyla değil, aynı zamanda ne olmadığıyla da tanımlanır. Daha sonra bu görüşü *Sophistes*'te (*Sofist*, 1967) geliştiren Platon, *On* (Varlık) ve *Mé-On* (Varlık Olmayan) arasında bir çatışkı (antinomi) bulunmadığını, asıl çatışkının *tauton* (benzer) ve *heteron* (başka) arasında olduğunu savunur. Eleacılığın karşı çıktığı ikinci yaklaşım, bir şeyin özünün, karşıtıyla ilişkisinde, hatta onunla özdeşliğinde yattığını savunan Herakleitos'la ilişkilendirilebilir. Parmenides'in kuramı Milesoslu Anaksimandros'a karşı da bir tepki niteliğindedir. Gerçi Anaksimandros'un temel ilkesi (*arkhe*) olan *apeiron* (sınırsız) da soyuttur, su ya da hava gibi dünyanın bir parçası değildir, ama onun felsefesi gene de dünya ile sonsuz *apeiron* arasındaki karşıtlık üzerine kuruludur.

Elea okulunun çöküşü Platon'a ve *Mé-On*'un da *On* kadar var olduğunu öne süren Demokritos'a bağlıdır. Ama Aristoteles'ten Kant'a, Hegel'den Marx'a kadar birçok filozof, Varlık ve Varlık Olmayan arasındaki çatışkıyla ilgilenmiştir.

Eleanor (AKİTANYALI). GUYENNE'LI ELEANOR olarak da bilinir, Fransızca, ELENORE D'AQUITAINE, ALIENOR D'AQUITAINE ya da DE GUYENNE (d. y. 1122 - ö. 1 Nisan 1204, Fontevrault, Anjou, Fransa), Fransa kralı VII. Louis'nin (1137-52) ve İngiltere kralı II. Henry'nin (1152-1204) kansı, İngiltere kralı I. Richard (Aslan Yürekli) ile John'un annesi. 12. yüzyıl Avrupa'sının en güçlü kadınlarından biridir.

Fransa'da kraldan daha geniş topraklara sahip olan Akitanya dükü ve Poitiers kontu X. Guillaume'un kızı ve vârisiydi. 1137'de Guillaume'un ölümünden sonra Akitanya Düklüğü'nün başına geçti ve Temmuz 1137'de Fransa tahtının vârisi Louis'yle evlendi. Bir ay sonra VI. Louis'nin ölümü üzerine kocası VII. Louis adıyla tahta geçince Fransa kraliçesi oldu ve sonraki 15 yıl boyunca tahtta kaldı. Louis'nin hayranlığını kazanmış, güzel ve kaptıslı bir kadın olan Eleanor kocası üzerinde oldukça etkili oldu ve onu tehlikeli maceralara sürükledi.

Kudüs'teki güçsüz Latin krallığını Türk saldırılarından korumak için başlatılan II. Haçlı Seferi (1147-49) sırasında kocası Louis'ye eşlik etti. Eleanor'un bu sefer sırasındaki davranışları, özellikle de amcası Poitiers'li Raimond'un Antiokheia'daki (Antakya) sarayındaki tutumu Louis'nin kıskançlığını uyandırdı ve karı koca arasındaki soğukluğun başlangıcı oldu. Fransa'ya döndükten sonra kısa bir süre için araları yeniden düzeldiyse de, Mart 1152'de evlilikleri son buldu. O dönemdeki feodal veraset yasalarına göre yeniden Akitanya'ya sahip olan Eleanor, iki ay sonra İngiltere kralı I. Henry'nin torunu, Anjou kontu ve Normandiya dükü Henry Plantagenet ile evlendi. Kocası 1154'te II. Henry adıyla tahta geçince İngiltere, Normandiya ve Batı Fransa tek bir yönetim altında birleşti. VII. Louis'den iki kızı olan Eleanor'un yeni eşinden beş oğlu ve üç kızı oldu. Oğulları, üç yaşında ölen William, Henry, Aslan Yürekli Richard, Bretanya dükü Geoffrey ve ağabeylerinden uzun yaşayarak, 1199'da İngiltere tahtına geçen John idi. Kızları ise, Saksonya ve Bavyera dükü Heinrich ile evlenen Matilda, Kastilya kralı VIII. Alfonso ile evlenen Eleanor ve önce Sicilya kralı II. Guglielmo'yla, sonra da Toulouse kontu VI. Raimond ile evlenen Joan idi.

Eleanor, gençlik yıllarında Fransa'daki topraklarının yanı sıra, ülke yönetiminde de söz sahibi oldu. Avrupa'nın ünlü trubadurlarının uğrak yeri olan Poitiers'deki sarayını bir şiir merkezi ve örnek bir saray haline getiren Eleanor, döneminin iki önemli şiir akımının koruyuculuğunu yaptı. Bunlardan biri, trubadurların romantik şarkılarında dile getirilen saray aşkı geleneği idi. İkincisi ise, Kelt geleneklerinden ve tarihçi Monmouth'lu Geoffrey tarafından, 1135-39 arasında bir tarihte yazılan *Historia regum Britannie* (Britanya Krallığının Tarihi) adlı kitapta tarihi olaylardan kaynaklanan tarihsel "Bretanya destanları" ya da *matière de Bretagne*'di.

1173'te oğullarının babaları II. Henry'ye karşı başlattıkları ayaklanma Eleanor'un kültürel etkinliklerine son verdi. Bu ayaklanmaların, kocasından 11 yaş büyük olan ve kendisini aldattığı için ona uzun zamandır tepki duyan Eleanor'un kıskırtmasıyla başladığı yolunda söyleniler vardır. Gerçek ne olursa olsun, Eleanor'un oğullarına askeri destek sağladığı kesindir. Ama ayaklanma başarısızlığa uğradı ve Eleanor Fransa'ya sığınma hazırlıkları içindeyken yakalandı. Daha sonra İngiltere'de yarı tutsak bir yaşam süren Eleanor, özgürlüğüne ancak 1189'da II. Henry'nin ölümüyle kavuşabilirdi. Serbest bırakıldıktan sonra politik yaşamda eskisinden çok daha önemli bir rol

oynadı. Oğlu Richard'ın tahta çıkmasına katkıda bulunan Eleanor, haçlı seferine çıkan Richard'ın yokluğunda ülkeyi yönetti. Richard haçlı seferi dönüşünde Avusturya dükü Leopold'a tutsak düşünce, onu kurtarmak için gerekli fidye parasını topladı ve Avusturya'ya giderek oğlunu İngiltere'ye getirdi. Richard'ın yokluğunda yalnızca ülkesinin bütünlüğünü korumakla kalmayıp küçük oğlu Yurtsuz John ile Fransa kralı II. Philippe Augustus'un Richard'a karşı düzenledikleri komploları da etkisiz kıldı.

Richard 1199'da vâris bırakmadan ölünce tahta John geçti. O sırada 80 yaşına yaklaşan ve Plantagenet mülklerinin dağılacığından korkan Eleanor, torunu Blanche'ı Kastilya sarayından alarak Fransa kralının oğlu ile evlendirmek için İspanya'ya gitti (1200). Bu evlilikle, İngiltere'deki Plantagenet hanedanı ile Fransa'nın Capet hanedanı arasında barışın sağlanacağını umuyordu. Aynı yıl, torunu Bretanya dükü Arthur'un saldırılarına karşı, Anjou ve Akitanya'ya yardım ederek John'un Fransa'daki topraklarını korumuş oldu. 1202'de gene Arthur'a karşı Mirebeau'yu savundu ve sonunda John yardımına yetişerek Arthur'u tutsak aldı. Avrupa'daki tüm zaferlerini Eleanor'un yardımıyla kazanan John, böylece bir kez daha annesine borçlanmış oldu.

Mirebeau'daki çarpışmadan sonra Anjou'daki Fontevrault Manastırı'na çekilen Eleanor, 1204'te orada öldü. Ama, İngiltere'ye olan katkılarının ölümünden sonra da sürdü. 1204'te Normandiya'nın Fransa'nın egemenliği altına girmesinden sonra, İngiltere'ye bağlılığını sürdürenler eski Norman toprakları değil, Eleanor'un atalarından kalan topraklar oldu. Birçok Fransız tarihçisi, onun yalnızca gençlik uçarıklıklarına bakarak, enerjisini, direncini ve politik zekasını gözardı etmişler ve dolayısıyla Eleanor'u yanlış değerlendirmişlerdir. Ölümünden sonra Fontevrault'daki rahibeler onun hakkında şunları yazdılar: "Güzel ve adil, etkileyici, alçakgönüllü ve zarif bir kraliçe; dünyadaki bütün kraliçelerin kraliçesi".

Eleanor (KASTİLYALI), İspanyolca LEONOR DE CASTILLA (d. 1246 - ö. 28 Kasım 1290, Harby, Nottinghamshire, İngiltere), İngiltere kralı I. Edward'ın (hd 1272-1307) kansı.

Kastilya kralı III. Fernando ile Ponthieu'lu Juana'nın kızıdır. Edward'la 1254'te evlendi. Eleanor'un üvey kardeşi Kastilya kralı Alfonso, Gaskonya üzerindeki haklarını evlilik armağanı olarak Edward'a devretti. 1264'te, III. Henry'ye karşı olan baronların İngiltere'de iktidarı ele geçirmesi üzerine, güvenlik amacıyla Fransa'ya gönderilen Eleanor, Edward'ın Ekim 1265'te ayaklanmayı bastırmasından sonra İngiltere'ye döndü. Edward'a 1270-73 arasında çıktığı Haçlı Seferi'nde eşlik etti.

Akká'da (bugün İsrail'de) zehirli bir hançerle yaralanan Edward'ın yaralarındaki zehiri emerek yaşamını kurtardığı yolundaki öykünün aslı yoktur. Edward'ın tahta geçmesinden sonra, toprakları üzerindeki kıracı çiftçilere kötü davranmakla eleştirilmiştir. Ölümünden sonra cenazesi Londra'ya götürülürken, Edward'ın mola verilen her yerde diktirdiği ve "Eleanor Haçları" olarak bilinen haçların birkuç hâlâ ayakta durur.

Eleanor (PROVENCE'LI), Fransızca ELEANORE DE PROVENCE (d. 1223 - ö. 25 Haziran 1291, Amesbury, Wiltshire, İngiltere), İngiltere kralı II. Henry'nin (hd 1216-72) kansı. Sevilmeleyen bir kişi oluşu, kralla baronlar arasındaki çatışmayı daha da şiddetlendirmiştir.

Babası Provence 4. kontu Raimond Berengar, annesi ise Savoie 1. kontu Thomas'

in kızıydı. Ocak 1236'da Henry'yle evlendi. Bu evliliğin başlıca nedeni kralın Avrupa'ya yönelik emelleriydi. Eleanor'un Savoie'li ve Provence'li akrabalarının İngiltere'de yüksek görevlere atanmasını sağlaması baronlar grubuyla arasının açılmasına neden oldu.

Tahta karşı ayaklanan baronlar Mayıs 1264'te Henry'yi tutsak alarak yönetimi ele geçirdiler. Fransa'ya kaçan Eleanor, sürgündeki kral yanlılarının önderi durumuna geldi. İngiltere'yi istila etmek için bir ordu topladıysa da, Flandre'daki Sluis açıklarında gemisi batınca bu planını gerçekleştiremedi. Her şeyi karşı baronlar Ağustos 1265'te yenilgiye uğratıldı ve Eleanor İngiltere'ye döndü. Henry'nin ölümü ve oğlu I. Edward'ın tahta çıkmasından sonra, Amesbury'de bir manastıra çekildi.

electoral college (İngilizcede "seçmenler kurulu"), ABD'de, başkanı ve başkan yardımcısını seçmek üzere her eyaletten halk oyuyla seçilen seçmenlerin oluşturduğu kurul. Her eyalet ve District of Columbia (D.C.) *electoral college*'a ABD Senatosu ve Temsilciler Meclisi'nde bulundurulmuş senatör ve temsilci sayısı kadar ikinci seçmen gönderir.

ABD Anayasası'nı hazırlayanlarca başlangıçta öngörüldüğü gibi, başkanı gerçekte bu ikinci seçmenler seçer. Anayasayı hazırlayanların tek dereceli doğrudan genel seçimlere yerine bu iki dereceli seçim sistemini benimsemelerinin nedeni, yolculuğun zor olduğu ve ulusal parti örgütlerinin bulunmadığı bir dönemde çok sayıda bölgesel adayın oyları bölmesinden duyulan kaygıydı. Dolayısıyla, bir adayın başkan seçilebilmek için *electoral college*'de çoğunluğu kazanmasının gerekli kılınması, ülke düzeyinde oy birliğini sağlayacak bir yöntem olarak görülmüştü.

Anayasa ikinci seçmenlerin bağımsız karar verebilmelerine hâlâ olanak tanıyorsa da, günümüzde seçmenler genellikle bir partinin adayını desteklemeyi taahhüt ederler. Maine dışındaki bütün eyaletlerde başkanı ve yardımcısını seçecek olan ikinci seçmenler genel oyla seçilir. Bir eyalette oyların çoğunluğunu alan başkan adayı, o eyaletin bütün ikinci seçmen oylarını kazanmış sayılır. Dolayısıyla bu sistemde başkan seçilen adayın *electoral college*'de aldığı oy yüzdesi, her eyalette aldığı oyların toplamının yüzdesinden daha yüksek olur. 1876'da Rutherford B. Hayes ve 1888'de Benjamin Harrison genel oy düzeyinde önde gelen rakiplerinin gerisinde kalmalarına karşın, *electoral college* oylarının çoğunluğunu kazanarak başkan seçilmişlerdir. Bugün de adayların birbirine çok yakın oy aldıkları bir seçimde, rakiplerine göre halktan daha az oy alan bir adayın başkanlığa seçilmesi olanaklıdır.

Electoral college sisteminin karşıtları, bu durumun başkanın meşruiyetini gölgeleyebileceğini öne sürerler. Ayrıca, bölgesel olarak güçlü bir üçüncü parti adayının yalnızca birkaç eyalette *electoral college* oylarını alarak genel seçmen iradesinin önüne geçebileceğini savunurlar. Böyle bir aday, bazı siyasal dövizler karşılığında, kendi oylarıyla kazanma şansı olmayan bir başka adaya oylarını aktararak başkan seçilmesini sağlayabilir. *Electoral college* sisteminin savunucuları ise, doğrudan genel seçimle kazanan adayın da her zaman oyların ya da eyaletlerin çoğunluğunu kazanmak durumunda olmadığını öne sürerler. Bir başka sorun da küçük eyaletlerin ya da nüfusu az olan eyaletlerin yoğun nüfuslu kentsel merkezlerin baskısı altında kalmaktan çekinmesidir. Sistemin savunucularına göre, doğrudan genel seçim, oyların daha çok sayıda aday arasında bölünmesine yol açar.

elefantiyazıs bak. fil hastalığı

eleji, tanınmış bir kişinin, bir arkadaşın ya da sevilen birinin ölümünden duyulan üzüntüyü anlatan lirik şiir; daha genel anlamda insanın ölümlülüğü temasını işleyen şiir. Klasik edebiyatta, birbirini izleyen bir vurgulu iki vurgusuz heceli ayaklardan oluşan, beşli ve altılı ölçüyle yazılan ve bir konuyla sınırlı olmayan şiirlere eleji denirdi. Klasik eleji ölçüsünün dile uyarlandığı Alman edebiyatı gibi bazı modern edebiyatlarda, eleji terimi şiirin içeriğinden çok, ölçüsünü belirtir. Örneğin Rainer Maria Rilke'nin ünlü *Duineser Elegien* (1922; *Duino Ağutları*, 1979) adlı yapıtı yas şiirlerinden oluşmaz ve şairin yabancı bir evrende tinsel değerleri arayışını konu alır. Buna karşılık İngiliz edebiyatında eleji 16. yüzyıldan beri yas şiiri anlamında kullanılmaktadır; bugün İngiltere'de şairler istedikleri ölçülerde eleji yazabilirler.

Klasik geleneğe dayanan pastoral elejide özne, idealize edilmiş bir kırsal mekânda gene idealize edilmiş bir çobandır. Kalıplara daha çok bağlı olan bu tür şiirler, yas sözleri ve şairin acısını dile getirmesine yardımcı olması için esin perisine yöneltilecek dileklerle başlar. Genellikle bir cenaze törenini, doğanın büründüğü okşayıcı yas havasını ve ölümün acımasızlığını konu alan bölümlerin ardından doğa yasasını haklı gösteren bir kabullenmeyle sona erer. İngiliz pastoral elejisinin en önemli örneği, Milton'ın okul arkadaşı Edward King'in ölümü üzerine yazdığı "Lycidas"tır (1638). Öbür önemli pastoral elejiler arasında, Shelley'nin Keats'in ölümü üzerine yazdığı "Adonais" (1821) ile Matthew Arnold'ın şair Arthur Hugh Clough'un ölümünün ardından kaleme aldığı "Thyrsis" (1867) sayılabilir.

Öteki eleji türleri belirli kalıplara ya da geleneklere bağlı değildir. 18. yüzyılda İngiliz mezarlık şiiri(*) akımına bağlı şairler, bazen ürkütücülük düzeyine varan, insanın ölümlülüğüne ilişkin kasvetli tasvirleri felsefi kurgularla birleştirerek, ölüm ve ölümsüzlük üzerine genel düşünceleri işlediler. Edward Young'ın *The Complaint: Or, Night Thoughts of Life, Death & Immortality* (1742-45; Yakınma: Ya da Yaşam, Ölüm ve Ölümsüzlük Üzerine Gece Düşünceleri), Robert Blair'ın *The Grave* (1743; Mezar) gibi yapıtlarında ifadesini bulan bu türün en tanınmış örneği, Thomas Gray'ın "An Elegy Written in a Country Church Yard" (1751; Bir Köy Mezarlığında Yazılmış Ağıt) adlı şiiridir. Gray, ölüme daha incelikli bir boyut eğişi yansıtan bu şiirinde, kilise mezarlığına gömülü, adları unutulmuş alçakgönüllü köylülere duyduğu hayranlığı dile getirir. ABD'de mezarlık şiiri tarzında yazılmış elejiye örnek olarak William Cullen Bryant'ın 1817'de yayımlanan "Thanatopsis" (Yunancada "Ölüme Bir Bakış") adlı yapıtı gösterilebilir. Walt Whitman'ın "When Lilacs Last in the Dooryard Bloom'd" (1865-66; *Leylakların Son Açışında*, 1954) adlı şiiri doğaya keder yükleyen patetik tavrın yepyeni bir örneğidir.

Eleji, modern şiirde de sık rastlanan önemli bir şiirsel anlatım biçimidir. Elejinin çok değişik uygulamaları A. E. Housman'ın "To an Athlete Dying Young" (Genç Yaşta Ölen Bir Atlet), W. H. Auden'ın "In Memory of W. B. Yeats" (W. B. Yeats'in Anısına), e.e. cummings'ın "my father moved through dooms of love" (babam aşkın çemberinden geçti) ve John Peale Bishop'ın F. Scott Fitzgerald üzerine yazdığı "The Hours" (1940; Saatler) gibi şiirlerde açıkça görülür.

elek, taneli yiyeceklerin öğütülmesiyle elde edilen unun incisini kabasından ayırmaya yarayan araç.

Elek yapmak için, çok ince kesilmiş 10 cm eninde tahta, henüz yaşken çember biçiminde eğilir ve iki ucu birbirine eklenir. Buna kasnak denir. Kasnağın bir yüzüne kaytan, kıl ya da telin karşılıklı geçirilmesiyle gözenekler oluşturulur. Keten ya da ipekli bez kullanarak daha küçük gözenekli elekler de yapılabilir. Tel ya da kıldan yapılmış elekler düğürcük (ince bulgur) ve ekmeklik un, keten ya da ipektan yapılanlar da baklava ve böreklik un elemekte kullanılır. Gözenekleri elekten daha geniş olan bu tür araçlara "kalbur", toprak ve kum elemeye yarayanlara da "gözer" adı verilir.

Anadolu'da elek, "elekçi" de denen gezici Cingene topluluklarınca yapılır. Bunlar yılda bir kez köylere uğrayarak mallarını satarlar.

elektör, Almanca Kurfürst, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nda, imparator seçimine katılma hakkına sahip prens. 1273'te ortaya çıkan ve 1356'daki Altın Ferman'la onaylanan elektörlük kurumu yedi elektörü içermektedir: Trier, Mainz ve Köln baskiskopları, Saksonya dükü, Ren palatin kontu, Brandenburg markgrafi ve Bohemya kralı. Sonradan bunlara, 1623-1778 arasında Bavyera, 1708'de Hannover ve 1803'te Hessen-Kassel elektörlükleri eklendi. İmparatorluğun 1806'da sona ermesiyle elektörlük kurumu da ortadan kalktı. Bununla birlikte Hessen-Kassel elektörü 19. yüzyılın ikinci yarısına değin bu unvanı kullanmaya devam etti.

Elektra (Yunancada "Parlak"), Yunan mitolojisinde, Agamemnon ile Klytimestra'nın kızı. Babaları öldürüldüğünde, kardeşi Orestes'i uzaklaştırarak yaşamını kurtarır. Orestes döndüğünde, annesiyle sevgilisinin öldürülmesinde ona yardım eder, daha

Elektra ve Orestes'i, anneleri Klytimestra'nın huzurunda Agisthos'u öldürürken beşleyen bir vazo süslemesinden ayrıntı, İÖ 5. yy
The Mansell Collection

sonra Orestes'in arkadaşı Pylades ile evlenir. Aiskhylos'un *Khoiphoroi* ve Euripides ile Sophokles'in *Elektra* adlı oyunlarında ele alınan bu tema, ayrıntılarda farklılık gösterir. Eugene O'Neill'in *Mourning Becomes Elektra*'sı (1931; *Elektra'ya Yas Yarası*, 1960) da farklı uyarlamalardan biridir.

Elektra karmaşası, ELEKTRA KOMPLEKSİ olarak da bilinir, psikanaliz kuramında, kız çocuğunun babasına karşı cinsel istek duyup, annesini kendisine rakip olarak görmesi. Oidipus karmaşasının kadınsal eşdeğeri olan bu karmaşa, annesini öldürmesi için erkek kardeşi Orestes'e yardım eden Elektra'nın adıyla anılır. Ayrıca bak. Oidipus karmaşası.

elektret, güçlü bir elektrik alanının etkisinde kaldığında, sürekli bir elektriksel kutuplanma özelliğini kazanan madde. Elektretin içindeki artı yük elektrik alanı yönünde,

eksi yük ise elektrik alanının tersi yönünde kalıcı biçimde yerleşir. Elektretin bir ucu bir miktar artı, öteki ucu ise bir miktar eksi olmakla birlikte, üzerindeki toplam yük sıfırdır. Elektretler genellikle balmumu, plastik ve seramikten yapılır. Bu maddelerin molekülleri, kalıcı biçimde kutuplanmış olmakla birlikte, alan uygulanmadan önce gelişigüzel dizilmiş oldukları için, malzemenin bütününe kutuplanma görülmez. Güçlü elektrik alanında (yaklaşık 1 milyon volt/m) kutupsal moleküller yönelenerek bir düzene girerler ve alan kaldırıldıktan sonra da bu düzenlerini korurlar. Elektretler kimi zaman, erimiş haldeki malzemenin güçlü bir elektrik alanı içinde katılaştırılması yoluyla da üretilir.

Elektretlerin bir elektrik alanı içindeki davranışı, sürekli bir mıknatısın bir magnetik alan içindeki davranışına benzer. Örneğin bir elektrik alanı içindeki elektret de, artı ucu alanın yönünü gösterecek biçimde yönelir. 1925'te bulunan elektretlerin başlıca uygulama alanı elektrostatik mikrofonlardır.

elektrik, durağan ya da devingen yüklü parçacıkların yol açtığı fiziksel olgu. Elektrik yükü, maddenin ana niteliklerinden biridir ve temel parçacıklardan kaynaklanır. Elektrik olgusunda rol oynayan temel parçacık, yükü negatif işaretli olan elektrondur. Elektriksel olgular çok sayıda elektronun bir yerde birikmesiyle ya da bir yerden başka yere hareket etmesiyle ortaya çıkar.

TARİHİ

Elektreğe ilişkin olarak gözlenen ve incelenen ilk olgu, durağan yüklerin oluşturduğu statik elektriklenmedir. Eski Yunanlılar, kehrbarın bir kürek parçasına sürtülmesi sonucunda kuştüyü gibi hafif cisimleri çekme özelliği kazandığını gözlemişlerdi. Elektrik sözcüğünün kaynağı "kehrbar" anlamına gelen Yunanca *elektron* sözcüğüdür. Elektreği ciddi olarak inceleyen ilk bilim adamı olan William Gilbert, 16. yüzyılın sonlarında, statik elektrikle magnetizma arasındaki ilişki üzerinde araştırmalar yaptı. Benjamin Franklin 1752'de gerçekleştirdiği ünlü uçurtma deneyiyle yıldırımın bir elektrik olgusu olduğunu gösterdi. Elektrik yüklerinin artı ve eksi olarak belirlenip adlandırılmasını da Franklin gerçekleştirdi. 18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, maddeler, elektriksel özellikleri açısından iki temel sınıfa ayrılıyordu: Sürtünme sonucunda pozitif ya da negatif bir yüzey yükü kazanır ve bu yükü saklayan yalıtıcılarla iletilenleyle elektriklenme özelliği göstermeyen, ama elektriklenmiş bir yalıtıcıdaki yükü başka bir noktaya iletebilen ve çoğunu metallerin oluşturduğu iletkenler. İletken bir cismin, çevresinden yalıtılmış durumdayken, elektrik yükünü saklayabildiği de gözlenmişti (bir yalıtıkta yüzey yükü oluşmasının nedeninin, atomlarının dış katmanlarından birer elektron kaybederek net pozitif yüklü duruma, ya da birer elektron kazanarak net negatif yüklü duruma gelmeleri olduğu bugün bilinmektedir). 1767'de Joseph Priestley, elektrik yüklerinin birbirlerini, aralarındaki uzaklığın karesiyle ters orantılı olarak çektiklerini buldu. Elektrostatik bir bilim olarak gelişmesine Henry Cavendish, Charles-Augustin de Coulomb ve Siméon-Denis Poisson önemli katkılarda bulundu.

19. yüzyılın başında İtalyan fizikçi Alessandro Volta, elektrik pilini icat etti; başka araştırmacılar bu buluşu geliştirdi, böylece pratik bir elektrik akımı kaynağı elde edil-

miş oldu. Pilin icadını izleyen 20 yıl içinde elektrik akımı ile statik elektrğin aynı olgunun farklı görünüşleri olduğu ortaya çıktı. 1807'de Sir Humphry Davy, erimiş potastan oluşan bir elektrolitten elektrik akımı geçirerek potasyum metalini ayırmayı başardı. Bu alandaki araştırmalar, elektrikli kaplama, elektrolitik arıtma ve elektrokimya sanayisinin öteki yöntemlerinin geliştirilmesine yol açtı. Davy, 1808'de elektrik akımı taşıyan iki kömür elektrotu birbirinden ayırarak bir ark oluşturmaya başardı ve böylece elektrğin ısı ya da ısı enerjisine dönüşebileceğini gösterdi. 1820'de Hans Christian Ørsted, içinden elektrik akımı geçen bir iletkenin yakınındaki bir mıknatıs iğnesinin saplığını gözlemleyerek, elektrik akımının iletken çevresinde bir magnetik alan oluşturduğu sonucuna vardı. 1831'de Michael Faraday bunun tersi olan olguyu, yani bir magnetik alanın, içinde hareket eden bir iletkende bir elektromotor kuvvet indüklediğini buldu. Bu buluş, dinamo, elektrik motoru ve transformatörün geliştirilmesine yol açtı. James Clerk Maxwell'in 1864'te yayımladığı alan denklemleriyle, elektrik, magnetik ve optik olguları elektromagnetizma adı verilen tek bir evrensel olguda birleştirmesi, 19. yüzyıl biliminin en önemli başarısını oluşturdu.

Elektrğin laboratuvar duvarlarını aşip sanayideki ve günlük yaşamdaki yerini alması süreci 19. yüzyılın ikinci yarısında başladı. 1873'te Zénobe-Théophile Gramme, elektrik enerjisinin havai hatlar aracılığıyla etkin bir biçimde iletebileceğini gösterdi. Thomas A. Edison'ın 1879'da akkor lambayı icadı ve ilk elektrik üretim merkeziyle dağıtım şebekesini 1881'de New York'ta kurması, elektrik enerjisinin evlerde ve sanayide yaygın olarak kullanılmasının başlangıcı oldu. Telgraf ve telefonun bulunmasıyla, elektrik, iletişim alanına etkin olarak girdi.

1895'te Sir Joseph John Thomson'un elektronu bulması, 1904'te diyotun, 1907'de de triotun lambanın icadı, elektroniğin ayrı bir bilim dalı olarak gelişmesinin başlangıcı oldu.

ELEKTROSTATİK

Durağan elektrik yüklerinin, bu yükler arasında etkiyen kuvvetlerin ve bir elektrik yükü çevresinde oluşan ve başka elektrik yükleri üzerinde kuvvet etkiyen bölge olarak tanımlanan elektrik alanlarının incelenmesi, elektrostatik konusunu oluşturur. Elektrik yükü yalnızca büyüklüğü olan, doğrultusu ve yönü bulunmayan (skaler) bir niceliktir. Buna karşılık, kuvvet ve elektrik alanı, büyüklüğü, doğrultusu ve yönü olan (vektörel) niceliklerdir.

COULOMB YASASI. İki cisim birbirine sürtülür ve sonra birbirinden ayrılırsa, özellikle kuru havada ve sürtülen cisimlerin farklı maddelerden yapılmış olması durumunda, bu iki cisim arasında bir çekme kuvvetinin varlığı gözlenebilir. Bu durumda, bu cisimlerin elektriklenmiş olduklarından söz edilir. Elektriklenmiş iki cisim arasındaki çekme kuvveti, bunlar birbirinden uzaklaştırıldığında hızla azalır. Aynı maddeden yapılmış iki cisim (örn. iki plastik çubuk) bir başka cisme (örn. kuru bir ipek mendil) sürtülürse, çubukların birbirini ittiği, ama ipek mendili çektiği gözlenir. Böylece elektriklenmenin hem itme, hem de çekme kuvvetlerine yol açtığı anlaşılır. Elektriklenmiş cisimler arasında hem itme, hem de çekme kuvvetinin var olabildiği, artı ve eksi elektrik olarak anılan iki tür elektrğin varlığına işaret eder. Aynı işaretli elektriklenmiş cisimler birbirini iter, farklı işaretli olanlar ise çeker. Bir cisimdeki elektriklenme, değme yoluyla bir başka cisme geçebi-

li; aynı cisme dokundurulmak yoluyla elektriklenmiş cisimler birbirini iter. Elektriklenme, elektriklenmiş bir cisimden elektriklenmemiş bir cisme metal tel aracılığıyla aktarılabilir. Bu gözlemlerden, ayrıca deneysel bulgulardan yola çıkılarak, elektrostatik temel yasaları şöyle sıralanabilir:

1) Elektriklenmiş *A* ve *B* cisimleri arasında etkiyen kuvvet, bunların merkezlerini birleştiren doğru boyunca etkir. Bu kuvvetin büyüklüğü *A* ile *B* arasındaki uzaklığın karesiyle ters orantılıdır.

2) Etki ile tepki birbirini dengeler. *A*'nın *B*'ye uyguladığı kuvvet, *B*'nin *A*'ya uyguladığı kuvvete büyüklükçe eşittir, ama bu kuvvetlerin yönleri terstir.

3) *A* ve *B* cisimleri, kendilerine eşit uzaklıkta bulunan bir *C* cismine sırasıyla F_{AC} ve F_{BC} kuvvetlerini; aynı *A* ve *B* cisimleri kendilerine eşit uzaklıkta bulunan bir başka *D* cismine sırasıyla F_{AD} ve F_{BD} kuvvetlerini uyguluyorsa, $F_{AC}/F_{BC} = F_{AD}/F_{BD}$ eşitliği geçerlidir.

Bu üç gözlem, her cisme, o cismin elektriklenme miktarını belirleyen bir sayı atama olanağı sağlar. Bu sayıya, söz konusu cismin elektrik yükü (*) denir. Elektrik yükü *q* harfiyle gösterilir. Bir cismin elektrik yükü, hem başka cisimlere uyguladığı, hem de başka cisimlerin kendisine uyguladığı kuvveti belirler. Eğer itme kuvveti pozitif, çekme kuvveti de negatif olarak tanımlanırsa, yükleri sırasıyla $q(A)$ ve $q(B)$, aralarındaki uzaklık da *r* olan *A* ve *B* cisimlerinin birbirlerine etdikleri kuvvetin büyüklüğü (*F*),

$$F = k \frac{q(A)q(B)}{r^2}$$

eşitliğiyle belirlenir. Burada *k*, bir sabittir. Bu eşitlik Coulomb yasası olarak anılır; yüklü iki cisim arasında etkiyen bu kuvvete de Coulomb kuvveti (*) denir. Eğer iki cismin yükü aynı işaretli ise, bu kuvvet bir itme kuvveti (*F* pozitif), farklı işaretli ise çekme kuvvetidir (*F* negatif). Metre-kilogram-saniye ve SI birimler sisteminde kuvvet birimi newton (N), yük birimi coulomb (C), uzaklık birimi de metredir (m). Bu birim sistemlerinde *k*, boyutu olan bir sayıdır ve değeri vakumda (boşlukta) $8,98 \times 10^9 \text{ Nm}^2/\text{C}^2$ 'ye eşittir.

4) Bir yüke etkiyen bütün kuvvetler toplanır. Kuvvet vektörel bir nicelik olduğundan burada toplam, vektör toplamı olarak anlaşılmalıdır.

5) Elektrik yükü korunumludur, bir başka deyişle, dışarıyla yük alışverişinde bulunmayan bir sistemde bütün yüklerin toplamı sabittir.

ELEKTROSTATİK ALAN. Bir elektrik yükünün çevresinde bir yükün başka yüklerle kuvvet uyguladığı bir bölge oluşur. Bu bölgeye, bu yükün oluşturduğu elektrik alanı (*) denir. Bir noktadaki elektrik alanı, o noktadaki birim pozitif yüke etkiyen kuvvete eşittir. Kuvvet vektörel bir nicelik olduğundan, bu tanımdan, elektrik alanının da vektörel bir nicelik olduğu anlaşılır. Bir noktadaki elektrik alanı şiddeti *E* ise, bu noktadaki bir *q* yüküne etkiyen kuvvetin büyüklüğü $F = Eq$ eşitliğiyle belirlenir. SI birimler sisteminde elektrik alan şiddeti birimi newton/coulomb (N/C) ya da bunun eşdeğeri olan volt/metre'dir (V/m).

Bir elektrik alanında depolanmış enerjinin bu alanın belirli bir noktasına ilişkin değeri, elektrik potansiyeli (*) kavramıyla belirlenir. Bir elektrik alanında her noktanın bir potansiyeli vardır, bu potansiyel, birim pozitif elektrik yükünü alanın dışından (çok

uzaktan) bu noktaya getirmek için yapılması gereken iş olarak tanımlanır. Potansiyeli sıfır olarak kabul edilen bu "çok uzak" nokta, pratik ölçümlerde Yer olarak alınır ve "toprak" olarak adlandırılır. Bu işin değeri, birim yükü bu noktaya getirmekte izlenen yoldan bağımsızdır. İş (enerji) skaller bir nicelik olduğundan, potansiyel de skallerdir. Bir q yükünü elektrik alanındaki bir A noktasına getirmek için W işini yapmak gerekiyorsa, A noktasının potansiyeli $V_A = W/q$ eşitliğiyle verilir. SI birimler sisteminde iş (enerji) birimi joule, yük birimi de coulomb olduğundan, elektrik potansiyeli birimi joule/coulomb olacaktır. Bu birime kısaca volt adı verilir. Uygulamada, bir elektrik alanındaki (ya da bir elektrik devresindeki) iki noktanın potansiyellerinin farkı önem kazanır. Bu değere, o noktalar arasındaki "potansiyel farkı" ya da "gerilim" denir.

1895'te eksi elektrik yüklü en küçük parçacık olan elektronun bulunması, elektriksel olguların yeni bir anlayışla ele alınmasına yol açtı. Bir elektronun yükü (e) temel elektrik yükü olarak kabul edilir; e , en küçük elektrik yükünü temsil ettiğinden, doğadaki bütün elektrik yüklü e 'nin tam katları kadardır. Elektronlar, atomda, artı yüklü çekirdeğin çevresinde dolar. Çekirdeği oluşturan parçacıklardan nötronlar elektriksel olarak yüksüz, protonlar ise artı yüklüdür ve bir protonun yükü bir elektronun yüküne (işaret farkıyla) eşittir. Çekirdek çevresinde dolanan elektronların sayısı, çekirdekdeki protonların sayısına eşit olduğundan, atom, dışarıya karşı yüksüz (nötr) görünür. Bir ya da birkaç elektron kaybetmiş ya da kazanmış bir atom, dışarıya karşı e (ya da bunun birkaç katı) kadar artı ya da eksi yüklü görünür, böyle bir atoma iyon denir. Elektrik olayları, elektrik yüklü parçacıkların (genellikle elektronların ve iyonların) durumlarının, davranışlarının ve yer değiştirmelerinin sonucudur.

Elektronun elektrik yükü ilk kez 1912'de ABD'li fizikçi Robert A. Millikan tarafından ölçüldü. Bir elektronun yükü e , $1,6021892 \times 10^{-19}$ coulomba eşittir, bir başka deyişle, bir coulombluk elektrik yükü, $6,24146 \times 10^{18}$ tane elektronun yüküne eşittir.

Elektrik yüklü bir cismin yakınında (bir başka deyişle, bir elektrik alanında) bulunan bir cisimdeki yüklü parçacıklar, yüklü cismin (alanın) etkisiyle yer değiştirir. Örneğin, eksi yüklü bir A cismi, nötr (yüksüz) bir B cismine yaklaştırılırsa, A 'daki yükün etkisiyle, B 'nin A 'ya yakın tarafındaki eksi yüklü parçacıklar uzak tarafa itilir, böylece B 'nin A 'ya yakın yanı artı, uzak yanı eksi yüklü duruma gelir. Bu olgu, elektrostatik indüklemeye (*) olarak adlandırılır. Yüklü cisimden uzaklaştırılan indüklenmiş cisim, eski nötr durumuna döner; ama indüklenmiş durumdayken yük kazanmış taraflarından biri kısa bir süre için topraklanırsa (bir iletkenle Yer'e bağlanırsa), o taraftaki yükler toprağa kaçacağı için, cisim, öteki tarafındaki yükle yüklenmiş olarak kalır.

İçinde elektronların serbestçe hareket edebildiği cisimler iletken olarak tanımlanır. Yüklü bir iletken cisimde bütün elektrik yükü iletkenin yüzeyinde bulunur. Bunu, örneğin eksi yüklü, bir başka deyişle elektron fazlalığı olan bir iletkenin içindeki elektronların, birbirlerini itmesinden ve serbestçe hareket edebilmelerinden ötürü, cismin yüzeyinde toplanacakları biçiminde

açıklamak olanaklıdır. İletkenin içinde elektrik alan şiddeti sıfırdır; iletkenin her noktasının potansiyeli aynıdır.

ELEKTRİK SİĞASI. SİĞAÇLAR Yalıtılmış ve başka cisimlerden uzakta bulunan yüklü bir iletken cismin potansiyeli, üzerindeki yük ile orantılıdır. İletkenin yükü (q) ile potansiyeli (V) arasındaki orana, bir başka deyişle iletkende birim potansiyel oluşması için iletken vermesi gereken yüke, iletkenin sığası (kapasitans) denilir. Sığa C olarak gösterilirse, $C = q/V$ yazılabilir.

SI birimler sisteminde yük birimi coulomb, potansiyel birimi de volt olduğundan, sığa birimi coulomb/volt'tur. Bu birim, kısaca farad olarak adlandırılmıştır; farad, çok büyük bir sığaya karşılık gelir (9 milyon km yarıçaplı bir iletken kürenin sığası yaklaşık olarak 1 farada eşittir); bu nedenle pratikte faradın $1/10^6$ 'sına eşit olan mikrofard (μF) ve $1/10^{12}$ 'sine eşit olan pikofard (pF) kullanılır.

Birbirinin yakınına konmuş ve birbirine değmeyen iki iletken cismin birinden bir q yükü ötekine geçirilirse, cisimlerden biri q , öteki $-q$ yüküyle yüklenir ve bu iki cisim arasında bir V potansiyel farkı oluşur. İki iletkenin oluşan böyle bir sisteme sığaç (kapasitör ya da kondansatör) denir. Bir sığacın sığası, benzer biçimde, bu iletkenlerden birindeki yükün, iletkenler arasındaki potansiyel farkına oranına eşittir: $C = q/V$ (bak. elektrik sığası).

Uygulamada, aralarında uygun bir dielektrik (yalıtkan) bulunan karşılıklı iki levhadan oluşmuş sığaçlar kullanılır. Dielektrik olarak genellikle hava, mika, seramik ya da kâğıttan yararlanılır. Böyle bir sığacın levhalarında elektrik yükü yok iken, bu levhalar arasında bir V potansiyel farkı uygulanırsa, C sığacın sığasını göstermek üzere, levhalarda $q = CV$ elektrik yükü birikir, bu durumda sığaç "doldurulmuş" olur. Dolu bir sığaçta elektrik enerjisi depolanmış durumdadır. Bu enerjinin değeri $W = qV/2 = CV^2/2$ 'ye eşittir. Sığacın levhaları bir iletkenle birbirine bağlanırsa, bu iletkenin q yükü geçer, levhalar yüklerini yitirir ve aralarındaki potansiyel farkı sıfıra iner; sığaçta depolanmış enerji de levhaları birbirine bağlayan iletkende ısıya dönüşerek harcanmış olur.

Bir sığacın sığası, karşılıklı duran levhaların alanıyla doğru orantılı, levhalar arasındaki uzaklıkla ters orantılıdır. Levhalar arasındaki dielektrik cinsi de sığa değerini etkiler; levhalar arasında dielektrik bulunan bir sığacın sığası, aynı sığacın vakumdaki sığasından büyüktür. Belirli bir dielektrik türü için, sığacın vakuma oranla kaç katına çıkacağını belirleyen katsayıya, o dielektrik için "dielektrik katsayısı" denir. Havanın

dielektrik katsayısı 1,00059, kâğıdın 2-2,5, mikanın yaklaşık 6, camın yaklaşık 7'dir.

Bir C_1 sığacıyla bir C_2 sığacının levhaları birbirine bağlanırsa (çizim 1, solda), bunlar birbirine paralel bağlanmış olur. Bu durumda sığaçların uçlarındaki (levhaları arasındaki) potansiyel farkı birbirine eşittir (V). C_1 'de C_1V kadar, C_2 'de de C_2V kadar yük birikeceğinden, toplam yük $(C_1 + C_2)V$ olur; buradan, paralel bağlamayla elde edilen eşdeğer sığanın $C = C_1 + C_2$ olacağı anlaşılır. Çizim 1'in sağında iki sığacın seri bağlanması görülmektedir. Burada, iki sığaçtaki yükler birbirine eşittir (q). Toplam potansiyel farkı, iki sığaçtaki potansiyel farklarının toplamına eşittir, yani:

$$V = \frac{q}{C_1} + \frac{q}{C_2}$$

Buradan, eşdeğer sığa (C) için:

$$C = \frac{q}{V} = \frac{q}{\frac{q}{C_1} + \frac{q}{C_2}} = \frac{1}{\frac{1}{C_1} + \frac{1}{C_2}} = \frac{C_1 C_2}{C_1 + C_2}$$

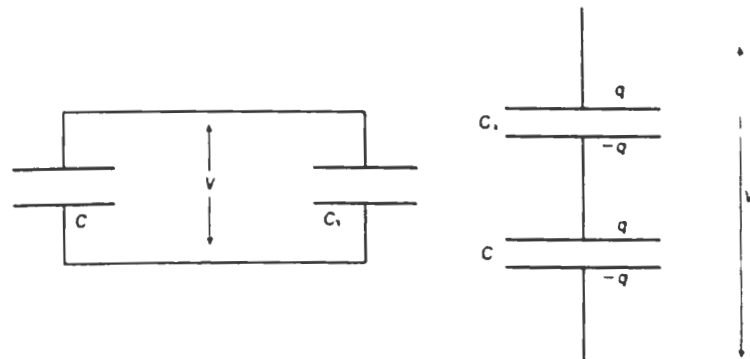
elde edilir.

Elektrik alanlarının yol açtığı başka olaylar ve maddenin yapısına etkileri konusunda elektriksel kutuplanma(*), elektrik dipolu(*), elektriksel yer değiştirme(*), ferroelektrik etki(*), piezoelektrik etki(*) ve piroelektrik etki(*) anılabilir.

DOĞRU AKIMLAR

ELEKTRİK ÜRETEÇLERİ. Elektrik yüklerinin (elektronların) iletkenlerden akışı elektrik akımını oluşturur. Elektroteknikte tanımlanan elektrik potansiyeli kavramına karşılık, elektrik akımları söz konusu olduğunda potansiyel farkı (gerilim) kavramı önem kazanır. Uçları arasında bir potansiyel farkı (elektromotor kuvvet, emk) oluşturarak bu uçlar arasında bağlanan bir iletkenin ya da iletkenlerden oluşan bir devrede, elektronların akışını sağlayan üreteçler, başka bir enerji türünü (örn. kimyasal ya da mekanik enerjiyi), elektrik enerjisine dönüştüren aygıtlardır.

Kimyasal enerjiyi elektrik enerjisine çeviren üreteçler piller(*) ve akümülatörlerdir(*). Bu üreteçler bir elektrolit içine konmuş iki metal elektrottan oluşur. Elektrotların birinde yükseltgenme, ötekende indirgenme biçiminde ortaya çıkan kimyasal tepkimeler, elektrotlar arasında bir potansiyel farkının (gerilim) oluşmasına yol açar. Üretecin bir elektrotundan elektronlar salı-

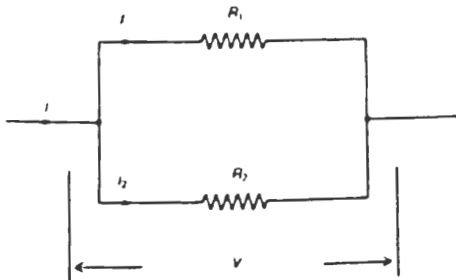
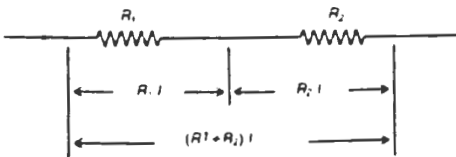
Çizim 1: Sığaçların paralel ve seri bağlanması: (solda) paralel bağlı C_1 ve C_2 sığaçları; (sağda) seri bağlı C_1 ve C_2 sığaçları

nır; bunlar dış devreden geçerek üreticinin öteki elektrotuna ulaşır. Bu süreç, üreticinin tepkimeye giren maddelerden biri tükeninceye kadar sürer. Pili bir kez boşaldıktan sonra bir daha kullanılamaz; akümülatör ise, boşaldıktan sonra içinden boşalma yönünün tersine akım geçirildiğinde yeniden eski durumuna gelir. Yaygın olarak kullanılan piller genellikle yaklaşık 1,5 volt, akümülatörler ise yaklaşık 2 voltluk bir gerilim üretir. Daha yüksek gerilimler gerektiğinde üreticiler seri bağlanır (bir üreticinin artı kutbu bir sonrakinin eksi kutbuna bağlanarak bir dizi oluşturulur). Bir üreticinin emk'si V ise, seri bağlanmış n tane birinin emk'si nV olur.

Mekanik enerjiyi doğru akım elektrik enerjisine dönüştüren aygıtlara genellikle dinamo(*) denir. Günümüzde bunlar özellikle elektrikli kaplama işlerinde ve elektrik arki kaynağında kullanılır. Güneş pili gibi üreticilerde, elektrik enerjisi, ışık enerjisinden fotovoltaiik etki(*) aracılığıyla elde edilir. Fotoelektrik etki(*) aracılığıyla ışık enerjisini elektrik enerjisine dönüştüren fotosolter(*) ile termoelektrik etki(*) aracılığıyla ısı enerjisini elektrik enerjisine dönüştüren ısıçiftler(*) de başka enerji biçimlerinin elektrik enerjisine dönüştürülmesinin örnekleri olarak anılabilir.

Bir devrede akan akımın yönü, elektronların akış yönünün tersi olarak kabul edilir. Gerçekte var olan akış, elektronların üreticinin eksi kutbundan çıkarak devreyi dolaşıp üreticinin artı kutbuna dönecek biçimdeki akışıdır. Ama akımın, üreticinin artı kutbundan çıkıp eksi kutbuna geri döndüğü kabul edilir. Bir iletkenin birim zamanda geçen elektrik yüküne akım şiddeti denir ve I harfiyle gösterilir. SI birimler sisteminde yük birimi coulomb, zaman birimi de saniye olduğundan, akım şiddeti birimi de coulomb/saniye olacaktır. Bu birim kısaca amper olarak adlandırılmıştır ve A harfiyle gösterilir.

DOĞRU AKIM DEVRELERİ. Direnç ve Ohm Yasası. Uçlarına V gerilimi uygulanmış bir iletkenin geçen akım şiddeti (I), uygulanan gerilimle doğru orantılıdır. Bir iletken-

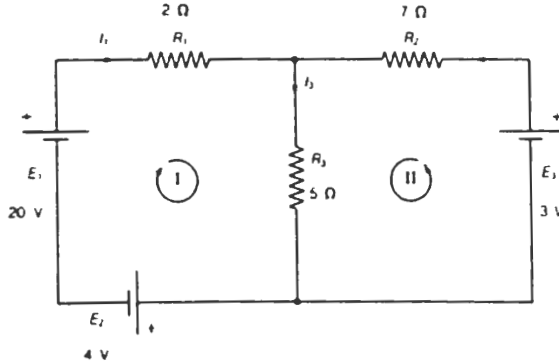
Çizim 2: Dirençlerin seri ve paralel bağlanması (üstte) seri bağlı R_1 ve R_2 dirençleri; (altta) paralel bağlı R_1 ve R_2 dirençleri

den birim akım şiddeti geçirmek için iletkenin uçlarına uygulanması gereken gerilime, o iletkenin direnci (R) denir. Bir iletkenin uçlarındaki gerilim, iletkenin içinden geçen akım ve iletkenin direnci, Ohm yasası gereğince $V=RI$ bağıntısıyla belirlenir. Direnç birimi, uçlarında 1 voltluk gerilim varken içinden 1 amper şiddetinde akım

geçen iletkenin direnci olarak tanımlanır ve ohm olarak adlandırılır (simgesi Ω). Tel ya da çubuk biçiminde bir iletkenin direnci, o iletkenin boyuna, kesitine ve iletkenin yapıldığı malzemeye bağlıdır. Bir malzemenin elektrige karşı direncinin malzemeye özgü bir ölçüsü olarak öz direnç değerinden söz edilir. Öz direnç(*), birim kesitli ve birim uzunluktaki bir iletkenin direnci olarak tanımlanır. Bu tanıma göre, öz direnci ρ , kesiti A , uzunluğu da l olan bir iletkenin direnci,

$$R = \rho \frac{l}{A}$$

olarak verilir. SI birimleri sisteminde öz direnç birimi ohm-metredir. Çeşitli malzemeler çok farklı öz direnç değerlerine sahiptir. İyi bir iletken olan bakırın öz direnci $1,8 \times 10^{-8}$ ohm-metre, çeliğin öz direnci 20×10^{-8} ohm-metre, elektrikli ısıtıcılarda kullanılan nikrom alaşımının öz direnci 110×10^{-8} ohm-metredir. Buna karşılık, elektrige çok kötü iletken kimi yalıtkanlar için öz direnç değeri 10^{12} ile 10^{20} ohm-metre arasında olabilir. Belli bir direnç değeri göstermek üzere özel olarak yapılan ve elektrik devrelerinde kullanılan devre elemanları da direnç (rezistör) olarak adlandırılır. Dirençlerin (sığaç, indüktans gibi öteki devre elemanlarının da), içlerinden aynı akım geçecek biçimde bağlanmalarına seri bağlantı adı verilir (bak. çizim 2a). Dirençleri R_1 ve R_2 olan iki direncin seri bağlanmasında oluşacak eşdeğer direnç $R=R_1+R_2$ 'ye eşittir. Seri bağlı dirençler için direnç değerlerinin toplanacağına ilişkin bu kural Ohm yasasından kolaylıkla elde edilebilir ve ikiden daha çok sayıda direnç için de geçerlidir. Devre elemanları

Çizim 3: Kirchhoff yasaları uygulanarak dal akımlarının bulunması

birbirine, uçlarındaki gerilim aynı olacak biçimde bağlanırsa, bu bağlantıya paralel bağlantı denir (bak. çizim 2b). Dirençleri R_1 ve R_2 olan iki direnç paralel bağlandığında, eşdeğer direnç, R ,

$$\frac{1}{R} = \frac{1}{R_1} + \frac{1}{R_2}$$

biçiminde hesaplanır; bu kural da Ohm yasasından kolaylıkla elde edilebilir ve ikiden çok direnç için de geçerlidir.

Bir elektrik üreticisi akım sağladığı devreye elektrik enerjisi verir. Bu enerji, üreticinin devreye sağladığı elektrik yükü ile bu yükü "zorladığı" gerilimin (potansiyel farkı) çarpımına eşittir: $W=Vq$. Akan elektrik yükü, akım şiddetiyle zamanın çarpımına eşit olduğundan, bu enerji $W=VI$ olarak yazılabilir. Buradan, üreticinin devreye verdiği gücün, bir başka deyişle birim zamanda sağladığı enerjinin, $P=VI$ olduğu anlaşılır. SI birimleri sisteminde, enerji birimi joule (volt-coulomb) ve güç birimi de joule/saniye, ya da volt-amperdir. Bu güç birimi

kısaca watt olarak adlandırılmıştır. Elektrik üreticinin sağladığı enerji, devredeki dirençler tarafından harcanır, bir başka deyişle, ısıya dönüşerek sistemden çıkar. Uçlarında V gerilimi bulunan ve içinden I akımı geçen bir dirençte $P=VI$ gücü harcanır Ohm yasası yardımıyla, bu güç, $P=V^2/R=RI^2$ olarak ifade edilebilir.

Kirchhoff Yasaları. Bir doğru akım devresinde, devreye enerji sağlayabilen bir ya da daha çok sayıda üreticiler ile bu enerjiyi kullanan aygıtlar (lambalar, elektroliz kapları, motorlar vb) bulunur. Bunlar birbirine iletken teller aracılığıyla bağlanmış durumdadır. İçinden akım geçen bir aygıtta, akımın girdiği uç daha yüksek potansiyelde olmak üzere bir potansiyel düşüşü oluşur. İçinden geçen akımın şiddeti I iken uçlarındaki bir V potansiyel farkı oluşan bir aygıt, devredeki akım ve gerilimleri hesaplama açısından $R=V/I$ değerinde bir direnç olarak göz önüne alınabilir. Elektrik devrelerinde, Kirchhoff yasaları olarak bilinen iki devre yasası geçerlidir. Bu yasalar yardımıyla devrenin çeşitli dallarından geçen akımların hesaplanması olanaklıdır.

Kirchhoff'un birinci yasası, iki ya da daha fazla iletkenin bağlı olduğu bir noktaya (düğüm) gelen akımların toplamının bu düğümden çıkan akımların toplamına eşit olduğunu ifade eder. Kirchhoff'un ikinci yasası ise, bir kapalı çevrede elektromotor kuvvetlerinin cebirsel toplamının, gerilim düşümlerinin cebirsel toplamına eşit olduğunu ifade eder. Birinci yasa elektrik yükünün korunumu, ikinci yasa ise enerjinin korunumu ilkesinin bir sonucudur. Bir devredeki üreticilerin emk'ları ve dirençlerin değerleri biliniyorsa, Kirchhoff yasalarına dayanarak, yeterli sayıdaki düğüm ve çevre

için düğüm ve devre denklemleri yazılır ve bu denklem sistemi çözüldürse bütün dal akımları bulunmuş olur.

Çizim 3'te görülen devrede üreticilerin E_1 , E_2 ve E_3 emk'ları ile R_1 , R_2 , R_3 dirençlerinin değerleri bilindiğine göre I_1 , I_2 , I_3 dal akımlarının değerleri aranmaktadır (bu akımların yönleri, çizimde gelişigüzel seçilmiştir). Birinci yasanın A düğümüne uygulanması ile,

$$I_1 + I_2 = I_3$$

elde edilir. İkinci yasanın I. ve II. kapalı çevrelere uygulanmasıyla da,

$$E_1 - E_2 = R_1 I_1 + R_3 I_3$$

$$E_3 = R_2 I_2 + R_3 I_3$$

denklemleri elde edilir. Çevreler için çizimde gösterilen dönme yönleri de gelişigüzel seçilmiştir. Ne var ki, eşitliğin sol yanına yazılan emk'lar seçilen dönme yönünde ise artı, tersi yönde ise eksi işarette; sağ yana yazılan gerilim düşüşleri seçilen dönme

yönünde ise artı, ters yönde ise eksi işaretli yazılacaktır. Elektromotor kuvvetlerin ve dirençlerin değerleri yerlerine konursa,

$$\begin{aligned} I_1 + I_2 &= I_3 \\ 16 &= 2I_1 + 5I_3 \\ 3 &= 7I_2 + 5I_3 \end{aligned}$$

denklem sistemi elde edilir. Bu sistemin çözümüyle de,

$$I_1 = 3A, I_2 = -1A \text{ ve } I_3 = 2A$$

bulunur. Burada, I_2 'nin çizimde gösterilen yönün tersi yönde akacağı anlaşılmaktadır. Ayrıca, E_2 ve E_3 üreteçlerinden (E_1 üreticinin etkisiyle) normal olarak akıtmaları gereken yönün tersi yönde akım geçtiği görülmektedir.

ELEKTRİK AKIMININ MAGNETİK ETKİLE-
RI. Bir iletkende akan elektrik akımı, iletkenin çevresinde bir magnetik alan oluşturur. Bu olguyu ilk gözlemleyen Danimarkalı fizikçi Hans Christian Ørsted olmuştur (1820). İletkenin çevresinde oluşan magnetik alanın kuvvet çizgileri iletkeni çembelsel biçimde sarmalar. Başparmak akım yönünü göstermek üzere iletken sağ avuç içine alındığında öteki parmakların yönü magnetik alanın yönünü gösterir. Bir iletken elemanındaki (kısa iletken dilimi) akımla bu akımın oluşturduğu magnetik alan arasındaki nicel ilişki Biot-Savart yasasıyla(*) belirlenmiştir. Akım, halka biçiminde bir iletkenin geçtiğinde, oluşan magnetik alan, halkanın merkezinde, halka düzlemine dik doğrultudadır; alanın yönü, halka, akım yönü parmaklar yönünde olmak üzere sağ avuç içine alındığında başparmağın gösterdiği yöndür. Bu alanın şiddeti halkadan geçen akım şiddetiyle doğru orantılı, halkanın yarıçapıyla ters orantılıdır. Halka birden çok sarımı olan bir bobinse, alan şiddeti ayrıca sarım sayısı ile orantılıdır. İçinden akım geçirilen böyle bir halka, bir magnetik alan içine konursa, kendi oluşturduğu magnetik alanı dış magnetik alanla aynı yöne getirmeye çalışan bir kuvvetin etkisinde kalır. Döner bobinli ölçü aygıtları ve elektrik motorlarının(*) çalışması bu olguya dayanır. Elektrik akımlarının oluşturduğu magnetik alanlardan elektromagnetik cihazlarda(*), hoparlörlerde ve kulaklıklarda, rölelerde ve daha birçok aygıtta yararlanılır.

Kapalı bir elektrik devresinden geçmekte olan magnetik akıda değişme olursa, devrede bir elektrik akımı indüklenir. Örneğin halka biçiminde bir iletken, bir mıknatısın magnetik alanı içinde döndürülürse ya da halkanın içine bir mıknatıs çubuğu sokup çıkarılırsa, halkada bir akım oluşur. İngiliz fizikçi Michael Faraday'ın 1831'de bulduğu ve elektromagnetik indükleme denilen bu olgunun nicel ifadesi Faraday indükleme yasasıyla(*) belirlenir. Bir elektrik devresinde akıtılan akımın değiştirilmesiyle, bu devrenin oluşturacağı şiddeti değişen magnetik alanın içinde bulunan başka bir elektrik devresinde de akım indüklenir. Elektromagnetik indükleme, mekanik enerjiyi elektrik enerjisine dönüştüren üreteçlerin (dinamo ve alternatör), alternatif akım devrelerinde gerilimi yükseltmek ya da düşürmek amacıyla kullanılan transformatorlerin(*), dinamik ve şeritli mikrofonların, magnetik gramofon pikaplarının ve hareketi ya da yer değiştirmeyi elektrik sinyallerine dönüştüren başka magnetik aygıtların çalışma ilkesini oluşturur.

ÖLÇÜM AYGITLARI. Bir iletkenin akım akıp akmadığı uygun bir akkor lamba ya da neon lambasıyla anlaşılabilir. Ama akım ya

da gerilimin yön ve değerinin bilinmesi gereken durumlarda ampermetre(*) ve voltmetreler(*) kullanılır. Ampermetrede, içinden ölçülecek akım geçen bir bobin vardır. Güçlü bir mıknatısın kutupları arasında dönebilecek biçimde yerleştirilmiş olan bu bobin, içinden geçen akımın etkisiyle magnetik alanda döner; bu dönme bir yayın burulma kuvvetine karşı gerçekleşir ve bobine bağlı bir iğne, geçen akımın şiddetini gösterir. Ampermetreye uygun bir seri direnç bağlanarak voltmetre elde edilir. Ölçüm aygıtlarının, ölçülecek akım ve gerilimleri etkilememesi istenir. Bu nedenle, ampermetrelerin iç dirençleri olabildiğince küçük, voltmetrelerinki ise olabildiğince büyük olmalıdır. Bu amaçla, transistörle yükselteçlerden yararlanılan elektronik voltmetreler kullanılır. Bu tür aygıtlar ayrıca, çok küçük gerilim ve akımların ölçülmesine de olanak sağlar. Ölçülen değeri sayısal olarak gösteren sayısal elektronik ölçüm aygıtları da giderek yaygınlaşmaktadır. Direnç ölçülmesinde ise, ohmmetre(*) olarak adlandırılan aygıtlardan yararlanılır. Ohmmetre, temel olarak, uygun bir üreteç ve dirençle seri bağlanmış bir ampermetreden oluşur. Direnç değerlerinin büyük bir duyarlılıkla ölçülmesi amacıyla köprüler(*), özellikle Wheatstone köprüsü kullanılır.

ALTERNATİF AKIMLAR

Elektrik en yaygın kullanılan türü alternatif akımdır. Doğru akım, iletkende yalnızca bir yönde akar, buna karşılık alternatif akım sürekli olarak yön değiştiren bir akımdır; örneğin, evlerde kullandığımız elektrik akımı, saniyede 100 kez yön değiştirir, bir başka deyişle saniyede 50 periyotluk bir alternatif akımdır. Bir alternatif akımın (genel olarak bütün periyodik hareketlerin) saniyedeki periyot sayısına akımın frekansı (f) denir. Periyot zaman boyutunda olduğundan, frekans 1/zaman boyutundadır ve birimi "saniyedeki periyot sayısı" anlamında, hertz'dir (Hz). Birçok uygulama alanında, frekansı çok daha yüksek alternatif akımlar kullanılmaktadır, örneğin bir televizyon alıcısının anteninde indüklenen ve resim bilgisini taşıyan gerilimin frekansı 10^8 Hz (100 MHz) dolayındadır, yani, periyodu 10^{-8} saniyedir. Alternatif akımlar hemen her zaman sinüsoidal akımlardır, bir başka deyişle, akımın (gerilimin, oluşturulan magnetik alanın vb) zamana göre değişimi bir sinüs eğrisi biçimindedir. Bir bobin, sabit bir magnetik alan içinde, dönme eksenini alan yönüne dik olmak üzere döndürülecek olursa, bobinde sinüsoidal bir alternatif akım indüklenir. Bobinin açılma frekansı (saniyede radyan olarak döndüğü açı değeri) ω ise, bobinde indüklenen akım, zamanın fonksiyonu olarak,

$$I(t) = I_0 \sin \omega t$$

biçiminde değişir. Bobinin saniyede f tam dönüş yapması, bir tam dönüş (360°) 2π radyana eşit olduğundan, saniyede $\omega = 2\pi f$ radyanlık açı kadar dönmesi anlamına gelir. Eşitlikteki I_0 , akımın maksimum değeridir; bu değere akımın tepe değeri denir. Sinüs fonksiyonunun değeri $+1$ ile -1 arasında değiştiğinden, akım şiddeti de I_0 ile $-I_0$ arasında değişir. Bu değişimin frekansı, $\omega = 2\pi f$ bağıntısından ötürü, f 'ye eşittir. Böyle bir alternatif akımın ortalama değeri sıfırdır, bir başka deyişle, akımı taşıyan iletkenin belli bir noktasından bir yöne doğru geçen elektronların net sayısı sıfırdır; çünkü iletkende elektronlar sürekli yön değiştirerek hareket eder.

ALTERNATİF AKIMDA DEVRE ELEMANLARI. Doğru akımda kullanılan temel devre

elemanı dirençtir. Dirençler, elektrik akımının akışına zorluk gösteren ve elektrik enerjisinin ısı enerjisi biçiminde harcanmasına yol açan elemanlardır. Yalnızca dirençlerden kurulu bir devrenin doğru akım ve alternatif akımdaki davranışı tümüyle birbirine benzer. $V = V_0 \sin \omega t$ alternatif gerilimi bir R direncine uygulandığında, dirençten $I = (V_0/R) \sin \omega t$ akımı geçer. Alternatif akım devrelerinde yaygın olarak kullanılan öteki iki devre elemanı da sığaç ve indüktanstır. Bunların ikisi de enerjiyi bir süre için depolayan ve sonra geri veren elemanlardır. Bir sığaca doğru gerilim uygulandığında ilk anda sığacın dolması sırasında bir akım geçer, bundan sonra sığaçtaki gerilim, uygulanan gerilime eşit olur ve artık devreden akım akmaz. Sığaca bir alternatif gerilim uygulandığında, gerilimin sıfırdan başlayıp yükselmesi sırasında sığaç dolmaya başlar, gerilim en büyük değerini aldığı anda sığaç dolar, akım sıfıra düşer; gerilim düşmeye başlayınca bu kez sığaç boşalmaya başlar, devreden ters yönde bir akım geçer, bu akım en büyük değerine gerilim sıfıra düştüğünde ulaşır, gerilim yön değiştirip büyümeye başladığında bu kez sığaç ilk doluşunun tersi yönde dolmaya başlar. Böylece, sığaçtan bir alternatif akım geçer. Bu akım, uygulanan gerilime göre 90° ($\pi/2$ radyan) faz farklıdır. Sığacın sığası (C) büyüdükçe akımın geçmesine karşı gösterdiği zorluk (reaktans) azalır. Sığacın reaktansı, uygulanan gerilimin frekansını büyüdükçe de azalır. X_C olarak gösterilen reaktansın değeri $X_C = 1/C\omega$ 'ye eşittir. Reaktans(*) birimi, direnç birimi gibi, ohmdur. Uçlarına $V = V_0 \sin \omega t$ gerilimi uygulanan bir sığaçtan, $I = (V_0/X_C) \sin (\omega t + \pi/2) = V_0 C \omega \sin (\omega t + \pi/2)$ akımı geçer.

Bir bobine doğru akım uygulandığında bobinden geçen akıma yalnızca bobinin yapıldığı telin direnci karşı koyar. Oysa bu bobin, alternatif akıma ek bir zorluk gösterir. Bunun nedeni, bobinden geçen akımın bobin içinde bir magnetik akı oluşturmasıdır. Bobinden geçen akım doğru akım ise, oluşan magnetik akı durmaktadır ve indüklemeye ortaya çıkmaz; ama bobinden alternatif akım geçtiğinde, değeri değişen bu akım değişen bir magnetik akı yaratır, bu da bobinde bir gerilim indükler. Lenz yasası(*) göre bu gerilimin yönü, bobine uygulanan gerilime zıt yöndedir, bu nedenle geçen akıma karşı bir zorluk (reaktans) oluşur. Bobinde indüklenen gerilim, geçen akımın değişme hızıyla orantılıdır. Bu ikisi arasındaki orantı katsayısı, bir başka deyişle, geçen akımın birim değişme hızı başına indüklenen gerilim, bobinin özinduktansı ya da kısaca indüktans(*) olarak adlandırılır ve L harfiyle gösterilir. SI birimleri sisteminde indüktansın birimi volt/saniyede amper'dür, bu birim kısaca henry olarak adlandırılır. Bir bobinin indüktansı bobinin geometrisine, sarım sayısına ve içindeki malzemenin magnetik geçirgenliğine bağlıdır. Bobin içinde magnetik geçirgenliği yüksek bir malzeme, örneğin demir bulunması durumunda, indüktans, hava bulunmasına oranla binlerce kat daha büyük değerler alır. Indüktans, geçen akımın değişmesine karşı gelen bir tür elektromagnetik eylemsizlik olarak düşünülebilir. Bir bobinin alternatif akıma karşı oluşturduğu reaktans (X_L), indüktansıyla ve geçen akımın frekansı ile doğru orantılıdır: $X_L = L\omega$. Uçlarına $V \sin \omega t$ gerilimi uygulanan bir indüktanstaki geçen akım, gerilime göre 90° lik bir faz farkıyla geri kalır, bir başka deyişle gerilimin değişimini periyodun $1/4$ 'ü kadar bir

zaman farkıyla geriden izler. Bu akım, $I = (V_0/X_L) \sin(\omega t - \pi/2) = (V_0/L\omega) \sin(\omega t - \pi/2)$ olarak ifade edilir.

Seri bağlı L_1 ve L_2 indüktanslarının eşdeğeri $L = L_1 + L_2$ olarak; bunlar paralel bağlı ise dirençlere benzer biçimde, $1/L = (1/L_1) + (1/L_2)$ olarak bulunur.

REZONANS. Sığaç, içinden geçen akıma göre gerilimi geride bıraktığından, indüktans ise gerilimin akımdan ileride olmasına yol açtığından, seri bağlı bir sığaçla bir indüktansın eşdeğer reaktansı, iki reaktansın farkına eşittir: $X = X_L - X_C$. Belirli bir frekansta bu iki reaktans birbirine eşitlenir ve birbirinin etkisini tümüyle ortadan kaldırır. Bu olaya rezonans(*) denir. Seri bağlı bir C sığacı ile bir L indüktansından oluşan seri rezonans devresinde, $X_L = X_C$ ise, devrenin reaktansı sıfır olur ve alternatif akıma gösterilen zorluk yalnızca bobinin çok küçük direncine indirgenir. Rezonansın oluşması için uygulanan gerilimin frekansı $X_L = X_C$ koşulunu sağlamalıdır, bir başka deyişle, $L\omega = 1/C\omega$ olmalıdır. Buradan, rezonans frekansı (f_0) için, $f_0 = 1/2\pi\sqrt{LC}$ değeri bulunur. Sığaçla indüktansın paralel bağlı olması durumunda, rezonans frekansında devrenin reaktansı sonsuz (uygulamada, bobinin direncinden ötürü, sonsuz değil, çok büyük) olur. Böyle bir devre, çeşitli frekanslardaki gerilimlerin birlikte bulunduğu bir durumda, bunlardan yalnızca bir tanesinin seçilip alınmasına olanak sağlar. Örneğin radyo alıcılarında, antenden gelen ve her biri farklı bir verici istasyona ait olan birçok gerilimden yalnızca bir tanesinin seçilmesi, bir paralel rezonans devresindeki sığaç değeri (radyonun istasyon ayar düğmesi aracılığıyla) değiştirilerek sağlanır. Sığaçlar ve indüktanslar ile dirençlerin birlikte bulunduğu bir devrenin akıma gösterdiği toplam zorluk, elektriksel empedans(*) olarak adlandırılır. Dirençlerin uçlarında oluşan gerilimler, içlerinden akan akımla aynı fazda olduğundan, bunların direnç değerleri ile sığaç ve indüktansların reaktansları cebirsel olarak toplanamaz. Böyle devrelerde empedansların ve akımların hesaplanması, karmaşık sayılar kullanılarak ya da fazör diyagramı olarak bilinen vektörel gösterimlere başvurularak sağlanır.

GÜÇ, ETKİN DEĞER. Alternatif akım devrelerinde güç yalnızca dirençlerde harcanır. Sığaçlar ve indüktanslar enerjiyi periyodun bir bölümünde depolayıp geri kalan sürede geri verdiklerinden enerji kaybına yol açmazlar. Bir R direncine, tepe değeri V_0 olan $V_0 \sin \omega t$ gerilimi uygulandığında, dirençten $(V_0/R) \sin \omega t$ akımı geçer. Bu akımın değeri her an değiştiğinden, dirençteki ortalama gücü bulabilmek amacıyla, i akımının ani değerini göstermek üzere, R^2 gücünün toplamının bir periyottaki ortalamasını almak gerekir. Tepe değeri I_0 olan bir sinüsoidal akım için bu değer $P = 1/2 R I_0^2$ olarak hesaplanabilir. Bu, aynı dirençten $I_0/\sqrt{2}$ değerinde bir doğru akım geçmesi durumunda güce eşittir. Bu değere alternatif akımın etkin değeri adı verilir. Alternatif akımın etkin değeri güç ve enerji hesaplarında önem taşıdığı için, akım ve gerilimlerin tepe değerleriyle değil, etkin değerleriyle anmak gelenekselleşmiştir. Etkin değer, "eff" indisiyle (İngilizcede "rms" indisiyle) gösterilir. Örneğin şehir şebekesinin 220 volt olarak anılan gerilim değeri, bu şebeke-volt gerilimin etkin değeridir. Demek ki şehir şebekesi geriliminin tepe değeri $V_0 = 220 \cdot \sqrt{2} = 311$ voltur; bu gerilimin frekansı $f = 50$ Hz'dir ($\omega = 314$ rad/s), öyley-

se zamanın fonksiyonu olarak 311sin 314t (volt) biçiminde ifade edilebilir.

Bir direncin (ya da enerji harcayan herhangi bir aygıtın) içinden I_{eff} akımı geçiyor, uçlarında da V_{eff} gerilimi bulunuyorsa, bu dirençte birim zamanda harcanan enerji (güç), $P = V_{eff} \cdot I_{eff}$ 'ye eşittir. Bu eşitlik yalnızca, akımla gerilim aynı fazda ise doğrudur. Eğer akımla gerilim arasında (devrede bulunabilecek indüktans ya da sığaçların yol açtığı) φ kadar bir faz açısı varsa, o zaman, dirençteki güç $P = V_{eff} \cdot I_{eff} \cos \varphi$ olur. Bu güç etkin güç (aktif güç) olarak adlandırılır; $\cos \varphi$ değerine de güç çarpanı adı verilir. Bu durumda, gerçek bir güce karşılık gelmeyen $V_{eff} \cdot I_{eff}$ çarpımına görünen (zahiri) güç denir; görünen güç için volt-ampere (VA) birimi kullanılır. Elektrik sayaçları (voltsaatmetre) etkin güce ilişkin enerji tüketimini ölçer. Bir elektrik tüketicisinin, şebekeden çektiği akımla şebeke gerilimi arasında büyük faz farkları oluşmasına genellikle izin verilmez; çünkü bu durumda belirli bir etkin güç için iletilmesi gereken akım şiddeti daha büyük olacağından iletim hatlarındaki enerji kayıpları da büyük olur. Akımla gerilim arasındaki faz farkı özellikle elektrik motorlarının indüktanslarından kaynaklanır. Güç çarpanının, örneğin 0,8'den aşağı düşmesinin yasaklandığı ya da ek ücrete bağlandığı durumlarda, tüketiciler, güç çarpanını yükseltmek amacıyla devrelerinde özel sığaçlar kullanırlar.

TRANSFORMATÖR. Elektromagnetik indükleme ilkesi uyarınca çalışan transformatörler, alternatif akımdaki gerilimin yükseltilmesi ya da indirilmesi amacıyla kullanılır. Transformatörde, uçlarına alternatif gerilim uygulanmış bir bobinin (birincil sargı, primer) oluşturduğu değişken magnetik akı, bir başka bobinde (ikincil sargı, sekonder) akım indüklenmesine yol açar. Birincil sargıya uygulanan gerilim V_1 , bu sargının sarmı sayısı n_1 ; ikincil sargının sarmı sayısı n_2 ise, ikincil sargıda indüklenen gerilim: $V_2 = V_1 n_2/n_1$ olur. Böylece, birincil ve ikincil sargılardaki sarmı sayılarını uygun seçerek, transformatörü, gerilimi yükseltici ya da indirici amaçla kullanmak olanaklıdır.

Elektrik enerjisinin üretim ve iletiminde alternatif akımın büyük yaygınlık kazanmasının temel nedeni, transformatör kullanımının sağladığı olanaklardır. Enerjinin üretim merkezlerinden tüketim bölgelerine iletimini sağlayan havai hatlar ya da kablolar, dirençleri nedeniyle, enerjinin bir bölümünün harcanarak ısıya dönüşmesine yol açar. Bu da, iletimde olabildiğince düşük akımların kullanılmasını gerekli kılar. Belirli bir gücün düşük akımla iletimi ise, gerilimin yüksek olmasını gerektirir. Bu nedenle, enerji santrallerinde üretilen elektrik, yükseltici transformatörler aracılığıyla çok yüksek gerilimlere (örn. 100-500 kV'a) yükseltir, iletimden sonra da yeniden (örn. 220 volta) düşürülür.

Transformatörler gerilim değiştirmekten başka amaçlarla da kullanılır. Sarmı oranı n_1/n_2 olan bir transformatörün ikincil sargısına bağlanan bir Z empedansı, birincil sargı uçlarına $Z(n_1/n_2)^2$ biçiminde yansır. Böylece maksimum güç aktarımının önemli olduğu ve gücün, aktarılabilecek empedansın değerine bağlı olarak bulunduğu durumlarda, empedans uyarlama olarak transformatörler kullanılır. Ses frekansı yükselteçlerinin çıkış katlarını hoparlörün empedansına uyarlama yapmakta kullanılan çıkış transformatörleri bu uygulamanın tipik bir örneğini oluşturur.

ALTERNATİF AKIMIN DOĞRULTULMASI. Radyo ve televizyon aygıtları, başka elektronik aygıtlar, elektroliz kapları (örn. akümülatörlerin doldurulması, elektrikli kaplama kapları) doğru akıma gereksinim göste-

rir. Bu gibi durumlarda, şebeke geriliminin, bir transformatör aracılığıyla uygun gerilime düşürüldükten sonra, doğru akıma çevrilmesi gerekir. Bu amaçla doğrultucular(*) kullanılır. Doğrultucular (redresör), temel olarak, akımı yalnızca bir yönde geçiren ve diyot(*) olarak adlandırılan devre elemanlarından oluşur. Diyotlar vakum lambalı, gaz lambalı ya da yarıiletken olabilir. Alternatif akım, diyottan yalnızca bir yönde geçebilir; böylece dalgalı doğru akıma, bir başka deyişle yönü değişmeyen, ama değeri değişen bir akıma dönüşür. Bu akım da, eğer gerekiyorsa, bir bobin (ya da bir direnç) ile bir sığaçtan oluşan bir filtreden geçirilerek doğru akım elde edilir. Alternatif gerilim ve akımların ölçülmesinde de, önce bunların doğrultulması, sonra doğru akım ölçme aygıtları ile ölçülmesi yolundan yararlanılır. Ayrıca bak. elektrik enerjisi; elektronik.

elektrik akımı, yüklü temel parçacıklar (eksi yüklü elektronlar ile artı yüklü protonlar), iyonlar (bir ya da daha çok elektron yitirmiş ya da kazanmış atomlar) ve delikler (artı yüklü parçacık olarak düşünülebilen elektron eksikliği) gibi elektrik yükü taşıyıcılarının devinimlerinin ortak adı.

Elektrik yükünün elektronlarca taşındığı bir tel içindeki akım, birim zamanda telin herhangi bir noktasından geçen yük miktarının ölçüsüdür. Alternatif akımda(*) elektrik yüklerinin hareketi periyodik olarak yön değiştirir; doğru akımda(*) ise akım yönü değişmez. Elektrik devrelerinde akım yönü genellikle artı yüklerin akış yönü olarak kabul edilir; bu yön gerçek elektron akış yönünün tersidir. Yönü bu biçimde tanımlanan akıma, uzlaşımsal akım denir.

Gaz ve sıvılarda elektrik akımı, genellikle artı iyonlar bir yöne akarken eksi iyonların da ters yöne akmalarından oluşur. Akımın toplam etkisini değerlendirmek için genellikle artı yük taşıyıcılarının yönü seçilir. Ters yönde akan bir eksi yük akımı, aynı büyüklükte artı yük taşıyan ve uzlaşımsal yönde akan akıma eşdeğerdir ve toplam akımın bir bölümünü oluşturur. Yarıiletkenlerde elektrik akımı deliklerin uzlaşımsal yönde, elektronların da ters yönde hareketinden oluşur.

Ayrıca birçok başka akım türü vardır. Parçacık hızlandırıcılarında oluşturulan proton, pozitron ya da elektrik yüklü pion ve müon demetleri bunlar arasında sayılabilir.

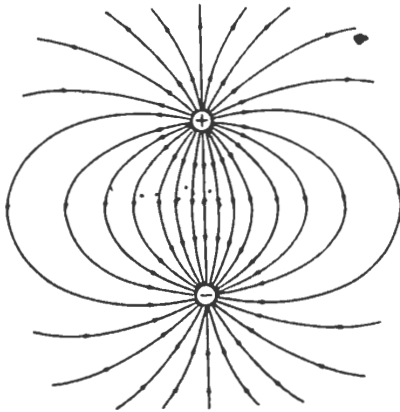
Kendi çevresinde bir magnetik alan (bak. elektromagnetizm) oluşturan elektrik akımı kendi dışındaki bir magnetik alan içinden geçerse bir kuvvetin etkisi altında kalır (bak. elektrik motoru). Bir iletkende elektrik akımının yol açtığı ısı kaybı (çevreye yayılan enerji), akım şiddetinin karesiyle orantılıdır.

Akım şiddetinin yaygın birimi amperdir. Bir amper, saniyede bir coulomb elektrik yükünün, yani $6,2 \times 10^{18}$ elektronun akışına eşittir. Santimetre-gram-saniye sisteminde akım şiddeti birimleri saniyede elektrostatik yük birimi (esu) ya da mutlak elektromagnetik birimdir (abamp). Bir abamp 10 ampere eşittir; bir amper, saniyede 3×10^9 esuya eşittir.

elektrik alanı, bir elektrik yükünün çevresinde oluşan ve bir başka yük üzerinde elektrik kuvveti uygulayan bölge. Elektrik kuvveti, birbirinden belli uzaklıkta bulunan iki elektrik yükünün doğrudan etkileşimi olarak görülmez; yüklerden biri, çevresindeki uzaya doğru genişleyen elektrik alanının kaynağı kabul edilir ve ikinci yüke etkiyen kuvvet, bu alanla ikinci yük arasında doğrudan bir etkileşim olarak düşünülür. Herhangi bir noktadaki elektrik alanının şiddeti, bu noktadaki birim artı elektrik

yüküne etkiyen kuvvet olarak tanımlanır ve $E = F/q$ biçiminde gösterilir. Değeri birinciden iki kat büyük olan ikinci bir yüke (test yükü) etkiyen kuvvetin değeri de iki kat artar, ama kuvvetin yüke oranı, yani elektrik alan şiddeti E , alan içinde verilen bir noktada sabittir. Elektrik alan şiddetinin değeri test yüküne değil, alanı oluşturan yüke bağlıdır. Gerçekte kendisi de bir elektrik alanına sahip bir test yükü, içine konulduğu alanda çok küçük de olsa bir miktar değişikliğe yol açar. Elektrik alanı, test yükü, alanın içine alınıp alanda bu ufak değişikliği yapmamışken, birim artı yük üzerine etkiyen kuvvet olarak da düşünülebilir.

Bir eksi yüke etkiyen kuvvetin yönü, artı yüke etkiyen kuvvetinkinin tersidir. Bir elektrik alanının hem büyüklüğü, hem de yönü bulunduğundan, alanın yönü, bir artı

Zıt işaretli iki eşit yükün çevresindeki elektrik alanı
R. Resnick ve D. Halliday, *Physics* (1966), John Wiley & Sons, Inc.

yük üzerindeki kuvvetin yönü olarak seçilmiştir. Artı yükler birbirini ittiği için, yalıtılmış bir artı yükün çevresindeki elektrik alanı merkezden dışarıya doğru yöneliktir. Elektrik alanları, artı yüklerden başlayıp eksi yüklerde sonlanan kuvvet çizgileriyle gösterilir. Bu çizgiler, alan içine yerleştirilebilecek küçük bir artı yükün çezeceği yörüngeyi belirtir. Kuvvet çizgilerinden birine teğet olan bir doğru, teğet noktasındaki elektrik alanının yönünü gösterir. Kuvvet çizgilerinin birbirine yakın olduğu yerdeki alanın şiddeti, çizgilerin birbirinden uzak olduğu yerdekenden daha büyüktür. Elektrik alanını oluşturan bir elektrik yükü çevresindeki alanın şiddeti, yükün uzaydaki dağılışı biçimine bağlıdır. Yükün tek bir noktada yoğunlaşmış olması durumunda elektrik alanı, yükün miktarıyla doğru orantılı; alanı oluşturan yükün merkezine olan uzaklığın karesiyle ters orantılıdır. Ayrıca yüklerin içinde bulunduğu ortamın niteliği de elektrik alanının değerini etkiler. Alanın boşluktaki değeri herhangi başka bir ortamdaki değerinden her zaman büyüktür.

Uzayın her noktasının, büyüklüğü ve yönü E elektrik alan şiddetiyle belirtilen elektriksel bir özelliği vardır. Herhangi bir noktadaki elektrik alanının değerini bilmek, bu noktanın yakınındaki elektrik yüklerinin davranışı hakkında bilgi edinmek için yeterlidir.

Bir televizyon verici anteninde yüklerin bir aşağı bir yukarı hızlanması gibi bazı durumlarda, elektrik alanı kendini oluşturan yükten ayrılabilir. Bu durumda elektrik alanı kendisine eşlik eden bir magnetik alan ile birlikte, dalga halinde ve ışık hızına eşit bir hızla uzaya yayılır. Elektromagnetik dalgaların varlığı, elektrik alanlarının yalnızca elektrik yükleri tarafından değil, değişen magnetik alanlar tarafından da oluşturulabildiğini kanıtlar.

Elektrik alanı değerinin boyutu, birim yük başına kuvvettir. Metre-kilogram-saniye ve SI sistemlerindeki birimler coulomb başına newton ve buna eşdeğer olan metre başına voltur. Santimetre-gram-saniye sisteminde ise elektrostatik yük birim (esu) başına din birimi kullanılır; bu da santimetre başına statvoltun eşdeğeridir.

elektrik anahtarı, ŞALTER olarak da bilinir, normal yük koşulları altındaki elektrik devrelerini açmak ve kapamak için kullanılan, genellikle elle çalıştırılan aygıt. Elektrik anahtarlarının pek çok türü vardır. Yaygın biçimde kullanılan bıçaklı anahtar, tek ya da çok kutuplu, tek ya da çift konumlu olabilir; kapasitesi 20.000 ampere ve 750 volta kadar çıkabilir. Cıvalı (sessiz) anahtar türü, ev aydınlatma devrelerinde geniş ölçüde kullanılır. Yağlı anahtarlarda ise, ark oluşumunu azaltmak için anahtar yağ içine batırılmıştır. Enerji üretim ya da transformator merkezlerinde, bütün anahtar ve devre kesiciler şalt donanımı olarak adlandırılır ve çoğunlukla merkezin yakınında ayrı bir yerde toplanır.

elektrik ark ocağı bak. ark fırını

elektrik arki, bir gaz ya da buhar içindeki iki ayrı iletkenin arasında ve görece düşük bir potansiyel farkı (gerilim) altında oluşan, yoğunluğu yüksek, sürekli elektrik akımı. Arkların yüksek yoğunlukta ısı ve ısı verebilen özelliğinden, kaynakçılıkta; normal hava basıncında çalışan karbonlu ark lambaları ve ark fırınlarında; alçak basınçlı sodyumlu ark lambaları ve cıvalı ark lambalarında yararlanılır.

elektrik boşalmalı lamba, saydam bir koruyucu içindeki gazın, bir gerilim uygulandığında ısıtılma özelliğine dayalı olarak çalışan aydınlatma aygıtı. 1675'te Fransız astronom Jean Picard, bir cıvalı barometre tüpünü çalkaladığında, zayıf bir ışıltının belirdiğini gözlemledi, ama ışıltının nedenini (statik elektrikleme) ortaya çıkaramadı. 1855'te düşük basınçlı bir gazda elektrik gerilimi uygulayarak ısıtılma elde edilen Geissler tüpünün geliştirilmesiyle, elektrik boşalmalı lambaların temel çalışma ilkesi ortaya çıkarılmış oldu. 19. yüzyılda elektrik üreticilerinin günlük yaşama girmesinden sonra, gaz tüplerine elektrik enerjisi uygulanmasına ilişkin birçok deney ısıtıldı. 1900'den sonra elektrik boşalmalı lambalar Avrupa ve ABD'de yaygın olarak kullanılmaya başladı. Neon gazı bu amaçla ilk kez 1910'larda Fransız mucit Georges Claude tarafından kullanıldı.

Neon lambasında neona cıva buharı katılarak mavimsi bir renk elde edilir. Cıva buharı, flüoresan lambalar ile bazı morötesi lambalarda da kullanılır. Helyum, turuncumsu-sarı cam içinde altın renginde ışıltı; sarı cam içinde mavi ışık yeşil gözükür; kimi gaz karışımlarından ise beyaz ışıltı elde edilir. 1931'de Avrupa'da geliştirilen sodyum buharlı lamba, sarı rengin sakıncalı olmadığı durumlarda iyi bir aydınlatıcıdır.

Gece lambası ya da gösterge olarak kullanılan lambalar küçük bir ampul ile yüksek dirençli bir filamandan oluşur. Bu filamanın iki ucunda bulunan levhacıklar arasındaki gerilim, ampul içindeki gazın (genellikle neon ya da argon) hafifçe ısıldmasını sağlar. Bu lambalar çok az enerji harcar, ömürleri de uzundur. Işıltılı boşalmanın, lambanın uçlarındaki gerilimi sabit tutma eğiliminden yararlanılarak, bu lambalar bazen gerilim regülatörü olarak da kullanılır.

elektrik çarpması, vücuda giren elektrik akımının fiziksel ve algılanabilir etkisi. Bu olayın sınırları kuru havada kalın bir hal

üstünde dolaşan kışının algıladığı batıcı, ama zararsız statik elektrik yükünden, bir enerji iletim hattından kaynaklanan öldürücü elektrik boşalmasına kadar değişir.

Ölümle sonuçlanan elektrik çarpmalarının büyük bölümü, evlerde kullanılan 50 Hz (Avrupa) ya da 60 Hz (Kuzey Amerika) frekansındaki alternatif akımdan kaynaklanır. Öte yandan, yüksek gerilimli akımla çalışan aygıtların ve besleme devrelerinin kullanımı yalnızca eğitilmiş kişilerin elinde olduğundan, 500 V'tan daha düşük gerilimli iletkenlerle temas sonucundaki ölüm olaylarına da daha sık rastlanır.

Elektrik akımının insan vücudu üzerindeki etkisi, volta ölçülen gerilim değerinden çok, amperle ölçülen akım şiddetine bağlıdır. Gerçekten de, vücut dokularının elektrik direncinin değişken olması ve akım geçtiği anda büyük ölçüde değişebilmesi nedeniyle, uygulanan gerilimin değeri her olguda aynı derecede önemli olmayabilir. Bu nedenle, bir elektrik çarpmasında elektrik mühendisleri genellikle yalnızca akım gerilimini belirtirken, hekim için akımın miktarı önemlidir.

Bir başka önemli nokta, akımın vücuttan geçerken izlediği yoldur. İnsan vücudu bir elektrik iletkeni olarak, deriden bir elektroliz kabı içindeki bir elektrolit çözeltisi gibi davranır. Akım yoğunluğu, iki temas noktasını birleştiren eksen boyunca en yüksek düzeydedir. Bu eksenden uzaklaştıkça, akımın yoğunluğu da hızla düşer. Dolayısıyla en çok etkilenebilecek organlar, akımın doğrudan izlediği yola en yakın olanlardır. Ölümle sonuçlanan elektrik çarpmalarının büyük bölümü, bir kol (genellikle sağ) ile bacaklar arasında yol alan akımlardan kaynaklanır; bu durumda akım göğüs kafesinden geçer ve kalp, akciğerler gibi organları etkiler. Temas noktalarından biri kafa olmadıkça, beyin akım yolunun üstünde ya da yakınında değildir.

Elektrik çarpması üç yolla doğrudan ölümle sonuçlanabilir: Beyindeki solunum merkezinin durması, kalbin durması ve karıncağ fibrilasyonu (kalpteki karıncık kasının, titreme ya da seyrime biçiminde, çok hızlı ve düzensiz olarak istem dışı kasılması). Genel kaniya göre, elektrik çarpmasından ileri gelen ölümlerin en yaygın nedeni karıncık fibrilasyonudur.

Elektrik çarpmış kişilere uygulanabilecek en iyi ilk yardım tedavisi, yapay solunum ve kalp masajıyla dolaşım-solunum sistemini yeniden harekete geçirmektir. Bu yöntemler iyi eğitilmiş bir kişi tarafından uygulandığında, daha kapsamlı bir tedavi uygulanıncaya değin hastanın hayatta kalmasını sağlayabilir.

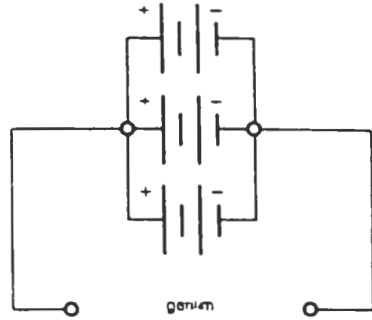
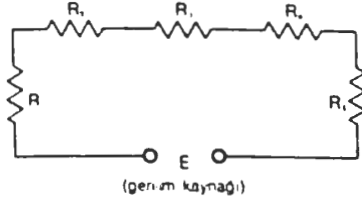
Elektrik çarpmasından sonra hayatta kalanların çoğu, eğer vücutlarında çok ağır yanıklar yoksa, bütünüyle iyileşir; vücuttaki geçici ya da kalıcı yan etkilerin en sık görüleni katarakt, anjina pektoris ve çeşitli sinir sistemi bozukluklarıdır. Elektrik çarpmasına bağlanan başka yakınmaların bu olayla ilişkisi klinik bakımdan doğrulanmamıştır.

elektrik çifti bak. elektrik dipolü

elektrik devresi, elektrik akımının iletilmesini sağlayan, iletken ya da iletkenler zinciri. Bir elektrik devresinde, akımı oluşturan yüklü parçacıklara enerji veren pil ya da üreteç türü bir aygıt ile lambalar; elektrik motoru ya da elektronik bilgisayar gibi akım kullanan aygıtlar ve bağlantı telleri ya da iletim hatları bulunur. Elektrik devrelerinin davranışını matematiksel ola-

rak tanımlayan iki temel yasa, Ohm yasa-
sı(*) ile Kirchhoff yasalarıdır(*)).

Elektrik devreleri birçok biçimde sınıflan-
dırılabilir. Yalnızca bir yönde akan akım
taşıyan devreler doğru akım devresi olarak
adlandırılır. Alternatif akım devreleri ise,

Örnek devre bağlantıları: Seri bağlı dirençler (üstte);
paralel bağlı piller (altta)

saniyede birçok kez yön değiştiren akım
taşıır; evlerdeki devrelerin büyük çoğunluğu
böyledir. Bir başka sınıflamaya göre, seri
devreler tüm akımın her devre elemanından
geçtiği bir yol oluşturur (bak. üst çizim).
Paralel devrelerde ise, akım bölünür ve
devrenin her kolundan akımın yalnızca bir
bölümü geçer. Bir paralel devrenin her
kolunun üzerindeki gerilim (potansiyel far-
kı) aynıdır, ama kollarındaki akımlar farklı
olabilir. Örneğin, evlerde her lamba ya da
aygıt üzerine aynı gerilim uygulanır, ama bu
yüklerin her biri güç gereksinimlerine göre
farklı değerlerde akım çeker. Paralel bağ-
lanmış birbirinin eşi piller (bak. alt çizim)
tek bir pilden daha çok akım sağlar; ama
gerilim tek bir pilinkiyle aynıdır. Ayrıca
bak. rezonans devresi; tümleşik devre.

Radyo gibi aygıtların içinde bulunan ve
transistor, transformatör, sığaç (kondansatör),
bağlantı telleri ve başka elektronik devre
elemanlarından oluşan şebeke de bir elektrik
devresidir. Böyle karmaşık devre-
ler, seri ve seri-paralel bağlanmış bir ya da
daha çok kolun birleşmesinden oluşabilir.

elektrik dipolü, ELEKTRİK ÇİFTİ olarak da
bilinir, merkezleri çakışmayan eşit ve zıt
işaretlili elektrik yükü çifti. Dışsal bir elek-
trik alanının etkisiyle, eksi yüklü elektron
bulutu merkezinin kayarak hafifçe çekir-
dekten uzaklaşmış durumda olduğu bir
atom, indüklenmiş dipol (çiftkutup) oluştu-
rur. Dışsal elektrik alanı kaldırıldığında
atom, dipol özelliğini yitirir. Bir oksijen
atomu ile, ona aralarında 105°'lik açı bulu-
nacak biçimde bir yandan bağlanmış iki
hidrojen atomundan oluşan bir su molekülü
(H₂O) ise kalıcı bir elektrik dipolü oluştu-
rur. Bu molekülün oksijen tarafı her zaman
biraz eksi, hidrojen tarafı ise biraz artı
elektrik yüklüdür. Elektrik dipolü, verici
anten olarak kullanılan uzun düz bir tel gibi
çok büyük de olabilir. Bu antende elektron-
lar, kutuplanmanın değişmesiyle ileri geri
itilerek her yarım periyotta bir, antenin
uçlarından birini eksi, ötekini de artı yüklü
duruma getirir.

Elektrik alanı içindeki bir dipole, eksenini
elektrik alanı doğrultusuna yöneltmeye çalış-

şan bir moment etki eder. Bu momentin
değeri, elektrik alan şiddetine, dipoledeki iki
yükün büyüklüklerine ve aralarındaki uzak-
lığa bağlıdır; bu değer, dipol alana dik
olduğunda en yüksek düzeye ulaşır. Dipol-
deki yüklerin değerleri q , eksi ve artı
yüklerin merkezleri arasındaki uzaklık da d
ise, qd çarpımı elektrik dipolü momentini
olarak tanımlanır. Elektrik dipolü momentin-
in büyüklüğü birim elektrik alanını belirli
bir elektrik dipolüne vakum altında uygula-
yabileceği en yüksek moment değerine
eşittir. Bir vektör olan elektrik dipolü
momentinin yönü, eksi yükten artı yüke
doğrudur. Bir elektrik alanı içerisine yerleş-
tirildiğinde ise, yönünü elektrik alanının ki-
ne uydurmaya çalışır.

Elektrik dipolü momentinin boyutu elek-
trik yükü çarpı uzaklık olduğundan, metre-
kilogram-saniye sistemindeki birimi coul-
omb-metre, santimetre-gram-saniye siste-
mindeki birimi ise esu-santimetredir.

elektrik enerjisi, mekanik ya da kimyasal
enerjinin ya da ısı enerjisinin elektrige
dönüştürülmesiyle elde edilen ve tüketiciler-
in kullanımına sunulan enerji. Elektrik
enerjisinin üretimden tüketime ulaştırılma-
sında başlıca üç aşama vardır: Üretim, iletim
ve dağıtım. Elektrik enerjisi, günümüzde,
aydınlatma, makinelerin çalıştırılması, bil-
gisayar ve benzeri aygıtlara enerji sağlan-
ması gibi alanlarda kullanılan başlıca enerji
kaynağıdır. Buna karşılık sanayide ve ko-
nutların ısıtılmasında, demiryolları gibi
alanlarda elektrik enerjisinin yanı sıra baş-
ka enerji türleri de kullanılır.

Elektrik enerjisinin kullanımına yönelik
ilk çalışmalar, 1878'de İngiliz mucit St.
George Lane-Fox ile ABD'li mucit Thomas
A. Edison'ın geliştirdikleri, aydınlatma
amaçlı elektrik enerjisi dağıtım şebekesi
tasarımlarıyla başladı. İlk elektrik santrali
Londra'da 1882'de hizmete girdi, aynı yıl
New York kentinde de bir santral açıldı. Bu
santraller doğru akım ürettiyordu. Doğru
akımın büyük uzaklıklara elektrik iletilmesi-
ne elverişli olmadığı kısa sürede anlaşıldı.
1886'da ilk alternatif akımlı iletim sistemi
(uzunluğu 1.200 m) ABD'de hizmete girdi.
Bu sistemde gerilim, ilkin bir transformatör
aracılığıyla 3 bin volta yükseltiliyordu, tüketici
tarafına ise 500 volta indiriliyordu. 1888'de
Sırp asıllı ABD'li mucit Nikola Tesla çok-
fazlı sistemi ve pratik kullanıma elverişli ilk
alternatif akım motorunu geliştirdi. Böylece
alternatif akımlı sistemler, doğru akımlı
sistemler karşısında büyük üstünlük sağladı.
1898'de 40 bin voltluk iletim gerilimlerine
ve 120 km'lik hat uzunluklarına ulaşıldı.
Elektrik enerjisi üreten jeneratörler
1890'larda pistonlu buhar makineleriyle çalı-
ştırılırken, 1900'lerin başında buhar tür-
binleri kullanılmaya ve giderek yaygınlaş-
maya başladı. 1920'lerde büyük hidroelek-
trik santrallerin yapımı ağırlık kazandı. Hat
uzunluklarının ve enerji gereksiniminin bü-
yümesi, iletimde giderek daha yüksek ge-
rilimlerin kullanılmasını zorunlu kıldı.
1920'lerde ve 1930'larda 220-287 kilovoltluk
iletim sistemleri hizmete girdi.

Elektrik üretiminde yararlanılan hidrolik
enerji potansiyelinin SSCB ve Kanada dış-
ındaki gelişmiş ülkelere hemen tümüyle
hizmete sokulmuş olması bu ülkelerde II.
Dünya Savaşı'ndan sonra petrol ve kömür
dayalı santrallara yeniden ağırlık verilmesi-
ne yol açtı. Buna karşılık SSCB ve Kanada'da
büyük hidroelektrik santrallerinin kurul-
ması sürdü. 1971'de hizmete giren 6 bin
MW'lık Krasnoyarsk Santrali ve 5.225
MW'lık Churchill Çağlayanları Santrali
bunlar arasında sayılabilir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra kömür ve
petrol gibi geleneksel yakıt kaynaklarının

tükenebileceği endişesi nükleer santrallara
geçiş başlattı, ama 1950'lerde kömür ve
petrolün hâlâ bol ve ucuz bulunmakta
oluşu, nükleer enerjinin ancak 1960'ların
ortalarından sonra geleneksel yakıtlarla re-
kabet edebilir duruma gelmesini sağladı.

Enerji iletiminde, bir yandan çok yüksek
gerilimli (750 kilovolt dolayında) alternatif
akım sistemleri geliştirilip kullanıma soku-
lurken, bir yandan da doğru akımlı iletim
konusu yeniden gündeme geldi. Yüksek
gerilimlerde çalışabilen cıva buharlı arklı
doğrultucuların (redresör) geliştirilmesinin
sonucu olarak, doğru akımlı iletim, İsveç,
İngiltere, Fransa, SSCB ve ABD'deki bazı
sistemlerde 1954'ten sonra kullanıma girdi.

Elektrik üretiminde temel olarak iki enerji
kaynağından yararlanılır: Su enerjisi ve ısı
enerjisi. Su enerjisiyle çalışan hidroelektrik
santrallerin en önemli üstünlükleri yakıtta ve
soğutma suyuna gereksinimlerinin olmama-
sı ve çevre kirlenmesine yol açmamalarıdır.
Buna karşılık bu santraller yağmura ve
akarsuların mevsimden mevsime 10-100 kat
değişiklik gösterebilen debilerine bağımlı-
dır. Buna karşılık ısı santrallerinde yer
seçimi, tüketim merkezleri göz önüne alına-
rak yapılabileceğinden, iletim hatlarının çok
uzun olmasından kaçınmak olanaklıdır.

Termik santrallerde, yakıttan elde edilen
ısı ilkin mekanik enerjiye dönüştürülür,
mekanik enerjiden de elektrik üreteçleri
(jeneratör) aracılığıyla elektrik enerjisi elde
edilir. İlk zamanlarda kullanılan pistonlu
buhar makinelerinin yerini, 1900'lerden
sonra, hemen tümüyle buhar türbinleri aldı.
Buhar türbinli santrallerin verimi, buhar
kazanlarının (boylar), türbinlerin ve üreteç-
lerin tasarım ve yapımındaki sürekli geliş-
melerin sonucu olarak, 1900-60 arasında
yüzde 5'ten yüzde 40'lara yükseldi. Uçak
motoru olarak yaygın kullanımı alan olan
gaz türbinleri 1939'dan bu yana elektrik
üretiminde de kullanılmaktadır. Gaz türbin-
lerinin kuruluş giderleri düşüktür, buna
karşılık özel nitelikli sıvı ya da gaz yakıt
kullanılması gerektiği için yakıt giderleri
yüksektir. Ayrıca verimleri de düşük (yüzde
22-24) olan bu tür santraller, toplam çalış-
ma süresinin yılda 500-1.000 saati geçmediği
uygulama alanlarında kullanılırlar. Dizel
motorlu santrallerin boyutları küçüktür,
güvenli çalışırlar, ısı verimleri de yüksektir
(yüzde 30-38); ama bunlar ancak küçük
birimler (birkaç bin kW'a kadar) olarak
yapılabilir. Nükleer santrallerde ısı, çekir-
dek bölünmesi(*) yoluyla elde edilir. Bu
ısıyla oluşturulan buhar, türbinlere gönderi-
lir ve böylece mekanik enerji elde edilir. İlk
nükleer santral 1956'da hizmete girdi.
1978'de dünya elektrik üretiminin yüzde
7,5'i nükleer santrallerden elde edilmekte
idi. Nükleer santrallerde yakıt gideri fosil
yakıt (kömür, petrol) kullanan santrallara
oranla daha düşüktür, ama bunların kuruluş
giderleri çok yüksektir. Bu tür santrallerin
en önemli sakıncaları, radyoaktif atıkların
yol açtığı çevre kirliliği ve işletim güvenliği
sorunlarıdır. Çekirdek bölünmesi yerine
çekirdek kaynaşmasından(*) yararlanan ter-
monükleer santrallara geleceğin ideal enerji
santralleri olarak bakılmaktadır. Yakıt ola-
rak doğada çok bol bulunan döteryum ve
trityum (hidrojenin izotopları) kullanılmala-
rı, radyoaktif atık sorununun hiç bulunma-
ması, herhangi bir kaza sonucunda çevreye
radyoaktiflik yayılması gibi bir tehlikenin
söz konusu olmaması, gerçekten de bu tür
santrallara çok büyük üstünlük sağlamakta-
dır. Bu nedenle, ABD, eski SSCB, İngiltere,
Japonya, Almanya ve Fransa gibi ülkelerde
termonükleer reaktör alanında yoğun araş-
tırmalar yürütülmektedir. Bu tür reaktörle-
rin tasarımında, özellikle çok yüksek sıcak-

lıkların (100.000.000°C dolayında) gerekmesi nedeniyle, büyük zorluklarla karşılaşmaktadır. 1960'lardan bu yana bu alandaki araştırmalar, SSCB'de geliştirilen Tokamak reaktörü üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Yeraltı kaynar su ya da kuru buhar kaynaklarından yararlanılan jeotermal enerji santralleri de giderek yaygınlaşmaktadır.

Hidroelektrik santrallerde suyun düşüş (kinetik) enerjisini mekanik enerjiye çeviren su türbinleri kullanılır. 6 m'den 1.500 m'ye kadar düşüşlerde kullanılabilen çeşitli türbin türleri geliştirilmiştir. Pervaneli türbinler ve Kaplan türbinleri 30 m'ye kadar düşüşlerde, Francis ve Deriaz türbinleri 20-300 m'lik, Pelton türbinleri ise 100-1.000 m'lik düşüşlerde kullanılır. Tam yükte yüzde 90-94'lük verimlere ulaşabilen su türbinlerinin verimleri, yük azaldıkça yüzde 60-85 dolaylarına kadar düşer.

İyonlaşmış gazların güçlü bir magnetik alandaki hareketini doğrudan elektrik enerjisine çeviren magnetohidrodinamik üreteçler(*) yüksek verimleri ve daha az hava kirliliğine yol açmaları nedeniyle üzerinde araştırmaların yoğunlaştığı bir üreteç türüdür. Işık enerjisini doğrudan elektrik enerjisine dönüştüren güneş pilleri de giderek önem kazanmaktadır.

Elektrik enerji sistemlerinde başlangıçta 16 ⅓ Hz'den 133 Hz'ye kadar çok çeşitli frekanslar kullanıldı. Yıllar süren standartlaşma çabaları sonucunda bugün, ABD ve Kanada'da 60 Hz, öteki ülkelerde 50 Hz kullanımı yaygınlaşmıştır. Japonya'da ise hem 50, hem de 60 Hz kullanılmaktadır. Elektrikli trenlerde, genellikle 16 ⅓ ve 25 Hz gibi düşük frekanslar kullanılır. Evlere ulaştırılan elektriğin gerilimi, ABD'de 120 volt, Avrupa'da ve başka pek çok ülkede 220 volt olarak standartlaştırılmıştır. Kimi ülkelerde ise 200, 230 ya da 240 voltluk şebeke gerilimleri kullanılmaktadır. Sanayi ve yüksek güçlü aygıtların çalıştırılmasında kullanılan enerji, 220/380 voltluk üç fazlı elektrik ile sağlanır. Ayrıca bak. elektrik.

Türkiye'de elektrik enerjisi üretimi. Türkiye'de ilk elektrik üretimi, 1902'de Tarsus'ta bir İsviçre ve İtalyan şirketler grubunun kurduğu küçük bir hidroelektrik santralla başladı. Bundan sonraki ilk elektrik santrali 1910'da İstanbul'da yapıldı. Bir Macar şirketinin yaptığı santral o tarihten sonra Belçikalılar tarafından işletildi. 1923'e değin Türkiye'de yalnızca İstanbul, Adapazarı ve Tarsus'ta elektrik üretiliyordu. Yılda 50 milyon kW-sa olan bu elektriği nüfusun ancak yüzde 6'sı kullanabiliyordu. Cumhuriyetin ilk yıllarında elektrik üretimi yabancı şirketlerin elinde olduğu için elektrik fiyatı kısa vadede kâr etmek amacıyla sürekli artırılıyordu. 1935'te yabancı şirketlerin tasfiye edilmesine karar verildi ve elektrik üretimi ve dağıtımı belediyelere bırakıldı. Bu dönemde kuralan termik santraller taşkımörü yaktığı için oldukça pahalı bir yakıt tüketicisi durumundaydılar. Bunun engellemek amacıyla 1948'de düşük değerli kömür yakan Çatalağzı termik santrali hizmete girdi. Bu santralla birlikte 1952'de İstanbul-Çatalağzı elektrik iletim hattı işletmeye açıldı ve böylece Türkiye'de ilk kez uzak mesafelere elektrik enerjisi taşınması sağlandı. 1950'den sonra elektrik üretiminde imtiyazlı elektrik şirketlerine izin verildi ve 4 özel şirket kuruldu. Ancak bu şirketlerden 2'si daha sonra varlıklarını sürdüremedi ve kapandı. Elektrik üretimi ve dağıtımı konusunda yıllarca devlete bağlı bir kurumun oluşturulması çabaları sürmüşse de ancak 1970'te Türkiye Elektrik Kurumu'nun (TEK) kurulmasıyla bu amaca ulaşılabilmiştir. Türkiye hidrolik gücünün brüt potansiyeli yılda 430 milyar kW-sa, teknik

potansiyeli yılda 215 milyar kW-sa olarak belirlenmiştir. Ama maliyet açısından yapılan hesaplarda yararlanılabilir hidrolik potansiyelin, yılda yaklaşık 118 milyar kW-sa olduğu saptanmıştır. Bu potansiyel, dünya hidroelektrik santralleri potansiyelinin yaklaşık yüzde 1,2'sini oluşturur. Türkiye'nin kuruluş güç kapasitesi toplam 17.206 MW'tır. 1991'de Türkiye'de toplam 60,2 milyar kW-sa olan elektrik üretiminin 37,5 milyar kW-sa'lık bölümü (yüzde 62,3) termik, 22,7 milyar kW-sa'lık bölümü (yüzde 37,7) ise hidroelektrik santrallerden sağlanmıştır. 1990'da net elektrik ihracatı 731 milyon kW-sa olan Türkiye, 1991'de 252 milyon kW-sa'lık net ithalat yapmıştır.

Türkiye hidrolik potansiyelinin yüzde 31'i Fırat'ta, yüzde 11'i Dicle'de, yüzde 10'u Doğu Karadeniz'de ve yüzde 9'u Çoruh havzasında bulunmaktadır. Güneydoğu Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde yer alan bu dört havza hidrolik potansiyelin yaklaşık yüzde 61'ini oluşturur.

Türkiye'de 1990 sonunda çalışan durumda olan 67. yapımı süren 20 hidroelektrik santral vardı. Bunlara ek olarak Türkiye'nin 23 adet termik santrali vardır. Ayrıca Denizli-Kızıldere'de 20 MW gücünde bir jeotermal santral bulunmaktadır.

1990'da tüketilen 46,8 milyar kW-sa elektrik enerjisinin yüzde 25'i konut ve hizmetlerde, yüzde 69,4'ü sanayide ve yüzde 2,6'sı sokak aydınlatılmasında kullanılmıştır.

Elektrik İşleri Etüd İdaresi (EİE). Türkiye'nin elektrik enerjisi kaynaklarını araştırmak, saptamak ve elektrikle ilgili işlerini yürütmek amacıyla 1935'te oluşturulan kuruluş. EİE, Bakanlar Kurulu kararı ve cumhurbaşkanının onayı ile atanan bir genel müdür tarafından yönetilmektedir.

EİE'nin görevleri arasında Türkiye'nin su ve öteki enerji kaynaklarını inceleyerek elektrik üretimine uygun ve elverişli kaynakları saptamak; elektrik enerjisinin, gereksinim duyulan yerlere, en ekonomik biçimde ulaşmasını sağlayacak araştırmalar ve fizibilite hesapları yapmak; gelecekteki sanayi yatırımlarının elektrikleendirme kısımlarını hazırlamak sayılabilir. Ayrıca bu alanda her düzeyde eğitim görmüş elemanın yetiştirilmesini sağlar; elektrik santrallerinin maliyet ve satış hesaplarını denetler, söz konusu kurumların verimli çalışıp çalışmadığını saptayarak verimsiz çalışanlar hakkında alınması gereken önlemler konusunda hükümete görüş bildirir ve sorunların çözümünde yolunda araştırmalar yapar; ülkede yürürlükte olan elektrik ücret tarifelerine ilişkin incelemeler yapar. EİE 1935-70 arasında Türkiye'deki elektrik üretim ve dağıtım kurumlarının istatistiklerini hazırlamış; 1970'ten sonra bu görevi Türkiye Elektrik Kurumu'na (TEK) devretmiştir.

EİE, kendisine yasayla verilmiş olan bu görevlerini yaparken, enerji kaynaklarının araştırılmasına yönelik çalışmalarını bağımsız olarak sürdürür. Tüm kamu kuruluşları ve belediyeler de kendileri için gerekli enerji santrallerini kurmadan önce, EİE'ye danışmak zorundadırlar.

elektrik motoru, elektrik enerjisini mekanik enerjiye dönüştüren makine. Bu dönüşümün tersini gerçekleştiren, bir başka deyişle, mekanik enerjiyi elektrik enerjisine dönüştüren makineler ise elektrik üretici (jeneratör) olarak anılır.

Elektrik motorunun geliştirilmesine yönelik ilk çalışmaları Danimarkalı bilim adamı Hans Christian Ørsted başlattı. 1820'de Ørsted, bir iletkenin geçen elektrik akımının bir magnetik alan oluşturduğunu buldu. Bu olgunun tersinin de geçerli olduğu-

nu kanıtlamaya çalışan Michael Faraday, 1821'de, elektrik akımını donma hareketine dönüştüren bir aygıt yaptı. Böylece elektrik motorunun ilk basit örneği gerçekleştirilmiş oldu. 1870'lerin başında Belçika asıllı Fransız elektrik mühendisi Zenobe-Theophile Gramme, bugün kendi adıyla anılan dinamoyu buldu, ardından, dinamoya elektrik akımı verildiğinde bu aygıtın motor olarak çalışacağını belirledi. Böylece pratik kullanıma elverişli ilk elektrik motorunu gerçekleştirmiş oldu. 1888'de Sırp asıllı ABD'li elektrik mühendisi Nikola Tesla, alternatif akım motorları için temel bir çalışma ilkesi olan doner magnetik alanı bularak ilk asenkron motoru gerçekleştirdi. Böylece günümüzde yaygın olarak kullanılan elektrik motorlarının ilk örneği ortaya çıkmış oldu.

Elektrik motorlarının çalışması iki temel ilkeye dayanır. Bunların birincisi, bir magnetik alanda bulunan ve doğrultusu, alanın doğrultusuna dik olan bir iletkenin, içinden elektrik akımı geçirildiğinde bir kuvvet etkisinde kalacağını belirleyen Ampère yasasıdır. Faraday indükleme yasası(*) olarak adlandırılan ikinci ilke, bir magnetik alanda bulunan ve alana dik doğrultuda hareket eden bir iletkenin uçlarında bir potansiyel farkı (gerilim) oluşacağını belirler.

Bu ilkelere dayalı olarak, elektrik motorları, stator ve rotor olmak üzere iki ana bölümden oluşur. Stator, motorun hareket etmeyen bölümüdür. Magnetik malzemeden (çoğu kez demirden) bir gövde ile bu gövde üzerine sarılmış iletkenlerden oluşan stator, iletkenlerden akım geçirildiğinde içinde bir magnetik alan oluşturur. Bu magnetik alan içinde dönebilecek biçimde yerleştirilen rotordaki iletkenlerden geçen akımın oluşturduğu magnetik alan, statorun magnetik alanıyla etkileşime girer; bunun sonucu olarak da rotor donme hareketi yapar. Rotorda ayrıca, durağan fırçalara sürünerek dış devreyle elektrik bağlantısı kuran iletkenler (örn. bilezikler) bulunur. Rotor, dönme hareketini dışarıya aktaran bir mil üzerine yerleştirilmiştir.

Elektrik motorları, doğru akım motorları ve alternatif akım motorları olmak üzere iki ana sınıfa ayrılır. Bu türler ayrıca, magnetik alanların oluşum biçimlerine göre indüksiyon motorları (asekron motorlar), senkron motorlar ve komütatörlü (toplaçlı) motorlar olmak üzere gruplanır.

İndüksiyon motorlarında, statordaki sargılara dışardan gerilim uygulanır. Rotordaki sargının uçları birbirine bağlıdır, bir başka deyişle bu sargı bir kapalı halka oluşturur. Statordaki sargılara uygulanan gerilimle bir döner magnetik alan oluşturulur. Döner alan, yönü sürekli olarak donmekte olan bir alandır. Böyle bir alanın oluşturulabilmesi için statorda, içlerinden geçen akımlar arasında faz farkı olan (tepe değerlerine erişme anları arasında zaman farkı olan) en azından iki sargının bulunması gereklidir. Statorun oluşturduğu döner alan, rotordaki sargılarda bir akım indükler; bu akımın oluşturduğu magnetik alan ile doner alan arasındaki etkileşim rotorum donmesini sağlar. Üç fazlı motorlar ve rotoru iki bakır halkayı birbirine bağlayan bakır çubuklardan oluşan sincap kafesli motorlar bu tür motorlara örnektir. Tek fazlı gerilimlerle, örneğin evlerdeki şebeke gerilimiyle çalışmak üzere geliştirilen motorlarda, şebeke gerilimi, statordaki iki sargıdan birine doğrudan, ötekine de bir sığaç (kapasitör) üzerinden geçirilerek fazı kaydırılmış olarak uygulanır. Faz farkı, statordaki sargıların bir bölümü üzerine kısa devre edilmiş bir bobin yerleştirilerek

de oluşturulabilir "Örtülmüş kutuplu" olarak adlandırılan bu tür motorlar, vantilatörlerde, pikaplarda ve çeşitli ev aletlerinde yaygın olarak kullanılır.

İndüksiyon motorları, döner alanın rotorda akım indüklemesi ilkesine dayandığından bu adla anılır. Rotorda akım indüklenmesi için rotorun, döner alanın dönüş hızından farklı hızda (biraz yavaş) dönmesi gerekir. Bu olgu, bu türden motorların "asenكرون motor" olarak adlandırılmasını da açıklar. Asenكرون motorlar, yapılarının basitliği, verimlerinin yüksekliği ve maliyetlerinin düşük olması nedeniyle en çok kullanılan motor türüdür.

Senkron motorlarda da stator bir döner alan oluşturur. Rotoru bilezikler aracılığıyla doğru akım uygulanır; bu şekilde rotor, sabit bir magnetik alan oluşturur ve bir mıknatıs çubuğu özelliği gösterir. Böylece rotorun, döner alanın dönüş hızına tam tamına eşit bir hızla dönmesi sağlanmış olur ("senkron" terimi bu olguyu vurgular). Küçük senkron motorlarda dışardan doğru akım uygulanmasına gerek bırakmayan bir çözüm olarak, rotor, sabit mıknatısların yapıldığı malzemeden yapılır ve üzerindeki kalıcı mıknatısların etkisiyle döner alana kilitlenerek döner. Histerezis motoru denilen bu tür motorlar, dönme hızının çok önemli olduğu ve fazla mekanik güç gerektirmeyen yerlerde, örneğin çayroskoplarda, pikap tablalarında, teyp aygıtlarında ve elektrikli saatlerde kullanılır.

Doğru akım motorlarında magnetik alan sabit mıknatısla sağlanır. Mıknatısın kutupları arasında dönen ve armatür de denilen rotora doğru akım, fırça komütatör aracılığıyla uygulanır. Komütatör, armatürdeki akımın yönünü her yarım dönüşte değiştirmeye yarar. Armatür, kendi magnetik kutuplarını sabit mıknatısın karşıt kutuplarının karşısına getirecek biçimde döner; tam bu sırada komütatör akımın yönünü değiştirir, böylece armatürün magnetik kutupları değişir ve armatür bir yarım dönüş daha yapar, akım yönü yeniden değişir ve dönme hareketi sürer. Küçük doğru akım motorlarında (örn. pilli oyuncaklarda) magnetik alanın sabit mıknatısla sağlanmasına karşın, büyük motorlarda bu amaçla elektromıknatıslar kullanılır. Elektromıknatıs bobinin armatüre seri, paralel ya da iki bobin olarak hem seri hem paralel bağlı olmasına göre bu motorlar, sırasıyla, seri motor, şönt motor ve karma motor olarak anılırlar. Seri motorlar tam yükte büyük kalkış momenti sağlayabilme niteliklerinden ötürü özellikle cer uygulamalarında (örn. tramvay, lokomotif) kullanılmaya uygundur. Alternatif akım komütatörlü motorları da çok kullanılan motor türleri arasındadır. Matkap, elektrik süpürgesi, mikser gibi ev aygıtlarında bu tür motorlar kullanılır. Bu motorlar hem alternatif akımla, hem de doğru akımla çalışabilirler. 25 Hz'lik ya da 16 $\frac{2}{3}$ Hz'lik alternatif akımla çalışan yüksek güçlü seri motorlar özellikle elektrikli trenlerde kullanılır.

elektrik polarılması bak. elektriksel kutuplanma

elektrik potansiyeli, bir elektrik alanında depolanmış enerjinin, bu alanın belirli bir noktasına ilişkin değeri. Bir elektrik alanının belirli bir noktasındaki elektrik potansiyeli, küçük bir artı test yükünü, gelişigüzel seçilen bir başvuru noktasından, alandaki o noktaya taşımak için birim yük başına gerekli iş ya da enerji miktarına eşittir. Başvuru noktası, genellikle, elektrik alanını

oluşturan yükün etkisi dışındaki herhangi bir konumdur. Birçok elektrik devresi probleminde potansiyel hesaplanırken, başvuru noktası olarak Yer (toprak) alınır. Belli bir noktadaki potansiyel, test yükünün değişken bir magnetik alandan geçtiği durumlar dışında, test yükünün izlediği yoldan bağımsızdır.

Metre-kilogram-saniye-amper sisteminde iş ve enerjinin birimi joule, elektrik yükünün birimi coulombdur; elektrik potansiyeli kısaca volt olarak adlandırılan joule/coulomb birimiyle belirtilir. Örneğin bir noktadaki elektrik potansiyeli 4 volt ise, uzaktan o noktaya 10 coulombluk bir artı yük getirmek için bir dış kuvvetin 40 joule değerinde iş yapması gerekecektir. Örneğin elektronlardan oluşan eksi bir yük o noktaya taşınmakta olsaydı, (artı) yük dağılımının kendisi 10 coulombluk eksi yük üzerinde 40 joule değerinde iş yaparak onu aynı noktaya çekerd.

Bir artı yükün yakınındaki elektrik potansiyeli, uzğındaki bir noktada olduğundan daha yüksektir. Noktasal bir artı yükün yakınındaki elektrik potansiyeli, artı yüke olan uzaklıkla doğru orantılı olarak azalır.

Elektrik potansiyeli kavramının temel elektrikselsel olguların anlaşılmasında büyük önemi vardır. Ama bir elektrik alanının iki noktası ya da bir elektrik devresinin iki noktası arasındaki potansiyel farkı uygulamada daha işlevsel bir kavramdır.

elektrik sayacı, bir devreden geçen elektrik enerjisini (bir başka deyişle, devredeki etkin elektrik gücünün zaman integralini) ölçen ve kaydeden aygıt. Elektrik sayaçlarının çeşitli türleri vardır, ama bunların hemen hepsinde küçük bir elektrik motoru ile buna bağlı bir sayaç bulunur. Devreden geçen akımın bir bölümü bu motorun bir sargısından geçer; devredeki gerilim ise motordaki ikinci bir sargıya uygulanmıştır. Böylece motordaki rotorun dönme hızı devredeki güç ile orantılı olur. Rotorun belirli bir zaman aralığındaki dönme sayısı ise gücün zaman integraliyle, yani devrede harcanan enerjiyle orantılıdır. Dönme sayısı rotora bağlanmış bir sayaçtan okunur. Bu sayaç genellikle kilowatt saat (kW-sa) birimine ölçeklenmiştir.

Doğru akım devrelerinde cıvalı ya da komütatörlü sayaçlar kullanılır. Alternatif akım devrelerinde ise genellikle indüksiyonlu sayaçlardan yararlanır; bunlarda, bir magnetik alan aracılığıyla sürekli frenlenen bir asenكرون motor bulunur. Evlerde kullanılan elektrik sayaçları da bu türdendir. *Ayrıca bak.* elektrik motoru.

elektrik sığası, KAPASİTANS ya da SİGAÇ SİGAÇSİ olarak da bilinir, bir elektrik iletkeninin ya da bir iletken kümesinin, elektrik potansiyelindeki birim değişiklik başına iletkende depolanabilecek ayrılmış elektrik yükü değeriyle ölçülen özelliği. Daha önceden yüksüz olan iki iletken arasında elektrik yükü alışverişi olursa, bu iletkenler biri artı öteki eksi olmak üzere eşit değerde yük kazanır ve aralarında bir potansiyel farkı oluşur. Elektrik sığası C, iletkenlerden herhangi biri üzerindeki yük miktarını belirten q'nun, iletkenler arasındaki potansiyel farkını gösteren V'ye oranıdır: $C=q/V$.

Uygulamada ve metre-kilogram-saniye birim sisteminde, elektrik yükü birimi coulomb, potansiyel farkı birimi voltur. Bu durumda elektrik sığası birimi coulomb/volt olur; bu birim kısaca farad (F) olarak adlandırılır. Bir farad çok büyük bir elektrik sığası olduğu için kolaylık amacıyla en yaygın kullanılan askatlar, faradın milyonda biri olan mikrofard (μF) ve mikrofard

radın milyonda biri olan pikofard (pF). Elektrostatik birimler sisteminde ise elektrik sığası uzunluk boyutundadır.

Elektrik devrelerinde elektrik sığası, sığaç (kapasitör ya da kondansatör) adı verilen aygıtlarla bilerek oluşturulur. Bir sığaç temel olarak yalıtkan bir maddeyle (dielektrik) birbirinden ayrılmış iki iletken levhadan oluşan bir sandviç benzetilebilir. Sığaçların başlıca işlevi elektrik enerjisini depolamaktır. Sığaçların boyutları, levhaların geometrik düzeni ve kullanılan dielektrik malzemenin cinsi çok çeşitlidir. Buna göre değişik türler mikalı, kâğıtlı, seramik, havalı ve elektrolitik sığaç olarak adlandırılır. Bu aygıtların sığaları sabit olabileceği gibi, rezonans devrelerinde kullanılmak üzere belirli sınırlar içinde ayarlanabilir.

Bir sığaç depoladığı enerji, iki levha üzerinde, uygulanan gerilimde karşıt yükler yaratmak üzere (örn. bir pil tarafından) yapılan işe eşittir. Depolanabilen yük miktarı levhaların alanına, aralarındaki açıklığa, dielektrik malzemenin niteliğine ve uygulanan gerilime bağlıdır.

Bir alternatif akım devresinde bulunan bir sığaç, her yarım periyotta sırayla dolar ve boşalır. Bu nedenle dolma ve boşalma zamanı, akımın frekansına bağlıdır; eğer gerekli zaman yarım periyotluk süreden daha büyük ise kutuplanma tam olmaz. Bu durumda dielektrik sabiti doğru akım koşullarına oranla daha küçük gözükür ve frekans yükseldikçe daha da küçülecek biçimde değişir. Levhaların kutuplarının değişmesi sırasında yükler, dielektrik içinde ilkin bir yönde sonra öbür yönde yer değiştirir; bu sırada oluşan ısı, dielektrik kaybı olarak adlandırılır. Radyo ve televizyon alıcıları gibi elektrik devrelerinde kullanılacak sığaçlar için bu özellik göz önüne alınmalıdır. Dielektrik kayıpları frekansa ve dielektrik türüne bağlıdır.

Üzerine sabit bir gerilim uygulanmış olan bir sığaçtan, dielektrikten akabilecek çok küçük bir sızıntı akımı dışında, akım geçmez. Ama alternatif akım bir sığaçtan kolayca geçer; buna yer değiştirme akımı(*) denir.

elektrik üretici, buhar türbini, hidrolik türbin ya da içten yanmalı bir motor tarafından üretilen mekanik enerjiyi elektrik enerjisine çeviren makinelerin ortak adı. Elektrik üretici terimi piller, yakıt pilleri ve güneş pilleri gibi, başka enerji türlerini elektrik enerjisine çeviren sistemler için de kullanılabilir.

Elektrik üretici, mekanik enerjiyi magnetik indüklemeye yoluyla elektrik enerjisine çevirir. Bu işlem sırasında, değişken bir magnetik alan, iletken bir kapalı devrede bir elektrik akımı indükler. Değişken magnetik alan, alanın kuvvetini değiştirerek, ayrıca alanı ya da devreyi hareket ettirerek sağlanabilir. Üreteçlerde genellikle alan devreye göre hareket ettirme yöntemi kullanılır.

Piller, elektrik akımını kimyasal yoldan üretir. Her pilde farklı kimyasal etkin maddelerden oluşan iki elektrot (anot ve katot) vardır. Bunlar arasında, elektrik akımını iletebilen, sıvı ya da macun kıvamında bir madde (elektrolit) bulunur. Elektrot maddeler kimyasal tepkimeye girince, anottan elektronlar salınır ve bunlar dış devreye, oradan da katota akarak elektrik akımını oluşturur. Bu süreç, tepkimeye giren maddelerden biri tükeninceye ya da devre kesilinceye kadar sürer.

Yakıt pilleri de benzer bir yöntemle elektrik üretir. Bu aygıtlarda elektrik enerjisi, elektrotlardan birine beslenen, sıvı hidrojen ya da doğal gaz türü bir yakıtın, öteki elektrotta beslenen oksijen ya da havayla

tepkimeye girmesi yoluyla elde edilir. Yakıtın yükseltgenmesi sonucunda elektronlar açığa çıkar; bunlar dış devreden dolaşarak indirgenmenin oluştuğu ve iyonların ortaya çıktığı ikinci elektrotla ulaşır. Ortaya çıkan iyonlar da elektrotlar arasında yer alan elektrolitten geçerek devreyi tamamlar.

Güneş pilleri fotovoltajik etki(*) aracılığıyla güneş ışığını doğrudan elektrığe dönüştürür. Tipik bir güneş pilini oluşturan fotovoltajik gözelerden her biri, özel işleminden geçirilmiş farklı türden silisyum ve germaniyum kristallerinden oluşan iki katmanın birbirini üstüne sıkıştırılmasıyla elde edilir. Güneş ışığı bu kristallere vurduğunda bazı elektronlar atomlarından kopar. Bu elektronlar atomdan atoma serbestçe geçerek elektrik akımını oluştururlar.

elektrik ve elektronik mühendisliği, ilgi alanı elektrığın ve elektronığın pratik uygulamaları olan mühendislik dalı.

Elektriksel olgulara 17. yüzyıldan bu yana ilgi gösterilmiş olmasına karşın, elektrığın bir bilim dalı olarak gelişmesine yönelik çabalar ancak 19. yüzyılda başladı. Elektrığın temel yasalarının matematiksel olarak belirlenmesi ve ilk aygıtların (örn. telefon, akkor lamba) geliştirilmesi bu yüzyılda gerçekleşti.

20. yüzyılda elektrik mühendisliği alanında büyük ilerlemeler kaydedildi. Bu mühendislik dalı başlıca iki bölüme ayrılır: Kuvvetli akım mühendisliği ve zayıf akım (elektronik) mühendisliği. Kuvvetli akım mühendisliğinin temel konusu, hidroelektrik, nükleer ya da jeotermal enerjiden, ya da santrallarda odun, kömür, petrol gibi yakıtlardan sağlanan ısı enerjisinden yararlanılarak elektrik enerjisi üretilmesi ve bu enerjinin havai hatlar ve kablolar aracılığıyla tüketim noktalarına iletilmesidir. Tüketim talebinde ortaya çıkabilecek değişiklikleri karşılayabilmek ve santralların arıza ya da bakım nedeniyle devre dışı kalmaları durumunda enerjinin başka santrallardan sağlanmasını olanaklı kılmak amacıyla iletim hatları geniş şebekeler oluşturacak biçimde birbirlerine bağlanır. Türbin, jeneratör, transformatör, elektrik motoru, iletim hatları, aydınlatma sistemleri ve elektrikli ev aygıtlarının tasarımı, yapımı ve kullanımı kuvvetli akım mühendisliğinin alanına girer.

20. yüzyılda zayıf akım (elektronik) mühendisliği büyük bir gelişme gösterdi. Zayıf akım mühendisliğinin ilk uygulama alanını telefon oluşturdu. Daha sonra elektromagnetik dalgalar aracılığıyla iletişimi olanaklı kılan telsiz telefon ve radyo geliştirildi. Elektron lambasının bulunması, elektronik mühendisliğinde temel önemde bir gelişme oldu. 1940'larda bulunan ve geliştirilen yarıiletken aygıtlar (transistorlar) radyo alıcı ve vericilerinde, yükselteçlerde, televizyonda, daha sonraları radar, sonar gibi aygıtlarda ve uydu haberleşme sistemlerinde elektron lambalarının yerini alarak elektrikte bir devrim yarattı.

Yarıiletken aygıtların (ilk transistorlar, sonra tümleşik devreler) en geniş uygulama alanını bilgisayarlar oluşturur. Bilgisayarlar, başlangıçta büyük yer tutan aygıtlardı. Yarıiletken teknolojisinin gelişmesiyle minibilgisayarlar ve daha sonra mikrobilgisayarlar dönemine girildi.

İlk geliştirilen yarıiletken aygıt olan transistor, 1948'de bulundu. Bu alandaki araştırmalar, yarıiletken aygıtların boyutlarının giderek küçülmesini ve binlerce transistorun bir mikroyonga üzerinde yer aldığı küçük tümleşik devrelerin yapılabilmesini sağladı. Bunun sonucu olarak da küçük hacimli ve çok gelişkin bilgisayarların yapılması olanaklı oldu.

Elektrik mühendisliğine yönelik dersler ilk olarak 1882'de ABD'deki Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nün (MIT) fizik bölümünde vermeye başladı; kısa süre sonra benzer dersler Cornell Üniversitesi'nin ders programına girdi. İlk elektrik mühendisliği bölümü 1886'da Missouri Üniversitesi'nde kuruldu.

Türkiye'de elektrik mühendisliği eğitimi İstanbul Darülfünunu Fen Fakültesi'ne bağlı olarak 1926'da açılan Elektromekanik Enstitüsü'nde başladı. 1933 Üniversite Reformu'nda bu enstitü kapatıldı ve Yüksek Mühendis Mektebi'nde Elektromekanik Bölümü açılarak eğitim burada sürdürüldü. 1944'te Yüksek Mühendis Mektebi'nin İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) olarak yeniden örgütlenmesi sırasında bu bölüm iki fakülteye ayrıldı, böylece Elektrik Fakültesi kurulmuş oldu (1983'ten sonra Elektrik-Elektronik Fakültesi olarak değiştirilmiştir). Günümüzde 13 üniversitede elektrik ya da elektronik mühendisliği eğitimi verilmektedir.

elektrik yükü, elektrik akımlarında akan ya da metal olmayan iki farklı cismin birbirine sürülmesi durumunda cisimlerin yüzeyinde biriken elektrik miktarı. Kütle, uzunluk ve zaman gibi, deneysel olarak ölçülebilen kuvvetlerin varlığının gerektirdiği temel kavramlardan biridir. Elektromagnetik niceliklerin tanımı bu dört kavrama dayanır. Maddenin temel özelliklerinden biri olan elektrik yükü, doğada kesikli (ayrık) birimler halinde bulunur; yok edilemez ve yoktan var edilemez.

Elektrik yükü artı ve eksi olmak üzere iki türdür. Aynı türden yüklerle yüklü iki cisim birbirine yaklaştırıldığında bir itme kuvveti oluşur; zıt yüklerle yüklü iki cisim (biri artı, öbürü eksi) arasında ise çekim kuvveti ortaya çıkar (*bak. Coulomb kuvveti*).

Temel (atomaltı) parçacıkların çoğunun elektrik yükü vardır. Örneğin, elektronlar eksi, protonlar artı yüklüdür; buna karşılık nötronlar yüksüzdür. Deneyler sonucunda her elektronun eksi yükünün büyüklük bakımından aynı ve protonun artı yüküne eşit olduğu saptanmıştır. Bu nedenle yük, doğada, temel bir fiziksel sabit olan bir elektronun ya da bir protonun yüküne eşit birimler halinde bulunur. Elektron yükünün doğrudan ölçümü ilk kez 1911'de Millikan yağ damlacığı deneyiyle(*) gerçekleştirilmiştir. Atomlar elektriksiz olarak nötrdür; çünkü atom çekirdeğinde, çekirdeği çevreleyen elektronların sayısına eşit sayıda proton bulunur. Elektrik akımı ya da yüklü cisimler nötr atomlardan eksi yüklerin ayrılmasıyla oluşur. Metal tellerde ise elektrik akımı her atomda, atoma gevşek biçimde bağlı birkaç elektronun sürüklenmesi sonucunda ortaya çıkar. Bir cam

çubuğun ipekli kumaşa sürülmesiyle camın yüzeyindeki bazı atomlar elektron yitirir ve çekirdeklerinde dengelenmemiş olarak kalan protonlar yüzünden artı yükü yüklenir. Eksi yüklü bir cismin yüzeyinde ise elektron fazlalığı vardır.

Her yalıtılmış sistemde, bütün kimyasal tepkimelerde ve çekirdek tepkimelerinde, net elektrik yükü sabit kalır. Temel yüklerin cebirsel toplamı değişmez (*bak. yük korunumu*).

Metre-kilogram-saniye ve SI birim sistemlerinde elektrik yük birimi coulombdur ve bir amperlik akımda, iletken kesitinden bir saniyede geçen net elektrik yüküne eşittir. Bir coulomb, $6,24 \times 10^{18}$ doğal birim yük (örn. elektron ya da proton) içerir. Bir elektronun yükü ise $1,6 \times 10^{19}$ coulombdur. Santimetre-gram-saniye sisteminde iki elektrik yük birimi vardır: Elektrostatik yük birimi (esu, statcoulomb) ve elektromagnetik yük birimi (emu, abcoulomb). Bir coulomb, 3 milyar esuya ya da 0,1 emuya eşittir.

Elektrokimyasal bir yük birimi olan faraday, elektrikli kaplama gibi işlemlerde, elektroliz tepkimelerini tanımlamakta kullanılır. Bir faraday bir mol elektronun, bir başka deyişle $6,02 \times 10^{23}$ (Avogadro sayısı) tane elektronun yükü olan $9,65 \times 10^4$ coulomba eşittir.

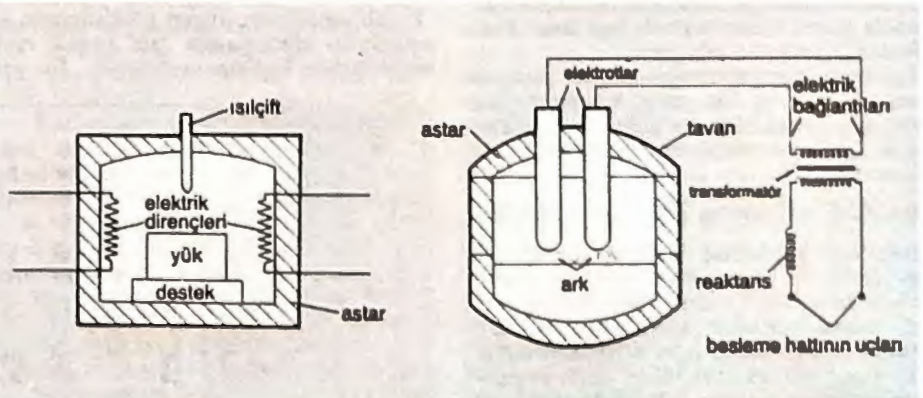
elektrikbalığı *bak. uyuşturancabalığı*

elektrikle ayırıştırma *bak. elektroliz*

elektrikle biçim bozulması, bütün elektriksiz yalıtkanların (dielektriklerin) bir elektrik alanı etkisinde kaldıklarında hafif biçim değişikliğine (elektrostriksiyon) uğrama özelliği. Elektrik alanının tersine çevrilmesi, biçim bozulmasının yönünü tersine çevirmez.

Bu özelliğin tersi olan piezoelektrik etki, yalnızca yalıtkan kristallerin belli bir sınıfında görülür (piezoelektrik kristaller mekanik bir zorlama altında biçim bozulmasına uğrarken bir elektrik alanı oluşturur). Bu tür kristallerin ortak özelliği, belirli bir elektrik alanı değeri için çok daha büyük biçim bozulmasına uğramaları ve alanın yönü değiştirildiğinde biçim bozulmasının yönünün de değişmesidir. *Bak. piezoelektrik etki.*

elektrikli fırın, metallerin ve tuğlamsı malzemelerin çok yüksek sıcaklıklarda eritilmesi ve alaşımlanması işlemlerinde kullanılan ve ısı kaynağı olarak elektrik enerjisinden yararlanan fırın. Elektrik, metal üzerinde hiçbir elektrokimyasal etkide bulunmaz, yalnızca malzemenin ısınmasını

Elektrikli fırınlar: (solda) Direnc fırını, (sağda) ark fırını

sağlar. Modern elektrikli fırınların başlıca türleri, indüksiyon fırınları ile ark fırınlarıdır. Üçüncü bir tür olan direnç fırınları, silisyum karbürler ile elektrolitik alüminyum üretiminde bugün de kullanılmaktadır. Bu tür fırınlarda, fırın yükü direnç elemanı olarak işlev görür.

ABD'de çelik üretiminin dörtte birine yakın bölümü elektrikli fırınlarda gerçekleştirilmektedir. Ayrıca paslanmaz çelik, inşaat alaşımları ve takım çeliği ile kimya, otomotiv, uçak, takım tezgâhı, taşımacılık ve gıda sanayilerinde kullanılan özel alaşımlar hemen bütünüyle elektrikli fırında üretilmektedir. Elektrikli fırınların işletmeye geçme süresi, aslında daha ekonomik olan yansımali (Siemens-Martin) fırınlardan çok daha kısa olduğu için, ivedi çelik taleplerini karşılamak için de elektrikli fırınlar kullanılmaktadır.

Alman asıllı İngiliz mucit Sir William Siemens, ark fırını ilk kez 1879'daki 3. Paris Dünya Sergisi'nde, demiri potada eriterek sergilemişti. Çelik alaşımı ve dökme demir üretiminde kullanılan ark fırınlarında karbon elektrotlar, metalin içinde bulunduğu tankın üzerinde bir elektrik arkı oluşturur.

Modern Héroult ark fırınında, arklar elektrotlardan doğrudan eriyik haldeki metal banyosuna sıçrar. Bu fırınların en çok kullanılan üç fazlı türünde, ısı üretmek için üç ark bulunur.

İndüksiyon fırınında ise alternatif akım taşıyan bir bobin, metal kabını ya da tankı çevreler. Metalde (yükte) oluşan Foucault akımlarının yük içinde dolaşımı, metallerin ısıtılması ve duyarlı alaşımların üretilmesi için gereken ısıyı sağlar.

Direnç fırınlarının bir türünde, ısı sağlayan akım, metale gömülen elektrotlarla sağlanır. Ayrıca fırını çevreleyen direnç elemanlarıyla da ısı üretilebilir.

elektrikli galvanizleme, demir ya da çelik malzemelerin, elektrikli kaplama yöntemiyle çinkoyla kaplanması. Ayrıca bak. galvanizleme.

elektrikli ısıtıcı, ısıtım enerjisi salan dirençler kullanarak elektrik akımını ısıya dönüştüren ve evlerde ısıtma amacıyla kullanılan aygıt. Dirençler metal alaşımlarından ya da metal olmayan karbon bileşiklerinden yapılabildiği gibi baskı devre biçiminde de olabilir. Yalıtkanların (izolatör) üzerine sarılmış çıplak direnç telleri, tuğlamsı yalıtım malzemesi içine gömülmüş ve koruyucu bir metal gövde içine alınmış metalik dirençler ya da cam içine yerleştirilmiş bir baskı devre, ısıtıcı eleman olarak kullanılabilir. Isıyı çevreye yayan yüzeyin alanını artırmak için kanatçık kullanılabilir.

Elektrikli ısıtıcılar, merkezi ısıtma sistemleri ile işleme sanayisinde de kullanılır (bak. elektrikli fırın; ısı pompası).

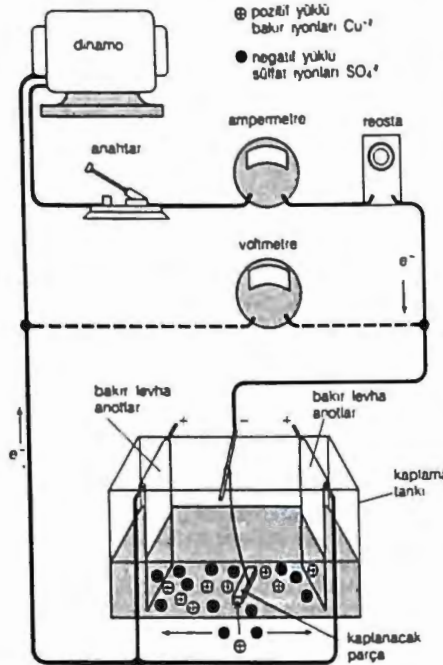
Elektron lambalarında katodu ısıtmak amacıyla tel ya da şerit biçiminde bir elektrikli ısıtma elemanı kullanılır. Bu eleman, içinden elektrik akımı geçirildiğinde ısı verir.

elektrikli kalıplama bak. galvanoplasti

elektrikli kaplama, ELEKTROLİTİK KAPLAMA olarak da bilinir, elektrik akımı yardımıyla bir yüzeyin metalle kaplanması işlemi. Metal kaplama işlemi hem iletken yüzeylere (metaller), hem de iletken olmayan yüzeylere (plastik, tahta, deri) uygulanabilir. Ama iletken olmayan yüzeylerin böyle bir işleme alınmadan önce grafitle ya da iletken vernikle kaplama, elektriksiz

kaplama ya da buharla kaplama gibi işlemlerle iletken duruma getirilmesi gerekir.

Çizim 1'de bakır sülfat (CuSO_4) çözeltisi içeren tipik bir kaplama tankı görülmektedir. Elektrik akımı, bir dinamodan sağlanmakta ve bir reostayla denetlenmektedir. Şalter kapatıldığında, kaplanacak parçayı tutmakta olan katot çubuk, eksi yükü yüklenir. Katot çubuktaki elektronların bir bölümü artı yüklü bakır iyonlarına (Cu^{++}) aktarılır ve bu elektronlar bakır iyonlarının serbest bakır metali atomlarına

Çizim 1: Elektrikli kaplama devresi

dönüşmesine yol açar. Bu atomlar katot yüzeyine yerleşerek yüzeyin bakırla kaplanmasını sağlar. Bir yandan da eşit sayıdaki sülfat iyonu (SO_4^{2-}) bakır anotlara gider ve böylelikle elektrik devresi tamamlanır. Sonuçta bakır sülfat hep başlangıçtaki miktarını korur. Basit elektrikli kaplama işlemlerinin hemen tümünde, katotta akım nedeniyle bir miktar metal birikirken, anot aynı miktarda çözülür ve çözelti hemen değişmeden kalır. Eğer denge tam olarak sağlanırsa ve yan tepkimeler ya da kayıplar olmazsa, hem katotta, hem anotta yüzde 100 verim elde edilebilir.

Katotun metal yüzeyi kimyasal ve fiziksel bakımdan temizse, bakır atomları ana metalin atomları arasındaki boşluklara yerleşerek onun bir parçası olacak biçimde davranır. Eğer ana metal bakırsa, yeni bakır atomları ana metalin kristal yapısını sürdürecektir biçimde dizileceğinden, kaplama, ana metalden neredeyse ayrı edilemez ve ayrılamaz duruma gelir.

Farklı metallerin uygun çözeltilerinin karıştırılması durumunda çok çeşitli metal alaşımlarıyla kaplama yapılabilir. Bu yolla

kaplanan pirinci, dökme pirinçten ayırt etmek oldukça zordur. Metalleri birlikte dökerek ya da eriterek elde edilemeyecek alaşımlar ve metal bileşikler de kaplamayla gerçekleştirilebilir. Örneğin kalay-nikel alaşımlı kaplamalar, sertliği ve yenime (korozyon) dayanıklılığı nedeniyle yaygın biçimde kullanılmaktadır; bu özellikleri bakımından yalnızca kalay ya da nikel kaplamaya göre üstündür. Bu kalay-nikel (Sn-Ni) bileşiğini kaplama dışında bir yolla elde etmek olanaksızdır.

Yaygın kullanılan öteki alaşımlı kaplamalardan tunç ve altın kaplama, değişik renklerde ve sertlikte olabilir. Demir, kobalt ve nikel gibi metallerden yapılan magnetik alaşımlı kaplamalar bilgisayarlardaki bellek tamburlarında; lehimli kaplama (Sn-Pb) ise baskı devrelerinde kullanılır.

Tarihi. Bazı metal kaplama işlemleri çok eski tarihlerden beri yapıyordu. Ama günümüzdeki anlamıyla elektrikli kaplama 1800'de İtalyan fizikçi Alessandro Volta'nın büyük miktarlarda doğru akım sağlayabilen volta pilini bulmasıyla başladı. Hemen aynı tarihlerde bu pillerden kurşun, bakır ve gümüşle kaplama amacıyla yararlanılmaya başlandı. Gümüş katotun üzerinde bir topak oluşturacak kadar biriken bakırı, daha sonra buradan koparmak olanaksızdı. Aynı yıl çinko, bakır ve gümüşün kendi üstlerine ve altın, demir gibi çeşitli ana metallerin üstüne kaplanması gerçekleştirildi.

Sanayiye 1840-41'de giren elektrikli kaplama gümüş, altın, bakır ve pirinç kaplamada kullanılan siyanür çözeltilerinin bulunmasıyla yaygınlaştı. Örneğin siyanür-bakır çözeltisi, bakırın demir ve çelik üzerine doğrudan yapışarak kaplanmasını sağlıyordu. Günümüzde gene aynı amaçla kullanılan siyanür-bakır çözeltisinden, ayrıca çinko dökümlerinin ilk kaplamasında yararlanılmaktadır. Bakır sülfat çözeltisi, bu metalleri yenime uğrattığından yüzeye yapışan kaplama yapılmasına elverişli değildir.

Elektrikli kaplama, ileri teknik donanımıyla giderek genişleyen bir sanayi özelliğini kazanmıştır. Çizim 2'de, sıvı çözeltiyle yüzde 100'e yakın bir verimle kolayca kaplanabilen metaller dikkörtgenin içinde ve aralarındaki ilişkilerle birlikte görülmektedir. Yaygın biçimde kullanıldığı halde çizimdeki dikkörtgende yer almayan tek metal, yüzde 10-20 gibi düşük akım verimlerinde uygulanan kromdur. Dikkörtgenin içindeki 27 metalden kaplamacılıkta özellikle kullanılan 15'i demir, kobalt, nikel, bakır, çinko, rutenyum, rodyum, palladyum, gümüş, kadmiyum, kalay, iridyum, platin, altın ve kurşundur. Dikkörtgenin içindeki öteki metaller de kolayca kullanılabilmeyle birlikte yüksek maliyet, zor bulunma ya da kullanışsızlık gibi nedenlerle yaygınlık kazanmamıştır.

Çizimde yer almayan birkaç metalden de bazen kaplama ve galvanoplasti (elektrikli kalıplama) amacıyla yararlanılır. Sulu olmayan ya da organik çözeltiyle ya da erimiş tuz banyolarında yaygın biçimde yapılan

22 Ti	23 V	24 Cr	25 Mn	26 Fe	27 Co	28 Ni	29 Cu	30 Zn	31 Ga	32 Ge	33 As	34 Se
40 Zr	41 Nb	42 Mo	43 Tc	44 Ru	45 Rh	46 Pd	47 Ag	48 Cd	49 In	50 Sn	51 Sb	52 Te
72 Hf	73 Ta	74 W	75 Re	76 Os	77 Ir	78 Pt	79 Au	80 Hg	81 Tl	82 Pb	83 Bi	84 Po

Çizim 2: Kolay kaplanabilir metallerin periyodik tablosu

alüminyum kaplama buna örnektir. İşlenmesi zor metallerden bazılarının (molibden, tungsten, tantal ve niyobyum) kaplanmasında gene eritilmiş tuz banyosu uygulanır.

1925'te krom kaplamanın bulunuşu kaplama sanayisinde geniş yankılar uyandırdı. Parlak bir metal olan krom, bu parlaklığı süresiz koruyabiliyordu. Krom kaplama otomobil ve elektrikli ev aygıtları sanayisinde hazır bir pazar buldu ve çok geçmeden nikel-krom ya da bakır-nikel-krom kaplamanın yararları anlaşıldı. Banyonun bileşimi, sıcaklık ve akım yoğunluğu için daha sıkı denetim yöntemlerinin gerekliliği, önceki işlemlerin de gelişmesini ve daha iyi denetlenebilmesini sağladı.

Sert krom kaplama, makine parçalarını aşınmadan korumanın yeni bir yolu olarak ortaya çıktı; ayrıca sürtünme ve ısıya dayanıklılığı yüksek olduğu için makine yapımında önemli gelişmelere olanak verdi. Aşınmış ya da gerektiğinden daha küçük boyda olan parçaların krom kaplamayla işe yarar duruma getirilmesi olanaklıdır. Krom kaplamanın başarsız nikel, bakır, gümüş ve altın gibi metaller için de uygulama alanının genişlemesine yol açmıştır.

19. yüzyılın ortalarında bu yana, metal dışı malzemelere kaplama yapılabiliyordu. 1963'te kolaylıkla kaplanabilen ABS plastiğinin (akrilonitril-bütadiyen-stiren) bulunmasıyla, elektrikli kaplama yöntemiyle kaplanmış plastik kullanımı yaygınlık kazandı. Bu yöntemde önce plastik bölüm kızgın kromik asit-sülfürik asit karışımına daldırılarak kimyasal olarak dağlanır. Bunun ardından, önce 2 değerli kalay klorür çözeltisine, sonra palladyum klorür çözeltisine daldırılarak duyarlı ve etkin duruma getirilir. Daha sonra elektriksiz kaplama yöntemiyle bakır ya da nikkelle örtülerek, kaplama aşamasına hazır duruma getirilir. Yapışma derecesi (yaklaşık 1-6 kg/cm) yeterli olmakla birlikte, metalin metale yapışma derecesine oranla karşılaştırılamayacak kadar küçüktür.

Başlıca uygulamalar. Bakır kaplama, belirli parçalarda çeliğin yüzey sertleşmesini önleme amacıyla yaygın biçimde kullanılır. Malzemenin bütünü bakırla kaplanırken, sertleştirilecek bölgelerde kaplama yapılmaz. Eskiden makine yataklarında da kullanılan gümüş kaplama günümüzde daha çok yemek takımlarında ve elektrik kontaklarında uygulanır. Altın kaplama en yaygın biçimde değerli taş ve saatlerin çerçevelerinde yer alır. Çinko kaplama çelik malzemede paslanmayı önler. Nikel ve krom kaplama ise otomobillerde ve elektrikli ev aygıtlarında uygulama alanı bulur.

elektrikli otomobil, akümülatörlerde ya da bataryalarda depolanmış elektrik enerjisiyle çalışan taşıt. İlk olarak 1880'lerde geliştirilmiş, yolcu ve yük taşımacılığında kullanılmıştır.

Otomotiv sanayisinin ilk dönemlerinde, yaklaşık 1920'lere değin yakıt yakmalı otomobillerle rekabet eden elektrikli otomobiller, özellikle kent içi lüks binek otomobili olarak çok tutulmuştu. Ayrıca, kısa erimli ve hızla fazlaca gereksinim duyulmayan uygulamalarda, yük taşımacılığında da kullanıma girmişti. Son derece sessiz çalışması ve bakım giderlerinin düşük olması, bu otomobillere üstünlük sağlıyordu. Ama 1912'de elektrikli otomatik ateşleme düzeninin geliştirilmesiyle, benzin motoruyla çalışan otomobillerin kullanımı hızla yaygınlaştı. Henry Ford'un seri üretim tekniklerini uygulamaya koymasıyla da, yakıt yakmalı taşıtların fiyatı ucuzladı ve elektrikli otomobillerin bu alandaki üstünlüğü yok oldu. Elektrikli otobüsler ve kamyonlar Avrupa'da 1920'lerin sonlarına değin kullanımda kaldıysa da, bir süre sonra elektrik-

li binek otomobilleriyle birlikte ortadan kalktı.

1960'ların sonlarına doğru ortaya çıkan petrol sıkıntısının sonucunda bunalıma giren otomotiv sanayisi, tekrar elektrikli otomobil üretimine yöneldi. Bu dönemde geliştirilen elektrikli otomobillerin hızı ve erimi, ilk örneklerine oranla çok daha fazlaydı. Ayrıca, eski bataryaların yerine yeni yakıt depoları geliştirildi. Ama, elektrikli otomobiller hiçbir zaman yakıt yakmalı taşıtların yerini tümüyle alamadı. Elektrikli taşıtlar bugün daha çok, sanayi kuruluşlarında taşıyıcı ve kaldırıcı olarak kullanılmaktadır.

elektrikli parlatma, ELEKTROLİTİK PARLATMA olarak da bilinir, metal bir yüzeyin düzleşmesini sağlayan elektrokimyasal işlem. Metal bir cisim bir elektroliz tepkimesinde anot olarak kullanılarak, üzerindeki pürüzlerin giderilmesiyle yüzeyi düzleştirir. Elektrikli parlatma, elektrikli kaplama işleminin tersidir.

elektrikli sandalye, özellikle ABD'de kullanılan bir idam aracı. İdam, bu araca bağlanan mahkûma yüksek voltajlı elektrik akımı verilerek infaz edilir. Mahkûm, tellerle donatılmış olan sandalyeye oturtulur ve akımın bütün vücudundan geçmesi için başıyla bir bacağına elektrotlar tutturulur. Bazen birden çok elektrik şoku vermek gerekebilir.

İlk kez 6 Ağustos 1890'da New York'ta Auburn Eyalet Cezaevi'nde kullanılan elektrikli sandalye, kısa zamanda ABD'de yeglenen bir idam aracı oldu. New York'tan sonra, 1915'te Pennsylvania da elektrikli sandalye ile idam yöntemini benimsedi. Elektrikli sandalye günümüzde ABD'nin 24 eyaletinde kullanılmaktadır. Filipinler ve Tayvan da bu yöntemi benimsemiş ülkeler arasındadır.

elektrikli yayınbalığı (*Malapterurus electricus*), *Siluriformes* takımının *Malapteruridae* familyasından, Afrika'nın tropik bölgelerindeki tatlı sularda geniş bir dağılım

Elektrikli yayınbalığı (*Malapterurus electricus*)
Douglas Faulkner

gösteren balık türü. Familyanın tek üyesi olan elektrikli yayınbalığı, ağzının çevresinde altı bıyığı ve yuvarlak kuyruk yüzgecinin hemen önünde yağ dokusundan yapılmış tek bir sırt yüzgeci olan tıknaz gövdeli bir balıktır. Uzunluğu 1,2 m'yi, ağırlığı 23 kg'ı bulur. Kahverengi ya da boz tonlarındaki gövdesi düzensiz biçimde dağılmış kara beneklerle süslüdür.

Elektrikli yayınbalığı, kendini savunmak ve avını yakalamak için 450 voltluk elektrik akımı üretilir bu elektrik yükünü istediği an boşaltabilir. Elektrik organı değişikliğe uğramış kas dokusundan oluşur ve hayvanın pulsuz, yumuşak derisinin hemen altında ince, jelatinimsi bir katman halinde uzanır. Bu güçlü ve kavgacı balıklar bazen ev akvaryumlarında da beslenir. Eski Mısırlılar mezarlarının duvarlarını elektrikli yayınbalıklarının resimleriyle süslemişlerdir.

elektrikli yılanbalığı (*Electrophorus electricus*), *Cypriniformes* takımının *Electrophonidae* familyasından. Güney Amerika'da yaşayan ve insanı bile sersemletecek kadar güçlü elektrik boşalmaları yaratabilen, yılanbalığına benzer tatlı su balığı. *Anguilliformes* takımından gerçek yılanbalıklarıyla hiçbir akrabalığı olmadığı halde benzerliği nedeniyle bu adla anılan elektrikli yılanbalığı, Güney Amerika'nın durgun akışlı tatlı sularında ağır ağır yuzerek dolaşır ve zaman zaman suyun yüzeyine çıkıp havayı yutarak gerekli oksijeni alır.

Elektrikli yılanbalığının gövdesi ince uzun bir silindirik biçiminde, derisi pulsuz ve

Elektrikli yılanbalığı (*Electrophorus electricus*)
Toni Anagnostopoulou

kaygan, rengi kahverengi-boz tonlarındadır; uzunluğu 2,8 m'ye, ağırlığı 22 kg'ye ulaşabilir. Sırt ve kuyruk yüzgeçleri gelişmemiştir, ama gövdenin yaklaşık beşte dördü uzunluğundaki kuyruk bölümünün altında uzun bir anüs yüzgeci bulunur; hayvanın sudaki hareketini sağlayan özelliklerle bu yüzgecin dalgalanma hareketidir. Değişikliğe uğramış kas dokusundan oluşan ve omurilikten sinir uçları alan elektrik organı da kuyruk bölümündedir. Bu organ 650 voltluk elektrik akımı üretebilir ve balık istediği anda bu enerjiyi boşaltarak avını etkisiz duruma getirebilir.

elektriksel çift katman, iki cismin birbirine değme yüzeyinde yer alan ve üzerinde elektrik alanı oluşan moleküler boyutlu bölge. Elektriksel çift katmanın var olabilmesi için her iki cisimde de elektron, iyon ya da elektrik yükleri ayrılmış moleküller (kutupsal molekül) gibi elektrik yüklü parçacıkların bulunması gerekir. Elektriksel çift katmandaki zıt yüklü parçacıklar, birbirini çekerek yüzeyde toplanmaya yönelir. Ama aralarında kendi boyutları ya da çevrelerindeki yüksüz moleküllerin boyutları kadar açıklık kalır. Birbirine değmeyen iki zıt yük arasındaki elektrostatik çekim, maddelerin ara yüzeyinde bir elektrik alanının oluşmasına yol açar.

Elektriksel çift katmanın yarattığı elektrik alanı, faz değişimi sınırlarında oluşan fiziksel ve kimyasal süreçleri önemli ölçüde etkiler. Örneğin, sürecin temel olarak metal elektrot ile çözelti arasındaki elektron alışverişine dayandığı elektrokimyasal kapta (kimyasal tepkimedden elektrik akımı elde etmeye ya da elektrik akımıyla kimyasal tepkime oluşturmaya yarayan düzenek), arayüzeydeki elektrik alanındaki küçük bir değişiklik elektron akış hızında (akım) büyük değişikliklere yol açar. Ayrıca ara yüzeydeki elektrik alanı şiddeti, çözeltiden metal kazanılması, metal elektrotun çözünmesi gibi çözeltiden elektrotta ya da elektrottan çözeltiye madde aktarılmasına dayanan sanayi işlemlerinde de önemli rol oynar. Elektriksel çift katman kavramı, katının sıvı içindeki hareketi (örn. çözeltiye dağılmış

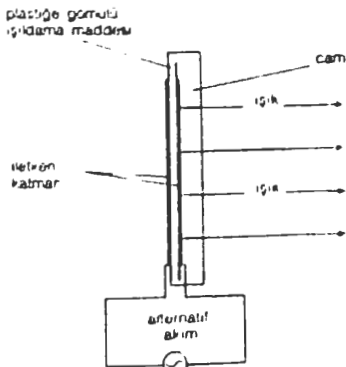
asılı parçacıkları) ya da sıvının hareketsiz katı üzerinde hareketi (örn. sıvının kılcal tüpte akışı) gibi elektrik ile ilgili birçok konuyu açıklayan temel kavramlardan birisidir.

elektiriksel empedans, bir elektrik devresinin ya da devrenin bir bölümünün, içinden geçen elektrik akımına karşı gösterdiği toplam engelleme. Empedansın iki bileşeni direnç ve reaktanstır. Direnç bileşeni, akım taşıyan yüklü parçacıkların iletkenin iç yapısına çarpması sonucunda ortaya çıkar. Reaktans bileşeni ise, alternatif akım devrelerinde, değişen magnetik ve elektrik alanlarının, elektrik yükünün hareketine karşı gösterdiği ek bir engellemedir. Doğru akım devrelerinde empedansın yalnızca direnç bileşeni vardır.

Bir devrenin empedansı, devrenin uçlarındaki potansiyel farkının (gerilimin) maksimum değerinin (V , volt), devreden akan maksimum akıma (I , amper) bölünmesiyle, kısaca $Z=V/I$ formülüyle bulunur. Empedansın birimi, dirençte olduğu gibi, ohmdur. Empedansın reaktans bileşeninin niteliğine (indüktif ya da kapasitif oluşuna) bağlı olarak, alternatif akım faz bakımından gerilime göre geride kalır ya da ileride olur. Empedansın tersi olan $1/Z$ 'ye admitans adı verilir ve birimi, aynı zamanda elektiriksel iletkenliğin de birimi olan mho (ohmun tersten yazılışı) ya da buna eşdeğer olan siemens'tir.

elektiriksel etkilendirlik, bir malzemeye uygulanan elektrik alanının oluşturduğu kutuplanmanın (malzemenin içindeki artı ve eksi yüklerin merkezlerinin hafifçe uzaklaşması) nicel ölçüsü. Çoğu malzeme için kutuplanma (P), ortalama elektrik alanı şiddetiyle (E) doğru orantılıdır ve P/E oranı malzemenin kendine özgü bir özelliğini gösteren bir sabittir. Elektiriksel etkilendirliğin simgesi olarak χ kullanılır ve santimetre-gram-saniye sisteminde $\chi = P/E$ oranıyla belirtilir. Metre-kilogram-saniye sisteminde ise tanıma, ϵ_0 olarak gösterilen boşluğun yalıtkanlık sabiti de girer ve $\chi = P/(\epsilon_0 E)$ olarak verilir. Elektiriksel etkilendirlik her iki sistemde de pozitif ve boyutsuz bir sayıdır. Tanımlamalar arasındaki küçük farklılıktan ötürü, bir malzemenin elektiriksel etkilendirliğinin metre-kilogram-saniye sistemindeki değeri, santimetre-gram-saniye sistemindeki değerinin 4π katıdır.

elektiriksel ışıltama, ELEKTROLUMINESANS olarak da bilinir, bazı kristallerin içinde, elektron akışı sonucunda ışık ortaya çıkması. Elektiriksel ışıltama, elektrik enerjisinin,

Elektiriksel ışıltama

akkor lambalarda olduğu gibi, ısı çıkarmaksızın doğrudan doğruya ışığa dönüştüğü ender olaylardan biridir.

Kristaller içinde elektiriksel ışıltama iki ayrı yolla gerçekleşebilir. Bütünüyle içsel bir süreçle gerçekleşen birinci ışıltama, Fransız fizikçi Georges Destriau'ya atfen Destriau etkisi olarak da adlandırılır. İkinci yol ise yük enjeksiyonudur. Bu iki yol arasındaki temel fark, birincisinde ışıltayan malzemenin içinden net bir akım geçmemesine karşılık, ikincisinde malzemenin, ancak içinden bir elektrik akımı geçtiği sürece ışıltamasıdır.

Destriau etkisiyle oluşan elektiriksel ışıltamada, ısı etkilendirim ve elektrik alanı, atomların dış elektronlarını serbest bırakarak iletim bandına gönderir. Bu iletim elektronları, elektrik alanının etkisiyle hızlanır ve ışıltama merkezlerine çarparak onları iyonlaştırır, yani atomlarından elektron ayrılmasına yol açar. Işıltama merkezinin iyonlaşmış bir atomu ile bir elektron birleştiği zaman ışık ortaya çıkar. Sabit gerilim uygulandığında bu etki giderek azalacağından, sürekli ışık elde etmek için alternatif gerilim kullanılır. Destriau etkisi geniş bir alana yayılabilir; bu olgunun yardımıyla, aydınlatma amacıyla bir odanın duvarlarını ve tavanını kaplayacak büyüklükte elektiriksel ışıltama gözeleri yapılabilir. Çizimde, ışıltama maddesi olarak çinko sülfürün, bir plastik levha içinde gömüldüğü tipik bir göze görülmektedir. Levha çok ince (milimetrenin küçük bir kesri kalınlığında) olduğu için, 100-200 voltluk bir gerilim bu katman içinde çok güçlü bir elektrik alanının oluşmasına yol açar. Işıltama maddesi ve uygulanan gerilimin frekansı seçilerek belirli renkte ışık verecek elektiriksel ışıltama gözeleri yapılabilir.

Elektiriksel ışıltama yük enjeksiyonu sonucunda da ortaya çıkabilir. Bir elektrot bir kristale değdiği zaman değme bölgesine elektron verir ya da bölgeden elektron alır; ayrıca bir $p-n$ bağlantısına gerilim uygulanarak akım oluşturulabilir (elektronlar n tipi malzemeden p tipi malzemeye doğru akar). Her iki durumda da elektronlar ışıltama merkezleri ya da pozitif deliklerle yeniden birleşirken enerji yitirir ve bu sırada ışık oluşur.

elektiriksel iletkenlik, cisimlerin ya da ortamların, kütlelerinin bir noktasından ötekine elektrik akımını iletme özelliği. Birimi mho (ohmun tersten yazılışı) ya da buna eşdeğer olan siemens'tir. Ayrıca bak. direnç; elektrik; elektrik akımı.

elektiriksel kutuplanma, ELEKTRİK POLARİZASYONU olarak da bilinir, bir yalıtkan (di-elektirik) içinde, dışsal bir elektrik alanının etkisiyle artı ve eksi elektrik yüklerinin birbirlerine göre ters yönde hafifçe kayması. Bir elektirik alanı, artı yüklü atom çekirdekleri çevresindeki eksi yüklü elektron bulutunu elektrik alanının tersine bir yöne zorladığı zaman kutuplanma ortaya çıkar. Elektirik yükündeki bu hafif kayma, atomun bir tarafını bir miktar artı, öteki tarafını da bir miktar eksi durumuna getirir. Molekülleri kimyasal kuvvetlerce sürekli kutuplanmış bulunan bazı maddelerde (örn. su), kutuplanmanın bir bölümü, moleküllerin elektrik alanı etkisiyle aynı yöne dönerek dizilmelerinin sonucudur. Kutuplanmanın ölçülerinden biri elektirik dipol momentidir. Bu moment, kaymış artı ve eksi yüklerin merkezleri arasındaki uzaklığın bu yüklerden biriyle çarpımına eşittir. Kutuplanma (P), sayısal değer olarak birim hacim (V) başına çift kutup momenti (p) olarak tanımlanır: $P=p/V$.

elektiriksel yer değıştirme, bir elektrik alanının, yalnızca birbirinden ayrı serbest

elektrik yüklerinden oluşan bileşeni. Bu tanımda, nötr atom ya da moleküllere bağlı durumdaki elektirik yüklerinin elektirik alanına katkısı bilinçli olarak dışlanmaktadır. Birbirine paralel iki yüksüz metal levhaya elektrik yükü aktarılsa, levhalar biri artı, öteki de eksi olmak üzere eşit miktarda yüklenir ve levhalar arasında bir elektirik alanı oluşur. Yüklü levhaların arasına bir yalıtkan katman sokulursa, yalıtkanın iç yapısındaki bağlı elektirik yükleri bir miktar yer değıştirir (kutuplanma). Bağlı eksi yükler (atomların elektronları) atom çapının bir kesri kadar artı levhaya doğru kayarken, artı yükler de eksi levhaya doğru kayar. Yüklerin bu kayışı (kutuplanması) levhalar arasına yalıtkan sokulmadan önce var olan elektirik alanının değerini azaltır. Elektirik alanının ortalama değeri (E) kutuplanan bağlı yüklerden ileri gelen bir bileşen (P) ile levhalardaki ayrılmış serbest yüklerden kaynaklanan elektiriksel yer değıştirme (D) bileşeninden oluşur. D , E , P vektörleri arasındaki ilişki metre-kilogram-saniye ya da SI birimler sisteminde $D = \epsilon_0 + P$ biçimindedir (ϵ_0 boşluğun geçirgenliğidir). Santimetre-gram-saniye (C) sisteminde ise bağıntı $D = E + 4\pi P$ biçimindedir.

Elektiriksel yer değıştirmenin D değeri bir levhadaki serbest yük miktarının plakanın alanına bölümü olarak düşünülebilir. Bu açıdan bakıldığında, elektirik akışı ile elektirik yükü arasındaki yakın ilişkiden ötürü, D 'ye, elektirik akışı yoğunluğu ya da serbest yük yüzey yoğunluğu adı verilir. Elektiriksel yer değıştirmenin metre-kilogram-saniye sisteminde boyutu, birim alan başına yük-tür; birimi ise coulomb/m²'dir. Santimetre-gram-saniye sisteminde ise D 'nin boyutu ve birimi, elektirik alanı E 'nin boyutu ve biriminin aynısıdır. Bu birim din/esu ya da bunun eşdeğeri olan statvolt/cm'dir.

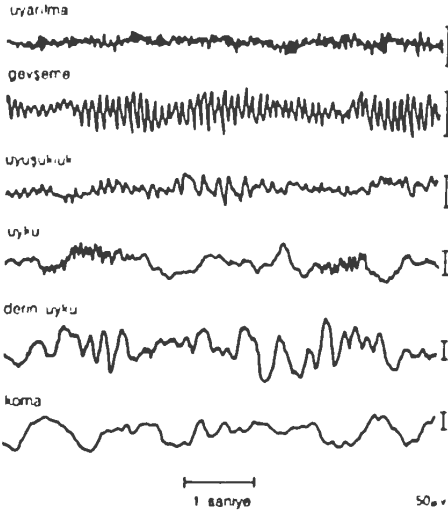
elektiriksiz kaplama, metal ve plastik malzemelerin denetimli otokatalitik indirgeme yöntemiyle kalın katmanlarla kaplanması işlemi. 1944'te A. Brenner ve G. E. Riddell tarafından geliştirilen bu yöntemde malzemelerin yüzeyi bakır, nikel, gümüş, altın ve palladyum gibi çeşitli metallerin kimyasal banyolar içinde çökeltilmesiyle kaplanır. Ayna yapımında da aynı işlemden yararlanılır; bu amaçla temiz bir cam yüzey, nitrik asit ile şeker kamışından elde edilmiş bir alkol çözeltisiyle, amonyaklı bir gümüş çözeltisinin karışımından oluşan sıvının içine daldırılır.

Plastiklerin bu işlemle kaplanmasındaki tüm sorunlar çözümlenememiş olmakla birlikte, elektiriksiz kaplama bu alanda da oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. Kül tablalarından yazı makinesi parçalarına kadar birçok tüketim malı dayanıklı yüzeyler elde etmek için bu yöntemle kaplanır.

elektiroensefalografi ELEKTROANSEFALOGRAFI olarak da bilinir, beynin elektirik etkinliğini kaydetme ve yorumlama tekniği. 1929'da Alman bilgini Hans Berger, beyindeki sinir hücrelerinin ürettiği elektirik uyarıların ritmik dalgalarını ölçerek kaydeden bir aygıt geliştirdi. Elektiroensefalograf denen bu aygıtla yapılan kayıtlar elektiroensefalogram ya da kısaca EEG olarak bilinir.

EEG çekmek için, kafa derisinin üstüne birkaç çift elektrot yerleştirilir. Her elektrot çifti, elektiroensefalografin ayrı bir kayıt kanalına, o iki elektrot arasındaki gerilim farkından kaynaklanan bir sinyal gönderir. Bu potansiyel farkının ritmik dalgalanmaları, kayıt kanalındaki grafikte inişli çıkışlı çizgiler halinde belirir. Sağlıklı ve yetişkin bir insanın gevşemiş, ama bilinçli durumdayken alınan EEG'si, alfa dalgaları olarak bilinen düzenli iniş çıkışlı dalgalardan oluşur.

şur. Heyecan ya da korku gibi uyarılma durumlarında bu düzenli dalgaların yerini, düşük gerilimli, hızlı ve sert iniş çıkışlı, düzensiz dalgalar alır. Buna karşılık uykuda ve derin koma halinde beyin dalgaları son derece yavaşlar. Bu normal değişiklikler dışında, bazı hastalıklarda da EEG'de belirli değişiklikler görülür. Örneğin, beyin bir

Uyarılma durumundan derin komaya kadar tipik beyin dalgaları kaydı
Montreal Neurological Institute

bölgesi örselendiğinde, o bölgenin çevresinden delta dalgaları olarak bilinen çok yavaş ve düzensiz dalgalar kaydedilir.

Elektroensefalografi, beyin çalışma mekanizmasının ve merkez sinir sisteminin çeşitli bölümleri arasındaki bağlantıların izlenmesine olanak verir. Ne var ki, yalnızca beyin yüzeyindeki elektrik etkinliğinin küçük bir bölümünü saptayabildiğinden, bilimsel araştırmalarda kullanımı sınırlıdır. Duygu ve düşünce gibi daha karmaşık beyin süreçleri ile EEG'deki dalga biçimleri arasında yakın bir ilişki kurulamaz. Elektroensefalografi daha çok ağır kafa travmaları, beyin ırları, enfeksiyonlar, sara ve sinir sisteminde yıkıma yol açan çeşitli hastalıklara tanı koymaya yardımcı olan bir yöntemdir.

elektrofil, EKSIÇIL olarak da bilinir, kimyasal bir tepkimede, başka bir atom ya da molekülün (nükleofil ya da artıcıl) verebileceği, bağ oluşturmaya elverişli bir elektron çiftini arayan atom ya da molekül. Lewis asitleri (elektron çifti alabilen bileşikler) ve Brønsted asitlerinin (proton veren bileşikler) çoğu elektrofildir. Örneğin Brønsted asitlerindeki hidronyum iyonu (H_3O^+), bor triflorür (BF_3), alüminyum klorür ($AlCl_3$) ve flüor (F_2), klor (Cl_2), brom (Br_2), iyot (I_2) gibi halojen molekülleri birer elektrofildir. *Karş. nükleofil.*

elektrofon, kaynak sesin elektronik araçlarla üretildiği ya da titreşen bir tel gib geleneksel yollardan elde edilerek elektronik olarak yükseltildiği çalgılara verilen ad. Gitar, piyano ve çeşitli başka çalgıların sesi elektronik olarak yükseltilir.

Elektronik ses üretim mekanizmasından yararlanılan çalgılar arasında *theremin*, *ondes martenot*, elektronik org ve elektronik *synthesizer*'lar sayılabilir. Orkestra ksilofonunu andıran vibrafonda titreşimli ses elde etmek için, titreşim borularının üst ucuna yerleştirilmiş elektrikli vantilatörlerden yararlanır. *Karş. idyofon; kordofon; membranofon.*

elektroforez, bir sıvıda asıltı halinde bulunan elektrik yüklü parçacıkların, uygulanan

elektrik alanının etkisiyle sıvı içinde yer değiştirmesi. Eğer uygulanan alan parçacıklar yerine sıvının hareketine ve sabit bir diyaframdan geçmesine yol açarsa, olaya elektroosmoz denir.

Elektroforez, proteinler gibi koloitlerin çözülmesinde ve ayrılmasında ya da elektron lambalarındaki elemanların kaplanmasında kullanılan bir tekniktir. Bu tekniği ilk kez 1930'da İsveçli kimyacı Arne Tiselius bir çözümleme yöntemi olarak kullandı ve elektroforezde hareketli sınırın gözlenmesi yöntemini buldu. Bu yöntemde, aynı sıvının, içinde asıltı halinde parçacıklar bulunan bir katmanı ile parçacık taşımayan (katıksız) ikinci bir katmanı üst üste konur; bu iki katman arasındaki görünür sınır, parçacıkların elektroforez hızında hareket eder.

elektrofotografi, üzerine ışık düştüğünde elektriksel direnci azalan fotoiletken maddelerden yararlanarak gerçekleştirilen görüntü elde etme işlemlerinin ortak adı. Fotokopi makinelerinin temelini oluşturan elektrofotografinin başlıca iki türü kserografi ve dielektrik işlemdir.

Kserografide, selenyumla kaplanmış bir metal levha, düzenli bir biçimde elektrikle yüklenir. Levhanın üzerine ışık düşürüldüğünde selenyum katman, levhadaki yük dağılımını, orijinal kopyaya uygun biçimde bozar. Levhanın üstü, zıt yüklü bir pigmentli tozla sıvandığında görüntü elde edilir; ardından bu görüntü elektrostatik yoldan kâğıda aktarılır ve ısıyla sabitleştirilir. Modern kserografi makinelerinde sürekli olarak dönen metal bir merdane vardır ve yükleme, ışık düşürme, görüntü elde etme ve görüntüyü aktarma işlemleri kesintisiz olarak bu merdanenin üzerinde gerçekleştirilir.

Elektrofaks işleminde ise, bir dielektrik (yalıtkan) katmanla kaplanmış fotoğraf kâğıdından yararlanılır. Yükleme, ışık düşürme ve görüntü elde etme işlemleri doğrudan bu kâğıdın üzerinde gerçekleştirilir.

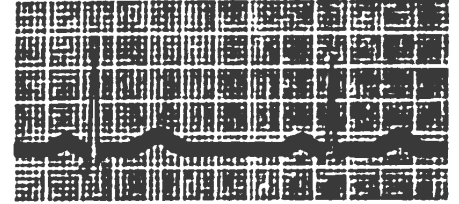
elektrozag dinamiği, bir elektrik alanı içinde akmakta olan bir yalıtkan gazın taşıdığı elektrik yüklü parçacıkların (iyonların) hareketiyle oluşan kuvvetleri inceleyen bilim dalı. *Ayrıca bak. magnetohidrodinamik üreteç.*

elektrojen grup bak. motor-üreteç grubu

elektrojet, yüklü parçacıkların iyonosferde akışı. Bazı bilim adamları bu terimi, önemli oranda nötr gaz içeren akış düzenleriyle sınırlı tutar. Ama oldukça yoğun ve yatay olarak sınırları belli elektrik akımları için de elektrojet terimi kullanılır. Bu akımlar iyonosfer katmanında 80-100 km'lik yüksekliklerde dolaşır ve dolaşımını kutup bölgelerindeki düşük enlemlerde tamamlar. Elektrojetler, kutup ışıklarına ve magnetik parazitlere yol açar. *Ayrıca bak. kutup ışığı.*

elektrokardiyografi, kalp atımları sırasında kalp kasının ürettiği elektrik akımını, elektrokardiyogram (EKG) denen grafik çizimler halinde kaydetme tekniği. Kalbin elektrik etkinliğine ve çalışmasına ilişkin bilgi veren bu kayıtlar, vücudun çeşitli yerlerine yerleştirilen elektrotların, kalbin ürettiği en küçük akımları olarak, oldukça basit telli bir galvanometre olan elektrokardiyografa iletilmesiyle elde edilir. En yaygın uygulama, elektrotların sağ kol, sol kol, sağ bacak, sol bacak ve göğüs duvarına yerleştirilmesidir. Elektrotlar yerine yerleştirildikten sonra, bir elektrik kaynağından bir milivoltluk bir akım verilerek, elektrokardiyograf bu gerilime ayarlanır. EKG'lerin

standartlaştırılmış olması, değişik kişilerden ya da değişik zamanlarda aynı kişiden alınan kayıtların karşılaştırılmasını kolaylaştırır.

Standart bir elektrokardiyogramla kaydedilmiş iki normal kalp atımı. Kalın yatay çizgiler birbirinden 5 mm, kalın dikey çizgiler 0.2 mV uzaklıktadır. P dalgası kulakçık kasılmasının başlangıcını, Q, R, S ve T dalgaları da karıncık kasılmasını gösterir

Normal bir EKG'de, kulakçık ve karıncıkların art arda kasılmasını gösteren, inişli çıkışlı tipik dalgalanmalar görülür. İlk yükselen dalga (P dalgası) kulakçığın kasılmasını, öbür dalgaların tümü (Q, R, S ve T) karıncıkların kasılmasını gösterir. Bir EKG'de, normal dalga grafiğinden sapan herhangi bir değişiklik, kalpte bir ozür ya da hastalık olasılığını düşündürür. Bu yöntemle, kalpte bir büyüme olup olmadığı, varsa hangi bölgede olduğu, kalp hareketlerindeki düzensizliğin kaynağı, koroner atardamarlardaki bir tıkanıklık ya da tıkanıklığın yeri, kalp atımının yavaşlamasının nedeni üzerine bilgi edinilebilir. Yüksek kan basıncı, tiroit bezinin hastalıkları ve bazı beslenme bozuklukları da bu yöntemle anlaşılabilir.

elektrokimya, kimyanın, elektrik olayları ile kimyasal değişiklikler arasındaki ilişkiyi inceleyen dalı. Kendiliğinden oluşan birçok tepkimede elektrik enerjisi açığa çıktığı için, elektrik üreteçlerinde genellikle bu tür tepkimelerden yararlanır. Buna karşılık, kendiliğinden gerçekleşmeyen kimyasal tepkimeleri başlatmak için çoğu kez elektrik akımı uygulamak gerekir. Metallerin atılmasında, elektrikli kaplamada, suyun hidrojen ve oksijene ayrıştırılmasında başvurulan elektrolizde, elektrik enerjisi doğrudan kimyasal enerjiye dönüşür. Bir gazın içinden geçen elektrik akımının yol açtığı kimyasal değişiklikler de elektrokimyanın başka bir dalının ilgi alanına girer.

elektrokimyasal tepkime, bir elektrik akımının etkisiyle ve çoğu kez, biri katı (metal), öbürü sıvı (çözelti) iki madde arasındaki elektrokimyasal tepkimeyle gerçekleşen kimyasal süreçlerin ortak adı.

Elektrokimyasal tepkimeler üzerindeki çalışmalar, 1796'da ilk pili yapan Alessandro Volta ile başlar. 1838'de elektrokimyanın yasalarını koyan Michael Faraday'ın, ardından Josiah Willard Gibbs ile Walther Hermann Nerst'in katkılarıyla kuramsal temellere oturtulan elektrokimyasal tepkimelerin gerçekleşme ve uygulama alanları son derece geniştir. Günümüzde, elektroliz, metalurji, kimyasal pil ve yakıt pili teknolojisi, elektrikli kaplama, analitik kimya ve biyolojik araştırmalar gibi belibaşlı alanların temeli bu tepkimelere dayanır.

Kendiliğinden gerçekleşen birçok tepkime, özel ve uygun koşullar yaratıldığında, akım biçiminde bir elektrik enerjisi verir. Böyle bir süreç, tepkime sırasında açığa çıkan kimyasal enerjinin doğrudan elektrik enerjisine dönüşmesidir. Örneğin pillerde bu tür tepkimelerden yararlanır. Bunun

tam tersine, kendiliğinden oluşmayan birçok kimyasal tepkime bir elektrik akımının enerjisinden yararlanarak gerçekleştirilebilir. Bu tür süreçlerde de, elektrik enerjisi doğrudan kimyasal enerjiye dönüşür ve tepkime ürünlerinde depolanır. Örneğin elektroliz böyle bir elektrokimyasal süreçtir.

Elektroliz ürünleri, taşıdıkları kimyasal enerji nedeniyle birbirleriyle tepkimeye girer ve elektroliz tepkimesi sırasında tüketilen maddeleri yeniden üretirler. Bu ters yönlü tepkime uygun koşullarda gerçekleşirse, elektroliz sırasında tüketilen elektrik enerjisinin büyük bölümü de yeniden üretilir. Akümülatörlerde bu olgudan yararlanılır. Depoladıkları enerji tükendikten sonra yeniden doldurulabilecek biçimde tasarlanmamış olan birincil pillerden ayırt etmek üzere, boşalınca yeniden doldurulabilen bu aygıtlara ikincil pil denir. Akümülatörlerin doldurulması bir elektroliz işlemidir; aygıtın içinden elektrik akımı geçirilerek belirli bir kimyasal değişiklik yaratılır ya da başka bir deyişle, elektrik enerjisi kimyasal enerjiye dönüştürülerek "depolanır" ve gerektiğinde yeniden elektrik enerjisine dönüştürülür. Boşalma sırasında, ters yöndeki kimyasal değişiklik kendiliğinden oluşur ve akümülatör, elektrik akımı üreten bir pil gibi davranır.

Elektriği iyi ileten maddeler, metalik ve elektrolitik iletkenler olmak üzere iki gruba ayrılabilir. Metallerin hepsi, ayrıca grafit, mangan dioksit, kurşun sülfür gibi bazı maddeler metalik iletkenlerdir; bu maddelerin içinden bir elektrik akımı geçtiğinde ısı ve magnetik etki oluşur, ama hiçbir kimyasal değişiklik olmaz. Kısa elektrolit denen elektrolitik iletkenler ise, erimiş ya da su ve alkol gibi çözücülerde çözülmüş halde bulunan asitler, bazlar ve tuzlardır. Uygun bir metalik iletkenle yapılan ve sıvı elektrolitte daldırılan levha ya da çubuklar (elektrot), akımın sıvı içinde iletilmesini sağlar. Elektrotlar aracılığıyla bir elektrolitten akım geçirildiğinde yalnızca ısı ve magnetik etki değil, elektrotlarda ya da çevresinde belirli kimyasal değişiklikler de olur. Elektroliz denen bu olayda, iki elektrot ile aralarındaki iyonlaşmış çözelti elektrokimyasal bir pil oluşturur. Bu pilde oluşan süreç, bir yükseltgenme-indirgenme tepkimesidir; katot denen eksi elektrot indirgenme, anot denen artı elektrot ise yükseltgenme biçiminde kimyasal bir değişikliğe uğrar. Elektrotlardaki bu elektrokimyasal tepkimenin hızı, elektrik akımının yoğunluğuyla doğru orantılıdır. Elektrokimyasal tepkimeler, elektrolit ile elektrotların arayüzünde gerçekleşir. Bu bölgenin özelliği, parçacıkların belirli bir yapıda olması ve oldukça yoğun bir elektrik alanının (10.000.000 volt/cm) bulunmasıdır.

Elektrokimyasal tepkimelerin, değişik alanlarda uygulanan birçok tipi vardır. Basit indirgenme-yükseltgenme tepkimeleri, bir çözeltideki basit ya da karmaşık bir iyonun elektrottan elektron olması (indirgenme) ya da elektrotta elektron vermesi (yükseltgenme) temeline dayanır. Gazların açığa çıktığı elektrokimyasal tepkimelerde, bir çözeltideki hidrojen iyonları bir metalden çıkan elektronlarla birleşerek katotta gaz halindeki hidrojen moleküllerine, eksi yüklü OH (hidroksil) iyonları ise anotta elektron vererek bu elektrotta oksijen gazına dönüşür. Metallerin açığa çıktığı tepkimelerde, katottan elektron alarak indirgenen ve yüksüz bir atom durumuna gelen bir metal iyonu bu elektrotun metal kristal örgüsüne katılarak yüzeyde birikebilir.

Eğer pozitif gerilim uygulanırsa, bu kez metal elektrottan kopan elektronlar metalin çözülmesine ve metal iyonlarının çözeltiye geçmesine yol açar. Organik bileşiklerin yükseltgenme-indirgenme tepkimeleri de elektrotlarla gerçekleştirilebilir. Oksijen ve azot içeren bazı bileşikler (kinonlar, aminler ve nitroz bileşikler) dışında, organik bileşiklerden çoğunun elektrokimyasal tepkimeleri tersinmez tepkimedir.

Metalurjide, demir ve çelik dışındaki tüm önemli metaller elektrokimyasal işlemlerle elde edilir ya da antılır. Örneğin alüminyum, titan, alkali ve toprak alkali metaller erimiş tuzlarından elektroliz yoluyla çöktürülerek üretilir; bakır ise sulu bakır sülfat çözeltisi içinde elektroliz yoluyla antılır. Metalleri yenime dayanıklı duruma getirmek için uygulanan elektrikli kaplama yönteminde de elektrokimyasal tepkimelerden yararlanılır. Kimya sanayisinde, salamura- dan elektroliz yoluyla klor ve sud kostik üretilmesi de elektrokimyasal bir işlemdir. Yakıt pillerinde, kimyasal tepkimelerden açığa çıkan enerji elektrik enerjisine dönüştürülür; bu pillerde, bir elektrotta sürekli yakıt (hidrojen ya da hidrazin) verilirken, öbür elektrot da havanın oksijeniyle tepkimeye girer. Analitik kimyada, otomatik aygıtlarla yapılan birçok ölçümde de elektrokimyasal işlemlerden yararlanılır.

elektrolit, iyon denen artı ve eksi elektrik yüklü parçacıklara ayrılarak elektrik akımını ileten madde. Artı yüklü iyonlar elektrik devresinin eksi kutbunda (katot), eksi yüklü olanlar ise artı kutbunda (anot) toplanarak boşalır. Elektrolitlerin en iyi bilinen örnekleri, su ya da alkol gibi çözücülerde çözünerek iyonlara ayrılan asitler, bazlar ve tuzlardır. Tuzların birçoğu, örneğin sodyum klorür, herhangi bir çözücü olmadan eridiğinde gene elektrolit gibi davranır. Ayrıca, gümüş iyodür gibi bazı tuzlar katı durumdayken de elektrolit özelliğindedir.

elektrolitik kaplama bak. elektrikli kaplama

elektrolitik parlatma bak. elektrikli parlatma

elektroliz, ELEKTRİKLE AYRIŞTIRMA olarak da bilinir, bir maddenin kimyasal yapısını değiştirmek amacıyla, bu maddenin içinden elektrik akımı geçirmeye dayanan kimyasal işlem. Bu değişiklik, maddenin bir elektron vermesinden (yükseltgenme) ya da almasından (indirgenme) kaynaklanır. Elektroliz işlemi, elektroliz kabı ya da tankı da denen bir aygıt içinde uygulanır. Bu aygıt, çözünecek ya da eriyerek artı ve eksi yüklü iyonlara ayrılmış bir bileşimin (elektrolit) içine birbirine değmeyecek biçimde daldırılmış iki elektrottan oluşur. Elektrikle ayrıştırılacak madde ya kabın içindeki elektrolittir, ya bu çözeltide çözülmüş bir maddedir ya da çözeltiye daldırılan elektrotlardan biridir. Bir metal ya da metalik bir iletken olan bu elektrotlara doğru akım verildiğinde, biri artı, öbürü eksi elektrik yüklenir. Sonuçta, elektrolitteki artı yüklü iyonlar (katyon) eksi yüklü elektrotta (katot) yönelir ve bu metalden kopan elektronları alarak yüksüz ya da daha düşük yüklü iyon ya da moleküllere dönüşür. Aynı anda, çözeltinin eksi yüklü iyonları da (anyon) artı yüklü elektrotta (anot) doğru yönelir ve elektronlarının bir bölümünü bu metale vererek yüksüz iyonlara ya da moleküllere dönüşür. Her iki süreç de, eksi yüklü iyonlardan artı yüklü iyonlara elektron aktarımıyla gerçekleşen bir yükseltgenme-indirgenme tepkimesidir. Elektroliz işlemi, cevherlerden ya da bileşiklerden metallerin özütlenmesi ya

da antılması, bir çözeltideki metallerin çöktürülmesi (elektrikli kaplama) gibi metalurji işlemlerinde yaygın olarak kullanılır. Metal halindeki sodyum ile klor gazı, erimiş sodyum klorürden (sofra tuzu) elektroliz yoluyla üretilir. Sodyum klorürün sulu çözeltisinin elektrolizi ise sodyum hidroksit ve klor gazı verir. Hidrojen ve oksijen de suyun elektroliziyle elde edilir.

Tepkimeye girdiklerinde enerji tüketmek yerine kimyasal enerji üreten bazı maddelerin tepkimesinde, indirgenme ve yükseltgenme tepkimelerinin iki ayrı elektrot üzerinde ayrı ayrı gerçekleşmesi sağlanabilirse, üretilen bu enerjinin tümü ya da bir bölümü elektrik enerjisine dönüştürülebilir. Örneğin kurşunlu akümülatörlerde, kurşun dioksit, element halindeki kurşun ve sülfürik asidin tepkimesinden kurşun sülfat ve su oluşur. Bu tepkimedeki süreçlerden biri, elektrotlardan birine yönelen kurşun kurşun sülfata yükseltgenmesi, öbürü de ikinci elektrotta kurşun dioksitin kurşun sülfata indirgenmesidir; bu tepkime sırasında elektrik yüklerinin hareketini sağlayan, hidrojen iyonlarının elektrolit içindeki yer değiştirmesidir. Bu süreçler, elektrotları birbirine bağlayan dış devre üzerinde elektrik akımı doğuran itici bir güç (gerilim) yaratır.

elektrolüminesans bak. elektriksiz ışıltama

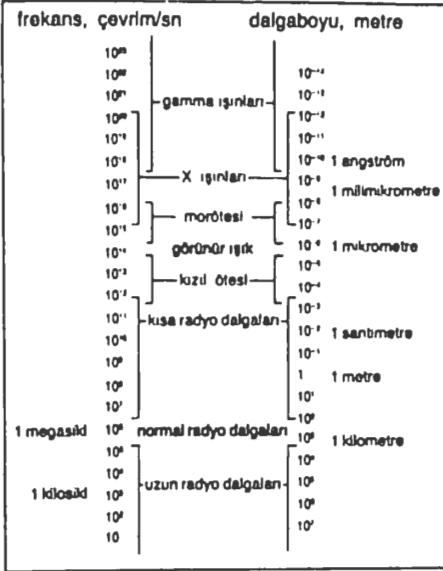
elektromagnetik alan, uzayın, bir elektrik yükünün hareketi sonucunda oluşan özelliği. Duran bir yük, yalnızca çevresindeki uzayda bir elektrik alanı yaratır; yük hareketliyse ayrıca bir magnetik alan oluşur. Değişken bir magnetik alanla da elektrik alanı elde edilebilir. İlişkili olduğu yüklerden ve akımlardan ayrı olarak kendi başına düşünülen elektromagnetik alan, elektrik alanı ile magnetik alanın karşılıklı etkileşimi sonucunda oluşur. Bir elektromagnetik alan, belirli koşullar altında, elektromagnetik enerji taşıyan bir dalga hareketi olarak da tanımlanabilir. Ayrıca bak. elektromagnetik ışınım.

elektromagnetik dalga, uzayda ya da maddesel bir ortamda yayılan elektrik alanı ve magnetik alan dalgalarının ortak adı. Ayrıca bak. elektromagnetik ışınım.

elektromagnetik ışınım, boşlukta ya da maddesel bir ortamda elektromagnetik dalgalar (örn. radyo dalgaları, görünür ışık, gamma ışınları) biçiminde yayılan enerji.

Elektromagnetik dalgaların varlığını öne süren ilk bilim adamı İngiliz fizikçi James Clerk Maxwell oldu. Maxwell 1864'te ortaya koyduğu elektromagnetizma kuramında ışığın, ışyan öbür enerji biçimleri gibi, dalga biçiminde yayılan bir elektromagnetik tedirginlik olduğunu öne sürdü. 1887'de Alman fizikçi Heinrich Hertz, elektromagnetik dalgaları elde etmeyi ve özelliklerini incelemeyi başardı ve bunu deneysel olarak kanıtladı.

Elektrik yüklerinin çevresinde elektrn alanları oluşur ve yüklerle birlikte hareket eder. Hareketli elektrik yüklerinin çevresinde de magnetik alanlar oluşur. Değişken bir elektrik alanına her zaman bir magnetik alan, değişken bir magnetik alana da bir elektrik alanı eşlik eder. Boşlukta, bu iki alan birbirine diktir ve elektromagnetik dalga biçiminde, doğrultusu her iki alana da dik olmak üzere yayılır (bak. çizim). Elektromagnetik dalgaların ideal (hiçbir madde içermeyen, başka alanların ya da kuvvetlerin bulunmadığı) boşluktaki yayılma hızı (c) evrensel bir sabittir ve değeri saniyede 299.792,458 km'ye eşittir (ışık hızı). Elektromagnetik dalgalar, bütün dalga hareket-

Elektromagnetik tayf

F. Bueche, Principles of Physics (1965).
McGraw-Hill Book Company

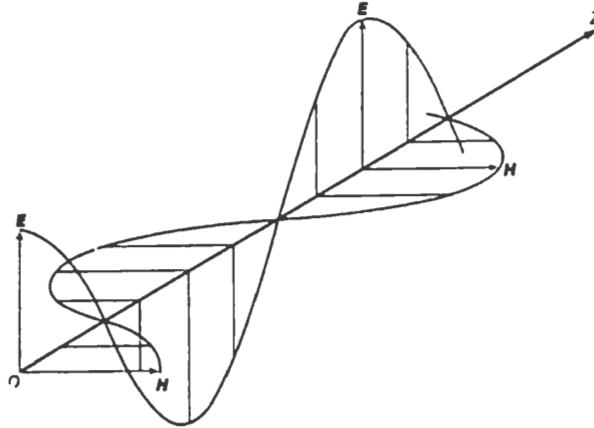
leri gibi, yansıma, kırılma, kırınım ve girişim özellikleri gösterir; enine bir dalga hareketi (titreşimin, yayılma doğrultusuna dik bir düzlem içinde yer aldığı dalga hareketi) olduğu için de kutuplanma (polarizasyon) özelliği gösterir. Elektromagnetik dalga bir sınırdan geçtiği zaman ya da vakumdan başka (maddesel) bir ortama girdiğinde, dalgayı oluşturan elektrik ve magnetik alanlar yayılma doğrultusuna tam dik olmaktan çıkar, bir başka deyişle yayılma doğrultusunda bileşenlere sahip olur. Bu bileşenler, dalganın yayılması sırasında enerji yitirmesine yol açar.

Elektromagnetik dalgaların frekansları (saniyedeki titreşim sayısı) çok geniş bir frekans bölgesini kaplar. Elektromagnetik dalgalar gibi periyodik dalgaların yayılmasında, art arda iki periyotta birbirine karşılık gelen noktalar (örn. genliğin maksimum olduğu noktalar) arasındaki uzaklık dalgaboyudur (λ). Dalganın ortamda yayılma hızı (v), frekansı (ν) ve dalgaboyu arasında $v\lambda = \nu$ bağıntısı geçerlidir. SI birimler sisteminde frekans hertz (Hz), dalgaboyu metre, hız da m/sn birimleriyle ölçülür. Elektromagnetik dalganın frekansını dalgayı oluşturan kaynak belirler. Dalganın hızı ise yayıldığı ortama ve dalgaboyuna bağlıdır. Vakumdaki yayılma hızı c'ye eşit olan elektromagnetik dalgaların maddesel bir ortamdaki hızları ise c'den küçüktür. Belirli bir ortamdaki hızın c'ye oranı, o ortamın kırma indisi olarak bilinir. Örneğin dalgaboyu 589×10^{-9} m olan sarı ışık için havanın kırma indisi 1,0002, suyun 1,333, camın ise yaklaşık 1,5'tir. Dalgaboyları farklı dalgaların bir ortamdaki hızlarının da farklı olması nedeniyle, farklı dalgaboylarındaki dalgaların oluşan bir ışıma, böyle bir ortamda yayılırken, dalgalar bileşenlerine ayrılır (bak. ayrılma).

Elektromagnetik dalgalar, frekanslarına göre, özel adlarla anılan gruplara ayrılır (bak. tablo). Bu gruplar arasındaki frekans sınırları kesin bir biçimde belirlenmiş değildir. En düşük frekanslı dalgalar radyo dalgalarıdır. Bunlar, frekansları yaklaşık 3×10^3 Hz'den 30×10^9 Hz'ye kadar (dalgaboyları 100 km'den 1 cm'ye kadar) değişen ve uzun dalga, orta dalga, kısa dalga, VHF, UHF gibi frekans bantlarına ayrılan dalgalardır. Mikrodalgaların frekansları yaklaşık 3×10^9 Hz'den 3×10^{11} Hz'ye kadar (dalgaboyları 1 m'den 1 mm'ye kadar) değişir. Görünür ışık, $7,8 \times 10^{-15}$ cm (kırmızı ışık) ile 4×10^{-13} cm'lik (mor ışık) dalgaboyları arasında

daki çok dar bir bandı kaplayan elektromagnetik dalgalar oluşturur. Mikrodalgalar ile görünür ışık arasında, dalgaboyları 3×10^{-2} cm ile $0,78 \times 10^{-4}$ cm arasında olan kızılötesi ışıma bölgesi bulunur. Görünür ışığın hemen altındaki dalgaboyları ise morötesi ışıma bölgesidir. Morötesi ışınların dalgaboyları $3,8 \times 10^{-4}$ cm ile 10^{-4} cm arasındadır. Daha yüksek frekanslarda ise dalgaboyları yaklaşık 5×10^{-10} cm ile 10^{-7} cm arasında bulunan X ışınları ve 10^{-8} cm'den daha kısa olan gamma ışınları bulunur. Elektromagnetik kozmik ışınlar daha da kısa dalgaboylu elektromagnetik ışımları oluşturur.

Elektromagnetik ışıma, dalga niteliğinin yanı sıra parçacık niteliği de gösterir. Frekansı f olan bir elektromagnetik ışımanın enerjisi kuvantalıdır, bir başka deyişle bu enerji $h\nu$ niceliğinin tamsayı katları kadar olabilir. Burada h , Planck sabiti (*) olarak bilinen ve doğanın temel sabitlerinden biri olan $6,626 \times 10^{-34}$ joule-saniye (J-s) sayıdır. Elektromagnetik enerji kuvantası, foton olarak adlandırılır. Işık ve öteki elektromagnetik ışıma türleri fotonların

Aynı fazda ve birbirine dik bir elektrik alanı (E) ile bir magnetik alanın (H) yayılmasıyla oluşan elektromagnetik dalga. Dalganın yayılma doğrultusu (Z) her iki alana da diktir

akışı olarak düşünülebilir. Fotonun enerjisi $h\nu$ 'ye eşittir, yani ışımanın frekansıyla artar. Radyo dalgaları gibi düşük frekanslı elektromagnetik ışıma türlerinde foton enerjisi çok küçüktür (örn. 1 MHz için $6,6 \times 10^{-34}$ J = 4×10^{-9} eV), bu nedenle ışımanın kuvantalaşmış niteliği belirgin değildir, fotonların madde yapısıyla etkileşimi de önemsizdir. Ama, X ışınları (foton enerjisi 1.000-200.000 eV) ve özellikle gamma ışınları (birkaç yüz bin eV'nin üstünde) ile kozmik fotonlar (milyarlarca, hatta trilyonlarca eV) için durum tersinedir; bu durumlarda ışımanın parçacık niteliği önem kazanır. Değişik frekanslardaki elektromagnetik ışıma türleri madde ile çok farklı biçimlerde etkileşime girer. Elektromagnetik dalgalara tümüyle saydam olan tek ortam vakumdur. Maddesel ortamlar kimi frekans bölgelerindeki dalgaları kuvvetli bir biçimde soğurur. Yer'in atmosferi görünür ışığı, kısa dalgaboylu kızılötesi ışımları ve radyo dalgalarını hemen tümüyle geçirir, geri kalan bütün frekansları ise soğurur (çok yüksek enerjili kozmik ışın fotonları da atmosferden geçebilirler). Bu nedenle astronomi gözlemleri ancak atmosferin bu iki "pencere"sinden (ışık ve radyo dalgaları) yararlanılarak gerçekleştirilebilir. Ama, örneğin X ışınları ile göğün incelenememesi, ancak atmosfer dışına gönderilen roketlere ya da uydulara yerleştirilen detektörlerle olanaklı olmaktadır. Cam, görünür ışık için hemen tümüyle saydam yapılabildiği halde, morötesini geçirmez. Zift gibi kimi dielektrik (yalıtkan) maddeler görünür ışığı hiç

geçirmedikleri halde mikrodalga frekanslarındaki radar dalgalarına yeterince saydamdır; söz konusu maddelerde bu frekanslarda kullanılmak üzere mercekler ve prizmalar yapılır.

Elektromagnetik ışımayı oluşturan kaynaklar çok çeşitlidir. Radyo dalgaları genellikle yapay olarak ve elektronik devreler aracılığıyla elde edilir, ama evrende doğal olarak da bulunur. Bir verici anten, bir elektrik devresi yardımıyla üzerinde elektrik yüklerinin belirli bir frekansta titreştirildiği bir ayardır. Böylece aynı frekansta elektromagnetik dalgalar oluşur ve çevreye yayılır. Verici antenin bir benzeri olan alıcı anten, gelen dalganın frekansına ayarlanmış bir rezonans devresine bağlıdır; böylece elektromagnetik dalga elektriksel titreşimlere dönüştürülmüş olur. İki devre, beslenme durumu dışında, birbirinin aynısıdır. Işıma yayabilen her sistem, aynı ışımayı soğurabilir.

Verici ve soğurucunun dalgaboyu özellikleri, boyutlarıyla karmaşık bir biçimde ilişki-

lidir. Dalgaboyları uzun olan radyo ve televizyon dalgaları büyük antenlerden yayılır, dalgaboyu metrenin milyonda biri mertebesindeki ışık ise atom boyutlarındaki titreşimlerin sonucudur. Atom ve molekül yapısı hakkındaki ayrıntılı bilgilerin büyük bölümü, atom ve molekül gibi doğal kaynaklardan yayılan ışımların incelenmesi sonucu elde edilmiştir. Gamma ışınları atom çekirdeğinin içinde oluşan hızlanmalar sonucu ortaya çıkar; X ışınları atoma en sıkı bağlı (çekirdeğe en yakın konumdaki) elektronlardan kaynaklanır. Atomun dış kabuklarındaki elektronlar morötesi ışımları ve görünür ışığı oluşturur; kızılötesi ışımlar ise molekül titreşimlerinden kaynaklanır.

elektromagnetik indükleme, kapalı bir iletken devrede, magnetik alanın değişmesiyle bir elektrik akımının oluşması. Ayrıca bak. Faraday indükleme yasası.

elektromagnetik tayf, elektromagnetik dalgaların, frekanslarına ve dalga boylarına göre dağılımı. Boşlukta aynı hızla (saniyede 299.793 km) hareket etmelerine karşın, bütün elektromagnetik dalgaların frekansları geniş bir aralıkta dağılır ve birçok alt frekans grubunu içerir. Her biri salım, iletim ve soğurulma bakımından değişik özellikler gösteren çeşitli frekans aralıklarına, değişik adlar verilir.

Elektromagnetik tayfın bütünü, en düşük frekanstan en yüksek frekansa (en uzun dalgaboyundan en kısa dalgaboyuna) doğru olmak üzere tüm elektrik ve radyo dalgala-

rını, mikrodalgaları, kızılötesi (ısı) ışınımı, görünür ışığı, morötesi ışınımı, X ışınlarını, gamma ışınlarını ve elektromagnetik kozmik ışınları içine alır. Bu bitişik aralıklar arasında sınır olarak kabul edilmiş çok belirli dalgalı boyuları yoktur. Ayrıca bak. elektromagnetik ışınım.

elektrometalurji, metallerin özütlenmesinde ya da artırılmasında elektroliz işlemlerinin uygulanması. Ham cevherler çoğunlukla sulu çözeltilerde yıkanarak zenginleştirildikten (yaş yöntem) sonra elektroliz yoluyla ayrıştırılır; bir başka deyişle, malzemenin üzerine elektrik akımı verilerek, metalin katıksız halde katotta (eksi kutup) toplanması sağlanır. Bakır, çinko, kadmiyum, kobalt, krom, mangan ve nikel gibi metaller çoğunlukla bu yöntemle üretilir. Bazı metaller ise yaş yöntemle özütlenmeden cevherden doğrudan indirgenerek elde edilir. Alüminyum, berilyum, kalsiyum, lityum, magnezyum ve sodyum bu yöntemle üretilen başlıca metallerdir. Elektrikli kaplama ise, çoğunlukla değersiz bir metalin üzerine daha değerli bir metal ya da alaşımla kaplanmasıdır. Örneğin, gümüş kaplama malzemeler bu yolla hazırlanır.

Elektrometalurji terimi, ayrıca çeliğin ve öteki bazı metallerin üretiminde ve artırılmasında kullanılan elektrik fırınlarında gerçekleştirilen elektrotermik işlemleri de kapsar. Karş. hidrometalurji.

elektrometre, çok küçük gerilimleri ve akımları ölçmekte kullanılan alet. Lord Kelvin'in dörtlük elektrometresi ile Lindermann, Hoffman ve Wulf elektrometreleri, elektrometrenin yuvası içindeki yüklü elemanlar (örn. levhalar ya da ince kuvars lifleri) arasındaki elektrik potansiyelini ölçer. Bu aygıtların duyarlılığı 0,01 volt dolayındadır.

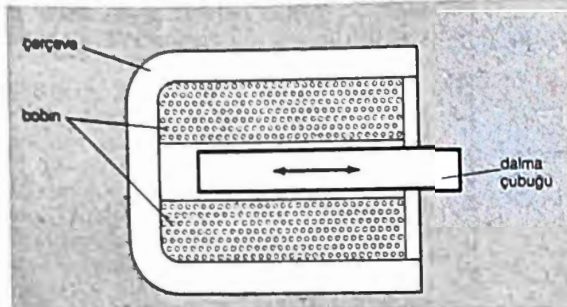
Çok daha duyarlı aygıtlar olan lambalı elektrometreler, 10^{-15} amper (saniyede yaklaşık 10 bin elektron) gibi çok küçük akımları ölçebilen doğru akım yükselteçleridir (amplifikatör). Buna karşılık lambalı elektrometrelerde kayma olgusu gözlenir. Bu elektrometre türünün daha yeni bir modelinde, lambanın yerine, birbirine uyumlandırılmış, alan etkili bitişimli (jonksiyonlu) transistor (FET) çifti kullanılır. Çıkıştaki sinyal geriliminin kararlaştırılmasına yardımcı olmak için, bu aygıtlardan bazıları mutlak sifara ($-273,15^{\circ}\text{C}$) yaklaşan sıcaklıklarda çalıştırılır.

Titreşen levhali elektrometrede, plakalarından biri titreşen bir levha olan bir sıgaç (kondansatör) kullanılır. Levhanın hareketi sıgaç üzerindeki gerilimi değiştirir. Elektrometrenin kaymasız olarak kolayca yükselelebilen çıkışı, ölçü aletinin sıgasını sabit tutmak için gerekli olan akımdır.

Elektrometrelerin kullanım alanları arasında, kozmik ışınların iyonlaştırıcı etkilerinin incelenmesi, kimyasal çözümlemede soğurma tayflarının belirlenmesi ve gaz kromatografisinde iyonların sayılması vardır.

elektromıknatıs, magnetik malzemeden yapılmış bir çekirdek ile bu çekirdeğin çevresine yerleştirilmiş ve içinden akım geçirildiğinde çekirdeğin mıknatıslanmasını sağlayan bir bobinden oluşan aygıt. Magnetik akımın değiştirilmesi, ters çevrilmesi ya da devreye verilip devreden alınması gibi yollarla denetlenebilen mıknatısların gerektiği uygulamalarda elektromıknatıslar kullanılır.

Elektromıknatısların tasarımı, magnetik devre kavramına dayanır. Bir magnetik devrede magnetomotor kuvvet (mmk), magnetik akıyı oluşturmak için gerekli magnetik alanı üreten bobinin amper-sarımı olarak tanımlanır. Bu nedenle metre başına sarım sayısı n olan ve i amper taşıyan bir bobinin içindeki alan, metre başına ni amperdir ve ürettiği mmmk ise, l bobinin uzunluğunu göstermek üzere, ni amper-sarımıdır. Çoğunlukla mmmk, N bobindeki

Çizim 1: Solenoyt

toplam sarım olmak üzere, Ni biçiminde gösterilir. Bir magnetik devredeki magnetik akı yoğunluğu (B), elektrik devrelerindeki akım yoğunluğuna eşdeğerdir. Elektrik akımının magnetik devrelerdeki eşdeğeri olan toplam akı, Φ (fi) harfiyle gösterilir. Toplam akının değeri, A devrenin kesit alanını göstermek üzere, BA 'ya eşittir. Bir elektrik devresinde elektromotor kuvvet (emk) ile akım arasındaki bağıntı, R devrenin direncini göstermek üzere, $emk = Ri$ biçimindedir. Magnetik devrede ise, r devrenin magnetik direnci (relüktansı) olmak üzere, $mmk = r\Phi$ 'dir. Magnetik direnç, magnetik yolun uzunluğu olan l 'nin, geçirgenlik çarpanı kesit alanı A 'ya bölümüne eşittir; yani $r = l / \mu A$. Burada μ , magnetik devreyi oluşturan ortamın magnetik geçirgenliğini gösterir. Magnetik direnç birimi amper-sarım/weber'dir. Bu kavramlar, bir magnetik devrenin magnetik direncinin bulunmasında, böylece de devreye gereken magnetik akıyı sağlayacak bobin akımının hesaplanmasında kullanılabilir.

Başlıca elektromıknatıs türleri. Çeşitli elektromıknatıs türleri vardır. En çok bilinenler solenoyitler ve rölelerdir. Çoğunlukla uzun bir bobinden oluşan solenoyitin içinden akım geçirildiğinde, bu akım bir magnetik alan oluşturur. Daha dar anlamda solenoyit terimi, elektrik akımıyla verilen enerjiyi mekanik harekete dönüştüren elektromekanik aygıtlar için kullanılır. Bu aygıtın en basit biçimi, çizim 1'de gösterildiği gibi bobini çevreleyen bir demir çerçeve ile bobinin içinde hareket eden silindirik bir

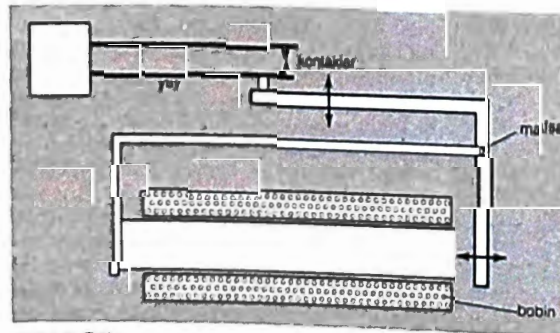
Yapraklı çerçeve, uygun biçimde kesilmiş ve aralarına yalıtkan bir vernik katmanı yerleştirilerek istiflenmiş ince demir yapraklardan oluşur. Bobine enerji verildiğinde dalma çubuğu, kendisiyle çerçeve arasındaki magnetik çekim kuvveti nedeniyle, çerçeveye değene kadar hareket eder.

Zayıf akım elektrik devrelerinde açıp kapama görevini üstlenen rölede de, solenoyitin çalışma ilkeleri geçerlidir. Aynı aygıt, kuvvetli akım devrelerine uygulandığında

kontaktör ya da devre kesici adını alır. Rölelerde gerekli mekanik hareket miktardan küçük olduğundan, solenoyit dalma çubuğu genellikle sabittir ve gerekli hareket, çerçevenin bir bölümü mafsallı yapılarak sağlanır (çizim 2). Bobine enerji verildiğinde, çerçevenin mafsallı bölümü bobinin içindeki demir çekirdek tarafından çekilir ve kontaktor birbirine değeri. Bobine verilen akım kesildiğinde, kontaktorun yaylanma etkisiyle mafsallı bölüm geriye çekilir ve kontaktor birbirinden ayrılır.

Düşük güçlerde çalışan transistorlu anahtarlar devrelerinin ortaya çıkmasıyla birlikte, 4 wattlık alışılagelmış röleler yerine, 100-300 miliwatt gibi oldukça düşük güçlerde güvenle çalışacak röle türlerine gereksinim doğdu. Bu gereksinim çizim 3'te gösterilen dilli röleyle (dilli anahtar) karşılandı. Bu rölede nikel-demir alaşımından yapılmış iki dil, aralarında bir açıklık kalacak biçimde bir cam tüp içine yerleştirilmiştir. Dillere bir magnetik alan uygulandığında, bunlarda zıt magnetik kutuplar indüklenir ve diller birbirini çekerek elektrik bağlantısı sağlar. Alan kaldırıldığında diller birbirini bırakır ve bağlantı kesilir. Dillerin üst üste gelen bölümleri, iyi temas sağlanması amacıyla altınla kaplanır; cam tüpün içine de yenimi (korozyon) azaltmak amacıyla kuru azot doldurulur.

Cam tüpün dışına küçük sürekli mıknatıslar yerleştirilerek, dilli röleyi kilitli röleye dönüştürmek olanaklıdır; kilitli röle, uygulanan enerji kaldırıldığında da kapalı konumda kalır. Dilli röleler, transfer kontak

Çizim 2: Röle

dalma çubuğundan oluşur. Alternatif akımla besleme durumunda, tek parçalı çerçeve-deki demir kayıpları verimi düşüreceğinden bunun yerine yapraklı çerçeve kullanılır.

sağlamak amacıyla üç dilli olarak da yapılabilir.

Büyük boyutlu mıknatıslar çeşitli ileri teknoloji alanlarında kullanılır. Örneğin

bilimsel araştırmalarda kullanılan siklotron, temel parçacıkların sabit bir magnetik alan içinde alternatif bir elektrik alanı aracılığıyla hızlandırılmasını sağlayan bir aygıttır. Siklotronda orta şiddette magnetik alanlar oluşturmak amacıyla kullanılan büyük mıknatısların kutup çapları birkaç metreyi bulur. Bazı sanayi kollarındaki taşıma ve kaldırma işlerinde dev boyutlu ve yüksek güçlü elektromıknatıslardan yararlanılır.

Büyük elektromıknatısların tasarımı ilkelere ötekilerinki gibidir. Tasarımdaki en büyük güçlükler, hava aralığındaki saçaklanan magnetik akının ve bobinlerin çevresindeki sızıntı akının değerlerinin hesaplanması sırasında ortaya çıkar. Çekirdekler ve kutup başlıkları gitgide incelen biçimde tasarlanarak bu tür akıların etkileri en aza indirilmiştir. Çizim 4'te tipik bir laboratuvar mıknatısı görülmektedir. Yumuşak demir, 2,16 weber/m²'lik bir magnetik akı yoğunluğunda doymaya girdiğinden, demir mıknatıslarında hava aralığındaki akı yoğunluğu genellikle 2,1 weber/m²'yle sınırlanır. Kaldırma ve yük taşıma amaçlarıyla tasarlandığında, elektromıknatısın yükü kendine bağlaması için kutup yüzeyinin tek ve kılıfsız olması istenir; bu durumda çubuk mıknatıslar kullanılır. Tasarımın daha sonraki aşaması ise mıknatıslanma alanının ortadan kaldırılmasıdır. Uygun biçimde ta-

de, elektron mikroskobunda elektron demeti, bir dizi magnetik "mercek"ten geçirilir.

Siklotronda, yüklü parçacıklar magnetik alanın etkisiyle dairesel bir yörünge izler. Yörüngedeki her dönüşte hızları gitgide artan parçacıklar, sonunda çok büyük bir kinetik enerji kazanır. Siklotronun, nükleer fizik araştırmalarında ve radyoaktif izotopların üretilmesinde önemli yeri vardır.

Aynı ilke kütle spektrometresinde malzeme analizi için de kullanılabilir. Bir magnetik alan içinde hareket eden yüklü parçacığın sapma miktarı, parçacığın yükü, kütlesi ve hızıyla belirlenir. Kütle spektrometresinde incelenen malzeme, sabit bir elektrik alanıyla hızlandırılan iyonlaşmış parçacıkların oluşturduğu bir gaz durumundadır. Parçacıklar magnetik alandan geçerken, eğer hepsi aynı yükü taşıyorsa, kütleleriyle belirlenen bir sapmaya uğrarlar. Parçacıkların sabit bir hedefe varış konumları kaydedilerek kütleleri bulunabilir.

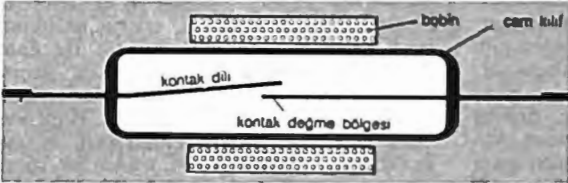
Elektrik sanayisi, magnetik alanların üretimine ve kullanımına dayanır. Elektrik motorunun temelini, akım taşıyan bir iletkeni etkileyen kuvvet oluşturur. Üreteçte ise bu ilkenin tam tersi uygulanarak, magnetik alan içinde hareket eden iletkenin akım elde edilir. Genelde, motor ve üreteçlerin magnetik devrelerinde yüksek akı yoğun-

bilmesi için de gideren (koersif) alanın değeri ne çok yüksek ne de çok düşük olmalıdır.

Magnetik kayıt aletlerinde en çok magnetik bant kullanılır. Bant, kollarına bobinler sarılı U biçimindeki bir mıknatısın önünden sabit bir hızla geçer. Bobindeki akım, kaydedilen ses sinyaliyle bağlı olarak değiştikçe, bant üzerinde değişken bir mıknatıslanma indüklenir. Kaydedilen bilgi dinlenilmek istendiğinde, bir bobinin önünden geçirilen banttan kaynaklanan magnetik akı bobinde bir ses frekansı akımı indükler. Kaydedilenleri silmek için bant, mıknatıslanmayı yok eden yüksek frekanslı bir sinyal taşıyan silici kafanın önünden geçirmek yeterlidir.

Standart genlikteki elektriksel darbe dizilerinden oluşan bilgisayar işaretlerinin magnetik olarak depolanması oldukça kolaydır. Bandın yapıldığı malzemenin uyması gereken koşullar, ses frekansında olduğu gibi katı değildir. Buradaki en önemli koşul banttaki mıknatıslanmanın kendiliğinden yok olmasıdır. Çoğu bilgisayarlarda bantın yerini kayıt kafasının altında dönen magnetik alaşımlı diskler almıştır. Diskte bilgi banda göre daha yüksek bir yoğunlukta (birim alan başına bit) depolanabilmekte ve okuyucu kafayı disk üzerinde radyal doğrultuda hareket ettirerek bilgiye erişim hızı artırılabilir.

elektromiyografi, kasların elektrik etkinliğini grafik biçiminde kaydetme tekniği. Dinlenme halindeki bir kasın elektriksel etkinliği yoktur; ama kasıldığında ya da uyarıldığında, kas dokusunda bir elektrik akımı doğar. Elektrik etkinliğinin başlamasıyla birbirini izleyen aksiyon potansiyelleri, katot ışınlu bir osiloskopun ekranına dalgalanan kesintisiz çizgiler halinde yansır. Bu elektrik impulslarının elektromiyogram (EMG) denen grafik kayıtları alınırken, genellikle hoparlör aracılığıyla yükseltilebilir sesli veriler de izlenir. Tanı amacıyla uygulanan elektromiyografide, kasların gevşeme halinde, iğne elektrotlar batırılarak istemli kasılma halinde ve kas sinirinin uyarılması sırasındaki elektrik etkinliği kaydedilir.

Çizim 3: Dilli röle

sarınlanmış elektromıknatıslar genellikle çelik işleri ile hurdalıklarda kullanılır ve kendilerinden çok daha ağır yükleri kaldırabilir.

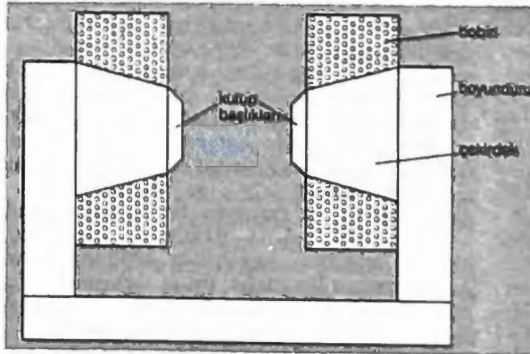
Başlıca uygulama alanları. Karmaşık bağlantı ağırları olan modern telefon sistemlerinin temelini dilli röleler ile transistör devreleri oluşturur. Telefon kulaklığı, temel olarak, bacaklarına bobinler sarılmış U biçimli bir elektromıknatıstan oluşur. Bobinlerden elektrik sinyali geçince, U biçimli elektromıknatısın uçlarına yakın yerleştirilmiş olan yumuşak demirden bir diyafram magnetik çekime girer. Diyaframın bobinden geçen akımın şiddetine bağlı olarak ileri geri hareket etmesi ses dalgalarının oluşmasına yol açar. Magnetik malzeme yapımındaki gelişmeler, telefon alıcısının duyarlılığının artmasını sağlamış, ama temel tasarım değişmemiştir.

Magnetik alanların geniş uygulama alanlarından biri de yüklü temel parçacıklar ile magnetik alanlar arasındaki etkileşimdir. Yüklü bir parçacık (örn. elektron) hareketli durumdayken bir elektrik akımı gibi davranır; magnetik alan içine konmuş, akım taşıyan bir tele olduğu gibi bu parçacığa da bir kuvvet etkir. Bu kuvvetin doğrultusu hem parçacığın hareket doğrultusuna, hem de magnetik alana dik olduğundan parçacık kendi özgün yörüngesinden sapar. Bu olgu, dağılmış akan elektronları, dar bir demet oluşturacak biçimde odaklamaya ve uygun magnetik alanlar kullanarak saptırmaya yarar. Her televizyon alıcısında elektron demetinin, resim tüpünün ekranını tarayabilmesi amacıyla böyle odaklama ve saptırma sistemleri bulunur.

Aynı ilkelere elektron mikroskoplarının da yararlanılır. Işgın klasik mikroskopta cam merceklerden geçmesine benzer biçim-

lukları gerektiğinden bunlarda magnetik alan kaynağı olarak yumuşak demirden ya da silisyumlu demirden yapılmış, elektromıknatıslar kullanılır. Sürekli mıknatıs malzemesinin geliştirilmesiyle birlikte, magnetik alanın sürekli mıknatısla sağlandığı küçük doğru akım motorları özellikle oyuncak yapımında geniş uygulama alanı bulmuştur (bak. mıknatıs).

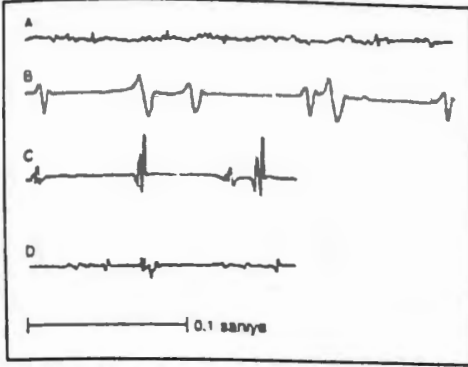
Magnetik kayıt işleminde yararlanılan ilke ise, kaydedilecek sinyal aracılığıyla bir mal-

Çizim 4: Tipik bir elektromıknatıs

zeme sürekli mıknatıslanma oluşturmaktır. Bunun için, indüklenen mıknatıslanma sinyalinin genliğiyle orantılı olmalı ve sinyal kaldırıldığında, kaydedildiği malzeme üzerinde kalabilmelidir. Magnetik malzeme ise zayıf bir magnetik alanda bilece üzerinde kalabilmelidir. Magnetik malzeme ise zayıf bir magnetik alanda bile mıknatıslanabilecek kadar yüksek bir geçirgenlikte olmalı, depolanmış bilginin kolayca okunabilmesi için remanansı (artık mıknatıslanma) yüksek olmalı ve depolanmış bilginin kolayca siline-

Kaslardaki güç kaybı ve atrofi, ya o kasın sinirini etkileyen hastalıklardan (örn. amiotrofik lateral skleroz ve çocuk felci) ya da doğrudan kas dokusunun hastalıklarından (miyopati) kaynaklanır. Sinir kökenli hastalıklarda genellikle, dinlenme durumundaki kasta seyirme, titreme gibi istem dışı hareketler artarken, kasın normal aksiyon potansiyelleri azalır, değişir ya da tümüyle yok olur. Miyopatilerde ise çoğunlukla aksiyon potansiyellerinin genlik ve süresi azalır,

Elektromiyografi örnekleri

(A) Düzensiz kas titreşmesi (fibrilasyon);
(B) kas seyirmesi; (C) normal kas;
(D) beslenme yetersizliğine bağlı kas zayıflaması
Winthrobe vö. Harrison's Principles of Internal Medicine
(1970) McGraw-Hill, Inc

EMG'deki dalga biçimleri de giderek karmaşıklaşır.

elektromotor kuvvet (emk), elektrik üreteci ya da pil gibi bir enerji kaynağının birim elektrik yükü başına verdiği enerji. Üreteç ya da pil, kendisine geri dönen elektrik yükü üzerinde bir iş yaparken üreteşte bir enerji dönüşümü gerçekleşir ve aygıtın bir ucu artı, öteki ucu eksi yüklenir. Elektromotor kuvvet, birim elektrik yükü üzerinde yapılan iş ya da birim yük başına kazanılan enerji olarak tanımlanır. Elektromotor kuvvet, bir elektrik devresinden elektrik yükü akıtabilen enerji kaynaklarının ortak özelliğidir. Elektromotor kuvvet, gerçekte bir kuvvet olmadığı için, çoğunlukla emk kısaltmasıyla anılır.

Emk için kullanılan en yaygın birim olan volt, metre-kilogram-saniye sisteminde bir coulombluk elektrik yükü başına bir joule eşdeğerindedir. Santimetre-gram-saniye sisteminde elektostatik yük birimi (esu) başına bir erge eşdeğer olan emk birimine statvolt denir.

elektromotor kuvvet dizisi, atom, molekül ve iyonların, elektron alma ya da verme (indirgenme ya da yükseltgenme) özelliğine göre sıralandığı dizi. Bu özellik volt cinsinden ifade edilir ve sıfır volt değerinde olduğu kabul edilen hidrojen elektrotu karşılaştırma noktası alınarak, öbür maddeler

elektrot potansiyellerine göre sıralamada hidrojenin altında ya da üstünde yer alır. Hidrojen elektrotunda, 25°C'de 1 mol/litre derişiklikte hidrojen iyonu (H⁺) içeren sulu bir çözelti, bir atmosfer basınç altındaki hidrojen gazıyla (H₂) denge durumundadır. Tersinir yükseltgenme-indirgenme yarı (iyon) tepkimesi, e⁻ elektronu simgelemek üzere, 2H⁺+2e⁻⇌H₂ denklemiyle gösterilir. Bazı elementlerin elektrot potansiyelleri, 1953'teki uluslararası bir konferansta belirlenen işaretleriyle tabloda verilmiştir.

Bir yarı tepkimenin (ve potansiyelinin) öbür yarı tepkimeden (ve potansiyelinden) çıkarılmasıyla, gerçekleştirilecek tam bir kimyasal tepkimenin yönü belirlenebilir; örneğin bakır ile çinkonun yarı tepkimele-ri birleştirildiğinde, Cu²⁺+Zn⇌Cu+Zn²⁺ tepkimesinin potansiyeli -1,10 volt olarak bulunur. 1953'teki antlaşma gereğince, potansiyelin eksi değeri taşınması, bu tepkimenin yazıldığı gibi soldan sağa doğru kendiliğinden gerçekleştiğini gösterir; yukarıdaki tepkime örneğinde, metal halindeki çinkonun bakır II iyonlarından oluşan bir çözelti içinde çözünmesiyle, metal halinde bakır oluşur ve çözeltide serbest durumda çinko II iyonları kalır.

elektron, en küçük eksi elektrik yüküne sahip temel parçacık. Elektronun elektrik yükü doğadaki temel elektrik yükü olarak kabul edilir; bu yükün SI birimler sistemindeki değeri 1,6021892×10⁻¹⁹ coulomba eşittir. Elektronun kütlesi, proton, nötron gibi temel parçacıklara oranla çok küçüktür. Durgun kütlesi 9,109534×10⁻³¹ kg olan elektronun bu kütle değeri, örneğin proton kütlesinin 1/1836'sına eşittir. Elektron, kararlı (bozunuma uğramayan) ve fermiyon türünden (Fermi-Dirac istatistiğine [*] uyan) bir parçacıktır. Bu nedenle Pauli dışlama ilkesine(*) uyar ve spini (bir parçacığın kendine özgü açısal momentumuna ilişkin sayı) buçuklu bir sayıdır. Elektron, fermiyonların lepton türüne giren bir parçacık olduğundan dört temel etkileşim türünden yalnızca elektromagnetik, kütleçekimi ve zayıf etkileşim kuvvetlerinden etkilenir; protonlar ile nötronları çekirdekte birbirine bağlayan çok kısa erimli kuvvetli etkileşimden etkilenmez. Elektronun, kütlesi elektronunkine eşit, ama elektrik yükü artı olan karşı parçacığına pozitron denir. Bir pozitronla bir elektron rastlaştıklarında birbirlerini yok ederek enerjiye dönüşürler. Pozitron ancak yüksek enerji düzeylerinin var olduğu süreçlerde (örn. kozmik ışınlar aracılığıyla) ortaya çıkışı için yeryüzünde çok ender görülür. Ortaya çıkan bir pozitron da, her yerde bol miktarda bulunan elektronlardan biriyle karşılaşır yok olacağından, ancak çok kısa bir süre için varlığını sürdürebilir.

Elektron, ilk bulunan temel parçacıktır. İngiliz fizikçi J. J. Thomson elektronu, katot ışınlarını incelerken 1895'te buldu. Elektronun bulunuşu, atom yapısına ilişkin bilgilerin tümüyle değişmesine yol açan gelişmelerin en önemlilerinden biridir.

Normal koşullarda elektronlar atomun artı yüklü çekirdeğine bağlı durumda bulunur. Nötr bir atomdaki elektronların sayısı, çekirdekteki artı yüklerin sayısına eşittir. Ama bir atomda artı yüklerin sayısından daha fazla ya da daha az elektron bulunabilir. Bu durumda atomun toplam yükü eksi ya da artı olur; böyle yüklü atomlara iyon adı verilir. Bir atoma bağlı olmayan elektronlara serbest elektron denir.

Belirli bir atomdaki elektronlar çekirdek çevresinde düzgün biçimde sıralanmış yörüngemsiler üzerinde dolanır. Elektronlar ile çekirdek arasındaki çekim kuvveti, elek-

tronların kendi aralarındaki itme kuvvetine üstün geldiğinden, elektronlar normal koşullarda atoma bağlı kalır. Elektronların üzerinde dolandığı yörüngemsiler kendi aralarında kümelenecek kabukları oluşturur. Çekirdeğe en yakın yörüngemsilerdeki elektronlar atoma en sıkı bağlı olanlardır. En dış yörüngemsilerdeki elektronlar ise, çekirdekle aralarındaki öteki elektronların perdeleyici etkisi nedeniyle atoma en gevşek bağlı durumdadır. Elektronlar, atom yapısı içindeki hareketlerinde, atomun hemen bütün hacmini kaplayan dağınık bir eksi yük bulutu oluştururlar. Bu nedenle atomun büyüklüğünü elektronların atom içindeki diziliş biçimi belirler. Atomun, başka atomlar, parçacıklar ve elektromagnetik ışımaya karşısındaki davranışını da elektronların bu diziliş biçimi belirler.

elektron bandı kuramı, BANT KURAMI olarak da bilinir, katılar fizikinde, elektronların katı cisimler içindeki fiziksel durumlarını tanımlayan kuramsal model. Bu modele göre, elektron enerjileri, katılar içinde ancak belli aralıklara düşen değerleri alabilir. Bir elektronun, bir katı içindeki davranışı (dolayısıyla enerjisi), çevresindeki öteki parçacıkların tümünün davranışına bağlıdır. Bu, elektronun boş uzayda serbest olarak bulunduğu durumun tam tersidir; çünkü bu durumda elektronun enerjisi herhangi bir değeri alabilir. Katı içindeki elektronların alabileceği enerji aralıkları izinli bantlar adını alır. Bu tür iki bant arasındaki bölgeye ise yasak bant denir. Katı içindeki elektronların enerjileri, yasak bantlara düşen değerleri alamaz. Bant kuramı, katıların birçok elektriksel ve ısı özelliklerini açıkladığı gibi, transistor, ısıtıcı eleman, ısıyaş (kondansatör) gibi elemanların çalışmasının ve yapısının da temelini oluşturur.

Bir katı içindeki izinli enerji bantları, tek başına bulunan bir atomun yapısındaki kesikli (aynık) enerji düzeyleriyle ilgilidir. Atomlar, katının oluşması sırasında bir araya gelirken, bunların kesikli enerji değerleri, bir atomun ötekini elektronlarını etkilemesi nedeniyle çok az da olsa değişir. Her atomdaki değişme biraz farklı olduğundan, bir atoma ait bir tek enerji değeri, 10²³ atomdan oluşmuş bir katı içinde bir bant biçiminde genişleyerek sınırlı bir süreklilik biçimine girer. Atomların birbirine çok yakın gelmesi yüzünden, hangi atoma bağlı oldukları artık belirsizleşen elektronlar da bir atomdaki kesikli düzeylerden yalnızca birinde bulunacakları yerde, bütün atomların birden oluşturduğu bant içindeki enerji değerlerini paylaşır. Atomların dolu düzeylerinin yanı sıra boş düzeyleri de katılarda yaygınlaşarak bant oluşturur. En yüksek enerjili dolu banda değerlik (valans) bandı denir (bu banttaki elektronlar, ilgili atomların aynı adı taşıyan düzeylerinden gelir). Bunun üzerinde yer alan boş banda ise iletkenlik bandı adı verilir. Ama değerlik bandı bütünüyle dolu değilse, boş kalan bölümü de iletkenlik bandı olur. Tıpkı tek bir atomdaki elektronların bir enerji düzeyinden öbürüne, dışarıyla enerji alışverişi yaparak geçebilmesi gibi, katılarda da bir banttan öbürüne gene enerji alıp vererek elektron geçişi olanaklıdır. Bu geçişler sırasında aradaki yasak bantlar üzerinden atlanır; bu yasak bantlar aralık olarak da adlandırılır. Katılarda oluşabilecek bu bant geçişlerinin, katıların X ışınları, yüksek enerjili elektronlar, ışık fotonları vb ile etkileşimiyle incelenmesi, bant kuramının genel geçerliliğini ortaya koyduğu gibi, izinli ve yasak enerji bölgelerine ilişkin ayrıntılı bilgiler de sağlar.

Elektromotor kuvvet dizisi (25°C'de)

	iyon	yarı tepkime	elektrot potansiyeli (volt)
metaller			
litium	Li ⁺	Li=Li ⁺ +e ⁻	-3.05
potasyum	K ⁺	K=K ⁺ +e ⁻	-2.93
baryum	Ba ²⁺	Ba=Ba ²⁺ +2e ⁻	-2.90
kalsiyum	Ca ²⁺	Ca=Ca ²⁺ +2e ⁻	-2.87
sodyum	Na ⁺	Na=Na ⁺ +e ⁻	-2.76
magnezyum	Mg ²⁺	Mg=Mg ²⁺ +2e ⁻	-2.37
alüminyum	Al ³⁺	Al=Al ³⁺ +3e ⁻	-1.66
çinko	Zn ²⁺	Zn=Zn ²⁺ +2e ⁻	-0.76
demir	Fe ²⁺	Fe=Fe ²⁺ +2e ⁻	-0.44
kadmium	Cd ²⁺	Cd=Cd ²⁺ +2e ⁻	-0.40
nikel	Ni ²⁺	Ni=Ni ²⁺ +2e ⁻	-0.25
kalay	Sn ²⁺	Sn=Sn ²⁺ +2e ⁻	-0.14
kurşun	Pb ²⁺	Pb=Pb ²⁺ +2e ⁻	-0.13
hidrojen	H ⁺	H ₂ =2H ⁺ +2e ⁻	0.00
bakır	Cu ²⁺	Cu=Cu ²⁺ +2e ⁻	+0.34
cıva	Hg ²⁺	2Hg=Hg ₂ ²⁺ +2e ⁻	+0.79
gümüş	Ag ⁺	Ag=Ag ⁺ +e ⁻	+0.80
platin	Pt ²⁺	Pt=Pt ²⁺ +2e ⁻	+1.20
altın	Au ³⁺	Au=Au ³⁺ +3e ⁻	+1.50
ametaller			
kükürt	S ²⁻	S ²⁻ =S+2e ⁻	+0.48
iyot	I ⁻	I ⁻ =I ₂ +2e ⁻	+0.54
bron	Br ⁻	2Br ⁻ =Br ₂ +2e ⁻	+1.08
klor	Cl ⁻	2Cl ⁻ =Cl ₂ +2e ⁻	+1.36
flüor	F ⁻	2F ⁻ =F ₂ +2e ⁻	+2.85

Çeşitli yalın elementler, alaşımlar ve bileşikler için, değişik izinli ve yasak bant genişliği değerleri vardır. Bu durumda genellikle üç farklı grup malzeme tanımlanabilir: Metaller, yalıtkanlar ve yarıiletkenler. Metallerde, değerlik bandının önemli bir bölümü boştur. Bu boş kısım, iletkenliğin oluşmasında en önemli etkidir. Bantta bulunan elektronlar bu nedenle kendilerine verilen en küçük enerjiyi bile alabildiği için, metale uygulanan çok zayıf bir elektrik alanının etkisiyle de akım oluşturan bir hız kazanabilir. Yalıtkanlarda, değerlik bandı bütünüyle doludur ve boş olan iletkenlik bandıyla arasındaki aralık (yasak bant) geniştir. Bu durumda, Pauli dışlama ilkesi, değerlik bandı içindeki bir elektronun bant içindeki bir başka enerji değerini almasını yasakladığı için, normal bir elektrikin alanının etkisi altında değerlik bandındaki elektronların bir ek hız kazanarak akım oluşturmaları olanaksızdır; bu yüzden yalıtkanlar akım iletmez. Öte yandan, yasak bandı aşırı kadar yüksek bir elektrik alanı uygulandığında, elektronların bir kısmı boş olan iletkenlik bandına sıçrayabilir; genellikle katının yapısını tahrip eden bu gerilim değerine delinme gerilimi adı verilir. Yarıiletkenlerde ise, ya dolu olan değerlik bandı ile iletkenlik bandı arasındaki aralık çok dardır (dolayısıyla oda sıcaklığındaki ısı etkileşimleri bile bazı elektronların iletkenlik bandına sıçramasına yol açabilir) ya da katı, asıl madde atomlarından bir eksik ya da bir fazla elektronu bulunan bir elementle katılır; böylece değerlik bandında boşluklar ya da iletkenlik bandında kısmi dolma yaratılarak iletkenlik sağlanabilir. Teknolojide ikinci yöntem kullanılır.

elektron demeti, araştırmada, teknoloji- de, tıpta X ışınları elde edilmesinde ve televizyon, osiloskop, elektron mikroskopu ekranlarında görüntü oluşturmada yararlanılan elektron akışı. Elektronlar delikler ve yarıklar yardımıyla yönlendirilip toplanabilir özellikte ve elektriksel olarak yüklü oldukları için, elektrik ve magnetik alanlar tarafından saptırılabilir, odaklanabilir ve enerjileri yükseltilebilir.

elektron ilgisi, yüksüz (nötr) bir atomun bir elektron olarak eksi yüklü bir iyon oluşturmaya sırasında açığa çıkan enerji miktarı. Atomların elektron ilgisini ölçmek güç olduğundan, başta halojenler olmak üzere pek az elementin elektron ilgisi belirlenebilmiştir. Bu değerler, elementlerin iyon durumundaki bileşiklerinin oluşma ısısının ve kristal örgü enerjilerinin ölçülmesiyle elde edilir. Bir elementin elektron ilgisi, o elementin bir yükseltgen (elektron alıcı) gibi davranma özelliğinin göstergesidir ve genellikle elementin öbür elementlerle oluşturduğu kimyasal bağların yapısına bağlıdır.

elektron kapımı, ELEKTRON YAKALAMA olarak da bilinir, beta bozunumu olarak bilinen radyoaktif bozunum sürecinin üç türünden biri. Ayrıca bak. beta bozunumu.

elektron kırınımı, bir elektron demetinin bir maddenin yöresinden ya da maddenin, boyutları elektron dalgaboyuna yakın mikroskopik boşluklarından geçerken eğilmesi. Fransız fizikçi Louis de Broglie'nin 1924'te ortaya attığı kurama göre elektronların ve öteki parçacıkların dalgaboyları, momentumlarıyla ters orantılıdır. Bu nedenle yüksek hızlı elektronların dalgaboyları kısadır ve kristallerde atom katmanları arasındaki açıklıklarla aynı mertebededir. Böylece yüksek hızlı elektronlardan oluşan

bir demet, ince madde katmanlarından geçirildiğinde ya da kristal yüzeylerinden yansıtıldığında, özel bir dalga etkisi olan kırınıma uğrar. Elektron kırınımı ilk kez 1927'de New York'ta C. J. Davisson tarafından gözlemlendi; böylece elektron demetlerinin dalga özelliği deneysel olarak doğrulanmış oldu.

Elektron kırınımı, bir çözümleme yöntemi olarak maddelerin kimyasal olarak tanınip belirlenmesinde ya da madde içinde atomların konumunun saptanmasında kullanılır. Bu bilgi, kırınım ugramışı bir elektron demetini oluşturan grupların kesişerek ortaya çıkardığı desenlerin incelenmesiyle elde edilir. Bu desenler, çok ya da az sayıdaki elektronun bir hedef üzerinde çarptıkları ya da hiç ulaşamadıkları yerlerin düzenli biçimde dizilmesiyle oluşur. Bu diziliş biçimine kırınım deseni denir. Fotoğrafla ya da başka bir yöntemle kaydedilen kırınım deseni gereğince yorumlandığında, bu kırınım yol açan gaz, sıvı ya da katı maddenin doğası ve yapısı hakkında bilgi edinilmesini sağlar.

elektron lambası, ELEKTRON TÜPÜ olarak da bilinir; elektronik devrelerde, elektronların akışını denetlemekte kullanılan ve çalışması, elektronların kapalı bir cam ya da metal tüp içinde vakumdan ya da bir gazdan geçirilmesine dayanan aygıt. Elektron lambaları, alternatif akımların doğrultulması, zayıf akımların kuvvetlendirilmesi, elektriksel salınımlar üretilmesi, X ışınları elde edilmesi ve ısıldayan bir ekranda görüntü oluşturulması gibi uygulamalarda kullanılır.

Havası boşaltılmış bir cam tüpte birbirine değmeyen elektrik yüklü iki cisim arasında bir elektrik akımı geçebildiğini ilk gözleyenlerden biri Thomas Edison'dur. Edison 1883'te bir akkor lambada, filaman ile lamba içine yerleştirilen artı yükü yüklenmiş bir levha arasında akım geçtiğini belirledi (bak. termioyonik salım). 1897'de de Sir J. J. Thomson, bu akımın tüp içinde akan elektronlardan ileri geldiğini gösterdi. 1904'te J. A. Fleming, diyot(*) adı verilen iki elektrotlu tüpü gerçekleştirdi. Diyotlar, akımı yalnızca bir yönde geçirdiğinden alternatif akımların doğrultulmasında ve radyo dalgalarının deteksiyonunda kullanılır.

1907'de Lee De Forest, elektronları salan elektrot ile (filaman, daha sonraları katot) toplanan elektrot (anot) arasına ızgara adı verilen kafes biçimli bir üçüncü elektrot yerleştirilerek ilk triyot(*) lambayı (üç elektrotlu lamba) gerçekleştirdi. Izzaraya uygulanan gerilimin değiştirilmesi, katot ile anot arasındaki elektron akımının azalıp çoğalmasını sağlar. Böylece triyot lamba, yükselteç olarak kullanılabilir. Izzaraya uygulanan zayıf bir sinyal, lambanın çıkışında kuvvetlenmiş olarak elde edilir. Telsiz iletişiminin ve radyonun gelişmesi, triyot lambanın bulunuşuna doğrudan bağlıdır.

Bir elektron lambası, havası boşaltılmış bir cam ya da metal tüp içine yerleştirilmiş elektrotlardan oluşur. Elektrotların dış devreyle elektriksel bağlantısı, lambanın alt tarafından dışarı çıkan iğne biçimindeki ayaklar aracılığıyla sağlanır. Elektronlar genellikle tungstenden yapılmış olan katottan termioyonik salım süreciyle salınır. Katodu ısıtarak elektron salmasını sağlamak üzere, içinden akım geçirilerek ısıtılan bir telden oluşan ısıtıcı ya da filaman kullanılır. Katottan salınan elektronlar, artı yükü yüklenmiş anot tarafından toplanır. Anotta katot arasında bir ya da birkaç ızgara bulunur. Bunlardan biri ana kontrol ızgarasıdır. Tetrotta(*) (dört elektrotlu lamba) lambanın yükseltme gücünü artırmaya yarayan ve ekran ızgara denilen ikinci

bir ızgara; pentotta(*) (beş elektrotlu lamba) ise, anotta oluşabilecek ikincil elektron salımını önlemek üzere uçuncu bir ızgara (bastırıcı ızgara) bulunur.

Özel amaçlara yönelik olarak değişik elektron lambası türleri geliştirilmiştir. Fotoelektrik tüplerde, katot, üzerine ışık düştüğünde elektron salan bir maddeden, örneğin sezyumdan yapılmıştır. Elektron tabancalı lambalarda katottan salınan elektronlar bir demet oluşturur; bu elektron demeti odaklanarak ve uygun biçimde saptırılarak lamba içinde yol alır ve üzerine elektronların çarpmasıyla ısıldayan bir ekranda görüntü oluşturur. Katot ısınlı osiloskoplarda(*) kullanılan katot ısınlı lamba ve televizyon resim lambası bu tür lambalara örnektir.

Başka elektron lambası türleri arasında sanayide çok yüksek akımların doğrultulmasında kullanılan ignitron; içinde düşük basınçlı cıva buharı bulunan ve akımın elektronlar yerine cıva buharı iyonları aracılığıyla taşındığı gazlı lamba; çok yüksek (1.000 megahertz üzerinde) frekanslı mikrodalgaların üretilmesinde kullanılan klutron ve magnetron; elektronların metal bir hedefe çarptırılmasıyla X ışınlarının elde edildiği X ışını (röntgen) lambası ile gazlı ve sıcak katotlu bir triyot türü olan tiratron anılabilir.

Günümüzde, elektron lambalarının yerini pek çok uygulama alanında yarıiletken aygıtlar almıştır.

elektron mikroskopu, ışık ışınları yerine elektron demeti kullanarak çok yüksek ayırma gücü sağlayan mikroskop. Ayrıca bak. mikroskop.

elektron optiği, elektron demetlerinin elektriksel ve magnetik alanlarca saptırılıp odaklanmasını, birbirlerinin içinden geçerken oluşan girişimleri, bir cismin çok yakınından ya da maddenin yapısındaki mikroskopik aralıklardan geçerken kırınım ugramasını inceleyen fizik dalı. Elektron optiği, elektronların dalga yapısı üzerine temellenmiştir. Parçacık oldukları başlangıçtan beri kabul edilen elektronların aynı zamanda dalga özelliği de taşıdıkları 1920'lerde deneysel olarak kanıtlanmıştır. Elektron demetlerinin davranışı, ışığın ve X ışınlarının davranışına benzer; matematiksel olarak da onlara benzer biçimde tanımlanabilir. Elektron optiğinin uygulamalarından biri elektron mikroskopudur.

elektron paramagnetik rezonansı (EPR), ELEKTRON SPİN REZONANSI (ESR) olarak da bilinir, bazı maddelerin atom yapılarındaki eşlenmemiş elektronların, sabit ve kuvvetli bir magnetik alanın etkisiyle, mikrodalga frekanslarındaki zayıf elektromagnetik ışınlara uyguladığı seçici soğurma. Eşlenmemiş elektronlar, spinleri (açısal momentum) nedeniyle minik mıknatıslar gibi davranır. Bu tür elektronlar içeren bir madde, sabit ve kuvvetli bir magnetik alana konduğunda, eşlenmemiş elektronlar magnetik eksenlerini bu dış magnetik alana göre kısmen yönlendirirler. Bu durumda elektronların magnetik eksenleri, bir topacın Yer'in çekim alanında dönmesi sırasında topaç ekseninin koni biçimli bir yüzey üzerinde yalpalamasına benzer biçimde yalpalar. Rezonans, mikrodalgadan kaynaklanan zayıf alternatif magnetik alanın frekansı, minik mıknatıslar gibi davranan bu elektronların doğal yalpalama frekansına denk düştüğünde, zayıf magnetik alandan enerji soğurulmasıdır.

Mikrodalganın frekansı ile sabit magnetik alanın şiddetinden biri sabit tutulup öteki değiştirildiğinde, bu değişkenin bir fonksiyonu olarak, soğurulan ısınm enerjisinin ölçülmesi, elektron paramagnetik rezonans tayıdır. Bu tayı, örneğin, soğurulan mikrodalga enerjisini, uygulanan sabit magnetik alan şiddetinin bir fonksiyonu olarak gösteren bir eğridir. Böyle bir tayıtan, paramagnetik maddelerin belirlenmesinde, çözülmüş elektronların ve bunların yakın çevreleriyle etkileşimlerinin belirlenmesi yoluyla moleküllerdeki kimyasal bağların niteliğinin incelenmesinde yararlanır.

elektron saçılımı, kristal yapılı bir katının (örn. metal, yarıiletken ya da yalıtkan) atomları ile yüklü parçacıkların (elektronlar) rasgele çarpışması ve elektronların devingenliğinin azalması. Elektron demetinin bir hedef tarafından saptırılması da elektron saçılımı olarak adlandırılır. 100 megaelektronvolttan daha yüksek enerji düzeylerine hızlandırılmış elektron demetleri, atom çekirdeklerinin büyüklüğünü ve yük dağılımını incelemeye bir tür sonda olarak kullanılır. Ayrıca bak. elektron kırınımı.

elektron senkrotronu, elektronları yüksek enerjilere hızlandırmak üzere tasarlanmış senkrotron türü. Ayrıca bak. senkrotron.

elektron spektroskopisi, kimyasal maddelerdeki elektronların bağlanma enerjilerini saptamak amacıyla, bu maddelerin X ışınları ya da morötesi ışınlarla bombardıman edilmesi sonucunda salınan elektronların kinetik enerjilerini ölçme yöntemi. Atomların dizilişlerindeki farklılıklar, elektronların kabuktan koparılacak atılması için gerekli olan enerji miktarını etkilediğinden, bu yöntem madde yapısına ilişkin ayrıntılı sonuçlar elde edilmesini sağlar. Ayrıca bak. Auger etkisi.

elektron spin rezonansı bak. elektron paramagnetik rezonansı

elektron tabancası, televizyon resim tüpünde, ekranda izlenen görüntünün kaynağındaki elektron demetini oluşturan, denetleyen, odaklayan ve saptıran elektrot yapısı. Tabancanın bir ucunda, baryum ve stronsiyum oksitleri kaplanmış metal bir levhadan oluşan katot bulunur. Arka tarafındaki bir sargıyla ısıtıldığında, katotun oksit kaplaması elektron salır. Böylece artı yüklü bir boruya (birinci anot) doğru hareketlenen elektronların bir kısmı daha sonra bir yassı disk (kontrol elektrotu) tarafından tutulur.

elektron tüpü bak. elektron lambası

elektron yakalama bak. elektron kapımı

elektron yerleşimi, ELEKTRON YAPISI olarak da bilinir, atom çekirdeğinin çevresinde yer alan elektronların konumlanma düzeni. Atomun yapısına ilişkin eski kabuk modeline göre, normal bir atomdaki elektronlar, çekirdeğe en yakın olan K kabuğundan başlamak üzere sırasıyla L, M, N, O, P ve (çekirdeğe en uzak olan) Q kabuklarından bir bölümüne yerleşmiştir. Örneğin kalay metalinde (atom numarası 50) elektronların bu modele göre yerleşimi, birinci kabuktan başlayarak her sayı ilgili kabuktaki elektronları göstermek üzere, 2-8-18-18-4 biçimindedir. Bu atomda K, L ve M

kabukları bütünüyle dolmuş durumdadır (bu kabukların alabileceği elektronların sayıları sırasıyla 2, 8 ve 18'dir); 18 elektron bulunan N kabuğu (sırası 32 elektron) ile 4 elektron bulunan Q kabuğu (sırası 50 elektron) kısmen dolmuştur.

Daha incelenmiş olan kuantum mekaniği modelinde ise eski modeldeki kabukların her biri yörüngemsiye(*) bölünmüştür. Bir yörüngemside en çok bir çift elektron yer alabilir. Kabuk modelinde K kabuğunu dolduran iki elektron, yeni modelde 1s olarak adlandırılan yörüngemside yer alır. Eski modeldeki L kabuğu burada dört yörüngemsiye karşılık düşer; bu yörüngemsiye bir 2s, öbür üçü ise 2p ile gösterilir. 2p yörüngemsisini dolduran elektronlar, birbirlerine göre eşit, ama 2s'deki elektronlara göre daha zayıf bir kuvvetle çekirdeğe bağlıdır. Eski modeldeki M kabuğu için yeni modelde dokuz yörüngemsi vardır; bunlar bir tane 3s, üç tane 3p ve beş tane 3d yörüngemsiyedir. N kabuğuna ise 16 yörüngemsi karşılık gelir; bunlar, bir tane 4s üç tane 4p, beş tane 4d ve yedi tane 4f'dir. Daha dıştaki kabuklardaki yörüngemsiye de benzer biçimde adlandırılır.

Elektronların yerleşimi gösterilirken harfler yörüngemsiye, harflerin solundaki sayılar kabukları, harflerin sağ üstündeki indisler ise yörüngemsideki ya da benzer yörüngemsiyeleri oluşturduğu kümedeki toplam elektron sayısını belirtir. Bu gösterime göre kalayda elektronların yerleşimi $1s^2 2s^2 2p^6 3s^2 3p^6 3d^{10} 4s^2 4p^4 4d^{10} 5s^2 5p^2$ biçimindedir.

Kimyasal ve spektroskopik özelliklerindeki benzerlikler nedeniyle periyodik tabloda aynı geleneksel grupta gruplanmış olan elementlerin bu özellikleri, elektron yerleşimlerine bakarak belirlenebilir. Örneğin periyodik tabloda IVa grubunu oluşturan karbon, silisyum, germanyum, kalay ve kurşun elementlerindeki elektron yerleşimi incelenirse, hepsinin en dışındaki (en gevşek bağlı) dört elektronunun s ve p yörüngemsiyeleri doldurduğu görülür. Değerlik elektronları olarak adlandırılan bu elektronlar, elementlerin kimyasal özelliklerini belirler.

Bir elementin elektron yerleşimi, çoğu kez periyodik tabloda ilgili elementten bir önceki periyodun sonundaki asal gazın elektron yerleşimine, elementin artı kalan elektron ve yörüngemsiye eklenerek gösterilir. Örneğin kalayın, bir asal gaz olan kripton (Kr, atom numarası 36) göre, 10 tane 4d, iki tane 5s, iki tane 5p olmak üzere 14 elektron fazlası vardır. Bu nedenle kalaydaki elektron yerleşimi kısaca (Kr) $4d^{10} 5s^2 5p^2$ biçiminde gösterilebilir.

elektron yükü (simgesi e), doğal elektrik yükü(*) birimini gösteren temel fiziksel sabit. $1,6021892 \times 10^{-19}$ coulomb ya da $4,803250 \times 10^{-10}$ elektrostatik birim (esu ya da statcoulomb) eşdeğerindedir. Günümüze değin bulunan öteki bütün yüklü temel parçacıklar ya bu değere eşittir ya da bu değerin bir tamsayı katı kadar elektron yükü taşıır.

elektronegatiflik, EKSIÇEKERLİK olarak da bilinir, bir atomun, kimyasal bir bağ oluşturarak başka bir atomla bölüştüğü elektron çiftini kendine çekme özelliği.

Kimyasal elementlerin elektronegatifliklerini gösteren cetveli 1932'de Linus Pauling hazırladı; bu cetvelde elementler, elektronegatifliği en yüksek olan fluordan en düşük olan selyuma doğru sıralanır. Pauling'in cetvelinde atomların çeşitli bileşimleri arasındaki kimyasal bağ enerjilerinin

karşılaştırılması temel alınmıştır. Atomların iyonlaşma potansiyelleri ile elektron ilgilerinin ölçülmesiyle, verileri Pauling'in verilerine çok yakın olan başka bir cetvel elde edilmiştir.

Elektronegatiflikleri birbirinden çok farklı olan elementler, artı ve eksi yüklü birimlerin (iyonlar) bileşimi olan iyon bileşiklerini oluştururken, elektronegatiflik farkları az olan elementler kutupsal ortaklaşım bileşiklerini oluşturur. Bu bileşiklerde, atomlar kimyasal bağlarla birleşmiş olmasına karşın bir ölçüde iyonlaşma gösterir. Elektronegatiflikleri hemen hemen eşit olan elementler ise, az miktarda yük ayrılması gösteren (kutupsal olmayan) bileşikler oluşturur.

elektronik, elektronların katılar, sıvılar ve gazlar içindeki ya da boşluktaki akışlarını inceleyen bilim dalı. 18. yüzyıl sonlarındaki bazı gözlemlerin sonucunda ortaya çıkan elektronik, 20. yüzyılda bir mühendislik dalı durumuna gelmiştir. Çok hızlı ve çarpıcı bir gelişme çizgisi izleyen elektronun uygulamalarını yaşamın her alanında görmek olanaklıdır.

TARİHİ. Elektronun başlangıcı 1880'lerde bulunan Edison etkisine (termoionik salım) bağlanabilir. İlk kez ABD'li mucit Thomas A. Edison tarafından gözlenen bu olay, bir akkor lambada, akkor durumdaki filaman ile bunun karşısına yerleştirilmiş bir levha arasında elektrik akımı oluşması olgusuydu. Aynı yıllarda elektronu bulmuş olan İngiliz fizikçi J. J. Thomson, Edison etkisinin akkor filamandan salınan elektronlardan ileri geldiğini belirledi. Thomson, katot ışınlarının(*) da elektronların vakumda (boşlukta) akışı olduğunu gösterdi. Bir başka İngiliz fizikçi, J. A. Fleming, Edison etkisinden yararlanarak akımı yalnızca bir yönde geçiren elektron lambasını (diyot) gerçekleştirdi. 1907'de ABD'li mühendis Lee De Forest, diyota elektron akışını denetleyen üçüncü bir elektrot ekleyerek triyot lambayı yaptı. Sonraki yıllarda birçok yeni lamba türü geliştirildi. Rus asıllı ABD'li mühendis Vladimir Zworykin'in görüntüleri elektrik işaretlerine dönüştüren ikonoskop lambasını 1923'te bulması, televizyonun gelişmesinde temel önemde bir adım oldu.

1948'de ABD'li bilim adamları J. Bardeen, W. B. Shockley ve W. H. Brattain transistörü buldular. Elektron lambalarının hemen bütün işlevlerini yerine getirebildiği halde, lambalara oranla çok daha küçük boyutlu ve ucuz olan transistörler sayesinde elektronik aygıtlarda minyatürleşme dönemi başladı. Transistörler, bilgisayarın gelişmesini de olanaklı kıldı. 1958'de ilk tümleşik devre gerçekleştirildi. 1970'lerin sonlarında yüz binlerce devre elemanın çok küçük boyutlu tek bir yonga üzerine yerleştirildiği tümleşik devreler yapılabiliyordu. 1971'de gerçekleştirilen ilk mikroişlemci(*), bilgisayar alanında büyük bir gelişmenin simgesiydi.

ELEKTRON LAMBALARI. Elektron lambaları(*) cam ya da metal bir kap içinde bir elektron akışı oluşturup bunu denetleyerek belirli bir işlevi yerine getiren aygıtlardır. Bu işlev, örneğin, zayıf bir radyo ya da ses sinyalinin yükseltilmesi, ses frekanslı ya da radyo frekanslı elektrik titreşimlerinin üretilmesi, X ışınları elde edilmesi olabilir. Diyot(*) elektrik akımını yalnızca bir yönde geçirdiğinden alternatif akımların doğru akıma çevrilmesinde (doğrultma) ya da radyo frekanslı taşıyıcı dalgadan bilginin (örn. ses sinyalinin) ayrılması amacıyla (deteksiyon) kullanılır. Lamba içinde elektron akışını denetlemek amacıyla bir kontrol elektrotu (ızgara) yerleştirilerek üç

elektrotlu lamba (triya) yapılır. Triyotlar(*) özellikle yükselteç ve titreşim üretici (osilatör) olarak kullanılır. Izgara sayısı ikiye ya da üçe çıkarılarak tetrot(*) ve pentotlar(*) elde edilir. Mikrodalga frekanslarında (1.000 MHz'in üstündeki frekanslar) yüksek güçler elde edilmesinde klistron(*) ve magnetronlar(*) kullanılır. Gazlı lambalar arasında doğrultucu ve gerilim regülatörü olarak kullanılan gazlı diyotlar ile yüksek güçlü doğrultucu olarak kullanılan tiratronlar(*) anılabilir. Katot ışınli lambalar, ısıtılan katottan salınan elektron demetinin elektrik ya da magnetik alanların etkisiyle odaklanıp saptırılarak ışıltayan bir ekran üzerine düşürülmesi ilkesine göre çalışır. Bunlar televizyonda ve katot ışınli osiloskoplarda görüntü lambası olarak kullanılır. Fotoelektrik tüplerde, üzerine ışık düştüğünde elektron salan bir katot bulunur. Bu elektronlar, katottan karşısına yerleştirilmiş artı yüklü bir anot tarafından çekilir. Fotosel(*) olarak da bilinen bu tüpler ışığın sezilmesine dayanan uygulamalarda (örn. televizyon kamerası, hürsüz alarmları) ve ışık şiddetinin ölçülmesinde kullanılır. Birden çok anodu olan ve ikincil salım(*) olayından yararlanan fotoçoğaltıcı lamba(*) katotta oluşan elektron demetini milyonlarca kez çoğaltarak çok zayıf ışık ışınlarının sezilebilmesini olanaklı kılar.

YARILETKEN AYGITLAR. Transistorlar. Yarıiletkenler(*), elektriksel iletkenlikleri, iletkenler ile yalıtkanlar arasında bulunan kristal yapıli katılardır. Silisyum ve germanyum kristalleri, içlerinde çok az (örn. $1/10^{12}$ 'den daha az oranda) yabancı atom bulunması durumunda çok düşük iletkenlik gösterir. Böyle bir kristale çok küçük oranda (örn. $1/10^4$ oranında) yabancı atom katılınca, iletkenlik büyük oranda artar. Silisyum atomlarının en dış kabuklarında 4 elektron bulunur; bunlar atomlara bağlı olduğundan serbestçe hareket edemez; bu nedenle silisyumun iletkenliği çok düşüktür. Bu yapıya, dış kabuğunda 5 elektron bulunan fosfor katılınca, bunların 4'ü komşu silisyum atomlarıyla bağ oluştururken 5'inci elektron serbest kalır. Silisyuma, alüminyum gibi 3 değerlikli bir element katılınca, bu kez de bir elektronluk bir eksiklik ortaya çıkar; delik adı verilen bu elektron eksikliği, madde içinde serbestçe hareket eden bir artı yük gibi davranır ve elektrik iletimini sağlar. 5 değerlikli katkılamayla elde edilen yarıiletken n türü yarıiletken denir; bu türde elektrik akımı elektronlar tarafından taşınır. 3 değerlikli katkılamayla elde edilen yarıiletken ise p türü yarıiletken olarak adlandırılır; bu türde akım, artı yüklü delikler tarafından taşınır. Bu iki türden yarıiletken birbirine bitleştirilirse, arada, " $p-n$ bitişi" olarak adlandırılan bir bölge oluşur. Böyle bir bitişimde, n bölgesine artı, p bölgesine de eksi gerilim uygulanırsa, iki bölgedeki yük taşıyıcılar da bitişimden uzaklaşacak yönde hareket eder ve devreden akım akmaz. Uygulanan gerilimin yönü değiştirilirse, bu kez yük taşıyıcılar bitişime doğru hareket eder ve devreden akım akar. Demek ki, $p-n$ bitişi, akımı yalnızca bir yönde geçirme özelliğine sahiptir; bir başka deyişle, bir yarıiletken diyot elde edilmiş olur. Yarıiletkenlerde akımın iletilmesi mekanizması daha tam anlaşılmasından önce de yarıiletken diyotlar kullanılıyordu. Örneğin bakır oksitli ve selenyumlu doğrultucular 1930'lardan beri biliniyordu.

İki n türü katman arasına çok ince bir p türü katman yerleştirilerek $n-p-n$ türü transistor oluşturulur. Elektronlar birinci katmandan (yayıcı, emetör) orta katmana (taban) oradan da üçüncü katmana (toplayıcı,

kolektör) geçerken, tabandaki elektrik yükünün etkisinde kalırlar. Örneğin tabandaki eksi yük artırılırsa elektronların geçişi zorlaşır. Böylece, tabana uygulanan zayıf bir sinyal, toplayıcı akımına çok büyütülmüş olarak yansır. Aynı transistor etkisi iki p türü katman arasına bir n türü katman yerleştirilerek de elde edilebilir ($p-n-p$ transistor). 1948'de gerçekleştirilen ilk transistor "nokta değimli" adı verilen türdendi, ama kısa sürede bunların yennı bitişimli transistorlar aldı. Transistorlar elektron lambalarının hemen bütün işlevlerini yerine getirebilir; üstelik bunların lambalara oranla önemli üstünlükleri vardır: Transistor çok daha küçük boyutludur, çok daha ucuzdur, ısı kayıpları çok düşük olduğundan küçük bir hacme çok sayıda yerleştirilebilir, ömrü çok daha uzundur. Bütün bu üstünlükleri, transistorların kısa sürede lambaların yerini almasını sağladı. Transistorların elektronik devrelerindeki temel işlevleri arasında yükselteç (zayıf sinyallerin güçlendirilmesi), osilatör (elektriksel titreşimlerin elde edilmesi) ve anahtarlama elemanı (sayısal devrelerde geçit, sayıcı, darbe yükselteci vb) olarak kullanılması sayılabilir. Günümüzde, yapım teknikleri ve çalışma ilkeleri bakımından çok çeşitli transistor türleri geliştirilmiştir.

İki uçlu yarıiletken aygıtlar da değişik işlevlere uygun olacak biçimde geliştirilmiş türleri ayrılır. Doğrultucu olarak kullanılan diyotların yanı sıra çıkış etkisine(*) dayananak çalışan ve gerilim regülatörlerinde belirli ve sabit gerilim elde etmek amacıyla kullanılan Zener diyotları; uygulanan gerilime göre değen değışen bir sıgaç oluşturan ve bu nedenle rezonans devrelerinde ayar amacıyla kullanılan varaktor diyotları; ultra yüksek frekanslarda (UHF) osilatör ve yükselteç olarak kullanılan tünel diyotları (Esaki diyotları); çalışması Gunn etkisine(*) dayanan Gunn diyotları bunlar arasında sayılabilir. Işık yayan diyotlarda (LED) elektronların $p-n$ bitişimini aşarken kazandıkları enerji, bunlar p türü katmanda deliklerle birleşirken ısı enerjisine dönüşür. Yarıiletken malzeme olarak genellikle galyum arsenürün kullanıldığı ışık yayan diyotlar, elektronik hesap makinelerinde ve başka elektronik aygıtlardaki sayısal göstergelerde yaygın olarak kullanılır. Işığa duyarlı fotodiyot ve fototransistorlar ise ışığın sezilmesi ve ölçülmesinde yararlanılan aygıtlardır. Işık yayan diyot ve fotodiyot çiftleri, optik lifler aracılığıyla haberleşmede ve optoelektronik denetim sistemlerinde yaygın olarak kullanılır. 4 katmanlı (3 bitişimli) transistorlara tiristor(*) denir. Değişik tiristor türleri arasında en yaygın olarak kullanılanlar, denetlenebilir silisyum doğrultucular (SCR), diyaklar ve triyaklardır. Denetlenebilir silisyum doğrultucular elektrik motorlarının kontrolunda; alarm, koruma, zamanlama, uzaktan kumanda ve ışık kontrolu devrelerinde ve güç elektroniğinde çok yaygın kullanım alanı olan aygıtlardır.

Tümleşik devreler. Tümleşik devreler(*) çok sayıda devre elemanının (transistor, diyot, direnç, sıgaç) ve bunlar arasındaki bağlantıların, taban görevi yapan bir katman (yonga, çip) üzerinde ve tek bir birim halinde oluşturulması yoluyla elde edilir. Devreyi oluşturan elemanlar mikroskopik boyutlarda olduğundan, bu devreler mikrodevre olarak da adlandırılır. Tümleşik devreler, ayrık devre elemanlarıyla oluşturulan devrelere oranla çok büyük üstünlükler gösterir. Bunlar arasında, boyutların küçülmesi, düşük enerji kaybı, çalışma hızının yüksekliği, yüksek güvenilirlik ve maliyette çok büyük oranlarda düşme sayılabilir.

Bilgisayarlardaki karmaşık sayısal (dijital) devreler, çok sayıda devre elemanının kullanılmasını gerektirir, tümleşik devrelerden yararlanılmaksızın bu tür karmaşık devrelerin pratik olarak gerçekleştirilmek olanaklı değildi. Uçaklar ve uzay araçlarındaki elektronik devreler, elektronik hesap makineleri, sayısal kol saatleri ve daha birçok uygulama alanı için de aynı durum geçerlidir.

1958'de gerçekleştirilen ilk tümleşik devre, bir transistor ile birkaç direnç ve sıgaçtan oluşuyordu. O zamandan günümüze, tümleşik devre teknolojisiinde çok büyük gelişmeler gerçekleştirildi. Bir yonga üzerine yerleştirilebilen transistor katmanının sayısı giderek arttı ve günümüzde milyonlar düzeyine erişti. Bu gelişmeler sonucunda, örneğin, bir bilgisayarın tüm ana işlem biriminin(*) bir yonga üstüne yerleştirilmesi olanaklı duruma geldi.

Tümleşik devreler. Çalışma biçimine göre iki ana türe ayrılır: sayısal devreler ve örnekse devreler. Sayısal devreler, kendi aralarında uyumlu çalışan, örneğin aynı kaynak gerilimiyle beslenen, giriş ve çıkışlarındaki sinyal düzeyleri aynı olan, bu nedenle de birbirlerine doğrudan bağlanabilen tümleşik devrelerin oluşturduğu ailelere ayrılır. Sayısal devreler, bir yonga üzerinde birkaç geçit içeren basit devrelerden, çok karmaşık mikroişlemci devrelerine kadar uzanan geniş bir yelpaze oluşturur. Sayısal tümleşik devrelerde metal-oksit-yarıiletken (MOS) tekniğiyle gerçekleştirilen alan etkili transistorlar (FET) kullanılması büyük yaygınlık kazanmıştır. Örnekse tümleşik devreler, yükselteçler (özellikle işlem yükselteçleri), gerilim regülatörleri ve benzeri devreleri içerir.

Öteki yarıiletken aygıtlar. Yarıiletkenler ve metaller arasında uygun biçimde bağlantı sağlanarak oluşturulan varistorlar, uçlarındaki gerilim ile içlerinden geçen akım arasında doğrusal olmayan bir ilişki bulunan, bir başka deyişle Ohm yasasına uymayan dirençlerdir. Termistorlar, direnç değeri sıcaklığa büyük ölçüde bağlı dirençlerdir ve elektronik devrelerde yaygın biçimde kullanılır. Fotoiletken ve fotovoltaiik aygıtlar ışık etkisiyle direnci değışen ya da gerilim üreten aygıtlardır. Güneş enerjisini yüzde 10'dan daha büyük bir verimle elektrik enerjisine dönüştüren silisyumlu güneş pilleri bu aygıtların en önemlilerinden biridir. Ferritler(*) sert, kırılğan, seramik benzeri malzemelerdir. Temel olarak başka bir metalle kimyasal olarak birleştirilmiş demir oksitten oluşur. En önemli özelliği yüksek magnetik geçirgenlik ve yüksek elektriksel direnç olan ferritler radyo, televizyon ve kuranportör devrelerinde bobin çekirdeği olarak kullanılır, bobinlerin (özellikle çerçeve antenlerin) ve transformatörlerin çok küçük boyutlara indirgenmesini olanaklı kılar. Magnezyum-manganez-çinkolu ve litium-nikelli ferritler bilgisayarlarda magnetik çekirdek belleklerin yapımında kullanılır. Başka ferrit türleri arasında mikrodalga ferritleri, sabit miknatıs olarak kullanılan baryumlu ferritler ve bilgisayarların magnetik kabarcıklı belleklerinde kullanılan tek kristalli ferritler anılabilir. Ayrıca bak. bilgisayar belleği; radyo; sayısal bilgisayar; televizyon.

elektronik fırın, MIKRODALGA FIRINI olarak da bilinir, yüksek frekanslı elektromagnetik dalgaların etkisiyle sağlanan dielektrik ısıtılmasına(*) dayalı olarak çalışan yemek pişirme aygıtı. Bu tür dalgaların ürettiği ısıyla,

pişirilecek malzemenin sıcaklığı son derece düzenli bir biçimde ve hızla artar. Elektronik fırınlarla, saatler sürecektir bir pişirme işlemini birkaç dakikaya sığdırmak olanaklı duruma gelmiştir.

elektronik gizli dinleme, herhangi bir karşılıklı konuşmanın, konuşmaya katılanlardan en az birinin bilgisi ya da onayı alınmaksızın elektronik yöntemlerle başkalarının dinlenmesi. Elektronik gizli dinlemenin, başlangıcından beri en yaygın biçimi, telefon ya da telgraf hattına girerek dinleme olmuştur.

Ticari ya da özel amaçlara yönelik elektronik gizli dinleme, hemen bütün hukuk düzenlerinde yasaktır. Suç işleyenleri saptamak ya da adli kovuşturmada kanıt toplamak amacıyla bu tekniğin kullanılması ise geniş tartışma konusudur. Gizli dinlemeye karşı olanlar, hükümetlerin suç işlemeyi önleme yönündeki yasal çabasının, bireyin özel yaşamına yönelik müdahaleler sonucunda yurttaşların anayasal ve temel özgürlüklerinin uğrayacağı zararı haklı göstermeye yetmeyeceğini ileri sürmektedir. Ama yasalara uygulama amacının kişisel dokunulmazlık için bir tehdide dönüştüğü noktayı doyurucu biçimde belirleme çabaları genellikle sonuçsuz kaldığı için, elektronik gizli dinlemenin bütün türlerine ilişkin tartışmalar günümüzde de sürmektedir.

Hat dinlemenin başlangıcı, telgraf haberleşmesinin ilk yıllarına değin görülebilir. ABD'de haberleşmenin gizlice dinlenmesinin eyaletlerce yasaklanması da 1862'ye değin uzanır. Telefon hatlarında gizli dinleme ise 1890'larda başladı. ABD Yüksek Mahkemesi 1928'de Olmstead-Birleşik Devletler Davası'nda telefon hatlarının polis memurlarınca dinlenebileceğini kabul etti. Kongre 1934'te, gizli dinlemeyle elde edilmiş belgelerin mahkeme tutanaklarında geçerli kanıt olarak kullanılmasını ciddi biçimde kısıtladıysa da federal araştırma yetkilileri gizli dinleme etkinliklerini sürdürdüler. 1960'larda ve 1970'lerde Yüksek Mahkeme, bireyi gereksiz aramalardan ve zorallardan korumak amacıyla, elektronik dinlemeye ya da gözlemeye dayanan kovuşturmalara kısıtlamalar getirdi. Bugün ABD'nin bazı eyaletlerinde gizli dinleme bütünüyle yasaktır; bazı eyaletler ise geçerli bir mahkeme emri olduğunda gizli dinlemeye izin vermektedir. 1968'de Suçları Denetleme Yasası'nın çıkarılmasıyla birlikte Kongre, bazı ciddi suçlar için, sıkı yargı denetimi altında olmak üzere elektronik dinleme ve gözleme etkinliklerine izin vermiştir.

İngiltere'de hat dinlemeye ancak önemli bir suçla ilgili bütün soruşturma yöntemleri sonuçsuz kalırsa ve gizli dinlemenin sanığın hüküm giymesine sonuçlanması güçlü bir olasılıksa izin verilmektedir. Başka hukuk sistemlerinin çoğunda da hat dinleme yetkisi belli koşullar altında mahkemeler ile soruşturma ve kovuşturma makamlarının talebi üzerine verilebilmektedir. Bunun için genellikle bir mahkeme kararı gerekmektedir. Danimarka ve İsveç gibi bazı ülkelerde ivedi durumlarda istisnalar tanınmaktadır.

Türkiye'de 1982 Anayasası uyarınca haberleşmenin gizliliği esas olmakla birlikte, yargıç kararıyla haberleşmenin gizliliğine müdahale edilebilir. İvedi durumlarda yasayla belirlenecek kamu makamlarının gizliliğe müdahale etmesi kabul edilmiştir. Özellikle suçun ve suçlunun izlenmesi için yargıç kararı ve ivedi durumlarda da yetkili makamın emriyle hat dinleme olanağı sağlanmıştır.

Öte yandan Türk Ceza Kanunu'nun 200. maddesi yargıcın kararı ya da yetkili makamın emri olmadan; memurluk sıfatını kötüye kullanarak telefon konuşmalarının gizliliğini zedeleyen posta memurlarının üç aydan üç yıla kadar hapisle cezalandırılmasını öngörmüştür.

Hat dinlemenin ölçütleriyle ilgili belirsizlik, başka dinleme aygıtları konusunda da tartışma yarattı. Uzun çağı teknolojinin ürünü olan transistörler, mikrodevreler ve laserler, elektronik gizli dinleme alanında bir devrime yol açtı. Bu tür yeni aygıtlardan bazıları ışın tabancası biçimindedir; tabancanın gönderdiği ışınlarla birkaç yüz metre ötedeki konuşmalar hiç fark edileksizin alınarak dinlenene ulaştırılmaktadır. Konuşma olağan koşullarda radyo dalgalarıyla taşınır; ama ışık ışınlarının (laser) uygulamaya girmesiyle bu tekniğin daha da basitleşerek ilerlemesi beklenmektedir. Seslerin ışık ışınlarıyla kilometrelerce uzağa taşınması halinde bile gerekli enerji miktarı çok düşüktür; ayrıca radyo dalgaları gibi laser ışınlarını da saptayabilecek bir aygıt henüz bulunmamıştır.

Dinleme aygıtlarının en etkili ve en ucuz biçimi, tümleşik mikrodevrelerden oluşan radyo vericisidir. Bir posta pulundan daha küçük ve daha ince bir malzemeye, 100 kadar mikrodevre sığdırılabilmektedir. Bu tür bir verici, bir oyun kâğıdına ya da duvar kâğıdının arkasına kolaylıkla gizlenebilir. Transistörler ya da mikrodevreli radyo vericisinin bir başka özelliği ise maliyetinin oldukça düşük olmasıdır. Elektronik gizli dinlemeye karşı çıkanlar, maliyetlerdeki düşüş sonucunda, bu aygıtların suç işleme amacıyla ya da salt merak dürtüsüyle kullanımının yaygınlaşmasıyla yalmızca bireyin gizlilik hakkının zedelenmekle kalmayacağını, aynı zamanda elektronik casusluğun ana hedefleri olan iş yaşamı ile devlet işlerinin gizliliğinin sağlanmasının da tehlikeye gireceğini ileri sürmektedirler.

elektronik kariyon, ELEKTROFONİK KARIYON ya da ELEKTROAKUSTİK KARIYON olarak da bilinir, bir 20. yüzyıl çalgısı. Elektronik kariyonda akustik ses kaynağından (çekicilerle vurulan metal boru, çubuk ya da kollar) elde edilen sesler elektromagnetik ya da elektrostatik yoldan toplanarak elektriksel titreşimlere dönüştürülür. Bu titreşimler büyük ölçüde güçlendirilerek bir çan kulesine ya da açık alanda başka bir yere yerleştirilen hoparlörlere aktarılır. Elektronik kariyon elektrikli bir klavyeyle (bazen de bir org klavyesiyle) çalınır. Tuşlara basıldığında hareket geçen solenoid (elektromagnetik) düğmeler, küçük çekicilerin ses kaynağına vurmasını ve çan sesini andıran çınlamalı bir sesin çıkmasını sağlar. Elektronik kariyonun ses alanı iki oktavla beş oktav arasındadır.

1916'da Amerika'da yapılan ilk elektronik kariyon, bir çan kulesine düşey olarak asılmış bir dizi iri borudan oluşuyordu. Başka yerdeki bir klavye aracılığıyla elektrik akımı verilerek harekete geçirilen çekicilerin bunlara vurmasıyla ses çıkıyordu. Bir ucu kapalı olan bu borular, büyüklükleri dışında, orkestradaki boru çanlara benziyordu. Açık havada kullanılan çan kulesi düzeni, 1888'de ortaya çıkan tunç borulu küçük org çanlarının büyütülmüş biçimiydi. 1923'te bu borulara yükselteçler eklendi, 1926'da da otomatik olarak elde edilen değişimli çalgı uygulandı.

1930'larda ses kaynağı olarak küçük piring ya da tunç çubuklar kullanıldı; bunlar borulardan daha ekonomiktir. Çubuklarla, dökme çanın sesine çok daha yakın bir ses elde etme yolunda çalışmalar yapıldı. Bir

ucu bağlı, öteki ucu serbest durumda asılan bir çubuktan, aralarında majör altılı aralık bulunan güçlü ya da belirli iki armonik ses çıkar. Belli bir notayı elde etmek için iki çubuga belli noktalarından vurulur. İstenmeyen armoniklerin titreşim örüntüsünde ortaya çıkan titreşimsiz (dügüm) noktalarına elektronik toplayıcılar yerleştirilerek yalnızca istenen ses dalgası frekansları tutulur ve yükseltilir. Bileşik sesin elektronik olarak değişime uğratılmasıyla tiz ses alanı içinde çan sesine iyice benzeyen bir ses elde edilirse de, alt ses alanı içinde bu benzerlik gerektirdi kadar olmaz. Bunun iki nedeni vardır. Birincisi, büyük çanlarda belirgin bir "vuruş notası" ya da "vuruş sesi" bulunur ve çana vurulduğunda daha tiz tınıyla algılanan bu ses çubuktan çıkmaz. İkincisi, çanın parsiyelleri farklı oranlarda söner. Bu da Batı'da yapılan huni ağızlı çan dökümünün sağladığı bir özelliktir.

Müziğe ilişkin kaygılar bir yana bırakılırsa, elektronik kariyon dökme çanlara göre birtakım üstünlükler taşır. Genellikle daha ucuzdur, daha az yer kaplar ve hoparlörleri bir dam üstüne ya da daha başka yüksek bir yere monte edilebilir; bir kule gerekmez. Ayrıca hoparlörler iç mekânlara taşınarak daha fazla dinleme olanağı da sağlanabilir. Klavye ise istenen her yere konabilir. Bazı elektrikli kariyonların, arp ya da çeleta sesi de çıkarabilen bir çeşit zenginliği vardır. Gerekli ses renkleri (tınlar), belli armonikler seçilerek elde edilir. Kiliselerde çubuklar orgla da birleştirilebilir. Elektrikli kariyonda, bir saat düzeneğinden yararlanarak değişimli çalgı da sağlanabilir.

Elektronik kariyon en çok kiliseler, eğitim kurumları, mezarlıklar, kamu yapıları ve parklarda bulunur; müziği de özel olarak dinlenmekten çok, çeşitli etkinliklerde fon olarak kullanılır. En çok elektronik kariyon bulunan ülke ABD'dir.

elektronik müzik, seslerin elektromekanik ya da elektronik aletlerle üretildiği ya da değiştirildiği ve parçadaki elektronik ögenin besteci tarafından belirlendiği müzik. Bir üslup ya da müzik tarzı değil, her bestecinin elinde değişik sonuçlar veren bir tekniktir. Besteci nasıl senfoni bestelerken orkestranın, piyano sonatı bestelerken piyanonun olanaklarını göz önünde bulundursun, elektronik müzik bestelerken de elektronik teknik ve anlatım olanaklarını göz önünde bulundurur.

Sesin elektrikle elde edildiği ilk müzik aletlerinden biri, William Duddell'in 1899'da Londra'da sergilediği ve farklı notalar çıkarabilen elektrik arkıydı. Bu tür aletlerin en büyük ve belki de en gelişmiş olanı ise, ABD'li Thaddeus Cahill'in 1906'da Massachusetts ve New York'ta tanıttığı 200 tonluk dinamofondur. Lee De Forest'in gene 1906'da bulduğu triyot lambası, daha kullanışlı çalgıların yapılmasına olanak sağladı.

İki dünya savaşı arası dönemdeki teknolojik gelişmeler, modern elektronik müziğe önemli katkılarda bulundu. Önce işitme-frekans teknolojisi gelişti; amplifikatör, filtre devreleri ve en önemlisi hoparlör bulundu, daha sonra, sinüzoidal, kare ve zikzak dalga jeneratörlerinin temel devreleri yapıldı. 1920'lerin sonlarında mekanik akustik kayıdı yerini elektrik kaydı aldı. İkincisi, geleneksel müzik aletlerinin yerini alacak elektromekanik ve elektronik çalgılar, özellikle de elektronik org geliştirdi. Bunların en başarılı olanı Hammond orgu için Alman besteci Karlheinz Stockhausen ve Norveçli besteci Arne Nordheim özel müzik yazdılar. Üçüncü gelişme de, geleneksel çalgılarla elde edilemeyecek tınıları veren yeni elektronik çalgıların yapılması oldu.

Rus bilgin Leon Theremin *theremin*'i (1920), Fransız Maurice Martenot *ondes martenot*'u (1928) ve Alman Friedrich Trautwein *trautonium*'u (1930) geliştirdiler; daha sonra Oscar Sala *trautonium*'ün geliştirilmiş çoksesli modelini yaptı (1950).

1920'den bu yana *theremin* için birçok beste yapıldı. Oliver Messiaen *Turangallı Senfonisi*'nde (1946-48) *ondes martenot*'ya önemli bir yer verdi; Pierre Boulez ve Edgard Varèse gibi başka Fransız besteciler de bu çalgı için beste yaptılar. *Trautonium* için ise daha çok Alman besteciler müzik yazdılar; Paul Hindemith'in *Trautonium ve Yaylı Çalgılar İçin Konçertino*'su (1931) bunlardan biriydi. Ama çıkartıktıkları seslerin elektronik *synthesizer*'la kolayca elde edilmesi, bu çalgıların neredeyse kullanılmaz hale gelmesine yol açtı.

Teypin icadı elektronik müziğin tarihinde bir dönüm noktası oldu. Hindemith ve Toch gibi bestecilerin ilk denemelerinden sonra 1948'de Pierre Schaeffer ile Pierre Henry, Paris'te Radio-diffusion et Télévision Française'deki çalışma arkadaşlarıyla birlikte yapıştırma bant (kolaj) tekniğini uygulamaya başladılar ve kolajlarına somut müzik (*musique concrète*) adını verdiler. Somut niteliği kolajlarda yalnızca kaydedilmiş seslerin kullanılmasından geliyordu. Schaeffer ve Henry'nin ortak besteleri olan *Symphony pour un homme seul* (1950; Bir Kişi İçin Senfoni) ve Henry'nin Belçikalı dansçı Maurice Bejart için yazdığı *Orpheus* adlı bale müziği ilk dönem somut müziğin en başarılı örnekleriydi. Edgard Varèse orkestra bölümlerinin arasına elektronik parçalar kattığı *Deserts* (1954; Çöller) adlı yapıtının bantını bu iki bestecinin Paris'teki stüdyosunda hazırladı. Daha sonraki *Poème électronique*'inde de (1957-58; Elektronik Şiir) elektronik seslerle fabrika gürültüsü, çalgı ve insan sesi gibi doğal sesleri bir arada kullandı.

1950'lerdeki bir başka önemli gelişme somut seslerin kolajı yerine sesi elektronik olarak üretmeye ve değiştirmeye ağırlık veren bir elektronik müzik stüdyosunun kurulmasıydı. Köln'deki bu stüdyonun kurucuları Nordwestdeutscher Rundfunk görevlisi besteci Herbert Eimert ile Karlheinz Stockhausen'di. Stockhausen *Elektronische Studien* (1953-54; Elektronik Çalışmalar) adlı yapıtında yalnızca elektronik ses ve teknikleri kullanmayı denedi. Bu stüdyoda üretilmiş ilk önemli teyp kompozisyonu olan *Gesang der Jünglinge* (1955-56; Delikanlıların Şarkısı) adlı ünlü yapıtında ise elektronik sesle insan sesini birleştirdi. Eimert ve Stockhausen yayımladıkları *Die Reihe* adlı dergide de Paris grubundan farklı olarak elektronik seslerin saflığını ve elektronik kompozisyonun seriyalizme(*) dayanması gerektiğini savundular.

ABD'de Columbia Üniversitesi'nden Otto Luening ile Vladimir Ussachevsky'nin 1958'de kurdukları stüdyo, 1959'da besteci Milton Babbitt'in de katılmasıyla New York'taki Columbia-Princeton Elektronik Müzik Merkezi'ne dönüştü. Princeton'daki RCA Laboratuvarı'ndan Harry Olson ile Herbert Belar'ın 1955'te yaptıkları elektronik müzik *synthesizer*'ının geliştirilmiş modeli olan "Mark II" de aynı yıl burada kuruldu.

1960'lardaki gelişmeler, 1970'lerde sayısal tekniklerden yararlanan bilgisayarlı müziğin(*) yaygınlaşmasına yol açtı. Bilgisayarla yapılan ilk beste, besteci Lejaren Hiller ile matematikçi Leonard Isaacson'un *Yaylı Çalgılar Dörtlüsü İçin Illinois Süiti* (1957) adlı ortak yapıtıydı. 1960'larda ve 1970'lerde Iannis Xenakis, John Cage, Hiller, Charles Ames, Charles Dodge ile

Bülent Arel, İlhan Usmanbaş ve İlhan Mimaroglu gibi Türk besteciler bu tür besteler yaptılar.

Elektronik müzik, yeni teknikler ve anlatım araçları arayışı içindeki 20. yüzyıl müziğinin bir yönünü temsil eder. Yalnızca ciddi konser parçalarında değil, sinema, tiyatro ve televizyon yapıtlarında da ifadesini bulmuştur. Elektronik popüler müzik de büyük kitleleri kendine çekmiştir. Elektronik çalgıların gitgide yetkinleşmesi, besteciye en katıksız seslerden en karmaşık gürültü- re kadar uzanan bir ses tayfı sağlamış, daha önce elde edilemeyen duyarlılıkta ve karmaşıklıkta ritim olanakları yaratmıştır. Müzik, "düzenlenmiş ses" olarak yeni bir tanım kazanmıştır.

Elektronik çalgılar besteciye yapıtı üzerinde dolaysız bir denetim sağlamış, böylece çoğu elektronik yapıtta besteciye dinleyici arasında aracı durumundaki yorumcu ortadan kalkmıştır. Yapıt, en iyi stereofonik etkiyi sağlayacak biçimde salona dağıtılmış hoparlörlerle seslendirilmektedir. Örneğin Edgard Varèse'in Brüksel Dünya Fuarı için bestelediği *Poème électronique*'inin seslendirilmesinde 400 hoparlör kullanılmıştır. Böylelikle dinleyiciler besteci ve müziğiyle yepyeni bir ilişki içine girmekte, eleştirmen ise dinlediği yapıtı, elinde yazılı hiçbir müziksel simge olmadan, salt kulakla çözümleme durumunda kalmaktadır. Bu durum besteciye çok geniş olanaklar sağlasa da, bazı gözlemciler yorumcunun aradan çekilmesini ciddi bir kayıp olarak görmektedir.

Elektronik müziğin gelişmesi psikoakustik alanında çeşitli sorunlar doğurmuş, işitsel algının sınırlarını ilgilendiren araştırma ve çözümler ivedilik kazanmıştır.

elektronik org, sesin elektronik devrelerle üretilip hoparlör aracılığıyla yayıldığı klavyeli çalgı. 20. yüzyıl başlarında ortaya çıkmıştır; çok büyük ve karmaşık olan org yerine kullanılan, az yer kaplayan bir çalgıdır.

Büyükölçekte ve genel görünüş bakımından epinete ya da konsol piyanoya benzer. Ses

Elektronik org
Hammond Organ Co.

üretimi genel olarak elektronik osilatörlere (belli bir frekanstaki alternatif akımı taşıyan devreler) dayanır. Birden çok osilatörü bulunan bir elektronik orgda, çok ses partili bir müzik parçası (örn. bir Bach fûğü) seslendirilebilir. Buna karşılık, farklı sesler için frekans çeşitlemeleri yapan bir osilatörü olmakla birlikte, yardımcı osilatörleri bulunmayan bir orgda ancak tek bir melodi çizgisi seslendirilebilir.

İlk elektronik org, ABD'li Thaddeus Cahill'in icat ettiği 200 tonluk dinamofondu.

Bu alet 1906'da New York'ta sergilendiyse de, I. Dünya Savaşı'nın araya girmesiyle unutuldu. Ayrıca, Alman mucit Jörg Mager'in yaptığı sferofon (1923) ve partiturofon da (1935) dikkate değer buluşlardı; ama ikisi de yaygınlık kazanmadı ve II. Dünya Savaşı sırasında bunlar da bir yana bırakıldı. Daha başarılı olan öbür girişimler, Alman Friedrich Trautwein'in yaptığı *trautonium* (1930) ve ABD'li Yüzbaşı Richard Ranger'in icadı olan *rangertone*'dur (1931). 1935'te F. A. Hoshcke orgatronu yaptı. Bu alette ses, elektrikli bir vantilatörün üflediği havayla titreşen kumaşlardan çıkıyor, bu ses titreşimleri elektrostatik yoldan toplanarak yükseltiliyordu.

En önemli ve en ünlü elektronik orglardan biri de Hammond orgudur. Yapımcısı Laurens Hammond iki klavyesi ve ayakla çalışan bir dizi pedali bulunan bu çok gelişmiş çalgının patentini 1934'te aldı. Aynı tipteki öbür aletlerin tersine, Hammond orgunda ses, motorla çalışan karmaşık bir dizi döner üreteç aracılığıyla üretiliyordu; ayrıca armonik sesleri etkileyen birtakım kontrol düzeneğiyle bir ölçüye kadar keman, flüt, obua ve vurmali çalgıların sesleri elde edilebiliyordu.

1960'lara gelindiğinde org yapımcıları teknolojilerini geliştirdiler ve vakum tüpleri yerine transistörler ve yaniletken devreler kullandılar. Televizyon, radyo alıcısı ve *high-fidelity* pikapları çalıştırmak için tasarlanmış devreler ve parçalar, müzik üretimine de uyarlandı. 1970'lerde sayısal mikroderelelerden yararlanılarak bir bilgisayarlı org oluşturuldu. Bu orgda sesler aygıtın içinde üretilmiyor, önceden kaydedilip daha sonra çalgınlıkla üzere bilgisayara depolanıyordu. Hava üfleme geleneksel orgdan kaydedilen sesler ve ses türleri, sayısal olarak kodlanarak tuşların ve durdurmaçların dokunuşuyla özel bir bilgisayar tarafından yeniden üretiliyordu. Aletin ayrıca bir notanın yankılanmasını, tizlik-peslik derecesini, atılımını ya da gecikimini denetleyen başka düzeneği de vardı.

elektronik oyunlar, bilgisayar belleği devreleri bulunan aygıtlarla oynanan oyunların ortak adı. Bu tür oyunlar üçe ayrılır: 1) Küçük, elde tutulabilecek boyuttaki pilli bilgisayarlarla (*game watch*) oynanan oyunlar; 2) televizyon ekranında ya da bilgisayar monitöründe oynanan daha büyük oyunlar; 3) oyun salonlarında oynanan ve yalnızca bir programla yüklenmiş kapsamlı elektronik oyunlar. Son iki kategori genellikle "video oyunlar" olarak adlandırılır.

Elektronik oyunlar 1960'ların sonunda, bilgisayar mühendislerinin iş saatleri dışında bilgisayarda kendi aralarında oynadıkları oyunlardan doğdu. Elde oynanabilecek elektronik oyunlar ve video oyunlar 1970'lerin başında piyasaya çıktı. Bu tür oyunlar başlangıçta spor (masa tenisi) ve hedef oyunlarını kapsıyordu. Jetonla çalışan oyun makineleri 1970'lerin ortalarında görülmeye başladı. Pili oyunlar bir doğrultucu (redresör) aracılığıyla, evlerdeki elektrikle çalışır duruma getirildi. 1980'lerde başta Amerikan futbolu, beyzbol, basketbol ve futbol olmak üzere hemen tüm takım sporları ve bireysel sporların yanı sıra satranç, poker, yirmibir ve tavla gibi oyunlar da elektronik birer oyun olarak piyasaya sunuldu. Sözcük ve sayı oyunları heceleme ve aritmetikte öğretici olurken, soru (*quiz*) oyunları oyuncuları mantık, strateji ve bellek alanlarında meydan okumaya başlandı. Elde oynanan oyunların boyutları büyüdü ve çoğu bir masada ya da herhangi bir

zeminde oynanan oyunlara dönüştü. Yeryüzünde gerçekleştirilebilecek her türlü askeri çarşmayı içeren hedef oyunları, gökadalar arası savaşları kapsayacak biçimde geliştirildi.

1980'lere gelindiğinde jetonla çalışan elektronik oyun makineleri eski tilt oyununun yerini almış durumdaydı. Bu makinelerde ekran genellikle oyuncunun karşısına dikey olarak yerleştirilmiştir ve oyunlar, daha küçük elektronik oyunların çoğunda olduğu gibi aynı anda iki oyuncuyla oynanabilir. Bir zamanlar tiltin yaygın olarak oynandığı gibi elektronik oyunlar da barlarda, otobüs terminali ve gar gibi ulaşım merkezlerinde ve pek çoğu yalnızca elektronik oyunlara ayrılmış oyun salonlarında oynanmaktadır.

1980'lerde evlerde oynanabilen elektronik oyunların yıllık satış tutarı 1,5 milyar ABD Doları'nı, oyun salonlarında kullanılan makinelerin satış tutarıysa 500 milyon ABD Doları'nı geçmiştir. Dünya elektronik oyun sanayisinde başta gelen ABD'yi Japonya izlemektedir.

elektronvolt, bir elektronun, elektriksel potansiyeli bir volt artırıldığında kazandığı enerjiye ($1,602 \times 10^{-12}$ erg) eşdeğer enerji birimi. Genellikle atom fiziği ve nükleer fizikte kullanılır. Megaelektronvolt (MeV), 10^6 (1.000.000) elektronvolta, gigaelektronvolt (GeV) ise 10^9 (1.000.000.000) elektronvolta eşittir.

elektroskop, elektrik yükünün ya da iyonlaşmaya yol açan ışının varlığını ortaya çıkarmakta kullanılan ayardır. Genellikle bir ucu yalıtılan bir kabin dışına uzanan bir iletken çubuk ile çubuğun öteki ucundan sarkan bir çift ince altın yapraklardan oluşur. İletkene yaklaşıldığında ya da değiştirilen bir elektrik yükü, yaprakların belli bir açıyla açılmasını sağlar. Yapraklarda indüklenen ya da yapraklara aktarılan aynı işaretli elektrik yükü, yaprakların birbirini itmesine yol açar. Radyoaktif bir maddeden yayılan ışınım, yüklü bir elektroskoba girerse elektroskop içindeki gazı iyonlaştırır ve böylece yapraklardaki elektrik yükü yavaş yavaş azalmaya başlar. Yüklü elektroskop yapraklarının, yüksüz bulundukları koşullardaki paralel durumlarına geçme hızı, var olan ışınımın yoğunluğuyla doğru orantılıdır.

Elektrostatik, eskiden (1938'e değin) ZATİŞYE. Rusya Federasyonu'nda, Moskova yönetim birimine (oblastı) bağlı kent. Moskova kentinin 58 km doğusundadır. "Elektirik çeliği" anlamına gelen adını 1917'de Ekim Devrimi'nin hemen ardından burada kurulan ve nitelikli çelik üreten tesisten almıştır. II. Dünya Savaşı sırasında Ukrayna'daki ağır makine sanayisinin bir bölümü buraya taşındı. Elektrostatik bugün bir metalurji gereçleri üretim merkezidir. Nüfus (1989) 153.000.

elektrostatik çökeltme, havadan ya da başka gazlardan bazı katı katı maddelerin ayrılması yöntemi. Sanayideki atık gazlardan toz parçacıklarını ayırmada yaygın olarak kullanılır.

1824'te, Leipzigli bir matematik öğretmeni olan M. Hohlfeld duman parçacıklarının elektrik çökeltilebileceğini belledi. Berkeley'deki California Üniversitesi'nde F.G. Cottrell'in yaptığı deneylerden sonra, 1906'da ilk başarılı ticari ayırma işlemi gerçekleştirildi.

Hava ya da gaz içine elektrik akımı verildiğinde, ortamın içindeki parçacıklar yüzeylerine elektron alarak eksi yüklü du-

rumda iyonlaşır. Ardından artı yüklü büyük bir elektrot bu parçacıkları çeker ve parçacıklar yıkama ya da kazımayla ayrılana kadar bu elektrotta çöker. Ergitme ve sülfürik asit sanayileri ve çimento fabrikalarında, elektrostatik çökeltme yönteminin ilk uygulandığı yerlerdir. Bu yöntemin öteki önemli uygulanma alanları şunlardır: kok kömürü fırını gazlarından kok katranının ayrılması; kırma, öğütme ve cilalama tesislerinde havanın temizlenmesi; petrol rafinerileri ve kimyasal madde tesislerinde asit buharlarının yeniden elde edilmesi; kömür kurutuculardan kömür tozunun alınması; büyük termik santrallarda uçucu külün baca gazlarından ayrılması.

elektrostatik indüklenme, bir cisim üzerindeki elektrik yükü dağılımının, yakınında bulunan elektrik yüklü başka bir cismin etkisiyle değişmesi. Elektriksel bakımdan nötr olan bir cisim yaklaşıldığında eksi yüklü başka bir cisim, cisimleri oluşturan yüklü parçacıklar arasında etkiyen elektrik kuvveti nedeniyle nötr cismin kendine yakın tarafını artı yük, uzak olan tarafını ise eksi yük indükler. Nötr cismin eksi yüklü tarafı bir an için topraklanacak olursa, bu cisim eksi yükü üzerinden atarak artı yüklü duruma geçebilir. Herhangi bir cisim bir elektrik alanı içine konulduğunda bu cisimde elektrostatik indüklenme oluşur. Ayrıca bak. elektriksel kutuplanma.

elektrostatik üreteç, çok yüksek gerilimler üretmek amacıyla kullanılan ayardır. Elektrostatik üreteçlerden elde edilen çok yüksek gerilimlerden, özellikle, atom çekirdeğini bombardıman etmekte kullanılan yüklü parçacıkların hızlandırılmasında yararlanır.

elektrostriksiyon bak. elektrikle biçim bozulması

elektrot, elektriksel olarak iletken bir ortamın, genellikle metalden yapılan iki ucundan her biri. Elektrotun, elektrik akımını içine ve dışına iletmediği ortam, örneğin akümülatördeki gibi bir elektrolit çözeltisi olabileceği gibi, bir katı madde, gaz ya da vakum olabilir. Elektronların üzerinden çıktığı elektrot, katot adıyla belirtilir ve eksi işaretli gösterilir. Elektronları üzerinde toplayan elektrot ise anot olarak adlandırılır ve artı işaretlidir. Elektron lambalarında elektron akışını düzenleyen denetim elemanları da elektrot olarak adlandırılır.

elektrotermik işlem, malzemelerin içlerinden elektrik akımı geçirilmesi yoluyla ısıtılmasına dayalı olarak gerçekleştirilen metalurji işlemi. Ayrıca bak. elektrikli fırın.

elektrotipi, kabartma ya da tipo baskıda, baskı levhalarının hazırlanmasında kullanılan elektrikli kaplama işlemi. 1838'de, Petersburg'da çalışan M. H. von Jacobi adlı bir Alman tarafından bulundu. Fırtesi yıl, İngiliz Thomas Spencer ile C. J. Jordan ve ABD'li Joseph A. Adams benzer sonuçlar elde ettiler.

Elektrotipi yapımında, karakterlerin münden yapılmış kalıpların, elektrikli kaplama yöntemiyle bakır ya da başka bir metalle ince bir katman halinde kaplanır, ardından mum kalıplar çıkartılır. Böylece elde edilen döküm kalıpları metal bir levha üzerine dizilir. Elektrotipiler, hurufatın kendisinden daha dayanıklı olduğundan, tirajı çok yüksek olan baskılarda özgün hurufatın yerine de kullanılabilir.

elektrovalans bağı bak. iyon bağı

elektrum, GÜMÜŞLÜ ALTIN olarak da bilinir, Batı dünyasında bilinen ilk madeni paraların yapımında kullanılan, yüzde 20'den çok gümüş içeren doğal ya da yapay altın alaşımı. Doğal elektrik çoğu kez bakır, demir, palladyum, bizmut ve başka metaller içerir. Rengi, içerdiği temel bileşenlerin ve bakırın oranına göre beyaz altın renginden piringe kadar değişir. Eski çağlarda elektrik başlıca Anadolu'da Lidya yöresinde bulunurdu. Elektrik alaşımı burada, Gediz Irmağının (eskiden Hermos) küçük bir kolu olan Sart Çayı (eskiden Paktilos) dolayında elde edilirdi. Batı dünyasındaki ilk madeni para basımı, büyük olasılıkla Lidya kralı Gyges (İÖ 7. yy) döneminde başladı. Bu paralar, düzgün olmayan elektrik külçeleri biçimindeydi ve başlangıçtaki değerini korumasının güvencesi olarak kralın damgasını taşıyordu. Lidya Krallığı'nın yıkılmasından önce (İÖ 6. yy ortalarında) çeşitli Yunan devletleri madeni para basımında elektrümü kullanmayı benimsemişlerdi. Son Lidya kralı Kroisos, krallığının ilk dönemlerinde elektrik sikkeler yerine altın ve gümüşün birbirine olan oranının belirli ölçülerde değiştirilmesine dayanan çift madenli para sistemini yeğledi. Batı Avrupa'da, Merovenjler döneminde, altının zor bulunması nedeniyle yapay elektrik sikkeleri basılıyordu.

element 106, periyodik tablonun VIb grubunda yer alan, yapay olarak elde edilmiş, uranyumötesi radyoaktif element. Haziran 1974'te Dubna'daki (Rusya Federasyonu) Birleşik Nükleer Araştırma Enstitüsü'nden Georgy N. Flerov, birlikte çalıştığı bir grup araştırmacının element 106'yı birleşim yoluyla elde ederek tanımladığını açıkladı. Aynı yılın eylül ayında, Berkeley'deki California Üniversitesi'ne bağlı Lawrence Işınım Laboratuvarı'nda (bugün Lawrence Berkeley Laboratuvarı) Albert Ghiorso'nun başkanlığındaki ABD'li bir araştırmacı grubu da aynı elementi birleşimle elde ettiklerini açıkladı. Değişik birleşim yöntemleri uyguladıklarından, iki grup deney sonuçları üzerinde uzlaşamadı. Sovyet bilim adamları, kurşun-207 ve kurşun-208'i krom-54 iyonlarıyla bombardıman ederek, element 106'nın yarı ömrü yaklaşık 0,007 saniye olan 259 kütle numaralı bir izotopunu üretmişlerdi. ABD'li araştırmacılar ise, ağır bir kaliforniyum-249 atomunu oksijen-18 iyonlarıyla bombardıman ederek, element 106'nın, kütle numarası 263, yarı ömrü 0,9 saniye olan başka bir izotopunu elde etmişlerdi.

Her iki deneyin sonuçları henüz başka laboratuvarlarda doğrulanmamış ve element 106 için bir ad önerilmemiştir. Periyodik tablodaki yeri nedeniyle, bu elementin tungstenle aynı kimyasal özelliklere sahip olduğu sanılmaktadır.

element 107, periyodik tablonun VIb grubunda yer alan, yapay olarak elde edilmiş radyoaktif element. Uranyumötesi birleşimsel elementlerin en ağır olan element 107 için henüz bir ad önerilmemiştir.

1976'da, Dubna'daki (Rusya Federasyonu) Birleşik Nükleer Araştırma Enstitüsü'nde çalışan Sovyet bilim adamları, bizmut-209 atomlarını krom-54 iyonlarıyla bombardıman ederek element 107'yi birleşimle elde ettiklerini açıkladılar. Bombardıman sürdürüldüğünde, elementin, kütle numarası 261 ve yarı ömrü 1-2 milisaniye olan bir izotopunun oluştuğu bildirildi. Bu elementin varlığı, Darmstadt'taki Ağır İyon Araştırma Laboratuvarı'nda çalışan Alman fizikçiler tarafından da doğrulandı.

element 108, uranyumötesi grupta yer alan, yapay olarak üretilmiş element. 1984'te, Darmstadt'taki (Almanya) Ağır İyon Araştırma Enstitüsü'nde birleşimlenmiş ve tanımlanmıştır. Periyodik tablodaki yeri nedeniyle osmiyumunkine benzer kimyasal özellikler taşıdığı sanılmaktadır. Enstitünün Peter Armbruster'in yönetimi altındaki araştırma ekibi, kurşun-208'i demir-58 iyonlarıyla ışınlayarak, çekirdek kaynaşması (füzyon) sonucunda element 108'in bir izotopunu ürettiler. Kütle numarası 265 olan izotop çok kararsızdır ve yarı ömrü yalnızca 2 milisaniyedir. Dubna'daki Birleşik Nükleer Araştırma Enstitüsü'nde A. G. Demin ve öbür Sovyet araştırmacılar gerçekleştirdikleri deneyler sonucunda element 108'in, kütle numarası 263 ve 264 olan iki izotopunun daha bulunduğunu öne sürmüşlerdir.

element 109, keşfedildiği iddia edilen, en ağır uranyumötesi element. Kimyasal özelliklerinin iridyumunkine benzer olduğu sanılmaktadır.

1982'de Darmstadt'taki (Almanya) Ağır İyon Araştırma Enstitüsü fizikçileri, element 109'un kütle numarası 266 olan bir izotopunu yapay olarak üretmişlerdir. Peter Armbruster'in yönetimindeki araştırmacılar, yüksek enerjili bir doğrusal hızlandırıcıda, bizmut-209 hedeflerini 10 gün süreyle demir-58 iyonu demetleriyle bombardıman etmişlerdir. Bunun sonucunda bizmut ve demir atomları arasında bir çekirdek kaynaşması (füzyon) tepkimesi oluşmuş ve ortaya yeni elementin yalnızca tek bir çekirdeği çıkmıştır. Ama uygulanan deteksiyon tekniğinin duyarlılığı, bu yeni elementin varlığına ilişkin kuşkuları dağıttı. Element 109'un yarı ömrünün 2 ile 20 milisaniye arasında olduğu tahmin edilmektedir.

elementarizm bak. ögecilik

eleolit bak. nefelin

Elephanta Adası, Hintçe GHARAPURI, Hindistan'ın batısında, Umman Denizine bakan Bombay limanında ada. Bombay kentinin ve adasının 8 km doğusunda, Maharashtra eyaleti kıyılarının 3 km batısında yer alır. Yüzölçümü gelgitlere bağlı olarak 10-16

Elephanta Adası'ndaki mağara tapınaklarının birinde Şiva, Vişnu ve Brahma'ya ait üç başlı büst
Harrison Forman

km² arasında değişir. Hintçe adı, güneyindeki küçük bir köyden gelir. Portekizce adı Elephanta ise sonradan Bombay'daki Victoria Bahçeleri'ne (bugün Cıcamata Uduyan) taşınan büyük taş filden esinlenilerek verilmiştir. 8. ve 9. yüzyıldan kalma mağara tapınaklarıyla ünlü olan ada, Ahmedabad kralları tarafından Portekiz'e verildikten sonra ibadet yeri olmaktan çıktı. Portekizli askerlerin zarar verdiği mağara ve heykellerin 1970'lerde onarıp korunma altına alınmasıyla gözde bir turistik sayfiye durumuna geldi. En ünlü heykel Şiva (Yıkıcı), Vişnu (Koruyucu) ve Brahma'ya (Yaratıcı) ait 6 m yüksekliğindeki üç başlı büsttür.

Elesker (d. 21 Mart 1821, Ağkilise [bugün Azad], Göğçe, Azerbaycan - ö. 7 Mart 1926, Ağkilise, Göğçe, Ermenistan SSC), deyişleri ve atışmalarıyla tanınmış Azerbaycanlı âşık.

On üç yaşlarında köyündeki zengin birinin yanında hizmetkarlık yapmaya başladı. Âşıklığa hevesli olduğu için babası onu Azerbaycan'ın ünlü âşıklarından Alın'ın (1800/01-1911) yanına çırak verdi. Bu usta âşığın yanında beş yıl kalan Elesker âşıklığının bütün inceliklerini öğrendi. Yaşamı güçlükler içinde geçti; başka köylerde yaşamak zorunda kaldı, ancak son yıllarında doğduğu köye döndü.

Elesker yalnız Azerbaycan'da değil, Doğu Anadolu ve İran Azerbaycanı'nda da büyük ün kazanmış. Âşık edebiyatının Azerbaycan'da yaygın olan bütün şiir türlerinde değerli örnekler verdi. Özellikle söylenmesi çok güç olan dildönmez, dudakdeğmez, tecnis, dudakdeğmez tecnis gibi türlerde büyük başarı gösterdi. Okur yazar olmadığı ileri sürülmüş, şiirlerinde kullandığı dil ve bazı terimler çok güçlü bir âşığın yanında yetişmiş olmasıyla açıklanmıştır. Kendisi de, sonradan ün kazanmış birçok âşığın yetişmesinde etkili olmuştur.

Ölümünden sonra çırakları ve bazı âşıklar onun yaşamını konu edinen *Eleskerle Sehnebani*, *Hecir Hanım*, *Göz-kara Küüğü*, *Eleskerle Deli Ali*, *Anahani'min Küsmesi*, *Elesker'in Karabağ'a Toy Seferi*, *Elesker'in Nahçıvan Seferi*, *Eleskerle Âşık Hüseyin Hakkında Rivayet*, *Eleskerle Şair Nağı* vb gibi halk öyküleri oluşturmuşlardır. Şiirleri ölümünden sonra Azerbaycan'da Himmet Elizade, *Âşık Elesker* (1934); âşığın torunu İslam Eleskerov, *Âşık Elesker* (1972, 2 cilt); Türkiye'de Nizamettin Onk, *Göğçeli Âşık Elesker* (1964); Hâver Aslan, *Âşık Elesker* (1984) ve Nizamettin Onk ile İslâm Eleskerzade *Göğçeli Âşık Elesker* (1987) adlı kitaplarda toplamışlardır.

Eleşkirt, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Ağrı iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 1.559 km² olan Eleşkirt ilçesi kuzeyde Kars ili, doğuda Merkez ilçe, güneyde Tutak ilçesi, güneybatı, batı ve kuzeybatıda da Erzurum iliyle çevrilidir.

Türkiye'nin en yüksek ve dağlık kesiminde yer alır. Batı ve kuzey kesimleri Karasu-Aras Dağlarıyla(*) kaplıdır. Bu dağlarda yükselti yer yer 3.000 m'yi aşar. İlçenin en yüksek noktası, Eleşkirt kentinin kuzeyindeki Büyükköşe Dağının 3.432 m'ye erişen doruğudur. Aşılması son derece güç olan bu dağlık alan üzerinde ulaşımı sağlayan ve kışın bazen kapanan dağ geçitlerinin en önemlileri Eleşkirt ile Horasan arasındaki Tahir (Saç) Geçidi (2.315 m) ile Eleşkirt'i güneyindeki Tutak ve Patnos'a bağlayan Kılıç Geçididir (2.095 m). İlçenin büyük bölümünü, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan, kenarları kırıklarla sınırlanmış ve tabanı derin olmayan bir çöküntü alanı niteliğindeki Eleşkirt-Karaköse-Diya-

din çukurluğu kaplar. Bu geniş çöküntü alanının batı kesimi Eleşkirt Ovası adıyla anılır. İlçe topraklarının sularını, ilçe sınırları dışında güneybatıya doğru akan Murat Irmağının(*) kollarından Şeriyân Eleşkirt ve Ahmetbey dereleri toplar.

İlçe ekonomisinin temel dayanağı hayvancılıkta geleneksel yöntemler ve yaylacılık egemendir. En çok koyun yetiştirilir, ayrıca arıcılık yapılır. Canlı hayvan ticareti ve süt üretimi önem taşır. Hayvancılığın önemli yer tutmasına karşın et üretimi son derece azdır. Bitkisel üretim ilçe ekonomisinde ikincil bir uğraş niteliğindedir. İlin en geniş düzlüğü olan Eleşkirt Ovası, il çapında en önemli bitkisel üretim alanlarından bındır. İlçede en çok buğday, arpa, şeker pancarı, patates ve az miktarda soğan yetiştirilir. Yükseklik, iklimin sertliği ve yazın kısa olduğu bu topraklarda verimlilik çok düşüktür. Hayvancılığın ağırlıklı ekonomik etkinlik olması ve bitkisel üretimin sınırlılığı, halı ve kilim gibi yünlül dokumacılığı geliştirmiştir. İlçenin köylerindeki ve merkezindeki el tezgâhlarında halı ve kılımın yanı sıra çeşitli yünlül dokumalar üretilir, keçecilik yapılır.

Eleşkirt yöresindeki ilk yerleşme, kentün kuzeydoğusundaki Toprakkale köyündedir. Burası Urartu Krallığı'na bağlı önemli bir kaleydi. Kafkasya ile Anadolu arasında bir geçit yeri niteliği taşıyan yöre, tarih boyunca orduların gelip geçtiği bir alan oldu. Bir süre Celayirîliler ve Moğol egemenliğinde kaldıktan sonra I. Selim (Yavuz) döneminde Osmanlı topraklarına katıldı. Tanzimat sonrasında Erzurum vilayeti'nin Bayezid sancağına bağlı bir kaza yapılan Eleşkirt, 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nda bir süre Rusların elinde kaldı. I. Dünya Savaşı sırasında ikinci kez Rusların eline geçtiyse de 1917'de Sovyet Devrimi sonrasında yeniden Osmanlılara bırakıldı.

İlçe merkezi Eleşkirt kenti Toprakkale'den bugünkü yerine 17. yüzyıldan sonra taşınmıştır. Gürbulak sınır kapısına giden işlek karayolu üzerinde yer alır; Ağrı il merkezine uzaklığı 35 km'dir.

Eleşkirt Belediyesi 1923'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 41.748; kasaba, 9.847.

Eleusinia, Eski Yunanda Toprak ve Bereket Tanrıçası Demeter onuruna düzenlenen şenlik. Ad benzerliği dışında Eleusis kültü ile bir ilişkisi yoktur. Oyunların ve yarışmaların yer aldığı Eleusinia, her iki yılda bir Metageitnion (temmuz-ağustos) ayında düzenlenirdi; dört yılda bir gerçekleştirilen Büyük Eleusinia törenlerinde ise, verdiği tahıl için Demeter'e şükran ve kurban sunulurdu.

Eleusis, Eleusis Mysterionları'nın düzenlendiği Eski Yunan kenti. Atina'nın 22 km kadar batısında, Salamis Adasının karşısındaki verimli Thria Ovasındadır. İÖ 7. yüzyılda Atina tarafından ilhak edilince hem kent bağımsızlığını yitirdi, hem de Eleusis Mysterionları Atina'nın başlıca dinsel şenliklerinden birine dönüştü. Peloponnesos Savaşı'ndan (İÖ 431-404) sonra Atina'dan kovulan Otuz Tiran'ın kısa süreli işgaline uğrayan Eleusis, İÖ 403'te yeniden bağımsızlığını kazandı, ama iki yıl geçmeden gene Atina egemenliğine girdi. Vizigotların önderi Alaric'in İS 395'teki yıkıp yıkmasından sonra terk edildi. 18. yüzyılda yeniden gelişen Eleusis bugün Atina'nın bir sanayi banliyösüdür.

1882'den sonra yörede kazılara başlayan Yunan Arkeoloji Derneği kutsal bölgenin

tamamını ortaya çıkardı. Yapılan çalışmalar sonucunda Atina Akropolis'i'nin giriş kapısı Propylaia'nın (bak. propylaion) İS 2. yüzyılda yapılmış bir kopyası olan Büyük Propylaia ile çeşitli dönemlerde yapılan ekleri ve ilkin İÖ 1000 öncesinde geç Miken döneminde inşa edilen Telesterion'un (Üyelğe Kabul Evi) yapım aşamaları ortaya çıkarıldı.

Eleusis Mysterionları, Eski Yunan'da gizlilik içinde düzenlenen dinsel ayinlerin en ünlüsü. Homeros'un Demeter'e adanmış ilahide yer alan öyküye göre, Toprak ve Bereket Tanrıçası Demeter, Yeraltı Tanrısı Pluton'un (Hades) kaçırdığı kızı Persephone'yi (Kore) aramak için Eleusis'e gider. Eleusis'in kraliyet ailesi ile dostluk kuran Demeter, kimliğini gizleyerek kraliçenin oğlunu büyütme görevini üstlenir. Çocuğu bir tanrı gibi besler, ama tam ona ölümsüzlük ve ebedi gençlik vereceksen, kraliçenin korkması yüzünden bunu başaramaz. Olaydan sonra Demeter kimliğini açıklar ve bannabileceği bir tapınak yapılmasını buyurur.

Gene Homeros'a göre Eleusis Mysterionları'nın kaynağı Demeter'in kızıdan ayrılması, sonra yeniden kavuşması ve kraliçenin oğlunu ölümsüzleştirememesidir. İÖ 7. yüzyılda kent Atina tarafından ilhak edilmesinden sonra şenliklerin sorumluluğunu Atina üstlendi, ama Eleusis ile bağlantısı hiçbir zaman kopmadı.

Şenlikler *mystai* nin (üyelğe kabul edilenler) Atina'dan Eleusis'e yürüyüşüyle başladı. Daha sonra, Telesterion'da (Üyelğe Kabul Evi) gizi hâlâ çözülmemiş törenler yapılırdı. Bazı şeyler ezberden okunur, bazı şeyler açıklanır ve oyunlar oynanırdı. Ama bu ayinlerin gerçek niteliği hiçbir zaman açığa çıkmadı. Sonraki dönem Hristiyan yazarların verdiği bilgiler de, şenlikleri putperestlikle suçlamak istemleri yüzünden gerçeği ancak çarpıtılmış olarak yansıtıyordu. Gene de acemilerin aşamalı olarak kabul edildiği ve ayinlerin ilkbaharın ilk günlerinde Anthesterion (şubat-mart) ayında Atina'nın dışında, İllisos Irmağı üzerindeki Agrai'de (Agrae) yapılan Küçük Mysterionlar ile başladığı kesindir. Her yıl Boedromion (eylül-ekim) ayında Eleusis'te kutlanan Büyük Mysterionlar'daysa üyelğe kabul işlemleri tamamlanır, ölümden sonrası için vaatlerde bulunulurdu.

Eleutherius (AZİZ), (d. Nikopolis, Epeiros, Roma İmparatorluğu - ö. 24 Mayıs 189, Roma; yortu günü, 26 Mayıs), y. 175-189 arasında papa. Eleutherius'un papalığı döneminde kilisenin başlıca sorunu, Anadolu'da vecd yoluyla yeni vahiylerle ulaşılabilirliğini savunan Montanusçuluğun gelişmesi olmuştur.

İlk Hristiyan yazarlardan Aziz Hegesippos'a göre Eleutherius, Papa Aziz Anicetus (155-166) döneminde Roma Kilisesi'nde diyakozdu. Hristiyanlara hoşgörülü davranan İmparator Commodus (hd 177-192) döneminde papa seçildi. Lyon bölgesindeki Hristiyanlar, Montanus'un öğretilerine ilişkin düşüncelerini 177'de Eleutherius'a bir mektupla bildirdiler. Günümüzde ulaşmayan bu mektupta büyük olasılıkla, Eleutherius'un bağışlayıcı davranmakla birlikte bu akımla uzlaşmaması isteniyordu Fransa'daki Lyon ve Vienne kiliseleri, mektubu, Eleutherius'a sorunla ilgili önerilerde bulunmak üzere temsilci seçilen Lyon piskoposu Aziz Irenaeus aracılığıyla göndermişlerdi. Eleutherius'un Montanusçu akıma

karşı çıktığı bilinmekle birlikte, izlediği tutumun ayrıntılarıyla ilgili bilgi yoktur. Çağdaş tarihçiler, Britanya'da hüküm süren Lucius adlı bir kralın Papa Eleutherius'a mektup yazarak misyoner göndermesini istediği yolundaki söylentilerin yanlışlığında birleşirler.

elf, Germen mitolojisinde, genellikle erkek biçiminde küçük varlık. Haylazlıklarıyla bilinen elflerin hastalıklara ve kötü düşlere neden olduklarına inanılırdı. Çocukları çalar ve onların yerine sakat ya da zayıf elfler ya da büyük çocuklar koyarlardı. Ama

Kuşlara şarkı öğreten bir elf, Richard Doyle'un renkli bir baskısı
Mansie Collection

bazen de iyiliksever ve yardımsever olurlardı. Elflerin "elf ok" ve "elf yay" olarak adlandırılan tarihoncesi çakmaktaşı aletleri ile sığır vurdıklarına inanılırdı. Elfler, Germen mitolojisindeki cücelerden farklıdır.

Elf Aquitaine, tam adı SOCIÉTÉ NATIONALE ELF AQUITAIN (Elf Aquitaine Ulusal Şirketler Grubu), Fransız şirketler grubu. 1 Eylül 1976'da petrokimya, madencilik ve başka birçok sanayinin yeniden düzenlenmesi ve birleştirilmesiyle oluşturuldu. Yüzde 70 hissesi, petrol ürünleri alanında Elf markasıyla tanınan kamu kuruluşu Entrepise de Recherches et d'Activités Pétrolières'e (ERAP) aittir. Merkezi Paris'tedir.

1928'de kabul edilen petrol yasasından sonra Fransa'nın petrol şirketleri üzerinde uyguladığı devlet denetimi, öbür bütün Batı Avrupa ülkelerinde uygulanan denetimden daha sıkı bir nitelik kazandı. Devlete bağlı kurumlar, Fransa ve Cezayir'de petrol arıtımı ve özetleme işlerinde ruhsat verme ve yönetmelik çıkarma yetkisine sahipti. Bu kurumlar daha sonra başka ülkelerdeki küçük şirketlerin yanı sıra 1941'de kurulan Société Nationale des Pétroles d'Aquitaine (SNPA) gibi dev şirketleri de denetlemeye başladılar. 1 Ocak 1966'da devlete bağlı iki büyük gözetim ve denetim kurumu birleştirilerek ERAP kuruldu. ERAP, daha önce kurulan SNPA ve benzeri bütün Fransız petrol şirketlerini içine alarak bir devlet holdingine dönüştü.

Elf Aquitaine grubunun bugünkü başlıca etkinlikleri arasında, doğal gaz ve ham petrolden elde edilen petrokimya ürünlerinin geliştirilmesi, pazarlanması ve taşımacı-

lığının yanı sıra, Fransa, Kuzey Amerika, Afrika ve Avustralya'da nikel ve kömür gibi cevherlerin çıkarılması yer alır. Şirketler grubu ayrıca, ilaç, kozmetik, sağlık ve bilgi işlem gibi sanayi dallarında da etkindir. Grup 1981'de Texasgulf Inc.'le birleşerek ABD madencilik sanayisinde de büyük hisse sahibi olmuştur.

Elgar, Sir Edward (William) (d. 2 Haziran 1857, Broadheath, Worcestershire - ö. 23 Şubat 1934, Worcester, Worcestershire, İngiltere), İngiliz besteci. 19. yüzyıl sonlarının romantik orkestra müziği örnekleri arasında yer alan besteleri, İngiliz müziğinin yeniden canlanmasına yol açmıştır. Melodileri yüzünden müziği pek çoklarıncı "İngiliz" bulunmakla birlikte, ulusal bir üslup geliştirmemiştir. Gene de yapıtları İngiltere'nin Edward dönemindeki refahını yansıtır.

Babası orgcuysu; ayrıca müzik alet ve araçlarının alım satımıyla uğraşırdı. Elgar 15 yaşında okulu bırakarak kısa bir süre bir avukatlık bürosunda çalıştı. Usta bir kemançıydı; fagot çalırdı; çeşitli dönemlerde bando şefliği ve kilise orgculuğu da yaptı. Kompozisyonda örgün eğitim görmedi. 1889-91 arasında Londra'da çalıştı; ardından Worcestershire'deki Malvern'e gitti ve besteci olarak adını duyurmaya başladı. Ünlü *Lux Christi* (1896; *The Light of Life*; Yaşamın Işığı) oratoryosundan ve birkaç korolu yapıttan sonra 1896'da orkestra için *Enigma Çeşitlemeleri*'ni (*Özgün Bir Tema Üzerine Çeşitlemeler*) besteledi. *Çeşitlemeler*, Elgar'ın adını açıklamayıp yalnızca herkesin çok iyi bildiği bir melodi olduğunu söylediği, ama parçada çalınmayan bir temanın karşı melodisi üzerine kurulmuştu; *enigma* (bilmece) da buradaydı. Melodiyi saptamak için birçok girişimde bulunulduysa da sonuç alınamadı. Yapıt toplam 14 çeşitlemeden oluşur; ilk 13'ü örtülü bir biçimde Elgar'ın arkadaşlarını betimler; sonuncusu ise kendi müziksel portresidir. *Enigma Çeşitlemeleri* ilk kez 1899'da, yapıtı çok beğenen Hans Richter yönetiminde seslendirildi ve bestecisine büyük ün sağladı. 1900'de bunu, birçoklarıncı Elgar'ın başyapıtı sayılan *The Dream of Gerontius* (Gerontius'un Düşü) oratoryosu izledi. John Henry Cardinal Newman'ın bir şiirine dayanan bu oratoryoda geleneksel resitatif, aya ve koro karışımı yerine Wagner'in operalarını andıran sürekli bir müziksel doku kullanılıyordu. Yapıt Birmingham'daki ilk seslendirilişinde pek iyi karşılanmamakla birlikte, Almanya'da başarıya ulaştıktan sonra İngilizler tarafından da beğenildi. Elgar Katolikliği ve beste çalışmalarını

Elgar
EB inc

bir dinsel oratoryo üçlusuyla sürdürmeyi tasarladı. Ama yapıtın yalnızca *The Apostles* (1903; Havariler) ve *The Kingdom* (1906; Krallık) adlı iki parçasını bitirebildi. Temaların Wagner'in laymotifleri gibi iç içe örüldüğü bu yapıtlar daha az başarılıydı. Öbür vokal yapıtları arasında *Caractacus* (1898) adlı koro kantatı ile kontralto için *Sea Pictures* (1900; Deniz Resimleri) adlı şarkı çevrimi sayılabilir.

1904'te "sir" unvanını alan Elgar, 1905'ten 1908'e değin Birmingham Üniversitesi'nin ilk müzik profesörlüğünde bulundu. I. Dünya Savaşı sırasında zaman zaman yurtdışına parçaları yazdı. 1920'de karısı ölünce beste çalışmalarını neredeyse durdurdu ve 1929'da Worcestershire'e döndü. Bernard Shaw'un dostluğu yeniden beste yapmasına yol açtı. Öldüğünde geriye bitmemiş bir senfoni, bir piyano konçertosu ve bir de opera bıraktı.

Elgar'ın program müziği niteliğindeki başlıca yapıtları *Cockaigne* ya da *In London Town* (1901; Huzur ve Bolluk Diyarı) ya da *Londra Kentinde* uvertürü ve *Falstaff* (1913) adlı "senfonik çalışma"sıdır. *Pomp and Circumstance* (1901-07; 1930; *Debdebe ve Şatafat*) adlı beş marşından ilki özellikle ünlenmiş, iki senfonisi (1908 ve 1911), yaylı çalgılar için *Entrüdüksiyon ve Allegro'su* (1905), *Keman Konçertosu* (1905) ve *Viyolonsel Konçertosu* da (1910) çok beğenilmiştir.

Henry Purcell'den (1659-95) bu yana uluslararası düzeyde ünlü ilk İngiliz besteci olan Elgar, ülkesinin müziğinin ufkunu genişletmiştir. Genç bestecilere geç romantizmin zengin armoni olanaklarını aktarmış, İngiliz müziğinde ulusal okulun ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Kendi üslubu kozmopolit olmakla birlikte, oratoryoya duyduğu ilgi İngiliz müzik geleneğine dayanıyordu.

Elgin, ABD'de, Illinois'un kuzeydoğusunda, Cook ve Kane illerinin sınırında kent. Fox Irmağı kıyısında yer alır. 1835'te kurulan kent, adını İskoç ilahisi Elgin'in Şarkısı'ndan alır. Gail Borden'ın konsantre süt (patent tarihi 1856) üretimini geliştirdiği mandracılık bölgesinin merkezidir. Sanayisinin gelişmesi 1837'de ırmak üzerinde bir savak ve barajın kurulmasıyla başlamıştır. Günümüzde çeşitlenmiş olan mamul mallar takım tezgâhları, hobi gereçleri, mücevher kutuları ve sokak süpürme makineleriyle, elektronik, kauçuk ve plastik ürünlerden oluşur. 1864'te kurulan Elgin Watch Company eyalet dışına taşınmaya değin (1970) kent ekonomisine önemli katkıda bulunmuştur. Elgin Akademisi 1856'da, Judson College (Baptist) 1963'te, Elgin Community College 1949'da kurulmuştur. Nüfus (1990) 77.010; Aurora-Elgin metropoliten alanı, 356.884.

Elgin (8. Kontu), James Bruce, 12 KINCARDINE KONTU (d. 20 Temmuz 1811, Londra - ö. 20 Kasım 1863, Dharmasala, Hindistan), 1847-54 arasında İngiliz Kuzey Amerikası'nda genel valilik görevinde bulunan İngiliz devlet adamı. Kanada'da yalnızca Parlamento'ya karşı sorumlu bir hükümetin kurulmasında önemli rol oynamış ve uygulamalarıyla kendisinden sonraki genel valilere örnek olmuştur.

1841'de, Muhafazakâr Parti'nin liberal kanadından Southampton temsilcisi olarak Avam Kamarası'na seçildi; ama aynı yıl sonunda babasının İskoçya'daki kontluğunu devralınca Avam Kamarası'ndan ayrıldı. 1842'de Jamaika valiliğine atandı. 1846'da İngiliz Kuzey Amerikası genel valiliğine getirildi ve kayınpederi olan I. Durham kontu John George Lambton'ın yasa organına karşı sorumlu bir hükümet

önerisini yürürlüğe koymakla görevlendirildi. 1848'e değin, bu göreve geldiğinde işbaşında olan Doğu ve Batı Kanada birleşik hükümetiyle çalıştı. 1848 seçimlerini Liberallerin kazanmasından sonra Baldwin ve Lafontaine başkanlığında yeni bir hukümet kuruldu ve "sorumlu hükümet" uygulaması başlatıldı. Aynı yıl, 1837 Ayaklanması'nın Aşağı Kanada'da yol açtığı zararların bütün Kanadalılara ödetilmesini öngören Ayaklanma Zararları Yasası çıkartıldı. Elgin'in bu yasayı onaylaması Muhafazakârların sert tepkilerine neden oldu; Montreal'deki Parlamento binaları yakıldı ve Elgin taşa tutuldu.

Daha sonraki iki hükümetle de iyi ilişkilerini sürdüren Elgin, 1849'da baron unvanı aldı ve Özel Danışma Kurulu üyeliğine getirildi. 1854'te Kanada sömürgeleri ile ABD arasındaki Karşılıklı Ticaret Antlaşmasına ilişkin görüşmeleri yürüttü. Ayrıca, Kanada eğitim sistemi üzerinde çalıştı ve feodal beylerin toprak üzerindeki tasarruf hakkını kaldırdı. 1857-59 ve 1860-61 yıllarında İngiltere'nin özel temsilcisi olarak Çin'de görevlendirildi; 1858'de Japonya'ya resmi bir ziyaret yaptı. 1859-60 arasında Lord Palmerston hükümetinde posta ve habercilik bakanı olarak görev aldı. Son olarak 1862'de Hindistan kraliyet naibliğine atandı.

Elgin (7. Kontu), Thomas Bruce, 11 KINCARDINE KONTU (d. 20 Temmuz 1766 - ö. 14 Kasım 1841, Paris), Atina'daki bazı Eski Yunan heykel ve kabartmalarını ülkesine taşımasıyla ünlü İngiliz diplomat ve sanat koleksiyoncusu. Bu koleksiyon onun adıyla, "Elgin Mermerleri" (*) olarak anılır.

5. Elgin kontu Charles Bruce'un (1732-71) üçüncü oğludur. 1771'de, beş yaşındayken ağabeyi 6. Elgin kontu William Robert'in yerine geçti. 1785'te katıldığı orduda tümgenerallik rütbesine kadar yükseldi. 1790'da da diplomatik mesleğine başladı. Birinci Koalisyon Devletleri'nin Devrim'den sonra Fransa'ya karşı yürüttükleri savaş sırasında Brüksel (1792) ve Berlin'de (1795) İngiliz elçisi olarak görev yaptı. 1799'da İstanbul'a olağanüstü elçi atandı. 1803'e değin sürdürdüğü bu görevinden geri dönerken, Amiens Antlaşması'nın (1802) bozulması nedeniyle Fransa'da alıkondu ve İngiltere'ye ancak 1806'da ulaşabildi. Ülkesinde saygınlığının önemli ölçüde sarsıldığını gördü. Bundan sonra, 1790-1840 arasında İskoç soylularının temsilcisi olarak Lordlar Kamarası'na girmesine karşın toplumsal yaşamda çok az yer aldı.

Antik Çağ sanatıyla yakından ilgilenen Elgin, İstanbul'da bulunduğu sırada, Yunanlılarla Türkler arasındaki çatışmalar sırasında zarar görme olasılığını ileri sürerek Eski Yunan yapıtlarının dökümünü yapmak ve onları ülkeden çıkartmak için izin aldı. O sırada Türk egemenliğinde bulunan Atina'da Akropolis'teki Parthenon'dan çıkardığı heykel ve kabartmaları 1802-12 arasında gemilerle İngiltere'ye taşıdı.

Elgin (9. Kontu), Victor Alexander Bruce (d. 16 Mayıs 1849, Montreal yakınları, Kanada - ö. 18 Ocak 1917, Dunfermline, Fifeşhire, İskoçya), 1894-99 arasında Hindistan'da kraliyet naibi olarak görev yapan İngiliz devlet adamı.

8. Elgin kontunun oğludur. Eton'da ve Oxford'daki Balliol College'da öğrenim gördü. Liberal Parti'nin sağ kanadında yer aldı ve 1886'da William Gladstone'un başbakanlığı sırasında sanayi işletmelerinden sorumlu devlet görevlisi oldu. 1863'te kontluğunu devraldığı babası gibi, Hindistan kraliyet naibliğine getirildi (1894). Bu görevi sırasında karşı karşıya kaldığı ekonomik

sıkıntılara ve Hintliler arasındaki huzursuzluklara sonradan bir de sınır savaşları eklendi Elgin 1899'da görevinden ayrılıp İngiltere'ye döndükten sonra "Order of the Garter" nişanı aldı. 1902-03 yıllarında Güney Afrika Savaşı'nı inceleyen krallık komisyona başkanlık etti. 1905-08 arasında Sir Henry Campbell-Bannerman hükümetinde sömürgelerden sorumlu devlet bakanı olarak görev yaptıktan sonra siyasetten çekildi.

Görevinin gerektirdiği debdebeden hoşlanmayan Elgin, alçakgönüllü ve çekingen kişiliğiyle kraliyet naibliğinde başarı gösteremedi. Sömürge Bakanlığı'ndaki görevi sırasında Güney Afrika'daki Boerlerle bir antlaşma imzalıysa da, antlaşmanın gerçekleştirilmesinde asıl pay Başbakan Campbell-Bannerman'a aitti. Hindistan'da yapılması öngörülen reformlara karşı çıkan Elgin, çalışmada arkadaşlarının imparatorluk yönetiminde gerçekleştirmek istediği köklü yenilikleri de desteklemedi.

Elgin Mermerleri, Londra'da, British Museum'da bulunan, Eski Yunan yapıtlarından çıkartılmış, heykel ve kabartmalardan oluşan koleksiyon. Bu parçalar, 1799-1803 arasında İngiltere'nin Osmanlı büyükelçisi olan 7. Elgin kontu Thomas Bruce tarafından Atina'daki Parthenon'la daha başka Antik Çağ yapıtlarından sökülerek İngiltere'ye taşınmıştır. Olay İngiltere'de şiddetli tartışmalara ve parlamentonun bu konuda soruşturma açmasına neden olmuştur.

Bir sanat ve eski yapıt meraklısı olan Elgin, o dönemde Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunan Eski Yunan tapınaklarındaki önemli sanat yapıtlarının ilgisizlik nedeniyle yok olacağına öne sürdü. Gelecek kuşaklara aktarmak amacıyla bunların en önemlilerinin ölçümlemleri yapıp rölevelerini çıkarmak üzere uzmanlar çalıştırmak için Bâbü'lî'ye başvurdu. Bu isteği kabul edildiği gibi, Elgin'e istemediği bir yetki de verildi. Buna göre Elgin, üstünde eski yazıların ya da figürlerin yer aldığı herhangi bir taşı alıp ülkesine götürebilecekti.

Elgin bunun üzerine götürceği yapıtları seçmeye koyuldu; bunların İngiltere'de güvenlik içinde korunabileceğini düşünüyordu. Söz konusu yapıtlar arasında Parthenon'un frizleri, alınlık heykelleri, *cella* (tanrı heykelinin bulunduğu kutsal mekân) duvarından heykel parçaları; Erekhtheion'un kuzeydoğu sütunu, bir sütun başlığı, baştaban ve korniş blokları ile bir karyatidi; ayrıca Atina'dan, Attika yöresinden ve başka tarihsel yerlerden alınmış parçalar da vardı.

Yapıtlar 1802'de partiler halinde gemilerle İngiltere'ye taşınmaya başladı. Taşıma sırasında "HMS Mentor" gemisi 1804'te Yunanistan'ın Kithira (eski den Kithera) Adası açıklarında fırtınadan batırsa da, yükünün tümü kurtarıldı. Bu arada Elgin 1803'te büyükelçilik görevini tamamlayarak İngiltere'ye döndü (1806). Koleksiyonun korunması ve sergilenmesi amacıyla Park Lane'de bir ev satın alındı.

Bir yandan da kamuoyunda olaya karşı tepkiler belirmeye başlamıştı. Elgin, Eski Yunan hazinelerini Londra'ya getirdiği için zorbalık yapmış, barbarca ve onursuzca davranmış olmakla suçlanıyordu. Lord Byron "The Curse of Minerva" (Minerva'nın Laneti) adlı şiiriyle ona ağır biçimde saldırdı. Başka karşıtlarıysa heykellerin değersiz olduğunu ileri sürdüler. Elgin bunlara karşılık vermek için koleksiyonu herkese açtı. Uzmanlar heykellerin gerçekten çok

yüksek nitelikte bir hazine oluşturduğunu kabul etmekte gecikmediler. Parlamento heykelleri incelemek ve İngiliz ulusuna mal etme olanaklarını araştırmak için bir komisyon oluşturdu.

Elgin 1810'da, yaptıkları nedeniyle kendini savunan, etkili bir *Memorandum* yayımlayarak karşıtlarının çoğunu susturdu. Elgin Mermerleri'nin son 80 sandığı İngiltere'ye 1812'de ulaştı; 1816'da da devlet, koleksiyonun tümünü 35 bin sterline satın aldı. Oysa Elgin bu yapıtları topraktan çıkarmak, taşımak ve kazaya uğrayan gemiden kurtarmak için bu paranın iki katından fazlasını harcamıştı. Yunanistan hükümetinin Elgin Mermerleri'ni geri almak konusundaki girişimleri bugüne değin başarılı olmamıştır.

Elgon Dağı, Kenya-Uganda sınırında sönmüş yanardağ. Yaklaşık 8 km çapındaki kraterinde, en yüksek Wagagi (4.321 m) olmak üzere birkaç doruk vardır. 3.200 km²'lik bir alanı kaplayan püskürtüleri, büyük ölçüde parçalanmış kayalarla yalnızca yüzeyde bulunan lavlardan oluşur. Yamaçları yumuşak bir eğimle inen Elgon Dağı, doğu ve güneydoğuda yaklaşık 1.890 m' de Uasin Gishu Platosuyla birleşir; batı ve güneybatıda ise Uganda'nın doğusunda 1.100 m yükseklikteki ovalara egemen dik ve büyük kayalıklarla sona erer. Doruk çevresindeki buzullaşmalar (moren) eski bir buzullaşmanın varlığını kanıtlar. Kalderanın düz olmayan zeminindeki büyük bataklıkların sularını Suam ve Turkwell ırmakları toplar. Öteki ırmaklar dağ yamaçlarında oluklar açarak ilerler.

Fundaların, kanaryaotlarının ve *lobelia* türlerinin bulunduğu kırık alan, bambu ormanlarının başladığı 3.000 m'ye kadar iner.

Bir Bantu dili konuşan ve kahve, muz, danı, mısır yetiştiren Bagisular dağın batı yamaçlarında oturur. Dağın Masai dilindeki adı Elgonyi'dir. 1883'te İskoç kâşif Joseph Thomson, Elgon'un güney taraflarını gezdi. 1890'da Frederick (sonradan Sir Frederick) Jackson ve Ernest Gedge kalderayı kuzey-güney doğrultusunda geçti.

Elhamra Sarayı, İspanyolca ALHAMBRA, İspanya'nın Andalucia (Endülüs) bölgesinde Magrip kökenli Granada (Gırnata) hükümdarlarının konut ve kale olarak kullandıkları, surla çevrili yapı topluluğu. Elhamra adının Arapçada kırmızı anlamına gelen "el-hamra" sözcüğünden geldiği, bunun da sarayın dış duvarlarında kullanılan *tapia*'ların (nitelikli bir kum ve kil karışımından yapılan bir tür kerpiç) renginden kaynaklandığı sanılır.

Elhamra Sarayı'nın genel görünümü, Granada, İspanya
CIRI - EDISTUDIO

Eteklerinde Granada kentinin yayıldığı bir tepenin üstünde, doğu-batı doğrultusunda yer alan sarayın büyük bölümü Nasri hanedanının kurucusu İbnü'l-Ahmer'in ve ardıllarının egemenlikleri sırasında, 1238-1358 arasında yapıldı. Görkemli iç bezemelerin I. Yusuf döneminden (1333-54) kaldığı sanılır. 1492'de Arapların Granada'dan çıkarılmasından sonra bu bezemelerin çoğu harap oldu, mobilyalarsa ya tahrip edildi ya da başka yerlere götürüldü. 1516-56 arasında İspanya kralı olarak hüküm süren V. Karl (Şarlken) sarayın bazı bölümlerini Rönesans üslubunda yeniden yaptırdı, bir bölümünü de, 1526'da Pedro de Machuca'nın tasarladığı İtalyan üslubundaki bir sarayı yaptırmak amacıyla yıktırdı. 1812'deki Fransız işgali sırasında Napoléon'un askerleri burçlardan bazısını havaya uçurdular. 1821'deki bir deprem, yapıların biraz daha harap olmasına yol açtı. 1828'de başlayan sarayın onarımı günümüzde de sürmektedir.

Elhamra Sarayı'nın Araplardan kalma en eski bölümleri görkemli surlar ve burçlarla, Alcazaba diye anılan batıdaki iç kaledir. Geniş bahçelerin içinde yer alan saray, temel olarak üç ana yapıdan oluşur. Her yapı birbirine geçitler ve iç bahçe niteliğindeki avlularla bağlanır. Mesvar diye anılan ve genellikle yönetim işlerine ayrılmış olan yapıda giriş mekânları, kabul salonu ve mescit vardır. Bir koridorla Mesvar'a bağlanan Comares Sarayı ise Mersinli Avlu'nun (Patio de las Arrayanes) çevresinde gelişmiştir. Dikdörtgen biçimli avlunun ortasını çok büyük bir havuz kaplar. Dikdörtgenin uzun kenarlarında (doğu ve batı) oda sıraları, kısa kenarlarındaysa (kuzey ve güney) birer revak vardır. Kuzeydeki revağa paralel uzanan dar bir daireden (Sala de la Barca) Comares Kulesi'ne geçilir. Bu kule'nin içinde sarayın en önemli salonu sayılan Elçiler Salonu (Sala de los Embajadores) yer alır. Resmi törenlerin yapıldığı ve elçilerin kabul edildiği bu salon Taht Odası olarak da anılır. Güneydeki revağın hemen arkasında V. Karl'ın yaptırdığı saray yükselir.

Elhamra'nın üçüncü yapısı, harem bölümünü oluşturan Aslanlı Saray'dır (Palacio de los Leones) ve aynı adla anılan avlunun (Patio de los Leones) çevresinde yer alır. Avlunun adı, ortasındaki havuzdan kaynaklanır. Havuzun albatrdan yapılmış teknesini beyaz mermerden 12 aslan heykeli taşımaktadır. Aslanlı Avlu'nun dört yanı narin sütunlu revaklarla çevrilidir. Revaklardan kuzeydekinin ortasında Krallar Salonu (Sala de los Reyes), doğudakinin ortasında Beni Sirac Salonu (Sala de los Abencerrajes), batıdakiinin ortasında da İki Kız Kardeş Salonu (Sala de las Dos Hermanas) bulunur. Bu salonlardaki havuzlar, küçük kanallarla avludaki havuza bağlanır.

Elhamra Sarayı'nda Mersinli Avlu, Granada, İspanya
Doğan Kinik

Elhamra Sarayı bezemeleri açısından da İspanya'daki en görkemli İslam yapılarından biri sayılır. Çini kaplamalarla alçı işçiliği iç içe kullanılmıştır. Gerek odaların, gerek revakların tümü, yerden yaklaşık 1 m yüksekliğe kadar çok renkli geometrik çinilerle (*azulejo*), üst bölümlerse yoğun biçimde girift bitkisel ve geometrik örgelerle, küfi yazının ağırlıkta olduğu alçı bezemelerle kaplanmıştır. Sütun başlıkları ile revak kemerlerinin köşelikleri de ajurlu alçı işleriyle bezenmiştir. Salonları örten mukarnaslı yıldız tonozlar ise, belki de sarayın en olağanüstü alçı bezemelerinin görüldüğü yerlerdir.

Sarayın dışındaki yapıların en önemlisi, 13. yüzyıl sonlarından kaldığı sanılan "Cennet-ül-Arif" (Bilgin Cenneti) adlı pav-yondur.

Elhuyar (y de Suvisa), Fausto (d') (d. 11 Ekim 1755, Logroño - ö. 6 Şubat 1833, Madrid, İspanya), İspanyol kimyacı ve mineralog. 1783'te kardeşi Juan José ile birlikte tungsteni ayırmayı başarmış ama bunun ayrı bir element olduğunu saptayamamıştır.

1781-85 arasında İspanya'daki Vergara'da dersler veren Fausto, daha sonra kardeşiyle birlikte, başta Saksonya'daki Freiberg Madencilik Okulu ve İsveç'teki Uppsala Üniversitesi olmak üzere Avrupa'daki birçok yüksekokul ve üniversitede hocalık yaptı. 1788'de Meksika'daki madencilik sanayisinin denetimini üstlendi; ama 19. yüzyılın başlarında yayılan devrimci hareketin etkisiyle bu görevinden ayrıldı. İspanya'ya dönüşünde madenler genel müdürü ve devlet bakanı oldu. Mineraloji ve madeni paralar üzerine birkaç cilt kitap yazdı.

Eliade, Mircea (d. 9 Mart 1907, Bükreş, Romanya - ö. 22 Nisan 1986, Chicago, Illinois, ABD), karşılaştırmalı dinler tarihi çalışmalarıyla tanınan Rumen asıllı ABD'li tarihçi ve yazar. Çeşitli dinsel geleneklerde kullanılan simgesel dil konusunda araştırmalar yapmış, bunların anlamları ile bilinen en eski mitoslar arasında bağlantı kurmaya çalışmıştır.

Felsefe dalında lisansüstü eğitimini 1928'de Bükreş Üniversitesi'nde tamamladı. Kalküta Üniversitesi'nde Sanskrit ve Hint felsefesi eğitimi gördü (1928-31). Altı ay Himalayalar'daki Rishikesh *ashram*'ında inzivada yaşadıkdan sonra Romanya'ya döndü ve 1933'te *Yoga: Essai sur les origines de la mystique indienne* (Yoga: Hint Mistisizminin Kökenleri Üzerine Bir Deneme) adlı teziyle felsefe doktoru oldu. Bükreş Üniversitesi'nde Hint felsefesi ve dinler tarihi dersleri verdi (1933-39). 1945'te konuk profesör olarak Paris'e gitti ve Sorbonne'a bağlı Yüksek Araştırmalar Okulu'nda ders verdi. 1956'da Chicago

Üniversitesi'nde dinler tarihi profesörü oldu. 1985'teki emekliliğine değin kaldığı bu üniversitede Sewell Avery üstün hizmet profesörü olarak ilahiyat okulu ve sosyal düşünce komitesinde görev yaptı; üniversitenin din bölümüne de başkanlık etti. 1961'de uluslararası bir dergi olan *History of Religions*'i çıkarmaya başladı.

Eliade geleneksel ve çağdaş toplumlardaki dinsel deneyimleri tanrının ya da kutsal varlıkların dünyadaki görüntüleri *hierophany* olarak ele aldı; yaptığı araştırmalarla da bunların dünyanın farklı yerlerinde farklı zamanlarda aldığı biçimleri ortaya koydu. Temelde, insanların içinde yaşadıkları dünyayı anlamlandırmakta kullandıkları bazı biçimlerin değişmeyen ve hep yinelenen bir yapısı olduğunu vurgulayarak, modern insanın geleneksel değerlere sahip insandan ileri olduğu kanısının yanlış olduğunu savundu.

Üç dilde yazılmış 50'yi aşkın kitabı bulunan Eliade bellibaşı yapıtlarında geleneksel din kültürleri üzerine yorumlar ve mistik deneyimlerin biçimleri üzerine çözümlemeler yapmıştır. İlk dönem yapıtları arasında *Traité d'histoire des religions* (1949; Dinlerin Tarihi Üzerine İnceleme), *Le Mythe de l'éternel retour* (1949; Sonsuz Dönüş Mitosu) ve *Le Chamanisme et les techniques archaïques de l'extase* (1951; Şamanlık ve Vecdin Eski Teknikleri) ile *Forêt interdite* (1955; Yasak Orman) adlı romanı sayılabilir. Denemeleri *The Quest: History and Meaning in Religion* (1969; Araştırma: Dinde Tarih ve Anlam) ve *Occultism, Witchcraft and Cultural Fashion: Essays in Comparative Religion* (1976; Gizlilik, Büyücülük ve Kültürel Biçimler: Karşılaştırmalı Din Üzerine Denemeler) adlı iki derlemede toplanmıştır. Din konusundaki görüşlerini içeren *From the Stone Age to the Eleusinian Mysteries* (Taş Devrinden Eleusis Mysterion'larına), *From Gautama Buddha to the Triumph of Christianity* (Gautama Buda'dan Hristiyanlığın Zaferine) ve *From Muhammad to the Age of Reform* (Hz. Muhammed'den Reform Çağına) adlı üç kitabı 1978-85 arasında Chicago Üniversitesi'nce yayımlanmıştır. *Journey East, Journey West: 1907-1937* (Doğu'ya Gezi, Batı'ya Gezi: 1907-1937) adlı otobiyografisinin ilk cildi ise 1981'de yayımlanmıştır. Eliade'nin *Le Sacré et le profane* (1965; Kutsal ve Dindışı, 1991) ve *The Quest, History and Meaning in Religion* (1969; Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu, 1990) adlı yapıtları Türkçeye çevrilmiştir.

Elias (CORTONALI) (d. y. 1180, Assisi yakınlarında, Spoleto Düküğü - ö. 22 Nisan 1253, Cortona, Toscana Düküğü), Assisili Aziz Francesco'nun müridi. Fransisken tarikatını iki dönem yönetmiştir.

Suriye'nin ilk eyalet rahibi olarak 1217'de Filistin'e giden Fransisken misyonerlere başkanlık etti. Aziz Francesco ile birlikte Filistin'deki kutsal yerleri ziyaret etti, 1220'de onunla birlikte İtalya'ya döndü. 1221'de Fransiskenlerin genel başkan vekili olan Elias, Francesco'nun ölümünden (1226) sonra tarikatı yönetti; 1227'de Elias'ın yerine Giovanni Parenti seçildi. Daha sonra Papa IX. Gregorius, Elias'ı Aziz Francesco'nun anısına Assisi Bazilikası'nın yapımları görevlendirdi.

1232'de tarikatın genel başkanlığına seçilen Elias, Aziz Francesco'nun yoksulluk kuralına katı biçimde uyulmasını isteyenlerin muhalefetiyle karşılaştı. Bu gruba göre Elias, dünya sorunlarıyla fazla ilgilenen bir zorbaydı. 1239'da görevden alındıktan sonra pek az yandaşıyla birlikte Cortona'ya çekildi. Kutsal Roma-Germen imparatoru II. Friedrich'in papalığa karşı politikasını

desteklediği için, 1240'ta Gregorius tarafından aforoz edildi. Friedrich onu Nikaia (İznik) ve Konstantinopolis (İstanbul) elçiliklerine atayınca, Papa IV. Innocentius tarafından 1244'te ikinci kez aforoz edildi. 1245'te Aziz Francesco'nun onuruna Cortona'da bir kilise ve manastır yaptırdı. Ölümünden önce papalıkla tanışmıştı.

eliböğünde, geleneksel Anadolu Türk konut mimarlığında, ahşap yapılarıdaki çıkarmaların altına çaprazlamasına konan dik-

Bir Safranbolu evinde eliböğündelerle taşınan çıkarmalar
Ensan Ajok

dörtgen kesitli destek. Genellikle hafifçe içe doğru eğri yapılır.

Élie de Beaumont, (Jean-Baptiste-Armand-Louis Léonce) bak. Beaumont, (Jean-Baptiste-Armand-Louis-Léonce) Élie de

Elif ile Mahmud Hikâyesi, resme bakarak aşık olmaya dayanan ve kahramanlık öğeleri içeren Türk halk öyküsü.

Öykünün konusu şöyledir: Dervişin biri erkek çocuğu olmayan Buhara sultanı Murad'a bir mektup göndererek yakında bir

"Çağaloğlu'nda Manav", Elif Naci'nin yağlıboya çalışması; özel koleksiyon
Makbule Elif'in izniyle

oğlu doğacağını, kendi gelmeden çocuğa ad vermemelerini söyler. Çocuk doğar ve bir süre sonra derviş gelerek ona Mahmud adını verir. Büyüdüğü zaman Mahmud'a verilmek üzere bir de büyü kılıç bırakır. Mahmud büyür ve bu kılıç sayesinde yenilmez bir yiğit olur. Bir gün avdayken, vurduğu bir ceylanı izleyerek bilmediği bir mağaraya girer. Orada dervişlerle karşılaşır, dervişlerin elinden bade içerek resmini gördüğü bir kıza aşık olur. Adının Elif olduğunu öğrendiği sevgilisi için saz çalıp deyişler söylemeye başlar. Bir süre sonra da babasından izin alarak Elif'i aramaya çıkar. Yolda birçok serüven geçirdikten, önüne çıkan birçok engeli aştıktan sonra ona kavuşur, yanına alarak ülkesine döner. Padişah olur ve Elif'le evlenir.

Elif ile Mahmud Hikâyesi, birçok halk öyküsü gibi kahramanın olağanüstü doğumu, görmeden bir kıza aşık olması, onu

arayıp bulması ve birçok güçlüğü aştıktan sonra onunla evlenmesi temeline dayanır. Anadolu ve Azerbaycan'da yaygındır. İlk kez *Hikâye-i Mahmud ile Elif'dir* (1881) adıyla basılmıştır. Bunun dışında tanhli ve tarihsiz birçok baskısı bulunan öykü, yeni harflerle ilk kez Süleyman Tevfik (Öztorluoğlu) (*Elif ile Mahmut*, 1930) ve Muharrem Zeki (Korgunal) (*Elif ile Mahmut*, 1931) tarafından yayımlanmıştır.

Elif Naci (d. 10 Ağustos 1898, Gelibolu - ö. 9 Mayıs 1987, İstanbul), hat sanatından esinlenerek gerçekleştirdiği soyut kompozisyonlarıyla tanınan ressam.

Ortaöğrenimi Vefa Sultanisi'nde tamamladı. 1914'te Sanayi-i Nefise Mektebi (sonradan Güzel Sanatlar Akademisi) Resim Bölümü'ne girerek İbrahim Çallı'nın öğrencisi oldu. Öğrencilik yıllarında 1916'da *İsham* gazetesinde gazeteciliğe başladı. *İleri*, *Son Posta*, *Son Telgraf*, *Milliyet*, *Tan* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde çalıştı. Okulu bitirdikten sonra çeşitli illerde öğretmenlik etti. 1933'te beş ressam arkadaşıyla birlikte D Grubu'nu kurdu. 1937'de Türk İslam Eserleri Müzesi'ne müdür yardımcısı olarak atandı, kısa bir süre sonra müdürlüğe getirildi ve bu görevini 1956'ya değin sürdürdü. 1940'ta Cumhuriyet Halk Partisi'nin yurt gezileri programına katılarak Samsun'a gitti. Daha sonra Topkapı Sarayı Müzesi müdür yardımcılığı (1962-63) yaptı. 1976'da resimde ve basında 60. yılı bir jübileyle kutlandı.

Resme lise yıllarında başlayan Elif Naci, akademideki öğrenciliği sırasında izlenimci anlayışın etkisinde kaldı ve özellikle ev içi resimleri yaptı. 1933'ten sonra D Grubu içinde soyut anlayışa yöneldi. O yıllarda bir yandan da *Ülkü* dergisinde Türk sanatında

çağdaşlaşma sorununu ele alan yazılar yazdı. Bu dönemde Klee ve Braque gibi çağdaş ustaların yanı sıra, Yakut-ı Musta'simi, Hafız Osman, Yesari Mehmed Esad gibi hat ustalarından da etkilendi. Resimlerine, hat sanatının soyut özelliklerinden, Selçuklu halılarının stilize örgelerinden esinlenerek oluşturduğu biçimler egemen oldu. Uzun süre bu anlayış doğrultusunda çalışan Elif Naci 1970'lerin sonlarında geometrik-soyuta yöneldi.

Sanat ve estetik konularında yazılar yazmayı hep sürdüren Elif Naci'nin *On Yılda Resim 1923-1933* (1933), *Şarkta Resim* (1943), *Elif'in 60 Yılı, Resimde ve Basında* (1976) ve *Anılardan Damlalar* (1981) adlı kitapları da vardır.

elik (*Rupicapra rupicapra*), *Artiodactyla* (çifttoynaklılar) takımının *Bovidae* familyasından memeli türü. Keçiye benzemesine ve

keçilerle aynı altfamilyada (*Caprinae*) sınıflandırılmasına karşılık, gerçek keçilerden farklı olarak *Rupicapra* oymağında yer alır.

Elğin başı ak, öbür bölümleri kışın karaya çalan koyu kahverengi, yazın açık kahverengi-boz karışımıdır. Bu nedenle kimi bölgelerde kış postuna bağlı olarak kara keçi, kimi bölgelerde de yaz postuna bağlı olarak kır keçisi adıyla tanınır. Ayrıca bazı kaynaklarda adı çengel boynuzlu dağ keçisi olarak geçer. Başının iki yanında, tepesinden ağzına kadar kara bir

Elk (*Rupicapra rupicapra*)
Terbiler Odağı - Frankfurt am Main

bant uzanır. Alnından yukarı doğru dik olarak çıkan kısa boynuzlarının uçları çengel biçiminde geriye kıvrılır. Uzunluğu 100-130 cm, omuz yüksekliği 70-80 cm, ağırlığı 35-50 kg arasında değişen eliklerin erkeği ve dişi birbirine benzer.

Yüksek dağlık bölgelerde sürüler halinde yaşayan, son derece çevik olan ve en sarp yerlerde bile hızla ilerleyebilen bu hayvanlar gündüzleri çevreye yayılarak her çeşit bitkiyle beslenir. Genellikle ağaç sınırına yakın yerlerde dolaşır, yazın bu sınırın üstüne çıkar, kışın ormanlara inerler. Dişiler ve yavrular bütün yıl sürü halinde yaşar; tekeler ise yazın tek başına dolaşır, kasım ayında çiftleşmek üzere sürüye katılır. Dişiler mayıs ayında genellikle bir, bazen iki yavru doğurur. Avrupa ve Kafkasya'nın dağlık bölgelerinde yaşayan bu hayvanlara Anadolu'nun kuzey bölgelerinde de rastlanmaktadır.

elim sende oyunu, en basit biçimiyle, ebenin öbür oyuncuları kovalayıp içlerinden birine dokunarak onu ebe yapmaya çalışmasına dayanan çocuk oyunu. Daha birçok adı vardır. Bazı ülkelerde oynanırken dokunmayla veba (İtalya), cüzam (Madagaskar), humma (İngiltere) gibi hastalıkların ya da pirenin (İspanya) bulaştığı varsayılır. Bazı biçimlerinde oyuncular ebe tam kendilerine dokunacağı sırada, önceden kararlaştırılmış tahta, demir ya da belirli bir renkteki bir eşyayı tutarak, yerden yüksek bir yere çıkarak ya da çömelerek ebe olmaktan kurtulurlar. Bazı oyunlarda ebe öbür oyuncuların elindeki topu atarak vurmaya çalışır. Bazen de dokunduğu her oyuncuyu öbürlerini yakalamakta yardımcı olarak kullanabilir. Yakalanan oyuncuların el ele tutuşarak bir zincir oluşturması ve iki uçtaki birer oyuncunun kalan oyuncuları yakalamaya çalışması da başka bir uygulamadır.

Elim sende oyununun başka bir türünde oyuncular bir kaleden öbür kaleye koşarken ortada bekleyen ebenin önünden geçerler; ebe de onlara kale dışındayken dokunmaya çalışır. Oyunun bu türü Orta Avrupa'da "kara Peter", İngiltere'de "duvardan duvara", ABD'de *pom-pom-pullaway* adlarıyla bilinir.

Türkiye'de de ebe oyunundan(*) başka "elim sende" ve "el bende" adlarıyla oynanan birbirinden az çok farklı kovalamaca

oyunları vardır. Elim sende oyunu rakibini kovalama, ona dokunma ve ondan kaçma ilkesine dayanır. İki çocuktan biri ötekini herhangi bir yere dokunarak "elim sende" der ve kaçmaya başlar. Dokunulan çocuk da aynı biçimde karşılık vermek için onu kovalar. Oyun ikiden çok kişiyle de oynanabilir. El bende oyununda ise oyuncuların biri ebeye dokunarak "el bende" der ve kaçmaya başlar; ebe de onu kovalar. Bu oyun ikiden çok çocukla oynanır, onun için ebe kovaladığı çocuğu sıkıştırdığı anda, öteki oyuncular ebeye dokunup "el bende" diyerek arkadaşlarını kurtarabilirler. Bu yüzden ebe birini kovalarken öteki oyuncular da peşi sıra koşarlar, ona yakın olmaya çalışırlar.

Elidoro Odası, Vatikan Sarayı'nda papalık çalışması ve kabul odalarından biri. Duvarlarındaki freskleri 1511-14 arasında Raffaello yapmıştır. Adını, bunlardan biri olan "Elidoro'nun Tapınak'tan Kovulması" adlı freskten alır.

Elion, Gertrude Belle (d. 23 Ocak 1918, New York, ABD), ABD'li farmakolog. George H. Hitchings ve Sir James W. Black'le birlikte, bazı önemli hastalıkların tedavisinde gerekli ilaçları geliştirerek 1988 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü'nü aldı.

Elion 1937'de Hunter College'ın biyokimya bölümünü bitirdi. Kadın olması araştırmacı olarak çalışabileceği bir iş bulmasını engelleyince lisede kimya öğretmenliği yaptı. 1944'te Burroughs Wellcome Laboratuvarları'na girerek 40 yıl boyunca birlikte çalışacağı Hitchings'in başasistanı oldu.

Bu iki uzman kan kanseri, özbağımsızlık hastalıkları, idrar yolları enfeksiyonları, gut, sıtma ve herpes virüsüne karşı etkili ilaçlar geliştirdiler. Başarıları büyük ölçüde, daha önceki farmakologların sinama-yenilme yaklaşımından köklü bir biçimde ayrılan yeni araştırma yöntemlerinden kaynaklanıyordu. Elion ve Hitchings normal insan hücreleriyle kanser hücreleri, bakteriler, virüsler ve öbür hastalık etkenleri arasındaki farkları araştırdılar. Daha sonra bu araştırmada elde ettikleri bulgulara dayanarak, normal hücrelere zarar vermeden, hastalık yapıcı belli bir etkeni yok etmeye ya da gelişmesini engellemeye yönelik ilaçlar geliştirdiler. İki araştırmacının, temel biyokimyasal ve fizyolojik süreçleri anlamaya dayanan yeni yaklaşımı, tahmine dayalı daha önceki ilaç araştırmalarının yol açtığı zaman ve emek kaybını ortadan kaldırdı.

Elliot, Sir Charles (Norton Edgecumbe) (d. 8 Ocak 1862, Sibford Gower, Oxfordshire, İngiltere - ö. 16 Mart 1931, denizde, Malakka Boğazı), İngiliz diplomat ve sömürge yöneticisi. İngiliz Doğu Afrika Protektorası'nda (bugün Kenya) beyazların üstünlüğü politikasını başlatmıştır.

Bir araştırmacı ve dilbilimci olan Elliot, Rusya'da (1885), Fas'ta (1892), Osmanlı Devleti'nde (1893) ve Washington, D.C.'de (1899) diplomatik görevlerde bulundu. 1900'de "sir" unvanı aldı. Aynı yıl başkonsolos ve İngiliz yüksek görevlisi olarak Doğu Afrika Protektorası'na gönderildi. Bu görevi sırasında başta geniş topraklar bağışladığı Lord Delamere olmak üzere beyaz çiftçilerle işbirliği yaptı. Avrupalı göçmenlere geniş topraklar bağışlanmasını öngören bir program başlatarak Avrupa'dan göçü özendirdi.

1903'te uygulamalarında aceleci davrandığını düşünen Sömürge Bakanlığı yetkililerinin muhalefetiyle karşılaştı. 1904'te Masailer için ayrılmış toprakları başkalarına bağışladığı için eleştirilince, görevinden istifa etti. 1920'de büyükelçi olarak Japonya'ya

gönderilinceye değin hiçbir diplomatik görev almadı. 1926'da emekliye ayrıldı ve yaşamını Japonya'da sürdürdü. Eliot'un *Turkey in Europe* (1900, 1907; *Avrupa'daki Türkler*, ty, 2 cilt) adlı kitabı Türkçeye de çevrilmiştir.

Eliot, Charles William (d. 20 Mart 1834, Boston - ö. 22 Ağustos 1926, Northeast Harbor, Maine, ABD), ABD'li eğitimci. Kırk yıl süreyle (1869-1909) Harvard Üniversitesi'nin rektörlüğünü yürütmüş, 50 ciltlik *Harvard Classics*'in (1909-10; Harvard Klasikleri) yönetmenliğini yapmıştır.

1853'te Harvard'dan mezun oldu. 1858'de aynı üniversitede matematik ve kimya dersleri vermeye başladı. 1867'de Avrupa'ya giderek buradaki eğitim sistemlerini inceledi. 1869'da *Atlantic Monthly*'de yayımlanan gözlemleriyle, yeni bir rektör arayan Harvard yöneticilerinin dikkatini çekti. Ekim 1869'da Harvard Üniversitesi rektörlüğüne getirildi. 1909'da emekli olduğunda Harvard'ı dünyaca tanınan bir kurum durumuna getirmişti.

ABD'deki yükseköğrenimin "genişletilmesi, derinleştirilmesi ve canlandırılması" gerektiğini öne süren Eliot, sağlam bir liberal eğitim programında beşeri bilimlere olduğu kadar fen bilimlerine de yer verilmesi gerektiğini savundu. O dönemde Harvard'da, bütün ABD yükseköğretim kurumlarında olduğu gibi öğrenciye seçme olanağı vermeyen, önceden belirlenmiş zorunlu ders programları uygulanıyordu. Eliot, Harvard'daki ders programlarını rahatlatmak için zorunlu dersleri kaldırdı. Eliot'un ardından bu göreve gelen A. Lawrence Lowell döneminde zorunlu ve seçmeli dersler arasında bir denge sağlandı.

Eliot'un etkisi ortaöğrenime de yansdı. Rektörlüğü sırasında Harvard'a giriş koşullarını ağırlaştırdı ve belli başlı öteki yüksek okullar da onu izledi. Buna paralel olarak, ortaöğretimin düzeyinde bir yükselme oldu. Ortaöğrenime ilişkin bir ulusal komite raporunda (1892), Eliot yedinci sınıfta yabancı dil ve matematik dersleri verilmesini istedi. Bu görüş daha sonraları (1910) ABD'de yeni ortaokulların (*junior high school*) kurulmasıyla uygulamaya geçirildi.

Eliot'un çalışmalarını arasında *Educational Reform: Essays and Addresses 1869-1897* (1898; Eğitim Reformu; Makaleler ve Konuşmalar 1869-1897) ve *University Administration* (1908; Üniversite Yönetimi) sayılabilir. 1930'da Henry James, Eliot'un kitaplarını, makalelerini, yayımlanan konuşmalarını ve 14 sayfalık bir kaynakçayı içeren iki ciltlik *Charles W. Eliot*'ı yayımlamıştır.

Elliot, George, asıl adı MARY ANN ya da MARIAN CROSS, eö EVANS (d. 22 Kasım 1819, Chilvers Coton, Warwickshire - ö. 22 Aralık 1880, Londra, İngiltere), Victoria dönemi romancısı. Çağdaş romanın belirleyici özelliklerinden biri olan psikolojik çözümleme yöntemini geliştirmiştir. Başlıca yapıtları *Adam Bede* (1859), *The Mill on the Floss* (1860, 3 cilt; *Kıyıdağı Degirmen*, 1970), *Silas Marner: The Weaver of Raveloe* (1861; *Silas Marner*, 1977) ve *Middlemarch: A Study of Provincial Life*'tir (1871-72).

Eliot, babasının patronuna ait bir malikâne de doğdu. Yapıtlarında Midland lehçelerini ustalıkla kullanması, Nuneaton'daki Wallingtons Okulu'na yatılı öğrenci olarak (1828-32) gidene değin çevresinde yalnızca bu lehçelerin konuşulmuş olmasından kaynaklanır. Okulda Dr. Samuel Johnson'ın resmi konuşma üslubunu taklit eden ve kendine koyu bir Evanjelik dindarlık aşılayan başöğretmen Maria Lewis'in etkisinde kaldı. Son olarak Coventry'de okula gitti (1832-35). Bölgedeki Baptist papazın kızları

tarafından yönetilen bu okulda dinsel duyguları daha da güçlendi. Çok sade giyiniyor ve büyük bir içtenlikle hayır işleriyle uğraşıyordu. Okulda Fransızca ve İtalyancayı okuyacak kadar öğrendi. Annesinin ölümünden sonra babasına bakmak için eve dönmek zorunda kaldı, bu sırada Latince ve Almanca dersleri almasına izin verildi. 1841'de babasıyla birlikte Coventry'ye taşındı.

Burada Charles Bray (1811-84) adlı varlıklı bir kurdela imalatçısıyla tanıştı. Kendi kendini yetiştirmiş, özgür düşünceli biri olan Bray, dindışı eğitim, sendikalaşma, oy

George Eliot, F. W. Burton'un tebeşir çizimi, 1865; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

hakının genişletilmesi ve benzeri radikal hareketleri yürekli biçimde destekliyordu. Bray'in karısı liberal Üniteryanizm mezhebine bağlı bir aileden geliyordu; kız kardeşi Sara Hennell ilahiyat ve felsefe sorunlarına gömülmüştü, erkek kardeşi Charles Hennell ise çoktandır resmi dinden kopmaya hazır olan Eliot'ın kararını çabuklaştıran *An Inquiry Concerning the Origin of Christianity* (1838; Hristiyanlığın Kökeni Üzerine Bir Araştırma) adlı yapıtın yazarıydı.

Hennell ve Bray aileleri, Eliot'ın Tory yanlısı babasının dinsel ve siyasal görüşlerine hiç uymayan birçok düşünceyle tanışmasını sağlamışlar, onu aşırı taşralı yaşamdan da kısa sürede koparmışlardı. Charles Hennell 1843'te evlendi. D. F. Strauss'un *Das Leben Jesu kritisch bearbeitet* (1835-36, 2 cilt; İsa'nın Yaşamı Üzerine Eleştirel İnceleme) adlı yapıtını çeviren karısı, bu işi Eliot'a devretti. Çevirmenin adı belirtilmeksizin *The Life of Jesus Critically Examined* (1846) başlığıyla yayımlanan üç ciltlik yapıtı, İngiliz usulünü derinden etkiledi. Düşünden sonra, Hennell'in kayınpederi R. H. Brabant, Eliot'ı Devizes'deki evine davet etti. Safca bir adam olan Brabant, yıllardır dini, içindeki doğaüstü öğelerden arıtacak bir kitap üzerinde çalışmaktaydı (bu kitap hiç bitmemiştir). İkisi birlikte Almanca ve Yunanca kitaplar okuyup, çıktıkları uzun yürüyüşlerde ilahiyat konusunda tartışmalar yaptılar. Çok geçmeden Brabant'ın karısı bu yakınlığı kıskanmaya başladı ve Eliot, ziyaretinin süresi dolmadan oradan ayrılmak zorunda kaldı. Olayın yarattığı utanç, *Middlemarch* adlı yapıtındaki ürkütücü Casaubon tipini büyük bir canlılıkla çizmesine yol açtı.

1849-50 kışını Cenevre'de bol bol kitap okuyarak geçirdi. Coventry'ye döndükten sonra *The Life of Jesus Critically Examined*'in yayımcısı John Chapman ona R. W. Mackay'ın *The Progress of the Intellect*'i (Zekânın Gelişmesi) üzerine *The Westminster Review*'da (Ocak 1851) bir eleştiri yazma olanağı sağlayınca, Londra'ya yerleşip serbest yazarlık yapmaya karar verdi.

1854'e değin üç yıl boyunca *The Westminster*'in yayın yönetmen yardımcısı olarak

çalıştı. Onun etkisiyle dergi, John Stuart Mill döneminden sonraki en parlak günlerini yaşadı. Eliot, Chapman'lardaki akşam davetlerinde, radikal bir siyasal ve dinsel ortam içinde, edebiyat dünyasından birçok ünlü kişiyle tanıştı.

Çok yönlü bir insan olan George Henry Lewes, Victoria döneminin en yetenekli gazetecilerinden biriydi. Eliot'la Lewes yazıları hakkında birbirlerine danışıyorlar, Lewes'un *The Leader* için eleştiri yazacağı oyunlara ve operalara gidiyorlardı. Mutsuz bir evlilik yaşamı olan Lewes'un karısından geri dönülmez biçimde koptuğunu gören Eliot, onunla açıkça birlikte yaşamaya karar verdi. 1854'te Feuerbach'ın *Das Wesen des Christentums* (1841; Hristiyanlığın Özü) adlı yapıtının çevirisi olan *Essence of Christianity*'yi yayımladıktan sonra Lewes'la birlikte Almanya'ya gittiler. Beraberlikleri 1878'de Lewes'un ölümüne değin sürdü.

Weimar ve Berlin'de *The Westminster*'a en iyi denemelerinden bazılarını yazdı ve Spinoza'nın *Ethica*'sını çevirdi (bu çeviri hâlâ yayımlanmamıştır). Bu arada Lewes da Goethe'nin yaşamöyküsü üzerinde çalışıyordu.

Eliot'ın Lewes'la beraberliği ailesiyle ilişkisinin kopmasına yol açtı. Çiderek gençlik anılarına yöneldi ve Lewes'un da yüreklen-dirmesiyle çocukluk çağında Chilvers Cotton'da geçen bir olaya dayanan öyküsünü yazdı. "The Sad Fortunes of the Reverend Amos Barton" (1857; Peder Amos Barton'ın Acı Talihi) adıyla *Blackwood's Magazine*'de yayımlanan öykü kısa sürede başarıya ulaştı. Gene o yörede geçen olaylara dayanan "Mr. Gilfil's Love-Story" (Mr. Gilfil'in Aşk Öyküsü) ve "Janet's Repentance" (Janet'in Pişmanlığı) adlı iki öyküsü daha aynı yıl tefrika edildi. *Blackwood* yayınevi bu üç öyküyü *Scenes of Clerical Life* (1852, 2 cilt; Din Adamlarının Yaşamından Sahneler) başlığı ve George Eliot takma adıyla yeniden yayımladı.

Eliot, ilk uzun romanı olan üç ciltlik *Adam Bede*'i (1859) "inek soluması ve saman kokusuyla dolu bir köy öyküsü" olarak tanımlar. Yapıt gerçekçilik ya da "sıradan şeylerin gerçeğe uygun anlatımı" açısından çok başarılıydı; İngiliz romanına Ruskin'in Ön-Raffaellocularda övdüğü bir niteliği, küçük ayrıntıların gerçekçi gözlemlerle verilmesini getirdi. Kitap mizah yönünden çok zengindir. Konunun temelini Eliot'ın, çocuk öldürmekle suçlanan bir kızı ziyaret eden Metodist teyzesinin anlattığı bir olay oluşturur. Bede ailesi Eliot'ın Derbyshire'li amcalarıyla babasının sohbetlerinden bildiği bir lehçeyle konuşur. Eliot, amcalarının bazı gençlik deneyimlerini de Adam'a mal etmiştir. Ama İngiliz romanına getirdiği asıl yenilik, derin bir insan sevgisiyle tutarlı ahlak değerlerini birleştirmesidir. *Adam Bede* der yıl içinde sekiz baskı yaptı.

Kıydaki Değirmen'de Eliot yeniden çocukluğuna döndü. Çocukluk çağına ilişkin olağanüstü güzel ve başarılı betimlemeler içeren kitabın ilk bölümünde yeni bir psikolojik incelik düzeyine erişen sahnelerle de rastlanır.

O yıllarda tarihsel romanlar modaydı. 1860'ta Floransa gezileri sırasında Lewes, İtalyan vaiz ve dinsel reformcu Girolamo Savonarola'nın iyi bir roman konusu olacağını söyledi. Bu düşünceye dört elle sarılan Eliot, *Romola*'yı (1862-63) tasarlamaya başladı. Ama ilkin *Silas Marner*'i yazdı. Bu roman kendisiyle İtalya'da topladığı malzeme arasına neredeyse zorla girmişti. Yitirdiği alunlar yerine yolunu kaybetmiş bir çocuk bulan dokumacının öyküsü, bölü anlatımı ve yapısal yetkinliğiyle en ünlü romanı oldu. Ama roman, okullarda her

öğrenci kuşağına zorla okutularak hak etmediği biçimde yıpratılmıştır. *Romola*'nın *Blackwood's Magazine*'de tefrika edileceği düşünülmüştü. Ama *The Cornhill Magazine*'den gelen 10 bin sterlinlik öneri üzerine Eliot eski yayımcısını bıraktı. gene de kitabı yayımcısının istediği gibi 16 bölüme ayırmaktansa 3 bin sterlin daha az almayı kabul etti. Floransa'ya ilişkin tarihsel ayrıntıları, dekorları, kostümleri ve diyalogları British Museum'da ve 1861'de çıktığı ikinci İtalya gezisinde titizlikle incelemişti. Temmuz 1862-Ağustos 1863 arasında 14 bölüm olarak yayımlanan roman, İngiltere'de geçen öykülerinin doğallığından yoksun olmakla birlikte, haksızlığa varan bir ölçüde kötülenmiştir.

Eliot'ın bunu izleyen iki romanı İngiltere'de, Reform Yasası'nın parlamentodan geçirilmesi için kışkırtmaların yapıldığı bir dönemde geçer. *Felix Holt, the Radical*'da (1866, 3 cilt; Radikal Felix Holt) anlatığı seçim ayaklanması, Aralık 1832'de Nuneaton'da tanık olduğu bir ayaklanmadan aklında kalanlardır. Kitabın yazılmasının asıl nedeni görünürdeki siyasal tema değil, Bayan Transome'ın trajik kişiliğidir. Bu karakter onun en büyük başarılarından biridir. O günlerin beğenisinin gerekli kıldığı karmaşık olay örgüsü de romanın bugünkü değerini zedeler.

Middlemarch'in Eliot'ın başyapıtı olduğu konusunda görüş birliği vardır. Eliot'ın elinde roman yalnızca bir eğlence aracı olmaktan çıkıp çok yüksek düzeyde bir entelektüel sanat biçimine dönüşmüştür. Romanda toprak sahipleri ve din adamlarından fabrikatörler, serbest meslek sahipleri, dükkancılar, meyhaneciler, çiftçiler ve işçilere kadar *Middlemarch*'taki bütün sınıflar ve kesimler anlatılmıştır. İç içe örülmüş birkaç konu karşılık ve koşulluklarla birbirini güçlendirir. Gene de öykü sıkı bir entrika örgüsüne dayanmayıp "gizli yaşamalarını inançla sürdürmüş, kimsenin ziyaret etmediği mezarlarda yatan" kişilerin tarihe geçmemiş eylemlerinin nasıl hesaplanamayacak kadar etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Eliot'ın güncel konulara en çok yaklaştığı romanı olan sekiz bölümlük *Daniel Deronda* (1876), yoksul Yahudi kızı Mirah Cohen'le, para için evlenip sonradan pişmanlık duyan, üst sınıftan Gwendolen Harleth'in karşılığı üzerine kuruludur. Romanın, bu iki karakter kadar inandırıcı olamayan başkışısı Daniel, aslında Yahudi olduğunu öğrenince Mirah ile evlenir ve kendi ulusu için bir yurt kurmak amacıyla Filistin'e gider. Cohen ailesinin portresi Yahudi okurların teşekkürlerini ve övgülerini aldı. Ama çoğu eleştirmene göre Eliot'ın sanatının doruğu *Daniel Deronda*'nın en yetkin yanı, Gwendolen'in kişiliğinin zekice çözümlenmesidir.

1863'te Lewes'lar Regent's Park semünde bir ev satın aldılar. Pazarları bu evde düzenledikleri öğleden sonra toplantıları Victoria dönemi yaşam tarzının parlak bir özelliği haline geldi. Lewes, 30 Kasım 1878'de bu evde öldü. Yaklaşık 25 yıl boyunca Eliot'ın üstün yeteneklerine kol kanat germiş, günlük yaşamlarının bütün ayrıntılarıyla o uğraşmıştı. Onun ölümüyle bütün bu işler Eliot'ın sırtına yüklendi. En çok da yazması için gerekli olan yüreklen-dirmenin eksikliğini duyuyordu. Aylar boyunca Lewes'un oğlu Charles Lee Lewes dışında kimseyle görüşmedi. Kendini Lewes'un *Problems of Life and Mind* (1873-79; Yaşam ve Zihin Sorunları) adlı ya-

pıtının son cildini tamamlamaya adadı. Cambridge'de George Henry Lewes Fizyoloji Bursu'nu kurdu. Bir süreden beri yatırımlarıyla Herbert Spencer aracılığıyla tanıdığı John Walter Cross (1840-1924) adlı banker ilgileniyordu. Cross'un annesi, Lewes'dan bir hafta sonra ölmüştü. Ortak acılarının ve öğütlerine duyduğu gereksinimin etkisiyle Cross'la yakınlaştı. Eliot, çok geçmeden onun sevgisini aramaya başladı. 6 Mayıs 1880'de Hanover Meydanı'ndaki St. George Kilisesi'nde evlendiler. Cross 40, Eliot ise 61 yaşındaydı. İtalya'ya yaptıkları balayı gezisinden sonra Eliot'ın 'Whitney' deki yazlığına döndüler. Daha sonra Chelsea'ye taşındılar. Eliot Aralık ayında bu evde öldü ve Highgate Mezarlığı'na gömüldü.

Türkçeye çevrilen öteki kitapları *Aşkın Bedeli* (1975) ve *Altın Saçlı Kız*'dir (1981). George Eliot'ın tam ve eksiksiz yaşamöyküsü Gordon S. Haight'ın *George Eliot: A Biography*'sidir (1968; George Eliot: Bir Yaşamöyküsü).

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Oyun. *The Spanish Gypsy* (1868; İspanyol Çingenesi). Şiir. *The Legend of Jubal and Other Poems* (1874; Jubal Efsanesi ve Başka Şiirler). Deneme. *Impressions of Theophrastus Such* (1879; Theophrastos İzlenimleri), *Essays and Leaves from a Note-Book* (1884, der. C. L. Lewes; Bir Defterden Denemeler ve Yapraklar).

Eliot, Jared (d. 7 Kasım 1685, Guilford, Connecticut - ö. 22 Nisan 1763, Killingworth, Connecticut, ABD), Amerikan koloni döneminde yaşamış rahip, hekim ve tarımbilimci. New England'ın tanınmış misyonerlerinden John Eliot'ın torunuydu. 1706'da Connecticut Collegiate Okulu'ndan (Yale College) mezun oldu. İki yıl öğretmenlik ettikten sonra Connecticut'a bağlı Clinton'da bulunan Killingworth'teki Kongregasyon Kilisesi'nden rahiplik çağrısı aldı ve yaşamının sonuna değin cemaat rahibi olarak görev yaptı. Aynı zamanda kasaba hekimisi olarak da hizmet verdi.

Bilimsel araştırmaları ve yazıları belli bir ilgi toplamıştır. Eliot, Connecticut'ta topraklarını mineral özelliklerini araştırdı ve 1762'de *Essay on the Invention, or Art of Making Very Good, if not the Best Iron, from Black Sea Soil* (Siyah Deniz Kumundan, En İyi Olmasa da Çok İyi Demir Yapma Sanatı ya da Buluşu Üzerine Deneme) adlı çalışmasını yayımladı. Çalışma Londra'da Royal Society'nin ilgisini çekti. Eliot, Yale rektörü Ezra Stiles ile birlikte Connecticut'ta ipek üretiminin yaygınlaştırılması üzerine çalıştı.

Eliot'ın en önemli bilimsel katkıları tarım alanındadır. Birkaç yıl boyunca Connecticut'taki tarım uygulamalarını inceledi ve kendi toprağını bazı özel deneyler için kullandı. Bu yoğun araştırmaların sonunda *Essays Upon Field Husbandry* (Tarla Tarımı Üzerine Denemeler) adlı yapıtını yazdı ve 1748-59 arasında altı bölüm olarak yayımladı. Bu denemeler, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'ndan önce, İngiltere sömürgelerinde tarım üzerine yayımlanan en yaygın ve en önemli yapıtlardı. Eliot, tarımsal üretimi artırmak için bilimsel tarım yöntemlerinin geliştirilmesi üzerinde durdu. Verimsiz görünen toprakların güçlendirilmesi, koruyucu ekin ve hayvan yemi tarımının artırılması konularını da ele aldı.

Eliot, John (d. 1604, Widford, Hertfordshire, İngiltere - ö. 21 Mayıs 1690, Roxbury, Massachusetts Koyu Kolonisi), Massachusetts Koyu Kolonisi Yerlileri arasında Hristiyan inancını yayan Püriten misyoner.

Kuzey Amerika'da basılan ilk Kitabı Mukaddes'i çevirmiştir.

1622'de Cambridge'deki Jesus College'dan mezun oldu. 1631'de Boston'a göç etti. 1632'den ölümüne değin yakındaki Roxbury Kilisesi'nin papazlığını yaptı. Cemaatinin ve öteki papazların desteğiyle Yerliler arasında yürüttüğü misyonerlik çalışmaları

John Eliot Massachusetts Koyu Kolonisi Yerlilerine vaaz verirken, Johannes Adam Simon Oertel'in bir çiziminden John Chester Buttre'in yaptığı oymabaskı, y. 1856

Library of Congress, Washington, D.C

sırasında Nonantun (Newton) ve başka bazı kasabalarda vaaz verdi. Çok geçmeden Yerliler arasında ortaya çıkan Hristiyan topluluklar, 1674'te 14 köye dağılmış olarak 4 bin kişiye ulaştı. Ama ertesi yıl Kral Philip Savaşı'yla başlayan baskılar sonucunda bu topluluklar önemli ölçüde küçüldü ve köyler bir daha eski durumlarına dönemedi.

Çalışmalarında daha çok İngiltere'den mali destek gören Eliot'ın etkisiyle New England ve Komşu Kuzey Amerika Bölgeleri'nde Kitabı Mukaddes'in Tanıtımı Kurumu kuruldu (1649). Bu, gerçek anlamda ilk misyonerlik derneği idi. Eliot'ın yöntemleri sonraki iki yüzyıl boyunca Yerlilere yönelik misyon çalışmalarının da temelini oluşturdu. Eliot, uygarlığın İncil'in öğrenilmesi ile yakından ilişkili olduğuna inanıyordu. Hristiyanlığı benimseyenler Kitabı Mukaddes yasalarına göre yönetilen Hristiyan kasabalarında bir araya getiriliyor ve yavaş yavaş İngiliz yaşam biçimine alışınıyordu. Her köyde, Yerlilere İngilizcenin yanı sıra geçimlerini sağlayabilmeleri için el sanatları öğreten bir okul vardı. Çeşitli sınavlardan geçen inananlar, bir sözleşmeyle Püriten bir "kilise-devleti" içinde örgütleniyor ve bundan sonra da Yerli öğretmenler ile din adamları yetiştiriliyordu. "Yerlilerin Havarisi" olarak adlandırılan Eliot, Masaçuset dilinde bir dizi din kitabı hazırladı. Bunların ilki, 1654'te çıkan soru cevap kitapçığıydı. Yeni Ahit çevirisi 1661'de, Eski Ahit çevirisi ise 1663'te çıktı. Öteki yapıtları arasında *The Christian Commonwealth* (1659; Hristiyan Birliği) ve *The Harmony of the Gospels* (1678; İncillerin Uyumu) sayılabilir.

Eliot, Sir John (d. 11 Nisan 1592, St. Germans, Cornwall - ö. 28 Kasım 1632, Londra, İngiltere), Kral I. Charles ile Parlamento arasında çıkan ilk çatışmalarda etkileyici konuşmalarıyla önemli rol oynamış İngiliz Püriten ve parlamenter. Krala muhalefet ettiği için hapse atılıp burada ölmesiyle, Parlamento uğrunda ölen bir şehit konumuna yükselmiştir.

Varlıklı bir toprak sahibinin oğluydu. Parlamento'ya ilk kez 1614'te seçildi. Dört yıl sonra da "sir" unvanı aldı. 1622'de kralın gözde adamlarından olan arkadaşı Buckingham kontu (sonradan dükü) George Villiers tarafından Devon yardımcısı amirallğine getirildi. Ertesi yıl tanınmış bir korsan olan John Nutt'u yakalamayı başardı. Bunun üzerine Nutt, siyasal ilişkilerini kullanarak Eliot'ın rüşvet almak suçuyla hapsedilmesini sağladı. Ama Eliot, Buckingham'ın yardımıyla altı ay sonra serbest bırakıldı.

1624'te Parlamento'ya yeniden seçilen Eliot, Avam Kamarası üyeleri için konuşma özgürlüğünü savunan etkileyici konuşmalarıyla ün kazandı. Buckingham'ın dış politikasındaki hatalara ve aşırılıklara tanık olunca, ona duyduğu güveni yitirdi ve 1626'da toplanan Parlamento'nun düğ hakkında soruşturma açmasına yardımcı oldu.

Bunun üzerine I. Charles, Eliot'ı hapsedip (11-19 Mayıs 1626) Parlamento'yu dağıtarak Buckingham'ı kurtardı. Yardımcı amirallik görevinden de alınan Eliot, Haziran 1627'de kralın koyduğu keyfi vergileri ödemeyi reddettiği için 74 başka soyluyla birlikte hapse atıldı.

Ocak 1628'de serbest bırakılan Eliot, mart ayında toplanan Parlamento'da muhalefetin önderliğini üstlendi. Parlamento'da keyfi vergilendirmeye karşı çıkan ve başpiskoposların Katolik olarak tanımladığı eğilimlerine karşı İngiliz Protestanlığının korunmasını savunan konuşmalar yaptı. Edward Coke ve Peter Wentworth ile birlikte, Haklar Dilekçesi'nin Parlamento'da kabul edilmesi için çaba gösterdi. 1629'da toplanan dördüncü Parlamento döneminde, daha da ileri giderek Charles'ın din politikasını ve koyduğu vergileri açıkça suçlayan üç yasa tasarıları hazırladı. Bunun üzerine Charles, Parlamento'nun dağıtılmasını emrettiyse de Eliot bu emre karşı çıkarak Avam Kamarası sözcüsünü bu tasarılar Parlamento'dan geçene değin koltuğunda oturmaya zorladı. Kral bu olay üzerine Eliot ile birlikte sekiz parlamenter tutuklattı. Londra Kulesi'ne hapsedilen Eliot, politika ve ahlak üzerine pek çok kitap yazdı. Başlıca yapıtları *An Apology for Socrates* (Sokrates İçin Bir Apoloji) ve *The Monarchie of Man*'dir (İnsanın Monarşisi). Yaşadığı zor koşullar nedeniyle sağlığı bozulan Eliot vereme yakalandı ve Kule'de öldü. Yaşamı Harald Hulme'in, *The Life of Sir John Eliot* (1957; Sir John Eliot'ın Yaşamı) adlı kitabında incelenmiştir.

Eliot, T(homas) S(tearns) (d. 26 Eylül 1888, St. Louis, Missouri, ABD - ö. 4 Ocak 1965, Londra, İngiltere), ABD asıllı İngiliz şair, oyun yazarı, edebiyat eleştirmeni. *The Waste Land* (1922; "Çorak Ülke") gibi şiirleri ve *Murder in the Cathedral* (1935; Katedralde Cinayet), *The Cocktail Party* (1950; Kokteyl Partisi, 1963, 1975) gibi manzum oyunlarıyla çağdaş şiirin öncülerinden biri olmuştur. Şair, oyun yazarı, eleştirmen ve yarıncı olarak I. ve II. Dünya savaşları arasındaki dönemde 20. yüzyıl kültürünü önemli ölçüde etkilemiştir. Sözcük seçimi, söyleyiş tarzı, üslup ve şiir tekniğinde giriştiği deneylerle İngiliz şiirine yenilik getirmiş, seçtiği denemelerinde yerleşik öğretileri yıkarak yenilerini koymuştur. Toplumsal ve kültürel sorunlar üzerine görüşlerini de açıklayan T. S. Eliot, Faber & Faber Ltd. yayınevinin yöneticisi olarak genç şairlerin destekçisi olmuştur. II. Dünya Savaşı sırasında *Four Quartets* ("Dört Kuartet") adlı yapıtının yayımlanmasından sonra yaşayan en büyük İngiliz şair ve edebiyatçı sayılmış, 1948'de Liyakat Nişanı'yla Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanmıştır.

Ailesi ve gençlik yılları. Eliot'ın baba tarafından ilk Amerikalı atası olan ayakkabı ustası Andrew Eliot, 1670'te İngiltere'den Boston'a göç etti. Şairin büyükbabası Peder William Greenleaf Eliot, 1834'te Harvard Üniversitesi'ni bitirir bitirmez Boston'dan St. Louis'e taşındı. Ateşli bir Birlik yanlısı ve Üniteryen olan W. G. Eliot, köleliğin yaygın olduğu bu eyalette köleliğin kaldırılması için çalıştı. Washington Üniversitesi'nin de kurucularından olan W. G. Eliot, 1872'de, daha önce adının verilmesine karşı çıktığı bu üniversitenin rektörü oldu. Şairin babası Henry Ware Eliot aile geleneğinin dışına çıkarak iş hayatına atıldı. Annesi Charlotte Champe Stearns üretken ve tanınmış bir şairdi. Kayınpederinin yaşam-öyküsünü kaleme almıştı. Ayrıca, 15. yüzyıl İtalyan din reformcusu Savonarola'nın şehit edilişini anlatan manzum bir oyunu vardı; T. S. Eliot bu yapıta 1926'da bir giriş yazısı yazmıştı.

T. S. Eliot doğduğunda, Eliot'lar 54 yıldır Missouri'de yaşıyorlardı. Ama Güney'in ve Batı'nın etkilerine karşı New England'ın siyasal ve dinsel kültürünü her zaman korudular. T. S. Eliot yaşamının sonlarına doğru Boston, New York ya da Londra yerine St. Louis'de doğmuş olmaktan mutluluk duyduğunu söylemişse de, sonuna değin bir New England'lı olarak kaldı.

Eliot'ın aile çevresi, yazarlığını anlamak açısından önemlidir; çünkü ticarete atılması konusunda babası tarafından hiçbir etki altında bırakılmadan kapsamlı bir öğrenim görme olanağı bulabildi. St. Louis'deki Smith Academy'den Massachusetts'teki Milton'a giden Eliot, 1906'da Harvard'a girdi. Dört yıllık öğrenimi üç yılda tamamlayarak 1909'da buradan mezun oldu. Harvard'da felsefeci ve şair George Santayana ve eleştirmen Irving Babbitt'ten etkilendi. Babbitt'in romantizm karşıtı tavrını benimsedi. Sonraları İngiliz felsefecileri F. H. Bradley ve T. E. Hulme'un etkileriyle daha da güçlenen bu tavrını yaşamı boyunca sürdürdü. 1909-10 öğrenim yılında Harvard'da felsefe asistanlığı yaptı.

1910-11 dönemi, 20. yüzyılın en büyük şairleri arasında girecek olan T. S. Eliot için bir dönüm noktası oldu. Bu dönemi Fransa'da, Henri Bergson'un Sorbonne'da verdiği felsefe derslerini izleyerek ve Alain Fournier ile şiir çalışmaları yaparak geçirdi. Fournier'den aldığı "dersler" yalnızca Fran-

sızcasını yetkinleştirmekle kalmadı, Charles Baudelaire, Jules Laforgue ve Stéphane Mallarmé gibi simgeci şairleri yakından tanımasını da sağladı. 1914'te Ezra Pound'la tanıştı. (1946'da, *Poetry: A Magazine of Verse* adlı şiir dergisinde yayımlanan ve I. Dünya Savaşı öncesi 10 yıllık dönemde ABD'li genç şairlerin içinde yetiştikleri cansız edebiyat ortamını ele alan bir yazısında siyasal görüşlerine değinmeksizin Pound'un sanatını savunacaktı.) Pound trubadurlara ve İtalyan erken Rönesans şairlerine; Eliot ise Laforgue ve Dante'ye yöneldi. Laforgue ve Dante, Eliot'ın kendi üslubunu bulmasında John Webster ve John Donne'dan bile daha etkili oldu. Eliot, 1911-14 arasında Harvard'da Hint felsefesi okudu ve seçkin bilim adamı Charles Lanman'dan Sanskrit dersleri aldı. 1913'te Bradley'in *Appearance and Reality: A Metaphysical Essay* (1893; Görünüm ve Gerçeklik: Bir Metafizik Deneme) adlı yapıtını okudu. 1916'da, Avrupa'dayken *Knowledge and Experience in the Philosophy of F. H. Bradley* (1964; F. H. Bradley'nin Felsefesinde Bilgi ve Deneyim) adlı doktora tezinin yazımını bitirdi. I. Dünya Savaşı başlayınca Harvard'a dönemedi ve son sözlü sınavı giremediği için doktorasını tamamlamayıp bıraktı.

İlk yapıtları. Yayıncılık, oyun yazarlığı, edebiyat eleştirmenliği ve şairliği birlikte sürdüren Eliot, o dönemde İngiliz dilinde yazan belki de en bilgili şairdi. Öğrencilik yıllarında yazdığı şiirler, özgün olmayan "edebi" yapıtlardı. Yayımlanan ilk önemli şiiri "modernizm" in İngiliz dilindeki başyapıtı sayılan "The Love Song of J. Alfred Prufrock"tur ("J. Alfred Prufrock'un Aşk Şarkısı"). Eliot, şiirinin bir kopyasını arkadaşı Conrad Aiken'e vermiş, Aiken Ezra Pound'a, Pound da *Poetry* dergisinin yayın yönetmeni Harriet Monroe'ya göndermişti. Monroe yapıtın edebi değer taşıyıp taşımadığından emin olamayınca, şiir dergide bir yıldan uzun bir süre yayımlanmadı kalmıştı. Pound daha 1908'de *A lume spento* adlı bir kitapçık bastırmıştı ama, Eliot'ın şiiri o dönemde deneyiciliği aşarak yetkinliğe ulaşan ilk yenilikçi yapıtı. "Prufrock", Samuel Taylor Coleridge ve William Wordsworth'un *Lyrical Ballads*'da (1798; Lirik Baladlar) yaptıklarına benzer biçimde, yakın geçmişte radikal bir kopuşu temsil ediyordu. 20. yüzyılda şiirde yaşanan devrimin olgunluk dönemi, Eliot'ın ilk kitabı *Prufrock and Other Observations*'la (1917; Prufrock ve Başka Gözlemler) başlatılabilir; çünkü kitapta "Prufrock"ın yanı sıra Eliot'ın en iyi yapıtlarından "Preludes" ("Prelüdlar") ve "Portrait of a Lady" de ("Bir Kadının Portresi") yer alıyordu. 20. yüzyıl şiirindeki bu devrimin önemi günümüzde de tartışılmaktadır, ama Coleridge ve Wordsworth'un romantik devrimiyle çarpıcı bir benzerlik taşıdığı da kuşku götürmez. Bu şairler gibi Eliot ve Pound da, öncelikle şiirsel söyleyiş biçimlerini değiştirdiler. Wordsworth "insanoğlunun gerçek dili"ne döndüğünü düşünürken, Eliot bir aydının konuşabileceği "ne bilgiç, ne de bayağı" olan bir dil arayışı içindeydi. Swinburne için şöyle yazmıştı: "Böylesine seçkin bir şiirde ilk kez ses, anlam olmadan var olmaktadır.

"Eliot bir yıl süreyle Highgate Okulu'nda Fransızca ve Latince dersleri verdi. 1917'de kısa bir süre Lloyds Bank Ltd.'de banka memurluğu yaptı. Bir yandan da edebiyat eleştirisi ve felsefe alanında çok sayıda eleştiri yazısı ve deneme yazdı. 1919'da *Poems* (Şiirler) adlı kitabı yayımlandı. Kitapta düşünceye dayalı bir iç monolog biçiminde ve açık ölçüyle yazılmış "Gerontion" adlı şiir de yer alıyordu. Şiir,

İngiliz şiirinde o güne değin denenmemiş bir tarzın örneği idi.

Çorak Ülke ve edebiyat eleştirileri. 1922'de "Çorak Ülke"nin yayımlanmasıyla Eliot uluslararası üne kavuştu. Beş bölümden oluşan şiir, Batı'nın büyük kentlerinde yaşayan çağdaş insanın parçalanmış yaşantısını yansıtan "retorikte süresizlik" ilkesi üzerine kuruludur. Eliot *urbis aeterna*'nın (ölümsüz kent) yozlaşmasıyla ortaya çıkan laik kentin şairidir. "Çorak Ülke" de şiirin retorik yapısındaki sürekli değişimler ve iç içe geçirilmiş karşıt üsluplarla dile getirilen ana tema budur. Ama şiir bazı eleştirmenlerin ileri sürdüğü gibi kahramanca bir geçmiş ile yozlaşmış bugün arasındaki basit bir karşılaştırmadan çok, ahlsal yüceliği ve kötülüğü aynı anda fark eden evrensel bir bilincin ürünüdür. Yaklaşık 800 dizelik özgün metin, Ezra Pound'un önerisiyle 433 dizeye indirilmiştir. "Çorak Ülke" Eliot'ın en ünlü şiiri olmakla birlikte başyapıtı değildir.

Eliot şair-eleştirmenin kaçınılmaz olarak "programlı eleştiri" yazmak zorunda olduğunu savunmuştur. Eliot'a göre bu, şairi arka planı içine yerleştiren tarihsel eleştiri-den farklı olarak, şairin şair olmasından ötürü sahip olduğu kaygıları ifade eden bir eleştiridir. Bilinçli ya da bilinçsiz yapılan bu tür eleştiri, şair-eleştirmenin kendi şiirinin önceki çağın ölçütlerinin belirlediği bir edebiyat ortamında olduğundan daha iyi anlaşılabilmesini ve değerlendirilmesini sağlayan bir atmosfer oluşturur. Eliot'ın *The Sacred Wood* (1920; Kutsal Koru) adlı ilk eleştiri kitabında yer alan "Tradition and the Individual Talent" (Gelenek ve Bireysel Yeti) adlı denemesi, Wordsworth'un *Lyrical Ballads*'a yazdığı "Önsöz"le tarihsel bir benzerlik içindedir ve tarihsel açıdan onun kadar önemlidir. "Yenilik yinelenmeden iyidir" diyen Eliot'a göre, gelenek şair tarafından kazanılmalıdır: Gelenek, yakın geçmişte ortaya konan yapıtların yinelenmesi değildir ve Homeros'tan günümüze değin tüm Avrupa edebiyatını kapsar. Bu yüzden İngilizce yazan şair, herhangi bir dilde yazılmış ve herhangi bir döneme ait malzemeyi kullanarak kendi geleneğini kurabilir. Bu yaklaşım, okuru Eliot'ın "Çorak Ülke"sinin şiirde çığır açan yenilikçi öğelerini (çeşitli dillerden alıntılara ve başka şairlerin üsluplarının parodilerine yer verme) kabul etmeye yönelttiği için "programlı" bir yaklaşımdır. Eliot'ın *The Sacred Wood*'da yer alan "Hamlet and His Problems"da (Hamlet ve Sorunları) ortaya koyduğu "nesnel karşılık" kuramı da aynı yaklaşımın ürünüdür. "Sanatta duygunun ifade etmenin yegane yolu, duygunun 'nesnel karşılığı'nı bulmaktır" diyen Eliot, Santayana'dan ya da ABD'li ressam ve yazar Washington Allston'dan aldığı bu kavramı şiir kuramına uygulamış, sözcük ve nesne arasındaki uygunluğu vurgulayan bu kuramıyla geç Victoria döneminin retorikte yaratığı belirsizliğe son vermiştir. *The Sacred Wood*'dan bir yıl sonra yayımlanan "The Metaphysical Poets" (Metafizik Şairler) ve "Andrew Marvell" adlı denemeleriyle Eliot'ın eleştiri alanındaki temel yapıtları tamamlanır. *Selected Essays 1917-32* (1932; Seçme Denemeler) adlı kitapta yer alan bu denemelerin de Eliot, İngiliz şiirini yeniden değerlendirecek o güne değin önemsenmeyen 18. ve 19. yüzyıl şairlerinin yerine, 17. yüzyıl metafizik şairlerini(*) üstün tutmuştur. İngiliz şiirinde Donne ve Marvell'den sonra ortaya çıkan değişimi açıklamak için bulduğu "duyarlılığın çözülmesi" kavramını da ilk kez bu

T. S. Eliot, 1954
Angus McBean

yazılarda kullanır. Eliot'a göre bu değişimin nedeni, düşünce ve duygu birliğinin yok olmasıdır. Kavram çeşitli saldırılara hedef olmuşsa da, Eliot'ın onu kullanmasına yol açan tarihsel gerçek yadsınmaz. Ayrıca Eliot ve Pound'un şiirleri gibi, bu kavram da bazı 17. yüzyıl şairlerine karşı ilginin yeniden canlanmasına önemli katkıda bulunmuştur.

Eliot'ın eleştirilerinin ilk ya da "programlı" dönemi Harvard'da verdiği Charles Eliot Norton konferanslarından oluşan *The Use of Poetry and the Use of Criticism* (1933; Şiirin Yararı ve Eleştirinin Yararı) ile son buldu. Eliot, kitabın yayımlanmasından kısa bir süre önce ilahiyat ve toplumbilime ilgi duymaya başlamıştı. Bunun sonucunda üç kısa kitap ya da uzun deneme yayımladı: *Thoughts After Lambeth* (1931; Lambeth Sonrası Düşünceler), *The Idea of a Christian Society* (1939; Hristiyan Toplumu Düşüncesi) ve *Notes Towards the Definition of Culture* (1948; Kültür Tanımına Yönelik Notlar). Bu yapıtlar, bir başyapıt niteliğindeki *Dante* (1929; "Dante") ile birlikte edebiyat alanını ilahiyata ve felsefeye açtı. Eliot bu denemelerinde, bir yapıtın şiir olup olmadığına edebi ölçütlerle karar verilmesi gerektiğini, büyük şiir olup olmadığını anlamak içinse edebiyat ölçütlerinden daha yüksek ölçütlere başvurulması gerektiğini savundu.

Eliot'ın yapıtlarında eleştiri ve şiir öylesine iç içe geçmiş, öylesine bütünsel bir zihnin ve duyarlılığın ürünüdür ki birbirinden ayrı ele almak güçtür. Dante'yi konu alan önemli denemesini, Katolik olduktan (1927) iki yıl sonra yayımladı ve aynı yıl İngiliz uyruğuna geçti. Katolik olduktan sonra yayımladığı ilk uzun şiiri "Ash Wednesday" (1930) eski şiirlerinden çok farklı bir üslupla yazılmış dinsel bir şiirdir. Eliot, bütün şiirlerinde kendine özgü üslubunu korumakla birlikte kendini hiçbir zaman yinelemedi. "Ash Wednesday", şiirin özerk ama dindışı bir sanat olarak değerlendirildiği bir çağda olumlu tepki görmedi. Edmund Wilson gibi eleştirmenler, şiiri kişisel bir düş kırıklığının ifadesi olarak yorumladılar.

Son yapıtları ve etkileri. Eliot'ın başyapıtı "Dört Kuartet"tir. Yapıtın her "kuartet"i de başlı başına bir şiirdir. 1935-41 arasında farklı tarihlerde yayımlanan kuartetler, 1943'te kitap olarak yayımlandı. Yapıt, Eliot'ın 1948 Nobel Edebiyat Ödülü'nü almasını sağladı.

Eliot'ın ilk oyunu, ilk kez 1934'te sahnelenen *Sweeney Agonistes* (1926; *Sweeney Agonistes*, 1961), son oyunu ise ilk kez 1958'de sahnelenen *The Elder Statesman*'dir (1959; Emekli Devlet Adamı). 1935'te yayımlanan ve sahneye konan *Murder in the Cathedral* dışında, Eliot'ın oyunlarının hiçbirini lirik ve düşünsel şiirlerinin düzeyine ulaşamaz. Dindışı tiyatroya bile bilinçsizce din arayışı içinde olan insanlara seslendiğine ve gerçekte bütün tiyatro yapıtlarının insanın kendini tanımaya, uzlaşmaya ve arınmaya yönelik bir dinsel yapısı olduğuna inanması, Eliot'ın "manzum oyun"u öbür şiir türlerinden üstün tutmasına yol açtı. Bütün oyunlarında ölçünün anlamla iç içe geçişi ve kendi buluşu olan bir tür açık okuyucu kullandı; böylece "manzum oyun"u popüler tiyatroya geri getirdi. *The Family Reunion* (1939; Aile Toplantısı) intikamı; *Murder in the Cathedral* ise gururu konu alan Hristiyan trajedilerdir. Eliot'ın öbür oyunları, konularını Eski Yunan tiyatrosundan alan komedilerdir. Bunların enbaşarıları, Euripides'in *Alkestis*'inden yola çıkarak yazdığı ve

ilk kez 1949'da sahnelenen *Kokteyl Partisi*'dir.

Eliot'ın yayıncılığı, ana uğraşlarına yardımcı nitelikteydi. Üç ayda bir çıkardığı edebiyat dergisi *Criterion* (1922-39) döneminin uluslararası düzeyde en seçkin eleştiri dergisi oldu. Eliot ayrıca 1920'lerin başından ölümüne değin Faber & Faber Ltd. yayınevinin yayın yönetmenliğini yürüttü.

Ölümünden sonra yayımlanan eleştiri kitabı *To Criticize the Critic, and Other Writings*'de (1965; Eleştirmeni Eleştirmek ve Başka Yazılar) iki önemli deneme yer alır. Yapıtı adını veren denemede Eliot, kendi eleştiri anlayışını keskin ama yapmacık bir alçakgönüllülüktən uzak bir biçimde değerlendirdi. "American Literature and the American Language"da (Amerikan Edebiyatı ve Amerikan Dili) Amerikan İngilizcesini ayrı bir dil olarak gören milliyetçi miti yıkarak İngiliz ve Amerikan edebiyatlarını tek bir edebiyatın dalları olarak ele alır. Bugün 18. yüzyıl ortaları nasıl Johnson çağı olarak tanınıyorsa, 20. yüzyılın ilk yarısı da ilerde edebiyat tarihçileri tarafından büyük olasılıkla Eliot çağı olarak anılacaktır. Ama yeni-klasik dönemin sonunda ortaya çıkan ve bu dönemi özetleyen Samuel Johnson'dan farklı olarak Eliot, eleştirmen ve şair olarak kendi çağını yaratmıştır.

Eliot özel yaşamını her zaman büyük bir titizlikle arka planda tuttu. 1915'te Vivian Haigh-Wood'la evlendi. Karısı 1933'ten sonra akli dengesini yitirdi ve ayrı yaşadılar. Haigh-Wood 1947'de öldü. Eliot, Şubat 1957'de Valerie Fletcher ile evlendi ve ölümüne değin onunla yaşadı.

Eliot'ın şiirleri *Türkçede Seçme Şiirler* (1965) ve *Çorak Ülke, Dört Kuartet ve Başka Şiirler* (1990) adlarıyla yayımlanmıştır. Denemelerinden yapılan seçmeler ise *Denemeler* (1961, 1988), *Kültür Üzerine Düşünceler* (1981) ve *Edebiyat Üzerine Düşünceler* (1983) adlı kitaplarda toplanmıştır.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Şiir. *Ara Vos Prec* (1920), *Journey of the Magi* (1927), *Collected Poems, 1909-35* (1936; Toplu Şiirler, 1909-35), *Old Possum's Book of Practical Cats* (1939), *Collected Poems, 1909-62* (1963; Toplu Şiirler, 1909-62). Oyun. *The Rock* (1934; bazı bölümleri *Çorak Ülke, Dört Kuartet ve Başka Şiirler* içinde Türkçeye çevrildi), *The Confidential Clerk* (1954; Güvenilir Kâtip). Eleştiri. *Ezra Pound: His Metric and Poetry* (1917; Ezra Pound: Ölçüsü ve Şiiri), *Homage to John Dryden* (1924; John Dryden'a Saygı), *For Lancelot Andrewes: Essays on Style and Order* (1928; Lancelot Andrewes İçin: Üslup ve Düzen Üzerine Denemeler), *John Dryden: The Poet, The Dramatist, The Critic* (1932; John Dryden: Şair, Oyun Yazarı, Eleştirmen), *Elizabethan Essays* (1934; Elizabeth Dönemi Denemeleri), *Essays Ancient and Modern* (1936; Eski ve Çağdaş Denemeler), *The Music of Poetry* (1942; Şiirin Müziği), *The Classics and the*

Man of Letters (1942; Klasikler ve Edebiyatçı), *What Is a Classic?* (1945; Klasik Nedir?), *Milton* (1947), *Poetry and Drama* (1951; Şiir ve Tiyatro), *The Three Voices of Poetry* (1954; Şiirin Üç Sesi), *On Poetry and Poets* (1957; Şiir ve Şairler Üzerine) Çeviri *Anabasis-A Poem by St. J. Perse with a Translation by T. S. Eliot* (1930; *Anabasis-T.S. Eliot'ın Çevirisiyle St. J. Perse'in Bir Şiiri*). Çeşitli *After Strange Gods-A Primer of Modern Heresy* (1934; *Tuhaf Tanrılar Peşinde-Çağdaş Heretiğin Elkitabı*). *Reunion by Destruction* (1943; Yıkımın Kurduğu Birlik).

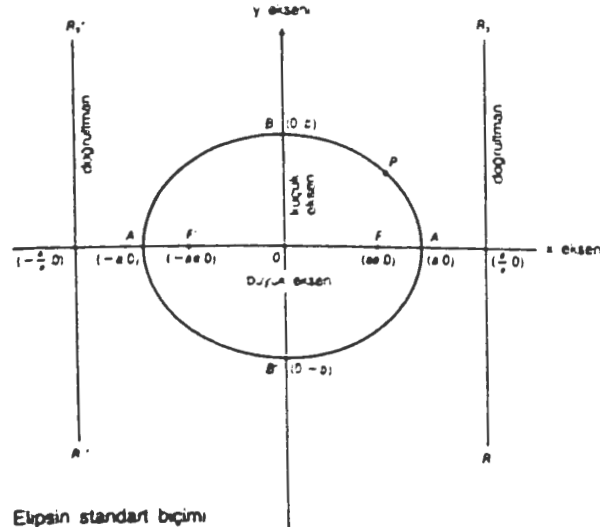
elips, dik dairesel bir koni(*) ile, bu koninin tabanına, eksenine ya da herhangi bir elemanına paralel olmayan bir düzlemin kesişmesiyle ortaya çıkan kapalı eğri. Ayrıca, bir düzlem üzerinde hareket eden ve sabit bir nokta (F, odak) ile sabit bir doğruya (R, doğrultman) olan uzaklıklarının oranı sabit ve 1'den küçük olan bir noktanın (P) izlediği yörünge olarak da tanımlanabilir (*bak. çizim*). Aynı yörünge, ikinci bir sabit noktaya ve ikinci bir sabit doğruya göre de gene aynı özellikleri göstermesi, elipsin iki odağının (F, F') ve iki doğrultmanın (R₁R₂, R'₁R'₂) olduğunu kanıtlar. Uzaklıkların oranına dışmerkezlik (e) denir ve bu oran, tüm konikler(*) için geçerli olan daha genel bir denklemin diskriminantıdır(*). Elipsin bir başka tanımı da, sabit iki noktaya (odaklara) olan uzaklıklarının toplamı sabit olan noktaların geometrik yeri biçimindedir. Odaklar arasındaki uzaklık kısaltıkça dışmerkezlik de küçülür ve böylece elips, çember biçimine yaklaşır.

Odaklardan geçerek eğriyi her iki yönde de kesen düz çizgiye (AA'), elipsin büyük çapı ya da büyük ekseni denir. Büyük eksen üzerinde ve odaklardan eşit uzaklıktaki merkez noktasından büyük eksene dik olarak çizilen doğruya ise (BB') küçük eksen denir. Odaklardan herhangi birisinden küçük eksene paralel olarak çizilen doğru bir özkenştir (*latus rectum*).

Elips, her iki eksene göre de bakışlıdır (simetrik). Eğrinin, eksenlerinden birinin çevresinde döndürülmesiyle oluşan yüzeye dönelel elipsoit ya da sferoit denir.

Bir gök cisminin, Newton çekim yasası uyarınca başka bir gök cisminin çevresinde dönerken çizdiği kapalı yörünge bir elipstir (*bak. Kepler yasaları*). Güneş sisteminde, Güneş'in çevresindeki böyle bir yörünge, odaklarından biri Güneş'in kendisidir.

Merkezi başnoktada (orijin) bulunan ve eksenleri x ve y eksenleriyle çakışık olan bir elipsin denklemi $x^2/a^2 + y^2/b^2 = 1$ biçimindedir. Büyük eksenin uzunluğu 2a, küçük eksenin uzunluğu ise 2b olarak gösterilir. Başnokta ile odağın arasındaki uzaklık c olarak alınırsa, $c^2 = a^2 - b^2$ ifadesi yazılabilir ve eğer eksenlerin uzunlukları biliniyorsa

eğrinin odak noktaları saptanabilir. Elipsin çevresi için gerçek bir ifadenin bulunabilmesine ilişkin olarak yapılan araştırmalar, matematikte ve fizikte önemli bir konu olan eliptik fonksiyonların geliştirilmesini sağlamıştır.

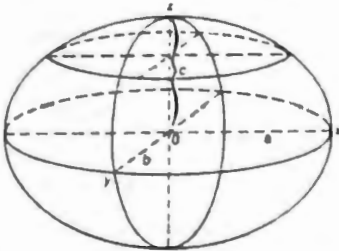
elipsoidal koordinatlar, eşodaklı ikinci dereceden (kuvadrik) yüzeylere dayalı koordinat sistemi. Bu tür kuvadrikleri tanımlayan bir parametredeki bir üçüncü dereceden denklemin kökleri (λ, μ, ν) gerçekte, bunlar aynı zamanda bir noktanın uzaydaki konumunu da belirtir, çünkü birbirine dik üç kuvadrik yüzey, bu noktada kesişir. Katsayılar, $a > b > c$ koşulunu sağlayacak biçimde seçilirse, yüzeyler şunlardır: 1) Elipsoitler, $\lambda = \text{sabit}$, $c^2 > \lambda > -\infty$; 2) bir yaygılı hiperbolitler, $\mu = \text{sabit}$, $b^2 > \mu > c^2$; 3) iki yaygılı hiperbolitler, $\nu = \text{sabit}$, $a^2 > \nu > b^2$. Bir noktanın, dikdörtgenel Kartezyen koordinatları ile elipsoidal koordinatları arasındaki ilişki,

$$\begin{aligned} x^2 &= \frac{(a^2 - \lambda)(a^2 - \mu)(a^2 - \nu)}{(a^2 - b^2)(a^2 - c^2)} \\ y^2 &= \frac{(b^2 - \lambda)(b^2 - \mu)(b^2 - \nu)}{(b^2 - a^2)(b^2 - c^2)} \\ z^2 &= \frac{(c^2 - \lambda)(c^2 - \mu)(c^2 - \nu)}{(c^2 - a^2)(c^2 - b^2)} \end{aligned}$$

biçimindedir. Bu ilişkilerde x, y ve z kareleriyle bulunduğu, Kartezyen sistemde bakışlımlı (simetrik) olarak yer alan sekiz noktayı verirler. Bu nedenle, bir noktayı tek bir biçimde tanımlayabilmek için elipsoidal koordinatların işaretlerinde bazı düzenlemelerin yapılması gerekir.

elipsoit, bütün düzlemsel kesitleri elips ya da daire olan kapalı yüzey. Elipsoit, merkezde kesişen ve birbirine dik üç eksenine göre bakışlımlıdır (simetrik).

Temel yarıksenleri a, b ve c olan bir elipsoitin genel denklemi, $x^2/a^2 + y^2/b^2 + z^2/c^2 = 1$ biçimindedir. Eğer $a=b=c$ özel durumu olursa, bu koşulda yüzey artık bir küredir ve herhangi bir düzlemle arakesitinden daire elde edilir. Eğer iki eksen birbirine eşitse ($a=b$) ve c bunlardan farklıysa, bu durumda ortaya dönel elipsoit ya da sferoit çıkar; bu yüzey bir elipsin kendi eksenine çevresinde döndürülmesiyle oluşur. Eğer

Elipsoit

a ve b, c 'den büyükse kutupları yassı bir sferoit, a ve b, c 'den küçükse yumurta biçiminde bir sferoit elde edilir.

Bir elipsin büyük eksenine çevresinde döndürülmesinden, kutupları yassı bir sferoit; küçük eksenine çevresinde döndürülmesi sonucunda ise yumurta biçiminde bir sferoit ortaya çıkar. Her iki durumda da bu yüzeylerin, dönme eksenine paralel bir düzlemle yaptığı kesit bir elips, dik düzlemle yaptığı kesit ise bir dairedir. Jeodezi hesaplarında, Yer'in biçimini ifade etmek için, karmaşık matematiksel modeller yerine, daha basit bir hesaplamayı olanaklı kılan ve elipsin kendi eksenine çevresinde döndürülmesiyle oluşan bir dönel elipsoit kullanılır (başvuru elipsoiti). Bu elipsoit için Ekvator

yarıçapı ile Kutup yarıçapı arasındaki fark (sırasıyla büyük yarıksen ve küçük yarıksen) yaklaşık 21 km. yassılık ise 1/300 kadardır.

eliptik denklem, çok kısa zaman aralıklarında değişmeyen olguları (örn. birikimsiz bir ortamda ısı ya da sıvı akışı) tanımlayan kısmi diferansiyel denklemler sınıfının ortak adı. Bu koşulu iki boyut için sağlayan en basit denklem $u_{xx} + u_{yy} = 0$ biçimindeki Laplace denklemidir. Eliptik denklem, belirtilen bölgeye ilişkin diferansiyel denklemi sağlamaktan başka, bölgenin sınırları boyunca aldığı ve bölge dışından gelen etkiyi gösteren değerlerle (sınır değerleri) de belirlenebilir. Bu tür koşullar, sınır noktalarındaki sabit sıcaklık dağılımında (Dirichlet problemi) ya da sıcaklık dağılımının sabit kalması koşuluyla sınırlardan ısı eklenmesi ya da atılması (Neumann problemi) gibi durumlarda ortaya çıkabilir.

Eğer, katsayıları sabit ikinci basamaktan bir kısmi diferansiyel denklemin en yüksek basamak terimleri doğrusal ise ve u_{xx}, u_{xy}, u_{yy} terimlerinin a, b ve c katsayıları, $b^2 - 4ac < 0$ eşitsizliğini sağlıyorsa, bu durumda koordinatların değiştirilmesiyle ana kısım (en yüksek basamak terimleri), Laplace denklemi türünden, yani $u_{xx} + u_{yy}$ biçiminde yazılabilir. Bir fiziksel sistemin özellikleri problemin formülasyonunda kullanılan koordinat sisteminden bağımsız olduğundan, bu eliptik denklemlerin çözümünden çıkarılacak sonuçların, Laplace denkleminin çözümünden elde edilecek sonuçlara uyması beklenir (bak. harmonik fonksiyon). Eğer a, b, c katsayıları sabit olmayıp x ve y 'ye bağımlıysa, bu durumda bölgenin her noktasında $b^2 - 4ac < 0$ eşitsizliğinin sağlanması koşuluyla, denklem o bölge için eliptiktir. $x^2 - y^2$ ve $e^{\cos y}$ fonksiyonları Laplace denklemini sağlar ama bu fonksiyonların çözümü, sınır değerlerinin de sağlanması gerektiğinden, oldukça karmaşıktır.

eliptik geometri, RIEMANN GEOMETRİSİ olarak da bilinir, Eukleides'in beşinci postulasını (koyut) tümüyle reddeden ve ikinci postulası üzerinde değişiklikler yapan, Eukleidesçi olmayan geometri. Eukleides'in beşinci postulası, bir doğruya, dışındaki bir noktadan geçen ancak tek bir paralel doğru çizilebileceğini ifade eder. Buna karşılık eliptik geometride verili doğruya paralel olan hiçbir doğru yoktur. Eukleides'in ikinci postulası, sonlu uzunluktaki bir düzğün doğrunun sürekli olarak istenildiği kadar uzatılabileceği biçimindedir. Bu durum eliptik geometri için de geçerlidir ama burada bütün düzğün doğrular eşit uzunluktadır. Eukleides'in öteki üç postulası ise, eliptik geometrinin ilkelerine uygun düşer (karş. hiperbolik geometri).

Eliptik geometrideki teoremlerin bir bölümü Eukleidesçi geometrinin teoremleriyle aynı olmakla birlikte, büyük bir çoğunluğu farklılık gösterir. Örneğin Eukleidesçi geometride, iki paralel doğru her yerde birbirinden eşit uzaklıkta bulunur; eliptik geometride ise paralel doğrular yoktur. Eukleidesçi geometride, bir üçgenin iç açıların toplamı iki dik açıya eşittir, eliptik geometride ise iç açıların toplamı iki dik açıdan daha büyüktür. Eukleidesçi geometride, alanları farklı çokgenler birbirinin benzeri olabilir; eliptik geometride ise alanları farklı benzer çokgenler yoktur.

Eukleidesçi olmayan geometriye ilişkin çalışmalar ilk olarak 1830'larda yayımlandı. Bu yayınlardan habersiz olan Alman matematikçi Bernhard Riemann, 1866'da iki boyuttaki geometrik kavramları üç ve daha çok boyuta uyguladı. Daha sonraları bir başka Alman matematikçi, Felix Klein, eliptik uzay ile çifteliptik uzay arasındaki ayrımı ortaya koydu.

eliptik silindirik koordinatlar, elipsoidal koordinat sisteminin uyarlanmış bir türü. Bu sistemde yüzeyler şunlardır: 1) Eliptik silindirik, yarı eksenleri $u=c \cosh u$, $b=c \sinh u$, $u=\text{sabit}$; 2) hiperbolik silindirik, $a=c \cosh v$, $b=c \sinh v$, $v=\text{sabit}$; 3) xy düzlemi-ne paralel düzlemler, $z=\text{sabit}$. Bu sistemdeki bir noktanın Kartezyen koordinatları,

$$x = c \cosh u \cos v$$

$$y = c \sinh u \sin v$$

$$z = z$$

biçimindedir ve $0 \leq u \leq \infty$; $0 \leq v \leq 2\pi$; $-\infty < z < \infty$ koşulları geçerlidir.

Elis, ELEA olarak da bilinir, bugün İTALYA. Peloponnesos'un kuzeybatı ucunda, eski bir Yunan kent devleti. At yetiştiriciliğinin yanı sıra İÖ 776'da burada başlatıldığı söylenen

Olympia'da stadyum sıralarının kalıntıları, Yunanistan
Stanfoto - ZEFA

Olimpiyat Oyunları ile ünlüdür. İÖ 580'de bölgenin denetimini ele geçiren Elis kenti, Perslere karşı birleştiği (İÖ 479) Sparta'dan bir süre sonra ayrılarak demokratik bir yapıyı benimsedi (İÖ y. 471) ve daha küçük kentlerden oluşan bir birliğin yönetim merkezi oldu. Peloponnesos Savaşı'nda (İÖ 431-404) yeniden Sparta'yla ittifak kurduysa da, İÖ 420'de geçici olarak Atina, Argos ve Mantinea'ya katıldı. Ustraca bir diplomasi izleyerek ve Olimpiyat Oyunları'nı yönetmesinden kaynaklanan tarafsızlığını öne çıkararak, Roma İmparatorluğu'nun düşüşüne değin topraklarını ve bağımsızlığını korudu. Bugünkü Yunanistan'ın en önemli arkeolojik sit alanlarından biri, eski Elis'te Olimpiyat Oyunları'nın yapıldığı Olympia'dır.

Elis (LIBONLU). İÖ 5. yüzyılda etkin olan Eski Yunan mimarı. Yunanistan'da Dor düzenindeki tapınakların en büyüklerinden olan Olympia'daki Zeus Tapınağı (İÖ y. 460) onun yapıtıdır.

Elisabeth (d. 24 Aralık 1837, Münih - ö. 10 Eylül 1898, Cenevre), İmparator I. Franz Joseph'in kızı, Avusturya imparatoriçesi. Avusturya ile Macaristan arasındaki 1867 Uzlaşması'nın (Ausgleich, ardından, 8 Haziran 1867'de Macaristan kraliçesi olarak da taç giymiştir.

Bavyera dükü Maximilian Joseph'in kızıydı. Ağustos 1853'te, o zaman 23 yaşında olan kuzeni Franz Joseph'le karşılaştı. Franz Joseph Avrupa'nın en güzel prensesi sayılan 15 yaşındaki Elisabeth'e aşık oldu. 24 Nisan 1854'te evlendiler. Elisabeth'in, kalıtsal olarak ailesi Wittelsbach'lardan kaynaklandığı sanılan sinirsel rahatsızlığı, evlendikten hemen sonra ortaya çıktı. Elisabeth, halk tarafından genellikle sevilmesine

karşın, sarayın katı görgü kurallarına tahammülsüzlüğüyle Viyana yüksek sosyetesinin tepkisini topladı.

Özellikle 1867 Uzlaşması'nı gerçekleştirme yolundaki çabalarıyla Macarların takdirini kazandı. Sık sık, Budapeşte'nin kuzeyindeki Gödöllő'de kalıyordu. Macaristan'a olan düşkünlüğü de Avusturyalıların Germen eğilimli duygularını incitiyordu. Elisabeth, 1866'daki Yedi Hafta Savaşı'nda yaralıları gösterdiği ilgiyle bir dereceye kadar Avusturyalıların gönlünü aldı.

Tek oğlu veliaht prens Rudolf'un 1889'da intihar etmesi, Elisabeth için büyük bir şok oldu ve bir daha kendini toparlayamadı. İsviçre'ye yaptığı bir gezi sırasında, Luigi Luccheni adlı İtalyan anarşist tarafından bıçaklanarak öldürüldü.

Élisabeth-Phillipine-Marie-Hélène, ELISABETH DE FRANCE olarak da bilinir, lakabı MADAME ELISABETH (d. 3 Mayıs 1764, Versailles - ö. 10 Mayıs 1794, Paris, Fransa), XVI. Louis'nin kız kardeşi. Giotine gönderildiği Fransız Devrimi sırasında cesareti ve kraliyet ailesine bağlılığıyla ün kazanmıştır.

1765'te ölen Veliaht Louis ile Saksonyalı Maria Josepha'nın en küçük kızıydı. Erkek kardeşlerinden ikisi (sonradan XVIII. Louis ve X. Charles) devrimden önce Fransa'dan ayrıldıysa da, Elisabeth, XVI. Louis ve Marie-Antoinette'i bırakıp gitmeyi reddetti. 10 Ağustos 1792'de monarşinin askıya alınmasından sonra onlarla birlikte Le Temple'da hapsedildi. Ölüme mahkûm edildiği devrim mahkemesi duruşmaları sırasında gösterdiği metanet ve sabırla, özellikle Katolik ve kralcı çevrelerde büyük saygınlık kazandı.

Elisabeth (MACARISTANLI AZİZE) (d. 1207, Pressburg (?), Macaristan - ö. 17 Kasım 1231, Marburg, Thüringen, Almanya; azizler listesine kabulü, 1235; yortu günü, 17 Kasım), kendini yoksullara adanarak bütün servetinden vaz geçen Macar prenses. Bu tutumuyla Hristiyan yardımseverliğinin simgesi durumuna gelmiştir. Macaristan kralı II. Andras'ın kızıydı. Sarayında büyüdüğü Thüringen kontu I. Hermann'ın oğlu IV. Ludwig ile küçük yaşta nişanlandı. Lajos'un, babasının ardından tahta çıktığı dönemde evlendiler (1221). İdeal sayılan bu evlilik Ludwig'in VI. Haçlı Seferi'ne giderken İtalya'daki Otranto'da vebadan ölmesiyle sona erdi (1227). Ludwig'in kardeşi Heinrich naib olunca Elisabeth, amcası Bamberg piskoposu Eckbert'in yanına sığındı. Zenginlik ve güç elde etme isteğini bir yana bırakıp halktan kişilerin oluşturduğu, Aziz Francesco'nun Üçüncü Tarikatı'na girdi. Marburg'da hasta ve yoksullar için bir duşkunlerevi yapıncı ömrünün geri kalanını onlara adadı. Marburglu keşiş Konrad'ın katli çilesi tinsel yönlendirmelerini benimseydi ve büyük bir yoksulluk içinde yaşadı. Sonradan Konrad, görevine yakışmayacak biçimde Elisabeth'e çok sert davrandığı gerekçesiyle eleştirildi.

Elisabeth ile ilgili çeşitli efsanelerden birinde, onun bir hayır işi yaparken beklenmedik bir anda kocasıyla karşılaşması ve elinde taşıdığı ekmek somunlarının mucizevi biçimde gullere dönüşmesi anlatılır. Resme de konu olan bu betimlemede ortaya çıkan dönüşüm ile Elisabeth'in, insani çabaları nedeniyle kendisini azarlayan kocasını, yaptıklarının değerine inandırdığı söylenir.

Elişâ, ELISAİOS ya da ELISEUS olarak da bilinir, Eski Ahit'te İsrailli peygamber, İlyâ

(İslam geleneğinde Hz. İlyas) peygamberin öğrencisi ve ardılı (İÖ y. 851). Yehu'yu Amri hanedanına karşı ayaklanmaya yöneltmiştir.

Halk inanışında Elişâ da İlyâ gibi karizmatik bir kişilikte betimlenir (II. Krallar 2-13). İlyâ gibi Elişâ da Kenan ülkesindeki kültürel erimeye, özellikle de Fenikelilerle birleşen Amri hanedanından kaynaklanan tehdide karşı İsrail'in dinsel ve kültürel geleneklerini savunur. Peygamber kişiliğiyle Elişâ siyasal bir eylemci ve devrimcidir. Kudüs'te ve Samiriye'de açtığı "kutsal savaş" ile Amri hanedanını ortadan kaldırır (II. Krallar 9-10).

Yehu'yu savaşa yönelten Elişâ olduğu halde, Yehu'yu mesetme görevi Tanrı tarafından İlyâ'ya verilir (I. Krallar 19:16). Bu durum, Elişâ ile İlyâ arasındaki ilişkinin bir göstergesidir; Elişâ hep İlyâ'nın gölgesindedir. Elişâ'nın çıraklık döneminin başlangıcını (I. Krallar 19:19-21) ve İlyâ'nın ardılı oluşunu (II. Krallar 2:8-18) anlatan metinlerin her ikisinde de peygamber cübesinden söz edilir. İlk metinde İlyâ'nın cübbeyi öğrencisinin üstüne atışı, ikincisinde Elişâ'nın cübbeyi alışı anlatılır. Peygamberlere özgü bir giysi olan cübbe, güç ve yetke çağrışımları taşır.

Elişâ ben Abuya, lakabı AHER (İbranicede "Öteki", "Başkası") (ü. y. İS 100), dininden dönen Yahudi bilgin. Sonraki çağlarda, entelektüel gururuna yenik düşerek Yahudi şeriat ve geleneklerini inkâr eden din sapkınlarının simgesi durumuna gelmiştir. Talmud'da adıyla değil, Aher lakabıyla anılır. İS 1. ve 2. yüzyılda Filistin'de gelişen sözlü şeriat (Mişna) üzerinde uzmanlaşmış 200 kadar tanna'dan (bilgin) biri olduğu için, Elişâ'nın dininden dönmesi çok daha bağışlanmaz sayılmıştır.

Zengin bir Yahudinin oğlu olan Elişâ, din bilginli olmak üzere eğitildi. Tanna'lığa yükseldikten sonra, hahamların elinde toplanmış dinsel yetkelerle inancını yitirdi ve Yahudilerin en kutsal bayramı olan Yom Kippur'da (Kefaret Günü) sokakta at üstünde dolaşarak Yahudi törelerini çiğnedi. Daha da önemlisi, Talmud'un aktardığına göre, Roma imparatoru Hadrianus'un (hd İS 117-138) giriştiği kıyım sırasında Yahudilere ihanet etti.

Talmud'un değişik metinlerinde, Elişâ'nın dine aykırı davranışlarından ve Yahudilikten dönmelerinin nedenlerinden üstü kapalı olarak söz edilir. Geleneksel yorumlardan birine göre Elişâ, Yunan kültür ve felsefesiyle çok ilgilendiği için kendi mirasından kopmuştur. Buna karşılık, Elişâ'nın iki tannya inandığının göstergesi sayılan olaylar da anlatılır. Talmud'un bu bölümlerini inceleyen araştırmacılar, değişik, bazen de birbirleriyle çelişen açıklamalar öne sürmüşlerdir. Bazı araştırmacılar, Elişâ'nın, o dönemde Yahudilerce ilahiyat görüşleri yüzünden sapkın sayılan İskenderiyeli filozof Philon'un takipçisi olduğu görüşündedir. Başkaları ise Elişâ'nın Hristiyanlığı benimseyediği, gnostik bir mezhebe katıldığı ya da Saduki olduğu yönünde varsayımlarda bulunurlar. Elişâ'nın dininden dönmelerinin nedeni ne olursa olsun, Elişâ öyküsü pek çok edebiyat yapıtını esinlendirmiştir. Bunlar arasında, Goethe'nin *Faust*'unun (1808-32; *Faust*, 1932, 1983) birinci bölümünden Meir Letten'nin uyarladığı *Ben Abuya* adlı İbranice oyun ile Milton Steinberg'in *As a Driven Leaf* (1940; *Savranan Yaprak Gibi*) adlı romanı sayılabilir.

Elitis, *Odisseus*, asıl soyadı ALEPUDHIELIS (d. 2 Kasım 1911, İrâklion, Girit), 1979 Nobel Edebiyat Ödülü'nü alan Yunanlı şair.

Sabun işiyle uğraşan varlıklı bir aileden gelen Elitis, Atina Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi görürken, zaman zaman aile işletmesinde de çalıştı. Edebiyat dünyasında ailesinden bağımsız bir kimlikle yer almak istediği için, genç yaşta soyadını değiştirdi.

Elitis
L. Ozan

Fransız gerçeküstücü akımından, özellikle şair Paul Eluard'dan etkilendi. 1930'larda başta *Nea Grammata* olmak üzere çeşitli dergilerde şiirlerini yayımlamaya başladı. Bu yenilikçi dergi, Nobel Edebiyat Ödülü alan (1963) ilk Yunanlı şair Georgios Seferis'ades'in de (Yorgo Seferis) içinde yer aldığı, etkili bir akım olan "30'lar Kuşağı"nın sesini duyurduğu başlıca organdı. Elitis'in gerçeküstücü üslupla yazdığı ilk şiirlerinde yoğun bir bireysellik göze çarpar. 1940'ta yayımlanan *Prosanatolismoi* (Yönelişler), bu tarihe değin yazdığı şiirleri kapsar.

1941'de Nazi Almanyası Yunanistan'ı işgal edince, Elitis Arnavutluk'ta İtalyanlara karşı direnen antifaşist kuvvetlere katıldı. Şiirleriyle genç kuşağı sürükleyen bir tür halk şairi durumuna geldi. *Asma heroiko kai penthimo gia ton khameno anthypolokhagotes tes Alvanias* (Arnavutluk Cephesinde Ölen Tegmene Ağıt) adlı şiiri bir özgürlük marşı olarak kabul edildi. Savaş sonrasında 15 yıl süren bir suskunluğun ardından, Whitman'ın *Song of Myself* (Beni Anlatan Şarkı) adlı şiirini anımsatan uzun şiiri *Akrison Esti* ile 1959'da edebiyat dünyasına geri döndü. 1960 Ulusal Yunan Şiir Ödülü'nü kazanan ve Mikis Theodorakis tarafından bestelenen bu şiiriyle yaygın bir ün kazandı. 1967 Yunan askeri darbesinden sonra Paris'te yaşamaya başladı. Son yapıtları arasında *Ho helios ho heliatoras* (1971; *Egemen Güneş*) ile *Ta eterothale* (1974; *Üvey Çocuklar*) sayılabilir. Çeşitli kitaplarından Türkçeye çevrilen şiirleri *Üç Kitaplan Şiirler* (1980), *Çilgin Nar Ağacı* (1983) ve *Görünmez Bir Nisan Ayının Günlüğü* (1990) adlarıyla yayımlanmıştır.

Eliya ben Salomon, tam adı ELIYA BEN SALOMON ZALMAN HAGAON RABBI ELIYA İL' dan kısa adı HA-GR A ELIYA GAON olarak da bilinir (d. 23 Nisan 1720, Sielec, Litvanya - ö. 9 Ekim 1797, Vilna, Rus Çarlığı), 18. yüzyılda Litvanya'da Yahudilerin dinsel ve kültürel yaşamında büyük ağırlık kazanan Vilna gaon'u(*) (büyük bilgin). Felsefe, dilbilgisi, halk hekimliği ve Yahudi gelenekleriyle ilgili derin bilgisine dayanarak boş inançlara dayandığını öne sürdüğü Hasidliğe uzlaşmaz biçimde karşı çıkmış ve Hasidliği dindışı ilan eden bir bildirgeyi imzalamıştır. Yazılı hiçbir yapıtı yoktur; ama öğrencilerinin notları ile kendisinin çeşitli metinlerdeki kenar notları 40'ı aşkın ciltte toplanmıştır.

Eliya'nın ailesi birçok bilgin yetiştirmişti. Eliya, çok hızlı öğrenmesi ve olağanüstü belleğiyle küçük yaşta ün kazandı. Yaklaşık 18 yaşında evlenerek Avrupa Yahudilerinin kültürel merkezi olan Vilna'ya (Vilnius)

yerleşti. Bu kentten yalnızca bir kez, nedamet amacıyla çıktığı *galut* (sürgün) yolculuğu sırasında ayrıldı. Polonya Litvanya ve Almanya'daki Yahudi cemaatlerini dolaştı ve 1748'de geri döndü. Yaşamı boyunca Vilna'daki Yahudi cemaatini öğrendi, dua ve tefekkür üzerine kurulu bir yaşam biçimine yöneltti, sadık öğrencilerden oluşan seçkin bir grubu eğitti. Vilna cemaati, Eliya'nın atalarından birinin aileden yetişecek bilginler için başlattığı fondan da yararlanarak onu destekledi. Böylece Eliya'ya, hiçbir resmi sıfatı olmadığı halde örnek yaşamı ve gönüllü önderliğinden dolayı, hahamlık ücretinin de üstünde bir aylık ödendi.

Eliya'nın, insana ve insanın tarih boyunca sürdürdüğü kendini gerçekleştirme mücadelesine ilişkin görüşü, her bireyin "ruhunun kendine özgü köklerine ve bedeninin özel yapısına göre" izlemesi gereken bir yol olduğu varsayımına dayanıyordu. Tarihin ilk döneminde, peygamberler her insana kendi yolunu göstermişti. Bunu izleyen dönemde peygamberlik sona erince, herkes kendi içine dönüp kendi yolunu bulmak zorunda kalmıştı. Eliya, kuramsal olarak şimdiki yozlaşma döneminde de bunun yapılabileceği görüşündeydi. Ama günah hâlâ insanları çelebildiğine göre, değişmez kutsal kılavuz olan Tevrat'ı izlemek manevi esenliğin tek güvencesiydi. Eliya'ya göre gece gündüz durmadan çalışmak, hem Tanrı'ya ibadetin en iyi yolu, hem de kusursuz bir önder olmanın gereği idi. Çevresinde, çoğu zaten haham ya da vaiz olan çok yetenekli ve nüfuzlu öğrencilerden oluşan bir grup topladı. Bu gruptaki Volojin hahamı Hayim ben Yitshak, daha sonra Litvanya'da yeni bir Talmud akademisi (*yeşiva*) kuracak ve Eliya'nın ardından Litvanya Yahudilerinin önderi olacaktı. Gezinin vaiz Jacob ben Wolf Kranz ise yeni bir vaiz üslubunun yaratıcısıydı. Halk arasına ancak dinsel önderliğin gereği olarak kanşan Eliya, 1772'den ölümüne değin Hasidiliğe karşı amansız bir mücadele verdi. Hasidilerin keramet ve keşfe düşkünlüğü, grup önderlerine (*tzaddik*) tapınmaları, içki içip dans ederek topluca eğlenmeleri, Eliya'nın karşı çıktığı her şeyin yaygınlaşması anlamına geliyordu. Ayrıca Hasidilerin duaya aşırı önem vermeleri Eliya'nın kutsal saydığı Tevrat öğreniminin üstünlüğünü yadsılamak demektir.

Eliya'nın sonraki kuşaklara temel katkısı, Yahudiliğin, çağdaşlaşmanın ilk adımlarını attığı bir dönemde, Tann'ı düşünce yoluyla sevmenin geleneksel bir örneğini sunmuş olmasıdır. Siyonizmin başarısını haber veren *Kol hator* (Güvercinin Sesi) adlı yapıtın Eliya'nın olduğu son zamanlarda ileri sürülmüştür; ama bu metnin büyük bölümünün düzmece olduğu sanılmaktadır.

Eliyahu, Aaron ben, AARON BEN ELIJAH olarak da bilinir (d. 1328/30, İzmir, Osmanlı Devleti - ö. 1369), Bizanslı Yahudi ilahiyatçı. Karai inançlarını felsefi temele oturtmaya çalışan tek din bilginidir. 8. yüzyılda İran'da gelişen Yahudi hareketi Karailik, sözlü geleneği yadsıması, Yahudiliğin şeriat, geleneksel öğretisi ve yorum kitabı Talmud'un üstünlüğünü sorgulamıştır.

Eliyaoglu Harun, görüşlerini Karai inançlarını derlediği üç kitapta özetlemiştir. İlk kitabı *Ez Hayim* (1346; Yaşam Ağacı), 12. yüzyıl Yahudi filozofu İbn Meymun'un (Maimonides) *More nevuim* (Şaşırmışların Kılavuzu) adlı kitabını örnek alır. Bu yapıtında, İbn Meymun'un Aristotelesçi bakış açısına Karai inançlarına uygun bir karşılık bulmaya çalışır. İkinci kitabı *Gan Eden* (1354; Cennet Bahçesi) Karailiğin şeriat

kurallarını temellendirir. Üçüncü kitabı *Keter Torah* (1362) ise Tevrat üzerine yazılmış ve metne titizlikle bağlı kalan bir yorumdur.

Elizabeth I, lakabı BAKİRE KRALİÇE ya da İYİ KRALİÇE BESS (d. 7 Eylül 1533, Greenwich, Londra yakınları - ö. 23 Mart 1603, Richmond, Surrey, İngiltere), 1558-1603

Elizabeth I, Gower'ın portre çalışması; Woburn Manastırı, Bedfordshire
Woburn Abbey Collection

arasında İngiltere kraliçesi. İngiliz tarihinde Elizabeth dönemi olarak anılan hükümdarlığı sırasında siyaset, ticaret ve sanatta ülkesinin Avrupa'nın en büyük güçlerinden biri olmasını sağlamıştır.

İlk yılları. Tudor hanedanından Kral VIII. Henry ile ikinci karısı Anne Boleyn'in çocuğu olarak Greenwich Sarayı'nda doğdu. VI. Edward ve I. Mary'den sonra, VIII. Henry'nin tahta çıkan üçüncü çocuğudur. Büyük bölümü Hertfordshire'daki Hatfield Evi'nde geçen çocukluğu acılar ve sıkıntılarla doluydu. Üvey kardeşi VI. Edward'ın hüküm sürdüğü dönemde, sağduyulu ve uyanık tutumuyla, Deniz Kuvvetleri lordu (*lord high admiral*) Thomas Seymour'ın suç ortağı olarak görülmekten kurtuldu. Lord Seymour, Elizabeth ile evlenip kral vekili (*lord protector*) olan kardeşi Edward Seymour'ın hükümetini devirmeyi planlamakla suçlandı ve idam edildi. Öbür üvey kardeşi Mary'nin hükümdarlığı döneminde ise Elizabeth, 1554'te bir isyan planlayan Sir Thomas Wyatt'ın girişimini önceden bildiği gerekçesiyle Londra Kulesi'nde hapsedildi. Kardeşinden sonraki ikinci veliaht olması ve Protestan bir ana babadan doğması yüzünden sık sık, Katolik Mary ile kocası İspanya kralı II. Felipe'nin komplolarına hedef oluyordu.

Hükümdarlık yılları. Mary'nin ölümü üzerine Kasım 1558'de tahta çıktı. Hükümdarlığının ilk 12 yılında, Protestan ya da Katolik, ülkede herkesin sevdiği bir kraliçe oldu. 1559'da çıkardığı yasayla Protestanlığı yaygınlaştırmaya çalışması ve Komünyon'u yasaklaması da fazla tepki görmedi. Katolikler, devlete ihanet ettiklerinden kuşaklanmadığı sürece Komünyon ayinini evlerinde yapabileceklerdi; bu, o dönem için büyük bir hoşgörünün ifadesiydi. Ama 1570'te, Papa V. Pius'un İngiltere kraliçesini yasadışı ilan etmesiyle, sağlanan dinsel uzlaşma bozuldu ve İngiliz Katolikleri baskılarla karşılaştı. Bu baskılar, İngiltere'ye Cizvit misyonerlerin yollanmaya başladığı 1580'de doruğuna ulaştı.

Erkeklerin dostluğundan hoşlanan bir kadın olmasına karşın, I. Elizabeth hiç evlenmedi. 1564'te Leicester kontu yaptığı Lord Robert Dudley'yle büyük bir aşk yaşamıştı. Dudley'nin 1588'de ölümü üzerine çok sar-

sıldı ve uzun süre odasına kapandı. Hatta hazine bakanı (*lord treasurer*) ve yakın dostu Lord Burghley, sonunda kapısını kırarak onu odasından çıkarmak zorunda kaldı. İngiliz halkının ve Parlamento'nun da kraliçeyi bir an önce anne olarak görme isteği üzerine Elizabeth'i evlendirmek için çeşitli görüşmeler yapıldı. Alençon dükü ile yapılan evlilik görüşmeleri İngiltere'nin dış politikası açısından yararlı oldu. Alençon, Elizabeth'e duyduğu sevginin dürtüsüyle kardeşi Fransa kralı III. Henri'nin etkisinden uzaklaşarak İspanya'ya karşı İngiliz çıkarlarını korumak amacıyla Felemenk'e bir sefer düzenledi. Leicester kontu Dudley'e göre Elizabeth, henüz sekiz yaşındayken "asla evlenmeyeceğim" demiştir. Bunun nedeni büyük olasılıkla Elizabeth'in, daha üç yaşında bile değilken annesi Anne Boleyn'in, sekiz buçuk yaşındayken de üvey annesi Kraliçe Catherine'in, babası VIII. Henry'nin emriyle idam edilmesine tanık olmasıdır.

1559'daki dinsel uzlaşmadan sonra, İskoçya kraliçesi Mary Stuart, Elizabeth yönetimi için başlıca tehdit durumuna gelmişti. Katolik olan Mary, VIII. Henry'nin kardeşi Margaret'in torunuydu ve Henry'nin Anne Boleyn'le evliliği Katolik Kilisesi'nce geçersiz sayıldığından, kendini İngiltere'nin yasal hükümdarı olarak görüyordu. İngiltere'ye ayak bastığında, buradaki Katoliklerin ayaklanarak kendisini tahta çıkaracağını umuyordu. Ülkesindeki soyluların kendisine karşı ayaklanması üzerine, 1558'de İngiltere'ye sığındı. İskoçlar onun hiçbir koşulda geri dönmelerini istemiyordu. Elizabeth, Mary'nin Fransa'da ya da İspanya'da İngiltere'yi işgal etmek için ordu toplamasından çekindiği için onu İngiltere'de alıkoymdu. Ama burada Elizabeth'i devirmeye yönelik komplolara adı karıştı. Son olarak hükümetin bir tuzağı olduğu sanılan Babington Suikastı'na (1586) karıştığına ilişkin yeterli kanıt bulunmasıyla Şubat 1587'de idam edildi.

Elizabeth'in hükümdarlığı sırasındaki en büyük başarılarından biri de 1588'de İspanya'ya karşı kazandığı zaferdi. Mary'nin idam edilmesinden sonra, İspanya kralı Felipe kesin olarak İngiltere'yi işgale karar verdi. İngiliz sarayından aldığı yetkiyle korsanlık yapan Sir Francis Drake'in Amerika'dan dönen İspanyol gemilerini yağmalaması bu kararın alınmasını hızlandırmıştı. Haziran 1588'de denize açılan İspanyol Armadası'nın, İspanyol Felemenk'i'nden ordu topladiktan sonra Thames Halicine yaklaşması planlanmıştı. Ama Elizabeth, yaptırdığı güçlü gemilerle Kuzey Denizinde Armada'yı yenilgiye uğrattı. Denizcilik tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olan bu zaferde, İspanyol gemilerini limanlarında ablukaya alan Felemenkîlilerin de payı vardı. İspanyolların uğradığı asil bozgun ise, İngiliz Katoliklerinin kraliçelerine bağlı kalmasıydı. Elizabeth, hükümdarlığının son 15 yılını eski dostlarının tümünü yitirmiş olarak geçirdi; çevresinde artık güvenebileceği pek az insan kalmıştı. Leicester'ın üvey oğlu, Essex kontu Robert Devereux bu dönemde Elizabeth'in gözdesi oldu. Bununla birlikte, emirlere uymayıp hep kendi bildiğini okumasıyla zaman zaman kraliçeyi çileden çıkartıyordu.

İrlanda'da İngiliz yönetimine karşı hoşnutsuzluğun giderek artması İngiltere için tehlike oluşturmaya başlamıştı; Katolik İrlanda, olası bir İspanyol saldırısında İspanya için üs görevi yapabiliirdi. 1598'de İrlandalı Tyrone kontunun Armagh'daki İngiliz tem-

silcisini yenilgiye uğratması üzerine bütün ülkede ayaklanma başladı. Elizabeth, Essex'in isteği üzerine onu İrlanda'ya gönderdiği ordunun başına geçirdi. Ama Essex, kraliçenin emirlerini çiğnediği için seferde başarısızlığa uğradı ve gene emirlere aykırı olarak kendini kraliçenin huzurunda savunmak için İngiltere'ye döndü. Burada Özel Danışma Kurulu'nca (Privy Council) tutuklandı. Vatana ihanetle suçlandıysa da soruşturma sonucunda beraat etti (1600). Ama karar, onun görevinden alınmasını engellemedi. Bunun üzerine Londra'da saraya karşı bir ayaklanma başlattı. Başarısızlıkla sonuçlanan ayaklanma sonucunda teslim olmak zorunda kaldı ve bu kez vatana ihanetten suçlu bulunarak Şubat 1601'de idam edildi. Elizabeth'in, Essex'in idamı üzerine uzun süre yas tuttuğu, ama devletin çıkarları söz konusu olduğunda kendi isteklerinin önemli olmayacağını söylediği belirtilir. Hükümdarlığının son dönemlerinde mali sıkıntılar baş gösterdi. Bunun üzerine Elizabeth, saraya ait bazı toprakları ve mücevherlerinin büyük bölümünü sattı. Önlem olarak bazı mallara konan tekelin, tüccarın isteği üzerine kaldırmasından sonra kendisine teşekkür edenlere, "Tebamı mutlu etmekten başka bir şey düşünmemeliyim; bu benim yapmak zorunda olduğum bir görevdir" dediği söylenir.

Elizabeth 1603'te, Surrey'deki Richmond Sarayı'nda 70 yaşında öldü. Ölümünden kısa bir süre önce, uzun zamandır resmi olmayan biçimde velayet kabul edilen, İskoçya kraliçesi Mary'nin oğlu VI. James'in, kendisinin vârisi olduğunu resmen onayladı.

Değerlendirme. Elizabeth son derece yetenekli bir hükümdar, enerji dolu, güçlü ve çekici bir kadın, iyi bir sporcu. Çok iyi bir eğitim görmüştü; Latince, Fransızca, İspanyolca, İtalyanca ve Flamanca biliyordu. Daha tahta çıkmadan önce, üvey kardeşi Mary Tudor'un sarayındaki İspanyol elçisi onun için, "Prenses Elizabeth çok tehlikeli, büyümlü bir havası var" demişti. 25 yaşında tahta çıktığında İngiltere, Katoliklerle Protestanlar arasında bölünmüştü. Elizabeth'le halk arasında hükümdarlığının ilk gününden başlayıp ölümüne değin süren güçlü bir sevgi bağı vardı. Bu duygusal boyut da, Elizabeth'in ülkede dinsel birliği sağlamasına, refahı ilerletmesine, İspanya ve Fransa gibi iki büyük güce karşı koyabilmesine ve İngiltere'yi her yönden geliştirmiş, güçlü bir devlet durumuna getirmesine yardımcı oldu. Zaman zaman hırçınlaşan bir kişiliği olmasına karşın Elizabeth, başta Lord Burghley olmak üzere çevresindeki danışmanlarla güvene dayalı, sağlam bir ilişki kurmayı başardı. Ayrıca Fransa'daki Huguenot'lara ve İspanyol Felemenki'nde Felipe'ye karşı direnen Protestan Eyaletler'e de destek sağladı. Hükümdarlığının son 15 yılında İngiltere, yalnızca büyük bir siyasal güç olmakla kalmayıp edebiyatta da önemli gelişme gösterdi. Marlowe, Spenser, Bacon, Donne, Shakespeare gibi büyük yazarlar hep bu dönemde ortaya çıktı (bak. Elizabeth dönemi edebiyatı).

Elizabeth II, tam adı ELIZABETH ALEXANDRA MARY (d. 21 Nisan 1926, Londra), Birleşik Krallık hükümdarı ve İngiliz Uluslar Topluluğu başkanı. 6 Şubat 1952'de babası Kral VI. George'un yerine tahta geçmiş, 2 Haziran 1953'te taç giymiştir.

Kral V. George'un küçük oğlunun (sonradan VI. George) ilk çocuğudur. Amcası VIII. Edward'ın (sonradan Windsor dükü) 11 Aralık 1936'da tahtı babası VI. George'a bırakarak çekilmesi üzerine tahtın vârisi

oldu. Özel öğretmenlerden eğitim gördü; çalışmalarını özellikle tarih, dil ve müzik üzerinde yoğunlaştırdı. Ailesinin ve hükümet üyelerinin itirazlarına karşın, II. Dünya Savaşı sonlarında Anavatan Ordusu Yardımcı Hizmetleri'nde motorlu araç kullanımı ve bakımı konusunda eğitim gördü.

9 Temmuz 1947'de, uzaktan kuzeni olan, eski Yunanistan ve Danimarka prensi, Kraliyet Deniz Kuvvetleri teğmenlerinden Philip Mountbatten ile nişanlandığı ilan edildi.

Elizabeth II, 1985
Karsh-Camera Press / Globe Photos

Prenses Elizabeth ile Prens Philip, 20 Kasım 1947'de Westminster Abbey'de evlendiler; Kral VI. George düğünden önce Prens Philip'i Edinburgh dükü, Merioneth kontu ve Greenwich baronu yaptı. İlk çocukları Prens Charles Philip Arthur George, 14 Kasım 1948'de doğdu. Prens Charles'i Prenses Anne Elizabeth Alice Louise (d. 15 Ağustos 1950; 1973'te Mark Phillips ile evlendi), Prens Andrew Albert Christian Edward (d. 19 Şubat 1960; 1986'da York dükü yapıldı) ve Prens Edward Anthony Richard Louis'nin (d. 10 Mart 1964) doğumları izledi. Elizabeth'in bütün çocukları, hanedanın adı olan "Windsor" soyadını taşımaktadır. Elizabeth 1960'ta, kendi soyundan gelen, ancak prens ya da prenses unvanını taşımayanlar için "Windsor" soyadının önüne Mountbatten adını eklemeye karar verdi. Elizabeth'in ilk torunu (Prenses Anne'nin oğlu) 15 Kasım 1977'de dünyaya geldi.

Prenses Elizabeth, 1951'de, sağlığı bozulmakta olan Kral VI. George'u temsil etmeye başladı. Kocasıyla birlikte çıktığı bir yolculukta, Kenya'nın Sagana kentinde bulundukları sırada, 6 Şubat 1952'de babasının öldüğü ve yerine kendisinin geçtiği haberini aldı. İlk Parlamento'yu açış konuşmasını 4 Kasım 1952'de yaptı. Birleşik Krallık hükümdarları tarihinde ilk kez Elizabeth Avustralya ve Yeni Zelanda ile Güney Amerika ve Basra Körfezi ülkelerini ziyaret etti. Kraliçe 1961'de Hindistan Yarımadasına yaptığı geziyle de 50 yıldır bölgeye giden ilk İngiliz hükümdarı oldu. Saray yaşamında yalnızlıktan yana olan Elizabeth geleneksel ve törensel görevlerini yerine getirmenin ötesinde devlet işleriyle

ciddi bir biçimde yakından ilgilendi. Biniciliği ve at yetistireciliğiyle de tanınan Kraliçe II. Elizabeth kişisel yatırımlarından elde ettiği servetle dünyanın en zengin kadınları arasına girmiştir.

Elizabeth, tam adı ELIZABETH ANGELA MARGUERITE, eđ BOWES-LYON, YORK DÜŞESİ (1923-36) olarak da bilinir (d. 4 Ağustos 1900, St. Paul's Walderbury, Hitchin, Hertfordshire, İngiltere), 1936-52 arasında hüküm süren Birleşik Krallık hükümdarı VI. George'un karısı.

İskoçya kralı I. Robert'in soyundan geldiklerini öne süren Bowes-Lyon ailesinden, Strathmore-Kinghorne 14. kontu Claude George Bowes-Lyon'un (ö. 1944) en küçük kızıdır. 26 Nisan 1923'te Kral V. George'un ikinci oğlu York dükü Albert ile evlendi. İngiliz prenslerinin yabancı kraliyet ailelerinden birinin kızıyla evlenmesi biçimindeki köklü gelenek ilk kez bu evlilikle çiğnenmiş oluyordu. Elizabeth, VIII. Edward'ın tahttan çekilmesi ve kocasının VI. George adıyla tahta çıkması üzerine 11 Aralık 1936'da kraliçe oldu. Ama Edward'ı (sonradan Windsor dükü), George'a hazırlanması için süre tanımadan tahtı devrettiği için hiçbir zaman affetmedi.

Elizabeth'in iki kızı oldu. Bunlardan, Elizabeth Alexandra Mary (d. 1926) sonradan II. Elizabeth adıyla Birleşik Krallık tahtına çıktı; Prenses Margaret Rose (d. 21 Ağustos 1930) ise Snowden kontesi oldu. Kocası VI. George'un 1952'de ölümü ve yerine kızı II. Elizabeth'in geçmesinden sonra Elizabeth, resmen Ana Kraliçe olarak anılmaya başladı. Bugün de, kraliyet ailesinin en sevilen ve en popüler üyelerinden biridir.

Elizabeth STUART (d. 19 Ağustos 1596, Falkland Sarayı, Fifeshire, İskoçya - ö. 13 Şubat 1662, Westminster, Londra, İngiltere), İngiliz prenses ve 1619'da Bohemya tahtına çıkan Pfalz elektörü V. Friedrich'in karısı.

İskoçya kralı VI. James (sonradan Büyük Britanya kralı I. James) ile Danimarkalı prenses Anne'nin kızıdır. 1606'da İngiliz sarayına girdi. Güzelliği ve çekiciliğiyle büyük ilgi topladı ve kısa zamanda saray şairlerinin en gözde konusu oldu. İsveç kralı II. Gustaf Adolf, İspanya kralı III. Felipe ve Pfalz elektörü V. Friedrich onunla evlenmek istediler. Annesi, İspanya kralıyla evlenmesi için çaba gösterdiyse de, Alman Protestan hükümdarlarla bağlarını güçlendirmeyi amaçlayan babası, Friedrich'i seçti. Elizabeth ve Friedrich, Şubat 1613'teki düğünden sonra Heidelberg'e yerleştiler. İlk çocukları Friedrich Heinrich Oskar 1614'te, ünlü oğulları Prens Rupert ise Aralık 1619'da dünyaya geldi.

Bohemyalılar 1619'da Habsburg soyundan gelen kralları I. Ferdinand'a meydan okuyabilmek için, Friedrich'e Bohemya tahtını sundular. Friedrich, Kasım 1619'da I. Friedrich adıyla Bohemya tahtına çıktı. Ama Bohemya birlikleri Kasım 1620'de, o sırada Kutsal Roma-Germen imparatoru olan Ferdinand adına çarpışan Katolik Birliği orduları karşısında yenilgiye uğrayınca, Friedrich ve Elizabeth, Birleşik Eyaletler stadhouder'i (vali) Oranje prensi Maurits'in yanına sığındılar.

Elizabeth sonraki 40 yılını sürgünde geçirdi. En büyük oğlu 1629'da, kocası da 1632'de öldü. İkinci oğlu Karl Ludwig 1648'de Pfalz elektörü olduğunda, Elizabeth'in iktidarı paylaşma isteğini dikkate almadı. Elizabeth'e Orange hanedanından bağlanan gelir 1650'de kesildi; ağabeyi I. Charles ile Parlamento yanlıları arasında çıkan İç Savaş (1642-51) yüzünden de

İngiltere'den gelen yardım son buldu. Sonunda yeğeni II. Charles, 1661'de istemeyerek de olsa, Elizabeth'in İngiltere'ye dönmesine izin verdi.

Elizabeth, ABD'de, New Jersey'in kuzeydoğusundaki Union ilinin (*county*) merkezi (1857) kent. Newark Körfeziyle Arthur Kill kıyısında ve Newark'ın bitişğinde yer alır; New York eyaletindeki Staten Adasına köprüyle bağlanır. Delaware Yerlilerinden satın alınan topraklarda kurulan yerleşmeye, koloninin ilk toprak sahiplerinden Sir George Carteret'in karısının adı verildi. İlk koloni meclisi 1668'den 1682'ye değin burada toplandı. 1740'ta "özgür Elizabeth ilçesi ve kasabası" olarak berat aldı. Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında zor günler yaşadı ve dört çarpışmaya sahne oldu. 1830'larda Staten Adası limanının gelişmesi ve demiryolu hattının buraya ulaşmasıyla düzenli bir biçimde büyümeye başladı. Günümüzde son derece sanayileşmiş olan kentte, konteynerli yüklem tesislerine sahip olan Elizabeth Liman İdaresi Deniz Terminali gibi önemli deniz taşımacılığı kuruluşları vardır. Başlıca imalat ürünleri dikiş makinesi, dokuma, kimyasal maddeler, otomobil ve makinedir. Princeton Üniversitesi (1746) buradaki New Jersey College'dan doğmuştur. Kıta Kongresi başkanı (1783) Elias Boudinot'un evi Boxwood Hall tarihsel bir anıt olarak korunmuştur. Alexander Hamilton ile Aaron Burr'un okuduğu ve İngilizlerin 1780'de yaktığı akademinin yerinde, bugün kentin ilk Presbiteryen Kilisesi'ne ait bir ev bulunmaktadır. Nüfus (1990) 110.002.

Elizabeth Adaları, ABD'de, Massachusetts'in güneydoğusunda küçük adalar zinciri. Cod Burnundan başlar ve Buzzard Körfeziyle Vineyard Boğazı arasında güneybatıya doğru 26 km uzanır. Naushon, Pasque, Nashawena ve Cuttyhunk adalarını kapsar. Yönetel bakımından Dukes iline bağlıdır. 1641'de yerleşilen ve 1864'te tüzel kimlik kazanan ilçe düzeyinde bir yönetim birimi olan Gosnold'u oluşturur. Adını I. James'in kızı Prenses Elizabeth'ten alan adalara ilk kez 1602'de İngiliz denizci Bartholomew Gosnold ulaştı. Gosnold'ın en batıdaki Cuttyhunk Adasında yaptırdığı kaleye yerleşen koloninin ömrü yalnızca üç hafta sürdü. Cuttyhunk adının Vampanag Yerlilerinin dilinde "engin sulara yatan şey" anlamındaki sözcüğün bozulmuş bir biçimi olduğu sanılır. En büyük ada olan Naushon 1812 Savaşı'nda İngilizlerin deniz üssüydü. Düzlük olan adaların toplam yüzölçümü 36 km²'dir. Topraklarının çoğu özel mülk olan adalara yalnızca tekne ve kiralık uçakla ulaşılabilir. Cuttyhunk gözde bir spor amaçlı balıkçılık merkezidir. Nüfus (1990) 98.

Elizabeth dönemi edebiyatı, İngiltere kraliçesi I. Elizabeth döneminde (1558-1603) yazılan yapıtların tümü. İngiliz edebiyatının en parlak çağı sayılan bu dönemin ünlü yazarları arasında Sir Philip Sidney, Edmund Spenser, Roger Ascham, Bishop Richard Hooker, Christopher Marlowe, John Donne, Sir Walter Raleigh ve William Shakespeare yer alır. Döneme verilen ad yalnızca 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl başındaki İngiliz edebiyatının olağandışı canlılığını ve zenginliğini gösterir; yapıtların herhangi bir özelliğini tanımlamaz. Şiirde Spenser kıtası, sone, açık ölçülü dramatik şiir gibi yeniliklere sahne olan Elizabeth döneminde, tiyatro özellikle Shakespeare'in oyunları ile altın çağını yaşadı. Vakayiname-

lerden kutsal metin çevirilerine, risalelere, edebiyat eleştirilerine ve ilk İngiliz romanlarına kadar uzanan çeşitli alanlarda yetkin düzyazı örnekleri verildi. 17. yüzyıl başlarında, edebi türlerin çoğunda birdenbire bir kötümserlik havası görülmeye başladı; özellikle tiyatrodaki belirginleşen bu değişim, aşağı yukarı Kraliçe Elizabeth'in ölümüyle çakıştı. 1603-25 arasındaki İngiliz edebiyatına yeni hükümdar I. James'den dolayı James (Latince Jacobus) dönemi adı verilmekle birlikte, 16. yüzyıldaki tema ve biçimlerin 17. yüzyıla da uzanması nedeniyle I. James'in ilk yıllarındaki yapıtlardan önce "Jacobethan" olarak söz edilir.

Elizabethtown, ABD'de, Tennessee'nin kuzeydoğusunda, Carter ilinin (*county*) merkezi (1796) kent. Doe ve Watauga ırmaklarının birleştiği noktada kuruludur. Apalaş Dağlarının güneyinde ve Cherokee Ulusal Ormanı'nın Unaka Bölümü'nde yer alır. Johnson kentinin hemen doğusuna düşer. Happy Vadisinin eski yerleşmelerinden biridir; Watauga Birliği denen özyönetim anlaşması 1772'de burada yapılmıştır. Adını ilk göçmenlerden olan ve kente adını veren Landon Carter'in eşinden almıştır. Kentin yakınlarında bulunan ve günümüzde eyalet sit alanı olan Sycamore Sığırlıkları, Bağımsızlık Savaşı sırasında Güney Carolina'da yapılan Kings Dağı Çarpışmasına (1780) giden yurtseverlerin yola çıktığı yerdir. Başkan Andrew Johnson, Watauga'nın kenarındaki Stover Evi'nde ölmüştür.

Kentte sentetik iplik, sicim, giysi, oluklu kutu, piyano teli ve mobilya üretilir. 1881'de kurulan Milligan College kentin 8 km doğusundadır. Tennessee Vadisi İdaresi'ne (TVA) ait barajların oluşturduğu Watauga ve Boone göletleri çevresinde dinlenme tesisleri vardır. Nüfus (1990) 11.931.

Elizabethtown, ABD'de, Kentucky'nin orta kesimindeki Hardin ilçesinin (*county*) merkezi kent. Louisville'in 77 km güneyindedir. Severns Valley Station adıyla kurulan (1779-80) ilk yerleşmeyi 1793'te yeniden düzenleyen Albay Andrew Hynes, 1797'de burayı resmen kurarken karısının anısına Elizabethtown olarak adlandırdı. Abraham Lincoln'ın babası Thomas bir süre burada yaşamıştır; Abraham Lincoln'ın Doğum Yeri Ulusal Sit Alanı kentin 20 km güneydoğusundadır. İç Savaş sırasında Louisville ve Nashville Demiryolu'nu yok etmek isteyen Konfederasyon generali John Morgan kenti bombalamıştır. George Armstrong Custer 1871-73 arasında, onanlımsı eski bir han olan Brown-Pusey Evi (1818) yakınlarında karargâh kurmuştur.

Tarım ürünleri, tütün ve içkiye dayalı bir ticaret merkezi olarak gelişen kentte, II. Dünya Savaşı'ndan sonra çeşitli sanayiler kurulmuştur. Kentucky Eyalet Üniversitesi'ne bağlı Elizabethtown Community College 1964'te açılmıştır. Nüfus (1990) 18.167.

Elkesaycılık, ELKASAY MEZHEBİ olarak da bilinir, Filistin'de Şeria Irmağının batı kesiminde İS 100 dolayında ortaya çıkan Yahudi mezhebi. En önemli özelliği değişik vaftiz uygulaması olan mezhebin adını, düşsel bir önder olan Elkesay'dan ya da onun adını taşıyan vahiy kitabından aldığı sanılır. Yahudi şeriatının çoğu ilkesini benimseyen Elkesaycılar bütün vücudu suya daldırarak yapılan vaftizin kişiyi günahlarından arındırdığına inanırlardı. Mezhebin, ekmek ve tuzla bir tür Komünyon ayini uyguladığı da tahmin edilmektedir.

Elkesaycılık, gene bir Yahudi mezhebi olan Essenliler ile Lüt Gölü bölgesinde yaşayan Yahudi kökenli Arami Hristiyanlar arasında yandaş buldu. İS 220 dolayla-

rında Elkesaycılık, Yunanca konuşan Hristiyanları da çekebilmek için Hz. İsa'yı temel alan bir öğreti benimsedi. Mezhep İS 400'de bütünüyle yok olmuştur.

Elkhart, ABD'de, Indiana'nın kuzeyindeki Elkhart ilinde (*county*) kent. Elkhart ve St. Joseph ırmaklarının birleştiği noktada, South Bend'in hemen batısında yer alır. Yerlilere ait yolların kavşağında 1832'de kuruldu; adını, ırmakların birleştiği yerde bulunan ve Yerlilerin biçimini gecek yüreğine (İngilizce *elk's heart*) benzettileri bir adadan almıştır. Michigan Southern Railroad'un onarım atölyelerinin burada kurulmasıyla gelişmesi hızlandı ve New York Central Railroad şirketine bağlı bir hatın merkezi durumuna geldi. 1875'te burada piring kornet yapımına başlayan Charles G. Conn'un kurduğu şirketi (bugün dünyada üflemeli çalgı üreten en büyük şirketlerden biridir) başkalarının da izlemesiyle bando çalgıları yapımında birinci sırayı aldı. 1884'te Dr. Franklin Miles'in kurduğu Miles Laboratories, Inc. ile ilaç sanayisi de gelişti. Günümüzde öteki sanayi ürünleri arasında gezer evler, mobilya, elektrikli aletler ve makineler sayılabilir. Elkhart aynı zamanda hayvan ve süt ürünleri, soya fasulyesi ve tahılla dayalı bir tarımsal pazarlama merkezidir. Nüfus (1990) kent, 43.627; Elkhart-Goshen metropoliten alanı, 156.198.

Elkutlu, Rakım (d. 1872, İzmir - ö. 4 Aralık 1948, İzmir), son dönemin ünlü şarkı bestecilerinden.

İzmir Hisar Camisi imamı Şuayb Efendi'nin oğludur. İzmir İdadisi'ni bitirdi. 1892'de babasının yerine Hisar Camisi'ne imam oldu. Bir yandan da, başta Tamburi Ali Efendi olmak üzere, birçok kişiden müzik dersi aldı, ney öğrendi. İlk bestesini 22 yaşındayken yaptı. Cumhuriyet döneminde bir süre İzmir Türk Musikisi Cemiyeti başkanlığı da yaptı.

Verimli bir besteci olan ve 450'ye yakın beste yapan Elkutlu'nun pek çok şarkısı, başta Münir Nurettin Selçuk olmak üzere, 1930'ların ve 1940'ların en ünlü ses sanatçıları tarafından plaja okunmuş, dönemde en sevilen parçaları arasında girmiştir. *Karcıgar Mevlevi Ayini* ile *Karcıgar Faslı* dışında, beste, ağır ve yurüksemai formlarında yapıtlar vermiştir. Ama asıl ününü şarkılarına borçludur. Bunlar arasında "Aşkın bana bir gizli elem oldu güzel yâr" (hüzzam), "Bilmem ki günahım sana olmakta mı bende" (muhayyerkürdi), "Bekledim fecre kadar, gelmedin ah işte güneş doğdu" (hicazkâr), "Visâl-i yâr ile mest ol hayale dalma gönül" (hicazkâr), "Mümkün mü unutmak güzelim neydi o akşam" (nihavend) ile "Hayal içinde akıp geçti ömr-ü derbederim" (nihavend) en tanınmışlarıdır.

Ellenborough (Kontu), Edward Law, SOUTHAM VIKONTU, 2. BARON ELLENBOROUGH (1818-44) olarak da bilinir (d. 8 Eylül 1790, Londra - ö. 22 Aralık 1871, Gloucestershire, İngiltere), İngiliz devlet adamı. Hindistan genel valisi (1842-44), Deniz Kuvvetleri birinci lordu ve dört kez de Hindistan Denetleme Kurulu başkanı olarak görev yapmıştır.

1841'de Hindistan genel valiliğine atandı. Afganistan'ın işgaline 1839'dan başlayarak masraflı olduğu gerekçesiyle karşı çıktı. I. İngiliz-Afgan Savaşı'ndan (1839-42) sonra, İndus Irmağının sınır olarak kabul edilmesine ve yalnızca, ırmakta ulaşımın serbestçe yapılmasını sağlayacak güçlü noktaların elde tutulmasına karar verdi. Ama fırsat

düşkünlüğü yüzünden, 1843'te yerel yöneticileri kışkırtarak bir savaşa sürükleyen (1843) Sind valisi Sir Charles James Napier'in yaptıklarını onayladı.

Ellenborough, F.R. Say'ın yağlıboya tablosundan ayrıntı, y. 1845; Ulusal Portre Galerisi, Londra
The National Portrait Gallery, Londra

Daha sonra Sind, Bahavalpur, Madras, Bombay ve Kuzeybatı eyaletleri arasında gümrük vergilerini ve geçiş paralarını kaldırarak, ticareti canlandırmaya çalıştı. Ama Aralık 1843'te Gvalior'a karşı giriştiği savaş, bu tasarılarını gerçekleştirmesini engelledi. Ellenborough'un başına buyrukluğu ve kibirli davranışları karşısında çileden çıkan üstleri, Nisan 1844'te onu geri çağırma karar verdiler. Ellenborough ülkesine döndüğünde kont ve vikont yapıldı.

Sir Robert Peel hükümetinde Deniz Kuvvetleri birinci lordu (1846), Lord Derby hükümetinde ise Denetleme Kurulu başkanı olarak (1858) görev yaptı. Denetleme Kurulu başkanlığı sırasında, Hint Ayaklanması'nın gerekli kıldığı yeni bir hükümet tasarısını hazırladı. Ama Lord Canning'in Ayodhya Bildirisi'ni onur kırıcı bir dille eleştiren raporunu yayımlayınca (Ellenborough bu bildirinin Canning'in intikam duygularını açığa vurduğunu düşünüyordu) büyük bir muhalefetle karşılaştı. Bunun üzerine istifa etti ve bir daha devlet görevi almadı.

Ellesmere Adası, Kanada'nın Kuzeybatı Toprakları'nda, Franklin ilinin bir bölümünü oluşturan Kraliçe Elizabeth Adalarının en büyüğü. Grönland'ın kuzeybatı kıyısı açıklarında yer alır. 10. yüzyılda Vikinglerin uğradığı sanılan adayı, 1616'da kâşif William Baffin gördü. 1852'de Sir Edward A. Inglefield'in keşif heyeti "Isabel" gemisiyle kıyısını dolaştığı adaya Ellesmere 1. kontu Francis Egerton'un adını verdi. Genişliği kabaca 500 km, uzunluğu 800 km olan adanın yüzölçümü 196.236 km²'dir. Kanada Kutup Takımadalarının en engebeli adasıdır; yükseklikleri 2.616 m'ye varan tepeleri, geniş buz örtüleri ve girintili çıkıntılı kıyıları vardır. 83°07' kuzey enleminde bulunan Columbia Burnu, Kanada'nın en kuzey noktasıdır. Oldukça küçük olan yerleşmeler arasında Eureka, Craig Harbour ve Kuzey Amerika'nın en kuzeyindeki yerleşme olan Alert bulunur. Adada petrol yatakları vardır.

Ellesmere Gölü, Yeni Zelanda'da, Güney Adasının doğu kesiminde kıyı lagünü. Banks Yarımadasının hemen batısındadır. Uzunluğu 24 km, genişliği 13 km, yüzölçümü ise 180 km²'dir. Yaklaşık 1.900 km²'lik bir havzanın sularını toplar; bu akarsuların en önemlisi gölün kuzeyindeki bir deltadan giren Selwyn'dir. Suyu acı olan gölün derinliği 2 m'den azdır. Canterbury Ovasından

aşınma yoluyla kopan ve kıyı akıntılarıyla kuzeye sürüklenen maddelerin birikmesiyle oluşan Kaitorete Kıyidiliyle Büyük Okyanus'tan ayrılır. Çakıl bir oluşum olan kıyı okunun doğal bir kanalı yoktur. Yükselen suların bataklık kıyidan kazanılmış topraklardaki bostanlara taşmasını önlemek için güneybatıdaki Taumutu'da bir geçit açılmıştır. Göl kalabalık su kuşu sürülerini barındırır. Maori dilindeki adı Waihora "geniş sular" anlamına gelir.

Ellesmere Port-Neston, İngiltere'de, Cheshire iline (county) bağlı ilçe (borough). Mersey Halicinden Wirral Yarımadasının güney ucundaki Dee Halicine uzanır. Ellesmere Port'un gelişmesi, yakın bir döneme rastlar. 1795'te Ellesmere Kanalı'nın açılmasıyla başlayan sanayi, asıl gelişmeyi 1894'te Manchester Gemi Kanalı'nın açılmasından sonra gösterdi. I. Dünya Savaşı'ndan sonra petrol antumına başlandı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Stanlow'daki petrol ve kimya sanayilerinin genişlemesiyle kasaba kısa sürede büyüdü. Bunu, motorlu taşıt aracı üretimi ve başka sanayiler izledi. İlçenin batısında daha çok konut alanları olan Neston ve Parkgate yer alır. Parkgate 18. yüzyılda İrlanda'dan gelen gemiler için yapılmış bir limandı. Yüzölçümü 75 km² olan yeni ilçe bir dizi köyü içine alır. Nüfus (1986 tah.) 80.200.

Ellet, Charles (d. 1 Ocak 1810, Penn's Manor, Pennsylvania - ö. 21 Temmuz 1862, Cairo, Illinois, ABD), ABD'deki ilk kablo askılı asma köprüyü inşa eden mühendis. Üç yıl kadar arazi ölçücüsü ve mühendis yardımcısı olarak çalışan Ellet, daha sonra Paris'teki Köprüler ve Yollar Okulu'nda öğrenim gördü; Fransa, İsviçre ve İngiltere'yi dolaşarak buralardaki yapıları inceledi. 1832'de, ABD'ye döndükten sonra Kongre'ye, Washington kentindeki Potomac Irmağı üzerinde 305 m'lik bir asma köprü kurulmasına ilişkin bir proje sundu. Daha önceki birçok projesi gibi bu önerisi de döneme göre çok ilerideydi ve bu nedenle kuşkuyla karşılandı. Ama Ellet, 1842'de Philadelphia'daki Schuylkill Irmağı üzerinde kablo askılı bir asma köprü kurdu. Her iki yanından beşer kabloyla asılı olan bu köprü'nün uzunluğu 109 m'yd.

Ellet, 1846-49 arasında Baltimore and Ohio Railway şirketi için Virginia'daki Wheeling'de Ohio Irmağı üzerinde dünyanın ilk uzun, kablo askılı asma köprüsünün tasarımını ve yapımını gerçekleştirdi. Orta uzunluğu 308 m olan köprü o zamana değin yapılanların en uzunuydu.

1847'de Ellet, Niyagara Irmağı üzerinde, çağlayanların üç kilometre kadar aşağısında bir köprü kurma işini üstlendi. Çalışmalara başlamasına ve irmağın üzerinde servis köprüsü olarak hafif bir asma köprü kurmasına karşın 1848'de, mali anlaşmazlıklar nedeniyle köprü tamamlanmadan yapım çalışmalarını bıraktı.

Amerikan İç Savaşı'nın (1861-65) patlak vermesinden sonra Ellet, buharla çalışan ve Mississippi'nin Birlik ordularının egemenliği altına girmesinde önemli rol oynayan bir gemi yaptı. 6 Haziran 1862'deki Memphis Çarpışması'nda, dokuz gemilik bir filoyle kendisi yönetti. Savaşı Birlik orduları kazandı, ama Ellet aldığı ağır yaralar sonucu çok geçmeden öldü.

Ellington, Duke, asıl adı EDWARD KENNEDY ELLINGTON (d. 29 Nisan 1899, Washington, D.C. - ö. 24 Mayıs 1974, New York kenti), caz tarihinin en önemli kişiliklerinden biri olan ABD'li besteci, piyanist ve orkestra şefi. Fletcher Henderson ve Don Redman'la birlikte swing dönemini hazırlayan büyük orkestra cazının öncülerindendir.

Piyano eğitimine yedi yaşında başladı. Gençlik yıllarında ragtime piyanistlerinin etkisi altında kaldı. On yedi yaşında profesyonel olarak piyano çalmaya başladı. Bir yıl

Ellington
down beat

sonra ailesinin isteğiyle sürdürmekte olduğu güzel sanatlar eğitimini bırakarak kendini bütünüyle caza verdi. 1923'te, kurduğu küçük bir toplulukla New York kentindeki Kentucky adlı kulüpte çalışmaya başladı. Daha sonraki büyük orkestrasının çekirdeğini oluşturan bu toplulukta o dönemde Bubber Miley, Tricky Sam Nanton, Harry Carney ve Sonny Greer gibi müzikçiler yer alıyordu. Bu müzikçilerin gerilimli ve etkileyici tınları, "Black and Tan Fantasy" gibi parçalarda kendini gösteren *jungle style* adı verilen tarzın temel ögesini oluştuyordu.

Ellington'ın ölümüne değin neredeyse aralıksız yönettiği topluluğu, beste ve orkestrasyon çalışmaları için bir laboratuvar niteliğindeydi. Bu toplulukla ve meslek yaşamlarının büyük bölümünü onun yanında geçiren müzikçilerle birlikte doğaçlama ve orkestrasyonun benzersiz bir karışımını elde etmişti. Trompetçi Cootie Williams, saksofoncu Johnny Hodges ve basçı Jimmy Blanton gibi önemli sanatçıların kendilerine özgü tınlarından yararlanarak bunların her birini ayrı bir renk gibi kullanıyor ve geleneksel olarak çalgılarla özdeşleşmiş tonlar yerine, müzikçilere göre tasarlanmış partiyonlar yazıyordu. Özellikle trompetçi Miley ve tromboncu Nanton'ın kısık sesli, hırıltılı çalış tarzları, bir Ellington özelliği olarak ortaya çıkmıştı. Ellington, ustalıklı kullandığı sözsüz kadın vokalleriyle de müziğine değişik bir renk katıyordu. Belli çalgı grupları oluşturup bunları birbiriyle kapıştıran pasajlar yazmak gibi klasikleşmiş uygulamalardan kaçınıyor, çağdaşlarının tersine topluluğun farklı bölümlerinden seçip ayrıldığı kimi çalgılardan bir birim oluşturarak, ünlü "Mood Indigo"da bas klarnet, kısık sesli trompet ve trombonla yaptığı gibi zengin ve alışılmamış tınları elde ediyordu.

Ellington'ın bini aşkın orkestrasyonu arasında, büyük orkestra için yaptığı caz parçalarının yanı sıra, çoğunda sentfon orkestrası, koro ve dansçıların da yer aldığı film müzikleri, operalar, baleler, Broadway gösterileri, kilise ayinleri de vardır. Müzik dünyasında en sık yorumlanan Ellington parçaları arasında "Satin Doll", "Sophisticated Lady", "Don't Get Around Much Anymore", "Do Nothin' Til You Hear from Me" ve "In a Sentimental Mood"; en tanınmış albümleri arasında da *Black, Brown and Beige* ve *Reminiscing in Tempo* sayılabilir. Ellington'a mal olmuş bazı parçalar da orkestrasındaki müzikçiler tarafından yazılmıştır. Piyanist-düzenlemeci Billy Strayhorn'un "Take the 'A' Train" ve "Lush Life" parçalarıyla tromboncu Juan Tizol'in besteleri "Perdido" ve "Caravan" bunun örnekleridir.

Ellington, piyanist olarak James P. Johnson ve Willie Smith'in Doğu Kıyısı "gezin-

me üslubu"ndan (*stride style*) esinlenmiş, bunu canlı ve hareketli süslemelerle dolu bir üslup içine katarak hem doğaçlama yapan solocuya eşlik edecek, hem de ek bir orkestra renkliliği sağlayacak biçimde kullanılmıştır. Piyano üslubuyla modern cazın önde gelen besteci-piyancılarından Thelonious Monk'ı etkilemiş, düzenleme anlayışı ise Gil Evans, Thad Jones, George Russell, Clare Fischer, Charles Mingus, Sun Ra ve başka önemli modern besteciler tarafından özümsemiştir. Ellington ile çalışan bazı müzikçiler, onun sağladığı olanakların da katkısıyla, kendi çalgılarının caz üsluplarını önemli ölçüde etkilemişlerdir. Bunlar arasında Hodges'in alto saksofonda balad yorumlamaları, Blanton'ın basta *pizzicato*'lu ve kornoyu andıran solo yöntemi ile Ben Webster'in tenor saksofon yaklaşımı özellikle önemlidir.

Ellington'ın 1939-42 arasında gerçekleştirdiği az bilinen çalışmalarının, başyapıtları arasında yer aldığı konusunda görüş birliği vardır. "Harlem Air Shaft", "Jack the Bear", "Concerto for Cootie", "Ko-ko" ve "Cotton Tail" gibi bu dönem yapıtlarında doğaçlamalarla yazılı pasajlar arasında belirgin bir uyum söz konusudur. 1970'te yayımlanan *The World of Duke Ellington* (Duke Ellington'ın Dünyası), Stanley Dance'in Ellington ve orkestrasının elemanlarıyla yaptığı söyleşileri içerir. Ellington'ın *Music Is My Mistress* (Müzik Benim Metresimdir) adlı otobiyografisi 1973'te, oğlu Mercer'in yazdığı *Duke Ellington in Person* (Kişi Olarak Duke Ellington) adlı kitap da 1978'de yayımlanmıştır.

Elliotson, John (d. 29 Ekim 1791, Southwark, Londra - ö. 29 Temmuz 1868, Londra), İngiliz hekim. Hipnozla tedaviyi savunmuş, 1849'da bu yöntemin uygulandığı bir hastane kurmuştur. Londra Üniversitesi'nde klinik derslerine önem veren ilk

Elliotson, bir taş baskıdan ayrıntı
BBC Hulton Picture Library

hekimlerden biri olan Elliotson, ülkesinde stetoskopa inceleme yönteminin de öncüsü olmuştur.

Elliotson, tıp öğrenimini Edinburgh ve Cambridge üniversiteleri ile Londra'daki hastanelerde tamamladıktan sonra, Londra Üniversitesi'nde ders vermeye başladı. 1834'te University College Hastanesi'nde çalışmaya başladıysa da, hipnoza olan ilgisi nedeniyle kurumun tıp komitesiyle anlaşmazlığa düşünce, 1838'de görevinden istifa etti.

Elliot, Herb, asıl adı HERBERT JAMES ELLIOTT (d. 25 Şubat 1938, Perth, Batı Avustralya), Avustralyalı orta mesafe koşucusu. 1958-67 arasında 1.500 m'de ve 1958-62 arasında bir milde dünya rekorlarını elinde tutmuştur. Büyükler kategorisinde 1.500 m'de ve bir milde katıldığı bütün yarışlarda birinci gelmiştir.

Henüz sekiz yaşındayken yarışlara katılmaya başladı. Lise sondayken ayağından sakatlandıysa da ağırlık kaldırarak, kumda

ve çalılıklarda koşarak ve uzun süre idman yaparak eski formuna kavuştu. 1957'de bir mili ilk kez dört dakikanın altında koştu. 1958'de bir milde 3 da 54,5 sn ile, 1.500 m'de ise 3 da 36 sn ile yeni dünya rekorları kırdı. Bir mili 1958'de 10 kez, bütün atletizm yarışını boyunca ise 17 kez dört dakikanın altında koştu. Roma'daki 1960 Olimpiyat Oyunları'nda 1.500 m yarışında en yakın rakibinin 18 m önünde birinci olurken, elde ettiği 3 da 35,5 sn'lik dereceyle yeni bir dünya rekoru kırdı. 1962'de yarışmayı bıraktıktan sonra Batı Avustralya ve Avustralya spor kuruluşlarında etkin görevler aldı. Elliott'un *The Golden Mile* (1960; Altın Mil) adlı bir kitabı vardır.

Ellis, (Henry) Havelock (d. 2 Şubat 1859, Croydon, Surrey - ö. 8 Temmuz 1939, Washbrook, Suffolk, İngiltere) İngiliz denemeci, yayın yönetmeni ve insanların cinsel davranışlarını araştıran doktor.

Bir kaptanın oğlu olan Ellis, Güney Londra'daki özel okullarda öğrenim gördü.

Ellis
The Mansell Collection

Avustralya'da dört yıl öğretmenlik yaptıktan sonra, 1879'da İngiltere'ye döndü. 1881'de tıp okumak üzere Londra'daki Thomas Hastanesi'ne girdi. Yeni Yaşam Derneği'nin toplantılarında G. B. Shaw ve Arthur Symonds'la tanıştı. 1887'de amacı 17. yüzyıl oyunlarını geniş kitlelere tanıtmak olan Mermid Yayınları Eski Oyun Yazarları Dizisi'nin yayın yönetmeni oldu.

Önerdiği ve yayıma hazırladığı Çağdaş Bilim Dizisi içinde, ilk kitabı *The Criminal*'ı (1890; Suçlu) çıkardı. *Man and Woman*'ı (1894; Erkek ve Kadın) yazmak için başladığı araştırmanın sonuçlarını *Studies in the Psychology of Sex* (1897-1928, 7 cilt; Cinselliğin Psikolojisi Üzerine Araştırmalar) adlı en önemli yapıtında topladı. Birinci cilt için açılan davada, yargıç kitabın bilimsel değer taşıdığı biçimindeki savunmayı "ahlak bozucu bir yayını satmak amacıyla benimsenmiş bir sahtekârlık" olarak nitelendirdi. Öbür ciltler de ABD'de yayımlanmakla birlikte, 1935'e değin yalnızca tıp çevrelerinde okumasına izin verildi. Yapıtıyla cinsel sorunun açıkça tartışılmasında önemli rol oynayan Ellis, kadın hakları ve cinsel eğitimin savunucusu olarak tanındı. Edebiyat ve sanat üzerine son denemeleri *Views and Reviews* (1932; Görüşler ve Değerlendirmeler) adlı kitapta toplandı.

Ellis Adası, ABD'de, Yukarı New York Koyunda ada. Manhattan Battery Park'ının güneybatısında yer alır. Yüzölçümü 11 hektardır. Felemenkli kolonicilerin Oyster (istiridye) olarak adlandırdığı ada, 1770'lerde sahibi olan Samuel Ellis'in adını almadan önce, Bucking ve Gibbet adlarıyla anılıyordu. Bir süre gemilerin safralarını boşalttığı bir yer olarak kullanıldıktan sonra, 1808'de New York eyalet meclisince 10

bin dolar karşılığında Federal hükümete satıldı; bir kale ve silah deposu olarak kullanılmaya başladı. 1892-1943 arasında ülkeye gelen göçmenlerin konakladıkları bir istasyon, 1954'e değin de yabancı uyruklularla sınır dışı edilenler için bekleme noktası oldu. 1965'te Özgürlük Heykeli Ulusal Anıtı'nın bir parçası haline getirildi. Adadaki yapılar onarılarak 1990'da Ellis Adası Göç Müzesi adıyla ziyaretçilere açıldı.

Ellmann, Richard (David) (d. 15 Mart 1918, Highland Park, Michigan, ABD - ö. 13 Mayıs 1987, Oxford, İngiltere). ABD'li edebiyat eleştirmeni ve akademisyen. Joyce, Yeats gibi çağdaş İngiliz ve İrlandalı yazarların yaşamları ve yapıtları konusunda uzmanıdır. 1947'de Yale Üniversitesi'nde doktora çalışmasını tamamladı. 1951-68 arasında Illinois'un Evanston kentindeki Kuzeybatı Üniversitesi'nde; 1968-70 arasında Yale'de ve 1970'ten sonra da Oxford Üniversitesi'nde ders verdi. *Yeats: The Man and the Masks* (1948; yb 1978; Yeats: İnsan ve Maskeler) adlı kitabında, Yeats'in en yoğun iç çalışmalarından birini, fantezilerinde beliren benliği ile gündelik yaşantısındaki benliği arasındaki ikilemi irdeledi. Yeats'in güven dolu, gururlu ve saldırgan dış görünümünün ardında ürkek ve kafası karışık bir insan yattığını ortaya koyan kitapta, sanatçının teosofi inancı da ayrıntılı biçimde inceleniyordu. Ellmann'ın *James Joyce* (1959; yb 1982) adlı kitabı, Joyce üzerine en kapsamlı bilgileri içeren çalışma sayılır. Sanatçının yaşamının ve düşüncelerinin çeşitli yönlerini araştırdığı bu yaşamöyküsü çalışması, Ellmann'ın daha sonra Joyce'un mektuplarını derlemesinin (1966) ve sanatçı üzerine başka çalışmalar yapmasının yolunu da açtı. Ellmann'ın sonraki yapıtları arasında *The Artist as Critic: Critical Writings of Oscar Wilde* (Eleştirmen Olarak Sanatçı: Oscar Wilde'in Eleştiri Yazıları), bir derleme olan *Oscar Wilde: A Collection of Critical Essays* (1970; Oscar Wilde: Eleştiri Yazılarında Seçmeler), *New Oxford Book of American Verse* (1976; Amerikan Şiiri Üzerine Yeni Oxford Kitabı) ve *Oscar Wilde* (1988) adlı yaşamöyküsü sayılabilir.

Ellora Mağaraları, Hindistan'ın batısında, İS 6-8. yüzyıllardan kalma, kayalara oyulmuş görkemli tapınak dizisi. Maharashtra eyaletinde bulunan Evrengabad kentinin 29 km kuzeybatısındaki Ellora köyü yakınlarında yer alır. Budacılar, Hindu'lar ve Caynacılar tarafından, ovaya bakan kayalık tepelerde kurulmuştur. Anıtların en önemlisi, Kailasanatha Tapınağı'dır (8. yy). Uzunluğu yaklaşık 50 m, yüksekliği ise yaklaşık 30 m olan tapınak tek bir kaya içine oyulmuştur. Tapınakta, Hindu tanrıları ile mitolojik figürlerin son derece canlı ve güçlü biçimde oyulmuş heykelleri bulunur. Hindu tanrısı Şiva'ya adanan tapınak, Rasttrakuta hanedanı döneminde yapılmıştır. Ellora'ya her yıl, tapınakları görmek için binlerce turist gelir.

Ellsworth, Lincoln (d. 12 Mayıs 1880, Chicago - ö. 26 Mayıs 1951, New York kenti). ABD'li kâşif, mühendis ve bilim adamı. Kuzey (1926) ve Güney (1935) kutup bölgelerini ilk kez havadan aşmıştır.

Zengin bir serüvenci olan Ellsworth, 1902'de Kanada Pasifik Demiryolu Şirketi'nin Kanada'yı boydan boya geçecek bir demiryolu inşa etmek için yaptığı araştırma gezisine katıldı. Daha sonra ABD'de Kaya-lık Dağlara düzenlenen biyolojik araştırma

gezisinde yer aldı. 1924'te And Dağlarında topografik araştırmalar yapan Johns Hopkins Üniversitesi'ne bağlı bir haritacılık ekibine Amazon Havzasından Peru'nun Büyük Okyanus kıyısına kadar rehberlik yaptı.

Ellsworth
American Geographical Society

Kutupların havadan keşfine duyduğu büyük ilgi nedeniyle, gerekli masrafları üstlenerek, Norveçli kâşif Roald Amundsen'le birlikte kutuplara iki araştırma gezisi düzenledi. Ellsworth ve Amundsen ilk gezilerinde (1925) iki amfibik uçakla 87°44' kuzey enlemine ulaşırlarsa da, uçaklardan birinde ortaya çıkan bir arıza yüzünden iniş yapmak zorunda kaldılar. Telsizle durumu bildiremediklerinden kayboldukları sanıldı. Ama 30 gün süren büyük bir çabayla katı kutup yüzeyini temizleyerek uçağın havalanmasına uygun hale getirdiler. Altı kişilik ekibi taşıyan aşırı yüklü uçak sonunda Norveç'in kuzeyindeki Spitsbergen'e (bugün Svalbard) dönmeyi başardı. Ertesi yıl İtalyan araştırmacı Umberto Nobile ile birlikte yeni bir araştırmaya girişen Ellsworth, "Norge" adlı güdümlü bir balonla Spitsbergen'den havalanıp 5.463 km'lik bir yolculuktan sonra Alaska'ya inmeyi başardı. Böylece Kuzey Kutup Havzasını geçen ilk kişi olarak bütün dünyada övgü topladı. 1931'de Labrador'un orta kesiminde 1.290 km'lik bir kano yolculuğu gerçekleştirdi. Ertesi yıl Amerikan Coğrafya Derneği'nin isteği üzerine SSCB'nin kuzeyindeki Franz Josef Toprakları ve Novaya Zemlya adlı kutup adaları üzerinde uçuşlar yaptı.

1935'te, Antarktika'ya yaptığı dört özel keşif seferinin üçüncüsünde, Antarktika Yarımadasından Balinalar Körfezine kadar uçarak kıtayı boydan boya geçti. Ellsworth'un bu uçuş sırasında üzerinden geçtiği, Sentinel ve Eternity sıradağlarını içine alan bölgeye Ellsworth Toprakları adı verilmiştir. 1939'da Antarktika üzerinden bir kez daha uçarken kıtanın Hint Okyanusuna bakan kesimindeki platoyu keşfetti; buraya Amerika Platosu (American Highland) adını verdi ve 777.000 km²'lik bir bölgeyi ABD topraklarına kattı. Ellsworth'un *Cenup Kutubuna Ait Resimli Seyahat Notları* (1939) adlı yapıtı Türkçede yayımlanmıştır.

Alfabetik sıralama sözcük
esasına göre yapılmıştır.

Ellsworth Toprakları, eskiden ELLSWORTH DAĞLIK BÖLGESİ, Antarktika'da Antarktika Yarımadasının anakaraya yakın bölümünde bölge. Marie Bryd Toprakları'nın doğusunda, Ronne Buzlasıyla Bellingshausen Denizi arasındadır. Bölgede birkaç

sıradağ bulunur. Bunlardan Ellsworth Dağlarındaki Vinson Masfı (5.140 m) Antarktika'nın en yüksek noktasıdır. Engebeli ve buzla kaplı olan bölge 1935'te ABD'li kâşif Lincoln Ellsworth ve pilotu Herbert Hollick-Kenyon tarafından, kıtanın üzerinden uçakla geçerken bulunmuştur. Arjantin, Şili ve ABD'nin üzerinde hak iddia ettiği Ellsworth Toprakları hâlâ tam olarak keşfedilmemiştir.

Ellwangen, Almanya'nın güneybatısında, Baden-Württemberg eyaletinde (Land) kent. Aalen'in kuzeyinde, Jagst Irmağı üzerindedir. 764'te kurulan ve 1460'ta kilise dışı bir yüksekokul haline getirilen Benedikten manastırının çevresinde gelişti. 1229'da berat aldı. 1802'de Württemberg'e bağlandı. Prens-başkeşişlerin ve yardımcılarının oturduğu şatonun en geç 1266'da yapıldığı bilinmektedir. Şato yaklaşık 1608'de Rönesans üslubunda yeniden yapıldı. İç mekânı barok üslupta düzenlenen romanesk St. Vitus Collegiate Kilisesi (1182-1233) ve bir hac yeri olan St. Mary Kilisesi de (1682-86) ilginç yapılar arasındadır. Ellwangen'de tekstil ve makine imal edilir. Nüfus (1983 tah.) 21.150.

elma, gülgiller (*Rosaceae*) familyasının *Malus* cinsinden (yaklaşık 25 tür) meyve ağacı ve bunun yenen, etli meyvesi. Her iki yarıkürenin de ılıman iklim kuşağında yetişen elma, dünyada en çok yetiştirilen meyve ağacıdır. Tarihine çok eski çağlarda başlanmış ve 2.000 yıl öncesinden bu yana binlerce çeşidi geliştirilmiştir.

Kışın yapraklarını döken bu ağaç ya da ağaççıkların, alması dikizli, yalın ya da loplu yaprakları ve şemsiye biçiminde salıklar oluşturan beyaz-karmen kırmızısı

Elma (*Malus*)
ABC Ajansı

çiçekleri vardır. Yumurtalığın ve çevresindeki dokunun etlenmesiyle oluşan meyvelerin boyutları, biçimleri ve renkleri çeşide ve çevresel özelliklere bağlı olarak değişiklik gösterirse de, elmalar genellikle yuvarlak, 50-100 mm çapında ve kırmızı, sarı ya da açık yeşil renklidir.

Elma, uzunca bir dinlenme dönemine gereksinim duyduğu için, belli bir süre kış koşullarının yaşandığı bölgelerde, genellikle Kuzey ve Güney yarıkürelerin 30°-60° enlemleri arasında iyi gelişir. Kuzeye doğru gidildikçe, sıcaklığın azalması ve büyüme mevsiminin kısalması elma tarımını sınırlandırır. Elma, iyi akanmış verimli topraklarda yetiştirilir; ekim için genellikle havalanmanın iyi olduğu çok dik olmayan tepeler ve eğimli yamaçlar yeğlenir.

Elma ağacı yetiştirmek amacıyla seçilen filizler 18 aylık dayanıklı sera fidanlarına

aşılır; bir iki yıl sonra aşılansız fidanlar bahçeye dikilir. Gelişmeye başlayan ağaçlardan tam verim alıncaya değin geçen altı-sekiz yıl boyunca, elma bahçesi çok fazla bakım ister. Ana dalların gövde boyunca iyi dağılması ve ince dalların meyvelerin ağırlığıyla kırılmaması için özellikle ilk beş yılda özenli ve dikkatli bir budama gereklidir. Ergin ağaçları zararlı böceklerden korumak, genç meyveleri seyrekleştirmek ve sonbaharda olgun meyvelerin dökülmesini önlemek için basınçlı püskürtme yapılmalıdır.

Sonbahar sonlarında olgunlaşan elma çeşitleri iyi koşullarda bir yıl kadar saklanabildiği halde, yaz sonunda olgunlaşan çeşitler saklanmaya elverişli değildir. En etkili ve uzun süreli saklama yöntemi, elmanın donma noktasının biraz üstündeki sıcaklıklarda depolanmasıdır. Bu amaçla soy gazlar ya da denetimli atmosfer altında saklama yöntemlerinden de yararlanılabilir.

Şekerce zengin bir meyve olan elma, ayrıca A ve C vitaminleri ile tanen içerir. En çok taze meyve olarak yenen elmadan ayrıca sirke, şarap, meyve suyu yapılır, reçel, konserve ve komposto olarak da tüketilir; ayrıca pasta ve yemeklerde kullanılır (özellikle kızarmış elma Avrupa'da bazı et yemeklerinin önemli bir çeşnidir).

Dünyadaki ortalama yıllık elma üretimi yaklaşık 16 milyon tondur. ABD'de yılda yaklaşık 3,25 milyon ton, İtalya'da yaklaşık 2 milyon ton, Fransa ve Almanya'da ise yaklaşık 1,65 milyon ton ürün elde edilir. İsviçre'yi ve Balkanlar'ın kuzeyindeki ülkeleri içine alan Orta Avrupa da zengin bir üretim bölgesidir. Japonya ile Kuzey ve Güney Kore, büyük elma üreticileri oldukları halde dışarıya satış yapmazlar. Öbür önemli elma üreticisi ülkeler arasında, Avustralya, Yeni Zelanda, Arjantin ve Şili sayılabilir.

Yılda 2 milyon tona yaklaşan üretimiyle dünyadaki önemli elma üreticileri arasında yer alan Türkiye'de ise en büyük pay Isparta, Antalya, Konya ve Niğde illerindedir. Tanımı yapılan önemli elma çeşitleri arasında Amasya, hüryemez, demir ve ferik elması gibi yerli çeşitler ile Starking, Golden, Jonathan, Rome Beauty gibi yabancı çeşitler yer alır.

Elma Dağı, İç Anadolu Bölgesi'nde, Ankara kentinin güneydoğusunda dağ kütlesi. Yüksekliği 1.761 m olan Elma Dağı, basık doruklu bir kütledir. Doğudaki Balaban Deresi çukurunu, batıdaki Mogan ve Emir gölleri çukurundan ayırır. Bu iki çöküntüye koşturarak güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanır. Her taraftan alçak alanlarla kuşatılmış olduğundan heybetli bir görünümü vardır. Kuzeybatı kesimleri yüksek düzlüklerden oluşan basamaklı yamaçlar biçimindedir. Güneydoğudaki Balaban Deresi vadisine de giderek alçalan Hayhay tepeleri dizisiyle iner. Kuzeydoğu ucunda Ankara-Kayseri kara ve demir yolunun geçtiği Lalabeli boyun noktasından sonra Idris Dağıyla (1.992 m) devam eder. Elma Dağı'nın çekirdeğini Paleozoyik (Birinci) Zamana (y. 570-225 milyon yıl önce) ait sistler oluşturur. Bu çekirdeği Permian Dönem (y. 280-225 milyon yıl önce) ve Triyas Dönem (y. 225-190 milyon yıl önce) kalkerleri ve serpantin dizisi kuşatır. Ayrıca dağın güneydoğu yamaçlarında kalın bir konglomera dizisi ve güneybatıda kütleli semer biçiminde kaplayan volkanik bir dizi bulunur. Bu volkanik diziyi de kuzeyden göl tortulları örten.

Idris Dağına göre daha çıplak olan Elma Dağı, Ankara'da için bir kış sporları merkezidir.

elmacık kemeri, YANAK KEMERİ olarak da bilinir, kafatasının her iki yanında, şakak kemiğinden üstçene kemiğine kadar uzanan ve en büyük parçası olan elmacık kemiğiyle gözün altında yüksekçe bir kemer oluşturan kemik yapı. Çiğneme kası bu kemerin alt bölümüne yapışmıştır; çiğnemeye yardımcı olan şakak kası da kemerin içinden geçer. Özellikle otçul hayvanlarda çok büyük ve güçlü olan elmacık kemeri, insanın evriminde giderek incelmış ve küçülmüştür. Örneğin, ilk insanlardan *Australopithecus robustus*'un geniş elmacık kemeri, bazı uzmanlar otçul beslenmeye kanıt olarak gösterirken, daha geç tarihte yaşamış *Australopithecus africanus*'un küçük ve narin görünümü elmacık kemeri avcılığa dayalı hepçil beslenmeye bağlarlar. Bugünün insanında, elmacık kemeri bazı toplumlarda daha belirgin, erkeklerde de kadınlara oranla daha geniş ve güçlüdür.

elmacık kemiği, yanağın en geniş yerinde, göz yuvasının (çukurunun) altında ve yanında uzanan kabaca eşkenar dörtgen biçimindeki kemik. Göz yuvasının dış kenarında alın kemiğine, içinde ise kamamsı kemik ile üstçene kemiğine komşudur. Elmacık kemiği, önde üstçene kemiğine, yanda şakak kemiğinin elmacık çıkıntısına bağlanarak elmacık kemeri orta bölümünü oluşturur. Öbür kemikler gibi kırıldak dokusundan değil, doğum sırasında kemikleşen bir zardan oluşur.

Elmadağ, İç Anadolu Bölgesi'nde, Ankara iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 573 km² olan Elmadağ ilçesi doğuda Kırıkkale ili, güneyde Balı, batıda Mamak, kuzeybatıda Altındağ, kuzeyde de Akyurt ve Kalecik ilçeleriyle çevrilidir.

İlçenin kuzey kesimini İdris Dağının güney uzantıları, güney ve güneybatı kesimini de Elma Dağı(*) engelbelendirir. İlçe topraklarının sularını, Kızılırmak'ın kollarından Balaban Deresi toplar. Meyvecilik yapılan ekime elverişli alanlar, bu akarsuyun çevresinde toplanmıştır. 1984'te buradan 1.621 ton elma elde edilmiştir. Ayrıca buğday ve arpa ekimiyle bağcılık da yapılır.

Önceleri Asiyozgat ve Küçükyozgat adlarıyla bilinen Elmadağ, Çankaya ilçesine bağlı bir bucakken, 1960'ta ilçe yapılmıştır. 1927'de üretime başlayan Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu'nun (MKE) Barut Fabrikası, tarım alanı yeterli olmayan kırsal kesimdeki bir bölüm nüfusun kente göçmesine yol açmıştır. İlçe nüfusunun yarıdan fazlasının yaşadığı ilçe merkezi doğu illerini Ankara'ya bağlayan işlek karayolu üzerinde ve Ankara'ya 39 km uzaklıkta yer alır. Ankara'yı Türkiye'nin kuzeyine, doğusuna, güneyine ve güneydoğusuna bağlayan demiryolu hattı kentten geçer.

Elmadağ Belediyesi 1944'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 38.032; kent, 19.490.

Elmalı, Akdeniz Bölgesi'nde, Antalya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.594 km² olan Elmalı ilçesi kuzey ve kuzeydoğuda Korkuteli, doğuda Kumluca, güneyde Finike ve Kaş ilçeleri, batıda da Muğla iliyle çevrilidir.

Elmalı, Antalya ilinin batı ve iç kesimindeki engelbeli bir alanda yer alır. Bu toprakları Batı Toroslar'a bağlı dağlar engelbelendirir. Kuzey kesiminde Elmalı Dağı (Aksivri Tepesinde 2.490 m), doğu kesiminde Beydağları'nın batı uzantıları, güney kesiminde Kohu Dağının kuzey bölümü, batı kesiminde de dorukları ilçe sınırları dışında kalan Akdağ yer alır. Elmalı, akarsular bakımın-

dan çok zengin sayılmaz. İlçe merkezinin hemen güneyindeki alan geniş bir bataklık görünümündedir. Eskiden yılın büyük bölümünde sular altında kalan Karagöl Sazlığı adlı bu bataklık ile daha güneydeki Avlan Gölü günümüzde kurutulmuş durumdadır. Teke Yarımadasının(*) karstik yüzey şekilleri açısından en zengin bölümü ilçe sınırları içinde yer alır. Yüksek dağlarla çevrili olan Elmalı Ovası, geniş bir karstik çöküntü alanıdır. Günümüzde kurutularak tarım alanı haline getirilmiş olan Karagöl Sazlığı ile Avlan Gölü bu çöküntü alanının bir alüvyon eşliğiyle ikiye ayrılmış alçak taba-

Elmalı'dan bir görünüm
Anadolu Yayıncılık Arşivi

nında yer alıyordu. Kapalı havza niteliğindeki bu alana yönelen akarsular düdenlerde kaybolur. Bu düdenlerin en önemlisi Karagöl Düden Mağarasıdır. Sular mağaraya girdikten sonra dar ve dikey çatlaklar içinde kaybolur.

Elmalı'yı çevreleyen dağlar zengin bir orman örtüsüyle kaplıdır. Elmalı ile Kaş arasındaki ormanlarda egemen ağaç türü, katranagacı olarak da bilinen Lübnan sediridir. Eski çağlarda gemi yapımında, saray ve tapınakların inşaatında, fırvanların ve yüksek yöneticilerin tabutlarında kullanılan, reçinesinden mumyalamada yararlanılan sedir ağacının en iyi yetiştiği topraklar Elmalı'nın Çıglıkara orman alanında yer alan topraklardır. Bu yöreden gönderilen sedir kerestesi Ortadoğu'da demiryolu yapımı sırasında travers olarak kullanılmıştır.

İlçede temel ekonomik etkinlik tarımdır. Bitkisel üretimde ağırlık meyveciliktedir. İlçe topraklarında bulunan 850 bine yakın elma ağacından 1984'te 168.598 ton ürün alınmıştır. Aynı yıl 57 bin tona yakın buğday üretilmiş, arpa üretiminde 30 bin, nohutta 5 bin, şeker pancarında 35 bin ton aşılmıştır. İlçede ayrıca bağcılık yapılır; az miktarda yulaf, fasulye ve ayçiçeği de yetiştirilir. Hayvancılık önemli gelir kaynaklarından biridir. En çok kıl keçisi, koyun ve sığır yetiştirilir. Mandıra ürünleri ve ham deri üretimi önemlidir. İlçenin başlıca sanayi tesisleri deri işleyen, tuğla ve kiremit üreten işyerleridir.

İlçe sınırları içindeki Semahöyük mağaralarında ele geçen buluntular, buradaki yerleşimin İlk Tunç Çağına değin uzandığını ortaya koymuştur. Elmalı yöresinin İÖ 5. ve 4. yüzyıllarda Likya sınırları içinde yer aldığı bilinmektedir. Bununla birlikte yörenin yerleşim tarihine ilişkin bilgiler yetersizdir. Elmalı, Tekeoğullarının elindeyken, 1392'de I. Bayezid (Yıldırım) tarafından ilhak edildiyse de 1402'de Timur tarafından gene Tekeoğullarına verildi. Kesin olarak Osmanlı topraklarına katılması 1423'e rastlar. Osmanlıların ilk dönemlerinde Anado-

lu Eyaletinin Teke sancağının sınırları içindeydi.

İlçe merkezi Elmalı kenti, Elmalı Dağının güney eteklerinde yer alır. Korkuteli-Finike Karayolu kentin doğusundan geçer. Başlıca sağlık kuruluşu devlet hastanesidir.

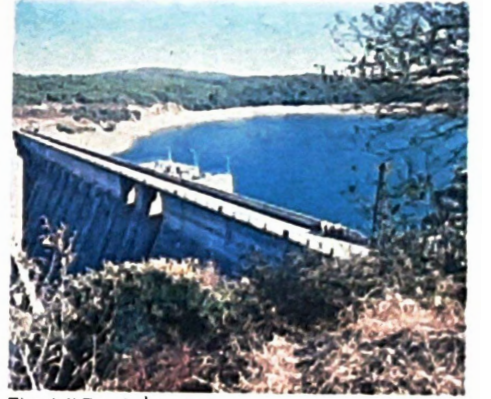
Kentteki tarihsel yapılardan biri 17. yüzyıl başında Manavgatlı Kitapçı Ömer Paşa'nın yaptırdığı Ömer Paşa Camisi'dir. Birçok kez yangın geçirip onarıldıktan sonra 1945'te tümüyle yanmış olan Eski Cami'nin kimin tarafından yapıldığı ve yapım tarihi bilinmemektedir. 19. yüzyıl başlarına ait Şadırvanlı Medrese bugün kütüphane olarak kullanılmaktadır.

Elmalı Belediyesi 1904'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 35.324; kent, 12.384.

Elmalı I Bendi, 1893'te İstanbul'un Anadolu yakasında, Göksu Deresi üzerinde kurulan bent. Su toplama hacmi 1,7 milyon m³ ve yüksekliği 19,75 m olan bent 1926'da onarım görmüştür.

Elmalı II Barajı, İstanbul'un 20 km kuzeydoğusunda, Göksu Deresi üzerinde kurulu olan, düşey boşluklu, payandalı beton baraj. İstanbul'un Anadolu bölümüne içme suyu sağlamak amacıyla 1952'de başlanan yapım çalışmaları 1955'te tamamlanmıştır.

Baraj alanı ve çevresi temel olarak Silüriyen Dönemde (y. 430-395 milyon yıl önce)

Elmalı II Barajı, İstanbul
Dialek

oluşmuş kuvarsitlerden, kumtaşından, kumlu şistlerden ve arkozden oluşur. Bu kayaç yapısı temelde ve sol yamaçta çok sayıda dasit ve diyabaz sokulumlarıyla kesilir. Sağ yamaçta ise kumtaşları, konglomeralar, bozunmuş andezit ve diyoritler bulunur. Baraj gövdesinin altında 5 m'lik geçirimsizlik katmanı oluşturulmuştur.

Barajın akaçlama alanı 79 km², temelden yüksekliği 49 m, kret uzunluğu 238,7 m'dir. 10 milyon m³ su toplayabilen barajın iki kapaklı dolusavagının boşalımı saniyede 540 m³tür.

Elmalık bak. Almalık

Elman, Mischa (d. 20 Ocak, 1891, Talnoye, Ukrayna, Rus Çarlığı - ö. 5 Nisan 1967, New York kenti), 20. yüzyılın önde gelen kemancılarından, romantizm geleneğini sürdüren virtüöz. Harika çocuk olarak ün kazanmıştı. Keman çalmaya dört yaşında başladı. 1902'de Petersburg Konservatuvarı'nda ünlü kemancı ve öğretmen Leopold Auer'in öğrencisi oldu. İlk profesyonel konserini 1904'te Berlin'de verdi ve kısa zamanda Avrupa'nın önde gelen kemancıları arasına girdi. 1908'den başlayarak sık sık ABD'de, daha sonra da Avrupa ve Uzak-

doğu'da tünellere çıktı. 1923'te ABD uyuşu-
na geçti. Bu ülkeye ilk gelişinin 50. yılını
New York'taki Carnegie Hall'da bir kon-
serle kutladı. Repertuvarı çok geniştir. Ke-
manının çınlamalı ve duyumsal bir sesi
vardı. Elman birkaç küçük keman parçası
bestelemiş. Rachmaninoff, Beethoven,
Schumann ve başka bestecilerin çeşitli ya-
pıtlarının keman ve piyano için uyarlamala-
rını yapmıştır.

elmas, katıksız karbondan oluşan mine-
ral. Bilinen en sert doğal madde olan elmas,
aynı zamanda en gözde değerli taşır. Son
derece sert olması nedeniyle sanayide çok
önemli bir kullanım alanı vardır.

Elmas göz alıcı parlattısı ve ışıltısıyla, çok
eski çağlardan günümüze değin, en değerli

Dünyanın ünlü elmaslarından Kaşıkçı Elması;
Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul
Ara Güler

mücevher olarak kabul edilmiştir. Mücev-
herler dünyasında, bitmeyen aşkın simgesi
ve nisanda doğanların doğum taşı sayılır.
Elmasın tartılmasında ölçü birimi olarak
karat (1 karat 200 miligram eşittir) kullanı-
lır. Günümüzde çeşitli sanayi uygulamala-
rında, özel olarak üretilen sanayi elması
türlerinden yararlanılmaktadır; ayrıca,
1960'tan başlayarak yapay elmas üretimi ve
kullanımı yaygınlaşmıştır. Ayrıca bak. sana-
yi elması; yapay elmas.

Elmasın bulunduğu başlıca çökel türleri,
çakıllı alüvyonlar, buzul sürüntüleri ve kim-
berlit breşleridir. Elmas, içinde oluştuğu
kayaçla birlikte, yalnızca kimberlit breşle-
rinde, yer kabuğunun 120 km'den daha der-
rin bölümlerinde bulunur (örn. Kimberly,
Güney Afrika). Elmasların sentez yoluyla
elde edilmesi için gerekli olan koşullar, bu
kuramı desteklemektedir. Alüvyonlarda ve
buzul çakıllarında bulunan elmasların, aşın-
ma (erozyon) ya da buzul hareketleri sonu-
cunda kimberlit bloğundan ayrılarak akar-
sulara ya da buzul sürüntülerinde yeniden
birlikte sanılmaktadır.

Renksiz olabildiği gibi siyaha kadar de-
ğişen çeşitli renkleri de bulunan elmaslar
saydam, yansaydam ya da saydamsız olabilir.
Değerli taş niteliğindeki elmasların çoğu
saydam ve renksizdir. Renksiz ya da soluk
mavi taşlar en değerli olanlardır, ama çok
ender bulunurlar. Mücevher olarak kulanı-
lanların çoğu ise hafif sarımsı renktedir.
"Fantezi" elmasların ayırt edici özelliği,
belirgin renklere sahip olmalarıdır; bunların
içinde en az bulunanlar kırmızı, mavi ve

yeşil olanlardır, turuncu, menekşe, sarı ve
sarımsı yeşil olanlar ise daha yaygındır.
Sanayi elmaslarının önemli bir bölümü gri
ile kahverengi arasında değişen renklerde-
dir ve yansaydam ile saydamsız arasındadır.
Ama nitelikli sanayi elması ile düşük de-
ğerli mücevher elmasını birbirinden ayırt et-
mek oldukça güçtür. Çeşitli atomi parçacığı
türleriyle bombardıman ederek elmasların
renği değiştirilebilir.

Elmasın olağanüstü parlaklığı, ışığı kırma
gücünün çok yüksek olmasından ileri gelir;
düzgün kesilmiş (tırashlanmış) bir elmas,
ışığı, tırashlanmamış bir elmadan çok daha
fazla yansıtır ve bu nedenle daha parlattılı
görünür. Elmasa ışıltısını veren ise yüksek
ayırma gücüdür; beyaz ışık taşın içinden
geçerken tayfının çeşitli renklerine ayrılarak
taşa ışıltılı bir görünüm kazandırır.

Elmasın Mohs ölçeğine göre sertlik derece-
si 10'dur; sertlik bakımından elmasa en
yakın mineral olan korindonun sertlik dere-
cesi ise 9'dur. Gerçekte elmas korindondan
çok daha serttir; Mohs ölçeği doğrusal
olarak kabul edilseydi, elmasın sertlik dere-
cesi 42 olacaktı. Elmasın sertliği, değişik
doğrultularda önemli farklılıklar gösterir,
bu nedenle de bazı yüzeyleri, ötekilerine
oranla daha kolay kesilir ve perdahlanır.
Ayrıntılı fiziksel özellikleri için bak. doğal
elementler (tablo).

Elmasın, X ışınlarıyla belirlenen atomi
yapısına göre, her karbon atomu, kristal
içinde eşit uzaklıktaki dört komşu atoma
bağlı durumdadır. Bu sıkı örgü ile yoğun ve
güçlü bir biçimde bağlanmış kristal yapı,
elmasa grafitten ve doğal karbonun öteki
biçimlerinden çok farklı özellikler kazan-
dırır.

Elmas Arazisi 1 bak. Sperrgebiet

elmas kesimi, değerli taş kesme sanatının
aynı ve özel bir dalı. Elmasa biçim verme
süreci beş temel aşamayı içerir: İşaretleme,
dilimleme, kesme, tırashlama ve fasetaların
oluşturulması.

İşaretleme. İşaretleme işlemi, ham (ya da
brüt) elmas parçasına en yüksek değeri
kazandırmak için nasıl kesileceğinin saptan-
masından sonra yapılır. Bu kararı verirken
ham elmasın biçimi, kusurlu yerleri ve
bunların sayısı dikkate alınır. Elmas kristali-
nin dilimlere ayrılmasında yönün belirlen-
mesi çok önemlidir; çünkü atom yapısı
nedeniyle elmas, sekiz yüzlü kristalin yü-
zeylerine paralel olarak dört yönde dilimle-
nebilir. Bu etkenleri göz önüne alan tasan-
rımcı, elmasın nasıl kesileceğine karar vere-
rek dilimleme ya da kesme noktalarını
işaretler.

Dilimleme. Tasarımcı taşın dilimlenmesine
karar vermişse, elmas dilimciye gider. Bü-
yük elmaslar çoğunlukla önce dilimlenerek
kesime uygun biçimde parçalara ayrılır. Taş
çok büyük ve değerliyse dilimleme çok daha
önemli bir işlemdir. Çünkü tasarımcının ya
da dilimleyicinin yapacağı bir hata, taşı
darmadağın edebilir. Taşın dilimleneceği
yeri gösteren çizgi boyunca kesici alet
olarak kullanılan başka bir elmasla bir çizik
oluşturulur. Sonra elmas aşıp bir takozda
bulunan "V" biçiminde bir oyuya yerleştirir-
li; çizginin üstüne konan çelik bir kamaya
bir tokmakla sertçe vurularak taş çizik
boyununa ikiye ayrılır.

Kesme. Elmas kesiminde üçüncü ya da
dilimlere ayırmaya gerek yoksa ikinci aşı-
ma kesmedir. Kesici bıçak bir yatay mil
üstünde dakikada 4 bin devir yapan, fosforlu
tunçtan, kâğıt inceliğinde bir disktilir.
Kesilecek elmas bir mengeneye yerleştirilir.
Bıçağın kenarı elmas tozuyla keskinleşir ve
kesme işlemi ilerledikçe bıçak kesilen elmas
kristalleriyle kendini yenilemeye devam
eder. Bıçak 1 karatlık ham elması 4 saatle 8

saat arasında keser, sert bir noktaya rastlar-
sa bu işlem çok daha uzun sürebilir.

Tırashlama. Yuvarlak bir taşın kesiminde
bundan sonraki aşama tırashlamadır. Bir
torna tezgâhının aynasına yerleştirilen el-
mas dönerken, uzun saplı bir mengeneye
sıkıştırılmış başka bir elmasın buna sürül-
mesiyle, yavaş yavaş konik bir biçim alır.
Tırashlamada değişik kesimler elde etmek
için taş, torna tezgâhının aynasının merkezi
dışında bir noktaya yerleştirilir.

Fasetaların oluşturulması. Tırashlama işle-
minin ardından, önce elmasa pırlanta kesimi
verilecek 18 temel faseta oluşturulur.
Eğer 58 fasetalık pırlanta kesimi verilecek-
se, bundan sonra taş öbür 40 fasetayı
yapacak ve parlatacak olan pırlanta ustasına
gider. Fasetaların oluşturmak ve parlatmak
için taş, kurşun bir yuvaya ya da mekanik
bir mengeneye yerleştirilerek, elmas tozuyla
yüklenmiş, dökme demirden yatay bir
çarka tutulur. Bu işlerin tümü, özellikle de
fasetaların oluşturulması büyük bir ustalık
gerektirir; çünkü en fazla parlaklığı verile-
bilmesi faseta açılarının kesin bir düzen
izlemesiyle, simetrisinin korunabilmesi de
faseta boyutlarının çok duyarlı biçimde
ayarlanmasıyla olanaklı kılınabilir.

En yaygın kesim, 58 fasetalı yuvarlak bir
taş olan pırlanta kesimdir. Yuvarlak bir
elmasın yalnızca 8/8 faseta oluşacak biçimde
kesilmesi basit kesimdir. Yuvarlak pırlanta
ya da basit kesim dışındaki bütün kesme
üslupları fantezi kesim olarak bilinir. Bu-
nun başlıcaları buget biçimli, kalp biçimli,
armut biçimli ve üçgen biçimli kesimler ile
markiz ve zümrüt kesimidir.

Elmas Kolye Olayı, ELMAS OLAYI olarak da
bilinir, 1785'te XVI. Louis'nin sarayında
ortaya çıkan ve Fransız Devrimi öncesinde
halkın gözünde krallığın saygınlığını iyice
düşüren skandal.

Olay, serüven ve heyecandan hoşlanan
Kontes de la Motte'un, 1.600.000 livre
değerinde elmas bir kolyeyi ele geçirmek
üzere giriştiği entrikayla başladı. Boehmer
ve Bassenge adlarındaki Parisli mücevherci-
ler elmas kolyeyi önce gözdesi Madame du
Barry'ye hediye etmek üzere XV. Louis'ye,
sonra da Kraliçe Marie-Antoinette'e hediye
etmek üzere XVI. Louis'ye satmaya çalış-
mış, ama başarılı olamamışlardı. Kontesin
hazırladığı planın kilit adamı, 1772-74 ara-
sında Viyana'da Fransız büyükelçisi olarak
bulunduğu sırada kraliçenin annesi İmpara-
torice Maria Theresia'nın, ardından kraliçe-
nin düşmanlığını kazanmış olan ve yeni-
den sarayın gözüne girmek için çalışan ünlü
Strasbourg piskoposu Kardinal de Ro-
han'dı.

Kardinal kraliçenin kolyeye elaltından
sahip olmak istediğini söyleyen Kontes de la
Motte, eğer mücevhercilerle görüşerek kol-
yenin satın alınmasını kolaylaştırırsa krali-
çenin kendisiyle sarayda resmi olarak baş-
maya razı olacağını ima etti. Kraliçeden
geldiği öne sürülen sahte mektupları oku-
duktan ve kraliçe gibi giyinmiş bir fahişeye
Versailles Sarayı'nın bahçesinde geceleyin
yaptığı kısa bir görüşmeden sonra ikna olan
kardinal, kolyenin tutarını taksitle ödemek
üzere mücevhercilerle bir anlaşma yapı-
p. Ama kardinal ilk taksitin tamamını ödeye-
meyince sahtekarlık ortaya çıktı ve mücev-
herciler doğrudan kraliçeye başvurdu. Sah-
tekarlıktan açığa çıkmasıyla kardinalin, krali-
çenin eline geçtiğini sandığı kolyenin ger-
çekte parçalara ayrılmış olarak Londra'da
satıldığı anlaşıldı.

XVI. Louis, entrikayı örtbas etmek yerine
kardinali tutuklattı. Bastille'de hapsedilen
kardinal, sözde suç ortaklarıyla birlikte
Paris *Parlement*'inde (Yüksek Mahkeme)

yargılandı. Sonuçta, kolyeyi sahtekârlıklı ele geçirdiği suçlamasından aklanırsa da (31 Mayıs 1786) bütün görevlerinden alındı ve Auvergne'deki La Chaise-Dieu Manastırı'na sürgün edildi. Kontes de la Motte kamçıyla dövülme, damgalanma ve Paris'teki Salpêtrière Hapishanesi'nde ömür boyu hapsedilme cezalarına çarptırıldı. Kontes daha sonra İngiltere'ye kaçarak Kraliçe Marie-Antoinette'i kötüleyen *Mémoires* (Anılar) adlı skandal yaratan kitabını yayımladı.

Skandal, olaya doğrudan karışmayan Marie-Antoinette'in ahlaki zayıflığı ve hoppalığı yönündeki yaygın kanıyı pekiştirdi. Kardinalin keyfi biçimde tutuklanması ve yargılara baskı yapılarak haksız bir cezaya çarptırılması, Kral XVI. Louis'in zayıflığı ve otokratik yönetim yapısı konusundaki izlenimi güçlendirdi. Elmas Kolye Olayı, eski rejimin (*ancien régime*) çöküşüne ve Fransız Devrimi'nin doğuşuna yol açan pek çok etmenden biri oldu.

Elmas Sutra bak. Vacaççedika Sutra

Elmbridge, İngiltere'de, Surrey iline (*county*) bağlı ilçe (*district*). Yüzölçümü 97 km² olan ilçe eski Esher, Walton ve Weybridge kentsel yörelerini içine alır. Londra metropoliten alanının güneybatı kenarında yer alan Elmbridge asıl olarak bir yerleşim merkezidir. Sandown Park yarış alanı (1875) ve Hindistan kahramanı Robert Clive için Lancelot Brown(*) tarafından Palladio üslubunda yeniden yapılan Claremont Park'ı ilçede yer alır. Bazı hafif sanayi dallarının yanı sıra Brooklands'da büyük bir uçak fabrikası vardır. Nüfus (1986 tah.) 110.300.

Elmen, Gustav Waldemar (d. 22 Aralık 1876, Stockholm, İsveç - ö. 10 Aralık 1957, Englewood, New Jersey, ABD), ABD'li elektrik ve metalurji mühendisi. Magnetik geçirgenliği yüksek metal alaşımları türü olan permalloyları geliştirmiştir. Özellikle elektrik donanımlarında yaygın olarak kullanılan bu alaşımlar, kolayca mıknatıslanabilmekte ve gene kolayca bu özelliklerini yitirebilmektedir.

1893'te ABD'ye yerleşen ve 1918'de bu ülkenin vatandaşlığına geçen Elmen, 1904-06 arasında General Electric Company'de (GE), 1906-25 arasında Western Electric Company Inc.'de ve 1925-41 arasında Bell Laboratuvarları'nda elektrik mühendisi olarak çalıştı. 1941-56 arasında Washington kentindeki Deniz Kuvvetleri Ordudonatım Laboratuvarı'nda magnetizma laboratuvarını kurdu ve yönetti. 1920'lerde bulduğu permalloylar (demir-nikel ve demir-kobalt alaşımları), telefonun ve öteki haberleşme sistemlerinin yaygınlaşmasında etkili oldu. Buluşları ayrıca sinyal taşıma sıgası büyük denizaltı telgraf kablolarının geliştirilmesini olanaklı kıldı.

Elmira, ABD'de, New York'un güneyindeki Chemung ilinin (*county*) merkezi (1836) kent. Pennsylvania sınırı yakınlarında, Binghamton'un 97 km kadar batısında ve Chemung Irmağı kıyısında yer alır. Beyazların 1788'de kurduğu ilk yerleşme, 1815'de Newtown adıyla tüzel kimlik kazandı; 1828'de ilk göçmenlerden Nathan Teall'in kızının anısına adı Elmira olarak değiştirildi. 25 km kadar kuzeyindeki Seneca Gölüne açılan Chemung Kanalı'nın 1832'de bitirilmesinden sonra büyümeye, 1849'da Erie Demiryolu'nun ulaşmasıyla da sanayileşmeye başladı. Günümüzde başlıca sanayi ürünleri makine parçaları, vana, büro makineleri, cam, ateşe dayanıklı mal-

zemeler, otomobil ve uçak parçaları, çelik ve elektronik tüplerdir.

Woodlawn Ulusal Mezarlığı, Elmira tutsak kampında ölen 3'üne yakın Güneyli tutsağın mezarını barındırır. Elmira İslahevi 1876'da açılmıştır. Mark Twain 1870'ten ölümüne değin yaz aylarını yakınlardaki Quarry Çiftliği'nde geçirmiş ve yazılarının çoğunu burada kaleme almıştır. Damadı piyanist ve orkestra şefi Ossip Gabrilowitsch'le birlikte Woodlawn Ulusal Mezarlığı'nda gömülmüştür. 1855'te kurulan Elmira College ABD'nin en eski kız yükseköğrenim kurumlarından birisidir; 1969'da erkeklerle de açılmıştır. Kampusunda Mississippi İrmak gemilerinin kaptan köşkü biçiminde düzenlenmiş, Mark Twain'e ait çalışma yeri korunmaktadır. Elmira yakınındaki Harris Tepesinde (vadi tabanından yüksekliği 262

Elmira College Kampusunda Mark Twain'in çalışma odası, Elmira, New York
Mit ve Joan Mann, CameraMann

m), 1930'dan beri planör yarışmaları yapılır. Ulusal Planörcülük Müzesi de buradadır. Arnot Sanat Müzesi ve Elmira İşletme Enstitüsü kentteki başlıca kurumlardır.

General John Sullivan'ın Sir John Johnson ve Joseph Brant yönetimindeki birleşik İngiliz ve Yerli kuvvetlerini yendiği Newtown Çarpışması (29 Ağustos 1779) Elmira'nın 8 km kadar güneydoğusunda yapılmıştır. Haziran 1972'de meydana gelen taşkında 5 binden fazla ev yıkılmıştır. Nüfus (1990) kent, 33.724; Elmira metropoliten alanı, 95.195.

Elmira sistemi, adını New York'taki Elmira İslahevi'nden alan Amerikan ceza sistemi. 1876'da genç suçlular için Elmira İslahevi'ni kuran Zebulon R. Brockway, genç suçluların ıslahı konusunda yenilik getirdi. Brockway, Avustralya'nın doğusundaki Norfolk Adasında Alexander Maconochie tarafından geliştirilen puan sisteminden çok etkilenmişti. Bu sistemde iyi davranışlarına karşı tutuklulara puan verilme ve tahliye için belli sayıda puan toplanması gerekmekeydi. Brockway puan sistemine ek olarak yeni bir ahlaki, fiziksel ve mesleki eğitim sistemi getirdi. Tutukluları sınıflandırıp ayıran Elmira sisteminde, mesleki eğitim ve sanayide istihdama ağırlık veren ve tek tek bireylere yönelik bir program izleniyor, kesin olmayan ceza süreleri uygulanıyor, iyi davranışa ödüllendiriliyor ve mahkûmların gözetim altında tahliyesine olanak tanınıyordu.

Elmira İslahevi, ıslah anlayışına iki önemli felsefi ilke getirmiştir: Mahkûmların hem bireyselliklerini, hem de benzerliklerini gözeterek genç suçlulara karşı özel bir ilgi gösterilmesi ve belli bir yaşın altındaki mahkûmların potansiyel olarak iyi yurttaş kabul edilmesi. Bu ıslah yaklaşımı zamanla ABD cezaevi sistemine yayılmış ve Avrupa'daki ıslah uygulamalarını da etkilemiştir. Ayrıca bak. puan sistemi.

Elmore, Francis Edward ve Alexander Stanley (sırasıyla, d. 9 Kasım 1864, Liver-

pool - ö. 26 Temmuz 1932, Boxmoor, Hertfordshire, d. 1 Ocak 1867, Liverpool - ö. 4 Mart 1944, Boxmoor, Hertfordshire, İngiltere), madenden çıkarılan cevherlerin, ganglarının ayrılarak zenginleştirilmesine yönelik yuzdurarak ayırma işlemini geliştiren İngiliz teknisyenler

Önceleri babalarının yanında elektrolizle bakır anıtma ve bakır boru üretme içinde çalışan Elmore kardeşler, 1898'de bileşik yağlı yuzdurma işlemini geliştirerek patentini aldılar. Bu işlemde önce cevher öğütülüyor, ardından suyun içine asılı halde bırakılıyor ve karışma yağ ekleniyordu. Yağ, çamurun içinden yukarı doğru yükselirken, gangdan ayrılan asılı haldeki mineral parçacıklarına yapışarak bunları mineraliyle birlikte karışımın dışına çekiyordu. Daha sonraları iki kardeş, bu yöntemlerini geliştirerek Elmore vakum işlemi olarak bilinen tekniği uygulamaya koydular, daha az yağ gerektiren bu yöntem, 20 yüzyılda düşük değerli cevherlerin denştirilmesinde yaygın olarak kullanılan başlıca işlem durumuna geldi.

Elmslie, George Grant (d. 20 Şubat 1871, Huntly, Aberdeen, İskoçya - ö. 23 Nisan 1952, Chicago, Illinois, ABD), 20 yüzyılın ilk 20 yılında, ABD'deki bozkır üslubunun Frank Lloyd Wright'tan sonraki en önemli mimarı.

Elmslie, Wright'ın Chicago'daki Adler and Sullivan mimarlık şirketinde etkin olduğu dönemde burada staj gördü, 1895-1910 arasında da Louis Sullivan'la birlikte tasarımlar yaptı. Bu dönemde Sullivan'ın Ortabatı'da yaptığı bir dizi küçük banka binasının tasarımını önemli ölçüde etkilemiş olabilir. Elmslie, Minnesota eyaletindeki Minneapolis'te, önce William Gray Purcell ve George Feick, Jr. ile (1910-12), daha sonra yalnızca Purcell ile (1912-20) ortak olarak çalıştı. En önemli yapıtlarını da bu sırada gerçekleştirdi. Bunlar arasında Bradley Evi (1911, Woods Hole, Massachusetts), Edison Binası (1912, Chicago) ve Woodbury II Mahkeme Binası (1915-17, Sioux kenti, Iowa) sayılabilir. 1920'den sonra çalışmalarını bağımsız olarak Chicago'da sürdürdü.

Elodea, *Hydrocharitaceae* familyasından su bitkilerinin Yenidünya'da yetişen 12 kadar türünü içeren cins. Akvaryumlarda yetişen su bitkilerinin bazı türleri, hücre içi etkinliklerin incelenmesi amacıyla laboratuvar çalışmalarında kullanılır. Göllerde yetişen *Elodea* türleri, göl taşımacılığında engel yaratır.

Eloglu, Metin, (d. 11 Mart 1927, İstanbul - ö. 11 Ekim 1985, İstanbul), şair ve ressam.

Üsküdar Sultantepe Ortaokulu'nu bitirdikten sonra 1945'te Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'ne girdi. Seyfi Toray (1902-75), B. R. Eyuboglu ve Zeki Kocamemi'nin atölyelerinde çalıştı. Siyasal bir suçlamayla bir süre tutuklu kaldı (1946); bu nedenle akademideki kaydı silinince derslere konuk öğrenci olarak devam etti. 1947'de askere gitti. Zaman zaman kaçığı için aldığı cezalar nedeniyle askerliği beş yıl sürdü. Askerden dönünce kısa bir süre belediyenin Park ve Bahçeler Müdürlüğü'ne bağlı bir dairede çalıştı. Bundan sonra yaşamını resim satışlarının geliri ve süsleme çalışmalarıyla kazandı.

"Sabah Şarkısı" adlı ilk şiir Mehmet Metin imzasıyla İzmir'de Kovan dergisinde (1943) yayımlanan Eloglu, Garip akımı doğrultusunda, ama kendine özgü bir mizahla dikkat çekti. Daha sonra *Varlık*,

Yaprak, Yenilik, Şairler Yaprakı, Türk Dili dergilerinde çıkan şiirleriyle kendini genç şairlerin önde gelen temsilcilerinden biri olarak kabul ettirdi. Şiirinde, toplumsal yaşamı yeni ve yapay olmayan bir İstanbul argosuyla somutlaştıran bir dil örgüsü kurdu. Bu yaklaşımını yansıtan şiirlerini topladığı *Düdüklü Tencere* (1951), 1950'lerin

Eroğlu
Ara Güler

başlarında üzerinde en çok konuşulan yapıtlardan biri oldu. Aynı tavrı, daha süzülüş bir dille sürdüren *Sultan Palamur*'tan (1957) ve *Odun*'dan (1959) sonra zamanla İkinci Yeni akımına yaklaştı. *Dost, Güney, Papi-rus* dergilerinde yayımlanan şiirlerinde imgeyi iyice ön plana çıkardı, sözcükleri düşüncenin egemenliğinden kurtarmaya çalıştı. *Türkiye'nin Adresi* (1965) ve *Ayşemaye* (1968) bu yeni eğilimin ilk kitaplarıdır.

1960'lerden sonra, İkinci Yeni akımı etkisini yitirirken Eroğlu şiirini yenilemek gereğini duydu. Eleştirilen Memet Fuat'a göre "yaşamdan kitaplara doğru kaydı" bu dönemde yeni bir şiir dili kurma yolunda kapalılığa ve soyuta çok yaklaşan aşırı deneylere girişti. Bu deneyleri aşuktan sonra da, yaşama sevinci dolu ilk şiirlerine geri dönmedi. *Dizin* (1971), *Yumuşak G* (1975) gibi kitapları onun bu son dönemini temsil eder.

Öyküler, denemeler, eleştiri yazıları da yazan Metin Eroğlu Ali Haziranlı, Etem Olgunil, Nil Meteçoğlu gibi çeşitli takma adlar kullandı. *Dizin*'le 1972 Türk Dil Kurumu Şiir Ödülü'nü kazandı.

Başlangıçta Eroğlu'nun resmini şiiri belirli-yordu, son yıllarında ise şiirinde resminin etkisi daha büyük oldu. 1954'ten başlayarak çeşitli karma sergilere katılan ve kişisel sergiler açan Eroğlu, 1967'de 1.DYO Sergisi'nde, 1976'da da Yarınca Sanat Şenliği'nde birincilik ödülleri kazandı. Ünlü Türk yazar ve şairlerin portrelerinin yanı sıra, 1960-70 arasında "Genelev", "Çıkmaz Sokak" ve "Gecekondu Sofrası" gibi büyük boyutlu kompozisyonlar, 1970-80 arasında da İstanbul görünüşleri yaptı. Gerek soyut denemelerinde, gerek figüratif çalışmalarında lekeli bir tavır benimsedi ve konusunun özündeki toplumsal niteliği yansıtmaya çalıştı.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Şiir. *Horozdan Korkan Oğlan* (1960), *Bektaş Dedikleri* (1970), *Olup Tansel ile birlikte, Bektaş fıkralarından şiir biçiminde deyişler*, *Rüzgâr Ekmek* (1978), *Hep* (1982), *Yine* (1982, toplu şiirler), *Şiirce* (1982, toplu şiirler), *Ay Parçası* (1983), *Önce Kadınlar* (1984).

Elohim, tekil ELOA (İbranicede "Tanrı", "görmek"), Eski Ahit'te İsrailoğullarının Tanrı için kullandığı adlardan biri. Moabi tanrısı Kemoş ve Sayda tanrısı Astarte gibi tanrılar ile melekler, krallar, yargıçlar (Eski Ahit'te *şofetim*) ve Mesih gibi başka görkemli varlıklar ve kişiler için de kullanılırdı.

Ama dilbilgisi bakımından çoğul olduğu halde Elohim sözcüğü Eski Ahit'te genellikle İsrail kavminin tek ve biricik tanrısı Yehova'yı belirtir. *Ha-* önekiyle kullanıldığında "Tanrı" anlamını kazanır; "yaşayan Tanrı" anlamında da *Elohim* hayim tamlaması kullanılır. İsrailoğulları, Kenan dilindeki çoğul Elohim sözcüğünü alarak kendi inanç ve ibadet düzenleri içinde ona tekil anlam kazandırmış olmalıdırlar.

Elopiiformes, yaşayan kemikbalıkların en ilkel örnekleri olarak kabul edilen kemikbalığı, tarpon ve hanımbalığını, ayrıca soyu tükenmiş pek çok türü içeren balık takımı. Bu takımın yaşayan 12 kadar türü genellikle iki alttakımda toplanır: *Elopoidei* ve *Albuloidi*. *Elopoidei* alttakımı *Elopidae* (hanımbalıkları) ve *Megalopidae* (tarponlar) familyalarına, *Albuloidi* alttakımı ise *Albulidae* (kemikbalıkları, gisular) ve soyu tükenmiş *Phyllodontidae* familyasına ayrılır.

Elopiiformes takımının yaşayan üyelerinin en küçüğü yaklaşık 70 cm uzunluğunda ve 6,5 kg ağırlığındaki kemikbalığı, en irisi de uzunluğu 2,5 m'yi, ağırlığı 150 kg'yi bulan Atlantik tarponudur. Bu balıkların gövdeleri uzunca, kuyruk yüzgeçleri iri ve çatallıdır. Öbür ilkel kemikbalıklarda olduğu gibi *Elopiiformes* üyelerinde de yüzme ya da gaz kesesi açık bir kanala bağlanır ve ağızdan alınan hava bu kanal aracılığıyla doğrudan gaz kesesine geçer. Tarponların sık bir damar ağıyla beslenen ve bir ölçüde bölmeleşmiş olan gaz keseleri akciğere benzer; tümüyle hava solunumu yapan bu balıklar su yüzeyine çıkıp hava yutamadığında oksijensizlikten ölür. Erişkinleri bol oksijenli sulara yaşayan bir tür için garip ve alışılmadık olan bu solunum biçimi, gelgit bölgelerinin az oksijenli durgun sularında gelişen tarpon larvaları için yaşamsal önem taşır.

Takımın gisular dışında kalan bütün üyeleri sıcak denizlerin kıyı sularında yaşar ve erişkin evrelerinde bile acı ya da tatlı sulara girebilir. İçlerinde amatör balıkçıların değer verdiği lezzetli av balıkları olmakla birlikte, yalnızca Pasifik tarponu besin olarak ekonomik değer taşır ve güneybatı Asya'da yoğun biçimde avlanır. Atlantik tarponu (*Tarpon atlanticus*) su üstündeki güçlü sıçramalarıyla tanınırken, Pasifik tarponu (*Megalops cypinoides*) ile hanımbalıkları (*Elops* cinsi) yüzeyde yuvarlanma hareketleri yapar. Bu davranışların solunumuyla ilgili olduğu sanılmaktadır. Tarponlar ve hanımbalıkları hızlı yüzen, özellikle öbür balıkları avlayarak beslenen yırtıcı birer kıyı balığıdır. Siğ sularında dipte yemlenen kemikbalıkları ise, gelgitlerin taşıdığı solucanları ve kabuklu deniz hayvanlarını küt damak dişleriyle ezerek yer. Derin sularında dipte yemlenen gisuların da başlıca besini solucanlardır.

Elopiiformes takımının üyeleri çok sayıda yumurta döken, üreme yeteneği yüksek balıklardır. İri bir Atlantik tarponunun döktüğü yumurta sayısı 12 milyonu aşar; bu sayı, üretkenliğiyle ünlü morinanın döktüğü yumurta sayısından yaklaşık yedi kat fazladır. Siğ sularında yaşayan türlerin yumurtaları dibe çöker ve burada döllenir. Yumurtalardan çıkan şerit biçimindeki ince ve saydam larvaların (*leptocephalus*) büyük bölümü akıntılarla açık denize sürüklenip ölürken, ancak kıyı sığırlıklarında kalabilenler başkalaşmaya uğrar. Başkalaşmayla son larva evresine giren yavrular içerylere doğru göçer ve gelişmelerini genellikle gelgitlerin oluşturduğu acı su birikintilerinde sürdürür; bu arada küçük kabuklular, böcek larvaları gibi canlılarla beslenir ve olgunlaşınca yenden denize döner. Gisuların yaşam çevriminde acı sularda geçen son larva evresi yoctur. Yumurtaların çatlaması, larva dö-

nemi ve başkalaşma, erişkinlerin de yaşadığı derin sularda gerçekleşir.

Kemikbalıklar arasında yalnız *Elopidae* familyasının fosil kayıtları Jura Dönemine (y. 190-136 milyon yıl önce) kadar uzanmaktadır. Bu familyanın, Üst Jura Döneminde yaşayan *Anaethalion* cinsinin bazı türleri, bugün yaşayan hanımbalıklarıyla büyük bir benzerlik gösterir.

Elöve, Ali Ulvi (d. 1881, Selanik - ö. 15 Ağustos 1975, İstanbul), özellikle "Dağ başını duman almış" marşının söz yazarı olarak tanınan şair ve dilci.

İlk ve orta öğrenimini Selanik'te bitirdikten sonra, orada öğretmenliğe başladı. 1908'den sonra İstanbul, Adana, Bursa öğretmen okullarında Türkçe ve edebiyat dersleri verdi. 1939'da başladığı Gazi Terbiye Enstitüsü'ndeki görevini 1945'e değin sürdürerek emekli oldu.

Elöve'nin Selanik'te çıkan *Çocuk Bahçesi* adlı dergide yayımladığı şiirleri (1905) Türk çocuk edebiyatının ilk örnekleri sayılır. Elöve bu alandaki çalışmalarını *Çocuklarımızın Nesideler* (1912), *Çocuklarımızın Şiirler*, (1959) adlı kitabında topladı. Jean Deny'nin *Grammaire de la langue Turque-Dialecte Osmanli* (1921) adlı yapıtını *Türk Dili Grameri* (1941) adıyla Türkçeye çevirdi, Abdurrahman Fevzi Efendi'nin *Mikyasü'l-Lisan ve Kistasü'l-Beyan* adlı yapıtını açıklamalı olarak yayımladı (1952). Ayrıca *Türkçe Hekimlik Terimleri Üzerine Bir Deneme* (1944), İbrahim İşçil ile birlikte), *Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü* (1948, M. A. Ağakay ve A. Dilâçar ile birlikte), *Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (1949, M. A. Ağakay ve A. Dilâçar ile birlikte) gibi çeşitli terim sözlüklerinin hazırlanmasına katkıda bulundu.

Elphinstone, Mountstuart (d. 6 Ekim 1779, Dunbartonshire, İskoçya - ö. 20 Kasım 1859, Hookwood, Limsfield yakınları, Surrey, İngiltere), Hindistan'da görev yapan İngiliz sömürge yöneticisi. Yerli halkın eğitilmesi ve yerel yönetimin güçlendirilmesi için çok çalışmış, aydın bir yöneticidir.

1795'te Kalküta'da Doğu Hindistan Kumpanyası'nda çalışmaya başladı. Birkaç yıl sonra, görevden alınan Ayodhya prensi Vezir Ali'nin yandaşları Benares (Varanasi) valilik merkezindeki İngiliz bürolarına baskın düzenleyerek karşılarına çıkan herkesi katlettiğinde, ölümden kıl payı kurtuldu. 1801'de Puna sömürge valisinin yardımcısı olarak diplomatik bir görev alan Elphinstone, Maratha pişva'sı (Ashta Pradhan'ın [Sekizler Konseyi] en yaşlı üyesi) II. Baci Rao'nun sarayına yerleştirildi. II. Maratha Savaşı'nın (1803-05) başladığı 1803'te, genel valinin kardeşi olan Albay Arthur Wellesley'nin (sonradan I. Wellington dükü) yaveri ve siyasi danışmanı olarak dikkatleri üzerine çekti.

1804'te Nagpur valiliğine atanan Elphinstone, 1807'de Gvalior'daki Maratha sarayına gönderildi. Daha sonra, Rusya'yla birleşerek Hindistan'ı işgal etmeyi tasarlayan Napoléon'a karşı, Afgan hükümdarı Şah Şuca'yla İngilizler arasında yapılması öngörülen ittifakın koşullarını görüşmek üzere 1808'de Afganistan'a gitti. 1811'de Puna valiliğine getirildi. Bu görevi sırasında, Marathaların birleşmesini engellemek için çalıştı ve Baroda'dan gönderilen elçinin öldürülmesinden yararlanarak, pişva'yı antlaşma yapmaya zorladı. İngiliz egemenliğine karşı ayaklanan pişva'yı Kirki Çarpışması'nda (Kasım 1817) yenilgiye uğrattı.

1818'de ilhak edilen Maratha topraklarında İngiliz yönetim sisteminin kurulmasında, önceleri Dekkan, sonraları da Bombay

valisi (1819-27) olarak Elphinstone'un büyük rolü oldu. Maratha için İngilizleştirilmiş bir hükümet sistemini uygun görmeyen Elphinstone, Maratha kurumlarının iyi yanlarını koruyup Maratha geleneklerinin sürdürülmesine çalıştı. Satara racasının krallığını yeniden kurmasını sağladı; bölgenin ileri gelenlerine topraklarını, ayrıcalıklarını ve yargı yetkilerini, Brahmanlara da tapınak topraklarını geri verdi; ödüllerle eğitimi özendirdi. Köy yöneticilerinin otoritelerini korumaları için çalıştı ve köyün yaşlılarına, yasaları yerel olarak uygulama hakkı tanıdı. Devlet eliyle eğitimin öncülerinden biri olan Elphinstone, yerli halkı eğitime düşüncesinden korkulan bir dönemde, bu görüşünde ısrar etti. Elphinstone'un ileri görüşlerinden etkilenen Bombay'ın varlıklı halkı, onu onurlandırmak için kendi aralarında para toplayarak Elphinstone College'i kurdular.

1827-29 arasında Avrupa'ya dolaşan Elphinstone, Hindistan genel valisi olması için aldığı iki öneriyi de geri çevirdi. Daha sonra, çalışmalarını *History of India* (1841; Hindistan Tarihi) adlı iki ciltlik kitabı üzerinde yoğunlaştırdı ve İngiliz hükümetine Hindistan işlerinde danışmanlık yaptı.

Elsasser, Walter M(aurice) (d. 20 Mart 1904, Mannheim, Almanya), bilime yaptığı çok çeşitli katkılarıyla tanınan Alman asıllı ABD'li fizikçi.

1927'de doktora çalışmasını Göttingen'de tamamlayan Elsasser, daha sonra Frankfurt ve Paris üniversiteleri ile California Teknoloji Enstitüsü'nde dersler verdi. 1940'ta ABD vatandaşlığına geçti ve Kara Kuvvetleri İşaret Birliği'yle ve Radio Corporation of America'da (RCA) araştırma çalışmaları yaptı. Daha sonra akademik yaşama dönerek Pennsylvania, Utah ve California üniversiteleriyle Scripps Okyanusbilim Enstitüsü'nde, ardından da Princeton, Maryland ve Johns Hopkins üniversitelerinde hocalık yaptı.

Elsasser, henüz lisansüstü öğrencisiyken, bir elektron demetinin kristal içinden geçerken kırınımına uğradığını saptamıştı. Nötronun bulunuşundan sonra, aynı olayın bu parçacık için de geçerli olacağını öne sürdü. Nobel Ödülü sahibi Hanse Beth'ten bağımsız olarak, nötron ile atom çekirdeği arasındaki bazı olası etkileşimler üzerine önemli çalışmalar yaptı.

Elsasser, Yer'in magnetik alanının kaynağını ve özelliklerini açıklamaya yönelik olarak, yapısal bir model olan dinamo kuramını geliştirdi. Yer çekirdeğindeki ısı'nın radyoaktif bozunma enerjisiyle taşınması (konveksiyon) sonucunda elektrik akımları oluşturduğunu, bu akımların, yermantosunda bulunan ve değişik hızlarda dönen eşmerkezli küresel katmanlarla etkileşime girdiğini ve Coriolis etkisinin bu katmanların sınır bölgelerinde burgaçlar oluşturduğunu ileri sürdü.

Elsasser ayrıca, kuantum fiziği gibi kuramsal fizik dallarının temel ilkelerini biyoloji bilimlerine uyguladı ve görüşlerini *The Physical Foundation of Biology* (1958; Biyolojinin Fiziksel Temeli), *Atom and Organism* (1966; Atom ve Organizma) ve *The Chief Abstractions of Biology* (1975; Biyolojinin Başlıca Soyutlamaları) kitaplarında topladı.

Elsheimer, Adam, EILSHEIMER olarak da yazılır (v. 18 Mart 1578, Frankfurt am Main - ö. Aralık 1610, Roma), Alman ressam ve oymabaskı ustası. 17. yüzyıl manzara resminin gelişimi içinde önemli bir yer tutmuş, ışığı atmosferik etki yaratacak biçimde kullanmasıyla tanınmıştır.

Elsheimer, Frankfurt'ta yanında çalıştığı Philipp Uffenbach'tan Alman Rönesans sanatının temel tekniklerini öğrendi. Aynı dönemde hazi Felemenkî manzara resamlarından da etkilendi. Önce Münih'e, ardından Venedik'e gitti. Venedik'te Tintoretto'nun sanatından esinlendi. Bu dönem yapıtlarında ışığın anlatımı, hatta gizemli etkilerini araştırdı. 1600'de Roma'ya gitti. Burada Rubens ile Paul Brill'in de içinde bulunduğu bir ressamlar topluluğuna katıldı ve klasik İtalyan konularını işledi. Gene bu sırada yaptığı manzara resimlerinde küçük figürlere ve bunları gölgede bırakan yoğun yeşilliklere yer verdi. Işığa duyduğu ilgi, ışık-gölge oyunlarının dramatik etkisini resimlerinde sıkça kullanan Caravaggio'nun resimlerini inceledikten sonra arttı.

Elsheimer bakır üstüne küçük boyutlu ve gıfıt birkaç resim ile birçok büyük boyutlu, canlı çizim yaptı. Ateş ve mum ışığı aydınlığını sık kullanması o dönem için alışılmışın dışındaydı. 1609'da yaptığı "Mısır'a Kaçış" (Louvre Müzesi, Paris) adlı resim, başlıca ışık kaynaklarını ay ve yıldızların oluşturduğu ilk gece manzaralarındandı. Elsheimer Felemenk ve İtalyan okullarını, özellikle de Rembrandt ve Claude Lorrain'i büyük ölçüde etkilemiş, erken ölümü döneminin öbür ressamı için bir üzüntü kaynağı olmuştu.

Elsoniye dağoluşumu, Kanadiyen Kalkan üzerinde, Prekambriyen Zamanda (y. 4 milyar-570 milyon yıl önce) yaklaşık 1,37 milyar yıl önce gerçekleşen ısı oluşum. Oluşuma ilişkin kesin tarihlemeler yalnızca Labrador'daki Batı Nain'de gerçekleştirilmiş olmakla birlikte, ABD'nin orta ve güneybatı bölgelerinde de aynı zaman aralığında gelişmiş Prekambriyen kayaç alanlarına rastlanmıştır; bu nedenle de bazı uzmanlar, bu kayaçların Elsoniye dağoluşumu sırasında oluştuğunu savunurlar.

Elsschot, Willem, asıl adı ALFONS DE RIDDER (d.7 Mayıs 1882, Anvers - ö. 1 Haziran 1960, Anvers, Belçika), Flaman romancı ve şair. Orta sınıf yaşamını keskin bir alayın yanı sıra sıcak bir yaklaşımla ele aldığı yapıtlarıyla ün kazanmıştır.

İlk yapıtı, döneminin doğalci eğilimiyle kaleme aldığı *Villa des roses*'dur (1913). Orta sınıfın dünyasını anlatan roman, bir Fransız pansiyonundaki olayları aktarır. Sonraki iki romanı *De verlossing* (1921; Kurtuluş) ve *Lijmen*'in (1924; Ayartma) hiç ilgi çekmemesi yüzünden cesareti kırılan Elsschot, 1930'lara değin yazmaya ara verdi. 1933'te *Kaas*'ı (Peynir) yayımladı ve bunu 1934'te *Tsjip* izledi. İlk olarak *Lijmen*'de tanıttığı *Kaas*'ın baş kahramanı Laarmans, daha sonraki romanları *Pensioen* (1937; Pansiyon), *De leeuwentimmer* (1940; Aslan Terbiyecisi) ve başyapıtı *Het dwaallicht*'te de (1946) yer alır. Duyarlı ve dürüst bir kişi olan Laarmans, müşterilerine içtenlikli davrandığı için içinde sürekli başarısızlığa uğrar. Toplumsal gerçekleri sert bir biçimde kinamasına karşın Elsschot'un romanlarına ironiyi yumuşatan bir cana yakınlık simiştir. Yapıtlarında okura sunduğu belirli bir sav yoktur, ama sıradan görünen olayların ardındaki gizli dramları sergilemesiyle dikkat çeker. Elsschot'un şiirleri, *Verzen van vroeger* (1934; İlk Şiirler) ve *Verzen* (1947, 3.bas.; Şiirler) başlığıyla yayımlandı.

Elssler, Fanny (d. 23 Haziran 1810, Viyana - ö. 27 Kasım 1884, Viyana), Avusturyalı balerin. Sahneye uyarlanmış halk danslarını baleye sokmuş, canlı, göz alıcı dansı kadar tekniği, özellikle de parmak uclarında (*pointe*) duruşlarıyla ünlenmiştir.

Besteci Franz Joseph Haydn'in hizmetinde çalışan bir nota yazıcısının kızı olan Fanny Elssler, Jean-Pierre Aumer'den ders aldı ve çocukluğunda kız kardeşi Theresa ile birlikte Karntnerthor Tiyatrosu'nda sahneye çıktı. Napoli, Berlin ve Londra'daki gösterileriyle uluslararası üne kavuştu. Auguste Vestris'yle birlikte yaptığı uç aslık yoğun çalışmanın ardından 1834'te Paris Operası'nda ilk kez sahneye çıktı ve Jean Coallı'nın Shakespeare'in *Firına* adlı oyunundan uyarladığı *La Tempête* balesinde rol aldı. Başarısı Parisli baleseverler arasında bulunmaya yol açtı, bir grup Elssler'in sıcak ve doğal dansını, öteki grup ise onun en büyük rakibi Marie Taglioni'nin uçarcasına hafifliğini beğeniyordu. Théophile Gautier, Elssler'e "kuzeyli İspanyol" diyordu. Elssler, "krakoviak" adlı bir Polonya halk dansını canlandırması yüzünden ünlenen *La Gypsy* (1839; Çingene Kızı) ile *La Tarantule*'de (1839; Tarantula) olağanüstü pantomim yeteneğini ortaya koydu. Kastanyetli İspanyol *cachucha* dansını sunduğu *Le Diable boiteux*'daki (1836; Topal Şeytan) büyük başarısıyla, Taglioni'nün üstünlüğünü tehdit eder duruma geldi. Klasik balerinlerin hâlâ en büyüğü sayılan rakibini tahtından indirmek için Taglioni'nin en çok beğenildiği *La Sylphide* balesiyle sahneye çıktı, ama onun hafifliğine ve sıçrayışlarına ulaşamadığından büyük bir başarısızlığa uğradı.

1840-42 arasında ABD turnesine çıkan Elssler çok övgü topladı ve büyük para kazandı. Amerika turnesini uzatmak için Paris Operası'yla sözleşmesini bozmuş olduğundan Paris'e geri dönemedi, ama sahneden çekildiği 1851'e değin İngiltere, Almanya, İtalya ve Rusya'daki gösterilerinde başarısını sürdürdü.

Elsteriye Buzul Katı, Kuzey Avrupa'da Pleistosen Bölümde (y. 2,5 milyon - 10 bin yıl önce) oluşan kayaç katmanlarının başlıca bölümü ve bu kayaçların çokeldığı zaman dilimi. Elsteriye Buzul Katı Kromenyan Buzularası Katın üstünde ve Holstein Buzul arası Katın altında yer alır. Bu iki kat da, Elsteriye Buzul Katının tersine, öncece ılıman iklim koşullarının egemen olduğu dönemlerde oluşmuştur. Elsteriye Buzul Katı, Alp bölgesindeki Mindel Buzul Katı ve Kuzey Amerika'daki Kansan Buzul Katı ile eşdeğerdir. Adını, Almanya'nın doğusundaki Elster Irmağı'ndan alır.

Almanya'da Elsteriye katmanlar oldukça derinlerdedir. Bu katmanların üstü daha sonraları gelişen buz ilerlemeleriyle örtülü durumdadır. Polonya'da Elsteriye katmanlarına Krakow katmanları denir; bu katmanlar doğuya doğru uzanır ve Rusya'da Oka Buzul Katı adını alır. Tüm bu değişik adlar gerçekte aynı jeolojik birimi tanımlamaktadır. Elsteriye tortulları üzerinde yapılan araştırmalar, bu dönemde buzul buzlanının en az iki kez genişlediğini ortaya koymuştur. Bu dönemler, Elster I ve Elster II olarak adlandırılır. Fosil polen çalışmaları da, Elsteriye Buzul Katı döneminde, Polonya'nın tundralarla kaplı ağaçsız bir alan olduğunu açığa çıkarmıştır.

Elti Hatun Camisi, Tunceli'nin Mazgirt ilçesinde, 13. yüzyılın ilk yarısında yapılmış Selçuklu camısı. Dikdörtgen planlı yapı, uzunlamasına üç sahından oluşur. Daha geniş olan orta sahin, yan sahinlerden ikiser ayakla ve bunları birleştiren basık sırtı kemerlerle ayrılır. Orta sahinin ortasında, dört ayağın arasındaki bölüm bir çapraz tonozla örtülüdür; tonozun tepesinde bir

aydınlık feneri vardır. Kible duvarı içinde yalın bir niş halindeki mihrap, dışarıdan bir çıkıntıyla belli edilmiştir. Kuzey duvarında, batı köşesine yakın bir kapı vardır. Cami döşemesinden 3 m kadar yüksek olması, bu kapının bugün yok olmuş bir mahfele açıldığını düşündürmektedir. Kapının hemen doğusunda, kuzey duvarına bitişik, kare planlı, cami kütlesinden daha yüksek bir mekân görülür. Bir çapraz tonozla örtülü, tepesinde de bir aydınlık feneri bulunan bu mekânın doğuya bakan duvarında bir taçkapı bulunmaktadır. Taçkapının tepesi mukarnalıdır ve yazıtında yapı tarihini 1229 vermiştir. Caminin iç mekânına bu bölümden geçildikten sonra gene kuzey duvarındaki bir kapıdan girilir. Aynı mekânın kuzey cephesinde, biraz dışa taşan bir çeşme vardır. Nişi mukarnalarla bezeli bu çeşmenin yazıtında da, Elti Hatun tarafından 1252-53'te yaptırıldığı yazılır. Caminin yanındaki Elti Hatun Kümbeti sekizgen planlı, taş örgü duvarlı, çok yalın görünümlü bir yapıdır. Üstü, içeriden sekiz dilimli bir kubbe, dışarıdan sekizyüzlü piramit biçiminde bir külahla örtülmüştür. Güney, doğu ve batı duvarlarında birer penceresi vardır. En ilginç yanı kuzey cephesindeki girişidir. Buradaki (silmelerle çevrili) kapının iki yanında yapıya dik iki duvar, uzanmaktadır. Zamanında bu duvarlara, bugün yıkılmış olan bir tonozun oturduğu, böylece kümbet girişi önünde bir eyvan oluştuğu sanılmaktadır. Elti Hatun Kümbeti'nin de camiiyle aynı tarihte ya da ondan hemen sonra yapıldığı kabul edilir.

Elton, Charles (Sutherland) (d. 29 Mart 1900, Liverpool - ö. 1 Mayıs 1991, Oxford, İngiltere), çağdaş hayvan ekolojisinin temel ilkelerini belirleyen İngiliz biyoloji bilgini. İlk etikelenimler. Önce Liverpool College'da, ardından Oxford'daki New College'da öğrenim gören Elton 1922'de bu okulun zooloji bölümünü birincilikle bitirdi. Birçokları gibi Elton da o dönemdeki yaklaşımı benimsemiyor ve zoolojinin karşılaştırmalı anatomiye gereğinden çok önem vermesine karşı çıkıyordu. Çağdaşları laboratuvar çalışmalarına ağırlık vererek hayvan yapısını fiziksel ve kimyasal çözümlemelerle araştırmaya girişirken, gerçek bir doğabilimci olan Elton, hayvanların kendi doğal yaşam ortamlarındaki davranışlarını ve yaşadıkları çevreyle ilişkilerini bilimsel yöntemlerle incelemeye yöneldi. Böylece salt gözleme dayanan doğa bilimleri yeni bir bilim dalı olan ekolojiye dönüştü. Elton bu ilk dönem çalışmalarını "hayvan sosyolojisi ve ekonomisi" adıyla tanımlar.

Elton, eski çağların büyük doğabilimcilerinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Örneğin bir yazısında "belki de ilk ekolog" diye söz ettiği Alexander von Humboldt'un "bitki ve hayvan dünyasının bütünlüğünü bozmadan, güçler arasındaki karmaşık ilişkileri koruyarak canlı bir doğa görünümü çizdiğini" belirtir. Ayrıca Humboldt'un çalışmalarından esinlenen Charles Darwin'in, bitkiler ve hayvanlar arasındaki ilişkilerin karmaşıklığını ve önemini kavramakta çağdaşlarını geride bıraktığını anımsatır. Gene de Elton en çok, ABD'li ekolog Victor Ernest Shelford'un *Animal Communities in Temperate America as Illustrated in the Chicago Region* (1913; Chicago Bölgesi Örneğine Dayanarak Amerika'nın Ilıman Bölgelerindeki Karma Hayvan Toplulukları) adlı yapıtında kullandığı metodolojiden etkilendi. 1921'de henüz öğrenciyken, Oxford Üniversitesi'nce düzenlenen bir araştırma gezisine Julian Huxley'nin yardımcısı olarak katılan

Elton, Shelford'un yöntemlerini uygulayarak, Spitsbergen'deki hayvan topluluklarını ekolojik yönden inceledi. Bu çalışmasını, 1923, 1924 ve 1930'da Kuzey Kutbuna yaptığı üç gezide sürdürdü. Darwin, Thomas Malthus'un *Essay on the Principle of Population* (1798; Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme) adlı yapıtından nasıl etkilendiyse, Elton da Alexander Carr-Saunders'in *The Population Problem* (1922; Nüfus Sorunu) adlı yapıtından öylesine etkilenmiştir. Üstelik Elton, Oxford Üniversitesi'nin Spitsbergen gezisine katılan Carr-Saunders'in düşüncelerini doğrudan öğrenme fırsatını da bulmuştu.

Ekolojinin kuruluşu. Elton'un 1927'de yayımlanan ilk kitabı, *Animal Ecology* (Hayvan Ekolojisi), yalnızca karma hayvan topluluklarına yetkin yaklaşımıyla değil, beslenme zinciri, besin çevrimi, besin kaynakları, niş ve "sayılar piramidi" gibi temel ekoloji kavramlarını ve konunun temel ilkelerini belirlediği için de bir dönüm noktasıdır. Hayvanların sayısını belirleyen etkenler konusunda daha kapsamlı düşünceler geliştiren Elton, Kuzey Kutbu deneyiminden ötürü Hudson Körfezi Kumpanyası'nın biyoloji danışmanlığına getirildikten sonra, 1736'dan beri tutulan kayıtları inceleyerek, kürkü için avlanan çeşitli memelilerin sayısındaki dalgalanmaları saptadı. Bu çalışma, İngiltere'deki fare ve sıçan nüfusunun dalgalanmasında çevre koşullarının etkisini araştıran çalışmalarına da öncülük etti.

1930'da Elton'un geniş yankı uyandıran *Animal Ecology and Evolution* (Hayvan Ekolojisi ve Evrimi) adlı kitabı yayımlandı. Bu kitabında "Doğada denge yoktur ve belki de hiçbir zaman olmamıştır" diyen Elton, "yokluk ve tehlike dönemlerinde hayvanların yaşam ortamlarını değiştirmelerinin, hatta göç etmelerinin olağan olduğunu" belirtir ve "çevrenin hayvanlar üzerindeki doğal seçme etkisine karşılık, hayvanların çevreyi seçmesi denebilecek bir olguyla karşı karşıyayız" der. Ne yazık ki, ilgisini giderek türdeş hayvan topluluklarının sayısal dalgalanmaları üzerinde yoğunlaşan Elton, evrim konusundaki bu çarpıcı çalışmalarını sürdürmemiştir.

Elton'un 1932'de Oxford'da kurduğu Hayvan Nüfus Bürosu, hem hayvan sayılarındaki değişimlere ilişkin verilerin toplandığı bir merkez, hem de kara ekolojisi konusunda bir araştırma enstitüsü durumuna geldi. Çeşitli ülkelerden gelen genç araştırmacılara eğitim olanağı sağlayan bu kurum, Elton geleneğinin yaygınlaşmasında etkili oldu. Aynı yıl İngiliz Ekoloji Derneği, Elton'un yönetiminde *Journal of Animal Ecology*'yi yayımlamaya başladı. 1936'da Oxford Üniversitesi'nde hayvan ekolojisi okutmanlığına getirilen Elton, Corpus Christi College'da da uzman araştırma görevlisi oldu.

Elton'un fare ve sıçanlar üzerindeki yoğun çalışmalarını değerlendiren İngiliz hükümeti, II. Dünya Savaşı'nın güç yıllarında ülkenin zaten kıt olan besin kaynaklarını koruyabilmek için, zararlı kemiricilerin çoğaltmasını önleme görevini Elton'un bürosuna verdi. Elton ve çalışma arkadaşları, uyguladıkları yöntemleri ve sonuçlarını *The Control of Rats and Mice* (1954; Keme ve Farelerin Denetlenmesi) adlı kitapta toplayarak, sonraki çalışmalara yol gösterdiler. Elton 1942'de *Voles, Mice and Lemmings* (Sıçanlar, Fareler ve Lemminger) adlı kitabını yayımladı. 1958'de yayımladığı *The Ecology of Invasions of Animals and Plants* (Hayvan ve Bitki İstilasının Ekolojisi) adlı kitabında, bir bölgeye doğal yollardan giren ya da insan eliyle getirilen canlıların yayılmasından doğacak etkileri inceledi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra çalışmalarını özel-

likle yaşam ortamı üzerinde yoğunlaştırarak, *The Pattern of Animal Communities* (1966; Karma Hayvan Topluluklarının Modeli) adlı önemli kitabını yazdı; bu çalışmada, beslenme basamakları için önerdiği sayılar piramidine karşılık, yaşam ortamları için geliştirdiği ters piramit gibi daha genel ilkeleri belirledi.

1953'te Londra'daki Royal Society'nin üyeliğine kabul edilen, Amerikan Sanat ve Bilim Akademisi'ne yabancı üye seçilen, 1967'de Linné Derneği'nin altın madalyasını, 1970'te de Royal Society'nin Darwin madalyasını alan Elton 1967'de emekliye ayrıldı.

Elton Gölü, Rusya Federasyonu'nun Volgograd yönetim biriminde (*oblast*) tuz oranı yüksek göl. Kazakistan sınırı yakınında yer alır. Yüzölçümü 152 km² olan gölün derinliği yalnızca 30-60 cm'dir. Göl deniz düzeyinden 18 m aşağıdadır. 18. yüzyılın başlarından bu yana, magnezyum klorür üretiminde kullanılmak üzere gölden tuz çıkartılmaktadır. Çevrede başka mineraller de bulunur.

eltopu, duvarla çevrili kortlarda ya da tek bir duvara karşı küçük bir lastik topa oynanan oyunların genel adı. Oyunda topa duvara çarptırmak üzere elle ya da yumrukla vurulur. Amaç, rakip oyuncunun duvardan seken topa vuramamasını sağlayacak sertlik, hız ve açıda atış yapmaktır. Eltopunun, dört, üç ve tek duvara karşı olmak üzere, üç ayrı türü vardır. Üçünde de ya iki kişi teke teke karşı karşıya gelir ya da dört kişi iki çift oluşturur.

En eski top oyunlarından biri olan eltopunun geçmişi Eski Roma'ya değin uzanır. Daha sonra İspanya ve Fransa'da *pelota* adıyla ve çıplak elle oynanan bu oyun, bugünkü *jai alai*'nin(*) atasıdır. Britanya Adalarına 16. yüzyılda gelen eltopu, burada *fives* denen bir oyuna dönüştü.

Oyunun bugünkü biçimi bin yıldır eltopu oynanan İrlanda'da gelişmiş ve 1880'lerde İrlandalı göçmenler aracılığıyla ABD'de de yayılmıştır. Bu tarihlerde oyunun kuralları topa ayakla vurulmasına izin veriyordu. Bazı sporcular yere yakın topları ayakla duvara göndermede olağanüstü bir ustalık kazanmışlardır.

İlk uluslararası eltopu karşılaşması, 1887'de, İrlanda şampiyonu John Lawlor'la ABD şampiyonu Casey arasında yapıldı. 4 Ağustos'ta İrlanda'da başlayan karşılaşma 29 Kasım'da Casey'in ABD'deki sahasında sona erdi. Karşılaşmayı 11-6 kazanan Casey 1900'de sporu bırakana değin karşılaştığı bütün rakiplerini yendi.

Dört duvarlı standart sahalardan uzunluğu 12 m, genişliği 6 m'dir. Yükseklik arka duvarda 3,6 m, öteki duvarlarda ise 6 m'dir. Ön duvara paralel kısa bir çizgi, sahayı ikiye böler. Sahanın iki yanında da bu kısa çizginin 1,5 m önünde, ona paralel bir atış çizgisi vardır. İki çizgi arasında kalan, yan kenarlara paralel ve bunlardan 5,4 m uzaklıktaki çizginin oluşturduğu bölüm atış yeridir. Atış çizgisiyle kısa çizginin dış kenarları arasında kalan alan da atış bölgesidir. Her yan duvarda, kısa çizginin 1,5 m arkasında yer alan dikey bir çizgi, arka saha karşılaştırmalı bölgesinin ön sınırını gösterir. Tek duvarlı ve üç duvarlı sahalardan boyutları değişiklik gösterir. Siyah lastik eltopunun çapı 4,7 cm, ağırlığı ise 65,2 gr kadardır. Topa yalnızca tek elle vurulur ve elden başka bir organ kullanılmaz. Topu geri göndermeye çalışan oyuncunun yalnızca tek vuruş hakkı vardır. Topun nemlenmesini engellemek için deri ya da başka bir yumuşak maddeden yapılmış eldivenler kullanılır. İki takım arasında ve topun el ile oynandığı hentbol(*) eltopundan farklı bir oyundur.

Éluard, Paul, asıl adı EUGÈNE GRINDEL (d. 14 Aralık 1895, Saint-Denis, Paris - ö. 18 Kasım 1952, Charenton-le-Pont, Fransa), Fransız şair. Gerçeküstücülük akımının kurucularından ve 20. yüzyılın önde gelen lirik şairlerindendir. Yapıtlarında I. ve II. Dün-

Éluard, 1947
H Roger - Violet

ya savaşları, İspanya İç Savaşı, Alman işgali, Direniş Hareketi, Fransız Komünist Partisi'nin mücadelesi gibi yaşadığı olayları, aşk serüvenlerini ve rastlantı, dostluk ve düş gibi günlük olayları işlemiştir.

André Breton, Philippe Soupault ve 1938'e değin yakın ilişkisini sürdürdüğü Louis Aragon gibi gerçeküstücü şairlerle 1919'da tanıştı. Yeni anlatım tekniklerine dayanan, deneylerin, düşle gerçek arasındaki ilişki üzerine kuramlarını ve düşünme sürecini yansıtan özgürce dışavurumların yer aldığı ilk önemli yapıtı *Capitale de la douleur*'ü (Acının Başkenti) 1926'da yayımladı. Bunu *La Rose publique* (1934; Halk Gülü) ve *Les Yeux fertiles* (1936; Verimli Gözler) izledi. Bu kitaplardaki şiirler gerçeküstücülüğün en iyi örnekleri arasında sayılır. Bu dönemde ayrıca *L'Immaculée Conception*'da (Günahsız Doğum) André Breton'la birlikte zihinsel bozuklukların nedenlerini inceledi.

İspanya İç Savaşı'ndan sonra gerçeküstücü denemelerinden vazgeçti. Daha sonraki yapıtlarında militan bir siyasal tavır ortaya koyarken, zulme karşı çıkma ve mutluluk arayışı gibi temel yaklaşımlarını daha da derinleştirdi. 1942'de Fransız Komünist Partisi'ne girdi. İnsanın çektiği acıları ve kardeşliği işlediği, *Poésie et vérité* (1942; Şiir ve Gerçek), *Au rendez-vous allemand* (1944; Alman Buluşması) ve *Dignes de vivre* (1944; Yaşama Onuru) adlı kitaplarda topladığı şiirleri II. Dünya Savaşı sırasında elden ele dolaştı ve Direniş hareketine katılanların moralini yükseltmede önemli rol oynadı. Savaşın sona eren bir dil ve canlı imgelerle yazdığı *Tout dire* (1951; Her Şeyi Söyle) ve *Le Phénix* (1951; Anka) adlı yapıtlarıyla popüler Fransız lirik şiirinin zengin dağarcığına katkıda bulundu. Paul Éluard'ın şiirlerinden ve denemelerinden yapılan seçmeler Türkçede *Seçme Şiirler* (1961, 1983), *Ağızda Bir Sevi* (1964), *Şiirler* (1976), *Éluard'dan Şiirler* (1980) ve *Ozan ve Gölgesi* (1984) adlarıyla yayımlanmıştır.

Eluru, Hindistan'ın güneyindeki Andhra Pradesh eyaletinin kuzeydoğusunda, Batı Godavari ilinin merkezi kent. Godavari ve Krişna kanal ağının kesişme noktasında kuruludur. 1949'da bugünkü adını almıştır. Dokuma ve deri ürünlerine dayalı bir sanayi kentidir; daha çok hahılarıyla tanınır. Aynı zamanda piring, yağlı tohumlar, tütün ve şeker ticareti yapılan bir merkezdir. Kentte, Valtair'deki Andhra Üniversitesi'ne bağlı bir okul vardır. Pedda Vegi köyü yakınında Budacılara ait arkeolojik kalıntılara rastlanır. Nüfus (1981) 168.154.

Elvan Çelebi (ö. 1358'den sonra, Elvançe-
lebi köyü, Çorum), Babai ayaklanmasıyla ilgili mesnevisiyle tanınan Osmanlı şair ve şeyh.

Baba İlyas'ın torunu olan Aşık Paşa'nın oğludur. Yaşamıyla ilgili pek bilgi yoktur. Tasavvuf eğitimi gördükten sonra, 1326'da Elvançe-
lebi köyündeki (Çorum-Mecitözü arasında) zaviyesine yerleşti ve ünlü bir şeyh oldu. Vefai tarikatından olduğu sanılmaktadır.

Elvan Çelebi'nin şiirlerine çeşitli şiir mecmualarında rastlanmıştır. Tek yapıtı 1358'de bitirdiği ve yer yer terci-i bend, kaside, gazel türünde parçalar da serpiştirilmiş 2.081 beyitten oluşan *Manakibü'l-Kudsiyye fi Mendisibi'l-Ünsiyye*'dir (1984). Yapıt 13. yüzyılda Anadolu'da meydana gelen en önemli dinsel-siyasal hareket olan Babailikle(*) ilgili birinci elden bir kaynaktır.

Elvas, Portekiz'in ortadoğu kesiminde, Portalegre ilinde kasaba ve belediye (*concelho*). Ovaya bakan bir tepede yer alır. Romalılarca Alpessa adıyla kuruldu. Uzun yıllar Magripli, İspanyol ve Fransız kuşatmalarına uğrayan bir sınır kalesi olarak

Elvas'ta Amoreiras Sükemeri, 1498-1622, Portekiz
Josef Muench

kaldı. Sintra Sözleşmesi'yle (1808) Fransa tarafından Portekiz'e bırakıldı. Başlıca tahkimli yapılar Romalılara ait temeller üzerine yapılmış bir Magrip şatosu, yedi tane burç, bitişik tepelerdeki Santa Lúzia (1641) ve Nossa Senhora da Graça (1763) kaleleridir. Üç nefli geç gotik katedral ile günümüzde de su taşıyan Amoreiras Sükemeri (1498-1622) ulusal anıtlardır. Elvas özellikle tarım ürünleri işleyen, şekerlemeye uzmanlaşmış bir merkezdir. Nüfus (1981) kasaba, 13.507; belediye, 25.528.

Elvira Konsili, İspanya'da toplandığı bilinen, kural ve kararları günümüze ulaşan ilk konsil. Kesin tarihi tartışmalıdır; bazı araştırmacılara göre y. 300-303'te ya da 309'da bugünkü Granada kentinin yakınlarındaki Elvira'da toplanmıştır.

İspanya'nın güneyinden 19 piskopos ile 24 papazın kilisede düzen ve disiplini sağlamak amacıyla bir araya geldiği Elvira Konsili'nde benimsenen 81 karar, İspanya'da kilisenin 4. yüzyıldaki iç düzenini ve dış ilişkilerini yansıtır: Kurallar genel olarak katıdır ve çeşitli günahlar için sert cezalar öngörülür. Putperestlik, yinelenen zina, boşanma ve yakın akrabayla cinsel ilişki gibi günahları, işleyenlerin öncelikle değin kilise ayinlerine katılmasına izin verilmez. Daha hafif günah işleyenler de bazen 10 yıla kadar Komün-
yon ayinine katılamaz. Papazların temiz ve kutlu bir yaşam sürmeleri zorunludur.

Elvira Konsili'nin benimsediği kuralların bir bölümü, Nikaia (İznik) Konsili (325) ile başka bazı konsillerin de kararları arasında yer almıştır.

Elviye-i Selâse (Arapçada "Üç Liva"), Osmanlı döneminde Batum, Kars ve Arda-

han sancaklarının ortak adı. 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın başlarında kullanılmıştır.

Elviye-i Selâse. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Ayastefanos ve Berlin antlaşmalarıyla savaş tazminatı olarak Rusya'ya verildi. Rusya'nın I. Dünya Savaşı'ndan çekilmesinden sonra 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması uyarınca yeniden Osmanlı topraklarına katıldı. Ama Osmanlı Devleti'nin yenilgisi üzerine imzalanan Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) hükümleri gereğince boşaltılarak Gürcistan ve Ermenistan'a bırakıldı. Kurtuluş Savaşı'nın başlarında Doğu Cephesi'nde kazanılan başarıların ardından 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova ve 13 Ekim 1921'de imzalanan Kars antlaşmalarıyla Batum Gürcistan'a bırakılırken, Kars ve Ardahan Türkiye sınırları içinde kaldı.

Ely, İngiltere'de, Cambridgeshire iline (*county*) bağlı East Cambridgeshire ilçesinde (*district*) kent. Alüvyonlu, kurutulmuş bir bataklık alanı olan Fens'in üstünde bir ada gibi yükselen kayalıkta yer alır. Fens'in kurutulmasından (1630-52) önce sığınak olarak kullanılırdı. Ely Adası, 11 km uzunluğunda, 6,5 km genişliğindedir. Kent adanın doğu kesiminde, Ouse Irmağının batı yakasında kurulmuştur.

Doğu Anglia hükümdarı Anna'nın kızı Etheldreda, 15. yüzyılda burada bir rahibe manastırı kurdu. 870'te Danlarca yıkılan manastırın yerinde, 970'te bir Benedikten manastırı inşa edildi. Ely Adası 11. yüzyılda Uyanık Hereward'ın I. William'a (Fatih) karşı direnişine sahne oldu. Kısa bir süre sonra Ely'deki ilk Norman başkeşiş Simeon, bugün de ayakta olan katedralin temeli-
ni attı (1081-94). Katedralin nefi, batı kulesi

Ely Katedrali, Ely, Cambridgeshire
A. F. Kersting

(66 m) ve transepti geç romanesk dönemde, erken Norman üslubunda yapıldı. Yaklaşık 1240'ta doğu kanat erken İngiliz gotik, koroyeri ise 1323-36 arasında bezemeli gotik üsluplarında yenilendi. Ana nefle transeptin kesiştiği noktaya 1342'de eklenen kule (aydınlık feneri) geleneksel kare plan yerine sekizgen biçimlidir ve üst bölümü ahşaptır. Katedral hem Ely kentine, hem de çevresindeki kırsal alana egemen konumdadır.

Ely bugün, yakınındaki Cambridge'den gelen ziyaretçi ve turistlerin konakladığı küçük bir yerleşimdir. Nüfus (1981 geç.) 10.268.

Ely, Richard Theodore (d. 13 Nisan 1854, Ripley, New York - ö. 4 Ekim 1943, Old Lyme, Connecticut, ABD), ABD'li iktisatçı. Toplumsal sorunları ve bunların çözümünde iktisatçıların rolünü incelemiştir.

Felsefe öğrenimi gördüğü Columbia Üniversitesi'nden 1876'da mezun oldu. Doktorasını 1879'da Almanya'da Heidelberg Üniversitesi'nde tamamladı. 1881-92 arasında Johns Hopkins Üniversitesi'nde ekonomi politik profesörü olarak görev yaptı. Daha geniş akademik özgürlükten yana olması ve işçi hareketleri tarihine ilişkin düşünceleri nedeniyle tutucuların tepkisini çektiği için istifa etmek zorunda kaldı. Daha sonra Wisconsin Üniversitesi'nin iktisat bölümü başkanlığına (1892-1925) getirildi.

Sosyalist siyasal görüşlere sahip olan Ely, iktisadi konulara ahlaki bir yaklaşımın gerektiğine inanıyordu. Çalışmalarında hareket noktası olarak, J. S. Mill'in kurumsal güçlerin gelir dağılımı üstündeki etkisine ilişkin görüşlerini aldı. Bu nedenle çalışma yaşamındaki uyumsuzluklar ile tarım iktisadı ve kırsal kesimdeki yoksulluğun doğurduğu sorunlar üzerinde durdu.

Kurduğu ya da kurulmasına yardım ettiği kuruluşlar arasında Amerikan İktisat Derneği, Amerikan Çalışma Yasaları Derneği ve Amerikan Tarım Yasaları Derneği sayılabilir. Ayrıca tanınmış çalışma iktisatçısı John R. Commons'ı eğitmiş ve Wisconsin Üniversitesi'nde görevlendirilmesini sağlamıştır. Toplumsal reform yasalarıyla ilgilenildiği ve bu konuda büyük çaba harcadığı için kapsamlı bir iktisat kuramı geliştirme olanağı bulamamasına karşın, *Introduction to Political Economy* (1889; Ekonomi Politige Giriş) adlı ders kitabı oldukça tutulmuştur.

elyaf, tekil, LTF. doğal kaynaklardan elde edilen ya da insan eliyle üretilen, uzunluğu, bükülgenliği, esnekliği ve dayanıklılığıyla iplik ve kumaş yapımına elverişli, lif ya da kıl yapısında dokuma hammaddeleri. Hayvan, bitki, mineral gibi doğal kaynaklardan elde edildiği biçimiyle doğrudan iplik halinde bükülüp eğrilebilen ve kumaş halinde dokunabilen hammaddelere doğal elyaf denir. Doğa, özellikle bitkisel elyaf açısından çok zengin bir hammadde kaynağıdır. Ne var ki, her bitkisel lif istenen bütün özellikleri bir arada bulunduramayacağı için, bu hammaddelerin bir bölümü dokumacılıkta kullanılamaz, bir bölümü de ancak özel amaçlı dokumaların yapımına yarar. Yapay elyaf ise, aranan belirli özellikleri taşıyacak biçimde özel olarak geliştirilen ve bu amaçla insan eliyle üretilen bütün dokuma maddelerini kapsar. Yapay elyafın bir bölümü, doğal hammaddelerin özel işlemlerden geçirilerek amaca uygun yapıya dönüştürüldüğü selülozlu ya da proteinli yani sentetik elyaf, bir bölümü de kimyasal maddelerden birleşim yoluyla elde edilen sentetik elyafıdır.

DOĞAL ELYAF. Tarihi. Doğal elyafın dokuma maddesi olarak kullanılmaya başlaması, yazılı tarihten önceki zamanlara rastlar. Anadolu'da, Çatalhöyük kazılarında bulunan ve İÖ y. 6500-5650 arasında tarihlendirilen kumaş parçaları ile İsviçre'de, İÖ 7. ve 6. yüzyıllardan kalma göl yerleşmelerindeki kazılarda bulunan keten ve yünü dokuma parçaları, bu kullanımın başlangıcına ilişkin belki de en eski bulgulardır. İlk kez Güneydoğu Asya'da tarımına başlanan kenevirin İÖ 4500'de Çin'de ekildiğini gös-

teren yazılı belgeler vardır. Gene belgelere göre, Mısır'da, daha İÖ 3400'lerde keten dokuma ve eğirme sanatının iyice gelişmiş olması, keten tanımına bu tarihten çok önce başladığını gösterir. Hindistan'da pamuk ipliğinin eğirmesine ilişkin kayıtlar İÖ 3000'e değin uzanır. İpek ve ipekli dokuma üretiminin öncüsü olan Çin'de ise ipekböceği yetiştiriciliğinin ve ipek eğirme yöntemlerinin İÖ 2640'ta oldukça gelişmiş bir düzeye ulaştığı anlaşılmaktadır.

Aynı ayrı kültürlerin belirli merkezlerinde giderek bir ustalığa ve sanata dönüşen dokumacılık bilgisi, ulaşım ve haberleşme olanaklarının gelişmesiyle başka ülkelere yayıldı ve o yörelerin gereksinimlerine uyarlanarak yeni bilgilerle zenginleşti. Bu aşamada, lif elde edilebilecek pek çok yeni bitki bulundu ve bu liflerin ne tür dokumalarda kullanılabileceği araştırıldı. 18. ve 19. yüzyıllarda, çok değişik kaynaklardan sağlanan doğal elyafı işleyebilecek yeni makinelerin bulunmasına ortam hazırlayan Sanayi Devrimi ile dokuma elyafının sanayi çapında üretimine geçildi. Sonraki yıllarda, önce reyon ve asetat gibi yani sentetik selülozlu elyafın (selülozlu maddelerin önce kimyasal işlemlerle çözelti haline getirilip iplik biçiminde çekildikten sonra yeniden selüloza dönüştürüldüğü yenileme ya da rejenerasyon işlemiyle elde edilen elyaf), ardından naylon ve polyester gibi tamamıyla birleşimsel olarak hazırlanan sentetik elyafın bulunması, doğal elyafın dokuma ve öbür sanayi dallarındaki tekeli sarsmaya başladı. Nitekim bir süre sonra, çeşitli amaçlara uygun belirli özellikleri ve üstünlükleri olan pek çok yapay elyaf çeşidi, bu pazarlara girerek doğal elyafın egemenliğine son verdi. Bu tehlike karşısında doğal elyaf üreticileri, daha verimli ve üstün nitelikli yeni hammadde kaynaklarının bulunması, üretim ve işleme yöntemlerinin geliştirilmesi, iplik ve dokuma üretiminde yeni tekniklerin araştırılması amacıyla yoğun çalışmalara giriştiler. Bu çabalar sonucunda nitelikleri belirgin biçimde yükselen doğal elyafın toplam üretimi arttıysa da, daha az işgücüyle daha kısa sürede üretilen ucuz yapay elyafın rekabeti karşısında pazardaki payı düşmeye devam etti.

Sınıflandırılması ve özellikleri. Doğal elyaf, elde edildiği doğal kaynaklara göre üç grupta sınıflandırılır: Selüloz yapısında olan bitkisel elyaf, pamuk, keten ve jüt gibi önemli dokuma maddelerini kapsar; protein yapısında olan hayvansal elyafın en çok kullanılan çeşitleri yün, tiftik (moher) ve ipek, madensel elyafın en önemli örneği ise asbesttir (amyant).

Bitkisel elyaf ayrıca bitkinin hangi bölümünden elde edildiğine bakılarak kendi içinde de sınıflandırılabilir: Pamuk, kapok ve hindistancevizi elyafı, meyvenin iç çepe-rini ya da tohumların üstünü kaplayan, her lifi uzun ve ince bir hücreden oluşmuş ince bitkisel tüyledir; keten, kenevir, jüt ve ramı, bitkinin gövdesindeki soymukdokunun iç katmanında bulunan, üst üste binişmiş hücrelerin oluşturduğu soymuk lifleridir; abaka, heneken ve sisal ise yaprak lifleridir. Kimyasal olarak, her çeşit bitkisel elyafın temel maddesi selülozdur; ayrıca bazı elyafın yapısında, hemiselüloz, odun-öz, pektin, mum gibi istenmeyen ve hammaddelerin işlenmesi sırasında yok edilmesi gereken bazı maddeler de bulunur. Hayvanların postundan ya da tüylerinden elde edilen koyun yünü, tiftik, deve tüyü, alpaka yünü ile ipekböceği tırlarının koza örmek üzere salgıladığı ipek gibi hayvansal elyaf ise kimyasal olarak yalnızca proteinlerden oluşur.

Dokumacılıkta yaygın olarak kullanılan doğal kaynaklı tek madensel elyaf asbesttir;

bu madde, birbirine sıkıca yapışmış kristalsı liflerden oluşan asbest kayaçlarda bulunur ve lifler birbirinden kolayca ayrılabilir.

Bitkisel ve hayvansal kökenli bütün doğal lifler, suyu ve su buharını kolayca emdiğinden giyim eşyası yapımına en uygun dokuma maddesidir. Doğal elyaftan dokunmuş giyeceklerin vücuttaki teri emerek dış ortama aktarması sağlık ve rahatlık açısından önemli bir özelliktir. Ayrıca bu kumaşların dokuları arasındaki nem statik elektriğin oluşmasını önlediği için, sentetik elyaftan yapılmış giysilerin özellikle kuru havalarda verdiği rahatsızlık duygusunu yaratmaz. Doğal elyafın suya karşı duyduğu bu büyük ilgi, tek tek her lifin suyu çekerek şişmesini, böylece iplik ve kumaşların sulu çözeltielerde boyanabilmesini sağlar. Su emirildiğinde lif çapının büyük ölçüde artması, buna karşılık lif uzunluğunun pek az değişmesi doğal elyafın temel özelliklerinden biridir.

Sentetik elyafın büyük bölümü termoplastik olduğu halde, doğal liflerin hiçbirisi ısı karşısında yumuşamaz. Bu lifler, ayrışma noktalarının altındaki sıcaklık derecelerinde kuru sıcaklıktan pek az etkilenir, yüksek sıcaklıklarda ne çekerek kısalır, ne de esneyerek uzar, donma noktasının altındaki düşük sıcaklıklarda da kırılarak kopmaz. Bitkisel elyaf, özel bir işleminden geçirilmedikçe kolayca tutuşup alev aldığı halde, hayvansal elyaf genellikle daha az yanıcıdır. Doğal elyaf, uzunca bir süre güneş ışığının ve nemin etkisinde kaldığı zaman sararır, bu süre daha da uzarsa çürüme başlar. Örneğin jüt, büyük miktarda odunözü içerdigi için güneş ışığına son derece duyarlıdır.

Doğal elyafın hepsi, mikroorganizmaların etkisiyle çürüyüp küflenmeye çok yatkındır. Örneğin bitkisel elyaf aerob bakterilerin ve mantarların etkisiyle kolayca ayrışıp çürür; çok nemli, çok sıcak ve özellikle ışıksız ortamlarda küflenerek hızla bozunur; termit ve gümüşçün gibi böceklerden de zarar görür. Yün ve ipek gibi hayvansal elyaf da bakteri ve küflerden çok etkilenir; ayrıca güve ve halı böceği de hayvansal elyafa çok düşkündür. Doğal elyafı hem mikroorganizmaların, hem böceklerin saldırısından koruyabilmek için günümüzde çok etkili kimyasal işlemler geliştirilmiştir.

YAPAY ELYAF. Tarihi. 19. yüzyılda İngiliz dokumacı Louis Schwabe, erimiş camı henüz sıvı haldeyken çok ince deliklerden geçirir, hava temasıyla katılaştırarak ilk yapay elyafı elde etmişti, ama bu sert ve kırılın lifler dokumaya elverişli değildi. Ardından, doğal odun selülozunu çözelti haline getirip bileşimindeki çeşitli zamkısı maddelerden ayırdıktan sonra, sıvı haldeyken iplik biçiminde çekip katılaştırarak dokuma elyafı elde etmek üzere araştırmalara başladı. 1846'da bir Alman kimyacı, selülozun nitrik asitle işlendiğinde nitroselüloz denen başka bir maddeye dönüştüğünü ve bu yeni maddenin eter-alkol karışımı gibi çözücülerde kolayca çözündüğünü buldu. 1855'te patenti alınan nitroselüloz elyaf yeterince esnek ve dayanıklıydı, ama inanılmaz kadar çabuk alev alması dokumacılıkta kullanılmasını engelliyordu. 1883'te İngiliz araştırmacı Sir Joseph Wilson Swan, bir nitroselüloz çözeltisini kılcal deliklerden geçirerek elde ettiği uzun ve kesintisiz elyafı kimyasal maddelerle işleyerek, yanıcı olan nitroselülozun kolayca alev almayan selüloza dönüştürülmesine ilişkin yeni bir işlemin patentini aldı. Ne var ki, bu lifleri elektrik ampullerinde filaman olarak kullanmayı tasarlayan Swan, yöntemini dokumacılığa uygulamayı düşünmedi. Oysa Fransa'da Chardonnet kontu Hilaire, Swan'ın yöntemine benzer biçimde, nitroselüloz çözeltisi-

ni kılcal deliklerden geçirdi, sıcak havayla sertleştirdikten sonra yeniden selüloza dönüştürdü ve elde ettiği elyafa yapay ipek adını verdi. Sonradan reyon adını alan ve 1891'de Besançon'daki bir fabrikada üretimine başlanan Chardonnet ipeği, ticari amaçla üretilen ilk yapay elyafı.

1890'da başka bir Fransız kimyacı, selülözün bir amonyak ve bakır tuzları çözeltisinde çözünüp iplik halinde çekildikten sonra, bir koagülasyon (pıhtılaştırma) banyosunda yeniden selüloza dönüştürülmesine ilişkin bir işlemin patentini aldı. Bu yöntem yavaş, pahalı ve tehlikeli olan Chardonnet işleminin yerini aldıysa da, 1892'de selüloz elyaf üretimi için yeni bir yöntem geliştirildi. Bu yöntemde selüloz kimyasal işlemlerle önce selüloz ksantata dönüştürülür, sonra bu maddenin çözündürülmesiyle viskoz denen, ağdali bir sıvı elde edilir; bu sıvının bir asit banyosuna püskürtülmesiyle de yeniden selüloz yapısında uzun ve kesintisiz lifler oluşur. 1905'ten başlayarak ticari üretimine geçilen viskoz ipliği, yapay elyafın en önemli örneklerinden biri olarak geniş bir kullanıma alanı buldu.

I. Dünya Savaşı'nda, uçakların bez kanatlarına emdirmek için selüloz asetat çözeltisi üreten İsviçreli Henry ve Camille Dreyfus kardeşler, 1921'den başlayarak İngiltere ve ABD'deki fabrikalarında bu kez selüloz kökenli yapay elyaf üretimine geçtiler. Selülözün önce selüloz asetat denen yeni bir türevine dönüştürülmesi, sonra aseton gibi bir çözücüde çözündürülerek iplik halinde çekilmesiyle elde edilen bu yapay elyaf Celanese adıyla pazara sunuldu.

Aynı yıllarda, tek bir doğal kaynağa bağımlı kalmak istemeyen üreticiler, selüloz dışındaki doğal maddelerden yapay elyaf üretmenin yollarını araştırmaya başladılar. Örneğin, doğal olarak lifsi yapıda olmayan proteinleri önce çözelti haline getirip sonra püskürtme yoluyla katılaştırarak süten kazein, mısırdan zein, yerfıstığından arakın gibi lifsi proteinler elde edilirse de, bunlardan hiçbirisi dokumacılıkta selüloz kökenli yapay elyaf kadar iyi sonuç vermedi. Alglardan özütlenen ve kimyasal olarak selüloza benzeyen aljinik asit de yapay elyaf üretiminde hammadde olarak denendi; çok kolay çözünen aljinat elyafı çok ince ve şeffaf özel kumaşların yapımında kullanıldı ama, dokuma elyafı olarak pek tutulmadı. Böylece selüloz, doğal kaynaklardan üretilen yapay elyafın en önemli hammaddesi olma özelliğini her zaman korudu.

I. Dünya Savaşı sonrasında kimyacılar, atomları ya da atom gruplarını birbirine ekleyerek, polimer denen uzun molekül zincirleri elde etmek üzere yoğun araştırmalara giriştiler. Üretilen biresimsel polimerlerden çoğunun uygun çözücülerde çözünemediği anlaşıncı, bu polimer çözeltilerini ince deliklerden geçirerek tıpkı reyon gibi uzun ve kesintisiz elyafa dönüştürmenin yolları araştırıldı. 1913'te Alman kimyacılar, organik bir bileşik olan polivinil klorürden yapay elyaf üretmeyi başardılarsa da, bu deneysel elyafın dokunmaya pek elverişli olmadığı kısa sürede anlaşıldı. 1928'de gene Almanya'da, bu kez vinil klorür ile vinil asetat bileşimindeki bir kopolimerden elyaf üretildi. Ama, gerçek sentetik elyaf sanayisinin doğuşu, ABD'deki Du Pont Company'de Wallace H. Carothers'ın yönetiminde sürdürülen araştırmalarla başladı; poliesterler ve poliamitler üzerindeki bu araştırmalar 1935'te naylon elyafın piyasaya sürülmesiyle sonuçlandı.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra polimer kimyasındaki yoğun araştırmalar, poliester, poliamit, poliakrilonitril, polivinil klorür, polivinil alkol, poliolefin ve poliüretan gibi

dokuma elyafı olarak kullanılan ve ticarı açıdan büyük önem taşıyan yeni biresimsel polimerlerin üretimine olanak verdi. Ayrıca, dokuma sanayisi dışındaki çağdaş sanayi dallarının gereksinimlerini karşılamak üzere yeni elyaf türleri geliştirildi. Örneğin uzay sanayisinde, çok sağlam ve ısıya dayanıklı gereçlerin yapımında karbon, bor ve metal elyaf kullanılır; aşındırıcıların süzülmesinden aygıtların ısı ve ses yalıtımına kadar çeşitli alanlarda da cam, alüminyum silikat ve öbür inorganik elyafın yaygın bir kullanımı vardır.

Üretim teknolojisi. Sentetik ve yarı sentetik elyafın üretiminde kullanılacak hammaddenin, bir zincir biçiminde dizilmiş yüzlerce ya da binlerce atomu içeren uzun, ipliksi moleküllerden oluşması gerekir. Elyafa dönüştürülecek hammadde, bir çözücüde çözünerek ya da ısıyla eritilerek sıvı ya da yarı sıvı durumuna getirilir. Bu işlem, uzun moleküllerin birbirinden uzaklaşmasını ve serbestçe hareket edebilecek duruma gelmesini sağlar. Daha sonra bu çözelti, düze denen bir aygıtın incecik deliklerinden püskürtülür ve katılaştığında, ipek gibi doğal elyafın bütün yüzey özelliklerini taşıyan çok uzun ve kesintisiz iplikçiklere dönüşür. Sıvı haldeki hammaddenin, örneğin viskoz üretiminde olduğu gibi sulu bir asit ya da tuz banyosunda katılaştırılarak elyafa dönüştürülmesine ya da çekme; asetat üretiminde olduğu gibi sıcak havayla katılaştırılmasına kuru çekme; naylon üretiminde olduğu gibi erimiş maddenin düzden iplik halinde çıkarken kendi kendine soğuyarak katılaşmasına da eriterek çekme denir.

Çekme işlemi, lifi oluşturan uzun moleküllerin dizilişini ve yönünü belirler. Daha sonra elyaf gerilerek, molekül zincirlerinin elyafın uzun eksenini boyunca düzgün olarak dizilmesi sağlanır. Moleküllerin yönelme derecesi, life uygulanan germe kuvvetlerine bağlıdır ve bu kuvvetleri istenen düzeyde tutarak elyafa oldukça yüksek bir çekme direnci kazandırılabilir.

Bir lifin kesit görünümü, içinden çekildiği düze deliklerinin biçimine göre değişir ve bu kesit gerek ipliğin, gerek dokumanın niteliğini büyük ölçüde etkiler. Dairesel kesitli elyafın boşlukları kaplama ya da örtme gücü, normal olarak loptu kesitte olan viskoz elyafa oranla daha düşük olduğu için, günümüzde sentetik elyafa genellikle üç loptu kesit verilir. Ayrıca elyaf içine verilen hava ya da başka gaz kabarcıkları da örtme gücünün artmasını sağlar.

İplik halinde eğirmek üzere belirli uzunluklarda kesilmiş yapay elyafa şapel denir. Elyafın dalgalı ya da kıvrımlı olması şapelin kalitesini artırır. Bu kıvrımlar, elyafın haddeden geçirilmesiyle mekanik olarak ya da katılaşma sırasında kimyasal olarak sağlanır. Elyafa verilen kıvrımların miktardan denyeye (9.000 m elyafın gram cinsinden ağırlığı) bağlıdır.

Çeşitleri. Doğal polimer elyaf, doğal hammaddelerin yapısını değiştirip dokumaya elverişli elyafa dönüştürülmesiyle elde edilir. Örneğin selülozdan üretilen reyon ve asetat, proteinlerden üretilen kazein ve zein elyafı ile alglardan elde edilen aljinat elyafı birer doğal polimer elyafıdır. Reyon üretiminin temeli, selülözün çözünür bir bileşiğe dönüştürülmesidir; bu üretim en eski biçimi olan Chardonnet yönteminde selüloz, son derece kolay alevlenip tutuşan nitroselüloza, 1892'de İngiliz kimyacıların geliştirdiği yöntemde ise viskoz denen sıvıya dönüştürülür. Bütün yapay elyaflar arasında viskozun önemli, doğal elyaflar arasında pamuğun önemine eşdeğerdedir. Selülozdan üretildiği için, kimyasal olarak pamuğun selüloz yapısına benzeyen ve ucuz bir

dokuma maddesi olan viskoz reyon, ısıyı ipekten daha kolay iletir, deriye değdiği yerde bir serinlik duygusu verir ve çok emicidir; bu nedenle gıysılık kumaşların üretiminde çok kullanılır. 1919'da Bemberg ticari adıyla piyasaya sürülen bakır-alüminyum reyonu, selüloz kökenli öbür yapay elyaf çeşitlerinden genellikle daha pahalı, ama son derece ince ve dayanıklı, dokumlu, parlak ve yumuşaktır; bu elyaftan daha çok saten, şifon, tül gibi özel ve ince kumaşlar dokunur.

Asetat elyafı üretiminde, ikincil asetat çözeltisi, aseton ve asetonun ağırlığının yüzde 5'i kadar su katılmış bir banyoda çözündürülür. Yüzde 20-30 selüloz asetat içeren bu çözelti, süzülüp kurutulduktan sonra düzenin kılcal deliklerinden püskürtülerek içinden yaklaşık 100°C'ye kadar ısıtılmış sıcak hava geçen bir boruya gönderilir. Sıcak hava akımının etkisiyle aseton buharlaşır ve geriye katı halde selüloz asetat liflen kalır. Asetat termoplastiktir, yüksek sıcaklıklarda yumuşar ve yaklaşık 205°C'de basınç altında biçim bozulmasına uğrar. Selülözün tamamıyla asetillenmesi birincil selüloz asetat (selüloz triasetat) verir. Bu ürün kloroform ve metilen klorür içinde çözünür, ama ikincil selüloz asetatın tersine, aseton içinde çözünmez. Selüloz triasetat, yüzde 20'lik alkol ve metilen klorür çözeltisi içinde çözündükten sonra süzülür, kurutulur ve düzden püskürtülerek dikey bir boruya geçirilir. Sıcak hava akımı, metilen klorürü buharlaştırdığında, katı halde selüloz triasetat lifleri oluşur.

Süt, mısır, yerfıstığı, soya fasulyesi, yumurta albümini, tavuk tüyü, jelatin gibi bitkisel ve hayvansal proteinlerden elde edilen yarı sentetik elyafın genel adı azlondur. 1935'te İtalyan kimyacı Antonio Ferretti, bir süt proteini olan kazeinden ilk azlonu ya da protein elyafını üretmeyi başardı. Bu yöntemde, kaymağı alınmış süten asitle işlenmesiyle elde edilen kazein çökeltisi yıkanır, kurutulur, ince bir toz halinde öğütülür ve sud kostik içinde çözülür. Çözelti belirli bir kıvama geldiğinde süzülerek kurutur ve düzden püskürtülerek, sülfünik asit, formaldehit, glikoz ve su dolu bir banyoda lif halinde katılaştırılır. Çeşitli ülkelerde Lanital, Fibrolane, Merinova gibi değişik ticari adlarla pazara sürülen kazein elyafı, çok sağlam olmadığı ve sudan çabuk etkilendiği için genellikle yün, pamuk, reyon, naylon gibi doğal ya da yapay elyafla karıştırılarak kullanılır. Sonraki yıllarda, İngiltere'de yerfıstığından, ABD'de mısırdan ve soya fasulyesinden, Almanya'da kollajenden üretilen elyaf çeşitleri umulduğu kadar başarılı olmadığı için, dokumacılıkta kullanılabilecek ucuz ve zengin protein kaynakları bulmak amacıyla yoğun araştırmalar sürdürülmektedir.

1883'te bir İngiliz kimyacı, esmer alglardan (suyosunları) elde edilen ve kara bitkilerindeki selülözün yerini tutan aljinik asitten elyaf üretimini gerçekleştirdi. Bu üretimde, alglar kurutulur, ince bir toz haline öğütülür ve bileşimindeki aljinik asit sodyum aljinata dönüştürülür. Sodyum aljinat çözeltisinin seyreltik sülfürik asit ve sodyum sülfat içeren bir banyoya püskürtülmesiyle aljinik asit elyafı ya da kalsiyum klorür ve seyreltik hidroklorik asit içeren bir banyoya püskürtülmesiyle kalsiyum aljinat elyafı üretilir. Aljinat elyafı kolay alev almadığından, yangın tehlikesi olan yerlerde, örneğin tiyatro perdelerinin yapımında bu elyaftan yararlanılır.

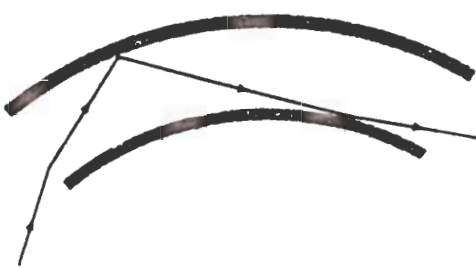
Hammaddesi doğadan sağlanan bu yarı sentetik elyafa karşılık, sentetik elyafın

hammadesi poliamit, poliester, polivinil, poliolefin, poliüretan gibi karmaşık organik maddelerdir. Poliamitlerden çok önemli bir dokuma elyafı olan naylon elde edilir. Heksametilendiamin ile adipik asidin yoğunlaştırılmasıyla üretilen naylon-6,6, heksametilendiamin ile sebasik asidin yoğunlaştırılmasıyla üretilen naylon-6,10, altı aminokaproik asit molekülünün polimerleştirilmesiyle üretilen naylon-6 ve 11 aminoundekanoik asidin yoğunlaştırılmasıyla üretilen naylon-11 bu sentetik elyafın başlıca çeşitleridir. Bu elyafın üretiminde, ısıyla eritilen polimer düzennin deliklerinden püskürtülür ve soğuk hava akımıyla katılaştıran liflerin çekilmesiyle parlak ve kuvvetli bir elyaf üretilir.

Polyesterler, genellikle etilen glikol esterleri ile tereftalik asitten elde edilen polimerlerdir. PET kısa adıyla tanınan polietilen tereftalat elyafı, bugün geniş kullanım olanaklarıyla bütün sentetik elyaf çeşitlerini geride bırakmıştır. 1958'de ABD'de üretilen poli-1,4-sikloheksilen dimetilen tereftalat (PCDT) elyafı da PET'e benzer özellikler taşır. Birer polivinil türevi olan poliakrilonitril ile polivinil klorür (PVC) elyafı da çok geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Önemli bir sentetik elyaf çeşidi olan poliüretan lifler, üreten grupları içeren polimerlerden üretilir. Son yıllarda dokuma sanayisinde önemi artan poliüretanlardan, spandeks denen yeni bir esnek elyaf üretilmektedir.

Cam, alüminyum silikat, metaller ve mineraller gibi değişik inorganik maddelerden elde edilen sentetik elyaf çeşitleri de değişik sanayi dallarında özel amaçlarla kullanılır. Örneğin, camyünü ya da elyafı dokuma sanayisinde iplik, çeşitli plastik eşyanın üretiminde ise destek maddesi olarak kullanılır; alüminyum silikat elyafın özellikle ısı, ses ve elektrik yalıtımında, karbon elyafı içeren karma gereçlerin uçak ve uzay taşıtlarının yapımında, asbest ya da amiyant elyafının ise ateşe dayanıklı gereç ve gıysilerin üretiminde önemli bir yeri vardır.

elyaf optiği, ışığın, saydam kılcal lifler ya da çubuklar tarafından taşınmasını konu edinen fizik dalı. Işık bu tür bir malzemeye bir uçtan girer, malzemenin çeperleri tara-

Elyaf optiği

ından tümüyle içeri doğru yansıtılır ve böylece ilerleyerek öteki uçtan dışarı çıkar. Işığın, başka yöntemlerle ulaştırılamadığı yerlere iletilmesinde bu tür elyaftan yararlanır. Bu yöntemle ışık ışınları, kendi çevresinde döndürülebilir, çarpıtılabilir (distorsiyon), büyütülebilir ve gizli iletişim amacıyla karmaşılaştırılıp eski durumuna döndürülebilir. Tıpta, insan vücudunun iç bölümlerinin incelenmesinde de elyaf optiğinden yararlanır. Bu teknikte, çapları 5-100 mikron (0,005-0,1 mm) arasında değişen cam ya da plastik liflerden binlerce, demetler halinde bir araya getirilir. Bazı alanlarda, 50 cm uzunluğundaki birkaç demetin birleştirilmesiyle elde edilen çubuklar kullanılır. Bu demetler çubuk, şerit ya da levha

biçiminde hazırlanabilir. Lifler esnek olduğundan, demetler de bir oranda esnektir ve böylece bükülerek ya da burularak, ışığın köşelerden dolatılarak iletilmesi sağlanır. Demetlerin hazırlanmasında, lifleri optik yüzey özelliklerini bozmadan birleştirebilmek için bunların yüzeyi bir başka maddeyle, ince bir katman halinde kaplanır. Kaplama maddesinin kırma indisinin, lifinkinden daha düşük olması gerekir (bak. çizim). Optimum iletim, demetin eğrilik yarıçapının, demeti oluşturan liflerin çapının en az 20 katı olması durumunda elde edilir.

Görüntünün bir yerden ötekine iletimini sağlamak amacıyla, elyaf demetinin iki ucu optik olarak parlatılır. Liflerin inceliğine bağlı olarak, milimetre başına 100 çizgili ayırım gücü elde edilebilir.

Elymais, Dicle Irmağının aşağı çıkışının doğusunda kurulan, Partlara bağlı eski bir devlet. Genellikle, Susiana'nın bir bölümü olarak kabul edilir. Kitabı Mukaddes'te Elam olarak geçen bölgenin büyük bir bölümünü içine alan Elymais toprakları, yaklaşık olarak bugünkü İran'ın Huzistan bölgesine denk düşmekteydi. Başkent Susa'nın Elymais topraklarında kalmakla birlikte bir Pers satrapının yönetiminde olduğu sanılmaktadır. Krallığın asıl merkezi, günümüzün Behbahan ve İzeh kentlerini çevreleyen Luristan Dağları yakınındaydı. Burada taş kabartmalar ve bir tür Arami alfabesiyle yazılmış yazıtlar bırakan yerel hanedanın, İÖ 81'de basılmış sikkelerde adı bulunan Kamnaskires'le başladığı sanılmaktadır. Tarihte pek sözü edilmemesine karşın uzun yıllar ayakta kalan krallığa Sasani kralı I. Ardeşir (hd İS 224-241) son verdi.

Elyot, Sir Thomas (d. y. 1490 - ö. 26 Mart 1546, Carleton, Cambridgeshire, İngiltere), İngiliz yazar ve yönetici. Yaşadığı dönemde geleneksel olarak Latince işlenen konuları İngilizce yazması ve bu tutumun öncülüğünü üstlenmesi ile tanınır. Bir ahlak ve siyaset felsefecisi ve sözlük yazarı olarak İngilizceyi, düşünceleri aktaran bir araç durumuna getirmek için çaba göstermiştir.

1523-30 arasında Özel Danışma Kurulu'nda kâtiplik yaptı. 1530'da "sir" unvanı aldı. Sir Thomas More ve çevresiyle yakın ilişki içindeydi. VIII. Henry'nin Aragonlu Catherine'den boşanma tasarısına karşı çıkmakla suçlandı. More'la kurduğu dostluğun yükselmemesinin nedeni olduğu öne sürülmüştür. 1531'de krala ithaf ettiği *The Boke Named the Governour*'u (Yöneticinin Kitabı) yayımlayan Elyot, aynı yılın sonbaharında kralın özel elçisi olarak İmparator V. Karl'ın (Şarlken) sarayına gitti.

Elyot'ın ünlü yapıtı *Governour*, soyluların ülke yönetiminde söz sahibi olacak oğullarının yetiştirilmesine ilişkin genel ilkeler içerir. Yapıtı ilerde ideal İngiliz beyefendisini belirleyen değerleri derinden etkilediği gibi, İngilizcede eğitim konusunda yazılan ilk önemli bilimsel incelemedir. Elyot'ın bir başka ünlü yapıtı sağlığın korunması üzerine bir tür reçete niteliğindeki *Castel of Helth*'dir (Sağlık Şatosu). Elyot'ın bazı tıp dersleri görmüş olmasına karşın, kitabı, bu mesleğin dışından biri tarafından ve konuşma diline yazıldığı gerekçesiyle sansüre uğramış, ancak gene de yaygın biçimde okunmuştur. Elyot, bu alandaki ilk örnek olan Latince-İngilizce sözlüğünü 1538'de yayımladı. Bütün yapıtlarında yararlılık ilkesini benimsemiş ve çevirileriyle klasiklerin ve İtalyan yazarların geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştır. Kendi yazılarında ise pratik bilgiler vermiş ve İngilizceye pek çok yeni sözcük kazandırmıştır.

Elyria, ABD'de, Ohio'nun kuzeyindeki Lorain ilinin (county) merkezi (1823) kent Black Irmağı kıyısında, Cleveland'in hemen batısında ve Lorain kentinin güneyinde yer alır. 1817'de ilk yerleşmeyi kuran Massachusetts'li Heman Ely, burada bir kereste atölyesi, buğday değirmeni, bıçkışane ve su bendi inşa etti. Günümüzde tarımsal bir bölgeyle çevrili olan kentte oto parçaları, plastik ürünler, perçin, el aletleri, dökme alaşım, vida yapan makineler, döküm ürünleri ve elektrik motorları üretilir. Yazar Sherwood Anderson bir dönem burada bir boya fabrikası işletmiştir. Özürlü çocuklar için yapılan Gates Anısal Hastanesi (1907), bugün Elyria Anısal Hastanesi'nin bir parçasıdır. Cascade ve Elywood parkları mağazaları, çavlanları ve ormanlık alanıyla görülmeye değer yerlerdir. Lorain County Community College, 1963'te kurulmuştur. Nüfus (1990) kent, 56.746; Lorain-Elyria metropoliten alanı, 271.126.

Elysiyon, ELYSION ÇAYIRLARI olarak da bilinir, Yunan mitolojisinde, tanrıların ölümsüzlük bağışladığı kahramanların gönderildiği cennet. Bir olasılıkla Minos dininden kaynaklanır. Homeros'ta Elysiyon Çayırları, yeryüzünün bir ucunda, Okyanos Irmağının kıyısında, eksiksiz bir mutluluk ülkesidir. Hesiodos da "Kutsanmışların Adaları"na benzer biçimde betimler. Daha eski metinlere göre Elysiyon'a ancak tanrılarca kayırlanlar girebilir ve orada ölümsüzlüğe kavuşur. Hesiodos'ta ise Elysiyon kutsanmış ölümler yurdudur; Pindaros'a göre, erdemli bir yaşam süren her ölümlü oraya girebilir.

Elzevir AİLESİ, ELSEVIER olarak da yazılır, kitap yayım, basım ve satımıyla uğraşan Felemenkî aile. 1581-1712 arasında ailenin 15 üyesi bu işte çalışmıştır. Leuven'li bir basımcının oğlu olan Lodewijk (1546?-1617) bir Protestan göçmeni olarak Leiden'e yerleştikten sonra (y. 1581) ciltçilik ve kitapçılığa başladı. Yayımladığı 100'den çok kitapla, ailenin nitelikli kitap basımında uzmanlaşmasına ön ayak oldu. Leiden'deki işletme en parlak dönemini 1622-52 arasında Louis'in oğlu Bonaventure'nin (1583-1652) ve torunu Abraham'ın (1592-1652) yönetimi altında yaşadı. Ailenin bu dönemde üstlendiği üniversite kitaplarını basma işi 1712'ye değin sürdü. Yayımlanan kitap dizilerinin en ünlüleri ve aynı zamanda en yaygın olarak taklit edilenleri çeşitli ülkeleri ele alan 35 ciltlik *Peitres républiques* (1625-49) ile bu ülkelerin edebiyat klasiklerini içeren diziydi. Leiden kitap dükkanını 1659'da kapatan aile, gerek niteliğini gerek basılan kitap sayısının düşmesine karşın, basım ve yayım işlerini 1712'ye değin sürdürdü. Aile üyeleri Elzevir adıyla Lahey (y.1590-1665), Utrecht (y.1603-75) ve Amsterdam'da (1638-81) şubeler açtılar.

Tipografi ve tasarımdaki kusursuzluklarıyla zamanında kitapseverler arasında efsanevi bir ün kazanan Elzevir'lerin yapıtları, günümüzde, yalnızca Felemenk'in ulaştığı yüksek düzeyin örnekleri arasında sayılmaktadır. Kullandıkları başlıca dört amblem arasında belki de en ünlüsü *solitary* (yalnız) adlı olanıdır. Bu amblemi bir karaağaç, verimli bir asma dalı, bir yalnız adamı ve *Non solus* (yalnız değil) özdeyişinden oluşur.

emaki, EMAKIMONO olarak da bilinir, üstünde Japon resimli metinlerinin ya da resimli öykülerinin yer aldığı rulo. *Makimono* denen yatay el rulosu boyutlarındadır; çoğu kez metin ile resme aynı ruloda birlikte yer verilmiştir.

Günümüze ulaşan en eski *emaki* örneği 735 tarihlidir. 11. yüzyıl sonlarıyla 12. yüzyıl başlarında resimlenen *Genci monogatari*

emaki (Resimli Genci Öyküsü) en tanınmış *emaki*'lerden biridir ve Tokyo'daki Tokugawa Reimeikai Vakfı ve Goto Sanat Müzesi'nde korunmaktadır.

emanat-ı mukaddese, Hz. Muhammed ve sahabilerine ait kabul edilerek toplanan ve korunan eşyalara verilen ad. Bu eşyaların büyük bölümü I. Selim'in (Yavuz) Mısır seferinde (1517) ele geçirilerek İstanbul'a getirilmiş, bazıları da daha sonra çeşitli İslam ülkelerinden derlenmiştir. Bugün Topkapı Sarayı'nda korunan emanat-ı mukaddese önce iç hazineye konmuş, sonra has odaya alınmış, daha sonra da sırf bu iş için hazırlanan Hırka-i Saadet Dairesi'ne aktarılmıştır.

Emanat-ı mukaddesenin en önemli bölümünü Hz. Muhammed'in eşyaları oluşturmaktadır. Bunlar onun Ka'b bin Zühre'ye armağan ettiği hırkası, Uhud Savaşı'nda kırılan dişinin parçası, sakalı, siyah renkli sancığı, mührü, nalininin teki, Mısır hükümdarı Mukavkas'a İslama davet eden mektubu, iki kılıcı, yayı, asası, teyemmüm için kullandığı öne sürülen taşı ve ayak izlerini taşıyan altı (dördü taş, ikisi tuğla) kâğıptır. Bunlar üzerinde yapılan incelemeler mühür ve nalinin sonraki bir dönemde yapılmış olduğunu, teyemmüm taşının da bir Asur tableti olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Emanat-ı mukaddese içinde başka peygamberlere ait olduğu kabul edilen eşyalar da bulunmaktadır. Hz. Musa'nın asası, Hz. İbrahim'in tenceresi, Hz. Yusuf'un sarığı ve Hz. Davud'un kılıcı bunlar arasındadır.

Osmanlı padişahlarının yaptırdıkları onarımlar sırasında değiştirilen Kâbe eşyaları da emanat-ı mukaddese arasında saklanmaktadır. Kâbe'nin altın su oluğu, Hacer-i Esved'in altın ve gümüş çerçeveleri, Makam-ı İbrahim'in gümüş kapağı, Kâbe kilit ve anahtarları bunların en önemlileridir.

Emanat-ı mukaddese içinde Hz. Osman ve Hz. Ali'ye ait olduğu kabul edilen yazma Kuran'lar, Hz. Fâtıma ve Hz. Hüseyin'e ait olduğu kabul edilen seccadeler ile başta dört halife olmak üzere çeşitli şahıslara ait olduğu varsayılan kılıçlar da bulunmaktadır. Yapılan incelemeler sonunda Kuran ve seccadelerin sonraki dönemlerden kalma olduğu saptanmıştır. Kabza ve kınları sonradan yenilenerek değerli taş ve madenlerle süslenmiş kılıçların büyük çoğunluğunun demirlerinin o dönemlerden kaldığı anlaşılmıştır; dolayısıyla bunlar ilgili kişilere ait olabilir.

emanet, bir kimsenin, kendisine verilen bir eşyayı güvenli bir yerde koruma yükümlülüğü altına girmesini öngören sözleşme. Karşılıklı ya da karşılıksız olabilir. Emanetin özel türleri, usulsüz emanet (Borçlar Kanunu [BK] m. 472), ardiye sözleşmesi (BK m. 473), otelci sözleşmesi (BK m. 478) ve garajcı sözleşmesidir (BK m. 481).

Roma hukukunda emanet aynı sözleşme idi. Buna göre, bir sözleşmenin meydana gelebilmesi için iradelerdeki uygunluktan başka, borçlu olacak kişinin bir eşyayı teslim alması gerekiyordu. Modern borçlar hukukunda, emanet rızaya dayanan bir sözleşme olarak bir malın geri verilmesi borcunu doğurur. Dayandığı hukuki neden, eşyanın maddi olarak teslimidir. Ücret koşulu getirilmedikçe ve durum ücreti gerektirmedikçe emanet sözleşmesi ücretsiz yapılır. Emaneti alan kişi, bırakandan izin almadıkça mali kullanamaz. Belirli bir süre saptanmış olsa bile, emanet bırakan her zaman eşyayı geri alabilir, ama emaneti alan kişi süre bitmeden önce eşyayı geri veremez. Eşya korunması gereken yerde geri verilir. Birlikte emanet kabul edenler zincirleme sorumlu olur.

Emanet olarak verilmiş bir şeyi geri verme borcu takas ile giderilemez. Çünkü takas alacağın niteliği gereği olanaksızdır. Alanın geri verme borcu, sıradan emanette tekil olarak belirlenmiş bir parça borcudur. Alacaklı razı olsa da takas söz konusu olamaz. Usulsüz emanette ise, borç misli eşyadır; aynen geri verme söz konusu değildir. Bu durumda da takas olanaksızdır.

emanet usulü, kamu hizmetlerinin devlete ya da başka bir kamu tüzel kişisine kurulan bir örgüt eliyle görülmesi yöntemi. Bazı kamu hizmetleri nitelikleri gereği yalnızca devlet tarafından görülebilir. Milli savunma, kolluk, maliye gibi kamu hizmetleri bu türdendir. Bazı hizmetler ise devletten başka kamu tüzel kişilerin ve özel kişilerce görülebilir. Sağlık ve eğitim hizmetleriyle iktisadi kamu hizmetleri bu türdendir. Kamu hizmetlerinin devlet tarafından görülmesi doğrudan emanet yöntemini oluşturur. Buna karşılık kamu hizmetlerinin PTT idaresi, Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu (TRT), Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK), üniversiteler gibi hizmet yerinden kuruluşlarınca ya da belediye, köy ve il özel idaresi gibi yerel yönetim kuruluşlarınca görülmesi dolaylı emanet yöntemidir. Ayrıca bak. kamu hizmeti.

Emansipistler, 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyılın ilk yarısında, Avustralya'da tüm yurttaşlık haklarından yararlanabilmek için mücadele eden eski mahkûmlar ve destekleyicileri. Teknik olarak Emansipist terimi aslında yalnızca affedilen mahkûmları belirtmekle birlikte, genellikle cezalarını çemiş mahkûmları kapsayacak biçimde de kullanılmıştır. 1810'dan önce Emansipistlere toprak bağışları yapıldı, ama çok azı bu yolla zenginleşebildi; bazıları da ticarette ve çeşitli mesleklerde yükseldi. Bununla birlikte Emansipistler, özgür yerleşimciler ve İngiliz memurların egemen olduğu Yeni Güney Galler kolonisinin siyasal ve toplumsal yaşantısından dışlanıyorlardı. Lachlan Macquarie'nin valiliği döneminde (1810-21) bu durumu değiştirmek için bazı girişimler oldu. Macquarie, tanınmış Emansipistleri koloninin toplumsal yaşamına sokmaya çalıştı. Emansipist avukatların Yüksek Mahkeme önünde müvekkillerini savunmalarına izin verdi. Ayrıca dört Emansipisti yargıçlığa atadı. Macquarie'nin bu girişimleri Emansipistlere karşı muhalefetin sertleşmesine yol açtı. Büyük Britanya'nın sömürge politikası da eski subaylarla zengin özgür göçmenlerden oluşan ve Emansipistleri tam yurttaşlık haklarından yoksun bırakmaya kararlı olan seçkinler hizbini destekliyordu.

1820'ler ve 1830'larda Emansipistler, daha yoksul ve güçsüz özgür göçmenlere katılarak kolonide daha geniş tabanlı bir temsili hükümet isteyen tanınmış liberallerin oluşturduğu hizbi desteklediler. Bütün bu çabaların sonucunda, Emansipistlerin katılımına karşı herhangi bir kısıtlama olmaksızın 1842'de Yeni Güney Galler'de temsili demokrasiye geçildi ve tüm kolonilerde bir özerkleşme süreci başladı.

Emanuele Filiberto, lakabı TESTA DI FERRO (DEMİRBAŞ). Fransızca EMMANUEL-PHILIBERT TÊTE DE FER (d. 8 Temmuz 1528, Chambéry - ö. 30 Ağustos 1580, Torino, Savoia), babası III. Carlo'nun Fransızlara ve İspanyollara kaptırdığı toprakların çoğunu yeniden ele geçiren Savoia dükü. Usta bir asker ve kurnaz bir diplomat olan Emanuele Filiberto aynı zamanda yetenekli bir yöneticiydi; Savoia'yı yabancı işgalinden kurtarmış ve düküğün ekonomik istikrarını sağlamıştır.

Fransız kralı I. François'ya karşı savaşta, annesinin eniştesi olan Kutsal Roma-Ger-

men imparatoru V. Karl'ın (Şarlken) ordu-sunda görev yaparken Hesdin'i ele geçire-rek (Temmuz 1553) adını duyurdu. Bir ay sonra babasının yerini alınca ona ait toprak-ları yeniden ele geçirmeye başladı. Saint-Quentin'de Fransızlara karşı İspanya'nın yanında kazandığı parlak zafer (Ağustos 1557) Savoia'daki iktidarını güçlendirdi. V. Karl ile Fransız kralları arasındaki savaşlara son veren Cateau-Cambrésis Barışı (1559) ile, Kral II. Henri'nin kız kardeşi Margue-rite'le evlenmesi koşuluyla Filiberto'ya dük-lüğü geri verildi.

Avrupa devletleri arasındaki siyasal müca-delelerden yararlanan dük Torino dahil olmak üzere topraklarını İspanyollardan ve Fransızlardan geri aldı. Başka topraklar da satın alarak ülkesini genişletti. Savoia'nın merkezini Chambéry'den Torino'ya taşıdı (1562); resmi dil olarak Latince yerine İtalyancayı kabul etti. Öldüğü sırada Saluz-zo markiliğini ele geçirmeye hazırlanı-yordu.

Emanullah Han (d. 1 Haziran 1892, Pegman, Afganistan - ö. 25 Nisan 1960, Zürich, İsviçre), ülkesinin İngiltere'nin etkisinden kurtularak bağımsızlığa kavuşma-sına önderlik eden Afgan emiri (1919-29). Emir Habibullah Han'ın oğluydu. İngilte-re'nin Afganistan'ın içişlerinde önemli etki-si olduğu bir dönemde, babasının Şubat 1919'da öldürülmesinin hemen ardından

Emanullah Han, 1928
BBC Hulton Picture Library

tahtı ele geçirdi. Tahta çıkma töreninde yaptığı konuşmada Afganistan'ın bağımsız-lığını ilan etti. Bunun üzerine İngilizler duruma müdahale ettiler. Ama savaş, fazla-ca etkili olamayan Afgan ordusu ile I. Dünya Savaşı'ndan yıpranmış olarak çıkan İngiliz-Hint ordusu arasındaki bir dizi çar-pışmadan öteye gitmedi. 8 Ağustos 1919'da Ravalpindi'de (bugün Pakistan'da) Afga-nistan'ın bağımsızlığını tanıyan barış antlaş-ması imzalandı.

Emanullah Han, 28 Şubat 1921'de Sovyet-ler Birliği 1 Mart 1921'de Türkiye ile dostluk ve ittifak antlaşmaları, 22 Haziran 1921'de de İran'la saldırmazlık antlaşması yaptı.

Gerçek bir yurtsever ve reformcu olan Emanullah Han, tahta çıktıktan sonra bazı reformlar yapmaya girişti; ama gericilerin muhalefetiyle karşılaştı. 1921 Türkiye Cum-huriyeti Anayasası'nı örnek alarak hazırlat-tığı Afgan Anayasası 9 Nisan 1923'te yürür-lüğe girdi. Emire geniş yetkiler tanıyan anayasa, seçim ve atama yoluyla oluşturul-an bir meclise yasama görevi veriyordu.

Emanullah Han, 10 Haziran 1926'da kral unvanı aldı. Ardından SSCB, Türkiye ve İran'la önceki antlaşmaları destekler nitelik-te yeni antlaşmalar imzaladı. 1928'de Avru-pa, Türkiye, Mısır ve Hindistan'ı kapsayan altı aylık bir geziye çıktı. Dönüşünde yasa-ma reformu ve kadınlara siyasal haklar tanınması gibi yeni tasarılarını açıkladı. Bunun üzerine mollaların tepkisiyle karşı-laştı.

Kasım 1928'de çıkan bir kabile ayaklanması sırasında ünlü eşkiya lideri Baççe-i Sakov, Ocak 1929'da Kâbil'i ele geçirdi ve kendisini hükümdar ilan etti. Emanullah Han tahtı yeniden ele geçirmeyi denediyse de başarılı olamadı. Mayıs 1929'da Afganistan'dan ayrılmak zorunda kaldı ve bundan sonraki yaşamını sürgünde geçirdi.

emaret, Müslüman Ortadoğu devletlerinde özerk yönetimlere, merkeze bağlı beyliklere ve sınır valiliklerine verilen ad. Bu konudaki ilk yasal düzenleme Emevi halifesi Abdülmelik bin Mervan döneminde (685-705) yapıldı. Böylece, temelde halifeye bağlı olan "emaret-i istifa" ya da "emaret-i tevfiz" sistemi kuruldu. Emaret-i istifanın yöneticileri olan emirü'l-ümeralar bir menşuralı halefe tarafından atanırdı. Emirü'l-ümeraların, merkeze bağlı kalmak koşuluyla şeriatı uygulamak, vergi geliri fazlasını beytümâl için merkeze göndermek, savaşlara bölge askeriyeye katılmak gibi yetki ve sorumlulukları vardı. Tahiriler, İhşidiler, Aglebiler gibi emaretlerin yöneticileri, zamanla merkezi devletin zayıflamasından yararlanarak bağımsızlıklarını ilan ettiler. Ama yönetimlerdeki halk Müslüman olduğundan, konumlarının yasallığını koruyabilmek için biçimsel anlamda halifeye bağlı kaldılar. Melik, sultan, emirü'l-ümera gibi unvanlar taşıyan bu hükümdarlar, tahta çıktıklarında sultan ya da halifeden hükümdarlıklarının simgesi olarak emaret menşuru alırlardı. Bazı komutanlar ve boy başkanları da uzun bağımsızlık mücadeleleri vererek emaret-i istifa denen beylikler kurmuşlardı. Büyük Selçuklular ve Gazneliler başlangıçta bu tür devletlerdi. Emaret-i mahsusalar ise, uzak sınır boylarında oluşturulmuş özel yönetimlerdi. Bunlara sugar ya da uç beyliği de denirdi. Endülüs ve Maveraünnehir'de ortaya çıkan bu devletleri yöneten emirler, ordu komutanlığı ve güvenlik amirliği yaptıkları halde, şeriat ve tekâlif işlerine karışmazlar; bunun için merkezden ayrıca görevliler atanırdı.

Osmanlı Devleti'nde Mısır, Eflâk, Boğdan, Sırbistan, Sisam ve Aynaroz gibi bazı bölgeler özel konumları dikkate alınarak emaret sayılmış, Sırbistan dışındakilere ayrıcalıklar tanınmıştı. Osmanlı emaretleri, devlet hazinesine her yıl "mal-i maktu-i emaret" adı altında belirli miktarda vergi ödemekle yükümlüdür. Bu sınıflandırma, salyaneler eyaletler ile doğrudan merkezden yönetilen ve tımar sistemine tabi eyaletler arasındaki ayrımı ile bir noktada örtüşüyor; "mal-i maktu-i emanet" ödemesi yıllık salyane(*) ödemesine karşılık geliyordu.

emaye işi bak. mine işi

emaye minyatür bak. mine minyatür

Embden, Gustav Georg (d. 10 Kasım 1874, Hamburg - ö. 25 Temmuz 1933, Nassau, Almanya), Alman fizyolojik kimya uzmanı. Karbonhidrat metabolizmasında ve kas kasılmasında rol oynayan kimyasal süreçleri araştırmış, glikojenin laktik aside dönüşümündeki bütün basamakları bularak aralarındaki bağlantıları açıklamıştır.

Freiburg, Strasbourg, Münih, Berlin ve Zürich üniversitelerinde, o dönemin en tanınmış fizyoloji bilginlerinden Johannes von Vries, Franz Hofmeister, Gaule, Paul Ehrlich ve Julius Richard Ewald'ın öğrencisi olarak eğitimini tamamlayan Embden, 1904'te Frankfurt-Sachsenhausen'deki belediye hastanesinin kimya laboratuvarına yönetici atandı.

Embden'in araştırmalarıyla adını duyuran bu küçük klinik 1907'de Fizyoloji Enstitüsü'ne, 1914'te de o yıl kurulan Frankfurt am Main Üniversitesi'ne bağlı Bitkisel Fizyoloji Enstitüsü'ne dönüştü. Hem bu enstitüdeki yöneticilik görevini sürdüren, hem de yeni üniversitede profesörlüğe atanan Embden, bir yıl süreyle üniversitenin rektörlüğünü de üstlendi (1925-26). Çalışmalarını, yeni bir bilim dalı olarak gelişen fizyolojik kimya alanında yoğunlaştırarak, canlıların vücudundaki kimyasal süreçleri, özellikle karaciğer dokusundaki ara metabolizma süreçlerini inceledi. Doku yıkımını önleyecek bir teknik geliştirmeye çalışırken, karaciğerin metabolizmada çok önemli bir işlevi olduğunu saptadı ve sağlıklı kişilerdeki normal şeker metabolizması ile şeker hastalarındaki patolojik metabolizmanın anlaşılmasına ışık tutan öncü çalışmalar yaptı.

Embden ve çalışma arkadaşları, kas dokusundaki ara metabolizma ürünlerinden birçoğunu ayırmayı başardılar ve önemli bir metabolizma ürünü olan adenil fosforik asidi buldular. Embden, bütün çalışmalarında, vardığı sonuçlar ile genel hücre süreçleri arasındaki ilişkiyi ısrarla vurgulamıştır.

Emberizidae, Passeriformes (ötücükuşlar) takımından, çinteleri, baltırmaşıklarını ve tangaraları kapsayan kuş familyası; bazı uzmanlar, başka sınıflandırmalarda *Fringillidae* familyasına yerleştirilen kardinalkuşları ve junkoları da bu familyadan sayarlar. En dar kapsamıyla yaklaşık 500 türü içeren bu familyanın üyeleri, genellikle koni gagalı, tohumla beslenen küçük kuşlardır. *Emberizinae* altfamilyasını oluşturan çinteler (281 tür) Eskidünya'da, *Thraupinae* altfamilyasından tangaralar ile bazen bu altfamilyada, genellikle de *Coerebinae* altfamilyasında sınıflandırılan baltırmaşıkları Yeni Dünya'da dağılmıştır.

Embioptera, özellikle tropik bölgelerde dağılmış 150 kadar türü kapsayan böcek takımı. Bu böceklerin gövdesi ince uzun (4-7 mm), renkleri sarı ya da kahverengi, iki bölümlü olan kuyruk duyargaları kısadır; çiğneyici ağız parçalarıyla çürümüş bitki kalıntılarını yiyerek beslenirler. Dişilerin hepsi kanatsız, erkeklerin çoğunda dar ve eş biçimli iki çift kanat da uçmaya pek elverişli değildir. Buna karşılık, kısa ve güçlü bacaklarıyla hem öne, hem arkaya doğru hızla koşabilirler.

Bu takımın üyeleri, taşların altında ya da yosun ve likenlerin arasında, ipekten ağlarla döşedikleri odacıklar ya da tüneller içinde, yüzlerce böcekte oluşan geniş koloniler halinde yaşar. Bu ipek ipkçiklerini, larvalarını ve erişkinlerini ön bacaklarındaki genişlemiş bölümde bulunan salgıbezleri üretir. Tehlike karşısında yuvalarına saklanan ya da ölü taklidi yapan bu böceklerin dişisi, silindirik biçimindeki iri yumurtalarını genellikle çiğnenmiş bitki parçacıklarıyla örterek gizler. Bu takımın *Embiidae* familyasından bir tür (*Embia ramburi*) Akdeniz çevresinde yaşar.

Embiotocidae, Perciformes takımından, 23 türü içeren balık familyası. Büyük Okyanusun kuzeyinde dağılmış olan bu balıkların iki türü Japonya kıyılarında, öbürleri başta California yöresi olmak üzere Kuzey Amerika kıyılarında yaşar. Familyanın tek bir türü (*Hysterothorax traski*) tatlı su, öbürleri özellikle dalgaların kıyıya çarparak kırıldığı bölgelerde yaşayan deniz balıklarıdır. Bu türlerin hepsi canlı yavru doğurur ve bu özelliğiyle, yumurtlayarak üreyen bütün deniz balıklarından ayrılır.

Gövdeleri oldukça yüksek ve yanlardan basık, ağızları küçük, pulları iri, uzunlukları

13-45 cm dolayında olan bu balıkların uzun ve tek bir sırt yüzgeci vardır. Gövdesi san çizgili olan *Amphistichus argenteus*, olta balıkçılarının değer verdiği, ekonomik önemi olan türlerden biridir.

Emboabalar Savaşı, Brezilya'da Minas Gerais yönetim bölgesinde (*capitania*), São Paulo'dan gelen ilk göçmenlerle (Paulistalar) çoğu Avrupa'dan gelen yeni göçmenler (*emboaba*'lar) arasındaki çatışma (1708-09). 17. yüzyıl sonlarında Minas Gerais'deki altın madenlerini işletmeye başlayan Paulistalar, kısa süre sonra, özel mülklerinden izinsiz geçtikleri gerekçesiyle *emboaba*'lar ile çatışmaya başladılar. Bu çatışmanın izleyen iç savaşta sömürge hükümeti, Paulistalara karşı üstünlük sağlayan *emboaba*'ları destekledi. Bunun üzerine batıdaki Mato Grosso'ya göçen Paulistalar, 1718'de burada da yeni altın yatakları buldular.

embolizm, normal olarak kan dolaşımında bulunmaması gereken yabancı bir parçacık ya da madde kütlesinin damarları tıkanarak kan akımını engellemesi. Emboli denen bu tıkanıcı madde, olduğu yerden koparak kan dolaşımıyla birlikte sürüklenen bir pıhtı parçası (oluştugu noktada damar duvarına yapışık duran, henüz kopmamış pıhtı parçasına trombus denir), yağ dokusunun ezilerek örselenmesinden kaynaklanan bir yağ damlası, kümelenmiş kanser hücreleri, bakteriler ya da doku parçacıkları, damarı delerek kan akımına karşın yabancı bir cisim (örn. bir mermi), hava embolizminde(*) olduğu gibi bir hava kabarcığı, vurgunda olduğu gibi azot ya da başka bir gaz kabarcığı olabilir.

Emboli, kan akımını engellemeden damarlarda dolaştığı sürece ne belirti verir, ne de dokuları örseler; ama dar bir geçitte, özellikle bir atardamarda dalında sıkışıp kaldığında kanın akışını engelleyerek çeşitli rahatsızlıklara yol açar. Beyne kan götüren damarlardan birinin tıkanması, apopleksi(*) ya da inme denen ve bazen ölüme kadar varan ağır bir tabloyla sonuçlanır; bu durumda hastada zaman zaman bilinç yitimi, vücudun bir yarısında geçici ya da kalıcı felç, afazi gibi konuşma güçlükleri ve bellek bozuklukları görülür. Akciğer atardaman ya da dallarından biri tıkanığında, hasta solunum güçlüğü çeker ve göğüs kemiğinin arkasında, anjina pektoris olduğu gibi sürekli bir ağrı duyar. Eğer bu tıkanıklık yer yer akciğer dokusunun ölümüne yol açarsa hastanın ateşi yükselir, kalp atışları hızlanır, göğüs dinlendiğinde akciğerden normal olmayan sesler duyulur, kandaki akyuvar sayısı artar ve kanın kimyasal bileşiminde bazı anormallikler (bilirubin ve bazı enzimlerin artması) saptanır. Tedavide, göğüs ağrılarını gidermek için ağrı kesiciler, tıkanıklığın yinelenmemesi için kan pıhtılaşmasını önleyici ilaçlar ve solunumu rahatlatmak için oksijen verilir; ödem oluşmasını engellemek için hastaya az sıvı alması öğütlenir, enfeksiyon tehlikesine karşı da antibiyotikler kullanılır. Kalbi besleyen koroner atardamlardan birinin tıkanması, kalbin bir bölümünde doku ölümüne (miyokard enfarktüsü) yol açarak çok ağır sonuçlar verebilir. Ayrıca bak. tromboz.

Embriaco AİLESİ, Cenovalı güçlü bir aile. 11. ve 12. yüzyıllarda Kutsal Topraklar'a yapılan haclı seferlerinde önemli rol oynamıştır. Ailenin üyelerinden Guglielmo Embriaco ve kardeşi Primo di Castello Kutsal Topraklar'a ulaşmak için 1099'da gemiyle yola çıktılar. Kudüs'ün ele geçirildiği ve Mısır ordusunun Ramla'da yenilgiye uğratıldığı çarpışmalara katıldılar. Guglielmo, yeni güç toplamak için Cenova'ya döndü.

Daha sonra 1101'de, Yafa'nın güneyindeki Arsuf'un (bugün Tel Arsaf, İsrail) alınmasıyla sonuçlanan sefere katıldı. Caesarea'da (Horbat Kesari, İsrail) tek parça, büyük bir zümrüden oyulduğu sanılan ve Kutsal Kâse olduğuna inanılan bir kâseyi ele geçirerek Cenova'daki San Lorenzo Katedrali'ne gönderdi. Ama çok sonraları bu kâsenin camdan yapıldığı anlaşıldı. Guglielmo, Cenova'ya döndükten sonra bir dönem komünün(*) konsülü olarak görev yaptı.

1109'da Guglielmo'nun oğlu Ugo, Beyrut'un kuzeyindeki Gibelet'in (Byblos) alınışına katıldı ve kentin üçte ikisi Embriaco ailesine bırakıldı. Embriacolar 30 yıl sonra kentin geride kalan üçte birlik bölümünü, 1154'te de Akkâ'nın Cenovalıların yaşadığı kesimini ele geçirdiler. Zamanla, Embriacoların da içinde bulunduğu bir avuç aristokrat klandan oluşan otokratik bir hizip Cenova komününe egemen oldu ve Haşlı devletleriyle yürütülen ticareti denetimi altına aldı. Hizip 1164'te Cenova'dan kovuldu, ama Embriacolar Gibilet'teki egemenliklerini sürdürdüler. Guglielmo'nun torununun torunu Plaisance, Antiokheia (An-

takya) prensi ve Trablus kontu IV. Bohémond ile evlendi. Onların oğlu V. Bohémond adıyla tahta çıktı. Sonunda Embriacolar Cenova yurttaşlığından çıktılar ve 1187'de Kutsal Topraklar yitirildiğinde Kıbrıs'a çekildiler. 12. yüzyılda inşa edilen Embriaco Kulesi, Cenova'nın eski mahallelerinden birinde hâlâ ayakta durmaktadır.

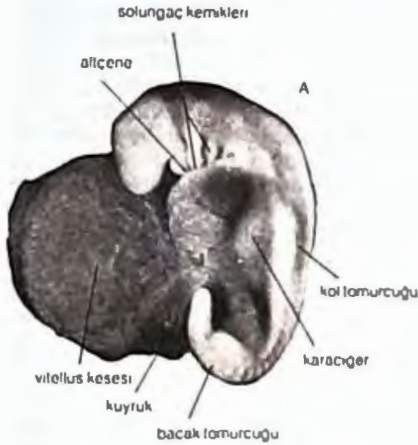
embriyoloji, embriyon ve dölütün oluşumunu ve gelişimini inceleyen bilim dalı. 17. ve 18. yüzyıllarda betimleyici ve karşılaştırmalı çalışmalara dayanan embriyoloji, 19. yüzyılın sonlarına doğru bilim adamlarının, vücuttaki organ ve dokuların kendilerine özgü biçim ve işlevleri nasıl kazandıklarını belirlemeye yönelik çözümleyici ya da deneysel yaklaşımlarıyla yeni bir boyut kazandı.

Embriyolojide çözümleyici çalışmaların önemini ilk kavrayanlardan biri olan Alman anatomi bilgini Wilhelm Roux (1850-1924) deneysel embriyolojinin öncüsü ve en seçkin temsilcisidir; Roux'un 1885'ten başlayarak kurbağa yumurtaları üzerinde yaptığı öncü çalışmalar bu alanda kendisinden son-

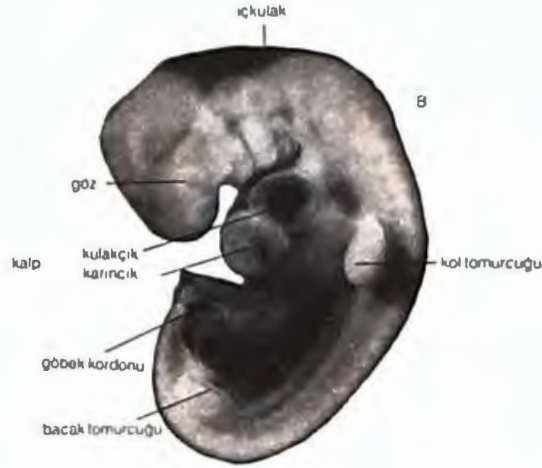
raki araştırmalara büyük bir ivme kazandırmıştır. Embriyonda gelişimin hızını ve yönünü belirleyen etkenleri araştırarak 1935 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü'nü alan Alman bilim adamı Hans Spemann da embriyolojinin gelişmesine yön verenlerden biridir.

embriyon, EMBRİYO olarak da bilinir, döl lenmiş yumurtanın, hücre bölünmesine uğrayarak gelişmesini sürdürdüğü ilk evre. Bu gelişme, bitkilerde dişiorganın yumurtalığında (*bak.* tohum), yumurtlayarak üreyen hayvanlarda bir yumurtanın içinde, doğurarak üreyen hayvanlarda ise annenin döl yatağı (rahim) boşluğunda olur. İnsanda, döl lenmiş yumurtaya, gebeliğin başlangıcından ilk yedi haftanın bitimine kadar embriyon, sekizinci haftadan doğuma kadar dölüt(*) adı verilir.

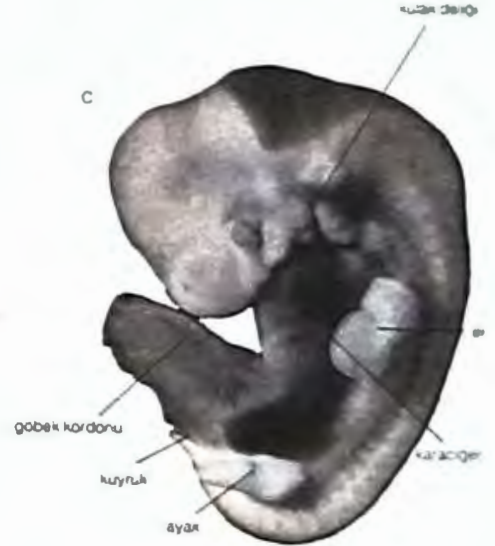
Eşeyli üreyen hayvanlarda, erkeğin sperm hücreleri ile dişinin yumurta hücresinin birleşmesiyle döl lenmiş yumurta (zigot)

4 haftalık (y. 7,5 kez büyütülmüş)

5 haftalık (y. 6 kez büyütülmüş)

5½ haftalık (y. 4,7 kez büyütülmüş)

6 haftalık (y. 4,1 kez büyütülmüş)

7 haftalık (y. 2,9 kez büyütülmüş)

8½ haftalık (y. 1,8 kez büyütülmüş)

Zohar'a ilişkin eleştirel incelemesiyle bu yapıtın birkaç kişi tarafından yazıldığını ortaya çıkarmıştır.

Emecheta, Buchi (d. 21 Temmuz 1944, Lagos, Nijerya), Afrikalı sosyolog, şair, televizyon oyunları ve çocuk kitapları yazarı. Romanları İngilizce ve Almancada yayımlanmıştır.

On altı yaşında evlendi ve 1962'de kocasıyla birlikte Londra'ya yerleşti. 1960'ların başında Londra'da karşılaştığı sorunlar *In the Ditch* (1972; Hendeğe) ve *Second-Class Citizen* (1974; İkinci Sınıf Yurttaş) adlı kitaplarının temelini oluşturdu. Bu romanlarında işlediği ana temalar birinci sınıf yurttaş olma arayışı, kendine güven ve kadınlık onurudur. Özgül olarak baskıcı ya da kısıtlayıcı geleneksel değerlerle mücadele eden Nijeryalı kadını anlatmakla birlikte, evrensel düzeyde kadınların durumunu ele alan sosyolojik açıklamalar vermeye çalışır.

1978'de New Statesman-Jock Campbell Ödülü'nü kazanan Emecheta, aynı yıl *Afro-Caribbean Post* (Londra) tarafından da İngiltere'nin en iyi Siyah yazarı seçildi. En tanınmış yapıtları arasında *The Bride Price* (1976; Başlık Parası), *The Slave Girl* (1977; Köle Kız), *The Joys of Motherhood* (1979; Anneliğin Hazları), *Nowhere to Play* (1980; Oynayacak Hiçbir Yer Yok), *Destination Biafra* (1981; Hedef Biafra) ve *Double Yoke* (1982; Çifte Boyunduruk) sayılabilir.

Emeç, Selim Ragıp (d. 1899, İstanbul - ö. 2 Ağustos 1970, İstanbul), Türk gazeteci. *Son Saat* ve *Son Posta* gazetelerini yayımlamıştır.

1915'te Mekteb-i Sultani'yi (Galatasaray Lisesi), ardından da Darülfünun-ı Osmani Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. I. Dünya Sava-

Selim Ragıp Emeç
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

şı'na katıldı. Savaştan sonra *Vakit* ve *Tercüman-ı Hakikat* gazetelerinde çalıştı. 16 Mart 1925'te Hakkı Tark Us ile birlikte *Son Saat* gazetesini kurdu. 1930'da Ali Ekrem (Uşaklıgil), Halil Lütfü (Dördüncü) ve Mehmet Zekeriya (Sertel) ile *Son Posta* (*) gazetesini yayımlamaya başladı ve gazetesinin başyazarlığını yaptı. Demokrat Parti'den 1950 ve 1954'te Bursa, 1957'de de İzmir milletvekili seçildi. 27 Mayıs 1960'tan sonra *Son Posta* kapatıldı; Emeç de Yassıada'da yargılanarak 4 yıl 2 ay hapse mahkûm edildi. 1961'de sağlık nedeniyle tahliye edildi, daha sonra da cezası bağışlandı. Matbuat Cemiyeti ve Gazete Sahipleri Sendikası'nın kurucuları arasında yer aldı ve başkanlığını yaptı. Oğulları Çetin Emeç (1935-90) ve Aydın Emeç de (1939-86) gazetecilik yapmışlardır.

Emeğin Kurtuluşu, Rusça ОСВОБОЖДЕНИЕ ТРУДА, ilk Rus Marksist örgütü. Eylül 1883'te Cenevre'de Georgi Valentinoviç Plehanov ve Pavel Borisoviç Akselrod tara-

fından kuruldu. Toplumsal devrimin ancak sınıf bilinci taşıyan sanayi işçileriyle gerçekleştirilebileceğine inanan grubun kurucuları, Narodnaya Volya'dan (*) (Halkın İrade-si) ayrıldıktan sonra Marx ve Engels'in yapıtlarını Rusçaya çevirmeye ve sosyalizm için önkoşul olarak gördükleri ekonomi ve sanayi alanlarında gelişmenin gerekliliğini vurgulayan yapıtlar yazmaya yöneldiler. Ayrıca terörist taktiklere ve şiddete dayalı devrime de karşı çıktılar. 1888'de yurt dışında Rus Sosyal Demokrat Birliği'ni (1894'ten sonra Rus Sosyal Demokratlar Birliği) kuran grup, radikal çizgiden uzaklaşmaya başlayan bu örgütten 1900'de ayrıldı. Ardından kısa bir süre önce Batı Avrupa'ya gelmiş olan Lenin ile birlikte *Iskra*'yı (Kıvılcım) yayımlamaya başladı ve Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin (RSDRP) Brüksel-Londra Kongresi'nin (1903) toplanmasını sağladı. Kongreden sonra Emeğin Kurtuluşu grubu kendini dağıtarak partiye katıldı.

emek, sermaye sağlamanın ya da ticari bir girişimde bulunmanın doğal bir parçası olan riskleri üstlenmenin dışında, üretim sürecine katkıda bulunan her türlü insan etkinliği. Kavram, kol emekçilerinin verdiği hizmetlerin yanı sıra, başka birçok hizmet türünü de kapsar. Zahmet ve çaba ile eşanlamlı olmayan emek kavramının, fiziksel ve fizyolojik anlamda "yapılmış iş" terimiyle de uzak bir ilişkisi vardır. İnsanların fiziksel enerjilerini üretimde kullanmaları emeği oluşturan başlıca öğedir. Bunun yanı sıra az ya da çok oranda beceri ve kendini yönlendirme de emeğin öğeleri arasında sayılır. Emeğin ayırt edici özelliklerinden biri zamanı kullanmasıdır. Somuta indirgendiginde bu özellik, insan yaşamının bir bölümünün emek sürecine ayrıldığı anlamına gelir. Emeğin başka bir özelliği de, oyunun tersine, kendi başına bir amaç değil, insan gereksinimlerini karşılamaya yönelik oluşudur. Emek, yaratılan üründen; çağdaş ekonomik yaşam söz konusu olduğunda da ülke ekonomisinin toplam ürününden belirli bir pay almak için harcanır. En büyük zevki işi olan bir emekçi bile hizmetleri ya da ürünleri karşılığında alabileceği en yüksek ücreti ister.

Eğer emek, emek-saat gibi basit ve türdeş zaman birimleriyle uygun biçimde ölçülebilseydi, iktisadın sorunları da basitleşirdi. Ama emekçiler aldıkları eğitimin niceliği ve niteliği, beceri düzeyleri, kavrayışları, kendi işini ya da başkalarının işlerini yönetme kapasiteleri ve gereksinim duyulan öbür yetenekleri açısından farklılık gösterirler. İşler de sıkıcılıkları, süreklilikleri, ilerleme olanağı verip vermedikleri sahibine sağladıkları toplumsal statüleri ve bir işi öbüründen daha çekici kılan çeşitli başka özellikleri açısından birbirinden ayrılırlar. Bu nedenle emek devingenliğinin mükemmel olmaması ve emeğin, ürününün en değerli olduğu alanlara kolaylıkla kaydırılmaması gibi koşullardan ayrı olarak, farklı emek türlerinde ödenen ücretlerin farklılığı, yalnızca ve doğrudan harcanan emek zamanlarının farklılığıyla açıklanamaz. Belirli bir emek türünün, belirli bir çalışma süresi karşılığında piyasada talep edilebileceği ücret, yalnızca emekçinin teknik etkinliğine değil, aynı zamanda, sunduğu belirli hizmet türlerine olan talebe, bu hizmet türlerinin göreceli kıtlığına ve öbür üretim faktörlerinin arzına da bağlıdır.

Bileşimi ne olursa olsun, var olan emek arzının farklı kullanımları, yaratılan ürün miktarları ve değerleri ölçü alınarak birbiriyle karşılaştırılabilir. Birbiriyle rekabet eden ticari işletmelerdeki planlama ve yönetim etkinlikleri sırasında bu tür karşılaşt-

tırmalar sürekli olarak yapılır. İktisadi çözümler, toplumdaki emeğin örgütlenmesinde ya da sektörel dağılımında yapılacak bir değişikliğin yıllık üretimi artıracak ya da azaltacağını belirlemeye olanak sağlar. Tek bir emekçi için olduğu gibi toplum için de üretimin "emek maliyeti", aynı emekle yaratılabilecek başka ürünlerin değerlerinin ya da işe ayrılan zamanın alternatif kullanımlarının karşılaştırılması ile ölçülebilir.

emek değer kuramı, bir malın üretimi için gereken emek miktarının o malın değerini belirlediğini ileri süren iktisat kuramı. Başta David Ricardo (1772-1823) olmak üzere, İngiliz klasik iktisatçıların katkısıyla geliştirilmiştir. Karl Marx (1818-83), emek sömürsüne ve artıdeğere ilişkin görüşlerini geliştirirken emek değer kuramını temel almıştır.

Malların emek ve başka mallar kullanılarak üretildiği ve işbölümünün, dolayısıyla da değişimin geçerli olduğu bir toplumda malların birbiriyle değişim oranlarının ve bu oranları belirleyen etmenlerin saptanması iktisatçıların uğraşageldiği konulardan biri olmuştur. Değer kuramının temelini oluşturan bu konunun önemi, toplumsal üretimin bölüşümünün toplumsal ilişkiler yanında değişim değerlerine de bağlı olarak belirlenmesinden kaynaklanır.

Ekonomik gelişmenin alacağı biçimin, üretimin toplumun farklı sınıfları arasındaki bölüşümüne bağlı olduğunu savunan klasik iktisatçılar değer sorununa büyük önem verdiler. Bir malın belirli insan gereksinimlerini karşılama yetisi olarak tanımlanan faydanın, o malın insanlarda kullanım değerini belirlediğini ve onun üretimi ve değişimi için bir ön koşul olduğunu ortaya koydular. Bir malın faydasından kaynaklanan kullanım değeri, o mal karşılığında öteki mallardan satın alınabilecek miktarları, yani o malın değişim değerini belirlemiyordu. Klasik iktisatçılara göre bir malın değeri o malın üretimi için gerekli toplam emek zamanına eşittir ve mallar arasındaki değişim oranlarını belirleyen de bu malların değerlerinin birbirlerine oranıdır. Malların içerdikleri emek zamanının onların değişim değerlerini belirlediği görüşünün bazen geçerli olmadığını klasik iktisatçılar da kabul ediyorlardı. Değerli sanat yapıtları ve doğal kaynaklar gibi yeniden üretilme olanağı olmayan malların değerleri, bu tür malların göreceli kıtlık derecelerine bağlıydı. Öte yandan, malların üretiminde emek ve başka mallar kullanıldığında, bir malın içerdiği emek, dolaylı ve dolaysız emek olarak ikiye ayrılabilir. Üretimde kullanılan girdiler ile üretim araçlarının içerdiği emek dolaylı, bunları kullanarak üretimi gerçekleştiren işçilerin harcadığı emek ise dolaysız emeği oluşturur. Bu iki tür emeğin toplamı o malın değerini verir.

Adam Smith (1723-90), bir malın üretimi için harcanan emek zamanının yanı sıra, emeğin niteliğinin de onun değerini belirlemede etkili olduğunu ileri sürmüştür. Ama Smith, bir malın değerini bazen onun içerdiği toplam emek zamanıyla, bazen de o malın üretiminde kullanılan dolaysız emek için ödenen ücretle satın alınabilecek malların değeri ile ölçmüş ve bu iki ölçümün aynı sonucu vereceğini ileri sürmüştür. Dolaylı ve dolaysız emek bileşiminin bir maldan ötekine farklılık gösterdiğini ve bu malların üretiminde kâr oranları eşitlendiğinde, malların emek değerlerinde değişilemeyeceğini gören Smith sonunda, emek değer kuramı-

nın, üretimde dolaylı emek kullanılmayan ilk çağlarda geçerli olabileceği görüşünü savundu.

Smith'in ortaya attığı bu iki ölçüm yöntemini birbirinden ayıran Ricardo, işçiye ödenen ücret onun yarattığı değerden az olduğu için, iki ölçünün aynı sonucu vermeyeceğini göstererek Smith'i eleştirdi. Ricardo'ya göre fark, işçiye ödenen ücretin, toplumsal koşullar nedeniyle, onun asgari geçimini sağlayacak düzeyde tutulmasından kaynaklanıyordu. Ricardo da, tıpkı Smith gibi, emeğin niteliğinin de değeri etkilediğini belirterek, farklı türdeki emeklerin yaratılan değerlerin bunlara ödenen ücretlerle orantılı olacağını ortaya koydu. Smith'in sonunda emek değer kuramından vaz geçmesine neden olan sorunla Ricardo da uğraştı ama bu konuda doyurucu bir çözüme ulaşamadı.

Klasik iktisatçılardan ve özellikle Ricardo'dan büyük ölçüde etkilenen Marx'a göre değer sorunu, mallar arasındaki niceliksel bir ilişki olarak değil, tarihsel koşulların biçimlendirdiği toplumsal bir ilişki olarak ele alınmalıydı. Bu nedenle Marx kapitalist bir toplumdaki değer sorununu incelemeye yöneldi. Ona göre malların kişiden kişiye değişen kullanım değerleri bir yana bırakıldığında, geriye kalan tek ortak özellikleri insan emeğinin ürünü olmalarıdır. Belirli bir türdeki emeği somut, genel anlamda insan emeğini ise soyut emek olarak adlandıran Marx, somut emeğin bir malın kullanım değerini, soyut emeğin ise onun değişim değerini belirlediğini öne sürdü. Marx'a göre bir malın üretimini için toplumsal olarak gerekli emek miktarı onun değerini verir. Bu miktar, belli bir toplumun belli bir gelişmişlik düzeyinde kullanılan ortalama bir üretim tekniğinin gerektirdiği dolaylı ve dolaysız emek zamanlarının toplamıdır.

Kapitalist ekonomide insanların, üretim araçları mülkiyetine sahip olanlarla olmayanlar biçiminde ayrışmasıyla, emek gücü de bir mala dönüşmüştür. Marx emek değer kuramını bu mala da uygulayarak, işçilere ödenen ücretin onların emek güçlerinin yeniden üretimi için gerekli olan mal ve hizmetlerin değerine eşit olacağını ortaya koydu. İşçilerin bir iş gününde yarattıkları değerle kendilerine ödenen günlük ücret arasındaki farkı artırdığı (*) olarak adlandırarak, sömürü kuramını bu temele dayandırdı.

Kendinden önce Smith ve Ricardo'yu uğraştıran soruna, Marx da çözüm getirmeye çalıştı. Marx'a göre emeğin ve sermayenin bir malın üretiminden ötekine aktarılabildiği ve rekabetin geçerli olduğu bir ekonomide, farklı sektörlerdeki kâr oranlarının eşitlenmesi yönünde bir eğilim olacaktır. Bu koşullar altında ve mallar farklı dolaylı-dolaysız emek bileşimleriyle üretildiğinde, mallar birbirleriyle emek zamanı ile ölçülen değerler oranında değil, üretim fiyatları oranında değişecekti. Üretim fiyatları ise bütün ekonomide yaratılan artıdeğerin sektörler arasında, her sektörde kullanılan toplam sermayeye orantılı olarak yeniden dağıtılması bulunuyordu. Bu çözümlemeden hareket eden Marx her malın üretim fiyatıyla emek değeri arasında düzenli bir ilişki olduğunu ortaya koydu. Emek değerlerinin üretim fiyatlarına dönüştürülmesinde Marx'ın kullandığı yöntem uzun süren tartışmalara yol açtı ve "dönüşüm sorunu" olarak adlandırılan bu konuda birçok farklı çözüm geliştirildi. Marx üretim fiyatlarının emek değerlerden sapmasının emek değer kuramının yanlış ve geçersiz olduğunu göstermediğini savundu. Tersine, üretim fiyat-

ların gerisinde yatan toplumsal ilişkileri ve sermaye birikiminin kaynağını oluşturan artıdeğeri anlamak için emek değer kuramına başvurmak gerekiyordu.

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra emek değer kuramının yerini, değeri faydaya dayandıran marjinal fayda kuramı aldı. Ama özellikle 1960 sonrasında, Batı'da Ricardo iktisadıyla Marksist iktisada ilginin artması, emek değer kuramı konusundaki çalışmalara da yeni bir canlılık getirdi.

Emek Yizreel (İbranicede "Yizreel Vadisi"), HAA EMEK, ESDRAILON OVASI olarak da bilinir, İsrail'in kuzey kesiminde düzlük alan. Kuzeydeki tepelik Celile bölgesini İsrail işgali altındaki Ürdün topraklarında bulunan Samiriye'den ayırır. Esdraelon, bölgenin verimliliğine işaret eden, "Tanrı eker" ya da "Tanrı bereketli kılsın" anlamındaki İbranice Yizreel sözcüğünün Yunanca söylenişidir.

Kabaca bir üçgen biçiminde olan ova kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanır. Kuzeybatıdaki en yüksek noktasından Gilboa Dağları ve Bet Şean Vadisine kadar olan uzunluğu 40 km'dir. Aşağı Celile Tepeleri kuzeydoğusunda yer alır; alçak Bet Şean Vadisinin girişi güneydoğuda, Samiriye Tepeleri ile Karmel Dağı güney ve batıdadır. Ova, kütleli yerinden oynama ve blok kınımayı izleyen çöküntü sonucu oluşmuştur. Eski dağların kalıntıları Karmel ve tek başına kalmış olan Tabor Dağıdır.

Mısır ile Bereketli Hilal(*) arasındaki düzlük geçidin oluşturduğu antik Deniz Yolu'nun (Via Maris) bir parçası olan Emek Yizreel, çok eski çağlardan beri bir ticaret yolu olarak önem taşımış ve pek çok çatışmaya sahne olmuştur. İÖ 4000'lerde kurulan ve İÖ 1500'den İS 1918'e değin yöresinde çeşitli çarpışmalar yapılan antik Megiddo kasabası kuzeybatısında yer alır. Kitabı Mukaddes'te Kenanlıların bu yörede egemenlik kurduğu (Yeşu 17:16), Gideon ordularının Midyanlılar ve Amalekliler buraya bozguna uğrattığı (Hâkimler 6 ve 7), Gilboa Dağlarının ovaya bakan yamaçlarında Saul ile Yonatan'ın öldürüldüğü (I. Samuel 31; II. Samuel 1) anlatılır.

Doğal kaçakçılardan yetersizliği ve ihmal nedeniyle yüzyıllar boyunca bataklık ve seyrek nüfuslu bir alan olarak kalan ova, Filistin'in fethinden (1516) sonra Osmanlı topraklarına katıldı. 20. yüzyıl başlarında geniş araziler kentlerde oturan Arap toprak sahiplerinin eline geçti. 1911'de ovadaki ilk Yahudi yerleşmesi olan Merhavya kuruldu. 1920'de İngilizlerin arazi satışı üzerindeki kısıtlamaları kaldırması üzerine Yahudiler ıslah ve yerleşme amacıyla büyük araziler satın aldılar. Filistin'de küçük çiftçilerin bir araya geldiği ilk tarımsal kooperatif yerleşmesi (mosav) Nahalal ve en büyük kibutz En Harod 1921'de burada kuruldu. Sonraki yıllarda bataklıklar kurutularak yoğun tarım ile hafif sanayiye birlikte yürüten çok sayıda yerleşim alanı açıldı. Ovanın başlıca kentsel merkezi Afula'dır(*).

emekçi papazlar hareketi, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle Fransa ve Belçika'da kiliseden uzaklaşmış olan çalışan sınıflara ulaşmayı amaçlayan Katolik ruhban akımı. Emekçi papazlar, ruhban giysilerini çıkarıp kilise dışında konutlara yerleşerek fabrikalarda ve inşaatlarda çalıştılar; iş arkadaşlarının yaşam koşullarını, toplumsal ve ekonomik sorunlarını paylaştılar. Paris kardinali Emmanuel Suhard'ın da desteklediği emekçi papazlar, edindikleri deneyimler sonucunda zamanla konut darlığı, ırkçılık ve barış gibi sorunlar dolayısıyla düzenlenen işçi gösterilerine katılarak siyasal etkinliklerde yer almaya başladılar.

1954'te XII. Pius, 1959'da da XXIII. Johannes bu hareketin sona erdirilmesini istedi. 1965'te ise VI. Paulus, emekçi papazlar hareketini değişik bir biçim altında onayladı.

emekli aylığı, yaşlılık, sakatlık ya da belirlenen hizmet süresinin sona ermesi nedeniyle emekliye ayrılan kişilere belirli aralıklarla ödenen para. Ödemeler, genellikle emekli aylığı alan kişinin yaşamının sonuna değin sürer. Emeklinin ölümünden sonra bazen dul kalan eşine ya da hayatta kalan başka bir yakınına da ödeme yapılır. Askerlere emekli aylığı ödemesi yüzyıllardan beri varlığını sürdürmesine karşın, özel kesimde emekli aylığı ödemeleri Avrupa'da 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır.

Emekli aylığına hak kazanma ve aylığın miktarı hizmet süresi, yaş, kazanç ve bazı durumlarda ödenen sigorta aidatı gibi etkenlere bağlıdır. Aylıklar, bazen kamu sosyal sigorta programlarıncı yapılan ödemeleri tamamlayıcı biçimde düzenlenir. ABD ve İngiltere'de kamu ve özel emekli aylığı sistemleri birbirine paralel bir gelişme göstermiştir. Buna karşılık İtalya ve İsveç gibi ülkelerde yüksek emekli aylıkları sağlayan sosyal sigorta programlarının varlığı, özel emekli aylığı sistemlerinin gelişmesini bir ölçüde engellemiştir. Almanya gibi bazı ülkelerde ise kapsamlı sosyal sigorta ödentilerinin varlığına karşın özel emeklilik sistemleri de benimsenmiştir.

Emekli aylığı fonları, emekli aylığı vakıflarına ya da bazı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi emekli aylığı kurumlarına yatırılan primler ya da sigorta şirketlerine yapılan yıllık ödemelerle oluşur. Çok işverenli sistem adı verilen yöntemde ise, birçok işveren ortak bir müteveli heyeti tarafından yönetilen merkezi bir vakıf fonuna ödeme yapar. Bu sistem özellikle Hollanda, Fransa ve ABD'deki sanayi kuruluşlarında yaygındır.

Türkiye'de memurların emekli, adi malullük ve görev malullüğü aylıklarının hesaplanmasında 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nda yer alan gösterge tablosu ve personel yasalarındaki ek göstergeler temel alınır. Bağlanacak aylıkların toplamı, emekli ve adi malullük aylıklarında, emekli aylığı bağlanmasına temel oluşturan aylıkların yüzde 95'ini geçemez. Görev malullüğü aylıklarında bu sınırlama uygulanmaz (Emekli Sandığı Kanunu m. 41). İşçi kapsamına giren çalışanlarda yaşlılık aylığı, göstergenin katsayısıyla çarpımının yüzde 60'ı, malullük aylığı ise bu çarpımın yüzde 70'i oranında bağlanır (Sosyal Sigortalar Kanunu m. 55 ve 61). Emekli aylığı alanlar öldüklerinde, aylıkları hak sahibi eş, çocuk ve ana babaya bağlanır.

emeklilik, prim ya da kesenek ödeyen işçi, memur ya da bağımsız çalışanların yasayla belirlenmiş bir süre sonunda işten ayrılarak aylık almasını sağlayan hak.

Türk hukukunda, emekliliğe hak kazanma yönünden çalışanlar arasında önemli farklılıklar bulunur. Emekli Sandığı kapsamında çalışan memurlar için emeklilik yaşı sınırı, idarece yapılan resen emeklilikte 65 yaş, isteğe bağlı emeklilikte de kadın memurlar için 45, erkek memurlar için 50 yaşıdır. Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK) kapsamındaki işçiler için bu sınır 31 Aralık 1989 tarihine değin kadın işçiler için 50, erkek işçiler için 55 yaş olarak saptanmış ve 1 Ocak 1990 tarihinden sonra kadın işçiler için 55, erkek işçiler için de 60 yaşa çıkarılması öngörülmüştür. Bağımsız çalışanlarda yaş sınırı, kadınlar için 50, erkekler için 55 yaşıdır. Gerekli çalışma süreleri bakımından da önemli farklılıklar vardır.

Emekli Sandığı kapsamındaki memurlarda emekliliğe hak kazanmak için kadınların 20, erkeklerin de 25 yıl çalışıp kesenek ödemesi zorunludur. Sosyal Sigortalar Kurumu'na bağlı işçilerde kadınların 20, erkeklerin ise 25 yıllık çalışma süresinde 5 bin işgünü prim ödemesi gerekir. Söz konusu 5 bin gün kural olarak, 13 yıl 10 ay 20 günde tamamlanır. Bağimsız çalışanlar da 25 yıl prim ödeyerek emekli olabilirler.

Bunların dışında, sosyal sigortalar bakımından hafifletilmiş emeklilik durumları söz konusudur. Buna göre 50 yaşını doldurmamış olmakla birlikte en az 20 yıldan beri sigortalı olarak maden işyerlerinin yeraltı işlerinde sürekli çalışan ve bu işlerde en az 5 bin işgünü prim ödeyen sigortalılar, aylıklı aylığına hak kazanabilir. Elli yaşını doldurmamış olmakla birlikte en az 25 yıldan beri sigortalı olarak maden işyerlerinin yeraltı işlerinde nöbetleşe çalışan ve bu işlerde en az 4 bin işgünü prim ödeyen sigortalılar da emekli olabilirler. Öte yandan ilk kez çalışmaya başlayan sakatlar, yaş sınırı olmaksızın, en az 15 yıl sigortalı olmak ve en az 3.600 işgünü prim ödemek koşuluyla emekli olabilir. Elli yaşını dolduran ve erken yaşlanmış oldukları belirlenen işçiler de daha kolay koşullarla emekliliğe hak kazanabilir. Basın İş Yasası kapsamına bağlı olarak çalışan gazeteciler ile basım ve gazetecilik işyerlerinde işçi olarak çalışan sigortalılar ve kamu kesimindeki basın müşavirleri, hizmetlerinin her tam yılı için ayrıca 90 günlük bir itibari hizmet süresi eklenmesi suretiyle daha erken emekli olabilirler.

Emerson, Peter Henry (d. 13 Mayıs 1856, Kuba - ö. 12 Mayıs 1936, Falmouth, Cornwall, İngiltere), İngiliz fotoğrafçı. Fotoğrafçılığın bağımsız bir sanat dalı olarak gelişmesine katkıda bulunmuş ve bu sanatın özelliklerini temel alan bir estetik kuramını dile getirmiş ilk fotoğrafçılardan biridir.

Tıp öğrenimi gördü. Fotoğrafçılığa ilk kez, Doğu Anglia köylüleri ve balıkçıları üzerine yapılan bir antropolojik çalışmaya yardım amacıyla başladı. *Life and Landscape on the Norfolk Broads* (1886; Norfolk Broads'da Yaşam ve Manzaralar) ve *Pictures of East Anglian Life* (1888; Doğu Anglia Yaşamından Fotoğraflar) gibi kitaplarda yayımlanan bu fotoğraflar, 19. yüzyıl sonlarında İngiliz kırsal kesim yaşamını bütün yönleriyle belgeliyordu.

Emerson çok geçmeden fotoğrafın bütün öteki siyah-beyaz grafik olanaklarından daha üstün bir sanatsal anlatım aracı olduğu kanısına vardı; fotoğraf doğadaki ışığı, tonları ve dokuları aslına en yakın biçimde aktarıyordu. Duygusal tür resimlerini taklit yoluyla sanatsal değer yaratmak peşindeki dönemin modası montaj fotoğrafçılığını itici bularak *Naturalistic Photography* (1889; Doğalcı Fotoğrafçılık) başlıklı elkitabını yayımladı. Doğalcılık adını verdiği estetik anlayışını açıkladığı bu kitabında fotoğrafta açıklığı ve basitliği savundu. Sahte dekorlar önündeki poz vermiş kostümlü modeller yerine kendi ortamları içindeki gerçek insanların gösterilmesinin daha doğru olduğunu ileri sürdü. Ona göre, önceden belirlenmiş düzenlemelere gidilmemeli, kompozisyonlar kendiliğinden ortaya çıkmalıydı. Bütün bunların ötesinde de fotoğraflar resme değil, fotoğrafa benzemeliydi.

Düşüncelerini son derece inandırıcı biçimde ortaya koyan Emerson, kitabının yayımından sonra dünyanın önde gelen fotoğrafçılarından biri olarak değerlendirildi. 1891'de yayımlanan "The Death of Naturalistic Photography" (Doğalcı Fotoğrafçılığın Sonu) başlıklı kitapçıkta sanatın doğayı olduğu gibi aktarmak anlamına geldiği yo-

lundaki düşüncesini geri aldıysa da, başlangıçtaki görüşlerinin etkisi sürdü ve büyük oranda 20. yüzyıl fotoğrafçılığının temelini oluşturdu.

Emerson, Ralph Waldo (d. 25 Mayıs 1803, Boston - ö. 27 Nisan 1882, Concord, Massachusetts, ABD). ABD'li şair, deneme yazarı, düşünür ve New England transandantalizminin önde gelen temsilcisi.

Gençlik yılları ve yapıtları. Sanatsever Üniteryen bir din adamının oğlu olan

Ralph Waldo Emerson, Leopold Grozeller'in bir taş baskısı, 1859
Library of Congress, Washington, D.C

Ralph Waldo Emerson, atalarının izinden giderek ilahiyatçı oldu. Annesi Ruth Haskins'in koyu Anglikan ailesiyle Ralph Cudworth, Robert Leighton, Jeremy Taylor ve Samuel Taylor Coleridge gibi Anglikan yazar ve düşünürlerin etkisinde kaldı.

Babasının ölümü üzerine Emerson'ın eğitimiyle, sorumluluklarını çok ciddiye alan halası Mary Moody Emerson ilgilendi. Emerson 1812'de Boston Latin Okulu'na gönderildi; edebi yeteneğinin farkına varıldığı bu okulda gençlik şiirleri desteklendi. Günlüklerine 1817'de girdiği Harvard College'da başladı. 1821'de mezun olduktan sonra Harvard İlahiyat Okulu'nda yarım günlük programları izledi; bir yandan da öğretmenlik yaptı. 1826'da Üniteryen cemaatinde vaaz verme yetkisini aldığı halde, yüklü okuma programı ve yakalandığı akciğer hastalığının verdiği yorgunluk sonucu bir süre Georgia ve Florida'da dinlenmek zorunda kaldı. 1829'da Boston İkinci Üniteryen Kilisesi'nde papazlığa atandı. Görevi sırasında haftalık vaazlarına ağırlık verdi; ileride ünlü denemelerine geliştireceği ana temaların belirmeye başladığı bu düzyazı vaazlara lirizm egemendi ve içlerinden bazı bölümler, sonraki şiirlerinin taslakları gibiydi.

Ellen Louisa Tucker ile 29 Eylül 1829'da yaptığı evlilik, duygusal yaşamının en önemli olayıydı. Karısının 8 Şubat 1831'de tüberkülozdan ölümü üzerine duyduğu acıyla inançlarını ve mesleğini sorgulamaya yöneldi. Doğruyu bulabilmek için yeni bir umutla Metodist, Quaker ve Boston çevresinde etkili olan Yeni Kilise (Swedenborgcu) gibi mezhepleri incelemeye başladı. Temmuz 1831'de Beyaz Dağlarda inzivaya çekildiği sırada üstün ruhun insan kalbinde bulunması ve insanın zayıf yanlarını dengeleyerek ahlaki yönlendirmesi üzerine "Gnothi Seauton" (Kendini Bil) adlı ateşli iman ilahisini yazdı. Bu noktadan sonra Emerson için Üniteryanizmin pek çekiciliği kalmadı. 1832'de papazlıktan ayrıldı. Yazılarını coşkuyla okuduğu üç romantik İngiliz yazarıyla tinsel bir kaynaşma arayışı içinde Noel günü Avrupa yolculuğuna çıktı. Wordsworth, Coleridge ve Thomas Carlyle ile yaptığı toplantıları *English Traits*'te (1856; İngiliz Özellikleri) anlattı. Paris'teki

Ulusal Doğa Tarihi Müzesi'nde doğal nesneler ile kendisi arasında gizli ilişkilerin farkına varması, Swedenborg ve Coleridge'in görüşlerine dayanarak geliştirmekte olduğu insan ve doğa arasındaki tinsel karşılıklı kuramının önemini artırdı. Bu arada popüler bilim kitaplarıyla da ilgilenmeye başlayan Emerson 1833'te Concord'a döndükten sonra vermeye başladığı halka açık ilk konferanslarında bunlardan ve o sırada incelediği edebiyat yapıtlarından yararlandı. Nükteler, fıkralar, atasözleri ve ilk dönemlerindeki romantizmle bezeli konferanslarıyla Bostonlu dinleyicilerini eğitmenin yanında vaaz ile deneme arası bir üslupla transandantalizmin kolayca anlaşılıp yayılmasını sağladı.

Olgunluk dönemi ve yapıtları. Kardeşi Edward Bliss'in 1834 sonbaharında ölümüyle bir kez daha sarsılan Emerson kasımda Concord'a yerleşti. Bu dönemde yazdığı "Rhodora" (Ormangülü), "Xenophanes" (Ksenophanes), "Each and All" (Her Biri ve Hepsisi) ve "The Snow-Storm" (Kar Fırtınası) gibi lirikler olgun bir şairin yapıtlarıydı. 1835'te ilk kitabına hazırlık olarak yayımladığı "Statement of the First Philosophy" (İlk Felsefenin Dile Getirilmesi) Transandantalizmin amentüsüydü. Bu arada 4 Eylül 1835'te kendisinden biraz yaşlı olan Lydia Jackson ile evlendi. 9 Mayıs 1836'da öbür kardeşi Charles Chauncy'yi kaybetti.

Emerson, *Nature* (1836; Doğa) adlı karmaşık klasik yapıtında kişisel deneyim, itiraf ve kehanetlerin özünü nesnellik düzeyine çıkardı; insanın yaşamını yönlendirmesinde ve kurtuluşa varmasında doğanın (Hristiyanlıkta İsa'nın rolüne benzer biçimde) yol gösterici olabileceği düzeyleri açıkladı. Platon ve Plotinos gibi ilkçağ filozoflarıyla Coleridge, Swedenborg ve Goethe gibi modern yazarların etkisini taşıyan yapıt romantik anlayışın bir özeti, Emerson'ın idealizminin de doruk noktasıydı. Sonraki bütün yazılarının ana planı da gene bu küçük kitaba dayalıydı. Kitabın yayımlandığı yıl oğlu Waldo doğdu. İzleyen yıllarda Emerson'ın üç çocuğu daha oldu.

31 Ağustos 1837'de Phi Beta Kappa adlı derneğin düzenlediği konferanstaki "The American Scholar" (Amerikalı Bilim Adamı) adlı konuşması Harvard aydınlarına bir meydan okumaydı. Emerson bilgicilikten, taklitçilikten, gelenekselcilikten ve yaşamdan kopuk bilim adamlığından sakınılması uyarısında bulunuyor, bilgeliğin ilahi olan- dan insana aktarıldığını hatırlatıyordu. Emerson'a göre eyleme ya da yaşama tam anlamıyla katılmak kitaplardan daha önemliydi. Edebi düzeyde İngiltere'den bağımsızlığın ilanı anlamına gelen konuşma Emerson'ın seçtiği sanatçılık ve öğretmenlik mesleğinin savunmasını içeriyordu.

Harvard Üniversitesi'nin İlahiyat Okulu'nda yaptığı konuşma ("Address at Divinity College") da yaşamdan kopuk Hristiyanlığı, özellikle çok iyi tanıdığı Üniteryanizmi hedef alan bir başka meydan okumaydı. Çok kişiyi gücendiren bu konuşmasından sonra konferans olanakları kısıtlandı ve uzun süre Harvard çevresinin dışında tutuldu. Ama, genç öğrencileri 1836'da oluşturulan Transandantal Kulüp'e katılarak Emerson'ı yürekledirdiler. Yeni gerçekleri topluma aktarmanın zorluğuyla toplumun buna direnişini anlattığı "Uriel" (1839) adlı meselinde Emerson, bu sıkıntıları çeken Coleridge ile kendisini özdeşleştirdi.

Emerson 1840'ta *The Dial* adlı transandantalist derginin kuruluşuna yardımcı oldu; Margaret Fuller'dan sonra da yayın yönetmenliğini üstlendi. Dergi kısa ömürlü olmak-

la birlikte genç transdantalistler için bir çıkış noktası sağladı. Emerson gene bu yıllarda süregelen konferans dizilerinden derlediği *Essays* (1841, 1. cilt; 1844, 2. cilt; Denemeler) ile uluslararası ün kazandı. Derlemede "History" (Tarih), "Self-Reliance" (Nefse İtimat, 1939), "Compensation" (Bedel), "Friendship" (Arkadaşlık), "The Poet" (Şair) ve "Politics" (Siyaset) gibi önemli denemeleri yer aldı.

27 Ocak 1842'de küçük Waldo'nun ölümünün verdiği acıyı "Threnody"ye (Ağıt) döken Emerson'ın gençlik yıllarındaki idealizmi de sınırlanmaya ya da yazgıya boyun eğmeye başladı. Geç dönem yapıtlarında kendine güveninin azaldığı, topluma saygısının ise arttığı görüldü. Şiirleri *Poems*'den (1846; Şiirler) sonra *May-Day* (1867; 1 Mayıs) adı altında toplandı. 1849'da *Representative Men* (Örnek İnsanlar) adlı kitabı yayımlanan Emerson, Platon, Swedenborg, Montaigne, Shakespeare, Napoléon Bonaparte ve Goethe'yi insanlığın büyük hizmet-kârları olarak gördü. En olgun yapıtı olan *The Conduct of Life*'da ise (1860; Yaşamı Yürütme) hem gelişkin bir Hümanizmi, hem de insan sınırlığının bilincinde olduğunu ortaya koydu. Öğrencisi Henry David Thoreau'dan çok şey öğrenen ve "Thoreau" da (1862) onun onayladığı ve katılmadığı yanlarına değinen Emerson "Woodnotes" da (1840; Orman Notları) Thoreau'nun, "The Poet"te ise (1844; Şair) Whitman'ın haberciliğini yapmıştır.

Son dönemi ve yapıtları. İç Savaş'la birlikte Amerikan edebiyatında gerçekçiliğin güçlendiği ve transdantalizmin önemini yitirdiği görüldü. Birlik yanlısı olan Emerson köleliğe karşıydı. "The Boston Hymn"de (1863; Boston İlahisi) Köleliğin Kaldırılması İlanı'nı kutlarken "Voluntaries"i (Gönüllüler) Siyah ırkın tanınmasına ayırdı. *Society and Solitude* (1870; Toplum ve Yalnızlık) adlı kendi derlediği son kitabında ise çok güzel düzyazı örneklerine karşın gücünün gitgide azaldığı görüldü.

1872'de Concord'daki evinin üst katları vardı, ama komşuları yazma ve kitaplarını kurtardılar; ayrıca İngiltere, Fransa, İtalya ve Mısır'ı kapsayan bir geziye çıkabilmesi için aralarında para topladılar. Her yerde basın kuruluşları ve arkadaşları tarafından sevgiyle karşılanan Emerson, 1873'te onarılan evine sevgi gösterileri arasında geri döndü. Bundan sonra ara sıra topluluk içinde göründü; 1879 ve 1880'de zaman zaman arkadaşı Bronson Alcott'un yeni kurduğu Concord Felsefe ve Edebiyat Okulu'nda konferanslar verdi.

Yaşamın sorunlarına gene yaşam içinden çözümler bulmayı öğören felsefe geleneğinde önemli bir yer tutan Emerson, özellikle acının alt edilmesi ve dolu bir yaşamın gerçekleştirilmesi konusundaki görüşleriyle kendisinden sonra gelenlere esin kaynağı olmuştur. Çeşitli din ve mezheplerin çözüm önerilerini tartışmış, yaşamıyla ahlaki açıdan hesaplaşan insana yol göstermeye çalışmıştır. Emerson bu yönleriyle Alman filozofu Nietzsche, İspanyol filozofu ve yazarı Miguel de Unamuno, Belçikalı şair ve oyun yazarı Maurice Maeterlinck, Fransız filozofu Henri Bergson gibi 19. ve 20. yüzyılın ünlü düşünür ve yazarlarını etkilemiştir.

Henry Wadsworth Longfellow, William Cullen Bryant, James Russell Lowell ve Whitman gibi Amerikalı; Carlyle, Walter Savage Landor, John Stuart Mill ve Coventry Patmore gibi yabancı yazarların dışında akraba ve arkadaşlarıyla yazışmaları-

nın sayısı 5 bini bulan Emerson'ın yaşamöyküsü Ralph L. Rusk'ın *The Life of Ralph Waldo Emerson* (1949; yb 1964; Ralph Waldo Emerson'ın Yaşamı) adlı yapıtında geniş bir biçimde ele alınmıştır. Türkçeye çevrilen şiirleri *Emerson'dan Şiirler* (1953) başlığıyla yayımlanmıştır.

Emet, Ege Bölgesi'nde, Kütahya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.605 km² (1986) olan Emet ilçesi kuzeyde Tavşanlı, doğuda Aslanapa, güneydoğuda Çavdarhisar, güneyde Gediz ve Hisarcık, batıda da Simav ilçeleriyle çevrilidir.

Dağlık ve dalgalı bir yapı gösteren ilçe topraklarının batı kesimini kuzey-güney doğrultusunda uzanan ve doruğu 1.931 m'ye erişen Eğrigöz Dağı(*) engebelenidir. Bu kütlenin doğusunda Emet çöküntü alanı yer alır. İlçe sınırlarının dışında, güneydeki Şaphane Dağının kuzey eteklerinden doğan Emet Çayı, bu çukur alanın ortasında kuzeye doğru akar. Çayın vadi tabanı ovalıktır. Orman varlığı bakımından zengin olan ilçenin ilgi çeken yöreleri Hisarlıktepe orman içi dinlenme yeri ve Dereli'deki sıcak madensuyu kaynaklarıdır.

İlçede tarla bitkileri üretiminin yanı sıra meyvecilik ve sebzeçilik de gelişmiştir. Buğday, arpa, şeker pancarı, patates, soğan ve elmanın yanı sıra armut, vişne, kiraz, dut ve üzüm üretimi de önemlidir. Dağlık kesimde küçükbaş, ovalık kesimde ise büyükbaş hayvan besiciliği yapılır. Ankara keçisi de yetiştirilir; buna bağlı olarak iplik ve dokuma tesisleri kurulmuştur. Bir başka sanayi dalı da konservecilik. Emet, zengin maden yataklarıyla Türkiye ekonomisinde önemli bir yer tutar. İlçe topraklarında bor mineralleri, çimento hammaddesi, demir, kaolin ve kurşun içeren cevher yatakları vardır. Hisarcık ilçe merkezi yakınlarındaki Etibank'a bağlı Emet Kolemanit İşletmesi'nde elde edilen cevher, Bandırma Boraks ve Asit Fabrikaları'na gönderilir. Kentte kereste işleyen pek çok hızar atölyesi vardır.

İlçenin çeşitli yörelerinde ele geçen çanak ve çömlekler, üç ayaklı kaplar, maşrapalar Emet'in eski kültürlerle olan ilişkisini ortaya koyar. Bitinya ve Pergamon (Bergama) krallıklarının yönetiminde kalan yöre, İÖ 133'te Roma'ya bağlandı. Roma döneminde, Selçuklu ve Germiyanogulları egemenliği sırasında da önemi korudu. 1381'de Germiyanoglu Süleyman Bey'in kızı Sultan Hatun Şehzade Bayezid'le (I. Bayezid) evlenirken düğün armağanı olarak bu topraklar Osmanlılara verildiyse de, daha sonra iki taraf arasında birkaç kez el değiştirdi. 1429'da kesin olarak Osmanlı topraklarına katıldı. Kurtuluş Savaşı sırasında 17 Temmuz 1921'de Yunan işgaline uğradı ve 3 Eylül 1922'de kurtuldu. Yunanlılar tarafından Haziran 1922'de tümüyle yakılıp yıkılması, Kurtuluş Savaşı tarihinde Emet Öyküsü olarak anılır.

Eğrigöz Dağının ve Emet Çayının doğusunda yer alan Emet kenti, çay vadisinin iyice genişlediği yerde, eğimli bir alanda kuruludur. 28 Mart 1970'teki Gediz depreminde önemli ölçüde zarar görmüştür. Karayoluyla Kütahya'ya 98 km uzaklıktadır. Balıkesir-Kütahya demiryolu ilçenin kuzeybatısından geçer. Kentte bir devlet hastanesi vardır.

Emet Belediyesi 1923'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 38.859; kent, 12.246.

Emeviler, BENİ UMEYYE olarak da bilinir, İslam devletine egemen olan ilk büyük hanedan (661-750). Emeviler Ebu Süfyan'ın oğlu Muaviye'nin önderliğinde, Mekke'deki Kureys kabilesine bağlı ve temelde ticaretle uğraşan bir aileydi. Önceleri İslam dinine karşı çıktılar. 627'de Müslümanlığı benimsediler ve ardından, Hz. Muhammed ve dört halife döneminde önemli yönetsel görevlerde bulundular. Hz. Osman'ın (hd 644-656) öldürülmesinden sonra halifelik mücadelesi yüzünden başlayan ilk iç savaşta (fitne; 656-661) dönemin Suriye valisi Muaviye, Hz. Muhammed'in damadı ve dördüncü halife Hz. Ali'yi yenercek ilk Emevi halifesi oldu.

Emevi egemenliği, ailenin iki kolu arasında paylaşılmış durumdaydı: Ebu Süfyan'ın soyundan gelen Süfyaniler (hd 661-684) ile I. Mervan (hd 684-685) ve onun soyundan gelen Mervaniler (hd 684-750). Süfyaniler, özellikle de I. Muaviye (hd 661-680) halifelik merkezini Mekke'den Şam'a taşıdı. I. Muaviye döneminde Suriye ordusu Emevi gücünün temelini oluştuyordu. Bu, ele geçirilen yeni yerlerin ve Arap kabileleri arasındaki çekişmelerin daha iyi denetlenmesine, böylece birleşik bir imparatorluğun kurulmasına olanak sağladı. Müslüman egemenliği Horasan'a kadar yayıldı. Orta Asya içlerine ve Hindistan'ın kuzeybatısına düzenlenen seferler sırasında üs olarak kullanılmak üzere Merv ve Sistan'da garnizon kentler kuruldu. Bu arada Kuzeybatı Afrika'nın istilası da başladı. Yeni kurulan donanma ile Konstantinopolis'i (İstanbul) ele geçirmek için 669-678 arasında çeşitli seferler düzenlendi. Bu seferler başanya ulaşmasa da, Hristiyanları hedef aldığında Emevi Devleti'nin dindışı görünümünü bir ölçüde dengeledi. Süfyaniler fethettikleri bölgelerde yönetsel işleri yürüten Bizans ve İran bürokrasisini genel olarak korudular, ama siyasal örgütlenmelerini Arap kabile geleneklerine göre biçimlendirdiler. Halife, kuramsal olarak "eşitler arasında birinci" olmak ve kabile şurasının öğütlerine göre hareket etmek üzere kendisine eşit düzeydekiler tarafından seçiliyordu. Ne var ki, Muaviye henüz sağken, çevresindekilerin kendisinden sonra oğlu Yezid'e bağlılık yemini etmelerini sağladı. Böylece seçim (biat) geleneğini bir yana itti ve o zamana değin Araplara yabancı bir kavram olan babadan oğula halifelik uygulamasını başlattı.

İç savaşlar ve 683'te I. Yezid'in, 684'te de II. Muaviye'nin ölümleri Süfyanî egemenliğini sona erdirdi. Kabileler arası savaşlar sürüp giderken Mervan bin Hakem 684'te Suriye'de halife ilan edildi. Abdülmelik bin Mervan dönemi (685-705) Emevilerin en parlak dönemi oldu. İslam orduları Batı'da İspanya'nın büyük bölümünü, Hindistan'da Mekran ve Sind'i ele geçirirken, Orta Asya'daki Buhara, Semerkand, Harezm, Fergana ve Taşkent Horasan'daki garnizonlarca fethedildi. Kapsamlı bir Araplaştırma programı çerçevesinde Arapça bu bölgelerde resmi dil oldu. İmparatorluğun mali işlerinin yönetimi, İranlı ve Bizanslı görevlilerin yerine Arapların getirilmesiyle yeniden düzenlenirken, Bizans ve Sasani paralarının taklidi olan eski paraların yerini de yeni çıkarılan Arap paraları aldı. Çeşitli eyalet merkezleri ve Şam arasında düzenli posta hizmetinin kurulmasıyla haberleşme olanakları arttı. Mimarlık alanında gelişmeler sağlandı. Bizans imparatoru III. Leon'un 717'de Suriye ordusunu ağır bir yenilgiye uğratmasıyla gerileme dönemi başladı. Daha sonra dindarlığıyla tanınan Ömer bin Abdülaziz'in (hd 717-720), Arap olsun olmasın tüm Müslümanların eşitliğini kabul ederek artık iyice hoşnutsuz olan mevali'yi (Arap olmayan Müslümanlar) yatıştırmak amacıyla giriştiği mali reformlar devlet gelirlerini azalt-

Emevîler döneminde ve öncesinde İslamın yayılması
R. Treharne ve H. Fullard, *Muir's Historical Atlas: Ancient, Medieval and Modern* (1965), George Philip & Son Ltd., Londra

tığı için, bu kez mali bunalım başladı. Bu arada güneydeki (Kelb) ve kuzeydeki (Kays) Arap kabileleri arasındaki kavgaların yeniden baş göstermesi, devletin askeri gücünü de ciddi biçimde sarstı.

Hişam bin Abdülmelik (hd 724-743) kötü gidişi geçici olarak durdurmayı başardıysa da bu dönemde imparatorluk, yayılmasının sınırlarına ulaşmaktaydı. İslam ordularının Fransa içlerine ilerleyişi Poitiers'de kesin olarak durdurulmuş (732), Anadolu'daki Arap kuvvetleri de yok edilmişti (740). Suriye askerlerinden oluşan sınır birlikleri artık Orta Asya'da Türk, Kuzey Afrika'da ise Berberi tehditlerine karşı örgütlenmeye başlamıştı.

Hişam bin Abdülmelik'in ölümünü izleyen yıllarda Kelb ve Kays kabileleri arasındaki kavgalar, Suriye, Irak ve Horasan'da büyük ayaklanmalara (745-746) dönüşürken, *mevali* de, Emevi egemenliğini meşru saymayan bir dinsel-siyasal hareket başlatan Haşimîlerle işbirliğine girdi. 749'da, batıdaki illerin desteğini alan Haşimîler, Ebu'l-Abbâs'ın halifelikini ilan ettiler. Böylece Ebu'l-Abbâs, Abbâsi hanedanının ilk halifesi oldu.

Son Emevi halifesi II. Mervan (hd 744-750) Büyük Zap Irmağı Savaşı'nda (750) yenilgiye uğradı. Emevi hanedanından olanlar her yerde yakalanıp öldürüldüler. Canını kurtarabilenlerden I. Abdurrahman 756'da İspanya'da bir İslam devleti kurarak Kurtuba'daki (Córdoba) Endülüs Emevîleri hanedanının ilk hükümdarı oldu.

Emevîye Camisi, ÜMEYYE CAMISI ya da ŞAM CAMI-I KEBİRİ olarak da bilinir, Şam'da İslam dininin ilk büyük camilerinden biri olan yapı. Plan şeması sonradan pek çok camide örnek alınmıştır. Aynı yerde İÖ 1. yüzyılda Romalılar bir Jüpiter Tapınağı yapmışlardı. İmparator I. Theodosius (hd 379-395) bu yapının yerine Vaftizci Yahya'ya adanan üç nefli bir bazilika yaptırdı. Şam'ın Müslümanlarca alınmasından (635) sonra bu bazilikanın doğu kanadını Müslümanlar cami, batı kanadını Hristiyanlar kilise olarak kullandılar. Bazilika doğu-batı doğrultusunda olduğundan, Müslümanlar namaz kılarken kibleye yönelmek için güneye dönüyorlar, dolayısıyla neflerin içinde enlemesine saf olusturuyorlardı. Halife Velid (hd 706-715) bu bazilikanın yerine yeni bir cami yaptırmayı kararlaştırdı. Yapılacak caminin bilinen bütün camilerden daha büyük ve Hristiyan tapınaklarından daha görkemli

olması isteniyordu. Yeni yapıda bazilikanın bazı malzemeleri kullanıldığı gibi, Suriye'nin her köşesindeki antik yapılardan da sütun ve sütun başlıkları, mermer plaklar vb. getirildi. Bezemelerin gerçekleştirilmesinde İran, Hindistan, Magrip ve Bizans'tan gelen bini aşkın usta ve sanatçı çalıştı. Ortaya çıkan yapıyı Arap yazarlar dünyadaki harikalardan biri olarak nitelediler. 1069'daki bir yangında bir bölümü harap olan cami, 1399'daki Timur istilasından da büyük zarar gördü. Zaman içinde çeşitli depremler hasara yol açtı; 1893'teki yangından geriye ancak beden duvarları kaldı. Daha sonra gerçekleştirilen onarımlarla yapı bugünkü görünümünü aldı.

Emevîye Camisi plan düzeni olarak, yerine yapıldığı eski bazilikadan izler taşır. İki sütun sırası, 37 m derinliğinde ve 136 m eninde bir dikdörtgen biçimindeki yapıyı mihrap duvarına paralel (enine) üç sahna ayırır. Korent başlıklı, 7 m yüksekliğindeki

bu mermer sütunları birbirine bağlayan kemerlerin üstünde, daha küçük Bizans sütunlarının taşıdığı ikinci bir kemer sırası yer alır. Alt sıradaki her büyük kemere, üst sırada iki küçük kemer denk gelir. Her bir sahnın boydan boya, aynı bir ahşap beşik çatıyla örtülüdür. Yapının tam ortasında, mihrap eksenini üzerinde yer alan dikine bir sahnın, öbür sahnları keser. Bir ucunda ana mihrabın, öbür ucunda caminin ana girişinin bulunduğu bu sahnın, enine sahnlarından daha yüksek tutulmuştur ve onlar gibi ahşap bir beşik çatıyla örtülüdür. Dikine sahnın enine orta sahnın kesiştiği yerde bir kubbe vardır. Sekizgen kasnaklı bu kubbe, mermerle kaplı dört büyük ayağın taşıdığı dört kemere oturur ve dikine sahnın çatısından dışarı yükselir. Kemerlerden kubbeye geçiş dört köşedeki tromplarla (tonoz bingi) sağlanmıştır. İlk yapıldığında bu kubbenin de ahşap olduğu, daha sonraki bir yangında yandığı sanılmaktadır. Abbâsiler döneminde dikine sahnın üstü (ortadaki daha yüksek ve ahşaptan, iki baştaki alçıdan) üç kubbeyeyle örtülmüştür. Bugünkü kâgir kubbe Timur istilasından sonra yapılmıştır.

Enine sahnların doğu kanadında, kubbe ayaklarına yakın bir yerde, sütunlar üstünde altın yaldızlı küçük bir kubbe vardır. Sütunların arası altın yaldızlı şebekelerle kapatılmıştır. Bunun içindeki mermer lahitte Vaftizci Yahya'nın başının bulunduğu inanılır.

Caminin kuzey cephesi önünde, eni camiiyle aynı, derinliği camiden biraz fazla, üç yanı iki katlı revaklarla çevrili, taban taş döşeli bir avlu vardır. Avlunun ortasında kubbeli bir şadırvan, kuzeybatı ve kuzeydoğu köşelerinin yakınında da sekizgen planlı birer yapı yer alır. Korent başlıklı sekiz sütuna oturan kuzeybatıdaki yapı, Emevi halifelerinin hazinesinin saklandığı yerdir ve bu nedenle Beyrûlmal ya da Kubbetü'l-Hazne diye anılır. Daha yeni tarihli olan öbür yapı ise Kubbetü's-Sa'a adıyla bilinir. Emevîye Camisi'nin kare planlı üç minaresi vardır. Cami kütesinin güneydoğu köşesin-

Emevîye Camisi avlusundan bir görünüm: Beyrûlmal (solda), kuzey revakları (sağda) ve el-Arus Minaresi (geride), Şam
Paul Almay

deki Hz. İsa Minaresi 1340'ta (Mahşer günü Hz. İsa'nın buradan yeryüzüne ineceğine inanılır), güneybatı köşesindeki Kayıtbay Minaresi 1488'de, avlunun kuzey revaklarının ortasında, tam mihrap eksenini üzerindeki el-Arus Minaresi ise 12. yüzyılda yapılmıştır.

Emeviye Camisi'nin yaygın üzü büyük ölçüde mozaik bezemelerinin zenginliğinden kaynaklanır. Ama yangın ve depremler nedeniyle, özgün mozaiklerden günümüze ancak avlu revaklarındaki bazı bölümlerle caminin içindeki birkaç örnek kalmıştır. Gene de bunlar, gerçekçi bir anlayışla ele alınan desenlerdeki çeşitliliği ve işçilikteki yetkin ustalığı ortaya koymaya yetmektedir. Bütün mozaiklerde yeşilin 13, maviyle altın yaldızın dört ve gümüş yaldızın üç ayrı tonunun kullanıldığı saptanmıştır. Akantus yapraklarından ağaçlara ve yapı görünümüne kadar çok çeşitli öğeleri içeren bezemelerde antik Yunan ve Bizans etkileri görülür. Arap yazarların verdikleri bilgilerden, zamanın bütün bilinen ülkelerinin önemli kentlerinin, Kâbe'nin, ünlü camilerinin, hatta Arapların fethetdikleri kentlerde bulunan kiliselerin bile bu mozaiklerde canlandırıldığı anlaşılmaktadır. Ama İslam dininin yasaklaması nedeniyle hiçbir insan ve hayvan figürüne yer verilmemiştir.

EMG bak. elektromiyografi

Emi Koussi, Sahra'da Çad'ın kuzeybatısında bulunan en yüksek dağ (3.415 m). Tibesti Masifindeki Faya'nın 176 km kuzeybatısında yer alır. Sönmüş bir yanardağdır. Kraterinin genişliği yaklaşık 19 km, derinliği ise 1.220 m'dir.

emici bitler (*Anoplura*), yeryüzünde geniş bir dağılım gösteren 400'ü aşkın türü tanımlanmış, küçük, kanatsız, yassı böcekleri içeren alttakım. Bazı sınıflandırmalarda bu grup aynı adla ya da *Siphunculata* adıyla ayrı bir takım olarak kabul edilir. Memelilerin dış asalağı olan emici bitler, delici ve emici ağız parçalarıyla konağın kanını ve doku sıvılarını emerek beslenir. Erişkin bit, sirke denen yumurtalarını konağın kullarına yapıştırır. Daha yumurtadan çıktığı anda erişkine benzeyen yavrular, birkaç kez deri değiştirdikten sonra cinsel olgunluğa erişir. Renkleri kırlı beyaz ile sarı arasında değişen emici bitler, konağı seçen ve hep aynı tür konağı kullanan asalaklardır. Benzer türden bitlerin benzer türden konakları seçmesi, asalaklar ile konakların birlikte evrim geçirdiğinin göstergesi olabilir.

İnsan biti^(*) (*Pediculus humanus*), sağlık ve temizlik koşullarına özen gösterilmeyen her yerde insanın asalağı olarak yaşar. Aşırı bitlenme deri tahrişlerine yol açarsa da, asıl önemli olan tifüs, dönüştü humma ve siper humması gibi bulaşıcı hastalıkların bitlerle taşınmasıdır. Kasık biti^(*), koltuk altı ve kasık bölgesindeki kıldarda, kaş ve sakalları arasında yaşar.

Evcil hayvanların asalağı olan emici bitlerin çoğu *Haematopinus* ve *Linognathus* cinslerindendir; Domuz biti (*H. suis*), sığır biti (*H. eurysternus* ve *L. vituli*), beygir biti (*H. asini*) ve köpek biti (*L. setosus*) gibi. Emici bitlerle savaşmak için lindan ve benzeri böcek ilaçları, giysileri bittten arındırmak için zehirli gazlar, kimyasal eriyikler ve ısıyla sterilizasyon, bitlenmiş evcil hayvanlar için de ilaçlı banyo ve spreyler kullanılır. Bitlerin çoğalmasını denetlemek için bazı kene türlerinden de yararlanılmaktadır.

Emilia-Romagna, İtalya'nın ortakuzey kesiminde yönetim bölgesi. Bologna, Ferrara, Forlì, Modena, Parma, Piacenza, Ravenna ve Reggio nell'Emilia illerini içine alır. Yüzölçümü 22.123 km²'dir. Doğuda Adriya Denizinden başlar ve yarımadanın kuzeyde Po Irmağı, güney ve batıda Liguria ile Toscana Apenninleri arasında kalan kesimi boyunca uzanır. Kuzeyde Veneto ve Lombardia, batıda Liguria, güneyde Toscana ve Marche yönetim bölgeleri ve San Marino Cumhuriyeti'yle çevrilidir.

Bölgenin kuzey kesimi Po'dan başlayarak Aemilia Yolu (Via Aemilia) boyunca güneydoğudaki Ravenna ve Rimini'ye uzanan geniş bir ovaolan oluşur. Ovanın en yüksek noktası ancak 60 m'yi bulur. Doğu kıyısında Po ağzı yakınlarında lagünler vardır; Comacchio Lagünü güneyde yer alır. Eski Roma'dan kalan Aemilia Yolu'nun oluşturduğu ekstenin hemen güneybatısında yükselmeye başlayan dağlar Apenninler'in orta sırasında en yüksek noktasına ulaşır. Po dışında bölgenin bütün akarsuları bu dağlardan kaynaklanır. En önemli akarsular Po'nun kolları olan Trebbia, Taro, Secchia ve Panaro ile Adriya Denizeine dökülen Reno, Ronco, Montone ve Savio'dur. Emilia adı Roma Döneminde güneydoğuda Ariminum'dan (Rimini) kuzeybatıda Placentia'ya (Piacenza) uzanarak bölgeyi baştan başa geçen Aemilia Yolu'ndan gelir. Günümüzde bu yolun hemen yanından modern bir demiryolu hattı geçer. İS 1. yüzyıldan sonra Emilia adı halk arasında İtalya'nın sekizinci Augusta bölgesi için kullanılmaya başladı. Genellikle imparatorluk yargıçlarının yönetimi altında kalan bölgenin en önemli kenti Placentia'ydı. 3. yüzyıldan sonra bölgenin dışında tutulan Ravenna, 6. yüzyılda bir Bizans valiliğinin merkezi oldu.

Lombardlar, iki yüzyıl boyunca bölgenin beş kıyı kentine (Rimini, Ancona, Fano, Pesaro ve Senigallia) boyun eğdirmeye çalıştılar. Frank kralı Pepin'in Lombardiya kralı Aistulf'tan alarak 755'te papalığa bıraktığı kentlere Romagna adı verildi. Bölgenin öteki önemli kentleri Ferrara, Modena, Reggio nell'Emilia, Parma ve Piacenza ise bağımsız kaldı. Her birinin başı başına bir tarihi olan bütün bu kentler, Guelfolar ile Ghibellinolar arasındaki çatışmalardan pek etkilenmeden ticari gelişmelerini sürdürdüler.

Papa VI. Alexander'ın evlilik dışı oğlu Cesare Borgia'nın bölgedeki küçük prensliklerin çoğunu ortadan kaldırmasına değin papalığa hemen hemen kâğıt üzerinde bağlı olan Romagna, 1503'te Alexander'ın ölümünden sonra kesin olarak papalığın yönetimi altına girdi. 16. yüzyıldan sonra Ferrara ve Bologna da papalık yönetimine geçerken, bölgenin geri kalan bölümü Modena'daki Este Düküğü'yle, Parma ve Piacenza'daki Farnese Düküğü'nün elinde kaldı. Napoléon egemenliğinin sona ermesinden sonra Viyana Kongresi (1814-15) Romagna'yı yeniden papalığa, Parma'yı Napoléon'un eşi Marie Louise'e, Modena'yı ise Este Düküğü'nün son mirasçısı Avusturya arşidükü Franz'a verdi. Bölge, sürekli karışıklık ve ayaklanma girişimleriyle geçen bir dönemin ardından, 1860'ta hiçbir direnme göstermeksizin İtalya Krallığı'na bağlandı; 1948'de de Emilia-Romagna adını aldı. Geniş düzlükleri ve yeterli su kaynakları olan Emilia-Romagna, İtalya'nın önde gelen tarım bölgelerinden biridir. Başlıca ürünleri buğday, mısır, yem bitkileri ve şeker pancarıdır. Düzlüklerde meyve ve sebze, Apenninler'in yamaçlarında üzüm yetiştirilir. Hayvancılık ve mandıracılık yaygındır. Gıda işleme ve ambalajlama sanayisi gelişmiştir. Araba, kamyon, tarım makineleri,

kimyasal maddeler, ilaç ve giyim sanayileri de önemlidir. İrmaklardaki küçük hidroelektrik santrallardan elektrik elde edilir. Alpler'deki santrallarla kurulan bağlantı değişik mevsimlerde enerji alışverişini yapmasını sağlar. Piacenza'nın kuzeyindeki Cortemaggiore ile Ravenna yakınlarında büyük doğal gaz yataklarının ve Cortemaggiore'de petrol yataklarının (Ravenna'da işlenir) bulunmasının ardından, bölge İtalya'nın enerji sektöründe önemli bir yer kazanmıştır. Bölgenin merkezi Bologna, aynı zamanda İtalya'nın kuzeyi ve güneyi arasında bir ulaşım ve ticaret merkezidir. İkincil demir ve kara yolları bölgenin her yanına ulaşımı sağlar. Nüfus (1988 tah.) 3.924.199.

Emin, asıl adı MUHAMMED (d. Nisan 787 - ö. 24/25 Eylül 813, Irak), Abbasi hanedanının altıncı halifesi (809-13).

Beşinci halife Harun Reşid'le ikinci halife Mansur'un yeğeni Zübeyde'nin oğluydu. Annesi İranlı bir carie olan üvey ağabeyi Memun'un yerine tahtın öncelikli vârisi ilan edildi. 809'da halife oldu; Memun da, Doğu Horasan bölgesinin yönetimiyle görevlendirildi. İki kardeşin ilişkileri kısa sürede bozuldu ve 810'da Emin kendi oğlunu halifelik vârisi ilan etti. 811'de anlaşmazlık silahlı çatışmaya dönüştü. 812'de Bağdat'ta kuşatılan Emin, kentin bir yıl aşkın süre direnmesinden sonra ele geçirildi ve sözde Memun'un istememesine karşın öldürüldü.

Emin Ağa (TAMBURI) (ö. 1814, İstanbul), peşrev ve sazsemaisi formlarında yeni bir üslup geliştiren besteci.

Yaşamına ilişkin bilgi azdır. Enderun'da yetişti, tambur öğrendi. Gene Enderun'da hanende ve tambur hocası olarak görev yaptı. II. Mahmud döneminde (1808-39) padişahın sermüezzini oldu.

Büyük bir tambur sanatçısı olan Emin Ağa yalnız peşrevler ve sazsemaileri bestelemiştir. Bunlar kuruluş, melodik yapı ve usul geçkileri bakımından önemli yenilikler taşıyor. III. Selim okulunun izleyicisi olan Emin Ağa'nın günümüze ulaşabilmiş dokuz yapıtından beşi peşrev, dördü de sazsemaisi formundadır. Bunların en ünlüleri *Acemâşiran Peşrev* ile *Acemâşiran Sazsemaisi*'dir.

Emin el-Hüseyni, HACI EMİN olarak da bilinir (d. 1897, Kudüs - ö. 4 Temmuz 1974, Beyrut), Kudüs müftüsü ve Arap milliyetçisi. Siyonistlerin Filistin üzerindeki siyasal emellerine karşı Arap direnişinin örgütlenmesinde önemli rol oynamıştır.

Kudüs, Kahire ve İstanbul'da eğitim gördü. 1910'da Osmanlı ordusunda topçu subayı oldu. Daha sonra Arap milliyetçiliğinin ve Siyonizm karşıtı hareketlerin önde gelen adları arasında yer aldı. I. Dünya Savaşı (1914-18) sonrasında İngilizlerin Filistin üzerinde kurduğu manda yönetimi sırasında yeni oluşturulan ve Filistin'deki Müslüman toplumunun en üst dinsel organı olan Yüksek İslam Şûrası'nın başkanlığına ve müftülüğüne atandı (Aralık 1921).

İngilizlere yakınlıklarıyla tanınan Neşeciler ve öteki milliyetçi çevrelerle şiddetli bir çatışmanın ardından Filistin'deki Arap direniş hareketini denetim altına aldı. Ama bu çevreler arasında sürüp giden çekişmeler, Arap milliyetçiliğinin etkili bir mücadele yürütmesini uzun süre engelledi. Sonunda 1936'da Hacı Emin'in başkanlığında Arap Yüksek Komitesi adlı bir yürütme organı oluşturan milliyetçi gruplar bir ölçüde birlik sağladılar. Komite, Filistin'e Yahudi göçünün durdurulması ve Yahudilere arazi satışının yasaklanması için çağrıda

bulundu. Bu amaçla başlatılan genel grev İngiliz yönetimine karşı bir ayaklanmaya dönüştü. İngilizler Hacı Emin'i Şura başkanlığından aldılar ve Arap Yüksek Komitesi'ni de yasadışı ilan ettiler. Ekim 1937'de Lübnan'a kaçan Hacı Emin kendi denetiminde yeni bir komite oluşturdu. Ama kişisel çekişmelerin öne çıkması, ayaklanmanın hedeflerinden sapmasına yol açtı.

İngiltere, ayaklanmanın giderek yatıştığı 1939'da Arap isteklerine karşı daha ılımlı bir tutum takınarak Filistin'de bir Yahudi devleti kurma planından vazgeçti. Ayrıca Yahudi göçünün beş yıllık bir süreden sonra Arapların onayına bağlanmasını kararlaştırdı. Bu ödümleri yeterli bulmayan Hacı Emin, İngilizlerin yeni politikasına uygun bir uzlaşmayı reddetti. Ama Filistin'deki gelişmeler üzerinde etkisini yitirdi. II. Dünya Savaşı (1939-45) sırasında genellikle Almanya'da kaldı. Savaşın bitiminde Mısır'a kaçtı.

Emin Paşa, Mehmed, asıl adı EDUARD SCHNITZER (d. 28 Mart 1840, Oppeln, Silezya - ö. 23 Ekim 1892, Kanema, Kongo Bağımsız Devleti), Almanya'ya Afrika'da yeni sömürgeler kazandıran Alman kâşif.

Breslau, Berlin ve Königsberg'de tıp eğre-nimi gördü. 1864 sonbaharında Antüvan'ye (Arnavutluk) giderek Osmanlı hizmetine girdi ve karantina doktoru oldu. Türkçe, Arapça ve Farsça öğrendi. İşkodra (Shkodër) valisi İsmail Hakkı Paşa'nın yanında görev yaparken (1870-74) Mehmed Emin adını aldı. 1876'da Sudan genel valisi General Charles Gordon'un hizmetine girdi. Çeşitli yönetsel görevlerin yanı sıra diplomatik görevlerle Uganda ve başka yerlere gönderildi. 1878'de bey unvanıyla Ekvator valiliğine atandı. Birçok gezi yaparak yararlı araştırmalar yaptı ve köle avcılığını önlemeye çalıştı. 1881'de baş gösteren Mehdi ayaklanması nedeniyle zor durumda kaldı. 1884'te Lado'ya çekildi. 1885'te Vadelay'a yerleşti. Edinburgh Coğrafya Derneği'nin yolladığı ve asıl amacı Emin Paşa'nın topladığı fildişlerini ele geçirmek olan Stanley yönetimindeki heyetle birlikte Doğu Afrika kıyılarına kadar ilerleyerek Bagamoyo'ya ulaştı (1889). Daha sonra Almanya'nın hizmetine girdi ve Victoria Gölünün güneyini Alman İmparatorluğu'na bağlamakla görevlendirildi. Tabora ve Bukoba'yı Alman sömürgeleri arasına kattı. 1891'de Kamerun'un iç kesimlerini ele geçirmek üzere harekete geçtiyse de başaramadı. Daha sonra gittiği Batı Afrika kıyılarında köle avcılarının öldürüldü. Geride hiç kitap bırakmamasına karşın, Alman gazetelerine yazdığı yazılarla Afrika'nın coğrafyası, doğa tarihi, etnolojisi ve dilleri konusundaki bilgilere büyük katkıda bulunmuştur. A. Symons'un *Emin, The Governor of Equatoria* (1928; Ekvator Valisi Emin) adlı yapıtı serüven dolu yaşamını anlatır.

Eminescu, Mihail, asıl adı MIHAIL EMINOVICI (d. 15 Ocak 1850, Ipotești, Boğdan - ö. 15 Haziran 1889, Bükreş), Rumen şiirinin biçim ve içeriğini değiştirerek 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında ülkesinin yazar ve şairlerini derinden etkileyecek bir şiir yolu yaratan şair.

Eminescu, Cernăuți'deki (bugün Çernovtsi, Ukrayna) Alman-Rumen kültür merkezi ile Viyana (1869-72) ve Berlin (1872-74) üniversitelerinde öğrenim gördü. Bu sırada Alman felsefesi ile Batı edebiyatından etkilendi. 1874'te Yaş (bugün Iaşi) Üniversitesi'ne eğitim müfettişi ve kütüphaneci olarak atandı; ama kısa süre sonra görevinden ayrılarak tutucu *Timpul* gazetesinin yayın yönetmeni oldu. 1883'te baş gösteren akıl

hastalığı yüzünden edebiyat etkinliği sona erdi; kapatıldığı hastanede öldü.

Eminescu'nun adı ilk kez 1870'te, Yaş'taki Junimea Derneği'nin yayın organı *Convorbiri literare*'de iki şiirinin yayımlanmasıyla duyuldu. Bunu yeni şiirler izledi ve Eminescu en seçkin çağdaş Rumen şairi olarak kendini kabul ettirdi. Melankolik yaradılışlı, mistik eğilimli bir şair olan Eminescu'nun şiiri, Romanya'nın ortaçağdaki görkeminden ve folklorından besleniyordu. En önemli şiirleri arasında yer alan "Luceafărul" (1883; Akşam Yıldızı), bu temayı işler. Schopenhauer'dan ve Hint yaşam felsefesinden derinden etkilenen Eminescu'nun bütün şiirleri bir hüznün bulutuyla örtülüdür.

Eminescu'nun yapıtlarındaki belirgin dil yalınlığı, uyakların ve nazım biçimlerinin ustaca kullanımı, düşünsel derinlik ve somut anlatım, o dönemin ve sonrasında hemen bütün Rumen yazarlarını etkilemiştir. Şiirleri başta Almanca olmak üzere birçok dile çevrilmiştir. Eminescu'nun çok sayıda inceleme ve denemesinin dışında en ünlü düzyazıları "Cezara" ve "Sărmanul Dionis" (1872) adlı öyküleridir.

Eminönü, İstanbul kentini oluşturan ilçelerden biri. Yüzölçümü 4 km² olan Eminönü ilçesi kuzeyde Haliç, doğuda İstanbul Boğazı, güneyde Marmara Denizi, batıda da Zeytinburnu ve Fatih ilçeleriyle çevrilidir. İlçe tümüyle İstanbul kentinin tarihsel çekirdeği olan sur içinde yer alır.

İstanbul'un ilk çekirdeği olan Byzantion kentinin tümü bugünkü Eminönü ilçesi sınırları içindeydi. Gerek Bizans, gerek Osmanlı dönemlerinde yönetim birimleri Eminönü'ndeydi. 1853'te Osmanlı yönetiminin Topkapı Sarayı'ndan Dolmabahçe Sarayı'na taşınması ve Cumhuriyet'le birlikte Ankara'nın başkent yapılması, ilçenin yönetsel açıdan taşıdığı önemi azalttı. Bugün vilayet, adliye gibi birimler ve bakanlıkların İstanbul il örgütleri burada yer almaktadır.

Bizans'ın en önemli ve en büyük kilisesi olan Ayasofya ile başta Sultanahmet, Süleymaniye, Beyazıt olmak üzere, Osmanlı döneminde yapılmış pek çok cami ve külliye Eminönü'ndedir. Sultanahmet-Aksaray ekseninden Haliç kıyılarına kadar uzanan kesim, Kapalıçarşı-Mahmutpaşa-Sultanahmet-Mısırçarşısı çevresinde yoğunlaşan irili ufaklı çok sayıda ticaret ve küçük imalat işyeriyle doludur. Türkiye'nin en yüksek tirajlı günlük gazetelerinin hemen hemen hepsi, birçok süreli ve süresiz yayının yönetim merkezi, haber ajansları, basımevleri, kitabevleri Bâbü'lî ve Çagaloğlu semtlerinde toplanmıştır. İstanbul Ticaret Odası da Haliç kıyısındadır. 1912'den bu yana hizmet veren ve Eminönü'nü Kara-

Eminönü Meydanı'ndan bir görünüm, İstanbul
Orhan Durgut

köy'e bağlayan Galata Köprüsü'nün hemen yanında yapılan yeni köprü 17 Haziran 1992'de hizmete açıldı. Bundan kısa bir süre önce çıkan bir yangın sonucunda büyük ölçüde hasara uğrayan eski köprü ise sökülerek Haliç'e çekildi. Haliç üzerindeki ikinci köprü olan Atatürk Köprüsü'nün güney ayağı Eminönü ile Fatih ilçelerinin sınırındadır. Eminönü, İstanbul'un çeşitli semtlerine otobüs, vapur, araba vapuru ve banliyö treni bağlantıları bulunan önemli ulaşım merkezlerindendir. Aksaray ile Sirkeci arasında yapılan bir tramvay hattı 1992'de devreye girdi. Ayrıca Sirkeci Garı, Türkiye'yi Avrupa'ya bağlayan demiryolu hattının ana terminalidir ve demiryolu gümrüğü de buradadır.

Türkiye'nin en önemli yükseköğretim kurumlarından İstanbul Üniversitesi'nin rektörlüğüyle bazı fakülteleri ve Marmara Üniversitesi'nin rektörlüğü, ayrıca pek çok kültür kuruluşu Beyazıt ve Sultanahmet semtlerindedir. Eminönü, sahip olduğu çok sayıda tarihsel yapı, müze ve alışveriş merkeziyle İstanbul'un en önemli yörelerindendir. Daha çok bir iş merkezi niteliği taşıyan Eminönü ilçesinin gece ile gündüz nüfusu arasında büyük bir fark vardır. Sürekli yerleşim alanı olma özelliği giderek silinen Eminönü, eski sınırlarını koruyan ilçeler arasında İstanbul ilinin en hızlı nüfus yitiren ilçesidir.

Eminönü Belediyesi 1984'e değin İstanbul Belediyesi'ne bağlı bir subyeken, yapılan bir düzenlemeyle İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı bir ilçe belediyesi durumuna getirilmiştir. Nüfus (1990) 83.444. Ayrıca bak. İstanbul.

Eminsu Olayı, 27 Mayıs (1960) Hareketi sonrasında, Türk Silahlı Kuvvetleri'nden çok sayıda subayın emekli edilmesi olayı. Emekliye ayrılanlar daha sonra Emekli İnkılap Subayları Derneği'ni (EMINSU) kurdukları için, olay da bu adla anılacaktır.

27 Mayıs Hareketi'ni gerçekleştiren Milli Birlik Komitesi (MBK), Temmuz 1960 sonlarında orduda, özellikle yüksek rütbeli subaylar arasında geniş çaplı tasfiyeye gidilmesini kararlaştırdı. Kitleli biçimde emekliye ayrılacak subayların mağdur olmasını önlemek amacıyla da, Emekli Sandığı Kanunu'nda değişiklik yapılması öngörüldü. Buna göre emekli olacak subaylara muvazaf aylıklarının eskiden olduğu gibi yüzde elli değil, yüzde yetmiş oranında emekli aylığı bağlanacaktı. Yeni uygulamanın doğuracağı mali yükü karşılamak için de bazı önlemler alındı. 25 Temmuz'da ivedilikle Ankara'ya davet edilen NATO başkomutanı General Norstad, ABD'nin bu konuda 12 milyon dolarlık yardım yapacağına ilişkin güvence verdi.

27 Temmuz'da kurulan bir komisyon kadrolardaki daraltma oranını ve emekliye ayrılacak generallerin adlarını belirledikten sonra konu MBK'da ele alınarak karara bağlandı. MBK hükümetine, 25 fiili hizmet yılını dolduran subayları re'sen emekliye ayırma yetkisini veren 42 sayılı yasa, 3 Ağustos 1960 tarihli *Resmî Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girdi. Emekliye ayrılan 235 general ve amiralin adlarıyla Emekli Sandığı Kanunu'nda değişiklik yapan ve subay emeklilik aylıklarını artıran yasa da aynı günkü *Resmî Gazete*'de yer aldı. İkinci aşamada, binbaşı rütbesinin üstünde olup da emekliye ayrılacak subayların adları belirlendi. 25 Ağustos'ta bu 4.171 subayın emeklilik işlemleri hızla tamamlanarak ik-

ramiyeleri ödendi. Ayrılanların yerlerine atanalar, önceden aldıkları emir uyarınca aynı gün görevlerini devraldılar.

Türk Silahlı Kuvvetleri içindeki bu geniş çaplı subay tasfiyesinin birkaç nedeni vardı. İlk neden, binbaşı ve daha yukarı rütbelerde kadro fazlalığı bulunmasıydı. Tasfiyenin birinci amacı hiyerarşik piramidi yeniden düzene koyarak ordunun gençleştirilmesini sağlamak, genç ve yetenekli subaylara daha hızlı yükselme olanağı tanımaktı. İkinci neden, 27 Mayıs'ı gerçekleştiren subayların genellikle küçük rütbeli olmasıydı. Bu durum, yönetimi elinde tutan genç subaylarla, üst düzeydeki komutanlıklarda bulunup da harekete katılmamış yüksek rütbeli subaylar arasında ordu hiyerarşisi ve disiplini açısından önemli sorunlar yaratıyordu. Yüksek rütbeli subayların tasfiyeyle ordu- dan ayrılması sonucunda, bu tür anlaşmazlıkların ve çatışmaların da ortadan kalkacağı hesaplanıyordu. Üçüncü neden, Türk Silahlı Kuvvetleri içinde 27 Mayıs Hareketi'ni destekleyen genç subayların üst düzeyde yönetim görevlerine gelmelerini sağlamaktır.

Kadim daraltma işleminin büyük bir hızla gerçekleştirilmesine ve MBK'nın o dönemdeki tartışılmaz gücüne karşın, ordudaki tasfiye hareketi (başta tasfiyeye uğrayanlar olmak üzere) bazı çevrelerde tepkiye yol açtı. Emekliye ayrılanlar Emekli İnkılap Subayları Derneği adı altında örgütlenerek "uğranılan haksızlığın giderilmesi ve emeklilik işlemleri sırasındaki eşitsiz uygulamaların düzeltilmesi" için yargı yoluna başvurdular. EMİNSU uzun yıllar bir baskı grubu olarak varlığını korudu. Daha sonra Adalet Partisi hükümetleri döneminde çıkartılan bir yasayla emekli inkılap subaylarının, emsalleri muvazzaf subayların rütbelerine intibakları yapıldı ve özlük haklarından doğan alacakları kendilerine ödendi.

emir, Müslüman Ortadoğu ülkelerinde bey, askeri komutan, vali ya da yüksek rütbeli subay. Zaman zaman askeri önderler için kullanılan emirü'l-müminin unvanını, büyük olasılıkla Kuran'daki "Allah'a, peygambere ve aranızda komuta yetkisiyle donatılanlara (ulü'l-emr) itaat et" (Mâide: 59) biçimindeki emre dayanarak ikinci halife Hz. Ömer kullanmıştır. Bu unvan, 1517'de halifeliği devralan Osmanlı hükümdarlarına pek az kullanıldı.

10. yüzyılda halifenin Bağdat'taki ordularının komutanına emirü'l-ümera (başkomutan) unvanı verilmişti. Emir kavramı ayrıca, halife ya da vekilinin taşıdığı emirü'l-hac unvanında (Mekke'ye yapılan hacca başkanlık eden) olduğu gibi makamı da belirtebilir. Bu son kullanım, Hz. Muhammed'in kendisi ve ilk halife Hz. Ebubekir tarafından başlatılan bir gelenekten kaynaklanır.

Emeviler döneminde emirlerin yönetsel ve mali yetkileri vardı. Abbasiler döneminde mali işlerden sorumlu ayrı bir görevli atan- dığından, emirlerin yetkileri bir ölçüde azaldı. Bazen, Aglebilerde ve Tahirilerde olduğu gibi halifeye simgesel bağlılık gösteren emirler, kendi illerinde gerçekte bağımsız birer hükümdar durumundaydı. Kimi zaman da ilî önce zorla ele geçirir, ardından da yasallığının onaylanması için halifeye başvurulurdu.

Büyük Selçuklularda emir, devlet adamları ve hizmetlileri için kullanılırdı; emir-i bü- zürğ (büyük vezir), emir-i alem (sancaktar), emir-i câmethane (esvapçıbaşı) gibi. Ayrıca emir-i sipehsâlâr, emir-i emiran gibi askeri rütbeleri belirten unvanlar da vardı. İlhanlı- larda emir "noyan"la eşanlamlıydı ve eyalet valilerine verilen bir unvandı. Bu unvan

bazı İlhanlı saray görevlileri için de kulla- nılmıştır. Osmanlılarda ilk hükümdarlar birer emir sayılmakla birlikte, bu unvanı yalnızca, I. Bayezid'in (Yıldırım) oğlu Sü- leyman Çelebi (Emir Süleyman) doğrudan kullanmıştır. Anadolu beyliklerinde ve Os- manlılarda emirin yerini bey aldı, emirü'l- ümera karşılığı olarak da beylerbeyi kulla- nıldı. Ama Mekke valilerine emir-i Mekke, hacıların güvenliğini sağlayan Şam valileri- ne de emirü'l-hac dendi.

Sonradan emir unvanı Orta Asya'da, özel- likle Buhara ve Afganistan'daki bağımsız küçük devletlerin hükümdarlarına benim- sendi. Öte yandan günümüz Birleşik Arap Emirlikleri'nde, devleti oluşturan emirlikle- rin başındaki hükümdarlara şeyh denmekte- dir. "Emirlikleri" sözcüğü, federasyonun adına daha uygun bir kavram bulunmadığı için girmiştir; çünkü şeyhlik mahalle ya da mıntıkaya denk düşen en küçük yönetsel birimler için çoktandır kullanılmıyordu.

Emir Ali, Seyyid (d. 6 Nisan 1849, Katak, Hindistan - ö. 3 Ağustos 1928, Sussex, İngiltere), Hintli hukukçu, yazar ve Müslü- man önder. Hindistan'ın, bağımsızlığını ka- zanma durumunda, Hindu egemenliğine girmesi yerine İngiliz yönetiminde kalması- nı savunmuştur. Müslümanların Batı kö- kenli siyasal yöntemlerde deneyim kazan- ması ve çıkarlarının korunması amacıyla oluşturulan Ulusal Müslüman Birliği'ni (NMA) kurdu (1877); halkına ilk kez 1909' da yerel düzeyde oy hakkı tanınmasına katkıda bulundu.

Soyunu Hz. Muhammed'in kızı Fâtıma'ya dayandıran Emir Ali, hukuk öğrenimini Kalküta Üniversitesi'nde tamamladı. 1873'te Inner Temple barosunun çağrısıyla İngiltere'ye gittikten sonra mesleğini sür- dürmek üzere Kalküta'ya döndü ve 1890'da Üst Mahkeme yargıcı oldu. 1904'te İngilte- re'ye yerleşti, 1909'da Özel Danışma Kuru- lu Yargı Komitesi üyeliğine atandı.

Yoksul Müslümanlara yardım amacıyla İngiliz Kızılay Derneği'ni kurdu. İslam üze- rine bir Müslümanın İngilizce yazdığı ilk kitap olan *The Critical Examination of the Life and Teachings of Mohammed* (1873; Hz. Muhammed'in Yaşamı ve Öğretileri Üzerine Eleştirel Bir İnceleme) ile Batılıla- rın İslamı daha iyi kavramasına katkıda bulundu. *Spirit of Islam* (1891; *Ruh-i İslam*, 1924) adlı yapıtı ise İslam klasikleri arasında sayılır.

Emir Bayındır Kümbeti, Bitlis'in Ahlat ilçesinde, İki Kubbe mahallesinin batısında Akkoyunlu mezar yapısı. 15. yüzyıl so- nunda yapılan kümbet, Akkoyunlu hü- kümdarı Uzun Hasan'ın torununun oğlu Melik Bayındır Bey'e aitti. Köşeleri pahlı

Emir Bayındır Kümbeti ve Mescidi, 15. yy sonları, Ahlat, Bitlis
Ara Güler

kare bir oturtmalığın üstünde basık bir onikigen kasnağa oturan silindirik kümbet gövdesi, her birinin yüksekliği aşağı yukarı aynı olan üç bölümden oluşur. Alt bölümün

yüzünde küçük nişler sıralanmıştır. Bunlar, çeşitli örgelerle bezemiş bordürlerle çevri- ldir. Ortadaki bölümün kuzeye bakan yanı kapalıdır; doğu, batı ve güney yanında ise bir sıra sütun yer alır. Mukarnas başlıklı, kısa ve küt gövdeli bu sekiz sütun birbirleri- ne beşik kemerlerle bağlanır. Kemerlerin üstündeki üçüncü bölümde ise üst üste beş silme sırası gövdeyi dolandır. Bunlardan alttan ikincisi yazıt bandıdır, en üstteki iki tanesi mukarnaslardan oluşur. Konik külah oldukça basıktır ve etekleri en üst silme sırasından dışarıya saçak gibi taşar.

Mescit katının kapısı kuzeydeki sağır bö- lümdedir, buraya çift taraflı bir merdivenle çıkılır. İçerisi, sütunlar ve aralarındaki ke- mer açıklıkları nedeniyle her yarı açık mekân niteliğindedir. Güneyde yalın bir mihrap nişi vardır.

Cenazelik katının toprak düzeyinin altın- daki kapısına bir merdivenle inilir. Kuzey ve batı cephelerindeki birer mazgal deliğın- den ışık alan bu mekân, doğu-batı doğrultu- sunda uzanan bir beşik tonozla örtülmüştür.

Kümbetin hemen kuzeyinde aynı adı taşı- yan mescit yer alır. Yan duvarındaki yazıta göre 1477/78'de yapılmıştır, mimarı Baba Can'dır. Kesme taştan yapılmış dikdörtgen biçimli yapı, kuzey-güney doğrultusundaki hafif sivri bir tonozla örtülmüştür. Tonozun üstü düz çatı olarak düzenlenmiştir. Mihrap, kümbetin girişinin tam karşısına gelen bir çıkıntıyla belirtilmiştir. Mescidin kapısı kuzey duvarında, ileriye doğru taşan, basık sivri tonozla örtülü bir eyvanın içindedir. Mescit külesinden biraz alçak olan eyvan ve dibindeki kapı, kuzey duvarının tam merkezinde değil, biraz batıya kayık olarak düzenlenmiştir.

Emir Buhari, tam adı ES-SEYYID AHMED EMİR BUHARİ (d. 1455, Buhara - ö. 1516, İstanbul), İstanbul'da büyük ün kazanmış Nakşibendi şeyhi.

Ünlü Şeyh Ubeydullah Ahrarü't-Taşken- di'nin yanında yetişti, onun halifesi Abdul- lah İlahî'den halifelik aldı. Bir süre Simav' da yaşadı ve Hicaz'a gitti. Daha sonra İstanbul'a yerleşerek Fatih'te, bugün türbe- sinin bulunduğu caminin karşısındaki zavi- yede şeyhliğe başladı. Yaşadığı dönemde çok etkindi ve doğaüstü yetenekleri olduğuna inanılırdı. Türbesi, yakın zamanlara değin önemli bir ziyaret yeri olmuştur. İstanbul'da biri Edirnekapi dışında, öbürü Ayvansaray'da olmak üzere Emir Buhari adına kurulmuş iki tekke vardır.

emir candar, EMİR-İ CANDAR olarak da yazılır, ortaçağ İslam ve Türk-İslam devlet- lerinde hükümdarın ve sarayın güvenliğın- den sorumlu muhafız birlikleri komutanı. Büyük Selçuklularda ve bağlı beyliklerde bu göreve genellikle sarayda yetişmiş, köle asıllı subaylar getirilirdi. Emirindeki askerle- re candar(*) denirdi. Atabegliğe kadar yükelebilen emir candar, savaşlarda hü- kümdarın can güvenliğinden ve korunma- sından birinci derecede sorumluydu. Emir candarlık Anadolu Selçukluları ve Anadolu beyliklerinde de aynen korundu. İlhanlılar- da emir candar hükümdarın gezilerinin düzenlenmesi, törenlerin yapılması ve pro- tokolün uygulanması gibi işlerden sorum- luydu. Memlûklerde ise emir candar-ı ke- bir, merkezdeki bazı işlere bakmanın yanı sıra, gelen yazı ve mektupların hükümdara sunuluşunda kâtib-i sırâ birlikte devadara eşlik ederdi. Hükümdarın emriyle tutukla- nan ya da idam edilecek olan kişiler emir candara teslim edilirdi. "Zeredhane" denen ve soylu tutukluların konduğu hapishane- den de emir candar sorumluydu.

Emir Çelebi, asıl adı MUHAMMED EL-HUSEYİNİ (ö. 1638 Nizip), Osmanlı hekim.

İlk öğrenimini Edirne'de yaptı. Daha sonra Kahire'de tıp öğrenimi gördü. 1622'de Akdeniz seferine çıkan ve Kahire'ye uğrayan Kapitanıderya Recep Paşa'nın koruması altına girdi ve onun özel hekimliğini yaptı. İstanbul'a gittikten kısa bir süre sonra bilgi ve becerisiyle dikkati çekerek IV. Murad'ın musahipleri arasına katıldı ve onun hekimbaşısı oldu. Bir süre sonra Silahdar Mustafa Paşa ile arası açıldı. Mustafa Paşa padişaha onun afyon yuttuğunu duyurdu. Emir Çelebi, Bağdat seferi sırasında, padişahın onu denemek için verdiği yüksek dozda afyondan zehirlenerek öldü.

Emir Çelebi, *En Muzecü't-Tıb* adlı yapıtıyla tanınır. 1624'te bitirdiği bu yapıtta önce tıp ilminin kuralları, suyukslar, hazım, organlar, his, akıl, beş duyu, yiyecek ve içecekler, hava, su, toprak, iklim konularında genel bilgiler verilir. Daha sonra dişlerden başlayarak önce kemikler, ardından da kas, damar ve iç organlar üzerine anatomik bilgiler sıralanır. Savaş alanlarında ele geçen yaralıları gözlemlenerek ve Hristiyan ölülerine otopsi yapılarak anatomi bilgisinin artırılması gereğine işaret edilir. Bundan sonra ilaçlar bölümü gelir. Yapıtı iyi bir hekimde bulunması gereken özelliklerin anlatılması ile son bulur.

Emir Çelebi'nin *Neticetü't-Tıb* adlı taşıyan öbür yapıtı bütün hastalıkları kapsayan bir cetvel biçiminde düzenlenmiştir. Bu listede önce hastalık adı, yanında da tabiat, nabz, karure (mesane), gıdalar, ilaçlar, fasd (kan alma), sakınılacak şeyler ve edhân (sürülecek yağlar) başlıkları altında uygulanacak tedavi verilir. Kaynaklar Emir Çelebi'nin *Garaibü'l-Hekim* adında bir kitabı daha olduğunu belirtir. Edebiyatla da ilgilenen Emir Çelebi'nin muammaları bir risalede toplanmıştır.

Emir Dağı, Ege Bölgesi'nin İçbatı Anadolu Bölümü'nde dağ. Afyonkarahisar ili topraklarının doğusunda, Ege Bölgesi ile İç Anadolu sınırında yer alır. Doğu-batı doğrultulu bir alçalma alanı (Yellibel) ile ikiye ayrılır. En yüksek noktası olan Emiroğlu Tepesi (2.307 m) bu alçalma alanının güneyindedir. Alçalma alanının kuzeyinde ise Yellibel Tepesi (2.070 m) yükselir. Emir Dağı, Ege Bölgesi'nin doğusunda güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda sıralanan Türkmen, Yırce ve Domanic dağları üzerinden Uludağ kütesine bağlanan dağ dizisinin başlangıcını oluşturur. Ayrıca Eber Gölünün bulunduğu çukur alanı Yukarı Sakarya Havzasından ayırır. Yapısında kristalli şistler ağırlıktadır. Paleozoyik (Birinci) Zaman (y. 570-225 milyon yıl önce) kıvrımlı katmanları arasında andezit ve bazaltlara da rastlanır.

Dağın yüksek kesimlerinde yer yer orman kalıntıları bulunur. Eteklere doğru ise seyreker ardıc ve meşe çalılıkları görülür. Çay-Eskişehir karayolu dağın batı eteklerinden geçer.

Emir Gölü, EYMR ya da EGMİR GÖLÜ olarak da bilinir, İç Anadolu Bölgesi'nde, Ankara kentinin güneyinde küçük göl. Yüzölçümü yaklaşık 1,5 km²'dir. Güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzunluğu 3 km'den az, genişliği ise 200-250 m kadardır. Oluşum açısından bir doğal set gölüdür. Küçük bir vadinin ön bölümü Elma Dağından inen sellerin taşıdığı malzemeye tıkanmış, böylece ortaya çıkan doğal setin ardından suların birikmesiyle oluşmuştur. Emir Gölünün derinliği ilkbaharda 12 m'yi bulur, suların çekildiği yaz sonlarında ise azalır. Gölün önündeki doğal seti oluşturan kum ve çakılların arasından sızan sular, Ankara'nın İncesu Deresini beslemektedir. Gölün çevresi ağaçlandırılarak Ankaralıla-

Emir Gölü, Ankara
ABC Ajansı

nın ilgi gösterdiği bir dinlenme yeri yapılmıştır. Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin bazı sosyal tesisleri Emir Gölü kıyısındadır.

Emir Hanı, Bursa'da, Ulucami'nin hemen kuzeydoğusunda Orhan (Gazi) Bey döneminde (1324-60) yapılmış han yapısı. Kenarları yaklaşık 26 m uzunluğunda kare bir avlu çevresindeki iki katlı, teğet sivri kemerli revaklardan (yalnız güney kanadında, alt kattakiler beşik kemerdir) ve bunların gerisindeki oda sıralarından oluşur. Kapısı, kuzeydeki odaların ortasındadır. Kapının hemen önünde, sağda ve solda, revakın içinde üst kata çıkan birer kolu iki merdiven yer alır. Gerek revaklar, gerek odalar her iki katta da beşik tonozla örtülüdür. Depo olarak kullanılan alt kat odaları penceresiz, dükkân olarak kullanılan üst kat odaları pencere ve ocaklıdır. Doğu ve batı cephelerinin dışındaki dükkânlar yapıya sonradan eklenmiştir. Beden duvarları moloz taş ve tuğla, revakların kemer ayakları kesme taş ve tuğlayla alması olarak örülmüştür. Zaman içinde yapılan çeşitli ek ve değişikliklerle bozulan Emir Hanı, 1958'deki çarşı yangınından da çok zarar görmüş, 1962-63'te onarılarak yeniden kullanıma açılmıştır.

Emir Hüsrev bak. Hüsrev-i Dehlevi

Emir-i Gür bak. Gür-i Emir

Emir Saltuk Kümbeti, Erzurum'da, Çifte Minareli Medrese'nin arkasında, Üç Küm-

Emir Saltuk Kümbeti, 12. yy sonları, Erzurum
Şems Güner

betler diye anılan yapıların en büyüğü ve en önemlisi. Yapım tarihi ve kımın yapıldığı belli değildir. Ama genellikle Saltuklu hükümdarı Emir Saltuk'a ait olduğu ve 12. yüzyılın sonlarında yapıldığı kabul edilir. Bir oturtmalık üstünde yükselmeyip doğrudan zeminden başlayan bir sekizgen prizma biçimindedir. Uzunluğu 4,75 m'yi aşan sekizgenin kenarı, yukarıda üçgen birer alınlıkla biter; bu alınlıklar kümbeti çepeçevre dolanan kırk bir çizgi oluşturur. Bunların üstünde 45 cm kadar geri çekilmiş olarak silindirik bir kasnak yükselir. Külah konisi altta daha dik bir eğimle başlarsa da, yüksekliğinin yarısında daha yatık bir hal alır. Bu geçiş birden olmadığı için ortaya bir kırıklık çıkmamış, külah sivri bir kubbe görünümüne almıştır. Her gövde duvarının tam ortasında, çokgen bir sütunla ayrılmış bir pencere çifti vardır. Bu ikili pencerelerin üstleri de iki beşik kemerle geçilmiştir. Kemerleri dolanıp söveler boyunca iki yandan aşağıya inen bir silme, pencerelerin taban hizasına ulaşınca yatay olur ve bütün yapıyı dolandır. Pencerelerden ara yönlere bakan dört tanesi bütünüyle sağdır; ana yönlere bakan dört tanesinin içinde ise mazzal deliği biçiminde birer yarı vardır, kümbetin içi bunlarla aydınlanır. Kuzey yüzündeki pencere çiftinin altında kapı vardır. Kapının hemen arkasındaki küçük bir merdivenle cenazeliğe inilir; bu Anadolu'da başka hiçbir kümbette görülmeyen bir özelliktir. Cenazelik kan yaklaşık 4,5 m x 5,5 m boyutlanırdır ve bir beşik tonozla örtülüdür. Üst kat, yapının dışı gibi sekizgen biçimlidir; içeride muhrap yoktur. 6 m'yi aşan bir yükseklikle duvarları çepeçevre dolanan yatay bir silmeden sonra, köşelerdeki dilimli küçük tromplarla kubbeye geçilir.

emir subayı, YAVER olarak da bilinir, bir general, amiral ya da yüksek rütbeli komutanın emrine verilen subay. Komutanın günlük işlerine bakan güvenilir bir sekreter işlevini görür; emirleri yazmak ve yerine ulaştırmakla görevlidir.

Napoléon'un karargâhında daha çok üstün nitelikli subaylardan seçilen emir subayları, komutanın "gözü" olmanın yanı sıra, görüş ve düşüncelerini alt rütbeli komutanlara aktarmada da önemli bir rol oynar, hatta zaman zaman komutan adına onun bazı yetkilerini kullanırlardı. Günümüzde emir subayları genellikle alt rütbelilerden seçilir ve görevleri komutanın kişisel yardımcılığı ve hizmetiyile sınırlıdır. Kral, cumhurbaşkanı ya da devlet başkanlarının emir subayı olarak kara, deniz ve hava kuvvetlerinden çoğu kez yüksek rütbeli subaylar atanır.

Emir Sultan, asıl adı SEYYİD ŞEMSEDDİN MUHAMMED BİN ALİ EL-HÜSEYİNİ EL-BUHARİ (d. 1368, Buhara - ö. 1429, Bursa), 15. yüzyılın ünlü Türk mutasavvıfı.

Emir Kûlal da denen Seyyid Ali adlı bir çömlekçinin oğludur. Öğrenimini tamamladığı Buhara'da tasavvufu ilgilenecek Kübreviye tarikatına girdi. Bazı kaynaklarda, On İkinci İmam Mehdi'nin soyundan geldiği göz önüne alınarak İmamîye mezhebinin olduğu kabul edilir.

Hac dönüşünde bir süre Medine'de kalan Emir Sultan, Karaman, Isparta, Kütahya, İnegöl üzerinden Bursa'ya gitti. Gökdere'ye (bugün Emir Sultan semti) yerleşti. Molla Fenari'nin öğrencisi oldu ve ondan icazet aldı. Kısa sürede halkın sevgisini kazandı. 1402'de Timur Bursa'ya girdiğinde tutsak edildi, ama çok geçmeden serbest bırakıldı. I. Bayezid'in (Yıldırım) kızı Hundi Hatun'

la evlendi. 1422'de II. Murad'ın İstanbul kuşatmasına dervişleriyle birlikte katıldı.

Emir Sultan doğaüstü yetenekleri bulunan bir ermiş olarak tanınırdı. I. Bayezid, I. Mehmed ve II. Murad ona saygı göstermişler, sefere çıkarken onun eliyle kılıç kuşanmışlardır. Yaşamı üzerine Yahya Efendi *Menakıb-ı'l-Cevahir*, Nimetullah *Menakıb-ı Emir Sultan*, Senai *Menakıb-ı Emir Sultan* (1872), Hüsamî *Zübdetü'l-Menakıb* adlı yapıtları kaleme almıştır. Emir Sultan'ın şiir yazdığı da söylenir.

Emir Sultan Camisi, Bursa'da, aynı adı taşıyan mahallede, Osmanlı baroğu üslubundaki cami. Adı, aynı yerdeki daha eski camiden gelmektedir. Bu yapı 15. yüzyıl

Emir Sultan Camisi, 1804, Bursa
Erkan Emiroğlu

başında, I. Bayezid'in (Yıldırım) kızı Hundi Hatun tarafından kocası Emir Sultan(*) adına yaptırılmıştır. 18. yüzyılın sonunda tümüyle yıkılan bu caminin yerine III. Selim 1804'te bugünkü camiye yaptırmıştır. Kaynaklarda eski caminin çok kubbeli bir yapı olduğu yazılıdır.

Bugünkü Emir Sultan Camisi'nin planı, kenarları yaklaşık 15 m uzunluğunda bir kare biçimindedir. Beden duvarları taş ve tuğla sıralarıyla alması olarak örülmüştür. Kubbesi silindirik bir kasnağa oturur. Bu kasnakta 12 pencere yer alır.

Caminin avlusu ahşap sütunlar ve bu sütunları birbirine bağlayan ahşap kaş kemerlerden oluşan revakla çevrilidir, ortasında sekiz köşeli bir şadırvan vardır. Revakın, cami kütesinin önündeki kuzey kanadı iki katlıdır. Aşağısı son cemaat yeridir, üst katta ise kayyum odaları yer alır. Minareler cami kütesinin kuzeye bakan iki köşesinde bu ahşap bölümün içinden çıkarak yükselir. Gövdeleri gibi külahları da taşandır.

Doğu ve batı revakları arasındaki birer kapıdan geçilerek girilen avlunun kuzey kenarının ortasında sekizgen planlı bir türbe, onun iki yanında kare biçimli birer oda vardır. Kubbeyle örtülü türbenin içinde Emir Sultan'la Hundi Hatun'un, oğullarının ve iki kızlarının sandukaları bulunmaktadır. 1868/69'daki onarım sırasında bu türbe hemen tümüyle yeniden yapılmıştır. Mimarlık tarihi bakımından büyük önem taşımada da, Emir Sultan Camisi ve Türbesi bugün Bursa'nın çok sevilen ziyaret yerlerindendir.

Emiran kültürü, Filistin'de Paleolitik Çağ kültürü. Ayrıca bak. Karmel Dağı kültürü.

Emirdağ, topraklarının yaklaşık yarısı İç Anadolu Bölgesi, öbür yarısı Ege Bölgesi

sınırları içinde kalan, Afyonkarahisar iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 2.714 km² (1986) olan Emirdağ ilçesi kuzeyde Eskişehir, doğuda Konya illeri, güneydoğuda Sultandağı, güneyde Bolvadin, batıda da Bayat ilçeleriyle çevrilidir.

İçbatı Anadolu Eşiği geniş alanında yer alan ilçe topraklarının yüzey şekillerini dağlar ve platolar oluşturur. Güney kesimini Emir Dağı engebelendirir; kuzey ve doğu kesimlerinde ise eşik alanları uzanır. Emir Dağının(*) 2.070 m'ye erişen Yellibel Tepesi ilçe sınırları içindedir. İlçe topraklarının sularını, Emir Dağının kuzey yamaçlarından kaynaklanarak Sakarya Irmağını oluşturan küçük akarsular toplar. Ova düzlükleri bu akarsular boyunca uzanır.

Emirdağ, Afyonkarahisar ilinin önde gelen tarımsal üretim alanlarından. İlin arpa ve üzümlü üretiminin büyük bölümünü karşılar; buğday, şeker pancarı ve patates üretimi de yüksek düzeydedir. Bunlardan başka nohut, fasulye, soğan, elma, vişne ve az miktarda da mısır ve haşhaş ürünü alınır. Koyun ve sığır yetiştiriciliği önem taşır. Kurbanlık koyun ticareti İstanbul piyasasına kadar ulaşır.

Eski bir yerleşme olan Emirdağ yöresinde saptanan bazı höyüklerin Kalkolitik Çağa (İÖ 5500-3500) ait olduğu sanılmaktadır. Frigyalıların İÖ 1000'lerde ele geçirerek bir kent kurdukları yöre, daha sonra Selevkos yönetimine geçti, Roma, Bizans, Arap ve Selçuklu egemenliklerinin ardından Osmanlı topraklarına katıldı.

Eskiden Muslucalı ya da Musluca olarak bilinen yerleşme 1886'da Aziziye adıyla kaza merkezi yapıldı. 16 Ağustos-22 Eylül 1921 arasında Yunan işgalinde kaldı; Kurtuluş Savaşı sırasında önemli rol oynadı. Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte ilçe merkezi yapıldı. 1932'de adı Emirdağ olarak değiştirildi.

Emirdağ Belediyesi 1887'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 55.543; kent, 21.144.

Emirgazi, İç Anadolu Bölgesi'nde, Konya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Karapınar'a bağlı bir bucak olan Gölören, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla merkezi Emirgazi kasabası olmak üzere ilçe yapılmıştır.

Emirgazi Belediyesi 1955'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 15.348; kasaba, 8.589.

Emiroğlu (Aykan), Selma (d. 17 Mayıs 1928, İstanbul), ilk Türk kadın karikatürcü.

Üsküdar Amerikan Kız Koleji'ndeki öğrenimini yanda bırakarak İstanbul Belediye Konservatuarı'na girdi. Bu arada Cemal Nadir'in yönlendirmesiyle karikatüre başladı. İlk karikatürleri *Amcabey* (1942-44) dergisinde yayımlandı. Daha sonra *Doğan Kardeş*, *Tef* ve *Akbaba*'da çizdi. Birçok karma sergiye katıldı ve 1946'da bir kişisel sergi açtı. Dramatik soprano olarak İstanbul Radyosu'nda çalıştı. 1962'de AFC'ye gitti. Orada şan dersleri verdi, kitap resimledi ve AFC'de çıkan Türk gazetelerinde karikatür çizdi. Uzun bir aradan sonra karikatürleri Türkiye'de *Çivi* adlı mizah dergisinde yayımlandı (1979). Emiroğlu, özellikle *Doğan Kardeş*'te yayımlanan "Karakedi Çetesi" adlı çizgi romanında kendine özgü bir anlatıma ulaştı.

Emiroğlu mizahın sınırlarını zorlamadan, duyarlı, sıcak bir karikatür oluşturmıştır. Topluma ilişkin sorunları ele alırken, ana tema olarak kadın-erkek ilişkilerini işlemiştir.

emirü'l-ümera (Arapçada "emirler emiri"), İslam devletlerinde genel valilere ve komutanlara verilen bir unvan.

Emirü'l-ümera unvanı ilk kez Abbasilerde, 908'de bir ayaklanmayı bastıran Munis'e

verildi. Daha sonraki dönemlerde komutanlar ve emaret(*) valileri için kullanıldı. Emaret valilerinin şeriatı uygulama, vergi geliri fazlasını merkeze gönderme, emrindeki askerlerle savaşa katılma gibi yetki ve sorumlulukları vardı. Emirü'l-ümeralar, halifenin vekili olarak imamlık da ederlerdi.

Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletlerinde emirü'l-ümeralık askeri bir rütbeydi. Akkoyunlularda ise ordu başkomutanına emirü'l-ümera denirdi. Osmanlılarda emirü'l-ümera yerine eyalet valisi anlamında beylerbeyi kullanıldı. Tanzimat'a değin yalnızca resmi yazışmalarda onursal bir unvan olarak kullanılan emirü'l-ümera, 1844'teki düzenlemelerde mülki (sivil) rütbelere denildi. II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) taşra ileri gelenlerine, hazineye ve kamu yatırımlarına parasal katkılarından dolayı bir paye olarak verilen emirü'l-ümeralık 1908'de kaldırıldı.

emisyon bak. salım tayfı

Emiyen Buzularası Kat, Avrupa'da Pleistosen Bölümde (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) oluşan kayaç dizilerinin başlıca bölümü ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Saale Buzul Katının üstünde ve Weichsel Buzul Katının altında yer alan Emiyen Buzularası Kat, İngiltere'deki Ipswichen Buzularası Kat ile Alp bölgesindeki Riss-Würm Buzularası Kata karşılık gelir. Ayrıca, Kuzey Amerika'da yer alan Sangamon Buzularası Katla yaklaşık olarak eşzamanlıdır. Adını, Doğu Hollanda'daki bir akarsudan alır.

Emiyen tortulları çok çeşitlidir ve göllerde, ırmaklarda, ufalanmış toprak kuşaklarında ve sığ denizlerde oluşmuş çökeller içerir. Deniz çökellerinin dağılımından, Emiyen denizlerin karalara doğru büyük ilerlemeler yaptığı anlaşılmaktadır. Bu denizlerin düzeyi, büyük olasılıkla bugün olduğundan daha yüksekti. Emiyen zaman diliminde, bugünkünden daha sıcak iklim koşullarının geçerli olduğu sanılmaktadır. Büyük olasılıkla önceki buzul dönemine özgü buzlar bu dönemde erimiş ve İskandinavya ile Kuzey Buz Denizindeki buzullar ortadan kalkmıştır. Aynı dönemde, İskandinavya ile Finlandiya'nın kıtadan ayrılmış adalar durumunda olduğu sanılmaktadır. Birçok yörede saptanmış olan Emiyen fosil omurgalıları, Avrupa'da bu dönemde, başta at, bizon, fil, mağara ayısı olmak üzere, zengin ve çok çeşitli bir memeli faunasının bulunduğu işaret eder.

Emiyen Deniz, Pleistosen Bölümde (y. 2,5 milyon - 10 bin yıl önce), Emiyen Buzularası Katın oluşumu sırasında gelişen deniz ilerlemesi. Emiyen Deniz, bu dönemde Avrupa'nın kuzey kesiminin büyük bir bölümünü kaplayarak İskandinavya'yı hemen hemen tümüyle bir ada durumuna dönüştürdü. Taşkın sırasında, kalın tortul katmanları birikti. Bu tortulların içinde yer alan fosil faunası üzerindeki çalışmalar, olay sırasındaki deniz suyu sıcaklığının, günümüzdeki düzeyde olduğunu göstermiştir. Emiyen Denizin daha sonraki zamanlarında iklim koşulları sertleşti ve daha soğuk bir su faunası gelişti.

emlak vergisi, taşınmaz mal varlığından alınan vergi. Genelde arazi ve bina gibi mal varlığına uygulanan emlak vergisi, bazı ülkelerde sanayi ve tarım araçları, mul stokları ile otomobil, mücevher, mobilya, zanaat araçları gibi taşınır malları, ipotekli borç senedi, irad senedi, tahvil ve hisse senetleri gibi değerli kâğıtları da kapsar. Birçok ülkede yerel yönetimlerce toplanır ve önemli bir gelir kaynağı oluşturur.

Emlak vergisinin en eski biçimi olan arazi vergisi, önceleri arazinin büyüklüğüne göre belirlenirdi. Daha sonra toplam ürün temel alınmaya başladı ve zamanla çiftlik binaları, hayvanlar ve tarım aletleri gibi başka mal varlıkları da vergi kapsamına girdi. Emlak vergisi sonuçta bireyden alınan bir servet vergisidir; emlak yalnızca değerin belirlenmesinde bir temel işlevi görür. Emlak vergisiyle ilgili işlemler, vergi alınacak mülklerin saptanması ya da belirlenmesi, değerinin biçilmesi, uygulanacak vergi oranının saptanması ve verginin toplanmasını kapsar. Vergi konusu olabilecek mülklerin ve değerlerinin belirlenmesi sırasında çeşitli sorunlarla karşılaşılır. Farklı türden ya da farklı nitelikte mülklere değer biçilirken ortaya çıkabilecek eşitsizlikler, özellikle bu alanda gerekli uzmanlık bilgilerinden yoksun olan yerel organlar için önemli yönetsel güçlükler doğurur.

Emlak vergisi kolay toplanabildiği, zor kaçınılabildiği ve arazi gibi sürekli ve sabit bir kaynağa dayandığı için en kalıcı vergi türlerinden birini oluşturur. Genelde gelirle orantılı ya da azalan oranlı bir vergi olmakla birlikte, düşük gelir grubundaki vergi yükümlülerine gelirleriyle orantılı olmayan ağır bir yük getirir. Ama düşük gelir grubundakilerin yararlandığı eğitim ve benzeri hizmet türlerine katkısı göz önüne alındığında, vergi yükünü varlıklılardan daha yoksullara doğru yeniden düzenleyici bir rol oynadığı da öne sürülebilir. Öte yandan değer biçmedeki eşitsiz uygulamalar, emlak vergisinde yaygın bir yatay eşitsizliğe neden olur. Demiryolları ve öteki hizmet kuruluşları gibi işkollarıyla ev alımı gibi bazı tüketim harcamalarından daha fazla vergi alınır.

Emlak vergisi, ekonomiyi çeşitli yönlerden etkiler. Bina vergisinin yüksek olduğu ve bunun bazı ek avantajlarla desteklenmediği bir yerleşim alanı, inşaat sektörü için çekici değildir. Arazinin yanı sıra bina ve mülkiyetten de vergi alınması, arazinin en verimli bir biçimde kullanılmasını sağlayacak gelişmeleri engelleyerek, kaynak dağılımını olumsuz yönde etkiler. Bir kent varoşlarında vergi oranının düşük tutulması, buraya yerleşimi artırır. Bina vergilerinin yüksek oluşu, metropoliten alanların dikey değil, yatay gelişmesine yol açar.

Türkiye'de emlak vergisi 29 Temmuz 1970 tarih ve 1319 sayılı yasayla düzenlenmiştir. Bu vergiyi tahsil etme görevi 1 Ocak 1986 tarih ve 3239 sayılı yasayla belediyelere verilmiştir. Verginin yükümlüsü bina ya da arazinin maliki, varsa intifa hakkı sahibi, her ikisi de yoksa araziye malik gibi kullanan kimsedir. Müsterek mülkiyet durumunda malikler payları oranında yükümlüdür. İştirak halinde mülkiyette ise zincirleme sorumluluk söz konusudur.

Emma-ö, Budacı Japon mitolojisinde Cehennem (*cigoku*) tanrısı. Hint tanrısı Yama'nın karşılığıdır. Emma-ö erkeklerin, kız kardeşi ise kadınların ruhlarını yargılar. Emma-ö'nün Cehennem'i buzdan ya da ateşten oluşan 16 bölümünden birine attığı günahkâr, sonsuza değin orada kalır; ancak yaşayanların dualarıyla kurtulabilir ve böylece dünyada ya da Cennet'te yeniden doğar. Emma-ö, genellikle öfkeli görünümüne, başında bir Çin yarığış şapkası, elinde de görevini belirten tören asasıyla betimlenir.

Emmen, Hollanda'nın kuzeydoğusunda, Drenthe iline (*provincie*) bağlı belediye (*gemeente*). Hondsrug Sirtlarında yer alır. 19. yüzyılda çevredeki turbalık alanları ıslah etmek üzere kurulan bataklık kolonilerinin (*veenkolonien*) merkeziydi. 1920'den sonra turba kömürü çıkarımının azalmasıyla orta-

ya çıkan işsizlikten önemli ölçüde etkilendi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra dokuma (ipek- li, reyon, sentetik), metalürji, kimya, ecza ve kereste sanayilerinin kurulmasıyla hızla gelişerek Drenthe'nin önde gelen kentsel merkezlerinden biri durumuna geldi. Sınırları içinde bir hayvanat bahçesi ve müze bulunan kentin çevresinde Buzul Çağı sırasında oluştuğu sanılan büyük kaya parçalarıyla inşa edilen Tarihöncesi anıt mezarlar (*hunebedden*: "Hun mezarları") vardır. Hemen güneyindeki Schoonebeek'in yakınında petrol ve gaz yatakları bulunur. Nüfus (1983 tah.) 90.828.

Emmental peyniri, inek sütünden yapılan sert ve sarı renkte İsviçre peyniri. İlk kez İsviçre'nin Bern kantonundaki Emme Irmağı vadisinde (Emmental) üretilen bu peynir, bugün başta Norveç olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde aynı yöntemle üretilmektedir.

Emmental peyniri, yaklaşık 90 cm çapında ve 15 cm kalınlığında yuvarlak kalıplar halinde yapılır. Sütün pıhtılaşması (kesilmesi) peynir mayasıyla ve yaklaşık 52°C'de ısıtarak sağlanır; daha sonra, 1.000 kg süttten elde edilen bütün bir teleme kütlesi bez torbalar içinde süzülerek, büyük, tekerlek biçimindeki kalıplara basılır. Çok tuzlu bir salamura tuzlandıktan sonra, kurumaması için üstü ince bir katmanla kaplanır. Kalıplar 22°C-27°C'de altı-sekiz hafta kadar olgunlaşmaya bırakılarak karbon dioksitin çıkması, böylece peynirde delik ve gözlerin oluşması sağlanır. Peynirin kendine özgü tadını ve kokusunu kazandıran asil olgunlaşma dönemi 3-6 ay kadar sürer. Asit oranının, göz oluşumunun, tat ve kokunun denetlenmesinde saf *Streptococcus thermophilus*, *Lactobacillus bulgaricus* ve *Propionibacterium shermanii* kültürlerinden yararlanılır. Peynirin dokusunda büyük gözlerin oluşmasına, karbon dioksitin çıkışını sağlayan propiyonik asit bakterileri yol açar.

Keskin ve hafif tatlı bir kokusu olan Emmental peyniri tazeleyen az tuzlu, olgunlaştığında daha keskin tattadır. İç bölümü açık sarı renkte, sert ve esnek olan peynir kolayca dilimlenir ve tam olgunlaştığında, aralarında 5-7 cm uzaklık bulunan gözlerin çapı 2 cm'yi bulur.

Emmet, Robert (d. 1778, Dublin - ö. 20 Eylül 1803, Dublin, İrlanda), İrlandalı milliyetçi önder. Başsarıyla sonuçlanan 1803 ayaklanmasına önderlik etmiştir. İrlanda'nın bağımsızlık mücadelesinde romantik bir kahraman olarak anılır.

Ağabeyi Thomas gibi Robert Emmet da Birleşik İrlandalılar Derneği'ne katıldı. 1800-02 arasında kara Avrupa'sında kaldı ve örgütün sürgündeki önderleriyle birlikte oldu. Burada Fransız yardımıyla İngiliz yönetimine karşı bir ayaklanma planladılar. Emmet, Ekim 1802'de İrlanda'ya geri döndü ve babasının Milltown yakınlarındaki evinde gizlendi. Bu arada Dublin'deki gizli depolarda kargı gibi ilkel silahlar toplanmıştı. 1803'te bu depolardan birinde gerçekleştirilen patlama yüzünden acele karar vermeye zorlanan Emmet, ayaklanmanın 23 Temmuz'da başlatılması için çağrıda bulundu. İyi planlanmayan ayaklanma tam bir bozgunla sona erdi. Wicklow grubu gelmedi, Kildare'liler ayaklanmanın ertelendiğini düşünerek geri çekildi, Broadstairs'dekiler ise boşuna bir işaret bekledi. Yeşil-beyaz bir üniforma giyen Emmet küçük bir grupta Dublin Şatosu'na yürüdü. Yolda karşılaştıkları bayyargı Lord Kilwarden ve yeğenini arabalarından indirerek öldürdüler. Mücadelenin yitirildiğini anlayan Emmet, kaçarak Wicklow Dağlarında saklandı. Daha

sonra, birlikte ABD'ye kaçmayı umduğu nişanlısı Sarah Curran'ın yanında olmak için Harold's Cross'a gitti. 25 Ağustos'ta yakalandı ve vatana ihanetle suçlanarak 20 Eylül 1803'te asıldı.

İrlandalı şair ve müzikçi Thomas Moore'un "She is far from the land where her young hero sleeps" ve "Oh breathe not the name" adlı şarkıları Emmet ile Curran'ın aşkından esinlenerek yazılmıştır

Emmy Ödülü, ABD'de Ulusal Televizyon Sanat ve Bilimleri Akademisi (NATAS) tarafından her yıl verilen televizyon ödülü. Ödüller akademi üyelerinin oylarıyla ve her üyenin kendi alanında, örneğin, oyuncu üyelerin oyuncuları için, yazar üyelerin yazarlar için oy vermesi ilkesine göre belirlenir. Program türlerine göre çeşitli dallarda ödül verilir. Her dal için en iyi program, çoğu dalda da en iyi kadın ve erkek oyuncu, en iyi yardımcı kadın ve yardımcı erkek oyuncu, en iyi yönetmen ve en iyi yazar seçilir. Düzenli olmamakla birlikte, ışıktanırma, makyaj gibi başka dallarda da ödül verilir.

1946'da kurulan NATAS, ilk Emmy ödülünü 1949'da verdi. Ülke çapında televizyon yayınlarının henüz başlamadığı o dönemde ödüller de bölgesel nitelikteydi. İlk yıl altı olan ödül sayısı, ertesi yıl 11'e çıktı. 1980'e gelindiğinde ise, yalnızca televizyon izleyicisinin en yüksek sayıya ulaştığı akşam saatlerinde (genellikle 19-23 arası) yayımlanan programlar için 29 ödül verilmekteydi. Öteki ödüller de özel başarılar, yaratıcı sanatlar ve çeşitli teknik dallara dağıtılmaktadı.

emniyet lambası bak. madenci lambası

Emniyet Sandığı bak. İstanbul Emniyet Sandığı

emniyeti suiistimal, İHTİLAS olarak da bilinir, bir kimsenin başkasına ait olup da geri vermek ya da belli bir biçimde kullanmak üzere kendisine verilen bir malı satması, rehnemesi, tüketmesi, harcaması, bozması ya da saklaması gibi eylemlerle oluşan suç. Hırsızlık ve dolandırıcılık suçlarından temelde ayrılır. Emniyeti suiistimalde fail, başkasının malının zilyetliğine suç oluşturan eylemden önce sahiptir; hırsızlıkta ise zilyetliğin faile geçmesi, suç oluşturan eylemle olur. Emniyeti suiistimalde mal sahibi malını faile bilerek ve isteyerek vermiştir; dolandırıcılıkta ise fail mal sahibinin istek ve iradesini hile ve aldatmacayla sağlamıştır. Daha önceleri hırsızlık suçunun kapsamı içinde görülen emniyeti suiistimalin ceza hukukunda ayrı bir kavram olarak yer alması yakın bir geçmişe dayanır. Geçmişte hırsızlıkla ilgili yasanın hizmetli ya da görevlilerin kendilerine emanet edilen malları çalmalarına karşı yeterli bir koruma sağlayamaması, bu suçları kapsayacak uygun yasalar çıkarma gereğini ortaya çıkarmış ve böylece emniyeti suiistimal 20. yüzyıl içinde ceza yasalarında yer almaya başlamıştır.

Bazı ülkelerde bu konudaki yasal düzenleme, bir görevlinin "görevi gereğince" aldığı malları zimmetine geçirmesiyle sınırlı tutulurken, bazılarında herhangi bir malın ele geçirilmesinin kapsayacak biçimde genişletilmiştir. En yaygın uygulamada, kamu mallarını elinde tutanların esas alınmasıdır. Birçok ülkenin ceza yasası, malların usulsüz yönetim sonucunda kaybolması durumunda bile kamu görevlilerini ağır cezalara çarptırır.

Türk hukukunda emniyeti suiistimal suçları Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 508-512.

maddelerinde düzenlenmiştir. Yasada senetler için ayrı bir düzenleme yer almaktadır. Buna göre senetlerde emniyeti suiistimal suçunun oluşabilmesi için failin imzalı ve yazısız bir kâğıda sahibinin zararına olarak hukukça önem taşıyan bir işlem yazması, yazdırması ya da elinde karşılıksız olarak kalmış olan bir senedi kullanması gerekir (TCK m. 509). Kiraladığı bahçeden ağaçları söken kimsenin de emniyeti suiistimal suçunu işlemiş olduğu kabul edilir. Suçun maddi ögesini oluşturan eylemin, failce kendisine ya da başkasına çıkar sağlama amacıyla işlenmiş olması gerekir. Fiili yanılma sonucu ortaya çıkan eylemlerde emniyeti suiistimal suçu oluşmaz. Suçun meslek, sanat, ticaret ya da hizmet dolayısıyla ya da emanetçi sıfatıyla teslim edilmiş olan mallar hakkında işlenmiş olması ağırlaştırıcı neden sayılır (TCK m. 510).

Emniyeti suiistimal suçundan dolayı ceza kovuşturması, suçun basit biçiminde zarar görenin şikâyeti üzerine, ağırlaştırılmış biçiminde ise savcılıkça resen yapılır. Zaman-aşımı, suçun maddi ögesi olan eylemlerin işlendiği andan başlar. Emniyeti suiistimal suçu sürekli değil, ani suçlardan olduğu için zaman aşımının başlangıcının saptanması güç değildir.

empati, eşduyum olarak da bilinir, kişinin, kendisini başkasının yerine koyarak onun duygularını, isteklerini, düşüncelerini ve eylemlerini anlayabilme yeteneğidir. Empati terimi 20. yüzyılın başlarında, Alman psikolog Theodor Lipps'in ortaya attığı *Einfühlung*'u karşılamak amacıyla, "sempati" sözcüğünden örnekseme yoluyla türetilmiştir. Daha çok estetik deneyimler için kullanılan empatinin sanattaki en klasik örneği, oynadığı rolü ya da söylediği şarkıyı içinde duyan bir aktörün ya da şarkıcının durumudur. Görsel sanatlarda ise izleyici, bir tür içe yansıtma yoluyla, kendisini karşısındaki tablonun ya da izlediği gösterinin içinde hisseder. Psikolojide de birçok kuramcı, kişisel vicdan ve özdenetimin gelişmesi, saldırgan davranışın önlenmesi açısından empatinin önemini vurgulamıştır. ABD'li psikolog Carl Rogers'ın geliştirdiği ve tedavinin yönünü psikiyatrin değil, karşısındaki kişinin belirlediği tedavi yönteminde de empati önemli bir yer tutar.

empedans bak. elektriksel empedans

Empedokles (d. İÖ y. 490, Akragas, Sicilya - ö. İÖ 430, Peloponnesos, Yunanistan), Eski Yunanlı filozof, devlet adamı, şair, hatip ve bilgin. Efsaneye göre Empedokles kendini tanı ilan etmiş ve bunu kanıtlamak için Etna Dağının kraterine atlamıştır. İngiliz şair Matthew Arnold *Empedocles on Etna and Other Poems*'te (1852; Empedokles Etna'da ve Öbür Şiirleri) bu efsaneyi işler. Gerçekten de çağdaşlarınca sıradan bir ölümlüden üstün sayılan Empedokles, Aristoteles'e göre retorikğin yaratıcısıdır. Pergamonlu Galenos onu Roma tıbbının öncüleri arasında saymış, Lucretius da Empedokles'in altılı ölçü ile yazdığı şiirleri övmüştür. *Peri physeos* (Doğa Üzerine) şiirinden 400 dize ile *Katharmoi* (Arınmalar) şiirinden 100'e yakın dizenin dışında Empedokles'in yapıtlarından hiçbirini günümüze ulaşmamıştır.

Empedokles, bütün şeylerin birliğini vurgulayan Parmenides'ten büyük ölçüde etkilendi. Ama Empedokles'e göre bütün madde dört temel unsur ya da her şeyin "kökü" (*risomata*) olan ateş, hava, su ve topraktan oluşuyordu; hiçbir şey yok olmu-

yor ya da yoktan var olmuyordu; şeyler yalnızca temel unsurların oranına göre birbirine dönüşüyordu. Herakleitos gibi Empedokles de Sevgi (*philia*) ve Kavganın (*neikos*) etkileşiminin dört unsuru bir araya getirdiğine ya da birbirinden ayırdığına inanıyordu. Kavganın bu unsurlardan her birinin ötekilerden ayrılmasını sağlıyor, Sevgi ise unsurları birbirlerine karıştırıyordu. Gerçek dünya, bu iki güçten hiçbirinin tek başına egemen olmadığı bir aşamadaydı. Başlangıçta Sevgi egemendi ve dört unsur birbirine karışmış durumdaydı. Ama evrenin oluşumu sırasında Kavganın ortaya çıkmış, hava, ateş, toprak ve suyu birbirinden ayırmıştı. Ardından dört unsur yeniden belirli yerlerde değişik oranlarda bir araya gelmişti. Örneğin kaynaklar ve volkanlar, yerkürenin içinde hem suyun, hem ateşin var olduğunu gösteriyordu.

Ruhgöçüne inanan Empedokles'e göre günahkârlar 30 bin mevsim boyunca pek çok ölümlü bedeni dolaşır dört unsur arasında savrulup duracaktı. Bu cezadan kurtulabilmek için arınmak ve özellikle hayvan eti yememek gerekiyordu; çünkü hayvan ruhları daha önce insan bedenlerinde yaşamış olabildirdi.

emperyal ayrıcalık, bir imparatorluğu oluşturan birimlerin, karşılıklı olarak genel gümrük tarifelerinin altında ayrıcalıklı vergi oranları uygulamasını öngören ticari düzenleme. Kamu ihalelerinde öncelik tanıma, taşımacılıkta dolaylı sübvansiyonlar uygulama ve sermaye piyasasına girişte öncelik verme gibi ayrıcalıklardan kapsar. 20. yüzyılın ilk yarısında sömürgeleri olan birçok ülke bu tür düzenlemelere başvurmuş. Bunların en önemlisi 1932'de uygulamaya konan İngiliz emperyal ayrıcalığıdır.

1931 ve 1932'de gümrük tarifeleri politikasında köklü değişikliklere giden İngiltere gıda ithalatının vergilendirilmesini yasaklayan yasayı değiştirerek emperyal ayrıcalık politikasının sistemli bir biçimde uygulanmasının yolunu açtı. 1932'de Ottawa'da toplanan İmparatorluk Ekonomi Konferansı'nda "önce yerli ürünler, ardından imparatorluk içindeki ülkelerin ürünleri ve en son yabancı ülkelerin ürünleri" ilkesine dayalı bir politikanın izlenmesi kararlaştırıldı. Bu karar doğrultusunda imzalanan beş yıl süreli ikili anlaşmalar, resmen yenilenmemesine karşın 1937'den sonra da sürdürüldü.

Bu anlaşmalar İngiltere'ye, sömürge ülke ürünlerinin çoğunun gümrüksüz olarak ülkeye girişine izin verme ve yabancı ülkelere yapılan gıda ve metal eşya ithalatına yeni gümrük vergileri koyma yükümlülüğü getirdi. Buna karşılık dominyonlar da etkin çalışan sanayilerini koruma amacıyla koydukları gümrük vergileri dışında İngiliz ürünlerinden gümrük vergisi almamayı kabul ettiler. İki taraf da belirli ayrıcalık sınırlarını korumak zorundaydı. Anlaşmaların imzalanmasında siyasal kaygılar da rol oynamakla birlikte, asıl önemli nedenler Büyük Bunalım'ın etkisi, "güvenceli pazarlar" arayışı ve 1930'da çıkarılan ABD Hawley-Smoot Gümrük Vergisi Yasası'yla kendini gösteren korumacı anlayışın yaygınlaşmasıydı. Ottawa'daki konferanstan sonra imparatorluk içinde ticaret arttı. Ama bu artışta, hammadde fiyatlarının düzelmesi ve sterlin blokunun varlığı gibi başka etmenlerin de katkısı olmuştu.

II. Dünya Savaşı sırasında ve savaştan sonra, kambiyo sorunları, ticari mal anlaşmaları ve öbür etmenler, ticareti, ayrıcalıklı tarifelerden daha çok etkiledi. 1947'de imzalanan ve Ottawa anlaşmalarındaki tarafların da yer aldığı Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT), var olan

ayrıcalıkların yaygınlaştırılmasını yasakladı. Bunu izleyen görüşmelerde İngiltere ve ortakları ayrıcalık sınırlarının daraltılmasına karar verdiler. Öteki ayrıcalıklar da ticaretin serbestleşmesi ve enflasyon gibi gelişmeler karşısında önemi yitirdi. Öte yandan Uluslar Topluluğu'nun bağımsızlığını yeni kazanan birçok üyesi de, daha önce İngiliz mallarına tanınan ayrıcalıkları kaldırdı.

emperyalizm, bir devletin kendi sınırları dışında yaşayan başka halklar üzerinde onların rızası olmaksızın denetim kurmayı amaçlayan politikası. Her zaman kurbanlarına karşı güç kullanmayı içermesi nedeniyle emperyalizm, genellikle ahlaki bakımdan kınanacak bir olgu olarak değerlendirilmiş ve 20. yüzyılda emperyalizm terimi uluslararası propagandada rakip devletlerin politikasını kötülemek için sıkça kullanılmıştır.

Eski çağlarda emperyalizm, Çin, Batı Asya ve Akdeniz tarihinde art arda gelen imparatorluklar biçiminde kendini göstermiştir. İÖ 6-4. yüzyıllarda Asurların zorba imparatorluğunun yerini alan Persler, Asurların tam tersine egemenlikleri altına aldıkları halklara daha fazla özerklik tanıyarak imparatorluğun uzun süre ayakta kalmasını sağladılar. Sonuçta Pers İmparatorluğu, yerini Yunanistan'dan kaynaklanan başka bir emperyalizme bıraktı. Büyük İskender'in imparatorluğu sırasında (İÖ 336-323) Yunan-Makedonya emperyalizmi doruğuna ulaştı. Bu dönemde Doğu Akdeniz ile Batı Asya'nın birleşmesi sonucu bütün bu alanda daha serbest bir kültür ve mal dolaşımı sağlandı. Ama, dünyadaki tüm insanların birlikte ve eşitlik içinde uyumlu bir yaşam sürdürecekleri "kosmopolis" yalnızca İskender'in bir düşü olarak kaldı. Romalılar, İngiltere'den Mısır'a kadar uzanan topraklar üzerinde tüm Akdeniz kıyılarını kapsayan imparatorluklarını kurduklarında, bu düş kısmen gerçekleşmiş oldu.

İmparatorluk düşüncesi, Roma'nın çöküşünden sonra birleştirici bir güç olarak bir daha gerçekleşmedi. Avrupa'da Roma'nın küllerinden doğan, Asya'da ortak bir İslam uygarlığı temelinde yükselen yeni devletler kendi emperyalizmlerini sürdürdüler. Emperyalizm, dünya halklarını bölen bir güç haline geldi.

Farklı ülkelerin çatışan emperyalist politikalarının, çoğu sömürgeci olan geniş imparatorlukların doğmasına yol açtığı yeni ve yakın çağlarda emperyalizmin başlıca üç dönemi göze çarpar. 15. yüzyıl ile 18. yüzyıl ortaları arasında İngiltere, Fransa, Felemenk, Portekiz ve İspanya, kapitalizmin ilk birikim döneminde ya da merkantilizm çağında Kuzey ve Güney Amerika'da, Hindistan'da ve Hint Adalarında imparatorluklar kurdular. Bu dönemi izleyen bir yüzyıl boyunca, emperyalizme karşı güçlü tepkinin sonucu olarak emperyalist yayılma bir durgunluk dönemine girdi. 19. yüzyıl ortalarından I. Dünya Savaşı'na değin olan üçüncü dönemde ise, yoğun emperyalist politikaların yeni bir ekonomik temel üzerinde tekrar öne çıktığı gözlemlendi.

Bu dönemde emperyalist devletler safına Rusya, İtalya, Almanya, ABD ve Japonya eklenirken, dolaylı, özellikle de mali denetim emperyalizmin yeğlenen bir biçimi haline geldi. I. Dünya Savaşı'ndan sonraki 10 yıl boyunca Milletler Cemiyeti'nden esinlenen daha iyi bir dünya umutları emperyalizm sorununu bir süre için askıya aldı. Daha sonra Japonya, 1931'de Çin'e saldırarak imparatorluk kurma girişimini yeniden canlandırdı. 1930 ve 40'larda Japonya, İtalya ve Almanya gibi totaliter devletlerin

öncülüğünde yeni bir emperyalist dönem yaşandı.

Emperyalizmin nedenleri ve anlamı üzerine çağdaş görüş ve yaklaşımlar dört ana grup içinde sınıflandırılabilir. İlk grup ekonomik savları içerir ve genellikle emperyalizmin kârlılığını tartışma konusu yapar. Emperyalist ülkelerin bir bütün olarak emperyalizmden kazançlı çıktığını savunanlar, imparatorluğun sağladığı beşeri ve maddi kaynaklara ve üretim, yatırım sermayesi ve nüfus fazlası için pazar oluşturmalarına işaret ederler. Bu teze karşı çıkan ve aralarında Adam Smith, David Ricardo ve J. A. Hobson'ın da bulunduğu iktisatçılar ise emperyalizmin ancak küçük ve ayrıcalıklı bir gruba yarar sağladığını ama bir bütün olarak ülkeye asla yararı olmadığını öne sürerler. Özellikle 1875 sonrasında görülen emperyalizmi kapitalizmin son evresi olarak değerlendiren Marksist kuramcılara göre bu emperyalizm, ulusal kapitalist ekonomi tekeli bir aşamaya geldiği ve öteki kapitalist devletlerle rekabet içinde, üretim ve sermaye fazlası için yeni pazarlar bulmaya zorlandığında ortaya çıkmıştır. Lenin ve N. İ. Buharin gibi Marksistlerce savunulan ve çağdaş kapitalizmle emperyalizmi bir anlamda özdeşleştiren bu görüşe karşı çıkanlar, tarihsel kanıtların desteklemediği bu savın kapitalizm öncesi emperyalizmi açıklayamadığını öne sürerler.

İkinci grup görüşler, emperyalizm ile insanın ve devlet gibi insan örgütlenmelerinin doğası arasında bir ilişki kurar. Farklı noktalardan yola çıkan, farklı düşünce yolları izleyen Machiavelli, Sir Francis Bacon, Ludwig Gumplowicz, Adolf Hitler ve Benito Mussolini gibi kişiler benzer sonuçlara varmışlardır. Bunlar arasındaki savunucularına göre emperyalizm, ayakta kalmak için sürdürülen doğal mücadelenin bir parçasıdır. Üstün nitelikleri olanların ötekilere egemen olmaları, zorunlu bir yasadır.

Üçüncü grup görüşler strateji ve güvenlikle ilgilidir. Bu görüşün savunucularına göre ülkeler güvenlik nedenleriyle üsler, stratejik kaynaklar, tampon devletler ve "doğal" sınırlar ile ulaşım ve haberleşme hatlarının denetimini ele geçirmek ya da başka devletlerin bunları ele geçirmelerini engellemek zorundadır. Bu amaçlar çerçevesinde emperyalizmin yarar ve önemini kabul etmeyenler, güvenliğin bu yollarla sağlanamayacağına işaret ederler. Bir devletin denetiminin kendi sınırları dışındaki halklar, topraklar üzerine taşınması, rakip ülkelerin güvenlik bölgeleri ve nüfus alanları ile er ya da geç çakışacağından büyük olasılıkla sürtüşmelere, dolayısıyla da güvensizliğe yol açacaktır. Güvenlik savıyla ilgili bir başka görüş de ülkelerin güç ve nüfus kazanma yolunda kaçınılmaz olarak emperyalist olduklarıdır.

Dördüncü grup görüşler ahlaksal temellere dayanır. Örneğin emperyalizm, halkları zorba yönetimlerden kurtaran ya da daha üstün bir yaşam biçiminin nimetlerini sağlayan bir araç olarak mazur gösterilir. Tersine, yani özellikle ahlaksal açıdan kınanıp reddedilmesi de söz konusu olabilir.

Bu görüşlere bir bütün olarak bakıldığında, emperyalizm, ekonomik baskıların, insanlığın özgü saldırganlık, açgözlülük, güvenlik isteği, güç ve saygınlık dürtüsü, milliyetçi duygular, hümanizm ve birçok başka ögenin değişik ölçülerde etkili olduğu karmaşık nedenlerin sonucu olarak görülebilir. Bu karmaşık nedenler emperyalizmin ortadan kaldırılmasını güçleştirirken, kendilerini emperyalizmin olası kurbanları olarak gören devletlerin emperyalist amaçlar taşımayan politikalarından da kuşkulananlarına yol açar. Eski sömürgeci devletleri ve kimi başka gelişmiş ülkeleri yeni sömürgecilikle suçlayan Üçüncü Dünya ülkeleri, eko-

nomik ve teknik gelişme için az gelişmiş ülkelere verilen yardımların gerisinde emperyalist amaçların yattığı korkusunu 20. yüzyılın sonuna dek taşıyagelmislerdir.

Günümüzde uluslararası örgütler içinde ülkelerin meşru özemlerini gerçekleştirmek ve gayri meşru isteklerinin gerçekleştirilmesini engellemek için girişimlerde bulunmaktadır. Bu amaçlarla alınan önlemler arasında, ortak güvenlik anlaşmaları, bağimli bölgeler için geliştirilen manda ve vesayet sistemleri, ülkeler arasındaki kültürel ilişkilerin özendirilmesi, geliştirmekte olan ülkelere yardım ve tüm dünya ülkelerinde sağlık ve refahın geliştirilmesi sayılabilir. Özellikle Sovyetler Birliği'nin ve Doğu Bloku'nun dağılmasından, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden ve artık iki kutuplu olmayan bir dünyada milliyetçi çatışma ve boğazlaşmaların olağanüstü yıkıcı boyutlara ulaşmalarından sonra, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı gibi örgütlere barışın kurulması ve korunmasında çok daha geniş, uluslararası nitelikte yetkiler tanınması fikri yaygınlık kazanmaktadır. *Ayrıca bak. Lenin, Vladimir İlic; sömürgecilik.*

emphyteusis ve superficies, Roma hukukunda taşınmaz üzerindeki tam mülkiyet hakkının önemli bir bölümünü uzun bir dönem için ya da sürekli olarak kiracıya devreden kira sözleşmeleri. Bu sözleşmelerin tek özel koşulu, yıllık bir kiranın ödenmesi ve kiracının mülkü geliştirmek üzere belirli düzenlemeler yapmasıydı. Her iki kavram da Roma İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde doğmuştur. Önceleri bu tür kira sözleşmeleri devlet ile yurttaşlar arasında yapılmıyordu. Bunlardan *emphyteusis* tarım arazilerine, *superficies* de arazi üstündeki binalara ilişkin olarak düzenleniyordu. Bu tür sözleşmelerin asıl amacı, mülk üzerinde yeni düzenlemeler yaptıktan sonra atılma tehdidi olmaksızın kiracının mülkü geliştirmesini özendirme idi. Ayrıca kiracının durumunu güçlendirmek için bu sözleşmelerden doğan haklara aynı hak niteliği kazandırılmış ve kiracı mülk sahibine ait davalarla korunmuştu. Hadrianus dönemi (İS 2. yy başları) öncesinde *emphyteusis* ve *superficies* hakları özel kişilerce de verilmeğe başladı. Roma hukukunu temel alan ülkelerin hukuk sistemlerinde de bu sözleşmelerin temel ilkelerine ve öngördüğü biçime yer verilmiştir.

Empididae, Diptera (çiftkanatlılar) takımından böcek familyası. Bu küçük böceklerin göğüs bölümü oldukça geniş, uca doğru daralan karın bölümü uzundur. Erkeklerde, gövdenin bitiminde genellikle çok belirgin bir çiftleşme organı bulunur.

Dans eder gibi uçan bu böceklerin erkeği dişiye kur yapmak için ölü bir sinek sunar; dişinin bu armağanı alıp suyunu emmesi çiftleşmeyi kabul ettiğini gösterir. Erişkinler genellikle nemli yerlerde yaşar ve küçük böceklerle beslenir; toprakta, suda ya da bitki çürüntülerinin arasında yaşayan larvalar da erişkinler gibi böcek avcısıdır.

Empire State Binası, New York kentinde 1931'de tamamlanan, 102 katlı çelik iskelet yapı. 381 m olan yüksekliği, 1950'de eklenen 67,6 m'lik televizyon anteni direğiyle 448,6 m'ye ulaşmıştır. 1954'e değin dünyadaki en yüksek yapı olma özelliğini korumuştur. Manhattan'ın merkezi yerinde bulunan bina, 5. Cadde, 34. Sokak'ta yaklaşık 0,8 hektarlık bir alanı kaplar.

Empoli, İtalya'nın ortakuzey kesiminde, Toscana yönetim bölgesine bağlı Floransa ilinde kent. Arno Irmağının aşağı çıkışında

yer alır. Ortaçağdaki Floransa savaşları sırasında, 1260'taki Ghibellino Kongresi burada yapılmıştır. Kongrede Fannata degli Uberti'nin yenik düşen Floransa'nın yıkımına başlarıyla karşı koyması, Dante'nin "Inferno"suna (Cehennem) konu olmuştur. Ressam Iacopo Chimenti ve besteci Ferruccio Busoni burada doğmuştur. Leonardo da Vinci'nin doğum yeri olan Vinci'nin hemen güneyinde bulunan Empoli II. Dünya Savaşı sırasında bir sanayi merkezi olarak Müttefik bombardımanından ağır hasar görmüş, ama yeniden inşa edilmiştir. Kentteki kilisede (1093) Francesco Botticini'nin resimleri ve Luca della Robbia'nın pişmiş toprak (*terra-cotta*) çalışmaları bulunur. Ayrıca Toscana sanatıyla ilgili örneklerin sergüldüğü bir müzesi vardır. Başlıca sanayileri cam, dokuma ve kibritletimidir. Nüfus (1981 geç.) belediye, 44.961.

empotans bak. cinsel iktidarsızlık

empresyonizm bak. izlenimcilik

empvizasyon bak. doğaçlama

Empson, Sir William (d. 27 Eylül 1906, Hawdon, Yorkshire - ö. 15 Nisan 1984, Londra, İngiltere), İngiliz şair ve eleştirmen. 20. yüzyıl edebiyat eleştirisi üzerindeki büyük etkisi ve usa dayalı metafizik şiirleriyle tanınır.

Cambridge'de Winchester College ile Magdalene College'da öğrenim gördü. Ünlü edebiyat eleştirmeni I. A. Richards'ın öğrencisi oldu, matematik ve İngiliz edebiyatı bölümlerinden diploma aldı. İlk şiirleri bu dönemde yayımlandı. Gene bu dönemin ürünü olan bazı şiirlerini daha sonra *Poems* (1935; *Şiirler*) adlı şiir kitabına aldı. İnsanlığın yazısına oldukça karamsar bir yaklaşım içeren bu şiirlerinde kullandığı eğretilemeler, Empson'ın bilim ve teknoloji alanındaki bilgisini yansıtıyordu. Empson 1930'larda siyasetle yakından ilgilenmesine karşın şiirlerinde siyasal konulara hiç yer vermedi. John Donne'dan(*) büyük ölçüde etkilenen kişisel, kapalı şiirler yazdı. Güç anlaşılan şiirleri için bazı açıklayıcı notlar kaleme aldı.

20. yüzyılın ilk yarısının en etkili eleştiri yapıtları arasında yer alan *Seven Types of Ambiguity* (1930; yb 1953; Belirsizliğin Yedi Türü) adlı yapıtı, Richards'a sunduğu bir tez çalışmasının ürünüydü. Empson'ın bu yapıttaki özgün katkısı, belirsizliğin ya da anlam örtüşmesinin şiir için bir kusur değil, zenginleştirici bir öge olduğu savıydı. Kitapta bunun pek çok örneğini vermişti.

Empson, 1931-34 arasında Tokyo Üniversitesi'nde İngiliz edebiyatı dersleri verdi. İngiltere'ye döndükten sonra üç yıl süreyle makaleler, tanıtma yazıları ve şiirler yayımladı. Ardından Çin'e giderek Pekin Ulusal Üniversitesi'nin İngiliz dili fakültesinde görev aldı. Çin-Japon Savaşı (1937-45) başlayınca öbür profesörlerle birlikte ülkenin iç kesimlerine geçerek güç koşullar altında ders vermeye sürdüdü. Bu dönemde *The Gathering Storm* (1940; Yaklaşan Fırtına) adlı şiir kitabı yayımlandı. *Collected Poems*'in (1949; Toplu Şiirler) genişletilmiş basımı ise 1955'te İngiltere'de yapıldı.

II. Dünya Savaşı yıllarında British Broadcasting Corporation'da (BBC) Çince yayın yönetmenliği yapan Empson, 1947-52 arasında yeniden Pekin Ulusal Üniversitesi'ne döndü. 1948, 1950 ve 1954 yıllarında Gambier'de (Ohio), kendisinin ve Richards'ın etkisiyle doğmuş olan Yeni Eleştiri akımının merkezlerinden Kenyon College'

da ders verdi. 1953'te Sheffield Üniversitesi'nde İngiliz edebiyatı profesörlüğüne getirildi. 1971'de emekli oldu; 1979'da "sir" unvanı aldı.

Empson eleştiri yöntemini *Some Versions of Pastoral* (1935; Pastoral Şiir Uyarlamaları) ve *The Structure of Complex Words* (1951; Karmaşık Sözcüklerin Yapısı) adlı yapıtlarında geliştirmiştir. Sonraki eleştiri ürünleri arasında, kitap biçiminde derlenmemiş pek çok deneme ile *Milton's God* (1961; Milton'ın Tanrısı) adlı kitap sayılabilir.

Emrah (ERÇİSLİ) (ü. 17. yy?), yurt sevgisi, aşk, doğa güzelliği, özlem gibi konuları işlediği deyişleriyle tanınan âşık. Yaşamı *Emrah ile Selvihan*(*) adlı halk öyküsüne konu olmuştur.

Yaşamıyla ilgili kesin bilgiler bulunmamasla birlikte, Van'ın Erçiş ilçesinde doğduğu ve 17. yüzyılda bu bölgede yaşadığı sanılır. Araştırmacılar ile deyişleri aktaran meraklılar önceleri deyişlerini 19. yüzyıl âşklarından Erzurumlu Emrah'a mal etmişlerdir. Ama 19. yüzyıldan önce yazılmış kaynaklarda Emrah mahlaslı şiirlere rastlanmasa da Doğu Anadolu halkı arasında yaşayan *Emrah ile Selvihan* öyküsünün derlenmesi araştırmacıların dikkatini çekmiş, böylece Erzurumlu Emrah'tan önce aynı adı kullanan başka bir âşkın yaşadığı anlaşılmıştır. Erçişli Emrah'ın deyişlerindeki söyleyiş daha içten ve halk zevkine daha yakındır. Deyişlerin tümü hece ölçüsüyle ve an bir Türkçeyle söylenmiştir.

Emrah (ERZURUMLU) (d. Tanbura köyü, Erzurum - ö. 1860, Niksar, Tokat), halk arasında yaygın olarak söylenen koşmalarıyla tanınmış âşık.

Erzurum'da medrese eğitimi gördü. Önceleri saz çalıp ustaların şiirlerini söylüyordu. Zamanla kendisi de deyişler söylemeye başladı. Nakşibendi tarikatına girdi. Hayal kırılgılığıyla biten bir gönül macerası yüzünden memleketinden ayrıldı. 1828'de Trabzon'a gitti. Birkaç yıl sonra geri döndüyse de fazla duramadı. 1835'te Sivas'a gitti ve burada 12 yıl kaldı; aralıklarla çevre illeri de gezdi. Tokat'tayken tanıdığı Mahmud adlı bir genci kendine çırak yaptı ve ona Nuri mahlasını verdi. Her gittiği yere yanında götürdüğü bu çırak sonradan Tokatlı Nuri adıyla büyük bir ün kazandı.

Emrah Sivas'tan ayrıldıktan sonra Tokat, Amasya, Merzifon, Çorum yoluyla kona göçe Ankara'ya gitti (1846). Âşıklara karşı ilgi duyan ünlü âşiret reislerinden Alişan Bey'in sevgisini, saygısını kazandı ve yardımını gördü. Uzun yıllar Çankırı ve Kastamonu'da kaldı. 1850'de Çankırı, Ankara, Sivas, Tokat yoluyla gittiği Niksar'a yerleşerek evlendi ve ölümüne değin burada yaşadı.

Uğradığı kentlerin birçoğunda kısa süren evlilikler de yapan Emrah, âşıklık geleneğinin bütün özelliklerini taşıyan ustalardandı. Çok gezdiği için, 19. yüzyılda yaşayan öteki ünlü âşıklar arasında daha yaygın bir ün sahibi olmasıyla dikkati çeker. Divan şiirini iyi bilen âşıklardan biri olmasına karşın, bu tarzda yazdığı şiirlerden çok aşk, gurbet ve yazgıdan yakınma temalarını işlediği, yer yer tasavvufa yönelen koşmalarını ile tanınmıştır.

Orta Anadolu'da pek tanınmayan Erçişli Emrah'ın en güzel şiirleri ona mal edilmiş, şiirleri arasına başka âşıklardan da karışmalar olmuştur. Aruzla yazdığı şiirlerden bir bölümü Erzurumlu Mehmed Abdülaziz Efendi tarafından *Divan-ı Emrah* adıyla

yayınlanmıştır (1916). Yaşamıyla ilgili bilgiler ve çeşitli kaynaklardan derlenen şiirleri Eflâtnun Cem'in (Güney) *Erzurumlu Emrah* (1928, yb 1950), Mehmed Fuad'ın (Köprülü) *XIX. Asır Saz Şairlerinden Erzurumlu Emrah* (1929), Vehbi Cem Aşkın'un *Büyük Halk ve Saz Şairi Emrah* (1942), Necati Turgut Göksel'in *Âşık Emrah* (1966) ve Orhan Üral'ın *Dost Elinden Gelen Turan-Erzurumlu Emrah* (1976) adlı kitaplarında toplanmıştır.

Emrah ile Selvihan, Doğu Anadolu, Azerbaycan, Türkmenistan ve Ermenistan'da değişik adlar altında yayılmış olan halk öyküsü. 17. yüzyılda yaşadığı sanılan Erçişli Emrah'ın yaşamını ve deyişlerini kapsar. Azerbaycan'da *Emrah ve Selbi* ya da *Emrah ile Selbinaz*, Türkmenistan'da *Sayat ve Hemra* adlarıyla bilinir. Araştırmalar öykünün 20. yüzyıl başlarında Aşuğ Sazayı eliyle Ermeniceye de çevrildiğini ve birkaç kez basıldığını göstermektedir.

Doğu Anadolu'da yaygın olan anlatımlardan birine göre Emrah, Erçiş Kalesi beyi Miroğlu Mahmud'un korumasındaki Âşık Ahmed'in oğludur. Bey huzurunda saz çalmaya özenir, ama sazın tellerini kırınca babası tarafından tokatlanır. Ağlayarak kaçır ve bir mezarlıkta uyurken düşünde pir elinden bade içerek Miroğlu Mahmud Bey'in kızı Selvi'ye âşık olur. Selvi de Emrah aşkına bade içmiştir.

Bu sırada Van üzerine setere çıkan Şah Abbas, Erçiş'e de uğramış ve burayı yakıp yıkmıştır. Yedi yıl süren kuşatma sonunda Van Kalesi'ni alamayan Şah Abbas geri dönmeye karar verir. Dönüşte uğradığı kent ve kalelerde bulunan bütün genç kızları da tutsak edip İsfahan'a götürür. Aralarında Emrah'ın sevgilisi Selvi de vardır. Emrah babasıyla birlikte Selvi'yi aramak üzere İsfahan'a gider. Burada Şah ile Selvi'nin düşümleri yapılmaktadır. Emrah saz çalıp deyişler söyleyerek Selvi ile birbirlerine bade içtiklerini anlatır, Şahı ikna ederek sevgilisini de yanına alıp memleketine gitmek üzere yola çıkar. Erçiş'e ulaştıktan sonra birçok güçlüklerle baş ederek sevdiğiyle evlenir. Yolda rastladığı Nazlı adlı bir başka kızı da âşık olan Emrah onunla da evlenir.

Emrah ile Selvihan, halk öyküleri içinde gerçekçi öğeler bakımından en zengin olanıdır. Özellikle Van Kalesi'nin Şah Abbas tarafından kuşatılmasıyla ilgili bölüm, tarihsel olaylarla yakından bağlantılıdır. Van Kalesi 1604'te I. Abbas komutasındaki bir ordunun, 1633-34 yıllarında da I. Safi'ye bağlı kuvvetlerin kuşatmasına uğramış, kalede yaşayanlar büyük sıkıntılar çekmiştir. Öyküdeki olayların bu kuşatmalarla ilgili anılara dayandığı anlaşılmaktadır.

Türkiye'de Erçişli Emrah ve ona bağlanan *Emrah ile Selvihan* öyküsü üzerinde çalışmalar Erzurumlu Emrah konusunda çalışanlarca başlatılmıştır. Erzurumlu Emrah'ın şiirleri arasına Erçişli Emrah'ın şiirlerinin karışmış olması ve bunların ayıklanması araştırmacıları sürekli uğraştırmıştır.

Türkiye'de ilk kez Mehmed Fuad'ın (Köprülü) *XIX. Asır Saz Şairlerinden Erzurumlu Emrah* (1929) adlı yapıtında yer verdiği öykü, kitap olarak ilk kez Murat Uraz tarafından Âşık Kemal'den derlenerek *Emrah ile Selvi* (1937) adıyla yayımlanmıştır. Sonraki yıllarda üzerinde birçok derleme ve araştırma yapılmış, ayrıca Muhan Bali'nin *Erçişli Emrah ile Selvihan Hikâyesi, Varıyanların Tesbihi ve Halk Hikâyeciliği Bakımından Önemi* (1973) adıyla yayımladığı doktora tezine konu olmuştur.

Emre, Ahmet Cevat (d. 1 Eylül 1876, Resmo, Girit - ö. 10 Aralık 1961, Ankara),

dilbilgisi alanındaki çalışmalarıyla tanınmış araştırmacı.

İlk ve orta okulu Kandiye ve Resmo'da okudu. 1890'da İstanbul'a giderek Kuleli Askeri İdadisi'ne girdi. Harbiye öğrencisi-yken meşrutiyet yanlısı olduğu gerekçesiyle 1897'de Trablusgarp'a sürüldü. 1905'te Girit'e kaçtı. II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine (1908) İstanbul'a gitti. *Şura-yı Ümmet* gazetesinde çalıştı. Darülmualimin-i Âliye'nin yeniden düzenlenmesinde (1909) görev aldı. Türkçe öğretimiyle ve dilbilgisivle ilgili

Ahmet Cevat Emre
Kaymak Kütüphanesi

birçok kitap yazdı. 1915-19 arasında Darülfünun'da önce F. Giese'nin asistanlığını yaptı, sonra muallim muavini olarak dil dersleri verdi. Mütareke sırasında Sovyetler Birliği'ne gitti, Mustafa Suphi'yle birlikte çalıştı. Cumhuriyet'ten sonra dil devrimi çalışmalarına katıldı, *Muhit* adlı bir dergi yayımladı (1928-32), Türk Dil Kurumu'nda görev aldı. Beşinci dönem Çanakkale milletvekili olarak TBMM'ye girdi (1935-39).

Yunanca, Rusça ve Fransızcadan çevirileri dışında, başlıca yapıtları *Lisan-ı Osmani* (1912), *Bizde Kadın* (1912), *Haram Yivcilik* (1913), *Muhtaş Olduğumuz Lisan İnkılabı Hakkında Bir Kalem Tecrübesi* (1928), *Muhtasar Türkçe Gramer* (1928), *Dil Yazıları* (1934), *Eski Türk Yazısının Menşei* (1938), *Türkçenin Yapılışı* (1942), *Türkçede İsim Temelleri* (1943), *Türk Dilbilgisi* (1945), *Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri* (1949) ile *Atatürk'ün İnkılap Hedefi ve Tarih Tezi*'dir (1956). Anılarını *İki Neslin Tarihi* (1960) adıyla yayımlamıştır.

Emre, Vehbi (d. 17 Şubat 1907, İstanbul - ö. 17 Şubat 1981, İstanbul), Türk güreşçi ve yönetici. Öğrencilik yıllarında başladığı güreşi Haliç Fener Kulübü'nde sürdürdü. 1920'lerin en başarılı güreşçileri arasında yer aldı. Yükseköğreni-

Vehbi Emre, 1939
Leşgim Yayıncılık Arşivi

mini tamamlayıp iş hayatına atıldıktan sonra da güreşle uğraşmaya devam etti; hakemlik ve yöneticilik yaptı. 1937-40, 1943-50, 1952-57 ve 1959-61 arasında Güreş Federasyonu başkanlığı yaptı. Türk güreşinin gelişmesine önemli katkılar oldu. Yirmi beş yılı aşkın bir süre Uluslararası Güreş Federasyonu (FILA) asbaşkanlığı görevinde bulundu. Uzun yıllar Milli Reşürans'ta şef ve müdür olarak çalıştı.

emre yazılı senetler, üstünde "emre" ya da "emir ve havalesine" sözcükleri yazılı olan, ciro yöntemiyle devir ve temlik edilebilen değerli kâğıtlar. Türk hukukunda ipotekli borç senedi, irad senedi, hisse senedi, intifa senedi ve tahvil dışındaki değerli kâğıtlar emre yazılı olarak düzenlenebilir. Bu kapsama giren bono(*) bazen dar anlamda emre yazılı (muharrer) senet olarak da adlandırılır.

Bir kişiye istendiğinde ya da belirli bir tarihte belirtilen miktarda para ödeneceğine ilişkin yazılı bir taahhüt içeren emre yazılı senetler, genellikle satın sözleşmelerinde kullanılır. Ayrıca hatır senedi olarak kredi sağlamaya yarar. Hatır senetleri sisteminin yasaya aykırı olmasına karşın, bu tür senetlerin piyasada çok miktarda bulunması, özellikle konjonktürün uygun olmadığı durumlarda imzalayan için tehlikeli olabilir.

emredici hükümler, herkesin uyması gereken hukuk kuralları. Yasa, tuzuk, vonehmelik vb yazılı hukuk belgelerinin içerdiği bu tür kurallar bağlayıcı nitelikte olduğundan, kişiler bunları kendi istek ve iradeleriyle bir yana bırakamaz ya da değiştiremez. Kamu hukuku alanında, yasa koyucuya ya da idareye takdir yetkisi verilen durumlar dışında, emredici hükümler esastır. Özel hukuk alanında ise kişilerin irade serbestliği esas geçerli olmakla birlikte emredici kurallara da yer verilir. Bunlar genellikle kamu düzenine ve genel ahlaka ilişkin kurallardır. Örneğin kişisel durumlara ilişkin sicil kayıtlarıyla tapu sicil kayıtlarının yargıç kararı olmadıkça değiştirilememesi (Türk Medeni Kanunu m. 38, 935) ve evlenme, taşınmaz malların satışı ve kefalet gibi sözleşmelerin yazal biçimlere uyularak yapılması zorunluluğu bu tür kurallar arasındadır.

Emredici hükümlere göre yapılmayan işlemler özel hukukta geçersizlik, yokluk ve butlan gibi yaptırımlarla karşılaşır. Kamu hukukunda ise bu gibi işlemler için iptal ve yokluk gibi yaptırımlar söz konusudur. Emredici hükümlerin karşıtı tamamlayıcı hükümlerdir(*)

emredici vekâlet, görüş, oy ve kararlarında temsilcilerin seçmen talimatına bağlı olduğu ve bu talimata uymadıklarında seçmenlerce görevden alınabildikleri vekâlet biçimi. Halk egemenliği ve doğrudan demokrasi anlayışının ürünüdür. Doğrudan demokrasi uygulanamayacak kadar büyük ülkelerde halk egemenliğini temsil sistemiyle bağdaştıracak bir yöntem olarak one sunulmuştur. Başta Rousseau olmak üzere çeşitli düşünürlerce savunulmasına karşın, demokrasiyle yönetilen ülkelerde uygulanamamıştır.

Tarihsel bakımdan emredici vekâlet uygulamasına Avrupa monarşilerinde rastlanır. Bunun tipik örneği 1789 Fransız Devrimi öncesinde kralların özellikle mali güçlükler karşısında kaldıkları ve vergileri artırmak istedikleri zaman topladıkları meclislerdir. Bu uygulamada mecliste görüşülecek konular bir tür gündem gibi önceden illere bildirilirdi. Illerde temsilciler seçilirken kendilerine mecliste görüşülecek konularla ilgili kesin ve açık talimat verilir ve her temsilci bölgesinden aldığı talimat çerçevesinde davranırdı. Mecliste yeni bir konu gündeme getirildiğinde, temsilci kendisini seçen bölge halkından yeniden talimat almak zorundaydı. 1789 Devrimi'yle birlikte emredici vekâlet yasaklanarak temsil vekâlet uygulamasına geçildi. Böylece yasama meclisi üyelerinin yalnızca seçmenlerini değil, bütün ulusu temsil ettikleri düşüncesi benimsendi. Bu değişimin pratik bir nedeni de emredici vekâletin uzun süreli yasama çalışmalarıyla

bağdaşmamasıydı. Günümüzde temsili de mokrasiinin uygulandığı ülkelerde, genelde temsili vekâlet anlayışı temel alınmıştır.

Türkiye'de ilk kez 1921 Anayasası'nda yer alan ulusal egemenlik ve buna bağlı temsili vekâlet anlayışı, daha sonra 1924, 1961 ve 1982 anayasalarında da kabul edilmiştir. Buna göre TBMM üyeleri, seçildikleri bölgeyi ya da kendilerini seçenleri değil, bütün ulusu temsil eder. Bununla birlikte, 1982 Anayasası, partisinden istifa ederek başka partiye geçen ya da Bakanlar Kurulu'nda görev alan bir milletvekilinin üyelüğünün meclis çoğunluğunun kararıyla düşürüleceği hükmünü koyarak, kısmen emredici vekâlet anlayışının uzantısı sayılabilecek bir uygulamaya yer vermiştir.

Emri, asıl adı EMRULLAH (d. Edirne - ö. 1575, İstanbul), özellikle muammalarıyla tanınmış divan şairi.

Çekingen bir kişiliği vardı. Hiç kimseye kaside sunarak maddi çıkar sağlamayı düşünmedi. Girdiği devlet memurluğunda yükselmedi ve imaret kâtipliğinden iletir gidemedi.

Döneminin güçlü şairleri arasında sayılan Emri, hemen hemen bütün kaynaklarda övülmüştür. Bâki için hiciveler yazmış, muammacılık ve tarih düşürmedeki ustalığıyla tanınmıştır. 621 muammasının toplandığı mecmuanın tek nüshası vardır. Başlıca yapıtı olan *Divan*'ının birçok vazması bulunmaktadır.

emri bi'l-maruf nehyi ani'l-münker (Arapçada "tanınanı buyurmak, tanınmıyandan alıkoymak"), İslâm dininde Kuran ve sunnetin belirlediği iyilikleri yerine getirme, yasakladığı davranışlardan da sakınma yükümlülüğü. Otuz iki farzın en önemlilerindendir.

Kuran, *emri bi'l-maruf nehyi ani'l-münker*'i, imanın vazgeçilmez bir niteliği olarak vurgulamıştır. Müslümanlar marufu buyurdıkları ve münkerden alıkoymak için en hayırlı ummettir ve aynı nedenle kurtuluşu emnişlerdir (Âl-i İmran: 104-110). Bunun tersini yapmak ise, mümin görünen kâfirlerin, münafıkların işidir (Tevbe: 67). Hz. Muhammed de aynı anlamı dile getirmiştir. Ona göre mümin, bir münkerle karşılaştığı zaman onu eliyle ya da diliyle ortadan kaldırmalıdır. Buna gücü yetmiyorsa, içinden lanetlemelidir. Söz konusu münker yöneticilerden geliyorsa, müminin görevi ona karşı eli, dili ve kalbiyle savaşmaktır. Zalim bir yöneticiyi uyarmak, ona gerçeği söylemek en büyük cihattır. Zülmü ortadan kaldırmayan halk, Tanrı tarafından cezalandırılmayı hak etmiş demektir.

Sünni bilginlere göre *emri bi'l-maruf nehyi ani'l-münker*, her mümin için ibadet düzeyinde bir görevdir ve toplum içinde bazılarının bu görevi yerine getirmesi durumunda, öbürlerinin üzerinden yükümlülük kalkar. Ama hiç kimsenin bu görevi üstlenmemesi durumunda bütün toplum sorumludur. Bu yaklaşımın sonucu olarak hisbe(*) kurumu geliştirilmiştir. Şii İmanuve'ye göre *emri bi'l-maruf nehyi ani'l-münker*, mümin için ibadet gibi temel farzlardan, görevlerdendir. Bunu terk eden toplum, Tanrı tarafından alçaltılmış ve kötülük gıyısı giydirilmiş demektir. Bireylerin bu görevi yerine getirmekten kaçınmaları durumunda imam (devlet başkanı) işe doğrudan el atarak yerine getirilmesini sağlar. Mutezile bilginleri bir adım daha ileri giderek *emri bi'l-maruf nehyi ani'l-münker*'i dinin usulünden, beş temelden biri kabul etmişlerdir. Onlara göre bu görev her mümin için farzdır ve imanın göstergesidir. Gerekli gücü olduğu sürece mümin, münkeri eliyle, diliyle ortadan kaldırmakla yükümlüdür.

Emrullah Efendi (d. 1858 Lüleburgaz - ö. 7 Ekim 1914, İstanbul) II. Meşrutiyet döneminde eğitimde çağdaşlaşmaya katkıda bulunan eğitimci.

İlk ve orta öğrenimini Lüleburgaz'da tamamladı. Mülkiye Mektebi'ni bitirdikten (1882) sonra devlet hizmetine girdi. 1882'de Yanıca, 1884'te de Selanik Maarif müdür-lüklerine atandı. 1886'da Selanik'te *Meclis-i Muallimin* adlı bir öğretmen dergisi çıkardı. 1887'de gene Maarif müdürlüğü göreviyle Halep'e, 1891'de de İzmir'e gönderildi. İzmir'deyken II. Abdulhamid yönetimine karşı çıkarak İsviçre'ye kaçtı. Ancak Osmanlı hükümeti onu adı bir suçlu gibi göstererek iadesini sağladı. Daha sonra affedilerek 1900'de Meclis-i Maarif üyeliğine getirilen Emrullah Efendi, çeşitli gazetelerde ve *Serret-i Funun* dergisinde Emri adıyla eğitim üzerine yazılar yazdı. Bu arada *Muhittü'l-Maarif* (1900, 1 cilt) adlı ansiklopedik yapıtını yayımladı.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) müdürü ve Maarif Meclisi İlmî Daire başkanı oldu. Aynı yıl Kırkkilise'den (Kırklareli) mebus seçildi. Ocak 1910'da kurulan İbrahim Hakkı Paşa kabinesinde Maarif nazırı olan Emrullah Efendi, bu görevi getirilen ilk eğitimciydi. Aralık 1911'de Said Paşa kabinesinde ikinci kez Maarif nazırı oldu. Temmuz 1912'de kabinenin istifası üzerine sona eren ikinci nazırlığı sırasında bir nizamnameyle yeniden düzenlediği Darülfünun-ı Osmani'nin çağdaşlaştırılmasında önemli katkılarda bulundu. Öte yandan idadilerin sultanlere dönüştürülmesi ve bu okullara ilk kez felsefe ve iktisat derslerinin konmasını sağladı.

Eğitim alanındaki görüşlerini Tuba Ağacı Nazarvesi(*) adıyla açıklayan Emrullah Efendi, bununla eğitimde çağdaşlaşmanın ilköğretimden değil, yükseköğretimden başlatılacak reformlarla gerçekleştirilebileceğini savundu.

Ems telgrafı, Felemenkçe Ems Almanya'nın Kuzeybatısında ırmak. Teutoburg Ormanının (Teutoburger Wald) güney yama-cından doğar. Kuzey Ren-Vestfalya (Nordrhein-Westfalen) ve Aşağı Saksonya'dan (Niedersachsen) geçer ve Emden'in hemen güneyindeki Dollart'ın (ırmagın korfez biçimini almış halici) doğu kıyısına kadar genel olarak kuzeybatı ve kuzey yönlerinde akar. Dollart'ın içinden geçtikten sonra Borkum Adası'na doğu ve batı biçiminde iki kola ayrılarak Kuzey Denize'ne ulaşır. Taşıdığı su miktarı kışın en yüksek, yazın en düşük düzeye ulaşır.

371 km uzunluğundaki ırmagın 67 km'lik bir bölümü 1892-99 arasında kanal haline getirilmiş ve Ruhr sanayi bölgesine bir çıkış yolu sağlamak amacıyla, Dortmund-Ems Kanalı'na bağlanmıştır. Ayrıca, Ren-Herne Kanalı ve Mittelland Kanalı sistemi ile de bağlantılar vardır. Kuzeye doğru genellikle Aachen ve Ruhr'daki kömür havzalarından gelen kok ve kömür, güneye doğru ise ithal edilen hammadde ve gıda maddeleri taşınır.

Ems telgrafı, Prusya kralı I. Wilhelm'in, 13 Temmuz 1870'te tatilini geçirmekte olduğu Ren Bölgesi'ndeki Ems (Bad Ems) kentinden Şansölye Otto von Bismarck'a gönderdiği telgraf. Bismarck'ın özellikle Fransa'yı kıskırtacak bolumları seçerek açıkladığı telgrafı metni, Fransıız-Alman Savaşı'nın (1870-71) başlamasına yol açmıştır.

Prusya kralının akrabası olan Hohenzol-tern-Sigmaringen prensi Leopold'un tem-muz başlarında İspanyol tahtına aday olma-

si ve böylece İspanya'nın Prusya'nın etki alanına girmesi tehlikesinin baş göstermesi Fransızları harekete geçirdi. 12 Temmuz'da Leopold'un adaylığı geri çekildi. Ertesi gün, Fransız elçisi Kont Vincent Benedetti, ailesinden hiç kimsenin yeniden İspanya tahtına aday olmayacağı konusunda güvence almak üzere Ems'te Kral Wilhelm ile görüş-tü. Bunu reddeden ve görüşmeyi kesen Wilhelm, Bismarck'a bu olayı anlatan bir telgraf gönderdi. Bismarck'ın ertesi gün açıkladığı telgraf metni, görüşmelerin hakaret havası içinde geçtiği izlenimini uyandırdı ve iki ülkede de savaş yanlısı eğilimlerin güçlenmesine yol açtı. Fransa 19 Temmuz'da savaş ilan etti. Ems telgrafı hem Fransa, hem Prusya'nın öteden beri girişimi istediği güç gösterisi için bir vesile oldu.

emsal karara bağlilik, Latince STARE DECISIS (karar sürsün), Angloamerikan hukukunda, bir mahkemenin hukuksal bir soruna getirdiği çözüme, aynı durumla karşılaşan daha sonraki mahkemelerin de uyması ilkesi. İngiltere'de bu ilke ABD'ye oranla daha katı bir biçimde uygulanır. Ama hiçbir mahkeme kararı evrensel bir kapsayıcılık taşımadığından, olgular ve dava konusu bakımından görülen yakın benzerliklere karşın, mahkemeler çoğu kez bir önceki mahkeme kararının söz konusu özel duruma uygulanamayacağı yolunda karar alırlar. Emsal karara bağlilik ilkesinin sıkı bir biçimde uygulanması, katılığı ve ayrıntılar içinde boğulmaya yol açabilir. Buna karşılık aşırı bir esneklik de yasaların uygulanmasında bir belirsizliğin ortaya çıkması sonucunu doğurabilir.

Türk hukukunda kara Avrupa'sı hukuk sistemlerinin bu konuya ilişkin ilkeleri geçerlidir. Buna göre yüksek dereceli mahkemelerin kararları alt derecedeki mahkemeler için kesin olarak bağlayıcı olmamakla birlikte, içerdiği hukuksal çözümler bakımından örnek oluşturur. Uygulamada, alt derecedeki mahkemeler, kararlarının bozulmasını önlemek için üst derecedeki mahkemelerin örnek oluşturan yerleşik kararlarına büyük ölçüde bağlı kalırlar.

Emsiyen Kat, Devonien Dönemde (y. 395-345 milyon yıl önce) dünya çapında oluşan deniz kayacı katmanları ve bu kayaların çökeldiği zaman dilimi. Adını Almanya'daki Ems Irmağı çevresinde incelenen yüzey oluşumlarından alır. Emsiyen Kat burada zengin bir fosil faunasıyla göze çarpan grovak (greli şist) katmanları içerir. Avrupa'nın Bohemya bölgesinde ve Orta Asya'daki Altay Dağlarının eteklerinde kireçtaşları egemendir. Avustralya'daki Emsiyen Katta ise kireçtaşlarının yanı sıra çakmaktaşı ve tüfler yaygındır. Emsiyen Kat ABD'nin kuzeydoğu bölgelerinde oldukça gelişmiştir. New York eyaletinde bu dönemde oluşan en belirgin örnekler, Esopus Şeyli, Schoharie Gresi ve Onondaga Kireçtaşlarıdır. Bazı jeologlar önceleri Emsiyen Kat ile ondan önceki Sijeniyen Katı, Koblenziyen Katı içinde gruplandırmışlardı, ama bu terim pek fazla kullanılmadı. Eyfeliyen Kat, Emsiyen Katın üzerinde yer alır ve bu iki katın belirli bölümleri Fransa'da Kuveniye Katı oluşturur.

Emsland, Almanya'nın kuzeybatısında, Aşağı Saksonya eyaletinde (Land) bölge. Ems Irmağının aşağı kesiminde yer alır; Lingen kasabasından Ems Halicine kadar, ırmağın iki kıyısı boyunca uzanır. Kuzeyden güneye uzunluğu 100 km olan ve genişliği

10-15 km arasında değişen bölge, üç kuşağa ayrılır: Hollanda sınırında uzanan Bourtange Bataklığı; bitişiginde, suları daha iyi toplanan ve başlıca köyleri içine alan dar ve kumlu topraklar; Ems Irmağı taşkın ovasının suları toplanan çayırları. Bölgede 400-850 m derinlikteki yataklardan önemli miktarlarda petrol çıkarılır. Petrol arıtma sanayisi de gelişmiştir. Hâlâ geniş bir alanı kaplayan turba bataklıklarının büyük bölümü, 1928'den sonra uygulanan akaçlama, turba temizleme ve toprak altını gübreleme yöntemleriyle ıslah edilmiştir. Çavdar ve patates yetiştirilen küçük çiftliklerde süt üretimi de yapılır. Turizm giderek gelişmektedir.

emtia senedi, bir genel mağazaya (antrepo ya da nakliyecisi) teslim edilen malları temsil etmek üzere verilen makbuz senedi ya da varant. Senet hamilinin, ilgili malları geri almasını sağlar. Adı makbuzdan farklı olarak belirli biçim koşullarına uyması nedeniyle, emtia senetleri de değerli kâğıt niteliği taşır.

Türk Ticaret Kanunu'nun 744. maddesinin koşullarına uygun olarak kurulmuş genel mağazalar, değerli kâğıt niteliğinde senet düzenleyebilir. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'ndan izin almadan bir genel mağaza açarak makbuz senedi ve varant düzenleyenlere, eylem ayrıca suç oluşturmadığı takdirde, yasanın 526. maddesi uyarınca ceza verilir. Bu durumda çıkarılan senetler değerli kâğıt sayılmaz, yalnızca kanıt olarak kullanılabilir.

emu (*Dromaius novaehollandiae*), Avustralya'ya özgü uçamayan kuş. 1,5 m'yi aşan boyu ve 45 kg'yi aşan ağırlığıyla devekuşundan sonra yeryüzünün en iri kuşu olan emu, tepelidevekuşlarını da içeren *Casuariiformes* takımının *Dromiidae* (ya da *Dromiceidae*) familyasının soyunu sürdürebilen tek üyesidir.

Emu (*Dromaius novaehollandiae*)
V. Serventy - Bruce Coleman Inc

Avustralya'ya yerleşen göçmenlerin kıymından kurtulabilmiş tek tür olan bayağı emu (*Dromaius*, ya da *Dromiceius*, *novae-hollandiae*), iri gövdesi ve uzun bacaklarıyla tepelidevekuşuna benzer. Erkek ve dişiler aynı renkte, gövdeleri kahverengimsi, başları ve boynuları koyu bozdur. Saatte yaklaşık 50 km hızla koşabilen emu, kaçma olanağı bulamadığında, üç parmaklı iri ayaklarıyla tekme atarak kendini savunur. Yaşam boyu tek eşle çiftleşen bu kuşların dişisi, yerde kurulmuş bir yuvaya 13 cm uzunluğunda, koyu yeşil renkte 7-10 kadar yumurta bırakır; erkeği de 60 gün süreyle kuluçkaya yatar. Yumurtadan çıkan, çizgilerle bezenmiş yavrular kısa sürede erişkinlere ayak uydurabilir. Küçük sürüler halinde yaşayan ve böcek ya da meyveyle besle-

nen emuların bazen tarlalara zarar verdiği de olur. Çiftleşme mevsiminde çıkardıkları boğuk ve güçlü patlama sesi, soluk borusunun özel yapısından kaynaklanır. Emuların, Avustralya'nın kuzey, güneydoğu ve güneybatı bölgelerinde yaşayan üç alttürü tanımlanmıştır. Tasmanya'da yaşayan başka bir alttürün soyu ise tükenmiştir.

emülsiyon, sıvı ASILTI olarak da bilinir, fiziksel kimyada, biri öbürünün içinde mikroskopik ya da ultramikroskopik damlacıklar halinde dağılmış olan iki ya da daha çok sıvının karışımı. Emülsiyonlar, bazen bir sıvının başka bir sıvı içinde asıltı haline gelmesiyle kendiliğinden oluşur; ama çoğu kez birbiri içinde çözünmeyen (ya da az çözünen) sıvıları emülsiyonlaştırmak için mekanik bir etki uygulamak, örneğin kuvvetlice çalkalamak gerekir. Asıltı halindeki damlacıkların yüzeyinde ince katmanlar oluşturan etkenler (örn. sabun molekülleri) ya da karışma mekanik bir kararlılık kazandıran maddeler (örn. koloidal karbon ya da bentonit) kararsız bir emülsiyonu kararlı duruma getirebilir. Kararsız emülsiyonlarda iki sıvı bir süre sonra kendiliğinden iki katmana ayrıldığı halde, kararlı emülsiyonları bozmak için üçüncü bir madde ekleyerek, karışımı dondurarak ya da ısıtarak emülsiyonlaştırmacı maddeyi etkisiz duruma getirmek gerekir. Süt (sulu bir çözeltide dağılmış yağ damlacıkları) ve tereyağı (yağda dağılmış sulu çözelti damlacıkları) en iyi bilinen emülsiyon örnekleridir.

Emülsiyonların birçok alanda önemli uygulamaları vardır; özellikle boya ve sepileme sanayilerinde, yapay kauçuk ve plastiklerin üretiminde, şampuan gibi kozmetiklerin, çeşitli merhem ve ilaçların hazırlanmasında emülsiyonlardan yararlanılır.

Çözelti, asıltı ya da jel olarak adlandırılması gereken bazı karma sistemlere de çoğu kez yanlış olarak emülsiyon denir; örneğin, fotoğraf emülsiyonu denen karma sistem, aslında gümüş bromür gibi küçük kristallerin asıltı halinde bulunduğu bir jelatin jelidir.

emülsiyonlaştırmacı, bir sıvının başka bir sıvı içinde asıltı oluşturmalarını sağlayan kimyasal katkı maddelerinin ortak adı. Özellikle margarin, dondurma, salata sosu, mayonez gibi su ve yağ karışımından oluşan yiyeceklerin emülsiyon haline getirilmesinde bu tür katkı maddelerinden yararlanılır. Bu tür yiyeceklerle istenen kıvamı vermek ve uzun süre bozulmadan saklayabilmek için, emülsiyonlaştırmacıların yanı sıra kalınlaştırıcı (kıvam verici) maddeler ve emülsiyonu kararlı duruma getirerek bozulmasını önleyen katkıları da çoğu kez birlikte kullanılır. Alglerden elde edilen aljin, karaginin ve agar-agar(*) ile lesitin(*) en çok kullanılan emülsiyonlaştırmacılar. Emülsiyonlaştırmacılar ve benzeri katkı maddeleri yalnız yiyeceklerde değil, kozmetik ve eczacılık ürünlerinde de aynı amaçla kullanılır.

Emydidae, Eski ve Yenedünya'da, özellikle Kuzey Yanküre'de dağılmış sert kabuklu kaplumbağalar familyası, Yirmi beş dolayında cins ve 85'i aşkın türü içeren *Emydidae* familyası, bugün yaşayan tüm kaplumbağa cinslerinin kabaca yarısını, türlerinin de üçte birini kapsar. Kuzey ve Orta Amerika'ya özgü kutu kaplumbağaları (*Terrapene* cinsi) gibi karada yaşamaya uyarlanmış birkaç tür dışında, familya üyelerinin hepsi suda yaşar ve bataklık kaplumbağası(*) adıyla tanınır. *Malaclemys terrapin* ve *Deirochelys reticularia* gibi bazı türlerin eti çok değerli bir yiyecek sayılırken, bazı türler de ev akvaryumlarına kadar girmiştir.

Familiya üyelerinin büyük bölümü Asya'da, Kuzey ve Orta Amerika'da yaşar. Bazı uzmanlar bu kaplumbağaları, daha çok kara türlerini içeren *Testudinidae* familyasının *Emydinae* altfamilyası olarak sınıflandırır. En tanınmış türleri benekli kaplumbağa(*), Blanding kaplumbağası(*), boyalı kaplumbağa(*), kutu kaplumbağası(*) ve orman kaplumbağası(*). Familyanın tatlı sularda yaşayan iki üyesi, bayağı bataklık kaplumbağası (*Emys orbicularis*) ile çizgili kaplumbağa (*Mauremys caspica*) Türkiye'de de çok bol bulunur.

emzirme, memelilerde, yeni doğan yavruyu, annenin meme bezlerince salgılanan ve meme başındaki küçük deliklerden sızan sütle besleme. Memelilerin yavrusu emme içgüdüsüyle doğar ve katı besinleri yiyebilecek duruma gelinceye değin yalnızca bu yöntemle beslenebilir. Bazı kemiriciler yavrularını ancak 10-12 gün emzirirken, morslarda bu süre en az 2 yıldır. En ilkel memelilerde, meme başı olmadığı için, annenin sütü doğrudan dışarı akar ve yavrular postun üstündeki sütleri yalayarak beslenirler. Balinaların su altında yavrularını emzirmesini sağlayan, meme başlarının çevresindeki özel kaslardır; yavru balina meme başına dokunduğu anda bu kaslar kasılır ve sütü yavrunun ağzına doğru fıskırır.

Anne sütünün bileşimi, gelişmekte olan yavrunun besin gereksinimine uygun olarak zamanla değişebilir. Yavru, yetişkinlerin beslenme biçimine alıştıkça yavaş yavaş süttten kesilir; dişi hayvan bunu sağlamak için, kendisine yaklaşmaya çalışan yavrusunu her seferinde sert bir tepkiyle yanından uzaklaştırır. Yavrunun meme başını emmesiyle uyarılan süt bezleri bu uyarıdan yok-sun kalınca da süt salgısı zamanla sona erer.

emzirme izni, kadın işçiye çocuğunu emzirmesi için tanınan izin süresi. Toplam 100'den az kadın işçi çalıştırılan işyerlerinde emzikli kadın işçilere bir yaşındın küçük çocuklarını emzirmeleri için biri ara dinlenmesinden, biri de işin bitiminden önce olmak üzere, iki kez 45'er dakikalık izin verilir. Bu süre içinde, emzikli kadın işçi evi yakınsa evinde, değilse işyerinde emzirme için ayrılan bir yerde çocuğunu emzirir. Toplam 100-150 kadın işçi çalıştırılan işyerlerinde bir emzirme odası, 150'den çok kadın işçi çalıştırılan işyerlerinde de bir çocuk bakım yurdu kurulması zorunludur. Oda ve yurdun çalışma yerlerinden ayrı ve işyerine yakın (en çok 250 m uzaklıkta) olması gerekir. Emzikli sigortalı kadın, çocuğuna süt vermek için ayrılan zamanlarda uğradığı kazalar için de iş kazası sigortası hükümlerinden yararlanır.

en büyük ortak bölen bak. ortak bölenlerin en büyüğü

en çok kayırılan ülke kaydı, EN ZİYADE MÜSAADEYE MAZİAR ÜLKE KAYDI olarak da bilinir, bir ülkeye verilmiş ayrıcalıkların başka ülke ya da ülkelere de tanınması için ticaret anlaşmalarına konan koşul. Bu yöntemle ikili anlaşmaların çok taraflı hale getirilmesi ve ülkeler arasında ticari fırsat eşitliğinin sağlanması amaçlanır. Bu koşul devletler genel hukukunun bir ilkesi olarak, ülkelerin ticari ilişkilerinde egemenlik haklarının eşitliğini düzenler. Bu iktisat politikası aracı olarak da rekabete dayalı uluslararası ticari işlemlerde bir anlaşma zemini oluşturur. En çok kayırılan ülke kaydına çoğunlukla ticaret, ulaştırma ve oturma anlaşmalarında rastlanır.

Ticarette fırsat eşitliğini güvence altına almaya yönelik hükümler, ilk kez 17. yüzyıl başlarındaki ticari anlaşma ve sözleşmelerde yer almaya başladı. 1860'ta Richard

Cobden ve Michel Chevalier'nin önyak olduğu, İngiltere ve Fransa arasındaki ticari anlaşma, benzer nitelikteki birçok sözleşmeye örnek oluşturdu. Anlaşma, tarafların gümrük tarifelerinde öbür ülkelere uyguladıkları ayrıcalıkları karşılıklı olarak birbirlerine tanımlarını öngörüyordu. Bu uygulama, daha sonraları Batılı ülkelerin yeni açılan pazarlarda eşit rekabet koşulları sağlamak için başvurdukları bir yöntem biçimini aldı.

Daha çok ithalat üzerindeki vergilere uygulanan en çok kayırılan ülke kaydı, bazı özel hükümlerle uluslararası ekonomik ilişkilerin öbür alanlarını da kapsıyacak biçimde genişletilmiştir. Bir ülke vatandaşlarının başka bir ülkede şirket kurması; karasularda deniz taşımacılığı; taşınır ve taşınmaz mülkiyet hakları; patent, sanayi tasarımı, marka, telif hakkı gibi maddi olmayan mülkiyet hakları; devlet alımları; döviz tahsis ve vergilendirme.

En çok kayırılan ülke anlaşmaları koşullu ve koşulsuz olmak üzere iki biçimde yapılır. Koşullu biçimde, anlaşmaya taraf olan ülke, yalnızca daha önce üçüncü bir ülkeye karşılıksız verilmiş olan ayrıcalıklardan yararlanır; bu ayrıcalıklar pazarlık sonucu verilmişse benzer koşulların uygulanmasına ya da eşdeğerde bir kazanç sağlanmasına dikkat edilir. Koşulsuz biçimde ise, üçüncü bir ülkeye verilmiş bütün gümrük ayrıcalıkları tanınır. Bu ilke, 1948'de yürürlüğe giren Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'nda (GATT) da yer almıştır.

En çok kayırılan ülke kaydının uygulama alanı, daha önceleri, belirli çıkarlar karşılığında asıl satıcı ülkeye ayrıcalıklar tanınması ya da gümrük tarifelerindeki malları yeniden sınıflandırma ve ayrıntılı bir biçimde tanımlama yoluyla genel gümrük ayrıcalığından uygulamada tek bir ülkenin yararlandırılması amaçlarına yönelikti. Ama ticaret düzenlemeye başvuru ihraçat kotası, kambyo denetimi ve devlet eliyle ticaret gibi yeni araçların uluslararası ticaret önünde tarifelerden daha büyük engeller oluşturmaya başlamasıyla, en çok kayırılan ülke kaydına dayalı anlaşmaların önemi azaldı. Bu tür düzenlemelerin isteğe bağlı olması ve çoğu zaman keyfi biçimde uygulanması, ticarete fırsat eşitliği güvencelerini işlemez duruma getirdi. Üyeleri arasında gümrük vergilerini azaltan Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) güçlenmesiyle birlikte, en çok kayırılan ülke kaydı bütünüyle gözden düştü.

En-dor cincisi, Eski Ahit'te (I. Samuel 28: 3-25) İsrail'in ilk kralı Saul'un ziyaret ettiği büyücü kadın. Saul, bütün büyücü ve sihirbazları krallığından uzaklaştırdığı halde, İsrail'in Filistilerle giriştiği savaşın sonucunu öğrenmek için kullandı. Bir cinci kadın aramalarını ister. Hizmetkârları ona En-dor'da böyle bir kadının bulunduğunu söyleyince, gece kılık değiştirerek kadını ziyarete gider. Kadından, geleceği söylemesi için Samuel peygamberin ruhunu çağırmasını ister. Kadın, mesleğini uygulamasının yasak olduğunu hatırlatınca, Saul kadını koruyacağına söz verir. Kadın bunun üzerine Samuel'in ruhunu çağırır. Ruh, Saul'a üç oğlu ile birlikte ertesi gün savaşta öleceğini, İsrailoğullarının Filistilere yenileceğini bildirir.

En-dor cincisi, çağlar boyunca şair ve yazarların yaratıcı düş gücünü uyarmış, cinci kadının ustalığı, abartılarak işlenmiştir. Chaucer, *Canterbury Tales*'deki (1390; Canterbury Öyküleri) rahip öyküsünde ondan bir "dişi piton yılanı" olarak söz eder. 16. yüzyıl Fransız şairlerinden Bartsas kontu Guillaume de Salluste ise *La Semaine*'de

(1587; Hafta) kadının büyü yaparken kendi öz oğlunun yağından hazırlanmış bir şamdan kullandığını yazar.

En Gedi, EINGEDI olarak da yazılır. İsrail'in güneydoğusunda Lüt Gölünün batı kıyısında vaha, arkeolojik sit alanı ve kibutz. Bütünüyle kırıç bir bölgedeki tek su kaynağını içermesi nedeniyle çok eski zamanlardan beri bir yerleşim alanı olmuştur. Bitişik bir höyükte 1960'larda ve 1970'lerin başında yapılan kazılarda, bir Kalkolitik Çağ (İÖ 4. bin) tapınağı kalıntılarıyla İÖ 7. yüzyıldan Bizans dönemine değin süreklilik gösteren yerleşim izleri ortaya çıkarılmıştır. 1953'te kurulan kibutzta hurma, muz ve turfanda sebze yetiştirilir. En Gedi çevresindeki yöre, tropik bitki örtüsüyle ülkenin değişik bir doğa köşesi ve gözde bir turizm merkezidir.

en küçük kareler yöntemi, $x_1, x_2, \dots, x_p$ ve y değişkenlerine ilişkin deneysel veriler dizisine uygun, $y=f(x_1, x_2, \dots, x_p)$ fonksiyonunun bulunmasını amaçlayan yaklaşım yöntemi. Yöntemin dayandığı ana düşünce, y 'nin deneysel olarak elde edilen değerleri ile fonksiyonun öngördüğü değerleri arasındaki farkların karelerinin toplamını en aza indirmektir.

En küçük kareler yöntemi pek çok durumda, özellikle de doğrusal bir fonksiyonun yerleştirilmesine uygun veriler dizisinde son derece başarılıdır. Başka bir deyişle, ϵ gelişigüzel seçilen normal dağılımlı bir kalan olmak üzere, $y = \beta_0 + \beta_1 x_1 + \beta_2 x_2 + \dots + \beta_p x_p + \epsilon$ biçiminde bir eşitlikle anlatılmaya elverişli deneysel veriler için, $\sum (y - \hat{y})^2$ toplamının en aza indirilmesiyle elde edilen yaklaşık β değerleri en az varyansa sahip olur.

En küçük kareler yöntemine, gözlemlenmiş (x, y) noktalar kümesine uygun $y = mx + b$ biçimindeki doğrusal fonksiyonun yerleştirilmesi problemi örnek olarak gösterilebilir. Bu problemde x 'in her değerine karşılık gelen y 'nin iki ayrı değeri vardır; bunlardan biri gözlemlerle elde edilen değeri, öteki de $mx + b$ 'ye eşit olan değeridir. Bu iki değer arasındaki fark $[y - (mx + b)]$, gözlem ile yerleştirilecek doğru arasındaki sapmadır. Sapmaların karelerinin toplamı yazılırsa, değişkenleri m ve b olan $f(m, b)$ fonksiyonu elde edilir ve problem $w = f(m, b)$ yüzeyinin mbw uzayında bir alçak noktasının bulunmasına dönüşür. Bu nokta da $\partial f / \partial m = 0$ ve $\partial f / \partial b = 0$ denklemlerinin eşanlı çözümüne elde edilir.

en küçük ortak kat bak. ortak katların en küçüğü

en résille, dekoratif sanatlarda cam ya da nefes üstüne yapılan bir mine tekniği. Bu teknikle taşın üstüne kazınan desenin içi altınla, ardından da mat ya da yarı saydam mineyle doldurulur. Düşük ısıda fırınlandıktan sonra yüzeyi törpülenir ve cilalanır. *En résille*, bölmeli mineye(*) benzerse de zemini metal olmadığından daha zarif bir etki yaratır. Mücevher, el aynası, yüzük ve düğme gibi ufak süs eşyasıyla bibloların bezenmesinde kullanılan *en résille*, özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda Batı Avrupa'da yayılmıştır.

enantiyomorf bak. ayna görünümlü

enargit, bakır arsenik sülfür (Cu_3AsS_4) yapısında, kimi zaman önemli bir bakır cevheri oluşturan sülfotuz minerali. Damarlarda ve yerinde dönüşüm çökellerinde ağır, metalik gri renkli kristaller ve kütleler

halinde bulunur. Ortorombik sistemde kristalleşir. Yugoslavya'daki Bor'da, Peru'nun çeşitli bölgelerinde, Şili'deki Chuquibambilla'da ve ABD'de Montana'daki Butte'de ekonomik değeri olan enargit yatakları bulunmaktadır. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için, bak. sülfotuzlar (tablo).

Enbar, MASSICE ya da FEYRUZ SABUR olarak da bilinir, Irak'ın el-Enbar ilinde (*muhafaza*) antik Mezopotomya kenti. Fırat Irmağı'nın sol yakasında modern er-Remadi kentinin aşağısında yer alır. İS 363'te Roma imparatoru Iulianus tarafından yıkıldı. Ardından yeniden kuruldu ve 6. yüzyıldan sonra Enbar adıyla anıldı. Sasani baskısından kaçan Pumbedita akademisine bağlı Yahudilerin 588'de buraya yerleşmesiyle bir Yahudi merkezine dönüştü. Abbasi yönetiminin başlangıcından (750) Bağdat'ın kuruluşuna (762) değin halifelik başkenti oldu.

Enbar, el-, eskiden ER-REMADI, Irak'ın batısında il (*muhafaza*). Eskiden ilçe (*liva*) olan el-Enbar, 137.723 km²'lik yüzölçümüyle Irak'ın en büyük ilidir. Dicle ve Fırat havzaları arasındaki su bölümü çizgisinden Suriye ve Ürdün sınırlarına kadar uzanır ve geniş çöl alanlarını içine alır. Fırat dışındaki akarsuların çoğu yazın kurur. Fırat'ın taşkın ovasında sulama yapılır, pamuk, buğday ve sebze yetiştirilir. Fırat'ın üzerinde il merkezi er-Remadi(*) yakınlarında, hem sulanabilen alanları genişletmek, hem de hidroelektrik enerji üretimini artırmak amacıyla bir baraj kurulmuştur. Suriye ve Ürdün'den gelen karayolları il sınırlarından geçer. Nüfus (1985 tah.) 582.058.

Enbari, asıl adı ABDURRAHMAN BIN MUHAMMED KEMALİDDİN EBU'L-BEREKAT (d. 1119, Bağdat - ö. 19 Aralık 1181, Bağdat), Arap dil bilgini. Bağdat Nizamiye Medresesi'ni bitirdi ve aynı medresede ders verdi. Yaşamının sonlarına doğru kendisini bütünüyle yapıtlarına ve dine vermek amacıyla inzivaya çekildi.

Başlıca yapıtları, Arap dil bilgilerinin biyografilerini içeren *Nüzhetü'l-Elibbâ fî Tabakâtü'l-Üdeba* (1877) ile dilbilgisi kitapları olan *Esrarü'l-Arabiye* (1886) ve *el-İnsaf fî Masaili'l-Hilâf beyne'l-Nahviyini'l-Basriyyin ve'l-Küfiyyin* (1878). Bugün elde bulunmayan *el-Mizan* adlı dilbilgisi kitabı da bir başka önemli yapıtıdır.

enbiya bak. nebi

Encarnación, eskiden ITAPÚA, Paraguay'ın güneydoğusundaki Itapúa ilinin merkezi. 1614'te Yukarı Paraná Irmağı'nın batı yakasında kuruldu. Karşı kıyıda Posadas'a (Arjantin) feribotla bağlanır. 1926'da bir kasırgadan büyük hasar gören Encarnación bugün Paraguay'ın önemli kentlerindendir. Yukarı (eski) Kent ve Aşağı (yeni) Kent olmak üzere iki kesime ayrılmıştır. Yukarı Kent'te bir kilise, belediye binası, mahkemeler, bir yüksek okul, bir öğretmen okulu, ticaret okulları ve başlıca yerleşim alanları yer alır. Aşağı Kent'te postane, çeşitli ticaret firmaları, fabrikalar, oteller, Paraguay Bankası'nın bir şubesi ve bir radyo televizyon istasyonu vardır. Hinterlandtan getirilen kerestenin yanı sıra, *maté* (çay), tütün, pamuk, mısır ve pirincin işlendiği kentte sığır kesimi de yapılır. Mallar karayolu ya da demiryoluyla Asunción'a ya da feribotla Posadas'a gönderilir. Başka bir karayolu ise kuzeydoğu yönünde Puerto Presidente Stroessner'e, oradan da Iguaçu

Çavlanına kadar gider. Kentte bir havalimanı vardır. Nüfus (1982) 27.632.

Enceladus, Satürn gezegeninin dıştan ikinci büyük uydusu. Önceleri yalnızca yörüngesi bilinen Enceladus'a ilişkin ilk ayrıntılı bilgileri, 1981'de bu uydunun çok yakınından geçen ABD'nin insansız uzay aracı "Voyager 2" topladı. Uyduya 87.140 km yaklaşan uzay aracı, Enceladus'un jeolojik yapısının çok karmaşık olduğunu ortaya çıkardı. Yüzeyi üzerine yapılan gözlemler, uydunun beş farklı evrim döneminden geçtiğini göstermektedir. Bazı kratersiz bölgeler en fazla 100 milyon yıl öncesine tarihlenir. Bu süre Enceladus'un tüm ömrünün yalnızca son yüzde 2'sini oluşturduğundan, uydunun volkanik etkinliğini sürdürdüğünü düşündürmektedir. Satürn ile Satürn'ün öteki uydusu Dione'nin Enceladus üzerindeki gelgit etkisinin, süregiden bu jeolojik etkinlik için gerekli olan enerjiyi sağladığı sanılmaktadır.

Enceladus 500 km çapındadır ve Satürn'ün çevresinde, ortalama 238.020 km uzaklıkta çembersel bir yörüngede döner. Ortalama yoğunluğu, suyunkinden yalnızca yüzde 10 fazladır. Bu özelliği, bileşiminin yüzde 50'sinin ya da daha fazlasının buz olduğunu gösterir. Işığı yansıma gücü yüzde 100'e yakın olan yüzeyi, genellikle düz olmakla birlikte yer yer kraterlerle ve girintili çıkıntılı düzlüklerle kaplıdır. Enceladus, Satürn'ün, yoğunluğu en az olan uydularından biridir.

Encephalartos, *Cycadaceae* familyasından, 20'den fazla ağaç türünü içeren cins. Afrika'nın güneyinde doğal olarak yetişen ve çeşitli türleri dünyanın pek çok yerinde süs bitkisi olarak yetiştirilen bu ağaçlar, 6 m'ye kadar boylanır. Gövdenin ucunda toplanmış olan, 90-120 cm uzunluğunda sert yapılı tüysü yaprakları vardır. Başta *E. caffer* olmak üzere bazı türlerin gövdelerinden çıkarılan nişastalı özden ekme yapılır.

Enciclopedia Barsa, Meksika'da İspanyolca yayımlanan genel kültür ansiklopedisi. Özellikle okullar, aileler ve Latin Amerika'daki kütüphaneler için hazırlanmış ilk başvuru kaynağıdır. Encyclopædia Britannica, Inc. yönetiminde İngilizce dışında bir dilde hazırlanmış ilk ansiklopedidir.

Bir ciltlik dizinle birlikte 15 ciltlik ilk basımı 1957'de Encyclopædia Britannica, Inc. tarafından yayımlandı. 1979'dan sonra yayımı Meksika'daki Encyclopædia Britannica Publishers, Inc. sürdürdü. *Barsa* adı, Britannica şirketinin Latin Amerika'daki girişimlerine öncülük eden Dorita Barrett ile kocası Alfredo Sa'nın soyadlarından kısaltılarak elde edilmiştir. Sürekli gözden geçirilen ansiklopedinin içeriği özellikle Latin Amerikalı okurların ilgi alanlarında yoğunlaşmıştır. Ağırlıklı olarak *Britannica Junior Encyclopædia*'nın çevirisine dayanır. 1964'te *Barsa*'ya, denemelerden ve geniş konu alanlarına göre düzenlenmiş bir inceleme kılavuzundan oluşan 16. cilt eklenmiştir. Ansiklopedide 8 bine yakın madde ve çoğu renkli olan 5 bin illüstrasyon ile yaklaşık 300 harita vardır. Birinci cilt, bilgiye hızlı ulaşmayı sağlayan bir dizin içerir.

Enciclopedia cattolica (Katolik Ansiklopedisi), 1949-54 arasında Vatikan'da yayımlanan, Katolik Kilisesi'yle ilgili tarihsel ve çağdaş bütün konuları içine alan 12 ciltlik ansiklopedi. İtalyan araştırmacıların imzalı makalelerinden oluşur. Maddelerin uzunlukları arasında büyük farklar vardır. Her maddeyle birlikte sunulan geniş kaynakçalarda, dergilerde yayımlanmış makaleler de ayrıntılı biçimde belirtilir. Her cilt yaklaşık 2 bin sayfadır. 12. ciltte, maddeleri 42 ana

başlık ve alt başlık altında sınıflandıran bir sistematik dizin yer alır. 1969'da Roma'da *Dizionario del concilio ecumenico vaticano secondo* (II. Vatikan Ekümenik Konsili Sözlüğü) başlığıyla bir ek yayımlanmıştır.

Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti (İtalyan Bilim, Edebiyat ve Sanat Ansiklopedisi), İtalya'da yayımlanan 36 ciltlik (biri dizin) büyük ansiklopedi. Hazırlığına 1925'te başlanan ansiklopedi 1929'dan 1936'ya değin fasiküller biçiminde yayımlandı. Daha sonra 1937-60 arasında kapsayan ekler çıkarıldı.

Enciclopedia italiana, genellikle imza yerine yazar adlarının baş harflerini taşıyan çok sayıda yetkin ve uzun makale ile binlerce illüstrasyon içerir.

Enciclopedia Mirador Internacional (Mirador Uluslararası Ansiklopedi), São Paulo'da Portekizce yayımlanan başvuru kaynağı. Bilimsel bir yaklaşımla, alfabetik düzende hazırlanan 20 ciltlik ansiklopedi, 14 milyon sözcük ve tümü renkli çeşitli resimler içerir.

1975'te Encyclopædia Britannica do Brasil adlı yayın kuruluşu tarafından Brezilya'ya yönelik olarak yayımlanmaya başladı. İlk kez 1964'te yayımlanan İngilizce *Britannica Junior Encyclopædia*'nın çevirisi olan önceki bir yayının yerini alması planlanmıştı. *Mirador*'un, benzeri yayınlarda görünmeyen bir dizin yöntemi vardır: Maddelerdeki tüm paragraflar ve alt paragraflar numaralanmıştır. Aynı numaralar dizindeki kayıtlarda da yer alır. Ansiklopedinin çıkardığı ek yayınları arasında 1977'den bu yana yayımlanan bir yıllık; iki ciltlik kısaltılmış bir Portekizce sözlük olan *Dicionário Brasileiro da Língua Portuguesa* (1976; Brezilya Portekiz Dili Sözlüğü) ve eksiksiz bir coğrafya sözlüğü içeren *Atlas Mirador Internacional* (1975; Mirador Uluslararası Atlası) vardır.

Enciclopedia universal ilustrada europeo-americana (Resimli Avrupa-Amerika Evrensel Ansiklopedisi), kısa adı ESPASA, 1905-33 arasında Madrid'de yayımlanan ansiklopedi. Toplam 70 metin cildi ile bir dizi ekten oluşan seçkin bir başvuru kaynağıdır. İspanya'ya ve İspanyol egemenliğinde kalmış Amerika toplumlarına ilişkin biyografi ve coğrafya bilgilerinde özellikle güçlüdür. Büyük maddeler, örneğin ülke maddeleri oldukça uzundur ve uluslararası kapsamda geniş kaynakçalar içerir. Ansiklopedi evrensel içerikli olmakla birlikte, İber Yarımadası ve Latin Amerika çok daha ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. İspanya'yla ilgili cilt öteki ciltlerden ayrı olarak hemen her 10 yılda bir gözden geçirilip yeniden basılmaktadır.

Espasa'nın içerdiği özgün malzeme içinde resimler ve öteki sanat yapıtlarıyla ilgili başlıklar altında yer alan betimlemeler ve tipkibasimler, her ülkenin ulusal giysilerini, bayrağını ve madeni paralarını gösteren renkli fotoğraflar, coğrafya, tarih, jeoloji ve istatistik haritaları, gezi kılavuzlarında genellikle bulunmayan tanınmamış, uzak yerleri de içine alan kent ve kasaba planları sayılabilir. *Espasa* aynı zamanda sözcüklerin etimolojileri ile Fransız, İtalyan, İngiliz, Alman, Portekiz, Katalan ve Esperanto dillerindeki karışıklıkları veren bir sözlük niteliğindedir. 1934'ten bu yana düzensiz aralarla bir *suplemento anual* (yıllık ek) yayımlanmaktadır. Bu ek, konulara (havacılık, tarım vb) göre alfabetik olarak düzenlenmiş, ikincil konulara bunların altında yer verilmiştir. 1955'te *Espasa-Calpe: diccionario enciclopédico abreviado* (*Espasa-Calpe*:

Kısaltılmış Ansiklopedik Sözlük) adıyla *Es-pasa*'nın yedi ciltlik minyatür bir basımı yayımlanmıştır.

Encke, Johann Franz (d. 23 Eylül 1791, Hamburg - ö. 26 Ağustos 1865, Spandau, Almanya), kendi adıyla tanınan kuyruklu yıldızın periyodunu saptayan (1819) Alman astronom. Ayrıca, Saturn'un en dış halkasındaki Encke Bölgesi'ni bulmuştur. Venüs'ün 1761 ve 1769'daki geçişlerine ilişkin gözlem kayıtlarına dayanarak, Güneş'in ıraklık açısını (gerçekke Güneş'in Yer'den uzaklığını) hesaplamış ve bugün kabul edilene çok yakın bir değer elde etmiştir (8", 57). Ayrıca, küçük gezegenlerin ve çiftyıldızların yörüngelerinin hesaplanması için çeşitli yöntemler geliştirmiştir.

Hamburg ve Göttingen üniversitelerinde öğrenim gören Encke, daha sonra Göttingen Üniversitesi'nde Carl Friedrich Gauss'un yönetimi altında çalıştı. 1816'da Gotha yakınlarındaki Seeburg Gözlemevi'ne atandı. 1820'de gözlemevinin müdür yardımcısı oldu; 1822'de de yöneticiliğini üstlendi. 1825'te profesör oldu ve Berlin Üniversitesi'ndeki gözlemevinin yöneticiliğine atandı. 1835'te burada yeni bir gözlemevi kurdu.

Encke Kuyruklu Yıldızı, bilinenler arasında dolanım süresi (yörünge periyodu) en kısa (3,3 yıl) olan kuyruklu yıldız. Halley'den sonra periyodu saptanan ikinci kuyruklu yıldızdır. İlk kez 1786'da Pierre Méchain tarafından gözlemlendi. Johann Franz Encke, 1786'da, 1795'te, 1805'te ve 1818'de dünyadan gözlenen kuyruklu yıldızların aynı kuyruklu yıldız olduğunu 1819'da saptadı. Kuyruklu yıldızların genellikle bunları ilk gözleyenlerin adıyla anılmasına karşın, buna Encke'nin adı verildi. Encke ayrıca, kuyruklu yıldızın her dolanımında periyodunun 2½ saat azaldığını buldu ve bu olgunun, gezegenlerin yarattığı tedirginliklerle (bir yörüngedeki küçük sapmalar) açıklanamayacağını gösterdi. Encke Kuyruklu Yıldızının dolanım süresindeki kısalma, eski hızında olmasa bile günümüzde de sürmektedir; olayın nedeni henüz açıklanamamıştır.

Enckell, Rabbe (Arnfinn) (d. 3 Mart 1903, Tammela - ö. 17 Haziran 1974, Helsinki, Finlandiya), şair, oyun yazarı ve eleştirmen. Finlandiya'daki İsveç şiirinde 1920'lerde başlayan canlanışın önde gelen temsilcilerindendir.

Fransa ve İtalya'da sanat öğrenimi gördü. İzlenimci doğa şiirlerini topladığı ilk kitabı *Dikter'i* (Şiirler) 1923'te yayımlandı. Bu kitapta ve devamı niteliğindeki *Flöjtbläsarycka*'da (1925; Flütçünün Mutluluğu), doğa olayları arasındaki ince ayrımları bir ressamın gözüyle betimledi. Bir modernist olan Enckell, 1928-29'da *Quosego* adlı öncü dergiyle de ilişki kurmuştu. *Ljusdunkel* (1930; Işık ve Gölge Oyunu) gibi yarıotobiyografik nitelikte birkaç roman yazdıktan sonra *Värens cistern* (1931; Bahar Sarnıcı) ve *Tonbrädet* (1935; Tınlatıcı) adlı yapıtlarıyla şiire döndü. Giderek daha modern bir şiir tarzını benimsedi ve yapıtlarında T. S. Eliot'ı anımsatan öğeler kullandı. 1937'de *Valvet* (Kemer) adlı şiir kitabı yayımlandı.

Antik Çağ şiirini ve mitolojiyi de inceleyen Enckell, çağının sorunlarını ele aldığı manzum oyunlarında bu dönem yapıtlarından yararlandı. *Orfeus och Eurydike* (1938; Orpheus ve Eurydike) ve *Alkman* (1959) bunlardan bazılarıdır. En başarılı şiir kitabı olan *Andedrakt av koppar* (1946; Bakırdan Nefes), Enckell'in Yunan mitolojisine duyduğu ilgiyi belirgin biçimde ortaya koyar.

Enckell
Embassy of Finland, Washington, D.C

1960'ta Finlandiya'daki İsveçlilerin başşairi olan Enckell 1950'ler ve 1960'larda pek çok deneme kitabı yayımladı. Bu denemelerde karmaşık ve sorunlu bir dünyada sanatın gücünü dile getirdi.

encomienda (İspanyolca *encomendar*: "emanet etmek"), İspanya'nın, Amerika'daki kolonilerinde yaşayan Yerlilerin konumunu düzenlemek amacıyla oluşturduğu yasal sistem. İslam egemenliğindeki İspanyol topraklarının geri alınması (Reconquista) sırasında uygulanan ve Müslümanlarla Yahudilerden vergi toplanmasını içeren sistemden kaynaklanır. Yenidünya'nın keşfedilmesinden hemen sonra başlayan zorla çalıştırma (*repartimiento*) uygulamasını yumuşatmak amacıyla tasarlanmasına karşın, sonuçta bir köleleştirme eylemine dönüşmüştür.

1503'te yasal olarak tanımlanan *encomienda* sistemine göre İspanya kralı, *conquistador* (fatih) asker ve resmi görevli gibi bazı kişilere bir bölgede yaşayan belirli sayıda Yerliyi bağışlıyordu. Bağışı alan *encomendero*, Yerlilerden altın, mal ya da işgücü olarak vergi toplayabiliyor, karşılığında da onları korumayı ve Hristiyan inancına göre yetiştirmeyi üstleniyordu. *Encomienda*, bir toprak bağışı olmamasına karşın, uygulamada *encomendero*'lar Yerli topraklarının denetimini ele geçirmeye ve onlara karşı sorumluluklarını yerine getirmemeye başladılar. Krallığın, sistemin kötüye kullanılmasını önlemek amacıyla çıkardığı Burgos Yasaları (1512-13) ile Hint Adaları Yeni Yasası (1542), kolonilerdeki muhalefet sonucunda başarısızlığa uğradı ve *repartimiento* sistemi 1550'den sonra farklı bir biçimde yeniden canlandı.

Encomienda sistemi kolonilerde yeni gelişen madencilik ekonomisinin gereksinimlerini karşılamak amacıyla getirilmişti. Ama Yerli nüfusunun önemli ölçüde azalması ve madenciliğin yerini tarımın alması nedeniyle etkisini yitirdi ve büyük toprak sahipliğine dayalı *hacienda*(*) sistemi ortaya çıktı. Bununla birlikte *encomienda* 18. yüzyıl sonlarına değin kaldırılmadı. Ayrıca bak. *repartimiento*.

Encümen-i Daniş, Tanzimat döneminde bilimsel çalışma ve araştırmalarda bulunmak üzere Académie Française örnek alınarak kurulan (15 Nisan 1851) Osmanlı bilim akademisi.

Osmanlı Devleti 18. yüzyılın başından beri Batı'nın askeri ve teknik ilerlemesi karşısında önlem almaya çabalıyordu. II. Mahmud (hd 1808-39) devletin kurtulması için

kendisinden önce girilen askeri gücün artırılmasına ve modernleştirilmesine yönelik Batılılaşma hareketlerinin yerine, yozlaşmış bütün kurumların yeniden düzenlenmesinin ve yeni toplumsal değişikliklerin şart olduğunu ileri sürmüştür. Onun zamanında hazırlanan ve Osmanlı Devleti'ni Batılı bir devlet haline getirme iddiasını taşıyan Tanzimat'la birçok yenilik gelmiş, bunların bir bölümü hemen uygulanmış, bir bölümüyse zamanla uygulama alanına çıkabilmiştir.

Bu etkinlikler çerçevesinde 21 Temmuz 1846'da toplanan Meclis-i Maarif-i Umumiye, kurulacak darülfünunun (üniversite) ders kitaplarını hazırlayacak bir Encümen-i Daniş oluşturulmasını kararlaştırdı. Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin bu konudaki hazırlıkları oldukça yavaş ilerledi. Ancak Ocak 1851'de hazırlanabilen tüzük tasarısı ve aday üyelerin listesi 15 Nisan 1851'de padişahça onaylandı. Kurul ilk toplantısını 18 Temmuz 1851'de Bezmîâlem Valide Sultan'ın Sultan Mahmud Türbesi yakınlarında (bugünkü Türbe semtinde) yaptırdığı Darülmecrid adlı okulda yaptı. Açılıştaki Abdülmecid, Sadrazam Mustafa Reşid Paşa, dönemin bilgileri ve devlet adamları bulundu. Hariciye müsteşarı Fuad Efendi'yle (sonradan Fuad Paşa) Cevdet Efendi'nin (Paşa) ortaklaşa yazdıkları Osmanlıca dilbilgisiyle ilgili *Kavaid-i Osmaniye*, Encümen-i Daniş'in ilk yapıtı olarak padişaha sunuldu. Encümen-i Daniş özellikle çeşitli bilimsel ve teknik yapıtları telif etmeyi ve çevirmeyi, Türk dilinin geliştirilmesi yolunda çaba göstermeyi başlıca amaç olarak programına aldı. Bu etkinlikler, encümen üyelerinin aralarından seçecekleri kimselere verilecekti. Encümen'in 40 aslı üyesi vardı. Aslı üyelerin bir bilim dalında uzman olması, bir yabancı dil bilmesi şarttı. Sayısı sınırlanmayan onursal üyelerin ise Türkçe bilmeleri gerekmiyor, encümene herhangi bir dille bilgi verebilmeleri yeterli sayılıyordu. Aslı üyeler, başta sadrazam olmak üzere devlet adamlarıyla bilim, edebiyat ve kültür alanlarında ün yapmış kişilerden oluşuyordu. Onursal üyeler arasındaysa dönemin tanınmış Rum, Ermeni, Arap bilgileri ve İngiliz Doğubilimci Redhouse, Avusturyalı tarihçi Hammer, Fransız Doğubilimci Bianchi gibi ünlü bilim adamları da vardı.

Encümen-i Daniş, çalışmalarından verimli bir sonuç alamadığı gibi darülfünun için kaynak kitapları hazırlama olanağı da bulamadı. Düzensiz aralıklarla sürdürülen toplantılar her seferinde bir karar alınmadan dağıldı. Encümen, 1862'de çalışmalarına son verdi. Cevdet Paşa'nın yazdığı ünlü *Tarih-i Cevdet* (1774-1826 arası Osmanlı tarihini kapsayan 12 ciltlik bu yapıtın ilk üç cildi 1854'te Abdülmecid'e sunulmuştur) Encümen-i Daniş'in tek başarısı kabul edilir.

Encümen-i Ülfet, Osmanlı döneminde Batı örneğine göre kurulan ilk kulüp.

1870'te Ali Paşa hükümetinin maliye nazırı Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın öncülüğünde Çemberlitaş'taki Asım Paşa Konağı'nda açılan kulüpte serbestçe kumar da oynanabiliyordu. Yalnızca nazır, devlet adamı ve yüksek dereceli memurların girebildiği Encümen-i Ülfet'te okuma, sohbet ve oyun salonları vardı. Kulüp bir yılı aşkın bir süre açık kaldıktan sonra Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazamlığı döneminde kapatıldı.

Encyclopædia Britannica, en eski ve en büyük İngilizce genel kültür ansiklopedisi.

1768'de Edinburgh'daki ilk basımından bu yana 15 yeni basımı yayımlanmıştır.

Birinci basım. Andrew Bell ve Colin Macfarquhar adlı İskoçyalı iki basımcının tasarladığı *The Encyclopædia Britannica; or, A Dictionary of Arts and Sciences*'in (Britannica Ansiklopedisi ya da Sanat ve Bilim Sözlüğü) yayın yönetmenliğini gene İskoçyalı bir basımcı ve antikacı olan William Smellie üstlendi. İlk bölümü Aralık 1768'de çıkan ansiklopedi, 1771'de tamamlandı. Üç ciltlik bu yapıt, 2.659 sayfa ve Bell'in 160 bakır oymabaskı resmini içeriyordu. Ansiklopedinin yeniliği ve özelliği, bir yandan önemli konuları uzun ve kapsamlı incelemeler biçiminde sunarken, öte yandan teknik ve benzeri konularda sözlük tipi birçok kısa maddeyle başvuru kolaylığı sağlamasıydı.

İkinci basım. 1777-84 arasında yayımlanan 10 ciltlik ve 8.595 sayfalık bu basım, uzunluğu ve kapsamı bakımından birinciden daha iddialıydı. İnceleme sayısı daha fazlaydı; ayrıca eski basımdaki maddeler genişletilmiş, yeni maddeler eklenmişti. Yaşamöyküleriyle ve coğrafya maddelerine eklenen tarihsel bilgilerle bu basım bir "sanat ve bilim sözlüğü"nün kapsamını aşmıştı. Yayın yönetmeni James Tytler'di (y. 1747-1803).

Üçüncü basım. 18 ciltte toplanan ve 14.579 sayfadan oluşan üçüncü basım, öncekilere göre daha da geniş ve 1788-97 arasında yayımlandı. Bu basımın yayın yönetmenliğini 1793'te ölene değin Macfarquhar, daha sonra da İskoçyalı bir Episkopal din adamı olan George Gleig (1753-1840) yaptı. Üçüncü basım tamamlandığında Andrew Bell, Macfarquhar'ın mirasçılarının hisselerini satın aldı. 1801'de, yayın yönetmenliğini Gleig'in, basımını Bell'in damadı Thomas Bonar'ın yaptığı iki ciltlik bir ek yayımlandı. Bu ekle birlikte üçüncü basımın taze ve canlı dili, *Britannica*'nın yalnızca bilgi vermekle yetinmeyen, aynı zamanda ilgi çekici bir kaynak olmasını sağladı.

Dördüncü basım. 1801-09 arasında yayımlanan ve tamamlandığında 1810 tarihini taşıyan dördüncü basım, 16.033 sayfa ve 20 ciltten oluşuyordu. Temelde üçüncü basımın gözden geçirilmiş bir yeniden basımıydı. Yeni incelemeler, eskilerin genişletilmesi, tarih maddelerine yeni gelişmelerin eklenmesi ve daha çok sayıda yaşamöyküsüne yer verilmesi sonucu, üçüncü basımdan iki cilt daha fazlaydı. Edinburghlu bir fizikçi ve doğabilimci olan James Millar (1762-1827), Macfarquhar'ın ölümüyle üçüncü basımda eksik ve yetersiz kalan noktaları düzeltmeye çalıştı.

Beşinci ve altıncı basımlar ile dördüncü, beşinci ve altıncı basımların eki. Sırasıyla Bonar ve Millar'ın yayın yönetmenliğini yaptığı beşinci basım, dördüncü basımın düzeltilerek yayımlanmış biçimiydi. Charles Maclaren'in yönetimindeki altıncı basımda, beşinci basımdaki kimi maddeler güncel gelişmelere göre yeniden yazıldı. Aynı zamanda hazırlanan ve basılan dördüncü, beşinci ve altıncı basımların ekiyle karşılaştırıldığında, bu basımlar pek önem taşımaz. Altı ciltlik bu ek, 1815-24 arasında yarımsar cilt halinde basıldı ve daha sonra *The Edinburgh Review*'nin yayın yönetmeni olan Macvey Napier'nin (1776-1847) yönetiminde yayımlandı. Ekin getirdiği en önemli yenilik, yayın yönetmeninin en iyi yayınların özeti çıkarıp bunlara dayanarak kapsamlı incelemeler yazması yerine, değişik kişilerin özgün metinler hazırlamasıydı. Birçok madde, zamanın en seçkin İngiliz ve Fransız bilim adamlarının imzasıyla yayımlandı.

Bu arada Edinburghlu basımcı Archibald Constable *Britannica*'nın telif haklarını Bell ve Bonar'ın mirasçılarının satın aldı.

Yedinci basım. Constable 1826'da iflas etti, ertesi yıl da öldü. *Britannica*'yı bir başka Edinburghlu basımcı Adam Black satın aldı. Napier'nin yayın yönetmenliğini yaptığı ve 506 bakır oymabaskı resimle, 17.101 sayfa içeren 21 ciltlik yedinci basım 1830-42 arasında yayımlandı. Bu basım, gözden geçirilmiş eski basımların ve ekini yanı sıra çok sayıda yeni yazdırılmış madde içeriyordu. Ek bir cilt, bundan sonraki basımlarda da bulunan genel bir dizini içeriyordu.

Sekizinci basım. Toplam 402 baskı resim ve 17.957 sayfa içeren 21 ciltlik sekizinci basım, 1852-60 arasında yayımlandı. Ek bir dizin cildi de vardı. Sekizinci basımın yayın yönetmenliğini Napier'nin ölümünden sonra bu işi üstlenen Edinburgh Üniversitesi tıp hukuku profesörü T. S. Trail (1781-1862) yaptı. Eski basımlardan maddeler de içermesine karşın, bu basım neredeyse tümüyle yeniden yazıldı.

Dokuzuncu basım. Toplam 24 cildi ve dizin ekliyle, en büyük basımlardan biridir. 1875-89 arasında cilt cilt yayımlandı. Yayın yönetmenliğini St. Andrew'da mantık, metafizik ve İngiliz edebiyatı profesörü ve Shakespeare uzmanı olan T. S. Baynes yaptı. Bu basımı Baynes tasarladı ve ölümüne değin (1887) üzerinde çalıştı. 1881'den sonra Baynes yayın yönetmenliğini Sami dilleri uzmanı William Robertson Smith ile birlikte yürüttü. "Bilim adamlarının ansiklopedisi" olarak bilinen ve günün bilimsel ve dinsel tartışmaları karşısında ilerici ve bilimsel bir tutum alan dokuzuncu basım, tartışmacı bir nitelik taşıyor. Ansiklopediye katkıda bulunan 1.100 yazar arasında, İngilizlerin yanı sıra öteki Avrupa ülkelerinden 60 kadar ve ABD'den 70'i aşkın bilim adamı bulunmaktaydı. ABD'li yayımcılar Horace E. Hooper ve Walter M. Jackson'ın *Britannica*'yı Adam ve Charles Black'ten satın almasıyla (1901) ansiklopedi Amerikanla geçti.

Onuncu basım. Bu basım Londra'da yayımlanan *The Times* gazetesinin desteğiyle çıktı (1902-03). Dokuzuncu basımın 24 cildine ek olarak birçok konuyu, özellikle tarihsel maddeleri güncelleştiren 11 ek cilt daha yayımlandı. Bu basımın yayın yönetmenleri Sir Donald Mackenzie Wallace, Hugh Chisholm, Arthur T. Hadley ile Horace Hooper'ın kardeşi Franklin H. Hooper'di.

On birinci basım. Yayın yönetmenliği konusundaki tartışmalar ve Jackson'la Horace Hooper arasındaki dava *The Times*'i 1909'da kontratı feshetmek zorunda bıraktı. 29 ciltlik ünlü 11. basım, Cambridge University Press tarafından yayımlandı. 10. basımda olduğu gibi, New York yönetmeni Franklin Hooper, Londra yönetmeni de işin büyük bir bölümünü yüklenen Hugh Chisholm'du. 11. basım uzun, kapsamlı incelemeleri daha küçük özel maddelere bölerek daraltmasıyla, eski basımlarda izlenen geleneksel yöntemden büyük ölçüde uzaklaşıyordu. Toplam uzunluk çok artmamakla birlikte, dokuzuncu basımdaki 17 bin maddeye karşılık, 11. basımda 40 bin madde vardı. Dokuzuncu ve 10. basımlardaki birçok maddeyi olduğu gibi bırakan, bir bölümünü de yeniden gözden geçiren 11. basımda, yeni maddeler yanında, eski maddelere eklenen, özellikle tarihi öncekinden daha ayrıntılı ele alan yeni bölümler de vardı.

1920'de *Britannica*'yı Sears, Roebuck and Company'nin Chicago'daki postayla sipariş merkezi satın aldı. Horace Hooper 1922'de ölene değin *Britannica*'nın yayımcılığını sürdürdü.

On ikinci ve on üçüncü basımlar. 1922'de, Londra'da Chisholm'un, New York'ta Franklin Hooper'ın yönetimi altında hazırlanan üç yeni cildin 11. basıma eklenmesiyle 12. basım yayımlandı. 1926'da, New York'ta Hooper'ın, Londra'da J. L. Garvin'in yönetiminde hazırlanan üç yeni cildin eklenmesiyle 13. basım ortaya çıktı. Bu dönemde (1923-28) *Britannica*, Sears, Roebuck'tan Hooper'ın eşyle kayınbiraderi William J. Cox'a geçti.

On dördüncü basım. Sears, Roebuck 1928'de *Britannica*'yı geri aldı. Artık gelişmelerin iyice gerisinde kalmış olan 11. basımın yeniden gözden geçirilmiş biçimi olan 14. basımın yayımcılığını Cox yaptı. Yaklaşık üç yılda tamamlanan (1926-29) bu basımın Londra yönetmeni J. L. Garvin, New York yönetmeni Franklin Hooper'di. 11. basımın uzun anlatımı ve ayrıntıları budanarak maddeler kısaltıldı, bilimsel ve öteki konularda yeni maddelere yer açıldı. Tüm uluslardan 3.500'ün üzerinde yazar bu çalışmaya katkıda bulundu. Biri dizin ve dünya atlası olmak üzere 29 ciltlik takım, 1929 Büyük Bunalım öncesinde basıldı. Cox, 1932'de yayımcılığı bıraktı. Yerine Sears, Roebuck'ın başkan yardımcısı Elkan Harrison Powell seçildi. Şirketin başkanlığına getirilen Powell, Büyük Bunalım sırasında gerileyen satışları giderek artıran doğrudan satış yöntemini uyguladı. Powell sürekli gözden geçirme uygulamasını başlatarak yayıma hazırlama sürecine önemli bir yenilik getirdi. Uzun aralarla yeniden yazılmış basımlar yerine, ansiklopedi her yıl gözden geçirilerek yeniden basılmaya başladı. 1938'de başlayan *Britannica Book of the Year* (Britannica Yıllığı), bir önceki yılın önemli gelişmelerini ele alıyordu.

1941 sonlarında Sears, Roebuck and Company, eski bir reklam müdürü ve o sırada Chicago Üniversitesi'nin rektör yardımcısı olan William Benton'a, *Encyclopædia Britannica*'nın tüm haklarını üniversiteye bağışlamayı önerdi. Üniversitenin mütevelli heyeti parasal bir riske girmek istemeyince, Benton işletme sermayesini sağladı ve Encyclopædia Britannica, Inc., yönetim kurulu başkanı ve hisselerin çoğunun sahibi oldu. O sırada üniversitenin rektörü olan Robert M. Hutchins, editörler kurulunun başkanlığına getirildi. Yönetim merkezi Chicago'ya.

On beşinci basım. 1952'de *Britannica*'nın, *Great Books of the Western World*'ü (Batı Dünyasının Büyük Kitapları) yayımlamasıyla, düşünür Mortimer J. Adler'le *Britannica* arasında uzun yıllar sürecek olan bir ilişki başladı. 1974'te Hutchins'ın emekli olması üzerine, editörler kurulu başkanlığına Adler getirildi. Adler, Benton ve 1967-85 arasında şirketin başkanı olan Charles E. Swanson'ın yönetimi altında kapsamlı bir editörlük çalışması yapıldı ve 1974'te *Britannica* 3 olarak da bilinen 15. basım ortaya çıktı. Yeni takım, değişik işlevleri olan üç bölümden oluşuyordu: *Micropædia* (Hızır Bilgi), *Macropædia* (Derin Bilgi) ve *Propædia* (Bilgi Özeti). Yüzden fazla ülkeden 4 binin üzerinde yazarın katkısı, 15. basıma evrensel bir bakış açısı kazandırdı. Basım giderleri dışında, yapının editörlük çalışmasına harcanan 32 milyon dolar, yayımcılık yaşamında o güne değin görülen en yüksek özel yatırımdı. *Britannica* 3'ün genel yayın yönetmeni Warren E. Preece, yönetim editörü ise daha sonra genel yayın yönetmeni olan Philip W. Goetz'di.

Yıllık gözden geçirme geleneği sürdürüldü. 1985'te basım büyük ölçüde yeniden gözden geçirildi. Bu basım için birleştirilen ve yeniden gruplanan yüzlerce maddeyle, *Macropædia*'nın yapısı değiştirildi. Dizinin

Micropædia'dan alınarak, iki cilt olarak ayrıca hazırlandı. *Micropædia* ve *Propædia* yeniden düzenlendi, birçok madde yeniden yazıldı ve sayfa düzeni değiştirildi. 1985'te yeniden düzenlenmiş haliyle 15. basım 32 ciltten oluşmaktaydı.

Encyclopædia Britannica, Inc. 1943'te *Britannica Junior*'ı (Küçükler İçin Britannica) yayımladı. 1963'te *Britannica Junior Encyclopædia* adını alan bu ansiklopedi özellikle ilkökul çocukları için hazırlanmıştı. 1960'ta Londra'da *Children's Britannica* (Temel Britannica, 1989-91) ve 1971'de okulöncesi çocuklar için *Young Children's Encyclopædia* yayımlandı.

Encyclopædia Britannica'nın başka ülke yayımcılarıyla ortak olarak hazırlanmış basımları vardır. Bunlar arasında, Yeni Çin Ansiklopedisi, Japonya'da *Buritanika Kokusai Dai Hyakka Citen* (Uluslararası Britannica Ansiklopedisi), İspanyolca *Enciclopedia Barsa*, Brezilya'da *Enciclopédia Mirador Internacional*, İtalya'da *Il Modulo* ve Türkiye'de *Britannica*'nın yenilenmiş 15. basımını temel alan *AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi* sayılabilir. Fransızca *Encyclopædia Universalis*, *Encyclopædia Britannica*, Inc. ile Club Français du Livre ortak girişiminin ürünüdür.

Encyclopaedia Hebraica, Kudüs'te İbrance olarak yayımlanan genel kültür ansiklopedisi. Temelde Yahudiliği ilgilendiren konulara ağırlık vermekle birlikte, başka konulara da yer verir.

Aralarında Nobel Ödülü kazanmış kişilerin de yer aldığı 500'den fazla Yahudi ve Yahudi olmayan yazarın katkında bulunduğu ansiklopedinin yayımına 1947'de başlanmış ve 1975'e değin 25 cildi çıkmıştır. Yapıtın bu kadar uzun bir süreye yayılması, ilk 16 cildin güncelleştirilmesi için bir ek yayımlanmasını gerektirmiştir.

Bugüne değin girişilen Yahudi ansiklopedik çalışmalarının en iddialılarından biri olan *Encyclopaedia Hebraica* Yahudiliğin tarihsel, dinsel ve kültürel yönleriyle ilgili konularda yetkili bir kaynaktır. Özellikle İsrail ve Ortadoğu coğrafyası, Kitabı Mukaddes, Yahudi biyografileri ve Sami dillerine ilişkin alanlarda güçlüdür. Görsel malzemeler ve fotoğraflar genellikle siyah-beyazdır; ender olarak renkli klşe kullanılmıştır. Kitap adlarını birkaç dilde veren kaynakçalar maddelere eklenmiştir.

Encyclopaedia Metropolitana, 1817-45 arasında İngiltere'de yayımlanan İngilizce ansiklopedi. Sistematik biçimde, konulara göre düzenlenmiştir. Yirmi beşi metin, üçü ilüstrasyon ve biri alfabetik dizin olmak üzere toplam 29 ciltten oluşan ansiklopedi, doğal sırası içinde bilimleri ve sistematik sanatları bütünüyle işleyecek biçimde tasarlanmıştır.

Maddelerin düzenlenme sistemi, yayımcının yaptığı bazı değişikliklerle birlikte temel olarak 1817'de şair Samuel Taylor Coleridge tarafından oluşturulmuştur. Coleridge, ansiklopedide işlenecek konuları beş sınıfa ayırmıştır: Kuramsal bilimler, karma ve uygulamalı bilimler, biyografik ve tarihsel bilgiler, çeşitli bilgiler ve sözlük bilgileri, analitik dizin.

Encyclopaedia Metropolitana, 19. yüzyılın ilk yarısının İngiliz araştırmacıları ile konularında yetkili kişilerce kaleme alınmış pek çok yetkin bilimsel makaleyi içerir. Ansiklopedinin ikinci baskısı 40 cilt olarak 1848-58 arasında yayımlanmıştır.

Encyclopædia universalis, Fransızca yayımlanan genel kültür ansiklopedisi. Çoğunun başında kısa bir özet yer alan uzun ve kapsamlı maddelerden oluşur. 1968-75 ara-

sında Paris'te, Club Français du Livre ile *Encyclopædia Britannica*, Inc.'in ortak girişimi olan *Encyclopædia Universalis France* S. A. tarafından bölümler halinde yayımlanmıştır. Madde başlıkları genel içeriklidir; biyografi maddeleri yalnızca çok önemli kişileri kapsar. Her maddenin sonunda bir kaynakça ile öteki maddelere göndermeler bulunur.

Toplam 20 ciltten oluşan ansiklopedinin üç ciltlik sözlük ve analitik dizin bölümü olan *Thesaurus*'ta 16 ciltteki maddeler çok özgül başlıklar altında sınıflandırılmıştır; bu bölümde ayrıca kısa biyografiler bulunur. Son cilt *Organum*'da okuyucu kılavuzu ile insan bilgisinin kuşakışı bir özeti yer alır. Yıllık yayımına 1974'te başlanmıştır.

Encyclopedia Americana, The, ABD'de yayımlanan genel kültür ansiklopedisi. İngiliz dilinin ikinci, ABD'nin ise çok ciltli ilk büyük ansiklopedisidir.

Connecticut eyaletindeki Danbury'de ilk kez 1829-33 arasında yayımlandı. 1911'de 20 cilt, 1918-20'de de 30 cilt olarak yeni basımları yapıldı; daha sonra da sürekli gözden geçirildi. Uluslararası içerikli olan *Americana*, ABD ve Kanada tarihi ile coğrafyasına ilişkin ayrıntılı bilgileriyle tanınır. Ayrıca biyografiler ile özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda ABD'de gerçekleşen bilimsel ve teknolojik ilerleme konusunda güçlü bir kaynaktır. Bütün büyük maddeler, çoğunlukla kendi alanlarında ünlü olan araştırmacıların imzasını taşır.

Ansiklopedinin cilt cilt yenilenmesi nedeniyle bazı ciltler kaçınılmaz olarak ötekiler kadar güncel değildir. Bütünsel bir yenileme son kez 1918-20 arasında gerçekleştirilmiş ve bu basım sonrakilere temel oluşturmuştur. Ama sözlük biçimindeki alfabetik dizin (30. cilt) her baskıyla birlikte yenilenmekte ve güncelleştirmeyi sağladığı gibi öğretici bir işlev de görmektedir.

Okuyucuya yardımcı olmak üzere, ayrıca uzunca maddelerin içindekileri gösteren tablolarla ve özel veriler içeren bilgi kutularına yer verilmiştir. Ansiklopedinin öteki özellikleri arasında çok sayıda küçük sözlük, özellikle önemli edebiyat, sanat ve müzik yapıtlarını değerlendiren ayrı maddeler ve İsa'dan sonraki her yüzyılda değişik araştırma alanlarında ortaya çıkan gelişmeleri özetleyen bağımsız makaleler sayılabilir.

Encyclopedia Canadiana, Kanada'nın Toronto kentinde İngilizce yayımlanan ulusal ansiklopedi. Kanadalılarca kaleme alınan ansiklopedi, ülke yaşamının güncel ve tarihsel bütün yönlerini içine alır. İlk kez 1957'de yayımlanan *Canadiana*, 1935-37 arasında ve 1948-49'da iki kez yayımlanmış altı ciltlik *Encyclopaedia of Canada*'ya (Kanada Ansiklopedisi) dayanır. Özellikle biyografi ve coğrafya alanlarında güçlüdür. Sürekli gözden geçirilen *Canadiana*, ayrıca tarih, bitki örtüsü, hayvan varlığı, yeraltı kaynakları, nüfus, din, eğitim, sağlık, sanayi, işgücü, maliye, ticaret, yönetim, dış ilişkiler, adalet, iletişim, ulaşım ve güzel sanatlar ile eğlence gibi alanlara ilişkin kapsamlı bilgiler verir. Alfabetik olarak düzenlenmiş olan 10 ciltlik takımda genel dizin yoktur. Zengin ilüstrasyonların çoğu renklidir. Ayrıca 10. ciltte, özel olarak hazırlanmış geniş ve renkli bir atlas vardır. Çoğu imzalı olan maddelerde, yazarların hazırladığı kaynakçalara da yer verilir.

Encyclopédie, L', tam adı *ENCYCLOPÉDIE, OU DICTIONNAIRE RAISONNÉ DES SCIENCES, DES ARTS ET DES MÉTIERS* (Ansiklopedi ya da Bilimlerin, Sanatların ve Mesleklerin Sınıflandırılmış Sözlüğü), 18. yüzyılda yayımlan-

mış Fransız ansiklopedisi. Bilimin ilerlemesine, laik düşünceye, Aydınlanma(*) döneminin yeni hoşgörüüne ve sağduyusuna kendini adanmış "filozoflar"ın temel yapıtından biridir. 1789 Devrimi öncesinde Fransa'da derin siyasal, toplumsal ve düşünsel yankıları olan *Encyclopédie*'nin yazarları "Encyclopédistes" (Ansiklopediciler) olarak anılır.

Yapıt, Ephraim Chambers'in *Cyclopaedia, or An Universal Dictionary of Arts and Sciences* (1728; *Cyclopaedia*, ya da Evrensel Bilimler ve Sanatlar Sözlüğü) adlı yapıtının kazandığı başarıdan esinlenmişti. Önce *Cyclopaedia*'yı beş ciltte çevirmeye girişilmiş, ama girişim sonuçsuz kalmıştı. Proje 1745'te bu durumdayken, yavımcılığı üstlenmiş olan André Le Breton daha geniş bir ansiklopedi planlamaya girişti; aynı yıl matematikçi Jean d'Alembert'den, 1746'da da çevirmen ve filozof Denis Diderot'dan projeye katkıda bulunma sözü aldı. 1747'de Diderot, matematikle ilgili bölümler dışında *Encyclopédie*'nin genel yönetmenliğini üstlendi; matematik bölümünün yönetmenliği ise d'Alembert'e verildi (d'Alembert 1758'de çekildi). On yedi ciltlik yapıt 1751-65 arasında yayımlandı; 11 cilt tutan resim ve çizimler de 1762-72 arasında basıldı; böylece *Encyclopédie* toplam 28 cilde ulaştı. Bunlara 1776-77'de beş cilt daha (dördü metin, biri resim ve çizim) eklendi, 1780'de de iki ciltlik bir dizin yayımlandı. Diderot eklerle ilgilenmeye yanaşmadığı için bunların yayın yönetimini başkaları üstlendi. Bu yedi cilt ile Diderot'nun hazırladığı 28 cildin toplamı *Encyclopédie*'nin formal bir biçimindeki 35 ciltlik ilk basımını oluşturdu.

Encyclopédie, düşünsel etkinliğin her kolunda yeni okulların temsilcileri için bir vitrin oldu. Yapıt, özellikle hoşgörü ve liberal tutumu, ayrıca el sanatlarını ve öteki mesleki konuları yeni bir yaklaşımla ele alması bakımından önem taşıyordu. Şüphesizlikle, bilimsel belirlenimciliği vurgulamasıyla, zamanın bu kuruma ve kilise kurumlarındaki yolsuzlukları eleştirmesiyle *Encyclopédie*, ileri düşünce biçiminin anlatımı olarak geniş bir etki alanı buldu. Fransız Devrimi'nin düşünsel önsözü işlevini gördü.

Encyclopédie'nin yayımı daha başından tutucu kilise yöneticilerinin ve devletin tepkisiyle karşılaştı. Yapıt önce Cizvitlerce yasaklandı, birkaç cildi Devlet Şurası (*Conseil d'État*) tarafından toplandı (1752). 1759'da *Encyclopédie* resmen mahkûm edildi ve birkaç yıl süreyle yayımı yasaklandı. Bu aşamada Diderot'nun dostları projeyi bırakmasını istediler; ama Diderot görece sakıncasız olan resim-çizim ciltleri için yayın izni almak, öteki ciltleri de gözden geçirek basmak konusunda yayımcıları ikna etti. Ama bu arada, Le Breton ile bir dizginin, 10 kadar formanın provalarından liberal içerikli ya da sakıncalı metinler içeren yaklaşık 300 sayfayı gizlice çıkarttıklarını fark etti.

Diderot ile d'Alembert'in *Encyclopédie*'yi kaleme almak için bir araya getirdiği yazarlar, Jean-Jacques Rousseau ve Baron d'Holbach dışında önceleri az tanınmış kişilerdi. Ama gerek *Encyclopédie*'nin ünu, gerek uyandırdığı tepkiler arttıkça, seçkin ve uzman yazarlar da katkıda bulunmaya başladı. Bunlar arasında Anne-Robert-Jacques Turgot, Voltaire, Jean-François Marmontel ve Jacques Necker gibi adlar vardı. Diderot'nun kendisi de özellikle felsefe, toplum kuramı ve meslekler üzerine maddeler yazdı. Böylece, çok çalışkan bir genel yayın yönetmeni olmanın yanı sıra, bunalımlarla

çalkalanan projenin arkasındaki itici güç işlevini de gördü. Teknik sanat ve süreçleri başıyla yansıtan 3-4 bin klişenin hazırlanmasını tek başına denetledi.

1782'de ilk basımda izlenen alfabetik sıralama bırakılarak, *Encyclopédie méthodique ou par ordre de matières* (Sistematik ya da Konulara Göre Düzenlenmiş Ansiklopedi) başlığıyla yeni ve genişletilmiş bir basımın yayımına başlandı. Bu yayın Fransız Devrimi boyunca sürdü ve birinci cildin yayımlanmasından 50 yıl sonra, 166. ciltle birlikte 1832'de tamamlandı.

Enç, Mithat (d. 1909, Gaziantep - ö. 12 Kasım 1990, Yalova, İstanbul), körlere yönelik eğitim kurumlarının açılmasına büyük katkılarda bulunan eğitimci.

1930'da İstanbul Erkek Lisesi'ni bitiren Enç, aynı yıl görme yeteneğini yitirdi. Viyana Pedagoji Enstitüsü'nde özürlü çocukların eğitimi alanında öğrenim gördü (1933-35). ABD'ye giderek Harvard Üniversitesi'nde ve New York'ta Columbia Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde okudu (1939). Yurda döndükten sonra Gazi Eğitim Enstitüsü Pedagoji Bölümü'nde "özel eğitim dersi" öğretmenliğine atandı. 1953'te Gazi Eğitim Enstitüsü'nde Özel Eğitim Bölümü'nü kurarak bölüm başkanlığını üstlendi. Yeniden ABD'ye giderek Illinois Üniversitesi'nde doktora yaptı (1956).

Bir süre Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu üyeliğinde bulunduğundan sonra, 1968'de doçent olarak Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Özel Eğitim Bölümü öğretim üyeliğine atandı. 1973'te Ankara'da kurulan Türkiye Körler Vakfı'nın kurucu başkanlığını yaptı. 1979'da Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi'ndeki görevinden emekli olduktan sonra Yalova'ya yerleşti. Türk Eğitim Vakfı Eğitim Bilimi Ödülü'nü alan Enç'in başlıca yapıtları arasında *Körler* (1944), *Ruh Sağlığı* (1948), *Görme Özürlüler* (1972), *Üstün Beyin Gücü* (1973), *Ruhbilim Terimleri Sözlüğü* (1974) sayılabilir.

Endamoeba, *Rhizopodea* (kökayaklılar) sınıfının *Amoebeida* takımından, omurgasızların bağışağında asalak yaşayan tek hücreliler cinsi. Eskiden, amipli dizanterinin etkeni olan *Entamoeba histolytica* türünü de içeren *Entamoeba*(*) cinsiyle aynı grup olarak kabul edilirken, 1954'te Uluslararası Zooloji Terimleri Kurulu her ikisini de ayrı bir cins olarak saptamıştır. *Endamoeba* cinsinden tek hücrelilerin çekirdeği kalın bir zarla çevrilidir; ortada ağsı yapıda bir merkez ve çevresinde taneçikli bir dış halka ayırt edilir. Bu iki bölüm, endozom denen çekirdek içi yapılarla birbirinden ayrılmıştır. Cinsin örnek türü olan *E. blattae* hamamböceklerinin bağışağında yaşar.

endaze, KÜÇÜK ARŞIN olarak da bilinir, eski bir uzunluk ölçüsü birimi. Kabaca 4 kabza ya da 16 parmak kabul edilirdi. Metrik sisteme göre ise 65 cm idi. 8 urubluk (1 urub 8,5 cm) çarşı arşınından yaklaşık 8 hat (1 hat 0,263 cm) ve 8 nokta (1 nokta 0,219 cm) daha kısa olan endaze, yalnızca kadife ve ipek gibi pahalı kumaşların ölçümünde kullanılırdı. Bunun nedeni çarşı arşınından biraz daha kısa bir uzunluk ölçüsü birimi olmasından dolayı, birim fiyatı daha ucuz göstermesiydi. Çarşı arşını kadar geniş bir kullanım alanı yoktu. II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı ölçü sistemi ile Batı'da kullanılan metrik sistem arasında oranlamaya gidilirken endaze yer verilmedi. 26 Mart 1931'de Türkiye'de metrik sistem

kabul edilince, endaze de öbür eski uzunluk ölçüleriyle birlikte kullanımdan kaldırıldı.

Endecott, John, ENDICOTT olarak da yazılır (d. y. 1588, Devon ?, İngiltere - ö. 15 Mart 1665, Boston), Massachusetts koloni valisi. Yeni kurulan koloni, onun yöneticiliği sırasında hızla ilerlemiştir.

1628'den önceki yaşamına ilişkin çok az şey bilinmektedir. Bu tarihte Endecott, kendisi gibi New England Kumpanyası'na bağlı beş serüvenciyle birlikte, plantasyon kurmak amacıyla Massachusetts'e gitti. Buradaki yerleşimin yöneticisi ve valisi seçildi. Aynı yıl 60 kişiyle birlikte, Roger Conant yönetiminde Plymouth'tan gelen bir grubun yerleştiği Naumkeag'a gitti. İki grup arasında gelişen iyi ilişkilerden ötürü yerleşimin adının, *şalom* (İbranicede "barış") sözcüğünden esinlenilip Salem olarak değiştirildiği söylenir. New England Kumpanyası yönetiminin yerini Massachusetts Koyu Kumpanyası'nın (1629) alması üzerine, Endecott, koloni valisi olarak görev yaptı (Nisan 1629-Haziran 1630). 1630'da John Winthrop vali oldu. Aralarındaki büyük dinsel farklılıklara karşın ikisi uyumlu bir çalışma arkadaşlığı geliştirmişti.

Endecott, İngiltere Kilisesi'nden ayrılmamış inanca bir savunucusuydu. Rhode Island Kolonisi'nin kurucusu olan ve dinsel özgürlükler için mücadele eden Roger Williams'ı destekledi. Kolonide hep önemli resmi görevler aldı. 1644-45, 1649-50, 1651-54 ve 1655-64'te yeniden Massachusetts Koyu Kolonisi'nin valisi oldu.

endeksleme, paranın gerçek değerini fiyat endeksi gibi sabit bir esasa göre ölçerek enflasyon ve deflasyonun sosyal sigorta ödemeleri ile primleri üzerindeki etkisini dengelemeyi amaçlayan maliye politikası aracı.

Endeksleme olmadığında, sosyal sigorta ödemelerinden yararlananların gelirleri enflasyon dönemlerinde gerçek olarak azalır. Endeksleme sosyal sigorta programlarına fon sağlamak için alınan primlere de uygulanır. 1972'de ABD'de sosyal sigorta programı tüketici fiyatları endeksinde bağlandı. Buna göre endeks yüzde 3'ten fazla arttığında, sigorta prim ve ödemeleri de oransal olarak artıyordu. 1981'de çıkarılan bir yasa ile federal gelir vergisi endeksleme kapsamına alındı. Bu uygulamanın nedeni, enflasyonun artan oranlı vergi(*) yükümlülerini daha yüksek vergi dilimlerine doğru itmesinden kaynaklanan olumsuz etkileri gidermekti.

Endeksleme, ücretlerin ve mali araçların bir fiyat endeksinde bağlanması anlamında da kullanılır.

Endell, August (d. 12 Nisan 1871, Berlin - ö. 1925, Breslau), *art nouveau* akımının Almanya'daki uzantısı olan Jugendstil'in öncülerinden, tasarımcı ve mimar. Felsefe öğrenimi yapmasına ve mimarlık eğitimi görmemiş olmasına karşın, Münih'te arkadaşlık ettiği Jugendstil'in öbür öncülerinden Hermann Obrist (1863-1927) ile Richard Riemerschmid'ten (1868-1957) etkilenecek çeşitli yapılar gerçekleştirdi. 1918'de Breslau'daki Uygulamalı Güzel Sanatlar Okulu'nun müdürlüğünü yaptı.

En önemli yapıları Münih'teki Elvira Fotoğraf Stüdyosu'yu (1897-98). Bütün cephesini kaplayan stilize ejderha figürü, simetrik olmayan kapısı ve pencereleriyle Jugendstil'in en başarılı örneklerinden biri olan bu yapı, Nazi döneminde yoz (*entartet*) sanat yapıtı ilan edilerek yıktırıldı. Endell 1901'de Berlin'deki Bunte Theater adlı tiyatroyu yeniden düzenledi, 1912'de gene Berlin'de Mariendorf Hipodromu'nu gerçekleştirdi.

Mimarlık dışında mobilya, kumaş, mücevher, duvar kağıdı tasarımları da yaptı. *Dekorative Kunst* dergisinde çıkan "Formenschönheit und Dekorative Kunst" (1898; Biçim Güzelliği ve Dekoratif Sanat) adlı yazısında tasarımın temel biçimleriyle mimarlık oranlarının insanlar üstündeki psikolojik etkilerini inceledi. *Die Schönheit der grossen Stadt* (1908; Büyük Kentin Güzelliği) adlı bir de kitap yayımladı.

Ender, Otto (d. 24 Aralık 1875, Altach - ö. 25 Haziran 1960, Bregenz, Avusturya), Avusturyalı devlet adamı ve hükümet görevlisi. 1929 Büyük Bunalımı'nın ilk aylarında şansölyelik yapmıştır.

1918-34 arasında İsviçre sınırındaki Vorarlberg eyaletinin valisiydi. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Vorarlberg'in İsviçre konfederasyonu ile birleşmesi için görüşmeler yapılsa da sonuç alamadı. Vorarlberg'de *Heimwehr*'in (sağcı yurt savunma birliği) önderi olmasına karşın eğilimleri demokrat ve antifaşist kabul edilmekteydi. Aralık 1930'da şansölyeliğe atandı ve bu görevi, Avusturya'nın en önemli bankası Creditanstalt'ın iflasıyla doruğuna çıkan ekonomik bunalımın ilk altı ayında sürdürdü. Daha sonra, Engelbert Dollfuss hükümetinde devlet bakanı oldu. Bu görevi sırasında yeni ve otoriter bir federal anayasanın hazırlık çalışmalarını yönetti (1933-34). 1934-38 arasında Avusturya yüksek muhasebe kurulu başkanlığı yaptı. *Anschluss*'un (1938'de Avusturya'nın Almanya ile birleştirilmesi) ardından Naziler tarafından tutuklanarak Almanya'daki Dachau toplama kampına gönderildi. 1945'te Müttefikler tarafından kurtarıldı.

Enderby Toprakları, Antarktika'da bölge. Hint Okyanusu kıyısında yer alır. Batıda Kraliçe Maud Toprakları'ndaki Prens Olav Kıyısından, doğuda VIII. Edward Koyu ve Kemp Kıyısına kadar uzanır. İç kesimi genellikle buzla kaplı düz bir platodur; kıyıya doğru yükselerek sarp doruklar oluşturur; en yüksek noktası Napier Dağı'ndadır (2.260 m). Kıyı kesimi, Londra'daki Enderby Brothers adlı balina avcılığı firmasında çalışan İngiliz denizci John Biscoe tarafından 1831'de keşfedildi; bölgenin adı da Biscoe tarafından kondu. Avustralya'nın üzerinde hak öne sürdüğü Enderby Toprakları'nda, 1963'te SSCB tarafından açılan bir bilimsel araştırma merkezi bulunmaktadır.

Enders, John Franklin (d. 10 Şubat 1897, West Hartford, Connecticut - ö. 8 Eylül 1985, Waterford, Connecticut, ABD), ABD'li viroloji ve mikrobiyoloji uzmanı. Frederick C. Robbins ve Thomas H. Weller ile birlikte sinir dokusu içermeyen doku kültürlerinde çocuk felci virüsünü üretmiş, çocuk felci aşısının hazırlanmasında ilk adım olan bu çalışmalarını üç araştırmacı 1954 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü'nü almıştır.

Harvard Üniversitesi'nin İngiliz edebiyatı bölümünde yüksek lisans öğrenimi yapan (1922) Enders, sonradan aynı üniversitede bakteriler üzerinde çalışmaya başlayarak doktorasını bu alanda tamamladı (1930). Yaptığı ilk araştırmalarla, verem, zatürree ve bakteri kökenli hastalıklara direnç konularına yeni ve temel bilgiler kazandırdı. 1929'da Harvard Üniversitesi'nin tıp okulunda bakteriyoloji ve immünoloji asistanlığına, 1935'te yardımcı doçentliğe, 1942'de de doçentliğe yükseldi.

II. Dünya Savaşı sırasında, ABD Savaş Bakanlığı'nda buluşıcı hastalıklar konusunda sivil danışmanlık yaptı. ABD ordusunda benzer bir görev üstlendiği 1945-49 yılları arasında, özellikle kabakuluk virüsü ve

riketsiya hastalıkları üzerinde çalıştı. Bu dönemde, çalışma arkadaşları Weller ve Robbins ile birlikte, büyük miktarda çocuk felci virüsü üretebilmek için yeni yöntemler araştırmaya başladı. O zamana değin, bu virüs yalnızca canlı maymunların sinir hücrelerinde üretilebiliyor ve bu kültürlerden hazırlanan aşılarda insan için tehlikeli oluyordu. Enders, Weller ve Robbins'in, insan embriyonları ile maymunlardan alınmış, sinir dokusu içermeyen doku kültürlerinde çocuk felci virüsünü üretmeyi başarmaları, 1954'te çocuk felcine karşı Salk aşısının geliştirilmesini sağladı. Aynı ekibin 1950'lerin sonuna doğru ürettiği kızamık aşısı da 1963'te ABD'de kullanıma sunuldu.

enderun, Osmanlı sarayında padişahın günlük yaşamını sürdürdüğü iç bölüme verilen genel ad. Bürokrasi için bir hizmet içi eğitim ve yetiştirme merkezi işlevi de görmüştür. Bir kavram olarak enderun (iç), sarayın dış hizmetlere ve kamusal işlevlere ayrılan birün(*) kesiminin karşıtıydı.

Edirne Sarayı ile İstanbul'daki Eski Saray da dahil Osmanlılardaki enderunların en gelişmiş, Yeni Saray'daki (Topkapı Sarayı) enderundu (Enderun-ı Hümayun). Topkapı Sarayı'nda bulunduğu tipik biçimiyle Birün, Birinci Yer ve İkinci Yer'den (ya da avlulardan) oluşurken, Enderun klasik dönemde Üçüncü Yer'i; 17. yüzyıldan başlayarak ise aynı zamanda yeni köşkler ile gelişen Dördüncü Yer'i kapsıyordu. Sarayın ikinci avlusundan Babü's-Saade ile girilen Üçüncü Yer'de Büyük ve Küçük odalar, Kiler-i Hassa Odası, Hazine Odası, Kuşhane, Seferliler Odası, Doğançılar Odası ve Has Oda; Dördüncü Yer'de ise Bağdat Köşkü, Revan Köşkü, Mecidiye Kasrı, Kara Mustafa Paşa Köşkü ve Sünnet Odası yer alıyordu. Enderunda aynı zamanda içoğlanların eğitimi sürdürülüyordu. Büyük ve Küçük odalarda başlayan eğitim, Doğançılar Odası, Seferliler Odası, Kiler Odası ile Hazine Odası'nda sürer ve Has Oda'da son bulurdu. Büyük ve Küçük odalarda eğitim gören içoğlanlarına giysilerinden dolayı dolamalı, öbür bölümlerdekilere de kaftanlı denirdi.

Büyük ve Küçük odalarda genel olarak okuma yazma, çeşitli spor ve sanatlar öğretilirdi. Bu odalardaki içoğlanları sarayın en alt hizmetlerini görürlerdi. Amirleri saray kethüdası idi. Ayrıca Büyük Oda'da odabaşı, imam ve külhancıbaşı gibi önde gelen içoğlanları, Küçük Oda'da da oda kethüdası adlı bir zabıt bulunur, ondan sonra odabaşı ve simiçibaşı gelirdi. Doğançılar Odası'ndaki içoğlanları ise, padişahın av kuşlarına bakmakla görevliydi. Odanın amiri doğancıbaşıydı. Doğancıbaşı dış hizmetlere çıkarsa çakırcıbaşı, şahincibaşı ve sancakbeyi olurdu. Seferliler Odası'na geçen kaftanlılar, beceri ağırlıklı sanatlar ile okçuluk, binicilik ve güreş alanlarında eğitilirdi. Sarayın gereksinime duyduğu hanende, kemaneke, berber, çamaşırcı, hamamcı, esvapçı gibi hizmetliler de burada yetiştirilirdi. Kiler Odası'na ayrılanlar ise, kilercibaşının emrinde yemek hizmetlerine bakardı. Kiler Odası'nın doğal bir uzantısı olan Hazine Odası'ndaki kaftanlılar Enderun Hazinesi'ni (iç hazine) korumakla yükümlüydü. En üst basamak olan Has Oda'da ibrikdar, berberbaşı, kahvecibaşı, sır kâtibi gibi hizmetliler padişahın günlük işlerini görürdü. Has Oda'nın amiri hasodabaşı, törenlerde padişahın giysisini giydirmek ve çıkarmakla görevliydi. Arz ağaları denen silahdar, çuhadar, rikâbdar, tülband gulâmi ve miftah gulâmi da Has Oda erkânındandı. Has Oda enderunlularının görevlerinden biri de Hırka-i Saadet Dairesi'nin bakımını ve temizliğini yapmaktı. Dış hizmete çıkan

has odalılara sancakbeyliği, beylerbeyliği gibi yüksek görevler verilirirdi.

Enderun, II. Mahmud döneminde geleneksel işlevini yitirmiş, II. Meşrutiyet'ten sonra da kaldırılmıştır.

enderun mektebi, Osmanlı Devleti'nde hükümdar saraylarının enderun denen iç bölümlerinde görev yapan kul kökenli hizmetlilerin geleneksel usta-çırak ilişkileri içinde yetiştirilme tarzı.

Enderun mektebini bugünkü anlamda bir eğitim kurumu olarak düşünmek yanlıştır. Bu, esas olarak, devşirme kulların küçük yaşta başlayarak ortak bir Osmanlı kültürü ile yoğrulmasına ve devlete sadık, belirli normları paylaşan, bürokratik usullere vakıf bir yönetici seçkinler zümresi olarak yetiştirilmesine hizmet eden bir sistemdi. Bir olasılıkla Memlük sarayındaki usullerden esinlenmiş olan Osmanlı enderun eğitimini, devşirme oğlanlarını önde gelen harem ağalarının maiyetine veren I. Mehmed (1412-21) başlatmıştır. Ama hizmet içinde eğitimin asıl gelişimi II. Mehmed (Fatih) döneminde (1451-81) oldu ve I. Selim'le (Yavuz) (1512-20) I. Süleyman (Kanuni) dönemlerinde de (1520-66) sürdü. Temel usul, devşirme(*) sistemiyle daha çok Balkanlar'daki Hristiyan ailelerden toplanarak gelen acemi oğlanları içinde en zeki, güzel ve yetenekli görülenlerin saraya alınması; enderundaki acemi oğlan koğuşlarına yerleştirilip, en basitten başlayarak çeşitli hizmetlerde görevlendirilmesi ve eğitilmesiydi. Bütün adaylar belirli bir noktada enderunun başlıca hizmet amirlerinin (kilercibaşı, hazinedarbaşı vb) yanına verilir; tipik olarak II. Mehmed'in hükümdarlığında, "bölük-i oda", "bölük-i hazine", "bölük-i kiler", "bölük-i şahinciyan-i enderun" ve "bölük-i rikâbdaran" olarak anılan beş kategori içinde hem çalışır, hem öğrenirlerdi. Acemi oğlanların yetenekçe üst kademesi zamanla belirli hizmet dallarında terfi eder, devlet adamlığı katına yükselir, bu arada bazılarının Has Oda'ya alındığı, gene bazılarının haremdeki şehzadeler mektebinde daha ileri eğitim gördüğü de olurdu. Enderuna I. Süleyman dönemiyle birlikte Müslüman Türk çocukları da aday olarak alınmaya başladı. Bu adalara Arapça ve Farsçanın yanı sıra Kuran, ilmiyal, tecvid, akaid ve amel dersleri veriliyordu. Düzenli olmakla birlikte tefsir, hadis, fıkıh, feraiz, şiir ve inşa, hey'et, hendese, coğrafya, kelim, mantık ve maâni de öğretilen dersler arasındaydı. Ayrıca çeşitli sanatlar da öğretiliyordu. Ama amaç, büyük ilim ve sanat adamları yetiştirmek değil, hep ortak bürokratik ideolojiyi ve normları yerleştirmekti. Edirne, Galata, İbrahim Paşa ve İskender Çelebi saraylarının enderunlarında da Enderun-ı Hümayun'a gelenler olurdu.

Enderun mektepleri 17. yüzyılda gerilemeye başladı ve birçok değişikliğe uğradı. 1675'te Galata Sarayı Mektebi ve Enderun-ı Hümayun dışındaki enderun mektepleri kapatıldı. II. Mahmud'un 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı kaldırması ve Enderun-ı Hümayun'daki çeşitli eski görevlerin yerine modern kurumlar getirmesiyle, enderun mektepleri önemini yitirmeye başladı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, tek enderun mektebi olan Enderun-ı Hümayun da bir kararnameyle kaldırıldı (1909).

endiv bak. hindiba

Endlicher, Stephan (Ladislaus) (d. 24 Haziran 1804, Pressburg, Macaristan - ö. 28 Mart 1849, Viyana), Avusturyalı botanikçi. Bitki sınıflandırmasına egemen olan üç temel sistemden birini geliştirmiştir. Bu sınıflandırma, 19. yüzyıl ortalarında yaygın

Endlicher, Josef Kriehuber'in bir portre çalışmasından J. Höfelich'in yaptığı taş baskı Bild-Archiv Österreichische Nationalbibliothek, Viyana

olarak benimsenen "sistemler arası geçiş" ile birlikte 24'ü aşkın taksonomiye uzlaştırdı. Bazı bitkilerin büyüme özellikleri konusunda yanlış bilgileri içermekle birlikte, ilkel damarlı bitkilerden bazılarının sınıflandırılmasında oldukça çağdaş bir yaklaşımı olan Endlicher'in sistemi Avrupa'da bir süre çok benimsendi. Bitkiler âlemini talibitkiler (algler, mantarlar, likenler) ve kormofitler (yosunlar, eğreltiotları, tohumlu bitkiler) olarak ikiye ayıran sistemini açıkladığı *Genera plantarum secundum ordines naturales disposita* (1836-40; Doğal Bir Sisteme Göre Düzenlenmiş Bitki Cinsleri) adlı yapıtı, yarı yüzyılı aşkın bir süre bitki familyaları ile cinslerinin tanımlandığı değerli bir kaynak olarak önemi korudu.

İlahiyat öğrenimini yarım bırakarak, Budapest'te ve Viyana üniversitelerinde doğabilim ve tıp öğrenimi gören Endlicher, 1840'ta tıp doktoru oldu. 1836'da Viyana Doğabilim Müzesi'nin yöneticiliğini üstlendi ve 30 bin bitki örneğinden oluşan herbaryumunu müzeye bağışladı. Müzenin botanik koleksiyonunu yeniden düzenlerken yazdığı *Genera Plantarum*'da, 6.285'i damarlı bitki olmak üzere, 6.835 bitki cinsine yer verdi. 1840'ta Viyana Üniversitesi'nde botanik profesörlüğüne atandı.

Servetini botanik koleksiyonlarını ve kitaplarını satın alarak, kendisinin ya da başkalarının yapıtlarını yayımlayarak tüketen Endlicher 1849'da intihar etti.

Endo Şusaku (d. 27 Mart 1923, Tokyo), Japonya'nın önde gelen çağdaş romancılarından. Yapıtlarında, Doğu ile Batı arasındaki ilişkileri kendine özgü Hristiyan bir bakış açısından değerlendirmiştir.

Endo 11 yaşındayken anne ve teyzesinin etkisiyle Hristiyan oldu. 1949'da Keio Üniversitesi Fransız edebiyatı bölümünü bitirdi. 1950-53 arasında Fransa'da Lyon Üniversitesi'nde aynı dalda çalıştı. Her ikisini de 1955'te yayımladığı ilk anlatı kitapları *Şiro hito* (Beyaz Adam) ve *Kiuroi hito*'da (Sarı Adam) sonraki yapıtlarında tutacağı yolu belirliyor, Japon ve Batı yaşantısı ile bakış açısı arasındaki farklılıkları ortaya koyuyordu. *Umi to dokuyaku*'da (1957; Deniz ve Zehir) II. Dünya Savaşı sırasında ele geçirilen bir Amerikalı pilot üzerinde teşrih yapan bir Japon doktorun davranışı çerçevesinde Japon ahlak anlayışını sorguluyordu. Endo'nun en güçlü romanlarından biri sayılan *Çimnoku*'da (1966; Sessizlik) Japonya'ya gelen Portekizli papazlarla onların etkisiyle Hristiyan olan Japonların katledilmesi anlatılır. Bu roman ile şogunu hesabına Meksika, İspanya ve Roma'ya ticaret bağlantıları kurmaya giden bir *samurai*'nin gezisini konu alan *Samurai* (1980) en iyi yapıtları sayılır. Bu yapıtlarda, kültürler

arasındaki etkileşimin karmaşıklığı esnek ve güçlü bir anlatımla aktarılır.

Endo'nun öbür dünyayı yapıtları arasında *Kazan* (1959; Yanardağ), *Kuşibue o fuku toki* (1974; Isık Çaldırım Zaman) ve birkaç komik roman yer alır. Endo ayrıca öyküler, oyunlar, denemeler, bir de yaşamöyküsü yazmıştır. Endo uluslararası yazarlar kuruluşu PEN'in de Japonya örgütünün başkanıydı.

endoderm, hayvan embriyonunun ilk gelişme evresinde oluşan üç katlı doku taslaklarının (ya da hücre yığınlarının) en iç katmanı. Daha üstte yer alan öbür iki katman mezoderm ve ektodermdir. Yutak, östaki borusu, bademcikler, tiroit, paratiroid ve timus bezleri, gırtlak, soluk borusu, akciğerler, ağız ve anüs dışında tüm sindirim kanalı, idrar kesesi, siyek ve döl yolu gibi organların içini döşeyen epitel doku endodermden gelişir. Knidiller ile ktenoforlarda sindirim boşluğunun içini döşeyen basit dokuya da (gastroderm) bazen endoderm adı verilir. *Ayrıca bak.* ektoderm; mezoderm.

endodonti, diş hekimliğinin, dişözü ve çevre dokuların bakımı, hastalıklarının tanısı ve tedavisiyle ilgili uzmanlık dalı.

Endodontinin temel uygulaması, hastalıklı dişözünün çıkarılması ve bu boşluğa dolgu yapılmasıdır. Dişözü çıkarıldığında dişin beslenmesini çenedeki damarlar üstlendiği için, diş çene kemiğine bağlayan lifler canlılığını sürdürse bile diş ölü olarak kabul edilir. Çürük diş çekmek yerine onarma olanağı veren ve yerel anesteziyle yapılan dolgu işlemi, hem görünüm, hem kullanım açısından büyük yarar sağlar; gerçekten de, çene kemiğine gömülü olan doğal dişler, diş kemerinin bütünlüğünü korudukları gibi, basınca, takma dişlerden 10 kat daha fazla dayanıklıdır.

endogami bak. içten evlenme

endokardit, kalbin iç yüzeyini döşeyen zarın (endokart) iltihaplanması. İltihap, bakteri ve mantar gibi mikroorganizmaların bulaşmasından ya da başka nedenlerden ileri gelebilir. Mikroorganizmalar genellikle kalp kapakçıklarına yerleşir ve akut ya da yarı akut endokardite yol açar. Sivilce ve apselerin etkeni olan *Staphylococcus aureus* ile belsoğukluğunun etkeni olan *Neisseria gonorrhoeae* gibi hastalık yapıcı mikroorganizmalardan ileri gelen akut endokardit hızla gelişir; başlıca belirtileri ateş, terleme, eklem ağrıları, kırılgılık, iştahsızlık, kilo kaybı, görme bozukluğu, burun kanamaları, deride morartılar ve genel bir halsizliktir. Kapakçaktaki iltihap odağından kopan bakteriler kümeleri dolaşıma katılarak damarları tıkar ve vücudun bazı bölgelerine kan gitmesini engelleyebilir (*bak.* embolizm). Deride, ağız ve boğaz mukozası ile konjunktivada, kılcak damarların kanamasından ileri gelen, renkli küçük benekler görülür. Yarı akut ya da kronik endokarditten sorumlu olan mikroorganizmalar yalnızca güçten düşmüş dokularda enfeksiyona yol açabilecek güçte olduğu için, bu hastalık daha çok kalbi doğuştan zayıflı olan ya da hastalık nedeniyle zayıf düşmüş kişilerde görülür. Bakterilerden kaynaklanan endokarditin tedavisinde, başta penisilin türevleri olmak üzere antibiyotiklerin uzun süre kullanılması gerekir.

Bakterilerden ileri gelmeyen trombozlu endokarditte, kalp kapakçıklarının kenarlarında iri kan pıhtıları birikir, ama iltihap

nedeni henüz açıklanamamıştır. Bu hastalık, burun ve dişetlerinde kanamalar, eklem ağrıları, ateş ve kalbin kasılması (sistol) sırasında duyulan üfürüm sesiyle tanınır. Nedeni açıklanamamış bir bağdoku hastalığı olan kızartılı lupus da endokardite yol açabilir.

endokrin sistem bak. iç salgı sistemi

endokrinoloji, iç salgı bilimi olarak da bilinir, vücut işlevlerinin düzenlenmesinde hormonların ve öteki kimyasal maddelerin rolünü araştırarak, hormon dengesizliklerinin tedavisiyle uğraşan tıp dalı. Şeker hastalığı gibi bazı iç salgı hastalıklarının yüzyıllardır bilinmesine karşın, endokrinoloji yeni gelişen bir bilim dalıdır; bu dal vücuttaki doku ve organların, daha uzakta-ki doku ve organlara iletilmek üzere salgılarını doğrudan kan dolaşımına boşalttıklarının anlaşılmasıyla doğmuştur.

Salgılarını özel bir kanala değil, doğrudan doğruya kan dolaşımına boşaltan "kanalsız salgı bezleri"ni (iç salgı bezleri) ilk tanımlayan (1841) Friedrich Henle oldu. 1855'te Claude Bernard bu bezlerin ürünlerini "iç salgı" terimiyle adlandırarak öbür salgılardan ayırdı ve çağdaş hormon kavramına öncülük etti.

Erkeklerde yaşlanmayı geciktirmek için hayvanların erbezlerinden alınan özütleri kullanan Charles Brown-Séquard, 1889'da ilk hormon tedavisini gerçekleştirdi ve "organoterapi" adı verilen yeni bir tedavi akımının doğuşunu hazırladı. Gerçi bu akım kısa sürede etkisini yitirdi ama, tıbbı, çağdaş kortizon ve tiroit hormonlarının öncüsü olan böbreküstü bezi ve tiroit bezi özütlerini kazandırdı. Pankreas sıvılarının salgısını uyarmak üzere incebağırsakta üretilen ve 1902'de Ernest Starling ile William Bayliss tarafından bulunan sekretin, atılan ilk hormon oldu. 1905'te Starling, sinir sisteminin denetimi altında çalışarak fizyolojik süreçleri düzenleyen bu tür kimyasal maddelere hormon adını verdi; 1905 yılı endokrinolojinin gerçek doğum tarihi olarak kabul edilebilir.

20. yüzyılın ilk yıllarında pek çok hormonun artırılması, hormon dengesizliklerinden yakının hastaların tedavisinde yeni umutlar yarattı. 1914'te Edward Kendall tiroit bezinden tiroksin hormonunu ayırdı; 1921'de Frederick Banting ve Charles Best pankreas dokusunda insülini bularak şeker hastalığının tedavisinde yeni ufuklar açtılar; 1929'da Edward Doisy gebe kadınların idrarında östron hormonunun varlığını saptadı.

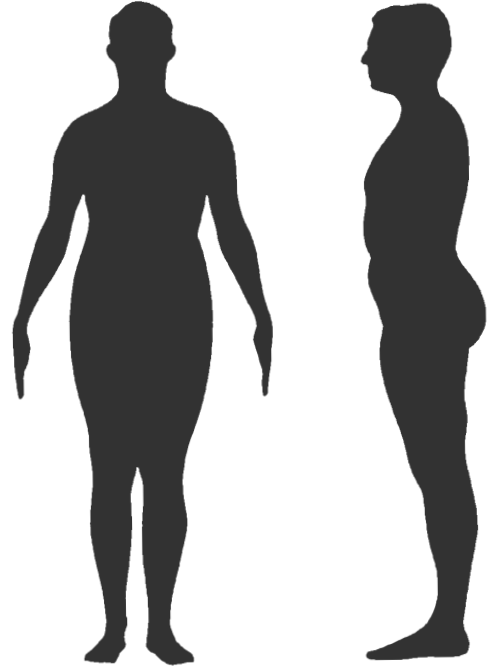
1. Dünya Savaşı'ndan sonra nükleer teknolojinin tıp alanında kullanılmaya başlaması, hormon hastalıklarında yeni tedavi yöntemlerinin gelişmesine yol açtı; özellikle radyoaktif iyotun hipertiroidizm tedavisinde olumlu sonuç vermesi, tiroit ameliyatlarını zorunlu olmaktan çıkardı. Radyoaktif izotoplar ile hormonlara karşı oluşan antikorları birlikte kullanan Rosalyn Yalow ve S.A. Berson, 1960'ta, endokrinoloji uzmanlarının erken tanı ve tedavide çok düşük hormon miktarlarını saptayabilmelerini sağlayan ve son 20 yıldır önemi giderek artan tanı yönteminin temelini attılar.

endometriyoz, kadında, döl yatağı boşluğunun içini döşeyen endometriyum dokusunun, döl yatağı dışındaki başka bir bölgede gelişmesiyle tanımlanan üreme yolları hastalığı. En çok yumurtalıkta görülürse de, döl yatağı ile kuyruksokumu arasındaki bağdoku, döl yolunu düzbağırsaktan ayıran zarda, kalınbağırsağın S biçimindeki son bölümünde (sigmoit kolon), döl yolu ve diş üreme organlarında, döl yatağının yuvarlak bağlarında ve leğen bölgesini örten periton

zarında da ortaya çıkabilir. Hastalığın tanıtıcı belirtileri, âdet kanaması sırasında ve öncesinde şiddetli ağrıları, ağırlı cinsel ilişki, ağırlı dışkılama, âdet kanamasından önce hafif, âdet sırasında şiddetli kanama, ağırlı işeme ve idrarda kandır. Çoğu kez kısırlığa yol açan endometriyoz, kadında yumurta oluşumunu önleyen hormonlarla ve cerrahi girişimle tedavi edilebilir.

1980'lerin sonlarında yapılan araştırmalar endometriyoz ile görece ince kemik yapısı arasında bağ kurulabileceğini ve bunda kemik gelişimini engelleyen bir bağışıklık sistemi hormonunun rol oynadığını düşündürmektedir. Bu durumda endometriyoz kadınlarda osteoporoz (kemik erimesi) tehlikesini artıran bir hastalık olabilir.

endomorf, ABD'li psikolog W.H. Sheldon'ın insanları beden yapılarına göre sınıflandıran sisteminde, vücut çizgileri yuvarlak olan insan tipi (somatotip). Mutlak bir

Aşırı endomorf tipi

sınıflandırma olmayan Sheldon sisteminde, beden yapısının endomorfik özellikleri ektomorfik ve mezomorfik özelliklerine baskın olan kişilere endomorf denir. En aşırı endomorfaların vücudu olabildiğince yuvarlaklır; baş yuvarlak, karın yuvarlak ve geniş, iç organlar vücut boyutlarına oranla büyük, kollar ve bacaklar oldukça kısa, üstkol ve uyluklar şişman, el ve ayak bilekleri incedir. Normal olarak endomorfaların vücudunda yağ dokusu fazladır; ama bu, sıradan bir şişmanlık değil, yapısal bir özellik olduğu için, endomorf kilo verse-ler bile ancak zayıf bir endomorf olabilirler. *Karş.* ektomorf; mezomorf.

Endonezya, resmi adı ENDONEZYA CUMHURİYETİ, Endonezya dilinde REPUBLIK INDONESIA, Güneydoğu Asya anakarasının açıklarında, Hint Okyanusuna ve Büyük Okyanusa bakan takımadada ülkesi. Toplam 13.670 adadan oluşur; bunlardan yaklaşık 12.700'ünde yerleşme yoktur. Sumatra, Cava, Borneo'nun güney kesimi (Kalimantan) ve Selebes'ten oluşan Büyük Sunda Adalarını, Bali'den Timor'a kadar uzanan Küçük Sunda Adalarını, Selebes ve Yeni Gine arasındaki Maluku Adalarını (Baharat Adaları) ve Yeni Gine'nin batı kesimini kapsar. Yüzölçümü 1.948.700 km²'dir; batıdan doğuya 5.100 km, kuzeyden güneye 1.600 km boyunca uzanır. Doğuda Papua

Yeni Gine ve Arafura Denizi, güney ve batıda Hint Okyanusu, kuzeybatıda Andaman Denizi, kuzeyde de Malakka Boğazı, Güney Çin Denizi, Selebes Denizi ve Büyük Okyanusun batı kesimiyle çevrilidir. Başkenti Cakarta'dır. Güneydoğu Asya'nın en büyük ve en kalabalık ülkesi olan Endonezya, Asya ve Avustralya arasındaki konumuyla da stratejik bir önem taşır. 1991 tahmini nüfusu 181.451.000'dir.

DOĞAL YAPI. *Yüzey şekilleri.* Başlıca adaların en belirgin özelliği sık tropik ormanlarla kaplı sarp volkanik dağlardır. Bu dağlar yumuşak bir eğimle alçalarak yerini kalın alüvyonlu bataklıklarla örtülü, sığ denizler ve mercan kayalıkları çevrili kıyı ovalarına bırakır. Bölge düzeyinde birbirleriyle keşişen bir dizi sahanlık, volkanik dağ sırası ve denizaltı çukuru karmaşık bir coğrafi yapı oluşturur.

Büyük ve Küçük Sunda adaları Asya anakarasının güneydeki uzantısı Sunda Sahaneliğinin, Yeni Gine'ye komşu adalar ise Avustralya anakarasının kuzeydoğudaki uzantısı Sahul Sahaneliğinin üstündedir. Birinci sahanlık güney ve batıda, ikinci sahanlık ise kuzeydoğuda derin denizaltı çukurlarıyla çevrilidir. Japonya ve Filipinler dağ kuşağının uzantısı, Borneo ve Yeni Gine arasında bir dizi volkanik dağ ve çukur biçiminde yayılır. Sumatra'dan Timor'a kadar bir zincir biçiminde uzanan adaların güney kenarı Güneydoğu Asya anakarasının en hareketli kuşağını oluşturur. Etkin yanardağların bulunduğu bu bölge kuzeye ve iç kesimlere doğru alçalarak yerini bataklık düzlüklere ve sığ denizlere bırakır.

Dünyanın üçüncü büyük adası olan Borneo genellikle tepeliktir, ama yükseklik çok seyrek olarak 1.200 m'nin üzerine çıkar. Kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan yayvan dağ sisteminin güneyinde alüvyonlu bataklıklar bulunur. Borneo ile Sumatra arasında Malakka Yanımadasının uzantısı olan, granit kökenli Riau Adaları (*kepulauan*) yer alır. Batıda volkanik olmayan bir dizi küçük adaya çevrili olan Sumatra, dört bölgeye ayrılır: Dar kıyı ovaları, Barisan Dağları, alçak tepelik alan ve adanın doğu yarısını kaplayan alüvyonlu düzlükler. Adadaki birçok güzel gölün en ünlüsü olan kuzeydeki Toba Gölü (*danau*) deniz düzeyinden 900 m yüksektedir. Tek bir yapısal blok görünümünde olan Cava'nın güney ve kuzey kıyılarında kireçtaşı platformlar uzanır. Ortadaki yanardağ kuşağının iki yanında alüvyonlu havzalar bulunur. Cava'nın doğusunda sıralanan küçük adalardan Bali ve Lombok benzer bir yüzey şekli gösterir. Sumbawa ve Flores'ten sonra durulan zincir, kuzeye doğru kıvrılan volkanik Banda Adalarıyla sürer. Sumba ve Timor ise volkanik olmayan adaların bir uzantısını oluşturur. Sunda ve Sahul sahanlıkları arasında sıkışmış olan Selebes, derin körfezlerle oyulmuştur; adadaki sıradağlar da derin vadilerle parçalanmıştır. Yeni Gine, Kuzey Maluku ve komşu adaları kapsayan Sahul Sahaneliğinin kuzeyi dağlık bir kuşakla çevrilidir; Avustralya anakarasına bakan kesimler genellikle düzlük bataklıklardan oluşur.

Endonezya'da 200 kadar etkin ve yüzlerce sönmüş yanardağ bulunur. Sumatra'dan Selebes'in kuzeyine kadar bir yarımay biçiminde sıralanan bu yanardağlar zengin bir toprak dokusu oluşturur. Yakın dönemde püsküren yanardağların çoğu Cava'dadır. Sumatra ve Cava adaları arasında, Sunda Boğazındaki Rakata Adasında bulunan dünyaca ünlü Krakatoa'nın (Krakatau) 1883'teki püskürmesi çevre adalarda tüm yaşamın yok olmasına neden olmuştur.

Akarsular ve toprak dokusu. Ülkenin başlıca uzun akarsuları Borneo'daki Kapuas,

Barito ve Mahakam'dır. Sığ iç denizler hem ulaşım, hem doğal kaynaklar açısından önem taşır. Cava'da andezitli volkanik, Sumatra'da riyolit, Borneo'da granit ve tortul kayalar egemendir. Nemli bölgeler genellikle verimliliği kayaç kökenine göre değişen lateritli topraklarla örtülüdür. Belirgin bir kurak mevsimin görüldüğü yerlerde esmer topraklara rastlanır. Yüksek sıcaklar ve şiddetli yağışlar genelde hızlı bir aşınmaya yol açar. Rüzgarların taşıdığı volkanik küllerin çökmesiyle oluşan katmanlar en verimli alanlardır.

İklim. Endonezya'nın iklim koşullarını belirleyen öğeler Ekvator'un çevresinde bulunması, adalardan oluşması ve iki kara kütlesi arasında yer almasıdır. Kıyı kesimlerinde 23°C-31°C arasında değişen yıllık ortalama sıcaklık 600 m'den sonra giderek düşer. Kar yağışı görülen tek bölge Yeni Gine Adasının doğusundaki Maoke Dağlarıdır. Gündüz ile gece arasındaki sıcaklık farkı mevsimler arasındaki sıcaklık farkından daha yüksektir. Yağışlar miktar ve dağılım bakımından önemli değişiklikler gösterir. Ülkenin büyük bölümünde yıl boyunca görülen şiddetli yağışların büyük bölümü aralık-mart arasında düşer. Genelde 2.000 mm olan yıllık ortalama yağış miktarı, Doğu Cava ve Kuzey Selebes'te 1.500 mm'ye, Küçük Sunda Adalarında da 1.000 mm'ye kadar iner. Buna karşılık bazı merkezlerde 500-700 mm arasında değişen günlük yağışlar da saptanmıştır. Mevsimler arasındaki yağış farklılıkları muson rüzgarlarından kaynaklanır. Şiddetli kasırga ve tayfunlar görülmesi de, öğle sonrası fırtınalara sık rastlanır.

Bitki örtüsü ve hayvan varlığı. Endonezya'nın yaklaşık üçte ikisi ormanlarla kaplıdır; ekili alanların oranı yüzde 11, çayır ve otlakların ise yüzde 7'dir. Alçak kesimlerdeki karışık tropik yağmur ormanları, 1.500 m'den sonra yerini genellikle meşe, defne, tığağacı ve manolyadan oluşan yaprakdök-meyen yağmur ormanlarına bırakır. Sumatra'nın doğu, Borneo'nun güney kıyı şeritlerinde mangrov bataklıkları bulunur. Çiçek açan bitki türleri 30 bini, ağaç türleri ise üç bini bulur.

Endonezya hayvan varlığı bakımından iki bölgeye ayrılır. Asya'ya bağlı olan batı bölgesinde gergedan, orangutan, tapir, kaplan ve fil gibi hayvanlar yaşar. Bali ile Lombok ve Borneo ile Selebes arasında geçen Wallace Çizgisi'nin doğusunda Avustralya'ya özgü hayvanlara rastlanır. Bu bölgenin hayvan varlığı kakadu, çardakkuşu, cennetkuşu gibi kuşları ve bandikut, kuskus gibi keselileri kapsar. Belirli bir yöreye özgü türler arasında Cava'daki tavuskuşu, Barisan Dağlarındaki yabanıl keçi, Cava'nın batı ucundaki tek boynuzlu gergedan, Borneo'daki uzun burunlu maymun, Selebes'teki geyik domuzu ve anoa denen yabanıl sığır ile 3 m boyundaki Komodo ejderi sayılabilir. Ülkede çok değişik böcek türleri de bulunur.

YERLEŞME DOKUSU. Endonezya'da dağların ve denizlerin oluşturduğu engeller geçmiştiren gelen toplumsal, kültürel ve dinsel farklılıklara güçlü bir yapı kazandırmıştır. Bu nedenle günümüzdeki yönetsel bölünme, büyük ölçüde tarihsel bölgelere denk düşer. Kıyı kesimlerinde genellikle ticaretle uğraşan karışık kökenli "kıyı Malayları" ağırlıktadır. Buna karşılık iç kesimdeki toplulukların geleneksel ve kapalı yapılarını korudukları görülür.

Temelde kırsal bir ülke olan Endonezya'da Cava, Madura, Bali ve bir ölçüde de Sumatra ve Selebes dışında genellikle seyreker bir yerleşme dokusu vardır. Büyük ölçüde kendi kendine yeten küçük ve ba-

ğımsız koyler, yapı olarak önemli bölgesel farklılıklar gösterir. Yaşam biçimini toprağın verimliliği belirler; küçük ve bağımsız çiftçiler büyük çoğunluğu oluşturur.

Kentleşme yavaş bir süreç izlemektedir. Cakarta, Surabaya ve Medan dışındaki kentlerin çoğunda kırsal yaşam biçiminin izleri belirgindir. Önemli kentler Cava'da toplanmıştır.

NÜFUS Endonezya'nın çok renkli etnik bileşimi üç geniş grup altında toplanabilir. Hindu kültüründen güçlü bir biçimde etkilenmiş olan ve sulu piring ekimiyle uğraşan Cava ve Bali'nin iç kesimlerindeki topluluklar, ülke nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturur. Köklü ve gelişmiş bir kültüre dayanan bu grup Cava, Sunda, Madura ve Mali halklarını kapsar. Etnik bakımdan karışık bir yapı gösteren kıyıdağdaki Müslüman halkları Sumatra ile Selebes'in güneyinden gelen Malaylar ile Makassarlılardan oluşur. Bütün kıyı kentlerinde bulunan bu grubun etkisi Cava'nın dışında çok daha güçlüdür. Üçüncü grubun içine, yağışların sulu piring tarımına elvermemesi nedeniyle dönüşümlü ekim yapılan bölgelerdeki kabile toplulukları girer.

Bu kültürel sınıflandırmanın dışında kalan önemli etnik topluluklar arasında Sumatra'daki Bataklılar ile Minangkabaular, Selebes'in kuzeyindeki Minahasalılar ve Ambolular sayılabilir. Yerli kökenli olmayan en büyük topluluk, birçok kuşaktan beri Endonezya'da yaşayan Çinlilerdir. Hollandalıların ve Avrasyalıların çoğu bağımsızlıktan sonra ülkeden ayrılmıştır. Büyük kentlerde iş yaşamında ve Batı kültürüyle ilgili alanlarda belirli bir ağırlığı olan Hintli, Arap ve Avrupalı kesim sayıca küçük bir topluluk oluşturur.

Konuşulan dillerin çoğu Malezya-Polenezya kökenlidir. Bu diller 16 büyük gruba ayrılır. Ulusal dil olan Endonezya dili Sumatra'nın doğusundaki Djambi ilinde konuşulan bir Malay lehçesinden geliştirilmiştir. Oldukça basit olduğu için kolayca benimsenmiş olan bu dil, ulusal birliğin sağlanmasında önemli bir etken olmuştur. Endonezya'da bütün büyük dinler önce kıyı kesiminde tutunmuş ve Cava ile Sumatra'nın güneyindeki açık bölgeler dışında çok yavaş bir biçimde iç kesimlere yayılmıştır. Günümüzde nüfusun yüzde 90'ına yakın bölümü Müslüman olmakla birlikte Hinduizm ve Budacılık ile eski animist ve pagan inançların güçlü etkisi sürmektedir. Ülkenin her yanına yayılmış olan Hristiyanların yaklaşık üçte ikisi Protestandır. Çinlilerin çoğu Budacılık ve Konfüçyüsçülüğe inanır. Bazı uzak yörelerde kabile dinleri egemendir. İslama en sıkı biçimde uyulan

Bali'de bir krater gölü kıyısına kurulmuş Budacı tapınağı, Endonezya

yerler Aceh, Sumatra ve Cava'nın batı kesimleri, Kalimantan'ın güneydoğu kesimi ve bazı küçük Sunda adalarıdır. Cava'da Müslümanların yalnızca üçte biri dinin gereklerini tam anlamıyla yerine getirir; bunlar *santri* olarak bilinir. Bürokratların çoğunluğunun oluşturduğu Hindulaşmış Müslümanlara *priyayi*, Müslüman olmakla birlikte geleneksel inançlarını da sürdüren ve çoğunlukla köylü olan gruba ise *abangan* denir.

Nüfus yoğunluğunun (1991) km² başına 93 kişi olduğu Endonezya'da, nüfus dağılımı son derece dengesizdir. Aşırı nüfus sorunu yalnızca belirli bölgelerde vardır. Dış göçler nüfus artışında ve bileşiminde önemli bir rol oynamaz. Toplam nüfusun (1990) yüzde 69'u kırsal kesimde yaşar. Doğum ve ölüm oranları (1988) sırasıyla binde 27,2 ve binde 11,1'dir. On beş yaşın altındaki grubun toplam nüfus içindeki oranı yüzde 40'a yakındır.

EKONOMİ. Endonezya'da büyük ölçüde tarıma ve madencilige dayanan, gelişme yolunda bir karma ekonomi yürürlüktedir. 1967'den sonra uygulanan planlı kalkınma, ikili ve çok taraflı yardım kuruluşları aracılığıyla çalışan Batılı ve Japon iş çevrelerince yönlendirilmektedir. Bu çalışmalar sonucu ekonomide küçümsenmeyecek bir gelişme sağlanmış olmakla birlikte, Endonezya kişi başına düşen milli gelir bakımından hâlâ en yoksul ülkeler arasında yer almaktadır. 1986 verilerine göre ülke gayri safi milli hasılası (GSMH) 87,9 milyar ABD Doları, kişi başına düşen milli gelir ise 490 ABD Doları'dır.

Gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) içindeki payı (1989) dördte bire yakın olan tarım sektöründe, toplam işgücünün yarısından fazlası çalışır. Üretimin büyük bölümünü küçük üreticiler sağlamakta birlikte, ihracata dönük büyük çiftlikler de tarımda önemli bir yer tutar. Endonezya dünyanın önde gelen kauçuk üreticilerinden biridir. Öteki önemli ürünler kahve, çay, tütün, kopra, baharat (karanfil ve küçükhindistancevizi), palmiye yağıdır. Temel gıda ürünü pirinçtir; devletin modernleştirme çalışmaları verimliliği önemli ölçüde artırmıştır. Ayrıca mısır, manyok, tatlıpatates, yerfıstığı ve soya-fasulyesi de yetiştirilir. Son yıllarda kereste ciliğin gösterdiği hızlı gelişme sonucunda, ahşap ürünler önemli bir ihracat kalemi durumuna gelmiştir. Hızlı kesimin ormanlarda yol açtığı yıkımı önlemek amacıyla bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Balıkçılık henüz küçük ölçekli bir etkinliktir; Japonya'nın

yardımlarıyla son yıllarda üretim ve ihracatta belirli bir artış sağlanmıştır.

Endonezya dünyanın önde gelen petrol, doğal gaz ve kalay ihracatçıları arasında yer alır. Petrol rezervleri 9,8 milyar varil, doğal gaz rezervleri ise 800 milyar m³ olarak tahmin edilmektedir. Devlet mülkiyeti altındaki bu yatakların işletilmesine kalifiye işgücü ve sermaye ile katkıda bulunan yabancı şirketler üretimden pay alır. Anıtım işlerini devlete ait petrol şirketi Pertamina yürütür. Doğal gaz alanında üretim tesisleri giderek artmaktadır. İşlenen öteki önemli madenler bakır, manganez, nikel ve boksittir.

Sanayinin en önemli dalını petrol üretimi oluşturur. Son yıllarda özellikle devletin öncülüğünde büyük ölçekli imalat sanayileri kurulmuştur. İthal hammaddeye dayanan başlıca sanayi dokumacılıktır. Kimyasal maddeler, oto lastiği, elektronik parçalar, çimento, gübre ve kâğıt da önemli sanayi ürünleridir. Genel tüketim malları üreten küçük ölçekli imalat kuruluşları yaygındır.

Bankacılık sektörünün büyük bölümünü elinde tutan devlet, faiz ve sıkı para politikalarıyla ekonomiye yön vermede önemli rol oynar. Bununla birlikte müdahale ve denetim mekanizmaları gevşetilerek, yabancı sermayeyi çekecek özendirici önlemler alınmıştır. Orta ve küçük ölçekli sanayilerde yoğunlaşmış olan özel sektörün ağırlığı giderek artmaktadır. Her yıl biraz daha artan petrol gelirlerine karşın, ödemeler dengesinin sağlanmasında dış yardımlar önemli rol oynar. Genelde hammadde ve gıda ürünlerine dayanan ihracat karşılığında mamul mallar ithal edilir. Ayrıca pamuk gibi hammaddeler ve bazı gıda ürünleri de ithal edilir. Dış ticaretle en önemli yeri tutan Japonya'yı ABD, Singapur ve Malezya izler.

Ülke içi taşımacılık büyük ölçüde deniz ulaşımına dayanır. Başlıca yük limanları Cakarta'ya bağlı Tanjungpriok, Surabaya'ya bağlı Tanjungperak ve Medan'a bağlı Belawan'dır. Petrol yüklemenin büyük bölümü Sumatra'nın güneyindeki Palembang'dan yapılır. Karayolu ağına gelişkin olduğu adalar Cava ve Sumatra'dır. Endonezya Devlet Demiryolları (PJKA) Cava, Madura ve Sumatra'da toplam uzunluğu (1990) 6.500 km'ye ulaşan hatlar işletir. Ülke içinde çeşitli şirketlerce tarifeli hava seferleri yapılır. Dış hat seferleri genellikle Cakarta ile Bali'deki Denpasar havalimanlarından yapılır.

YÖNETSEL VE TOPLUMSAL KOŞULLAR. 1945 Anayasası uyarınca yürütme gücü geniş yetkilerle donatılmış olan devlet başkanının elindedir. Başkan, devlet yönetimi-

nin en üst organı olan Halk Danışma Meclisi'nce (MPR) beş yılda bir seçilir ve bu organa karşı sorumludur. Silahlı kuvvetler başkomutanı olmanın yanı sıra yasama organı Halk Temsilcileri Meclisi'nin (DPR) önderi sayılır ve olağanüstü durumlarda DPR'nin izniyle yasa yerine geçen kararnameler çıkarabilir. DPR, siyasal partiler, silahlı kuvvetler, meslek kuruluşları, öğrenci birlikleri gibi grupların ve bölgesel temsilcilerin gösterdiği adaylar arasından başkanın seçtiği 1.000 üyeden oluşur ve beş yıllık görev süresi içinde yılda en az bir kez toplanan MPR, devlet yönetimine ilişkin genel ilkeleri ortaya koyar. DPR'nin 500 üyesinin 100'ü çeşitli gruplar arasından başkanca atanır; geri kalan üyeler nispi temsile göre seçimle belirlenir. Başkan hükümet çalışmalarında kabinenin yanı sıra tanınmış kişilerden oluşan Yüksek Danışma Konseyi (DPA) ile mali işleri denetleyen beş kişilik Yüksek Hesap Kurulu'ndan (BPK) da yardım görür. Ülke siyasetindeki en önemli güç, birçok meslek kuruluşunu bünyesinde toplayan Sekber Golkar'dır. Resmi muhalefet partileri Birleşik Kalkınma Partisi (PPP) ve Endonezya Demokrat Partisi'dir (PDI). On yedi yaşına ulaşan ya da evli olan her yurttaşın oy kullanma hakkı vardır; seçimlerde aday olma yaşı ise 21'dir.

Endonezya'nın sosyal sigorta sistemi, tedavi ve koruyucu hekimliğe yönelik bütün sağlık hizmetlerinin bir arada bulunduğu il sağlık merkezlerine dayanır. Doktor ve yardımcı personel sıkıntısı henüz giderilememiştir. Önemli hastalıklar denetim altına alınmıştır, ama yetersiz beslenme sorunu özellikle çocuklar açısından hâlâ sürmektedir. Bebek ölüm oranı (1988) binde 83'tür. Ortalama ömür (1988) kadınlar için 57,7 yıl, erkekler için 54,9 yıldır. Konut açığının büyük olduğu kentlerde genel hizmetler de yeterli olmaktan uzaktır.

Eğitim sistemi altı yıllık ilköğretimden sonra, üç yıl orta ve üç yıl lise düzeyinde verilen ortaöğretimi kapsar. Ders programları genel, mesleki, teknik ve tarımsal bölümler biçiminde ayrılır. Yükseköğretim resmi ve özel nitelikte 40 kadar üniversite, enstitü ve yüksek öğretmen okulunu kapsar. Başlıca üniversiteler Bogor Tarım Enstitüsü, Bandung Teknoloji Enstitüsü ve Endonezya Üniversitesi'dir.

KÜLTÜREL YAŞAM. Endonezya'da yüzyıllarca süren kültürel özümleme, bu alanda zengin bir çeşitlilik yaratmıştır. İS 8-10. yüzyıllar arasındaki dönemde Cava'nın orta kesiminde inşa edilen ve günümüzde yıkıntı durumunda olan yaygın tapınak kompleksleri Hinduizmin etkisini yansıtır. Mahayana Budacılığının büyük anıtı Borobudur(*).

Endonezya'da Nüfus Yoğunluğu

Güney Yarıküre'nin en görkemli yapısı olarak kabul edilir. Aynı dönemde yayılan Hindu efsaneleri *Ramayana* ve *Mahabharata*, Cava ve Bali'nin kırsal geleneklerine güçlü bir biçimde sinmiştir. Bu kültürel mirasın izleri müzik, dans ve oyunlarda açık bir biçimde görülür. Geleneksel tiyatro, gölge oyunu (*wayang kulit*), kukla oyunu (*wayang golek*) ve aktörlerin yer aldığı sahne oyunu (*wayang orang* ya da *wayang wong*) biçimlerini kapsar. Sahne oyununda genellikle mask giyen aktörlere bir *gamelan*(*) orkestrası eşlik eder.

Başlıca bezeme sanatları metal işlemeciliği, taş, ahşap, kemik ve fildişi oymacılığı, dokumacılık ve bez boyamacılığıdır. Bu alanda öteki Güneydoğu Asya kültürlerinin bazı etkileri görülmekle birlikte, çeşitli özgün üsluplar bulunur. Batik(*) boyama tekniğiyle ince işlemeli ve karmaşık desenler elde edilir. Örgü işlerinde şifreyi andıran geometrik figürler kullanılır. İpliklerin önceden boyanmasına dayanan dokumacılık son derece gelişmiştir.

Cakarta'daki Ulusal Müze'de zengin bir oyma, dokuma ve el sanatları koleksiyonunun yanı sıra ülkenin çeşitli yerlerindeki ev ve köylerin maketleri bulunur. Ulusal Müze'de kentin tarihini yansıtan belge ve yapıtlar sergilenir. Öteki önemli müzeler Surakarta'daki (Cava) Radya Pustaka, Denpasar'daki Bali ve Ubud'daki (Bali) Ratna Warta'dır.

1950'lerde Cakarta'da açılan Ulusal Tiyatro Akademisi, bütün tiyatro türlerinin geliştirilmesini ve Batılı çizgilere uygun oyunların sahnelenmesini sağlamıştır. Edebiyat hem sözlü, hem yazılı türleri kapsar. 1920'lerde ve 1930'ların başında yayımlanan ilk modern romanların başlıca teması eski ve yeni kuşak, geleneksel ve modern yaşam biçimi, Endonezya ve Batı kültürü arasındaki çatışmadır. Selasih'in *Kalan tek Untung* (Talih İstemezse) adlı yapıtı, bir kadın yazar tarafından yazılmış ilk önemli kitap olarak kabul edilir. Bir şiir ustası olan Amir Hamzah'nın (1911-40) şiirleri Tanrı konusundaki düşüncelerini dile getirir. Eugène Delacroix'dan etkilenmiş olan Raden Saleh (1816-80) modern resmin gelişmesine öncülük etmiştir.

TARİH. İlk krallıklar ve Hint etkisi. Bugünkü Endonezyalıların atası sayılan İlk Malayların (Proto-Malay) Asya anakarasından adalara yönelik göç dalgaları Neolitik Çağdan başlayarak 10 000'lere değin sürdü. Kıyılarda ve akarsu çevrelerinde kümelenen birçok küçük topluluk, uzun yıllar

kapalı ve dış dünyadan kopuk bir yaşam biçimini sürdürdü. İS 1. yüzyılda Hindistan ve Çin'le başlayan ticari ilişkiler, adalarda Hinduizm ve Budacılığın kültürel etkisinin yayılmasını sağladı. Limanlara uğrayan ticaret gemilerinden alınan vergilerle zenginleşen krallıkların en güçlüsü, merkezi Sumatra'nın güneydoğusundaki Palembang olan Şrivicaya Krallığı'ydı.

Şrivicaya krallarına ilişkin ilk yazılı kaynaklar 7. yüzyılın ikinci yarısından kalmaz. Mahayana Budacılığının Tantra kolundan etkilenmiş olan bu krallar, kendilerini *bodhisattva* (geleceğin Budası) olarak görüyordu. Bu tutum yeni yükselmekte olan krallığın öteki rakipleri safdışı ederek deniz ticaretini kendi tekeli altına alma çabasıyla da bağlantılıydı. Zamanla küçük birimleri kendisine bağlayan Şrivicaya, egemenliğini Sumatra'nın yanı sıra Malakka Yarımadasına ve Cava'nın batısına kadar genişletti. 11. yüzyılın sonlarına doğru Minangkabau krallığının denetimindeki komşu Djambi kenti öne çıkarak kıyı ticaretini ele geçirdi. Bu sırada Çinliler bölgede yeni limanlar bulduğundan, Djambi güçlü bir krallığa dönüşmesini sağlayacak kaynaklardan yoksun kaldı. Ortaya çıkan boşluğu 13. yüzyılda bir Cava hükümdarı doldurdu.

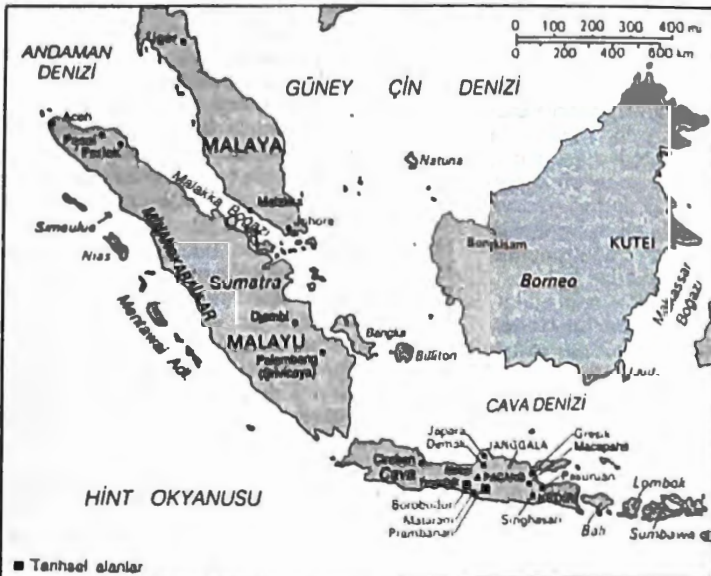
Cava'nın tarihine ilişkin ilk bilgiler 8. yüzyılda adanın ortasındaki Kedu Ovasını elinde tutan ve Şrivicaya ile ilişkileri olan Şailendra hükümdarlarıyla ilgilidir. Tarımsal zenginliğe dayanan bu krallığın güçlü bir dinsel temeli de vardı. 10. yüzyıl başlarında Şailendraların ortadan kalkmasından sonra, adanın doğusundaki Brantas Irmağı vadisinde egemen olan Pasuruan Krallığı öne çıktı. 1035'te bütün rakiplerine boyun eğdiren Pasuruan kralı Erlangga, ülkesinin Kediri (Pancalu) diye bilinen güney kesimini oğullarından birine, Canggala diye bilinen kuzey kesimini de öbürüne vererek topraklarını iki oğlu arasında paylaştırdı. Bu kralların güçlü, düzeni sağlama ve büyük çaplı sulama tesislerini kurma karşılığında vergi topladıkları köylülere dayanıyordu. Yerel feodal beylerin sürekli ayaklanmaları karşısında Kediri hükümdarları, 1222'de başkentlerini adanın doğusundaki limanlara daha yakın olan Kutaraja'ya (sonradan Singhasari) taşıdılar. Bu sırada Cava'nın gelişmiş kültürel değerleri çevredeki adalarda da etkili olmaya başladı. Bu etkiye dayanarak siyasal egemenliğini genişleten Kertanagara (hd 1268-92), 1275'te Malaya'yı da kendisine bağladı.

Macapahit egemenliği ve İslamın yayılması. 1289'da Kubilay Han'ın bağlılık bildirmesi için gönderdiği elçileri geri çeviren Kertanagara, Moğolların istilasına karşı koymaya hazırlanırken, çıkan bir ayaklanmada öldürüldü. Bir süre sonra duruma egemen olan damadı Kertaracasa, krallığın başkentini Macapahit'e taşıdı. Bir dizi ayaklanmayı bastırdıktan sonra 1319'da bütün Cava'yı denetim altına aldı. İmparatorluğun kurulmasında önemli rol oynayan ünlü komutan Gaca Mada, Kertanagara'nın kızı'nın başta olduğu dönemde (y. 1329-50) devlet yönetimini üstlenerek Bali, Sumatra ve Borneo'da Macapahit egemenliğini kabul ettirdi. Daha sonra başa geçen Hayam Wuruk'un döneminde (1350-89) Macapahitler güçlerinin doruğuna çıktı. Wuruk'un ölümünden sonra bağımsızlık ilan etmek isteyen Palembang hükümdarı yenilgiye uğratıldıysa da, bölgede yayılan İslamın etkisiyle Sumatra yeniden öne çıktı.

13. yüzyılın sonlarına doğru Sumatra'nın kuzeyinde Samudra-Pasai ve Perlak adlı iki küçük Müslüman krallık kurulmuş bulunuyordu. 14. yüzyıl sonunda varlıklı bir ticaret merkezi durumuna gelen Samudra-Pasai, 15. yüzyıl başlarında Malakka limanının girişini denetim altına aldı. Bölgeyle gelişen ticari bağlar sonunda Cava'nın kuzeyinde de benzer Müslüman devletçikler ortaya çıktı. 16. yüzyılda Samudra-Pasai'nin yerini alan Açe Sultanlığı, İslamı Sumatra'nın batısındaki Minangkabau'ya da yaydı. Bu arada Macapahitlerin iç çekişmeler sonunda sahneden silinmesiyle Cava'da Müslüman devletler ile iç kesimdeki aristokratlar arasında çatışmalar baş gösterdi. 16. yüzyılın ikinci yarısında bütün adayı egemenlik altına almaya çalışan Müslüman Demak sultanları yenilgiye uğrayınca, Cava'nın ortasındaki Mataram Krallığı güçlenmeye başladı. Mataramların 17. yüzyılın ilk yarısında kıyı devletlerine karşı saldırıya geçmesi, Cava'nın deniz aşırı ticaretinin yıkılmasına yol açtı. Bu ortamda 1510'da Maluku Adalarını ele geçirmiş olan Portekizliler izleyen İspanyollar, Hollandalılar ve İngilizler yerel güçleri birbirine karşı kullanarak bölgeyi adım adım denetim altına almayı başardılar.

Hollanda egemenliği. 1602'de oluşturulan Birleşik Doğu Hindistan Kumpanyası, öncelikle Cava'daki merkezi Batavia'dan yönettiği ticaret üsleri ağıyla bölgede bir ticari tekel kurmaya yöneldi. 1641'de Malakka'yı Portekiz'den aldıktan ve İngiliz etkisini önemli ölçüde sınırlandırdıktan sonra, yerel hükümdarlıkları denetim altına almaya girişti. Ardından en güçlü devlet olan Mataram'ın iç çekişmelerinden yararlanarak adım adım topraklarını ele geçirdi. Böylece 1755'te Mataram Krallığı'ndan geriye küçük Yogyakarta ve Surakarta sultanlıkları kaldı. Kumpanyanın bölgedeki ürünleri toplamak için kurduğu zorunlu ekim ve vergi sistemi, büyük bir zenginlik kaynağı oldu. Ama 18. yüzyılda kaçakçılık yüzünden ticari tekelin kurulması, yönetim giderlerinin yükselmesi, görevliler arasında baş gösteren yolsuzluklar ve İngiliz rekabetinin artan baskısı kumpanyayı mali güçlükler içine soktu. 1784'teki Paris Antlaşması'yla Doğu Hint suları İngiliz ticaretine açıldı. Bir süre sonra Hollanda topraklarının Fransız yönetimi altına girmesi ve kumpanyanın dağılması bölgenin yönetiminde önemli değişikliklere yol açtı.

Napoléon'un Doğu Hint Adalarını İngiliz saldırılarına karşı korumak için 1806'da bölgeye genel vali olarak atadığı Herman

Endonezya Tarihinin İlk Dönemleriyle İlişkilendirilen Bölgeler

Willem Daendels, merkezi bir yönetim sistemi kurdu. İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın 1811'de Cava'yı ele geçirmesinden sonra Hindistan genel valisinin yardımcısı olarak yönetimi üstlenen Thomas Stamford Raffles, merkezîyetçi yapıyı daha da geliştirerek sultanlıkları 16 İngiliz temsilciliğine bağladı. Zorunlu vergi sistemi yerine bütün arazilerin mülkiyetine el koyarak bir rant sistemi oluşturdu. Ama Napoléon'un yenilgiye uğramasından (1815) sonra Cava yeniden Hollanda'ya verildiğinden, bu tasarıları uygulamaya geçirme olanağını bulamadı.

Merkezi yönetim sistemini temelde koruyan Hollandalılar, Cava Savaşı (1825-30) ve Sumatra'daki Padri Savaşı (1821-37) gibi yerel ayaklanmaları bastırdıktan sonra başlangıçta sultanlıklara tanıdıkları özerkliğe son verdiler. Bu arada genel valiliğe atanan Johannes van den Bosch, bölgenin tarım potansiyelinden yararlanmak amacıyla Tarım Sistemi (*Cultuurstelsel*) olarak bilinen yeni bir yöntem geliştirdi. Her köyün ekili alanlarının beşte birini ihracat ürünlerine ayırmasını ve bunu vergi olarak yönetime vermesini öngören bu sistem, 1840-80 arasında Hollanda'nın bütçe gelirlerinin üçte

1901'deki yönetim değişikliğiyle birlikte eğitim ve sağlık hizmetlerini geliştirmeye ve köylüleri desteklemeye yönelik Ahlakî Politika benimsendi. Sömürgeci Batı uygarlığıyla bütünleşmesini sağlama düşüncesinden yola çıkan bu politika, yaşam koşullarında önemli bir değişiklik getirmedi. Bununla birlikte ekonomik sistemin dolaylı bir sonucu olarak geleneksel toplum yapısı kırılırken, aydın bir tabakanın doğması, modern düşüncelerin yayılması ve İslamcı çevreleri de etkilemesi sonucunu getirdi.

Milliyetçiliğin yükselmesi. Sömürge yönetiminin ekonomik ve toplumsal alandaki ayrımcı politikalarına tepki temelinde gelişen milliyetçi akım, 1908'de Budi Utomo'nun(*) kurulmasıyla örgütlü bir biçim aldı. Daha çok kültürel çalışmaları temel alan bu dernek, seçkin tabakayla sınırlı kaldı. Buna karşılık 1912'de kurulan Sarekat Islam (İslam Birliği) hızla büyüyerek geniş bir kitle desteği buldu. 1914'te Doğu Hint Adaları Sosyal Demokrat Birliği (ISDV) kuruldu. I. Dünya Savaşı sonrasında Hollanda yönetiminin sınırlı bir temsil temelinde oluşturduğu Halk Konseyi (*Volksraad*), büyük ölçüde iç içe geçen iki örgütün yürüttüğü mücadeleyi durduramadı. 1920'de Endonezya Komünist Partisi'ne (PKI) dönüşen ISDV, Sarekat Islam içindeki tutucularla

sızlığı yönünde bazı adımlar atan Japonya'nın teslim olmasının ardından, 17 Ağustos 1945'te Cakarta'da (Batavia) bağımsızlık ilan edildi. Devlet başkanına önemli yetkiler veren cumhuriyetçi bir yönetim oluşturuldu.

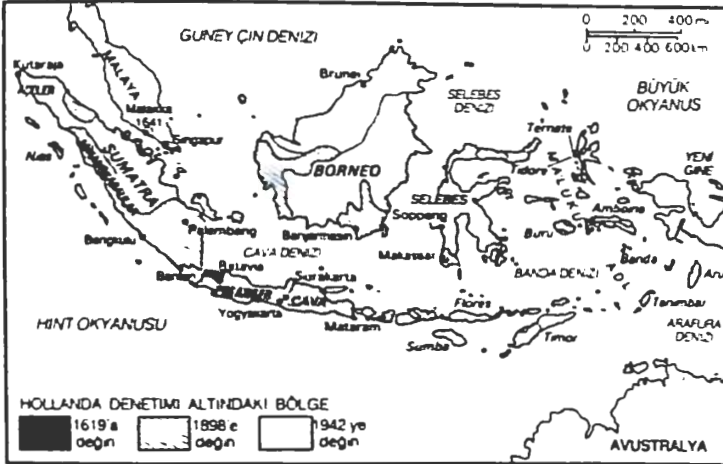
Endonezyalıların kararlı tutumu karşısında, yönetimin devri için görüşme masasına oturmak zorunda kalan Hollanda, Temmuz 1947'de ve Aralık 1948'de anlaşmaları çiğneyerek yönetimi zorla ele geçirmeye çalıştı. Bu girişimlerin sonuç vermemesi üzerine, Lahey'de yapılan yuvarlak masa toplantısı sonunda Ağustos 1949'da yönetimin devri konusunda anlaşmaya varıldı.

Bağımsızlık sonrası. Hollanda ile sembolik bir birliği sürdüren Endonezya, 1950'de parlamenter yönetimi öngören bir anayasa benimsedi. 1955'teki ilk seçim öncesinde meclis üyeleri partiler arası bir anlaşmayla atama yoluyla belirlendi. Çok sayıda partinin katıldığı seçimler sonunda ilk dört sırayı Müslümanların ağırlıkta olduğu Masyumi ve Nahdatul Ulama - NU (Ulemanın Yükselişi) ile PNI ve PKI aldı. Bu partilerin dayandığı kesimler, ülkedeki parçalanmışlığı ve bölgesel çekişmeleri yansıtıyordu. Bağımsızlık sonrasında birbirini izleyen kısa ömürlü hükümetler, Dış Adalar ile Cava arasında odaklaşan çatışmanın üstesinden gelemediği için ayrılıkçı eğilimler güçlenmeye başladı. Bu arada 1954'te Hollanda ile sembolik birliğe de son verilmesinden sonra, Yeni Gine'nin batı kesimini oluşturan Batı Irian (eskiden Irian Barat) konusundaki anlaşmazlık da şiddetlendi. Sınırlı yetkilerle devlet başkanlığını üstlenmiş olan Sukarno, bu ortamda ülkenin geleneklerini temel alan Güdümlü Demokrasi görüşünü ortaya attı. Köylerde olduğu gibi, sorunların çözümünde uzun görüşmeler yoluyla anlayış birliğine varma ilkesinin uygulanmasını öngören bu sistem, devlet başkanının gözetimi altında dört ana partiye ve meslek gruplarını temsil eden bir meclise dayanıyordu.

Süregelen karışıklıklar üzerine Mart 1957'de "savaş ve kuşatma hali" ilan edildi. Yıl sonunda Hollandalılara ait işletmelere el konmaya başlandı. 1958 başında Batı Sumatra'daki ayrılıkçı liderler bağımsız bir hükümet oluşturdu. Masyumi'nin desteklediği bu ayaklanma Kuzey Selebes'e de sıçradı. Ama ordunun müdahalesiyle kısa sürede bastırıldı. 1959'da ordunun desteğiyle Güdümlü Demokrasi görüşünü yeniden gündeme getiren Sukarno, meclisin onayını alamamasına karşın yeni bir anayasayı yürürlüğe koydu. Yürütme gücünü de üstlenerek kendine bağlı bir hükümet kurdurdu. 1960'ta bütçeyi onaylamayan meclisi dağıtarak atama yoluyla yeni bir meclis oluşturdu. Yeni yönetimin temel dayanakları olan ordu ile PKI arasında bir denge politikası izlemeye özen gösterdi. Bu sırada enflasyon hızla yükselirken, ihracat gelirleri düşmeye ve dış borçlar artmaya başladı.

Bandung Konferansı'yla (1955) Üçüncü Dünya içinde etkin bir yer almış olan Endonezya, Sukarno'nun yönetimi altında Batı'yla daha açık bir çatışmaya girdi. 1962'de Hollanda'yla varılan anlaşma uyarınca Batı Irian'ın 1969'da bölge halkının seçimini yapmasına değin BM yönetimi altına girmesi kabul edildi. Eylül 1963'te Malezya Federasyonu'nun oluşturulmasına karşı çıkan Endonezya, Şubat 1965'te BM'den çekildi.

30 Eylül 1965'te ordu içindeki bir darbe girişiminden sonra duruma egemen olan General Suharto, iktidarı ele geçirmeye çalışmakla suçladığı PKI'ye karşı Cava ve Bali'de vahşi bir kıyım başlattı. Ölü sayısının 80 bin ile 1 milyon arasında tahmin edildiği bu kıyımın ardından güç dengesinin

Endonezya'daki Hollanda Denetiminin Yayılması
Zarın'dan A Short History of Indonesia (1968). Praeger Publishers

birini sağladı. Buna karşılık köylüler ağır sömürü altında giderek yoksullaştı. Yerel hükümdarlar ise sistemin uygulanmasında bir aracı durumuna geldi.

1860'larda adaların zenginliklerinden yararlanmak isteyen Hollandalı iş çevrelerinin baskıları sonunda, söz konusu sistem hemen kaldırılmamakla birlikte, özel sermayenin de bölgeye girmesini sağlayacak Liberal Politika benimsendi. 1870'te kabul edilen bir yasayla Avrupalı yatırımcıların uzun vadeli kiralama yoluyla toprak edinmesine izin verildi. Böylece kahve, şeker, çay ve tütünün dayanan ihracata kauçuk, kopra gibi yeni ürünler ve kalay gibi madenler eklendi. Hızlı ekonomik gelişmeye siyasal egemenliğin yayılması eşlik etti. 1875-1904 arasındaki Açe Savaşı(*) sonunda Sumatra'nın bütününde denetim sağlandı. Selebes ve Maluku adalarındaki hükümdarlar Batavia'ya bağlandı. Bunu doğudaki öteki adalar izledi. 1910'a gelindiğinde Doğu Hint Adalarını birleşik bir sömürgeye dönüştürme süreci tamamlanmış bulunuyordu. Bu gelişmelerle birlikte büyük kentlerde yönetim işlerini gören Hollandalı bir topluluk oluştu. Öte yandan Batı etkisinde seçkin bir yerli tabaka ortaya çıktı. Plantasyon ekonomisiyle kırsal kesimde çözümler başladı.

19. yüzyıl sonlarında Hollanda'da sömürgeci toplumsal koşulların düzeltilmesi gerektiği yönünde güçlü bir eğilim belirdi.

ortaya çıkan çatışmalar üzerine bağımsız bir mücadele çizgisine yöneldi. Bu partinin 1926 sonunda Cava'da, 1927 başında da Sumatra'nın batısında başlattığı ayaklanma kısa sürede bastırıldı. Bu arada Sarekat Islam da önemli ölçüde güç kaybetti.

Bandung'daki aydın çevrelerin aynı sıralarda bağımsızlık hedefiyle kurduğu dernekler, Temmuz 1927'de Sukarno'nun başkanlığında kurulan Endonezya Milliyetçi Partisi'nde (PNI) bir araya geldi. Hollanda yönetimiyle işbirliğini reddeden bu parti, ılımlı liderleri de içine alan geniş bir cephe kurmayı başardı. Ama 1929'da Sukarno ve öteki bazı liderlerin tutuklanması, cephenin bölünmesine ve birkaç partiye dönüşmesine yol açtı. 1931'de serbest bırakılan Sukarno, 1933'te yeniden tutuklanarak sürgün edildi. Bunu milliyetçi liderlere yönelik yoğun baskılar izledi. II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle Japonya'nın 1942'de Cava'yı işgal etmesi, milliyetçi hareketin önünde yeni bir dönem açtı.

Japon yönetimi baskıcı politikalar izlemekle birlikte, milliyetçi çevrelere dayanma yoluna gitti. Sukarno, Japon yönetiminin izniyle Mart 1943'te Halk Gücünün Merkezi (Putera) adlı bir örgüt kurdu. Ardından Merkezi Danışma Konseyi, gençlik örgütleri ve gönüllü savunma kuvvetleri oluşturuldu. 1944 sonlarında Endonezya'nın bağımsız

bozulmasıyla, Sukarno giderek artan bir baskı altına girdi. Genelkurmay başkanlığını üstlenen Suharto, Mart 1966'da olağanüstü yetkiler elde ederek yönetimde geniş çaplı bir temizlik gerçekleştirdi ve sonunda Mart 1968'de devlet başkanlığına getirildi. Sukarno ise ölümüne (1970) değin ev hapsinde tutuldu.

Malezya ile çatışmaya son vererek BM'ye dönme kararı alan ve Güneydoğu Asya Uluslar Birliği'nin (ASEAN) kuruluşunda etkin bir rol oynayan Suharto, ülkeye yabancı sermaye girişini kolaylaştıran bir dizi önlem aldı. Bölgedeki sorunlarda ABD dış politikasına uygun bir çizgi izledi. Gücünü ordudan ve gizli güvenlik örgütünden almaya devam etmekle birlikte, sivil görünümüne bir yönetime geçiş için çeşitli siyasal düzenlemelere girişti. 1971'de baskı altında yapılan seçimlerde hükümet güdümündeki Sekber Golkar büyük bir çoğunluk elde etti. Getirilen siyasal kısıtlamalar üzerine, muhalefetteki partiler iki ana parti altında birleşti. İzlenen otoriter yönetime karşın, 1974'ten sonra özellikle İslamcı çevreler ve öğrenciler arasında düzene yönelik tepkiler yoğunlaştı. Bu arada çeşitli yolsuzluklar ve order içindeki hizmetlerin çalsmaları da su yüzüne çıktı. 1975-76 yıllarında Portekiz'e ait olan Doğu Timor'un (Timor Timur) ilhakı, dış politikada sorunlara yol açtı.

1978'den sonra muhalefeti bastırma için yeni baskıcı önlemler alan yönetim, orduya daha ağırlıklı bir rol verdi. 1982'de Sekber Golkar seçimleri kazanırken, Suharto 1983'te dördüncü kez, 10 Mart 1988'de de beşinci kez başkan seçildi. Endonezya 23 yıllık bir aradan sonra Ağustos 1990'da Çin'le ilişkilerini normalleştirdi. Aynı yıl başkanlık sisteminin değiştirilmesi ve daha demokratik bir sisteme geçilmesi yolundaki talepler yaygınlaşmaya başladı. 1991'de de bazı ünlü kişilerden önderliğinde demokrasi yanlısı çeşitli baskı grupları ortaya çıktı. Suharto 1993'te altıncı kez başkanlığa seçildi.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için bak. ANA YILLIK.

Endonezya Birliği, Endonezya dilinde PERHIMPUNAN INDONESIA. Endonezyalı öğrencilerin 1920'lerin başında Hollanda'da kurduğu örgüt. Düşünsel alanda Endonezya milliyetçi hareketine önderlik eden güçlerden biri olmuştur. 1908'de Hint Adaları Derneği adıyla ortaya çıkan örgüt, Endonezya milliyetçiliğinin gelişmesi üzerine 1922'de adını Endonezya Derneği olarak değiştirdi. 1924'te Endonezya Birliği adıyla hareketmeye başladı ve Endonezya milliyetçi hareketinin öncüsü oldu. Endonezya'nın Hollanda'dan ayrılarak ulusal bağımsızlığını kazanması yolunda propaganda yaptı.

Adında "Endonezya" terimini kullanan ilk siyasal örgüt olan birlik, sosyalist düşüncelerden ve Gandhi'nin pasif direniş ilkesinden etkilenmişti. Birlik üyeleri Endonezya'ya döndükten sonra araştırma kulüplerinde ve daha sonra da siyasal partilerde etkin görevler aldılar. Birliğin önde gelen üyelerinden ikisi Raden Sutomo ile Mohammad Hatta'ydı.

Endonezya Botanik Bahçesi, Endonezya dilinde KEBUN RAYA INDONESIA. Bogor ilçesinde 87 hektarlık bir alan üzerinde kurulmuş tropik bahçe. Önceleri Hollandalıların, dünyanın çeşitli yörelerinden getirdikleri tropik bitkileri yetiştirmek amacıyla kullandıkları bu bahçe, 1817'de resmi bir kararla botanik bahçesine dönüştürüldü ve tropik bitki örtüsü üzerinde çalışan uzmanlar için bir eğitim alanı haline getirildi. Geniş yağmur ormanlarını ve özgün bitki örneklerini içeren bahçe doğal durumuyla korunmaktadır.

Palmiyeler, bambular, kaktüsler, orkideler ve çeşitli süs ağaçları gibi önemli bitki koleksiyonlarının bulunduğu Endonezya Botanik Bahçesi'nde 10 bin kadar bitki türü yetiştirilir. Yaklaşık 1,5 milyon kuru bitki örneğini içeren büyük bir herbaryumu vardır. Lawang'da 85 hektarlık bir bahçeyi ve büyük bir orman alanını içeren Purwodadi Botanik Bahçesi ile Singdanglaja'daki Gedeh ve Pangerango adlı ikiz yanardağların yamaçlarında kurulmuş olan Tjibodas Dağ Bahçesi de Endonezya Botanik Bahçesi'nin yönetimine bağlıdır.

Endonezya dili, Endonezya dilinde BAHASA INDONESIA. Endonezya'nın resmi dili. Bu ülkede yaklaşık 22 milyon kişinin ilk dilidir. Ülke nüfusunun büyük bölümü tarafından ikinci dil olarak kullanılır. Eskiden bölgenin başlıca ticaret dili olan, bugün değişik lehçeler ve yerel diller konuşan Endonezyalılar için ortak bir temel oluşturan Malezya diline (Bahasa Maleyu) dayanır. Latin alfabesiyle yazılır.

1945'te resmi dil ilan edilmiştir. Konuşanların birçoğu çokdildir; bunlar, yerel dillerinin yanı sıra bilimsel etkinliklerinde ve iş ilişkilerinde Endonezya dilini kullanırlar.

Endonezya dilleri, BATI MALEZYA-POLINEZYA DİLLERİ olarak da bilinir, Malezya-Polinezya dil ailesinin bir kolu. Yeni Gine'nin batısında konuşulan birçok Malezya-Polinezya dili ile Mikronezya'da konuşulan Camoro ve Palau dil öbeklerini kapsar. Genellikle Okyanusya dilleri olarak adlandırılan Doğu Malezya-Polinezya dillerinden farklı özellikler gösterir. Yaygın olduğu başlıca bölgeler Malezya, Batı Endonezya, Filipinler, Madagaskar, Kuzey Selebes, Vietnam ve Kamboçya'dır (Çam öbeği). Endonezya dilleri içinde en yaygın olan Cava dili 80 milyonu aşkın insan tarafından konuşulur.

Endonezya edebiyatı, Endonezya'da yaşayan Cavalılar, Malaylar ve Sundalılar gibi çeşitli halkların kendi dillerinde ortaya koydukları manzum ve düzyazı yapıtları. Hem sözlü olarak aktarılan sonradan Endonezyalılar ya da Avrupalı antropolog ve etnologlar tarafından yazıya geçirilmiş yapıtları, hem de 19. yüzyıldan başlayarak Batı etkisiyle gelişen modern edebiyatı kapsar.

Sözlü olarak aktarılan şarkı ya da şiirlerin çoğu, dinsel işlevi olan gelenekleri temsil eder. Büyük ölçüde doğaçlamaya dayanan ve günümüzde dilden dile dolaşan bu şiirlerin çoğunun pek eski olmadığı anlaşılmaktadır. Efsaneler, hayvan öyküleri, mitolojik öyküler, bilmece ve serüven öyküleri gibi sözlü edebiyat türleri, komşu kültürlerdeki yazılı edebiyatın etkisiyle gelişmiştir.

Yazılı yerel edebiyat ürünleri, çeşitli Sumatra ve Cava dilleriyle Bali, Lombok ve Selebes dillerinde korunmuştur. En gelişmiş olanları Cava ve Malay edebiyatlarıdır.

19. yüzyıldan sonra ortaya çıkan modern Endonezya edebiyatı, ulusal Endonezya dilini (Bahasa Indonesia) yerleştirme çabasıyla birlikte gelişmektedir.

endorfin, beyin dokularında bulunan ve morfin kadar güçlü ağrı kesici özelliği olan bir grup proteinin ortak adı. 1970'lerde bulunmuş olan enkefalinler, beta-endorfin ve dinorfin bu gruptaki proteinlerin başlıca örnekleridir. Endorfinlerin sinir sistemindeki dağılımı belirli özellikler gösterir; örneğin beta-endorfin hemen hemen yalnızca hipofiz bezinde bulunur.

Endorfinlerin ağrının denetlenmesinde rol oynadığı kesin biçimde saptanmıştır; hatta akupunktur tedavisinin ağrı kesici etkisinin de bu bileşiklerden kaynaklandığı sanılmaktadır.

tadır. Ayrıca iştahın denetlenmesinde, cinsiyet hormonlarının hipofiz bezinden salgılanmasında ve biyolojik şokun ters etkilerinde de endorfinlerin ilişkisi olduğu inanılmaktadır. Endorfinlerin beyindeki "haz merkezleri" ile ilişkisi olduğunu gösteren güçlü kanıtlar vardır. Bu maddelerin etki mekanizmasının ve beyindeki endorfin alıcılarının saptanması, uyuşturucu bağımlılığının ve kronik ağrının tedavisinde büyük önem taşır.

endoskopi, upta, bir aydınlatma düzeneğiyle ve merceklerle donatılmış ucu açık bir boruyu vücudun doğal bir açıklığından içeri sokarak vücut boşluklarını ve iç organları inceleme yöntemi. Yemek borusunu incelemeye yarayan özofagoskop ile bronşları incelemekte kullanılan bronkoskop, ağızdan sokularak söz konusu organlara yöneltilen bükülmez bir boru biçimindedir; gene ağızdan sokulan ve mideyi incelemeye yarayan gastroskop ise bükülgen ve ışıklı bir borudur. Bu tür endoskopiler genellikle yerel anestezi uygulayarak hastanelerde yapılır, ama incelemiden hemen sonra hasta taburcu edilebilir. Proktosigmoidoskop, düzbağırsağı ve kalınbağırsağın alt bölümlerini incelemek için anüsten sokulan ucu açık bir borudur; anestezi gerektirmeyen bu inceleme ayakta tedavi kurumlarında da yapılabilir. Işıklı bir boru olan sistoskop ise genel ya da yerel anestezi altında siyekten (uretra) içeri sokularak idrar kesesini incelemeye olanak verir.

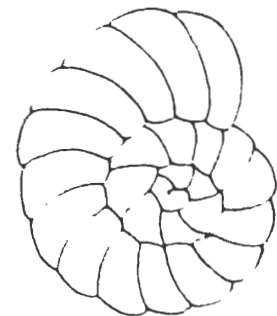
Endoskopun incelenen organa ulaşmasını sağlayan doğal bir açıklık bulunmadığında, boruyu içeri sokabilmek için vücudun o bölgesine kesi yapmak gerekir. Örneğin torakoskopide kaburgaların arasından girilerek göğüs boşluğu ve akciğerlerin yüzeyi, peritoneoskopide karın duvarındaki küçük bir kesiden girilerek karın boşluğu, karaciğerin ve safra kesesinin alt yüzeyi, kuldoskopide ise dölyoluna kesi yapılarak leğen bölgesindeki organlar incelenir.

Son yıllardaki teknik gelişmelerin ürünü olan ince cam elyafından yapılmış optik lifli bükülgen endoskoplar, daha esnek olduğu için, dokulara daha az zarar verir. Saç teli inceliğindeki çok sayıda cam lifinden yapılan bu araçların üstün bükülgenlik özelliği, daha önce erişilemeyen bölgelerden doku örnekleri alma olanağı verir.

endosperma bak. besidoku

endotermik tepkime bak. ısılanan tepkime

Endothyra, *Foraminifera* (delikliler) takımından tekhücrelilerin soyu tükenmiş cinsi. Devoniyen ve Triyas dönemleri arasında (y. 395-190 milyon yıl önce) çökelmiş deniz kayalarındaki fosilleriyle tanınan bu cinsin üyeleri, çok kıvrımlı sarmal kabuklarıyla ayırt edilir. Özellikle bazı Misisiyien Dö-

Endothyra

R. C. Moore, C. G. Lischer ve A. G. Fischer. *Invertebrate Fossils* (1962). McGraw-Hill Book Co.

harflerin gövdeleri yatay olanlara göre daha incedir. Ayrıca harfler dikkati çekecek kadar küçük ve geniştir. Noktalar dikkatli ve yerinde kullanılmıştır, kelime sonundaki "y" harfinin ortasında iki nokta bulunur. Endülüs yazısının görünüşü güzel olmakla birlikte, okunuşu bazen zordur. Aklâm-ı sittin(*) ortaya çıkmasından sonra gelişme gösterememiştir.

endülüstaşı bak. andaluzit

endüstri bak. sanayi

endüstri meslek lisesi, lise düzeyinde üç yıllık meslek eğitimi veren öğretim kurumu.

Endüstri meslek liselerinin kuruluşu, 19. yüzyılın ikinci yarısına değin uzanır. İlk meslek okulu İslahane adıyla, Midhat Paşa tarafından 1861'de Niş'te açıldı. Bunu 1868'de İstanbul'da kurulan Sanayi Mektebi izledi. Daha sonraki yıllarda İzmir, Konya, Diyarbakır, Kastamonu gibi illerde yeni sanayi mektepleri kuruldu. Bu okullar sonradan sanat mektepleri adını alarak Cumhuriyet'e değin öğretimlerini sürdürdüler.

Cumhuriyet'in ilanından sonra teknik elemana duyulan gereksinme nedeniyle meslek eğitime özel bir önem verildi. Ama sanat mektepleri (sonradan sanat okulu) açma yetkisi il ve belediye yönetiminde olduğu için bu okullar arasında eğitim süresi ve programı bakımından bir bütünlük yoktu. 1927'deki düzenlemede sanat okulları Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanarak eğitim programında birlik sağlandı ve öğretim süresi beş yıl olarak belirlendi. 1931'de iller dokuz bölgeye ayrıldı ve sanat okulları da bölge sanat okulu adını aldı. 1941'de sanat enstitüleri programı geliştirildi. 1948'den sonra da beş yıllık öğretim süresinin ilk üç yılı orta sanat okulu, iki yıllık ikinci dönemi de sanat enstitüsü olarak adlandırıldı. 1974'te sanat enstitülerinin adı endüstri meslek lisesi olarak değiştirildi ve öğretim derecesi lise düzeyi olarak belirlendi. 1978'de, sanayi alanında uygulamalı eğitimi, insan gücü gereksinimine karşılık verecek bir öğretimi ve okulların sanayi ile işbirliğini amaçlayan OSANOR (Okul-Sanayi Ortaklaşa Eğitim) projesi uygulanmaya başladı. Endüstri meslek liselerine bugün ortaokulu bitiren öğrenciler sınavsız alınmakta, kontenjanın aşılması durumunda bir sıralama sınavı yapılmaktadır.

endüstri mühendisliği, SANAYİ YA DA İŞLETME MÜHENDİSLİĞİ olarak da bilinir, düşük maliyetlerle yüksek verimlilik düzeylerine ulaşmak için, sanayi kuruluşlarında mühendislik ilkeleri ve bilimsel yönetim tekniklerinin uygulanması.

Modern endüstri mühendisliğinin kurucusu Frederick W. Taylor'dır. 1880'lerde iş sürecini ilk kez bilimsel olarak ölçmeye girişen Taylor, bu alandaki birçok incelemeden sonra, çalıştığı şirkete en yüksek üretim düzeyini sağlamaya yönelik bir formül sundu. Bu formül daha sonra birçok imalat kuruluşunda da uygulandı. Aynı dönemde Frank ve Lillian Gilbreth de iş sürecinde çeşitli aşamalarda harcanan zaman üzerine yaptıkları çalışmaları geliştiriyorlardı. Üretim işlemlerinin en küçük ayrıntısına kadar incelendiği bu çalışmalar sonucunda, gereksiz işlemlerin kaldırılmasıyla, ana işlemler obalecek en kısa zamana sığdırılacak biçimde basitleştirildi. Böylece basitleştirilen ve kısaltılan üretim süreci, işçilerin verimliliğini önemli ölçüde artırdı.

Endüstri ya da işletme mühendisi, çalışanların sistem mühendisliği, işletme bilimi, yöneylem araştırması ve ergonomi alanlarından yararlanır. Sorumlulukları arasında şirket için en etkin ve en düşük maliyetli

üretim aletleriyle malzemelerinin seçimi de vardır. Endüstri mühendisi aynı zamanda üretim aşamalarının sırasını ve tesis binalarının ya da fabrikaların tasarımını da belirleyebilir.

Bir endüstri mühendisinin aldığı kararların çoğu yöneticilik alanındaki bilgi birikimine dayanır. Üretim sürecindeki işlemlerin sürelerini belirleme, ustalığın değerlendirilmesi temelinde ücret barmelerini saptama, piyasada öteki mallarla rekabete girecek bir malın üretimi için gereken kalite kontrol işlemlerini belirleme gibi işler bu kapsam içine girer.

endüstri tasarımı, ENDÜSTRİYEL TASARIM olarak da bilinir, kitle tüketimine yönelik sanayi ürünlerinin tasarlanması etkinliği. Tasarım yapılırken önce ürünün struktürü, kullanım biçimi ve dış görünümü göz önünde tutulur, sonra bu niteliklerin verimli bir üretim, dağıtım ve satış için gerekli koşullara uygunluğu sağlanır. Böylesine karmaşık bir süreç içinde görünüm, tasarımı belirleyen etkenlerden yalnızca biridir. Gene de, özellikle tüketim malları söz konusu olduğunda, görünümün tasarlanması, endüstri tasarımı etkinliğinin temel amacı haline gelir. Tasarımın bu aşaması akılcı çözümlemelere bağlı değildir; eski zanaat sırlarına benzer biçimde ticari rekabete açısından büyük önem taşır. Öte yandan üretim, hizmet ve spor gereçleri tasarımında kullanışlılığı ağırlık verilmesi beklenirken, dış görünüm gittikçe daha çok önem kazanmaktadır.

Endüstri tasarımcılarının ilki kabul edilen Peter Behrens(*) çok iyi koşullarda çalıştı. Almanya'daki Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft (AEG) 1907'de onu endüstri ve grafik tasarımcısı olarak işe aldı, işletmenin çeşitli etkinliklerine ortak bir görsel özellik kazandırmakla görevlendirdi. Behrens'in başka müşterileri ve mesleki uğraşları da vardı. Asıl mesleği olan mimarlığın standartlarını ve ilkelerini endüstri tasarımı çalışmalarına uygulayarak, başka meslektaşlarıyla birlikte tasarımcı ve işadamlarından oluşan Deutscher Werkbund adlı önemli birliği kurdu (1907). Almanya'dan sonra 1913'te İsviçre'de de kurulan Werkbund (Schweizerischer Werkbund) kısa sürede endüstri tasarımcılarının meslek birliği haline geldi (bak. Werkbund). ABD ve İngiltere'de de endüstri tasarımcıları, meslek kurallarını ve eğitim standartlarını belirleyen yasal meslek birlikleri kurdular. Bugün Londra'daki Kraliyet Sanat Derneği, yeterliliğini kanıtlayanlara "kraliyet endüstri tasarımcısı" unvanı verir; ABD'de ise, gerek Amerikan Endüstri Tasarımcıları Derneği, gerek Endüstri Tasarımcıları Enstitüsü, yalnızca meslek kurallarıyla sınırlamalarına uyanlara üyelik hakkı tanır. İngiltere'de 1944'te kurulan Endüstri Tasarımı Konseyi'nin amacı danışmanlık hizmeti vermek, isteyenlere tasarımcı sağlamak, tasarım kursları açmak ve halk için sergiler düzenlemektir. 1957'de Londra'da kurulan Uluslararası Endüstri Tasarımı Dernekleri Konseyi'ne üye ülkelerin sayısı 1982'de 40'ı geçmiştir.

Endüstri tasarımı, el işçiliğinin en aza indirgenmiş olduğu alanlarda bile bir üslup bütünlüğü göstermez. Birbirinden farklı dört üslup anlayışından söz edilebilir. Bunlardan birincisi, Behrens'in öncülüğünü yapmış olduğu, kişisel niteliklerden kaçınma anlayışıdır. Bu, endüstri için yapılan tasarımın nesnel bir anlatım taşıması gerektiği anlamına gelir. Kişisel niteliklerden kaçınma, bir yandan demokratik bir toplumda kitlemel üretim ve pazarlamayla oluşan ortalama beğeni düzeyinin doğal bir sonucu olarak değerlendirilirken, bir yan-

dan da, özgür kişisel anlatımın tersine, makineye boyun eğişin bir göstergesi olduğu ileri sürülerek eleştirilmiştir. Bu üslup günümüzde de geçerliliğini sürdürmektedir. İkinci anlayışta endüstri tasarımı yalnızca bir "paketleme" etkinliği olarak görülür. Paketin içindeki ürünün işlevsel iş çalışma düzeniği mühendislere bırakılmıştır. Yaygın olarak kullanılan karmaşık mekanik ve elektronik donanımların, düzgün görünümü koruyucu bir kabuğu olması gerekir. Bu noktada endüstri tasarımcıları bazen bir tur ambalaj tasarımı yapmak ya da moda doğrultusunda davranmakla suçlanmışlardır. Üçüncü anlayışta su ya da hava gibi bir ortamda hareket eden cisimlere, surlunmeyi en aza indirmek amacıyla pürüzsüz eğrisel yüzeyli biçimler verilmesinden yola çıkılır. 1930'larda Raymond Loewy ve daha başkalarının öncülüğünü yaptığı bu anlayış, 50 yıl sonra bugün de hâlâ yaygındır. Önceleri tren ve otomobil gibi taşıt araçlarının biçimlerinin tasarlanmasında silah mermisi örnek alınarak elde edilen profiller, endüstri tasarımcılarının çok benimsenmiş ve daha sonra başka nesnelerde de uygulanmıştır. Dördüncü anlayış, bir malın ekşimesi (modasının geçmesi) sürecinin yapay olarak hızlandırılmasına yöneliktir. Kullanıcının, malını henüz yıpranmadan yenilemesini özendiren tasarım değişiklikleri yapılmasını öngörür.

Eskime sürecinin yapay olarak hızlandırılması önce moda alanında ortaya çıkmış, giderek sanayileşmiş ülkelerde bir tür alışkanlık haline dönüşmüştür. Bunda kamuoyunun reklam, fiyat değişikliği, kullanım değişikliği ve yeni gelişmelerden başka, tasarımcıların ortaya koyduğu yeni modellerden etkilenmesi de büyük rol oynar. Bu yaklaşım yalnız tasarım yönünden değil, çok yönlü toplumsal ve ekonomik olgular da göz önünde tutularak değerlendirilmelidir. Özellikle otomobil ve büyük ev aletlerinin tasarımında yapay eskime uygulaması büyük tepkilere yol açmakla birlikte, gözle görülür ekonomik etkililiği nedeniyle gittikçe daha çok söz konusu olmaktadır. Örneğin, modanın temel özelliklerinden biri olan kullanıldıktan sonra atılma, sağlık ve temizlik malzemelerinde de yaygın biçimde benimsenmiştir.

Endüstri tasarımı bugün artık dünya ekonomisinden kişisel yarar ve mutluluğa, güzel sanatlardan mühendisliğe ve eğitime kadar çok çeşitli olgulara etkilerken, bir yandan da onlardan etkilenen ve gittikçe büyüyen bir güç haline gelmiştir. Ekonomik etkinliklerdeki payının estetik konusunda ulaşılan başarılarından çok daha fazla olmasına karşın, birçok kişi endüstri tasarımının asıl bu ikinci alanda devrim yarattığı düşüncesindedir. New York kentindeki Modern Sanat Müzesi başta olmak üzere bugün artık pek çok sanat kurumu endüstri tasarımı alanındaki önemli çalışmaları değerlendirmeye yönelmiştir.

Endymion, Yunan mitolojisinde Aethlios'un oğlu ve Elis kralı. Endymion'a aşık olan Ay Tanrıçası Selene, ona 50 çocuğu doğurmuştur. Selene, genç ve yakışıklı bir çoban ya da avcı olan Endymion'u, Latmos (bugün Beşparmak) Dağında içinde uyuduğu kovukta her gece ziyaret edermiş. Yaygın bir efsaneye göre de, Endymion'u, onun güzelliğini doya doya seyredebilmek için Selene'nin kendisi uyutmuş.

19. yüzyıl İngiliz şairi John Keats'in, aynı adlı uzun şiirinde (1818) Endymion, Tanrıça Diana'nın sevgilisi genç bir çobandır. İlk basıldığında *Blackwood's Magazine* ve *Qu-*

arterly Review dergilerinde yoğun bir biçimde eleştirilen bu şiir zamanla, destansı beyitleri ve lirik ifadesiyle değer kazanmıştır.

ene'l-hak, Hallac-ı Mansur'u(*) ölüme götüren, "ben hakkım" anlamındaki söz. Hallac'ın temelde hulûl inancını benimsediğini öne süren fıkıh ve kelâm bilgileri, bu sözü tannlık iddiası anlamına gelen açık bir küfür saymışlardır. Daha değişik bir yaklaşımı benimseyen mutasavvıflar ise bu sözü vahdet-i vücud (varlığın birliği) açısından yorumlama yoluna gitmişlerdir. Hallac-ı Mansur'un kendisi de suçlamalara karşı "Ben hakkım, çünkü ebedi olarak Hakk'ı layım, ondan hiç ayrılmadım" biçiminde bir savunma yapmıştır. Ene'l-hak sözünü böyle bir bağlamda değerlendiren mutasavvıflar açıklamaya biçimini onaylamakla birlikte, Hallac-ı Mansur'u temelde gerçek bir Müslüman, bir veli olarak kabul etmişlerdir.

enerjetizm, KONYA FELSEFE OKULU olarak da bilinir, enerjiyi eşyanın kaynağı ve ulaşabileceği en yüksek nokta olarak kabul eden görüş. Yünyak da *Yeni Fikir* (1925) dergisi çevresinde toplananlarca savunulmuştur.

Cumhuriyet döneminin önemli sayılabilecek düşünce hareketlerinden biri olan enerjetizm, Alman kimyacı Wilhelm Ostwald'ın (1853-1932) düşüncelerine dayanır. Bu akımı Türkiye'de çeşitli açılardan ele alıp açıklayan ve öbür felsefi görüşlere üstünlüğünü kanıtlamaya çalışan Naci Fikret (Baştak) (1891-1945) ve Namdar Rahmi (Karatay) (1896-1944) olmuştur.

Naci Fikret maddi ve manevi tüm evrenin tek biliminin enerjetik olduğunu ileri sürerek, enerjetizm kuramının psikolojiye uygulanmasının, bilim alanındaki bütün kışkıran yok edeceğini savunmuş ve bilimler arasındaki ayrılığın gerçek olmadığını ileri sürmüştür. "Bilimler yalnızca araştırmayı kolaylaştırma açısından görece bir bağımsızlık gösterirler" diyen Naci Fikret, insan-daki estetik duygusunun ve felsefi düşüncenin gelişmesinin anahtarını da fizyoloji ve enerjetikte görür. Bergsonculuk, pragmatizm, agnostisizm, şüphecilik, görecilik gibi akımları da mahkûm eden Naci Fikret, ayrıca günümüzün insanıyla dünyanın vahşi insanı arasında doldurulmaz bir uçurum olduğunu savunarak ruhun da yaşam gibi enerjinin özel bir biçimi olduğunu öne sürer.

Enerjetizmin Konya'daki öbür temsilcisi Namdar Rahmi, "Carnot Çevrimi" olarak da bilinen enerji dönüşümü olayının bütün toplumsal olaylara uygulanabileceğini savunur. Enerjetik bir psikoloji ve sosyoloji kurmayı deneyen Namdar Rahmi'ye göre, enerji üzerine kurulan sosyolojinin hareket noktası, direnç kavramıdır. Bireydeki maddi ve manevi her şeyi topluma mal eden toplumcu sosyoloji ile toplumsal olayları mekanîğe ve enerjiye indirgeyen enerjici sosyoloji farklıdır. Değer kavramının toplum düşüncesiyle açıklanması metafizik bir yaklaşımdır. Değer iki direnç önünde biriken bireysel enerjinin ölçüsüdür. Dirençlerin, toplumu oluşturan bireylerde ortaya çıkmasıyla değer, toplumsal bir görünüş kazanır. Enerji çok, direnç az olursa, değer küçülür; direnç çok, enerji az olursa, değer büyür. Hiçbir enerji, bilinç ve iradeyle kendisine direnç zemini aramaz. Bu dirençler, enerjinin akışında önüne çıkan arızalardır. Bu bakımdan Hobbess'un "insan insanın kurdudur" sözü bugünkü toplumları aydınlatan en doğru ilkedir. İnsanlar arasında

karşılıklı ve ortak değerler, insanın, karşısında direnç alanı olarak, doğal çevreden çok, kendi türünü bulmasıyla kurulmuştur. İnsanın insan karşısında değeri de bu dirençten doğmaktadır.

enerji, iş yapabilme yeteneği ya da sırası. Bir sarmal yayda ya da devinim halindeki bir cisimde olduğu gibi, maddeyle bağlantılı halde bulunabilir; ışık ya da boşluk içinden geçen öteki elektromagnetik ışınım türlerinde olduğu gibi, maddeden bağımsız durumda da olabilir. Enerjinin boyutları, işin boyutlarıyla aynıdır; klasik mekanikte iş, kütle (m) ile uzunluğun (l) karesinin çarpımının, zamanın (t) karesine oranı (ml^2/t^2) olarak tanımlanır. Bu, kütle büyüdükçe ya da devindiği uzunluk arttıkça ya da devinim süresi kısaltıkça, yapılan işin ya da harcanan enerjinin artacağı anlamına gelir. Enerji çoğunlukla, kilogram-metre, joule, erg, BTU, kilowatt-saat gibi iş birimleriyle ifade edilir.

Enerjinin korunumu yasası doğadaki tüm olgular için geçerlidir; buna göre, doğada gerçekleşen tüm değişimler sırasında, toplam enerji miktarı değişmez. Enerji, belirli bir sistemde, birçok değişik biçimde bulunabilir ve enerjinin korunumu(*) yasası çerçevesinde, bir biçimden ötekine dönüştürülebilir. Bu değişik biçimler, kütleçekimi enerjisi, kinetik enerji, ısı enerjisi, elektrik enerjisi, kimyasal enerji, ışınım enerjisi, çekirdek enerjisi ve kütle enerjisidir.

Enerji kavramının gelişimi. Enerji teriminin, iş yapabilme yeteneğinin bir ölçüsü olarak kullanılmaya başlaması, mekanik biliminin gelişmesiyle oldu. Bu kavramı ilk olarak 17. yüzyılda Galilei ortaya attı. Galilei, bir makara yardımıyla bir ağırlık kaldırdığında, uygulanan kuvvet ile kuvvetin uygulanması gereken uzunluğun çarpımının (yani, yapılan işin), öteki etmenler değişse bile sabit kaldığını buldu. Aynı yüzyıl içinde, kütle ile hızın karesinin çarpımına doğru orantılı bir büyüklük olan *vis viva* (canlı kuvvet) kavramı geliştirildi. 19. yüzyılda enerji terimi, *vis viva* kavramına uygulandı.

Newton, birinci hareket yasasında kuvveti, kütle ile ivmesiyle bağlantılandırdı. Buna göre, bir cisim üzerine etkiyen kuvvetin integralleri alınarak kuvvetin etkileri açığa çıkarılır. Kuvvetin etkilerine ilişkin iki integrali vardır; bunlardan birincisi, kuvvetin etki doğrultusu üzerinde alınan integrali yani kuvvetin uzamsal integrali, ikincisi ise, kuvvetin etki süresine göre alınan integrali yani kuvvetin zamansal integralidir. Uzamsal integral, kuvvetin kütle kinetik enerjisinde yol açtığı değişikliği verir; bu büyüklük, *vis viva*'nın tam yansıdır. Zamansal integral ise, kuvvetin kütle kinetik momentumunda yol açtığı değişikliği verir. Bir süre, bu integrallerden hangisinin kuvvetin gerçek ölçüsünü verdiği üzerine tartışmalar sürdü. Alman filozof ve bilim adamı Gottfried Wilhelm Leibniz uzamsal integrali, Fransız filozof ve matematikçi René Descartes ise zamansal integrali savundu. Sonunda 18. yüzyılda Fransız fizikçi Jean d'Alembert, her iki yaklaşımın da, bir kütle üzerinde etkiyen kuvvetin etkilerine ilişkin sağlam bilgilerle ilgili olduğunu ortaya koydu.

Böylece, kuvvet ile enerji arasındaki bağlantı kuruldu. Kuvvet, üzerinde etki ettiği cismin ivmesiyle bağlantılıydı; kinetik enerji yani devinimden kaynaklanan enerji, kütle üzerinde etkiyen kuvvetin uzamsal integralinin sonucuydu; momentum, kütle üzerinde etkiyen kuvvetin zamansal integralinin sonucuydu; enerji ise, iş yapabilme yeteneğinin bir ölçüsüydu. Buna ek olarak da güç, enerjinin iletilme hızıydı.

19. yüzyılın ilk yarısında birçok bilim adamı, birbirinden bağımsız olarak enerjinin korunumlu olduğunu belirledi. Enerjinin, kapalı ve sürtünmesiz varsayılan bir sistemde, kinetik ya da potansiyel enerji halinde korunduğu deneysel olarak kanıtlandı ve bu olgu uygulamada son derece yararlı bir araç durumuna geldi. Öte yandan, klasik mekanikte problemleri güçleştirmekten başka bir işe yaramayan sürtünmenin, ısı oluşumuna yol açan başlıca etkenlerden biri olduğu belirlendi. İngiliz fizikçi James Prescott Joule, ısıyı bir enerji türü olarak tanımladı ve mekanik enerji ile ısı enerjisinin eşdeğerliğini deneysel olarak kanıtladı. Doğadaki çeşitli süreçlere daha ayrıntılı açıklamalar getirmek gerektiğince, süreçlerindeki enerji değişikliklerinin nicel olarak ölçülmesini ve bu değişiklikler ile sonuçta ulaşılan enerji dengesini, toplam enerji korunumlu olan sistemin içine yerleştirilmesini olanaklı kılan ussal kuramlar ya da modeller geliştirildi.

Metre-kilogram-saniye sisteminde, $F=ma$ (F : kuvvet; m : kütle; a : ivme) denklemiyle elde edilen kuvvetin birimi, $kg\cdot m/s^2$ ya da kısaca newtondur. Enerji birimi ise, kuvvet çarpı uzaklık elde edilir, yani newton-metredir ($nt\cdot m$). Bu birime aynı zamanda joule denir. Ayrıca joule, watt-saniyeye eşittir.

İdeal bir sistemde enerjinin dönüşümü. Kütleli m olan bir top, dikey doğrultuda havaya fırlatıldığında, topun hızı ve kinetik enerjisi giderek azalır ve en yüksek noktada sıfıra ulaşır. Geri düşmeye başladığında, hızı ve kinetik enerjisi gene artar. Topun ilk fırlatıldığı andaki kinetik enerjisi (E_k), kütle ile ilk hızının (v_1) karesinin çarpımının yarısına eşittir ($E_k = \frac{1}{2}mv_1^2$). Top havada yükseldikçe kütleçekimsel potansiyel enerji (E_p) kazanır. Bu enerjinin potansiyel olarak adlandırılması, gerçek olmadığı anlamına değil, gizli bir biçimde depolanmış olduğu ve işe dönüştürülebileceği anlamına gelir. Kütleçekimsel potansiyel enerji, bir cisimde, cismin kütleçekimi alanındaki konumuna bağlı olarak depolanmış enerjidir. Bir cismin kütleçekimsel potansiyel enerjisi, kütle (m), belirli bir başlangıç noktasından ölçülen yüksekliğinin (h) ve Yer'in uyguladığı çekim kuvvetinin yol açtığı ivmesinin (g) çarpımına eşittir ($E_p = mgh$). Belirli bir yükseklikten (h_1) havaya fırlatılan topun ilk fırlatılış anındaki potansiyel enerjisi $E_{p1} = mgh_1$ olarak verilir. En yüksek noktasına ulaştığında ise topun potansiyel enerjisi $E_{p2} = mgh_2$ biçimindedir. Havada sürtünmenin bulunmadığı varsayıldığında, enerjinin korunumu yasası uyarınca, bu enerjiler toplanarak şu eşitlikler sağlanabilir:

$$E_{k1} + E_{p1} = E_{k2} + E_{p2}$$

$$\frac{1}{2}mv_1^2 + mgh_1 = 0 + mgh_2$$

Bu ideal örnekte, topun ilk fırlatılış anındaki kinetik enerjisi, topu h_2 yüksekliğine çıkarmak için gerekli olan işe dönüşmüş ve kütleçekimsel potansiyel enerjisi $mg(h_2 - h_1)$ kadar artmıştır. İlk h_1 noktasına dönerken, topun kütleçekimsel potansiyel enerjisi, kinetik enerjiye geri dönüşür ve bu yükseklikteki toplam enerjisi gene $\frac{1}{2}mv_1^2 + mgh_1$ olur. Bu olaylar zincirinde, topun h_1 yüksekliğindeki kinetik enerjisi değişmez; bu nedenle, bu çevrim sırasında, kütleçekimi kuvvetinin etkisiyle topun üzerinde yapılan iş sıfırdır. Böyle bir sistem korunumlu olarak tanımlanır.

Ama, bir tam çevrimin sonunda kinetik enerjide bir değişiklik olursa, topun üzerinde etkiyen kuvvetlerin yaptığı iş sıfıra eşit olmaz. Topun yükselmesi ve düşmesi sıra-

sında, havanın sürtünme etkisiyle top üzerinde uyguladığı kuvvet, top üzerinde negatif iş yapar; yani, top havanın üzerinde iş yapar ve bu nedenle de kinetik enerjisi azalır. Bu tür bir sistem korunumsuz olarak tanımlanır.

Kütleçekimsel potansiyel enerji. Dikey doğrultuda havaya fırlatılan top örneğinde, topun yükseltilmesi için gerekli olan kuvvetin büyüklüğü, kütlesi (m) ile Yer'in çekim gücünün topta oluşturduğu ivmenin (g) çarpımına eşittir; kuvvetin doğrultusu ise, kütleçekimsel potansiyel enerjinin artış doğrultusunun tersinedir. Bir boyutlu durumda topun üzerinde etkiyen kuvvet (F), kütleçekimsel potansiyel enerjinin uzaklığa göre türevine eşittir. Buna göre:

$$F = - \frac{dE_p}{dr}$$

Üç boyutlu durumda ise, potansiyel enerji ile kuvvet arasındaki bağıntı, vektör gösterimleriyle yazılır (vektör değerleri kalın harflerle belirtilir). Potansiyel enerjinin gradyanı ∇E_p olarak gösterilir ve buna göre $F = - \nabla E_p$ bağıntısı kurulur. Ama ∇E_p , bileşenlerin toplamının kısa yazılış biçimidir; yani, E_p 'nin x 'e göre kısmi türevi ($\partial E_p / \partial x$), E_p 'nin x eksenindeki değişimi ve i bu eksen üzerindeki birim vektör olarak kabul edilir ve benzer simgeler öteki eksenler için de kullanılırsa,

$$\nabla E_p = i \frac{\partial E_p}{\partial x} + j \frac{\partial E_p}{\partial y} + k \frac{\partial E_p}{\partial z}$$

biçiminde gösterilir. Sonuç bir vektör büyüklüğüdür. Bu bağıntı, potansiyel enerjinin genel tanımıdır.

Potansiyel enerjinin öteki biçimleri, cisimlerin ve cisimlerin içinde yer aldıkları sistemlerin özelliklerine bağlıdır. İki kütle (m ve m') arasındaki kütleçekimi düşünülecek olursa, bunların birbiri üzerinde uyguladığı çekim kuvveti, G evrensel kütleçekimi sabiti ($6,673 \times 10^{-11}$ nt-m²/kg²) ve r cisimlerin arasındaki uzaklık olması koşuluyla, $F = Gmm'/r^2$ biçimindedir. Buradan potansiyel enerji $E_p = Gmm'/r$ olarak elde edilir. Metre-kilogram-saniye sisteminde potansiyel enerjinin birimi newton-metre ya da joule olarak anılır.

Yüklü parçacıklar arasındaki etkileşim enerjisi. Elektrostatikte, etkileşim halindeki yüklü parçacıkların birbirleri üzerinde uyguladıkları kuvvet, Coulomb yasasıyla verilir; buna göre, yüklü iki parçacık (q_1 ve q_2) arasındaki kuvvet (F), yüklerin çarpımıyla doğru, parçacıkların arasındaki uzaklığın (r) karesiyle ters orantılıdır. Kuvvet parçacıkların arasındaki bir doğrunun üzerinde etkir. $\frac{1}{4\pi\epsilon_0}$ eşitliği sağlamak için gerekli sabit (9×10^9 newton metre²/coulomb) olması koşuluyla bu bağıntı

$$F = \frac{1}{4\pi\epsilon_0} \frac{q_1 q_2}{r^2}$$

biçimini alır. Metre-kilogram-saniye sisteminde kuvvetin birimi newton, yüklü parçacıkların birimi coulomb ve uzaklığın birimi metredir. Yüklerin işareti aynıysa, parçacıklar birbirini iter, ayrıysa çeker. Coulomb yasasına göre, belirli bir noktada, birim yük üzerinde etkiyen toplam kuvvete elektrik alanı (E) denir. Elektrik alanının 1. noktasında, 2. noktadaki yükün etkimesinden kaynaklanan elektrik alanı, yukarıdaki formül uyarınca,

$$E(1) = \frac{1}{4\pi\epsilon_0} \frac{q_2}{r^2}$$

olarak verilir. 1. noktadaki q_1 yükü üzerindeki kuvvet $F = q_1 E(1)$ olduğundan, yukarıdaki formül,

$$F(1) = q_1 E(1)$$

biçimini alır. Boşluktaki büyüklüğü E olan bir elektrik alanının belirli bir noktasındaki enerji yoğunluğu ise $u_e = \frac{1}{2}\epsilon_0 E^2$ 'dir. Bu denklemde E 'nin birimi volt/metre (ya da joule/coulomb metre), ϵ_0 'nin birimi coulomb²/newton-metre² ve U_e 'nin birimi joule/metre³'tür.

Kuantum mekaniği kavramları Atomlara ilişkin enerji tanımlarında kuantum mekaniğinden yararlanılır. Kuantum mekaniğine göre, belirli parçacıklar için ancak belirli momentum değerleri olanaklıdır ve bu izinli değerler Planck sabiti ($h = 6,6262 \times 10^{-34}$ joule-saniye) uyarınca değişir. Bu nedenle, bir atomun çekirdeği çevresinde dönen bir elektronun toplam enerjisi, sabit izinli değerlere sahiptir.

Bir elektronun, yüksek bir enerji düzeyinden daha düşük bir enerji düzeyine geçmesi, bir miktar enerjinin, bir elektromagnetik ışınım fotonu biçiminde salınmasına yol açar. Fotonun özgün frekansı (ν), geçiş sırasında salınan enerjinin (E) Planck sabitine bölünmesiyle elde edilir ($\nu = E/h$). Tüm elektromagnetik ışınım, enerjileri ve frekansları yukarıdaki bağıntıda verilen biçimde olan fotonlardan oluşur. Fotonun momentumu ise, enerjisinin ışık hızına (c) olan oranına eşittir. Momentum kavramı, Compton saçılımı, yani bir foton ile bir elektron arasında gerçekleşen esnek çarpışma olayından da anlaşılacağı üzere son derece önemlidir. Bu problem, enerjinin ve momentumun korunumlu olduğu varsayılarak ve fotonun enerji ve momentumu yukarıdaki bağıntılar uyarınca alınarak, klasik iki cismin çarpışması yöntemleriyle çözüldü.

Enerjinin ve kütleinin eşdeğerliği. Hız çok büyüdükçe, devinim halindeki kütlekinetik enerjisinin $\frac{1}{2}mv^2$ formülüyle tanımlanması geçersizleşir. Bu durumda Einstein'ın görellilik yasası uygulanır. Buna göre kinetik enerji (E_k), cismin düşük hızdaki kütleinin (m_0) ve ışık hızının (c) karesinin, hızın (v) karesini ışık hızının karesine bölünülmesiyle elde edilir. Bu bağıntı yeniden bir orantıyla çarpımına eşittir:

$$E_k = m_0 c^2 [(1 - v^2/c^2)^{-1/2} - 1]$$

Bu denklem, v 'nin küçük değerleri için $\frac{1}{2} m_0 v^2$ biçimini alır. Bir cismin değişken görellilikli kütlesi (m), düşük hızlardaki ya da durağan haldeki kütlesi (m_0) ile v ile c arasındaki bağıntıyı kuran orantının çarpımı biçiminde ifade edilebilir:

$$m = m_0 [1 - v^2/c^2]^{-1/2}$$

Cismin hızı, ışık hızına yaklaştıkça, görellilikli kütleinin (m) sonsuza yaklaşacağını belirtir bu ifade, kinetik enerji denklemine yerleştirildiğinde,

$$E_k = (m - m_0) c^2$$

bağıntısı elde edilir. Bu bağıntı yeniden düzenlenirse,

$$m = m_0 + E_k/c^2$$

bağıntısı ortaya çıkar. Buna göre, cismin kinetik enerjisi arttıkça, görellilikli kütlesi de artar. Ayrıca enerji, kütle ile ışık hızının karesi olarak ifade edildiğinde, kütleinin ve enerjinin eşdeğerliği açıkça ortaya çıkar. Bu ilişki yalnızca kinetik enerji için değil, tüm öteki enerji biçimleri için de geçerlidir.

Enerji kaynakları. Birincil enerji kaynakları çekirdek kaynaşması, çekirdek bölünmesi, radyoaktivite ve Yer ile Ay'ın devinimidir. Tüm enerji biçimlerinin kökenleri bunlardır.

Güneş'teki enerji, hidrojeni ve öteki hafif elementleri daha ağır elementlerle kaynaştıran termonükleer tepkimelerle açığa çıkar. Yer'i aydınlatan, Yer'e ve uzaya tükenmez bir enerji sağlayan ışınım enerjisinin kaynağı budur. Yer atmosferindeki rüzgârlar güneş enerjisinin ısı etkileri sonucunda oluşur. Hatta akarsuların taşıdığı enerji de,

Güneş ısınımının dolaylı bir sonucudur. Öte yandan bölünebilir çekirdek yakıtlar da önemli bir enerji kaynağıdır. Örneğin bir uranyum atomunun çekirdeğinin bölünmesi sonucunda açığa çıkan enerji, bir benzin molekülünün yakılmasıyla elde edilen enerjinin milyonlarca katı kadardır.

Başta ağır elementlerinki olmak üzere çoğu radyoaktif izotop kararsızdır ve bozunum sürecinde enerji salar. Bu tür bir enerji salımı doğada toryum ve uranyum elementlerinin etkinliği sonucunda gelişir; öte yandan aynı olgu, çekirdek kaynaşması ve öteki nükleer yöntemlerle yapay olarak elde edilebilir. Bu nedenle, bozunma hızı ve enerji üretimi özellikleri değişik çok sayıda doğal ya da yapay radyoaktif izotop vardır. Doğal radyoaktif izotoplar Yer'in çok küçük bir bölümünü oluşturur ama açığa çıkarttıkları enerji, Yer'in iç bölümünün yüksek sıcaklığını koruyacak yeterlidir. Yer'deki jeotermal buhar kuyularından elde edilen enerjinin kaynağı bu radyoaktif etkinliktir.

Birincil kaynaklardan sürekli olarak yenisinden yaratılan enerjiye, yenilenebilir enerji denir. Bunlar, Güneş enerjisi, rüzgârların ve akarsuların içerdikleri enerji, jeotermal enerji, gelgit enerjisi, ağaçlardan ve öteki bitkilerden sağlanan yakıtlar ile denizlerdeki ısıl gradyanların içerdikleri olanaklı enerji kaynaklarıdır. Bu yenilenebilir kaynakların içerdikleri toplam enerji miktarı, dünya enerji gereksiniminin çok üstünde olmasına karşın, bunun ancak çok küçük bir bölümü uygun maliyetlerle elde edilebilmektedir. Bu nedenle de bu kaynaklar, dünya enerji talebinin ancak küçük bir kısmını karşılayabilmektedir.

Fosil yakıtlar (kömür, linyit, turba, petrol ve doğal gaz) ise, yenilenemeyen enerji kaynaklarıdır. Günümüzde bu kaynaklara ilişkin yeni yataklar bulunmakla birlikte, rezervleri sonsuz değildir.

enerji düzeyi, ENERJİ DURUMU olarak da bilinir, belirli bir kuvvetle sınırlı bir alan içinde tutulan bir temel (atomaltı) parçacığın ya da bu tür parçacıklardan oluşan bir atom ya da çekirdek gibi bir sistemin, toplam enerji değerleri kümesi içinden sahip olabileceği kesikli (ayrık) değer. Örneğin, bir hidrojen atomu her biri ayrı enerjiye sahip çeşitli yerleşim konumlarından birinde bulunabilir. Bu enerji düzeylen temel olarak değişmez ve bunlara durağan düzey denir.

Ama bir hidrojen atomu ya da herhangi bir temel parçacık sistemi, belirli (kesikli) bir miktarda enerji salarak ya da soğurarak bir yerleşim düzeninden ötekine geçebilir. Bu tür yerleşim düzenlerine enerji düzeyi de denir; bu durumda, atomun ya da sistemin enerji salarak ya da soğurarak ıki enerji düzeyi arasında geçiş yapmasından söz edilir. Bir sistemin en düşük enerji düzeyine taban düzeyi, daha yüksek enerji düzeylerine ise uyarılmış düzey adı verilir. Ayrıca bak. Franck-Hertz deneyi.

enerjinin eşbölüşümü yasası, istatistiksel mekanikte, ısı dengede bulunan bir sistemde, ortalama olarak, her ayrı enerji düzeyinin eşit miktarda enerjiye sahip olduğunu belirten yasa. İskoçyalı fizikçi James Clerk Maxwell ve Alman fizikçi Ludwig Boltzmann tarafından geliştirilen bu yasaya göre, mutlak sıcaklıkta (T) dengede olan bir parçacıklar sistemi her serbestlik derecesine (f) bağlı olarak $kT/2$ değerinde ortalama enerjiye sahiptir. Burada k Boltzmann sabitidir. Ayrıca, potansiyel enerji sağlayan her

serbestlik derecesi de ek olarak, $kT/2$ 'lik bir enerjiye sahiptir. Serbestlik derecesi s ve buna bağlı potansiyel enerjileri t olan bir sistemin ortalama enerjisi $(s+t)$ $kT/2$ olarak verilir. Örneğin, bir gaz atomunun üç serbestlik derecesi (atomun üç uzamsal ya da konum koordinatı) vardır ve bu nedenle ortalama toplam enerjisi $3kT/2$ 'dir. Bir katı içindeki bir atomun titreşim hareketi ise kinetik enerjinin yanı sıra potansiyel enerji de içerir; bu enerji türlerinin her ikisi de $kT/2$ oranında katkıda bulunur ve böylece toplam $3kT$ 'lik bir toplam enerji ortaya çıkar.

enerjinin korunumu, kapalı bir sistemde etkileşim halinde bulunan cisimlerin ya da parçacıkların enerjilerinin sabit kalacağını belirten ilke. Tanınan ilk enerji türü kinetik enerji ya da hareket enerjisi idi. Parçacıkların esnek çarpışmasında, parçacıkların çarpışmadan önceki kinetik enerjilerinin toplamı çarpışmadan sonraki kinetik enerjilerinin toplamına eşittir. Enerji kavramı, zamanla öteki türleri de kapsayacak biçimde genişletildi. Yavaş yavaş kuvvetine karşı yukarı doğru hareket ederken yavaşlayan bir cismin yitirdiği kinetik enerjinin potansiyel enerjiye ya da depolanmış enerjiye dönüştüğü kabul edilir; bu potansiyel enerji, cismin aşağı doğru dönerken hızlanmasıyla yeniden kinetik enerjiye dönüşür. Bu nedenle, örneğin bir uydunun ya da serbest salınan bir sarkacın kinetik enerjisi ile potansiyel enerjisinin toplamı sabit ya da hemen hemen sabittir. Bununla birlikte sürtünme, en özenle yapılmış mekanizmaları bile yavaşlatır ve enerjilerini derece derece ortama dağıtır. 1840'larda sürtünmenin yarattığı ısının da enerji kavramının kapsamına alılabileceği sonucuna varıldı. Gerçekte korunan enerji miktarı, kinetik, potansiyel ve ısı enerjilerinin toplamıdır. Enerjinin korunumu ilkesinin bu tanımı en genel biçimiyle termodinamiğin birinci yasasını oluşturur. Daha sonraları, enerji kavramı, elektrik akımı enerjisini, bir elektrik alanında ya da magnetik alanda depolanmış enerjiyi ve yakıtlar ile öteki kimyasal maddelerden sağlanan enerjiyi kapsayacak biçimde genişledi.

1905'te görelilik fiziğinin ortaya çıkışıyla birlikte ilk kez kütle ile enerji eşdeğer kabul edildi. Yüksek hızlı parçacıklardan oluşan bir sistemin toplam enerjisi, yalnızca parçacıkların durağan kütlelerini değil, ama aynı zamanda yüksek hızlarının bir sonucu olarak kütlelerinde ortaya çıkan önemli artışı da içerir. Göreliliğin bulunmasından sonra enerjinin korunumu ilkesi, kütle-enerji korunumu ya da toplam enerjinin korunumu olarak anılmaya başladı.

Bu ilke, beta bozunumu (atom çekirdeğinin kendiliğinden elektron salması) olarak adlandırılan radyoaktiflik olgusuna uygulandığında geçersiz kalınca, fizikçiler ilkeyi reddetmek yerine, nötrino adını verdikleri yeni bir temel parçacığın varlığını ileri sürdüler. Bu parçacığın kayıp enerjiyi taşıdığı varsayıyordu. Daha sonraları nötrino-nun varlığı deneysel olarak kanıtlandı.

Enerjinin korunumu, her durumda geçerliliğini koruyan bir kural olmaktan çok, ancak belirli bir an için matematik olarak gösterilebilecek bir ilkedir. Eğer zaman içinde bir an öteki anlardan belirli biçimde farklıysa, farklı anlarda oluşan aynı fiziksel olgular farklı miktarda enerjiye gereksinme gösterecek ve böylelikle de enerji korunmuş olmayacaktır.

Enesco, Georges, Rumence GEORGE ENESCU (d. 19 Ağustos 1881, Liveni, Dorohoi yakınları, Romanya - ö. 4 Mayıs 1955, Paris, Fransa), kemancı ve besteci. Bach yorumları ve Rumen ulusal üslubundaki yapıtlarıyla tanınır. Yedi yaşındayken Viyana Konservatuvarı'nda keman eğitimine başladı. 1894'te Brahms ile tanıştı ve sonraları onun senfonide gerçekleştirdiği gelişmeleri örnek aldı. 1895'te gittiği Paris'te keman ve bestecilik eğitimi gördü. *Rumen Şiiri* adlı yapıtı 1898'de Paris'te seslendirildi. 1899'da Paris Konservatuvarı'nda kemandaki birincilik ödülünü kazanması virtüözlük yaşamının başlangıcı oldu. Özellikle Bach yorumlarıyla ünlenen Enesco, orkestra şefi olarak da tanındı.

Yaşamının büyük bölümünü Fransa'da geçirmesine karşın Enesco'nun müziği Fransız müziginden çok az etkilenmiştir. Başlıca oda müziği yapıtları, sonuncusu popüler Rumen üslubunda olan üç keman sonatı, üç piyano sonatı ve iki yaylı çalgılar dördüslüdür. Orkestra için ise üç senfoni, iki Rumen rapsodisi ve Rumen halk temaları üzerine bir uvertür yazmıştır. *Oedipe* (1936) adlı operasında da ulusal temaları kullanmıştır. Son yıllarında Rumen bestecilik akımına önderlik eden Enesco aynı zamanda çok saygın bir keman öğretmeniydi. En ünlü öğrencilerinden biri olan Yehudi Menuhin, Enesco'nun etkisinden saygıyla söz etmiştir.

Enewetak, ENIWETOK olarak da yazılır, Büyük Okyanusun batısında atol. Marshall Adalarında, Ralik adalar zincirinin kuzeybatı ucunda yer alır. Çember biçimindeki atol, 37 km çapında bir lagünün içindeki 40 adacığın da kapsar. Çevresi 80 km'dir. II. Dünya Savaşı sırasında ABD birlikleri tarafından Japonlardan alınan (Şubat 1944) Enewetak, demirlemeye elverişli yapısından ötürü deniz üssü yapıldı. Bikini ile birlikte atom bombası için deneme alanı olarak ayrılınca, burada yaşayanlar öteki atolere taşındı. 1948, 1951, 1952, 1954 ve 1956'da atom denemeleri yapıldı. 1980'de, radyoaktif kirlenme nedeniyle atolün üst toprak katmanını kaldırıp Runit Adacığında açılan bir çukura gömüldü ve üstü betonla kapatıldı. Ardından Enewetak'taki kirlenmenin giderildiği belirtilerek ada halkına geri dönme olanağı tanındı. Ama yetiştirilen ilk ürünlerin çok yüksek oranda radyasyon içerdiği anlaşıldı. Bikini'de olduğu gibi Enewetak'ta da halk yeniden başka yerlere taşındı. Nüfus (1988) 715.

Enez, Marmara Bölgesi'nin Trakya kesiminde, Edirne iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 458 km² olan Enez ilçesi kuzeyde İpsala, doğuda Keşan ilçeleri, güneyde ve batıda Ege Denizi, kuzeybatıda da Yunanistan'la çevrilidir.

İlçe toprakları Meriç Irmağı ağızıyla güneydeki Ege Denizi arasında kalan küt bir yarımada da yer alır. Yüzey şekilleri geniş tabanlı vadiler ve bunları çevreleyen alçak, yassı tepeliklerden oluşur. Doğuda Marmara Denizi kıyısından batıya doğru uzanan Ganos ve bunun devamı niteliğindeki Kuru dağları, ilçe topraklarının ortasında yeniden yükselerek Hisarlı (Hisarlık) Dağını (385 m) oluşturur. İlçenin en önemli akarsuyu, kuzeyden gelerek güneybatıya yönelen ve Türkiye'nin Yunanistan'la sınırını çizen Meriç Irmağıdır(*). Meriç'in taşkınlarını önlemek amacıyla ırmak boyuna seddeler yapılmıştır. İlçe topraklarının bir bölümü küçük bir düzlük olan İpsala Ovasıdır. Kuzeyden Enez'e sokulan ovanın ilçe sınırları içinde kalan kesimi alüvyonlarla kaplıdır. Akarsu vadilerinde yer yer küçük ovalar görülür. Bunların en büyüğü Yenice

Ovasıdır. İlçe topraklarındaki irili ufaklı birçok gölün en önemlisi, Meriç ile bağlantılı ve çevresi bataklıklarla kaplı, yaklaşık 8 km² yüzölçümlü Gala Gölüdür(*). Meriç'in taşıdığı çamurlarla oluşan birikintiler zaman zaman gölün gideğinin kapanmasına yol açar. Bu dönemlerde Gala Gölü taşarak yakınındaki Pamuklu Gölüyle birleşir. Gala Gölünün tuzlu suları, sulamaya elverişli değildir. Gölde avlanan yılanbalıkları ihraç edilir. İlçedeki öteki göller Dalyan, Taşaltı, Tuz ve Bücürmene'dir.

İlçe ekonomisi bütünüyle tarıma dayanır. Ovalar bitkisel üretime elverişlidir. Toprakların büyük bölümü buğday, ayçiçeği ve arpa ekimine ayrılmıştır. Ayrıca az miktarda piring, fasulye, nohut ve şeker pancarı yetiştirilir. Elma, armut yetiştiriciliği ve bağcılık yapılır. Hayvancılık önemli ekonomik etkinliklerden biridir. Enez'de bir tür

Enez Kalesi surları, Edirne
Anadolu Yayınları Arşivi

kaşarpeyniri olan kaşkaval ve Edirne türü beyazpeynir üretilir. Meriç'in ağzında balıkçılık yapılır. İlçede İstanbul ve Trakya üniversiteleriyle, bazı kamu kuruluşlarının yazlık dinlenme tesisleri vardır.

Enez yöresi Perslerin egemenliği altındayken Salamis Savaşı'ndan (İÖ 480) sonra Delos Birliği'ne katıldı ve en parlak dönemini bu yüzyılda yaşadı. Ege kıyısında, Meriç'in ağzında çifte limanlı bir kent olan Ainos, daha sonraları Makedonya ve Mısır yönetimlerinde, İÖ 190'dan sonra da Roma desteğinde yaşadı. Bir süre Bizans denetimi altında kaldı, ardından Cenovalıların yönetimine geçti. 1456'da Has Yunus Bey tarafından Osmanlı topraklarına katıldı. 1920'de Keşan'a bağlı bir bucak, 1953'te de ilçe yapıldı.

İlçe merkezi Enez kasabası Meriç'in güneyiyle Dalyan Gölü arasında yer alır. Eski den, gemilerin Meriç yoluyla Edirne'ye ulaşabildikleri Ainos adlı canlı bir liman ve ticaret kenti, daha sonra ırmak ağzının çamurlarla tıkanıp ulaşımın kapanması sonucunda oluşan bataklıkların yol açtığı sıtma salgınlarıyla önemini yitirdi. Cumhuriyet sonrasında sıtma önlemleri, ama kent eski önemini kazanamadı. Bugün, tümüyle kırsal nitelikli, küçük bir yerleşimdir. Enez kasabası il merkezi Edirne'ye 169 km uzaklıktadır.

Yapım tarihi bilinmeyen Enez Kalesi ve surları Bizanslılar tarafından 6. yüzyılda onarılmıştır. İçindeki sivri kemerler, Osmanlılar tarafından da kullanıldığının ipuç-

larıdır. Enez'deki Bizans yapılarından en önemlisi, kalenin içinde yer alan Enez Ayasofyası'dır ve Osmanlı döneminde, Fatih Camisi adıyla camiye dönüştürülmüştür. 1962'ye değin cami olarak kullanılan yapı, bugün yıkıntı durumundadır. Surların yakınındaki akropolisin güneybatısında, gene yıkılmış durumda bir şapel yer alır. Enez'deki bir başka tarihsel yapı da Has Yunus Bey Türbesi'dir.

Enez Belediyesi 1953'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 12.700; kasaba, 3.509.

Enfantin, Barthélemy-Prosper (d. 8 Şubat 1796, Paris - ö. 1 Eylül 1864, Paris, Fransa), toplum, siyaset ve iktisat konularındaki değişik düşünceleriyle tanınan Fran-

Enfantin, kimliği bilinmeyen bir sanatçının portre çalışmasından ayrıntı, 19. yy
Bibliothèque Nationale, Paris

sız kuramcı. Saint-Simoncu hareketin önde gelen üyeleri arasında yer almış, 19. yüzyılda Fransa'nın teknolojik ve ekonomik gelişimini önemli ölçüde etkilemiştir.

Politeknik Okul'da mühendislik eğitimi gördü. Çalışmaya başladıktan sonra çeşitli ülkeleri gezme olanağı buldu. Paris'te gizli cemiyetlerin toplantılarına katıldı. 1825'te tanıştığı Saint-Simon'un düşüncelerini benimsedi ve kısa zamanda onun önde gelen yandaşlarından biri olarak Saint-Simoncu düşüncelerin tartışıldığı *Le Globe* dergisinin ön hazırlıklarına katkıda bulundu.

Saint-Simon'un Mayıs 1825'te ölümünün ardından Enfantin ve Saint-Amand Bazard, artık dinsel özellikler kazanmaya başlayan hareketin "yüce babaları" (*pères suprêmes*) olarak ortaya çıktılar. Ama Bazard'ın siyasal bir hareket oluşturulması gerektiğine inanması, Enfantin'in siyaset dışı ahlaki ve toplumsal bir devrim düşlemesi 1831'de ayrılımlarına yol açtı. "Père" Enfantin ve yandaşları 1832'de Ménilmontant'da örnek bir topluluk kurdular. Ama çok geçmeden "Père" gizli örgüt kurmak ve genel ahlaka aykırı davranışları özendirmek suçundan hapse atıldı.

Hapisten çıktıktan sonra Enfantin birkaç yandaşıyla birlikte ebedi "yüce ana"yı (*mère suprême*) bulma umuduyla Mısır'a gitti. Bu arada Akdeniz'i Kızıldeniz'e bağlayacak bir kanal yapımını başlatmayı da tasarlıyordu. Amaçlarından birini bile gerçekleştiremeyince Paris'e döndü (1837). Teknik yeteneklerinin üstünlüğü Cezayir Bilimsel Komisyonu'na atanmasını sağladı.

1845'te büyük ölçüde arkadaşlarının ve önemli konumlara yükselmiş eski öğrencilerinin etkisiyle Lyon Demiryolu Şirketi'nin kuruluş çalışmalarına katılması istendi. Çok geçmeden genel müdür olarak şirket politikasını yönlendirmeye başladı. Teknik ve mali planlama alanında etkili olmayı sürdür-

ren Enfantin, hükümet desteğiyle toplumsal açıdan verimli etkinliklere düşük faizli kredi sağlayacak *Crédit Foncier* adlı bankanın kurulmasına öncülük etti.

Enfantin yaşamının her döneminde üretken bir yazardı. *Doctrine de Saint-Simon* (1829; Saint-Simon'un Öğretisi) ve *Religion Saint-Simonienne. Économie politique et politique*'in (1831; Saint-Simoncu Din. Siyasal İktisat ve Siyaset) ardından *Correspondance politique* (1835-40; Siyaset Mektupları), *Correspondance philosophique et religieuse* (1843-45; Felsefe ve Din Mektupları) ile *Colonisation de l'Algérie*'yi (1843; Cezayir'in Sömürgeleştirilmesi) yayımladı. Bir tür manevi vasiyet niteliğindeki *La Vie éternelle, passée, présente, future* (1861; Sonsuz Yaşam, Geçmiş, Bugün ve Gelecek) adlı yapıtını ölümünden birkaç yıl önce bitirdi. Yapıtları ayrıca Saint-Simon'un kilitlerle birlikte 47 cilt halinde yayımlandı (1865-78).

Enfants sans Souci, Les ("Kaygısız Çocuklar"). ortaçağda Fransa'daki gençlik birliklerinin (*sociétés joyeuses*) en büyüklerinden biri. Parisli tüccar, zanaatçı ve öğrenciler tarafından tiyatro gösterileri ve başka eğlenceler düzenlemek amacıyla kurulmuştur. Bu toplulukların, ortaçağ sonlarında yasaklanan Soytarlar Bayramı'ndan(*) kaynaklandığı düşünüldü.

Gösterilere külahlı ve zilli geleneksel soytarı kostümüyle çıkan *Enfants sans Souci* üyeleri, kendilerini "soytarı" olarak adlandırırlardı. Bayram günlerinde sokaklarda gülünç alaylar halinde dolaşır, alanlarda yergili farslar ve ibret oyunları oynarlardı. "Soytarlar Prensi" ya da "Ana Soytarı" gibi adlarla anılan önderleri yetenekli ve sevilen oyuncular; hem topluluğun oynadığı farsları yazar, hem de bunlarda rol alırlardı. Tiyatro etkinlikleriyle uğraşan birlik ve toplulukların pek çoğu gibi *Enfants sans Souci* de gitgide önemini yitirdi ve 17. yüzyıl başlarında yok oldu.

enfarktüs, vücudun bir bölgesindeki dokuların, o bölgeyi besleyen bir atardamarın bir kan pıhtısı ya da daralma nedeniyle tıkanması sonucunda yeterince kan alamayarak ölmesi. Ölü dokuya enfarkt, olaya enfarktüs denir ve genellikle zarar gören dokuyu belirtmeksizin yalnızca enfarktüs dendiğinde, kalp kasının bir bölümünün ölmesi anlamına gelen miyokart enfarktüsü(*) anlaşılır; miyokart ya da kalp enfarktüsünün en yaygın nedeni, kalbi besleyen koroner damarların bir tromboz (pıhtı) oluşumuyla tıkanmasıdır. Kalp dışındaki enfarktüsler arasında en ağır olan akciğerlerde (akciğer enfarktüsü) ve beyin dokusunda görülür (apopleksi ya da inme). Gebelik sırasında, annenin kan dolaşımı yetmezliği, dölet ile anne arasındaki kan dolaşımını ve besin alışverişini sağlayan etenenin enfarktüsüne yol açabilir de, bebek genellikle bu olaydan zarar görmez.

enfeksiyon bak. bulaşma

Enfield, Londra metropoliten alanının kuzeyinde ilçe (*borough*). Yüzölçümü 81 km²'dir. Doğu bölümü, alçak Lea Vadisine yayılmıştır; daha yüksek olan batı bölümü Londra Metropoliten Alanı Yeşil Kuşağı'ndaki Enfield Chase'in engebeli tarım ve park alanlarını içine alır. İlçenin trafiği iki ana yol üstünde işler: Merkeze den çevreye doğru düzenlenmiş A 10 (Cambridge) Yolu ve Kuzey Çevre Yolu. Bu yollar boyunca tüketim malları üreten sanayi kuruluşları sıralanmıştır. Akışı çok önceden yönlendirilerek gelişmeye başlamış olan Lea Irmağı'nın kıyısında ise kereste sanayisi vardır.

Hertfordshire'den Londra'daki Clerkenwell'e su sağlamak için 1613'te yapılan New Irmağı, bu sanayi bölgesindeki başlıca doğal görünümü oluşturur. Bugün müze olan Forty Hall adlı konak 18. yüzyılda yapılmıştır. 1870'lerde banliyö trenlerinde işçilere indirim uygulanmaya başladıktan sonra, Edmonton ve Southgate yerleşim birimindeki büyüme hızlanmıştır. Enfield'de, tüketim malları sanayisinin yanı sıra, Enfield tüfek serisini imal eden ünlü kraliyet hafif silahlar fabrikası gibi makine üreten fabrikalar da bulunur. 1970'lerde Lea Vadisi, bir sanayi çöplüğü olmaktan çıkarak Londra'nın ilk bölge parkına dönüştürülmüştür. Nüfus (1982 tah.) 262.100.

enfiye, genellikle burna çekilerek, bazı yörelerde dişetlerine sürülerek kullanılan, toz haline getirilmiş tütün. Enfiye üretiminde, tütün yaprakları ince ince kuyldıktan sonra birkaç kez mayalandırılır ve gül, lavanta, karanfil, yasemin esansı gibi çeşitli maddelerle kokulandırılır.

Enfiye çekme alışkanlığı 17. yüzyılda İngiltere'de yaygınlaşmış, 18. yüzyılda bütün dünyaya yayılmıştır. Önceleri, burna çekilecek bir tutam enfiye o anda rendelenir, bu nedenle tiryakiler yanlarında özel rendeler taşırlardı. 18. yüzyıl başlarından kalma, fildişinden ya da başka malzemelerden yapılmış rendeler ve süslemeli enfiye kutuları günümüze değin ulaşmıştır.

enfiye kutusu, içine enfiye konan küçük, süslü kutu. 17. yüzyılda buruna "bir çimdik" enfiye çekme alışkanlığı İngiltere'de yaygındı. Bu alışkanlık 18. yüzyılda başka

Mine işli, altın Fransız enfiye kutusu, y. 1770; Victoria and Albert Müzesi, Londra

ülkelere de yayılınca, değerli birer armağan olarak kabul edilen enfiye kutularına karşı talep arttı. Bazıları yelek cebine sığabilecek kadar küçük, bazıları daha büyük olan bu kutular, 18. yüzyıl zanaatçılarına zengin ve incelikli işlenmiş tasarımlar gerçekleştirebilecekleri bir alan yarattı.

Enfiye kutuları minyatür ressamlarının, mincilerin, kuyumcuların, altın ve gümüş ustalarının sanatını yansıtır. Kapaklarında çoğu zaman 18. yüzyıla özgü bezemeler bulunur. Bunların arasında alegoriler, çiçek desenleri vb. vardır. Bazı enfiye kutuları kamayö işleri ya da armalar içine kakılmış değerli taşlarla süslenmiş olur. Çok pahalı olmayanlarsa gümüş, bakır, piring, boynuz, bağa ya da ahşaptan yapılmıştır. Koç başı biçiminde ve gümüş kakmalı büyük bir masa enfiye kutusu türü de vardır. Bazı enfiye kutuları ise 18. yüzyılda takı olarak kullanılmıştır.

18. yüzyılın ortalarından sonra Türkiye'de de enfiye kullanımı yaygınlaşmaya başlamış-

tır. Özellikle kibar çevrelerdeki enfiye tiryakileri üstü minyatürler ve değerli taşlarla süslü mineli enfiye kutuları kullanmışlardır.

enflasyon, iktisatta, para arzının, parasal gelirlerin ya da fiyatların topluca artışı. Enflasyon terimi çoğunlukla genel fiyat düzeyinin aşırı yükselişi anlamında kullanılır. Kuramsal açıdan enflasyon beş değişik çerçevede ele alınabilir.

Miktar kuramı. İlk ve en eski yaklaşım olan miktar kuramının kökleri 18. yüzyılda David Hume'a kadar uzanır. Fiyat düzeyinin para miktarına belirlendiğini öne süren bu kuramın en yalın biçimine göre, kişilerin ellerinde tutmak istedikleri para miktarının yaptıkları yıllık harcamanın değerine oranı (ya da bu oranın tersi, yani dolaşım hızı), ücret ödemelerinin sıklığı, ekonominin yapısı, tasarruf ve alışveriş alışkanlıklarını gibi etmenlerce belirlenir. Bu etmenler değişmedikçe, fiyat düzeyi para arzıyla doğru, üretimin fiziksel hacmiyle ters orantılı olacaktır. Bu kuram üretim kapasitesi kullanımının tam ya da tama yakın olduğunu varsayar. Ama iktisadi etkinlik düzeyinin uzun dönemde fiyat hareketlerinden çok daha fazla endişe yarattığı I. ve II. Dünya savaşları arasındaki dönemde, kapasite kullanımının bazen fiyatları genel düzeyindeki değişiklikleri de aşabilen büyük değişiklikler göstermesi nedeniyle bu kuram gözden düşmüştür.

Miktar kuramı 1950'ler ve 1960'larda Milton Friedman ve Chicago Üniversitesi iktisatçılarının geliştirdiği inceltilmiş yorumuyla yeniden önem kazandı. Bu iktisatçıların temel savı, parasal gelirdeki değişikliklerin, farklı aralıklarla para arzındaki kısa dönemli değişiklikleri izlediği ve dolaşım hızının (bir ölçüde para arzına bağlı olarak dalgalanmasına karşın) özellikle uzun dönemde oldukça istikrarlı olduğuydu. Dolayısıyla para arzı, fiyat düzeyinin uzun dönemli hareketlerini denetlemekte etkili olabilirdi. Fiyatlarda istikrarı sağlamanın yolu, para arzını, ekonominin beklenen büyüme hızına eşit bir hızla düzenli biçimde artırmaktır.

Bu görüşe karşı öne sürülen sav, gelişmiş ülkelerde para arzının daha çok para talebine bağlı olarak değiştiği ve yalnız parasal denetim yöntemleriyle, para arzındaki değişimin yeterince etkilenemeyeceğiydi. Bu görüştekiler, Chicago Okulu'nun para arzıyla parasal gelir arasında gözlemlendiği bağlantıların, gerçekte harcamaya yönelik para talebindeki değişikliklere dayandığını öne sürüyordu. Para arzı bu değişikliklere bir ölçüde tepki gösteriyor ve bir zaman aralığından sonra parasal gelirden buna koşut değişiklikler oluyordu. Dolaşım hızının görece istikrarı, para arzının kendisini kolaylıkla para talebine uyarlatabilmesinin sonucuydu. Artan talep karşısında arz sınırlanabilirliği ölçüde dolaşım hızı artacak ya da ticari krediler gibi yeni kredi kaynakları kullanılacaktı.

Keynesçi kuram. J. M. Keynes'in gelir kuramı, enflasyonla ilgili ikinci temel yaklaşımı oluşturur. Bu kurama göre tüketiciler, gelirlerindeki her artışın değişmez bir oranını harcama eğilimindedir. Bu nedenle her ulusal gelir düzeyi için, gelir ile tüketim harcamaları arasında tahmin edilebilir büyüklükte bir fark vardır. Bu ulusal gelir düzeyini sağlamak ve sürdürmek için, tüketime yönelik olmayan mal ve hizmet harcamalarını söz konusu boşluğu dolduracak düzeyde sabitleştirmek yeterlidir. Hükümet harcamalarının dışında, tüketime yönelik olmayan harcamaların başlıca unsuru özel

yatırımlardır. Bu kurama göre yatırımlar, faiz oranına oldukça duyarlıdır. Faiz oranı, mevcut "atıl" para stokuyla bir noktaya kadar ters orantılı, paranın dolaşım hızıyla ise doğru orantılıdır. Dolaşım hızı ne kadar düşük olursa olsun, uzun dönemde faiz oranlarının bir alt sınırı vardır. Faiz oranı ile atıl para ya da dolaşım hızı arasındaki ilişki deneyssel olarak doğrulanmıştır.

Keynesçi yaklaşımın ve ondan kaynaklanan daha ayrıntılı yaklaşımların en önemli yanı, devlete, kendi harcama ve gelirleriyle oynayarak ya da özel yatırım düzeyini etkileyerek, ekonomideki etkinlik düzeyini denetlemekte yararlanabileceği bir çerçeve sunmasıydı. Bu çerçeve son dönemde birçok sanayileşmiş ülkede iktisat politikasının temelini oluşturdu. Ama temeldeki nicel ilişkilerin belirsiz ya da değişken olmasının ve ilişkilerin işleyişindeki gene belirsiz gecikmelerin sonucunda, beklenmedik durumların etkin biçimde göğüslenememesi gibi uygulama sorunları doğdu. Faiz oranları ile özel yatırım arasındaki ilişkinin belirsizliği ve zayıflığı da başka bir güçlü kaynağıydı. Gene de birçok iktisatçı, Keynesçi yaklaşımın, istihdam ve reel gelir değişiklikleri üzerinde kısa dönemde daha etkin denetim olanağı sağladığı görüşündedir.

Keynesçi yaklaşım, fiyat düzeyindeki hareketlere yeterli açıklama getirmeyiz. Kuramın enflasyonu açıklamaya yönelik en basit savı bu olgunun bütünüyle, tam istihdam düzeyinde üretilebilecek mal ve hizmet miktarından daha fazlasını satın alma çabasıyla kaynaklandığıdır. Örneğin hükümet harcamaları tam istihdam düzeyindeki üretim ile tüketim arasındaki farktan daha yüksekse "enflasyonist açık" vardır. Piyasa mekanizması, gelir ve tüketim arasındaki farkın parasal değeri hükümet harcamaları büyüklüğüne eşitleninceye değin fiyatların yükselmesini sağlayarak bu açığı kapatır. Dışa açık bir ekonomide bu açık, tümüyle ya da bir ölçüde ithal fazlası yaratılarak kapatılabilir. Bu kuram, II. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda, enflasyonist bir açığın varlığından söz edilemeyecek koşullarda gerçekleşen sürekli enflasyonu açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

Maliyet enflasyonu kuramı. Enflasyon çözümlemesindeki üçüncü yaklaşım, malların fiyatlarını temelde maliyetlerin belirlendiğini ve para arzının talebe duyarlı olduğunu varsayar. Bu koşullarda maliyet artışı, "ücret-fiyat sarmalı" yoluyla süreklilik kazanan enflasyonist bir baskı yaratır. Varsayma göre ücretliler ve kâr geliri sahipleri, tam istihdam düzeyinde ürettiklerinin toplam değerinden daha fazla gelir elde etmeye çalışırlar. Bu nedenle bu grupların ikisi birden aynı anda durumlarından hoşnut olamaz. Ücretliler hoşnut değilse, ücret artışı talep ederler. Toplu pazarlık sürecinde işverenler bu talepleri kısmen de olsa kabul ederler ve başlangıçta kârların düşmesine göz yumarlar. Ama daha sonra, yükselen maliyetleri karşılamak için fiyatları artırır ve kârlarını yeniden eski düzeyine çıkarırlar. Fiyatlardaki artış, ücretlilerin reel gelirlerini düşürdüğü için yeniden bir ücret artışı talebi gündeme gelir. Eğer para arzı değişmemişse bu süreç para darlığının giderek artmasına yol açar. Ayrıca ücret artışlarını ve fiyatları yeni artırılmış bulunan malların satın alınmasını ya da daha genel bir anlatımla üretim ve dağıtımını finanse etmek güçleşir. Dolaşım hızının aşırı yükselmesinin, para stoğunu artırma gereksinimini ortadan kaldırdığı durumlar enderdir. Para darlığı faiz oranlarında aşırı artışlara yol açarsa, sermaye piyasalarında önemli sarsıntılar doğabilir. En azından hükümet

ya da merkez bankası bu durumla karşılaşmak istemediği için para arzı sonunda talebe uyum gösterir.

1960'larda İngiliz iktisatçı A. W. Phillips işsizlik ile ücret artışlarının ters orantılı olduğunu öne sürdü. "Phillips eğrisi" olarak bilinen bu ilişki, ücret-fiyat sarmalının yüksek istihdam düzeylerinde daha hızlı yükseldiği biçiminde yorumlanabilirdi. Ama Phillips eğrisi için doyurucu deneyssel kanıt gösterilemedi. Özellikle İngiltere'de son yıllarda Phillips eğrisinin geçerli olmadığı görüldü. 1970'ler ve 80'lerdeki durgunluk dönemlerinde gerçekleşen hızlı ücret enflasyonu, yüksek de olsa siyasal bakımdan katlanılabilecek bir işsizlik düzeyinin enflasyonu azaltacağı ya da sona erdireceği yolunda kimi çevrelerce beslenen umutları sarstı.

Yapısalcı kuram. Bu kuram, öteki yaklaşımlardan bütünüyle bağımsız değildir; ayrırt edici özelliği ekonomideki yapısal uyumsuzluğu vurgulamasıdır. Bu kuramı temel alan yaklaşımlardan biri, parasal ücret düşüşlerinin çok güçlü bir direnişle karşılandığını, bu nedenle ücret düşüşlerinin olanaksız denecek kadar güç olduğunu ileri sürer. Bu koşullarda, farklı sanayi ve işkollarında emek arz ve talebindeki görece değişiklikleri yansıtabilecek ücret ayarlamaları, emek piyasasında en zayıf konumda bulunanlar dışındaki bütün işçi ücretlerinde zorunlu olarak mutlak bir artışa yol açar. Dolayısıyla ücret enflasyonu hızı bir bütün olarak ekonomideki yapısal değişiklik hızıyla orantılıdır.

Gelişmekte olan ülkeler bakımından geçerli sayılan bir başka yaklaşımda, ihracat ve ithalat arasındaki açık üzerinde durur. Bu ülkelerde ithalatın artış hızı ihracatın artış hızından yüksektir. Gelişmekte olan ülkeler, sanayi ürünleri talebindeki artışı, hammadde ihraç ederek karşılayamazlar. İç pazarı gerekli sanayileri besleyecek güçte olmaması ve imalat sanayisinin gelişimi için çok miktarda makine ve yapı malzemesi ithaline gerek duyulması ithal ikamesini güçleştirir. Bu nedenle ulusal para biriminin uluslararası değeri sürekli bir düşüş eğilimi içindedir. Bu da ülkedeki iç fiyatları yukarı iten bir baskı oluşturur. Bu ülkelerde, köyden kente göç edenlere iş olanağı yaratılması yönündeki toplumsal ve siyasal baskılar da enflasyon nedenlerinden biri olabilir; tasarrufların yetersizliği bu amaçla aşırı büyüklükte yeni kredi kaynakları yaratılmasına yol açar ve böylece bir talep enflasyonu oluşur. Bazı Latin Amerika ülkelerindeki sürekli enflasyon eğilimi bu tür bir mekanizmayla açıklanmaktadır.

Marksist kuram. Marksist iktisat kuramı, enflasyonun, gelir dağılımını yönlendirici ve sermaye birikimini destekleyici bir işlev gördüğünü öne sürer. Fiyatların sabit olduğu koşullarda ücretler artarsa kâr oranı düşer. Bu durumda kapitalistler, malların fiyatlarını artırarak ücretlilerin alarındaki bölüşümü yeniden eski konumuna getirirler. Bütün fiyatlar aynı anda artırıldığı için görece fiyatlar değişmez. Enflasyon aynı zamanda kâr oranındaki düşme eğilimini önlemenin bir aracıdır. Sömürü oranı yükseltilemiyorsa, artan yatırımlar kâr oranının düşmesine yol açar. Bu durumda kapitalistler, fiyatları yükselterek emeğin reel değerinin düşmesini sağlarlar. Böylece sabit sermayenin değişken sermayeye oranındaki (yani sermayenin organik bileşimindeki) artışın olumsuz etkisini tüketiciye yansıtmaya olanağı bulurlar.

enflüanza bak. grip

enformasyon kuramı bak. bilişim kuramı

enformatik bak. bilişim

enfraruj ışı nım bak. kızılötesi ışı nım

Enga, Büyük Okyanusun güneybatısında, Papua Yeni Gine'nin ortabatı kesiminde il. Yüzölçümü 12.800 km²'dir. Enga, Batı Highlands'den 1973'te ayrılmış ve 1978'de il olmuştur. Güney Highlands ilinin kuzeydoğusunda bulunur ve orta platoların batı yarısını içine alır. Kuzeyde Doğu Sepik, kuzeydoğuda Madang, doğuda Batı Highlands illeriyle çevrilidir. İl toprakları sarp dağlardan ve yüksek vadilerden oluşur. Kuzeydoğuda Schrader Sıradağları yükselir. Güneydoğudaki Hagen Dağı 3.777 m yüksekliğindedir. Enga'nın sularını başta Lai ve Lagaip ırmakları olmak üzere, hızlı akan ırmaklar toplar. Yöreye, Papualı avcılarının küçük hayvanları yakalamak için orman örtüsünü yakarak açtıkları geniş boş alanlar egemendir. Ormanları yok edilmesi sonucunda piriñçotlarının ağırlıkta olduğu otlaklar genişlemiştir. Eskiden güneydeki Papua Körfezine ulaşan ticaret yolları olmasına karşın, Avustralya'dan gelen Avrupalılar, bölgeyle ilk kez 1938'de ilişki kurmuştur. Günümüzde il merkezi Wabag, karayoluyla batıda alüvyonlu altın madenleri bulunan Porgera'ya, güneydoğuda da Huon Körfezindeki Lae limanına bağlanır. Ticareti yapılan başlıca ürünler kahve, başta patates olmak üzere sebze ve böcek ilacı yapımında kullanılan pireotudur. İldeki birçok kasabanın yakınında küçük havaalanları vardır. Nüfus (1984 tah.) 174.900.

Engadin (Almanca), Fransızca ENGADINE, İtalyanca ENGADINA, Romanş dilinde ENGIADINA, Inn (Romanş dilinde En) Irmağı vadisinin yukarı kesiminin İsviçre'deki bölümü. Graubünden kantonu sınırları içindedir. Inn Irmağının Maloja Geçidi (1.815 m) yakınındaki kaynağından, kuzeydoğuda Avusturya sınırı yakınındaki Finstermünz'e (1.107 m) kadar yaklaşık 100 km boyunca uzanır. Güneyden Bernina Alpleri, kuzeyden Albula ve Silvretta dağ kümeleri ile çevrilidir. Zernez Boğazında, hem yönetsel, hem de coğrafi açıdan Yukarı Engadin ve Aşağı Engadin olarak ikiye bölünür.

Vadide Tunç Çağı yerleşimlerinin kalma izleri vardır. Engadin, Roma eyaleti Raetia'nın parçası olduğu dönemde köklü biçimde Romalılaştı. 4. ve 5. yüzyıllarda toprakların egemenliği Chur (Coire) piskoposlarına geçti. Engadin piskoposu daha sonra Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nda prens oldu ve Habsburglarla işbirliği yaptı. Tümü kilise toprağı olmayan Aşağı Engadin 8. yüzyılda Charlemagne tarafından Toggenburg kontlarına verildi ve 1363'te Habsburgların eline geçen Tirol Kontluğu'na bağlandı. Habsburgların gücünü azaltmak için oluşturulan Raetia birliği 1471'de Gotteshausbund'la birleştirildi. Aşağı Engadin 1499'da Calven Boğazındaki savaşta Habsburgların yenilmesiyle resmen bağımsızlığını kazandıysa da, bunu 1652'ye değin sağlamalamadı. Engadin 1801-03 arasında Helvetia Cumhuriyeti'nin Raetia kantonuna ve 1803'ten sonra da Graubünden kantonuna bağlandı.

Yüksekte oluşu nedeniyle Yukarı Engadin'in boş bir görünümü vardır. Topraklarında tarımsal etkinliklere rastlanmaz. Gök nar ve karaçamın yanı sıra zengin bir Alp tipi bitki örtüsü vardır. Geçim temel olarak çayırardan (kuru ot), otlaklardan ve ormanlardan sağlanır. Aşağı Engadin'de tarım daha çeşitlidir ve tahıl yetiştirilir. Önemli su kaynakları vardır. Turizm başlıca gelir kaynağıdır. Sankt Moritz yüzyıllardır madensuyu kaynaklarıyla ünlenmiştir. Friedrich Nietzsche'nin evi buradadır. Sils-Maria ve Pontresina köylerini içine alan Yukarı Engadin, "sağlıklı, temiz havası" ve

kış sporlarına elverişli oluşuyla 19. yüzyılda ilgi görmeye başladı. Tarasp'in aşağısındaki Scuol madensuyu kaynakları ve bir yabanıl hayvan sığınağı olan İsviçre Ulusal Parkı Aşağı Engadin'in başlıca turizm merkezleridir.

Tarasp 1803'e değin Habsburgların elinde kaldığı için, burada yaşayanlar Katoliktir. Tirol'e iletişimin kolay oluşu Samnaun'un Katolikliği ve Almanca'yı benimsemesine yol açmıştır. Yukarı Spöl Vadisindeyse (Livignu) İtalyanca konuşulur. Engadin nüfusunun çoğunluğu Protestandır ve Romanş dili konuşulur.

Engelbrekt ENGELBREKTSSON (d. y. 1390 - ö. Mayıs 1436, Orebro yakınları, İsveç). İsveçli ulusal kahraman. 15. yüzyılda birleşik Danimarka, Norveç ve İsveç kralı Pommeranyalı Erik'e karşı bir ayaklanmaya önderlik etmiştir.

Alman kökenli olan Engelbrekt, İsveç'in Bergslagen bölgesinde maden işleten küçük bir soyluydu. 1434 yazında mutlakiyetçi Erik'in ekonomik açıdan yıkıcı ve anayasa-ya aykırı uygulamalarına karşı ayaklanan Bergslagen madencileriyle çiftçileri, önder olarak Engelbrekt'i seçtiler. Erik'in birliğine karşı başlangıçta kazanılan başarılar, soyluların ve ruhban sınıfının da "Engelbrekt'in Kavgaları" adı verilen ayaklanmaya katılmalarını ve bunu gerçek bir ulusal mücadeleye dönüştürmelerini sağladı. Kasım 1434'te ilan edilen ateşkesin ardından, 1435 başlarında yapılan anlaşmayla ayaklanma öncesi konuma dönüşmesi kararlaştırıldı. Erik, İsveç'in anayasal haklarına saygılı olacağına söz vermesine karşın bunu yerine getirmede. Bunun üzerine yeniden savaş açıldı ve Engelbrekt, Ocak 1436'da birlikleriyle kralın kalelerine saldırdı ve çok kısa bir süre içinde Stockholm'u ele geçirdi. Bu arada İsveç soyluları çekilmeye başladılar ve Engelbrekt, düşmanlarından biri olan Magnus Bengtsson tarafından öldürüldü.

Ayaklanmanın başarısızlığı uğramasından sonra Erik eski konumunu yeniden kazandı. Ama ölümüyle bir ulusal kahraman durumuna gelen Engelbrekt'in anısının verdiği güçle, İsveçliler onu 1439 yazında tahttan indirdiler.

engelleme, BASKILAMA ya da REPRESYON olarak da bilinir, metabolizmada, baskılayıcı ya da engelleyici denen bir protein molekülünün, belirli bir enzimin yapımından sorumlu olan dezoksiribonükleik asit (DNA) molekülüne bağlanarak, DNA'nın denetleyici etkisini, dolayısıyla o enzimin yapımını (bireşimini) önlediği denetleme mekanizması. Daha çok mikroorganizmalarda incelenmiş olan bu sürecin üstün yapıları canlılarda da benzer biçimde gerçekleştiği sanılmaktadır. Ayrıca bak. geribeslemeli kitleme; önceleme.

engellenme, bir canlının, fizyolojik ya da toplumsal bir gereksiniminin doyurulmasını önleyen bir durum ya da eylemle karşı karşıya kalması. Doyurulması gereken bir gereksinim ya da eksiklik duygusu canlıda bir dürtü yaratır; dürtünün amacı, bu eksikliği gidermek ve doyuma ulaşarak haz almaktır. Bu amacın engellenmesi bireyin davranışlarını değişik biçimlerde etkileyebilir; örneğin böyle bir engel ya bireyin amaca yönelik tepkilerine ket vurur ya da tam tersine bu tepkileri güçlendirir; bazen de canlının, engelleyici uyarılardan kaçınmayı ya da bu tür uyarıların üstesinden gelmeyi öğrenmesini sağlar.

Engellenmenin kaynağı iç ya da dış etkenlerdir. Bireyin zihinsel ya da fiziksel yetersizliği, özellikle kendi yeteneklerini aşan amaçlara yöneldiğinde bir engellenme nede-

ni olabilir; çocukluk çağından kalma aşılmamış sorunlar, kişinin benliğine sınımış yasaklar ve korkular da engellenmeyle sonuçlanan iç etkenlerdir. Toplumsal ilişkilerdeki engellenme ise, genellikle toplumun koyduğu yasaklar gibi birtakım dış etkenlerden kaynaklanır.

Engellenme, ya güdülenimin giderek yoğunlaşmasına, ya engel karşısında çaresiz ve etkisiz kalarak geri çekilmeye ya da başkalarına yönelmiş öfke ve saldırganlığa yol açabilir. Bazen de, bireyi sorunlarına yeni çözümler bulmaya iterek, toplumsal açıdan yapıcı sonuçlar doğurur. Dürtülerin azaltılması kuramına göre engellenme bir bireyin dürtü düzeyini yükselttikçe, birey, engelleyici uyarıdan kaçınmasını sağlayan yeni bir tepki öğrenecek, böylece dürtü düzeyi düşecektir. Bu nedenle engellenme, öğrenmeyle yakından ilintilidir. Ayrıca bak. dürtü; güdülenim; öğrenme.

engelli at yarışı, atların atlayarak geçmesi gereken bir dizi engelin yer aldığı parkurda yapılan at yarışı. Çit engelli at yarışı(*) öncesinde yapılan alıştırmalardan doğan engelli at yarışı, 18. yüzyılda İngiltere ve İrlanda'da başlamış, 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra da Uluslar Topuluğu ülkelerine, Avrupa'ya ve ABD'nin doğu eyaletlerine yayılmıştır. Engeller hafif, yerrinden oynatılabilir ve çit engelli at yarışlarına oranla daha alçaktır. Genellikle parkurun ilk 2.400 m'sinde en az altı engel, sonraki her 400 m'de de bir engel bulunur. Tehlikelerin daha az olması, atların çit engelli at yarışındakinden daha hızlı koşmalarına olanak sağlar.

engelli yarış, eşit aralıklı bir dizi engeli aşarak koşmaya dayanan alan ve pist sporu. Koşucular yarış boyunca kendilerine ayrılmış kulvarlarda koşmak zorundadır. Bir

Engelli yarış
ABC Ajanı

koşucu engelleri aşarken devirirse yarışı sürdürebilir, ama ayağı ya da bacağıyla sürükler ya da eliyle devirirse yarış dışı bırakılır. Parkuru ilk bitiren koşucu yarışı kazanır.

Engelli yarışın İngiltere'de 19. yüzyıl başlarında ortaya çıktığı sanılmaktadır. Eton College'da bu tür yarışların düzenlendiği 1837'de, atletler her engelin üzerinden sırayla atlıyor ve her iki ayaklarını aynı anda yere bastıktan sonra yeniden koşmaya başlıyordu. Engeller arasındaki adım sayısıyla ilgili deneyler sonucunda geleneksel bir adım yöntemi gelişti. Bu yöntemle göre iki yüksek engel arası üç adımda, iki alçak engel arası yedi adımda ve orta yükseklikteki iki engel arası ise 15 adımda alınmalıdır. 1885 dolayında Oxford Üniversitesi'nden A. C. M. Croome tek ayağını öne doğru uzatarak engeli seri bir hareketle aşma ve aynı zamanda bedenini ileri doğru bir atılım

pozisyonuna getirme tekniğini geliştirdi. Bu teknik sonradan modern engelli koşu tekniğinin temelini oluşturdu.

Engellerin tasarımındaki en önemli gelişme 1935'te, ağır ve ters çevrilmiş "T" biçimli engeller yerine "L" biçimli engellerin kullanılması oldu. "L" biçimli engellerde ve daha gelişmiş olan kavisli "L" biçimindeki engellerde "L"nin alt kenarı yaklaşan koşucuya doğru bakar. Bu tür engeller, "T" biçimindeki engellerin tersine, devrildiklerinde atletin ayağına takılmaz.

Günümüzde atletler iki engel arasında hız koşusu tekniğinden yararlanırlar. Engeli aşarken çift kolla ileri doğru hamle yaparak iyice öne eğilir, ardından da bacaklarını, engeli geçtikten sonra hızlarını kesmeden koşmaya devam edebilmeyi sağlayacak biçimde, bedenleriyle nerdeyse dik açı yapacak kadar öne uzatırlar.

Uluslararası Amatör Atletizm Federasyonu'nun (IAAF) kurallarına göre erkekler engelli yarış mesafeleri 110, 200 ve 400 m'dir. Olimpiyat Oyunları'nda erkekler engelli yarışları 110 ve 400 m'de yapılır. 110 m engelli yarışında her biri 106,7 cm yükseklikte ve 9,14 m arayla yerleştirilmiş 10 engel vardır. 200 m engelli yarışında 18,29 m arayla yerleştirilmiş ve her biri 76,2 cm yükseklikte 10 engel, 400 m engelli ise 35 m arayla yerleştirilmiş ve her biri 91,4 cm yüksekliğinde 10 engel bulunur.

Bayanlar engelli yarışı eskiden 80 m'lik mesafede ve her biri 76,2 cm yüksekliğindeki 8 engelle yapılırdı. IAAF 1966'da bayanlar için iki engelli yarış kategorisini daha kabul etti. Bunlardan, her biri 84 cm yüksekliğinde 10 engelin yer aldığı 100 m engelli yarışı, 1972 Olimpiyat Oyunları'nda 80 m yarışının yerini aldı. Her biri 76,2 cm yüksekliğinde 10 engelin yer aldığı 200 m engelli yarışı ise 1976'da yerini 400 m yarışına bıraktı.

Salon ve okul yarışmalarında mesafeler ve öteki yarış koşulları biraz değişiktir. Dünya ve Olimpiyat şampiyonları için bak. spor ve oyunları. sonuçlar (atletizm); Olimpiyat Oyunları.

Engels, Rusya Federasyonu'nda, Saratov yönetim biriminde (oblastı) kent. Volga Irmağının sol kıyısında, 1965'te tamamlanan bir karayolu köprüsüyle bağlı olduğu Saratov'un karşısında yer alır. 1747'de Pokrovskaya adıyla bir özgül köylü yerleşmesi (sloboda) olarak kuruldu. 1922'den 1941'e değin eski Volga-Alman Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin başkentiydi. 1931'de adı Engels olarak değiştirildi. Günümüzde önemli bir trolleybüs imalat merkezidir. Yapay elyaf, vagon ve dizel motorları üretiminin yanı sıra başta et olmak üzere yerel tarım ürünleri de işlenir. Engels'de oturan birçok işçi Saratov'da çalışır. Nüfus (1985 tah.) 177.000.

Engels, Friedrich (d. 28 Kasım 1820, Barmen, Ren Eyaleti, Prusya - ö. 5 Ağustos 1895, Londra), Alman sosyalist düşünür, kuramcı ve eylem adamı. Karl Marx'la birlikte çağdaş sosyalizmin düşünsel ve siyasal temellerini atmıştır.

Gençliği. İlmî liberal görüşleri ve Prusya devletine bağlılığıyla tanınan Protestan bir aileden gelen Engels'in babası, Barmen'deki bir dokuma fabrikasının sahibi ve Manchester'daki Ermen & Engels pamuk işletmesinin ortağıydı. Kültürlü bir kişi olan annesine karşı derin bir sevgi besleyen Engels, sonradan devrimci görüşleri nedeniyle babasıyla çatışmaya düştüğü dönemlerde bile, annesinin etkisiyle aileden mali

destek görmeye devam etti. Barmen'deki öğreniminin ardından, 1834'te Elberfeld yakınlarındaki bir *Gymnasium*'da (lise) okumaya başladı. Ama fabrikanın başına geçmesini isteyen babasının zorlamasıyla son sınıfta okudan ayrıldı.

Bundan sonraki üç yılı (1838-41), iş deneyimi kazanması için gönderildiği Bremen'

Engels, H. Schey'in bir portre çalışmasından ayrıntı
Novost Press Agency

deki bir ihracat şirketinde çalışarak geçirdi. İş saatlerinden arta kalan zamanlarda müzik, yüzme, eskrim ve binicilikle uğraştı. Bu arada dil öğrenme konusundaki yeteneğini geliştirirken, devrimci ve liberal yazarların yapıtlarına da ilgi duymaya başladı. Özellikle Ludwig Börne, Karl Gutzkow ve Heinrich Heine gibi Genç Almanya (Jungdeutschland) hareketine bağlı yazarların yapıtlarını okudu. Ama çok geçmeden, disiplinsiz ve tutarsız olarak nitelediği bu hareketten uzaklaşarak görüşlerini daha kapsamlı ve sistematik bulduğu Genç Hegelcilerin etkisi altına girdi. Aralarında ilahiyatçı ve tarihçi Bruno Bauer ile anarşist Max Stirner'in de bulunduğu bu sol Hegelci aydınlar, tarihsel gelişmenin itici gücü olan karşıtlıklar arasındaki çatışma sürecini hızlandırmak amacıyla zamanı geçmiş, akıldışı ve baskıcı olarak gördükleri her şeyi eleştirmeyi temel alıyorlardı. Genç Hegelcilerin saldırılarını öncelikle Hristiyanlığın temellerine yöneltmeleri, daha önceleri bir agnostik olan Engels'in militan bir tanrısızlığa haline gelmesinde önemli rol oynadı. Bremen'de gazetecilikle de ilgilenmeye başlayan Engels, Friedrich Oswald takma adıyla çeşitli makaleler yazdı. İlk kez bu makalelerinde ortaya koyduğu keskin eleştiri yeteneği ve kolay anlaşılır üslubu, daha sonraki yıllarda Marksist ilkelerin geniş bir kitleye yayılmasında önemli rol oynadı.

1841'de Barmen'e döndükten sonra, bir yıl için gönüllü olarak Berlin'deki bir topçu birliğine yazıldı. Antimilitarist eğilimlerine karşı görevini başarıyla yerine getirdi. Sonraki yıllarda askerlik konusunda uzmanlaşarak silahlı ayaklanma ve savaş taktikleri üzerine çeşitli makaleler yazdı. Bu, bazı dostlarının kendisine "General" adını takmasına neden oldu. Öte yandan askerlik, ilgisini çeken konularla uğraşabilmesi için gerekli zamanı da sağladı. Lise mezunu olmamasına karşın, üniversitedeki dersleri dinleyici olarak izledi. Friedrich Oswald adıyla yazdığı yazılar Doktorlar Kulübü adını taşıdığı dönemde Marx'ın da gelip gittiği, Özgürlük olarak bilinen Genç Hegelci çevreye kabul edilmesinde etkili oldu. Bu çevrelerde, dine karşı sürdürülen felsefi tartışmaların yılmaz bir savaşı olarak ün yaptı.

Komünizmi benimsemesi. Engels 1842'de terhis olduktan sonra, komünizmi benimsemesinde önemli rol oynayan Moses Hess ile

tanıştı. Varlıklı bir Yahudi ailesinin oğlu olan Hess, radikal mücadeleye ve sosyalist yayınlara mali destek sağlıyordu. Ayrıca, Hegel felsefesinin ve diyalektik mantıksal sonucunun komünizm olduğunu ileri sürüyor ve ilerlemiş sanayisi, filizlenmekte olan proletaryası ve sınıf mücadelesinin belirtileriyle İngiltere'nin gelecekteki toplumsal dalgalanmalarda büyük bir rol oynamaya aday olduğunu vurguluyordu. Bu dönemde Hess'in İngiltere'ye ilişkin görüşlerinin etkisinde kalan Engels, babasının Manchester'daki fabrikasında çalışma fırsatı doğunca bunu kaçırmadı.

İngiltere'de (1842-44) yeniden iş yaşamına atıldı ve oldukça başarılı oldu. İş saatleri dışında İngiltere ve öteki Avrupa ülkelerindeki gazetelere komünizm üzerine yazılar yazmak, İngiltere'nin ekonomik ve siyasal koşulları üzerine yazılmış kitaplar ve parlamento raporlarını okumak, işçilerle kaynaşmak, radikal önderlerle tanışmak ve sanayinin gelişmesiyle işçilerin sefalet içindeki durumlarını dile getirecek bir İngiltere tarihi yazmak üzere malzeme toplamakla uğraştı. Bu çalışmalarının sonucunda *Die Lage der arbeitenden Klasse in England*'ı (1845; İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu, 1974) yayımladı.

Manchester'da Mary Burns adlı eğitimsiz bir İrlandalı işçi kızı aşık olan Engels, evlilik kurumunu reddetmekle birlikte, onunla yaşamaya başladı. Mary'ye duyduğu sevgi yaşamının en güçlü bağlarından biri oldu. Sonradan Marx'la kurduğu köklü dostluk boyunca yaşadıkları tek ciddi çatışma Mary'nin ölümü (1863) sırasında ortaya çıktı. Engels, Mary'nin ölüm haberini hafife aldığı gerekçesiyle, Marx'a serzenişe bulundu. Sonraları bu duyarlılığı göz önüne alan Marx, Engels Mary'nin kardeşi Lizzy ile yaşamaya başladığında, mektuplarını "Bayan Lizzy"ye ya da "Bayan Burns"e selamlarını bildiren ifadelerle bitirmeye her zaman özen gösterdi. Engels, Lizzy'nin resmen evlenme isteğini ancak ölüm döşegindeyken kabul etti.

Marx'la işbirliği. Engels, 1844'te Marx'ın Paris'te Arnold Ruge ile birlikte yayımladığı ve yalnızca bir sayı çıkabilen *Deutsch-Französische Jahrbücher*'e (Alman-Fransız Yıllıkları) iki makale gönderdi. Bu makalelerden biri "Umriss zu einer Kritik der Nationalökonomi" (Siyasal İktisat Üzerine Eleştiri Taslağı) başlığını taşıyordu. Engels, Ricardo, Smith, Mill ve J. B. Say'ın iktisat öğretilerini ele aldığı bu incelemesinde liberal iktisadın çelişkisi olarak gördüğü noktaları sıralıyor ve günümüzdeki özel mülkiyete dayalı sistemin "milyonlar ve sefillerden" oluşan bir dünyaya yol açacağını kanıtlamaya çalışıyordu. Ona göre, bunu izleyecek olan devrim "insanlığın yeniden kendisiyle ve doğayla barışmasını" sağlayacaktı. Engels'in bu makalesinde kendi görüşleriyle büyük koşutluklar bulan Marx, onunla yazışmaya başladı.

Engels, Barmen'e dönerken daha önce Köln'de tanışmış olduğu Marx'la görüşmek üzere 10 günlüğüne Paris'e uğradı. Sosyalist hareketi ileriye götürecektir olan düşünce ve eylem arkadaşlığı böylece başlamış oldu. Bu işbirliğinin ilk ürünü olan ortak yapıtılan *Die deutsche Ideologie* (Alman İdeolojisi, 1968, 1987) 1845'te yayımlandı. Marx ve Engels, polemik dayalı bir üslupla kaleme aldıkları bu yapıtlarında, eski Genç Hegelci dostlarını alaycı bir dille eleştiriyor ve devrimin gerekliliğini reddeden, çeşitli eğilimlerdeki Alman sosyalistlerine ağır bir dille saldırıyorlardı. Yapıtta kendi görüşleri ise birbirinden kopuk bir biçimde ve eleştirdikleri düşüncelere yanıt niteliğinde çeşitli bölümlere serpiştirilmiş olarak yer alıyordu.

Engels, 1845'te Brüksel'de Marx'la yeniden bir araya geldiğinde, ona yeni geliştirdiği maddeci tarih görüşünü açıkladı. O yaz Marx'la birlikte bir İngiltere gezisine çıktıkları sonradan, Paris'e geçerek uzun süre orada yaşadılar. Paris'te bulunduğu yıllarda, aralarında gizli bir sosyalist dernek olan Doğrular Birliği üyelerinin de bulunduğu göçmen Alman işçilerini ve Fransız sosyalistlerini kendisinin ve Marx'ın görüşleri doğrultusunda örgütlemeye çalıştı. Bu çabaları sonucunda Doğrular Birliği, Haziran 1847'de Londra'da yapılan ilk kongresinde Komünistler Birliği adını aldı.

Aynı yılın sonbaharında ikinci kongresini yapan birlik, Marx ve Engels'i komünist ilke ve siyasetleri tanımlayan bir program hazırlamakla görevlendirdi. 1848'de *Manifest der kommunistischen Partei (Komünist Manifestosu, 1920/Komünist Manifesto, 1976, 1979)* başlığıyla yayımlanan bu yapıt, Engels'in *Grundsätze des Kommunismus (1847; Marksizmin Prensipleri, 1936/Komünizmin İlkeleri, 1976)* adlı kitabında ele aldığı konulardan pek çoğunu içermesine karşın, esas olarak Marx tarafından hazırlanmıştı.

Alman devletlerinin feodal özellikleri ağır basan otoriter yönetimi devirip yerine anayasaya dayalı temsili bir hükümet kurma girişimleri üzerine patlak veren 1848 Devrimi, Marx ve Engels'in yaşamlarında bir dönüm noktası oldu. Bu, devrim sürecine doğrudan katılıp onu komünist bir zafere dönüştürebilmek amacıyla devrimci taktik esnekliği göstermelerine fırsat sağlayabilecek tek olguydu. Ellerindeki biricik araç ise Marx'ın Köln'de Engels'in yardımıyla çıkardığı *Neue Rheinische Zeitung, Organ der Demokratie* adlı gazeteydi. Demokratik bir platformla ortaya çıkan bu parti organı, amaçları açısından önemli bir rol oynadı. Marx ve Engels bu gazete aracılığıyla sürekli değişen gelişmeler karşısında gündelik hedefleri ortaya koyarak mücadeleyi yönlendirmeye çalışmanın yanı sıra hükümetleri, partileri ve izledikleri siyasetleri hedef alan bir eleştiri kampanyası yürütmeye olanağını da buldular. Engels, bir yandan *Neue Rheinische Zeitung*'daki yazılarını sürdürürken öbür yandan Elberfeld, Pfalz ve Baden'deki yerel ayaklanmalara katıldı. Engels'in sonradan silahlı ayaklanma ve savaş taktikleri üzerine yazdığı kitap ve makalelerin çoğunda 1848 deneyiminin izleri görülür.

Devrimin başarısızlığa uğramasının ardından, Marx ve Engels Londra'da bir araya gelerek Komünistler Birliği'ni yeniden örgütlediler ve yakında yeni bir devrimin patlak vereceği inancıyla komünistler için yeni taktikler hazırlamaya başladılar. Engels, bu dönemde kendisinin ve Marx'ın içinde bulunduğu maddi zorlukların üstesinden gelebilmek için babasının Manchester'daki fabrikasında alt kademe bir görev almayı kabul etti ve zamanla fabrikaya ortak oldu. Böylece Londra'ya yerleşmiş olan Marx'a da düzenli bir biçimde para gönderme olanağını buldu. 1869'da şirketteki hisselerini satarak, yaşamının sonuna değin rahatça yaşamasını sağlayacak ve her yıl Marx'a 350 sterlin gönderip öteki masraflarını da karşılamasına yetecek bir gelir elde etti.

Bu dönemde Manchester'da kalmak zorunda olduğundan, Marx'la ilişkilerini düzenli mektuplarla sürdürdü ve onun adına çeşitli gazetelere makaleler yazdı. *New York Tribune*'de (1851-52) Marx'ın adıyla yayımlanan bazı makaleleri, daha sonra *Revolution and Counter-Revolution in Germany in 1848* (1886; *Almanya'da Devrim ve Karşı Devrim, 1975*) başlığı altında toplanarak kendi adıyla yayımlandı.

1864'te Marx'la birlikte "I. Enternasyonal" in kuruluş çalışmalarına katıldı ve örgütün yürütme organına girdi. Bakunun'ın temsil ettiği anarşist akımlarla yürütülen mücadelenin başında yer aldı. Ama Paris Komünü yenilgisi ve Bakunincilerin tasfiyesinden sonra Enternasyonal merkezinin New York'a taşınması nedeniyle örgütle bağları zayıfladı. Londra'ya yerleşerek Marx'la birlikte Almanya ve Fransa'daki sosyalist hareketlerle yakından ilgilendi.

Marx ve Engels'in Marksist öğretiyi katkılarını kesin çizgilerle ayırmak güçtür. Bununla birlikte çalışmalarında belirli bir işbölümü yaptıkları gözlenebilir. Bu çerçevede doğa bilimleri, milliyetler sorunu, askerlik ve bir ölçüde de uluslararası ilişkileri uzmanlık konuları olarak üstlenen Engels, iş dünyasındaki bilgi ve deneyimlerini, özellikle de İngiliz kapitalizmine ve işçi sınıfına ilişkin gözlemlerini Marx'a aktararak onun iktisadi çalışmalarına da yardımcı oldu. Marx'ın *Das Kapital (Kapital 1975-78, 3 cilt)* adlı yapıtına İngiliz kapitalizmine dayanan zengin verilerle önemli bir katkıda bulundu. Ayrıca Marksist ilkelere geniş kitlelere ulaşmasında önemli rol oynadı.

Engels'in kendi başına kaleme aldığı en önemli yapıt, diyalektik ve tarihsel maddeciliği sistemli bir biçimde ortaya koyduğu *Anti Dühring. Herr Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft (1878; Anti Dühring. Bay Eugen Dühring'in Bilimde Devrimi, 1966 / Anti Dühring. Bay Eugen Dühring Bilimi Altı Üst Ediyor, 1977)* adlı kitaptır. Marksist öğretinin gelişmesine belki de en büyük katkıda bulunan bu yapıt, Marx'ın konumunu sarmaya çalışan Profesör Eugen Dühring'in Alman Sosyal Demokratları arasındaki etkisini de kirdi. Öte yandan *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates (1884; Cemiyyetin Asılları, 1934 / Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, 1974, 1990)* adlı yapıtıyla kapitalizm öncesi toplumları tarihsel maddecilik açısından ilk kez sistemli bir biçimde inceledi. Tarihsel maddecilik genel kuramının oluşturulmasına Marx'ın katkısının daha büyük olmasına karşılık, ilgilerinin evrenselliği ve ansiklopedik bilgisinin genişliği ile Engels'in, daha önyargısız ve olgun bir tarihçi olduğu kabul edilebilir. Ölümünden sonra yayımlanan *Dialektik der Natur*'da (1925; *Doğanın Diyalektiği, 1970, 1977*) ise doğa bilimlerinin diyalektik maddeciliğin önermelerini doğruladığını göstermeye çalışmıştır.

Son yılları Engels, Marx'ın ölümünden (1883) sonra değişik konular üzerine çeşitli makaleler yazdı. Marx'ın yeniden basılan yapıtlarının giriş bölümlerini kaleme aldı ve en önemlisi Marx'ın tamamlanmamış el yazmalarına ve notlarına dayanarak *Kapital*'in 2. ve 3. ciltlerini (1885 ve 1894; *Kapital*) tamamladı. Öte yandan Alman Sosyal Demokratları ve dünyanın çeşitli yerlerindeki sosyalistlerle yazışarak, Marx'ın etkisini canlı tutmaya ve öğretilerini savunular arasında uyum ve tutarlılığı sağlamaya çalıştı. Kanserle yakalanması çalışmalarının kesintiye uğramasına ve çok geçmeden ölmesine yol açtı.

Engels biraz daha geri planda durmakla birlikte, yaşamı boyunca Marx'la hep aynı safta yer aldı; ona yönelik saldırıları da, ona gösterilen saygıyı da paylaştı. Hep bir İngiliz centilmenin inceliğine sahip, yaşama azmiyle dolu, keskin zekâlı ve şen bir insan olarak kaldı. Bir aşağılama karşısında hemen tepki gösteren ve bunu şiddetle karşılık vermeye kadar götürmekten çekinmeyen bir onur anlayışı vardı. Marx'la birlikte karşılaştıkları sorunları göğüslemek için bazen saldırgan ve acımasız davranışlara da

yöneldi. Marx'ın bazı yakınları 1848'de bu tür davranışları öne sürerek onu Engels'ten uzaklaştırmaya çalışılsaydı da bunu başaramadılar.

Sosyalist ülkeler dışında, Engels'in Marksizmin gelişmesindeki kişisel rolü üzerinde yeterince durulmamış, genellikle Marx'la birlikte değerlendirilmiştir. Engels'e sonradan gösterilen ilgi ise, yalnızca Marx'la aralarındaki farkı ortaya koymak için yapıtlarının daha yakından incelenmesi biçiminde olmuştur. Bazı uzmanlar bu incelemeler sonunda "gerçek Marksizm"den sapmaları ve çeşitli çarpıtmaları Engels'in yapıtlarına ve etkisine bağlamışlardır. Buna karşılık uzmanların büyük bölümü Marx'ın temelinde Engels'le herhangi bir görüş ayrılığına düşmediği kanısındadır. Marksist politikaların belirlenmesinde Marx ve Engels'in arasındaki sıkı işbirliğini göz önüne seren mektupları da bu görüşü doğrulamaktadır.

Engels'in, yazı ve mektuplarından seçmeler, W. O. Henderson tarafından derlenip, *Engels: Selected Writings (1967)* başlığıyla yayımlanmıştır. Yaşamına ve yapıtlarına ilişkin başlıca kaynaklar arasında G. Mayer'in *Friedrich Engels A Biography (1936)* ve Oscar J. Hammer'in *The Red '48ers: Karl Marx and Friedrich Engels (1969)* adlı kitapları sayılabilir.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI *Die heilige Familie oder Kritik der kritischen Kritik, Gegen Bruno Bauer und Consorten (1845. Marx ile birlikte, Kutsal Aile ve da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi, Bruno Bauer ve Hempel'ine Karşı, 1976), Der Deutsche Bauernkrieg (1870. Almanya'da Köylü Savaşı, 1967. Köylüler Savaşı, 1978), Socialisme Utopique et Socialisme Scientifique (1880: Havalı Sosyalizm ve İlmi Sosyalizm, 1945 / Utopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm, 1970), Zur Wohnungsfrage (1878. Konut Sorunu, 1970), Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie (1888. Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu, 1962, 1979), Die Rolle der Gewalt in der Geschichte (1890. Tarihî Zorun Rolü, 1974), Marx-Engels Selected Works (1963-70, 3 cilt; Seçme Yapıtlar, 1976 1. cilt, 1977, 2. cilt, 1979, 3. cilt)*

engerek, *Viperidae* familyasının *Viperinae* altfamilyasını oluşturan, Asya, Avrupa ve

(Üstte) bayağı engerek (*Vipera berus*), (altta) şişen engerek (*Bus ananans*)
(Üst) Walter Rönch. Arvan Photo Features
(alt) Z. Leachyris. Arvan Photo Features

Afrika'da dağılmış 50'yi aşkın zehirli yılan türünün ortak adı. Engerekleri, aynı familyanın *Crotalinac* altfamilyasındaki Yenedünya yılanlarından (çingiraklı yılan, mızrak yılanı, mokasen vb) ayıran başlıca özellik, Yenedünya türlerinde gözlerin altında bulunan ısıya duyarlı küçük çukurların bu yılanlarda olmamasıdır. Bazı sınıflandırmalarda familya düzeyine yükseltile bu iki altfamilyanın ortak özelliği ise oluklu (içi oyuk) zehir dişleridir. Oynar eklemli üstçene kemiğine bağlanan bu uzun ve sivri dişler kullanılmadığı zaman geriye doğru yatar, hayvan ısırarak üzere ağzını açtığı anda da üstçene kemiğiyle birlikte hareket ederek dikleşir. Engerek avını ısırıldığında, zehir bezinden bir kanala akan ve üstçene kemiğini geçerek zehir dişinin içindeki boşluğa dolan zehirli sıvı, dişin battığı dokuya akar. Üstçenede ayrıca kopan zehir dişlerinin yerini alabilecek yedek zehir dişleri vardır. Engerekler küçük hayvanları avlayarak beslenir ve avını ısırarak etkisiz duruma getirir.

Engereklerin uzunlukları, 30 cm'yi geçmeyen *Vipera ursine* dışında genellikle 80-150 cm dolayındadır. Bu geniş başlı, tıknaz gövdeli ve ağır hareketli yılanların çoğu yerde yaşar; yalnız *Atheris* cinsinin üyeleri ince ve sarımsı kuyruklarıyla ağaçlarda, *Atractaspis* cinsinin küçük gözlü üyeleri ise toprağın altındaki oyuklarda yaşar. Türlerin çoğunda yumurtalar dişinin içinde açılır ve canlı yavrular doğar.

Avrupa ve Asya'da geniş bir dağılım gösteren bayağı engerek (*Vipera berus*) en kuzeyde yaşamaya uyarlanmış zehirli yılanlardan biridir; Norveç'te Kuzey Kutup Dairesi'nin daha yukarısındaki enlemlere kadar uzanır. Yaklaşık 80 cm uzunluğunda, kalın gövdeli ve genellikle boz renkte olan bayağı engereğin sırtında zikzaklı kara bir bant uzanır, yanlarında da kara lekeler bulunur. Isıngı çok ender olarak insanı öldürür. Oysa aynı cinsten, Güneydoğu Asya'da yaşayan Russell engereği(*) (*V. russelli*) çok zehirli bir türdür. *Bitis* cinsinden şişen engerekler (en tanınmış türü *B. arietans*) tehlike karşısında vücudunu şişirerek ıslığa benzer tipik bir ses çıkarır. En çok Afrika'da, ayrıca Arabistan'ın yarı kurak bölgelerinde yaşayan 1-1,5 m uzunluğundaki bu yılanlar kalın gövdeli ve son derece zehirlidir. Renkleri boz ile koyu kahverengi arasında değişir; sırtlarında enlemesine ince ve sarı zikzak şeritler bulunur. Öldürücü zehirleriyle çok tehlikeli olan şişen engerekler, üsülerine gidildiğinde kaçmayıp oldukları yerde kalmayı yeğlerler. Aynı cinsin bir üyesi olan Gabon engereği(*) (*B. gabonica*) Afrika'nın en zehirli yılanıdır. Gergedan engereği(*) (*B. nasicornis*), adını, burununun ucundaki boynuzumsu iri pullardan alır.

Sahra'nın güneyinde yaşayan gece engerekleri (*Causus* cinsinden dört tür), yaklaşık 1 m uzunluğunda, ince gövdeli, boz üstüne koyu renk geniş lekeleri olan yılanlardır. Zehir dişleri küçük, zehirleri genellikle öldürücü olmayan bu yılanlar geceleri avlanmaya çıkar. *C. rhombeatus* ve *C. resimus* türlerinin zehirbezleri başlarından vücut boşluklarına kadar uzanır.

Türkiye'de yaşadığı belirlenen beş engerek türü de *Vipera* cinsindedir. *V. ammodytes* türü genellikle 50-60 cm, en çok 90 cm uzunluğunda, sırtı sarımsı, boz ya da kahverengimsi boz üstüne daha koyu renkte zikzak bantlı, alt bölümü sarımsı beyaz üstüne kara lekeli. Bu türe Avrupa'nın güneydoğusu ile Asya'nın batı bölgelerinde rastlanır. *V. kaznakovi* türü genellikle aynı

uzunlukta, sarımsı bozdan tuğla kırmızısına kadar değişen renklerdeki sırtı uzunlamasına köşeli ya da dalgalı bir bantla bezeli, yanları kara bantlı ya da sık küçük noktali, alt bölümü kara üstüne dağınık sarımsı beyaz lekeli. Bu türün dağılımı Doğu Karadeniz Bölgesi ve Kafkasya ile sınırlıdır. *V. lebetina*, 130 cm'yi aşan uzunluğuyla Türkiye'de yaşayan zehirli yılanların en uzun ve en kalın. Sırtı boz ya da kahverengi üstüne kara ve tuğla kırmızısı lekeler ya da bantlarla bezeli, alt bölümü sarı ya da beyaz üstüne kara benekli, kuyruğunun ucu genellikle sarımsıdır. Yaşadığı bölgeler Kuzey Afrika'dan Orta Asya'ya kadar uzanır. Sırtında soluk kahverengi, sarımsı ya da zeytin yeşili üstüne uzunlamasına köşeli ya da dalgalı bir bant, alt bölümünde sarımsı beyaz üstüne küçük kara lekeler bulunan *Vipera ursini* ile sırtında kahverengimsi boz üstüne baklava dilimi biçiminde kara lekeler ya da bir şerit bulunan *Vipera xanthina*, Türkiye'de yaşayan öbür iki engerek türüdür.

engerekotu, hodangiller (*Boraginaceae*) familyasının *Echium* cinsinden bitkilerin ortak adı. Afrika ve Asya'nın bazı kesimleri ile Avrupa'da kendiliğinden yetişen bu yabancı otların bazı türleri süs bitkisi olarak yetiştirilir; salkım oluşturan yapraklarının kenarları kılıcı sert tüylerle kaplı, küçük çiçekleri morumsu mavi renktedir.

Anayurdu Avrupa olan mavi çiçekli *E. vulgare* 90 cm'ye kadar boylanır ve halk

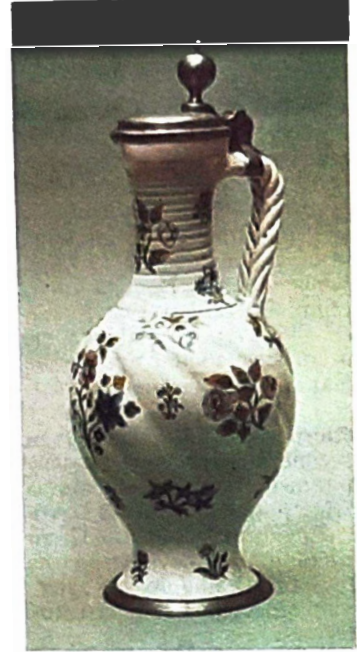
Engerekotu (*Echium vulgare*)
Sven Samuelson

arasında idrar artırıcı, balgam söktürücü olarak kullanılır. Akdeniz kökenli *E. plantagineum* (ya da *E. lycopsis*) sevilen bir bahçe bitkisi, *E. orientale* ise Karadeniz'e özgü bir türdür.

Enggano Adası, Endonezya dilinde PULAU ENGGANO, ENGANO olarak da yazılır, Hint Okyanusunda ada. Endonezya'nın Bengkulu ilinin (*propinsi*) sınırları içinde yer alan Sumatra Adasının güneybatı kıyısı açıklarındadır. Bengkulu kentinin yaklaşık 177 km güneyinde bulunur. Yüzölçümü 443 km²'dir. Doğudan batıya yaklaşık 35 km uzunluğunda, kuzeyden güneye yaklaşık 16 km genişliğindedir. Ortalama yüksekliği yaklaşık 100 m'dir. Adanın büyük bölümünde sert ağaçlardan oluşan sık ormanlarla kaplı tepeler 330 m'ye kadar yükselir. İklim sıcak ve nemlidir, bütün yıl boyunca çok yağmur yağar. Kıyıdaki alçak alanlarda hindistancevizi plantasyonları bulunur. Adadan kereste ve kopra ihraç edilir. Eng-

gano'da nüfus seyrek. Barhau ve Kayaa-pu başlıca yerleşim yerleridir.

Enghalskrug (Almancada "dar boyunlu testi"), Almanya'da yapılan testi biçimli fayans ibrik. Sert kalaydan menteşeli bir kapağı vardır; tabanı yayvandır ve genellikle gene sert kalaydan bir halkayla sarılmıştır. İlk kez Hanau'da yapılmış, daha sonra

Hanau'da yapılmış bir Enghalskrug, y. 1700; Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra, fotoğraf: EB Inc

17. ve 18. yüzyıllarda Almanya'daki birkaç fabrikada üretilmiştir. Biçimi ve üslubu birbirinden değişik birçok yerel Enghalskrug türü vardır. Örneğin uzun boyunlu Frankfurt ibriklerinin kanılları şişkin, kulpları ince ve burmalı olur. Ansbach ibriklerinin kulpları sivri bir büküm yapar. Nürnberg ibriklerinin gövdeleri armut görünümünde, kulpları yarım daire biçimindedir. Parlak beyaz sırlı Künersberg ibrikleri son derece zariftir. Enghalskrug'ların bezemesi çoğunlukla evlerinde çalışan ve bu nedenle Hausmaler diye anılan sanatçıların tarafından yapılır. Çin porselenlerinden alınma sahneler, kır görünüşleri, kuş, çiçek ya da arma desenleri çok çeşitli bezemelerden bazısıdır.

enginar (*Cynara scolymus*), bileşikgiller (*Asteraceae*) familyasından, olgunlaşmamış çiçekbaşlarının etli bölümleri sebze olarak yenen büyük ve çokyıllık otsu bitki. Batı ve Orta Akdeniz bölgelerinin yerli bitkisi olan enginar, daha ilk çağlarda Doğu Akdeniz'e götürülerek ekilmiştir. O dönemlerde, çiçekbaşından çok, genç yaprakları yeniyordu; çiçekbaşları yenen çeşidine ilişkin ilk bilgiler yaklaşık 1400'de İtalya'da kaydedilmiştir. Günümüzde, Akdeniz ülkeleri, Fransa, Belçika ve ABD'de California başta olmak üzere, toprağı zengin, iklimi yumuşak ve nemli olan pek çok ülkede enginar tarımı yapılır. Türkiye'de en tanınmış yerli çeşitler bayrampaşa, sakız, şıra ve darca enginarlarıdır.

Yaklaşık 1 m uzunluğundaki bitkinin toprak üstü bölümü her yıl çiçeklenme döneminden sonra ölür; ertesi yıl yeni yaprak ve çiçekler verir. Rozetler oluşturan yaprakları derin loplu ve bol tüylü, çiçekleri mor renklidir. Ekimden sonraki dört-sekiz yıl içinde rozet demeti giderek kalabalıklaşır, buna bağlı olarak çiçekbaşlarının büyüklüğü ve kalitesi düşer. Bitki bu yaşa geldiğinde kök parçalarından alınan sül-

Enginar (*Cynara scolymus*)
Ingmar Holmasen

günlerden yeni bitkiler üretilir. Bitkinin tohumlarından da fide elde edilebilir, ama bu durumda çapraz dölleme nedeniyle yavru bitki ana bitkiyle aynı çeşitten olamaz.

Engizek Dağı, Akdeniz Bölgesi'nin doğu kesiminde dağ. Yüksekliği 2.814 m'dir. Kuzeyde, Fırat'ın bir kolu olan Göksu Vadisiyle Nurhak Dağından (3.081 m), güneyde Ceyhan'a karışan Bertiz Suyu vadisiyle Ahır (Maraş) Dağından (2.342 m) ayrılır. Batı-doğu doğrultusunda, Akdeniz Bölgesi'nden Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine geçiş alanına yer alır. Bu yüzden Güneydoğu Toroslar yayının parçası sayılır. Ağırlıklı Karbonifer (y. 345-280 milyon yıl önce) ve Permien (y. 280-225 milyon yıl önce) dönemlerden kalma şistler ve yeşil kayalarından oluşmuştur. Doğal bitki örtüsü büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Üstünde ve yamaçlarında çevredeki hayvan sürülerinin yararlandığı otlak alanları bulunur.

Engler, (Gustav Heinrich) Adolf (d. 25 Mart 1844, Sagan - ö. 10 Ekim 1930, Berlin, Almanya), bitkiler için hazırladığı sınıflandırma sistemi ve bitki coğrafyası alanındaki önemli çalışmalarıyla tanınan Alman botanikçi.

1866'da Breslau Üniversitesi'nde doktora çalışmasını tamamlayan Engler, dört yıl

Engler
BBC Hulton Picture Library

öğretmenlik yaptıktan sonra 1871'de Münih Botanik Enstitüsü'nde bitki koleksiyonu bölümünün yöneticiliğine getirildi. Kiel Üniversitesi'nde profesörlüğe atandığı 1878'e değin bu görevi sürdürdü. 1884'te, Breslau Üniversitesi'nde botanik profesörlüğüne ve botanik bahçesinin yöneticiliğine getirildi. 1889-1921 arasında Dahlem'deki Berlin Botanik Bahçesi'nin yöneticiliğini üstlenerek, bu kuruluşu dünyanın en önemli botanik bahçeleri arasına kattı. 1902, 1905 ve 1913'te Afrika'yı, 1905'te Hindistan ve Cava'yı dolaşan Engler 1913'te bir dünya gezisi çıktı.

Engler, Almanya'da bitki coğrafyasının ve taksonomisinin öncüsüdür. Karl Friedrich Philipp von Martius ile birlikte *Flora Brasiliensis*'i (1861-1906; Brezilya Bitki Örtüsü) hazırlamış. Alphonse de Candolle'e *Monographiae Phanerogamarum* (1879-91, 7 cilt; Tohumlu Bitkilerin Monografisi) adlı

yapıtını hazırlamasında yardımcı olmuştur. Karl von Prantl'in yardımlarıyla hazırladığı *Die natürlichen Pflanzenfamilien* (1887-1911; Doğal Bitki Familyaları) ve *Das Pflanzenreich* (1900-37; Bitkiler Alemi) adlı yapıtları taksonomiye en büyük katkılarıdır. *Syllabus der Pflanzennamen* (1892; Bitki Adları Kitabı) adlı yapıtı hâlâ önemli bir başvuru kitabıdır. *Botanische Jahrbücher*'in (Botanik Yıllıkları) yayımlanmasında da büyük emeği geçen Engler, 1880'den ölümüne değin bu yayınlığın yayın yönetmenliğini yapmıştır.

Englische Komödianten (Almanca "İngiliz Komedyenleri"), 16. yüzyıl sonlarıyla 17. yüzyılda Almanca konuşulan ülkelerde gezerek oyunlar sahneleyen İngiliz topluluklarına verilen ad. I. Elizabeth ve I. James dönemlerinin sevilen oyunlarından pek çok uyarlamayı Avrupa'ya getiren bu topluluklar, yeni gelişmeye başlayan Alman tiyatrosunu da etkilemişlerdir.

Avrupa'ya giden ilk İngiliz topluluklarından birinin başında, daha önce Worcester'ın Oyuncuları adlı toplulukta yer alan Robert Brown bulunuyordu. Brown'ın oyuncuları 1591'de Leiden'de sahneye çıktılar. Ertesi yıl, aynı zamanda oyun yazarı da olan Braunschweig dükü Heinrich Julius'un koruması altına girdiler. Dükün daha sonraki birkaç oyununun *Richard III* (*Richard III Faciası*) ve *The Merry Wives of Windsor* (*Windsor'un Şen Kadınları*) gibi Shakespeare oyunlarının olay örgüsünden izler taşıdığı görülür. Öteki İngiliz toplulukları da Brown'ı izleyerek Orta Avrupa'nın her yanında turneler yapmaya başladılar. Özenle hazırlanmış kostümleri, aksesuarları ve yeni oyunlardan oluşan geniş repertuvarlarıyla Alman izleyicisinin karşısına çıkan profesyonel İngiliz oyuncular kısa sürede büyük başarı elde ettiler. Özellikle İngiliz soytarları çok popüler oldu. Bunlardan Robert Reynolds (ö. 1610-40) o kadar tutulmuştu ki, canlandırdığı komik karakter, Alman farslarının değişmeyen tiplerinden biri olarak yerleşti. Oyuncular dil engelini çevirmenler aracılığıyla, ya da mimiklere, kaba ve abartılı bir oyun tarzına ağırlık vererek aşılıyorlardı. Sonraları Almanca öğrenen oyuncular, Alman yazarlarıyla birlikte, oyunlarının iki dilin karşısına dayanan, kaba çevirilerini yaptılar.

Otuz Yıl Savaşları (1618-48) dışında 17. yüzyıl boyunca gelişen İngiliz toplulukları, aralarındaki Alman oyuncuların sayısını giderek artırdılar ve daha sonra İngiliz oyuncuların yerlerini alan profesyonel oyuncular yetiştirdiler.

English Bazar, ANGREZABAD olarak da bilinir, Hindistan'ın kuzeydoğusunda, Batı Bengal eyaletine bağlı Malda ilinin merkezi kent. Mahananda Irmağının hemen batısında yer alır. 1676'da İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın ipek ticareti için merkez olarak seçtiği kentte, sonradan Felemenk ve Fransız yerleşmeleri de kuruldu. Günümüzde önemli bir kara ve demir yolu kavşağında yer alan bir ipek ve tarımsal ticaret merkezidir. 1869'da belediye statüsü kazanmıştır. Yakınında bir ipekböcekçiliği işletmesi vardır. Nüfus (1981) kent, 79.010; metropoliten alan, 93.244.

ENI bak. Ente Nazionale Idrocarburi

Enicocephalidae, *Heteroptera* (yarımkanatlılar) takımından 130 kadar tür içeren böcek familyası. Yaklaşık 4 mm uzunluğundaki bu böceklerin alışılmadık ölçüde uzamış başları, gözlerin hemen arkasında ve göğüsle birleştiği yerde daralarak boğumlanır. Ön bacak çifti avlarını yakalamaya

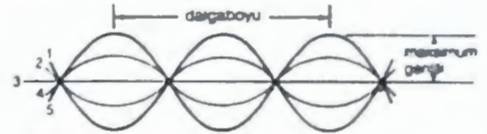
uyarlanmıştır. Gaga biçimindeki ağızları ve duyarları dört eklemlili, ön kanatları tümüyle zarsı yapıdadır. Bu böcekler dünya-

Enicocephalidae familyasından, yakaladığı tırtıl yemeye çalışan bir böcek
E. S. Ross

nın her yerine dağılmıştır, ama yaşam biçimlerine ilişkin çok az bilgi vardır.

enine dalga, bir dalga üzerindeki tüm noktaların dalganın ilerleme yönüne dik olarak salındığı devrim türü. Su yüzeyindeki küçük dalgalar, sismik S (ikincil) dalgala-

Enine dalga

n ve elektromagnetik (örn. radyo ve ışık) dalgaları enine dalgalar.

Basit bir enine dalga, sinüs ya da kosinüs eğrisiyle gösterilebilir; çünkü bu tür bir eğri üzerindeki herhangi bir noktanın genliği yani eksene olan uzaklığı, belirli bir açının sinüsüyle (ya da kosinüsüyle) orantılıdır. Çizimde, genlikleri değişik çeşitli sinüs eğrileri görülmektedir. Bu eğriler, duran bir enine dalganın birbirini izleyen zaman aralıklarındaki (1,2,3,4 ve 5) görünümünü göstermektedir. Dalga üzerindeki herhangi bir noktanın eksen üzerinde tam bir salınım yapması için gerekli olan süreye dalga hareketinin periyodu ve bir saniyede yaptığı salınım sayısına da dalganın frekansı denir.

Dalgaboyu, dalga üzerindeki tam bir salınımın iki ucu yani birbirini izleyen iki tepe noktası ya da çukurluk noktası arasındaki uzunluktur. İki ya da daha çok sinüs ya da kosinüs eğrisiyle gösterilen karmaşık enine dalga türleri de vardır.

ENKA Holding AŞ, tam adı ENKA HOLDING YATIRIM AŞ, ticaret, inşaat, mühendislik, müşavirlik, sanayi, bankacılık ve turizm alanlarında etkinlik gösteren şirketler topluluğu. Adını enişte-kayınbirader sözcüklerinin ilk hecelerinden almıştır. 1972'de kurulan ve 40'a yakın şirketi bünyesinde toplayan holdingin iş yaptığı ülkelerin sayısı 20 dolayındadır. Etkinlikleri içinde en önemli yeri müteahhithlik hizmetleri almaktadır.

Holdingin en eski ve müteahhithlik grubuna bağlı en önemli şirketi olan ENKA İnşaat ve Sanayi AŞ, 1957'de Şarik Tara ve Sadı Gülçelik tarafından kuruldu. 1970'lerde başta Suudi Arabistan olmak üzere Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki birçok Arap ülkesinde büyük inşaat işlerine girerek hızla gelişti. Dışa açılma politikalarının uygulandığı 1980'lerde, dış taahhüt işlerindeki deneyimleri aracılığıyla holdingin ihracat işlerinin gelişmesinde önemli rol oynadı. 1980'lerin ikinci yarısında holdingin cirounun büyük bir bölümünü sağlayan ENKA Pazarlama İhracat İthalat AŞ, aynı zaman-

da Türkiye'nin en büyük dış ticaret sermaye şirketlerinden biri haline geldi. Ama 1990'ların başında ihracatın holding etkinlikleri içindeki payı önemli ölçüde azaldı. Holdingin sanayi grubundaki önemli girişimleri arasında Kelebek Mobilya ve Kontrplak Sanayi AŞ, PİMAŞ Plastik İnşaat Malzemeleri Sanayi ve Ticaret AŞ ve başarısızlıkla sonuçlanan Burtrak Burdur Traktör ve Önyükleyici Sanayi ve Ticaret AŞ sayılabilir. Holdingin bankacılık ve finans grubu içinde ABD ve Japon bankalarının ortaklığıyla 1985'te kurulan Chemical-Mitsui Bank AŞ ve Hong Kong'da Arap ve Amerikalı sermayedarlarla oluşturulan Oceanic Finance Co., Inc. bulunmaktadır. 1990'ların başlarında holdingin eski Sovyet cumhuriyetlerindeki müteahhitlik hizmetleri büyük gelişme göstermiştir.

İstihdam hacmi, yurtdışında çalışanlarla birlikte 17 bin kişi dolayında olan ENKA Holding'in 1991'deki toplam cirosu 4,9 trilyon TL'ye ulaşmaktaydı.

enkefalin, beyinde ve sindirim sistemi sinirlerinde doğal olarak bulunan, morfin kadar güçlü ağrı kesici özellik gösteren bir grup proteinin ortak adı. İlk kez J. W. Hughes ve H. W. Kosterlitz tarafından, domuz beyininden alınmış özümlerde saptanan enkefalinler beş aminoasitten oluşan peptitlerdir. Morfinle aynı alıcıya bağlanan bu bileşiklerin, sindirim sistemindeki düz kasların kasılmasını hafifletici rol oynadığı sanılmaktadır. Ayrıca bak. endorfin.

Enkhuizen, Hollanda'nın kuzeybatısında, Noordholland ilinde (*provincie*) belediye (*gemeente*). IJssel Gölü kıyısındadır. 1355'te berat aldı. 16. ve 17. yüzyıllarda ringa balığı avlanan ve ticareti yapılan bir merkez olarak önem kazandı. 17. yüzyıl sonlarında Zuiderzee'nin (Güney Denizi) dolması nedeniyle ringa sanayisi önemini yitirdi. Enkhuizen 1572'de Felemenk'te İspanyollara karşı ayaklanan ilk kentlerden biriydi. Bugün de nüfusun büyük bölümü Protestandır. Drommedaris Kulesi (1540) ile kariyonunda 48 tane çan bulunan Zuijderkerk (Güney Kilisesi) limana egemen konumdadır. Westerkerk (Batı Kilisesi) 15. yüzyıldan kalmadır. Eskiden cerrahların bulunduğu, 1559 tarihli Tartevi'nde (Waag) 17. yüzyıldan kalma bir muayenehane bulunmaktadır. 17. yüzyılda yapılmış olan belediye binasında, Enkhuizen'de doğan ve yaptığı hayvan resimleriyle ünlü ressam Paulus Potter'in (1625-54) kenti portresi vardır. Enkhuizen'de elektrikli alet, kimyasal madde, kâğıt, gıda ve tütün işleme sanayileri bulunur. Çevre bölgelerde yetiştirilen sebze, meyve, çiçek ve sığır besiciliğiyle elde edilen mandıra ürünleri Enkhuizen'de pazarlanır. Yılanbalığı avcılığı ve yerel tarım ürünlerinin dağıtımına bağlı ekonomik etkinliklerdir. Enkhuizen, bir demiryolu ve çeşitli karayollarıyla Hoorn'a bağlanır. Ayrıca Urk Adası ile arasında düzenli feribot seferleri vardır. IJssel Gölü üzerinden geçen ve Enkhuizen ile Lelystad'ı birbirine bağlayan karayolu 1976'da tamamlanmıştır. Nüfus (1981 tah.) 15.540.

Enki bak. Ea

Enkizisyon, Katolik Kilisesi'nde, heretik akımlar ile simya, büyüculük ve cadılık gibi etkinliklere karşı mücadele amacıyla oluşturulmuş, ortaçağda ve yenicığın başlarında büyük güç kazanmış, papalığa bağlı yargı kurumu. Sözcüğün türetildiği Latince *inquisitio* (araştırmak, soruşturmak) kökü, enkizi-

törlerin (Enkizisyon görevlisi, sorgucu) herhangi bir şikâyet beklemeksizin heretikleri ve başka din suçlularını araştırıp bulmakla görevli olduklarını gösterir.

Ortaçağ başlarında Katolik Kilisesi'nin gücünü pekiştirmesinden sonra heretiklere toplum düşmanı gözüyle bakılmaya başlandı. 11. ve 12. yüzyıllarda Katharosçular ve Valdesçiler gibi geniş heretik grupların Avrupa'da yaygınlaşması üzerine devletin din suçlularına karşı uyguladığı cezalar, kilisenin zorlamasından çok halkın tepkisinin sonucuydu. Ama heretik akımlar hem kilisenin, hem de devletin varlığını tehlikeye sokan boyutlara ulaştı, bir yandan kilise aforoz uygulamasına girişirken, bir yandan da Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu heretik akımları resmen kovuşturmaya başladı. Böylece ortaya çıkan Enkizisyon kurumunun ilk biçiminde, yerel piskoposun yetkisi altındaki kilise yargılamasının geçtikten sonra nedamet getirmeyen ya da kefareti ödemeye yanaşmayan heretikler; ayrıca tövbe ettikten sonra yeniden suç işleyenler, cezalandırılmak üzere sivil makamlara teslim ediliyordu. Ama sonunda heretik akımlarla başa çıkmak tek tek piskoposların gücünü aştı ve papalık her bölgeye temsilciler göndermeye başladı. IV. Laterano Konsili (1215) ülkelerini heretik akımlardan temizlemeyen hükümdarları tahttan indirip topraklarına el koymakla tehdit edince, Avrupa krallıkları din suçları için ölüm cezasını da öngören hükümler benimsedi. Sonunda Papa IX. Gregorius, uygulamanın siyasal amaçlara buluşturulmasını önlemek amacıyla 1231'de Enkizisyon'u papalığa bağlı olacak biçimde kurmuşlardı.

Enkizisyonun görev alanı, vaftiz edilmiş Hristiyanların belirli bir kilise öğretisini başkalarının önünde bilerek ve ısrarla inkâr etmelerinden doğan suçlarla sınırlıydı. Yahudiler, Müslümanlar ve putperestler, ancak Hristiyanları heretik sayılan inançlara yönelme çabasında bulunurlarsa Enkizisyon karşısına çıkarılıyordu. Heretikleri koruyanlar ya da haklarındaki hükmün kaldırılması için başvuruda bulunmayan aforozlu Hristiyanlar da her zaman heretiklik suçlamasıyla karşılaşabiliirdi. Şeytana tapma, zina ve akrabayla cinsel ilişki gibi suçlar da zamanla Enkizisyon'un görev alanına girdi.

Enkizisyon'un yargılama yöntemi çok ayrıntılıydı. Genellikle sanığa itirafta bulunmak ve günah çıkarmak için belli bir süre tanınırdı. Bu yolu seçmeyen sanık, enkizitörün önüne çıkarılarak sorguya çekilir ve tanıkların da yardımıyla yargılanırdı. 13. yüzyıl sonlarına değin, suçlayıcı tanıkların kimliği gizli tutulduğu için sanığın kendini savunması çok güçtü. Sanığa suç kabul ettirmek ya da öbür heretiklerin adlarını söyletmek için işkenceye başvurmak önceleri yasaktı. Ama Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nda Roma hukukunun yeniden yürürlüğe sokulmasıyla birlikte, Eski Yunan ve Roma'da olağan yargılama yöntemi olan işkence, 1252'de Papa IV. Innocentius'un izniyle Enkizisyon'a da girdi. Sanığın suçunu kabul etmesi ya da suçlu bulunması durumunda verilen ceza, yalnızca dua edip oruç tutmaktan, sanığın mülklerine el konularak hapsedilmesine, hatta ömür boyu hapse kadar değişebiliyordu. Suçlu bulunduktan sonra sapkın görüşlerinden dönme-yenler ve suçlu bulunup nedamet getirdikten sonra gene suç işleyenler, başlangıçta olduğu gibi sivil makamlara teslim ediliyordu; bu sanıklara ölüm cezasını ancak sivil makamlar verebiliirdi.

Ortaçağdaki Enkizisyon tutanaklarının çoğu kaybolduğu için, uygulanan cezalar konusunda ancak dağınık birkaç istatistik

vardır. İlk dönemlerde pek çok insanın, bazen yüzlerce kişinin direğe bağlanarak yakıldığı söylenir. Sonraları bu cezaya çok ender başvurulmuş, çoğunlukla ömür boyu hapis ve sanığın mallarına el koyma cezaları uygulanmıştır. Ortaçağda Enkizisyon'un en ünlü kurbanları Jeanne d'Arc, Jan Hus ve Girolamo Savonarola'dır. Ortaçağ boyunca Enkizisyon, Avrupa'nın kuzeyinde oldukça az işlenmiş, en yoğun biçimde İtalya'nın kuzeyi ile Fransa'nın güneyinde ortaya çıkmıştır.

İspanya'nın büyük bölümünün Müslümanlardan geri alındığı Reconquista (Yeniden Fetih) döneminde Katolik devletler Enkizisyon'a ender durumlarda başvurdu. Ama Müslümanlar yarımadadan çıkarıldıktan sonra, Aragon ve Kastilya'nın Katolik hükümdarları dinsel ve siyasal birliği sağlamlaştırmak amacıyla hem Hristiyanlığı sözde benimsemiş Yahudiler ve Müslümanlarla, hem de Alumbardolar gibi heretik gruplarla mücadele için özel bir kurum oluşturulmasını istediler. Bunun üzerine Papa IV. Sixtus 1478'de İspanyol Enkizisyonu'nun kuruluşuna izin verdi; ama bir süre sonra, Sevilla'da görev yapan ilk enkizitörlerinin acımasızlığı karşısında duruma müdahale etmek zorunda kaldı. Oysa İspanyol sarayının eline artık vazgeçemeyeceği kadar değerli bir silah geçmişti. Enkizisyon'un yetkilerini kısıtlama çabaları sonuç vermemiş, 1483'te İspanyol hükümetinin Kastilya'da bir başenkizitör atmasına da razı oldu. Aynı yıl Aragon, Valencia ve Katalonya da Enkizisyon'un yetki alanına sokuldu. İlk başenkizitör Dominiken Tomás de Torquemada, kurbanlarını işkence ve gasp yoluyla sindiren enkizitörlerin simgesi idi. Onun döneminde direğe bağlanarak yakılanların sayısı, abartılmış da olsa, büyük olasılıkla 2 bin dolayındaydı.

İspanyol Enkizisyonu'nun yargılama yöntemi ortaçağda kullanılan yöntemle çok benziyordu. Hükümler *auto-da-fé* adı verilen halka açık bir törenle ilan edilirdi; bu tören zamanla ayrıntılı bir ayin biçimini aldı. Başenkizitör ile onun yönetimindeki yüksek konseyin altında İspanya'da 14, Meksika ve Peru gibi sömürgelerde ise birkaç yerel enkizisyon mahkemesi vardı. İspanyol Enkizisyonu 1517'de Sicilya'ya da girdi. Ama Napoli ve Milano'da bu kurumu yerleştirme çabaları sonuç vermedi. Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl (Şarlken) 1522'de Enkizisyon'u Felemenk'te de uygulamaya koydu; ama Enkizisyon bu ülkede Protestanlığın kökünü kazıyamadı. Portekiz'de ise Kral III. João, 1536'da papanın izniyle Yahudilere karşı İspanyol Enkizisyonu'na benzer bir mahkeme kurdu ve bu ülkede Enkizisyon 1547'de eksiksiz biçimde kurulmuştu. Joseph Bonaparte 1808'de İspanyol Enkizisyonu'nu dağıttıysa da, VII. Fernando 1814'te kurumu canlandırdı; 1820'de ikinci kez dağıtılan Enkizisyon 1823'te yeniden kuruldu ve ancak 1834'te kesin olarak kaldırılabilirdi. Portekiz Enkizisyonu ise 1820'de dağıldı.

Papa III. Paulus Roma Enkizisyonu'nu 1542'de Protestanlıkla mücadele amacıyla kurmuştu. Bazı yorumculara göre bu karar, İtalya'nın büyük bölümünün İspanyol egemenliği altında bulunduğu dönemde İspanyol Enkizisyonu'nu dengelemeyi amaçlıyordu. Roma Enkizisyonu'nun başındaki altı kardinalin oluşturduğu komisyon, ortaçağdaki uygulamayla karşılaştırıldığında, piskoposların etkisinden büyük ölçüde bağımsızdı. III. Paulus (1534-49) ve III. Julius (1550-55), Roma Enkizisyonu'nu oldukça ılımlı biçimde işlettiler; ilke olarak bütün Hristiyanlık dünyası için bağlayıcı olduğu halde, Roma Enkizisyonu'nun yetki alanı

Julius'un bir kararı sonucunda özellikle İtalya'yla sınırlanmıştı. Sonraki papaların çoğu da bu ılımlı yaklaşımı sürdürdü. Buna karşılık IV. Paulus (1555-59) döneminde Enkizisyonun hemen bütün tarafların tepkisini çekecek biçimde işletildi. Kendisi de başenkizitörlük yapmış bir Dominiken olan V. Pius ise (1566-72) IV. Paulus'un aşırılıklarından kaçınmakla birlikte, heretik akımların, asılsız öğretilerin ve yanlış inançların üstesinden gelmeye öncelik verdi. Pius, Enkizisyon'un birçok çalışmasına bizzat katıldı. 17. yüzyılda Enkizisyon'un en ünlü kararları Kopernik sisteminin (1616) ve Galilei'nin (1632) mahkûm edilmesiydi.

İtalya'nın dinsel bütünlüğünü tehdit eden Protestanlığın tasfiye edilmesinden sonra Roma Enkizisyonu, Katolikler arasında kilise düzenini, gelenekleri ve inanç anlığını korumayı amaçlayan olağan bir papalık organına dönüştü. X. Pius 1908'de *Curia Romana'yı* (*) yeniden düzenlerken "Enkizisyon" sözcüğünü kaldırdı ve inanç anlığını korumakla yükümlü organ Kutsal Makam adını aldı. VI. Paulus, 1965'te bu organı daha demokratik biçimde yeniden düzenleyerek İnanç Öğretisi Kutsal Kurulu adını verdi.

Enkizisyon, yeniçağ ve sonrasında Katolik Kilisesi'nin hem içinden, hem dışından gelen ağır eleştirilere uğradı. Bu eleştirilerin bir bölümü, Enkizisyon'u döneminin yargı düzeninden bağımsız ele almakta kaynaklanıyordu. Oysa Enkizisyon'un ilke ve uygulamaları, döneminin sivil mahkemelerinin kurallarından daha acımasız değildi; bu bakımdan bütün ortaçağ ve Rönesans aynı kusurları paylaşıyordu. Yalnız Katolikler değil, ilk Protestanlar ve başka birçok dinsel grup da din birliğini sağlamak için zora başvurmuştu. Gerçekte dinsel çatışmaların her zaman toplumsal ve siyasal bir anlamı vardı; heretikler genellikle kurulu toplum düzenini tehdit ediyordu. Bu nedenle ortaçağ ilahiyatçıları, dinsel inançların sarsılmasının, başka birçok yıkıcı suçtan daha ağır cezalara çarptırılmasını öngörüyor, ama nedamet için çaba gösterilmesini de savunuyor ve ölüm cezasının sivil makamlarca yerine getirilmesi konusunda titizlik gösteriyordu. Buna karşılık Rönesans dönemindeki Katolik ilahiyatçılara göre heretik akımları yıldırmanın tek etkili aracı ölüm cezasıydı.

Enkomi, Kıbrıs'ta, Salamis Körfezindeki önemli bir Tunç Çağı yerleşmesi. Orta Tunç Çağında (İÖ 2000-1500) kurulmuş, bütün Akdeniz'de yürüttüğü maden ticaretiyle gittikçe zenginleşmiştir. Yunanistan'da Son Tunç Çağının kapanmasından sonra, İÖ y. 1300'de Mikenler tarafından kuşatılmış, y. 1200'de büyük bir olasılıkla Deniz Halkları tarafından yıkılmış, ama 200 yıl daha varlığını sürdürmüştür.

enkondrom, özellikle kol ve bacaklardaki uzun kemiklerin gövdelerinde, kıkırdak dokusu içinde tekil oluşumlar halinde gelişen ur. Genellikle ergenliğin başlangıcı ile 50 yaş arasında gelişen bu ırlar çok yavaş büyür ve hemen hiç belirti vermez. Tekil enkondrom, el ya da ayak parmaklarının kemiklerinde ya da uzun kemiklerin gövdelerinde oluşan iyi huylu ırlarla kendini gösteren ve çok ender bir kalıtsal kıkırdak oluşumu bozukluğu olan enkondromatoz (Ollier hastalığı) ile morfolojik açıdan özdeş yapıdadır.

enkoprezi, İSTENÇDİŞİ DIŞKILAMA olarak da bilinir, dışkılama isteğini denetleyebilecek yaşa gelmiş çocuklarda, herhangi bir organik bozukluk olmaksızın dışkı kaçırma. Çocukların dışkılama denetimini kazanma-

ları yaşadıkları kültüre bağlı olarak değişir-se de, genellikle dört yaştan üstündeki çocukların dışkılarını tutamamaları ruhsal nedenlere bağlanır. Baskıcı tuvalet eğitimi, kardeşi kıskanma, anneden ayrılmaya, aile içi duygusal sorunlar enkopreziye yol açabilir. İlkokul çağındaki çocuklarda görülme sıklığı yüzde 1'dir; erkek çocuklarda kızlara oranla iki ya da üç kat fazla görülür. Bazı çocuklarda enürezis(*) ile birlikte görülürse de, genellikle daha ağır bir ruhsal bozukluğun göstergesidir. Enürezinin daha çok geceleri (gece işemesi) yaşanmasına karşılık enkoprezi gün boyunca olur.

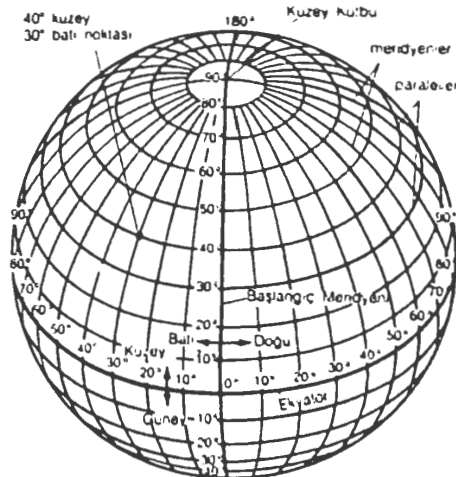
Tedavide, tuvalet eğitimi konusunda uzmanla danışma, psikoterapi (oyun ve aile tedavisi), davranışçı tedavi yöntemleri yararlı olabilir.

Enkratitler (Yunanca *enkrateia*: "nefsini tutmak"), 2. yüzyılda Suriye'de Tatianos'un önderliğinde ortaya çıkan çileci Hristiyan mezhebinin üyeleri. Üyelerin evlenmeleri, et yemeleri ve alkollü içki içmeleri yasaklandıktan Komünion ayininde şarabın yerini süt ya da su almıştı.

Tatianos, Roma'da Hristiyan apolojisti Aziz İustinos'un etkisiyle Hristiyanlığı benimsemişti. Daha başlangıçta çileci eğilimleri vardı; İustinos'un şehit edilmesinden sonra da (İS y. 165) dualizme ve gnostizme yakınlığı. Kiliseyle bağlarını kopararak Suriye'ye döndü ve Enkratitlerle bir araya geldi. Geliştirdiği öğretide Hz. Adem'in günahının bağışlanmasının olanaksızlığını ileri sürdü. Evliliğin ahlaksızlığa ve şeytana hizmet ettiği yolundaki Enkratit görüşünü desteklemek üzere Yeni Ahit'teki Paulus metinlerinden bazılarını (örn. Paulus'un Korinthoslulara Birinci Mektubu 7:3-6), yeniden yorumladı. Caesarea'lı (Horbak Kesari, İsrail) Eusebios 4. yüzyılda yazdığı kilise tarihinde Enkratitlerin hem Paulus'un Mektupları'nı, hem de Resullerin İşleri'ni reddettiklerini belirtmiştir.

enlem ve boylam, Yer yüzeyinde herhangi bir noktanın konumunu belirlemede ve tanımlamakta kullanılan koordinat sistemi.

Enlem, bir küre ya da harita üzerindeki bir noktanın, Ekvator'un kuzeyindeki ya da güneyindeki konumunu gösteren ölçümdür. Teknik açıdan değişik tipte enlemler (coğrafi, astronomik ve yermerkezli) olmasına karşın bunların arasındaki fark çok azdır. Başta haritacılık alanında olmak üzere en yaygın kullanılan ortak enlem türü coğrafi enlemdir. Derece, dakika ve saniye olarak birimlendirilen coğrafi enlem, Yer yüzeyindeki belirli bir noktanın, Ekvator düzlemi üzerinde yer alan Yer merkeziyle yaptığı

Enlem paralelleri ve boylam meridyenleriyle örülmüş yerküre

açının oluşturduğu yaydır ve Ekvator'dan kutuplara doğru kuzey-güney düzleminde ölçülür. Buna göre örneğin. 30° 15' 20" kuzey konumundaki bir nokta, yerkürenin merkeziyle 30° 15' 20"lık bir açı yapar; aynı biçimde, Ekvator ile coğrafi kutup noktalarının arasındaki yay açısı 90°'dir (Yer'in çevresinin 1/4'ü ya da $\frac{1}{4} \times 360^\circ$) ve bu nedenle de en büyük enlemler 90° kuzey ve 90° güneydir. Değişik enlem konumlarının küre ya da harita üzerindeki gösterimini kolaylaştırmak için Ekvator'a paralel ve eşuzaklıkları olarak çizilen çemberlere paralel ya da enlem çizgisi denir.

Coğrafi enlemleri saptamak için, belirli kutup yıldızlarının görünüm açılarını almak ya da ögle güneşinin açısını sekstantla ölçmek gibi yöntemler uygulanır. Bir derecelik enlem yayı yaklaşık 111 km'dir; Yer'in basıklığı nedeniyle bu uzunluk Ekvator'da 110,568 km, kutuplarda ise 111,900 km'dir.

Boylam ise, Yer yüzeyindeki belirli bir noktanın, başlangıç meridyeninin (coğrafi iki kutup noktasını birleştiren ve Londra'daki Greenwich'ten geçen hayali çizgi) doğusundaki ya da batısındaki konumunu veren ölçümdür. Enlem gibi derece, dakika ve saniye cinsinden ölçülen boylam, Yer'in merkezinden Ekvator ile başlangıç meridyeninin kesişim noktasına çizilen doğru ile yine Yer'in merkezinden Ekvator üzerindeki başka bir noktaya çizilen ikinci doğru arasında kalan açının yaptığı yaydır. Boylamlar, başlangıç boylamının batısında ve doğusunda yer alır ve en büyük boylam 180°'dir. Değişik boylam konumlarının küre ya da harita üzerindeki gösterimini kolaylaştırmak için, coğrafi kutup noktalarını birleştirecek biçimde çizilen çemberlere meridyen denir. Bir derecelik boylam yayının uzunluğu Ekvator'da 111,32 km, kutup noktalarında ise 0'dır.

Boylam meridyenlerinin ve enlem paralellerinin birleşimiyle, Yer yüzeyindeki belirli bir noktanın Ekvator'a ve başlangıç boylamına göre kesin konumunu belirlemeyi olanaklı kılan bir kafes ortaya çıkar. Buna göre örneğin, 40° kuzey ve 30° batı biçiminde tanımlanan bir nokta Ekvator'dan 40°'lik, Greenwich meridyeninden de 30°'lik bir yay yapıyor demektir.

Enlil bak. Bel

Enmerkar, Mezopotamya'nın güneyindeki Uruk kent devletinde hüküm sürmüş Sümer kahrmanı. İÖ 4. binyılın sonları ile 3. binyılın başlarında yaşadığı sanılan Enmerkar, Lugalbanda ve Gilgamesh'la birlikte Sümer destanlarındaki en önemli üç kahrmandan biridir.

Enmerkar'ın, rakip kent devleti Aratta'ya boyun eğdirmesini konu alan yalnızca bir destan bulunduğu yönündeki eski varsayımın tersine, bugün aynı konuda iki ayrı destan olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır. Enmerkar ve Aratta Hükümdarı, bugüne değin ortaya çıkarılmış en uzun Sümer destanıdır. Sümer-İran sınırındaki bölgenin tarihi ve kültürüyle ilgili önemli bilgilere kaynaklık eden bu destana göre Enmerkar, Güneş Tanrısı Şamaş'ın (Utu) oğludur. Tanrı Enki için Eridu'da çeşitli kutsal yerler, özellikle bir tapınak yaptırabilmek için, Aratta'nın maden ve değerli taş varlığına göz diker. Aratta'dan hem malzeme, hem insangücü sağlamasına yardım etmesi için kız kardeşi Tannuça İnanna'ya başvurur. Bunu kabul eden İnanna, Enmerkar'a, Aratta hükümdarını tehdit eden bir mesaj göndermesini öğütler. Ama Aratta hükümdarı daha önce Enmerkar'ın büyük miktar-

larda tahlil göndermesini ister. Enmerkar bu isteğe uyarırsa da, Aratta hükümdarı kendi yükümlülüğünü yerine getirmez. İki taraf da İnanna'dan onay ve destek bekleyerek birbirlerine gözdağı veren yeni mektuplar gönderirler. Bu noktadan sonra metin, öykünün sürekliliğini izlemeye olanak vermeyecek kadar bozuktur. Ama sonunda Enmerkar'ın zafer kazandığı bellidir.

Aratta'nın yenilgisini konu alan öteki destan Enmerkar ve Ensukuş-Siranna'dır. Bu öyküde, Aratta hükümdarı Ensukuş-Siranna, Enmerkar'ın kendisinin vasalı olmasını ister. Enmerkar bu isteği reddeder ve tanrıların onun yanında olduğunu öne sürerek Ensukuş-Siranna'nın kendisine boyun eğmesini emreder. Ensukuş-Siranna'nın danışmanları da Enmerkar'a boyun eğmesini öğütür. Ama Aratta hükümdarı, Uruk'un Aratta'ya boyun eğceğini bildiren bir kâhinin sözünü dinler. Kâhin Uruk'a varınca, Sagburru adlı yaşlı bir bilge kadın ile Tannça Nidaba'nın iki oğlu kâhini tuzağa düşürerek öldürür. Kâhinin öldüğünü öğrenen Ensukuş-Siranna Uruk'u ele geçirmekten vazgeçer ve Enmerkar'a boyun eğder.

Lugalbanda ve Enmerkar olarak bilinen üçüncü bir destan, Enmerkar'ın hizmetindeki Lugalbanda'nın Aratta'ya yaptığı kahramanca yolculuğu anlatır. Destana göre Uruk, o sırada göçebe Samilerin saldırılarına hedef olmaktadır. Enmerkar, topraklarını savunmak için Aratta'daki Tanrıça İnanna'dan yardım dilemek üzere İnanna'ya gidecek gönüllüler arar. Yalnızca Lugalbanda bu tehlikeli görevi üstlenir. Destan, Lugalbanda'nın yolculuğu sırasında geçen olaylar ve İnanna'nın Lugalbanda'ya Enmerkar'a ulaştırmak üzere verdiği yanıtla gelişir. Bu yanıt henüz bütünüyle çözülememiştir. Ama İnanna'nın, Enmerkar'dan özel gemiler yapmasını ve bir ırmaktan bilinmeyen bir balık tutmasını istediği sanılmaktadır.

Enna, Latince ENNA ya da HENNA. İtalya'da, Sicilya Adasının orta kesimindeki Enna ilinin merkezi. Caltanissetta'nın kuzeydoğusundaki Dittaino Vadisine egemen olan bir platoda yer alır. İlçagda Sikullerin kentlerinden biriydi. Eski Yunanlılardan önce Demeter ve Kore (Persephone) kültürünün merkezi oldu. Önce Gela'dan (İÖ 7. yy) sonra da Syrakusa'dan (Syracusa) gelen Yunan etkisi yaklaşık İÖ 397'de Enna'nın Syrakusa tiranı I. Dionysios'un eline geçmesiyle sona erdi. Kent, Kartacalıların egemen olduğu kısa bir dönemden (4. yy) sonra İÖ 258'de Romalıların eline geçti. İÖ 134-132'de Sicilya'daki büyük köle ayaklanmasının karargâhı oldu. Daha sonra önemini yitirdi; ama doğal yapısı ve stratejik konumu ortaçağda Enna'ya yeniden önem kazandı. 859'dan 1087'ye değin Müslüman Arapların elinde kalan kent daha sonra Normanlara geçti. Ortaçağda, Arapça Kasr-Yani'den türeyen Castrogiovanni adı, Latince Castrum Henna'e'nin bozulmuş biçimidir. Hohenstaufen hanedanından (1138-1208) İmparator II. Friedrich ile Aragonlu II. ve III. Federico'nun en gözde ikametgâhı olan Enna, 1848 ve 1860'ta İtalyan birliği ülküsünü benimseyen ilk Sicilya kentleri arasındaydı. 1927'de yeniden eski adıyla anılmaya başladı.

Kentin önemli yapıları arasında, İmparator II. Friedrich'in sekiz kenarlı kulesi, barok tarzda yeniden inşa edilen katedral (1307) ve birçok dönemin izini taşıyan Lombardiya Şatosu (Castello di Lombardia) sayılabilir. 6 km güneydeki Pergusa

Gölü (Lago di Pergusa), Yeraltı Tanrısı Hades'in (Pluton) Persephone'yi (Proserpina) kaçırmaya sahne olan yerdir.

Bir piskoposluk merkezi olan kent yazlık bir dinlenme yeri ve tarım merkezidir. Çevresinde kükürt çıkarılır. Nüfus (1983 tah.) belediye, 28.203.

Enne Barajı, Kütahya'da, Dereboğazı Çayı üzerinde kurulu olan toprak dolgu baraj. Kütahya iline içme suyu sağlamak amacıyla 1969'da başlanan yapım çalışmaları 1972'de tamamlandı. Barajın dolgu hacmi 570.000 m³, kret kotu 998 m, temelden yüksekliği 41 m, normal su kotunda depolama hacmi 6,85 milyon m³ ve göl alanı 0,94 km²'dir. Barajdan bir yılda sağlanan içme suyu miktan 1 milyon m³'tür.

Ennedi, Afrika'nın orta kesiminde, Çad'ın kuzeydoğusunda plato bölgesi. Fada kentinin çevresinde odaklanmıştır. Temelde kıraç bir çöl olan bölgede 1.450 m'ye kadar yükselen kumtaşı tepeleri görülür. Yabanıl av hayvanları boldur. Bölgede çoğunlukla Müslüman olan ve Dazaga lehçesi konuşan yarı göçebe, seyrek bir nüfus vardır. Bunlar yağmurlu temmuz, ağustos ve eylül aylarında yerleşik köylerde yaşarlarsa da, kurak mevsimde dağlırlar; deve, at, eşek, koyun ve keçi sürüleri beslerler. Vahalarda hurma, buğday, darı ve arpa yetiştirilir. Ennedi, yönetilmesi güç bir bölge sayıldığı için, Çad'ın bağımsızlığını kazandığı 1960'ta Fransız askerî yönetimine bağlı kaldı. 1965'te, Çad'ın isteği üzerine Fransız yönetimi sona erdi.

Ennin, asıl adı MIBU. CİKAKU DAIŞI olarak da bilinir (d. 794, Tsuga Bölgesi, Şimotsuke Eyaleti - ö. 24 Şubat 864, Japonya). Heian döneminin başlarında yaşamış Budacı rahip. Tendai tarikatının Sammon kolunun kurucusudur.

Eğitime sekiz yaşında Dai-ci'de (ci: "tapınak") başladı ve 15 yaşında Kyoto yakınlarında, Hiei Dağındaki Enryaku-ci'ye bağlı Tendai Manastırı'na girdi. Tarikatın ve tapınığın kurucusu, Rahip Saiçō'nun müridi oldu. Bu dönemde Budacılık ile Şinto dinini kaynaştırma çabaları görülmüyordu. İmparator Nimmyo, geniş kapsamlı bir araştırma göreviyle Ennin'i, Çin'in Tang bölgesine gönderdi. Burası, Tendai tarikatını kurarken Saiçō'ya esin kaynağı olmuştu.

Ennin buradaki dokuz yılını gözlem ve incelemeler yaparak, okuyup yazarak geçirdi. 847'de geri dönerken, Çin'deki Budacılıkla ilgili 559 cildin yanı sıra Budacı ayinler için gerekli çeşitli dinsel araçlar getirdi. Tendai Budacılığı, güçlü bir müzik geleneğine sahip olduğundan, Ennin ayrıca Enryaku-ci'ye, Çin'de şarkıları notaya geçirmede kullanılan bir nota sistemini de getirdi. Yuvarlak çizgi ve figürlerden oluşan ve *neumes* adı verilen bu nota sistemi, Japonya'da hâlâ kullanılmaktadır. Ennin'in ciltler tutan yazıları arasında, Çin gezisini anlattığı ayrıntılı bir günlük de bulunmaktadır.

Ennin'in, Amida Buda'nın adının anıldığı, Japonlara özgü dua biçimi *nembutsu*'yu geliştirmesi, Japonya'nın kırsal kesimlerinde yeni bir dindarlığın ortaya çıkmasına yol açtı. Katkılarından dolayı Ennin 848'de imparatorndan *daihosşi* (büyük rahip) unvanını aldı. Bu yaşamda da bir Buda olunabileceğini ve dindarlığı vurgulayan öğretilerle dersleri, Tendai tarikatının hâlâ yaşayan üç kolundan birine, Sammon koluna kaynaklık etti. Bu öğreti ve dersler sonraki yüzyıllarda Japon Budacılığının alacağı yön üzerinde de etkili oldu. 854'te tarikatın başrahibi olan Ennin'e 864'teki ölümünden sonra, en yüksek rahiplik mertebesini belir-

ten *hoin daişi* (yüce bilgeliliğin en yüksek rahibi) unvanı verildi. İki yıl sonra da, onursal Cikaku Daişi adına layık görüldü.

Ennius, Quintus (d. İÖ 239, Rudiae, İtalya'nın güneyi - ö. İÖ 169), Latin edebiyatının kurucusu sayılan şair, yergici, destan ve oyun yazarı. İlk Latin şairlerinin en ünlüsüdür. Aincias'ın yolculukları ile kendi dönemi arasında Roma'nın öyküsünü anlattığı *Annales* (Yıllıklar) adlı yapıtı, Vergilius'un *Aeneis*'ine değin Roma'nın en büyük ulusal destanı sayılmıştır.

Ennius anadili olan Osk dilinin yanı sıra Yunanca ve Latinceyi de çok iyi konuşuyordu. Yunancayı eğitimi sırasında, orduda konuşulan Latinceyi ise II. Kartaca Savaşı'na (İÖ 208-201) katıldığında öğrenmişti. Cato (Yaşlı) ile birlikte İÖ 204'te Roma'ya gitti. Orada öğretmenlik yaparak ve Yunanca oyunlar uyarlayarak düşük bir gelirle geçimini sağlamaya çalıştı. Öte yandan, Scipio gibi Roma'nın ileri gelen kişileriyle yakın ilişkiler kurdu. Marcus Fulvius Nobilior'un korumasına girdi. Nobilior'un oğlu Quintus'un yardımıyla Roma yurttaşlığına kabul edildi. Yaşamı üzerine başka önemli bilgi yoktur.

Annales'ten günümüze yalnızca 600 kadar dize kalmıştır. Yapıtı, destanlarda görülen bütünlükten yoksundur. Mitolojik öğelerle şairin tanık olduğu olayların iç içe verilmesi, destanın yapısını zedelemiştir.

Ennius'un tragediyaları kusursuzdur. Bilindiği kadanyla, Yunancadan, çoğu Euripides'in olan 19 oyunu uyarlamıştır. Ennius'un oyunlarından günümüze yaklaşık 420 dize kalmıştır. Bu dizeler, özgün metinleri büyük bir serbestlikle uyarladığını ve Latin şiirinin ölçüleriyle Yunan oyun yapısını ustalıkla kaynaştırdığını ortaya koyar. Aliterasyon ve asonansa ustaca yer vererek oyunlardaki retorik öğeyi ve Euripides'te görüp beğendiği dokunaklı anlatımı güçlendirmiştir. Roma'yı konu alan oyunları arasında *Sabinæ* ile oyun olup olmadığı kesin olarak bilinmeyen Scipio ve Fulvius'un kenti almasını anlatan *Ambracia* sayılabilir.

Ennius, *Saturæ*'da (Yergiler) Roma'ya özgü sayılabilecek tek edebiyat türünü geliştirmiştir. Çeşitli konuları ele alan ve çeşitli ölçülerle yazılmış dört kitaptan oluşan yapıt, daha çok bilgelik üzerinde durur ve fabllar aracılığıyla ders verir. Sicilyalı şair ve filozof Epikharmon'un kuramları üzerine yazdığı ilk kitap daha felsefi bir nitelik taşır. Kendisi ve Scipio Africanus üzerine yazdığı epigramlar ise, ağıt türünde Latince yazılmış ilk beyitlerdir.

Latince stenoyu geliştiren ve uzun ünsüzlerin ikili yazımını başlatan kişi olarak da bilinen Ennius, geniş bir ilgi alanına sahipti; bu ilgi Helenistik dünyanın düşünce ve edebiyat akımlarına kadar uzanıyordu. Vergilius'la en yetkin düzeye ulaşan ve Latin edebiyatının temel üslubuna dönüşen bir şiirsel anlatım tarzı yaratmış ve bu tarzın oldukça güzel örneklerini vermiştir.

Cumhuriyet döneminde Cicero gibi yazarlarca hayranlıkla karşılanan Ennius'un yapıtlarına ilk kez Horatius'un yönettiği eleştiriler Seneca ve Martialis'te daha sert bir nitelik kazanmıştır.

Ennodius, Magnus Felix (d. 473/4, Arelate, Galya - ö. 521, Ticinum, Pavia), şair, yazar, retorikçi ve piskopos. Düzyazı yapıtları, o dönemi araştıran tarihçiler için değerli birer kaynaktır.

Önemli ve etkili Anicius ailesinden gelen Ennodius, Ticinum'da ve önemli bir kültür merkezi olan Mediolanum'da (Milano) yaşadı. Daha çok dindışı ve edebi konularla ilgilenmesine karşın, 493'te Ticinum pisko-

posluğuna diyakoz olarak atandı. 507'de papa onu, Katolikliği hoşgörülle karşılayan Ariusçu Kral Theoderich'e bir övgü yazmakla görevlendirdi. Geçirdiği beklenmedik bir hastalıktan sonra, ettiği yemine uyarak dindişi uğraşlarından vazgeçti. Yaklaşık 513'te Ticinum piskoposluğuna atandıktan sonra Theoderich tarafından Konstantinopolis'e (İstanbul) İmparator I. Anastasios'un sarayına elçi olarak gönderildi. Theoderich'in dostu olarak tanınırsa da, ona destek vermesinin asıl nedeninin eski Ticinum piskoposu Epiphanius'la Theoderich arasındaki dostluk olduğu düşünülebilir.

Ennodius çeşitli edebi türlerde Latince birçok ürün verdi. Çeşitli olayları konu alan şiirler yazdı. Düzyazı yapıtları arasında, kilisenin siyasal etkinliklerine ışık tutması açısından değer taşıyan ve Theoderich'e yazdığı övgüyle birlikte tarihçiler için önemli bir kaynak oluşturan Epiphanius'un yaşam-öyküsü, geleneksel retorik eğitiminin o dönemde de sürdüğünü gösteren örnek söylemlerden oluşan ve dilbilgisi uzmanı Deuterius'un Milano'daki okuluna ilişkin değerli bilgiler içeren *Dictiones* (Söyleyişler), çeşitli konularda mektuplar (akrabası Boethius'a yazdıkları da bunların içindedir) ve bir tür itiraf niteliğindeki *Eucharisticum de vita sua* yer alır. Ennodius ayrıca, düzyazı ve şiirlerden oluşan *Paraenesis didascalica*'nın da (Öğretme Üzerine Konuşma) yazarıdır. Dilbilgisi ve retorik üstüne didaktik bir inceleme olan bu yapıt, *Ennodius Ambrosio et Beato* (Mutlu ve Ölümsüz Ennodius) adıyla da bilinir.

Bu yapıtların çoğu, Ennodius'un, Anicius ailesinin yaşatmaya çaba gösterdiği putperest Roma geleneğine bağlılığını gösterir. Ailenin öbür üyeleri gibi Ennodius da, bu geleneği Hristiyanlıkla bağdaştırmaya çalışmıştır. Eğitiminin ve ilgi alanının temeli olan retorik, bütün yapıtlarına yansımıştır. Biçim kaygısının ağır bastığı bu yapıtlar, özlu olmaktan uzak, abartılı, aşırı işlenmiş ve yapmacık bir üslupla yazılmıştır.

Enns, Avusturya'nın orta kesiminin kuzeydoğusundaki Yukarı Avusturya federal eyaletinde (*Bundesland*) kent. Enns Irmağı kıyısında, ırmağın Linz'in güneydoğusunda Tuna'yla birleştiği yerin yakınındadır. 1938'de Enns ile birleştirilen Lorch banliyösü, Lauriacum adlı Roma kampının yerindedir. Kent 9. yüzyılda bir kale olarak

kuruldu ve 1212'de berat aldı; böylece Avusturya'nın beratlı ilk belediyesi oldu. Kentin önemli yapıları arasında, Avusturya'nın en güzel erken gotik yapılarından biri olan bölge kilisesi (1308-43), Kent Kulesi (1554-68); Ennssegg Şatosu (1565; daha eski bir temel üzerine yapılmıştır) ve bugün Roma kalıntılarının bulunduğu yerel bir müze olan eski belediye binası sayılabilir. Barok tarzdaki St. Florian Manastırı kentin batısındadır. Enns'de camılık ve kuyumculuk yapılır, çatı malzemesi üretilir; kente ayrıca bira fabrikaları vardır. Nüfus (1981) 9.731.

Enomoto Takeaki, ENOMOTO BUYO olarak da bilinir (d. 5 Ekim 1836, Edo [bugün Tokyo] - ö. 26 Ekim 1908, Tokyo, Japonya), Japon deniz subayı ve devlet adamı. Japonya'yı 264 yıl boyunca yöneten Tokugawa ailesini destekleyenler arasında, iktidarın imparatora geri verilmesini savunan güçlere en son teslim olan kişidir.

Tokugawa ailesinin ulus üzerinde uzun zamandır süregelen egemenliğini ortadan kaldıracak olan savaşın sonuna yaklaşıırken Enomoto, Tokugawa donanmasından sekiz gemiyi, Japonya'nın en kuzeydeki adası olan Hokkaido'ya götürdü (1868). Amacı, burada bağımsız bir cumhuriyet kurmaktır. 1869'da imparatorluk güçlerine teslim oldu ve sonraki üç yılı ev hapsinde geçirdi. Eski itibarına kavuştuktan sonra İmparator Meici'nin hükümetinde birçok önemli bakanlık görevlerinde bulundu. Olağanüstü temsilci olarak gönderildiği Rusya'da (1873-76) Petersburg Antlaşması'nı (1874) imzaladı. Bu antlaşmayla Japonya, Kuzey Kuriller'e karşılık Sahalin Adası üzerindeki haklarından vazgeçiyordu. Daha sonra Enomoto, donanma bakanı (1876-82) ve Çin'de elçi olarak (1882-84) hizmet verdi. Son olarak da, haberleşme, eğitim, dışişleri, tarım ve ticaret bakanlıkları yaptı. 1887'de *şışaku* unvanı aldı.

énosis (Yunancada "birleşme"), 19. yüzyılda Girit'in, 20. yüzyılda da Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleştirilmesini amaçlayan siyasal hareketlerin temel sloganı.

1830 Londra Antlaşması'yla belirlenen bağımsız Yunanistan sınırlarının Girit'i ve Doğu Ege adalarını dışarda bırakması üzerine, Panhelenizm yanlısı Yunan milliyetçileri geçmişte Helen uygarlığının geliştigi ve yayıldığı her yeri ilhak düşüncesiyle hareket ettiler. Bunun ilk adımı, Girit'i ve Ege adalarını Yunanistan'a katacak *énosis*'i gerçekleştirmektir. İngiltere 1809'da işgal ettiği ve 1815 Viyana Kongresi kararlarıyla ele geçirdiği Yunanistan'ın batısındaki İon Adalarını 1864'te Yunanistan'a bırakınca, ayaklanan Giritli Rumlar da adanın Yunanistan'a katıldığını ilan ettiler. Osmanlı Devleti Avrupa devletlerinin baskısıyla, 1868'de Girit'e ilişkin bir özerklik planını kabul etmek zorunda kaldı. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nı izleyen yeni bir ayaklanmadan sonra, Halepa Sözleşmesi'yle (Ekim 1878) özerklik daha da genişletildi. 1889'da Girit'te patlak veren bir ayaklanma nedeniyle tanınan hakları bir süre için geri alan Osmanlı Devleti, yeni kurulan *énosis* yanlısı Yunan örgütü Ethniki Hetaireia'nın(*) (1894) öncülüğünde patlak veren ve birbirini izleyen ayaklanmaların ertesinde, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın da baskısıyla Girit'ten askerlerini çekmek zorunda kaldı. Yunan veliyeti da Girit genel valisi oldu (1899). Girit'in Balkan Savaşları (1912-13) sonrasında Yunanistan'a katılmasıyla ilk *énosis* gerçekleşti (30 Mayıs 1913).

Enosis'çi ikinci önemli hareket de Kıbrıs'ta ortaya çıktı. Rus saldırıları karşısında Osmanlı Devleti'ne yardım vaadiyle

1878'de Kıbrıs'ı kiralayan İngiltere, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Almanya'nın safında katılması üzerine, 1914'te adayı ilhak etmişti. Kıbrıs'ta İngiliz yönetimi kurulunca Rumlar *énosis* isteğini dile getirmeye başladılar. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında bu konudaki çabalar arttı. Rum milliyetçi örgütlerinin amacı Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesini sağlayacak bir halk oylamasını İngiltere'ye kabul ettirmektir. Bu örgütlerin en etkili Grivas'ın kurduğu EOKA(*) idi. Kıbrıs Türkleri *énosis*'e karşı olduklarından statükonun sürdürülmesi yönünde bir tutum takındılar. 1947'de parlamentonun aldığı bir kararla adanın Yunanistan'la birleşmesi gerektiği görüşünü ortaya atan Yunanistan, 1954'te Kıbrıs halkının geleceğini kendisinin saptaması konusunu Birleşmiş Milletler gündemine getirdi. Gerek bu platformda, gerek Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında yapılan görüşmelerde sonuç alınamaması üzerine, EOKA Kıbrıs'ta İngiliz hedeflerine karşı geniş çaplı terör eylemlerine girişti. 16 Ağustos 1960'ta iki toplumlu bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra eylemler bu kez Kıbrıs Türk kesimine yöneldi. Grivas yanlılarının Kıbrıs Türklerine yönelttiği saldırılar 1963, 1964 ve 1967'deki bazı olaylarda kitle kıyımı boyutlarına ulaştı. Bu eylemler, garantör devletlerden biri olan Türkiye'yi birkaç kez müdahalenin eşiğine getirdi. Kıbrıs cumhurbaşkanı Makarios, *énosis*'i nihai olarak istemekle birlikte, hemen ilhaka ve Grivas'ın bir güç odağı olarak varlığını korumasına karşı çıkıyordu. 1967'de Yunanistan'da Albaylar Cuntası'nın darbesinden sonra, Makarios'un Yunanistan ve Grivas yanlılarıyla ilişkileri daha da bozuldu. Türklere yönelik saldırılar durulurken, Rum kesiminde Makarios yönetimiyle, *énosis* yanlısı EOKA B adlı yeni bir örgüt kuran Grivasçılar arasında yoğun çatışmalar baş gösterdi. 15 Temmuz 1974'te Albaylar Cuntası'nın desteğinde harekete geçen EOKA'cılar Makarios yönetimini devirerek Nikos Sampson'u başa geçirdiler. Türkiye'nin bu gelişmeler karşısında, 20 Temmuz ve 14 Ağustos'ta iki aşamada giriştiği müdahaleler sonucunda, *énosis*'in gerçekleşme olanağı ortadan kalktı.

Enos'un Birinci Kitabı, günümüze yalnızca Geez diline yapılmış çevirisi ulaşan pseudepigrafik yapıt. Bu metin, Filistin'de, İbranice ya da Aramca özgün metinden yapılmış Yunanca çeviriden kaynaklanır.

Eski Ahit'in Tekvin bölümünde İsrailoğullarının yedinci atası olarak adı geçen Enos, özellikle Yahudiliğin Helenistik döneminde (İÖ 3. yy - İS 3. yy), pek çok apokrif metne konu olmuştur. Önceleri yalnızca dindarlığından ötürü yüceltilen Enos'un, daha sonra Tanrı'dan gizli bilgiler aldığına inanılmaya başladı. Enos'un böyle doğuştan güçler yüklenerek betimlenmesi, Tufan'dan önceki yedinci kral Enmenduranna'nın güneş tanrısından aldığı ilahi vahiy ile ilgili Babil geleneğinden kaynaklanır. Ayrıca Enos'la ilgili öykülerin Babil efsanesinin etkilerini taşıdığı görülür.

Enos'un Birinci Kitabı, çoğu vahiy biçimindeki birkaç ayrı metnin derlemesidir. En eski bölümü olan "Haftaların Kiyamet Kitabı", Makabilerin İÖ 168'de Romalılara karşı ayaklanmasından kısa süre önce yazılmıştır. Öteki bölümlerin, özellikle de astronomi ve kozmolojiye ilişkin yorumları içerenlerin yazılış tarihlerini saptamak güçtür. Mesih inancı, bekar kalma ve ruhun ölümden sonraki dönemine ilişkin yorumlarına bakarak kitabın, Kumran'daki Essen Yahudi

Enns'de Kent Kulesi, 1554-68, Avusturya
F. Wolfberger-ZEFA

topluluğu içinde ya da onların etkisiyle yazıldığı söylenebilir. Ama yapıtın en uzun bölümündeki (37-71. bölümler arası) parçalarından hiçbirine, Kumran yazıtları arasında rastlanmamıştır. Bu yüzden bazı araştırmacılar, bu bölümün İS 2. yüzyılda yazıldığını ve Yahudi bir Hristiyanın kendi eskatolojik görüşlerini Enoş'un yetkinliği ile yoğurarak kendi metnini Enoş'un daha eski dört apokrif metnine eklemiş olabileceğini öne sürmüşlerdir.

Önceleri Hristiyanlarca kabul edilen Enoş'un Birinci Kitabı, daha sonra kutsal metinler arasından çıkarılmıştır. İran, Yunan, Keldani ve Mısır öğelerini bir arada barındırması Maniciler gibi küçük ya da heretik Hristiyan topluluklarına çekici geldiği için Enoş'un Birinci Kitabı günümüze değin ulaşabilmiştir.

Enoş'un İkinci Kitabı, günümüze yalnızca Yunanca aslından yapılmış Eski Slavca çevirisi ulaşan pseudepigrafik yapıt. Eski Slavca metnin İS 7. yüzyıla ait bir Hristiyan yapıtı olduğu sanılmaktaysa da, kaynağı İS 1. yüzyılda yazılmış daha eski bir Yahudi metnidir. Ayrıca yapıtta Kudüs Tapınağı'na ilişkin hac yolculuklarından ve kült ayinlerinden söz edilmesi, metnin bu tapınağın İS 70'te yıkılmasından önce yazıldığını gösterir. Enoş'un İkinci Kitabı, içindeki apokaliptik ve kozmolojik vurgulamalar bakımından Enoş'un Birinci Kitabı'na benzemesine, hatta onun bir devamı gibi görülmesine karşın Enoş çevresinde oluşmuş edebiyat geleneğinin kendine özgü ayrı bir parçası sayılır.

Kitabın birinci kesiminde (1-21. bölümler), Enoş'un yedi gök katında yaptığı gezi anlatılır; bu da Enoş'un Birinci Kitabı ile, Yakub'un On İki Oğlunun Ahitleri'ndeki "Levi'nin Ahdi" bölümünde anlatılanlar arasında bir karşılaştırma yapma olanağı verir. İkinci kesimde (22-38. bölümler), Enoş'un Tanrı'dan gizli bilgeliği alışı anlatılır. Son kesimdeyse (39-68. bölümler) Enoş'un oğullarına öğütlerine, kendi yaşama öyküsüne ve ölümünden sonra göğe yükselişinin öyküsüne yer verilmiştir.

Mısır'da İskenderiye kentine yerleşmiş Yunanca konuşan Yahudi göçmenlerin ürünü olan Enoş'un İkinci Kitabı, hayali geziler, astrolojik hesaplar, meleklerle ilişkin ayrıntılı açıklamalar, tanrısal varlıklarla buluşmalar ve Cennet'in yapısı gibi Helenistik dinsel edebiyata özgü birçok öğeyi de içermektedir.

Enquist, Per-Olov (d. 23 Eylül 1934, Hjoğbölle, İsveç), 1960'lardaki toplumsal eleştirileriyle tanınmış İsveçli yazar.

İlk romanları *Kristallögar* (1961; Kristal Göz) ve *Färdvägen*'de (1963; Yolculuklar), romanın biçimine ilişkin estetik kaygılarını yansıtır. Bu yapıtlar Fransız Yeni Roman'ının etkisini taşır. 1960'lardaki siyasal hareketlilikte Enquist, liberal görüşlerini bırakarak sosyalizmi benimsedi. Romanlarında ve oyunlarında belgeselciliğe yöneldi. Bu yönü bilimsel yöntem ilk kez *Hess* (1966) adlı yapıtında ağırlık kazandı. II. Dünya Savaşı sonunda Baltık mültetecilerinin İsveç tarafından geri gönderilmesi olayını incelediği *Legionärerna*'da (1968; Lejyonerler) ise bu yöntemi son derece etkili biçimde kullandı. Yapıtı bir yıl sonra Kuzey Ülkeleri Ödülü'nü kazandı. Enquist, *Musikanternas utid* (1978; Müzikçilerin Gidişi) adlı romanında kendi yetiştirdiği bölgedeki ilk sendikalaşma çabalarını ele aldı. En başarılı oyunu *Triba-*

dernas natt'da (1975; Sevice Kadınların Gecesi) ise August Strindberg'in evlilik ilişkilerini inceledi.

Enragé'ler (Fransızcada "kudurmuşlar"), OFKELLER olarak da bilinir, Fransız Devrimi sırasında Jirondenlerin devrilmesinde önemli rol oynayan sertlik yanlısı radikal devrimci grup. Papaz Jacques Roux(*) ile posta memuru Varlet'nin önderliğindeki bu grup, alt sınıfların isteklerine yönelik toplumsal ve ekonomik önlemleri savunuyordu. Enragé'ler adı, grubun burjuvazi içinde uyandırdığı dehşeti yansıtmaktadır. Ağırlıklı olarak 1793'te ciddi boyutlara varan yiyecek kıtlığı sorunuyla ilgilenen Enragé'ler malların fiyatlarının denetlenmesini, tahıl stoklarına devletçe el konmasını ve hükümetin yoksullara yardım etmesini içeren bir programı savunuyorlardı. 1793 ilkbaharında Enragé'ler, Konvansiyon'da ılımlı Jirondenlerin devrilmesine yol açan halk hareketinde etkin rol aldılar ve Montagnard'ları (Dağlılar) devrimi korumak amacıyla şiddetle dayalı olağanüstü önlemler almaya zorlandılar. Hükümeti sert biçimde eleştiren ve uyuşuklukla suçlayan Enragé önderleri Eylül 1793'te Kamu Güvenliği Komitesi'nin emriyle tutuklandılar. Fransız Devrimi'nin halkçı önderleri olarak Enragé'lerin yerini Hébert'ciler aldı.

Enrico bak. Heinrich VI

Enrique (Navarre kralları) bak. Henri

Enrique I (d. 1203 - ö. 6 Haziran 1217, Palencia, Kastilya), 1214'ten 1217'ye değin Kastilya kralı.

Kastilya kralı VIII. Alfonso'yla karısı Leonor'un oğluydu. Adını, Leonor'un babası İngiltere kralı II. Henry'den almıştı. Çatıdan başına bir kiremit düşmesiyle çocuk yaşta ölen Enrique'ten sonra Kastilya tahtı VIII. Alfonso'nun kuzeni, León kralı IX. Alfonso'ya geçti.

Enrique II, 1369'a değin TRASTÁMARA KONTU ENRIQUE olarak da bilinir, lakapları TRASTÁMARALI ENRIQUE, KARDEŞ KATILI ya da PIÇ ENRIQUE, İspanyolca ENRIQUE DE TRASTÁMARA, ENRIQUE EL FRATRICIDA, ENRIQUE EL BASTARDO ya da EL DE LAS MERCEDES (Eli Açık Enrique) (d. 1333 - ö. 29 Mayıs 1379, Burgos, Kastilya), 1369'dan sonra Kastilya kralı. Trastámara hanedanının kurucusudur.

Kastilya kralı XI. Alfonso'nun gayri meşru oğluydu. Üvey kardeşi I. Pedro'ya (Zalim) başkaldırarak 1366'da Fransızların yardımıyla Kastilya'yı ele geçirdi ve Burgos'ta kral olarak taç giydi. Pedro'nun İngilizlerden yardım istemesi üzerine İngiltere tahtının vârisi Edward (Kara Prens) Enrique'yi Najera'da bozguna uğrattı (3 Nisan 1367). Ama Fransızlardan daha çok yardım alan Enrique, Pedro'yu yakalayarak 23 Mart 1369'da öldürdü.

Enrique, Pedro yanlılarının etkili olduğu Galicia (İspanya) ile Portekiz'i işgal etti. Pedro'nun kızıyla evlenmiş olan John of Gaunt'a karşı da kendini savunmak zorunda kaldı. Muhalefeti ezerek yandaşlarını ödüllendirdi. Fransa'dan, babadan oğula geçen dük ve marki unvanlarını aktardı; bu unvanları dağıttığı akrabaları ile yandaşlarına miras olarak devredilebilen ama satılamayan mülkler bağışladı, böylece *grande* soylu sınıfını yarattı. Enrique'nin "El de las Mercedes" lakabı da buradan gelir.

Enrique III, lakabı ÇİLELİ ENRIQUE, İspanyolca ENRIQUE EL DOLIENTE (d. 4 Ekim 1379, Burgos, Kastilya - ö. 1406, Toledo), 1390'dan 1406'ya değin Kastilya kralı. Has-

talığı yüzünden saray dışına çıkamadığı halde, kralliyet konseyi, *audiencia* (kralliyet yasalarını uygulayan mahkeme) ve *corregidor*lar(*) aracılığıyla iktidarı dizginlerini sıkı sıkıya elinde tutmuştur. Enrique'nin henüz reşit olmadığı dönemde Sevilla ile başka yerlerde Yahudilere karşı patlak veren ayaklanmalar büyük bir *converso* (din değiştirenler) kitlesinin doğmasına yol açmıştır.

I. Juan'ın oğlu olan Enrique'nin taşıdığı Asturias prensi unvanı, ondan sonraki bütün veliahtlara da verildi. Enrique'nin, I. Pedro'nun (Zalim) torunu Lancaster'lı Catherine'le evlenmesi hanedandaki sürtüşmeye son vererek Trastámara hanedanını güçlendirdi.

Enrique, 11 yaşında tahta çıktı. Ülkenin naiplerin yönetiminde bulunduğu bu dönemde fanatik vaazların etkisiyle Yahudi topluluklarına yönelik yağmalara girişildi. On dört yaşında iktidarı eline alan Enrique, kralliyet konseyi ve mahkemeler üzerinde denetim kurarak düzeni sağladı. Hukuk bilgilerini arkasına alarak, *Cortes*'in (Parlamento) yetkilerini kısıtladı. Portekiz'le yeniden savaşmaya başladı (1396-98) ve uygun koşullarda bir ateşkes antlaşması imzaladı. Birliklerinin başına geçemediği için, Granada'ya karşı bir sefer düzenleme görevini kardeşi Fernando'ya verdi. Timur'un sarayına elçiler gönderdi. Kanarya Adalarını işgal ederek Jean de Béthencourt'u bir koloni kurmakla görevlendirdi. Enrique genç yaşta öldüğünde, veliaht II. Juan iki yaşında bile değildi. Ayrıntılı bir vasiyetname bırakarak naiplik görevini kansı ile erkek kardeşi arasında bölüştürdü.

Enrique IV, lakabı İKTİDARSIZ ya da LIBERAL ENRIQUE, İspanyolca ENRIQUE EL IMPOTENTE ya da EL LIBERAL (d. 25 Ocak 1425, Valladolid, Kastilya - ö. 11 Aralık 1474, Madrid), 1454'ten 1474'e değin Kastilya kralı. Hükümdarlığı başlangıçta umut verici olmakla birlikte kargaşayla sonuçlanmıştır.

Enrique'nin babası II. Juan, tümüyle saray nazırı Álvaro de Luna'nın denetimi altında olan zayıf bir kişiydi. Luna genç Enrique'yi de etkisi altına alma umuduyla ona Segovia'da ayrı bir saray vermişti. Ama Enrique, sonunda Luna'yı devirerek öldüren oşaka hiziplerin aracı oldu. 1464'te Cebelitank'ı Müslümanlardan geri aldı, ama yönetimindeki soylular birbirleriyle çatışan hiziplere bölündüler.

İlk evliliğinden çocuğu olmayan ve sonunda boşanan Enrique, ikinci olarak Portekizli prenses Joana'yla evlendi. Joana ona Juana adlı bir kız çocuk doğurdu. Hiziplerden biri Enrique'nin küçük üvey kardeşi Alfonso'yu kral olarak tanıdı. Alfonso'nun ölmesi üzerine rakipleri bu kez Enrique'nin bilgisi ya da onayı olmaksızın Aragon tahtının vârisi Fernando'yla evlenen üvey kardeşi Isabel'i (bak. Isabel I) hükümdar olarak tanıdılar. Enrique'ye ilişkin olarak yayımlanmış yazıların çoğu propaganda sayılarak göz ardı edilebilir. Bununla birlikte, Villena markisi Juan Pacheco ile Beltran de la Cueva adlı iki yakın adamının anlaşmazlıkları ve asayiş koruyamamaları yüzünden Enrique yönetiminin yetersiz kaldığı da bir gerçektir.

ensab (Arapçada "soylar"), tekil NESEB. İLMÜ'L-ENSAB olarak da bilinir, Araplarda soy bilgisi. Eski Araplarda soy ve kabile bir övünme aracı olduğundan ilmi'l-ensaba büyük önem verilirdi. Buna göre kişilerin ya da kabilelerin soy kütüğü saptanır ve bunun kuşaktan kuşağa kutsal bir değer olarak aktarılması için nesep cetvelleri tutulurdu. İlmü'l-ensab ile uğraşanlara da "nessabun"

denirdi. Soyla övünme tutkusu edebiyata da yansımış, Cahiliye dönemi şairleri kasidelerinde sık sık ensab bilgisinden yararlanmışlardır. Bu konuda günümüze ulaşmış en ünlü yapıt İbn Hişam'ın (ö. 834) *Kitabü'l-Tenkisü'l-Ensam*'dir. İslam dininin ilk ayrılmını ve soy ile övünmeyi yasaklamasıyla Emeviler döneminden başlayarak ilmi'l-ensab eski değerini yitirmiş, yerini tabakat ve tezkire geleneği almıştır.

ensar, Mekke'den Medine'ye hicret eden (622) Hz. Muhammed'i ve Mekke'den gelen öbür Müslümanları barındıran, koruyan ve yardım eden Medine Müslümanlarına verilen adı. Bunlara peygamberin yardımcıları anlamında "ensaru'n-nebi" de denir.

Medineli ilk Müslümanlar, 620'de Akabe'de Hz. Muhammed'le görüşen altı kişiydi. Bir yıl sonra sayıları 13'e çıktı. Hac mevsiminde gene Akabe'ye gelen 12'si Hz. Peygamber'e bağlılık yemini etti. 622 yılının hac mevsiminde Akabe'de Hz. Muhammed'le bir araya gelen Medineli Müslümanların sayısı 73'e ulaştı. Bu son buluşmada Medineli Müslümanlar Hz. Peygamber'e yardım ve gerekirse onun için savaşma sözü verdiler ve böylece hicret kararlaştırıldı.

Medineli Müslümanlar yalnız Hz. Muhammed'i değil, hicret eden bütün Müslümanları (muhacirun) barındırdılar. Hz. Muhammed, Medineli Müslümanlarla (ensar) Mekke'den göçen Müslümanlar arasında kardeşlik bağı kurdu. Bu kardeşlik, kan bağının gerektirdiği bütün yükümlülük ve hakları içeriyordu. Ensar, muhacir kardeşleriyle evlerini, işlerini, mallarını paylaştı. Hatta, muhacirler muhtaç durumdan kurtulana değin birbirlerine mirasçı bile oldular. Kuran da bu uygulamayı onaylamaktadır (Enfâl 72). Medineli Müslümanlar davranışlarıyla ümmet içinde önemli bir yer edinmişlerdir. Kuran, Tanrı'nın ensardan hoşnut olduğunu, onlar için sürekli kalacakları cennetler hazırladığını bildirir (Tevbe 100). Hz. Muhammed de ensar hakkında yücelti, övgü dolu sözler söylemiştir.

H. Muhammed'in ölümünden sonra baş gösteren siyasal çalkantılara ve kanlıklıklara karşı ensar, ayrıcalıklı konumunu genellikle korumuştur. Hz. Muhammed'in yaşamı ve sünneti üzerine çalışan ilk hadisçiler ensar arasından çıkmıştır. Bu tür çalışmaların yoğunlaşarak sürmesi sonucunda Medine bir ilim merkezi durumuna gelmiş, ensar içinden büyük hukukçular, hadis bilginleri ve Kuran yorumcuları yetişmiştir.

Enschede, Hollanda'nın doğu kesimindeki Overijssel ilinde (*provincie*) belediye (*gemeente*). Almanya sınırı yakınında bulunan Twente Kanalı kıyısındaki Enschede Lonneker, Glanerburg ve Boekelo kasabaları ile Enschede kentini içine alır. 1325'te berat alan Enschede kenti, 19. yüzyıl sonlarında Twente bölgesinde sanayinin gelişmeye başlamasına değin küçük bir kasabaydı. Bugün Overijssel'deki en büyük kent olan Enschede, Hollanda pamuklu dokuma sanayisinin merkezi, bir kanal limanı ve demiryolu kavşağıdır. Kentte metalurji, kauçuk ve lastik sanayileri de önemlidir. 1862'de bir yangın sonucunda harap olan, II. Dünya Savaşı'nda da ağır hasar gören Enschede modern tarzda yeniden inşa edilmiştir. Kentin 5,6 km kuzeyindeki Twente askeri havaalanı ticari amaçla da kullanılır. Kentin başlıca yapıları arasında belediye binası (1933), belediye tiyatrosu (1955), Twente Ulusal Müzesi ve doğa tarihi müzesi ile bir *vivarium* (bitki ve hayvanların korunup sergilediği camla çevrili alan), Katolik ve Felemenk Reform kiliseleri ile modern sinagog sayılabilir. Kentte bir teknik üniversite (1961) ile dokumacılık eğitimi veren bir

teknikokul vardır. Felemenkçe, Flamanca ve Almanca yapıt veren yazarların bir araya geldiği De Kogge üç yılda bir Enschede'de toplanır. Yöredeki Boekelo yazlık bir dinlence yeridir. Enschede metropoliten alanı Hengelo'yla(*) bitişiktir. Nüfus (1983 tah.) 144.897.

ensefalit, ANSEFALIT olarak da bilinir, beyin dokusunun iltihaplanması. Genellikle beyin dokularına yerleşen mikroorganizmaların dolaylı ya da dolaysız etkisinden, daha seyrek olarak da kurşun, arsenik, cıva, etil alkol, klorlu hidrokarbonlar, morfin ve barbitüratlar gibi kimyasal maddelerin etkisinden ileri gelir. Birinci gruptan olan asıl ensefalitlerin etkeni genellikle virüstür. Ensefalite yol açan virüslerin bir bölümü, örneğin kuduz virüsü ve arbovirüsler (eklembacaklılarla taşınan virüsler) kan dolaşımıyla beyindeki sinir hücrelerine taşınarak, bu dokularda çoğalmaya başlayınca kadar hiçbir zarar vermezken, bir bölümü (örn. uçuk, zona, sarıhumma virüsleri) önce sinir sistemi dışındaki dokulara zarar verir, daha sonra ender olarak beyin hücrelerine yerleşir.

Uyku hastalığı olarak da bilinen, ama bir tripanozomaz olan Afrika uyku hastalığıyla karıştırılmaması gereken letarjik ensefalit, I. Dünya Savaşı yıllarında Avrupa ve ABD'de büyük salgınlara yol açtığı halde 1930'dan bu yana görülmemiştir. Bununla birlikte, nöroloji kliniklerinde hastalığın yan etkilerini taşıyan (örn. ensefalit sonrası Parkinson hastalığı) tek tük olgulara rastlanmaktadır. Bu hastalığın grip virüsünden ileri geldiği düşünülmüşse de etkeni kesin olarak tanımlanamamıştır.

Çocuklarda genellikle kızamık, suçiçeği gibi döküntülü virüs hastalıklarından ya da çiçek aşısından sonra görülebilen akut ensefalitlerin büyük bölümü sinir hücrelerine değil, sinir liflerinin çevresini saran koruyucu miyelin kılıfına zarar verir. Sinir liflerini miyelinizleştiren ensefalitlerin en iyi bilinen örneklerinden biri de yaygın sklerozdur.

Değişik tipten ensefalitlerden çoğunun ortak belirtisi ateş, baş ağrısı, uyuşukluk, koma, titreme, sırtın ve ensenin sertleşmesidir. Bebeklerde çırpınmalara sık rastlanır. Hastalığa özgü nörolojik belirtiler arasında istenç dışı ve eşgüdemsiz hareketler, kollanın, bacakların ve vücudun öbür bölgelerinin güçsüz düşmesi, deride çeşitli uyarılara karşı aşırı duyarlılık sayılabilir. Belirtilere, bulgulara ve beyin-omurilik sıvısının incelenmesine dayanarak kolayca ensefalit tanısı konabilirse de, hastalık nedeni çoğu kez anlaşılamaz. Bu durum özgün tedaviyi güçleştirir; hatta hastalık etkeni olan virüs saptansa bile, o virüs türüne karşı etkili ilaçlar geliştirilmemiş olabilir.

Ensefalit tedavisi genellikle belirtileri hafifletmeye ve hastanın dinlenmesini sağlamaya yöneliktir. İltihabın akut evresi geçtikten sonra, ensefalitin tipine, hastanın yaşına ve genel sağlık durumuna göre değişik belirtiler kalabilir. Hastaların çoğu akut evrede zayıflar ve bitkin düşer, ama iyileştikten sonra genellikle yan etki görülmez. Buna karşılık bazı ensefalitler (örn. sivrisineklerle taşınarak at ve katırlardan insana bulaşan Doğu ve Batı at ensefalitleri), bir yaştan alındaki bebeklerin yüzde 50'sinde beyin dokusunu onarılamayacak biçimde örseler. Çocuklarda görülen her çeşit ensefalit, beyin gelişmesini engelleyecek boyutlarda ciddi yıkımlara yol açabilir. Bazı olgularda beyindeki iltihap komşu organları, örneğin omuriliği ve beyin zarlarını da tutabilir.

Çocukların kızamığa ve öbür bulaşıcı çocukluk hastalıklarına karşı aşılanması ile

virüsleri taşıyan böceklerle savaş, koruyucu önlemler olarak yarar sağlar

Ensenada, Meksika'nın kuzeybatı kesiminde, Baja California Norte eyaletinin kuzeybatısında kent. Büyük Okyanustaki Todos Santos Körfezi (*bahia*) kıyısındadır. İklimi serin ve kuraktır. Baja California Norte'nin en büyük üçüncü kenti olan Ensenada, ABD sınırındaki Tijuana'nın yalnızca 120 km kadar güneyindedir. Bu nedenle gelininin büyük bölümünü turizmden sağlar. Lezzetli deniz ürünleri, vüzmeye, avcılık ve derin su balıkçılığı olanakları turistleri buraya çeker.

Meksika'nın Büyük Okyanustaki en önemli limanlarından olan Ensenada'da tarım (buğday, arpa ve şaraplık üzüm), çiftlik hayvancılığı ve balıkçılık (sardalye ve istakoz) önemlidir. 1950'den bu yana önemli gelişme gösteren kente kara ve hava yoluyla olduğu kadar, deniz taşıtlarıyla da ulaşılabilir. Nüfus (1979 tah.) 129.000.

Ensenada (Markisi), Zenon de Somodevilla y Bengoechea (d. 2 Haziran 1702, Alesanco, Logroño yakınları - ö. 2 Aralık 1781, Medina del Campo, İspanya), 1743-54 arasında İspanyol başbakanı. Ülkede refah düzeyinin yükselmesini ve askeri güçlenmeyi sağlayan etkili bir reform politikası uygulamıştır.

Kral V. Felipe'nin (hd 1700-46) başbakanı Jose Patino'nun desteğiyle yükseldi. Patino, Ensenada'yı El Ferrol del Caudillo'daki yeni donanma tophanesinin başına getirdi. 1732'deki başarılı Oran seferine katılan Ensenada'nın dört yıl sonra düzenlediği Napoli seferi, Felipe'nin oğlu Carlos'un Napoli tahtına çıkmasıyla sonuçlandı. Bunun üzerine Ensenada markı unvanıyla ödüllendirildi. Ayrıca İtalya'da çeşitli diplomatik görevlerde bulundu. 1743'te Fransa ile ittifak kurulmasını (ikinci *Pacte de Famille* (Aile Antlaşması)) sağladı. Aynı yıl başbakanlığa atandı.

Yetenekli bir yönetici olan Ensenada tarım ve sanayinin gelişmesini özendirdi, bayındırlık işlerini ele aldı, vergi toplama yöntemlerini düzeltmeye çalıştı, eğitimi destekledi, iç ticaretin kolaylaşmasını sağlamak amacıyla gümrük sistemindeki yolsuzluklara son verdi. Ayrıca ordunun, özellikle de donanmanın gelişmesini sağlayarak Atlas Okyanusu ve Akdeniz filolarını büyüttü.

Ensenada dış ilişkilerde genellikle Fransız yanlısı ama bağımsız bir tutum izlerken, İngiltere'ye belli bir husumetle yaklaşıyordu. Bu tutumunun sarıya yarattığı hoşnutsuzluk İngiliz elçisinin entrikalarıyla da birleşince 1754'te iktidardan düştü. Granada'ya sürülen Ensenada, III. Carlos'un 1759'da tahta çıkmasından sonra yeniden saraya alındı, vergi reformlarıyla ilgili bir komisyonun üyesi olarak hizmet etti. Ama Cizvit yanlısı görüşleri yüzünden 1766'da ikinci kez sürgüne gönderildi ve bir daha devlet görevi almadı.

ensest, FÜCÜR olarak da bilinir, aralarındaki akrabalık ilişkileri nedeniyle yasalar ya da gelenekler tarafından evlenmeleri yasaklanan kişiler arasındaki cinsel ilişki. Tüm kültürlerde hukuktan çok ahlaki ilgilendirilen bir konu olduğundan, bir yasaktan çok, bir tabu sayılır. Ensestin, farklı toplumlarda farklı tepkiler görmesine karşın antropoloji bu tabunun evrensel olduğunu kabul etmektedir.

Melanezya'daki anayenli toplumlarda ensest tabusu, yalnızca biyolojik kardeşleri değil, geçmişlerinin aynı anaya dayandığı

öne sürülen, ama aralarında kan bağı bulunmayan kardeşleri de kapsar. Melanezya toplumlarında, ABD ya da Avrupa'daki akrabalık sistemlerine göre tümü birinci dereceden kuzenler sayılacak kişilerin bir bölümünün birbirleriyle cinsel ilişkiye girmesi kesinlikle yasakken, bir bölümünün evlenmesi de genel kabul görür. Balililerin geleneklerinde ise enest farklı değerlendirilmektedir. Aşağı kast üyesi ailelerin karşı cinsten ikiz çocuklarının, ana rahmindeyken cinsel ilişkide bulundukları varsayılır ve bu, enest olarak değerlendirilir. Yönetici kasttan ailelerin karşı cinsten ikizleri ise evlendirilir. Bu tür inançlar, enest tabusunu anlamada dar biyogenetik açıklamaların yetersizliğini ortaya koyarken, eneste evrensel bir tanım getirmeyi de büyük ölçüde güçleştirmektedir.

Bununla birlikte birkaç genelleme yapılabilir: 1) Enest aşağı yukarı bütün toplumlar ahlaksızlık olarak değerlendirilir; 2) ender olmakla birlikte, hükümdar soyundan gelen kardeşlerin evlendirilmesi gibi belirli olaylarda kültürlerin enest tabusunun çiğnenmesine göz yumduğu bilinmektedir; 3) biyolojik bağların yakınlığı azaldıkça, cinsel ilişkilere konan yasaklar da yumuşatılmakta ya da ortadan kaldırılmaktadır.

Antropolojide enest üzerine yapılan araştırmaların çoğu, enest tabusunun yapısının, işlevinin ve bir ölçüde de kökenlerinin çözümlenmesini ve yorumlanmasını kapsar. Sosyobiyolojik bakış açısını savunan antropologlara göre enest ile buna bağlı içten evlenme ve dıştan evlenme sorunları, temelde genetik biliminin ilgi alanına girer. İçleşmenin yaygın olduğu toplumlarda, üreme oranı düşmekte ve kalıtsal bozukluklar varlıklarını korumaktadır.

Bazı bilim adamları, enest'in işlevinin çekirdek aileyi cinsel kıskançlıktan kaynaklanabilecek huzursuzluklardan korumak olduğuna inanır ve dıştan evlenme kurallarını da bu yolla açıklarlar. Evrimci görüşü savunan kuramcılar ise grup içindeki enest yaşayışı bunun uzantısı olan dıştan evlenme kurallarının, erkekleri grubun dışındaki kadınlarla cinsel ya da evliliğe yönelik bağlar kurmaya ittiğini, böylece erkeklerin de kadın alıp verdikleri öbür grubun erkekleriyle işlevsel ittifaklar oluşturduğunu ileri sürerler.

Toplumsallaşmaya ağırlık veren bir başka kurama göre enest tabusu, çocuklara cinsel dürtülerini denetim altına almayı öğreten, böylece onların yetişkinlerin toplumunda, isteklerine gem vurabilen olgun bireyler olmalarına katkıda bulunan önemli bir araçtır. Sigmund Freud'un psikanalitik açıklamasına göre enest korkusu, kişinin ailesi için beslediği birbirine karşı duyguyla ilgili karşı cinsten aile üyeleriyle cinsel ilişki kurmak için duyduğu bastırılmış yasak arzuların birleşmesine dayanır.

Enest tabusunun kökenini ya da bugün de sürmesinin nedenlerini araştıran çağdaş bilim adamları, genetik, tarihsel ya da toplumsal bakış açılarına tek yanlı olarak kullanılmaktan kaçınırlar. Bazı araştırmacılar ise enest adı altında tek bir olgudan söz etmenin güç olduğunu ve erkek kardeş-kız kardeş, ana-ogul ve baba-kız arasındaki cinsel ilişkilerin, kuramsal açıdan ayrı ele alınmaları durumunda daha iyi anlaşılabilirceğini ileri sürmüşlerdir.

Ensor, James (Sydney), BARON (d. 13 Nisan 1860, Ostende - ö. 19 Kasım 1949, Ostende, Belçika), ressam ve oymabaskı ustası. Yapıtlarındaki garip fanteziler ve alaycı toplumsal yorumlarla tanınmıştır.

Dışavurumcular ve gerçeküstücüler üzerinde belirgin bir etkisi olmuştur.

1877-79 arasında Brüksel Akademisi'ne devam etti. Daha 20 yaşındayken son derece bilgili bir usta olmuştur. Önce Rembrandt ve Rubens'in sanatına tutkuyula bağlıyken, daha sonraları Fransız izlenimcilerinin canlı fırça vuruşlarını uyarladı.

Yapıtları 1883'te Brüksel Salonu'ndan geri çevrilince, Yirmiler(*) adıyla tanınan ilerici sanat topluluğuna katıldı. Bu dönemde

"Sanatçının Maskelerle Çevrelenmiş Portresi", James Ensor'un yağlıboya çalışması, 1899; özel koleksiyon

çalışmalarında iskeletler, hayaletler ve korkunç maskeler gibi grotesk fanteziler betimlemeye başladı. "Acayip Maskeler" (1883, Belçika Kraliyet Güzel Sanatlar Müzesi, Brüksel) bu tür yapıtlarından biridir. Çoğu kez koyu tonlar ve kalın boya hamuru (*impasto*) kullanması çağdaş izlenimcilerin tutumuyla ters düşüyordu. 1880'lerin ortalarından başlayarak ışığa daha fazla yer vermesine karşılık, pırlıltıyı, biçimi iyice bozmak için kullandı.

Ensor'un maskelere ilgisinin, annesinin antikacı dükkânından kaynaklandığı düşünülebilir. "İsa'nın Brüksel'e Girişi" (1888, Kraliyet Güzel Sanatlar Müzesi, Anvers) adlı resminde birbirine buluşturulmuş çığ renklerle verdiği kirli görünümü karnaval maskelerine izleyiciler öyle büyük bir tepki gösterdi ki, Ensor Yirmiler grubundan çıkartıldı. Ama o "Maskeler (Entrikalar)" (1890) ve "Asılmış Adamın Gövdesi İçin Kavga Eden İskeletler" (1890 ve 1891, Anvers Kraliyet Güzel Sanatlar Müzesi) adlı yapıtlarında da görüldüğü gibi, karabasanı animsatan resimler yapmayı sürdürdü. Gittikçe daha çok eleştiriliyor, eleştirildikçe de insanlara karşı daha alaycı ve olumsuz bir tavır takınıyordu. Bu duyguyla "Sanatçının Maskelerle Çevrelenmiş Portresi"ndeki ürkütücü ifadelerde açıkça yansımaktadır. Sonunda toplum yaşamından elini eteğini çekti, ortalarda görünmeyince öldüğünü söylentisi yayıldı.

Sanatında 1900'den sonra fazla bir değişiklik olmadı. Zaten en önemli resimleri bu tarihten önce gerçekleştirdikleriydi. Yapıtlarının değeri ancak 20. yüzyılın başında anlaşıldı. 1920'de ve 1927'de Brüksel ve Paris'te toplu sergileri açıldı. 1929'da "İsa'nın Brüksel'e Girişi"nin ilk kez sergilenmesinden sonra Belçika kralı Albert ona baron unvanını verdi.

enstatit, piroksen grubundan yaygın bir silikat minerali. Magnezyum silikatin ($MgSiO_3$, genellikle yüzde 10'a kadar demir içerir) düşük sıcaklıklardaki kararlı biçimidir. Bak. ortopiroksen.

Magnezyum silikatin öteki biçimleri, çok yüksek sıcaklıklarda oluşan protoenstatit ile düşük sıcaklıklarda kararsızlaşan klinoenstatit. Enstatit ve protoenstatit ortorombik sistemde (birbirine dik açılı, eşit olmayan üç eksen) kristalleşir; klinoenstatit ise, monoklinal sistemde (eşit olmayan üç eksen, eksenlerden ikisi birbiriyle geniş açı yapar, öteki kesişme açıları diktir) kristalleşir. Klinoenstatit, klinoferrosilitte, enstatit-ferrosilit dizisine benzer bir dizi oluşturur.

enstrümantasyon bak. orkestrasyon

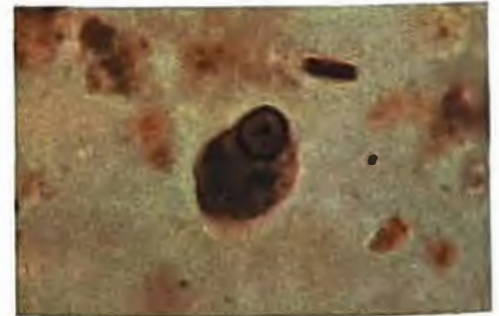
Ensukuş-Siranna, ENSUKEŞDANA olarak da bilinir, eski Sümer kent devleti Aratta'nın efsanevi hükümdarı. Uruk kralı Enmerkar ile yaptığı savaşlar Sümer destanlarına konu olmuştur.

ensülin bak. insülin

entalpi, YIGI olarak da bilinir, termodinamik bir sistemin, basınç ve hacminin çarpımı ile iç enerjisinin toplamı. Entalpi, enerji benzeri bir özellik ya da durum (hal) fonksiyonudur; yani enerji birimlerini alır ve değeri, sistemin geçmişi tarafından değil doğrudan basıncı, sıcaklığı ve bileşimi tarafından belirlenir. Buna göre entalpi (H), iç enerji (E) ile basınç (P) ve hacmin (V) çarpımlarının toplamına eşittir, $H=E+PV$.

Enerjinin korunumu yasasına göre iç enerjideki değişim, sisteme aktarılan ısı ile sistemin yaptığı iş arasındaki farka eşittir. Eğer yapılan iş yalnızca sabit basınçta hacim değişikliği ise, entalpi değişimi tümüyle aktarılan ısıya eşittir. Öteki enerji fonksiyonlarında olduğu gibi, entalpi için mutlak değerlerin bulunması gerekli ya da zorunlu değildir. Her madde için sıfır entalpi durumu, başvuru durumu olarak düşünülebilir.

Entamoeba, Rhizopodea (kökayaklılar) sınıfının *Amoebida* takımından, birçok türü omurgalı hayvanların ve insanın bağırsaklarında asalak yaşayan tekhücreliler cinsi.

Entamoeba coli
A.L. Leu

Hücre çekirdeğinde, endozom denen bir merkez bölge ve çekirdek zarına yapışık, eş büyüklükte taneciklerden oluşan bir dış halka bulunması bu cinsin tanıtıcı özelliğidir.

İnsan iç asafığı olan *E. histolytica* amipli dizanterinin etkenidir. Bu tekhücrelinin bağırsaklara yerleşmesiyle başlayan birincil enfeksiyon ishale, şiddetli bağırsak ağrılarına ve ateşe yol açar; bazı olgularda bağırsak duvarında yaralar açılır. Amiplerin kapı toplardamarı yoluyla karaciğer, akciğer ve öbür organlara ulaşmasıyla da bu organlarda ikincil enfeksiyon görülebilir. Çevresinde bir kapsül oluşturan *E. histolytica* genellikle sinek ve hamamböceği dışkılarından

karıştığı kirli besinler ve sularla insana bulaşır. Bu kapsüller omurgalıların bağırsagında açılır ve amipler dokulara yerleşir. Bazen bu türün hastalığa yol açmayan küçük tiplerine *E. hartmanni* adı verilir.

Özellikle sağlıksız ve iltihaplı, irinli dişetlerinde rastlanan *E. gingivalis*'in, bu dokularda bir hastalığa yol açtığı kanıtlanamamıştır.

entansif tarım bak. yoğun tarım

entasis, mimarlıkta, sütun gibi düşey öğelerin orta kesimlerinin, optik yanılsama nedeniyle olduğundan daha ince gibi gözükmesini önlemek amacıyla, hafifçe şişkin

Dor düzenindeki bir sütunda entasis (kesik çizgiler entasis uygulanmamış bir sütunun alacağı biçimi göstermektedir)

M. S. Briggs, *Everyman's Concise Encyclopedia of Architecture*, J. M. Dent & Sons and E. P. Dutton and Company, Inc.

yapılması. Klasik Yunan ve Roma sütunlarının neredeyse tümünün ortak özelliği olan *entasis*, Dor düzenindeki Eski Yunan mimarlığında abartılı biçimde uygulanmış, İÖ 5. ve 4. yüzyıllarda gittikçe daha zarf bir nitelik kazanmıştır. Özellikle Eski Yunan ve Roma mimarlık ürünleri için geçerli olan *entasis*'in romanesk, gotik ve (seyrek olmakla birlikte) Osmanlı mimarlığında da uygulandığı görülür.

Matematiksel bir temele oturtmak amacıyla yapılan araştırmalarda *entasis*'in çeşitli yapılarda eliptik hiperbol, parabol, hatta sikloid gibi değişik eğriler izlediği saptanmıştır. Ama büyük bir çeşitlilik göstermesi, göz kararıyla ve tümüyle deneysel bir yöntemle gerçekleştirildiğini düşündürmektedir.

Ente Nazionale Idrocarburi (ENI) (Devlet Hidrokarbon Kurumu), enerji alanında etkinlik gösteren İtalyan kamu kuruluşu. Petrol üretimi, taşımacılığı, arıtımı ve perakende satışıyla uğraşan entegre bir şirketler topluluğudur. 1953'te kurulmuştur. Özellikle deniz aşırı alımlar yoluyla İtalya'nın enerji gereksiniminin yaklaşık yansını karşılar.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra İtalya'da kamu sektörüne önemli bir ağırlık verilmesiyle oluşturulan üç büyük kamu iktisadi holdinginden biri olan ENI, Devlet İştirakleri Bakanlığı'na bağlı olmasına karşın, mali yapı ve işletme açısından büyük ölçüde özerktir. 1930'larda Faşist İtalyan hükümetinin kurduğu petrol ve doğal gaz şirketi AGIP'den (İtalyan Petrolleri Genel Merkezi) türemiştir. Eski bir direnişçi olan ve daha sonra Hristiyan Demokrat Parti'den (DL) milletvekili seçilen Enrico Mattei'nin girişimiyle petrol ve doğal gaz birimleri ENI bünyesi içinde yeniden düzenlenen AGIP, günümüzde ENI'nin perakende satışlarla ilgili bir yan kuruluşudur. Servis istasyonları aracılığıyla Afrika ve Avrupa'ya petrol ürünleri satmaktadır.

ENI son yıllarda özellikle açık denizde sürdürdüğü petrol araştırmalarını yoğunlaş-

tırmıştır. Ama İtalya'nın petrol üretimi, yurtiçi tüketiminin hâlâ küçük bir bölümünü karşılamaktadır. Bu nedenle başta Ortadoğu olmak üzere çeşitli kaynaklardan petrol ithal edilmektedir. ENI aynı zamanda doğal gaz araştırmaları ve ithalatından da sorumludur.

ENI'nin yan kuruluşları petrol ve doğal gaz araştırmaları, üretimi ve arıtması alanlarında etkinlik gösterir. Dokumacılık, nükleer enerji ve kimyasal maddeler alanlarındaki girişimlerinin yanı sıra yüksek tirajlı bir günlük gazetesi, bir haber ajansı ve birkaç reklam ajansı da vardır. 1980'lerde ve 1990'ların başlarında ENI'nin ortak yatırımları arasında Sovyetler Birliği'nde bir petrokimya tesisi ve İran'da bir petrol rafinerisi kurulması da bulunuyordu.

Entebbe, Doğu Afrika'da, Uganda'nın Orta ilinde kent. Kampala'nın 34 km güneyinde Victoria Gölüne uzanan bir yarımada'nın ucunda yer alır. 1893'te garnizon olarak kurulan kent, 1958'e değin Uganda'da İngilizlerin yönetim merkezi oldu. Yüksekliği (1.146 m) nedeniyle sürekli ılıman bir yaz iklimi egemendir. Kentte önemli botanik bahçeleri, hayvan hastalıklarıyla ilgili bir

Entebbe'de botanik bahçesi, Uganda
Agence Hœa - Qu

araştırma laboratuvarı ve bir virüs araştırma enstitüsü vardır. Çoğunlukla kamu kesiminde çalışanların oturduğu bir konut merkezi olan kentte hiç sanayi kuruluşu yoktur. Ama bir uluslararası havalimanının yanı sıra Victoria Gölü üzerinden Kenya ve Tanzanya ile Uganda'nın öteki kesimlerine vapurla ulaşım olanağı bulunduğu için Entebbe Doğu Afrika'nın kavşak noktalarından biridir. Filistinli eylemcilerin kaçırıldığı yolcu uçağındaki 103 rehineyi kurtarmak amacıyla İsrail hava komandoları, 3-4 Temmuz 1976 gecesi, Entebbe Havalimanı'na bir baskın düzenlemiştir. Nüfus çoğunlukla Afrikalılardan oluşur; Avrupa kökenli küçük azınlıklar da vardır. Asya kökenli azınlık 1972'de sınır dışı edilmiştir. Nüfus (1980) 21.289.

Entebbe baskını, İsrail'den Fransa'ya giderken Filistinli eylemcilerce kaçırılan Fransız yolcu uçağındaki rehinelere İsrail hava komandolarınca kurtarıldığı olay (3-4 Temmuz 1976). Uçak 27 Haziran'da, Atina'ya uğradıktan sonra kaçırılarak Uganda'nın Entebbe kentine uçuruldu. Hava korsanları İsrailli gibi gözükmeyen 258 yolcuyla serbest bırakıldılar; ötekileri ise İsrail ve Kenya ile başka yerlerde tutuklu bulunan 53 eylemcinin serbest bırakılması için rehin aldılar. İsrail 3 Temmuz'da "Phantom" avcı jetlerinin eşliğinde, 100-200 asker taşıyan üç "Hercules C-130H" kargo uçağını Entebbe'

ye gönderdi. Uganda'ya kadar 4.000 km uçan İsrail birliği, havalimanına indikten sonra bir saat içinde 103 rehineyi kurtardı. Yedi eylemci öldürüldü. Ayrıca Uganda'nın Sovyetler Birliği'nden aldığı 11 "MiG" avcı uçağı tahrip edildi. Bir İsrail askeri ile uç rehinine de öldü. Dönüşte Nairobi'de (Kenya) yakut ikmal yapan İsrail uçaklarını bir hastane uçağı karşıladı.

entegre devre bak. tümleşik devre

entelekheia, Aristoteles'in, olanaklılığı gerçekliğe çeviren etkin ilke anlamında kullandığı terim. Aristoteles'in madde ve biçim ya da gizilgüç (olanaklı) ve gerçeklik ayrımlarıyla yakından bağlantılıdır. Aristoteles her şeyde, onu oluşturan madde ya da öğeler ile o şeyi o kılan biçimi birbirinden ayırır eder. Tek başına madde, henüz gerçek şey değildir; onu tamamlayacak belli bir biçim, öz ya da işleve gereksinimi vardır. Ama madde ve biçim birbirinden ayrılmaz, yalnızca ayırılabilir. Örneğin bir canlı söz konusu olduğunda, inorganik öğelerin birleşimi olarak organizmanın maddesi, onu bir canlı durumuna getiren belirli bir biçim, işlev ya da iç etkinlikten ayırılabilir. Aristoteles, bu "ruh"u ya da "canlılık işlevi"ni *Peri psykhe*'de (*Animal/Ruh Üzerine*, 1990) canlının *entelekheia*'sı (ya da ilk *entelekheia*) olarak adlandırır. Ussal etkinlik ise insanı insan kılan, onu vahşi bir hayvandan ayıran şeydir.

Leibniz de maddi varlıkların sonul gerçekliği olarak gördüğü monadları, kendi kendilerini belirleyen içsel etkinlikleri dolayısıyla *entelekheia* olarak niteler. 20. yüzyıl başlarında Alman biyolog ve filozof Hans Driesch, vitalist biyoloji kuramı çerçevesinde terimi yeniden ele almış, bütün canlılar için varsaydığı yetkinleştirici işlevi ilkeyi *entelekheia* olarak adlandırmıştır.

Entente Cordiale, İngiltere ile Fransa arasındaki sorunları çözerek çatışma ortamına son veren ve I. Dünya Savaşı'ndan (1914-18) önceki 10 yıl boyunca bu iki ülkenin Alman baskılarına karşı diplomatik işbirliğine girmesini kolaylaştıran anlaşma (8 Nisan 1904). Bu anlaşma ile herhangi bir ittifak kurulmamış ve İngiltere, Fransa'nın Rusya'ya yönelik taahhütlerinin (1894) dışında kalmıştır.

Entente Cordiale, 1898'de Fransız dışişleri bakanı olan Théophile Delcassé'nin izlediği politikanın bir ürünüydü. Delcassé, Fransız-İngiliz anlaşmasının Almanların Avrupa'nın batısında kuracağı ittifak sistemlerine karşı Fransa'ya belli bir güvence sağlayacağına inanıyordu. Görüşmelerin başarıyla sonuçlanmasında, Fransa'nın Londra büyükelçisi Paul Cambon ile İngiliz dışişleri bakanı Lord Lansdowne'un büyük payı vardı. İngiliz kralı VII. Edward'ın Fransa'ya yakınlık duyması da anlaşmaya katkıda bulundu.

Anlaşmanın en önemli özelliği, İngiltere'ye Mısır'da, Fransa'ya da Fas'ta hareket serbestliği sağlamasıydı. Ama Fransa'nın Fas'ta zamanla alacağı önlemlerin, İspanya'nın oradaki çıkarlarını gereğince dikkate alması gerekiyordu. İngiltere ayrıca Fransız Ginesi açıklarındaki Los Adaları'nı Fransa'ya veriyor, Nijerya sınırlarını Fransa lehine belirliyor ve Yukarı Gambiya Vadisinin denetimini Fransa'ya bırakıyordu. Buna karşılık Fransa da Newfoundland açıklarında bulunan bazı balıkçılık alanlarındaki avlanma tekelinden vazgeçiyordu. Anlaşmayla Fransızlar ile İngilizlerin Siyam'daki (bugün Tayland) nüfuz bölgeleri de yeniden sap-

tandı. Böylece Fransız Çin'inde'ne bitişik doğu kesimi Fransız bölgesi, Burma'daki Tenasserim'e bitişik batı kesimi ise İngiliz bölgesi olarak belirlendi. Yeni Hebridler'e yerleşmiş İngilizler ile Fransızlar arasındaki çekişmeyi yatıştıracak düzenlemeler getirildi.

Entente Cordiale'in imzalanmasıyla, bir yandan iki devletin Afrika'da birbirlerini kollamaları kolaylaştı, bir yandan da Fransa'nın istemeyerek, İngiltere'nin ise gönüllü olarak içine girdiği yalnızlık hafifledi. İngiltere'nin Japonya'dan (1902) başka müttefiki yoktu; savaş Avrupa sularında patlak verirse o ittifakın da yaranı kalmayacaktı. Fransa'nın tek müttefiki olan Rusya ise 1904-05 Rus-Japon Savaşı'nda saygınlığını yitirecekti. Dolayısıyla anlaşma, uzun süredir politikasını Fransız-İngiliz çatışmasına bağlamış olan Almanya'yı kaygılandırdı. Fransızlar Fas'ta durdurmayı ve Entente'i bozmayı amaçlayan bir Alman girişimi (Tanca Olayı ya da I. Fas Bunalımı) anlaşmayı daha da güçlendirdi. Kısa süre sonra Fransız ve İngiliz genelkurmayları arasında askeri danışmalar başladı. Fransız-İngiliz dayanışması Algeciras Konferansı'nda (1906) pekiştirildi; II. Fas Bunalımı (1911) bu dayanışmayı daha da güçlendirdi.

enterit bak. bağırsak iltihabı

Enternasyonal, Uluslararası Emekçiler Birliği'nin (International Working Men's Association) kurulduğu 1864 ile II. Dünya Savaşı arasında ortaya çıkan ve önceleri çeşitli ülkelerdeki işçi hareketlerinin, daha sonraki dönemlerde de sosyalist ve komünist partilerin birliğini sağlama amacına yönelik olarak etkinlik gösteren örgütlerce benimsenen ad. Uluslararası Emekçiler Birliği I. Enternasyonal kabul edilmiş, onu 1889'da II. Enternasyonal, 1919'da III. Enternasyonal, 1923'te İşçi ve Sosyalist Enternasyonal, son olarak da 1938'de IV. Enternasyonal izlemiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan Sosyalist Enternasyonal(*), 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın ilk yarısında işçi hareketlerini yönlendiren bu geleneğin dışında tutulur.

I. Enternasyonal. 28 Eylül 1864'te Londra'da düzenlenen bir kitle toplantısında Uluslararası Emekçiler Birliği adıyla kuruldu. Çeşitli işçi örgütlerinin bir araya gelmesiyle oluşan birliğin kurucuları dönemin en güçlü İngiliz ve Fransız sendika önderlerindendi. Karl Marx toplantının düzenlenmesinde herhangi bir rol oynamadıysa da, 32 kişilik geçici Genel Konsey üyeliğine seçildi ve başkanlığı üstlendi. Zamanla son derece merkezi bir parti niteliğini kazanan örgüt, temelde bireysel üyeliğe dayanıyordu; üyeler bölgesel gruplar halinde örgütlenmiş, bu gruplar da ulusal federasyon çatıları altında birleştirilmişti. Bazı sendika ve dernekler ise topluca Enternasyonal'e bağlanmıştı. En yüksek karar organı, her yıl değişik bir kentte toplanıp örgüt ilkelerini ve politikalarını belirleyen Kongre'yd. Kongre'nin seçtiği Genel Konsey'in merkezi Londra'daydı. Yürütme organı olan Genel Konsey, ulusal federasyonlara muhabir sekreterler atamak, çeşitli ülkelerdeki grevleri desteklemek amacıyla bağış toplanmasını örgütlemek ve genel olarak Enternasyonal'in amaçlarına hizmet etmekle görevliydi.

I. Enternasyonal kuruluş aşamasından başlayarak Marksizm, Proudhonculuk, Blanquiçilik ve İtalyan, İspanyol ve Fransız-İsviçre federasyonlarında etkili olan Bakuninci anarşizm gibi sosyalist düşünce

akımları arasındaki çarpışmalara sahne oldu. Merkeziyetçi bir sosyalizmi savunan Marx ile Bakunin arasındaki mücadele, Bakunincilerin 1872'deki Lahey Kongresi'nde I. Enternasyonal'den ayrılmalayla sonuçlandı. Lahey Kongresi'nden sonra örgüt merkezi New York'a taşındı. Temmuz 1876'daki Philadelphia Kongresi'nde I. Enternasyonal'in resmen dağıldığı ilan edildi. 1873'te ayrı bir Enternasyonal oluşturan Bakuninciler 1877'ye değin yıllık kongrelerini düzenlemekle birlikte, örgütlerini ayakta tutamadılar. 1881'de Londra'da toplanan Anarşist Kongresi'nden sonra, Bakuninci Enternasyonal örgütü bir hareket olmaktan çıktı. Bu arada Sosyal Demokratlar, 1877'de I. Enternasyonal'i yeniden kurma yolunda bir girişimde bulundularsa da başarılı olamadılar.

I. Enternasyonal, daha ilk yıllarında Almanya, Avusturya, Fransa ve İspanya'da yasadışı ilan edildi. Fransa ve Almanya'nın Avrupa'da genel bir işbirliğine giderek örgütün çalışmalarını yasaklama girişimi, İngiltere'nin Londra'daki Genel Konsey'in merkezini kapatmaya yanaşmaması yüzünden başarısızlığa uğradı. Enternasyonal o dönemde milyonlarca üyesi ve sınırsız kaynakları bulunan çok güçlü bir örgüt olarak tanınıyordu, ama asıl kararlı üyelerinin sayısı 20 bini pek aşmadı. Suçlamaların tersine 1868'de Fransa, Belçika ve İsviçre'yi saran grev dalgasını da örgütlememiş, ama grevleri desteklemesi ve desteklediği söylentisinin yayılması çok etkili olmuştu.

II. Enternasyonal. Sosyalist parti ve sendikaların bir araya gelmesiyle oluşan ve Sosyalist Enternasyonal olarak da bilinen II. Enternasyonal, 1889'da Paris'te toplanan bir kongre ile kuruldu. 19. yüzyılın son 10 yılından I. Dünya Savaşı'nın başına değin Avrupa işçi hareketinin ideolojisini, politikasını ve mücadeleyi yöntemlerini büyük ölçüde etkiledi. I. Enternasyonal'den farklı olarak üyeleri yalnızca ulusal parti ve sendikalar; ayrıca merkezi bir örgüt değil, gevşek bir federasyondur. Uluslararası Sosyalist Büro adlı yürütme organı II. Enternasyonal'in kuruluşundan ancak 11 yıl sonra oluşturuldu. Merkezi Brüksel'deydi; ikinci kongresi de 1891'de orada toplandı. Sonraki kongreler değişik aralıklarla değişik kentlerde yapıldı. 1912'de II. Enternasyonal yaklaşık 9 milyon seçmenle bütün Avrupa ülkelerinin yanı sıra ABD, Kanada ve Japonya'nın sosyalist partilerini temsil ediyordu. Belirli bir yaptırım gücü olmamasına karşın, üye partilerce en yüksek manevi otorite sayılıyordu.

Parlamenter demokrasiyi savunan II. Enternasyonal, 1896 Londra Kongresi'nde buna karşı çıkan anarşistleri safından attı. Öte yandan uzun tartışmalardan sonra, sosyalist olmayan iktidar partileriyle işbirliği içinde aşamalı olarak sosyalizme geçişi de reddederek sınıf mücadelesi ve devrimin kaçınılmazlığına ısrar etti. Ama örgütün gündemindeki en temel sorun savaşın engellenmesiydi. Savaş tehlikesinin önüne geçmek için genel grev yoluna gidilmesi uzun tartışmalardan sonra reddedildi. Ülkeler arası anlaşmazlıkları çözmek için kararların uyulması zorunlu hakemlik mahkemelelerinin kurulması, silahlanmanın durdurularak tam silahsızlanmaya yönelmesi, gizli diplomasiye son verilmesi ve dış politikadan parlamentoların sorumlu olması ilkelerinin yerleştirilmesi istendi. Lenin, Rosa Luxemburg ve L. Martov'un 1907 Stuttgart Kongresi'nde kabul edilen karar tasarıyla ise II. Enternasyonal, savaş halindeki ülkelerin sosyalist partilerinden toplumsal devrimi gerçekleştirmek için savaşın yol açacağı toplumsal ve ekonomik bunalımdan yararlanmalarını istedi.

I. Dünya Savaşı'ndaki ittifaklar, savaşın ülkelerin sosyalist partilerini bir ikileme karşı karşıya bıraktı ve Enternasyonal'in bölünmesine yol açtı. Sırp ve Rus sosyalistleri dışında bütün partiler kendi hükümetlerini desteklerken partilerin içinde giderek büyüyen bir azınlık da, çoğunluğu II. Enternasyonal'in savaş karşıtı ilkelerini çiğnemekle suçladı. Bu "Enternasyonalci" grup 1915'te İsviçre'deki Zimmerwald'da toplanan konferansta savaşa hemen son verilmesi ve "ilhaksız tazminat" barış görüşmelerine başlanması çağrısında bulundu. Ama savaşa karşı çıkan bu azınlık da kendi içinde bölünmüştü; Lenin'in önderliğindeki "sol" grup, emperyalist savaşı sınıf savaşına dönüştürmek için çaba harcanmasında ısrar etti ve artuk çalışamaz hale gelmiş bulunan II. Enternasyonal'in canlandırılmasına karşı çıkarak 1919'da III. Enternasyonal kongresinin toplanmasıyla sonuçlanan hareketin başını çekti.

Savaşı kazanan ülkelerdeki sosyalist önderlerden oluşan bir komisyon II. Enternasyonal'i yeniden kurmak amacıyla 1920'de Cenevre'de bir Enternasyonal kongresi düzenlendi. Ama Enternasyonal'in savaş öncesi üyelerinden çok azı bu kongreye katıldı. Savaş ve Bolşevik Devrimi konularında sosyalist saflarda ortaya çıkan çatlaklar II. Enternasyonal'in yeniden kurulması için gerekli ortak zemini tümüyle yok etti.

II. Enternasyonal'den kopan ve III. Enternasyonal'e katılmayan savaş karşıtı bir grup 1921'de Viyana'da toplanarak Viyana Birliği adıyla da bilinen Sosyalist Partiler Uluslararası Çalışma Birliği'ni kurdu. Ertesi yıl II. ve III. Enternasyonal ile Viyana Birliği'nden delegeler ortak eylem koşullarını araştırmak için Berlin'de bir araya geldiler. Sonuç alınmayan Berlin Konferansı'nın ardından II. Enternasyonal ile Viyana Birliği arasında doğan yakınlaşma iki grubun 1923'te Hamburg'da yapılan kongre ile birleşmesine yol açtı. Kongreye katılan 620 delege, toplam 30 ülkeden 41 partiyi temsil ediyor ve 6 milyon 700 bin üye ile 25 milyon seçmene dayanıyordu. Kuruluş tüzüğünde işçilerin kapitalizmin ekonomik egemenliğinden kurtuluşunu ve Sosyalist Cumhuriyet'in kurulmasını amaçladığını belirten yeni örgüt İşçi ve Sosyalist Enternasyonal adını aldı ve Uluslararası İşçi Sendikaları Federasyonu ile yakın işbirliğine girdi.

İşçi ve Sosyalist Enternasyonal özgürlük ve barışa yönelik en ciddi tehdidin faşizmden geldiğine inanıyor, işçi sınıfının birliğinin yeniden sağlanmasını faşizmle mücadelelenin en etkili aracı olarak görüyordu. Almanya'da gerek komünist, gerek Nazi hareketlerinin Versailles Antlaşması'nın (1919) ekonomik koşullarından güç aldığını savunuyor, bu antlaşmayla Weimar Cumhuriyeti'ne yüklenen tazminatlar konusunda adil bir çözüm için mücadele ediyordu. Örgüt 1930'ların başında Alman ekonomisi çöküntüye uğradığında Batılı güçlere Almanya'yı desteklemeleri için çağrıda bulundu. Hitler iktidara gelince ise asıl dikkatini savaş tehlikesi üzerinde topladı. Ortak güvenlik ilkesini destekledi, savaşı önlemek için Milletler Cemiyeti'nin toplanarak genel karar almasına ısrar etti ve Nazi Almanya'sının yeniden silahlanmasına karşı çıktı. Faşist ülkelerden kaçan siyasal mültecilere, özellikle de Franco'nun zulmüne uğrayan İspanyol cumhuriyetçilerine paraşol yardım sağladı. Hitler'in Batı Avrupa'yı işgalinden sonra yalnızca İngiliz, İsveç ve İsviçre sosyalist partileri ayakta kalabilirdi.

III. Enternasyonal. Komünist Enternasyonal ya da kısaca Komintern olarak da bilinen III. Enternasyonal, komünist parti-

lerin birliğini sağlamak amacıyla 1919'da kuruldu. Belirtilen amacı dünya devrimini gerçekleştirmek olmakla birlikte, daha çok komünist hareketi Sovyet denetiminde tutmak için etkinlik gösterdi.

Komintern, II. Enternasyonal'de I. Dünya Savaşı konusunda ortaya çıkan üç yönlü bölünme sonucunda doğdu. Enternasyonal'in "sağ" kanadını oluşturan çoğunluk, sosyalizmin amaçları açısından çok daha zararlı gördükleri düşmana karşı kendi hükümetlerini desteklediler. "Merkez" hizbi çoğunluktaki partilerin milliyetçi eğilimlerini yererek dünya barışı adına II. Enternasyonal'in birliğini yeniden sağlamaya çalıştı. Lenin'in önderliğindeki "sol" grup ise hem milliyetçiliğe, hem de pasifizme karşı çıkarak ülkeler arasındaki bu savaşı ülkeler üstü sınıf mücadelesine dönüştürmek için sosyalist bir girişimde bulunulmasını istedi. 1915'te Lenin, askerlere ve işçilere yönelik bir hareketle "iç barışı değil, iç savaşı" destekleyecek yeni bir enternasyonalin kurulmasını önerdi. 1917'de Bolşeviklerin Rusya'da iktidarı ele geçirmesinden iki yıl sonra da, özellikle II. Enternasyonal'i canlandırmak isteyen merkezilerin çabalarını kırmak amacıyla Moskova'da ilk Komintern kongresini topladı. İlk Kongre'ye yalnızca 19 heyet ve o sırada Moskova'da bulunan az sayıda yabancı komünist katıldı. 1920'de Moskova'da toplanan II. Kongre'ye ise 37 ülkeden temsilciler geldi. Bu kongrede Lenin, Komünist Enternasyonal'e katılma koşullarını belirleyen 21 maddeyi kabul ettirdi; bu koşullara göre bütün üye partiler kendi iş yapılarında Sovyet örneğine uyacak, ılımlı sosyalistlerle pasifistleri örgütlerinden atacaktı.

Komintern'in yönetim yapısı Sovyetler Birliği, Komünist Partisi'ninkine benziyordu; iki kongre arasında bir yürütme komitesi görev yapıyor, daha küçük bir başkanlık divanı ise asıl yürütme organı işlevini görüyordu. Zamanla bütün güç tepedeki bu organların elinde toplandı; bunların aldığı kararlar Enternasyonal'e üye bütün partileri bağlıyordu. Komintern üzerindeki Sovyet egemenliği de daha başlangıçta sağlanmıştı. Enternasyonal Sovyetler'in girişimiyle kurulmuştu; merkezi Moskova'daydı; örgütün yönetim kademelerinde Sovyet temsilcilerinin sayısı çok fazlaydı ve yabancı komünistlerin çoğu dünyanın ilk sosyalist devletine bağlılık duyuyordu.

Dünya devriminin çok yakında gerçekleşmeyeceğinin ortaya çıkması 1921'de Komintern'in yeni bir siyasal çizgi oluşturmalarına yol açtı: Geniş emekçi kitlelerinin desteğini sağlamak amacıyla merkezci görüşlere muhalefet yumuşatıldı. Var olan rejimlerden "geçiş döneminin gerektirdiği taleplerde" bulunmak üzere "birleşik işçi cepheleeri" kurulması kararlaştırıldı. 1924'te Komintern'in sol kanadı geçici bir üstünlük kazanınca bu politika terk edildi. Ama Stalin'in, partisinin sol kanadına saldırması, Komintern'in ilk başkanı Grigori Y. Zinoviev'in 1926'da ihraç edilmesi ve ılımlı sosyalistlere daha da yakınlaşılmasıyla sonuçlandı. Daha sonra Stalin'in partinin sağ kanadına karşı harekete geçmesi ise Komintern politikasının yeniden değişmesine yol açtı. 1928'de toplanan VI. Kongre, Stalin'in belirlediği "aşırı solcu" çizgiyi benimsedi ve ılımlı sosyalistler bir kez daha işçi sınıfının baş düşmanları olarak damgalandılar. Yükselen faşist hareketin tehlikesi göz ardı edildi. Almanya'da komünistler Sosyal Demokratlar hedef alarak Weimar Cumhuriyeti'ni yıkmak için daha tehlikesiz olarak değerlendirdikleri Nazilerle işbirliği yaptılar. Bu politika değişiklikleri Komintern içindeki muhalefeti körükledi. 1933'te Troçki

ki IV. Enternasyonal'in kurulması çağrısında bulundu. Bu arada Stalin'in "tek ülkede sosyalizmin inşası"na yönelmesine karşın, bir kez daha dünya devriminin çok yakın olduğu kabul edildi. 1935'te Komintern'in VII. Kongresi'nde (son) Sovyetler'in ulusal çıkarları, yeni bir politika değişikliği gerektirdi. Almanya'ya karşı ittifak kurulabilecek ülkelerin yardımını sağlamak amacıyla Enternasyonal'in başlıca hedefinin faşizmin yenilgisi olduğu açıklandı. Komünistlerin faşizme karşı ılımlı sosyalist ve liberal gruplarla "halk cepheleeri" oluşturmaları öngörüldü; Komintern, artık Sovyet dış politikasının aracı haline gelmişti. Halk cephesi(*) programı, 1939'da Stalin'in Hitler'le bir antlaşma imzalamasıyla sona erdi. Ama çok geçmeden Almanya ile savaş başladı ve 1943'te Stalin, müttefiklerinin komünist bozguna çıkması korkusunu yatırmak amacıyla Komintern'i resmen feshetti. Bununla birlikte Komintern örgütünün büyük bir bölümü Sovyetler Birliği Komünist Partisi (KPSS) Merkez Komitesi içinde varlığını sürdürdü. III. Enternasyonal'e yakın görüşlü örgütlerden 1919'da Berlin'de kurulan Komünist Gençlik Enternasyonaline gene 1943'te, Temmuz 1921'de Moskova'da kurulan Kızıl Sendika Enternasyonal'i de (Profintern) 1937'de dağıldı. Ayrıca bak. Kominform.

IV. Enternasyonal. Stalin'in egemenliğindeki Komintern'in siyasal çizgisine muhalefet temelinde birleşen Troçkist örgütler tarafından kuruldu. IV. Enternasyonal düşüncesi, ilk kez 1920'lerin sonunda Stalin'in çeşitli muhaliflerince, özellikle de Troçki yanlılarına ortaya atılmış, ama Troçki, üye partilerin bütün kusurlarına karşın Komintern'in işçi sınıfının "öncüsü" olduğu düşüncesiyle başlangıçta buna karşı çıkmıştı. 1933'te Almanya'da Naziler iktidara gelince işçi sınıfının öncüsünün yeniden yönlendirilmesi gerektiğine inanan ve Komintern'in faşizme göz yuman tutumuna karşı çıkan Troçki, IV. Enternasyonal'in kurulması çağrısında bulundu.

Yeni Enternasyonal'in kuruluş çalışmaları da güçlüklerle karşılaşıldı. Her şeyden önce komünizm yanlısı işçi sınıfı partilerini Komintern'den koparmak gerekiyordu; oysa bu partiler 1917 Sovyet Devrimi ülkülerinin Komintern'de yaşadığına inanıyorlardı. Ayrıca 1934-38 döneminde Stalin'in gizli polisi Troçkizme yakınlık duyabilecek birçok kişiyi öldürmüş, bu nedenle Troçkist hareketin safları zayıflamıştı.

Kuruluş konferansı 3 Eylül 1938'de Fransa'nın Perigny kentinde toplandı. Konferans IV. Enternasyonal'in kurulduğunu ilan etti ve Troçki'nin Geçiş Programı'nı örgütün temel stratejik belgesi olarak benimsedi. Program, aşırı reformlar (örn. daha yüksek ücret, daha iyi çalışma koşulları) ve azami program (kapitalizmin yıkılması ve sosyalizme geçiş) arasında bir dizi hedef belirliyordu. Troçki'ye göre IV. Enternasyonal'in görevi, egemen sınıfların dayandığı temelleri yıkmak ve kitleleri devrim için seferber etmekti. Örgüt eşel mobil ücret sistemi, özel bankaların kamulaştırılması, işçi savunma grupları ve köylüler için ayrı programlar gibi taktik taleplerin gerçekleştirilmesi için çalışacaktı.

Troçki'nin ölümünden hemen önce ve 1940 sonrasında IV. Enternasyonal'in etkili bölümü ABD'deki küçük Sosyalist İşçi Partisi (SWP) idi. II. Dünya Savaşı'nın ardından iki Belçikalı Troçkist, Michel Pablo ve Ernest Germain, IV. Enternasyonal'in önderleri oldular. 1949'da Pablo, "yozlaşmış işçi devletlerinin yüzyıllarca yaşayacağı" kehanetiyle Enternasyonal'in dağılması çağrısında bulununca, hizipler arasında çatışma başladı. Bu mücadele, 1953'te

örgütün (Amerika İşçi Birliği ve İngiliz Sosyalist İşçi Birliği gibi gruplardan oluşan) Uluslararası Komite ve Pablo'yu destekleyen Uluslararası Sekreterlik biçiminde ikiye bölünmesiyle sonuçlandı.

Enternasyonal, Fransızca L'INTERNATIONALE, Birinci, İkinci ve Üçüncü Enternasyonal'in resmi marşı. SSCB'de 1944'e değin ulusal marş olarak kabul edilen "Enternasyonal", günümüzde de bazı sosyalist ve komünist partilerin resmi olmayan marşıdır. Marşın sözlerini 1871'de Parisli nakliye işçisi ve Komün Kamu Hizmetleri Komisyonu üyesi Eugène Pottier şur biçiminde yazdı. Bir süre sonra da Lille'li sanayi işçisi Pierre Degeyter şiiri besteledi. "Debout, les damnés de la terre" (Kalkın, ey dünyanın lanetlenmişleri) dizesiyle başlayan şur "Nous n'étions rien-donc, soyons tout" (Dün bir hiçti, şimdi her şey olalım) dizesiyle doruğuna ulaşır. Sovyetler Birliği Ulusal Marşı ("Gimn Sovetskogo Soyuza") ile değiştirildiği 15 Mart 1944'e değin SSCB'nin ulusal marşı olan "Enternasyonal", bir dönemde de "Stalin Marşı" olarak bilinirdi.

enterogastron, yağlı besinlerin mide ya da bağırsaklara girmesiyle uyarılan incebağırsak mukozasının salgıladığı hormon. Şeker ve proteinlerin de bağırsaklarda enterogastron salgısını uyardığı sanılmaktadır. Kan dolaşımıyla midedeki salgı bezlerine ve kaslara taşınan bu hormon, büyük olasılıkla gastrin hormonunun salgılanmasını ya da etkisini engelleyerek mide hareketlerini ve salgılarını durdurur. Ayrıca, mide ile bağırsaklar arasındaki büzücü kası gevşeterek besinlerin hemen bağırsağa geçmesine yol açan mide asitlerinin miktarını da azaltarak midenin boşalmasını geciktirebilir.

Enterogastronun kimyasal yapısı henüz tam olarak çözümlenememiştir. İncebağırsaktan alınan ve enterogastron olduğu sanılan maddelerin bir değil en az üç ayrı hormon içerdiği anlaşılmış, bu hormonlardan birine sekretin, ikincisine kolesistokinin adı verilmiştir. Sonuçta, önceleri enterogastronun denetiminde olduğu sanılan birçok işlevin öbür iki hormonun etkisiyle gerçekleştiği anlaşılmıştır.

enterokinaz, onikiparmakbağırsığının mukozasından salgılanan protein yıkıcı enzim (proteinaz). Etkisiz bir pankreas salgısı olan tripsinojeni, proteinlerin sindiriminde rol oynayan tripsine dönüştürür. Onikiparmakbağırsığının iç yüzünü döşeyen mukozadaki Brunner bezlerinden salgılanan düşüncülen enterokinaz, incebağırsaktaki çeşitli enzimlerin etkilerine direnir, ama kalınbağırsaktaki bakterilerce parçalanır. Enterokinazın bir işlevi de, etkisiz olan prokarboksipeptidazı etkili bir enzim olan karboksipeptidaza dönüştürmektir.

Enteropneusta, Hemichordata (yarımkordalılar) filumundan yumuşak gövdeli deniz omurgasızları sınıfı. Solucanı andıran bu hayvanların ön bölümünde koni biçimli bir hortum ve kum ya da çamur gibi yumuşak yüzeyleri oymaya yarayan kasılgan bir yaka bulunur. Uzunlukları bazı *Saccoglossus* türlerinde yaklaşık 5 cm'den başlayarak *Balanoglossus gigas* türünde 180 cm'yi aşar.

Bu sınıfın üyelerine, deniz kıyılarından 3.000 m'yi aşan derinliklere kadar çok değişik ortamlarda rastlanır. Türlerin çoğu U biçimindeki oyuklarda yaşarken, bazı derin deniz türleri dipte serbestçe yüzer. Besinler, ağızdan alınıp solungaç yarıklarından atılan deniz suyundan süzülür. Bazı

türler yapışkan bir madde salgılar, sonra bu maddeyi kirpikler ya da ince tüycükler yardımıyla ağızlarına götürerek üstüne yapışmış olan besin parçacıklarıyla beslenir.

Aynı eşeyli olan bu hayvanlarda, yakanın arkasında yer alan solungaçlarının yanında bir çift eşey organı bulunur. Bazı türlerin dişileri besince (yumurta sarısı) zengin olan az sayıda iri yumurta bırakırken, bazıları besin maddesi az olan çok sayıda küçük yumurtalar döker. Birinci gruptaki türlerin yumurtasından erişkine benzer yavrular çıkar; öbür türlerde ise yumurtadan çıkan *tornaria* tipi larvalar başkalaşma geçirerek erişkine dönüşür.

Enterprise (CVAN 65), ilk nükleer uçak gemisi. 1960'ta denize indirilmiş ve 1961'de ABD Deniz Kuvvetleri'nin hizmetine girmiştir. Sekiz nükleer reaktörle çalışan "Enterprise" in ağırlığı 85.000 ton, uçuş güvertesinin uzunluğu 336 m, genişliği ise 77 m'dir. Kesintisiz olarak 320.000 km yol alabilmektedir. Her türlü deniz koşuluna karşı son derece dayanıklı olan "Enterprise", öteki uçak türleriyle çalışan uçak gemilerine oranla çok daha büyük miktarlarda uçak yakıtı, donanım ve malzeme taşıyabilmektedir. "Enterprise"dan biraz daha büyük olan ikinci nükleer uçak gemisi "Nimitz" (CVAN 68) ise 1972'de suya indirildi.

entertip, satırları blok halde dizilen linotip(*) benzeri dizgi makinesi. Çok eskilerden beri gazete basımında, entertip dizgiyle hazırlanan klişelerden yararlanılmaktadır. Entertip dizgi makinesi, bir klavye, yaniden kullanılabilen hurufat matrisleri, döküm donanımı ve kullanılan matrisleri geri gönderen bir dağıtım sisteminden oluşur. Linotip gibi entertip dizgi makineleri de yazı karakterini ve boşlukları belirten delikli şeritlerle çalışır. Günümüzde linotip ve entertip dizginin yerini büyük ölçüde fotodizgi(*) almıştır.

enthymeme, tasarım mantığında ya da geleneksel mantıkta, eksik ifadeli bir tasarım çıkarımı. "Bütün insanlar ölümlüdür; o halde Sokrates ölümlüdür," çıkarımında küçük önerme, "Sokrates insandır," atlanmıştır. Sonuç dahil, önermelerden herhangi biri atlanabilir, ama genellikle atlanan, en doğal gelen önermedir. Retorik dilinde önermelerden birinin atlanması çoğunlukla çarpıcı bir etki yaratır. Sözcüğün Aristoteles'in *Analytika protera*sındaki (*Birinci Analitikler*) ilk kullanımı ise daha farklıdır; *enthymeme* burada öğretmek yerine ikna etmeye yönelik retorik tasarımlar için kullanılmıştır. Retorik tasarım genel geçerliliği olan önermelere dayanabileceği gibi, genel bir ilkeyi ya da özel bir olguyu doğrulamakta kullanılabilecek belirli bir olguyu da temel alabilir; olası ve ikna edicidir, ama geçerli olmayabilir.

entimizm, 19. yüzyıl sonları ve erken 20. yüzyıl başlarında ev içi sahneleri canlandıran ve ev yaşamını konu alan resim tarzı. Nabilerin en önde gelen temsilcilerinden Pierre Bonnard(*) ve Edouard Vuillard(*) bu tarzı uygulamışlardır. Nabiler, içinde yaşanan mekânların sıcaklığını, rahatlığını ve sessizliğini yakalayabilmek için izlenimcilerin geçici ışık ve atmosfer etkilerini betimlemede kullandıkları kırıntı renk tekniğinden yararlandılar (*bak. izlenimcilik*). Ama entimistler, renkleri dünyayı dikkatle gözlemleyerek elde eden izlenimcilerin tersine, doğal renkleri o andaki duygularını yansıtmak için abartılı ve saptırılmış bir biçimde kullandılar.

Gerek Bonnard, gerek Vuillard yoğun renk alanlarını düzenlerken, güçlü bir bezemeci duyarlılık gösterdiler. Zengin ve yumuşak renkleri kullanan Vuillard'ın resimlerinin en önemli özelliği uyumlu düzenlemelerle zarif biçimlerdi. Bonnard ise biçimsel kurguya daha az ilgi duydu ve (çoğu kez içinde karısına da yer verdiği) parlak, yumuşak renkli sahnelere neşeli bir yumuşaklık getirdi. Entimizm belirli bir hareket değildi; ama birçok resimde başarıyla uygulandığı için döneminin sanatı içinde önemli bir yere sahip oldu.

Entimos I, TRABZONLU ENTİMOS olarak da bilinir, ANTHİMOS olarak da yazılır (ü. 6. yy), 535-536 arasında Konstantinopolis (İstanbul) patriği. Monofizit(*) inançları açıkça savunan Bizanslı son önemli din adamıdır.

Trabzon piskoposu sıfatıyla 532'de Doğu ve Batı arasında dinsel ve siyasal birlik sağlamaya yönelik tartışmalara katıldı. Görünürde kilisenin yerleşik öğretilerini desteklemekle birlikte Monofizit eğilimleri taşıyor, bu kanadın önde gelen kuramcılarını Antiochia (Antakya) patriği Severus ve İskenderiye patriği Theodosios ile de yazışıyordu. Monofizitlere yakınlık duyan İmparatoriçe Theodora, Haziran 535'te Patrik Epiphanius'un ölümü üzerine, Entimos'u Konstantinopolis patriğine atadı. Entimos, Papa I. Agapetus ile işbirliği içinde yerleşik inançların destekleyeceğine söz veriyse de gizlice Monofizitlere yardım etti. Mart 536 başlarında Konstantinopolis'e yaptığı bir yolculuk sırasında Entimos'un gerçek inançlarını öğrenen Papa Agapetus bir sinod toplayarak patrik ile kilise arasındaki anlaşmayı bozdu; Entimos'u azletti ve papazlık yetkilerini elinden aldı. Konstantinopolis'teki konsil tarafından suçlu bulunan Entimos ömrünün sonuna değin İmparatoriçe Theodora'nın koruması altında, bir manastırda yaşadı.

Entimos'un günümüze ulaşan yazıları, Monofizit inançları yansıtan incelemeler ile İsa'nın doğasına ve kişiliğine ilişkin yerleşik öğretiye karşı reddiyelerden oluşur. Bu yazılar, 12. yüzyıl Bizans tarihçilerinden Niketas Khoniates'in Ortodoksluk Sözlüğü'nde korunmuştur.

Entimos VI, ANTHİMOS olarak da yazılır, asıl adı JOANNİDES (d. y. 1790, Kutali Adası, Ege Denizi - ö. 1878, Kandilli, İstanbul), 19. yüzyıl ortalarında üç dönem Fener Rum patriği. Fener Patrikhanesi'ne başkaldıran Bulgar Ortodoks Kilisesi üzerinde otoritesini korumaya çalışmıştır.

Yunanistan'da Aynaroz Dağındaki bir manastırda keşiş olan Entimos, 1840 dolayında Efes (Ephesos) başpiskoposluğuna seçildi. Daha sonra Fener patriği oldu; 1845-48, 1853-55 ve 1871-73 dönemlerinde bu görevi sürdürdü. Papa IX. Pius, 6 Ocak 1848 tarihli *In suprema petri apostoli sede* (Havarî Petrus'un Yüce Tahtı Üzerinde) başlıklı genelgesinde Ortodoks Kilisesi'ni Katolik Kilisesi'yle birleşmeye çağırdı. Bunun üzerine Entimos, İskenderiye, Kudüs ve Antakya (Antiochia) patrikleriyle birlikte, papalığın bütün dünyadaki kiliseler üzerindeki yetki sahibi olma çabasını eleştiren, Ortodoks dünyasına yönelik bir açık mektup biçimindeki Patrikler Genelgesi'ni kaleme aldı (1848).

Entimos VII (TSATSOS), ANTHİMOS olarak da yazılır (d. y. 1835, Janinal, Yugoslavya - ö. Aralık 1913, Heybeliada, Osmanlı Devleti), 1895-96 arasında Fener Rum patriği, ilahiyatçı ve hatip. Katolik Kilisesi'ne yönelik eleştirileriyle ünlüdür.

Yarım yüzyıl önceki Fener patriği VI. Entimos'un Papa IX. Pius'a karşı yaptığı

gibi VII. Entimos da, Ortodoks ve Katolik kiliseleri arasında birleşme temelleri arayan Papa XIII. Leo'nun 20 Ocak 1894 tarihli *Praeclara gratulationis* (Muhteşem Kutlama) başlıklı genelgesini reddeden bir genelge kaleme aldı. Bu genelgede, Katolik Kilisesi'nin ilk Hristiyan öğretisini yozlaştırdığını öne süren geleneksel Ortodoks savlara yer verdi; ayrıca 19. yüzyılda ortaya çıkan Katolik öğretilere karşı yeni suçlamalar ileri sürdü. Latin Kilisesi'ni, Hristiyan inancına yabancı unsurlar sokmakla suçladı. Papa IX. Pius'un 1854'te ortaya attığı Meryem Ana'nın ilk günahattan arınmış doğduğu (Günahsız Doğum) dogmasına ve I. Vatikan Konsili'nin (1869-70), öğretisiyle ahlak konularında papanın yanılmazlığına inanmanın kurtuluş için zorunlu olduğu yönündeki kararına özellikle karşı çıktı.

entisol, toprak sınıflandırmasındaki başlıca 10 türden biri. Ayırt edici özelliği belirgin bir katmanlaşmaya sahip olmamasıdır. Bu tür topraklar çok çeşitli yüzey ve iklim koşulları altında oluşur. Entisol topraklar, genç jeolojik oluşumlar (taze lavlar, yükselme ya da toprak kaymasıyla açığa çıkan yüzeyler ya da sabit kum tepelikleri) üzerinde gelişmiştir. Entisoller ayrıca, aşınmaya ya da değişime uğramış bitki örtüsünün etkisiyle bozulmuş toprakları, kayaçlar üzerinde oluşan ufalanmaya dirençli ya da bitkiler için kimyasal olarak zararlı toprakları ve akarsuların taşıdığı genç alüvyonlu toprakları da içerir. Entisoller daha çok dağlık bölgelerde ve çöllerde bulunur ve toplam kara yüzeyinin yaklaşık 12'de birini kaplar.

Entodiniomorphida, sığır, at ve öbür otçul memelilerin işkembe ya da bağırsaklarında zararsız asalak olarak yaşayan kirpikli tekhücreliler takımı. Çok yaygın olan ve

Entodiniomorphida takımından *Cycloposthium bipalmatum*
J. M. Langham

hızla üreyen bu asalakların bir ineğin sindirim sistemindeki sayısı çoğu kez 10 milyonu aşar. Belirli bir biçimi olmayan hücrenin ön bölümünde, yüksekçe olan ağız bölgesinin çevresinde sarmal biçimde yerleşmiş sık kirpik demetleri bulunur. Hücrenin arka ucundaki çıkıntılardan en irisi büyük olanlıkla dümen işlevi görür. Bazı türleri selülozu sindirebilen bu tekhücrelilerin, ortakçılık ya da ortakyaşarlılık ilişkisine girerek konağın sindirimine yardımcı olduğu sanılmaktadır. Hücre bölünmesiyle eşeysiz üreyen bu hayvanlarda ayrıca kalıtsal bilgi alışverişine dayanan eşleşme biçiminde eşeyli üremeye de rastlanır. Bu takımın *Cycloposthium* cinsi atların, *Diplodinium* cinsi de sığır, antilop, deve gibi gevişgetiren hayvanların sindirim sisteminde bulunur.

entomoloji, BÖCEKBİLİM olarak da bilinir, böcekleri inceleyen bilim dalı. Hayvanlar âleminin en kalabalık sınıfı olan *Insecta*, 700

bini aşkın bilinen türün yanı sıra, en az o kadar tanımlanmamış böcek türünü kapsar. Böylesine zengin bir tür çeşitliliği gösteren böcekler doğal olarak insan yaşamında öbür hayvanlardan çok daha büyük bir önem taşır.

Biyolojinin öbür alanları gibi entomoloji de birçok alt dala (örn. taksonomi, ekoloji, davranışbilim, fizyoloji vb) ayrılmıştır. Bu alt dalların çoğunda hem uygulamalı, hem de salt araştırmaya yönelik çalışmalar yapılır. Uygulamalı entomoloji çalışmalarını böcekleri zararları ve yararları açısından inceleyen, kuramsal araştırmaların amacı tüm böceklerle ilişkin temel bilgileri toplamaktır. Uygulamalı entomoloji up, veterinerlik, tarım, bahçecilik, meyvecilik ve ormancılıkla yakından ilişkilidir.

İÖ 4. yüzyılda Yunanlı filozof ve doğabilimci Aristoteles böcekleri ayrıntılı biçimde incelemiş, gövdelerinin üç ana bölümden oluştuğunu açıklamış ve bu bilim dalına adını veren *entoma* sözcüğünü önermiştir. İtalyan doğabilimci Ulisse Aldrovandi, Aristoteles'ten sonra yüzyıllar boyunca kararlıkta kalan böcek biyolojisini 1602'de yayımladığı *De animalibus insectis ...* (Böcekler Üzerine) adlı büyük bilimsel incelemesiyle yeniden gündeme getirmiştir. 17. yüzyılın ortasında mikroskopun bulunması böceklerle duyulan ilgiyi artırmış, özellikle Hollandalı doğabilimci Jan Swammerdam böcek anatomisinin birçok yönünü inceleyerek açıklamıştır. 18. yüzyıl, böceklerin bugünkü sınıflandırmasına temel olan yetkin çalışmalara tanık olmuştur. Fransız biyoloji bilgini R. A. F. de Réaumur'un, ilk cildi 1734'te yayımlanan altı ciltlik *Mémoires pour servir à l'histoire des insectes* (Böceklerin Tarihi Üzerine İncelemeler) adlı çalışması bu konudaki önemli dönüm noktalarından biridir. Öte yandan Carolus Linnaeus'un 1735'te yayımladığı, 1758'de 10. baskısını yapan *Systema naturae* (Doğa Sistemi) adlı yapıtında hayvanlara uyguladığı ikili adlandırma yöntemi, böceklerin adlandırılmasında sürüp giden karmaşaya son vermiştir.

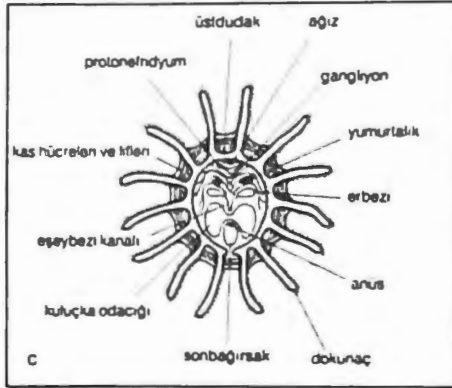
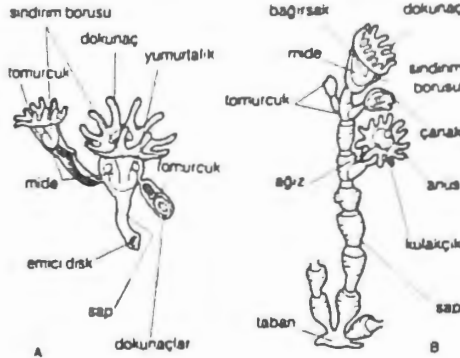
Bugün çağdaş entomoloji çalışmalarının odak noktası hâlâ taksonominin tanımlama evresindedir ve *Lepidoptera* takımından kelebekler ve güveler gibi en iyi incelenmiş gruplarda bile sürekli yeni türler tanımlanmaktadır. Larva ve erişkin biçimleri birbirinden çok farklı olan tumbaşkalasmalı böceklerin erişkinleri dışında, böceklerin yaşam evrelerini tanımlamak genellikle son derece güçtür.

Zararlı böceklerin biyolojisi, çoğu kez insanlara zararı dokunmayan böceklerden çok daha ayrıntılı olarak bilinir. Günümüzde hükümetlerin tarımsal ilgili organları, kimya sanayisi, üniversiteler ve araştırma merkezleri, zararlı böceklerle savaşabilmek için bu türlerin biyolojik özelliklerini aydınlatmaya yönelik çalışmalara büyük fonlar ayırmaktadır.

Entoprocta, yaklaşık 40 türü içeren omurgasız su hayvanları filumu. Yeryüzünün bütün bölgelerinde rastlanan bu hayvanların büyük bölümü denizlerde, yalnız *Urnatella* cinsinin üyeleri tatlı sularda dağılmıştır. Bazıları tek tek bireyler halinde yaşarken, bazıları tomurcuklanma yoluyla yeni bireyler vererek koloniler oluşturur. Kolonideki bireylerden (*zooid*) her biri, ancak 0,2-0,5 mm boyunda mikroskopik bir canlıdır ve bir sapla kabuklulara, algilere ya da sünger, yosunhayvanı, halkalısolucanlar gibi su akıntısı sağlayan hayvanlara tutunur. Sapın ucundaki gövde çanak ya da kadeh biçimindedir; gövdenin içinde U biçiminde kıvrılmış bağırsak, boşaltım, üreme ve sinir sistemleri bulunur. Tepede bir taç ya da

çelenk oluşturan kirpikli dokunaçlar, çevredeki suyu harekete geçirerek besin parçacıklarını ortadaki ağza doğru yöneltir. Koloni oluşturan türlerde çanak gövde sık sık atılarak yenilenir. Tek başına yaşayan türlerde tomurcuklanmayla oluşan yavru bireyler olgunlaşınca ana bireyden ayrılır ve bağımsız yaşamaya başlar. Bazı türlerde serbestçe yüzen larvalar bir yere tutunarak yeni koloniler ya da bireyler oluşturur.

Entoprocta filumunun larvaları ve larvalarının ilk gelişme biçimleri bu hayvanların yuvarlaksolucanlarla ya da benzer filumlarla uzaktan akraba olabileceğini gösterirse

Entoprocta üyelerinin yapısı

(A) İki tomurcuk vermiş *Loxosoma singulare* bireyi, (B) Bükülgen ve bölünmüş bir sap üstündeki *Urnatella gracilis* kolonisi, (C) *Pedicellina cernua*'da çanak ya da kadeh gövdenin üstten görünümü

McGraw - Hill Encyclopedia of Science & Technology (1960)

de, bu hayvanların herhangi bir filumla yakından bağlantılı olduğu kanıtlanamamıştır.

İlk kez 1774'te tanımlanan *Entoprocta* filumu, besinlerini sudan süzerek alan dokunaçlı bireylerin koloniler oluşturduğu yosunhayvanlarıyla (*Bryozoa*) birlikte sınıflandırılmışsa da, bu iki grup arasındaki benzerlikler yüzeyseldir. Örneğin beslenme yöntemleri temelde büyük farklılıklar gösterir; üstelik yosunhayvanlarında kolonideki her bireyin vücut boşluğu (sölom) vardır ve anüs dokunaçların dışına açılır. *Entoprocta* üyelerinin anüsü dokunaç tacının içine açıldığı için, 1869'da, "anüsü içte" anlamındaki *Entoprocta* adı önerildi ve 1888'de bu hayvanlar ayrı bir filum olarak tanımlandı. 1921 ve 1929'da da *Entoprocta* yerine *Calysozoa* ve *Kamptozoa* adları önerildi.

Entoprocta filumunun tür sayısı az, bilinen fosil üyeleri yoktur. Filum üç familyaya bölünürse de, bu sınıflandırma koloni oluşturan ve oluşturmayan türler arasındaki belirgin farkları tam anlamıyla vurgulamaz. Bu nedenle bazı uzmanlar filumu önce iki takıma ayırmanın daha doğru olacağını düşünmüşler, birinci takımın *Pedicellinidae* (sap yapılarına göre altı cins içinde sınıflandırılmış yaklaşık 30 tür) ve *Urnatellidae* (iki tür) familyalarını, ikinci takımın ise yalnızca *Loxosomatidae* (yaklaşık 100 tür) familyasını içermesi gerektiğini savunmuşlardır.

Entre Ríos (İspanyolcada "İrmaklar Arasında"), Arjantin'in doğusunda eyalet. Batıda Paraná Irmağı, doğuda da Uruguay sınırını oluşturan Uruguay Irmağıyla sınırlanır. Bazen Arjantin Mezopotamyası olarak adlandırılan bölgenin güney bölümünü oluşturur. Yüzölçümü 78 781 km²'dir. Eyalet sınırları içinde yer alan engebeli ova kuzeyde ve doğu ile batı kıyıları boyunca ormanlık sınırlarla çevrilidir. Topraklar güneye, Río de la Plata halicinin kuzeybatısındaki Paraná Deltasına doğru giderek alçalır. Concepción del Uruguay kenti yakınlarında bulunan 8.500 hektarlık El Palmar Ulusal Parkı'nda, 800 yıllık ağaçların bulunduğu bir palmiye ormanı ve arkeolojik kalıntılar yer alır.

16. yüzyıl sonlarında bazı koloni yerleşimleri kurulmasına karşılık bölge ancak 1814'te eyalet statüsü kazandı. Entre Ríos, Juan Manuel de Rosas'ın diktatörlüğü sırasında (1829-52), ırmak ticaretinin denetlenmesi konusunda çıkan anlaşmazlık nedeniyle muhalefetin merkezi haline geldi. Muhalefet önderlerinden General Justo José de Urquiza, Rosas'ın devrilmesinde rol oynadı ve yeni Arjantin Konfederasyonu'nun başkanı olarak Paraná'yı ulusal başkent yaptı. Urquiza'nın 1861'de iktidardan düşmesinin ardından Buenos Aires yeniden başkent oldu. 19. yüzyılın ikinci yarısında çok sayıda İtalyan, Alman ve İsviçreli göçmenin yerleşmesiyle Entre Ríos'ta tarım ve ekonomi hızla gelişti. Arjantin'in ilk et paketleme ve konserve tesisleri burada kuruldu.

Sığır besiciliği, buğday, keten, pürnç ve turuncgil yetiştirme gibi tarımsal etkinliklerin bölge ekonomisinde büyük önemi vardır. Gıda ve tüketim malları sanayileri, özellikle eyalet merkezi Paraná'da çok yoğundur. Entre Ríos'un güneyinde, Gualaguay Irmağı üzerinde yer alan Gualaguay'da çok sayıda sığır çiftliği bulunur; ırmak ulaşımı için ayrıca liman tesisleri kurulmuştur. Arjantin Mezopotamyası ile Buenos Aires arasındaki ilk doğrudan ulaşım bağlantıları, 1970'lerde, Paraná Deltasını aşan 33 km'lik bir köprü ve kara ve demir yolları sisteminin tamamlanmasıyla kuruldu. Nüfus (1986 tah.) 968.000.

entrenchat, balede beşinci duruştan başlayan sıçrama. Sözcük bir olasılıkla İtalyançada "dokumak" ya da "örmek" anlamın-

Rusluk Hureyev bir dans gösterisinde entrenchat yaparken
Fred Feh

daki *intrecciare*'den gelir. Bu sıçrama sırasında dansçı havada bacaklarını çapraz olarak hızla hareket ettirir. Terimin ardından söylenen *trois* (üç), *quatre* (dört) vb sayılar çapraz hareketin kaç kez tekrarlandığını gösterir. Dansçı, çift sayılı *entrechat*'larda iki ayağının, tek sayılı *entrechat*'lardaysa tek ayağının üstüne düşer. Nijinsky'nin ünlü sıçramalarının arasında *entrechat-dix*'lere yer verdiği bilinir. Daha yakın zamanlarda İngiliz televizyonundaki bir dans gösterisinde Wayne Sleep bir *entrechat-douze* (12'li *entrechat*) gerçekleştirmiştir.

entrensek faktör bak. özetken

entrika komedisi, DURUM KOMEDİSİ olarak da bilinir, kahramanlarının gülünç, yapmacık durumlara dayanan karmaşık olaylara karıştığı, bol bol kaba mizah öğeleri içeren komedi türü. Entrika komedisine bir örnek olan Shakespeare'in *Comedy of Errors*'ı (*Yanlışlıklar Komedyası*) aslında, Romalı oyun yazarı Plautus'un (İÖ y. 254-194) ikiz efendilerin ikiz uşaklarıyla karıştırılmasını mizahi biçimde kullandığı *Menaechmi* (İkizler) ve *Amphitruo* (*Amphitryon*) adı iki oyunundan uyarlanmıştır.

Entrika komedisi, Molière gibi bir ustanın elinde de töre komedisine(*) dönüşmüştür. Örneğin, işe yaramaz oduncu Sganarelle'in bir şaka sonucu doktor sanılmasıyla fars havasında başlayan *Le Médecin malgré lui* (*Zoraki Tabip*), Sganarelle'in rolüne uyup gerçek bir doktor kadar başarılı olmasıyla, bilgiciliğin ve burjuva safdilliliğinin yergisi olarak gelişir.

entropi, DAGI olarak da bilinir, termodinamik bir sistemin başka sistemlere iş biçiminde aktarabileceği enerji miktarını gösteren özelliği ya da durum (hal) fonksiyonu. Entropinin değeri sistemin var olan koşulları ya da durumu tarafından belirlenir. Sabit enerjili bir sistemin entropisi sıfırdan bir maksimum değere kadar değişir. Eğer sistemin entropisi sıfırsa, aktarılabilirliği iş miktar enerjisine eşittir. Eğer entropi maksimumda ise aktarılabilirlik iş miktarı sıfır olur. Bir sistemden ötekine mutlak sıcaklıkta (T), q miktarda ısı aktarıldığında, tersinir süreçlerde sistemin entropisindeki artış $\Delta S = q/T$, tersinmez süreçlerde ise $\Delta S > q/T$ biçiminde tanımlanır. Nicelik belirten bir özellik olan entropinin büyüklüğü belirli bir termodinamik durumda bulunan maddenin miktarına bağlıdır.

1850'de Alman fizikçi Rudolph Clausius tarafından ortaya atılan entropi kavramı, kimi zaman termodinamiğin ikinci yasası olarak da tanımlanır. Bu yasaya göre, soğuk ve sıcak gazların kendiliğinden karışması, gazın bir vakum içine denetimsiz olarak yayılması ve bir yakıtın yanması gibi tersinmez süreçler sırasında entropi artar.

Entropi üzerinde yapılan istatistiksel çalışmalar, termodinamik denge durumundaki çok büyük bir sistem için entropinin (S), bu entropiye karşılık gelen mikroskopik durumun gerçekleşebilecek mikroskopik yollarının maksimum sayısının (W) doğal logaritmasına orantılı olduğunu göstermiştir. Buna göre, k Boltzmann sabiti olmak üzere, entropi, $S = k \ln W$ biçiminde gösterilebilir.

Kendiliğinden olan tüm süreçler (enerji dönüşümleri) tersinmezdir. Buna dayanarak evrenin entropisinin artmakta olduğu söylenebilir. Bir başka deyişle, her an bir miktar enerji daha mekanik enerjiye dönüşürülemez duruma gelmekte ve böylece evren giderek "tükenmektedir".

entropiyon, altı gözkapığının içe doğru dönmesi. Daha çok yaşlılarda görülen entropiyon, gözkapığının kenarında bulunan ve göz kırpmayı sağlayan kasın istem dışı kasılmasından ya da gözkapıklarına destek olan katmanların gevşemesinden ileri gelir. Gözkapığı içe döndüğünde kirpikler gözün kornea katmanına sürtünür ve bu katmanı örseleyerek yaralar açabilir. Başka göz hastalıklarının yan etkisi olarak da ortaya çıkabilen entropiyon, cerrahi girişimle tedavi edilebilir.

Enugu, Nijerya'nın güney kesimindeki Anambra eyaletinin merkezi. Udi Platosunun (yüksekliği 227 m) eteğinde, Port Harcourt'dan başlayarak güneydoğuya yönelen demiryolunun 243. km'sinde, Aba, Onitsha ve Abakaliki'den gelen yolların kesiştiği noktadadır. 1909'da platoda kömür bulunması üzerine kurulan Port Harcourt limanından gelen demiryolunun tamamlanmasıyla Enugu hızla gelişti. "Tepenin üstünde" anlamına gelen enu Ugu adı, plato üzerindeki eski Ibo köyü Enugu Ngwo'dan gelir. 1939-51 arasında Doğu illerinin merkezi, 1951-67 arasında Doğu Nijerya'nın bölgesel başkenti olarak işlev gören Enugu, Federal ordularca ele geçirilmesine değin aynılıkçı Biafra Cumhuriyeti'nin de geçici başkenti oldu.

Enugu'da kömür çıkarımı önemini korumakla birlikte kent ekonomisi 1960'larda çeşitlilik kazanmıştır. 11 km doğusundaki havalimanının yakınında, asbest çimento mamulleri ile oksijen ve asetilen üretilen Emene sanayi bölgesi bulunmaktadır. Kentte ayrıca bir demiryolu atölyesi, bir otomobil montaj tesisi, mobilya ve çömlek fabrikaları, bir huzar atölyesi ile daha küçük ölçekli dokuma ve gıda imalathaneleri vardır. 53 km doğudaki Nkalagu çimento fabrikası Enugu kömürünü kullanır ve Emene'deki çimento fabrikasını besler. Enugu aynı zamanda İbolar için bir alışveriş (Hint yerelması, tapyoka, kalkas, mısır, nohut, piriç, soğan, canlı hayvan) merkezi, demiryolu için de bir toplama (Obubra'dan kereste, Ogheden baladur cevizi) noktasıdır.

Enugu hem yönetim ve sanayi, hem de bir eğitim merkezidir. Enugu Üniversitesi'nin hukuk ve tıp fakülteleri buradadır. Anambra Eyalet Teknoloji Üniversitesi'nin iki kampusunun biri, İşletme ve Teknoloji Enstitüsü, çeşitli yüksek öğretmen okulları, birçok orta dereceli okul Enugu'dadır. Kentte Nijerya Üniversitesi Hastanesi ile bir ortopedi hastanesi bulunur. Eyalet kütüphanesi ile devlet radyo istasyonunun da yer aldığı kentin bir havalimanı vardır. Nüfus (1990 tah.) 272.000.

enuresis bak. enürezi

Enünlü, Ahmet (d. 1948, İstanbul), vücut geliştirme dalında dünya şampiyonluğu kazanmış sporcu.

Vücut geliştirme sporuna 18 yaşında başladı. Çalışmalarını Yorgo Tagar'la sürdürdü. İstanbul ve Türkiye birincilikleri kazandı. Türkiye'de vücut geliştirme sporunun federasyon örgütleri dışında bırakılması nedeniyle, uluslararası yarışmalarda Vücut Geliştirme Derneği aracılığıyla ya da kendi olanaklarıyla katıldı. 1969-84 arasında 16 kez katıldığı uluslararası yarışmalarda altı kez dünya birincisi, üç kez dünya ikincisi, bir kez dünya üçüncüsü, iki kez Avrupa ikincisi ve bir kez de Ortadoğu birincisi oldu. 1974'te Dünya Vücut Güzelliği Şampiyonası'nda 24 ülkeden 53 sporcu arasında orta boyda (1,65 m - 1,72 m arası) birinciliği kazandı. Bütün boylardaki klasmanda ise ABD'li Ferigno'nun ardından

ikinci oldu. Vücut geliştirme dalında birçok sporcu da yetiştiren Enünlü, Dünya Vücut Federasyonu'nca onur listesine alınmıştır.

enürezi, ENURESIS ya da İSTENÇDİŞİ İŞEME olarak da bilinir, işemeyi sağlayan kaslarını denetlemeyi (çişini tutmayı) öğrenmiş olması gereken yaştaki çocuklarda görülen istençdışı işeme. Bu yaştan sınırlı kültürlerle ve toplumsal kesimlere göre değişebilir de, uzmanların çoğu üç yaşını bitirmiş çocukların bu denetimi kazanabilecek bedensel ve ruhsal olgunluğa eriştiğini kabul ederler; oysa pek çok çocuk bu denetimi ancak beş ya da altı yaşında sağlayabilir. Enürezi en çok geceleri görülür (gece işemesi ya da yatak ıslatma); hem gündüz, hem gece çişini kaçırma olayı daha az, yalnız gündüzleri altını ıslatma en seyrek görülen biçimdir. Beş yaşını aşmış çocukların yaklaşık yüzde 5'i yatağını ıslatırken, bu oran ergenlik dönemine yaklaştıkça azalır, yetişkinlikte ise çok ender görülür. İlkokul çağındaki erkek çocuklar arasında yatak ıslatma oranı kızlardakinden iki kat fazladır.

Enürezi olgularının yaklaşık yüzde 5'i, idrar kesesi ve boşaltım yollarındaki anatomik bozukluklardan, böbrek hastalıklarından ve gece gelen sara nöbetlerinden kaynaklanır ya da istençdışı gibi görünmesine karşın aslında bilinçli bir işemedir. Geri kalan yüzde 95 olgunun nedeni konusunda uzmanlar görüş birliğine varamamıştır. Bazılarına göre bu "gerçek" enürezi olguları, başlangıçta çocuğa yetersiz ya da yanlış tuvalet eğitimi verilmesinden kaynaklandığını öne sürerler. Ama uzmanların çoğuna göre enürezi ruhsal etkenlerin, örneğin yeni doğan kardeşini kiskanmasının ya da çocuğun gün boyunca doyurulmamış duygusal gereksinimlerinin sonucudur; bu yorum gereğince, enürezi cinsel doyumun yerini tutan bir davranış, derinde yatan bir bunalım ya da ana-babaya duyulan düşmanlığın örtülü biçimde dışavurumu sayılabilir.

Enürezinin tedavisi de tartışmalı bir konudur. Birçok etkenin rol aldığı bu sorunda tanı ve tedavi sürecinin bütünsel olması gerekir. Öncelikle fizyolojik nedenler araştırılıp giderilmeli, ruhsal sorunlar için de davranış, oyun ve ilaç tedavileri uygulanmalıdır.

envansiyon, müzikte, 16. yüzyıldan günümüze değin gelen, birbirinden çok farklı kompozisyon biçimlerinden herhangi biri. Anlamı hiçbir zaman kesinlikle tanımlanmamış olmakla birlikte bu terim çoğunlukla yeni, ileri nitelikte, var olan kategorilere girmeyen besteler için kullanılmıştır. Bilindiği kadıyla "envansiyon" sözcüğüne ilk olarak Fransız Clément Janequin *Inventiones musicales*'inde (1555; Müziksel Envansiyon) son derece özgün programlı şansonları anırtmak üzere başvurmuştur. Şansonlar birkaç ses için yazılan ve içlerinde müzik dışı çağrışımlar, örneğin savaş sesleri taklitleri bulunan dindışı Fransız şarkılandı. John Dowland'ın *Invention for Two to Play upon on One Lute*'unda (1597; Tek Lavtada İki Kişinin Birden Çalması İçin Envansiyon), Ludovico da Viadana'nın sürekli bas gerektiren ilk dinsel şarkılar derlemesi olan *Cento concerti ecclesiastici... Nova inventiones*'inde (1602; Beş Dinsel Konçerto... Yeni Envansiyonlar) ve Antonio Vivaldi'nin programlı konçertolar da içeren *Opus 8 Il cimento dell'armonia e dell'invenzione*'inde (1720; Armoni ile Envansiyon Arasında Yarış) aynı biçimde alışılmadık ve yeni olan etkiler görülür.

Envansiyonların belki de en tanınmışları J. S. Bach'ın piyano için iki partili envansiyonlar dizisiyle 15 tane üç partili sinfoniasıdır (*Üç Partili Envansiyon*). Bunların her birinde tek bir melodik düşünce kontrpuanla işlenip geliştirilmiştir. Bu dizide Bach, Francesco Bonporti'nin keman ve bas için *Envansiyon*'unu (1712) örnek almış olabilir. Bach, Bonporti'nin yapıtının bir bölümünü kopya etmiş, bu nedenle bir süre yapıtın onun olduğu sanılmıştır.

Envansiyon başlıklı parçalar besteleyen 20. yüzyıl bestecileri arasında Avusturyalı Alban Berg, Alman Boris Blacher, Wolfgang Fortner ve Rus kökenli ABD'li besteci Alexander Tcherepnin sayılabilir.

envanter, bir şirketin stokundaki malların dökümü. Üretim sürecinde ya da satışa hazır durumda olan mallarla, satışa sunulacak malların üretiminde kullanılacak her türlü mal ve hammaddeyi kapsar. Şirket bilançosunda aktifler arasında yer alır. Malların nakte çevriliş oranını gösteren stok devir hızı, bir firmanın mali durumunu değerlendirmede kilit bir etkidir. Mal stokunun satışlara oranındaki dalgalanmaya envanter artışı ya da envanter azalışı denir.

Envanterin parasal değeri, satılan malların maliyetini belirlemek üzere kâr-zarar hesabında yer alır. Satılan malların maliyetini belirlemek için dönem başındaki envanterin parasal değeriyle dönem içindeki satış ve üretim maliyeti toplanır, sonra da bundan dönem sonundaki envanterin parasal değeri çıkarılır. Bilançolarda envanterlerin hesaplanmasında maliyet ya da daha düşükse piyasa değeri temel alınır. Satılan malların ve kullanılan malzemelerin maliyetleri yıl içinde genellikle dalgalandığından envanter değerlendirmesinde hangi maliyetin kullanılacağına da karar verilmelidir. Bu konuda genellikle üç yöntem uygulanır: Ortalama maliyet; ilk giren ilk çıkar (FIFO) ve son giren ilk çıkar (LIFO) yöntemleri. FIFO yönteminde, belirli bir dönemde mal stokunun değeri son satın alınan mallara, satılan malların değeriyse ilk satın alınan malların maliyetine göre hesaplanır. LIFO yönteminde bunun tam tersi uygulanır.

Günümüzde envanter sorunlarının analizinde matematiksel yöntemlerden yararlanılmasıyla, envanter denetimi yönetim bilimine ya da yönetime araştırmasına özgü bir teknik niteliği kazanmıştır. Amaç optimum envanter büyüklüğünü hesaplamaktır. Böylece stok fazlalığından doğan kayıplarla stok yetersizliğinin yol açtığı satış kayıplarının en düşük düzeyde tutulması sağlanır.

Türk vergi hukuku esaslarına göre hesap dönemi sonunda stokların sayılması, ölçülmesi, tartılması, alacak ve borçların hesaplanması yoluyla işletmenin mal varlığının saptanması anlamına gelen envanter, envanter defterine bilançoyla birlikte kaydedilir (Vergi Usul Kanunu [VUK] m. 185-187). Maliye ve Gümrük Bakanlığı büyük sanayi işletmelerinin zorunlu görülen durumlarda iki ya da üç yılda bir envanter çıkarmalarına izin verebilir (VUK m. 190).

Enver Paşa (d. 22 Kasım 1881, İstanbul - ö. 4 Ağustos 1922, Belçivan yakınları, Türkistan), Osmanlı asker ve siyaset adamı; İttihat ve Terakki'nin önderlerinden. II. Meşrutiyet'in ilanında (1908) ve Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında I. Dünya Savaşı'na girmesinde etkili olmuştur. Osmanlıların savaştan yenilgiyle çıktığı 1918'den sonra Orta Asya'daki Türkleri Sovyetler'e karşı örgütlemeye çalışmıştır.

Fen memuru Ahmed Bey'in oğludur. 1894'te Manastır Askeri Rüştiyesi'ni, 1899'da da Mekteb-i Harbiye'yi bitirdi. 1902'de Erkân-ı Harbiye (Kurmaya) Mekte-

bi'nden kurmay yuzbaşı rütbesiyle çıkarak merkezi Selanik'te olan 3. Ordu'ya atandı.

Enver Paşa
Ara Güler Arşivi

Makedonya'da Balkan komitacılarına karşı düzenlenen askeri harekâtlara katıldı. 1904'te kolağası (önyüzbaşı) ve 1906'da binbaşı oldu. Bu sırada Selanik'teki gizli Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne girdi ve bu örgütün İttihat ve Terakki'ye kaulmasında önemli rol oynadı. Aynı dönemde Talât Bey (Paşa) ile tanıştı.

1908'de, Reval'de (bugün Tallinn, Estonya) bulunan İngiltere kralı VII. Edward ile Rus çarı II. Nikolay'ın Makedonya sorunuyla da ilgili karar alması, Rumeli'nin paylaşılacağı ve padişahın buna sessiz kalacağı biçiminde yorumlandı. Bunun üzerine harekete geçen İttihatçılar, Selanik'te hükümet konağını basarak kendilerine muhalif olan merkez komutanı Albay Nâzım Bey'i öldürdüler. Baskını düzenlediği ileri sürüldüğü için Tikveş'e giden Enver Bey, arkadaşı Yüzbaşı Resneli Niyazi ile birlikte, padişaha baskı yaparak meşrutiyetin ilanını sağlamak amacıyla dağa çıktı. Ardından Makedonya'da Köprülü kasabasını işgal ederek 23 Temmuz 1908'de meşrutiyetin ilan edildiğini açıkladı. Ayaklanmanın yaygınlaşmasından korkan II. Abdülhamid de aynı gün Kanun-ı Esasi'yi yeniden yürürlüğe koydu; ertesi gün II. Meşrutiyet ilan edildi. Geniş yankılar uyandıran bu olayın ardından İstanbul'a giden ve "hürriyet kahramanı" olarak karşılanan Enver Bey, 1909'un başlarında Berlin askeri ataşeliğine atandı.

31 Mart Olayı'nın patlak vermesi (13 Nisan 1909) üzerine İstanbul'a hareket eden Mahmud Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu'na katıldı. Hareket Ordusu'nun ayaklanmayı bastırmasından ve II. Abdülhamid'in ayaklanmayla ilişkisi olduğu gerekçesiyle tahttan indirilmesinden sonra, İstanbul'da kalarak İttihat ve Terakki'nin ordu içinde güçlenmesi için çalıştı. 1911'de İtalyanlar Libya'ya saldırınca, Bingazi mutasarrıfı ve cephe komutanı olarak görevlendirildi. Trablusgarp Savaşı'nda (1911-12) İtalyanlara karşı yaptığı başarılı savunma nedeniyle rütbesi kaymakamlığa (yaryay) yükseltildi.

1912 ortalarında, Trablusgarp'ta uğranan sürekli kayıplar ve içerdeki baskı politikası nedeniyle İttihatçıların karşısında geniş bir muhalefet cephesi oluştu. Bu cepheye önderlik eden ve kendilerine "Halaskâr Zabitân" (Kurtarıcı Subaylar) adını veren grup, bir muhuraıyla meclisin dağıtılması, İttihatçı olmayan yeni bir hükümetin kurulması için harekete geçti. İttihat ve Terakki bir süre için iktidarı kaybetti. Bu iç çekişmelere son vermek için Gazi Ahmed Muhtar Paşa başkanlığında "Büyük Kabine" kuruldu

Aynı dönemde, başarılı bir komutan olarak Bingazi'den dönen Enver Bey, I. Balkan Savaşı'nda uğranan yenilginin ardından düşmanın Çatalca'da durdurulmasında etkili oldu. 23 Ocak 1913'te, İttihat ve Terakki'nin yeniden güçlenmesini sağlayan Bâbüdlü Baskını'na(*) öncülük etti. Baskın sonrasında İttihat ve Terakki'nin desteğiyle Mahmud Şevket Paşa sadrazamlığa getirildi. II. Balkan Savaşı'nda Osmanlı ordusuna Enver Bey komuta etti. Gösterdiği kararlı tutum nedeniyle, Edirne'nin 22 Temmuz 1913'te Bulgarlardan geri alınmasındaki başarı ona mal edildi. Bu sayede, kısa sürede miralay (albay) ve mirliva (tuğgeneral) oldu. Ocak 1914'te harbiye nazırlığına ve erkân-ı harbiye-i umumiye reisliğine (genelkurmay başkanlığı) getirildi. Bu tarihten 1918'e değin Osmanlı Devleti, Enver, Talât ve Cemal paşalardan oluşan "Üç Paşalar İktidarı"yla yönetildi.

Enver Paşa, 1914'te Sultan V. Mehmed'in (Reşad) yeğeni Naciye Sultan ile evlendi. Harbiye nazırı olarak orduda yeni düzenlemelere girişti. Bazı yaşlı ve alaylı subayların ordudan uzaklaştırırken, bazılarının rütbelerini indirdi. Başkumandan vekilliğine de getirilen Enver Paşa 2 Ağustos 1914'te, Rusya'ya karşı Almanya ile bir ortak savunma antlaşması imzaladı. Osmanlı Devleti'nin Kasım 1914'te İttifak Devletleri'nin yanında I. Dünya Savaşı'na girmesinden sonra Osmanlı ordusu içinde hizmet veren Alman subaylarla yakın bir işbirliği kurdu. Enver Paşa'nın askeri planları, Osmanlı Türkleri ile Orta Asya'daki Türkleri birleştirmeyi amaçlayan "Turancı" yaklaşımları da içeriyordu. Bu planın bir parçası olan Sankamış Harekâtı, Aralık 1914'te, 3. Ordu'nun önemli bir bölümünün kaybedilmesine neden olan büyük bir felaketle sonuçlandı.

I. Dünya Savaşı bütün hızıyla sürerken Enver Paşa, 1915'te ferik (korgeneral), 1917'de birinci ferik (orgeneral) oldu. 1917 Devrimi'nin ardından Rusların savaştan çekilmesi üzerine 1918'de Bakü işgal edildi. Ama bu son girişim de başarısızlığa uğradı ve Filistin, Suriye, Irak ve Trakya'da çözümler birbirini izledi. Talât Paşa kabinesi iktidardan çekildi. Mondros Mütarekesi'nin (30 Ekim 1918) imzalanmasından sonra, 1-2 Kasım 1918 gecesi öbür İttihat ve Terakki önderleri ile birlikte bir Alman gemisine binerek yurtdışına kaçan Enver Paşa, önce Odessa'ya, oradan da Berlin'e gitti. Kaçışının ardından İstanbul'da Divan-ı Harb kararları ile rütbeleri alındı, kalebentliğe ve "medeni haklardan mahrumiyete" mahkûm edildi.

Enver Paşa, 1920'de Berlin'de Bolşevik önder Karl Radek'le görüştü ve Moskova'ya gitti. Anadolu'da Mustafa Kemal'in kurduğu rejimi Sovyet yardımıyla devirme planı, Moskova tarafından desteklenmedi. Aynı yıl Bakü'da toplanan Doğu Halkları Kurultayı'na katıldı ve burada yaptığı konuşmada emperyalistlere ağır eleştiriler yöneltti. Moskova'da dokuz ay kalan Enver Paşa, Talât Paşa'nın öldürülmesi üzerine 1921'de Berlin'e gitti. Burada İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadi Kongresi'ni topladı ve bu kongrede "emperyalizme karşı mücadele kararını" çıkarttı. Önceleri Türkiye Halk Fırkası'nı destekleyen Sovyet Rusya, bağımsız bir Türkistan kuma çabaları nedeniyle Enver Paşa'ya yarurını kestti. Batum'da II. İslam Konferansı'nın toplanmasını sağlayan Enver Paşa, 1921 sonlarında Türkistan'a geçti ve Buhara'da Sovyet rejimine karşı daha önce ayaklanan Basmacı çetelerini yeniden örgütleyerek Buhara ve

Fergana'da bağımsızlık savaşı başlattı. Sovyet birliklerini yenerek denetimi eline alan Enver Paşa, 1922 başlarında Moskova'ya bir nota göndererek hükümetinin tanımını istedi. Bunun üzerine harekete geçen Kızıl Ordu birlikleri, kısa bir süre içinde Horasan, Buhara ve Türkistan'ı işgal etti. Enver Paşa Kızıl Ordu birlikleriyle çarpışırken Türkistan'da Belcivan (Belh-i Cevan) yakınlarında öldü ve Çegan Tepesi eteğine gömüldü.

Enveri, asıl adı EVHADEDDİN ALİ İBN VAHİDEDDİN MUHAMMED HAVERANİ, EVHADEDDİN MUHAMMED İBN MUHAMMED ya da EVHADEDDİN ALİ İBN MAHMUD olarak da bilinir (d. y. 1126, Ebiverd, Türkistan - 6. y. 1189, Belh, Horasan), İran edebiyatının en büyük kasidesi yazarlarından biri sayılan şair. Şiirlerinde büyük bir teknik ustalık, derin bir bilgi ve alaycı bir zekâ egemendir.

Yaşamına ilişkin çok az şey bilinmektedir. Genç bir şairken Büyük Selçuklu hükümdarı Sencer'in maiyetinde bulunduğu kesindir. Pek çok İranlı şair gibi o da İran ve Arap edebiyatlarını çok iyi biliyor, geometri, astronomi, astroloji, mantık, müzik, metafizik ve doğa bilimleri gibi konulara da ilgi duyuyordu. Ayrıca usta bir satranç ve tavla oyuncusuydu.

Enveri, özellikle kaside ve gazel türlerinde ustaydı. Toplam 632 sayfa tutan ve kaside, gazel, rubai, kıt'a ve beyitlerden oluşan *Divan'ı Külliyyat-ı Enveri* (1844) adıyla basılmıştır. Enveri'nin karmaşık yapıtının genellikle sezinletmelerle doludur. Şiirlerinde toplumsal düzenin her yönünü keskin ve yergili bir dille eleştirmiştir. Yaşamı çelişkilerle doludur; şiir sanatını fazla yüceltmemiş ve bir saray şairi gibi yaşamayı önemsememiştir. Sanatsal özgürlük ve yaratıcılıkla siyasal iktidara yaranma arasındaki aykırılıkların bilincinde olarak, yeterli bir yaşam düzeyine ulaşmanın tek yolunun koruma altına girmekten geçtiğini düşünür, alaycı bir biçimde dile getirmiştir. Böylece uzun yıllar saray şairi olarak kaldıktan sonra, koşulların da zorlamasıyla bağımsız araştırmalara yönelmiş ve yaşamının bundan sonrasını bir münzevi gibi geçirmiştir.

enveriye, ENVERİ olarak da bilinir, I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı kara ordu-sunda kullanılan resmî başlık. Başkumandan vekili Enver Paşa tarafından bulunduğundan, halk arasında bu adla anılmıştır.

Yapı bakımından koloniyal şapkayı andırır. Yaklaşık dört parmak eninde bir kuşak haline getirilen kumaşın çapraz sarılmasıyla elde edilir. Bir görüşe göre Saradeniz'de kullanılan başlıklardan uyarlanmış, onlarda başın yan kısımlarından aşağı doğru inen sarkıntılar toplanarak konik ve derli toplu bir biçim verilmiştir. Kumaş rengi, üniformalara uygun olarak hakidir.

Daha önceleri giyilen fes ve benzeri başlıklara göre daha kullanışlı olan enveriye, savaştan sonra yerini kalpağa bırakmıştır.

Enzeli bak. Bender-i Enzeli

Enzensberger, Hans Magnus (d. 11 Kasım 1929, Kaufbeuren, Allgäu, AFC), şair, eleştirmen, oyun ve deneme yazarı. II. Dünya Savaşı sonrasında Alman toplumunu yeren şiirleriyle tanınmıştır.

Sorbonne Üniversitesi'nde Alman dili ve edebiyatı ile felsefe eğitimi gördü, 1955'te edebiyat doktorasını tamamladı. Bir süre Süddeutscher Rundfunk'ta yapımcı olarak çalıştı ve Ulm Tasarım Yüksekokulu'nda öğretim üyeliği yaptı. 1957'de ABD ve

Meksika'ya gitti. Avrupa'ya dönüşünde de Norveç'e yerleşti. Aynı yıl ilk şiir kitabı *Verteidigung der Wölfe* (Kurtların Savunması) yayımlandı. 1920'lerin politik şiirlerini, özellikle de Bertolt Brecht ve Erich Kästner'i animsatan bu şiirler, onun Alman Öfkeli Kuşağı'ndan biri olduğunu gösteriyordu. Çağın ve toplumun eleştirisini yapmayı ikinci şiir kitabı *Landessprache*'de de (1960; Ülkenin Dili) etkileyici bir dille sürdürdü. 1962'de William Carlos Williams ve Pablo Neruda'nın şiirlerini Almancaya çevirdi. 1962'de edebiyat-politika arasındaki ilişkiyi ele aldığı ilk deneme kitabı *Einzelheiten*'i (Ayrıntılar) yayımladı. Ertesi yıl bir SSCB gezisi yaptı. *Politik und Verbrechen* (Politika ve Suç) adlı ikinci denemesi de aynı yıl çıktı. 1964'teki üçüncü şiir kitabı *Blindenschrift*'te (Kör Yazısı) ilk iki şiir kitabındaki farklı, politika dışı, lirik şiirler yer alıyordu. 1965'te yaptığı Güney Amerika gezisinden sonra Batı Berlin'e yerleşen Enzensberger, orada *Kursbuch* adlı edebiyat dergisini çıkarmaya başladı. 1967'de politikaya ilişkin görüşlerini ortaya koyduğu deneme kitabı *Deutschland, Deutschland unter anderem* (Almanya, Başkalarının Yanı Sıra Almanya), yayımlandı. *Das Verhör von Habana* (1970; *Havana Duruşması*) adlı oyun, 1960 sonrasında Almanya'da oluşan belgesel tiyatrolunun öncülerinden biri oldu. Bu oyun, 1971 ve 1975'te Türkiye'de de sahnelendi. Otuz üç şarkıdan oluşan *Der Untergang der Titanic* (1978; *Titanik'in Batışı*) adlı modern destanı, Enzensberger'in nesnel gerçeklik karşısında duyduğu kuşku, bilinçle gerçeklik arasındaki ilişkiyi dile getiriyordu.

Enzensberger, 1962'de Alman Eleştirmenler Derneği Ödülü'nü, 1963'te de Georg Büchner Ödülü'nü kazandı. Türkçede ayrıca *Ah Avrupa* (1990) adlı bir anı-anlatı kitabıyla *Anarşinin Kısa Yazısı/Buenaventura Durruti'nin Yaşam ve Ölümü* (1992) adlı bir romanı vardır.

enzim, canlıların metabolizma süreçlerindeki biyokimyasal tepkimelerin gerçekleşebilmesi için, her biri belirli tip bir tepkime-de katalizör işlevi gören karmaşık proteinlerin ortak adı.

Yaşamın sürüp gitmesi için enzimlerin varlığı zorunludur. Hayvan, bitki ve mikroorganizmaların hücrelerinde gerçekleşen karmaşık ve birbirleriyle bağlantılı kimyasal tepkimelerin hemen hepsi enzimlerce denetlenir. Örneğin hayvanların sindirim sisteminde bulunan bazı enzimler, besinlerdeki büyük protein, karbonhidrat ve yağ moleküllerini daha küçük moleküllere parçalarken (yıkım ya da katabolizma enzimleri) bazıları bu küçük moleküllerin bağırsaklardan kan dolaşımına geçmesine yardımcı olur; bazıları da küçük moleküller arasında ki birleşim tepkimelerini başlatarak hücrenin bileşenleri olan çok daha karmaşık moleküllerin yapımını sağlar (yapım ya da anabolizma enzimleri). Canlılarda enerjinin depolanmasından ve gerektiği anda kullanıma sunulmasından da gene enzimler sorumludur. Üreme, sindirim ve solunum süreçlerinden görme olayına kadar pek çok işlevin yerine getirilmesinde rol oynayan enzimler bütün canlı hücrelerde bulunur ve her enzim tek bir kimyasal tepkime türüne özgü olduğu için, canlı karmaşıklıklaştıkça hücredeki enzim sayısı da artar; örneğin ortalama büyüklükteki bir memeli hücresinde 3 bin kadar enzim bulunur. İnsanda, albinizm ya da fenilketonüri gibi kalıtsal hastalıkların çoğu belirli bir enzimin eksikliğinden kaynaklanır. Bazı enzimler vücudun bütün hücrelerinde, bazıları yalnızca belirli hücrelerde bulunur; bir bölümü de ancak gerektiği zaman üretilir. Vücut sıcaklığı belirli

sınırların altına düştüğü anda katalizleyici etkisini büyük ölçüde yitiren enzimler, bütün protein molekülleri gibi, çok yüksek sıcaklıklarda da kolayca bozulur.

Enzimlerin tıp ve sanayide de çok önemli uygulamaları vardır. Şarabın, ekmeğin ve peynirin mayalanması çok eski çağlardan beri biliniyordu, ama bu olayların enzimlerin etkisiyle gerçekleştiği ancak 19. yüzyılda anlaşılabildi. Önce nişastayı şekere dönüştüren amilazın malttan ayrılması (1833), sonra sindirimde rol oynayan pepsinin hayvanların mide özsuyuunda tanımlanması (1836) enzim kimyasının doğuşunu hazırladı. Mayalanmadan sorumlu olduğu anlaşılan bu bileşikler, uzun yıllar "maya" anlamındaki Latince bir sözcükten türetilen ferment terimiyle adlandırıldıktan sonra, 1878'de gene maya anlamındaki Yunanca bir sözcükten türetilen enzim adıyla anılmaya başladı. O tarihten bu yana, organik kimyasal tepkimelere dayanan birçok sanayi dalında, özellikle ekmek, peynir, şarap ve bira yapımı gibi besin sanayisi süreçlerinde, bazı kimyasal bileşiklerin tüptakinde, derilerin sepilmesinde, deterjanların antma gücünün artırılmasında ve kuru temizlemede enzimlerden yararlanılır. Ayrıca hastalık yapıcı mikroorganizmaların öldürülmesinde, yaraların iyileştirilmesinde, penisiline alerjisi olan kişilerdeki tepkisel yanıtın bastırılmasında ve bazı hastalıkların tanısında kullanılan enzimlerin tüptaki önemli gün geçtikçe artmaktadır (bak. enzim analizi).

Enzimlerin sınıflandırılması. Her enzimin katalizleyici etkisi yalnızca bir tip tepkimeye (örn. hidroliz ya da redoks tepkimesi) ve yalnızca belirli türden bir maddeye ya da maddeler grubuna özgüdür; enzimin etkileyeceği bu maddeye alttepeken ya da substrat denir. Pepsin, tripsin, trombin gibi birkaç aykırı örnek dışında, bütün enzimlerin adı "-az" son ekiyle biter. Eskiden bu sonek, enzim etkilediği alttepekin türünü gösteren bir köke eklenirdi (örn. diastaz, amilaz); günümüzde enzimlerin sistematik sınıflandırılmasında ve adlandırılmasında, katalizledikleri tepkime tipi temel alınır. Bu sistemde enzimler, özgün tepkimelerine göre altı ana grupta sınıflandırılmıştır: Hidrojen atomunun bir molekülden öbürüne aktarıldığı yükseltgenme-indirgenme tepkimelerini katalizleyen enzimlere oksidoreduktaz, bir moleküle su bağlanmasını sağlayan hidroliz tepkimelerini katalizleyenler hidrolaz denir; transferazlar, hidrojen dışındaki işlevsel grupların bir molekülden öbürüne aktarılmasını, liyazlar hücredeki moleküllerin yıkımını, izomerazlar molekül yapısının yeniden düzenlenmesini, ligazlar ise kimyasal enerjinin korunumunu sağlayan tepkimeleri katalizler.

Kimyasal yapıları. 20. yüzyılın başlarına değin enzimlerin kimyasal yapısı üstüne çok az şey biliniyordu, ama kimyacılar bu bileşiklerin protein olduğundan kuşku duymuyorlardı. İlk kristalleştirilen ve protein yapısında olduğu kesinlikle anlaşılan ilk enzim üreaz oldu (1926). Birkaç yıl içinde, pepsin, tripsin ve kimotripsin gibi sindirim enzimlerinin protein yapısı da kanıtlandı. O günden bu yana, hepsi birer protein olan yüzlerce enzim vücut dokularından ayrılmış ve kimyasal yapıları belirlenmiştir. Bütün proteinler gibi enzimler de aminoasit zincirlerinden oluşan büyük moleküllerdir. Tek bir aminoasit zincirinden oluşan bazı enzimler dışında, hemen hepsinin molekülünde iki, dört ya da altı zincir bulunur; altbirim denen bu zincirlerin sayısı bazı dev moleküllü enzimlerde 60'a kadar çıkabilir. Enzimlerin bir bölümü yalnızca proteinlerden oluştuğu halde, birçoğunda protein yapısının dışında, birçoğunda protein yapısının yanı sıra demir, bakır ya da

magnezyum gibi bir metal iyonu ya da koenzim denen ve protein yapısında olmayan organik bir molekül bulunur. Bu tamamlayıcı bileşen ya metal iyonlarında olduğu gibi enzimin katalizleyici etkisini artırır ya da koenzimlerde olduğu gibi enzimle birlikte tepkimeye katılır. Koenzimlerin çoğu enzimin protein bölümüne gevşekçe bağlanmış olduğundan, tepkime sırasında elektronları ya da kimyasal bir grubu alan ya da veren özel bir alttepkene gibi davranır. Bu özellikleriyle metabolizma süreçlerindeki tepkime basamakları arasında bağlantıyı sağlayan koenzimlerin büyük bölümü, genellikle vücutta birleşimlenemedikleri için besinlerle alınması gereken vitaminlerden oluşur.

Enzimlerin etki mekanizması. Enzimlerin molekül ağırlığı binler ya da milyonlar, alttepkenlerinki ise genellikle yüzler basamağında olduğundan, bu iki molekül karşılaştığında enzimin ancak bir bölümü alttepkene rastlar; iki bileşiğin birbirine değdiği bu bölgeye etkin alan denir. Bir enzimin tanıtıcı özellikleri, o enzimin etkin alanının yapısını, dolayısıyla hangi tip alttepkene etki edebileceğini belirleyen aminoasit dizilişinden kaynaklanır. Bir enzim, karşılaştığı alttepkeni fiziksel ya da kimyasal kuvvetlerle etkin alanına doğru çeker; bütün katalizörler gibi kimyasal tepkimeyi başlatır, ama kendisi tepkimeye katılmaz ve oluşan tepkime ürünlerini hemen yüzeyinden uzaklaştırır. Enzim tepkimelerinin çoğunda, enzim ile alttepken arasında kimyasal bağ kuran bir ara ürünün oluşması gerekir. Kararsız olan bu madde hızla parçalanarak tepkime ürünlerini oluştururken, yapısı değişmeyen enzim öbür alttepken molekülünü etkilemek üzere serbest kalır.

Enzimin etkin alanındaki aminoasitlerin üçboyutlu yapısının, ayrıca kimyasal ve elektriksel özelliklerinin, bu bölgeye doğru çekilen alttepkenin enzime uygun olup olmadığını, enzimin etkin alanına tam yerleşip yerleşmeyeceğini belirledikleri sanılmaktadır. Enzimin yalnızca belirli tipten alttepkelere özgü olması böyle bir yaklaşımla açıklayan bu "anahtar-kilit varsayımı"na göre, biçimi uygun olmayan ya da çekim gücü az olan bir molekül etkin alana tam uymayacak, dolayısıyla enzimle tepkimeye giremeyecektir. Enzimlerin bazı özelliklerini açıklamakta yetersiz kalan anahtar-kilit varsayımının yerine sonradan yeni bir model geliştirildi. Bu modele göre, alttepkene enzimin yüzeyine yaklaştıkça, etkin alanın çevresindeki aminoasitlerin dizilişini kendi yapısına uygun biçime getirmek üzere bir dizi değişikliğe yol açar, böylece enzimle birleşir ve tepkime başlar. Alttepkenin ortamdaki yoğunluğu arttıkça enzim tepkimesinin hızı da artar ve enzim yüzeyindeki bütün etkin alanlar dolduğunda en üst düzeye varır. Kimi zaman, alttepkene molekülüne çok benzeyen bazı moleküller, tepkimeye giremeyecekleri halde etkin alana bağlanır ve gerçek alttepkenin enzime bağlanma şansını engeller; enzimin katalizleyici etkisini önleyen bu olaya, aldatıcı molekül ile alttepkene arasındaki yer kapma savaşı nedeniyle yanlışlıklarla kitleme denir. Yanlışlıklarla kitleme enzim etkinliğini önleyen sülfanilamid gibi bazı maddeler, hastalık yapıcı bakteriler için gerekli enzimlerin etkin alanına bağlandıklarından tipta yaygın olarak kullanılır.

Allosterik denetim. Eğer kitleyici madde etkin alan dışındaki başka bir bölgeye (allosterik bölge) bağlanırsa, aralarında bir yarışma söz konusu olmadığı için alttepkenin etkin alana bağlanmasını engellemez; ama, enzim molekülünün ve etkin alanın biçimini değiştirerek alttepkene enzim tepkimeye girmesini engelleyebilir. Allosterik

kitleme denen bu olayda bazen, bir metabolizma sürecinin son ürünü, aynı sürecin daha önceki tepkime basamaklarını katalizleyen bir enzimi kitleyerek, ileride kendi oluşumunu bile engelleyebilmektedir. Bu olaya geribeslemeli kitleme ya da son ürünle kitleme denir.

Allosterik denetim mekanizması yalnızca enzimin engellenmesini değil, gereğinde etkinleştirilmesini de sağlar. Etkinleştirici molekül allosterik bölgeye bağlanır ve etkin alanın biçimini değiştirip bu değişikliği yapmaya yeterli olmayan alttepkene uygun yapıda bir etkin alan yaratarak enzim tepkimesini başlatabilir. Hormonlar ve enzim tepkimelerinin ürünleri, canlı hücrenin en önemli etkinleştiricileridir. Allosterik kitleme ve uyarma, hücrenin gerektiği zaman enerji ve madde üretimini, üretimi yeterli olduğu zaman da durdurmasını sağlar. Örneğin, memelilerde enerji gerektiği zaman salgılanan adrenalin hormonunun etkinleştirdiği adenil siklaz enzimi, halkalı adenozin monofosfat (AMP) bileşiğinin oluşmasıyla sonuçlanan tepkimeyi katalizler. Halkalı AMP de karbonhidratları parçalayarak enerji açığı çıkarmak olan enzimleri harekete geçirir.

enzim analizi, genellikle bir hastalığa tanı koymak amacıyla, kan serumundaki özgün enzimlerin etkinliğinin ölçülmesi. Biyokimyasal tepkimelerde katalizör işlevi gören enzimler normal olarak hücre ve dokularda yoğunlaşmıştır; herhangi bir hastalık söz konusu olduğunda, bazı enzimler örselenmiş hücre ve dokulardan sızarak kan dolaşımına karışabilir. Örneğin çeşitli hastalıklara bağlı olarak insanın kan serumunda 40'tan fazla enzimin varlığı saptanmıştır. Klinik incelemede en sık karşılaşılan ve belirli hastalıklar için tanı değeri taşıyan başlıca enzimler altı grupta toplanabilir: 1) Özellikle pankreas ve tükürük bezlerinden salgılanarak nişastanın sindiriminde rol oynayan amilaz; bu enzim serumdaki etkinliği, akut pankreas iltihabının ilk evrelerinde, pankreas kanalının tıkanmasında ve kabakulakta artar; 2) gene pankreastan salgılanan ve yağların sindirime yardımcı olan lipaz; çeşitli pankreas hastalıklarında serumdaki etkinliği artar; 3) kemik iliği ve karaciğer başta olmak üzere vücut dokularının çoğunda bulunan alkali fosfat; Paget hastalığında (kemik iltihabı), kemik yumuşamasında, karaciğer iltihabında (hepatit) ve safra yollarının tıkanmasına bağlı sarılıkta serum değerleri genellikle yükselir; 4) vücut dokularının çoğunda bulunan, ama erişkinlerin prostat bezindeki yoğunluğu çok yüksek düzeylere ulaşan asit fosfat; metastazla oluşan prostat kanserinde kan dolaşımına karışır; 5) enzimlerin sindiriminde rol oynayan peptidazlar; şok, ateş, travma gibi aşırı doku yıkımının söz konusu olduğu durumlarda ve alyuvarların yıkımından ileri gelen kansızlıkta bu enzimlerin kan serumundaki yoğunluğu büyük ölçüde artar; 6) birçok vücut dokusunda, özellikle karaciğer ve kalp dokusunda çok yoğun olarak bulunan transaminazlar; karaciğer iltihabı, miyokart enfarktüsü gibi karaciğer ve kalp hastalıklarında bu enzimlerin, özellikle de glutamik-aspartik transaminazın ve glutamik-alanin transaminazın serum düzeyleri yükselir.

Son yıllarda, öbür kan analizlerinde olduğu gibi, 20 ya da daha çok enzimin serum düzeyini tek bir serum örneğinden aynı anda ölçme olanağı veren otomatik aygıtların kullanılmasıyla enzim analizleri son derece hızlandırılmış ve otomatikleştirilmiştir.

Enzinas, Francisco de (d. 1520, Burgos, İspanya - ö. 30 Aralık 1552 ?, Strassburg,

Almanya). İspanyol bilgün ve humanist. Sonuçsuz kalan İspanyol Reform hareketinin önderlerindenidir.

Leuven ve Wittenberg'de öğrenim gördü. Lutherci reformcu Philippe Melancthon'un dostluğunu kazanarak onun koruması altına girdi. 1543'te Anvers'de yayımladığı Yeni Ahit çevirisi İspanyol Enkizisyonu tarafından yasaklanınca, Wittenberg'e kaçtı. İstanbul'da bir Protestan kolonisi kurdu. Cambridge Üniversitesi'nde üç yıl Yunanca dersi verdi ve sonunda Strassburg'a yerleşti.

Genellikle Francisco de Chesne ve Dryander takma adları altında yayımladığı yapıtları arasında İspanya'da dinin tarihini anlatan bir kitap ile Livius ve Plutarkhos'tan yaptığı çeviriler de yer alır. Latince yazdığı ve Fransızcaya çevirdiği anıları 19 yüzyıl ortasına değin yayımlanamamıştır.

eobiont, PROTOBIONT olarak da bilinir, yeryüzünde yaşamın başlangıcı olduğu varsayılan ilk yaşam biçimi. İngiliz biyokimyacı Norman Wingate Pirie'nin önerdiği eobiont terimi, Rus A. I. Oparın ve öbür biyokimyacıların kullandığı protobiont terimiyle eşanlamlıdır. Bu ilk yaşam biçiminin yeryüzünün ilk zamanlarındaki denizlerde başladığı ve serbestçe hareket edebilen moleküller ile gerçek canlılar arasında bir geçiş aşaması olduğu varsayılır. Eobiontlar, üreyebilen ve enerji alışverişi yapabilen tek bir birim halinde örgütlenmiş çok büyük molekül sistemleridir.

Bu kurama göre, eobiontların büyük olasılıkla yeryüzünde çok çeşitli biçimleri vardı ve hepsi değişik maddelerden oluşuyordu. Yaşam şansı daha yüksek olanlar öbür eobiontları kendi sistemlerine katıp kullandıkları için, sonunda daha az sayıda, ama giderek daha karmaşık yapıda sistemler oluştu ve bu süreç bir üstün sistemin doğuşuna kadar sürdü. Bu üstün sistemde hücrelerin ve hücre içi yapıların gelişmesiyle de, bu biyokimyasal evrim yerni organik evrime bıraktı. Ayrıca bak. biyopoyez; kendiliğinden türeme.

EOKA, tam adı ETHNİKİ ORGANOSIS KIPRIAKOU AGONOS (Kıbrıs Mücadelesi Ulusal Örgütü), Kıbrıslı Rumların İngilizleri Kıbrıs'tan çıkarmak ve adanın Yunanistan'la birleşmesini (*énosis*) sağlamak amacıyla kurduğu milliyetçi yeraltı hareketi.

EOKA, 1955 başlarında Kıbrıs Rum Ortodoks başpiskoposu III. Makarios'un desteğiyle, Yunan subaylarından Albay Georgios Grivas tarafından kuruldu. Örgütün Nisan 1955'te giriştiği terörist eylemler, Makarios'un sürgüne gönderilmesi ve Süveyş bunalımı sırasında İngilizlerin dikkatinin başka yöne çevrilmesi üzerine 1956'da doruğuna ulaştı. 1957 başlarında takviyeli İngiliz birlikleri teröristlerin dağıtılmasına saldırılar düzenleyerek EOKA'yı önemli ölçüde zayıflatı. Zaten EOKA'nın üye sayısı hiçbir zaman 300'ü geçmemişti. Makarios'un Mart 1957'de serbest bırakılmasının ardından yatan şiddet eylemleri, 1958 ortalarında EOKA'nın Kıbrıslı Türk mücahitlerle çatışması üzerine yeniden ortaya çıktı. Makarios 1958'de *énosis* yerine Kıbrıs'ın bağımsızlığından yana olduğunu açıkladı. Mart 1959'da EOKA üyeleri için af çıkarılmasından sonra, Grivas da gönülsüz bir biçimde örgütünü dağıtıp adadan ayrıldı.

1960'ta kurulan bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nde Türk toplumunun 1963'te saldırıya uğramasının ardından adaya dönen Grivas bir süre Kıbrıs Rum Ulusal Muhafız Birliği komutanlığı yaptıktan sonra Yunan hükümetince gen çagıldı. Ama 1971'de "*éno-*

sis'e ihaneti önlemek" için EOKA B'yi kurmak üzere gizlice Kıbrıs'a geri döndü. Grivas'ın ölümünün (Ocak 1974) ardından yandaşları mücadeleyi sürdürmeye ant içtiler. Nisan 1974'te EOKA B'yi resmen yasaklayan Makarios, 15 Temmuz'da Sampson darbesiyle adadan uzaklaştırıldı. Darbeyi izleyen Türk müdahalesinin ardından EOKA ortadan kalktı.

Eolie Adaları, İtalyanca ISOLE EOLIE, Latince INSULAE AEOLIAE, LIPARI ADALARI olarak da bilinir, Akdeniz'in kolu olan Tiren Denizinde, Sicilya'nın (İtalya) kuzey kıyısı açıklarında volkanik adalar. Yönetmelik açısından Messina iline bağlı yedi büyük adayla birkaç adacıktan oluşur. Toplam yüzölçümü 88 km²'dir. Kabaca "Y" harfini andıran adalar topluluğunun en batısındaki Alicudi, "Y"nin taban ucuna, kuzeydeki Stromboli ile güneydeki Vulcano ise "Y"nin yukarı uçlarına denk düşer. Öteki büyük adalar Lipari, Salina, Filicudi ve Panarea'dır.

Su altında kalmış bir dağ zincirinin doruklarından oluşan Eolie Adalarının yüksekliği Salina'da 962 m'ye ulaşır. Eski Yunanlılar, Antik Çağ'dan beri sismik ve volkanik etkinliklerin görüldüğü adalarda rüzgârların efendisi Aiolos'un oturduğuna inanırlardı; adaların adı da Aiolos'tan gelir. Vulcano ve Stromboli adalarında volkanik etkinlikler hâlâ sürmektedir; Lipari ve Panarea'da da fümoller (tüten) görülür.

20. yüzyılda yapılan kazılarda Neolitik Çağ'dan (İÖ 7000-3000) başlayan kesintisiz arkeolojik bulgular ortaya çıkarılmıştır. Tarihöncesi dönemde adanın başlıca ihrac maddesi olan volkanik obsidyenlere Girit kadar uzak adalarda da rastlanmıştır. Panarea'da İÖ 3000'den kalma bir Tunç Çağı köyünün kalıntıları vardır. Yunanlıların İÖ 6. yüzyıl başlarında yerleştiği, daha sonra Kartacalıların deniz üssü kurduğu adalar, İÖ 252'de de Roma egemenliğine girdi. Roma döneminde (ve çok sonraları faşist yönetim altında) siyasal mahkûmlar için sürgün yeri olarak kullanıldı. Ortaçağ başlarında Sarazenlerin, 11. yüzyılda da Normanların eline geçti. 14. yüzyılda Napolili Angevinlerle Sicilya kralları arasında sık sık el değiştirdi. Aragon kralı V. Alfonso döneminde Napoli'ye katıldı; 15. yüzyıl sonunda Aragon kralı II. Fernando tarafından Sicilya'ya bağlandı.

Günümüzde süngertaşı ihrac edilen adaların en önemli ürünü, Lipari'de üretilen *malmsey* türü tatlı ve yoğun şaraptır. Vulcano'da şap ocakları işletilir. En büyük kent ve piskoposluk merkezi olan Lipari'de adalara ait arkeolojik yapıtların sergilendiği bir müze vardır. Nüfusun büyük bölümü Lipari kentinin dışında, üç kasabanın bulunduğu Lipari Adasında yoğunlaşmıştır. Stromboli'nin sürekli etkin olan yanardağı bölgeye çok sayıda turist çeker. Adalardan Milazzo, Messina ve Napoli'ye düzenli gemi seferleri, yaz aylarında da Palermo'ya hidrofoil seferi yapılır. Nüfus (1981 geç.) 10.208.

Eolis, AİOLIS ve EOLYA olarak da bilinir, Batı Anadolu kıyı şeridinde antik bölge. Günümüzdeki İzmir ilinin kuzeyi ile Midilli (Lesbos) Adasını içine alır. Kuzeyde ve doğuda Mısya, güneyde İonya bölgeleriyle komşudur. Batısında ise Ege Denizi uzanır. Kuzeyde Kaikos (Bakırçay), güneyde ise Hermos (Gediz) ırmakları arasında yayılmıştır.

Bölge adını, Batı Anadolu kıyılarına Kuzey Yunanistan'dan gelen ve Yunancanın farklı bir lehçesini konuşan göçmenlerden almıştır. İÖ 11. yüzyılın başlarında ya da

İÖ 10. yüzyılın ortalarında Anadolu'ya ayak basan bu ilk göçmenlerin anayurdu Yunanistan'ın Thessalia ve Boiotia bölgeleri idi. Anadolu kıyılarına geldikten sonra, zamanla kendilerine Eol ya da Aiol, ülkelerine de Eolis ya da Aiolis demeye başlayan bu halkın ilk dönemleri konusunda fazla bilgi yoktur.

İÖ 700 yıllarından önce bir konfederasyon çevresinde toplanan Eollerin bu konfederasyonda yer alan 12 kentleri vardı. Agamemnon'un soyu tarafından kurulduğuna inanılan bu Eol kentleri şunlardı: Kyme, Larisa, Neonteikhos, Temnos, Killa, Nation, Aigiroissa, Pitane (Çandarlı), Aigai, Myrina, Gryneion ve Smyrna (İzmir). Ama Smyrna daha sonra Kolophonlu İonlar tarafından ele geçirilerek İonya Konfederasyonu'na bağlandı. Bundan başka Eoller Batı Anadolu'ya İonlardan önce vardıkları için, ilk Eol yerleşmeleri, sonradan İonya deneyecek olan güneydeki bölgenin içlerine değin yayılmıştı. Bununla birlikte Eolis'in güneyine yerleşen ilk Eollerin sayıca fazla olmaması, bir süre sonra yerlerini daha büyük kitleler halinde gelen İonlara kaptırmalarına neden oldu. Herodotos, Eollerin ayrıca Lesbos'ta altı, Tenedos'ta da (Bozcaada) bir kent kurduklarını bildirir.

İÖ 8. yüzyılın sonlarından önceki bir tarihte kurulduğu anlaşılan Eolis Konfederasyonu'nun siyasal yönü, İonlarda olduğu gibi, yok deneyecek kadar azdı. Buna karşılık, aynı soydan gelen insanların dinsel birliği ağır basıyordu. Konfederasyonun ortak kült yeri Gryneion'daki Apollon kutsal alanıydı.

İÖ 7. yüzyılın başlarından İÖ 6. yüzyılın ortalarına değin Lidyalıların baskısı altında kalan Eolis bölgesi, İÖ 600'lerden sonra tümüyle bu krallığın egemenliğini tanımak zorunda kaldı. İÖ 545'ten sonra Perslerin eline geçti ve bu dönemde önce Yauna (İonya) Satraplığı'na, sonra da Hellestos Satraplığı'na bağlandı. İÖ 499-334 arasında büyük bir kargaşa yaşayan Eolis, Pers boyunduruğundan kurtulmak için zaman zaman ayaklandı, zaman zaman da Atina ve Sparta'nın yanındaydı. İÖ 386'daki Kral Barışı sonrasında da tümüyle Perslerin denetimine bırakıldı. İÖ 334'te İskender'in, onun ölümünden sonra da sırasıyla, generallerinden Antigonos (İÖ 305), Lysimakhos (İÖ 301) ve Selevkos'un (İÖ 281) eline geçti; İÖ 228'de Bergama Krallığı'nın denetimi altına girdi. İÖ 190'da Romalılarla Selevkos kralı III. Antiokhos arasında yapılan Magnesia Savaşı'nı izleyen Apameia Barışı (İÖ 188) sonrasında Romalılarla tümüyle Bergama Krallığı'na bırakıldı. Bergama Krallığı'nın son hükümdarı III. Attalos'un İÖ 133'te devletini bir vasiyetname ile Roma'ya bırakması üzerine bölge bu kez de Romalıların eline geçti ve yeni kurulan Asya Eyaleti'ne bağlandı.

Eoller, gerisi dağlarla kapalı bereketli bir tarım kuşağı üzerinde yaşıyorlardı. İç bölgelerdeki yerli halkla ne ticari, ne de başka türlü bir ilişkileri vardı. Bu yüzden kendi içine kapanık bir yaşam sürdürdüler. Eol kentlerinden yalnızca Lesbos Adasındaki Mytilene ticarete ilgi göstermiş ve bu nedenle de kendini dünya olaylarının içinde bulmuştu.

On iki Eolis kentinin en önemlisi Kyme idi. Eolis kentlerinin en büyüğü ve en güzeli olarak tanımlanan Kyme, Orta Yunanistan'daki Lokris bölgesinde bulunan Phrykonis Dağı çevresinden gelen göçmenler tarafından kurulduğu için, Phrykonis olarak da anılırdı. Efsaneye göre Troya Savaşları'ndan kısa bir süre sonra bu bölgeye gelen Eoller, önce Neonteikhos'ta bir kale kurup,

bir süre sonra Larisa'yı ele geçirmişler, daha sonraları yerli halklardan Pelasgları da egemenlikleri altına alarak Kyme kentini kurmuşlardı. Homeros'un doğum yeri olduğu iddia edilen çok sayıda kentten biri olan Kyme'de ünlü şair Hesiodos'un babasının doğduğu bilinir.

Bölgenin en kuzey ucunda, Kaikos'un ağzı yakınındaki bir yarımada üzerinde Pitane kenti vardı. Bunun doğusunda, kıyından biraz içeride olmakla birlikte bir limanı da bulunan Elaia yer alırdı. Elaia 12 kentli Eolis Konfederasyonu'na üye değildi. Biraz güneydeki Gryneion, beyaz mermerden Apollon Tapınağı ve kehanet merkezi ile ünlüydü. Daha güneyde, gene bir kıyı kenti olan Myrina ile kıyından içeride kurulmuş Aigai yer alıyordu. Kyme'den Smyrna'ya uzanan yol üzerindeki Larisa'nın adı Homeros'ta da geçer. Eollerden önce, Anadolu'nun yerli halklarından olan Pelasgların oturduğu kente, İÖ 6. yüzyılın ortalarında Pers kralı Büyük Kyros Mısırlı askerlerini yerleştirdi. Kent bu nedenle bazen Mısır Larisa'sı olarak da anılır. Larisa'nın biraz doğusunda bulunan küçük Temnos kasabasının sonra Neonteikhos ve Aigiroessa'nın yerleri açık değildir. Strabon'a göre Eollerin Lokris'ten göçleri sırasında kurdukları geçici bir kale olan Neonteikhos, Larisa ile Hermos Irmağı arasında olmalıdır.

Herodotos Eolis toprağının İonya'dan daha bereketli, buna karşılık ikliminin daha kötü olduğunu anlatır. Eoller daha çok tarıma önem verirlerdi, ticaret ise fazla gelişmemişti.

eolit (Yunanca *eos*: "şafak" ve *lithos*: "taş"), ilk insanlar tarafından yapıldığı sanılan en eski aletler. Pleyistosen öncesinden ya da Alt Pleyistosen Bölümünden (Pleistosen Bölüm y. 2,5 milyon - 10 bin yıl önce) kalma, kaba yontulmuş yonga ve çekirdek aletlerdir. Günümüzde, eolitlerin doğal etkilerle oluştuğu görüşü yaygındır.

Eolya bak. Eolis

Éon de Beaumont (Şövalyesi), Charles (-Geneviève - Louis - Auguste - André - Timothée) (d. 5 Ekim 1728, Tonnerre, Fransa - ö. 21 Mayıs 1810, Londra), Fransız gizli ajanı. Karşı cinsin giyim ve tavırlarını benimseme eğilimini belirten "eonizm" terimi, onun adından türetilmiştir.

Éon ilk görevine 1755'te, Rusya'ya Çariçe Elizaveta'nın sarayına gönderildiğinde başladı. Bu görev sırasında kadın kılığına girdiği sanılır. Süvari yüzbaşı olarak başarıyla hizmet ettikten sonra 1762'de Nivernais düküyle (Louis Jules Mancini) birlikte Londra'ya gitti. Paris Antlaşması'nın (1763) imzalanmasını sağlayarak Versailles'a döndüğünde St. Louis Haçı ile ödüllendirildi. Kraldan aldığı gizli yönergelerle casusluk göreviyle yeniden Londra'ya gönderilen Éon, burada Fransız elçisiyle çatışmasına karşın Fransa'ya dönmeye yanaşmadı. Sonradan, bu davranışının nedenini açıklarken XV. Louis'nin kendisine yeniden kadın kılığına girerek kentte saklanmasını emrettiğini öne sürcekti.

Londra'da, şövalyenin cinsiyetiyle ilgili söylentiler dolaşmaya başladı. Sonunda parasız kalan Éon, Beaumarchais'ye gerçekten kadın olduğunu söyleyince (1775) Beaumarchais ona maaş bağlatmayı başardı, ama Éon kadın giysisiyle Fransa'ya dönme emri aldı. 1777'de kraldan şu buyruk geldi: "Charles-Geneviève-Louis-Auguste-André-Timothée d'Éon de Beaumont, üzerindeki süvari üniformasını çıkaracak ve gerçek cinsiyeti olan kadınlığa uygun biçimde giyinecektir". Bundan sonra hep kadın giysisiyle dolaşan Éon 1785'te Londra'ya döndü, 25

yıl sonra orada öldü. Ölümünden iki gün sonra yapılan otopside erkek olduğu belirlendi.

Eondolar bak. Yaundeler

Eos, Yunan mitolojisinde şafak tanrıçası. Eski Yunanlı şair Hesiodos'a göre Titan soyundan Hyperion ile karısı Theia'nın kızı, Güneş Tanrısı Helios ve Ay Tanrıçası Selene'nin kız kardeşidir. Eos, gene Titan soyundan gelen Astraios'tan Zephyros, Notos ve Boreas rüzgârlarını, Akşam Yıldızı Hesperos'u ve öteki yıldızları; Asurlu Tithonos'tan da Etiyopya kralı Memnon'u doğurmuştur. Homeros ondan "Gül Parmaklı" diye söz eder.

Eos ayrıca avcı Orson'un ve genç avcı Kephalos'un sevgilisi olarak da gösterilir; bu sonuncusundan Phaethon'u doğurmuştur. Sanat yapıtlarında, kollarında bir erkek çocuk taşıyarak hızla yürüyen ya da kanatlı atların çektiği bir arabanın içinde denizden yükselen genç bir kadın olarak canlandırılır. Bazen de iki elindeki birer testiyle sabah çığını yağdıran tanrıça olarak betimlenir.

Roma mitolojisindeki karşılığı Aurora'dır. Latin edebiyatında *aurora* sözcüğü, örneğin Vergilius'un kullandığı gibi, "doğu" anlamına gelir.

Eosen Bölüm, Tersiyer (Üçüncü) Dönem'de (y. 65-2,5 milyon yıl önce) oluşan kayac katmanlarının dünya çapında görülen başlıca bölümü ve bu kayaların çökelediği zaman dilimi. Yaklaşık 54 milyon yıl önce oluşmaya başlayan ve 38 milyon yıl önce tamamlanan Eosen Bölüm, Paleosen Bölümün üstünde ve Oligosen Bölümün altında yer alır. Yunanca *eos* (şafak) sözcüğünden türetilen Eosen adı, yakın dönem yaşamının doğuşunu simgeler. Modern memelilerin başlıca bölümlerinin ya da takımlarının tümü Eosen Bölümde ortaya çıkmıştır.

Eosen kayaları dünya ölçeğinde bir dağılım gösterir. Batı Avrupa'da Eosen kayalarının ve zaman diliminin çeşitli katları ve altbölümleri, kendilerine özgü litolojik yapılarıyla ve fosil faunalarıyla ayırt edilir. Bu katlar, en erkeninden başlamak üzere sırasıyla Kuiziyen, Sparnasiyen, İpresiyen, Lütesiye, Auversiyen, Bartoniyen ve Lüdiyen katlarıdır. Kuzey Amerika'da bu katlar, deniz kayaları ve fosil topluluklarının yanı sıra kara kökenli çökellere ve omurgalı faunalarına bakılarak belirlenir. En belirgin ve en önemli omurgalı katları, en yaşlısından başlamak üzere sırasıyla, Vasaçiyen, Bridgeriyen, Uintan ve Düşesniyen katlarıdır. Alt Eosen topluluklarına İngiltere'de ve Güney Amerika'daki Patagonya bölgesinde pek rastlanmaz. Daha sonraları oluşan Eosen omurgalı faunaları, Kuzey Amerika dışındaki bölgelerde biraz daha iyi gelişmiştir. Mısır'daki Mokattam Yatakları, Eosen'in orta bölümlerinde oluşmuş bir omurgalı topluluğu içerir. Eosen Bölümün sonlarına ait faunalara ise Birmanya ve Moğolistan'da rastlanır. Bununla birlikte Eosen Bölüm fosillerinin en bol ve yaygın görüldüğü yer, ABD'nin batısı başta olmak üzere Kuzey Amerika'dır. Eosen kayaları, kendilerinden önce gelen Paleosen Bölüm kayalarıyla hemen hemen aynı bölgelerde çökelmiştir. Eosen Bölümde iklim ılık ve nemli, ılıman ve astropik bölge ormanları yaygın, çayırılık alanlar ise sınırlıydı. Örneğin, Oregon'daki Eosen Bölüm ormanlarını oluşturan ağaçlar ve öbür bitkiler, Orta ve Güney Amerika'da bugün bulunanların aynı ya da benzeridir.

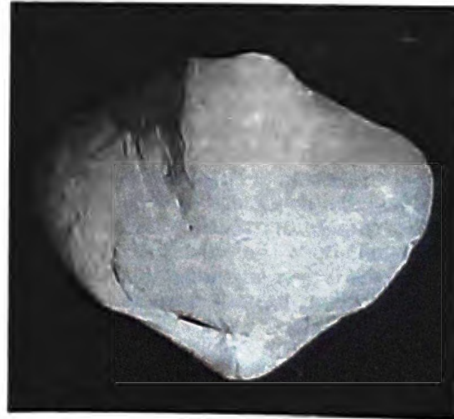
Kuzey Amerika ile Avrupa'daki Alt Eosen Bölümlerindeki omurgalı faunası büyük ölçüde birbirine benzer. Birçok cinsin her iki bölgede de bulunması bu iki bölge arasında

karşılıklı değişimlerin gerçekleşmiş olabileceğine işaret eder. Eosen Bölüm başlarına ait faunalar, Paleosen faunaları ile bunlara eklenen yeni türlerden oluşmasına karşın, Paleosen Bölümünden kalan grupların soyu yavaş yavaş yok olmuştur.

Eosen Bölümün başlangıcı iki yeni hayvan grubunun ortaya çıkmasıyla dikkat çeker. Bunlar at, gergedan ve tapir gibi hayvanları içeren tektoynaklılar ile geyik, sığır ve koyun gibi hayvanları içeren çifttoynaklılardır. Atların bilinen ilk atası (genellikle *Eohippus* adıyla tanınır), Kuzey Amerika ve Avrupa'daki Alt Eosen kayalarında bulunan fosil tektoynaklılar arasında yer alır. Eosen'in başlarında ender rastlanılan çifttoynaklılar Eosen'in daha sonraki katlarında çoğalmaktadır.

Paleosen Bölüm maymunları, Eosen Bölümde azalmış, onların yer aldığı ekolojik nişlerin birçoğu daha etkin olan kemirgenler tarafından ele geçirilmiştir. Orta Eosen omurgalı faunaları Eosen'in başlarındaki kadar geniş bir dağılım göstermez. Hayvanların birbirlerinden uzak kalmaması, Kuzey Amerika ve Avrupa'daki toynaklı gruplarının bağımsız olarak evrimleşmelerine neden olmuştur. Eosen Bölümün sonlarına doğru söz konusu faunalar arasında yeniden yaygın bir ilişki ortamı doğmuştur. Eosen Bölüm, tümüyle denizde yaşamaya uyarlalmış iki memeli grubuna özgü fosillerin ilk kez görülmesiyle de ayırt edilir. Bunlar *Cetacea* (balina, musur ve yunusları içerir) ve *Sirenia* (günümüzde yaşayan manati ve dugongların akrabalarını içerir) takımlarıdır. File benzeren ilk hayvanlar ve ilk yarasaların yanı sıra günümüzde yaşayan birçok kuş takımı da Eosen Bölümde ortaya çıkmıştır.

Eospirifer, *Brachiopoda* filumunun soyu tükenmiş cinsi. Fosillerine Orta Silüriyen Dönem (Silüriyen Dönem y. 430-395 milyon yıl önce) ile Alt Devoniyen Dönem

Eospirifer
British Museum (Natural History), fotoğraf, imitör

(Devoniyen Dönem y. 395-345 milyon yıl önce) arasında çökelmiş deniz kayalarında rastlanır. *Eospirifer* cinsi, Ordovisiyen Dönemden (y. 500-430 milyon yıl önce) Jura Dönemine değin (y. 190-136 milyon yıl önce) geniş bir zaman dilimi içinde varlığını sürdüren *Spirifer* takımının öbür cinslerine benzer. Orta büyüklükteki kabuklarında ince işinsı kabartılar ve yay biçiminde büyüme eğrileri göze çarpar.

Eötvös, József, Bárá (Baron) (d. 13 Eylül 1813, Buda - ö. 2 Şubat 1871, Peşte, Macaristan), romancı, deneme yazarı, eğitimci ve devlet adamı. Çağdaş bir Macar edebiyatının oluşturulması ve demokratik bir yönetimin kurulması için çalışmıştır.

Buda'da öğrenim gördüğü yıllarda (1826-31) liberalizm ve Macar toplumunu yeniden

biçimlendirme düşüncesiyle tanıştı. 1836-41 arasında kaldığı İngiltere ve Fransa'dan insanseverlik, romantizm ve ütopyacı sosyalizmden güçlü bir biçimde etkilenmiş olarak geri döndü.

Edebiyatın toplumsal bir görev yüklenmesi gerektiğini savunan Eötvös, bütün yapıtlarında yoksulluğun ortadan kaldırılması düşüncesini işler. İlk romanı *A karthausi'de* (1839-41; Chartreuse Keşişleri) Fransa'daki Temmuz Devrimi'nin (1830) yarattığı düş kırıklığını dile getirirken temelde Macaristan'daki feodalizmin eleştirisini yapmaya çalışır. Denemeleri ile öteki düzyazı yapıtlarında da günün koşullarına uygun bir ceza yasasını ve yoksulluğa son verilmesini savunur. *A falu jegyzője* (1845; Köy Noteri) adlı yapıtında eski Macaristan'ı acı bir dille yerer. 16. yüzyıl Macar köylü ayaklanması üzerine tarihsel bir roman olan *Magyarország 1514-ben* (1847; 1514'te Macaristan) adlı yapıtıyla kamuoyunu serflikle karşı harekete geçiren Eötvös, 1848'de kurulan devrimci hükümette eğitim bakanı oldu; Lajos Kossuth ile anlaşmazlığa düşüncü aynı yılın sonlarına doğru bu görevden istifa etti. 1851'e değin Münih'te yaşadı. *A üzenkilencedik század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra*'ya (1851-54; 19. Yüzyılın Egemen Düşüncelerinin Devlet Üzerindeki Etkisi) adlı büyük yapıtına burada başladı. Bu yapıtta Fransız Devrimi'nin ilkelerini inceleyerek İngiliz anayasa ilkelelerine ve uygulamasına dayalı, liberal devlet anlayışını ortaya koydu. Avusturya ile Macaristan arasındaki ilişkiyi 1848 ilkelerine oturtmayı amaçlayan 1867 Uzlaşması'nda (*Ausgleich*) önemli rol oynadı.

Yaşamının son yıllarını siyaset ve felsefeyle uğraşarak geçirdi. Düşüncelerini toplu olarak yayımladığı yapıtında (1864) devrim sonrası Macar edebiyatına özgü bir Stoacılık görülür. Macar Akademisi'nin yeniden örgütlenmesinde önemli bir rol oynadı. Batılı düşünürlerle yakın ilişki kurdu. 1867'den sonra yeniden eğitim bakanı oldu ve eğitim sistemini modernleştirmeye çalıştı.

Devrimden sonra şüri bırakmasına ve yalnızca eğitim üzerine görüşlerini açıkladığı *Nőverek* (1957; Kız Kardeşler) adlı romanını yayımlamasına karşın, edebi yapıtları büyük önem taşır. Kısa öyküleriyle Macar edebiyatına yeni bir köylü tipi getirmiş ve romantik roman anlayışının geçerli olduğu bir dönemde gerçekçiliğin öncülüğünü yapmıştır.

Eötvös (Baronu), Roland, Macarca LO-RAND, BÁRÓ EÖTVÖS (d. 27 Temmuz 1848, Peşte - ö. 8 Nisan 1919, Budapeşte, Macaristan), moleküler yüzey gerilimi kavramını ortaya atan Macar fizikçi. Yer'in kütleçekimi oranı üzerine yaptığı araştırmalar sonucunda eylemsizlik kütesi ile kütleçekimi kütesinin eşdeğer olduğunu kanıtlamış ve daha sonraları Albert Einstein'ın geliştirdiği genel görelilik kuramının temelini atmıştır. Ayrıca kendi adıyla anılan ve duyarlık bükimundan uzun süre daha iyisi yapılamayan bir burulma terazisi geliştirmiştir.

Baron József Eötvös'ün oğlu olan Eötvös, Sandor Wekerle kabinesinde kamu eğitimi bakanlığı yapmış ve 1895'te bu görevinden ayrılarak Budapeşte Üniversitesi'nde fizik dersleri vermeye başlamıştır.

Epaminondas (d. 10 y. 410, Thebai - ö. 10 362, Mantinea), Thebaili devlet adamı, komutan ve askeri taktik ustası. Sparta'nın askeri üstünlüğünün kırılmasında ve Yunan devletleri arasında yeni bir güç dengesinin kurulmasında büyük rol oynamıştır.

Thebaili yoksul bir soylunun oğluydu, ama iyi bir eğitim gördü. Özellikle felsefeyle ilgilendi. Thebai'ye yerleşmiş bir Pythagorasçı olan Tarentumlu Lysis'in derslerini coşkuyula izledi. Önceleri siyasal yaşama hiç girmeksizin yalnızca askeri seferlere katıldı. İÖ 385'te bir çarpışma sırasında arkadaşı Pelopidas'ın yaşamını kurtardığı söylenir.

Spartalılar, Yunanistan'ın kuzeyine yönelik bir seferden yararlanarak İÖ 382'de birkaç Thebailiyle birlikte bir darbeyle ansızın iktidarı ele geçirdiler. Üç buçuk yıl boyunca yönetim, Thebai'nin kalesi Kadmeia'da üslenmiş Sparta garnizonunun desteklediği bir avuç diktatörün elinde kaldı. Pelopidas'la birlikte eski önderlerin çoğu sürgün edildi, Epaminondas ise kentte kalarak siyasetten uzak yaşamını sürdürdü; Ama gizlice Atina'dan dönen Pelopidas İÖ 379'da diktatörlüğü devirip Sparta garnizonunu teslim olmaya zorladığında, Epaminondas'ın da Thebai'deki halk ayaklanmasının önderleri arasında yer aldığı söylenir. Thebai'nin Atina ile ittifak kurarak Sparta'yı başarıyla saf dışı ettiği ve Boiotia kentlerinin federasyonunda geleneksel önderliğini kurup sağlamlaştırdığı sonraki sekiz yıl boyunca Epaminondas'ın adı çok duyulmadı. İÖ 371'de bir barış konferansıya genel savaş son verildi. Ama Atina ile Sparta, Thebai federasyonunu tanımaya yanaşmadı ve Boiotia'nın her kentinin ayrı bir taraf olarak antlaşmaya katılması konusunda ısrar etti. Thebai ise, kendi federasyonunun tek bir birim sayılması gerektiğini öne sürdü. Federasyonun beş yüksek yöneticisinden biri (*boirotarkh*) olan Epaminondas, bu ısrarın Thebai'nin barış antlaşmasından dışlanmasına yol açmasından sonra bile federasyonun bütünlüğü düşüncesini savunmayı sürdürdü. Spartalılar, diplomatik başarılarını ezici bir askeri saldırıyla tamamlamak üzere Thebai'nin batı sınırına bir ordu yerleştirdiler. Ama Leuktra Çarpışması'nda (İÖ 371) Epaminondas yeni bir taktikle ortaya çıktı. Çok iyi donanmış piyadelerini, alışılmış biçimde bütün cephe boyunca eşit sayıda sıralar biçiminde ilerletmek yerine, birliklerini sol kanatta, içe doğru 50 sıra halinde topladı. Sparta ordusu ise içe doğru toplam 12 sıradan oluşuyordu. Eski Yunan geleneği uyarınca en iyi birliklerini sağ kanada yerleştiren Spartalılar, Thebaililerin ilerleyiş karşısında ezildiler. Epaminondas'ın taktik yeniliği, karşı konamayacak ezici bir güçle düşmanı önce en zayıf noktası yerine, en sağlam noktasından vurmaya öngörüyordu. Spartalıların yenilgisi, zaten az olan askerleri arasında çok büyük kayba yol açtı; yeni bir Sparta ordusu kurmak ciddi biçimde güçleşti.

Böylece Boiotia federasyonunun kurtulmasından bir yılı aşkın bir süre sonra, gene Epaminondas'ın yönettiği Thebai ordusu, zaferini Sparta topraklarına kadar genişletmek amacıyla hareket etti. İÖ 370-369 kışında (Eski Yunan'da kışın savaşıldığı çok enderdi) Peloponnesos'u işgal ederek Eurotas (bugün Evrotas) Vadisine girdi. En az 200 yıldır ilk kez bir düşman ordusu Sparta'ya bu kadar yaklaşmıştı. Bunun üzerine Sparta'da helotlar (devlet mülkiyetindeki köleler) ayaklandı. Epaminondas, 300 yıldır Sparta'nın boyunduruğu altında bulunan Messenia Devleti'ni yeniden kurdu. Sparta birliğinden ayrılmış olan Arkadialıları da destekleyerek federal başkent olarak Megalopolis'i (Büyük Kent) kurmaya yöneltti. Bu yeni siyasal oluşumlar Sparta'nın denetim altında tutulmasını sağladı; böylece Sparta bir daha Peloponnesos'un dışında ciddi bir askeri güç olamadı. Üstün başarıları

ülkesinde kışkırtıcılara ve siyasal düşmanlığa yol açan Epaminondas, görev süresinden daha uzun zaman ülke dışında kaldığı gerekçesiyle döndüğünde soruşturmayla uğradıysa da aklandı. İÖ 369-368'de Peloponnesos'u ikinci kez istila etti, Boiotia'ya yeni müttefikler kazandı. Ayrıca İÖ 367'de, Pherai (Tesalya) tiranı Aleksandros'un tutsağı olan dostu Pelopidas'ı kurtarmak üzere gönderilen orduda sıradan bir asker olarak hizmet etti. Neredeyse çıkmaza giren hareket Epaminondas'ın komutanlığa atanmasıyla sonuca ulaştı. Bunun üzerine yeniden *boirotarkh* seçilen Epaminondas, Tesalya'ya dönerek Pelopidas'ın salıverilmesini sağladı. İÖ 366'da, Thebai'nin Peloponnesos'taki durumunu güçlendirmek için burayı üçüncü kez istila etti. Bölgedeki çeşitli devletlerden bağlilik garantisi aldı; büyük olasılıkla bu garantilere dayanarak Spartalılarca kurulmuş oligarşik yönetimleri yıkamaya karar verdi. Ama bu karar, oligarşik yöneticileri ortadan kaldırarak yeni demokrasiler kurmak isteyen Thebai hükümetince kabul edilmedi.

Sparta'yı destekleyen Atina da Thebai ile savaşıyordu. İÖ 364-363'te Atina'nın denizlerdeki imparatorluğuna meydan okumak için cüretli bir serüvene atılan Epaminondas, yeni bir Boiotia donanmasıyla Byzantion'a (İstanbul) yelken açarak, Atina İmparatorluğu'na bağlı kentlerin, efendilerine başkaldırmalarını sağladı. Ama ertesi yıl Arkadialı devletler topluluğunda iç savaşın patlak vermesi yüzünden, bir kez daha Peloponnesos'ta müttefiklerin büyük ordusunun başına geçti. Mantinea Çarpışması'nda (İÖ 362) Sparta, Atina ve onların müttefikleri olan devletlerle savaştı. Leuktra'daki taktikleri burada daha geniş ölçekte uyguladı ve bir kez daha zafer kazandı. Ama savaş alanında yaralanarak öldü. Epaminondas'ın ölümüyle, Thebai politikasındaki her türlü yapıci unsur tarihe karıştı.

Epanagoge (Yunancada "Giriş"). Bizans imparatoru I. Basileios döneminde derlenen yasa metinleri (y. 879). Yunanca yayımlanacak kapsamlı bir yasa derlemesinin girişi olarak tasarlanan Epanagoge'un asıl önemi kilise ve devlet erklerinin ayrılması kuramını ortaya atmasından gelir.

Temel kaynağı İustinianos Yasa Derlemesi(*) ile İmparator III. Leon'un (hd 717-741) yayımladığı *Ecloga*'dır(*). Özgün bölümleri imparator, patrik, kilise ve kilise dışı öteki önde gelen kişilerin hak ve yükümlülükleriyle ilgilidir. Epanagoge'de devlet ve kilise, başında insanlığın yararına çalışması gereken imparator ile patriğin bulunduğu bir bütün olarak görülür. İmparator uyruklarının maddi refahını gözetmekle, patrik ise halkın manevi yönlerini geliştirmekle yükümlüdür. Bu kuramı dönemin Konstantinopolis (İstanbul) patriği olan ve Ortodoks Kilisesi'nin özerklik geleneğini savunan Photios'un ortaya koyduğu sanılmaktadır.

Epanagoge, VI. Leon döneminde (886-912) İustinianos Yasa Derlemesi'nin kapsamlı biçimde gözden geçirilmesiyle yayımlanan Basilika'nın(*) temelini oluşturmuştur. Yönetiş işleri düzenleyen Rus Yasalar Kitabı gibi Slav yasalarında da Epanagoge'den alıntılara rastlanır.

eparkhos, Bizans İmparatorluğu'nda, 6. yüzyıldan 11. yüzyıla değin başkent Konstantinopolis'te (İstanbul) kamu düzenini ve güvenliğini sağlamaktan sorumlu olan yüksek devlet görevlisi. "Kentin babası" olarak anılan eparkhos, önem sırasında imparator-dan sonra gelirdi.

Mahkemelerin yönetimi, kente yiyecek sağlanması, üretim ve ticaret işlerinin dü-

zenlenmesi, eparkhos'un yetki ve görevleri arasındaydı. 9. ve 10. yüzyıllar arasında yazıldığı sanılan Eparkhoslar Kitabı'nda, ticaret ve esnaf birlikleri ile loncalar (*kollegia*) üzerindeki yönetim yetkisi anlatılır. Ekonomik alandaki en önemli görevi, kentin erzak gereksinimini sağlamada tekeli bir konumu olan celep, kasap, balık tüccarı, fırıncı ve hancı loncalarının denetlenmesiydi. *Secretum* denen ayrı bir yönetim organı, eparkhos'un emirlerinin uygulanmasını sağlardı.

Eparkhos Romanos Argyros, 1028'de ölüm döşegindeki İmparator VIII. Konstantinos'un (hd 1025-28) kızıyla evlendi ve onun ölümü üzerine III. Romanos Argyros (hd 1028-34) adıyla tahta çıktı. 12. yüzyılda eparkhos'un önde gelen işlevleri, başka görevlilere geçti. Palaiologoslar döneminde (1261-1453) eparkhos adı, yalnızca bir saray unvanı olarak kullanılmaya başlandı.

Epe, Nijerya'nın güneybatısındaki Lagos eyaletinde liman kenti. Lagos Lagününün kuzey kıyısında yer alan kentin Ijebu-Ode ve İkorodu'ya ulaşım bağlantıları vardır. Yorubaların bir alt grubu olan Ijebu halkının geleneksel yerleşim yerlerinden biridir. 18. yüzyılda, 27 km kuzeybatısındaki Ijebu Krallığı'nın merkezi Ijebu-Ode'nin başlıca ticaret (köle, kumaş ve tarımsal ürünler) limanı konumunu kazandı. 1851'de İngilizlerce Lagos'tan (70 km batı-güneybatı) kovulan Yoruba kralı Kosoko'nun adamlarını barındırdı. 1892'de Lagos valisi Sir Gilbert Carter tarafından *avucule* (Ijebuların siyasal ve dinsel yöneticisi) üzerine yollanan askeri birliklerin hareket üssü de Epe limanıydı.

Epe günümüzde, Lagos eyaletinin ihraç ettiği balık, manyok, mısır, taze sebze, hindistancevizi, palmiye ürünleri, kauçuk ve yakacak odunun toplama merkezidir. Kola cevizi'nin korunmasında kullanılan özel yapılar, Ijebu-Ode, Shagamu ve kola cevizi ticareti yapan öteki kentlere buradan sevk edilir. Epe en çok, sığ kıyı sularında seyredebilen motorlu mavna yapımçılığıyla ünlüdür. Balıkçılık başlıca geçim kaynağıdır. Yerel yönetim meclisinin de merkezi olan kentte orta öğretim kurumları, birkaç hastane ve bir sağlık merkezi bulunur. Nüfus (1983 tah.) 72.900.

epe, Fransızca épée, eskrim antrenmanlarında ve karşılaşmalarında kullanılmak üzere 19. yüzyılda geliştirilen bir tür dürtme silahı. İlk epe karşılaşmalarında ucu düğmeyle kapatılmış düello silahı kullanılırdı. Hedefin sınırlı tutulması ve saldırı hakkına uyulması gibi alışlagelmiş eskrim kurallarına bağlı olmayan oyuncular, silahla rakiplerinin vücudundaki herhangi bir yere tek bir tuş (*bak. eskrim*) yaparak maçı kazanırlardı. Bir maçı kazanmak için gereken tuş sayısı 1932'de üçe, 1955'te beşe çıkarıldı, ama öteki kurallar temelde değişmeden kaldı.

Modern epe 770 gr ağırlığında ve toplam 110 cm uzunluğunda bir dürtme silahıdır. Oldukça sert, ama esnek olan üçgen kesitli namlusu bir düğmeyle kapatılmış uca doğru inceler ve uzunluğu 900 mm'yi bulur. Siperliği flöreninkine benzer, ama ondan daha büyüktür.

Elektrikli sayı aygıtı kullanıldığında, epe'nin ucunda yalnızca 750 gr'lık ve daha büyük basınçtaki dürtmeleri kaydeden yaylı bir düzen (*point d'arret*) bulunur. Aygıt, ilk dürtüşün ardından saniyenin 1/25'inden daha uzun bir süre geçtikten sonra yapılan karşı dürtüşü kaydetmez. Eğer dürtüş bu süre içinde yapılmışsa aygıt her iki eskrimciye de sayı yazar.

Dürtmeler yalnızca epenin ucuyla yapılır. Bir oyuncu savunma yaparken 7 m'den daha fazla geri çekilmek zorunda kalırsa rakibi bir tuş kazanır. Aynı anda yapılan karşılıklı dürtüşler sonucunda her iki eskrimci de beşer sayıya ulaşırsa ikisi de yenilmiş sayılır.

Epe dalında eskrim karşılaşmaları, uluslararası eskrim turnuvaları ile Olimpiyat Oyunları'nda yapılır; ayrıca modern (ya da askeri) pentatlonda da epeye yer verilir. Dünya epe şampiyonları için bak. spor ve oyunlar: sonuçlar (eskrim). Ayrıca bak. Olimpiyat Oyunları.

Epeiros bak. Epir

Epeiros Despotluğu, Balkanlar'da 1204-1337 arasında hüküm süren Bizans prensliği. Konstantinopolis'in (İstanbul) Latin işgaline girdiği dönemde (1204-61) Bizanslıların direniş merkezlerinden biri olmuştur.

Epeiros Despotluğu, tahttan indirilmiş bir Bizans hanedanının üyelerinden Mikhail Angelos Dukas tarafından bugünkü Arnavutluk'un güneyi ile Yunanistan'ın kuzeybatısını oluşturan bölgede kuruldu. Dukas'ın yerine geçen üvey kardeşi Theodoros Dukas, egemenliğini doğuda Thessalonike'ye (Selanik) kadar genişletti (1222) ve Bizans tahtında hak iddia etti. Gene Bizans tahtında hak iddia eden Nikaia (İznik) imparatoru III. Ioannes (Vatatzes) ile Bulgar kralı II. İvan Asen, Theodoros'a karşı doğudan ve kuzeyden saldırıya geçtiler. II. İvan Asen 1230'da Klokotitsa (bugün Bulgaristan'da) Çarpışması'nda Theodoros'u yenerek tutsak aldı.

II. Mikhail döneminde (1236-71) Epeiros Despotluğu önemli ölçüde küçüldü. 1264'te Mikhail, Latinleri Konstantinopolis'ten çıkaran ve Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kuran VIII. Mikhail'in (Palaiologos) süzerenliğini tanımak zorunda kaldı.

13. yüzyılda Epeiros'ta ilkçağla ilgili araştırmalar canlandı; bu araştırmalar İtalya'da Rönesans'ın gelişmesine katkıda bulundu. Prenslik 1337'de yeniden Bizans İmparatorluğu'na katıldı.

Épernon (Dükü), Jean-Louis de Nogaret de la Valette (d. Mayıs 1554, Caumont - ö. 13 Ocak 1642, Loches, Fransa), 17. yüzyıl başında Fransa'nın siyasal yaşamında etkili olan yeni nüfuz sahiplerinin en güçlülerinden biri.

Soyluluğu şüpheli olan La Valette, III. Henri'nin en gözde adamı olarak itibar kazandı ve 1582'de dük unvanı aldı. 1580'lerde Anne de Joyeuse ile birlikte fiilen başbakanlık yetkilerini kullanan La Valette, hırslı ve zorba bir kişi olarak tanınmakla birlikte yetenekli bir politikacı olarak Henri'nin hükümdarlığı dönemindeki iç savaşlarda krallığın korunmasına katkıda bulun-

du. Geçici bir süre için gözden düştüyse de, Guise 3. dükü Henri I de Lorraine'in öldürülmesinden sonra (1588) yeniden kralın safına geçti ve ona sonradan Fransa kralı IV. Henri olarak tahta geçen Henri de Navarre ile uzlaşmasını önerdi. 1589'da III. Henri öldürüldüğünde, bir Protestan olan IV. Henri'ye hizmet etmeyi reddetti, hatta İspanya ile gizli bir anlaşma bile yaptı. Ama Henri kral olunca sadık bir adamı olarak onun maiyetine katıldı. Saltanatın bütün entrikalarına karşın Épernon'un IV. Henri'nin François Ravaillac tarafından öldürülmesinde parmağı olabilir. Ravaillac'ın, Épernon'un metresi Catherine de Tillet'den para aldığı ve cinayetten sonra bir gün boyunca Épernon tarafından koruma amacıyla gözaltında tutulduğu bilinmektedir (14 Mayıs 1610). Daha sonra Épernon, Marie de Médicis'nin Henri'nin çocuk yaşta oğlu XIII. Louis'nin naibesi olmasını sağlayan küçük darbeyi gerçekleştirdi, ama Marie de Médicis ona hükümette görev vermedi. Louis tahta geçtikten sonra (1617) gözden düşen Épernon, Marie de Médicis'nin sürgünde olduğu Blois'dan kaçmasını sağladı ve çıkan iç savaşta onu destekleyerek Louis'den öcünü aldı. 1622'de Guienne valiliğine atandı ve burada sefahat içinde yaşadı; bu arada Bordeaux başpiskoposu ile tartışmalara girdi. 1638'de Richelieu tarafından azledildi, 1641'de de Loches'a sürüldü.

ephebos, Eski Yunan'da ergenlik yaşına erişmiş erkek. Atina'da 18-20 yaş arasındaki erkekler için kullanılan resmi bir tanım niteliği kazanmıştır. İÖ y. 335'ten sonra *ephebos*'lar, seçimle göreve gelen bir *kosmetes* ve on *sophronista*'nın (terbiyecisi) denetiminde iki yıllık bir askeri eğitim görmeye başladılar. İlk yılın sonunda devlet *ephebos*'lara birer kılıç ve kalkan veriyordu. *Ephebos* yemininin de bu aşamada edildiği sanılmaktadır. Askerlik hizmetleri sırasında *ephebos*'lar, yurttaşlık görevlerinden başı-şik tutuluyorlar, ama yurttaşlık haklarının çoğundan da yoksun kalıyorlardı.

İÖ 3. yüzyılda *ephebos*'luk hizmeti zorunlu olmaktan çıktı ve süresi bir yıla indirildi; *Ephebos*'luk yalnızca varlıklı sınıflara özgü bir kurum oldu. İÖ 1. yüzyılda *ephebos* eğitimine yabancılar da alınıyordu ve eğitim programı felsefe ile edebiyatı da içerecek biçimde genişletilmişti; ama *ephebos*'luğun askeri niteliği tümüyle yok olmadı. İS 3. yüzyılın sonlarında sistem yozlaşmaya başladı. *Ephebos* sözcüğü Atina'nın dışındaki Yunan kentlerinde 15-17 yaş arasındaki gençler için kullanılırdı.

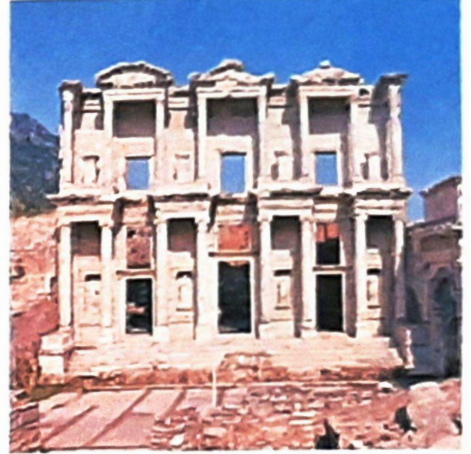
Ephedra bak. denizüzümü

Ephesos, EFES olarak da bilinir, Batı Anadolu'da İonya bölgesinde kurulmuş Antik Çağ kentlerinin en ünlüsü. Kalıntıları bugün İzmir'in Selçuk ilçesi yakınlarındadır. Kent, önceleri Kaystros (Küçük Menderes) Irmağının Ege Denizine döküldüğü körfezin kıyısında ve Pion Dağı (Panayır Dağı) eteğindeydi. Kaystros'un getirdiği alüvyonlar limanı doldurunca dağın güneybatı yanına, Korossos Dağı (Bülbül Dağı) yamaçlarına taşınmıştır.

Ephesos'un ününü borçlu olduğu Artemis Tapınağı(*) ya da Artemision da ilk yapıldığı zaman (İÖ y. 560-550) büyük bir olasılıkla deniz kıyısında idi. Roma dönemine gelindiğinde tapınaktan, yaklaşık 1,5 km uzaklıkta bulunan Pion Dağının batısındaki limana ulaşım, dar bir suyuyla ve zorlukla sağlanabiliyordu. Geç Bizans döneminde bu kanal dolarak kullanılamaz duruma geldi, 20. yüzyılın ortalarına değin de kıyı, batıya doğru yaklaşık 5 km kadar ilerledi. Antik Çağda Ephesos, Kaystros Vadisinden

geçerek Asya'ya ulaşan büyük bir ticaret yolunun batıdaki başlangıç noktasıydı.

Tarihi. Ephesos tarih sahnesine İÖ 7 yüzyıl ortalarında Kimmer saldırısı sırasında çıktı. Ama Ephesoslular komşuları Magnesia'yı (Manisa) ele geçiren Kimmerlerin saldırısını atlatmayı başardılar İÖ 6. yüzyılın başlarında kent bir süre İranlar tarafın-

Ephesos'ta Celsus Kütüphanesi'nin yeniden kurulan cephesi, 2. yy başları, İzmir

Detay

dan yönetildi. Lidya krallarıyla evlilik yoluyla akrabalık bağları kurulduysa da Ephesos, Kroisos'un egemenliği altına girmekten kurtulamadı. Lidya kralı Kroisos, yapımı sürdürülen Artemis Tapınağı'na birçok sü-tun ve altın inek heykelleri armağan etti. Strabon'a göre bu dönemde Ephesoslular yamaçtan ovaya inerek orada yaşamaya başladılar. Ephesos daha sonra Pers satrapı II. Kyros'un (Kuras) egemenliğine girdi. İonya ayaklanmasının (İÖ 499-493) ilk yıllarında Persler Sardes'e yaptıkları saldırıda Ephesos'u üs olarak kullandılar. İÖ 494'te Ephesoslular, Lade Çarpışması'ndan kurtulan Khiosluların hepsini katlettiler. Buna, Perslere karşı yürütülen İonya ayaklanmasının başını çeken Khios (Sakız) ve Miletos'un, ticarete Ephesos'un rakibi olmasının yol açtığı düşünülebilir. Ephesos, 50 yıl boyunca Perslerle dostluk ilişkisini sürdürdü. İÖ 478'de, Kserkses Yunanistan'da yenilip geri dönerken bütün tapınakları yağmaladıysa da, Ephesos Artemis Tapınağı'na dokunmadı. Ona bağışta bulunduğu gibi, çocuklarını da kentte bıraktı. İÖ 460'larda Themistokles İran'a giderken Ephesos'ta konakladı. Kent İÖ 454'ten sonra Atina'ya düzenli vergi ödemeye başladı. Bu tarihe değin yaşamış en ünlü Ephesoslular, ağıt yazarı Kallinos (İÖ 7. yy ortaları), yergici Hipponaks ve Basilideslerden biri olan ünlü filozof Herakleitos'tur.

Sparta'yla birlikte Peloponnesos Savaşı'na (İÖ 431-404) giren ve savaşın sonuna değin Sparta'nın yanında yer alan Ephesos, Atina'ya karşı İÖ 412'de başlatılan isyana da katıldı. İÖ 403'ten sonra Persler tarafından tehdit edilen Ephesos, İÖ 396'da Sparta kralı Agesilaos'un karargâhı oldu. İÖ 394'te Ephesoslular, Konon'un Sparta karşıtı deniz birliğine katıldılar. İÖ 387'de yeniden Spartalıların eline geçen kent Antalkidas Perslere geri verdi. Bunu, Syrhaks ve ailesinin diktatörlüğü izledi. Büyük İskender İÖ 333'te kenti alınca Syrhaks ölümüne mahkûm edildi. Yaklaşık 50 yıl süren bir refah döneminden sonra Ephesos'u fethe-den İskender'in generallerinden Lysimak-hos İÖ 286-281 arasında kenti Korossos ve Pion dağlarının arasındaki vadiye taşıdı;

Épernon, Michel L'Asne'in bir oymabaskısı, 1632
Bibliothèque Nationale Paris

Lebedos ve Kolophon kentlerinden getirttiği insanları buraya yerleştirdi. Yeni kente karşı Arsinae'nin adını verdiyse de (Arsinae), bu ad kısa sürede unutuldu. Bunu izleyen Helenistik dönem boyunca Ephesos parlak günler yaşadı. İÖ 189'da Romalılar Suriye kralı Antiokhos'u yenince Ephe-

408-450) Ayasuluğ (Hagios Theologos) Tepesinde, içinde İncilci Yuhanna'nın mezarının olduğuna inanılan bir şapelin çevresinde St. Jean Kilisesi'ni yaptırdı. 6. yüzyılın ortalarında da İmparator Iustinianos yapıyı büyüterek bugünkü durumuna gelmesini sağladı. Ortaçağ başlarında Ephesos, artık liman kenti olmaktan çıkmış, bir düşüş içine girmişti. 1090'da Selçuklular tarafından fethedildiğinde de küçük bir kasabaya dönüş-

ve tiyatrodan yapan J. T. Wood, Mayıs 1869'da Artemis Tapınağı'nın bir köşesini buldu. Sürdürdüğü kazılarla yalnız tapınağın İÖ 350'den sonra yapılmış son halini değil, onun altında bulunan ve 6. yüzyıla, yani Kroisos dönemine ait, planı ve boyutları aynı olan bir başka tapınağı da ortaya çıkardı. Her iki tapınaktan çıkartılan heykel parçaları British Museum'a gönderildi. 1904-05'te David George Hogarth, aynı müze adına kazılara başladı. Eski tapınağı araştırarak onun altında daha eski üç tapınak tabanı buldu. En alttaki tapınağın tabanında ele geçen sikkeler İÖ y. 600'lere tarihlendi.

Tapınağın, antik yazarların adlarını saydığı mimarlardan hangisine ait olduğunu saptamak olanaksızdır. Khersiphron ve Metagenes'in Kroisos dönemindeki tapınağı, Khirokrates ve Dinokrates'in de İS 4. yüzyılda ki tapınağı yaptıkları söylenebilir. Yapı İÖ 400'lerde Paionios ve Demetrios adlı mimarlarca onarılmıştır.

Ephesos'ta düzenli kazılar, 1895'te Viyana Akademisi üyelerinden Otto Bendorf başkanlığında başladı. Bendorf, tapınağın batisını ve liman çevresini araştırdı. Avusturya Arkeoloji Enstitüsü adına R. Heberg'in yürüttüğü kazılarda agora, tiyatro, Arcadiane, Celsus Kitaplığı ortaya çıkarıldı. I. Dünya Savaşı sırasında kazılar durdu, yalnızca Yunanlı G. A. Sotiriou, St. Jean Kilisesi'nde araştırma yaptı. 1926'dan sonra yeniden başlayan kazı ve araştırmalar, Avusturya Arkeoloji Enstitüsü'nce 1991'de de sürdürülmekteydi. Roma yerleşmesinin yoğun ve sürekli olmasından ötürü daha alttaki Helenistik katlara ancak 1960'larda ulaşılabilmektedir.

Ephesos'ta Kuretiler Caddesi üzerindeki Hadrianus Tapınağı, 2. yy. İzmir Şemsi Güner

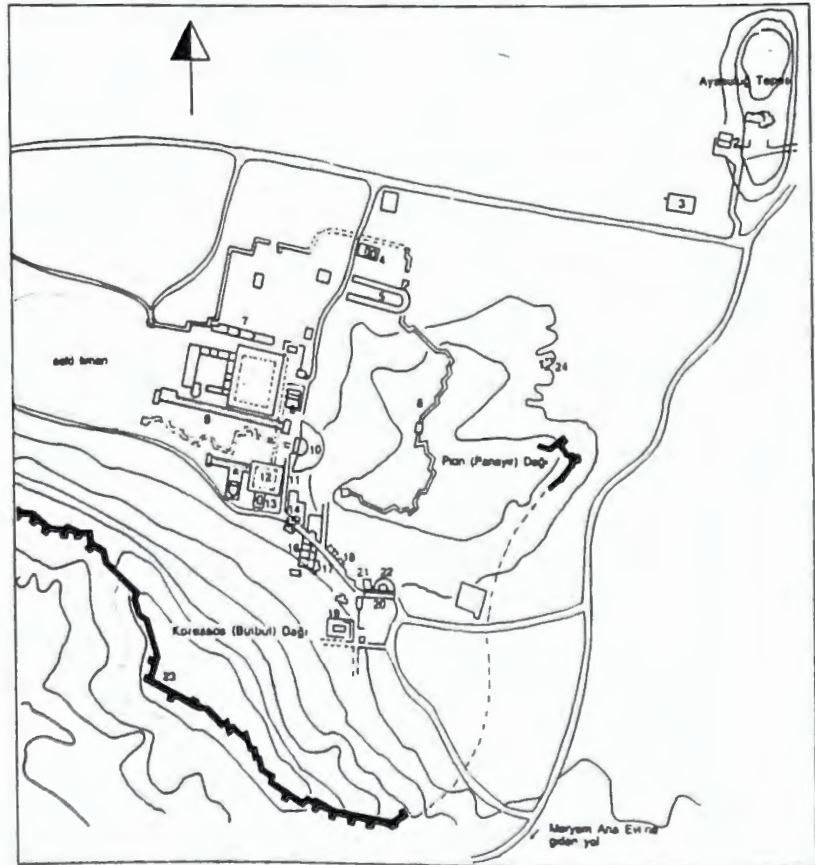
sos'u, Pergamon (Bergama) kralına bıraktılar. Pergamon kralı III. Attalos ölünce (İÖ 133), onun vasiyeti uyarınca bütün mal varlığıyla birlikte Ephesos da Roma'ya kaldı. İÖ 88'de Pontus kralı II. Mithradates'in kışkırtmasıyla Batı Anadolu kentleri Romalılara karşı ayaklandı. Romalılara saldıran Ephesoslular, Artemis Tapınağı'na sığınanları bile öldürdüler. Sulla bu ayaklanmayı şiddetle bastırdı ve kenti ağır bir vergiyle cezalandırdı. Augustus döneminde Ephesos, Roma'nın Asya Eyaletindeki kentlerinin en önemlisiydi. Strabon, Ephesos'un İÖ 1. yüzyılda önemli bir ticaret merkezi olduğunu yazar. İÖ 3'te yapılan zafer takı, İS 4-14 arasında yapılan sukemeri gibi bir dizi kamu yapısıyla başlatılan bayındırlık etkinlikleri Ephesos'u Roma İmparatorluğu'nun Anadolu'daki en etkili kentlerinden biri haline getirdi.

Bu arada Hristiyan olanların sayısı artmaya başlamıştı. 57'de Aziz Paulus'un öğretilerine karşı çıkan Romalılar kentin tiyatrosunda bir protesto gösterisi yaptılar. Yöredeki inanca göre, Meryem Ana'nın son günlerini geçirdiği ve İncilci Yuhanna'nın yanı başında öldüğü ev de Ephesos yakınlarındaydı. Ama Aziz Luka'nın bu kentte öldüğü iddiası daha az inandırıcıdır. Ephesos aynı zamanda Asya'nın yedi kilisesinden biriydi ve İncilci Yuhanna'ya vahiy bu kentte gelmişti.

262'de Gotlar hem Ephesos'u, hem de tapınağı yakıp yıktılar. Kent bundan sonra bir daha eski görkemine ulaşamadı. Roma imparatorlarından I. Constantinus (hd 306-337) bir hamam, Arcadianus (hd 383-408) ise büyük tiyatrodan limana kadar uzanan bir cadde yaptırdı. 500 m boyundaki, iki yanı kolonadlı, tabanı mermer döşeli bu cadde (Arcadiane) limanda anıtsal bir kapıyla sona eriyordu. İS 431'de Ephesos'taki Meryem Ana Kilisesi'nde III. Ekumenik Konsil toplandı. Konsil Nestorios'u lanetledi ve Meryem'in Tanrı'nın anası (Theotokos) olduğunu doğruladı. Efsaneye göre, Pion Dağının arka yamacındaki bir mağarada uyumakta olan Yedi Uyurlar'ın uyanması da bundan birkaç yıl sonra gerçekleşti. Aynı dönemde İmparator II. Theodosius (hd

müştü. 14. yüzyılda kısa süren parlak bir dönem yaşayan kent, daha sonra terk edildi.

Kazılar. Ephesos'taki ilk kazıları, 1869-74 arasında, British Museum adına odeion'da

- 1 - St. Jean Kilisesi 2 - İsa Bey Camisi 3 - Artemis Tapınağı
- 4 - Vedius Gymnasionu 5 - Stadion 6 - Bizans dönemi kent suru
- 7 - Meryem Ana Kilisesi 8 - Tiyatro Gymnasionu 9 - Arcadiane
- 10 - Tiyatro 11 - Mermer Cadde 12 - Agora 13 - Celsus Kitaplığı
- 14 - Scholastika Hamamı 15 - Hadrianus Tapınağı 16 - Teras evler
- 17 - Kuretiler Caddesi 18 - Tralianus Çeşmesi 19 - Domitianus Tapınağı
- 20 - Çarşı Bazilikası 21 - Prytaneion 22 - Odeion
- 23 - Lysimakhos dönemi kent suru 24 - Yedi Uyurlar

Ayasuluğ Tepesindeki St. Jean Kilisesi, mezar şapelini örten kubbenin kuzeyine, doğusuna ve güneyine birer, batısına iki, kubbenin eklenmesiyle oluşturulmuş, uzun kolu yaklaşık 97 m boyunda olan Latin haçı planlı bir yapıdır. Altı kubbeli bu yapıdan bugün yalnızca bazı duvarların alt bölümleriyle birkaç sütun ayakta kalmıştır. Eskiden doğu ucunda yer alan apsisinin bir yarım kubbeyle, kuzey ucundaki narteksinin de beş tane küçük kubbeyle örtülü olduğu, bu narteksin önünde de arkadlarla çevrili bir atriumun bulunduğu bilinmektedir. Gene aynı teperin yamacında 14. yüzyıl sonundan kalma zarif bir Selçuklu yapısı olan İsa Bey Camisi(*) vardır.

Kalıntılar. Ephesos'un, Pion Dağının kuzeyinde bulunan önemli yapıları *stadiion* ile *Vedius Gymnasionu*'dur. İS 2. yüzyılın ikinci yarısında, kent zenginlerinden *Vedius Antoninus*'un yaptırdığı *gymnasion*, heykellerle bezeli holü, sütunlu avlusu ve avlunun batısındaki, günümüze çok iyi durumda gelişmiş tuvaletleriyle tanınır. Kentin, birçok önemli kamu yapısı, Helenistik dönemde yapılmış olan ve kuzey-güney doğrultusunda uzanan Mermer Cadde boyunca sıralanır. Bu caddenin kuzey ucunda yaklaşık 25 bin izleyici alabilen ve bugünkü biçimine *Traianus* döneminde yapılan eklerle kavuşmuş olan tiyatro yer alır. Tiyatronun hemen kuzeybatısında Tiyatro *Gymnasionu* vardır. Onun önünde, batıya doğru uzanan *Arcadiane* başlar. Mermer Cadde boyunca güneye doğru gidildiğinde sağ yanda *Severus* döneminde yapılmış, üstü kapalı bir stoa ile çevrili agora, onun yanında da ön cephesiyle ünlü *Celsus* Kitaplığı gelir. İS 115-117 arasında yapımına başlanan ve 260'larda bir yangın geçiren *Celsus* Kitaplığı'nın onarımı 1978'de tamamlanmıştır. Çok geniş mermer basamaklarla çıkılan bir platformun üstünde yer alan yapının iki katlı cephesi sütunlar ve bunların taşıdığı alınlıklarla çok hareketli bir biçimde bezenmiştir. Kitaplığın içindeki duvarlarda yazı rulolarının bulunduğu, üst üste üç sıra halinde nişler yer alır.

Celsus Kitaplığı'ndan sonra yol bir dirsek yaparak güneydoğuya döner. Bu bölüme *Kuretlar* (yüksek yöneticiler) Caddesi adı verilir. Caddenin sol yanında 2. yüzyılda yapılmış *Hadrianus* Tapınağı yer alır. Tapınağın, kült heykelinin bulunduğu *cella* bölümünün, bugün yıkılmış olan bir tonozla örtülü olduğu bilinmektedir. Caddeye bakan cephesindeki giriş bölümü, iki başta kare kesitli iki ayak, ortada da daire kesitli iki sütunla üç açıklığa ayrılmıştır. Ayaklar sütunlara düz baştanlarla, iki sütun ise birbirine bir beşik kemere bağlıdır.

Hadrianus Tapınağı'nın arkasında, 5. yüzyıl başında yapılmış *Scholastikia* Hamamı, tam karşısında ise kentin zenginlerinin evlerinin kalıntıları vardır. 1956'dan beri kazılmakta olan ve yamaç boyunca teraslar halinde kat kat yükselen bu evlerin bazısında ilginç yer mozaikleri bulunmuştur. *Kuretlar Caddesi*'nin daha ilerisinde, gene sol yanda 2. yüzyıl yapısı olan *Traianus Çeşmesi* bulunmaktadır. Onun karşısında, caddenin sağ kenarından oldukça içeride *Domitianus* Tapınağı yer alır. Temellerine kadar yıkık olmasına karşın bu yapının, dar cephesinde 8, uzun cephesinde 13 sütunu bulunan bir *pseudodipteros* olduğu saptanmıştır. Temellerinin arasında *İmparator Domitianus*'a ait dev bir heykelin başıyla kolu bulunmuştur. Kolun, dirsekten yumruk yapılmış el kısmına kadar olan uzunluğu bir insan boyuna eşittir.

Kuretlar Caddesi'nin ucu, *Domitianus* Tapınağı hizasında, Çarşı Bazilikası diye anılan bir yapıya ulaşır. Doğuya doğru uzanan ve içindeki iki sütun sırasıyla üç nefe

bölünmüş olan bu ince uzun yapının güney kenarında kentin ikinci agorası, kuzey kenarında içinde kutsal ateşin yandığı *pyrtaneion* ve *Vedius*'un kente armağanı olan 1400 kişilik, yarım daire biçiminde ve üstü kapalı bir *odeion* yer alır. Bazilikanın doğu ucunda ise *Varius Hamamı* vardır. *Koressos* Dağından gelecek bütün vadiyi geçen *Gaius Sextilius Pollio* Sukemeri dikkate değer bir yapıdır. *Koressos* Dağı sırtlarında uzanan, harçsız taş bloklarıyla örülmüş kent surları, *Lysimakhos* döneminde yapılmıştır.

Ephesos'ta erken Bizans döneminden, *Pion* Dağındaki surlar, *Yedi Uyurlar*'a ait bir kilise kalıntısı vb kalmıştır. Kazılarda ele geçen yapıtlar, 1929'da Aziz Ogan öncülüğünde açılan *Selçuk Müzesi*'nde toplanmıştır. Müze, 1960'ların başında yenilenmiştir. Ephesos buluntularının bir bölümü de İzmir Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir.

Ephesos konsilleri. Hristiyanlığın ilk dönemlerinde öğretisi ve kilise sorunlarını çözmek amacıyla Ephesos'ta (Efes) toplanan üç konsil.

Ephesos piskoposu *Polykrates*, Yahudilerin *Pesah* (Hamursuz) Bayramı'nın kutlandığı 14 Nisan gününü Paskalya yortusunun resmi ve değişmez tarihi olarak belirlemek amacıyla 190'da bir sinod topladı. Yortunun bir pazar günü kutlanmasını yegleyen ve bu konuda bir uygulama birliği sağlamak isteyen *Papa I. Victor*, sinod kararını kabul etmedi ve karara katılanları *Roma Kilisesi*'nden uzaklaştırdı.

Papa I. Celestinus, İsa'nın beşeri ve tanrısal iki kişiliğinin birbirinden ayrı olduğu öğretisi yüzünden daha önce mahkûm ettiği *Nestorios*'a karşı kovuşturma açması için 431'de İskenderiye patriği *Kyrrillos*'u görevlendirdi. *Nestorios*'un görüşlerine daha yakın olan *Doğu piskoposları*, *İmparator II. Theodosius*'un topladığı konsilin onları beklemeden başladığını görünce, *Antiocheia* (Antakya) piskoposu *Ioannes* başkanlığında rakip bir sinod topladı ve Ephesos piskoposu *Memnon*'la birlikte *Kyrrillos*'u aforoz etti. *Papa Celestinus* da *Nestorios*'u aforoz ettiğini ve *Konstantinopolis* (İstanbul) piskoposluğundan aldığını ilan edince, *Theodosius* o güne değin izlediği tarafsızlığı bırakarak *Kyrrillos*'u desteklemeye başladı. Konsil, bir olasılıkla misilleme olarak, *Kıbrıs Kilisesi*'ni de *Antiocheia* piskoposluğundan ayırdı. Bu konsil, III. Ekumenik Konsil olarak bilinir.

II. *Theodosius*, Monofizit öğretinin en aşırı çizgisini savunan *Eutykhes*'i *Konstantinopolis* patriği *Flavianos*'a karşı savunmak için 449'da Ephesos'ta bir konsil topladı. *Kyrrillos*'un ardılı İskenderiye patriği *Dioskoros* da *Eutykhes*'i destekledi ve papalık elçilerinin itirazlarına karşın *Flavianos*'u aforoz etti. *Dioskoros*, bu toplantıyı "Soyguncu Sinodu" olarak niteleyen *Papa I. Leo*'yu da aforoz etmeye kalkıştı. İsa'nın tek ve tanrısal bir doğası olduğunu öne süren Monofizit öğretisi 451'de toplanan *Khalkedon* (Kadıköy) Konsili'nde mahkûm edildi.

Ephialtes (ö. İÖ 461), İÖ 460'larda Atina'daki köktenci demokratların önderi. Reformlarıyla Atina demokrasisinin en olgun dönemine giden yolu açmıştır.

Sparta'ya düşmanlığıyla tanınan ve iktidarın Atina halkının elinde toplanmasını savunan *Ephialtes*, soyuların desteklediği Sparta'yı yanlış siyaset adamı *Kimon*'un düşmanlığını kazandı. İÖ 465'ten kısa bir süre sonra komutanlığı seçildi. *Kimon* komutasındaki Atina askerlerini, Sparta'daki bir helot (devlet mülkiyetindeki köleler) ayaklanmasını bastırmak üzere yardıma gönderilmesine karşı çıktığıysa da (İÖ 462) sonuç alamadı.

Ama Spartalılar, yardım için gönderilen Atina birliklerini kovdular, bunun yol açtığı öfke Atina kamuoyunu *Ephialtes*'in lehine çevirdi. Bu durumdaki yararlanan *Ephialtes* İÖ 462/461'de, *Areopagos* Meclisi'nin(*) siyasal yetkilerini elinden almayı, onun yerine *Ekkllesia*(*) ve *boule*(*) ile mahkemelerin üstünlüğünü yerleştirmeyi başardı. Sonunda *Ephialtes*'in öldürülmesine karşın, onun başlattığı siyasal dönüşüm zamanla yerine oturdu.

Ephoros (d. İÖ y. 405, Kyme, Eolis - ö. İÖ 330), ilk dünya tarihinin yazarı olan Yunanlı tarihçi. Eksik ve yanlış bilgiler de vermiş olmasına karşın, ilköğretilde saygın bir yer kazanmıştır. Günümüzde de döneminin en iyi tarih yazarı sayılır.

Platon'un *Akademia*'sı kadar ünlü olan *İsokrates*'in okulunda öğrenim gördüğü söylenir. Başyapıtı *Historiai*'yı, 30 kitabı yazan oğlu *Demophilos* tamamlamıştır. *Yapıtı Herakleidas*'ın *Peloponnesos*'a dönüşüyle başlar ve *Makedonyalı II. Philippos*'un *Perinthos*'u kuşatmasıyla (İÖ 340) biter. 30. kitap daha çok II. Kutsal Savaş (İÖ 355-346) üzerinde durur. Yapıtını kitaplara ayıran ilk tarihçi olan *Ephoros*, her kitap için ayrı bir önsöz yazmış ve elindeki malzemeyi tarih sırasıyla incelemek yerine çeşitli başlıklar altında toplamıştır. Yapıtta eleşirel bir tarih anlayışı görülür. *Ephoros*, her zaman olmasa da, çoğu kez mitos ile tarihsel gerçekliği birbirinden ayırır ve çok eski tarihlere dayanan ayrıntılı bilgilerin kuşkuyla karşılanması gerektiğine inanır.

Tarihçi *Diodoros Sikeliotes*, *Bibliothēke historike*'yi (Tarih Kitaplığı) yazarken *Ephoros*'un yapıtlarından yararlanmış, ama *Ephoros*'un yazdıklarını vakayiname biçimine sokmaya çalışınca zamandışımsel yanlışlar yapmıştır. *Polybios* ise *Ephoros*'un deniz savaşları üzerine yazdıklarına değer vermekle birlikte, kara savaşları üzerine yazdıklarını küçümser. *Ephoros*'a bir keşifler, öbür *Kyme*'nin tarihi ve eski uygarlığı üzerine iki inceleme ile üslup üzerine bir denemeyi içeren birkaç yapıt daha atfedilmiştir.

ephoros, EFOR olarak da bilinir. Sparta'da en yüksek düzeydeki görevlilere verilen unvan. Sayıları beş olan *ephoros*'lar krallarla birlikte devletin yürütme organını oluştururlar, zaman zaman krallık otoritesini denetleyen ve frenleyen dengeli bir rol oynarlardı. Eski tarih dönemleri, İÖ 754'ten başlayan *ephoros*'lar listesindeki adlarla anılırdı. *Ephoros*'luk kurumunun kökenleri pek bilinmemekle birlikte *ephoros*'luğun doğuşunu *Lykurgos* reformlarına ya da *Messenia Savaşları* (İÖ 8-7. yy) sırasında kralların yokluğunda devlet otoritesinin korunması gereğine bağlayan çeşitli görüşler vardır.

Eski Sparta'da her yetişkin erkek yurttaşın yılda bir kez yapılan seçimlere katılma hakkı vardı. Antik Çağda her ay düzenlenen yemin törenlerinde krallar yasaları gözeticeklerine, *ephoros*'lar da kent adına kralın otoritesini ancak bu yemine uygun davranmaları koşuluyla koruyacaklarına ant içerlerdi. *Gerousia*'nın (yaşlılar kurulu) ve *apella*(*) olarak bilinen yurttaşlar meclisinin toplantılarına başkanlık eden *ephoros*'lar, çıkarılan yasa ve kararnamelerin uygulanmasından sorumluydular. Ülkenin her yanına yayılmış bir polis gücünü denetleme, devlet mülkiyetindeki serfler olan *helotlar*(*) isyan ettiğinde onlara karşı her yıl yeniden savaş ilan etme, bir kriz anı gerektiğinde kralı da tutuklama, hapsedme ve

yargılanmasına katılma gibi yetkileri vardı. 6. yüzyıl ortalarında yaşayan Khilon, *ephoros*'ların en ünlüsü ve Eski Yunan'ın Yedi Bilgesi'nden biriydi.

Ephrata Topluluğu, ABD'de, Pennsylvania'nın Lancaster ilinde Germantown Dunker'lerinin bir kolu olan Protestan manastır topluluğuna ait yerleşme. 1732'de Johann Conrad Beissel'in Cocalico Deresi kıyısında kurduğu yerleşmenin çevresinde bugünkü Ephrata kasabası gelişmiştir. Çileci bir yaşam biçimini benimseyen Beissel ve müritleri haftanın yedinci gününü sebt günü olarak kabul ediyordu. Ephrata manastırlarında yaşayan kadın ve erkeklerin hepsi bekardı. Çok çalışıyor, küçük hücrelerde tahta sedirlerde uyuyor, gece ibadete kalkıyor ve genellikle sebze yiyorlardı. Sık sık okunan ilahiler dinsel yaşamın önemli bir parçasıydı. Topluluğun manastır dışında kalan üyelerinin evlenmelerine ve daha gevşek kuralları içinde yaşamalarına izin veriliyordu.

18. yüzyıl ortalarında güçlenen topluluk, özgün mimari özellikler taşıyan evlerin yanı sıra bir buğday değirmeni, bir kâğıt imalat-hanesi ve 1745'te de bir basımevi kurdu. Bu arada Germantown ile Franklin ilindeki Snowhill'de bağlı topluluklar oluşturuldu. Beissel'in ölümünden (1768) sonra gücünü yitiren topluluk, Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında çiçek salgınında büyük kayıplar verdi. Beissel'in müritleri savaş karşısı olmalarına karşın, yurtsever askerleri barındırdılar ve Brandywine Çarpışması'nda (1777) yaralananlara baktılar. Topluluğun basımevinde Kıta Doları basıldı.

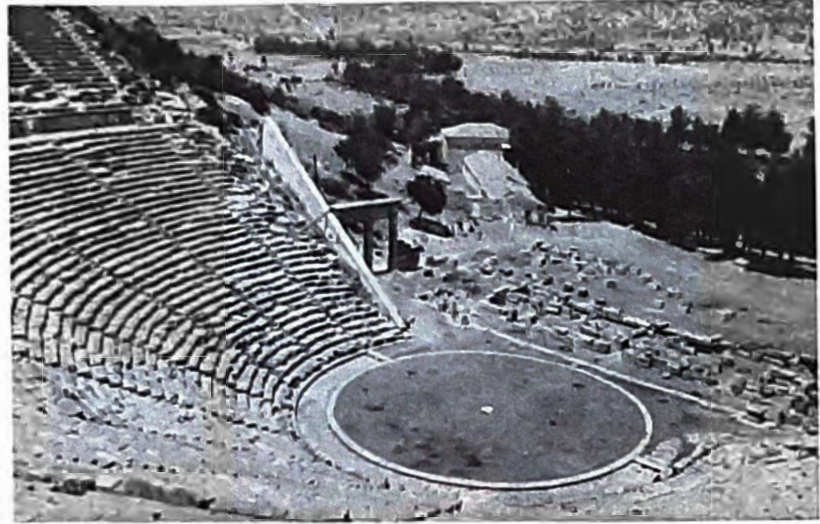
Topluluk, üyelerinin kişisel mülk edinmesine ilk kez 1786'da izin verdi. 1814'te geriye kalan üyeler, Yedinci Gün Alman Vaftüzçileri adıyla yeniden örgütlendi. 1934'te Ephrata Topluluğu dağıldıysa da Pennsylvania'nın orta kesimindeki iki küçük cemaat 1970'lerin sonlarına değin varlığını sürdürdü.

Ephyridae, Diptera (çiftkanatlılar) takımından böcek familyası. Bu küçük ve koyu renkli sinekler genellikle göl, akarsu ve deniz kıyılarında sürüler halinde bulunur. Larvaları lağım, leş, tuzlu su, katran gibi her çeşit ortamda gelişebilir. Türkiye'de *Ephydra riparia* türünün larvalarına sıcaklığı 50°C'yi aşan tuzlu kaynaklarda bile rastlanmıştır. Bazı türlerin larvaları bitki yapraklarıyla beslenirken, petrol sineği (*Psilopa petrolei*) ham petrol havuzlarında yaşar ve bu birikintilere düşen böcekleri yer.

Epidauros, Yunanistan'da, Peloponnesos Yarımadasının kuzeydoğusunda, Argolis'in doğu kıyısında önemli antik ticaret merkezi. İÖ 4. yüzyılda Hekimlik Tanrısı Asklepios adına yapılan asklepion ile ünlüdür. Yapılan kazılarla Asklepion'dan başka Artemis Tapınağı, bir tiyatro, bir *stadion*, *gymnasion*'lar, hamamlar, bir *tholos* ve bir hastane ile hastaların uyuma yeri olan bir *abaton* ortaya çıkarılmıştır. Bazı yazıtlarda dinsel ubbi kürlerden söz edilmektedir. Genç Polykleitos'un yaptığı Epidauros Tiyatrosu günümüze çok iyi durumda kalmıştır. Önceleri İon kültürünün egemen olduğu Epidauros, daha sonra, dinsel açıdan bağlı olduğu Argos'un etkisi altında Dor kültürünü benimsemiş, siyasi bakımdan ise bağımsız kalmıştır.

Epidauros Tiyatrosu, Yunanistan'da antik Epidauros kentindeki Kynortion Dağı'nın kuzeybatı yamacında İÖ 4. yüzyılın son çeyreğinden kalmış tiyatro yapısı. Mimari

Genç Polykleitos'tur. Mermer bir eşikle çevrilmiş yaklaşık 20 m çapındaki tam daire biçimli orkestrasıyla Epidauros Tiyatrosu, türünün günümüze ulaşmış en tipik örneğidir. Orkestranın yamaca bakan yanında, ona teğet olarak, 16 ayağın taşıdığı *proskenion* (sahne) uzanır, *proskenion*'un arkasında ise tek katlı *skene* (sahne yapısı) yükselirdi. Bunların her ikisi de bugün yıkık durumdadır. Ama orkestranın öbür yanında yer alan ve çevresinin hemen hemen dörtte üçünü saran *theatron* (izleyici bölümü) oldukça iyi korunmuştur. Dağın yamacına oturan bu bölüm basamaklar halinde yükselen mermer sıralardan oluşur. Sıralar yatay bir koridor olan *diazoma*'yla iki kesime ayrılmıştır. Orkestra ile *diazoma* arasındaki alt kesimde 34, üst kesimde 20 oturma sırası vardır. Bazı kaynakların yapıya daha sonraki bir tarihte eklendiğini belirttikleri bu üst

Epidauros Tiyatrosu, İÖ 4. yy, Yunanistan
Ewing Galloway

kesim de sonuncu oturma sırasını saran ikinci bir *diazoma*'yla son bulur. Orkestra düzleminden başlayan ve ışınal olarak yayılan basamaklı yollar oturma sıralarını dikine keserek üst *diazoma*'ya ulaşır. Böylece *theatron*'un alt kesimi *kerkides* denen 12 bölüme ayrılmış olur. Üst kesimde ise, her iki yolun arasında bir yol daha bulunduğundan, *kerkides* sayısı 22'dir. Çapı dıştan dışa 110 m'yi geçen ve zamanında yaklaşık 15 bin izleyici aldığı hesaplanan Epidauros Tiyatrosu'nun akustığı de, bütün benzerlerinininki gibi, olağanüstü yetkinliktedir.

epidemi bak. salgın

epidemioloji, hastalıkların insan topluluklarındaki dağılımını ve bu dağılımı belirleyen etkenleri istatistik yöntemleriyle inceleyen tıp dalı. Epidemioloji, öbür tıp dallarından farklı olarak hasta bireylerle değil insan gruplarıyla ilgilenir ve daha çok geçmişe dönük araştırmalar yapar. 19. yüzyılda hastalık nedenlerinin araştırılması sırasında doğan bu bilim dalının bugün de geçerliliğini koruyan başlıca işlevlerinden biri, hastalık nedenini belirleyip koruyucu önlemleri alabilmek için, belirli hastalıklara yakalanma riski yüksek olan insan topluluklarının saptanmasıdır.

Epidemioloji çalışmaları betimleyici ve analitik olarak sınıflandırılabilir. Betimleyici epidemiyolojide, incelenen hastalığın görüldüğü bir topluluğun özelliklerini belirlemek için, hastaların yaşı, cinsiyeti, mesleği ve etnik grubu gibi verileri değerlendiren demografi incelemelerine başvurulur. Bazı betimleyici çalışmalarda, hastalığın görülme sıklığını ya da ölüm oranındaki dalgalanmaları belirleyebilmek amacıyla, bir hastalığın

gelişmesi yıllarca izlenir. Bu çalışmalar, hem yeni hastalıkların tanımlanmasına yardımcı olur, hem de hastalık ile hazırlayıcı etkenler arasındaki bilinmeyen ilişkileri ortaya çıkarır.

Betimleyici çalışmalardan ve laboratuvar gözlemlerinden alınan sonuçları doğrulamak amacıyla analitik yöntemler uygulanır. Bu çalışmalarda, örnek olarak incelemeye alınan bir toplum, hastalık nedeni olabilecek etkenlere (örn. sigara içmek) ve hastalığın görülme sıklığı, ölüm oranı gibi değişkenlere göre seçilmiş iki ya da daha çok gruba ayrılır. Hastalığın görülme sıklığındaki değişiklikleri saptamak amacıyla bireylerin bir süre izlenmesi, hastalığın ileride aynı özellikteki bireylerde görülme olasılığını hesaplama olanağı verir. Belirli hastalıklara yakalanma riski yüksek olan bir toplumda, bu hastalıklara yönelik yeni sağlık hizmetle-

rinin planlanması ve toplumun genel sağlık durumunun değerlendirilmesi için de epidemiyoloji çalışmalarından yararlanılır.

Epidendrum, salepgiller (*Orchidaceae*) familyasından, Amerika'nın tropik bölgelerinde dağılmış 1.000 kadar orkide türünü içeren cins. Bu bitkilerin birkaç türü toprakta ya da kayaların üstünde yetişirse de, çoğu epifittir; başka bitkilerin desteğinden yararlanır ve gereksindiği suyu hava kökleri yardımıyla atmosferden alır. Epidendrum türlerinde çiçekler genellikle gövdenin tepesinde kümelenmiştir. Bazı türlerinin iri, şişkin gövdeleriyle iki ya da üç derimsi yaprağı vardır; bazılarında ise şişkin gövdelerin yerini ince uzun gövdeler almıştır. Yalnız *E. conopseum* türü Kuzey Amerika'nın tropik olmayan bölgelerinde yetişir ve morumsu yeşil renkli çiçek kümeleri oluşturur.

epiderma bak. üstderi

epididim, erkekte, erbezinin (testis) üst bölümünde, bu organa yapışık halde bulunan uzunca bir yay biçimindeki oluşum. Erbezlerinde üretilen sperma hücreleri, olgunlaşıp depolanmak üzere epididimlere taşınır. Epididimin, erbezinin üst yüzeyini örten en geniş ve en üst bölümüne baş, erbezinin anüse bakan yüzünde boydan boya uzanan bölümüne gövde, epididimin erbezinden ayrıldığı noktada başlayan en küçük bölümüne de kuyruk denir. Sperma hücreleri, epididimin özellikle baş ve gövde bölümlerinde olgunlaşır, kuyruk bölümünde depolanır.

Erbezinin orta bölümünde toplanmış olan bütün borucukların ürettiği spermalar, kü-

çuk ve çok kıvrımlı 15-20 kadar kanaldan (götürücü kanal) geçerek epididimin baş bölümüne ulaşır. Bu kanalların içini döşeyen hücrelerde pigment ve salgı tanecikleri ile kirpiksi uzantılar bulunur. Götürücü kanalların hepsi, epididimin baş bölümündeki geniş bir kanala açılır. Epididim kanalı denen bu kanal da son derece kıvrımlıdır ve kıvrımları açıldığında uzunluğu 4-5 m'yi bulur. Epididim kanalı gövde ve kuyruk boyunca uzanır, kuyruk bölümüne ulaştığında çapı genişler, duvarları kalınlaşır, kıvrımları azalır ve epididimin ucundan çıkarken, ersuyu kanalını oluşturmak üzere düzleşir.

Sperma hücrelerinin götürücü kanallarda ve epididim kanalında ilerlemesini sağlayan iki hareketten biri, bu kanalları daraltarak spermanın ileriye doğru iten kas kasılması, öbürü de götürücü kanalların içindeki kirpiksi uzantıların dalgalanma hareketidir. Kanallardan geçen sperma hücreleri yüksek yoğunlukta potasyum, sodyum ve gliseril-fosforikolin gibi enerji verici bir madde içeren salgılarla beslenerek canlılığını koruyabilir.

epidot, genel kimyasal formülü $A_2B_3(SiO_4)(Si_2O_7)O(OH)$ olan ve renksiz olabildiği gibi, yeşil ya da sarımsı yeşil arasında değişen renklerde de bulunan silikat mineralleri grubunun ortak adı. Bu formüle A, genellikle kalsiyum (Ca) için kullanılırsa da

Dauphiné'den bir epidot örneği, Fransa
Mineral State Museum, Springfield, Illinois - John H. Gerard - EB Inc

kimi zaman mangan (Mn) ya da seryum (Ce) yerine de geçebilir. B genellikle alüminyum (Al) simgeler ama onun yerine özellikle artı üç değerli demir iyonu (Fe^{+3}) da alabilir. Epidot grubu yapısal olarak, AlO_6 zincirlerinin ve $Al_2(OH)_2$ sekizyüzlülerinin, bağımsız SiO_4 ve Si_2O_7 gruplarına bağlanması sonucunda oluşur. A atomları, zincirler arasında sekiz katlı bir düzenleşim içinde yer alır. Epidot grubunun başlıca mineralleri, epidot ($A=Ca, B=Al, Fe$); klorozoyisit ($A=Ca, B=Al$, monoklinal), zoyisit ($A=Ca, B=Al$, ortorombik); piyemontit ($A=Ca, B=Al, Mn, Fe$) ve alanittir ($A=Ca, Mn, Ce, B=Fe, Al$).

Epidot grubu, düşük derecede bölgesel başkalaşıma uğramış kayalarla ikincil mineraller olarak bulunur ve başkalaşımın düzeyini gösterir. Bu grubun mineralleri ayrıca ana koryakaların gerileyen başkalaşımı sırasında da oluşur. Bazı durumlarda, plajiyoklaz feldispatın hidrotermal dönüşümü sonucunda ortaya çıkabilirler. Mangan bakımından zengin piyemontit, metasomatik kökenli mangan çökeltileriyle birlikte bulunur. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için, bak. silikat mineralleri (tablo).

epidot-amfibolit fasiyesi, başkalaşım kayalarındaki mineral fasiyesi sınıflandırmasının ana bölümlerinden biri. Bu kayalar orta dereceli sıcaklık ve basınç koşullarında oluşmuştur ($250^\circ C-400^\circ C$ ve 1-2 kilobar).

Bu fasiyesler, şiddeti daha az başkalaşım koşullarında yeşilist fasiyesine, daha yüksek sıcaklık ve basınç koşullarında da amfibolit fasiyesine dönüşür. Epidot-amfibolit fasiyesi kayaların başlıca özgül mineralleri, biyotit, almandin grena, plajiyoklaz, epidot ve amfiboldür. Ayrıca klorit, muskovit, staurolit ve kloritoyit de oluşur. Kolayca ayırt edilebilen biyotit, bu fasiyesin alt sınırını oluşturur; amfibol de fasiyesin tanıtıcı minerallerinden biridir. Plajiyoklazın bileşimine bağlı olarak bu fasiyes albit-epidot-amfibolit ve oligoklaz-epidot-amfibolit biçiminde iki altfasiyeye ayrılabilir.

Epifanya (Yunanca *epiphaneia*: "görünüş", "ortaya çıkma"), Hristiyanlarca 6 Ocak'ta kutlanan yortu. Paskalya ve Noel ile birlikte en eski ve en önemli üç yortudan biridir. Yortuda Hz. İsa'nın, Müneccim Krallar'ın kişiliğinde Yahudi olmayanlara ilk görünüşü ile Şeria Irmağındaki vaftizi sırasında ve Galile'deki Kana kentinde yapılan düğünde gösterdiği ilk mucizesinde açığa çıkan tanrısal niteliği anılır.

İlk kez Doğu Kilisesi'nde kutlanmaya başlayan Epifanya Yortusu'nda önceleri Hz. İsa'nın doğumu da anılırdı. İS 354'e gelindiğinde Roma'da Hz. İsa'nın doğumu 25 Aralık'ta kutlanıyordu; ardından gene 4. yüzyıl içinde Epifanya 6 Ocak'ta kutlanmaya başladı. Batı Kilisesi kutlamalarında Müneccim Krallar'ın yeni doğmuş İsa'yı ziyaretine, Doğu Kilisesi'nde ise Hz. İsa'nın vaftizine öncelik verilir. Batı'da 'Epifanya' dan bir önceki geceye On İkinci Gece denir.

epifanya (Yunanca *epiphaneia*: "görünüş", "ortaya çıkma"), Eski Yunanda tanrıların kendi yüceliklerini ölümlülere göstermeleri. Homeros'ta düzenli olarak ortaya çıkan ve insanlara yardım eden, onlarla savaşan ya da sevişen tanrılar için kullanılır. Herodotos ise hastalara ve acı çekenlere çoğu zaman düste, ama bazen uyanıkken de görünen Asklepios gibi iyileştirici epifanyalardan da söz eder.

Edebiyatta bu terim bir kişi ya da durumla ilgili önemli bir gerçeğin birdenbire ortaya çıkmasını anlatır. Epifanya (ya da epifani) terimini edebiyatta ilk kez, kısa düzyazı biçimindeki ilk denemeleri için James Joyce kullanmıştır. Onun *Dubliners* (1914; *Dublinliler*, 1987) adlı yapıtındaki kısa öykülerin özünü de bu tür kavrayış anları oluşturur.

epifenomenalizm, zihinsel ya da ruhsal olayların mekanik beyin süreçlerinin yan ürünü olduğunu ileri süren felsefe kuramı. Kurama göre, beyin süreçlerinin zorunlu sonucu olan olayların kendi başına hiçbir nedensellik etkisi yoktur. Belirli bir düşünce beynin özgül bir durumunun ürünüdür ve bütünsel sürecin zorunlu bir parçasıdır; ama hiçbir biçimde beyni, bütünsel süreci ya da başka herhangi bir şeyi etkilemez. Bu kuram, zihnin gerçek bir tinsellik taşıdığını, dolayısıyla da tinsel bir ruhun varlığını yadsır.

epifit, asalaklık ya da ortakçılık ilişkisine girmeksizin, yalnızca bir desteye gerek duyduğu için başka bitkilerin ya da nesnelerin üstünde yaşayan bitki. Özellikle tropik bölgelerde dağılım gösteren epifit bitkilerin toprakla ya da başka türden besin kaynaklarıyla hiçbir bağlantıları yoktur. Su ve besin gereksinimlerini hava kökleriyle atmosferin neminden, yağmurdan ve destek bitkilerin üstünde biriken artıklardan karşılarlar. Orkideler, eğreltiotları ve ananasgillerin bazı türleri tropik bölgelerde, likenler, yaprak Yosunları, ciğeryosunları ve algler de ılıman bölgelerde çok sık rastlanan epifit

Bir tropik orman ağacının dallarındaki epifit bitkiler
Harmon Forman

bitkilerdir. Bazı uzmanlar konak bitkinin üstünde yarı asalak yaşayan ökseotlarını da epifit olarak kabul ederler.

epifiz, KOZALAKSI BEZ olarak da bilinir, omurgalılarda bulunan, işlevi tam olarak aydınlatılamamış iç salgıbezi. Beyindeki diensefalin (arabeyin) tavanından gelişen epifiz, bazı basit yapılu omurgalılarda hemen hemen göz kadar iyi gelişmiş bir duyu organıdır; bazıları ise bu düzeyde gelişmemiş bir ışık alıcısı olarak işlev görür. Epifizin iç salgıbezi olarak bilinen tek işlevi melatonin hormonunu üretmektir; bu hormon siyah ya da kahverengi bir pigment olan melaninin, melanofor denen pigment hücrelerinde yoğunlaşmasını sağlar.

epifiz, uzun kemiklerin iki ucundaki şişkin bölüm. Bu iki uç, kemik gövdesinden bağımsız olarak kemikleşir ve ancak gelişmesini tamamladıktan sonra kemik gövdesiyle kaynaşır. İç bölümleri süngersi yapıda, üstü ince ve sert bir kemik dokusuyla örtülü olan epifiz ile kemik gövdesini birleştiren kırık-dak dokusu, gelişme çağıının bitimine kadar kemikğin uzamasına olanak verir ve gereğince kemik dokusunun yerini alabilir.

epigrafi bak. yazıtbilim

epigram (Yunanca *epigraphein*: "kazıyarak yazmak"), genellikle bir ders içeren kısa ve özlü şiir. Başlangıçta bir anıt üstüne kazınan yazıt anlamına gelen epigram, bugünkü anlamını Yunan Antolojisi'yle (*) kazanmıştır. Geniş anlamda roman, oyun, şiir ya da konuşmada bir gerçeği özlü biçimde anlatan çarpıcı cümleler için de kullanılır. Latin edebiyatında ilk örneklerini Catullus'un (İÖ y. 84-y. 54) yazdığı epigram, Martialis'le (İS 40-103) son biçimini almıştır. Martialis'in yazdığı iğneleyici ve çoğu açık saçık 1.500 kadar epigram, 17. ve 18. yüzyıl Fransız ve İngiliz epigram yazarlarına örnek oluşturmıştır.

Epigram uzun bir aradan sonra Rönesans bilgileri ve şairleri tarafından yeniden canlandırıldı. Aralarında Fransız şair Clément Marot'un da bulunduğu bazı şairler, hem Latince, hem de yerel dilde ürünler verdiler. İngiltere'de epigram, Ben Jonson ve onun izinden giden şairlerin

yapıtlarıyla biraz daha geç geliştirdi. İngiliz epigram yazarları arasında, Jonson'un izleyicisi ve türün zarif örneklerinin yazarı Robert Herrick sayılabilir.

17. yüzyılda ürün veren daha sonraki İngiliz ve Fransız şairlerin yapıtlarıyla epigram, giderek Martial'ın tarzına yaklaştı ve daha yoğun bir biçim kazandı. La Rochefoucauld'nun Voltaire gibi sonraki yazarları etkileyen *Maximes* (1665; Özlü Sözler) adlı yapıtı, türün Fransız edebiyatındaki en yetkin örneklerindendir. İngiltere'de ise Dryden, Pope ve Swift dönemlerinin en güzel epigramlarını yazdılar.

19. yüzyıl başında Samuel Taylor Coleridge bu türü kısaca tanımlayan bir epigram yazdı:

Nedir ki epigram? Bodur bir bütün,
Gövdesi kısa ve ruhu nükteden.

Almanya'da özdeyişi andıran ve *Sinnge-dicht* adı verilen epigramlar, 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın başında edebi beğeniyi önemli ölçüde etkiledi. Goethe'nin *Zahme Xenien*'i (1820; İncelikli Epigramlar) türün Alman edebiyatındaki doruk noktasıdır. Epigramın İngiliz edebiyatındaki öbür ustaları arasında Oscar Wilde ve George Bernard Shaw sayılabilir. Wilde'in "Bir kinik her şeyin fiyatını bilen, ama hiçbir şeyin değerini bilmeyen insandır" sözü, ünlü epigramlar arasındadır. Shaw'un *Annajanska*'daki (1919) "Bütün büyük gerçekler, kutsal şeylere söverek başlar" sözü de bu türün örneklerindendir.

epik tiyatro, Alman tiyatro yazarı ve kuramcısı Bertolt Brecht'in, dramatik tiyatro anlayışına karşı öne sürdüğü tiyatro biçimi ve anlayışı. I. ve II. Dünya Savaşı arasındaki dönemde gelişmiş, o güne değin dramatik tiyatroya egemen olan Aristotelesçi tutuma karşı çıktığı için "Aristotelesçi olmayan oyun biçimi" diye de adlandırılmıştır. Çin tiyatrosundan, 19. yüzyılda Georg Büchner'in öncülüğünü yaptığı devrimci tiyatro biçiminden, Wedekind'in dışavurumcu ve Piscator'un politik tiyatro anlayışlarından yararlanılarak ortaya konmuş bir birleşim niteliğindedir. Brecht bu tiyatro biçimini geliştirmeye neden gerek duyduğunu *Kleine Organon für das Theater* (1949; *Tiyatro İçin Küçük Araç*, 1962) adlı kuramsal çalışmasında açıklar. Ona göre tiyatroların ilk amacı insanları eğlendirmektir. Tiyatro bunu her dönemde, o dönemin toplumsal yaşam biçimlerine uygun olarak yapmıştır. "Bugün artık her şeyin bilim tarafından belirlendiği bir çağda yaşıyoruz; böyle bir bilim çağının insanları olarak doğa ve toplum karşısında takınmamız gereken eğlendirmeye ve üretime dönük tutum ne olmalıdır" diye soran Brecht, bu tutumun eleştirel nitelik taşıması gerektiğini vurgular. Böyle bir tutum, örneğin doğa karşısında bir ırmağın akışını düzene sokma çabasından oluşacağı gibi, toplum karşısında da, o toplumu değiştirebilme düşüncesine dayanacaktır. Bu tür bir girişim içinse dramatik tiyatro anlayışı uygun değildir. Çünkü Aristoteles'ten bu yana süregelen ve sahnede gerçekliğin yaratıldığı yanılsamasına dayanan anlayışta (*Illustions-theater*), izleyicinin canlandırılan olayları paylaşmasına, kendini oyundaki kişilerle özdeşleştirmesine çalışılmaktadır. İzleyicinin, olayların dile getirdiği acı ve korku duygularını benimseyerek onlardan arınması (*katharsis*) amaçlanmaktadır. Brecht'e göre böyle bir tiyatro, toplum (sahnede görüntülenen) yapısının, gene (salondaki izleyicilerin oluşturduğu) toplum tarafından etkilenebilir olduğu orta-

ya koyamaz. Neredeyse 2 bin yıldır geçerli olan kadercı dünya görüşüne dayanan bu tiyatro biçiminin yerine onun koymak istediği yeni biçim epik tiyatrodur. Epik tiyatroya, insanlar arasındaki ilişkilerin değiştirilmesinde rol oynayacak eleştirel düşüncüyü üreten eğitici bir tiyatrodur. Brecht bu amacını anlattığı *Anmerkungen zur Oper Aufstieg und Fall der Stadt Mahagonny* (1931; Mahagonny Kentinin Yükselişi ve Düşüşü Operasına İlişkin Notlar) adlı yazısında, "dramatik biçim"le "epik biçim" arasındaki "ağırlık kaydırılmasını" sıralar. Epik biçimde olaylar "canlandırılmak" yerine izleyiciye "anlatılır". İzleyicinin duygularına seslenmek, onun kendini olayların akışına kaptırmasını istemek yerine, sahnedekileri bir "gözlemci" niteliğiyle izlemesi, gördükleri karşısında bir yargıya varması amaçlanır. Bu da, dramatik biçimin "edilgin" kaldığı izleyiciyi "etkin" duruma getirmek demektir. Dramatik tiyatroya insan, her yönüyle önceden bilinen, değişmesine olanak bulunmayan bir varlık olarak sunulur. Oysa epik tiyatro insanı araştırma konusu yapar, onu değişkenliği içinde ele alır. Böylelikle de izleyici dünyanın değişti-rilebilir olduğunu anlar. Bu, epik tiyatroyunun kurgusunun da değişik olması sonucunu doğurur. Örneğin dramatik tiyatroya olduğu gibi, sahnede canlandırılan olayların birbirinden türetilmesine, her sahnenin kendinden önceki ve sonraki sahnelerle bağlantılı olmasına, izleyicinin oyunun sonunu merakla beklemesine çalışılmaz; olayların bir çizgi izleyerek gelişmesi bir yana bırakılır. Kendi içlerinde birer bütün oluşturan tek tek sahnelerle izleyicinin ilgisinin olayların akışı üzerine çekilmesi sağlanır. Kısacası epik tiyatroya izleyici, düşünce-nin ve aklın yönetici gücüyle harekete geçirilir, varoluşunun toplumsal gerçeklik tarafından belirlendiği vurgulanır.

Tiyatronun işlevine böylesine kökten bir değişim getiren bu yeni biçimde en önemli öge "yabancılaştırma" ya da "yadırgatma etmeni"dir (*Verfremdungseffekt*) ya da kısa adıyla *V-Effekt*). Brecht buradaki yabancılaştıran ya da yadırgatan oyun biçimini "oyunlaştıran nesnelerin tanınmasına olanak veren, ama aynı zamanda da onları yabancı gösteren bir biçim" olarak tanımlar. İzleyicinin olayları doğal karşılamasını ve onlarla özdeşleşmesini önlemek, onları seyirciye "tanıdık" olma niteliklerinden sıyırmak gibi epik tiyatroların yukarıda belirtilen amaçlarına ulaşmak için yabancılaştırma etmenini kullanır. Böylelikle de dramatik tiyatroya olduğunun tersine izleyicinin sahnede canlandırılanları belli bir uzaklıktan izlemesini ve eleştirmesini sağlar. Yabancılaştıran oyun biçiminde izleyici olaylar karşısında "acaba hep böyle miydi" ya da "hep böyle mi kalacak" diye düşünerek, "koşullar değişirse olay ve kişiler de değişmez mi" diye kendi kendisine soracaktır. Yabancılaştırmayı bir "tarihselleştirme" olarak nitelleyen Brecht, kişilerin tutum ve davranışlarını zamana bağlı, tarihsel, yani kalıcılıktan uzak bir açıdan sunmak ister. Yabancılaştırma etmenleri aracılığıyla soru sorar duruma getirilen izleyici, doğa ve toplum bilimlerinin eleştirel tutumunu benimsemiş olacak, görüp işittiklerini tartarak kendi kafasında bir yargıya varacaktır. Bunun sonucunda duyacağı haz, düşünme etkinliğinin getirdiği bir haz olacaktır.

Brecht, yeni geliştirdiği tiyatro biçiminin temeli olarak gördüğü yabancılaştırma etmenini üç alanda uygular: Oyun metninin yapısı, sahne düzeni ve oyunculuk. Bu, oyun yazanına, yönetmene ve oyuncuya ayrı görevler getirir. Oyuna eklenen ön oyun, art oyun, sahneler arasına yerleştirilen ve olayların akışını kesintiye uğratan ara

oyunlar, "oyun içinde oyun"lar, mahkeme modeline göre kurulmuş sahneler, bir kırının birbirinin tersi iki ayrı kişiliğe bölünmesi, olayları başından seyirciye özetleyecek sahne başlıkları, oyuncuların doğrudan izleyiciye yöneldiği bölümler ya da konuşmalar arasına serpiştirilmiş, müzik eşliğinde söylenen şarkılar (*song*) hep oyunun yapısına ilişkin yabancılaştırma etmenleridir. Sahnede düzeninden, yani sahneye konuş biçiminden türetilmek istenen yabancılaştırma öğeleri ise müziğin, çıplak ve çığ ışığın, projeksiyon ve filmin vb'nin kullanılmasıyla sağlanır. Kostüm, dekor ve müzik gibi öğeler bir yanılsama yaratmak amacıyla değil, tam tersine, bütün bunların bir "oyun" olduğunu vurgulamak için kullanılır. Yadırgatma etmenini yaratma konusunda oyuncuya düşenleri Brecht *Tiyatro İçin Küçük Araçlar* ve *Neue Technik der Schauspielkunst* (1935-41; Oyun Sanatının Yeni Tekniği) adlı yazısında anlatır. Onun geliştirdiği yeni oyun biçimi, gerçekçi tiyatroların temsil ettiği Rus tiyatro yönetmeni Stanislavski'nin (oyuncunun oynadığı rolle, o anı gerçekten yaşıyor muyuşasına bütünleşip özdeşleşmesine ağırlık veren) oyunculuk anlayışına karşıtındır. Brecht'in yabancılaştıran oyun biçimi, eleştirel bir nitelik taşır. Oyuncu, oynadığı kişinin varlığında eriyip gitmemeli, onu yalnızca "göstermeli", üstelik bu tutumunu da her fırsatta vurgulamalıdır. Bu bakımdan oyun, bir anlamda prova niteliği taşıyacaktır.

Brecht, yaşamının son yıllarında yazdığı *Die Dialektik auf dem Theater* (1951-56; Tiyatroya Dialektik) adlı dizi yazılarında kendi geliştirdiği tiyatro biçimi için epik tiyatro yerine "dialektik tiyatro" tanımını kullanmıştır. Epik tiyatro deyiminin yalnızca biçimsel nitelik taşıdığını, bu biçimin ise kendisinin göstermeyi amaçladığı "toplumun üretkenliği ve değişebilirliği"ni yansıtmadığını, bu nedenle de yetersiz kaldığını söylemiştir. "Epik tiyatro uygulaması hiçbir zaman dialektik nitelikten yoksun değildir. Öbür yandan epik ögeye yer vermeyen bir dialektik tiyatro da düşünülemez" dedikten sonra, gene de tiyatroların yapısında büyük bir değişikliğe gitmeyi düşündüğünü yazmıştır. Amaçladığı bu yeni biçimde, o güne değin gerçekleştirdiği epik tiyatroların dialektik öğeleri bilinçli olarak vurgulanacak, böylelikle de dünyanın değişkenliği eğlendirici bir biçimde gösterilecek, dışa-ektik, öğrenmenin, eğlenmenin kaynağı durumuna getirilecektir. Brecht bu konuya, 1954'te kaleme aldığı *Nachträge zum Kleinen Organon*'da da (Küçük Araç Ekleri) yer vermiş ve bilim çağının tiyatrosuna dialektik bir haz konusuna dönüşeceğini savunmuştur. Ayrıca bak. Brecht, Bertolt; Stanislavski, Konstantin.

epikantus kıvrımı, üst gözkapagının, gözün iç köşesini (kantus) örtecek biçimde içeriye doğru sarkmasıyla oluşan deri kıvrımı. Moğollara tipik göz yapısını veren bu kıvrım, bazı Amerika Yerlilerinde ve ender olarak bazı Avrupa halklarında da (örn. İskandinavlar ve Polonyalılar) görülür. Down sendromunda da üst gözkapak buna benzer bir kıvrım yaptığı için, bu kalıtsal hastalığa bir zamanlar Mongolizm denmiştir.

Epikharmos (d. y. İÖ 530 - ö. y. İÖ 440). Eski Yunanlı şair. İS 10-11. yüzyılda yaşamış *Suidas* adlı alfabetik sözlüğe göre Sicilya komedyasının yaratıcısıdır. Syrakusa'da (Siracusa); Megara Hyblaia'da ya da Kos (İstanköy) Adasında doğduğu sanılır. Sicilya lehçesiyle 50'den çok oyun yazdığı kabul edilir. Bunların 35 tanesinin adı bilinmekteyse de, günümüze kalmış olanı

pek azdır. Epikharmos'un, çoğu tanrıların bile yerildiği mitolojik bürleskler olan oyunlarının temel özelliği, sonu belli tartışmalarla, asalak ve basit köylü gibi kalıp karakterlerdi. Bu karakterler daha sonra Orta ve Yeni Komedyanın belli başlı tipleri oldu. Müzik eşliğinde oynandıkları sanılırsa da, Epikharmos'un oyunlarında koro yoktu. Bazı oyunlarının başlıklarından tragedya parodileri olduğu anlaşılır.

Epikharmos'un canlı bir üslubu vardı. Komedyaları Eski Komedyadan çok, mim oyunlarına ve Yeni Komedyaya yakındı. Oyunları kısa ve daha çok fars tarzındaydı ve kıssalar yoluyla verilen felsefi öğütlerle doluydu. Bu kıssalar daha sonra ayrı bir kitapta toplandı ve zaman zaman taklitleri de çıktı. Epikharmos'un ölümünden sonra filozof olarak ünlenmesi buna bağlanabilir. Bazı eski araştırmacılar ahlak ve tip alanlarında yazılmış bazı yapıtları da Epikharmos'un saymışlardır. Ayrıca onun Pythagoras'ın öğrencisi olduğu da söylenegelmiştir.

epiklesis (Yunancada "çağırma", "yakarma"), Hristiyanlıkta Komünyon ayininin ekmekle şarabın sunulduğu bölümünde (*anaphora*) Kutsal Ruh'a yapılan özel çağrı. Doğu Hristiyan ayinlerinin çoğunda, Hz. İsa'nın Son Akşam Yemeği'ndeki "Alın, bu benim bedenimdir... Bu benim kanım," (Markos 14:22-24) sözlerinin ardından gelir ve kutsayıcı özelliği vardır. Ayin sırasında ekmekle şarabın, Hz. İsa'nın etiyile kanına dönüşmesi için yakılır ve bu dönüşümü (Yunanca *metabole*) Kutsal Ruh'un gerçekleştirdiği kabul edilir. **Epiklesis** Doğu Kilisesi'nin kutsama ayinine ilişkin görüşünü de yansıtır. Buna göre, kutsama ayininin etkililiği Tanrı'nın kilisenin yakarışını kabul etmesi olarak yorumlanır; dolayısıyla da **epiklesis** Komünyon'un vazgeçilmez bir parçasıdır. Katolik Kilisesi ise papazın Hz. İsa'nın Son Akşam Yemeği'ndeki sözlerini yinelemesini Komünyon'un kendisi sayar. **Epiklesis** ayrıca, Baba'ya seslenen, Oğul'un kurtarıcılığını anan ve Kutsal Ruh'un gücüne çağrıda bulunan Komünyon duasının üçleme'ye bağlı özelliği de korur.

Doğu Kilisesi'nin Komünyon ayinlerinde Kutsal Ruh'a yakarma bölümüne yer verilirken Katolik Kilisesi'ninkinde böyle bir bölümün bulunmaması 14. yüzyılda Doğu ve Batı arasında tartışmalara yol açtı. Çağdaş bilim adamlarının çoğuna göre Roma Kilisesi'nin ilk döneminde Komünyon'da, Latince başka duaların yanında **epiklesis**'e de yer verilirdi. Ortaçağ Latin ilahiyatı ise, papazın İsa'nın sözlerini yinelemesiyle ekmekle şarabın kutsandığını ve İsa'nın etiyile kanına dönüştüğünü kabul ederek, **epiklesis**'ter, vazgeçilmesine neden oldu.

Epiklesis Ferrara-Floransa Konsili'nde (1438-45) tartışıldı, ama resmi bir sonucu ulaşılmadı. Trento Konsili (1545-63) ortaçağ Latin görüşünü benimsediyse de, Katolik Kilisesi'nin II. Vatikan Konsili'nden (1962-65) sonra kabul ettiği ayin reformları arasında **epiklesis**'in yeniden konması da vardı. Ama bu kez **epiklesis**, İsa'nın sözlerinden önceye alınmış ve böylece sözlerin kutsal etkisi korunmaya çalışılmıştır.

Epikman, Refik Fazıl (d. 1902, İstanbul - ö. 17 Mayıs 1974 Ankara), soyut anlayışta çalışan ressam.

Ortaöğrenimini Davutpaşa İdadisi'nde tamamladıktan sonra Sanayi-i Nefise Mektebi'ne (sonradan Güzel Sanatlar Akademisi) girdi, İbrahim Çallı'nın öğrencisi oldu. 1925'te okulu bitirdi, aynı yıl Avrupa sınavını birincilikle kazanarak Paris'e gitti. 1925-28 arasında Julian Akademisi'nde Paul Albert Laurens'le çalıştı. Türkiye'ye dönü-

şünde akademiye öğretim üyesi olarak atandı. O yıllarda Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği'ne katıldı. 1931'de akademi'deki görevinden ayrılarak Ankara'ya yerleşti. 1932-37 arasında Ankara Gazi Lisesi'nde resim öğretmenliği yaptı. 1937'de Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş Bölümü'nün kuruluş çalışmalarına katıldı ve 1966'ya değin bu okulda öğretim üyesi olarak görev yaptı. Otuz yıl Halkevleri Güzel Sanatlar Kolu başkanlığı görevinde bulundu ve çeşitli yurt gezilerine katıldı. Resim çalışmalarının yanı sıra sanat üzerine yazılar yazdı, 13-17. Yüzyıllar Arası Klasik Ressamlar (1944), 17-18. ve 19. Yüzyıllarda Dünya Resim Sanatı (1946), *Rubens'in Sanatı* (1951), *Tiziano Vecellio'nun Sanatı* (1947), *Osman Hamdi* (1967) gibi sanat kitapları yayımladı. Uluslararası Sanat Eleştirmenleri Birliği'nin (AICA) Türkiye Komitesi'nde görev aldı. 1944'te 6. Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde üçüncülük, 1958'de 19. sergide ikincilik, 1974'te 35. sergide de başarı ödülleri kazandı.

1928'de Zeki Kocamemi, Ali Çelebi ve Cevat Dereli ile birlikte Türkiye'de ilk kübist uygulamaları ("Caz" ya da "Dans", İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi) gerçekleştiren Refik Epikman, doğayı titiz ve çözümleyici bir biçimde inceleyerek yapıtlarını koyu-açık karşıtlığı ve yatay-dikey uyumu ile oluşturmuştur. Bu anlayışla Anadolu ("Bağ Bozumu" İş Bankası Koleksiyonu) ve İstanbul ("Peyzaj-Marmara Adası", 1931) manzaralarının canlandırıldığı ölüdoğalar gerçekleştirmiştir. 1960'ların ortalarına doğru geometrik-soyut anlayışa yönelmiştir. Geometrik inşaacı (konstrüktif) bir doğrultuda çalışmasına karşın, özellikle 1962'den sonraki yapıtlarında duygulu bir renk kullanımı ve lirik sayılabilecek bir anlatım izlenir.

Epiktetos (ü. İÖ y. 520-500), Atina'da çalışmış Eski Yunanlı ressam ve çanak çömlek ustası. Zarif, canlı çizimleri ve usta işçiliğiyle yapıtları çok beğenilirdi. En ünlü yapıtları, çeşitli tabaklardaki madalyon resimleridir.

Valci'de bulunan ve bugün British Museum'da sergilenen bir *kylix*'in (yayvan içki

"İskit Giysili Barbar Okçu", Epiktetos'un resimlediği bir Atina çanağı, İÖ 6. yy sonları; British Museum, Londra

kabı üstünde "Python yaptı; Epiktetos boyadı" yazılıdır. İÖ y. 520-510 arasında tarihlenen bu kabın içinde "Flütçü ve Dansçı", dışındaysa "Herakles Busını" (Mısır kralı) öldürürken" adlı sahneler betimlenmiştir.

Epiktetos (d. y. 55, Hierapolis ? [Pamukale], Frigya - ö. 135, Nikopolis [Niğbolu],

Epeiros). stoacı filozof. Öğretisinin dinsel boyutları ilk Hristiyan düşünürlerini etkilemiştir. Filozofun asıl adı bilinmemektedir. Yunanca *epiktetos* sözcüğü "edilmiş" anlamına gelir.

Bir köle olarak doğan Epiktetos, efendisinin izniyle stoacı Musonius Rufus'un derslerine katılma olanakını buldu. Özgür bürüldükten sonra Roma'da felsefe dersleri

Epiktetos, ölümünden sonra yapılmış bir çizim
Ana: 1897, 1901, 1902

vermeye başladı. Stoacıların, muhaliflerine olumlu yaklaşımlarından tedirgin olan İmparator Domitianus, öteki filozoflarla birlikte Epiktetos'u da Roma'dan sürdü. Epiktetos bundan sonra Nikopolis'te yaşadı.

Bilindiği kadıyla Epiktetos hiçbir metin kaleme almamış, öğrencisi Arrianos(*) ders notlarını deriyeerek iki başlık altında toplamıştır. Bunlardan, sekiz kitaptan oluştuğu sanılan *Diatribai*'nin (Ders Notları) dört kitabı günümüze ulaşmıştır. *Enkheiridion* (Elkitabı) başlığı altında toplanmış yazılar ise Epiktetos'un felsefi düşüncelerinin aforizmalar biçiminde bir özetidir. Bilge kişi olarak Sokrates ile Diogenes'i örnek alan Epiktetos, daha çok ilk dönem stoacılarının düşüncelerini benimser. Öncelikle etik ile ilgilenir ve felsefeyi "arzu ve nefretin hiçbir engellenme olmaksızın nasıl işlevsel olabileceğini" öğrenmek biçiminde tanımlar. Ona göre gerçek eğitim, bütünüyle bireye ait olan tek şeyin, bireyin istenci ya da amacı olduğunu kavramaktır. İyi bir kral ya da baba gibi davranan Tanrı, her varlığa, herhangi bir dışsal etkenle zorlanmayacak ya da engellenmeyecek bir istenç vermiştir. İnsanlar bilinçlerinde ortaya çıkan düşüncelerden sorumlu değildir, ama bunları kullanma biçimlerinden sorumludurlar. Epiktetos, iki kuralın unutulmaması gerektiğini vurgular. İstençten bağımsız iyi ya da kötü yoktur ve olayları önceden tahmin etmeye ya da onları yönlendirmeye kalkışmamalı, onları yalnızca anlamaya çalışmalıdır. İnsan, düşünceleriyle evreni yöneten bir Tanrı'nın varlığına inanmalıdır.

Epiktetos bir siyaset kuramcısı olarak, insanı, hem Tanrı'yı hem de insanları içeren büyük bir sistemin üyesi olarak görür. Her insan, öncelikle kendi toplumunun bir yurttaşdır; ama aynı zamanda tanrıları ve bütün insanların oluşturduğu daha büyük bir topluluğun da üyesidir. Kent devleti, bu topluluğun ancak kötü bir kopyasıdır. Bütün insanlar ussal yanlarıyla Tanrı'nın çocuklarıdır ve tanrısal öğeler taşırlar. Dolayısıyla insanlar, kentlerini ve yaşamlarını doğanın istenci olan Tanrı iradesine göre yönetmeyi öğrenebilir. İnsanın da bir yanılla bağlı olduğu canlı doğanın içgudusu, kendi-

ni koruma ve bencilliktir; ama insanlar bütünün refahına katkıda bulunmadıkça kendi çıkarlarını koruyamazlar. Bu yüzden filozofun amacı dünyayı bir bütün olarak görmek. Tanrı'nın düşüncesine erişmek ve doğanın istencini kendi istenci durumuna getirmektir.

Epikuros (d. İÖ 341, Samos [Sisam] - ö. İÖ 270, Atina, Yunanistan), Eski Yunanlı filozof. Haz ve yarar ilkesine ve arzuların sınırlandırılmasına dayalı, tinsel dinginliği

Epikuros, Yunanistan'da yapılmış bir büstünün tunc kopyası, İÖ y. 280-270; Ulusal Arkeoloji Müzesi, Napoli

Soprintendenza alle Antichità della Campania, Napoli

(ataraksia) amaçlayan etik kuramıyla tanınır. Kurduğu felsefe okulları, İÖ 4. yüzyıldan İS 4. yüzyıla değin kesintisiz olarak varlığını sürdürmüştür

Yaşamı. Atinalı bir ailenin oğlu olarak Samos Adasında dünyaya geldi. Öğretmen olan babası Neokles ile annesi Khairestrate, aynı köydendi. Kendi anlatımına göre Epikuros felsefe eğitimine 14 yaşında başladı. Bazı kaynaklarda felsefeye yönelmesinin nedeni olarak, öğretmenin, Hesiodos'un kaos kavramını açıklayamaması gösterilir. İlk öğretmenin Platoncu düşünür Samoslu Pamphilos olduğu söylenir. Ama Epikuros'un üç yıl (İÖ 327-324) boyunca İonya'daki Teos (Sığacık) kentinde Demokritos'un izleyicilerinden Nausiphanes'in öğrencisi olması onun gelişimi açısından çok daha önemlidir. Epikuros'un, doğa olaylarını açıklamaktan çok, etik amaçlara yönelen felsefi bir sisteme temel olarak kullandığı atom kuramının kaynağı da bu eğitim olabilir. Epikuros 18 yaşında, Atina yurttaşlığı için gerekli olan iki yıllık askerlik eğitimini tamamlamak üzere Atina'ya gitti. Orada, Platon'dan sonra Akademia'nın başına geçen Ksenokrates'in ve o dönemde Atina'da bulunan Aristoteles'in derslerini izlemiş olabilir. Bir yıl sonra, Lamia Savaşı'nın (İÖ 323-322) sonunda Makedonyalıların Samos Adasını Atinalılardan alması üzerine Kolophon'a sürgüne gönderilen ailesinin yanına gitti. Bunu izleyen 10 yılı, Epikuros'un nasıl geçirdiği bilinmemektedir. Yolculuklara çıkmış, öğrenimini sürdürmüş olabilir; bu dönemde Platoncular ve Aristotelesçilerle tartışmalara girecek felsefi yaklaşımını geliştirip sağlamlaştırdığı da varsayılabilir. O sıralarda Teos'tan annesine yazdığı bir mektup, Oinoandalı Diogenes'in kayıtları arasında bulunmuştur. Epikuros İÖ 311/310-307/306 arasında önce Mytilene'de (Midilli), sonra da Lampsakos'ta (Lapseki) kendi açtığı okullarda öğretmenlik yapmıştır. Çeşitli yerlerde Epikuros'un öğretilerini benimseyen öğrencilerin onun ardından Atina'ya geldiler ve Epikurosçu okulun olgunlaşmasına çok önemli katkılarda bulundular. Mytilene'de ilk öğrencisi olan Hermarkhos, Epikuros'tan sonra Atina okulunun başına geçti. Lampsakos'ta Epikuros'un izleyicileri arasına katılan Metrodoros ile Polyainos'un ölmesi üzerine öğrencilerinin yetişmesini Epikuros üstlendi. Gene Lampsakos'ta Metrodoros'un ağabeyi Timokrates, Leontios ve eskiden kibar bir fahişe olan karısı Themista, Epikuros'un çok sevdiği için Kolotaron adını taktığı Kolotes, Metrodoros'un kız kardeşi Batis ile kocası Idomeneos, Epikuros'un öğrencisi olarak Atina'ya geldiler.

Böylece Epikuros, Atina'da bulunduğu iki yıl dışında, yaşamının ilk 35 yılını Anadolu'da geçirdi. Ama bu, Atina'daki edebiyat çevrelerinden uzaklaştığı anlarına gelmiyordu. Yaşamı boyunca Anadolu'yla yoğun olarak sürdürdüğü ilişkilerin, daha çok sözcük ve üslup seçiminde, en önemlisi de felsefesinin kapsayıcı içeriğinde etkili olduğu görülmektedir.

Epikuros izleyicileriyle birlikte İÖ 306'da Atina'ya geldi. Bir ev satın aldı ve bahçesinde, daha sonra Ho Kepos (Bahçe) adını alan okulu kurdu. O dönemde Atina'nın kültürel yaşamını Platoncuların yönetimindeki Akademia ile Aristotelesçilerin yönlendirdiği Lykeion belirliyordu. Kuramsal bilgiye açık en iyi öğrenciler, felsefenin siyasete ve kamu yaşamına uygulanmasıyla ilgilenenler bu okullara yöneliyordu. O dönemde ayakta kalmak isteyen her okulun (birkaç yıl sonra stoacıların yaptığı gibi) Atina kentine yerleşerek, doğrudan Akademia ve Lykeion ile yarışması gerekiyordu.

Epikuros'un Atina'ya getirdiği, bir okul ya da bir topluluk anlayışından çok bir yaşam biçimiydi. İki ünlü okuldaki uygulamadan farklı olarak ilk kez kadınları da okula kabul etti; kölelerinden biri bile okula girebilmişti. Okulun temel öğretisi siyasal etkinlikten ve kamu yaşamından uzak durmaktı; ama Atina dışındaki okullardan gelen biri siyasete atılıp yükseldikten sonra gözden düşerse, okul ona yardım elini uzatıyordu. "Epikurosçu" teriminin olağan çağrışımlarının tersine evde ve bahçede sade bir yaşam sürülürdü. Kişi başına günde yarım bardak şarap verilmekle birlikte, genellikle su içilir, arpa ekmeği yenirdi. Bir kılık sırasında Epikuros, her gün sayılı miktarda fasulye tanesi dağıtarak öğrencilerini ölümünden kurtarmıştı. Pythagorasçı okullarda olduğu gibi mülkiyet ortak değildi. Okul üyeleri arasındaki ilişkiler (o dönemdeki ya da sonraki anlamıyla) "platonik" değildi; ama okulun stoacı mualifleri dışında, okulda cinsel başboşluk olduğunu öne süren de yoktu. Epikuros 72 yaşında prostat iltihabından öldüğü gün, Idomeneos'a ve Lampsakos'taki bütün arkadaşlarına hitaben duygulu ve dokunaklı bir mektup yazdırdı. Mektup, onun ölüm döşegindeyken bile dinginlik ve huzur felsefesine nasıl bağlı kaldığını gösteriyordu. Vasiyetnamesinde evi, bahçeyi ve bazı gelir kaynaklarını okulun mütevellilerine bıraktı. Geriye kalan kaynaklar Epikuros'un ölmüş aile üyelerini onurlandırmak, her yıl onun doğum gününü kutlamak ve her ay onu anmak için ayrıldı. Köleleri azat edildi. Vasiyetnamede Metrodoros'un kızının, Hermarkhos'un da onayıyla, Atina okulundan biriyle evlendirilmesi şart koşuluyordu.

Görüşleri. Etik Epikuros'un felsefesinin temelini oluşturur. Öteki alanlara duyduğu ilgi gene etik kaygılara dayanır; örneğin fizikle bile bütünün etik amaçlı olarak ilgilenir. Bu amaç zihnin dinginliğini ve imanın sarsılmazlığını güvenceye alacak bir yaşamı anlayışına varmaktadır. Epikuros'a göre iyi ve kötünün tek ölçütü duyum, mutlu bir yaşamın başlangıcı ve sonu hazdır. Ama her haz kendi içinde malsa da, bazısından uzak durulmalıdır; çünkü bunları elde etmek için çekilen sıkıntı sonunda alınan hazdan çok fazladır. Epikuros'un haz anlayışı, daha çok acıdan kaçınmaya dayanır. Bedensel ve ruhsal acının bulunmadığı mutlu yaşamda insanlar arasındaki bütün ilişkilerin özü yarar ilkesidir. Bu ilke en yuce ifadesini arkadaşlıkta bulur ve gene arkadaşlık aracılığıyla aşılar. Mutluluğa ulaşmak için insan arzularını sınırlamalı, erdemli olmalı, kendi dünyasında sakin bir yaşam sürmelidir. Erdemler doğru yaşamın araçlarıdır; kendi başlarına değerler yoktur; mutlu yaşama hizmet ettikleri ölçüde değerlidirler. Bir erdem olan bilgelik, insanın yaşamını düzenlemesine, arkadaşlık kurma ve gereksinimlerini sınırlama yoluyla dış dünyaya karşı kendini güvenceye almasına yardımcı olur.

Epikurosçu atom ve boşluk öğretisi, bütünüyle Demokritos'un öğretilerinden kaynaklanır. Buna göre evren, nesnelerden ve bunların içinde hareket ettikleri boşluktan oluşur. Nesneler ya bileşik yapılardır ya da daha büyük nesnelerin bileşiminde bulunan öğelerdir. Bu öğeler bölünemez (atomon) ve değişmez. Atomların sayısı ve boşluğun kapladığı yer gibi evrenin kendisi de sonsuzdur. Atomların boyutları değişik olabilir; ama hiçbir gözle görülecek kadar büyük olamaz. Tıpkı düşünce gibi, sürekli ve hepsi aynı hızla hareket eder. İçsel bir sapma atomların çarpışmasına yol açar. Böylece birbirlerinden uzaklaşan ya da birbirlerine yaklaşan atomlar yoğunluğu daha az ya da çok olan bileşik nesneler oluşturur. Birbirine uyan atomların bir araya gelmesiyle dünyalar oluşur.

Epikuros'a göre, ruh küçük parçalardan oluşan maddi bir nesnedir ve bütün bedene dağılmıştır. Bedenin korumasında bulunduğu süreç, duyumsama ve duyumlardan bedene iletilme yetisine sahiptir. Bedenden ayrıldığı zaman dağılır; bu durumda beden de duyumdan yoksun kalır.

Epikuros'a göre duyusal algı bütünüyle maddi bir süreçtir. Bütün nesnelerin yüzeyinden dışarıya, sürekli olarak görüntüleri saçılır; bunlar çok ince, içi boş tabakalardan oluşur ve nesnelerin kusursuz kopyaları biçimindedir. Bu görüntülerin duyumsaması bilginin tek kaynağıdır ve bütün duyusal algılar gerçektir. Yanılgı yalnızca, zihne duyumsananın ötesinde çelişik ya da doğrulanmamış kanılar oluşturmasıyla ortaya çıkabilir.

Epikuros, ruhun bedeni terk ettiği anda atomlarına ayrıştığını, dolayısıyla ikinci bir yaşamın olmadığını, ölümden de korkulması gerektiğini ileri sürer. Tanrı korkusundan kurtulmanın yolu da konuya gene felsefi açıdan yaklaşımdır. Epikuros tanrıların varlığını yadsımaz; doğrudan kavranılabildikleri için var olduklarının bilindiği ileri sürer. Hamurları insanı olduğundan daha ince, daha nitelikli olan tanrıları uzayın uzak yerlerinde yaşar; ne insanların işlerine karışır ne de onların kendilerini rahatsız etmelerine olanak verirler. Tanrılardan yayılan görüntüleri algılayabilmek için insan huzur içinde olmalıdır ve ne kadar huzurluysa, tanrısal varlıkların dinginliğinden pay almayı da o kadar hak edecektir.

Yazıları. Epikuros'un yazıları açık seçik, ama sistemsizdir. Atina ve öteki okullarda

Epikuros'un yazıları açık seçik, ama sistemsizdir. Atina ve öteki okullarda

ki öğrencileriyle mektuplaşmıştır. Çoğu yalnızca toplumsal ve kişisel konular üzerine olan mektuplarının bazıları da öğretiyle ilgilidir. Epikuros'u verimli bir yazar olarak tanımlayan Diogenes Laertios, onun üç mektubu ile *Kyriai doksiai* (Temel Öğretiler) adlı yapıtını koruyarak günümüze ulaştırmıştır. Herodotos'a yazdığı mektup fizik ile ilgilidir; meteoroloji üzerine Pythokles'e yazdığı mektup bir öğrencisi tarafından kısaltılmıştır; Menoikeus'a mektubu ise etik ve ilahiyatla ilgili konuları içerir. *Kyriai*, özdeyiş biçiminde 40 kısa önermeden oluşur. Epikuros'un felsefesiyle ilgili bir başka ana kaynak, *Herculaneum*'da 1752-54 arasında yapılan kazılarda Papiri Evi'nden çıkan papirüslerdir. Bunlar arasında, Epikuros'un aslı 37 kitaptan oluşan büyük yapıtı *Peri physeos*'tan (Doğa Üzerine) bazı bölümlerin yanı sıra, arkadaşlarıyla yazışmalarından çok sayıda parça da bulunmaktadır.

Epikurosçuluk, dar anlamıyla Epikuros'un(*) felsefesi, geniş anlamıyla bu felsefenin ilkelerine dayandırılabilen her türlü yaşam anlayışını ve biçimini kapsayan etik sistem. Genellikle hazcılık (hedonizm) ile eşanlamlı olarak kullanılır. Ama Epikurosçuluğun mutluluk, rahat ve lüks üzerine kurulu bir yaşam ile özdeşleştirildiği yaygın anlayışa yol açan bu kullanım yanlıştır.

Epikuros'un felsefesinde birkaç temel kavram vardır. Bunlar fizikte, mekanik bir nedensellik anlayışı olan atomculuk, evrenin sonsuzluğu ve evrendeki nesneleri çevreleyen güçlerin dengesi ile dünya olaylarının bütünüyle dışında yer alan kutsanmış ve ölümsüz tanrılarıdır. Epikuros'un etikte kullandığı temel kavramlar ise ikinin haz ile, en yüce iyi ve sonul amacın ruhun ve bedeninin acıdan arınması ile özdeşleştirilmesi, her türlü insan ilişkisinin, en yüksek ifade biçimini arkadaşlıkta bulan yarar ilkesine indirgenmesi, sonul amaca uygun olarak da bütün arzuların sınırlandırılması ve hazzın eşlik ettiği erdemli, sakin bir yaşamın seçilmesidir.

Epikuros'un fizik konusundaki görüşleri Leukippos ve Demokritos'un etik görüşleri ise sofist Antiphon, Kyreneli Aristippos ve Knidoslu Eudoksos'un izlerini taşır. Ama Epikuros, felsefenin bütün dallarını birleştiren bir sistem kurmaya çalışması ile hepsinden ayrılır. Bu yönüyle Aristoteles'in etkisini yansıtır. Aristoteles'in öğretisinin temel noktalarını almış ve onun ortaya koyduğu sorunları kendi düşüncesi içinde çözmeye çalışmıştır. Ölümünden sonra Epikurosçu okulun yönetimini Mytileneli (Midilli) Hermakhos, onun ardından da Epikuros'un derslerini izlemiş son öğrencisi olan Polystatos üstlenmiştir. Ama Metrodoros ve Kolotes Epikurosçuluğun yayılmasında daha etkili olmuştur. İÖ 2. yüzyıl Epikurosçuları arasında, yazılarının bazı parçalar günümüze ulaşan Lakonlu Demetrios ve 400'den fazla kitap yazmış olan Apollodoros sayılabilir. Ayrıca, İÖ 79'da Atina'da verdiği dersleri Cicero'nun izlediği Sidonlu Zenon'un, İÖ 90'da Roma'da Cicero'nun öğretmeni olan Phiadros'un ve İÖ 51'e değin okulun başında bulunan Patro'nun Epikurosçuluğun biçimlenmesinde önemli katkıları olmuştur.

Epikurosçuluk Roma'da İÖ 2. yüzyıldan beri biliniyordu. Latin dünyası örnekleriyle Amafinius tarafından yaygınlaştırılmış, Cicero döneminde ise en gözde felsefe haline gelmişti. Bu görüşü benimseyenlerin en önemlisi, Epikurosçu fiziği *De rerum natura*'da (Evrenin Yapısı, 1974) serimleyen Titus Lucretius Carus (İÖ y. 95-55) idi.

Seneca'nın alıntılarından ve savunmalarından anlaşıldığına göre Epikurosçuluk İS 1. yüzyılda da etkiliydi. 4. ve 5. yüzyıllar arasında yaşayan Epikurosçulardan biri de epigramlarıyla tanınan Palladas'tı.

Ortaçağda Epikurosçuluk Cicero'nun yazılarıyla Kilise Babaları'nın polemiklerinden öğrenildi. Dante döneminde ilahi takdiri ve ruhun ölümsüzlüğünü inkâr etmek ile eşanlamlıydı. 15. yüzyılda hümanist Lorenzo Valla, Epikurosçu etiğin ilk savunusunu yazdı. 16. yüzyılda Fransa'da Michel de Montaigne ve İtalya'da Francesco Guicciardini iki önemli Epikurosçu olarak ünlendiler. Gene 16. yüzyılda Ludovico Anosto hem kişiliğinde, hem de şiirlerinde Epikurosçuluğu yansıttı. Ama Epikurosçuluk bir sistem olarak yeniden canlanışını, 17. yüzyıl Fransız düşünürü Pierre Gassendi'ye borçludur. Onun Diogenes Laertios'un bir kitabı üzerine yazdığı *Syntagma philosophiae Epicuri* (Epikurosçu Felsefe Üzerine Bir İnceleme) atomcu felsefenin canlanmasına neden oldu. Gassendi'nin arkadaşı olan Thomas Hobbes, aynı dönemlerde haz kuramına daha dinamik bir yorum getirdi. 17. ve 18. yüzyıllarda Epikurosçuluk en çok Fransa'da yandaş buldu. Bu dönemde bir yandan fizikte, bir yandan da etikte yeni yorumlar yapıldı. İngiltere'de Adam Smith ve onun ardından Jeremy Bentham Epikurosçu bir formülle "ahlak aritmetiği" olarak tanımladıkları etiği saf yarar hesabına indirdiler. Yararcılığın en önemli temsilcisi olan John Stuart Mill de gene Epikurosçu çizgide yer aldı.

Çağdaş psikofiziğin kurucusu Gustav Fechner hazzı eylemi belirleyen psişik bir ilke olarak yorumlamış, daha sonra Freud psikanaliz kuramında bu görüşü geliştirmiştir.

epilepsi bak. sara

epillion (Yunancada "kısa epik şiir"). genellikle mitolojik ve romantik temaları işleyen ve bir vurgulu, iki vurgusuz altılı ölçüyle yazılan kısa şiir. *Epillion*'un başlıca özellikleri, elejiyi(*) andıran yüksek bir ton, canlı tasvirler ve bilgiye dayanan anışturmalarıdır. Kallimakhos ve Theokritos gibi İskenderiyeli şiirler sık sık bu tür şiirler yazıyorlardı (İÖ y. 4-3. yy). Ama *epillion* terimi 19. yüzyıldan sonra kullanılmaya başlamıştır. Catullus'un Pythius ile Thetis'in evlenmelerini anlatan şiiri, Ovidius'un *Metamorphoses*'i (İS y. 1-8; *Değişikler*, 1935), Bizans döneminde popüler olan kısa epik şiirler, ortaçağın trubadur şarkıları ve çağdaş Yunanistan'da *klephtes* denen haydut çetelerinin şarkıları *epillion*'un yaygın etkisini yansıtır.

Epilobium, *Onagraceae* familyasından, yaklaşık 200 bitki türünü içeren cins. Ilıman bölgelerde yaygın olan bu bitkilerin en tanınmış türü yakıotudur(*) (*E. angustifolium*). Bazı türlerin taze bölümleri sebze gibi pişirilerek yenir; bazıları da kimi zaman bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Kuzey Amerika'nın doğusundaki çorak topraklarda kendiliğinden yetişen *E. hirsutum*, yaprakları ve sapları tüylerle kaplı olan 2 m uzunluğunda bir türdür. ABD'nin batısında yetişen ve sürüncü bir bitki olan *E. obcordatum*, pembemsi mor renkli çiçekler verir. İğne gibi yaprakları ve morumsu kırmızı çiçek başakları olan *E. fleischeri* ve *E. dodonaei* Alp tipi bitkilerdir. Boyaz çiçekleri ve kahverengimsi kırmızı yapraklarıyla çekici bir görünümü olduğu için, kaya bahçelerinde süs bitkisi olarak yetiştirilen *E. nummularifolium*'un anayurdu Yeni Ze-

landa'dır. Açık pembe çiçekli *E. montanum* ılıman kuşak ormanlarında bulunur

epilog bak. öndeyiş ve sondeyiş

Epimenides (u İÖ 6 yy?). Giritli kahin Dinsel yapıları ve şiirleri olduğu söylenir. Platon'a göre İÖ y. 500'de, Aristoteles'e göre İÖ y. 600'de Atina'da arınma ayinleri yönetmiştir. Aziz Paulus'un (Titus 1 12) aktardığı bir dizede yapıtlarından günümüze ulaşan öteki parçalar hep başka kaynaklardan gelir. 157 ya da 299 yıl yaşadığına ilişkin öyküler, aralıksız 57 yıl uyuduğu ve bedeninin dışına çıkarak dolaştığı gibi efsaneler bazı araştırmacıların Epimenides'i şaman mitolojisiyle ilişkilendirmesine yol açmıştır.

Epimenides paradoksu bak. yalancı paradoksu

Épinal, Fransa'nın doğusunda, Lorraine planlama bölgesindeki (*région de programme*) Vosges ilinin (*département*) merkezi Nancy kentinin güneydoğusunda, Moselle Irmağının iki kolu üzerinde yer alır. Büyük kent (*grande ville*) ya da eski kent (*vieille ville*) olarak bilinen asıl kent ana ırmağın sağ kıyısındadır. Küçük kent (*petite ville*) ise ırmağın iki kolu arasındaki ada üzerindedir. İrmağın daha küçük olan ve Büyük Degir-menler (Grands Moulins) Kanalı olarak bilinen kolunun sol kıyısında Quartier de la Gare (İstasyon Mahallesi) yer alır; demiryolu bu semti batıdaki Quartier de Chantaine'den ayırır. Kentin batısında ormanlar, doğusunda ise zengin otlaklar uzanır.

Büyük kentte bulunan Vosges Meydanı'nın (Place des Vosges) antik kemerleri ve bazı yapıları bugüne değin korunabilmiştir. Bazı bölümleri 11. yüzyılda inşa edilen Saint-Maurice Bazilikası da hemen yakındadır. 18. ve 19. yüzyıllarda renkli resim baskılarıyla ün kazanan Épinal'in müzesinde bu baskılardan oluşan bir koleksiyon vardır. Kent aynı zamanda pamuklu dokuma, kauçuk ve sentetik elyaf üretilen bir merkezdir. Épinal 10. yüzyılda yapılan manastır çevresinde gelişmiştir. 1422-61 arasında Fransa kralı VII. Charles'un elinde olan kent 1465'te Lorraine duklerine bırakılmıştır. Nüfus (1982) 37.228.

epinefrin ve norepinefrin bak. adrenalin ve noradrenalin

epinet, küçük boyutlu, genellikle kuyruklu bir klavsen. Telleri tek sıra olur ve klavye ile açılı oluşturan biçimde yerleştirilirdi. 16. yüzyılda İtalya'da ortaya çıkan kuyruklu epinet, daha sonra Fransa ve İngiltere'de de tanındı.

İtalya'da yapılmış bir epinet, y. 1600; Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra

Epinetler, daha büyük ve daha pahalı olan klavsenlerin yerini tutan yaygın çalgılardır. 17. ve 18. yüzyıllarda özellikle İngiltere'de çok sayıda epinet yapıldı. Bunların kasaları son derece süslüydü. Epinete İngilizcede verilen *spinet* adı, telleri çeken sert tüy saplarının ya da kösele kamaların biçimini belirten Latince *spinac* (dikenler) sözcüğünden geliyor olabilir. Günümüzde epinet sözcüğü dik (ya da konsol) piyanoların kısa bir biçimi için kullanılmaktadır.

epinikion, Eski Yunan'da Olimpiyat Oyunları'nda galip gelen sporcuların onuruna düzenlenen ve onların kentlerine dönüşlerinden önce yapılan kutlama törenlerinde koronun söylendiği lirik od. Kökeni hazırlıksız yapılan kutlamalara dayanırsa da, günümüze edebi bir biçim olarak ulaşmıştır. Keoslu Simonides'in İÖ 520'deki Olimpiyat Oyunları'nda kazanılan bir zafer için yazdığı od, bu türün günümüze ulaşmış en eski örnekleri arasındadır.

Epinikion'un belirli bir yapısı olmamakla birlikte, içeriği ve dizelerinin kuruluşu bazı kurallara uyar. Önce galip kişiden, galibiye-ti nasıl ve nerede kazandığından söz edilir; ailesinin öbür üyelerinin kazandığı galibiyetlerin anlatıldığı ya da çalıştıcısının övüldüğü de olur. Genellikle olay, az çok değiştirilerek bir efsaneyle birleştirilir. *Epinikion*'da ayrıca özdeyişler ve yaşam üzerine bilgece deyişler de yer alır.

Epinikion'larda geleneksel dize ya da kıtalar kullanılmazdı; her yeni od yazılırken yeni bir ölçü oluşturulur, bu ölçü aynı biçimiyle yeni bir odda kesinlikle tekrar uygulanmazdı. Kıtalar tek tek ya da üçlü halde şiir boyunca tekrarlanır ve genellikle biçimleri, birlikte yapılan dansa uygun olara-
rak değişirdi. *Epinikion*'lar usta lir ve lavtacıların eşliğinde, iyi eğitilmiş bir koro tarafından söylenirdi. *Epinikion*'un en üstün örneklerini İÖ 6. yüzyılda Pindaros verdi. Pindaros'un Bakkyliades gibi daha genç çağdaşları da *epinikion* yazmayı sürdürdülerse de, bu türe ilgi giderek azaldı. Ayrıca bak. od.

Epipactis, salepgiller (*Orchidaceae*) familyasından, Kuzey ılıman bölgelerde, Afrika'nın tropik bölgelerinde ve Meksika'da dağılmış 24 kadar orkide türünü içeren cins. Bu orkidelerin sarmal ya da eğik başaklar oluşturan, küçük ve saplı çiçekleri vardır. *E. dunensis* İngiltere ve Kuzeybatı Avrupa'nın kumlu kıyılarında, *E. palustris* Avrupa'nın bataklık ve nemli yerlerinde yetişir. Gene Avrupa'da çok yaygın olan *E. helleborine* yeşil, beyazımsı yeşil ya da kırmızımsı mor renkli çiçekler verir.

Epiphanius (AZİZ) (d. y. 315, Bezanduca, Filistin - ö. 403, denizde; yortu günü, 12 Mayıs), erken dönem Hristiyan Kilisesi tarihinde heretik saydığı inançlara karşı mücadelelesile tanınan piskopos. Saldırıları-nı en çok Doğu Kilisesi'nin önemli ilahiyatçılarından Origenes'e yöneltmiş, Hristiyan-dan çok Yunan filozofu olarak gördüğü bu düşüncünün ilkelerinin gözden düşmesinde etkili olmuştur.

Mısır'da keşişlik eğitimi gören ve keşiş yaşamı süren Epiphanius, daha sonra doğum yeri Bezanduca'ya dönerek bir manastır kurdu ve bu manastırın başkeşişi oldu. 367'de Kıbrıs'ta Constantia (Salamis) piskoposluğuna getirildi. Ölümüne değin bu görevde kalarak keşişliği yaydı ve heretiklerle savaştı. Öğretiye bağlı görüşleri Doğu Roma imparatoru Valens'in (hd 364-378) Ariusçuluğu ile çatışan Aziz Epiphanius,

halkın kendisine büyük saygı duyması yüzünden imparatorun korunabilirdi.

Origenesçi görüşleri yüzünden İskenderiye'den kovulan dört keşişi saklamakla suçlanan piskopos Aziz Ioannes Khrysostomos'a karşı mücadele etmek için 402'de Konstantinopolis'e (İstanbul) gitti. Aziz Ioannes Khrysostomos'u görevinden aldır-mak isteyen İskenderiye piskoposu Theophilos'un suçlamalarının yersizliğini an-layınca Kıbrıs'a dönmek için yola çıktı, ama adaya varamadan öldü.

Çalışkan bir piskopos ve saygı duyulan bir çileci olan Epiphanius, ılımlılıktan ve düşü-nüp tartarak karar vermekten uzaktı; bu eksiklikleri yazılarına da yansımıştı. En önemli yapıtı olan *Panarion*'da (374-377; Ekmek Sepeti) aralarında Yunan felsefe okulları, Yahudi mezhepleri ve Samiriyeli-lerin de bulunduğu 80 heretik akım anlatıl-dıktan sonra Hristiyanlık öğretisi tekrarlan-ır. *Ankyrotos*'ta (374; Demirli) ise kilise-nin öğretileri bir araya getirilmiştir. Epipha-nios'un yapıtının ilahiyat tarihi açısından değerlidir.

Epiphyllum, kaktüs-giller (*Cactaceae*) fa-milyasından, yaklaşık 15 türü içeren cins. Amerika'dan Batı Hint Adalarına kadar uzanan tropik ve astropik bölgelerde yetişir.

Çoğu epifit olan *Epiphyllum* türlerinin bazıları toprakta yetişir. Yaprak işlevi gö-ren yassı ve dikensiz gövdeleriyle ayırt edilen bu bitkiler *Cactaceae* familyasının en büyük çiçekli türleridir. Genellikle kokulu olan kırmızı, beyaz ya da sarı çiçekleri ve yenebilen meyveleri vardır.

Epipolae, Sicilya'da, Syrakusa'nın (Siracu-sa) batısında surlarla çevrili plato. Tiran I. Dionysios (Yaşlı) (İÖ y. 430-367) tarafın-dan tahkim ettirilmiştir. Surların uzunluğu 20 km'ye yaklaşır. Günümüze ulaşan kalın-lılar daha çok güneydeki surlara aittir; bu surun sık sık onandığı sanılmaktadır. Plato-nun 55 m'ye kadar daralarak bir sırt oluşturdugu noktada, Yunan dönemine ait en görkemli kalelerden birinin kalıntıları yer alır. Kalenin arkasında platonun korun-maya elverişli ana girişi bulunur. Kuzey ve güney yakalarda daha küçük girişler vardır. Epipolae'nin kuzey kesiminde öteki yerlere göre daha dik yükselen yarlar bulunur.

Epir, EPEİROS olarak da bilinir, Yunanis-tan'ın kuzeybatı, Arnavutluk'un güney kesimlerinden oluşan tarihsel kıyı bölgesi. Arnavutluk'taki Vlorë (Avlonya) Körfeziyle Arta Körfezi arasında yer alır. Hinterlandı doğuda Pindos Dağlarının su bölümü çizgi-sine kadar uzanır. Yunanistan'da kalan bölümü günümüzde Arta, İodnina, Préveza ve Thesprotia illerini (*nomoi*) kapsamak-tadır. Arnavutluk'taki bölümünün en büyük kenti Gjirokastër'dir. Epir'in büyük bölü-mü kuzeybatı-güneydoğu ve kuzey-güney doğrultularında uzanan büyük kireçtaşı sırt-larından oluşur. Genellikle kıyıya paralel olan sırtlar 2.600 m'ye kadar yükselir ve özellikle batı yönünde dik bir biçimde iner. Sarp yamaçlar nedeniyle vadi alanlarının çoğu yalnızca hayvan olatmaya elverişlidir; Epir'in kuzeyindeki ovalarda tahıl üretimi yapılır. Yunanistan'ın en yağışlı bölgesidir. Antik Çağda yoğun nüfuslu ve canlı bir bölge olan Epir, 15. yüzyıldan 20. yüzyıla değin süren Osmanlı egemenliği sırasında yetersiz ekim ile orman kesiminin yol açtığı toprak aşınımının etkisiyle seyrek nüfuslu bir yapı kazanmıştır.

Epir'de ren geyiği avcılığı yapan Paleolitik Çağ insanlarından kalma pek çok kalıntı bulunmuştur. Geç Neolitik Çağda gemiciler Arnavutluk'un güney kıyısındaki Himarë

yakınında limanlar kurdular. İlk ve Onzı Tunç Çağında Epir'i istila eden çoban ve avcı topluluklar Yunancayı da beraberle-nne getirdiler. Dikili taş mezarların bulundu-ğu büyük höyüklerin bugünkü Rusya'nın güneyinden gelerek bölgeye atın yanı sıra Hint-Avrupa dillerini getiren Kurgan halk-larına ait olduğu sanılmaktadır. Benzer mezar odaları yapmış olan Miken uygarlı-ğının çöküşünden sonra Epir, Dor istilalan-nın (İÖ 1100-1000) başladığı bölge oldu. Zamanla Yunanca konuşan üç ana kabileler topluluğu ortaya çıktı: Epir'in güneybatısındaki Thesprotlar, orta kesimindeki Mo-loslar ve kuzeybatısındaki Khaonlar. Bu halklar Eski Yunanlıların kent devletlerinin tersine küçük köylerden oluşan topluluklar halinde yaşıyorlardı ve Ambrakia (bugün Arta), Elatiria, Bukation ile Pandosia'da koloniler kurmuşlardı.

İÖ 5. yüzyılda Epir hâlâ Eski Yunan dünyasının sınırında kalıyordu. Bu dönem-de yaşayan tarihçi Thukydides'e göre Epir-liler "barbar"dı. Molossis kral ailesin-den gelen ve Yunanlı sayılan Aikidler, prensesleri Olympias'ın Makedonyalı II. Philippos'la evlenmesiyle birlikte güçlen-meye başladılar. II. Philippos ve Olympi-as'ın oğlu Büyük İskender'in Asya'ya geçti-ği İÖ 334'te, İskender'in dayısı Molossis hükümdarı Aleksandros da İtalya'nın güne-yine saldırdı. Ama Romalılarca durduruldu ve İÖ y. 331'deki bir çarpışmada öldürüldü. Molossis hükümdarlarının en büyüğü olan Pyrrhos (İÖ 318-272) ile oğlu II. Aleksan-dros güneyde Akarnania'ya, kuzeyde ise Arnavutluk içlerine değin uzanan bir bölge-ye egemen oldular. İÖ y. 330'da oluşturulan kabileler koalisyonu, ayrı bir meclisi (*synd-erion*) bulunan Epir Birliği adlı federal bir devlete dönüştü. III. Makedonya Savaşı'n-da (İÖ 171-168) yıkıma uğrayan Molossis İÖ 167'de Roma'nın eline geçti ve 150 bin kadar Molossisli köleleştirildi.

Bizans İmparatorluğu'nun parçalanmasın-dan sonra, 1204'ten başlayarak Epir'de bağımsız bir krallık (*bak.* Epeiros Despot-luğu) ortaya çıktı. 1318'de Sırp ve Arnavut istilasına uğrayan bölge, 1430'da da Osman-lı yönetimine girdi. Osmanlıların 1778'de Yanya valisi yaptıkları Ali Paşa (Tepede-lenli) buradaki Osmanlı egemenliğini sar-san, başına buyruk bir yönetim kurdu. Ali Paşa'nın 1810'a değin Peloponnesos, Yuna-nistan'ın orta kesimi ve Batı Makedonya'nın bazı yörelerine kadar yayılan baskıcı yönetimi, Yunan Bağımsızlık Savaşı'nın (1821-29) başlıca etkenlerinden biri oldu. Epir'in kuzeyinin büyük bölümü 1913'te Yunanistan'la birleşti; Yunanistan-Arnavut-luk sınırının her iki yanında azınlıklar kaldı. 1939'da Arnavutluk'u işgal eden İtalyanlar daha sonra Yunanistan'ı istilaya giriştiler. Yunan ordusu İtalyanları Epir'de durdura-rak püskürttüktan sonra bölgenin kuzeyde kalan kesimini de büyük ölçüde ele geçirdi. Almanya'nın Yunanistan'a saldırmamasından sonra bölge Alman işgali (1940-44) altına girdi. Müttefiklerin üstünlüğü ele geçirme-siyle sınır yeniden eski durumuna getirildi.

Epir'in Arnavutluk kesiminde yaşayan Yunanlılar etnik özelliklerini korumakla birlikte, Yunanistan'la birleşme yönündeki çabalarında başarısız kalmışlardır. Bölgede-ki başlıca ekonomik etkinlikler koyun ve keçi besiciliği ile narenciye, zeytin, tahıl ve tütüne dayanan tarımdır. Mandıracılık ve balıkçılık da önemlidir.

epirojenez bak. karaoluşumu

episantr bak. dışmerkez

Episcopus, Simon, SIMON BISCOP, BISCHOP ya da MISSCHOP olarak da bilinir (d. 8 Ocak

1583, Amsterdam - ö. 4 Nisan 1643, Amsterdam), Felemenkli ilahiyatçı. Kalvenci yazgı öğretisine karşı Arminiusçuluğu sistemleştirmiştir. Leiden'de ilahiyat öğrencisi gördü ve 1610'da Bleiswyk'te papaz oldu. 1612'de katı Kalvenci Franciscus Gomarus'un yerine Leiden'de öğretim üyeliğine atandı. İrade özgürlüğüne resmi Kalvencilığın kabul ettiğinden daha fazla ağırlık veren İtirazcılara katıldı. Dort Sinodu'ndan (1618-19) sonra 12 papazla birlikte Felemenk'ten kovuldu. 1626'ya değin Paris, Anvers ve Rouen'de yaşadı. 1634'te Amsterdam'da İtirazcılar ilahiyat okulunun başkanı oldu. *Institutiones theologicae* (ös 1650-51; İlahiyatın Bağlayıcı İlkeleri) adlı yapıtında Tanrı egemenliği ile özgür insan iradesinin birbiriyle bağdaştığını savunarak "İtirazcı" öğretiyi sistematik bir temele oturtmaya çalıştı.

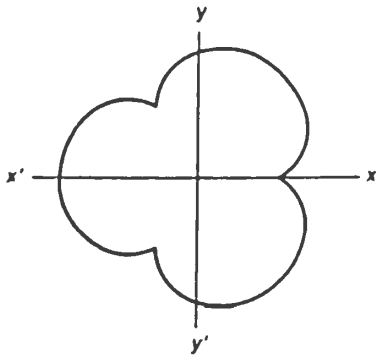
episikl bak.ilmek

episikloit, bir çemberin, sabit durumdaki bir başka çemberin üstünde yuvarlanmasıyla oluşan düzlemsel eğri. Sabit çemberin yarıçapının R , bunun dış çevresinde yuvarlanan çemberin yarıçapının r ve bu çemberin kat ettiği açılal uzunluğun θ olması koşuluyla, episikloitin kutupsal koordinatlardaki bağtılıları,

$$x = (R+r) \cos \theta - r \cos \frac{(R+r)\theta}{r}$$

$$y = (R+r) \sin \theta - r \sin \frac{(R+r)\theta}{r}$$

biçiminde gösterilir. Episikloit, bir dizi eşleşik yaydan oluşur. Bunlardan ilki, θ 'nin 0 ile $2\pi r/R$ arasındaki bir değerinde, k 'incisi ise $2\pi r(k-1)/R$ ile $2\pi kr/R$ arasındaki bir değerinde ortaya çıkar. Belirli bir yay ancak $2\pi kr/R$ 'nin tamsayı katlarında yinelenir. Bunun anlamı, r/R 'nin, m/n biçimindeki bir rasyonel kesire eşit olmasıdır. Böylece, $k=n$ durumu gerçekleşir ve eğrinin n sayıdaki yayı, sabit çemberin çevresini m kez sarar.

$r=R$ için kardioit (yürek eğrisi) elde edilir. Episikloitin bir doğru üzerinde yuvarlanması durumunda, sabit çemberin merkezinin geometrik yeri bir elips oluşturur. Bir episikloitin eğrilik merkezinin geometrik yeri de benzer bir episikloit oluşturur.

epistatik gen, başka bir kromozom bölgesinde bulunan bir genin etkisini bastırarak, o genle aktarılan özelliğin bireyde (fenotip-te) ortaya çıkmasını önleyen gen. Örneğin insanda derinin rengini belirleyen genler, albinizmden (pigment eksikliği) sorumlu olan ya da derinin renkli olup olmayacağını belirleyen epistatik genlerden bağımsızdır. Birey albino olarak doğduğunda, deri rengini belirleyen genler genotip yapıda var olduğu halde fenotip yapıdaki dışavurumu, albinizmi aktaran genlerce maskelenmiştir.

epistemoloji bak. bilgi felsefesi

epistilbit, zeolit grubundan, hidratlanmış sodyum ve kalsiyum alüminosilikat minerali. Monoklinal bakışimli, yassı ve piezoelektrik etkili kristaller oluşturur. Kristallerinin yassılığı nedeniyle epistilbit, kimi zaman hölandit(*) grubunun içinde sınıflandırılır. Son zamanlarda, X ışınlarıyla yapılan çalışmalar, epistilbitin alüminosilikat örgüsünün üç boyutlu yapısının, eşboyutlu kristaller oluşturur mordenitinkine(*) benzer özellikler taşıdığını göstermiştir. Epistilbitin birim gözesinin (üç boyutlu örgünün yinelenen en küçük parçası) kimyasal bileşimi yaklaşık olarak $(Ca,Na)_3 Al_6 Si_{16} O_{48} \cdot 16H_2O$ biçimindedir. Bu minerale özgü örnekler New York'ta, Jersey Adasında ve öteki zeolitlerle birlikte Hawaii'de bulunmuştur.

epitaksi, bir maddenin tekkristali(*) üzerinde bir başka maddenin, çoğunlukla ince bir katman halinde kristalleşmesi. Süreç sırasında herhangi bir kimyasal tepkime oluşmaz. Biriken maddenin kristal yapısı, üzerinde geliştiği yüzeyin kristal yapısına belirlenir. Transistor ve tümlleşik devre gibi çoğu yarıiletken elektronik aygıt, elektriksel iletkenleri farklı yarıiletken maddelerin birbiri üzerine kaplanmasıyla hazırlanır.

Epitaksi katmanlar elde etmeye yönelik olarak kullanılan tekniklerden biri, silisyum ya da germanyum gibi yarıiletken bir tekkristalin temizlenmiş yüzeyine, bu yarıiletken ile bir başka maddenin bileşiminden hazırlanan bir katkı maddesinin buharının uygulanmasıdır. Buhar yoğunlaşarak yüzeyde çözünür ve düzenli bir kristal katmanı oluşturur. Üzeri kaplanan maddenin atom örgüsünün küçük bölümü, katkı maddelerince işgal edilir.

epitel, EPİTELİYUM olarak da bilinir, bitki ve hayvanlarda, birbirine sıkıca yapışmış hücrelerden oluşan ve yabancı maddelerle karşı karşıya kalan yüzeyleri kaplayacak biçimde kesintisiz bir örtü oluşturan doku.

Hayvanlarda, bu dokunun içeriye ya da dışarıya doğru gelişmesiyle, tamamı ya da büyük bölümü yüzey epitelinden türemiş hücrelerden oluşan yapılar ortaya çıkar; örneğin merkez sinir sistemi, duyu organlarının duyarlı yüzeyleri, salgıbezleri, kıllar ve tırmaklar bu yolla oluşur. Mikroskopla incelendiğinde, epitel hücrelerinin kendine özgü yapısı görülebilir: Hücre sınırı belirgin, daire ya da elips biçimindeki çekirdeği büyük, genellikle geniş olan hücre sitoplazması bol tanecikli yapıdadır.

Koruyucu, emici ya da salgı yapıcı nitelikte olabilecek epitel doku, kul, tırmak, boynuz gibi özel yapıları oluşturabilir ya da bütün hücreleriyle değişikliğe uğrayarak keratin gibi bazı kimyasal maddeleri üretebilir. Bazen de epitel hücrelerinde yağ damlacıkları, protein, su ve mün tanecikleri ya da glikojen bulunur. Emici epitel hücreleri madde parçacıklarını emerek içine alabilir; salgı hücreleri ise özel salgılar üretip (örn. yağ bezelerindeki yağ, tükürük ve mide bezelerindeki enzimler, böbrek epitelindeki çeşitli salgılar) gerektiği anda dışarı boşaltabilir.

Silindir ya da küp biçiminde, yassı, düzensiz ya da kırpıksı uzantılarla donatılmış hücrelerden oluşabilen epitel doku, sindirim kanalının büyük bölümünde görüldüğü gibi tek bir hücre katmanı halinde ya da üstlerinde olduğu gibi çok katlı olabilir. Sindirim kanalının, yemek borusunun bitiminden düzbağırsığın başlangıcına kadar uzanan bölümü ve birçok salgıbezinin kanalları, silindirimli hücrelerden oluşmuş epitel dokuyla örtülüdür. Küpsü epitel hücrelerine salgıbezleri ile kanallarında (örn. böb-

rek), ortakulak ve beyinde rastlanır. Çok ince ve düzensiz kenarlı olan yassı hücreler ise akciğerdeki hava kesecikleri ile böbrekteki kılcal damar ağının (glomerül) ve kapsülün örtücü epitelini oluşturur. Kırpıksı uzantılı hücreler soluk borusu, bronşlar, burun boşluğunun bazı bölümleri, kadınlarda dölyatağı ve Fallop boruları, erkeklerde ise ersuyu kanalı ve epididimde bulunur. Basit yapılı hayvanlardan çoğunun vucut örtüsündeki epitel hücreleri, kamçı denen tek ve belirgin bir uzantıyla donatılmıştır. Epitel hücrelerinin birbiri üstüne kat kat dizilmesiyle, çok katlı epitel, çok katlı kırpıklı epitel ve geçici epitel doku oluşur. Deri, ağız, yemek borusu, duzbağırsak, dölyolu ve gözkapagının iç yüzünü orten konjunktiva gibi birçok oluşturun muzokasinda bulunan çok katlı epitelde, yüzeydeki hücreler yassı, orta katmandaki hücreler çokyüzlü, en alttakiler ise silindirdir ya da küp biçimindedir. Sürünmeye açık yüzeylerde bulunan bu tür epitelde, yüzeydeki hücreler yıpranıp döküldükçe alt katmanlardan gelişen hücreler bunların yerini alır. En altta oluşan ve üst katmanlara doğru itilen genç hücreler yüzeye vardığında hiçbir yaşam belirtisi göstermeyen pulsu hücrelere dönüşür.

Solunum yolunun bazı bölümleri, ersuyu kanalı ve epididimde bulunan çok katlı kırpıklı epitelde, yüzeydeki silindirimli hücrelerin kırpıksı uzantıları vardır. İdrar kesesini döşeyen geçici epitelin görünümü, kesenin genişlemesine ve gevşemesine bağlı olarak değişir.

epitelyom, deri ya da mukoza (epitel) dokusundan kaynaklanan, karsinom(*) niteliğindeki kötü huylu ur. Bu urların geliştiği epitel dokudaki hücrelerin tipine bağlı olarak, derinin alt katmanlarında görülen bazal hücreli epitelyom ve derinin pulsu dış hücrelerinde gelişen yassı hücreli epitelyom gibi değişik tipleri ayırt edilir. Epitelyomlar komşu dokulara sıçrayabilir de, kanserli hücrelerin kan ya da lenf dolaşımı yoluyla vücudun uzak bölümlerine yayılarak metastaz yapması çok enderdir.

epitelyum bak. epitel

epithalamion (Yunancada "gelin odası"), Latince EPİTHALAMİUM, düğünlerde damat ve geline adanan şarkı ya da şiir. Eski Yunan'da bu tür şarkıların okunması, evlilere mutlu bir gelecek dilemenin ve açık saçık bir mizahi serbestçe düğün getirmenin geleneksel bir yoluydu. Sözünün Yunanca aslından, bu şarkıların yeni evlilerin yatak odasının kapısında okunduğu anlaşılmaktadır. Ama düğün töreninde söylenen şarkılara da aynı ad verilmiştir. Bu şarkılarda Yunan Evlilik Tanrısı Hymenaios'a bir dizi yakarışta bulunulur. Bu şiirlerin Eski Yunan'da da, daha sonraki dönemlerde de özel bir ölçüsü yoktu.

Edebi değen olan ilk *epithalamion*'lara Sappho'nun yedinci kitabında (10 y. ö. 600) rastlanır. Latince'deki en eski *epithalamion* örneği ise Catullus'un (10 y. 84-54) uş yapıtıdır. Bunların en özgunünde Catullus, bazen düğünlerde de söylenen, genellikle açık saçık sözlü, esprili ve diyalog biçimindeki yerel şarkılardan oluşan Fescennina şarkıları(*) Yunan düğün şarkılarını kaynaştırmaya çalışmıştır.

Rönesans'ta İtalya'da Tasso, Fransa'da da Pierre de Ronsard klasik örneklere dayanarak *epithalamion*'lar yazmıştır. Aynı dönemde Richard Crashaw, John Donne, Sir

Philip Sidney ve Ben Jonson gibi İngiliz şairler de bu türde ürünler vermişlerdir. Edmund Spenser'in 1595'te ikinci evliliği için yazdığı *Epithalamion*, bazı eleştirmenlerce bu türün İngilizcedeki en iyi örneği kabul edilir.

17. yüzyıla ait anonim *epithalamion* örnekleri de günümüze kalmıştır. 19. yüzyılda Gerard Manley Hopkins ve Edmund Gosse, 20. yüzyılda ise Witter Bynner, A. E. Housman ve Dannie Abse bu türde ürünler vermişlerdir.

Epitoniidae, Gastropoda (karındanayaklılar) sınıfının *Prosobranchia* (öndensolungaçlılar) alt sınıfından deniz salyangozları familyası. Bu hayvanların çok kıvrımlı bir

Epitonium angulatum
John H. Gerard

sarmal oluşturan uzun ve koni biçimindeki kabuğu, yüzeyde derin oluk ve kabartılarla engebelenir. Genellikle beyaz renkli ve 5 cm'den kısa olan *Epitoniidae* üyeleri yeryüzünün hemen hemen bütün denizlerinde, denizşakayıklarının çevresinde yaşar, bu hayvanların dokularını emerek beslenir ve pembe ya da morumsu bir boyarmadde salgılar. Familyanın *Epitonium clathrus* türü Avrupa kıyılarında, *E. indianorum* türü Alaska'dan Meksika'ya kadar uzanan kıyılarda çok sık görülür.

epizom, bazı bakterilerde plazmit denen kromozom dışı öğelerin bir grubuna verilen ortak ad. Plazmitler gibi dezoksiribonükleik asitten (DNA) oluşan epizomlar, bakteri üzerinde seçici bir üstünlük sağlama yeteneğindedir. Epizomlar, bakteri hücrelerinin zarına yapışmış (F⁺ hücresi) ya da kromozom içine girmiş (Hfr hücresi) olabilir. Eşleşmeye üreten *Escherichia*, *Salmonella*, *Serratia*, *Pseudomonas* gibi bakteri cinslerinde, F⁺ ve Hfr hücreleri eşleşme sırasında erkek eşey özelliği gösterir. F⁺ hücreler denen epizom bulunmayan hücreler, eşleşme sırasında ya da bir F⁺ hücreden epizom ya da bir Hfr hücreden epizomla birlikte yapışık olduğu genleri alır. Hfr hücrelerin kromozomu üzerindeki genlerin yerlerini belirlemek amacıyla, Hfr hücrelerden gen nakli deneyleri yapılmıştır.

İlmi bakteriyofajlar adıyla bilinen bazı bakteri virüsleri, epizom olarak davranabilen DNA içerir. Kromozomunun içine virüs DNA'sı yerleşmiş olan bakteri hücresine profaj adı verilmektedir. **Bak.** lizojeni.

epokhe (Yunancada "askıya almak"), Akademia'nın tutucu olmayan şüpheci filozoflarının benimsediği "yargının askıya alınması", "ertelenmesi" ilkesi. Bilgi sorununu çözümsüz kabul eden bu filozoflar günlük yaşamda huzura kavuşmak için, anlaşmazlık ortaya çıktığında bundan uzak durulmasını önerdiler.

20. yüzyılda fenomenolojinin kurucusu Edmund Husserl yeniden *epokhe* terimini kullandı ve bilinci ortaya çıkarmada soyutlama ya da özlerin incelenmesinden daha temel bir teknik olarak gördü. Ona göre filozof, sağduyuya dayanan bütün inançlara bir tür Descartes'çı şüphe yöntemiyle yaklaşmalı, bunları ve hatta deneysel dünyaya ait her şeyi "parantez" içine almalıydı. Husserl'e göre bu, filozofun inançlarından vazgeçmesi anlamına gelmez; evlerin, ağaçların ve insanların saf görünüşleri üzerinde odaklaşabilmek için inançlarını eylem alanından geri çekmelidir. Bu teknik, filozofun o nesnelerin bilincine varmasına yol açar; bilincin kendisi ise nesnelerini özümseyen *epokhe*'den etkilenmez. Gene de *epokhe*'nin görevi filozof bu bilinci algıladığı anda tamamlanır, çünkü bilinç ancak o zaman nesnelerin uygulanan soyutlama ve özlerin incelenmesi işlemine tabi tutulabilir. Böylece, belirli alanlara ilişkin varlık kuramlarını tamamlayan ve bu alanlara giren nesnelerin görünür ya da verili oluşunu açıklayan saf bir fenomenoloji ortaya çıkar.

Epona, (Galce *epo*-: "at"), Roma dininde atların, eşeklerin ve katırların tanrısı. Epona kültüne ilişkin kanıtların çoğu, Galya'da, Almanya'da ve Tuna kıyısındaki ülkelerde bulunmuştur. İmparatorluk döneminde genellikle Augusta olarak anılan, imparatoru ve sarayı koruması için yakarılan Epona'ya ilişkin kültür Roma'ya bu dönemde girdiği sanılmaktadır. Romalılar tanrıçanın heykel ya da resmini, ahırın üst girişindeki kutsal yere asarlar. Sanat yapıtlarında Epona, genellikle bir eli yanındaki bir atın ya da eşeğin başında, otururken betimlenir.

Epping Forest, İngiltere'nin Essex ilinde, Londra metropoliten alanının kuzeydoğu sınırında ilçe. İlçeye adını veren orman, (İngilizce *forest* "orman") aslında krallığa ait bir av alanıydı. Zamanla özel mülkiyete geçirilen ormanın bir bölümü, oradan yararlanınların karşı çıkmasıyla 1871 tarihli Epping Ormanı yasasıyla kurtarılabildi. Geriye kalan 2.300 hektarlık arazi, City of London'ın denetimine verildi.

Günümüzde ilçenin yüzölçümü 345 km²'dir. Pazar kenti Epping, bölgenin alışveriş merkezi olan gelişmiş bir banliyö yerleşimidir. İlçe içindeki öteki modern banliyöler Chigwell, Waltham Holy Cross ve Ongar'dır. Nüfus (1982 tah.) 115.100.

eprah bak. bat

Epsilon Arabacı, EPSILON AURIGAE olarak da bilinir, bilinen en büyük yıldızlardan birini içeren ve örtün çiftyıldızlar arasında en uzun periyotlulardan (27 yıl) biri olan çiftyıldız sistemi. Donuk sarı renkli bir yıldız olan Epsilon Arabacı B'nin çapının Güneş'inkinden binlerce kat daha büyük olduğu sanılmaktadır. Eğer Epsilon Arabacı B, Güneş sisteminin merkezinde Güneş'in yerinde bulunsaydı, Yer ve hatta en uzak gezegen olan Satürn bile bu yıldızın içine gömülecekti.

Sarı ile beyaz arasında değişen renklerde bir yıldız olan Epsilon Arabacı A'nın çapının Güneş'inkinin yaklaşık 200 katı olduğu saptanmıştır. Çiftyıldızın birleşik en büyük görünür kadri yaklaşık 3'tür.

epsomit, hidrath magnezyum sülfat (MgSO₄.7H₂O) yapısında yaygın bir sülfat minerali. Epsomit yataklarına ilk olarak 1695'te İngiltere'de Surrey'deki Epsom'da rastlanmıştır. Buradaki yataklar mineral sularının buharlaşması sonucunda oluşmuştur. Ayrıca, kömür ya da metal madenlerinde, kireçtaşı mağaralarında ve kükürtlü cevher yataklarının yükseltgenmiş kuşaklarında, kabuklar ve çiçeklenmiş yapılar halinde bulunur. Anıtlmış bileşikler, tıpta Epsom tuzu olarak kullanılır. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için, **bak.** sülfat mineralleri (tablo).

Epstein, Sir Jacob (d. 10 Kasım 1880, New York kenti - ö. 21 Ağustos 1959, Londra), 20. yüzyılın en önemli portre heykelticilerinden biri. Yapıtları çok yenilikçi sayılmasa da, özellikle karakterleri yansıtmadaki duyarlılığı ve hacimlendirme tekniğindeki ustalığı ile önem kazanmıştır.

Epstein önceleri ressam olmak istiyordu New York kentinde getto yaşamını betimleyen çizimler yaptı; bir yandan da Sanat Öğrencileri Birliği'nde çizim derslerine devam etti. Olgun üslubunun tipik özelliği olan karakter betimleme tutkusu daha o dönemde kendini belli etmişti. Gözlemlerin bozukluğu resmi bırakıp heykele yönelmesine neden oldu. 1902-05 arasında Paris'te

Epstein, 1949
EB Inc

Güzel Sanatlar Yüksekokulu'nda ve Julian Akademisi'nde öğrenim gördükten sonra Londra'ya döndü ve bir heykel atölyesi açtı. 1907-08'de İngiliz Tıp Derneği binasının cephesi için gerçekleştirdiği "Strand Heykelleri" adlı çıplaklar dizisinin (1937'de yıkıldı) ve "Oscar Wilde'in Mezarı"ndaki (1911, Père-Lachaise Mezarlığı, Paris) çarpık bakışlı melek heykelinin kamuoyunda çok eleştirilmesine karşın, kısa sürede bir portre heykelticisi olarak ün kazandı.

Epstein 1913'te İngiltere'de modern sanatı savunan Londra Grubu'nun kuruluşuna katıldı. İzleyen iki yıl içinde oldukça deneysel bir üslup geliştirdi. Olağanüstü yarınlı biçimleri ve durgun yüzleriyle bu dönemin heykelleri, Epstein'in en güçlü yapıtlarıdır. Çoğu taştan olan bu heykellerin en başlıklısı sayılan "Kaya Matkabı" (1913, Tate Galerisi, Londra) alçıdan yapılmıştır. Bu heykelin robotu andıran görünümü, Epstein'in kaygan yüzeylere ve soyut biçimlere karşı duyduğu uzun sürmeyen ilgiyi yansıtır.

1916'da Londra Grubu'nun dağılmasından sonra Epstein, yontma ve döküm teknikleriyle çalışmaya başladı. Birinci teknikteki yapıtları doğrudan büyük taş bloklardan

(megalit) yontulmuş, vahşi ve kaba görünümlü figürlerdi. Ama gene de "Yaratılış" (1930) ve "İşte İnsan" (1934-35) gibi dinsel ve alegorik nitelikli bu heykellerde taş blokun kütesel niteliği korunmuştu. Kilden yaptığı modellerden tunc dökümle gerçekleştirildiği portre büstlerine ise Epstein, düzlemleri incelikli bir biçimde ele alarak hareketli yüzeyler oluşturdu. Bu yapıtlarında önceleri tuncun üzerindeki ışık oyunlarını vurgulamaya özen gösterdi; ama daha sonra düzgün olmayan yüzeyleri o kadar abartılı hale getirdi ki, heykelleri kütesel niteliklerini yitirip bezemesel bir görünüme büründü. Zaman zaman anıtsal boyutlarda tunc heykeller de yapan Epstein'in bu çalışmalarından en önemlisi "Aziz Mikhail ve Şeytan"dır (1958, Coventry Katedrali). Epstein son yıllarında soyut heykele şiddetle karşı çıkmıştır. 1954'te kendisine "sir" unvanı verilmiştir.

Epstein-Barr virüsü, EB VIRÜSÜ olarak da bilinir, bulaşıcı mononükleozun(*) etkeni olan ve aşılardan dokuyu reddetmemesi için bağışıklık mekanizması bastırılmış olan kişilerde kansere yol açtığı bilinen bir tür herpes virüsü. Ayrıca Burkitt lenfomuyula (daha çok Afrikalı çocuklarda görülen lenf dokusu kanseri) ve beyinçik dokuların birincil lenfomuyula ilişkili görülen EB virüsünün burun-boğaz dokularında ve timus bezinde gelişen karsinomlardan da sorumlu olduğu sanılmaktadır.

eques (Latince "süvari"), çoğul **EQUITES**. Eski Roma'da şövalye. Önceleri Roma ordusundaki atlılardan oluşan ve zamanla yönetici bir sınıf durumuna gelen **eques**'ler senatörler sınıfından seçiliyor ve bunlara **equestes equo publico** (atları toplumca sağlanan atlılar) deniyordu. İÖ 4. yüzyıl başlarından sonra senatör olmayanlar da, atlarını kendileri sağlamak koşuluyla **eques** sınıfına alınmaya başladı. Bunlar **equestes equo privato** olarak biliniyordu. İÖ 1. yüzyılda savaş alanında daha çok yabancı süvarilerin kullanılmasıyla, **eques**'lerin askeri konumu komutanların karargâhı subaylığıyla sınırlandırıldı. Bu arada senatörlerden ayrı bir sınıf niteliği de kazandılar. Senatörlerin tersine ticari ve mali işlere girebildiklerinden, vergi toplama, orduya erzak sağlama işlerinin yanı sıra eyaletlerdeki kamu arazilerini, maden ve taşocaklarını işleterek zenginleştirdi. Böylece **Optimates** ve **Populares**'in(*) ardından üçüncü siyasal grup durumuna geldiler ve Roma'da gelişen iktidar mücadelesinde zaman zaman bu gruplara rakip olabilecek bir güce eriştiler.

Ticari amaçlı kuruluşlar oluşturan **eques**'ler, meslekten vergi toplayıcılarının oluşturduğu özel birlikleri bulunan **publicanus**'larla(*) yakın ilişki içine girdiler. İlk imparator Augustus (hd İÖ 27-İS 14), **eques**'leri askeri bir temel üzerinde yeniden örgütledi ve Cumhuriyet döneminde **censor**'ların(*) elinde olan **eques**'leri atama yetkisini üstlendi. **Eques** sınıfına girmek için özgür vatandaş olarak doğmak, sağlıklı ve iyi karakterli olmak, yeterli bir servete sahip olmak gerekiyordu. Senatörlerin erkek çocukları doğuştan hak kazandıkları bu unvanı, Senato'ya seçildiklerinde yitirirlerdi. **Eques** olan bir kişi imparatorun atama yetkisi çerçevesinde belirli ikincil askeri görevler üstlenmekle de yükümlüydü. İS 1. yüzyılda imparatorluk sarayında günümüzdeki devlet memurlarına benzer görevler alan **eques**'ler bütünüyle sivil bir nitelik kazandı. Geçmişte ticaretle uğraşmış olmaları ve kamu maliyesiyle bağlantı, özellikle eyaletlerin mali yönetiminde imparatorluk temsilcisi olarak görev yapmalarını sağladı. Ayrıca Mi-

sir'da ve bazı küçük eyaletlerde askeri yönetim görevleri de üstlendiler.

Equidae bak. atgiller

Equisetum bak. atkuyruğu

er, silahlı kuvvetlerde rutbesiz asker. ABD, Almanya ve Fransız ordularında, rütbe sırasına göre, onbaşının altında 1. sınıf er, onun da altında er yer alır Çin Halk Cumhuriyeti ordusunda, 1. sınıf erin altında 2. sınıf er bulunur. ABD Silahlı Kuvvetleri'nde "er"e denk düşen rütbe Deniz ve Hava kuvvetlerinde değişiklik gösterir; Deniz Kuvvetleri'nde *seaman* (güverte çavuşu), Hava Kuvvetleri'nde ise *airman* (usta hava eri) rütbesi kullanılır. Türk Silahlı Kuvvetleri'nde er onbaşının altında yer alır. Er ve erbaşlar (onbaşı ve çavuş) erat olarak adlandırılır.

er eğitimi, askerlerin, önceden belirlenmiş hareketlerin uygulanması ve yinelenmesi yoluyla, savaşta ve barışta görevlerini yerine getirebilecek biçimde hazırlanması. Pratik düzeyde askerlerin savaş düzenine ve silahlara alışmasını sağlar. Psikolojik düzeyde ise bir takım çalışması, disiplin ve ödenetim duygusu kazandırır ve güç koşullar altında bile görevini kendiliğinden yerine getirme, komut ve yönlendirmelere işgüdüsel olarak uyma yeteneğini geliştirir.

Modern er eğitimi temelde yavaşık düzen ve dağınık düzen eğitimi olmak üzere iki bölüme ayrılır. Yavaşık düzen, geçit törenlerine ve yürüyüşlere özgü hareketleri ve düzenleri içerir. Dağınık düzen eğitimiye küçük bir birliğin daha gevşek ve dağınık düzenlerde ve savaş hareketlerine uygun olarak eğitilmesini sağlar.

Temel er eğitimi, Eski Mısır'da düzenli savaşlar dönemine girildiği sıralarda çok sayıda asker toplayıp savaşa sürme gereğinden doğdu. Modern anlamda er eğitimi, düzenli aralarla *phalanx*(*) manevraları yapan Eski Yunanlılar geliştirdi. Spartalılar sıkı disipline dayalı er eğitimi dönemin en yüksek düzeyine ulaştırdı. Makedonyalı II. Philippos ve Büyük İskender *phalanx*'ı ve buna dayalı eğitimi daha da yetkinleştirdi. Lejyonların eğitime gösterilen özen, Roma'nın yaklaşık bin yıl Akdeniz bölgesini egemenlik altında tutmasında önemli rol oynadı. Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra, savaşların herhangi bir düzen ya da disipline dayanmayan küçük çaplı ya da teke tek çarpışmalar düzeyine inmesiyle askeri eğitim hemen ortadan kalktı. Bu durumun dışında kalan iki önemli örnek Bizans'ın iyi eğitilmiş profesyonel orduları ile Cengiz Han ve ardıllarının disiplinli süvari birlikleriydi.

İsveç kralı II. Gustaf Adolf, 17. yüzyıl başlarında Avrupa'da savaş tekniğinde giderek gelişen canlanmayı daha da hızlandırdı. Yeni silahların kullanılmasını sağlamak üzere geliştirdiği basit eğitim tekniklen bütün Avrupa'da benimsendi. 17. yüzyıl sonlarında, XIV. Louis'nin piyade genel müfettişi Jean Martinet'nin geliştirdiği eğitim sistemi, Fransa'nın modern düzenli orduların kuruluşuna öncülük etmesini sağladı. Bu dönemde hedefi tutturma oranı düşük alaybozan tüfeklerinden etkili bir biçimde yararlanmak için kısa menzilden yoğun yayılım ateşi sağlamak gerekiyordu. Bu nedenle birlikler düzenli bir sıra halinde ilerliyor ve verilen komutla aynı anda ateş ediyordu. II. Friedrich'in Prusya ordusu çok sıkı ve sürekli bir eğitim sonunda bu taktiklerde mekanik bir yetkinliğe ulaştı. Amerikan Bağımsızlık Savaşı (1775-83) sırasında Valley Forge'da Amerikan birliklerinin eğitimine yardımcı olan Alman subay

Baron Friedrich von Steuben, Prusya eğitim tekniklerini Amerikan özelliklerine uyarı daha az katı bir sistem içinde Yenidunya'daki savaş koşullarına uyarladı.

Savaş alanlarında daha önce eğitimlerde gösterilen manevraları uygulama yöntemi, silahların menzillerinde ve hedefi tutturma oranlarında sağlanan gelişmeler üzerine 19. yüzyılda terk edildi. Bu yondeki eğitim askerlerin yayılmak, örtünmek ve siper kazmak için eğitildikleri Amerikan İç Savaşı sırasında başladı, daha sonra da makineli tüfeğin ve seri ateş eden topun ortaya çıkışıyla hızlandı. Bütün bunlara karşın yavaşık düzen eğitiminin günümüzde de sürdürülmesinin nedeni geçit törenleri ve yaya asker sevkıyatı için önem taşıması ve dağınık düzen eğitiminin gerektirdiği takım çalışmasına ve disipline uygun bir psikolojik temel sağlamasıdır.

Er Gölü, Wade Giles yazımında ERKI Çin'in Yunnan yönetim bölgesinde (*sheng*) göl. Karlı Tian Shan'ın (Tanrı Dağları) doğu eteklerinde, bu bölgede Jinsha Irmağı adını alan Yangtze Irmağının yukarı kollarıyla Mekong (Lancang) Irmağı arasındaki derin bir havzada yer alır. Çevresindeki ve özellikle batısındaki geniş taşkın ovasını oluşturan daha büyük bir gölün son kalıntısıdır. Güney ucundan Mekong'a akan Yangbi Irmağı tarafından akaçlanır. Kuzey-güney doğrultusunda 50 km, doğu-batı doğrultusunda 17 km uzanır. Deniz düzeyinden yüksekliği 1.940 m'dir. Eskiden Batı Er (Yangbi'nin eski adı Er idi) adı verilen göl başka adlarla da anıldı. 15. yüzyılda Er adını aldı.

Er Gölünde birkaç ada vardır. Havzanın güney kesiminin Yunnan'ın doğusu ve Sichuan yönetim bölgesiyle bağlantısı görece kolaydır; bu kesim Birmanya'nın güneybatısına giden anayol üzerindedir. 13. yüzyıl sonlarındaki Yuan hanedanı döneminde Çin denetimine geçmeden önce Er Gölü havzası, bağımsız Nanzhao ve daha sonra Dali devletlerinin merkeziydi.

Eragrostis, buğdaygiller (*Poaceae*) familyasından, tropik ve ılıman bölgelere dağılmış 250 kadar bir ya da çokyillik bitki türünü içeren cins. *E. intermedia*, *E. trichodes* ve *E. curvula* türleri Kuzey Amerika'nın güney kesimlerinde hayvan yemi olarak kullanılır. Anayurdu Güney Afrika olan *E. curvula*, dünyanın birçok yerinde de süs bitkisi olarak yetiştirilir. Akdeniz çevresinde yetişen ve biryillik bir tür olan *E. ciliaris*, yapraklarının yüzeyindeki salgı bezlerinden küflü bir koku salgılar; bu bitkiden fazla miktarda yiyen hayvanlarda zehirlenme belirtileri görülebilir.

Erakalın, Avni (d. 10 Ağustos 1925, İstanbul), sendikacı ve siyaset adamı.

İlk ve orta okulu İstanbul'da bitirdikten sonra lise öğrenimini yarıda bırakarak çeşitli tekstil işyerlerinde çalıştı. 1952'de Vakko Emprime Fabrikası'nda işyeri temsilcisi ve İstanbul Tekstil ve Örne Sanayi İşçileri Sendikası'nın Beyoğlu şubesi sekreteri oldu. Ertesi yıl sendikanın genel merkez sekreterliğine getirildi. İşkolundaki sendikaların üst örgütü olan Tekstil ve Örne Sanayi İşçileri Sendikaları Federasyonu'nun (TEKSİF) yönetim kuruluna girerek, genel sekreterlik yapı. 1960'ta İstanbul İşçi Sendikaları Birliği genel başkanı seçildi. 1961'de Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) kurucuları arasında yer aldı ve partinin ilk genel başkanı oldu. İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin feshedilmesi üzerine, Türkiye

İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş) 5. Bölge temsilciliğine getirildiyse de bir süre sonra bu görevden alındı. 1961'de Yeni Türkiye Partisi'nden (YTP) milletvekili adayı olmak için TIP genel başkanlığından ayrıldı. 1964-72 arasında Kimya-İş Sendikası'nda, daha sonra da Bank-Sen'de toplu sözleşme ve örgütlenme uzmanı olarak çalıştı, 1979'da emekli oldu.

Érard, Sébastien (d. 5 Nisan 1752, Strasbourg - ö. 5 Ağustos 1831, Passy yakınları, Fransa), Fransız piyano ve arp yapımcısı. Gerçekleştirdiği yenilikler, her iki çalgının da modern biçimlerini almasında önemli rol oynamıştır.

Bir mobilyacınn oğlu olan Érard, Paris'te bir klavsen yapımcısının yanına çırak verildi. Burada yaklaşık 1775'te icat ettiği mekanik klavsen, Villeroy düşesinin koruması altına girmesini sağladı. 1777'de düşesin malikânesindeki atölyede ilk Fransız kare piyanosunu yaptı. (Günümüzde kullanılmayan kare piyano dikdörtgen kasalıydı; telleri klavyeye paralel monte edilmişti ve masa piyano olarak da bilinirdi.) Ardından kardeşi Jean-Baptiste ile birlikte ilk atölyesini, kazandığı başarı üzerine de 1786'da Londra şubesini açtı. Zamanla işletmeyi Sébastien'in yeğeni Pierre devraldı ve getirdiği mekanik yeniliklerle firmanın ününü daha da artırdı. 19. yüzyıl sonlarında firma 100 bin kadar çalgı üretmiş, 20. yüzyıl başlarındaki klavsen yapımına da öncülük etmiştir.

Érard'ın buluşları arasında, notaların daha çabuk yinelenmesine olanak veren yeni bir kuyruklu piyano tuş mekanizması (1809), çalkaren tonalite değiştirmeyi kolaylaştıran çift hareketli pedallı arp (1801-10) ile arp ve piyano şasisi yapımında bazı yeni yöntemler vardır.

Erasistratos (KEOSLU) (ü. y. İÖ 150), fizyolojinin kurucularından sayılan Eski Yunanlı anatomi bilgini ve hekim.

Özellikle dolaşım ve sinir sistemine ilişkin çalışmalarıyla tanınan Erasistratos, duyu ve hareket sinirleri arasındaki ayrımı vurgulamış, ama sinirleri içi sıvı dolu borular olarak tanımlama yanlışısına düşmüştür. Havanın önce akciğerlere ve kalbe girdiğine, sonra atardamarlarla tüm vücuda taşındığına inanan Erasistratos, toplardamarların kalpten aldıkları kanı dokulara götürdüğünü öne sürmüştü. Dilin arkasında yer alan ve yutma sırasında gırtlığı kapatan epiglot ile kalp kapakçıklarının işlevlerini ilk kez doğru olarak tanımlayan Erasistratos, yaşamın *pneuma* (soluk) denen hafif bir buhara bağlı olduğunu savunan pnömatizm görüşünün ilk önemli temsilcilerindendir.

Erasmus (AZİZ), ELMO olarak da bilinir (ö. 303 ?, Formia, İtalya; yortu günü, 2 Haziran), ilk Hristiyan piskopos ve şehitlerden. Gemicilerin koruyucu azizlerindendir. Atmosfer elektriğinin fırtınalı oluşan ve gemici direklerine çarpmasıyla oluşan ve gemici ateşi diye bilinen parıltıya bu yüzden Aziz Elmo ateşi de denir. Erasmus, ortaçağ Almanya'sında bir grup azizin oluşturduğu 14 Kutsal Yardımcı'dan biridir.

Formia piskoposu olduğu söylenir. Büyük olasılıkla, Roma imparatoru Diocletianus'un gerçekleştirdiği Hristiyan kıyımı sırasında, Formia'da şehit edilmiştir. 6. yüzyılda papa olan Aziz I. Gregorius'a (Büyük) göre, kemikleri Formia Katedrali'nde saklanıyordu. 842'de Müslüman Arapların Formia'yı yıkmasından sonra bu kemikler İtalya'daki Gaeta'ya taşındı ve Erasmus burada koruyucu aziz olarak benimsendi.

Erasmus efsanesi uydurma öykülerle zenginleşmiştir. Bu efsanelere göre, Suriye'de piskopos olan Erasmus, Diocletianus'un işkencilerine Lübnan'da mucizevi biçimde direnmiş, daha sonra bir meleğin eşliğinde Formia'ya gelerek burada mucizeler yaratmıştır. Kimi zaman, Süryani azizlerinden Antiokheialı (Antakyalı) Aziz Erasmus ile karıştırılır; bazı bilginler ise ikisinin aynı kişi olduğunu ileri sürerler. Daha sonraki efsanelerde, Erasmus'un bağırsakları sökülerek şehit edildiği söylenir; bu yüzden de, kendisi Kutsal Yardımcı olduğundan, bağırsak iltihabı ve başka bağırsak hastalıklarına yakalananlar Erasmus'a dua ederdi. Elmo, Erasmus'un İtalyancası olan Ermo'nun bozulmuş biçimidir. Ayrıca adının Ramus, Er-mus, Ermo ve Telmo biçimleri de vardır. Erasmus'un efsanevi öyküsü *Acta Sanctorum*'da (Azizler Belgesi) anlatılır.

Erasmus, Desiderius (d. 27 Ekim 1466-69, Rotterdam ya da Gouda, Holland - ö. 12 Temmuz 1536, Basel, İsviçre), Kuzey Avrupa Rönesansı'nın en büyük ustası, kilise babalarının metinleri ve klasik edebiyat araştırmacısı hümanist bilgin. Yunanca Yeni Ahit'in ilk derlemesini hazırlamıştır.

Babası rahip olan Desiderius, okula Gouda'da başladı. 1475 ile babasını kaybettiği 1483 arasında Deventer'de St. Lebuinus Okulu'nda eğitim gördü. Okul Ortak Yaşam Kardeşliği cemaatinin önderleri tarafından hümanist düşüncelere açılmaya başlamıştı. Erasmus o dönemde ülkenin bu bölgesinde güçlü olan *devotio moderna* (*) akımının İsa'yı merkez alan dindarlığından etkilendi. Vasilerinin kendisi ve kardeşi Peter için tasarladığı manastır yaşamını çekici bulmamakla birlikte karşı çıkacak durumda olmadıktan Steyn'de Augustinusçu Rahipler'e katıldı; 1492'de de papazlığa atandı. Manastır yaşamı edebiyat çalışmalarına olanak veriyse de sınırlamaları onda bireysel özgürlük tutkusunu uyandırdı. İki yıl kadar sonra manastırdan ayrılarak Cambrai piskoposunun sekreteri oldu; çok geçmeden de bir arkadaşının aracılığıyla Paris Üniversitesi'nde ilahiyat havalarda için piskopostan izin alarak Collège de Montaigu'ya girdi.

Paris'te hümanistlerle tanışan Erasmus Robert Gaguin'in *De origine et gestis Francorum compendium*'unda (1495; Frankların Kökenleri ve Yaşam Tazları Üzerine) yer alan makalesiyle adını duyurdu. Özel ders verdiği dört öğrencisinin eğitimi için *De conscribendis epistolis* (Mektup Yazma

Üzerine), *De copia verborum* (Sözcüklerin Zenginliği Üzerine), *De ratione studii et instituendi pueros* (1512; Erkek Çocukların Eğitimi Üzerine) ve *Colloquia familiaria* (Teklifsiz Konuşmalar) adlı elkitaplarını yazdı. Bunların sonuncusu birçok kez gözden geçirildi ve Erasmus'un en ünlü yapıtları arasında yer aldı.

Erasmus'un bütün istediği rahat koşullarda çalışmaktı. 1499'da öğrencisi William Blount'un (Lord Mountjoy) çağrısı üzerine İngiltere'ye gitti. Başpiskopos William Warham ve John Fisher'in koruması kadar William Grocyn, Thomas Linacre, William Latimer ve hepsinden önemlisi John Colet ile Thomas More'un dostluğu daha sonra sık sık İngiltere'ye dönmesine yol açtı. İngiltere'de dinsel içerikli tartışmalara katıldıysa da klasik yazarlara ilgisi azalmadı. Yaşamı boyunca Plinius ve Seneca gibi Latin yazarların yapıtlarını derledi; klasik Yunan edebiyatından çeviriler yaptı.

1500'de İngiltere'den ayrılan Erasmus haziranda, *Adagiorum Chiliades*'in (Eski Sözler) çekirdeğini oluşturan geniş bir atasözleri derlemesi yaptı. Sonraki birkaç ayı Fransa ve Felemenk'te geçirdi. Bu arada Yunancasını ilereletti. 1503'te din konusundaki düşüncelerinin en önemli öğelerini yansıtan *Enchiridion militis Christiani*'yi (Hristiyan Savaşçının Elkitabı) yazdı. Kitap daha sonraki *De interdictio esu carniūm* (1522; Eş Yeme Yasası Üzerine), *Exomologesis* (1524; İtiraf), *Modus orandi Deum* (1533; Tanrı Katına Yükselmenin Tarzı) ve Aragonlu Catherine'e adadığı *Christiani matrimonii institutio* (1526; Hristiyan Evlilik Kurumları) gibi çalışmalarının hepsinde de nitelikliydi. 1528'de bazı mezmurlar üzerine yorum yazdıktan sonra yaşamına sonuna doğru Eski Ahit'in Vaizler Kitabı üzerine bir yorumunda vaaz konusunu ekledi.

1504 yazında Leuven yakınlarında bulunan Park'taki bir manastır kütüphanesinde Lorenzo Valla'nın Yeni Ahit üzerine yazdığı *Adnotationes* (Görüşler) adlı kitabın el yazmalarını buldu. 1505'te Vulgata'nın (Kitabı Mukaddes'in 4. yy'daki Latince çevirisi) eleştirisini içeren bu yazmaları düzenledi. 1505-06 yıllarında İngiltere'ye dönerek ödünç alabildiği el yazmalarından bir Yunanca Kitabı Mukaddes metni oluşturdu. Daha sonra VII. Henry'nin doktoru Giovanni Battista Boerio'nun oğullarının özel öğretmenini olarak İtalya'ya gitti. 1506'da Torino'da ilahiyat doktorasını tamamladı. Eylül 1508'de Venedik'te eklemelerle 3 binden fazla atasözüne ulaşan *Adagiorum Chiliades*'i yayımladı.

Erasmus İtalya'da papalık çevrelerinde dostlar edindiği halde İngiltere'ye döndü. Burada Sir Thomas More'un yanında kalarak *Encomium moriae*'yi (1509; *Deliliğe Methiye*, 1941 / *Deliliğe Övgü*, 1987) yazdı ve bu en ünlü yapıtında yalnızca klasik ve ortaçağ düşüncelerini değil, kendi kavrayış ve zekasını da ortaya koydu. Daha sonra Cambridge Üniversitesi'nde Yunanca dersleri veren Erasmus 1514'te Basel'e gitti. Bu dönemde, 1513'te ölen papa Julius'u hedef alan *Julius exclusus* adlı yergiye yazdı. Genç 1514'te manastır yaşamına dönmeye çağrılınca papalığa başvurarak Florentius adlı hayali biri için dış dünyada yaşama ve edebiyatla uğraşma izni istedi. 1517'de Papa X. Leo, Erasmus'a manastır dışında yaşama ve tarikat üyeleri gibi giyinmeme iznini verdi.

Erasmus 1516'da yayımladığı Yeni Ahit derlemesinde öncelikle Yunanca metni kullandı; Yunanca metnin yanında da kendi zarif Latince uyarlamasına yer verdi ve çalışmasını Papa X. Leo'ya adadı. Daha o

Desiderius Erasmus, Hans Holbein'in (Genç) yağlıboya çalışması, 1523; Louvre Müzesi, Paris
Giraudon

dönemde çok etkili olan yapının ilk baskısında görülen bazı yanlışlar sonraki baskılarda düzeltildi. Önsöz niteliğindeki makalesinde Erasmus, kutsal metinlerin herkes tarafından incelenmesi, her dile çevrilmesi çağrısında bulunuyordu. 1517-21 arasında Leuven'de yaşadı ve öteki hümanistlerle yazıştı; mektuplarının çoğu kusursuz Latinceyle ötekilerininkinden ayrılıyordu, ama içlerinde yeni çağın yazın dilini haber verenler de vardı. Kasım 1521'de Basel'e yerleşti ve Kilise Babaları'nın yazıları üzerine büyük bir çalışmaya girişti. Dokuz ciltlik Hieronymus derlemesini (1516), 1520'de Cyprianus, 1522'de Sahte Arnobius, 1523'te Hilarius, 1526'da (Latince) Irenaeus, 1527'de Ambrosius, 1528'de Augustinus, 1530'da (Latince) Ioannes, 1532'de Basileios ve 1536'da (Latince) Origenes derlemelerini izledi.

Reform hareketi, Erasmus'un edebiyatın altın çağı hayaline son verdi. Hiç karşılaşmadığı Luther ona göre ancak dogmatik bir ilahiyatçı olabilirdi. Erasmus önceleri kilise kavgalarına katılmadı; hatta 1520'de Luther ile Henry arasında bir tür arabuluculuğa kalkıştı. 1524'te *De libero arbitrio* (Özgür İrade Üzerine) ile Luther'i eleştirdi. Luther'in 1525'te buna verdiği *De servo arbitrio* (Bağımlı İrade Üzerine) adlı yanıtı karşıda *Hyperaspistes diatribe adversus servum arbitrium* M. Letheri'yi (Luther'in Bağımlı İradesine Karşı Polemik) yazdı. Reformcuların zaferi, Erasmus'un başka bazı hümanistlerle birlikte 1529'da Basel'den ayrılmasına yol açtı. 1533'te barış kaygısıyla *De amabili ecclesiae concordia*'yı (Kilise Birliğinin Çekiciliği) yazdı. Papa III. Paulus tarafından Deventer başrahibi unvanı verilen Erasmus 1535'te Basel'e döndü ve ertesi yıl orada öldü. Yapıtlarını Latince yazan Erasmus'un son sözleri olan *Lieve God* (Sevgili Tanrı) Felemenkçeydi. Erasmus'un yaşamöyküsünü konu alan önemli yapıtlardan biri Stefan Zweig'in *Triumph und Tragik des Erasmus von Rotterdam* (1933; *Rotterdam'lı Erasmus'un Zaferi ve Tragedisi*, 1987) adlı kitabıdır.

OBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. *Instituto principis Christiani* (1516; Hristiyan Prenslere Eğitim), *Novum instrumentum* (1516; Yeni Araf), *Ratio seu compendium verae theologiae* (1518; Gerçek İlahiyat Kuramı ve Kazandırdıkları), *Dialogus, cui titulus Ciceronianus, sive, de optimo dicendi genere* (1528; Cicero'ya: Diyalog ve Söylevlerin İyi Kökeni Üzerine), *De sacriada ecclesiae concordia* (1533; Kilise Birliğinin Kutsalılığı Üzerine), *Ecclesiastae sive de ratione concionandi libri quatuor* (1535; Dua Kitabı: Dinsel Bir Kamu Eğitimcisinin Görevleri Üzerine Deneme).

Erastus, Thomas asıl adı THOMAS LÜBER. LIEBER ya da LIEBLER (d. 7 Eylül 1524, Basel - ö. 31 Aralık 1583, Basel, İsviçre), İsviçreli hekim ve dinsel polemikçi. Adından türetilen Erastusçuluk(*) öğretisiyle doğrudan bir ilişkisi yoktur.

Dokuz yıl felsefe ve tıp öğrenimi gördü. 1557'de Pfalz elektörü Otto Heinrich'in çağrısı üzerine Heidelberg'deki yeni tıp okulunda tedavi dersleri vermeye başladı. Kısa sürede hekim ve öğretmen olarak adını duyurdu. İsviçreli ilahiyatçı Huldrych Zwingli'nin savunduğu kilise reformlarını destekledi ve III. Frederich'in elektörlüğü sırasında (1559-76) Reformcu Protestanlığın Pfalz'da yayılmasında önemli katkısı oldu. Kökeni Son Akşam Yemeği'ne dayanan Komünyon'a ilişkin tartışmalarda İsa'nın bedeninin kutsal ekmekte gerçekten var olduğunu savunan Lutherci görüşe karşı, bunun simgesel bir varoluş olduğunu kabul eden Zwinglic görüşün yanında yer aldı.

Erastus'un giriştiği en temel tartışma, Jean Calvin'in Cenevre ve başka yerlerde uygula-

maya koyduğu seçilmiş temsilcilerden oluşan meclis sistemine dayalı kilise yönetimi sistemini Pfalz'da da yerleştirmek isteyen Kalvencilere karşı çıkmasıyla başladı. Kalvencilerin presbiteren sistemini ve aforoz uygulamasını savunan İngiliz Püriten George Withers'in 1568'de Heidelberg'de sunduğu bir dizi tezi çürütmek amacıyla 100 tez

Erastus, Tobias Stimmer'in portre çalışması, 1582; Basel Sanat Müzesi, İsviçre
Offentliche Kunstsammlung Basel İsviçre

(sonradan 75'e indirildi) kaleme aldı. Aforoz uygulamasına kutsal metinlerde yer verilmediğini ileri sürerek, ayinlere gönülden katılmak isteyenlerin bu haktan yoksun bırakılmamaları gerektiğini ve dinsel ya da dünyevi konularda işlenen suçları cezalandırma görevinin, Hristiyan olması koşuluyla toplumu yöneten kişinin yetkinde olması gerektiğini savundu. Ama Kalvencileri destekleyen elektörün 1570'te aldığı bir kararla presbiteren sistem kabul edildi. Erastus, yeni düzene karşı çıktığı ve Üçleme öğretisinden ayrılarak Üniteren öğretiye eğilim gösterdiği gerekçesiyle iki yıllık bir süre için aforoz edildi. Elektör VI. Louis döneminde (1576-83) Lutherci görüşlerin yeniden uygulamaya konmasıyla Heidelberg'den ayrılmak zorunda bırakıldı. Basel'e döndükten sonra 1580'de tıp, 1582'de de etik profesörlüğüne atandı.

Erastus'un 1659'da *The Nullity of Church Censures* (Kilise Kınamalarının Geçersizliği), 1682'de *A Treatise of Excommunication* (Aforoz Üzerine Bir İnceleme) adlarıyla çevrilen tezleri İngiltere'de geniş bir etki yarattı; 1844'te de tezlerin İskoç dilinde bir basımı yapıldı. Erastus astroloji ve madenlerin simya yoluyla dönüştürülmesi konusundaki yaygın boş inançları eleştiren birçok tıbbi ve bilimsel inceleme de yazdı. Bununla birlikte, döneminde büyüculük konusundaki yanlış inançlara katılarak *Repetitio disputationis de lamiis seu strigibus* (1578; Büyücülere ve Baykuşlara Karşı Tartışmanın Tekrarı) adlı yapıtları cadıların ve büyücülerin idamla cezalandırılmalarını savundu. R. Wesel-Roth *Thomas Erastus*'ta (1954) yaşamını ve yapıtlarını incelemiştir.

Erastusçuluk, kilise ile ilgili konularda devletin kiliseden üstün olduğunu öne süren öğreti. Adını 16. yüzyılda yaşamış olan İsviçreli hekim ve Zwinglicli ilahiyatçı Thomas Erastus'tan almakla birlikte, Erastus'un kendisi hiçbir zaman öğretiyi savunmamıştır. Kutsal metinlerde yeri olmadığı gerekçesiyle aforozla karşı çıkan ve bunun yerine devlet yetkililerinin ceza vermesini savunan Erastus'a göre, vatandaşları aynı dine bağlı toplumlarda dinsel ya da dünyevi bütün suçları cezalandırma hakkı ve görevi devlette olmalıydı. Erastus bu yoldan devletin dinsel konulardaki yetkililerinin belli bir alanla sınırlandırılmış olacağını da savunuyordu. Erastusçuluk terimi ilk kez 1643'teki Westminster Meclisi'nde Presbiteryenlerce devletin üstünlüğünü savunan gruba karşı

aşağılayıcı bir anlamda kullanıldı. Richard Hooker'in *Of the lawes of ecclesiastical politie* (1593-1662; Kilise Yönetiminin Yasaları Üzerine) adlı yapıtıyla sistemli bir öğreti biçimini aldı.

Erato, Yunan mitolojisinde Zeus ile Mne-mosyne'nin çocukları olan dokuz Musa'dan (esin perisi) biri. Link şır ve ilahilerin esin kaynağıdır. Trakyalı şair Thamyras'ın annesi olduğu söylenir. Thamyras şarkı söylemede Musa'ları geride bırakabileceğini ileri sürerek övünmüş, Musa'lar da onu kör ve sağır etmişlerdir.

Eratosthenes (KYRENELİ) (d. İÖ y. 276, Kyrene, Libya - ö. İÖ y. 194, İskenderiye), bilimsel konulardaki yazılarıyla tanınan Eski Yunanlı astronom ve şair. Yer'in çevresini hesaplayan ilk kişi olarak bilinir.

İskenderiye'nin 800 km kadar güneydoğusundaki Syene'de (bugün Assuan) yaz gündönümünde Güneş ışınlarının öğleyin dikey olarak düştüğünü bilen Eratosthenes, İskenderiye'de aynı tarih ve saatte Güneş ışınlarının dikeyden 7° saptığını gözlemledi. Yunanlı astronom bundan Güneş'in çok uzakta olduğu ve bu nedenle ışınlarının Yer'e ulaştığında hemen hemen paralel duruma geldiği sonucunu çıkardı. Ayrıca, Güneş ışınlarının yaptığı sapmadan ve iki kent arasındaki uzaklığa ilişkin olarak gezginlerin verdiği bilgilerden yararlanarak Yer'in çevresini hesapladı. Eratosthenes'in kullandığı uzunluk ölçülere (*stadion*) oldukça kuşkuludur ve bu nedenle elde ettiği sonucu doğruluğu kesin değildir; onun bulduğu sonucun, bugün modern astronomlarca kabul edilen ölçümden yüzde 50-17 arasında değişen oranlarda farklı olduğu sanılmaktadır. Eratosthenes ayrıca, tutulumun yatıklık açısını (aslında Yer ekseninin eğimi) da hatasız olarak ölçtü ve bir yıldız katalogu hazırladı. Matematik üzerine yaptığı İskenderiyeli Pappos'un yazılarından bilinir.

Eratosthenes İskenderiye ve Atina'da öğrenim gördükten sonra İÖ y. 255'te İskenderiye'ye yerleşti ve buradaki kütüphanenin müdürü oldu. Aruk yılları da içeren bir takvim geliştirdi ve Troya kuşatmasından başlayarak edebi ve siyasi olayların tarihlerini saptamaya çalıştı. Yapılan arasında astronomiye ilişkin konulardan esinlenerek yazdığı bir şiiri ile tiyatro ve etik üzerine yazıları yer alır. Yaşlılığında gözleri görmemeye başlayınca yemek yemeyi keserek intihar ettiği söylenir.

Eratosthenes kalburu, doğal sayılar içindeki asal sayıları(*) bulmak amacıyla geliştirilmiş olan sistematiği yöntem. 1 sayısını atıldıktan sonra 2 sayısını izleyen ikinci sayı, 3 sayısını izleyen üçüncü sayı ve aynı mantıkla giderek *n* sayısını izleyen *n*'inci sayı doğal sayılar dizisinden çıkarılırsa, geriye 2'den sonraki bütün asal sayılar kalır. Bu yöntem, İÖ 3. yüzyılda yaşamış olan Yunanlı astronom ve matematikçi Kyreneli Eratosthenes tarafından geliştirilmiştir.

Eray, Nazlı (d. 28 Haziran 1945, Ankara). 1970'lerden sonra özgün üslubuyla dikkati çeken öykü ve roman yazarı. Arnautköy Amerikan Kız Koleji'ni bitirdikten sonra bir süre İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne ve Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne devam etti. 1965-68 arasında Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'nda çevirmen olarak çalıştı; 1977'de, konuk olarak bulunduğu ABD'de Iowa Üniversitesi'nde, yaratıcı edebiyat konusunda bir dönem ders verdi.

İlk öyküsü "Mösyö Hristo" 1959'da lise öğrencisiyken yayımlandı. Eray'ın 1973'ten sonra *Varlık* ve *Türk Dili* dergilerinde çıkan öyküleri ilgi topladı. İlk kitabı *Ah Bayım Ah'tı* (1976, 1988). "Karanfil Gece Kursu" adlı öyküsüyle 1988 Haldun Taner Öykü Ödülü'nü kazandı.

Eray yapıtlarında ironi ve eleştirinin ağır bastığı gerçekdışı bir evren yaratır. Düşle gerçeğin, yaşananla tasarlananın iç içe örüldüğü öykü ve romanları zengin bir düş

Eray
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

gücünün ürünüdür. *Geceyi Tanıdım* (1979, 1991), *Kız Öpme Kuyruğu* (1982, 1990), *Hazır Dünya* (1984, 1992), *Eski Gece Parçaları* (1986), *Yoldan Geçen Öyküler* (1987), *Aşk Artık Burada Oturmuyor* (1989), *Kuş Kafesindeki Tenor* (1991) adlı öykü kitapları ile *Pasifik Günleri* (1981, 1989), *Orphée* (1983, 1991), *Deniz Kenarında Pazaritesi* (1984, 1990), *Arzu Sapağında İnecek Var* (1989) adlı romanları öbür önemli yapıtlardır.

Eraybar, Değer (d. 29 Ekim 1936, İstanbul), 101 kez milli olan voleybolcu. Galatasaray Lisesi'nde öğrenciyken futbol oynamaya başladı. Genç milli takıma çağrıldı, ama sakatlandığı için futbolu bırakmak zorunda kaldı. 1951'de Galatasaray genç takımında voleybola başladı. 1956'da Paris'teki Dünya Voleybol Şampiyonası'na katılan A milli takımında yer aldı. Doksan kez milli takımın kaptanlığını yaptı. Bu arada Kara Harp Okulu ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi voleybol takımlarında da oyuncu ve antrenör olarak yer aldı. 1969'da voleybolu Galatasaray takımındayken bıraktı. Genç kız, genç erkek ve A milli takımlarından başka ordu ve üniversite milli takımlarının da antrenörlüğünü yaptı. 1969'da uluslararası antrenör diploması aldı. 1974'te İsveç'in Norkkoping takımını çalıştırdı. Bir süre *Milliyet* gazetesinde, daha sonra *Güneş* gazetesinde spor yazarlığı yaptı.

Erbaa, Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz Bölümü'nde, Tokat iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.111 km² olan Erbaa ilçesi kuzeyde Samsun, kuzeydoğuda Ordu illeri, doğuda Niksar ilçesi güneyde Merkez ilçe, güneybatıda Turhal ilçesi, batıda da Amasya iliyle çevrilidir.

Yüzey şekilleri, Yeşilirmak'ın önemli kollarından Kelkit Irmağının aktığı Çoruh-Kelkit Vadi Oluğunun(*) batı kesimi ile bu alanı kuzeyden ve güneyden kuşatan dağlardan oluşur. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan Canik Dağları(*) ilçenin kuzey kesimini engelendirir. İlçenin en yüksek noktası bu kesimdeki Killiktepe'dir (1.546 m). İlçenin güney kesimini Sakarat Dağı engelendirir. Kuzey ve güneydeki

bu iki dağ sırasının arasında; ortasında Kelkit Irmağının aktığı geniş bir çöküntü alanı uzanır. Bu çukur alan, Türkiye'nin en etkin tektonik çöküntülerinden biridir. Yeşilirmak'ın en büyük kolu olan Kelkit Irmağı güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda akar ve kuzeyiyle güneyindeki dağlık alanlardan inen ırılı ufaklı akarsularla beslenerek ilçenin batı kesiminde Yeşilirmak'la birleşir. Yeşilirmak üzerinde kurulan Hasan Uğurlu Barajı ardındaki yapay gölün bir bölümü ilçe sınırları içindedir. Kelkit'in yığıldığı alüvyonlarla kaplı olan Erbaa Ovası ilçe alanının büyük bölümünü oluşturur. Burası, Tokat ilinin en önemli bitkisel üretim alanlarından biridir. Doğu-batı uzunluğu yaklaşık 30 km, kuzey-güney uzunluğu da en geniş yerinde 10-12 km kadardır. Erbaa Ovası güneydoğuda Niksar Ovasına, batıda ise Taşova'ya açılır. Kuzeyinde ve güneyinde yer alan çeşitli büyüklüklerdeki platolar hayvancılık açısından önem taşır.

İlçede sürdürülen temel ekonomik etkinlik tarım, özellikle de bitkisel üretimdir. İlçe topraklarının ortabatı kesiminde, Kelkit Vadisi tabanının genişlediği bir yerde bulunan Erbaa Ovası, Karadeniz ikliminin özelliklerini gösteren bir mikroklimadır. Yörede görülen ılıman, bol yağışlı iklim ve Erbaa Ovasının verimli toprakları ürün deseninin çeşitlenmesine olanak sağlamıştır. Erbaa'da daha çok gerçekleştirilen sulama çalışmaları sonucunda sebzeçilik ve meyvecilik gelişmiştir; en çok domates yetiştirilir. Sebze ve çevredeki illere satılır. Karadeniz yöresinin tipik ürünlerinden olan tütün, Erbaa'da yaygın biçimde ekilmektedir. İlçe tarımının önemli bir kolu da meyveciliktir. Bağcılık eski önemini yitirmiş durumdadır. En çok şeker pancarı, buğday, arpa, mısır, elma, fasulye ve nohut üretilir. Ayrıca az miktarda armut, şeftali, mercimek ve ayçiçeği yetiştirilir. Hayvancılık ilçe halkı için ikincil geçim kaynağıdır. En çok koyun ve sığır beslenir. Karadeniz Bölgesi'nin birçok yöresinde olduğu gibi Erbaa'da da çeki hayvanı olarak kullanmak ve sütünden yararlanmak amacıyla yaygın biçimde manda yetiştirilir. Kelkit Irmağında tatlı su balıkçılığı yapılır. İlçede tuğla ve kiremit fabrikalarıyla bir küçük sanayi sitesi vardır.

Erbaa'nın tarihi Hitit dönemine değin uzanır. Yöre İÖ 3. yüzyılda Pontus Kralığı'nın egemenliği girdi, sonraları Roma ve Bizans egemenliklerinde yaşadı. 344 ve 449'daki depremlerde büyük hasar gördü. 12. yüzyılda Danişmendlilerin eline geçti ve 1413'te Osmanlı topraklarına katıldı. 17. yüzyılda küçük bir köy durumunda olan Erbaa, 1867'de ilçe yapıldı. Kurtuluş Savaşı döneminde, Rum Pontos çetelerinin saldırılarını yönelttikleri merkezlerden biriydi.

İlçe merkezi Erbaa kenti, 1944'ten önce Kelkit Vadisinde bugünkü yerinden daha kuzeyde, gevşek alüvyonlu bir zemin üstünde bulunuyordu. 1939 Erzincan depreminde zarar gördü. 20 Kasım 1942'de meydana gelen ve Niksar-Erbaa depremi(*) olarak bilinen depremde ise büyük ölçüde yıkıma uğradı. Daha bu depremin zararları giderilmemişken 26-27 Kasım 1943 gecesi meydana gelen deprem, kentin artık aynı noktada kalamayacağını gösterdi. İlgili bakanlık tarafından başlatılan çalışmalar sonucunda, yıkıntı haline gelen kentin güneyinde bulunan daha sağlam zeminli Ardışıklık yöresinde bahçeli deprem tipi evlerden oluşan yeni bir kent kuruldu. Yöre halkı yeni kente 15 Nisan 1944'te taşındı. Erbaa bugün düzenli bir kent görünümündedir. Çevresinin zengin tarımsal olanakları nedeniyle yörenin toplanma ve dağıtım merkezidir. Kırsal kesime yönelik küçük ölçekli ticaret ve hizmet

birimleri vardır. İl merkezi Tokat'a uzaklığı karayoluyla 72 km'dir.

İlçe sınırları içindeki Horoztepe'de(*) İlk Tunç Çağına ait bir yerleşme saptanmış ve burada çanak çömlek ve metal eşya ele geçirilmiştir. İlçedeki en önemli tarihsel yapı, 17. yüzyıl yapısı olduğu sanılan Silahdar Ömer Paşa Camisi'dir.

Erbaa Belediyesi 1868'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 99.596; kent, 33.554.

Erbaba, Konya ilinde, Beyşehir ilçesinin 10 km kuzeybatısında, deniz düzeyinde 1.130 m yükseklikteki doğal bir tepenin üstünde, günümüzden yaklaşık 7500 yıl öncesine tarihlenen Neolitik Çağ höyüğü. R. Solecki'nin yörede yüzey araştırması yaparken bulduğu höyük, Jacques ve Louise Alpers BORDAZ başkanlığındaki bir ekipçe kazılmaktadır.

Höyüğün merkezinde, doğusunda ve güneyinde köylülerce yapılan kaçak kazılar oldukça büyük bir tahribata neden olmuştur.

Yaklaşık 80 m çapındaki Erbaa'da dört kat saptanmıştır. En alttaki IV. kattan pek fazla bir şey çıkmamış, en çok buluntu III. katta ele geçmiştir.

I., II. ve III. katlardaki yapıların temellerinde büyük taş bloklar kullanılmıştır. Duvarlar ise, çamur harçla örülmüş kireçtaş bloklarla yapılmıştır. Duvar kalınlığı genellikle 60 cm'den fazladır. III. kattaki bazı duvarlar kırmızı renkli sıvayla kaplanmıştır. Birbirlerine yakın diziler halindeki dikdörtgen planlı evler kuzeydoğuya bakmakta, içeriye damdan girilmektedir. Evlerin batısında bölme duvarları vardır; taban döşemeleri sıkıştırılmış toprakla yapılmıştır.

Erbaba'da taş alet yapımı oldukça gelişmiştir. Bunların arasında çakmaktaşı ya da doğal camdan (obsidyen) yongalar, kazıncılar, orak dilgileri, çentikli ve dişli dilgiler, sarp kenarlı dilgiler, uç ve yuvarlak kazıncılar, delici ve kalemler çoğunluktadır. Ok ucu az bulunmuştur. Öğütme taşları oldukça çoktur. Vurgu taşları, tokmaklar, perdah aletleri, ufak küreler, cilalı taştan küçük yassı baltalar ve renkli taş boncuklar öbür taş buluntulardır. Ayrıca kemik ve boynuzdan bizler, gözlü iğneler, çuvaldızlar, mablaklar (ispatula), kaşıklar, saplar ve pişmiş topraktan heykelticikler de ele geçmiştir. Erbaa çanak çömleği "deniz kabuklu" ve "ince taşçıklı" olmak üzere iki gruba ayrılır. Üst katlardan çıkan "deniz kabuklu" çanak çömlek kırmızı, kahve ya da sarımsı kurşuni renkte kaba bir hamurdan yapılmış olup iyi aşılanmıştır ve tek renklidir. Bunlara çoğu dar ağızlı çömlekler ya da kenarları dik, dipleri düz, kulpları yarım ay biçiminde kaplıdır. "İnce taşçıklı" çanak çömlek daha çok alt katlarda ele geçmiştir. Hamurları kaba, donuk siyah ya da kahve renkli bu kapların yüzeyleri aşıklıdır. Biçimleri üst katlarda görülenlerle aynıdır, yalnız kulpları düzey ve deliklidir.

Çok sayıdaki hayvan kemiginden Erbaa'da koyun, keçi ve sığırın evcilleştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Erbaa, evcil keçi ve koyun kemiklerinin kesinlikle birbirinden ayrılabilirdiği bir buluntu yeri olarak çok büyük bir önem taşır. Erbaa'da emmer (gernik) ve einkorn (kaplıca) buğdaylarıyla sert buğday, arpa, mercimek ve bezelye tarımı yapıldığı saptanmıştır. Hiç mezar bulunmamış, ama III. katta dağınık olarak insan kemiklerine rastlanmıştır.

Erbakan, Necmettin (d. 1926, Sinop), siyaset adamı. Milli Nizam Partisi (MNP) ve Milli Selamet Partisi (MSP) genel başkanlığı, 1974-78 arasında üç kez devlet başkanlığı ve başbakan yardımcılığı yapmıştır.

İlköğrenimini Kayseri ve Trabzon'da, ortaöğrenimini İstanbul Erkek Lisesi'nde tamamladı. 1948'de İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) Makina Fakültesi'ni bitirdi. Aynı fakültede asistan oldu. Almanya'da

Erbakan
İletişim Yayıncılık Arşivi

Aachen Teknik Üniversitesi'nde doktora yaptı. 1954'te İTÜ'de doçent oldu. 1956-63 arasında Gümüş Motor Dizel Motorları Fabrikası genel müdürlüğünde bulundu. 1965'te profesörlüğe yükseldi. 1966'da Odalar Birliği Sanayi Dairesi başkanlığına, 1967'de Odalar Birliği genel sekreterliğine seçildi. Bu dönemde, büyük sanayici ve tüccarlara karşı Anadolu tüccar ve küçük sanayicilerini savunmasıyla dikkati çekti. 1969'da Odalar Birliği genel başkanlığına seçildi. Ama Adalet Partisi (AP) hükümetinin seçimleri iptal etmesiyle başkanlıktan uzaklaştırıldı.

1969 seçimlerinde Konya'dan bağımsız milletvekili seçildi. Ocak 1970'te 17 arkadaşıyla Milli Nizam Partisi'ni kurdu. MNP'nin 1970'teki ilk kongresinde genel başkanlığa getirildi. Programı laikliğe aykırı bulunan MNP'nin 1971'de Anayasa Mahkemesi'nce kapatılmasından sonra, bir süre yurtdışında kaldı. 1972'de MNP'nin eski kadrolarınca kurulan Milli Selamet Partisi'nin adayı olarak 1973 seçimlerine katıldı. Oyların yüzde 11,8'ini alan MSP, aralarında Erbakan'ın da bulunduğu 48 milletvekiliyle TBMM'de üçüncü parti oldu. MSP'nin seçim sonrası yapılan olağanüstü kongresinde genel başkan seçildi. Kongrede Erbakan'ın geliştirdiği ve toplumsal alanda İslamcı muhafazakârlığı, iktisadi alanda da küçük sanayici, tüccar ve esnafın güçlendirilmesini ilke edinen "Millî Görüş" programı onaylandı.

Erbakan Şubat 1974'te kurulan CHP-MSP koalisyon hükümetinde devlet bakanı ve başbakan yardımcısı oldu. Bu hükümetin Eylül 1974'te dağılmasının ardından Mart 1975'te AP, MSP, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) koalisyonuyla kurulan I. Milliyetçi Cephe (MC) ve Temmuz 1977'de AP, MSP ve MHP koalisyonuyla kurulan II. MC hükümetlerinde devlet bakanlığı ve başbakan yardımcılığı yaptı. AP'nin Kasım 1979'da kurduğu azınlık hükümetini dışardan destekledi.

12 Eylül 1980'deki askeri darbeden sonra gözetim altına alınarak bir süre İzmir Uzunada'da tutuldu. Ekim 1980'de 21 MSP yöneticisiyle birlikte tutuklandı. "MSP'yi illegal bir cemiyete döndürmek ve laikliğe aykırı davranmak" iddiasıyla yargılanan Erbakan Temmuz 1981'de serbest bırakıldı. 1983'te hakkında verilen hüküm Askeri

Yargıtay'ca bozulduktan sonra beraat etti. 1982 Anayasası gereğince 10 yıl süreyle siyaset yapma yasağı bulunan Erbakan, bu yasakları kaldıran 6 Eylül 1987'deki halkoylamasından sonra, 11 Ekim 1987'de Refah Partisi genel başkanlığına getirildi. Erbakan başkanlığındaki RP, Kasım 1987 genel seçimlerinde yüzde 7,1 oranında oyla yüzde 10'luk ülke barajını aşamadığı için milletvekili çıkaramadı. Erbakan, barajı aşabilmek için 20 Ekim 1991 genel seçimlerinde Milliyetçi Çalışma Partisi ve İslahatçı Demokrasi Partisi'yle ittifak kurdu. Refah Partisi böylece oyların yüzde 16,88'ini alarak 62 milletvekili kazandı. Erbakan da Konya'dan milletvekili seçildi.

Erben, (Mehmet) Talat (d. 6 Eylül 1917, Kandiye, Girit - ö. 13 Temmuz 1981, İstanbul), polimer kimyası, nükleer yakıt arıtımı ve çekirdek bölünmesine ilişkin araştırmalarıyla tanınan fiziksel kimyacı.

1944'te İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Fizik-Kimya Bölümü'nü bitirdi. 1949'da fiziksel kimya dalında doktora çalışmasını tamamladı. 1952-54 arasında Kanada Ulusal Araştırma Kurumu'nun Ottawa'daki laboratuvarlarında yüksek polimer kimyası konusunda araştırmalar yaptı. ABD'ye geçerek Argonne Ulusal Laboratuvarı'na bağlı Nükleer Bilim ve Mühendislik Okulu'nu bitirdi. Aynı laboratuvarı araştırmacı olarak çalıştıktan sonra Türkiye'ye dönerek 1957'de İstanbul Teknik Üniversitesi'nde (İTÜ) doçent oldu. 1959-61 arasında Belçika'da Işınlanmış Yakıtlar Kimyasal Arıtma Avrupa Ortaklığı'nda (EUROCHEMIC) Temel Proses Kimyası Bölümü başkanlığı yaptı. 1961'de İTÜ'ye döndü, 1962'de profesör oldu. 1961-72 arasında Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi'nde Kimya Bölümü başkanlığını yürüttü. 1966'da Temel Bilimler dalında TÜBİTAK Bilim Ödülü'nü kazandı. 1972'de İTÜ Kimya Fakültesi Fiziksel Kimya Kürsüsü başkanlığına getirildi. 1981'de bu görevdeyken emekli oldu.

Erben ilk çalışmalarında, yalıtıkanlık sabitinin sıcaklıkla değişmesini, normal alifatik zincirlerin yapısını araştırmış, serbest kökler ve polimer kimyası, nükleer yakıtların arıtılmasındaki fizikokimyasal dengeler ve aktinidlerin uzun zincirli amonyum tuzlarıyla verdiği bileşikler üstünde durmuştur. Dört değerli, çözünür ve saf uranyum tuzlarının hazırlanması için yeni yöntemler geliştirmiştir. Daha sonraki çalışmalarında özellikle çekirdek bölünmesine (filyon) ağırlık verecek yük ve kütle dağılımı ile bölünme sistematığını inceleyen Erben'in bu araştırmaları, yarılanma süresi çok kısa olan, henüz gözlenmemiş yeni radyoaktif izotopların varlığını haber vermesi ve nötron yayma olasılıklarına kuramsal yenilikler getirmesi açısından önem taşır.

erbezi, testis olarak da bilinir, hayvanlarda spermaların(*) yapıldığı üreme organı. İnsanda kamışın (penis) arkasında, anüsün önünde bulunan erbezi torbasının(*) içinde yer alan ve yumurta biçiminde bir çift organ olan erbezleri, sperm hücrelerinin yanı sıra androjen adı verilen erkeklik hormonlarını da üretir. Her biri 25 gr ağırlığında olup, uzunluğu 4-5, çapı 2-3 cm'dir. Gri-beyaz lifsi bir kılıfla (*tunica albuginea*) kaplı olan erbezleri, bu kılıfın uzantıları tarafından 200-400 lob ya da kama biçimli bölüme ayrılır. Her lobda bulunan 3-10 kıvrımlı borucukta sperm hücreleri yapılır. Bu hücreler, borucukların kasılmasıyla, anüse bakan erbezi mediyastinine ulaştıktan sonra, götürücü kanalları ve borucuklardan oluşan karmaşık ağ sistemi yoluyla geçici olarak depolandıkları epididime(*) varırlar.

Embriyonda alt vücut boşluğunda, bób-reklerin yakınında oluşan erbezleri, gelişimin 7-8. aylarında erbezi torbasına inerler. Eteneden salgılanan koryonik gonadotropin adlı hormonun uyarısıyla dölütün erbezlerinde oluşan testosteron hormonu, erbezi torbasına inme sürecini denetler. Testosteron salgılanması doğumdan birkaç hafta sonra sona erer; çocukluk çağında erbezlerindeki hücrelerin gelişmesi durur. Ergenlik dönemiyle birlikte, beyin tabanında bulunan hipofiz bezinden salgılanan gonadotropin hormonlarının uyarısıyla dokular gelişerek sperm ve androjen üretmeye başlar.

Sperm hücrelerinin yapıldığı borucuklar erbezinin yüzde 90'ını oluşturur; genç bir erkekte oldukça basit yapıda olan bu borucuklar, spermatogon adı verilen olgunlaşmamış spermli üreten hücrelerle, Sertoli hücrelerinden oluşur. Yaş ilerleyip borucuklar geliştikçe spermatogonlar, spermatogenez(*) sürecinden geçerek, dölleme yeteneğine sahip sperm hücrelerine dönüşür. Her yaşta erkekte spermatogonların arasında bulunan Sertoli hücreleri ise bu hücrelere destek olup korur.

Erbezini örten kılıfın altında, borucukların arasında ve lobları birbirinden ayıran bölmelerde Leydig hücreleri olarak bilinen ve androjen salgıladıkları düşünülen ara hücreleri bulunur. Düzensiz görünümü olan ve sıklıkla birden fazla çekirdeği bulunan Leydig hücrelerinde yağ damlacıkları, pigment tanecikleri ve kristal yapıları maddeler vardır. Hücrelerin sayı ve görünümü, bulundukları canlı türüne göre farklılık gösterir; çok sayıda kan ve lenf damarının yanı sıra sinir lifleriyle çevrili olan hücrelerden salgılanan androjenin yapımını hipofiz bezinden salgılanan hormonlar denetlemektedir.

Koyun ve keçi gibi hayvanlarda erbezleri çiftleşme mevsimi dışındaki zamanlarda işlevlerini tümüyle yitirir; spermatogonlar genç, olgunlaşmamış erkek hayvandaki durumlarına dönerler. Bu dönemde genellikle erbezi torbasından vücut boşluğuna çekilen erbezleri, üreme döneminde eski yerlerine dönüp olgunlaşırlar.

erbezi torbası, SKROTUM olarak da bilinir, erbezi ve epididim adı verilen erkek üreme organlarından her birini barındıran iki bölümden oluşan, torba biçiminde ince deri. Erbezi torbası, alt karın derisinin devamıdır ve kamışın (penis) hemen arkasında, anüsün önünde yer alır. Duvarı, çevre dokularından daha fazla pigment, yağ ve ter bezleri içeren ve kılıfla kaplı olan ince bir deri ile düz kas liflerinden oluşur. Torbayı içeren ikiye ayıran kas yapısındaki bölme, deride dışardan da gözlenebilen bir çıkıntı oluşturur.

Erbezi torbasının işlevi, erbezlerini koruyarak sıcaklıklarını 32-36°C'de sabit tutmaktır. Bu nedenle vücut yüzeyinden biraz uzakta duran torba, soğuk ortamlarda, egzersiz ve cinsel uyarı etkisiyle vücuda yaklaşıp, ortam ısınınca yeniden uzaklaşır. Vücuda yaklaşmasının amacı sabit ısıyı korumaktır; uzaklaşırken gerilen derinin çevresindeki hava akımı soğumayı sağlar. Yaşlı erkeklerde erbezi torbasındaki kaslar gevşemiştir. Sığan, yaban domuzu ve at gibi hayvanlarda torba vücuda yapışık olduğundan erbezlerinin sabit ısıda kalmasını çevredeki kan dolaşımı sağlar. İnsanda yüksek ateşe neden olan hastalıklar, hayvanlarda erbezlerinin sıcak yaz aylarında fazla ısınması, kısırlığa neden olur.

Erbil, Asur dilinde ARBA-ILU, Yunanca ARBELA, Irak'ın kuzeyinde, bugün il (muha-

(faza) merkezi olan antik kent. Musul'un 77 km doğusunda, doğuya doğru yükselen dağların eteklerinde yer alır. Bir höyüğün tepesinde, ovoiden yaklaşık 30 m yükseklikte kurulmuş olan modern kent tanrımsal ürün alışverişi yapılan bir ticaret merkezidir. Bir demiryolu hatının son durağı olan kentin ayrıca Türkiye, Suriye ve İran'la karayolu bağlantısı vardır. Erbil, dünyanın tarih boyunca aralıksız yerleşim görmüş en eski kentlerinden biridir. Kentin adı İÖ 3. binyılın sonlarında Ur kralı Şulgi'nin yazışmalarında Urbillum olarak geçiyordu. Daha sonra Asurların Arba-ilu adıyla andığı kentte bir İhtar tapınağı vardı. Kent Asur İmparatorluğu'nun ulaştırma merkezlerinden biriydi. Kervan yollarının kavşağı olma konumunu 20. yüzyıla değin korudu. İÖ 331'de kentin yakınlarında gerçekleşen Gaugamela Çarpışması'nda (Arbela Çarpışması) Büyük İskender, III. Dareios'u (Kodomanos) kesin bir yenilgiye uğratarak İran'ın fethinin yolunu açtı. Kent halkı erken tarihlerde Hristiyanlığı benimsedi; 340'ta yöredeki Hristiyanlar ağır bir kıyım uğradı. 7. yüzyıldaki Müslüman istilası Erbil'in önemli bir Hristiyanlık merkezi ve piskoposluk bölgesi olmasını engelleyemedi. Salaheddin Eyyubi'nin eniştesi Muzafferüddin 1190-1232 arasında Erbil'i başkenti yaptı ve burada, bugün de yukarı kentin eteklerinde görülebilen birçok bina yaptırdı. Erbil 13. yüzyılda Musul'un gerisinde kaldıysa da bölgenin önemli kentlerinden biri olmayı sürdürdü. Kent nüfusu bugün de Hristiyanlar ile Sünni Kürtlerden oluşur. Kentte, biri tarım eğitimi veren iki teknik enstitü vardır (kuruluşları 1976 ve 1978).

Yüzölçümü 14.471 km² olan Erbil, Kürt özerk bölgesindeki üç ilden biridir. Bir bölümü dağlık olan bölgenin güney ucu Dicle Irmağı taşkın ovasında uzanır. Ovada yetiştirilen ürünler arasında susam, mısır, dan ve meyve sayılabilir. Nüfus (1985 tah.) kent, 333.903; (1982 tah.) il, 657.294.

Erbil, Devrim (d. 1937, Uşak), soyut anlayışta çalışan ressam.

1955-59 arasında İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'nde Halil Dikmen ve Bedri Rahmi Eyuboğlu'nun öğrencisi oldu. Bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra 1962'de akademiye asistan olarak atandı; 1970'te doçent, 1981'de profesör

"Kuşlar", Devrim Erbil'in bir yapıtı, 1979; Ankara Devlet Resim ve Heykel Müzesi
Anadolu Yayıncılık Arşivi

oldu. 1975'te İspanya'ya giderek bir süre çalıştı. 1979-82 arasında İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi müdürlüğünde bulundu. 1966'daki 5. Tahrir Bienali'nde Saray Kraliyet birincilik ödülü, 1968'de Türkiye Çağdaş Ressamlar Derneği Yılın Başarılı Genç Sanatçısı Ödülü, 1972'de Uluslararası İskenderiye Bienali'nde resim dalında ikincilik ödülü, 1973'te Cumhuriyetin 50. Yılı Resim-Heykel Yarışması Atatürk ve Cumhuriyet Ödülü, 1976'da DYO Ödüllü Resim Yarışması'nda birincilik ödülü, 1978 ve 1982'de Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde başan ödülü kazandı.

Erbil 1960'ların başlarında doğayı, özellikle de ağaçları çizgisel bir yaklaşımla vermesi başladı. Ağaç çeşitlilerinden oluşan bu dönemde yağlıboya, oymabaskı ve elek baskılarında yüzeye dayalı bir geometri uygulayarak çizgisel ritmi ön planda tuttu. 1960'ların ortalarına doğru yapıtlarına mavi renk egemen olmaya başladı. Bunlardan "Çizgisel Ritim" (1963), figüratif anlatımda sert ve kesik çizgilerle yeni bir ritim oluşturma çabasının bir örneğidir. Erbil 1966'da Mehmet Güleriyüz, N. Ayten, Oktay Anılanmert ve Utku Varlık'la birlikte, Beş Genç Ressam grubunu kurdu. Grup, figüratif eğilimdeki çeşitli anlatım biçimlerini deniyordu. 1960'ların sonlarından 1980'e değin yaptığı resimlerde geleneksel minyatür sanatından yola çıkarak çağdaş bir yoruma ulaştı. Bu dönemde İstanbul ve Boğaz görünümünden oluşan bir dizi resim gerçekleştirdi. Aynı yıllarda, doğa ve ağaç konularından sonra, kuşları işlediği ve gene mavinin ağır bastığı resimler yaptı ("Kuşlar", 1979, Ankara Devlet Resim ve Heykel Müzesi).

Erbil, Leyla (d. 1931, İstanbul), öykü ve roman yazarı.

Kadıköy Kız Lisesi'ni bitirdi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili

Leyla Erbil
İsa Çelik

ve Edebiyatı Bölümü'nde okudu. Bu arada evlenip Ankara'ya gittiği için, öğrenimini yarım bıraktı. İskandinav Havayolları'nda (SAS) sekreterlik, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nde çevirmenlik yaptı. Zürih'te, Türk Konsolosluğu'nda çalıştı (1967).

Edebiyata ilk kez şiirle giren Erbil, daha sonra Seçilmiş Hikâyeler Dergisi, Yeditepe, Yelken, Yeni Ufuklar, Dost, Dönem, Papyrus, Türkiye Defteri gibi dergilerde çıkan öyküleriyle dikkati çekti, 1960 sonrasının özgün yazarlarından biri sayıldı. İlk öykü kitabı *Hallaç* (1961, 1988) varoluşçuluk akımının etkilerini taşır. Yazar kimliğinin belirgin çizgilerle ortaya çıktığı *Gecede*'de (1968, 1990) ve sonraki öykülerini içeren *Tuhaf Bir Kadın*'la (1971, 1989), *Eski Sevgili*'de (1977, 1984) Türk toplumunun yakın tarihine özgü yaşama biçimlerine, değer yargılarına ve özellikle de kadın cinselliğine yer yer sertleşen alaycı, eleştirel bir bakışla yaklaştı. 1985'te *Karanlığın Günü*, 1988'de *Mekûp Aşk*ları adlı romanlarını yayımladı.

Erbil dergilerde çıkan tartışma yazıları ve polemikleriyle de dikkati çekti.

erbiyum (Er), kimyasal element; periyodik tablonun IIIB grubunda (geçiş grubu) yer alan azrak toprak metali. Element durumunda grimsi gümüş renkte olan erbiyum bileşikler pembedir. Ticari kullanımı çok azdır. Kızılötesi soğurma camının yapımında ve bazı fosforlu maddelerde etkinleştirici olarak kullanılır.

1843'te Carl Gustaf Mosander, itriyum oksitten, terbiyum ve erbiyum oksitli bileşiklerini ayırmayı başardı, ama erbiyum oksiti önce terbiya olarak adlandırdı. Azrak toprak elementlerinin özelliklerindeki benzerlikten kaynaklanan bu karışıklık 1860'ta terbiyum ile erbiyum adlarının değiştirilmesiyle çözüldü. Erbiyum, başta ksenotim ve öksenit olmak üzere birçok azrak toprak minerallerde bulunur. Ayrıca, çekirdek bölünmesi ürünü olarak da açığa çıkar. Tıcan artımı iyon değişimi yöntemleriyle yapılır. Metal haldeki erbiyum, susuz florür bileşiminin kalsiyumla ısılandırılması yoluyla hazırlanır. Erbiyum metali, oksijenin ve suyun etkisiyle yavaş bir biçimde oksitlenir. Düşük sıcaklıklarda erbiyum elementi ferromagnetikliğe karşı bir özellik kazanır, çok düşük sıcaklıklarda ise ferromagnetik olur ve üstüniletken durumuna gelir. Doğal erbiyum alu kararlı izotopunun karışımı halinde bulunur. Bunlar, erbiyum-162 (yüzde 0,136), erbiyum-164 (yüzde 1,56), erbiyum-166 (yüzde 33,41), erbiyum-167 (yüzde 22,94), erbiyum-168 (yüzde 27,07) ve erbiyum-170'tir (yüzde 14,88).

Erbiyum, pembe renkli bir oksit olan Er₂O₃ gibi bileşikler oluşturarak, tipik bir üçdeğerli azrak toprak elementi gibi davranır. Er³⁺ iyonu çözelti içinde pembe renklidir ve tek elektronlar bulduğundan oldukça paramagnetiktir.

atom numarası	68
atom ağırlığı	167,260
erime noktası	1.529°C
kaynama noktası	2.863°C
özgül ağırlığı	9,065 (25°C)
birleşme değeri	3
elektronların yerleşimi	2-8-18-30-8-2 ya da (Xe)4f ¹⁴ 6s ²

Erbulak, Altan (d. 11 Kasım 1929, Erzurum - ö. 1 Mayıs 1988, İstanbul), çok yönlü etkinlikleriyle ün kazanmış gazeteci, karikatürcü, sinema ve tiyatro oyuncusu.

İlköğrenimini Anadolu'nun çeşitli kentlerinde yaptı, ortaöğrenimini İstanbul'da tamamladı. 1950'de Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'nü bitirdi. Amatör olarak başladığı tiyatro sanatçılığını Bakırköy Halkevi'nde (1941-54) ve İstanbul Üniversitesi Cep Tiyatrosu'nda (1954-57) sürdürdü. 1957'de Dormen Tiyatrosu'nda profesyonel olarak çalışmaya başladı. Başta *Kamp 17* (1958), *Oyuncakçı Dükkanı* (1958), *Zafer Madalyası* (1960), *İkinci Bakı* (1961), *Cengiz Han'ın Bisikleti* (1964).

Erbulak
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

Almanyadan Bir Yar Gelir Bizlere (1966), *Bit Yeniği* (1967) olmak üzere topluluğun hemen her oyununda görev aldı. 1970'te *Midas'ın Kulakları* operasında rol aldıktan sonra, 1971'de Metin Serezli'yle birlikte Çevre Tiyatrosu'nu kurdu. Burada, *Yüzsüz Zühri* (1972), *Utannıyorum Üşüyorum* (1974) gibi oyunlarda oynadı. 1980'den başlayarak başka tiyatro topluluklarında oyunculuk ve yönetmenlik yaptı. Güldürü alanında yarattığı başarılı tiplerle ve taklit yeteneğiyle övgü toplayarak 1961'de İlhan İskender, 1982'de de İsmail Dümbüllü ödül-lerini kazandı.

Karikatür çizmeye çocuk yaşta başlayan Erbulak, *Çocuk Sesi, Tan, Hergün, Vaian, Akşam, Milliyet, Tef, Dolmuş, Karikatür, Hafsa, Akbaba, Fırt, Gırgır, Gümgüm* gibi birçok dergi ve gazetede karikatürler ve bantlar çizdi. Karikatürlerindeki ince, zamanla ayrıntıya inen çizgi estetiği akademik eğitime, espriyi kullanışındaki ustalık ise güçlü gözlemine dayanır. Yarattığı ünlü karikatür tipleri arasında Hümmüz'le Cafer ve Kibar Hırsız sayılabilir.

Televizyon konusunda BBC'de açılan eğitim kurslarına katılan Erbulak, *Alınan Gemisi, Deneme Televizyonu* gibi programlar hazırladı. Sinemayla da ilgilendi ve 1960'larda "gözlüklü komik" olarak birçok filmde oynadı, çeşitli ödüller kazandı.

Erbulak 1946'da başladığı "Altan'ca" başlıklı çalışmalarını daha sonra da *Milliyet* gazetesinde sürdürdü. Ölümüyle yanda kalan anılarını, 1964'te evlendiği tiyatro sanatçısı Füsün Erbulak, kendi katkılarıyla birlikte, *Delikır ile Kırmızı Başlıklı Seyirci* (1989) adıyla yayımladı.

Ercan Holding AŞ, Türkiye'nin en büyük holdinglerinden biri. Sanayi ve ticaret alanlarında etkinlik gösterir.

Holdingin kurucusu Tevfik Ercan, 1947'de ithalatçılıkla başladığı ticaret yaşamını çeşitli şirketlerin Türkiye temsilciliğini üstlenerek sürdürdü. Ercan grubunun ilk şirketi 1955'te kurulan Çınar Otelcilik AŞ'ydı. 1960'ların ikinci yarısında sanayiye yönelen Tevfik Ercan, Marmara Motorlu Vasıtalar AŞ, Ercanlar Otomotiv AŞ ve MAN Kamyon ve Otobüs Sanayi AŞ'yi kurdu. Bunları hazır sıva ve dokumacılık alanlarında etkinlik gösteren öteki şirketler izledi.

Ercan Holding AŞ şirket sayısının ve hacminin giderek artması sonucunda 11 Mayıs 1973'te 11 ortağın katılımıyla Kocaeli'nde kuruldu. Bir süre sonra merkezini İstanbul'a taşıyan holding halka açık şirkete dönüştürüldü.

Holdingin iştiraki bulunan şirket sayısı on yıl içinde 30'un üzerine çıktı. Bunlar arasında, otomotiv sanayisinde MAN Motor Sanayi ve Tic. AŞ, boya sanayisinde SEMAK İnşaat San. ve Tic. AŞ ile Megeç İnşaat San. ve Tic. AŞ, dokumacılıkta Akip Tekstil San. ve Tic. AŞ, bankacılıkta da Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, holdingin öteki iştiraklerinden bazılarındır. Holding 1980'lerin sonlarında karşılaştığı mali güçlükleri, etkinliklerini daraltarak aşma yoluna gitmiştir.

Ercilla y Zúñiga, Alonso de (d. 7 Ağustos 1533, Madrid - ö. 29 Kasım 1594, Madrid), İspanyol asker ve şair. İspanyol Rönesansı'nın en ünlü epik şiiri ve Amerika üzerine yazılmış ilk epik şiir olan *La Araucana*'nın (Arokanlar) (1569-89) yazarı.

1555'te Amerika'ya gitmeden önce çok iyi bir edebiyat öğrenimi gördü. Şili'de Arokanlara karşı yapılan savaşlarda sivrildi. Daha sonra bu deneyimlerinden yola çıkarak şiirini yazmaya başladı. Şiiri, İspanya'ya döndükten sonra, 1563'te tamamladı. Toplam 37 kantodan oluşan *La Araucana* 1569,

Ercilla y Zúñiga, El Greco'ya atfedilen bir yağlıboya çalışması; Ermitaj, Petersburg
Arquivo Mas. Barcelona

1578 ve 1589'da üç bölüm olarak yayımlandı. 1590 baskısına iki kanto daha eklendi. Şiir biçim, birlik, uyum ve anlatım yönünden zayıftır, ama başta çarpışma sahneleri olmak üzere betimlemeleri çok güçlüdür. Şiir, Arokanların yürekli biçimde direnmelerinden övgüyle söz eder.

Erciş, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Van iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 2.115 km² olan Erciş ilçesi doğuda Muradiye ilçesi, güneyde Van Gölü, güneybatıda Bitlis, batı ve kuzeyde de Ağrı illeriyle çevrilidir.

Türkiye'nin İran sınırına yakın bir yöresinde, dağlık ve yüksek bir alanda yer alır

Erciş'ten bir görünüm
Şemsa Güner

Kuzey ve doğu kesimleri tümüyle dağlarla kaplıdır. Kuzeydeki Ağrı iliyle doğal sınır oluşturan Aladağ'ın ilçe sınırları içindeki en yüksek noktası 3.211 m'dir. İlçe toprakları tümüyle Van Gölü havzasında yer alır ve Aladağ'dan kaynaklanan Zilan (İlca) Deresiyle Deliçay Van Gölüne dökülür. Erciş Ovasının batıya uzanan ve Zilan Deresi tarafından sulanan kesimi Hatun Ovası, ilçe merkezi Erciş kentinin bulunduğu kesimi ise Suluova olarak adlandırılır. Erciş Ovası, Van Gölü çevresinde yer alan ovaların en sulak olanıdır.

İlçe ekonomisi tarıma dayanır. Erciş, Van ilinin en önemli bitkisel üretim merkezlerinden biridir. Üç yanı dağlarla kaplı olan ovada çevreye göre daha yumuşak bir iklim görülür ve tarım alanlarının büyük bölümünde buğday ekilir. Arpa, şeker pancarı ve patates üretimi de önem taşır. Az miktarda fasulye ve soğan üretilir. Ayrıca elma, armut, zerdali, kayısı ve ceviz gibi meyveler yetiştirilir. İlçeye bağlı köylerin yaklaşık üçte ikisinde temel gelir kaynağı hayvancılıktır. En çok yetiştirilen hayvan koyundur. İlçedeki Altundere Tarım İşletmesi'nde sürdürülen yapay tohumlama çalışmalarıyla koyun soylarının ıslah edilmesine ve verimliliğin artırılmasına çalışılmaktadır. Fazla yaygın olmayan sığır besiciliği şeker pancarı yetiştirilen ovalık kesimlerde yapılır. Bununla birlikte hayvancılık geleneksel yöntemlerle sürdürülür. Süt ve süt ürünleriyle yapığı ve deri üretimi önemlidir.

İlçe sınırları içinde toplam rezervi 1 milyar 400 milyon ton (1981) olarak hesaplanan perlit yatakları ve ayrıca zengin pota taşı yatakları bulunmaktadır. İlçedeki limonit yatakları işletilmektedir. Hasanabdal Kaplıcası ve Akbaş köyü maden suyundan yararlanılmaktadır.

Doğu Anadolu'nun en eski yerleşmelerinden biri olduğu sanılan Erciş, 7 yüzyılda Arapların eline geçti. 9 yüzyılda Bizanslılar tarafından geri alındı ve 11 yüzyılda Selçukluların, 13 yüzyılda ise İlhanlıların yönetimine girdi. 1401'deki Timur yönetimini Karakoyunlu, Akkoyunlu ve kısa süreli Safevi egemenliği izledi. 1554'te Osmanlı topraklarına katılan Erciş, 1870'te kaza yapıldı. I. Dünya Savaşı sırasında Ruslar tarafından işgal edildi ve Nisan 1918'de kurtuldu.

Erciş kenti, Van il merkezinden sonra ilin ikinci büyük kentsel yerleşmesidir. Eskuden Van Gölünün kıyısında bulunan kent, göl sularının yükselmesinden etkileniyordu. Son olarak 1841'de gölün yükseliş kenti kaplamasıyla burası boşaltıldı ve yerleşim, kıydan yaklaşık 3 km içinde ve göl düzeyinden 20-25 m kadar yüksekte bulunan Zilan Deresinin doğusundaki alana taşındı. Ağrı-Van karayolu üzerinde yer alan kent, bu yolla il merkezine 96 km uzaklıktadır.

Erciş Belediyesi Cumhuriyet'ten önce kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 99 754; kent, 40.481.

Erciş depremi, 10 Eylül 1941'de Van'ın Erciş ilçesini etkileyen yer sarsıntısı. Çok şiddetli yeraltı gürültülerinden sonra ortaya çıkan ve şiddeti Richter ölçeğine göre 6 olan deprem Erciş ile çevre köylerde 600 binanın hasar görmesine ve 194 kişinin ölmesine neden olmuştur.

Erciş depreminin oluştuğu alan Türkiye'nin ikinci derece deprem bölgeleri arasındadır. Van Gölünün kuzey kenarından geçen bir kırk sisteminin içinde yer alan Erciş, aynı zamanda Süphan Dağı bölgesinde oluşan şiddetli yerel depremlerin etki alanı içerisinde bulunmaktadır.

Erciş'in batısında (Van Gölünün kuzeyinde) Miyosen Bölümün (y. 26-19 milyon yıl önce) ilk ve orta dönemlerinde oluşan kireçtaşları, kumtaşları ve marmarlar, doğu ve kuzeydoğuda ise üzeri lavlarla kaplı aynı tür oluşumlar yer alır. Doğu ve batı arasındaki düz alan, Zilan Deresinin genç birikintileriyle ve alüvyonla kaplıdır. Ayrıca gölün kuzeyinde doğu-batı yönünde uzanan deniz birikintileri vardır. İlçenin kuzey ve kuzeydoğusundaki zemin eski birikintilerden oluşmuş batıdaki zeminden daha sağlamdır. Deprem daha çok ilçenin alt kesimlerinde bulunan yerleşmemiş zemin üzerindeki binalarda hasara yol açmıştır.

Erciyes Dağı, ERCTYES, ERCTYAS ya da ERCTYAS olarak da bilinir, Kayseri kenunun güneyinde, İç Anadolu Bölgesi'nin en yüksek dağı. Antik adları Argaios ve Argaeus'tur. Kesintisiz bir düzi oluşturan ve farklı yönlerde su gönderen ovalarla çevrilidir: Doğu ve güneydoğudaki Zereşek ve Tomarza ovaları Seyhan'ın kolu Zamantı Irmağı aracılığıyla Akdeniz'e; güneyde, dışarıya akışı bulunmayan Develi Ovası Sultan-sazlığı'na; kuzeydeki Kayseri Ovası da Kızılırmak'ın kolu Karasu (Sarımsaklı Suyu) aracılığıyla Karadeniz'e su gönderir. Dağın en yüksek noktası doruğu, batı-doğu doğrultulu bir sırt üstünde bulunan Büyük Erciyes (3.917 m) ile Küçük Erciyes'tir (3.703 m). Erciyes doruklarının doğusunda, Kayseri-

Develi yolunun geçtiği Tekir Beliyle (2.150 m) ayrılan Koç Dağı (2.700 m) bulunur. Bütün bu yüzey şekilleri, kuzey-güney doğrultulu Kayseri-Develi çöküntü alanında Miyosen Bölüm (y. 26-7 milyon yıl önce) başlarında gerçekleşen püskürmelerle oluşmuş büyük bir kütlelerin aşınmasıyla ortaya çıkmıştır.

Erciyes, taze bir yanardağ değil, yoğun aşınma geçirmiş bir yanardağ artığıdır. Pliyosen Bölüm (y. 7-2,5 milyon yıl önce) ortalarında biçimlenmesini tamamlayan kütlede, Pliyosen'de başlayıp Pleyistosen Bölümde (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) süren yeni lav ve tuf püskürmeleriyle daha genç eklenti koniler oluşmuştur. Bu konilerin en önemlileri doruğun kuzeydoğusundaki Ali Dağı (1.870 m), kuzeydeki Lifos (Çadır) Tepesi (2.503 m), kuzeybatıdaki Sütdonduran Tepesi (2.797 m), batıdaki Eğrikuzey Tepesi (2.920 m) ve Kolanlı Dağı (2.680 m), Develi'nin kuzeyindeki güney yamacında ise Göktepe (2.445 m) ve Beşparmak Dağıdır (2.115 m). Bu eklenti yanardağ konilerinden bazılarının doruğun-

Erciyes Dağı, Kayseri
Eren Albak

da kraterler vardır. Kuzey yamacında bulunan Lifos Tepesindeki krater (çapı 400-450 m) buna örnektir. Dağın yamaçlarındaki eklenti konilerinden ikisinin içinde suların birikmesiyle Cora Gölü ve Sangöl oluşmuştur. Erciyes Dağındaki daha yeni yanardağ etkinliklerinin bir başka kanıtı da, çeşitli püskürme dönemlerine ait lav akıntılarıdır. Erciyes'in 8 km kadar güneyindeki Dikkartın (2.760 m) kraterinden çıkan lavlarla, Develi'nin kuzeyindeki Kalkanlı ve Karnıyank kraterinden çıkan lav akıntıları çok taze görünüştedir.

Tarihsel kaynaklarda dağın eteklerinde, içinde ateş bulunan çukurlardan söz edilmesi ve dağın eteğindeki antik Mazaka kentinde ortaya çıkarılan sikkelerde tepesinden ateş çıkan bir dağ resmi bulunması, Erciyes'te yanardağ etkinliğinin uzun zaman sürdüğünü göstermektedir. Ama bu püskürmeler ana kraterden değil, yamaçlardaki eklenti konilerden olmuştur. Ana kütlelerin uzun süredir etkinlik göstermediğini ortaya koyan bir başka kanıt da, Pleyistosen Bölümde oluşmuş küçük bir buzuldur. Kuzeybatıya açılan vadilerden birinin ağzında yer alan 650 m boyundaki buzul 3.380 m'ye kadar iner. Buzulun Pleyistosen Bölümde daha uzun olduğu ve daha alçaklara kadar indiği, vadinin ön kesimindeki buzultaşlardan (moren) anlaşılmaktadır.

Erciyes'e çıktığı bilinen ilk kişi, 30 Temmuz 1837'de dağa tırmanan W.J. Hamilton'dır. Daha sonra da Tozer, Cooper (1879), Penzance, Zederbauer (1902) ve Bartsch (1930-34) adlı dağcılar Erciyes'e çıktı. Bartsch'tan öncekilerin tümü güney yamacından tırmanmıştı. 28 Ağustos 1924'te Binbaşı Hüseyin Remzi, Yüzbaşı Cemil Cahit ve yedi subaydan oluşan bir ekip dağa, tırmandığı bilinen ilk Türklerdi. Büyük Erciyes'te asıl doruk noktasının bulunduğu yaklaşık 16 m'lik dik kaya bloka ilk kez tırmananlar, 1928'de dağa güneydoğu sırtından çıkan G. Haafe, U. Schönborn ve E.J. Ritter'dir. Türk dağcılar ve araştırmacılar dağa tüm rotalardan tırmanmaktadır.

Orman üst sınırının başladığı 2.500 m'nin altındaki bölgelerde, yüzyıllardır tahrip edildiği için, hiç orman kalmamıştır ve dağ bir step görünümündedir. Dağıdaki doğal otlaklardan hayvancılıkta yararlanılır. Otsu bitkilerden çiçek balı elde etmek için çevreden ve Muğla ile Fethiye yörelerinden gelen arıcılar, kovanlarını Erciyes'e çıkarırlar. Tekir Belindeki otel, dağ evi ve kamu kuruluşlarına ait sosyal tesislerle Erciyes aynı zamanda bir kış sporları merkezidir. Erciyes Dağının etekleri meyve bahçelerinin

kurulan İlahiyat Fakültesi'ni içermektedir. Üniversitede bu fakültelerin yanı sıra Sosyal Bilimler, Fen Bilimleri, Sağlık Bilimleri ve Gevher Nesibe Tıp Tarihi enstitüleri, Kayseri ve Yozgat Meslek yüksekokulları ile İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'ne bağlı Nevşehir Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu bulunmaktadır. Ayrıca bak üniversite.

Ercker, Lazarus (d. y. 1530, Annaberg, Saksonya - ö. 1594, Prag, Çekoslovakya), metalurjiye ilişkin ilk bilimsel yapıtları kaleme alan Alman yazar.

1547-48'de Wittenberg Üniversitesi'nde öğrenim gören Ercker, 1554'te Saksonya'daki Dresden'de devlet hizmetine girdi ve külçe ayarlığı yapmaya başladı, daha sonraları da benzer görevlerde bulundu. 1567'den sonra Prag yakınlarındaki Kutna Hora'da metal paraların ayar denetçisi oldu. En önemli yapıtı *Beschreibung allerfürnemisten mineralischen Ertzt und Berckwercksarten*'de (1574; Başlıca Cevher İşleme ve Madencilik Yöntemlerinin Açıklanması), o dönemde gümüş, altın, bakır, antimon, cıva, bizmut ve kurşun alaşımlarının ve minerallerinin ayarlarının ölçülmesinde kullanılan teknikleri; bu tür metallerin elde edilmesine ve ergitilmesine yönelik işlemleri; asitlerin, tuzların ve öteki bileşiklerin hazırlanmasında uygulanan yöntemleri açıkladı. Bu yapıt analitik kimyanın ve metalurji kimyasının ilk elkitabı olarak kabul edilir.

Erçek Gölü, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat-Van Bölümü'nde göl. Van Gölünün 30 km kadar doğusundaki tektonik bir çöküntüde yer alır. Yüzölçümü 98 km², deniz düzeyinden yüksekliği 1.803 m

Erçek Gölü, Van
Şemsî Güner

dir. Van ve Çıldır göllerinden sonra. Doğu Anadolu Bölgesi'nin üçüncü büyük gölüdür. Oluşum bakımından bir lav seti gölüdür; tektonik çöküntüyü kuzeybatıda tıkanan bir lav akıntısının arkasında biriken sularla oluşmuştur. Genişliği 1 km olan lav seti, gölü kuzeydeki Marmit (Karasu) Vadisinden ayırır. Doğudan gelen Memedik (Özalp) Çayıyla beslenir; dışarıya akıntısı olmadığından suları sodalı ve tuzludur. Van-İran demiryolu güney ve güneydoğu kıyılardan geçer.

Erdebil, İran'ın Doğu Azerbaycan ilinde (ostan) kent. Hazar Denizine 61 km uzaklıktadır. Sebelan Dağının (4.811 m) hemen doğusunda, deniz düzeyinden 1.400 m yükseklikte bir ova üzerinde yer alır. Ovada

den oluşan bir yeşil kuşakla çevrilidir. Dağın kuzey kesimindeki yeşil kuşak içinde yer alan köy ve kasabalar Kayserililerin yazlık olarak kullandıkları yerleşmelerdir. Kayseri-Talas-Tomarza-Develi-İncesu-Kayseri yolu Erciyes Dağını çepeçevre kuşatır.

Erciyes Üniversitesi, 18 Kasım 1978'de Kayseri'de kurulan yükseköğretim kurumu. Kayseri Üniversitesi adıyla öğretime açıldı. Çekirdeğini, 1969'da Hacettepe Üniversitesi kapsamında kurulan Gevher Nesibe Tıp Fakültesi ile 1978'de kurulan İşletme Fakültesi oluşturdu. Üniversite, 20 Temmuz 1982'de yürürlüğe giren Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile yeniden düzenlenirken, adı da Erciyes Üniversitesi olarak değiştirildi. 28 Mart 1983'te çıkarılan 2809 sayılı yasayla örgütlenmesi tamamlanan üniversite bugün, yeni kurulan Fen-Edebiyat Fakültesi, Gevher Nesibe Tıp Fakültesi'nin adının değiştirilmesiyle oluşturulan Tıp Fakültesi, İşletme Fakültesi'nin adının değiştirilmesiyle oluşturulan İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kayseri Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi'nin fakülteye dönüştürülmesiyle kurulan Mühendislik Fakültesi ve Kayseri Yüksek İslam Enstitüsü'nün fakülteye dönüştürülmesiyle

soğuklar ilkbahar sonuna değin sürer. İranlı tarihçiler kentin kuruluşunu Sasaniiler dönemine dayandırırılar, ama İslam öncesi tarihine ilişkin bilgi yoktur. Erdebil'in Sasani valisinin ikametgâhı olduğu dönemde Hz. Ali (598-661) kenti savaşımsızın, anlaşma yoluyla aldı. Emevi valisi Erdebil'i kendi merkezi yaptıysa da yöredeki Arap egemenliği uzun sürmedi. Yerel yöneticiler 1220'deki Moğol istilasına değin bölgede sürekli savaştılar; bu tarihte kent yerle bir oldu ve önemini bütünüyle yitirdi. Safevi hanedanının atası olan Şeyh Safiyeddin'in 13. yüzyılda Erdebil'i bir tarikat merkezi durumuna getirmesiyle kent yeniden canlandı. Safevi hükümdarlarının armağanlarıyla zenginleşen Erdebil Safevi tarikatının ziyaret yerlerinden biri oldu. Zamanında İran'ın en büyük kitaplığını barındıran türbedeki kitapların büyük bölümü ile hazineler Rusların 1827'de Erdebil'e saldırısı sırasında yağmalandı.

Eskiden Hazar Denizi yoluyla Rusya'yla ticaret yapan kentte artık bu tür etkinlikler yoktur; başlıca sanayi kolları cemento üretimi ile halı ve kilim dokumacılığıdır. Kentin kaplıcaları çok sayıda turist çeker. Erdebil halkı Azerice konuşur. Nüfus (1976) 147.404.

Erdebil Halısı, eski İran halı işçiliğinin en ünlü örneklerinden biri olan döşeme yaygısı. Boyutları 5,3 m x 10,4 m'dir; çözümleri ipek, düğümleri ise yündendir. I. İsmail'in

Erdebiliye, tasavvuftan çok siyaset alanının da önemli rol oynamıştır. Şeyh Safiyeddin'in torunlarından Şeyh Cüneyd (ö. 1460) Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da yoğun siyasal etkinliklerde bulundu. Onun oğlu Şeyh Haydar da Akkoyunlularla birleşerek Azerbaycan'ın yönetimini ele geçirmeye çalışırken öldü (1488). Sonunda müritlerinden oluşturduğu kuvvetle 1501'de Azerbaycan'ı ele geçiren Şeyh Haydar'ın oğlu İsmail Erdebiliye, Şii İmamiyeyi resmî mezhep ilan ederek 10 yıl içinde İran'ı tümüyle denetim altına aldı. Bundan sonra Safeviler doğuda Osmanlı Devleti'nin en büyük rakibi durumuna geldi.

Türkmenler arasında yoğun propagandaya girişen Şeyh Cüneyd'in etkisiyle Anadolu Alevileri de 15. yüzyıl ortalarından başlayarak kendilerini Erdebil ocağına bağlı saymışlardır. Oysa ne tarikat olarak Erdebiliye ile, ne de mezhep olarak İmamiye ile bir ilgileri vardır. Erdebiliye tarikatı İran'da Safevi hanedanı ve bu hanedanın Erdebil dergâhına atadığı halifelerle, Anadolu'da ise Bayramilik ile ondan doğan Melametiye-i Bayramiye kolu tarafından temsil edilmiştir.

Erdek, Marmara Bölgesi'nde, Balıkesir iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 400 km²'dir (1986). Marmara Adaları'nın bir bölümüyle Kapıdağ Yarımadası'ndan(*) oluşur. Yarımada'nın güneyinde Bandırma ilçesine komşudur.

Erdek'ten bir görünüm
Erdal Yazıcı

(Şah) (hd 1501-24) emriyle yaptırılmış ve Azerbaycan'daki Erdebil Camisi'nde kullanılmıştır. Desenleri zengin, olağanüstü ayrıntılı ve düzenlidir. Koyu çivit mavisi zemin üstüne girift yaprak ve çiçek örgeleleriyle bezeli halının ortasındaki açık sarı madalyonun kenarlarından, uçları badem biçimli 16 tane tığ örgesi çıkmaktadır.

Üstünde "Dünyada senin eşliğinden başka sığınagım yok; buradan başka bir yerde koruyacağım yok" yazısı ile Kâşanlı Maksud tarafından hicri 942'de (1535-36) yapıldığını belirten bir ibare vardır. Erdebil Halısı bugün Londra'da Victoria ve Albert Müzesi'nde sergilenmektedir.

Erdebiliye, SAFEVİYE olarak da bilinir, Safiyeddin Erdebili'nin (1252-1334) kurduğu tarikat. Halvetiliğin piri olan kayınpederi İbrahim Zahid-i Geylani'den icazet alan Safiyeddin, tarikatını Halvetilik ile Kalenderiliği birleştirerek oluşturmuştur. Erdebiliye'nin başlıca ilkeleri kışın başlangıcındaki 40 günde, zilhiccenin ilk dokuz gününde ve ramazan ayının son 10 gününde yalnız başına bir yere çekilerek ibadet etmek (itikaf), sabah ve akşam namazlarından bir saat önce Kuran okumak ve zikretmektir.

Alçak ve engebeli Kapıdağ Yarımadasının en yüksek noktası Kesetepe'de 782 m'dir. Kapıdağ, eskiden kıyıya çok yakın bir adayken, dar ve alçak bir kistakla (tombo) karayla birleşerek yarımada haline gelmiştir. Karayla bağlantısını sağlayan kıstak yağışlı dönemlerde bataklık durumuna gelir ve Belkis Bataklığı ya da Belkis Tombolosu olarak adlandırılır. Kapıdağ Yarımadasının gerek Erdek Körfezi(*), gerek Bandırma Körfezi(*) kıyıları geniş doğal kumsallarla kaplıdır. Marmara Adalarında da doğal kumsallar vardır.

İlçede başlıca ekonomik etkinlikler tarım, balıkçılık, madencilik ve turizmdir. Bitkisel üretimde zeytincilik ve bağcılık önemli yer tutar. Daha çok şaraplık üzüm yetiştirilir ve sofralık zeytin üretilir. Buğday ve az miktarda arpa, mısır, bakla, elma yetiştirilen öteki ürünlerdir. Balıkçılık gelişmiştir; avlanan balıklar İstanbul'a pazarlanır. Çiftliklerde modern yöntemlerle et ve yumurta verimi yüksek tavuklar yetiştirilir.

Erdek, 1960'larda canlanmaya başlayan iç turizmin önemli merkezlerinden biridir. İlçenin İstanbul'a yakınlığı turizmin gelişmesini hızlandırmıştır. Erdek kıyılarında

resmî ve özel kuruluşlara ait birçok dinlenme kampı, yazlık site ve konutlar, otel, motel ve başka turistik tesisler bulunmaktadır.

Erdek'in bulunduğu yöre, antik adı Misya olan bölgenin sınırları içindeydi. Yerleşim tarihinin İÖ 2000'lere uzandığı sanılmaktadır. Yöredeki en önemli yerleşim merkezi, Kapıdağ'ın güney kıyılarında Trakların kurduğu bir koloni kenti olan ve daha sonra Miletosluların yerleştiği Kyziros ya da Kyzikos'tu. O sıralarda Kapıdağ bir ada durumunda olduğundan Kyzikos, hinterlandı Pergamon'a (Bergama) kadar uzanan kuytu ve işlek bir limandı. Yöre daha sonra Bitinya ve Roma egemenliğine girdi. Konstantinopolis'in (İstanbul) Bizans'ın başkenti olması üzerine önemini yitirmeye başlayan Kyzikos, 943 ve 1063 depremlerinde büyük ölçüde yıkıldı. Bunun üzerine kent halkı bugünkü Erdek kentinin bulunduğu yerdeki Artake'ye taşındı. Önce Selçukluların, 14. yüzyılın başında da Karesioğullarının yönetimine giren Erdek, Orhan (Gazi) Bey zamanında Osmanlı topraklarına katıldı. 19. yüzyıl sonlarında Karesi sancığına bağlı bir kazaydı. 4 Temmuz 1920'de Yunanlılar tarafından işgal edilen Erdek, 18 Eylül 1922'de işgalden kurtuldu. Cumhuriyet sonrasında 1926'da Bandırma'ya bağlı bir bucak olan yöre, 1928'de yeniden ilçe yapıldı.

İlçe merkezi Erdek kenti Kapıdağ Yarımadasının güneybatısında, Erdek Körfezi kıyısında yer alır. Karayoluyla Bandırma'ya 19, Balıkesir'e 118 km uzaklıktadır. Kent yazın önemli bir turizm merkezi durumuna gelir. Deprem ve yangınlarla birçok kez harap olduktan sonra yeniden onarılan kentin çevresinde çok sayıda antik yerleşme olduğu bilinmektedir. Ama bunlardan pek azı günümüze ulaşabilmiştir. Kyzikos'taki ünlü Hadrianus Tapınağı'ndan, bugün "Mağara" olarak adlandırılan yerde, yalnızca temellerin kaldığı görülmektedir. Yöredeki kazılarda ele geçen bazı heykel, kabartma ve başlıca buluntular İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde ve 1949'da açılan Erdek Açık Hava Müzesi'nde sergilenmektedir.

Erdek Belediyesi 1900'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 26.547; kent, 13.246.

Erdek depremi, 4 Ocak 1935'te Balıkesir'deki Erdek ile Marmara Adasının bulunduğu bölgeyi etkileyen şiddetli yer sarsıntısı. Şiddeti Richter ölçeğine göre 6,4, odak derinliği 30 km, konumu 40° 40' kuzey enlemi ve 27° 49' doğu boylamı olan deprem İstanbul, Edirne ve İzmir'de de etkili olmuştur. Bu depremde Marmara Adasında ağır hasar olmuş, Gündoğdu, Çınarlı ve Asmalı köyleri tümüyle, Marmara bucak merkezi ise kısmen yıkılmıştır. Avşa Adasındaki Türkeli köyünde 128 bina, Yığıtler köyünde ise tüm binalar yıkılmıştır. Ayrıca Paşalimanı bucak merkezi ile Balıklı köyü kısmen; Kapıdağ Yarımadasında, Narlı, Ocaklar ve İlhan köyleri tümüyle yıkılmıştır. Depremde 5 kişi ölmüş ve 30 kişi yaralanmıştır.

Erdek depreminin olduğu alan Türkiye'nin birinci derece deprem bölgesi içindedir. İlçe, Gemlik Körfezi Kırık Kuşağının uzantısı üzerinde bulunmaktadır. İlçenin düzlük ve kumsal olan bölümü, yerleşmemiş deniz birikintilerinden, kuzey kesiminde yükselen yamaçlar ise granit ve kristalin şistlerden oluşur. Bölge, yakın çevrede görülen depremlerin de etkisi altında kalmaktadır.

Erdek Körfezi, Marmara Denizi'nin güneybatısında körfez. Kapıdağ Yarımadası'nın(*) kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu kı-

yıllarıyla Marmara Bölgesi'nin Güney Marmara Bölümü'nün doğu-batı doğrultulu kıyıları arasında yer alır. Üçgen biçimli körfez, doğusundaki Bandırma Körfezinden(*) Kapıdağ Yarımadasını karaya birleştiren, sonradan oluşmuş basık bir kıstakla (tombolo) ayrılır. Kuzeybatı açıklarında Marmara Adaları vardır. Kuzeyde ve kuzeydoğuda Kapıdağ Yarımadası, kuzeybatıda da Marmara Adalarıyla kuzey rüzgârlarından korunan körfezin kıyıları bağlar ve zeytinliklerle kaplıdır. Güzel kumsalları ve yeşil görünümüyle Erdek kentinin karşısındaki Zeytinliada ile Apostol mesiresi, Kyzikos (Belkıs) kalıntıları, Seyitgazi Tepesi, Narlı köyü kıyıları, Erdek Körfezinin önemli turistik alanlarıdır. Balıkçılık da yapılan sığ körfezin en derin yeri 47 m kadardır.

Erdel, TRANSILVANYA (Ormanın Ötesi) olarak da bilinir, Doğu Avrupa'da tarihsel bölge. 11-16. yüzyıllarda Macaristan'a bağlıydı. 16-17. yüzyıllarda Osmanlı Devleti içinde özerk bir prenslik oldu. 17. yüzyıl sonunda Macaristan'a geri verildi ve 1918'de Romanya topraklarına katıldı. Adına ilk kez, 12. yüzyıldan kalma tarihsel

16. yy ortasında Erdel

belgelerde rastlanır. Bölge kuzeyden ve doğudan Karpat Dağları, güneyden Transilvanya Alpleri, batıdan Bihar Dağlarıyla çevrilidir. Komşu Maramureş, Crişana ve Banat bölgeleri de zaman zaman bu bölgenin bir parçası sayılmıştır.

Bölge, Daçya Krallığı'nın (İÖ 1. yy-İS 1. yy) ve Roma İmparatorluğu'na bağlı Daçya eyaletinin (İS 106'dan sonra) çekirdeğini oluşturuyordu. Roma lejyonlarının İS y. 270'te çekilmesinin ardından çeşitli barbar kabilelerin istilasına uğradı. Bölgede yaşayan Romalılaşmış Daçyalılar bunun üzerine, ya dağlara göçüp kültürlerini korudular ya da güneye göç ettiler. Böylece Tuna'nın güneyindeki Roma topraklarından ve Balkanlar'dan getirilen halklar bölgeye yerleştirildi. 9. yüzyılın sonunda bölgeyi fetheden Macarlar, efsaneye göre Kral I. István'ın yerli prens Gyula'yı yenmesiyle (1003) kesin biçimde bölgeye egemen oldular. Macarlar bölgenin siyasal ve ekonomik gelişmesini desteklediler. Bu gelişme 1241'deki Moğol istilasıyla kesintiye uğradıysa da Erdel Macaristan'ın bir parçası olarak kaldı ve sonraki yüzyıllarda özel bir özerk birim durumuna geldi. Bu dönemde kendi özel valisi (voyvoda), türdeş olmamakla birlikte (Szekler, Sakson ve Macar kolonicilerin torunları) birleşmiş bir soylular sınıfı ve kendi anayasası vardı.

Osmanlıların Mohaç Savaşı'yla (1526) Macaristan'ı kesin yenilgiye uğratmasının ardından Erdel bağımsızlığını kazandı. Voy-

voda János Zápolya Macaristan kralı seçildi (Kasım 1526) ve Macaristan tahtını ele geçirmek isteyen Habsburg hanedanından I. Ferdinand'a karşı 12 yıl boyunca savaştı. Macaristan'ın Habsburglarla Osmanlılar arasında paylaşılmasından sonra Erdel Osmanlı egemenliğinde özerk bir prenslik oldu (1566).

17. yüzyılda Báthory hanedanı (kesintilerle hd 1570-1613), István Bocksay (hd 1605-06), Gábor Bethlen (hd 1613-29) ve I. György Rákóczi (hd 1630-48) tarafından yönetilen Erdel, bağımsız konumunu sürdürebilmek amacıyla Osmanlı padişahını Habsburg imparatoruna karşı kışkırttı. Erdel, Habsburgların müdahalesinin yanı sıra ülke içinde birbirini izleyen dinsel kavgalardan da, uluslararası bir güç, Habsburglara karşı Macarların özgürlüklerinin koruyucusu ve Doğu Avrupa'da Protestanlığın kalesi olarak çıktı.

II. György Rákóczi döneminde (1648-60) Erdel'in büyüyen gücünü durdurmak isteyen Osmanlılar, bölgenin batısındaki stratejik toprakları ayırarak kendilerine bağlı Mihály Apafi'yi buranın prensi yaptılar (1662). Kısa süre sonra Osmanlılar Viyana önlerinde yenilgiye uğradılar (1683). Toprakları Habsburglar birliklerince istila edilen Erdelliler, böylece İmparator I. Leopold'un süzerenliğini kabullendiler (1687); Erdel resmi olarak, Habsburgların denetimindeki Macaristan'a katıldı ve imparatora bağlı valilerin doğrudan yönetimi altına girdi. Osmanlılar 1699'daki Karlofça Antlaşması'yla Erdel'i Habsburglara verdiklerini kabul ettiler; prensliğin içindeki Habsburg karşıtı unsurlar 1711 tarihli Szatmár Antlaşması'yla imparatora boyun eğdiler.

Bunu izleyen yüzyıl boyunca Katolik ve bürokratik yönetimin baskıları giderek Erdel'in kendine özgü özelliklerini yitirmesine neden oldu. Szekler ve Sakson asıllı soyluların zamanla azalan etkisini gölgede bırakan güçlü Macar hareketi, prensliğin özel yönetimden vazgeçip Macaristan'la birleşmesi için çalışmalar yaptı. 1848 Macar Devrimi sırasında Erdel Macarları başkaldırıların yanında yer aldı. Ulus bilinçleri gelişmekte olan Rumen köylüleryse siyasal ve dinsel özgürlüklerinin genişletilmesi için harekete geçerek Macarlara karşı koydular ve Habsburglara bağlılık yemini ettiler. Böylece bir kez daha Macaristan'ın egemenlikleri altına alan Habsburglar, Erdel'i Macaristan'dan ayırarak burada imparatorluğa bağlı sert ve mutlakıyetçi bir yönetim kurdular. Erdel 1867'den yeniden Macaristan'a bağlandığında nüfusunun çoğunluğunu Macarlar oluşturuyordu.

Avusturya-Macaristan, I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkınca, Erdelli Rumenler topraklarının Romanya'ya birleştirilmesini ilan ettiler. Müttefikler 1920'de Trianon Antlaşması'yla birleşmeyi onayladılar. Macaristan, II. Dünya Savaşı sırasında 1940'ta Viyana'da yapılan antlaşmayla Erdel'in yaklaşık beşte ikisini yeniden ele geçirdiyse de bölgenin tümü 1947'de yeniden Romanya'ya verildi.

Erdel halısı, SIEBENBÜRGER HALISI olarak da bilinir, Erdel (Transilvanya) yöresindeki kiliselere dindar ailelerce bağışlanmış döşeme yaygılarına verilen genel ad. Bir bölümü Türklerle yüzyıllar öncesinde girilmiş sıkı ticaret ilişkileri sırasında gelmiş Anadolu halılarından. Genelde Erdel halılarının hepsinin Anadolu kökenli olduğu ve çeşitli türlerinin de, desen benzerlikleri göz önüne alınarak, Anadolu'nun değişik halı merkezlerinden kaynaklandığı düşünülür. Buna karşılık teknik, ağırlık ve renkler arasındaki benzerlikler, çoğunun birbirine yakın yerlerde, büyük olasılıkla da 17. ve 18. yüzyıl

Bir Erdel halısı örneği, 17. yy; Joseph V. McMullan Koleksiyonu

Collection of Joseph V. McMullan. Fotoğraf: Otto E. Nelson - EB Inc.

larda Erdel'de ya da Trakya yöresinde yapılmış olduğunu düşündürmektedir. Ama bütün bu varsayımlar henüz kesinlik kazanmış değildir.

Kuşlu halılar, Lotto halıları, iki ucu mihraplı halılar, çubuklu Ladikler ve Gordes, Milas, Konya halılarına benzeyen çeşitli seccadeler en çok karşılaşılan Erdel halısı türleridir. Erdel halılarının hepsinin pek çok taklidi yapılmıştır.

Erdemli, Akdeniz Bölgesi'nde, İçel iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 2.078 km² olan Erdemli ilçesi kuzeyde Konya ili ve Merkez ilçe, doğuda gene Merkez ilçe, güneydoğuda Akdeniz, güney ve batıda Silifke ilçesi, kuzeybatıda da Karaman iliyle çevrilidir.

İlçe toprakları, Akdeniz kıyısı boyunca uzanan dar bir ova şeridiyle bunun hemen gerisinde dik bir duvar gibi yükselen dağ sıralarından oluşur. Orta Toroslar'a bağlı Bolkar Dağları(*), Akdeniz kıyısına koşut olarak yüksek ve düzgün sıralar biçiminde uzanır. Bu sıranın yüksek kesimleri Konya ve Karaman illeriyle doğal sınırı oluşturur. Yer yer sedir ormanlarıyla kaplı olan dağlar, küçük ve hızlı akışlı akarsularla parçalanmıştır. Bu akarsuların en önemlilerinden olan Alata (Sorgun) Çayı, ilçe merkezinin hemen doğusunda, Lamas (Limonlu) Çayı ise birkaç km güneybatısında denize dökülür. Akarsuların taşıdığı alüvyonların oluşturduğu sulak ve verimli ovalar, kıyı boyunca 5-8 km genişliğinde kesintisiz bir şen biçiminde uzanır. İlçenin düzgün kıyılarına da ince kumlu doğal plajlar yer alır.

İlçede ekonomik etkinliklerden başlıcası tarımdır. Modern yöntemlerle yapılan bitkisel üretim tümüyle pazara yöneliktir. Soğuk kuzey rüzgârına karşı korunaklı, sıcak ve nemli olan kıyı şeridinde, turfanda sebzeçilik yapılır ve turuncuiller üretilir. Rüzgâr almayan sıcak yörelerde az miktarda muz da yetiştirilir. Turuncgil bahçelerinin yarısından fazlası limonluklara ayrılmıştır. Sonbahar ve kış aylarında turuncgil toplama ve paketleme işlerinde çalışmak üzere yöreye yoğun bir mevsimlik işçi akını olur. Kıyıda uzaklaştıkça Akdeniz bitkilerinin yerini, tarla bitkileri ile öteki meyve türleri alır. Bu kesimde en çok buğday ve arpa ekilir. Sulanabilen yerlerde elmacılık yapılır. Ormançılık da önemli geçim kaynaklarından. Antepfıstığı yetiştiriciliği özendirilmekte ve ayrıca yaygın olarak bağcılık yapılmaktadır.

maktadır. Dağlık kesimlerde ve eşik alanlarda, hayvancılık önem kazanır. Yazın Toroslar'daki yaylalara çıkan, kışın ise daha güneye inen yarı göçebelere önemli miktarda küçükbaş hayvan yetiştirir. Kıyı kesiminde de balıkçılık yapılır. Geleneksel el sanatları, ilçe düzeyinde canlılığını korumakta, köylerde el dokumacılığı yapılmakta ve sepet örülmektedir. Turizm son yıllarda gelişmeye başlamıştır. Erdemli Çamlığı orman içi dinlenme yerinde 200 çadırılık kamp ve piknik alanlarıyla plaj tesisleri vardır.

1953'te Silifke'nin Yağlıca ve Mersin'in Elvanlı bucaklarının birleştirilmesiyle oluşturulan ilgenin merkezi olan Erdemli kenti, yeni bir yerleşmedir. 1950'de 820 olan nüfusu 1990'a değin yaklaşık 37 kat artmıştır. Kıyı kesimindeki iş ve iyi gelir olanakları, dağlık kesimden buraya önemli ölçüde nüfus akışına yol açmıştır.

Erdemli kenti, Alata Çayının ağzındaki ovanın batı kenarında yer alır. Mersin-Silifke karayolu üzerinde ve Mersin'e 35 km uzaklıktadır. Turuncil ve muz bahçeleri arasında güzel bir görünümü olan kentte doğrama, turuncil ambalajlama tesisleri, hızarlar, dokuma, konfeksiyon, biriket atölyeleri ve un değirmenleri vardır. Kentte bir devlet hastanesi bulunmaktadır. Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ne bağlı İçel-Erdemli Deniz Bilimleri Enstitüsü 1978'de açılmıştır.

İlçe sınırları içinde Korykos(*) antik kentinin kalıntıları bulunmaktadır. Ünlü Kız Kalesi, Korykos'un karşısındadır. Yörenin tarihsel buluntuları Erdemli Müzesi'nde sergilenmektedir.

Erdemli Belediyesi 1954'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 100.563; kent, 30.042.

Erdişir I ve II bak. Ardeşir I; Ardeşir II

erdişilik, HERMAFRODİTLİK ya da ERSELİKLİK olarak da bilinir, aynı bireyde erkek ve dişi üreme organlarının birlikte bulunması. Çiçekli bitkilerin çoğunda ve solucanlar, yosunhayvanları, *Trematoda* sınıfı, salyangozlar, sümüksü böcekler ve *Cirripedia* alt sınıfı gibi yavaş hareket eden, çoğunlukla başka bir hayvan ya da bitkiye yapışarak asalak olarak yaşayan omurgasızlarda erdişilik görülür.

İnsanlarda çok ender rastlanan bir bozukluk olan erdişilikte, vücutta erbezleri ve yumurtalıklar bulunur; dış üreme organlarının da her iki cinsin ait özellikler taşımasından başka, hücrelerin kiminde erkek (XY) kiminde ise dişi (XX) kromozom çiftleri görülür. Cinsiyet seçimi, dış üreme organlarında hangi cinsin ait özellikler baskınsa o cins yönünde yapılır. Doğumdan hemen sonra yapılması gereken bu seçim sonucunda öteki cinsin ait iç organlar cerrahi girişimle çıkartılır; dış organlar yeniden biçimlendirilir. Dış görünüşleri bir cinsin özelliklerini gösterdiği halde kromozom yapısı ve üreme organları öteki cinsinkilere benzeyen kişilerde yalancı erdişilikten(*) söz edilir.

Erdmann, Kurt (d. 1901, Hamburg, Almanya - ö. 1964, Berlin, AFC), İslam ve Ön Asya sanatı alanındaki çalışmalarıyla tanınmış sanat tarihçisi. Özellikle halı ve seramik sanatıyla ilgili araştırmalar yapmıştır. Önce Hamburg ve Tübingen'de Alman filolojisi, ardından da Marburg ve Hamburg'da sanat tarihi öğrenimi gördü. 1927'de doktorasını tamamladıktan sonra Berlin Müzesi İslam Yapıtları Bölümü'ne girdi. 1945'e değin sürdürdüğü bu görevi sırasında, 1938'de Alman Arkeoloji Enstitüsü'nce İstanbul'a çağrıldı. 1939'da Kahire Üniversitesi'nde ve 1945'ten başlayarak Hamburg Üniversitesi'nde İslam sanatı, 1948'de profesör olduktan bir yıl sonra Bonn Üniversitesi'nde Ön

Asya sanatı tarihi, 1950-58 arasında da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nde Türk-İslam sanatı dersleri verdi. Daha sonra Batı Berlin Müzesi yöneticiliğine getirildi.

İstanbul Üniversitesi'ndeki görevi süresince birçok Türk sanat tarihçisinin yetişmesine katkıda bulundu. Berlin sanat tarihi okulunun kataloglamaya ve geniş bir kaynak bilgisine dayanan yöntemini Türkiye'de uyguladı. İki cilt olarak yayımladığı *Das anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts* (1961); 13. Yüzyıl Anadolu Kervansarayları adlı kitabının 3. cildini ölümünden sonra eşi Hanna Erdmann derledi ve *Das anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts, die Ornamente* (1976, 3 cilt; 13. Yüzyıl Anadolu Kervansarayları, Bezemeler) adıyla yayımladı. Öteki önemli yapıtları arasında *Orientteppiche* (1935; Doğu Halıları), *Sasanidische Kunst* (1937; Sasani Sanatı), *Die Kunst des Irans zur Zeit der Sassaniden* (1943; Sasani Döneminde İran Sanatı) ve *Der türkische Teppich des 15. Jahrhunderts* (1975; 15. Yüzyıl Türk Halı Sanatı) sayılabilir.

Erdok, Neşe (d. 26 Ağustos 1940, İstanbul), 1970'lerde yeni bir canlılık kazanan figüratif anlayış doğrultusunda çalışan ressam.

1958-63 arasında okuduğu İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'nde Neşet Günel'in öğrencisi oldu. 1963'te açılan Avrupa sınavını kazandı; 1965 ve 1966'da İspanya'da, 1967-72 arasında da Fransa'da çalıştı. Türkiye'ye döndükten sonra Akademi'de Neşet Günel Atölyesi'ne asistan olarak atandı. 1981'de Vakko'nun düzenlediği "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" konulu resim yarışmasında aynı adlı yapıtıyla büyük ödülü, 1986'da Sedat Simavi Vakfı Görsel Sanatlar Ödülü'nü kazandı.

Erdok, hocası Neşet Günel'in yalın ve akılcı figür anlayışından etkilenmiştir. Burjuva değerlerine karşı çıktığı toplumsal içerikli resimlerinde çoğunlukla çocukları, satıcıları, hastaları, sakatları ve yaşlıları konu edinir. Bu tiplerin yalnız dış görünüşlerini değil, iç yaşantılarını da (çoğu kez karamsar bir bakış açısıyla) tuvale yansıtır ve bunun için yer yer biçim bozma, vurgulama ve abartma gibi yollara başvurur. Tek figürlerinin ("Plastik Çiçek Satıcısı", 1982) yanı sıra ikili, üçlü ("İsyanlar", 1981) ya da beşli figür gruplarında boyutları özellikle gerçeğe yakın olacak kadar büyük tutarak konunun çarpıcılığını daha da belirginleştirir. Figürleri genellikle tek renkli uçuk bir fon önünde, cepheden ve yalınlaştırılmış biçimde betimleyerek öne çıkarır ve izleyiciyi ezercesine egemen kılar. Gerek bu yöntem, gerekse anıtsal kurguları Erdok'un resimlerine yer yer gerçeküstücü bir nitelik kazandırmaktadır. Bütün resimlerinde figürler aynı zamanda portre özelliğine sahiptir. İnce ve sağlam bir desen anlayışı, ışık-gölge, biçim-leke gibi değerlere ve ayrıntıya verdiği önemle Erdok, yarı akademik, yarı klasik bir özellik kazanmıştır. İlkçağ sanatlarında, özellikle de Mısır sanatında portre konusunda çalışmalar yapmıştır. *Figüratif Resimde "Bakış" Diyalektiği ve Bakış-Espas İlişkisi* (1977) adlı bir kitabı vardır.

Erduran, Ayla (d. 22 Ağustos 1936, İstanbul), üstün yorum gücüyle tanınan keman virtüdüzü.

Behçet Sabit Erduran'ın kızıdır. İlk keman derslerini beş yaşındayken Karl Berger'den aldı, ilk konserini 10 yaşında verdi. Kızının yeteneğini gören babası küçük yaşında ona bir Stradivarius keman aldı. On bir yaşında Paris Konservatuarı'na giren Erduran, öğ-

renimini Benedotti ile sürdürdü. Bu okulu başarıyla bitirdikten sonra 1951-55 arasında ABD'de Juilliard Müzik Okulu ve Curtis Müzik Enstitüsü'nde Galamian ve Zino Francescatti ile çalıştı. 1956'da Polonya'daki turneden sonra Moskova'ya geçerek verdiği konserde Oystrah'la tanıştı ve bir süre onunla çalıştı. 1957'de Polonya'da Poznan'da yapılan III. Wieniawski Keman Yarışması'nda birincilik ödülünü kazandı. 1958'de Bükreş'te Ulvi Cemal Erkin'in *Keman Konçertosu*'nu çaldı. 1959-61 ara-

Ayla Erduran

İzmirli Yayıncılık Arşivi

sında Avrupa, ABD ve Kanada'da konser turnelerine çıktı. 1961'deki Kanada turnesinde verdiği konser sayısı 84'e ulaştı. 1962'de Londra'da Henriette Cohen Ödülü'nü kazandı. 1965'te Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası (CSO) solist sanatçılığına atandı. Aynı yıl Londra'da Albert Hall'da, Gennadi Rozdetsvenski'nin yönetimindeki Londra Senfoni Orkestrası'yla birlikte Brahms'ın Opus 77 *Re Major Keman Konçertosu*'nu çaldı. BBC tarafından yayınlanan bu konserden sonra Cenevre'de Jan Sibelius'un doğumunun 100. yılını (8 Aralık 1965) kutlamak için düzenlenen büyük konserde Ernest Ansermet yönetimindeki ünlü Suisse Romande Orkestrası eşliğinde Sibelius'un *Re Minör Keman Konçertosu*'nu seslendirdi. 1973'te devlet sanatçısı seçildi. Çalışmalarını İsviçre'de sürdürmektedir.

Erduran, Behçet Sabit (d. 15 Şubat 1886, İstanbul - ö. 10 Eylül 1980, İstanbul), Türkiye'de ürolojinin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuş hekim.

İlk ve orta öğrenimini Çanakkale ve İstanbul'da yaptı. 1909'da, Darülfünun-ı Osmani Ulum-ı Tıbbiye Şubesi öğrencisiyken, Cemil Paşa'nın (Topuzlu) hariciye (cerrahi) kliniği bünyesinde açtığı seririyat-ı cerrahi-turuk-ı bevlîyenin (idrar yolları cerrahisi-üroloji kliniği) başına muallim muavini

Behçet Sabit Erduran

Ana Yayıncılık Arşivi

(doçent) olarak getirilen Dr. Papa'nın yanında, ilk üroloji asistanı oldu. 1917'de Almanya'ya gönderildi. Berlin'de iki yıl yakın çeşitli kliniklerde çalışarak üroloji uzmanlığına yükseldi. 1918'de İstanbul'a

dönüşünde Gureba-i Müslimin Hastanesi Üroloji Servisi şefliğine getirildi. 1925-33 arasında İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi'nde Üroloji Kliniği öğretim üyesi ve fakülte genel sekreteri olarak görev yaptı. 1933 Üniversite Reformu'nda profesörlüğüne atandığı Üroloji Kliniği'nden 1956'da emekli oldu.

Erduran ürolojinin cerrahiden ayrılması ve gelişmesi için çaba harcadı. Türk Üroloji Cemiyeti'ni kurdu. Derneğin yayın organı *Türk Üroloji Dergisi*'nde yazdığı yazılarda modern ürolojinin temel ilkelerini ele aldı. Çeşitli uluslararası kongrelerde sunduğu bildirilerle dikkati çekti. *Üroloji Neşriyatım 1921-1953* (1954) adlı yapıtı araştırma ve gözlemleriyle yaptığı ameliyatlar üzerine makalelerini içerir. Ayrıca *Ürolojide Endoskopi* (1955) adlı bir yapıtı daha vardır.

Erduran, Refik (d. 1928, İstanbul), gazeteci ve oyun yazarı. Günlük fıkralarında güncel olayları, oyunlarında toplumsal bozuklukları sergileyip irdelemiştir.

Ortaöğrenimini Robert Kolej'de tamamladı (1947). ABD'de Cornell Üniversitesi

Refik Erduran
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

Tiyatro Tarihi ve Dram Bölümü'nde öğrenim gördü. Türkiye'ye döndükten sonra Haldun Sel ve Ertem Eğilmez'le birlikte *Çağlayan* Yayinevi'ni kurdu. İlk yapıtı *Yağmur Duası* (1954, 1975) bu yayinevi tarafından yayımlandı. Daha sonra yazdığı *Deli* (1957), *Bir Kilo Namus* (1958) ve *Cengiz Han'ın Bisikleti* (1959) adlı oyunları ile ün yaptı.

Daha çok güldürü ve vodvil türünde yazdığı oyunlarında genellikle orta sınıftan insanları ve kendini toplumsal gerçeklerden soyutlanmış aydınları ele alan Erduran, toplumsal bozuklukları canlı bir anlatımla dile getirmiştir. Daha sonraki tiyatro yapıtları arasında *Karayar Köprüsü* (1959), *İkinci Baskı* (1960), *Büyük Jüstinyen* (1961), *Ayı Masalı* (1963), *Kartal Tekmesi* (1966), *Keleşçe* (1967), *Turpsuyu* (1969) ve *Tamirci* (1985) sayılabilir.

1965'te *Milliyet* gazetesinde başladığı fıkra yazarlığını 1971'e değin sürdürdü; 1981'den sonra *Güneş*, ardından da *Meydan* gazetesinde yazdı. Fıkralarında güncel olaylardan yola çıkarak bürokrasi, çağın gerisinde kalmış yasalar gibi konuları esprili bir dille işledi.

Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nin fıkra yarışmasında birinciliği bulunan Erduran, Haldun Taner'in ölümünden (1986) sonra Uluslararası Tiyatro Enstitüsü (ITI) Türkiye Şubesi'nin başkanlığını yapmıştır. Gençlik anılarını *Gülerek* (1987) adlı kitapta toplamıştır.

Erebuni, İÖ 8. yüzyılın ilk çeyreğinde Kral I. Argişti'nin yaptırdığı sanılan Urartu kalesi. Ermenistan'da Erivan yakınındaki Arin Berd Tepesinde. Ruslar burada daha çok saray ve tapınak çevresinde kazı yapmışlardır. Her iki yapıda da, beyaz zemin üstüne daha çok koyu mavi ve kırmızı renklerle yapılmış duvar resimleri vardır. Bunlar Asur duvar resimleriyle belirgin benzerlikler gösterir. Saraydaki 30 sütunlu bir mekân özellikle ilginçtir. Bazı araştırmacılar buna Ahameniş mimarlığında rastlanan abadanların (sütunlu taht salonu) öncülü olarak bakarlar.

Ereğli, İç Anadolu Bölgesi'nde, Konya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 4.959 km² (1989) olan Ereğli ilçesi kuzeydoğu ve doğuda Niğde ili, güneyde Halkapınar ilçesi, güneybatı ve batıda Karaman ili, kuzeybatıda Karapınar, kuzeyde de Emirgazi ilçeleriyle çevrilidir.

İlçe toprakları ortalama 1.000 m yüksekliğinde düz ve hafif engebeli topraklardan oluşur. Güneydoğu kesimini doruğu ilçe sınırları dışında kalan Aydos Dağı, kuzeybatı kesimini de sönmüş bir yanardağ olan Karacadağ engebelendirir. Bu yüksek alanların ortasında geniş Ereğli Ovası uzanır. Yaklaşık 1.000 km²'lik bir alanı kaplayan Ereğli Ovası, kapalı bir havza olan Konya Ovasının en çukur kesimidir. İvriz (Aydınkent) Çayının suladığı ova, kuzeyde Obruk platosu, güneyde ise Akdeniz Bölgesi'nde kalan Bolkar Dağlarıyla sınırlanır. Doğuda Bor, batıda ise Horamış ovalarıyla birleşen Ereğli Ovasının bir bölümü bataklık durumundaki Akgöl'le kaplıdır. Büyük bir bölümü kurutulmuş olmasına karşın, Türkiye'nin başlıca sulak alanlarından biri olma özelliğini koruyan Akgöl, Ereğli Sazlıkları adıyla da anılır. Bu sazlık ve bataklıklar 200'den fazla kuş çeşidinin doğal yaşama alanıdır. Yağışların yetersizliği, yerüstü su kaynaklarının azlığı ve toprakların tuzluluğu gibi sorunlara karşın, Konya'nın önemli tarım alanlarından biridir. Yeraltı sularından yararlanmak için açılan kuyuların yanı sıra İvriz Çayı üzerinde sulama ve taşkın önleme amaçlı İvriz Barajı yapılmıştır.

Ereğli, Konya'nın ekonomik bakımından gelişmiş ilçelerinden biridir. Nüfusun büyük bölümü bitkisel üretimle uğraşır. En çok ekilen tarla ürünleri buğday ve arpadır. Şeker pancarı, patates ve soğan üretimi de önem taşır. Ereğli, Konya'nın başta gelen sebze ve meyve üretim alanlarından biridir. Kara iklimi koşullarına uygun pek çok sebzenin yetiştiği ilçenin havucu ünlüdür. İlçeden İç Anadolu'nun pek çok kentine sebze satılır. 1984'te Konya ilindeki elma üretiminin yaklaşık yüzde 12'sini karşılayan Ereğli'den elma ihracatı da yapılır. Yörede çok eski bir geçmişi olan bağcılık, ilçenin her kesiminde yaygındır. Halkapınar ilçesinin Aydınkent (eskiden İvriz) köyü yakınında bulunan ve sağ elinde üzüm salkımları, sol elinde buğday başakları tutan Hitit bereket tanrısıyla bir yerel yöneticiyi betimleyen İvriz Kaya Kabartması(*), yörenin ana ürünlerinin o zamanlarda bile buğday ve üzüm olduğunu göstermektedir. İlçede çok miktarda koyun, Ankara keçisi ve kıl keçisi de yetiştirilir. Şeker pancarı üretilen yerlerde sığır besiciliği yapılır. 1937'de işletmeye açılan Sümerbank Ereğli Pamuklu Sanayii Müessesesi iplik, dokuma ve hazır giyim üretimi yapmaktadır. Nişasta, un ve meyve suyu fabrikalarıyla, çok sayıda dokuma atölyesinin yer aldığı ilçede bir de küçük sanayi sitesi vardır. İlçede magnezit yatakları da bulunur.

Antik Çağda Kybistra adıyla bilinen Ereğli, Hitit dönemi sonunda kent devleti olarak bir yerel hükümdarlığa başkentlik yaptı.

Asur, Frigya, Lidya ve İÖ 6. yüzyılda Pers egemenliğine giren Kybistra, kısa bir süre Makedonya yönetiminde kaldıktan sonra Selevkosların egemenliğine girdi. İÖ 1. yüzyılda Roma ile Pontus arasında el değiştiren yöre halkı İÖ 64'te yönetimi ele geçiren Romalılar tarafından köle olarak ilân edildi. Bu nedenle Hristiyanlık yöre halkı arasında hızla yaygınlaştı. Bizans imparatoru Herakleios (610-641) zamanında Herakleia adıyla yeniden kuruldu. 9. yüzyılda Arapların, 1077'de Anadolu Selçuklularının yönetimine giren Herakleia, Haçlılar tarafından birkaç kez yakılıp yıkıldı. Karamanlılarla Eretna Beyliği arasında çekişme konusu oldu. Ardından Memlük ve İlhanlı saldırılarına uğradı. Önce I. Bayezid (Yıldırım), sonra da II. Mehmed (Fatih) tarafından Osmanlı topraklarına katıldı. Kesin olarak Osmanlı Devleti'ne bağlanması 1471'e rastlar. 1832'de Mısır ordularınca işgal edildi. Bir yıl sonra Kütahya'da yapılan antlaşmayla yeniden Osmanlı topraklarına katıldı. 19. yüzyılda, Konya vilayetinin Merkez sancağına bağlı bir kaza olarak yönetiliyordu.

Ereğli kenti, Ereğli Ovasının güneydoğu ucunda, Bolkar Dağlarının kuzeyinde yer alır. Adının Herakleia'nın zamanla değişime uğrayarak biçimlendiği sanılır. Konya'yı Çukurova'daki kentlere bağlayan karayolu kentin kuzeyinden, Niğde-Karaman karayolu ve Konya-Ulukışla demiryolu kentten geçer. Karayoluyla Konya'ya 148 km uzaklıktadır. Tarih boyunca üretim potansiyeli zengin bir alanda yer alması ve demiryolunun 20. yüzyıl başlarında buradan geçmesi, pazara açılmasında ve gelişmesinde önemli bir etken olmuştur. Nüfus açısından Konya'dan sonra ilin ikinci büyük kentidir. Kentte Devlet ve SSK hastaneleri bulunmaktadır.

Ereğli, tarihsel yapılar açısından zengin bir yerleşmedir. Cami, tekke, imaret ve türbeden oluşan 15. yüzyıl yapısı Karabaş Veli Külliyesi; Selçuklu yapısı olduğu sanılan Ereğli Ulucamisi; 16. yüzyıldan kalma Ağalar Mescidi; mescit, tekke, imaret, türbeden oluşan ve 14. yüzyılda yapıldığına ilişkin yazıtı olan Şeyh Şahbeddin Zaviyesi ile Mimar Sinan'ın yaptığı Rüstem Paşa Kervansarayı bunların en önemlileridir. 1967'de açılan Ereğli Müzesi'nde Ankara ve İstanbul'dan getirilen çeşitli tarihsel yapıtlarla Ereğli ve çevresinde ele geçirilen buluntular sergilenmektedir.

Ereğli Belediyesi 1871'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 116.847; kent, 74.283.

Ereğli, Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz Bölümü'nde, Zonguldak iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.132 km² (1986) olan Ereğli ilçesi doğuda Merkez ilçe ve Devrek ilçesi, güneyde Bolu ili, güneybatıda Alaplı ilçesi, batı ve kuzeyde de Karadeniz ile çevrilidir.

İlçe topraklarının büyük bölümü alçak dağlarla kaplıdır. Karadeniz'e koşut olarak uzanan Akçakoca Dağları fazla yüksek değilse de kıyı ile iç kesim arasında bir engel oluşturur. Genelde kuzeyden güneye ve batıdan doğuya gidildikçe yükseklik artar. İlçenin en yüksek noktası, güney kesimde 1.637 m'ye erişen Bucaklıyayla Tepesidir. Dağ sıraları kısa akışlı birkaç akarsu ile parçalanmıştır. Bunlardan biri, Ereğli kentinin güneyinden Karadeniz'e dökülen Güllüç Çayıdır. Birçok küçük derenin birleşmesiyle oluşan çayın üzerinde demir-çelik işletmesinin su gereksinimini karşılamak amacıyla 1966'da küçük bir baraj kurulmuştur. Bu barajın ardında küçük bir yapay göl vardır. İlçenin bir başka akarsuyu da güneydeki Akçakoca Dağları yamaçlarından doğan ve ilçe sınırları dışında denize dökülen Alaplı Çayıdır.

Türkiye'nin üç demir-çelik işletmesinden birinin yer aldığı Ereğli, bir ağır sanayi merkezidir. Ayrıca, başta madencilik olmak üzere gıda sanayisi, ticaret ve tarım ilçedeki öteki önemli ekonomik etkinliklerdir. 19. yüzyıl başlarında Ereğli'nin Köseazı yöresinde taşkömürü bulunmuş ve 1848'de yabancı şirketler tarafından işletilmeye başlanmıştır. Ereğli-Zonguldak Kömür Havzası'ndaki(*) taşkömürü Türkiye Taşkömürü Kurumu(*) tarafından çıkarılır. Kurumun, tümü de Zonguldak ili sınırları içinde bulunan beş ana üretim alanından biri olan Armutçuk, Ereğli ilçesinde yer alır. Ereğli kentinin 14 km kadar kuzeydoğusundaki Armutçuk'un kentle kara ve demir yolu bağlantısı vardır. Yörede çıkarılan taşkömürü Armutçuk'taki tesislerde yıkanıp antıldktan sonra demiryoluyla Ereğli'ye gönderilir. Ereğli'ye ulaşan taşkömürünün bir bölümü limandan gemilerle tüketim merkezlerine, bir bölümü de Ereğli Demir-Çelik İşletmeleri (ERDEMİR)(*) Kok Fabrikası'na gönderilmektedir. 1983'te Armutçuk'taki maden ocağında meydana gelen bir grizu patlaması 106 maden işçisinin ölümüne neden olmuştur.

Madencilik gelişmesi, öteden beri kadınlar tarafından sürdürülmekte olan tarımsal etkinlikleri fazla etkilemedi. Ereğli'de ağır sanayinin kurulduğu 1960'lara değin, ilçe halkının madenlerde çalışmayan büyük bölümü geçimini tarımdan ve tarımsal ürün ticaretinden sağlıyordu. Balıkçılık, ormancılık ve orman ürünlerini işleyen küçük sanayi de önemli ekonomik etkinliklerdi. 1960 öncesinde ilçe dışına satılan başlıca iki ürün kereste ve çilekti. Bitkisel üretime elverişli alanların büyük bölümü çilek tarlalarına ayrılmıştı. Ereğli çileğinin en önemli pazar İstanbul'du. 1960'larda ilçede ağır sanayinin ve buna bağlı olarak da kentleşmenin gelişimi, bitkisel üretimi olumsuz biçimde etkiledi. Çilek tarlalarında demir-çelik tesisleri ve apartmanlar yükselmeye başladı. İlçenin en önemli tarımsal etkinliklerinden çilekçilik böylece yok oldu. Bununla birlikte ilçe nüfusunun önemli bir bölümü geçimini hâlâ tarımdan sağlamaktadır. Ereğli'den Zonguldak'a uzanan kıyı şeridinde fındık bahçeleri vardır. 1984'te elde edilen 45.032 ton ürün Zonguldak'ın toplam mısır üretiminin yüzde 32 kadarını oluştuyordu. Buğday, patates ve arpa öteki önemli ürünlerdir. Sebze ve meyvecilik de önem taşır. Elma, armut ve önemli miktarda fındık ürünü alınmaktadır. İlçenin iç kesimlerinde sığır ve koyun yetiştirilirken, kıyı kesiminde balıkçılık öne çıkar. 1985'te yapılan bir araştırma Ereğli'nin Cemaller ve Tepeören köylerinin çay tarımına elverişli olduğunu ortaya koymuş ve üretim için deneme çalışmalarına başlanmıştır.

1970'lerde Ereğli'de demir-çelik sanayisine dayalı yan sanayiler ortaya çıkmaya başladı. İlçedeki özel tersanelerden biri, Türkiye'nin en büyük özel tersanesidir. Böyle büyük ölçekli kuruluşların yanı sıra küçük imalata ve onarıma yönelik işkolları da gelişmiştir. İlçedeki küçük sanayi kuruluşlarında en önemli yoğunlaşma metal eşya dalında görülür. ERDEMİR'de üretilen hammaddeyi işleyen çok sayıda haddehanenin ve dökümhanenin dışında, birçok soba, karyola, yedek parça imalatçısı ve dökme demirci vardır. Küçük sanayide bir başka yoğunlaşma da orman ürünleri dalında görülür. Çok sayıda keresteci, bıçkı ve hızar atölyesi, tekne yapım yerleri vardır. Ereğli'de küçük sanayinin bir kolunu da maden işçileri için özel ayakkabı üreten küçük atölyeler oluşturur. İlçe merkezindeki küçük sanayi işyerlerinin önemli bir bölümü

1980'lerin başında tamamlanan küçük sanayi sitesinde toplanmıştır.

Ereğli'nin İÖ 6. yüzyılda bir Megara kolonisi olarak kurulduğu sanılır. İlk adı da büyük olasılıkla Metropolis'ti. Karadeniz kıyısındaki ender doğal limanlardan biri olduğu için, her dönemde önemli bir yerleşme merkezi durumuna geldi. Gemicilerin Karadeniz'deki doğal sığınacağı olduğundan sonradan kente yarı tanrı Herakles'ten Herakleia Pontika adı verildi. Kent, Bitinya, Makedonya, Roma, Pontus, Bizans dönemlerinde koloni niteliğinden ötürü zaman zaman ekonomik özerkliğini korudu. Bizans dönemi sonlarında bir Cenova kolonisi durumundaydı. 14. yüzyılda Osmanlılar tarafından Cenovalılardan satın alındı. Osmanlılarca Bender-i Ereğli olarak adlandırıldı ve adı giderek Bendereğli'ye dönüştü. Herakleia Kalesi ve liman taşları. II. Mehmed (Fatih) zamanında Rumeli Hisarı'nın yapımında kullanıldı. Osmanlı döneminde gerileyen Ereğli, 19. yüzyılda taşkömürünün bulunup işletilmeye başlamasıyla yeniden canlandı. 19. yüzyıl sonunda Kastamonu vilayetine bağlı Bolu sancağının kazasıydı. Zengin taşkömürü yatakları ve limanı nedeniyle Kurtuluş Savaşı sırasında stratejik açıdan önem taşıyordu. 1920'de Fransızlar kenti denizden bombaladılar, sonra da kısa bir süre işgal ettiler. 1921'de Kuva-yı Milliye tarafından İstanbul'dan kaçırılan "Alemdar" römorkörü, peşindeki Fransız gambotundan kurtularak Ereğli limanında Anadolu kuvvetlerine katıldı. Cumhuriyet'le birlikte Ereğli, Zonguldak iline bağlı bir ilçe yapıldı.

İlçe merkezi Ereğli kenti, Zonguldak ve Karabük'ten sonra Zonguldak ilinin üçüncü büyük kentidir. 1960'larda Ereğli'de ağır sanayinin kurulması, çevredeki kırsal kesimden ve öteki Karadeniz illerinden büyük bir nüfusun kente göç etmesine yol açmıştır. Kentin nüfusu 1960'ta 8.812'ye 1970'te üç kattan çok bir artışla 28.904'e ulaştı. Öte yandan çevrede yer alan ve kentle bütünleşen, ama nüfusları kent nüfusuna katılmayan birçok köyle birlikte bugünkü kent nüfusunun 65 bini aşmış olduğu düşünülebilir. Güneydoğusunda inşa edilen demir-çelik tesisleri ve lojmanları, kentin yapısal bir değişim yaşamasına neden oldu. Böylece Ereğli kentinin hemen yanında, kendi içine dönük ve kendine yeterli ikinci bir yerleşme gelişti. Sanayileşmeyle birlikte, o döneme değin kent ana işlevlerinden biri durumundaki tarım ürünleri ticareti büyük ölçüde yok oldu. Bunun başlıca nedenlerinden biri sanayileşmeyle kentleşmenin arsa değerlerini artırması sonucunda kent çevresindeki tarım alanlarının konut ya da sanayi alanlarına dönüşmesi ve böylece tarımsal üretimin gerilemesidir. Bu süreç içinde hızlı apartmanlaşmanın yol açtığı yeşil alanların daralması ve kent içi ulaşımın güçleşmesi gibi düzensiz kentleşme sorunları yaşandı.

Ereğli kentinde canlı bir ticaret yaşamı vardır. 1964'te Ereğli Demir-Çelik limanının yapılmasıyla Ereğli, İstanbul ve yabancı ülkelerle doğrudan ticaret ilişkisi kurdu. Öte yandan ERDEMİR'in ödemelerini banka aracılığıyla yapması, kentte bankacılık sektörünün de hızla gelişmesine yol açtı.

Kentteki tek yükseköğretim kurumu Hacettepe Üniversitesi'nin Zonguldak Mühendislik Fakültesi'ne bağlı Ereğli Meslek Yüksekokulu'dur. Tedavi kuruluşları ise devlet ve SSK hastaneleridir. Kent, il merkezi Zonguldak'a karayoluyla 60 km uzaklıktadır.

Ereğli Belediyesi 1890'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 152.710; kent, 63.987.

Ereğli Demir-Çelik İşletmeleri (ERDEMİR), demir ve çelik üretiminde etkinlik gösteren entegre tesis. 1987'de adı Fatih Rüstü Zorlu olarak değiştirilmiştir.

Ereğli Demir Çelik Fabrikaları TAŞ 28 Şubat 1960 tarihli ve 7272 sayılı yasayla

Ereğli Demir - Çelik Fabrikaları'nda yüksek fırınların bulunduğu bölüm, Ereğli Anadolu Yayıncılık Arşivi

anonim şirket olarak kuruldu. Kurucu ortakları Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri, Sümerbank, Ankara Ticaret ve Sanayi Odası, Türkiye İş Bankası ve Koppers Associates SA'dır. Toplam 600 milyon TL olan kuruluş sermayesinin 306 milyon TL'lik bölümü, sermayelerinin tümü devlete ait olan Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri ile Sümerbank'a aitti.

Türkiye'nin, demir-çelik üreten ikinci, yassı mamul üreten ilk tesisi olan ERDEMİR'in yapımına Mayıs 1961'de Karadeniz Ereğlisi'nde başlanmış ve tesis 15 Mayıs 1965 tarihinde işletmeye açılmıştır. ERDEMİR'in kuruluşundaki yıllık üretim kapasitesi, 470 bin ton çelik, 50 bin ton pik demir, 221 bin ton sıcak çekilmiş mamul, 123 bin ton soğuk çekilmiş mamul ve 349 bin ton toplam yassı mamul olarak gerçekleşmiştir.

1985'te şirketin sermayesine katılan Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) arasında Türkiye Kalkınma Bankası, Ziraat Bankası, Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri, Sümerbank ve Güven Sigorta bulunmaktadır. ERDEMİR'deki kamu hisselerinin bir bölümü daha sonra halka satışa sunulmuştur.

Yüksek fırın bölümü, kok fabrikası, yan ürün tesisleri, çelikhane, sıcak ve soğuk haddehaneler, haddehane ikmal tesisleri, liman ve doklar ERDEMİR'in altı ana birimini; oksijen fabrikası, güç santrali ve tuzlu su pompa istasyonu da yardımcı birimlerini oluşturur. ERDEMİR ürünlerinin kullanıldığı başlıca üretim kolları otomotiv, elektrikli ev eşyaları, madeni eşya, ambalaj sanayileri ve konserveciliktir.

Ereğli Maden-i Hümayunu İdaresinin Nizamnamesi bak. Dilâver Paşa Nizamnamesi

Ereğli-Zonguldak Kömür Havzası, Karadeniz Bölgesi'nin batı kıyılarında taşkömürü yataklarının bulunduğu maden bölgesi. Havzanın 1910'da çıkan Teskere-i Samiye ile çizilen ilk sınırları batıda Alaplı'dan başlayarak doğuya doğru Karataş Suyu, Çakaloğlu Dağı, Kuzu köyü, Kızılkırış Dağı, Büyük Orman ve Yenice'den geçip Ulus üzerinden Kapı Suyu çizgisini izleyerek kuzeye, Karadeniz'e ulaşıyordu. Son sınırları 1968'de belirlenmiştir. Buna göre batıda Ereğli mendireğinden başlayan havza, Devrek, Yenice, Karabük, Araç ve Kastamonu'dan İnebolu mendireğine kadar uzanmaktadır. Karadeniz kıyısı boyunca

uzunluğu 180-200 km kadardır. 2.200 km²'si denizde, 11.150 km²'si karada olmak üzere toplam 13.350 km²'lik bir alanı kaplar. Testere-i Samiye ile havzada devlet izni olmadan arazi açmak ve bina yapmak yasaklanmıştır. 1986'da bu yasak kaldırılarak koşullu tapu verme uygulaması başlatılmıştır.

Havza Alp kıvrımları kuşağı içinde yer alır. Taşkömürü yataklarının temelinde Devoniyen Dönemde (y. 395-345 milyon yıl önce) ve Karbonifer Dönemde (y. 345 - 280 milyon yıl önce) oluşmuş kireçtaşları bulunmaktadır. Ama bu kireçtaşlarının altında yatan zeminin (temel) yapısı henüz saptanmamıştır. Karbonifer kireçtaşlarının üstünde daha genç dolomitler, kireçtaşları ve siyah şistler yer alır. Karbonifer Dönemde oluşan taşkömürü katmanları bu dizilerin üstünde bulunur. Havza son olarak Tersiyer (Üçüncü) Dönemin (y. 65-2,5 milyon yıl önce) ortalarında başlayan Alp dağ oluşumu sırasında şiddetli kıvrılma ve kırılmalara uğramıştır. Bunun sonucunda kırık (fay) çizgileri, ara katmanlar ve önemli kıvrımlar arasında kalan kömür damarları, ulaşılması ve çıkarılması güç bir duruma gelmiştir. Kömür damarlarının bulunduğu Karbonifer Dönem katmanları birkaç dizi halinde sıralanır. Bunlar Armutçuk, Zonguldak, Amasra, Pelitovası, Söğütözü-Azdavay dizileridir.

Resmî kaynaklara göre havzada kömürü ilk kez Ereğli'nin 15 km kadar doğusunda, Köseagzı'ndaki Neyren (Niren) Deresinin kıyısında 8 Kasım 1829'da Uzun Mehmet bulmuştur. Bu olay, havzadaki yerleşmelerde her yıl 8 Kasım'da düzenlenen toplantılarla anılır. Kozlu'daki iki maden kuyusuna Uzun Mehmet I ve II adı verilmiştir. Ama Ereğli'nin Kestaneci köyünden gemici Hacı İsmail'in havzada bulduğu kömür örneklerini 1822'de saraya götürdüğünü ve II. Mahmud tarafından beş kese altınla ödüllendirildiğini belirten kaynaklar da vardır. Abdülmecid döneminde havzanın yönetimi Hazine-i Hassa'ya verildi. Hazine-i Hassa'nın Galata sarraflarının kurduğu bir şirkete kiraladığı havza, Kurum Savaşı'nın çıkması (1853) üzerine bir İngiliz şirketi tarafından işletildi. Meşrutiyet dönemine değin Bahriye ile Ticaret, Ziraat ve Maadin nezaretlerinin denetiminde yabancı şirketler tarafından işletilen havza, 1908'de Havza-i Fahmiye Müdürlüğü'ne devredildi. Bu dönemde Fransız şirketlerince işletildi, I. Dünya Savaşı sırasında Alman şirketlerinin eline geçti; savaştan sonra Fransız kuvvetleri burayı işgal etti. Havza-i Fahmiye Müdürlüğü Cumhuriyet sonrasında da işlerliğini korudu. Havzada işletmecilik yapacak teknik personel yetiştirmek üzere 1924'te Zonguldak'ta Yüksek Maadin ve Sanayi Mühendis Mektebi kuruldu. 1936'da, işletmesi yabancı şirketlerin elinde bulunan liman, demiryolu ve maden ocakları devletleştirildi. Etibank'a bağlı olarak 1937'de kurulan Ereğli Kömürleri İşletmesi (EKİ), bir yıl önce devletleştirilen işletmeleri devraldı; 1940'ta da havzanın tümünü işletme hakkına sahip oldu. EKİ 1957'de Etibank'tan ayrılarak Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu'na (TKİ) bağlandı. Bugün, 1983'te kurulan ve merkezi Zonguldak'ta bulunan Türkiye Taşkömürü Kurumu (TTK) tarafından işletilen havzada, beş üretim bölgesinden (Armutçuk, Kozlu, Karadon, Üzülmüş, Amasra) taşkömürü çıkarılmaktadır. Havzadaki rezerv miktarı 1986 sonunda (21,5 milyon ton hazır, 139,9 milyon ton görünür, 432,6 milyon ton olası, 769,4

milyon ton olanaklı) toplam 1,4 milyar ton olarak belirlenmiştir. Ara katmanlarıyla birlikte 1.200 m'ye ulaşan çeşitli kalınlıklardaki 37 kömür damarından 16'sında üretim yapılmaktadır. Taşkömürü damarlarına ulaşmak için, bazısının derinliği 836 m'yi bulan kuyularda galeri ve ayaklar açılmıştır. Göçük ve grizu patlaması türünden iş kazaları arasında sık sık tekrarlanması, bu kazalarda yaşamını yitiren işçi sayısının çok yüksek olması ve ocaklardan çıkarılan taşkömürü ile tüketime hazır taşkömürü miktarları arasında büyük fark bulunması havzada gelişmiş madencilik yöntemlerinin uygulanmamasından ileri gelmektedir.

Ereğli-Zonguldak havzasında üretilen ve alt ısı değeri kilogramda yaklaşık 7 bin kilokalori olan taşkömürü, yaklaşık yüzde 3 su ve yüzde 14 kül içerir. Üstün niteliğiyle sanayinin özellikle gereksinim duyduğu bu yakıt öncelikle Karabük, İskenderun ve Ereğli Demir-Çelik fabrikalarında, Çatalağzı Termik Santralinde, gazhanelerde ve çimento fabrikalarında tüketilmektedir. Ama başka sanayi dallarında da tüketildiğinden, eskisi gibi kentlerde ısınma yakıtı olarak kullanmaya yetmemektedir.

Ereğli-Zonguldak Kömür Havzasını işleten TTK bünyesinde 45.924 (1986) işçi ve memur çalışmaktadır; bunlardan 14.512'si yeraltı işçisidir. Havzada 1986'daki 6.731 iş kazasında 6.718 işçi yaralanmış, 23 işçi de yaşamını yitirmiştir. Gerek iş kazalarında birçok işçinin yaşamını yitirmesi nedeniyle, gerekse 30 Kasım 1990'da başlayıp 4 Ocak 1991'de Ankara'ya doğru on binlerce işçinin yürüyüşüne dönüşen grev sırasında havzadaki ocakların kapatılması tartışmaları başladı. Oysa çevre yerleşmeleriyle birlikte Zonguldak kentinin can damarı durumundaki havza, çeşitli işyerlerinin kurulması için temel yaratmıştır. Bunlar arasında Armutçuk, Zonguldak, Çatalağzı, Amasra lavuarları, maden makineleri ve asitlen üreten fabrikalar, laboratuvarlar, kara ve demir yolları, Ereğli ve Zonguldak limanlarındaki çeşitli hizmet birimleri başta olmak üzere pek çok işyeri sayılabilir. Bu işyerleri, yörenin sosyal ve ekonomik yapısını da canlı tutmaktadır. Hacettepe Üniversitesi'ne bağlı Zonguldak Mühendislik, Zonguldak İktisadi ve İdari Bilimler fakülteleri ile Ereğli Meslek, Zonguldak Meslek yüksekokulları havzanın teknik ve yönetsel alandaki işgücü gereksinimini karşılamaya yönelik eğitim yapmaktadır.

erekbilim bak. teleoloji

Erekhtheion, Atina Akropolisinde, 10 421-405 arasında Tanrıça Athena adına yapılmış Attika İon düzenindeki tapınak. Parthenon'la birlikte akropolisteki en

Erekhtheion'un batı cephesi, Atina Akropolis, Yunanistan
Alison Frantz

önemli iki yapıdan biridir. Karmaşık yapıyla ve ayrıntılarındaki olağanüstü yetkinlikle ünlüdür. Alışılmış Yunan tapınaklarından değişik planıyla, farklı iki kotta yer alır.

Parthenon'a bakan güney cephesindeki saçaklı taşıyan karyatid(ler) figürleri, Yunan Klasik dönem mimarlığının eşsiz örnekleridir. Kuzey ve doğu cephesindeki İon sütun başlıklarıysa Yunanistan'daki benzerlerinin en güzelleridir.

Tapınağın adı, Yunanlı kahraman Erekhthonios'a adanan bir başka tapınaktan gelir. Bazıları ise tapınağın, efsanevi Kral Erekhtheus onuruna yapıldığına inanır. Mimarın Mnesikles olduğu sanılmaktadır. 19. yüzyılın başlarında bazı parçaları Lord Elgin tarafından sökülerek Londra'ya götürülen (bak. Elgin Mermerleri) yapı, 20. yüzyılın başlarında kısmen onarılmıştır.

ereksel etik, TELEOLOJİK ETİK (Yunanca *telos*: "erek" ve *logos*: "bilim") olarak da bilinir, ödev duygusunu ya da ahlaki yükümlülüğü ulaşılması gereken bir erek anlamında iyi ya da istenir olana dayandıran ahlak kuramı. Bir eylemin ahlaki doğruluğunun temel ölçütünü, yol açtığı iyi ya da kötü sonuçlardan bağımsız olduğunu savunan ödev etiğinin(*) karşıtıdır.

Çağdaş etik, özellikle Immanuel Kant'ın erekbilimsel felsefesinin etkisiyle, bir ereğe yönelik ve yarar ilkesi üzerine kurulu etik kuramlar ile ödev ilkesi üzerine kurulu etik kuramlar biçiminde bir bölünmeye uğramıştır. Erek ilkesine dayalı kuramlar, ulaşılması istenen ereğe göre kendi içlerinde farklılaşır. Mutçu (eudaemonist [Yunanca *eudaimonia*: "mutluluk"]) kuramlar, etiğin insana özgü bazı işlev ya da etkinliklerden oluştuğunu ileri sürerler ve bütün eylemlerin ereğinin insanda erdemini ya da yetkinliğin geliştirilmesi olduğunu vurgularlar. Bunlar insanı "ussal hayvan" olarak gören Eski Yunan idealini öne çıkaran cesaret, ölçülülük, adalet ve bilgelik gibi klasik erdemler ya da insanı Tanrı'nın imgesinde yaratılmış bir varlık olarak kabul eden Hristiyan idealini yansıtan iman, umut ve aşk gibi dinsel erdemler olabilir.

Yarar ilkesine dayalı kuramlar, ereğin eylemle ortaya çıkan bir deneyim ya da duygu olduğuna ileri sürerler. Örneğin hazzılığa (hedonizm [Yunanca *hedone*: "haz"]) göre söz konusu duygu hazzdır. Bu, 17. yüzyılda Thomas Hobbes'un savunduğu bencilik anlayışında olduğu gibi bireysel haz duygusu ya da 19. yüzyılda Jeremy Bentham, John Stuart Mill ve Henry Sidgwick'in savunduğu yararcılıkta olduğu gibi "en fazla insan için en yüksek haz" ile dile getirilen evrensel haz duygusu olabilir. Yarar ilkesi üzerine kurulu öteki bazı kuramlar ise eylemin ereğini yaşama ve gelişme (Herbert Spencer'in evrimci etik görüşü), iktidar (Niccolo Machiavelli ve Friedrich Nietzsche'nin despotizm anlayışı), tatmin ve uyum (Ralph Barton Perry ve John Dewey'nin temsil ettiği pragmatizm) ya da özgürlük (Jean-Paul Sartre'in temsil ettiği varoluşçuluk) olarak görür.

Mutçu kuramların temel sorunu, eylemin asıl ereği olarak kabul edilen iyi şeylerin erdemli bir yaşamla kazanılabileceğini ve bu yoldan mutluluğa erişilebileceğini gösterebilmektir. Çünkü bu anlayışa göre, kötüler mutluluk içinde yaşarken Eyub'un acı çekmesi, Sokrates ile İsa'nın kendi yaşamlarını feda etmesi anlamsız olacaktır. Mutçular bu sava genellikle Sokrates'in "İyi insanın başına, ne yaşarken ne de öldükten sonra kötülük gelebilir", İsa'nın "Sonuna değin sabreden kurtulacaktır" sözleriyle ve evrenin ahlaki olduğu görüşüyle karşılık verir.

Yararcı kuramların karşılaştığı bir eleştiri de ereklarin araçları haklı kılmayacağı savıdır. Bu eleştiri, yararcı kuramların ulaşılan erek ile bunu sağlayan eylemleri birbirinden

ayrı tutma eğilimlerinden kaynaklanır. Yarararcılıkta kişinin bir eylemde bulunma niyetinin o eylemin öngörülebilir bütün etkilerini içerebileceği kabul edilir. Bu durumda niyetin iyi olup olmadığını, ortaya çıkan sonuçların iyi ve kötü yanları arasındaki denge belirler; eylemin niteliği, bir yeminin bozulması ya da masum bir insanın öldürülmesi bile olsa, bu dengeyi etkilemez. Yarararcılık, bu sava karşı, görünüşte ahlak dışı olanın aslında öyle olmadığını ya da gerçekten ahlak dışı ise sonuçların daha yakından incelenmesiyle bu olgunun aydınlığa çıkartılacağını göstermek zorundadır. G. E. Moore ve Hastings Rashdall'ın temsil ettiği yarararcılık kuramında, bu güçlüğün üstesinden gelmek için birden çok erek bulunduğu ve erdeme ulaşmanın da bunlardan biri olduğu savunulur.

ereksiyon bak. kâmiş sertleşmesi

eren, halk inanışında, Tanrı'nın dostluğuna ve yakınlığına erdiği için bazı olağanüstü güçlere sahip olduğu kabul edilen kişi.

Müslümanlığı kabul eden Türkler, kendilerini Tanrı yoluna adanmış din büyüklerine, tarikat şeyhlerine, veli anlamında eren demişlerdir (*bak.* evliya). Erenlerin gelecekte haber verme, doğa koşullarını etkileme, yıkımları önleme, düşmanlara zarar verme, hastaları iyileştirme, uçabilme gibi kerametler gösterebildikleri kabul edilmiştir. Bu inanışların, eski Türklerin Şamanizmiyle de bağlı olduğu anlaşılmaktadır.

Türkler arasında tasavvuf hareketinin başladığı ve ilk Türk tarikatı olan Yeseviliğin kurulduğu Horasan'da, Hoca Ahmed Yesevi'nin dervişleri eren adıyla anılan ilk kimseler olmuşlardır. Anadolu'ya gelerek tarikatlarının propagandasını yapan Yeseviye dervişleri de Horasan erenleri olarak anılmışlardır. Anadolu'da kurulup gelişen tarikatların büyüklerine de Rum erenleri denmesi aynı anlayışın bir uzantısıdır. Bu anlayışın izlerini taşıyan Bektaşilikte tarikata "erenler yolu", tarikat silsilesinin ulaştığı Hz. Ali'ye de "erenler şahi" adı verilmiştir. Bektaşiler ve Mevleviler arasında tarikat ulularına "erenler", "erenlerim" biçiminde seslenmenin gelenekleşmesi, Türkistan'da oluşan anlayışın Anadolu'da da sürdüğünün bir göstergesidir.

Eski Türk inançlarının asıl etkisi halk inançlarında görülür. Buna göre erenler peygamberlerden sonra Tanrı'ya en yakın kişilerdir. Bu yüce kişiler kıyamete kadar yaşar, türlü kılıklara girerek bazı insanlara dolu (bâde, içki) içirip üstün yetenekler kazandırır.

Halk inanışına göre erenler, kendi işlerinde Üçler, Beşler, Yediler, Kırklar ve Yüzler olarak sıralanır. Savaşta sıkışanların, yolculuk ve gurbette bulunan kişilerin yardımına erenlerin koştığına, savaşlarda yeşil giysiler içinde düşmanı kıranların da erenler olduğuna inanılır.

Eren, A. Naci (d. 1932, Bolu - ö. 1 Şubat 1986, Ankara), Yörük folkloru ve etnografyası konusundaki araştırmalarıyla tanınmış müzeci.

Edirne Erkek Öğretmen Okulu'nu (1951) ve Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş Bölümü'nü (1954) bitirdi. Kahramanmaraş, Merzifon, Erzincan, Bolu ve Göynük'te resim öğretmeni olarak çalıştı. 1965'te Antalya Bölge Müzesi'ne atandı ve ölümüne değin bu müzede çeşitli görevlerde bulundu.

Başta Antalya ve çevresi olmak üzere, bütün güney illerinde Yörük folkloru ve etnografyasının çeşitli yönlerini inceledi. Yörüklerde halıcılık, dokumacılık, boyacılık, çorapçılık, kaşıkcılık, dericilik, deve koşum ve takımları, karaçadır, çocuk oyun-

ları, hece tahtaları gibi konular üzerinde çalıştı.

Başta Antalya Bölge Müzesi olmak üzere Amasya, Şöğüt, Isparta ve Kayseri Tıp Tarihi müzeleriyle, Selanik Atatürk Evi ve Kütahya Konukevi'nin etnografya bölümlerinin düzenlemesini de gerçekleştirdi. *Hece Tahtaları* (1984) ve *Kaşık ve Kaşıkcılık* (1984) gibi kitapları, çeşitli dergilerde yayımlanmış makaleleri vardır.

Eren, Cemil (d. 1927, Merzifon), yalın bir figüratif anlayışla çalışan ressam, vitray ve seramik sanatçısı. Ortaöğrenimden sonra Kara Harp Okulu'na girdi. Bu yıllarda Eşref Eren, Turgut Zaim ve Şemsi Arel'den özel resim dersleri aldı. 1951'de Harp Okulu'nu bitirdikten sonra askerlikten ayrıldı ve bütününü sanatla yöneldi. 1952-53'te Ankara Devlet Tiyatrosu'nda opera ve bale dekorları gerçekleştirdi. 1955'te Türkiye Büyük Millet Meclisi için açılan Vilayet Resimleri Yarışması çerçevesinde Kars'a gönderildi ve orada bir dizi manzara resmi yaptı. 1961'de Paris'e, 1973'te ABD'ye gitti. Türkiye'ye döndükten sonra Bodrum'a yerleşti. 1978'de yeniden ABD'ye giderek bir yıl çalıştı. Anıtkabir'in tavan freskleri (1953), Ankara'da Anı Sineması (1968-69) ile Karayolları Genel Müdürlüğü duvar seramikleri (1968-69) ve Akün Sineması vitrayları (1972) gerçekleştirdiği önemli çalışmalarıdır. Eren 1950'lerde ve 1960'larda yalnızca soyut çalışmalar yaptı. Yapıtlarında önemli bir öğe olan ışık, 1960'ların başında yoğunlaşarak beyaza dönüştü. 1960'ların ikinci yarısında figürlü resme yönelen Eren, boz rengin egemen olduğu çıplaklar gerçekleştirdi. Amerika'da bulunduğu sıralarda kent yaşamından, özellikle de New York'tan etkilenecek büyük kent görünüşleri yaptı. 1976'dan sonra resimlerinde Bodrum yöresini, denizi, güvercinleri, balıkları ve martıları ele aldı. Yapıtlarındaki ışık gittikçe saydam alanlara dönüşmeye başladı. Bu saydam çalışmaların etkisiyle bir süre sonra vitraya yönelen Eren, bu teknikte son derece ilginç çalışmalar gerçekleştirdi.

Eren, Hasan (d. 1919, Vidin, Bulgaristan), özellikle etimoloji çalışmalarıyla tanınan dilbilimci.

Budapeşte Üniversitesi'nde öğrenim gördü ve doktora yaptı. 1946'da *Sibirya Türk Diyaloglarında Moğol Unsurları* adlı çalışmasıyla aynı üniversitede doçent oldu. 1948'de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde doçentliğe atandı. 1955'te profesörlüğe yükseldi. 1963'te aynı fakülteye bağlı olarak kurulan Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü'nün müdürlüğüne getirildi. *Türk Ansiklopedisi*'nde başredaktörlük ve yayın kurulu başkanlığı yaptı. 1983'te oluşturulan Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'na başkanlıkta atandı. Kurumu'nun başkanlığına atandı.

A török maganhangzovaltakozasok (1943; Türkçe'de Ünlü Nöbetleşmeleri), *Türk Saz Şairleri Hakkında Araştırmalar* (1952), *Anayasa Sözlüğü* (1985, Hamza Zulfikar ile birlikte), *İmla Kılavuzu* (1985), *Dil Tartışmalarında Gerçekler-1* (1990, Mertol Tulum ile birlikte) başlıca yapıtlarıdır. Asıl ilgi alanı olan Türkçenin etimolojisi konusunda yazılmış birçok makalesi vardır.

Eren, Nusret Nurdan (d. 29 Haziran 1931, İstanbul), belgeci bir anlayışta çalışan Türk fotoğraf sanatçısı.

İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'ni bitirdi (1959). Önceleri amatör olarak ilgilendiği fotoğrafçılığı daha sonra meslek edindi. Yurtiçinde kişisel sergiler

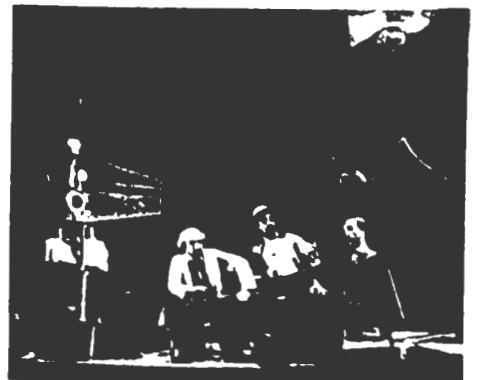
Nusret Nurdan Eren'in bir fotoğrafı
Nusret N. Eren'in izniyle

açtı ve karma sergilere katıldı, dia gösterileri düzenledi. Fotoğrafları Japonya, AFC ve Macaristan'da da sergilendi. 1975'te Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'nca düzenlenen dia yarışmasında ikinci olan Eren, 1978'de Macaristan'da Kadın 77 adlı yarışmada bronz plaketi, 1984'te Belçika'da Uluslararası Fotoğraf Sanatı Federasyonu (FIAP) dia biennialinde gümüş madalya kazandı. Fotoğraf Sanatçıları Derneği (FOTOS), FIAP ve İstanbul Fotoğraf ve Sinema Amatörleri Derneği (İFSAK) üyesi, Fotoğraf Sanatı Derneği'nin (FOTOGEN) kurucu üyesi olan Eren'e 1986'da AFIAP (FIAP Sanatçısı) unvanı verildi.

Eren, Refik (d. 1922, Şiran, Gümüşhane), sahne tasarımcısı. Opera, bale ve tiyatro için gerçekleştirdiği çok sayıda dekor çalışmasıyla tanınmıştır.

Ortaöğrenimini İstanbul'da, Sanat Enstitüsü Ağaç İşleri Bölümü'nde tamamladı. 1945'te Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Süsleme Bölümü'nü bitirdi. 1948'de gittiği Paris'te ünlü sahne tasarımcısı Branchon'la çalıştı. 1952'de geri dönerek Ankara'da Devlet Tiyatroları'nda dekoratör olarak göreve başladı. Kısa süre sonra başdekoratörlüğe getirildi. 1980'de İstanbul Devlet Tiyatrosu başdekoratörlüğüne atandı. Sahne tasarımlarıyla 1967 ve 1974'te Ankara Sanatseverler Derneği'nin, 1981 ve 1984'te Kültür Bakanlığı'nın ödülleri, 1986'da da Avni Dilligil Tiyatro Ödülü'nü kazandı.

İşlevci anlayışı benimseyen bir sahne tasarımcısı olarak oyunların iç dokusuna önem veren ve gerçekleştirdiği dekorlarda ayrıntılardan arınmış bir yalınlık ortaya koyan

Dekorlarını Refik Eren'in hazırladığı Tufan adlı oyundan bir sahne, 1957
Refik Eren'in izniyle

Eren'in çalışmaları arasında *Lucia di Lammermoor* (1953) ve *Van Gogh* (1955) gibi operalar, *Uvayan Güzel* (1958) ve *Kuşu Gölü* (1960) gibi baleler, *Yanlış Yanlış Üstüne* (1952), *Keçiler Adası* (1954), *Tufan* (1957), *Oidipus* (1960), *Hamlet* (1962),

Macbeth (1969), *Don Kişot* (1970), *IV. Murad* (1971), *Truva Savaşı Olmayacak* (1981) gibi tiyatro yapıtları ve *My Fair Lady* (1967), *Damdaki Kemancı* (1969) gibi müzikaller sayılabilir. Eren'in İstanbul Şehir Tiyatroları için hazırladığı *Deli Bal* (1985), *1793* (1986) ve *Vişne Bahçesi* (1986) çalışmaları da önemlidir. Tasarımını yaptığı oyunların birçoğunun kostümlerini karısı Hale Eren hazırlamıştır.

Erendiz bak. Jüpiter

Erenerol, Pavli, tam adı PAVLU EFTİM ERENEROL (d. 1884, Akdağmadeni - ö. 15 Mart 1968, İstanbul), Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin kurucusu.

Karahisarlıoğlu adıyla tanınan bir Hristiyan ailedendir. 1908'de Ankara'ya giderek

Erenerol
Ara Güler

Ortodoks Kilisesi'nde görev aldı. 1912'de diyakoz, ardından Akdağmadeni papazı, 1918'de Keskin metropoliti vekili oldu. Kurtuluş Savaşı sırasında Fener Patrikhanesi'nin Pontus Devleti'ni canlandırma girişimlerine ve Anadolu'daki Rumları Türklerle karşı karşıya getirme çabalarına karşı çıktı. 30 Kasım 1921'de Anadolu'daki 72 ruhani bölge başkanını Kayseri'de topladı. Fener Patrikhanesi'ni yetkisiz ilan ederek, merkezi Kayseri'de olmak üzere Türk Ortodoks Patrikhanesi'ni kurduğunu açıkladı. Kendisi de Papa Eftim I adıyla patrik oldu. Fener Patrikhanesi'nin Türkiye'ye ihanet ettiğini bir bildiriyle dünyaya duyurdu. 1922'de Doğu Roma Kilisesi genel temsilcisi oldu. 22 Temmuz 1922'de Kayseri'de *Anadolu'da Ortodoksluk Sadası* adlı bir dergi çıkarmaya başladı. Dergide, Anadolu'da yaşayan Türk Hristiyanların Yunanlılarla ilgisinin olmadığı yolunda yazılar yayımladı. Lozan Antlaşması (1923) uyarınca, İstanbul dışında yaşayan Rumlar Yunanistan'a göçe zorunlu tutulunca, Atatürk'ün özel izniyle İstanbul'a yerleşti. İstanbul'da Fener Patrikhanesi Sen Sinod'undan Cumhuriyet yönetimine bağlılık sözü aldı. Ama Sen Sinod çok geçmeden onu aforoz etti. Eftim bu kararı tanımadı. 7 Temmuz 1924'te Fener Patrikhanesi'nden ayrılan Galata Rum Merkez Yönetim Kurulu, Galata Merkez Panhagia Kilisesi'nde bir toplantı yaparak ona katıldı. Episkopos olarak takdis edilen Papa I. Eftim, 18 Mart 1926'da Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi'ni kurdu. Aya Yani, Aya Nikola ve Hristos kiliseleri patrikhane-ye bağlandı. Papa I. Eftim'in ölümünden

sonra oğlu Turgut Erenerol (1920-91) Papa II. Eftim sanıyla İstanbul patriği ve başpiskoposu oldu.

Erengönül, Sabiha (d. 22 Şubat 1941, Üsküdar, İstanbul - ö. 5 Mayıs 1982, İstanbul), ressam ve özgün baskı sanatçısı. İlk resim çalışmalarını 1962'de Viyana fantastik okulu ressamlarından Anton Lehmden'le yaptı. 1963-67 arasında İstanbul Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksekokulu Tekstil Bölümü'nde eğitim gördü. 1967'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin izni ile Saraylar ve Müzeler Genel Müdürlüğü yönetimi altında halı, kilim onarımı ve belgeleme çalışmalarına katıldı. 1968'de İspanya Dışişleri Bakanlığı'nın çağrısı üzerine Madrid'e giderek Radio Television Española'da Türk sanatı üzerine bir sempozyuma katıldı. Goya ve İspanya halk sanatları üzerinde çalıştı. 1971'de İtalya'da Bergamo Sanat Enstitüsü'nde resim öğretmenliği yaptı. 1977'de DYO Ödüllü Resim Yarışması'nda Onur Ödülünü, 1978 ve 1980'de Görsel Sanatçılar Derneği başkan ödüllerini kazandı.

Daha çok oymabaskı tekniğinde çalışmalar yapan Erengönül 1960'larda, Lehmden'in etkisinde kalarak fantastik öğelerin ağır bastığı, insanın iç dünyasını yansıtan, siyah-beyaz ağırlıklı özgün baskılar gerçekleştirdi. 1970'lerde Türk halk masallarına yöneldi. "Yorulmayanlar" (1978), "Kompozisyon" (1978) gibi yapıtlarında bu masal dünyasının düşsel yönlerini daha somut biçimlerle ve siyahla beyazın yanı sıra renk de kullanarak yansıttı. Ayrıca resimlerinde Türk kilim ve halı motiflerinden de yararlandı.

Ereşkigal, Mezopotamya dininde, Sümer-Akad panteonu tanrılarından. Büyük Ülke'nin (ölülerin barnacı) Hanımı olarak bilinen Ereşkigal'dan İÖ 3000'e ait metinlerde Tanrı Ninazu'nun karısı (bazı kaynaklarda oğlu), daha sonraki metinlerde ise Nergal'in karısı olarak söz edilir. Kız kardeşi İnanna (Akad dilinde İstar) ile aralarında büyük bir düşmanlık vardı. Ölülerin buluşma yerini sarayından yöneten Ereşkigal, yasaları çiğneyenleri gözetter, uyruklarının suyundan içip kaçmalarını önlemek için yaşam pınarının başında beklerdi. Soyundan gelen hizmetkârı Namtar, kötü şeytan Ölüm'dü. Gücü dünyaya da ulaşan Ereşkigal kötü ruhların tutsağı olan hastaları bu ruhlardan kurtarırdı.

Ereşkigal'in kültü Anadolu, Mısır ve Güney Arabistan'a kadar yayılmıştır. Mezopotamya'da ona adanan en önemli tapınak Kutbah'tı.

Eretna Bey (ö. 1352, Kayseri), Türk beyi. Eretna Beyliği'nin kurucusudur.

Uygur Türklerinden bir İlhanlı emiri olan Eretna, İlhanlıların Anadolu valisi Timurtaş'ın (Demirtaş) yanına görevliydi. Timurtaş, babası Emir Çoban'ın öldürülmesi üzerine Memlûklere sığınınca, Eretna Bey bir süre Anadolu'yu yönetti. Ardından Timurtaş'ın yerine Anadolu valiliğine getirilen Hasan Büzürg'e vekâlet etti. Ebu Said Bahadır Han'ın ölümü üzerine başlayan taht mücadelesinde Hasan Büzürg yenilince, Eretna Bey, Hasan Küçük'e karşı durumunu koruyabilmesi için Memlûk sultanı Nâsir'in koruması altına girdi ve onun adına para bastırıp hutbe okuttu (1338). Bu arada Azerbaycan'a egemen olan Hasan Küçük'ün egemenliğini tanımayarak ona karşı savaştı. Eretna topraklarının bir bölümünü istila eden Hasan Küçük'ü Sivas ile Erzincan arasında Gerenbük yöresinde yenilgiye uğrattı. 1343'te de bağımsızlığını ilan ederek "Alaü'd-Dünya ve'd-Din" sanını aldı.

Hemen hemen Orta Anadolu'nun tümüne egemen oldu; önce Sivas'ı, sonra Kayseri'yi merkez yaptı. Yetenekli ve adil yöneticiliğinin yanı sıra bilgin kişiliğiyle de tanındı. Köse olduğu için halk arasında "Köse Peygamber" adıyla anılırdı.

Eretna Beyliği, İlhanlılardan sonra Orta Anadolu'da 1343-81 arasında egemen olan devlet

Aslen Uygur Türklerinden olan Eretna Bey, İlhanlıların Anadolu valisi Timurtaş'ın (Demirtaş) hizmetindeydi. İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'a başkaldıran (1326) Timurtaş, daha sonra Mısır'a kaçtı. Eretna da Hasan Büzürg'e vekâleten Anadolu valisi yapıldı. Hasan Büzürg'ün taht mücadelesinde Timurtaş'ın oğlu Hasan Küçük'e yenilmesi üzerine, Eretna 1338'de Memlûk sultanının koruması altına girdi. 1343'te de Hasan Küçük'ü yenilgiye uğrattı bağımsızlığını ilan etti ve Niğde, Ankara, Amasya, Tokat, Samsun ve Erzincan'ı içine alan bir devlet kurdu. Devletin başkenti önce Sivas, sonra Kayseri oldu.

Eretna Bey'in ölümünden sonra önde gelen emirlerinin karanyla oğlu Gıyaseddin I. Mehmed (hd 1352-65) tahta çıktı. Onun yönetimi sırasında yerel yöneticiler başkaldırmaya başladı. 1364'te ayaklanarak Kayseri üzerine yürüyen veziri Ali Şah'ı Memlûklerin yardımıyla yenerek öldürttü. Ardından Amasya emiri Hacı Şahgeldi'nin kışkırtmasıyla harekete geçen vilayet emirleri I. Mehmed'i öldürerek oğlu Alaeddin Ali Bey'i (hd 1365-80) hükümdar ilan etti. Bu karışıklıklar sırasında beylik, toprakların bir bölümünü batıda Osmanlılara ve Karamanlılara, doğuda da Akkoyunlulara kaptırdı. 1381'de son Eretna hükümdarı II. Mehmed öldürülünce, devletin eski vezirlerinden Kadı Burhaneddin kendisini Eretna topraklarının hükümdarı ilan ederek beyliğe son verdi.

Egemenlikleri yarım yüzyıldan daha kısa süren Eretna beyleri, Orta Anadolu kentlerinin imarıyla ilgilenmiş (Sivas'ta Gündük Minare Kümbeti, Kayseri'de Köşk Medrese, Turhal'da Hoşkadem Camisi ve Zaviyesi), dönemin yazar ve din bilginlerini korumuşlardır. Kendisi de bir bilgin olan Eretna Bey, Takiyeddin Aliyüssübkî gibi ünlü bilginlerin bilimsel ve dinsel toplantılarına ve tartışmalarına katılmıştır. Fıkıh alanındaki bilgisiyle tanınan Hacı Şahgeldi *Ravzat-ül-Ulema*'yı Türkçe çevirmiş, hukukla ilgili özgün yapıtlar yazmıştır.

Eretria, Eğriboz (Évvoia) Adasında Eski Yunan kıyı kenti. Komşu Khalkís kentiyle birlikte, batıda ilk Yunan kolonisi olan İtalya'daki Cumae'yi kurdu (İÖ y. 750). Daha sonra Khalkidikia ve Makedonya'da kendi kolonilerini oluşturdu. İki kent arasındaki işbirliği zamanla yerini rekabete. Lelantin Savaşı'yla da (İÖ 8. yy) çatışmaya bıraktı. Batıda nüfuzunu yitirmekle birlikte, savaştan daha güçlü çıktığı sanılan Eretria, klasik dönemde Eğriboz'da üstünlüğü Khalkís'e kaptırdı. İÖ 499-498 arasında beş kadırgayla İonyalıların Perslere karşı ayaklanmasını destekledi. I. Dareios (hd İÖ 522-486) misilleme olarak kent yıktı (İÖ 490) ve halkını başka yerlere sürdü. Kent kısa sürede yeniden inşa edildi, ama Makedonya ve Roma yönetimlerinde önemi yitirdi.

Kent alanında yapılan kazılarda (1890-95, 1900) sahnesinin büyük bölümüyle birkaç izleyici sırası bozulmamış olan tiyatro, Dionysos Tapınağı, bir sunak, *gymnasion* ve Apollon Daphnephoros Tapınağı ortaya çıkarılmıştır. Akropolis duvarının sekiz sıralık bölümü ayakta durmaktadır.

Günümüzde kentin yerinde kurulu Nén Psará köyünde, 1821'de Sakız (Khios) Adası açıklarındaki Psará Adasından gelenler oturmaktadır.

Erewash, İngiltere'nin Derbyshire iline (county) bağlı ilçe (borough) Yüzölçümü 96 km²'dir. Doğuda Broxtowe'la (Nottinghamshire) sınırını, ilçeye adını veren Erewash Irmağı çizer. Güneyde Trent ve Derwent ırmaklarıyla sınırlıdır; batıda Derby'ye ve Duffield'deki Derwent Irmağına kadar uzanır. İlçeden önemli bir karayolu geçer: Toton'da büyük bir marşandiz istasyonu bulunur.

Ilkeston'daki yerel çorap ve örme sanayileri 18. yüzyılda geriledi. Ama 19. yüzyıl ortalarında hem çorap, hem de daniel fabrikaları açılınca kent hızla gelişmeye başladı. Aynı dönemde kömür çıkarımı da gelişti. İlk kez 1252 tarihli bir beratla kurularak bugüne değin gelen fuar her ekim ayında Ilkeston'da açılır. İlçenin kentlerinden Long Eaton önceleri tarımsal bir yerleşimdi. 19 yüzyılda önce kanalin, daha sonra demiryollarının inşa edilmesiyle özellikle dantelciliğin gelişmesi sağlandı. Ama bu işkolu 1921'de dağıldı. Günümüzde sanayi etkinlikleri ağır makine imalatından hafif el sanatlarına kadar çok çeşitli kolları içerir. Nüfus (1989 tah.) 108.200.

Erfelek, Karadeniz Bölgesi'nin orta kesiminde, Sinop iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 400 km² olan Erfelek ilçesi doğu ve güneydoğuda Merkez ilçe, güneyde Boyabat, batıda Ayancık ilçeleri, kuzeyde de Karadeniz ile çevrilidir.

Sinop ilinin kıyı kesiminde yer alan Erfelek oldukça engebeli bir arazi yapısı gösterir. Kıynın hemen gerisinde yükselmeye başlayan Küre (İsfendiyar) Dağları ilçe alanının büyük bölümünü kaplar. Güneye doğru yükselen dağlık alan, güneydeki merkezlerle ulaşımı aksatır. Kıyı kesimi 100-500 m yüksekliğinde tepelik alanlardan oluşmuştur. Kıyıda dar düzlükler görülür. İlçe alanı Küre Dağlarından kaynaklanarak Karadeniz'e dökülen inli ufaklı çay ve derelerle parçalanmıştır. En önemli akarsu Küre Dağlarından doğup uzun süre güney-kuzey doğrultusunda aktıktan sonra doğuya yönelerek ilçe sınırları dışına çıkan ve Sinop kenti yakınlarında Karadeniz'e dökülen Karasu'dur.

İlçede temel ekonomik etkinlik tarımdır. Yetiştirilen başlıca ürünler buğday, şeker pancarı, mısır ve arpadır. Meyvecilik, özellikle kestane, armut ve elma üretimi önemlidir. Eskiden ilçenin en önemli tarımsal etkinliklerinden biri olan keten üretimi pamuklu dokumacılığının yaygınlaşmasıyla büyük ölçüde gerilemiştir. İlçede yetiştirilen az miktardaki keten, nitelikli lifleriyle tanınır. Hayvancılık koyun, sığır ve kıl keçisine dayanır. Kıyı kesiminde balıkçılık yapılır. Geniş ormanlar ekonomiye önemli katkıda bulunur. İlçede keten dokuma tezgahları ve orman ürünlerini işleyen küçük atölyeler vardır.

Erfelek yöresi kıyılarına ilk kez İÖ 7. yüzyılda Miletoslu denizcilerin yerleştiği sanılmaktadır. Yöre İÖ 183'te Pontus Krallığı'nın, daha sonra da sırasıyla Roma'nın, Bizans'ın ve Komnenosların Trabzon'da kurduğu devletin egemenliği altına girdi. 13. yüzyılda Pervaneogullarının, bir süre de Candarogullarının yönetiminde kaldıktan sonra, 1461'de Osmanlı topraklarına katıldı. 1960'te Erfelek adıyla ilçe merkezi yapılmadan önce Sinop'a bağlı Karasu adlı bir bucaktı.

İlçe merkezi Erfelek kasabası, ilçenin iç kesimlerinde ve Sinop'a 30 km uzaklıktadır. Kasaba, Sinop'a yakınlığı nedeniyle gelişmemiş küçük bir yerleşimdir.

Erfelek Belediyesi 1960'ta kurulmuştur Nüfus (1990) ilçe, 19 288, kasaba, 4 262

Erfurt, Almanya'nın orta kesiminde, Thüringen eyaletinde (Land) kent Thüringen Havzasında (Thüringer Becken). Gera Irma-

Erfurt'ta Severus Kilisesi ve katedral. Almanya
W. Kramm - Fot. Bucerius-Luxemburg

ğı kıyısında yer alır. Adı, 724 tarihli en erken kayıtlarda Erpesfurt olarak geçer. O dönemde, Gera Irmağının (oğzun adı Erpf) geçit verdiği bir noktada (Furt), bir manastır ile krallık konutunun bulunduğu bir merkezdi. Aziz Bonifatius 742'de burada bir piskoposluk kurdu. Kent 805'te, Frank İmparatorluğu'nun doğu sınırında hem bir askeri mevzi, hem de bir yönetim ve ticaret merkezi durumuna gelmişti. 1250'de Mainz başpiskoposundan belediye ayrıcalıkları elde eden Erfurt, ortaçağda geniş toprakları denetim altına aldı. 15. yüzyılda Hansa Birliği'ne katıldı. Yaklaşık 1600'e değin çivitotu ticaretinde önemli bir merkez oldu. 1392'de açılmış olan üniversite 1816'da kapatıldı. Erfurt Otuz Yıl Savaşları (1618-48) sırasında bir İsveç garnizonunun işgali altında kaldı ve 1664'te Mainz elektörlüğüne bağlandı. 1802'de Prusyalıların eline geçti; Fransız egemenliği altında kaldığı dönem (1806-13) dışında 1945'e değin Prusya Saksonyası'nın bir bölümünü oluşturdu. 1808'de Napoléon ile Rus çarı I. Aleksandr, Bavyera, Saksonya, Vestfalya ve Württemberg krallarıyla birlikte Erfurt Kongresi'nde buluştular. Erfurt Birlik Meclisi (*) 1850'de toplandı.

Domberg adlı tepenin üzerinde yan yana duran katedral ve Severikirche (Severus Kilisesi) kente egemen konumdadır. Katedralde (1154-1476) 15. yüzyıldan kalma cam eşyalarla çok sayıda sanat yapıtı bulunur. Kentin öteki önemli yapıları, Martin Luther'in keşişlik yaptığı (1505-08) ve günümüzde kimsesiz çocuklar yurdu olarak kullanılan Augustinusçu manastır, sıra evlerle dükkânların dizili olduğu Krämer Köprüsü (1325), eskiden bir tüccar malikânesi olan (1705-11) Anger Sanat ve Tarih Müzesi, Mainz elektörlük sarayı (1711-20), Eğitim Enstitüsü (1953-59) ve Tıp Akademisi'dir (1954-59). Erfurt'ta, 1400 ve öncesinden kalma bir koleksiyonun bulunduğu bilim kitaplığı, belediye arşivleri kitaplığı, doğa tarihi müzesi, Thüringen Toplumsal Tarih Müzesi ve bir akvaryum bulunur.

Önemli bir kara ve demir yolu kavşağı, ayrıca bir ticaret merkezi olan Erfurt'un 5 km kuzeyinde havalimanı vardır. Başlıca sanayi etkinlikleri, metal işleme ile elektrikli aygıt, ayakkabı ve giyim eşyası imalatıdır. Başlangıçta manastırlara bağlı büyük bahçelerde yetiştirilen çok çeşitli çiçek ve sebze türleriyle tanınan Erfurt, tohum ve işlenmiş gıda ihraç eder. Nüfus (1989 tah.) 220.016.

Erfurt Birlik Meclisi, Almanca ERFURTER UNIONSPARLAMENT. Prusya'nın, bütün Alman devletlerini Prusya ve Avusturya'nın ortak başkanlığı altında birleştirmek amacıyla toplantıya çağırdığı meclis (20 Mart - 29 Nisan 1850). Avusturya'nın karşı çıkması

üzere öteki büyük Alman devletleri meclise katılmamış. Prusya 29 Kasım'da imzalamış. Olmutz Antlaşmasıyla bu girişimden vazgeçtiğini açıklamıştır.

1848-49 Devrimi, Avusturya'nın onderlığındaki eski Alman Konfederasyonu'nun dağılmasına yol açtı. 1850'de Prusya başbakanı Joseph Maria von Radowitz, Avusturya ile Prusya onderlığında yeni bir birlik kurulmasını önererek bu planı tartışmak üzere Alman devletlerini 20 Mart'ta Erfurt'ta toplantıya çağırdı. Başlangıçta Prusya'yı destekleyen Saksonya ve Hannover, Bavyera ile Württemberg'in meclise delege göndermemesi üzerine çekildiler. Prusya kendisiyle eşit bir konum tanımak niyetinde olmayan Avusturya, eski konfederasyonun yeniden kurulduğunu açıklayarak Prusya'nın planını geçersiz kıldı. Sonunda Avusturya, Prusya kralı IV. Friedrich Wilhelm'i, Radowitz'in yerine başbakanlığa Avusturya yanlısı Baron Otto von Manteuffel'i atamaya ve Olmutz Antlaşması'nı imzalamaya zorladı.

Boylece Prusya'nın küçük düşürülmesi, iki Alman devleti arasında derin bir düşmanlık yarattı. Güç çekişmesi 1866'daki Avusturya-Prusya Savaşında Avusturya'nın yenilgisiyle sona erdi.

erg bak. kum çolu

erg, santimetre-gram-saniye (CGS) sisteminde iş ya da enerji birimi. 1 cm boyuncu etkileyen 1 dinlik bir kuvvetin yaptığı iş olarak tanımlanır. 10⁻⁷ joule'e eşittir.

Ergani, topraklarının bir bölümü Doğu Anadolu Bölgesi, daha büyük bölümü Güneydoğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan, Diyarbakır iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.489 km² olan Ergani ilçesi kuzeyde Elazığ ili, kuzeydoğuda Dicle ilçesi, doğuda Eğin ilçesi ve Merkez ilçe, güneyde Şanlıurfa ili, batıda Çermik, kuzeybatıda da Cüngüş ilçeleriyle çevrilidir.

Dicle Havzasında yer alan ilçenin kuzey kesimi dağlık, güney kesimi ise düzlüktür. Kuzey kesimi Güneydoğu Toroslar'ın uzantılarıyla engebeli bir yapı kazanmıştır. İlçe topraklarının suları Dicle Irmağı ve kolları tarafından toplanır. Bu akarsular boyunca, zincirleme şentler biçiminde uzanan düzlükler ilçenin başlıca tarım alanlarıdır. Ergani'de verimli topraklar bulunmakla birlikte, sulama yetersizliğinden ötürü bunlardan yeterince yararlanılamamaktadır. Dicle'nin kollarından Furtakşo (Devegeçidi) Suyunun bazı başlangıç kolları ilçe topraklarından çıkar. Bu akarsu üzerinde Merkez ilçede kurulan sulama amaçlı Devegeçidi Barajı'nın ardında oluşan yapay gölün bir bölümü ilçe sınırları içindedir.

İlçede başlıca geçim kaynağı tarımdır. Ticaret ve taşımacılık da oldukça gelişmiştir. Toprak ve iklim koşullarının uygunluğu ve pazar ilişkilerinin gelişmiş olması, bitkisel üretimin de gelişip çeşitlenmesini sağlamıştır. Buğday, arpa, mercimek, nohut, pamuk ve az miktarda ayçiçeği, yetiştirilen başlıca tarla bitkileridir. Sebzeçilik ve meyvecilik de gelişmiştir. Sebze üretimi yerel ölçekli olmakla birlikte, meyvecilik pazara yöneliktir. En çok yetiştirilen meyveler, ilçe dışına satılan uzum ve bademdir. Az miktarda ceviz ürünü alınmaktadır. İlin bağcılık merkezi olan Ergani'de yetiştirilen şaraplık üzümler Diyarbakır ve Elazığ'daki içki fabrikalarına yolların. Sofralık üzümler veriminde ve yakın çevrede

tüketilir. İlçedeki hayvan varlığının büyük bölümünü koyun ve kıl keçisi oluşturur. Sığır besiciliği fazla gelişmemiştir. Geleneksel bir uğraş olan Arap atı yetiştiriciliği gerilemektedir. Çimento ve un fabrikaları, ilçedeki başlıca sanayi kuruluşlarıdır. İlçe topraklarında açılan kuyulardan petrol çıkarılmaktadır. Nüfusun bir bölümü, Elazığ'ın Maden ilçesindeki krom işletmelerinde çalışır. Eskiden canlı bir uğraş olan dövme bakırcılık gerilemektedir.

Ergani yöresinin Yukarı Mezopotamya'daki başlıca yerleşme merkezlerinden biri olduğu bilinmektedir. Ergani yöresinin çeşitli kesimlerindeki arkeolojik araştırmalar 19. yüzyılda başlatılmıştır. Kentin 7 km kadar güneybatısındaki Sesverenpınar (eskiden Hilar) köyündeki Çayönü'nde(*) yapılan araştırmalarda, buradaki yerleşme İÖ 7250-6750 arasına tarihlenmiştir.

Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışını izleyen Geç Hitit Döneminde bir kent devleti olan Ergani'nin eski adları Arsinia, Arkania ve Argani'dir. Yöre, İÖ 11. yüzyılda Asur, daha sonra Makedonya egemenliğine girdi. İskender'in ölümünden sonra ise Selevkolar, Partlar ve Romalılar arasında el değiştirdi. Sonraki dönemlerde Araplarla Bizanslılar arasında pek çok kez el değiştiren yöre, 1240'ta Anadolu Selçuklularının yönetimine girdi. Bir süre Timur'un egemen olduğu Ergani, Akkoyunlulara başkentlik yaptı. 16. yüzyıl başında kısa bir süre Safevi egemenliğinde kaldıktan sonra, 1515'te Osmanlı topraklarına katıldı. Osmanlı kayıtlarında 19. yüzyılda Diyarbakır vilayetinin üç sancağından biri olduğu ve yakınlardaki bakır ve demir yataklarından ötürü Ergani-madeni olarak adlandırıldığı yazar. Birçok kaynaktan yararlanılarak yapılacak biçimde geçen bu ad aslında, maden yataklarının bulunduğu Elazığ'a bağlı Maden'e aittir.

Ergani kenti, Ergani Ovasının kenarında, Zülküf Dağının güney eteklerinde ve ilçenin Doğu Anadolu Bölgesi'ne taşan kesiminde yer alır. Eski Ergani, kentin 3 km kadar kuzeyindeki dik bir yamacın eteğinde kuruluydu. 19. yüzyılın sonlarına doğru yeni kentin yol kenarında bulunan bugünkü yerinde Osmanlı adıyla oluşmasıyla eski Ergani sönükleşti. Benimsenmeyen Osmanlı adı, Adana'daki Osmanlı (eskiden Cebelibereket) ile karışınca, Cumhuriyet'te birlikte bırakılarak Ergani adı benimsendi. Haydarpaşa-Kurtalan Demiryolu kentin batısından, Diyarbakır-Elazığ ve Çermik-Dicle karayolları ise kentte kesişir. Ergani'nin karayoluyla Diyarbakır'a uzaklığı 55 km'dir. Çevresinde bağlar ve bahçeler bulunan kent, işlek yollar üstünde bulunması nedeniyle canlı bir ticaret merkezidir. İlçedeki sanayi tesisleri kentte yoğunlaşmıştır. Ergani'de bir devlet hastanesi vardır.

İlk yapım tarihi bilinmeyen, ama 15. yüzyıl başında Akkoyunlular tarafından onarılan Osmanlı Kalesi'yle Zülküf Dağının doğusundaki bir tepede yer alan Meryem Ana Kilisesi, Ergani'deki başlıca tarihsel yapıdır ve her ikisi de yakını durumundadır.

Ergani Belediyesi 1923'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 78.603; kent, 37.365.

Ergani Bakır İşletmesi, Elazığ'ın Maden ilçesinde kurulu olan, Etibank'a bağlı işletme. İÖ 2000 yılında bulunduğu ve aralıklarla kullanıldığı sanılan Ergani bakır yatağı, 1850'de Osmanlı Devleti tarafından işletmeye açıldı ve Cumhuriyet döneminde işletme hakkı Etibank'a verildi. 1939'da Etibank'a

Ergani Bakır İşletmesi, Elazığ
Ara Güler

bağlanan Ergani Bakır İşletmesi o günden bu yana üretimi aralıksız sürdürdü. Ergani Bakır Madenin ana yatağında bulunan piritli cevherin azalması ve yeni aramalarla düşük tenörlü cevher rezervlerinin bulunması üzerine cevher zenginleştirme tesisleri kuruldu. 1973'te bu tesisler yılda 1 milyon ton tüvönan cevher işleyebilecek kapasiteye çıkarıldı ve daha modern bir yöntem olan yansımali (reverber) fırın kuruldu. Aynı yıl, yılda 120.000 ton kapasiteli sülfürik asit fabrikası işletmeye açıldı. Saptanan kapasitelere ulaşılamaması ve verim düşüklüğü nedeniyle, 1983'ten geçerli olmak üzere yılda 750.000 ton cevher işlenmesine, 10.000 ton blister bakır ve 65.000 ton sülfürik asit üretilmesine yönelik rasyonelasyon projesi uygulamaya kondu. Ergani Bakır İşletmesi'nde tüvönan cevher, blister bakır ve sülfürik asitin yanı sıra bakır konsantresi de üretilmekte ve bu üretim sonunda elde edilen piritli artık, satılamadığından kaba atıkla birlikte Dicle Irmağına dökülmektedir.

Ergani Bakır İşletmesi'nin ikisi bakır, biri çakmaktaşı olmak üzere üç maden alanı vardır. 1985'te 7 milyon ton olarak belirlenen üretilebilir cevher rezervinin 5-6 yıl daha yeterli olabileceği sanılmaktadır.

Ergene Havzası, Marmara Bölgesi'nde, Trakya'nın orta kesiminde bulunan çukur alan. Eksenini aynı adlı ırmağın oluşturduğu havza, kuzey ve kuzeydoğuda Istranca (Yıldız) Dağları, güneydoğuda Ganos (Işıklar) Dağı ve güneyde Kuru Dağı kütleleriyle çevrilidir. Doğusuna düşen Marmara Denizi çukurundan, Çorlu kesiminde yüksekliği 200 m'nin altına inen dar bir eşikle ayrılır. Güneybatıya doğru iyice alçalarak Aşağı

Meriç Vadisi aracılığıyla Ege Denizine açılır. Ergene Havzası tortullarla yüklendiğçe çukurlaşan, çukurlaştıkça tortullarla dolan büyük bir çöküntü alanıdır. Alçak kesimlen kalın alüvyonlar, kenardaki dalgalı kesimleri ise Neogen Bölüme (y. 26-2,5 milyon yıl önce) ait göl ve içdeniz tortullarıyla kaplıdır.

Karasal etkilere açık olan havzada kışlar oldukça sert, yazlar da sıcak geçer. Ortasına doğru uzanan tepe ve sırtlarda eskiden seyrek bir orman biçiminde bütün havzayı kapladığı anlaşılan meşe ve gürgen baltalıları bulunur. Orman zamanla havzayı kuşaktan dağlık kesimlere doğru gerilemiş, orta kesimlerdeki doğal bitki örtüsünün tahrip edilmesi step alanlarının oluşmasına yol açmıştır. Sulamayla tarıma elverişli duruma getirilen alanlarda başta ayçiçeği olmak üzere tahıl, sebze, kavun ve karpuz yetiştirilir. Doğal otlaklar bitkisel üretim alanına dönüştürüldüğünden hayvancılık ağıl besiciliği biçiminde yapılır. Havzanın güney ve kuzeydoğu kesimlerinde linyit yatakları vardır.

Ergene Irmağı, Trakya'nın büyük bir kesiminin sularını toplayan akarsu. Trakya'da bütün çığır Türkiye sınırları içinde kalan akarsuların en büyüğüdür. Uzunluğu 281 km'dir. Istranca (Yıldız) Dağlarının güneydoğuya doğru devamını oluşturan ve Saray'ın kuzeydoğusunda bulunan Karatepe'den (473 m) doğar. Bir süre kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda aktıktan sonra Trakya'nın ortasında batı yönünde büyük bir yay çizerek güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda akmaya başlar. En önemli kollarından olan Çorlu Suyuyla Muratlı yakınlarında birleşir. Güneyden (soldan) aldığı öteki önemli sular, Beşiktepe ve Hayrabolu sularıdır. Kuzey ve kuzeydoğudan (sağdan) ise Istrancalar'dan inen Poyralı Deresi, Şeytan Deresi, Kocadere ve Suloğlu Deresi gibi kollar alır. Lüleburgaz'ın güneyine geldiğinde batıya yönelir ve tabanı giderek genişler. Uzunköprü'ye yaklaşırken yeniden kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunu alır. Uzunköprü'nün yanından geçerken kente adını veren 174 kemerli ve 1.400 m uzunluğundaki köprü'nün altından akar. Köprü'nün bazı kemerlerinin alüvyonlu tabana gömülmüş olması, çığırındaki alüvyon yığılmasının hızına tanıklık eder. Sonunda İpsala'nın kuzeyinde, geniş bir alüvyonlu ovanın batısında Meriç'le birleşir. Yakın zamana değin yılın önemli bir bölümünde Meriç ve Ergene'nin taşkın suları yüzünden bataklık durumunda olan ovada setler ve fazla suları boşaltmaya yönelik kanallar yapılmıştır.

Ergene Irmağı, Tekirdağ
Şenel Güner

Rejimi düzensiz olan Ergene'nin suları kışın ve ilkbaharda kabırır; yaz sonunda ise cıllaşır. İstrancalar'ın iç yamaçlarından doğarak Ergene'ye inen bazı suların kaynaklarında sulama barajları yapılmıştır. Sirkeci-Edirne Demiryolu Çerkezköy'den Muratlı'ya kadar Çorlu Suyunu, Muratlı'dan Pehlivan köy'e kadar ise Ergene'yi izler.

Ergenekon Destanı, Türklerin türeyişlerini ve çoğalmalarını anlatan destan. Ergene (sarp) ve kon (dağ bel, yamaç) sözcüklerinin birleşmesiyle oluşan "ergenekon" sözcüğü sarp dağ bel anlamına gelir ve ilk kez Moğollarca kullanılmıştır.

Değişik dönem ve kaynaklarda farklı biçimler almış olan destanın en yaygın biçimi şöyledir: Oğuz Han'ın ölümünden sonra Göktürklerin sırasıyla Gök Han, Ay Han, Yıldız Han, Deniz Han ve İl Han başbuğ olur. İl Han döneminde Türk illerinde Göktürk egemenliğine boyun eğmeyen yurt kalmaz. Bunu kışkanan yabancı kavimler ve özellikle Tatarlar birleşip İl Han'a saldırır. Çarpışma sonunda Tatarlar Göktürkleri kılıçtan geçirir. Bu arada İl Han'ın oğlu Kayı ile yeğeni Dokuz Oğuz ve eşleri tutsak edilir. Bunlar bir süre sonra kaçarak Göktürk yurduna giderler. Burada dağınık halde ve ürkümüş birçok deve, at, öküz vb hayvan bulurlar. Bunları da yanlarına alıp kendilerine güvenli bir yurt ararlar. Bir kurdun ayak izlerinin peşinden giderek dağlar arasında, geldikleri yoldan başka geçidi olmayan yemyeşil bir yer bulurlar ve buraya Ergenekon adını verirler. Bu iki Göktürkün çocukları birbirleriyle evlenerek çoğalırlar. Yıllar sonra Ergenekon'a sığmaz olurlar. Sonunda 400 yıl kaldıkları bu yurttan çıkmaya karar verirler, ama çıkış yolunu bulamazlar. Bir demirci dağda bir demir madeni olduğunu, dağın ateşe verilmesiyle yolun açılabileceğini söyler. Göktürkler, bütün dağın çevresine odun ve kömür yığarak yetmiş büyük körükle dağın tutuşmasını sağlarlar. Böylece dağ erir ve Göktürkler Ergenekon'dan çıkar. Bayram ilan edilen bu çıkış günü, daha sonraları her yıl bir parça demir eritilerek kutlanır. Kayı Han soyundan gelen başbuğ Börteçene, bütün illere elçiler gönderip Göktürklerin Ergenekon'dan çıktığını bildirir. Bütün iller Göktürklerle boyun eğer ve Kore'den Kuzey Karadeniz'e kadar her yer Türk buyruğuna girer.

Destanın Çin kaynaklarındaki farklı biçimine göre Türkler Hazar Denizi kıyılarında yerleşmiştir. Komşu bir ülkeyle yapılan savaşta bir tek tutsak dışında bütün Türkler ölür. Düşmanlar henüz 10 yaşında olan bu tutsağa acıyarak öldürmezler, ama ellerini ve ayaklarını keserek onu bir bataklığa atarlar. Bataklıkta bir dişi kurt onu besler ve düşmanlarından kaçarak Ergenekon'a götürür. Oğlan ile dişi kurt birleşir ve kurt 10 oğul doğurur. Bu 10 erkek çocuk büyüyünce dışardan kızlar getirip evlenirler. Çoğaldıktan sonra Ergenekon'dan çıkıp Avarlara bağlı olmak üzere Altay Dağları'nın güney eteklerine yerleşirler.

İslam döneminde ilk kez tarihçi Resideddin (1248-1313) destandan söz eder. Resideddin *Camiü'l-Tevahid* adlı yapıtında 10. yüzyılda Moğollar ile Türkler arasındaki savaşta bütün Moğolların öldüğünü ve Neğüs ile Kıyan adlı Moğol prenslerinin Ergenekon'a giderek orada çoğaldıklarını yazar. Ebu'l-Gazi Bahadır Han'ın (1603-63) *Şecere-i Türk*'te verdiği bilgiler de büyük olasılıkla buradan aktarılmıştır. Orhun Yazıtları'nda Ergenekon'da çoğalan kabilenin, Batı Göktürklerin temelini oluşturan 10 kabile (10 ok) olduğu söylenir. Ergenekon'un Aral Gölü çevresinde ya da Ötüken'e yakın bir yer olduğu sanılmaktadır.

ergenlik, çocukluktan yetişkinliğe geçiş dönemi. Bazı uzmanlar ergenlik ve erinlik (buluş) arasında bir ayrım yapmazlarsa da, erinlik döneminin bireyin cinsel olgunluğa erişerek üreme işlevini kazandığı fiziksel değişikliklerle, ergenlik döneminin ise erinlikle başlayan ve yetişkinliğe geçişle sona eren ruhsal ve toplumsal değişikliklerle tanımlanması çok daha yaygındır. Ergenlik döneminin başlangıcı, kişiden kişiye değişmekle birlikte, biyolojik olarak genellikle 10-13 yaşları arasındaki erinlik döneminin başlangıcıyla çakışır; oysa bitiş bu kadar net tanımlanamamıştır ve çevresel etkenlere bağlı olarak en erken 16, en geç 21 yaş dolaylarına rastlar. Bu belirsizlik, yetişkinliğin, bireyin üretici konuma geçmesi, yuva kurması ya da toplumsal kimliğini edinmesi gibi belirsiz sınırlarla tanımlanması olmasından kaynaklanır. Bütün bu değişkenler göz önünde tutularak, ergenlik döneminin 12-20 yaşlar arasındaki dönemi kapsadığı uzlaşmalı olarak kabul edilmiştir.

Biyolojik, ruhsal ve toplumsal değişikliklerden kaynaklanan sorunlar, yaşamın belki de hiçbir döneminde ergenlikteki kadar yoğunlaşmamıştır. Bu dönemdeki hızlı anatomik ve fizyolojik değişikliklere, özellikle yetersizlik duygusundan, cinsel ve saldırgan dürtülerin artmasından, ana-babayla olan sıkı duygusal bağların koparılmasından, meslek ya da uğraşı seçiminden ve ödenetimi sağlama çabalarından kaynaklanan büyük çalkantılar ve altüstlükler de eşlik eder. Vücut ağırlığı yaklaşık iki katına çıkan, boyu yüzde 25-30 oranında uzayan, kızlarda adet kanamalarının, erkeklerde sperma oluşumunun başlamasıyla üretkenlik dönemine giren ergende kimlik duygusu yerleşir ve bir ölçüde bağımsızlığı kazanır. Yetişkinlerin toplumunda yer almaya hazırlanır.

Erinlik dönemindeki bedensel değişiklikler boy ve ağırlığı, yağ ve kas dağılımını, salgı bezlerinin çalışmasını ve eşeysel özellikleri etkiler. Bu dönemde erkeklerde erbezleri (testis) sürekli büyür, erbezi torbası irileşir ve pigment oluşumuna bağlı olarak rengi koyulaşır, kamış (penis) uzar ve kalınlaşır, sperma oluşumu başlar; birincil eşey özelliklerine ilişkin bu değişikliklerin yanı sıra ses kalınlaşması, yüzde, vücutta, koltukaltılarında ve üreme organlarının çevresinde kılların çıkması gibi ikincil eşey özellikleri belirmeye başlar. Kızlarda erinlik döneminin ilk önemli değişikliği, önceleri yumurtlamasız ve düzensiz olan ilk adet kanamalarının başlamasıdır; bunu yumurtalıkların irileşmesi ve yumurtanın olgunlaşması izler. Ayrıca dış üreme organları ve kalçalar genişler, memeler büyür, memebaşlarının çevresinde daha koyu bir renk halkası belirmeye başlar, vücudun belirli yerlerinde tüyler, koltukaltıları ile dış üreme organlarının çevresinde kıllar çıkar.

Bazı çocuklar cinsel olgunluğa akranlarından daha hızlı, bazıları daha yavaş ulaşır; ama kızlarda bu gelişme mutlaka erkeklerden bir-iki yıl önce başlayıp daha önce tamamlanır. Erinlik döneminin başlangıcı ve bitimi yalnız bireylere göre değil, toplumlara ve çağlara bağlı olarak da farklılıklar gösterir. Örneğin kızlarda ilk adet kanamasının yaşı ülkeden ülkeye, hatta aynı ülkenin değişik kültür düzeylerine göre değişirken, bazı toplumlarda çocukların erinliğe geçiş yaşının bir önceki yüzyıla göre en az beş yıl daha gerilediği saptanmıştır. Erinlik dönemindeki fiziksel değişikliklerin sorumlusu, beyindeki hipotalamus bölgesinden gelen uyarılarla hipofiz bezinden salgılanan büyüme hormonu, tiroit hormonu, erbezlerinden salgılanan testosteron, yumurtalıklardan salgılanan östrojen ve hem erkekte, hem dişide böbreküstü bezlerince

salgılanan androjen gibi eşey hormonları ile gene hipofizden salgılanan eşey bezlerini uyarıcı hormonlardır. Bu dönemde eşey hormonlarının kandaki düzeyi çocukluktakinin on katına erişir.

Ergenlik döneminde, fiziksel değişiklikler kadar belirgin ve kolayca gözlemlenebilir turden olmasa bile, düşünce, davranış ve toplumsal ilişkilerde de köklü değişiklikler yaşanır. Ergenliğin ruhsal yapısı konusunda uzmanlar tam bir görüş birliğine varamamışlardır, ama bu dönemin kendine özgü davranış biçimleriyle çok kritik bir ruhsal gerginlik ve bunalım dönemi olduğu konusunda birçok uzman birleşir. Özellikle psikanaliz kuramından kaynaklanan ve biyolojik değişiklikleri temel alan bir görüşe göre, ergenlik dönemi, çocukluktaki uzun bir gizil dönemden (cinsel durgunluk dönemi) sonra cinsel dürtülerin ve cinsel uyanışın erinlikte birdenbire su yüzüne çıkmasıyla başlar. Bu görüş, bireyin cinsel dürtülerini denetlemeyi ve yönlendirmeyi öğrendiği anda ergenlik döneminden çıktığını kabul eder. Cinsel dürtülerin bastırılması, genellikle karşı cinsten kaçınma, günlük yazma gibi bu döneme özgü davranışlarla tanımlanan ve ergende büyük duygusal çatışmalar yaratan zorlu bir süreçtir.

Ergenlik dönemine giren çocuk, "yeni" vücudunu ve "yeni" benliğini yepyeni bir yaklaşımla düşünmeye başlar. Piaget'e göre çocukluk dönemine özgü olan duygusal-devimsel ve bir ölçüde uzamsal-zamansal düşünme kipleri, ergenlik döneminde yerni akıl yürütme ve soyutlamaya dayanan biçimsel-işlevsel ya da varsayımsal-rümevarımsal düşünme kiplerine bırakır. Böylece, bir ölçüde deneysel düşünceye yaklaşan ergen, yeni düşünceleri sınamak için gerçeklerin karşısına varsayımları koymayı öğrenir. Sonuçta, çocuğun yeni uyarılarla dolu bir dünyada tüm ilgisini kendi fiziksel benliğine yöneltmesi gibi, ergen de yeni düşüncelerle örülmüş bir dünyada kendi düşüncelerini tanımak için çabalar. Kendi ruhsal dünyasına duyduğu bu aşırı ilgi, ergeni genellikle iki ayrı biçimde dışı vuran bir benmerkezçiliğe götürür: Birey ya kendi değerlerinin ve düşüncelerinin başkaları için de aynı derecede önemli olduğunu düşünmeye başlar ya da kendisini aşırı abartarak, başkalarından üstün olduğunu ve değerinin anlaşılmadığını düşünür.

Toplumda kendini belirli bir yere oturtabilmesi için tutarlı bir kimlik tanımlaması gerektiğini sezen ergenin temel sorunu, "ben kimim?" sorusunu yanıtlamaktır. Birey bu kimlik arayışına girmişken, toplum da ergene yetişkin olarak hangi rolü üstleneceğini, örneğin hangi mesleği seçeceğini ve toplumca çizilmiş davranış kâğıtlarından hangisini benimseyeceğini sormaya başlar. Bu nedenle ergenlik döneminin en büyük çıkmazı kimliğin belirlenmesi, toplumsal rolün saptanması ve bu seçime bağlı olarak kişisel özelliklerin oturtulmasıdır. Yetişkinliğe geçerken kimlik bunalımını çözmemiş olan ergenler, bu bunalımın izlerini genellikle yaşam boyu taşırlar. Bazı gençler, karar verme sürecini ve yetişkinliğe geçiş dönemini geciktirerek bu arayışı sürdürürken, bazıları da kendi kimliklerine uyan, ama toplumca onaylanmayan bir seçim yapmanın ikilemini yaşarlar. Karar verme güçlüğü, boşluk duygusu, doyurucu ilişkiler kuramama, çalışma ve dikkatini yoğunlaştırma güçlüğü, zaman kavramının bozulması ve gelecek kaygısıyla bocalayan gençte bu süreç ağır bir bunalıma dönüşebilir.

Ergenlik, kültürel açıdan da zorlu bir dönemdir. Birçok toplumda yeniyetmelere, vücut ve zekâ gelişmelerine uygun sorumlu-

luklar ve görevler verilmediği, yeni kazan-
dıkları bu becerileri yaşam deneyleriyle
pekiştirme fırsatı yaratılmadığı için, ergen-
ler genellikle bir boşluk duygusuna kapılır-
lar. Çevrelerini kuşatan yeni düşünceler,
kavramlar, değerler ve yeni ilişkiler, kimli-
ğini ve kendi imgesini oluşturma, kendi
kendine yetme konusunda duydukları ağır
sorumluluk duygusu, zaten deneyimsiz olan
gençleri yetersizlik ve kendine güvensizlik
duygusuyla birlikte bunalıma sürükler. Üs-
telik içinde yaşadığı toplum da kendisini
kimi kez çocuk, kimi kez yetişkin yerine
koyarak nasıl davranacağına karar vermesi-
ni güçleştirir. Çocuklardan ve yetişkinler-
den beklenen davranış biçimleri toplum
değerleriyle tanımlanmış iken, ergenlerden
beklenen davranış kalıplarının bu denli açık
olarak belirlenmemiş olması, bu iki sınır
arasında kalan ergenin durumunu iyice
güçleştirir. Öte yandan, gencin cinsel dürtü-
lerini ve bağımsızlık duygularını dizginle-
mesi için baskı yapan toplum, bazı ergenler-
de saldırgan ve tepkisel davranışların geli-
şmesine yol açarken, bazıları da cinselliği
yadsımaya iterek bunalıma sürükler. Kimlik
arayışı ve ağır ruhsal çalkantılar içinde
bocalayan gençlere toplumun anlayışla yak-
laşması bu açıdan büyük önem taşır.

Ergin, Muharrem (d. 1923, Ahıska, Gür-
cistan), eski Türkçe araştırmalarıyla tanı-
nan dilbilimci.

Muharrem Ergin
İletişim Yayıncılık Arşivi

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi
(1947). Bir süre lise öğretmenliği yaptıktan
sonra 1951'de aynı fakültenin Eski Türk
Dili Kürsüsü'ne asistan olarak girdi. 1963'te
doçent, 1971'de profesör oldu.

Ergin'in başlıca yapıtları arasında *Türk Dil
Bilgisi* (1958), *Osmanlıca Dersleri* (1958,
1989), *Dede Korkut Kitabı* (1958-63, 2 cilt;
1989-91, 2 cilt), *Orhun Abideleri* (1970,
1988), *Oğuz Kağan Destanı* (1970, 1988),
Azeri Türkçesi (1971), *Kadı Burhaneddin
Divanı* (1981) sayılabilir.

Ergin, Osman Nuri (d. 1883, Pötürge,
Malatya - ö. 5 Temmuz 1961, İstanbul),
özellikle eğitim ve belediyeçilik tarihi üzeri-
ne yaptığı araştırmalarla tanınmış yazar ve
araştırmacı.

İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamam-
ladı. 1911'de Darüşşafaka'yı bitirdi. İstan-
bul Şehremaneti'nde (Belediye) çalışırken
bir yandan da Arapçasını ilerletmek için
cami ve medrese derslerine devam etti.
Çarşamba Hacı Ahmed Efendi'den icazet
aldı. 1907'de Darülfünun-ı Şahane Edebiyat
Şubesi'ni bitirdi. İstanbul Şehremaneti'nde-
ki çeşitli görevlerden sonra İstanbul Vilayet
ve Belediyesi mektupçuluğuna kadar
yükseldi.

Resmî görevlerinin yanı sıra 1956'ya değin
çeşitli okullarda öğretmenlik yaptı. Ayrıca

kütüphanecilik ve matbaacılık alanlarında
çalıştı; belediyeçilik, şehirçilik, bibliyografya

Osman Nuri Ergin
Atatürk Kütüphanesi İstanbul

ve İstanbul'un eğitim kurumları tarihi ko-
nularında önde gelen uzmanlardan biri
oldu.

Ergin, *Mecelle-i Umûr-i Belediye* (1912-22,
5 cilt) adlı yapıtında, İslam devletlerinde ve
Türkiye'de belediye kurumlarının tarihsel
ve hukukî gelişimini inceler. *Türkiye Ma-
arif Tarihi* (1939-43, 5 cilt) adlı yapıtında
Osmanlı Döneminden başlayarak Türkiye'de
eğitim kurumlarının gelişmesini kronolo-
jik bir sıra içinde ele alır. *İstanbul Şehr-
minleri* (1927), *İstanbul Şehir Rehberi*
(1934), *Türkiyede Şehirliğin Tarihi İnkişafı*
(1936), *Türk Şehirlerinde İmarat Sistemi*
(1939) Ergin'in öteki önemli yapıtlarıdır.

Erginsoy, Cavit (d. 20 Mayıs 1924, Anka-
ra - ö. 6 Aralık 1967, Ankara), yaniletken-
ler konusunda çalışan ve yüklü parçacıklara
kristallerde kanallanmasına ilişkin bir
kuram geliştiren fizikçi.

Londra Üniversitesi'nde elektrik mühen-
disliği öğrenimi gördü (1946). 1952'de aynı
üniversiteye bağlı Queen Mary College'da
fizik doktoru oldu. Türkiye'ye dönünce
Sarıyer Hidroelektrik Santrali Projesi'nde
görevlendirildi ve Etibank'ın Atom Enerjisi
Etüd Dairesi başkanlığına getirildi. 1957-58
ders yılında İstanbul Teknik Üniversitesi'nde
(İTÜ) öğretim üyeliği yaptı. Daha
sonra 1962'ye değin Viyana'daki Uluslararası
Atom Enerjisi Ajansı'nda (IAEA) uzman
ve danışman olarak çalıştı. Aynı yıl, katılar
fiziği alanında araştırmalar yapmak amacıyla
ABD'deki Brookhaven Ulusal Laboratu-
varı'na geçti. Üç yıl sonra, katılar fiziği
araştırma grubunun üyesi olarak kuruluşu
süreklî kadrosuna alındı. 1967'de Orta Doğu
Teknik Üniversitesi'nin (ODTÜ) çağrısı
üzerine konuk profesör olarak Türkiye'ye
döndü. Öğretim üyeliği görevinin yanı sıra
dekan yardımcılığına da getirildi. Öldüğü
yıl, temel bilimlerde dalında yaptığı çalışma-
lardan dolayı kendisine TÜBİTAK Bilim
Ödülü verildi.

Doktora çalışmasını yaniletkenlik konu-
sunda yapan Erginsoy, germanyum ve silis-
yumun bu tür özelliklerine ilişkin deneysel
çalışmalarını sürdürürken, konunun kuramsal
yönüne de eğildi. Kuantum mekanik-
ni, yaniletkenlerdeki yük taşıyıcıların ya-
bancı atomlardan saçılmasına uyguladı ve dünya
fizik literatürüne Erginsoy adıyla
geçen saçılım formülünü geliştirdi. Türki-
ye'ye döndükten sonra çalışmalarını atom
enerjisi alanında yoğunlaştırarak, Türkiye'de
kurulacak ilk araştırma reaktörünün
hazırlıklarını gerçekleştirdi. Aynı dönemde
İTÜ ve ODTÜ'de reaktör fiziği dersleri de
verdi. Brookhaven Ulusal Laboratuvarı'nın
araştırma ekibinde çalışırken yeniden katılar
fiziğine yöneldi. Yüklü parçacıkların
kristallerden geçerken gösterdiği özellikleri
tam olarak açıklayan ve kendisine uluslar-

arası ün kazandıran "kanallanma" kuramı
oradaki araştırmalarından doğdu.

Kristalde kanallanan parçacık yörüngele-
rinin bu kuram yardımıyla tam olarak
belirlenebilmesi, bir yandan kristal yapısı-
nın daha iyi anlaşılabilmesine, bir yandan
da yabancı atomların varlığının ve yerleri-
nin kolayca saptanabilmesine olanak sağla-
yarak katılar fiziğinde yeni gelişmelere or-
tam hazırladı.

ergitme, İZABE ya da KAL İŞLEMİ olarak da
bilinir, belirli bir metali yalın element ya da
basit bir bileşik halinde elde etmek amacıyla
uygulanan ısı işlemi. Bu işlemde metal cevhe-
ri, hava gibi bir yükseltgeyicinin ya da kok
kömürü gibi bir indirgeyicinin eşliğinde erime
noktasının üzerine kadar ısıtılır. Ergitme
yoluyla elde edilen ilk metal bakır olmuş
(İÖ 5000), bunu kalay, kurşun ve gümüş
izlemiştir. Ergitme için gerekli olan yüksek
sıcaklıklara ulaşabilmek için hava ülemeli
ocaklar geliştirilmiş ve böylece ergitme
alanında önemli bir teknolojik dönüşüm
gerçekleştirilmiştir. Yakıt olarak uzun süre
odunkömürü kullanıldıktan sonra 18. yüz-
yıldan İngiltere'de kok kömürü kullanımı
yaygınlaşmış, ayrıca ilk yüksek fırınlar ku-
rulumaya başlamıştır.

Günümüzde uygulanan cevher işleme sü-
reçlerinde, ergitme işleminden önce metal
cevherini deriştirmeye yönelik bir dizi cev-
her hazırlama tekniğinden yararlanır. Er-
gitme işleminde, belirli bir metali oksitli
hali (örn. demir oksit) yüksek bir sıcaklığa
kadar ısıtılır. Böylece oksijen yakıttaki
karbonla birleştirilerek karbon monoksit ve
karbon dioksit halinde bileşimden uzaklaş-
tırılır. Öteki katışkıların giderilmesinde ise
çeşitli eriticilerden yararlanır; eriticiler
katışkı maddeleriyle birleşerek bunları cü-
rufa çeker.

Modern bakır ergitme işlemleri yansımali
(reverber) fırınlarda yürütülür. Bu yöntem-
de deriştirilmiş cevher ile bir eritici (çoğun-
lukla kireçtaşı) fırına üstten beslenir ve
eriyik haldaki mat (bakır, demir ve kökür-
ten oluşan bir bileşik) ile cüruf aşağıdan
çekilir; mattan demiri uzaklaştırmak için
başka bir fırında (dönüştürücü) ek bir işlem
uygulanır.

*Alfabetik sıralama sözcük
esasına göre yapılmıştır.*

ergonomi, insanların makineler ile çeşitli iş
ve çevre koşullarına ilişkin bedensel ve
ruhsal özelliklerini, eğilimlerini, yetenekle-
rini, sınırlılıklarını araştıran, elde ettiği ver-
iler ile geliştirdiği ilkeleri makinelerin, ma-
kine sistemlerinin, iş ve çevre koşullarının
tasarımına ve düzenlenmesine uygulayan
mühendislik dalı. Temel amacı, tüketim ve
üretim alanlarında insan ögesinin güvenliğini,
üretkenliğini artırmak ve iş koşullarını
iyileştirmektir.

Bilimlerarası bir dal olan ergonomi, insan
verimliliği, davranışı, insan-makine sistem-
lerinin tasarımı, geliştirilmesi ve tıbbi ve
biyolojik araştırma sistemleriyle ilgilendirir.
İnsan-makine sisteminde kişi, sistemden bir
ögesi olarak ele alınır. Buna en basit örnek,
tek bir makine ya da aygıt kullanan insandır
(örn. telefon, otomobil ya da bilgisayar
kullanan kişi). İşletici, makine tarafından
yaratılan bilgiyi alır ve gerekli işlemleri
yapar. Ergonomi bu anlamda, kullanıcının
çalışma koşullarının rahatlatılmasına, ma-
kinenin kullanımının ve bakımının kolaylaştırıl-
masına yönelik olarak makinenin kontrol
ve gösterim birimlerinin tasarımını gerçek-
leştirir.

Ergonomi mühendisi, verimli bir insan-makine sisteminin tasarımı ve bilimsel yöntemleri kullanır ve daha sonra deneme yanılma yöntemlerinden yararlanarak sistemin rahatlığını ve verimini denetler ve zayıf noktaları bularak sorunları çözer. Örneğin, astronotların giyeceği bir uzay elbisesinin tasarımı, kolaylık, esneklik, koruyuculuk ve fiziksel rahatlık gibi ayrıntılar üzerinde önemle durulmasını gerektirir ve deneme yanılma yönteminin kullanılmasıyla en uygun ve basit biçimine kavuşturulur.

ergosterol ($C_{28}H_{44}O$), mayalarda ve öbür bazı mantarlarda bulunan, steroid grubundan organik bileşik. Morötesi ışınlamanın etkisiyle, kuşlar dışındaki bütün hayvanlarda kemik gelişimini düzenleyen ergokalsiferole ya da D_2 vitaminine dönüşür (kuşlarda kemik gelişimini D_2 değil, D_3 vitamini sağlar).

Morötesi ışıma tutulmuş ergosterolün, D vitamini eksikliğinden kaynaklanan ve kemiklerde oluşum bozukluklarıyla tanımlanan raşitizm tedavisinde olumlu sonuçlar verdiği saptanmıştı; bu bilgiden yola çıkan araştırmacılar 1927'de ergosterolün D vitaminiyle ilişkisini saptadılar. Bu bileşiğin kimyasal yapısı 1933'te, D_2 vitamininki de 1948'de belirlendi.

İlaç sanayisinde ergosterol, mayalardan üretilir ve beslenme yetersizliklerinde kullanılmak üzere vitamene dönüştürülür. Ayrıca bak. vitamin D .

Ergönül, Halit (d. 1927, İstanbul), Avrupa ikinciliği kazanmış boksör.

Boksa 1941'de İstanbul Alemdar Kulübü'nde başladı. 1942'de Galatasaray'a geçti ve

Ergönül
İlberşin Yayıncılık Arşivi

54 kg'de İstanbul şampiyonluğunu kazandı. 1947'de milli takıma seçildi, Dublin'de Avrupa ikinciliğini elde etti. Bu başarısı nedeniyle aynı yıl Avrupa Karması'na seçildi. Chicago'da Avrupa ve ABD karmaları arasındaki karşılaşmalarda yaptığı iki maçın birini kazandı. İki yıl Fenerbahçe formasıyla boks yaptıktan sonra İstanbul Boks İhtisas Kulübü'ne transfer oldu. 1950'de profesyonelliği seçti ve yaptığı sekiz maçı da kazandı. 1957'de boksu bıraktı, ama 1961'de amatör olarak yeniden ringe çıktı ve Türkiye birincisi oldu. Ertesi yıl boksu bırakarak antrenörlük ve hakemlik yapmaya başladı.

Ergun, Sadeddin Nüzhet (d. 1901, Bursa - ö. 25 Nisan 1946, İstanbul), divan, halk ve tasavvuf edebiyatı alanındaki çalışmalarıyla tanınan edebiyat tarihçisi.

Kolağası Ali Efendi'nin oğludur. Sadiye tarikatına bağlı olan dayısının ölümü üzerine 1910'da Üsküdar Hallaç Baba Sadiye Tekkesi'nin şeyhliğine getirildi. Tekkelerin kapatıldığı 1925'e değin bu görevini sürdürdü. Bu arada Darülfünun Edebiyat Fakül-

tesi'ni bitirdi. 1925'ten başlayarak Ankara, Konya ve İstanbul'da edebiyat öğretmenliği yaptı. 1943'te Beyazıt Devlet Kütüphanesi müdürlüğüne getirildi. Bu görevdeyken öldü.

Verimli bir araştırmacı olan Ergun, kısa yaşamında Türk edebiyatı tarihiyle ilgili geniş çalışmalar yaptı. Bu alandaki ilk yapıtı olan *Konya Vilayeti Halkiyat ve Harsiyatı*'ndan (1926; Mehmed Ferid ile birlikte) sonra *Karacaoğlu* (1927), *Gevheri* (1928), *Gedat* (1933), *Kuloğlu* (1933), *Hengami* (1933), *Silleli Surur* (1933), *Aşık* (1934), *Aşık Ömer* (1936) gibi halk edebiyatıyla ilgili bir dizi kitap yayımlayarak çeşitli aşıkla tanıttı. Divan edebiyatı alanındaki çalışmalarını *Şeyh Galib* (1932), *Neşatî* (1933), *Rami Paşa* (1933), *Şeyhülislam Bahâî* (1933), *Sabuhî* (1933), *Fehim-i Kadim* (1934) ve *Bakî* (1935) adlı kitaplarda topladı. Tasavvuf edebiyatıyla ilgili olarak *Pir Sultan Abdal* (1929), *Bektaşî Şairleri* (1930; genişletilmiş basımı, *Bektaşî Şairleri ve Neşesleri*, 1944-46, 2 cilt), *Hatayî* (1946) gibi yapıtlar verdi. En önemli çalışması *Türk Şairleri* (1936-46, 4 cilt) adlı yarım kalan yaşamöyküsü ansiklopedisidir. Türk dinsel müziğinin gelişimini ve dağılmasını inceleyen *Türk Musikisi Antolojisi-Dini Eserler* (1942-43, 2 cilt) adlı yapıtı da önemlidir.

Ergun Irmağı, Rusça ARGUN IRMAĞI, Wade-Giles yazımında O-ERH-KU-NA, Çin'in Heilongjiang yönetim bölgesindeki Büyük Hinggan Sıradağlarının batı yamacından doğan ırmak. İlk çıkışında Hailaer Irmağı adıyla bilinir. 1.620 km'lik toplam uzunluğunun yaklaşık 965 km'si, Çin ile Rusya Federasyonu arasındaki sınırı oluşturur. Ergun Irmağı ile Şilka Irmağının kavşağı, Amur Irmağının başlangıç noktası sayılır. Ergun Irmağının büyük bölümü geniş bir vadi içinde akar. Su toplama alanı 163.000 km²'dir. Çok yağışlı yıllarda Ergun Irmağı fazla sularını Heilongjiang'daki Hulun Gölünün havzasına boşaltır. Irmak üzerindeki ulaşım düzensizdir.

erguvan (*Cercis siliquastrum*), *Caesalpiniaceae* familyasından, kışın yapraklarını döken çalı ya da ağaççık. Anayurdu Akdeniz bölgesidir. İlkbaharda, yapraklarından önce açan gösterişli çiçekleri nedeniyle park ve bahçelerde yaygın olarak

Erguvan (*Cercis siliquastrum*)
Türhan Baytop Koleksiyonu

yetiştirilir. Türkiye'de de Ege, Akdeniz ve Batı Karadeniz kıyılarında yetişen bu bitki, Hristiyan dünyasında "Yahuda ağacı" olarak bilinir ve önceleri beyaz olan çiçeklerinin, İsa'yı ele veren Yahuda kendisini bu ağaca astuktan sonra kandan ya da utançtan kırmızıya döndüğüne inanılır.

Yüksekliği 2-10 m arasında değişen erguvan, üst yüzü koyu yeşil olan yurek biçiminde yaprakları vardır, yapraklardan önce açan morumsu ya da kırmızımsı pembe renkli küçük çiçekleri yaşlı gövde ve dalların üstünde kümeler oluşturur; ince ve yassı badıç biçimindeki meyveleri sert kabuklu, yassı tohumlar taşır.

Cercis cinsinden, Kuzey Amerika kökenli *C. canadensis* ve Doğu Asya kökenli *C. chinensis* gibi bazı akraba türler de süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Ergün, Ömer Lütfü (d. 1 Ocak 1919, Biga). Türk sendikacı. Bursa Bölge Sanat Okulu'nu bitirdi. 1933'te, dökümcü ve teknik ressam olarak Devlet Demiryolları (TCDD) Eskişehir İşletme Müdürlüğü'nde çalışmaya başladı; bir süre de Ankara İşletme Müdürlüğü'nde görev yaptı. 1947'de Eskişehir Demiryolu İşçileri Sendikası'na üye oldu. Sendikanın genel başkanlığına getirildikten sonra işkolunda bir federasyon oluşturulması için çalıştı. 15 Aralık 1952'de kurulan Türkiye Demiryolları İşçi Sendikaları Federasyonu'nun (DYF-İŞ) ilk genel başkanı oldu. 30 Eylül 1953'te muhasep üye olarak Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş) İcra Kurulu'nda görev aldı. Bu görevi 33 yıl aralıksız sürdürdü. 1961-68 arasında Cumhurbaşkanlığı kontenjan senatörlüğü yaptı.

Erhard, Ludwig (d. 4 Şubat 1897, Fürth - ö. 5 Mayıs 1977, Bonn, AFC), Alman iktisatçı ve devlet adamı. İktisat bakanı (1948-63) olarak Batı Almanya'nın II. Dünya Savaşı sonrası ekonomik kalkınmasında önemli rol oynamış, 1963-66 arasında başbakanlık yapmıştır.

İktisat öğrenimi gören Erhard, Nazilerle hiçbir zaman işbirliği yapmadı. Savaştan sonra, Müttefik yetkililerince Nürnberg-Fürth bölgesinde sanayinin yeniden kurulmasıyla görevlendirildi. Daha sonra sırasıyla Orta ve Yukarı Franken ekonomik işler danışmanlığı, Bavarya iktisat bakanlığı (1945-46), Para ve Kredi Danışma Komisyonu yöneticiliği (1947-48) ve İngiliz-Amerikan ikili bölgesindeki Alman Ekonomik Konseyi'nin başkanlığını yaptı. 1948 yazında para sisteminde gerçekleştirdiği düzenlemelerle, yıkıntı durumundaki Alman ekonomisinin aynı yılın sonuna doğru bir ölçüde güçlenmesini sağladı. Eylül 1949'da Konrad Adenauer başkanlığına getirilen yeni federal hükümette iktisat bakanı olarak görev aldı. "Toplumsal piyasa sistemi" olarak adlandırdığı bir politikayı yürürlüğe koydu. Bu politika, ekonomik yenilenmenin sorunlarını başarıyla aştı ve ülkeyi genellikle "Alman ekonomik mucizesi" olarak tanımlanan bir düzeye ulaştırdı. 1957'de federal başbakan yardımcılığına getirilen Erhard, Ekim 1963'te Adenauer'in ardından başbakan oldu. Ama bu dönemde ciddi ekonomik sorunlarla karşılaştı, koalisyon ortağı Hür Demokrat Parti'nin (FDP) hükümetten çekilmesi üzerine 1966'da istifa etmek zorunda kaldı. 1967'de Hristiyan Demokratik Birlik'in (CDU) onursal başkanlığına getirildi.

Erhat, Azra (d. 6 Haziran 1915, İstanbul - ö. 6 Eylül 1982, İstanbul), evrensel nitelik-

teki yapıtların Türkçeye kazandırılmasını sağlamış, yaşamı ve yazılarıyla hümanist anlayışın Türkiye'de yaygınlaşmasına öncülük etmiş yazar ve çevirmen.

İlk ve orta öğrenimini Brüksel'de tamamladı. 1939'da Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ni bitirdi. Aynı fakültenin Klasik Filoloji Bölümü'ne asistan olarak girdi,

Azra Erhat
Ara Güler

1946'da doçent oldu. Ocak 1948'de sol eğilimli oldukları gerekçesiyle, aynı fakülte'de görevli Pertev Naili Boratav, Behice Boran, Adnan Cemgil, Niyazi ve Mediha Berkes ile birlikte Azra Erhat'ın da görevine son verildi. 1949-56 arasında *Yeni İstanbul* ve *Vatan* gazetelerinde yazılar yazan Erhat, uzun yıllar Milletlerarası Çalışma Bürosu Kütüphanesi'nde görev yaptı. 12 Mart döneminde Türk Ceza Kanunu'nun 141. maddesine aykırı eylemde bulunmak savıyla Sabahattin Eyuboğlu ve Vedat Günyol ile birlikte tutuklandı, yargılanması sonunda aklandı.

Erhat Fransızca, Almanca, İngilizce, Latince ve özellikle de Eski Yunancadan yaptığı çevirilerle tanındı. İlk çevirileri *Terçüme* dergisinde çıktı. Önemli çevirileri arasında Homeros'tan A. Kadir ile birlikte yaptıkları *Ilyada* (1967) ve *Odyssea* (1970) destanları, Sophokles'ten *Elektra* (1946), Aristophanes'ten *Barış* (1948), Antoine de Saint-Exupéry'den *Küçük Prenses* (1968) ve Hesiodos'un "Theogonia" ile "İşler ve Günlük"ini içeren *Hesiodos, Eseri ve Kaynakları* (1977, S. Eyuboğlu ile birlikte) sayılabilir. *Ilyada*'nın 1958'de yayımlanan birinci cildi 1959'da Habip Edip Törehan Ödülü'nü, üçüncü cildi de 1961 Türk Dil Kurumu Çeviri Ödülü'nü kazandı.

Deneme ve incelemelerinde, Anadolu'nun kültür değerlerine öncelik veren ve gelmiş geçmiş bütün Anadolu uygarlıkları arasında bağlantılar olduğuna inanan Erhat, hümanist görüşlerini *İşte İnsan-Ecce Homo* (1969, 1984) adlı yapıtında dile getirdi. Anadolu sanatının kaynaklarından biri olarak gördüğü efsanelerle Yunan ve Latin mitolojilerini açıklayan ve konusundaki en önemli kaynak kitaplardan biri olan *Mitoloji Sözlüğü* 1972'de (4. bas. 1989), aynı kültür zenginliğini işleyen *Troya Masalları* 1981'de yayımlandı.

Azra Erhat, Halikarnas Balıkcısı olarak tanınan Cevat Şakir Kabaağaçlı'nın öncülüğünü yaptığı ve bütün Batı uygarlığının Anadolu kökenli olduğunu ileri süren görüşleri benimsemişti. Bir grup aydınla birlikte başlattıkları, Eski Anadolu uygarlıklarının izlerini yerinde ve bugün aynı yerde yaşayan insanlarla birlikte görerek tanıma amacını güden Mavi Yolculuk'lar(*) giderak yaygınlaştı. Erhat, bu yolculukların felsefesini ve kendi gözlemlerini *Mavi Ana-*

dolu (1960), *Mavi Yolculuk* (1962, 1979) ve *Karya'dan Pamfilya'ya Mavi Yolculuk* (1979) adlı yapıtlarıyla geniş bir kesime ulaştırdı.

Erhat'ın başka yapıtları arasında *Mektuplarıyla Halikarnas Balıkcısı* (1976, 1985) ve *Sevgi Yönetimi* (1978) sayılabilir.

erhu, Wade-Giles yazımında ERHU, dik tutularak çalınan Çin kemani. Üstüne yılan derisi gerilmiş tahtadan, silindirik biçiminde bir gövdeyle ince uzun bir saptan oluşur. Çoğunlukla beşli aralıkta akort edilen iki teli vardır. Çalgı dize dayanıp dik tutulur ve sağ elle yatay olarak çekilen yayla çalınır. Yayın gerginliğini değiştirmeye ve telden tele geçmeyi sağlayan parmak teknikleri vardır. *Erhu* orkestra dışında, solo çalgısı olarak da kullanılır. Yay çekmede oluşturulan karışıklıklar, güçlü vibratolar (titreterek çalıs) ve glisandolarla (kaydırarak çalıs) kendine özgü bir çalınış biçimi vardır. Göğüs yüzeyi daha küçük ve sesi daha tiz olan değişik türüne *gaohu* adı verilir. Güney Çin'de orkestralarda genellikle *gaohu* birinci, *erhu* ise ikinci yaylı çalgı olarak kullanılır. Bas ses veren birkaç türü de yaygındır.

Erianthus, buğdaygiller (*Poaceae*) familyasından, 20 kadar çok yıllık bitki türünü içeren cins. Kuzey ve Güney yarıkürelerin ılıman bölgelerinde yetişen bu kampa benzer uzun boylu bitkilerin çiçekleri, silindirik biçiminde sık salkımlar oluşturur.

Türlerin çoğu 1-3 m boyundadır; anayurdu Güney Avrupa olan ve 4 m'ye kadar büyüyen *E. ravennae*, 60 cm uzunluğundaki çiçek salkımları nedeniyle süs bitkisi olarak yetiştirilir.

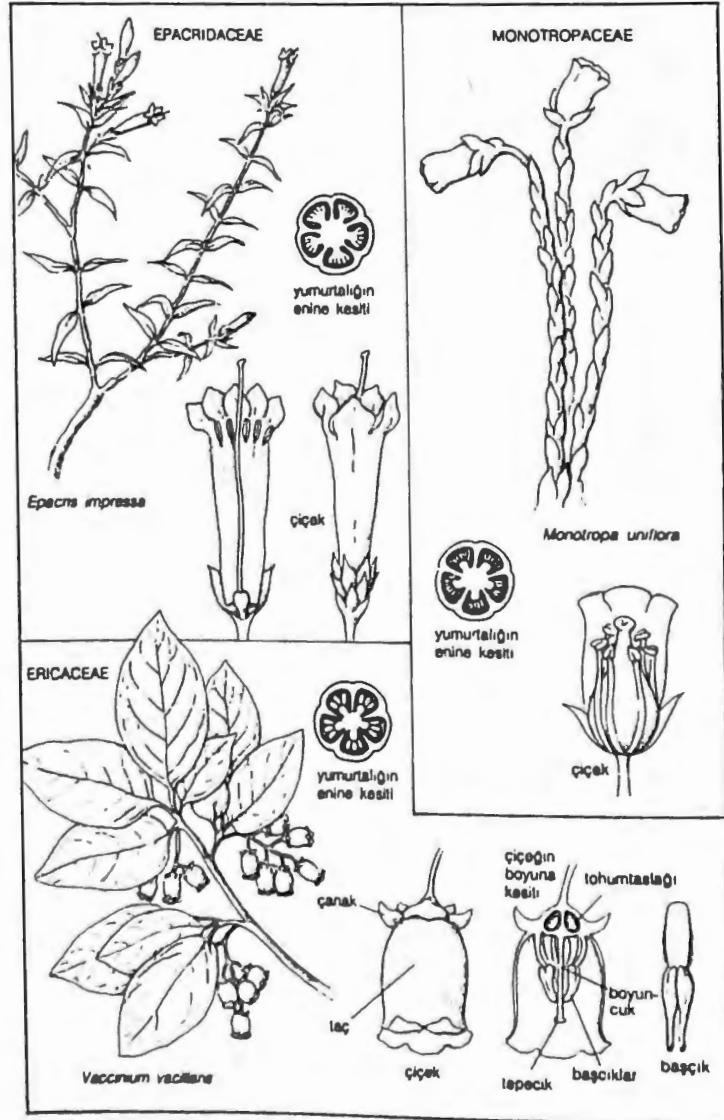
Erica bak. funda

Ericales, ikiçenekliler sınıfından, 10 familyayı, 135 cinsi ve çoğu çalı ya da küçük ağaç olan 2.700 kadar türü içeren takım. Başta tropik ve kutupaltı bölgeler olmak üzere dünyanın her yerine dağılmış olan bu takım, açalya ve ormangülü gibi gösterişli süs bitkilerini de içerir.

Ericales takımındaki bitkilerin en önemli ortak özelliği, yumurtaların, sonradan tohum kabuğuna dönüşecek olan tek bir hücre katmanıyla kaplı olmasıdır. Ayrıca çalıya benzer özellikler, basit ve derimsi yapraklar, erdişi çiçekler ve dörtlü gruplar halinde dağılan çiçektozları da bu takımın bazı türlerinde ortak özellikler olarak görülür.

Ericales takımının birçok üyesi için en uygun yetiştirme ortamı bataklıklar ve kumlu turbalıklardır; bu bitkileri kaya bahçelerinde yetiştirebilmek için, iyi akaçlanmış ve organik maddelerce zengin nemli topraklar gerekir. Ormangülleri ile yakın akraba olan öbür bazı türler killi ve kireçli topraklarda yetişmez.

Ericales takımının en önemli familyası olan **Ericaceae** 80 cinsi ve 1.900 türü içerir. Kutupaltı bölgelerden tropiklere kadar ge-

Ericales takımının üç önemli familyasından bitki örnekleri
M. Pehlivan çizimi

niş bir dağılım gösteren bu türlerin çoğu dünyanın birçok yerinde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Bitkiler âleminde, yaprakdökmeyen geniş yapraklı bitkilerin en belirgin örneklerinden biri olan ormangülleri (*Rhododendron*) 800 kadar türü vardır; aynı cins içinde sınıflandırılan açağalar ise sekiz doğal alt-cins ve 17 bölüme ayrılır. Açağalar ile ormangülleri dış görünüşleriyle ayırt edilebilir de, çiçek ve büyüme organlarına dayanarak bu iki grup arasında tam bir ayırım yapılamaz. Bu familyanın *Calluna*, *Erica* (funda), *Kalmia* ve *Pieris* cinsleri de süs bitkisi olarak önem taşır.

Küçük ağaç ve çalıların oluşturduğu *Vaccinium* cinsinin bazı türleri yenen meyveleri için yetiştirilir. Karadeniz dağlarında çok yaygın olan *V. arctostaphylos* türünün tannenli yaprakları, trabzonçayı adıyla çay gibi tüketilir.

Actinidiaceae familyasından, *Actinidia chinensis*'in kivi adıyla tanınan meyveleri besin olarak değerlendirilir; *Pyrolaceae* familyası, ağaçlandırılmış alanlarda ve bazı çiçek bahçelerinde yetiştirilen, yaprak dökmeyen otsu bitkileri içerir; *Monotropaceae* familyası üyelerinin hemen hepsi çürüktür; bu bitkiler mantarlarla ortak yaşayarak çürümüş bitki artıklarıyla beslenir. Toprak mantarlarının iplik biçimindeki hücreleri (hif), *Monotropaceae* bitkilerinin köklerini sarar ve mantarların da yararına olan bu ortak yaşam, konak bitkinin mineralleri ve organik maddeleri özümlemesine yardımcı olur.

Ericales takımındaki bitkiler daha çok tohumla ürerse de (eşeyssel üreme), *Ericaceae* familyasında köksaplarla (rizom) çoğalmaya da rastlanır.

Ericales takımının, genellikle dalların ucunda salkım oluşturan, yalnız bazı türlerde yaprak ve dal ayrımının hemen üstünde tek tek bulunan ırsal bakışlı çiçekleri vardır. Çiçekler, genellikle, tabanda birleşerek çanak oluşturan beş çanakyaprak, beyaz ya da pembe renkli, kısmen birleşik beş taçyaprak, taçyaprak sayısının çift katı sayıda erkekorgan ve bir dişiorgan içerir. Dişiorganın alt ya da üst durumda olan yumurtalığı beş gözlüdür ve her birinde çok sayıda tohumtaslağı bulunur.

Erice, eskiden (1934'e değin) MONTE SAN GIULIANO, İtalya'da, Sicilya'nın kuzeybatısındaki Trapani iline bağlı kent. Trapani kentinin hemen kuzeydoğusunda, San Giuliano (Erice) Dağının tepesinde, deniz düzeyinden 751 m yükseklikte yer alır. İlkçağda Sicilya'da yaşayan Elyir kabilesinin yerleşimlerinden biri olarak kuruldu. Fenikeliler kenti surlarla çevirdi. Erice, Kartacalılar ile Romalılar arasında anlaşmazlık konusu oldu. Kent, Eryx (Erycina) Venüsü'ne adanmış tapınağıyla bütün Akdeniz'de ünlüydü. Daha sonra Müslüman Araplarca işgal edildi. 11. yüzyılda Sicilya kontu Normandiyalı I. Ruggiero kenti ele geçirdi ve Monte San Giuliano olarak adlandırdı. İlkçağ kalıntıları arasında, üzerinde Fenike yazıtları yer alan ve harçsız inşa edilmiş duvarları ile ünlü tapınağın bir ortaçağ kalesi içinde bulunan parçaları sayılabilir. Kent ağırlıklı olarak ortaçağ özellikleri taşır. En önemli kilisesi, 1426'dan kalma revağı ve 1312'de yapılmış bağımsız kulesiyle Chiesa Matrice'dir (1314).

Erice'nin başlıca ekonomik etkinlikleri hayvancılık ve bağcılıktır. Nüfus (1981 geç.) belediye, 25.274.

Ericsson, John (d. 31 Temmuz 1803, Långbanshyttan, İsveç - ö. 8 Mart 1889, New York kenti, ABD), top taret taşıyan ilk zırhlı savaş gemisinin tasarımı ile yapımı-

nı gerçekleştiren ve pervane (uskur) düzeneğini geliştiren İsveç asıllı ABD'li gemi mühendisi.

Bir süre İsveç ordusunda yerölçümcü olarak çalışan Ericsson 1826'da Londra'ya geçti ve üç yıl sonra Lancashire'daki Rain-

Ericsson, Charles Loring Elliott'un yağlıboya çalışmasından ayrıntı; Bilim Müzesi, Londra Science Museum, Londra

hall'da düzenlenen bir demiryolu yarış için "Novelty" adlı buharlı lokomotif yaptı. Ama yarış George Stephenson'un "Rocket"ı kazandı. Ericsson ayrıca, savaş gemilerinin motorlarının düşman gemilerinin ateşinden korunması amacıyla, makine dairelerinin su düzeyinin altında kurulmasına yönelik bir tasarım hazırladı. 1833'te bir ısı makinesi sergiledi, üç yıl sonra da pervane düzeneğini geliştirerek patentini aldı. Bu tür bir pervane ilk olarak, 1837'de Londra'da inşa edildi. "Francis B. Ogden" gemisine takıldı. Ericsson, ABD Deniz Kuvvetleri'nin siparişi üzerine "Princeton" gemisine kendi geliştirdiği motoru ve pervane düzeneğini taktı. Gemi Mayıs 1839'da New York'a ulaştı.

Birkaç ay sonra ABD'ye göç eden Ericsson 1848'de bu ülkenin vatandaşlığına geçti ve yaşamının geri kalan bölümünü New York'ta geçirdi. İç savaş sırasında yeni bir savaş gemisi için yaptığı öneri kabul edildi ve 30 Ocak 1862'de "Monitor" suya indirildi. Tümüyle buhar gücüyle çalışan bu pervaneli gemi, döner taretli toplarla donatılmıştı. 9 Mart 1862'de "Monitor", Konfederasyon (Güney) Ordusu'nun "Merrimack" adlı ağır zırhlısını yenmeyi başardı. Bunun üzerine federal hükümet Ericsson'a aynı türden birkaç gemi siparişi daha verdi. Bu gemiler Konfederasyon'un abluka altına alınmasında ve çeşitli deniz çarpışmalarında önemli rol oynadı. Ericsson, daha sonraları bir torpil geliştirdi ve güç kaynağı olarak güneş enerjisinden yararlanmaya yönelik çeşitli çalışmalar yaptı.

Eridu, Irak'ta Zi Kar iline (*muhafaza*) bağlı, bugünkü Ur (Tel el-Mukayyer) kentinin güneyinde eski Sümer kenti. Kral listelerinde Sümer'in en eski yerleşmesi olarak sayılır. Koruyucu tanrısı, "yeryüzünün altında akan tatlı suların tanrısı" olan Enki'yi (Ea). Ebu Şehreyn adlı tümsekte bulunan sitte, Irak Eski Eserler Bakanlığı'nın yönetiminde yürütülen kazılar (1946-49) sonunda Güney Babil'deki en önemli Tarihöncesi kent merkezlerinden biri olduğu ortaya çıkmıştır. Büyük olasılıkla, İÖ 5000'lerde kumullar üstünde kurulan kent, değişik dönemlerde üst üste inşa edilmiş tapınaklarıyla yazı öncesi Obeyt uygarlığının geçirdiği evreleri, özellikle de kerpiç yapım tekniğinin gelişimini yansıtır. İÖ y. 600'e değin oturlan bir yerleşme olmasına karşın, yazılı tarih döneminde önemini yitirmiştir.

Eridu Tekvini, Mezopotamya dinsel edebiyatında, özellikle evrenin yaratılışını,

kentlerin kuruluşunu ve tufanı konu alan eski Sümer destanı Destana göre, her şeyin başı olan denizden evrenin ortaya çıkışını, tanrıların doğuşu izler. Tanrılar toprağı işlemek, hayvanlara bakmak ve kendilerine tapmak üzere çamurdan insanı yaratır. Kısa bir süre sonra kentler kurulur ve dünya üzerinde krallıklar oluşur. Ama bilinmeyen bir nedenle tanrılar insanlığını bir tufanla yok etmeye karar verir. Enki (Akad dilinde Ea) bu karara katılmaz ve durumu, tanrıların sözünden çıkmayan, alçakgönüllü Ziusudra'ya (Utnapiştım) bildirir. Ziusudra, Enki'nin buyruğı doğrultusunda büyük bir gemi yaparak selden kurtulur. Daha sonra Tanrı An (Anu) ve Enlil'in (Bel) ayaklarına kapanır ve tanrı buyruklarına uygun bir yaşam sürdürüğü için ölümsüzlükle ödüllendirilir.

Erie, ABD'de, Pennsylvania eyaletinin kuzeybatısındaki Erie ilinin (*county*) merkezi (1803). Erie Gölü üzerinde bir giriş limanıdır. Bugün Presque Isle Eyalet Parkı olan 10 km uzunluğundaki yarımada kumsuz bir doğal limanı çevreler. Fransızlarca 1753'te yapılan Presque-Isle Kalesi de buradadır. 1759'da İngilizlere bırakılan kale, 1763'teki Pontiac Komposu sırasında Yerlilerce yıkıldı. Bölge, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra Pennsylvania eyaletine federal hükümetten satın alınana değin yabanıl bir bölge olarak kaldı. 1795'te ABD'ye bağlı Presque Isle Kalesi yapıldı. General Andrew Ellicott ile General William Irvine de kentin yerleşim planını hazırladılar. Tuğamiral Oliver H. Perry'nin 10 Eylül 1813'te İngilizlere karşı zafer kazandığı Erie Gölü Çarpışması'nda kullanılan filonun büyük bölümü, Presque Isle Körfezinde kurulan Deniz Kuvvetleri Tersanesi'nde inşa edildi. Perry'nin sancak gemisi "Niagara"nın onarılmış tekne bölümü bugün State Sokakının bir ucunda sergilenmektedir.

Kentin ekonomik gelişmesi 1844'te Erie ve Pittsburgh kanallarının açılmasıyla, 1850'lerde de demiryolu yapımıyla başladı. Erie, Pennsylvania'nın St. Lawrence Suyolu üzerindeki tek limanıdır. Kereste, kömür, petrol, tahıl, kimyasal madde ve demir sevkiyatında stratejik önem taşır. Bölgedeki ilk sanayi kolları büyük ölçüde tarıma dayalıydı. Erie'nin ilk demir dökümhaneleri körfezdeki bataklıklardan çıkarılan demir cevherini kullanıyordu. Günümüzde çok çeşitlenen imalat ürünleri arasında elektrik donanımı, inşaat makineleri, gemi, kâğıt, demiryolu gereçleri, işlenmiş alüminyum, giyim eşyası, kimyasal madde, plastik ve kauçuk ürünleri sayılabilir. Gannon College (1944), Mercyhurst College (1926) ve Villa Maria College ile (1925) Pennsylvania Eyalet Üniversitesi'ne bağlı Behrend College'ın kampusu Erie'dedir. Nüfus (1990) kent, 108.720; metropoliten alan, 275.572.

Erie Gölü, Kuzey Amerika'nın beş büyük gölünden dördüncüsü. Yüzölçümü 25.666 km²'dir. Kanada ile ABD arasındaki sınırın bir bölümü gölün üzerinden geçer. Kuzeyinde Kanada'nın Ontario eyaleti; batı, güney ve doğusunda ABD'nin Michigan, Ohio, Pennsylvania ve New York eyaletleri vardır. Gölün güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanan ana eksen 388 km'dir. Göl en geniş yerinde 91,7 km'ye ulaşır. Su toplama alanı, göl yüzeyi dışında 58.770 km²'dir. Erie'ye dökülen başlıca akarsular, Michigan'dan gelen Detroit (Huron Gölünün fazla suyunu buraya taşır), Huron ve Rai-

sin; Ohio'dan gelen Maumee, Portage, Sandusky, Cuyahoga ve Grand; New York'tan gelen Cattaraugus Çayı ile Ontario'dan gelen Grand İrmağıdır. Göl fazla suyunu doğu ucundaki Niyagara İrmağı aracılığıyla boşaltır. Tümü gölün batı ucunda yer alan adaların en büyüğü Pelee Adasıdır (Ontario). Gölün deniz düzeyinden ortalama yüksekliği 170 m'dir. Büyük Göller arasında derinlik ortalaması en düşük olanı 17,6 m ile Erie'dir; en derin noktası 64 m'dir. Fırtınalar göl düzeyinde sık sık kısa süreli değişikliklere yol açar; düzey farklılaşması gölün uç noktalarında 1 m'ye ulaşır. Göl St. Lawrence Suyolu üzerinde önemli bir bağlantı noktasıdır. New York Eyaleti Mavna Kanalı'nın, Niyagara İrmağının üzerindeki Tonawanda'da (New York) bir çıkış ağzı vardır, kollarından biri de Buffalo'da Erie Gölüne girer.

Göldeki birkaç liman başlangıçta doğal körfezlerce oluşturulmuştur; ama bu limanların çoğu iskele ve dalgakıranlarla geliştirilerek büyük göl teknelerinin geçişine olanak verecek biçimde tarakla temizlenmiş akarsu ağzılarına bulunur.

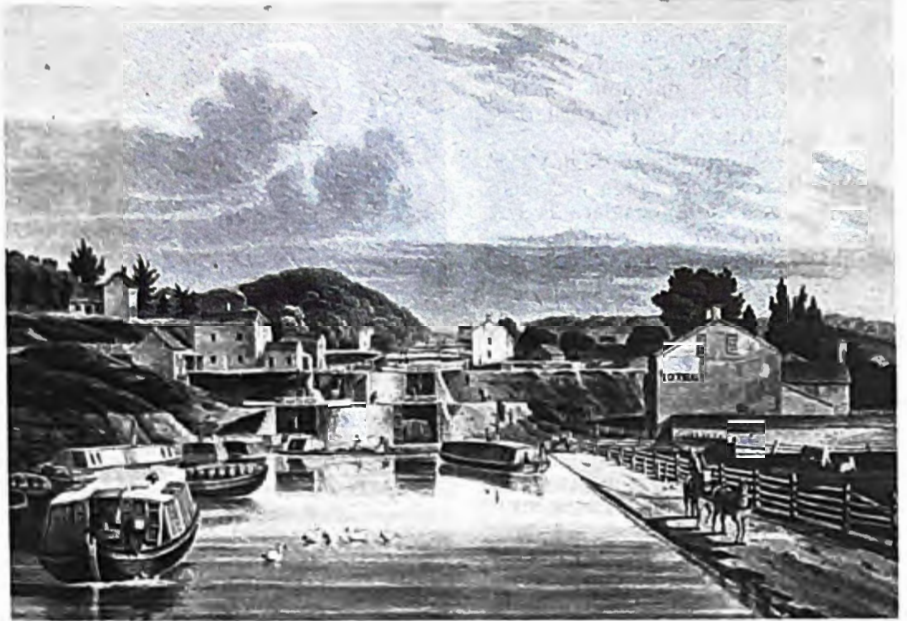
Göl kıyısındaki yerleşimlerin sanayi etkinlikleri ağırlıklı olarak su ulaşımına dayanır. Özellikle Pittsburgh'un güneyindeki büyük çelik tesislerinin kullandığı demir cevheri ve kireçtaşı, Büyük Göller'in ötesinden, Erie Gölünün çoğunlukla Ohio eyaleti kıyısındaki Cleveland, Ashtabula ve Conneaut gibi limanlarına gelir. Toledo'daki (Ohio) liman maden kömürü yüklemek amacıyla kullanılır. Buffalo ise önemli bir hububat limanıdır. Öbür önemli limanlar arasında Sandusky, Huron, Lorain ve Fairport (Ohio) ile Erie (Pennsylvania) ve Port Colborne (Ontario) sayılabilir. Gölün yoğun olarak kirlenmesi sonucunda, 1960'larda birçok plaj ve dinlenme tesisi kapanmış, 1970'lerin sonlarına doğru çevre kirlenmesine karşı önlemler alınmaya başlamıştır. Pelee Burnu Ulusal Parkı gölün kuzeybatı kıyısında yer alır.

Bölgede İrokua Yerlilerinin yaşadığı dönemde Erie Gölünü ilk kez saptayan Avrupalının, 1669'da buraya gelen Fransız-Kanadalı kâşif Louis Jolliet olduğu sanılır. Bazı kaynaklar ise gölü ilk kez 1615'te Fransız Étienne Brûlé'nin saptadığını öne sürer. İrokua Yerlileriyle işbirliği yapan İngilizler, 17. yüzyıl sonlarında Erie Gölü çevresinde ticareti geliştirdiler. Stratejik önemi olan iki Fransız kalesi İngilizlerin baskısı sonucunda el değiştirdi; Conti Kalesi (sonradan Niyagara Kalesi) 1759'da, Pontchartrain-du-Detroit Kalesi (sonradan Detroit Kalesi) ise 1760'ta İngilizlere geçti. Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında birçok İngiltere yanlısı, gölün kuzeyindeki Ontario'ya geçti ve ABD tarafındaki kıyılarda 1796 sonrasına değin yerleşim olmadı. 1812 Savaşı'nın dönüm noktalarından biri olan Erie Gölü Çarpışması'nda ABD'li komutan Oliver H. Perry bir İngiliz süvari birliğini Ohio'daki Put-in-Bay'de yendi ve Kuzeybatı'yı ABD'ye kattı.

Erie Kanalı, ABD'de, New York kentini Hudson İrmağı üzerinden Büyük Göllere bağlayan tarihsel su yolu. Allegheny'nin ötesinde kalan bölge ile Atlas Okyanusu kıyısı arasında bir ulaşım hatının gerekliliği 19. yüzyılda ortaya çıktı. New York valisi DeWitt Clinton, Erie Gölünün doğu kıyısındaki Buffalo'dan başlayan ve Mohawk Vadisi bölgesindeki dağların arasından geçerek Hudson İrmağının yukarısında Albany'ye uzanan bir kanal açılması yolunda-

ki öneriyi bu nedenle dikkate aldı. 1817'de eyalet meclisini ikna ederek, 584 km uzunluğunda, 12 m genişliğinde ve 1,2 m derinliğinde bir kanalın yapımı için 7 milyon dolarlık harcama yetkisi aldı. Troy'un batısındaki yaklaşık 175 m'lik yüksekliğin geçilmesi 82 havuzun yapılmasını gerektirdi. Malzemelerin taşınabileceği yol olmadığı

yonundaki öteki kabilelere karşı sayısız savaşlara girdiler. 1652-56 arasındaki son savaşta, İngiliz ve Felemenkli tüccarların İrokualara sağladığı tüfeklere yayları ve zehirli oklarıyla karşı koyamayan Erie Yerlileri boyun eğmek zorunda kaldılar. Sağ kalanların bir bölümü başka kabilelere sığınırken, büyük çoğunluğu İrokualara esir

"Erie ve Kuzey Kanallarının Birleştiği Yer", John Hill'in leke baskısı, y. 1830-32

New York Historical Society, New York

için yalnızca at ve insan gücü kullanıldı. Akarsular, sukemerleriyle aşıldı; birkaç yerde kayalar barutla uçurularak yol açıldı. Bütün zorluklara karşın kanal 25 Ekim 1825'te "Seneca Chief" adlı kanal filikasıyla ilk kez ulaşma açıldı.

Kanal, New York kentinin olduğu kadar, Ortabatı'nın yukarı kesiminin gelişmesi üzerinde de etkili oldu. Genellikle kanalı kullanarak batıya akın eden göçmenler Michigan, Ohio, Indiana ve Illinois'a yerleştiler, tarım ürünlerini Erie Kanalı yoluyla Doğuya gönderdiler; buna karşılık mavnalar dolusu sanayi ürünü batıya aktı. Buffalo'dan New York'a karayoluyla nakliye ücreti ton başına 100 dolarken kanalda yalnızca 10 dolardı; kanal geçiş ücretinden elde edilen gelir dokuz yıl içinde yapım giderlerini aştı. 1882'de geçiş ücreti kaldırıldığında, kanal kendisini besleyen birkaç çevre kanalın yapım giderlerini de karşılamıştı.

Daha sonra genişliği 21 m'ye, derinliği de 2,1 m'ye çıkarılan kanal, demiryollarının rekabetine karşın durumunu başarıyla korudu. 19. yüzyıl sonlarında bir süre ihmal edilmesine karşılık 20. yüzyılda Champlain, Ontario ve Finger göllerini birleştiren New York kanallarının gelişmesinde ana damar özelliğini korudu. Kanalda 1.996 ton kapasiteli manavlar seyredebilmektedir.

Erie Yerlileri, İrokua dili konuşan Kuzey Amerika Yerli halkı. Daha çok bugünkü Ohio'nun kuzeyinde, Pennsylvania'nın kuzeybatı kesimlerinde ve New York'un batısında yaşarlar, genellikle "Kedi Halkı" biçiminde anılırlardı. Erie adının da "kedinin yerinde" anlamındaki *eri'e* sözcüğünden geldiği sanılır. Erie Yerlilerinin toplumsal ve siyasal örgütlenmesiyle ilgili çok az bilgi vardır. Bölgeye gelen ilk Cizvit papazlarının kayıtlarına göre, çevresi kazıklarla korunmuş kentlerde yaşıyor ve tarımla uğraşıyorlardı. Birçok gruba bölünmüşlerdi. Erie Yerlileri tarih boyunca İrokua konfederas-

dıştı ve konfederasyona bağlı bir kabileye dönüştü.

Erigena, Johannes Scotus, Erigena, ERIGENA olarak da yazılır, JOHANNES SCOTUS (İskoç John) olarak da bilinir (d. 810, İrlanda - ö. y. 877) ilahiyatçı ve çevirmen. Eski yazarların yapıtları üzerine yazdığı yorumlarla Yunan felsefesini ve Yeni-Platoncu felsefeyi Hristiyan inancı ile bağdaştırmaya çalışmıştır.

Yaklaşık 845'ten sonra Batı Frank kralı II. Karl'ın (Dazlak Charles) Laon (bugün Fransa'da) yakınındaki sarayında gramer ve diyalektik hocası yaptı. Komünyon ve yazgı ile ilgili ilahiyat tartışmalarına katıldı. Yazgı konusundaki görüşlerini ortaya koyduğu *De predestinatione* (851; Yazgı Üzerine) kilise yetkililerince suçlandı. Karl'ın isteği üzerine Sahte Dionysios Areopagites, Aziz Maksimos, Nyssa'lı Aziz I. Gregorios ve Aziz Epiphanius'tan yaptığı çevirilerle Yunan Kilise Babaları'na ait yapıtların Batılı düşünürlerle ulaşmasını sağladı.

Hristiyanlığın yaratılış öğretisi ile Yeni-Platoncu oluş öğretisini uzlaştırmayı amaçlayan başlıca yapıtı *De divisione naturae* (862-866; Doğanın Bölümleri Üzerine) onun diyalektiği ve kendinden önceki ilahiyatçıların görüşlerini çok iyi bildiğini gösterir. Yapıtta doğa şöyle sınıflandırılır: 1) Yaratılan ve yaratılmamış olan; 2) yaratılan ve yaratılmamış olan; 3) yaratmayan ve yaratılmış olan; 4) yaratmayan ve yaratılmamış olan. Birinci ve dördüncü özellikler başlangıç ve son olarak Tanrı'da toplanmıştır; ikinci ve üçüncü özellikler ise duyu ve düşünme yeteneği olan yaratılmış varlıkların ikili varoluş biçimini yansıtır. Bütün yaratıkların Tanrı'ya dönüşü günah işlemekten kurtulmakla, fiziksel ölümlerle ve ölümden sonraki dünyaya girişle başlar. Erigena'ya göre insan evren içinde bir mikro evrendir, çünkü dünyayı algılamasını sağlayan duyuları, şeylerin kavranabilen niteliklerini ve ortaya çıkış nedenlerini incelemesini sağla-

yan aklı ve Tanrı'yı düşünmesini sağlayan zekâsı vardır. Günah insanın hayvan yanının ağır basmasını sağlar, ama günahın boyunduruğundan kurtuluş insanı yeniden Tanrı'yla birleştirir.

De divisione naturae, başta Batı mistikleri ve 13. yüzyıl skolastik düşünürleri olmak üzere Erigena'dan sonraki ilahiyatçılar üzerinde çok etkili olmuş, ama panteist imalar içerdiği gerekçesiyle kilise tarafından mahkûm edilmiştir. Erigena'nın yapıtları Migne'nin *Patrologia Latina*'sının (Latin Kilise Babaları'nın Metinleri) 122. cildinde yer alır.

Erigeron bak. şifaotu

Erigone, Yunan mitolojisinde, Attika'daki İkarıa adlı yerleşimin kahramanı olan İkarıos'un kızı. Tanrı Dionysos'tan şarap yapmasını öğrenen İkarıos, şarabından komşuları çobanlara da tattırır ve çobanlar sarhoş olurlar. Arkadaşlarının zehirlediğini sanan öteki çobanlar İkarıos'u öldürüp bir ağacın altına gömerler. Köpeği Maira'nın yardımıyla babasının mezarını bulan Erigone, bu acıya dayanamayarak kendini ağaca asar. Bunun üzerine Dionysos, Atina'daki bütün genç kızların delirip kendini asmasına neden olarak Atinalıları cezalandırır. İkarıos, Erigone ve Maira yıldızların arasında Boötis (ya da Arktürüs), Virgo ve Prokyon adlarıyla yerleştirilir. Bütün bunlardan sonra İkarıos ve Erigone'yi yatıştırmak için *Aiora* (Salıncak) şölenleri düzenlenmeye başlandı. Şölenle, ağaçlardan çeşitli küçük tasvirler sallandırılır ve meyve sunulurdu.

Eriha bak. Ceriko

Erik V, ERIK GLIPPING ya da KLIPPING olarak da bilinir (d. y. 1249 - ö. 22 Kasım 1286, FINDERUP, Danimarka), 1259-86 arasında Danimarka kralı. Hükümdarlığı sırasında Danimarka'da büyük soyluların ve kilise ileri gelenlerinin gücü artmış, Schleswig (Güney Jutland) üzerinde Danimarka egemenliği yeniden kurulmuştur.

I. Christoffer'in oğlu olan Erik, babasının başpiskopos Jakob Erlandsen ile giriştiği iktidar mücadelesi sırasında öldürülmesi üzerine 1259'da tahta çıktı. 1261'de kraliyet ordusu Erlandsen'in örgütlediği Schleswig ve Holstein ordularına yenildi, Erik ile ana kraliçe hapsedildi. Papanın ve Alman prenslerin girişimiyle 1264'te serbest bırakılan Erik, 1266'da reşit ilan edildi.

Kuzeni Schleswig dükü Erik'in 1272'de ölümünden sonra, yönetimi ele geçirdi. 1276'da Schleswig'in önde gelenlerinin muhalefetine karşın oğlu VI. Erik Menved'i veliahtı olarak kabul ettirdi. Ama büyük soylular güçlerini durmadan artırdılar ve 1282'de Erik'e, Danimarka'nın ilk kraliyet fermanı *haandfaestning*'i kabul ettirdiler. Ferman soyluları keyfi tutuklamalardan koruyor ve kralı 50 yıl önce II. Valdemar'dan beri belli zamanlarda toplanan soylular ve ruhani liderler konseyi *hof*'u her yıl toplanmaya çağırma zorluyordu. Danimarka'nın ilk yazılı anayasası olan *haandfaestning*, köylülerin ve taşra *thing*'lerinin (meclis) gücünü azaltırken, Erik'in hükümdarlığının geri kalan yıllarında, soyluların iç ve dış politikada geniş reformlar yapmalarına olanak verdi. Erik 1286'da öldürüldü.

Erik VI, lakabı ERIK MENVED (d. 1274 - ö. 13 Kasım 1319, Danimarka), 1286-1319 arasında Danimarka kralı. İlk kez büyükbaşlı I. Christoffer'in hükümdarlığı sırasında ortaya çıkan kilise-krallık çatışması, onun döneminde doruğuna ulaşmıştır. Erik'in, Baltık Denizi'nin güney kıyılarında Dan

egemenliğini yeniden canlandırma girişimleri ülkenin maliyesini sarsmış ve kendisine karşı muhalefetin gelişmesine neden olmuştur.

V. Erik'in oğlu olan Erik, babasının öldürülmesinden sonra 1286'da tahta çıktı. Babasını öldürmekten, büyük olasılıkla haksız yere suçlu bulunan ve 1287'de ülkeden sürülen bazı nüfuzlu kişiler kısa zamanda ona karşı harekete geçtiler. Norveç kralının desteklediği bu sürgünler Schleswig dükü Valdemar ile yeni başpiskopos Jens Grand'ın da katılmasıyla Danimarka kıyılarına saldırdılar. Erik, Valdemar'ı yendi ve 1295'te Norveç'le bir anlaşmaya vardı, ama Grand ile çatışmayı sürdürdü. Başpiskopos'un hapsedilmesi yüzünden papa, kralın kilise ayinlerine katılmasını yasakladı (1297).

Erik, 1303'te Papa VIII. Bonifatius ile uzlaşma sağladıktan sonra, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun kuzey sınırını boyunca yeniden istilalara girişti. 1304'te Kutsal Roma-Germen imparatoru I. Albrecht, Elbe'nin kuzeyindeki bütün toprakları Danimarka'ya bıraktı. Krallığının son yıllarında Rostock ve Rügen dışındaki bütün Alman vasalları bağıllığını yitirdi. Bu dönemde Norveç ve İsveç ile yeniden savaş; kilisenin, köylülerin, kardeş ve ardılı Christoffer'in de içlerinde bulunduğu soyluların büyüyen muhalefeti ile uğraştı. Düzenlediği seferler Danimarka maliyesini neredeyse iflasa sürükledi ve Erik para bulmak için ülkenin arazilerinden geniş bölgeleri ipotek etmek zorunda kaldı. 1319'da çocuksuz olarak öldü.

Erik VII, POMERANYALI ERIK, Danca ERIK AF POMMERN, Norveççe ve İsveççe ERIK AV POMMERN olarak da bilinir (d. y. 1381 - ö. 1459, Rügenwalde, Pomeranya), 1397-1439 arasında Danimarka, Norveç ve İsveç'in ortak kralı. Baskıcı yönetimi ve giriştiği savaşlar her üç ülkede birden tahtı yitirmesine neden olmuştur.

Pomeranya dükü VII. Vratislav'ın oğlu ve birleşik üç İskandinav ülkesinin kraliçesi Margrethe'nin kız kardeşinin torunuydu. 1387'de, Margrethe tarafından evlat edinildi. 1389'da Norveç, 1396'da Danimarka ve İsveç tahtına çıktı. Margrethe'nin hünerli diplomasisi sayesinde 1397'de Kalmar Birliği'ni oluşturan bu üç ülkenin ortak kralı oldu, ama yönetim fiilen Margrethe'nin elindeydi. Bu durum, Margrethe'nin 1412'deki ölümüne değin sürdü.

Erik kısa zamanda merkezi Danimarka'da olacak güçlü bir İskandinav-Baltık imparatorluğu kurmaya girişti. 1413'te Danimarka Meclisi'nin (*Diet*), 1424'te de Alman kralı Sigismund'un desteğini sağladı ve Schleswig'i egemenliği altına almak için Holstein kontlarına karşı iki savaş açtı (1416-22, 1426-35). Erik'in Danimarkalı tüccar ve zanaatçılara ayrıcalık tanıma politikası yüzünden ticari çıkarları tehlikeye düşen Hansa Birliği'ne bağlı Kuzey Alman ticaret kentleri de Holstein kontlarına katıldılar. 1432'de Schleswig'in tümüyle Holstein-Hansa ittifakının eline geçmesine karşın Erik, Hansa Birliği'nin donanmalarını yendi ve Danimarka ile İsveç arasında işleyen gemilere ilk kez geçiş parası ödeme zorunluluğu getirdi (1428).

Bu arada, Erik'in resmi atamalarda Danimarkalıları kayırması ve savaş giderlerini karşılamak için ağır vergiler toplaması Norveç ile İsveç'te ve Danimarka'daki köylüler arasında kendisine karşı bir muhalefetin doğmasına yol açtı. Hansa Birliği'nin ablukası yüzünden 1434'te İsveç'in demir ve bakır ihracatının durması üzerine, İsveç'te madenciler ayaklandılar. İleri gelen İsveç

soyluları bu anlaşmazlıktan yararlanarak Danimarka Devlet Konseyi'nin (*Rigsråd*) desteği ile Erik'ten anayasal yönetime dayalı yeni bir birlik kurmasını istediler. Bu isteği reddeden Erik, 1439'da Danimarka ve İsveç'te, 1442'de Norveç'te tahttan indirildi. Yerine her üç ülkede de Bavyeralı Christoffer geçti. Baltık Denizinde Gotland Adasında sürgüne gönderilen Erik, burada tahtı yeniden ele geçirmeye uğraştı. 1449'da Pomeranya'ya çekildi.

Erik XIV (d. 13 Aralık 1533, Stockholm - ö. 26 Şubat 1577, Örbyhus, İsveç). 1560-68 arasında İsveç kralı. Krallığın gücünü artırmış, sonunda Danimarka ile Yedi Yıl Savaşı'nın (1563-70) çıkmasına yol açan saldırgan bir dış politika izlemiştir.

Babası I. Gustaf Vasa'nın ardından 1560'ta tahta çıktı. Kısa bir süre sonra, I. Gustaf'ın geniş düklükler verdiği üvey kardeşlerinin gücünü kısıtlayan Arboga Yasalarını çıkardı (1561). Özel bir kraliyet temyiz mahkemesi kurarak soyluların askeri yükümlülüklerini belirleyen yeni bir anayasa yaparak (1562) gücünü pekiştirdi.

Erik'in dış politikada önde gelen hedefi, İsveç'in Baltık Denizi ticaretini Danimarka'nın denetiminden kurtarmaktı. Önce Batı Avrupa'da müttefikler aradı; İngiltere kraliçesi I. Elizabeth'e yaptığı evlenme

Erik XIV, S. von der Meulen'in bir portre çalışmasından ayrıntı, 1561; Gripsholm Şatosu, İsveç
Svenska Porträtarkivet, Stockholm

önerisi reddedildi. Baltık Denizi'nin doğu kıyısındaki limanlarda denetim kurmanın kendisine üstünlük sağlayacağını kavrayarak Reval (bugün Tallinn, Estonya) ve bitişindeki toprakları egemenliği altına aldı. Bu arada, kendisine doğuda bir kale arayan üvey kardeşi Finlandiya dükü Johan da Polonya kralı II. Zygmunt August ile antlaşma imzaladı ve Erik'in tepki göstermesine karşın kralın kızı ile evlenmeyi kabul etti. Erik ertesi yıl Johan ile kansını hapsedirdi.

Erik'in Estonya'da ilerlemesi Danimarka ve Norveç kralı II. Frederik'i telaşa düşürdü. Frederik, Lübeck ve Polonya ile ittifaka girerek 1563'te Erik'e savaş ilan etti; böylelikle Kuzey'in Yedi Yıl Savaşı başladı. Erik, çok parlak bir başarı göstermese de, İsveç ordusunu yönetti ve savaşın ilk yıllarında Danimarka ile başabaş duruma geldi. 1567'de, ihanete uğrama korkusu yüzünden doğru karar alma yeteneğini yitirerek güçlü Sture ailesinin önde gelen üyelerinin öldürülmesini emretti. Danışmanı Jöran Persson bu suçtan dolayı hapse atıldı.

Aklı başına gelince, nefret edilen Persson'u yeniden işbaşına getirdi, sonra halktan biri olan metresi Karin Månsdotter'e, soyluların muhalefetine karşın kraliçe olarak taç giydirdi. Daha sonra III. Johan adıyla tahta

çıkacak olan üvey kardeşi Dük Johan 1567'de serbest bırakıldı. Johan, geleceğin Danimarka ve Norveç kralı, kardeşi IV. Karl ile birleşerek 1568'de Erik'i tahttan indirdi. Erik zindanda öldü.

Erik I, lakabı ERIK BLOODAX. Norveççe EIRIK BLODOKS (ö. 954, Stainmore, İngiltere), yaklaşık 930-935 arasında Norveç, 948'de ve 952-954 arasında Northumberland kralı. Babası I. Harald'ın ölümünden sonra birleşik Norveç'in ilk kralı olmuştur. Babasının vasal krallıklar verdiği kardeşlerinden ikisini vendikten sonra öldürerek Norveç'in tek kralı olmaya kalkıştı. Ama Harald'ın güçlü yönetiminden sonra Erik'in zorba yönetimi doğal olarak tepki yarattı. Erik'e karşı olan soylular, Harald'ın İngiltere'de yetişmiş oteki oğlu Haakon'u Norveç'e çağırdılar ve Erik'i tahttan indirerek yerine Haakon'u geçirmeyi başardılar.

Çok sonraları Erik, bir zamanlar Vikinglerin kalesi olan, ama artık İngiliz egemenliği altında bulunan Northumbria'da ortaya çıktı ve 948'de krallığını ilan etti. Aynı yıl Northumbria'dan sürüldü. 952'de Northumbria'ya döndüyse de, 954'te İngiltere kralı Eadred'in Northumbria Krallığı'nı ele geçirmesi üzerine yeniden Northumbria'dan sürüldü. Aynı yıl Stainmore'da öldürüldü. Erik'in ölümüyle York'ta Kuzeyli krallar soyu da sona erdi.

Erik (KIZIL). asıl adı ERIK THORVALDSON, Norveççe EIRIK RAUDE ya da EIRIK TORVALDSSON (ü. 10. yy sonları, Norveç), Grönland'daki ilk Avrupa yerleşmesinin kurucusu (986). Kuzey Amerika'ya ayak basan ilk Avrupalılardan Leif Eriksson'un babasıdır.

Cinayet nedeniyle sürgün cezasına çarptırılan babası Thorvald ile birlikte, küçük yaşta Norveç'ten ayrılarak Batı İzlanda'ya gitti. Dönemin İskandinav geleneklerine göre babasının adından türetilen Thorvaldsson soyadını, gençliğinde de Kızıl lakabını aldı. Yaklaşık 980'de İzlanda'dan sürülünce batıdaki toprakları keşfe karar verdi. İzlanda'nın batısındaki dağların tepelerinden görülebilen bu kara parçası, İzlanda'ya 175 deniz mili uzaklıktaydı. 10. yüzyılın ilk yarısında Norveçli Gunnbjörn Ulfsson bu toprakların eteklerinde dolaşmıştı. Erik 982'de ailesi ve hayvanlarıyla birlikte yola çıktı, ama yüzen buzlar yüzünden kıyıya yanaşamadı. Karanın güney ucundan dolaşarak bugünkü Julianehåb (Qaqortoq) yakınında bir bölgeye yerleşti. Erik'in üç yıllık sürgün döneminde kuzeybatıya kadar gidip Ayı Adasını (bugün Qeqertarsuaq Adası) keşfetti.

986'da İzlanda'ya dönen Erik'in Grönland (İngilizce Greenland: "yeşil toprak") adını verdiği kara parçasıyla ilgili açıklamaları, yerleşecek daha elverişli topraklar arayan birçok kişinin dönüş seferine katılmasını sağladı. İzlanda'dan yola çıkan 25 gemiden yalnızca 14'ünün ve 350 kolonininin daha sonraları Eystribygo (Doğu Kolonisi) olarak adlandırılan yere varabildikleri sanılmaktadır. 1000 yılında İskandinav'dan gelmiş bin kadar göçmenin yaşadığı kolonide 1002'de baş gösteren bir salgın nüfusu önemli ölçüde azalttı. *Eiriks Saga* (Erik'in Destanı) ile ölümsüzleşen Erik'in kolonisi giderek yok oldu, ama başka Kuzeyli göçmenler Grönland'a yerleşmeyi sürdürdü. Bu göçmenlerin Norveç'le ilişkileri ulaşım ve haberleşmenin yüzyılı aşkın bir süre kesildiği 15. yüzyıla değin sürdü.

erik, gülgiller (Rosaceae) familyasının Prunus cinsinden çeşitli meyve ağaçlarının ve

bu ağaçların sert çekirdekli, etli meyvelerinin ortak adı. Bazı türlerde ağaçların yüksekliği 6-10 m'ye ulaşır da, çoğu kısa boylu, bir bölümü de sarkık dallı çalılar biçimindedir. Birçok erik çeşidi, ana dallardan çıkan kısa dallar ya da uç sürgünleri boyunca çiçek tomurcukları verir. Her tomurcukta en az bir, en çok beş, ama genellikle iki ya da üç çiçek vardır. Çiçekler fincana benzeyen birer çiçektablasından oluşur; bu fincanın kenarlarından çanak yapraklar, taçyapraklar ve erkekorganlar çıkar, ortasında ise tek bir dişiorgan bulunur. Döllenmeden sonra çiçektablası, çanak yapraklar, taçyapraklar, erkekorganlar ve dişiorganın boyuncuk bölümü kuruyup dökülürken, yumurtalık gelişerek meyveye dönüşür. Yumurtalığın dış katmanı olgunlaşarak meyvenin yenen etli ve sulu dış bölümü ile içteki sert çekirdeğini oluşturur; bu sert çekirdeğin içinde de tohum bulunur. Meyvelerin büyüklüğü, rengi, kokusu ve tadı türlere ve çeşitlere göre büyük değişiklik gösterir.

En çok yetiştirilen ve en iyi bilinen erik türü *Prunus domestica*'dır; en eski yazılı belgelere göre 2 bin yıldır bilinen bu türün Kafkasya ve Hazar Denizi çevresinden dünyaya yayıldığı sanılmaktadır. Avrupa ya da Asya kökenli olduğu sanılan bir başka Eskidünya türü de *Prunus institia*'dır. Gene eski yazılı belgelerden anlaşıldığına göre bu türün tanımına ilk kez Şam çevresinde başlanmıştır. Bu bitkilerin Yenidünya'ya yayılması ise, erik çekirdeklerini yarınlarda götüren Avrupalı göçmenlerle olmuştur.

Değişik toprak ve iklim koşullarına kolayca uyum sağlayabilen erik ağaçları tohumla, daldırma ya da aşılamayla çoğaltılır; hastalık ve böceklerin denetim altına alınması koşulluyla evlerin bahçelerinde bile yetiştirilebilir. Meyveleri daha çok taze olarak tüketilir, ayrıca hoşaf, reçel, marmelat ve pestil yapılır ya da kurutulup saklanır. Etli bölümü sert, şeker oranı yüksek olan çeşitler kurutmaya daha elverişlidir. Taze ya da kurutulmuş erik halk arasında çok kullanılan bir müshildir. Çakal eriğinin(*) ekşi ve buruk tattaki meyveleri yenmez, ama bazı alkollü içkilerin yapımında kullanılır.

Erik, sert çekirdekli meyveler arasında en yaygın olanıdır. Avrupa'da, güneyde İtalya'dan kuzeyde Norveç ve İsveç'e kadar

Erik (*Prunus*)
Şemse Güner

uzanan geniş bir bölgede yetiştirilir. 1989 lerin sonunda Avrupa'da en büyük erik üreticisi SSCB'yd; daha sonra Yugoslavya, Romanya ve Almanya geliyordu. Yugoslavların *Slivovitz* adı verilen erik rakısı önemli bir dış ticaret metasıdır. Asya'da en çok erik üreten ülkelerin başında Türkiye ve Çin gelir. Türkiye'de, 1988'de 175 bin tonu bulan erik üretiminin tamamına yakını iç tüketime yöneliktir. Erik yetiştiriciliği Anadolu'nun hemen her yöresine yayılmıştır. En tanınmış yerli erik çeşitleri, açık yeşil renkli, küçük sulu ve ekşimsi can eriği; daha iri ve daha koyu yeşil renkli, tatlı papaz eriği; üstü buğulu mor, eti yeşilimsi renkte ve sert, reçel yapmaya ve kurutmaya elverişli tatlı mürdüm eriği ile tatlı üryani eriğidir.

eriksi meyve, DRUPA olarak da bilinir, dış katmanı (kabuk) ince ve derimsi, orta katmanı etli ve sulu, iç katmanı (çekirdek) ise sert ve odunsu olan tek tohumlu meyve tipi. Orta katman bazen bademdeki gibi sert ya da hindistancevizindeki gibi lifli yapıda olabilir. Çekirdekte bazen iki ya da üç tohuma rastlanırsa da, bunlardan yalnızca biri tam olarak gelişir. Kiraz, şeftali, mango, erik, zeytin, ceviz ve kızılca eriksi meyvenin başlıca örnekleridir. Bögürtlen ve ahududu gibi bazı meyveler ise birçok küçük eriksi meyvenin bir araya kümelenmesiyle oluşmuştur.

Erikson, Erik H(omburger) (d. 15 Haziran 1902, Frankfurt am Main), Danimarka-Alman asıllı ABD'li psikanalist. Toplumsal psikoloji, bireysel kimlik ve psikoloji ile tarih, siyasetbilim ve kültür arasındaki karşılıklı etkileşimi konu alan çalışmalarla uzmanların ruhsal ve toplumsal sorunlara yaklaşımını etkilemiş, geniş halk kitlelerinin konuya ilgi duymasını sağlamıştır. Erikson'ın geliştirdiği kavramlar, benlik (ego) psikolojisinde önemli bir yer tutar.

Almanya'ya yerleşmiş Danimarkalı bir ana babanın oğlu olan Erikson 'Karlsruhe' de büyüdü. Daha hamileyken babasından ayrılarak bir Alman ile evlenen annesinin kendisinden gerçek babasının kimliğini gizlemesi, Erikson'da gençlik döneminde, önemli kimlik sorunları yarattı. Sanat eğitimi gören ve Avrupa'yı dolaşan Erikson, 1927'de psikanalist Anna Freud'un isteği üzerine Viyana'daki küçük bir özel okulda sanat, tarih ve coğrafya dersleri vermeye başladı. Böylece Freud ailesiyle tanışan ve psikanalize ilgi duyarak Anna Freud'un öğrencisi olan Erikson çalışmalarını çocuklar üzerinde yoğunlaştırdı. 1930'da ilk yazısı yayımlandı ve psikanaliz öğrenimini tamamladıktan sonra 1933'te Viyana Psikanaliz Enstitüsü'ne seçildi. Aynı yıl ABD'ye göç ederek, bir yandan Boston'da çocuk psikanalisti olarak çalışmaya, bir yandan da Harvard Tıp Okulu'nda öğretim görevine başladı. Bu dönemde özellikle benlik gelişmesini inceledi ve kültür farklılıklarının insan gelişimindeki rolünü vurgulayan yaklaşımında daha çok Margaret Mead ve Ruth Benedict'in görüşlerinden etkilendi.

Erikson 1936'da Harvard Üniversitesi'nden ayrılarak Yale Üniversitesi'ne bağlı İnsan İlişkileri Enstitüsü'ne girdi. 1938'de, kültürün ruhsal gelişme üzerindeki etkisini incelemek amacıyla Güney Dakota'ya giderek Pine Ridge Yerleşime Kampı'nda yaşayan Dakotaların (Siu) çocuklarını inceledi. ABD uyruğuna geçtiği ertesi yıl, antropolog Alfred Kroeber ile birlikte gene aynı amaçla bu kez Kuzey California'da balıkçılıkla geçinen Yurok Yerlilerini inceledi. Bu çalışmaları sonucunda, bütün toplumların kişilik gelişmesini yönlendirmek için kurumlar oluşturduğunu, ama değişik toplumlarda benzer sorunlara bulunan tipik

çözümlerin farklılık gösterdiğini öne süren kuramını geliştirdi.

1942'de Berkeley'deki California Üniversitesi'nde psikoloji dersleri vermeye başlayan Erikson, 1940'larda ruhsal-toplumsal gelişme konusunda yazdığı bütün yazıları 1950'de *Childhood and Society* (Çocukluk ve Toplum) adıyla yayımladı. Erikson, Freud'un psikanaliz kuramını çekirdek aile ve çocukluk yaşamıyla sınırlı olmaktan çıkarmış, çocuğun arkadaşları, öğretmenleri, beklentileri, etkileşime girdiği toplumsal ortam ve ulusal törelerle ilgilenmiştir. Psikanalizin odak noktasını hastalıktan sağlığa yönelmiş ve dürtü kuramının ötesinde sağlıklı bir bireyin benlik gelişimi üzerinde durmuştur. Erikson'a göre benlik, önceden belirlenmiş aşamalarla, belirli bir temel tasarıma göre gelişir; bu, sıralı oluş (*epigenesis*) ilkesidir. Buna göre gelişme sekiz evrede gerçekleşir; her evrenin kendine özgü gereksinimleri, yerine getirilecek görevleri, çözülecek çatışmaları ve kendine özgü bunalımları vardır. Normal gelişme, bu aşamalardan geçerek bunalımların atılmasıyla sağlanır. Doğumdan gençliğe kadar birey, kendine güven, bağımsızlık, karar verme yetisi, başarı ve kimlik bunalımlarıyla karşı karşıyadır. Gençlik, olgunluk ve yaşlılıkta çözülmesi gereken çatışmalar ise sırasıyla yalnızlık-yakınlık, üretkenlik-duraganlık ve benlik bütünlüğü-umutsuzluktur.

1950'de, McCarthy dönemine özgü bağlılık yeminini imzalamayı reddederek California Üniversitesi'ndeki görevinden ayrılan Erikson, aynı yıl Massachusetts'in Stockbridge kentindeki Austen Riggs Merkezi'nde kimlik sorunu üzerinde çalışmaya başladı. Daha sonra yeniden Harvard Üniversitesi'ne döndü ve 1960-70 arasında profesör, 1970'ten sonra emekli profesör olarak bu kurumda ders vermeyi sürdürdü. Harvard'da özellikle kimlik konusundaki kuramını geliştirme ve tanıtmaya olanaklı bulan Erikson'a göre kimlik, kişinin sürekli ve değişmez nitelikteki kendi yaşantısıdır; hem kişinin iç dünyasındaki bütünlüğü, hem de dış dünya ile ilişkisini, toplumsal ve kültürel örgütleniş katılımları belirler. Kimliğin kazanılması, temelde gençlik dönemine özgü bir benlik görevidir; Erikson, "kimlik bunalımı" olarak adlandırdığı bu dönemin, insanın gelişmesindeki en çetin evre olduğunu söyler.

1972'de San Francisco'daki Mount Zion Hastanesi'nde çalışmaya başlayan Erikson'ın *Young Man Luther* (1958; Genç Luther) ve *Gandhi's Truth on the Origins of Militant Nonviolence* (1969; Militan Şiddet Karşıtlığının Kökenlerine İlişkin Gandhi Gerçeği) adlı yapıtları, psikanaliz kuramı ile tarihin birleşimi konusunda temel örneklerdendir. 1970'lerde özellikle çağdaş insanın ahlaki ve siyasal sorunlarıyla ilgilenen Erikson, psikanaliz ile tarih, siyasetbilimi, felsefe ve ilahiyat arasında ilişki kuran yazılarını *Life History and the Historical Moment* (1975; Yaşamın Tarihi ve Tarihsel An) adlı kitabında topladı.

erim, madde içinde hareket eden bir radyoaktif parçacığın, kaynaktan çıktıktan sonra ulaştığı uzaklık. Erim, parçacığın türüne, başlangıçtaki hareket enerjisine (kinetik enerji), içinde hareket ettiği ortamın özelliklerine ve bu olguyu açıklamak için kullanılan özel erim tanımına bağlıdır. Erim, özellikle elektronlar ve alfa parçacıkları gibi elektrik yüklü parçacıklar için kullanılır. Elektrik yüklü parçacıkların yavaşlamalarının başlıca nedeni, içinden geçtikleri soğurucu ortamın atomlarından elektron koparmaya (iyonlaşmaya) ya da bu elektronları atomlar içinde daha yüksek enerji düzeylerine çıkartmaya (uyarım) çalışırken hareket enerjilerini tüketmeleridir.

Alfa parçacıkları, enerji yitirdikleri elektronlardan binlerce kat daha ağır olduğundan, hemen hemen düz bir doğrultuda hareket ederler. Bunların erimi, genellikle kaynaktan, iyonlaşmanın artık görülmeyişi noktaya kadar düz bir doğru üzerinde ölçülür. Beta parçacıklarının (elektronlar) erimi ise daha farklı biçimde ölçülür, çünkü iyonim elektronları, soğurucu ortamın atomlarının elektronlarıncı saptılır. Elektronların erimi, bunların ortam içinde belli bir doğrultuda katettikleri uzaklık ya da tüm elektronları durdurmak için gerekli olan ortam kalınlığı olarak alınabilir. Başlangıç enerjisi aynı olan yüklü parçacıkların belirli bir ortam içindeki erimlerinin küçük değişiklikler göstermesine aykırılık denir. Parçacığın enerji kaybı birbirini izleyen kesikli (ayrık) miktarlar halinde gerçekleştiğinden, istatistiksel olarak ortalama bir değer çevresinde oynar ve bu değer en olanaklı erime eşittir. Bu nedenle başlangıç enerjisi aynı olan alfa parçacıkları ve öteki yüklü parçacıkların erimlerinden, hafif ve rastgele değişiklikler ortaya çıkar.

Belirli bir ortamda, elektronların erimi aynı enerjiye sahip alfa parçacıklarından daha büyüktür ve bu nedenle de elektronlar ortama daha fazla işler. Parçacığın başlangıç enerjisi arttıkça erimi de artar.

Erim, Kenan (d. 13 Şubat 1929, İstanbul - ö. 4 Kasım 1990, Ankara), antik Aphrodisias(*) kentinde 25 yılı aşkın bir süre boyunca gerçekleştirdiği kazılarla tanınan arkeolog.

İlk ve orta öğrenimini babasının görevi nedeniyle Cenevre'de yaptı. 1947'de ABD'ye giderek New York Üniversitesi'ne girdi. Klasik arkeoloji öğrenimini 1953'te tamamladı, 1955-58 arasında Princeton Üniversitesi'nde yüksek lisans ve doktora yaptı. 1957'de Indiana Üniversitesi'nde arkeoloji, klasik diller ve sanat tarihi öğretim üyesi olarak görev yaptıktan sonra 1958'de New York Üniversitesi'nde profesör oldu.

1955, 1956 ve 1962'de Princeton Üniversitesi'nin Sicilya'da Serra Orlanda'da yaptığı kazılara katıldı; bulunan sikkeleri inceleyerek bu yerleşmenin adının Morgantina olduğunu saptadı. 1961'de Aydın'ın Karacasu ilçesine bağlı Geyre köyündeki Aphrodisias kazılarını başlattı. Anadolu'nun o güne değin çok az araştırılmış Karya bölgesinin kuzeyinde bulunan Aphrodisias kentindeki kazıları aralıksız sürdürerek, burasının önemli bir heykel yapım merkezi olduğunu ve geçmişinin 10 5000'lere uzandığını ortaya çıkardı. Yunan, Roma ve erken Bizans dönemleri heykel sanatı konusunda uzman olan Erim'in gerek bu alanda, gerek Aphrodisias kazıları üzerine çok sayıda makalesi ve *Aphrodisias. City of Venus Aphrodite* (1986; Aphrodisias. Venüs Aphrodite'nin Kenti) ve *Aphrodisias* (1989) adlı iki kitabı vardır.

1986'da New York kentindeki Özgürlük Heykeli'nin dikilişinin 100. Yılı nedeniyle, çeşitli hizmetler yapmış olanlara dağıtılan Özgürlük Ödülü Madalyası'na layık görülen Erim 1987'de başarılı çalışmalarını nedeniyle İtalya Cumhuriyeti'nin Liyakat Ödülü'yle onurlandırıldı. 1988'de de National Geographic Society'nin 100 kuruluş yıldönümünde, bu kurumun dünyada çevre korumasına katkıda bulunan 15 kişiye verdiği Kristal Küre ödülünü kazandı. New York Üniversitesi Klasik Arkeoloji ve Filoloji Bölümü'nde öğretim üyeliği görevini ölümüne değin sürdürdü.

Erim, Kerim (d. 1 Şubat 1894, İstanbul - ö. 29 Aralık 1952, İstanbul), Türk matematik ve mekanik bilgini. Çağdaş matematik

anlayışının Türkiye'de yerleşmesine ve yüksek matematik öğretiminin yaygınlaşmasına öncülük etmiştir.

1914'te Yüksek Mühendis Mektebi'nin (bugün İstanbul Teknik Üniversitesi) bitirdi. Almanya'da Berlin ve Erlangen üniversitelerinde matematik öğrenimi gördü. 1919'da doktora çalışmasını tamamladı. İstanbul'a dönünce Yüksek Mühendis Mektebi'nde öğretmen olarak çalışmaya başladı. 1933 Üniversite Reformu için oluşturulan kurulun üyeleri arasında yer aldı. Aynı yıl yeniden düzenlenen İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nin (IUFF) dekanı oldu. Yüksek Mühendis Mektebi 1944'te İstanbul Teknik Üniversitesi'ne (İTÜ) dönüştürülünce profesörlüğe yükseldi. 1946'da uygulamaya giren üniversiteler yasası ıki yıl öğretimin kurumunda görev almayı yasaklayınca, Erim İTÜ'deki görevinden ayrıldı. 1948'de ikinci kez IUFF dekanlığına getirildi. Bu fakülteye bağlı Matematik Enstitüsü'nün başkanlığını da yürüttü. Ölümünden sonra anısına, temel bilimler dalında 1977 TÜBİTAK Hizmet Ödülü verildi.

Kerim Erim, Türkiye'ye çağdaş matematik anlayışını getirme yolunda ilk ciddi adımları atan Türk matematikçi sayılır. *Nazarı Hesap* (1931), *Mekanik* (1934), *Analiz Dersleri*, *Diferansiyel ve Integral Hesap* (1945) gibi yapıtlarıyla matematikte bir Türk okulu kurmaya çalışmış, yetenekli öğrencilere yurt dışında öğrenim olanakları yaratarak genç bir matematikçi kuşağının yetişmesine büyük rol oynamıştır.

Türkiye'de mekanik biliminin matematiksel temellere dayandırılması konusunda da öncülük eden Erim, 1952'de Uluslararası VIII. Kuramsal ve Uygulamalı Mekanik Kongresi'nin İstanbul'da toplanmasını sağlamıştır.

Erim, Nihat (d. 1912, Kandıra, Kocaeli - ö. 19 Temmuz 1980, İstanbul), siyaset adamı ve hukukçu. 12 Mart döneminde iki kez başbakanlık yapmıştır.

Mektebi-i Sultani'yi (Galatasaray Lisesi) ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. 1936-39 arasında Paris Hukuk Fakültesi'nde doktora yaptı. Türkiye'ye döndükten sonra Ankara Hukuk Fakültesi'ne öğretim üyesi oldu. 1942'de profesörlüğe yükseldi. 1943'te Dışişleri Bakanlığı hukuk danışmanlığına getirildi, 1945'te San Francisco Konferansı'na katılan Türk kurulunda

Nihat Erim, 1971
İletişim Yayıncılık Arşivi

danışman olarak yer aldı. 1945'teki ara seçimlerde Kocaeli'nden bağımsız milletvekili seçilerek siyasete atıldı. Kısa bir süre sonra Cumhuriyet Halk Partisi'ne (CHP) girdi. Haziran 1948'de kurulan ikinci Hasan Saka hükümetinde bayındırlık bakanı olarak görev aldı. Ocak 1949'da kurulan Şemsettin Günaltay hükümetinde de başbakan

yardımcılığına getirildi. Bu görevi Mayıs 1950'de birinci Adnan Menderes hükümeti kuruluncaya değin sürdürdü. Ardından *Ulus* gazetesinin başyazarı olarak Demokrat Parti (DP) iktidarına karşı yazılar yazdı. Bu gazetenin kapatılması üzerine çıkarılan *Yeni Ulus* ve *Halkçı* gazetelerinde iktidara karşı muhalefetini sürdürdü.

1956'da Kıbrıs sorunuyla ilgili olarak DP iktidarına yardım etmeyi kabul etmesi, bazı CHP'lilerin tepkisine neden oldu. 1959 Zürih ve Londra antlaşmalarından sonra Kıbrıs anayasasının hazırlanmasına katılan Türk kuruluna başkanlık etti. 27 Mayıs 1960'tan sonra Kurucu Meclis'e girdi. 1961'de CHP Kocaeli milletvekili olarak yeniden TBMM'ye döndü. 1961-70 arasında Avrupa Konseyi Danışma Meclisi'nde TBMM'yi temsil etti; 1968'den sonra konseyin Danışma Meclisi başkan yardımcılığı görevini de yürüttü. 12 Mart müdahalesinden sonra "partilerüstü" bir hükümet kurmakla görevlendirildi. 19 Mart 1971'de CHP'den istifa etti. 26 Mart 1971'de kurduğu hükümet, uygulamalar konusunda çıkan anlaşmazlıklar nedeniyle 3 Aralık 1971'de dağıldı. Bu dönemde milletvekilliğinden istifa etmiş ve 14 Ekim 1971'de kontenjan senatörlüğüne atanmıştı. 11 Aralık'ta ikinci kez hükümeti kurmakla görevlendirildi. İzlediği baskıcı politikalar yüzünden yoğun eleştirilere uğradı. 17 Nisan 1972'de ikinci Erim hükümeti istifa etti. Erim kontenjan senatörü olarak bir dönem mecliste kaldıktan sonra aktif siyasetten çekildi. 19 Temmuz 1980'de İstanbul'da uğradığı bir silahlı saldırı sonucu öldü. Erim'in *Le Positivisme Juridique et le droit international* (1939; Hukuki Pozitivizm ve Uluslararası Hukuk), *Siyasi Tarih ve Devletlerarası Hukuk Mevzuları* (1953) adlı çalışmaları ve Kıbrıs ile ilgili anı ve gözlemlerini içeren *Kıbrıs* (1975) adlı kitabı yayımlanmıştır.

erime, ısı uygulandığında bir katı maddenin sıvıya dönüşmesi. Katılaşmış kristal haldeki bir maddenin erimeye başladığı sabit sıcaklığa erime noktası(*) denir. Katılaşmış haldeki bir katı ise, genellikle ana bileşenin erime noktası altındaki bir sıcaklık aralığında erir. Cam ya da zift gibi amorf (kristal halde katılaşmayan) maddeler, sıcaklıklarının artmasıyla ağırlıklı olarak yavaş yavaş yitirerek erirler; bunların katıdan sıvı hale geçişleri için kesin bir sıcaklık noktası yoktur.

Sıvıların yapısı, kristal haldeki katılara oranla daha düzensizdir ve bu nedenle de sıvılar genellikle daha geniş bir hacme yayılır. Buzun ve benzeri birkaç maddenin dışında, eriyen her maddenin yoğunluğu azalır.

Belirli bir kütledeki bir katıyı eritmek için eklenmesi gereken ısı miktarına erime ısıdır. Aynı sıvının dondurularak katılaşdırılması için de sistemden aynı miktarda ısı alınması gerekir. Buzun erime ısı, yani bir gram buz eritmek için gerekli olan ısı miktarı yaklaşık 80 kaloridir; bu miktarda ısı, bir gram sıvı suyun sıcaklığını, donma noktasından (0°C) 80°C'ye çıkartır.

erime noktası, katılaşmış bir maddenin katı ve sıvı hallerinin dengede bulunduğu sıcaklık derecesi. Katı bir cisme ısı verildiğinde cismin sıcaklığı erime noktasına ulaşmaya kadar yükselir. Isı verme işlemi sürdürülürse, katı cisim, sıcaklığında bir değişim olmaksızın sıvıya dönüşür. Cisim tümüyle eridikten sonra verilen ısı, sıvının sıcaklığının yeniden yükselmesini sağlar. Kristal

halde katılaşan her maddenin sabit bir erime noktası vardır ve bu maddenin tanıtıcı özelliklerinden biridir. Katılaşmış haldeki bileşiklerin ya da elementlerin belirlenmesinde, bu özellikten yararlanılır. Çoğu katılaşım ve amorf (kristal oluşturmada katılaşım) madde belirli bir sıcaklık aralığında erir.

Bir katının erime sıcaklığı genellikle, aynı maddenin sıvı halinin donma noktasıyla(*) aynı olarak kabul edilir. Bununla birlikte, sıvının farklı kristal sistemlerinde donabilmesi ve katışıkların donma noktasını düşürmesi nedeniyle, gerçek donma noktası erime noktasıyla aynı olmayabilir. Bu nedenle, bir maddenin ayırt edilmesinde erime noktası yeğlenir. Ayrıca bak. erime.

Erimez, Dinçer (d. 25 Ocak 1932, İstanbul), yapıtlarında İslam geleneğinin ve Türk kültürünün öğelerinden yola çıkarak çağdaş bir anlatıma ulaşan ressam.

1950-57 arasında İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'nde Cemal Tolu, Halil Dikmen ve Nurullah Berk'in öğrencisi oldu. 1959-60 yıllarında İtalya'da çalıştı. 1963'te Akademi'nin Resim Bölümü'ne asistan olarak girdi. 1965'te Paris'e gitti, bir yıl kadar Henri Goetz'ün yanında çalıştı. 1952-69 arasında İstanbul Teknik Üniversitesi Televizyonu'nda sanat programlarını yönetti. 1978'de UMO Mimarlık Bürosu ile birlikte Girne'deki "Özgürlük ve Barış" anıtının kabartma heykel ve yazılarını gerçekleştirdi.

Sanat yaşamının başlarında çağdaş resmin Chagall gibi büyük ustalarından etkilendiyse de, zamanla Türk kültürünün ve geleneksel sanatının zengin verilerini çağdaş bir sanat görüşüyle birleştirmeye yöneldi. Toplumsal içeriğin ağır bastığı konuları işleyen özgün yapıtlar gerçekleştirdi. Çok figürlü bir kompozisyon anlayışının ürünü olan bu yapıtlarında başlangıçta siyah-beyazın egemen olduğu yer yer lekeli bir anlatım görülür "Okul Çıkışı" (1963, Ankara Devlet Resim ve Heykel Müzesi) ve "Pazar Yeri" (1964, İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi) bu dönem yapıtlarına örnektir. Erimez, minyatür üslubunu, çocuk resimlerinin ve halk sanatının saf anlatımını kendi özgün biçim anlayışı ile birleştirerek yalın bir duyarlılığa ulaşmıştır. İç mekân resimlerinde figüre yer vermemiş, daha çok mordan mavime ulaşan duyarlı bir renk anlayışı içinde, yalnızlık ve hüznün duygusunu ön plana çıkarmıştır. Bu özellikleriyle lirik bir dışavurumcu olarak da tanınmıştır. 1980'lerde gerçekleştirdiği Atatürk resimleri anıtsal bir değer taşır.

Dinçer Erimez, 1963'teki 24. Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde ikincilik ödülünü, 1968'de Çağdaş Ressamlar Cemiyeti'nin Yılın Genç Sanatçısı Ödülü'nü, 1969'da İstanbul Radyoevi ve 1973'te Uluslararası Endüstri ve Ticaret Bankası ödüllerini, gene 1973'te Kültür Bakanlığı Atatürk ve Cumhuriyet Ödülü'nü, 1975'te DYO Ödülü Resim Yarışması Jüri Onur Ödülü'nü, 1977'de 38. Devlet Resim ve Heykel Sergisi birincilik ödülünü ve İnönü Vakfı'nın düzenlediği 1984 Yılı Resim Yarışması'nda Jüri Özel Ödülü'nü kazanmıştır.

Eriş, Sırrı (d. 11 Mart 1918, İzmit), Türk coğrafyacı. Fiziksel coğrafya alanındaki çalışmalarıyla tanınmıştır.

Ortaöğrenimini İstanbul Erkek Lisesi'nde tamamladı. 1940'ta İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü'nü bitirdi. Aynı bölümün Fiziki Coğrafya Kürsüsü'ne asistan olarak girdi. 1948'de doçent, 1957'de profesör oldu. Aynı yıl Fiziki Coğrafya Kürsüsü başkanlığına, 1982'de de

İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü müdürlüğüne getirildi. 1985'te emekliye ayrıldı.

Amerikan Coğrafya Derneği üyesi ve Uluslararası Coğrafya Birliği Türkiye Milli

Eriş
Sırrı Eriş'in izniyle

Komitesi sekreteridir. Çalışmalarını fiziksel coğrafyanın jeomorfoloji ve iklimbilim alanlarında yoğunlaştırmıştır. Başlıca yapıtları *Doğu Anadolu Coğrafyası* (1953), *Tatbiki Klimatoloji ve Türkiye'nin İklim Şartları* (1956), *Jeomorfoloji* (1958, 2 cilt), *Türkiye Atlası* (1961; A. Tanoğlu ve E. Tümerterkin ile birlikte), *Klimatoloji ve Metodları* (1962), *Vejetasyon Coğrafyası* (1967), *Eller Yılda Coğrafya* (1973), *Ege Denizi, Türkiye ile Komşu Ege Adaları* (1977; T. Yücel ile birlikte). Ortaöğretime yönelik ders kitapları uzun süre okullarda okutulmuştur.

Eringen, Ahmet Cemal (d. 15 Şubat 1921, Kayseri), mühendis ve mekanik bilgini. Sürekli ortamlar mekaniğine ilişkin deneysel ve kuramsal çalışmaların öncülerindendir.

1943'te Yüksek Mühendis Okulu'nun (bugün İstanbul Teknik Üniversitesi) Makine ve Uçak Mühendisliği Bölümü'nü bitirdi. 1947'de ABD'ye gitti, Brooklyn'deki New York Politeknik Enstitüsü'nde uygulamalı mekanik konusunda doktora yaptı. 1948'de Illinois Teknoloji Enstitüsü'nde, 1953'te de Purdue Üniversitesi'nde öğretim üeliğine getirildi. İki yıl sonra profesör oldu. 1966'da geçtiği Princeton Üniversitesi'nde önce uzay ve havacılık mekaniği, daha sonra sürekli ortamlar ve inşaat mühendisliği dersleri verdi. ABD'deki büyük sanayi kuruluşlarının teknik danışmanlığını üstlendi, birçok bilimsel kuruluştan ödül aldı. Kurucu üyesi ve ilk başkanı olduğu Mühendislik Bilim Derneği, Eringen adına her yıl dağıtılan bir ödül düzenlemiştir.

1950'lerde, darbeler ve rusgele titreşimler, dinamik ve stokastik yükler gibi dinamik esnekliğe ilişkin birçok sınırlı değer problemi üstüne araştırmalar yapan Eringen, bu incelemeleri sonucunda, yapıların fırtına ve depremden nasıl etkilendiklerinin incelenmesinde yaygın olarak kullanılan yöntemler geliştirdi. 1960'tan sonra bütün çalışmalarını sürekli ortamlar mekaniği üzerinde yoğunlaştırarak bu bilim dalının öncülüğünü yaptı. *Nonlinear Theory of Continuous Media* (1962; Sürekli Ortamların Doğrusal Olmayan Kuramı) adlı kitabıyla bu alana temel bir yapıtı kazandı. 1964 sonrasında, bir bölümünü Erdoğan Şuhubi ile birlikte yaptığı, termoelastik katılar, basit akışkanlar, basit mikroelastik katılar ve kimyasal tepkimeye giren ortamlara ilişkin araştırmalarıyla, maddenin iç yapısının sürekli ortamlar üzerindeki etkilerine açıklık getirdi. Bu dönemde *Mechanics of Continua* (1967; Sürekli Ortam Mekaniği), *Foundation of Micropolar Thermoelasticity* (1970; E. Şu-

hubi ile birlikte, Mikropolar Termoelelastikliği (Temelleri). *Elastodynamics* (1974-75, 2 cilt; Elastodinamik) gibi yapıtlar verdi.

Araştırmalarının sonuçları biyomekanik kapsayacak kadar geniş bir uygulamaya alanı bulan Eringen, "mikropolar" ve "mikromorfik" diye adlandırdığı kuramlarını burgaçlı akışlar, sıvı kristaller, polimerler, asılı taneçikler ve bileşik maddelere uygulayarak, sürekli madde yapısı ile atom yapısı arasında bir köprü niteliği taşıyan kuramsal çalışmalarını sürdürmektedir.

Erinna (ü. İÖ 4. yy sonu ?), Ege Adalarından Telos'ta yaşamış Eski Yunanlı kadın şair. Bir arkadaşına ağıt olarak altı ayaklı mısırlarla ve yerel Dor lehçesiyle yazdığı "Kadın" şiiriyle ün kazanmıştır. Günümüze üç epigramı kalmıştır. On dokuz yaşında öldüğü söylenir.

Eriocaulales, birçeneklilerden, tek bir familyayı (*Eriocaulaceae*) ve 13 cinsi içeren bitki takımı. Başta Güney Amerika olmak üzere tropik ve astropik bölgelerdeki bataklıklarda ve su kenarlarında öbekler halinde yetişen bu otsu bitkiler küçük, ama gösterişli çiçek kümeleriyle tanınır. Çiçekleri tekeşeylidir ve çiçek kümelerinde yalnızca erkek ya da dişi, bazen de her iki cinsten çiçekler bulunur.

Bu takımın en önemli cinsleri *Paepalanthus* (485 tür), *Eriocaulon* (400 tür), *Syngonanthus* (195 tür) ve *Leiothrix*'tir (65 tür). *Eriocaulon* cinsinin yaklaşık 30 türü Japonya'da, sekiz türü Kuzey Amerika'nın doğusunda, bir türü de (*E. septangulare*) Avrupa'da dağılmıştır. *Syngonanthus* cinsinden iki türün (*S. niveus* ve *S. elegans*) kurutulmuş küçük çiçekleri, buket ve çiçek düzenlemelerinde çok sık kullanılır.

Eris, Yunan mitolojisinde kavgâ tanrıçası. Roma mitolojisindeki karşılığı Discordia olan Eris, Nyks'in (Gece) kızı, Ares'inse (Roma'da Mars) kız kardeşi ve yoldaşısıdır. Troya Savaşı'nın başlamasındaki rolü ile bilinir. Peleus ve Thetis'in düğünlerine çağrılmayan tek tanrıça olan Eris, davetlilerin arasına, üstünde "En güzelle" yazılı bir altın elma fırlatır. Hera, Athena ve Aphrodite'nin her biri elmanın kendilerine gönderildiğini öne sürerler. Zeus kararı Paris'e bırakır. Paris elmayı Aphrodite'ye verir. O da daha sonra Paris'in Troyalı Helen'in gönlünü kazanmasına yardım eder. Hera ve Athena, bu olay yüzünden çıkan savaşta Troya'ya karşı amansız düşmanlıklarını sürdürürler.

eristik (Yunanca *eristikos* "ağız dalaşına düşkün"), karşı görüşü çürütmeyi, gerçeğe ulaşmanın aracı olmaktan çok, kendi içinde bir amaç olarak gören tartışma biçimi. Bu tür tartışmalarda biçim olarak diyalektik bir usavurma uygulanırsa da, kullanılan dolaylı çürütme teknikleriyle felsefi irdelemeler retorik alıştırma olarak indirgenir. Önceleri sofistlerin kullandığı bu yöntem, daha sonra Sokratesçi bir okul olan Megara okuluna bağlı filozoflarca en uç noktaya kadar götürülmüştür. Günümüzde eristik terimi genellikle kurnazlığa dayanan ustalıkla, ama aldatıcı usavurmaları nitelemek için kullanılır.

Erişirgil, Mehmed Emin (d. 1891, İstanbul - ö. 1965, İstanbul), pragmatizmin Türkiye'deki ilk savunucularından olan felsefeci ve eğitimci.

İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamladı. 1911'de Mülkiye Mektebi'ni bitirdi. İstanbul Sultanisi'nde (İstanbul Erkek Lisesi) hukuk, iktisat ve felsefe okuttu. 1917'de Darülfünun-ı Osmani'nin içtimaiyat (sosyoloji) ve felsefe müderris muavini (doçent)

oldu. 1919'da Niğde mebusu seçilerek son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na girdi. Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasından sonra Darülfünun'a döndü. 1924'te profesör oldu. 1924-29 arasında Maarif Vekaleti'nde çeşitli görevlerde bulundu, müsteşarlık yaptı. 1933 Üniversite Reformu sırasında üniversiteden ayrıldı. 1935'te Mülkiye Mektebi müdürü ve sosyoloji profesörü oldu. 1942'de Zonguldak'tan milletvekili seçildi. 1948'de ikinci Hasan Saka hükümetinde gümrük ve tekel bakanı, 1949'da Şemsettin Günaltay hükümetinde içişleri bakanı oldu. 1950 seçimlerinden sonra siyasal yaşamdan çekildi.

Yeni Mecmua, *Dergâh*, *Hayat*, *Yeni Türk* gibi dergilerde felsefe ve sosyoloji üzerine pek çok makale yayımlayan Erişirgil, pragmatist düşünür William James'dan etkilenmiştir. Görüşlerinde Nietzsche'nin de izlerine rastlanır. Ona göre düşünce, yaşamdan doğar ve insanı topluma doğa üzerinde etkili kıldığı ölçüde doğrudur. Birey, toplumsallaştıkça zengin ve güçlü bir yaşama ulaşır. Tanzimat'tan sonraki düşünce yapısını da inceleyen Erişirgil, bu dönemde ülkede bir bilim anlayışının oluşmadığını, böyle bir gelişmenin yol açtığı bilime güvensizlik ortamının yıkılması gerektiğini vurgular. Bilimin felsefe bilgisi olmadan bilim niteliği taşıyamayacağını savunur.

Erişirgil, felsefe ve sosyoloji alanındaki düşüncelerini *Kant ve Felsefesi* (1923), *Sokrat* (1931), *Filozofi* (1935), *Filozofîye Başlangıç* (1936)/*Felsefeye Başlangıç* (1950), *Merak ve Dikkat* (1956), *Neden Filozof Yok* (1957), *Türkçülük Devri*, *Milliyetçilik Devri*, *İnsanlık Devri* (1958), *Hamle* (1960) adlı yapıtlarında ayrıntılı biçimde ortaya koymuştur. Ayrıca Ziya Gökalp: *Bir Fikir Adamının Romanı* (1951, 1984) ve Mehmet Akif: *İslamcı Bir Şairin Romanı* (1956, 1987) adlı biyografik çalışmaları vardır.

erişte, genellikle yumurta da kullanılarak undan yapılan, ince uzun hamur türü. Gerek Asya, gerek Avrupa mutfaklarında önemli yer tutar. Makarna gibi haşlanıp kendi başına yenildiği gibi, çorbalarda ve başka yemeklerde de kullanılır.

Anadolu'da yazdan hazırlanıp saklanan kışık yiyeceklerdendir. Adı Farsça *rişte* (kıl, saç, ipik) sözcüğünden gelmektedir. Türklerin eskiden beri bu türden yiyecekler yaptıkları bilinir. Orta Asya ve Azerbaycan'da erişte yapımı günümüzde de sürmektedir.

Anadolu'da, yaygınlıkları yörelere göre değişmekle birlikte üç tür erişte yapılmaktadır: "Yumurtalı erişte", hamuruna yumurta katıldığı için bu adı alır. İnce undan yoğrulmuş hamur, yumruk illiğinde topaklar haline getirilip bir süre dinlendirilir. Daha sonra yufka gibi açılarak kızgın sac üstünde hafifçe pisirilir. İki parmak genişliğinde dürümler haline getirilen yufkalar özel erişte bıçaklarıyla kıyılarak kurutulur. Uzun süre bekletilemediği için çok miktarda yapılmaz. "Kavurma erişte", yumurta konmadan yoğrulmuş hamurun yufka haline getirildikten sonra pisirilmeden kıymasıyla elde edilir. Bir süre ipe dizilerek ya da büyük çarşafın üstüne serilerek güneşte kurutulur. Daha sonra tandır ya da fırında pembeleşinceye değin kızartılır. "İnce erişte", yoğrulup açıldıktan sonra kıyılan erişte hamurunun güneşte kurutulmasıyla yapılır. Kavrulmadığı için fazla dayanıklı olmaz ve bu yüzden gerek duyuldukça yapıp kısa sürede tüketilir.

Anadolu'da erişte yapımı imece ile olur. Komşular önceden belirlenen günlerde birbirlerine giderek elbirliği ile erişte yaparlar. Yalnız kıyma ve kavurma işlemi özel bir beceri ve araç gereç gerektirdiği için bu işte

ustalaşmış kadınlara başvurulur. Belli bir ücret karşılığında çalışan bu kadınlar da erişte mevsiminde kendilerine başvuran evleri sıraya koyarlar. Eriştenin yumurtalı ve kavrulmuş olanı makarna gibi değişik biçimlerde pisirilir. Pirince karıştırılarak pilav yapıldığı gibi, çorbalara da katılmaktadır. İnce erişte ise yalnız sıcak ve soğuk çorba yapımında kullanılır.

Doğu Asya'da erişte, un dışında nişastadan da yapılır. Bununla birlikte Doğu'ya özgü, tavada kızartılmış ya da karıştırılarak kızartılmış bazı yemek tariflerinde buğday unundan yapılmış eriştenin yerine Çinlilerin *mein*'i salık verilmektedir. Pirinç unundan ya da *mung* fasulyesi nişastasından yapılan erişte, su içinde yumuşatıldıktan sonra kaynatılır ve süzülür. Böylece kızartılmak ya da çorbalara katılmak üzere hazır duruma getirilir.

Avrupa mutfaklarında erişte, çoğunlukla et suyu çorbalarında lezzet ve katkı maddesi olarak kullanılır. Ayrıca kaynatılarak ya da tavada hafifçe kızartılıp sote yapılarak et yemeklerinin ve sosların yanında sunulur. Bazen de güveçte fırınlanmış olarak yenir.

eritem, kılcal damarların genişleyerek kan toplaması sonucunda deride görülen kızarıklık. Çok çeşitli nedenlerden kaynaklanan ve 50'den fazla değişik tipi tanımlanmış olan eritemin ubbi açıdan en önemli iki tipi çokbiçimli eritem (*erythema multiforme*) ile düğümlü eritemdir (*erythema nodosum*). Derinin yanı sıra özellikle ağız ve gözkapığı mukozalarını da tutan çokbiçimli eritem, birdenbire beliren kırmızı ya da mor kabarcıklar, küçük ve sert kabartılar, içi su dolu küçük kesecikler gibi çok değişik döküntülerle tanımlanır; en tipik deri belirtisi, ortadaki küçük bir kabarcığın çevresinde eşmerkezi bir beyaz ve daha geniş bir kırmızı halkayla hedef tahtasını andıran döküntülerdir. Çokbiçimli eritemin, virüs, bakteri, alacak enfeksiyonları ve kanser gibi çeşitli hastalıklar ya da ilaç alerjisine bağlı ikincil bir belirtisi olduğu sanılmaktadır. Hafif olgular tekrarlama eğilimi gösterir, ağır olgular ise ölüme sonuçlanabilir. Kortikosteroid hormonlar, antihistaminikler ve salisilatlarla tedavinin başarısı, olgunun hafif ya da ağır olmasına göre değişir.

Düğümlü eritem, genellikle virüs, bakteri ya da mantar enfeksiyonlarına, bazen de ilaçlara karşı gelişen bir aşırı duyarlılık tepkisidir. Bacakta, özellikle dizlerin altındaki bölümlerde deri ve derialtı dokularda gelişen çok sayıda kırmızı ve ağrıli küçük yumrularla tanımlanır. En çok gençlerde, özellikle de genç kadınlarda görülen bu derialtı düğümleri genellikle birkaç hafta içinde kendiliğinden kaybolur.

Özel bir etkene bağlı olan eritemler arasında, B grubu vitaminlerinden nikotinik asit yetersizliğine bağlı bir beslenme bozukluğundan ileri gelen yaygın (endemik) eritem ya da pellagra, zehirli kimyasal maddelere alerji tepkisi olarak gelişen el ve ayak eritemi, yakıcı güneş altında fazla kalındığında derinin kızarıp çatlamasıyla ortaya çıkan güneş eritemi ya da güneş yanığı ve aşırı soğuktan ileri gelen soğuk eritemi ya da soğuk ısırması(*) sayılabilir.

Bulaşıcı eritem ya da yaygın adıyla beşinci hastalık, zaman zaman küçük çapta salgınlar oluşturan ve yüzdeki tipik döküntülerle tanımlanan akut bir hastalıktır; hastanın yanığı önce tokat atılmış gibi pençe pençe kızarır, sonra bu kızarıklık bütün yüze yayılarak bir dantel görünümü alır. Beşinci hastalık genellikle çok hafif seyreder ve

hiçbir komplikasyona yol açmaz. Aynı grup virüslerin yaptığı altıncı hastalık da benzer belirtilere yol açar ve ayırt edilmesi çok zordur.

eritemli lupus bak. kızartılı lupus

eritermalji bak. eritromelalji

eritici, metal cevherlerinin eritilmesinde, eriyiğin akışkanlığını sağlamak ve katışkıları cüruf çekmek amacıyla kullanılan maddelerin ortak adı. Demir cevherlerinin eritilmesinde kullanılan en yaygın eritici kireçtaşıdır. Lehimleme işleminde de, oksit katmanlarının giderilmesi, lehimin yüzeye daha iyi yayılması ve ısıtma sırasında yüzeyin yeniden oksitlenmesini önlemek amacıyla eriticilerden yararlanılır. Elektronik donanımların lehimlenmesinde ise oksitlenmeyi önleyici eritici olarak kolofan (çam reçinesi) kullanılır; benzeri öteki uygulamalarda da, çinko klorür ile amonyum klorürün sulu çözeltilerinden yararlanılır. Ayrıca bak. cüruf.

eritme peynir, bir ya da birkaç çeşit peynirin öğütülüp harmanlandıktan sonra sürekli çalkalanarak ve ısıtılarak eritilmesiyle hazırlanan yumuşak kıvamlı peynir. Eritme peynir yapımında Hollanda süzme peyniri, krem peyniri ya da yavan süt peyniri gibi yumuşak peynirler kullanılmaz. Öğütülerek hamur haline getirilmiş karışma sirke ya da öbür organik asitler, baharat, renk ve koku verici maddeler, hatta meyve, sebze ve ince kıyılmış et katılabilir. Eritici tuzlar, yaklaşık 68°C'de sürekli karıştırılarak pişirilen bu karışımın homojen bir kitleye dönüşmesine yardımcı olur. İstenen kıvama gelen peynir, hava almaması için içi ince bir jelatinle kaplanmış olan karton kutulara yerleştirilerek paketlenir. Daha sonra soğutulan ve buzdolabında saklanan paketlenmiş eritme peynir steril olduğundan, daha fazla bekletilerek olgunlaştırılmasına gerek yoktur.

eritrazma, *Corynebacterium minutissimum* türü bir bakteriden ileri gelen ve üstü pul pul kabuklanmış kırmızımsı esmer lekelerle tanımlanan deri hastalığı. Bu lekeler daha çok uylukların iç yanında, kasıklarda, erbezi torbalarında ve koltuk altlarında görülür. Ilıman iklimlerde daha yaygın olan eritrazma, geniş spektrumlu antibiyotiklerle tedaviye genellikle olumlu yanıt verir.

Eritre, Amhara dilinde ERTRA, Afrika'nın doğusunda ülke. Kasar burnundan Bâbü'l-

Mendep Boğazındaki Dumeira Burnuna kadar yaklaşık 950 km boyunca uzanır. Kuzeydoğuda Kızıldeniz, güneydoğuda Cibuhi Cumhuriyeti, güneyde Etiyopya, kuzeybatıda Sudan'la çevrilidir. Dahlak Adalarıyla birlikte 117.400 km²'lik bir alanı kaplar. Başkenti Asmara, 1993 tahmini nüfusu 3.421.000'dir.

Eritre, Etiyopya Platosunun doğu ve batıda alçak ovalarla çevrilen kuzey uzantısını oluşturur. Genişliği yaklaşık 16-80 km olan doğudaki ova, Danakil bölgesini ve deniz düzeyinden 116 m aşağıda bulunan Kobar Çukurunun kuzey kenarını içine alır; plato-yu keskin bir fay hattı ayırır. Batıda Sudan'a doğru yumuşak bir eğimle alçalan plato, batı yönünde akan akarsuların oluşturduğu vadilerle parçalanmıştır. Akarsuların yol açtığı aşınmalar kenarları dik, tepeleri yassı oluşumlar ortaya çıkarmıştır. İklim koşulları değişkendir. Yıllık sıcaklık ortalaması 30°C olan deniz düzeyindeki Mitsiva yılda 200 mm kadar yağış alır. Buna karşılık 2.000 m yükseklikteki Asmara'da yıllık sıcaklık ortalaması 16°C ve yıllık yağış ortalaması da 500 mm'dir. Sulama olanaklarının geliştirilmesiyle üretim miktarında sağlanan önemli artışa karşın, yağış miktarının büyük değişiklik göstermesi ve çekirge sürüleri yüzünden tarım hâlâ geri bir düzeydedir. Başkent Asmara'da yoğunlaşan sanayi daha çok gıda ürünleri, dokuma ve deri eşyaya dayanır. Kobar Çukuruyla Mitsiva ve Assab'da tuz üretilir. Asmara ve Assab'da havalimanları vardır. Bir karayolu ağı Eritre'yi Sudan'a ve Etiyopya'ya bağlar. Dağlardan geçen 307 km uzunluğundaki dik bir demiryolu Mitsiva'dan Asmara'ya ulaşır ve yeniden aşağı inerek batıda deniz düzeyinden 914 m yükseklikteki Bişa'ya varır.

Nüfus çeşitli etnik ve dinsel gruplardan oluşur. Güneydeki yüksek bölgelerde Tigrinya dilini konuşan Hristiyanlar, kuzeydeki yamaçlarda Tigre dilini konuşan Müslümanlar, kıyıdaki çöllerde Saho ve Afar dillerini konuşan halklar vardır. Kıyıda ve Sudan sınırına yakın bölgelerde yaşayanların çoğu Arapça konuşur. Asmara çevresinde İtalyanca da yaygın konuşulan bir dildir.

Aksun Krallığı(*) içinde yer alan bölge, Etiyopya krallanna bağlandı; bununla birlikte 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin denetimi altına giren bölgenin büyük ölçüde özerkliğini korudu. 17-19. yüzyıllar arasında Etiyopya Osmanlılar, Tigre Krallığı, Mısır ve İtalya arasındaki çekişmelere sahne oldu. 1889'da Etiyopya kralı II. Menelik'le Uccialli Antlaşması'nı imzalayarak Kızıldeniz kıyısındaki toprakların ele geçiren İtalyanlar, 1 Ocak 1890'da oluşturdukları sömürgeye Roma dönemin-

de Kızıldeniz için kullanılan Mare Erythraeum'dan esinlenerek Eritrea (Eritre) adını verdiler. İtalyanların Etiyopya'ya yönelik 1896 ve 1935-36 saldırılarında ana üs olarak kullandıkları Eritre daha sonra İtalya Doğu Afrikası'ndaki altı eyaletten biri durumuna geldi. 1941-52 arasında İngiliz yönetimi altında kaldı; 1952'de de özerk bir birim olarak Etiyopya'nın oluşturduğu federasyona katıldı.

Eritre 14 Kasım 1962'de il statüsüyle Etiyopya İmparatorluğu'na bağlandı. Aynı yıl bu karara karşı çıkan Eritre Halk Kurtuluş Cephesi (EHKC) adlı gerilla örgütü kuruldu; bir süre sonra cepheden ayrılan ve farklı siyasi ideolojileri temsil eden birkaç örgüt daha doğdu. Bu örgütlerin Etiyopya'dan ayrılarak bağımsız bir devlet kurmak amacıyla imparator Haile Selasiye kuvvetlerine karşı yürüttüğü Gerilla savaşı, 1974'teki askeri darbenin ardından daha da hızlandı. Ama yeni yönetimin 1977 sonrasında aldığı sert önlemler ve giriştiği reformlar, gerillaları önemli ölçüde gerilettiler. 1980'lerde yeniden güçlenen EHKC, Mayıs 1991'de Asmara'yı ele geçirdi ve Eritre'nin bağımsızlığıyla ilgili bir halkoylaması yapılınca ya da bölgenin geçici bir hükümetle yönetileceği açıklandı. 23-25 Nisan 1993'teki halkoylamasında seçmenlerin hemen tümü bağımsızlıktan yana oy kullandı. 24 Mayıs'ta bağımsızlığını ilan eden Eritre, Birleşmiş Milletler ve Afrika Birliği Örgütü üyeliğine kabul edildi.

Bağımsızlık sonrasında yönetim EHKC'nin denetiminde kaldı. EHKC'nin Merkez Komitesi, 60 yeni üyenin eklenmesiyle Ulusal Meclis'e dönüştü. EHKC önderi Issaias Afwerki Ulusal Meclis tarafından cumhurbaşkanlığına seçildi. Afwerki, eşit sayıda Müslüman ve Hristiyan üyeden oluşan 24 kişilik Devlet Konseyi'ni göreve getirdi.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için bak. ANAYILLIK.

Eritre Halk Kurtuluş Cephesi (EHKC). Eritre Kurtuluş Cephesi'ni (EKC) oluşturan grupların en büyüğü. 1962'de Etiyopya'nın en kuzey ili durumuna gelen tarihsel Eritre bölgesini Etiyopya denetiminden kurtarıp bağımsız bir devlet kurmak için çalışmıştır.

1958'de kurulan EKC Etiyopya imparatoru Haile Selasiye'nin 1962'de Eritre'nin özerk statüsüne son vermesi üzerine gitgide güçlendi. 1960'ların sonlarında Etiyopya hükümetine karşı sistemli bir gerilla savaşı başlattı. EKC'yi oluşturan gruplar arasındaki çatışma 1970'lerde bağımsızlık mücadelesine zarar verdi ve önemli kazanımlar elde edilmesini önledi. 1980'lerde EHKC en büyük grup olarak öne çıktı. Mengistu Haile Mariam'ın Marksist rejiminin arkasındaki Sovyet desteğinin çöküşü ve başka gerilla gruplarıyla kurulan ittifaklar Mayıs 1991'de EHKC'nin Asmara'yı ele geçirmesine olanak verdi. Nisan 1993'teki halkoylamasının ardından Eritre bağımsızlığını ilan etti ve EHKC önderi Issaias Afwerki cumhurbaşkanı seçildi.

eritrit, KOBALT ÇİÇEĞİ olarak da bilinir, hidratlı kobalt arsenat [Co₃(AsO₄)₂.8H₂O] yapısında, vivianit grubundan bir arsenat minerali. Kobalt ve nikel yataklarının yükseltgenmiş kuşaklarında, koyu kırmızı ya da şeftali kırmızısı arasında değişen renklerde ışınımlı kristaller, taşlaşmış yapılar ya da topraklı küteller halinde bulunan eritritten, kobalt-nikel-gümüş cevherlerinin saptanmasında kılavuz olarak yararlanılır. Eritrit annabergit ile birlikte yapısındaki kobaltın yerini nikelin aldığı katı çözeltiler oluşturur.

Nikel miktarı arttıkça bileşimin rengi beyaza, griye ya da açık yeşile doğru açılır. Eritritin en yaygın bulunduğu yerler Almanya'daki Schneeberg, Fransa'daki Allemont, İngiltere'deki Cornwall ve Cumberland, Şili ve Fas'ın çeşitli bölgeleri ile ABD'nin güneybatı kesimleridir. Eritritin daha az rastlanan annabergit ise, Almanya'daki Annaberg'de, Fransa'daki Challanches'ta ve Avustralya'da Queensland'deki Témiskaming'de bulunur. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için, *bak* arsenat mineralleri (tablo).

eritroblast, NORMOBLAST olarak da bilinir, kemik iliğinde üretilen ve alyuvarların öncülü olan, çekirdekli, olgunlaşmamış kan hücresi. Değişik gelişme aşamalarından geçen ve hemoglobinin yüklenip, çekirdeklerini atarak olgunlaşan eritroblastlar, sonunda erişkin alyuvarlar halinde kan dolaşımına aktarılır. Ayrıca *bak* alyuvar.

eritroblastoz, normal olarak, kemik iliğinde olgunlaşıp alyuvara dönüştükten sonra kan dolaşımına katılması gereken olgunlaşmamış kan hücrelerinin (eritroblast) kanda çok fazla miktarda bulunması. Bu patolojik durumun en tipik örneği, yenidoğanın hemolitik hastalığı(*) adıyla bilinen dölüt ya da yenidoğan eritroblastozudur. Anne kanındaki antikörlerin, gebeliğin son dönemlerinde ya da doğumdan hemen sonra bebeğin alyuvarlarını eritmesiyle (hemoliz), çocukta ağır bir kansızlık tablosu gelişir.

eritromelalji, ERITERMALJİ olarak da bilinir, el ve ayaklardaki kan damarlarının ağırlı spazmlar halinde kasılıp genişlemesi, deride kızarıklık ve yanma duygusuyla tanımlanan hastalık. Ender görülen bu hastalığın kalıtsal olduğu ya da derinin sıcak ve basınca karşı aşırı duyarlı olmasından kaynaklandığı sanılmaktadır. Dinlenme, kolların ve bacakların yükseğe kaldırılması, deriye soğuk kompres yapılması ve aspirin tedavisi ağrıyı azaltabilir.

Alfabetik sıralama sözcük esasına göre yapılmıştır.

eritromisin, toprak bakterilerinden *Streptomyces erythraeus*'un ürettiği antibiyotik. Eritromisin, bazı mikroorganizmaların, yaşayabilmeleri için gerekli olan proteinleri biresimlemelerini engeller; bu nedenle, kullanılan miktara ve mikroorganizmanın türüne bağlı olarak bakteriyi öldürücü ya da bakterilerin çoğalmasını önleyici etki gösterir. Eritromisine duyarlı hastalık yapıcı bakteriler arasında *Staphylococcus aureus* (irin yapıcı bakteriler, bazı streptokok türleri) ve pnömokoklar (zatürreden sorumlu olan bakteriler) sayılabilir.

eritrosit bak. alyuvar

Erivan, Ermenice YEREVAN, Ermenistan'ın başkenti. Türkiye sınırından 23 km uzakta, Razdan Irmağı doğru bulundugu yerler Almanya'daki Schneeberg, Fransa'daki Allemont, İngiltere'deki Cornwall ve Cumberland, Şili ve Fas'ın çeşitli bölgeleri ile ABD'nin güneybatı kesimleridir. Eritritin daha az rastlanan annabergit ise, Almanya'daki Annaberg'de, Fransa'daki Challanches'ta ve Avustralya'da Queensland'deki Témiskaming'de bulunur. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için, *bak* arsenat mineralleri (tablo).

Önemli bir ticaret merkezi olarak gelişen kent, uzun yıllar çeşitli kuşatma ve saldırılara sahne oldu. Değişik dönemlerde Roma (bu dönemden kalma bir kale yıkıntısı vardır), Part, Arap, Moğol, Pers, Gürcü ve Rus egemenliği altında kaldı. 1582'de Osmanlıların, 1604'te Safevîlerin ve 1827'de

Rusların eline geçti. 1920'de de Ermenistan Cumhuriyeti'nin başkenti oldu.

Razdan Irmağının derin çukurundan dağ eteklerine doğru yükselen modern Erivan, doğal güzelliklerle çevrili bir kenttir. Güneyinde Türkiye'deki Ağrı Dağı, kuzeyinde de sonmuş yanardağlar olan Aragats ve Ajdaak bulunur. Boydan boy ağaçlarla kaplı caddelerin iki yanında uzanan modern binalar geleneksel Ermeni mimarisinde yapılmıştır. Bu binalarda çeşitli renklerdeki yöresel taşlar kullanılmıştır. Erivan, 1920'de kurulan üniversitesi ve öteki yükseköğretim kurumlarıyla büyük bir kültür merkezidir. Araştırma kurumlarının en önemlisi olan Ermenistan Bilimler Akademisi, 1943'te kurulmuştur. Matenadaran arşivlerinde, aralarında 887 tarihli Lazarus İncili de olmak üzere Ermenice el yazması yapıtlar içeren zengin bir koleksiyon vardır. Kentte çok sayıda tiyatro ve müze de bulunmaktadır.

1914'te 30 bini bulmayan nüfusun hızla artmasında, Razdan Irmağı üzerinde inşa edilen hidroelektrik santraller ve gelişen sanayi önemli rol oynamıştır. Santrallerden biri de Erivan'dadır. Kentteki kimya sanayisi asetik, plastik, sentetik kauçuk ve oto lastiği gibi ürünlere dayanır. Öteki önemli sanayiler alüminyum eritmeceliği ile otomobil, turbin, elektrik makineleri, kompresör, kablo ve takım tezgâhları imalatıdır. Nüfus (1989) 1 199.000.

eriyonit, zeolit grubundan hidratlı sodyum-potasyum-kalsiyum alümino silikat minerali. Tortul kayalarda bulunan en yaygın zeolit minerallerinden biridir. Kimyasal bileşimi yaklaşık olarak $(Na_2, K_2, Ca)_4-5Al_2Si_2O_7 \cdot 27H_2O$ formülüyle verilir. İç molekül yapısı kabazitinkine(*) benzer. Yumsu, lifli kristaller oluşturur. Eriyonit, ABD'deki Oregon, California, Nevada ve Arizona eyaletlerindeki birçok tuf yatağında birincil mineral olarak bulunur. Bu yataklardan birkaçı yapı taşı üretmek amacıyla 19. yüzyıldan beri, Nevada'nın Jersey Vadisindeki yatak ise 1960'lardan beri işletilmektedir. Suyu alınmış eriyonit mineralinden, gaz akıntıları içindeki hidrojen klorür, su ve karbon dioksitin uzaklaştırılmasında molekül süzgeci olarak yararlanılır.

erizipel bak. yılançık

Erkal, Genco (d. 28 Mart 1938, İstanbul), tiyatro yönetmeni ve oyuncusu. Kendine özgü oyunculuk tekniği, tiyatro anlayışı ve uyarlamalarıyla toplumcu dünya görüşü doğrultusunda bir sahne estetiğinin oluşmasına katkıda bulunmuştur.

İlk ve orta öğrenimini Galatasaray Lisesi ve Robert Kolej'de tamamladı. Daha sonra girdiği İstanbul Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nü 1967'de bitirdi. Tiyatro çalışmalarına lisedeyken başlamış, 1957'de amatör Genç Oyuncular(*) topluluğunun kurulmasına katılmış. Bu toplulukça hazırlanan ve Erdek Şenlikleri'ne de götürülen *Direktor Ali Bey* in Molière uyarlaması *Ayyar Hamza*, Ahmet Kutsi Tecer'in *Bir Pazar Günü* ile Genç Oyuncular tarafından topluca yazılan *Tavlatı Kütüphanesi*, *Keloğlan*, *Yüzüncü Yıl Gösterisi* gibi oyunlarda oynadı. 1959'da Fodor'un *Kent Oyuncuları* nda sahnelenen *Çol Faresi* oyunuyla profesyonel oldu. 1963'te Arena Tiyatrosu'nda Caraglio'nun *Kayıp Mekup* ve Hasek uyarlaması *Aslan Asker Şıvık* adlı oyunlarda oynadı. Gülriş Sururi-Engin Cezzar Topluluğu'nda Gungör Dilmen'in *Midas'ın Kulakları* (1964) ve Haldun Taner'in *Keşanlı Ali Destanı* (1964), Ankara Sanat Tiyatrosu'nda Gogol'un *Bir Delinin Haura Defteri* (1965) ve Brecht'in *Arturo Üçün Yükselişi* (1966)

oyunlarında rol aldı. 1967-68'de İtalya, Fransa, İngiltere, Çekoslovakya ve AFC'deki tiyatro okullarıyla çeşitli tiyatrolarda incelemeler yaptı.

1969'da dört arkadaşıyla birlikte Dostlar Tiyatrosu'nu(*) kurdu. Bu tiyatrosunun hemen her oyununda oynadı, birçoğunu da sahneye koydu. *Aziz Nesin* den (*Azizname*, 1973), Nâzım Hikmet'ten (*Kerem Gibi*, 1974) ve Brecht'ten (*Brecht Kabare*, 1979) oyunlar uyarladı. Peter Weiss (*Soruşturma*, 1972), Gorki (*Duşmanlar*, 1975), Steinbeck (*Büyük Kavgı*, 1977), Brecht (*Kafkas Tebeşir Dairesi*, 1980), Galileo Galilei, 1984, *Buy Pantula ile Uşağı Matti*, 1988), Maxwell Anderson (*Yalınayak Sokrates*, 1987) gibi yabancı yazarlarla Mehmet Akan (*Yalın Davası*, 1972), Macit Koper (*Sabotaj Oyunu*, 1976), Orhan Asena (*Şili'de Ay*, 1974), Bilgesu Erenus (*Ortak*, 1976, *İkili Oyun*, 1977), Yavuzer Çetinkaya (*Gün Donerken*, 1977) gibi Türk yazarların oyunlarında ve Nâzım Hikmet'ten uyarlanan *Sevdalı Bulur* ta (1991) oyuncu ya da yönetmen olarak görev aldı.

1981'de Ali Özgentürk'ün *At* filmiyle sinemaya başladı. Zeki Okten'in *Faize Hücumu* unda (1982) ve Erden Kiral'ın *Hakkâri'de*

Genco Erkal, *Buy Pantula ile Uşağı Matti* oyununda, 1988

(Alişan Yayınları, Ankara)

Bir Mevsim'inde (1983), Fehmi Yaşar'ın *Camdan Kalb*'inde (1990) sinema oyunculuğunu sürdürdü.

Erkal, İlhan İskender Armağanı'nı (1963 ve 1970), Ankara Sanatseverler Derneği (1965), Ulvi Uraz (1977 ve 1985), Avni Dilligil (1986 ve 1989) ve Sanat Kurumu (1986) ödülleri kazandı; ayrıca *At* ve *Faize Hücum* filmlerindeki rolleriyle 1982 ve 1983'te Antalya Altın Portakal Film Şenliği'nde en iyi erkek oyuncu seçildi.

erkân (Arapçada "temeller", "ilkeler"), tasavvufî Tanrı bilgisine ulaşma yolunun altı ilkesi.

Bu altı ilke şunlardır: 1) Killet-i taam (az yemek). Kişi kulluk görevlerini yerine getirebilmesine yetecek ölçüde yemelidir. Dolu bir mide zihinsel ve ruhsal etkinlikler için başlıca engeldir. 2) Killet-i menam (az uyumak). Uyku aymazlık demektir. Bu nedenle olabildiğince az uyuyarak geceyi zikir, ibadet ve düşünce ile geçirmek gerekir. 3) Killet-i kelam (az konuşmak). Çok konuşmak kişiyi ibadet, zikir ve düşünce-den alıkoymaz. Bu yüzden gerekmedikçe

konusmamalı, sürekli Tanrı'yı anmalı ve düşünmelidir. 4) Zikir-i müdam (sürekli zikir). Tanrı'ya karşı aymazlığa düşmemek için sürekli onu anmak gerekir. 5) Uzlet-i enam (inzivaya çekilmek). Halkla birlikte birçok sorunla uğraşmayı gerektirir. Oysa irfan yolcusunun başlıca uğraşı Tanrı olmalıdır. Bunun için de halktan uzaklaşmalı, yalnız başına kalarak ibadet, zikir ve düşünce ile uğraşmalıdır. 6) Tefekkür-i tam (tam ve derin düşünce). Tanrı bilgisinin derinleşmesi, kesinleşmesi için Tanrı'nın nitelikleri ve adları üzerine derinlemesine düşünmek ve varlıkların anlamını kavrayıp onları aşarak Tanrı'ya ulaşmak gerekir.

Erkan, Yaşar (d. 1912, Refahiye, Erzin-can - ö. 17 Mayıs 1986, İstanbul), Olimpiyatlarda altın madalya alan ilk Türk güreşçi. Bölgesinin ünlü güreşçilerinden Ali Pehlivan'ın oğluydu. Güreşi babasından öğrendi. Vefa Lisesi'nde öğrenciyken mindere çıktı. 1931'de ilk kez İstanbul şampiyonu oldu ve sonraki yıllarda grekoromende 61 kg'nin değişmez güreşçisi durumuna geldi. 1933, 1934 ve 1935'te Balkan Oyunları'nda 61 kg birinciliğini kazandı. 1936 Berlin Olimpiyat Oyunları'nda serbestte güreşti ve elendi; grekoromende ise 62 kg'de birinci oldu.

Erkân-ı Harbiye Mektebi, Osmanlı döneminde kurmay subay yetiştirmek üzere kurulan ve bugünkü Harp Akademileri'nin temelini oluşturan askerî okul.

Erkân-ı Harbiye Mektebi'nin geçmişi, kurmay subay yetiştirmek üzere Mekteb-i Harbiye'de (sonradan Kara Harp Okulu) iki yıllık "erkân-ı harbiye sınıfları"nın oluşturulduğu 1848'e değin iner. Önceleri yalnızca Mekteb-i Harbiye'yi bitirenlerin alındığı bu sınıflara, 1867'de Mühendishane-i Berri-i Hümayun'u yüksek dereceyle bitiren topçu ve istihkâm subayları da alınmaya başladı. Öğretim süresi de dört yıla çıkarıldı. 1878'de bu süre üç yıl olarak belirlendi. 1880'de Alman eğitim sistemi uygulanmaya başladı. Goltz Paşa'nın askerî mektepler müfettişliği (1883-96) sırasında erkân-ı harbiye sınıfları askerî ve fennî olmak üzere ikiye ayrıldı. Eğitim düzeyi de yükseltilerek mesleki uzmanlık derslerinin yanı sıra mühendislik, matematik gibi dersler kondu. Hendese-i Mülkiye Mektebi kurulunca teorik dersler azaltıldı ve erkân-ı harbiye sınıflarındaki bölümler kaldırılarak kıta stajı sistemi getirildi. Erkân-ı harbiye sınıflarını bitirenler bu staj sonrasında kolâğalığına (önyüzbaşı) yükseltiliyordu. 1898'de erkân-ı harbiye sınıflarına erkân-ı harbiye namzet sınıfları adı verildi. Bu sınıfları bitirenlere de 1902'den sonra bitirme derecelerine göre "erkân-ı harb" ve "mümtaz" unvanları verilmeye başladı.

Erkân-ı harbiye sınıfları, II. Meşrutiyet'ten sonra Erkân-ı Harbiye Mektebi adıyla Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne (Genelkurmay Başkanlığı) bağlı ayrı bir okul durumuna getirilerek Yıldız Sarayı'na taşındı (Ekim 1909). Aynı yıl yürürlüğe giren Erkân-ı Harbiye Mektebi Nizamname-i Dahiliyesi ile öğrenci kabul sisteminde değişiklik yapılarak okula iki yıllık kıta hizmetinde otumlu sicil alan teğmen ve üstteğmenlerden sınavda başarılı olanlar alınmaya başladı. Okulda mesleki derslerin yanı sıra siyasi tarih, coğrafya, devletler hukuku gibi dersler de kondu. 1911'den sonra savaşlar nedeniyle düzenli öğretim yapılamayan Erkân-ı Harbiye Mektebi, 13 Ekim 1923'te Mekteb-i Ali-i Askeri adıyla eski Harbiye Nezaretü binasında (bugün

İstanbul Üniversitesi Merkez Binası) yeniden öğretime başladı. 24 Mart 1924'te yeniden Yıldız Sarayı'na taşındı. 17 Haziran 1928'de yürürlüğe giren bir talmatnameyle Harp Akademisi adını aldı. Ayrıca bak. harp akademileri.

erkek eğreltiotu (*Dryopteris filix-mas*), *Aspleniaceae* (bazı sınıflandırmalara göre

Erkek eğreltiotu (*Dryopteris filix-mas*)
Tutun Bayırcı Koleksiyonu

Aspidiaceae) familyasından, çokyıllık otsu bitki. Daha çok Avrupa'da yetişen bir orman eğreltisidir; Türkiye'de özellikle Kuzey Anadolu dağlarında bol bulunur.

Yüksekliği 150 cm'ye ulaşan bu bitkinin büyük ve parçalı yaprakları vardır. Yaprak loplarnın alt yüzünde, koruyucu bir kılıfla örtülü, böbrek biçiminde spor kümeleri dizilidir. Kalın ve esmer renkli köksapları (rizom) çok eskiden beri bağırsak solucanlarına ve şeritlerine karşı ilaç olarak kullanılır.

erkek loğusalığı, KUVAD (Fransızca *couvade*, "kuluçkaya yatmak" anlamındaki *couver*'den) olarak da bilinir, doğum sırasında, babanın yatağa yatarak doğum sürecini ve annenin bebeği dünyaya getirmişini taklit etmesi geleneği. En uç örneğinde anne, doğumdan sonra olabildiğince kısa sürede (çoğu kez aynı gün) günlük işlerine dönerek yatmakta olan babaya hizmet eder. Böylece cinsel roller tersine dönmüş olur. Erkek loğusalığı terimi, bazen, bebeğin doğumunun ardından anne ve babanın hareketlerinin aynı biçimde kısıtlandığı bir durumu belirtmekte kullanılır. Bununla birlikte, eski ve yazısız toplumların hemen hemen tümünde, doğumun ardından babanın davranışlarının bir ölçüde kısıtlanması yaygın bir uygulamadır.

Erkek loğusalığı geleneği eski çağlarda olduğu gibi yakın dönemlerde de bütün kıtalarda uygulanmıştır. Bu geleneğin Brezilya'da ve Bask bölgesinde 20. yüzyılın başlarına değin sürdüğü bilinmektedir. Erkek loğusalığının, üreme sürecinde erkeğin rolünü vurgulamak gibi toplumsal bir işlevi olduğu öne sürülmüştür. Bazı araştırmacılara göre de bu geleneğin, büyük ölçüde kültürel kaynaklı olduğu düşünülen doğum korkusunu azaltarak kadının doğum sırasında yaşadığı fiziksel acıları hafifletici bir işlevi vardır.

erkekorgan, STAMEN olarak da bilinir, çiçeğin erkek üreme organı. Bir çiçekte

bulunan erkekorganların tümüne birden androsiyum denir. Genellikle dışıorganın çevresinde yer alan erkekorganların her biri, sapçık ya da telcik olarak da bilinen ipçik (filament) ve çiçektozlarının üretildiği başçık (anter) bölümlerinden oluşur. İpçik genellikle silindirik biçiminde ya da yassıdır. Biçim ve renk olarak büyük çeşitlilik gösteren başçık ise çoğu kez iki loptan (teka) oluşur ve loplarnın her birinde ikişer tane çiçektozu kesesi (mikrosporangiyum) bulunur. Erkekorganların sayısı ve biçimi taksonomik ilişkilerin saptanmasında önemli bir etkindir.

erken boşalma, cinsel birleşme sırasında ersuyu atımının (ejakülasyon), eşlerin doyma ulaşmasını engelleyecek kadar erken olması. Bazen bu boşalma, kamış (penis) tam sertleşmeden ve döllyoluna (vajina) girmeden önce bile olabilir. Bedensel bir bozukluktan değil, ruhsal nedenlerden kaynaklanan erken boşalma, ancak uygun ortamda ve uygun eşle cinsel birleşme olanagı bulunduğu halde sürekli yineleniyorsa cinsel işlev bozukluğu olarak nitelenebilir.

Evlilik öncesi cinsel ilişkinin tabu olarak görülmesi, ilk cinsel birleşme deneyiminin uygun olmayan koşullarda yaşanması, sorunlu evlilikler ve ruhsal nedenlerden kaynaklanan öbür cinsel sorunlar erken boşalmaya yol açabileceği gibi, yoğun boşan beklentisi ve kendini aşırı denetleme isteği de çoğu kez bu durumu yaratabilir.

erken doğum, PREMATÜRE DOĞUM olarak da bilinir, insanda, gebeliğin 37. haftasından önce gerçekleşen doğum. Erken doğum olgularının yüzde 40-60'ında, çoğul gebelik, gebelik toksemisi, yüksek kan basıncı, etenenin döllyatağı boynuna sarkacak kadar aşağıda olması, döllyutteki oluşum bozuklukları gibi hazırlayıcı bir neden bulunabilir. Annenin sağlık durumunun ve yaşam koşullarının iyi olmaması, beslenme yetersizliği gibi etkenler erken doğum olasılığını artırdığı halde, annenin geçirdiği kazalar ya da hastalıklar erken doğum nedenleri arasında en son sırayı alır. Erken doğmuş bebeklerde başlıca ölüm nedenleri, solunum bozuklukları, enfeksiyonlar, beyin ve akciğer kanamalarıdır. İyi bir bakımla, erken doğmuş bebeklerin yüzde 85'i yaşatılabilir; kilosu fazla olanların yaşama şansı daha yüksektir.

Erken doğumu, döllyutün döllyatağı içinde yeterince gelişemediği ve ağırlığının gebelik süresine göre normalin altında olduğu büyüme geriliğiyle karıştırmamak gerekir. Tüm bebeklerin yüzde 1,5-2'sinin doğum anındaki ağırlıklarının, gebelik süresince oranla büyük ölçüde düşük olduğu sanılmaktadır. Bunun en sık rastlanan nedeni, döllyutün çeşitli nedenlerle yetersiz beslenmesidir; ayrıca döllyutü etkileyen enfeksiyonlar ve bazı oluşum bozuklukları da büyüme geriliğine yol açabilir. Zamanında, yani 37. haftadan sonra doğan, ama ağırlığı 2,5 kg'nin altında olan bebeklerde erken doğum değil, büyüme geriliği söz konusudur.

erken Hristiyan sanatı, Hristiyanlığın başlangıcından yaklaşık 6. yüzyıla değin süren dönemde gerçekleştirilen mimarlık, resim, heykel ve bezeme sanatları. Özellikle İtalya'da ve Akdeniz bölgesinde gelişmiştir. Hristiyanlık, Roma İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, gizemcilik ve tinsel eğilimlerinin bir parçası olmuştur. Hristiyanlık geliştikçe sanat yapıtları da süregelmekte olan geç Antik Çağın sanat anlayışını yansıtmaya başladı. Konuların farklılığı dışında Hristiyan ve putperest sanat yapıtları birbirine oldukça benziyordu. Aynı

atölyede hem Hristiyanlığa, hem de Hristiyanlık dışı amaçlara uygun heykeller üretilebiliyordu.

Hristiyan sanatının bilinen en erken tarihli örnekleri Roma katakomblarındaki 2. yüzyıldan kalma duvar ve tavan resimleridir. Roma katakomblarının izlenimci Roma sanat anlayışından kaynaklanan şematik bir üslupla bezenmesi 4. yüzyıl boyunca da sürdürüldü. Genel olarak estetik kaygılar gütmeyen, ama ikonografik açıdan önem taşıyan bu resimler, Hristiyan resim sanatında ele alınan konuların gelişmesini gösteren önemli kaynaklardır. İlk dönem Hristiyan ikonografisi oldukça simgeseldi. Örneğin basit bir balık resmi, İsa'yı çağrıştırmak için yeterli sayılıyordu. Ekmek ve şarap ise Komünyon'u ifade ediliyordu.

Hristiyanlar 3. ve 4. yüzyıllar boyunca gerek katakomb resimlerinde, gerek başka sanat yapıtlarında alışılmış putperest imgelere yeni anlamlar yüklemeye yöneldiler. Örneğin İsa ilk figüratif resimlerinde genellikle Klasik döneme özgü bir biçimde, "iyi çoban" olarak gösterilirdi. Zaman zaman Apollon ya da Orpheus gibi iyi bilinen tanrı ve kahramanların görüntüsünde betimlendiği de olurdu. İsa'nın, daha önceleri yalnızca imparatorlara özgü olduğu kabul edilen yüce değerler kazanması, Hristiyanlığın dünyevi bir güç durumuna gelmesinden sonra oldu. Anlatılan öyküler önceleri tipolojiktir ve çoğunlukla Eski Ahit'te Yeni Ahit arasındaki benzerlikleri ortaya koymaya yöneliktir. İsa'nın yaşamından alınan ilk sahnelerde, daha çok onun yarattığı mucizeler canlandırılır. Çektikleri (pasyon) ve çarmıha gerilmesi ise, Hristiyanlığın iyice yaygınlaşmasından önce genellikle kaçınılan konulardır. Dura-Europos'ta 3. yüzyıla ait bir kilisede bulunan, Eski Ahit'ten sahnelerle İsa'nın mucizelerini konu alan freskler, katakomblardakilere oranla daha özenlidir. Figürler Yakındoğu'ya özgü bir arka plan önünde, soyutlama yoluyla yumuşatılmış geç dönem Helenistik gerçekçiliğiyle verilmiştir. Ayrıntıda izlenen yerel öğeler aslında geç Antik Çağdaki Doğululaşma (Oryantalizm) eğiliminin bir parçasıdır.

Erken Hristiyan sanatının başlangıcı, Hristiyanlığın daha tam yerleşmediği ve üzerinde çeşitli baskıların bulunduğu döneme değin uzanır. 313'te İmparator I. Constantinus'un (Büyük) Milano Fermanı'nı çıkartarak Hristiyanlara geniş bir hoşgörü tanıması ve onları desteklemesi, dinin yaygınlaşmasını sağladı. Hristiyanlığı kabul edenle-

rin sayısının artmasıyla birlikte Kilise, bu yeni üyeleri eğitmek ve onlara dinin yüceliğini, önemini aktarabileceği yeni mekânlar sağlamak için daha iddialı ölçülerde sanat ve mimarlık yapıtları yaratma gereksinimini duydu.

Çok geçmeden imparatorluğun her yanında (birçoğu Constantinus'un desteğiyle) kiliseler ve çeşitli dinsel yapılar yükseldi. Bunların çoğu ya Roma'daki Eski San Pietro Bazilikası(*) gibi bazilika planlıydı, ya da Beytlehem'deki Nativitas (İsa'nın Doğumu) Kilisesi gibi daire (bazen de çokgen) planlı merkezi yapılarıydı. Büyük boyutlu heykel çok yaygın değildi. En tipik heykel sanatı örnekleri, katakombların azalmaya başlamasıyla yaygınlaşan lahitlerdi. Çoğu yüzeysel bir anlatım, fazla gelişmemiş bir biçim ve kompozisyon anlayışı içinde, ama yoğun bir oyma işçiliğiyle ele alınmıştı. Bu döneme tarihlenen Iunius Bannus (ö. 359) lahdinin (San Pietro Bazilikası kriptası) friz bölümündeki kabartmalar İsa ve havarilerinin en erken tarihli betimlemeleridir. Bu dönemde gene benzer konuların ele alındığı fildişi levhaların sanat değeri heykellerden daha üstündü. Kiliselerin duvarları, inanlanlara yol gösteren resim ve mozaiklerle donatılıyordu. Örneğin Roma'daki Sta. Maria Maggiore Kilisesi'nin duvarlarına mozaikle Eski ve Yeni Ahit'ten sahneler yapılmıştı. Ayin kitaplarıyla başka yazmalar da resimlerle bezeniyordu. İskenderiye ve Suriye bu alanda önemli merkezlerdi.

Erken Hristiyan sanatı temelde klasik Roma üslubundan kaynaklanmış olsa da, kısa bir süre sonra daha soyut ve yalın bir anlatıma yönelmişti. Sanatta ulaşılmak istenen fiziksel güzellik değil, tinsel duyguydu. Bundan ötürü insan figürleri belirli kişiler olmaktan çok, tek bir tip olarak ele alınıyordu. Bu tipin en belirgin özelliği olan donuk bakışlı büyük gözler, simgesel anlamda "ruhun pencereleri"ydi. Erken Hristiyan sanatında simgelerin kullanılmasına oldukça sık başvuruluyordu. Ana tema üzerinde yoğunlaşabilmek ve düşünceyi açık seçik bir biçimde görselleştirebilmek için kompozisyonlar genellikle derinliksiz, figürler ise cepheden ve hareketsiz veriliyordu. Erken Hristiyan sanatı daha önceki doğalcı anlayıştan kaynaklanmış olmakla birlikte, daha güçlü ve bilinçli bir doğrultuda gelişti.

Mimarlık alanında ise Hristiyanlığın başlarında görülen ilk dinsel yapı türü olan ev-kiliselerin yapımı sonraki dönemlerde de

sürdü. 6. yüzyılda Kuzeydoğu İtalya'da görülen basit dikdörtgen mekânlar bu türün bir devamı niteliğindedir. Gene daha önceki dönemlerin daire planlı anıtmazları sonraki vaftizhanelere model oluşturdu. Hristiyanlığın resmi din olarak tanınmasından sonra ise dinsel törenler belli kurallara bağlandı ve geleneksel Roma bazilikası bu törenlerin yapılabileceği en uygun yapı türü olarak kabul edilerek geliştirildi.

erken yaşlanma, PROGERİ olarak da bilinir, saçların dökülmesi ya da ağarması, derinin buruşması gibi yaşlılık belirtilerinin ve yaşlılık dönemine özgü bazı hastalıkların erken yaşta görülmesi. Erken yaşlanma bir zamanlar normal yaşlanma sürecinin tipik bir örneği olarak görülüyordu; ama bazı organların bu durumdan etkilenmemesi, örneğin kişide bunama ya da merkez sinir sistemine ilişkin yaşlılık belirtilerinin görülmemesi bu yaklaşımı çürütmüştür. Erken yaşlanmanın en sık rastlanan iki tipi, çok küçük yaşlarda başlayan Hutchinson-Gilford sendromu ile daha ileri yaşlarda ortaya çıkan Werner sendromudur. Erken yaşlanma belirtilerinin yanı sıra cücelik ve gözlerin normalden küçük oluşuyla tanımlanan Hallerman-Streiff-François sendromu da bazen üçüncü bir tip olarak kabul edilir.

Çok ender ve nedeni anlaşılamamış bir hastalık olan Hutchinson-Gilford sendromu normal bir bebekliğin ardından, bir yaşına doğru belirti vermeye başlar. Çocuk 10 yaşına geldiğinde 60 yaşında gibi görünürse de, boyu ve ağırlığı genellikle 5 yaş ölçülerini aşmaz. Saçların dökülmesi, derinin incelerek kırışması, kafa derisindeki damarların görünür duruma gelmesi ve damar hastalıkları gibi bütün yaşlılık belirtileri ortaya çıkmış, üreme organları gelişemeyerek küçük kalmıştır. Buna karşılık zekâ geriliğine pek rastlanmaz; bireylerin çoğu normal, hatta yaşına göre çok zekidir. Erken yaşlanmalarda 10 yaşına doğru gelişen damar sertliği ve kalp hastalıkları nedeniyle ortalama yaşam süresi 13 yıldır; 30 yaşına kadar yaşayabilen hastalara ender rastlanır. Hastalığın kalıtsal olduğu düşünülmüş, ama bu varsayımı destekleyecek bir kanıt bulunamamıştır.

Bazen ergenlik döneminin sonlarına doğru, ama daha çok gençlik döneminde ortaya çıkan Werner sendromunda yaşlılık belirtileri çok belirgin olmadıktan, birey kendi yaşından 30 yaş daha fazla gösterir. Hastalık büyüme döneminden sonra ortaya çıktığı için cüceliğe rastlanmaz, ama hastanın boyu normalden biraz kısa olabilir. Üreme organları olgunlaşmış, ama kullanma, ses kalınlaşması gibi ikincil eşey özellikleri tam olarak gelişmemiştir. Hastada saçların dökülmesi ya da beyazlaşması, dişlerin dökülmesi, ağır işitme, katarakt, akut artrit ve osteoporoz gibi yaşlılık belirtilerinin yanı sıra, kanser, kalp ve şeker hastalığına eğilim artar. Ortalama yaşam süresi 47 yıldır. Werner sendromunun kalıtsal olduğu ve çekinik özellik taşıdığı anlaşılmış, ama temelde yatan neden henüz saptanamamıştır.

erkenci yarasa, *Vespertilionidae* familyasının *Nyctalus* cinsini oluşturan dokuz yarasa türünün ortak adı. Familyanın öbür üyeleri gibi Avrasya'da yaşayan bu hayvanların rengi sarı ya da koyu kahverengidir. Gövde uzunlukları 5-10 cm, kuyruk uzunlukları 3,5-6,5 cm arasında değişir. Topluca tünedikleri mağara, bina gibi sığınaklarından günbatımında ya da geceleri çıkar, hızlı ve düzensiz uçuşlarıyla avlayabilecekleri böcekleri ararlar.

İsa'yı "iyi çoban" olarak betimleyen bir duvar mozağı, y. 450, Galla Placidia Anıtmezanı, Ravenna, İtalya
SCALA - Art Resource

En bilinen türü, Avrasya'da çok geniş bir dağılım gösteren, Türkiye'nin güney ve batı bölgelerinde de yaygın olan *N. noctula*'dır. Ormanlık bölgelerde bir yere bağlı kalmadan yaşayan bu kızıl kahverengi yarasası genellikle alacakaranlıkta ortaya çıkmasına karşın gündüzleri de uçabilir.

Erkin, Ferhunde (d. 8 Temmuz 1909, İstanbul), piyanist ve müzik eğitimcisi. Türkiye'nin ilk konser piyanistlerindenidir. Ayrıca 36 yıllık öğretmenlik yaşamında pek çok öğrencinin yetişmesine katkıda bulunmuştur.

Kanun, keman, ut ve kemençe çalan babasının özendirilmesiyle müziğe yöneldi. Piyo dersi almaya kardeşi Necdet Remzi

Ferhunde Erkin
Ara Güler

Atak'la birlikte Bandırma'da başladı. Babası İstanbul'a atanınca Gedikpaşa Amerikan Okulu'na yazıldı. Burada, müzik öğrenimini de sürdürdü. Karl Berger'den keman dersi alan kardeşiyle birlikte ilk resitalini Mekteb-i Sultani'de (Galatasaray Lisesi) verdi (1920). Birlikte konser vermeyi bundan sonra da sürdüren iki kardeş, 1928'de Humboldt Bursu'yla Almanya'ya Leipzig Konservatuvarı'na gittiler. Ferhunde Erkin orada Otto Weinreich'in öğrencisi oldu ve öğrenimini başarıyla tamamlayarak 1931'de Türkiye'ye döndü. 1931'de Ankara'da Musiki Muallim Mektebi (sonradan Ankara Devlet Konservatuvarı) öğretmenliğine atandı. Öğretmenliğinin yanı sıra konser piyanistliğini de sürdürdü. 1936'da kurulan Ankara Devlet Konservatuvarı'nın ilk piyano öğretmenlerinden biri oldu. Çeşitli piyano konçertolarını Türkiye'de ilk kez o seslendirdi. Zeki Üngör, Schneider, Hindemith, Praetorius, Hans Rosbaud gibi şeflerle birlikte çaldı. Konserlerinin çoğunda eşi Ulvi Cemal Erkin'in ve başka Türk bestecilerin yapıtlarına yer verdi. Ulvi Cemal Erkin'in *Piyano Konçertosu*'nu 1942'de ilk kez seslendirdi. Ayrıca Suna Kan ile başarılı bir ikili oluşturarak resitaller verdi. 1968'de konservatuvar öğretmenliğinden emekliye ayrıldı.

Erkin, Feridun Cemal (d. 1899, İstanbul - ö. 21 Haziran 1980, İstanbul), diplomat ve devlet adamı.

Paris Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Türkiye'ye döndükten sonra bir süre Mübadele Komisyonu'nda çalıştı. Daha sonra dışişlerinde çeşitli kademelerde görev aldı, büyükelçiliğe kadar yükseldi. Dışişleri Bakanlığı genel sekreterliği yaptıktan sonra 1947'de Roma, 1948'de Washington, 1955'te Madrid, 1957'de Paris ve 1960'ta Londra büyükelçiliğine atandı. 1962'de İsmet İnönü başkanlığındaki ilk koalisyon hükümetinde dışişleri bakanlığına getirildi. Bu görevi İnönü'nün 1965'e değin kurduğu öbür koalisyon hükümetlerinde de sürdürdü. 1965'te

Cumhuriyet Halk Partisi'nden (CHP) Ordu milletvekili seçildi. 1967'de CHP'deki bölünmenin ardından partiden ayrıldı. 1970-71 yıllarında kontenjan senatörü olarak

Feridun Cemal Erkin
Ara Güler

Cumhuriyet Senatosu'nda bulundu. *Les Affaires des Détroits* (1967; Boğazlar Sorunu), *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi* (1968) adlı çalışmaları ile *Dışişlerinde 34 Yıl* adı altında üç ciltte topladığı anılarının ilk iki cildi yayımlandı (1980-87).

Erkin, Ulvi Cemal (d. 14 Mart 1906, İstanbul - ö. 15 Eylül 1972, Ankara), Türkiye'de çağdaş müziğin gelişmesinde önemli katkıları olan besteci. Türk Beşleri olarak adlandırılan grupta yer almış, yapıtlarında Türk sanat ve halk müziğinden, özellikle de köçekçelerle Karadeniz yöresinin hareketli ritim ezgilerinden yararlanmıştı. En tanınmış yapıtı *Köçekçeler* (1943) süitidir.

İlk müzik eğitimini piyano çalan annesinden aldı. Yedi yaşında Adinolfi'den özel

Ulvi Cemal Erkin
Regül Erzen'in izniyle

dersler alarak öğrenimini sürdürdü. Mekteb-i Sultani'yi (Galatasaray Lisesi) bitirdikten sonra, 1925'te Milli Eğitim Bakanlığı'nın açtığı sınavı kazanarak devlet bursu ile Paris'e gitti. Orada önce Paris Konservatuvarı'na devam etti, ardından Müzik Öğretmen Okulu'nda Jean ve Noël Gallon'dan, ayrıca Nadia Boulanger'den kompozisyon dersleri aldı. 1930'da Türkiye'ye döndü ve Ankara'daki Musiki Muallim Mektebi'nde armoni ve piyano öğretmenliğine atandı. 1936'da Ankara Devlet Konservatuvarı'nda piyano öğretmeni oldu. 1942'de tamamladığı ve ilk kez eşi Ferhunde Erkin tarafından seslendirilen *Piyano Konçertosu* ile Cumhuriyet Halk Partisi Ödülü'nü kazandı. 1946'da Ankara Devlet Konservatuvarı Konser Salonu'nda Riyaseticumhur Filarmoni Orkestrası'nı yöneterek kendi yapıtları olan *Piyano Konçertosu*, *Köçekçeler Süiti* ve *Birinci Senfoni*'yi (1944-46) ilk kez çaldırdı. 1947 Prag Bahar Festivali'nde gene *Birinci Senfoni*'yi yönetti. 1949-51

arasında Ankara Devlet Konservatuvarı'nın müdürlüğünü yaptı.

Gençlik yılları dışında halkın önünde çalmadı. Öğrencilerine de kompozisyon öğretmeyip, yalnızca piyano dersleri verdi. Genellikle Batı müziğinin geleneksel biçimlerine bağlı kalmakla birlikte, yapıtlarında geç romantiklerin ve izlenimcilerin etkileri de gözlenir. Erkin, titiz biçim çalışması ve usta orkestralamasıyla dikkati çeken yapıtlarında klasik tonal müzikten pek uzaklaşmamakla birlikte, besteci olarak yeni anlayış ve teknikleri ilgiyle izlenmiştir.

ÖBÜR YAPITLARI. Orkestra yapıtları. *İki Dans* (1930), *Konçertino* (1932), *Bayram* (1934), *Keman Konçertosu* (1947), *İkinci Senfoni* (1948-51), *Keloglan* (1950). Sahne yapıtları. *Karagöz* (1930; İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun Karagöz adlı oyunu için müzik), *Oda müziği*, *Ninni*, *Emprovizasyon ve Zeybek Türküsü* (1929-1932), *Beş Danla* (1931; piyano için, sonradan bale için orkestra uyarlaması yapıldı), *Bülbül ile Ayın Ondördü* (1932; küçük orkestra için), *Yaylı Çalgılar Dörtlüsü* (1935-36), *Yedi Türkü* (1936), *İki Sesli Türküler* (y. 1936), *Çocuklar İçin Yedi Kolay Parça* (1937; piyano için), *Duyuşlar* (1937; piyano için 11 parça), *Piyanolu Reqlü* (1943), *Yedi Türkü* (1945; karışık koro için), *Piyano Sonatı* (1946), *Sinfonietta* (1951, yaylı çalgılar orkestrası için), *Türkü Armonilemeleri* (1963), *İki Prelüd* (1971; piyano için).

Erkmen, Bülent (d. 16 Mart 1947, Antalya), grafik sanatçısı. 1965'te girdiği Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi'ni iki yıl sonra bırakarak sanat eğitimi görmek için İstanbul'a gitti ve İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Dekoratif Sanatlar Bölümü'ne girdi. Öğrenimi sırasında akademiye bağlı Devlet Film Arşivi'nde (sonradan Sinema-TV Enstitüsü[*]) genel sekreterlik görevini yürüttü. 1972'de mezun olduktan sonra uzun süre serbest grafiker olarak çalıştı. 1976'da DGSA Uygulamalı Endüstri Sanatları Yüksek Okulu'nda öğretim üyesi oldu. 1981'den bu yana kurucuları arasında bulunduğu Reklamevi'nde sanat yönetmeni olarak çalışmaktadır. Grafikerler Meslek Kuruluşu'nun (GMK) yayımladığı *Yazılar*'ın yönetmenliğini üstlenen Erkmen, GMK Yönetim Kurulu üyeliği de yaptı.

Erkmen grafik sanatların her dalında çalıştı, televizyon tanıtım filmleri yaptı. 1980 sonrasında yurt içinde ve dışında birçok

"10. Avrupa ve Akdeniz Okçuluk Şampiyonası İçin Afiş", Bülent Erkmen'in bir yapıtı, 1986
Bülent Erkmen'in izniyle

sergiye ve bienale katıldı, çok sayıda ödül kazandı, günlük basında ve süreli yayınlarında grafik sanatlarla ilgili yazıları yayımlandı. Çeşitli tiyatro, film, sergi, kampanya ve festival afişlerinin tasarımını yaptı. 10. Avrupa ve Akdeniz Okçuluk Şampiyonası afişi, 1986'da dünyanın basılmış en iyi 50 afişinin yer aldığı sergiye seçildi. Erkmen ayrıca 1985 ve 1986 Grafik Sanatları sergilerinde Yılın En Başarılı Grafik Sanatçısı Ödülü'nü aldı. Aynı ödülü 1987'de *AnaBri-tannica*'nın kapak tasarımını ile kazandı. 1988 ve 1989'da da aynı ödülü kazanan Erkmen'in tasarımını yaptığı *Kitap* adlı yapıt 1990'da yayımlandı.

Erkoç, Eflatun Nuri (d. 1927, İstanbul), karikatürcü. Çizgiyle kara mizahın başarılı örneklerini vermiştir. Karikatürlerinde ayrıntıya girmez, somut gerçekleri çizgi dilıyla anlatır.

Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'nde okudu. Ekonomik nedenlerden ötürü okulu bitiremeden ayrıldı. İlk karikatürü *Boşboğaz* adlı mizah dergisinde yayımlandı (1942). Sonraları *Akbaba*, *Hayat*, *Tan*, *Dolmuş*, *Taş-Karikatür*, *41 Buçuk* gibi dergilerle gazetelerde karikatürler çizdi. Bir süre İngiltere'de çizgi film üzerinde çalıştı. Türkiye'ye döndükten sonra gazetelerde teknik eleman ve çizer olarak görev yaptı. 1969'da Üsküp'te düzenlenen karikatür yarışmasında jüri özel ödülünü kazandı. 1979'da Bulgaristan'ın Gabrovo kentindeki yarışmada gene jüri özel ödülü kazandı. İzmir'de yayımlanmakta olan *Yeni Asır* gazetesinin mizah ekini yönetti.

Erksan, Metin (d. 1 Ocak 1929, Çanakkale), sinema yönetmeni ve senaryo yazarı. Kendine özgü bir üslup yaratmasıyla tanınır.

İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamladı. 1952'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat

Semih Evim'e bırakıp askere gittiği *Olmuş Bir Kadının Evrak-ı Metrukesi* (1957; Guzi-de Sabri'den uyarılma) izledi.

Yedeksubaylığını İstanbul'da Ordu Foto-Film Merkezi'nde yapan Erksan, bu kuruluşun film arşivini düzenledi. Aynı dönemde *Dünya Havacıları Türkiye'de* (1957) ve askerden sonra da *Büyük Menderes Vadisi Nehir ve Uygarlık* (1958) adlı iki ilginç belgesel film çekti. 1958'de Türk Sinema Sanatçıları Derneği'nin kurulmasına öncülük etti. Bu arada senaryosu gene sansür sorunlarıyla karşılaşan ve düzgün bir sinema dili ürünü olan *Dokuz Dağın Efesi*'ni (1958), karasevda temasına ilk kez değindiği *Hicran Yarası*'ni (1959) ve toplumsal gözlemciliğinin başarılı izlerini taşıyan *Şoför Nebahat*'i (1959) gerçekleştirdi. Ama sinemadaki ilk önemli çıkışı *Gecelerin Ötesi*'yle (1960) oldu. Toplumsal gerçekçi görüşün başarılı bir örneği olan yapıtta, soygunculuğa zorlanan bir arkadaş topluluğunun öyküsü anlatılıyordu. 1961 Edinburg Film Şenliği'ne katılan bu filmi, gene bir çetenin serüvenlerini anlatan *Mahalle Arkadaşları* (1960), *Oy Farfara Farfara* (1960), *Çifte Kumrular* (1961), *Sahte Nikâh* (1962) gibi filmler izledi.

Erksan 1962'de Fakir Baykurt'un romanından uyarladığı *Yılanların Öcü* filmiyle gene köy gerçeklerine döndü; acı ve etkili anlatımıyla mülkiyet, aşk, cinsellik ve şiddet gibi temaları öne çıkardı. Sansür kurulu-nu yasakladığı film ancak, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in özel olarak izledikten sonra verdiği emir üzerine gösterilebildi. Daha sonra, 1966 Kartaca Film Şenliği'nde ödül aldı. 1963'te *Acı Hava*'la kentsel çevreyi perdeye yansıtan Erksan, aşk temasıyla toplumsal eleştiriyi birleştiriyordu. Aynı yıl Türkiye Sinema İşçileri Sendikası'nı (Sine-İş) kurdu ve üç yıl süreyle genel başkanlığını yaptı. Gene 1963'te çektiği *Susuz Yaz*'da bir kez daha köy yaşamını konu aldı. Bir su anlaşmazlığı çevresinde gelişen film, gerçekçiliğinin ötesinde, mülkiyet, cinsellik ve şiddet temalarını ele alış biçimindeki görsellik ve özgünlükle dikkati çekiyordu. 1964 Berlin Film Şenliği'nde büyük ödül Altın Ayı'yı kazanan *Susuz Yaz*, uluslararası alanda ödül alan ilk Türk filmi oldu; bunun yanı sıra, Venedik ve Cannes film şenlikleri başta olmak üzere başka şenliklerde de ödüller kazandı. Erksan 1964'te çektiği ve ertesi yıl Milano Film Şenliği'nde ödül alan *Suçlular Aramızda* ile bu kez sermaye çevrelerine sert bir eleştiri getirdi. Bu çevrelerin mülkiyet, cinsellik ve kadın konularındaki tutumlarını açığa çıkaran, özenle kurulmuş sahneler içeren film, yer yer mülkiyet tutkusunun yarattığı şiddet ve sadizm öğelerine yer veriyordu. Erksan, 1965'te Türkiye Film Rejisorleri Derneği'ni kurdu.

Sinema dili ve yarattığı dünya açısından en zengin ve özgün Erksan filmi, 1966 tarihli *Sevmek Zamanı* oldu. O dönemde arkadaş Halit Refiği ile birlikte "Ulusal Sinema" adını verdikleri bir anlayışa yönelmiş olan Erksan'ın sözleriyle "tasavvufi boyutlarıyla aşkı, katıksız tutkuyu" ve bunun giderek trajediye dönüşmesini göstererek gelişen film, hem sinema dili, hem de atmosferi açısından Türk sinemasında bir doruk oluşturuyordu. Farklı değerlendirmelere yol açan *Sevmek Zamanı*'nin ardından Erksan, Emily Brontë'den aktardığı ve kendi filmi saymadığı *Ölmeyen Aşk*'ta (1966) tutku temasını sürdürdüyse de, geleneksel Yeşilçam melodramlarına yaklaşıp bir üsluba ulaşamadı. Cinsel, hatta sadomazozyist temalar eşliğinde gene delice bir tutkuyu işlediği *Kuyu*'da ise (1968) görsel kaygılar filmin dramatik gelişimine baskın çıkıyordu.

Erksan, 1969'dan başlayarak *Aziz Çiğme* (1969), *Reşan* (1970), *Sevmenler Ölmez* (1970), Emel Sayın'ın oynayıp şarkı söylediği *Evvah* (1970), *Mahber* (1971), *Feride* (1971), *Hicran* (1971), *Surena* (1972) gibi müzikli filmler yönetti. Yer yer Erksan'ın üslubuna uygun duygusal patlamalarına, biçimsel gösterilere rastlanmakla birlikte bu filmler, geleneksel melodramların kalıplarını tekrarlıyordu. 1974'te unlu *The Exorcist* (1973, *Şeytan*) filminin bir uyarlaması olan *Şeytan*'i çeken Erksan, 1976'daki *Intikam Meleği*'Kadın Hamlet ve 1977'deki *Sensiz Yaşamam Herhangî Bir Kadın*'da gene kendi açısından baktığı tutku, olum ve aşk temalarına döndü. *Kadın Hamlet*, 1977 Moskova ve 1978 Los Angeles film şenliklerine katıldı ve övgü topladı.

Sinemada aradığı çalışma koşullarını bulamayan Erksan 1974'te Sait Faik Abasıyanık'ın "Muthiş Bir Tren", Kenan Hulusi'nin "Sazlık", Samet Ağaoğlu'nun "Bir İntihar", Sabahattin Ali'nin "Hanende Melek" ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Geçmiş Zaman Elbiseleri" adlı oyuklerini televizyon için filme çekti. *5 Türk Hikâyesi* adıyla yayınlanan, Erksan'ın dünyasının ve sinema dilinin güçlü izlerini de taşıyan bu filmler, farklı değerlendirmelere ve tartışmalara yol açtı.

Erksan 1977'de ABD'ye gitti. Wisconsin Üniversitesi'nde yapılan bir belgesel filmde danışman olarak çalıştı. 1982'de gene TRT için beş bölümlük *Preveze Öncesi* filmini çekti. *Yasak Sevmek* adlı bir senaryosu, *Fırına Gönüller* adıyla 1984'te filme alındı.

Kuruluş aşamasında desteklediği ve film arşivinin oluşturulmasına katkıda bulunduğu Sinema-TV Enstitüsü'nde(*) sinema kuramı dersleri veren Erksan, sinema üzerine yazılar yazdı, TRT'de de danışmanlık yaptı. Yurt içinde ve dışında çeşitli ödüller aldı, adına gösteriler düzenlendi. Sinema sanatına olan yaratıcı katkılarından ötürü kendisine 1987 Antalya Altın Portakal Film Şenliği Onur Ödülü verildi. Aynı yılın sonunda Nantes Uç Kıt Film Şenliği'nde filmlerinden bir bölümü toplu olarak gösterildi.

Erlander, Tage (Fritiof) (d. 13 Haziran 1901, Rensäter - ö. 21 Haziran 1985, Huddinge, Stockholm yakınları, İsveç), 1946-69 arasında İsveç başbakanı. Ülkesinin bir refah devleti durumuna gelmesinde önemli rol oynamıştır.

1928'de Lund Üniversitesi'ni bitiren Erlander 1928-38 arasında *Svensk Uppslubok* adlı ansiklopedinin yayın yönetmenleri arasında yer aldı. 1933'te Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nden (SAP) *Riksdag*'a (Parlamento) seçildi. 1938-44 arasında sosyal işler bakanı, 1944-45 arasında da devlet bakanı olarak görev yaptı. Per Albin Hansson'un sosyal demokrat hükümetinde (1945-46) eğitim ve kilise işleri bakanlığı görevinde bulundu. 1946'da Hansson'un ölümü üzerine Sosyal Demokrat İşçi Partisi başkanı ve başbakan olan Erlander, bu görevleri 1968'de emekliye ayrılıncaya değin sürdürdü. 1970'te yeniden milletvekili seçilerek, ilk kez o yıl oluşturulan tek meclisli *Riksdag*'a seçildi.

Erlander'in başbakanlığı sırasında yaşlılar koruma, çocuk yardımı ve kira sübvansiyonu gibi uygulamalar yasalaştı. Erlander hükümeti, zorunlu eğitimi dokuz yıla çıkardı ve yükseköğrenim olanaklarını artırdı. Dış politikada ise Soğuk Savaş boyunca İsveç'in tarafsızlığını korudu.

Emekliye ayrıldıktan sonra yazdığı anıları 1972-76 arasında *Tage Erlander* başlığıyla dört cilt olarak yayımlandı.

Erksan
Ana Yayıncılık Arşivi

Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nü bitirdi. Genç yaşta sinemayla ilgilendi ve 1947'den başlayarak çeşitli gazete ve dergilere sinema yazıları yazdı. 1950'de Atlas Film için Yusuf Ziya Ortaç'ın *Binnaz* adlı yapıtını senaryolaştırarak sinemaya başladı.

Bedri Rahmi Eyuboğlu'nun senaryosundan çektiği *Aşk Veyssel'in Hayatı*'Karanlık Dünya (1952) Erksan'ın ilk filmi oldu. Köy yaşamına gerçekçi bakışı ve şiirsel anlatımıyla onun sinema duyarlılığını yansıtan film, sansürce yasaklandı. Yapımcı çeşitli sahneleri atıp kısaltarak ve Erksan'ın çekmediği bazı sahneleri de ekleyerek filmi bir yıl sonra gösterime çıkardı.

Bu filmden sonra bir süre *Dünya* gazetesinde sinema yazarlığını sürdüren Erksan 1954'te Server Bedi'nin (Peyami Safa) bir polisiye romanından uyarlanan ve ticari bakımdan da başarılı olan *Beyaz Cehennem/Cingöz Recai*'yi yönetti. Bunu *Yolpulas Cinayeti* (1955; Halide Edip Adivar'dan uyarılma) ve yönetimini tamamlamadan

Erlangen, Almanya'nın güneydoğusunda, Bavyera eyaletinde (*Land*) kent. Schwa-bach ve Regnitz ırmaklarının kavşağında. Nürnberg'in hemen kuzeyinde yer alır. 8. yüzyılda kurulan kent 1017'de Würzburg piskoposluk bölgesinden Bamberg piskoposluk bölgesine geçti. 1361'de Bohemya kralına satıldı. 1398'de kente berat verildi. 1402'de Nürnbergli Hohenzollern kontları-nın topraklarına, 1810'da da Bavyera topraklarına katıldı. Erlangen bugünkü zenginliğini büyük ölçüde 1686'da buraya yerleşen Fransız Protestan (Huguenot) mültecilere borçludur.

Erlangen, Eski Kent ve Yeni Kent olmak üzere ikiye ayrılır. Önemli yapıları arasında, kent müzesini de barındıran belediye binası (1731) ile bugün Erlangen-Nürnberg Friedrich Alexander Üniversitesi'nin ana binası olan Kulmbach-Bayreuth Kontluğu'nun eski sarayı (1700-04) sayılabilir. Kont Friedrich'in 1742'de Bayreuth'ta kurduğu bu üniversite ertesi yıl Erlangen'e taşınmıştır.

Erlangen'de eldiven, şapka ve döşemelik kumaş üretimi Huguenot'lar dönemine dayanır. Modern sanayi kolları arasında elektromedikal araç üretimi de vardır. Kentin Main-Tuna Kanalı üzerinde bir limanı bulunmaktadır. Nüfus (1989 tah.) 100.800.

Erlanger, Joseph (d. 5 Ocak 1874, San Francisco - ö. 5 Aralık 1965, St. Louis, Missouri, ABD), ABD'li fizyolog. Aynı sinirdeki her lifin değişik bir işlev üstlendiğini kanıtlamış, bu çalışmasıyla 1944 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü'nü Herbert Gasser ile paylaşmıştır.

Erlanger'in, sinirlerin işlevine ışık tutan araştırmaları, Madison'daki Wisconsin Üniversitesi'nde öğrencisi olan Gasser ile birlikte yürüttükleri verimli bir işbirliğinin (1906-10) ürünüdür. Erlanger'in St. Louis'deki Washington Üniversitesi'nde fizyoloji profesörlüğüne (1910-46) atanmasından kısa bir süre sonra Gasser de bu üniversiteye geçti ve elektronik alanındaki yeni gelişmeleri fizyoloji incelemelerine nasıl uygulayabileceklerini birlikte araştırmaya başladılar.

1922'de, tek bir sinir lifindeki elektrik impulsların yükseltmeyi ve katot ışınları bir osiloskopa incelemeyi başardılar. Uyarılan bir sinir lifindeki her elektrik impulsunun kendine özgü dalga örneği bir yükselteçten geçirildiğinde osiloskopun ekranında izlenebiliyor, böylece sinir liflerinin uyarılarına verdiği yanıt ayrıntılı olarak incelenebiliyordu.

Bu konudaki çalışmalarını sürdüren Erlanger ve Gasser, 1932'de, bir siniri oluşturan her lifin uyarılan değişik hızla ilettiğini, bu iletim hızının lifin kalınlığına göre değiştiğini, her lifin uyarılma eşiğinin farklı olduğunu ve değişik dalga örnekleri veren değişik türden uyarıların ayrı ayrı sinir lifleriyle iletildiğini buldular.

Erlanger, Rodolphe d' (d. 1872 - ö. 1932, Tunus), Arap müziği üzerinde çalışmış Fransız müzikolog, ressam ve besteci.

1910'da Tunus'a yerleşti ve Arap müziğini inceledi. 1932'de Kahire'de yapılan Arap Müziği Kongresi'nde dikkati çekti. En önemli yapıtı olan *La Musique arabe* (1930-59, 6 cilt; Arap Müziği) adlı çalışmasında, yanlış olarak, Türk müziğinin, tümüyle Arap müziğinden türediğini ileri sürdü. Başta Safiyyeddin Urmevi'nin *Şerefiyye*'si olmak üzere Türk müziğinin Arapça kaleme alınmış edvarını Fransızcaya çevirdi. Bunlar arasında, Abdülkadir Meraghi'nin

oğlu Abdülaziz Çelebi'nin, II. Mehmed'e (Fatih) sunduğu *Nekavetü'l-Edvar* ile onun oğlu Mahmud Çelebi'nin II. Bayezid'e sunduğu sanılan *Makasidu'l-Edvar* adlı kitaplar da vardır.

Erlangga (d. 991, Bali - ö. 1049?, Cava), Cava'nın doğu kesimine egemen olan krallığı yeniden birleştiren hükümdar.

Yaşamına ilişkin ayrıntılı bilgi bulunan ilk ünlü Cavalı olan Kral Dharmavamsa'nın kızıyla evlendi. Dharmavamsa'nın, Cava'nın doğu kesimindeki başkenti çevresinde yaklaşık 985-1006 arasında kurup geliştirdiği krallık 1006'da Sumatra'daki Şrivicaya İmparatorluğu tarafından yıkılınca, Erlangga ormanlık bölgeye kaçtı. Kısa bir süre sonra Dharmavamsa'nın krallığını yeniden birleştirerek kurtarmak için hazırlıklara girişti. 1019'da Vonogiri'deki başkenti çevresinde bir krallık kurarak, Pasuruan bölgesinin hükümdarı oldu. 1028-35 arasında giriştiği askeri seferler sonucunda, Cava'nın doğu kesimini tümüyle denetim altına aldı. 1049'a değin süren hükümdarlık dönemi sırasında, Mpu Kanva adlı bir saray ozanı, *Arcunavivaha* başlıklı bir destan yazdı; Erlangga'nın yaşamıyla benzerlikler gösteren bu destan Hindu destanı *Mahabharata*'nın değişik bir biçimiydi.

Cava tarihine ilişkin kayıtlara göre Erlangga, y. 1045'te krallığı iki oğlu arasında paylaştırdı. Bu durum merkezden denetim olanaklarını büyük ölçüde zayıflatmış da, iki krallıktan biri olan Kediri, önemli bir deniz gücü haline gelerek, 12. yüzyıl boyunca ve 13. yüzyılın başlarında büyük bir bölgeyi denetimi altında tuttu.

Erlianhaote, Wade-Giles yazımında ER-LIEN-HAO-TE, Çin'in İç Moğolistan Özerk Yönetim bölgesinde (*zizhihu*) kent. Gobi Çölünde, Moğolistan Halk Cumhuriyeti sınırının yakınında yer alır. Trans-Moğolistan Demiryolu üzerindeki Wulanchabu Birliği (*memg*) içinde yöre (*digu*) düzeyinde bir belediyedir (*shi*).

Pekin-Baotou Demiryolu Hattı üzerinde bulunan çinye'deki Jining kentinde (Moğolistan ve Çin'de ray açıklığı farklı olduğu için) yapılan tekerlek değiştirme işlemlerinin buraya aktarılmasından sonra Erlianhaote kent statüsü kazandı. Moğolistan'ın Ulan Bator (Ulaanbaatar) kentinin 640 km güneydoğusunda, yük taşımacılığında bir aktarma merkezi işlevi görür. Nüfus (1970'lerin ortalarında 50.000-100.000).

Erman, Verda (d. 1944, İstanbul), yurt dışında verdiği konserler ve aldığı ödüllerle uluslararası ün kazanmış piyanist.

Piyanoya dört yaşında Rana Erksan'dan aldığı derslerle başladı. Daha sonra çalışmalarını İstanbul Belediye Konservatuarı'nda Ferdi Stutzer'le sürdürdü. Olağanüstü yetenekli çocuklar için çıkarılan özel yasa çerçevesinde Fransa'ya gönderildi. On dört yaşında Paris Konservatuarı'nın Yüksek Piyoano Bölümü'nü birincilikle bitirdi. Paris'te Marguerite Long, Lucette Descaves, Lazare Levy ile çalıştı; Noël Gallon'dan armoni ve kontrpuan öğrendi. Cenevre'de Louis Hiltbrant, Londra'da Peter Feuchtwanger, Buenos Aires'te Bruno Leonardo Gelber ile çalıştı. Ayrıca Marguerite Long Piyoano Akademisi'ni birincilikle bitirdi.

Kasım 1963'te Marguerite Long-Jacques Thibaud Uluslararası Piyoano Yarışması'nda Paris Kenti Ödülü'nü, 1965 Montreal Uluslararası Yarışması'nda ikincilik ödülünü, 1971'de New York'ta Edgar Leventritt Ödülü'nü kazandı. İngiltere, Fransa, AFC, İsviçre, Avusturya, İtalya, Norveç, Macaristan, Kanada, ABD, Arjantin, Kenya,

Etiyopya, İran, Hindistan, Ürdün, Lübnan ve Tayland'da turnelere çıktı. 1967'deki SSCB turnesinde, bir ay içinde 13 konser verdi. 1971'de New York'taki Lincoln Sah-ne Sanatları Merkezi'nde verdiği konserler büyük ilgi topladı. Marlboro Festivali'ne çağrıldı. Devlet sanatçısı seçilmiş olan Erman, aynı zamanda Cumhurbaşkanlığı Sen-foni Orkestrası üyesidir.

Ermanarich (ö. 370-376), Ukrayna'da, kesin sınırları bilinmeyen geniş topraklara egemen olmuş Ostrogot kralı. Don ve Dinyester ırmakları arasındaki Pripyet Batıklığının güneyine kadar uzanan bir bölgede hüküm sürdüğü sanılır.

Ermanarich'e ilişkin tek kesin bilgi, komşu halklara korku saldığı ve 370'lerde topraklarının Hun işgaline uğraması üzerine intihar ettiğidir. Ölümünden sonra krallığı parçalanmış ve halkı 75 yıl boyunca Hun egemenliği altında kalmıştır.

Ermanarich çeşitli efsanelere konu olmuştur. 6. yüzyıl tarihçisi Jordanes'e göre kendisine ihanet ederek ortadan kaybolan bir adamının Junilda adlı karısını iki vahşi ata bağlatıp atları farklı yönlerde sürdükten öldürmüştür. Bunun üzerine kadının erkek kardeşleri Sarus ve Ammianus da Ermanarich'i ağır biçimde yaralamışlardır. Bu efsanenin çeşitli uyarlamaları, İngiltere ile İskandinav ülkelerini de içine alacak biçimde ortaçağ Germen edebiyatını derinden etkilemiştir. Ermanarich'in adı, değişik yazarlarca ve değişik lehçelere göre farklı yazılır. Ammianus Marcellinus, Ermanarich'in hükümdarlık yıllarına ilişkin başlıca kaynak olan *Rerum gestarum libri* (Olayların Tarihi) adlı yapıtında ondan Ermenrichus biçiminde söz eder. Jordanes'in yapıtlarında Hermanaricus, İskandinav metinlerinde Jörmunrekr, Anglosakson yapıtlarında ise Eormenric gibi yazımlara rastlanır.

Ermenek, Akdeniz Bölgesi'nde, Karaman iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 2.219 km² (1989) olan Ermenek ilçesi kuzeyde Konya ili ve Merkez ilçe, doğu ve güneyde İçel, batıda Antalya illeri, kuzeybatıda da Sarıveliler ve Başyayla ilçeleriyle çevrilidir.

Karaman ilinin güneybatı köşesinde, Orta Toroslar'ın Batı Toroslar'la iç içe geçtiği Taşeli Platosunda yer alır. Ermenek Göksuyu Vadisi boyunca uzanan ve bitkisel üretim açısından önem taşıyan dar düzlükler dışındaki kesimleri çok engebelerdir. İlçenin en yüksek noktası kuzeydoğu kesimindeki Oyuklu Dağının 2.427 m'ye erişen doruğudur. Hadım Göksuyu'yla birleşerek Göksuyu(*) oluşturan Ermenek Göksuyu ilçe topraklarını doğu-batı doğrultusunda keser ve oluşturduğu koridor, Akdeniz iklimi etkilerinin içerilere kadar sokulmasını sağlar. Ermenek Göksuyu, dar ve dik bir vadi içinde aktığından, ova denebilecek düzlükler oluşturmaz.

Ulaşım güclüğü nedeniyle, ilçenin oldukça kapalı bir ekonomik yapısı vardır. İlçe halkı geçimini tarımdan sağlar. Su kaynaklarının bolluğu ve iklimin yumuşaklığı, tahıl üretimi, bağcılık ve meyvecilik yapılmasına olanak verir. Az miktarda baklagiller, soğan ve patates yetiştirilir. Toroslar'daki yaylalarda koyun ve kıl keçisi beslenir. Orman varlığı açısından zengin olan Ermenek'te ormancılık ve orman ürünleri üretimi de önemli bir uğraştır. İlçe topraklarında saptanan linyit yataklarının rezervi 1981'de 16 milyon 400 bin ton olarak hesaplanmıştır.

Korunaklı ve savunmaya elverişli eski bir yerleşme olan Ermenek'in antik adı Maras-sa ya da Marasapolis'tir. Burası İÖ. 8. yüzyılda Asur ve Frigya arasında bir sınır

kentiydi. İÖ 4. yüzyılda Pers, sonra Makedonya ve ardından Selevkos egemenliğine girdi. İÖ 2. yüzyıl sonunda yöreyi ele geçiren Romalı komutan Germanicus'tan esinlenerek kente Germanikopolis adı verildi. 9. yüzyıl ortalarında Abbasilerin denetimine geçen yöre, Haçlı seferleri sırasında, birkaç kez el değiştirdi. 1228'de Anadolu Selçukluları tarafından alındı. Daha sonra Karamanlıların yönetiminde kalan Ermenek, 1466'da Osmanlı topraklarına katıldı. Yöredeki başlıca yerleşim olan Ermenek (Ermenek) kasabası 19. yüzyıl başlarında İçel sancığının merkeziyken daha sonra Adana vilayeti İçel sancığına bağlı kaza merkezi yapıldı. 1908'den sonra bir ara Konya vilayeti Merkez sancığına bağlandıktan sonra yeniden bağımsız İçel sancığının bir kazası oldu. Cumhuriyet'le birlikte Konya iline bağlandı.

Ermenek Göksuyu'nun kuzeyinde Toroslar'ın eteklerinde kurulu olan kent, ulaşım yetersizliği nedeniyle gelişmemiştir. Karayoluyla il merkezi Karaman'a 155 km, Mu't'a 86 km, Akdeniz kıyı yolunun geçtiği Silifke'ye 164 km uzaklıktadır. Kentteki Maraspoli Mağarasının(*) içinde akan yeraltı deresi kente uzun yıllar su ve elektrik sağlamıştır. Mağaranın adı, kentin antik adı Marasapolis'ten gelir.

ran) Kalesi, Sipas Camisi, Mimar Emir Rüstem Paşa Camisi, Ulucami'yle aynı zamanda yapıldığı sanılan Yedi Ouklu Çeşme, Tolmedrese(*) ve Akça Mescit'tir. Kent yakınlarındaki Mennan Kalesi, kente 25 km uzakta bulunan Karamanoğlu İmareti ve Türbesi ile Ermenek-Anamur yolundaki Ala (Görmeli) Köprü, öteki önemli tarihsel yapılarıdır.

Ermenek Belediyesi 1870'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 34.443; kent, 12.592.

Ermeni alfabesi, İS 5. yüzyılın başlarında Ermenice için geliştirilen, günümüzde de kullanılan alfabe. Eski İran'da kullanılan Pehlevi alfabesinden türetildiği sanılmaktadır. Ermeni alfabesi Aziz Mesrop Maştotz (362?-440) tarafından bulunmuş, Maştotz'a Ermeni Apostolik Kilisesi'nin başı Aziz Sahak (y. 345-439) ile Rufanos adında bir Yunanlı yardımcı olmuştur. Aziz Sahak bir çevirmenler okulu kurarak bu yeni alfabe ile yazılmış Ermenice Kitabı Mukaddes'i hazırlamıştır. Günümüze ulaşan en eski Ermenice yazma belgeler İS 9. ve 10. yüzyıllardan kalmadır.

Ermeni alfabesinde, Ermenicenin gereksinimlerini yeterince karşılayan, 31'i ünsüz, yedisi ünlü olmak üzere 38 harf vardır. Ermeni alfabesi, eskiden çok yaygın kulla-

temelinde. Hz. İsa'nın On İki Havarisi'nden Bartolomeus ile Thaddeus'un Ermenilerin yaşadığı yöreleri Hristiyanlaştırdığı yolundaki Ermeni inancı yatar. İS y. 300'de III. Dırtat'ın, Surp (Aziz) Krikor'un etkisiyle Hristiyanlığı kabul etmesi sonucu Hristiyanlık Ermenilerin resmi dini oldu. Yeni Ermeni Kilisesi kısa bir süre sonra Kapadokya'daki Kaisareia (Kayseri) Başpiskoposluğu'ndan bağımsız bir yol izlemeye başladı. Kutsal yazılarını, ayin kitaplarını ve temel kurumsal kavramlarının çoğunu aldığı Süryanilerle sıkı bir ilişki kurdu. Ermeni Kilisesi'nin Süryaniceye olan bağımlılığı, 5. yüzyılın başlarında Aziz Mesrop Maştotz'un Ermeni alfabesini bularak Süryanice ve Yunanca yazılmış birçok dinsel yapının çevirisini gerçekleştirmesiyle sona erdi.

Ermeni Kilisesi 506'da Dvin Konsili'nde, Khalkedon (Kadıköy) Konsili'nin 451'de benimsediği, Hz. İsa'nın tek kişiliğinde iki doğasının olduğu yolundaki kararı reddederken onun yalnızca tanrısal doğası olduğu görüşünü savunan Monofizitlere katıldı. Gürcistan Kilisesi 7. yüzyılın başlarında Ermeni Kilisesi'nden ayrılarak yeniden Rum Ortodoks Kilisesi ile birleşti. Ermeniler ise Kopt, Habeş ve Şurye'deki Süryani kiliseleriyle birlikte, Iskenderiyeli Aziz Kynillos'un görüşlerine inancı sürdürdüler.

Surp Krikor ve ilk halefleri Eçmiadzin'de yerleşmişlerdi. En yüksek dinsel yetkili olan *katogikos*'luk makamı 485'te Dvin'e taşındı ve 927'ye değin burada kaldı. Daha sonra 1293'e değin çeşitli yerlerde bulunan *katogikos*'luk bu tarihte Kilikya'daki Sis (bugün Kozan) kentine taşındı ve yörenin Memlûkler tarafından işgalinden sonra da orada kaldı. 15. yüzyılın başlarında IX. Krikor Musabekyan, *katogikos*'luğu Roma etkisinden kurtarmak amacıyla Doğu'ya taşınmayı reddedince, 17 piskopostan oluşan bir sinod onu görevden aldı ve 1441'de Kirakos I, Eçmiadzin'de *katogikos* seçildi; aynı yıl makamını oraya taşıdı.

Günümüzde, biri Eçmiadzin'deki "bütün dünya Ermenilerinin *katogikos*'u", öbürü Lübnan'da Antilyas'taki Kilikya *katogikos*'u olmak üzere iki *katogikos*'luk vardır. Genellikle, Eçmiadzin'deki *katogikos* bütün kilisenin başı olarak kabul edilir. Kilikya *katogikos*'u dinsel açıdan Eçmiadzin'e bağlı olmakla birlikte yönetsel özerkliğe sahiptir. *Katogikos*'luklar arasındaki ilişkiler zaman zaman politik olaylar nedeniyle gerginleşmiştir. Kilisenin başı olarak kabul edilen *katogikos* Ermenistan'da bulunmakla birlikte, Ermeni milliyetçileri Antilyas'taki Kilikya *katogikos*'unu destekler. Bu bölünme Kuzey Amerika'daki Ermeniler arasında da görülür. İstanbul ve Kudüs patriklikleri Eçmiadzin'in üstünlüğünü kabul ederler. Ermeni Apostolik Kilisesi, Monofizitlik sorunu dışında, genel olarak Surp Ortodoks Kilisesi'nin inanç sistemini paylaşır ve geleneksel Ermeni dinsel törenlerini korur.

Ermeni dinsel ezgisi, Ermeni Kilisesi'nin vokal müziği ve bu müziğin sözlerini oluşturan dinsel şiirler. Ermeniler Suriye'den ve Doğu Akdeniz'in Yunanca konuşulan kesimlerinden gelen misyonerler tarafından çok erken bir dönemde Hristiyanlaştırıldılar. İS y. 300'de de Hristiyanlığı resmi din olarak kabul ettiler. Ermeni Kilisesi 5. yüzyılın başlarında bağımsızlığını ilan ederek Anadolu'da Kapadokya'nın Kaisareia (Kayseri) Başpiskoposluğu'ndan ayrıldı. Büyük Ermeni din bilgini Aziz Mesrop Maştotz 5. yüzyılın başlarında Ermeni alfabesini buldu; Süryanice ve Yunanca birçok dinsel yapıtı Ermeniceye çevirdi. Yeni alfa-

Küçük Harfler	Büyük Harfler	Harf Adı	Harf Değeri	Küçük Harfler	Büyük Harfler	Harf Adı	Harf Değeri
ա	Ա	Ayp	a	ա	Ա	men	m
բ	Բ	Pen	p	բ	Բ	ն	n / v*
գ	Գ	Kim	k	գ	Գ	ն	n
դ	Դ	Ta	t	դ	Դ	ն	n
ե	Ե	Yec	ye / o*	ե	Ե	vo	vo / o*
զ	Զ	Za	z	զ	Զ	ca	c
խ	Ճ	o	o	չ	Չ	ba	b
թ	Թ	ti	t	ղ	Ղ	ca	c
ր	Ր	to	t	ռ	Ր	ra	r
ս	Տ	jo	j	ւ	Ս	aa	a
վ	Վ	ini	i	փ	Փ	va	v
լ	Լ	kon	k	պ	Ս	don	d
խ	Ճ	khe	kh	բ	Բ	re	r
ճ	Ճ	dza	dz	յ	Կ	zo	z
կ	Կ	gen	g	լ	Լ	nün	v
հ	Ի	ho	h	փ	Փ	pür	p
ձ	Զ	ta	t	բ	Բ	ka	k
ղ	Դ	gal	g	ո	Օ	o	o
ծ	Ծ	ce	c	թ	Թ	le	l

*Sadece kirilice harf değeri

Ermeni alfabesi

Kentteki tarihsel yapıların en önemli olan Ermenek Ulucamisi Karamanoğlu Mehmed Bey tarafından 14. yüzyılın başında yaptırılmıştır. Yalnız dış duvarlarının özgün olarak günümüze ulaştığı kabul edilir. Damı düz ve toprak kaplıdır. İç mekânda, ahşap tavan açıklarını taşıyan iki sıra kâgir kemer sonradan yapılmıştır. Çoğu Karamanlılar döneminden kalan öbür tarihsel yapıların başlıcaları Ermenek (Fi-

nin alanı olan Arami alfabesinden türeyen Pehlevi alfabesine dayanmakla birlikte, ünlü harflerin olması ve soldan sağa yazılması nedeniyle belirgin bir Yunan etkisi de taşır. Ermeni alfabesi Ermeniceye belirli bir biçimi ve kararlılık kazandırarak, Ermenilerin ve kilisenin sürekli birliğini sağlamada önemli bir etken olmuştur.

Ermeni Apostolik Kilisesi, Ermenilerin ulusal kilisesi. "Apostolik" nitelemesinin

benin kullanılmaya başlamasıyla, dinsel şiirlerin ağırlıkta olduğu bir edebiyatın gelişmesi hız kazandı.

Dinsel ezgide 12. yüzyılda gerçekleştirilen müziksel reformları *katogikos* (baş patrik) IV. Nerses Şinorhali'nin yaptığı kabul edilir. Nerses'in, dinsel şiirlerin metinleriyle dinsel ezgileri, Ermeni halk müziği üslubuna yaklaştırarak yalınlaştırmış olduğu söylenir. Ayrıca Nerses birçok *şarakan* da (ilahî) bestelemiştir. Yaklaşık 1.200 ilahiden oluşan *şarakan* koleksiyonu en son biçimini y. 1300'de almış ve anlaşıldığı kadıyla daha sonra değişmeden kalmıştır.

İstanbullu Katolik bir Ermeni olan Hamparsum Limonciyan (1768-1839) 1820'de Ermeni müzik yazım sisteminin de, Yunan Kilisesi'nde gerçekleştirilen ve perdelerin daha kesin bir biçimde gösterilmesine olanak veren reform doğrultusunda modernleştirilmesini önerdi. Ermeni dinsel ezgisi ritim çeşitliliği gösteren girift melodilerden oluşur; bu melodiler Avrupa müziğinde bulunmayan aralıklar içerir.

Ermeni dinsel ezgisi aslına en yakın biçimde Ermeniler'in dinsel başkenti Eçmiadzin ile tek tük birkaç manastırda ağızdan ağıza aktarılmıştır. Ermeni müziği konusundaki incelemelerin önemli bir merkezi de, 1717'de Mikhitharist rahiplerin yerleştiği Venedik San Lazzaro adacığındaki Ermeni Katolik Manastırı'dır. Geleneksel Ermeni ezgilerinin burada oldukça iyi korunmuş olduğu söylenmektedir.

Ermeni dinsel törenleri, Ermeni Apostolik Kilisesi ile Katolik Kilisesi'nin Doğu ayin usulüne bağlı Katolik Ermenilerin dinsel ayin sistemi. Kendilerini "ilk Hristiyan halk" olarak gören Ermeniler İS y. 300'de Surp (Aziz) Krikor Lusavoriç'in öncülüğüyle Hristiyanlığı benimsediler. Apostolik ve Katolik Ermenilerin uydukları Aziz Krikor ayini, Aziz Yakub'un Antakya ayini ile Aziz İoannes Khrysostomos'un Bizans ayini örnek alınarak düzenlenmiştir. Ayin genellikle beş bölüme ayrılır: 1) *Sacristia*'da okunan hazırlık duaları; 2) mihrapta okunan hazırlık duaları; 3) ekmeğin ve şarabın hazırlanması ve kutsanması; 4) katekumen ayini; 5) Komünyon'la son bulan inananların ayini.

Bizans kiliselerinden farklı olarak, Ermeni ayin usulünü izleyen kiliselerde genellikle ikon yoktur ve *ikonostasis* ("") yerine, papazı ve mihrabı ayinin belli bölümlerinde gizleyen bir perde bulunur. Öteki Ortodoks kiliselerde olduğu gibi, iki tür Komünyon vardır. İbadette kullanılan kitaplar, ayin düzenini ya da ayinin kutsanmasını içeren *Donatzuyız*; papazın okuduğu duaların bulunduğu *Badarakamaduyız*; günlük Havarilerin Mektupları ve İncil okumalarını içeren ögle zamanı kitabı *Çaşotz* ile günlük dinsel görevlerle ilgili duaların bulunduğu dua kitabı *Jamakirk*'tir.

Ermeni edebiyatı, Ermenice ortaya konan edebiyat yapıtlarının tümü.

Eldeki kanıtlara göre Ermenistan'da, 5. yüzyılın başlarında Ermeni alfabesinin bulunuşundan önce putperestlik döneminden kalma bir sözlü edebiyat vardı. Ama Hristiyanlığın ilk dönemlerinde papazlar coşkuya dine yöneildiler ve bu sözlü edebiyat örneklerinin çoğunu yok etmek için çaba gösterdiler. Ermeniler, Hristiyanlığı kabul etmelerinden (y. 300) sonra yaklaşık bir yüzyıl süreyle Kitabı Mukaddes'in ve başka dinsel kitapların Yunanca ve Süryanice metinlerini temel almak zorunda kaldılar. Ama halk bu dilleri anlayamıyordu. Sorunu çözmek ama-

cıyla piskopos Aziz Mesrop Maştoz Ermeni alfabesini geliştirdi ve Aziz Sahak (y. 345-439) ile birlikte bir çevirmenler okulu kurdu. İstanbul ve Edessa'ya (bugün Şanlıurfa) gönderilen bu çevirmenlerin önemli dinsel yapıtların Süryanice ve Yunanca kopyalarını Ermeniceye çevirdikleri söylenir.

Ermeni edebiyatının altın çağı olan 5. yüzyılda ortaya konan yapıtların çoğu, bu tür çevirilerdi. Öte yandan Eğiş'eyle Parb'lı Gazar'ın yazdıkları tarih kitapları gibi özgün yapıtlara da rastlanıyordu. Klasik Ermeni edebiyatının başyapıtı, Eznik Kogbatzi'nin Râfıziliklerin Tekzibi adlı yapıtıdır. Bazı bölümleri Yunanca kaynaklardan alınmış olan bu yapıt, putperestlik döneminden kalma Ermeni boş inançlarına, eski İran inanışındaki dualizme, Yunan felsefesine ve Markioncu heretik görüşlere karşı, öğretiyeye bağlı Hristiyan inançlarını savunan bir kitap olduğu gibi, karşı çıktığı düşünceler konusunda da değerli bir bilgi kaynağıdır. Ermeni edebiyatında benzeri olmayan, katıksız klasik bir üslupta yazılan yapıtın ilk baskısı 1762'de İzmir'de yapılmıştır. 6-8. yüzyıllar arasında Aziz İoannes Khrysostomos ve İskenderiyeli Aziz Kyrrilos gibi yazarların yapıtlarının çevrilmesine devam edildi. Ayrıca Platon, Aristoteles ve İskenderiyeli Philon gibi Yunan yazarlarının dilbilgisi, ilahiyat ve felsefe alanındaki yapıtlarının, özgün metinlere son derece sadık çevirileri yapıldı.

10. ve 11. yüzyıllarda Ermeni edebiyatı, sanatı ve mimarlığı, 5. yüzyıldan sonraki en gelişkin düzeyine ulaştı. 10. yüzyılın en önemli edebiyatçısı, mistik şiirlerinin ve ilahilerinin yanı sıra Neşideler Neşidesi Üzerine Yorum gibi düzyazı yapıtlarıyla da tanınan ve ilk büyük Ermeni şair sayılan Aziz Krikor Narekatzi (951-1001) idi. Aynı yüzyılda, ama daha erken bir tarihte yazılan Tovma Ardzruni'nin Ardzruni Hanedanının Tarihi adlı yapıtı, bu hanedandan yana bir yaklaşımı yansıtmakla birlikte, Ermenilerin 936'ya kadarki tarihleri konusunda en önemli bilgi kaynağıdır. Daha sonra adı bilinmeyen bir yazar, Ardzruni'nin kaldığı tarihten devam ederek yapıtı 1121'e değin getirdi. *Katogikos* (baş patrik) VI. Hovhannes Draskhanakerdatzi'nin 10. yüzyılda kaleme aldığı Ermenistan Tarihi ise, Arap-Ermeni ilişkileri konusundaki bilgiler açısından değer taşır; yazarın kendisi de anlattığı son olaylarda önemli bir rol oynamıştır. 10. yüzyıl sonları ve 11. yüzyıl başlarında ortaya konan yapıtlar arasında, Piskopos Ukhtanes'in Ermenistan Tarihi ve Gürcülerle Ermenilerin Bölünmesinin Tarihi adlı yapıtları yer alır. İstepannos Asoğik'in güvenilir bilgiler içeren ve ustaca yazılmış Dünya Tarihi adlı yapıtı, 11. yüzyıl başlarında tamamlanmıştır. Aristakes Lastiverdizi'nin Bagratlıların yıkılışını (1045), Ani kentinin kuşatılmasını ve alınmasını (1064) ve Selçukluların zaferlerini anlatan Ermenistan Tarihi adlı yapıtı ise, yalnız tarih kitabı değil, bir düzyazı ağıt da sayılabilir.

12. yüzyıldan sonra Ermeni edebiyatı doğu ve batı edebiyatları olmak üzere ikiye ayrıldı. Her iki edebiyatta da klasik dilden başka, konuşma dilinde de yapıtlar verildi. Memlûklerin (1375) ve Timurlenk'in (1385) istilalarıyla uzun sürecek bir kültürel ve edebi çöküş dönemine girildi.

Bu kültürel çöküşten kurtulmaya 17. yüzyılda başlandı. Tebrizli Arakel'in (1602-70), Sargavak Zakarya'nın (1627-99) ve Eremya Çelebi Kômürçyan'ın (1637-95) tarih kitapları, daha çok Anadolu ve İran toprak beylerinin yaptıklarını ve İstanbul'da geçen olayları anlatıyordu. Bu dönemde Ermeni yazarların Batılı bilginlerle ilişkisine girdikleri ve Latince yapıtlardan yararlandıkları da

görülyordu. İsfahan'da yeni kurulan ticaret sömürgesi Yeni Culfa'da 1614'te doğan ve 1674'te Marsilya'da ölen Erivanlı Başpiskopos Oskan, Amsterdam'da 1666-68 arasında ilk Ermenice Kitabı Mukaddes'i bastı. Dindışı edebiyatın örnekleri ise 13 yüzyıldan başlayarak bir dizi halk şairinin yapıtlarında görüldü. Bu şairlerin en tanınmışları arasında Ermeni edebiyatında dünyevi aşk konusunu işleyen ender şairlerden Nahaper Kuçak (16. yy) ile Hovnatan Nağış (1661-1722) sayılabilir. Bu tür şiir yazan şairlerin en ünlüsü bir sonraki yüzyılda yetişen ve Sayat-Nova adıyla tanınan Aruthin Sayadyan'dır (1712-95).

18. yüzyılda kültür ve düşünce alanında bir canlanma dönemine girildi. 19. yüzyıl ortalarına gelindiğinde, çağdaş bir Ermeni edebiyatının gelişmesi için gerekli koşulların olgunlaşmış olmasına karşın yazarlar arasında henüz dil konusunda bir anlaşma sağlanamamıştı. Hem Anadolu'daki, hem de Rusya'daki Ermeni yazarlardan eski klasik dilin savunucuları ile çağdaş konuşma dillerini savunanlar arasında, bunlardan hangisinin yeni düşünceleri iletmede daha uygun olacağına ilişkin tartışmalar baş gösterdi. Bu tartışmaların sonunda konuşma dilini savunanlar baskın çıktı. Böylece doğu Ermeni edebiyatında Erivan lehçesi (*rusahayeren*), batı Ermeni edebiyatında ise İstanbul lehçesi (*ırkahayeren*) kullanılmaya başlandı. Ermeni yazarlar Avrupa edebiyatını örnek aldılar ve onun düzeyine ulaşmaya çalıştılar. Batı Ermeni edebiyatında Hagop Baronyan (1842-91) ve Ervand Odian (1869-1926) başarılı yergi romanlarıyla ve tiyatro yapıtlarıyla, Krikor Zohrab da (1861-1915) gerçekçi öyküleriyle tanındı. Tiyatro alanında ise Baronyan, günümüzde de ilgi toplayan Bağdasar Ağgar ve Doğulu Dişçi gibi komedileriyle öne çıktı.

Batı Ermeni edebiyatında fazla gelişmeyen roman türünde, Sovyet Ermenistanı'nda güçlü yapıtlar verildi ve bunlar Ermenilerin ahlaksal, toplumsal ve siyasal özlemlerini dile getirmenin bir aracı oldu. "Çağdaş Ermeni edebiyatının kurucusu" olarak tanınan Haçatur Abovyan (1809-48), Ermenistan'ın Yazarları adlı yapıtını 1841'de yazdı. Ermeni romancıların en ünlüsü Hagop Melik-Hagopyan'dı (Raffi) (1835-88). Doğulu Ermeni şairlerden Hovhannes Thumanyan (1869-1923), lirik ve öykülü şiirleriyle tanındı. Başyapıtı sayılan, gelenekselleşmiş şarkılarla dolu Anuş adlı kısa destanı, kısa bir süre sonra operaya uyarlandı. En tanınmış Ermeni oyun yazarı ise, o dönemde Tiflis'teki Ermeni toplumunu anlatan ve çoğu Tiflis lehçesiyle yazılmış Yaygara, Pepo, Kırk Kalp gibi komedileriyle tanınan Gabriel Sundukyan'dır (1825-1912).

İstanbul'un batı Ermeni edebiyatının en önemli merkezi olma özelliğini hızla yitirmesi, Ermeni edebiyatında yeni bir çöküş döneminin başlamasına yol açtı. Bununla birlikte Paris, Beyrut, Kahire, Boston gibi kentlere dağılan Ermeni yazarlar, yazmayı sürdürdüler. Anadolu'daki Ermenilerin bir bölümü doğuya giderek orada bir ölçüde özerklik elde etti. Ermeni edebiyatı, 1936'da Ermenistan SSC'nin kurulmasından sonra özendirilmekle birlikte, devlet denetimine girdi.

Ermeni Katolik Kilisesi, Katolik Kilisesi'nin Doğu ayin usulüne bağlı bir kilise. Ermeniler, İS y. 300'de topluca Hristiyanlığı benimseyen ilk halk oldular. Ermeni Kilisesi Khalkedon (Kadıköy) Konsili'nden (451) yaklaşık 50 yıl sonra konsilin Hz. İsa'nın tek kişiliğinde iki doğasının olduğu yolundaki kararını reddetti. Ama, daha 12. yüzyılda, Müslümanlardan kaçarak Kilikya'ya gelen Ermeniler arasında Katolikler

bulunmaktaydı. Aziz Krikor Birliği'nin Keşişleri diye bilinen Ermeni keşişler, Dominikanların etkisiyle Ermeni Katolik Kilisesi'nin temellerini attılar. Halep'in Katolik piskoposu Abraham Ardzivyan'ın 1740'ta *katogikos* (baş patrik) seçilmesi üzerine Ermeni Katolik Kilisesi kuruldu. Kilise 1911'de 19 piskoposluk bölgesine ayrıldı. 1915-18 arasında bazı piskoposluklar kaldırıldı ve bunların cemaatinin çoğu başka ülkelere göç etti. 1929'da kilisenin yapısı yeniden gözden geçirildi ve yeni piskoposluklar kuruldu. Günümüzde Beyrut yakınındaki Zimmer Manastırı'nda oturan Kilikya Ermeni Patriği, bölgenin dinsel yöneticisidir. Halep, Bağdat ve İstanbul'da başpiskoposluk; İskenderiye, İsfahan ve Suriye'deki Kamışlı'da piskoposluk bölgeleri ile Paris'te bir piskoposluk vardır. Ayrıca Atina'da ve Romanya'daki Gherla'da iki "ordinariyatlık" bulunur. Kilisenin başı, Katolik Ermenilerin patriği ve Kilikya *katogikos'u* olarak adlandırılır ve asıl adının yanında Bedros adını da taşır. Dinsel ayinler klasik Ermeni dilinde yapılır.

Ermenice, Hint-Avrupa dil ailesinin batı üğünün bağımsız bir kolu. Ermenistan'da, Türkiye ve başka ülkelerde yaşayan Ermenilerin anadilidir. Ayrıca Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Ermenistan dışındaki bölgelerinde de konuşulur. Ermeni göçmen ve mütecilerle birlikte bütün Anadolu'ya ve Ortadoğu'ya yayılan Ermenice, bu bölgelerden de Romanya, Polonya ve Fransa başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesine ve Amerika'ya geçmiştir.

Otuz sekiz harften oluşan Ermeni alfabesi, 5. yüzyılın başlarında piskopos Aziz Mesrop Maştoz (362?-440) tarafından bulunmuştur. Bu alfabe dünyanın çeşitli yerlerindeki Ermeniler tarafından bugün de kullanılmaktadır. Ermeni kültürünün en gelişkin duruma geldiği 5. yüzyıldaki yazı dili olan Kırapar'ın Van Gölü çevresinde kullanılan Taravn lehçesine dayandığı kabul edilegelmiştir. 5-8. yüzyıllar arasında ortaya konan Ermenice yapıtların dilinde bir farklılaşma görülmez. Ama 9. yüzyıla gelindiğinde, yazı dilinde değişik lehçelerin etkileri belirmeye başlar. Kırapar'ın Orta Ermenice dönemine ait en tanınmış biçimi, 12. ve 13. yüzyıllarda Kilikya'da kullanılmıştır. Kırapar'ın az çok bozulmuş biçimleri, 19. yüzyıl ortalarına değin edebiyat dili olarak varlığını sürdürmüştür.

Ermeni milliyetçiliğinin 1800'lerde canlanmasıyla, konuşma diline çok daha yakın olan yeni bir edebiyat dili gelişti. Bu yeni dil Doğu ve Batı Ermenice olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Günümüzde Ermenistan'ın resmi dili olan Doğu Ermenice, Erivan kentinde konuşulan lehçeye dayanır. Batı Ermenicenin temeli ise İstanbul lehçesidir. Çağdaş Ermenicenin bu iki yazılı biçimi arasında, karşılıklı anlaşmayı engelleyecek kadar büyük bir farklılık yoktur. Bu iki yazı dilinin yanı sıra, Ermenicenin daha pek çok lehçesi vardır. Bunların bazıları arasında fark, konuşanların birbirini anlamasını engelleyecek kadar büyüktür.

19. yüzyılda Ermenicenin, Farsçanın bir lehçesi olduğu sanılmaktaydı. Ama daha sonraki araştırmalar bu dilin Hint-Avrupa dil ailesinin bağımsız bir kolu olduğunu ortaya çıkardı.

Ermenicedeki sesbilgisel gelişmeler, kökenini oluşturan Hint-Avrupa dilinin ses sisteminde köklü değişikliklere yol açmıştır. Özellikle kapantıların düzeni farklılaşmıştır. Merkez Ermenice lehçelerinde üç ayrı kapantılı dizisi ayırt edilebilir. Çevre Ermenice lehçelerinde ise, bunların sayısı ikiye inmiştir. Bütün Ermenice lehçelerinde iki tür "r" görülür; bunlardan biri iyice titretile-

rek, öteki daha az titretilerek söylenir. Eski Ermenicede de iki tür "l" ayırt edilebilir, bunlardan biri yansızdır, öteki ise artıdamaksillaştırılmıştır, yani dilin arka bölümünün ağzın gerisinde yumuşak damağa yaklaştırılmasıyla söylenir.

Gerek konuşulan lehçelerde, gerek her iki edebi dilde, bugüne değin korunmuş, oldukça karmaşık bir ad çekimi sistemi vardır. Eski Ermenicenin eylem sisteminde görülen belirgin bir değişiklik, yalın şimdiki zaman biçimlerinin yerini genel olarak daha dolaylı anlatımların almasıdır. Bunlar, zaman ya da başka özellikleri göstermek için çekilebilen tek bir sözcüğün yerini alan yardımcı eylemleri de içeren sözcük öbekleridir. Lehçeler, bu dolaylı anlatım türlerine göre sınıflandırılır. Eski ve Çağdaş Ermenicede şimdiki zaman eyleminin belirttiği oluşun tamamlanıp tamamlanmadığını ya da süresini bildirmeyen geniş zaman ve dolaylı geçmiş zaman ayırt edilir. Eski'den var olan ve klasik Ermenicede korunan yalın zaman, günümüz Ermenicesinde ortadan kalkmıştır. Eski Ermenicede gelecek zaman, yalın zamanla belirtilirdi. Çağdaş Ermenicede, İngilizcedeki *I shall go* ("gideceğim") ve *he will work* ("çalışacak") biçimlerinde olduğu gibi gelecek zaman için dolaylı anlatımlar kullanılır. Çağdaş Ermenicenin bir başka özelliği de, edilgen eylem biçimlerinin önem kazanması ve eylemlerin değişik olumsuz çekim biçimlerinin ortaya çıkmasıdır. Eski Ermenice birçok açıdan Eski Yunancaya yakındı. Çağdaş Ermenice ise türsel olarak Türkçeye çok daha yakındır. Bütünüyle Kırapar'a dayanan Ermenice yazı dili, komşu dillerden alınmış çok az sözcük içerir.

Ermeniler, tarihsel olarak Anadolu'nun çeşitli yörelerinde ve bugünkü Ermenistan'ın kapsadığı bölgelerde yaşamış, eski bir kültüre sahip halk. 1990'ların başlarında eskiden Sovyetler Birliği'ni oluşturan cumhuriyetlerde, yandan çoğu Ermenistan'da olmak üzere 4,5 milyon dolayında Ermeni yaşamaktaydı. Azerbaycan ve Gürcistan'da, Kafkaslar ile Ortadoğu'nun öteki bölgelerinde yaşayanların sayısı ise 1 milyonu aşılıyordu. Çok sayıda Ermeni de Avrupa ve Amerika'ya göç etmiştir. Türkiye'de, çoğu İstanbul'da olmak üzere 55 bin dolayında Ermeni bulunmaktadır.

Eski Yunanlı tarihçilerden Herodotos ve Rodoslu Eudoksos Ermenileri, Anadolu'ya Trakya'dan gelen Frigyalılarla ve onların buyrukları altına aldıkları ve dillerini kabul ettirdikleri halklarla ilişkilendirmiştir. Persler tarafından Armina ve Yunanlılar tarafından Armenioi olarak adlandırılan Ermeniler kendilerine Hayk (tekil Hay), yaşadıkları topraklara Hayastan adını verdiler. Ermeni dili Hint-Avrupa dil ailesindendir, ama fonetik ve gramer açısından Kafkasya dilleri ile bazı ortak özellikleri vardır; Türkçeden de etkilenmiştir. Ermeniler genellikle ya Monofizit Ermeni Apostolik Kilisesi'ne (Gregoryen) ya da Katolik Kilisesi'nin Ermeni Katolik koluna bağlıdır; Protestan olanları da vardır.

Ermeni uygarlığının temelleri İÖ 6. yüzyılda, eski Urartu Krallığı'nın kalıntıları üzerinde atıldı. Urartu, güçlü müttefikleri Asur'un Babil ve Medler tarafından fethinin ardından, İskitler ve Kimmerler tarafından istila edilmişti. Ermeniler yöreye geldiklerinde, Urartu uygarlığının izleri, özellikle tarım alanındaki buluşları büyük olasılıkla henüz yok olmamıştı. Yöreye yeni yerleşenler, kısa bir süre sonra İÖ y. 550'de Pers (Ahameniş) İmparatorluğu'nun bir vilayeti durumuna gelecek olan Med İmparatorluğu'nun egemenliği altına girdiler. Yerel yönetim, Pers kralına haraç ödeyen köy

yetkilileri tarafından kuruluyordu. İÖ 331'de Büyük İskender'in istila ettiği bölge 301'de Selevkos İmparatorluğu'nun parçası oldu.

İÖ 194-189'da Selevkianların Roma'ya hâkimiyetinden sonra bölge iki imariyete ayrıldı ve II. Dikran'ın (ö. İÖ y. 189-155) yönetimine değin yeniden birleşmedi. II. Dikran'ın yönetiminde Ermeniler zaafırlarının doruğuna ulaştılar. İberia, Albania, Atropatene ve Suriye ile Parthia'nın bir bölümünü yönetimleri altına alarak ganeve doğru genişlediler ve kısa bir süre için yörenin en güçlü uygarlığını oluşturdular. Ama İÖ 66'da II. Dikran toprak vererek Roma ile ittifak kurmak zorunda kaldı. Ermeniler bundan sonra Roma ile Partılar ve Persler arasında İS 3. yüzyıla değin süren rekabetin odağında yer aldılar.

Surp (Aziz) Krikor Lusavoriç in Ermenilere Hıristiyanlığı öğretmesi ve İS y. 301'de Hıristiyanlığın resmi din olarak kabulü, Pers Devleti'nden ve Doğu'dan sürekli bir kopuşa yol açtı. 390 dolayında, Ermeni toprakları ikiye ayrıldı ve bunlardan biri Bizans İmparatorluğu'nun parçası haline gelirken, öteki Pers egemenliği altında kaldı. Perslerin gücü azaldıkça, Ermeniler üzerindeki Bizans etkisi güçlendi. Gene de, Ermeni Kilisesi'nin 451'de Khalkedon (Kadıköy) Konsili'nin kararlarını reddederek Ortodoks Kilisesi'nden kopması Ermenilerin ayrı kimliklerini korumaya yaradı. 653'te Arapların yönetimi altına girmekle birlikte özerkliklerini büyük ölçüde korudular. Bizans İmparatorluğu içinde de önemli bir yeri olan Ermeniler bu dönemde doğu sınırının gerisine, Orta ve Güney Anadolu'ya yayıldılar.

Ermenilerin yaşadığı bölgenin 11. yüzyılda kısa bir süre için canlanan Bizans İmparatorluğu tarafından ilhak edilmesiyle Selçuklu akınları izledi. 11. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde bölgenin büyük bölümü Türklerin egemenliği altına girmişti. 13 yüzyılda, o sırada bir bölümü Gürcistan'a ait olan bölge Moğolların istilasına uğradı. Selçukluların Anadolu'yu fethetmesi üzerine Kilikya'ya göç eden Ermeniler, Haçlı seferleri döneminde Batu'yla ittifaka girdiler ve Frank kültüründen önemli ölçüde etkilendiler. Kilikya'nın Ermeni yöneticileri 13. yüzyılda Memlûklerin Suriye'den yapıkları akınlara karşı koymak için Moğollarla işbirliği yaptılar. 1375'te en önemli kalelerinin düşmesiyle birlikte yönetimleri sona erdi.

16. yüzyılın başından itibaren Ermeniler bir kez daha birbirine düşman iki ülkenin, Osmanlı Devleti ile İran'ın çekişme alanına kaldılar ve bu durum 17. yüzyıl boyunca da sürdü. Bu dönemde Ermeniler Avrupa ile Doğu arasındaki ticarete önemli rol oynadılar. Osmanlı Devleti içindeki Ermeniler arasından çok sayıda tüccar, zanaatçı ve özellikle Tanzimat'tan sonra, memur yetiştirdi Yunan başkaldırmasından sonra Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarından ötürü "millet-i sadıka" olarak bilinen Ermenilerin birçoğu kendi dillerinden çok Türkçe konuşmaktaydı.

Rusya'nın 19. yüzyıl başlarında Kafkaslar'a doğru genişlemesi ve Avrupa'da aydınlanma düşüncesinin yayılması, Ermeni kültürünün yeniden canlanmasına ve yabancıların Osmanlı yönetimi altındaki Ermenilerin durumuyla ilgilenmelerine yol açtı. Osmanlı-Rus Savaşı (1877-78) ve Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması'ndan (3 Mart 1878) sonra konu "Ermeni Sorunu"na dönüştü.

1880'lerin sonlarında, özellikle doğu vilayetlerindeki Ermeniler arasında, Rusya'nın da desteğiyle, milliyetçilik akımı güçlenme-

ye başladı. Hareketin büyümesi ile birlikte farklı politik gruplar örgütlendi. 1887'de Hınçak (Ermeni dilinde "Çan"), 1890'da Taşnak (Ermeni dilinde "İtîfak") partisi kuruldu. Dönemin padişahı II. Abdülhamid bütün aynılıkçı hareketleri bastırmakta kararlıydı. Bu amaçla, yöredeki aşiretlerin Ermenilere karşı duyduğu düşmanlık ve kızgınlıktan yararlandı. Bu aşiretlerin eylemleri ve vergilerdeki yüksek artış, Ermeni radikallere başkaldırı için iki gerekçe vermiş oldu. Sasun'daki Ermeniler vergi ödemeyi reddederek ayaklandılar, ama ayaklanma yerel aşiretlerden oluşturulan Hamidiye Alayları'nın yardımıyla bastırıldı (1894). Çatışmalarda iki taraftan da çok sayıda insan öldü, köyler yakıldı.

Avrupalı güçlerin davalarına ilgi göstermesini sağlamak amacıyla, Rusya'dan gelen bir grup Ermeni eylemci iki yıl sonra İstanbul'da Osmanlı Bankası'nı işgal etti. Ama Rus elçiliğinin müdahalesiyle, tedhişçiler eylemlerine son vererek cezalandırılmadan Rusya'ya döndüler. I. Dünya Savaşı sırasında Kafkasya'daki Ermeniler Osmanlılara karşı Rus ordusuna yardım etmek üzere gönüllü taburları kurdular. 1915'in başlarında Osmanlı hatlarının gerisindeki Ermenilerden de asker toplayarak yöredeki Müslüman nüfusa karşı eylemlere giriştiler. Osmanlı hükümeti cephe gerisindeki bu tehlikeyi önlemek ve düzeni yeniden kurmak için, Ermeni nüfusun Rus Cephesi'nden Suriye ve Filistin'e gönderilmesini emretti. Ermenilerin soykırım iddialarına yol açan bu zorunlu göç sırasında ölen Ermenilerin sayısı bugün de süren bir tartışma konusudur. Ermenilerin daha yüksek sayılar vermesine karşılık, A. J. Toynbee gibi bazı Batılı tarihçiler göç sırasında 600 bin Ermeni'nin öldüğünü ileri sürmekte, J. McCarthy ise bütün I. Dünya Savaşı boyunca ölen Ermenilerin sayısını 600 bin olarak vermektedir. Kâmurân Gürün, 1914'te Osmanlı Devleti sınırları içinde 1.300.000 Ermeni olduğundan hareketle, göç ettirilenlerin sayısının 702.900, savaş boyunca ölenlerin 200 bin dolayında, göç sırasında ölenlerin ise 100 binin çok altında olduğunu hesaplamaktadır. Daha sonra çok sayıda Ermeni Sovyetler Birliği ile Avrupa ve Amerika'ya göç etmiştir.

1918'de Ermeniler, Gürcüler ve Azerilerle birlikte Transkafkasya Federal Cumhuriyeti'ni kurdular, ama birkaç ay içinde bu birlik dağıldı. Mayıs 1918'de kısa ömürlü bir Ermeni Cumhuriyeti kuruldu. Kasım 1920'de Sovyet ordusunun işgal ettiği Ermenistan 1922'de Gürcistan ve Azerbaycan ile birleşti. Böylece SSCB'nin bir parçası olan Transkafkasya Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuş oldu. 1936'da kabul edilen yeni Sovyet anayasası Ermenistan'a Sovyetler Birliği içinde ayrı bir cumhuriyet statüsü kazandı. 1991'de SSCB'nin dağılmasıyla Ermenistan bağımsızlığını kazandı. 20. yüzyıl başlarına değin Ermeniler esas olarak tarımla uğraşırdı. Ama 1930'dan sonra Ermenistan'da sanayi önemli ölçüde gelişti. 1980'de, Ermenistan'ın yaklaşık yüzde 90'ı Ermeni olan nüfusunun üçte ikisi kentlerde yaşıyordu. Öteki ülkelerdeki Ermeniler arasında da kentleşme eğilimi ağır basmıştır.

Ermeniler mimarlık, resim, heykel ve müzik alanlarında belirgin biçimde görülen gelişmiş ve çeşitlendirilmiş bir kültüre sahipti. Sanat etkinliklerinin 14. yüzyılda en üst düzeye çıktığı görülür. Ermeni edebiyatı bu dönemden sonra da gelişmesini sürdürmüş ve 19. yüzyılda Rus ve Osmanlı

egemenlikleri altında güçlü bir yeniden canlanma dönemine girmiştir.

Ermenistan, resmi adı ERMENİSTAN CUMHURİYETİ, Kafkaslar'ın güney kesiminde ülke. Kuzeyde ve doğuda Gürcistan ve Azerbaycan, batıda Türkiye, güneyde de İran'la çevrilidir. Başkenti Erivan'dır. Yüzölçümü 29.800 km², 1991 tahmini nüfusu 3.376.000'dir.

Doğal yapı. Deniz düzeyinden ortalama 1.800 m yükseklikte dağlık bir ülke olan Ermenistan'ın kuzeybatı kesimi yüksek sıradağlardan, derin ırmak vadilerinden ve sönmüş yanardağların yer aldığı lav platolarından oluşur. Ülkenin en yüksek doruğunun (4.090 m) yer aldığı Aragats Dağı buradadır. Doğuda yüksek sıradağlarla kuşatılmış Sevan Çöküntüsü, güneybatıda da Ararat Ovası yer alır. Aras Irmağının su toplama alanı içinde çok sayıda kısa akarsu bulunur. Sevan Gölü de bir dizi ırmakla beslenir. Ülkede yüksekliğe bağlı olarak büyük değişiklikler gösteren kuru bir kara iklimi görülür. Yüksek kesimlerin dışında, yazlar sıcak ve uzun geçer. Düzlük kesimlerde ortalama 25°C olan temmuz-ağustos sıcaklığı bazen 42°C'ye kadar çıkar. Kışlar fazla soğuk geçmez; ocak ayı ortalama sıcaklığı düzlük ve yamaçlarda -5°C, dağlık kesimlerde ise -12°C'dir. Dağlık kesimlerde 800 mm olan ortalama yıllık yağış miktarı, iç kesimlerde 200-300 mm'ye düşer.

Yarı çöl alanların bitki örtüsü ardıç, sarısabır, yabangülü, hanımeli gibi kuraklığa karşı dayanıklı bitkilerden oluşur. Daha alçak yörelerdeki geniş stepler, kuraklığa karşı dayanıklı otlarla örtülüdür. Ova ve dağ eteklerinde incir, nar, şeftali ve üzüm, daha yükseklerde ise tütün, tahıl ve bazı

meyve türleri yetiştirilir. Taneli bitkiler, patates ve hayvan yemi olarak kullanılan otlar 2.400 m yüksekliğe kadar görülür. Dağ yamaçları ardıçla ve yazları otlak olarak kullanılan çayırarla kaplıdır. Güneydoğu ve kuzeydoğudaki ormanlık bölge ülke topraklarının yaklaşık yüzde 10'unu oluşturur. Ülkenin hemen her yanında yaban kedisine, yarı çöllük alanlarda ise yaban domuzuna, çakallara ve değişik yılan türlerine rastlanır. Ormanlarda ayı bulunur. Kuş türleri arasında çulluk, kızılgerdan, ötleglen ve baştankara sayılabilir.

Nüfus. Nüfusun yaklaşık yüzde 90'ı Ermenilerden oluşur. Kalan kesim Azeri, Rus, Kürt, Ukraynalı gibi küçük toplulukları kapsar. Nüfusun en yoğun olduğu yerler Ararat Ovası ile güneydoğu ve kuzeydoğudaki ırmak vadileridir. Yoğun sanayileşme hızlı bir kentleşmeyi sağlamıştır. Günümüzde toplam nüfusun yaklaşık üçte ikisi kentlerde oturur. İS y. 300'de Hristiyanlığı benimsemiş olan Ermenilerin çoğu Ortodoks, bir bölümü de Katoliktir.

Ekonomi. Eskiden bir tarım ülkesi olan Ermenistan günümüzde bir sanayi ülkesine dönüşmüştür. Sanayinin ülke ekonomisindeki payı 1913'te yüzde 14 iken, 1980'lerin sonlarında yüzde 75'e çıkmıştır. Eskiden bakır, belirli tarım ürünleri ve brandy üretilen Ermenistan'da günümüzde kimyasal madde, demirdişi metal, makine, donanım, hassas ölçüm aletleri, dokuma, giyim eşyası ve konserveleşmiş gıda maddesi üretimi önem kazanmıştır.

Nüfusun yaklaşık üçte biri tarım sektöründe çalışır. Bu sektör başta ekilebilir toprakların azlığı olmak üzere bazı önemli sorunlarla karşı karşıyadır. Ekili ve dikili alanlar ülke topraklarının yalnızca yüzde 16'sını oluşturur. Şarapçılıkta kullanılan üzüm en

İşaretlerin büyüklüğü kentlerin görece büyüklüğünü gösterir

önemli tarımsal üründür. Ayrıca meyve ve sebze ile tütün, pamuk, şeker pancarı yetiştirilir, hayvancılık yapılır.

Dağlık arazi ulaşımı güçleştirmekle birlikte ülke gelişmiş bir karayolu ve demiryolu ağına sahiptir. Erivan'da bir havalimanı vardır.

Yönetişel ve toplumsal koşullar. Ermenistan 1991'e değin SSCB'yi oluşturan cumhuriyetlerden biriydi. O dönemde en yüksek yönetim organı Yüksek Sovyet'ti. Yüksek Sovyet kendi içinden, oturumlar arasında devlet işlerini yürütmekle görevli Prezidyum ile yürütmeden sorumlu Bakanlar Kurulu'nu seçerdi. 1991'de SSCB'nin dağılması üzerine bağımsızlığını kazanan Ermenistan yeni bir yönetim yapısı oluşturmaya yöneldi.

Ermenistan'da 7-17 yaşlar arasında eğitim zorunlu ve parasızdır. En önemli yükseköğretim kurumu Erivan Devlet Üniversitesi'dir. Ülkede çeşitli enstitülerle bir konservatuvar vardır. Hastane ve kliniklerde herkes ücretsiz sağlık hizmeti verilir.

Kültürel yaşam. Yazılı Ermeni edebiyatı İS 5. yüzyılda başlamıştır. Klasik Ermeni edebiyatının başyapıtı Eznik Koğbatzi'nin, Râfizliklerin Tekzibi adlı yapıtıdır. Aziz Krikor Narekatzi ilk büyük Ermeni şairi olarak kabul edilir. Sayat-Nova adıyla tanınan Aruthin Sayadyan'ın aşk şarkıları yaygınlığı günümüzde de korumaktadır. Çağdaş Ermeni besteci Aram Haçaturyan'ın ünü bütün dünyaya yayılmıştır. Devlet yayınevi üçte ikisi Ermenice olmak üzere yılda yaklaşık 1.000 kitap yayımlar. Kültür kuruluşları arasında Devlet Opera ve Balesi, Erivan Film Stüdyosu, Devlet Tarih Müzesi ve Devlet Kütüphanesi sayılabilir. Gelecekte halk sanatları da canlılığını korumaktadır.

Tarih. Ermenistan ilke çağda önce Asurların, ardından da Perslerin yönetimi altına girdi. İÖ 331'de Büyük İskender'in ordularının istilasına uğradı. İÖ 301'de de Selevkos İmparatorluğu'nun bir parçası oldu. Selevkosların İÖ 189'da Roma karşısında yenilgiye uğramalarından sonra ikiye ayrıldı. İÖ y. 95-y. 55 arasında hüküm süren II. Dikran ülkeyi birleştirerek güçlü bir krallık durumuna getirdi. Ama İÖ 66'da Roma karşısında uğradığı yenilginin ardından bu ülkenin vasalı olarak hüküm sürmeye başladı.

Kral III. Dırtat, İS y. 300'de Hristiyanlığı ülkenin resmi dini ilan etti. Ermenistan 653'te Araplar tarafından istila edildiyse de fiilen özerkliğini korudu. 14. yüzyılda Memlükler tarafından istila edildi. 16. yüzyıldan başlayarak Osmanlılar ile İran arasında çekişme konusu olan bu toprakların büyük bölümü 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yönetimi altına girdi.

1877-78'deki Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından toplanan Berlin Kongresi'nde Ermenistan'ın Osmanlı sınırları içindeki bir bölümü Rusya'ya bırakıldı. Rusların Mart 1918'de Brest-Litovsk Antlaşması'yla bölgeden çekilmesinden sonra Ermeni, Gürcü ve Azerilerin oluşturduğu Transkafkasya Federal Cumhuriyeti çok geçmeden dağıldı. Mayıs 1918'de kısa ömürlü Ermeni Cumhuriyeti kuruldu. Yeni cumhuriyet Haziran 1918'de imzalanan Batum Antlaşması'yla 1878 öncesindeki Osmanlı sınırları kabul ettiyse de, İtilaf kuvvetlerinin üstünlüğü ele geçirmesi üzerine Gümrü ve Kars'ı yeniden işgal etti. Gürcistan'la Borçalı ve Ahalkalakı, Azerbaycan'la da Karabağ bölgesi için girişilen çatışmalar sonuç getirmedi. İtilaf Devletleri Ocak 1920'de bölgedeki üç cumhuriyeti de fiilen tanıdı. Türk kuvvetlerinin Eylül 1920'de giriştiği askeri hareketin sonunda imzalanan Gümrü Antlaşması'yla (Aralık 1920) Ermeniler 1914'ten önceki sınırlara çekildiler ve Nahçıvan'da özerk bir

yönetim kurulmasını kabul ettiler. Ertesi gün Ermenistan'da komünistlerle Taşnakların kurduğu yeni hükümet Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti'ni ilan etti. Şubat 1921'de başansız bir ayaklanmaya girişen Taşnaklar yönetimden uzaklaştırıldı. Mart 1922'de Azerbaycan ve Gürcistan'la birlikte oluşturulan Transkafkasya Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti 30 Aralık'ta SSCB'ye katıldı. Tartışmalı bölgeler olan Nahçıvan ve Karabağ Azerbaycan'da kaldı. 1936'da Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan ayrı birer cumhuriyet oldular.

1988'de nüfusunun büyük bölümü Ermenilerden oluşan, Azerbaycan'daki Dağlık Karabağ bölgesinin Ermenistan'a bağlanması için başlatılan gösteriler iki cumhuriyet arasında gerginliklere ve kanlı çatışmalara yol açtı. Sovyet yönetimi Erivan'a asker yolladı; 1988 ve 1989'da zaman zaman sıkıyönetim ilan edildi. SSCB'de 1980'lerin sonlarında başlatılan reformlar öteki cumhuriyetlerde olduğu gibi Ermenistan'da da köklü değişikliklere yol açtı. 1990'da ülkede ilk çok partili seçimler yapıldı. Eylül 1991'de yapılan halkoylamasının ardından da ülkenin bağımsızlığı ilan edildi. Ermenistan daha sonra eski Sovyet cumhuriyetlerinin oluşturduğu Bağımsız Devletler Topluluğu'na katılarak yeni bir yapılanma içine girdi.

Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ anlaşmazlığı 1992'de silahlı çatışmaya dönüştü. Ermeniler Dağlık Karabağ'ın yanı sıra, Azerbaycan'ın batı ve güneybatısını da ele geçirdiler. Savaş durdurma girişimlerinde ancak sınırlı başarı sağlanabildi.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için bak. ANAYILLIK.

Ermenşahlar bak. Sökmenliler

ermin, kuzey enlemlerinde yaşayan, *Mustela* cinsinden kaktım(*) ve gelincik(*) gibi hayvanların lekeli beyaz renkteki, yumuşak ve bol tüylü kış postu. Bu posttan yapılan ve çok değer verilen beyaz kürklere de ermin denir.

Ermine Yolu, Londra ile York arasında Roma döneminde yapılan önemli yol. Londra'daki Bishopsgate'ten önce kuzeye doğru uzanır. Ware, Royston, Godmanchester ve Ancaster'den geçerek Lincoln'e (Lindum) gelir; oradan da Brough'daki Humber Irmağını geçerek York'a (Eboracum) ulaşır. Londra-York yolu, yakın çağa değin İngiltere'nin en önemli yollarından biri olmuştur. Yolu adı Sakson kökenlidir. Silchester'dan (Callea Attrebatum) başlayan ve Cricklade'in hemen altında Thames Irmağını geçerek Birdlip'teki Cotswold bayırını indikten sonra Cirencester (Corinium) ile Gloucester'a (Glevum) ulaşan bir başka Roma yolu da Ermine Yolu adıyla bilinir.

ermiş, İslami halk inancında Tanrı'nın dostluğuna ve yakınlığına erdiği, bu yüzden bazı olağanüstü güçlere sahip olduğu, türlü yollarla bazı insanlara yardımda bulunduğu ve kıyamete kadar yaşayacağı kabul edilen kişi. Ayrıca bak. eren.

Ermitaj, Rusça ГОСУДАРСТВЕННИ ЕРМИТАЖ, HERMITAJ olarak da bilinir, Çariçe II. Yekaterina'nın (Büyük), koleksiyonundaki sanat yapıtlarının konması için 1764'te Petersburg'daki Kışlık Saray'ın bitişiğinde mimar Vallin de la Mothe'e (1729-1800) yaptırdığı sanat müzesi. Yekaterina öldüğünde koleksiyonda 3.926 resim vardı. Müze 1837'de Kışlık Saray'la birlikte yandıktan sonra Alman mimar Leo von Klenze tarafından yenilendi (1840-49) ve 1852'de 4.500 yapıtla Çar I. Nikolay tarafından halka açıldı.

1917'de Ekim Devrimi'nin ardından koleksiyon devlete geçti.

Bugün 3 milyon dolayında resimden oluşan müze koleksiyonlarında ortaçağdan başlamak üzere Batı Avrupa ve Rus sanatından başka Hint, Çin, Eski Mısır, Mezopotamya, Kolomb öncesi Amerika, Eski Yunan ve Roma sanatlarından da çok sayıda örnek yer almaktadır.

Ernakulam, Hindistan'ın güneybatısında, Kerala eyaletine bağlı il. Umman Denizinden doğudaki Batı Gatar'a kadar uzanır. Yüzölçümü 2.377 km²'dir. Kıyı kesiminde birçok durgun su vardır; bunların en büyüğü güneyde Alleppey ilinin içlerine sokulan Vembanad Gölüdür. Başlıca akarsuyu Periyar olan ilin en önemli ürünleri güneydoğudaki Kardamom Dağlarında yetişen kakule, kauçuk ve hindistancevizi lüsidir. Alvyay ve Koçin arasında yer alan yöre ağır sanayi merkezi olması nedeniyle bazen "Kerala Ruhr'u" olarak anılır.

Tarihi 16. yüzyıla değin uzanan ve Hindistan'ın en önemli limanlarından olan Koçin Hindistan'da kurulan ilk Avrupa yerleşmesidir. Günümüzde de etnik bileşim, kültür ve mimarlık açısından olağanüstü bir iç içelik gösterir. Tripunittura'da ilgi çekici Hindu tapınak ve sarayları vardır. Veliyattanparambil Tapınağı Narakal'dadır. İl merkezi Ernakulam kentli ile Mattançeri, Koçin kent topluluğunun bir bölümünü oluşturur. Nüfus (1981) 2.535.294.

Ernst I, lakabı DINDAR ERNST, Almanca ERNST DER FROMME (d. 25 Aralık 1601, Altenburg, Saksonya - ö. 26 Mart 1675, Gotha, Saksonya-Gotha), Saksonya-Gotha-Altenburg dükü. Otuz Yıl Savaşları'nın (1618-48) yol açtığı yıkımdan sonra ülkesinin yeniden inşası için çalışmıştır.

Ateşli bir Lutherci olan Ernst, 1631'den sonra Lech, Nürnberg, Lützen ve Nördlingen savaşlarında İsveçlilerin yanında çarpıştı. 1635'te Prag Barışı'nı imzaladıktan sonra düklüğü'nün başına döndü ve burayı Avrupa'nın en gelişkin bölgelerinden biri duruma getirdi. Veit Ludwig von Seckendorf ve Jan Amos Komenský'nin öğrencilerinden Andreas Reyher'in yardımıyla gerçekleştirdiği köklü eğitim reformları, kimi çevrelerce Almanya'daki çağdaş eğitim sisteminin kurucusu olarak nitelenmesine yol açtı. Ernst'in yönetiminde hazırlanan *Schulmethodus* (1642; Okul Yöntemi) başlıklı bir dizi yönetmelik, zorunlu eğitim ve not sistemi gibi yeniliklerin yanı sıra, müfredatın fen bilimleri, yurttaşlık ve öteki "yararlı" konuları kapsayacak biçimde genişletilmesini öngörüyordu. Ernst, Gotha'daki düklik kütüphanesini de kurmuş ve Almanya'da Aydınlanma akımının temellerini atmıştır.

Ernst, Max (d. 2 Nisan 1891, Brühl, Almanya - ö. 1 Nisan 1976, Paris), sanatta usdışını savunan ve gerçeküstücülüğün

Max Ernst, Yousuf Karsh in fotoğraf, 1965
Karsh-Woodfin Camp and Associates

otomatizm(*) kavramını geliştiren Alman ressam ve heykeli.

Gençliğinde psikiyatri ve felsefeye ilgi duydu, ama resme olan tutkusundan ödürü Bonn Üniversitesi'ndeki eğitimini yarım bıraktı. I. Dünya Savaşı sırasında Alman ordusunda görev yaptıktan sonra, nihilist bir sanat hareketi olan dadacılığa(*) katıldı. Köln'de, "Dadamax" adıyla anılan bir topluluk kurdu; ressam ve şair Jean (Hans) Arp'la birlikte dergiler yayımladı. Bir genel ruvalette düzenlediği dada sergisiyle skandal yarattı. Bu dönemdeki en önemli yapıtları kolajları ve fotomontajlarıydı. "Burada Her Şey Hâlâ Yüzüyor" (1920, Modern Sanat Müzesi, New York) adlı fotomontajı, anatomik çizimlerle böcek ve balık fotoğraflarından kesilmiş parçaların, nesnelerin çok yönlü imgelerini çağrıştıracak biçimde bir araya getirilmesiyle oluşturulan çarpıcı ve mantık dışı bir düzenlemeydi.

Ernst 1922'de Paris'e yerleşti. İki yıl sonra da bilinçdışının hareketine geçirdiği bir düşsellik savunan gerçeküstücülüğün kurucuları arasında yer aldı. Kendi bilinçdışından imge akışını hareketle geçirmek amacıyla 1925'te, kurşunkalemi, dokulu bir yüzeyin üstüne yerleştirilen kâğıda sürterek imge elde edilmesi ilkesine dayanan frotaj(*) ve boyalı bir yüzeyin üstüne ikinci bir yüzeyin bastırılmasıyla bir tür imge aktarma yöntemi olan dekalkomani tekniklerini kullanmaya başladı (bak. çıkartma). Bu tekniklerle yaptığı rastlantısal desen ve dokulardan, serbest çağrışım yoluyla imgeler elde etti ve bunları "Doğa Tarihi" (1926) adlı bir dizi çizimle, "Büyük Orman" (1927, Sanat Müzesi, Basel) ve "Aziz Antonius'un Baştan Çıkarılışı" (1945, Lehmbruck Müzesi, Duisburg) gibi resimlerinde kullandı. Bu yapıtlarındaki, bataklık andıran uçsuz bucaksız manzaralar, temelde Alman romantiklerinin doğa mistisizmi geleneğine dayanıyordu.

Ernst, 1934'ten sonra heykele gittikçe daha çok ağırlık verdi. Resimde olduğu gibi heykelerde de doğaçlama teknikleri kullandı. Örneğin "Oidipus II"yi (1934, özel koleksiyon, New York) bir erkeklik organı imgesi oluşturacak biçimde üst üste konmuş ve özenle dengelenmiş tahta kovalara dökerek gerçekleştirdi. II. Dünya Savaşı başladıktan sonra Ernst 1941'de, ABD'de bulunan oğlu ressam Jimmy Ernst'le üçüncü eşinin, koleksiyoncu ve galeri sahibesi Peggy Guggenheim'in yanına gitti. Önce New York'taki Long Island'da, 1946'dan sonra da dördüncü eşi, ABD'li ressam Dorethea Tanning'le birlikte Arizona'da bulunan Sedona'da yaşadı. Bu dönemde "Kral ile Oynayan Kraliçe" (1944, Modern Sanat Müzesi, New York) gibi Afrika etkileri taşıyan heykeller yaptı. Ayrıca André Breton ve Marcel Duchamp'la birlikte VVV adlı bir gerçeküstücü dergi yayımladı. 1949'da Fransa'ya dönüşünden sonraki yapıtlarında deneysel tutumu azaldı, giderek daha soyut ve lirik yapıtlar gerçekleştirdi. Geleneksel heykel malzemelerini işleme yöntemlerini yetkinleştirmeye çaba gösterdi. 1954'teki Venedik Bienali'nde Resim Büyük Ödülü'nü kazandı.

Ernst, Paul (Karl Friedrich) (d. 7 Mart 1866, Elbingerode, Saksonya - ö. 13 Mayıs 1933, Sankt Georgen, Avusturya), Alman şair, denemeci, öykü, roman ve oyun yazarı. Daha çok öyküleri ve felsefe, ekonomi, edebiyat sorunları üzerine yazdığı denemeleriyle tanınır.

Papazlık öğrenimi görmesine karşın, ilahiyatta aradığını bulamayarak militan bir

Paul Ernst
Bavaria-Verlag

Marksist oldu. *Berliner Volkstribüne*'nin yayın yönetmenliğini üstlendi. Yüzyılın başında Marksistlerle ilişkilerini kopardı ve *Der Zusammenbruch des Marxismus* (1919; Marksizmin Çöküşü) adlı yapıtıyla Marksizmi reddetti. Bu arada *Der Weg zur Form*'da (1906; Biçime Giden Yol) sanatta doğalcılığa karşı çıkarak klasikçiliğe dönüşün gerekliliğini savundu. Kalıcı gerçeklere ulaşma arayışı içinde Alman idealist felsefesi aracılığıyla bir tür Hristiyanlık anlayışına döndü. Bu anlayışı, kurtuluş oyunları adını verdiği oyunlarda dile getirdi. Bunların en iyi örneği *Ariadne auf Naxos*'tur (1912; Ariadne Naksos'ta).

Ernst'in klasikçilik anlayışını en iyi sergileyen yapıtı *Brunhild* (1909) adlı trajedisidir. Tiyatro alanında iddialı olmasına karşın, daha çok romanlarıyla tanındı ve eleştirmenlerin övgüsünü yalnızca öyküleriyle kazandı. Otobiyografik romanı *Der schmale Weg zum Glück* (1904; Mutluluğa Giden Dar Yol) 10'dan fazla baskı yaptı. Folklorik kaynaklardan esinlenen *Jugenderinnerungen* (1930; Gençlik Anıları) ile *Grün aus Trümmern* (1933; Yıkıntılar İçinde Yeşillik) adlı yapıtları aynı başarı düzeyine ulaştı. En ünlü öykü kitabı *Komödianten - und Spitzbubengeschichten*'dir (1920; Komedyenlerin ve Serserilerin Öyküleri). Deneme ve şiir alanındaki tanınmış yapıtları *Erdachte Gespräch* (1921; Hayali Konuşmalar) ile 100 bin dizeye yaklaşan epik şiiri *Das Kaiserbuch*'dur (1923-28; İmparator Kitabı).

Ernst, Richard Robert (d. 14 Ağustos 1933, Winterthur, İsviçre), yüksek çözümülemeli nükleer magnetik rezonans (NMR) spektroskopisi üzerindeki yetkinleştirme çalışmalarıyla 1991 Nobel Kimya Ödülü'nü kazanan İsviçreli kimyacı.

1956'da Zürich'teki Eidgenössische Technik Yüksekokulu'nda (Federal Teknik Enstitüsü) mezun olan Ernst, fiziksel kimya alanındaki doktora çalışmasını aynı üniversitede 1962'de tamamladı. Ertesi yıl ABD'ye geçti ve California eyaletinin Palo Alto kentindeki Varian Associates şirketinde araştırmacı olarak çalışmaya başladı. 1968'de İsviçre'ye dönerek Federal Teknik Enstitüsü'nde öğretim üyesi oldu, 1976'da profesörlüğe yükseltildi. 1978'de İsviçre'nin Fallanden kentindeki Spectrospin AG şirketinde danışman ve yönetim kurulu başkanı oldu.

Ernst, 1966'da ABD'li meslektaşısı Weston A. Anderson ile birlikte giriştiği çalışmalar sonucunda, incelenen örneğin bombardımanında yavaş ve kesintisiz radyo dalgaları yerine kısa ve yoğun vuruların kullanılması durumunda NMR spektroskopisinin duyarlılığının çok büyük ölçüde artırılabilirliğini buldu. 1970'te ise, iki boyutlu NMR olarak adlandırdığı daha yüksek ayırma güçlü bir teknik geliştirdi ve böylece, karmaşık bir

sinyaller yumağı içindeki atomların kimliğine ve konumlarına ilişkin olarak, eski yöntemlerle elde edilemeyen bazı özel ayrıntıların saptanmasını olanaklı kıldı. Bu teknikte, bir magnetik alan içindeki çekirdeklerin üzerine tekil radyo vuruları yerine vurular dizileri uygulanıyor ve vurular ile ölçüm arasındaki zamanın uzunluğu değiştiriliyor. Ernst'in bu çalışmalarıyla, o döneme değin yalnızca kimyasal çözümlemede özel bir araç olarak uygulanan NMR spektroskopisinden, başta fizik, biyoloji ve tıp olmak üzere pek çok başka alanda da yararlanılmaya başlandı.

Kendi alanında pek çok buluşun ve patentin sahibi olan Ernst, Nobel Ödülü'nün yanı sıra 1991 Wolf Kimya Ödülü'nü ABD'li bilim adamı Alexander Pines ile, Columbia Üniversitesi'nin Louis Gross Horowitz Ödülü'nü de meslektaşısı, NMR araştırmacısı Kurt Wüthrich ile paylaşmış ve 1989'da Yale Üniversitesi'nin Kirkwood Ödülü ile 1990'da Ampère Ödülü'nü kazanmıştır.

Ernst August, İngilizce ERNEST AUGUSTUS, CUMBERLAND DÜKÜ, TEVIOTDALE DÜKÜ, ARMAGH KONTU PRENS ERNEST AUGUSTUS (1799-1837) olarak da bilinir (d. 5 Haziran 1771, Kew, Surrey, İngiltere - ö. 18 Kasım 1851, Herrenhausen, Hannover), İngiltere kralı III. George'un beşinci oğlu, 1837-51 arasında Hannover kralı.

Göttingen'de öğrenim gördükten sonra Hannover ordusuna girdi. 1793'te İngiltere ile Fransa arasında çıkan savaşta süvari komutanı olarak görev yaptı. Hannover 1795'te savaştan çekilince, o da İngiltere'ye döndü. 1799'da İngiliz ordusunda korgeneral oldu. Aynı yıl Cumberland dükü unvanını aldı.

1810'da (bir olasılıkla uşağı tarafından) ağır biçimde yaralandı; olaydan sonra uşak ölü bulundu. Bunun hemen ardından, dükün uşağını öldürdüğünü iddia eden iki kişi tutuklandı. Ernst August 1813 ve 1814 seferlerine, Hannover ordusunun başında İngiliz mareşali rütbesiyle katıldı. 1815'te İngiltere'ye döndüğünde aşırı muhafazakarlığı yüzünden tepki gördü. Parlamento'nun, düklük ödeneğini artırmayı reddetmesine içerleyerek birkaç yıl Berlin'de kaldı. IV. George'un tahta çıkması üzerine İngiltere'ye döndüyse de, 1830'da IV. William tahta geçince, siyasal yaşamda önemli bir etkinliği kalmadı.

Kral William 1837'de ölünce Büyük Britanya ve Hannover krallıkları ayrıldı. Ernst, kralın en yakın erkek vârisi olarak Hannover tahtına geçti. William'ın 1833'te getirdiği anayasayı yürürlükten kaldırdı. 1840'ta ilan ettiği anayasa, tutucu çizgisini çok açık bir biçimde yansıtıyordu. Fırtınalı krallık dönemi boyunca halkla arasında ciddi sorunlar baş gösterdi. Ölümünden sonra yerine oğlu V. Georg geçti.

Ernst August (II), İngilizce ERNEST AUGUSTUS, CUMBERLAND DÜKÜ ve BRAUNSCHWEIG-LÜNEBURG DÜKÜ olarak da bilinir (d. 21 Eylül 1845, Hannover - ö. 14 Kasım 1923, Gmünden, Avusturya), Hannover kralı V. Georg'un tek oğlu. 1878-1913 arasında Hannover tahtı üzerinde hak iddia etmiştir.

Prusya ile Avusturya arasındaki Yedi Hafta Savaşı (1866) sırasında Hannover, Avusturya'nın yanına yer aldı. Savaş sonunda babası tahttan indirilince, Ernst August Avusturya'ya geçerek orada yaşamaya başladı. Babasının 1878'de ölmesinden sonra Hannover tahtı üzerinde hak iddiasında bulundu. Braunschweig'in son bağımsız dükü ve akrabası Wilhelm'in 1884'te vâris bırakmadan ölmesi üzerine, bu düklük üzerinde de hak iddia etti. Ama Alman Federal Konsey'i (*Bundesrat*), Şansölye Otto von

Bismarck'ın telkiniyle Braunschweig naipliğini Prusya prensi Albrecht'e vererek Ernst'in isteklerini geri çevirdi.

Ernst August 1902'de Alman imparatoru II. Wilhelm'e Almanya'daki imparatorluk rejimini benimsemeye hazır olduğunu bildirdi. Oğlu Ernst August'un (1887-1953) Mayıs 1913'te İmparator Wilhelm'in tek kızı Viktoria Luise ile evlenmesiyle Welf-Hohenzollern çekişmesi yumuşatıldı. Bunun üzerine baba Ernst August oğlu adına haklarından vazgeçti. Federal Konsey veto-sunu kaldırınca, genç prens 1 Kasım 1913'te Braunschweig dükü Ernst August unvanıyla bağımsız olarak hüküm sürmeye başladı; 8 Kasım 1918'de öteki Alman prensleriyle birlikte tahttan çekildi. Unvanların geri alınmasına ilişkin 1917 tarihli bir yasa ile 1919'daki bir konsey kararı, baba-oğlu Birleşik Krallık'taki unvan ve ayrıcalıklarından da tümüyle yoksun bıraktı.

Erode, Hindistan'ın güneydoğusunda, Tamil Nadu eyaletine bağlı Periyar ilinin merkezi. Kaveri Irmağı üzerinde yer alır. Kentin tapınağındaki yazıtlar İS 10. yüzyıldan Erode'nin özellikle önem taşıdığını gösterir. "İslak kafa" anlamındaki Erode adı bir Çola tapınağından (907-1279) gelir. Marathalar ve Mysore Müslümanları ile İngiliz kuvvetleri tarafından arka arkaya yıkılmış olmasına karşın, çevresindeki verimli topraklar Erode'nin tarımsal bir ticaret merkezi olarak hızla yeniden canlanmasına yardımcı olmuştur.

Erode kuzeydoğu, güneydoğu ve güneybatı yönlerindeki demiryollarının merkezidir. Pykara ve Mettur hidroelektrik projeleri burada birleşir. Başlıca sanayi kolları çırçır-lama ve taşıt aracı yapımıdır. Kentte sanayi okulları ve Madras Üniversitesi'ne bağlı dört yüksekokul vardır. Nüfus (1991) kent, 158.774; (1981) metropoliten alan, 275.999.

Erodium bak. dönüba

eroin, DIASETILOMORFIN olarak da bilinir, yasadışı uyuşturucu madde ticaretinin en önemli parçasıdır. Eroin, morfinin asit anhidritle işlenmesiyle elde edilir. Elde edilen eroin morfinden 4-8 kat daha güçlü bir uyuşturucudur. (Morfin, haşhaş bitkisinin olgunlaşmamış tohum kapsülünün sütsü öz-suyunun kurutulmasıyla elde edilen bir alkaloidtir.) Eroin ilk kez 1898'de Almanya'da, Bayer şirketinin laboratuvarlarında morfinden elde edildi. Önce ağrı kesici bir uyuşturucu olarak kullanıldı, ama ilacın ağrı kesici olarak sağladığı yararları kıyaslanamayacak kadar ağır yan etkileri olduğu ortaya çıkınca pek çok ülkede kullanılması sert önlemlerle yasaklandı.

Eroin kullanıcıların gözbebeği büyülür, kalp atışları, sindirim süreci ağırlaşır, uykusu gelir. Eroin bağımlıları en çok, eroin damara şırınga edildiğinde birkaç saniye içinde bütün vücuda yaydığı sıcaklık ve büyük coşkudan haz duyarlar. Bu kısa süren yoğun etki bir süre sonra yerini derin bir uyuşukluğa, umursamazlığa bırakır; zihin belli bir düşünce üzerinde yoğunlaşmaz, dikkat dağınık. Bu durum 2-4 saat sürer; kişi giderek açılır. Bazıları eroine karşı olumsuz tepki gösterir. Eroin onlarda yalnızca iç bulantısı, bunalım ve ruhsal çöküntü yaratır.

Toz eroin burna çekilir; suda eritilmiş olarak deri altına ya da damara şırınga da edilir. Eroin bağımlısı olanlar, yeni başlayanların tersine, damara şırınga etmeyi tercih ederler. Çünkü bu yöntemle etkisi daha hızlı ve yoğun olur.

Eroin çok yüksek bağımlılık yaratan bir uyuşturucudur. Bağımlılar, eroin yoksunluğunun yarattığı rahatsızlıkları giderebilmek

için günde iki şırınga yapmak zorunda kalırlar. Yoksunluk belirtileri huzursuzluk, bütün vücuda yayılan ağrı, uykusuzluk, bulantı, kusma ve ishaldir. Bağımlı kişi vücudunu eroin alışkanlığından kurtarmak için 3-4 gün süreyle hiç eroin almamalıdır. Bu süre geçtikten sonra belirtiler büyük ölçüde azalır. Bağımlılar aynı zamanda eroine karşı bir bağışıklık da kazanırlar; istedikleri gibi etkilenebilmeleri için gide-rek dozu artırmaları, daha sık eroin almaları gerekir. Çok ağır dozlar alındığında bu belirtiler tümüyle ortadan kalkabilir, ama bu kez de ruhsal bağımlılık sürer.

Eroin bağımlılığı, bağışıklık kazananlar için pahalıya mal olur. Eğer iyi bir gelirleri yoksa alışkanlıklarını sürdürebilmek için fahişelik, kadın satıcılığı, hırsızlık, soygun-culuk ya da uyuşturucu satışı yapmak zorunda kalırlar. Uyuşturucu kullanma soru-nunun yaygın olduğu Batı ülkelerinde, hırsızlık gibi mala karşı suçları işleyenler arasında eroin bağımlılarının oranı çok yük-sektir.

Piyasada yasalara aykırı olarak gizli satılan ve soda, kinin, süt şekeri ya da başka katkı maddeleriyle karıştırılmış eroinin saflığı yüzde 2-5 arasındadır. Bilmeden safa yakın oranda eroin şırınga ederek aşırı dozda eroin alma çok rastlanan bir olaydır. Bu durumda solunum bozulur, derin komaya girilir; sonuç ölümdür. Bu tehlike dışında, kirli, mikrop bulaşmış şırıngalar sarılık ve benzeri bulaşıcı hastalıklara yakalanılmasını kolaylaştırır. Kol ve bacaklardaki iğne yerleri de deriye yakın damarlarda kanamalara, iltihaplanmalara yol açar.

Eroin ağır kanser hastaları gibi büyük acı çekenlerin ağrıları gidermek için kullanılabilirse de, eroini kullanmak ve bulundurma-pek çok ülkede yasaklanmıştır. Kaçak eroin Ortadoğu, Güneydoğu Asya ve Meksika'dan dünya piyasasına sürülür. Eroin bağımlılığı ilk kez 20. yüzyılın başlarında görüldü. Batı toplumlarında toplum dışına atılmış, suçlu kişilerce yıllarca kullanıldı. Ama 1960'larda orta ve üst-orta sınıf ailelerin gençleri arasında ve Üçüncü Dünya ülkelerinde yayıldı. Bugün eroin kullanımı ve satışı dünya çapında bir sorun durumuna gelmiştir. Ulusal ve uluslararası hukuk kurumları ile polis güçleri eroin üretimiyle satışını denetlemek ve engellemek için yoğun çaba harcamaktadır.

Erol, Turan (d. 29 Ekim 1927, Milas), leke ögesinin ağır bastığı soyut yapıtlarıyla tanınan ressam.

İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'nde Bedri Rahmi Eyuboğlu'nun atölyesinde eğitim gördü. Öğrencilik yıllarında bazı arkadaşlarıyla birlikte Onlar grubunu kurdu. 1951'de mezun olduktan sonra Paris'e gitti; Friedland'de'nin atölyesinde oymabaskı çalıştı. Geri dönüşünde, 1952'de Diyarbakır Ziya Gökalp Lisesi'ne resim öğretmeni olarak atandı. 1955'te Büyük Millet Meclisi'nin yeni yapısı için açılan Vilayet Resimleri Yarışması için Diyarbakır'a gönderildi. Bir ara Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü'nde şube müdürü ve genel müdür yardımcısı olarak çalıştı. 1963-73 arasında Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş Bölümü'nde resim öğretmenliği yaptı. 1965'te Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksek Okulu'na (BYYO) öğretim üyesi olarak atandı. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi ile Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nde de öğretim üyeliği yaptı. 1961'de 22. Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde ikincilik, 1968'de 29. Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde "Yamaç" adlı resmiyle birincilik ödülleri, 1971'de TRT Sanat Ödülleri Yarışması Başarı Ödülü'nü, 1973'te Kültür

Bakanlığı Atatürk ve Cumhuriyet Ödülü'nü kazandı. 1980'de 4. Sedat Simavi Vakfı Görsel Sanatlar Ödülü'nü Adnan Varınca ile paylaştı.

1960'larda sanat alanında ortaya çıkan yöresellik anlayışının ilk uygulayıcılarından olan Erol, renkçi ve duygulu bir anlatımla doğa görünüşleri üzerinde çalışmıştır. Uzakdoğu sanatının biçim anlayışından, Braque, Bonnard ve Vuillard gibi Batılı ressamlardan etkilenebilir. Yapıtlarında özellikle Orta Anadolu doğasının şüresel niteliklerini özgün bir duyarlılıkla yansıtmıştır. Figüratif bir temele dayanan yapıtlarında biçimleri, renklerin farklı tonlarıyla ve rengi ön planda tutarak oluşturmuştur. Yapıtlarında nesneler bir sisin ardınday-

"Bisiklet", Turan Erol'un bir yapıtı; İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi Anadolu Yayınları Arşivi

mişçasına birer lekeye dönüşür. Çoğunlukla resmin yapısını kuran bir ana leke vardır; benekler halindeki daha küçük ve dinamik lekelerse çizgilerle birlikte yapıta ritmik ve lirik bir anlatım kazandırır. Bu doğrultuda Erol, 1962-66 arasında lirik-soyut bir anlayışa yaklaşılmıştır. Gene aynı yıllarda "Büyük Mor" (1962), "Lüksemburg Parkı" (1962) gibi yapıtlarında fırçayı geniş kol hareketleriyle hızlı bir biçimde kullanarak taşız benzeri bir anlatım uygulamıştır.

Erol, resim çalışmalarının yanı sıra çeşitli gazete ve dergilere sanat üzerine makaleler yazmış, *Çağdaş Türk Resim Sanatı Tarihi* (1980, 1. cilt; Günsel Renda ile birlikte) ve *Bedri Rahmi Eyuboğlu* (1984) gibi kitapları da yayımlanmıştır.

Eros, Yunan mitolojisinde aşk tanrısı. Roma mitolojisindeki karşılığı Cupido'dur. Hesiodos (ü. İÖ 700) *Theogonia*'sında onu ilk tanrılar arasında sayar ve Kaos'un (evrende nesnelerin var olmasından önceki ilk boşluk) oğlu olduğunu belirtir. Daha sonraları Aşk ve Güzellik Tanrıçası Aphrodite'nin tanrıların kralı Zeus'tan, Savaş Tanrısı Ares'ten ya da tanrıların kutsal habercisi Hermes'ten olma oğlu olarak kabul edilen Eros, yalnızca aşkın değil, üremenin de tanrısıydı. Karşılıklı sevginin tanrısı olan kardeşi Anteros zaman zaman Eros'un rakibi olarak nitelendirilirdi. Eros'un en yakın dostlarıysa Pothos ve Himeros'tu (Özlem ve Arzu). Daha sonraki dönemlerde yazarlar, Eros'un da birden fazla varlığı

olduğunu kabul etmişlerdir. Arkaik sanat yapıtlarında kanatlı güzel bir genç olarak

Eros, Lysippos'un İÖ 4. yüzyılda yaptığı heykelin Roma kopyası; Louvre Müzesi, Paris
Alman-Art Resource / EB Inc

betimlenen Eros'un daha sonraki yapıtlarda sürekli gençleştirildiği, Helenistik dönemde de küçük bir çocuk haline geldiği görülür. Eros kültürünün ana merkezi Boiotia'da Eros Şenlikleri'nin (Erotidia) düzenlendiği Thespiiai'dı. Ayrıca Atina Akropolis'i'nin kuzey duvarında Aphrodite ile ortak bir de kutuğu vardı.

Eros, Mars'ın yörüngesinde dolaştığı keşfedilen ilk küçük gezegen. 13 Ağustos 1898'de Carl Gustav Witt tarafından Kopenhag'daki Urania Gözlemevi'nde keşfedildi. 24 km uzunluğunda, 6,4 km eninde uzunca bir gökcsimi olan Eros, kendi çevresindeki dönüşünü 5 saat 16 dakikada, yörüngesindeki dolanımını ise 642 günde tamamlar. Parlaklığı oldukça değişkendir.

Eros Yer'e 22.500.000 km kadar yaklaştığından (radarın geliştirilmesinden önce) bu gezegene ilişkin olarak yapılan gözlemlerden ıraklık açısının yardımıyla Yer'in Güneş'e olan uzaklığının belirlenmesinde yararlanıldı. Ayrıca Eros'un Merkür ve Venüs'ün yakınından geçişine ilişkin gözlemlere dayanılarak bu gezegenlerin kütleleri hesaplanmıştır.

Erotylidae, Coleoptera (kinkanatlılar) takımından, 1.400'ü aşkın türü içeren böcek familyası. Türlerin çoğu mantarla beslenir; bazıları da ağaçların gövdelerinde, dallarında ya da bitkilerin saplarında oyuklar açar. Turuncu, kırmızı ve siyah alacalı parlak renklerle bezenmiş, 3-20 mm uzunluğundaki bu böceklerin büyük bölümü tropik bölgelerde yaşar. Familyanın Avrupa'da bulunan başlıca türleri *Triplax russica* ve *Tritoma bipustulata*'dır.

Erozan, Celâl Sahir (d. 29 Eylül 1883, İstanbul - ö. 16 Kasım 1935, İstanbul), şair. Yemen komutanı İsmail Hakkı Paşa'nın oğludur. Vefa İdadisi'ni bitirdi, hukuk öğrenimini tamamlayamadı. Hariciye Nezareti'nde görev aldı (1903). Mercan ve Kabataş liselerinde edebiyat ve Fransızca öğretmenliği yaptı. Kısa bir süre ticaretle uğraştı. 1928-35 arasında Zonguldak milletvekili oldu. Milletvekilliği sırasında daha sonra Türk Dil Kurumu adını alacak olan Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kuruluş çalışmalarına katıldı. 1932'de umumi kâtipliğe (genel yazman) getirildi.

Küçük yaşta şiir yazmaya başladı; annesi de şiirle uğraşıyordu. İlk ürünleri, A. Celâl, Şârik, Velhân gibi takma adlarla *İrtika*, *Mâlumât*, *Musavver Fen ve Edeb*, *Lisan*

Erozan
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

dergilerinde çıktı. Celâl Sahir adıyla ilk şiiri *Servet-i Fünun* dergisinde yayımlandı (1899). Başlangıçta Servet-i Fünun akımının en genç sanatçılarından biri olarak tanındı. Daha sonra Servet-i Fünun'un bir devamı niteliğindeki Fecr-i Âti topluluğu içinde yer aldı. Önceleri Tevfik Fikret'in etkisinde kalan, daha sonra Milli Edebiyat hareketini benimseyen Celâl Sahir şiirde oldukça değişken bir yol izledi. Aruzdan heceye, ağıdalı dilden yalın Türkçeye geçti. Bununla birlikte her döneminde "aşk ve kadın şairi" olarak kaldı; bireysel duygulara, tutkuya ve doğaya ağırlık verdi. İl. Mesrutiyet'ten sonra *Yeni Kıtâb* dergisi ile kadınlara yönelik, feminizmi savunan yazılara yer veren *Demet* dergisini çıkardı. *Halka Doğru* dergisini yönetti, *Türk Yurdu* dergisinde makaleler yayımladı.

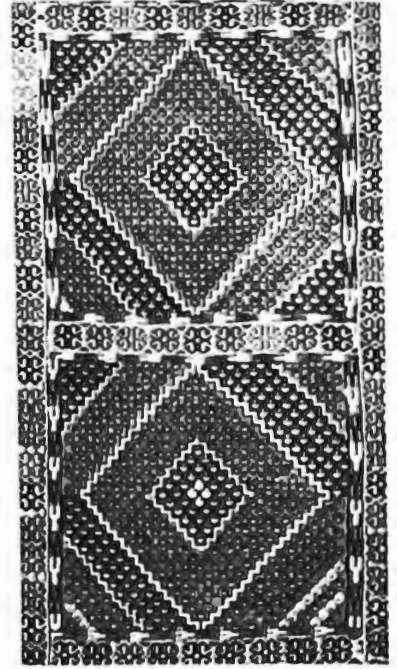
Başlıca şiir kitapları *Beyaz Gölge* (1909), *Buhrân* (1909) ve *Siyah Kıtâp*'tır (1912).

erozyon bak. aşınma

Erromango Adası, EROMANGA olarak da yazılır, Büyük Okyanusun güneybatısındaki Vanuatu'da volkanik ada. Yüzölçümü 975 km²'dir. İç kesimlere doğru yükselir, Santop Doruğunda yaklaşık 885 m'ye ulaşır. Adada santal ağacı ticareti 1825'te başlamıştır. Adanın kerestelik ağaçları özellikle değerlidir; büyük çamlar ve sertodunlu çeşitli ağaçlar bunlar arasındadır. Yükleme tesisi bulunmaması nedeniyle ticaret geç başlamıştır. Adanın yeterli limanı yoktur; nitelikli tek liman doğu kıyısındaki Cook Bay'dir. İki küçük havaalanı bulunan adada yetiştirilen başlıca ürün kopradır. Nüfus (1979) 941.

*Kısaltmalar için cildin
başındaki tabloya bakınız.*

Ersarı halısı, Türkmenistan ve Özbekistan'da yaşayan Ersarı Türkmenlerince dokunan çok renkli döşeme yaygısı. Öbür Türkmenlerin tersine Ersarıların kendilerine özgü geleneksel halı desenleri yoktur; daha çok şaşırtmalı yerleştirilmiş basamaklı baklavalar, bahçe desenli halılardaki(*) gibi dörtgen biçimlerden oluşan kafesler, çarpazlama sıralanmış küçük örgeler, çarpıtılmış Çin bulutları, stülize palmiye ağacı sıraları kullanmışlardır. Sarı renge Ersarı halılarında öbür Türkmen boylarından çok daha fazla rastlanır. Zeminde genellikle iki farklı tonda mavi vardır. Bazen bunlara koyu kahverenginin eklendiği de görülür. Mıhraplı Ersarı saccadeleri Türkmen halılarının en çarpıcı örneklerindendir. Genelde Ersarı halıları öbür Türkmen halılarına göre

Türkmenistan'da dokunmuş bir Ersarı halısındaki basamaklı baklava desenlerinden ayrıntı, 19. yy; Dokumacılık Müzesi, Washington, D.C.
Textile Museum Collection, Washington, D.C., fotoğraf: Osa E Nelson-EB Inc

daha gevşek dokunur; yünü daha yumuşak, düğümleriye iridir.

Erse dili bak. İrlanda dili; İskoçya Gaelcesi

Ersek, Siyami (d. 1920, Uşak - ö. 26 Ekim 1993, İstanbul), Türkiye'de ilk göğüs cerrahisi merkezini kurmuş, açık kalp ameliyatlarına öncülük etmiş hekim.

1944'te İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirdi. Aynı fakültenin Cerrahi Bölümü'nde asistan, 1946'da başasistan, 1947'de uzman oldu. 1948-49 arasında İngiltere'de çeşitli kentlerde cerrahi ve anestezi üzerinde çalıştı. 1951-61 arasında Heybeliada ve Uludağ sanatoryumlarında, Süreyyapaşa Hastanesi'nde yöneticilik ve hekimlik yaptı. 1962'de, kuruluşunu gerçekleştirdiği Haydarpaşa Göğüs Hastalıkları Hastanesi'ne bağlı İstanbul Göğüs Cerrahisi Merkezi'nin başhekimliği ve cerrahi servisi şefi oldu. 1973'te profesörlüğe yükseldi, 1981'de Danışma Meclisi üyeliğine seçilince Göğüs Cerrahisi Merkezi'nden emekliye ayrıldı.

Ersek, göğüs cerrahisi alanındaki ilk uygulamalarında başarılı lobektomi (hastalıklı akciğer lobunun çıkarılması) ve pnömektomi (bir akciğerin tümüyle çıkarılması) ameliyatları yaptı. Bu ameliyatlarda, ölüm oranını önemli ölçüde düşüren sonuçlar aldı. Türkiye'de ilk açık kalp ve ilk yapay kalp kapakçığı ameliyatları gene onun başkanlığındaki ekiplerce, İstanbul Göğüs Cerrahisi Merkezi'nde gerçekleştirildi. Bu hastane Ersek'in yönetiminde, akciğer ve kalp hastalıklarının tedavisinde Türkiye'nin en ileri sağlık kurumlarından biri durumuna geldi.

Ersek, 1968'de Türkiye'deki ikinci kalp nakli ameliyatını (ilk Kemal Bayazıt tarafından yapılmıştı) gerçekleştirdiyse de, çoğu kez ölümle sonuçlanmasa, verici bulmada güçlük çekilmesi, yasal ve toplumsal sorunlarla karşılaşılması gibi nedenlerle bütün dünyada da uygulanması ertelenen bu tür ameliyatları sürdürmedi. Türkiye'de sık karşılaşılan doğuştan gelme kalp hastalıklarıyla romatizmal kalp hastalıklarına bağlı kapakçık bozukluklarının ameliyatla tedavisine ağırlık verdi. Kalbin, besleyici damarlarındaki bozukluklar nedeniyle yeterli kan alamamasından ileri gelen ve ölümle sonuçlanan istemik kalp hastalıklarının cerrahi tedavisine de öncülük etti.

Erskine, John (d. 5 Ekim 1879, New York kenti - ö. 2 Haziran 1951, New York kenti), ABD'li eğitimci, müzikçi ve romancı. Değişik alanlarda verdiği yapıtlarla üretken ve yetenekli bir yazar olarak tanınır.

Doktora çalışmasını 1903'te Columbia Üniversitesi'nde tamamladı. 1909-37 arasında aynı üniversitede ders verdi. Burada Elizabeth dönemi edebiyatında uzmanlaşmış, bilgili ve yetenekli bir öğretmen olarak ün kazandı.

1925'te ilk romanını yayımladı. Kısa bir süre sonra New York Filarmoni Orkestrası'nın piyano solisti oldu ve konser piyanisti olarak parlak bir müzik yaşamına başladı. Ayrıca Juilliard Müzik Okulu, Juilliard Müzik Vakfı ve Metropolitan Operası'nda yöneticilik yaptı.

Kitaplarının sayısı 45'i aşan Erskine, özellikle günün ahlak ve toplum anlayışına uyarladığı efsanelerden oluşan yergili romanlarında çok başarılıydı. İlk yapıtlarını oluşturan bu romanlar arasında *The Private Life of Helen of Troy* (1925; Troyalı Helena'nın Özel Yaşamı) ve Adem'in iki kadınla birlikte yeni toplumsal yaşamına nasıl uyacağı temasına dayanan *Adam and Eve* (1927; Adem ile Havva) sayılabilir. Erskine, aynı zamanda üç ciltlik *Cambridge History of American Literature*'i (1917-19; Cambridge Amerikan Edebiyatı Tarihi) hazırlayanlar arasındadır. Yaşamının değişik yönlerini *The Memory of Certain Persons* (1947; Unutamadığım İnsanlar), *My Life as a Teacher* (1948; Öğretmenlik Yaşamım) ve *My Life in Music* (1950; Müzik Yaşamım) adlı kitaplarında anlatmıştır.

Erskine, Thomas, 1. Baron Erskine (Restormel) (d. 10 Ocak 1750, Edinburgh - ö. 17 Kasım 1823, Almondell, Linlithgowshire, İskoçya), İngiltere'de kişisel özgürlük-

Thomas Erskine, Sir William Charles Ross'un yağlıboya çalışmasından ayrıntı; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

lerin korunmasına önemli katkılarda bulunan Whig avukat. Vatana ihanetle suçlanan siyaset adamları ile reformcuların savunmasını üstlenerek, Fransız Devrimi'ni izleyen çalkantılı yıllarda İngiliz hükümetinin aldığı baskıcı önlemleri getiren ve cezai sorumluluk ilkesinin yerleşmesine katkıda bulunmuştur.

Thomas Erskine, 10. Buchan kontu Henry David Erskine'in en küçük oğluydu. İlköğrenimini tamamladıktan sonra ailesinin mali sıkıntıları yüzünden eğitimini sürdürmedi ve Kraliyet Deniz Kuvvetleri'ne katıldı. 1764'te subay adayı oluyorsa da 1768'de görevinden ayrılarak Kraliyet Kara Kuvvetleri'ne geçti. Bu arada çok okuyarak özellikle İngiliz edebiyatı konusunda bilgisini artırdı. 1772'de imzasız yayımladığı *Observations on the Prevailing Abuses in the British Army* (İngiliz Ordusundaki Yolsuz-

luklar Üzerine Gözlemler) başlıklı kitapçık büyük bir okur kitlesine ulaştı. Kara Kuvvetleri'ndeki ilerleme olanaklarının Deniz Kuvvetleri'nden daha çok olmadığını görünce, Lord Mansfield'in yüreklendirmesiyle hukukçu olmaya karar verdi. 1775'te Lincoln's Inn'e girdi; 1778'de Cambridge'deki Trinity College'ı bitirdikten sonra baroya kabul edildi.

Greenwich Hastanesi'ndeki yolsuzlukları açıkladığı için iftirayla suçlanan başhekim yardımcısı Yüzbaşı Thomas Baillic'i başarıyla savunarak kendini gösteren Erskine, ertesi yıl da askeri mahkemede yargılanan Amine Augustus Keppel'in avukatlığını üstlenerek ününü pekiştirdi. Bunun ardından, 1780'deki Katolik karşıtı ayaklanmayı kıskırttığı gerekçesiyle vatana ihanetle suçlanan Lord George Gordon'un savunmasını üstlendi. Bu davadaki başarılı savunmasında, İngiliz hukuk sisteminin, tekil eylemler suç olmasa bile bunların bütünü vatana ihanet suçuna yol açabileceği varsayımına dayalı anlayışını yıktı. Ayrıca, Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında İngiltere'ye karşı kolonilerin yanında yer alan Fransa'yla ticari ilişkilerin bozulmasından kaynaklanan belli başlı davaların çoğuna girdi.

1784'te iftirayla suçlanan bir din adamının savunmasında başarısızlığa uğradı. Ama iftiranın geçerliliğini belirlemenin yargıca değil, jüriye düştüğü yolundaki görüşü, 1792'de çıkarılan İftira Yasası'yla onaylanmış oldu. Erskine 1789'da, Hindistan'ın eski genel valisi Warren Hastings'in yargılanmasını eleştiren bir broşürü satmak suçundan yargılanan bir kitapçının aklanmasını sağladı. Bu dava sırasındaki bir konuşması İngiltere'de özgürlük mücadelesinin en önemli belgeleri arasına girdi. Erskine'in meslek yaşamındaki dönüm noktalarından biri de, Başbakan William Pitt'in, *Rights of Man* (1791; İnsan Hakları, 1954, 1985) adlı kitabında savunduğu görüşler nedeniyle vatana ihanetle suçladığı Thomas Paine'in avukatlığını üstlenmesiydi. Erskine bu davada başarısızlığa uğradı ve Paine'i savunduğu için Galler Prensligi başsavcılığı (*attorney general*) görevinden alındı. 1800'de, III. George'a suikast girişiminde bulunan James Hadfield'in akıl hastası olduğunu kanıtlayarak sanığın cezalandırılmamasını sağlayan Erskine, duruşma sırasında öne sürdüğü görüşlerle hukuktaki cezai sorumluluk ilkesine önemli katkılarda bulundu.

Whig önderlerinden Charles James Fox ile oyun yazarı Richard Brinsley Sheridan'ın yakın dostu olan Erskine, 1783-84 arasında ve 1790'dan soyluluğa yükseltildiği 1806'ya değin Avam Kamarası üyeliğinde bulundu. Ama bir parlamenter olarak, avukatlıktaki kadar başarılı olamadı. 1806'da "Üstün Yetenekler" hükümeti olarak bilinen Fox-Grenville koalisyon hükümetinde adalet bakanlığına (*lord chancellor*) getirildi. Erskine bu görev için eğitilmiş olmadığı gibi gerekli deneyimden de yoksundu. Ayrıca görevde kaldığı 14 ay, herhangi bir önemli katkıda bulunmasına yetmeyecek kadar kısaydı.

Sonraki yıllarda özel yaşamında karşılaştığı sorunlar, Erskine'in büsbütün köşesine çekilmesine yol açtı. Ama yaşamının sonuna doğru, kocası IV. George tarafından zinayla suçlanan ve haklarıyla unvanı elinden alınmak istenen Kraliçe Caroline'ı Lordlar Kamarası önünde savunarak yeniden büyük ün kazandı.

Erskine'in yayımlanmış öteki yapıtları, *The Unconditioned Freeness of the Gospel in Three Essays* (1778; İncil'in Koşulsuz Özgürlüğü Üzerine Üç Deneme), *Sketch of Erskine, with Anecdotes: A View of the Causes and Consequences of the Present*

War with France (1797; Anekdotlarla Erskine'in Bir Çalışması: Fransa'yla Günümüzdeki Savaşın Nedenleri ve Sonuçları) başlıklı broşürler, *Gulliver'in Seyahatleri*'ne benzer bir üslupla kaleme alınmış olan *Armata, A Fragment* (1817; Armata, Bir Bölüm) adlı kitap ve Thomas Gray'ın *Burd* adlı yapıtını hicveden ve *Poetical Works*'te (1823; Şiirler) yer alan *The Barber* (Berber) başlıklı burlesktir. Ayrıca Erskine'in savunmalarının birçok derlemesi yayımlanmıştır. Bunların en önemlileri 1847'de James Ridgeway'in, 1874'te de James L. High'in hazırladığı derlemelerdir.

Ersoy, Bahir (d. 21 Temmuz 1920, Osmaniye, Adana - ö. 22 Mayıs 1989, İstanbul), sendikacı. 1978-79 yıllarında çalışma bakanlığı yapmıştır.

İlk ve orta öğrenimini Adana'da tamamladı. Bir süre İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne devam etti. 1947'de işçi olarak Sumerbank Defterdar Fabrikası'na girdi. 1949'da Haliç Bölgesi Mensucat Sanayi İşçileri Sendikası'nda denetçilik, daha sonra kurucusu olduğu İstanbul Tekstil Sanayi İşçileri Sendikası'nda saymanlık görevi üstlendi. İstanbul Tekstil ve Örne Sanayi İşçileri Sendikası başkanlığı yaptı. 2 Aralık 1951'de, Tekstil ve Örne Sanayi İşçileri Sendikaları Federasyonu'nun (TEKSİF) genel başkanlığına getirildi; bu görevini 1965'e değin sürdürdü. 1952'de Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (Türk-İş) kuruluş çalışmalarına katılarak anatuzük hazırlık komitesinde görev aldı.

Ersoy, 27 Mayıs 1960'tan sonra Kurucu Meclis üyeliği yaptı. Cumhuriyet Halk Partisi'nden üç dönem (1969-73, 1973-77, 1977-80) milletvekili seçildi. 1978'de kurulan Bülent Ecevit hükümetinde çalışma bakanı oldu. Bu görevi sırasında toplu iş sözleşmesi yetkisi konusunda ortaya çıkan sorunların çözümü için "irade beyanı" uygulamasını getirdi.

Ersoy, Mehmed Âkif (d. 1873, İstanbul - ö. 27 Aralık 1936, İstanbul), Türk şairinin önde gelen şairlerinden. "İstiklal Marşı"nın yazarıdır. Günlük konuşma dilini şiirle kaynaştırmış, halkçı ve didaktik yaklaşımıyla tanınmıştır.

Dört yaşındayken Fatih'te Emir Buhari Mahalle Mektebi'nde başladığı ilköğreniminden sonra Fatih Merkez Rüşdiyesi'ni ve Mülkiye Mektebi'nin idadi (lise) bölümünü bitirdi. Babasından Arapça öğrendi ve ortaöğrenim yıllarında Fatih Camiisi'nde Esad Dede'nin derslerine devam etti. Arapçanın yanı sıra Farsça ve Fransızca da öğreniyordu. Babasının ölümü ve evlerinin yanması nedeniyle Mülkiye'nin yüksek bölümünden ayrılmak zorunda kaldı. 1893'te Halkalı Mülkiye Baytar Mektebi'ni birincilikle bitirdi. Ziraat ve Ticaret Nezareti'nde veteriner olarak çalıştı. Bu yıllarda Anadolu, Rumeli, Arnavutluk ve Arabistan'da dolaştı; geniş halk kesimleriyle ilişki kurma olanağı elde etti. Halkalı Ziraat Mektebi ile Çiftçilik Makinist Mektebi'nde ders verdi. 1908'de, Darülfünun edebiyat-ı umumiye müderrisliğine atandı. 1913'te Umur-ı Baytariye müdür muavinliğine getirildi. Kısa bir süre sonra bütün bu görevlerden ayrılmış yalnızca Halkalı Mülkiye Baytar Mektebi'nde ders vermeye sürdürdü.

Yaklaşık 1913'te İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. I. Dünya Savaşı çıkınca bu cemiyete bağlı bir örgüt olan Teşkilat-ı Mahsusa aracılığıyla Almanya'daki Müslüman tutsakların durumunu incelemek üzere Berlin'e gönderildi. Daha sonra Arabistan'a

Mehmed Akif Ersoy
Nispetiye, İstanbul'da

ve Lübnan'a gitti. Batı uygarlığının koşullarına, Doğu-Batı çelişkisine tanık oldu. Dönüşünde, Darü'l-Hikmet-i İslamiye'nin başkâtıplığına atandı. Ama İzmir'da başlayan kurtuluş hareketini desteklemesi ve bu amaçla Bahcesir'de yaptığı konuşma, İstanbul Hükümeti'ni kaygılandırarak 1920'de bu görevden alınmasına yol açtı. Artık camilerde yaptığı konuşmaların metinleri çoğaltılarak bütün yurttaki dağıtılıyordu. Burdur mebusu olarak Büyük Millet Meclisi'ne girdi. O sırada "İstiklal Marşı"nın sözleri için açılan yarışmaya katılan 724 yapıtın hiçbirini benimsememişti. Mehmed Akif, maarif vekilinin isteği üzerine "İstiklal Marşı"nı yazdı (17 Şubat 1921). Metin 12 Mart 1921'de Büyük Millet Meclisi'nde kabul edildi. Mehmed Akif ödül olarak verilen 500 lirayı orduya armağan etti.

Sakarya zaferinden sonra İstanbul'a gelen Mehmed Akif, Milli Mücadele'nin yarattığı yeni koşullarla çelişkiye düştü ve Ekim 1923'te Mısır'a gitti. Birkaç yıl yazları İstanbul'da, kışları Mısır'da geçirdikten sonra, Türkiye Cumhuriyeti'nin laik olması ilkesi kabul edilince, Mısır'a yerleşti. 1926-36 arasında Mısır'da Türk dili ve edebiyatı dersleri verdi. Bir yandan da Kuran'ı Türkçeye çevirme çabası içindeydi. O sıralarda siroz hastalığına yakalandı. Hava değişimi için Lübnan'a (1935), daha sonra da Antakya'ya (1936) gitti. Aynı yıl, kendi ülkesinde ölme isteğiyle Türkiye'ye döndü.

Mehmed Akif edebiyatla ilgilenmeye Halkalı Mülkiye Baytar Mektebi'nde okurken başlamıştı. İlk şiiri olan "Kur'an'a Hitab"ı, *Mektep* adlı dergide yayımladı (1895). Daha sonra *Resimli Gazete*'de de şiirleri çıktı. O dönemde yayımladığı ahlak, din, bilgelik temalarını işleyen didaktik şiirlerini, sonradan temel yapıtı *Safahat*'a almadı. Öğretmeni İsmail Safa'nın etkisini taşıyan mesnevileri edebiyat çevrelerinin dikkatini çekti. II. Meşrutiyet ilan edilince (1908), Mehmed Akif daha önce yazıp da ortaya çıkarmadığı yazılarını yayımlamaya başladı. 1908-10 arasında sürekli olarak *Sırat-ı Müstakim* (sonradan *Sebilü'r-Reşad* adını aldı) dergisinde yazdı. En ünlü şiirlerinden "Küfe" ve "Seyfi Baba" bu sırada yayımlandı.

Mehmed Akif'in *Safahat*'ı yedi kitaptan oluşur. Birinci kitap olan *Safahat*'ta (1911) Osmanlı toplumunun Meşrutiyet yıllarındaki durumu anlatılır. *Süleymaniye Kürsüsünde* (1912) adlı ikinci kitapta Osmanlı aydınının halkla ilişkisi ele alınır. *Hakkın Sesleri*'nde (1913), eski dinsel-didaktik Türk yapıtlarında olduğu gibi, her şüri başında bir âyet yer alır; bu âyetler günün siyasal ve toplumsal olaylarının yorumuna ışık tutar. *Fatih Kürsüsünde* (1914) adlı dördüncü

kitap yeni koşullara çalışma ve mücadele ruhu kazandırmak isteyen düşünceler içerir. *Hemrular*'da (1917) I. Dünya Savaşı sırasında yazılmış şiirlere yer verilmiş, bepsinin başına bir hadis konmuştur. Bu şiirlerde İslam birliği ülküsü vurgulanır. *Atım*'da (1924) I. Dünya Savaşı günlerinden yaşam tabloları çizilir. Yedinci kitap *Gölgeler*'de (1933) dinsel konulu şiirler ve dörtlükler yer alır.

Ömer Rıza Doğrul, Mehmed Akif'in ölümünden sonra, kitaplarına almadığı şiirleri de ekleyerek, *Safahat* adlı kitabı yayımlamıştır (1943). M. Ertuğrul Düzdağ da *Safahat*'ın daha önceki baskıları arasındaki farklılıkları gösteren yeni bir baskısını (1987) hazırlamıştır.

Mehmed Akif'in şiiri anlatıya ve öğüde dayanır. En eski Türkçe yapıtlar gibi mesel ağırlığı taşır. Ama dil yönünden ulaştığı başarı, öğüdü ve anlatıyı donuktuktan kurtarır. Zaman zaman didaktizmin sakıncalarını hafifleten bir mizah öne çıkar; zaman zaman da coşku ve içtenlik gibi öğeler, şiiri bir söylev parçası olmaktan kurtarır. Mehmed Akif "sanat sanat içindir" görüşüne her zaman karşı çıkmıştır. Ona göre şiir "hıbas hizmetini, gıda vazifesini" görmelidir; gerçeği her an ve bütün çıplaklığıyla yakalamalıdır. Mehmed Akif İstanbul halkının konuşma dili kadar Osmanlıca'yı da iyi bildiği için aruzu büyük bir ustalıkla kullanmıştır.

Mehmed Akif Türkçülük hareketine ve Milli Edebiyat akımına karşı çıkmış, toplumun kurtuluşunu Batılılaşmada gören döneminin ünlü şairi Tefvîk Fikret'le de çatışmıştır. İslam birliğini savunmuş, ama İslam dünyasındaki durağanlığı sürekli eleştirmiştir. Yoksul insanlar gerçek yüzleriyle Türk edebiyatında ilk kez onun şiirlerinde ele alınmıştır. Bu şiirlerdeki içtenlik ve iyi niyet, Akif'in yapıtının gerçekliğine büyük boyutlar kazandırır.

Öbür önemli yapıtları arasında Milli Mücadele dönemindeki hutbelerini toplayan *Kasıamonu Nasrullah Kürsüsünde* (1921) ve seçme yazılarından oluşan *Kur'an'dan Âyet ve Hadisler* (ös 1944) sayılabilir. Yazıları *Mehmed Akif Ersoy'un Makaleleri* (1987, yay. Abdülkerim Abdülkadiröğlu ve Nuran Abdülkadiröğlu) adıyla yayımlanmıştır.

ersuyu, ATMİK MENİ ya da SEMEN olarak da bilinir, erkeğin üreme organlarına salgılanan ve dişinin yumurta hücrelerini dölleme yeteneğindeki sperma hücreleri ile bu hücrelerin canlı kalmasını sağlayan ersuyu plazmasını içeren, sarımsı beyaz renkte, saydam olmayan sıvı.

Erbezerlerinde (testis) üretilen sperma hücreleri, hacim olarak ersuyunun ancak yüzde 2-5'ini oluşturur. Hücreler erbezerlerinden çıkarak depolanacakları epididimlere doğru yol alırken, bu kanalda bulunan bazı borucuklar ve salgıbezleri ürettikleri sıvıların spermaların üstüne boşaltır. Epididimlerde potasyum, sodyum ve bir enerji kaynağı olan gliserilfosforilkolonle yüklenen sperma hücreleri burada olgunlaştıktan sonra, ersuyu kanalı denen uzun bir boruyu geçerek bu kanalın bitimindeki şişkin bölüme ulaşır. İkinci bir depo olan bu bölüm, ergotiyonein adı verilen, sarımsı renkte, indirgeyici (kimyasal bileşiklerin oksijenini uzaklaştıran) bir sıvı ile sperma hücrelerini besleyen früktoz (meyve şekeri) salgılar. Ersuyu kamıştan (penis) dışarı atılırken, prostat bezi ile torbacık bezlerinin (ersuyu kesecikleri) salgıladığı, hem ersuyunun yoğunluğunu azaltan, hem de spermalara uygun bir ortam yaratan sıvılar da ersuyuna karışır. Torbacık bezlerinden gelen ve toplam ersuyu hacminin yüzde 40-80'ini oluşturan bu sıvılarda früktoz, aminoasitler, sitrik asit, fosfor, potasyum ve prostaglandin hormonları

bulunur. Ersuyu plazmasının yüzde 15-30'unu oluşturan prostat salgısı ise sitrik asit, asit fosfataz, kalsiyum, sodyum, çinko, potasyum, protein yıkıcı enzimler ve kan ile doku liflerini parçalayan fibrolizin içerir. Ersuyu plazmasına en son eklenen sıvı, siyekin (uretra) çeşitli bölümlerindeki Cowper bezlerince salgılanan ve mukus olarak bilinen, koyu, berrak ve kayganlaştırıcı bir proteindir.

Ersuyu plazmasının görevi hem sperma hücrelerini beslemek, hem de içinde bu hücrelerin hareket edebileceği sulu bir ortam yaratmaktır; sıvının normalden çok fazla ya da çok az olması hücrelerin serbestçe hareket etmesini engeller. Sperma hücrelerinin hareket edebilmesi için yeterince oksijen, az miktarda potasyum ve magnezyum, uygun ısı ve hafif asit ortam da gereklidir. Ersuyundaki sülfatlı maddeler sperma hücrelerinin şişmesini önlerken, früktoz da hücrelerin temel besimini oluşturur.

İnsanda, bir seferde atılan toplam ersuyu hacmi ortalama 2-5 mililitredir; aygırlarda bu miktar 125 mililitreyi bulur. İnsanın her atımdaki ersuyunda normal olarak 200-300 milyon sperma hücresi bulunur. Genellikle ersuyunda, içinden geçtiği borucuk ve kanallardan dökülen parçalanmış hücrelere, bazen de yağ, protein, pigment ve kristalleşmiş taneciklere rastlanır.

ersuyu atımı, EJAKÜLASYON olarak da bilinir, sperma hücreleri ile ersuyu plazmasının erkeğin üreme organlarından dışarı atılması. Bu olayın hazırlık evresinde, erbezerlerinde (testis) üretilen ve epididimlerde olgunlaşan sperma hücreleri, kamış (penis) boyunca uzanan ve hem ersuyunun, hem idrarın boşaltım kanalı olan siyekin (uretra) başlangıcına ulaşır; asıl atım (ya da boşalma) evresinde ise, siyek boyunca ilerleyen ersuyu fişkırma biçiminde vücuttan dışarı atılır.

Erkeğin üreme organlarında depolanmış olan sperma hücreleri, bu hücreleri barındıran sıvıların asitliği nedeniyle hareketsizdir. Prostat bezi, ersuyu kanalları, torbacık bezleri ve Cowper bezleri gibi yardımcı organlardan gelen sıvılar asitliği azaltarak ersuyu plazmasını oluşturur. Spermalar kamışın ucundan dışarı çıkarken oksijen alarak iyice hareketlenir. Sperma hücrelerinin öz hareketi kamıştan dışarı çıkmalarına yetecek kadar güçlü olmadığından, üreme organlarındaki kasların kasılması ersuyunun fişkırılarak atılmasına yardımcı olur. İlk evrede, epididimin ve ersuyu kanalının çevresindeki kaslar kasılarak ersuyunu prostata ve siyeye doğru iter. Atım evresinde ise, kamışın siyek çevreleyen süngersi bölümünü saran kasın güçlü kasılması ersuyunu dışarıya doğru püskürtür. Kamıştan gelen sinir uyarılarının düzenlenen ersuyu atımı, başladıktan sonra istemli olarak durdurulamayan bir reflekse dönüşür.

Üreme organlarındaki yardımcı bezlerden gelen değişik sıvıların hepsi aynı anda dışarı atılmaz. İlk atılan sıvı, ersuyunun geçeceği yolu temizlemek üzere siyek ve Cowper bezlerinden gelen bir mukus salgısıdır. Bunun önce prostatın, daha sonra torbacık bezlerinin salgıları izler; ardından da spermaları taşıyan sıvı gelir. Sperma hücrelerinin geçişinden sonra atılan sıvılar siyeyi bir kez daha temizler. İnsanda, her atımda boşaltılan 2-5 mililitre kadar ersuyunun ancak yüzde 2-5'i sperma hücrelerinden, geri kalan bölümü besin maddeleri, su, tuzlar, metabolizma atıkları ve hücre döküntülerinden oluşur. Erbezerlerinin ve yardımcı salgıbezlerinin salgılarının testosteron hormonu denetler; bu hormonun yetersizliğinde bezler gereğince çalışmaz ve salgı yapamaz. Ayrıca bak. kamış sertleşmesi.

ersuyu kanalı, ATMİK KANALI ya da SPERMA KANALI olarak da bilinir. Latince DUCTUS DEFERENS ya da VAS DEFERENS, erkeğin üreme sisteminde, epididimlerde olgunlaşan sperma hücrelerini vücuttan dışarı atacakları siyeh kanalına taşıyan kalın duvarlı kanal. İnsanda, yapıları ve işlevleri aynı olan iki ersuyu kanalı vardır; bu kanalların her biri, erbezlerinin üstündeki birer epididimden çıkar ve sperma hücreleri için ikinci bir depo işlevi gören şişkin bir bölümle sonlanır.

Epididim kanalından biraz daha geniş olan ersuyu kanalının içi, birkaç katmandan oluşan nemli bir mukoza dokusuyla döşelidir. Mukozanın çevresindeki üç kat halinde yerleşmiş uzunlamasına ve dairesel kasların kasılması, sperma hücreleri ile ersuyu plazmasının kanal boyunca ilerlemesini sağlar. Ersuyu kanalı, erbezinin üstünde yer alan epididimin kıvrık bölümünden başlar ve leğen bölgesine doğru uzanır. İdrar kesesine doğru yükselirken kanalın çevresini sinir lifleri, atardamarlar ve toplardamarlar sarar; bütün bu oluşumları en dışta bağdoku katmanları bir kılıf gibi kuşatır. Aynı zamanda erbezleri için askı görevini yapan bu karmaşık yapının tümüne birden spermatic kordon denir. İdrar kesesi (mesane) hizasında bağdoku kılıfından sıyrılarak çıkan ersuyu kanalları, idrar kesesinin üstünden geçerek arkaya doğru yönelir; kesenin arkasında aşağıya doğru kıvrılan kanallar bitim noktasına yaklaştıkça genişler ve idrar kesesinin her iki yanına dıştan bağlanan iki şişkin bölüm (depocuk ya da ampul) oluşturur.

Ersuyu kanalının bu şişkin bölümleri hem spermaları depolar, hem de ersuyuna ergotuyonein adlı bir madde ile früktoz içeren sarı renkli salgısını katar; bu salgı sperma hücrelerinin kurumaması ve canlılığını sürdürmesi için çok gereklidir. Ersuyu kanalı depocuğunun iç boşluğu, çok sayıda bölme ve kıvrımlarla bir ağ yapısındadır; duvarları ersuyu kanalının öbür bölümlerinden daha ince, iç kanalı da daha geniştir. Depocuğun büyüklüğü her canlıya göre değişir; aygırlarda oldukça büyük olan bu bölüm, insanda ersuyu kanalının ancak iki kat genişliğindedir. İki ersuyu kanalının depocukları, torbacık bezlerinin kanallarıyla birleşerek ortak bir kanal oluşturur. Depocuktan gelen sperma hücreleri ile torbacık bezlerinden salgılanan sıvılar bu ortak kanalda birbiriyle karıştıktan sonra prostata taşınır ve bu bezin içinden geçerek sonunda siyeh kanalına dökülür.

ersuyu torbacığı bak. torbacık bezi

Erté, asıl adı ROMAIN DE TIRTOFF (d. 23 Kasım 1892, Petersburg, Rus Çarlığı - ö. 21 Nisan 1990, Paris), 1920'lerin ünlü moda tasarımcısı. Fransız revülerinin zengin gör-selliğinin yaratıcısıdır. Tasarımları arasında kadın giysi ve aksesuarları, opera, bale ve tiyatro oyunları için kostüm ve dekorlar, vitrin düzenlemeleri, parfüm şişeleri, oyun kâğıtları, mobilyalar, afişler ve ev dekorasyonları yer alır.

Erté, Petersburg'da yetişti. 1912'de Paris'e giderek ünlü kadın terzisi Paul Poirer'nin yanında giysi ve tiyatro kostümü tasarımcısı olarak çalıştı. 1914'te Poirer'ye ait işyerinin kapanmasından sonra, mürekkepli kalem ve guvaşla yaptığı moda çizimlerini ABD'deki modaevlerine göndermeye başladı. 1916-37 arasında, ABD'de yayımlanan moda dergisi *Harper's Bazaar*'ın sözleşmeli elemanı olarak çalıştı. Son derece stilize resimlerinde modellerini gösterişli pozlarda, pahalı mücevherler, tüyler, yumuşak ve dökümlü kumaşlar içinde ve *art deco*(*) üslubunda döşenmiş iç mekânlarda canlandırdı.

Aynı bolluk havası Erté'nin tiyatro için yaptığı dekor ve kostüm çizimlerinde de egemendi. Tasarımlarındaki her ayrıntı, görsel bir etkiyi güçlendirmek amacıyla yönelikti. Erté 35 yıl süreyle Fransız tiyatrosu için dekor ve kostüm hazırladı. 1919-30 arasında Paris'teki Folies-Bergère'de çalıştı. 1920'lerde *Ziegfeld Follies* ve *George White's Scandals* gibi bazı müzikal revülerin kostümlerini de gerçekleştirdi. 1960'larda metal levhalar kullanarak beykeller ve taş-baskılar yaptı.

Things I Remember (Anımsadığım Şeyler) adlı otobiyografisi 1975'te çıktı. 1976'da da *Harper's Bazaar* dergisinde çizdiği resimleri içeren ve metnini Stella Blum'un yazdığı *Designs by Erté* (Erté'nin Tasarımları) adlı kitap yayımlandı.

Ertebölle kültürü, İÖ y. 9000-3500 arasında Avrupa'nın kuzey kıyı bölgelerinde egemen olan alet yapım kültürü. Adını ilk buluntuların ortaya çıkarıldığı Danimarka'daki Ertebölle'den alır. Bu kültürün insanları cilalı taş yerine yontulmuş taş aletler kullandıklarından ve geçimlerini tarımcılıktan çok avcılık ve balıkçılıkla sağladıklarından Ertebölle kültürü Mezolitik kültür içinde kabul edilmiştir. Ama, bu kültürün kısmen çağdaşı olan, Orta Avrupa Neolitik kültürlerinden de pek çok şey devraldığı bilinmektedir. İçinde, insan ve hayvan kemikleri ile taş aletlerin bulunduğu Ertebölle çöp yığınlarından, bu kültürün insanların Neolitik beceriler sayılan çömlekçiliği, keski biçiminde ok uçları yapmayı, çakmaktaşı işlemek için düz ve işinsal yonga tekniklerini bildikleri, dönemin sonlarına doğru da, tarım ve hayvan besiciliğini öğrendikleri anlaşılmaktadır.

Ertel, Mengü (d. 16 Mart 1931, İstanbul), daha çok afişleriyle tanınan grafik sanatçısı.

Ortaöğrenimini bitirmeden girdiği İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nde okurken, bir yandan da tiyatro ve sinemayla ilgilendi; dekorculuk, yönetmen yardımcılığı ve oyunculuk yaptı. Bu yıllarda bir süre Alman sahne tasarımcısı Kurt Helleger'in yanında çalıştı. 1959'da Muhsin Ertugrul'un özendir-mesiyle tiyatro afişlerine ağırlık verdi. Kent Oyuncuları, Oraloğlu Tiyatrosu ve çeşitli başka özel tiyatrolarda sahne tasarımcısı olarak çalıştı. 1969'da San Grafik Atölyesi'ni kurdu. Aynı yıl tiyatro afişlerinden oluşan ilk

küçük sergisini açtı. Grafik Sanatçıları Der-neği'nin kuruluş çalışmalarına katıldı ve kapanmasına değin başkanlık görevini sür-dürdü. 1970'lerde UNESCO'ya bağlı Ulus-lararası Tiyatro Enstitüsü (ITI) ve Plastik Sanatlar Komitesi ile kurumun Türkiye Milli Komitesi'nde görev aldı. 1983'te Gra-fikerler Meslek Kuruluşu'nun (GMK) baş-kanlığına seçildi. 1974'te Uluslararası Can-nes Sinema Afişleri Sergisi'nde ödül kazan-dı. Aynı yıl Çekoslovakya Ulusal Tiyatro-su'nda Engin Cezzar'ın sahnelediği *Keçanlı Ali Destanı*nın dekor ve kostümlerini hazırladı. 1975'te Paris Uluslararası Sinema Afiş-leri Sergisi Büyük Ödülü'nü aldı. Mimar Vedat Dalokay'ın İslamabad'da gerçekleştirdiği caminin toplam 3 000 m²'yi bulan seramik duvar panolarını tasarladı ve ger-çekleştirdi. 1980'de Moskova Olimpiyat Oyunları Afiş Yarışması'nda, 1981'de Gra-fikerler Meslek Kuruluşu Grafik Ürünleri Afiş Yarışması'nda, 1983'te İstanbul Grafik 82 Sergisi Amblem Yarışması'nda ve 1984'te İstanbul Grafik 83 Sergisi İhlap Hulusi Afiş Yarışması'nda çeşitli ödüller kazandı. Yapıtlarından bazıları İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi'ne, Münih ve Varşova Kent müzelerine kabul edildi.

Yapıtlarında çarpıcılıktan çok düzenleme ve estetiği ön planda tutan Mengü Ertel, çağdaş sanattaki gelişmeler doğrultusunda büyük bir yalınlığa ulaşmıştır. Yapıtlarında şiirsel bir çaba ve içsel bir davranış görülür. Özellikle tiyatro afişlerinde, anlamı zayıf-latmadan, uyumlu bir renk anlayışı içinde çizgiyle lekeyi dengeli bir biçimde dağıtır. Zaman zaman yazıyı kompozisyonun ana öğesi olarak ele almış ve biçimle yazı arasında bir uyum aramıştır. Yapıtları ba-zen güçlü, etkileyici ve ince bir mizah da içerir.

Ertem, Sadri (d. 1898, İstanbul - ö. 12 Kasım 1943, Ankara), öykü ve roman yazarı, gazeteci. Babasının orduadaki görevi nedeniyle çocukluğu Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli yerlerinde geçti. II. Meşrutiyet'ten sonra, İstanbul'da Üsküdar Askeri Rüş-tiyesi'ne girdi (1908). Üsküdar Sultanisi'ni (1914), Darülfünun-ı Osmanî Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü (1920) bitirdi. I. Dünya Savaşı'na katıldı. Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara'da *Hakimiyet-i Milliye* ve *Yeni Gün* gazetelerinde yazı işleri müdürlüğü (1919-20), Cumhuriyet'in ilanından sonra *Son Telgraf* gazetesinde başyazarlık (1924-25) yaptı. Takrir-i Sükun Kanunu'na aykırı yayın yaptığı gerekçesiyle İstiklal Mahkemesi'nde yargılandı, gazetesi kapatıldı; daha sonra suçsuz görüldü. Sürekli uğraşı olan gazeteciliğin yanı sıra, Ankara ve İstanbul'da çeşitli liselerde felsefe öğret-menliği yaptı. Matbuat Umum Müdürlüğü'nde danışman olarak çalıştı (1939). Ertem, 1939-43 arasında da Kutahya milletvekilliğinde bulundu.

Sadri Ertem'in ilk yazısı 14 yaşındayken *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde, ilk öyküleri *Genç Yolcular* (1917) ve *Umut* (1919) dergilerinde çıktı. *Resimli Ay* dergisinde 1928'de yayımlanan ve sanayileşme sorunla-rını irdeleyen "Bacayı İndir Bacayı Kaldır" adlı öyküsü yankılar uyandırdı. Köyü konu alan *Çıkrıklar Durunca* (1930) adlı romanı *Vakit* gazetesinde tefrika edildi ve büyük ilgi gördü.

Öykü ve romanlarında sanayileşme sorun-larına, toplumsal değişimlere, tüccar-köylü, patron-işçi ilişkilerine, Batı taklitçiliğine eleştirel bir bakışla yaklaştı. Bu tutumıyla toplumsal gerçekçi edebiyatın öncülerinden sayıldı. Öykülerinin bazıları çeşitli yabancı

Mengü Ertel'in *Koroğlu* Operası için yaptığı bir afiş, 1975
Anadolı Yayıncılık Arşivi

Ertok
Uzun Yayıncılık Arşivi

dillere çevrildi. Gazetecilikten gelme bir alışkanlıkla, biçim kaygısı gütmeyen, yalın bir üslup kullandı.

Başlıca yapıtları arasında öykülerini derlediği *Silindir Şapka Giyen Köylü* (1933), *Bacayı İndir Bacayı Kaldır* (1933), *Korku* (1934), *Bay Virgül* (1935), *Bir Şehrin Ruhunu* (1938); romanları *Bir Varmış Bir Yokmuş* (1933), *Düşkünler* (1935), *Yol Arkadaşları* (1945); gezi, deneme ve inceleme yazılarını topladığı *Kıyılardan Stepe*, *Bir Vagon Penceresinden* (1934), *Modern Avrupa İktisat Tarihi* (1934), *Politika Felsefesi* (1935), *Ankara-Bükreş* (1937), *Fikir ve Sanat* (1938), *Avrupa'nın İskeleti* (1939), *Türk İnkılabının Karakterleri* (1933) ve *Tarih El Kitabı* (1938) sayılabilir.

Ertokuş Medresesi, Isparta'da Atabey ilçe merkezinde, Selçuklu hükümdarı Alaeddin Keykubad'ın atabeglerinden Mübariz-zeddin Ertokuş'un 1224'te yaptırdığı medrese. Yaklaşık 20 m x 25 m boyutlarında, kareye yakın düzgün olmayan bir dikdörtgen biçimindeki planı kapalı avlulu medrese şemasına göre düzenlenmiştir. Tek katlı yapının beden duvarları kesme taştandır.

Doğu cephesinin ortasında yer alan taşkapa dışarıya çıkıntı yapmaz. Oldukça yalın bir görünümde olan çevresi örgüler ve geometrik örgülerden oluşan bordürlerle çevrilmiştir. Sivri kemerinin içi mukarnasla doldurulmuştur. Basık kemerli kapı boşluğundan, beşik tonozla örtülü giriş eyvanına geçilir. Kapıları buraya açılan iki yandaki mekânlardan sağdakinin içinde, dama çıkan merdiven bulunmaktadır. Giriş eyvanı sivri kemerli bir kapıyla orta mekâna (kapalı avlu) açılır. Kare planlı orta mekândaki dört sütun birbirlerine büyük, duvarlara daha küçük kemerlerle bağlanmıştır. Bu kemerlere oturan oval kubbenin kasnağı yoktur; geçişi sağlayan pandantifler de çok belirgin değildir. Kubbenin tepesi açıktır; altında da bir havuz bulunmaktadır.

Orta mekânın iki yanında (kuzey ve güney) birer dar geçit vardır; bunların sonundaki kapılar dışarı açılır. Geçitlerden sonra gene sağda ve solda ikişer hücre bulunmaktadır. Beşik tonozla örtülü bu hücrelerin birer de penceresi vardır. Orta mekânın dördüncü yanında (batı) ve girişin tam karşısında una eyvan yer alır. Eyvanın iki yanındaki köşe odalarının dışı açılan ikişer penceresi vardır. Bu odalar kubbeye örtülüdür; kubbeyle geçiş tromplarla sağlanmıştır. Basık sivri tonozlu ana eyvanın sol (güney) duvarında bir mihrap yer alır. Arka (batı) duvarındaysa, her birinin üzerinde sivri kemerli bir pencerenin bulunduğu üç kapı vardır. Bu kapılardan kümbete geçilir.

Kenarları yaklaşık 6,5 m uzunluğunda olan kare bir oturtmalığın üstündeki sekizgen gövde, taş ve tuğla sıralarıyla alması olarak örülmüştür. Köşelerinde tuğladan, çıkıntılı ayaklar vardır. Sekiz yüzlü piramit

biçimindeki külah, gövdeyi çepeçevre saran yatay bir silmeden sonra başlar. Güney, batı ve kuzey duvarlarında sivri kemerli küçük birer pencere bulunur, doğu duvarı medreseye bitişiktir. Kümbetin içi gene sekiz köşelidir, mihrabı yoktur; üzeri kubbeyle örtülüdür. Ortadaki sandukanın üstündeki kalıntılar, zamanında tümüyle çini kaplı olduğunu düşündürür. Yapım ve malzeme farklılıkları, kümbette medresenin birlikte yapılmadığını gösterir. Genellikle kümbetin daha sonra (13. yüzyılın ortaları-na doğru) medreseye eklendiği, geçiş kapılarının da o zaman açıldığı kabul edilir.

Ertokuş Medresesi ne plan düzeni, ne de bezeme bakımından önemli bir yenilik taşır. En ilgi çekici yönü, iki yan girişinin bulunması ve hemen hemen bütün kapı sövelerinin, sütunlarının ve sütun başlıklarının devşirme (eski yapılardan alınma) olmasıdır.

ERTS bak. Landsat

Ertuğrul, İsmail Fennî (d. 1856, Tırnova, Bulgaristan - ö. 29 Ocak 1946, İstanbul), tasavvuf alanındaki çalışmalarıyla tanınan felsefeci.

Tırnova Rüstiyesi'ni bitirdi. Bir süre cami derslerine ve medreseye devam etti. 1878'de İstanbul'a gitti; Maliye ve Dahiliye nezaretlerinde, Divan-ı Muhasebat'ta çeşitli görevler aldı. 1909'da emekliye ayrıldı.

Daha çok tasavvuf alanında çalışan Ertuğrul *Maddiyun Mezhebinin İzmihlali* (1928) adlı yapıtında maddeci düşünceye karşı vahdet-i vücud (varlığın birliği) görüşünü savunur. Felsefenin pozitivizmi aşması gerektiğini belirten Fennî'ye göre, varlığın mutlaklaşması yönündeki gelişme bilimi aklılayamayacağı gerçeklerle karşı karşıya getirecektir. Tasavvuf alanında *Vahdet-i Vücud ve Muhyiddin-i Arabî Kudde Sirreh* (1928) adlı bir yapıtı vardır. Ayrıca *Lugai-çe-i Felsefe* (1925) adlı bir de Fransızca-Türkçe sözlük hazırlamıştır. Müzikle de ilgilenerek kanun ve keman çalmasını öğrenmiş, Türk müziğinin belli başlı bütün formlarında 100'ün üstünde beste yapmıştır.

Ertuğrul, Muhsin (d. 28 Şubat 1892, İstanbul - ö. 29 Nisan 1979, İzmir), tiyatro, sinema yönetmeni ve oyuncusu. Uzun sanat yaşamı boyunca Türk tiyatrosundaki birçok atılıma öncülük etmiş, gerek tiyatro, gerek sinema sanatına neredeyse tek başına damgasını vurmuştur.

Muhsin Ertuğrul
Arş. Güler

Mekteb-i Tefeyyüz ve Darüledep'te başlayıp Toptaşı ve Soğukçeşme rüşdiyelerinde sürdürdüğü öğrenimini Mercan İdadisi'nde tamamladı. Tiyatroya Soğukçeşme Askeri Rüstiyesi'nde öğrenciyken ilgi duydu. Sahneye ilk kez Burhanettin Tiyatrosu'nda, 2 Ağustos 1909'da (bazı araştırmacılara göre 30 Temmuz 1910) *Conan Doyle*'dan Decurcelle'in uyarladığı *Serlok Holmes* oyunundaki Bob rolüyle çıktı. Burada *Arlésienne* ve *Dreyfus*, *Sahne-i Milliye-i Osmani*'de *Othello* ve *Gülnehal* gibi oyunlarda dikkati

çekti. Oyuncu arkadaşlarından Vahram Papayan'ın (ö. 1968) önerisi üzerine 1911'de Paris'e gitti. 1912'de İstanbul'a döndü ve Comédie-Française'de Mounet-Sully'den izleyerek çok etkilendiği *Hamlet*'i, *Sahne-i Milliye-i Osmani*'de sahneye koyarak başrolü oynadı. 1913'te arkadaşlarıyla birlikte yeni bir topluluk kurarak Bursa'da Millet Tiyatrosu, İstanbul Türk Ocağı'nda da Yeni Turan Temsil Heyeti adıyla oyunlar sahnelledi. Kısa bir süre sinema işlettikten sonra yeniden Paris'e gitti, orada Jacques Copeau ve André Antoine gibi ustaları izledi. 1. Dünya Savaşı yüzünden geri döndükten sonra Ertuğrul Tiyatrosu'nu kurdu. Antoinne'in, Darülbeyaz'ın başına getirilmesinden sonra açılan sınavı kazanarak bu kurumda yardımcı öğretmen oldu. 1916'da Darülbeyaz'ın ilk oyunu *Çürük Temel* de oynadı. Daha sonra Berlin'e giderek film stüdyolarında, tiyatro topluluklarında figüranlık ve sahne işçiliği yaptı. Bu arada Max Reinhardt'la tanıştı. İstanbul'a dönüşünde Darülbeyaz'deki ilk yerli oyunu, Halil Fahri Ozansoy'un *Baykuş*'unu sahneledi (1917). Bu arada Edebi Tiyatro Heyeti'ni kurarak Ibsen'in *Hortlaklar*'ını sahneye çıkararak Darülbeyaz'den çıkartıldı. 1919-24 arasındaki çalışmalarını oyuncu ya da yönetmen olarak birkaç kez girip ayrıldığı Darülbeyaz'de ve zaman zaman gidip geldiği çeşitli Avrupa ülkelerinde sürdürdü. 1924-25'te Ferah Tiyatrosu'nda(*) Ertuğrul Muhsin ve Arkadaşları Topluluğu'yla başanlı oyunlar sahneledi. 1925-27 arasında SSCB'de Stanislavski ve Meyerhold'un çalışmalarını izledi.

1927'de Darülbeyaz'ın başına getirilen Muhsin Ertuğrul, 1949'a değin süren bu görevi sırasında Türk tiyatrosuna yapıtların titizlikle ve bilinçli olarak seçilmesi, provaların düzenli yapılması, oyunların saatinde başlaması gibi yenilikler getirdi. 1935'te Şehir Tiyatrosu'nun Çocuk Bölümü'nü açtı. 1930'da *Darülbeyaz* adıyla yayımlamaya başladığı *Türk Tiyatrosu* dergisi, 1980'de 427. sayısında *Şehir Tiyatrosu* adını aldı ve türünün en uzun süre çıkan örneği oldu.

Ertuğrul 1947'de, kurulması düşünülen Devlet Tiyatrosu'nu yönetmek üzere Ankara'daki Tatbikat Sahnesi'nin başına getirildi. 1949'da Devlet Tiyatroları'nın(*) ilk genel müdürü oldu; bu çatı altında operayı da yönetti. 1950 seçimlerinde Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden sonra genel müdürlükten ayrıldı; İstanbul'a giderek 1951'de Küçük Sahne'yi(*) kurdu. 1954'te yeniden atandığı Devlet Tiyatroları genel müdürlüğü sırasında Ankara'da iki yeni sahne daha açtı. 1958'de bu görevinden ayrıldı. Ertesi yıl başladığı İstanbul Şehir Tiyatrosu yöneticiliğini 1968'e değin sürdürdü. Bu dönemde de birçok yetenekli oyuncu, yönetmen ve sahne tasarımcısına Şehir Tiyatroları'nın kapısını açtı; onlara geniş olanaklar sağladı. Kadıköy, Fatih, Üsküdar ve Zeytinburnu'nda yeni semt tiyatroları açılmasını ve Rumelihisarı'nda açık hava oyunları sahnelenmesini sağladı.

1968'de görevine son verilince, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Gazetecilik Enstitüsü'nde ve özel LCC Tiyatro Okulu'nda dersler verdi. 1974'te, bir kez daha başına getirildiği İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda 1976'ya değin çalıştı. Bu son dönemde Tepebaşı Deneme Sahnesi ile Bayrampaşa ve Gültepe tiyatrolarını açtı. Yedikule Zindanları'nda bir açık hava sahnesi yapmasına önyak oldu.

Tiyatronun yanı sıra sinema alanında da çalışan Muhsin Ertuğrul yalnızca yurt içinde (birçoğunda rol de aldığı) toplam 30 film yönetti. 1919'da Berlin'de Stambul Film'i kurdu ve senaryosunu da kendisinin hazırladı.

ladığı Samson'u çekti. Yurda dönüşünde Kemal Film'in kurulmasına yardımcı oldu ve Türkiye'deki ilk filmi *İstanbulda Bir Facia*-yı Aşk'ı (1922) bu şirket adına gerçekleştirdi. 1925-27 arasında Moskova'da Goskino ve Ukrayna'da VUFKU studyolarında çalıştı. *Tamilla* ve *Spartakus* gibi filmleri yönetti. 1928'de İpek Film'in kurulmasına ön ayak oldu. Çeşitli türden filmlerin Türk sinemasındaki ilk örneklerini verdi. Türk kadını ilk kez onun filmleriyle (*Ateşten Gömlek*'te Bedia Muvahhit ve Neyyire Neyir [Ertuğrul]) kamera karşısına çıktı. İlk renkli Türk filmi olan *Halıci Kız*'ı da (1953) Muhsin Ertuğrul yönetti.

Tiyatroya yaptığı hizmetlerden ötürü 1931'de Goethe Madalyasıyla ödüllendirilen Muhsin Ertuğrul, sanat yaşamının 70. Yılı kutlamalarına katılmak ve Ege Üniversitesi'nin verdiği onur doktorluğu unvanını almak için gittiği İzmir'de öldü.

Muhsin Ertuğrul gerek kendi adıyla, gerek Nabi Zeki ve Servet Moray gibi takma adlarla Türkçe'ye birçok oyun çevirdi ve uyarladı. Ayrıca, başta Perdecü olmak üzere, Ahmet Rıdvan ve Füruzan Cemali imzalarıyla tiyatro yazıları yazdı. Bunlardan yapılan bir derleme *Tiyatro Yazıları* (1986) adıyla ölümünden sonra yayımlandı. Anılarını *İnsan ve Tiyatro Üzerine Gördüklerim* (1975) başlığıyla yayımladı. Alim Şerif Onaran'ın *Muhsin Ertuğrul'un Sineması* (1981) ve Efdal Sevinçli'nin *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Sinema'dan Tiyatro'ya Muhsin Ertuğrul* (1987) adlı kitapları Muhsin Ertuğrul üzerine kapsamlı çalışmalardır. Özdemir Nutku ile Efdal Sevinçli'nin yayımladıkları *Benden Sonra Tufan Olmasın* da (1989) Ertuğrul'un anılarını içermektedir.

OBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Yönettiği oyunlar. *Othello* (1923), *Baba* (1924), *Bir Halk Düşmanı* (1924), *Kamelyalı Kadın* (1924), *Ali Kişi Muharririni Arıyor* (1927), *On İkinci Gece* (1928), *Hırçın Kız* (1929), *Bebeğin Evi* (1929), *Kafkaslı* (1931), *Bir Ölü Evi* (1932), *Peer Gynt* (1933), *Müfettiş* (1934), *Unutulan Adam* (1934), *Ölçüye Ölçü* (1935), *Macbeth* (1936), *Ayakta Kimi Arasında* (1936), *Kral Lear* (1936), *Size Öyle Geliyorsa* (1937), *Bir Adam Yaratmak* (1937), *Yanlışlıklar Komedyası* (1938), *Haydutlar* (1938), *Romeo ve Jülyet* (1939), *Kış Masalı* (1942), *Vişne Bahçesi* (1942), *Yalancı* (1942), *İki Efendinin Uşağı* (1943), *Vanya Duyu* (1944), *Jül Sezar* (1946), *Kral Oedipus* (1947), *Kunlu Düşün* (1951), *Babayağıt* (1953), *Godof'yu Beklerken* (1954), *Sahinçakia İki Kişi* (1958). Yönettiği filmler. *Boğaziçi Esrarı/Nur Baba* (1922), *Ateşten Gömlek* (1923), *Leblebici Horhor* (1923), *Kız Kulesinde Bir Facia* (1923), *Sözde Kızlar* (1924), *Ankara Postası* (1929), *İstanbul Sokaklarında* (1931), *Bir Millet Uyanıyor* (1932), *Söz Bir Allah Bir* (1933), *Aysel*, *Bataklı Damın Kızı* (1935), *Aynaroz Kudusu* (1938), *Bir Kavuk Devrildi* (1939), *Tosun Paşa* (1939), *Şehvet Kurbanı* (1940), *Kahveci Güzeli* (1941), *Yayla Kartalı* (1945), *Kızılırmak-Karakoyun* (1947).

Ertuğrul Gazi (ö. 1281?), Türk beyi, Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi'nin babası.

Osmanlı kaynaklarına da kabul edilen rivayete göre, Oğuzların Bozok koluna bağlı Kayı boyundan Süleyman Şah'ın oğludur. Moğolların baskıları nedeniyle Süleyman Şah'ın önderliğinde Anadolu'ya gelen Kayılar, daha sonra Halep'e göçe başladılar. Ama Süleyman Şah Fırat Irmağını geçerken boğularak öldü. Bunun üzerine dağılan aşiretin bir bölümünü toplayan Ertuğrul Gazi ve kardeşi Dündar Bey, Erzurum yakınlarında Pasinler Ovasına yerleştiler. Ama yeni bir Moğol saldırısı karşısında Orta Anadolu'ya göç ederek Ankara yakınlarında Karacadağ'a geldiler. Bir süre sonra da Domaniç ve Söğüt yakınlarını yurt edindiler.

Ertuğrul Gazi, 1231'de Anadolu Selçuklu hükümdarı I. Alaeddin Keykubad'ın Nikaia (İznik) hükümdarı Theodoros Laskaris üzerine yaptığı seferde akıncı güçlerine komuta

etti. Daha sonra Karacahisar'ı alarak Bilecik tekfurunu vergiye bağladı. I. Alaeddin Keykubad da hizmetleri karşılığında kendisine Söğüt'ü verdi.

Yazıcıoğlu Ali'nin *Selçuknamesi*'ne göre Ertuğrul Gazi 1279'da uç beyi olarak görev yapıyordu. İyice yaşlandığı bir dönemde yönetimi kardeşleri ile oğlu Osman'a bıraktı ve bir süre sonra da öldü. Ölüm tarihi bazı kaynaklarda 1287 ve 1289 olarak gösterilir.

Eruh, topraklarının bir bölümü Güneydoğu Anadolu Bölgesi, büyük bölümü Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan, Siirt iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 1.765 km² olan Eruh ilçesi kuzeyde Aydınlar, Şirvan ve Pervari, doğuda gene Pervari ilçeleri, güneyde Şirnak, güneybatıda Mardin illeri, batıda Kurtalan ilçesi, kuzeybatıda da Merkez ilçeye çevrilidir.

Son derece dağlık ve engebeli bir alanda yer alır. İlçe topraklarını Güneydoğu Toroslar'a bağlı dağlar engelbelendirir. Bunlardan başlıcası güney kesiminde 2.280 m'ye yükselen Çerrand Dağıdır. Bu kütle yeni kaynaklarda Yassıdağ adıyla geçer. Bu dağlık alan Dicle Irmağına dokünen küçük akarsularla parçalanmıştır. İlçenin en önemli akarsuyu yer yer doğal sınır çizen ve dar bir vadide aktığından tarım açısından önem taşımayan Dicle'nin başlıca kollarından Botan Çayıdır. Bu toprakların sularını Botan Çayıyla birleşen Zarova (Zorova) Suyu toplar.

İlçe ekonomisi mera hayvancılığı biçiminde ve geleneksel yöntemlerle sürdürülen hayvancılığa dayanır. En çok koyun ve kıl keçisi, az miktarda da Ankara keçisi yetiştirilir. Küçükbaş hayvancılık yazları Siirt, Bitlis, Hakkâri, Van ve Muş yaylalarında yapılır; kışları ise daha güneybatıdaki ılıman yörelerde konaklayan aşiretlerce yürütülür. Hayvansal ürün üretimi sınırlıdır. En çok keçi sütü üretilir ve küçük mandıralarda peynir yapılır. İlçede elde edilen yün, kıl ve tiftikten Siirt battaniyesi(*) ve çadır dokunur, keçe yapılır. Kıl keçisi derisi üretimi de oldukça önemlidir. İlçede arazi yapısı ve iklim koşulları bitkisel üretimi büyük ölçüde sınırlamıştır. En önemli bitkisel üretim etkinliği bağcılıktır. Buğday, arpa ve soğanın yanı sıra az miktarda fasulye ve nohut da yetiştirilir.

Eruh, Siirt'in en eski yerleşim alanlarından bindir. Yöre sırasıyla Pers, Roma, Bizans, Selçuklu ve İlhanlıların egemenliğine girdi. Akkoyunluların gücünün azaldığı dönemde Şerehanlar tarafından yönetiliyordu. 1514'te Osmanlı topraklarına katıldı. Yöre, 19. yüzyıl sonlarında Bitlis vilayetinin Siirt sancağına bağlı bir kaza olarak yönetiliyordu. Bir devlet hastanesi bulunan Eruh, il merkezi Siirt'e karayoluyla 52 km uzaklıktadır.

Eruh Belediyesi 1926'da kuruldu. Nüfus (1990) ilçe, 28.726; kasaba, 5.929.

Ervin, Samuel J(ames), Jr. (d. 27 Eylül 1896, Morganton, Kuzey Carolina - ö. 23 Nisan 1985, Winston-Salem, Kuzey Carolina, ABD), ABD senatörü. Richard M. Nixon yönetimi sırasındaki Watergate skandalından dolayı başkanlık kampanyası etkinliklerini sürdüren Senato Seçim Komisyonu'nun (Ervin Komisyonu) başkanlığını yapmıştır.

Kuzey Carolina ve Harvard üniversitelerinde okudu. Kuzey Carolina'da eyalet yüksek mahkemesi yargıcılığı da dahil birçok yargı görevinde bulundu. 1954'te ABD Senatosu'na girdi ve kısa sürede anayasa uzmanı ve savunucusu olarak ün kazandı. Senatör Joseph McCarthy'yi suçlayan senato komitesinde yer aldı. 1950'lerin sonlarında yasalara aykırı biçimde işçi çalıştırılmasına ilişkin

olarak açılan soruşturmalarda görev aldı. 1960'larda Güney'de medeni haklara ilişkin yasaların Senato'dan geçmemesi için yürütülen engellemelere ön ayak oldu.

Vietnam Savaşı konusunda Başkan Nixon'u desteklemekle birlikte Kongre'nin toplumsal kalkınma programlarına ayırdığı kaynakları kullanmayı reddetmesi üzerine aleyhine donda Watergate skandalını soruşturmak için kurulan ve dikeylik komite-nin başkanlığına seçildikten sonra Beyaz Saray'ın yürütmenin avıralıklı olduğuna ilişkin savlarını çürütme konusundaki çabalarıyla bir tur halk kahramanı durumuna geldi.

Yirmi yıllık senatörlük yaşamından sonra 1974'teki Senato seçimlerine katılmayarak doğum yeri olan Morganton'da avukatlığa başladı. 1976'da Eski Kongre Üveleri Üstün Hizmet Ödülü'nü kazandı. 1980'de *The Whole Truth The Watergate Conspiracy* (Butun Gerçek Watergate Tertibi) ve 1983'te *Humor of Country Lawyer* (Taşra Avukatının Mizacı) adlı kitapları yayımlandı.

Ervine, Saint John (Greer) (d. 28 Aralık 1883, Belfast, İrlanda - ö. 24 Ocak 1971, Londra, İngiltere), İngiliz oyun yazarı, romancı ve eleştirmen. İrlanda rönesansı olarak bilinen edebî canlanma dönemine özgü yerel gerçekçilik üslubunda örnekler veren ilk yazarlardandır.

1915'te Abbey Tiyatrosu'nda çalışmaya başlayan Ervine, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Londra'ya yerleşti ve *The Observer* in tiyatro eleştirmeni oldu. Tiyatro üzerine *The Organized Theatre* (1924, Örgütlenmiş Tiyatro) ve *The Theatre in My Time* (1933, Zamanımın Tiyatrosu) adlı kitapları kaleme aldı. Ayrıca Salvation Army'nin(*) kurucusu William Booth ile Oscar Wilde ve George Bernard Shaw'un yaşamoykülerini de yazdı.

En ünlü oyunları Katolik-Protestan sorununu ele alan ve ilk kez 1919'da sahnelenen *Mixed Marriage* (Karışık Evlilik) ile sıradan insanların yaşamlarını işleyen orta sınıf trajedileri *Jane Clegg* (1913) ve *John Ferguson'dur* (1915). Sonraki oyunları arasında Londra'da başarı kazanan *The First Mrs. Fraser* (1928; İlk Bayan Fraser), *Robert's Wife* (1937; Robert'in Karısı) gibi komedilerle devletleştirmelere karşı tepkiry dile getiren *Private Enterprise* (1947, Özel Girişim) sayılabilir.

Başlıca romanları *Francis Place, The Tailor of Charing Cross* (1912; Francis Place, Charing Cross'lu Terzi) ve *Alice and a Family* dir (1915; Alice ve Bir Aile).

Eryavuz, İhsan (d. 1877, İstanbul - ö. 6 Mart 1947, İstanbul), asker ve siyaset adamı. Bahriye vekilliği sırasında Yavuz-Havuz Olayı olarak bilinen yolsuzluğa adı karışmış ve suçlu bulunmuştur.

Harbiye Mektebi'nı bitirdi. Çeşitli askeri görevlerden sonra topçu binbaşılığından emekli oldu. 1920-31 arasında TBMM'de Cebelibereket (Osmaniye) milletvekili olarak görev yaptı. 1922'de Ankara İstiklal Mahkemesi başkanlığında bulundu. 1924'te Türkiye İş Bankası yönetim kurulu üyeliğine getirildi. 1924'te yeni kurulan bahriye vekilliğine atanarak, Fethi Okyar hükümetinde görev aldı. Aynı yıl ünlü Yavuz Zırhlısı'nın onarılması kararlaştırıldı ve onarım işi yeni kurulan Bahriye Vekâleti'nin sorumluluğuna verildi. İhsan Eryavuz'un, geminin onarımıyla daha önce de ilgisi olmuştu. Enver Paşa'nın eniştesi Ömer Nazım Bey ve Ertuğrul (Bilecik)

milletvekili ve İş Bankası yönetim kurulu üyesi Dr. Fikret ile birlikte kurdukları şirket Yavuz Zırhlısı'nın onarımı için hükümete birçok öneri götürmüştü. Eryavuz bahriye vekili olunca, Fransız Penoit şirketiyle Yavuz Zırhlısı'nın onarımı için anlaşmaya vardı. 1925'te istifa eden Fethi Okyar hükümetinin yerine kurulan dördüncü İnönü hükümetinde İhsan Eryavuz yeniden bahriye vekilliğine getirildi. İnönü 1927 seçimlerinden sonra kurduğu hükümette bahriye vekiline yer vermediği gibi, Bahriye Vekâleti'nin kaldırılmasını öngören bir yasa tasarısını da TBMM'ye sundu. Bir süre sonra, Eryavuz'un, vekilliği sırasında hükümete danışmaksızın Fransız şirketine ayrıcalıklar tanıdığına ilişkin savlar üzerine, İsmet İnönü 18 Aralık 1927'de bir önergeyle Eryavuz'la ilgili meclis soruşturması açılmasını ve Yüce Divan'a verilmesini istedi. Meclis soruşturmasının ardından Eryavuz ve Dr. Fikret, Yüce Divan'a verildi; her ikisinin de dokunulmazlığı kaldırıldı. Sorgulama sonunda Dr. Fikret komisyon aldığını açıkladı. Eryavuz, görevini kötüye kullanmaktan ve rüşvet almaya teşebbüs suçlarından 2 yıl ağır hapse ve 2 yıl memuriyetten yasaklanma cezalarına çarptırıldı (21 Nisan 1928), TBMM üyeliği de düştü.

Eryops, soyu tükenmiş ilkel amfibyum cinsi. Fosillerine Kuzey Amerika'daki Permian Dönem (y. 280-225 milyon yıl önce) kayalarından rastlanan bu iri hayvanların uzunluğu 2 m'den fazlaydı. Kalın ve üstü pürüklü kemiklerden oluşan kafatasları büyük, göz çukurları geniş ve yukarıya doğruydular; çene kemiklerinin kenarlarında ve damaklarda iri ve sivri dişleri vardı. Omurganın ve bacak kemiklerinin güçlü ve iyi gelişmiş olması, bu hayvanların karada yürümeye uyarlanmış olduğunu gösterir. Bacakları kısa ama çok kalın, omuz ve kalça kemikleri iriydi. Derinin üstündeki kemiksi yumruların düşmanlara karşı koruyucu bir

Eryops iskeleti
British Museum (Natural History), fotoğraflı imitör

zırh oluşturduğu ve daha çok balıkla beslenen bu hayvanların ara sıra kara omurgalılarını da avladıkları sanılmaktadır.

Erysipelothrix, insanda ve hayvanda hastalık yapıcı türleri içeren grampozitif bakteri cinsi. Yeryüzünde en çok görülen türü, suda, toprakta ya da çürüntülerin arasında yaşayan ve pek çok bulaşıcı hastalığın etkeni olan *Erysipelothrix indiosia*'dır. Bu bakteriden ileri gelen başlıca hastalıklar domuz yılanlığı, kuzu ve buzağılarda görülen irinsiz artrit, koyunlardaki bulaşıcı topallık, kümes hayvanlarındaki kan zehirlenmesi ve insanda görülen erizipeloyittir (Rosenbach hastalığı). Bilinen antiseptiklerin çoğuna dirençli olan bu bakterilerin çoğaltılması, sud kostik ve hipolorit ile denetim altına alınabilir. Antibiyotikler, özellikle penisilin, *Erysipelothrix* enfeksiyonlarının

çiftlik ve kümes hayvanları arasında salgına dönüşmeden önlenmesinde büyük yarar sağlar.

Veterinerler, çiftçiler, hayvan bakıcıları, kasaplar, balıkçılar gibi hayvanlarla ilgili meslek adamlarında görülen ve *E. indiosia*'nın derideki yaralardan bulaşması sonucunda yılançığa benzer iri kızamıklık yapan erizipeloyit de antibiyotiklere olumlu yanıt verir.

Erythrai, İzmir'in Çeşme ilçesine bağlı İldın köyünde antik yerleşme. 1965'ten sonra yürütülen kazılar sonucunda yöredeki ilk yerleşmenin İÖ 3000'lere tarihlendiği anlaşılmıştır. Antik yazarlara göre Girit'ten gelen Erythros yönetimindeki kolonicilerin

Erythrai'den genel görünüm, Çeşme, İzmir
Şems Güner

kurduğu kent, İÖ 8. yüzyılda İon kentleri arasında yer aldı ve 12 İon kentinin oluşturduğu, Panionion olarak anılan siyasal ve dinsel birliğe katıldı. İÖ 560'ta Lidya, İÖ 545'te Pers egemenliği altına girdi. İÖ 494'te Lade Çarpışması'nın ardından Delos Birliği'ne üye oldu. İÖ 453'te vergi vermeyi

döneminde bir köye dönüştü. 1366'da Türk egemenliğine girdikten sonra da Erythre, Rhytra, Lythri gibi değişik adlar alan yerleşme, 16. yüzyıldan sonra İlderren ve İldın adlarıyla anılmaya başladı.

Surlarla çevrili geniş bir alana yayılan kentin toprak üstü kalıntıları çok azdır. İÖ 4. yüzyıla tarihlenen surları ve tiyatrosu kısmen ayakta kalmıştır. Akropolisin kuzeyinde yer alan tiyatronun *skene*'si moloz yığını altındadır, ama trakit bloklardan yapılmış oturma sıraları kısmen sağlam kalmıştır.

Antik kaynaklardan varlığı bilinen Athena Tapınağı'nı bulmak için yapılan kazılarda hiçbir yapı ögesine rastlanmamasına karşılık, altın, fildişi, tunç ve fayanstan Arkai

döneme ait birçok küçük buluntuyla, usta işçilikleriyle dikkati çeken vazo parçaları, heykel ve heykelticikler ele geçmiştir. Antik kaynaklar akropolisin batı eteğinde, bugünkü köy evleri ile akropolis arasındaki düzlükte yer alan agoradan başka bir *gymnasion*'la *herakleion*'dan söz eder. Denizin içinde nıhtı ve mendirek kalıntıları göze çarpmaktadır.

Erythronium, zambakgiller (*Liliaceae*) familyasından, yaklaşık 20 türü içeren cins. Avrupa'dan dünyaya dağılan *E. dens-canis* dışındaki bütün türlerin anayurdu Kuzey Amerika'dır. Bu bitkilerin, tabandan çıkan ve üstleri beyaz ya da kahverengi lekelerle kaplı olan iki yaprağı vardır. Genellikle tek olarak bulunan ya da küçük kümeler oluşturan eğik boyunu çiçekleri beyaz, sarı ya da mor renktedir. Bu cinsin birçok türü kaya bahçelerinde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Erzberger, Matthias (d. 20 Eylül 1875, Bittenhausen, Württemberg - ö. 26 Ağustos 1921, Kara Ormanlar, Baden, Almanya), Almanya'da, Katolik Merkez Partisi sol kanadının önderi. I. Dünya Savaşı sonunda, Almanya adına ateşkes imzalamıştır.

Bir zanaatçının oğlu olan Erzberger bir süre öğretmenlik yaptı. Daha sonra Merkez Partisi'nin yayın organı *Deutsches Volksblatt*'ta gazeteciliğe başladı. Württemberg'deki parti örgütü içinde kısa sürede yükseldi. 1903'te *Reichstag*'a (Parlamento) seçildi ve zamanla partinin sol kanat önderi olarak kendini kabul ettirdi. Erzberger'in, Almanya'nın Afrika'daki sömürgelerinin içinde bulunduğu koşullar nedeniyle Bülow hükümetini sert bir dille kınaması, *Reichstag*'ın Aralık 1906'da dağılmasına yol açtı. I. Dünya Savaşı sırasında önceleri Almanya'nın yaygın ilhaklarda bulunmasını destekledi. Ama *Reichstag*'ın, hiçbir toprak

reddederek birlikten çekildiyse de, yeni bir yönetimin oluşturulmasıyla birliğe döndü. Ama Peloponnesos Savaşı'nın sonlarına doğru (İÖ 412) Khios (Sakız) Adası ve Klazomenai ile birlikte yeniden ayaklandı. İÖ 4. yüzyılda Perslerle kurduğu iyi ilişkiler bozulunca bağımsızlığını yitirdi.

İÖ 334'te İskender tarafından geri alınarak Lidya satrapı Kleistas'ın yönetimine verildi. İskender'in ölümünden sonra, bağımsızlığını kazandı. İÖ 280'e değin birçok kez el değiştirdi, İÖ 133'te Pergamon (Bergama) Krallığı'nın Roma'ya bağlanması üzerine Roma İmparatorluğu içinde özgür bir kent statüsü kazandı. Bu dönemde şarabı, keçileri, kerestesi ve değirmen taşlarının yanı sıra, kadın kâhinleri Herophile ve Athenais ile de ün kazandı. İÖ 1. yüzyılda depremler, savaşlar ve Romalı komutanların yağmaları yüzünden büyük yıkıma uğradı. Bizans

talebi öne sürülmeksizin barış görüşmelerine gidilmesi yolundaki 19 Temmuz 1917 tarihli kararında önemli etkisi oldu. Şansölye Theobald von Bethmann Hollweg'in

Erzberger
ABC Ajansı

istifasına yol açan olaylarda da payı vardı. Erzberger, Hollweg'in yerine Bülow'un geçmesinden yanaydı. Yeni Reichstag'taki çoğunluğu (Merkez, Sosyal Demokrat, İlerici partiler) önderi olarak demokratik anayasal reformlar yapmayı amaçlıyordu. 1918 Brest-Litovsk Antlaşması'nı onaylamakla birlikte, Doğu Avrupa halklarına kendi kaderini tayin hakkı tanınmasını istedi. Savaş sırasında bile, *Der Völkerbund* (1918; Milletler Cemiyeti) adlı kitabında, bir Milletler Cemiyeti kurulması düşüncesini desteklemişti. Fransa'da Compiègne'de toplanan Ateşkes Komisyonu'na, Alman delegasyonunun başkanı olarak katıldı. 11 Kasım 1918'de ateşkes imzalandı.

Erzberger, Almanya'nın ilk cumhuriyet hükümetini kuran Şansölye Philipp Scheidemann'ın hükümetinde görev aldı ve Versailles Antlaşması'nın (1919) kabul edilmesi için baskı yaptı. Haziran 1919'dan Mart 1920'ye değin Şansölye Gustav Bauer'in yardımcılığını ve maliye bakanlığını yürüttü. Mali reformları hem eski mülk sahibi sınıflarca, hem de bu reformları merkezileştirmeye doğru atılan adımlar olarak gören federalistlerce tepkiyle karşılandı.

Cumhuriyetçi-demokratik sistemin savunucusu olarak Erzberger, aşırı sağın yürüttüğü bir iftira kampanyasının hedefi oldu. Mart 1920'de, onu siyasi konumunu kullanarak rüşvet almakla suçlayan Karl Helfferich'e karşı açtığı davayı kazandıysa da önemsiz bir tazminat aldı ve bakanlıktan istifa etti. Merkez Partisi bu saldırılar sırasında Erzberger'i yeterince desteklemedi. Erzberger istifa ettikten sonra da partiden ilgi görmedi. Kara Ormanlar'da tatil deyken milliyetçi bir örgütün üyelerince vurularak öldürüldü.

Erzen, Afif (d. 24 Ekim 1913, Arapkir, Malatya), Van bölgesinde yaptığı Urartu araştırmalarıyla tanınan arkeolog.

Ortaöğrenimini Elazığ ve Sivas'ta tamamladıktan sonra 1933'te Milli Eğitim Bakanlığı'nın yurtdışı sınavlarını kazandı ve burslu öğrenci olarak Almanya'ya gitti. 1934-40

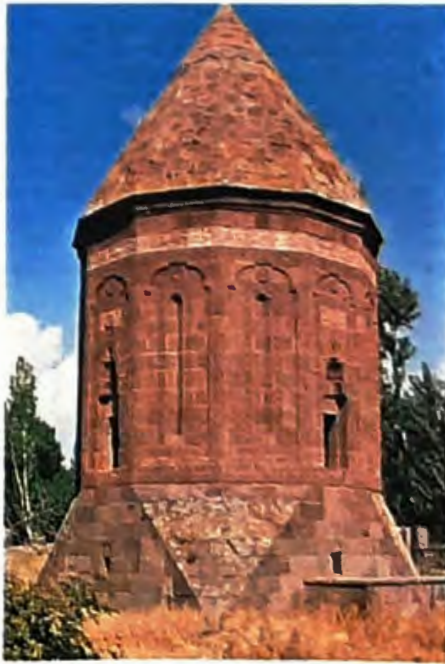
Erzen
Afif Erzen'in ziyareti

arasında Berlin, Jena ve Leipzig üniversitelerinde eskiçağ tarihi ve klasik arkeoloji öğrenimi gördü. 1940'ta Leipzig Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. Türkiye'ye dönünce İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Kürsüsü'nde asistan olarak göreve başladı. 1944'te doçent, 1955'te profesör oldu. 1956'dan emekli olduğu 1983'e değin Eskiçağ Kürsüsü başkanlığı görevini sürdürdü. 1966-70 arasında iki dönem İÜ Edebiyat Fakültesi dekanlığı yaptı. Almanya'nın çeşitli üniversitelerinde konuk öğretim üyesi olarak konferanslar verdi.

1953'ten sonra Sinop, Manyas Gölü yakınındaki Ergili-Daskyleion, Side ve Perge kazılarına katıldı. 1959'dan başlayarak Van bölgesinde Toprakkale (Rusa), Van Kalesi (Tuşpa) ve Çavuştepe (Sardurihinili) gibi önemli Urartu merkezlerinde kazılar yaptı; bu uygarlığa ait çok önemli bulgular elde etti. 1967'de Van'da kurulan Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırmaları Merkezi'nin ve 1969'da Edirne'de açılan Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Merkezi'nin kurulmasına öncülük ettiği gibi, 1983'e değin her iki merkezin müdürlüğünü de üstlendi.

Erzen 1971'de Edirne'nin Enez (Ainos) ilçesindeki Enez Kalesi'nde araştırmalara başladı ve günümüze değin çeşitli aralıklarla sürdürülen kazılarla bu önemli yerleşim yerinin tarihinin 10. y. 3. binyıla değin gittiğini saptadı. Erzen'in kazı raporlarının ve çeşitli bilimsel dergilerde yayımlanmış 60'ın üzerindeki makalesinin en önemlileri "Giyimli Bronz Definesi ve Giyimli Kazısı" (*Belleten*, 1974) ve "İlkçağ Tarihinde Kıbrıs" (*Belleten*, 1976). Ayrıca *Tarsus Kılavuzu* (1943), *İlkçağda Ankara* (1946), *Çavuştepe I* (1978), *Eastern Anatolia and Urartians* (1979), *Doğu Anadolu ve Urartular*, 1984) ve *Eski Çağ Tarihi Hakkında Dört Konferans* (1984) gibi yapıtları vardır.

Erzen Hatun Kümbeti, Bitlis'in Ahlat ilçesinde, Merkez mahallesinde, Karakoyunlu dönemi mezar yapısı. Yazıtından 1396-97'de Kasım İbn Sinan Ali tarafından

Erzen Hatun Kümbeti, Ahlat, Bitlis
Erzen Ali

yapıldığı anlaşılmaktadır. Köşeleri üçgen pahlı bir oturtmalık üstünde yükselir. Gövdesi 12 yüzlüdür. Her yüz sağır bir Bursa kemeriyle hareketlendirilmiştir. Kemerlerin içinde kuzeye bakan yüzde bir kapı; doğu, batı ve güneye bakan yüzlerde birer pencere, öbür altı yüzde de birer üçgen niş vardır.

Kapının ve pencerelerin üstünde mukarnas sıraları yer alır; üçgen nişlerin üst uçları ise trompa benzeyen, dilimli birer ögeyle son bulur. Gerek kapıyla pencereler, gerekse üçgen nişler, zencirek ve yıldız geçme örgeli bordürlerle çevrilidir. Bursa kemerlerinden sonra üst üste birkaç yatay silme bütün gövdeyi dolandır. Bunlardan alttan ikincisi beyaz mermerdendir ve üstünde nesih yazıyla Ayetü'l-Kursi yer alır. İçten kubbeli olan taş çatı örtüsü, dıştan 12 yüzlü piramit biçimindedir; yüksekliğinin yaklaşık üçte ikisi hızasında yer alan kabartma dilimlerden sonra koniye dönüşür. Çatıdaki her bir taşın üstüne ayrı desende bir madalyon işlenmiştir. Kümbetin kapısına iki kollu bir merdivenle ulaşılır. Gövdenin içi daire planlı ve son derece yalındır. Cenazelik katına doğu cephesindeki bir merdivenle inilir. Kare planlı bu mekân üç mazzal penceresinden ışık almaktadır.

Erzgebirge (Almanca "Cevher Dağları"). Çekçe Krušné hory. Almanya-Çek Cumhuriyeti sınırının büyük bölümünü oluşturan 160 km uzunluğundaki dağ sırası. Ortalama genişliği 40 km'dir. Dağların güneydoğudaki Bohemya'ya bakan yamaçları oldukça diktir; yarıların yüksekliği yer yer 600-750 m'ye ulaşır. Kuzeybatıya bakan diğer yamaçları daha yumuşak eğimlidir. Erzgebirge'nin en yüksek tepeleri, Çek Cumhuriyeti'ndeki Klinovec (1.244 m) ve Almanya'daki Fichtel Dağıdır (1.214 m), bunlar dizinin orta kesiminde yer alır. Loučná (956 m) kuzeydoğu ucunda ve Špičák (1.115 m) güneybatı ucunda bulunur. Dağlar maden cevheri bakımından zengindir. Küçük zanaatçı grupları kuşaklar boyunca buradan çıkarılan altın, gümüş, kurşun, bakır, tungsten ve peklend gibi madenleri işlediler. Ortaçağda cevher yatakları kuzeybatıda yaşayan çok sayıda Alman madencisini buraya çekti. Almanlar bölgeye ulusal özelliklerini ve geleneklerini yaydılar; yörenin başlangıçta madencilige dayanan ekonomik etkinliklerine ormancılık, mobilyacılık, dokumacılık ve bir ölçüde de çiftçilik gibi yeni işkollar eklediler. Ağırıklı yerleşim biçimi her iki yamaça da görülen küçük kasabalardı. II. Dünya Savaşı ertesinde Almanlar buradan uzaklaştırıldı, daha önce hemen bütünüyle Almanlardan oluşan nüfusun yerini Çekler aldı. Dağların Almanya'da bulunan batı uzantıları gibi bazı bölgeler büyük nüfus kayıplarına uğradı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Jáchymov (Çek Cumhuriyeti) ve Aue'deki (Almanya) uranyum yatakları işletilmeye başlandı. Çek Cumhuriyeti'nde, Bilina Irmağı vadisinde yer alan Chomutov ile Most çevresinden çok miktarda linyit çıkartılmaktadır.

Erzgebirge üzerindeki karayolu ağı oldukça gelişmiştir. Ayrıca demiryolu ulaşımı da vardır. Ama dolambaçlı ve çoğu kez çıkmaz yollarla biten dik uçurumlu Bohemya yamaçları ulaşım elverişli değildir. Çok sayıda maden suyu kaynağının ve kış spor alanlarının turizmin gelişmesine büyük katkısı olmuştur.

Erzin, Akdeniz Bölgesi'nde, Hatay iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Eskiden Dört Yol'a bağlı bir bucak olan Yeşilkent, 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasayla adı Erzin biçiminde değiştirilerek ilçe yapılmıştır.

Erzin Belediyesi 1928'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 29.160; kent, 22.477.

Erzin İçme ve Ilıcısı, Akdeniz Bölgesi'nde, Hatay'ın Erzin ilçesinde madensuyu

kaynakları. Başlamış köyü yakınlarında iki ayrı geçmeden akan Erzın İçmesi, çok az tuzlu ve hafif acı olan bikarbonatlı ve karbon dioksitli bir sudur. Debisi 0.2 lt/sn ve sıcaklığı 24°C'dir. İçimi kolay olan madensuyunun karaciğer, safrakesesi, mide, bağırsak ve pankreas üzerinde olumlu etkileri olduğuna inanılır. İçmeye 4.5 km kadar uzaklıkta yer alan Erzın Ilıcası'nın suyu içmeyle benzer niteliktedir. Demir ve bromür içerir. Debisi 0.5 lt/sn, sıcaklığı ise 30°C'dir. Bu kaynak berrak içme olarak, berrak tanyo olarak kullanılır. Erzın İçme ve Ilıcası'nda çeşitli konaklama ve hizmet tesisleri vardır.

Erzincan, topraklarının küçük bir bölümü Karadeniz Bölgesi, daha büyük bölümü Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan il ve il merkezi kent. Yüzölçümü 11.903 km² olan Erzincan ili kuzeyde Giresun ve Gümüşhane, kuzeydoğuda Bayburt, doğuda Erzurum, güneydoğuda Bingöl, güneyde Tunceli, güneybatıda Elazığ ve Malatya, batı ve kuzeybatıda da Sivas illeriyle çevrilidir.

Doğal yapı. İlin yüzey şekillerini dağlar ve platolar belirler. İl alanının yaklaşık üçte ikisini kaplayan dağlar, genellikle doğu-batı doğrultusunda uzanır. Bunlar oluşum bakımından genç olmakla birlikte, seyrek bitki örtüsü ve erozyon nedeniyle aşınmış olduklarından yaşlı bir görünüm taşırlar. İlin en yüksek noktası Erzincan kentinin kuzeydoğusunda Keleş Tepesidir (3.549 m). Akarsularla parçalanmış dağ sıraları arasında ovalar ve dalgalı platolar bulunur. İlin en önemli düzlüğü olan Erzincan Ovası, Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeyindeki tektonik kökenli çöküntü alanı dizisinin bantdaki ilk ovasıdır. Doğuda Sansa Boğazıyla Tercan Ovasına bağlanır. Munzur Dağlarının yüksek kesimlerinde geniş yaylalar yer alır.

İl topraklarının Refahiye dışındaki kesimin sularını Karasu Irmağı(*) toplar. Kuzeybatı kesimindeki Refahiye yöresinin suları ise Çukurdere'nin katıldığı Kelkit Irmağı(*) aracılığıyla Karadeniz'e gider. Öteki akarsular genellikle ilkbaharda taşıp yazın kuruyan, sel nitelikli küçük çay ve derelerdir. Karasu'nun kollarından olan Tuzla Suyu üzerinde, sulama ve enerji üretme amaçlı Tercan Barajı kurulmuştur.

Ekonomi. Erzincan, Türkiye'nin ekonomik bakımdan yeterli ölçüde gelişmemiş illerinden biridir. Maden ve su kaynakları

nun yeterince değerlendirilememesi, ticari tarım ürünlerinin sınırlılığı ve pazar ilişkilerinin kısıtlı yapısı sosyoekonomik gelişmenin önündeki başlıca engellerdir. Bu arada binlerce insanın ölümüne ve çok sayıda yerleşmenin tümüyle yıkılmasına neden olan 1939'daki deprem, ekonomiyi bir süre durma noktasına getirmiş ve yoğun dış göçlere yol açmıştır. 1992 Erzincan depre-

Erzincan'dan bir görünüm
Anadolu Yayınları Arşivi

minde daha küçük çapta da olsa benzer sonuçlar görülmüştür.

İldeki temel ekonomik etkinlik tarımdır. Ovalık ve alçak kesimlerde bitkisel, yüksek ve engebeli yörelerde ise hayvansal üretim önem kazanır. En çok yetiştirilen tarla ürünleri şeker pancarı, buğday, arpa, patates, domates, soğan, elma ve yem bitkileridir. Sebzeçilik ve meyvecilik, sulamanın yapılabildiği Erzincan Ovasında yoğunlaşmıştır. Dutluklar ilde geniş yer tutar. Çekirdeksiz dut adıyla anılan küçük dutlardan pekmez ve pestil yapılır. İliç, Kemaliye ve Kemah yöresinde toplanıp kurutulmuş dutlar büyük kentlere satılır. Yüksek kesimlerde ek gelir sağlamak amacıyla yapılan hayvancılık küçük çaplıdır. Koyun ve kıl keçisi gibi küçükbaş hayvanlar geleneksel meracılık yöntemiyle yetiştirilir. Sığır besiciliği ise sulanabilen ovalık alanlarda ve yerleşme yerleri çevresinde yaygındır. Merkez ilçedeki et kombinasi, şeker ve süt fabrikaları sığır besiciliğinin gelişmesini sağlamıştır. İlin tulumpeyniri ve balı ünlüdür.

1950'lerde başlayan kamu yatırımlarına ve Erzincan'ın 1968'de kalkınmada birinci derecede öncelikli iller kapsamına alınmasına karşın, temelde tarım ürünlerine dayanan

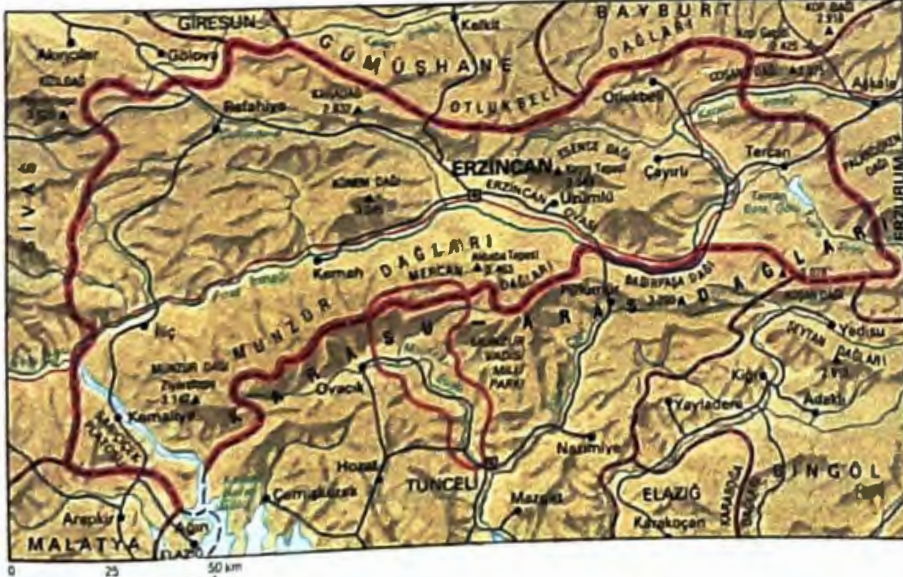
imalat sanayisi gelişmemiştir. İldeki başlıca sanayi kuruluşları Erzincan kentinde bulunan Sümerbank'a ait pamuklu sanayi fabrikası, Erzincan Şeker Fabrikası ve bu fabrikaya bağlı makine fabrikası, Et ve Balık Kurumu'na ait et kombinasi ve soğuk hava deposu, Süt Endüstrisi Kurumu'nun süt ürünleri işletmesi ve Sümerbank Tercan Ayakkabı Fabrikası'dır. Özel kesim işyerle-

ri daha çok küçük sanayiye yönelik üretim yapar. turistik amaçlı bakır eşya, alüminyum ve plastik ev eşyaları, orman ürünleri, dokuma ve gıda dallarında çalışan çok sayıda küçük işyeri vardır. Geleneksel bah ve kilim dokumacılığı da varlığını sürdürmektedir.

İlin çeşitli yörelerinde bulunan zengin maden kaynaklarının pek azı işletilmektedir. İliç ve Kemaliye'de demir, Tercan'da manganez ve krom, İliç'te asbest, Çayırılı ve Refahiye'de magnezit, Kemaliye ve Refahiye'de linyit, Erzincan-Mollaköy'de perlit yatakları bulunmaktadır. Ayrıca büyük bölümünde mevsimlik üretim yapılan pamuk tuzları, Erzincan kenti yakınlarındaki Ekşişu ve Böğert'te de kaplıca ve madensuyu kaynakları vardır.

Tarih. Erzincan kentinin 20 km doğusundaki Altın-tepe'de(*) ve Küçük-tepe Höyüğü'nde yapılan araştırma kazılarında ele geçirilen buluntular yörede İlk Tunç Çağına (İÖ 3500-2000) tarihlenen yerleşmeler olduğunu ortaya koymuştur. Altın-tepe'deki İlk Tunç Çağı yerleşmesinin üstünde bir Urartu yerleşmesi vardır. Urartu kültürünün önemli merkezlerinden biri olan bu yerleşmede kale, saray ve tapınak kalıntılarına rastlanmıştır. İÖ 10. yüzyıldan sonra Urartuların yaşadığı yöre, İÖ 6. yüzyılda Med ve Pers, daha sonra da Makedonya ve Seleukos yönetimine girdi. İÖ 2. ve 1. yüzyıllarda Roma, Pontus ve Part yönetimleri arasındaki çekişmelere sahne oldu; İS 55'te Roma'ya bağlandı. İS 3. yüzyılda Sasanilerin denetimine girdi. 11. yüzyılda yöreye Mengücekler egemen oldu. Bunu İlhanlı ve Eretna Beyliği yönetimleri izledi. 14. yüzyıl sonunda yöreyi ele geçiren Mutahharcılar. Osmanlı ve Timur baskısına karşın bağımsız yönetimini sürdürdü. Bir süre Akkoyunlu yönetiminde kalan yöre, 1473 Otlukbeli Savaşı'ndan sonra II. Mehmed (Fatih) tarafından Osmanlı topraklarına katıldı. 16. yüzyılın başında bir süre Safevilerin yönetimine girdiyse de, 1514'te yeniden Osmanlıların eline geçti. 19. yüzyıl sonlarında Erzurum vilayetine bağlı bir sancak olan Erzincan, 1. Dünya Savaşı sırasında Rusların, onların çekilmesinden sonra da Ermenilerin işgalı altında kaldı (1916-18).

Kentin yapısı. Kuruluşuna ilişkin kesin bilgiler bulunmayan kentin bilinen en eski adı, Asur kaynaklarında geçen Zuhma'dır

Erzincan ili
Ana Yayıncılık Arşivi

(Suhma). Burada kurulmuş olan Enza kentinin Selçuklular tarafından Arzingan ya da Erzincan olarak anıldığı ve zamanla Erzincan adının yerleştiği kabul edilmektedir. Erzincan kenti Karasu Irmağı kenarında, önemli kara ve demir yollarının üzerinde yer alır. Türkiye'nin en etkin tektonik alanlarından birinde bulunduğundan, en önemlileri 1047, 1457, 1583, 1666, 1784, 1888 ve 1930'da gerçekleşen çeşitli depremlerle birçok kez yıkılmıştır. 26-27 Aralık 1939 gecesindeki depremde yalnızca kentte 9 binden çok insan yaşamını yitirmiş, 6 bini aşkın bina tümüyle yıkılmıştır. Depremden önce demiryolunun güneyinde bulunan, deniz düzeyinden 1.165 m yükseklikteki kentin terk edilmesi üzerine demiryolunun kuzeyinde kurulan geçici yerleşme, 1950'lerde bugünkü yerine taşınmıştır. 1963'ten sonra gelişerek Erzincan Ovasının kuzey kenarına dayanan ve deniz düzeyinden yüksekliği 1.200-1.250 m arasında değişen bugünkü kentin kuzeyinde askeri alanlar bulunmaktadır. 13 Mart 1992'de oluşan ve şiddeti Richter ölçeğine göre 6,8 olan depremde gene yıkıma uğrayan kentte 486 kişi yaşamını yitirdi, 2.800 kişi yaralandı.

Kentte bir devlet ve bir SSK hastanesinin yanı sıra özel sektöre ve orduya ait iki hastane daha vardır. Erzincan'daki yüksek öğretim kurumları Atatürk Üniversitesi'ne bağlı Erzincan Hukuk Fakültesi, Erzincan Eğitim Yüksekokulu, Erzincan Meslek Yüksekokulu'dur.

Tarihsel yapılar. Yeni kentte tarihsel yapı yoktur. Deprem nedeniyle tarihsel dokusu büyük zarar görmüş olan eski kentteki 13. yüzyıl yapısı olduğu sanılan ve üst bölümü yıkılmış olan kümbet, Akkoyunlulardan ve Karakoyunlulardan kalma köç biçimli mezar anıtları, 1471 tarihli Bey Hamamı'yla 1548 tarihli Çadırcı Hamamı'dır. Erzincan Kalesi ise yıkıntı durumundadır. İlçelerdeki önemli tarihsel yapılar Kemah'taki Melik Gazi Kümbeti(*) ve Tercan'daki Mama Hatun Kümbeti'dir(*).

Erzincan Belediyesi Cumhuriyet'ten önce kurulmuştur. Nüfus (1990) il, 299.251; kent, 91.772.

Erzincan depremi, 26-27 Aralık 1939'da Erzincan'da oluşan çok şiddetli yer sarsıntısı. Şiddeti Richter ölçeğine göre 8 olan deprem sonucunda toplam 32.962 kişi ölmüş, yaklaşık 100 bin kişi yaralanmış ve 116.720 bina yıkılmıştır. Dünyanın büyük depremleri arasında sayılan bu deprem Türkiye'nin en ciddi deprem felaketlerinden biridir.

Konumu 39°80' kuzey enlemi ve 39°51' doğu boylamı, odak derinliği 20 km olan depremin etkilediği alan doğuda Erzincan Ovasından batıda Kelkit Vadisine kadar uzanır. Hasara uğramış bölgelerin uzunluğu 400 km (Erzincan'ın doğusundan Amasya'ya kadar), genişliği ise (güneyde Sivas'tan kuzeyde Karadeniz'e kadar) 200 km'dir. Bu depremde Erzincan'dan Kelkit Vadisini izleyerek Niksar'a kadar uzanan yaklaşık 350 km'lik bir kırık sistemi oluşmuştur. Kırklar boyunca 1 m'lik düşey (atım) ve 4 m'lik yatay hareketler görülmüştür.

Bu geniş alanı sarsmış olan 35 deprem merkezi yaklaşık doğu-batı doğrultusunda dizilmiş başlıca dört sarsıntı çizgisi üzerinde etkinlik göstermiştir. Bunlar, Yukarı Yeşilirmak çizgisi, Kelkit-Deliçay çizgisi, Yaylalar ve Orta Yeşilirmak çizgisi ve kıyı çizgisidir. Bu çizgilerin hepsi de kırıklara karşılık gelmektedir. Kelkit Irmağı kırığı, Reşadiye'de doğu-güneydoğu ve batı-kuzeybatı doğrultusunda alçalmış ve yükselmiş, böylece iki blok arasında 380 cm'lik bir düzey farkı doğmuştur. Deprem sırasında kıyı çizgisi Çarşamba ilçesinin kuzeyi ile Giresun arasında 15-100 m kadar geri çekil-

miş ve Fatsa'da da bir deprem dalgası oluşmuştur.

Türkiye'nin birinci derece deprem bölgesinde bulunan, Kuzey Anadolu deprem kuşağının çok etkin bir bölümü olan Erzincan Ovası içindedir. Tarihi belgelere göre Erzincan son bin yılda 11 kez tümüyle yıkıma uğramıştır.

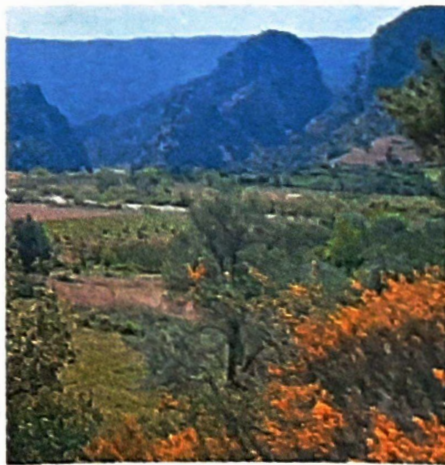
Yerleşmenin bulunduğu zemin, akarsu çökellerinden oluşmuştur. Bu malzeme kentin yukarı kesimlerinde konglomeralanmıştır. Orta bölümlerde birbirini izleyen çakıl ve kum katmanlarına rastlanır. Bu katmanlar oldukça yerleşmiş ve sıkı yapılıdır. 1939 depreminden sonra yerleşim alanı dışında bırakılmış olan eski şehrin zeminini, kalın bir tarihi enkaz örtüsüyle kaplı yerleşmemiş akarsu birikintilerinden oluşmuştur.

Erzincan'da 13 Mart 1992'de oluşan ve şiddeti Richter ölçeğine göre 6,8 olan depremin konumu 39° 70' kuzey enlemi ve 39° 57' doğu boylamı, odak derinliği ise 28 kilometreydi. Depremde 486 kişi ölmüş, 2.800 kişi yaralanmıştır. Erzincan'da hasar gören bina sayısı ise 28.000 dolayındadır.

Erzincan Ovası, Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzey kesiminde elips biçimli ova. Yüksekliği 1.200-1.250 m arasında değişir. Kuzeyde Esence (Keşiş) Dağı, kuzeybatıda Çimen Dağı, güneyde ise boydan boya Munzur Dağlarıyla çevrilidir. Uzunluğu 50 km, genişliği 17-18 km'dir; yaklaşık 550 km²'lik bir alanı kaplar. Fırat Irmağının iki önemli kolundan Karasu ovaya doğudaki Sansa Boğazından girer ve batıdaki Kemah Boğazından çıkar.

Neojen Bölüm (y. 26-2,5 milyon yıl önce) sonlarındaki bazı tektonik hareketler sonucunda Esence Dağı ile Munzur Dağları yükselirken Erzincan Ovası çökmüş ve böylece aradaki yükselti farkı 2.000 m'yi aşmıştır. Bu nedenle Erzincan Ovası graben, Esence ve Munzur dağları ise horst özelliği gösterir. Ovanın kenarlarındaki kırık hatları da bu oluşumu yansıtır. Kuvaterner (Dördüncü) Dönemde (y. 2,5 milyon yıl öncesinden günümüze) görülen şiddetli yer hareketlerinin günümüzde de sürmesi, ovanın tektonik gelişiminin henüz tamamlanmadığını gösterir.

Erzincan Ovasında oldukça yeni olan jeomorfolojik şekillerden biri de, kuzeydoğusundaki küçük yanardağ konileridir. Andezitlerden oluşan ve sayıları 10'u bulan bu

Erzincan Ovası
Şemsi Güner

irili ufaklı koniler bir kırık çizgisi boyunca sıralanır. Üzümlü (eskiden Cimin) çevresinde bulunan bu konilerin en yükseği ova tabanından 250 m kadar yüksekliktedir; ötekilerin ova tabanından yüksekliği ise 80-100 m arasında değişir. Kırık çizgisi üzerinde kaplıca ve madensuyu kaynakları da bulunur.

Erzincan Ovasında aluvyon örtüsü çok kalın olduğundan yeraltı suları derinlerde dir. Bu durum tarıma elverişli olan ovada bitkisel üretimi olumsuz yönde etkiler. Toprak nemli kolay sağlanmadığından, tahıl tarlalarının sulanması gerekir. Ovanın ortası tahıl ve şeker pancarı ekimine ayrılmış, çevresindeki dağ etekleri ise meyve bahçeleriyle kuşatılmıştır. Ova kenarındaki yepil şeritte bulunan köyler yazlık yerleşme yerlerini görür.

Erzurum, topraklarının bir bölümü Karadeniz Bölgesi, daha büyük bölümü Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan il ve il merkezi kent. Yüzölçümü 25 066 km² olan Erzurum ili kuzeyde Rize ve Artvin, kuzeydoğuda Ardahan, doğuda Kars ve Ağrı, güneyde Muş ve Bingöl, batıda Erzincan ve Bayburt illeriyle çevrilidir.

Doğal yapı. Türkiye'nin yüksek ve engebeli bir kesiminde yer alan Erzurum topraklarının büyük bölümünün yüksekliği 2 000 m'nin üzerindedir. Egemen yüzey şekillerini genellikle doğu-batı doğrultulu dağlarla bu dağlar arasında uzanan çöküntü alanları oluşturur. İlin doğal sınırlarını kuzeyde Doğu Karadeniz Sıradağlarının(*) kıvrı dağlarından Rize Dağları, güneyde ise Bingöl Dağları çizer. Bu yüksek dağlar arasında kuzeyden güneye doğru birbirine koşut dağ dizileri yer alır. Doğu Karadeniz Sıradağlarının iç sınırlarını oluşturan Çoruh-Kelkit Dağlarına(*) bağlı Mescit Dağının(*) güneyinde Karasu-Aras Dağları(*) uzanır. İlin en yüksek noktası Mescit Dağının 3.239 m'ye erişen doruğudur. Öteki önemli yükseklikler kuzeyde Artvin sınırındaki Deve Dağı (3.202 m), Dumlulu Dağı (3.169 m) ve Palandöken Dağıdır (3.176 m). Karasu-Aras Dağlarının doğu kesimindeki uzantısı sayılan Palandöken Dağı, Çoruh ile Karasu ve Aras havzalarının su bölümü çizgisini de oluşturur. İlin doğu kenarındaki yüksek düzlükler ise Erzurum-Kars Platosu(*) adıyla anılır. Bu yüksek dağ ve plato alanları arasında dağların uzanışına koşut olarak iki önemli çöküntü alanı yer alır. Rize Dağları ile Mescit Dağı arasında uzanan Çoruh-Kelkit Vadisi Olugu(*) ilin kuzey kesiminden geçer. Erzincan-Tercan-Erzurum-Pasinler-Iğdır çöküntü alanı dizisi içindeki Erzurum ve Pasinler ovaları ilin orta kesimini kaplar.

İl topraklarının önemli bir kesiminin sularını Çoruh, Karasu ve Aras ırmaklarıyla, bunların kolları toplar. İlin güneyindeki Hınıs yöresinin suları ise Murat Irmağına(*) katılır. Erzurum'dan çıkan sular üç ayrı havzaya yönelerek Karadeniz'e, Hazar Denizine ve Basra Körfezine akar. Mescit Dağının güney yamaçlarından doğan ve batıya doğru akan Çoruh Irmağının en önemli kolu Oltu Çayıdır. Gene aynı dağdan doğan ve Tortum Gölüne dökülen Tortum Çayı, gölden çıkışta Tortum Çağlayanını oluşturur ve Oltu Çayına katılır. Üzerinde bir hidroelektrik santral bulunan çağlayan, aynı zamanda ilin başta gelen doğal güzelliklerindendir. Erzurum Ovasının kuzeyindeki Dumlulu ve Kargapazarı dağlarından inen suların oluşturduğu Karasu Irmağı(*), ovayı suladıktan sonra il sınırlarının dışına çıkar. Aras ise Bingöl Dağlarının kuzey yamaçlarından doğar. Tekman Yaylasının sularını alarak Pasinler Ovasını suladıktan sonra il sınırlarını terk eder.

Erzurum-Kars Platosu ve Tekman Yaylası gibi yüksek düzlüklere oranla ova düzlüklere ilde az yer kaplar. Yüksek düzlük alanlar

geniş doğal otlaklardır ve hayvancılık bakımından büyük önem taşır. Erzurum, Pasinler ve Hınıs ovaları gibi alçak düzlükler ise bitkisel üretim açısından önemlidir. Erzurum dağlık bir yöre olmasına karşın, orman örtüsü bakımından oldukça yoksundur. İlin güney kesiminde az miktarda meşe toptulukları vardır. Bitki örtüsünü genellikle step bitkileri oluşturur. Bahar aylarında stepleri kaplayan zengin çayırılar yazın kuruyup sararır. Dağlık yöreler av hayvanları açısından zengindir, sularda ise alabalık ve yayın-balığına rastlanır.

Ekonomi. İl yeraltı kaynakları açısından oldukça zengindir, ama bunların hepsi işletilmemektedir. Şenkaya yakınlarında bakır, b. prit, Aşkale yakınlarında alçıtaşı, Pasinler yakınlarında perlit, Merkez ilçe yakınlarında tuğla ve kiremit hammaddesi, Aşkale, Çat, Tortum, Tekman, Hınıs, Narman ve Şenkaya'da tuz, Aşkale, İspir, Şenkaya, Oltu ve Pasinler'de linyit yatakları bulunur. Çeşitli biçimlerde işlenerek süs eşyası yapılan ünlü oltutaşı, Oltu ilçesinden çıkarılır. Ayrıca ilin pek çok yerinde, bazılarıda tesis bulunan kapaç ve madensuyu kaynakları vardır.

Erzurum, ekonomik açıdan Türkiye'nin az gelişmiş illeri arasında yer almakla birlikte, ticaret yolları üzerindeki konumu ve hayvan alımı satımındaki ağırlığıyla Doğu Anadolu Bölgesi'nin önemli bir merkezidir. İklim ve öteki doğal koşulların elverişliliği nedeniyle hayvancılık, halkın en önemli geçim kaynağı olagelmıştır. Daha 19. yüzyılda yurtdışına sözü edilmeye değer miktarlarda hayvan ve hayvansal ürün satışı yapan Erzurum, İstanbul'un hayvansal ürün gereksinmesini karşılayan başlıca merkezler arasındaydı. 1939'da yöreye ulaşan demiryolunun ve 1950'lerden sonra gelişen karayolu ağının pazar ilişkilerini daha da genişletmesiyle, hayvan ve hayvan ürünlerinin toplanıp dağıtıldığı önemli bir merkez durumuna geldi. Koyun yetiştiriciliği geleneksel yaylacılık yöntemiyle yapılır ve en çok morkaraman soyu koyun yetiştirilir. Sığır besiciliği ise 1950'lerde, şeker fabrikasının açılmasından sonra başlamış ve gelişmiştir. Uzun bir geçmişi olan at yetiştiriciliğinin Cumhuriyet sonrasında gelişimine, yöreye özgü bir spor olan cirit karşılaşmalarının canlı tutularak sürdürülmesinin katkısı olmuştur. Tavukçuluk ve arıcılık gibi geleneksel ekonomik uğraşlar da yaygındır. İlde hayvan yetiştiriciliği daha çok canlı hayvan ticaretine ve ihracına yönelik olduğundan, hayvansal ürün imalatı, hayvan varlığına oranla düşüktür. Et, yağ, peynir ve yoğurt başlıca hayvansal ürünlerdir. Yapağı, kıl ve deri üretimi de önem taşır.

Bitkisel üretim hayvancılığa göre ikincil konumdadır. Ürün çeşitlenmesi az, modern girdi kullanımı da düşüktür. Hâlâ büyük ölçüde nadırlı kuru tarla tarımı yapılır. En önemli ürünler patates, yem bitkileri, buğday, şeker pancarı ve arpadır. Sebzeçilik ve meyvecilik, Karadeniz Bölgesi'ne taşan kesimde bulunan Çoruh Vadisinde ve ona açılan küçük vadilerde yoğunlaşmıştır. Oltu, Tortum, İspir ve Olur'da çeşitli kış sebzeleriyle armut, elma, dut ve kızılca yetiştirilir. Tortum kızılcalarından yöreye özgü kızılca pestili yapılır.

İlin 1968'de kalkınmada öncelikli iller arasına alınmasına ve çeşitli özendirici önlemlere karşın, imalat sanayisi gelişmemiştir. Büyük ölçekli kuruluşların önemli bölümü kamuya aittir. Başlıca imalat dalları gıda, dokuma, metal eşya ve makine imalatı ile orman ürünleri sanayisidir. Erzurum kentindeki önemli kamu kuruluşları Et ve

Balık Kurumu'nun et kombinası, Süt Endüstrisi Kurumu'nun (SEK) süt ürünleri fabrikası ve ayrıca şeker, ispirto ve yem fabrikalarıdır. Bunlardan başka özel kesime ait un fabrikaları, deri ve deri konfeksiyon, bitkisel yağ, linyit, biriket fabrikaları ile bütan gaz dolum tesisleri vardır. İlçelerdeki sanayi kuruluşları ise Aşkale'deki çimento, İspir'deki ayakkabı, Pasinler'deki tuğla ve kiremit fabrikalarıyla kaynak tuzlanıdır. Oltutaşı işleciliği ve ev dokumacılığı gibi geleneksel el sanatlarının yanı sıra küçük sanayi de gelişmiştir. Tarım araçları ve çeşitli ev gereçleri üreten, oto onarım ve bakımıyla uğraşan, döküm ve torna işleri yapan işyerleri, mobilya ve doğrama atölyeleri yaygındır.

Tarih. Hasankale'de 1942'de yürütülen ilk yüzey araştırmalarında obsidyen ve bazalttan yapılmış, Paleolitik Çağa ait aletler bulunmuştur. Daha sonra Ilıca'nın batısındaki Karaz Höyüğü'nde Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı çanak çömleği ele geçirilmiştir. Erzurum'un 20 km güneybatısındaki Pulur Höyüğü'nde (*) yapılan kazılarda ise İÖ 4000'lere tarihlenen bir yerleşme ortaya çıkarılmıştır. Erzurum'un 15 km kuzeydoğusundaki Güzelova köyünde yapılan Tufanç kazısı buluntuları arasında yer alan, tabanı yuvarlak ağaçlarla döşeli ve kenarları taştan yapılmış hayvan yemlikleri, yöre halkının İÖ 3000'lerde hayvancılıkla uğraştığını göstermektedir.

Erzurum'un yazılı tarihine ilişkin ilk belgeler Hitit döneminden kalmadır. Boğazköy'de (*) bulunan tabletlerde, yörenin uzun süre çeşitli savaşlara sahne olduğu belirtilir. Hitit kaynaklarında Azzi-Hayaşa ülkesi olarak geçen topraklar arasında yer alan yöre daha sonra Diavehi olarak adlandırıldı. Yöre İÖ 9. yüzyılda Urartu, ardından Pers egemenliğine girdi. İÖ 4. yüzyılda yörede Ermeniler ve ayrıca Kürtlerin atası sayılan Karduklar yaşıyordu. İÖ 2. yüzyılda Romalılar ile Partlar, İS 3. yüzyılda ise

Sasaniler ile Bizanslılar arasında çekişme konusu oldu. Yörede daha sonraları sırasıyla Arap, Saltuklu, Anadolu Selçuklu, İlhanlı ve Eretna Beyliği yönetimleri yaşandı. Timur'un, Karakoyunluların, Akkoyunluların, Safevilerin egemenliklerine giren yöreyi, Mısır seferinden dönen I. Selim (Yavuz) 1517'de Osmanlı topraklarına kattı. Erzurum, Ruslarca ilk kez Temmuz 1829'da işgal edildi. İki ay sonra Edirne Antlaşması (14 Eylül 1829) uyarınca yöreden çekilen Ruslar, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ikinci kez Erzurum önlerine geldiler. Osmanlı tarihinde daha çok 93 Harbî olarak anılan bu savaşta Erzurum güçlü bir direnişten sonra düştü. Yedi ay süren işgal, Berlin Antlaşması'yla (13 Temmuz 1878) sona erdi. Şubat 1916'da üçüncü kez Erzurum'a giren Rus ordusu, Sovyet Devrimi sonrasında, Aralık 1917'de kentten çekildi; onlara yerini Ermeniler aldı. 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk'ta yapılan antlaşmayla yeniden Osmanlı topraklarına katılan Erzurum, Kurtuluş Savaşı'nda önemli bir rol oynadı. Yabancı işgaline karşı direnme ve ülke bütünlüğünü savunma kararı Erzurum Kongresi'nde (*) alındı.

Kentin yapısı. Kent eskiden Karnoi, Karia, Karintis adlarıyla anılırdı. 5. yüzyılda bunun yerine kurulan kente Bizans imparatoru II. Theodosios'un anısına Theodosiopolis adı verildi. Kent, Sasani saldırılarına direndi. 7. yüzyılda Arap ordularınca ele geçirildi. Yöredeki Arap-Bizans çekişmesi uzun süre devam etti. Theodosiopolis yakınlarındaki açık bir ticaret kenti olan Arzen'i, 11. yüzyıl ortalarında doğudan gelen Türkmenler ele geçirdi. Türkmenlerden kaçan Arzen halkının sığındığı Theodosiopolis'in bundan sonra Erzen-i Rum, Arzurum, Erz-Rum gibi adlarla anıldığı ve bu adların zamanla Erzurum'a dönüştüğü sanılır. Erzurum kenti, ilin ortasında, Erzurum Ovasının güneydoğu kenarında ve Palandöken Dağı eteklerinde yer alır. 1830'lara

Erzurum ili
Ara Yayıncılık Arap

değin surlarla çevrili olmasına karşın, bu tarihten sonra surlar yıkılmaya, evler de sur dışına taşmaya başlamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında dış surlar tümüyle ortadan kalkmıştır. Demiryolu güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda kentten kuzeyinden, bir yay çizen Aşkale-Horasan karayolu da güneyinden geçer. Batıda Atatürk Üniversitesi'yle, güneydoğuda askeri alanlarla sınırlanan kent, zamanla karayolunun kuzeyinde, batıya doğru gelişmiştir.

1957'de kurulmuş olan Atatürk Üniversitesi'nin Erzurum'daki fakülte ve yüksekokullarından başka Ağrı, Erzincan ve Kars'ta da birimleri vardır. Kentte Göğüs Hastalıkları, Verem, Numune, SSK Erzurum Bölge ve Atatürk Üniversitesi hastaneleri ile kentten ilk hastanesi olan Mareşal Çakmak Askeri Hastanesi vardır.

Ekiden beri önem taşıyan Trabzon-İran yolu, Trabzon limanından başlayıp Zigana ve Kop geçitlerini aşarak gelir; Erzincan kentinden gelen karayoluyla Aşkale'de keşişlerden sonra Erzurum kentinden geçer ve Ağrı ilindeki Gürbulak sınır kapısından İran'a girer. Erzurum'un önemli kentlerle havayolu bağlantısı da bulunmaktadır. Haydarpaşa-Kars demiryolu kentten geçer.

Tarihsel yapılar. Her dönemde canlı bir merkez olan, bir dönem Saltuklulara başkentlik de yapan Erzurum'da zengin bir tarihsel yapılar topluluğu vardır. Bu yapıların çoğu yıkılmıştır ama, ayakta kalanlar yöre kültürünün zenginliğini göstermeye yeter. 5. yüzyılda, Bizans imparatoru II. Theodosios zamanında yapılan kalenin dış ve orta surları bugünkü durumundadır. Kalenin avlusunda tuğla tonozlu bir hamam ve sundurma, çevresinde ise toprak damlı odalar, koğuşlar ve depolar vardır. İç kalenin güneyindeki Kale Mescidi'ni 12. yüzyılda İzzeddin Saltuk'un yaptırdığı bilinir. Mescidin yanında gene bir Saltuklu yapısı olan Tepsi Minare(*) (Saat Kulesi) bulunur. 12. yüzyılda yapılan, daha sonraki yüzyıllarda onarıldığına ilişkin yazıtları bulunan Erzurum Ulucamisi(*), Lala Mustafa Paşa'nın yaptırdığı bilinen Lala Paşa Camisi ve Kuyucu Murad Paşa'nın yaptırdığı Murad Paşa Camisi tarihsel değeri olan birçok önemli camiden yalnızca birkaçıdır. Öteki Osmanlı dönemi camileri ise Gürcü Kapısı (Ali Ağa), Boyahane, Caferiye, Kurşunlu (Feyziye), Pervizoglu, Derviş Ağa, Gümrük, Bakırca, Narmanlı, İbrahim Paşa, Şeyhler, Cennetzade ve Esad Paşa camileridir. Medreselerin en ünlüleri

ise Hatuniye Medresesi olarak da bilinen Çifte Minareli Medrese(*) ve Yakutiye Medresesi'dir(*). Ahmediye, Kurşunlu, Pervizoglu ve Şeyhler medreseleri de Osmanlı dönemine ait önemli yapılarıdır. Anadolu'nun en eski kümbetlerinden biri olan, 12. yüzyıl yapısı Emir Saltuk Kümbeti(*), Çifte Minareli Medrese'nin güneyindeki üç kümbetin en büyüğüdür. Öteki önemli kümbetler Karanlık Kümbet, Gümüşlü Kümbet, Cincime Sultan ve Rabia Hatun kümbetleridir. Rüstem Paşa'nın 16. yüzyılda yaptırdığı ve Taşhan adıyla da bilinen Rüstem Paşa Kervansarayı, dönemin önemli yapılarındandır. Kentte ayrıca çok sayıda türbe, hamam, han ve çeşme vardır. 1942'de Çifte Minareli Medrese'de açılan ve 1968'de kendi binasına taşınan Erzurum Arkeoloji Müzesi'nde Paleolitik Çağ'dan yakın dönemlere değin tarihlenen yaklaşık 10 bin buluntu sergilenmektedir. Erzurum Belediyesi 1845'te kurulmuştur. Nüfus (1990) il, 848.201; kent, 242.391.

Erzurum-Kars depremi. 30 Ekim 1983'te, Erzurum ve çevresinde büyük hasara ve önemli ölçüde can kaybına neden olan yersarsıntı. Şiddeti Richter ölçeğine göre 7,1 olan bu depremde 1.400 kişi ölmüş, 537 kişi yaralanmış, 3.241 konut ağır, 3 bin konut orta ve 4 bin konut hafif hasar görmüş, 30 bini aşkın hayvan telef olmuştur. Makrosismik hasar değerlendirmelerine göre depremin dış merkezi, Murat Dağı Kırklarkale Köyü çevresinde yer almıştır. Erzurum-Kars depreminin oluştuğu alan Türkiye'nin birinci derecede tehlikeli deprem bölgesidir. Horasan-Narman ilçeleri arasındaki alanı kapsayan deprem bölgesi, çoğunlukla genç kırklarla (fay) belirlenen alüvyon düzlükleriyle parçalanmış, yüksekliği 1.750-2.500 m arasında değişen engebeli bir topografyaya sahiptir. Genellikle ayrılmış olan volkanik kayalar ile zayıf tutturulmuş ya da hiç tutturulmamış kırınlar, bölgede canlı yer kaymalarına elverişli zemin oluşturur.

Kuzey Anadolu Kırık Kuşağı'nın kuzeyinde yer alan bu bölgede özellikle kuzeydoğu-güneybatı ve kuzeybatı-güneydoğu gidişli doğrusal hatların varlığı göze çarpmaktadır. Deprem bölgesinde, depreme bağlı olarak boyılan onlarca metreden birkaç kilometreye kadar değişen, genellikle kuzeydoğu-güneybatı gidişli, birbirleriyle bağlantısız aralıklı ve basamaklı çok sayıda yarı kırık gelişmiştir.

Erzurum-Kars Platosu. Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeydoğusunda yüksek ve hafif dalgalı düzlük alan. Yapısında volkanik kayalar ağırlıktadır; büyük bölümü geniş bir lav örtüsüyle kaplıdır. Andezit ve bazalt gibi kayaların yer aldığı bu örtü Neojen (y. 26-25 milyon yıl önce) yaşlı lavlardan ve daha yeni püskürüklerden oluşmuştur.

Kuzeydoğuda Türkiye sınırlarından taşarak Güney Kafkasya'da devam eden plato da yer yer dağ kütlelerine de rastlanır. Bunların en önemlileri Kars ve Erzurum kentlerini birbirine bağlayan çizginin kuzeybatısında, güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda izlenebilen Dumlulu Dağı (3.169 m), Kargapazarı Dağı (3.048 m), Allahuekber Dağı (3.120 m), Kısır Dağıdır (3.197 m). Güneyde ise platoya egemen konumda Karasu-Aras Dağları bulunur. Daha doğuda Aras Irmağıyla Arpaçay ve Kars Çayı vadileri arasında aşınımın basık hale gelmiş, geniş bir kubbe olan Yağlıca Dağı (2.961 m) yükselir. Bütün bu dağlar, 2.000-2.200 m yüksekliğindeki plato yüzeyi üzerinde yer aldıklarından fazla yüksek görünmezler.

Platoda bazı çukur alanlara da rastlanır. Bunların bir bölümü plato içinde akan suların oluşturduğu, Kars-Kağızman yolu üzerindeki Pash Geçidi gibi boğazlardır. Yüksek düzlükler içine gömülmüş vadiler bazı kesimlerde geniş ovalar biçimini alır; bunların en önemlileri Erzurum ve Pasinler ovalarıdır. Deveboynu adı verilen bir sırt ile birbirlerinden ayrılmış olan bu ovalardan batıdaki Erzurum Ovasının tabanı 1.850 m'ye kadar iner ve ortasında Karasu Irmağı geçer. Aras Irmağına su veren doğudaki Pasinler Ovasının yüksekliği 1.650 m'dir. Aras Irmağının doğu kesiminde vadi boyunca bazı küçük ovalar görülür. Daha sonra vadi tabanının birdenbire 800 m'ye kadar alçalmasıyla derin ve geniş Igdır Ovasına (Sürmeli Çukur) girilir. Bütün bu ovalar, tabanlarını oluşturan ince alüvyonlu topraklar ve şiddetli soğukları kesen çevrelerindeki yükseklikler nedeniyle, platonun yerleşmeye en elverişli alanlarıdır. Yörenin önemli kentleri de bu ovalarda kurulmuştur. Yer kırıkları henüz tümüyle yerine oturmamış olan, ovalar zaman zaman depremlerle sarsılır. Yukarı Kura çığır çevresinde çukurlaşarak volkanik tabanlı geniş bir çanak oluşturan daha az engebeli kesime Ardahan Platosu(*) adı verilir.

Kışların çok sert ve kuru geçtiği Erzurum-Kars Platosunda orman alt sınırı 2.000-2.100 m, üst sınırı ise 2.600-2.800 m'den geçer. Bu iki doğal sınır arasındaki sürekli ormanlık alanlar vardır. Şiddetli ve sürekli kışa dayanıklı, fazla nem istemeyen sarı çamlar, Sankamış ormanlarında olduğu gibi yer yer topluluklar oluşturur.

Yörede geçim özellikle büyükbaş hayvancılığa dayanır. Tarım platonun yüksek kesimlerinde çeşitliliğini kaybeder. Buralarda hiç meyve yetişmez; sebzelerden ise yalnızca lahanalar ve şalgam gibi kış sebzeleri yetişir. Buna karşılık Igdır Ovası çeşitli meyveler ve hatta pamuk yetiştirmeye elverişlidir.

Erzurum Kongresi, Türk Kurtuluş Savaşı'nı(*) tek merkezden yönetme amacına yönelik, ilk ulusal kongre (23 Temmuz-7 Ağustos 1919).

19 Mayıs 1919'da ordu müfettişliği unvanıyla Samsun'a giden Mustafa Kemal (Atatürk), Amasya'ya geçerek "ulusal bir kongre toplanması" çağrısını içeren Amasya Tamimi'ni yayımladıktan sonra, 3 Temmuz'da Erzurum'a vardı. Ama Anadolu'da

Erzurum'da Çifte Minareli Medrese çevresinden bir görünüm
Semih Güner

giriştiği örgütlenme çabaları İstanbul'da büyük tepki yarattığından, haziran sonunda İstanbul Hükümeti'nce görevine son verildi. Bu sırada Vilayat-ı Şarkîye Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi, bir süre önce yaptığı vilayet kongresinde bölge çapında genel bir kongre toplanmasının zorunlu olduğu kararına varmıştı. Örgüt, kongre öncesinde Mustafa Kemal'i Erzurum Şubesi başkanlığına, Hüseyin Rauf Bey'i de (Orbay) ikinci başkanlığa getirdi.

Erzurum Kongresi, 23 Temmuz 1919'da Erzurum, Sivas, Bitlis, Van ve Trabzon'dan gelen 56 delegenin katılmasıyla toplandı. Mustafa Kemal ile Hüseyin Rauf Bey, istifa eden iki delegenin yerine seçilerek kongreye katıldı. Kurtuluş Savaşı'nın temel aşamalarından birini oluşturan ve 7 Ağustos'a değin çalışmalarını sürdüren Erzurum Kongresi'nde başlıca şu kararlar alındı: Bağımsızlık, ancak ulusal güçleri harekete geçirecek ve ulusal iradeyi egemen kılarak sağlanabilir. İstanbul hükümetleri de "ulusal irade"nin denetimine girmeli, bu amaçla Heyet-i Mebusan bir an önce toplanmalıdır. Asıl amaç, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı tarihteki (30 Ekim 1918) sınırlar içinde vatanın bütünlüğünü sağlamaktır. Ulusal hakları savunmak için kurulan örgütler tek bir düzen altında ve işbirliği içinde çalışmalıdır. İtilaf Devletleri'nin Doğu Anadolu'yu ülke bütününden ayırmak amacıyla işgale kalkışmaları ve İstanbul hükümetlerinin de buna direnmemeleri durumunda, Doğu Anadolu'da hemen geçici bir yönetim oluşturulacaktır.

Kongre, çalışmalarının sonunda Heyet-i Temsiye(*) adı altında bir yürütme organı seçti ve başkanlığına Mustafa Kemal'i getirdi.

Erzurum Ovası, Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzey kesiminde ova. Yaklaşık 825 km²lik bir alanı kaplayan ova güneyde Palandöken, kuzeyde Dumlupınar, kuzeydoğuda Kargapazarı dağlarıyla çevrilidir. Doğusundaki Pasinler Ovasından(*) Deveboynu Geçidiyle ayrılır. Aşkale'nin batısında bulunan ve Karasu'nun geçtiği boğaz, batıdaki Tercan Ovasıyla bağlantıyı sağlar. Fırat'ın kolu olan Karasu, ovanın bütün sularını toplayarak kuzeyinden çıkar. Yüksekliği yaklaşık 1.850 m olan ova, bandan doğuya doğru yükselir. Orta kesimleri alüvyonlardan, çevresi ise birikinti yelpazelerinden ve kenar dağlardan inen çakıl depolarından oluşmuştur. Kenar kesimlerinde yer yer belirginleşen kırık hatları bulunur. Bu kırıklar boyunca Ilıca Kaplıcaları gibi sıcak su kaynakları bulunur.

Miyosen Bölüm (y. 26-7 milyon yıl önce) başlarında ortaya çıkan tektonik olaylar sonucunda bugünkü ovalık alan çökmüş, kenardaki dağlar ise yükselmiştir. Bundan sonra da ova çökelmelerle dolmaya başlamıştır. Pliyosen Bölüm (y. 7-2.5 milyon yıl önce) sonlarıyla, Kuvaterner (Dördüncü) Dönem (y. 2.5 milyon yıl öncesinden günümüze) başlarında tektonik olayların ymelenmesiyle ova yeniden çökmüştür. Yörede sonuncusu 30 Ekim 1983'te meydana gelen şiddetli depremlerin görülmesi, ovanın tektonik oluşumunun sürmekte olduğunu, arazinin hâlâ oturmadığını gösterir.

Yörenin başlıca tarım alanı olan Erzurum Ovasından Trabzon lanasını İran'a bağlayan yol ve Haydarpaşa-Kars demiryolu geçer.

Erzurum Saat Kulesi bak. Tepa Minare

Erzurum Ulucamisi, Erzurum'da 12. yüzyılın ikinci yarısında yapıldığı sanılan Saltuklu camisi. Planı 38 m x 46 m boyutlarında bir dikdörtgen biçimindedir. Dikdörtgenin uzun kenarlarından biri kible duvarını oluşturur. İç mekân, bu duvara dik yedi sahina bölünmüştür. Sahınları birbirinden dikdörtgen kesitli ayak sıraları ayırır. Mihrap eksenini üzerindeki sahin, yanlardakilerden daha geniştir. İkisi kible duvarına bitişik dört ayağa oturan basık sivri kemerlerin taşıdığı kubbe ahşaptan yapılmıştır. Eskiden bunun yerinde pandantifli kâgir bir kubbenin olduğu sanılmaktadır. Mihrap önü kubbesini cümle kapısı yönünde bir aynalı tonoz, onu da mukarnas dolgulu bir kare tonoz izler. Daha sonra da mihrap eksenine dik yönde yan yana iki tane beşik tonoz yer alır. Öbür sahinler boydan boya, kible duvarına dik birer beşik tonozla örtülüdür. Yalnız en doğudaki sahinin üzerinde kible duvarına paralel altı tane beşik tonoz vardır. Beden duvarları kesme taşla ve çok yalın biçimde örülmüş olan caminin tonozlarının üstü düz bir toprak damla örtülmüştür. Kuzey duvarının batı köşesindeki minare sonradan eklenmiştir.

Erzurum Ulucamisi pek çok onarım geçirmiştir. Duvarlarında bu onarımlardan beşini belirten yazıtlar vardır. Kible duvarı dışındaki bölümlerin ilk yapıdan kalmış olması olasılığı azsa da, plan şemasının önemli bir değişiklik geçirmeden günümüze ulaştığı kabul edilebilir.

Es, Hikmet Feridun (d. 1909, İstanbul - ö. 6 Haziran 1992, İstanbul), röportajlarıyla tanınan gazeteci.

Öğrenimini yarıda bırakarak gazeteciliğe başladı. *Vakit* ve *Akşam* gazetelerinde,

Hikmet Feridun Es
Ali Güler

Yedi Gün ve Hayat dergilerinde çalıştı. Afrika (1949), Asya (1950), Kore (1950), Japonya (1951) ve Güney Amerika'da (1953) yaptığı röportajlar *Hürriyet* gazetesinde yayımlandı. *Akbaba* ve *Çarşaf* dergilerinde de mizah türünde yazılar yazdı. 1980'lerde *Hürriyet* gazetesi ile yan kuruluşlarında yazılan yayımlandı. Yayımlanan kitaplarından ikisi, edebiyatçılarla yaptığı konuşmaları topladığı *Bugün de Diyorlar ki* (1932) ile gezi notlarını topladığı *Aşk Tamlamaları*'dır (1953).

E. S. Usta (ü. 1440-68, Almanya), kimliği bilinmeyen geç gotik Alman kuyumcu ve oymabaskı ustası. Oymabaskılarının çoğunu E. S. harfleriyle imzalamıştır. Avrupa'daki ilk baskıcıların en ünlülerinden biridir. Çizgisel açırlıklı oymalarında, özellikle tarama tekniği ve renk tonlamalarıyla zarif bir etki elde etmeyi başarmıştır. Dinsel, dindışı ve fantastik konuları işlediği 300'ü aşkın baskı hazırlamıştır. Yapıtlarında etkisi açıkça görülen iskambil kâğıtları hazırlamış başka bir usta gibi, Yukarı Ren bölgesinden olduğu varsayılır. E. S. Usta da iskambil kâğıtları üretmiştir, ama en başarılı yapıtları dinsel konulu oymabaskıdır. "Acıların Adamı ve Dört Melek" bunların en beğenilenidir.

Esad, Hafız (d. 1928, Kardahe, Suriye) 1971'den bu yana Suriye devlet başkanı. Yoksul bir Alevi ailesinden gelen Esad 1955'te Hums Askeri Akademisi'ni pilot subay olarak bitirdi. 1958'de gece savaşı eğitimi görmek üzere SSCB'ye gönderildi. Daha sonra bir hava filosunun

Hafız Esad
Reşmî Yayıncılık Arşivi

komutanlığına getirildi. Suriye'nin, Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden çekilmesine karşı çıktığı için, 1961'de Silahlı Kuvvetler'den ihraç edildi. Daha öğrencilik yıllarında tutulmuş olduğu Baas Partisi'nin(*) askeri kanadında kilit bir görev üstlendi ve 1963'te gerçekleştirilen darbeye önemli rol oynadı. 8 Mart 1965'te Hava Kuvvetleri komutanlığına getirildi. Baas Partisi'nin Suriye kolu içindeki radikal ve bağımsızlıkçı kanada, ortak önderliğe bağlı ılımlı kanadı devirmesinden (Şubat 1966) sonra savunma bakanı oldu. 1969-70 yıllarında partinin sivil ve askeri kanatları arasında baş gösteren iktidar mücadelesinde etkin biçimde yer aldı. Bu çatışmayı doruğuna çıkaran Ürdün'deki iç savaşta müdahalenin ardından, 13 Kasım 1970'te kansız bir darbeyle iktidarı ele geçirdi. Mart 1971'de yapılan halkoylamasıyla devlet başkanı seçildi.

Baas Partisi genel sekreterliğini de üstlenen Esad, iç politikada liberalleşme ve öteki Arap ülkeleriyle ilişkileri geliştirerek Suriye'yi Arap dünyası içinde itildiği yalınlıktan kurtarma yönünde adımlar attı. Bununla birlikte Irak'taki Baas yönetimiyle çatışma politikasını sürdürdü. Mısır'la yeni bir ittifak oluşturduktan sonra, Ekim 1973'te İsrail'e savaş açan Mısır'ın yanında yer aldı. Ama ateşkes ve savaş sonrasında izlenecek politikalar konusunda ortaya çıkan görüş ayrılıkları ittifakın sona ermesine yol açtı. Sonraki yıllarda SSCB ile ilişkilerini geliştiren Esad, bölgede daha etkin bir politika izlemeye başladı ve Filistin Kurtuluş Örgütü'ne (FKO) geniş destek verdi. 1976'da birçok Arap ülkesinin muhalefetine karşın, Lübnan'daki iç savaşı sona erdirmek amacıyla geniş çaplı bir askeri müdahaleye girişti. FKO yönetimiyile ortaya çıkan anlaşmazlık üzerine, bu örgüt içinde Suriye'ye bağlı yeni örgütler oluşturmaya çalıştı. Altı yıl boyunca Lübnan'ın büyük bölümünü işgal altında tutan Suriye birlikleri, İsrail'in 1982'de Lübnan'a girmesi üzerine kuzey ve kuzeydoğudaki eski mevzilerine çekildi.

Bu arada 1979'daki ittifak grubunun nüfuzsuz kalmasından sonra Irak'la yeniden başlayan çekişme, 1982'de Suriye-Irak sınırının ve Suriye'den geçen Irak'a ait petrol boru hattının kapatılmasıyla daha da arttı. Suriye, bu gelişmeyle birlikte petrol gereksinimini karşılayan İran'la daha sıkı bir yakınlaşmaya girdi. 1980'de SSCB ile uzatılan 20 yıllık dostluk ve işbirliği antlaşmasını, Ekim 1982'de SSCB'den silah ve teknik yardım almayı öngören bir başka antlaşma izledi. 1984'te bu ülkeye yaptığı

geziyle ikili ilişkileri daha da ilenye götüren Esad, aynı zamanda Suriye'nin bölgedeki ağırlığını arttırmaya yönelik bir dış politika ya yöneldi. Ortadoğu'da İsrail ile uzlaşmaya dayalı barış girişimlerine karşı takındığı katı tutumu 1980'lerin ortalarında bir ölçüde yumuşatarak Batılı ülkelerle diyalog kurmaya önem verdi. 1986'da da Ürdün kralı Hüseyin ile görüşerek iki ülke arasındaki gerginliği son verme girişiminde bulundu. 1991'deki Körfez Savaşı sırasında Irak'a karşı uluslararası koalisyon güçlerini desteklemesi Esad'ı Ortadoğu'daki en güçlü Arap önder durumuna getirdi. Esad FKO önderi Yaser Arafat'la da ilişkilerini düzeltti ve ülkesinin 1991 sonunda başlayan Ortadoğu Barış Konferansı'na katılmasına karar verdi.

Esad yönetimi ülke içinde özellikle Müslüman Kardeşler'in muhalefetiyle karşılaştı. Bu muhalefeti sindirmeye yönelik sert önlemler, Şubat 1982'de Müslüman Kardeşler'in kalesi olan Hama kentinin büyük ölçüde yıkılmasına, belki 20 bin kişinin ölmesine yol açtı. Parti ve devlet yönetimindeki kişisel denetimini sürdüren Esad, Şubat 1978, Şubat 1985 ve Aralık 1991'de üç kez daha devlet başkanı seçildi.

Esad Efendi, tam adı MEHMET ESAD EFENDİ (d. 1685, İstanbul - ö. 9 Ağustos 1753, İstanbul), Osmanlı şeyhülislam, müzik tarihçisi, besteci, şair ve yazar. Türk müziği tarihinde bestecilerin yaşamöykülerini yazan ilk kişidir.

Şeyhülislam Ebu İshak İsmail Efendi'nin oğluydu. Babasından ve Mutavvelci Mehmed Efendi'den ders aldı. Arapça ve Farsça öğrendi. 1710'da müderris oldu. Selanik kadılığında bulundu. Kardeşi İshak Efendi'nin şeyhülislamlığı sırasında (1733-34) Mekke payesine yükseldi. 1737'de Anadolu kazaskeri payesiyle ordu kadılığına atandı. Osmanlı-Avusturya Savaşı'nda (1736-39) cephe görevi yaptı. 1739'da Belgrad'daki barış görüşmelerine temsilci olarak katıldı. 1744'te Rumeli kazaskerliğine atandı. 20 Temmuz 1748'de şeyhülislam oldu. 11 Ağustos 1749'da azledilerek Gelibolu'ya sürüldü. 1753'te bağışlandı, İstanbul'a döndü ve orada öldü.

Esad Efendi, asıl ününü müzik alanında kazanmıştır. Dinsel ve dindışı formlarda çok sayıda yapıt bestelemiştir. Günümüze ulaşabilen yapıtları "İzann gülgül olmuş büsedden" (dügâh beste), "Sayd eder bin dili bir dâm ile zül-i siyehin" (dügâh semai), "Der çemeni piş-i mehi der yemeni" (dügâh yürük semai), "Ey nam-ı Cemal-i yâr" (arazbâr yüyük semai), "Ey şeh-i kişver-i naz u nahvet" (Hüseyin yürük semai) ile bir rast ühâfi ve nühüfî saz semaisidir.

Esad Efendi'nin müzik alanındaki önemli bir yapıtı da *Atrabül-Asâr fi Tezkireti Urfâ'l-Edvar* adlı tezkiresidir. Yapıt I. Ahmed döneminden (1603-17) Esad Efendi'nin dönemine değin yaşamış 100'e yakın bestecinin kısa yaşamöyküleriyle, besteledikleri bazı parçaların güftelerini içerir. *Lehçetü'l-Lugat* (ös 1801) adlı bir Türkçe-Arapça-Farsça sözlük de yazar Esad Efendi'nin ayrıca *Divan'ı*, *Gülzar-ı İbrahim* adlı çiçekçiliğe ilişkin bir yapıtı ve dinsel konularda çeşitli risaleleri vardır.

Esad Efendi, tam adı MEHMET ESAD EFENDİ (d. 1789, İstanbul - ö. 10 Ocak 1848, İstanbul), yenicheriliğin kaldırılmasını (Vaka-i Hayriye) anlatan yapıtıyla tanınan Osmanlı tarihçi ve şair.

Sahaflar Şeyhi diye tanınan Hacı Ahmed Efendi'nin oğludur. Önce babasından, daha sonra dönemin tanınmış hocalarından ders aldı. 1803'de müderris oldu. Daha sonra geçim zorlukları nedeniyle bu görevinden

ayrıldı. 1819'da Mesihat Mektupçuluğu'nda bir göreve atandı. 1825'te Şanrızade Ataulah Efendi'nin yerine vakınavusluğa getirildi ve yaşamının sonuna değin bu görevde kaldı. Bu arada takvimhane nazırlığı, karantina müdürlüğü ve ordu kadılığı da yapan Esad Efendi, 1841'de nakibu l-eşraf, 1843'te de Rumeli kazaskeri oldu. Tanzimat'tan önce Türkçenin yalınlaşması gereğini ilk savunular arasında yer aldı. Yaşamı boyunca topladığı 4 bini aşkın yazma ve basma kitapları İstanbul'da yaptırdığı kütüphaneye bağışladı.

Eylül 1821-Temmuz 1826 arasındaki olayları kapsayan *Tarih* adlı yapıtının yenicheriliğin kaldırılmasını anlatan bölümü *Üss-i Zafer* (1828) adıyla yayımlandı. Osmanlı Devleti'nin resmi protokol kurallarından söz eden *Tefrisat-ı Kadime* (ös 1870; Osmanlılarda Töre ve Törenler, 1979), 1722-1836 arasında yetişen 206 şairin yaşamöyküsünü içeren *Bahçe-i Sefa-Enduz* Esad Efendi'nin öbür dünyası yapıtlarıdır. 1841'e değin yazdığı şiirlerin büyük bölümünü kapsayan *Divan'ı* Tahir Selam Bey tarafından düzenlenmiş, kendisi de daha sonra yazdığı şiirleri buna eklemiştir.

Esad Efendi (YANYALI), tam adı MEHMET ESAD BIN ALI BIN OSMAN (d. Yanya - ö. 1730, İstanbul), Osmanlı bilgin. Aristoteles'in *Physika* (Fizik) adlı yapıtını Arapçaya çevirmiştir.

Yanya'da başladığı medrese öğrenimini İstanbul'da sürdürdü. Dönemin tanınmış bilim adamlarından biyoloji, matematik, astronomi ve astroloji dersleri aldı. 1699'da Eyüp Sultan Medresesi müderrisliğine, 1725'te Galata kadılığına getirildi. Aynı yıl Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın oluşturduğu 25 kişilik çeviri kuruluna seçildi. Birkaç yıl sonra da İbrahim Muteferrika'nın kurduğu ilk Osmanlı basımevinde başduzeltmen olarak çalıştı.

Arapça, Farsça, Latince ve Yunanca bilen Esad Efendi'nin en önemli çalışması Aristoteles'in *Physika* adlı yapıtının Yunancadan Arapçaya aıklamalı çevirisidir. Damat İbrahim Paşa'nın isteği üzerine başladığı çalışma sonunda sekiz ciltlik *Physika*'nın ilk üç cildini *Künübü's-Semaiye fi Simat'ı-Tabiye* adıyla çevirdi. Önsözüne İslam dinindeki hikmet ilkeleri ile Sokrates, Platon, Aristoteles gibi düşünürlerin hikmet konusundaki görüşlerini ekledi.

Osmanlı tarihinde Yunancadan Arapçaya doğrudan yapılan ilk çeviri olan bu kitap, ayrıca Doğu dünyasında mikroskop ve teleskopla söz eden ilk basılı belgedir.

Şiir ve tasavvula da ilgilenen Esad Efendi'nin Türkçe, Arapça ve Farsça şiirlerinden oluşan bir *Divan'ı* vardır.

Esad Feyzi (d. 1874, Gömeç, Ayvalık - ö. 1902, İstanbul), Osmanlı hekim. X ışınlarını Türkiye'de ilk kez tıpta tedavi amacıyla kullanmış, bu konuda ilk Türkçe kitabı yazmıştır.

Davutpaşa Askeri Rüşdiyesi'ni, Kuleli Askeri Tıbbiye İdadisi'ni bitirdi. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane (Askeri Tıbbiye) öğrencisiyken, Alman fizikçi W. C. Röntgen'in X ışınlarını bulup özelliklerini açıklamasından bir yıl sonra, ilkel araçlarla bir röntgen cihazı kurdu. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı sırasında yaralanan askerlerin vücudundaki kurşun ve mermi parçalarını röntgen ışınları ile saptayarak, ameliyatlarını kolaylaştırdı. Bunun, dünya up tarihinde, savaş yaralıları üzerinde yapılan ilk röntgen uygulaması olduğu kabul edilir.

1897'de yüzbaşı rütbesiyle Mekteb-i Tıbbiye'yi bitiren Esad Feyzi, aynı okulda fizik dersi muallim muavinliğine, Mekteb-i Tib-

biye-i Mülkiye'de de (Sivil Tıbbiye) ilmi l-arz vel-maadın (jeoloji ve mineraloji) ders muallim vekillğine getirildi. Röntgen ışınlarını tanıtarak Tıbbiye'nin resmi ders programına girmesini sağladı. Tıbbiye'nin cerrahi kliniğinde kurduğu röntgen ışınlarıyla muayene şubesi yöneticiliğinde, genç yaşta öldü.

Esad Feyzi öğrenciliğinde, jeoloji ve mineraloji hocası İbrahim Lutfi Paşa'nın derslerinde tuttuğu notları, bu konuda yazılmış Fransızca kitaplardan da eklemeler yaparak *İlmü'l-Arz vel-Maadın* (1894) adıyla yayımlamıştı. En önemli yapıtı, 1898'de yazdığı "Röntgen Şu'atı ve Tatbikat-ı Tıbbiye ve Cerrahiyesi"dir. Tek nüshası bilinen bu

Esad Feyzi

Yanya'da doğdu.

yapıtı, Türkiye'de röntgen konusunda yazılmış ilk kitap olmasına karşın henüz yayımlanmamıştır.

Esad Muhlis Paşa, asıl adı MEHMET ESAD (d. Ayaş - ö. 1851, Diyarbakır), 19 yüzyılın ünlü divan şairlerinden. Bir süre Ayaş müftülüğü yapan babası Hasan Efendi'den dolayı Ayaşlı Müftüzade olarak da tanınır. Öğrenimini tamamladıktan sonra dönemin vezirlerinin yanında çeşitli görevlerde bulundu. 1824'te vezirliğe yükselerek Edirne muhafızı ve Çirmen muhtasarı oldu. 1826'da Karaman beylerbeyi olarak Konya'ya gönderildi. 1830'da Erzurum beylerbeyi oldu. Yozgat çevresinde eşkıyalık yapan Kadıkıran'ı yakalayınca müşerrefle ödüllendirildi. 1837'de Erzurum beylerbeyliğinden alınarak Gelibolu'da oturmak zorunda bırakılırsa da, kısa sürede İstanbul'a döndü. Daha sonra Sivas beylerbeyliği göreviyle İstanbul'dan uzaklaştırıldı. 1847'de Halep ardından Musul ve Diyarbakır beylerbeylikleri yaptı.

Muhlis mahlasıyla yazdığı şiirleri, ölümünden sonra *Divançesi* Esad Paşa (1852) adıyla yayımlanmıştır. Üslubu daha çok Vasil ve Sabit'i andırır. Şiirlerinde mizah ve duygusal öğeler ağır basar.

Esad Paşa, soyadı BULKAT (d. 1861, Yanya - ö. 1952, İstanbul), Çanakkale Savaşları'ndaki yaralılarıyla tanınmış asker.

Yanya belediye başkanı Mehmed Emin Efendi'nin oğludur. 1890'da kurmay yüzbaşı olarak Mekteb-i Harbiye'yi bitirdi. Almanya'da dört yıl öğrenim ve tıbbi eğitim gördü. Türkiye'ye dönünce, Osmanlı ordusunu düzenlemekte görevli Goltz Paşa'nın yardımcısı oldu. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Yanya Kolordusu'nun kurmay başkanı yaptı. 1899'da Harbiye Mektebi

nin ders nazırlığına, daha sonra da kurmay başkanlığına atandı. Bu görevi sırasında ferikliğe yükseldi. 1907'de Selanik'teki 3. Ordu komutan yardımcılığına getirildi.

Esad Paşa
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

1911'de Gelibolu tümen komutanı, 1. Dünya Savaşı başında Çanakkale Şimal Grubu komutanı oldu. Bu savaşlarda gösterdiği başarılarından sonra 1. Ordu komutanlığı ve askeri mektepler genel müfettişliğine atandı. 1917'de getirildiği 2. Ordu müfettişliğinden 1920'de istifa ederek emekliye ayrıldı. Aynı yıl kısa bir süre Salih Paşa kabinesinde bahriye nazırlığı yaptı. Askerlikle ilgili kitapları ve çevirileri dışında *Çanakkale Anıları* (ös 1975) adlı bir yapıtı vardır.

Esad Paşa (TOPTANI) (d. y. 1864, Tiran, Arnavutluk - ö. 13 Haziran 1920, Paris, Fransa), 20. yüzyıl başlarında Arnavutluk siyasetinde önemli rol oynamış asker ve devlet adamı.

Zengin bir Arnavut ailesinden gelen Esad Paşa, 1908'de Jön Türk hareketine katıldı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Dıraç (Durrës) mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a girdi. Ayanların en güçlülerinden biri olarak I. Balkan Savaşı sırasında İşkodra'daki (Shkodër) Türk birliklerinin komutanlığına getirildi, ama 1913'te kenti Karadağlılara teslim etti. Prens Wilhelm'in yönetimi altındaki ilk Arnavutluk hükümetinde içişleri ve savaş bakanlığına atandı. Ülkeyi tek başına yönetmek istediği için entrikalara girişti. Mayıs 1914'te planları ortaya çıkınca ülkeyi terk etmeye zorlandı. Ama ülkede süren güçlü etkisi Eylül 1914'te Prens Wilhelm'in tahtı bırakmasında rol oynadı. I. Dünya Savaşı sırasında Fransızlar tarafından, Selanik'te bulunan sürgündeki Arnavutluk hükümetinin başı olarak tanındı. Esad Paşa daha sonra Paris'te Avni Rüstem adlı bir Arnavut öğrenci tarafından öldürüldü.

Esagila, Babil'in koruyucu tanrısı Marduk'a(*) adanmış en önemli tapınak kompleksi. Tapınak alanı, Etemenanki adı verilen büyük zigguratın güneyindeydi. En uzun kenarı 200 m olan tapınakta üç tane çok büyük avlu vardı ve bunlar karmaşık oda sıralarıyla çevriliydi. II. Nabukadnezar (Nabukodonosor) (hd İÖ 605-561) başta olmak üzere Babil kralları burada yüzyıllarca yeni yapılar ve onarımlar yaptırmışlardır. İÖ 5. yüzyılda Babil'i ziyaret ettiği sanılan

Yunanlı tarihçi Herodotos'un tarihinde Esagila'nın inanılmaz zenginliğinden söz edilir. Alman Doğu Kurumu 1899-1917 arasında Babil'de yaptığı kazılarda, eski çağlarda tümüyle yağmalanmış olan Esagila'da pek az sayıda değerli eşya bulabilmiştir.

Esaki, Leo, asıl adı ESAKI REIONA (d. 12 Mart 1925, Osaka), yarıiletkenler üzerine yaptığı çalışmalarla 1973'te Nobel Fizik Ödülü'nü Ivar Giaever ve Brian Josephson ile paylaşan Japon fizikçi.

1947'de Tokyo Üniversitesi'nin fizik bölümünden mezun olan Esaki, bir süre Kobe Kogyo adlı şirkette çalıştıktan sonra, 1956'da Sony KK'da baş fizikçi oldu ve burada kendisine daha sonra Nobel Ödülü kazandıracak olan deneysel çalışmalarına girişti. 1959'da Tokyo Üniversitesi'nde doktora çalışmasını tamamladı.

Sony'de kuantum mekanik alanındaki araştırmalar yapan Esaki, çalışmalarını, elektronların klasik mekanik yasalarının geçersiz olarak nitelendirdiği engellerin içinden tünellenmesi ve buna yönelik olarak maddenin dalga özelliğinden yararlanılması konusu üzerinde yoğunlaştırdı. Ayrıca, çeşitli katkı maddelerinin eklenmesi yöntemiyle yarıiletken maddelerin özelliklerini inceledi. Bu çalışmaları sonucunda, kendi adıyla anılan çift diyotu geliştirdi. Esaki ile birlikte Nobel Ödülü'nü kazanan Giaever ve Josephson, onun bu buluşundan yararlanarak yarıiletkenler alanında yeni gelişmeler gerçekleştirdiler.

1960'ta, ABD'de yeni araştırmalar yapması için International Business Machines Corporation (IBM) bursuyla ödüllendirilen Esaki, daha sonra New York eyaletindeki Yorktown'da IBM araştırma laboratuvarında çalışmaya başladı. Esaki, ABD'de yaşamakla birlikte Japon vatandaşı olarak kaldı.

esame defteri, Osmanlı Devleti'nde kapıkulu askerlerinin kayıtlı olduğu kütüklere verilen ad.

Bir esame defteri, 110 askerin adının ve kimliğinin siyakat yazısıyla yazılı olduğu iki uzun yapraktan oluşurdu. Ocak ortalarına ve kıdem sıralamasına göre, askerlerin cemaat ve bölükleri de belirtilirdi. Yeniçerilere, esame defterlerindeki kayıtlarının bir örneği olarak esame kâğıdı ya da memhur denen onaylı bir belge verilir. Ulufe dağıtımlarında esame defterinden yoklama yapılırken bu belgeler gösterilirdi. Ocak disiplinine uymayan, savaştan kaçan, cina-yet işleyen, ayaklanmaya katılan ocaklıların kayıtları esame defterinden silinir ve ocakla ilişkileri kesilirdi. Defterden silinenlere de "defter çalığı" denirdi.

Ocak düzeninin bozulduğu 18. yüzyılın ikinci yarısına doğru, esame kâğıtlarının alınıp satılmasına izin verildi. Esame kâğıtları, tahvil ve esham gibi, giderek çarşı esnafının elinde toplandı. 19. yüzyılın başına değin süren bu uygulamaya, 1808'de Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa son vermeye çalıştıysa da sonuç alamadı. Daha sonra esame kâğıtlarının yarı fiyatına gümrük yönetimine devredilmesi sağlandı. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile de esame defterleri ve esame kâğıtları tarihe karıştı.

1831'deki ilk yükümlü sayım ve yazımı ile bundan sonra yapılan sayımlarda, kaza ölçeğinde düzenlenen nüfus defterlerine de esame defteri denirdi.

Esarhaddon bak. Asurahiddina

Esat Paşa bak. Işık. (Mehmet) Esat

Esav, EDOM olarak da bilinir, Eski Ahit'te (Tekvin 25:19-34; 27; 28: 6-9; 32: 3-21; 33:

1-16; 36). İshak ile Rebeka'nın oğlu, Yakub'un (İsrail) büyük ikiz kardeşi ve Yahudi geleneğinde Edomluların atası.

Söylenceye göre Esav kırmızı derili ve kılıbı olarak doğdu. Büyüyünce kırlarda avlanmaya başladı. İkiz kardeşi Yakub ise çoban oldu. Doğum sırasında Esav'ın topuğunu tuttuğundan, ona "topuğu tutan" anlamında Yakub adı verilmişti. Yakub küçük olmasına karşın Esav'ı aldatarak onu istediği gibi yönlendiriyordu. Esav'ın avdan eli boş ve aç döndüğü bir gün, Yakub kırmızı renkli bir sebze çorbası pişiriyordu. Esav çorbadan isteyince ona "kırmızı, kızıl" anlamına gelen Edom adını taktı ve çorba karşılığında ondan "büyük erkek evlat" haklarını satın aldı. Yakub ayrıca, İshak ölürken Rebeka'nın da yardımıyla Esav'ı babasının hayır duasından yoksun bıraktı. Esav bunu anlayınca Yakub'u öldürmek istedi, ama Yakub kaçtı. Yirmi yıl sonra geri döndüğünde Esav onu bağışladı.

Kitabı Mukaddes'e göre Esav'ın soyundan gelen Edomlular, İÖ 13. yüzyılda, Ürdün'ün güneybatısında, Lüt Gölü ile Akabe Körfezi arasındaki bölgeye yerleştiler. Yakub'un soyundan gelen İsrailoğulları ile yakından ilişkili olmalarına karşın, onlarla sık sık çatışmış ve büyük olasılıkla İsrail Krallığı'nın (İÖ 11-10. yy) egemenliğine girmişlerdir. Esav ile Yakub'un öyküsü de İsrail ve Edom devletlerinin ilişkisini yansıtır; birleşik bir krallık durumundaki İsrail'in, daha eski bir geçmişli olan Edom üzerinde egemenlik kurması, iki kardeşin öyküsüyle koşutluk taşımaktadır.

Esbjerg, Danimarka'da, Jutland'ın güneybatısındaki Ribe ilinde (*amtskommune*) kent. Kuzey Denizindeki Fanø Adasının karşısındadır. Kuzey Slesvig'in (Schleswig)

Esbjerg limanında bir balıkçı teknesi, Danimarka
Wedigo Ferchland

Almanların eline geçmesinden sonra, Jutland'ın tarım ürünlerini ihraç etmeyi sağlayacak bir çıkış noktası olarak 1868'de kuruldu. 1874'te limanın tamamlanmasından sonra hızla gelişti ve 1899'da tüzel kimlik kazandı. 10 km uzunluğundaki rıhtımı ve gemi yapım tesisleriyle Danimarka'nın en büyük balıkçı limanıdır. Balık ürünlerinin yanı sıra büyük miktarda et ve süt ürününü başta İngiltere olmak üzere çeşitli ülkelere ihraç eder. Kentte öğretmen, teknik ve ticaret yüksek okulları, yetişkinler için açılmış bir halk okulu, Ulusal Denizcilik ve Balıkçılık Okulu ile küçük bir havahımanı vardır. Kuzeybatısındaki dış mahallelerinde II. Dünya Savaşı sırasında Danimarka hava sahasında öldürülen 300'e yakın Müttefik havacının mezarları bulunur. Nüfus (1989 tah.) belediye, 81.480.

Escalloniaceae, Saxifragales takımından, yedi cinsi ve 170 kadar yaprakdökme ağaç ve çalı türünü içeren familya. Bu bitkiler bütün dünyanın tropik bölgeleri ile Güney Yarıküre'nin ılıman alanlarında dağılmıştır. Güney Amerika'da yetişen *Escallonia* cinsinin parlak yapraklı çalıları, genellikle kokulu olan beyaz, pembe ya da kırmızı renkli gösterişli çiçekleri nedeniyle

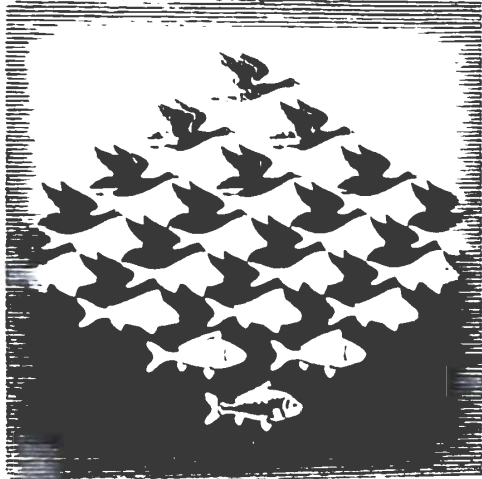

Escallonia langleyensis'in çiçekli dalı
Valerie Fries

süs bitkisi olarak yetiştirilir. Familyanın içerdiği öbür süs bitkisi cinsleri *Abrophyllum*, *Anopterus*, *Carpodetus*, *Corokia*, *Quintinia* ve *Valdivia*'dır.

Escher, M(aurits) C(ornelius) (d. 17 Haziran 1898, Leeuwarden - ö. 27 Mart 1972, Laren, Hollanda), grafik sanatçısı. Gerçekçi ayrıntıları şaşırtıcı optik ve kavramsal etkiler elde etmek amacıyla kullanmıştır.

Haarlem'deki Mimarlık ve Dekoratif Sanatlar Okulu'nda bir süre mimarlık öğreni-

"Gökyüzü ve Su I", Escher'in bir ağaç baskısı, 1938
The Graphic Work of M. C. Escher (1967), New York

mi gördükten sonra 1919-22 arasında öğretmenlerinin etkisiyle grafik sanatlarına yöneldi. Mezun olduğu yıl yaptığı bir İtalya gezisinden sonra, Roma'ya yerleşti ve 1935'e değin çalışmalarını bu ülkede sürdürdü; çok sayıda manzara ve kent görünimleri yaptı. İtalya'da faşizmin yayılması üzerine İsviçre'ye geçti, 1941'de Hollanda'ya döndü.

Kendine özgü üslubunun belirginleştiği 1937'den önceki yapıtlarında gerçeği titizlikle yansıtmaya çabası egemendir. Ama gerçekçi yaklaşımının yanı sıra, ele aldığı doğal biçimlerin (kayalar, bulutlar, hayvanlar)

goz aldatıcı bir perspektif içinde gitgide düşsel bir niteliğe burunduğu de izlenir. Escher aldatıcı perspektif kullanarak gözlemlediği çevreyi iki boyuta indirgemeye ve kendi düş dünyasını somutlaştırmaya yönelmiştir. Bu dönemde ayrıca siyah-beyazın kesin karşılığı, gölgeleme ve belli belirsiz ton farklılıkları gibi grafik teknikler üzerinde de çalışmıştır.

Escher'in 1936'daki İspanya gezisi sırasında gördüğü Elhamra Sarayı'yla Kurtuba Camisi'nin duvar çinileri, onun olgun üslubunu geliştirmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu çinilerdeki geometrik örgelerin yinelenme yoluyla sonsuza kadar çoğaltılabilmesi Escher'i büyük ölçüde etkilemiştir. Bu tarihten sonraki resimlerinde bütün yüzeyi çeşitli hayvan (kuş, balık vb) figürlerinin yinelenildiği simetrik düzenlemelerle doldurduğu görülür. Bu yapıtlarında dış çizgi, biçimi zeminden ayıran bir öğe olmaktan çıkıp yer yer zemini de biçime dönüştüren ve dolayısıyla biçimlerin negatif-pozitif olarak iki yönlü gelişmesini sağlayan bir öğe haline gelmiştir.

Escher, 1944'ten sonraki gerçeküstücü nitelikler çağrıştıran yapıtlarında kullandığı göz aldatıcı perspektifle, mekânsal strüktürlere şaşırtıcı bir üç boyutluluk kazandırmıştır. Kâğıt üstündeki iki boyutlu soyut bir strüktürü, başkalaşım (metamorföz) ve yinelenme yoluyla üç boyutlu somut figürlere dönüştürmüştür. Escher hem perspektifi hem de çizgiyi yeni baştan yorumlamış, geleneksel olandan uzaklaşarak yeni bir resim gerçeği yaratmıştır.

Escher'i grafik sanatına yönelten başlıca etken, grafik tekniklerle yapılmış yapıtların, dolayısıyla da düşüncenin rahatlıkla istendiği kadar çoğaltılabilesidir. Bir yapıtından 1.000'den fazla baskı yaptığı olmuştur. Önceleri hemen hemen yalnızca ağaç baskıdaki boyuna kesme (woodcut) yöntemiyle çalışmış, 1929'da taş baskıya geçmiştir. 1931'den sonra da enine kesme yöntemini (wood engraving) uygulamış, deneysel amaçların dışında aside yedirme yöntemini hemen hemen hiç kullanmamıştır. 1946-51 arasında mezzotint tekniğini denemişse de ağaç ve taş baskıyı her zaman yeğlemiştir.

Escher, sıradan nesnelerin ya da soyut strüktürlerin beklenmedik başkalaşımalarını büyük bir teknik ustalıkla yorumlamıştır. Yapıtları bu nitelikleriyle matematikçilerin ve psikologların olduğu kadar sıradan izleyicilerin de ilgisini çekmiş, 20. yüzyılda yaygın olarak çoğaltılmıştır.

Escher, Rudolf (George) (d. 8 Ocak 1912, Amsterdam - ö. 17 Mart 1980, Texel, Hollanda), oda müziği parçalarıyla ünlü Hollandalı besteci ve müzik kuramcısı.

Escher 1931-37 arasında Rotterdam Konservatuarı'nda okudu. İlk besteleri II. Dünya Savaşı'nda Rotterdam'ın bombardımanı sırasında kayboldu. 1945 ve 1946'da *De Groene Amsterdammer* adlı dergide müzik editörü olarak çalışan Escher 1946-64 arasında da editörlük ve öğretmenlik yaptı. 1964'te Utrecht Üniversitesi'nde çağdaş müzik dersleri vermeye başladı. Claude Debussy ve Maurice Ravel üzerine yazdığı yetkin makaleleriyle dikkati çekti.

Escher'in geniş ilgiyle karşılanan ilk orkestra parçası *Musique pour l'esprit en deuil* (1943; Hüzünlü Ruh İçin Müzik) oldu. Bunu çeşitli çalgılar ve orkestra için bestelediği yapıtlar izledi. 1950'lerde ve daha sonra aralarında *Strange Meeting* (1952, Wilfred Owen'in şiiri üzerine; Garip Buluşma), *Le vrai visage de la paix* (1953, Paul Eluard'ın şiiri üzerine; Barışın Gerçek Yüzü) ve *Songs of Love and Eternity*'nin de (1955, Emily Dickinson'un şiiri üzerine; Aşk ve

Sonsuzluk Şarkıları) bulunduğu birkaç ilginç vokal yapıt besteledi. Oda müziği parçası olan *Le tombeau de Ravel* (1963, Ravel'in Mezarı) olumlu eleştiriler aldı. Escher'in son yapıtları arasında orkestra ve insan sesi için *Univers de Rimbaud* (1970), Rimbaud'un Evreni), 10 çalgı için *Sinfonia* (1973-76) ve oda korosu için *Uç Şur* (1975, W. H. Auden'in şiiri üzerine) sayılabilir.

Escherichia, birçok türü insan ve hayvanların sindirim sisteminde yaşayan sert bir hücre duvarıyla kuşatılmış, en basit yapıli gramnegatif bakterisi cinsi. İnsanda mide-bağırsak florasının doğal bir parçası olan koli basili (*E. coli*), su, süt, meyecikler ya da sinek ve böceklerle taşınır. Endotoksin salgılayarak, bağırsak duvarının mukozasında aşırı çoğalarak ya da doğrudan bağırsak duvarına yerleşerek bazen ağır ishallerle yol açar. Gereksinim duyduğu bütün aminoasitleri glikoz ve amonyum tuzları gibi başka bileşiklerden biresimleyebilen ve çok kısa sürede ölerek yaşam çevrimini tamamlayan *E. coli*, 20. yüzyılın başından beri moleküler genetik araştırmalarının en değerli yardımcısıdır.

Escobar y Mendoza, Antonio (d. 1589, Valladolid - ö. 4 Temmuz 1669, Valladolid, İspanya), olasıcılığı desteklediği için alaya alınan İspanyol Cizvit vaiz ve ilahiyatçı. Olasıcılık, bir davranışın günah sayılıp sayılmayacağını bilinmediği durumlarda (karşıt yolun doğruluk olasılığı daha yüksek görünse bile) doğru olabilecek herhangi bir yolun izlenebileceğini kabul eder. Kuram, toplumsal ve kültürel gelişmelerin (örn bankacılık) geleneksel ahlak kurallarını zorlayarak pek çok vicdan sınamasına yol açtığı 17 yüzyılda önem kazanmıştır.

1597'de Cizvitlere katılan Escobar, önemli bir bilgin ve tanınmış bir vaiz oldu. Olasıcılığı desteklediği için ona karşı çıkanların başında Fransız bilim adamı ve din felsefecisi Blaise Pascal geliyordu. Cizvitlere karşı olan Pascal, *Letters Provinciales*'de (1656-57; Taşra Mektupları) alaycı ve öfkeli bir dille Escobar'dan alıntılara yer verdi; ayrıca onu ve dostlarını amaçların araçları hakkı çıkardığına inanan ve gevşek ahlak ilkelerini yayan kişiler olarak aşağıladı. Escobar, Molière ve Jean de La Fontaine gibi tanınmış Fransız yazarların da saldırılarına uğradı. Onu savunan bazı araştırmacılar ise, Escobar'ın sözleri bağlamları içinde ele alındığında bu saldırıların temelsiz kalacağını belirtmişlerdir. Escobar'ın din, ahlak ve Kitabı Mukaddes'e ilişkin konuları ele aldığı toplu yazıları 32 cilt oluşturmaktadır.

Escoffier, (Georges-) Auguste (d. 28 Ekim 1846, Villeneuve-Loubet, Fransa - ö. 12 Şubat 1935, Monte Carlo), aşçıların kralı ve kralların aşçısı" olarak tanınan Fransız yemek sanatı ustası. İkisi de Londra'da bulunan Savoy Oteli (1890-99) ve ardından Carlton Oteli mutfaklarının yöneticisi olarak dünya çapında ün kazanmıştır.

Mesleğine 12 yaşında başladı. Carlton Oteli'nden 74 yaşında emekli olduğunda, aşçılık mesleğinde rekor sayılabilecek 62 yıllık etkin bir hizmet dönemini geride bırakmıştı. 1890'da, yeni açılan Savoy Oteli mutfaklarının yönetimine getirildiğinde adı bütün dünyada duyuldu. 1893'te yarattığı şeftalili tathya, o sırada otelde kalmakta olan ünlü şarkıcı Nellie Melba onuruna peşmelba (*pêche Melba*; Fransızca *pêche*: "şeftali") adını verdi. 1899'da Carlton Ote-

li'ne geçti ve burada çalıştığı 23 yıl boyunca *haute cuisine*'i(*) ile büyük bir ün kazandı. Bir keresinde İmparator II. Wilhelm'in

Escoffier
H. Roger - Viollet

Escoffier'ye "Ben Alman imparatoruyum, ama siz de aşçıların imparatorusunuz" dediği bilinmektedir. 1920'de, yurtdışında Fransız mutfağını tanıtmak çabalarından ötürü Légion d'honneur nişanı ile, 1928'de de aynı nişanın "officier" unvanı ile ödüllendirildi.

Ününün, meslektaşları Marie-Antoine Carême'inkinden daha büyük olduğu söylenen Escoffier ardında birçok kitap bıraktı. Bunlar arasında en çok bilinenleri, *Le Carnet d'Epique* (1911; Epikuros'un Yemek Defteri), Philéas Gilbert ve Emile Fetu ile birlikte yazdığı *Le Guide Culinaire* (1903; Mutfak Kılavuzu), *Le Livre de Menus* (1912; Menü Kitabı) ve *Ma Cuisine*'dir (1934; Mutfakım).

Escola Velha (Portekizcede "Eski Okul"), 16. yüzyıl başlarında Portekizli oyun yazarı Gil Vicente'den etkilmiş İspanyol oyun yazarlarına sonradan verilen ad. Vicente, biçim açısından bir ortaçağ yazarı olmasına karşın, komedideki ve karakter çizimindeki ustalığıyla ve işlediği konuların çeşitliliğiyle modern tiyatronun habercilerindendir. Onun getirdiği yeniliklerden etkilenerek yapıt veren oyun yazarlarının en ünlüleri arasında popüler dinsel oyunlar yazan Alfonso Álvares ve Baltasar Dias, yergili farslar yazan António Ribeiro Chiado ve kardeşi Jerónimo Ribeiro, halkbilim ve köylü yaşamından öğeler taşıyan oyunları ile tanınmış António Prestes ve Simão Machado sayılabilir.

Escravos Irmağı, Nijerya'nın güneyinde, Nijer Deltasının batısında, Nijer Irmağının kolu. Batı yönündeki çıkışı (56 km) boyunca mangrov bataklıklarından ve kıyıda uzanan kum tepelerinden geçerek Benin Körfezine dökülür. Kıyısında liman bulunmayan Escravos birbirine bağlı bir dizi su yolu aracılığıyla Forcados, Warri, Benin ve Ehiyope ırmaklarına bağlanmıştır. Okyanus çıkışındaki Escravos Setini aşan doğal geçidin derinliği yalnızca 4 m olmakla birlikte, 1960'lara doğru deltidaki Warri, Burutu, Sapele, Koko ve Forcados iç limanlarına asıl giriş yolu olarak Forcados Irmağının yerini almıştır. 1964'te Escravos Seti Projesi'nin tamamlanmasından sonra da okyanus gemilerinin bu limanlara ulaşmasını sağlayan tek bağlantı durumuna gelmiştir. İrmak ağzının yaklaşık 20 km açıklarında denizaltından çıkan petrolün yüklendiği bir petrol dolunum tesisi vardır.

Escrivá de Balaguer y Albás, Monsignor Josemaría (d. 9 Ocak 1902, Barbastro, İspanya - ö. 26 Haziran 1975, Roma,

İtalya), İspanyol Katolik din adamı ve Opus Dei adlı Katolik örgütün kurucusu (1928). Örgüt, kusursuz birer Hristiyan olmayı ve mesleklerini Hristiyanlığın ülkülerine uygun biçimde sürdürmeyi amaçlayan halktan kişilerle rahiplerden oluşuyordu. Escrivá öldüğünde 80 ülkede 60 bin kadar üyesi bulunan örgüt özellikle Franco döneminde, elinde haksız bir ekonomik ve siyasal güç tutmakla suçlanmıştır.

Aragonlu bir işadamlarının oğlu olan Escrivá, Zaragoza Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördü ve orada başdiyakozluk ilahiyat okuluna devam ederek 28 Mart 1927'de papazlığa atandı. İç Savaş sırasında kilise karşıtı Cumhuriyetçilerden kaçtığı bir dönem dışında 1946'ya değin Madrid'de papazlık yaptı ve bu tarihte Roma'ya yerleşti. Ertesi yıl Katolik Kilisesine özgü "monsignor" unvanı verilen Escrivá, 1947'den 1950'ye değin Vatikan'ın Opus Dei'yi resmen tanıması için uğraştı.

Escrivá sürekli oturduğu Roma'dan, çok sayıda meslek, ticaret ve tarım merkezinin, lise ve iş idaresi okulunun ve birçoklarının İspanya'nın en iyi üniversitesi olarak değerlendirilen Navarra Üniversitesi'nin kuruluş çalışmalarını yönetti. Opus Dei, üyelerine herhangi bir siyasal ideoloji aşılamamaya özen gösterdiyse de, Franco'nun 1956'da başlattığı ekonomik kalkınma programını yürütmek için çok iyi eğitilmiş teknisyenler araması örgüt üyelerinin hükümette üst düzey görevlere getirilmesine yol açtı.

Escudero, Vicente (d. 27 Ekim 1892, Valladolid - ö. 4 Aralık 1980, Barselona, İspanya), Çingene dansçı. Flamenko dansındaki ustalığı ve meslek yaşamı boyunca bozulmamış bir üsluba bağlı kalan tutumuyla büyük saygı görmüştür.

Escudero
Dance Collection, New York Public Library

Genç yaşta İspanya *café*'lerindeki danslarıyla tanınan Escudero 1920'de Paris'te, Olympia Tiyatrosu'nda sahneye çıktı; uzun yıllar birlikte dans ettiği Carmita Garcia eşiydi. 1922'den 1932'ye değin Avrupa'yı dolaştı; 1931'de Pavlova ile dans etti ve 1932'de ABD'de ilk kez sahneye çıktı. 1934'te La Argentina'nın Madrid'de İspanyol Tiyatrosu'nda sahneye koyduğu *El amor brujo* (Büyücü Aşk) balesinde Carmelo rolünde dans etti. 1954'te Paris'e döndü. Aynı yıl çıktığı ABD turnesini 1959 ve 1961'de yineledi. Daha sonra dansı bırakarak flamenko üzerine konferanslar verdi.

Escuintla, Guatemala'nın güneybatısında il. Güneyde Büyük Okyanusla çevrilidir. Pasifik ovalarını ve orta platonun güney yamaçlarını içine alır. Yüzölçümü 4.384 km²'dir. Başlıca tarımsal ürünleri şeker kamışı, muz, kahve, pamuk, mısır, tropik meyveler ve kauçuktur. Geniş alanlar sığır sürülerini otlatmak için kullanılır. İlde yaygın bir karayolu ve demiryolu ağı vardır. Karayolları, ilin merkezi olan Escuintla

kentinin çevresinde birleşir; demiryolu ise Guatemala'nın Büyük Okyanus kıyısındaki ikinci büyük limanı olan San José'ye kadar gider. Nüfus (1991 tah.) 542.091.

Escuintla, Guatemala'nın güneybatısında, Escuintla ilinin merkezi kent. Orta platonun güney yamaçlarında, Guacalate Irmağının yakınlarında yer alır. Deniz düzeyinden 338 m yüksekte kuruludur. Guatemala kentinin 45 km güneybatısına düşer. Guatemala'nın en büyük kentlerinden biri olan Escuintla 17. ve 18. yüzyıllarda önemli bir siyaset ve indigo (çivit) ticareti merkeziydi. Zengin tarımsal hinterlandında bugün sitronella, hindistancevizi, ananas ve mango yetiştirilir. Kentte çırçır ve et paketleme fabrikaları, çevresinde de şeker fabrikaları vardır. Aynı zamanda kaplıcalarıyla ünlü bir kış sayfiyesi olan kentten Pasifik Kıyısı Karayolu ve demiryolu geçer; yakınlarında bir de havalimanı vardır. Nüfus (1991) 63.471.

Esdrailon Ovası bak. Emek Yizreel

Esdras'ın Birinci Kitabı, YUNANCA EZRA olarak da bilinir, İbrani kutsal metinlerinin ilk Yunanca çevirisi Septuagint'te yer alan, ama günümüzde hiçbir kilisenin kanonik (Yunanca *kanonikos*: "kurallara uygun", "sahih") saymadığı apokrif (kaynağı belirsiz) metin. Çağdaş uzmanlarca, Eski Ahit'in İbranice yazılmış Ezra Kitabı'ndan ayrılmak amacıyla Yunanca Ezra olarak adlandırılır. Özgün metni Aramca ya da İbranice kaleme alınmış olan Esdras'ın Birinci Kitabı'nın yalnızca Yunanca metni ile Yunancadan aktarılan Latince çevirisi günümüze ulaşmıştır. Öte yandan Katolikler kanonik Ezra Kitabı'nı bazen I. Esdras olarak adlandırırlar.

Kitap, öteki apokrif metinlerle karşılaştırıldığında, Eski Ahit'le daha yakından ilişkilidir. Çünkü Kitabı Mukaddes'in II. Tarihler Kitabı'nın 35:1-36:23 bölümlerini, Ezra Kitabı'nın tümünü ve Nehemya'nın 7:73-8:12 bölümlerini özetleyerek İsrailoğullarının İÖ 621-444 arasındaki tarihini aktarır. Kitapta yeni olan tek malzeme, Yahudilik bağlamına uyacak biçimde biraz değiştirilmiş bir Pers halk öyküsü olan Üç Muhafız Masalı'dır.

Çok sayıda tarihsel tutarsızlık ve yanlışlık içerdiği için, Esdras'ın Birinci Kitabı'nın nasıl derlendiği belirsizdir. Kitap yer yer Eski Ahit metinlerini de değiştirir. Kitabı İÖ 2. yüzyılda Mısırlı bir Yahudinin kaleme aldığı sanılmaktadır.

Esdras'ın Birinci Kitabı'ndaki tarihsel tutarsızlıkları dikkate alan birçok uzman, yazarın Yahudi tarihini aktarmaktan çok, belirli ahlaki ve dinsel görüşleri aşılamayı amaçladığı kanısındadır. Bu açıdan bakıldığında, kitabın en önemli bölümü, hakikate özdeşleştirilen İbrani Tanrısı'nın üstünlüğünü anlatan Üç Muhafız Masalı'dır. Kitapta vurgulanan öteki konular, Musa şeriatının gerekleri, Kudüs Tapınağı kültü ve Yahudilerin Yahudi olmayanlarla evliliğini yasaklayan yasalardır.

Esdras'ın Birinci Kitabı'ndan yapılan ilk alıntılara, bu kitabı Tevrat'taki Ezra ve Nehemya kitaplarına yeğleyen, İS 1. yüzyılda yaşamış Yahudi tarihçi Iosephos'un (Yasuf ben Mattias) *Antiquitates Judaicae* (Yahudilerin Tarihi) adlı yapıtında rastlanır. İlk Hristiyanlar arasında yaygın olan Üç Muhafız Masalı, bazı Hristiyanlarca bu kitabın Hz. İsa'nın gelişini haber verdiğini kanıtlamak için kullanılmıştır.

Esdras'ın İkinci Kitabı, EZRA'NIN DÖRDÜNCÜ KİTABI ya da EZRA'NIN VAHYI olarak da bilinir, Vulgata'da ve Kitabı Mukaddes'in daha sonraki birçok Katolik

basımında Yeni Ahit'e ek olarak yer alan apokrif (kaynağı belirsiz) metin. Kitabın, kâhin Salathiel-Ezra'ya gelen yedi vahyi kapsayan ana bölümleri (3-14.) İS y. 100'de adı bilinmeyen bir Yahudi tarafından Aramca yazılmıştır. İS 2. yüzyıl ortalarında bir Hristiyan yazar, kitabın Yunanca metnine bir giriş parçası (1-2.), yaklaşık bir yüzyıl sonra da bir başka Hristiyan yazar gene Yunanca metne 15-16. bölümleri eklemiştir. Yunanca metnin ana bölümlerinde ilk günah ve İsa'yla ilgili Hristiyan öğretilerini yansıtan pasajlar bulunmasına bakarak, Yunanca metnin tümünün bir Hristiyan yazarca derlendiği varsayılabilir. Aramca metin kaybolduğu için, sonraki çevirilerin tümünün kaynağı Yunanca metindir. Öte yandan Katolikler kanonik Nehemya Kitabı'nı bazen II. Esdras olarak adlandırırlar.

Esdras'ın İkinci Kitabı'nın başlıca konusu, dünyanın bugünkü düzeninin ardından gelecek çağdır. Kitap, Romalıların İS 70'te Kudüs'ü ele geçirmesi üzerine yazılmıştır. Bu olay, Yahudilerin ulusal özlemlerini ve kendi dinleriyle ilgili görüşlerini temelden etkilemiştir.

Kitap, temelde, Tanrı'nın insanlara yönelik tutumunu açıklamaya çalışır. Yazar, Romalıların yıktığı Kudüs Tapınağı'ndan yoksun kalan Yahudilerin geleceğinden kaygılıdır. Tanrı'ya, inananların niçin günahkârların elinden eziyet çektiğini sorar. Bu sorunun yanıtı, Eski Ahit'in Eyub Kitabı'ndaki yanıtı benzer: Tanrı'nın hikmeti insanlara bilinemez, çünkü insanın kavrayışı sınırlı ve sonludur. Tanrı, görünüşün tersine, kendi seçtiği halkı her zaman esirgeyecektir.

Kötülüklerle dolu bugünkü dünyayı, son yargıda akanacak bir avuç inananın ölüm-süz bir yaşam süreceği gelecekteki cennet çağıyla karşı karşıya getiren kitapta belirgin bir dualizm vardır.

esedi, ARSLANLI olarak da bilinir, Osmanlı Devleti'nde de kullanılan gümüş Hollanda parası. Üstündeki aslan (Arapça *esed*) resminden dolayı bu adla anılmıştır.

Anadolu Selçuklularında da aslan resimli gümüş paralara esedi denirdi. Osmanlılarda esedi denen Lion d'Holland, Écu de Lion gibi paraların dolaşımı serbest bırakılmıştı. Öteki yabancı paralarla darphanede mühürleneler ise damgalı kefare sikkesi adıyla anılırdı.

Esedi 8,5 dirhem (26,8 gr) gümüştü. 16. yüzyıl başlarında Osmanlı piyasasında görülen bu para, o dönemde kuruşa göre daha düşük değerdedi ve 1 kuruş 40 akçe iken, 1 esedi 35 akçeydi. Akçenin büyük ölçüde değer yitirdiği 1640'larda esedi 70 akçeye kadar yükseldi. 1721'deki bir para düzenlemesinde esedi 144 akçe; 8,5 dirhem 1 denkleştirildiğinde polye kuruşu 173 akçe; 7 dirhem 2,5 kırıtlık Tokat kuruşu 137 akçe sayıldı. Oysa, 9 dirhem 2,5 kırıtlık karakuruş, ayar bozukluğundan dolayı 137 akçe idi. Aynı yıllarda Mısır'a altın kaçırılması ve akçenin ayar ve ağırlığının bozulması nedeniyle esedi gittikçe değer kazandı. III. Mustafa (hd 1757-74) adına kesilen 6 dirhem ve 51 ayanındaki kuruşa birlikte kullanıldığı sırada değeri 300 akçeydi. Esedi, 19. yüzyılın ortalarında kullanımdan kalktı.

Esedullah-I Kirmani (ü. 15. yy), İranlı hattat.

Yaşamına ilişkin bilgi azdır. Bazı kaynaklarda şair olduğu, aklâm-ı sitteyi(*) Şeyh Muhammed-i Kirmani'den öğrendiği ve 1488'de öldüğü yazılıdır. Tam olarak bilinmeyen bir tarihte Anadolu'ya da gitmiş, ünlü hattat Ahmed Karahisari'ye sülüs ve nesih yazıda hocalık etmiştir. Eldeki yazı örnekleri aklâm-ı sittedeki ustalığını göster-

mektedir. Esedullah, Yakut-ı Mustasımı okuluna bağlıdır.

eseksit, koyu gri ile siyah arasında değişen renklerde, ince tanecikli, volkanik derinlik kayacı. En yaygın rastlandığı yerler, ABD'de Massachusetts'teki Essex, Kanada'da Montreal yakınlarındaki Royal Dağı, Norveç'te Oslo yakınları, Çekoslovakya'daki Roztoky ve İskoçya'daki Carclout'tur. Başta plajiyoklaz olmak üzere çeşitli feldispat türleri ile ojit, biyotit, hornblend, olivin ve nefelin içerir. Nefelin oranı arttıkça, eseksit teralite dönüşür.

Esen, Ahmet Şükrü (d. 1893, İbradı, Akseki, Antalya - ö. 18 Ekim 1944, Ankara), Anadolu'nun çeşitli yörelerinde folklor ve halk edebiyatı derlemeleri yaparak pek çok metni yazıya geçirmiş araştırmacı.

İbradı Rüştüyesi'ni bitirdikten sonra Besni ilçesinde zabıt kâtabi olarak görev aldı. Malatya ve Adana illerinde çalıştıktan sonra Silifke Bidayet Mahkemesi sorgu yargıcılığına atandı (1920). Adana, Kahramanmaraş, Kayseri, Yozgat, Artvin, Konya'da savcılık ve yargıçlık görevlerinde bulundu. 1943'te Bilecik'ten milletvekili seçildi.

Esen, görevli olarak bulunduğu yerlerde ağızdan ve yazma kaynaklardan âşik deyişlerini, türkü, mani, ağıt, fıkra, tekerleme gibi folklor ürünlerini derledi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında folklor derlemelerinin yaygınlaşmasında önemli rolü olan Türk Halkbilgisi Derneği'nin çalışmalarına katıldı (1927). Ünlü Türkmen âşığı Dadaloğlu'nun şiirlerini ilk kez derleyip yayımlayarak tanıttı. Mani derlemelerinin önemli bir bölümü *Mukayeseli ve Neşredilmemiş Manüler* (1944; yay. Niyazi Esat) adıyla yayımlandı. Derlediği ağıtlar *Anadolu Ağıtları* (1982, yay. haz. Pertev Naili Boratav ve Rémy Dor), türküler ise *Anadolu Türküleri* (1986, yay. haz. Pertev Naili Boratav ve Fuat Özdemir) adıyla kitap haline getirildi.

Esen, Mekki Said (d. 1903, Mekke - ö. 4 Kasım 1970, Ankara), gazeteci. Ankara

Mekki Said Esen
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

Gazeteciler Cemiyeti'nin ilk başkanlığını yapmıştır.

İstanbul Darülfünunu (sonradan İstanbul Üniversitesi) Edebiyat Fakültesi'ni

Esence Dağı
Erhan Akol

bitirdi. Basın yaşamına *Cumhuriyet* gazetesinde muhabirlikle başladı. Aynı gazetenin Ankara bürosunu kurdu ve Ankara temsilciliğini yaptı. *Tanin*, *Son Posta*, *Yeni Asır*, *Vatandaş*, *Ankara Telgraf*, *Zafer* gazetelerinde çalıştı. İmar ve İskân Bakanlığı Teftiş Kurulu üyeliği, iki dönem Demokrat Parti'den Balıkesir milletvekiliği (1954-57, 1957-60) yaptı. Yassıada'da yargılanan ve hüküm giyen Esen, özgürlüğüne kavuştuktan (1963) sonra çeşitli gazetelerin Ankara muhabirliğini yaparak gazeteciliği sürdürdü.

Esen Taici (ö. 1455, Moğolistan). Orta Asya'daki Moğol egemenliğini yeniden kurarak Moğol beyi.

1439'da Batı Moğolistan'da Baykal Gölü yakınlarındaki dağlık bölgede yaşayan savaşçı Oyratların başına geçti. Cengiz Han'ın yolunu izleyerek öteki Moğol kabilelerini kendine bağladı ve doğuya ilerleyerek Çin Seddi ile Kore sınırı arasındaki toprakları egemenliği altına aldı. 1449'da Çinlilere vergi ödeme uygulamasına son vererek Çin Seddi boyunca akınlara girişti. Bu sırada Çin sarayında yönetime egemen olan Wang Zhen, İmparator Zhentong'u Esen'e karşı bir sefer düzenlemeye ikna etti. Kötü yönetilen Çin ordusunu kısa sürede kuşatıp Zhentong'u tutsak alan Esen, birkaç ay bekledikten sonra, Çin'in içlerine ilerleyerek Pekin'i kuşattı. Tahta yeni bir imparatoru geçiren Çinlilerin güçlü topçu savunması karşısında kuşatmadan vazgeçti ve 1450'de İmparator Zhentong'u serbest bıraktı. Üç yıl sonra Çinlilerle bir barış anlaşması yaparak yeniden vergi ödemeyi kabul etti. Fethettiği geniş topraklar oğluna miras kaldıysa da, ölümünden kısa bir süre sonra Oyratlar güçlerini yitirmeye başladı.

Esence Dağı, eskiden KEŞİŞ DAĞI. Doğu Anadolu Bölgesi'nde dağ. Erzincan Ovası'nın kuzeydoğusunda kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanır. En yüksek noktası, 3.549 m'ye erişen Keşiş Tepesidir.

Dağın yapısına yeşil şistler egemendir. Kretase (Tebişir) Dönemi (y. 136-65 milyon yıl önce) sonlarında oluşan bu yeşil kayalar, Oligosen Bölüm (y. 38-26 milyon yıl önce) sonlarında aşınarak bir peneplen durumuna gelmiştir. Daha sonra peneplen Miyosen Bölüm (y. 26-7 milyon yıl önce) başlarında denizle örtülmüş ve tabanında deniz tortulları birikmiştir. Miyosen Bölüm ortalarında denizin çekilmesinden sonra büyük bir tektonik etkinlik başlamış ve bunun sonucunda Esence Dağı bükülerek yükselmiştir. Bu yükselme bir defada olmamıştır. Erzincan Ovasının kenarından belirgin dikliklerle yükselen dağın çeşitli düzeylerinde aşınım düzlükleri bulunması ve sonra gene dikleşerek kademeli bir görünüm alması yükselmenin farklı evrelerde gerçekleştiğini gösterir. Dağın yükselmesine bağ-

olarak Erzincan Ovasında, dağla aynı doğrultuda ve birbirine koşut kırk çizgileri oluşmuştur. Son kırımlar ve bunlarla ilgili olarak dağın yükselmesi Kuvaterner (Dördüncü) Dönem (y. 2.5 milyon yıl öncesinden günümüze) başlarına rastlar. Dağın yüksek kesimlerinde, buzyalağı, buzyalağı gölü ve buzultaş setleri gibi, Pleystosen Bölüm (y. 2.5 milyon-10 bin yıl önce) buzullarından kalma birçok iz vardır.

Kuzey yamaçlarında yer yer orman kalıntıları bulunan dağın güney yamaçları çıplaktır. Esence Dağı kuzeybatıya doğru Akdağ, Çimen Dağı gibi aynı jeolojik yapıdaki dağlarla devam eder. Kimi zaman bu dağların tümüne birden Esence Dağları denir. Erzincan'ı Kelkit üzerinden Gümüşhane'ye bağlayan karayolu Esence Dağını 2.390 m yükseklikteki Sipikör Geçidinde aşar.

Esendal, Memduh Şevket (d. 29 Mart 1883, Çorlu - ö. 16 Mayıs 1952, Ankara), öykü ve roman yazarı, siyaset adamı. Cumhuriyet sonrası Türk öykücülüğünün özgün adlarından biridir.

Çocukluğu savaş yıllarına rastladığı için düzenli öğrenim göremedi. Babasının ölümünden sonra ailesinin geçimini üstlenmek

Esendal
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

zorunda kaldı. 1900'de gümrük memuru oldu. Uzun süre çiftçilik yaptı. 1906'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. 1908'de örgütün teftiş kurulunda görevlendirilmek üzere İstanbul'a çağrıldı. Parti müfettişi olarak dolaştığı Anadolu ve Rumeli'de toplumu yakından ve doğrudan gözlemler fırsatı buldu. İttihat ve Terakki örgütü içinde ticaret sermayesine karşı esnafın ve küçük girişimcilerin çıkarlarını savunan kanatta yer aldı. Toplumun meslek dayanışması ve üretim temelinde bütünleşmesini öneren görüşlerini kabul ettirmek amacıyla 1920'de Ankara'ya gitti. İllere göre değil, meslek kuruluşlarına göre bir seçim sistemi öne sürüyordu. Mesleki Temsil adıyla anılan bu sistem, 1921 Anayasası'nın hazırlık görüşmeleri sırasında bir süre tartışıldıysa da benimsenmedi. Esendal aynı yıl ortaelçi olarak Azerbaycan'a (Bakü) gönderildi. Dönüşünde, Nail Bey, Kara Kemal, Muhittin Birgen, Sadık Vıcdani gibi eski örgüt arkadaşlarıyla birlikte *Meslek* adlı haftalık siyasal gazeteyi çıkardı (1925). Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi) ve Kabataş Lisesi'nde tarih ve coğrafya öğretmenliği yaptı. 1925-30 arasında Tahran ortaelçisi, 1930-32 arasında Elazığ milletvekili, 1932-38 arasında Kâbil ve Moskova elçiliği yaptı. Türkiye'ye döndükten sonra Bilecik milletvekili ve 1941'de CHP genel sekreteri oldu. 1945'te kendi isteğiyle bu görevinden ayrılarak ölümüne değin yalnızca edebiyatla uğraştı.

Esendal ilk öykülerini 23-24 yaşlarında yazmış, ama yayımlamamıştı. *Meslek* gazetesinde 35 öyküsü çıktı, *Miras* adlı romanı tefrika edildi. Bu dönem ürünlerinde edebiyatçı kimliğiyle siyasetçi kimliğini ayrı tutmak için M. Ş. E., Mustafa Memduh, Mustafa Yalınkat, M. Öğülçuk, İstemenoğlu gibi takma adlar kullandı. Uzun bir suskunluk döneminden sonra *Ayaşlı ile Kiracıları* (1934, 1988) adlı yapıtıyla CHP'nin 1942'de düzenlediği roman yarışmasında derece aldı. Yazarlığının ikinci verimli dönemini 1946-52 arasında yaşadı. *Sanat ve Edebiyat* (1947), *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi* (1947-48), *Ulus* (1948-49), *Ülkü* (1949), *Hisar* (1950), *Pazar Postası* (1951), *Türk Dili* (1951) gibi gazete ve dergilerde yayımladığı öykülerle büyük yankı uyandırdı. Öykülerinin bir bölümünü *Hikâyeler I. Kitap* (1946) ve *Hikâyeler II. Kitap'ta* (1946) topladı. Bunlardan birincisi *Ölçekçi* (5. bas. 1989), ikincisi *Mendil Alında* (3. bas. 1983) başlığıyla 1958'de yeniden yayımlandı.

Esendal'ın öykülerinde ele aldığı sorunlar, konular, kişiler büyük çeşitlilik gösterir. Onun için önemli olan, sıradan insanların gündelik yaşamıdır. İşlediği başlıca temalar ev içi yaşamı, aile ilişkileri, kahve ve mahalle ortamı ve köylülerdir. Siyasal görüşlerine paralel olarak edebiyatta da katı sınıf ilişkileriyle belirlenmemiş bir toplum yaşamının özlemini dile getirir. Olayları ve kişileri önyargısız, sevecen, gerçekçi bir tutumla ele alır. Yapıtlarının belirleyici özelliği yalınlıktır. Bu tutumuyla Ömer Seyfettin, Refik Halit Karay, Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi öykücülerden ayrılır. Bir söyleşi havası içinde, ayrıntılardan arınmış günöbirlik yaşam görüntülerini saptamaya çalışır. Yapıtlarında uzun boylu çözümlere girmekten kaçınır. Dilde de yalınlığı, duruluğu benimsemiş, konuşma dilini temel alan bir yazı dilinin öncülüğünü üstlenmiştir. Öykülerinde olduğu gibi, romanlarında da Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki değişme, yenilenme sürecinde insanların günlük yaşam koşullarını ele almıştır.

Öbür önemli yapıtları ölümünden sonra basılmıştır. Bunlar arasında *Temiz Sevgiler* (1983, 2 cilt), *Veysel Çavuş* (1984), *Bir Kucak Çiçek* (1984), *İhtiyar Çilingir* (1984), *Bizim Nesibe* (1985), *Kelepir* (1986) adlı öykü kitapları ve *Vassaf Bey* (1983) adlı romanı sayılabilir. *Bütün Eserleri*, dokuz cilt olarak 1983-84 yıllarında yayımlanmıştır.

eser element, biyolojide, çok az miktarda bulunması canlılar için yeterli ve gerekli olan kimyasal elementlerin ortak adı. Eser elementler, genellikle hücre tarafından üretilen ve canlıların yaşam süreçlerindeki biyokimyasal tepkimelerde katalizör işlevi gören protein yapısındaki bir enzimin bu işlevine yardımcı olur. Gerekli eser elementler hemen her canlı türüne göre değişirse de, bitkiler için genellikle bakır, bor, çinko, manganez ve molibden, hayvanlar için de manganez, iyot ve kobalt gereklidir. Bitkiler için gerekli eser elementlerin topraktan bulunmaması, bitkilerde bu elementin eksikliğine bağlı hastalıklara yol açar. Toprakta hayvanlar için gerekli eser elementlerin bulunmaması bitkilerin gelişmesini etkilemez, ama yalnız bu bitkilerle beslenen hayvanlarda beslenme yetersizliğine bağlı hastalıklar görülür.

eser sözleşmesi, İSTİSNA AKDI olarak da bilinir, bir kimsenin (yüklenici) ücret karşılığında başka bir kimse (ısmarlayan) için bir eser meydana getirmesine ilişkin borçlanmayı içeren sözleşme. Bir elbisenin dikilmesi, bir yapının yapılması, bozuk bir makinenin onarımı gibi işlerle

ilgili sözleşmeler eser sözleşmesi niteliği taşır. Bir bilim ya da edebiyat yapıtının çoğaltılarak yayımlanmasına ilişkin yayım sözleşmesi ile bir işin yönetilmesi ya da belli bir hizmetin yerine getirilmesi yolundaki bir borçlanmayı içeren vekâlet sözleşmesi, eser sözleşmesinden farklıdır.

Eser sözleşmesi iki tarafa da borç yükler. Yüklenici meydana getirilecek eseri kural olarak ya doğrudan doğruya yapmak ya da kendi yönetimi ve gözetimi altında yaptırmak zorundadır; işin niteliğine göre kişisel ustalığının gerekmediği durumlarda üstlenildiği eseri başkasına da yaptırabilir. Tersine bir görenek ya da sözleşme hükmü yoksa, yüklenici eser için gerekli olan araç ve gereçleri kendi parasıyla sağlamakla yükümlüdür.

Eser, ısmarlayanın kullanamayacağı ve hakkaniyet kurallarına göre kabule zorlanamayacağı ölçüde kusurlu ya da sözleşmeye önemli ölçüde aykırı olursa, ısmarlayan o eseri kabul etmekten kaçınabilir. Bunda yüklenicinin kusuru varsa tazminat da isteyebilir. Bu haklar bir taşınmazın yapımı dışındaki işlerde bir yıllık dava zamanışımına bağlıdır. Herhangi bir nedenle ısmarlayan kaynaklanan kusurlarda bu haklar ileri sürülemez.

Eserin ücreti teslim zamanında ödenir. Eserin parça parça tesliminde her parçanın ücretinin ayrı ödenmesi de sözleşmede öngörülebilir. Yüklenicinin işe zamanında başlaması ya da sözleşme gereklerine aykırı olarak işi geciktirmesi, ısmarlayanın sözleşmeyi bozması hakkını doğurur. Başlangıçta yükleniciyle birlikte yaklaşık olarak saptanan giderlerin, ısmarlayanın kusuru olmaksızın, aşırı biçimde artması durumunda, ısmarlayan eserin yapımı sırasında ya da yapımından sonra sözleşmeyi bozabilir.

eserin, EZERİN ya da FİZOSTİGMIN olarak da bilinir, kalabarbaklasından (*) elde edilen kolinerjik etkili alkaloid. İndol yapısı gösteren bu bileşik ilk kez 1864'te Jobst ve Hesse tarafından ayrıştırılmıştır. Eserin, asetilkolinin yıkılmasında rol oynayan kolinesteraz enziminin etkisini engeller. Bu antikolinesteraz özelliği nedeniyle, günümüzde eserin salisilat tuzu, gözbebeğini daraltmak için glokom tedavisinde kullanılır. Ayrıca ağır miyasteni (kas zayıflığı) hastalığının tedavisinde de etkilidir.

Eshab-ı Kehf, YEDİ UYURLAR olarak da bilinir, ölümden sonra dirilişe ilişkin ünlü bir efsanenin kahramanları. Ortaçağ boyunca Hristiyan ve İslam dünyasında çok tutulan efsaneye göre, Roma imparatoru Decius döneminde Hristiyanlara yapılan baskılar sırasında (İS 250) yedi (buzi anlatılarda sekiz) Hristiyan asker doğdukları kent olan Ephesos (Efes) yakınında bir mağarada gizlenirler. Daha sonra mağaranın girişi kapanır. Böylece İmparator Decius'un çıkardığı ferman uyarınca pagan kurban törenlerine katılmaktan kurtulan yedi Hristiyan mucizevi bir uykuya dalarlar. Doğu Roma imparatoru II. Theodosius döneminde (İS 408-450) mağaranın ağız açılınca uyanırlar. İmparator bu kişilerin mucizevi biçimde yaşamlarını sürdürmelerinden ve böylece bedeninin dirilişine ilişkin Hristiyan öğretisinin canlı tanığı olarak ortaya çıkmalarından etkilenir. Yedi aske-rin yaşadıkları deneyimin derin anlamını açıkladıktan hemen sonra ölmeleri üzerine, onlar adına bir kutsal mezar yapılmasını emreder. Ölümden Sonra Diriliş'e (Kıyamet) inandıkları için baskı uygulanan piskoposları da bağışlar.

5. yüzyıldan kalan efsanenin kökeni, 1953'te Ernest Honigmann'ın *Patristic Stu-*

dies (Kilise Büyükleri Üzerine Araştırmalar) adlı yapıtının yayımlanmasına değin bilinmiyordu. Hristiyan apolojistiğinde yer alan öykünün Yunanca, Süryanice, Kopt ve Gürcü dillerinde yazılmış biçimleri de günümüze ulaşmıştır. Kuran'da Kehf suresinin 9-26. âyetlerinde, insanların öldükten sonra yeniden dirilişlerine bir örnek olmak üzere ayrıntıya inilmeden öyküye yer verilir. Batı'da yaygın olan anlatıda Eshab-ı Kehf, Maksimianos, Malkhos, Markianos, Ioannes, Denis, Serapion ve Konstantinos'tur. Doğu'daki anlatılarda ise bu adlar Mekselina, Yemliha, Mernuş, Saznuş, Debernuş, Meslina ve Kefestatayyuş olarak geçer; ayrıca Kutmir adında bir köpekleri olduğu anlatılır. Afşin ve Tarsus'ta Eshab-ı Kehf, Ephesos'ta ise Yedi Uyurlar adıyla anılan ve ziyaret edilen mağaralar vardır. Yedi Uyurlar yortusu Katolik Kilisesi'nde 27 Temmuz, Rum Ortodoks Kilisesi'nde 2/4 Ağustos ile 22/23 Ekim'de kutlanır.

Eshab-ı Kehf Külliyesi, Kahramanmaraş'ın Afşin ilçesi yakınında, bir sırt üstündeki cami, ribat ve kervansaraydan oluşan yapı topluluğu. Cami küçük ve düzensiz

vanlar çapraz tonozla örtülüdür. Batıdaki ahır bölümünün iki kolu bir "L" biçiminde düzenlenmiştir.

Çevredeki öbür kalıntıların külliye için de yer alan yapılarla ait olduğu düşünülmektedir. Bunların planları saptanamadığından işlevleri de bilinmemektedir.

esham, (Arapçada "paylar"), tekil SEİM, ilk kez III. Mustafa döneminde çıkarılan Osmanlı iç borçlanma tahvilleri. Sonradan her türlü tahvil ve hisse senedine bu ad verilmiştir.

Osmanlı-Rus savaşlarının gerektirdiği büyük harcamalar, mukataa gibi gelir kaynaklarıyla karşılanamayınca, III. Mustafa bütçe açığını kapatmak için iç borçlanma yoluna gitti. Bunun için özel olarak Esham Mukataa Kalemi kuruldu. Her sehmi (payı) 100 keselik, yüzde 5 faizli, elle yazılmış devlet tahvilleri hazırlandı. Karşılık olarak İstanbul gümrükleri ile geliri güvenceli bazı kamu kaynakları gösterildi. Ön yıl vadeli ve ada yazılı olan tahviller, daha çok küçük tasarruf sahiplerini çekecek bir gelir kaynağı sağlıyordu. Bu nedenle mukataa-yı mirîye yatırımcıları arasında pek ilgi uyandır-

Phaidros ve *Ion* adlı yapıtlarında bu sıvı daha da geliştirerek, şairlerle muzik eşliğinde şıır okuyan *rhapsodos* larını(*) esin tannıçaları Musaların insafına kalmış deliler olduğunu söyler. *Ion*'un bir bölümünde de şairin "kanatlı ve kutsal bir şey" olduğunu ve "aklı başından gitmiş, kendinden geçmiş bir duruma gelmedikçe hiçbir şey yaratamayacağını" belirtir. Tanrısal kaynaktan gelen esin olmadıkça şair "sessizdir, bilgelikliğini ve tanrısal amacını dile getirme gücünden yoksundur". Sonraları, başta Shelley olmak üzere birçok şair bu görüşten önemli ölçüde etkilenmiştir. *Ion*'u İngilizceye çeviren Shelley, "A Defense of Poetry" (1840), Şiirin Savunusu) adlı yapıtında yukarıdaki görüşleri savunur. 20. yüzyılda ise psikoloji, yaratıcılığın kökenlerini daha çok bilinç dışında aramaktadır.

Esin, Ufuk (d. 4 Ekim 1933, İzmir), bilimsel tarihlendirme yöntemlerinin arkeoloji alanında kullanılmasına öncülük eden arkeolog.

Ortaöğreniminden sonra İstanbul Üniversitesi'ne girerek 1956'da Edebiyat Fakültesi Prehistorya ve Arkeoloji Bölümü'nü bitirdi. 1957'de Prehistorya Bölümü'nde Kurt Bittel'in asistanı oldu. 1960'ta doktorasını tamamladı. 1966'da doçent, 1976'da profesör oldu. 1984'te Halet Çambel'in emekli olmasından sonra Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Prehistorya Anabilim Dalı başkanlığına getirildi.

1952-54 arasında K. Bittel yönetimindeki Boğazköy ve Fikirtepe kazılarında katıldı. 1965'te Nezih Fıratlı ile birlikte Uşak-Selçukler kazısına başkanlık etti. 1968-75 arasında Keban Barajı alanında Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin (ODTU) Keban Projesi çerçevesinde Tepecik ve 1971-75'te Tülintepe kazılarını yönetti. 1978'den sonra, 1987'de su altında kalana değin, Karakaya Barajı alanında gene aynı proje kapsamında Değirmen-tepe kazısını sürdürdü. Burasının Kalkolitik Çağda Fırat kıyısındaki önemli ticaret merkezlerinden biri olduğu saptandı.

Esin, 1980'de TÜBİTAK bünyesinde oluşturulan ve tarihlendirme yöntemleriyle kaynak analizleri konusunda araştırmalar ya-

Eshab-ı Kehf Külliyesi'nde kervansaray bölümünün ön cephesi, Afşin, Kahramanmaraş
Şemsi Güner

planlıdır. Arka bölümünde kayalara oyulmuş beşik tonozlu iki hücre vardır; bunlar, gene beşik tonozlu üç mekân eklenerek kuzeye doğru uzatılmıştır. Hücrelerle ek mekânların Bizans dönemi yapısı olduğu kabul edilir. Bunların önüne üzeri kubbeli büyükçe bir hacimle, kemerlerle ayrılmış üç bölme daha eklenmiştir. Mihrap, kubbeli hacmin güney duvarında, cami girişi ise üç bölmeden ortadakinin önünde, doğu duvarında yer alır. Gene doğu duvarında bulunan yazıtın Bizans yapısına eklenen birimlerin 1232/33'te I. Alaeddin Keykâbad döneminde yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

İki katlı ribatın da bir bölümü kayalara oyulmuştur. Alt kat duvarları kesme taş, üst katınkiler tuğlayla örülmüştür. Bu yapının eski bir Bizans kışla olduğu sanılır. Yazıtında 1213/14'te (I. İzzeddin Keykâvus döneminde) onarıldığı yazılıdır. Güney cephesindeki taçkapı da bu sırada yapılmış olmalıdır. Dışarıya taşkın olarak düzenlenmiş sivri kemerli kapı nişinin üst bölümü mukarnasla doldurulmuş, çevresi yıldız geçmeli bordürlerle bezenmiştir. Basık kemerli kapıdan içeri girilince sağda üç kemerle geçilen bir mekân, bunun içinde mescit yer alır. Solda ise giriş eskenine dik bir eyvan vardır. Bunun yanlarındaki küçük, karanlık hücreler çilehanelerdir. Girişin hemen sağındaki merdivenle bir yeraltı mağarasına inilir.

Bir kervan yolu üstünde bulunmayan kervansaray, külliye ziyaret edenleri barındırmak için yapılmış olmalıdır. Açık bir avlu ve bunu çevreleyen sivri tonozlu hücrelerden oluşur. Avlunun köşelerindeki ey-

madı. Bu arada bir yıllık faizin ferağ harcı adı altında Esham Muhasebeciliği'ne ödemesi koşuluyla eshamın el değiştirmesine izin verilmesi, kamu hazinesi için iyi bir para kaynağı sağlarken, uzun vadede ödenen faizden daha fazla harç geliri getirdi.

1838'de piyasadaki eshamın ana para ve faiz işlemleri Maliye Nezareti bünyesinde bazı esaslara bağlandı. 1857'de ilk kez dış borçlanmalara koşut olarak yüzde 8 faizli esham-ı mümtaze çıkartıldı. Anapara ve faiz ödemelerinde güçlüklerle karşılaşılınca, bunların esham-ı cedide adı altında 24 yıl vadeli ve yüzde 6 faizli yenileriyle değiştirilmesi yoluna gidildi. 1865'te 4 yıl vadeli ve yüzde 6 faizli bir başka konsolit tertibi çıkartıldı. Esham-ı umumiye adını taşıyan bu tahviller Londra'da bastırılmıştı. Fransa'dan alınan 150 milyon franklık borcun taksit ve faizleri de bu kaynaktan ödenmeye başladı. 1867'de ise Esham-ı Umumiye Emaneti kuruldu. Dış borçların ödenmesinde yetersiz kalan bu önlümler, 1881'de Düyun-ı Umumiye-i Osmaniye Meclisi'ndeki İdaresi'nin kurulmasıyla noktalandı.

esin, sanatta, bir yapıtın yaratılmasını ya da yorumlanmasını doğrudan etkileyen, çok güçlü yaratma dürtüsü.

Şiirin esin kaynağı üzerinde eski zamanlardan beri çok düşünülmüştür. Platon, *Apolo-gia Sokratous*'ta (*Sokrates'in Savunması*) şairlerin bilgelik yoluyla değil, "doğuştan gelen bir yetenekle ve usdışı bir esin gücünün etkisi altında" yarattıklarını öne sürer.

Esin
Ufuk Esin'in izniyle

pan Arkeometri Ünitesi'nin de kurucuları arasında yer aldı. Alan çalışmalarında bu yöntemlerin uygulanmasına çaba gösterdi.

Esin'in çok sayıda bilimsel makalesinin yanı sıra *Kuantitatif Spektrel Analiz Yardımıyla Anadolu'da Başlangıcından Asur Kolonileri Çağına Kadar Bakır ve Tunç Madenciliği* (1969), *İlk Üretimciliğe Geçiş Evresinde Anadolu ve Güneydoğu Avrupa* (1979-81, iki cilt) adlı yapıtları bulunmaktadır.

Esişova, Anna Nikolayevna, ANETTE ESSIPOFF olarak da bilinir (d. 12 Şubat 1851, Petersburg - ö. 18 Ağustos 1914, Petersburg). Rus piyanist. Zarif, incelikli ve şarkı söyler gibi piyano çalışı sık sık çağdaşı büyük piyanist Teresa Carreño'nun ateşli çalışıyla karşılaştırılmıştır.

Rusya'da üst düzey bir devlet görevlisinin kızı olan Esişova, Petersburg Konservatuarı'na girerek (1880'de evlendiği) Theodor Leşetizki'nin öğrencisi oldu. 1871'den 1892'ye değin çoğunlukla Batı Avrupa'da yaşadı. Londra'da ilk kez 1874'te, Paris'te de 1875'te çaldı. 1876'da ABD turnesine çıktı. Sonraki yıllarında Petersburg Konservatuarı'nda ders verdi. Seçkin öğrencileri arasında Prokofyev de vardı.

esir, ETER olarak da bilinir, eskiden uzay boşluğunu doldurduğu varsayılan esnek madde. 19. yüzyılın sonlarında fizikçiler, havanın ses dalgalarını iletmesine benzer biçimde, esirin de elektromagnetik dalgaları (örn. ışık ve X ışınları) iletmesine inanıyorlardı. Esirin ağırlıksız, saydam, sürtünmesiz, kimyasal ya da fiziksel olarak varlığı saptanamayan ve tüm maddeleri geçiren bir ortam olduğu kabul ediliyordu. Maddenin ve ışığın yapısı daha iyi anlaşıldıkça yetersiz duruma gelen bu kuram, 1881'de gerçekleştirilen Michelson-Morley deneyinden(*) sonra iyice zayıfladı. Yer'in esir içindeki hareketini incelemek amacıyla tasarlanan bu deney, esirin herhangi bir etkisinin bulunmadığını gösterdi. 1905'te, Einstein'ın, ışığın ya da herhangi bir elektromagnetik dalganın hızını evrensel bir sabit olarak ele alan özel görelilik kuramını geliştirmesinden sonra, esir kavramı gereksiz duruma geldi ve tümüyle terk edildi.

esir almaca, kaynağı çok eski dönemlerin savaş geleneklerine dayanan çocuk oyunu. Daha çok erkek çocuklar arasında oynanır.

Eşit sayıda oyuncudan oluşan iki takıma ayrılan çocuklar, birbirlerinden uzaklaşarak karşı karşıya dizilirler. Tam ortaya "sınır" denen bir çizgi çekilir. Takımların, hemen ardında durdukları çizgiye de "kale" adı verilir. Her iki takımın kalesinde, kaleyi simgeleyen büyükçe bir taş ya da sopa bulunur. Oyun başlayınca takımlardan birinden bir çocuk koşarak karşı takımın alanına girer ve kaleye dokunarak kaçır. Öteki takımdan bir oyuncu da onu kovalamaya başlar. Sınırı geçmeden yakalarsa onu esir almış olur. Yakalanmadan kendi alanına giren oyuncu takımının kalesine çekilir. Bu kez, onu kovalayan karşı takım oyuncusu rakip kaleye dokunup kaçmaya başlar. Oyun böylece sürer. Esir alınan oyuncular oyun dışı kalır, oyuncularının hepsi esir düşen takım yenik sayılır. Bu oyunun sınır çizgisi olmaksızın oynanan türü de vardır.

Esir almaca oyunu mahalleler ya da köyler arasında oynandığı zaman çok daha çekişmeli ve heyecanlı geçer. Oyun, kaçma ve kovalamacayla birlikte kişisel beceri gösterme ve takım olarak yardımlaşma temelinde dayanır. Eski dönemlerde, karşı karşıya gelen iki ordu önce teke tek ortaya çıkan savaşçıların vuruşmasıyla gücünü göstermeye çalışırdı. Esir almaca oyununda bu eski geleneğin izleri görülmektedir.

eskatologya, özellikle Yahudilik ve Hristiyanlıkta, kıyamet, ölümlerin dirilmesi, Son Yargı ve benzer inançlarla ilgili ahiret öğretileri. Zerdüş dininde, yazılı kültüre geçmemiş halkların dinlerinde, eski Akdeniz ve Ortadoğu kültürleri ile Doğu uygarlıklarındaki dinlerde de benzer kavramlara

rastlanır. İslamda ahiret(*) kavramı, kıyamet ile başlayarak sonsuza değin sürecek olan dünya ötesi yaşamı belirtir.

Genel olarak eskatologya bir yandan mitosa dayalı, öbür yandan da tarihsel ahiret öğretileri olmak üzere, zaman ve tarih anlayışları bakımından birbirinden temelden farklı iki biçimde ortaya çıkar. Mitosa dayalı ahiret öğretileri, kozmos (düzen) ile kaos (düzensizlik) arasındaki ilksiz ve sonsuz mücadeleyi temel alır. Bu öğretilerde tarihin anlamı, kozmosun ilksiz ve sonsuz, dünyanın başlangıcının ise yinelenebilir olmasındadır. Buna karşılık tarihsel ahiret öğretileri, mitosa dayalı bir başlangıca değil, tarihin ilerlemesinde birer dönüm noktası sayılan, tarihlenebilir olaylara dayanır.

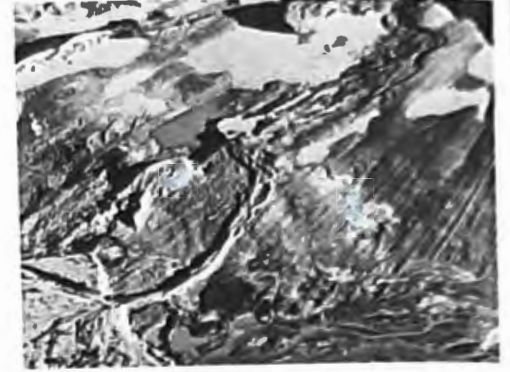
Budacı eskatologya, yeniden doğuş döngüsünün ayrılmaz parçası olan acı ve elemiden kurtuluş özülemine dayanır. Bütün yaratıklar, geçmişteki davranışlarının ahlaki içeriğine göre sürekli olarak başka biçimlerde dünyaya gelir. Kurtuluşa, Nirvana(*) olarak adlandırılan sonsuz esenliğe ulaşarak varılır. Hindu dini de varoluş, yeniden doğuş ve acı çekmekten oluşan sonsuz döngülerden benzer biçimde bir kurtuluşu öngörür. Ama bu kurtuluş, ruhun ilksiz ve sonsuz özünün farkına varması, yani madde içinde hapsolmesi yüzünden yitirdiği bilinci yeniden kazanması, bunun sonucunda ilksiz ve sonsuz mutlak varlıkla özdeşleşip birleşmesiyle gerçekleşir.

Eski Ahit'in temelini oluşturan tarihsel ahiret öğretileri özellikle Yahudilik ve Hristiyanlığın inanç sistemlerinde önemli yer tutar. Eski Ahit'in eskatologyası, İsrailoğullarını yok olma tehlikesiyle karşı karşıya getiren felaketlerin, Yahudilerin Tann'nin yasalarına ve iradesine aykırı davranmasından ileri geldiği inancına dayanır. Yahudiler, Tann'nin iradesine uyarak bir daha sapmamak üzere doğru yola girecek, ahlaki ve maddi bakımdan yenilenecek, böylece sonunda Tann'nin amacı gerçekleşecektir. Bu eskatologya, kurtarıcı bir tarih anlayışına yakından bağlıdır. Buna göre Yahudi halkı, Tann'nin iradesini yerine getirmek üzere seçtiği bir araştı; Tann'nin vaatlerini yerine gelmesiyle bu halk hem kendini, hem de tüm insanlığı kurtuluşa ulaştıracaktır. Yahudi ilahiyatında ölümden sonrasını belirten *olam ha-ba* (gelecekteki dünya) aynı zamanda Mesih'in başlatacağı yeniden yaratılış döneminin de adıdır.

Yahudiliğin eskatologyasında belirleyici olay gelecektedir; oysa Yeni Ahit'e göre bu gelecek Hz. İsa'nın gelişiyle şimdiden başlamıştır. Hristiyan eskatologyasının odağında yer alan Hz. İsa gelecekte kurulacak Tanrı Krallığı'nın habercisidir. Günahın egemenliğinden kurtuluş çağı, Tann'nin Mesih'i olarak görülen Hz. İsa aracılığıyla ve onun eliyle başlatılmıştır. Ama Hristiyanlığın tarihsel gelişmesi boyunca bu ilk ahiret öğretisi çok farklı biçimlerde yorumlanmış ve değişik ölçülerde benimsenmiştir. Bir kurtarıcı ya da koruyucu beklentisine dayanan Mesihçilik, İsa'nın İkinci Gelişi'nden önce ya da sonra başlayacak bir binyıl(*) inancı ve Tann'nin tarihe ansızın müdahale edeceği umuduna dayalı kıyamet beklentileri, değişik yorumlardan bazılarıdır. 20. yüzyıl Hristiyan ilahiyatının farklı kolları belki de bir tek konuda birleşir: Tann'nin sonunda bütün yaratılışı günahın egemenliğinden kurtarmasını bekleyen iman, daha doğuştan ahirete döndüktür.

esker, oş olarak da bilinir, buzulların dip bölümlerinin erimesiyle ortaya çıkan suların sürükleyerek biriktirdiği katmanlı kum ve çakıllardan oluşan dar, uzun, kavisli tepe. Eskerler, 5-50 m yüksekliğinde, 50-500 m

genişliğinde ve 90 m'den onlarca km'ye ulaşan uzunluklarda olabilir ve blok ya da birbirinden ayrılmış bölümler halinde bulunabilir. Eskerlerin içindeki tortullar taze boyutlarına göre ayrılır ve genellikle tek bir akış doğrultusunda, çapraz ince katmanlar halinde birikir. Eskerler, buzulun geri çekilmesiyle yüzeyde oluşan kanalların içine

Fort Ripley yakınlarında bir esker, Minnesota
Minnesota Geological Survey

birikir. ABD'deki Maine bölgesinde, Kanada'da, İrlanda'da ve İsveç'te önemli esker alanları vardır. Yüzeyden kolayca kazılabilen eskeler inşaat kumu ve çakılı elde edilen bir kaynak olarak değerlendirilir.

Eski Ahit, Kitabı Mukaddes'in, Hristiyanlığın Yahudilikle paylaştığı kutsal metinleri içeren ilk bölümü. Protestanlığın kanonik (Yunanca *kanonikos*: "kurallara uygun", "sahih") saydığı Eski Ahit metinleri, Yahudiliğin kutsal kitabı Tevrat'ın(*) içeriğiyle çakıştığı için Eski Ahit ve Tevrat adları bazen eşanlamlı kullanılır. İlk kez İS 170'te Hristiyan yazar Sardesli Meliton'un kullandığı Eski Ahit adı, bu metinleri yalnızca Hristiyanlığa özgü kutsal metinlerden oluşan Yeni Ahit'le ilişkilendirmeyi ve Hristiyanlığın yorumuyla tanımlamayı amaçlar. Hristiyanlığa göre Eski Ahit, Yeni Ahit için bir hazırlıktır ve Yeni Ahit, Eski Ahit'in tanrısal amacının gerçekleşmesini sağlamıştır.

Öte yandan, İbrani kutsal metinlerinin İÖ 3-2. yüzyıllarda hazırlanan Yunanca çevirisi Septuagint'te yer alan, ama hem Yahudilerce Tevrat dışında bırakılan, hem de Protestanlarca apokrif (kaynağı belirsiz) sayılan bazı metinler Katolik ve Ortodoks kiliselerinde Eski Ahit'in kanonik parçasıdır; bu metinler bazen deuterokanonik (Yunanca *deuterokanonikos*: "sonradan eklenmiş") olarak da nitelenir. Ayrıca Eski Ahit metinlerinin Protestanlarca benimsenen bölünümü ve sıralaması da Tevrat'tan farklıdır ve öbür Hristiyan kiliseleriyle birlikte Septuagint'teki yaklaşımı izler. Bütün kiliselerce Eski Ahit'in parçası sayılan Mezmurlar, İslam geleneğinde Zebur (Mezamiir) adıyla anılır ve Tevrat'tan ayrı olarak Davud peygambere vahyedilmiş sayılır. Ayrıca bak. Kitabı Mukaddes.

Eski Anadolu dilleri, ESKİ KOÇUK ASYA DİLLERİ olarak da bilinir, Anadolu'da İÖ 3. binyıldan İS ilk yüzyıllara değin konuşulan, bir bölümü Hint-Avrupa dil ailesi içinde yer alan diller. Zamanla yerlerini Yunancaya bırakarak ortadan kalkan Eski Anadolu dilleri içinde Hint-Avrupa dil ailesine bağlı olanlar Hitit, Pala, Luvi, Hiyeroglif Luvi, Lidya, Likya ve Frigya dilleridir. Bu dil ailesi dışında kalanlar ise Hatti, Hurri ve Urartu dilleridir. Karya, Side, Misya ve Pisidya dilleriyle ilgili bulguların azlığı ve bu dillerin yazı sistemlerinin henüz tam olarak çözülememiş olması, hangi dil ailesine bağlı oldukları konusunda kesin bir karara varı-

masını engellemektedir. Bazı dilbilimciler, Hint-Avrupa dil ailesine bağlı olmayan Eski Anadolu dillerini Ön Asya dilleri içinde ele alma eğilimindedir.

Hititçe, günümüze ulaşan zengin, bulgular nedeniyle, en iyi bilinen Eski Anadolu dilidir. Hititler Kussara Krallığı döneminde başlayarak çivi yazısını, bunun yanı sıra da hiyeroglifi kullanmışlardır. Hitit diline ilişkin bilgiler, Alman arkeolog Hugo Winckler'in 1906'daki ilk Boğazköy (Hattuşaş) kazılarında bulunduğu Büyük Hitit İmparatorluğu arşivinde yer alan, çivi yazısıyla yazılmış 25 bin kadar kil tablet ve tablet parçasından edinilmiştir. Bu tabletlerde kullanılan çivi yazısı, İÖ 17. yüzyılda Alalah'ta (Tel Açana, Hatay) kullanılan yazı ile büyük benzerlik gösterir. Hititler, kendi dillerini çivi yazısına geçirebilmek için, Sümer ve Akad dillerindeki ideogramlardan yararlanmışlardır. Dilbilimcilerin Hititçeyi kısa sürede çözmelerinde, Sümer ve Akad dillerinin daha önce çözülmüş olmasının rolü büyüktür. Bu dilin Hint-Avrupa dil ailesine bağlı olduğu, ilk kez 1902'de Norveçli Asuroloji uzmanı Jørgen Alexander Knudtzon tarafından ileri sürülmüştür. Knudtzon, incelemelerini Tel el-Amarna'da bulunan iki Hititçe mektuba dayandırmıştır. Çek doğubilimci Bedřich Hrozný'nin Boğazköy'de bulunan Hitit tabletlerinin dilini çözmesinden (1917) sonra, Hititçenin Hint-Avrupa dil ailesinden olduğu kesinlik kazanmıştır. Hitit metnlerinin çoğu dini konularla ilgilidir (ilahiler, dualar ile mit, ayin, kehanet ve şenliklerle ilgili metinler). Ayrıca edebî, tarihsel, siyasal, yönetsel ve hukuksal metinlere de rastlanır. Büyük Hitit İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Geç Hitit kent kralları ve onların çağdaşı Urartu krallarının da kullandığı Hitit hiyeroglifi, Alman dil uzmanları Helmut Theodor Bossert ve Franz Steinherr tarafından bir ölçüde çözülebilmektedir. Dilbilgisi ve sözdizim özellikleri henüz kesinleştirilememiş olan bu yazı dilinin, Luvi dili olduğu anlaşılmıştır. Hitit yazı sistemi, hece işaretleri (1.000 kadar) ve ideogramlardan (birkaç 100 kadar) oluşmuştur. Hititçe ad çekiminde ekler sözcüğün sonuna gelir, bazı adların başında ve seyrekle olarak da sonlarında belirleyiciler kullanılır.

Pala dilinin İÖ 2. binyılın ikinci yarısında Anadolu'nun kuzeybatısındaki Paflagonya'da konuşulduğu saptanmıştır. (Pala, Anadolu'da Kızılırmak [Halys] ile Hitit İmparatorluğu'nun batısındaki bölgenin adıdır. Pala'nın Roma dönemindeki Bläene [Paflagonya] kenti olduğu sanılmaktadır.) Bu dilin kalıntılarına Boğazköy kazılarında rastlanmıştır. Hitit devlet arşivinde bulunan Pala diliyle yazılmış tabletlerde, Mezopotamya çivi yazısı kullanılmıştır. Bu tabletlerde Pala dilinde 190 kadar sözcük belirlenmiştir. Bir Hint-Avrupa dili olan Pala dilinin, Hitit ve Luvi dilleriyle büyük yakınlığı vardır. Pala dilinde, İlk-Hatti (Proto-Hatti) dilinin özellikleri açıkça görülmektedir.

Anadolu'nun güneyinde (Kilikya, Kapadokya) ve Suriye'nin kuzeyinde konuşulan Luvi diline ilişkin bilgiler üç ayrı dönemden kalma metinlere dayanır. Bunlar, Boğazköy'de kurulan Büyük Hitit İmparatorluğu'ndan (İÖ 1450-1200) ve Geç Hitit devletlerinden (İÖ 1200-700) kalma metinler ile İÖ y. 400-200 arasına tarihlenen anıtlar üstündeki yazıtlardır. Luvi dili, çeşitli lehçelere ayrılır. Hiyeroglif Luvi dili, Doğu Luvi lehçesinin kardeş dilidir. Likya dilinin ise, Batı Luvi lehçesinin bir kalıntısı olduğu sanılmaktadır. Hitit metinleri arasından bu dili ilk keşfeden E. Forrer'dir. H. T. Bossert bu dili bilimsel olarak incelemiştir

(1944), Heinrich Otten, Boğazköy arşivindeki Luvi metinlerini yayımlamış (1953). Fransız bilgin Emmanuel Laroche da Luvi dilinin sözlüğünü hazırlamıştır (1959).

Anadolu hiyeroglif sistemi, İÖ 18 ve 17 yüzyılların Hitit mühürleri kadar eskidir. En yeni belgelerin tarihi, İÖ 8. yüzyılın son çeyreğine değin gider. Bu belgelerin bulunduğu alan Anadolu'nun güneyine, Suriye'nin oldukça kuzeyine ve kuzeyde Hititlerin başkenti Boğazköy'e kadar uzanır. Hiyeroglif Luvi dilinin çözümlesinde İngiliz arkeolog ve dilbilimci Archibald H. Sayce ve Alman asıllı doğubilimci Hans G. Güterbock'un yanı sıra Bossert'in katkısı da olmuştur.

Lidya dili, Sardes merkez olmak üzere bugünkü İzmir ve Manisa'yı içine alan bir bölgede yaygındır. Bu dil hakkındaki bilgilerin büyük bölümü, Lidya Krallığı'nın başkenti Sardes'ten çıkarılan, çoğu İÖ 4. yüzyıla ait mezar yazıtlarından, adaklarla ilgili belgelerden ve duvar yazıtlarından edinilmiştir. Bu yazıtlarda, bir Doğu Yunan alfabesinden türetilen Lidya yazısı kullanılmıştır. Lidya dili üzerine yapılan sözlükbilim çalışmalarından henüz kesin sonuç alınmamış olmakla birlikte, dilbilgisi çalışmaları Lidya dilinin Hint-Avrupa dil ailesinin Anadolu alt öbeğine bağlı olduğunu göstermektedir. Bazı dilbilimciler Lidya dilini Likya diliyle birlikte Hititlerin kullandığı Hint-Avrupa kökenli Pala ve Luvi dilleriyle akraba kabul etmekte ve ayrı bir dil ailesi içinde sınıflandırmaya çalışmaktadır. Bazı başka dilbilimciler ise Lidya dilinin Karya dili gibi karışık bir dil olduğunu ileri sürmektedir.

Hint-Avrupa dil ailesinin Anadolu alt öbeğinin belirgin özelliği, çok eski dönemlerden kalma bir dizi dilbilgisi özellikleri taşımasının yanı sıra dişil cins, ikil ve geçmiş zaman kipi gibi Hint-Avrupa dillerinin tipik özelliklerine yer vermemesidir. Bir başka özellik, ilgeçlerin ve kendisinden önce gelen sözcüklere eklenen adların birbirine bağlanmasıyla "zincirler" oluşturulması ve bunların tümünün ya da yantımının başına getirilmesidir. Önemli bir ses özelliği ise, öteki Hint-Avrupa dillerinde bulunmayan belirli boğazsıl (gırtlaksıl) seslerin varlığıdır.

Orta Anadolu platosunda yaşayan Frigler dil olan Frigya dili, Anadolu'da konuşulmakla birlikte Anadolu alt öbeğine bağlı olmayan tek Hint-Avrupa dilidir. Frigya dilinde yazılmış yazıt ve duvar yazıları iki bölüme ayrılır: Kökeni bilinmeyen bir Frigya alfabesiyle yazılmış, İÖ y. 730-450 arasından kalma Eski Frigya metinleri ve İS 1. ve 2. yüzyıllardan kalma, Yunan alfabesiyle yazılmış 90 kadar Yeni Frigya mezar yazıtı.

İÖ y. 2500'de Hitit çivi yazısıyla yazılmış dini ayin metinlerinde kullanılan Hatti dili, Hint-Avrupa ailesine bağlı bir dil konuşan Hititlerin Anadolu'ya gelişlerinden önce eski Anadolu yerli halklarına konuşuluyordu. İlk-Hatti (Proto-Hatti) dili de denen bu dil, bitişimli dillerdendir ve herhangi bir dille akrabalığı yoktur.

Hurri dili, Hurri kavimlerinin dilidir. Bu dildeki en eski belgeler, Mezopotamya'nın kuzeyinde bulunmuştur ve Akadlar dönemine (İÖ 2350-2150) aittir. Urkiş'teki taş yazıt, Akad çivi yazısıyla yazılmıştır. Samarra tabletinde Urkiş kralı Arisen'in yanı sıra iki kişinin daha adı geçmektedir. Mardin dolaylarında Akad çivi yazısıyla yazılmış belgelerin ortaya çıkarılması, Hurritlerin yayılma alanı konusunda bazı bilgiler vermektedir. Ur 3. sülale döneminde (İÖ 2112-2004), Dilbat tabletlerinde Hurri dilindeki bazı kişi adları görülmektedir. Mari'de (bugün Tel el-Hariri, Suriye) Eski Babil ya da Mari dönemine ait (İÖ 1750-

1550) Hurri diliyle yazılmış yedi edebî metin bulunmuştur. Alalah'ta bulunan belgelerde de kişi adları geçmektedir. Ugarit'e (bugün Ras Şamra, Suriye) Hurri dilinde bazı metinlere rastlanmıştır. Kultepe'de (Kaysen) bulunan belgelerde ise Mari döneminde Anadolu'daki Asur Ticaret Kolonileri'ne ait Hurri dilinde kişi adları saptanmıştır. Hurri diliyle ilgili en geniş bilgiler, Boğazköy'de bulunan Hitit devlet arşivinden edinilmiştir. Bunlar arasında, *Gilgamış* destanının Hurri dilindeki çevirisinden kalma bazı parçalar da yer almaktadır. Hitit belgelerindeki birçok tanrı ve kral adının Hurri dilinde de bulunması dikkat çekicidir.

Urartu dili, İÖ 9-6. yüzyıllar arasında merkezi bugünkü Van olmak üzere Anadolu'nun kuzeydoğusunda büyük bir devlet kuran Urartuların resmî dilidir. Urartu metinlerinde de Asurlardan alınma bir çivi yazısı kullanılmıştır. Kayalar ya da düzgün blok taşlara yazılı olan Urartu belgeleri, genellikle kral yazıtlarıdır. Bu yazıtlarda savaşlardan, toplum yararına yapılan çeşitli işlerden, kültür etkinliklerinden, tanrılara sunulan kurbanlardan söz edilir. Urartu dili, Hurri dili gibi bitişimli bir dildir. Urartu yazısında ünlüler gösteren dört, ünsüzleri gösteren 20 harf bulunduğu ortaya çıkmıştır. Urartuların bir de resim yazısı kullandıkları bilinmekle birlikte, bazı uzmanlara göre Hitit hiyeroglifinden pek farklı olmayan bu yazı henüz çözülebilmemiş değildir. Urartu resim yazısı örneklerine Toprakkale'de ve Çavuştepe'de bulunan küp ve kaplar üstünde rastlanmıştır. R.D. Barnett ve Steinherr bu yazı üzerinde çalışmalar yapmışlardır.

Karya dili, bugünkü Aydın-Muğla bölgesinde yaşayan Karyalıların diliydi. Karya da bulunan kil tablet ve anıtlar üstündeki yazılar İÖ 3. binyıla aittir. Bu dilde yazılmış en önemli belge, Kaunos yazıtıdır. Mısır'da bulunan Karya dilindeki küçük yazıtlar, genellikle kişi adlarından oluşmaktadır. Bunlar, İÖ 700-600 arasında Mısır ordusunda paralı askerlik yapan Karyalılar tarafından kayalar ve taşlar üstüne yazılmıştır. Bazı dilbilimciler, Karya dilinin eski Girit diliyle yakınlığı bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Karya dilinin Hint-Avrupa dil ailesinin Anadolu koluna bağlı olduğu varsayımı henüz kanıtlanamamıştır.

Side dili, Pamfilya'da Eurymedon çayının doğusundaki eski Side kentinde konuşuluyordu. Bu dilin varlığı, İÖ 5-3. yüzyıllardan kaldığı tahmin edilen madeni paraların üstündeki yazılardan ve İÖ 3. ve 2. yüzyıllardan kalma beş yazıttan bilinmektedir. Bu yazıtlardan ikisi, Side dilinin yanı sıra başka bir dildeki yazılara da yer verir. Side yazısı 1950'de Bossert tarafından ancak bir ölçüde çözülebildiği için, metinlerin içeriğine ve dilin sınıflandırmasına ilişkin bilgi henüz yoktur.

Misya dili, bugün Bergama, Edremit, Bayramiç, Balıkesir, Bursa ve Kütahya'yı kapsayan bölgede konuşuluyordu. İÖ 5. yüzyıldan kalma tek yazıtı, Kütahya ilinin Tavşanlı ilçesinin Üyücek köyünde bulunmuştur. Bu yazıttan yola çıkan bazı dilbilimciler, bu dili Frigya diline bağlayarak Hint-Avrupa dil ailesinden sayma eğilimindedirler.

Pisidya dili, bugün Burdur, Isparta ve Konya'yı kapsayan bölgede konuşuluyordu. 1890'da Isparta'nın Eğirdir ilçesine bağlı Sofular köyünde bulunan 16 kadar mezar yazıtı, bu dildeki kişi adlarından örnekler içerir.

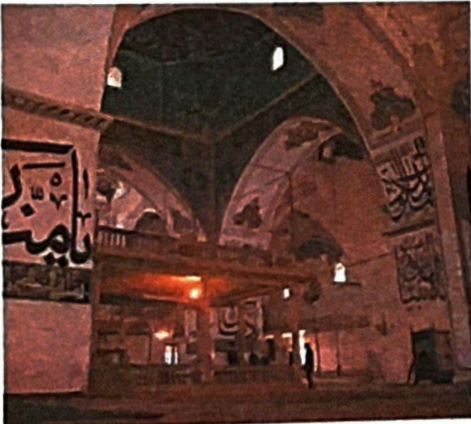
Bunlardan başka, eski Yunanca metinlerde geçen bazı adlardan, Anadolu'da yaşa-

yan Pamfilyalıların, Kilikyalıların, Paflagonyalıların, Bitinyalıların, Kapadokyalıların da kendi dilleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu diller, Anadolu'nun Yunan öncesi dilleri arasında sayılmaktadır.

eski araba kulüpleri, eski otomobillerin korunması, bakımı ve yeniden kullanılır duruma getirilmesi amacıyla kurulmuş dernekler. Bir arabayı korumaya değer kılan özellikler konusunda değişik görüşler olmakla birlikte, birçok ülkede Büyük Britanya Eski Araba Kulübü'nün (1930) sınıflandırma ilkeleri benimsenmiştir. Bu sınıflandırmaya göre, 31 Aralık 1916'dan önce imal edilmiş bütün arabalar "eski" olarak kabul edilir. Bunlardan 31 Aralık 1904'ten önce imal edilmiş olanlar "gerçek eskiler" sayılır. Brighton Yarış'ına bu arabalar katılabilir. Hız sınırının saatte 33 km'ye ulaştığı 1896 Kurtuluş Yarışı (Emancipation Run) anısına her yıl düzenlenen ve dünya çapında ilgi gören bu yarış Londra'daki Metropole Oteli'nden Brighton Metropole Oteli'ne kadar uzanan bir parkurda yapılır. 1905 ile 1916 arasında imal edilen arabalara "Edwardian", 1916 ile 1930 arasında imal edilenlere ise *vintage* (iyi ürün) ya da "klasik" denir. İngiltere'de *vintage*'lar için her yıl bir yarış düzenleyen Vintage ve Spor Araba Kulübü (1934) vardır. 1930'ların en iyi arabalarının belirli bir bölümü "*post-vintage* (vintage sonrası) safsanlar" olarak sınıflandırılır. Otomobil meraklıları aynı dönemde çok sayıda imal edilen tipik "kutu" arabalarla genellikle ilgilenmezler.

ABD'de 1935'te kurulan Amerika Antika Otomobil Kulübü'nün dünyadaki en büyük eski otomobil derneği olduğu söylenir. Yeni Zelanda ve Kanada'da da eski araba kulüpleri vardır; bunların en eskilerinden biri Güney Avustralya Eski Araba Kulübü'dür (1934). Avrupa ülkelerinin yanı sıra Güney Afrika Cumhuriyeti ve Japonya'da da en az bir kulüp bulunur.

Eski Cami, Edirne'de, kentin merkezinde, çok ayaklı, çok kubbeli plan şemasında cami. 1414'te I. Mehmed (Çelebi) zamanında bitirilmiştir. Mimarı, bazı kaynaklara

Eski Cami'nin içinden bir görünüm, Edirne
Anadolu Yayıncılık Arşivi

göre Konyalı Hacı Alaeddin, bazılarına göreyle Ömer bin İbrahim'dir. Yapı, kareye çok yakın, hafifçe çarpık dikdörtgen planlıdır. Kenar uzunlukları 50 m kadardır. Beden duvarları çeşitli büyüklükte kesme taşlarla, son cemaat yeri revakları taş ve tuğla sıralarıyla alması olarak örülmüştür. Son cemaat yeri iki yanda ikişer aynalı tonoz, ortada bir kubbeyle örtülüdür. Bu kubbe ve tonozlar kalın ayakların taşıdığı penci kemerlere oturur. Caminin çatı örtü-

sü, üç sıra halinde yerleştirilmiş dokuz kubbeyle oluşturulmuştur. Çapları 12,50 m'yi geçen bu kubbeler, ortadaki kare kesitli dört büyük ayağı birbirine ve beden duvarlarına bağlayan, geniş, penci kemerlere oturur. İki yan sıradaki kubbeler daha alçak, orta sırada yani mihrap eksenini üzerindeki daha yüksektir. Orta sırada, hemen cümle kapısından sonra gelen kubbenin tepesinde bir aydınlık feneri vardır.

Eski Cami, kubbeye geçiş öğelerinin her türlüşünün bir arada kullanılmış olması bakımından ilginç bir yapıdır. Geçişler mihrabın önündeki kubbeyle yelpaze biçimindeki üçgenler, orta kubbeyle mukarnaslar, fenerli kubbeyle tromplarla sağlanmış, iki yan sıradaki kubbelerde ise bu işlev pandantiflerle yüklenmiştir. Mihrapla minber mermerdendir. Kemer ve kubbelerin içi 18. yüzyılda yapılmış bezemelerle, ayakların üstüyle celi süs ve talik yazılarla kaplıdır.

Büyük yazıt levhası ve kavsarasındaki mukarnaslarıyla mermer cümle kapısı, 18. yüzyılda yapılmıştır. Bundan başka caminin doğu ve batı cephelerinde (kuzey köşesine yakın) iki kapısı daha vardır.

Kuzeydoğu köşesinde, beden duvarının üstünde yükselen tek şerefeli minare camiiyle birlikte yapılmıştır. Kuzeybatı köşesindeki minare ise yapının yanında, beden duvarına bitişik olarak yükselir. İki şerefeli bu minareyi II. Murad'ın yaptırdığı sanılır. Kirsü bölümünün batı cephesinde bir de çeşme vardır.

Eski Cami, çok kubbeli camilerin en ünlü örneği olan Bursa Ulucamisi'nden(*), önünde bir son cemaat yerinin bulunmasıyla ayrılır. Ayrıca hemen hemen aynı büyüklükte olan iki yapıdan Bursa Ulucamisi'nin 20 kubbeyle örtülmesine karşılık, ondan yalnızca 20 yıl kadar sonra yapılan Eski Cami'nin (daha büyük çaplı) dokuz kubbeyle örtülmesi, kubbe yapımında daha ileri bir aşamaya ulaşıldığını gösterir. Eski Cami, Osmanlı erken dönem mimarlığındaki çok kubbeli camilerin sonuncusudur. Bu şema daha sonra 16. yüzyıl başında İstanbul'daki Zincirlikuyu Camisi ile klasik dönemde gene İstanbul'daki Mimar Sinan'ın Piyale Paşa Camisi'nde (ayak sayısı ikiye indirilerek) denenmiştir.

Eski Cordillera kültürü, Kuzeybatı bölgesinde İÖ y. 9000 ya da 10000'de ortaya çıkan ve bazı bölgelerde İÖ 5000'e değin varlığını sürdüren Kuzey Amerika uygarlığı. Bu uygarlığı geliştiren Yerliler geçimlerini avcılık, balıkçılık ve toplayıcılıkla sağladılar. Başlıca el sanat ürünleri söğüt yaprağı biçimindeki, iki ucu sivri oklardı.

eski eser, ASAR-I ATİKA olarak da bilinir, Tarihöncesi ve tarihsel dönemlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili taşınır ve taşınmaz varlıklara verilen genel ad. Türkiye'de eski yapıtların korunmasına ilişkin önlemler ilk kez 23 Nisan 1906 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi ile öngörülmüştür (bak. Asar-ı atika nizamnameleri). Bu nizamnameyi yürürlükten kaldıran 25 Nisan 1973 tarihli ve 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu da 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun kabul edildiği 21 Temmuz 1983 tarihine değin yürürlükte kalmıştır. Bu sonuncu yasanın 6. maddesine göre korunması gerekli taşınmaz kültür varlıkları 19. yüzyıl sonuna değin yapılmış taşınmazlar, 19. yüzyıl sonrasında yapılmış olup önem ve özellikleri bakımından Kültür ve Turizm Bakanlığı'na korunmaları zorunlu görülen taşınmazlar, sit alanı içinde bulunan taşınmaz kültür varlıkları, Türk ulusal tarihindeki önemleri nedeniyle zaman kavramı ve tescil söz konusu olmaksızın ulusal Kurtuluş Sa-

vaşi'nda ve Cumhuriyet'in kuruluşunda büyük tarihsel olaylara sahne olmuş yapı ve alanlar ile Mustafa Kemal Atatürk tarafından kullanılmış evlerdir. Bununla birlikte Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu'nca mimari, estetik, arkeolojik, tarihsel ve benzeri önem ve özellikleri bakımından korunması gerekli görülmemen taşınmazlar bu kavramın dışında bırakılır. Sözü edilen madde bir dizi eski yapıt örneğine yer vermiştir. Yasanın 23. maddesine göre korunması gerekli taşınır kültür varlıkları tarihöncesi ve tarihsel dönemlere ait arkeoloji, sanat tarihi ve etnografya açılarından belge değeri taşıyan ya da ilgili bulundukları dönemin toplumsal, kültürel, teknik ve bilimsel özellikleriyle düzeyini yansıtan ya da ender bulunur özelliklere sahip olan her türlü taşınır mallardır. Yasa eski yapıt niteliğindeki kültür varlıklarını, koruma yöntemleri bakımından üç kategoriye ayırmıştır: 1) Devlet malı niteliğini taşıyanların devletin elinde ve müzelerde bulundurulması ve korunup değerlendirilmesi devlete aittir, 2) mazbut ve mülhak vakıflara ait olanlar Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın gözetim ve denetimi altında tutulur, 3) özel müze ve koleksiyoncuların elinde bulunanlara ata yadigarı olup özel kişilerin elinde ve kullanımında bulunanlar Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın tescil ve denetimine bağlı tutulmak koşuluyla maliklerinin mülkiyetinde ve kullanımında bırakılır. Bunlardan devletin mülkiyetine geçirilmesi zorunlu görülenler devletçe satın alınır.

Yurtiçinde korunması gerekli kültür varlıklarının yurtdışına çıkarılması yasaktır (m. 32). Yasanın kapsamına giren taşınır ve taşınmaz eski yapıtların ortaya çıkarılması için gerekli araştırmalar, sondajlar ve kazılar, Kültür ve Turizm Bakanlığı'na yapılır. Ama bakanlık, bilimsel ve mali yeterliğini onayladığı yerli ve yabancı kurul ve kurumlara araştırma izni verebilir. Sondaj ve kazı yapma izni ise bakanlığın önerisi üzerine Bakanlar Kurulu'na verilir (m. 35).

Aynı kazı kurul ya da kurumuna birden fazla yerde kazı yapma izni verilemez (m. 37). Kazı izninin süresi bir yıldır. Gerekliliği görülen durumlarda bu süre, her yıl sonunda başvurunun yenilenmesi koşuluyla uzatılabilir (m. 40). Türkiye'deki elçiliklerin ve konsoloslukların mensuplarına sondaj ve kazı izni verilemez (m. 49). Ayrıca bak. onarım ve koruma.

eski hale getirme, yargılama hukukunda, yasanın ya da yargıcın öngördüğü kesin süreye zorlayıcı nedenlerle uyulmaması durumunda düşen hakkın yeniden tanınması.

Hukuk yargılama usulünde eski hale getirme için yasanın öngördüğü koşullar şunlardır: 1) Süreye uyulmaması ağır hastalık, bir doğal afet (yangın, deprem, su baskması vb) ya da bildirimin yapılamamış olması gibi nedenlerden ileri gelmiş olmalıdır. 2) Yasal yollara başvurma olanağı ortadan kalkmış olmalıdır. Bununla kastedilen temyiz ya da karar düzeltilmesi gibi yasa yolları değil, yasal olanaklardır. Örneğin 10 günlük cevap süresini kaçırmış olan tarafa, tanınan bu sürenin üç gün daha uzatılması için başvurma yolu açıkken, eski hale getirme istenemez. 3) Eski hale getirme istemi engelin kalkmasından başlayarak 10 gün içinde ileri sürülmüş olmalıdır.

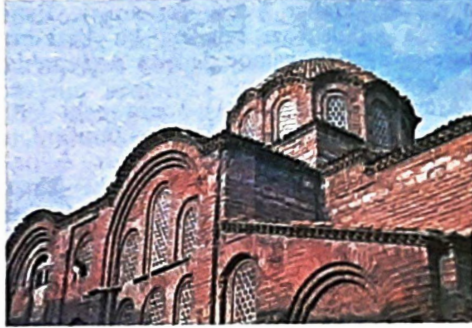
Hüküm ilgilinin yüzüne karşı (vicahen) verilmişse, yargılama sırasında kaçınılmış olan sürelerden dolayı eski hale getirme istenemez. Ayrıca bir davada aynı taraf yalnızca bir kez eski hale getirme isteminde bulunabilir. Eski hale getirme istemi, işin esasını çözmeye yetkili yargıca yapılır. Bu istem yargılamanın ertelenmesini gerektir-

mez ve hükmün yerine getirilmesini engel-
lemez.

Ceza yargılama usulünde eski hale getirme
şu koşullara bağlanmıştır: 1) Süreye uyul-
mamasını zorlayıcı nedenler, sakınlamayan
ya da beklenilmeyen durumlardan, savun-
manın (avukatın) ya da kamu makamlarının
kusurundan ileri gelmiş olmalıdır. 2) Eski
hale getirme istemi engelin ortadan kalkma-
sından başlayarak yedi gün içinde ileri
sürülmüş olmalıdır. Eski hale getirme dilek-
çesi yetkili mahkemece reddedilmişse buna
karşı acele itiraz yoluna başvurulabilir.

İdari yargılama usulünde eski hale getirme
için hukuk yargılama usulünde kabul edil-
miş olan esaslar uygulanır.

Eski İmaret Camisi, Pantepotes Manas-
tır Kilisesi'ye, İstanbul'un fethinden son-
ra camiye dönüştürülen orta Bizans döne-
mi yapısı. İstanbul'da, Fatih semtinde, Fa-
tîh Külliyesi'nden Haliç'e doğru inen sırta
yer alır. İmparator I. Aleksios Komnenos'

Eski İmaret Camisi, İstanbul
Erdal Yazıcı

un annesi Anna Dalassena tarafından yapı-
ldığı ve Dalassena'nın yaklaşık 1100'de bu
manastıra çekildiği bilinmektedir. Buna gö-
re manastır ve kilise 11. yüzyılın sonlarında
yapılmış olmalıdır. Yapı, eğimli bir arazide
yer aldığı için, üç nefli ve tonozla örtülü bir
bodrum katın üstüne oturtulmuştur. Planı,
kapalı Yunan haçı şemasındadır. Orta me-
kânın üzerinde, dört yağıın taşıdığı yüksek
bir kasnağa oturan kubbe yükselir. On iki
yüzlü kasnağın her yüzünde beşik kemerli
bir pencere vardır. Kasnağın alt hizasında,
dört ana yönde uzanan birer beşik tonoz,
haçın kollarını oluşturur. Doğudaki kol
biraz daha uzayarak, içeriden yarım daire,
dışarıdan yarım altıgen biçimindeki bir ap-
sisle son bulur. Apsisin iki yanında, *pastopho-
ri* adı verilen mekânlar vardır. Doğu
uçları küçük birer apsisle biten bu mekânla-
rın her ikisine de hem ana apsisten, hem de
ortu mekândan geçilebilir. Kilisenin batı
ucunda iki katlı bir iç narteks, onun önünde
de bir dış narteks yer almaktadır. Yapı
sıvasız tuğlayla inşa edilmiş, güney cephe-
sinde tuğla örgüsü bezeme amacıyla kulla-
nılmıştır.

Fethin ardından başlanan Fatih Külliyesi'
nin imareti tamamlanmaya değin imaret
işlevi gören kilise, daha sonra camiye çev-
rilmiştir. 18. yüzyılda genişletilen camiye
bir de minber eklenmiştir. 1918 yangını
yapıya zarar vermiş, daha sonraki yoğun
yapılaşma da manastırın kalıntılarının orta-
dan kalkmasına yol açmıştır.

Eski İngilizce, ANGLOSAKSON DİLİ olarak da
bilinir, 1100'den önce İngiltere'de konuşma
ve yazı dili olarak kullanılan dil. Orta ve
Çağdaş İngilizcenin kökenini oluşturur. Ba-
tı German dillerinin İngiliz-Friz öbeği için-
de sınıflandırılır.

Eski İngilizcenin bilinen dört lehçesi var-
dır: İngiltere'nin kuzeyinde ve İskoçya'nın
güneydoğusunda konuşulan Northumbria

lehçesi, İngiltere'nin iç kesimlerinde konu-
şulan Mercia lehçesi, İngiltere'nin güney-
doğusunda konuşulan Kent lehçesi ve İngil-
tere'nin güney ve güneybatısında konuşulan
Batı Sakson lehçesi. Mercia ve Northum-
bria lehçeleri, genellikle Anglia lehçeleri
olarak birlikte sınıflandırılır. Günümüze
kalan Eski İngilizce metinlerin çoğu, Batı
Sakson lehçesiyle yazılmıştır. Edebiyattaki
ilk büyük canlanma ise, Kral Büyük Alfred
dönemine (9. yy) rastlar.

Eski İngilizcede, Çağdaş İngilizceden fark-
lı olarak, ad ve sıfatlarda üç cins (eril, dişi,
yansız) ile ad, adil ve sıfat çekimleri vardı.
Ad ve sıfatların dört durumuna (yalın,
tamlayan, yönelme, belirtme) ek olarak
adılarda araç durumu da vardı. Eski İngiliz-
cedeki eylemlerin Çağdaş İngilizceye oranla
daha büyük bir bölümü güçlü eylemlerdi;
Çağdaş İngilizcede *sing, sang, sung* ("şarkı
söylemek" eyleminin şimdiki ve geçmiş
zaman ortacı) örneğindeki gibi çekilen
bu eylemlere, günümüz İngilizcesini ele
alan dilbilgisi kitaplarında kuralızsız eylemler
de denir. Eski İngilizcede güçlü (kuralızsız)
olan birçok eylem, Çağdaş İngilizcede za-
yıftır (kuralı). Örneğin, Çağdaş İngilizce-
deki *help* ("yardım etmek") eyleminin Eski
İngilizcedeki karşılığı kuralızsızdır: *helpan*
(şimdiki zaman eylemliği), *healp* (geçmiş
zaman, tekil), *hulpon* (geçmiş zaman, ço-
ğul), *holpen* (geçmiş zaman ortacı). Aynı
eylemin Çağdaş İngilizcedeki biçimleri (sı-
rasıyla *help, helped, helped, helped*) kural-
lıdır.

Eski İzlanda dili, İzlanda'da yaklaşık
1150-1350 arasında yaygın olan klasik Ku-
zey German dili Eski İzlanda sagalarının,
skald(*) denen saray şairlerine ait yapıtların
ve *Edda*(*) metinlerinin dili olan Eski
İzlanda dili, aynı dönemde Norveç'te yay-
gın olan dilin hemen hemen aynısıydı. Bazı
dilbilimciler Eski İzlanda dilini, Eski İskan-
dinav dili olarak adlandırılan dönemdeki
bütün dil ve lehçeleri içine alan bir terim
olarak kullanır ve Batı İzlanda dili (İzlanda
ve Norveç dili) ve Doğu İzlanda dili (Danca
ve İsveç dili) biçiminde ikiye ayırır. Eski
İzlanda diline ait belgeler, öteki eski Kuzey
German lehçelerinden günümüze kalan bel-
gelerden daha zengin ve daha değerlidir.

Bazı dilbilimciler, Kuzey German dilinin
Eski İzlanda dilinin ortadan kalkmasına
değin uzanan tarihini, gelişme aşamalarına
göre üç döneme ayırır:

1) İlk İzlanda dili olarak da adlandırılan
İlk-İskandinav (Proto-İskandinav) dili Ger-
men dillerine özgü bitimlerin ve ünlülerin
hâlâ fazla değişmemiş olduğu İS 500-700
arasına değin sürmüştür. Bu dönemden
günümüze, eski rünik alfabe olarak bilinen
German yazı sistemiyle yazılmış 150 kadar
yazıt kalmıştır. Dilin ses yapısında ortaya
çıkran birçok değişiklik, bu dönemin sonun-
da başlamış ve Ortak İskandinav dili olarak
adlandırılan dönem boyunca sürmüştür. Bu
süreç ünlü değişimlerini, çok sayıda ünsüz
benzeşimini ve vurgusuz ünlülerin ortadan
kalkmasını kapsar.

2) Ortak İskandinav dili (Viking İzlanda
dili), İlk-İskandinav döneminin sonundan
1050'ye değin uzanır. Bu dönemde, İlk-
İskandinav döneminin sonunda başlayan
değişiklikler tamamlanmış ve Viking istila-
larıyla dil Normandiya, Danelaw (İngiltere'
nin 9. yy sonlarında kolonileştirilen kuzey,
orta ve doğu kesimleri), Orkney, Shetland
ve Hebrid adaları, İrlanda ve Man Adası,
İzlanda ve Grönland ile Rusya'daki İsveç
krallıklarına taşınmıştır. Ama daha sonraki
yüzyıllarda, İzlanda dışındaki İskandinav
istilacıların tümü ya ortadan kalkmış ya da
bölge halklarıyla kaynaşarak özelliklerini

yitirmiştir. Ortak İskandinav dilinden günü-
müze, 16 karakterden oluşan daha yeni bir
rünik alfabeyle yazılmış 4 bin kadar yazıt
kalmıştır.

3) Eski İskandinav dönemi, Ortak İskan-
dinav döneminin sonundan 1450'ye değin
sürer. Kuzey German dili bu dönemde,
Eski İzlanda dili, Eski Norveç dili, Eski
İsveç dili ve Eski Dancaya ayrılmış ve bu
lehçelerden de çağdaş İskandinav dilleri
gelişmiştir. Ayrıca bak. İzlanda dili.

Eski Kastilya, İspanyolca CASTILLA LA
VIEJA, İspanya'nın ortakuzey kesiminde ta-
rihsel bölge. Genel olarak Kastilya Krallı-
ğının 11. yüzyılda ulaştığı sınırlara göre
tanımlanır. Kuzeyde Biskay Körfezine ka-
dar uzanan Eski Kastilya, Guadarrama
Dağlarıyla Yeni Kastilya'dan (Castilla la
Nueva) ayrılır. Topraklarında bugün Avila,
Burgos, Logroño, Palencia, Santander, Se-
govia, Soria ve Valladolid illeri yer alır.
Yüzölçümü 66.107 km² idi. 1979'dan sonra
bölgenin yaklaşık yarısı Castilla-León(*)
özerk bölgesine geçti.

Eski Katolik kiliseleri, bölünmemiş kili-
senin öğreti ve geleneklerine tümüyle sadık
kaldıklarına inanan, ama I. Vatikan Konsi-
li'nden (1869-70) sonra Roma Kilisesi'ni-
den ayrılan Batı Hristiyan kilise toplulukla-
rı (bak. Vatikan konsilleri).

Kökeni. Batı Kilisesi'nin yakın tarihi bo-
yunca Roma Kilisesi'nin ve papalığın süre-
kli merkezileşmesi doğal olarak bir dizi
direnişe yol açtı. Örneğin 15. yüzyılda,
kilisenin nihai yetkisinin papalıktan alınıp
kilise temsilciler meclisine verilmesini iste-
yen bir hareket, 17. yüzyılda da Jansencilik
ortaya çıktı. I. Vatikan Konsili'nin hazırlık-
ları ve papanın yanılmazlığı ilkesinin duyur-
ulması yeni bir muhalefet dalgasına neden
oldu. Dönemin ünlü Katolik bilginlerinden
J. J. I. von Dollinger de bu yaygın muhale-
fetin önderleri arasındaydı.

Konsilden sonra, muhalefetteki piskopo-
ların hepsi birer birer yeni dogmayı kabul
etti. Karşı görüşünü koruyan Dollinger ise
bir süre sonra aforoz edildi. Dollinger
ayrılıkçı kiliselerin oluşmasına katılmamak-
la birlikte Almanya, Avusturya ve İsviçre
gibi birçok ülkede Eski Katolik kiliselerinin
kurulmasında onun öğütlerinin ve yol göste-
riciliğinin önemli rolü oldu. Bu gruplara
hiçbir piskoposun katılmaması Hollanda
Jansenci (Eski Katolik) Kilisesi'nden yar-
dım istenmesine yol açtı. 18. yüzyılda
Roma'dan ayrıldıktan sonra zorlukla da
olsa varlığını sürdüren bu kilisenin pisko-
posluk atamaları, Roma tarafından usulsüz
sayılmakla birlikte kabul edilmişti.

11 Ağustos 1873'te Deventer piskoposu
Heykamp'ın Joseph H. Reinkens'i Alman-
ya'da piskoposluğa ataması yeni kilise için-
deki ilk kutsayarak atamaydı. Daha sonra
Amerika'da kurulan Polonya Ulusal Katolik
Kilisesi de ulusal ağırlık taşımakla birlik-
te benzer nedenlerden kaynaklanmıştı. Bu
kilisenin ilk piskoposu da 1897'de İsviçreli
piskopos E. Herzog tarafından kutsanarak
göreve atandı.

Örgütlenmesi 1889'da kurulan Utrecht
Birliği ve aynı yıl yayımlanan Utrecht
Bildirisi Eski Katolik kilise örgütlenmesin-
de belirleyici rol oynadı. Bildiride Eski
Katolik piskoposlar öğreti ve yönetim ilke-
lerini açıkladılar. Hollanda Eski Katolik
Kilisesi, Almanya Eski Katolik Kilisesi,
İsviçre Hristiyan Katolik Kilisesi, Avustur-
ya Eski Katolik Kilisesi ve üyelerinin çoğun-
luğu Polonya kökenli Amerikalılardan oluş-
an Polonya Ulusal Katolik Kilisesi bu

birliğe katıldı. Polonya, Çekoslovakya ve Yugoslavya'daki Eski Katolik kiliseleri, II. Dünya Savaşı sırasında ve savaştan sonra büyük sarsıntı geçirdiler. (*Episcopus vagans* olarak adlandırılan bağımsız piskoposların yönetimindeki bazı küçük mezheplere zaman zaman Eski Katolik denmişse de bu, yanlış bir adlandırmadır.)

Eski Katolik kiliselerinin en yetkili organı piskoposlar kuruludur. Utrecht başpiskoposunun onursal üstünlüğü vardır. Her piskoposluk din görevlilerinin yanında halkın da katıldığı kendi sinodunu toplar. Sinodlarda piskoposların seçilmesi de dahil kilise yaşamıyla ilgili her konu karara bağlanır.

İlahiyat görüşleri. Döllinger, Eski Katolik kiliselerinin kuruluş aşamasında üç temel görev belirledi: 1) Doğrunun yanında olup yeni ve keyfi inanç sistemlerinin yol açacağı yanlışlara karşı çıkmak; 2) başlangıçtaki bölünmemiş kilise ile daha uyumlu bir kilise yapısına ulaşmak; 3) ayrılmış Hristiyan topluluklarının ve kiliselerinin yeniden birleşmesine aracılık etmek.

Bu ilkeleri temel alan Eski Katolikler, öğretilerinde Katolik Kilisesi'nin öğreti ve geleneklerine aykırı bir yan bulunduğunu reddederler. Kutsal Metinleri, Havariler ve Nikaia (İznik) amentülerini ve ilk yedi ekumenik konsilin öğreti konusundaki kararlarını kabul ederler. Kilise temsilciler meclisine yetki verilmesini onaylar, geleneğe büyük önem verirler. Eski Katoliklere göre gelenek, Kutsal Metinler'de ortaya konan gerçeklerin saflığının ve bütünlüğünün kilise içinde korunmasının aracıdır. Eski Katolikler ayrıca Yedi Kutsama Ayini'ni temel yükümlülüklerden sayar. Kyprianos öğretisi uyarınca piskoposluğu Tann'ın kiliseye bir armağanı olarak görür ve havarilerden başlayarak kesintisiz bir zincir oluşturan Katolik piskoposların bundan eşit pay aldığına inanırlar.

Protestanların da etkisiyle uygulamada ortaya çıkan bazı farklılıklar Eski Katolikleri Katoliklerden ayırır. Örneğin Eski Katoliklerin toplu ayinlerde yerel dili kullanması, Protestan Reformu'nun temellerinden biri sayılan ilkenin benimsenmesiydi. Ayrıca bir rahibin karşısında günah çıkarmak zorunlu değildi; bazı kiliselerde rahiplerin bekareti kuralı da isteğe bırakılmıştı.

Döllinger'in üçüncü ilkesi daha başlangıçta Eski Katolikleri Hristiyan birliği için çalışmaya zorladı. 1874'te toplanan I. Bonn Konferansı'yla başlayarak yaklaşık beş yılda bir toplanan bütün uluslararası Eski Katolik kiliseleri kongrelerinde bu konu öne çıktı. 1893'te *Internationale Theologische Zeitschrift* adıyla kurulan *Internationale Kirchliche Zeitschrift* dünyanın çeşitli bölgelerindeki kilise birliği çalışmalarını ile ilgili güvenilir bir kaynak haline geldi. 1931'de Bonn'da varılan anlaşma İngiltere Kilisesi ile Eski Katolik kiliseleri arasında tam bir birlik sağladı. Bunu 1946'da Polonya Ulusal Katolik Kilisesi ile ABD'deki Protestan Episkopal Kilisesi arasında varılan benzer bir anlaşma izledi. Anglikan kiliselerinin çoğu bu kararları onayladı. Eski Katolik kiliseleri, Dünya Kiliseler Konseyi'nin çalışmalarına da katılmaktadır.

Eski Kırmızı Kumtaşları, Devoniyen Dönemde (y. 395-345 milyon yıl önce) oluşan kalın kayaç katmanları dizisi. Daha çok kara kökenli olan Eski Kırmızı Kumtaşları, Avrupa'nın kuzeybatı kesimlerinde ve İngiltere'de yaygındır. Bu kayaçlar, gene Devoniyen Dönemde oluşan Kaledoniyen dağ sıraları arasında yer alan yapısal havza-

larda çökelmiştir. Giderek çökmekte olan bu havzalara yavaş yavaş kum ve çamur birikmiş ve bu birikintiler 11 km gibi çok büyük kalınlıklara ulaşmıştır. Bu oluşumlarda, çapraz katmanlaşmış kumtaşlarına, üzerinde çamur çatlakları bulunan miltaşı ve şeyllere ve hatta yağmur izleri gibi oluşumlara yaygın biçimde rastlanır. Kumtaşları kırmızı, yeşil ve gri, şeyller ise gri renktedir. Bitki fosilleri de içeren Eski Kırmızı Kumtaşlarının fosil faunası akarsularda yaşadığı düşünülen balık benzeri ilkel omurgalılardan oluşur. Ayrıca bak. Brekoniyen Kat; Dittoniyen Kat; Farloviyen Kat.

Eski Komedyası, Eski Yunan komedyasının ilk evresi (İÖ y. 5. yy). Aristophanes'in yapıtlarından bilinen bu evrenin belirgin niteliği, oyunlarda toplumun önde gelen kişilerine ve önemli olaylara yöneltilen coşkulu taşlamalarıdır. Eski Komedyası oyunların şarkı, dans, kişilere hakaret ve soytarlığın yanı sıra, açık bir siyasal eleştiriyi, edebi ve felsefi konularda yorumlara da yer verirdi. İlk kez Atina'da, Dionysos Şenlikleri'nde sahnelenen Eski Komedyası oyunları, önceleri aralarında çok sıkı bağ bulunmayan parçalardan oluşurken, zamanla altı bölümlük bir yapıya kavuştu. Bunlar, oyunun temel noktasının açıklanıp geliştirildiği giriş, koronun girdiği *parodos*, koronun izleyiciye hitaben güncel konuları sıralayıp sivrilmiş kişilere kaba sözlerle eleştiriler yönelttiği *parabasis*, genellikle belli karakterlerce temsil edilen karşıt görüşler arasında dörenseler bir havada geçen tartışmanın yer aldığı *agones* bölümleriyle, fars türü bir dizi sahneden oluşan beşinci ve bir ziyafet ya da düğün töreninin yer aldığı son bölümdür. Koro üyeleri çoğu kez hayvan kılığında sahneye çıkarken, karakterler sokak giysilerine bürünür ve grotesk maskeler kullanırlardı.

Eski Komedyası en ünlü temsilcisinin adıyla, Aristophanes komedyası olarak da bilinir. Aristophanes'in günümüze kalan 11 oyunundan *Nephelai* (İÖ 423; *Bulular*, 1959) felsefi tartışmanın kötuye kullanılması eleştirirken aslında Sokrates'i, *Batrakhoi* (İÖ 405; *Kurbağalar*, 1946) ise Yunan tiyatrosunu eleştirirken aslında Euripides'i hedef alan birer taşlamadır. Eski Komedyası'nın öteki yazarları arasında Kratinos, Krates, Pherekrates ve Eupolis sayılabilirse de, bunların yapıtları günümüze ulaşmamıştır. Atina'nın Peloponnesos Savaşı'ndaki yenilgisi, Eski Komedyası'da önemli rol oynayan kahramanlar ve tanrılar konusunda düş kırıklığı yaratmış ve bu türün sonunu hazırlamıştır. Ayrıca bak. Orta Komedyası; Yeni Komedyası.

Eski Küçük Asya dilleri bak. Eski Anadolu dilleri

Eski Menderes Çayı bak. Kara Menderes Çayı

Eski Mısır bilimi, EGIPTOLOJİ olarak da bilinir, Mısır'ın firavunlar dönemi (İÖ y. 4500 - İS 641) üzerine yapılan araştırmalar. Eski Mısır araştırmaları, Mısır seferinde (1798-1801) Napoléon Bonaparte'a eşlik eden bilim adamlarından Joseph Fourier'ın *Description de l'Égypte* (1809-28; Mısır'ı Betimlemek) adlı yapıtını yayımlamasıyla başladı. Yapıtı, Avrupalı bilim adamları için, Eski Mısır konusunda kaynak oluşturacak çok sayıda belge içeriyordu.

İlk yazılı Mısır belgeleri, Nübye'de (Yukarı Mısır'ın güneyi) hiyeroglif yazının gelişmeye başladığı İÖ y. 3100'den kalmadır. Firavunlara, ailelerine ya da halka ait olan bu belgeler ve ortaya çıkartılan arkeolojik bulgular Mısır'ın kurak ikliminde iyi koru-

nabilmiş ve bu alanda çalışanlar için değerli bir kaynak oluşturmıştır.

Mısır'ın firavunlar dönemiyle ilgili bilgiler Romalıların istilasından (İÖ 31) sonra Helenleşme eğiliminin güç kazanmasıyla giderek kayboldu. Firavunlar döneminin dinsel inançları ve hiyeroglif yalnızca tapınaklarda korundu. Ama İS İ. yüzyılda Aziz Markos'un Hristiyanlığı yaymaya başlamasıyla, firavunlar kültürünün bu son sığınağı da yavaş yavaş yok oldu. Yaklaşık 250'de, hiyeroglif sisteminin yerini artık, demotik yazıdan (el yazısı ile yazılan hiyeroglif) alınan altı harfin eklenmesiyle oluşturulmuş Yunan alfabesi almıştı. Bilinen son hiyeroglifler, yaklaşık 570'e değin İsis'e tapınanır sürdürdü Philae'de, 394'te yazılmıştır. Mısır'ın firavunlar dönemine ilişkin bazı gözlemler, Herodotos ve Strabon gibi Antik Çağ yazarları aracılığıyla Yunan-Roma uygarlığına aktarıldı; İsis ve Osiris'e tapınma da bütün Roma İmparatorluğu'nda yayıldı. Mısırlı rahip Manethon da(*) I. Ptolemaios için, Mısır tarihinin özetini de içeren Yunanca bir krallar listesi derlemişti. Eski Mısır'a ilişkin bazı bilgiler, bu katkılar sayesinde, silik biçimde de olsa Avrupa'da korunabilmiştir.

Arap istilasından (641) sonra eski dil, Yunan harfleri kullanan Koptlar tarafından korunabildi. Rönesans döneminde Avrupa'ya ulaşan Kopt metinleri Eski Mısır diline karşı ilgi uyandırdı. Alman Cizvit papazı Athanasius Kircher 1643'te bir Kopt dilbilgisi kitabı yayımladı. Mısır'a gezi yapan Avrupalılar da ülkelerine birçok tarihsel buluntu ile geri döndüler ve yörede gördükleri görkemli kalıntılarla ilgili pek çok şey anlattılar. 17. yüzyılda, İngiliz astronom John Greaves, el-Gize'deki piramitlerin ölçümlerini yaptı; bu, yörede Avrupalıların yürüttüğü ilk bilimsel araştırmaydı.

1799'da bir Fransız mühendis, üstünde aynı metnin Yunanca, hiyeroglif ve demotik yazıyla kazanmış olduğu bir taş (*bak. Rosetta Taşı*) buldu. Yazının çözülmesinde çalışan Jean-François Champollion(*), büyük ölçüde Koptlara ilişkin bilgilerden yararlandı. 1821-22 yıllarında bu yazılarla ilgili makaleler yayımladı. 1828'de ise Champollion ile İtalyan bilim adamı Ippolito Rossellini Mısır'da birlikte bir araştırma gezisi yaparak bulgularını *Monuments de l'Égypte et Nubie* (1835-45, 4 cilt; Mısır ve Nübye Anıtları) adlı kitapta yayımladılar. Karl Richard Lepsius(*), 1835-45 arasında Prusyalı bir grubun başında Mısır'a araştırma gezisi düzenledi. Ardından İngiliz Sir John Gardner Wilkinson, Mısır'da 12 yıl (1821-33) kalarak çeşitli malzemeler topladı ve yazıları kopya etti. Bu araştırmacıların çizimleri ve yazıları Avrupalı bilim adamları için önemli kaynaklar oldu. Kavalalı Mehmed Ali Paşa döneminde (1805-49), Mısır iyice Avrupalılara açıldı. Konsolosluk görevlileri, serüvenciler ve daha başkaları yağmacılığa varan boyutlarda eski yapıtları toplamaya başladılar. Avrupa'daki bazı müzelerdeki dev Mısır koleksiyonları bu yağmayla oluşturuldu. Louvre Müzesi'nde görevli Auguste Mariette, 1850'de, Memphis'te kazılara başladı ve Serapeion'u buldu. Mariette ayrıca, Mısır genel valisi Said Paşa'yı, Bulak'ta ilk Mısır müzesini (1858; 1903'te Kahire'ye taşındı) ve ilk müdürü olduğu Eski Yapıtlar Dairesi'ni (1863) kurmaya razı etti. O güne değin başıboş yürütülen kazılar ve eski yapıt koleksiyonculuğu bu örgütlenmeyle denetim altına alındı.

Fransa'da Emmanuel de Rougé'nin, İngiltere'de Samuel Birch'ün ve Heinrich Brugsch'un araştırmaları, Eski Mısır bilimini akademik bir disiplin durumuna getirdi. 1880'de Sir Flinders Petrie(*) arkeolojisi

tümüyle değiştiren, denetimli ve bilimsel olarak kayıtları tutulan kazı tekniklerini Mısır'da uyguladı ve Mısır kültürünün kökeninin, İÖ 4500'e değin indiğini saptadı. 1882'de kurulan İngiliz Mısır Araştırma Fonu (sonradan Derneği). Petrie'nin ilkelelerini benimseyerek kazıları destekledi. Bu kazı standartları başka profesyonel Mısır bilimi dernekleri de yaygınlaştırmaya çalıştı. Berlin'de Adolf Erman ve Hermann Grapow, ayrıntılı bir hiyeroglif Mısır dili sözlüğü olan *Wörterbuch der ägyptischen Sprache*'yi (Mısır Dili Sözlüğü) yayımladılar. Alman Eduard Meyer, Adolf Erman ve Kurt Sethe, İngiliz Francis Llewellyn Griffith ve Sir Alan H. Gardiner, Çek Jaroslav Černý'nin araştırmaları sonucunda, Eski Mısır konusunda bugün de geçerliliğini koruyan tarihsel şema biçimlendirildi. 1919'da James Henry Breasted, Chicago Üniversitesi'nde Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nü kurdu ve Mısır ile Nübye'ye yaptığı araştırma gezisiyle (1895-96), ABD'de Eski Mısır bilimine öncülük etti. 1924'te epigrafi taramasına başlayarak hızla değişime uğrayabilecek anıtların üstündeki resim ve kabartmaları, yayımlamak üzere saptadı. 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyıl başlarında, ABD'deki müzeler, Mısır koleksiyonları oluşturdular; çeşitli kazılarla bu koleksiyonlar geliştirildi. Pennsylvania Üniversitesi, Metropolitan Sanat Müzesi (New York kenti), Güzel Sanatlar Müzesi (Boston), Brooklyn Müzesi ve New York Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Mısır'da çalışmalar yürüttüler. Pierre Montet'in(*) Nil Deltasındaki Yeni Krallık başkenti Tanis'te kral mezarlarını ortaya çıkarması ve 1922'de Howard Carter'in(*) Tutanhamon'un mezarını bulması, kamuoyunun da Eski Mısır bilimine ilgi duymasına yol açtı.

1902'de Eski Assuan Barajı'nın, 1970'te de Assuan Yüksek Barajı'nın kurulmasından önce Nübye'de yapılan uluslararası kurtarma kazılarında Mısır tarihine ilişkin daha pek çok şey ortaya çıkarıldı. UNESCO'nun, Nübye ve Philae tapınaklarını, Nasir Gölünün su düzeyinin üstüne taşıma işi (1960-75) için mali destekte bulunması ve Mısır hükümetinin, Tutanhamon'un mezarından çıkan buluntuları yurtdışında sergilemesiyle, Mısır'a karşı bütün dünyada ilgi uyandı. Nübye'deki araştırma gezileri, yeterince araştırılmamış Delta bölgesindeki bazı başka Mısır yerleşmelerinin de ortaya çıkarılmasını sağladı. 1970'lerde eski Avaris-Per Ramessu (Kitabı Mukaddes'teki Raamses) ve Mendes kazılarında önemli bulgular ortaya çıkarıldı.

İsraili bilim adamı Hans J. Polotsky, 1940'lardan başlayarak Mısır dilinin fiil yapısını kavramada büyük ilerlemeler sağladı. Janet Johnson-Whitcomb 1978'de Chicago'daki Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nde bir demotik yazı sözlüğü üstünde çalışmaya başladı. 1980'lerde ise, AFC'de bir Eski Mısır bilimi ansiklopedisi olan *Lexikon der Ägyptologie* hazırlandı. 1970'lerde, Eski Mısır uzmanları başka disiplinlerden uzmanlarla ortaklaşa çalışmaya başladılar. Bu tür girişimlerin ilki Michigan Üniversitesi, Mısır Eski Eserler Bakanlığı ve Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nden dışçı, genetik bilimi ve Mısır uzmanlarından oluşan karma bir ekibin, Kahire Müzesi'ndeki firavun mumyalarını ileri teknoloji kullanarak incelemesiydi.

1. Uluslararası Eski Mısır Bilimi Kongresi 1976'da Kahire'de toplandı. Her üç yılda bir toplanan kongre, bütün dünyadaki bilim adamları arasında daha yakın iletişim kurulmasını sağladı. 1952'den beri, Mısırlılar da konuya daha fazla ilgi duymaya başladılar. Mısır'a gezi yapanların sayısı arttıkça, İskenderiye, el-Minye, Mallavi, Luksor (el-

Uksur) ve Assuan'da bölge müzeleri açıldı. Kazı ve araştırmaların 200 yıldır sürmesine karşın Mısır'da hâlâ tam araştırılmamış yerleşmeler olduğu bilinmektedir.

Eski Pinakotek, Münih'te Baviera Devlet Resim Koleksiyonu'nun(*) bir bölümünün sergilendiği müze. Mimar Leo von Klenze tarafından tasarlanan yapı Wittelsbach duklerinin koleksiyonlarını barındırmak amacıyla inşa edildi (1836). Paul Rubens'in toplam 60 yapıtı müzenin en önemli bölümlerinden birini oluşturur. Müzede ayrıca, Lucas Cranach, Albrecht Dürer, Hans Holbein, Adriaen Brouwer, Antonie van Dyck, Frans Snyder ve Rembrandt gibi Kuzeyli ustaların yanı sıra, Raffaello, Leonardo da Vinci, Tintoretto ve Veronese gibi İtalyan Rönesans ve barok ustasının da çok sayıda resmi vardır.

Eski Prusya dili, Doğu Prusya'da (bugün Polonya, Rusya ve Litvanya sınırları içinde) konuşulan ve 17. yüzyılda yok olan Batı Baltık dili. Hakkında fazla bilgi bulunmayan Yatving lehçesiyle yakınlığı vardır.

Eski Prusya dili, yakın olduğu Doğu Baltık dillerinden (Letonca, Litvanca) farklı olarak, Baltık dillerinin birçok eski özelliğini korumuştur. Bunlar arasında Eski Prusya dili, Letonca, Litvanca ve oteki Baltık dillerinin kökenini oluşturan İlk-Baltık (Proto-Baltık) dilinden kalma *ai*, *ei* ikili ünlüleri ve sözcüklerin sonuna getirilen *-n* harfi ile yansıdık ad cinsleri (Doğu Baltık dillerinde yalnızca eril ve dişil cinsler vardır) sayılabilir. Eski Prusya dilinde ayrıca, Doğu Baltık dillerinde bulunmayan birçok sözcüğe ve бүкүн işlevi gören biçimlere de rastlanır. Bazı açılardan Eski Prusya dili, Doğu Baltık ve Slav dil öbekleri arasında bir konumda yer alır.

Eski Prusya dili hakkındaki çağdaş bilgiler, esas olarak, Elbing Sözlüğü olarak bilinen, yaklaşık 1300'de derlenmiş Almanca-Prusya dili sözlüğüne ve 16. yüzyıldan kalma Eski Prusya dilindeki üç soru-cevap kitapçığına dayanmaktadır.

Eski Roma dinsel ezgisi, 11. ve 13. yüzyıllar arasında Roma'da bestelenen dinsel ezgiler. 1890 dolaylarında ortaya çıkarılmıştır. Roma'da dinsel tören geleneği, en azından 8. yüzyıla değin uzanırsa da, dinsel ezgileri içeren beş yazmadan (3 *gradual* ile 2 antifon) ilki 1071'den kalmaz. Bu repertuarla Gregorius dinsel ezgileri repertuarı arasındaki ilişki, henüz tam olarak anlaşılamamıştır. Dinsel açıdan iki gelenek aşağı yukarı özdeşdir: Missa ve dinsel törenin yapısı ikisinde de birbirine benzer ve çeşitli törenler için belirlenmiş metinler ender olarak farklılık gösterir. Bazı durumlarda Eski Roma dinsel ezgisinin Gregorius dinsel ezgisiyle(*) aynı ana çizgileri taşımasına, hatta onun bir çeşitlemesi olarak görülmesine karşın, iki ezgi türünün besteleri arasında belirgin farklılıklar vardır. Eski Roma geleneğine ait melodiler ilk yayımlandığında (*Paléographie musicale*, 1891), bunların, Gregorius dinsel ezgilerinin Romalılarca bozulup çarpıtılmış biçimi oldukları düşünülmüştü. Dom Andoyer ise 1912'de karışık bir sav öne sürerek bu modellerin aslında Gregorius ezgilerinden daha eski olduğunu ve Eski Roma geleneği içinde korunduklarını yazdı. 1950'de Alman müzikolog Bruno Stäblein tartışmayı yeniden gündeme getirerek, Eski Roma ezgilerinin Papa I. Gregorius (Büyük) dönemindeki (590-604) ayinlerde söylendiğini, dolayısıyla da asıl Gregorius dinsel ezgisinin bunlar olduğunu, Gregorius dinsel ezgisi denen repertuarın ise 7. yüzyıl ikinci yarısında ortaya çıktığını öne sürdü. Daha yeni kuramlara göre iki repertuar, farklı tarihsel dönemlere dayan-

maktan çok farklı yerlerde gelişen aynı ayin yönteminin değişik türleridir. Frankfurt Üniversitesi'nden Helmut Hucke, Eski Roma dinsel ezgisinin Gregorius dinsel ezgisinin Romalılarca yorumlanmış biçimi olduğunu öne sürmüştür. Ona göre Gregorius dinsel ezgisi, Frank Krallığı'nda Pepin ve Charlemagne dönemlerinde Roma ayin yönteminin uygulanmaya başlamasıyla doğmuştur. Sekiz mezmur tonu sisteminin Eski Roma dinsel ezgisine geç ve eksik biçimde girmiş olması da Hucke'nin tezini desteklemektedir. Sekiz kilise moduyla doğrudan ilişkili olan ve ilk kez Frank Krallığı'nda uygulanan (y. 800) bu sistem, Karolenj ronesansının başarılarından biri olarak kabul edilir. Frank kültürünün güçlü yayılması karşısında Eski Roma dinsel ezgisinin, ortaçağ sonlarında verini Gregorius dinsel ezgisine bırakmış olduğu sanılmaktadır.

Eski Sakson dili, ESKİ AŞAĞI ALMANCA olarak da bilinir, yazıya geçirilmiş en eski Aşağı Almanca 9 yüzyıldan 12 yüzyıla değin Ren ve Elbe ırmakları ile Kuzey Deniziyle Harz Dağları arasındaki bölgede yaşayan Sakson kabilelerince konuşulmaktaydı. Eski Sakson dilinin, Eski Frince ve Eski İngilizceyle ortak olan belirgin bir özelliği, bütün Germen dillerinde görülen titreyimsiz kapantılılar (*p*, *t*, *k*) korumasıdır. Oysa bunlar Yüksek Almanca'da, yani kapantılılara (*pf*, *tz*, *kh*) ya da uzun surluşmelilere (*ff*, *ss*, *ch*) dönüşmüştür.

Eski Sakson edebiyatının günümüze ulaşan en önemli yapıtları, Hz. İsa'nın yaşamını konu alan, yaklaşık 830'da aliterasyonlu şiir biçiminde yazılmış *Heliant* ile Kitabı Mukaddes'in Tekvin Kitabı'nın çevirisinden kalan bir parçadır. Ayrıca daha önemlisi bazı başka ürünler de günümüze ulaşmıştır. Çağdaş Aşağı Almanca lehçeleri, Eski Sakson dilinin gelişmesiyle ortaya çıkmıştır. Ayrıca bak. Almanca.

Eski San Pietro Bazilikası, Roma'da Aziz Petrus (İtalyanca "San Pietro") adına yapılmış ilk bazilika. Yapımı, İmparator Constantinus'un emriyle 326-333 arasında başlamış ve yaklaşık 30 yılda bitirilmiştir. Beş nefliyd, batı ucunda bir apsüsü ve bir transepti vardı. Kiliseye, içinde çeşmeli bir bahçe bulunan ve "Cennet" adı verilen bir avludan girilirdi. Avludan kiliseye açılan beş kapı vardı. Ana nefin bitiminde bulunan kemerde, Constantinus ile kilisenin maketini Hz. İsa'ya sunan Aziz Petrus'un birlikte canlandırıldığı bir mozaik yer alıyordu. Her birinde 11 pencere bulunan pencere katı duvarlarında patrik, peygamber ve havarilerle Eski ve Yeni Ahit'ten sahnelerin işlendiği freskler vardı. Eski San Pietro Bazilikası 16. yüzyıl başlarında yıkıldı ve yerine Yeni San Pietro Bazilikası inşa edildi (bak. San Pietro Bazilikası).

Eski Şark Eserleri Müzesi, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne bağlı uç müzenin biri. Dört grupta sergilenen yapıtların çoğu I. Dünya Savaşı öncesinde toplanmıştır. Mezopotamya Bölümü'nde, çoğu bu yöredeki kazılardan elde edilen buluntuları sergilenir. Mühürler bunların en önemlileridir. Mısır Bölümü'ndeki yapıtlar çeşitli yollarla edinilmiştir. Bunların arasında çeşitli dönemlere ait taş yapıtlar, ahşap lahitler, tunç heykelticikler ve başka mezar buluntuları vardır. Anadolu Bölümü'ndeki yapıtların tümü Hitit İmparatorluk ve geç Hitit dönemlerine aittir. Kapı aslanlarının ve kabartmalarının yanı sıra mühürler bunların arasında en önemlileridir. Arap Yapıtları Bölümü'ndeysse İslam öncesi buluntular ser-

Eski Şark Eserleri Müzesi'nde Mezopotamya Bölümü, İstanbul
Ertan Ereroglu

gilenmektedir. Bunlardan özellikle mezar taşı olarak kullanılan taş heykelticiler önemli yapıtlardır. Müzede bir de çivi yazısı belgeler arşivi vardır. Sümer, Akad ve Hitit dillerinde yazılmış olan 70 bin dolayındaki kil levha, dünyanın en zengin çivi yazısı koleksiyonlarından birini oluşturur.

Müze binasını 1882-83 yıllarında Fransız mimar Vallauray Sanayi-i Nefise Mektebi'ni Alisi olarak inşa etmiştir. Okulun başka bir yapıya taşınmasından sonra burada Halil Edhem Eldem tarafından 1917'de Eski Şark Eserleri Müzesi açılmıştır. Yapı, 1963-73 arasında mimar Nezhir Eldem'in düzenlemesiyle bugünkü görünümünü almıştır.

Eski Taş Çağı bak. Paleolitik Çağ

Eski Yunan hukuku, Eski Yunan kentlerinde geçerli hukuk sistemlerine verilen ortak ad. Bunların en çok bilineni Atina hukukudur. Bütün Yunanlıların benimsediği ve uyduğu bir hukuk düzeninden söz edilemezse de, Helen dünyasını oluşturan çok sayıda bağımsız devletin hukuksal sorunlara ilişkin bazı temel yaklaşımlarının, hukuksal kararlar almada belirli bazı yöntemlerinin olduğu ve ortak bir hukuk terminolojisini değişen ölçülerde paylaştıkları söylenebilir. Eski Yunan hukuku nitelendirilmesi, hâlâ tartışmalı bir konu olmakla birlikte, içerdiği hukuksal kavram, kural ve yöntemlerin ortak bir kültürel mirasın ürünleri ya da Eski Yunan düşünce tarzının tipik dışavurumları olduğu söylenebilecek ölçüde geçerli bir terim sayılabilir. Öte yandan bu ortak temeller üzerinde bütünlük ve gelişmişlik bakımından farklılıklar gösteren ve kabile kökeni ile tarihsel geçmişten gelen özelliklerin yanı sıra söz konusu toplumların toplumsal, siyasal ve düşünsel durumunu yansıtan bir dizi değişik hukuk sisteminin ortaya çıktığı da göz önünde tutulmalıdır.

İÖ 5. ve 4. yüzyıllarda Eski Yunan hukukunu belirleyen üç temel öge vardı. Bu öğelerin ilki, her biri ayrı yasaları uygulayan çok sayıda kent-devletinin (*polis*) bulunmasıydı. İkinci öge, Sparta gibi belirli örnekler dışında kent-devletlerin çoğunda yasaların yazılı metinler biçiminde düzenlenmiş olmasıydı. Bu metinlerin bazıları yargılama yöntemlerine ve adaletin işleyişine ilişkin temel kuralları düzenleyen ayrıntılı ve az çok bütünlüklü yasalardı. Bu durum, İÖ 7. yüzyıldan sonra Eski Yunan'a egemen olan hukuksal kuralları birleştirme yönündeki akımın bir sonucuydu. Bu döneme damgasını vuran Drakon ve Solon dışındaki ünlü yasa koyucular Lokroi Epizephyrioi'lu Zaleukos ve Kantaneli Kharondas'tır. Spartalı yasa koyucu Lykurgos'un ise efsanevi bir kişi olduğu kabul edilir. Solon'a bağlanan

birçok yasa, daha sonraki yasa reformunda (İÖ 403-402) aldıkları biçimle aktarılan edebiyat metinlerinden bilinmektedir. Drakon'un yasalarından biri yeniden düzenlenmiş biçimiyle İÖ 409-408 yıllarından kalma bir Attika yazıtında günümüze ulaşmıştır. Eski bir yasa metninin gözden geçirilmiş biçiminden başka bir şey olmayan Gortyn Yasaları, günümüze hemen hemen eksiksiz ulaşan tek yasa metnidir.

Eski Yunan hukukunun üçüncü belirleyici ögesi, Roma hukuku düzeyinde bir hukuk biliminden yoksun olmasıydı. Kent-devletinin yasalarını çok iyi bilen Attikalı hatipler bile, daha derin bir kavrayışa ulaşmak için hukuk sistemini incelemekten çok, savunmalarını değerlendiren halk jürilerini ikna edici savlar sunmaya önem veriyorlardı. Öte yandan filozoflar da var olan hukuk gerçeğiyle ilgilenme yerine soyut adalet kuralları bulmaya ağırlık veriyorlardı.

Eski Yunan hukukunun genel yapısı üzerinde önemli etkisi olan bu üç ögenin ilk ikisi, katı bir pozitif hukuk anlayışına yol açmıştır. Yeni araştırmalar, hukuk tarihçilerinin yakın zamana değin savunduklarının tersine, Atinalı *dikastes*'lerin (yargıç ve aynı zamanda jüri üyesi) kararlarını belirsiz adalet kavramlarına dayandırmaktan kaçındıklarını ve bağlilık yemini ettikleri yazılı yasalara (*nomos*) en azından kuramsal düzeyde uyduklarını göstermiştir. Yasaların harfi harfine yorumuna bu katı bağlilığın yanı sıra yasaların ya da hukuksal sorunları hiçbir zaman çözümleyici bir yaklaşımla ele alınmayışı, Helenistik dönem hukukunu belirleyen hukuk tekniğindeki dikkat çekici esnekliğe karşın, Eski Yunan hukukunun, Roma hukukunda görülen öğretisel inceliğe hiçbir zaman erişememesine yol açmıştır.

Konuyla ilgili araştırmaların günümüzde ulaştığı düzeyde, yalnızca 4. yüzyıl Atina hukuk sistemi hakkında yeterli bilgiler bulunmaktadır. Demokrasi döneminde Atina adalet mekanizması yüksek görevliler, halk mahkemeleri (*dikasteria*) ve Areopagos Meclisi'nden(*) oluşuyordu. Her biri belirli bir yargılama alanından sorumlu olan görevliler, dava dilekçelerini kabul ediyor ve mahkemeye sunulacak davaları düzenliyorlardı. Birinci *arkhon*(*) aile ve miras hukukuyla ilgili davalara, *polemarkhes* denen ikinci *arkhon* yabancılarla ilgili davalara, *basileus* adıyla krallık geleneğini sürdüren üçüncü *arkhon* cinayet davalarıyla birlikte dinsel konulara, *thesmothetai* (töre koyucular) denen öteki *arkhon*'lar da kalan davalara bakıyordu. *Dikasterion*'ların yargılama yetkisi ilk kez Solon tarafından belirli sınırlar içinde ortaya konan ve tam demokrasinin kuruluşundan sonra genelleşen, yurttaşların birbirlerinin sorunlarında bir bütün olarak karar vermesi gerektiği ilkesine dayanıyordu. *Dikastes*'ler 30 yaşını doldurmuş yurttaşlar arasından ad çekme yoluyla belirleniyordu. Siyasal açıdan çok önemli bazı olaylarda, bütün *heliaia* (6.001 üyeli bir mahkeme olarak düzenlenmiş halk meclisi) toplanırdı. Genelde kararları ceza davalarında 1.501, 1.001 ya da 501, hukuk davalarında ise 201 kişiden oluşan ve *dikasteria* denen, *heliaia*'ya bağlı bölümler verirdi. Cinayet davaları, eski *arkhon*'lardan oluşan Areopagos Meclisi'nde ele alınırdı. Bir söylüler meclisinden çıktığı sanılan bu meclis, demokrasi öncesi dönemin bir kalıntısıydı.

Eski Yunan düşüncesine göre yargılama, bir icra işlemi (*praksis*) yoluyla davalının alıkonması, mallarına el konması ya da her ikisinin birlikte yapılması yolundaki istemin yerinde olup olmadığını saptamaya yarardı. Dava (*dike*) kişisel bir hakkı aramaya

yönelik olabileceği gibi davalının cezalandırılmasını amaçlayan bir kamu davası (*demostia dike*, hukuk dilinde *graphe*) olarak da açılabilirdi. Kamu davası açma hakkı bütün yurttaşlara tanınmıştı. Bunun dışında özel hukuk ile ceza hukuku yargılama usulleri arasında önemli bir ayrım yoktu.

Özel ve kamu davaları açılması için tutuklu ya da tutuksuz olan davalının konuyla ilgili yargılama yetkisi olan yüksek görevlinin önüne çıkarılması, ayrıca söz konusu görevlinin ön soruşturmasını (*anakrisis*) yapacağı dava dosyasını yazılı olarak hazırlaması gerekiyordu. Mali konulara ilişkin bir hukuk davasına taraf olanlar, yukarıdaki işlemlerden sonra bir kamu hakemine (*diaktes*) gönderilirdi. Taraflardan birinin hakemin kararını kabul etmemesi ya da anlaşmazlığın hakem kararına zorunlu olarak uymayı gerektirmediği durumlarda, dava bir yüksek görevlinin başkanlık ettiği bir *dikasterion*'a devredilirdi. *Dikastes*'ler taraflarca sunulan savunmayı ve tanıkları dinledikten sonra bir karara varırlardı. Kararın taraflarca sunulan iki öneri arasında görüşmez ve gizli oya dayalı bir seçimle belirlenmesi gerekiyordu. Verilen hüküm kesindi; ama davayı yitiren taraf, yalancı tanıklık yaparak hükmü etkilemiş olan kişilere karşı bir haksız eylem davası (*dike pseudomartyrion*) açabilirdi. Bir özel hukuk davasını kazanan kişi, verilen hükmü davalının mallarına el koyarak kendisi uygulamak zorundaydı.

Eski Yunan pozitif hukuku, Eski Yunan adalet felsefesinin tersine, daha sonraki hukuk sistemleri üzerinde pek etkili olmamıştır. Bu hukukun geliştirdiği kavramlar ve yöntemler Helenistik dönem krallıklarının yasalarına ve uygulamalarına büyük ölçüde yön vermiştir. Ayrıca Rodos Deniz Yasası'nda yer alan tehlike anında gemiden malların boşaltılması kuralı ve genellikle Helenistik dönemden kalma belirli belge düzenleme yöntemleri gibi Eski Yunan kökenli bazı kurumlar Romalılarca da benimsenmiştir. Ama yakın döneme değin sanıldığı gibi, Eski Yunan hukukunun geç Roma hukuku ve onun aracılığıyla Batı Avrupa hukuk öğretileri üzerinde önemli sayılabilecek bir etkisi olmamıştır. Bu hukuka dayanan kuralların varlığına yalnızca Yunanistan'ın bazı uzak yörelerindeki göreneklerde rastlanırsa da, bunların bir ölçüde geçmişle bağlantılı olduğu hukuk tarihçileri açısından hâlâ çözülememiş bir sorundur.

Eski Zağra bak. Stara Zagora

Eskil (d. y. 1100, Danimarka - ö. Eylül 1182, Clairvaux, Fransa), Danimarka Kilisesi'nin birliğini yeniden sağlayan başpiskopos.

Eskil, Lund'un (bugün İsveç'te) ilk başpiskoposu sıfatıyla İskandinavya'nın en yetkili başpiskoposu olan Asser'in yeğeni idi. 1134'te Roskilde piskoposu, 1138'de de Lund başpiskoposu oldu. 1150'lerde İsveç ve Norveç'in iki ayrı kiliseye bölünmesini kabul etmek zorunda kaldı, ama Uppsala (İsveç'te) piskoposluğu görevini sürdürdü.

Eskil'in, köklü bir kilise reformunu ve kilisenin devlet yönetiminden bağımsızlığını savunması, 1157'de onun yardımıyla tahta çıkan Danimarka kralı I. Valdemar ile arasını açtı. Uzlaşma sağlandıktan sonra Eskil, 1170'te kralın babasını azizler listesine aldı ve Valdemar'ın oğlu IV. Knut'u tahtın ortağı olarak kutsadı. Böylece Valdemar hanedanının babadan oğula hüküm sürmesini sağlamış oldu. Eskil, Roskilde piskoposu ve Valdemar'ın başdanışmanı Absalon'u kendisine ardıl olarak belirledikten kısa bir süre sonra, akrabalarının kralı

devirmeye girişmesi yüzünden Fransa'ya sığınmak zorunda kaldı.

Eskil, Absalon'la birlikte Danimarka'da kilise kurallarını ilk kez uyguladı ve kurduğu manastırlarla ün kazandı. Onun etkisiyle Danimarka'ya gelen Fransız keşişlerinin bu ülkede tarım, mimarlık ve bilim alanlarında önemli katkıları oldu.

Eskil, İç Anadolu Bölgesi'nde, Aksaray iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Eskiden Merkez ilçenin Sultanhanı bucağına bağlı dört köy 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasa uyarınca merkezi Eskil kenti olmak üzere bir araya getirilerek ilçe yapılmıştır.

Eskil Belediyesi 1929'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 22.110; kent, 16.462.

Eskimalatya, Malatya il merkezinin 10 km kuzeyinde, Antik Çağda Milidia, Melid ya da Melitene adıyla anılan yerleşme. Tarihi 1. yüzyıla, Roma dönemine değin iner. Daha eski bir yerleşme olan Melitene bu tarihte bugün bulunduğu yere taşındı. Romalılardan sonra Bizanslıların, Sasanilerin ve Arapların eline geçti. Daha sonra Hristiyan Yakubi tarikatının önemli bir merkezi oldu. 12. yüzyılda Anadolu Selçukluları tarafından fethedildi. 14. yüzyıl başında Memlûklerin bir uç kalesi oldu. 1399'da I. Bayezid'in (Yıldırım) eline geçti; daha sonra yeniden Memlûk egemenlik alanı içinde kaldı. I. Selim'in (Yavuz) Mısır'ı almasından (1517) sonra Osmanlı topraklarına katıldı. Kentin adı da zaman içinde değişerek Malatya'ya dönüştü. 1839'da Kavalalı Mehmed Ali Paşa ile çarpışmaya hazırlanan Osmanlı ordusu Malatya'da karargâh kurdu. Ordunun bütün evlere elkoyması üzerine halk daha güneye, bağların bulunduğu Aspuzu'ya yerleşti. Halkın, ordunun gitmesinden sonra da eski evlerine dönmeyip yeni yerleşmede yaşamayı sürdürmesi ve zamanla burasının gelişmesiyle günümüzdeki Malatya kenti oluştu. Daha sonra, yenisinden ayırmak için Eskimalatya adıyla anılmaya başlayan ve bugün Malatya'nın bir semti durumunda olan eski yerleşmenin, 19 Haziran 1987 tarih ve 3392 sayılı yasayla Battalgazi adıyla ilçe yapılmasına karar verildi.

Eskimalatya Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinden önemli tarihsel yapılar barındırır; Malatya Ulucamisi(*) ve Silahtar Mustafa Paşa Hanı bunların başında gelir. Eskimalatya'yla Malatya arasında, bugün kentin bir mahallesi haline gelmiş bulunan Bahçe-başı'ndaki (eskiden Orduzu) Arslantepe, Melid'in ilk yeridir. Höyükte 1932'de Fransız Louis Delaporte tarafından başlatılmış kazılar, aralıksız 1932'ye değin sürdü. 1946-51 arasında C. Schaeffer araştırma yaptı. 1961'de İtalyan Salvatore Puglisi'nin yeniden başlattığı kazılar Alba Palmieri tarafından sürdürülmüştür. Ele geçen veriler Arslantepe'nin, İÖ 5. binyılda kurulduğu ve İS 1. yüzyıldaki Roma egemenliği dönemine değin kesintisiz oturlan bir yerleşme olduğunu göstermektedir.

Kalkolitik Çağda (İÖ 5500-3500) Arslantepe'de kalın ve yüksek duvarlı, görkemli yapılar bulunduğu saptanmıştır. Güçlü bir merkezli devlet sisteminin varlığını ortaya koyan bu anıtsal yapılar, Güney Mezopotamya'daki Uruk yerleşmesinde bulunanlara çok benzer. Aynı döneme ait sarayın anıtsal giriş kapısının kuzeybatı duvarının içine yapılmış küçük odada ele geçen ve yüzlerce mühür baskısından oluşan arşıvden, Arslantepe'deki devletin, Uruk kentiyle ilişki içinde bulunduğu ve çok gelişmiş olan ticareti de denetiminde tuttuğu anlaşılmıştır.

Gerek Uruk, gerek Doğu Anadolu kültürlerinden etkilendiği görülen çanak çömleklerin çoğunluğunu çark yapımı kâşeler oluşturunur. Bu kâşelerin bir tür ölçü kabı olarak kullanıldığı ve devletin halka, yaptığı iş karşılığında bu kaplarla arpa, buğday, zeytinyağı gibi yiyecek maddeleri verdiği sanılmaktadır.

İÖ 3200 yıllarında (İlk Tunç Çağının I. evresi) Arslantepe, Anadolu'nun en büyük yerleşme yerlerinden biri olmuştur. Bu dönemde eskiden beri yapılan doğal cam (obsidyen) ve çakmaktaşı aletlerin yanında, maden teknolojisinin de gittikçe geliştiği dikkati çeker. Dünyada ilk kez burada bulunan kılıçlar, tunç silahlar, çeşitli kalıplar ve potalar bu teknolojinin ulaştığı düzeyin belgeleridir. Silahlar ayrıca bir askeri gücün varlığını da ortaya koymaktadır.

İlk Tunç Çağında Arslantepe'de kent dokusu çok düzenlidir. Sokaklar dardır. Bir avlu çevresinde yer alan evlerin kapısına sokaktan merdivenle çıkılarak ulaşılır. Tunç Çağının sonunda Büyük Hitit İmparatorluğu'nun (İÖ 1450-1200) bir kenti olan Arslantepe, burçlarla desteklenen yüksek bir surla çevrilmiştir. Höyüğe bugünkü adını veren aslan kabartmaları da bu surun üzerindeki, iki burçla güçlendirilmiş ve Fırat Irmağı yönüne bakan bir kapının iki yanında yer almaktadır.

Kent, geç Hitit döneminde de (İÖ 1200-700) Milidia adıyla varlığını sürdürmüştür. Kazılarda ortaya çıkan en üst katlar Helenistik dönemle (İÖ 330-31) kentin adının Melitene'ye dönüştüğü Roma döneminden kalmıştır. İS 1. yüzyılda da kent 4 km daha kuzeye, bugünkü Eskimalatya'nın bulunduğu yere taşınmıştır.

Eskimalatya Ulucamisi bak. Malatya Ulucamisi

Eskimo-Aleut dilleri, Grönland, Kanada, Alaska ve Sibirya'nın doğusunda Eskimolar ile Aleutların konuştuğu dil ailesi. Aleut dili, günümüzde üç lehçesi konuşulan tek bir dildir. Eskimo dili ise iki koldan oluşur: Sibirya'da ve Alaska'nın güneybatısında konuşulan Yuk ya da Yupik dili ile Alaska'nın kuzeyinde, Kanada ve Grönland'da konuşulan Inuk ya da Inupik dili. Her iki kol da birkaç lehçeden oluşur.

Eskimo ve Aleut dilleri akraba olmakla birlikte oldukça farklı dillerdir; bilindiği kadarıyla başka akraba dilleri yoktur. Ailenin en küçük kolu ve günümüzde konuşanlarının sayısı büyük ölçüde azalmış olan Aleut dilinin yayıldığı alan, eskiden Alaska Yarımadasında Eskimo dilinin konuşulduğu bölgeye kadar uzanıyordu. Günümüzde, Aleutların 1820'lerde yerleştiği Bering Denizindeki Pribilof Adalarında ve Aleut Adalarında konuşulmaktadır. Aleutların 1826'da yerleştikleri Rusya Federasyonu'na ait Komandor Adalarında da Aleut dilini konuşan az sayıda insan vardır.

Eskimo dilindeki ilk kitap, Grönland'a giden Norveçli misyoner Hans Egede tarafından 1742'de Latin alfabesiyle yayımlanmıştır. Eskimo dilinin yazımında, bu tarihten başlayarak, değişik yazım kuralları kullanılmıştır. Bunlar arasında, Latin alfabesine dayanan ve 1851'de Moravya Kardeşlik Kiliseleri'nden Alman Samuel Kleinschmidt'in sistemleştirdiği Grönland yazım kuralları; başlangıçta Kri Yerlileri için geliştirilen ve Kilise Misyoner Derneği'nden Edmund J. Peck'in 1878'de Kanada'nın iç kesimlerindeki Eskimolara tanıttığı hece çizelgesi; 1920'lerde Moravyalı misyonerlerin Alaska'da konuşulan Yupik dilinin yazımında kullandıkları Latin alfabesi; 1948'den sonra Alaska'nın kuzeyindeki Protestan misyonerlerin Latin alfabesinde bazı deği-

şiklikler yaparak geliştirdikleri bir alfabe ve Rusya'da Eskimoların gittiği okullarda kullanılan ve gene Latin alfabesinin değiştirilmesiyle geliştirilmiş daha eski bir alfabenin yerini alan (1937) Rus Kiril alfabesi sayılabilir. Rusya Alaskası'nda Ortodoks misyoner İvan Veniamov yaklaşık 1830'da Aleut dilinin yazımına uygun bir Kiril alfabesi geliştirmiştir. Bu alfabe 1848'de Güney Eskimo dilinin yazımında da kullanılmıştır.

Eskimo ve Aleut dillerinin görece basit bir ses sistemi vardır. Yupik dilinde dört ünlü, Inupik ve Aleut dillerinde ise yalnızca üç ünlü vardır. Eskimo dilindeki unsuzlerin sayısı, lehçelere göre 13-21 arasında değişir.

Eskimo dili bükünlü bir dildir. Bu dilde çok sayıda sonek bulunmakla birlikte, önek ya da bileşik sözcükler yoktur. Aleut dilinde sözcük biçimleri daha basit, sözdizim kuruluşları ise daha karmaşıktır. Sonekler, genellikle sözcük gövdesinde değişiklik yapılarak kullanılır.

Adlar, sayı (tekil, ikil, çoğul) ve iyeliğe göre çekilir. Hem geçişsiz eylemin öznesi, hem de geçişli eylemin nesnesi bağımsız durumdadır. Öte yandan geçişli eylemin öznesi bağımlı durumdadır. Eylem kipleri bildirme, soru, buyrum, istek kipleri ile ortaçları ve bazı başka biçimleri içerir. Öteki kip ilişkileri ve zamanlar, eylem köküne sonekler getirmeye dayanan türetmeler yoluyla, Aleut dilinde ayrıca yardımcı eylemlerle belirtilir.

Sözcük dağarcığının önemli bir özelliği, çok sayıda gösterme adılına yer vermesidir. Batı Eskimo ve Aleut dillerinde bunların sayısı 30'a yakındır. Eskimo-Aleut dillerinde türetme yoluyla yeni sözcükler oluşturma olanakları sınırsız denebilecek ölçüde zengindir. Sözcük gövdelerinin sayısı ise öteki dillere oranla azdır; hakkında daha geniş bilgi bulunan Batı Grönland dilinde bunların sayısı 2 binin altındadır.

Eskimo köpeği, Kuzey Kutup Dairesi yakınlarında bulunan, sağlam yapılı, iri kemikli, av ve kızak köpeği soyu. Bazı uzmanlar bu köpekleri 25-50 bin yıllık saf

Kışak köpeği
Harry Groom - ReproPhoto Researchers

bir soyun temsilcileri olarak görürken, bazıları kurttan türediklerine inanır. Omuz yükseklikleri yaklaşık 50-65 cm, ağırlıkları genellikle 30-40 kg arasındadır. Yapığı gibi sık ve kısa tüylerden oluşmuş iç örtü tüylerinin üstünü kaplayan ve su geçirmeyen, değişik renklerdeki uzun dış örtü tüyleri hayvanı soğuktan korur.

Eskimolar, INUITLER (Eskimo dilinde inuit: "halk") olarak da bilinir, Kanada, Grönland, Alaska ve Sibirya'nın Kutup ve Kutupaltı bölgelerinin yerli halkı. Yakın akraba olan Aleutlarla birlikte bu bölgelerde yaşayan nüfusun çoğunluğunu oluşturunur.

lar. Eskimo adının Kri dilinde "çiğ et yiyenler" anlamındaki bir sözcükten türediği sanılır. Eskimoların kendileri için kullandığı Inuit adı ise "halk, insanlar" gibi anlamlara gelir. Kanada'da Eskimo adı hemen hiç kullanılmaz. Moğol kökenli bir halk olan Eskimoları, Amerika Yerlilerinden, el ve ayaklarının küçüklüğü ile daha az belirgin başka birkaç özellik ayırır. Amerika Yerlilerinde hiç rastlanmayan B grubu kan (ABO sistemine göre), Eskimolar arasında oldukça yaygındır. Kan grubu çok kararlı bir kalıtsal özellik olduğu için, Eskimoların en azından bir bölümünün Amerika Yerlilerinden farklı bir kökenden geldiği varsayılır. Eskimo dili de bu kuramı destekler (bak. Eskimo-Aleut dilleri). En eski Eskimo kültürü, Aleut Adalarından Umnak'ta bulunan ve yaklaşık 3 bin yıl öncesine tarihlenen bir yerleşimdir.

Avcı ve toplayıcı bir topluluk olan Eskimolar, yaz aylarında tatlı su balıkçılığı ve kara avcılığı yapar, kış aylarında mors ve fok avlarlar. Yiyecekler konusunda çeşitli tabuları vardır. Kara ve deniz ürünlerinin ayrı ayrı kullanılması, hiçbir biçimde birlikte yenmemesi gerektiğine inanılır. Kendilerine güç, şans ve sağlık getireceğine inandıkları bazı yiyecekleri (örn. ördek kanadı) özellikle daha çok tüketirken, loğusalık gibi belirli zamanlarda kötü etkisi olacağına inandıkları bazı yiyeceklerden (örn. pişirilmemiş et) uzak dururlar. Geçimlerini avladıkları hayvanları satarak ya da başka mallarla takas ederek sağlarlar. Yazları, fok derisinden yapılan cadırlarda, kışları ise karın içine kazılmış ve birkaç ailenin paylaştığı *igloo*'larda yaşarlar. Eskimolar arasında yaygın bir gelenek olan eş değiştirme, çiftlerin çocukları arasındaki karşılıklı yardımlaşmayı ve dayanışmayı artıran bir unsurdur. Bir kadının, evli olmayan kayınbiraderiyle ilişki kurması eş değiştirmenin en yaygın biçimidir. Günümüzde özgün kültürlerini yitirme tehlikesiyle karşı karşıya bulunan Eskimoların sayısı 60 bin dolayındadır.

Eskipazar, Karadeniz Bölgesi'nde, Çankırı iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 690 km² olan Eskipazar ilçesi doğuda Çerkeş ilçesi, güneyde gene Çerkeş ilçesi ve Bolu ili, batıda gene Bolu ili, kuzeyde Zonguldak ili, kuzeydoğuda da Ovacık ilçesiyle çevrilidir.

Eskipazar, Çankırı ilinin kuzeybatı kesiminde yer alır. İç Anadolu ve Karadeniz bölgeleri arasındaki geçiş alanında bulunan ilçe gerek yüzey şekilleri, gerek iklim ve bitki örtüsü açısından Karadeniz Bölgesi'ne benzer özellikler taşır. Yüzey şekillerini vadilerle yanılmış ve yoğun bir orman örtüsüyle kaplı dağlar oluşturur. Arkut Dağından çıkan Eskipazar Çayı, oldukça dik yamaçlı ve dar tabanlı bir vadi içinde, güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda akarak Karabük yakınlarında Filyos Çayına karışır. Çay boyunca uzanan Eskipazar Ovası, küçük bir taşkın ovasıdır. Göknar, karaçam, sarıçam ve kayın ağaçlarının yer aldığı ormanlarda bazı mesire yerleri vardır.

Halkın başlıca geçim kaynağı tarımdır. İlçe ormanlık bir yörede bulunduğundan ormanlık da gelişmiştir. Daha çok tarla bitkileri üretilir; çay kıyısında sebze ve meyve yetiştirilir. İlçenin doğu kesimindeki topraklar verimsiz olduğundan hayvancılık önem kazanmıştır. Bitkisel üretimde verim düşük, pazar ilişkileri kısıtlıdır. Buğday, arpa, patates, soğan, sarmısak, elma, armut ve ceviz başlıca bitkisel ürünlerdir. Geleneksel yöntemlerle yapılan hayvancılık, küçükbaş hayvan yetiştiriciliğine dayanır. Bir kamu kurulu-

luğu olan Eskipazar Kereste Fabrikası, ilde kurulan ilk büyük sanayi tesisidir. İlçenin ticari ilişkileri, yakındaki Karabük'e yönelmiştir.

Yöre, Paflagonyalılar döneminde bir pazar yeri idi. Adının da bu özelliğinden kaynaklandığı söylenir. İlçe sınırları içindeki önemli yerleşme yerleri Roma döneminden kalmaz. Çaylı ve Budaklar köyleri arasındaki alanda bir antik kentin kalıntıları bulunmuştur. Çevrede bulunan sikkelerden kent adına para basıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca yörede çok sayıda kaya mezarı ve kaya tüneli bulunmuştur. Eskipazar, II. Mehmed (Fatih) döneminde Osmanlı topraklarına katıldı. 19. yüzyıl sonunda Gerede kazasına bağlı bir nahiye olarak yönetiliyordu. Ankara-Zonguldak demiryolu ile Bolu-Karabük karayolu kasabanın yakınından geçer. Kasaba, karayoluyla Çankırı'ya 161 km uzaklıktadır. Önceleri Çerkeş'e bağlı bir bucak merkezi olan Eskipazar 1946'da ilçe merkezi yapıldı.

Eskipazar Belediyesi 1946'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 22.686; kasaba, 8.272.

Eskişehir, topraklarının bazı bölümleri Karadeniz ve Ege bölgeleri, büyük bölümü İç Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan il ve il merkezi kent. Yüzölçümü 13.652 km² olan Eskişehir ili kuzeyde Bolu ve Ankara, doğuda gene Ankara, güneydoğuda Konya, güneyde Afyonkarahisar, batıda da Kütahya ve Bilecik illeriyle çevrilidir. İl alanı Sakarya Irmağının yukarı kesiminin çizdiği geniş yay içinde yer alır.

Doğal yapı. İl toprakları Sakarya Irmağı ve Porsuk Çayının suladığı geniş düzlüklerle bunları çevreleyen dağlardan oluşur. İlin Karadeniz Bölgesi'ne taşan kuzey kesimi, doğu-batı doğrultusunda uzanan Sündiken Dağlarıyla kaplıdır. Doğuda Sakarya Vadisine kadar sokulan Sündiken Dağları, Uzunyatak Tepesinde 1.786 m'ye yükselir. İlin güneybatısını kaplayan Türkmen Dağı kuzeybatıya gidildikçe dalgali bir plato görünümünü alır; en yüksek noktası 1.826 m'dir. İlin güneydoğu kesimini engebelen-diren ve kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan Sivrihisar Dağları Arayıt Dağında 1.819 m'ye ulaşır. İlin güneyinde Çifteler Yaylası ve Ege Bölgesi'ne taşan kesimdeki Yazılıkaya Platosu gibi yüksek düzlükler bulunur.

İlin en önemli akarsuları Sakarya Irmağı ve önemli kollarından biri olan Porsuk Çayı-

dır. Sakarya Irmağı(*) Çifteler kentinin 4-5 km güneydoğusundaki Sakaryabaşı yöresinden kaynaklanır. Sakaryabaşı ana kaynağıyla Gökgöz, Kırkgöz, İlikso ve Göztaş kaynaklarının suları bir gölette toplanır. Bu göletten çıkan akarsu önce güneydoğuya doğru aktıktan sonra geniş bir yay çizerek il sınırları boyunca kuzeye, daha sonra batıya yönelir. İrmak üzerinde enerji üretim amaçlı Sanyar ve Gökçekaya barajları yapılmıştır. Porsuk Çayı il topraklarının ortasından batı-doğu doğrultusunda akarak Sakarya Irmağıyla birleşir. Porsuk Çayı üzerinde kurulan ve bir amacı da taşkın önleme olan Porsuk Barajı'yla 41 bin hektardan çok alan sulanır; Eskişehir kentinin içme suyu da bu barajdan sağlanır. Porsuk Çayının kollarından Mollaoğlu Deresi üzerindeki Musaözü Barajı sulama amaçlıdır. Bu barajların altında oluşmuş yapay göller vardır. Öbür yapay göller Çatören, Kaymaz ve Kunduzlar baraj gölleridir.

İl alanının dörtte birini oluşturan ovaların en büyüğü, batıda Kütahya sınırı yakınından başlayan ve Porsuk Vadisi boyunca önce kuzeydoğuya, sonra doğuya doğru uzanan Eskişehir Ovasıdır(*). Porsuk Çayının önemli kollarından Sarısu'nun her iki yanında kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan İnönü (Sarısu) Ovası, Eskişehir Ovasının batı uzantısını oluşturur. Kalın alüvyonlu topraklarla kaplı olan her iki ova da çok verimlidir. İlin güneydoğusunu kaplayan Yukarı Sakarya Ovası, Eskişehir ve İnönü ovaları kadar verimli değildir. Dağlık alanlarda meşe ve çam ormanları önemli bir yer tutar. Ovalar step görünümündedir.

Ekonomi. Eskişehir sosyoekonomik gelişmişlik bakımından Türkiye'nin önde gelen illerinden biridir. Bunun başta gelen nedenleri, zengin bir tarımsal potansiyele sahip olması, sanayileşmenin Cumhuriyet öncesinde başlamış olması ve Marmara, Ege, Akdeniz bölgeleriyle İç Anadolu'yu birbirine bağlayan yolların birleştiği noktada yer almasıdır.

1950'lerin sonundan bu yana il ekonomisinin temelini oluşturan sanayinin geçmişi Bağdat Demiryolu'nun yapımı sırasında 1894'te kurulan cer atölyesine kadar uzanır. İlde büyük devlet işletmelerinin yanı sıra 1960 sonrasında hız kazanan yerel sermaye yatırımlarıyla gerçekleştirilmiş çok sayıda özel kuruluş bulunur. Başlıca sanayi dalları gıda, makine imalat ve taşıta toprağa dayalı sanayilerdir. Sanayi kuruluşlarının

Eskişehir ili
Ana Yayıncılık Arşivi

hemden hepsi Eskişehir kentinde toplanmıştır.

Eskişehir sanayisinin en eski kuruluşu Eskişehir Lokomotif ve Motor Sanayii Müessesesi'dir(*). 1933'te üretime başlayan Eskişehir Şeker Fabrikası'na bağlı kuruluşlardan Eskişehir İspirto Fabrikası 1938'de, Eskişehir Makine Fabrikası da 1969'da işletmeye açılmıştır. Kamuya ait öteki sanayi kuruluşları basma, et kombinası, süt ve süt ürünleri işletmesi, yapay yem fabrikaları ve işyerleridir. Bunlardan başka Hava Kuvvetleri'nin jet bakım ve revizyon atölyeleri de bulunmaktadır. 1970'lerde hızlanan özel kesim sanayi yatırımları çimento, gıda, metal eşya ve makine imalatı, tuğla ve kiremit, kâğıt, orman ürünleri, dokuma, kimya, yapı gereçleri gibi dallarda yoğunlaşmıştır. Eskişehir Organize Sanayi Bölgesi kent merkezine 10 km kadar uzaklıkta, Ankara karayolu üzerindedir.

Eskişehir imalat sanayisi içinde öteden beri önemli bir yeri olan küçük sanayi kuruluşları büyük işletmelere girdi sağlar ve fason üretim yapar. Küçük sanayi işletmelerinde en önemli yoğunlaşma metal eşya dalında, özellikle de soba imalatında görülmür. Ayrıca orman ürünleri, dokuma, kon-

Hayvancılık Cumhuriyet döneminde bir gerileme içine girmişse de, 1950 sonrasında besiciliğin başlamasıyla yeniden önem kazanmıştır. Eskişehir başta İstanbul olmak üzere birçok tüketim merkezine canlı hayvan, et, süt ürünleri, yumurta, deri ve tiftik gibi hayvansal ürünler sağlamaktadır. İlde küçükbaş hayvanlardan en çok koyun ve Ankara keçisi, büyükbaş hayvanlardan ise sığır beslenmektedir. Geleneksel uğraşlardan ipekböcekçiliği Mihalgazi ve Sancakaya yörelerinde sürdürülür. Anadolu Tarım İşletmesi il tanımına katkıda bulunan başlıca kuruluştur.

Eskişehir yeraltı kaynakları bakımından zengin bir ildir. İşletilen başlıca madenler lüle taşı, asbest, magnezit, bor mineralleri ve perlitir. Etibank'ın Kırka Boraks İşletmesi Müessesesi Seyitgazi ilçesindedir. Dünyada yalnızca Eskişehir'de çıkartıldığı için eskişehirtaş olarak da adlandırılan lüle taşı önceleri ham olarak ihraç edilirken, 1970'lerden sonra ildeki birçok küçük atölyede başta pipo ve sigara ağızlığı olmak üzere hediyeelik eşya yapımında kullanılmaya başlamıştır. Merkez ilçeyle öteki ilçelerdeki şifalı su kaynakları ve mesire yerleri ilin ilgi gören yöreleridir.

Eskişehir'de Porsuk Çayı kıyısından bir görünüm
Behir B. Aksoy / Ana Yayıncılık Arşivi

feksiyon ve gıda dallarında üretim yapan çok sayıda küçük sanayi kuruluşu vardır. Küçük atölyelerde imal edilen lüle taşı ağızlık ve pipolar yurt dışında da pazar bulmaktadır. Kentteki küçük sanayi kuruluşlarının önemli bir bölümü Eskişehir Organize Sanayi Bölgesi'nin yakınında kurulmuş bulunan Küçük Sanayi Sitesi'nde toplanmıştır. Günümüzde ulusal bir banka olarak 28 şubesiyle çalışmasını sürdüren Eskişehir Bankası TAŞ (ESBANK) 1927'de Eskişehir'de kurulmuştur.

Büyük ölçüde makineleşmiş olan tarımda modern yöntemler kullanılır. Tarıma elverişli olan az eğimli, geniş düzlüklere ve zengin su kaynaklarına karşın, sert iklim koşulları bitkisel üretimi olumsuz yönde etkiler. Başlıca tarım ürünleri şeker pancarı, buğday, arpa, yem bitkileri, domates ve patatestir. Öteki önemli tarla ürünleri yulaf, soğan, nohut ve ayçiçeğidir. Eskişehir kentinin 40 km kadar kuzeyinde yer alan Orta Sakarya Vadisi meyve, sebze ve pamuk yetiştirmeye elverişli bir mikroklimadır. Sancakaya ve Mihalgazi ilçelerinin yer aldığı bu kesimde temel ekonomik uğraş sebzeçilik ile Malatya türü kayısı ve şeftaliyi de kapsayan meyveciliktir. İl tanımında önemli bir yeri olan bağcılık gerilemektedir.

Tarih. Çeşitli kazılarda ele geçen buluntular yöre tarihinin Kalkolitik Çağa uzandığını kanıtlamaktadır. Bilinen en eski yerleşme il merkezinin kuzeybatısındaki Demircihöyük'tedir(*). Buluntular Demircihöyük'ün Kalkolitik Çağda Balkan ve Anadolu kültürlerinin kesiştiği bir noktada bulunduğunu ortaya koymaktadır. Midas Kenti(*) kazılarında ele geçirilen buluntular ise İlk Tunç Çağına tarihlenmektedir. Hititlerin pek etkili olamadığı yöreye İÖ 13. yüzyılda yerleşen ve Dorylaion kentini inşa eden Frigyalıların kurduğu krallık, İÖ 7. yüzyılda Kimmer ve İskit akınları sonucunda yıkıldı. Lidya Krallığı'nın ardından sırasıyla Pers, Makedonya ve Selevkos yönetiminde kalan yöre, İÖ 3. yüzyıl sonunda Galat yönetimine girdi. İÖ 2. yüzyılda Pergamon (Bergama) Krallığı'nın kısa süreli egemenliğinden sonra, Galatlar Roma desteğiyle yörede yeniden devlet kurdu. Bunu Roma ve Bizans egemenliği izledi. İS 8. yüzyılda yöreyi ele geçiren ve Dorylaion'a Duruliya, Düriliya ya da Druliya adını veren Arapların yönetimi uzun sürmedi. Yeniden Bizans egemenliğine giren Dorylaion, 1074'te Selçukluların eline geçti. 1289'da Selçuklular Eskişehir'i Osman Gazi'ye verdi. Orhan (Gazi) Bey döneminde Karamanlıların eline geçen Eskişehir, I.

Murad tarafından yeniden Osmanlı topraklarına katıldı. 1601'de bir süre Celali Deli Hasan ve yandaşlarının eline geçti. Huda-vendigar (Bursa) vilayetinin Kütahya sancığına bağlı bir kaza olan Eskişehir'e demiryolu 1890'da ulaştı. 19. yüzyıl boyunca yöreye Kafkasya, Kırım, Romanya ve Bulgaristan'dan gelen göçmenler yerleştirildi. I. Dünya Savaşı sonrasında demiryolu hattını denetlemek amacıyla 23 Ocak 1919'da Eskişehir istasyonunu işgal eden İngiliz kuvvetleri, 20 Mart 1920'de Kuva-yı Milliye'nin baskısıyla işgale son verdi. 20 Temmuz 1921'de Yunanlıların işgal ettiği Eskişehir bir süre Yunan ordularının karargâhi oldu. Kurtuluş Savaşı'nın son aşaması olan Büyük Taarruz sonrasında 2 Eylül 1922'de kurtarıldığında bir yıkıntı durumundaydı.

Kentin yapısı. Eskiden Dorylaion bu yöredeki başlıca yerleşme merkeziydi. 11. yüzyıl sonuyla 12. yüzyıl başında Selçuklular ile Haçlılar arasındaki savaşlara sahne oldu. Bu savaşlardaki yıkımlar nedeniyle daha güneydeki ilıcalar yöresinde kurulan yeni kente Dorylaion'un harap durumundan esinlenerek Eskişehir adı verildi.

Eskişehir kenti, Eskişehir ilinin yanı sıra Kütahya ve Afyonkarahisar illerinin de büyük kesimini içine alan bölgenin merkezidir. Coğrafi konumundan dolayı tarih boyunca transit ticaret merkezi işlevini görmüştür. Marmara ve Ege bölgelerinden gelen yollar Eskişehir'de toplanır ve Ankara üzerinden Karadeniz Bölgesi'ne, Konya üzerinden de Akdeniz Bölgesi'ndeki merkezlerle bağlanır. 1950 sonrasında gelişen sanayisiyle hızlı kentleşme sürecinde önemli bir çekim merkezi durumuna gelen Eskişehir, Bulgaristan göçmenlerinin de buraya yerleştirilmesiyle, özellikle 1950-55 ve 1965-70 dönemlerinde büyük bir nüfus artışı göstermiştir.

1973'te kurulmuş olan Anadolu Üniversitesi'nin Eskişehir'deki fakülte ve yüksek okullarından başka, Afyonkarahisar, Kütahya, Bilecik ve Bolvadin'de de birimleri bulunmaktadır. Kentte hizmet veren başlıca sağlık kuruluşları devlet, doğum ve SSK hastaneleridir. Ayrıca Hava Kuvvetleri Hastanesi, DDY ile Şeker Fabrikası hastaneleri ve özel hastaneler bulunmaktadır.

Kent karayoluyla Ankara'ya 232 km, İstanbul'a 330 km uzaklıkta bulunmaktadır. Konya, İzmir ve Balıkesir'den Kütahya hattıyla gelen demiryolu Haydarpaşa-Ankara demiryoluyla Eskişehir'de kesişir.

Tarihsel yapılar. Eskişehir kenti tahsil yapıları bakımından pek zengin sayılmaz. Bugünkü kentin en eski kesimi olan Odun Pazarı yöresi tarihsel sit alanı ilan edilerek koruma altına alınmıştır. Kent merkezinde yer alan Alaeddin Camisi'nin 12. yüzyıl başlarında, I. Alaeddin Keykubad zamanında yapıldığı sanılmaktadır. Birçok kez onarım gören cami özgün biçimini yitirmiştir. 16. yüzyıl başlarında I. Süleyman (Kanuni) döneminde Çoban Mustafa Paşa'nın yaptırdığı Odun Pazarı'ndaki Kurşunlu Camisi ve Külliyesi camii, medrese, kervansaray ve aşhaneden oluşur. Eskişehir'in Çifteler, Mihalicçık, Seyitgazi ve Sivrihisar ilçelerinde pek çok tarihsel yapı bulunmaktadır. Yörede ele geçen arkeolojik buluntular 1960'da Kurşunlu Külliyesi'nin medrese bölümünde açılan ve 1974'te yeni binasına taşınan Eskişehir Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. Osmanlı sivil mimarisinin önemli örneklerinden olan Odun Pazarı yöresindeki Yeşil Efendi Evi, Eskişehir Etnografya Müzesi olarak düzenlenmiştir. 1970'te kurulan Atatürk ve Kültür Müzesi'nde ise Ata-

türk'ün kente gelişinde kullandığı eşya ile çeşitli fotoğraf ve belgeler sergilenmektedir. Eskişehir Belediyesi 1854'te kurulmuştur. Nüfus (1990) il, 641.057; kent, 413.082.

Eskişehir depremi, 20 Şubat 1956'da Eskişehir'de oluşan şiddetli yer sarsıntısı. Şiddeti Richter ölçeğine göre 6,0 olan bu depremde, 1.379 bina ağır, 1.486 bina orta, 9.862 bina da hafif derecede hasar görmüştür. Bir kişinin öldüğü depremde 19 kişi de yaralanmıştır. Konumu 39° 89' kuzey enlemi ve 30° 49' doğu boylamı, odak derinliği yaklaşık 40 km olan depremin etkilediği alan 350.000 km² olarak hesaplanmıştır. Deprem alanı çeşitli doğrultularda Edirne, İzmir, Konya ve Zonguldak illerine kadar yayılmıştır. Depremin dışmerkezinin bulunduğu bölge yerleşim merkezi olmadığı için can kaybı fazla olmamıştır.

Eskişehir depreminin oluştuğu alan Türkiye'nin üçüncü derecede tehlikeli deprem bölgesidir. Depremin merkezi Bozüyük-Eskişehir çukurluğuyla ilişkilidir. Gönen-Manyas-Ulubat (Apolyont) Gölü-Bursa hattını izleyen deprem kuşağının doğusunda bulunan bu çukurluk kırıklarla (fay) sınırlanmış tektonik bir çöküntüdür. Çöküntünün kenar kırıkları Eskişehir ve İnönü'deki sıcak su kaynakları tarafından da belirlenmektedir. Bu depremdeki hasarın büyük bölümü, şehrin zayıf zeminli alt bölümünde oluşmuştur. Eskişehir'in dolgu zemini deprem yönünden sağlam sayılmaz. Aşağı bölümün zemini, tren hattı boyunca uzanan ve henüz yerleşmemiş genç dolgudan oluşmaktadır. Depremde yüksekte bulunan yeraltı suları da şiddeti artırıcı etkiye bulunmuştur.

Eskişehir Lokomotif ve Motor Sanayii Müessesesi (ELMS), Devlet Demiryolları İşletmesi'ne (TCDD) bağlı kuruluş. 1986'da Türkiye Lokomotif ve Motor Sanayii AŞ (TÜLOMSAŞ) adıyla bir ortaklığa dönüştürülmüştür.

1894'te Bağdat Demiryolu'nun yapımı sırasında Almanlar tarafından kurulan işletme, I. Dünya Savaşı sonrasında Bağdat Demiryolu'yla birlikte İngilizlerin eline geçti. 22 Nisan 1924'te çıkarılan bir yasayla hattın kamulaştırılmasına karar verildi; bu karar 1928'de uygulandı. 1924'e değin kuruluşun çekirdeğini oluşturan, Cer Atölyesine Montaj Atölyesi, Kazanhanesi, Çarkhanesi ve Marangozları gibi birimler eklendi. 1928'de 8.000 m² olan kapalı alanı 1933'te 18.000 m²'ye, 1946'da da 40.000 m²'ye çıkarıldı. Ayrıca köprü, makas, kantar ve yol güvenliğiyle ilgili araç gereçleri yapabilecek ve onarabilecek atölyeler ile bir güç santrali yapıldı. 1958'de Eskişehir Demiryolu Fabrikaları adını alan işletme, daha sonra Eskişehir Lokomotif ve Motor Sanayii Müessesesi adıyla TCDD'ye bağlandı.

1968'de bir Fransız şirketiyle yapılan anlaşmayla 2.400 BG'lik, 111 tonluk dizel-elektrik ana hat lokomotifleri üretmeye başladı. 1970'ten önce de işletmede 24 tane 360 BG'lik dizel hidrolik manevra lokomotifleri yapılmıştı. 1980'de kapalı alanı 130.000 m²'ye çıkarılan ELMS'nin lokomotif, motor, elektrik makineleri ve vagon-yol gereçleri üreten dört ana, beş yardımcı fabrikası vardır. ELMS'nin dizel motor fabrikasında, lokomotiflerde, dizel elektrojen gruplarında, deniz taşıtlarında, pompa ve kompresörlerde, petrol sondajlarında kullanılan yüksek devirli ve orta güçlü dizel motorları üretilmektedir. Yılda 275 tane demiryolu makası üreten işletme, üretimde gerekli olan yardımcı ürünleri kendi bünyesinde imal etmektedir.

Eskişehir Ovası, İç Anadolu Bölgesi'nin kuzeybatısında tektonik kökenli ova. Batı-doğu doğrultusunda uzanır; ortasından Sakarya'nın önemli kollarından olan Porsuk Çayı geçer. Kuzeyde Sündiken Dağlarıyla onun batıya doğru devamı olan Bozdağ'ın, güney ve güneybatıda ise Türkmen Dağının kuşattığı ova 400 km²'lik bir alanı kaplar. Batıda Çukurhisar yakınlarında yüksekliği 800 m'yi aşarsa da doğuya doğru alçalarak Eskişehir istasyonunda 792 m'ye, Alpu'da 760 m'ye iner. Genişliği Eskişehir-Muttalıp arasında 10 km'yi geçer; Ağapınar çevresinde daraldıktan sonra doğudaki Alpu Ovasında 18 km kadar genişler. Eskişehir Ovasına doğudan bir körfez biçiminde Alpu Ovası, batıdan da İnönü (Sansu) Ovası katılır.

Eskişehir Ovasının kuzeyi ve güneyi kırık (fay) hatlarıyla sınırlanmıştır. Bazı kırıklar İnönü Ovasının kuzeyinde olduğu gibi alüvyonlar altında bulunur; bunlar jeofizik araştırmalarla saptanabilen örtülü kırıklardır. Örtülü kırıklar asıl kırıklara koştur olarak uzanır. Ovanın güneyindeki kırıklar Eskişehir'de sıcak su kaynaklarının çıkışına neden olmuştur.

Kırık dikliklerinin belirginliği, yörenin deprem bakımından etkin olması ve sıcak su kaynaklarının varlığı, ovanın oluşumunun önemli tektonik olaylarla ilintili olduğunu ortaya koyar. Eosen Bölüm (y. 54-38 milyon yıl önce) sonunda başlayan tektonik olaylar sonucunda oluşan çukur alan, sonradan Porsuk Çayı ve kollarının getirdiği alüvyonlarla dolmuştur. Ovayı oluşturan çökme olayları büyük olasılıkla Kuvaterner (Dördüncü) Dönemde (y. 2,5 milyon yıl öncesinden günümüze) de devam etmiştir. Yeni alüvyonlar Porsuk Çayı yatağında, eski alüvyonlar ise ovanın kenarlarında yüksekte kalmış taraçalarda görülür.

Zengin bir tarım alanı olan Eskişehir Ovasından doğu-batı doğrultusunda işlek demir ve kara yolları geçer.

eskişehirtaş bak. lületaş

eskiz bak. taslak

Eskola, Pentti Eelis (d. 8 Ocak 1883, Lellainen - ö. 6 Aralık 1964, Helsinki, Finlandiya), kayaçların başkalaşımı (metamorfizma) ve ornatımı (metasomatizma, kayaç içindeki yapısal ve kimyasal değişiklikler) üzerine gerçekleştirdiği araştırmalarla tanınan kayaçbilimci.

1916'dan, emekli profesör olana değin Helsinki Üniversitesi'nde hocalık yapan Eskola, 30 yıl boyunca Finlandiya Jeoloji Komisyonu'nda çalıştı. Yerkabuğunun kökenine ilişkin çeşitli kuramlar geliştirdi ve

gözenekli magmalar (Yer'in iç bölümlerindeki akışkan kayaçlar) ile mineral grupları üzerine çalışmalar yaptı.

eskrim, önceden saptanmış kurallara göre, bir kesici silahla saldırı ve savunmayı içeren spor. Kesici silah kullanmanın tarihöncesi çağlara, kesici silah sporlarının ise antik uygarlıklara değin uzanmasına karşın, kuralları belirli bir spor olarak eskrim 19. yüzyıl sonlarında gelişmiştir. Kullanılan silahlara göre epe(*) , flöre(*) ve kılıç(*) olarak üç ana dala ayrılır.

Tarihi. Kılıç sporuna ilişkin bilinen en eski kanıt, İÖ 1190 dolaylarında III. Ramses tarafından Mısır'da, Luksor (el-Uksur) yakınında inşa ettirilen Medinet Habu Tapınağı'nda bulunan kabartmadır. Kılıç kullananların üstündeki koruyucu giysilerle sargıları ve kılıçların uçlarının kaplanmış olması, kabartmada gösterilenin dövüş değil, bir spor karşılaşması ya da idman olduğunu ortaya koymaktadır. Kılıcın teke tek dövüşte, savaşta ve spor amacıyla kullanımı, Persler, Babilliler, Eski Yunanlılar, Romalılar, Germen kabileleri ve Türkler arasında da yaygındı.

Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden ortaçağ sonlarına değin kılıç oyunlarının oynandığına ilişkin başka kanıt yoktur. 14. yüzyılda ateşli silahların yaygınlaşmaya başlamasıyla zırh bırakıldı ve kılıçlar hafifleşip daha kolay kullanılır duruma geldi. Kılıç kullanma ustalığı hem savaşta, hem erkeklerin günlük yaşamında büyük önem kazandı. 15. yüzyılda doğru tüm Avrupa'da eskrim hocası loncaları kurulmuştu ve bunların en ünlüsü Marxbrüder olarak bilinen Löwenbergli Aziz Marcus Birliği'ydı. İlk zamanlarda eskrim henüz kaba güce dayalıydı ve güreş oyunlarına da izin veriliyordu.

Ustaca kullanıldığında, kesici silahların ucunun ağzından daha etkili olduğunu ilk kavrayanlar İtalyanlar oldu. 16. yüzyıl sonlarında İtalyanların geliştirdiği ensiz, uzun ve hafif namlulu silahın (rapier) yanı sıra, güçten çok seri harekete ve ustalığa dayanan yalın, atik ve kontrollü eskrim stilleri tüm Avrupa'ya yayıldı. Güreş oyunları hemen hemen tümüyle bırakıldı, eskrim hamlesi yaratıldı ve eskrim bir sanat olarak kurumsallaştı.

Çok iyi dengelenmiş, saldırı açısından kusursuz ve rakibi yaklaştırmamayı sağlayan bir silah olan uzun rapier, vuruşma hareketlerini gerçekleştirmek açısından ele ağır gelmekteydi. Savunma, eldivenli ya da pelerine dolanmış ya da hançer taşıyan sol elle gerçekleştirilirdi, rakibin vuruşları çoğunlukla çökerek ya da yana çekilerek savuşturuluyordu. İki elin kullanıldığı bir vuruşma türü olan rapier eskriminde spor-

1981 Dünya Eskrim Şampiyonası'nın epe dalındaki final karşılaşmasında Macar Székely (sağda) ve SSCB'li Mojajev

cular yer ve ışık avantajını sağlamak amacıyla rakiplerinin çevresinde çemberler çizerek vuruşlardı.

17. yüzyılın ikinci yarısında erkek giysisindeki değişikliklerle birlikte kılıç ve kılıç kullanımı da önemli değişikliğe uğradı. Yelek, kısa ve dar pantolon, çizme ve pelerinden oluşan erkek giyimi yerini Fransa'da, XIV. Louis'in sarayından kaynaklanan ipek çorap, pantolon ve brokar ceketten oluşan yeni giyime bıraktı. Bu moda aynı zamanda hafif ve kısa saray kılıcını kuşanmayı gerektiriyordu. İtalyan stili gibi, Fransız stili de tüm Avrupa'ya yayıldı. İlk alaya alınmasına karşın saray kılıcı, saldırı ve savunma hareketlerinin birlikte yapılmasına olanak verdiği için ideal hafif silah olarak kabul edildi. Böylece eskrimde tek el kullanılmaya başladı. Saldırı, kılıcın ucuyla, savunma ise namlunun kabzaya yakın bölümüyle gerçekleştiriliyordu. Fransız stiline İtalyan stiline yerini almasıyla günümüzdeki biçimiyle eskrim ortaya çıkmış oldu.

İngiltere'de I. Edward, 1285 tarihli bir fermanla Londra'da eskrimi yasaklamıştı. Bu karar VIII. Henry döneminde 1540 öncesinde kaldırıldı. Geniş kılıçlı ve kalkanlı erken dönem İngiliz stiline yerini sonraları kara Avrupa'sına özgü eskrim aldı. Akademilerde eskrim, boks, hatta değnekli savunma sporları bir arada öğretiliyordu. 17. yüzyılın sonunda eskrim karşılaşmalarında bahis oynanmaya ve eskrimci ölül için dövüşmeye başladı. 18. yüzyılda Fransız usta La Boëssière maskeyi yeniden kullanıma soktu.

Milanolu hoca Guiseppe Radaelli, 1870'lerde eskrimde, epe ve flöreden sonra üçüncü silah olarak kılıcı getirdi. 18. yüzyıldan beri kılıcı süvari silahı olarak kullanan Macarlar, sonradan bu silahı daha da geliştirdiler.

Karşılaşmalar. Eskrim 19. yüzyılın sonlarında bir yarışma sporu haline geldi. 1902'de İngiltere'de ve 1906'da Fransa'da eskrim federasyonları kuruldu. Bu arada 1896'dan bu yana erkekler arası eskrim, Olimpiyat oyunlarında yer almaya başlamıştı. Ama kurallar konusunda anlaşma sağlanamadığı için Fransa 1912 Olimpiyat Oyunları'ndan çekildi, İtalya da yarışmaya katılmayı reddetti. Bunun sonucunda 1913'te Uluslararası Eskrim Federasyonu kuruldu. Bu federasyon hem Olimpiyat oyunlarında, hem Dünya şampiyonalarında amatör eskrim karşılaşmalarının en yetkili organı durumuna geldi. Bayanlarda bireysel flöre maçları ilk kez 1924 Olimpiyat Oyunları'nda, bayanlar takım karşılaşmaları ise 1960 Olimpiyat Oyunları'nda yapıldı. Profesyonel eskrimciler de ulusal örgütler kurdu.

19. yüzyılın sonlarından II. Dünya Savaşı sonrasına değin epe ve flöre dallarında Fransızlarla İtalyanlar üstünlük sağlamıştı. Daha sonra, eskrimin dünya çapında yaygınlık kazanmasıyla SSCB ve Doğu bloku ülkelerinden gelen eskrimciler üstün duruma geçti. Yüzyıllardır *kendo*(*) sporu yapan Japonlar başta flöre olmak üzere eskrimde de ustalaştılar. 1955'te epe ve flöre için elektrikli sayı aygıtının kullanılmaya başlaması hakem kararlarında yanılma payını azalttı. Olimpiyat ve Dünya şampiyonalarının pek çoğu bu unvanları 13-19 yaşları arasında elde etmeye başladı. Yirmi yıl önce böyle bir şey düşünülemezdi bile.

Malzeme. Eskrimciler ceket, plastron denen koruyucu yelek, maske, eldiven, dize kadar inen eskrim pantolonu, beyaz çoraplar ve tabanı düz ayakkabılar giyer. Linolyum, mantar, kauçuk ya da bileşik malzemedir yapılan eskrim pisti 2 m genişliğinde, 14 m uzunluğundadır. Pistin her iki ucunda 2'şer metre uzunluğunda birer ek alan vardır. Pistte bir orta çizgisi, başlama

çizgileri, uyarı çizgileri ve arka sınır çizgileri bulunmaktadır. Maç, eskrimciler birbirinden 4 m uzaklıkta ve vuruşma durumunda (en garde) başlar. Elektrikli epe ve flörede, silahın ucunda yaylı bir düğme vardır. Kılıçta vuruş, ya namlunun ağzı ya da sırtının uca yakın üçte birlik bölümüyle, dürtüş ise ucla yapılır. Vuruş ve dürtüşlerin tuş (sayı) olarak değerlendirilmesi kararını hakemler verir. Dünya şampiyonaları için *buk*, spor ve oyunlar: sonuçlar (eskrim). Ayrıca *buk*, Olimpiyat Oyunları.

Değnekli eskrim (singlestick). Yaklaşık 1 m uzunluğunda ince, yuvarlak tahta değnekli yapılan ve eskrimi andıran bu spor 18. yüzyılda İngiltere'de yaygındı. Bir ucu daha kalın olan ve hem saldırı, hem de savunma için kalın ucu kullanılan değnek, eli korumak için sepet örgüden yapılmış tas biçimli bir kabzadan destek alınarak yönetilirdi. Kılıç oyunu çalışması olarak kullanılan değnekli eskrim 19. yüzyıl sonlarında önemini yitirdi.

Türkiye'de eskrim. Türkiye'de eskrimin geçmiş 19. yüzyıla uzanır. İlk Eskrim hocası Muallim Hüsnü Bey 1901'de Harbiye Mektebi'nde ders vermeye başladı ve eskrim üzerine bir de kitap yazdı. 1903'te Yıldız Sarayı'nda İtalyanlarla yapılan karşılaşmalardan sonra, II. Abdülhamid askeri okullara eskrim dersleri koydurdu ve Fuat (Balkan) Bey'i Edirne Askeri İdadisi'ne eskrim hocası olarak atadı (1906). Eskrim sporunu etkinlikleri arasına alan ilk kulüp Beşiktaş oldu (1911).

İlk eskrim federasyonu, 1923'te Fuat Bey'in başkanlığında, Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı (TİCİ) adıyla kuruldu. Türk eskrimcilerin katıldığı ilk uluslararası karşılaşma 1924 Paris Olimpiyat Oyunları'ydı. 1931'de Atina'da yapılan Balkan Oyunları'nda Enver Balkan altın madalya kazandı. Olimpiyatlara katılan ilk kadın eskrimcilerse, 1936 Berlin Olimpiyat Oyunları'nda Türkiye'yi temsil eden Suat Fetgeri ve Halel Çambel'di.

1940'larda halkevlerinin eskrim etkinlikleri arasına alması, 1941'de İstanbul'da Tenis, Eskrim ve Dağcılık Kulübü'nün (TED) ve aynı yıl Ankara Eskrim Kulübü'nün kurulması, Türkiye'de eskrimin gelişmesine katkıda bulundu. Türk eskrimciler, 1960'lardan başlayarak özellikle Balkan şampiyonalarında pek çok gümüş ve bronz madalya almışlardır.

Esmâ İbret (ü. 19. yy başı), aklâm-ı sittede(*) ün kazanmış hattat.

Yaşamına ilişkin bilgi azdır. Hassa serhasekisi Ahmed'in kızıydı. Genç yaşta hat sanatıyla ilgilendi. Eldeki en eski yazıtı 1794 tarihli. Nesihte Hafız Osman okuluna bağlı olan Esmâ İbret, sülûste ise kocası hattat Mahmud Celaleddin'in (ö.1829) bu okulda gerçekleştirdiği değişiklikleri izlemiştir.

Esmâî, tam adı EBU SAİD ABDUL-MALİK İBNE KUREYBU'L-ESMAİ (d. y. 740, Basra - ö. 828, Basra, Irak), ünlü bilgin ve derlemeci. Arap dili ve edebiyatındaki Basra okulunun önde gelen üç üyesinden biridir.

Basra okulunun kurucusu Ebu Amr ibnül-Alâ'nın yetenekli bir öğrencisiydi. Bağdat'ta, Abbasi halifesi Harun Reşid'in maiyetine girdi. Burada sade yaşamı ve dindarlığıyla ün kazandı; halifenin oğlunun özel öğretmeni ve ünlü vezir ailesi Bermekilerin gözdesi oldu.

Klasik Arapçayı çok iyi bilirdi. Özgün geleneğe duyduğu büyük ilgi ve geliştirdiği yöntemler o dönem için büyük önem taşıyor. Günümüze kalan divanların ve İslam öncesi Arap şairlerin yapıtlarının büyük bölümü, Esmâî'nin koyduğu ilkeler doğrultusunda ve onun izleyicileri tarafından hazırlanmış-

tır. Esmâî'nin daha çok ağıt ve dinsel şürlere içeren *el-Esmâ'at* adında bir antoloji vardır. Ayrıca, hayvanlar, bitkiler, gelenekler ve İslam öncesi Arap şairinde kullanılan dilbilgisi biçimleri üzerine yazdığı ve izleyicilerinin gözden geçirdiği 15 monografi günümüze ulaşmıştır. 10 yüzyıl Arap bibliyografyacısı en-Nedim'in hazırladığı *Fihrist* adlı yapıtta Esmâî'nin bu tür 20 yapıtının adı geçer.

esma-i hüsnâ (Arapçada "güzel adlar"), ESMA'UL-HÜSNâ olarak da yazılır. İslam inanışında Tanrı'nın adları.

Kuran Tanrı'yı çeşitli adlarla anar. Hz. Muhammed de Tanrı'nın bazı adlarından söz etmiştir. Daha sonra kimi İslam bilginleri Tanrı için kullanılacak adların mutlaka Kuran'da ya da hadislerde anılmış olması gerektiğini savunmuşlar, başkaları ise Tanrı'nın yuceliğine ve niteliklerine yaraşır bir anlam içermesi koşuluyla her adın kullanılabileceğini öne sürmüşlerdir.

Esmâ-i hüsnâ Tanrı'nın niteliklerini, eylemlerini adlandırır. Bu açıdan bakıldığında Tanrı'nın sonsuz sayıda adı olduğu söylenebilir. Ama Kuran'da ve hadislerde, bunların en önemlileri olan 99'u yer alır. Bunlar arasındaki "Allah", Tanrı'nın özel adı olması bakımından öbür bütün adlardan ayrılır. Ötekilerden her biri Tanrı'yı tanımlayıcı nitelikteyken Allah sözcüğü Tanrı'nın kendisini belirtir ve dolayısıyla öbür bütün adların anlamlarını içerir.

Kuran'da en çok anılan ad Allah'tır (2 800 kez). Öbür adlar arasında en çok yinelenen Rab (960 kez) besleyen, eğiten, bir şeyi aşama aşama yükselterek yetkinliğe ulaştıracaya kadar kollayan anlamındadır. Ondan sonra sevgi, esirgeme, acıma anlamındaki rahm kökünden türeyen Rahman ve Rahim adları (560 kez) gelir. Bunları çok bağışlayıcı anlamındaki Gafur (230 kez) izler.

Mutasavvıflara göre adların kaynağı sıfatlardır. Tanrı'nın zâtı sıfatlarıyla, sıfatları da adlarıyla açığa çıkar; adlar sıfatların, sıfatlar da zâtın dışavurma biçimidir. Bu voruma göre evren, Tanrı adlarının tecellisinden başka bir şey değildir. Bu nedenle Tanrı adlarının ve bu adları anmanın (zikir) tasavvufta özel bir önemi vardır. Tanrıatların çoğu Tanrı adlarını anmayı, Tanrı'ya ulaşmanın başlıca yolu sayar. Bu tanrıkutlar "esma yolundaki tarikatlar" biçiminde anılır.

Esmarch, (Johannes) Friedrich (August) von (d. 9 Ocak 1823, Tönning, Schleswig-Holstein - ö. 23 Şubat 1908, Kiel, Almanyâ), askeri cerrahi alanındaki katkılarıyla tanınan Alman cerrah. En önemli buluşu, cephedeki yaralıları ilk yardımda kullanılan esnek sargıdır.

Kiel ve Göttingen üniversitelerinde tıp öğrenimi gören Esmarch, 1848'de tıp diplomasını aldı ve aynı yıl Almanyâ ile Danimarka arasındaki savaşta cerrahlık yapmak üzere orduya çağrıldı. Danimarkalılara tutanak düşüğü bu savaşın sonra Kiel Üniversitesi'ne dönerek, cerrahi profesörlüğüne atandı (1857). Ülkesinin Danimarka (1864), Avusturya (1866) ve Fransa (1870) ile yaptığı savaşlarda Sağlık Dairesi başkanı olarak hizmette bulundu. Askeri cerrahi teknikleri üzerine bir elkitabı yazdı, sivil ve askeri personel için ilk yardım eğitimini başlattı. 1877'de, kraliyet ailesinden bir prensesle evlenerek akraba olduğu İmparator II. Wilhelm tarafından kendisine soyluluk unvanı verildi.

Esmer, Ahmet Şükrü (d. 1893, Lefkoşa - ö. 19 Ocak 1982, Ankara), özellikle dış

politika yazılarıyla tanınmış Türk siyasal tarihçi ve gazeteci.

İlk ve orta öğrenimini Kıbrıs'ta tamamladı. Bir süre babasının çıkardığı *Sünuhat* gazetesinde çalıştı. İstanbul Darülfünunu'nda (sonradan İstanbul Üniversitesi) okurken kazandığı bursla ABD'ye giderek New York'taki Columbia Üniversitesi'nde hu-

Esmer
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

kuk öğrenimi gördü. Devletler hukuku ve siyasal tarih dalında doktora yaptı. ABD'de ilk Türkçe gazete olan *Sadâ-yı Vatan*'ı çıkardı. 1921'de Türkiye'ye döndükten sonra bir süre Mekteb-i Sultani'de (Galatasaray Lisesi) İngilizce dersleri verdi. Aynı zamanda *Vakıf* gazetesinde dış politika yazıları yazdı. 1923'te *Vatan* gazetesinin kurucuları arasında yer aldı. Bu gazetenin 1925'te kapatılmasından sonra *Milliyet* gazetesinde çalıştı. 1930'da Mülkiye Mektebi'nde (sonradan Siyasal Bilgiler Fakültesi) siyasal tarih dersleri vermeye başladı. 1939-46 arasında iki dönem İstanbul milletvekiliği yaptı ve *Ulus* gazetesinde dış politika yazıları yazdı. 1950'de Basın Yayın Genel Müdürlüğü'ne atandı. 1951'de Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde siyasal tarih profesörü oldu. Bu göreviyle birlikte *Ulus*, *Milliyet* ve *Barış* gazetelerindeki dış politika yazarlığını da sürdürdü. Başlıca yapıtları *Avrupa'da Otomobil ile 9.000 Kilometre* (1934), *Siyasi Tarih 1789-1919* (1936), *Hindistan'da Görüşlerimiz* (1953) ve *Siyasi Tarih 1919-1939*'dur (1953).

Esmer, Tel el- bak. Eşnunna

esmer algler (*Phaeophyta*), hemen hepsi soğuk denizlerin kıyı bölgelerinde, ancak birkaçı tatlı sularda yaşayan 1.500 kadar alg türünü içeren bölüm. Esmer alglerin rengi,

Ascophyllum nodosum
William H. Arns-Reven Wronberg Inc

içerdikleri kahverengi pigmentin (fukoksantin) yeşil pigmente (klorofil) oranına bağlı olarak koyu kahverengiden zeytin yeşiline doğru değişir. Bu algler, tallerin fotosentez yapan bölümlerinin su yüzeyinde ya da su yüzeyine yakın kesimlerde yüzmesini sağlayan hava kesecikleriyle donatılmıştır. Esmer alglerin boyutları ve biçimleri de türler

arasında büyük çeşitlilik gösterir; örneğin *Ectocarpus* cinsinin küçük, ipliksi epititleri-ne karşılık, *Laminaria*, *Macrocystis* ve *Nerocystis* cinslerinin karmaşık yapılı dev algleri 1-100 m arasında boylanabilir. Esmer alglerin bazıları ılıman iklim kuşağındaki kayalık kıyılarda bulunur (*Fucus*, *Ascophyllum*), bazıları serbest olarak yüzer (*Sargassum*). Bölümün üyelerinde hem eşeysiz, hem eşeyli üreme görülür; hareketli olan zoospor ve gametlerin, eşit boyda olmayan iki kamçısı vardır. Bir zamanlar en önemli iyot ve potasyum kaynağı olan esmer algler, bugün de gıda, dokuma, kozmetik ve ilaç sanayilerinde kullanılan alginatların temel kaynağıdır. Bazı türleri gübre olarak kullanılır, birçoğu da Uzakdoğu'da sebze (*kombu*) olarak tüketilir.

Esmeralda Olayı, Şili savaşı gemisi "Esmeralda"nın Japonlara satılmasından önce, geminin mülkiyetinin kâğıt üzerinde Ekvador'a devredilmesinden ötürü Ekvador'da yaşanan olay (1895). Şili hükümeti, bu manevra ile Çin-Japon Savaşı (1894-95) sırasında görünüşte yansız bir tutum takınmaya çalışıyordu. Bu antlaşmanın kamuoyuna açıklanması üzerine Ekvador'da Başkan Luis Cordero'ya karşı yaygın bir muhalefet çıktı. Cordero'nun Liberal muhaliflerinin de körüklemesiyle muhalefet açık bir ayaklanmaya dönüştü. Sonuçta Cordero devrilerle yerine Liberal Eloy Alfaro devlet başkanı oldu.

Esmeraldas, Ekvador'un kuzeybatı ucunda il. Kuzeyde Kolombiya, batıda Büyük Okyanusla çevrilidir. Yüzölçümü 15.162 km² olan il hemen bütünüyle kıyı ovası kuşağındadır ve And Dağlarının etkilerine kadar uzanan tropik yağmur ormanlarıyla kaplıdır. İS 1000'den önce bölgede bulunan Yerli uygarlığından geriye taş heykel ve çanak çömlek kalıntıları kalmıştır. Esmeraldas'ın İspanyol kolonisi olduğu dönemde Avrupalılar bölgenin iç kesimlerine yayılarak Santiago ve Esmeraldas ırmaklarının vadilerinde yerleşmiştir.

İl ekonomisi tarıma ve petrol çıkarımına dayalıdır. Başlıca tarım ürünleri kakao, tütün, hindistancevizi, pirinç ve muzdur. Ormanlarından balsa kerestesi, bitkisel fil-dişi ve sert ağaçlar elde edilir. Napo ilindeki petrol yataklarından başlayan 504 km uzunluğundaki Trans-Ekvador Boru Hattı (yapımı 1970-72) il merkezi Esmeraldas kentine gider. Santiago ve Cayapas ırmaklarından tavadaya yıkama yöntemiyle bir miktar altın elde edilir.

İlin her mevsim trafiğe açık olan başlıca karayolları Esmeraldas kentinden, Esmeraldas Irmağının ağzında yer alır. Bölgenin kereste ticareti ve tarım merkezi olan kent, sanayi alanında çok az gelişmiştir. Napo ilindeki petrol yataklarından gelen 504 km uzunluğundaki Trans-Ekvador Boru Hattı'nın son noktasıdır. 1977'de burada bir petrol rafinerisi tamamlanmış, Esmeraldas'taki yeni petrol liman tesisleri 1979'da hizmete girmiştir. Temel ihrac ürünleri muz ve kerestedir. Kentin yakınında kıyı tesislerinin bulunması, iklimin ılımanlığı, her hava koşuluna uygun olan ve Quito'ya kadar uzanan karayolu, turizmi büyük ölçüde desteklemiştir. 1970'te kentte bir teknik üniversite kurulmuştur. Nüfus (1989 tah.) 130.944.

Esmeraldas, Ekvador'un kuzeybatısında, Esmeraldas ilinin merkezi ve başlıca liman kenti. Büyük Okyanus kıyısında, Esmeraldas Irmağının ağzında yer alır. Bölgenin kereste ticareti ve tarım merkezi olan kent, sanayi alanında çok az gelişmiştir. Napo ilindeki petrol yataklarından gelen 504 km uzunluğundaki Trans-Ekvador Boru Hattı'nın son noktasıdır. 1977'de burada bir petrol rafinerisi tamamlanmış, Esmeraldas'taki yeni petrol liman tesisleri 1979'da hizmete girmiştir. Temel ihrac ürünleri muz ve kerestedir. Kentin yakınında kıyı tesislerinin bulunması, iklimin ılımanlığı, her hava koşuluna uygun olan ve Quito'ya kadar uzanan karayolu, turizmi büyük ölçüde desteklemiştir. 1970'te kentte bir teknik üniversite kurulmuştur. Nüfus (1989 tah.) 130.944.

esnaf ve küçük sanatkârlar dernekleri, esnaf ve küçük sanat sahipleri ile bunların yanında çalışanların ortak gereksinimlerini karşılama, mesleklerini yerine getirmelerini ve geliştirmelerini sağlama, meslek disipliniyle ahlakını koruma amaçlarına yönelik dernekler. 17 Temmuz 1964 tarihli ve 507 sayılı Esnaf ve Küçük Sanatkârlar Kanunu'nun 2. maddesine göre ekonomik etkinliği parasal sermayeden çok bedensel çalışmaya dayanan ve kazancı tacir niteliğini kazanmasını gerektirmeyecek kadar sınırlı olan gezici ya da yerleşik sanat ve ticaret erbabi esnaf ve küçük sanatkâr sayılır. Bunlar ticaret siciline, ticaret ve sanayi odalarına kaydedilmezler.

Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları arasında yer alan esnaf ve küçük sanatkâr dernekleri, sanat, hizmet ve meslek sahipleriyle esnaftan en az beş kişinin başvurusu ve Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın izniyle kurulur (m. 3). Dernekler Kanunu'nda öngörölmüş organları bulunan bu dernekler yalnızca bulundukları yerin belediye sınırları içinde etkinlik gösterir; aynı bölgede aynı konuda birden fazla dernek kurulamaz (m. 4). Derneklerin üst kuruluşu olan birlik, federasyon ve konfederasyonlar da kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarındandır.

esnaf ve sanatkârlar kefalet kooperatifleri, esnaf ve sanatkârlar arasında kurulan sınırlı sorumlu kooperatifler. Temel amaçları, ortaklarına kefalet sağlayarak kredi bulmalarını kolaylaştırmaktır. İlk kez 1951'de Ankara'da kurulan ve hızla yaygınlaşan kooperatiflerin sayısı günümüzde 800'ü bulmuştur. 7 Ağustos 1970'te Ankara'da kurulan Türkiye Esnaf ve Sanatkârlar Kefalet Kooperatifleri Birlikleri Merkez Birliği ve 26 bölge birliği altında örgütlenmiş olan kooperatiflerin toplam üye sayısı 800 bini aşmakta, 1987'de verdiği kefaletlerin tutarı ise 160 milyar TL'ye ulaşmaktadır.

Esnaf ve sanatkârlar kefalet kooperatiflerinin başlıca etkinlikleri ortaklarına banka teminat mektubu sağlayabilmek için kefil olmak, ihtiyat fonlarından ortaklara yönelik her türlü meslek ve sağlık kurumları ile sosyal kurumlara oluşturmak, ortaklarının sigorta işlemlerini yaptırmak, ortaklarına verilen kefalet ve kredilerin toplamını temel alarak Halk Bankası Genel Müdürlüğü ve öteki bankalar emrine borç senedi ihdas etmek, sermaye ve öteki varlıkları kullanarak ortaklarını ilgilendiren konularda ekonomik girişimlerde bulunmak, şirketler kurmak ya da kurulu şirketlere ortak olmaktır.

1163 sayılı Kooperatifler Kanunu ve bu kanuna göre hazırlanan ana sözleşmelere dayanarak kurulan esnaf ve sanatkârlar kefalet kooperatiflerinin süresi 30 yıl, ortak sayısı ise sınırsızdır. Bir kooperatif en az 15'i esnaf ve 15'i de sanatkâr olmak üzere 30 üyeye kurulur. Esnaf ve sanatkârların kefalet kooperatifi kurabilmeleri ve ortak olabilmeleri için, 507 sayılı Esnaf ve Küçük Sanatkârlar Kanunu hükümlerine göre, o yerde kurulu bir esnaf ve küçük sanatkârlar derneğinin üyesi olmaları ve aynı kanunun değişik 114. maddesine göre Esnaf ve Sanatkârlar Sicili'ne kayıtlı bulunmaları gereklidir. Kanuna göre, kooperatif sermayesi en az 300 bin TL olmalıdır; ayrıca kuruluşta taahhüt edilen sermayenin dörtte birinin peşin ödenmesi zorunludur.

Esnault-Pelterie, Robert (-Albert-Charles) (d. 8 Kasım 1881, Paris - ö. 1957, Nice, Fransa), Avrupa'da havadan ağır taşıtlarla uçuşların başlamasına önemli katkılarda bulunan Fransız havacı.

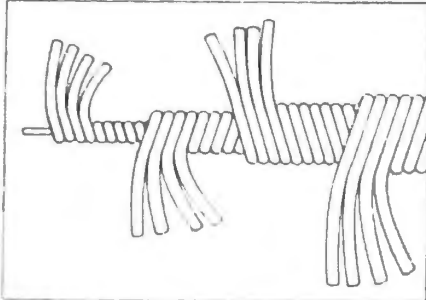
Sorbonne'da mühendislik eğitimi gördükten sonra planörler üzerinde çalışmaya

başlayan Esnault-Pelterie, 1902'de Wright Kardeşler'in geliştirdiği planörün bir benzerini yaptı. Aracın dümen mekanizmasını kavrayışındaki bilgi eksikliği nedeniyle bu tekniğin kullanımına karşı çıktı ama bu arada hareketli manevra kanatçıkları sistemini geliştirdi. 1907'de ilk motorlu monoplanlardan (tek kanatlı uçak) birini yaptı. Yedi silindirli radyal motoru olan bu monoplanla 600 m kadar uçmayı başardı. Ayrıca yeni bir yakıt pompası geliştirdi. Uzun araştırmalarıyla da ilgilenen Esnault-Pelterie, astronotik sözcüğünü türetti ve çok yükseklerdeki roket uçuşları için kuramlar geliştirerek bu alanda Pel-Hirsch Ödülü'nün konmasını sağladı.

esnek dalga, içindeki parçacıkların yeri değiştiğinde, bu yer değiştirmeye oranlı olarak parçacıklar üzerinde onları eski konumlarına doğru zorlayan bir kuvvetin oluştuğu bir ortamda gerçekleşen hareket. Esnek bir malzemenin belirli bir bölgesindeki parçacıklar titreşim hareketi içine girdiklerinde, bir esnek dalga yayılmaya başlar. Örneğin, sıkıştırıldıktan sonra üzerindeki basınç kaldırıldığında eski hacmine dönen gaz esnek bir ortamdır ve ses gazu içinden bir esnek dalga halinde ilerler.

esnek lif, temel bileşeni elastin proteini olan, dallanmış yapıda ve sarımsı renkteki liflerin ortak adı. Esnek lifler, genellikle, büyük atardamarların duvarlarında olduğu gibi levhalar ya da delikli zarlar oluşturacak biçimde yerleşir. Kollajen liflerden farklı olarak, mikroskopla incelenen esnek liflerin yapısında, düzenli olarak yerleşmiş lifsi altbirimler görünmez; ama bazılan, katı bir çekirdeğin çevresini kuşatan çok ince lifçiklerden oluşmuş izlenimi verir. Gene kollajen liflerden farklı olarak sıcak suda parçalanmayan ve enzimlerin çoğuna dirençli olan bu son derece esnek lifler, deri, akciğerler gibi organlara ve aort gibi bazı büyük kan damarlarına esneklik kazandırır.

esnek mil, merkezdeki bir kablonun ya da mandrenin çevresine, üst üste sıkıca sarılan bir dizi sarmal yaydan oluşan mil. Esnek miller, kırılmadan kolayca bükülebilir ve

Esnek mil

burulabilir. Bir ucu kuvvet kaynağına bağlanan mil, öteki ucuna kaynaklanan ya da kalıpta dövülerek tutturulan elemanı harekete geçirir. Kuvvetin köşelerden dolaştırılması ve belirli uzaklıklara iletilmesinde esnek mil genellikle kayışlara, zincirlere ya da dişlilere oranla daha ucuz ve üstündür. Otomobillerdeki kilometre saatlerinin yanı sıra zımpara makinesi ve taşlama tezgâhı gibi taşınabilir aletlerde de esnek millerden yararlanılır.

esneklik, belirli kuvvetlerin etkisi altında biçim değişikliğine (deformasyon) uğrayan bir cismin, bu kuvvetler kaldırıldığında eski biçimine ve boyutlarına dönme yeteneği. Bu tür yeteneği bulunan cisimler, esnek olarak tanımlanır.

Çoğu katı madde az ya da çok esnektir, ama her madde belirli bir sınır değere kadar

esner ve bunun üzerinde bir kuvvet uygulandığında kalıcı biçim bozukluğu ortaya çıkar. Herhangi bir malzemenin, kalıcı ve tersinmez biçim bozukluğuna uğramadan dayanabileceği en yüksek gerilim değerine ya da birim alana düşen en büyük kuvvet miktarına esneklik sınırı denir. Esneklik sınırının üstündeki gerilimler malzemenin akmasına yol açar. Bu tür malzemeler için esneklik sınırı, esnek davranışın sona erip plastik davranışın başladığı noktadır. Çoğu gevrek (kolayca kırılabilen) malzeme, esneklik sınırının üzerinde gerildiğinde herhangi bir plastik biçim bozulmasına girmeden çatlar ya da kırılır. Malzemelerin esneklik sınırı, türlerine ya da yapılarına göre değişiklik gösterir; örneğin bir çelik çubuk ya da tel, esneyerek gerçek uzunluğunun ancak yüzde 1'i oranında uzayabilir, oysa kauçuk benzeri maddelerden yapılmış geritlerin esnek uzama oranı yüzde 1000'e ulaşabilir. Öte yandan çelik kauçuktan çok daha güçlüdür, çünkü bir kauçuk malzemenin çekilerek gerildiğinde kopmadan dayanabileceği en büyük gerilim değeri (çekme dayanımı), çeliğinkinden çok daha düşüktür (yaklaşık yüzde 1'i). Malzemelerin çekme dayanımı genellikle bu iki aşın örneğin arasında değişir.

Çelik ve kauçuğun esneklik özelliklerindeki bu farklılık mikroskopik yapılarındaki farklılıktan kaynaklanır. Çelik ve öteki metallerin esnekliğini belirleyen, öteki maddelere oranla birbirine çok daha yakın konumlanan atomların arasında etkiyen kısa erimli kuvvetlerdir; malzeme üzerinde gerilim bulunmadığında, bu kuvvetler atomların her zamanki yerleşim düzeninde kalmasını sağlar. Gerilim uygulandığında atomlar arasındaki bağlar koparak küçük biçim değişikliklerine yol açabilir. Buna karşılık kauçuk benzeri malzemelerin ve öteki polimerlerin mikroskopik yapısı uzun molekül zincirlerinden oluşur; bu molekül zincirleri çekildiğinde açılarak uzar, esnek geri dönüş sırasında ise gene birbirine yaklaşır. Esnekliğin matematiksel kuramı ve bunun makine mühendisliği alanındaki uygulamaları, malzemelerin makroskopik düzeydeki davranışlarını dikkate alır. Bu davranışın ardında yatan mekanizmalarla ilgilenmez. Basit bir çekme deneyinde, çelik ve kemik gibi maddelerin esnek davranışı, çekme gerilimi (σ , malzemenin birim kesit alanına düşen çekme kuvveti) ile uzama oranı (e , malzemenin uzamış haldeki uzunluğu ile başlangıç uzunluğuna bölümü) arasındaki doğrusal ilişkiyle belirlenir. Bu bağlantı, E , Young modülü (*) olmak üzere, $\sigma = Ee$ olarak gösterilir. E 'nin değeri maddein özelliklerine bağlıdır. Çelik ve kauçuk için E 'nin aldığı değerlerin birbirine oranı yaklaşık 100.000'dir. $\sigma = Ee$ denklemi, malzemelerin dayanımına ilişkin en önemli yasalardan biri olan Hooke yasası (*) olarak bilinir. Bu denklem, makroskopik büyüklüklerden yararlanarak malzemenin yapısı (ya da bileşimi) üzerine bazı bilgiler verir. Hooke yasası, özellikle tek boyutlu biçim değişiklikleri için geçerlidir, ama kayma, burulma ve hacim değişikliği gibi olaylarla doğrusal bağlantı içinde bulunan gerinimlerin ve gerilimlerin (σ ve e 'nin genelleştirilmesi) de hesaba katılmasıyla daha genel (üç boyutlu) biçim değişikliklerine de uygulanabilir. Doğrusal esneklik kuramının dayandığı bu genelleştirilmiş Hooke yasası, uzama oranının yüzde 5'i aşmaması ve ortaya çıkan biçim değişikliklerinin bu orana karşılık gelmesi koşuluyla, tüm malzemelerin esneklik özelliklerine ilişkin oldukça iyi tanımlamalar sağlar. Bu kuramdan, malzeme ve yapı mühendisliği alanlarında ve sismik tedirginliklerin çözülmesinde

yaygın olarak yararlanılır. Esneklik sınırından farklı olarak oranlılık sınırı, belirli bir malzemenin Hooke yasasıyla tanımlanabilecek esneklik özelliğinin son noktasını gösterir; bu sınırdan sonra Hooke yasası geçerli değildir yani gerilimin gerinime (bağıl biçim değiştirme) ya da yükün yer değiştirmeye oranlı olma hali ortadan kalkar. Bazı esnek malzemelerin esneklik sınırı ile oranlılık sınırı hemen hemen aynıdır ve kimi zaman bu iki sınır birbirinden ayırt edilemez; ama başka malzemelerde bu iki sınır arasında oranlı olmayan bir esneklik bölgesi bulunur.

Doğrusal esneklik kuramı, kauçukta ya da deri gibi yumuşak insan dokularında oluşan büyük biçim değişikliklerinin tanımlanmasında yeterli değildir. Çok küçük biçim değişikliklerinin dışında, bu maddelerin esneklik davranışı doğrusal değildir ve basit gerilimler için $\sigma = f(e)$ biçimindeki yapısal yasayla gösterilebilir; burada $f(e)$, e 'nin matematiksel bir fonksiyonu olarak malzemenin özelliklerine bağlıdır ve e 'nin çok küçük değerlerinde Ee 'ye yaklaşır. Doğrusal olmayan bir ilişki, doğrusal kuramdaki durumun tersine, e 'nin aldığı değerlere karşılık gelen σ değerleri için çizilen grafik bir doğru çizgi vermez. Gerilim (σ) etkisi altındaki malzemede depolanan enerji [$W(e)$], $\sigma f(e)$ eğrisi altında kalan alana karşılık gelir. Bu enerji, öteki enerji biçimlerine dönüştürülerek kullanılabilir; örneğin bu enerji, mancınıkla atılan bir merminin kinetik enerjisi durumuna dönüştürülebilir.

Depolanmış enerji fonksiyonu [$W(e)$], σ ve e arasındaki kuramsal ilişkinin, çekme deneyleri sonucunda elde edilen σ ve e değerleriyle karşılaştırılması yoluyla belirlenebilir. Bu yolla, çekilmekte olan bir malzemenin esneklik davranışı, depolanmış enerji fonksiyonu halinde tanımlanabilir. Esneklik kuramının önemli bir yanı, yukarıda açıklanan tek boyutlu durumun genelleştirilmesini ve üç boyutlu biçim değişikliklerini de içeren deneylerden elde edilen sonuçlara dayalı olarak gerinim-enerji fonksiyonunun özgül biçimlerinin çıkartılmasını olanaklı kılmasıdır.

Doğrudan deneysel inceleme olanığının bulunmadığı durumlarda, malzemenin davranışını önceden kestirmek amacıyla gerinim-enerji fonksiyonlarından yararlanılır. Özellikle makine parçalarının tasarımında bu fonksiyonları kullanılır. Örneğin, titreşimlerin söğürülmesinin önem kazandığı köprü yataklarında ve motorların oturduğu taşıyıcı yüzeylerde kauçuktan yararlanılır. Çoğu yapıda kullanılan çelik kirişlerin, levhaların ve çubukların esnek bükülme özelliği, binanın zarar görmeden büyük gerilimlere dayanmasını sağlar. Derinin esnekliği ise, deri naktinin yapılabilmesini olanaklı kılar. Bu tür uygulamalara ilişkin problemler esneklik kuramının matematiksel çerçevesi içinde çözülür. Matematiğin öngördüğü sonuçlar, önemli ölçüde malzemenin gerinim-enerji fonksiyonları halinde gösterilen özelliklerine bağlıdır ve buradan kalkarak bir dizi ilginç olgu modeli kurulabilir.

Basının etkisi altında hacim değişikliğine uğrayan gazların ve sıvıların da esneklik özelliği vardır. Küçük hacim değişiklikleri için gazların ya da katıların hacim modülü (κ), $P = -\kappa (V - V_0) / V_0$ denklemiyle tanımlanır; burada P , kütlesi sabit bir malzemenin V_0 hacmini V 'ye indiren basınç değeridir. Gazlar genellikle sıvılardan ya da katılardan daha kolay sıkıştırılabildiğinden, bunların hacim modüllerinin (*) değeri, sıvı-

larınkinden ya da katılarınkinden çok daha küçüktür. Katıların tersine sıvılar kayma gerilimine (bak. kayma modülü) dayanamaz ve bunların Young modülü sıfırdır. Ayrıca bak. malzemelerin biçim değiştirmesi ve akması.

esneklik sabiti bak. Young modülü

ESP bak. duyudışı algı (ESP)

Español, Dominik Cumhuriyeti'nin kuzeyinde il. Kuzeybatıda Atlas Okyanusuna kıyısı vardır. Ülkenin kuzeyindeki kıyı ovasının bazı bölümleri ve La Vega Real bölgesinin orta kesimini içine alır. 1885'te La Vega ilinin bölünmesiyle kurulan ilin yüzölçümü 1.000 km²'dir. Ortasından alçak Kuzey Cordillera geçer. Önemli bir tarım üreticisi olan Dominik Cumhuriyeti'nin en yoğun nüfuslu bölgelerinden biridir. Puerto Plata iliyle birlikte, ülkenin başlıca kahve bölgesini oluşturur. Öteki önemli tarım ürünleri arasında kakao, muz, tütün ve mısır vardır. Española'tan ikincil karayolları geçer. İl merkezi Moca'dır. Nüfus (1990 tah.) 182.248.

espalye, İSPALYA ya da SPALYA olarak da bilinir, duvar ya da çit gibi bir desteğe yaslanarak büyüyecek biçimde yetiştirilen ağaç ya da herhangi bir bitki. Bu bitkilerin dayandığı taşıyıcı desteğe ve destekleyerek bitki yetiştirme tekniğine de espalye denir. İlk kez Avrupa'da, iklim koşullarının elverişsiz olduğu yörelerde meyve ağacı yetiştirmek için uygulanan bu teknikte, taşıyıcı yüzey bitkiyi hem destekler, hem de soğuktan korur.

Dar alanları değerlendirerek yer kazanmak ya da boş duvarları bitkiyle kaplamak amacıyla uygulanan espalyelerde, çallara biçim vermek için, metal, tel ya da ahşap kafesler, ağaçlar için de taş, tuğla ve cam duvarlar ya da çitler kullanılır. Genellikle, espalyeye alınmış ağaç istenen yüksekliğe ulaştığında, yan dalları toprak düzeyinden biraz yüksekteki yatay bir kasnağa bağlanarak tepe budaması yapılır. Maltaerdiği ve ateşdikeni gibi bitkiler ile bodur elma ve armut ağaçları çok güzel espalyeler oluşturur.

Espartero, Baldomero, VERGARA PRENSİ. VICTORIA DÖKÜ (1839-75) ya da LUCHANA KONTU (1837-39) olarak da bilinir, lakabı İSPANYA'YA BARIŞ GETİREN, İspanyolca EL PACIFICADOR DE ESPAÑA (d. 27 Ekim 1793, Granátula - ö. 8 Ocak 1879, Logroño, İspanya), I. Carlismo Savaşı'nı (1833-39) kazanan İspanyol generali ve kral naibi.

İşçi kökenli olan Espartero, 15 yaşında orduya girdi. Fransız Devrimi'ni izleyen savaşlarda ve Napoléon Savaşları'nda çarpıştı. İspanyol egemenliğine karşı ayaklanan Amerikan sömürgelerinde de görev aldı. VII. Fernando'nun ölümü üzerine, Kraliçe María Cristina'nın naipliği altında küçük yaşta kızı II. Isabel tahta çıktı. María Cristina'yı destekleyen Espartero, taht üzerinde hak iddia eden Carlos María Isidro de Borbón'a(*) karşı çarpışan birliklere katıldı. Daha sonra başkomutanlığa getirildi ve Luchana Çarpışması'nda (Aralık 1836) kazandığı zafer üzerine Luchana kontu yapıldı.

Espartero'nun başlattığı görüşmeler sonucunda yapılan Vergara Sözleşmesi'yle (1839) iç savaş sona erdi. Bu başarı, Espartero'ya "El Pacificador" lakabını ve Victoria dükü unvanını kazandı. Daha 1836'da siyasetle ilgilenmeye başlayan Es-

partero, Madrid'e dönüşünde (1840) hükümet başkanı oldu ve ilerici görüşlerini benimseyen bakanlarla bir kabine kurdu. María Cristina, onun reform programlarını kabul etmektense naiplikten çekilmeyi yeğleyince (Ekim 1840), Cortes (Parlamento) Espartero'yu Mayıs 1841'de naipliğe atadı.

Ama Espartero, naipliği döneminde siyasal deneyimsizliğini ortaya koydu. Espartero'yu destekleyen ilericiler (*progresistas*) kendi aralarında bölünmüştü. Cortes, II. Isabel'in öğretmenliğine Agustí Argüelles'i atayınca, María Cristina'nın Paris'ten gönderdiği tepki ılımlıların (*moderados*) desteğini kazandı. General Concha ile General Diego de León, Eylül 1841'de Isabel'i kaçırma girişiminde bulundular. Espartero'nun bu girişimi basturmak için şiddete başvurmaması, hükümetin gözden düşmesine yol açtı. 1842'de başlatılan cumhuriyetçi ayaklanma da aynı sertlikle bastırıldı. General Ramón Narváez ile General Francisco Serrano 1843'te Espartero'ya karşı ayaklandılar. Bunun üzerine İngiltere'ye kaçan Espartero 1849'da İspanya'ya dönerek Logroño'da köşesine çekildi.

1854'te General Leopoldo O'Donnell ile birlikte yeniden iktidara geldi; iki yıl süren bu dönem *bienio progresista* (ilerici iki yıl) olarak bilinir. Espartero 1856'da kesin olarak köşesine çekildi ve Isabel'in tahttan indirilmesiyle (1868) sonuçlanan olaylara karışmadı. 1875'te Kral Amadeo'dan "altes" unvanını aldı ve Vergara prensi yapıldı.

Esperanto, Ludvik Zamenhof'un(*) 1887'de uluslararası düzeyde ikinci bir dil olarak kullanılmak üzere geliştirdiği yapay dil.

Yapısı ve kuruluşunun temel ilkeleri Zamenhof'un 1905'te yayımladığı *Fundamento de Esperanto* (Esperantonun Temeli) adlı kitapta ortaya konmuştur.

Esperanto sözcükleri, Avrupa dillerinde ve özellikle de Roman dillerinde yaygın olarak rastlanan köklerden türetilmiştir. Bu yüzden Avrupalıların bu dili öğrenmeleri, başkalarına oranla daha kolaydır. Esperantonun yazım kuralları seçilmiştir; bütün sözcükler okundukları gibi yazılır. Dilbilgisi basit ve kurallıdır; ad, sıfat ve eylemlerin farklı bitimleri vardır. Adlar -o ile, çoğul durumda -oj (-oy olarak okunur) ile biter; belirtme durumunda -on, bunun çoğulunda ise ojn eki getirilir (örn. *amiko* "arkadaş", *amikoj* "arkadaşlar", *amikon* "arkadaşı", *amikojn* "arkadaşları"). Adlarda cins yoktur. Esperantoda bir tek belgeli tanımlık vardır: la (örn. *la amiko* "arkadaş"). Belgisiz tanımlık ise yoktur. Sıfatlar -a ile biter (örn. *bona amiko* "iyi arkadaş") ve ada uyacak çoğul ve belirtme ekleri alır (örn. *la bonaj amikoj estas tie* "iyi arkadaşlar oradadır", *mi havas bonajn amikojn* "iyi arkadaşları var"). Bütün eylemler kurallıdır; her zaman ya da kip için yalnızca bir biçimleri vardır; kişi ve sayıya göre çekilmezler (*mi havas*, *vi havas*, *çi havas*, *ili havas* "benim var, senin (sizin) var, onun var, onların var"). Çeşitli küçük anlam farklarını vermek ya da yeni biçimler türetmek üzere sözcük köklerine eklenebilecek çok sayıda sonек vardır. Ayrıca bileşik sözcükler de kullanılır.

Esperanto, yapay uluslararası dillerin en başarılısı sayılabilir. Esperanto konuşanların sayısının 100 bini aştığı tahmin edilmektedir. 1908'de kurulan ve 83 ülkede üyesi bulunan Evrensel Esperanto Derneği'nin yanı sıra 50 ulusal Esperanto derneği ve Esperanto kullanan 22 uluslararası kuruluş vardır. Dünya Esperanto Kongresi her yıl yapılır ve bu dille 100'ü aşkın dergi yayımlanır. Esperanto dilinde yayımlanmış kitapların sayısı 30 binden fazladır.

Esperanza kültürü, İS 400'lerde, Meksika'daki Teotihuacán'dan gelen istilacı kavimlerin Guatemala'nın dağlık yörelerine getirdiği kültür. Guatemala'daki seçkin sınıfların kültürü olmuştur.

Espinel, Vicente (Martínez) (v. 28 Aralık 1550, Ronda, Málaga - ö. 4 Şubat 1624, Madrid, İspanya), İspanyol yazar ve müzikiçi. *La Vida del Escudero Marcos de Obregón* (1618; Obregónlu Marcos'un Yaşamı) adlı pikaresk romanıyla tanınır. Fransız romancı Alain-René Lesage *Histoire de Gil Blas de Santillane* (1715-35; *Gil Blas de Santillane'in Maceraları*, 1945) adlı yapıtının bazı bölümlerinde bu romandan yararlanmışır.

1572'de Salamanca Üniversitesi'nden atıldıktan sonra orduya giren Espinel, İtalya, Flandre ve Felemenk'i dolaşarak kahramanı Marcos'unkine benzer başıboş bir yaşam sürdü. 1584'te İspanya'ya döndü ve 1587'de papazlığa atandı. İspanyol gitarına beşinci teli Espinel'in eklediği sanılır.

Espinhaço Dağları, Portekizce SERRA DO ESPINHAÇO. Brezilya'nın doğusundaki, Minas Gerais ve Bahia eyaletlerinde dağ sırası. Yüksekliği 1.100 ve 2.000 m arasında değişir. Espinhaço Dağları, São Francisco Irmağının kolları ile doğuda doğrudan Atlas Okyanusuna dökülen akarsular arasındaki su bölümü çizgisini oluşturur. Bölgede 18. yüzyıl başlarından bu yana altın, elmas ve yarı değerli taşlar çıkarılmaktadır. Ama Espinhaço bugün özellikle yüksek tenörlü zengin demir cevheri ve manganeyatakları bakımından önem taşır. Bu dağlar dünyanın başlıca kuvars kristali kaynağıdır.

Espírito Santo, Brezilya'nın doğu kıyısında eyalet (*estado*). Kuzeyde Bahia eyaleti, doğuda Atlas Okyanusu, güneyde Rio de Janeiro eyaleti, kuzeyde ve batıda Minas Gerais eyaletiyle çevrilidir. Kıyı açıklarındaki ıssız Trindade Adası ve Martin Vaz Adalarıyla birlikte yüzölçümü 45.597 km²'dir. Eyalet merkezi ve liman kenti Vitória, kıyıda tek koy olan Espírito Santo Koyundaki bir ada üzerinde kurulmuştur.

Espírito Santo, sonradan Vitória'nın kurulduğu yere 23 Mayıs 1535'te ayak basan kâşif Vasco Fernandes Coutinho'ya *capitán general*(*) yetkisiyle Portekiz Krallığı'na bağlanan toprakların parçasıydı. 1799'da ayrı bir *capitán general*e bağlandı. 1824'te Brezilya İmparatorluğu'nun bir ili durumuna geldi. 1889'da ise yeni kurulan federal cumhuriyete bağlı bir eyalet oldu.

Eyaletteki başlıca yüzey şekilleri, batı sınırındaki alçak Aimores Dağları ile doğudaki kıyı ovasında yer alan bağimsız tepe gruplarıdır. Başlıca ırmaklar olan Doce, São Mateus ve Itapemirim, Minas Gerais'den doğu yönünde akarak eyaletin içinden geçtikten sonra okyanusa ulaşırlar. Akış hızının düzensizliğinin yanı sıra çaylanlar, ivintiler ve kum setleri bu ırmaklarda ulaşımı güçleştirir.

Ekiden Brezilya'nın ihracatının önemli bir bölümünü oluşturan gülağacı ile öteki ağaçların kaynağı olan ormanlar tükendiği için Espírito Santo orman varlığı açısından artık oldukça yoksuldu.

Kıyı kuşağındaki kumlu ovaların ve bataklıkların dışında toprak genel olarak verimlidir. Ama sürekli aynı ürünlerin ekilmesi toprağı zayıflatmış, bu nedenle tarlaların çoğu otlaklara dönüştürülmüştür. Kıyı kuşağında ve vadilerde iklim sıcak ve nemlidir. Yüksek bölgelerde ise sıcaklık daha düşük, iklim daha elverişlidir. Yıllık ortalaması 1.270 mm'yi bulan yağışlar kasımdan marta değin özellikle yoğunudur.

Eyalet nüfusunun büyük çoğunluğunu beyazlar oluşturur. Ama Siyahlar ile Avrupalı ve Yerli karışımı melezlerin sayısı da yüksektir. Nüfus dağılımı dengesizdir. En büyük ve en kalabalık kentler Vitória, Itaquari, Cachoerio de Itapemirim, Colatina ve Vila Velha'dır. Nüfusun büyük çoğunluğu Katolikler, ama her mezhepten Protestanlara ve Spiritualistlere de rastlanır. Nüfusun hemen tümünün ana dili Portekizcedir.

Bulaşıcı hastalıklarla mücadele kampanyaları başarılı olmuştur. Sanhumma ve çiçek hastalıkları ortadan kaldırılmış, sıtmanın kökü kazınmıştır. Verem salgınları büyük ölçüde önlenmiştir. 1950'den bu yana eyalette ölüm oranında hızlı bir düşüş gözlenmektedir.

İlköğretim eyalet yönetimine bağlıdır, ama federal hükümet de büyük ölçüde mali destek sağlar. Son dönemlerde eyalet yönetimi yaygın bir okul yapıtma programının yanı sıra bir okuma yazma kampanyası da uygulamıştır. Liseler bütün eyalete dağılmış durumdadır. Vitória'da iki tıp fakültesinden biri özel, öteki Espirito Santo Federal Üniversitesi'ne bağlıdır.

Tarım günümüzde de en önemli ekonomik etkinliktir. Başlıca ürünler kahve, kakao, şeker kamışı, pirinç ve mısırdır. Büyükbaş hayvancılık önemlidir; kuzeyde et için, güneyde sütü için sığır yetiştirilir. Kümes hayvancılığı da gitgide önem kazanmaktadır. Eyalette özellikle gıda işleme sanayisi gelişmektedir. Espirito Santo'dan geçen iki demiryolu vardır. Bunlardan biri Vitória'ya güneybatıdaki Rio de Janeiro'ya bağlar; öteki Minas Gerais'deki madenlerden çıkarılan demir cevherini ihracat amacıyla Vitória yakınlarındaki Tubarão limanına taşır. Eyalet sınırları içinde yoğun bir karayolu ağı vardır. Vitória havalimanı küçük jetlere hizmet verecek kapasitededir.

Eyalette birkaç radyo istasyonu ile bir televizyon istasyonu vardır. Vitória'da çeşitli kültür kuruluşları bulunur. Yerel şenlikler genellikle dinsel niteliktedir. Portekiz ve Afrika gelenekleri de yerel folkloru derinden etkilemiştir. Nüfus (1990 tah.) 2.523.900.

Espirito Santo, SANTO olarak da bilinir, eskiden MARINA. Büyük Okyanusun güneybatısındaki, Vanuatu Cumhuriyeti'nin en

Espirito Santo Adasındaki Luganville yakınlarında bir hindistancevizi plantasyonu, Vanuatu Cumhuriyeti
Shostal - EB Inc

batıdaki ve en büyük (3.677 km²) adası. Volkanik kökenli olan adanın batı kıyısı boyunca bir dağ sırası uzanır; buradaki Tabwémasana Dağının yüksekliği 1.879 m'dir. Adada sık ormanlarla geniş, verimli ve iyi sulanan vadiler yer alır. 1606'da adaya ilk kez uğrayan Portekizli gemici Pedro Fernández de Quirós, St. Philip Burnunda ve St. James Koyunda kısa ömürlü yerleşimler kurmuştur.

Adanın kuzeydoğu kıyısındaki Hog limanı, İngilizlerin eski ilçe yönetiminin merkezidir. Fransızların eski karargâhı, adanın

güney kıyısında yer alan Segond'dadır. Segond'un yakınında, Vanuatu Cumhuriyeti'nin ikinci büyük kenti olan ve bir derin su limanıyla bir uluslararası havalimanı bulunan Luganville (Santo) yer alır. II. Dünya Savaşı sırasında Luganville ABD'nin önemli bir üssüydü. Adanın ihraç ürünleri arasında kopra, kahve, kakao, konserve et ve tonbalığı sayılabilir. Nüfus (1979 geç.) 15.404.

Espiye, Karadeniz Bölgesi'nin doğu kesiminde, Giresun iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 463 km² (1986) olan Espiye ilçesi doğuda Tirebolu ve Güce, güneyde Yağlıdere, batıda gene Yağlıdere ve Keşap ilçeleri, kuzeyde de Karadeniz ile çevrilidir. Yüzey şekilleri dar kıyı düzlükleriyle bunların tam arkasında yükselen dağlardan oluşur. İlçe topraklarının büyük bölümünü Giresun Dağları engebelendirir. Kıyının gerisinde birdenbire yükselen bu dağların yamaçları fındık bahçeleriyle kaplıdır. Kümeler halindeki gürgen, kızılçam, akçakağ, meşe ve kestane ağaçları fındık bahçeleriyle iç içe geçer. Daha yükseklerde bu ağaçların yerini kayın, ladin ve göknarlar alır. Orman altı bitki örtüsü çok zengindir. 2.000 m'den sonra hayvancılık açısından önem taşıyan Alp tipi çayırılar görülür. İlçe topraklarının sularını ikisi de ilçe sınırları dışında doğan Özlüce Deresi ile Yağlıdere toplar. Yağlıdere, Espiye kentinin batısında, Özlüce Deresi ise doğusunda Karadeniz'e dökülür.

İlçe nüfusu dar kıyı bölgesinde yoğunlaşmıştır. Burası, bitkisel üretime, ulaşım, sanayi ve ticaret etkinliklerine olanak tanınmasıyla ilçede yerleşime elverişli tek alandır. Dağlık olan iç kesimde nüfus seyrek, yerleşim dağınıktır. İlçede görülen mevsimlik göç ve geçici yerleşim geleneği eskisi kadar ağırlık taşımamaktadır. Özellikle hayvancılıkla uğraşan halk yaz aylarında yaylalara çıkarak sonbahara değin buralarda kalır. Temel ekonomik etkinlik tarımdır. Tarıma elverişli düzlük alanların az oluşu bitkisel üretimi önemli ölçüde kısıtlar. En çok mısır ve Giresun yöresinin bellibaşlı ürünü olan fındık yetiştirilir. Yörenin temel besinlerinden mısır ekmeği geleneksel önemini korumaktadır. Türkiye fındık üretiminin beşte birine yakın bölümünü gerçekleştiren Giresun ilinde Espiye'nin payı azımsanmayacak düzeydedir. İlçede çay üretimi de yapılmaktadır. Ayrıca yerel tüketime yönelik olarak az miktarda patates, lahana, elma ve armut yetiştirilir. Bitkisel üretim sınırlı olduğu için tarımda hayvancılık önem kazanmıştır. Ama bu etkinlik de daha çok yerel gereksinimi karşılayabilecek düzeydedir. Temel olarak mera hayvancılığı yapılır; en çok koyun ve sığır yetiştirilir. İlçenin kıyı kesiminde balıkçılık yapılır ve en çok hamsi avlanır. İlçe alanının büyük bölümünü kaplayan zengin orman örtüsüne karşın, ormancılık gelişmemiştir.

Espiye kentinin 13. yüzyılda Komnenosların Trabzon'da etkili olduğu dönemde kurulduğu sanılmaktadır. Yöredekiler bakır yatıklarının 15. yüzyılda işlenmeye başlaması ve kentte Cenevizlere ait yapı kalıntılarının bulunması, Espiye'nin eski bir yerleşme olduğunu ortaya koymaktadır. 1957'de ilçe merkezi yapılan Espiye kenti, Karadeniz kıyı şeridinde yer alır. Hopa'ya kadar uzanan Karadeniz kıyı yolu kentten geçer; kent bu yolla Giresun'a 27 km uzaklıktadır. Kentte fındık kırma tesisleri ve orman ürünlerini işleyen, özellikle kerestecilikle uğraşan küçük atölyeler vardır. Espiye'nin, il merkezi Giresun'dan çok, daha gelişkin bir merkez olan Trabzon'la ticari ilişkisi vardır.

Espiye kentinin 3 km batısında, Yağlıdere kıyısında yer alan ve Romalılardan kaldığı sanılan Andoz Kalesi'nin surlarıyla burçlarının bir bölümü ayakta. Kent yakınlarda bulunan öteki tarihsel yapılar Ağa'nın Köprüsü ile Harova, Sınır ve Ericek köprüleridir. Kıyıdaiki Zefre yöresinde Cenevizlerin yaptığı sanılan bir tersanenin kalıntıları vardır. Çağlayan köyünde, yıkıntı durumunda bulunan Gebe Kilisesi ise büyük olasılıkla Pontus dönemine aittir.

Espiye Belediyesi 1954'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 27.426; kent, 10.219.

Espoo, İsveççe ESBO. Finlandiya'nın güneyindeki Uudenmaan iline (*lääni*) bağlı kent. Helsinki'nin hemen batısında, alçak kil tepelerle kaplı geniş ve düz vadilerin bulunduğu bir bölgede yer alır. Bölgede 10 3500'den bu yana sürekli yerleşim olmuştur. Başlıca sanayi kolu granit çıkarımıdır. Kentin Helsinki'yle ve Finlandiya'nın öteki kesimleriyle demiryolu bağlantısı vardır. Önemli yapıları arasında, 1458'den kalma bir kilise ile Tarvaspää Müzesi sayılabilir. Müze binası 1911-13 arasında sanatçı Akseli Gallen-Kallela için stüdyo olarak şato biçiminde inşa edilmiştir. Helsinki Teknoloji Üniversitesi Espoo'dadır. Üniversite binalarını 20. yüzyıl mimarı Alvar Aalto tasarlamıştır. Nüfus (1991 tah.) 172.629.

Espoz y Mina, Francisco (d. 17 Haziran 1781, Idocin - ö. 13 Aralık 1836, Barcelona, İspanya), Fransız işgaline karşı girişilen Yarımada Savaşı'nın (İspanyol Bağımsızlık Savaşı) gerilla önderlerinden. Zamanla liberal görüşleri benimsemiş, çeşitli ayaklanmalarda ve I. Carlismo Savaşı'nda (1833-39) önemli rol oynamıştır.

Önceleri ailesinden miras kalmış küçük bir arazide çiftçilikle uğraşan Espoz y Mina, 1808'de Fransız işgaline karşı yürütülen mücadeleye katıldı. Yetenekli bir örgütçü ve strateji uzmanı olarak kısa zamanda sıvırdı. 1810'da kuzeydeki Navarra gerillalarının önderi oldu. 1813-14 yıllarında İngiliz komutan Wellington dükü Arthur Wellesley'nin yönetiminde üstün başarı gösterdi.

İspanya'nın Bourbon kralı VII. Fernando'nun 1814'te yeniden tahta çıkmasından sonra, Pamplona'da liberallerin darbe girişimine öncülük eden Espoz y Mina başarısızlığa uğrayınca Fransa'ya kaçtı. Fernando'nun 1820'de tahttan indirilmesi üzerine ülkesine döndü. 1823'te, Fernando'yu yeniden tahta çıkarmak için müdahalede bulunan Fransızlara karşı, liberallerin Katalonya'daki ordusunun başına geçti. Fransızların karşısında yenilince İngiltere'ye kaçan Espoz y Mina, 1830'da ülkesine dönerek yeniden başarısız bir darbe girişiminde bulundu. Fernando'nun ölümünden (1834) sonra, onun kardeşi Carlos Maria Isidro de Borbón'u destekleyen Carlismo yanlılarına karşı savaştı.

Espronceda y Delgado, José de (d. 25 Mart 1808, Almendro de los Barros yakını - ö. 23 Mayıs 1842, Madrid, İspanya), İspanya'nın Lord Byron'ı olarak anılan romantik şair ve devrimci.

1826'da devrimci etkinlikleri yüzünden İspanya'yı terk etmek zorunda kaldı. Londra'da Teresa Mancha ile kurduğu firtınalı aşk ilişkisi (*Canto a Teresa*'nin konusu) yaşamının sonraki 10 yılına yön verdi. Fransa'da 1830 Temmuz Devrimi'ne katıldı; daha sonra İspanya'ya dönmesine izin veril-

di. Burada devrimci etkinlikleri yüzünden birkaç kez hapse girdi. Tarihsel romanı *Sancho Saldana*'yı (1834) Badajoz'da hapis-
teyken yazdı. *El estudiante de Salamanca*
(1839; Salamancalı Öğrenci) İber romantiz-
minin dönüm noktalarından biri sayılır.
Toplum ve din karşılığını uç noktalara
vardıran kahramanlarıyla bu yapıt Don
Juan efsanesinin bir çeşitlemesidir. *Poetas*'
ta (1840; Şiirler) şairin Lord Byron ve Sir
Walter Scott'tan yoğun biçimde etkilendiği
görülür. İdeolojik görüşlerini yansıtan ta-
mamlanmamış şiiri *El diablo mundo* (Şeytan
Dünya) en iyi yapıtlarından biri olarak
kabul edilir. Espronceda 1840'ta Lahey'e
gönderilen diplomatik bir heyetin sekreter-
liğini yürütmüş, 1842'de Cortes'de (Parla-
mento) Almeria milletvekili olmuştur. *El
misterioso Mendizábal* (1836; Esrarengiz
Mendizábal) Saint-Simon'dan etkilenecek
kaleme aldığı siyasal yazıları arasındadır.
Espronceda en ünlüleri *Blanca de Borbón*
(1870), *Ni el tío ni el sobrino* (1834; Ne
Amca Ne Yeğen) ve *Amor venga sus
agravios* (1838; Aşk Hakareten İntikamını
Alır) olmak üzere birçok oyun da yazmıştır.

Espy, James Pollard (d. 9 Mayıs 1785,
Pennsylvania - ö. 24 Ocak 1860, Cincinnati,
Ohio, ABD), bulut oluşumuna ilişkin ter-
modinamik süreçleri açıklayan ABD'li me-
teorolog. Ayrıca, meteoroloji gözlemlerinin
toplanmasına yönelik olarak telgraftan ya-
rarlanan ilk bilim adamlarındandır. 1852'ye
değin Savaş Dairesi'nde ve Deniz Kuvvetle-
ri'nde meteorolog olarak çalışan Espy, bu
tarihten sonra çalışmalarını Washington,
D.C.'deki Smithsonian Institution'da sür-
dürdü. Espy, bulutların oluşumuna ilişkin
kuramını ve daha genel (ama yanlış) fırtınalar
kuramını ABD'de ve Avrupa'da çeşitli
bilimsel toplulukların önünde savundu ve
bu çalışmalarını *Philosophy of Storms*
(1841; Fırtınalar Felsefesi) adlı yapıtında
topladı.

Esquire, ABD'de yayımlanan aylık dergi.
1933'te yarı çıplak kadın resimleri yayımla-
yan büyük boyutlu bir erkek dergisi olarak
Arnold Gingrich tarafından çıkarılmaya
başladı. Gingrich, bu yayını sürdürebilmek
için daha sonra bir mahkeme kararı çıkart-
mak zorunda kaldı. Dergi zamanla başlangıç-
taki tutumunu yumuşattı. 1943'te
ABD Posta İdaresi müdürü, ülkedeki dergi-
lerin yayımlarını sürdürebilmesinde önemli
payı olan ikinci sınıf posta imtiyazını, kamu
yararına katkısı olmadığı gerekçesiyle *Es-
quire*'dan geri alması girişiminde bulundu. Gin-
grich ve ortakları konuyu ABD Yüksek
Mahkemesi'ne götürerek davayı kazandılar.

Esquire, alışılmamış konulardaki inceleme
yazıları ve röportajlarıyla öncü bir yayın
politikası izledi. Thomas Wolfe, Ernest
Hemingway, William Faulkner, John Stein-
beck, Truman Capote ve Norman Mailer'in
yapıtlarını yayımlamaya başlayınca erkek
dergisi görünümü de azaldı. Dergi, edebiyat
ve edebiyat dışı alanlarda ürün veren birçok
yazara yapıtlarını yayımlama olanağı sağla-
dı. Güncel konulardaki makaleleri, yergi
dolu mizahı ve kusursuz kitap, film ve plak
eleştirileriyle, edebiyat ve düşün dergileri
arasında var olan bir boşluğu doldurdu.
Erkeklerle yönelik giyim konularıyla rek-
lamlara öncelik vermeyi sürdürmesine kar-
şın *Esquire* bugün genel okur kitlesine
seslenebilen bir dergidir.

Esquirol, Jean-Étienne-Dominique (d. 3
Şubat 1772, Toulouse - ö. 12 Aralık 1840,

Paris, Fransa), Fransız psikiyatr. Ülkesinde
psikiyatrinin öncüsü olmuş, ilk kez akıl ve
ruh hastalıklarına ilişkin istatistik verileri ile
kesin klinik tanımlamaları birleştirmiştir.

Philippe Pinel'in öğrencisi olan Esquirol,
1811'de Paris'teki Salpêtrière Hastanesi'nin
başhekimliği görevini hocasından devraldı.
Pinel'in uyguladığı tanı yöntemlerini geliştir-
terek, akıl hastalarının daha insanca bir
yaklaşımla tedavi edilmesi yolundaki çaba-
larını sürdürdü. Zekâ genliğini akıl hastalık-
larından ayrı bir olgu olarak ele alıp ilk
kesin tanımını yapan ve psikiyatriye varsanı
(halüsinasyon) terimini kazandıran Esqui-
rol'un *Des maladies mentales, considérées
sous le rapport médical, hygiénique et médi-
co-légal* (1838; Tıp, Hijyen ve Adli Tıp
Açısından Akıl ve Ruh Hastalıkları) adlı
yapıtı, klinik psikiyatri konusunda ilk mo-
dern çalışma kabul edilir. Yapıt 50 yıl
boyunca bu konudaki temel kaynak olmuş-
tur. Esquirol, bazı akıl ve ruh hastalıkları-
nın beyindeki organik bozukluklardan çok,
duygulanım bozukluklarından kaynaklanı-
labileceği yolundaki savıyla günümüzdeki psi-
kiyatri yaklaşımına öncülük etmiş, akıl has-
talarının özel uzmanlık hastanelerinde teda-
vi edilmesi gerektiğini savunarak 1838'de
Fransa'da buna ilişkin bir yasa çıkarılmasını
sağlamıştır.

esrar, kenevir (*Cannabis sativa*) bitkisinin
dişi çiçekli dal uçlarının kurutulup toz
haline getirilmesiyle elde edilen uyuşturucu
madde. Ham esrar, kendine özgü kokusu
olan yeşil renkli bir tozdur; genellikle iyice
yumuşayınca kadar yoğrulduktan sonra
levha ya da çubuk biçimine getirilir ve daha
çok tütüne karıştırılarak sigara gibi içilir,
aynca çiğnenerek, bal, yağ gibi çeşitli
yiycek ve içeceklerle karıştırılarak ya da
burna çekilerek kullanılır. Batı'da marihua-
na adıyla bilinen toz esrarın sigara ve pipo
tütününe karıştırılarak kullanılması yay-
gındır.

Esrarın uyuşturucu özelliğinden sorumlu
olan bileşik bitkideki reçinenin bileşiminde
bulunan tetrahidrokannabinoldür (THC);
erkek ve dişi bitkilerin bütün bölümlerinde
bulunan reçine, en çok dişi bitkinin çiçekli
dal uçlarında yoğunlaşmıştır. Reçine ve
etken madde miktarı, esrarın elde edildiği
bitkinin irkına, yetiştirildiği yere, ne zaman
ve nasıl elde edildiğine göre değişir. Dişi
bitkinin çiçekli dal uçlarından salgılanan
reçinenin doğrudan toplanmasıyla elde edi-
len ürün reçinece zengindir ve yüzde 10-15
THC içerir; oysa reçinenin yaprak ve çiçek
dokularıyla karışık olduğu toz esrarda bu
oran çok daha düşüktür. Esrarın en etkili ve
tehlikeli biçimi olan sıvı esrarda ise THC
oranı yüzde 60'ı bulur.

İÖ 2700'de Çin'de yazılmış bir şifalı otlar
kitabında da sözü edilen esrarın sakinleştirici
ve ağrı kesici olarak kullanılması çok eski
zamanlara dayanır. Bu uyuşturucunun etki-
si, kullanılan miktara, içerdiği etken madde
oranına, nasıl alındığına ve kullanıcının alış-
kın olup olmasına bağlı olarak değişir
de, ruhsal etkileri hemen her zaman fizyolo-
jik etkilerine baskındır. Esrar kullanan
kişi genellikle kendini dinç ve neşeli hisse-
der; görme ve yargı bozuklukları nedeniyle
zaman ve mekân algısında sapmalar olur.
Akut zehirlenmeler varsanılara (halüsinas-
yon), bunaltıya, ruhsal çöküntüye, aşırı
uçlara varan ruhsal değişikliklere, paranoya
tepkilerine, psikozlara yol açabilir ve bu
belirtiler bazen 4-6 saat kadar sürer. Esrar
kullanımından kaynaklanan fizyolojik bo-
zukluklar ise gözlerin kızarması, ağız ve
boğazın kuruması, kalp atışlarının hızlan-
ması, uyuşukluk, dengesizlik, kaslarda eş-

güdüm bozukluğu ve sigara gibi içildiğinde
göğsün sıkışmasıdır. Uzun süreli kullanımın
ruhsal bağımlılık yarattığı halde fiziksel
bağımlılığa yol açmadığı kabul edilir ve
düzenli olarak kullanan kişilerde esrar kul-
lanımının kesilmesiyle ciddi yoksunluk be-
lirtileri görülmez.

Esrarın tüm dünyada uyuşturucu madde
olarak yaygın biçimde kullanılması tıbbi ve
toplumsal açıdan büyük sorunlar yaratmış,
THC'nin ilk kez ayrıştırıldığı ve biresimsel
olarak üretildiği 1960'ların ortalarından bu
yana bu sorunlar bilimsel araştırmalara
konu olmuştur. Bu araştırmalar, esrarın
kısa ve uzun dönemdeki fizyolojik etkileri-
ni, kişiyi gerçeklerden kopararak ruhsal
bağımlılık yapma gücünü saptamaya yöne-
lidir. 1970-80'lerde yapılan tıbbi araştırmalar,
esrar ve THC'nin tedavi edici etkilerini
açığa çıkarmış, glokomlu hastalarda gözün
iç basıncını düşürdüğünü ve kanser tedavi-
sinde kullanılan ilaçlardan ileri gelen bulan-
tıları hafiflettiğini göstermiştir. Bu nedenle,
bazı ülkelerde esrar ve THC'nin tıp araştı-
malarında kullanılmasına izin verilmiştir.
Buna karşılık, uluslararası esrar ticaretini
önlemek üzere ilk kez 1925'te yapılan
Uluslararası Afyon Toplantısı'nın kararları
doğrultusunda, 1960'ların sonlarına doğru
birçok ülke esrarın yasadışı yollarla bulun-
durulmasını, alınmasını, satılmasını ve kul-
lanımını yasaklayarak ağır cezalar koymuş-
tur. Türk Ceza Kanunu, esrar yapan ve
satanlar için en az 10 yıl, kullanan ya da
üzerinde bulunduranlar için de 3 yıldan 5
yıla kadar hapis cezası öngörürken,
1970'lerden bu yana bazı ülkeler üzerinde
az miktarda esrar bulundurma suçuna iliş-
kin cezaları hafifletmiştir.

Esrar Dede, tam adı MEHMET ESRAR DEDE
(d. İstanbul - ö. 1796, İstanbul), Mevlevi
şairlerinin yaşamöykülerini anlatan tezkire-
siyle tanınan divan şairi. Arapça ve Farsça-
nın yanı sıra Latince ve İtalyanca da
öğrendiği söylenir. Mevlevi tarikatına gire-
rek Galata Mevlevihanesi'nde Şeyh Galib'
in müridi oldu. Mevlevihane'nin Kazancı
dedeliğine kadar yükseldi. Şiirlerinde duy-
gularını dönemine göre yalın bir Türkçeyle
dile getirmiş ve Şeyh Galib, Nabi, Fehim-
i Kadim ve Sabit gibi şairlerin etkisinde
kalmıştır. En ünlü yapıtı Esrar Dede Tezki-
resi olarak da tanınan *Tezkire-i Şuara-yı
Mevleviye*'dir. Şiirleri ölümünden sonra *Di-
van-ı Belâgat-unvân-ı Esrar Dede Efendi*
(1841) adıyla yayımlanmıştır.

Essen, Almanya'nın batısındaki Kuzey Ren-
Westfalya (Nordrhein Westfalen) eyaletinde
(Land) kent. Ren-Herne Kanalı ile Ruhr
İrmağı arasında yer alır. 852'de burada bir
kadınlar manastırı kuruldu. Bugün Katolik
piskoposluk merkezi olan katedral ilk ma-
nastırın yerinde 15. yüzyılda tamamlandı.
Werden banliyösündeki kilise 796'da erkek-
ler manastırının bir bölümü olarak inşa
edildi. Kadın ve erkek manastırları 1802'ye
değin doğrudan imparatorluğa bağlı, ama
yerel yönetimde bağımsız birimler olarak
kaldı. Bu tarihte Essen'in Prusya'ya geçme-
si üzerine iki manastır da dağıtıldı.

19. yüzyılda demir-çelik tesislerinin ve
kömür çıkarımının gelişmesiyle birlikte Es-
sen küçük bir kasaba (1802 nüfusu yaklaşık
3 bindi) olmaktan çıktı, Ruhr kömür havza-
sının en büyük sanayi kenti durumuna
geldi. 1923-25 arasında Fransız işgaline
uğrayan kent II. Dünya Savaşı sırasında
Alman savaş sanayisinin merkezi olarak
ağır bir yıkıma uğradı. Savaştan bu yana
sürekli olarak yeniden inşa edilmekte olan
kentte bugün büyük ve modern yönetim,
işyeri ve konut merkezleri kurulmuştur.

Ayrıca konser salonları ve bir ekonomik araştırma enstitüsü ile 19. ve 20. yüzyıl yapılarının sergilendiği Folkwang Müzesi vardır. Ruhr Irmağının üzerinde kurulan baraj burada Baldeney Gölünü oluşturmuştur. Gölün yakınında, başlangıçta ünlü sanayici ailesi Krupplara ait olan Hugel

Essen'de önceleri Krupp ailesine ait olan Hugel Villası, Almanya
Archiv für Kunst und Geschichte Berlin

Villası 1953'ten bu yana toplantılar ve kültürel etkinlikler için kullanılmaktadır.

Ruhr'un sanayi merkezi olan Essen ayrıca bir alışveriş merkezi ve demiryolu kavşağıdır. Kömür ve çelik üretiminin yanı sıra öteki ağır, orta ve hafif sanayiler de gelişmiştir. Başlıca ürünler arasında inşaat malzemesi, kimyasal madde, cam eşya, çeşitli dokuma ve ince mekanik gereçleri sayılabilir. Sanayinin büyük bir bölümü ve kömür ocakları kuzeyde, kanala doğru yoğunlaşmıştır. Güneyde ormanlar ve parklar vardır. Nüfus (1989) 620.900.

Essen, Louis (d. 6 Eylül 1908, Nottingham, İngiltere), İngiliz mucit. Gözlemevinde zamanı belirlemede kullanılan ve kendi adıyla anılan kuvars halkalı saati ve sezyumlu atom saatini geliştirmiştir.

1929'da Middlesex'teki Teddington'da kurulu olan İngiltere Ulusal Fizik Laboratuvarı'nda diyaazonlar ve kuvarslı osilatörler üzerinde çalışmaya başlayan Essen, araştırmalarını frekans ve zaman standartları üzerinde yoğunlaştırdı; 1938'de kuvars halkalı saati geliştirdi. II. Dünya Savaşı sırasında bir dizi radyo dalgası ölçme aygıtı geliştirdi ve bunların yardımıyla 1950'de ışığın hızını saniyede 299.792,5 ± 1 km olarak ölçtü. 1958'de, 10¹¹'de 1 oranında kesinlik sağlayan, sezyum atom demeti standardını geliştirdi ve ertesi yıl bu, İngiltere tarafından ulusal standart olarak kabul edildi. Essen 1960'ta Royal Society'nin üyeliğine seçildi.

Essenliler, İÖ 2 - İS 1. yüzyıllar arasında Filistin'de etkin olan Yahudi mezhebi ya da tarikatı. Yeni Ahit'te Essenlilerden söz edilmez. Helenistik dönemin Yahudi filozofu İskenderiyeli Philon ile tarihçi Flavios Josephos ve Yaşlı Plinius'un Essenliler üzerine verdiği bilgiler arasında önemli sayılabilecek ayrıntı farkları vardır; bu farklar gerekçe Essenliler içindeki çeşitliliğin göstergesi olabilir. 1940'ların sonları ile 1950'lerin başlarında Kumran'daki mağaralarda bulunan Lût Gölü Ruloları(*) Essenlilerin inançları ve düzenleri konusunda geniş bilgi sağlamıştır.

Essenliler, Kudüs'te hüküm süren Hasmon hanedanına bağlı başrahiplerin simgelediği dinsel yozlaşmadan uzaklaşabilmek için Yahuda Çölündeki Kumran'a yerleşmişlerdi. Çileci topluluklar biçiminde yaşarlar ve genellikle kadınları dışlardı. Bütün malları ortak; günlük yaşamın bütün ayrıntıları yöneticilerce düzenlenirdi. Sayıları hiçbir zaman belirli bir düzeyi aşmadı; Plinius'a göre onun döneminde 4 bin kadar Essenli vardı.

Ferisiler(*) gibi Essenliler de Hz. Musa'nın getirdiği yasalara, Sebt gününe ve ayın temizliğine titizlikle uyarlardı; ayrıca ruhun ölümsüzlüğüne ve günah işleyenlerin tanrısal cezaya uğrayacağına inanırlardı. Ama Ferisilerin tersine, insanların kıyamette bedenleriyle dirileceğine inanmazlar, toplum yaşamına katılmayı reddederlerdi. Pek az durum dışında tapınakta ayin yapmazlar, toplumdaki uzak, el emeğine dayalı bir yaşam sürerlerdi. Sebt gününü aralıksız duayla geçirir, Tevrat üzerinde tefekkür ederlerdi. Yemin etmek genellikle kötü karşılanır, ama edilen yemin bozulamazdı. Essenliler kendilerini İsrail'in kutlu seçkinleri (Işğın Oğulları) olarak görür, tarihin sonu geldiğinde İsrail'in düşmanlarına (Karanlığın Oğulları) karşı bir savaşa girerek zafer kazanacaklarına, bundan sonra İsrailoğullarının Tanrı'sının sonsuza değin hüküm sürceğine inanırlardı.

Mezhebe yeni katılanlar, bir yıllık adaylık döneminden sonra Essenli olduklarını gösteren işaretleri alırlar, ama daha iki yıl süreyle toplu yemeklere katılamazlardı. Üyelik için uygun görülenler, Tanrı'ya boyun eğmeye, insanlara hakça davranmaya, kötülüklerden kaçınmaya, iyiliği sevmeye ve mezhebin bütün öteki ilkelerine uymaya ant içerlerdi. Bundan sonra mezhebin yeni üyelerinin de öğle ve akşam yemeklerini sessizce ötekilerle birlikte yemesine izin verilir.

Essequibo Irmağı, Guyana'nın ortadoğu kesiminde ırmak. Amazon ve Orinoco ırmakları arasında bulunan en büyük akarsudur. Brezilya sınırındaki Acarai Dağlarından doğduktan sonra kuzey yönünde akar; savanaların ve ormanların içinden geçerek Atlas Okyanusuna ulaşır. Uzunluğu 1.010 km'dir. Başkent Georgetown'ın 21 km kuzeybatısında Atlas Okyanusuna dökülür. 32 km genişliğindeki halicine giriş adalar ve malle engellenmiştir. Essequibo, ana kolları Mazaruni, Rupununi ve Cuyuni ile birlikte Guyana topraklarının yarıdan çoğunu akıtar. Denizden 80 km kadar içerde bulunan Bartica'ya kadar ırmakta küçük okyanus tekneleriyle ulaşım sağlanır; ivinti yerleri arasındaki daha uzun mesafelerde ise ancak küçük teknelerle ulaşım yapılabilir. Irmağın adı, eski Felemenk kolonisi Essequibo'dan gelir. 1616'da kurulan koloni 1831'de öteki kolonilerle birleşerek İngiliz Guyanası'nı (bugün Guyana) oluşturmuştur.

Essex, İngiltere'de Doğu Saksonlarca kurulan krallık. Çok eskiden beri yerleşim alanı olan bir bölgede, başlangıçta bugünkü Middlesex ilini de içine alacak biçimde kuruldu. Krallığın başlıca kenti Londra'ydı. Essex, bazen birden fazla kralın ortak yönetimi altına girdi, 664'ten sonra da Orta İngiltere'deki Mercia Krallığı'nın üstünlüğüne kabul etti. 825'ten sonra Wessex'in (Batı Saksonlar) denetimi altına giren Essex başlangıçta Wessex kralının oğullarınca krallığın alt birimi olarak yönetildi. 860'ta ayrı bir krallık olmaktan çıkarak doğrudan Wessex'e bağlandı. 878'de Wessex kralı Büyük Alfred ile Dan kralı Guthrum arasında yapılan antlaşma uyarınca Danların yönetimi altına girdi. Ama Wessex 10. yüzyılın başlarında bölgeyi geri aldı. Essex bu tarihten sonra Wessex saray görevlileri arasından seçilen bir kral vekiline (*ealdorman*) yönetildi. Essex'te Hristiyanlığın yaygınlaşması oldukça yavaş oldu. Bölge halkının Hristiyanlığı kabul etmesinde önemli rol oynayan Northumbrialı misyoner Cedd' in (ö. 664) Bradwell-on-Sea'de kurduğu kilise günümüzde de ayakta.

Essex, İngiltere'nin doğusunda il (*county*) Kuzey Denizi kıyısında. Thames ile Stour ırmaklarının arasında uzanır. İlin eski sınırları, batıda, Thames'in kolu Lea Irmağının ötesindeki Middlesex'i de içine alırdı. Ama 1965'te Essex'in güneybatı köşesi Londra metropoliten alanına katıldı. Essex ılı Basildon, Braintree, Brentwood, Castle Point, Chelmsford, Colchester, Epping Forest, Harlow, Maldon, Rochford, South-end-on-Sea, Tendring, Thurrock ve Uttlesford ilçelerine ayrılır. Yüzölçümü 3.672 km²'dir.

Alçak bir bölgede yer alan Essex'in kıyılarında gelgit sonucunda çok sayıda koy oluşur; ayrıca pek çok ada vardır. Genellikle killi olan topraklarını sert ağaçlı ormanlar örter; bu nedenle Demir Çağna değin bölge bütünüyle tarıma açılmamıştır. Bugün bile ekime elverişli duruma getirilememiş toprak parçaları (örn. Epping Ormanı) koruluk durumundadır.

Colchester Romalılar döneminde Britanya'daki birkaç sivil yerleşimden (*coloniae*) biriydi. Chelmsford, Great Chesterford ve Rivenhall'da başka Roma yerleşimleri de kuruldu. 5. yüzyıldaki Sakson istilacılarını, 991'de Maldon'daki çarpışmayı kazanan Danlar izledi. Bölgede taş bulunmadığı için, evlerin yapımında kullanılan başlıca inşaat malzemesi ahşaptı. Ortaçağda yapılmış olan, üstü sıvalı ve renkli badanalı ahşap evler günümüze ulaşabildi. 16. yüzyıldan sonra Audley End gibi malikanelerin yapımında tuğla kullanılmaya başlandı. Normanlara ait Hedingham ve Colchester şatoları günümüzde de ayakta.

Ulaşımın gelişmesi sonucunda Londra'nın, Essex'in kırsal kesimi üzerindeki etkisi yoğunlaştı. Demiryolu, Kuzey Denizinde çalışan vapurlar için Harwich'i bir yolcu limanı konumuna getirdi; Southend ve Tendring, Londralılar için birer dinlenme merkezi olmanın yanı sıra emekliler için gözde bir yerleşim merkezi durumuna geldi. Londra'daki işine her gün gidip gelmek için de pek çok kişi Southend ve Tendring'e yerleşti. Kuzey Denizinden gelen ilk tanınmış topluluklar, gelgit girintilerinden karaya çıkmışlardı; bu korunaklı girintiler son yıllarda zengin kentlilerin yelkencilik merakıyla yeniden canlandı. Londra'da çalışıp da Essex'te oturanlar elektrikli trenle kolayca ulaşılabilen iç kesimlerdeki kent ve kasabaların nüfusunu artırdı. Tarihsele pazar kentlerinde kurulan modern hafif sanayi tesisleri, Londra'dan taşan nüfusun yerleştiği Basildon ve Harlow gibi kentlerin doğmasına yol açtı. Gitgide doğuya kayan Londra limanı Londra'nın Doğu Yakası'ndaki ilk rihumdan Tilbury'deki Thameside'in alt kesimindeki denn sulara kadar genişledi. Daha doğuda, Thames bataklıklarındaki Shellhaven, Coryton ve Canvey Adasında dev petrol tesisleri kuruldu. Bradwell-on-Sea'de bir nükleer enerji santrali inşa edildi. Essex kıyısındaki Foulness Adasında Londra için yeni bir havalimanı projesi geliştirildi, ama tepkiler nedeniyle bundan vazgeçildi.

Londra'ya yakınlığına karşın Essex'in büyük bölümünün kırsal özelliği sürmektedir. İlde büyük miktarlarda tahıl üretilir, ayrıca büyük hayvancılık tesisleri vardır. Görece açık renkli toprakların killi toprağı örttüğü alanlarda geniş bostanlar ve seralar bulunur.

İlin orta kesiminde yer alan Chelmsford çok eskiden beri il merkezidir; burası yeni oluşturulan piskoposluk bölgesinin de merkezidir. Yeni Essex Üniversitesi (1961) Colchester'dadır. Nüfus (1991 tah.) 1.495.600.

Essex (1. Kontu), Arthur Capel, Malden VIKONTU (d. 1631/32 - ö. 13 Temmuz 1683, Londra), Papalık Suikastı (1678) sırasında İngiliz politikasını yönlendiren "Üçler Grubu"nun üyesi.

Essex 1. kontu Arthur Capel, Sir Peter Lely'nin bir altın panosundan ayrıntı; Devlet Grafik Sanatlar Koleksiyonu Staatliche Graphische Sammlung, Münch

1649'da Parlamento yanlılarınca idam edilen 1. Baron Arthur Capel'in oğluydu. Restorasyon döneminden sonra Malden vikontu ve Essex kontu yapıldı (Nisan 1661). Ama saray yaşamına ayak uyduramaması, II. Charles'la (hd 1660-85) arasının açılmasına yol açtı. 1672'de İrlanda kral napliğine getirilen Essex, 1677'ye değin sürdürdüğü bu görev sırasında ülkenin mali sistemini yeniden düzenledi, İrlanda arazi piyasasını sömürmeye yönelik girişimleri engelledi ve Katoliklerin yaşam koşullarını düzeltmeye çalıştı. Hazine bakanı olduğu dönemde (Mart-Kasım 1679) Halifax ve Sunderland kontlarıyla birlikte çalıştı. Halifax'ın, Katolik olan York dükü James'in (sonradan II. James) tahta çıkmasını engellemek için hazırladığı planı destekledi.

Kendisini hazine bakanlığı görevinden uzaklaştıran saray çevrelerine büyük hıncı duyan Essex, Kasım 1680'de I. Shaftesbury kontu Anthony Ashley Cooper'la birlikte, James'in tahtın varisi sayılmaması yönünde oy kullandı. Essex, II. Charles ile kardeşi James'i öldürmeyi amaçlayan Rye House Suikastı'na (Haziran 1683) büyük olasılıkla katılmadı. Ama Charles'ın gayri meşru Protestan oğlu Monmouth dükü James Scott'un yandaşlarıyla olan ilişkisi, suikastla ilgili olarak suçlanmasına ve Londra Kulesi'nde hapsedilmesine yol açtı. Kule'de boğazı kesilmiş olarak bulunan Essex'in boynundaki yaranın derinliği, intihar değil cinayet sonucunda öldüğü yönünde kuşku doğurdu.

Essex (1. Kontu), Geoffrey de Mandeville (ö. 16 Eylül 1144, Mildenhall, Suffolk, İngiltere), İngiltere kralı Stephen'in hükümdarlığı sırasında yönetime egemen olmaya çalışan en zorba baron.

Essex'te ve ülkenin öteki bölgelerinde geniş toprakları bulunan Geoffrey, ailesinden ayrıca Londra Kulesi *constable*'liğini (*) devraldı. Taht üzerinde hak iddia eden, I. Henry'nin kızı Matilda'ya karşı Stephen'i desteklemesi karşılığında 1140'ta Essex kontu yapıldı. Geoffrey'ye verilen berat, bilinen ya da günümüze ulaşan ilk kontluk beratıdır.

Stephen Şubat 1141'de Matilda'ya tutsak düşünce, Geoffrey hemen saf değiştirerek Matilda'ya desteklemeye başladı. Matilda, onun bu davranışını ödüllendirmek için, Geoffrey'ye Essex bölgesinde neredeyse bir kral vekili düzeyinde geniş yetkiler tanıdı. Ama kraliçe kendisine daha da önemli ayrıcalıklar sununca, Geoffrey bu kez Stephen'in safına geçti. Geoffrey'nin büyük olasılıkla kraliçeden aldığı Londra, Middle-

sex ve Hertfordshire kral vekilliği yetkileri Aralık 1141'de Stephen tarafından resmen onaylandı.

1143'te krala ihanet suçundan St. Albans'da tutuklanan Geoffrey, serbest kalabilmek için görevlerinden ve elindeki kalelerden vazgeçmek zorunda kaldı. Ardından, Ramsey Abbey'i tahkim ederek kendisine karargâh yaptı; burayı merkez alarak, Ely çevresini yağmalamaya başladı. Bu arada zorbalıkları efsaneleşti. Stephen, Geoffrey'nin birliklerini bir kez kuşattıysa da başarılı olamadı. Geoffrey Ağustos 1144'te, Burwell kuşatması sırasında ağır biçimde yaralandı, bir ay sonra da öldü.

Essex (2. Kontu), Robert Devereux (d. 10 Kasım 1567, Netherwood, Herefordshire - ö. 25 Şubat 1601, Londra, İngiltere), İngiltere kraliçesi I. Elizabeth'le (hd 1558-1603) kurduğu ilişkiyle ünlü asker ve saray mensubu. Üvey babası Robert Dudley'nin ölmesinden (1588) sonra onun yerine kraliçenin gözdesi olmuş, ama bu ilişki küstahlığı ve cüretkârlığı yüzünden trajik biçimde noktalanmıştır.

Essex 2. kontu Robert Devereux, Marcus Gheeraerts'in (Geng) bir resminden ayrıntı, 16 yy sonları; Ulusal Portre Galerisi, Londra National Portrait Gallery, Londra

Kraliçe Elizabeth'in anne tarafından kuzeni olan Devereux, dokuz yaşındayken babası Essex kontu Walter Devereux'nün unvanını devraldı. Adını ilk kez 1586'da Felemenk'te İspanyollara karşı savaşırken gösterdiği cesaretle duyurdu. Elizabeth ertesi yıl onu başseyisliğe (*master of the horse*) getirdi. Essex, daha o yıllarda kraliçeyi öfkeliendirecek davranışlarda bulunmaya başlamıştı. 1589'da kraliçenin itirazlarına karşın, Lizbon'a karşı düzenlenen bir askeri harekâta katıldı ve 1590'da şair Sir Philip Sidney'in dul eşi Frances Walsingham'la gizlice evlendi. 1591-92'de henüz Protestan olan Fransa kralı IV. Henri'yi Fransız Katoliklerine karşı desteklemek için Fransa'ya gönderilen İngiliz birliklerine komuta etti.

Bundan sonra dört yıl boyunca İngiltere'de yaşayan ve dışişlerinde uzmanlaşan Essex, öteden beri ülkenin dış politikasını yönlendiren Cecil ailesine karşı mücadeleye giriştiyse de başarılı olamadı. 1593'te Özel Danışma Kurulu üyeliğine getirildi. 1594'te kraliçeye karşı doktoru Roderigo Lopez tarafından hazırlanan bir suikast planını ortaya çıkardı.

1596'da İspanya'ya karşı saldırıların yeniden başlaması, Essex'in kendini göstermesi için fırsat yarattı. 22 Haziran'da İspanya'nın Cádiz limanını ele geçirip yağmalayan kuvvetlerin komutanlarından biri de oydu. Kesin sonuç vermesi de çarpıcı olan bu hareket Essex'i ününün doruğuna çıkardı. Essex bu tarihten sonra İspanya'ya karşı daha sert bir politika izlenmesini savunmaya başladı. Ama komutasındaki filo, 1597'de Asor Adaları açıklarında İspanyol hazine gemilerinin yolunu kesmeyi başara-

madı. Ertesi yıl, İspanya ile barış olasılığının ortaya çıkması Essex'in Cecil'lerle düşmanlığını keskinleştirirken, İrlanda'daki ayaklanmanın ciddiyeti, atamalar ve strateji konusunda Essex ile Elizabeth arasında ciddi görüş ayrılıklarına yol açtı.

Elizabeth artık Essex'in yükselme hırslarından kaygı duymaya başlamıştı. Gene de onu 1599'da İrlanda kral napliğine atadı. Essex, İrlanda'daki ayaklanmalara karşı düzenlediği başarısız bir seferden sonra, İngilizler için olumsuz hükümler içeren bir ateşkes antlaşması imzaladı. Ardından birdenbire görevini bırakarak, kraliçenin önünde kendini savunabilmek için İngiltere'ye döndü. Ama kraliçenin buna tepkisi, Essex'i bütün görevlerinden almak oldu (Haziran 1600). Siyasal bakımdan çökmüş, mali yönden de tükenmiş olan Essex evde göz hapsine alındı. 8 Şubat 1601'de 200-300 yandaşıyla birlikte Londra'da bir ayaklanma başlatmak için harekete geçtiyse de başarısızlığa uğradı ve teslim olmak zorunda kaldı. Daha sonra yargılandı ve vatana ihanetten suçlu bulunarak idam edildi. Davadaki savcılardan biri devlet kademelerinde yükselmesi için Essex'in sürekli baskıda bulunduğu bilim adamı ve filozof Francis Bacon'di.

Essex (3. Kontu), Robert Devereux (d. Ocak 1591, Londra - ö. 14 Eylül 1646, Londra), İngiltere'de İç Savaş'ın ilk üç yılında Parlamento ordularına komuta eden soylu.

Babası 2. Essex kontu Robert Devereux vatana ihanet suçundan idam edildiği için (1601), ailenin malikânelerine ve unvanlarına sahip olabilmek için Parlamento'dan özel izin almak zorunda kaldı (1604). 1606'da Kral I. James (hd 1603-25) aracılığıyla Suffolk kontesi Frances Howard'la evlendi. Ama Frances, çok geçmeden kralın İskoçyalı gözdesi Robert Carr'a aşık oldu. Bunun üzerine James, bir komisyon toplayarak Frances'in Robert'tan boşanmasını ve böylece Carr'la evlenebilmesini sağladı. Kuşkusuz bu olay, Essex'in kralla arasının açılmasına yol açtı.

Essex 3. kontu Robert Devereux, George Glover'in bir oymabaskısından ayrıntı, 1648 British Museum, Londra, fotograf. J. R. Freeman & Co Ltd

Essex'in askerlik yaşamı Otuz Yıl Savaşları (1618-48) sırasında, 1620'de Ren Vadisi'ne art arda düzenlenen beş seferle başladı. James'in oğlu ve ardılı I. Charles'ın (hd 1625-49) tahtta bulunduğu 1625'te İspanya'nın Cádiz limanına düzenlenen başarısız bir seferde amiral yardımcısı olarak görev yaptı. 1639'da, İskoçya'ya karşı düzenlenen kansız Piskoposlar Savaşları sırasında Charles tarafından komutan yardımcılığına atandı. Ama en önemli bakanlarından Kasım 1640'ta toplanan Uzun Parlamento tarafından görevden alındığı bir dönemde kralın yanından yer almak istemediği için bu görevi kabul etmedi.

Temmuz 1642'de Parlamento ordusunun komutanlığına getirildi. Ekim 1642'de çok kan dökülen ama bir sonuç getirmeyen

Edgehill Çarpışması'nda kralçılara karşı cesaretle savaşan Essex 1643'te Londra'ya doğru ilerlemeye başladı. Ama Ağustos 1644'te 6 bin kişilik ordusuyla Cornwall'a bağlı Loswithiel'de kuşatıldı. Bu kuşatmanın sonunda Essex deniz yoluyla kaçmayı başardıysa da bütün askerleri teslim oldu. Essex, Parlamento üyelerinin komutanlık görevlerini üstlenmesini yasaklayan Feragat Yönetmeliği'nin kabul edilmesinden kısa süre önce, Nisan 1645'te komutanlık görevinden ayrıldı. Ama Parlamento üyeliğini sürdürdü ve emekli askerlerin sorunlarıyla ilgilendi.

Essex (1. Kontu), Walter Devereux (d. 16 Eylül 1541, Carmarthen, Carmarthen-shire, Galler - ö. 22 Eylül 1576, Dublin), İrlanda'nın Ulster bölgesini ele geçirme girişiminde (1573-75) başarısızlığa uğrayan İngiliz askeri. Bu sefer sırasındaki zorbalıkları, İrlandalıların İngilizlere olan kinini artırmıştır.

Sir Richard Devereux'nün büyük oğlu, 3. Ferres baronu ve Hereford vikontu Walter

Essex 1. kontu Walter Devereux, Simon Van de Pass'in bir oymabaskısı, 1620
British Museum, Londra, Fotoğraf: J. R. Freeman & Co Ltd

Devereux'nün de torunuydu. 1588'de büyükbabasının unvanlarını devraldı. Sir Francis Knollys'in kızı Lettice'le evlendi. 1569'da Kuzey İngiltere'de patlak veren bir ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi. 1572'de Essex kontu unvanını aldı. 1573 ilkbaharında saraya, İngilizlerin süzerenliğini kabul etmeyen Ulster'in bir bölümünü kendi adına ele geçirmeyi önerdi. Bu bölge, Sir Brian MacPhelim ve Tirlogh Luineach'ın yönetiminde ayaklanan O'Neill'lerin elindeydi. Sorley Boy MacDonnell'in önderliğindeki İskoçlar da O'Neill'leri destekliyordu.

1573 sonbaharında İrlanda'ya ayak basan Essex, çok geçmeden düşmanlarını bölmek için komplolarla girişti. Ama Kraliçe I. Elizabeth'in ve İrlanda kral vekili Sir William Fitzwilliam'ın sürekli işbirliğini sağlayamadı. Essex'in harekâtları, zamanla halkın vahşice katledildiği baskınlara dönüştü. Essex, Ekim 1574'te Belfast'ta yapılan bir konferans sırasında konuşu olan Brian MacPhelim'i tuzaga düşürerek yakalattı, kızı ve üvey kardeşiyle birlikte Dublin'de idam ettirdi.

Kraliçe Elizabeth, Leicester kontu Robert Dudley'nin önerisi üzerine, 1575'te Essex'ten Ulster'i ele geçirme girişimine son vermesini istedi. Ama Essex, İrlanda'dan ayrılmadan önce Tirlogh Luineach'ı yenilgiye uğrattı; Rathlin'de Sorley Boy'un çoğun-

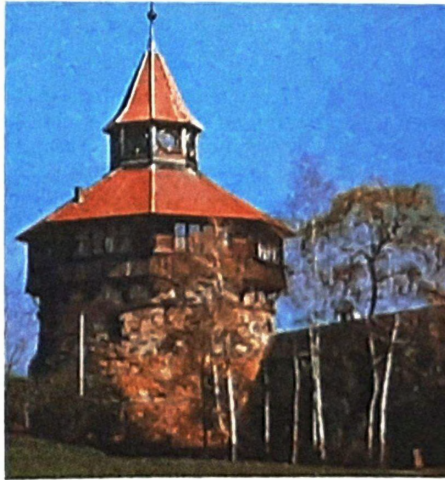
luğu kadınlar ve çocuklardan oluşan yüzlerce yandaşını katletti.

Kraliçe Elizabeth, İrlanda'daki kayıplarını karşılayabilmesi için Essex'e Monaghan'da bir baronluk verdi ve onu İrlanda *earl marshal*lığına (kont unvanı taşıyan süvari komutanı) getirdi. Essex, 1576'da İngiltere'den İrlanda'ya dönüşünden kısa bir süre sonra dizanteriden öldü. Kızı, iki yıl sonra Leicester kontu Robert Dudley'yle evlendi.

Essex Cuntası, ABD tarihinin ilk dönemlerinde, Massachusetts'teki bir grup Federalist önderin oluşturduğu grup. 1780'de toplanan Massachusetts Kurucu Meclisi'nde Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın önderlerinden John Hancock, Essex'li muhaliflerine bu adı verdi. Grup daha sonra Alexander Hamilton'ın politikalarını destekleyerek Thomas Jefferson'a karşı çıktı.

Hamilton gibi tarafsızlıktan ve İngiltere'yle dostluk politikasından yana olan Cunta, Fransız Devrimi'ne karşıydı. Jefferson'ın ilk başkanlığı döneminde 1803-04'te New England'ı merkez alan ayrı bir konfederasyon kurmaya çalıştıysa da başarılı olamadı. İngiltere'nin aldığı önlemler üzerine Jefferson'ın çıkardığı Ambargo Yasası'na da karşı çıktı ve sonunda yasanın geri alınmasını sağladı (1809). Cunta önderleri, 1812 Savaşı'nı ve Başkan James Madison'ın politikalarını eleştiren öteki Federalistlerle birlikte 1814'te gizlice toplanan Hartford Konvansiyonu'na (*) katıldılar. Savaşın sona ermesini yitiren grubun en tanınmış önderi Timothy Pickering'di.

Esslingen, tam adı ESSLINGEN AM NECKAR, Almanya'nın güneybatısında, Baden-Württemberg eyaletinde (Land) kent. Stuttgart'ın hemen güneydoğusunda, Neckar Irmağı kıyısında yer alır. Adı, 777 tarihli kayıtlarda Cella, 866 tarihlilerde ise Hetsilinga olarak geçer. Kent 1219'da berat aldı. 1360'tan 1802'ye değin imparatorluğa bağlı bir özgür kentti. 1802'de, öteden beri kenti tehdit eden Württemberg'e geçti. Hemen yakınındaki bir tepede kente egemen konumda bir

Dickerturm (yuvarlak kule), Esslingen, Almanya
Da Wya Inc

kale vardır. Esslingen'de üç belediye binası vardır: Eski belediye binası (y. 1430), eskiden bir saray olan yeni belediye binası ve bugün bölge mahkemesi olan imparatorluk kentinin barok belediye binası (1716). 1321-1516 arasında tarihlenen Frauenkirche (Meryem Ana Kilisesi) Schwaben gotik üslubuna özgü hol kilise (*) (Hallenkirche) türünün başlangıcını belirler. St. Paul Kilisesi (1233-68) Almanya'da bugün de ayakta olan en eski Dominiken kilisesidir.

Verimli bir şarapçılık ve meyvecilik bölgesinin merkezi olan kentte makine, elektrik,

dokuma ve dericilik sanayileri vardır. Nüfus (1989 tah.) 90.537.

Essonne, Fransa'nın kuzeyindeki Ile-de-France planlama bölgesine (*région de programmation*) bağlı il (*département*). Paris'in bazı güney banliyölerini de içine alır. 1.804 km²

Essonne'da Savigny - sur - Orge banliyösü, Fransa
Fransız Kültür Bakanlığı'nın izniyle

olan il alanı kare biçimindedir. 1790'da eski Ile-de-France bölgesinde kurulan eski Seine-et-Oise ilinin güney bölümünde 1964'te oluşturulmuştur.

Essonne topraklarının büyük bölümü derin vadilerle bölünmüş bir platodur; platoda tarımsal alanlar ve ormanlar ağırlıktadır. İl, Essonne ve Orge akarsuları ile onların batıdan Sen Irmağına karışan kollarınca akaşlanır. Sen Irmağı, Corbeil'den geçerek bölgenin kuzeydoğu köşesini keser. Paris bölgesine yaklaştıkça ırmağın sol kıyısında sanayileşme yoğunlaşır. İlin kuzey sınırında Sen'e, Sénart Ormanı yakınındaki banliyöler boyunca akan Yerre Irmağı doğudan katılır. Orly Havalimanı'nın bulunduğu kuzeydoğu kesiminden geçen Güney Karayolu Paris'ten Akdeniz'e kadar uzanır. İlde iki havaalanı daha vardır: Versailles yakınındaki Toussus-le-Noble ve Brétigny. İlin güneybatı kesimi, Fransa'nın başlıca buğday ambarı olan Beauce Ovasının bir bölümünü içine alır. Güneydoğuda Fontainebleau Ormanı'na komşu olan Milly-la-Forêt bölgesine hafta sonlarında pek çok turist gelir.

İl merkezi Corbeil yakınlarındaki Evry'dir; Étampes ve Palaiseau olmak üzere iki ilçesi (*arrondissement*) daha vardır. Nüfus (1990) 1.085.108.

Est bak. Doğu eyaleti (Kamerun)

Estado de S. Paulo, O, Brezilya'nın en büyük kenti São Paulo'da pazartesi dışında her gün yayımlanan gazete. Ulusal ve uluslararası haberlere geniş yer vermesi, önemli devlet görevlilerinin konuşmalarını yayımlaması ve içerdigi öteki konuların zenginliği ile geniş kesimlerde saygınlık kazanmıştır. *O Estado*, ağırbaşlı tutumundan ötürü "Latin Amerika'nın New York Times'i" biçiminde anılır.

O Estado'nın 1875'te kurulmasından kısa bir süre sonra gazeteyi Mesquita ailesi satın aldı. Bağımsız tutumu yüzünden kimi zaman sansüre uğrayan gazetenin yazarları da baskı gördü. Yayın yönetmeni, Vargas rejiminin sona erdiği 1945'e değin sürgünde yaşadı. II. Dünya Savaşı'nda Müttefikleri desteklediği için, Almanca konuşan Brezilyalıların bir dönem boykot ettiği *O Estado* bugün genellikle ABD'ye yakın bir tutum izlemekte, Avrupa sanat ve kültürünün Brezilya'da yaygınlaşmasını desteklemektedir. Sanayi çevrelerine yakın bir yayın politikası olan gazetenin, ulusal ve yerel siyaset üzerinde alışılmadık ölçüde büyük bir etkisi vardır.

Estado Novo (Portekizcede "Yeni Devlet"), Brezilya devlet başkanı Getúlio Vargas'ın 1937-45 arasında uyguladığı diktatör-lük rejimine verilen ad.

1930'da askeri bir darbeye iktidara gelen Vargas, 1937 seçim kampanyası sırasında komünistlerin bir darbeye hazırlandığını öne sürerek kasım ayında yeni bir anayasa yürürlüğe koydu ve 90 günlük olağanüstü durum ilan etti. Devlet başkanını diktatörce yetkilerle donatan bu anayasayı, Adalet Bakanı Francisco Campos'un da katkısıyla bizzat Vargas hazırlamıştı. Faşist eğilimli Integralist'lar da bu girişimi destekledi. Ama anayasanın tanıdığı yetkilere dayanarak seçimleri askıya alan ve Kongre'yi dağıtan Vargas onları da saf dışı bıraktı. Bu anayasanın olağanüstü durum sırasında uygulanmaya girmeyeceğini, olağanüstü durum kaldırıldıktan sonra halkoyuna sunulacağını, ardından da milletvekili seçimlerinin yapılacağını ilan etti.

Ama halkoylaması hiçbir zaman yapılmadı. Vargas yedi yıl boyunca ülkeyi kararnamelerle yönetti. Vargas ve onun atadığı kadrolar ulusal yaşamın hemen her alanına egemen oldu. O dönemdeki öteki faşist rejimleri andıran bu diktatörlük gene de çok etkili olamadı. Yayıgın hoşnutsuzluklar karşısında seçimlere izin vermek zorunda kalan Vargas, 1945'te yandaşları Queremista'ların onun yeniden seçilmesi için yürüttüğü kampanyaya karşı, 29 Ekim'de düzenlenen askeri bir darbeye iktidardan uzaklaştırıldı.

Estaing Kontu, Charles-Hector, tam adı JEAN-BAPTISTE-CHARLES-HENRI-HECTOR, COMTE D'ESTAING, MARQUIS DE SAILLANS (d. 24 Kasım 1729, Ruvel, Auvergne - ö. 28 Nisan 1794, Paris, Fransa), Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında kolonizicileri desteklemek üzere gönderilen ilk Fransız filusunun komutanı.

Yedi Yıl Savaşı (1756-63) sırasında Hindistan'da görev yapan d'Estaing, 1763-66 arasında Antiller'de valiydi. 1767'de tümamirallığe yükseldi. 1778'de Kuzey Amerika'daki küçük İngiliz filolarına karşı aşırı taktiklerin uygulayarak, koloni güçlerinin yeniden saldırıya geçmelerini sağlamaya çalıştı. Temmuz 1778'de New York Körfezinde Amiral Howe'un kuvvetlerini kuşattıysa da sonunda kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Ağustos'ta ise fırtına yüzünden Newport (Rhode Island) yakınlarında İngiliz filosuna karşı saldırıya girişemedi. Kasım'da Antiller'e doğru yola çıkan d'Estaing, eline geçen çeşitli fırsatlara karşın, küçük bir İngiliz filosunu saf dışı bırakamadı. Eylül-Ekim 1779'da Savannah'ya (Georgia) düzenlediği saldırı başarısızlığa uğradı; kendisi de ağır yaralandı ve filosuyla birlikte Fransa'ya döndü. D'Estaing, enerjik bir komutandı, ama denizcilik deneyimi olmadıgından küçük İngiliz filoları karşısında atak davranamadı. Savaşın çok önemli bir aşamasında, çekingen davranışlarıyla kolonizicileri büyük ölçüde düş kırıklığına uğrattı.

Ülkesinde aydın bir reformcu olarak tanınan d'Estaing, 1787'de İleri Gelenler Meclisi'ne seçildi. Devrimin başladığı 1789'da Versailles'da Ulusal Muhafız Birliği komutanıydı; Terör Dönemi'nde Paris'te giyotinde idam edildi.

estampie, Provans dilinde ESTAMPIDA, 12-14. yüzyılların saray dansı. Truver şüirlerinde sözü edilen dansın şifler tarafından kayar adımlarla ve *vielle* (ortaçağda kullanılan viyola da gamba) eşliğinde yapıldığı sanılmaktadır. *Saltarello* (sıramalı dans) ile biten *estampie*, müziksel biçim olarak orta-

çağa özgü Latince bir ilahi türü olan *sequence*'tan türemiştir. *Sequence*'ta olduğu gibi, yinelenen melodi cümleleri (aa, bb, cc, ...) bir dizi oluşturur; yinelenen melodilerin son parçaları çoğu kez çeşitleme biçimindedir.

Estampie'ler yazılı çalgı müziğinin günümüze ulaşmış en eski örneklerindendir. Raimbaut de Vaqueyras'ın (ö. 1207) "Kallenda Maya" adlı ünlü trubadur şarkısının müziği eski bir *estampie*'den alınmıştır. 13. yüzyıl kayıtlarında rastlanan *stantipes*'in ise aynı mı, yoksa yalnızca benzer bir dans mı olduğu araştırmacılar arasında tartışma konusudur.

estancia, Uruguay ile Arjantin'in Río de la Plata bölgesinde, büyük ölçüde sığır yetiştirilen ve yer yer yemlik tahıl üretilen geniş çiftliklere verilen ad.

Estanciero'lar (*estancia* sahipleri) 18. yüzyıl sonlarından başlayarak Arjantin Pampalarında arazi edinmeye başladılar. 19. yüzyıl sonlarında bunların hemen tümü çitlenerek *estancia*'lara dönüştürüldü. 1900'de yaklaşık 300 aile, her biri yüz binlerce hektarlık *estancia*'larıyla Arjantin Pampalarının büyük bölümünün mülkiyetini ele geçirdi. Benzeri bir durum Uruguay'da da gerçekleşti. Brezilya'daki *fazenderio*'lar (bak. fazenda) ile Meksika'daki *hacendado*'lar (bak. hacienda) gibi *estanciero*'ların da topraklarındaki kiracı çiftçiler ve hizmetkârlar üzerinde geniş yasama ve yargı yetkileri vardı. *Estanciero*'lar ya da kendileri lüks içinde Güney Amerika ve Avrupa kentlerinde yaşarken yerlerine bıraktıkları kâhyalar, ortaçağ Avrupa'sındaki feodal soyluların yetkilerini andıran bu yetkileri genellikle kötüye kullandılar.

Estanciero'ların Arjantin'deki büyük siyasal gücü, iktidarını orta sınıfın alt katmanları ile işçi sınıfına dayandıran Juan Perón'un yönetimi sırasında (1946-55) bir ölçüde azaldı.

Estannié, Edouard (d. 4 Şubat 1862, Dijon - ö. 1 Nisan 1942, Paris, Fransa), karakter romanlarıyla tanınmış Fransız yazar. Asıl mesleği mühendislik ve çalışma yaşamını telgraf işleri başmüfettişi olarak tamamladı. 1923'te Académie Française'e seçildi.

Estannié'nin 12 romanının tümünde yinelenen tema, bunlardan birine başlık olmuştur: *La Vie secrète* (1908; Gizli Yaşam). Estannié'ye göre her insanın dışarıdan görünen yaşamı bir maskedir. Ama beklenmedik bir anda bu maskenin parçalanmasıyla, arkasında gizlenen anlaşılmaz, farklı ve genellikle çok daha önemli bir yaşam, geçici bir süre insana egemen olabilir. Romanların hepsi derin ve ayrıntılı psikolojik çözümlemeler içerir. *L'Empreinte* (1895; Damga), *Les Choses voient* (1912; Eşyalar Görür), *L'Ascension de Monsieur Baslevre* (1920; Bay Baslevre'in Yükselişi) ve *L'Appel de la route* (1922; Yolun Çağırışı) Estannié'nin önemli romanlarındandır.

Este, İtalya'nın kuzeyindeki Veneto yönetim bölgesine bağlı Padova ilinin piskoposluk merkezi olan kent. Padova kentinin güneybatısındaki Euganei Tepelerinin güney eteklerinde yer alır. İlkçağda Ateste(*) adını taşıdı. Uzun süre Venetlerin(*) en önemli merkezi olduktan sonra 10. y. 200'de Romalılarca ele geçirildi. Önceleri Adige Irmağı kıyısında yer alan kent 6. yüzyılda ırmağın yatağı 14 km güneye kayınca terk edildi. Bundan sonra eski önemini hiçbir zaman kazanamadı. Ortaçağda, burada kurulan (961) Este hanedanının merkezi (1056-1288) oldu. 1288'den 1405'e değin birkaç kez el değiştirdi, 1405'te Venedik'e geçti. Önemli yapıları arasında eski kalenin

kalıntıları (II. Nicolò döneminde inşa edilmiştir), katedral (1690-1720) ve Ateste Ulusal Müzesi sayılabilir. Günümüzde öncelikle bir tarım merkezi olan kentte bazı sanayi kolları da bulunur. Nüfus (1981 geç.) belediye, 18.052.

Este HANEDANI, ortaçağ ve Rönesans dönemi İtalya tarihinde büyük rol oynayan Lombard kökenli prens ailesi. 13. yüzyılda Guelfo ve Ghibellino(*) partileri arasındaki savaşlarda Guelfolara önderleri olarak öne çıkan Esteler, değişik zamanlarda Ferrara, Modena, Reggio ile başka *fief*'lerle toprakları elde etti. Ailenin çeşitli üyeleri, Ferrara'da 13. yüzyıldan 16. yüzyıla, Modena ve Reggio'da ise, ortaçağ sonlarından 18. yüzyılın sonuna değin hüküm sürdü.

Este hanedanının kökeni, Malaspina ve Pallavicini aileleri ile Massa ve Parodi markilerinin de bağlı olduğu 10. yüzyılın güçlü hanedanı Obertenghi'lere dayanır. Lunigiana, Cenova ve Milano'nun yönetimini elinde tutan varlıklı Obertenghi hanedanının üyeleri çeşitli iniş ve çıkışlardan sonra Venedik topraklarına yerleşerek Este, Monselice, Rovigo ve Friuli'de malikaneler ele geçirdiler. Adını Padova'nın 27 km güneybatısındaki Este kasabası ve şatosundan alan Este hanedanının asıl kurocusu, Marki II. Alberto Azzo idi (ö. 1097). Onun oğlu Bavyera dükü IV. Welf, Hannover elektörleri ile Bavyera, Braunschweig ve Lüneburg düklerinin atası sayılan Welf (Guelfo) hanedanının "yeni kolunu" kurdu. Bir başka oğlu Ugo, Fransa'da tutunmaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Azzo'nun yerini alan üçüncü oğlu I. Folco (ö. y. 1136) ile onun ardılı I. Obizzo (ö. 1193) büyük soylu ailelere verilen makam ve unvanların ötesinde herhangi bir başarı elde edemedi. Ama Obizzo'nun kendinden önce ölen oğlu V. Azzo'nun, Ferrara'nın iki büyük ve rakip ailesinden birinin varisi ile evlenmesiyle Esteler, Ferrara'da siyasal güç kazanmaya başladı. Obizzo'nun yerine geçen ve kent yönetiminde belirli ölçüde söz sahibi olan torunu VI. Azzo'nun zamansız ölümü (1212), hanedanın bir süre zayıf düşmesine yol açtı. Ama VII. Azzo, Papa IX. Gregorius'un oluşturduğu Guelfo birliği ile ittifak yaparak hanedanın kent yönetimini yeniden ele geçirmesini sağladı (1240). Böylece Ferrara'daki Este egemenliği başladı.

Azzo'nun ardılı II. Obizzo (hd 1264-93). Guelfo baskısıyla 1264'te Ferrara halkı tarafından sürekli yönetici ilan edildi. Başlangıçta buna karşı çıkmayan, Ferrara topraklarının yasal yöneticisi papa, bir süre sonra Este yönetimiyle çekişmeye başladı. Ama giderek güçlenen II. Obizzo, kendisini 1288'de Modena, 1289'da da Reggio yöneticisi seçti. Este hanedanı 14. yüzyılda papayla süregiden çekişmeler ve zaman zaman tehlikeli bir biçim alan iç karışıklıklar yüzünden güç dönemler geçirdi. Bununla birlikte konumunu güçlendirmeyi başardı. Topal lakabıyla bilinen II. Nicolò döneminde (1361-88), ünlü Este Şatosu inşa edildi. Mimar Bartolino da Novara'ya yaptıran şato, kentin gücünün simgesi durumuna geldi. Ferrara Üniversitesi'nin kurulması II. Nicolò'nun kardeşi ve ardılı V. Alberto'ya (hd 1388-93) kalıcı bir başarı kazandı. Üniversite, 1391'de bir ödün olarak Papa IX. Bonifatius'un yönetimine bırakıldı.

Alberto'nun oğlu III. Nicolò döneminde (1393-1441) Este hanedanı İtalya düzeyinde etkisini duyurmaya başladı. Padovalılara Ferrara'da hegemonya kurma girişimlerini başarısızlığa uğratan Nicolò, daha sonra İtalyan devletleri arasındaki siyasal ve askeri çatışmalarda arabuluculuk rolünü üstlendi ve kendine bağlı toprakları genişletti.

Milano devletlerinin başına bir aile üyesini geçirmeyi başarmak üzere olduğu bir sırada büyük olasılıkla zehirlenerek öldü (26 Aralık 1441).

III. Niccolò, Este Devleti'ne İtalyan siyasetinde önemli bir ağırlık kazandı. Ardılı olarak seçtiği, evlilik dışı oğlu Leonello (hd 1441-50) Ferrara'yı Pisanello, Jacopo Bellini, Rogier van der Weyden, Mantegna gibi ressamların, Leon Battista Alberti gibi mimarların ve Guarino Veronese'nin çevresinde toplanmış bilim adamlarının yaşadığı canlı bir kültür ve hümanizm merkezi durumuna getirdi. Leonello'nun kardeşi ve ardılı Borso (hd 1450-71), bazı askeri başarıları karşın, hanedanının siyasal, estetik ve kültürel alanlardaki saygınlığını artırarak Kutsal Roma-Germen imparatoru III. Friedrich'ten Modena ve Reggio dükü (1452), Papa II. Paulus'tan da Ferrara dükü (1471) unvanlarını aldı.

Leonello ile Borso'nun üvey kardeşleri I. Ercole'nin uzun süren yönetimi (1471-1505), Este hanedanı ile Ferrara tarihinin en önemli dönemlerinden biri oldu. Ercole, Napoli kralının kızı Leonora ile evlenerek önemli bir siyasal destek sağlamayı başardı. Yeğeni Niccolò'nun tahtı ele geçirme girişimini bastırdıktan sonra Venedik ile Papa IV. Sixtus'un kurduğu ittifakla uğraşmak zorunda kaldı (1482-84). Sonunda Bagnolo Barış'ıyla Ferrara'nın yakın bir tehlikeden kurtulmasını sağladı. Kardeşleri ile çocuklarını İtalya'nın önde gelen ailelerinden kişilerle evlendirerek siyasal konumunu pekiştirme yoluna gitti. Bu arada ailenin sanat koruyuculuğu geleneğini sürdürmeyi de başardı. Şairleri, tiyatro ve müzik sanatçılarına destekledi; Ferrara'yı Avrupa'nın en büyük ve en güzel kentlerinden birine dönüştürdü.

Ercole'nin oğlu I. Alfonso (hd 1505-34), kardeşlerinin bir komplosunu boşa çıkardıktan sonra, bütün dikkatini 1509'da Venedik'te girişilen mücadeleye yöneltti. Polesella Deniz Savaşı'ndan zaferle çıktı ve I. Ercole'nin kaybettiği Rovigo'daki Polesine'yi yeniden ele geçirdi. Fransa'nın İtalya'daki çıkarlarını savunduğundan, topraklarını genişletmeye çalışan Papa II. Julius ile çatışmaya girdi. Bunun üzerine Modena (1510) ile Reggio (1512) elinden alınarak aforoz edildi. Esteleri yok etmeye çalışan Medici papalarından X. Leo'nun erken ölümü ve VII. Clemens'in siyasal zayıflığı girişimlerinin boşa çıkmasına yol açtı. Alfonso 1523'te Reggio'yu, 1527'de de Modena'yı geri almayı başardı. Ölümünden (1534) sonra soyunu meşru çocuklarının yanı sıra sevgilisi Laura Eustochia Dianti'den olan çocukları (daha sonraki Modena ve Reggio düklerinin bağlı olduğu kol) sürdürdü.

Alfonso'nun oğlu ve ardılı II. Ercole döneminde (1534-59), kişisel olaylar askeri sorunların önüne geçti. Ercole, Fransa kralı XII. Louis'nin kızı Renée ile evlendi. Renée, Ferrara'da Lutherçiliği kabul ederek zamanının ünlü beretükleriyle liberal düşüncülerini sarayında topladı. Papanın Ferrara'daki temsilcisi sayılan Ercole, geçici tutuklamaya kadar varan önlemlere karşın karısının çalışmalarını engelleyemedi. Yerine geçen ilk çocuğu II. Alfonso (1559-97), kendisini Polonya kralı seçtirmeye ve Osmanlılara karşı bir haçlı seferi düzenlemeye yönelik girişimlerinde başarısızlığa uğradı. Üç kez evlenmesine karşın Alfonso'nun hiç çocuğu olmadı. Bu arada Papa V. Pius 1567'de kiliseye bağlı topraklarda düklerin evlilik dışı çocuklarının başa geçmesini açıkça yasakladı. Uğradığı düş kırıklıklarının etkisiyle devletin çöküşüne seyirci kalan Alfonso, ölmeden önce düklüğü yeğeni Cesare'ye (1562-1628) miras bıraktı. Papa

VI. Clemens, Cesare'nin dükliğini tanımayı reddetti; 1598'de Ferrara'da doğrudan papa yönetimi kuruldu. Böylece Este soyunun ana kolu sona erdi.

Cesare, Modena ile Reggio'yu elinde tuttuysa da, Este hanedanının İtalyan siyasetindeki ağırlığını sürdüremedi. 17. yüzyılda birbirini izleyen Modena düklerinin en önemlisi Otuz Yıl Savaşları (1618-48) döneminde tahta çıkan I. Francesco, (hd 1629-58) oldu. Modena halkının 1630'daki veba salgınına atlatmasında önemli rol oynayan Francesco, savaşlar sırasında önce İspanya ile, sonra da Ferrara üzerindeki hak iddialarına destek olacağını düşündüğü Fransa ile ittifak yaptı. Ardından İspanya ile uzlaşma girişiminde bulunduysa da savaş alanında sıtmaya yakalanarak öldü. Aşırı tutkulu ve ikiyüzlü kişiliğiyle siyasal açıdan kötü bir izlenim bırakmasına karşın, sanatçılara ve edebiyatçılara sağladığı destekle bu alanda iyi bir ün yaptı.

Francesco'nun ardıllarından I. Rinaldo (1694-1737), Braunschweig-Lüneburglu Charlotte Felicitas ile evlenerek Este hanedanının uzun süredir ayrılmış bulunan kollarını yeniden birleştirdi. Yönetimi sırasında bir genişleme politikası izledi. Rinaldo'nun çapkınlığıyla tanınan oğlu III. Francesco (1737-80), Avusturya imparatoru Maria Theresia'dan Lombardiya valiliğini elde etti. Ardılı III. Ercole (hd 1780-96), 1796'da Fransız devrim ordusunun işgali üzerine Modena'yı terk etti.

Napoléon Savaşları'ndan (1792-1815) sonra, III. Ercole'nin hayatta kalan tek kızı Maria Beatrice ile Maria Theresia'nın oğlu Asburgo-Lorena arşidükü Ferdinand'in çocukları olan IV. Francesco (hd 1814-46) Modena'ya dönerek Avusturya-Este soyunu başlattı. Ama, oğlu V. Francesco döneminde (1846-59) Modena'nın Sardinya-Piemonte'ye, ardından İtalya'ya katılmak üzere ayaklanmasıyla bu soy da sona erdi.

Çocuksuz olan V. Francesco'nun kendine vâris gösterdiği Avusturya veliahtı Franz Ferdinand, 1914'te Sarajevo'da (Saraybosna) öldürüldü. Bugün, Asbergli Karl ile Borbona-Parmalı Zita'nın ikinci çocukları olan Arşidük Robert, Este soyadının ve hanedan armasının yasal sahibi sayılmaktadır. Robert, 1953'te Savoia-Aosta'lı Prenses Margherita ile evlenmiştir.

Esteban Echeverría, Arjantin'in Buenos Aires eyaletinde, Buenos Aires metropoliten alanının güney sınırında yönetim birimi (*partido*). 1913'te Lomas de Zamora ve San Vicente yönetim birimlerinin bazı bölümleri üzerinde kuruldu. Yüzölçümü 377 km²'dir. Tanımsal bir bölge olan Esteban Echeverría, yakın geçmişte, düşük gelirli bir oturma bir banliyö durumunu almıştır. Çevresinde mandracılık ve meyvecilik yapılır. Buenos Aires'in en önemli uluslararası havalimanı Ezeiza buradadır. Yönetim merkezi (*cabecera*) Monte Grande'dir. Nüfus (1980) 188.923.

Esteli, Nikaragua'nın kuzeybatı kesiminde kent. Orta platonun üzerinde, Esteli Irmağının kıyısında yer alır. Deniz düzeyinden yüksekliği 815 m'dir. Tarihöncesi oyma taş figürlerin yakınında bir İspanyol yerleşmesi olarak kuruldu. 1978-79 yıllarında Sandinista gerillaları ve hükümet kuvvetleri arasında yoğun çarpışmalara sahne oldu; bu sırada kent merkezi yakınına döndü. Esteli bugün biçicilik, sepicilik ve şapka üretimi de yapılan bir tarım ve ticaret merkezidir. Başkent Managua'nın kuzeyinde yer alan Esteli, Pan-Amerikan Karayolu üzerindedir. Nüfus (1985 tah.) 30.635.

ester, suyla tepkimeye girdiğinde alkol ve organik ya da inorganik asitler veren orga-

nik bileşiklerin ortak adı. Bu bileşiklerin en tanınmış grubu, karboksilik asitlerden türetilen karboksilik esterlerdir.

Formülü RCOOR (R ve R' herhangi bir organik grup) olan karboksilik esterler, genellikle, karboksilik asitler ile alkollerin hidroklorik ya da sülfürik asit eşliğinde tepkimesiyle elde edilir. Esterleşme denen bu tepkime sırasında, karboksilik asidin hidroksil grubu (OH) yermi alkoldeki alkoksil (R'O) grubuna bırakır. Bu tepkimenin tersi hidrolizdir. Esterler, asit halojenürlerin ya da asit anhidritlerin alkollerle ya da karboksilik asit tuzlarının alkol halojenürlerle tepkimesiyle de elde edilebilir. Ayrıca bir ester, katalizör eşliğinde bir alkolle, bir karboksilik asitle ya da üçüncü bir esterle tepkimeye sokularak başka bir estere dönüştürülebilir.

Esterlerin alkaliler eşliğinde hidrolizlenmesine dayanan sabunlaşma tepkimesi, katı ve sıvı yağlardan sabun yapımında, ayrıca esterlerin nicel çözülmesinde kullanılır.

Karboksilik esterlerin molekül ağırlığı düşük olan örnekleri, hoş kokulu, renksiz, suda az çözünen, uçucu sıvılardır. Çiçek ve meyvelerin kokusunu ve tadını bu esterler verir; örneğin muzda izopentil asetat, ananasta etil bütirat vardır. Meyve ya da çiçek kokusu veren bütün uçucu esterler parfüm ve kozmetik yapımında, ayrıca gıda sanayisinde bireşimsel katkı maddesi olarak kullanılır. Bazı uçucu esterler lak, boya ve verniklerin çözücüsüdür; bu amaçla kullanılan etil asetat ve bütıl asetat sanayi çapında üretilir. Bazı bitki ve hayvanların salgıladığı mumlar, uzun zincirli karboksilik asitler ile uzun zincirli alkollerden oluşmuş esterlerdir. Katı ve sıvı yağlar da uzun zincirli karboksilik asit ve glicerol esterleridir.

Daha az uçucu olan sıvı esterler reçine ve plastikler için yumuşatıcı olarak kullanılır. Sanayi açısından önem taşıyan birçok polimer de ester yapısındadır. Örneğin pleksi-glas ticari adıyla bilinen polimetil metakrilat cam yerine kullanılır; terilen ve dakron adıyla piyasaya sürülen polietilen tereftalat ise önemli bir dokuma elyafıdır.

Sülfürik, fosforik ve nitrik asit gibi inorganik asitlerle alkollerin tepkimesinden de esterler elde edilebilir. Nitrat esterleri (örn. nitrogliserin) patlayıcıdır. Nükleik asitleri de içeren fosfat esterleri biyolojik açıdan önemlidir; ayrıca sanayide çözücü, plastikleştirici, alevlenmeyi geciktirici, benzin ve yağ da katkı maddesi ve böcek ilacı olarak kullanılır.

Sülfürik ve sülfüroz asit esterleri boyarmadde ve ilaç yapımında kullanılır. Sülfürik asidin en tanınmış esteri olan dimetil sülfat tehlikeli bir zehirdir.

Ester Kitabı, Tevrat'ın Ketuvim ya da Yazılar olarak bilinen üçüncü bölümünde yer alan kitap. Katolik Kitabı Mukaddes'te Yudit Kitabı ile Makabilerin Birinci Kitabı arasında, Protestan Kitabı Mukaddes'te Nehemya ile Eyub kitapları arasında yer alır. Katoliklerin Ester Kitabı'nda, Protestanlarla Yahudilerin apokrif saydığı bazı ekler vardır. Tevrat'ta Vaizler ve Yeremya'nın Mersiyeleri'nin ardından gelir ve Yahudilerin, Hama'nın tuzaklarından kurtuluşunu anmak üzere kutlanan Purim şenliğinde okunur. Belirli dinsel bayramlarda okunan ve Megillot olarak bilinen beş rulodan bındır.

Ester Kitabı'nda Yahudilerin Purim şenliklerini kutlamaya başlamaları anlatılır. Ama kullanılan düşsel öğeler, kitapta anlatılanlara olgudan çok tarihsel efsane niteliği verir. Pers kralı Asuerus'un (I. Kserkses) Yahudi karşı güzel Ester, kocasını, ülkede-

ki tüm Yahudilerin öldürülmesini emreden buyruğu iptal etmeye ikna eder. Kurayla (pur) saptanan bir günde öldürülecek olan Yahudiler, kralın gözde veziri Haman'ın öncülüğündeki düşmanlarını öldürürler. Purim şenliğinin kökeninin bu olaylara bağlanmasını efsanevi bir niteliği vardır, ama öykünün hangi tarihsel olaydan kaynaklandığı konusunda bir görüş birliğine de varılamamıştır. Kitap, İÖ 2. yüzyılın ilk yarısına aittir. Oysa şenliklerin kökeni Pers İmparatorluğu'nun son dönemlerine uzanır.

Tanrı adının hiç anılmadığı Ester Kitabı'nın dinselikten uzak bir nitelik ve güçlü bir milliyetçilik duygusu taşıması, Yahudiler ve Hristiyanlar arasında Kitabı Mukaddes'te bu kitaba yer verilmesi konusunda tartışmalara neden olmuştur.

Esterâbad bak. Gürgân

Estergon bak. Esztergom

Esterházy, (Marie-Charles-) Ferdinand Walsin (d. 1847, Avusturya - ö. 21 Mayıs 1923, Harpenden, Hertfordshire, İngiltere), Dreyfus Olayı'nda önemli rol oynayan Fransız subay.

Kendisini kont olarak tanıtan Esterházy, Avusturya-Prusya Savaşı'nda (1866) Avusturya ordusunda görev yaptı. 1892'de Fransız ordusuna geçmeden önce Fransız Lejyonu'nda bulundu.

Alfred Dreyfus 1894'te Almanya'ya askeri bilgi sızdırmak suçundan mahkûm edilince, Esterházy Fransız ordusunun "istatistik bölümü" (ordunun karşı-istihbarat biriminin paravan olarak kullandığı ad) başkanı Yarbay Georges Picquart'ın kuşkularını üzerine çekti. Çünkü Picquart, Dreyfus'e yüklenen ve devlete ihanet niteliği taşıyan belgeler üzerindeki el yazısının Esterházy'nin olduğunu ortaya koyan kanıtlar bulmuştu. Esterházy, çıkarıldığı divani harpte aklandı. Ama Dreyfus hakkındaki kararın değiştirilmesini savunan hareket, Fransız aydınları arasında gitgide artan bir destek bulunca, Esterházy panik içinde önce Belçika'ya, ardından Londra'ya kaçtı. Esterházy'nin Alman casusu olduğu, kendi anlatımlarından birinde de yer alır. İngiltere'de "Comte de Voilemont" takma adıyla yazar ve çevirmen olarak çalışan Esterházy'nin gezgin satıcılık da yaptığı sanılır.

Esterházy AİLESİ, ESZTERHÁZY olarak da yazılır, çok sayıda diplomat, subay ve sanat koruyucusu yetiştirmiş soylu Macar ailesi.

Ailenin ilk önemli üyesi Pozsony ilinin (bugün Bratislava, Çekoslovakya) kral naiibi yardımcısı Ferenc Zerkházy'di (1563-94). Zerkházy, Galántha (1421'de elde edilen aile arazisi) baronu olduktan sonra Esterházy adını aldı. Aile daha sonra Zerkházy'nin oğulları aracılığıyla üç kola ayrıldı: Fraknó, Csesznek ve Zólyom.

Bu kolların en ünlüsü olan Fraknó, Zerkházy'nin oğullarından Miklós (1582-1645) tarafından kuruldu. Protestanlığı savunan Gábor Bethlen ve I. György Rákóczi'ye karşı çıkan Miklós, Macaristan'ın Osmanlı egemenliğinden kurtarılması için, Habsburg hanedanının güçlendirilmesi gerektiğini savundu. Kutsal Roma-Germen imparatorları Matthias ve II. Ferdinand tarafından onurlandırıldı ve Sopron Meclisi'nde (Diet) (1625) imparatorluğa bağlı Macaristan valiliğine atandı.

Miklós'un üçüncü oğlu olan Pál (1635-1713), Osmanlılara karşı savaşlarda gösterdiği yararlılıklardan dolayı 1667'de Güney Macaristan orduları başkomutanlığına atandı. İmparatorluk valisi olmasından iki yıl

sonra Viyana Kuşatması'na (1683) katıldı. Habsburglara olan bağlılığı karşılığında, 1687'de imparatorluk prensi yapıldı. Bilim ve sanata düşkünlüğüyle tanınan Pál, çeşitli dinsel kitaplar da yazdı. Pál'in torunu Prens Pál Antal (1711-62) mareşalliğe kadar yükseldi.

Seçkin bir asker ve sanat koruyucusu olarak ün yapan Prens Miklós József (ö. 1790) Rönesans üslubunda yeniden inşa ettirdiği aile şatosu Esterháza'ya Macaristan'ın Versailles'yi olarak anılmasını sağlayacak bir görkem kazandırdı. Joseph Haydn'ı 30 yıl boyunca orkestrasının şefi olarak yanında tuttu.

Miklós József'in torunu Prens Miklós (1765-1833) Viyana'daki büyük resim ve oymabaskı koleksiyonunun yanı sıra, Napoléon Savaşları sırasında Fransızlara karşı yürüttüğü harekâtlarla da tanınır. Avusturya'da Fransızlarla savaşmak üzere kendi kaynaklarıyla bir alay kurdu. 1809'da Napoléon'un önerdiği Macaristan kralı unvanını geri çevirerek Habsburgların çıkarlarını savunmayı sürdürdü. Oğlu Prens Pál Antal (1786-1866) Napoléon Savaşları sırasında Avusturya'nın Londra büyükelçiliğinde, 1807'de de Metternich'in başında bulunduğu Paris büyükelçiliğinde sekreterlik yaptı. Barış antlaşmasından sonra (1815) Londra büyükelçisi olarak İngiltere'ye gönderildi. Fransa kralı X. Charles'ın taç giyme töreninde ve Londra Konferansı'nda (1830-38) Avusturya'yı temsil etti. 1848'de kurulan ilk sorumlu kabinde dışişleri bakanlığına getirildi; ama halkla sarayı uzlaştıracak bir yol bulamayınca istifa etti.

Fraknó Esterházy'lerinin soyundan gelen kontların kökeni, ilk prens Pál'in küçük kardeşi Ferenc Esterházy'ye (1641-83) dayanır. Ferenc'in büyük oğlu Kont Antal (1676-1722), Habsburglara karşı bir ulusal ayaklanma başlatan Macar soylusu II. Ferenc Rákóczi'yle hem çatıştı, hem de işbirliği yaptığı dönemlerde askeri yeteneğiyle sıvırdı. 1710'da Polonya'ya, ardından Fransa ve Osmanlı Devleti'ne giden Rákóczi'ye eşlik etti ve sürgünde öldü.

Kont Antal'ın oğlu József Bálint Fransa'nın hizmetine girdi. Onun oğlu Kont Miklós Bálint (1740-1806), Marie Antoinette'in gözdelelerinden biri oldu ve Anjou kontuyla (sonradan Fransız kralı X. Charles) yakın ilişkiler kurdu. Fransız Devrimi sırasında çok sayıda kaçak kralcıya yardımcı oldu.

estetik, güzelin ve güzel sanatların doğasını inceleyen felsefe dalı. Yunanca *aisthetike* (duyum) sözcüğünden gelen terimi bugünkü anlamıyla ilk kez kullanan ve estetiğin ayrı bir felsefe dalı olarak yerleşmesini sağlayan Alexander Baumgarten'dir. Baumgarten *Meditationes Philosophicae de Nonnivilis ad Poema Perinennibus* (1735; Kalıcı Birkaç Şiir Üzerine Felsefi Düşünceler) adlı yapıtında, anlam içeriklerinin duyuşsal bir biçim içinde iletildiği somut bilgi alanını belirtmek için estetik sözcüğüne başvurmuş ve güzelliğe ilişkin yargılarda duyuların belirleyici rol oynadığını söylemiştir. 19. yüzyılda, G. W. F. Hegel'in etkisiyle, estetik daha çok sanatsal güzelliği ve sanatın anlamını araştıran bir disiplin haline gelmiştir.

GELİŞİMİ. Estetik, Platon ve Aristoteles'in önem verdiği bir konuydu; her ikisi de müzik, şiir, mimarlık ve tiyatroyu toplumun temel kurumları olarak gördüler. Platon şairlerin ve ressamların ideal devlete girmelerini yasaklarken, taklit etmenin (*mimesis*) hem ahlak kurallarını, hem de dünya ile ilgili ussal bilgiyi zedelediğini ileri sürdü. Aristoteles'e göreysen taklit ahlaki eğitimin temeli, arındırmanın (*katharsis*) kaynağı ve müzik, dans ve şiir aracılığıyla kişilik biçim-

lenmesinin gerekli aracıydı. Platon'un daha mistik içerikli diyaloglarında Pythagoras'ın kosmos kuramının izlerini taşıyan ve Yeni-Platoncuları etkileyen farklı bir estetik yaklaşım görülür. Aristotelesçi taklit kuramı ise ancak 17. yüzyıldan sonra etkili olmuştur.

13. yüzyılda Aquino'lu Tommaso *Summa theologiae*'nin (1265-73; İlahiyat Toplu Yapıtı) bazı bölümlerini güzelliğin incelemesine ayırdı. Tommaso'ya göre güzel, Aristoteles'te olduğu gibi seyri (temaşa) hoş giden şeydi ve üç önkoşulu vardı: Kusursuzluk, oranlılık ve açıklık. Tommaso'nun görüşleri Skolastik düşüncenin estetiğe yaklaşımına örnekti. Ama Yeni-Platoncu kuramla ortaçağ düşünürleri arasında daha çok yandaş buldu. Güzeli matematikle yasalarla uyumlu kutsal bir düzen olarak gören Yeni-Platoncu kuram Aziz Augustinus ve Boethius'un yazılarında geliştirildi; Dante'nin de *Il convivio* (1304-07; Ziyafet) adlı yapıtına yansdı. Sayıları ve uyumu vurgulayan bu kuramlar Erken Rönesans'ta da belirleyici oldu.

16. yüzyılın sonlarında güzellik ve biçimsizlik üzerine denemeler yazan Bacon, yalnızca insan figürü üzerinde durdu. René Descartes'ın müzik yazıları da çağdaş anlamda estetik ile ilişkili değildi. Çağdaş estetiğin temel kaygıları ancak 17. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıktı. İngiltere'de Shaftesbury 3. kontu ile onun yetiştirdiği Francis Hutcheson ve Joseph Addison estetik konusundaki en etkili kişilerdi. Hutcheson ilk kez estetik yargı sorununu bilgi felsefesinin temel soruları arasında ele alarak bir nesnenin güzel olduğunun nasıl bilinebileceğini sordu. Hutcheson'un bu soruya verdiği yanıt ise deneyci bir hava taşıyordu; ona göre, estetik yargılar algı ile ilişkiliydi ve zihinsel ya da düşünsel herhangi bir öge içermezdi. Hutcheson'un çağdaş olan Baumgarten bu tür bir savı reddederek çağdaş estetiğin öncülüğünü yaptı.

KURAMSAL ÖGELER VE SORUNLAR. 18. yüzyılda Kant'ın, ardından da Hegel ve Croce'nin katkılarıyla gelişen estetik kuramı, 20. yüzyılın başlarında Marksizmde de ifadesini buldu. Marksizmin tarih ve toplum anlayışını burjuva ideolojisinin eleştirisiyle birleştirmeye, çözümlemeye ve değerlendirmeye ilkelerini saptayarak devrimin teorisini pratiği içinde sanatın yerini göstermeye yönelik kuramlar öne sürüldü. İngiltere'de William Morris ve Rusya'da Georgi V. Plehanov Marksist toplum eleştirisini sanatsal emek kavramıyla birlikte yürütmeyi denediler. Daha sonraki dönemlerde Walter Benjamin ve György Lukács, Marksist sanat kuramının temel kavramlarını oluşturdular. Marksist hümanist anlayışın bu iki öncüsü çalışma koşullarının çözümlemesini ve kapitalizmin insan bilincinde yol açtığı yabancılaşmanın eleştirisini Marksist kuramın estetiğe katkısı olarak gördü. Estetik, insanın dünyaya gösterdiği, "güzel" ve "çirkin" sözcükleriyle dile gelen tepkileriyle ilgilidir. Ama "güzel" ve "çirkin" terimlerinin kapsamları belirsiz, anlamları da öznel ve görelidir. Üstelik, etkileyici bir doğa görünümüyle ilgili gözlemlerde ya da sanat eleştirilerinde kullanılan nitelemeler yalnızca güzel ve çirkinle sınırlı değildir; anlamlı, dengeli, uyumlu, ürpertici, yüce gibi bir dizi başka kavram da değerlendirmeye girer. Estetik kuramı, bir yandan güzelin yalnızca öznel olmayan, nesnel bir içerik taşıyan bir tanımını yapmaya, bir yandan da bu değişik terimler arasındaki bağlantıları belirlemeye çalışır. Temel sorunları ise estetiğin öznesine, estetiğin nesnesine ve estetik yaşantıya ilişkindir.

Estetik alımlayıcı (özne). Estetik alımlayıcı sanat yapıtından ya da bir doğa görünümün-

den haz duyan, estetik tat alan varlıktır. Estetik tat almak, sanat yapıtı üretmek ve değerlendirmek, güzel ve çirkin gibi yargılarda bulunmak ancak belirli varlıklara özgü bir yetidir. Çağdaş estetiğin ilk sistemli yapıtı olan Immanuel Kant'ın *Kritik der Urteilskraft'* (1790; Yargı Gücünün Eleştirisi) estetik alımlayıcının ve estetik tat alma yetisinin incelenmesine ayrılmıştır.

Kant'a göre, estetik yaşantının temel ögesi beğeni yargılarıdır ve yargı yetisi ancak ussal, düşünen varlıklarda bulunabilir. Üstelik, estetik yargı için kullanılmamış bir ussallık da eksiktir. Varlıkları bir araç olarak görmek yerine başlıbaşına değerli kabul etmek Kant'a göre, usun önemli yetilerinden biridir. Bu yeti yalnızca insanlar arasındaki pratik ilişkilerde yani ahlak alanında değil, insanın doğaya karşı tutumunda da kendini gösterir. İnsanlar hiçbir pratik amaç gözetmeden, yalnızca hayranlık duygusuyla doğayı seyrederek; pratik çıkarlarla birlikte ahlaki yargıları ve kuramsal çözümlemeyi de dışarda bırakan bu uzaktan seyretme ilişkisi, Kant'a göre, estetik yaşantının özünü oluşturur. Estetik yargı ahlaki yargıdan da kuramsal ya da bilimsel düşünceden de farklıdır, ama usun kuramsal, pratik (ahlaki), estetik biçimleri arasında bir yakınlık da vardır; bu da nesneleri birer araç olarak değil, amaç olarak görmektir. Estetik yaşantı, pratik ahlaki yargı ile kuramsal us arasında bir bağlantı kurar ve yalnızca ussal varlıklara özgüdür. Estetik yeti olmadan da insanın öteki yetileri güdük kalır.

Estetik nesne. Bazı kuramcılar estetik yaşantının öznesi yerine nesnesinin incelenmesine öncelik tanır. Burada nesne terimine iki farklı anlam verilebilir: Maddi nesne ve ereksel nesne. Ereksel nesne, nesneye insanın yüklediği anlamdır; zihnin içindedir. Oysa maddi nesne öznenin zihninden bağımsızdır. Bu ayrım estetik kuramında tartışma yaratmıştır. Estetik nesne, ereksel anlamıyla tanımlanırsa, estetik kuramının asıl konusu da estetik yaşantı olur. Oysa Kant felsefesinin özelliğine karşı çıkanların amacı, estetiği duygular ve özel yaşantılar alanından çıkararak, estetik nesnenin kendi özellikleri üzerinde temellendirmektir. Bununla birlikte, Kant'tan sonra Batı felsefesinin genel yönelişi, Hegel'in nesnelci müdahalesine karşın, öznelleşme doğrultusunda olmuştur. Bu, estetik ve sanat felsefesinde de etkisini gösterir. Fenomenoloji ve dil felsefesi gibi akımlar, araştırma alanını tümüyle insan zihninin içine, öznellik planına kaydırmışlardır. Roman Ingarden'in *Das literarische Kunstwerk* (1931; Edebi Sanat Yapıtı) ve Mikel Dufrenne'in *La Phénoménologie de l'expérience esthétique* (1953; Estetik Yaşantının Fenomenolojisi) adlı yapıtları bu yaklaşımın sistemli örnekleridir.

Konu yakından incelendiğinde, bu iki yaklaşımdan birinin koşulsuz olarak benimsemesi durumunda aşılamayacak gerçek bir çelişkinin ortaya çıktığı görülür. Özel yaklaşım estetik nesnenin tanımlanmasına, ayrıştırılmasına elverişli değildir. Oysa kapsamlı bir estetik kurama, her şeyden önce kendi nesnesini tanımlamalı, doğa ile sanat yapıtı arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymalı, bunun da ötesinde farklı sanat türlerinin farklılıklarının hakkını verebilmelidir. Belirli bir noktadan bakıldığında hemen her şey güzel görünebilir. Ama güzelliği yaşayabilmek için, güzelliğin görüldüğü nesnenin ne olduğunu bilmek gerekir. Kant, *Kritik der Urteilskraft'*a, "Güzel olan, bir kavramın yardımı olmadan bize haz veren şeydir," derken öznelci estetiğin zayıf noktasını da ortaya koyar. Güzellik yargısı her zaman belirli bir kavramsal

boyut içerir; bir nesneyi güzel olarak tanımlayabilmek için hangi sınıfa girdiğini bilmek gerekir. Örneğin, bir atın vücut yapısında güzel bulunan özellikler, bir insanda çirkin kaçır. Romanda şiirsellik, genellikle bir zaaf olarak görülür. Bir mimarlık yapıtı, heykeldeki ifade gücünü kazanmaya çalıştığında aşırı süslü ve bayağı bulunabilir. Ancak nesnel bir estetik farklı türlerin biçim yasalarını ve tek tek örneklerin bu yasalara uyup uymadığını ortaya koyabilir. Bir yapıtın genel kurallar dışında kalan kendi özel biçim yasası da ancak nesnelci bir estetikle araştırılabilir.

Buna karşılık, estetik nesne bütünüyle maddi, insan zihninden bağımsız da değildir; ya sanat yapıtlarında olduğu gibi bütünüyle insan ürünüdür ya da doğada olduğu gibi insan tarafından anlaşılmamaktadır. Başka bir deyişle, estetik olgunun her zaman özel bir boyutu vardır. Öte yandan, tek tek sanat yapıtlarından ayrı, genel bir sanat kavramından da bütünüyle vazgeçilemez; sanat ürünü sanat dışı ürünlerden ancak böyle genel bir kavramın yardımıyla ayrılabilir. Genel bir sanat ya da genel bir güzellik kavramı ise gene başlangıç noktasına, insanın güzeli görme, beğenme ve estetik tat alma yetisine döner.

Estetik yaşantı. Kant'a göre, estetik yaşantının ayırt edici özelliği "çıkarsız" oluşudur. Çağdaş estetiğin çıkış noktası olan bu önerme, estetiği ahlaktan da bilimden de ayırır. Ahlaki davranışlarda bir "çıkır" ögesi vardır; evrensel sayılan bir davranış ölçüsü bütün insanlara benimsetilmek istenir. Bilim de nesnelerin iç yapılarını, işleyişlerini ve neden-sonuç ilişkilerini araştırır; nesneleri denetim altına almak, insanın hizmetine koşmak ister. Oysa estetik yaşantının öznesi, estetik nesneyle bir merakını gidermek için ilgilenmez; estetik nesneyi bir başka amaca hizmet eden bir araç olarak da görmez. Estetik yaşantıda insan, karşısındaki nesneyi hep belli bir uzaklıktan seyrederek estetik yaşantı kullanma, sahip olma, tüketme ve ahlaki açıdan yargılama gibi davranışları dışarda bırakır. Kant'ı izleyen Arthur Schopenhauer de *Die Welt als Wille und Vorstellung* (1819; *İrade Felsefesi: Alem, İrade ve Tasavvur Olarak*, 1943, 1962) adlı yapıtında, insanın iradesinden bağımsız olarak ilgilendiği, herhangi bir amacına hizmet edecek bir araç olarak görmediği her şeyin estetik yaşantıya konu olabileceğini söyler. Bir nesneye böyle yaklaşan insan o nesnenin yansıttığı *idea'yı* görebilir. Estetik yaşantının özü de insanın her türlü maddi ve pratik ilişkisinin ötesinde, *idea'*larla yüz yüze gelmesidir. Sanatı bir "oyun" olarak gören Friedrich Schiller de buna yakın bir düşüncüyü savunur. Oyunda, insanın yaratma ve beğenme yetilerinin yaşamın günlük baskısından kurtulduğunu ileri süren Schiller, *Briefe über die ästhetische Erziehung des Menschen*'de (1795; *İnsanın Estetik Terbiyesi Üzerine Mektuplar*, 1943, 1965), "iyi olanı, kusursuz olanı insan yalnızca ciddiye alır; oysa güzel olanla oynar," der.

Estetik yaşantı, birbirini tamamlayan iki önermeyle tanımlanabilir: 1) Estetik nesne duyusaldır; görülür, işitilir ya da duyusal biçimiyle zihinde canlandırılır; insana bu duyusal özellikleri nedeniyle haz verir. 2) Estetik nesne aynı zamanda düşünülen, seyrine dalınan bir nesnedir; yalnızca duylara hoş geldiği için değil, bir anlam içerdiği, bir değer taşıdığı için de insanı ilgilendirir.

Bu önermelerden ilki, estetik sözcüğünün kaynağına (duyum) işaret eder. İkinci önerme ise beğeni yargılarının temelini oluşturur. Seyretmeye değer bulunan nesnelerin değersiz bulunanlardan ussal olarak ayrı

edildiğini gösterir. Kant sonrası idealist estetik, bu iki önermeyi temel almış ve estetik yaşantının (ya da estetik yargının) duyusal ve zihinsel öğelerin birliğinden oluştuğunu savunmuştur. Hegel'in, sanatı, "*idea'nın* duyusal biçimi" olarak tanımlaması da bu sentez düşüncesine dayanır.

Bu yaklaşımın barındırdığı aykırılıklardan en önemlisine Kant "beğeni antinomusu" adını verir. Kant'a göre estetik yaşantı duyusal bir deneydir; ama bir yandan da, usun bir yetisi olarak, mantıklı bir seçim, bir beğeni yargısı biçiminde dile getirilmek zorundadır. Beğenin aynı anda hem estetik (duyusal), hem de bir yargı olması bir antinomidir. Kant'a göre, insanlar bir nesneden hem herhangi bir kavramın dolayımından geçmeden gerçekleşen, nesnenin iç yapısını, neden ve sonuçlarını hesaba katmayan bir tat alır, hem de bunu bir yargı biçiminde dile getirirler. Güzellik sanki nesnenin özelliğiymiş gibi konuşurlar ve aldıkları tadın herkes için geçerli olduğunu düşünürler.

Estetik yaşantıda duyusal ile zihinsel arasındaki bu gerilim yalnızca Kant'ın felsefesine özgü değildir. Değişik biçimlerde bütün estetik ve sanat kuramlarında ortaya çıkar. Hegel, *Vorlesungen über die Ästhetik* (1832; *Estetik*, 1982, 2 cilt) adlı yapıtında aynı çelişkinin bir başka yönüne işaret eder. Hegel'e göre sanatta insanı çeken, "görünüş" ya da duyusal "biçim"dir. Her sanat yapıtına özelliğini kazandıran, onu ötekilerden ayıran da budur. Sanat yapıtı insanın duyularına seslendiği için somuttur; mantık yürütme yoluyla değil, duyusal algı yoluyla kavranır. Ama sanat yapıtının kavranışında zihinsel bir boyut da vardır; insan aynı zamanda yapıtta kavramsal bir içerik arar. Eleştiri ve yorumun bir amacı bu içeriği ortaya çıkarmak, sanatın içeriğini sanatsal ve duyusal olmayan mantıklı bir dille anlatmaktır. Ama eleştiri bu amacına hiçbir zaman tam ulaşamaz, çünkü yapıtın içeriği duyusal biçimden ayrıldığı anda yapıtın özgünlüğü, bireyselliği yok olur. Eleştirinin sunduğu içerik, o sanat yapıtının içeriği olmaktan çıkar. Genel bir kavrama bağlanarak bireyselliğini yitiren içerik, estetik gerçekliğini de yitirir. Hegel'in kuramının öne mi, bu aşmaz en keskin biçimiyle ifade etmesinden kaynaklanır. İçerik ile biçim birbirinden hem ayırt edilmeli, hem de ayırt edilmemelidir.

Aynı çelişki başka bir biçimde de anlatılabilir. Çoğu eleştirmen bir sanat yapıtının, örneğin bir şiirin özetlenemeyeceğini, başka sözcüklerle anlatılamayacağını savunur. Benedetto Croce'ye göre, bir şiirin anlamı, başka bir dile çevrilmesi olanaksız özelliklerinde gizlidir. Anlam, seçilmiş ve belli bir düzene göre sıralanmış sözcüklerde, şiirin ritminde, kısaca duyusal özelliklerinde yatmaktadır. Bunlar özetlenmeye kalkıldığında şiir uçup gider. Öte yandan bir eleştirmen de okurlara şiir hakkında bir şeyler söyleyebilmeli, o şiirin neden güzel ve ilgiye değer olduğunu, başka şiirlerle farklılığını nereden kaynaklandığını anlatabilmelidir.

Hayal gücü. Birçok yazar estetik nesnenin tanımlanmasında zihinsel öge ile duyusal öge arasındaki karşıtlığı aşmak için "hayal gücü" kavramından yararlanmayı denemiştir. David Hume'a göre hayal gücü, duyusal ve duygusal yaşantılarla düşünceleri birleştirici bir rol oynar. Kant ve Hegel içinse hayal gücünün yalnızca birleşitici değil, oluşturuca bir işlevi vardır; başından beri duyusal yaşantının içinde yer alır ve onu belirler. Estetik yaşantı gibi kavramlardan

başarısız bir alana kavranımlara dönüştürücü gücünü getirerek duyuşsal nesneyi tanımlayabilir.

Hızlı gücünün rolü konusunda beğeni değin yeterli bir febeği temellendirmeye yatacağına da, insanlara gerçekte var olmayan bir şeyi zihinlerinde canlandırma ve sağlayan bir yaratıcı yetisi olduğu kesindir. İnsanlar resimde bir insan yüzü görmesini sağlayan da budur, çünkü orada bir insan yüzü değil, boyalı bir tuval durmaktadır. Jean-Paul Sartre *L'Imaginaire: Psychologie phénoménologique de l'imagination* (1940; *Değ Ürünü: Değ Gücünün Fenomenolojik Psikolojisi*) adlı yapıtında değ gücünü, olmayanda olanı görmek biçiminde tanımlar. Bir müzik yapıtının belirli duygularını anlatması olarak ele alınmasında da değ gücünün payı vardır.

Duyular ve estetik hac: Estetik kuramının tartışmalı konularından biri de duyguların estetik yapıtında ve beğeni yargılarında oynadığı roldür. Anlık Çağ düşünürlerine göre sanat yapıtlarının en önemli özelliği insanı etkilemeleri, duygulanmalarınıdır. Aristoteles'e göre tragedyaya, ürkütücü ve içici konuşuyla seyircide korku ve acıma duyguları uyandırır. Ama seyirci sahnedeki olayları belirli bir uzaklıktan izlediği, karşındakinin gerçek değil oyun olduğu bulduğu için, oyundan sonunda bu duygulardan arınmış olur. Tragedyanın biçimsel özellikleri ve dramatik yapısı ile seyircinin sahnedeki uzaklığı, seyircide uyandıran duyguların da uzaklık kazanmasına, içmesime, kısaca "estetikleşmesine" yol açar. Ama burada bir çelişki vardır: İnsan doğru olmadığı bulduğu, inanmadığı bir olaydan nasıl duygulanabilir?

Romantizm şairin öncülerinden Coleridge bir oyun seyreden insanın, "kendini inanmaya zorladığını, içindeki inançsızlığı itadi olarak bastırdığını," öne sürer. Ama sorun gene ortadadır çünkü inanç iradeye bağlı değildir. İnsan isterse bir şeyi hayalinde canlandırabilir, ama kendini bunun gerçekliğine inandıramaz. Bu sorun estetik yaşantı ile günlük yaşantı arasındaki ilişki sorununa bir parçasıdır. Bir görüşe göre, sanat ve doğa görünüşleri gibi estetik nesneler öncelikle insanların duygularına seslenir; insanlarda sevgi, özdeşleşme, evrenle bütünleşme gibi duygulara yol açarlar. Bu duygular insana hem huz verir, hem de ruhsal yönden gelişmesini sağlar. Shaftesbury, Hume ve Edmund Burke gibi deneyci geleneye bağlı İngiliz düşünürler bu görüşü savunmuşlardır. Sanatın bir duyuşsal algı yolu olduğuna inanan Matthew Arnold ve F. R. Leavis gibi İngiliz şair ve eleştirmenleri de aynı öncelik yaklaşımını paylaşırlar.

Croce ve R. G. Collingwood gibi Hegelci düşünürler göre estetik kuramının asıl ilgi alanı, okurun ya da izleyicinin duyguları değil, estetik nesnenin kendi özellikleridir. Sanat yapıtını insanda belirli duygular uyandıran bir olgu olarak görmek, onu bir araç olarak görmek demektir. Bu da estetik bir yaklaşım değildir. Croce'ye göre estetik yaşantı gündelik duyguların dışında, özerk bir alandır. Sanat yapıtı da gündelik yaşamın dışında, kendine özgü nitelikleri olan ve ancak kanıksız düşünce ya da kanıksız sezgi yoluyla kavranabilen bir gerçekliktir. Aynı müzik yapıtı, farklı insanlarda farklı duygular uyandırabilir. Estetikçinin görevi bu farklı duyguları incelemek değil, o müzik yapıtının kendisini, biçimsel özelliklerini ve dile getirdiği nesnel anlamı incelemektir.

Anlam. Estetiğin ilgi alanının doğadan sanata kayması sanat yapıtlarının anlaşıl-

ması, yorumlanması ve değerlendirilmesine ilişkin sorunları da gündeme getirir. İnsan Tolstoy'un *Anlatı Kuramı*'sını (1875-77; *Anlatı Kuramı*, 1949, 1987), Beckett'in *En azından Godot*'sını (1952; *Godot'u Bekleyenler*, 1963, 1990) ya da Stravinsky'nin *Bahar Ayarı*'nı anlayabilir ya da anlamayabilir. Oysa Eriçev Dağı ya da Norveç fiyortlarını anlamak ya da anlamamak söz konusu olmaz. Bu doğa görünüşleri çirkin ya da güzel bulunabilir, ama bir sanat yapıtı gibi anlaşılıp yorumlanmaları düşünülemez.

İnsan güncün batışına bir anlam yükleyebilir ve bundan duygulanabilir; ama bu yaklaşımların anlam her zaman güncün kendisine değsal kalacaktır. Oysa sanat yapıtındaki anlam, yalnızca okurun ya da seyircinin ona yüklediği bir anlam değildir. Sanat yapıtının kendisi anlamlıdır; bir insan ürünü olduğu için, belirli bir amaçlılık taşıdığı için anlamlıdır. Bir doğa görüntüsünden farklı olarak, bir doğa resmi için her zaman "bu resim şunu ifade ediyor" denebilir; resmin düzenlenişi, renklerin ve perspektifin seçilişi, kısaca insan müdahalesi, resme belirli bir anlam kazandırmaktadır. Ama resim, "şunu ifade ediyor" dendiğinde onun gene de ifade edilemeyen, dışında kalan, yorumlanamayan bir yanı vardır. Sanatın doğayı andırır, dilizi yandırır bu. Sanatta yorumlanabilir olanla yorumlanamayan arasındaki bu ayırım, daha önce değinilen kavramsal duyuşsal ayırımın bir türevidir. Bununla birlikte, eleştiride sanatın anlaşılabilir yanı zorunlu olarak öne çıkar. Sanat hem bir gerçeği temsil eder, canlandırır, hem de insan duygularını dile getirir, dışavurur. Bunlardan hangisinin daha önemli olduğu ise tartışma konusudur.

Sanatın asıl işlevinin temsil olduğunu savunanlar, sanatın tıpkı dil gibi, belirli bir şeyi anlatığına, bir şey "bakında" olduğuna dikkatli çekerekler. Bu, edebiyat için doğrudur. Resim için de geçerli olabilir; örneğin bir portre modelini temsil eder. Ama müzik ve mimarlık, sorunu karmaşılaştırır: Bir ev, bir okul binası neyi temsil etmektedir?

Karşı görüşü savunan Croce gibi estetikçilere göre sanatın asıl işlevi dışavurum ya da anlatımdır. Temsil kavramı, modelle sanat yapıtı arasında kesin bir ayırım bulunduğunu, modelin (ya da konunun) yapıttan bağımsız olduğunu varsayar. Oysa bir müzik yapıtında böyle bir ayırım yoktur. Mimarlıkta da yoktur. Her ikisinde de anlatılan ile anlatan, modelle yapıtı, iç içedir. Bir müzik yapıtı (sözleri bir yana bırakılırsa) yalnızca kendini anlatır, kendini dile getirir. Soyut resim ve modern edebiyatta da genellikle dış gerçekliğe gönderme yapılmaz; anlatılan, daha çok, resim yapma ya da yazı yazma serüveninin kendisidir. Bu yüzden estetikte gerçeği kuramdaki biçimiyle temsil kavramına yer yoktur.

Bununla birlikte, dışavurum kavramının da sorunları, zayıf noktaları vardır. Bir yapıt neyi ifade etmektedir, sanatçının duyguları mı, evrensel bir *idea*'yı mı, yoksa yalnızca kendini mi? Kant'tan ve romantiklerden Croce'ye değin uzanan geleneksel estetik kuramına göre sanat evrensel bir *idea*'yı ifade etmekte, ama bunu sanatçının öznel duyarlılığı aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Günümüzde ise yapısalculuktan etkilenen Roland Barthes, Jacques Derrida ve Julia Kristeva gibi eleştirmenler yapıtın sanatçının duygularından çok, genel bir anlam üretme sistemini ifade ettiğini savunmaktadırlar.

Temsil ve dışavurum gibi içerik öğelerinden başka sanatın anlaşılmayı, yorumlanmayı bekleyen bir de biçimi vardır. Bir sanat yapıtını ötekilerden ayırt edilebilecek bir duyuşsal yaşantı nesnesi haline getiren, ona

özgünlüğünü, bireyselliğini, iç bütünlüğünü kazandıran bütün öğeler biçimseldir. Sanatta kavranması güç olan da çoğu zaman biçimdir. Örneğin bir müzik yapıtını anlamadığını söyleyen insan, yapıtın ifade ettiği duyuşsal içerikten söz etmiyordur; o yapıt kendisi için tutarlı bir bütünlük oluşturmadığını, parçaları ile bütünü arasındaki ilişkiyi somut olarak kavrayamadığını ve sonuçta onu duyuşsal olarak algılayamadığını, izleyemediğini söylemek istiyordur.

Bir yapıtı anlam ve ondan tat alma, yapıtta belirli birimlerin ya da "bütünlüklerin" algılanmasına ve bunların birbiriyle izleme sırasının somut olarak kavranmasına bağlıdır. Örneğin müzikte yapıtı ortaya çıkaran birimler notalar, bunların birleşmesiyle oluşan temalar ve bu notalarla temaların yinelenmesi ve değiştirilmesidir. Sanat yapıtının estetik olarak kavranmasını sağlayan etken, biçimdir. Yapıtta her birim ötekilerle ve yapıtın bütünüyle belirli bir ilişki içindedir. Yapıtın estetik ilgi uyandırmasına da bu ilişkiler yol açar.

Yaygın bir düşünceye göre biçimin algılanmasını sağlayan, belli bir yapıtın temelinde yatan gizli yapıdır. Avusturyalı müzikolog Heinrich Schenker, müziksel biçimin müziksel "hücrelerden" doğduğunu, bu hücrelerin ya da birimlerin genişlemesi, yinelenmesi ve birleşmesiyle müziğin duyulur yüzeyini oluşturan bir anlamlı ilişkiler dokusunun ortaya çıktığını söyler. Edebiyat eleştirisinde de Vladimir Propp, Roman Jakobson ve Tzvetan Todorov gibi Rus biçimcileri ile onları izleyen Fransız yapısalcılar, edebi metnin bazı temel birimlerden, kodlardan ya da temalardan türediğini savunurlar. Bu temel anlam ve biçim birimlerinin çeşitlendirilmesi, dönüştürülmesi ve yerlerinin değiştirilmesiyle yeni ve anlamlı bütünlükler ortaya çıkar. Her metin, bu türden temel birimlerin ilişkisine indirgenebilir. Bu yaklaşım, estetik yaşantının bütünlüğünü ve dolaysızlığını göz ardı ettiği için eleştirilmiştir. Estetik yaşantıda, özne ile nesnenin (yapıtın) dolaysız ilişkisi temeldir; yapıtın çözümlenmesi ikinci planda gelir.

Gerçekten de yapısalculuk estetik hız ve beğeni etkenlerini sanat kuramının dışında bırakmaktadır. Yapısalcı yazarlar belirli bir yapıtı neden ilgiye değer bulduklarını belirten bir ölçüt önermezler: Bir spor yarışını, eski bir masalı ya da 19. yüzyıldan bir romanı aynı yaklaşımla inceleyebilirler. Oysa estetik yaşantı, ister sanatla ilgili olsun, ister doğa güzelliğiyle, bir beğeni yargısı içerir. İnsan estetik yaşantısına konu olacak nesneyi bilerek ve isteyerek seçer, onu başkalarından ayırır. Çağda estetik, beğeniden çok, eleştiri konusuna eğilmiştir. Oysa eleştirinin bir yanı betimlemek ve çözümlenmekse öbür yanı da değerlendirmek, yargılamaktır.

Değerlendirmenin ölçütleri ve kavramları eleştirinin öteki alanları kadar gelişmemiştir. Bununla birlikte, Edmund Burke'ün güzel ve yüce arasında yaptığı ayırım, estetikte uzun süre etkili olmuştur. Burke'e göre, güzellik yargısının kaynağında insanın toplumsal duyguları, özellikle de karşı cinsle duyduğu aşk ve arzu vardır. Bunlar yumuşak, uzlaşmacı duygulardır. Yücelik yargısı ise insanın doğa ile ilişkisinden kaynaklanır. İnsan bomboş bir açık deniz görüntüsü karşısında hem doğanın büyüklüğünün, hem de kendi küçüklüğünün ve zayıflığının farkına varır; korkuyla, kederle dolu bir hayranlık duyar, ürperir. Yücelik yargısını güzellik yargısından ayıran da bu ürküntü ve kederdir. Yücelik duygusu güzellik duygusunu içeren, ama onu aşan bir duygudur.

Kant'ın terimleriyle bunlar iki ayrı estetik yaşantı türüdür. İnsan bazen, doğa ile kend

yetileri arasındaki uyumun farkına vardığı anlarda, çevresindeki her şeyin amaçlılığını ve anlaşılabilirliğini sezer. Bu, güzellik duygusudur. Bazen de evrenin başı sonu olmayan büyüklüğüyle yüz yüze kalır ve onu anlama, denetim altına alma çabasından vazgeçer. Bu da yücelik duygusudur. Yüce olanla karşı karşıya kalan insan düşüncesi, dünyayı usla kavrama çabası bir yana bırakır ve duyular ötesi bir düzenin var olduğunu ve insanların da bu düzenin bir parçası olduğunu kabul eder. Güzellik duyuları ve anlaşılır olanla, yücelik ise yalnızca inanç yoluyla kavranabilenlerle ilgilidir.

Romantizmin etkisini yitirmesiyle birlikte, güzel-yüce ayrımı da estetik ve eleştiri kuramlarındaki yerini daha teknik, daha betimsel kavramlara bırakmıştır. Çağdaş estetik bir yandan tarih, sosyoloji, psikoloji gibi somut ve deneysel disiplinlerin, bir yandan da Marksizm, yapısalcılık ve fenomenoloji gibi farklı düşünce akımlarının etkisi altında, felsefeye olan bağımlılığın kurtulmuş görünmektedir.

estetikçilik, 19. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa'da edebiyat ve sanatta "güzellik için güzellik" ilkesini savunan akım. Yarararı toplumsal felsefelere ve sanayi toplumunun çirkinliğiyle zevksizliğine tepki olarak gelişmiştir.

Akımın felsefi temelleri 18. yüzyılda, estetik ölçütlerin ahlak, yararlılık ya da zevk karşısında özerk olduğunu savunan Immanuel Kant tarafından ortaya kondu. Almanya'da Goethe ve J. L. Tieck gibi yazarlar, İngiltere'de Samuel Taylor Coleridge ve Thomas Carlyle bu görüşü daha da geliştirdi. Madame de Staël, Théophile Gautier ve "sanat için sanat" (*l'art pour l'art*) deyişini 1818'de ortaya atan Victor Cousin de estetikçiliği Fransa'da yaygınlaştırdı.

İngiltere'de Ön-Raffaellocular, 1848'den başlayarak estetikçiliğin tohumlarını attılar; Dante Gabriel Rossetti, Edward Burne-Jones ve Algernon Swinburne bilinçli bir ortaçağcılık yoluyla ideal güzele duydukları özlemi dile getirdiler. Oscar Wilde ve Walter Pater'in yazılarıyla Aubrey Beardsley'in *The Yellow Book* dergisinde yayımlanan illüstrasyonları da hareketin tutumunu yansıtıyordu. Ressam James McNeill Whistler ise estetikçiliğin amaçladığı ince duyarlılığın geliştirilmesinde belki de en ileri noktaya vardı.

Estetikçiliği eleştiren yazarlar arasında William Morris, John Ruskin ve ahlaktan kopuk bir sanatın değerini sorgulayan Leo Tolstoy sayılabilir. Bu akımı alaya alanlar, taşlama konusu yapanlar da olmuştur. Öte yandan, dikkati biçimsel estetik üzerine yoğunlaştıran bu hareketin Roger Fry ve Bernard Berenson'un tam anlamıyla gelişmiş sanat eleştirileri üzerindeki etkisi yadsınmaz. Fransız simgeselcilikle büyük benzerlikler de taşıyan estetikçilik Arts and Crafts hareketinin oluşmasına ve *art nouveau*'nun gelişmesine de katkıda bulunmuştur.

Estienne, Henri II, ETIENNE olarak da yazılır, Latince STEPHANUS (d. 1528, Paris - ö. 1598, Lyon), araştırmacı ve basımcı. Paris'te bir basımevi kurup aile işletmesi biçiminde çalıştırmış olan Henri Estienne'in torunu ve Cenevre'de bir basımevi kuran Robert I Estienne'in oğludur.

Klasik edebiyat öğrenimi gördü; gençliğinde İtalya, İngiltere ve Felemenk'e geziler yaptı. Bu ülkelerde eski yazmaları inceledi; babasının Cenevre'deki atölyesinde çalışmaya başlamadan önce çeşitli ustalarla tanıştı. Cenevre'de, bu araştırmaları sonucunda ortaya çıkardığı çeşitli Yunan

metinlerinin ilk basımlarını yaptı. 1559'da da Cenevre'deki basımevinin başına geçti.

Estienne 1566'da Herodotos'un Latince bir baskısını yaptı. Yapıtı ayrıca Latince bir apologya ile bunun Fransızca çevirisine eklemiştir. Belki de en ünlü yapıtı olan "Apologie pour Hérodote" (Herodotos için Apologya). Cenevre'de Estienne'in başının derde girmesine yol açtı. Herodotos'un yapıtındaki ilginç öykülerin, o gün yaşananlara ne kadar benzediğini açıkça göstermek üzere tasarlanmış olan yapıt, keskin yerlerle doluydu ve bazı bölümleri Cenevre'deki din adamlarına son derece ters düşüyordu. Estienne tutuklandı ve yargılanarak suç oluşturduğu ileri sürülen sayfaları kitaptan çıkarmaya zorlandı. Buna karşın yapıt 16 yılda 12 baskı yaptı.

Estienne klasik yazarlarla ilgili ciltlerce kitap bastı. Bunların en ilgi çekici örneklerinden biri 1572'de Yunanca ve Latince olarak 13 cilt halinde basıldığı Plutarkhos'tu. Estienne'in en önemli yapıtı *Thesaurus graecae linguae*'dir (Yunanca Sözlük). 1572'de beş cilt olarak basılan ve sözlük alanında bir başyapıtı sayılan bu kitabın yeni basımlarının yapılması 19. yüzyıla değin sürdürüldü.

Estienne 1578'de gittikçe güçlenen İtalyanca etkisine karşı saf Fransızca'yı savunan bir kitap yayımladı. Cenevre ile gelenleri bu durumdaki gene hoşlanmadılar. Bunun üzerine Estienne bir yıl Fransa'da yaşadı. Bu süre içinde Kral III. Henri tarafından el üstünde tutuldu, Fransız dilini öven yeni kitabı da 1579'da Paris'te basıldı. 1580'de Cenevre'ye dönen Estienne, 1583'ten sonra bütün zamanını, kent kent dolaşarak, çağkılarını sürdürmesine yardım edecek uygun bir koruyucu aramaya ayırdı. Basımevinin başında bulunmadığı için bu dönemde basılan kitaplara yeterli özeni gösteremedi. Fransa'ya yaptığı bir ziyaret sırasında öldü.

Estienne, Robert I, ETIENNE olarak da yazılır, Latince STEPHANUS (d. 1503, Paris - ö. 7 Eylül 1559, Cenevre), araştırmacı ve basımcı. 1502'ye doğru Paris'te bir basımevi kurmuş olan Henri Estienne'in ikinci oğludur.

1526'da aileye ait basımevinin başına geçti. Bu basımevinde basılan kitapların başlık sayfalarında zeytin ağacı amblemini ilk kullanan da oydu. İlk eksiksiz Latince Kitabı Mukaddes'i 1527-28 arasında yayımladı. 1531'de, sözlük alanında bir çığır açan büyük yapıtı *Dictionarium seu linguae latinae thesaurus'u* (Sözlük ve Latin Dili Sözlük Hazinesi) tamamladı. 1539'da Kral I. François tarafından saray için İbranice ve Latince yapıtlar basmakla görevlendirildi; 1540'ta sarayın Yunanca yapıtlarının basımını da üstlendi. 1541'de saray kütüphanesi

Robert Estienne'in basıldığı Biblia adlı kitabın başlık sayfasındaki zeytin ağacı amblemi, 1532

British Library, Londra, fotograflar J.R. Freeman & Co. Ltd

ıçın harf yapamacısı Claude Garamond'un yapıtını Yunan harflerini kullanarak kitap basması istendi. Başköt Yunan klavyesi ile basımları gerçekleştirildi. Başköt Latince kitaplar arasında 1532 tarihli Vergilius örnektir. Estienne aynı zamanda dahi bir kitapçıydı çeşitli elbici yapıtlar da yayımladı.

1551'de Sorbonne'daki din adamlarının baskısıyla Paris'i terk edip Cenevre'ye gitti. Basımevinin yönetmeyi, daha çok bu yazar olarak tanınan kardeşi Charles (ö. 1564) sürdürdü. Robert Estienne'in Cenevre'de basıldığı yapıtlar arasında 1551 tarihli Yunanca bir Yeni Ahit de vardır. Yeni Ahit'ın baplarına ayrılması ilk kez bu basımda uygulanmıştır.

Eston edebiyatı, Estonca ortaya çıkan edebiyat yapıtlarının tümü Estonya. 13. yüzyıldan 1917'ye değin sürekli olarak Almanya, İsveç ya da Rusya'nın egemenliğinde yaşadığı için, yerel dilde edebiyat sayılabilecek çok yavaş gelişti. Estonca yapıtlar ancak 19. yüzyılda önem kazanmaya başladı. II. Dünya Savaşı sırasında sargın giden yazarların oluşturduğu savaş sonrası sargın edebiyatı da, bu gelişmeye önemli katkıda bulundu.

Estoncadaki ilk yazılı yapıtlar, Alman edebiyatından önemli ölçüde etkilenmiş ürünlerdir; Estonca basıldığı bilinen ilk kitap da Luther katekizminin çevirisidir (1525). Yeni Ahit Güney Estonya'ya 1686'da, Kuzey Estonya'ya ise 1715'te çevrildi. Anton Thor Helle 1739'daki Kitabı Mukaddes çevirisinde, Kuzey Estonya'yı temel alarak bu iki lehçeyi birleştirdi.

Eston edebiyatında en güçlü tür lirik şüirdir. Bunda, 14-17. yüzyıllar arasında gelişip zenginleşen halk şüirinin payı büyüktür. Estonyalı şairlerin yapıtları, Fin destanlarında görülen temaların bazı çeşitlendirmeleri içermekle birlikte, Fin halk şüirinden daha lirik özelliktedir. Bir milyarı sayılabilecek bulan halk şüirleri, Tartu'daki ulusal arşivde saklanmaktadır. *Vana kannel* (1875-1938, 3 cilt) ile Estonya'nın güneydoğusunda yaşayan halklarla ilgili *Seutikesse laulud* (1904-07, 3 cilt; Setus Türküleri) adlı derlemeler bu şüirlerin bir bölümünü içerir. Fin halk şüirlerinde olduğu gibi burada da temel ölçü, bir vurgulu bir vurgusuz iki heceden oluşan dört ayaklı dizelerdir; ayrıca asonans, aliterasyon, yinleme ve koşutluklara bolca yer verilmiştir.

Yazılı edebiyat, yaklaşık 1750-1840 arasında, Estonca'yı yabancı etkilerden arındırma gereğinin vurgulandığı dönemde başladı. Estonyalıların kendi dil ve kültürlerini geliştirmelerini savunan Baltık-Alman kökenli yazarlar bu dönemde, ahlak dersleri veren masallar ve elkitapları yazdılar. Filoloji dergisi *Beiträge zur Genaueren Kenntniss der estnischen Sprache*'de (Estonca'yı Tanıtıcı Yazılar), halk şüirlerine, denemelere ve ilk yerel Estonyalı şair Kristjan Jaak Peterson'un şüirinden örneklerle yer verildi. Ama, Estonyalı bir kahramanı anlatan *Kalevipoeg* (1857-61) destanının yayımlanması edebiyattaki gelişme açısından çok daha etkili oldu. Bazı bölümleri özgün gelenekten alınan, bazı bölümleri ise F. Reinhold Kreutzwald'ın yarattığı bu destan, aynı dönemlerde gelişen romantik milliyetçi harekete de esin kaynağı oldu. Tanınmış yurtsever romantikler arasında 1843'te *Lauge Laus'u* yayımlayan ilk romancı Juhan Sommer ve şairlerden Lydia Koidula ile Anna Haava sayılabilir. İlk tarihsel roman ise Eduard Bornhöhe'nun *Tasuja* (1880:

İntikamcı) adlı yapıtıdır. Jakob Pärn ise, *Oma tuba, oma luba* (Kendi Evinde, Kendi-nin Efendisi) adlı yapıtıyla, sonraları Juhan Liiv'in tam anlamıyla geliştireceği gerçekçi üsluba yaklaşımıştır.

Tipik örneklerini Liiv'in yapıtlarında bulan gerçekçilik, 1890-1906 arasında Eston edebiyatına egemen oldu. Daha sonra, Yeni-Romantik Genç Estonya topluluğu önem kazandı. Önderleri şair Gustav Suits, "Daha fazla Avrupa kültürü! Estonyalı olun, ama Avrupalı kalın!" sloganıyla tanındı. Suits ve onu izleyenler için bu sözler biçime daha çok önem verilmesi anlamına geliyordu. 1917 Devrimi'yle birlikte, adını Siuru grubu ortaya çıktı. Bu yeni-romantik şairler Suits'in biçimciliği vurgulamasına karşı çıktılar. Savundukları duygusal yoğunluk en çok Estoncanın olanaklarından sonuna kadar yararlanan Henrik Visnapuu ile Marie Under'in şiirlerinde kendini gösterir. 1930'larda gerçekçilikte görülen yenilenmeyle, şür yaşama daha çok yakınlaştı. Ama bu canlanma döneminin anılmaya değer yapıtları yalnızca Juhan Sütiste'nin (Schütz) çağdaş kent yaşamını anlatan şiirleridir. 1930'ların ortalarında beliren ve gene adını mitolojiden alan Arbudad topluluğu, edebiyatın entelektüel ve estetik yönlerini vurguluyordu. Topluluğun önde gelen şairleri arasında, *Tolm ja tuli* (1936; Toz ve Ateş) adlı yapıtında simgeci imgeleri başarıyla kullanan Bertti Alver; *Kohutpääv* (1937; Kıyamet Günü) adlı yapıtında gelecekteki soykırımı önceden bildiren Heiti Talvik; dindar, mistik şair Uku Masing ve daha sonraları sürgün döneminin önde gelen lirik şairlerinden Bernard Kangro sayılabilir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Estonyalı yazarların yarısından çoğu sürgüne gitti. Bu yazarların yapıtları, ya Kangro'nunki gibi kötümserlikle doludur ya da Visnapuu'nun sürgün şiirleri gibi Estonya özlemi üzerine kuruludur. Bu sırada yavaş yavaş ironiye yönelen şairlerin oluşturduğu yeni bir kuşakın sesi duyuldu. Bu kuşağın en tanınmış şairleri, deneysel üslubuyla dikkati çeken *Kollased nõmmed*'in (1965; Sarı Fundaliklar) yazarı Kalju Lepik; şüphecilik felsefesinden esinlenen ve yapıtlarında kendine yönelik bir ironi görülen şair Arno Viha-lemm ve *Peetri kiriku kellad*'ın (San Pietro'nun Çanları) yazarı Ivar Grünthal'dir. Toplumcu gerçekçiliğin öne çıktığı Stalin döneminde Estonya'da çok az şiir yazıldı, ama 1960'larda Batı'daki üslupları benimseyen yeni şairler ortaya çıktı. Bunların arasında Jaan Kross, Ellen Niit, Ain Kaalep ve Mats Traat sayılabilir.

Düzyazı yapıtlar da Avrupa'daki çağdaş akımlardan eşit ölçüde etkilendi. Yüzyılın başlarında önem kazanan gerçekçilik akımını temsil eden yapıtlar, Liiv'in toplumsal eleştiriyi yöneldiği *Kümme lugu* (1893; On Masal) ile Ernst Peterson'un toplumsal adaletsizliği eleştirdiği *Boils*'tir (1899-1901). Önde gelen gerçekçi yazarlardan Eduard Vilde, yazdığı tarihsel üçlemde feodal Baltık-Alman düzenine saldırırken, *Mäeküla piimamees* (1916; Mäeküla Sütcüsü) adlı yapıtında da gene toprak sahipleriyle serfler arasındaki ilişkileri ele aldı. İzlenimciliğin ve simgecilğin temsilcisi Friedebert Tuglas, Genç Estonya grubuna bağlıydı. August Gailit ise *Siuru*'nun önde gelen deneme yazarlarındandır. Sonradan gerçekçiliğe yönelen yeni-romantiklerden Anton Tammsaare, *Tõde ja õigus* (1926-33; Gerçek ve Doğru) adlı ahlaki ve psikolojik

günlükleri, Albert Kivikas ise bağımsızlık savaşını konu alan *Nimed marmortahvli*'i (1936; Mermer Levhadaki Adlar) ile tanındı.

Sürgündeki yazarlar için sürgün olgusunun kendisi doğrudan bir esin kaynağı oldu. İşledikleri iki ana tema savaş deneyimleri ve yeni çevreye uyum sağlama sorunlarıydı. Sürgündeki yazarlar arasında Gailit, Mälik, Kivikas, Ristikivi, Pedro Krusten, Karl Rumor, Juhan Jaik, Evald Mänd ve Valen Uibopuu yer alır. Yeni yazarlar arasında ise eleştirici, deneme ve oyun yazarı Arvo Mägi ile Ilmar Talve, Ilmar Jaks, Helga Nõu ve Elin Toona gibi romancılar sayılabilir. Bu yazarlardan son üçü yapıtlarında giderek ulusal sınırları aşmaya yöneldiler. Savaş sonrasında roman da şiirde olduğu gibi bir düşüş gösterdi. Toplumcu gerçekçiliğin kısırlaştırıcı etkisi silindikçe daha incelikli yapıtlar ortaya çıktı. Arvo Valton, Enn Vetemaa ve Mati Unt gibi genç yazarlar komünizmin bazı sorunlarını irdelemeye ve üslup denemelerine girişmeye başladılar.

Tiyatro yapıtlarının sayısı az olmakla birlikte iki önemli oyun yazarı göze çarpar: Hem komedileri, hem de öteki oyunlarıyla tanınan August Kittsberg ile toplumsal yergiyne yönelen gerçekçi ve simgeci oyunlar yazarı Hugo Raudsepp.

Estonca, Estonca EESTI KEEL, Ural dil ailesinin Fin-Ugor koluna bağlı dil. Estonya'da ve çevresindeki bölgelerde konuşulur. Kuzey ve güney olmak üzere iki büyük lehçesi vardır. Kuzey ya da Tallinn lehçesi, Eston edebiyat dilinin temelidir. Estonca üzerine ilk önemli yazılı belgeler, 16. yüzyıldan (1520'lerin Kullamaa duaları) kalmaz.

Fin-Ugor dillerinin Baltık-Fin koluna ait olan Estoncanın, Fince, Livonca ile Vot, İngri, Karelya ve Veps dilleriyle çok yakın ilişkisi vardır. Estoncada ünlü ve ünsüzler, ses özelliklerine göre üç farklı grupta toplanabilir; örneğin kısa *o* ile okunan *koli* ("hurda"), uzun *o* ile okunan *kooli* ("okulu") ve sözcüğün yukarıdaki biçimi gibi yazılmakla birlikte *o*'nun çok uzatılarak okunduğu *kooli* ("okula") gibi. Ünlü ve ünsüzler arasındaki, başka dillerde rastlanmayan bu karşıtlık, Estoncanın en önemli yapısal özelliğidir. Estoncada ayrıca, Baltık-Fin dillerine özgü ünsüz almasıma da rastla-

nır; yani ünsüzler, belirli bağlamlarda düzenli ve birbirine bağlı olarak değişim gösterir. Öte yandan Estoncada ünlü uyumu kaybolmuştur. Ural dillerinde olduğu gibi Estoncada da dilbilgisi kategorileri, genellikle sözcüğün gövdesine sonekler getirilerek belirtilir. Estonca, Almancadan birçok sözcük almıştır. Ayrıca bak. Fin-Ugor dilleri.

Estonya, resmi adı ESTONYA CUMHURİYETİ, Estonca EESTI VABARIK, Baltık Denizi kıyısında ülke. Kuzeyde Finlandiya Körfezi, doğuda Rusya Federasyonu, güneyde Letonya, batıda da Baltık Deniziyle çevrilidir. Anakara bölümünün yanı sıra 800 ada ve adacığı kapsar. Başkenti Tallinn, yüzölçümü 45.100 km²'dir. 1991 tahmini nüfusu 1.589.000'dir.

Doğal yapı. Estonya'nın yüzey şekilleri geçmişteki buzul etkinliğinin izlerini taşır. Güney kesimi buzlaştı (moren) tepelerle kaplıdır. Orta kesiminde genellikle buzul hareketi yönünde uzunlamasına sıralanmış, çok sayıda basık buzlaştı tepeleri bulunur. Kuzeyde buzulların bıraktığı tortulardan oluşmuş dar ve uzun yükseltiler başlar; buradaki geniş kumluk alanlar buzul sınırını belirler. Kıyıya yakın alçak kireçtaşı platosu denize dik bir biçimde iner. Ülke düzeyinde ortalama yükseklik 49 m'dir. Ülke topraklarının yalnızca yüzde 10'unun yüksekliği 90 m'yi aşar. Ülkenin en yüksek noktası güneydoğudaki Munamägi Tepesidir (318 m). Göller toplam toprakların yüzde 5'ini kaplar. Çok sayıdaki akarsuyun büyük bölümü kuzeye doğru akarak Finlandiya Körfezine dökülür. Ayrıca doğu yönünde Peipus Gölüne (bir bölümü Rusya'da kalır), batı yönünde Riga Körfezine akan ırmaklar da vardır.

İklim ılıman ve nemlidir. Atlas Okyanusu'nun kuzeyindeki siklonlar kışın sıcak, yazın serin hava kütleleri taşır. Ortalama sıcaklık şubatta -5°C, temmuzda 17°C'dir. Yıllık yağış miktarı 610-710 mm arasında değişir. İklim koşulları genelde tarıma elverişlidir. Genellikle çam, göknar, huş ağacı ve titrek kavaktan oluşan karışık ormanlar ülke topraklarının üçte birini kaplar. Ayrıca çayır ve bataklıklar da önemli bir yer tutar. Ülkede yaşayan yaklaşık 60 memeli türünün başlıcaları geyik ve yaban domuzu ile kuzeydoğudaki ormanlarda bulunan ayı ve

vaşaktır; tilki, porsuk, susamuru, tavşan, koyu ve minke de rastlanır. Denizlerde fok ve çeşitli balıklar bulunur. Kuş varlığı son derece zengindir.

Nüfus. Nüfusun yaklaşık beşte üçünün Fin-Ugor halklarının Baltık-Fin koluna bağlı olan Estler, üçte birini ise Ruslar oluşturur. Ülkede ayrıca Ukraynalılar, Finler ve Beyaz Ruslar da yaşar.

Nüfusun büyük bölümü sanayinin ileri olduğu kuzey kesiminde toplanmıştır. Halkın büyük bölümü Lutheridir. Başkent Tallinn dışındaki önemli kentler Tartu, Kohtla-Järve, Narva ve Pärnu'dur.

Ekonomi. Estonya'nın ekonomisi temelde tarıma dayanmakla birlikte tarımın da ekonomiye önemli katkısı vardır. Gayri safi milli hasılanın (GSMH) yaklaşık beşte üçünü oluşturan sanayi sektöründe toplam işgücünün yaklaşık üçte ikisi çalışır. Bitümlü şeyl işleme sanayisi yapay gaz üretiminin yanı sıra sanayi için gerekli elektriki üreten termik santraller açısından da önem taşır. Üretilen yapay gazın bir bölümü borularla Kohtla-Järve'den Rusya Federasyonu'ndaki Petersburg'a (eskiden Leningrad) gönderilir.

Sanayi işçilerinin yaklaşık yüzde 20'si makine ve metal işleme sanayilerinde çalışır. Önemli sanayi ürünleri petrol arıtma donanımı, tarım aletleri, madencilik ve kazı makineleridir. Ülkede elektronik aygıtlar ve laboratuvar malzemeleri de üretilir. Bitümlü şeyl işlemeciliğine dayanan kimya sanayisi benzen, sepileme maddeleri, reçine, formaldehit ve deterjan üretimini kapsar. Geleneksel ağaç işleme sanayisi önemini bugün de korumaktadır. Başlıca ağaç ürünleri kâğıt hamuru, kontrplak, kibrit ve mobilyadır. Dokumacılık da önemli bir sanayi dalıdır. Baltık ülkelerinin toplam pamuklu kumaş üretiminin yüzde 70'i Estonya'da gerçekleştirilir. Ülkede ayrıca ipekli, yünlü ve keten kumaş ile giysi ve ayakkabı da üretilir.

Estonya toprakları genelde ekime elverişli değildir. Toprakların büyük bölümünün taşlardan temizlenmesi gerekir; doğal otlakların çoğunda da sulamaya gerek duyulur. Tarım sektörünün temelini sığır ve domuz besiciliği ile hayvan yemi üretimi oluşturur. GSMH içindeki payı beşte bire yaklaşan bu sektörde toplam işgücünün beşte birinden fazlası çalışır.

Yönetsel ve toplumsal koşullar. Estonya 1991'in sonlarına değin SSCB'yi oluşturan cumhuriyetlerden biriydi. O dönemde en yüksek yönetim organı Yüksek Sovyet'ti. Yüksek Sovyet'in kendi içinden seçtiği Prezidyum bu kurulun etkinlikleri arasında eşgüdüm sağlardı. Üyeleri gene Yüksek Sovyet tarafından seçilen Bakanlar Kurulu ise yürütmeden sorumluydu.

1980'lerin sonlarında SSCB'de yürürlüğe konan reformlar Estonya'daki milliyetçi eğilimlerin güçlenmesine yol açtı. Estonya Mart 1990'da Litvanya ile birlikte bağımsızlığını ilan etti; onları mayısta Letonya izledi. Başlangıçta bağımsızlık ilanına sert yorumlarla karşı çıkan Sovyet yönetimi 1991'de Baltık ülkelerinin bağımsızlığını tanıdığını açıkladı.

İlk serbest seçimler Eylül 1992'de yapıldı. Cumhurbaşkanlığı seçiminde hiçbir adayın gerekli çoğunluğu sağlayamaması üzerine, parlamento adaylardan Lennart Meri'yi bu göreve seçti.

Estonya'da 11 yıl süren ilk ve orta öğrenim zorunlu ve parasızdır. Ülkede gelişmiş bir sosyal sigorta sistemi vardır. En önemli bilimsel araştırma kurumu 1938'de kurulmuş olan Estonya Bilimler Akademisi'dir.

Kültürel yaşam. 19. yüzyılda Estonya edebiyatına egemen olan milliyetçi coşku, 1940'tan sonra yerini toplumcu gerçekçilik

akımına bırakmıştır. 20. yüzyılın ünlü edebiyatçıları arasında Anton Tammsaare, Marie Under ve Bettie Älver sayılabilir. Tallinn'de bir opera, bir bale, bir kukla tiyatrosu ve birkaç tiyatro vardır. Pärnu, Viljandi ve Rakvere'de de profesyonel tiyatrolar bulunur. Tallinn şarkı şenlikleriyle ünlüdür. Estonya'nın tarihi için bak. Baltık ülkeleri (Tarih).

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için bak. ANAYILLIK

Estournelles de Constant, Paul-H(enri)-B(enjamin) d', tam adı PAUL-HENRI-BENJAMIN BALLUAT, CONSTANT, RÉBECQUE ESTOURNELLES BARONU (d. 22 Kasım 1852, La Flèche - ö. 15 Mayıs 1924, Paris, Fransa), Fransız diplomat ve siyaset adamı. Yaşamının büyük bölümünü uluslararası işbirliğinin gerçekleşmesine adanmış ve 1909 Nobel Barış Ödülü'nü Auguste-Marie-François Beernaert'le paylaşmıştır.

Fransız dışişleri örgütünde ortaolçü düzeyine yükseldikten sonra siyasete atıldı. 1895, 1898 ve 1902'de art arda Sarthe ilinden (*département*) Temsilciler Meclisi'ne seçildi. 1904'te girdiği Senato'ya 1909 ve 1920'de yeniden seçildi. 1889'da başlayan ve parlamentolar düzeyinde yürütülen uluslararası konferanslarda etkin bir rol oynadı. I. Lahey Barış Konferansı'nda (1899) Fransız heyetinde yer aldı. Bu konferansta kurulan Daimi Hakemlik Divanı'na karşı uluslararası düzeydeki ilgisizliği kırmak amacıyla, ABD başkanı Theodore Roosevelt'i Eylül 1902'de Meksika'yla ülkesi arasında çıkan küçük bir anlaşmazlığı divana götürme konusunda ikna etti. Daha sonra başka hükümetler de bu örneği izledi.

1905'te Paris'te Uluslararası Uzlaşma Örgütü'nü kuran Paul-Henri, II. Lahey Barış Konferansı'nın (1907) düzenlenmesinde de etkin rol oynadı. Enternasyonalizme daha çok propagandacı ve örgütçü olarak katkıda bulunan Paul-Henri'nin yayımlanan yapıtları arasında *La Politique française en Tunisie* (1891; Fransa'nın Tunus Politikası), *La Conciliation internationale* (1906; Uluslararası Uzlaşma), *Le Rapprochement franco-allemand* (1909; Fransız-Alman Yakınlaşması), *Pour l'aviation* (1909; Havacılık Üzerine), *Les Etats-Unis d'Amérique* (1913; Amerika Birleşik Devletleri) ve *Pour la Société des Nations* (1921; Milletler Cemiyeti Üzerine) sayılabilir.

Estrada Cabrera, Manuel (d. 21 Kasım 1857, Quezaltenango - ö. 24 Eylül 1924, Guatemala kenti, Guatemala), 20. yüzyılın ilk 20 yılında Guatemala devlet başkanı. Orduya ve gizli polise dayalı bir diktatörlük rejimi kurmuştur.

Kiliseye bağlı bir okulda öğrenim gördükten sonra, bir süre Guatemala kentinde avukatlık yapan Estrada Cabrera, daha sonra Yüksek Mahkeme üyeliğine atandı. Ardından siyasete atılarak Kongre'ye girdi; sırasıyla eğitim, adalet ve işçiler bakanlığı görevlerinde bulundu. 1898'de Devlet Başkanı José María Reina Barrios'un öldürülmesi üzerine geçici olarak başkanlığı üstlendi, sonra da devlet başkanı seçildi. Devlet başkanlığının ilk yıllarında anayasaya bağlı kaldı, ama sonradan art arda devlet başkanı seçilmesini sağlayacak biçimde anayasayı değiştirdi.

Estrada Cabrera, kurduğu güçlü yönetimle muhalefeti bastırdı, ekonomik gelişmeye de bir ölçüde hız kazandırdı. Yabancı sermayeye kolaylıklar tanıyarak Guatemala'yı özellikle United Fruit Company'nin yatırımları için çekici duruma getirdi. Ayrıca birkaç okul yaptırdı, tarımsal üretimin artmasını sağladı ve sağlık hizmetlerini yaygınlaştırdı. Ama aynı zamanda hazineyi yağmaladı,

getirdiği düzenlemelerle Yerlilerin *peon* (an-garya işçisi) durumunda tuttu, önceki yıllarda kazanılmış siyasal hak ve özgürlükleri kaldırdı. 1920'de silahlı bir ayaklanma sonucunda devrilen ve bütün servetine el konulan Estrada hapiste oldu.

Estrada Palma, Tomás (d. 9 Temmuz 1835, Bayamo yakınları - ö. 14 Kasım 1908, Oriente ili, Kuba), Kuba'nın ilk devlet başkanı. Sağlam maliye politikaları ve eğitim alanında sağladığı gelişmeyle anımsanır. Kuba'nın İspanyol egemenliğine karşı başlattığı On Yıl Savaşı (1868-78) sırasında devrimci orduda general rütbesiyle çarpıştı. 1875'te geçici hükümetin başkanlığına getirildi. 1877'de İspanyollara yakalandı. Serbest bırakıldıktan sonra ABD'de New York eyaletinin Orange iline yerleşti ve erkek çocukların öğrenim gördüğü Central Valley Okulu'nun müdürü oldu. New York kentindeki Kuba Devrimci Komitesi'ni buradan yönetti. José Martí'nin ölümü üzerine bağımsızlık mücadelesinin gerçek önderi oldu.

İspanyol-Amerikan Savaşı'ndan (1898) sonra imzalanan Paris Antlaşması'yla İspanya'nın Kuba üzerindeki egemenliği son buldu ve ülke ABD tarafından yönetilmeye başlandı. ABD'nin 1902'de adayı Kübalılara devretmesinden sonra Estrada Palma devlet başkanlığına seçildi. Oysa Estrada Palma, hiçbir partinin çizgisini benimsemediği gibi, bu göreve getirilmek için çaba da harcamamış, hatta Kuba'ya ancak seçimden sonra dönmüştü. 1905 seçimlerinden önce, Kongre'yle arasında uyum sağlayabilmek için, sonradan ilümler adıyla tanınan Muhafazakâr Parti'ye katıldı ve bu partinin adayı oldu. Ama muhalefetteki Liberaller, Muhafazakârların seçimi kazanmak için huleye başvurmakla suçladılar, ardından da 1906 Ayaklanması patlak verdi. Estrada Palma Eylül 1906'da devlet başkanlığından çekildi ve Kuba geçici olarak ABD'nin yönetimi altına girdi.

Estrees, Gabrielle d', BEAUFORT DÜŞESİ, ÉTAMPES DÜŞESİ (d. 1573 - ö. 10 Nisan 1599, Paris), Fransa kralı IV. Henri'nin metresi; onunla birlikte Bourbon hanedanının Vendôme kolunun kurucusu.

Coeuvres markisinin kızı olan Gabnelle, sonradan Bellegarde düklüğüne getirilen Roger de Saint-Lary'yle III. Henri'nin sarayında karşılaştı ve onun metresi oldu. Saint-Lary'nin Gabnelle'le tanıştığı IV. Henri de genç kadına tutuldu. Gabnelle büyük olasılıkla Henri'nin Chartres kuzatması (1591) sırasında onun metresi oldu. Henri, Gabnelle ile Nicolas d'Amerval arasında kâğıt üzerinde bir evlilik düzenledi (Haziran 1592; 1594'te feshedildi). Ama bu formalite, Henri'nin Aralık 1592'de Gabnelle'in metresi olduğunu açıkça kabul etmesini engellemedi. Henri, Gabnelle'le buluşabilmek için askeri harekâtlarını tehlikeye atmakla bile sık sık suçlandı. Kralın eksiksiz güvenini kazanan Gabnelle, onun Katolikliği benimsemesinde de etkili oldu, böylece papalığın, Henri'yle Kraliçe Marguerite'in evliliğini feshedeceğini umuyordu.

Kralın Gabnelle'den doğan üç çocuğu da (Vendôme dükü Cesar, Elbeuf düşesi Catherine-Hennette, Vendôme şövalyesi ve sonradan Fransa başrahibi olan Alexandre) meşru sayıldı. 1595'te Cesar'ın meşruluğunun tanınmasıyla birlikte Monceaux düşesi olan Gabnelle, daha sonra Beaufort (1597) ve Étampes (1598) düşesi de oldu. Bu tarihlerde artık bütün Fransa'ya egemen olan Henri Gabnelle'in koruması altındaki Sully dukunun ve papalığın muhalefetine

karşın, Gabrielle'le evlenmeyi ciddi biçimde düşünüyordu. Henri onu karısı gibi, Gabrielle de kendisini Fransa kraliçesi olarak görüyordu. Ama evlilik yolunda kesin bir adım atılmadan, Gabrielle ansızın öldü.

Estrela Dağları, Portekizce SERRA DA ESTRELA. Portekiz'deki en yüksek dağ grubu. Tejo (Tajo) ve Mondego ırmaklarının havzaları arasında yer alır. Orta Cordillera'nın (İspanya) batı kolu olan bu dağlar kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda 65 km uzanır. Genişliği 16-24 km arasında değişir. En yüksek noktası Malhão da Estrela'dır (1.991 m). 1.200 m'nin üzerinde yıllık yağış toplamı 2.300 mm'yi aşar. Estrela Dağları, Portekiz'in önde gelen hayvancılık bölgelerinden biridir. Koyun ve keçi sürüleri mevsimlere göre değişik yerlerde otlatılır. Dağlarda yaban keçisi, geyik, tilki ve yaban domuzu bulunur. Bölgede kalay, titanyum ve tungsten çıkarılır. Kayak ve öteki kış sporları küçük bir turizm sektörünün de gelişmesini sağlamıştır.

Estremadura, Portekiz'in orta kesiminde tarihsel bölge. Estremadura jeolojik bakımından Iber Yarımadasının öbür kesimlerinden daha gençtir; granit ve şist yerine kireçtaşı ve volkanik kayalardan oluşur. Lizbon ve Setúbal yarımadalrı, Tejo (Tajo) Irmağı vadisiyle birbirinden ayrılır. Tejo'nun kuzeyinde arazi çok çeşitli biçimlerde kullanılır. Tepelerin yamaçlarında üzüm bağları, zeytin ağaçları ve tahıl alanları bulunur. Cartaxo ve Torres bölgeleri şaraplarıyla ünlüdür. Tejo'nun güneyindeki bölge daha yabanıl görünümündedir; büyük bölümü ya verimsizdir ya da meşe ormanlarıyla örtülüdür. Tejo Vadisi boyunca mısır, üzüm, pirinç ve buğday ekilir. Portekiz boğa güreşinde kullanılan güreşçi boğalar ile Portekiz'in en iyi atlarından bir bölümü burada yetiştirilir. Bölgede yerel bir boğa güreşi müzesi vardır.

Lizbon'un batısında kalan kıyı bölgesi Portekiz Rivierası olarak bilinir ve Estoril, Cascais, Sintra gibi önemli dinlence merkezlerini içine alır. Lizbon dışındaki öteki önemli yerleşimler, konserve imalathanelerinin bulunduğu başlıca sardalye limanı olan Setúbal, Lizbon'un banliyöleri Bareiro ve Almada ile balıkçı kentleri Peniche ve Nazaré'dir.

Estrildidae, *Passeriformes* (ötücükuşlar) takımından, Eskidünya'da dağılmış 107 kadar türü içeren kuş familyası. Birçoğu

Doğu Hindistan, Avustralya ve Büyük Okyanusun güneyindeki bazı adalarda yaşayan bu kuşlar, bataklıklarda, çayırıklarda ya da ormanların kenarında kalabalık topluluklar oluşturur. Başlıca besinleri tohumlar, küçük üzümsü meyveler ve böceklerdir. *Estrilda*, *Lonchura*, *Uraeginthus*, *Lagonosticta*, *Erythrura* ve *Nigrita* cinsleri içinde sınıflandırılan bu kuşlar genellikle iyi bir ötücü değildir; ama canlı ve gözâlicilik renkleri, hareketli oluşları ve kafeste yaşamaya kolayca uyum sağlamaları nedeniyle kuş meraklılarının ilgisini çekerler.

Estrilda cinsi, parlak kırmızı renkteki konik gagalarıyla tanınan 28 türü içerir. Uzun otların arasında topluca yuva kuran bu kuşların çoğu, yer yer kırmızı, sarı ve kara tüylerle bezenmiş kahverengi ya da boz renktedir. Üst bölümleri kahverengi, alt bölümleri pembe olan, 10 cm uzunluğundaki *E. astrild*, anayurdu olan Afrika'dan Brezilya'ya da götürülmüştür. *E. coerulescens*, şarap kırmızısı rengindeki gagası ve kuyruğuyla dikkati çeker. Asya'nın güneyindeki bataklık ve çayırıklarda çok bol bulunan tombul gövdeli, 8 cm uzunluğundaki *E. amandava* sevilen bir kafes kuşudur. Üreme mevsiminde, erkekgen parlak kırmızı tüyleri kahverengi ve beyaz renkte küçük, serpmeye beneklerle süslenir.

Lonchura cinsinin üyeleri, Asya'nın güneyinde, Afrika ve Avustralya'daki açıklik yerlerde kalabalık sürüler halinde yaşar. Genellikle gerdanları kara, öbür bölümleri kahverengi olan bu kuşların birçoğu kafeste beslenir. En tanınmış türleri, Afrika'dan Porto Riko'ya götürülmüş olan, 9 cm uzunluğundaki *L. cucullata*, Asya'nın güneyinde çok bol bulunan *L. punctulata* ve *L. striata*, Tayland ve Cava'da yaşayan *L. maja*'dır. Hindistan'dan Cava ve Filipin Adalarına kadar dağılmış olan *L. malacca*, bu yörelerdeki pirinç tarlalarının en büyük düşmanıdır.

Uraeginthus cinsi, Afrika'da köylerin ve çiftliklerin çevresinde yaşayan üç türü içerir. Senegal ve Zaire'den Somali ve Zimbabve'ye kadar geniş bir alana dağılmış olan, 13 cm uzunluğundaki *U. bengalus*, kahverengi ve açık mavi renkte, erkeğinin gagasının iki yanında kırmızı birer benek olan, uzun sivri kuyruklu bir kuştur. Mavi tepeli *U. cyanocephalus* ile Angola'da yaşayan *U. angolensis* de cinsin öbür üyesi gibi kafeste beslenir.

Afrika'da dağılmış olan *Lagonosticta* cinsinin üyeleri kırmızı ile kahverengi ya da kırmızı ile kara tüylü, göğüsleri genellikle çok küçük ak beneklerle süslenir. Dişisi kahverengi, erkeği parlak kırmızı renkte olan 8 cm uzunluğundaki *L. senegala*, Afrika'nın her yerindeki çalılıklarda ve bahçelerde yaşar.

Estrup, Jacob Brønnum Scavenius (d. 16 Nisan 1825, Sorø - ö. 24 Aralık 1913, Kopenhag, Danimarka), 1875-94 arasında başbakanlık yapan Danimarkalı Muhafazakâr devlet adamı.

1864'te Ulusal Toprak Sahipleri Partisi'nden *Landsting*'e (üst meclis) girdi. 1865'te içişleri bakanı oldu. Bu görevi sırasında ülkenin demiryolu ağını ve Esbjerg limanını geliştirdi. Büyük toprak sahiplerinin çoğunlukta olduğu *Landsting*'in yetkilerini artıran Temmuz 1866 tarihli yeni anayasanın hazırlanmasında önemli rol oynadı. *Landsting*'de güçlü bir grubun lideri durumuna geldi. 1875'te *Landsting* çoğunluğunun ve Kral IX. Christian'ın desteğiyle başbakanlığı üstlendi. Savunma harcamalarının artırılmasını öngören bütçesi, *Folketing*'de (alt meclis) reddedilince, kralın geçici bir bütçe ilan etmesini sağlayarak iktidarda kalmayı başardı. Liberallerin önlemleri anayasaya ay-

kın bulmaları üzerine çıkan karışıklıkları polis kuvvetine ve sert ceza yasalarına başvurarak bastırdı.

Muhafazakârların güçlü direnişiyle karşı karşıya kalan Liberaller hiziplere bölündü. Böylece Estrup'un önderliğindeki Muhafazakârlar yaklaşık 20 yıl boyunca iktidarda kaldı. Estrup, 1894'te Liberallerin ılımlı kanadının desteğiyle bazı toplumsal reformlar gerçekleştirdi. Bu çerçevede 1894'te çıkarılan Mali Yasa'yla geçici olarak kurulan askeri tesislere fon ayrılırken, Estrup'un daha önce yürürlüğe koyduğu baskıcı önlemler de kaldırıldı. Estrup 1894'te istifa ettikten sonra Liberal hükümetlerin önde gelen muhalifleri arasında yer aldı.

Esus (Kelt dilinde "Efendi"), güçlü Kelt tanrısı. Romalı şair Lucanus'un İÖ 1. yüzyılda sözünü ettiği üç Kelt tanrısından biridir. Öteki iki tanrı Taranis (fırtına tanrısı) ve Teutates'tir (halkın tanrısı). Esus'a kurban edilenlerin ayın sırasında bıçaklanarak ağaca asıldığı söylenir. Esus, Paris'teki Notre-Dame Katedrali'nde bulunan bir kabartmada süğüt ağacından dal kesen bir oduncu olarak betimlenir. Burada ve Trier'deki başka bir kabartmada Esus, kutsal boğayla ve ona refakat eden turna ya da beyaz balıkçılarla ilişkilendirilmiştir.

Esztergom, Almanca GRAN, Latince STRIGONIUM, Slovakça OSTRIHOM, Osmanlı yönetiminde (1543-1683) ESTERGON, Macaristan'ın kuzeybatısında, Komárom ilinde (megye)

Esztergom'da Hristiyan Müzesi (önde), büyük katedral (sol arkada) ve St. István kalesi (sağda), Macaristan ZEFA

kent, Budapeşte'nin 40 km kuzeybatısına düşer. Tuna'nın Slovakya sınırına girdiği noktada, Büyük ve Küçük Macaristan ovalarını birbirinden ayıran, Pilis ve Börzsöny tepelerinin arasındaki vadinin batı ucunda yer alan bir ırmak limanıdır. Kente verilen çeşitli adlar geçmişte bir tahıl pazarı olarak taşıdığı önemi gösterir. 13. yüzyılın ortasına değin ilk Árpád krallarının ve daha sonra başa geçen Macar krallarının başkentiydi. Kente doğan I. István 1000'de burada taç giydi. 1189'da kurulan ve Macaristan'ın en eski başpiskoposluklarından birisi olan Esztergom başpiskoposluğu, Osmanlı yönetimi sırasında Trnava'ya taşındı ve ancak 1820'de geri döndü. En son 18. yüzyılda onarılan, Várhegy'deki (Kale Tepesi) kale, günümüzde de büyük ölçüde ayakta durmaktadır. Roma'daki San Pietro Bazilikası örnek alınarak 1822-60 arasında inşa edilen büyük katedral Macaristan'ın en büyük kilisesidir. Eski St. István Katedrali'nin (1010) bulunduğu alanı kaplayan ve Tuna'yı bakan kilisenin dış kubbe yüksekliği 106 m'dir. Katedral hazinesinde ortaçağdan kalan zengin mücevher ve dokuma koleksiyonları vardır. Eski başpiskopos sarayı olan Hristiyan Müzesi'nde de zengin bir resim

Lagonosticta senegala'nın dişisi (solda) ve erkeği
Joe B. Blossom-The National Audubon Society
Collection/Photo Researchers

kafeste beslenen bu gösterişli kuşların uzunluğu 7,5-15 cm arasında değişir; gagaları kısa ve küt, bacakları kısa, renk ve desenleri çok çeşitlidir. Afrika, Asya'nın güneyi,

koleksiyonu yer alır. Budapeşte Tarih Müzesi'nde krallık sarayından (inşa edildiği asıl dönem 10-12. yy) rölikler korunmaktadır. Kentte ayrıca barok üslupla birçok güzel ev bulunur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra makine parçaları, tuğla ve çömlekçilik, bağcılık ve sentetik elyaf üretimine dayalı bir sanayi gelişmiştir. Nüfus (1987 tah.) 33.000.

eşanjör bak. ısı değiştiricisi

eşapman, mekanikte, hareketin yalnızca bir doğrultuda ve atımlı adımlar halinde gerçekleşmesini sağlayan mandallı çark düzeneği. Piyano çekiçlerinin vurduktan sonra geri sıçramasını sağlayan mekanizmaya da eşapman denir. Kol ya da duvar saatlerinde enerjinin güç kaynağından sayma mekanizmasına iletimi eşapmanların yardımıyla gerçekleştirilir. 14. yüzyılda Avrupa'da geliştirilen dikey eşapman, mekanik saatlerin yapımını olanaklı duruma getirdi. Bu düzeneğin, bir ağırlığın ya da sarkacın etkisiyle devinen bir dişli çark ile bu çarkın devinimini, dişleri öne tutup sonra birakarak denetleyen bir çift metal yapıktan oluşuyordu. Metal yapıklar düşey bir milin üzerine yerleştirilmişti ve bunların ileri geri salınım hızları, üst tarafta bulunan, iki küçük ağırlık asılmış bir manivela tarafından denetleniyordu; ağırlıklar, milden dışarı doğru hareketlendirildiğinde, salınımlar yavaşlıyordu. 17. yüzyılda İngiltere'de geliştirilen maşalı eşapman daha gelişkin bir düzenekti. Bu mekanizmada, uçları aşağıya doğru kıvrılmış çapaya benzeyen ve çarkla aynı düzlemde yerleştirilen bir maşa, çarkın devinimini duraklatarak denetliyordu. Daha sonraları da çeşitli eşapman türleri geliştirilmiş olmakla birlikte, bunların çalışma ilkesi temelde aynı kalmıştır.

Eş'ari, tam adı EBU MUSA ABDULLAH BIN KAYS EL-EŞ'ARI (ö. 663, Küfe), Hz. Ali ile I. Muaviye arasında hilafet için hakemlik eden Arap valisi. Müslümanlığı ilk kabul edenlerdendir.

Yemen'in Eş'ar kabilesindendi. Hicretten (622) önce Mekke'ye giderek Müslüman oldu. Hayber'in fethinden (628) sonra Yemen kıyıları ile Zebid ve Aden valiliğine atandı. 638'de Basra valiliğine getirildi. 642'de de bölge halkının isteğiyle Küfe valiliğine gönderildi. Ahvaz, İsfahan ve Nusaybin'i fethetti. Kısa süre sonra yeniden Basra valisi oldu. Hz. Osman'ın halife olmasından (644) sonra bu görevden alındı. 655'te ikinci kez Küfe valiliğine atandı. 656'da Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra Küfeli Hz. Ali'yi tutunca, kentten kaçmak zorunda kaldı.

Eş'ari, Hz. Ali ile Muaviye arasında 657'de Siffin Savaşı'na yol açan hilafet sorununun çözülmesi için Hz. Ali'yi temsilen hakem seçildi. Muaviye'yi temsil etme görevi de Amr bin As'a verildi. Eş'ari, Amr bin As ile vardiği anlaşmadan sonra, Hz. Ali'nin de, Muaviye'nin de hilafete layık olmadığını ve bir başkasının halife seçilmesi gerektiğini açıkladı. Ama Amr bin As hile yaparak Muaviye'yi halife ilan ettiğini bildirdi. Bu açıklamayla Hz. Ali'yi halifelikten almış sayılan Eş'ari, başarısızlığa uğradığı ve her iki tarafın da düşmanlığını kazandığı için, öldürülme korkusuyla Mekke'ye kaçtı. Mekke'de de kendisini güvenlikle görmeyince Küfe'ye gitti ve orada öldü.

Eş'ari, tam adı EBU'L-HASAN ALI BIN ISMAIL EL-EŞ'ARI (d. 873, Basra - ö. 936, Bağdat), Arap kelimeleri bilgini. Eş'ariye mezhebini kurmuştur.

Mutezile mezhebine bağlı bilginlerden Ebu Ali el-Cubbari'den fıkıh, ilahiyat, hadis

öğrendi. Mutezilenin önde gelenlerinden biri oldu. Yaşamıyla ilgili kaynaklarda, Hz. Muhammed'i düşünce olarak ondan Kuran ve sunnet yoluna girmesi buyruğunu aldığı, bu yüzden Mutezileden ayrıldığı belirtilir. Eş'ari 912'de Mutezile mezhebinin ayrılarkar bu mezhebin inanç ilkelerini onun yöntemiyle, yani akılcı kanıtlarla çürüterek ehl-i sunnet yanlılarına kelim ilmini kabul ettirdi.

Eş'ari, inanç sistemiyle ilgili görüşlerini günümüze değin gelebilmiş üç yapıtında ayrıntılarıyla ortaya koymuştur. *Makalatu'l-İslamiyyin* (1928-33) üç bölümden oluşur. Birinci bölümde İslam mezheplerinin, ehl-i sunnet inancının genel görüşleri, ikinci bölümde kelamın güncel sorunları ele alınarak, özellikle Mutezilenin dini, felsefi görüşleri açıklanır. Son bölüm Tanrı'nın adları ve niteliklerine ilişkin tartışmaları, İslam mezheplerinin Kuran'a ilişkin görüşlerini içerir. *El-İbane an Usul'd-Diyane*'de (1903) Eş'ari, ehl-i sunnet görüşünden farklı olan çeşitli akımları, kanıtlar öne sürerek reddeder. *Risale Kelebe biha İla Ehlis-Segri bi-Babül-Ebva*, ise ehl-i sunnet inancının ayrıntılı olarak açıklandığı bir yapıttır.

Eş'ari'nin yapıtlarının ağırlık noktasını Tanrı'nın varlığı, kaza ve kader, Kuran'ın niteliği, kelam ilminin gerekliliği, Mutezile ve ehl-i sunnet tartışmaları oluşturur. Kendi inanç sisteminin Ahmed bin Hanbel'inkiyle aynı olduğunu belirtirse de, aslında ikisi arasında pek çok konuda farklılıklar vardır. Eş'ari'nin karşıt mezhepler arasında orta yolu seçen ya da aracılık eden bir tutum aldığı görülür. Eş'ari'nin kelim anlayışı, büyük saygı gösterdiği Ahmed bin Hanbel'in yolunu izleyenlerce reddedilirken; Şafii ve Maliki mezhepleri içinde yaygınlık kazanmıştır.

Eş'ariye, Eş'ari'nin sistemleştirdiği itikadi İslam mezhebi. Sünniler arasındaki etkili üç temel itikadi mezhepten biri olan (öbürleri Selefiye ve Maturidiye) Eş'ariye, günümüzde de canlılığını korumakta ve başta Muteziliye ile Selefiye olmak üzere, karşıt mezhepler arasında orta bir çizgiyi temsil etmektedir.

Mutezile öğretisiyle yetişen Eş'ari 40 yaşından sonra bu öğretiye karşı çıktı. Bunu yaparken Selefiyeyi savunduğunu, vahyin açık anlamlarının doğruluğunu kanıtlama yolunda Ahmed bin Hanbel'i izlediğini söylemekle birlikte, tam bir Şefi olamadı. Çünkü nasların ortaya koyduğu inancı savunup, doğruluklarını kanıtlamaya çalışırken gene akla ve Mutezilenin yöntemlerine başvurdu. Sonuçta da farklı ve yeni bir öğreti ortaya koydu.

Eş'ariyenin belirleyici özelliklerinden en önemlisi, nas ve akıl karşısındaki tutumudur. Eş'ariye, Selefiyenin tersine, nasların doğruluk ve gerçekliğini kanıtlamak için aklın değerini yadsımaz. Nasların akıl yoluyla kanıtlanmasını bid'at ve sapıklık olarak görmez. Ama Mutezile gibi iman ve dinsel veriler karşısında aklı mutlak bir ölçüt olarak da kabul etmez. Çünkü ona göre akla mutlak bir değer tanınması, aklın iman ve nasların ortadan kalkması sonucunu doğurur. Kuran, gayba (bilinmeyene, görül-meyene) iman, dinsel yaşamın temel ilkelereinden birisi olduğunu söyler. Oysa gayb, aklın uzanamayacağı bir alandır. Bu açıdan da aklın mutlak ölçüt kabul edilmesi olanaksızdır.

Eş'ariye, bütün tartışmalı konularda orta yolcu, uzlaştırmacı bir yaklaşım ortaya koyar. Örneğin Mutezile, Tanrı kelamı olan Kuran'ın yaratılmış, Selefiye ise tersine, yaratılmamış olduğunu savunur. Eş'ariyeye göre her iki yargı da yanlıştır. Mutezile ve

Selefiye Tanrı'nın kelim niteliği ile Kuran'ı oluşturan harf, sözcük ve cümle gibi öğeleri birbirinden ayırmamaktadır. Çözüm, Tanrı'nın kelim niteliği ile Kuran'ın belirli bir zamanda ortaya çıkan sözel yapısını birbirinden ayırmakta yatmaktadır. Buna göre Tanrı'nın sıfatı olan kelim yaratılmamıştır, ama insanları asıl kelama götüren Kuran'ın işaret ve ibareleri yaratılmıştır.

Eş'ariyeyi obur öğretilerden ayıran başlıca görüşlerinden birisi de Tanrı'nın sıfatlarına ilgisidir. Burada da onun orta yolcu, uzlaştırmacı tutumu kendisini gösterir. Mutezile Tanrı'nın zatından ayrı bir gerçeklik olarak sıfat kabul etmediği için Tanrı'nın olumlu (sübuti) sıfatlarını bile yadsır. Selefiye de nasların dışsal anlamlarına kesin bağlılık sonucu Tanrı'ya insana benzetme tehlikesine düşmektedir. Eş'ariyeye göre Tanrı, Kuran'da anılan bütün sıfatları taşır, bu sıfatların bir gerçeklikleri vardır, ama zattan ayırırlar; zatin dışında bir varlıkları ve gerçeklikleri de yoktur. Kavram olarak sıfatları zattan ayıran Eş'ariye böylece zat ile sıfatlar arasındaki ilişkinin niceliksel değil, niteliksel olduğunu savunarak Mutezile ve Selefiyenin açmazına bir çözüm getirir.

Inanç öğretileri arasında en çok tartışılan konulardan biri olan insanın özgürlüğü ve sorumluluğu sorununda Mutezile insanın mutlak kudret, yani yaratıcı güç sahibi olduğuna inanır. Bunun karşısında da insanın özgürlüğünü bütünüyle yadsıyarak her şeyi kadeere bağlayan Cebriye yer alır. Eş'ariye bu iki görüşe karşılık, yaratıcı güce yalnız Tanrı'nın sahip olduğunu, ama insanda da seçtiği eylemleri kazanma (kesb) yetisi bulunduğunu savunur. İnsan, dilediği eylemleri kazandığı için sorumludur. Ama eylemini yaratan kendisi değil, Tanrı'dır.

Eş'ari'den sonra Ebu Bekr el-Bakillani, İbn Furak, Ebu İshak el-İsfahani, Abdülkahir ibn Tahir el-Bağdati, Ebu Cafer Ahmed bin Muhammed el-Semnani, İmam-ı Haremeyn el-Cüveyni, Gazali, İbn Tüme, Şehristani, Fahreddin Razi, Curcuni gibi büyük bilginler Eş'ariyenin gelişmesinde ve yaygınlık kazanmasında etkili olmuşlardır. Gene bu bilginler bazı konularda Eş'ari'yi eleştirerek mezhebi yenilemişlerdir.

Bugün Sünni Müslümanlar arasında Malikiler tümüyle, Şafiiiler de büyük bölümüyle Eş'ariyeyi benimsemiştir. Hanefiler ve Hanbeliler arasında da bu mezhebe bağlı topluluklar vardır.

eşartanlı dizi, ARİTMETİK DİZİ olarak da bilinir, a ilk terim ve d birbiri ardına gelen iki terim arasındaki sabit fark olmak üzere, $a, a+d, a+2d, a+3d, \dots$ biçiminde sıralanan dizi. Terim sayısı n ve son terim l olan bir eşartanlı dizinin toplamı, $S_n = n(a+l)/2 = n[2a + (n-1)d]/2$ biçimindedir. a, d, n, l, S_n büyüklüklerinden üçü biliniyorsa öteki ikisi, $l = a + (n-1)d$ ve S_n denklemlerinin eşanlı çözümüyle elde edilebilir. Eğer uç sayı, eşartanlı bir dizinin üyeleriye, ortadaki, dizinin aritmetik ortalamasıdır.

eşayaklılar (*Isopoda*), EŞBACAKLILAR olarak da bilinir, *Crustacea* (kabuklular) sınıfından, 4 bini aşkın türüyle deniz, tatlı su ve karada geniş bir dağılım gösteren omurgasızlar takımı. Eşayaklıların çoğu bağımsız olarak yaşar, yalnız deniz türlerinin bir bölümü başka hayvanların asalagidir, bu türler balıkların ve karideslerin iç organlarında yaşar. *Tespihboceği* (*) ve *Oniscus* (*) cinsinin üyeleri gibi kara yaşamına uyarlan-

miş türler genellikle yaprak döküntülerinin arasında, tatlı su ve deniz türleri ise daha çok dipte ya da kıyıya yakın su bitkilerinin arasında, kuyularda ve bataklıklarda yaşadığından, bu takımın üyeleri pek dikkat çekmeyen hayvanlardır. Uzunlukları genellikle 0,7-35 mm arasında değişirse de, Antil Denizinde bulunan *Bathynomus giganteus*' un uzunluğu 35 cm'yi bulur. Denizlerde

Asefius cinsinden bir eşayaklı
E. R. Deggerer

yaşayan *Limnoria*(*) cinsinin üyeleri, iskele ayakları gibi ahşap malzemede, hatta sualtı kablolarında derin oyuklar açar.

Eşayaklıların gövdeleri uzun ve oldukça basıktır; hafif bir kabarıklık yapan sırtları, geniş ve sert, bir dizi kitinli levhayla örtülüdür. Göğüs bölümü yedi, karın bölümü altı bölümlüdür. Türlerin çoğunda altı çift bacak bulunur; bu sayı bazılarında ikiye düşerken, bazılarında sekize kadar çıkabilir.

eşbasiñ eğrisi bak. izobar

eşcinsellere özgürlük hareketi, EŞCİNSEL HAKLARI HAREKETİ olarak da bilinir, Batı'da, eşcinsellerin yurttaşlık haklarından eşit biçimde yararlanmalarını sağlamak amacıyla gelişen hareket. Yetişkinler arasında birbirinin rızasıyla girilen ilişkileri de kapsayan sodomi yasalarının kaldırılması, işe girme, kredi ve ev bulma, kamu hizmetlerinden yararlanma gibi konularla ve yaşamın öbür alanlarında eşcinsellere karşı ayrımcılığın sona erdirilmesi için çaba gösteren hareketin nihai amacı, eşcinselliğin bir yaşam biçimi olarak toplumda kabul görmesini sağlamaktır.

19. yüzyıl sonlarına değin eşcinsel haklarını savunan pek az "hareket" vardı. 1897'de eşcinseller Berlin'de Bilimsel Yardımlaşma Komitesi adlı bir birlik kurdular. Komite, eşcinsellere eşit haklar verilmesini savunan yayınlar yaptı ve toplantılar düzenledi. Almanya, Hollanda ve Avusturya'da yasaların değiştirilmesi için kampanya yürüten komitenin, 1922'de 25 dolayında şubesi vardı. Komitenin kurucusu Magnus Hirschfeld, 1921-35 arasında bir dizi uluslararası kongre düzenleyen Dünya Cinsel Reform Birliği'nin etkinliklerine de destek sağladı. Hitler'in 1933'te iktidara gelmesiyle birlikte Alman eşcinsel hareketi sona erdi.

Eşcinsellerin, hakları için eyleme geçtiği ilk ülkeler arasında İngiltere de vardı. 1914'te Edward Carpenter ve Havelock Ellis, propaganda ve eğitim amacıyla İngiliz Cinsel Psikoloji Araştırmaları Derneği'ni kurdular. 1966'da Amsterdam'da kurulan ve kısa zamanda eşcinsel eylemciliğin önemli merkezlerinden biri durumuna gelen Kültür ve Dinlenme Merkezi (COC) Avrupa'da hâlâ etkinliğini sürdüren önemli eşcinsel örgütleri arasındadır.

ABD'de erkek eşcinsellerin ilk önemli örgütü, 1950-51 yıllarında Los Angeles'ta Henry Hay ve dört arkadaşı tarafından kurulan Mattachine Derneği'ydı. Daha sonra pek çok kentte şubeler açan dernek, adını ortaçağda, maskeli oyuncuların yer aldığı bir Fransız kumpanyası olan Mattachine Topluluğu'ndan alıyordu. Hay ve arkadaşları bu adı kullanarak eşcinsellerin toplum içinde eğilimlerini "maskelemek" zorunda kaldığını vurguluyorlardı. 1955'te San Francisco'da kurulan ve adını Pierre Louÿs'nin Eski Yunanlı şair Sappho'yu çağrıştıran *Chansons de Bilitis*'inden (1894; *Bilitis'in Şarkıları*) alan Bilitis'in Kızları, ABD'nin ilk önemli lezbiyen örgütüdür.

Militan eşcinsel eylemciliğinin başlangıcı için kesin bir tarih verilebilir. 28 Haziran 1969'da, Greenwich Village'daki Christopher Sokağı'nda bulunan ve eşcinsellerin gittiği Stonewall Inn adlı bar, New York kenti polis ekiplerince basıldı. Barda bulunan 200 kadar eşcinsel, eskiden olduğu gibi durumu sessizce kabullenmek yerine, ellerine geçirdiklerini fırlatarak polise direndiler. Kırk beş dakika süren direniş, sonraki gecelerde yineleni. Bu olayı çeşitli protesto toplantıları izledi. Eşcinsel özgürlüğünü savunan örgütlerin sayısı özellikle 1970 ve 80'lerde arttı. ABD'deki kentlerin yanı sıra başka ülkelerdeki birçok kentte de, her yıl haziran ayının sonlarında kutlanan Eşcinsel Gurur Haftası'nda "Stonewall" ya da "Christopher Sokağı" olayları anılır. Oscar Wilde'in, "adını söylemeye cesaret edemeyen aşk" olarak tanımladığı eşcinsellik, 20. yüzyılın sonlarına doğru açık biçimde dile getirilmeye başlamıştır.

Eşcinsel hareketlerin etkisi ve siyasal baskı uygulayabilme gücü ülkelere göre farklılık gösterir. Örneğin erkekliğin abartılı biçimde vurgulandığı toplumlarda erkek eşcinselliğine yönelik baskı ve engellemeler daha yoğun olduğundan, bu hareketler cılız kalmakta ya da hiç ortaya çıkamamaktadır. Toplumsal ortamın farklı yaşam biçimlerinin bir arada gelişmesine elverişli olduğu, bireyler üzerinde merkezi denetimin zayıfladığı toplumlarda ise eşcinsel hareket belli bir güce erişmiş ve çeşitli kazanımlar sağlamıştır. Örneğin ABD'nin Illinois eyaleti 1961'de, yetişkinler arasında birbirinin rızasıyla girilen eşcinsel ilişkileri yasaklayan yasaları kaldırmış ve onu bazı başka eyaletler izlemiştir. İngiltere'de de benzer bir yasa 1967'de kaldırılmıştır. Eşcinsellerin işe alınması konusunda ise, özellikle öğretmenlik ya da dişçiler gibi "duyarlı" alanlarda eşcinsellerin kötü örnek olabilecekleri gibi gerekçeler öne sürüldüğü için, ayrımcı uygulamaların kaldırılması yönünde fazla bir ilerleme sağlanamamıştır. Avrupa ülkelerinin bazılarında yasalarda eşcinsellikten söz edilmez ya da eşcinsellik suç kapsamına alınmaz. Bununla birlikte yazılı yasalar ile fiili yasal durum arasında çelişkiler görülmektedir. Ayrıca Norveç'te eşcinsellere karşı cinsel ayrımcılığı yasaklayan bir yasa çıkarılmıştır.

Türkiye'de de eşcinseller 1980'lerde eşitlik istekleriyle örgütlenmeye başlamıştır. Eşcinsellerin uluslararası simgesi Yunan alfabesindeki lambda (λ) harfidir.

eşcinsellik, HOMOSEKSÜELLİK olarak da bilinir, bireyin cinsel ilgi ve isteginin, kendisiyle aynı cinsten kişilere yönelmesi. Eşcinsellik terimi her iki cinsi de kapsamakla birlikte, kadın eşcinselliği için genellikle lezbiyenlik terimi kullanılır; bu sözcük, şiirlerinde kadınlara duyduğu tutkulu sevgiyi dile getiren ünlü kadın şair Sappho'nun yaşadığı, Ege Denizindeki Lesbos (Midilli) Adasından türetilmiştir.

Eşcinsellikten söz edebilmek için, aynı cinsle duyulan cinsel ilginin kişiyi, orgazmı sonuçlanan bedensel ilişkiye itmesi zorunlu değildir; fantezi aşamasında kalsa bile, bireyin cinsel ilgi nesnesi olarak yalnız kendi cinsini seçmesi ya da kendi cinsinden kişilere romantik bir sevgiyle bağlanması da eşcinsel bir seçimdir. Bununla birlikte, cinsel isteği karşı cinsle yöneldiği ve ağırlıklı olarak karşı cinsten eşlerle cinsel ilişki kurduğu halde, zaman zaman kendisini eşcinsel istek ya da fantezilere kapıran kişiler eşcinsel olarak nitelenemez. Eğer birey eşcinsel olduğunu kabul ediyor ve bu seçimi bir benlik çatışması yaratmıyorsa uyumlu; cinsel yönelimi benliğiyle çatışıyor ve bireyi bunalıya sürüklüyorsa uyumsuz eşcinsellik söz konusudur. Cinsel ilişki sırasında ister erkek (etkin ya da aktif), ister dişi (edilgen ya da pasif) gibi davranışın, kendi cinsinden bir eşle bedensel yakınlık kuran ve bundan haz alan kişilerin cinsel yönelimi açık eşcinsellik; eşcinsel dürtü ve eğilimlerinin bilincinde olsun ya da olmasın, bu eğilimlerini bedensel bir yakınlığa dönüştürmeyen kişilerin eşcinselliği ise gizli ya da örtülüdür.

Eşcinsellik, biyolojik eşeyini benimsemeyen bireyin kendisini karşı cinsten olarak algıladığı transeksüellik(*) gibi bir cinsel kimlik sapsması değil, cinsel eş ve doyum yoluna ilişkin bir seçimdir. Dolayısıyla böyle bir seçim, bireyin karşı cinsten beklenen cinsel rol ve davranışları benimsemesini gerektirmez. Nitekim, bütün erkek eşcinsellerin kadını, bütün kadın eşcinsellerin de erkeksi ve saldırgan olduğuna ilişkin önyargılar giderek silinmekte, bunların öğrenilmiş davranış kalıpları olduğu düşüncesi benimsenmektedir.

Tarih boyunca değişik toplumlar eşcinselliğe değişik biçimde yaklaşmış, kimi hoşgörmüş, kimi onaylamış, kimi de yasaklamıştır. Eski Yunan toplumunca benimsenen, hatta bazı yönleriyle karşı cinsle duyulan aşktan üstün tutulan eşcinselliğin Yahudi-Hristiyan kültüründe günah kabul edilerek yasaklanması, bu eğilimin Batı toplumlarınca dışlanıp aşağılanması yol açmıştır. Çağdaş Batı toplumunda eşcinsellik kavramı, güncelliğini koruyan bir tartışma konusudur. 1970'lerin başlarına değin birçok psikiyatr, eşcinsel davranış ruhsal bir bozukluk olarak görüyordu; eşcinsellerin toplumun yargısına başkaldırarak haklarına sahip çıkma hareketi bu görüşü büyük ölçüde sarsmıştır.

Cinsel yönelimin belirlenmesinde ve cinsel davranış kalıplarının yerleşmesinde, toplumsal etkenler ve kültür kuşkusuz belirleyici etkenlerdir. İnsanların yalnızca üreme içgüdüsüne indirgenemeyen cinsel davranışları bireysel ve toplumsal düzeyde büyük bir çeşitlilik gösterdiğinden, cinsel eğilim ve seçimleri kesin çizgilerle birbirinden ayırmak evrensel bir sınıflandırma yapmak olanaksızdır. Nitekim ABD'li seksoloji araştırmacısı Alfred C. Kinsey, cinsel ilginin yalnızca karşı cinsle yönelik olduğu katıksız heteroseksüel davranışın bir uçta, katıksız eşcinsel davranışın öbür uçta yer aldığı yedi basamaklı bir cinsel davranış yelpazesi geliştirmiş, bireyleri heteroseksüel, eşcinsel ya da her iki cinsle de ilgi duyan karmacinsel

(biseksüel) olarak sınıflandırabilmek için iki ölçüt kullanmıştır: 1) Bireyin hangi cinsle ya da cinslerle duygusal ve romantik bağlar kurmaya eğilimli olduğu, 2) hangi cinsten eşe cinsel yanıt vermeye daha yatkın olduğu. 20. yüzyılda yapılan araştırmalar, eşcinsel eğilimlerin her iki cinsten de en çok ergenlik döneminde geliştiğini ortaya koymuştur. Kinsey'in 1948'de yayımlanan *Sexual Behavior in the Human Male* (İnsanda Erkeğin Cinsel Davranışı) adlı araştırmasında göre, incelenen 5 bini aşkın ABD'li erkeğin yaklaşık yüzde 50'si ergenlikten önce eşcinsel deneyim yaşamış, yüzde 25'i 16-55 yaşları arasında en az üç yıl boyunca geçici eşcinsel ilişkiler kurmuş, yüzde 37'si ergenlikten sonra en az bir kez orgazmı sonuçlanan eşcinsel ilişkiye girmiş, yüzde 10'u da 16-55 yaşları arasında en az üç yıl süreyle mutlak eşcinsel olarak yaşamıştır. Aynı araştırmacının 1953'te yayımlanan *Sexual Behavior in the Human Female* (İnsanda Kadının Cinsel Davranışı) adlı incelemesinde de, 6 bine yakın ABD'li kadından dörtte üçünün 30 yaşına değin kendi cinsinden kişilere cinsel ilgi duyduğu, yüzde 13'ünün 45 yaşından önce orgazmı sonuçlanan eşcinsel ilişkilere girdiği, yüzde 2-3'ünün de mutlak eşcinsel olarak yaşadığı belirtilir. ABD'de daha yakın zamanda yapılan araştırmalar da aşağı yukarı aynı rakamları vermektedir. Bu araştırmalar, 20. yüzyılın ikinci yarısındaki hoşgörü ortamının eşcinsel davranışta bir tırmanışa yol açmadığı, cinsel özgürlük akımının belki bu davranışların dışavurulmasına yardımcı olduğu biçiminde yorumlanabilir.

Psikolojide, eşcinselliğin cinsel bir sapma olup olmadığı uzun süre tartışılmıştır. Türün biyolojik sürekliliğini sağlayacak üreme amacına yönelmemiş böyle bir davranışın doğal olamayacağını savunanlar varsa da, resmi psikoloji kurumları eşcinselliği bir hastalık ya da ruhsal bozukluk olarak görmeye eğilimindedir. Psikoloji açısından önemli olan, bütün davranışlar gibi eşcinsel duygu ve davranışların da benlikle uyum içinde olup olmamasıdır. Psikolojik tedavi ancak eşcinsel eğilimlerinden bunalıtı duyan kişiler için söz konusudur ve böyle bir tedavi eşcinsel davranışı değil, benlik çatışmasından doğan bunalıtıyı hedef alır.

19. ve 20. yüzyıllarda, eşcinselliği ruhsal bir bozukluk olarak tanımlayan pek çok psikolog bu davranışın kökenlerini açıklamaya çalıştı. 19. yüzyıl Alman psikologlarından Richard von Krafft-Ebing bu davranış kalıtsal etkenlere bağlarken, Sigmund Freud eşcinselliği, ruhsal ve cinsel gelişim sürecinde kişinin karşı cinsten ebeveynle özdeşleşmesini engelleyen çatışmaların bir sonucu olarak tanımladı. Her insanda kendi cinsine yönelik cinsel ilgi ve eğilim vardır; normal bir gelişme sürecinde bu eğilimler bastırılır ve kişinin kendi cinsinden kişilere duyduğu sevgi, arkadaşlık, dostluk gibi ilgilere aktarılır. Ruhsal ve cinsel gelişme aşamasındaki saplanmalar, bu eğilimlerin gizli ya da açık eşcinsellik kalıplarına dönüşmesiyle sonuçlanır. Psikanaliz kuramına göre, anneye aşırı bağlılık ve yoğun ayrılık bunalıtı, iğdişlik (hadımlık) bunalıtı, aşağılık duygusu, cinsel ilişkide başarılı olamama bunalıtı ve mazoist eğilimler, erkeklerde eşcinselliğe yol açan etkenlerdir. Bazı psikologlara göre eşcinselliğin ortaya çıkışına toplumsal etkenler ya da dölüt aşamasındaki fizyolojik olaylar yol açar. Cinsel dürtüleri karşı cinsten bir eşle doyurma olanığının bulunmadığı ortamlarda eşcinsel davranışlar artmakta, cinsel yönelimlerini mutlak heteroseksüel olarak tanımlayan pek çok kişi eşcinsel ilişkiye girmektedir. Karşı cinsle ilişkilerin kısıtlanmadığı ve

cinsel hoşgörünün egemen olduğu ortamlarda ise, cinsel davranışlar arasındaki sınırların giderek belirsizleştiği ve kendilerini biseksüel olarak tanımlayan kişilerin sayısı arttığı gözlenmiştir. Eşcinselliği çarpık bir davranış kalıbı olarak değerlendiren bazı uzmanlar, eşcinseller arasında, kendi cinsel kimliklerinden hoşnut olan ve öteki eşcinsellerle kararlı, olgun ilişkiler geliştirebilen "gerçek" eşcinseller ve karşı cinsle ilişki kuramadıkları için cinsel dürtülerini eşcinsel kanallardan dışavurabilen karşı cins düşmanları ya da "heterofoblar" gibi ayrımlar yapmışlardır. Günümüzde bu çözümlemeler evrensel olarak benimsenmemektedir.

Eşcinsellik, 1960'lardan sonra başlayan özgürlük hareketleriyle, bazı ülkelerde siyasal bir sorun niteliği kazanmıştır. Örgütlenerek eyleme geçen eşcinseller, cinsel yönelimlerini gizlemek zorunda bırakılmamaları, iş, konut ve yurttaşlık hakları konusunda eşitlik tanınması isteğiyle yoğun bir akım başlatmışlardır. Bunun sonucunda birçok Batılı ülkede, ayrımcılığın ve toplumsal baskıların azaltılması, cinsel hoşgörü ortamının gelişmesi ve çeşitli yasal düzenlemelerin yapılması gündeme gelmiştir. Ayrıca bak. eşcinsellere özgürlük hareketi.

eşcarpanlı dizi, GEOMETRİK DİZİ olarak da bilinir, a ilk terim ve r sabit bir sayı olmak üzere, $a, ar, ar^2, ar^3, \dots, ar^{n-1}$ biçiminde sıralanan dizi. $a(1+r+r^2+r^3+\dots)$ biçiminde yazıldığında, n terimli bir eşcarpanlı dizinin toplamı $a(1-r^n)/(1-r)$ olarak verilir. $r < 1$ olduğunda, sonsuz dizi yakınsak özellik kazanır ve toplamı $a/(1-r)$ olur. r 'nin öteki değerleri için dizi, ıraksak özellik kazanır. n tane x_i pozitif sayısının çarpımının n 'inci kökü geometrik ortalamayı verir, yani $G = (x_1 x_2 \dots x_n)^{1/n}$.

eşçevre problemi, İZOPERİMETRİ PROBLEMİ olarak da bilinir, matematikte, uzunluğu belirli, kapalı düzlemsel eğriler arasından, en büyük alanı kapsayan eğrinin belirlenmesi problemi (problemin çözümü çemberdir). Değişimler hesabı, eşçevre ve brakis-tokron(*) problemlerinin çözümüne yönelik girişimlerin sonucunda ortaya çıkmıştır.

17. ve 18. yüzyıllarda, eşçevre problemini ortaya atan İsviçreli matematikçiler Bernoulli kardeşler, maksimum ve minimum özelliklere sahip bir dizi eğri buldular ve bu eğrileri sınıflandırdılar. 1744'te İsviçreli matematikçi Leonhard Euler, belirli bir minimum koşulunu sağlayan eğrinin belirlenmesine ilişkin, sonradan Euler diferansiyel denklemi olarak adlandırılan kuralı geliştirerek, değişimler hesabı yöntemlerinin genelleştirilmesine yönelik önemli bir adım attı. Bu çalışmayı kısa bir süre sonra Joseph-Louis Lagrange, Adrien-Marie Legendre ve başka matematikçiler daha da geliştirdiler.

Verili bir yay grubu içinden, bazı parametreleri (uzunluğu ya da yayın bütününe bağlı başka büyüklükleri) minimum ya da maksimum olanının seçilmesinde, değişimler hesabı tekniklerinden sıkça yararlanır. Bu tür hesaplar, yüzeyler ya da birkaç değişkenli fonksiyonlar için de söz konusu olabilir. Üç boyutlu Eukleides uzayında, sınırları belirli, en küçük alanı kaplayan yüzeyi bulmaya yönelik Plateau problemi bunların en ilginçlerinden biridir. Bu problemle ilişkin fiziksel bir örnek olarak yağmur damlası ve sabun köpüğü gösterilebilir; bunların biçimi, hacmi sabit tutmaya ama bu arada alanı minimuma indirmeye çalışan yüzey gerilmeleri ve bağlama kuvvetleri tarafından belirlenir. Mekanik, elektrik, görecelik kuramı ve termodinamik alanlarında da benzer örneklerle rastlanabilir.

eşdeğer ağırlık, bazı kimyasal tepkimelerde, bir maddenin, aynı ortamda bulunan ve miktarı isteğe göre belirlenmiş olan başka bir maddeyle tam olarak birleşebilen ya da tümüyle o maddenin yerini alabilen miktarı. Maddeler, kimyasal olarak eşdeğer ve da stokiometrik oranlarda tepkimeye girdiklerinden, genel bir standart saptanmıştır. Bir elementin eşdeğer ağırlığı, o elementin 1,00797 gr hidrojenle ya da 7,9997 gr oksijenle birleşebilen ya da ver değiştirebilen miktardır. Başka bir tanımla, bir elektroliz tepkimesinde 96.500 coulombluk elektrik akımı geçirildiğinde açığa çıkan element miktarı, o elementin eşdeğer ağırlığıdır. Bu değer, elementin gram atom ağırlığının birleşme değerine bölünmesiyle bulunur. Bazı elementlerin eşdeğer ağırlıkları şöyledir: Gümüş (Ag) 107,868 gr, magnezyum (Mg) 24,3122 gr, alüminyum (Al) 26,98153 gr, kükürt (S, sülfür oluşumunda) 32,0642 gr. Yükseltgen ya da indirgen (elektron alan ya da veren) bileşiklerin eşdeğer ağırlıkları ise, gram molekül ağırlıklarının her molekülün aldığı ya da verdiği elektron sayısına bölünmesiyle bulunur. Örneğin, bir asit çözeltisi içindeki potasyum permanganatın (KMnO_4) eşdeğer ağırlığı 158,038/5 gr, potasyum dikromatın ($\text{K}_2\text{Cr}_2\text{O}_7$) 294,192/6 gr, sodyum tiyosülfatın ($\text{Na}_2\text{S}_2\text{O}_3 \cdot 5\text{H}_2\text{O}$) ise 248,1828/1 gr'dır. İster element, ister bileşik halinde olsun, bütün yükseltgen ve indirgen maddelerin eşdeğer ağırlığı, $6,023 \times 10^{23}$ elektron alan ya da veren madde miktarına eşittir. Nötrleşme tepkimelerindeki bir asit ya da bir bazın ya da ikili bozunmaya uğrayan herhangi bir bileşiğin eşdeğer ağırlığı, 1,00797 gr hidrojen iyonu ya da 17,0074 gr hidroksit iyonu veren, bu iyonlarla tepkimeye giren, ya da bu iyonların ağırlığıyla eşdeğerde olan bileşik miktardır. Örneğin, hidroklorik asitin (HCl) eşdeğer ağırlığı 36,461 gr, sülfürik asitinki (H_2SO_4) 98,0782 gr, sodyum hidroksitinki (NaOH) 39,997 gr, sodyum karbonatın (Na_2CO_3) 105,9892/2 gr'dır.

Bir maddenin eşdeğer ağırlığı girdiği tepkimenin türüne göre değişebilir. Örneğin ikili bozunma tepkimesinde potasyum permanganatın eşdeğer ağırlığı gram molekül ağırlığına (158,038/1 gr) eşittir; aynı bileşik, yükseltgen olarak girdiği tepkimelerde, koşullara göre manganat iyonuna (MnO_4^-), manganiz dioksit (MnO_2), ya da manganiz iyonuna (Mn^{2+}) indirgenebilir. Bu tepkimelerde potasyum permanganatın eşdeğer ağırlıkları sırasıyla 158,038/1 gr, 158,038/3 gr ve 158,038/5 gr'dır. Çözeltinin, bir litresi içinde çözünmüş herhangi bir maddenin eşdeğer ağırlık sayısına, o çözeltinin normalitesi denir.

eşdeğerlik bak. denklik

eşdeğerlik ilkesi, fizikte, kütleçekimi kuvveti ile eylemsizlik kuvvetinin yapısının aynı olduğunu ve çoğunlukla birbirinden ayırt edilemeyeceğini belirten temel yasa. Newtoncu biçimiyle bu yasaya göre, düzgün bir kütleçekimi alanı içinde düşmekte olan penceresiz bir laboratuvarla deney yapan kişiler, laboratuvarın düzgün olmayan hareket yapmaktaki olduğunu farkına varamazlar. Bu yönde yapılan tüm dinamik deneyleri, kütleçekiminin etkisi altında bulunmayan bir düzgün hareketin eylemsizlik durumunda elde edilenlerle aynı sonuçları vermiştir. Bu olgu, Macar fizikçi Loránt Eötvös'ün gerçekleştirdiği bir deneyle de önemli ölçüde doğrulanmıştır. Einstein'a göre

eşdeğerlik ilkesi, olanaklı tüm serbest düşme deneylerinde kütleçekimi etkisinin tümüyle kalkacağını ve genel göreliliğin, eylemsizlik durumunda olduğu gibi, özel göreliliğe indirgeneceğini öngörür.

eşdeğişki, KOVARYANS olarak da bilinir, olasılık kuramında, iki rasgele değişkenin kendi ortalamalarıyla olan farklarının çarpımının beklenen değeriyle tanımlanan fonksiyonu. İki değişkenin çarpımından beklenen değer ile aynı her bir değişken için beklenen değerlerin çarpımının farkı olarak da tanımlanır. Eğer değişkenler birbirinden bağımsız ise eşdeğişki sıfırdır.

eşduyum bak. empati

eşek, MERKEP olarak da bilinir, *Equidae* (atgiller) familyasından iki otçul memeli türünün ortak adı. Biri Asya'nın, öbürü Afrika'nın kurak düzlüklerinde yabanıl olarak yaşayan ve sayıları giderek azalan bu

Evcil eşek ve sıpası
Hasan Oral

türler, kulan(*) adıyla bilinen Asya yaban eşeği (*Equus hemionus*) ile Afrika yaban eşeğidir (*Equus asinus* ya da *africanus*). Evcil eşek Afrika yaban eşeğinin soyundan gelir ve yük taşımada kullanılmak üzere İÖ 4000'lerde evcilleştirilmiştir (bak. yaban eşeği).

Evcil eşeğin ortalama 1 m dolayında olan cidago yüksekliği, soylar arasında oldukça büyük farklılıklar gösterir. Örneğin Sicilya eşeğinde bu yükseklik ancak 60 cm'ye ulaşabilirken, Mayorka eşeğinde 115 cm'yi, Amerikan eşeğinde 165 cm'yi aşar. Renkleri de beyazdan boz ya da karaya kadar değişir. Sırtlarında genellikle yeleden kuyruğa kadar uzanan koyu renk bir çizgi ile bunu omuz hizasında çapraz olarak kesen ikinci bir çizgi bulunur. Yeleleri kısa ve dik, çok uzun olan kulaklarının dibini, ucu, bazen de içi koyu renktedir. Yalnız ucunda püskül gibi uzun kıllar bulunan kuyruğu attan çok meşinini andırır.

Eşek, at kadar hızlı yürüyemez, ama yere sağlam basar ve en sarp yerlerde bile ağır yükleri tehlikesizce taşıyabilir. İyi bir yük hayvanı olması, dayanıklılığı ve az yemle yetinmesi nedeniyle yüzyıllardır kırsal kesim taşımacılığında insanın en büyük yardımcısı olmuştur. Ortalama ömrü 30-35 yıl olan eşek, 2-2,5 yaşında cinsel olgunluğa erişir ve dişiler yaklaşık bir yıl süren gebelik döneminden sonra bir, ender olarak iki yavru (sıpa) doğurur. Atla eşeğin çiftleştirilmesinden, kısır olan melez yavrular alınır: Erkek eşekle (eşek aygırı) kısrağın melezi-ne katur(*), dişi eşekle (kancık) aygırın melezi-ne ester denir.

Eşek Anadolu'ya attan önce yerleşmiş ve atın bilinmediği dönemlerde tarım, binek, yük ve savaş hayvanı olarak kullanılmıştır. Anadolu eşekleri başlıca iki soya ayrılabilir. Özellikle İç Anadolu Bölgesi'nin Konya, Kayseri ve Niğde yörelerinde yaygın olan küçük yapılı soyan cidago yüksekliği 85-115 cm, baş uzunluğu 50 cm, alın genişliği 22 cm dolayında olup kulakları birbirine yakındır. Renkleri boz, burunları genellikle aktır; sırt ve omuzlarında siyah çizgiler bulunur. Daha çok Ankara, Merzifon ve Amasya yörelerinde bulunan öbür soy daha iri yapılı, koyu ya da kara renkli, küçük başlı ve ince kılıdır. Cidago yüksekliği 120-135 cm arasında değişir; omuz çizgisi yoktur. Anadolu'ya Kıbrıs'tan gelen Kıbrıs eşeği ise iri ve güçlü bir soydur. Genellikle kara olan bu hayvanların burun ve göz çevrelerinde beyaz halkalar bulunur.

eşekarısı (*Vespa crabro*), *Hymenoptera* (zarkanatlılar) takımının *Vespidae* familyasından, toplu halde yaşayan yabancısı türü. Gövdesi kızılımsı sarı ve siyah çizgili olan eşekarıları oldukça iri yapılıdır; uzunlukları anteninde 30 mm'yi, işçi arılarda 23 mm'yi, erkek arılarda ise 2,5 cm'yi bulur. Yeryüzünde geniş bir dağılım gösteren bu yabancısı, bazen kova büyüklüğünde olan yuvalarını ağaç kovuklarında, duvar oyuklarında, ender olarak da toprak üstünde kurarlar. Yuvaların içi, çiğnenmiş bitkisel maddelerin tükürükle karışmasından oluşmuş, kâğıda benzer peteklerle döşelidir. Sokması çok acı veren eşekarısının zehiri, insanda ağır alerji tepkilerine yol açabilir.

eşekdikeni (*Onopordon tauricum*), bileşikgiller (*Asteraceae*) familyasından, ikiyillik otsu bitki. Kuzey ve Orta Anadolu'da yaygın olan bu bitkinin yüksekliği 60-100 cm arasında değişir. Dikenli yaprakları ve başçıklar oluşturan leylak rengi çiçekleri vardır. Üstünde tüy demeti bulunan ve halk arasında karacığır hastalıklarına karşı kullanılan koyu renkli meyveleri, aktarlarda "devedikeni tohumu" adıyla satılır.

eşekhıyarı (*Ecballium elaterium*), ACIDÜLEK, CIRTATAN, ACIKAVUN ya da YABANİHYAR olarak da bilinir, kabakgiller (*Cucurbitaceae*) familyasından, çokyillik ve sürünücü

Eşekhıyarı (*Ecballium elaterium*)
G. Tomsch-Sinuat/EB Inc

otsu bitki. Anayurdu Akdeniz bölgesidir; ama ilginç meyveleri nedeniyle başka yörelere de götürülmüş ve bahçe bitkisi olarak yayılmıştır. Bitkinin tüylü, sert ve kalın gövdesinin uzunluğu 60 cm'ye ulaşabilir. Çan biçiminde sarı çiçekleri ve yaklaşık 4-5 cm uzunluğunda, mavimsi yeşil renkli, uzun saplı, oval meyveleri vardır. Olgunlaşan

meyveler saptan kolayca ayrılarak içindeki özsuyla birlikte kahverengi tohumlarını 3-6 m kadar uzağa fırlatır.

Eski Mısırlılar döneminden bu yana tedavi amacıyla kullanılmış olan eşekhıyarının özellikle meyve ve köklerinin ishal yapıcı ve idrar artırıcı bir etkisi vardır. Ayrıca meyvesinin özsuyu sinüzite karşı kullanılır, ama tahriş edici bir sıvı olduğundan bu biçimde kullanılması tehlikelidir. Bu özsuyun antitümoral (ur oluşumunu engelleyici) etkisi de saptanmıştır.

eşekotu (*Oenothera biennis*), *Onagraceae* familyasından, gösterişli çiçekleriyle dikkat çeken, ikiyillik otsu bitki. Kuzey Amerika'da yaygın olarak bulunan bu bitki Avrupa'da da yetişir.

Yüksekliği 90-150 cm arasında değişen eşekotunun, almaşık dizilişli yaprakları ve 2-5 cm çapında sarı çiçekleri vardır. Kökleri yatıştırıcı ve kabız yapıcı olan bu bitki genetik uzmanlarınca bazı kalıtım araştırmalarında da kullanılmıştır.

eşekturpu bak. bayırturpu

Eşen Çayı, KOCAÇAY olarak da bilinir, Akdeniz Bölgesi'nin batısında, Muğla-Antalya il sınırında akar. Uzunluğu 146 km'dir. Göller Yöresi'nin güneybatı kesiminde bulunan Söğüt Gölünün güneyindeki

Eşen Çayı
Şemal Güner

Kızılcaadağ'dan (2.591 m) doğar. Güneybatı yönünde akarken Küçüklüçay, Seki Ovasında doğu-batı doğrultusunda akarken Seki Suyu adını alır. Daha sonra kuzey-güney doğrultusunu alarak dar ve derin bir boğaza girer. Karanlıkboğaz ya da Karanlık İçi adıyla anılan bu boğazdan Ören köyü önlerinde çıkar. Boğaz girişinde 1.300 m olan akarsu tabanının denizden yüksekliği çıkışta 200 m'ye kadar iner. Bu eğimden dolayı boğazda hızlı akan Eşen Çayı, daha sonra güneye doğru genişleyen, dik kenarlı ve düz bir vadide akmaya başlar.

Vadiyi doğudan ve batıdan sınırlayan kırk diklikleri, Miyosen Bölüm sonuyla Pliyosen Bölüm başındaki (y. 7 milyon yıl önce) tektonik olaylarla oluşmuştur. Bu nedenle Batılı araştırmacılar vadinin bu kesimini Eşen Çayının antik adını kullanarak Ksanthos Grabeni olarak tanımlamışlardır. Vadinin biçimini etkileyen ve arazide açık olarak seçilen ana kırık hattı, Eşen Çayı oluğunun batı kenarındaki Eşen bucak merkezinde kuzey-güney doğrultusunda uzanır. Eşen Çayı, bu tektonik çukurda akarken doğudan ve batıdan bol kaynaklı derelerle beslenir ve Ünlü Ksanthos kenti kalıntılarının önünden geçerek Akdeniz'e ulaşır. Neojen Bölüm sonuyla Kuvaterner (Dördüncü) Dönem başında (y. 2,5 milyon yıl önce) bir körfez olan bugünkü delta alanı, çayın taşıdığı alüvyonlarla dolmuştur. Deltanın

doğusunda oluşan göl alanı, sel rejimli akarsuların taşıdığı maddelerle dolarak sığ bir bataklığa dönüşmüştür. Daha sonra açılan kanallarla bu bataklık kurutulmuştur.

Eşen Çayının denize döküldüğü Çayağzı'nın iki yakasında Kumluova ya da Patara adı verilen, 15 km uzunluğunda bir kumsal uzanır. Genişliği en dar yerinde 250 m, Eşen Çayının batısında ise 3,5 km'ye varan Patara kumsalı, antik Patara(*) kenti kalıntılarının bir bölümünü örtmüştür. Kumsalın büyük bir turizm potansiyeli vardır.

eşentropi haritası, İZENTROPİK HARİTA olarak da bilinir, sabit entropili bir yüzey üzerindeki nem dağılımını ve hava akımlarını gösteren meteoroloji haritası. Bu tür bir yüzey aynı zamanda sabit potansiyel sıcaklıklardır (belirli bir hacimdeki kuru havanın başlangıç durumundan, çevresiyle ısı alışverişi yapmadan standart basınca [1.000 milibar] getirilmesi durumunda sahip olacağı sıcaklık). Yer'i çevreleyen atmosferde, belirli bir eşentropili yüzey bölgeye göre değişik yüksekliklerde olabilir; bu değişiklikler eşentropi haritasında izobarlarla (eş-basınç eğrileri) gösterilir. Nem dağılımı, sabit karışma oranı (birim kuru hava kütle başına su buharı kütlesi) ve sabit özgül nem (birim hava kütlesi başına su buharı kütlesi) çizgileriyle gösterilir. Eşentropi yüzeyindeki hava akımları ise, basınç ve sıcaklık alanına dayalı olarak hesaplanan akış çizgileriyle gösterilir.

Eşentropi haritasını ilk olarak, 1933'te İngiltere'de Sir Napier Shaw ve daha sonra 1936'da ABD'de Carl-Gustav Rossby önerdi. Bu tarihlerde, havanın yüksek kesimlerinde gözlem yapan meteoroloji istasyonları ağı, bu çizimleri gerçekleştirebilecek düzeye ulaşmıştı. Hava parçacıklarının sabit yükseklikler yerine eşentropili yüzeyler boyunca akma eğilimi göstermesi nedeniyle, eşentropi haritalarının yardımıyla hava akımı tahminleri yapılabilmektedir. Bu haritalar ayrıca, hava koşullarını yaratan fiziksel süreçlerin anlaşılmasını da kolaylaştırmaktadır.

eşey, CINSİYET olarak da bilinir, bütün canlılarda, bir türün üyelerini, üreme yönünden birbirini tamamlayan erkek ve dişi bireyler olarak ayırt etme olanağı veren bedensel özelliklerin tümü.

Eşey, bütün canlılar âleminde üremenin temel ve zorunlu koşulu değildir. Bakteriler gibi tekhücreli ve basit yapıları canlıların çoğu, eşeysiz oldukları halde kolayca ve hızla üreyebilmektedir. Eşeyli yoldan üreme yeteneği olan üstün yapıları bitkiler arasında bile, yumrularla ya da gövde parçalarından daldırma ve çelikleme yoluyla eşeysiz üreme oldukça yaygındır.

Eşeyli üremenin eşeysiz üremeye üstünlüğü, gelecek kuşaklar arasında daha büyük bir gen çeşitliliği sağlamasıdır. Eşeysiz üremede her kuşak, kalıtsal bilgideki değişimlerden (mutasyon) kaynaklanan olası farklılıklar dışında atasıyla özdeşdir. Yeni bireylerin hem anadan, hem babadan gelen genleri aldığı eşeyli üremede ise, hiçbir kuşağın genetik yapısı bir başka kuşağınkine benzemez. Bu nedenle, eşeyli üreyen canlı toplulukları, eşeysiz üreyen canlı topluluklarından çok daha büyük bir genotip çeşitliliği gösterir; bu da canlıların çevre değişikliklerine daha kolay uyum sağlamasına yardımcı olur. Bir toplulukta genotip çeşitliliği ne kadar fazla olursa, değişen çevre koşullarına uyum sağlayabilmek için gerekli gen bileşimlerini taşıyan bireylerin o toplulukta bulunma olasılığı da o kadar yüksek olacaktır.

Evrım süreçleri eşeyli üremenin egemenliğini güçlü bir biçimde desteklemiştir. Eşey-

lilik olgusu, yeryüzünde yaşamın başlangıcından bugüne değin, bazı ilkel mikroorganizmalarda ayrı gen kaynaklarından gelen genlerin birleşmesini sağlayan üreme mekanizmalarıyla başlayıp yalnızca eşeyli yoldan üreyen üstün yapıları canlılara doğru bir evrim çizgisi izlemiştir. Her kuşakta yeni gen bileşimleriyle zenginleşen türlerin soyunu sürdürme şansını artıran doğal seçme olgusu da, türlerde ayrıntılı davranış kalıplarının, karmaşık yapıların ve hassas fizyolojik dengelerin kurulmasında önemli rol oynamıştır.

Dişi ile erkek arasındaki yapısal farklılıklar basit yapıları canlılardaki kadar belirgin olmayabilir, ama iki eşey arasındaki işlevsel farklılıklar her zaman kolayca ayırt edilebilecek türdendir. Virüs ve bakterilerden daha karmaşık bir gelişme düzeyine ulaşmış türlerin çoğunda, yeni bir bireyin oluşması ancak bir dişi ile bir erkeğin işbirliğiyle gerçekleşir. Eşeylerden her biri bu işbirliğine, gamet ya da eşey hücreleri denen özel bir hücreyle katkıda bulunur. Erkeğin ürettiği eşey hücresi (sperma) ile dişinin ürettiği eşey hücresi (yumurta) birbirini bularak birleşme eğilimindedir. Bu birleşmenin (dölleme) ürünü olan tekhücreli zigot, ana-babasından aldığı kendi gelişme taslağını içinde taşır.

Eşeylilik her zaman "ya o, ya bu" biçiminde belirlenmiş değildir. Bazı canlılarda aynı birey hem sperma, hem yumurta hücresi üretir; erdışilik denen bu olgu, basit yapıları hayvanlar arasında çok yaygındır. Üstün yapıları hayvanlar ve bitkiler arasında da, ara-eşeylilik, jinandromorfluk ya da karma-eşeylilik gibi eşeysel anomaliler hiç de seyrek değildir; bu ara ve karma biçimlerin varlığı, kalıtsal yapının ve hormonların değişik etkilerinden kaynaklanabilecek olasılıkların sınırsızlığını yansıtır.

Eşeyli üremede her birey, anadan ve babadan birer kromozom takımı alır ve bu kromozomların karışımını bir sonraki kuşağa aktarır. Böylece, iki ayrı kaynaktan gelen kalıtsal bilginin yeniden birleşmesi her kuşakta değişik sonuçlar verir. Üstelik, gametlerin oluşumu (meyoz bölünme) sırasında, ana-babanın taşıdığı iki kromozom takımı, arasında parça alışverişi denen bir değiş tokuş sürecinin gerçekleşmesi, kalıtsal bilgiyi taşıyan genlerin iyice karışmasına yol açar. Böylece, örneğin erkeğin gametinde (sperma) bulunan ve yeni dölle aktarılabilecek olan tek kromozom takımı, aslında erkeğin kendi ana-babasından aldığı genlerin bir bileşimidir. Genlerin sayısı öylesine fazla, dolayısıyla gen bileşiminin olasılık yelpazesi öylesine genişir ki, eşeyli üreyen üstün yapıları canlı topluluklarında, tek bir zigottan oluşan tek yumurta ikizleri dışında hiçbir bireyin genetik yapısı tipatıp özdeş değildir. Milyarlarca bireyden oluşan en kalabalık topluluklarda bile, her birey, başka bir bireyde kopyası bulunmayan ve asla tekrarlanmayacak olan benzersiz bir gen bileşimi taşır. Demek ki bireyin kendine özgü ve benzersiz oluşu, eşeyli üremenin getirdiği bir ayrıcalıktır. Yumurtanın döllemeksizin embriyona dönüşümü döllemesiz üreme (partenogenez) olayıyla karşılaştırıldığında, eşeyin önemi daha belirgin biçimde ortaya çıkar. Gerçekten de, eşeyli üremenin ayırt edici özelliği olan sınırsız biyolojik çeşitliliğe, döllemesiz üreyen canlı topluluklarında hiçbir zaman rastlanmaz.

Çift eşeyli (ya da erdışı) canlıların çoğunda, eşeyi belirleyen ve böylece bazı zigotlardan erkek, bazılarından dişi bireylerin gelişmesini yönlendiren bir tür kalıtım mekanizması vardır. Gelişimin yönünü çizen bu mekanizma, çoğu kez bütün vücut hücrelerinde bulunan özel bir çift eşey kromozomundan

oluşur. Eşeylerden birinin hücrelerindeki iki eşey kromozomu birbirinin eşidir, bunlara X kromozomları denir. Öbür eşey ise, bir X kromozomu ile kalıtsal yapısı farklı bir Y kromozomu taşır. İnsanların tümünde ve hayvanların çoğunda, dişide iki X kromozomu, erkekte ise bir X, bir Y kromozomu bulunur. Bu kalıp, hücre metabolizmasını denetleyerek ve eşey bezlerinin ya da organlarının gelişimini başlatan hormonların üretilmesini uyarak, canlının gelişmesini etkiler. Embriyonun gelişmesi sırasında, hormonların fazlalığı ya da azlığı, eşeylerden birine özgü genetik yapıyı taşıyan bir bireyde öbür eşeye özgü bazı fiziksel özelliklerin belirmesine yol açabilir. Ayrıca bak-
üreme

eşey bezi bak. gonat

eşey değişimi, fizyolojik işlevleriyle eksiksiz bir erkek ya da dişi olan bireyin, karşı eşeyden eksiksiz ve işlevsel bir bireye dönüşmesi. Sülukbalıkları ile bazı kandes türlerinde doğal bir süreç olan eşey değişimi, hormon üreten iç salgı bezlerinin ıyı çalışmaması ya da bazı hastalık ve bozukluklar sonucunda öbür hayvanlarda da görülebilir

eşey hormonları, CINSİYET HORMONLARI olarak da bilinir, üreme bezleri ya da organlarının üretilen ve canlının eşey özelliklerini etkileyen kimyasal maddeler. Öbür hormonların birçoğu gibi, eşey hormonları da bireyim (sentez) yoluyla elde edilmiştir. Ayrıca bak. androjen; östrojen.

eşey hücresi bak. gamet

eşey kromozomları, CINSİYET KROMOZOMLARI olarak da bilinir, bireyin erkek ya da dişi olmasını belirleyen bir çift kromozom. İnsanın ve öbür memelilerin eşey kromozomları, bilim adamlarınca X ve Y olarak adlandırılır. İki X kromozomu (XX) taşıyan bireyler dişi, XY kromozomlarını taşıyan bireyler erkektir. Bir kolu uzun, öbürü kısa olan X kromozomu büyük bir vücut kromozomuna (otozom) benzer. Y kromozomunun da bir kolu uzun, ama öbür kolu X kromozomununkinden çok daha kısadır. Kromozom sayısının sırasında, erkek ve dişi gametlerdeki (sperma ve yumurta hücreleri) kromozomlar birbirinden ayrılır ve her biri yavru hücrelerden binne geçer. Dişi gamette iki X kromozomu bulunduğundan, oluşan yeni yumurta hücrelerinin hepsi doğal olarak bir X kromozomu taşıyacak, oysa erkek gamette X ve Y kromozomları olduğu için sperma hücrelerinin yarısında X, yarısında Y kromozomu bulunacaktır. Demek ki insanda ve memelilerde, yavrunun eşeyini belirleyen sperma hücresidir: X kromozomu taşıyan sperma hücrelerinin döllediği yumurtalardan dişi, Y kromozomu taşıyan spermaların döllediği yumurtalardan ise erkek bireyler gelişir.

Bu iki eşey kromozomunda bulunan genlerin çoğu birbirinin eşidir, yalnız X kromozomunda, Y'de karşılığı olmayan ve eşeye bağlı özelliklerin kalıtımından sorumlu olan bazı genler bulunur (bak. eşey özellikleri). Kadınlardaki ikinci X kromozomu, bu genlerin belirlediği özelliklerin bir ölçüde dengeliyor hafiflettiği için, eşeye bağlı özellikler erkeklerde kadınlardan daha sık görülür. İnsanlarda eşeye bağlı kalıtsal bozuklukların en tipik iki örneği kırmızı-yeşil renk körlüğü (daltonizm) ile hemofilidir.

Sağlıklı bir kadının bütün hücrelerinde, iki X kromozomundan biri etkisiz duruma

gelmiştir; hücre çekirdeğinde bu kromozom, Barr cisimciği ya da eşey kromatini denen koyu bir bölge olarak görülür. Y kromozom üstünde bulunan ve eşeysel farklılaşmadan sorumlu olan bazı özel genler de dölütte erbezlerinin gelişmesini belirler. Eşey kromozomlarının sayısındaki sapmalara bağlı olduğu bilinen hastalıkların en sık karşılaşılan iki örneği Turner sendromu(*) ile Klinefelter sendromudur(*). Ayrıca bak. gen; trizomi.

eşey organı bak. gonat

eşey özellikleri, EŞEYSEL ÖZELLİKLER olarak da bilinir, bir türün erkeği ile dişisini birbirinden ayıran bedensel özellikler. Birincil eşey özellikleri dişinin yumurtalıkları, erkeğin erbezleri (testis) gibi üreme organları ya da eşey bezleridir. Eşey bezlerince salgılanan eşey hormonlarının belirlediği özelliklerin tümü, örneğin bazı geyik türlerinde erkeğin boynuzları, insanda erkeğin sakalları, dişi memelilerin çoğunda süt salgılayan meme bezleri, bazı kuş ve balık türlerinde erkek ile dişi arasındaki renk farklılıkları ikincil eşey özellikleridir.

Ayrıca canlılarda, birincil ve ikincil eşey özellikleriyle ilişkili, ama bu özelliklerden farklı olan bazı kalıtsal özellikler saptanmıştır. Eşeye bağlı, eşeyle denetlenen ve eşeyle sınırlı özellikler denen bu kalıtsal nitelikler eşeylerden yalnızca birinde baskın olarak ortaya çıkabilir, ama eşey özellikleri gibi bireyin eşeysel yapısının zorunlu bir bütünlüğüne bağlıdır.

Eşeye bağlı özellikler, eşey kromozomları üstünde yerleşmiş genlerce belirlenen eşey dışı özelliklerdir. X kromozomları üstünde bulunan genlerin bu özelliklerin kalıtımından sorumlu olması, eşey kromozomları çifti ile öbür kromozom çiftleri (otozom çiftler) arasındaki temel farklılıktan ileri gelir. Ototom çiftlerindeki iki kromozom

birbirine tamamen özdeşir yani aynı gen bileşimini taşır. Oysa, X kromozomu Y kromozomundan daha büyük olduğu ve çok daha fazla gen taşıdığı için, eşey kromozomları özdeş bir çift oluşturmaz. Sonuçta, erkeğin X kromozomunda bulunan çekinik alellerin birçoğu, Y kromozomunda bu genlerin etkisini bastırarak karşılıklı olmadığı için, basat olarak fenotipte belirebilir. Eşeye bağlı kalıtımın klasik olgusu, ABD'li genetik bilgini Thomas H. Morgan'ın 1910'da sirke sineklerinde (*Drosophila*) tanımladığı beyaz göz kalıtımıdır (bak. çizim). Normalde kırmızı gözlü olan bu küçük sineklerin normal erkekleri beyaz gözlü dişilerle çiftleştiğinde, F₁ dölünde kırmızı gözlü dişiler ve beyaz gözlü erkekler, F₂ dölünde ise eşit sayıda kırmızı ve beyaz gözlü dişiler ile erkekler oluşur. Oysa kırmızı gözlü dişilerin beyaz gözlü erkeklerle çiftleşmesinde sonuç değişiktir. F₁ kuşağında bütün erkek ve dişiler kırmızı gözlü, F₂'de dişilerin hepsi, erkeklerin yansı kırmızı gözlüdür. Morgan'ın yorumuna göre, göz rengini belirleyen gen X kromozomunda bulunur ve kırmızı göz aleli beyaz göz aleline baskındır. Erkek (XY) tek X kromozomunu anadan aldığı için, beyaz gözlü dişilerin bütün erkek yavruları beyaz gözlü olacaktır. Dişiler (XX) ise X kromozomunun birini anadan, öbürünü babadan alır. Kırmızı gözlü dişilerin ya her iki X kromozomunda kırmızı göz geni vardır (homozigot dişi) ya da X kromozomlarından biri kırmızı, öbürü beyaz göz genini taşır (heterozigot dişi). Heterozigot dişilerin dölleriinde, erkek yavruların yansı beyaz göz genini taşıyan X kromozomunu alarak beyaz gözlü olacak, öbür yansı ise kırmızı göz genini taşıyan X kromozomunu alarak kırmızı gözlü olacaktır. Beyaz gözlü erkeklerle çiftleşen heterozigot dişilerin dişi yavruları, ya her ikisi de beyaz göz genini taşıyan iki X kromozomunu alarak beyaz gözlü olacak ya da biri beyaz, öbürü kırmızı göz genini taşıyan iki X kromozomunu alarak kırmızı gözlü bir heterozigot olacaktır.

İnsanda, X kromozomunda bulunan ve Y kromozomunda karşılığı olmayan en az 115 genin yeri belirlenmiştir. Bu genlerle aktarılan kırmızı-yeşil renk körlüğü (daltonizm), hemofili, Duchenne kas atrofisi ve Lesch-Nyhan sendromu, eşeye bağlı kalıtsal hastalıklar ve bozuklukların en bilinen örnekleridir. Hemofili geninin taşıyıcısı olan İngiltere kraliçesi Victoria'nın soyundan gelme en az 10 erkekte bu hastalığın ortaya çıkması, eşeye bağlı kalıtımın en çarpıcı örneklerinden biri sayılır.

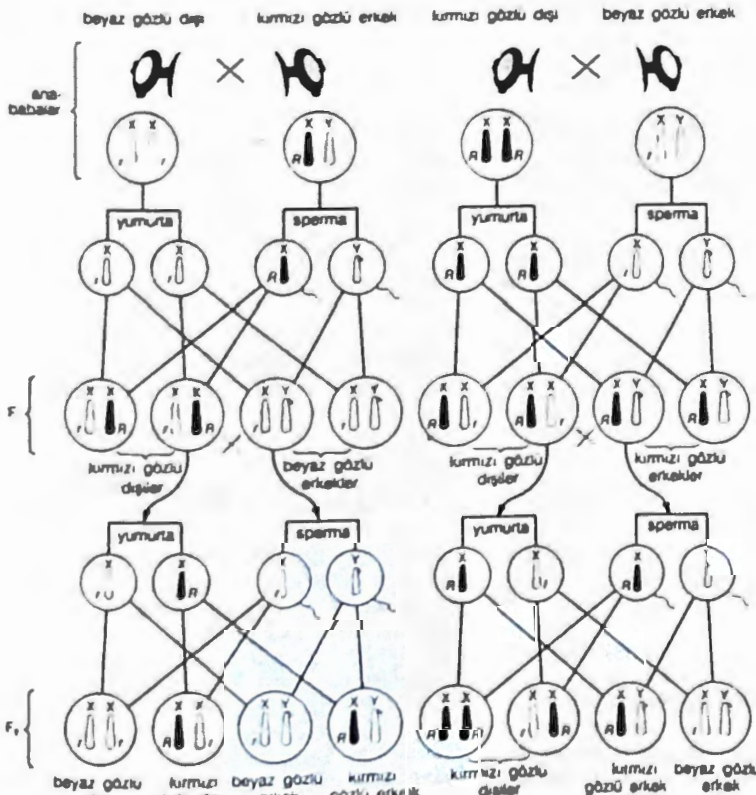
Eşeyle denetlenen özellikler, erkekte ve dişide aynı derecede olmamak koşuluyla, her iki eşeyin bireylerinde açığa çıkabilir. Bu özelliklerden sorumlu genler eşey kromozomları üstünde değil, ototom kromozomları üstünde yerleşmiştir, ama bir eşeyde basat, öbüründe çekinik etki yapar. Eşeyle denetlenen özelliklerin en bilinen örneği insanlardaki gut hastalığıdır; ana-babasından bu geni alan erkeklerin yüzde 80'inde gut hastalığı görüldüğü halde, aynı geni taşıyan kadınlardan ancak yüzde 12'si hastalıktan etkilenir. Erkeklerde kadınlardan daha çok görülen tavşandudağı ve yarı damak, dişi dölütlerde görülme sıklığı daha yüksek olan omur gövdesi açıklığı (*spina bifida*) gibi kalıtsal yapı bozuklukları da eşeyle denetlenen özellikler arasında sayılabilir.

Eşeyle sınırlı özellikler, bu özelliklerden sorumlu olan genlerin her iki eşeyde de bulunmasına karşılık yalnız bir eşeyin bireylerinde ortaya çıkar. Örneğin sığırlarda süt verimini ve niteliğini denetleyen genler hem boğalarda, hem ineklerde bulunur; ama etkisini yalnız dişi sığırlarda gösterir. Yalnız erkeklerde görülen erken dazlaklık ve doğal olarak yalnız dişilerde görülen bir tür kalıtsal dölüyatağı (rahim) kanseri, insanda eşeyle sınırlı özelliklerin başlıca örnekleridir.

eşeysel farklılaşma, insanda, embriyonun eşeysiz olan yapılarından, erkek ve dişiye özgü eşey organlarının gelişmesi. Normal bir insan dölütü, kalıtsal bilgiye ve hormonların etkisine bağlı olarak hem erkek, hem dişi üreme organlarının gelişmesine elverişli bir potansiyel taşır. Erkek üreme organlarının gelişebilmesi için, önce Y kromozomlarının kalıtsal uyarımıyla üretilen, daha sonra erbezlerince salgılanan erkeklik hormonları gereklidir. Bu hormonların eksikliğinde, kişinin kalıtımla belirlenen eşeyi ne olursa olsun dişilik organları gelişir.

Dölütte, erkek ve dişi üreme organlarının öncülü olan iki organ taslağı bulunur: Erkek üreme organlarına dönüşecek olan Wolff kanalı ile dişi üreme organlarının öncülü olan Müller kanalı. Doğum öncesi yaşamın yaklaşık sekizinci haftasından başlayarak, erkek eşey özelliklerinden sorumlu olan androjen hormonlarının etkisiyle, erkek dölütte Müller kanalının gelişmesi yavaşlarken Wolff kanalı hızla gelişimi sürdürür ve kısa bir süre sonra erbezleri oluşur. Buna karşılık dişi dölütte Wolff kanalının gelişimi duraklarken, Müller kanalından dişilik organları oluşur. Dölütte eşeyin gelişmesi dişide erkeğe oranla daha yavaş bir süreçtir. Dişi dölütün yumurtalıkları gebeliğin ancak 12. haftasında, erkek dölütte erbezi oluşumunun başlamasından haftalar sonra belirir. Ayrıca bak. eşey kromozomları.

eşeysel ikibicimlilik, aynı türün erkeği ile dişisi arasında ilk bakışta göze çarpan renk, biçim, büyüklük ve yapı farklılıklarının tümü. Kalıtsal olan ve eşey bezlerinin salgıladığı hormonlarca denetlenen bu farklılıklar, bazı türlerde son derece çarpıcıdır. Örneğin erkek cennetkuşlarının dişinin ilgisini çekmeye yönelik olan gösterişli renkleri

Sirke sineklerinde (*Drosophila*) beyaz göz renginin eşeye bağlı kalıtımı
Harcourt Brace Jovanovich, Inc.

ve süs tüyleri, erkek babuinlerin savunmaya yönelik olan iri gövdeleri ve büyük köpek-dişleri, bu hayvanların erkeğini daha ilk bakışta dışiden ayırt etmeye yarar. Kuşların pek çoğunda hiç değilse renk açısından eşeyssel ikibiçimlilik görülür; dişinin göze batmayan soluk renkleri yuvada kolayca gizlenmesini sağlarken, erkeğin parlak ve çekici renkleri çiftleşme mevsiminde dişiye kur yaparken ya da yuvanın kurulacağı bölgeyi savunurken önemli bir rol oynar. Memelilerin en az birkaç türünde dişiler erkeklerden daha iridir. Memeliler dışındaki omurgalıların pek çoğunda ve omurgasızların hemen hepsinde de bu kural geçerlidir. *Sceloporus jarrovi* türü kelerler ise beslenme alışkanlıkları açısından eşeyssel ikibiçimlilik gösterir; erkek ile dişi aynı boyda oldukları halde değişik büyüklükteki avların peşinde koşarlar.

esfazlılık, KOHERANS olarak da bilinir, tek bir frekanstaki bir ışıının demetindeki dalgaların fazları arasındaki sabit ilişki. İki ışık demeti, dalgaları arasındaki faz farkı sabit ise esfazlı, değişken ya da rasgele ise esfazlı olmayan biçiminde tanımlanır.

Kararlı girişim desenleri, yalnız esfazlı kaynaklardan yayılan ışıınınla, çoğunlukla tek demetin bir, iki ya da daha fazla demete bölünmesiyle oluşturulur. Akkor kaynaklardan farklı olarak laserler, bütün bileşenleri birbiriyle sabit bir ilişki içinde olan bir demet üretir.

Esgüdümlü Evrensel Zaman (Fransızca adından UTC ya da İngilizce adından CUT olarak kısaltılır), uluslararası standart saat ayarı sistemi. UTC, tam bir uluslararası esgüdüm içinde, radyo sinyalleriyle yayımlanır. Resmi ve özel tüm saatler bu sinyaller uyarınca ayarlanır. Atom saatlerine dayalı olarak belirlenen UTC'nin SI birimleri sistemindeki birimi atom saniyesidir. Atom zamanı (atom saatlerinden elde edilir) ile güneş zamanı (Yer'in Güneş'e göre kendi eksenini çevresinde dönüşüne ilişkin astronomi ölçümlerinden elde edilir) arasında ortaya çıkan farklılıkların esgüdümünde de UTC'den yararlanılır. Bu amaca yönelik olarak UTC saniye sinyallerindeki iki sinyalin arasındaki süre, Uluslararası Atom Zamanı'nın (Fransızca adından TAI olarak kısaltılır) bir tam saniyesine ve güneş zamanının UT1 olarak gösterilen 0,9 saniyesine denk düşecek biçimde ayarlanmıştır (*bak.* Evrensel Zaman). Yer'in kendi çevresindeki dönme hızının, gelgit sürtünmelerinin ve başka kuvvetlerin etkisiyle düzensiz olarak yavaşlamasının bir sonucu olarak güneş saniyelerinin sayısı azalmakta, ama atom saniyelerinin sayısı değişmemektedir. Bu sorunun üstesinden gelmek amacıyla, UTC'ye gerektiğinde bir atlatma saniyesi eklenerek UT1'in 0,9 saniyesiyle denkliği korunur; bunun için de, aralık ya da haziran ayının sonuncu dakikası 61 saniye olarak düzenlenir. Yer'in dönüşü düzensiz bir biçimde yavaşladığından, UTC'yi UT1'le esgüdümde tutmak için UTC'ye eklenecek olan atlatma saniyelerinin sayısı çok önceden belirlenemez. Bu saniyelerin ne zaman ekleneceği Paris Gözlemevi tarafından en az sekiz hafta öncesinden duyurulur.

eşit koruma, ABD'de, hiçbir kişi ya da grubun, benzer konumda bulunan öteki kişi ya da grupların yasa uyarınca yararlandığı korumadan yoksun bırakılamayacağını öngören anayasal güvence. Anayasa'nın, Amerikan İç Savaşı sonrasında düzenlenen 14. Ek Maddesi, eyaletlerin herhangi bir kimseyi "yasal karşısında eşit koruma" hakkından yoksun bırakmasını yasaklar. Ama 1960'lara değin ABD Yüksek Mahke-

mesi'nin görüşü. İç Savaş sonrasındaki anayasa değişikliklerinin yalnızca, kölelerin özgürlüğünü ve yeni azatlı köleler ile yurttaşların daha önce üzerlerinde sınırsız bir egemenlik uygulamış kişilerin baskılarından korunmasını güvence altına almayı amaçladığı yönündeydi. Bu nedenle Anayasa'nın 14. Ek Maddesi, ırk ayrımları ilgili davalar dışında çok sınırlı uygulama alanı buldu. 1960'larda Başyargıç Earl Warren döneminde Yüksek Mahkeme'nin eşit korumaya ilişkin tutumunda köklü bir değişiklik oldu. Mahkeme bu kavramı refah olanakları, belediye hizmetleri, öğrenim için mali destek gibi konularla ilgili davalara da uygulamaya başladı. Eşit koruma, anayasaya aykırılık nedeniyle açılan davalarda çok etkili bir gerekçe niteliği kazandı. Başyargıç Warren E. Burger döneminde Yüksek Mahkeme eşit koruma öğretisine dayanarak hüküm verilebilecek dava konularına cinsiyet ayrımı, yabancı uyrukların statü ve hakları, evlilik dışı çocukların yasal olarak tanınması gibi durumları da ekleyerek uygulama alanını önemli ölçüde genişletti.

eşit tarla sistemi, Çince JUNTIAN. Wade-Giles yazımında CHÜN-TIEN. Çin ve Japonya'da, feodal gelişmenin görece erken dönemlerinde geleneksel toprak dağıtımını ve vergi tahsilini düzenleyen resmi kurum. Bir kısım geleneksel toplumlarda, merkezi devlet iktidarının taşrada büyük soylu ailelerinin yükselmesini önlemeye ve küçük köylülüğü kendi vergi tabanı olarak korumaya yönelik çabalarının tipik bir örneğini oluşturur. İlk kez İS 485'te Tabgaç (Kuzey Wei) hanedanından İmparator Xiaowen Di'nin Çin'de uygulamaya koyduğu sistem, bütün köylülere toprak dağıtılmasını sağlayarak toprağın zengin ailelerin elinde toplanması sürecini yavaşlattı. Tabgaçlar döneminde bu sistem uyarınca her karı kocaya, küçük bir bölümünün miras olarak çocuklarına devredebilecekleri toplam 140 *mou* (yaklaşık 8 ha) büyüklüğünde arazi verildi; geri kalan topraklar karı kocanın ölümünden sonra devletçe geri alınıyordu. Nüfus büyümesi belirli sınırlar içinde kaldığı sürece kolay uygulanabilecek olan sistem, Sui ve Tang hanedanları döneminde (581-907) ülke çapında yaygınlaştırıldı ve merkezi hükümetin en önemli mali kurumu oldu. Bu dönemlerde 21-59 yaşları arasındaki bütün yetişkinlere 100 *mou* (yaklaşık 6 ha) toprak dağıtıldı. Bu arazinin beşte biri köylünün mülkiyetine geçiyor, kalanını devlet köylünün ölümünden sonra geri alıyordu. Devlet bu arazilerden elde edilen ürünün belirli bir bölümünü daha sonra aynı vergi biçiminde topluyordu. Dağıtılacak en büyük araziler 100 *qing*'le (10.000 *mou*) sınırlandırıldı; bunlar da büyük ailelerin en soylu olanlarına verildi. 8. yüzyıl başlarında, hızlı nüfus artışıyla birlikte sistemin uygulanışında güçlükler belirdi. Köylülerin çoğuna 100 *mou*'dan daha az toprak verilmeye başlandı; arazilerin çoğu sürekli özel mülkiyete geçirdi ve yeniden dağıtımına sokulmadı. Verimli toprakların büyük bölümü zengin ailelerin eline geçti ve kişi başına vergilendirme sistemi hızla ortadan kalktı. Xuan Zong döneminde (712-756) çöken sistem bazı yerel uygulamalar dışında yeniden kurum-sallaşmadı.

Taika çağı reformları (İS 646) sonucunda Japonya'da da uygulamaya giren eşit tarla sistemi, Nara döneminde (İS 710-784) soylulara ve manastırlara ek toprak dağıtılarak vergi bağışıklığı tanınmasıyla sona erdi.

eşit ücret ilkesi, işverenin işçilerine ücret öderken dil, ırk, renk, cinsiyet, din, mezhep, felsefi inanç, sendikal çalışma, siyasal

düşünce ve yurttaşlık gibi etkenlere göre keyfi ve baksız ayırım yapmaması kuralı.

İş piyasasında genelde işyeri sektörü bölge ve işkolu düzeyinde çeşitli ücret farklılıkları görülür. Bunun dışında mülkiyet-metelsiz işçi ayrımına, hizmet sözleşmesinde belirlenen miktara ve hizmet süresindeki değerlendirmelere dayanan farklılaşmalar ortaya çıkabilir.

Eşit ücret ilkesine uyulmasını sağlamaya yönelik önlemlerin başında cinsiyet ayrımı ve sendikal ayırım yasağı gelir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ve Avrupa Sosyal Şartı (Sosyal Haklar Sözleşmesi) gibi belgelerde kadın ve erkek işçilere aynı iş için aynı ücret ödenmesi ilkesi benimsenmiştir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) bu konuya ilişkin 1951 tarih ve 100 sayılı sözleşmesi Türkiye tarafından da onaylanarak yürürlüğe konmuştur. Öte yandan İş Kanunu da "bir işyerinde aynı nitelikte işlerde ve eşit verimle çalışan kadın ve erkek işçilere yalnızca cinsiyet ayrılığı nedeniyle farklı ücret ödenmeyeceği"ni hükme bağlamıştır (m. 26). İşveren, sendikaya üye olan ve olmayan işçiler ya da aynı sendikalara üye olan işçiler arasında ücret, ikramiye, prim ve sosyal yardım bakımından herhangi bir ayırım yapamaz. İşverenin söz konusu yasağa aykırı hareketi sendikal tazminat yükümüyle karşılaşır. İşverenin ücret grupları oluşturmasında bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Buna göre işveren söz konusu grupları oluştururken keyfi davranmamak zorundadır. Ayrıca aynı ücret grubu içindeki işçilere haklı bir neden bulunmadığı sürece farklı ücret ödeyemez.

İşçilere ödenen ücretlerde eşitlik sağlamak amacıyla temel alınan "eşit iş" kavramı günümüzde yerini "eşit değerde iş"e bırakmıştır. Bu kavram yapılan işin zaman ve verime göre eşit ölçü birimleri temel alınarak değerlendirilmesini içerir. Bununla birlikte her işte nesnel ölçülerin kullanılması son derece güç olduğundan, çoğu durumda aynı ya da benzer kategorileri oluşturan işler için eşit ücret ödenmesi yoluna gidilir.

eşitlik, hukukta ve siyaset bilminde, hakları ya da olanakları bakımından insanlar arasında ayırım gözetilmemesini, var olan ayrımların giderilmesini öngören ilke. Klasik demokrasilerde eşitlik ilkesi, her bireyin, içinde bulunduğu maddi ve manevi koşullardan bağımsız olarak aynı değeri taşıdığını varsayar, ama doğuştan ya da sonradan kazanılmış farklı bireysel yetenek ve nitelikleri birbiriyle eşit tutmaz.

Eşitlik ilkesi, klasik demokrasinin öteki temel ilkesi olan özgürlüğü tamamlar. Herkesin kişiliğini geliştirmek için özgürlüklerden eşit yararlanma hakkının ya da olanaklarının bulunmadığı koşullarda gerçek özgürlükten söz edilemez. Eşitliğe doğru atılan her adım, insanlar arasındaki yapay farklılıkları ortadan kaldırarak gerçek özgürlüğe doğru bir yöneliş yaratacaktır. Buna karşılık bireyleri benzersiz, bağımsız ve sorumlu varlıklar gibi görmek yerine, her birinin özgül yetenek ve niteliklerini yok sayarak birbiriyle upatıp ödeş sayan, her bireyin kendini özgürce geliştirmesine olanak tanımayan bir eşitlik düzeni de demokrasiyle bağdaşmaz. Toplumsal eşitsizliklerin bilincine varılması ve bunları giderecek koşulların yaratılması için de özgürlük en önemli güvencelerden biridir. Klasik demokrasilerde özgürlüğün sınırını nasıl başkalarının özgürlüğü belirliyorsa, eşitlik ilkesinin de sınır insan kişiliğine ve özgürlüğüne saygıdır. Liberal gelenek, özgürlük

ile eşitlik arasında önceliği birincisine verir: buna göre eşitlik öncelikle özgürlüklerin eşitliğidir; özgürlüğün eşlik etmediği bir eşitlik köleler arasındaki eşitliğe benzer. Oysa sosyalist gelenek, gerçek özgürlüğün ancak herkesin yeteneklerini kimseye ayrıcalık tanımayan bir gerçek eşitlik ortamında geliştirebildiği sınıfsız toplumda serpilebileceğini vurgular.

Klasik demokrasilerin eşitlik kavramı 18. yüzyılda öncelikle biçimsel ya da hukuksal anlamda, bir başka deyişle yasalar önünde eşitlik bağlamında doğdu. Buna göre yasalar önünde ayrıcalıklı kişi ya da zümre olamazdı; kimseye ırk, din, dil, cinsiyet, toplumsal konum, sınıf ya da servet farklılığı gibi nedenlerle yasalar önünde farklı uygulama yapılamazdı. Biçimsel eşitlik ilkesi, başta Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi olmak üzere, günümüze değin İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi uluslararası belgelerde yer alarak ulusal anayasa metinlerine de geçti. Buna karşılık siyasal eşitlik yani yöneticilerin belirlenmesine herkesin eşit haklarla katılımı ilkesi, hukuksal eşitliğin ardından geldi. Gerçi Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, "bütün yurttaşlar genel iradenin oluşmasına kişisel olarak ya da temsilcileri aracılığıyla katılır" ifadesiyle siyasal eşitliğe de yer veriyordu ama bu dönemde henüz kısıtlı oy ilkesi yürürlükteydi. Gerçek siyasal eşitlik servet, toplumsal sınıf, düşünsel yetenek, cinsiyet vb farkı gözetmeksizin "tek adam-tek oy" parolasıyla herkesi eşit sayan genel oy ilkesinin yerleşmesiyle çok sonraları uygulamaya girdi.

Hukuksal ya da siyasal düzeyde biçimsel eşitlik, Batı toplumlarında ekonomik liberalizmle birleşerek, bireylerin ve sınıfların gerçek yaşam koşulları arasındaki eşitsizlikleri hafifletmek bir yana daha da ağırlaştırdı. Eşit olmayan yetenek ve olanakların yasalarca eşit biçimde korunması ve kullanılması yalnızca daha büyük eşitsizlikler doğuruyordu. Hatta sosyalist eleştiriye göre, biçimsel eşitliğin başlıca işlevi gerçek eşitsizlikleri gizlemektir. Ama liberal uygulamanın biriktirdiği sorunlar, eşitlik kavramının zamanla toplumsal ve ekonomik bir içerik de kazanmasını zorunlu kıldı; yaşam sırasında bireylere yalnızca hukuksal bakımdan eşit şans tanımak yeterli değildi, aynı zamanda eşit başarı araçları da sağlanmalıydı. Böylece devletin, herkes için gerçek bir fırsat eşitliğini sağlayacak koşulları yaratmasını öngören "sosyal devlet" kavramı doğdu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan anayasalarda ve uluslararası sözleşmelerde, toplumdaki yoksul ve güçsüz kesimleri güçlendirecek toplumsal ve ekonomik hak ve özgürlüklere de yer verildi.

Türkiye'de eşitlik ilkesi anayasa hukukuna aşama aşama yerleşti. Hukuksal eşitlik ilkesi Osmanlı Devleti döneminde önce padişah fermanlarıyla, sonra 1876 Anayasası'yla gündeme geldi. 1924, 1961 ve 1982 anayasaları yasa önünde eşitlik ilkesine açıkça yer verdi. Siyasal eşitlik ilkesi ise 1934 Anayasa Değişikliği'nin genel oy uygulamasını başlatmasıyla eksiksiz olarak anayasa hukukuna girdi; 1961 ve 1982 anayasaları da siyasal eşitlik ilkesini açıkça benimsedi. Fırsat eşitliği olarak da ifade edilen toplumsal eşitlik kavramı ilk kez 1961 Anayasası'yla "sosyal devlet" ilkesinin benimsenmesi, klasik hak ve özgürlüklerin yanı sıra sosyal ve ekonomik hak ve özgürlüklere de yer verilmesi ile anayasa hukukuna yerleşti. 1982 Anayasası da aynı uygulamayı sürdürdü.

eşitsiz antlaşmalar, Çin'in 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında egemenlik ve toprak bütünlüğünden büyük ödünler vermesine yol açan bir dizi antlaşma. Bu antlaşmaların en önemlileri İngiltere, Fransa, Almanya, ABD, Rusya ve Japonya'ya imzalanmıştır.

Büyük ölçüde Çin ile Hokand Hanlığı arasındaki 1835 tarihli antlaşma örnek alınarak hazırlanan eşitsiz antlaşmaların tarihi, İngiltere ile Çin arasındaki ticari çatışmanın yol açtığı I. Afyon Savaşı'na (1839-42) değin iner. Savaşı sona erdiren Nanjing Antlaşması (20 Ağustos 1842) uyarınca, Çin İngiltere'ye tazminat ödemesi, Hong Kong bölgesini bu ülkeye bırakmayı, "adil ve makul" bir gümrük vergisi uygulamayı kabul etti. Ayrıca daha önce yalnızca Güney Çin'deki Guangzhou (Kanton) limanında ticaret yapmalarına izin verilen İngiliz tüccarlara, aralarında Guangzhou ve Şanghay'ın da bulunduğu, antlaşmalı liman denen beş limanda ticaret yapma hakkı tanındı. Ertesi yıl imzalanan Bogue Ek Antlaşması'yla (8 Ekim 1843) Çin'de oturan İngiliz vatandaşlarına kendi konsoloslarının denetimi altında olma ve Çin yasalarından bağışık tutulma gibi haklar verildi. Antlaşmada ayrıca Çin'in başka devletlere verebileceği bütün ayrıcalıklardan İngiltere'nin de yararlanmasını güvence altına alan en ziyade müsaadeye mazhar ülke kaydı yer alıyordu.

Çin, sonraki birkaç yıl içinde başka devletlerle de benzer nitelikte bir dizi antlaşma imzaladı. Bunların en önemlileri ABD ile imzalanan Wanghia Antlaşması (1844) ve Fransa ile imzalanan Wampoa (Huangpu) Antlaşması'ydı (1844). Yabancılar tarafından hakları her yeni antlaşmayla biraz daha genişledi. Sonunda antlaşmalı limanlarda oturan yabancılar bağımsız bir yargı, polis ve vergilendirme sistemi oluşturma hakkını elde etti.

II. Afyon Savaşı'nda (1856-60) İngiltere ve Fransa karşısında alınan yenilgileri bir dizi yeni antlaşma izledi. 1858'de imzalanan Tianjin antlaşmaları yabancı diplomatların Pekin'de oturması, yabancıların Çin'in iç bölgelerine yolculuk etmesi, ülkenin en büyük su yolu olan Yangtze Irmağının yabancı gemilere açılması, Hristiyan misyonerlere inançlarını yayma izninin verilmesi, afyon ithalatının ve kuli ticaretinin yasallaştırılması ve yeni 10 limanın dış ticarete ve yabancılar açılması gibi yeni ödünlere içeriyordu. Bu arada Rusya'ya imzalanan Ergun Antlaşması (16 Mayıs 1858) uyarınca, Amur Irmağının kuzeyinde, bu ırmağın Ergun Irmağıyla birleştiği noktadan Tatar Boğazına kadar olan toprakların yönetimi Rusya'ya bırakıldı. Amur'un güneyinde ise Ergun'dan Ussuri (Wusuli) Irmağına kadar olan toprakların Çin denetiminde kalması, Ussuri'nin doğusunda Japon Denizine kadar uzanan bölgenin ortaklaşa yönetilmesi kararlaştırıldı. Antlaşmaya göre Amur, Ussuri ve Songhua ırmaklarında yalnızca Rus ve Çin gemilerinin yolculuk etmesine izin verilecekti.

Çin'in bu antlaşmaları onaylamaması üzerine 1860'ta yeniden savaş açan İngiltere ve Fransa, Pekin'i aldıktan sonra Çin'i Pekin Sözleşmesi'ni imzalamaya zorladı. Sözleşme daha önce antlaşmalarla saptanan düzenlemelerin uygulanmasını öngörüyordu. Ardından öteki Batılı ülkeler de Çin'e benzer antlaşmalar dayattı. Çinli milliyetçilerin bir İngiliz kâşifi öldürmelerinin ardından 1876'da İngiltere ile Çin arasında Chefoo (Yantai) Sözleşmesi imzalandı. İngiltere'nin ancak 1885'te onayladığı sözleşme Çin'in İngiltere'ye daha çok ayrıcalık tanımaması ve birçok yeni limanın açılmasını öngörüyordu. Onaylanmayan Ergun Antlaşması'nda

hedeflediği amaçlara Pekin Antlaşması'yla (14 Kasım 1860) ulaşan Rusya'ya ayrıca Vladivostok yerleşim bölgesini de içine alan Ussuri'nin doğusundaki ve Hanka Gölünün güneyindeki toprakları yönetme hakkı verildi.

Çin-Fransız Savaşı (1883-85) sonunda imzalanan Tianjin Antlaşması'yla Annam (bugün Vietnam'da) Fransa'ya bırakıldı. Çin-Japon Savaşı'ndan (1894-95) sonra imzalanan Şimonoseki Antlaşması ise, Tayvan ve P'enghu (Pescadores) Adalarının Japonya'ya bırakılmasını, Kore'nin bağımsızlığının tanınmasını, daha çok limanın dış ticarete açılmasını ve Japon yurttaşlarına Çin'in iç bölgelerinde ticaret yapma hakkının verilmesini öngörüyordu. Çin'deki bütün yabancılar ülkeden çıkarmayı amaçlayan, ama başarısızlıkla sonuçlanan Boxer Ayaklanması'nın ardından 1901'de imzalanan Boxer Protokolü Pekin ile kıyı kesimi arasındaki kilit noktalar yabancı birliklerin yerleştirilmesine olanak sağladı.

Sovyet Devrimi'nden sonra Sovyet hükümeti, Çarlık Rusyası'nın eşitsiz antlaşmalarla kazandığı ayrıcalıklardan vazgeçtiğini açıkladı. Çinli milliyetçilerin 1928-31 arasında Batılı devletlerle yürüttüğü görüşmeler sonunda gümrük ayrıcalıkları kaldırıldıysa da, İngiltere, Fransa ve ABD kendi vatandaşlarına tanımış ayrıcalıklardan ancak 1946'da vazgeçtiler. Çin'in, Hong Kong üzerindeki İngiliz; Macau üzerindeki Portekiz haklarına son verme ve Batı Türkistan'daki eski topraklarını geri alma mücadelesi hâlâ sürmektedir.

eşiz bak. izomer

eşizleme bak. izomerleştirme

eşizlik bak. izomerlik

eşkanatlılar (Homoptera), hepsi bitki öz-sularını emmeye uyarlanmış 32 bini aşkın türü içeren böcek takımı. Eşkanatlılar üç alttakıma ayrılır: *Auchenorrhyncha* alttakımı ağustosböceklerini, şeytantükürüklerini (salyalıbit), yaprakpirelerini, kambur ağustosböceklerini ve parlak ağustosböceklerini; *Sternorrhyncha* alttakımı yaprakbitlerini, kabuklubitleri (koşnil), aksinekleri ve unlubitleri; *Coleorrhyncha* alttakımı ise en ilkel eşkanatlıların yer aldığı tek bir familyayı (*Peloridiidae*) içerir. Bitki öz-sularıyla beslendikleri için çoğu kez tarım ve orman ürünlerine büyük zararlar veren eşkanatlılar yeryüzünün her yanına dağılmıştır. Ne var ki, böylesine yaygın olan ve ilk fosilleri Üst Permian Döneme (y. 230 milyon yıl önce) kadar uzanan bu böceklerin evrim tarihi de, taksonomik sınıflandırması da uzmanlar arasında tartışma konusudur. Birçok entomolog eşkanatlılar ile yarımkanatlıları, *Hemiptera* takımının iki alttakımı sayar. Oysa bu iki gruptaki böceklerin ağız parçaları ve başkalaşmaları benzerlik gösterirse de, aynı anda aralarında önemli farklar vardır.

Eşkanatlıların uzunluğu genellikle 4-12 mm arasında değişir; ama Borneo ve Cava'da bulunan bazı ağustosböcekleri ile fenerböceği (*Lanternaria phosphorea*) yaklaşık 8 cm'ye kadar uzarken, erkek kabuklubitlerinin uzunluğu çoğu kez 0,5 mm'yi geçmez. Takım üyelerinin bütün böceklerde olduğu gibi baş, göğüs ve karın bölümlerinden oluşan gövdelerini kitinli bir dış iskelet örter. Türlerin çoğunda eşeysel ikibiçimlilik görülür; erkekler ile dişiler renk, boyut ve biçim açısından bazen iki ayrı tür sayılabilecek kadar farklıdır. Örneğin şekerkamışlarına dadanan *Arundanus nacreosus* türü yaprakpiresinin erkeği turuncu, dişisi süt beyazı renktedir; kabuklubitlerde ise dişide

ki bitki yapraklarında yaşayan *Trabutina mannipara* türü kabuklubitin sindirim artışı olan tatlı sıvı Yahudiler arasında kutsal bir besin sayılarak çocuklara yedirilir. Irak ve Arabistan yerlilerince de besin olarak tüketilir.

eşkaynar, AZEOTROP olarak da bilinir, buharıyla aynı bileşimde olduğu için kaynama noktası sabit olan sıvı karışım. Eşkaynar bir karışımın kaynama noktası, bu karışımı oluşturan sıvıların kaynama sıcaklığından yüksek ya da düşük olabilir. Böyle bir karışımın bileşenleri basit damıtmayla birbirinden ayrılmaz.

Eşkenazi bak. Aşkenazi

eşkıyalık, kırsal bölgelerde genellikle çete halinde örgütlenmiş kişilerin, silah zoruyla yaptıkları soygun, talan, adam kaçırmak, fide alma ve bu amaçlardan herhangi biri için adam öldürme eylemlerine verilen genel ad.

Eşkıyalık ilk çağlardan bu yana dünyanın her yanında görülen olaylardandır. Eşkıyalığı doğuran nedenler arasında ekonomik ve toplumsal olanlar her zaman başta gelmiştir. Eşkıyalığın gelişmesinde ve yaşamasında devlet otoritesinin zayıflığı da önemli etkenlerden olmuştur. 16. ve 17. yüzyıllarda Anadolu'da sık sık görülen ve 18. yüzyıl sonlarına değin yerel direnişler halinde sürüp giden Celali, çiftbozan, levent, seban, sanca, dağlı, türedi, âyan ayaklanmaları, eşkıyalığı da içeren toplumsal hareketlerdi. 19. yüzyıldan başlayarak devletin kolluk güçlerinin ülke içindeki denetiminin yoğunlaşmasıyla, kitlesel ölçekten bireysel ölçeğe inen eşkıyalık, Batı ve Güneydoğu Anadolu'nun sarp dağlarında bannan ve çoğu cezalandırılmaktan ve askerlikten kaçan suçluların etkinliği olarak sürdü.

Eşkıya hangi amaçla dağa çıkmış olursa olsun, belli bir güce dayanmak zorundadır. Yiyecek, cephane ya da başka araç gereç sağlamada ve haber almada yardımcıları olmayan, gerektiğinde değiştireceği yatağı bulunmayan eşkıya, kolay kolay barınamaz. Yörenin toprak ağası ya da zengini eşkıyayı zaman zaman koruyup desteklemiş, halka ya da kendi düşmanlarına karşı onu bir baskı aracı olarak kullanmıştır. Eşkıyalık, II. Mahmud döneminde (1808-39) gerçekleştirilen ıslahatlarla büyük ölçüde önlenmiş de tümüyle ortadan kaldırılmadı. Cumhuriyet döneminde de ekonomik ve toplumsal bakımdan geri, ulaşım olanakları gelişmemiş Güneydoğu Anadolu yöresinde zaman zaman görüldü. Jandarma izlemesi ve çıkarılan aşılarla eşkıyalığın önüne kısmen geçilebildi.

Anadolu halkı eşkıyalığa karşı her zaman aynı davranış biçimini göstermemiş, bazen eşkıyayı kurtarıcı ve destekçi, bazen de zulmünden ve kötülüklerinden bıkip usandığı bir baş belası olarak görmüştür. Masallara, birtakım gerçekçi öğeler de içeren öykülere, âşıkların söylediği destanlara, anonim türküler ve ağıtlara konu olan eşkıya yaşamları her zaman ilgi çekmiştir.

Yazar Kemal'in, *Ince Memed* (1955-87, 4 cilt) ve *Çakırcalı Efe* (1972). Kemal Tahir'in *Rahmet Yolları Kesti* (1957) adlı yapıtlarında olduğu gibi eşkıya yaşamları çağdaş Türk edebiyatında romanlara da konu olmuştur.

eşkina (*Corvina nigra*), EŞKİNE olarak da bilinir, *Perciformes* takımının *Sciaenidae* familyasından balık türü (bazı sınıflandırmalarda *Sciaena nigra* ya da *Sumbra* olarak adlandırılır). Akdeniz ve uzantılarında, Ay-

nca Atlas Okyanusunun ılık sularında dağılmış olan bu balık kıyıya yakın taşlık ve kayalık diplerde yaşar. Ortalama uzunluğu 30 cm, ağırlığı 600 gr kadardır; ama 3-4 kg ağırlığındaki çok iri örneklerine de rastlanır. Gövdesi elips biçiminde ve yanlardan hafifçe basık, sırtı kambursu, başı gövdesine oranla iri, ağzı küçüktür. Kalın derisini kaplayan iri pullar deriye sıkıca yapışmış, bütün yüzgeçleri iyi gelişmiştir. Üçgen biçimindeki birinci sırt yüzgecini izleyen ikinci sırt yüzgeci kuyruğa kadar uzar. Sırtı koyu kahverengi, boz ya da lacivert, karnı şarimsi beyaz renkte menevişlidir. Başının içinde, gözlerin arkasında 4-5 gr ağırlığında iki beyaz taş bulunduğu için, bazı yörelerde taşbalığı olarak da bilinir. Halk arasında, limon suyunda eritilip içilen bu taşların idrar söktürücü ve böbrek taşlarını düşürücü etkisi olduğuna inanılır.

Genellikle geceleri avlanan ve oyuklar arasında süzülürcesine dolaşan bu balıkların başlıca besini karides ve balık yavrulardır. Eti beyaz ve lezzetlidir.

eşkinci, Osmanlılarda savaşa katılan tımarlı sipahilere ve cepheye çağılan geri hizmet yükümlülerine verilen genel ad.

Osmanlılarda her tımar(*) sahibi savaşa "eşmek"le yükümlüydü ve bu açıdan eşkinci sayılıyordu. Ama benevbet tımarlılarda, nöbeti gelen eşkinci olurdu. Yaya, müselle, yörük, canbaz vb yardımcı sınıflar savaş dışı yükümlülüklerini cephe gerisinde ya da ülke içinde yaparken, ocak adı verilen her 25-30 kişiden oluşan eşkinci olarak savaşa katılması zorunluydu. Geri hizmetlerde kalanlara ise yamak denirdi. Yamaklar ocak eşkincilerine, her sefer sırasında 50'er akçe öderlerdi. Ocak eşkincileri cephehlerde gülle yapımı, istihkâm, orman ve onarım işlerinde görev alırlardı. Kapıkulu ocaklarının bozulduğu 18 yüzyılda korucu ve oturak (emekli) ayrıcalığı elde eden, bu nedenle savaşıla gitmeyen yeniçeriler de, aralarından eşkinci yazılanlara ikişer altın kumanya parası vermekteydiler. 1789'da ise eşkinci esamelerinin tutulmasına başlandı. Tımarlılar, esame kâğıtlarını, sipahilikle ilgisi bulunmayanlara satmaya başlayınca, tımar düzeni büsbütün çözülmeğe uğradı.

18. yüzyıl sonlarında modern biçimde eğitilmiş bir kapıkulu sınıfının oluşturulması gündeme geldi, ama sorun, II. Mahmud dönemine (1808-39) değin kalıcı bir çözüme kavuşturulamadı. 1826'da yeniçeri ortalarından muallem (eğitim eri) yazılması, bunların Batı yöntemleriyle eğitilip eşkinci yetiştirilmesi benimsendi. Ama aynı yıl yeniçeriler ayaklanınca Yeniçeri Ocağı kaldırıldı ve eşkinci yetiştirilmesine son verildi.

Eşkol, **Levi**, asıl adı LEVI ŞKOLNİK (d. 25 Ekim 1895, Oratov, Kiev yakınları - ö. 26 Şubat 1969, Kudüs), 1963'ten ölümüne değin İsrail başbakanı.

1914'te bir Siyonist gönüllü olarak Osmanlı egemenliği altındaki Filistin'e giden Eşkol, buradaki ilk kibutzlardan biri olan Deganya Bet'in kurulmasına yardımcı oldu. Daha sonra Siyonist İşçi Partisi'ne ilgi duydu ve Histadrut'un (Genel İşçi Federasyonu) kuruluş çalışmalarına katıldı. 1948'de İsrail'in bağımsızlığını ilan etmesinden sonra birçok önemli resmi görevde bulundu. 1952-63 arasında da maliye bakanıydı. 1963'te başbakanlıktan çekilen David Ben-Gurion'un(*) yerini aldı. 1965'te yeniden siyasal mücadeleye giren Ben-Gurion karşısında seçimi kolaylıkla kazandı.

Eşkol, başbakanlığı döneminde üç büyük işçi partisini İsrail İşçi Partisi içinde birleştirdi; bu parti, sosyal demokrat Mapam (Birleşik İşçi Partisi) ile birlikte Knesset'te

(Parlamento) çoğunluğu ele geçiren ilk grup oldu.

eşkütleli bak. izobar

eşleklik, DUALİTE olarak da bilinir, matematikte, doğru bir önermeden yalnızca iki sözcüğün yeri değiştirilerek yeni bir doğru önerme elde edilmesi ilkesi. Eşleklik, çeşitli matematiksel sistemlerdeki sıra ve yapı kavramlarını konu alan ve örgü kuramı olarak bilinen cebir dalına ilişkin bir özelliktir. Matematiksel bir yapı belirli bir biçimde sıralanabiliyorsa, bu yapıya örgü adı verilir. İzdüşümsel geometri, küme kuramı ve simgesel mantık, örgü yapısına dayanan sistemler olduklarından eşleklik ilkesini de içerirler.

İzdüşümsel geometri örgü yapısındadır; bu, nokta, doğru ve düzlemlerin, içermeye ilişkisine göre sıralanabilmesi olgusundan çıkarılabilir. Düzleme ilişkin izdüşümsel geometride "nokta" ve "doğru" sözcükleri birbirlerinin yerine konarak, örneğin, "iki nokta bir doğru belirler" ve "iki doğru bir nokta belirler" eşlek önermeleri elde edilir. Eukleidesçi geometride bazı durumlarda geçersiz olabilen ikinci önerme, izdüşümsel geometride aksiyomların paralel doğruları dışlaması nedeniyle, her zaman doğrudur. Bir önermenin dilsel yapısını bazı durumlarda karşılığı olan eşlek önermenin açık ve anlaşılır olmasını sağlamak amacıyla değiştirmek gerekebilir. Örneğin, "iki doğru bir noktada kesişir" önermesinin eşleşti bulanaktır, buna karşılık aynı önermeyi "iki doğru bir nokta belirler" biçiminde düzenleyerek eşleşiminin açık ve anlaşılır olmasını sağlamak olanaklıdır. Aslında "iki nokta bir doğru kesişir" önermesi bile, eğer nokta, üzerinde bulunduğu bütün doğruları içeren küme (bir başka deyişle "demet") olarak göz önüne alınırsa, anlaşılır niteliktedir; noktanın böyle bir kavram olarak göz önüne alınması da, doğrunun, üzerindeki bütün noktaları içeren küme olarak göz önüne alınmasının eşleşini oluşturur.

Üç boyutlu izdüşümsel geometride noktalar ile düzlemler arasında bir eşleklik vardır. Burada doğru, iki nokta ya da iki düzlem tarafından belirlendiğinden ötürü kendisinin eşleşidir.

Küme kuramında "kapsama" ve "kapsanma" ilişkileri birbirinin yerine kullanılabilir, böylece birleşim ve kesişim işlemleri de aralarında yer değiştirir. Bu durumda özgün yapı değişmeden kalır, dolayısıyla bu yapı kendisinin eşleşini oluşturur.

Simgesel mantıkta da "mantıksal içermeye" ile "içerilme" ilişkisinin ve "ve" mantıksal bağlacıyla "ya da" bağlacının kendi aralarında değiştirilmesi durumunda benzer bir özdeşlik söz konusudur.

Cebirsel yapıların yaygın bir niteliği olan eşleklik, iki işlemin ya da kavramın birbiriyle yer değiştirebileceğini ve bir ilişkide geçerli olan bütün sonuçların bu yer değiştirmeyle elde edilen eşlek ilişkide de geçerli olacağını ifade eder.

eşlem bak. parite

eşlenik grup, ortaklaşım (kovalans) bağı taşıyan kimyasal bir bileşikte, en dış kabuğunda başka atomlarla bölüşebileceği değerlik (valans) elektronları bulunduğu halde tekli bağ oluşturmamayan atom grubu ya da zinciri. Bu elektronların varlığı eşlenik grupların davranışını ve özelliklerini etkiler. Örneğin, bir moleküle birbirinden oldukça uzakta bulunan bir karbonil grubu (C=O) ile bir hidroksil grubu (OH) kendilerine özgü özellikler taşır; oysa bu iki grubun birleşmesiyle oluşan karboksil grubunun (COOH) özellikleri çok daha değişiktir. Benzer biçimde, bir hidrokarbon

molekülündeki iki çift bağ birbirinden çok uzaktaysa (aralarında çok sayıda tekli bağ varsa) bu hidrokarbon renksizdir; buna karşılık, molekülde sırayla birbirini izleyen tek ve çift bağların bulunması hidrokarbona yoğun bir renk kazandırır.

eşlenik sayı, belirli bir alan üzerinde, katsayıları, alanın içinde olan aynı indirgenemez denklemin kökleri olan cebirsel sayılar. $a+bi$ ve $a-bi$ karmaşık sayıları, $x^2-2ax+(a^2+b^2)=0$ denkleminin kökleri olduğundan, gerçek alan üzerinde eşleniktir.

eşlenme, REPLİKASYON olarak da bilinir, kalıtsal bilgiyi taşıyan dezoksiribonükleik asit (DNA) molekülünde, ikili sarmal yapıyı oluşturan iki zincirin birbirinden ayrılıp öbür zincirin eş kopyasını yaparak, ilk moleküle özdeş yeni bir DNA molekülü oluşturmaları. Hücre bölünmesinden önce gerçekleşen DNA eşlenmesinde, ana molekülün baz çiftleri arasındaki hidrojen bağlarının kopmasıyla iki zincir birbirinden ayrılır; daha sonra iki zincir, enzimlerin katalizleyici etkisiyle kendi tümleyicisini bireşimler.

eşleşim, KONGRÜENS olarak da bilinir, geometrik biçimlere uygulanan eşitlik kavramı. Biçimleri ve boyutları aynı ama uzaydaki konumları değişik olan yani birbiri üzerine çakıştırılabilen iki biçim eşleşiktir.

eşlik, müzikte, bir kompozisyonun ana melodisine ya da ses partisine dayanak oluşturmaya ya da onu ön plana çıkarmaya amaçlanan yardımcı parti ya da partiler. Ortaçağın dindışı Avrupa dışı müziginde çalgı eşliği, melodinin aynı perdeden ya da bir oktav aralıkla çalınmasıyla sınırlıydı; bazen melodide küçük değişiklikler yapılarak bir heterofoni(*) oluşturulur, bazen de eşliğe yeni ritim özellikleri katılır ya da burdon(*) yapılırdı. Benzer özelliklere çoğu halk müziği örnekleriyle Avrupa dışı müziginde büyük bölümünde rastlanır. 16. yüzyıl Avrupa müziginde solo şarkılar lavta eşliğinde söyleniyor, eşlik hem akorlu, hem de kontrpantal olabiliyordu. İngiliz besteci John Dowland'ın şarkıları ile Fransızların saray şarkısı ve havaları bunlara örnektir.

17. yüzyıl başlarında ortaya çıkan sürekli bas, klavyen ya da orgda bestecinin rakamlarla gösterdiği akorlara dayanarak çalınan bir armonik eşlikti. 18. yüzyıla gelindiğinde sürekli bas J. S. Bach'ın sonatlarında ve solo kantatlarındaki gibi bir solocuya ya da Alessandro Scarlatti'nin operalarındaki gibi bir çalgı topluluğuna eşlik ediyordu. Yorumcunun hem süslemeye, hem de kontrpantal çok yaratıcı olmasını gerektiren bu gelişme eşliğin de solocu kadar önem kazanmasına yol açtı.

Zamanla zorunlu eşlik (*obligato*) adıyla anılmaya başlayan bu tür eşlik, bir partinin ikincil bir çalgıyla yinelenmesi ya da isteğe bağlı süslemelerle çalınması anlamına gelen *ad libitum* eşliğin karşıtıydı. Bazen zorunlu eşliğin yazıldığı da oluyordu. Örneğin Bach flüt ve klavyen için *Si Minör Sonat*'ının bir bölümü için böyle bir eşlik yazmıştı. 18. yüzyılın ikinci yarısında zorunlu eşlik karmaşıklaşmış zenginleşti ve birincil önem taşımaya başladı. Solo çalgının rolü ise *ad libitum* eşliğe indirgendi. Örneğin Mozart, çağdaşı Johann Schobert'i örnek alarak klavyen için keman eşlikli dört sonat besteledi.

18. yüzyılın sonları zorunlu eşlik tarzının en etkili olduğu dönemdi; hatta Beethoven "Ben dünyaya zorunlu eşlikle geldim" diyecekti. Bu tarz 19. yüzyılda romantik bestecilerin hem solo, hem çok partili yapıtlarında sürdü. Bunlarda eşlik daha inceden

inceye işlenmiş ve anlatımca daha zenginleşmişti. Piyanonun anlatım olanakları Schubert'in şarkı (*Lied*) sözlerindeki betimsel ve psikolojik yanların eşliklerine yansımaya yol açtı. Schumann, Brahms ve Hugo Wolf da *Lied* eşliklerinde onu örnek aldılar. Yaylı ve nefesli çalgılar için yapılan bestelerde piyano eşliği, başlı başına bir parti durumuna geldi. Orkestra eşliği de büyük gelişme göstererek romantik konçertolarda, şarkı ve şarkı çevrimlerinde kullanıldı; Hector Berlioz'dan Alban Berg ve Benjamin Britten'a kadar uzanan pek çok besteci yapıtlarında orkestra eşliğine yer verdi.

19. yüzyıl Alman *Lied*'leri ve Fransız *mélodie*'leri piyano eşliğinin bir sanat haline gelmesine yardımcı oldu. Piyanoda eşlik eden sanatçının şiirsel ve müziksel kavrayış gibi nitelikleri bulunmalı, ayrıca tıpkı oda müzigindeki yorumcu gibi toplulukla birlikte çalabilmeliydi. 20. yüzyılda İngiliz Gerald Moore ve Hollandalı Coenraad Valentyn Bos gibi piyanistler, solocuya gösterdikleri duyarlılık ve bestecinin amaçlarını yorumlayabilme yetenekleriyle eşlik sanatını daha da geliştirdiler. Her ikisinin de eşlik sanatı konusunda değerli kitapları vardır.

Eşme, Ege Bölgesi'nin İçbatı Anadolu Bölümü'nde, Uşak iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.338 km² olan Eşme ilçesi doğuda Ulubey ilçesi, güneyde Denizli, batıda Manisa illeri, kuzeyde gene Manisa ili ve Merkez ilçesiyle çevrilidir.

Ege Bölgesi'ni İç Anadolu Bölgesi'nden ayıran İçbatı Anadolu Eşiğinde yer alır. İlçe alanının büyük kesimini ortalama yüksekliği 1.000-1.200 m olan dalgalı düzlükler oluşturur. Bu plato alanında yüksekliği 1.500 m'ye ulaşan dağlar bulunur. Ege Bölgesi'nin önemli akarsularından Gediz Irmağı ilçenin kuzey kesiminde doğu-batu doğrultusunda akar. Gediz'in açığı vadi geniş tabanlı bir çöküntü alanı niteliğindedir ve tanıma elverişli alüvyonlu topraklarla kaplıdır. Gediz'i besleyen birkaç küçük akarsuyla, güneydoğuda Büyük Menderes Irmağının kollarından Banaz Çayı üzerindeki Adıgüzel Baraj Gölüne dökülen küçük akarsular ilçenin öteki su kaynaklarını oluşturur.

İlçe ekonomisi tanıma dayanır. Eşme, Uşak ilinin önemli bitkisel üretim alanlarından biridir. En çok buğday ve arpa yetiştirilir. Öteki bitkisel ürünler üzüm, armut, elma ve nohutur. Hayvancılık da ilçe halkının önemli geçim kaynaklarından biridir. En çok koyun, kıl keçisi ve sığır beslenir. Fakılı köyünde görülen rezervi 1981'de 510 ton olarak hesaplanan uranyum yatakları vardır. Eşme'nin, doğal boyalar kullanılarak el tezgâhlarında dokunan ünlü kilimleri eski önemini yitirmektedir.

Eşme, ilk Frigya yerleşmelerinden biridir. Yöre, İÖ 7. yüzyılda Kimmerlerin, daha sonraları Lidya ve Pergamon (Bergama) krallıklarının, İÖ 2. yüzyılda da Romalıların egemenliğine girdi. İ280'de Germiyanogullarının, 1429'da Osmanlıların egemenliğine girdi. 1953'e değin Manisa iline bağlı olan Eşme, bu tarihte il yapılan Uşak'a bağlandı.

İlçe merkezi Eşme kenti, ilçe alanının ortasında yer alan gelişmemiş bir yerleşmedir. Karayoluyla Uşak'a 62 km uzaklıktadır; Manisa-Uşak demiryolu kentten geçer. Eskiden kuzeydeki Tuzmak'ta bulunan kent, 1934'te Elvanlar istasyonuna taşınarak burada gelişmiştir. Takmak günümüzde küçük bir köydür.

Eşme Belediyesi Cumhuriyet'ten önce kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 39.902; kent, 10.547.

Eşmuneyn, el- bak. Hermopolis Magna

eşnötronlu, İZOTON olarak da bilinir, aynı sayıda nötronu olan iki ya da daha çok atom ya da çekirdeğin ortak adı. Örneğin, çekirdeğinde 17 proton ve 20 nötron bulunan klor-37 ile çekirdeğinde 19 proton ve 20 nötron bulunan potasyum-39 eşnötronludur.

Eşnunna, bugün TEL EL-ESMER, Irak'ın Diyala ilinde (*muhafaza*) eski kent. Diyala Irmağı vadisinde yer alır. Chicago Üniversitesi'ne bağlı Doğu Araştırmaları Enstitüsü'

Eşnunna kazılarında ortaya çıkarılmış heykeller, ilk sülaleler dönemi; Doğu Araştırmaları Enstitüsü, Chicago Üniversitesi Oriental Institute University of Chicago

nün yürüttüğü kazılar sonunda yöredeki yerleşimin İÖ 3000'den öncesine tarihlendiği ortaya çıkarılmıştır. İlk sülaleler döneminde büyüyen kent, Ur 3. sülalesi döneminde (İÖ 2060-1960) *ensi* denen kent yöneticilerinden birinin merkezi oldu. Ur'un çöküşünden sonra bağımsız bir yönetim kavuştu; ardından, Babil kralı Hammurabi tarafından ele geçirildi. Sonraki yüzyılda giderek geriledi ve büyük bir olasılıkla terk edildi.

Bağdat yakınındaki Tel Ebu Hermel'de bulunan daha eski tarihli bir kaynağın ayrı kopyalarını oluşturan iki kırk tablet üzerinde Eşnunna Yasaları yazılıdır. Bu yasaların Hammurabi Yasaları'ndan iki kuşak daha eski olduğuna inanılır; ikisi arasındaki farklar, eski hukukun gelişimi konusunda aydınlatıcı bilgiler verir.

eşraf, Tanzimat'tan sonra taşra ileri gelenlerine verilen ad.

II. Mahmud'un (hd 1808-39) ayanın etkisini kırmasından sonra, Tanzimat döneminde yerel yönetimlerin yeniden düzenlenmesine ve belirli bir modernizasyon çerçevesinde merkezîyetin pekiştirilmesine ağırlık verildi. Bu ancak yerel seçkinleri tümüyle yok sayarak değil, gene de onlarla uzlaşarak mümkün olabilirdi. Vergi, askerlik gibi yükümlülüklerle ilişkin değişiklikleri halka benimsetmek ve uygulamaları genelleştirmek için kamu görevlilerine yardımcı olacak, halkça sevilen ve sayılan kişilerin aracılığına gereksinme vardı. Basit seçim yöntemleriyle halk temsilciliğini üstlenen köy ileri gelenlerine ihtiyar, muhtar; kasaba ve küçük kent yetkililerine eşraf; büyük kent temsilcilerine ise vücut denmeye başladı. Bunlar devletin isteklerini halka, halkın şikâyetlerini ve dileklerini kamu görevlilerine aktarıyorlardı. En alt birim olan köy ihtiyar heyetlerinden başlayıp vilayet büyük meclislerine kadar uzanan

muhtarlık belediye, yerel meclis gibi yeni örgütlenmelerde de üyeliği genellikle eşref üstlendi. Vergileri kış ve bane bayana dağıtım, valma defterlerinin tutulması gibi düzenli görevlerin yanı sıra, salgın, kılık, seferberlik ve güç gibi olağanüstü durumlarda da belirli görevler üstlenen eşrafın saygınlığı giderek arttı. Bu durum, eşrafın eski iktidar yerini (halika daha yakın bir şekilde ve karmayıklaşan seçim yöntemleriyle) almaması sağladı.

Genellikle kasaba düzeyinde işlevi olan eşreflik için resmi bir nitelik ya da görevlendirme gerekmiyordu. Bunun gibi, zenginlik ve koyullar da aranıyordu; valisizce yapıldığı, görevi sırasında bir kişilik yetiyordu. Asaletin eşrafı, Osmanlı Devleti'nin dağılması sürecinde, halkın ulusal dayanışma özelliği de başarılı biçimde temsil etti. Kur'an-ı Mülkiye'yi ve Kur'an-ı Saray'ın destekleyen kasaba eşrafı ile kent vicdanına bir bütünlük. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne milletvekili olarak katıldı.

Eşref, tam adı MEHMET EŞREF (d. 1847, Gelenbe, Kırkağaç - ö. 22 Mayıs 1912, Kırkağaç, Manisa), Osmanlı şair. Hicri şairin en fazla temsilcilerindendir.

Usulîce Hafız Mustafa Elendi'nin öğrencisi. İlköğrenimini Gelenbe'de yaptıktan sonra Manisa Hattatıye Medresesi'nde Arapça ve Farsça öğrendi. Özel öğretmenlerden matematik ve tarih dersleri aldı. 1870'de Manisa Vilayeti Tahrisat Kalemi'nde göreve başladı. Turgutlu, Akahisar ve Akşehir'de malumîdarlığı yaptıktan sonra Farsa kaymakamlığına atandı. Birçok yerde daha kaymakamlık yaptı.

Gördes kaymakamlarından, yolsuzlukları açığa vuran yetkilileri nedeniyle bir yıl hapse mahkûm oldu. Cezasını çektiikten sonra İzmir'de gazeteler arasında tutuldu. 1903'te Mısır'a kaçtı. Bir süre Fransız, İsviçre ve Kıbrıs'ta kaldı. Mısır'a dönerek *Curcuna* adlı mizah gazetesinde yazılar yazdı. II. Mevritiyet ile edildikten (1906) sonra İstanbul'a giderek Eşref ve Muavver Eşref adlı hafızlık mizah gazetelerinde bayyazlık yaptı. İzmir'de *Edip Yahu* gazetesinde yazılar yazdı. Adana valisi yardımcılığından emekliye ayrıldı ve Kırkağaç'a yerleşti.

Hicrîlerini daha çok toplumsal konulara yönelten ve tane olduğu bütün yolsuzlukların üstüne çekinmeden giden Eşref, şiirlerini kasıde, gazel, muhammes ve özellikle kaza biçiminde yazmıştır. *Deccal* (1905-07, 2 cilt), *İstıdad* (1905), *Şah ve Padişah* (1906), *Haabihal yahut Eşref ve Kemal* (1906), *İran'da Yangın Var* (1906), *Şair Eşref'in Kulliyatı* (ca. 1928) başlıca yapıtlarıdır.

Eşref Edib bak. Fergan, Eşref Edib

Eşref Ruşen (d. 1865, Bosna - ö. 1919, İstanbul), Türk hekim. Frengi konusunda Türkiye'de başlatıldığı araştırmalarla tanınmıştır.

1893'te Mekteb-i Tibbiye-i Şahane'yi (Askeri Tibbiye) bitirdi. Berlin'de deri ve zührevi hastalıklar üzerine uzmanlık eğitimi gördü. Türkiye'ye dönünce bir süre Gülhane Askeri Hastanesi'nde Wieting Paşa'nın yardımcısı olarak çalıştı. Daha sonra Deri ve Zührevi Hastalıklar Kürsüsü'ne öğretim üyesi olarak atandı. Mekteb-i Tibbiye'nin beşinci sınıf öğrencilerine serinîyat-ı mütenevvîya-ı cildiye (cilt hastalıkları klimiği) dersini de okuttu. Balkan ve I. Dünya savaşları sırasında çeşitli askeri hastanelerde başhekimlik yaptı. Savaşın bitiminde

Haydarpaşa Hastanesi'nde çalışmaya başladı, bir yıl sonra öldü.

1806-12 ve 1812-29 Osmanlı-Rus savaşlarından sonra Osmanlı Devleti'nin işgal edilen yörelerinde görülmeye başlayan frengi, 1853-56 Kırım ve 1877-78 Osmanlı-Rus savaşlarından sonra salgın haline gelmiş, büyük kentlere, özellikle de İstanbul'a yayılmıştı. Devletin emraz-ı zühreviye nizamnameleri (zührevi hastalıklar yönetmelikleri) çıkarıp frengi hastaneleri açarak başlatıldığı frengi savaşında etkin rol oynayan ilk bekimlerden biri Eşref Ruşen oldu. Frenginin tanz ve tedavisine ilişkin bulgu ve gözlemlerini *Frenginin Tecelliyat-ı Harikası*'nda (1911) ve "Frengi Atlası" adlı basılmamış kitabında toplayan Eşref Ruşen, yazar Ruşen Eşref Üney'den'm da babesidir.

Eşref Şefik bak. Atabey, Eşref Şefik

esrefi, Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyıldan sonra çıkarılan altın para.

İlk esrefi, Melikü'l-Eşref sultanı olan Memlik hükümdarı Barırbay (hd 1422-37) adına kesilen altın paraydı. Akkoyunlularda ve Hıta-Türk İmparatorluğu'nda da bu adla anılan gümüş ve altın sikkeler vardı. Osmanlı hükümdarı I. Selim (Yavuz) (hd 1512-20) Mısır'ı almaya adına kesilen altın paraya da esrefi denirdi. İstanbul'da ise ilk esrefi II. Selim adına (hd 1566-74) kesildi. Filori defterinde olan bu paraya daha çok şerifi deniyordu. II. Mustafa'nın (hd 1695-1703) adına ve tuğrasını taşıyan ve ilk tuğralı Osmanlı altını olan esrefi 1696'da çıkarıldı. Bunun, Mısır Eşrefisi'nden ayırmak için tuğralı İstanbul, zer-i mahbub gibi adlar da verildi. Aynı dönemde 100 İstanbul Eşrefisi'nin 100 Mısır Eşrefisi'nden 10 dirhem kadar daha ağır olması altın kaçakçılığının artmasına yol açtı. 1696'da çıkarılan bir fermanla mahbub ve mütezzimler, tuğralı cedid esrefi altınını 2,5 kuruşa almaları, bozrak her 100 eski esrefinin 110 dirhem hesabıyla kabul edilmesi ve ayar düzeltimi için 7 para harç alındıktan sonra hazineye teslimi istendi. Bu arada Darphane-i Amire, filorileri cedid esrefi ile değiştirip piyasadan toplamak, eriterek esrefi kesmek yönünde girişimlerde bulundu. 1700'lerde Mısır Eşrefisi'nin ayan ve ağırlığı giderek düştürüldü. Bu nedenle de 1706'da yeni bir fermanla çıkarılan kalpazanların cezalandırılması yoluna gidildi. III. Ahmed (hd 1703-30) üçlük, beşlik ve onluk denen büyük esrefiler kestirdi. Bunların çapları 21-32 mm arasındaydı. 18. yüzyıl ortalarına doğru bir İstanbul Eşrefisi 390 akçe iken, Venedik Dukası 375, Mısır Eşrefisi ise 315 akçe idi.

1844'teki para reformundan sonra esrefi altınları, zıynet türü sikkelerden sayıldı. 1900'lerde eski esrefiler, elbilik yeni altınların karşısında 1 kuruş 19 paralık bir zıynet değeri fazlasıyla 51 kuruş 19 para ediyordu.

Eşrefiye, Eşrefoğlu Rumi'nin kurduğu tarikat.

Eşrefoğlu'nun Anadolu'daki Kadirilerce "ikinci pir" sayılmasına ve tarikatının da Kadiriye'nin bir kolu olarak görülmesine karşın, Eşrefiye'nin ilke ve kuralları eklektiktir. Sırasıyla Kübrevi (Emir Sultan), Bayrami (Hacı Bayram Veli) ve Kadiri (Hüseyin Hamavi) şeyhlerinin eğitiminden geçen Eşrefoğlu, kendi tarikatının yolunu bu üç tarikattan aldıklarına eklediği ilke ve kurallarla çizmiştir.

Temelde vahdet-i vücud (varlığın birliği) öğretisini benimseyen Eşrefiye'nin temel gereklerinden biri çiledir (*erba'n*). Sünnete sıkı bir bağlılığın yanı sıra sürekli zikir ve dua, halktan olabildigince uzak durmak,

benlikle savaşarak onu açlık yoluyla terbiye etmek Eşrefiye'nin başlıca ilkeleridir. Oruç, yetirebilen münitlerden, altı yıl boyunca günayın oruç (savmu'l-Davudi) tutmaları istenir.

Eşrefiye tankatının simgesi keçeden yapılmış yedi dilimli taçtır. Taçın yedi dilimi yedi göğü simgeler. Taç giymeyi sünnet sayar. Eşrefoğlu'na göre Arapça "taç" sözcüğünün "te" harfi tamamlığı, "elif" doğrultluğu "cim" de cemali anlatır. Eşrefiye tacında ayrıca 18 ya da 19 köşeli bir mühür buluruz. On sekiz köşeli mühür 18 bin âlem, 19 köşeli mühür ise besmeleyi simgeler. Bu mühür, tarikatın zikirde temel aldığı Taat'ın yedi adını (esami-i seb'a) simgelemek üzere yedi renkli ibrişim ile işlenir. Sonraki İzzeddin Eşrefi, Eşrefiye tacını yetkilere özgü olan beyaz, dervişlere özgü olan yeşil çuhadan olmak üzere değiştirmiştir.

Eşrefoğlu Camisi, Konya'nın Beyşehir ilçesinde, Eşrefoğlu Süleyman Bey'in 13. yüzyılın sonunda yaptırdığı cami. Planı yaklaşık 36 m x 47 m boyutlarında bir dikdörtgen biçimindedir. Dikdörtgenin kuzeydoğu köşesinin, yaklaşık 20 m uzunluğunda bir cephe oluşturmak üzere 45 derece kesik yapılması, bu cepheye paralel geçen

Eşrefoğlu Camii'nde mihrap önündeki bölümü ayıran ahşap şebeke, 13 yy sonları, Beyşehir, Konya
Ertan Arslan

bugünkü yolun, caminin inşa edildiği dönemde de var olduğunu düşündürür. Caminin girişi de yola bakan bu cephededir. Yapının beden duvarları yonu ve moloz taşla, yalnız giriş cephesi kesme taşla örülmüştür. Beden duvarlarının iyice yukarıdan da yer alan pencerelerin altından ve üstünden, bütün yapıyı dolanan ahşap hatullar geçer. Batı cephesinde, yapıya bitişik sekizgen planlı, konik taş külahlı türbe yer alır. Cümle kapısı giriş cephesinin sağ köşesinde-dir. Dışa taşan ve yüksekliği de yapı yüksekliğini geçen bir taçkapı biçiminde düzenlenmiştir. Sivri kemerinin içi mukarnas dolgulu, çevresi çeşitli bordürlerle bezelidir. Üstündeki yazıtta 1296/97 tarihi verilmiştir. Taçkapının hemen sağında tuğla örgü minare yükselir.

Cümle kapısından, iç mekânın dibinde, yapı enince uzanan bir çeşit son cemaat yerine girilir. Üzerinde boydan boya bir galerinin bulunduğu bu bölüm iç mekândan kısmen ahşap bir şebekeyle, kısmen de bir duvarla ayrılır. İç mekân, sırlı tuğla ve çini mozaik kaplı bu duvarın içindeki sivri kemerli bir kapıdan geçer. Kapının üstündeki çini mozaik yazıtta 1299/1300 tarihi yer alır. Asıl cami hacmi, kubbe duvarına dik yönde altı sıra oluşturan biçimde dizilmiş, taş tabanlara oturan, ortalama 40 cm çapında ve 7,5 m yüksekliğinde, sekizgen kesitli

aşşap direklerle yedi sahna bölünmüştür. Ucunda, kible duvarı üzerinde mihrabın yer aldığı orta sahnin öbür sahınlardan biraz daha genişir. Aşşap direklerin gene aşşaptan oyma mukarnası başlıkları vardır. Direkler kible duvarına dik yönde, aşşap kirişlerle birbirine bağlanmıştır. Bu kirişlere de emine olarak yuvarlak aşşap aşıklar oturtulmuş, böylece düz bir çatı örtüsü oluşturulmuştur.

Orta sahında, mihrabın önündeki kubbe, yıldız kesitli iki kâğır ayağı oturan üç sıvri kemer üstünde yükseilir. Kemerlerden kubbe ye yelpaze biçimli üçgenlerle geçilir. Dıştan çok yüzü piramidal bir külahla örtülü olan kubbenin içi sırlı tuğla ve mozaik çini kaplıdır. Fırze, pathcan moru, lacivert renklerin egemen olduğu çini mozaik mihrap, Konya ve çevresindeki benzerlerinin en büyüğüdür. Mihrabın sağında yer alan ceviz ağacı minber, künkêkâr işçiliğinin üstün düzeyde bir örneğidir. Mihrap önü kubbesinin sağ ve solundaki aşşap dikmelerin arasında aşşap şebekeler yer alır. Böylece kible duvarı önünde, bütün cami enince uzanan ayrı bir bölüm ortaya çıkar. Kubbenin önünde, orta sahnin dört direği arasında da gene aşşaptan müezzin mahfilisi vardır. Oldukça alçak olan bu mahfil 1574/75'te yapılmıştır. Kible duvarıyla bau duvarının birleştiği köşede ki hünkâr mahfilini ayıran şebekeler de aşşaptandır. Buraya batu duvarına bitişik bir merdivenle çıkılır.

Eşrefoğlu Camisi, Selçuklulara bağlı küçük bir beyliğin sınırları içinde yapılmış olmakla birlikte, çini işleri ve özellikle de gerçekten görkemli aşşap oymalarıyla Selçuklu sanatının en olgun örneklerini barındıran seçkin bir yapıdır.

Eşrefoğlu Rumi, asıl adı ABDULLAH BIN SEYYİD AHMED EŞREF (d. 1353, İznik - ö. 1469, İznik), Eşrefiye tarikatının kurucusu mutasavvif ve şair.

Öğrenimine İznik'te başladı. Daha sonra Bursa'da medrese öğrenimi gördü. Burada Emir Sultan ile tanıştı. Onun önerisiyle Ankara'ya gidip Hacı Bayram Veli'nin tekesinde 11 yıl hizmet etti. Şeyhin kızıyla evlendikten sonra İznik'e döndü. Hacı Bayram Veli, tarikat terbiyesini iletmesi için onu Suriye'deki Hama'ya Hüseyin Hamavi'nin yanına gönderdi. Eşrefoğlu, İznik'e dönünce Eşrefiye tarikatını kurdu, yaşamının sonuna değin tarikatı yaymaya çalıştı.

Eşrefoğlu'nun başlıca yapıtları arasında *Divan-ı Eşrefoğlu Rumi* (1869; yb *Eşrefoğlu Divanı*, 1944) *Müzekkî'n-Nüfus* (1847; yb 1977), *Tarikatname*, *Sırrü'd-Deveran*, *Fütüvvetnâme*, *İbretnâme*, *Elestrnâme*, *Hayratnâme*, *Ma'ziretname* ve *Esrarü't-Talibin* sayılabilir.

Eşrefoğulları, Beyşehir ve yöresinde hüküm süren Türkmen beyliği (y. 1290-1326). Beyliğin kökeni, Konya sultanlığı tarafından devletin batı sınırına yerleştirilen bir Türkmen boyuna dayanır. Beyliğin kurucusu olarak Eşrefoğlu I. Seyfeddin Süleyman kabul edilir. Süleyman Bey, Anadolu Selçuklu hükümdarı II. Mesud döneminde (1283-98) ortaya çıkan hanedan kavgalarında önemli rol oynayan bir uç beyiydi. 1285'te de, Mesud karşıtları tarafından devrik hükümdar III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in oğullarının naipliğine atandı. Ama Mesud gücünü pekiştirince, Süleyman Bey ona boyun eğdi.

Süleyman Bey'in oğlu Mehmed Bey, Akşehir ve Bolvadin'i ele geçirdi ve 1314'te İlhanlıların buyruğu altına girdi. Daha sonra beylik oğlu II. Süleyman geçti. II. Süleyman'ın beyliği, İlhanlıların Anadolu valisi Timurtaş'ın (Demirtaş) Anadolu'daki beylikler üzerinde egemenlik kurma girişimiyle

aynı döneme rastlar. Timurtaş yaklaşık 1326'da Beyşehir üzerine yürüdü ve II. Süleyman Bey'i öldürerek Eşrefoğulları Beyliği'ne son verdi. Hanedanın toprakları daha sonra Karamanlılar ve Hamidoğulları arasında paylaşıldı.

esritim, *izoterm* olarak da bilinir müzikte, 14. yüzyıl Fransız çoksesliliğinin düzen ilkesi. Belirleyici özelliği, bir parçada başlangıç bölümündeki melodik özelliklerin (*color*) çeşitlilik göstermesine karşın, ritmik dokunun (*alea*) bütün kompozisyona yayılmasıdır. Esritim terimini ilk kez 1900 dolayında, Alman müzikolog F. Ludwig kullanmıştır.

Esritim, ortaçağ çoksesliliğinin büyük bölümüne yön veren ritmik modların (değişmeyen üç vuruşlu ritim kalıpları) doğal bir gelişimidir. İlk olarak 13. yüzyıl motetlerinde, özellikle *cantus firmus* ya da tenor partide, kimi zaman da öbür seslerde görüldü. Her türlü modal sınırları bir yana bırakan 14. yüzyılın esritimli motetinin 13. yüzyıldaki ilk örneklerinde yer alan danslarla bir arada kullanılma zorunluluğuna uymaması ve belli ritmik kalıpların sistemli biçimde uygulanmasına dayanması, ona kesin bir yapısal üstünlük sağladı. Esritimli motetin ilk büyük ustası Guillaume de Machaut (y. 1300-77) olmakla birlikte, esritim örneklerine 15. yüzyılda yaşayan Burgonyalı besteci Guillaume Dufay'ın (y. 1400-74) erken dönem yapıtlarında da rastlanıyordu. Çözümselel bir kavram olarak esritim, ortaçağ Avrupa'sıyla hiç ilişkisi bulunmayan müzik uygulamalarının incelenmesi açısından da yararlıdır. Bazı Kuzey Amerika Yerli topluluklarında görülen *peyote* kült şarkıları buna örnektir.

eşseslilik, *homofoni* olarak da bilinir, temel olarak akorlara dayanan müzik dokusu. Görece bağımsız melodilerin birleşmesinden oluşan çoksesliliğin karşıtıdır. Eşseslilikte ritmik farklılaşmanın azalmasına ve genellikle, tiz partinin ağır basmasına karşılık, çokseslilikteki ritmik farklılaşma, melodilerin bağımsızlığını pekiştirir.

Böyle olmakla birlikte eşseslilik mutlaka kontrpuanı ortadan kaldırmaz. Beethoven'ın *Yedinci Senfoni*'sindeki "Allegretto", ritim açısından özdeş, farklı iki melodiyi birleştirilmesiyle, özünde esritimli olan kontrpuanın yetkin bir örneğidir. Bu nitelikte eşseslilik gösteren erken türlerden biri de 13. yüzyıl *conductus*'udur(*).

15. yüzyılda kaynağını halktan alan dindışı İtalyan besteleri (örn. *frotola*), çoğunlukla eşsesli olarak tasarlanmıştı; 16. yüzyılda Andrea ve Giovanni Gabrieli'nin birçok parçası da böyleydi. Buna karşılık, Batı müziğinde eşseslilik ancak 17. yüzyıldan sonra Arcangelo Corelli, Claudio Monteverdi, Giacomo Carissimi gibi İtalyan ve Johann Hermann Schein gibi Alman bestecilerle ağırlık kazandı. Ayrıca bak. çokseslilik.

eşsıcaklık eğrisi bak. izoterm

eşsüremlî dilbilim, *eşzamanlı dilbilim* ya da *senkronik dilbilim* olarak da bilinir, bir dilin belli bir zaman dilimi içindeki durumunu ele alan inceleme. Dilin bugünkü durumunu ele alabileceği gibi geçmişte belli bir dönem içindeki durumunu da inceleyebilir. Ayrıca Latince gibi ölü dillerin de eşsüremlî çözümlemeleri yapılabilir. Eşsüremlî dilbilimin karşıtı, bir dilin zaman içinde geçirdiği evrimi inceleyen *arşsüremlî* ya da *tarihsel dilbilim*dir(*). Tarihsel dilbilim, bir dilin gelişimi içindeki çeşitli aşamaların eşsüremlî incelemesinin tamamlanmış olduğunu varsayar. Bu yüzden 20. yüzyılda yaygın kanı,

eşsüremlî incelemenin tarihsel incelemeyi öncelmesi gerektiği yolundadır. Oysa daha önce dilbilimciler, tarihsel dilbilime ağırlık vermişlerdir. Eşsüremlî ve arşsüremlî dilbilim aynı ilk kez İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure (1857-1913) tarafından yapılmıştır.

Eşter, tam adı **MALİK BEN HAKİM EN-NAHAİL EL-EŞTER** (ö. 658/659, Kuzum, Mısır). Siffin Savaşı'nda (657) büyük yararlıklar gösteren Arap komutanı.

Hız Ali'nin yakın arkadaşındı. Hız Osman döneminde (644-656) Küle halkının yikircilerini anlatmak için gittiği Medine'de amacını gerçekleştiremeyince kent halâmı ayaklandırdı. Hız Osman'ın ölümünden sonra bazı kimseler Hız Ali'ye biat etmeleri için zorladı. Basra'da ayaklananlara karşı sefere çıkan Hız Ali'ye destek gönderdi. 656'da tarihte Cemel Vakası olarak bilinen iç savaşta katıldı. Siffin Savaşı'nda Hız Ali'nin yanında savaştı. Büyük bir başarı göstermesine karşın, Muaviye'nin askerleri muzaklarının ucuna Kuran yaprakları takınca, Hız Ali'nin emriyle geri çekildi. Hız Ali adına hakemlik etmesi, savaşın başlıca kışkırtıcılarından biri olduğu gerekçesiyle kabul edilmedi. Daha sonra Mısır valiliğine atanan Eşter, Muaviye'nin kıskırttığı bir vergi toplayıcısı tarafından zehirlenerek öldürüldü.

esya hukuku, *medeni hukukun*, *kışkıların* esya üzerindeki doğrudan egemenliğinden doğan konuları düzenleyen bölümü. Esya hukukunun temel konularını aynı haklar, sınırlı aynı haklar (irtifak hakkı, rehin hakkı, taşınmaz yükümü), zilyetlik ve tapu sicili oluşturur. Türk Medeni Kanunu'nun (TMK) esya hukukuyla ilgili hükümleri, çevirinin İsviçre Medeni Kanunu'nun Fransızca metninden yapılmasından kaynaklanan bir yanlışlıkla "Aynı Haklar" başlığını taşıyan IV. kitapta toplanmıştır. Türk esya hukukuna egemen olan ilkelere şunlardır:

1) Tasarru ve taşınmaz malların farklı hükümlere tabi olması ilkesi: Yasada mülbeyet, irtifak ve rehin hakları açısından tasarru ve taşınmaz mallar için farklı hükümler yer alır. Aynı hakların kazanılması bakımından tasarrurlar için zilyetlik, taşınmazlar için tapu sicili öngörülmüştür. Bu aynı tür eşyanın yapılmasına farklılıktan ve bu aynı türün yer aldığı German hukuku geleneğinden kaynaklanır.

2) Açıklık ilkesi: Esya üzerindeki aynı haklar kural olarak dışarıya karşı açıklanır. Bu durum tasarrurlarda zilyetlik, taşınmazlarda da tapu siciliyle gerçekleşir. Bu ilke aynı hakların kazanılması, devri ve sona ermesi açısından çok önemlidir. Açıklık ilkesinin sonucu olarak kabul edilen bazı kriterlerle de aynı hakların ıyri niyetle kazanılmasında önem taşır. Aynı haklar nitelikleri gereği gözlenemezler; çünkü hak sahibinin esya üzerinde tasarrufta bulunabilmesi ve üçüncü kişilerin bu hakka uymaya zorlayabilmesi bu hakkı açıklamasına bağlıdır.

3) Hakların sayılı olması (*numerus clausus*) ilkesi: Aynı hak türleri yasada belirlenmiştir. Bu nedenle borçlar hukukundan farklı olarak, taraflar aralarında yeni aynı hak tipleri yaratamazlar.

4) Bireycilik ilkesi: Esya hukukunda bireyci görüşün egemen olması nedeniyle hakların kapsamını belirlerken hak sahibinin çıkarlarına öncelik tanınır. Ama TMK'daki bazı hükümler ve kamu hukukundan kaynaklanan sınırlamalarla yumuşatılan bu ilke, günümüzde sosyal anlayışın güçlenmesiyle daha da zayıflamaktadır.

eşzamanlama bozukluğu bak. jet sendromu

eşzamanlı dilbilim bak. eşsüremlî dilbilim

ET bak. Gökgnülüğü Zamanı

et, genellikle evcilleştirilmiş sığır, domuz ve koyun gibi hayvanların yenilebilir bölümlerinden oluşan besin. Kas ve yağların yanı sıra kirış ve bağ gibi dokuları kapsar.

Et, insan vücudu için gerekli bütün amino asitleri içeren kusursuz bir proteinli besin olarak, son derece yararlıdır. Ette bulunan yağlar zengin bir enerji kaynağı olmanın ötesinde, etli yemeklerin tadını, tazeliliğini ve özlülüğünü etkiler. Ciğer, böbrek ve yürek gibi parçalar, sindirim sisteminin kolayca özümlediği vitaminleri ve temel mineralleri içerir.

Etin sindirim süreci ağır olmakla birlikte, içindeki proteinlerin yüzde 95'inin, yağların ise yüzde 96'sının sindirilmesine olanak verir. Yağlar öteki besinlerin de sindirimini uzatır. Böylece uygun oranda yağ içeren et, midede daha uzun süre kalarak acıkmayı geciktirir ve açlığa dayanma gücünü artırır. Et içindeki özlür, midedeki tükürük bezlerini harekete geçirerek iştah açar ve sindirimi rahatlatır.

En çok tüketilen et, sığır etidir. Normal olarak 450-540 kg gelen bir sığırdan elde edilen etin oranı yüzde 55-60'ı bulur. Dana eti sığır etine göre daha az yağlıdır. İkinci önemli et kaynağı domuzdur. Ağırlığı 90-135 kg arasında değişen kesimlik domuz yüzde 70-74 oranında et verir. Kuzu ve koyundan elde edilen etin canlı ağırlığa oranı sığır ve domuzla göre daha azdır. Ortalama ağırlığı 45-70 kg arasında değişen koyundan ancak yüzde 48-50 oranında et elde edilir.

Et sanayisi hayvan kesimini de kapsar. Kesilen ve kanı akıtılan hayvanın derisi yüzüldükten sonra bağırsakları temizlenir. Sağlık denetiminin ardından resmi kalite standartlarına göre et ayrımına geçilir. Etin bozulmasını önlemek için soğutma, dondurma, tütüleme, kurutma ve konserveleme yöntemleri kullanılır.

Taze ya da işlenmiş olarak pazarlanan et, soslu ve sucuk gibi hazır besinlerde kullanılır. Ayrıca etten bazı önemli yan ürünler elde edilir.

et sineği, *Diptera* (çiftkanatlılar) takımının *Sarcophagidae* familyasından, larvalarını (etkurdu) etlerin, leşlerin ya da açık yaraların üstüne bırakan sineklerin ortak adı. Boz renkli göğüslerinde koyu renk çizgiler, karnlarında da açık ve koyu boz tonlarında kareli bir desen göze çarpar. Yeryüzünün her yerinde bulunan, ama daha çok tropik ülkelerde yaşayan bu sineklerin bir bölümü leş yiyicidir; dişi sinek leşlerin üstüne yumurtalarını değil larvalarını bırakır. Bazı türler böceklerin asalağıdır; örneğin *Sarcophaga kelly*'nin dişi, larvalarını çayır çekirgelerinin kanat altlarına bırakır. Çekirgenin dokularından içeri girerek konağın iç organlarıyla beslenen larvalar, pupa evresini top rakta geçirir. Bazı *Sarcophaga* türleri de larva evresinde ibrikotlarının asalağıdır ve bitkinin tuzağa düşürdüğü böceklerle beslenir. Kuzey Amerika'nın serin bölgelerinde yaşayan ve memelilerin asalağı olan *Wohlfahrtia vigil*, larvalarını yeni doğmuş memeli yavrularının derisine bırakarak yavruları kurtlandırır.

Et sineği (*Sarcophaga*)
E. S. Ross

Calliphoridae familyasından gök sineklerin (*bak.* gök sinek) kokmuş etleri ve açık yaraları kurtlandıran bazı türlerine de et sineği denir.

Et ve Balık Kurumu (EBK), tüzel kişiliği olan, çalışmalarında özerk ve sorumluluğu sermayesiyle sınırlı iktisadi devlet teşekkülü. İlgili olduğu bakanlık, Tarım ve Köy-İşleri Bakanlığı'dır. Başlıca etkinlikleri kasaplık hayvan, et, balık ve kümes hayvanlarını satın almak, satmak, gerektiğinde ithal etmek, et ve balık fiyatlarında istikrar sağlamak, bunlarla ilgili inceleme, araştırma ve geliştirme çalışmaları yapmak ve soğuk depoculuk hizmetleri vermektir. Daha önce Toprak Mahsulleri Ofisi'nin (TMO) yürüttüğü et ve balık piyasasını düzenleyici alım ve satımları üstlenmek üzere 28 Ağustos 1952 tarihli ve 3/15557 sayılı kararla kurulmuş ve 1 Ocak 1953'te çalışmalarına başlamıştır. Sermayesinin tamamı Hazine'ye ait olan kurumun tabii olduğu en son yasal çerçeve, 8 Haziran 1984 tarihli ve 233 sayılı kanun hükmünde kararname'dir.

EBK'nın yönetim kurulu ve Genel Müdürlük'ten oluşan merkez kuruluşunda çeşitli ana hizmet birimleri görev yapar. Taşra kurulu ise Ankara, Bursa, Erzurum, Malatya ve Van Et Sanayi müesseseleri ile Balıkçılık Müessesesi (Fatsa, Ordu), Tavukçuluk Müessesesi (Sincan, Ankara) ve Taşımacılık Müessesesi'ni (Oğulbey, Ankara) kapsar. Müesseseler genellikle il düzeyini aşarak bölge ve bazen de ülke çapında görev yapar. EBK'nın ayrıca Bursa Soğuk Depoculuk Ltd. Şti. adlı bir bağlı ortaklığı, Yem Sanayi AŞ ve Gima TAŞ gibi iştirakleri vardır.

Genelde kârlı çalışan ve yatırımları için bütçeye yük olmayan EBK, iç piyasanın küçük bir bölümünü denetlemek ve 7 bin dolayında personel istihdam etmektedir.

ETA, Bask dilinde tam adı EUZKADI TA AZKATASUMA (Bask Yurdu ve Özgürlüğü), İspanya'da, amacı bağımsız bir Bask devleti kurmak olan ayrılıkçı örgüt. Bu doğrultuda verdiği mücadelede şiddet yöntemlerini benimsemektedir.

Kökleri, 1950'lerin başında İspanya'nın kuzeyindeki Bask Ülkesi'nin en büyük kenti olan Bilbao'da yayımlanan gizli *Ekin* (Eylem) dergisine dayanır. 1894'te kurulmuş olan ve Francisco Franco'nun faşist rejiminde de yasadışı örgütlenmesini sürdüren ılımlı Bask Milliyetçi Partisi'nin (PNV) kazanımlarını yetersiz bulan gençlerin oluşturduğu *Ekin* grubu, 1959'da yeniden örgütlenerek ETA adını aldı. Birkaç yıl geçmeden ETA içinde Marksizmle bağlantılı, devrimci sosyalizmi amaçlayan gruplar ortaya çıktı. 1966'da ETA'nın beşinci konferansında örgüt ideolojik bakımdan iki kanada bölündü: "Milliyetçi" olarak anılan ETA-V kanadı Bask Ülkesi'nin özerkliği biçiminde-

ki geleneksel amaca bağlılığını koruyor, "ideolojik" olarak nitelenen ETA-VI kanadıyla Marksist-Leninist bir bağımsızlık çizgisi izliyor, bu amaca ulaşmak için de siyasal sabotaj ve (1968'den sonra) suikast gibi yöntemlere başvurulmasını öngörüyordu. Franco rejimi ETA'nın şiddet eylemlerine Bask yörelerinde çok sert misillemelerle ve baskı önlemleriyle karşılık verdi; polis keyfi tutuklama, dayak ve işkence yöntemlerine başvurdu. 1969-70'te ETA'nın belli başlı önderleri tutuklanarak Burgos kentinde askeri mahkemelerde yargılandı.

Bundan sonra örgütün başında genellikle yeni yöneticiler bulunmakla birlikte 1970'ler ve 1980'lerde de ETA grupçuluktan kurtulmadı; iki, üç, hatta daha çok grup şiddete ya da siyasal eylemlere başvurarak ayrı ayrı etkinliklerini sürdürdü. 1975'te Franco'nun ölmesinden sonra İspanya'da kurulan demokratik hükümetler Bask Ülkesi'ne bölgesel özerklik verilmesi ve terörizmi reddeden ETA üyelerine af getirilmesi yönünde tutum aldılar. Ama Franco'nun ölümünü izleyen 10 yıl içinde ETA'nın bombalama ya da suikast yoluyla işlediği cinayetlerin sayısı Franco'nun demir yumruklulu baskı döneminde işlenenlerin 10 katını buldu.

ETA ilk yıllarında İrlanda Cumhuriyet Ordusu, İtalya'daki Kızıl Tugaylar ve Filistinli gruplar gibi başka ülkelerdeki kurtuluş örgütleriyle bağ kurmuştu. ETA üyeleri de Güney Yemen, Cezayir ve Libya'da eğitim görüyordu. Ama sonraki yıllarda, örgütün ayakta kalan en güçlü grubu ETA Militar (ETA-M) uluslararası bağlantıları bir kenara itme yoluna gitti. Artık ETA'nın başlıca mali kaynakları soygunlar, adam kaçırmalar ve işadamlarından alınan "devrimci vergiler"di; örgütsel yapı ise 8 ya da 10 üyeli bir yönetim organının denetimindeki hücreler ağına dayanıyordu. ETA ayrıca Herri Batasuna (HB; "Birleşik Halk") ve Euzkadikso Ezkerra (EE; "Bask Solu") gibi siyasal partilerle de seçim ittifakları kurdu.

Eta Karina (katalog numarası NGC 3372), ETA CARINAE olarak da bilinir, Güney Yarı-küre'deki Karına Takımyıldızında yer alan, kendine özgü kırmızı renkli yıldız ve bulutsu. 1677'de İngiliz astronom Sir Edmund Halley tarafından 4. kadirde bir yıldız olarak belirlenmiş, 1838'de ise Sir John Herschel tarafından 1. kadirde bir yıldız olarak gözlemlenmiştir. 1843'te kaydedilen en yüksek parlaklık düzeyine ulaşmış ve kadri yaklaşık -1 olmuştur. Patlayan yıldız türleri olan novaların ve süpernovaların tersine Eta Karina parlaklığını birkaç yıl boyunca korumuştur. 1857'den başlayarak sönmeye başlamış ve 1870'lerde çıplak gözle görülemeyecek duruma gelmiştir. Bu tarihten sonra Eta Karina'nın parlaklığı 7. kadir dolaylarında düzensiz bir biçimde değişmiştir. Yıldızın çevresindeki bulutsu, aylaya benzeyen, giderek genişleyen bir parlak gaz kabuğudur. Nükleer yakıtı giderek artan bir hızla tükenmekte olduğu sanılan yıldızın gelecekte bir süpernovaya dönüşebileceği düşünülmektedir.

Etah, Hindistan'ın kuzeyindeki Uttar Pradesh eyaletine bağlı il ve il merkezi kent. Etah kenti, Agra'nın kuzeydoğusunda tarım ürünlerinin pazarlandığı bir ticaret merkezidir. Kentte Agra Üniversitesi'ne bağlı yüksekokullar vardır.

Yüzölçümü 4.449 km² olan Etah ili Ganj Irmağının güney kıyısındaki taşkın ovasının bir parçasıdır. Irmağın bugünkü yatağıyla güneybatısındaki eski yatağı arasında kalan Etah, hem Yukarı Ganj'a, hem de Aşağı Ganj'a bağlı kanallarla sulanan verimli bir bölgeyi içine alır. Bölgede buğday, pamuk

ve şeker kamışı yetişir. Etah'in kuzeyindeki Kasganj, hem bir tarım merkezi, hem de pamuk ve şeker kamışı işlenen bir sanayi merkezidir. Daha kuzeyindeki Soron, Hinduların kutsal ziyaret yerlerinden biridir. Nüfus (1981) kent, 53.784; il, 1.858.692.

etan, alkanlar (parafinler) ailesinden, kimyasal formülü C_2H_6 olan, renksiz, kokusuz, gaz halindeki hidrokarbon. Tek bir karbon-karbon bağı içeren bu en basit yapıya hidrokarbon, doğal gazın ikinci önemli bileşenidir; ayrıca ham petrolde çözülmüş olarak bulunur, petrolün antılması ve kömürün kokslaştırılması sırasında da yan ürün olarak elde edilir.

Etan, sıcak borulardan geçirilerek ısıyla ayırıştırma (piroliz) ya da ısıyla parçalama (kraking) yoluyla kolayca etilen (C_2H_4) ve hidrojene dönüştürülebildiğinden, sanayi açısından önemlidir. Propan ve butan gibi etan da, polietilen plastik, etilen glikol ve etil alkol gibi önemli bileşikler üreten etilen petrokimya sanayisinin temel hammaddesidir.

1960'larda, üretilen etanın yüzde 90'ından fazlası, doğal gazdan ayrılmadan yakıt olarak kullanılıyordu. Etan gazını doğal gazdan ayırmak için, basınç altında ya da düşük sıcaklıklarda sıvılaştırmak gerekir. Sıvı etan, sanayide ya da evlerde propan gibi yakıt olarak kullanılmaz.

Etana Destanı, veraset konusunun işlendiği eski bir Mezopotamya öyküsü. Destana göre, başlangıçta yeryüzünde hiç kral yoktu. Tanrılar bir kral bulmaya karar verdiler ve Etana'yı seçtiler. Etana, iyi bir hükümdar oldu, ama karısının gebe olmakla birlikte ona bir vâris doğuramayacağını öğrenilmesi hükümdarlığına gölge düşürdü. Bilinen tek çare Etana'nın Cennet'ten doğum bitkisini getirmesiydi. Bunun üzerine Etana Tanrı Şamaş'a yakardı; onun duasını işiten Şamaş da, kutsal anlaşmayı bozduğu için bir hendeğe fırlatılan ve orada baygın yatan kartalın bulunduğu dağa gitmesini, kartalın aradığı bitkiyi bulmasını yardım edeceğini söyledi. Etana yaralı kartalı kurtardı; kartal da onu göklere taşıdı.

Metinler eksik olduğundan öykünün kesin bir sonu yoktur. Bir metne göre, Etana Cennet'e ulaşarak tanrıların ayağına kaplanır, ama metin burada kesilir. Başka bir metin parçasında ise Cennet'e ulaşamadan gözünü kararan ya da cesaretini yitiren Etana'nın yere düşerek parçalandığından söz edilir. Birçok araştırmacı destanın Etana'nın başarısıyla sona erdirildiğini düşünür. Dolayısıyla öykünün taht üzerindeki ilk iddiaların dayandırıldığı bir efsane olarak kullanıldığı sanılır.

Efsanedeki Etana büyük olasılıkla İÖ 3. binyılın ilk yarısına rastlayan bir tarihte Mezopotamya'nın güney kesimindeki Kiş'i yönetmiştir. Ama destandaki serüvenlere ilişkin tarihsel bir kayıt bulunamamıştır.

etanal bak. asetaldehit

etanoik asit bak. asetik asit

etanol bak. etil alkol

etanolamin, amonyaktaki hidrojen atomlarının yerine hidroksietil köklerinin ($-CH_2CH_2OH$) geçmesiyle oluşan üç organik bileşikten birincisi; öbürleri dietanolamin ile trietanolamindir. Bu üç bileşik, doğal gazın ve petrolün antılması sırasında ortaya çıkan gazların asidik bileşenlerinin (örn. karbon dioksit) söğürülmesinde yaygın olarak kullanılır. Ayrıca, yağ asitleriyle oluşturdukları tuzlar (sabunlar) birçok tüketim ve sanayi maddesinde emülsiyonlaştırıcı olarak kullanılır. Trietanolamin, otomobil antifrizle-

rinde ve uçak motorlarının soğutucularında kullanılan, yenimi (korozyon) önleyici bir maddedir. Etonolaminler sanayide amonyak ile etilen oksitin tepkimesiyle elde edilir.

États-Généraux, Fransa'da 1789 Devrimi öncesinde toplumsal zümrelerin (*ordre*) temsilcilerinden oluşan ve kralın çağrısıyla toplanan genel meclis. Yasama yetkisi olmayan *États-Généraux*, soyluların (*noblesse*), ruhbanın (*clergé*) ve bunlar dışındaki halk katmanlarının (*tiers état*) bütün eyaletlerden gelen temsilcilerini kapsıyordu.

États-Généraux'nun kökeni, danışma ve yardım gelenekleri ile 13. yüzyılda gelişen toplu temsil anlayışına dayanır. Hukuksal olarak tanımlanmış üç kesimin (*état*) temsilcileri ilk kez Nisan 1302'de IV. Philippe'in (Yakışıklı) Papa VIII. Bonifatius'a karşı giriştiği mücadelede krala destek olmak amacıyla toplandı. 14. yüzyılın ilk yarısında da siyasal ya da mali destek sağlamak için benzer toplantılara başvuruldu. Yüz Yıl Savaşları (1337-1453) sırasında *États-Généraux*'nun hantal ve yönlendirilmesi güç yapısıyla kurumsal bir onay organı olamıyacağı ortaya çıktı. 1350'lerde toplanan meclislerin yönetsel yetkiler üstlenme girişimi, burjuva reformcu Étienne Marcel'in öldürülmesi ve eyaletlerin isteksizliği yüzünden başarısızlığa uğradı. Sonraki yüzyılda zaman zaman toplantıya çağrılan *États-Généraux*'nun işlevleri, katılımı ve yönetimi daha kolay olan ve yerel geleneklere daha uygun düşen *États Provinciaux* adlı eyalet meclislerine geçti.

15. yüzyıl sonunda *États-Généraux*'nun temel özellikleri biçimlenmeye başladıkça da hiçbir zaman gerçek anlamda bir kuruma dönüşmedi. Krallar, bütün Fransa'da doğrudan vergi toplama gücüne eriştiklerinden, 1500'den sonra *États-Généraux*'lara olağanüstü dönemler dışında pek gerek duymadılar. I. François (hd 1515-47) *États-Généraux*'yu hiç toplantıya çağırmadı. Daha sonraları *États-Généraux* yalnızca 16. yüzyıl sonlarındaki Din Savaşları gibi bunalım dönemlerinde toplandı.

XIII. Louis'nin gençliğinde kral naibesi olan annesi Marie de Médicis'nin topladığı *États-Généraux*'da (1614), üç *état*'nin çatışan çıkarlarından dolayı uzlaşamayacağı açık bir biçimde görüldü. *Tiers État*, soyluların bazı ayrıcalıklardan vazgeçmediği sürece resmi görevlerin satışını kaldırma teklifini onaylamayı reddetti ve meclis sonuç alamadan dağıldı.

États-Généraux'nun bunu izleyen sonuncu toplantısı, Fransız Devrimi'nin (1789) başlarında krallık otoritesinin zayıfladığı bir mali bunalım ve genel huzursuzluk ortamında yapıldı. Reform girişimlerine öbür iki ayrıcalıklı zümrenin engel olmasından çekinen *Tiers État* temsilcileri, devrimci bir Ulusal Meclis (17 Haziran) oluşturma yoluna gitti. Böylece geleneksel toplumsal kesimlere dayalı temsil sistemi sona ermiş oldu.

Etava, Hindistan'ın kuzeyindeki, Uttar Pradesh eyaletine bağlı il ve il merkezi kent.

Etava kenti Yamuna Irmağı kıyısında, Agra'nın güneydoğusunda yer alır. Çok sayıda sel yarantısı kentin içinden geçer. Koyaklardan biri eski kenti (güney) yeni kentten (kuzey) ayırır. Kentin iki bölümü birbirine köprüler ve benderlerle bağlanmıştır. Etava'da eski Hindu binalarının yıkıntıları üzerinde, 16. yüzyıldan kalma Mescid-i Cuma yer alır. Hindu tapınaklarıyla çevrilmiş, 15. yüzyıl yapımı kale yıkıntı durumundadır. Kentte pamuklu ve ipekli dokuma sanayileri önem taşır. Yağlı tohum işlenen kent tereyağı dağıtımının da merkezidir.

Etava ilinin yüzölçümü 4.327 km²'dir. Yamuna ile kollanmış akaçlanan ve Ganj

kanal sisteminin bir kolunun suladığı taşkın ovasının bir bölümünü kaplar. Tarımsal ürünleri arasında buğday, mısır, arpa ve darı sayılabilir. Güneybatı kesiminde huyuk sel yarantıları bulunur. İrmak kenarlarındaki toprak aşınması önemli bir sorundur. Toprak ıslah ve ağaçlandırma projeleri, toprağın bir bölümünün tarıma uygun duruma getirilmesini sağlamıştır. Nüfus (1981) kent, 212 174. il, 1 742 651

etçil bitki bak. böcekçil bitki

etçiller (*Carnivora*). ETÜBURLAR olarak da bilinir, kedi, köpek gibi gözde ev hayvanlarını, mink, samur gibi değerli kürk hayvanlarını ve aslan, kaplan, ayı gibi iri yırtıcı hayvanları içeren memeli takımı. Takımın Türkçe ve Latince adından da anlaşıldığı gibi, bu hayvanlardan çoğunun temel besini ettir. Bununla birlikte ayılar, rakun ve pandalar arasında birçok türün beslenmesi bitki ağırlıklıdır: dev panda (*Ailuropoda melanoleuca*) ise hemen hemen yalnızca bambu sürgünlerini yer.

Etçiller takımı, varlığını sürdüren 95 cins ve yaklaşık 248 türü içeren yedi familyaya ayrılır: Köpekçiller ya da *Canidae* (köpek, tilki, kurt, çakal); ayıgiller ya da *Ursidae* (ayı); *Procyonidae* (rakun, panda, kinkajü, koati); sansargiller ya da *Mustelidae* (gelnçik, kokarca, sansar, samur, mink, susamuru, porsuk); *Viverridae* (genet, miskkedisi, kuyruksüren); sırtlangiller ya da *Hyenidae* (sırtlan); kedigiller ya da *Felidae* (kedi, aslan, kaplan, jaguar, pars, puma, çita). Yaşamı karadan çok suda geçen susamuru, kutup ayısı gibi birkaç tür dışında hepsi kara hayvanları etçiller. Avustralya ve Antarktika dışındaki bütün kıtaların yerlisidir; Avustralya'da yaşayan dingonun da (*Canis dingo*) bu kıtaya yerleşen ilk Yerliler eliyle getirildiği sanılmaktadır.

Ortalama ağırlıklı 4-8 kg arasında değişen etçillerin yaşayan en küçük üyesi 30-70 gr ağırlığındaki gelincik (*Mustela nivalis*), en irisi ise ağırlığı 780 kg'yi bulan Alaska boz ayısı ya da Kodiak ayısıdır (*Ursus arctos middendorffi*). Etçillerin toplam nüfusu için kesin bir rakam verilememekle birlikte, sayılarının 50-60 milyonu geçmediği sanılmaktadır; bu arada kedigillerden birçoğunun ve pandalar ile bazı ayıların soyu tükenmek üzeredir.

Köpekçillerden birçoğunun vücut yapısı koşmaya, kedigillerinki sessiz ve yumuşak adımlarla yürümeye, *Viverridae* familyasının üyelerinde tırmanmaya, susamurlarında yüzmeğe uyarlanmıştır. Oldukça karmaşık olan diş yapıları, öbür memelilerde olduğu gibi önden arkaya doğru sırayla kesicidir, köpekdişleri, küçük azıdişleri ve büyük azıdişlerinden oluşur. Beslenmesi tümüyle ete dayalı olan türlerin bazıları dişleri, genellikle üstçenedeki dördüncü küçük azıdişi ile altçenedeki birinci büyük azıdişi, makas gibi kesme hareketi yapacak biçimde gelişmiştir. Bu dişlerin arkasında genellikle başka diş bulunmadığından, mutlak etçil türlerin azıdişleri eksiktir. Etçillerin çoğunda, her çenede altı kesicidiş, iki köpekdiş, altı-sekiz küçük azıdiş, üstçenede dört, altçenede dört-altı büyük azıdiş bulunur. Avı vakalayıp tutmaya yarayan güçlü ve sivri köpekdişlerinin çok iyi gelişmiş olması takımın ayırt edici özelliklerinden biridir. Ayı, panda ve rakun gibi daha çok bitkiyle beslenen türlerde makası dişler bulunmaz; buna karşılık selülozu besinleri öğütmeye yarayan azıdişlerinin sayısı daha çoktur. Etçillerin altçenesi yana değil, yalnızca aşağı ve yukarı doğru hareket edebilir; ama

bu dikey hareketle üstçeneye çok büyük bir basınç uygulayabilir.

Etçillerin köprük kemiklerinin bulunması ya da körelmiş olması, omuz bölgelerine büyük bir esneklik ve hareket yeteneği kazandırır. Hayvansal besinlerin sindirimi bitkisel besinlerinkinden daha kolay olduğu için, bu hayvanların mideleri basit, bağırsakları kısadır. Beyinleri vücut ağırlıklarına oranla oldukça iri ve zeki hayvanlarda görüldüğü gibi çok kıvrımlıdır; bu nedenle etçiller en kolay eğitilebilen ve insanla en yakın dostluk kurabilen hayvanların başında gelir.

Etçillerin bir bölgedeki sayısı, o bölgenin av potansiyeliyle sınırlıdır. Bu hayvanların çoğu, kendi boyutlarıyla orantılı ve avlayacakları hayvanları barındırabilecek büyüklükte belirli bir avlanma bölgesi seçer; örneğin bir puma (*Felis concolor*) geyik sürülerini barındırabilecek kadar geniş bir bölgeye yerleşirken, doru vaşak (*Felis rufa*) yeterince tavşan bulunan dar bir bölgeyle yetinebilir. Avlanma yöntemleri genellikle familyalara ve türlere göre değişir. Örneğin köpekçillerin çoğu, avlarının peşinde uzun süre koşabilecek kadar dayanıklı ve iyi koşucudur. Oysa kedigiller çabuk yorulduğundan avına sezdirmeden yaklaşıp birden üstüne atlamayı yeğler. Etçillerin en irisi olan ayılar ise daha çok böcek, tohum ve meyveyle, bazıları arasına balıkla beslenir. Yalnız, Kuzey Kutup Bölgesi gibi bitki

örtüsünce yoksul bir bölgede yaşayan kutup ayısı (*Ursus maritimus*) çok saldırgan bir avcıdır ve en çok fokları avlar. Denizlerde yaşayan *Enhydra* cinsinden susamurları ilginç bir beslenme yöntemi geliştirmiştir; hayvan suda sırtüstü yatar ve göğsüne koyduğu deniz kabuklularının üstüne bir taşla vurarak kabuğunu kırar.

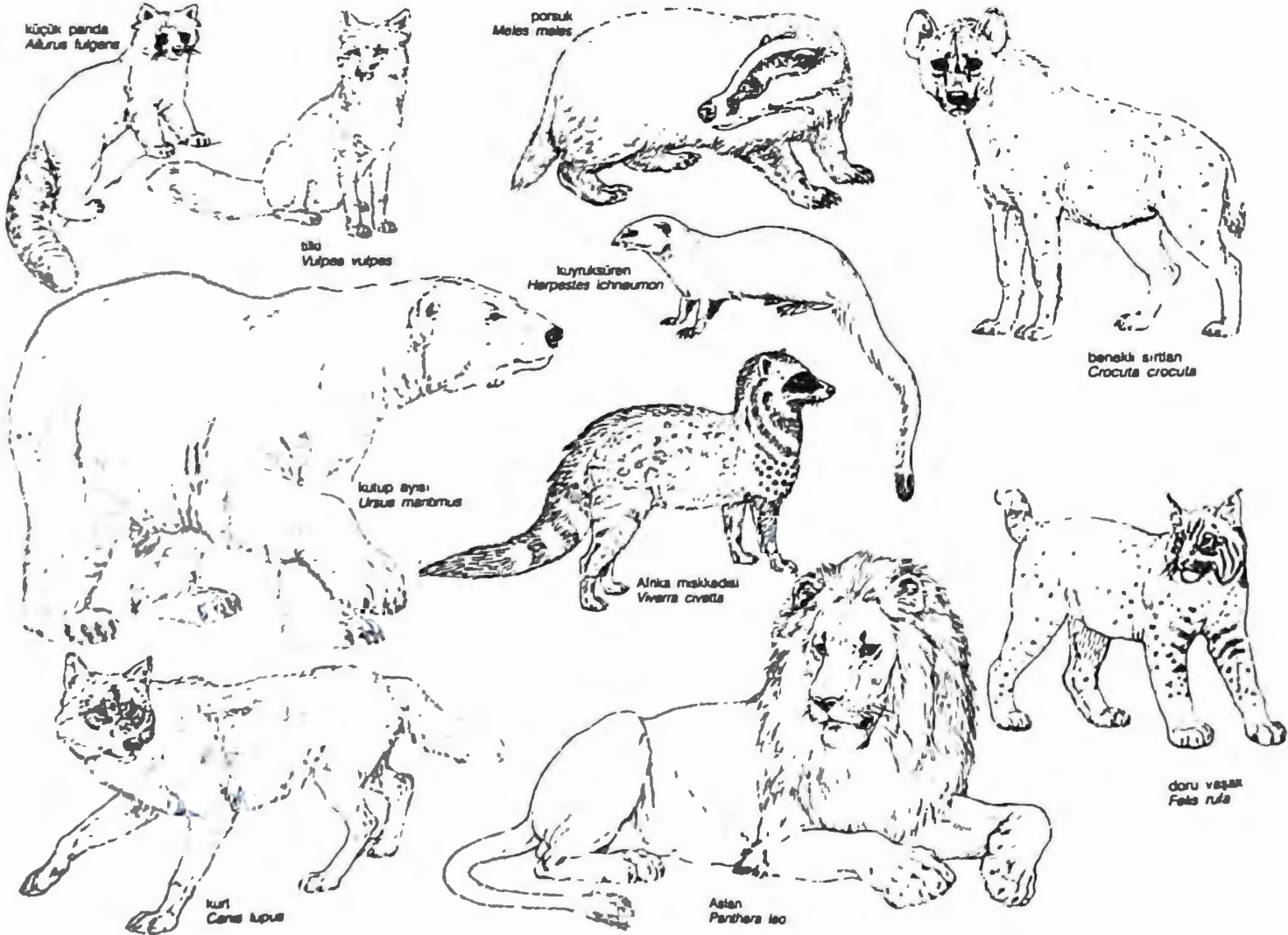
Kedigiller, sansargiller, miskkedileri ve ayılar gibi bazı etçiller genellikle yalnız, tilkiler ve kinkajular (*Potos flavus*) ise çiftler halinde ya da yavrularıyla birlikte yaşar. Buna karşılık kurtlar, Afrika yaban köpekleri (*Lycaon pictus*), aslanlar (*Panthera leo*), koatiler (*Nasua*) ve bazı kuyruksürenler geniş topluluklar oluşturur ve hep birlikte avlanırlar. Bu hayvanlarda bölgeyi savunma davranışı son derece gelişmiştir. Bazıları koku bezlerinin salgısıyla bölgesini işaretleyerek, kendi türünden saldırganlara uyandı bulundur.

Ayılar ve kedigillerin çoğu kendilerine geçici eşler seçtikleri halde, köpekçillerin birçok türü tekeşlidir. Bir batında doğan yavru sayısı genellikle üç-altı arasında değişir; aylarda bu sayı çoğu kez ikiye geçmezken, bozkır kokarcası (*Mustela eversmanni*) bazen 18 yavru doğurur. Yavruların bakımını bazı türlerde yalnız ana, bazılarında ana-baba birlikte üstlenir. Afrika yaban köpeklerinde ise, memeden kesilen yavrular bütün topluluğun bakımı ve koruması altındadır. Genç yavrular avlanmanın inceliklerini öğreninceye değin büyüklerle birlikte yaşar; türlerin çoğunda ana ya da baba

yakaladığı avı zararsız duruma getirdikten sonra yavrularına bırakarak, avcılığa alışmalarına yardımcı olur. Sansargiller gibi küçük etçillerde yavrular bir yıl içinde cinsel olgunluğa ulaşırken, ayılar gibi iri türlerin döl verebilmesi için üç-dört yıl geçmesi gerekir.

İlk kez Paleosen Bölümün (y. 65-54 milyon yıl önce) ortalarında yeryüzünde beliren ve böcekçil bir atadan türediği sanılan *Miacidae* familyası, bilinen en eski etçilleri kapsar. Eosen Bölümün (y. 54-38 milyon yıl önce) sonlarında etçiller iki ayrı çizgide evrimleşmeye başlamıştır; *Feloidea* üstfamilyası (bugünkü kedigiller, *Viverridae* familyası, sırtlangiller) ile *Canoidea* üstfamilyası (köpekçiller, ayılar, rakunlar ve sansargiller). Evrim sürecinde dallanan bu iki üstfamilyanın ayırt edici özelliklerinden biri, *Feloidea* üyelerinin çoğunda (çita dışında) tırnakların tam ya da kısmen içeri çekilebilmesi, öbürü de kulakzarını destekleyen kemiğin iki üstfamilyada değişik yapıda olmasıdır. Günümüzde *Pinnipedia* (yüzgeçayaklılar) takımı içinde sınıflandırılan fok, mors gibi hayvanlar uzun süre *Carnivora* takımı içinde bir alttakım olarak kabul edilmişti.

etene, PLASENTA olarak da bilinir, botanikte, tohumtaslaklarının yumurtalık içinde meyveyapraklarına bağlı olduğu bölüm ya da çeper. Etene genellikle meyveyapraklarının kenarlarında yer alır. Tohumtaslaklarının yumurtalık içinde düzenlenmesine etenelenme denir. Dişorganın etenelenme

Etçiller (*Carnivora*) takımının bazı üyeleri
R. Kaşarın çizimi

özelliği, bitki sınıflandırmasında önemli bir etkidir. Bitkilerde çeşitli etenelenme tiplerine rastlanır: 1) Çeperden (parietal) etenelenmede tohumtaslakları, komşu kenarları boyunca birleşmiş meyveyapraklarının oluşturduğu bir yumurtalığın çeperi üstüne dizilidir; 2) eksenden (aksiler) etenelenmede tohumtaslakları, içe doğru kıvrılmış meyveyapraklarının oluşturduğu bir yumurtalığın orta eksenini boyunca dizilidir; 3) merkezden (santral) etenelenmede tohumtaslakları, tek gözlü bir yumurtalığın tabanından yükselen bir sütun üstünde yer alır; 4) tabandan (bazal) etenelenmede tohumtaslakları tek gözlü yumurtalığın tabanında bulunur; 5) laminal etenelenmede tohumtaslakları meyveyapraklarının iç çeperinde yer alır.

etene, PLASENTA olarak da bilinir, memelilerin çoğunda, embriyonu ya da dölütü barındıran ve annenin dölütağı ile yavru arasındaki bağlantıyı sağlayan organ. Gebelikte dölütağının içini döşeyen kalınlaşmış endometriyum katmanından gelişen ve insanda gebeliğin son aylarında kalınlığı 2,5 cm'yi, ağırlığı 500-600 gr'yi bulan etene, dölütağındaki belirli dokular ile dölüt arasındaki madde ve sıvı alışverişini sağlayarak gelişmekte olan yavrunun beslenme, solunum ve boşaltım işlevlerini üstlenir.

Çok zengin bir kan damarları ağıyla beslenen etenenin iç katmanları, yavrunun dölütağı ortamına uyum sağlamasına yardımcı olur. Koriyon ve amniyon adıyla bilinen iki zarsı katman arasındaki sıvı dolu koriyon boşluğunda, yumurta sarısı ya da vitellus kesesi denen küçük, kese biçiminde bir oluşum vardır. Bu kese, dölütün eteneyle bağlantısını sağlayan göbek kordonunun amniyondan çıktığı bölgeye ince bir doku parçasıyla bağlanır. Göbek kordonunda bulunan iki büyük atardamar, kordonun etenenin iç yüzüyle birleştiği yerde dallanarak küçük atardamarları oluşturur. Etene nin derinliklerinde bu atardamarlardan ayrılan yüzlerce kılcal damar, koriyondan dölüte doğru uzanan küçük parmakı uzantıların (*villus*) içine dağılır. Bu küçük uzantılar kendilerine ulaşan kılcal damarların çatlatır ve annenin kanı dışarı sızarak uzantıların çevresinde birikir. Dölütün ve annenin kan dolaşımı sırasında, parmakı uzantıların çevresindeki anne kanını dölütün kanından ayıran çok ince zar, hem bu iki kan dolaşımındaki maddelerin rahatça değiş tokuş edilmesini sağlar, hem de iki ayrı dolaşımdaki kanların birbirleriyle karışmasını önler.

Annenin kanındaki besinler, oksijen ve antikorlar, parmakı uzantılardaki kılcal damarlar yoluyla dölütün kanına geçer; buna karşılık dölütün azotlu metabolizma ürünleri ve karbon dioksit aynı yolla annenin kan dolaşımına aktarılır. Parmakı uzantılardaki kılcal damarlarda bulunan temiz ve besince zengin kan, dölüt toplardamarlarıyla etenenin iç yüzüne, oradan da göbek kordonuna taşınarak göbek kordonu toplardamarına ulaşır. Bu damar kanı dölüte getirerek, etene ile dölüt ve anne arasındaki dolaşım devresini tamamlar. Etenenin bir işlevi de, koriyon gonadotropini (ya da gonadotropik hormon) adıyla bilinen hormonu salgılayarak, koriyonun parmakı uzantılarından progesteron hormonunun salgısını uyarmaktır.

İnsanda dölüt dört aylıktan tam gelişmiş ve olgunlaşmış duruma gelen etene, dölütün yaşamını sürdürebilmesi için vazgeçilmez olduğundan, bu organda görülen yapı ve işlev bozuklukları çok ciddi sonuçlar doğurabilir. Doğumla birlikte görevi sona eren etene, doğumdan hemen sonra annenin vücudundan dışarı atılır; halk arasında

son adıyla bilinmesinin nedeni bu, eş adıyla bilinmesinin nedeni de gebelikte ve doğumda bebeğe eşlik etmesidir. Bazı durumlarda dölütağı duvarına sıkıca yapışan etene (*placenta accreta*) doğumdan sonra kendiliğinden çıkmaz. Eğer bu organ hem dölütağı boynu çevresinde yerleşmiş, hem de dölütağına yapışmışsa doğumdan önce bol miktarda kanama olur. Önceden geçirilmiş sezaryen ameliyatından kalma bir dikiş izine yapışır, dölütağına yırtılmalara yol açabilir. Yapışık etene, bebeğin doğumundan sonra ya elle çıkarılır ya da durum daha ciddiye hemen cerrahi girişim uygulanır.

Bazen etene dölütağının çok aşağıdaki bölümüne, dölütağı boynunun ağzına doğru yerleşerek dölü yolu çıkışı kısmen ya da tamamen örtebilir (*placenta praevia*). Gebeliğin son üç ayındaki ağrısız kanamalar dan sorumlu olan bu durum, kısa aralıklarla sık sık gebe kalan kadınlarda daha çok görülür. Tedavi edilmezse erken ya da ölü doğuma, bazen aşırı kanamayla annenin de ölmesine yol açabilir. Tedavi için annenin kanaması denetim altına alınır, kan nakli yapılır; bebek normal yollarla doğamayacaksa sezaryen ameliyatı uygulanır.

Etenenin dölütağından erken ayrılması (*placenta abruptio*) gebeliğin ikinci yarısında görülür. Eğer organ dölütağından tamamen kopmuşsa, kan naklini gerektirecek kadar şiddetli kanamalar olur ve bebek hemen doğurtulmazsa ölür. Etene dölütağından bütünüyle kopmamış, yalnızca ayrılmışsa anneye oksijen verilir ve bebeğin olabildiğince çabuk doğması sağlanır. Nedeni henüz tam anlaşılamamış olan bu durum, çok doğum yapmış kadınlarda ve kan basıncı yüksek olanlarda daha sık görülür.

Etenenin yüzeyinde ya da iç dokusunda sarımsı beyaz ya da kanlı fibrin (lifsi yapıda bir protein) birikimleri görüldüğünde etene enfarktüsünden söz edilir. Organın son gelişme evrelerinde fibrinlenme olması olağandır ve ölmüş doku bölgelerini adlandırmak için kullanılan enfarkt terimi bu duruma tam uygun düşmez. Bazı ölü doğumlarda ve etenenin dölütağından erken ayrılması durumunda etene enfarktüsüne sık rastlanmakla birlikte, doğum uzmanları genellikle bu olayın öbür yapı ve oluşum bozukluklarından sorumlu olmadığına inanırlar.

Etenede ayrıca ırlar ya da içi sıvı dolu kesecikler (kist) gelişebilir. Bunlardan en önemlisi olan mol(*), koriyon katmanından gelişen bir ırdur ve kötü huylu koriyon karsinomuna dönüşerek annenin yaşamını tehdit edebilir.

eteneli memeliler (Eutheria), ETENELİLER olarak da bilinir, anne ile dölüt kanı arasında besin maddelerinin ve metabolizma atıklarının alışverişini sağlayan bir etenenin (placenta) varlığıyla ayırt edilen memeliler alt sınıfı. Bazı uzmanlar *Metatheria* alt sınıfını oluşturan keselileri de etenelilerden sayarsa da bu hayvanların etenesi gerçek bir etenenin tüm işlevlerini yerine getirebilecek kadar gelişmemiştir; bu nedenle keselilerde gebelik süresi çok daha kısadır. Oysa eteneli memelilerin gerçek etenesi, dölütün annenin dölütağı içinde uzun bir süre barınmasını ve gelişmesini sağlayabilir; uzmanlar, eteneli memelilerin evrim tarihi içindeki üstünlüğünü büyük ölçüde bu organın varlığına bağlarlar.

eter bak. esir

eter, bir oksijen atomuna iki hidrokarbon (alkil ya da aril) kökünün bağlandığı organik bileşiklerin ortak adı. Kökler aynı olduğunda bileşiğe basit ya da bakışımli

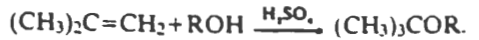
eter, farklı olduğunda karmaşık ya da bakışimsız eter denir. R ve R' hidrokarbon köklerini göstermek üzere, basit eterlerin genel formulu R-O-R, karmaşık eterlerinki R-O-R''dır.

Bu bileşiklerin uçuculuk özelliğini vurgulayan eter adı, açık hava ya da gökyüzü anlamındaki Yunanca *aither* sözcüğünden türetilmiştir. Eterlerin sistematik olmayan yaygın adlandırılmasında, basit eterlerin adı ana hidrokarbonun adından türetilir (örn. $\text{CH}_3\text{CH}_2\text{OCH}_2\text{CH}_3$ için dietil eter ya da yalnızca etil eter), karmaşık eterler ise iki ayrı hidrokarbon kökünün adıyla birlikte anılır (örn. $\text{CH}_3\text{OCH}_2\text{CH}_3$ için metil etil eter). Uluslararası Kuramsal ve Uygulamalı Kimya Birliği'nin (IUPAC) önerdiği sistematik adlandırmada, eterler bir hidrokarbon türevidir olarak belirtilir (örn. $\text{CH}_3\text{OCH}_2\text{CH}_2\text{CH}_2\text{CH}_3$ için 1 - metoksibütan). Ayrıca bazı karmaşık eterlerin sistematik olmayan yaygın ve özel adları vardır; örneğin metil fenil eter ($\text{CH}_3\text{OC}_6\text{H}_5$) anizol, etil fenil eter ($\text{CH}_3\text{CH}_2\text{OC}_6\text{H}_5$) ise fenetol adıyla bilinir.

Eterler, oda sıcaklığında sıvı halde bulunan renksiz ve hoş kokulu bileşiklerdir. Kimyasal olarak alkollere benzerlerse de, yoğunlukları ve kaynama noktaları genellikle alkollerinkinden daha düşüktür. Doymuş ve doymamış alifatik eterlerin yoğunluğu 0,7-0,8 arasında, aromatik eterlerinki ise 1,0-1,1 arasında değişir. Eterlerin sudaki çözünürlükleri de alkollerden daha azdır; buna karşılık organik çözücülerde kolayca çözünürler. Organik bileşiklerin birçoğuyla eşkaynar (azeotrop) karışımlar oluşturdıklarından, organik maddelerin ayrılmasında ve özütlenmesinde genellikle eterlerden yararlanılır.

Doğada şeker, nişasta ve selüloz gibi maddelerin yapısında bulunan eterler, çeşitli yöntemlerle biresimsel olarak da üretilir. Çok eskiden beri uygulanan yöntemlerden biri, bir katalizör eşliğinde alkollerden su giderme tepkimesidir. Örneğin bir alkol ile sülfürik asidin tepkimesinden oluşan eter ve su, damıtma yoluyla asitten ayrılır.

Basit ve karmaşık eterlerin elde edilmesinde uygulanan yöntemlerden biri, alkil halojenürler ile sodyum alkolatların tepkimesine dayanan Williamson biresimidir; alkolat yerine metal oksitleri kullanıldığında basit eterler elde edilir. Çok kullanılan üçüncü bir yöntemde, alkollerin ya da fenollerin sülfürik asit eşliğinde alkenlerle tepkimeye girmesiyle karmaşık eterler oluşur.

Eterler kimyasal tepkimelerde oldukça eylemsizdir; kolay kolay tepkimeye girmezler. Buna karşılık oksijenin varlığında yükseltgenerek kararsız olan peroksitlere dönüşürler; bu peroksitler patlayıcı olduğundan eterlerin kapalı şişelerde saklanması gerekir. Kuvvetli inorganik asitlerle ya da Lewis asitleriyle (elektron çiftleri alabilen bileşikler) tepkimeye girdiklerinde oksonyum bileşikleri oluşturan eterler, alüminyum oksit katalizleyici etkisiyle ısı karşısında bozunarak alken ve suya ayrılır. Hidroiyodik asit ve nitrik asit gibi kuvvetli asitler, karbon-oksijen bağlarını kopararak alkil türevlerinin oluşmasını sağlar; tek bir bağ kopduğunda alkol oluşur. Alkil magnezyum halojenürlerin çoğuyla çözünür karışımlar oluşturan eterler Grignard ayrıştırıcısının çözündürülmesinde de yaygın olarak kullanılır.

Eterlerin, özellikle etil eterin tıpta anestezi olarak kullanılması, geçen yüzyılda cerrahinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Solunum yoluyla verilen etil eter, merkez sinir sistemini etkileyerek, ameliyat sırasında hastanın ağrı duymamasını sağlar. Vücutta kimyasal değişikliğe uğramayan bileşik daha çok solunumla, bir bölümü de idrarla dışarı atılır.

Ayrıca katı ve sıvı yağların, mumların, parfümlerin, reçinelerin, boyarmaddelerin, zamların ve hidrokarbonların en etkili çözücüsü olan eterler, sanayide yaygın olarak kullanılır. Kimya sanayisinde, Grignard ve Wurtz-Fittig tepkimeleri gibi bazı özgün tepkimelerle organik bileşiklerin üretilmesinde susuz ve yansız ortamlar oluşturmak için eterlerden yararlanılır. Eterlerdeki alkil gruplarının değiştirilmesiyle, kaynama noktaları ve yoğunlukları farklı olan çeşitli çözücüler elde edilir. Bis (2-kloroetil)-eter gibi bazı eterlerin buharı zehirli olduğundan, bu bileşikler böcek ilaçlarının yapımında kullanılır. Benzil eter, yumuşatıcı olarak selüloz nitrata ve asetata katılır. Vuruntu önleyici bileşikler için iyi bir çözücü olan izopropil eter ise, yüksek oktanlı benzinlerin üretiminde kullanılır.

eterofon bak. theremin

etezyen rüzgârı, yaz aylarında, Akdeniz'in doğu kesimleri ile yöredeki karalar üzerindeki atmosferin alt bölümlerinin oldukça düzenli biçimde güneye doğru sürüklenmesiyle oluşan rüzgâr. Yaklaşık olarak mayıs ortasından eylül ortasına değin genellikle Adriya, İon ve Ege denizleri ile bu denizleri çevreleyen karaların üzerinde eser.

Etezyen (Yunanca *etos*: "yıl") sözcüğü, rüzgârın düzenli olarak yinelenmesi anlamına gelir. Etezyen rüzgârı çeşitli etkinlikler açısından çok önemli olduğundan, eski Yunanlılar her yıl yinelenen bu rüzgârların başlamakta olduğunu pazar yerlerinde halka duyururlardı. Son derece düzenli esen rüzgârların bu özelliğine ilişkin en çarpıcı örneklerden biri, Kahire'de sürekli olarak kuzeybatı, kuzey ya da kuzeydoğudan esen temmuz rüzgârlarıdır.

Öğle sonrasının ilk saatlerinde maksimum şiddetine ulaşan ve gece kesilebilen etezyen rüzgârları, yaz aylarında genellikle Hindistan'ın kuzeybatısında merkezlenen yoğun alçak basınç alanına doğru kayan genel hava akımının bir parçasıdır. Etezyen rüzgârı genellikle yağmur taşımaz, fazlaca nem içermez ve kışın yerlerini ters yönden esen başka rüzgârlara bırakmaz, bu nedenle de muson rüzgârları sınıfına girmez. Etezyen rüzgârlarının etkili olduğu bölgede yazlar kuru, kışlar ise yağışlı geçer. Etezyen iklim olarak adlandırılan bu iklim ve rüzgâr rejimlerine ABD'deki California'da, Şili'de, Güney Afrika'da ve Avustralya'nın güneybatı kesimlerinde de rastlanır.

Etfal Hastanesi, ŞİŞLİ ETFAL HASTANESİ olarak da bilinir, Türkiye'de modern hastaneciliğin uygulandığı ilk sağlık kurumu ve ilk çocuk hastanesi.

II. Abdülhamid, kızı Hatice Sultan'ın 1897'de bir yaşında ölmesi üzerine 16 Şubat 1898'de bir ferman çıkararak çocuklar için bir hastane yapılmasını emretti. 2 Haziran 1898'de Şişli'de Balmumcu Çiftlik-i Hümayunu arazisinde temeli atılan sağlık kurumu, 5 Haziran 1899'da Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisi adıyla hizmete girdi. Berlin'deki bir Alman hastanesi örnek alınarak kurulan hastane, hasta pavyonları, bakteriyolojihaneye (bakteriyoloji laboratuvarı),

Etfal Hastanesi yeni yapılarının havadan görünümü, Şişli, İstanbul
Orhan Durgut

kimyahane (kimya laboratuvarı), eczahane ile hekimlerle başka görevliler için bir merkez binadan, mutfak, kiler, etüv ve kalorifer daireden oluşuyordu. Hastane Almanya'dan getirilen tıbbi araçlarla donatıldı. Beş Alman hemşire görevlendirildi. Aynı yıl hastanede bir ortopedi atölyesi ile bir fotoğraf atölyesi kuruldu. 1 Eylül 1902'de ameliyat-ı cerrahiye pavyonu hizmete girdi. Aynı yıl difteri, çiçek ve kızıl hastalıklarına ait serum ve aşılar için bir darü'l-istihzar (serum laboratuvarı) ve bir röntgen daireisi ile alanında Türkiye'nin ilk servisi olan tedavi-i bi'l-mâ bi'l-elektrik ve'l-mesh (fizik tedavi) bölümü kuruldu. 1904'te ilk çocuk sanatoryumu açıldı. Etfal Hastanesi, 1905'te Avrupa'dan altı tane fanondoskop getirilmesiyle Türkiye'de bu ayağı kullanan ilk hastane oldu.

Hasta müşahade kâğıtları ile hararet-i griziye cedvelleri de (beden ısı cetvelleri) Türkiye'de ilk kez bu hastanede kullanıldı (1907). Aynı yıl pavyon sayısı 15'e yükselen hastane, 108'i çocuk, 40'ı kadın ve 52'si erkek hastalar için olmak üzere 200 yataktan oluşuyordu.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile II. Abdülhamid'in kurduğu başka kurumlar gibi Etfal Hastanesi de gözden düştü. 1909'da önce Maliye Nezareti'ne, sonra Şehremaneti'ne devredildi. Aynı yıl belediyeye ait öbür sağlık kurumları ile birlikte bugünkü belediye sağlık işleri müdürlüğünün görevlerini yapan Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye'ye (Belediye Sağlık İşleri Müdürlüğü) bağlandı. Bu kurum yönetiminde hastanenin donanımı yenilendi ve bir de diş muayenehanesi açıldı.

Cumhuriyet'in ilanından sonra Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na bağlanan hastane, birçok ek yapıyla genişletilerek yeniden düzenlendi. 1933'te Tıp Fakültesi, Haydarpaşa'dan İstanbul yakasına taşınınca fakültenin ortopedi ile çocuk hastalıkları klinikleri buraya yerleştirildi. (Bu klinikler 1949'da Çapa ve Cerrahpaşa'da yapılan yeni yapılara taşındı). Zamanla yeni yapılar eklenerek hastanenin yatak kapasitesi arttırıldı. Bugün tam teşekküllü, 1.050 yataklı bir sağlık kurumu olan hastanenin enfeksiyon, çocuk hastalıkları, dermatoloji, fizik tedavi, genel cerrahi, iç hastalıkları, kadın hastalıkları ve doğum, kulak-burun-boğaz, nöroloji, ortopedi ve üroloji olmak üzere toplam 11 servisi vardır.

Ethelbald bak. Aethelbald

Ethelberht bak. Aethelberht

Ethelfleda bak. Aethelflaed

Ethelfrith bak. Aethelfrith

Etheling bak. Aetheling

Ethelred bak. Aethelred

Ethelred II, AETHELRED olarak da yazılır (d. 968 ? - ö. 23 Nisan 1016, Londra), İngiltere kralı (978-1013; 1014-1016). Danların İngiltere'yi istilasını engelleyemeyen etkisiz bir hükümdardı. *Unraed* sözcüğünden türetilen "Unready" (Uğursuz) lakabıyla anılır.

Kral Edgar'ın (hd 959-975) oğluydu. Üvey kardeşi Edward'ın (Şehit Aziz) 18 Mart 978'de öldürülmesi üzerine tahta çıktı. Bu cinayete Ethelred'in de karışmış olabileceği yolundaki yaygın kuşku, otoritesini sarsan ihanet ve güvensizlik ortamının oluşmasında büyük rol oynadı. Bu ortam, 980'de yeniden başlayan Dan saldırılarına karşı birleşik bir savunma yapılabilmesini engelledi.

Bu saldırılar sırasında ülkenin hemen hemen her yeri yakılıp yıkıldı; Ethelred'in para ödeyerek barış sağlama çabaları ise istilacıların zorbalıklarını daha da artırmalarına neden oldu. İstilacılar kentlere yerleşmeye başladığında, Ethelred'in Dan göçmenlerini kılıçtan geçirmesi (13 Kasım 1002) saldırıları yeniden kıskırttı. 1013 sonunda Dan kralı I. Svend (Sweyn) artık İngiltere kralı olarak kabul ediliyordu. Böylece Ethelred, Normandiya'ya kaçmak zorunda kaldı.

Svend'in Şubat 1014'te ölmesi üzerine Ethelred'in danışmanlar meclisi, kendi sorunlarını çözmeyi kabul etmesi koşuluyla, Ethelred'i tekrar tahta çıkmaya çağırdı. Ethelred 1016'da, Svend'in oğlu Canute'un İngiltere'yi yakıp yıkmayı sürdürdüğü bir dönemde öldü. Ethelred'in yerine oğlu II. Edmund (Demir Kaburgalı) geçti (hd 1016); öteki oğullarından Dindar Edward ise 1042-66 arasında hüküm sürdü.

Ethelwerd bak. Aethelweard

Ethelwulf bak. Aethelwulf

Ethem Bey, ÇERKES ETHEM olarak da bilinir (d. 1886, Emreköy, Bandırma - ö. Eylül 1948, Amman), Kurtuluş Savaşı sırasında iç ayaklanmaların bastırılmasında

Ethem Bey
ABC Ajansı

önemli rol oynayan, daha sonra düzenli ordunun buyruğu altına girmeyerek Yunanlılara sığınan Kuva-yı Seyyare komutanı.

Kafkasya'dan göç ederek Bandırma'ya yerleşen Ali Bey'in oğlu, birinci dönem Saruhan (Manisa) milletvekili Reşid Bey ile Yüzbaşı Tefvîk Bey'in kardeşidir. Balkan Savaşı sırasında Bakırköy Küçük Zabıt Mektebi'ni bitirerek zabıt vekili oldu ve süvari kıtası komutanı olarak Bulgar Cephesi'nde savaştı. I. Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa'da görev aldı; Hamedan ve Kabil üzerine yapılan seferlere, Irak harekâtına katıldı. Mütarekeden sonra İzmir valisi Rahmi Bey'in oğlunun kaçırılması ve fide karşılığı serbest bırakılması olayına adı karıştı.

15 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'i işgal etmesi üzerine Poyraz Ağa ve Alaşehirli Mustafa Bey gibi çete reisleri ile birleşerek Salihli'de bir direniş cephesi kurdu. Bir süre sonra Mustafa Bey'in yerine bu cephenin komutanı oldu. Daha sonra Kuva-yı Seyyare (Gezici Güçler) adını alan çetesini güçlendirerek Kütahya'yı merkez edindi. 1919-20'de Düzce, Adapazarı ve Yozgat ayaklanmalarının bastırılmasında büyük rol oynadı. Öte yandan Yeşil Ordu'nun kurucuları arasında yer aldı. Halk İştirakiyun Fırkası ile ilişki kurdu ve Arif Oruç'un Eskişehir'de çıkardığı Bolşevizm yanlısı *Yeni Dünya* gazetesinin yayımına destek oldu.

Yozgat'taki ayaklanmayı bastırdığı sırada Çapanoğulları yumuşak davrandığı gerekçesiyle Ankara valisi vekili Yahya Galip Bey'i yargılamaya kalkışması üzerine TBMM Hükümeti'yle ilişkileri gerginleşen Ethem Bey, İstiklal mahkemelerine ve bütün milis güçlerinin düzenli ordu birliklerine dönüştürülmesi doğrultusundaki hükümet kararına karşı çıktı. 1920 sonlarında kardeşleri ve bir grup yandaşıyla birlikte ayaklanarak kendisini "Umum Kuva-yı Seyyare ve Kütahya Havalisi Komutanı" ilan etti. Üzerine birlikler gönderilince Kütahya'dan Gediz'e çekilmek zorunda kalan Ethem Bey sonunda Yunanlılara sığındı (Şubat 1921). Atina'da bir süre tedavi gördükten sonra Suriye'ye yerleşti. 1938'de affedilmesine karşın Türkiye'ye dönmedi. Ölünce Amman'da Kabartay Mezarlığı'na gömüldü. Anıları ölümünden sonra Cemal Kutay tarafından *Çerkez Ethem'in Hatıraları* (1962) adıyla yayımlanmıştır.

Ethem Nejat (d. 1887, İstanbul - ö. 28/29 Ocak 1921, Trabzon açıkları, Karadeniz). II. Meşrutiyet döneminde eğitimin çağdaşlaştırılması çalışmalarına katkıda bulunan eğitimci. Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) ilk yöneticilerindendir.

II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişki kurdu. Baskılar sonucu yurt dışına kaçtı. II. Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'a döndü. Manastır, Bursa ve İzmir öğretmen okullarında müdürlük ve maarif müdürlüğü yaptı. Türkçülük görüşünü benimsediği bu dönemde *Türkçülük Nedir ve Terbiye Yolları* (ty) adlı bir kitap yazdı. *Terbiye-i Yeni Fikir* adlı pedagoji dergisini yayımladı. Bunu, Türkiye'de çıkan ilk sosyoloji kitaplarından olan *Tekâmül ve Kanunları* (1913) ve *Terbiye-i İbtidaiye İslahatı* (1915) izledi. Gönüllü olarak I. Dünya Savaşı'na katıldı. Eylül 1918'de incelemelerde bulunmak üzere gönderildiği Berlin'de, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi'ni kuran ve *Kurtuluş* dergisini çıkaran Türk aydınlarıyla tanıştıktan sonra sosyalizmi benimsedi. Spartakistlerin düzenlediği işçi eylemlerine katıldı. 1919'da İstanbul'a dönerek aynı yıl kurulan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'na (TİÇSF) girdi. 1919 seçimlerinde partinin İstanbul adayı oldu. Bir süre sonra TKP'ye girdi. Komintern'in Eylül 1920'de Bakü'de düzenlediği I. Doğu Halkları Kurultayı'na katıldı. Aynı tarihte Bakü'de toplanan TKP I. Kongresi'ne delege seçildi. Hilmioglu Hakkı ile birlikte sunduğu, Türkiye'deki bütün sosyalist grupların tek partide birleşmesi önerisi kongrede kabul edildi. Aynı kongrede TKP Merkez Komitesi üyesi ve parti genel sekreteri seçildi. Kurtuluş Savaşı'nı desteklemek, TKP'nin Türkiye'de örgütlenmesi için görüşmelerde bulunmak üzere TKP genel başkanı Mustafa Suphi ve öteki arkadaşlarıyla Anadolu'ya geçti. Erzurum'dan Ankara'ya geçmeleri engellenince arkadaşlarıyla Trabzon'a gitti. Bakü'ye geri dönmek üzere bindiği motorda, aralarında

Mustafa Suphi'nin de bulunduğu 14 arkadaşıyla birlikte öldürüldü.

Ethem Pertev (d. 1873, Tırnova - ö. 12 Haziran 1927, İstanbul), Türkiye'de hazır ilaç yapımını ve kozmetik üretimini başlatan ilk eczacılardan.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ailesiyle birlikte Bulgaristan'dan göç ederek İstanbul'a yerleşti. 1895'te Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin (Sivil Tıbbiye) Eczacı bölümünü bitirdi. 1895'te Aksaray'da Eczahane-i Ethem Pertev adıyla bir eczane açtı.

Ethem Pertev
Ana Yayıncılık Arşivi

Burada kurduğu laboratuvarında Türkiye'de ilk hazır ilaç olan Pertev Şurubu'nu (Şırop Pertev) piyasaya sürdü. 1924'te laboratuvarını Çemberlitaş'a taşıyarak Pertev Müstahzarat İmalathanesi adını verdi. Burada geniş çapta ürettiği Pertev Şurubu, kinin, dover ve karbonat komprimelerinin yanı sıra, Krem Pertev, Pertev Diş Macunu, Pertev Diş Tozu, Briyantan Pertev, Südorono Pertev, Pertev çocuk pudrası gibi kozmetik ürünlerin yapımına başladı. Pertev kozmetik ürünleri, özellikle Krem Pertev uzun süre Mısır, Lübnan, Suriye, Suudi Arabistan ve İran'a ihraç edildi.

1924'te Türkiye Eczacıları Cemiyeti'nin başkanlığına seçilen Ethem Pertev, açtığı eczanede yetiştirdiği çıraqlarla bu mesleğin Türkler arasında yaygınlaşmasını sağlamış, aspirin ve kinin gibi temel ilaçları üreterek Türkiye'de ilaç sanayisinin doğuşunu hazırlamıştır.

Etherege, Sir George (d. y. 1635, Maidenhead, Berkshire, İngiltere - ö. 10 Mayıs 1692), İngiliz Restorasyon dönemi töre komedisinin yaratıcısı.

1640'larda babasıyla Fransa'ya gittiği sanılan Etherege, daha sonra 1653'te büyükbabasının aracılığıyla Beaconsfield'de (Buckinghamshire) bir avukatın yanında çalışmaya başladı.

İlk komedisi *The Comical Revenge; or, Love in a Tub* (Gülünç İnkam ya da Küvette Aşk) 1664'te Lincoln's Inn Fields'de sahnelendi. Büyük başarı kazanan oyun özellikle moda düşkünü Sir Fredenck Frolick'in kişiliğinde zamanın davranış biçimlerinin eleştirilmesi bakımından önemli bir yenilik getirmekle birlikte, açık ölçü ve beyitlerle yazılmış romantik olay örgüsü ve fars türündeki ikincil olay örgüleri açısından eski geleneğe bağlıydı. Oyunun başansı Etherege'in kibarlar sınıfına girmesini ve Sir Charles Sedley, Rochester ve Dorset kontları gibi edebiyatçılarla yakın arkadaşlık kurmasını sağladı.

Etherege'in ikinci komedisi *She would if she cou'd* (1668; Yapabilse Yapardı) oyuncuların beceriksizliği yüzünden başarısızlığa uğradı. Ama töre komedisine uymayan romantik konuşma dilinden arınmış olduğundan, bu türde bütünlük kazandıran ilk başarılı örneği oluşturdu.

Etherege, 1668'den 1671'e değin İstanbul'da İngiliz büyükelçisi Sir Daniel Harvey'nin

sekreterliğini yaptı. Ülkesine döndükten sonra, 1671'de Dorset Garden Tiyatrosu'nun açılışı için bir öndeysi yazdı. En son ve en esprili komedisi *The Man of Mode or Sir Fopling Flutter* (Prencip Sahibi ya da Sir Fopling Flutter) 1676'da aynı tiyatrodan oynandı ve başarı kazandı. Etherege 1680'de "sir" unvanı aldı.

1685'te elçi olarak Ratisbon (Regensburg) Meclisi'ne (*Diet*) gönderildi. Oradaki kişisel ve resmi yazışmaları iki defterde toplanmıştır. 1688 Devrimi'nden sonra tahttan indirilen Kral II. James ile birlikte Paris'e gitti.

Arkadaşları arasında rahatlığı ve kibarlığıyla tanınan Etherege, yaşama bağlı ve insanları iyi tanıyan biriydi. Oyunları 18. yüzyıl ortalarından sonra sahnelerden inmiş de, yarattığı komedi uslubu kendinden sonra gelenlerce geliştirilip günümüze değin varlığını sürdürmüştür. Yazdığı aşk lirikleri zamanının en güzel örnekleri arasında sayılır.

Ethnikî Hetaireia (Yunancada "Ulusal Dernek"), ETNİKİ ETERYA olarak da bilinir, Epir (Epeiros), Makedonya ve Girit'i Yunanistan'a katmak amacıyla 12 Kasım 1894'te kurulan örgüt. Bazı tarihçi ve yazarlarca 1814'te kurulan Philikî Hetaireia (Dostluk Derneği) ile karıştırılır.

Bulgar milliyetçiliğinin güçlendiği ve Bulgar milliyetçilerinin kurulan Makedonya İş İhlal Komitesi'nin, Makedonya'nın tümünü kapsayan bir devlet kurma çalışmalarını hızlandırdığı dönemde, Solius ve Lukudis adlı Yunan subaylarla A. Sophianos adlı bir tüccar, Atina'da Ethnikî Hetaireia'yı kurdular. Örgütün Osmanlı topraklarında yaşayan Rumların bağımsızlığı için mücadele edeceğini açıklamasına karşın, asıl amaç Makedonya'nın Bulgarlaştırılmasını önlemektir. Kısa sürede gelişme gösteren örgüte, Yunan subaylarının büyük bölümü katıldı. Örgüt, Yunan kralı ve hükümeti üzerinde etkili olduğu gibi 1896'daki Girit Ayaklanması sırasında bölgeye yardım gönderilmesini de sağladı; Makedonya'da düzenlenen silahlı eylemler ise 1897'de Osmanlı-Yunan Savaşı'nın başlamasına neden oldu. Osmanlı ordusunun Yunanistan'ı ağır bir yenilgiye uğratmasından sonra, Yunanistan'da savaşın ve yenilginin sorumlusu olarak görüldü ve saygınlığını yitirdi. 1899'da silahlarını bıraktı ve 300 bin drahmi dolayındaki parasını Ethnikon Skopeutnon (Ulusal Hedef) adlı başka bir örgüte devrederek dağıldı.

Ethnikon Arkhaiologikon Museion bak. Ulusal Arkeoloji Müzesi (Atina)

etubba-i hassa (Arapçada "özel hekimler"), Osmanlı sarayında görevli hekimlere verilen ad.

Hekimbaşının emrinde görev yapan etubba-i hassa, padişaha sağlık konularında danışmanlık yaptığı gibi, padişahın ve saray halkının sağlık sorunlarıyla da doğrudan ilgilirdi. Etubba-i hassa vardimcılarına "tabib şakirdi" denirdi. Bunlar da etubba-i hassadan sayılırdı. Hekimlerin en kadimlisi ser etubba-i hassa (başhekim), cerrahların en kadimlisi ise ser cerrah-ı hassa (başcerrah) idi. Hekimlerden ikisi, gece sarayda nöbetçi kalırdı. Kiler Kışu Eczahanesi'nde eczacılar hekimbaşının ve ilgili hekimlerin gözetiminde ilaç hazırlar, bu ilaçlar başlaların da ver aldığı bir kurul önünde mühürlendikten sonra padişahın ya da yakınlarının tedavisinde kullanılırdı.

1843'te etubba-i hassa, hekim, cerrah, dışçı, kırkçı, kanacı, eczacı, havancı, sulukçu

gün toplam 34 uzmanla oluşuyordu. Bunlardan 25'i gayri müvazir, sanayi ve yapay zeka uzmanı hepsi Müstamand. 1844'teki düzenlemede bekimbeylik kaldırılarak yerine "ser etüba-i şehrî" sını sını ve etüba-i hassa sını da Mabeyn-i Hümayun'a bağlandı. 1850'de Tıbbiye Nezaret-i kumhıca, saray sağlık hizmetleri genel sağlık örgütünden bütünüyle ayrıldı. 1890'larda vezir rütbesinde olan saray baş bekiminde emrinde etüba-i hassayı oluşturan Mekteb-i Tıbbiye qılqış çok sayıda bekim vardı.

EtiBank, madencilik, metalurji, kimyasal ürünler ve bankacılık alanlarında etkinlik gösteren Kamu İktisadi Teşebbüsü (KİT).

Türkiye'nin yeraltı kaynaklarını teknolojik gereklere uygun, verimli bir biçimde işletmek, elektrik üretimini ve dağıtımını gerçekleştirmek üzere 14 Haziran 1935 tarihli ve 2805 sayılı yasayla kuruldu. Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nün (MTA) bulunduğu madenlerin işletilmesiyle de EtiBank görevlendirildi. Devriği demir madenleri 1955'te Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri'ne, kömür işletmeleri 1957'de Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu'na (TKİ), elektrik üretim ve iletim tesisleri 1970'te Türkiye Elektrik Kurumu'na (TEK) devredildi. 1955'te çıkarılan 6950 sayılı yasayla EtiBank, kendi bünyesi dışında da bankacılık işlemleri yürütmeye olanakna kavuştu.

Kuruluş, 2805 sayılı yasayla ve 10 Ekim 1983 tarihli ve 99 sayılı EtiBank Kuruluşu Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile yeni bir hukuki statüye kavuşturuldu. 2840 sayılı yasayla bor tuzları, irona (doğal soda), uranyum ve toryum madenlerini işletme ve arama hakkı EtiBank'a verildi.

8 Haziran 1984 tarihli ve 233 sayılı kanun hükmünde kararname gereğince öbür KİT'lerle birlikte yeniden düzenlendi. 1983'te çıkarılan 2929 sayılı yasayla KİT'lerin kuruluşlarına ilişkin kanun hükmünde kararname yürürlükten kaldırılmış ve var olan teşebbüslerin ana statülerinin Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulu (EİYKK) kararlarıyla belirlenmesi kabul edilmişti. Koordinasyon kurulunun kararı uyarınca 9 Aralık 1984'te EtiBank Ana Statüsü yürürlüğe girdi.

Türkiye'nin en büyük madencilik girişimi olan EtiBank'ın bu alanda etkinlik gösteren 19 kuruluşu şunlardır: Antalya Elektrometalurji Sanayi İşletmesi, Bandırma Boraks ve Asit Fabrikaları, Çayırhan Tabii Soda İşletmesi, Bigadiç Madenleri İşletmesi, Bursa Maden İşletmesi, Emet Kolemanit İşletmesi, Ergani Bakır İşletmesi, Fosfat İşletmeleri, Halıköy Maden İşletmesi, Keçi- borlu Kükürt İşletmesi, Kestelek Bor Madenleri İşletmesi, Kırka Boraks İşletmesi, Küre Bakır Prit İşletmesi, Maden Arama, Seydişehir Alüminyum İşletmesi, Şark Kromları-Ferrokrom İşletmesi, Uçköprü Maden İşletmesi, 100. Yıl Gümüş Madeni İşletmesi ve İstanbul Alım-Satım. Karadeniz Bakır İşletmeleri AŞ (KBI) ile Çinko-Kurşun Metal Sanayi AŞ (ÇINKUR) EtiBank'a bağlı ortaklıklardır.

EtiBank tesislerinde 70'e yakın değişik ürün elde edilmektedir. Bakır, boksit, volfram, civa, bor tuzları, kükürt ve fosfat alanlarında EtiBank Türkiye üretiminin tümünü gerçekleştirir.

1990'da EtiBank'ın bankacılık alanındaki çalışmaları 137 şubesi ve 2.998 elamanı ile sürmekteydi. Gene aynı yıl toplam mevduatı 1,5 trilyon TL, toplam kredi hacmi ise 615 milyar TL dolayındaydı.

etik, insanlar arasındaki ilişkilerin temelinde yer alan değerleri, ahlaki bakımdan iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış olanın niteliğini ve temellerini araştıran felsefe dalı. Yunanca *ethos* (töre, görenek, alışkanlık) sözcüğünden türetilmiştir. Belirli ahlak değerlerinden ya da ilkelere dayanarak oluşturulan sistemler ya da kuramlar için de bu ad kullanılır. Çok yakından ilişkili olan etik ve ahlak (") kavramları arasındaki temel ayrım, etik teriminin, genel olarak ahlak konusunu alan disiplini belirtmesidir. Etik bu anlamda ahlak felsefesiyle eşanlamlı sayılır.

Etiğin yamı aradığı kutsal sorunlardan bazıları şunlardır: "Nasıl yaşamalıyız?" "Mutluluğu mu, yoksa bilgiyi, erdemi ve güzellikleri yaratmayı mı amaçlamalıyız?" "Mutluluğu seçersek bu kendi mutluluğumuz mu, yoksa herkesin mutluluğu mu olacaktır?" "İyi bir amaca varmak için kötü bir yol izlenebilir mi?" "Bu gezegeni paylaştığımız öteki canlılara ve bizden sonra gelecek kuşaklara karşı sorumluluklarımız nelerdir?" Bu soruların geniş kapsamı, etiği antropoloji, biyoloji, iktisat, tarih, siyaset, sosyoloji, ilahiyat vb alanlarla ilişkilendirir. Ama etik, olgusal değil normatif kuramların niteliğini belirlemekle ve bunların kutsal ahlaki sorunlara uygulanmasıyla ilgilendiği ölçüde o disiplinlerin tümünden ayrıdır.

Ahlak kuralları dinlerin de başlıca sorunları arasında yer alır. Ama dinler ile ahlak değerlerini konu alan felsefe öğretileri arasındaki fark, dinlerin doğuştan varlıklara öncelik vermesinden değil, felsefi araştırmanın kuramsal ve ussal niteliğinden kaynaklanır. Ahlaki ölçütler ile din ilişkisinin felsefi yorumunun özgün örnekleri Platon ve Kant'ın yaklaşımlarında görülür. Bu filozoflara göre Tanrı, zaten kendi içinde doğru olan ahlaki eylemleri onaylar; bu eylemler Tanrı onayladığı için ahlaki doğru niteliğini kazanmaz. Dolayısıyla bir eylemin doğruluğu ya da yanlışlığı Tanrı'nın onayından bağımsızdır.

Etik ile uygarlık tarihi arasında da yakın ilişki vardır. Çünkü ahlak kavramları ve doğru sayılan eylem formleri, insanlar arasındaki ilişkilerin ağır basan özelliklerini yansıtır. Bu nedenle etiğin tarihi ile insan ilişkilerinin tarihi arasında birçok koşutluk bulunur. Örneğin Sokrates'in diyalektiği, Atinalıların sorgulanmamış inançlarından yola çıkar; Platon ve Aristoteles kent-devleti değerlerini, Epikürosçular dingin yaşam ülküsünü, Stoacılar bütün insanlar arasında eşitliği sağlayan evrensel bir us kavramını işlerler. Ortaçağda Augustinus'la birlikte ilahiyata dayalı bir etik egemen olur; 13. yüzyılda Aristoteles'in yeniden keşfedilmesiyle Aquino'lu Tommaso gibi düşünürler eskiden doğuştan güçlerle donatılan Tanrı kavramının karşısında doğalcı bir dinsel etiği savunurlar. Rönesans ve Reform dönemlerinden Sanayi Devrimi'ne değin birçok siyasal ve ekonomik değişim, etik değerler ve kuramlardaki dönüşümlerle birlikte yürümüştür.

Etik ile öteki felsefe disiplinleri arasındaki ilişkide özellikle 20. yüzyılda üç akımın etkisi belirgindir. Birincisi, analitik felsefenin gelişmesiyle birlikte etikte de mantıksal ve kavramsal incelemeye duyarlılık artmıştır. Bu okulun geliştirdiği tanım ve açıklama yöntemlerinin kökleri, Platon'un diyaloglarındaki diyalektik soruşturma yöntemine kadar götürülebilir. Analitik felsefenin temsilcileri, kişinin eylemlerini eleştiren gözlemcinin ya da eleştirmenin bakış açısında yoğunlaşırken, ikinci akımı oluşturan varoluşçuluk, etik bir sorunu karşılayan kişinin hareket noktası üzerinde odaklanır. Etik üzerindeki üçüncü etki kaynağı ise,

ahlaki deneyimin somut verilerini vurgulayan fenomenolojik yaklaşımdır.

Etiğin mantık ve bilgi felsefesiyle de yakın ilişkisi vardır. Bir yandan bu disiplinlerin ilkeleri ahlaki kavram ve yargılara uygulanırken, bir yandan da hem mantıktaki, hem de bilgi felsefesinde etüğe koşut bazı gelişmeler olmaktadır. Bunlar arasında ödev mantığı ve buyruk mantığı özellikle önem taşır. Ödev mantığı, "zorunlu", "yasak" ve "yasak olmayan" kavramları arasındaki mantıksal ilişkiyi ele alır, bu kavramları belirli aksiyomlardan çıkarsamaya yardımcı olacak formleri araştırır. Buyruk mantığı, en azından bir buyruk cümlesi içeren bir öncülden gene buyruk içeren bir sonuca varmayı amaçlar. Bu işlemin kaynağı bir yönüyle Aristoteles'in uygulamalı tasımlarına kadar uzanır. Öte yandan bilgiye ilişkin bazı yöntem sorunları etik için de geçerlidir. Örneğin, bilgi kuramında, algılayan olmandan duyulan verilerinin bilinmemeyeceğini ileri süren David Hume, ahlaki niteliklerin de bilinebilir olması için algılanması gerektiğini savunur.

İlkçağda etik. Bağımsız bir felsefe disiplini olarak etik genellikle Aristoteles'le başlatılır. Ama hem Sokrates öncesi filozofların, hem de Sokrates'in ve öğrencisi Platon'un görüşlerinin temelinde büyük ölçüde etik kaygılar vardır. Etiğe sorgulayıcı yaklaşımını "Sorgulanmamış hayat yaşamaya değmez" cümlesiyle özetleyen Sokrates eylemleriyle de etik ilkelere dayalı bir yaşam örneği verdi. Sokrates, insanlara nasıl yaşamaları gerektiğini değil, bir sorgulama yöntemi öğretiyordu. Sokrates'in öğrencisi Platon da onun temel düşüncelerini benimsedi. Platon'a göre gerçek bilgi tikeli değil, bütün tikel durumlarda var olan geneli bilmektir. "İyi"nin ne olduğu da ancak bu yolla bilinebilirdi; sorun iyi olan her tikelin paylaştığı genel iyilik *idea*'sını kavrayabilmektir. Öte yandan, iyilik *idea*'sı bilinebildiğine göre, böyle bir şey var olmalıydı; o hem kendi başına var olan, hem de onunla ilgili anıdığımız her şeyde bulunan ortak öğeydi. Ama iynin nesnel varlığı kabul edilse bile, bu herkesin her zaman iyi olanı yapacağı anlamına gelmiyordu. İyiye ulaşmanın yolu herkesin kendi üzerine düşeni yapmasıydı. Platon'a göre bu, adaletin tanımıydı ve ruhun üç ögesi olan us, duygu ve istek arasında uyum kurabilmekle mutluluğa ulaşılabilirdi.

Platon'un öğrencisi Aristoteles, öğretmenin tikel nesnelerden bağımsız ortak özlemin var olduğu savına karşı çıkarken, erdemli yaşamın hem kişiler, hem de toplumlar için iyi olduğu görüşünü sürdürdü. Aristoteles'e göre evrende, her şeyin belirli bir işlev yerine getirdiği bir hiyerarşi vardı; daha alt canlılar, daha üsttekilere hizmet etmekle yükümlüydü. Bununla birlikte bütün canlıların belirli gizli güçleri vardı ve gizli güçlerini sonuna kadar geliştirmek her birinin doğası gereğiydi. Her varlık ancak kendine özgü etkinliği geliştirerek mutlu olabilirdi. İnsanın gizli gücü en üst düzeyde usavurma yetisi olduğuna göre insan ancak usunu kullanarak mutlu olabilirdi.

Aristoteles'in sonul hedef olarak nitelediği *eudaimonia* (mutluluk) ortaçağda *sumum bonum* (en yüce iyi) olarak ortaya çıkacaktı. Bu mutluluğun ararında Aristoteles, iyiliğe araç olan şeyler ile kendi içinde iyi olan şeyler arasında bir ayrım yapıyordu. Ayrıca ona göre erdemlilikle ılımlılık arasında yakın bir ilişki vardı. Örneğin cesaret bir erdemdi; çünkü gözükara utaklık ile pısrıklık gibi iki olumsuz aşırı uç arasındaki olumlu ve ılımlı orta yolu (*mesotes*) belirliyordu. İnsan, kendini mutlu kılmak eylemlere ancak orta yoldan ulaşabilirdi.

Kökleri Sokrates'te bulunan stoacılık ise İS 1. yüzyılda Seneca'ya varıncaya değin birçok düşünürü etkiledi. Stoacılar tutkuları bütünüyle reddediyorlardı. İnsan bilgeyse, arzularına değil, usuna öncelik verir ve ancak iyi olduğunu usuyla ölçtüğü şeyleri isterdi. Olabilecek en iyi şey de bilgece ve erdemli yaşamaktır. Stoacıların belki en önemli yaklaşımı, usavurmaya bütün insanların ortak özelliği saymalarıydı. Bu, Yunan uygarlığının "eşit yurttaşlar" kavramının sınırlarını aşyordu. Stoacı İmparator Marcus Aurelius'a göre us insanları birbirine eşit yurttaşlar durumuna getiriyordu.

Epikuros'un felsefesinin bugünkü ünü, zevk düşkünlüğüyle özdeşleştirilecek kadar özünden uzaklaşmıştır. Gerçi Epikuros sonul iyiliğin haz, sonul kötülüğün de acı olduğu inancındaydı. Ama ona göre, yüce hazlara ancak us yoluyla erişilebilirdi. Doğru olan, en yalın hazları seçip onlara erişmektir. Epikuros'un hazcı (hedonist) kuramında işlevselci bir boyut da vardı. Örneğin insan kötülük etmekten kaçınmalıydı, çünkü yakalanma korkusu acı vericiydi; oysa arkadaşlık kurmak iyiydi, çünkü arkadaşlık haz verici olabiliirdi.

Stoacı ve Epikurosçu etik anlayışları Batı felsefesinin gelecekteki yönelimlerinin habercisiydi. Stoacılar modern eşitlik inancına, Epikurosçular da hazzı dayalı yararcı etiğe öncülük ettiler. Ama Ortadoğu'da doğan Yahudi kökenli Hristiyanlık bu akımların gelişmesini temelden etkiledi.

Hristiyanlık ve ortaçağ. Yunan ve Roma düşüncesine göre her davranış kılgsal usavurmayla ilgiliydi. Oysa Yahudi-Hristiyan geleneği, insan davranışında ayrı bir ahlak alanı belirleyerek Batı'daki bugünkü yaklaşımın temellerini attı. Ayrıca Hristiyan etiği, doğru eylemde bulunmanın temelinde dışsal bir yaptırım koyarak Eski Yunan'ın insan eylemlerini belirleyen içsel mutluluk ilkesinden büyük ölçüde uzaklaştı. İsa'nın öğretisi, Yahudiliğin biçimciliğine ve kuralcılığına karşı çıkarken sevgiyi vurguluyordu ama son yargının çok yakın olduğunu belirtmekten de geri durmuyordu.

Hristiyan etisinin yeni ölçütleri Roma ahlakında değişikliklere yol açtı. Bütün insanların ölümsüz bir ruh taşıdığı, dolayısıyla Tanrı katında eşit olduğu inancı kölelik sistemine çelişiyordu. Avrupa'da köleliğin birkaç yüzyıl içinde kalkmasında bu yeni yaklaşım da etkili oldu. Buna karşılık Hristiyanlığın insan öldürmeyi yasaklayan öğretisi o kadar etkili olamadı. Örneğin gladyatör oyunları kalktı, ama Hristiyanlığın resmi din durumuna gelmesiyle savaşta adam öldürmenin günah olmadığı kilisece de onaylandı.

Hristiyan metinlerinde kuşkusuz birçok ahlaki öğüt vardı ama bir etik öğretisi yoktu. Bu tür bir sistem kurmaya çalışan ilk Hristiyan düşünürü Aziz Augustinus (354-430) oldu. Platon'dan esinlenen Augustinus'a göre sonul hedef mutluluktu, ama bu ancak ölümden sonra ruhun Tanrı'yla birleşmesinde gerçekleşirdi. Hristiyanlar için tinsel haz öbür dünyada tinsel varoluş anlamına geliyordu; bedensel haz ise tinsel mutluluğun önünde bir engeldi. Augustinus'un felsefi usavurmayla yetinmeyip mutluluk için Tanrı sevgisi koşulunu getirmesi, sonraki yüzyıllarda ussal bir etik düşüncesinin gelişmesini geciktirdi.

12. ve 13. yüzyıllarda skolastik düşüncenin ortaya çıkmasına değin Hristiyan etiğinde önemli bir gelişme olmadı. 12. yüzyılda Petrus Abaelardus (1079-1142) günahın, kötü olduğu bilinen bir şeyi arzulamak ya da yapmaktan değil, bu arzuya zihinde razı olmaktan kaynaklandığını öne sürerek etik düşünceye yeni bir unsur kattı. Yalnızca

arzu dayadığı için insana yüklenen ahlaki sorumluluğu hafifletmesi bakımından bu çözüm Augustinus'un yaklaşımından çok ilerideydi.

13. yüzyılda Aristoteles'in yapıtlarının Latinceye çevrilerek yeniden keşfedilmesi sonrakı ortaçağ felsefesine damgasını vurdu. Skolastik filozofların en büyüğü sayılan Aquino'lu Tommaso (1224/25-1274) *summa bonum* kavramına Hristiyanlığa uyarladı. Buna göre her insan mutluluğu arar, ama bunu ancak Tanrı sevgisinde bulabilir; bu da gene ancak Cennet'te Tanrı'nın kaymasıyla tam olarak gerçekleştirilebilir. Tommaso'ya göre insanda doğru ve yanlış ayırma yeteneği doğal olarak bulunduğu halde, bilgi ve etüğü yetersizliği yanlış kararlara yol açabilirdi. İnsan doğruyu seçtiği zaman gerçekte kendi yaradılışına uygun davranmış oluyordu. Çünkü Tanrı'nın da ondan beklediği, kendi iyiliğine olanı yapmasıydı. Dolayısıyla Tommaso'nun etik sisteminde usun önemli yeri vardı.

15. yüzyılda İtalya'da başlayan kültürel canlanma, Avrupa'nın bakış açısını daha değiştirerek her alanda olduğu gibi etikte de yeni kuramların doğmasına katkıda bulundu. İnsan yeniden tartışmaların merkezi oldu, insan onuru ve bireyin önemi daha değişik bir biçimde kavrandı. Rönesans'ın getirdiği yeni ilkeler ışığında düşünürler insan ilişkilerini ve yönetim sorunlarını birlikte ele aldılar. Niccolò Machiavelli (1469-1527) hükümdarların amaçlarına ulaşabilmek ve güçlerini yitirmemek için başvurmaları gereken yolları işledi. Machiavelli'nin bu yapıtı etik kuramlar ile siyasal yaşam arasındaki aykırılığın en çarpıcı biçimde değerlendirilmesini sağladı. Böylece 17. yüzyılın etik ağırlıklı siyaset kuramlarının ortamı da hazırlanıyordu.

Öte yandan Martin Luther ve Jean Calvin gibi önderlerin başlattığı Reform hareketi Hristiyanlığın ilk dönemlerine dönme özlemini alevlendirdi. Reform önderleri Tanrı'dan bağımsız bir iyilik düşünemeyeceğini, iyiliğin yalnızca Tanrı buyruğuna bağlı olduğunu öne sürdüler. İnsan yalnız yaptığı iyiliklerle ruhunu kurtaramazdı; Tanrı kayrası dışında ruhun kurtuluşu olanaksızdı. Böylece Protestanlık, etik alanında insan usunu işlevsiz kıldı. Ama Protestanlığın, herkesin kutsal metinleri kilise otoritesinden bağımsız okuyup anlayabileceğini vurgulaması bir özgürlük ortamı yaratarak çeşitli ulusal felsefe geleneklerinin doğmasına yardımcı oldu.

Etikte İngiliz geleneği. 17. yüzyılda Thomas Hobbes (1588-1679) özgürleşen insan zihninin ilk ürünlerini verdi. Hobbes Eski Yunanlı filozoflara benzer biçimde, yalnızca insanın doğası ile insanların çevre koşullarından yola çıkan bir etik kuramı oluşturdu. Hobbes'a göre bütün insan eylemleri mutluluk ya da korunma amacına yönelikti. Hobbes, "iyi"yi istenen herhangi bir nesne gibi tanımlıyor, nesnelerin kendi başına iyi ya da kötü olamayacağını, ancak isteyen kişiye göre bu niteliği edindiklerini öne sürüyordu. Hobbes'un adalet ve ahlak çözümlemesinin temelinde kendi çıkarını kollayan bireyler vardı. Doğa durumunun kaçınılmaz sonucu, "herkesin herkese karşı savaşı" idi. Bu, ahlak yoluyla değil, öncelikle usa başvurarak durdurulabilirdi; dolayısıyla herkesin herkese saldırma hakkından vazgeçtiği bir "toplumsal sözleşme" yapılmalıydı. Ama o zaman da sözleşmenin hükümlerini yürürlüğe koyacak bir güç olmalıydı. Demek ki insanlar kendi güçlerini, koydukları kuralların bozulmamasını sağlayacak birinin ya da bir grubun yani devletin hizmetine vermek zorundaydı.

Böylece Hobbes, etüğü ilahiyata bağlamadan ele alıyor, dinsel etiklerden arındırıyor. Dünyanın insanın yararı için yaratılmış olduğu düşüncesini yitiriyordu. Ama Hobbes'ın ardından Cambridge Platoncularından bazıları, ussal bir seçgi yoluyla bilimsel nesnel ahlaki doğruları varlığından söz ederken, bazıları da matematik ve ahlak aksiyomları arasında kopukluk kurdular. Bunlar ahlak aksiyomlarının ötekiler gibi apaçık olduğunu öne sürerek evrensel bir rüyuna de olabileceğini savundular.

17. ve 18. yüzyıllarda Lapierre'de, dâşsal bir gücün etkisi olmadan da rüyuna gerçekleştirebileceğini savunan düşünürler ise bütün insanlarda bir ahlak duygusu olduğunu öne sürdüler. Etiği ussal bir seçgiye dayandıranlar ile ahlak duygusunu savunanlar arasındaki tartışma günümüze değin güncelliğini korudu. Örneğin ahlak duygusu kavramını savunanlardan Francis Hutcheson (1694-1746), ahlaki yargıların usa dayandırılmayacağını, ahlak yargılarının, bir davranışın insanın ahlak duygusuna uyup uymamasına bağlı olduğunu öne sürüyordu. Hutcheson'a göre ahlak duygusu, çıkar gözetmeyen bir iyilikseverliğe dayanıyordu. Düşünür "en iyi eylem, en çok sayıda insana en büyük mutluluğu sağlayandır" ilkesiyle yararcılığa yaklaşıyordu.

Deneyci felsefenin en büyük temsilcilerinden David Hume (1711-76) da usun ahlakın temeli olamayacağı görüşündeydi; çünkü ahlaki özünde kılgsal bir sorun olarak görüyordu. Bir şeyin iyi olduğunu düşünmek, insana aynı zamanda o şeyi yapmıyorsa anlamlı olamazdı. Üstelik us tek başına isteklerin ve tutkuların kölesiydi; dolayısıyla ahlak yargıları ustan kaynaklanamazdı. Hume'un bu savları yalnızca bençiliğin usa uygun olduğu anlamına gelmiyordu; insan bütünüyle kendi zararına olan bir ahlaki karar da verebilirdi. Çünkü ahlaki kararların temelinde us değil, arzular ve duygular yatıyordu. Hume'a göre ahlak yargıları dünyaya ilişkin herhangi bir nesnel olguyla yansımıyordu.

Hume'un getirdiği çözümler de ahlak duygusunu savunanlar ile seçgiciler arasındaki tartışmayı sona erdiremedi. Ama Richard Price (1723-91) ve Thomas Reid (1710-96) gibi seçgiciler, ahlaki doğruların matematiğe benzer bir usavurmayla saptanabileceği düşüncesinden vazgeçtiler. Yeni seçgi kuramı, doğru ve yanlış kavramlarının analiz edilemez, yalın, nesnel ve doğrudan algılanan düşünceler olduğu öncülünü benimsedi. Bu düşünceler, duygulara dayalı bir ahlak duygusu yoluyla değil, doğruyu seçme yetisini taşıyan bir us aracılığıyla bilinebilirdi.

Ahlak yargılarının nesnellliği ve öznelliği üzerindeki bu tartışma 19. yüzyılda yerini hangi eylemlerin doğru, hangilerinin yanlış olduğu üzerindeki tartışmaya bıraktı. Bir yanda iyiyi ve kötüyü Tanrı'nın belirlediği inancı etkinliğini korurken, öbür yanda da çoğunluğa mutluluk veren şeyin iyi olduğunu ileri süren yararcı felsefe tartışmada yerini aldı. Çağdaş yararcı kuramların babası sayılan Jeremy Bentham (1748-1832) bu akımın etik kuramını da geliştirdi. Ona göre insanı egemenliği altında tutan iki güç vardı: Haz ve acı. İyi ve kötü, hazzı ve acıyı azaltıp artırmalarına göre ayırt edilebilirdi. Dolayısıyla bir eylemin sonuçlarını tartarak iyi ya da kötü olduğuna karar verilebilirdi. Hazzın ve acının belirliliği ya da belirsizliği, yoğunluğu ve süresi de dikkate alınmalıydı. Bentham'ın hazzın ya da acının niteliğini değil yalnızca niceliğini önemsemesi, haz

verir herhangi bir evrensel bir parçeye değer vermez eleştirilere yol açar.

Yazarın aklını içinde bulundukları birleşik John Stuart Mill (1806-75) de Bentham'ı eleştirilere kışkırttı ve hazırlanmış niteliklerini birbirinden ayırdı. Mill'e göre, her eylemden önce o eylemin olası yararlarını hesaplamaya da gerek yoktu. "Verilen söz tutulur" gibi genel ilkelere uyulması yeterliydi; çünkü bunlara uyulması mutluluğu artırır. Ancak özel durumlarda bazı istisnalar tanımlanabilir.

Kant Avrupa'sında etik. Kant Avrupa'sında ise Spinoza (1632-77) farklı bir geleneği başlatı. Hobbes'un, insanın değişmez bir özelliği olduğu doğal arzular Spinoza'ya göre tutarsızlık taşıyor. Dolayısıyla arzuların usla yeniden biçimlendirilmesi gerekiyordu. Spinoza'ya göre, var olan her şey hem doğa, hem de Tanrı olan bir sistemin parçasıydı ve bu sistemin zorunlu kurallarına insanların da uyması gerekiyordu. Bu nedenle, var olan şeylerin başka türlü olabileceğini düşünmek anlamsızdı. Kısacası, bir, haset gibi duygular usduydı; çünkü bu tür duygular bazı şeylerin farklı olabileceği varsayımına dayanıyordu. Spinoza'nın, insanların günlük yaşamda takındıkları özelliklerin onların gerçek özellikleri olmayabileceği, her insanın daha geniş bir bütünün parçası olduğu ve özgürlüğün ussallıkla gerçekleştirileceği yönündeki görüşleri, Avrupa'daki etik geleneğine önemli katkılarda bulundu.

Jean-Jacques Rousseau (1712-78) Hobbes'un beceremediğinden çok farklı bir doğa durumu tanımlı geliştirdi. Rousseau'ya göre insanlığın kökeninde bir "soylu vahşi" vardı. "Soylu vahşi" bolluk içinde mutlu yaşıyor ve benzerleriyle yardımlaşıyordu. Ama bütünü bir toprak parçası üzerinde ilk kez mülkiyet iddiasında bulunması üzerine yasalardan günden gelmiş, böylece uygarlık ve bütün yozlaştırıcı etkileri ortaya çıkmıştı. İnsanın doğa durumundan sivil topluma geçişi, genel iradeye dayalı bir toplum anlaşması gerektiriyordu. Rousseau'ya göre, çoğunluğun kararı azınlıkta kalan için de genel iradeyi temsil ettiğine göre bütün insanların paylaştığı ortak bir iyi olmalıydı. Dolayısıyla insan, eylemlerine değil usuna danışmalıydı; usla dayalı kararlar herkesin yararınaydı.

Rousseau'dan etkilenen Immanuel Kant (1724-1804) etik kuramında, insanın kendi başına bir değer olduğu kabulünden yola çıktı. Buna bağlı olarak, insanın bir araç değil, bir amaç olarak görülmesi gerektiğini vurguladı. Kant'a göre özgürlük arzularından kaynaklanan eylemlerde değil, ussal eylemlerde aranmalıydı ve usun talep ettiği her şey us sahibi bütün varlıklarca talep edilebilmeliydi. Dolayısıyla ussal bir eylem bir tek kişinin arzularına dayandırılmazdı; ussal eylem, kişinin evrensel bir yasa olmasını isteyebileceği bir ilkeye uygun olmalıydı. Arzuların belirlediği eylemlerin temelinde koşullu buyruk, usun belirlediği eylemlerin temelinde ise kesin buyruk vardı. Kant'a göre ahlak kuralları kesin olmalıydı yani insanların duygu ve arzularından bağımsız, bütün us sahibi varlıklar için geçerli olmalıydı. Kant bu öncüllerden, bütün insanlar için geçerli olan bir "ahlak yasası"na varıyordu.

Kant, felsefenin her alanında olduğu gibi etikte de kendinden sonraki Alman düşüncesini etkiledi. Kant'ın us ile duygu arasında öngördüğü bağdaşmazlığa çözüm arayanlardan biri Georg Wilhelm Friedrich Hegel'di (1770-1831). Hegel bütün tarihin

ya da tının zorunlu bir yol izleyerek özgürlüğe kavuşması olarak görüyordu. İnsanlar evrensel tının görünüşleriydi. Özgürlüğün gerçekleştirilmesi için, bütünü bir parçası olan insanların evrensel usi kavraması gerekiyordu. Hegel'in özgün kavrayışı, özgürlüğü bütün tarihin hedefi olarak tanımlamasıydı. Hegel'in bir başta örneği yaklaşımı, ahlak ile kişisel çıkar bağdaşması sorunuyla, ancak yeni bir toplum biçiminde gözlemlenebilir görüyordu. Bu yaklaşımın hem tutucu, hem de köktenci yanları vardı. Örneğin, öngördüğü toplumun etik yapısında bireyin konumunun ve görevlerinin onun için geçerli ahlaki ilkeleri belirlediğini savunurken Hegel Kant'ın evrensel us ilkelerinden ayrılıyordu; çünkü öngördüğü organik toplumun kuralları evrensel tının ilkelerini içermezdi. Ama Hegel, bu organik toplum için Prusya devletini örnek alarak tutucu bir çizgi benimsiyordu. Aralarında Karl Marx'ın (1818-83) da bulunduğu Genç Hegelciler, Hegel'in "yeni toplum" düşüncesine sahip çıkarak onun felsefesinin köktenci yanını geliştirdiler.

Marx, etik sorunlarla doğrudan ilgilenmedi. Ama maddecî tarih anlayışı içinde, etik kavramlarla birlikte bütün düşünce oluşumları, altyapının belirlediği üstyapının bileşenleri olarak değerlendirildi ve bunların, üretimin maddi koşullarına göre bir toplum biçiminden öbürüne değiştiğini öne sürdü. Marx da geliştirdiği Hegel gibi, tarihin son hedefinin özgürlük olduğu görüşündeydi. Ama bir sosyalist olarak, dünyayı anlamakla yetinmenin de hiçbir sonuç veremeyeceğini kavramıştı. Vardığı sonuç şöyleydi: Ancak özel mülkiyetin kalkmasıyla insan doğası değişebilir, böylece birey ile toplumun uyumu sağlanarak etiğin başlıca sorunu çözümlenebilir.

19. yüzyıl sonlarında etik alanında Yahudi-Hristiyan geleneğini temel hedef seçen Friedrich Nietzsche (1844-1900) düşüncelerini "Tanrı öldü" ödeyişiyle özetliyordu. Nietzsche, Aristoteles'in "ruh büyüklüğü" kavramından da esinlenerek, yeni bir "üstün insan" ülküsü yaratmaya çalıştı. Yalnızca kendi eşitlerine karşı sorumlu olan üstün insan, var olan değerlerin dışına çıkan ve yeni değerler yaratan kişiydi. Nietzsche, önceki filozoflar gibi eski bir sistemin üstüne yeni bir sistem kurmadı. Onun çabası, kendisinden önceki bütün sistemleri yıkararak, değerlerin yaratıcısı olan kişilerin yeni değerler yaratabilmesi için gerekli ortamı hazırlamaktı.

20. yüzyılda etik. 20. yüzyılda etiğin geleneksel sorunlarına yer yer yeni yaklaşımlar getirilirken, etiğin kılgsal sorunlara uygulanması da ağırlık kazandı. Yüzyılın başlarında W. D. Ross (1877-1971) gibi düşünürler, davranış normları saptamayı amaçlayan normatif etiğin yararlılığı üstünlüğünü vurguladılar. Ama mantıksal olguculuğun gelişmesi normatif etiğin mantıksal temelleri üzerinde kuşkular uyandırdı. Dil felsefesinin gelişmesi de normatif etiği olumsuz yönde etkiledi. 1960'lardan sonra canlanan normatif etik alanında yararlılık gene de etkisini sürdürdü. Doğal hukuka dayalı etik anlayışı ise daha çok Katolik düşünürlerce savunuldu. Bu arada etik alanında bencilliği savunan felsefeciler de ortaya çıktı.

1960'lardan sonra en çarpıcı gelişme uygulamalı etik alanında gerçekleşti. Özellikle ABD'de ırklar arasında eşitlik sorunu felsefecilerin gündemine girdi. Feminist hareketin gelişmesi cinsiyetler arasında eşitlik konusunda geniş tartışmalara yol açtı. Etiği ötedenberi ilgilendiren toplumsal sınıflar arasında eşitlik sorununun yanı sıra ülkeler arasında eşitlik ve hakça gelir bölüşümü de

etik tartışmalar alanına girdi. 1970'lerden itibaren, ahlaki davranışın nesnesi olarak hayvanların da insanların eşit konumunda olup olmadığı sorunu "hayvan haklarını" uygulamalı etik alanına soktu.

Çevre sorunları, etiğin en eski tartışmalarından birini, davranışların kendi başına içsel bir değer taşıyıp taşımadığı tartışmasını alevlendirdi. Doğal çevrenin yok edilmesi yalnızca insanlar için yol açtığı kayıplar yüzünden mi yanlış, yoksa daha üstün bir değer sorunu mu söz konusuydu? Genç çevre sorunları, her kuşağın gelecek kuşaklara borcunu da uygulamalı etiğin gündemine getirdi. Toplumsal sözleşme kavramı ya da etik bencilik açısından, bir kuşağın sonraki kuşaklara borcundan söz etmek anlamsızdı. Ama kuşaklar arasındaki etkileşim kesinlik kazandıkça felsefenin bu soruna ilgisiz kalması düşünülemezdi.

Özellikle Vietnam Savaşı, savaş ve barış sorunlarının etik boyutunu güncelleştirirdi. Haksız bir savaş karşısında yurttaşların devlete itaatsizlik edip edemeyeceği başlıca tartışma konularından biri oldu. Son dönemlerde nükleer savaş tehdidinin yaklaşıması bu tartışmaya yeni unsurlar kattı.

İnsanın biyolojik varlığına ilişkin başlıca sorunlar da "biyoetik" alanında karmaşık tartışmalara yol açtı. Örneğin kürtajın meşruluğu sorunu "İnsan yaşamı ne zaman başlar" sorunuyla biçimlendi. Çoğu felsefeci, bu soruya olgusal bir yanıt verilemeyeceğini, gerçekte insan öldürmenin niçin yanlış olduğunun tartışılması gerektiğini vurguladılar. Benzeri bir tartışma koması, özellikle hastanın karar verebilecek durumda olmadığı koşullarda ötanazinin(") uygulanabilirliği dolayısıyla ortaya çıktı. Ama hastaları eskiye oranla çok daha uzun süre yaşatmaya olanak veren teknikler gözüllü ötanaziyi de önemli tartışma konularına soktu. Tıbbi deneyler, insan yaşamıyla ilgili uygulamalı etik sorunlarının bir başkasını oluşturdu. Ayrıca sayıca kat olan tıbbi araç (örn. yapay böbrek) ve ilaçlardan öncelikle kimlerin (ilk başvuranların mı, daha genç olanların mı, ailesi bulunanların mı) yararlanması gerektiği de önemli sorunlar arasındaydı. Yapay dölleme ile genetik mühendisliğin ise geleceğin en önemli etik sorunlarının kaynağı olacağı şimdiden ortaya çıktı. Ayrıca bak. metaetik.

etik gürecilik, doğrunun ya da yanlışın, iyinin ya da kötünün mutlak olmadığını, kişiye, koşullara ya da toplumsal konuma bağlı olarak değişken ve göreceli olduğunu savunan görüş. 10. 5. yüzyılın önde gelen Yunanlı sofistlerinden Protagoras kadar eski, sosyolojinin ve antropolojinin bilimsel yaklaşımları kadar da çağdaştır.

Etik güreciliğin ne olduğu konusunda pek çok bulanıklık vardır. Örneğin bu görüş "bir şeyin doğruluğu koşullara bağlıdır, kimse koşulların belirleyiciliğini yadsıyamaz" türünden basit bir görüş değildir. Bir kişinin belirli bir eve girmesindeki doğruluğu, o kişinin ev sahibi, konuk, aramaya yetkili polis memuru ya da hırsız oluşuna göre değişeceğinde zaten herkes görüş birliği içindedir. Etik gürecilik kişinin neyi doğru saydığının, kişinin toplumsal koşullanmasına bağlı olduğu yönünde bir sav da değildir; çünkü insanların doğru saydıklarının arkasında nedensel etkilerin olduğunu da herkes kabul edebilir. Etik gürecilik neyin gerçekten doğru olduğunu, yalnızca bireyin ya da toplumun onu doğru saymasının belirlediğini öne sürer. Kişinin düşünceleri zamana ve yere bağlı olarak değiştiğine

göre, neyin doğru olduğu da ona bağlı olarak değişecektir. Dolayısıyla etik görecilik, ahlaki ilkelerin doğruluk kopyalarına ilişkin bir bakış açıdır. Buna göre değişen, hatta birbirleriyle çışan ahlaki ilkeleri aynı ölçüde doğru olabilir. Herhangi bir ilkenin bütün insanlar ve toplumlar için geçerli olduğunu doğrulayabilecek nesnel bir yol yoktur.

Etik göreciliği desteklemek için öne sürülen sosyolojik kanıtlar, kültürlerin çeşitliliği olgusundan yola çıkar. Örneğin Amerikalı antropolog Ruth Benedict, *Patterns of Culture*'de (1934: Kültür Modelleri) Kuzey Amerika'daki Kuvakiyutl, Pueblo ve Dobu Yerli kültürlerindeki farklı, hatta çışan ahlaki inanç ve davranışların, her kültür içinde üyelerin kendi bireysel eylemlerini doğru değerlendirmeleri için yeterli ölçütler sunduğunu belirtir. Bu da göreciliğin insanı her türlü ahlaki kılavuzdan yoksun bırakmadığını ispatı sayılır. Ama Clyde Kluckhohn ve Ralph Linton gibi başka antropologlar ahlaki inanç ve uygulamalarda cımyet, yakın akrabayla cinsel ilişki, yalancılık ve baksız alışverişin yasaklanması gibi kültürler arası farklara karşın değişmeyen bazı "etik evrenseller" olabileceğini öne sürerler. Bu antropologlara göre, evrensellerin sağladığı temel çerçeve içinde ortaya çıkan bu benzerlikler, kültürler arasındaki tekil ahlaki uyumsuzluklara göre çok daha çarpıcıdır. Ayrıca bazı eleştirmenler, etik göreciliği savunularının, özünü ya da açık toplumlardaki toplumsal eleştirel değerlendirebilecek bir temelden yoksun olduğunu, dolayısıyla bu görüşün gerçekte toplumsal reform düşüncesini baltaladığını öne sürerler.

Etik göreciliğin dayandığı bir başka sav şüphecilerce ileri sürülür. Şüpheciye göre ahlaki ifadeler, doğruluğu ya da yanlışlığı sınanabilen bilişsel önermeler değil, onaylama ya da onaylamamayı dile getiren duygusal ifadeler ya da yalnızca eylem buyrultularıdır. Ahlaki ifadelerin değışikliği ve aralarındaki çışmalar, bu tür duygu, tutum ya da buyrultuların ortaya çıkmasına yol açan değışiken koşullara bağlıdır. Bu görüşü eleştirenler ise ahlaki önermeleri duygusal ifadeler biçiminde sınıflamanın, onların aynı zamanda bilişsel içerik taşıyan inançlar olarak işlev görmesini engellediğini öne sürerler. Bu eleştirmenlere göre, ahlaki ilkeler bilişsel nitelik taşımasa da bundan, yalnızca arka plandaki değışiken öğelerle bağlantılı oldukları sonucu çıkmaz; insan toplumları ve insan doğası için her yerde ve çağda temel ve ortak olan gereksinim ve isteklerle de belirli bir biçimde bağlantılı olabilirler. Dolayısıyla bu gereksinimler, bazı ahlaki ifadeleri ötekilere göre daha doğru saymak için yeterli bir temel sağlayabilir. Etik göreciliğin bu eleştireli yanıtı, ya insan doğasının böyle ortak ve sürekli gereksinimleri olmadığı ya da olsa bile, bunların ortaya çıkarılamayacağı ve ahlaki söylemi temellendirmek amacıyla kullanılamayacağı yönündedir.

etil alkol (C_2H_5OH), ETANOL ya da kısaca ALKOL olarak da bilinir, alkoller adıyla anılan organik bileşikler sınıfının en önemli üyesi. Glikozun mayalanma ürünü olan etil alkol, bütün alkolü içkilerin sarhoşluk verici temel bileşenidir.

Etil alkol üretiminde, karbonhidratların mayalanması, etilenin hidratlanması ve asetaldehitin (genellikle asetlenen hidratlanmasıyla hazırlanır) indirgenmesi gibi üç temel yöntem uygulanır. Birçok ülkede üretimin temeli olan mayalandırma yönteminde en çok kullanılan hammaddeler mısır ve mısırdır.

Mayalanması ya da bıreşim yoluyla elde edilen etil alkol seyreklik sulu çözelti halinde ve arımsal damıtmasıyla yoğunlaştırılması gerekir. Basit damıtma, en iyi koşullarda yüzde 95,6 oranında etil alkol içeren eklayınar (azeotrop) bir karışım verir. Bu karışımın suya giderilmesiyle yüzde 100'lük mutlak alkol elde edilir. Mutlak alkol ya da saf etanol, kolayca alevlenen (kaynama noktası $78,5^{\circ}C$), renksiz, hoş bir eter kokusunda ve yalıcı tatta bir sıvıdır.

Alkolü içki üretiminde kullanılan etil alkol bütün ülkelerde vergilendirilmiş olduğundan, sanayide kullanılacak alkolün vergi dışı sayılabilmesi için metanol, kafein, benzen, karosin gibi maddelerle karıştırıp işlemeyecek duruma getirilmesi gerekir. Merkez sinir sistemini etkileyen etil alkol az miktarda alkolde zihni açı ve kas gerçetici etki gösterirse de, kandaki yüzdesi arttıkça zamanla esgödümlü, algılama ve yargı bozukluklarına yol açar; daha yüksek dozlarda kullanılması koma ve ölüme sonuçlanır. Üstelik bazı kişileri alkolizme götüren bağımlılık yaratan bir maddedir.

Etil alkol, vücutta saatte yaklaşık $21,36\text{ gr}$ 'lık bir hızla önce asetaldehitte, daha sonra karbon dioksit ve suya dönüştürülür; bu miktar yaklaşık 200 kalonilik bir besinle eşdeğerdir.

etil asetoasetat ($CH_3COCH_2COOC_2H_5$), ASETOASETİK ESTER olarak da bilinir, birçok organik bileşimin bıreşiminde, sanayide bıreşimsel ilaç ve boyaların üretiminde kullanılan ester.

Etil asetatın element halindeki sodyum eşliğinde yoğunlaştırılmasıyla elde edilen etil asetoasetat kolayca sodyumlu türevler verir. Bu türevlerin alkillenmesiyle oluşan esterler ketonlara ya da karboksilik asitlere dönüştürülebilir. Yoğunlaşma tepkimelerine girmeye çok yatkın olan etil asetoasetat, piridin, kinolin, furan, pirazol, pirol ve pürinlerin bıreşiminde kullanılır.

Saf etil asetoasetat renksiz, hoş kokulu bir sıvıdır; 760 mm 'lik basınç altında $180,4^{\circ}C$ 'de hafifce buzularak kaynar.

etil eter ($C_2H_5OC_2H_5$), DIETİL ETER olarak da bilinir, bir oksijen atomuna bağlanmış iki etil grubundan oluşan organik bileşik. Renksiz, keskin kokulu, yakıcı şeker tadında, çok kolay alevlenen (kaynama noktası $34,5^{\circ}C$) uçucu bir sıvıdır. Tıpta kısaca eter adıyla anestetik olarak kullanılır. Brom, iyot, uçucu yağlar, saf kauçuk, yağlı ve reçineli maddeler ile bazı alkaloidler için iyi bir çözücü olduğundan sanayide geniş bir kullanım alanı vardır.

Etil eter, etil alkolün sülfürik asitle damıtılmasından elde edilir. Tıpta ve Grignard ayraçlarının hazırlanmasında kullanılan saf eter (mutlak eter) ise, ham eterin doymuş sulu kalsiyum klorür çözeltisiyle yıkandıktan sonra sodyumla işlenmesiyle üretilir.

etil karbamat bak. ürean

etil klorür (C_2H_5Cl), KLOROETAN olarak da bilinir, organik halojen bileşikleri ailesinden, kolayca alevlenen, çok hareketli, yakıcı şeker tadında ve hoş bir eter kokusunda, renksiz sıvı. Başta kurşun tetraetil olmak üzere çeşitli organik bileşiklerin üretiminde, ayrıca çözücü, soğutucu ve anestetik olarak kullanılır. Tıpta kullanılacak etil klorür, hidroklorik asit ile etil alkolün tepkimesinden elde edilir. Oda sıcaklığında gaz halinde bulunan bu bileşik, basınç altında sıvılaştırılarak püskürtmeli cam şişelerde satışı sunulur. Uyuşturulacak deri ya da mukoza yüzeyine ince damlacıklar halinde püskürtülerek yaraların dikilmesi, diş

çekmesi, kısılak delme gibi küçük cerrahi işlemlerde yerel anestetik olarak kullanılır. Hızla buharlaşıp, değışik dozlarda $-35^{\circ}C$ 'ye kadar soğutup dondurarak yerel dırtı ystemi sağlar.

Genel anestetik olarak kullanıldığında, solunum yoluyla $3-5\text{ cm}^3$ 'lik dozlarla verilir. Kısa bir süre solunumunda dırtı monoksid (gıdıcısı gaz) ayrı anestetik etiyi yapan bu bileşik hızla buharı ırtıya yol açar, ayrıca çabuk, yan etilen hafif. Etil klorür ırtı sızış anestezide kloroform kadar etkili bir kas gevşetici sağlanmadığı için yalnız kısa süreli anestezilerde kullanılır ve daha az tehlikeli olduğu için dırtı monoksidle yeğlenir. Dolayısıyla solunum sistemi üzerindeki hafif ırtı etisi solunumun hızlanmasına, dırtı bızıma daidıkada $10-20$ vurış artmasına, sistolik kan basıncının $10-20\text{ mm}$ yükselmesine ve yüzün kızarmasına yol açar.

Kurşun tetraetil üretiminde, etil klorürün bir sodyum ve kurşun alışımlı tepkimesinden yararlanılır; bu tepkimede yan ırtı olarak sodyum klorür oluşur. Vazelik ve plastiklerin bileşimine giren etilsetilöz da etil klorür ile setilözün tepkimesinden elde edilir.

Saf etil klorür $12,3^{\circ}C$ 'de kaynar, $-138,7^{\circ}C$ 'de donar; soda çok az, alkolde, eterde ve öbür organik çözücülerde kolayca çözünür.

etilen ($CH_2=CH_2$), alkenler (olefinler) sınıfının en basit üyesi ve organik kimya sanayisinin en önemli hammaddelerinden biri olan hidrokarbon. Etilenin petrole ve doğal gazda bulunması, sanayinin büyük çaptaki etilen tüketimini karşılamaya yeterli değildir. Bu nedenle, etandan ham petrole kadar çeşitli ağır hidrokarbonların ısıyla ayrıştırılmasına dayanan birçok üretim yöntemi geliştirilmiştir. Türkiye'de etilen üretiminde hammaddede olarak nafta, ABD'de etan ve etan-propan karışımı kullanılır.

Sanayide etilenin elde edilen en önemli madde, etilenin polimerleşme ürünü olan ve özellikle ambalaj malzemelerinin yapımında, tellerin kaplanmasında ve özel elyaf üretiminde kullanılan polietilendir. Polimerleşme yüksek basınç ve sıcaklık altında ya da Ziegler-Natta katalizörleri kullanılarak sağlanır. Etilen sülfürik asitle tepkimeye girdiğinde, hidrolizle etil alkole dönüştürülebilir sülfatlar karışımı verir; klor ya da bromla birleştiğinde, çözücü ve benzin katkısı olarak kullanılan etilen dihalojenürler (etilen klorür ya da etilen bromür) elde edilir. Etilen ile oksijenin tepkime ürünü olan etilen oksit, antifriz, deterjan ve başka ürünlerin üretiminde kullanılır. Etilen ile benzenin birleşmesiyle oluşan etilbenzen, hidrojen giderme tepkimesiyle, plastiklerin ve yapay kauçukun üretiminde kullanılan stirene dönüşür.

Etilen, bitkilerde büyümeyi durduran, yaprak dökümünü hızlandıran, buna karşılık meyvelerde olgunlaşmayı sağlayan bir hormondur.

Saf etilen tatlı, hoş kokulu, renksiz, kolayca alev alan bir gazdır; $-169,4^{\circ}C$ 'de donar, $-103,9^{\circ}C$ 'de kaynar.

etilen bromür, ETİLEN DİBROMÜR ya da 1,2-DİBROMOETAN olarak da bilinir, organik halojen bileşikleri ailesinden, renksiz, hoş kokulu, yalıcı olmayan, zehirli sıvı. Vuruntu önleyici olarak kullanılan kurşunlu bileşiklerle birlikte yüksek oktanlı benzinlere katılır.

Etilenin bromla tepkimesinden elde edilen etilen bromür sudan daha yoğundur; suda çok az, organik çözücülerin çoğunda kolay çözünür. İçten yanmalı motorlarda vuruntu önleyici maddelerle birlikte kullanılmasının nedeni, uçucu olmayan kurşun bileşiklerini uçucu olan kurşun bromüre dönüştürmesidir; böylece, silindirlerin yanma odalarında ki yüksek sıcaklıklarda buharlaşan kurşun bromür egzoz gazlarıyla dışarı atılabilir.

etilen glikol, glikol ailesinin en basit üyesi olan organik bileşik. Ayrıca bak. glikol.

etilen klorür, ETİLEN DİKLORÜR ya da 1,2-DİKLOROETAN olarak da bilinir, organik halojen bileşikler ailesinden, kokusu kloroformu andıran, renksiz, zehirli ve uçucu sıvı. Eskiden önemli bir çözücü ve etilen glikol ile polisülfür kauçuk üretiminde önemli bir hammadde olan etilen klorür, bugün daha çok vinil klorür yapımında ve kurşun tetraetille birlikte vuruntuyu önleyici benzin katkısı olarak kullanılır.

Etilen ile klorun tepkimesiyle üretilen etilen klorür sudan daha yoğundur ve suda hemen hiç çözünmez. Yağlar, mumlar ve birçok organik bileşik için etkili bir çözücü olmasına karşın, bugün bu alandaki kullanımı tetrakloroetilenle bırakılmıştır.

Etilen klorür, yaklaşık 500°C'de bir katalizörle temas ettiğinde ya da yaklaşık 150°C'de seyreltik potasyum hidroksit ile tepkimeye girdiğinde, plastiklerin üretiminde önemli bir hammadde olan vinil klorüre dönüşür. Etilen klorürün, vuruntuyu önleyici bir madde olan kurşun tetraetille birlikte benzine katılması, uçucu olmayan bu kurşun bileşiklerini uçucu olan kurşun klorüre dönüştürme özelliğine dayanır; böylece, buharlaşan kurşun klorür egzoz gazlarıyla birlikte dışarı atılacağından, istenmeyen kurşun bileşiklerinin motor silindirlerinde birikmesi önlenmiş olur.

Etimesgut, İç Anadolu Bölgesi'nde, Ankara iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Eskiden Yenimahalle'ye bağlı olan iki köy ve 11 mahalle 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasa uyarınca bir araya getirilerek ilçe yapılmıştır. Nüfus (1990) ilçe, 70.800; kent, 69.960.

etimoloji, bir sözcüğün ya da sözcük ögesinin kökenini, ne zaman ortaya çıktığını ve tarihini inceleyen dilbilim dalı. Etimolojik incelemelerin tarihi oldukça eskidir. Eski Ahit'te özel adların kökenleri belirlenmeye çalışılmış, Platon da *Kratylos* adlı diyalogunda etimolojiye yer vermiştir. Ama Antik Çağ yazarları, öteki diller ve dillerin tarihsel değişimi hakkında yeterli bilgileri bulunmadığı için, sözcüklerin köken ve tarihlerini tam olarak belirleyememişlerdir.

Çağdaş etimoloji, temel ilkeleri 19. yüzyılda ortaya konan tarihsel ve karşılaştırmalı dilbilimin bulgu ve yöntemlerini temel alır. Çağdaş etimolojinin genel ilkeleri şunlardır:

1) Bir sözcük ya da sözcük ögesinin en eski biçimi ile ona koşut olarak gelişen ve onunla bağlantılı olan bütün biçimleri belirlenmelidir.

2) Bir sözcük ya da sözcük ögesinin içerdiği her ses, genellikle köken (etimon) adı verilen kaynak sözcükte ona denk düşen seslerle karşılaştırılmalıdır.

3) Sözcüğün ait olduğu dilin belirlenen sesbilgisel karşılıklarındaki her türlü sapma, bilimsel olarak açıklanmalıdır.

4) Sözcüğün tarihsel gelişiminde ortaya çıkan her türlü anlam kayması açıklanmalıdır.

5) Bir dile yabancı sesler ya da ses bileşimleri içeren, dildeki öteki sözcüklerden kopuk kalan ya da olağan sesbilgisel karşılıklardan belirgin bir sapma gösteren sözcükler, büyük olasılıkla başka dillerden alınmışlardır. Bu durumda, sözcüğün hangi dilden geldiği belirlenmelidir.

etin bak. asetilen

Etiyokuşu, Ankara'nın 5 km kuzeyinde, Çubuk Çayının kıyısında höyük. 1937'de Şevket Aziz Kansu tarafından bulunmuş ve Ş. A. Kansu ile Von der Osten yönetimindeki bir ekip tarafından Türk Tarih Kurumu adına kazılmıştır. Buradaki yerleşimin İlk Tunç Çağının II. evresine (İÖ 3000-2500) ait olduğu ve üç ara döneme (I-III) ayrıldığı saptanmıştır. Yalnızca son dönemde rastlanan sağlam taş temeller, yerleşimin müstahkem bir mevki olduğunu göstermektedir. İlk iki dönemde daha çok çoban ve çiftçi yaşamı sürdüren Etiyokuşu halkı, son dönemde kendilerini koruma gereği duymuş ve bir sur içine sığınmışlardır.

Küçük buluntular arasında çakmaktaşı-ndan testere dişli bıçaklar, ağırşaklar, kemikten biz ve iğnelerle idoller yaygındır.

Çanak çömlek olarak içi ve dışı kırmızı renkli kaplar ve içi siyah, dışı kırmızı kâse ve fincanlar ele geçmiştir.

Etiyopya, eskiden HABEŞİSTAN. Afrika'nın doğusunda ülke. Afrika Boynuzunda 1.133.882 km²'lik bir alanı kaplar. Batıda Sudan, kuzeyde Eritre, güneyde Kenya, doğuda Somali ve Cibuti ile çevrilidir. Başkenti Addis Ababa'dır. Neredeyse 2 bin yıllık bir geçmişi olmasına karşın genellikle dış dünyaya kapalı kalan ve karmaşık bir kültürel yapı gösteren Etiyopya, modern Afrika tarihinde önemli rol oynamıştır. 1993 tahminlerine göre 52.078.000'lik nüfusuyla Afrika'nın üçüncü büyük ülkesidir.

DOĞAL YAPI Etiyopya kuzey-güney doğrultulu dev bir yarıkla ayrılmış dağlık bir kütle görünümündedir. Yüzey şekilleri bakımından üç bölgeye ayrılır: Batı Platosu, Doğu Platosu ve Doğu Afrika Rift Vadisi

ile Batı Düzlükleri. Yüksekliği 2.400-3.600 m arasında değişen Batı Platosunun kuzey ucunu, 1993'te bağımsızlığını kazanan Eritre'nin kuzey kesimindeki yükseltiler oluşturur. Daha güneydeki Simen Dağlarında ülkenin en yüksek noktası olan Ras Daşın (Dejen) (4.620 m) bulunur. Buradaki basık platolar derin boğaz ve kanyonlarla çevrilmiştir. Mavi Nil (Abay) Irmağının geçtiği boğaz Gojam Masifi ile bölgenin en geniş alanı olan ve genelde yüksekliği 2.100 m'yi geçen Şeva Platosunu birbirinden ayırır. Büyük ölçüde bazalt bir örtüyle kaplı olan Doğu Platosunun en yüksek kesimi, Rift Vadisi'nin dik kayalıkları boyunca uzanan dağ sırasıdır. Doğuya doğru da sarp yamaçlarla inen dağ sırası, Enkuola Dağı (4.311 m) gibi bir dizi yüksek doruğu kapsar. Genale ve Şebeli ırmaklarının yukarı çığırları arasında genellikle 2.700 m'yi aşan Bale Masifi uzanır. Güneydoğudaki Harer Ovası Oğaden bölgesinde iyice alçalır. Doğu Platosunun en güney kesimini kaplayan Sidamo-Borana Ovası daha da aşınmış bir yapı gösterir. Irılı ufaklı bir dizi gölün sıralandığı, yaklaşık 1.500 m yüksekliğindeki Rift Vadisi bölgesi, doğuda ve batıda dik kayalıklarla çevrilidir. Genişliği 40-65 km arasında değişen vadi, kuzeyde Awash Irmağı havzasına açılır. Daha kuzeydeki Danakil Ovasında volkanik oluşumun sürdüğünü gösteren etkin yanardağlar ve kaplıcalar bulunur. Kızıldeniz'e paralel olarak uzanan çöl görünümülü çöküntüde tuz gölleri ile deniz düzeyinin altındaki Kobar Çukuru yer alır. Dar bir yay biçiminde Eritre'nin batı kesiminden Kenya sınırındaki Turkana Gölünün kuzey kıyılarına uzanan Batı Düzlükleri, Batı Platosu eşliğinin aşınmış kalıntıları oluşturur.

Batı Platosunu sulayan başlıca akarsular üçü de batıya doğru akan Mavi Nil, Tekeze ve Baro'dur. Ülkenin iç kesimindeki ırmaklardan Awash, Danakil Ovasındaki Abe Gölüne, Omo ise Turkana Gölüne doğru akar. Doğu Platosunda güneydoğu yönünde akan Vebi, Genale ve Dava ırmakları Somali'de birleşerek Cubba Irmağını oluştur-

Batı Platosunda Simen Dağlarının bulunduğu bölüm, Adi Arday yakınları, Etiyopya
Photo: Amnesty

rur. Bazalt tortularla kaplı platolarda bulunan zengin fosfor ve potas içerikli topraklar son derece verimlidir. İrmak vadilerinde de alüvyonlu ve verimli topraklar bulunur.

Tropik kuşak içinde yer alan Etiyopya'da yüksek kesimlerde ılıman, alçak kesimlerde ise sıcak bir iklim görülür. Yıl içindeki sıcaklık farklılıkları küçüktür. Buna karşılık günlük ortalama sıcaklık 16°-29°C arasında değişir. Genelde en soğuk ay ocak, en sıcak ay ise mayıstır. Yağışların büyük bölümünü güneybatıdan esen rüzgârlar taşır. Yağışlı mevsim temmuzdan eylüle değin sürer. Kuzeydoğudan esen kuru rüzgârlar da mart ve nisan aylarında hafif yağışlara yol açar. Yağışların dağılımını hava akımlarını etkileyen yüzey şekilleri belirler. Güneybatıda 2.500 mm'ye ulaşan yıllık yağış miktarı, kuzeydoğuda 50 mm'ye kadar düşer.

Yağışlı ve serin platolar yer yer ağaç kümelerinin görüldüğü otlak ve çayırlarla kaplıdır. Güneybatıdaki yağmur ormanları genişyapraklı ağaçlardan oluşur. Yüksek kesimlerdeki astropik ormanlarda *Podocarpus* cinsinden etli meyveli ve yaprakdök-meyen ağaç türleri ağırlıktadır. Alçak kesimlerde daha çok akasya ağaçlarına rastlanır. Rift Vadisinin güney kesiminde çeşitli ağaçların yer aldığı zengin savan çayırları bulunur. Çöl ve yarı çöl alanlarda ise dikenli çalılıklar vardır. Ülke toprakları-

nın yüzde 24 ü ormanlar, yüzde 41 i çayır ve otlaklarla kaplıdır, ekili ve dikili alanların oranı yüzde 13'ü bulur. Etiyopya ya özgü hayvanlar arasında Simen Dağlarının yüksek kesimlerinde yabani keçi, Arı, Bale ve Çerçer platolarındaki dağ mıyalası, çakal ve gelada sayılabilir. En yaygın hayvanlar benekli ve çizgili sırtlan, yabani köpek, in kulaklı tilki, çeşitli antilop, çakal ve maymunlardır. Yabani hayvan varlığı bakımından zengin olan Omo Vadisiyle Gambela bölgesinde ve güneybatıda aslan, fil, pars, manda, zebra, zürafa ve kara gergedan yaşar. Göllerin ve alçak kesimdeki ırmakların çoğunda timsahlar bulunur.

NÜFUS Tarih boyunca kuzeydoğudan gelen beyaz ırktan halklar ile batıdan gelen Siyah ırktan halkların aralıklı göç dalgalarına ve yoğun karışımlara sahne olan Etiyopya'da, nüfus içindeki ayrımlar dil, din ve kültür özelliklerine dayanır. Çeşitli lehçelere ayrılan 100 kadar dil Sami, Kuşi ve Nil toplulukları altında toplanabilir. Siyasal ve kültürel bakımdan egemen bir konumda bulunan Amharalar ülkenin kuzey ve orta kesimlerinde yaşarlar ve toplam nüfusun yaklaşık üçte birini oluştururlar. Doğu ve güney kesimlere yayılmış olan ve Etiyopya dışında Gallalar olarak bilinen Oromoların nüfus içindeki oranı dörtte bir geçer. Ayrıca belirli bölgelerde toplanmış Gurage, Soma-

li, Afar ve Saho gibi küçük topluluklar da vardır. Resmi dil olan Amhara dili önceki topluluklar arasında hızla yayılmaktadır. Nüfusun yaklaşık yüzde 40'ını oluşturan Hristiyanların büyük bölümü Etiyopya Ortodoks Kilisesi'ne bağlıdır. Hristiyanlığın en güçlü merkezi kuzeybatı platolardır. Nüfus içindeki oranları üçte birle yaklaşan Müslümanlar düzlük alanlarda ve Keffe'de yoğunlaşmıştır. Ülkenin en güneyinde animist kabile dinleri varlığını sürdürmektedir. Gonder'de küçük topluluklar biçiminde yaşayan Yahudiler vardır.

Seyrek bir yerleşme dokusunun görüldüğü kırsal kesimde duvar ya da çitlerle çevrili küçük köyler ağırlıktadır. Güneyde konik saz damlı yuvarlak evler, kuzeyde ne duvar saz damlı dikdörtgen evler tipik konut biçimini oluşturur. Hayvancılıkla uğraşan topluluklar göçebe'dir. En büyük kent olan Addis Ababa'da düzensiz bir yapılaşma vardır; modern yapılar geleneksel konutlarla çevrilidir.

Nüfus yoğunluğu (1993) km² başına 45,9 kişidir. Düzlük alanlar platolara göre daha seyrek nüfusludur. Temelde kırsal bir yapı gösteren nüfus içinde, kentlerde oturanların oranı ancak yüzde 11'i bulur. On beş yaşın

altındakiler toplam nüfusun yüzde 46,5'ini oluşturur. Son derece yüksek olan doğum ve ölüm oranları (1985-90) sırasıyla binde 48,6 ve binde 20,7'dir. Ortalama ömür kadınlarda 48,7 yıl, erkeklerde 45,4 yıldır. Bebek ölüm oranı binde 122'dir.

EKONOMİ. Dünyanın en yoksul ülkelerinden biri olan Etiyopya'da büyük ölçüde tarıma dayanan ve merkezi planlamayla yönlendirilen gelişme yolunda bir ekonomi yürür-

da başlamıştır. 1990'da 906 milyon kW-sa olan elektrik üretiminin büyük bölümü ithal petrole dayanır. Ülkenin güneybatısındaki zengin hayvan varlığı, güzel manzaralı plato ve göller ile ilginç tarihsel yerler turizm için geniş olanaklar sağlar. Yönetim ulusal parkları, yabancı yaşamı koruma alanlarını ve otelleri geliştirmesiyle, ülkeye gelen turist sayısı giderek artmaktadır.

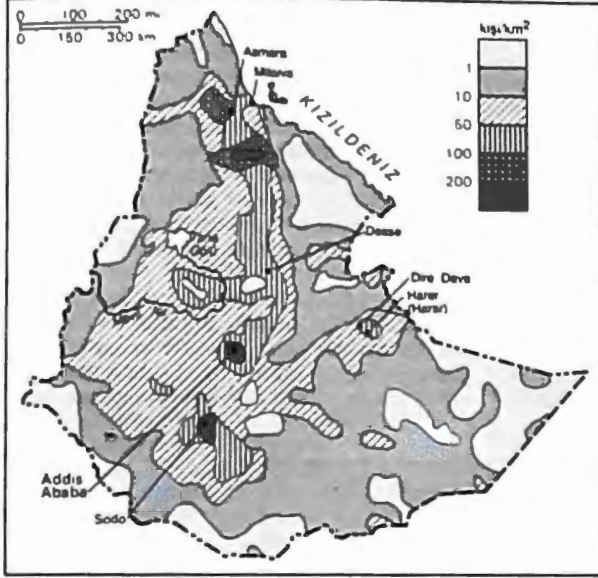
Sanayinin büyük bölümü, bankacılık sektörü ve genel hizmetler devletin elindedir. Özel sektör küçük imalat kuruluşlarında ve tarıma dayalı sanayilerde yoğunlaşmıştır.

hava yollarının geliştirilmesine önem verilmiştir. Addis Ababa'da bir uluslararası hava limanı vardır. Başlıca denize çıkış noktası demiryoluyla başkente bağlı olan Cibuti limanıdır.

YÖNETSEL VE TOPLUMSAL KOŞULLAR 1974'te İmparator Haile Selasiye'nin devrilmesinden sonra 13 yıl askeri yönetim altında kalan Etiyopya 1987'de halkoylamasıyla kabul edilen anayasa uyarınca demokratik halk cumhuriyeti olarak yönetilmeye başlandı. Yönetime karşı silahlı mücadele yürüten güçlerin Mayıs 1991'de yönetimi ele geçirmelerinin ardından geçici bir koalisyon hükümeti kuruldu. Haziran 1992'de de ülkedeki ilk demokratik seçimler yapıldı.

Yargı sisteminin başında bulunan Yüksek Mahkemenin altında çeşitli düzeylerde mahkemeler vardır. 1960'ta çıkarılan medeni kanun ve ticaret kanunu yürürlükte olmakla birlikte, kırsal kesimde gelenek hukuku hâlâ etkilidir. Afrika'nın en büyük ordularından biri olan Etiyopya Silahlı Kuvvetleri'nin asker sayısı 400 bini geçer.

Modern sağlık merkezleri yalnızca büyük kentlerde bulunur. Halk Sağlığı Yüksek okulu ve Eğitim Merkezi'nden yetişen sağlık personeli ekiplerinin görev yaptığı kırsal kesimde nüfusun büyük bölümü hâlâ geleneksel tedavi yöntemlerini kullanır. Başlıca sağlık sorunları bulaşıcı ve tropik hastalıklardan kaynaklanır. Sosyal hizmet çalışmaları sakat ve işsizlerin eğitimini, kentlerdeki anne ve çocuk bakım merkezlerini ve çocuk suçluların ıslahını kapsar. Kilise ve Kuran okulları oldukça yaygındır. Dört aşamalı olan modern eğitim sistemi henüz küçük bir kesime hizmet verebilmektedir. 1980 verilerine göre okuryazarlık oranı yüzde 10 dolayındadır. Ülkenin başlıca yükseköğretim kurumu olan Addis Ababa (eskiden Haile Selasiye I) Üniversitesi çeşitli fakülteleri kapsar. Ayrıca birkaç meslek okulu ve hizmet içi eğitim programı vardır. Kitle iletişim araçları devletin denetimindedir. Ülke çapında satılan az sayıdaki gazetenin hepsi Addis Ababa'da yayımlanır. En yüksek tirajlı (yaklaşık 80 bin) gazete, polis örgütünün 15 günde bir Amhara dilinde yayımladığı *Polisenna Ermeyyaw*'dır. En yaygın iletişim aracı birkaç dilde yayın yapan radyodur.

Eski Etiyopya'da Nüfus Yoğunluğu

lükteredir. Ekonomideki kötü gidişi önlemek amacıyla 1970'lerin ortasından başlayarak geniş kapsamlı reformlara ve millileştirmelere gidilmişse de, iç karışıklıklar ve askeri müdahaleler ekonominin canlanması yönünde atılan adımların kesintiye uğramasına yol açmıştır. 1990 verilerine göre ülkenin gayri safi milli hasılası (GSMH) 6 milyar ABD Doları, kişi başına düşen milli gelir ise 120 ABD Doları'dır.

Toplam işgücünün beşte dörtü GSMH'nin yaklaşık yansının gerçekleştirildiği tarım sektöründe çalışır. Büyük ölçüde iç tüketim için dönük olan tarımsal üretimde verimlilik genelde düşüktür. Yönetimin tarımsal üretimi artırmak için uyguladığı program çiftçilere kredili gübre dağıtımını ve devlet arazilerinin adım adım kooperatiflere ve devlet çiftliklerine dönüştürülmesini amaçlamaktadır. Başlıca ürünleri tef, buğday, kacadan, kumdan, mısır ve arpa gibi tahıl bitkileriyle baklagillerdir. En önemli ihracat ürünü olan kahvenin yanı sıra şeker kamışı, yağlı tohumlar ve meyve de yetiştirilir. Düzluk kesimlerde kurulan yeni plantasyonlar, pamuk üretiminin önemli bir potansiyel taşıdığını göstermiştir. Afrika'nın toplam sığır varlığının altıda birini barındıran Etiyopya'da koyun, keçi ve kümes hayvanları da beslenir. Bununla birlikte hayvan ürünleri yeterli düzeyde değerlendirilememektedir. Büyük bölümü devlete ait olan ormanlardan yararlanma oranı son derece düşüktür.

Ekonomiye katkısı çok küçük olan madencilik sektörü altın, platin, bakır, kurşun ve tungstene dayanır. Ülkede ayrıca kireçtaşı ve tuz yatakları vardır. İmalat sanayisinde en önemli yeri genellikle küçük çaplı kuruluşlara dayanan dokumacılık tutar. Öteki önemli sanayiler gıda, tütün ve şeker işleme, bira ve madensuyu üretimi, ayakkabı, çimento ve tuğla yapımıdır. Hidroelektrik potansiyelin değerlendirilmesine son yıllar-

Ticarette genellikle Avrupalı ve Asyalı azınlıklar uğraşır. Bütçede savunma giderlerine ayrılan pay son yıllarda büyük ölçüde azaltılmışsa da, geçmişte SSCB'den silah alımının yol açtığı borç yükü oldukça yüksektir. Ödemeler dengesindeki açık büyük ölçüde iç karışıklıklar nedeniyle üretim ve ihracatta görülen düşüşten kaynaklanır. Başlıca ihracat ürünleri kahve, deri, yağlı tohumlar ve baklagillerdir. İthalatın büyük bölümünü petrol ve petrol ürünleri, makineler, motorlu araçlar, kimyasal maddeler

Addis Ababa'da modern alışveriş merkezlerinin toplandığı kent meydanından bir görünüm, Etiyopya
ABC Ajansı

ve gıda ürünleri oluşturur. Dış ticarete en önemli yeri eski SSCB, ABD, Almanya, İtalya ve Japonya tutmaktaydı.

Odak noktasını Addis Ababa'nın oluşturduğu karayolu ağı, bütün bölge merkezlerine ulaşır. İkincil yolların yapımı henüz sürmektedir. Uzak yerlere ulaşım açısından

KÜLTÜREL YAŞAM. Dil ve dinin kültürel yaşamın odak noktalarını oluşturduğu Etiyopya'da, Hristiyanlığın geçmişten gelen bir ağırlığı vardır. Geleneksel ve modern edebiyat içerik ve biçim yönünden Hristiyanlığın etkisini taşır. Tarihsel bakımdan kiliseye bağlı bir gelişme gösteren resim

sanatında günümüzde de genellikle dinsel konular seçilir. Etkisi belirli yörelerle sınırlı olan İslam, etnik farklılıkları aşan birleştirici bir güç özelliğini kazanamamıştır. Kültürel alanda Amhara ve Geez dilleri belirgin bir ağırlık taşır. Askeri yönetim ulusal birliği sağlama hedefi doğrultusunda bütün dil ve kültürlerin gelişmesini desteklemektedir. Addis Ababa'da Ulusal Kütüphane ve Arşiv ile ilginç arkeolojik sergilerin bulunduğu Ulusal Müze vardır.

TARİH. Eski çağdan 11. yüzyıla değin. Etiyopya Afrika'nın en eski uygarlık merkezlerinden biridir. Son arkeolojik kazılarda Omo Vadisinde 1,5 milyon yıl öncesine tarihlenen insanı kalıntıları bulunmuştur. İÖ 2000'lerde bölgenin kuzey ve orta kesimlerine yerleştikleri sanılan ve Hami-Sami dillerini konuşan Kuşiler, Etiyopya Platosunun güney ve batı kesimlerinde oturan çeşitli kabileleri yerlerinden ettiler. Nil ya da Sudan dilleri konuşan bu kabilelerin Nil Havzasının düzlüklerinden gelen göçmenlerden çok, bölgenin yerel halkı olduğu sanılmaktadır. Mısır hiyeroglif metinlerinden bu dönem içinde bölgede Mısırlıların Punt (Tanrı Ülkesi) adını verdiği bir uygarlığın doğduğu anlaşılmaktadır. Firavunlar baharat, tütsü ve mür gibi değerli malları satın almak için bölgeye gemi filoları gönderiyordu. Bu gemilere ilişkin çizimleri açıklayıcı metinlerde bölge halkına verilen *Habaşat* adı, daha sonraları bölge için kullanılan Habeşistan adına kaynaklık etmiştir.

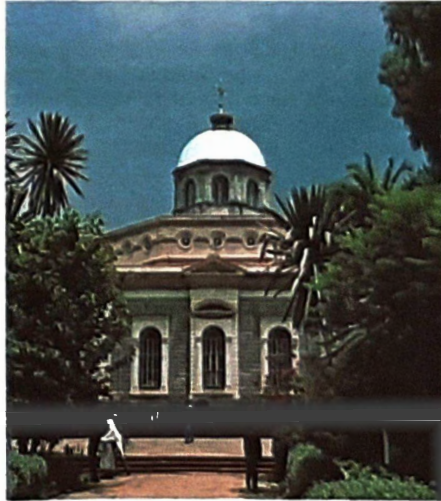
İÖ 6. yüzyılda Arabistan'ın güneyindeki Saba ve Mina krallıklarının toplumsal, ekonomik, dinsel ve sanatsal etkisi altında bölgede yeni bir uygarlık biçimlendi. Sonraki yüzyıllarda ticari ilişkiler ayrıcalığıyla Helenistik etkilere de açılan bu uygarlık İS 1. yüzyıla değin sürdü. 2. yüzyılda yeni göçmenlerin bölge halkıyla karışması sonucunda Aksum Krallığı ortaya çıktı. Hükümdarlarının Hz. Süleyman ve Sebâ Melikesi'nin efsanevi oğlu I. Menelik'in soyundan geldiğine inanılan bu krallık, Kızıldeniz'deki işlek limanlar aracılığıyla güçlü bir imparatorluğa dönüştü. İmparatorluk, komşu toprakları egemenlik altına alarak, Arabistan'ın güneyindeki yeni Himyer Krallığı'na da boyun eğdirdi. Hızla gelişen ekonomiye paralel olarak Yahudiliğin etkisinde canlı bir kültür oluştu. 320'lerde başa geçen Ezana, krallığın etki alanını genişletmenin yanı sıra Hristiyanlığı resmi din olarak benimsedi. Bir başka büyük imparator olan Ella-Asbeha döneminde (6. yy'nın ilk yarısı), bölge Mısır ve Suriye'den kaçan Monofizit keşişlerin sığınağı oldu. Ella-Asbeha'nın Himyer yöneticiliğine atadığı Amhara, bölgede yayımlı politikalar izlemeye başladı. Bu sırada Perslerle çekişme içinde olan Bizans İmparatorluğu da Aksumluları ipek ticaretini ele geçirmeye özendiriyordu. Bunun üzerine 572'de Aden'e çıkarma yapan Persler Himyer topraklarını istila ederek Etiyopyalıları Afrika kıyılarına çekilmeye zorladı. Yaklaşık 30 yıl sonra bunu Arap saldırıları izledi. Müslümanların 675'te Sudan ve Nübye'yi ele geçmesiyle Etiyopya'nın Hristiyan dünyasıyla bağlantısı kesildi. Denizlerdeki üstünlüklerini sürdürmelerine karşın giderek gerileyen Aksumlular başkentlerini daha güneydeki Nazret'e (bugün Adama) taşıdılar. Kuzeyde kısa ömürlü bir dizi krallık ortaya çıkarken, güneyde de yerel halkların giriştiği saldırılar giderek sıklaştı. 976'da Yahudi kraliçe Esato'nun (Yudit) yönettiği saldırıda Hristiyanların yaşadığı bölgeler büyük yıkıma uğradı.

İmparatorluğun dağılması. Aksumluların gerilemesinden yararlanan iç kesimdeki Zagüe hanedanı 11. yüzyılda iktidarı ele

geçirdi. Güneydeki karışıklıkların bir ölçüde denetim altına alındığı ve Mısır'dan gelen baskının geriletildiği bu dönem, aynı zamanda sanat ve mimarlık alanında canlı bir gelişmeye sahne oldu. 13. yüzyıl sonlarında Aksum yanlılarının Zagüe hanedanını devirmesiyle, Amhara hükümdarları başa geçti. Bu değişiklikte önemli rol oynayan Kopt Kilisesi'ne bağlı manastırlar, geniş arazilerin yanı sıra kültürel alanda da önemli bir güç elde etti. Ekonomik alanda bir canlanma sağlanmasına karşın, 14. yüzyıldan sonra yerel ayaklanmalar birbirini izlemeye başladı. Batı ile güçlkle sağlanan ilişkiler bir Etiyopya heyetinin Floransa Konsili'ne (1439) gönderilmesinden sonra giderek gelişti. Portekizlilerin 1520'de Kızıldeniz'e ulaşarak Mısır ile Hint filolarının tekeline son vermesiyle kalıcı bağlar kuruldu.

Avrupalı Hristiyanlar daha Haçlı seferleri döneminde Doğu'da Keşiş Yohannes adlı güçlü bir Hristiyan hükümdar bulunduğuna inanıyorlardı. Bu nedenle Portekizlilerin Etiyopya'ya ulaşması büyük coşkuyla karşılandı. Ama 1517'de Mısır'ı ele geçiren Osmanlıların bölgeye girmesi çok geçmeden yeni bir denge oluşturdu. 1523'te ülkenin güneydoğusunda başlayan Müslüman ayaklanması Portekizlilerin askeri yardımıyla ancak 1543'te bastırılabilirdi. Büyük bir yıkıma uğrayan bu bölge bir süre sonra Galla ve Somali halklarının akınlarına sahne oldu. Bu arada Osmanlı kuvvetlerinin 1578 ve 1589'da Tigre kıyılarına yaptığı iki çıkarma boşa çıkarıldı. Portekizlilerle birlikte bölgeye giren Katolik misyonerlerin çalışmaları çok geçmeden iç çatışmalara yol açtı. Roma ile kısa süreli (1626-32) bir birliğin ardından yeniden Kopt Kilisesi'ne bağlanan Etiyopya, Batı dünyasıyla bağlarını koparmaya yöneldi.

1633'te Cizvit misyonerleri ülkeden çıkarılan Fasilides (hd 1632-67) Gonder adıyla

Etiyopya'da eski bir Kopt kilisesi, Addis Ababa
Ara Güler

yeni bir başkent kurdu. Sonraki hükümdarlar döneminde mimarlık ve sanattaki yeni atılımlarla Hint-Portekiz etkisini taşıyan bir kültürel rönesans başladı. Öte yandan merkezi yönetimin siyasal açıdan zayıflaması, Galla ve Tigre kökenli feodal beylerin ve yerel hükümdarların güçlenmesine yol açtı. Böylece istikrarsız ve bölünmüş bir yapı ortaya çıktı.

Birliğin yeniden kurulması. Bolgede İslamın yayılması ve Mısır'ın giderek artan baskısı, halk arasında feodal beylere yönelik yaygın tepkiler doğurdu. Direnişin

başına geçen Kassa 1855'te Gonder'i ele geçirerek II. Tevodros adıyla kendini imparator ilan etti. Ardından merkezi bir siyasal yapı oluşturmaya girişti. Bu sırada Batılı devletler arasında bölgede nüfuz kurma mücadelesi de başlamış bulunuyordu. 1868'de İngilizlerce kuşatıldığı Magdela'da intihar eden Tevodros'un ardından imparator olan IV. Yohannes, 1877'de Mısır'ın saldırılarını durdurmakla birlikte Mısır'a giren İtalyanlar karşısında başarısızlığa uğradı. Daha sonra Mehdi yanlılarıyla çatışmaya girdi ve Metemma Çarpışması'nda (1889) öldürüldü.

Daha Şeva hükümdarıyken güneyde imparatorluk topraklarını birleştirme çabalarında İngilizler ve İtalyanlarla karşı karşıya gelen II. Menelik (hd 1889-1913), dış saldırıları diplomatik ve askeri yöntemlerle durdurmayı temel aldı. Uccialı Antlaşması'nı (1889) one surek Eritre'ye giren İtalyanları Adowa'da ağır bir yenilgiye uğrattı (1896). Ardından İngiltere, Fransa ve İtalya ile bölgedeki emellerinden vazgeçmelerini öngören antlaşmalar yaptı. 1898'de Obock'u bağlanacak bir demiryolu hattının yapımı için Fransa ile birlikte Yukarı Nil bölgesini fethetmeye girişti. Seferin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine 1902'de İngiltere ile bir antlaşma imzalatılarak Mavi Nil'den yararlanma hakkından vazgeçmek zorunda kaldı. Bunu İtalya, İngiltere ve Fransa'ya yeni ayrıcalıklar tanıyan uçlu antlaşma (1906) ve İtalya ile Somali sınırının belirlenmesine ilişkin bir antlaşma (1908) izledi.

Ağır hasta olan Menelik'in 1907'de bir naip kurulu oluşturarak varıısı ilan ettiği küçük torunu Lıy İyasu, genç yaşta yönetimi eline aldı. İslama duyduğu yakınlığın da etkisiyle Somali'de İngilizlere ve İtalyanlara karşı ayaklanan Muhammed ibn Abdullah Hasan'ı destekledi. I. Dünya Savaşı'nın başlarında bölgeye girmek isteyen Osmanlı ve Alman kuvvetlerine direnmeye karşı çıktı. Bunun üzerine 1916'da tahttan uzaklaştırıldı ve yerine Ras Tafari'nin naipliğinde Menelik'in kızı Zauditu başa geçirildi.

İzlediği başarılı diplomasiyle Etiyopya'nın Milletler Cemiyeti'ne alınmasını (1923) sağlayan Tafari, İngilizlerin ülkeyi nüfuz alanlarına ayırma planını boşa çıkardıktan sonra Kızıldeniz'deki limanlardan yararlanma hakkını da elde etti. Zauditu'nun ölümü (1930) üzerine I. Haile Selassie adıyla imparator oldu. 1931'de bir anayasa ilan ederek geniş bir modernleştirme programı başlattı. Bu sırada İtalya'nın bölge üzerinde giderek açığa çıkan emelleri yeni bir tehdit doğurdu.

İtalyan işgali ve yeniden bağımsızlık. Bir sınır anlaşmazlığını gündeme getirerek Aralık 1934'te bölgeye kuvvet yığmaya başlayan İtalya, Ekim 1935'te savaş ilan etmeksizin Etiyopya topraklarına girdi. Yedi aylık bir direniş gösteren Addis Ababa'yı da düşürdükten sonra Etiyopya'yı ilhak ettiğini açıkladı. Milletler Cemiyeti'nin takındığı uzlaşıcı tutum, bu eylemin bir oldubitti olarak kabul edilmesine yol açtı. Yoğun baskılara karşın ülkenin bütününe denetim altına alamayan İtalyanlara karşı başlayan direniş hareketi, II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden sonra giderek güçlendi. İngiltere ve Fransa'dan yardım alan Etiyopya kuvvetleri 1941'de İtalyan işgaline son verdi.

İngiltere, önceleri ele geçirdiği bir İtalya sömürgesi olarak kabul ettiği Etiyopya'nın

bağımsızlığını ancak Aralık 1944'te tanıdı ve Ogaden bölgesinden de 1948'de çekildi. Eski bir İtalyan sömürgesi olan Eritre 1952'de Birleşmiş Milletler'in gözetiminde yapılan bir referandum sonunda federatif bir yönetimle Etiyopya'ya bağlandı; 1962'de de doğrudan Etiyopya ile birleştirildi.

Savaş sonrasında bu güç koşulları içinde ABD'ye dayanmaya çalışan Haile Selasiye, 1953'te ABD ile bir karşılıklı savunma anlaşması imzaladı. Kasım 1955'te açıklanan yeni anayasanın ardından 1957'de Temsilciler Meclisi için ilk genel seçimler yapıldı. Aralık 1960'ta ortaya çıkan bir darbe girişimi kolayca bastırıldı. Bu arada dışardan sağlanan kredilerle yeni yatırımlara girişildi ve eğitim sistemi geliştirildi. 1959'da Kopt Kilisesi ile bağlarını sembolik düzeye indiren Etiyopya Ortodoks Kilisesi, 1965'te öteki Doğu kiliselerinin yeniden düzenlenmesine öncülük etti ve 1969'da Roma ile yeniden ilişkiler kurdu.

Afrika Birliği Örgütü'nün (OAU) kurulmasında etkin bir rol oynayan Etiyopya, öteki Afrika ülkeleriyle bağlarını güçlendirmeye önem vermekle birlikte, çok geçmeden, 1960'ta bağımsızlığını kazanan Somali ile tarihsel sınır anlaşmazlığı yüzünden çatışmaya girdi. Şubat 1963'te baş gösteren çarpışmaları izleyen diplomatik girişimler bir çözüm getiremedi. Bu arada özerklik istemi nedeniyle Eritre'de ortaya çıkan hoşnutsuzluk 1966'dan sonra bir ayaklanmaya dönüştü. Selasiye'nin yürüttüğü modernleşme programı köklü ekonomik ve toplumsal sorunları çözmeye yetmedi.

1973'te iyice yaşlanmış olan Selasiye'nin yerine kimin geçeceği sorunu, merkezi yönetim içinde klikleşmelere yol açtı. Aynı yıl baş gösteren kıtlıkta gerekli önlemlerin alınmaması yüzünden 100 bin kişinin ölmesi, yerel huzursuzlukları artırdı. 1974 başında benzin fiyatlarındaki artışa karşı sürücülerin başlattığı protesto eylemini ve öğrenci gösterilerini ordu müdahalesi izledi. Mayıs ayında, halk arasında *Dergue* (Amhara dilinde "komite") diye bilinen Geçici Askeri Yönetim Konseyi'nin kurulmasından sonra üst kademelerde tutuklamalar başladı. Liberal bir anayasa ilan etmeyi reddeden Selasiye 12 Eylül'de tahttan indirildi. İmparatorluk ailesinin elindeki şirketleri devletleştirerek toprak sahiplerinin mülklerine el koyan askeri yönetim, öğrenciler aracılığıyla kırsal kesimde bir köylü örgütlenmesi başlattı. Bir karşı darbe tehlikesi üzerine tutuklu eski yöneticilerin idam edilmesi, eski rejim yanlılarının kanlı bir şiddet kampanyasına girişmesine yol açtı. 1977 sonlarında askeri yönetimin başvurduğu misilleme hareketi sırasında Yarbay Mengistu Haile Mariam öne çıkarak denetimi ele geçirdi.

Etiyopya'daki iç karışıklıklardan yararlanan Somali 1977 yazında Ogaden bölgesine girerken, askeri yönetimle anlaşmazlığa düşen Eritreli gerillalar da yeniden ayaklandı. Bu ortamda SSCB ile askeri ve ekonomik ilişkiler kuran yeni yönetim, 1980'lerin başında sert önlemlerle duruma egemen oldu. Bu arada istikrarı sağlamaya yönelik ekonomik inşa ve reform çabalarını da hızlandırdı. Bununla birlikte Ogaden ve Eritre'de yönetim karşıtı eylemler bütünüyle kesilmedi.

1986'da hazırlanan anayasa taslağı Şubat 1987'deki halkoylamasıyla kabul edildi. Ulusal Meclis (*Şengo*) için seçimler Mayıs'ta yapıldı. Konsey 3 Eylül'de son kez

toplandı ve kendi kendini feshetme kararı aldı. 9 Eylül'de toplanan *Şengo*, 10 Eylül'de, Konsey Başkanı Mengistu'yu devlet başkanlığına seçti.

Mengistu yönetiminin karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlar ayrılıkçı gerilla örgütlerinin eylemleri ile dönem dönem ortaya çıkan kıtlıklar oldu. Aynılıkçı örgütlerle hükümet kuvvetleri arasındaki çarpışmalar 1990'da başkent yakınlarına kadar yayıldı. Aynı yıl kuraklık nedeniyle ciddi bir gıda sıkıntısı yaşandı. Mayıs 1991'de başkent Addis Ababa ayaklanmacıların eline geçti. Hemen ardından Etiyopya Devrimci Demokratik Halk Cephesi'nin (EDDHC) ağırlıkta olduğu bir koalisyon hükümeti kuruldu. Eritre'de ise özerk bir yönetim oluşturuldu. Haziran 1992'de de ülkedeki ilk çok partili yerel seçimler yapıldı. Eritre Nisan 1993'teki halkoylamasının ardından 24 Mayıs'ta bağımsızlığını ilan etti.

Çeşitli muhalefet grupları ile EDDHC ağırlıklı yönetim yanlıları arasındaki çatışmalar 1993'te hız kazandı. Yıl içinde yapılabilecek olan edilen yasama meclisi seçimleri belirsiz bir tarihe erelendi.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için bak. ANAYILLIK.

Etiyopya alfabesi, Geez, Amhara, Tigre ve Tigrinya gibi Etiyopya dillerinde kullanılan yazı sistemi. Bir Güney Sami yazısı olan Saba'dan türeyen Etiyopya yazısı, büyük olasılıkla İS 4. yüzyıl başlarında ortaya çıkmıştır. Saba yazısının gelişmesi sonucunda zamanla mı ortaya çıktığı, yoksa bu yazıyı örnek alan biri tarafından mı geliştirildiği bilinmemektedir. Yaygın kanı, harflerin Saba yazısının gelişmesiyle zamanla ortaya çıktığı, ünlülerle birlikte kullanılan işaretlerin ise tek bir kişi tarafından geliştirildiği yolundadır. Geez dilindeki 4. yüzyıldan kalma yazıtlar, hem Saba yazısıyla hem de Etiyopya yazısının çeşitli biçimleriyle yazılmıştır.

Etiyopya alfabesi, hepsi ünsüz 26 harften oluşur. Ünsüzlere, gerekli ünlü işaretlerinin eklenmesiyle heceleri belirten simgeler elde edilir. Etiyopya alfabesindeki 26 harf, Saba yazısındaki 28 harfin 24'üne, Saba dilinde bulunmayan *p* sesini belirten harflerin eklenmesiyle oluşmuştur. Etiyopya yazısı Saba ve öteki Sami yazılarından farklı olarak soldan sağa doğru yazılır. Bu, büyük olasılıkla Yunan etkisinin bir sonucudur. Ayrıca bak. Güney Sami alfabesi.

Etiyopya Dağları, Afrika'nın kuzeydoğu kesiminde, Etiyopya'nın batı platolarında yer alan dağ sistemi. Etiyopya Dağlarının erken volkanik kökenli olduğu sanılır. Sistemin en önemli parçası, 4.620 m yüksekliğindeki Ras Daşın'de doruğuna ulaşan Simen Dağlarıdır. Sistemi oluşturan öteki gruplar, Gojam ilindeki Çoke Dağları, Velo ilindeki Lasta ve Amara-Saint masifleri ile güneydeki Gamu Masifidir. Sürekli karla kaplı doruğu yoktur. Platoların kesintisiz sürdüğü en geniş bölge Addis Ababa'nın kuzey ve kuzeydoğusu ile Mavi Nil (Abay) Irmağı'nın güneyinde, Şeva ilindedir.

Etiyopya dilleri, Etiyopya ve Eritre'de konuşulan Sami dilleri. Etiyopya kilisesinin ayin dili olan Geez dilini. Etiyopya'nın resmî dili olan Amhara dilini ve Tigre, Tigrinya (Tigrai), Argobba, Harari, Guraga dillerini içerir. Etiyopya dilleri, önceleri bazı dilbilimcilerce Sami dillerinin ayrı bir kolu olarak ele alınmışsa da, bugün Güney Arapçasının lehçeleriyle birlikte, Güney Çevre Sami dilleri ya da Güney Arap-Etiyopya dilleri olarak aynı öbek içinde sınıflandırılır. Ayrıca bak. Amhara dili.

Etiyopya dinsel ezgisi, 4. yüzyılda Hristiyanlığı benimseyen Etiyopyalı Hristiyanların vokal ayin müziği.

Etiyopya dinsel ezgisine 16. yüzyılda bir notalama sistemi getirildi; *melekke* adı verilen sistemde, her işaretin her heceyi gösterdiği eski Etiyopya dilinin (Geez) karakterleri temel alınmıştır. Sistemdeki her işaretin aynı zamanda belli bir ezgi düzeni (*serayu*) için anahtar işlevi gördüğü sanılır. Bu kalıp, seslendirme sırasında doğaçlama ezgi süslemeleriyle renklendirilir. Ayrıca, birbirinden çok farklı üç seslendirme tarzı vardır. Bunlardan en çok kullanılanı *geez* dir. "Neşeli" ezgiler içerdiği kabul edilen ve dinsel törenlerde çok seyrek kullanılabilecek *araray*; oruç ve acı dönemlerinde kullanılabilecek *ezel* adı verilir. Bu ezgilerin yansıttığı ruhsal durumlar ve seslendirme tarzının incelikleri, ancak çok uzun ve sıkı bir eğitimden sonra ayrırt edilebilir. *Debtara* denen ruhban dışı kilise görevlileri birden çok okula giderek bu eğitimden geçer ve yalnızca müzik değil, kutsal danslarla dinsel şiirleri de öğrenirler. Öğrenciliklerinde tüm dinsel ezgileri olduğu gibi kâğıda geçirmeleri gereken *debtara*'lar, giderek bu ezgileri ezberler ve bunları söylerken temel ezgi düzeni içinde doğaçlama yaparlar.

Etiyopya geleneğine göre, dinsel törenlerde kullanılan bütün kitaplar Yared adlı bir okuyucuya vahiy yoluyla gelmiş ve Yared de tüm Etiyopya dinsel müzik sistemini bu vahiyleri temel alarak oluşturmuştur. Etiyopya müzik geleneklerinin öteki Yakındoğu kültürleriyle ilişkisi tam olarak bilinmemektedir.

Etiyopya edebiyatı, eski Geez diliyle ve Etiyopya'nın resmî dili Amhara ile yazılmış yapıtların tümü. Geez dilinin günümüze ulaşan en eski edebiyat örnekleri, Yunanca dinsel metinlerin çevirileridir. Bu çevirilerin, üslup ve sözdizim açısından Yunancadan etkilendiği sanılmaktadır. Siyasal karışıklıklarla geçen 7-13. yüzyıllar arasındaki dönemde edebiyat yaşamında bir yenilik görülmedi; ama 1270'te Menelik hanedanının yeniden iktidara gelmesiyle birlikte, Geez edebiyatının en verimli dönemi başladı. Çeviri bu dönemde de ağırlıktaydı, ama bu kez özgün Kopt, Süryani ya da Yunan metinlerinin Arapça çevirileri, yeniden Geez diline çevriliyordu. Bunlar çoğunlukla ilahiyat metinleri ya da dinsel yönü ağır basan yazılardı. Bu dönemin başındaki en ilginç yapıt, mitolojik tarih, alegori ve apokalips yazınının bileşimi olan *Kebrä Negast*'tır (Kralların Şanı). Sebâ Melikesi Belkis'in Hz. Süleyman'ı ziyareti ve ileride Etiyopya'da bir hanedan kuran oğulları Menelik'in doğumu, yazıtın odağını oluşturur.

1350'de Etiyopya metropoliti olan Mısırlı Kopt Abba Salama, Kitabı Mukaddes metnini gözden geçirdiği gibi, dindar Etiyopyalıların ilgi gösterdiği başka birçok kitabı da çevirdi ya da çevrilmelerini özendirdi. Parçalardan oluşan, şiirsel *Veddase Mariam* (Meryem'e Övgü), Mezmurlar Kitabı'na eklenmiş ve neredeyse kilise metinleri arasına girmiştir. Daha sonra, 15. yüzyıl başlarında, Etiyopya'nın koruyucu azizi Giorgis gibi çeşitli aziz ve din şehitlerinin yaşamları kaleme alındı. Yılın her gününe bir ya da birkaç azizin yaşamının denk düştüğü Arapça *Synaksarion*'un (kilise takvimine göre hazırlanan ayin kitabı) çevirisi de bu dönemde gerçekleştirildi.

15. yüzyıl başlarında çevrilen apokaliptik kitaplar, aynı temayı işleyen iki özgün yapıta esin kaynağı oldu: I. Tevdros döneminde (1411-14) yazılan *Fekkare Iyasus* (İsa'nın Açıklaması) ile daha sonra yazılan

ve Şeytan'la Mikail arasındaki savaşı canlı biçimde anlatan Göklerin ve Yeryüzünün Gizemi. Bu kitap, aynı dönemde Sağlali Giorgis'in heretiklere karşı yazdığı Gizem Kitabı adlı bir başka özgün yapıtla karıştırılmamalıdır. *Deggua, Mavaset ve Meraf* diye adlandırılan çok sayıda ilahi ve antifonun da bu dönemde yazıldığı sanılır; ama bazı antemler (ilahi) büyük olasılıkla daha eskidir. İlk kez 15. yüzyılda görülen bir başka dinsel şiir biçimi de genellikle 50 tane beşer dizelik uyaklı kütadan oluşan *malke* (benzerlik) idi. Azizler adına yazılan bu şiirin her kitabı, söz konusu azizin değişik bir fiziksel ya da ahlaki özelliğini ele alıyordu. Etiyopya edebiyatındaki bu "altın çağ"ın bir başka önemli örneği de 1441-42 yıllarında Arapçadan çevrilen Meryem'in Mucizeleri'dir. Olağanüstü ilgi gören bu yapıt birkaç kez gözden geçirilerek yeniden basılmıştır.

1527-43 arasındaki Müslüman akınları sırasında Etiyopya edebiyatı durakladı ve birçok yazma yapıt yok oldu. Hızla yayılan İslam, işgalcilerin ülkeden ayrılmasından sonra da etkisini sürdürdü. Sonradan Hristiyanlığı benimseyen ve Enbakom (Haba-kuk) adıyla Debre Libanos Manastırı'nın başrahibi olan bir Müslüman tüccar, Hristiyanlığı seçişini haklı çıkarmak ve Hristiyan-ken Müslüman olanları vazgeçirmek amacıyla *Ankasa amin* (İnanç Kapısı) adlı bir yapıt yazdı. Bu dönemde birçok benzer yapıtın yanı sıra, Monofizit inancı savunan yapıtlar da yaratıldı. Bu arada Katolik misyonerlerin Etiyopya'ya gelişi, Etiyopya Kilisesi için yeni bir tehlike oluşturmıştı.

Bu sırada eski Geez dili artık canlılığını yitirmiş ve çok az kişinin tam olarak anlayabildiği bir dinsel ayin dili durumuna gelmişti. Artık temel konuşma dili olan Amhara, 16. yüzyılda edebiyata da girdi ve saray vakayinamelerinde bile kullanılmaya başladı. Gene de 1600 dolaylarında Geez dilinde birkaç önemli yapıt verildi. Debre Libanoslu Salik'in çevirdiği dev ilahiyat ansiklopedisi *Havi*, dinsel ve dindışı yasaların derlendiği *Fetih Negast* (Krallığın Adaleti) ve Nikü piskoposu Yohannes Madabar'ın tarih kitabı bunlar arasında sayılabilir; Mısır'daki Arap istilasını anlatan bu sonuncu yapıt, Arapça özgün metni günümüze ulaşmadığından özellikle değerlidir. 18. yüzyılda özellikle Gonder'de Geez şiiri (*kenet*) gelişme gösterdi. Bu şiir o zamandan beri birçok manastırda varlığını sürdürmektedir. Alaka Taye'nin bazı şiirleri 1921'de Asmera'da, Hiruy Valde Selasiye'nin hazırladığı önemli bir antoloji de 1926'da Addis Ababa'da basıldı.

Tana Gölünün kuzeyindeki bölgede yaşayan Falaslı adlı Etiyopyalı Yahudiler, Geez dilini bugün de kutsal dilleri olarak kullanırlar. Jübileler Kitabı'nı da içeren Eski Ahit dışında *Teezaza Sanbat* (Şabat Günü Yasası) gibi tarihi bilinmeyen ve 14. yüzyıl Arapçasından çevrildiği sanılan kendilerine özgü birkaç kitapları vardır. 1951'de Wolf Leslau *Falasha Anthology* (Falaslı Antolojisi) adlı bir derleme yayımlamıştır.

Amhara dilinde yazılmış en eski yapıtlar, Amda Tseyon'un (1314-44) zaferini kutlayan şarkılardır. 16. yüzyıldan sonra ilahiyat yapıtları da yazıldı. 19. yüzyıl başlarında Kahire'de bir Kitabı Mukaddes çevirisi yayımlandı. Amhara dilinin kötü kullanılmış olması, çevirmenin Etiyopyalı olmadığı-nı düşündürmekteyse de, bu çeviri, misyoner örgütlerin Amhara dilini iyi bilmeyen yabancılara yaptırdığı düzeltme ve yeni basımlarda temel alındı. 1955'te Addis Ababa'da, Yeni Ahit'in daha akademik bir basımı yapıldı; bunu 1961'de Eski Ahit

izledi. Tümüyle Amhara dilinde yazılmış ilk resmi vakayinameler, II. Tevodos döneminde (1855-68) yayımlandı. 1892'de John Bunyan'ın *Pilgrim's Progress* (1678; *Hac Yolunda*, 1932) adlı yapıtının çevrilmesiyle, genellikle bazı bölümleri manzum olan dinsel nitelikli alegorik roman türü yaygınlaştı. Bu türün ilk örneği Afevork Gabre-Eyesus'un *Libb Vallad tarik* (1908; *Düşsel Öykü*) adlı yapıtıydı. Ras Tafari'nin naipliği sırasında (1916-20; sonradan İmparator Haile Selasiye) Amhara dilinin önde gelen yazarı, *Vadaye lebbe* (Dostum Olarak Kalbim) gibi alegorik yapıtlarıyla tanınan Hiruy Valde Selasiye (ö. 1938) idi.

1936-41 arasındaki İtalyan işgalinden sonra Etiyopya'nın bağımsızlığa kavuşmasıyla birlikte, Amhara edebiyatı büyük bir canlılık kazandı. İmparator da, özellikle ahlak ve yurtseverlik konularında kitap yazılmasını özendirdi. Bu dönemin önemli yazarları arasında, alegorik romanları ve oyunlarıyla dikkat çeken Makonnen Endalkaçiu, manzum oyunların yanı sıra tarih ve yaşamöyküsü de yazan Kebede Mikael ve tarih yazarı Tekle Tsodek Makuria sayılabilir.

Etiyopya Ortodoks Kilisesi, ETİYOPYA KİLİSESİ olarak da bilinir, Etiyopya'da, İsa'nın kişiliğinde tek bir doğası olduğunu kabul eden Monofizit öğretiyeye bağlı bağımsız Hristiyan patrikliği. İskenderiye Kopt patriğinin otoritesini kabul eder.

Etiyopya'da Hristiyanlık İS 4. yüzyılda Tyroslu (Sur) iki kardeşin çabalarıyla yayıldı. Daha sonra ilk Etiyopya piskoposu olan

Debre Sunal, 14. yy, Gorgora, Etiyopya
Alan Frossaldehy Atlas Photos

Aziz Frumentius ile Aedesius adlı kardeşlerle, Aksum'da Negus (Kral) Ezana'nın güvenini kazandıktan sonra misyonerlik yapma izni verildi. 5. yüzyılın sonuna doğru, Monofizit inanca bağlı oldukları sanılan Suriye'li dokuz keşişin, Etiyopya'ya manastır yaşamını getirdikleri ve kutsal metinlerin Geez diline çevrilmesine katkıda bulundukları söylenir.

7. yüzyılda Araplar Etiyopya'yı ele geçince, Etiyopya Kilisesi'nin Hristiyan komşularıyla bağlantısı büyük ölçüde kesildi. Aksum Krallığı, hem Müslümanlarla, hem de ülkenin güneyindeki putperest halklarla savaştı. Putperestler 13. yüzyıl sonlarında Hristiyanlığı benimsediler, ama o arada kilise içinde birbirinden farklı görüşler yerleşti. Hristiyan dünyasıyla, Kudüs'teki Etiyopya manastır aracılığıyla ilişki kurulabiliyordu.

16. yüzyılda Etiyopya'ya Cizvit misyonerler geldi. Bir İspanyol rahip, Negus Süsenyos'u (hd 1607-32) Katolik yapmayı başardı, ama tüm ülkeyi Katolikleştirme çabaları iç savaşa, kralın tahttan indirilmesine ve sonuçta Cizvitlerin ülkeden kovulmasına yol açtı.

Abuna (Arapçada "babamız") adıyla bilinen Etiyopya başpiskoposları 12. yüzyıldan beri İskenderiye patriği tarafından ve ya-

bancı Kopt keşişler arasından seçilerek atanıyordu. Bu durum, Etiyopyalı güçlü manastır topluluğu ile yerli *uşage*'ler (genel başkeşiş) arasında çekişmeye neden oldu. Zaman zaman Kopt denetiminden kurtulmaya yönelik çabalar görüldü ve sonuçta 1929'da bir uzlaşma sağlandı. Gene bir Kopt keşiş *abuna* olarak görevlendirilecek, ama dört Etiyopyalı piskopos da onun yardımcısı olacaktı. İlk kez 1950'de *abuna*'lığa bir Etiyopyalı atandı ve 1959'da da özerk bir Etiyopya Patrikliği kuruldu.

Etiyopya Kilisesi'nde rahipler, genel olarak öğrenim görmemiştir. Ama *debiara* adı verilen halktan görevliler, ilahiyat eğitimi görürler ve kilise işlerinde önemli bir yerleri vardır. Addis Ababa ve Harer'de ilahiyat okulları bulunur. Manastırlık yaygındır, çeşitli manastırları gezen öğrenciler, ilahiyat ve kilise müziği gibi konularda eğitim görürler. Eskiden her topluluğun kendi kilise okulu vardı ve bunlar 1900'e değin Etiyopya'nın tek eğitim kuruluşuydu. Dinsel törenler ve kutsal metinler Geez dilinde olmakla birlikte her ikisi de ulusal Amhara diline çevrilmiştir. Etiyopya kutsal metinleri arasında yer alan Hermas'ın Çobanı, İşaya'nın Göğe Çıkışı ve Enoş'un Birinci Kitabı gibi metinler başka kiliseler tarafından apokrif olarak kabul edilir.

Etiyopya mimarisi, Hristiyanlığın etkisiyle değişik biçimler almıştır. Dikdörtgen biçimindeki eski kiliselerin en güzel örnekleri 6. yüzyılda Aksum'da yapılan Debre Damo ve 12-13. yüzyıllarda Lalibela'da(*) kayalarla yontarak yapılan kiliselerdir. Yuvarlak biçimli günümüz kiliseleri, iç içe geçmiş uç daireden oluşur: En içteki en kutsal bölümde, altar ve Ahit Sandığı'nı simgeleyen küçük bir tahta kasa yer alır. Komünyon ayinine imparator ve rahipler bu bölümde, topluluğun öteki üyeleri ise "kutsal yer" adı verilen ikinci dairede katılırlar. Koro, en dıştaki dairede yer alır. 1976'da kilisenin elindeki geniş topraklara el konmuştur.

Etiyopyacılık, Orta ve Güney Afrika'da, modern sömürgeci dönemde dinsel ve siyasal özgürlüğe yönelik ilk girişimlerle ortaya çıkan dinsel hareket. Hareket 1880'lerde Güney Afrikalı misyonerlerin Tembu Kabile Kilisesi (1884) ve Afrika Kilisesi (1889) gibi bağımsız Afrika kiliseleri kurmasıyla başladı. Etiyopyacılık terimini ilk kez, 1892'de Etiyopya Kilisesi'ni kuran eski Metodist papaz Mangena Mokone kullandı. Hareketin temelinde yatan başka etkenler misyon kiliseleri hiyerarşisinde yükselmeye olanak verilmeyen Orta ve Güney Afrikalı din adamlarının duyduğu hayal kırıklığı ve renk ayrımının Siyahlar arasında yarattığı hoşnutsuzluktu. Afrika'ya özgü Hristiyanlık, kabile yaşantısının düzeltilmesi ve "Afrika Afrikalılar içindir" sloganı ile Etiyopyacılık teriminde ifadesini bulan siyasal ve kültürel özerklik istekleri, harekete katkıda bulunan öteki etkenlerdi.

Etiyopyacılık teriminin çekici bir etki yaratması, bu terimin Kitabı Mukaddes'te geçmesinden kaynaklanıyordu. Etiyopya'nun eski bağımsız Hristiyan krallığının 1896'da Adowa'da İtalyanları bozguna uğratması bu etkiyi daha da artırdı. Böylece Etiyopyacılık Afrika'nın saygınlığını ve tanrı katındaki yerini yansıtan ve Afrika'nın özgür kilise ve uluslarına dayanak oluşturan bir nitelik kazandı.

Afrika'nın başka yerlerinde de benzer etkenlerden kaynaklanan ve aynı doğrultuyu

izleyen gelişmeler ortaya çıktı. Nijerya'da hareketin başını Afrika kiliseleri olarak adlandırılan Yerli Baptist Kilisesi (1888), eski Anglikan Birleşik Afrika Yerli Kilisesi (1891), bunun bölünmesiyle ortaya çıkan kiliseler ve Birleşik Afrika Metodist Kilisesi (1917) çekti. Etiyopyacılıkla bağlantılı öteki hareketleri Kamerun Yerli Baptist Kilisesi (1887), Gana'da Yerli Baptist Kilisesi (1898), Rodezya'da Amerikan Zenci mezhebinin bir kolu olan Afrika Metodist Episkopal Kilisesi (1906) ile Nemapar Afrika Metodist Kilisesi (1947) ve daha önce Anglikan olan Afrika Kenya İsa Kilisesi (1957) temsil ediyordu.

Etiyopyacılık başlangıçta kabileci, milliyetçi ve Panafrikaniist yanlış eğilimler taşıyordu. Bu eğilimler "Afrika'ya dönüş" düşüncesi ve Etiyopyacı bir ideolojiyi savunarak ABD'deki bağımsız Siyah kiliseler ile radikal önderlerden de destek görüyordu. Afrika'nın kültürel, dinsel ve siyasal bağımsızlığına öncülük eden E. W. Blyden (1832-1912) ve Gana'da J. E. Casely-Hayford gibi önderlerin düşüncelerinde bu ideolojinin izleri çok belirgindi.

Etiyopyacı hareketler 1906 Zulu ayaklanması ve özellikle bağımsız Tamiya Hizmet Misyonu'nun kurucusu John Chilembwe'nin yönettiği 1915 Nyasaland başkaldırısında belirli bir rol oynadılar. 1920'lerde siyasal mücadelenin siyasal partilere ve sendikalara kaymasıyla, Etiyopyacı terimi yalnızca Afrika'daki bağımsız din hareketleri içindeki bir grup için kullanılmaya başladı. Bu Etiyopyacı kiliseler inanç, siyaset ve ibadet düzeyindeki benzerliklere karşın belirli kültürel ve etnik uygulamalarda ayrıştıkları, misyon bağlacılı kiliseden bölünme ve bunu izleyen alt-bölünmeler yoluyla ortaya çıkmışlardı.

1970'lerden sonra Orta ve Güney Afrika dışında yaygın bir terim olmaktan çıkan Etiyopyacılık, daha çok bilim adamlarıca bir dinsel hareket biçimi anlamında ve tarihsel ya da sınıflayıcı bir terim olarak kullanılmaya başlandı.

Etiyopyen bölge, Afrika'da, Sahra Çölünün güneyindeki bölgeleri kapsayan hayvan coğrafyası bölgesi. Bazı uzmanlar Arabistan Yarımadasının güneyini de bu bölge içine alır. Etiyopyen bölgesinin başlıca biyomları tropik yağmur ormanı, savan ve yarı çöllerdır. Başlıca bitkiler arasında akasyalar, çeşitli palmiyeler, sütleğengillerin dev üyeleri, fındıklar, kanaryaotları ve *Lobelia* türleri sayılabilir.

Etiyopyen bölge ile Oryantal bölge faunası arasında görülen önemli benzerlikler, Miyosen ve Pliyosen Bölümünde (y. 26-2.5 milyon yıl önce) Afrika kıtası, Arap ve Hint yarımadaları arasında hem kara bağlantısının olmasından, hem de bu bölgelerde aynı iklim koşullarının hüküm sürmesinden kaynaklanır. Öte yandan balık, amfibiyum ve sürüngenler açısından, Etiyopyen bölge hem Oryantal, hem Neotropikal bölgeyle bağlantılıdır. Kuş ve memeli türleri açısından Oryantal bölgeyle benzerliği özellikle dikkati çeker. Örneğin gergedan, fil, insan-sarımsı (Oryantal bölgede gibbon ve orangutan, Etiyopyen bölgede goril ve şempanze) gibi memeliler ortak hayvan grupları arasındadır. Etiyopyen bölge, birçok hayvan familyasının anayurdu ve bu yönden Neotropikal bölgeden sonra ikinci sırayı alır. Paleartik bölge ile Etiyopyen bölge arasındaki sınırın, kesin olmamakla birlikte, 20° cilem dolayından geçişi kabul edilir.

etki alanı, NÜFUZ SAHAŞI olarak da bilinir, uluslararası siyasette bir devletin kendi çıkarları doğrultusunda öncelikle ya da bütünüyle denetim hakkı iddia ettiği yabancı bölge ve topraklar. Öbür devletlerin fiilen tanıyıp tanımamakta serbest oldukları siyasal bir bildirim ya da bu alana müdahalede bulunmamayı taahhüt ettikleri bir hukuksal anlaşma konusu olabilir.

Terim 1880'lerde hukuksal anlamda kullanılmaya başladı. Bu dönemde Afrika ve Asya'daki sömürgeci yayılmalarını tamamlamak üzere olan Avrupalı güçler, rekabeti barışçıl yollardan ve üzerinde anlaşmaya varılmış yöntemler çerçevesinde sürdürmeye çalışıyorlardı. Etki alanları konusundaki anlaşmalar da bu amaca yönelikti. Terim ilk kez Mayıs 1885'te Büyük Britanya ile Almanya arasında imzalanan anlaşmada, "Gine Körfezi'ndeki topraklar üzerinde kapsamlı etki alanlarının tanımlanması ve birbirinden ayrılması," ifadesinde yer aldı. Bu anlaşmayı benzer yapıdaki başkaları izledi. 1 Temmuz 1890'da Büyük Britanya ile Almanya arasında imzalanan Doğu Afrika konulu anlaşmanın 7. maddesindeki ifade bu tür anlaşmalar açısından tipikti: "Taraflar birbirlerinin 1-4. maddelerle belirlenmiş etki alanlarına hiçbir zaman müdahalede bulunmayacaklarını taahhüt ederler. Taraflardan biri öbürünün etki alanında toprak almıyacak, anlaşma yapmayacak, egemenlik hakları ya da protektora rejimlerini kabul etmeyecek ve öbürünün etkisini artırmamasını engellemeyecektir. Taraflardan birinin uyruğundaki herhangi bir şirket ya da birey öbürüne ayrılan etki alanında onun izni olmaksızın etkinlikte bulunmayacaktır."

I. Dünya Savaşı'nın ardından sömürgeci yayılma sona erince hukuksal anlamda etki alanı önemini büyük ölçüde yitirdi. Bundan sonra terim daha çok büyük güçlerin başka ülkeler, özellikle de komşu topraklar üzerinde siyasal düzeydeki tek yanlı iddiaları için kullanıldı. Örneğin Monroe Doktrini özellikle de Theodore Roosevelt'in başkan olmasından sonraki uygulamasıyla Batı Yarımküre'yi ABD'nin etki alanı olarak ilan ediyordu. ABD'nin 1965'te Santo Domingo'ya müdahalesi, adanın ABD'nin etki alanı içinde kaldığı gerekçesiyle bazı gözlemciler tarafından haklı görüldü. II. Dünya Savaşı'ndan sonra SSCB, Doğu Avrupa ve Balkanlar'da Yunanistan ve sonra Yugoslavya'nın dışındaki bölgelerde fiili bir etki alanı yaratmıştı.

etkilenim, İLK İZLENİM KAYDI olarak da bilinir, yeni doğmuş bir hayvan yavrusunun gördüğü, kokladığı ya da dokunduğu ilk nesne üzerinde tüm dikkatini yoğunlaştırdığı ve sonradan hep bu nesneyi izlediği öğrenme biçimi. Doğada yavrunun etkilenmediği ilk nesne hemen her zaman ana ya da babadır; deneysel olarak, başka hayvanların ve cansız nesnelerin de yavru üzerinde aynı etkiyi yarattığı saptanmıştır. Etkilenimin ayrıntılı biçimde incelendiği tek hayvan grubu kuşlar, özellikle tavuk, ördek ve lazardır; ama buna benzer bir öğrenme biçimi ördek memelinin, bazı balık ve böceklerin yavrularında da gözlenmiştir.

Yaban ördeği yavrularında ve evcil güvercinlerde etkilenim ya da ilk izlenimin belliliğe kaydedilmesi ilk birkaç saat içinde gerçekleşebilirse de, ilk nesneden gelen uyarıların alınması, yavru yaklaşık 30 saatlik olduğunda tamamlanır.

etkileşimcilik, Descartes'çılıkta ve zihin felsefesinde, zihin ve beden ayrı ve farklı türler olmakla birlikte nedensel etkileşim içinde olduklarını kabul eden dualist ku-

ramlar. Etkileşimciler, zihinsel bir olayın, örneğin tuğla duvara tekme atma isteğinin fiziksel bir eylemin (duvara tekme atmanın) nedeni olabileceğini ileri sürerler. İnsanın duvara tekme atması biçimindeki bir fiziksel olay da acı duyma gibi zihinsel bir olaya yol açabilir.

17. yüzyılda René Descartes, etkileşimcilik klasik biçimini kazandırdı. Ama beyinin epifiz bezinde yer aldığını öne sürmemişti. Etkileşimin nasıl gerçekleştiği konusuna doyurucu bir açıklama getiremedi. Bunun üzerine zihin-beden ilişkisi konusunda çeşitli görüşler ortaya çıktı. 17-18. yüzyıl Fransız Descartes'çı filozoflarından Nicolas Malebranche'in aranedenci açıklamasına göre, zihinde istek belirlediğinde Tanrı bedeni harekete geçiriyordu. 17-18. yüzyıl Alman filozof ve matematikçisi Gottfried Wilhelm Leibniz zihin ile beden arasında Tanrı tarafından yaratılmış bir uyum olduğunu, dualizmi reddeden 17. yüzyıl usçu filozofu Benedictus (Baruch) Spinoza ise zihin ve bedeni aynı tözün nitelikleri olarak kabul eden koşulluk görüşünü ileri sürdü.

Etkileşimcilik iki temel güçlükke karşı karşıyadır: 1) Farklı türler olan zihnin ve bedenin nitelikleri de tümüyle farklıdır ve bu iki yabancı nesnenin birbirlerini etkileyeceklerini düşünmek çok zordur. 2) Mekanik bir biçimde yorumlandığında doğal bilimlerin yapısı fiziksel olmayan müdahalelere tümüyle kapalı görünmektedir ve bu herhangi başka bir kütle kadar beyin için de geçerli olmalıdır.

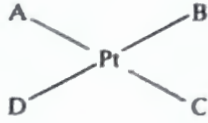
etkin atom numarası (EAN), bir metal karmaşığndaki bir metal atomunun çekirdeğinin çevreleyen toplam elektron sayısı gösteren sayı. Metal atomunun kendi elektronları ile bu atoma çevresindeki öteki atomlardan ve moleküllerden bağlanmış elektronlardan oluşur. Örneğin, $[Co(NH_3)_6]^{3+}$ karmaşığndaki kobalt atomunun etkin atom numarası 36'dır; çünkü üç değerli kobalt iyonunun elektronları (24) ile her biri bir çift elektron veren çevredeki altı amonyak molekülünden gelen bağ elektronlarının toplamı ($2 \times 6 = 12$) bu sayıyı verir.

1920'lerde İngiliz kimyacı Nevil V. Sidgwick, bir dizi metal karmaşığında metal atomunun kendi çevresini bağlanan gruplarla çevreleme eğiliminde olduğunu ve sonuçta ortaya çıkan etkin atom numarasının, kendisinin yer aldığı periyottaki soy gaz elementinin atom numarasıyla eşit olduğunu gözlemledi. O dönemden sonra EAN kuralı olarak adlandırılan bu olgunun, metallerin karbon monoksit ile yaptığı karmaşıkların, yani metalkarbonillerin çoğu için de geçerli olduğu saptanmıştır. Bu kuraldan yararlanarak, bu tür karmaşıklardaki bağlanık grubunun sayısını ve ayrıca bunların tepkime ürünlerini kestirmek olanaklıdır.

etkin topluluk boyutu, genetikte, dölen bir topluluğun, ana-baba sayısına, aile başına düşen ortalama çocuk sayısına ve ailedeki birey sayısının ortalamadan sapan değerine bağlı olarak tanımlanan boyutu. Dölen bir toplulukta nüfus artış oranını ve gen akışını inceleyebilmek için, önce o topluluğun etkin boyutunu saptamak gerekir.

etkinleşme, AKTİVASYON olarak da bilinir, kimyasal bir bileşiğin, yapısındaki gruplardan birinin değişmesine bağlı olarak etkin duruma gelmesi. Etkinleşmenin tipik örneği, inorganik platin tuzlarının tepkimelerinde görülür. Platin elementi, tuzlarında Pt^{2+} iyonu halinde ve genellikle, ortasında platinin yer aldığı sanal bir karenin köşelerinde

deki dört molekül ya da iyonla bağlanmış olarak bulunur:

Burada gruplardan birinin, örneğin A'nın başka bir grupla değiştirilebilmesi, A'ya komşu olan gruplardan (B ve D) çok, A'nın karşısındaki (*trans* konumundaki) grubun (C) etkisine bağlıdır. Bu *trans* etkisi, bir tür katalizleme olan etkinleştirmenin temelidir ve bir bileşiğin *cis* ve *trans* stereoisomerlerinin üretilmesi gibi birleşim tepkimelerinde önemli rol oynar.

etkinleşmiş çamur yöntemi, atık su temizleme yöntemi. Bu yöntemde, çökeltme tankları ve havuzlarında biriken yoğun bakterili sulu çamur, atık suyla karıştırılır ve karışım bol hava bulunan bir ortamda uzun süre çalkalanır. Sulu çamur, asıltı halindeki katı tanecikleri ve organik katkuları soğutur ya da yüze tutar ve organik maddeler mikroorganizmalar tarafından yükseltgenir. Süreç sırasında oluşan metan bakımından zengin gaz, özütlendikten sonra ya işlemi hızlandırmak amacıyla karışımın sıcaklığını yükseltmek için yakılır ya da başka amaçlarla kullanılır. Ardından, sulu çamur bir çökeltme tankından ayrılır.

etkinleştirme çözümlemesi, AKTİVASYON ANALİZİ olarak da bilinir, çözümlenecek örneğin bir parçacık, genellikle bir nötron demetiyle ısıtılarak radyoaktif duruma getirmeye dayanan kimyasal çözümleme yöntemi. Daha sonra uygulanan radyoaktiflik ölçümüyle, örnekte bulunan kimyasal elementlerin türü ve oranları belirlenir.

etkinleştirme enerjisi, AKTİVASYON ENERJİSİ olarak da bilinir, atomları ya da molekülleri, kimyasal dönüşüme uğrayabilecekleri ya da bulundukları noktadan başka bir noktaya göçebilecekleri kadar etkinleştirmek için gerekli olan en küçük enerji miktarı. Geçiş durumu kuramına(*) göre etkinleştirme enerjisi, etkinleştirilmiş ya da geçiş durumuna getirilmiş atomların ya da moleküllerin enerjisi ile aynı atom ya da moleküllerin başlangıç durumundaki enerjileri arasındaki farktır. Tepkime hızı sabiti ($k = A e^{-E/RT}$) ya da yayınım katsayısı ($D = D_0 e^{-E/RT}$) gibi niceliklerin matematiksel anlatımında, etkinleştirme enerjisi genellikle *E* harfiyle gösterilir. Etkinleştirme enerjilerinin belirlenmesinde, değişik sıcaklıklarda ölçülen tepkime hızı sabitlerinden ya da yayınım katsayılarından yararlanılır.

etkinlik, AKTİVİTE olarak da bilinir, radyoaktif bozunma sürecinde, saniyedeki bozunma sayısını ya da belirli bir örnekte, bir saniyede bozulan kararsız atom çekirdeklerinin sayısı. Etkinlik, radyoaktif bir maddenin belirli bir zaman aralığında yaydığı parçacıkların ve fotonların ısınmı detektörleri ve elektronik devreler yardımıyla sayılmasıyla saptanır. Bazı radyoaktif kaynaklar her bozunmada birden fazla parçacık ya da foton yaydığından, bulunan sayıyı örnek maddedeki radyoaktif bozunumun özgün özelliklerine göre yorumlamak gerekir. Etkinliğin uluslararası birimi, saniyede bir bozunmaya eşit olan bekereldir (Bq); saniyede $3,7 \times 10^{10}$ bozunmaya, dolayısıyla $3,7 \times 10^{10}$ bekerlele eşit olan eski birim curie (Ci) zaman zaman kullanılır.

etkinlik katsayısı, kimyada, bir maddenin kimyasal etkinliğinin derişikliğine oranı. Bir

maddenin ölçülen derişikliği, bazen o maddenin kimyasal etkinliğinin doğru bir göstergesi olmayabilir; örneğin belirli bir tepkimenin denklemleri gösteriminde böyle bir durum söz konusu olduğundan, etkinlik katsayısı rastgele belirlenir ve hesaplamalarda derişiklik yerine kullanılır. Bir çözeltinin etkinlik katsayısı, o çözeltinin ideal bir çözeltiden ne kadar farklı olduğunun ölçüsüdür; ideal bir çözeltide her molekülün etkinliği kuramsal etkinliğine eşittir.

etli bitkiler, dokularının su depolama özelliği nedeniyle, organları etlenmiş ve kalınlaşmış olan bitkiler. Bazı bitkiler, örneğin kaktüsler yalnız gövdelerinde su depolar; bu tip bitkilerin genellikle yaprakları yoktur, varsa da çok küçüktür. Bazıları ise, örneğin *Agave* türleri, suyu özellikle yapraklarında depolar. Kök sistemleri derin ve geniş olan etli bitkilerin doğal yetişme ortamı çöl ya da yarı kurak bölgelerdir.

Etna Dağının Taormina'dan görünüşü, Sicilya ABC Ajansı

Etmeydanı, MEYDANI LAHİM olarak da bilinir, İstanbul'un Aksaray semtinde, Osmanlı döneminde kapıkulu ayaklanmalarının başladığı yer olarak ün yapmış alan. Yeniçeri kışallarından Yeni Odalar ile Yeniçeri Ocağı'na et veren toptancı kasap dükkanları da (et tomruğu) burada bulunuyordu.

İstanbul'da ilk yeniçeri kışası Şehzadebaşı'nda yapılmıştı. Ocaklı sayısı artınca 1530'larda Aksaray'da Yeni Odalar yapıldı ve bazı yeniçeri ortaları buraya yerleştirildi. Kışaların ana girişlerinden biri, et tomruğunun bulunduğu alana açıldığından Et Kapısı adını taşıyordu. Bu alanın adı önceleri Etmeydanı iken, sonra et tomruğundan dolayı Etmeydanı biçimini aldı. Yeni Odalar'a da Etmeydanı Kışası denmeye başladı. Bu kışla, 368 ocaklı oda ile 130 çardak, 69 ocaklı kerevet, 90 talimhane, 20 köşk, 4 tekke, 158 ahır ve birçok hamamdan oluşuyordu.

17. yüzyıldan başlayarak etkisi gitgide artan ocaklı eylemlerinde ve kazan kaldırılmalarda, Etmeydanı ilk hareket noktasıydı. Orta kazanlarını kutsal sayan ve bunu önlerine koymadan önemli kararlar veremeyen yeniçeriler, her ayaklanma öncesinde kazanlarını ve bayraklarını alarak Etmeydanı'nda toplanmayı (kazan kaldırma) gelenekleştirmişlerdi. Onların eylemlerini destekleyen din adamları, esnaf ve halk için de Etmeydanı'nda çadırlar kurulurdu. Etmeydanı karar alma ve harekete geçme noktası

iken, Sultanahmet'teki Aitmeydanı da eylem alanıydı.

Ocak disiplininin bozulduğu 14. yüzyılın ikinci yarısında yeniçerilerin çoğu Etmeydanı ve çevresinde kasaplık yapıyorlardı. 1800'lerde kötü ününü unutturmak ve yeniçerilere bir eğitim alanı sağlamak düşüncesiyle Etmeydanı'nın adı Talimhane Meydanı olarak değiştirildi. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla sonuçlanan ayaklanma da Etmeydanı ve çevresinde gelişti. Hükümete bağlı askerle halk, buradaki kışaları yakıp yıktı. Etmeydanı bir yıkıntı alanı olarak uzun süre boş kaldı. Et Kapısı'nın kemeri ile ötelü kahvaltılar 1933'te kaldırılarak alan yerleşime açıldı.

Etna, Latince AETNA Sicilya dilinde MONTICELLO Sicilya'nın doğu kıyısında etli bir

nardag. Adı, Yunanca *aithe* (yanıyorum) sözcüğünden türeyen Aitne'den gelir. 3.200 m'yi aşan doruğuyla Avrupa'nın en yüksek etkin yanardagıdır. Öteki etkin yanardaglarda olduğu gibi zaman içinde yüksekliği değişir. Örneğin bugünkü doruğu, 1865'teki en yüksek noktasının 52 m altındadır. 1.600 km'lik alan kaplayan Etna'nın taban çevresi yaklaşık 150 km'dir.

Jeolojik özellikleri, Etna'nın Tersiyer (Üçüncü) Dönemin sonlarından bu yana, yaklaşık 2,5 milyon yıldır etkin olduğunu gösterir. Etkin merkezleri birden çoktur. Asıl etkinlik merkezinden yamaçlara doğru uzanan enlemesine çatlaklarda birçok yan koni oluşmuştur. Dağın bugünkü yapısı en az iki ana püskürme merkezinin etkinliği sonucunda oluşmuştur.

Eski Yunanlılar Etna'yla ilgili birçok efsane oluşturmuştu. Bunlardan birine göre Etna, Hephaistos'un ve Kyklopların demir döverek tanrıları silah yaptığı atölyeydi. Bir başka efsane de, dağın altında yatan Typhon adlı dev hareket ettirge dünyamı sarsıldığı anlatıyordu. Şair Hesiodos Etna'nın püskürmelerinden söz etmişti. İÖ 475'teki püskürme Pindaros ve Aeschylus'un yapıtlarında da belirtiliyordu. İÖ 1500'den İS 1669'a değin, 14'ü İsa'dan önce olmak üzere 71 püskürme kayıtları geçti. 11 Mart-15 Temmuz 1669'da 830 milyon/m' lavın fışkırdığı püskürme, bütün en şiddetli püskürmeydi. Patlama, Nicolosi kentinin yukarısındaki bir çatlaktan başlamış, büyük

ner varına dönen çatıktan lavların yanı sıra kum parçaları, kum ve kül de fırlamıştı. Böylece oluşan yaklaşık 50 m yüksekliğinde ki koca çukura Rossi Dağı adı verildi. Dağın eteklerindeki 10 kadar köyü yok eden lavlar Catania (Katane) kentinin de bir kesimini örttü. Lavların yönünü değiştirerek Catania'dan uzaklaştırmak amacıyla kasabamın yukarısında bir çukur kazıldı. Bu, büyük olasılıkla tarihte bir lav akıntısının yönünü değiştirmeye yönelik ilk girişim. 1669-1900 arasında 26 patlama kaydedildi. 20. yüzyılda Etna 1908, 1910, 1911, 1918, 1923, 1928, 1942, 1947, 1949, 1950, 1955 ve 1971'de püskürdü. 1971'izleyen 10 yıl boyunca Etna'nın etkinliği neredeyse aralıksız sürdü. 1983'te dört ay süren püskürme üzerine, lavların akış yönünü değiştirmek için dinamit patlatıldı.

Etna'nın ilk çağdaki en ünlü püskürmesi İÖ 396'da gerçekleşti; püskürme Kartaca ordusunun Catania'ya girmesini engelledi. 1381'deki püskürmede lavlar denize kadar ulaştı. 1852'deki püskürmede büyük can kaybı oldu. 1928'deki püskürme Etna'nın eteklerinden geçen bir demiryolunu kapattı, Mascali köyünü yaktı. 1971'de birçok yerleşimi tehdit eden püskürme, bağ ve bahçelere zarar verdi.

Etna, aşağıdan yukarıya, her bin ayrı bitki örneği taşıyan üç ekolojik bölüme ayrılır. 915 m'nin altındaki bitek kesimde bağlar, zeytinlikler, turuncgil ve meyve bahçeleri bulunur. Bu bölümde, başta Catania olmak üzere yoğun nüfuslu yerleşimler vardır, ama yükseklik arttıkça yerleşim sayısı azalır. Bu kesimin yukarısında dağ gittikçe dikleşir ve kestane, kayın, meşe, çam ve buşagacı ormanlarıyla kaplanır. 1980 m'den yukarısı kül, kum, lav ve cüruflla örtülüdür; bu kesimde dağın biçimde, boyu bir metreye yaklaşan tipik *Asragalus aetnensis* çalılara rastlanır. Doruğun oldukça yakınlarında bazı Alp bitkileri bulunur. 2 980 m yükseklikte buhar çıkaran ağzaların yakınında algilere rastlanmıştır.

Etna 19. yüzyılın ortalarından bu yana sistemli biçimde incelenmektedir. Dağın eteklerindeki Catania, Casa Etna ve Cantoniara'da araştırma merkezleri kurulmuştur.

etnik dilbilim, antropolojik dilbilimin, bir dil ile bu dili konuşanların kültürel davranışları arasındaki karşılıklı ilişkiyi inceleyen kolu. Tartışmalara yol açan bir dizi soruya yanıt arar: Dil mi kültürü biçimlendirir, yoksa kültür mü dili? Dilin algılama ve düşünme üzerindeki etkisi nedir? Dil kalıpları ile kültürel kalıplar arasında ne tür bir ilişki vardır? Johann Gottfried von Herder ve Wilhelm von Humboldt adlı Alman düşünürlerle onların idealist-romantik geleneği içindeki izleyicilerinin ortaya attığı bu sorular, ABD'li dilbilimci Edward Sapir ve Benjamin L. Whorf'un Amerika Yerli dillerinin son derece farklı yapılarını ortaya çıkarmalarıyla bu kez ABD'de yeniden gündeme gelmiştir. Sapir ve Whorf, örneğin Eskimo dilinde "kar" için kullanılan birçok sözcük bulunmasına karşın, Aztek dilinde "kar", "soğuk" ve "buz" kavramlarını belirten tek bir sözcük olduğunu ortaya koymuşlardır. Whorf varsayımı olarak bilinen ve dil, düşünce ve kültür arasında karşılıklı bir ilişki olduğunu ileri süren sav, hâlâ tartışma konusudur.

etnik grup, içinde yaşadığı daha geniş toplumla bütünleşmeyerek ortak ırk, dil,

milliyet ya da kültür bağına dayalı bir birlik oluşturan toplumsal grup ya da nüfus kategorisi.

Günümüzde birçok ülkede görülen karmaşık toplumsal yapının bir yönü de etnik çeşitliktir. Etnik çeşitlilik, tarihsel bakımdan, farklı halkları tek bir yönetici topluluğun egemenliği altına koymaya yönelik fetihlerin, güçlerinden ya da teknik ve iş becerilerinden yararlanmak üzere başka yerlerden getirilen halkların belli bir bölgeye yerleştirilmesinin, geniş toplulukların yurtlarından sürülmesinin neden olan siyasal ve dinsel baskıların, öteden beri var olan ekonomik nedenlere bağlı güçlerin yoğunlaşmasına yol açan sanayileşmenin bir sonucudur.

İmparatorluklar için yüzyıllar boyunca büyük bir sorun yaratmayan etnik çeşitliliğin tarihte önemli bir etken durumuna gelmesi, ulusal devletlerin ortaya çıkışıyla yakından ilgilidir. Ulusal devletin temel amacı genellikle toplumsal birlikle özdeşleştirilen siyasal birlik olduğundan, etnik çeşitlilik bunu önleyen bir olgu olarak görülmüştür. Ulusal devletler çoğu kez bu sorunu etnik grupları ortadan kaldırarak ya da dışlayarak çözmeye çalışmışlardır. Soykırım ve toplu sürgün gibi etnik grupları temizlemeye yönelik sert ve insanlık dışı politikaların dışında en çok başvurulan yöntem zora dayalı, güdümlü ya da gönüllü özümleme olmuştur. Zora dayalı özümlemenin modern çağdaki ilk örneklerinden biri Saksonlar ile Normanların karışmasıyla ortaya çıkan İngilizlerin, Keltlerin yaşadığı Galler'de, İskoçya'da ve İrlanda'da dil ve din üzerinde uyguladığı baskılardır. Aynı dönemde Avrupa'nın güneyinde Languedoc bölgesini topraklarına katan Fransızlar da benzer yöntemler kullanmışlardır. Tayland ve Endonezya'daki Çinli etnik grupların "güdümlü kültürel eritme" yoluyla egemen kültürle bütünleşmesi, daha yumuşak yöntemlere dayalı özümlemenin bir örneğini oluşturur.

Özümlemenin bir başka biçimi de, ABD'de "Amerikalılaştırma" adı altında uygulanan az ya da çok gönüllü özümlemedir. Bu durum, büyük ölçüde ABD'deki ekonomik ve toplumsal hareketliliğin ve Avrupa kökenli etnik grupların bireysel seçime bu ülkeye yerleşmiş olmasının bir sonucudur.

Etnik çeşitliliğin üstesinden gelmede insanlığın geleceği açısından daha umut verici bir yol da, genellikle hoşgörü, karşılıklı bağımlılık ve özerklik öğelerini bir arada barındıran çoğulculuktur. Bu çerçevede sağlanan kalıcı çözümlerin en çarpıcı örneklerinden biri, üç ayrı etnik grubun demokratik bir federasyon içinde geniş bir yerel özerkliğe olanak veren ayrı kantonlarda yaşadığı İsviçre'dir. Federal çoğulculuğun daha az istikrarlı bir örneği olan Kanada'da Katolik Fransızların ağırlıkta olduğu Quebec eyaleti, giderek tam bağımsızlığa ve öteki etnik azınlıkları zorla eritme politikasına yönelmektedir.

Günümüzde özgürlük, kendi kaderini belirleme hakkı ve demokrasi düşüncelerinin bütün dünyaya yayılmasıyla etnik grupların toplumlarında oynadığı siyasal rol daha büyük önem kazanmıştır. 19. yüzyıl Avrupa'sında etnik azınlıkların bu öğretilerden etkilenecek yürüttükleri bağımsızlık hareketleri, Polonya ve İtalya örneklerinde görüldüğü gibi, eski imparatorluklar içinden ulusal devletlerin doğmasına yol açmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Asya ve Afrika halkları arasında demokratik taleplerin yükselmesi, Avrupalı sömürgecilerin etnik bakımdan çok karmaşık olan bu bölgelerde kurduğu imparatorlukların dağılmasıyla sonuçlanmıştır. Bu süreçte ortaya çıkan ulusal

devletlerde çok geçmeden etnik kökeni yerel çatışmalar da gündeme gelmiştir. Bu bölünmüşlük ve gelişmelerin ulusal devlet içinde barışlı biçimde sona erdirilmesinin yolu yerel özerklik, federalizm ya da kendi kaderini belirleme hakkıyla çelişmeyen başka bazı siyasal kurumlardan geçmektedir. Ama 20. yüzyılın sonlarına doğru, bu yüzyılda oluşmuş bazı federal devletlerin de etnik çatışmalar sonucunda parçalandığı yeni bir süreç başlamıştır.

Etniki Eteryia bak. Ethniki Hetaireia

etnobotanik, çeşitli insan topluluklarının bitkilere ilişkin bilgilerinin ve yörelerinde yetişen bitkilerden yiyecek, ilaç, giysi, yakıt olarak ya da dinsel amaçlarla yararlanma biçimlerinin sistemli olarak incelenmesi. Tarihöncesi toplumların etnobotanigi, arkeolojik kazılarda çıkan eski yazı, resim, çömlek gibi eşya ve belgeler ile bitti artıklarının incelenmesi sonucunda ortaya çıkarılır; bu bilgiler ışığında, bir topluluğun tanımsal etkinliği ve kültürel gelişimi belirlenebilir. Etnobotanikçiler, genellikle inceledikleri toplumda uzun süre yaşayıp o toplumun mitoloji, din ve dil gibi özelliklerini inceleyerek, kullandıkları özel bitkileri ve bu bitkilerden nasıl yararlandıklarını belirlemeye çalışırlar. Gezginlerin günlükleri ve ilk botanikçilerin araştırma notları da, eski toplumların uyguladığı tarım yöntemleri ve halk ilaçlarına ilişkin bilgiler verir.

etnografya, toplum bilimlerinin belli bir insan topluluğunu betimlemeyi amaçlayan dalı. Günümüzde hemen tümüyle alan araştırmasına dayanır ve incelenen halkın günlük yaşamıyla kültürünün içinde yer almayı gerektirir.

Etnografya ve etnoloji terimleri bazı belirsizlikler taşır. Avrupa'da daha yaygın olan etnoloji terimi, çeşitli kültürlerin çözümsel ve karşılaştırmalı olarak incelenmesi için kullanılır. Bu tür çalışmalar ABD'de kültürel antropoloji, İngiltere'de ise toplumsal antropoloji kapsamına girer. Gene de etnografya ile etnoloji arasındaki ayrım zamanla ortadan kalkmakta ve daha çok kuramsal bir ayrım olarak görülmektedir. Etnografya, doğası gereği karşılaştırmalıdır. Yerinde inceleme yapan antropologun ister istemez bazı kültürel onyargılarını koruyacağı göz önüne alınırsa, gözlem ve betimlemeleri de bir ölçüde karşılaştırmalı olacaktır. Dolayısıyla kültürel genellemelerde bulunmak ve karşılaştırmalar yapmak kaçınılmaz olarak etnografyanın da parçasıdır.

Başka yaşam biçimlerini betimlemeye çalışma, kökleri Antik Çağa uzanan bir etkinliktir. İÖ 5. yüzyılda Herodotos 50 kadar değişik halkın yasalarını, gelenek ve göreneklerini, dinlerini ve görünüşlerini anlattı. Avrupalı gezginler, misyonerler ve sonraları koloni yöneticileri ise keşifler çağından 20. yüzyılın başına değin öbür kıtaların halkları hakkında ayrıntılı betimlemelerde bulundu. Ama Avrupalılar çoğunlukla gördüklerini yanlış yorumladıkları ya da çıkarları böyle gerektirdiği için bu bilgilerin hepsi aynı ölçüde güvenilir değil.

Modern antropologlar etnografyanın bir uzmanlık dalı olarak yerleşmesini, Polonya doğumlu İngiliz antropologu Bronislaw Malinowski'nin 1915'lerde Melanezya'daki Trobriand Adalarında yaptığı öncü çalışma ile başlatırlar. O zamandan bu yana etnografik alan çalışması, kültürel antropologlar arasında katılmanın neredeyse önkoşulu olmuştur. Çoğu etnograf yerel dili ya da lehçeyi öğrenir; bir yandan yansızlığını koruyup, bir yandan da gündelik yaşama

olabildiğince katılarak, bir ya da birkaç yıl araştırma yerinde kalır. Katılımcı gözlem denen bu yöntem, yabancı bir kültürün her yönüyle anlaşılması için gerekli ve yararlı bir yöntemdir ama uygulanması zordur. Antropolog bilinçli olmasa da, bazı kültürel önyargılarını içinde bulunduğu duruma aktaracağı gibi, incelediği topluluğun etkisinde de kalabilmektedir. Etnograflar zaman zaman girdikleri kültür içinde yabancı kalsalar, hatta dışlansalar bile, çoğu kendilerini "halkları" ile özdeşleştirme noktasına gelir. Katılımcı gözlem yönteminin yanında çağdaş etnograflar, genellikle bilgi almak üzere seçtikleri kişilerle yakın ilişki kurarlar; bu kişiler törenler, akrabalık ilişkileri ya da kültürel yaşamın öteki önemli yanları konusunda etnografa özel bilgiler verirler. Bu yöntem de, antropologu önyargılı bilgi tehlikesiyle karşı karşıya bırakır. Çünkü bilgi vericiliğe gönüllü olanlar genellikle topluluğun kıyısında kalmış kişilerdir: topluluğa yabancılaştıkları ya da yabancı için özel kişi olmayı istedikleri için de kültürel ve toplumsal olgulara nesnellikten uzak açıklamalar getirebilirler. Yerinde yürütülen etnografik çalışmalara ilişkin son bir tehlike de, etnografin topluluk içinde bulunmasından dolayı, bilerek ya da bilmeyerek kültürel değişikliğe yol açma olasılığıdır.

Çağdaş etnograflar çoğunlukla bir tek kişi yerine bir topluluğu ele alırlar; tarihsel olaylardan çok "etnografik bugün" denen görünürdeki koşulları incelerler. Eskiden topluluk üyeleri arasındaki ortak yönler vurgulanırken günümüzde kültürel sistemlerin içinde görülen çeşitlilik önem kazanmıştır. Etnografin kullandığı araçlar, Malinowski'den bu yana büyük ölçüde değişmiştir. Ayrıntılı not alma, hâlâ alan araştırmasının temel dayanağıysa da, etnograflar, yazılı anlatımlarını zenginleştirmek amacıyla film ve ses kayıt aygıtları gibi teknolojik gelişmelerden de yararlanmaktadırlar.

Etnografya Müzesi bak. Ankara Etnografya Müzesi

etnoloji, toplum bilimlerinin insan toplulukları üzerine çözümsel ve karşılaştırmalı inceleme yapan dalı. Ayrıca bak. etnografya.

etnomüzikoloji, herhangi bir kültür ya da altkültürün müziğini, gerçek sesleri ve ıera biçimleri, içinde geliştiği kültürle ilişkisi gibi açılardan ve öbür kültürlerle karşılaştırmalı olarak inceleyen bilgi alanı.

1880'lerde, ses perdeleri, antropolojik veriler, müze arşivlemesi ya da egzotik müzikle ilgilenen araştırmacılar, bu inceleme alanına önceleri karşılaştırmalı muzikoloji adını vermişti. Endonezya müziği konusundaki uzman olan Hollandalı Jaap Kunst, 1950'lerde etnomüzikoloji terimini türetti. 1956'da, dünya müziği ile ilgilenen müzikçi ve antropologların oluşturduğu bir etnomüzikoloji derneği kuruldu. Etnomüzikolojinin alanı giderek genişledi. Günümüzde etnomüzikoloji araştırmaları, Japon sanat müziği, Yeni Gine kabilelerinin müziği, Afrika saray müziği, İngiliz halk şarkıları, caz, Avrupa ve Amerikan popüler müziğinin toplumsal ve ticari yapısı gibi çok çeşitli konuları kapsamaktadır.

Eto Şimpei (d. 18 Mart 1834, Hizen - ö. 13 Nisan 1874, Saga, Kuşu, Japonya), Tokugawa Şogunluğu'nun devrilmesi ve imparatorun yeniden iktidara gelmesiyle sonuçlanan 1868 Meiji Restorasyonu'nda önemli rol oynayan Japon devlet adamı. Daha sonra yeni yönetime karşı çıkmış ve bir ayaklanmaya önderlik etmiştir.

Çoşu ya da Satsüma (Meiji Restorasyonu'na öncülük eden feodal beylikler) kökenli olmamasına karşın, kendi bölgesi Saga'dan gelen birliklerin imparatorun kuvvetlerini desteklemesini sağlayarak şogunluğun devrilmesine yardım etti. 1868'de oluşturulan yeni hükümete önemli bir görev üstlendi ve imparatorluk başkentinin Kyoto'dan, adı Tokyo olarak değiştirilen Edo'ya taşınmasında etkili oldu. Ayrıca yeni bir memurluk ve kamu maliyesi sistemi oluşturma çalışmalarına katıldı ve eski yargı sisteminde bazı düzenlemeler yaptı.

1873'te hükümet içinde Kore'ye askeri bir sefer düzenlenmesini savunan grubun üyeleri arasında yer alan Eto, bu öneri reddedilince istifa ederek Aikoku Koto (Yurtseverlerin Halk Partisi) adlı siyasi örgütün kurulmasına yardımcı oldu. Hükümete Çoşu ve Satsumalı savaşçıların (*samurai*) egemen olmasına tepki duyan grup, yönetime ilişkin kararların keyfi olarak alındığını ileri sürerek parlamenter bir yönetim kurulması çağrısında bulundu.

Eto, hükümetin bu önerileri göz ardı etmesi üzerine, Saga'ya dönerek yeni yönetime karşı ilk ciddi ayaklanmayı örgütledi. Ama, öteki illerdeki muhalif savaşçılardan destek alamayınca yakalandı ve boynu vurularak öldürüldü.

Etobicoke, Kanada'nın Ontario eyaletinin güneydoğusunda, North York ve Toronto kentleriyle birlikte Toronto Metropolitan Belediyesi'ni oluşturan dört ilçeden biri. Yüzölçümü 127 km²'dir. Kuzeyinde Vaughan ilçesi, doğusunda Toronto ve North York kentleri ile York'un ilçeleri, batısında Toronto ilçesi, güneyinde de Ontario Gölü yer alır. Bugünkü ilçe, 1851'de tüzel kimlik kazanan eski Etobicoke ilçesinin, eski New Toronto ve Mimico kentleriyle ve Long Branch kasabasıyla birleştirilmesi sonucunda 1 Ocak 1967'de kuruldu. Yerli dilinde "kızılağaçların yetiştiği yer" anlamına gelen Etobicoke sözcüğü ilk kez Etobicoke Çayı için kullanıldı. Büyük bir çiçek sergisi niteliğindeki James Bahçeleri'yle birlikte ilçedeki toplam park alanı 650 hektara ulaşır. 1967'de 100. yıl projesi olarak 81 hektarlık bir park düzenlenmiştir. Çok çeşitli sanayi kuruluşları arasında büyük bir oto lastiği ve kauçuk tesisi de yer alır. Nüfus (1986) 302.973.

etoburlar bak. etçiller

etoloji, hayvan davranışlarını inceleyen bilim dalı. Yüzyıllar boyunca birçok doğabilimci hayvan davranışlarını incelediği halde, çağdaş etoloji biliminin ancak 1920'lerde Hollandalı biyolog Nikolaas Tinbergen ile Avusturyalı biyolog Konrad Lorenz'in çalışmalarıyla doğduğu kabul edilir. Etoloji, özellikle evrim, nöroanatomi ve ekoloji gibi bazı bilim dallarıyla sıkı bir işbirliği içinde yürütülen, laboratuvar ve alan çalışmalarını kapsar. Etolojinin amacı belirli bir hayvan grubunu değil davranışları incelemektir ve çoğu kez tek bir davranış kalıbının, örneğin saldırganlığın değişik hayvanlarda nasıl ortaya çıktığını araştırır. Ayrıca bak. hayvan davranışı.

Eton College, İngiltere'nin en büyük özel okulu ve en seçkin öğrenim kurumlarından biri. 1440-41 yıllarında VI. Henry tarafından Berkshire'a bağlı Eton'da kuruldu. Kralın bağışladığı bir fondan burs kazanan üstün nitelikli 70 erkek çocuk için açılan okula küçük bir grup burrsuz öğrenci de kabul edildi. Henry aynı zamanda, Eton mezunlarının devam edebilmeleri için Cambridge'de King's College'ı da kurdu. Bugün

de King's College'da Eton mezunlarına ayrılmış 24 burs bulunmaktadır.

Eton College günümüzde de her yıl 12-14 yaşları arasındaki erkek çocuklara açık bir sınav sonunda King's Scholars denen 70 öğrenci almaktadır. Son yıllarda, sıralamada ilk beşe girenler ile maddi durumu yetersiz olanlar dışında, okul ücretlerini ödeme koşulu getirilen bu öğrenciler okul içindeki özel yurtlarda kalırlar. Oppidan olarak adlandırılan ve günümüzde sayıları bini aşan öteki öğrenciler ise yönetici öğret-

Eton College in oyun alanlarından görünüşü
Poccezzo

menlerin denetimi altında kampus dışındaki yurtlarda otururlar. Kralın vakfı dışındaki kaynaklardan sağlanan az sayıda burs, ihtiyacı olan Oppidan'lara verilir.

Etoşa Tuzlası, Namibia'nın kuzey kesiminde tuz havzası. Yaklaşık 1.030 m yükseklikte, 4.800 km²'lik son derece düz bir alanı kaplar. Afrika'nın en büyük tuzlasıdır. Kurak mevsimde hafif yeşil bir görünüm kazanır. Sir Francis Galton ve Charles Andersson yöreyi dolaşan (1851) ilk Avrupalılardır. Angola'daki Kunene Irmağının geçmişte güneye doğru akarak yörede büyük bir göl oluşturduğunu gösteren jeolojik kanıtlar bulunmuştur. İrmak yatağının daha sonra batıya, Atlas Okyanusuna doğru yön değiştirmesiyle kendisini besleyen kaynaklardan yoksun kalan gölün küçüldüğü ve sularının buharlaşmasıyla tuzlaya dönüştüğü sanılmaktadır. Tuzlada hayvanların yaladığı kil ve tuz tepecikleri biçiminde tek tek tuz kaynakları bulunur. Kuzeyde Angola içlerine uzanan, kabaca birbirine koşut bir dizi kanal tuzlayı besler; bu kanallar aralıktan marta değin süren muson mevsiminde tuzlanın Seraplar Bölgesi olarak bilinen bölümünü ve çevre alanları yağmur suyu gölcükleriyle doldurur.

Etoşa Tuzlası aslan, fil, gergedan, boğa antilobu ve keseli ceylan gibi büyük av hayvanlarının dünyada en yoğun olarak bulunduğu 22.267 m²'lik Etoşa Ulusal Parkı'nın ortasında yer alır. Filamingolar, akbabalar, şahinler, kartallar, devekuşları, bectavukları ve kazlar bölgenin zengin kuş türleri arasındadır. Etoşa Ulusal Parkı'nın doğu kesimi ağaç-savan tipi (yabani incir, hurma vb) bir bitki örtüsüyle kaplıdır. Moringa ağaçları ise, parkın batı kesimindeki dikenlik ve çalılık savanların tipik bitkisidir. Şiddetli kuraklık ve 1970'lerin sonlarıyla 1980'lerin başlarında Güney Batı Afrika Halk Örgütü (SWAPO) ile Güney Afrika birlikleri arasındaki savaş, ulusal parktaki büyük av hayvanlarının önemli bir bölümünü yok etmiştir.

Etrüsk alfabesi, Etrüsklerin kullandığı ve İÖ 8. yüzyılda bir Yunan alfabesinden (büyük olasılıkla Khalkidikia alfabesinden) türetilmiş yazı sistemi. Etrüsk alfabesi üzerine bilgiler, 10 bini aşkın yazıttan edinil-

Doğuda yüksekliğin azalması ve vadilerdeki verimli toprakların arpa, yulaf ve hayvan yemi ekimini olanaklı kılar.

Bölgeye sırasıyla Pikter, Romalılar ve Anglosaksonlar yerleşti. 1020'de İskoçya'ya bağlanan bölge daha sonra yüzyıllar süren sınırsız savaşlara sahne oldu. Özellikle Seltik yöresi, İskoç ordusunun İngilizlerce yok edildiği 1513'teki Flodden Çarpışması'nda ağır hasar gördü. Pazar kentleri olan ilçe merkezi Galashiels ile Seltik, giderek gerileyen geleneksel yün örme ve tüvit sanayilerinin yanı sıra, yeni kurulan elektronik firmaların bakımından da önem taşıyor. İki kent, Seltik'te yöneticilik yapmış olan romancı Sir Walter Scott dolayısıyla da ünlüdür. Nüfus (1989 tah.) 33.930.

Etty, William (d. 10 Mart 1787, York - ö. 13 Kasım 1849, York, İngiltere), tarihsel konuları ele alan İngiliz akademik ressamların sonuncularından.

1807'de Kraliyet Akademisi Okulları'na girdi. 1818'de artık usta bir portre ressamı olmuştur. Görkemli, ama yalın bir anlatımı olan "Savaş" (1825, İskoçya Ulusal Galerisi, Edinburgh) adlı yapıtıyla ilk önemli başarısını kazandı. Yaşamının son yıllarında, sağlığının bozulması, mali sıkıntıları ve sanat bilgisi olmayan koruyucuları yüzünden kolayca satılan önemsiz yapıtlar yaratmaya yöneldi. Bu döneme ait çıplak çalgımcıları günümüzde hâlâ övgü toplamaktadır.

etüd (Fransızca *étude*: "çalışma"), müzikte, önceleri çalışma ya da teknik alıştırma anlamına gelirken sonraları belli bir teknik sorunu estetik açıdan doyurucu bir tarzda irdeleyen eksiksiz bir kompozisyon için kullanılan terim. İlk eğitilme parçaları ses için solfej çalışmaları ve Domenico Scarlatti'nin *Essercizi per gravicembalo*'su (1738; Klavye Alıştırıcıları) gibi klavye yapıtlarıydı. Etüdün olgunlaşarak bağımsız bir form haline gelmesi ancak 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl başlarında gerçekleşebildi. Piyanonun virtüözü Muzio Clementi yayımladığı derlemelerle (özellikle *Grados ad Parnassum*, 1817) bu gelişmeye öncülük etti. Johann Baptist Cramer, Henri Bertini, özellikle de Karl Czerny gibi başka piyanist ve besteciler de benzer çalışmalar yaptılar. Chopin'in 27 piyano etüdü ise teknik alıştırmaya hizmet etmenin ötesinde, müziksel değeri olan başlıbaşına birer kompozisyondu. Claude Debussy'nin *Douze études*'ü (1915; On İki Etüd), aynı gelişmenin daha geç tarihli örneklerindendi.

Piyano etüdü kadar geliştirilmemiş olan keman etüdünde Niccolò Paganini'nin solo keman için 24 *Kapriçyosu*'su, 19. yüzyıl virtüözlüğüne büyük ölçüde yön verdi. Paganini'nin örneğini izleyen Rodolphe Kreutzer, Pierre Baillot, Pierre Rode ve Charles-Auguste de Bériot gibi sanatçılar da çeşitli derlemeler hazırladı.

etyemezlik, genellikle ahlaka, çilecilik ya da beslenmeye ilişkin nedenlerden ötürü yaşamın, balık ve kanatlılar dahil hiçbir tür et yemeden sürdürülmesi. Daha saf biçimi olan vejetaryenlik, temelde yalnız sebze, meyve, tahıl ve kabuklu meyşlerle beslenmeyi kabul eder; ama bazı vejetaryenler süt ve süt ürünleri tükettiği gibi, günümüz Batı dünyasında genellikle yumurta da yerler. Hindistan'da ise çoğunlukla, Antik Çağda Doğu Akdeniz ülkelerinde olduğu gibi, süt ve yumurtanın da yenmediği görülür. Bazı tarım toplumlarında aynalık sınıflardan olmayanların çok ender hayvan eti yiyebilmeleri, bu insanlara, yanlış bir yakıştırmayla etyemez denmesine yol açmıştır.

Et yemekten özellikle kaçınmanın ilk bağları dinsel ayinlerle bağlantılı olarak veya geçici bir arınma ya da rahiplere özgü niteliklere uygun olabulma amacıyla ortaya çıktığı düşünülebilir. Günahkâr yaşı ve yememeden savınması, olasılıkla hem Hindistan'da, hem de Doğu Akdeniz ülkelerinde (ama birbirinden bağımsız olarak) dönemin felsefi uyanışı doğrultusunda 10. binyıl ortalarında başladı. Akdeniz ülkelerinde et yemekten sakınma Samoslu Pythagoras'ın (ü. İÖ 530) ve izleyicilerinin bir öğretisi olarak ortaya çıktı. Orpheus dinsel ayinlerine ilişkin bazı kısıtlamaları genişletti, etten başka fasulye ve ebeğünce de yemeyen Pythagorasçılar, Mısır rahiplik geleneklerinden ya da Bereketli Hilal bölgesindeki düşünürlerden de etlenmiş olabilirler. Pythagorasçılar, insanın yemek için öbür yaratıkları öldürmemesi gerektiği inancını, bütün hayvanların aynı soydan geldiği düşüncesine dayandırmışlardı. Platon'dan başlayarak birçok filozof (örn. Epiküros, Plutarhios), özellikle de Yeni-Platoncular etsiz bir beslenme biçimini öğüttiler. Bu düşüncenin temelinde, dinde yer alan kanlı kurban törenlerine karşı çıkma düşüncesi ve ruhun yeniden bir bedene kavuşacağı inancı, daha genel düzeyde de insanların yaşamlarını düzenleyen kozmik uyum ilkelere arayışı yatıyordu. Hindistan'da Budacılar ve Çaynacılar yemek için hayvan öldürmeye ahlaki ve çileci kaygılara karşıydılar ve insanın, duyu yetisi olan hiçbir canlıya zarar vermemesi gerektiğine inanıyorlardı. Bu düşünce kısa sürede Brahman çevrelerinde de benimsendi, özellikle de ineklerle ilgili olarak uygulandı. Akdeniz'deki gibi Hindistan'da da kan dökererek canlı kurban etmenin kınanmasına yol açan bu düşünce, çoğu zaman kozmik uyum anlayışının bir parçası olarak görülmüştür.

Daha sonraki yüzyıllarda Hint ve Akdeniz toplumlarında etyemezlik geleneği daha değişik bir biçim aldı. Budacılığın zamanla genişlemesine karşın hiçbir canlıya zarar vermemeye ideali (*ahimsa*) sonuçta et yemeye dönüştürerek ve üst kастların pek çoğunu içine alarak (özellikle Vişnuculuğu benimseyenlerin, ayrıca bazı alı kastlarının da etyemezliği benimsemesine değin) İS 1. binyıl boyunca Hindistan'da yayılmasını sürdürdü. Hindistan'dan da Budacılıkla birlikte daha çok doğuya ve kuzeye, Çin'e ve Japonya'ya doğru yayıldı. Ama daha az dindar Budacılar kendilerini yalnızca hayvanları öldürmemeye ilkesiyle sınırladılar ve başka birinin öldürmüştüğü olduğu hayvanın etini yemekte sakınca görmediler. Bazı ülkelerde ise etsiz beslenme biçimlerinde balık yeniyordu.

İndus Irmağının batısında egemen olan tektanrılı dinlerde etyemezliğe daha az önem verilirdi. Öte yandan Kitabı Mukaddes'te Cennet'teki ilk insanların et yemediklerinden söz edilir. Et yenmesine ancak Nuh Tufanı'ndan sonra ve bedenini canını simgeleyen kanın yememesi koşuluyla izin verilmişti. Çileci Yahudi toplulukları ve bazı erken dönem Hristiyan önderleri et yemeyi lüks, oburluk ve zalimlik sayarak onaylamadılar. Bazı Hristiyan manastır tarikatları et yemeyi yasaklamıştı; halk için de et yememek bir tür kefaret ödeme biçimi oldu. Pek çok Müslüman et yememeye karşı çıkmış, ama ruhani yaşam konusunda öncü olan bazı mutasavvıflar izleyicilerine et yememeyi salık vermişlerdi. 16. yüzyılda Hint-Türk hükümdarı Ekber, bir tasavvuf geleneği olarak etyemezliği önermişti.

Zamanla Batı'da ve başka yerlerde de etyemezlik yeni bir aşamaya ulaştı. Avru-

pa'da 17. ve 18. yüzyıl insanlığına ve insanlara ahlaki gelişmeye ilişkin bu parçası olarak hayvanlara acı çekmelerine bunun sonucunda da Pythagorasçı et yememe düşüncesi canlandı. Belirli Protestan toplulukları, Kitabı Mukaddes'e gıtasız yaşam ilkesi yorumuna da kıtarak etyemezliğe yöneldiler. Değişik felsefi görüşlerde olanlar da etyemezliği savındılar. Örneğin Voltaire et yememeyi salık verdi. Shelley ve Thoreau ise bunu uyguladılar. Et yememeye 19. yüzyıl başlarında ahlaki içi içine ilkesi de eklendi. Etyemezlik, o dönemde çok et yemeye dayanan beslenme alışkanlığına göre, daha sağlıklı bir beslenme biçimi olarak görülmeye başladı. Bazıları yalnızca çileci beslenmeyi savındılar. Etyemezlik gene insanca ve kozmik uyuma dayalı bir yaşam biçiminin parçası olarak görüldü.

Etyemezlik akımı 19. yüzyılda et yemeyen de etkilemeye başladı. Akım, 20. yüzyıl başlarında özellikle İngilizce konuşulan ülkelerde et yiyenlerin yemek çeşitlenmesini zorlamasına yol açtı. Örneğin bu dönemde ABD'de fasık ezmesi ve etli gevrek gibi yiyecekler ortaya çıktı. Bazı yerlerde etsiz yemek, belirli rahatsızlıklarda uygulanması pek çok peribiz türünden biri sayılıyordu. Buna karşılık, özellikle Almanya gibi bazı ülkelerde etyemezler, etyemezliği yalın ve sağlıklı yaşamı yöneten kapsamlı bir reformun yalnızca bir ögesi olarak görüyor, vejetaryenlik adını İngilizcede "sebzeli" anlamındaki *vegetable* sözcüğünden değil, Latince'deki "etkin", "canlı" anlamına gelen *vegetus* sözcüğünden türediğini ilen seriyorlardı.

Etyemezlik genellikle Lev Tolstoy ve George Bernard Shaw gibi ahlakçılar ile Yedinci Gün Adventistleri ve teosofistler gibi bazı dinsel gruplar arasında yandaş buldu. Ayrıca yalnızca etyemezliği savanan kuruluşlar da ortaya çıktı. İngiltere ve ABD (Philadelphia) Kitabı Mukaddes Hristiyan tarikatı, ulusal düzeyde etyemez derneklerin kurulmasına önderlik etti. Her birinin ayrı bir aylık dergi yayımladığı bu tür derneklerden ilki 1847'de İngiltere'de ortaya çıktı. 1889'da geçici bir uluslararası etyemez dernekleri federasyonu kuruldu, 1908'de de bu federasyon Uluslararası Etyemezler Birliği adı altında daha kalıcı bir hale getirildi. Sonraki yıllarda Hint ve Budacı geleneğe bağlı Batılı etyemezler de bu birliğe katıldılar. Özellikle bazı Avrupa ülkelerinde etyemez lokantaları, okulları ve konaklama yerleri yaygınlaştı. (Hindistan Demiryolları trenlerinde etyemezler ve et yiyenler için iki ayrı lokanta açmak zorunda kaldı.) Batı'da, et yeme alışkanlığından et yememeye geçiş kolaylaştırmak amacıyla, görünüşü ve tadı ete benzeyen yüksek proteinli sebze yiyecekleri üreten özel bir sanayi doğdu. Ayrıca "sağlıklı yiyecek" mağazaları etyemezlerin ağız tadına uygun ürünler sunmaya başladı. Aynı amaçla, proteinin önemini anlaşılmamasından bu yana ilk kez baklagiller, kabuklu meyveler, peynir ve yumurtanın lezzetli öğeler olarak kullandığı yemek tarifleri yayımlandı. Uluslararası Etyemezler Birliği Bilim Konseyi bugün bilimsel dergilerde çıkan ve etyemez ahlak ölçülerine daha uygun yiyecek ve ilaçların geliştirilmesi çabalarına destek olabilecek yazılan özelleterek yayımlamaktadır.

Euagrios PONTIKOS (d. 346, İbora, Pontus - ö. 399, Cellie, Naurin Çölü, Mısır), tefekkürle dayalı dua ve çilecilik üzerine kurulu ilahiyat anlayışıyla Doğu ve Batı kiliselerinin

de ruhani yaşantı geleneğine temel hazırlayan Hristiyan mistik ve yazar.

Konstantinopolis'te (İstanbul) ünlü bir vaiz ve ilahiyat danışmanıyken, geçirdiği ruhsal bir bunalım üzerine keşiş olmak için Kudüs'e gitti. Oradan Mısır'a geçerek yaşamını mistik ilahiyat anlayışını kuram ve uygulama düzeyinde geliştirmeye adanmış. Bu arada geçimini yazmaları kopya ederek sağladı.

1920'den sonra yapılan tarihsel araştırmalar, Euagrios'un, manastır mistisizmini işleyen ilk büyük felsefe ve ilahiyat yapıtında, 3. yüzyılda yaşamış olan Hristiyan bilgini Origenes'in Yeni-Platoncu Kitabı Mukaddes öğretisini temel aldığını göstermiştir. Euagrios, Gnostik Yüzyıllar adlı bu yapıtında, tinsel varlıkların başlıca işlevinin saf ışığa bürünmüş üstün Varlık'la (Tann) birleşmek olduğunu vurgular. Buna göre başlangıçtaki bir hata yüzünden Tann'dan ayrılan zihinsel dünya ve özellikle insanlar ancak çile çekme ve nefsinin kurma yoluyla Tann'yla uzlaşmaya varabilir; bu süreçte ruh, madde üzerindeki egemenliğini yeniden sağlayarak tamsal yalnışlığı yaşayabilme yetisini kazanır. Euagrios'un, yalnızca bazı bölümleri özgün Yunanca metniyle günümüze ulaşan öteki yazılı yapıtları, daha çok Latince ve Süryanice çeviriler biçimindedir. Bunların başlıcaları *Monakhikos* (Manastır Yaşamı) adlı incelemesi, Sekiz Önemli Kötü Alışkanlık Üzerine adlı çalışması ve çeşitli Kitabı Mukaddes yorumlarıdır.

Euagrios'un tinsel öğretisi, Hristiyanlığın Doğu geleneğini 6. yüzyılda yaşamış Yeni-Platoncu mistik düşünür Sahte Dionysios Areopagites, 7. yüzyılda yaşamış mistik ilahiyatçı Maksimos ve Yunanistan'ın kuzeydoğusundaki Aynaroz Dağında bulunan 14. yüzyıl Bizans manastır merkezi aracılığıyla etkilemiştir. Batı kültüründe ise 5. yüzyılda yaşamış manastır yazarı Johannes Cassianus'a esin kaynağı olmuştur. Ama Batı'da uzun yıllar heretiklikle suçlanmış ve 553'te toplanan II. Konstantinopolis Konsili'nde Origenesçi yamışlara düşüşü, yani Üçleme konusunda bağımlılık yamış görüşlere yer verdiği ve ruhların önceden var olduğu görüşüne katıldığı gerekçesiyle öğretisi yasaklanmıştır. Bununla birlikte Süryaniler ve başka Doğu Hristiyanları arasında mistik ilahiyatın büyük bir temsilcisi olarak kabul edilir ve felsefesi bazen Zen Budacılığına Hristiyanlıktaki karşılığı biçiminde yorumlanır.

Euboia bak. Eğriboz Adası

Eubulides (MELETOSLU) (d. Miletos [Milet]; ü. İÖ 4. yy), Atina'daki Megara felsefe okuluna bağlı filozof. Mantıksal paradokslarıyla tanınır. Bunların en ünlüsü, "Şimdi yalan söylüyorum, diyen adam doğru mu söylemektedir?" biçiminde dile getirilen paradokstur. Eubulides, çağdaşı Aristoteles'e karşı bir yergi yazmıştır. Eubulides'in, Demosthenes'in diyalektik ve retorik öğretmeni olduğu söylenir. Eristik(*) kanıtlama biçimini sık sık kullanmıştır.

Eubulos (ü. İÖ 4. yy), mali yönetim konusundaki yeteneğiyle ün kazanan Atinalı devlet adamı.

İÖ 355'te Atina siyasal yaşamında adını duyurmaya başladı. İÖ 346'ya değin Atina'daki en etkili siyaset adamıydı. Halka açık gösterilerde parasız yer sağlayıcı komisyona (Theoria) başkan oldu ve komisyon görevlerine mahiyenin öteki alanlarında da yetki verildiği için Atina maliyesi üzerinde

denetim kurdu. Devlet harcamalarını ustaca denetleyerek, vergi yükünü artırmaksızın Atina'nın ekonomik durumunu düzeltti. Donanmanın gücünün artırılmasına, rıhtımlarla kalelerin onarılmasına ön ayak oldu. Mali politikası Atina'nın büyük savaşlara katılmaması gerektiği ilkesine dayandığından, Makedonyalı II. Philippos'a karşı barışçı bir tutum izledi. Ama bu yüzden Makedonya karşıtı bir siyaset adamı olan Demosthenes'in sert muhalefetiyle karşılaş-tı. Büyük ölçüde Eubulos'un etkisiyle, Atina Philippos'a çeşitli barış önerilerinde bulundu ve sonuçta İÖ 346'da Makedonya ile Philokrates Barışı yapıldı. Ama bu antlaşma Eubulos'un siyasal nüfuzunun sona ermesine yol açtı.

Eucalyptus bak. okaliptüs

Eucken, Rudolf Christoph (d. 5 Ocak 1846, Aurich, Doğu Frizya - ö. 14 Eylül 1926, Jena, Almanya), 1908 Nobel Edebiyat Ödülü'nü alan idealist Alman düşünür.

Eucken
Universitätsbibliothek Jena, Almanya

Aristoteles üzerine yorumlarının yanı sıra etik ve din üzerine kitaplarıyla tanınır.

Göttingen Üniversitesi'nde idealist düşünür R. H. Lotze'un, Berlin'de ise etik çalışmaları ve felsefeye tarihsel yaklaşımıyla tanınan felsefeci F. A. Trendelenburg'un yanında öğrenim gördü. 1871'de İsviçre'deki Basel Üniversitesi'ne felsefe profesörü olarak atandı. 1874'te Jena Üniversitesi'nde felsefe profesörü oldu ve 1920'ye değin burada kaldı.

Soyut entelektüalizme ve sistematik yaklaşıma güvenmeyen Eucken, felsefesini gerçek insan deneyimi üzerinde odaklaştırdı. Doğanın ve tinin insanda buluştuğunu savunan Eucken'e göre, tinsel yaşama ulaşma dönük kesintisiz bir çabayla kendi tin dışı doğasını yenmek insanın hem görevi, hem de ayrıcalığıydı. Bazen etik eylemcilik (aktivizm) terimiyle belirtilen bu uğraş, insanın bütün yeteneklerini, özellikle de istencini ve sezgisini kullanmasını gerektiriyordu. Doğacı felsefenin karşısında olan Eucken, tinin, insanın doğanın öteki varlıklarından ayrıldığını ve yalnızca doğal süreçlerle açıklanamayacağını düşünüyordu. Eucken'in eleştirel tutumu *Individuum und Gesellschaft* (1923; Birey ve Toplum) ve *Der Sozialismus und seine Lebensgestaltung* (1920; Sosyalizm ve Yaşam Biçimi) adlı kitaplarında özellikle belirgindir. İkinci yapıtında, sosyalizme, insan özgürlüğünü sınırlandıran, yaşamın tinsel ve kültürel yönlerini köçümseyen bir sistem olduğu gerekçesiyle karşı çıkar. Eucken, Nobel Ödülü beratında "idealist bir yaşam felsefesini savunup geliştirdiği çok sayıda yapıtındaki sıcaklık ve anlatım gücü" nedeniyle övülür. Öteki yapıtları arasında *Der Sinn und Wert*

des Lebens (1908; Yaşamın Anlamı ve Değeri) ve *Können wir noch Christen sein?* (1911; Hâlâ Hristiyan Olabilir miyiz?) sayılabilir.

Eucla Havzası, Batı Avustralya ile Güney Avustralya'da yer alan artezyen çöküntüsü. Güneye doğru yönelerek Büyük Avustralya Körfezine uzanan ve kireçtaşı oluşumlu, çorak Nullarbor Ovasının temelini oluşturan havzanın yüzölçümü yaklaşık 180 bin km²'dir. İki sutaşır katman (akifer) içeren havzanın üst katmanı Tersiyer (Üçüncü) Döneme (y. 65-2,5 milyon yıl önce) özgü kireçtaşlarından, alt katmanı ise Kretase (Tebeşir) Döneme (y. 136-65 milyon yıl önce) ait kumtaşından oluşur. Yüzey suları, kireçtaşı havzasından aşağıya süzülerek yeraltı mağaraları ve tünelleri oluşturmuştur. Az miktarda yeraltı suyu, kuyulardan yukarı çekilebilir. Eucla adı, yerel dilde "parlak" anlamına gelen yer ve "Ateş" anlamına gelen *coloya* sözcüklerinden türetilmiştir.

Eucommiales, ikiçenekliler sınıfından, tek bir familyayı (*Eucommiaceae*) ve tek bir türü (*Eucommia ulmoides*) içeren takım. Anayurdu Çin'in orta ve doğu bölümleridir. Ilıman bölgelerde süs bitkisi olarak yetiştirilen bu ağacın salgıladığı sütsü sıvıdan (lateks) kauçuk yapılır. Tansiyon düşürücü özelliği olan gövde kabukları, özellikle Çin'de değerli bir halk ilacıdır. Karaağaca

Eucommia ulmoides
Key Korou, Pool Resources-EB Inc

benzeyen ve tek başına bir takım oluşturan bu türün evrimsel konumu oldukça ilginçtir; bazı uzmanlar bu bitkiyi *Hamamelidales* ve *Urticales* takımları içinde sınıflandırırnsa da, hiçbir takım bu türün bütün özellikleriyle çakışmaz.

Kışın yapraklarını döken bu ağacın, alması dizilişli ve kenarları dişli basit yaprakları vardır. Taç ve çanak yaprakları bulunmayan, tekeşeyli çiçekler verir; erkek çiçeklerde 6-10 erkekorgan, dişi çiçeklerde ise iki meyveyapragından oluşan bir yumurtalık bulunur. Meyveyapraklarından biri gelişme sırasında kuruduğu için, kanatlı ve kuru olan meyveleri tek bir tohum içerir.

Eucryphia, *Eucryphiaceae* familyasından, kışın yapraklarını dökmeyen beş kadar ağaç ve çalı türünü içeren cins. Anayurdu Avustralya ve Şili'dir. Yaz sonunda ya da güz başında açan kremsi beyaz renkli, gösterişli çiçekleri ve yaprakları nedeniyle ılıman bölgelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Uzunluğu 12 m'ye ulaşan *E. cordifolia* ile *E. glutinosa*'nın (4,5 m) melezi olan *E. xnymansensis* soğuga ve alkali topraklara daha dayanıklıdır.

Eucumbene Gölü, Avustralya'nın en büyük baraj gölü. Su toplam kapasitesi 4.798.000.000 m³, yüzey alanı 145 km²'dir. Yeni Güney Galler'de, Avustralya Cordillerası'nda yer alan Snowy Dağları Hidroelektrik Projesi'nin başlıca su toplama birimidir. Canberra'nın 88 km güneybatısına düşer. Yapımı 1958'de tamamlanan ve Eucumbene, Yukarı Murrumbidgee ve Snowy ırmaklarıyla beslenen baraj 116 m yüksekliğindedir. Irmaklar ile göl arasındaki su alışverişi basınç tünelleriyle sağlanır. Bunların en büyükleri 24 km uzunluğundaki Eucumbene-Snowy Tüneli ve 23 km uzunluğundaki Eucumbene-Tumut Tüneli'dir. Toplanan sular Tumut ve Murray elektrik santrallerinde kullanılır. Göl ayrıca bir turizm ve balıkçılık merkezi olarak da geliştirilmiştir.

eudaimonizm bak. mutçuluk

Eudemos (RODOSLU), EUDEMIS olarak da yazılır (ü. İÖ 300'den önce), Eski Yunanlı filozof. Aristoteles'in öğrencisi, Theophrastos'un da yakın arkadaşıydı. Aristoteles'in felsefesini sistemleştirmek amacıyla Theophrastos'la birlikte çalıştı. Eudemos'un, Aristoteles'in *Physika* (Fizik) adlı kitabını açıklayan aynı adlı yapıtını Kilikyalı Simplicios korumuştur. Eudemos'un *Analytika*'sı da (Analitikler) Aristoteles'in (*Analytika protera* (Birinci Analitikler) ve *Analytika ustera* (İkinci Analitikler) adlı çalışmalarının açıklamasıdır. Aristoteles'in *Ethika Eudemia*'sını (Eudemos'a Etik) derleyen ya da gözden geçiren de odur. Eudemos'un kaleme aldığı geometri, aritmetik ve astronomi tarihleri Theophrastos'un *Physikon doksai* (Doğa Filozoflarının Kanıları) adlı yapıtını tamamlar. Sonraki gezimci filozofların yorumlarında Eudemos'un etkisi görülür.

Eudes, Almanca ODO (ö. 1 Ocak 898), Paris kontu ve Merovenj ya da Karolenj soyundan gelmeyen ilk Batı Frank kralı. Capet hanedanından gelen bütün Fransa krallarının atası olan Anjou ve Blois kontu Robert'in oğluydu. Paris kontu olarak, 885-886 yıllarında Viking kuşatmasına karşı Paris'i başarıyla savundu ve bunun sonucunda kral seçildi. Ama içteki muhalefet yüzünden tahtı çok sağlam değildi. 893-897 arasında, Reims başpiskoposu Foulques ile Flandre kontu II. Budouin'in de desteklediği Saf Charles'a (sonradan Fransa kralı III. Charles) karşı tahmini savunmak zorunda kaldı. 888'de Montfaucon'da Vikinglere karşı bir zafer kazandı. Ama Eudes dönemi boyunca Viking yağmaları gitgide yoğunlaştı.

Eudes, Aziz Jean (d. 14 Kasım 1601, Ri, Argentan yakınları - ö. 19 Ağustos 1680, Caen; azizler listesine kabulü, 1925; yortu günü, 19 Ağustos), rahip ve misyoner adaylarının eğitilmesini amaçlayan İsa ve Meryem Kongregasyonu'nun (Eudesçi Babalar) kurucusu.

Caen'de Cizvit tarikatında eğitim gördü, Bérulle Oratoryenler Cemaati'ne girdi ve 1625'te rahipliğe atandı. Başarılı bir hatip olarak, 50 yıl boyunca bölge kiliselerinde vaaz verdi. Suçlu kız ve kadınların eğitimi ve topluma kazandırılmalari için Bağışlayan Anamızın Tarikatı'nı (1641), bundan iki yıl sonra da Eudesçi Babalar Cemaati'ni kurdu. İsa'nın ve Meryem'in Kutsal Yüreği (Sacré-Cœur) için başlattığı yortuların ayın ve dua sözlerini yazdı.

Eudokia (ö. 20 Ekim 460, Kudus). Doğu Roma imparatoru II. Theodosius'un karısı. Konstantinopolis'ten (İstanbul) ayrılanadığın kocası üzerinde büyük bir nüfuzu olan son derece bilgili bir kadındı.

Atina'dan gelen ve asıl adı Athenais olan Eudokia'nın babası Leontios bir pagan düşündürdü. Theodosius ile evliliğinden (Haziran 421) önce Hristiyan olarak vaftiz edildi ve adı Eudokia olarak değiştirildi. Ertesi yıl, sonradan Batı Roma imparatoru III. Valentinianus (hd 425-455) ile evlenen (437) Licinia Eudoxia'ya doğurdu. 438'de Kudus'e bir yıl süren bir hac ziyareti yaptı. İmparatoriçe Pulcheria(*) ile çatışmaya düşünce, 443'te Konstantinopolis'ten ayrılarak Kudus'e döndü ve yaşamının sonuna değin orada kaldı. Eudokia Kudus'te surların onarımını ve birçok görkemli kilisenin yapımını yönetti.

Hz. İsa'nın tannısal yanının insan yanını da içerdiğini ileri süren heretik Monofizit öğretiyi sempati duymakla birlikte, bir Ortodoks Hristiyan olarak öldü. Dinsel şüirlerin yanı sıra Romalılardan Perslere karşı zaferi (422) üzerine yazdığı bir övgü şiiri de vardır.

Eudokia Makrembolitissa (d. 1021, Konstantinopolis [İstanbul] - ö. 1096, Konstantinopolis). Bizans imparatoriçesi ve 1067-71 arasında imparator naibesi. Döneminin en akıllı kadını olarak tanınmıştır. Ioannes Makrembolites'in kızı ve Konstantinopolis patriği Mikhail Kerularios'un yeğeni olan Eudokia, İmparator X. Konstantinos Dukas'ın karısıydı. Kocasının ölümü (Mayıs 1067) üzerine, oğulları Mikhail, Andronikos ve Konstantinos'un naibeliğini üstlendi. Akıllı ve ılımlı bir yönetim göstererek, Veliht Mikhail'in eğitimiyle doğrudan uğraştı.

Selçukluların tehdidi güçlü bir askeri yönetimi zorunlu kılınca, 1068'de Kapadokyalı komutan Romanos Diogenes ile evlenmeyi kabul etti. İmparator olan IV. Romanos Diogenes'in Ağustos 1071'de Malazgirt'te Türkler karşısında ağır bir yenilgiye uğrayarak tutsak düşmesi üzerine, oğlu Mikhail ile birlikte imparatorluğu yönetmeye başladı. Fide karşılığı serbest bırakıldıktan sonra taht üzerinde yeniden hak iddia etmeye kalkışan Romanos'un uzaklaştırılmasını sağladı. Kısa bir süre sonra da tahtı Mikhail'e bırakarak bir manastıra çekildi.

Eudoksos (KNIDOSLU) (d. İÖ y. 400, Knidos - ö. İÖ y. 350, Knidos, Küçük Asya), sayılar kuramını geliştiren, Güneş'in, Ay'ın ve gezegenlerin hareketlerine ilişkin ilk sistematik açıklamaları yapan eski Yunanlı matematikçi ve astronom. Geometriyi astronomiye uygulamış ve böylece gözlem ile kuram arasındaki bağıntıyı kurarak astronominin hızla gelişmesini olanaklı kılmıştır. Yapıtlarından hiçbirini günümüze kalmamış olmakla birlikte, Bizans yazmalarına (*codex*) ilişkin yorumları da içeren çok sayıda eski Yunan kaynağından, çalışmaları ve katkılarını izlenebilmektedir.

Yaşamı. Aiskhines'in oğlu olan Eudoksos, bir süre Koslu Hippokrates'in okuluyla rekabete giren bir okulda up ve matematik öğrenimi gördü. Eudoksos'un yeteneklerinden etkilenen zengin bir cerrah onu Atina'ya göndererek, İÖ 387'de kurulmuş olan Platon'un Akademia'sında öğrenim görmesini sağladı. Daha sonra 16 ay kadar I. Nektanebos'un hüküm sürdüğü (İÖ 380-363) Mısır'da bulundu ve Heliopolis'te (bugün Kahire'nin bir banliyösü), astronomiyi de içeren kâhinlik bilgilerini öğrendi. Eudoksos, ilk büyük yapıtı olan, büyük olasılıkla

lıkla Venüs üzerine gözlemlerine dayalı olarak geliştirdiği sekiz yıllık bir takvim sistemine ilişkin *Oikueris*'i burada yazdı. Yaşamını dersler vererek kazanan Eudoksos, bir süre Marmara Denizi çevresinde gezginlik yaptıktan sonra Atina'ya Jundu ve yasa koyucu olarak adını tüm Yunanistan'a duyurdu. Eudoksos'un yaşamına ilişkin az sayıdaki bilgi, büyük ölçüde Diogenes Laertios'un İS 3 yüzyıla ait el yazmalarından elde edilmiştir.

Orantılar kuramı. Proklos ve Arkhime-des'e göre Eukleides, *Stoikheia* (Elemanlar) adlı 13 kitaplık unlu yapıtının 5 ve 12 kitaplarının tümünü, 6., 10 ve 13 kitaplarının da birçok bölümünü Eudoksos'un çalışmalarından yararlanarak yazmıştır. Eudoksos'un matematiğe en önemli iki katkısından biri olan orantılar kuramı *Stoikheia*'nın 5. Kitabı'nda, öteki katkısı tüketme yöntemi ise 12. Kitap'ta yer alır. Eukleides'in aksiyomatik yöntemini de ilk olarak Eudoksos'un geliştirdiği düşünülmektedir.

İÖ 5. ve 4. yüzyıllarda Pythagorasçılar bazı geometrik olarak ölçülebilir büyüklükler arasındaki ilişkileri saptamışlar ve örneğin dik açılı bir üçgenin hipotenüsünün (uzun kenar) karesinin, öteki iki kenarının karelerinin toplamına eşit olduğunu belirtmişlerdi. Ama bunun hemen ardından, bazı geometrik şekillerin (örn. kenarları 1 olan bir karenin köşegeni) uzunluğunun ancak irrasyonel sayılarla (yani, 1,414213... ya da $\sqrt{2}$ gibi sonu gelmeyen onlu sayılar) ifade edilebileceğini de buldular. İÖ 400'lerde irrasyonel sayıların keşfedilmesi, başta yalnızca ölçekdeş büyüklüklere uygulanan Pythagorasçı geometrinin yetersizliğini, irrasyonel sayılar alanına uygulanamazlığını açığa çıkardı.

Eudoksos'un orantılar kuramı, Eukleides'in *Stoikheia*'sının 5. Kitabı'nda derinlemesine işlenmiştir; burada eşit oranlara ilişkin olarak verilen tanım (No. 5), modern irrasyonel sayı kavramının temelini oluşturmuştur. Sayılar kuramına yapılan çok önemli bir katkı olan bu kuramın sayesinde matematikçiler, belirli üçgenlerin iki kenarı gibi çok iyi bilinen ölçekdeş büyüklüklerin yanı sıra ölçekdeş olmayan büyüklüklerin de (yani, bir çemberin çapı ile çevresi gibi, birbirine oranı, iki tamsayının bölümü olarak ifade edilemeyen büyüklük) işlemeye başladılar. Böylece, irrasyonel sayılarla ifade edilen doğrularla sınırlanmış geometrik şekillerin alanlarının ve hacimlerinin bulunmasına yönelik problemlere ilişkin eski Yunan çözümlerinin ardından, Eudoksos, orantılar kuramından yararlanarak, irrasyonel yaklaşımların yardımıyla, irrasyonel sayıları içeren ölçümleri de ele almayı başardı. İrrasyonel sayıların, rasyonel sayı yaklaşımlarının aracılığıyla tanımlanabileceğini gösterdi.

Tüketme yöntemi. Yukarıdaki sorundan daha da güç olanı, eğrilerle sınırlanmış alanların ve hacimlerin bulunmasına ilişkin problemlerdi. Eudoksos, bu sorunun çözümüne yönelik olarak, günümüzde tüketme yöntemi adı verilen tekniği geliştirdi. İrrasyonel sayının yanı sıra sonsuzkuşuk üyelik kavramını da yönteminin kine başarıyla yerleştiren Eudoksos, bilinen bir büyüklüğün (örn. bir doğrunun uzunluğu), bir bilinmeyenün, örneğin bir eğrinin niteliğine iyice yaklaşıncaya kadar nasıl kendi içinde bölünebileceğini gösterdi. Arkhime-des'e göre Eudoksos, piramitlerin ve konilerin hacimlerinin, sırasıyla, eşit tabanlı ve eşit yükseklikli prizmaların ve silindrilerin hacimlerinin üçte birine eşit olduğunu

kanıtlamak için bu yöntemden yararlanmıştır (bu olguyu ilk keşfeden Demokritos'tur). Eudoksos ayrıca, dairelerin alanlarının, çaplarının karesiyle orantılı olduğunu kanıtladı. Eudoksos'un tekniği bir bakıma, bir dairenin alanını bulmak için, bu dairenin içine çok sayıda çöken yerleştirme işlemine benziyordu. Eğrilerle sınırlanmış geometrik şekillerin alanlarının ve hacimlerinin hesaplanmasını olanaklı kılan ve Eukleides'in *Stoikheia*'sının 7. Kitabı'nda derinlemesine geliştirilen bu tüketme yöntemi, integral hesabının temeli olarak kabul edilir.

Güneş'in ve Ay'ın Yer'den uzaklığını geometrik yoldan hesaplama yöntemini ilk olarak İÖ 3. yüzyılda Sisamlı (Samos) Aristarkhos'un geliştirdiği kabul edilmekle birlikte, bu tekniğin önce Eudoksos tarafından kullanılmış olma olasılığı da vardır. Eudoksos, bir başka astronomi problemine, Güneş'in, Ay'ın ve beş gezegenin görünürdeki devinimlerinin matematiksel olarak açıklanmasına ilişkin olarak da bir çözüm önerdi. Sabit olarak kabul edilen Yer'e göre sıralanan bu yedi gezegen, dizilme düzenine göre, Ay, Merkür, Venüs, Güneş, Mars, Jüpiter ve Satürn idi. Eudoksos'un eşmerkezli küreler (İÖ y. 500'lerde Elealı Parmenides tarafından geliştirilen bir düşünce) anlayışına dayalı olarak geliştirdiği bu çözüm tarzı daha sonraları terk edildiyse de, 19. yüzyıl İtalyan astronomu Giovanni Schiaparelli, Aristoteles'in *Ta meta ta physika* (*Metafizik*, 1985) adlı yapıtına ve 6. yüzyıl Yunan filozofu Simplicios'un Aristoteles'in *De caelo*'su (Gökyüzü Üzerine 2. Kitap) üzerine yazdığı açıklamalarla dayalı olarak ve buralardan yaptığı alıntılarla bu çözümü ayrıntılı bir biçimde anlatmıştır.

Astronomi. Çıplak gözle bakıldığında yıldızların bağımsız devinimleri yokmuş gibi görüldüğünden, eski çağlarda bilim adamları, bunların Yer'in çevresinde tek bir birim halinde döndüğünü, üzerinde gezegenlerin karmaşık ve düzensiz hareketlerinin gözlemlenebileceği ve çizilebileceği bir zemin oluşturduğunu düşünüyorlardı. Bu devinimleri açıklamak için Eudoksos, tüm gök cisimlerinin, merkezleri Yer'in merkeziyle çakışan 27 sanal kürenin üzerinde döndüğü bir model kurdu. Sabit yıldızların tümü doğudan batıya doğru dönen tek bir küre üzerinde yer alırken, Ay ve Güneş için iç içe geçmiş üçer küre, gezegenler için de dörder küre tasarlanmıştı. Her gezegen, iç küresinin ekvatoru üzerinde yol alıyordu; bunun dışında kalan tek örnek olan Ay ise ortadaki küresinin ekvatoru üzerinde deviniyordu. Her kürenin kendi dönme eksenini ve açısal hızı değişti.

Ay'ın iç küresi, tutulum daresiyle (Güneş'in takımyıldızları arasında izlediği görünürdeki yolu) belirli bir açı yapacak biçimde yerleştirilmişti ve doğudan batıya doğru her ejder (ya da düğüm) ayında (bugün 27,2122 gün olarak kabul edilmektedir) bir kez döndüyordu. Ay'ın üzerinde bulunduğu orta küre, tutulum daresi boyunca batıdan doğuya doğru döndüyordu ve Ay'ın evrelerinin oluşmasını sağlıyordu. Güneş'in batıdan doğuya doğru devinen iç küresi, tutulum daresiyle bir açı yapıyordu (bu yanlış) ve mevsim değişikliklerinin oluşmasını sağlıyordu; orta küresi ise, tutulum daresi boyunca batıdan doğuya doğru ve her yıldız yılında (bir tam dolanım yapıp takımyıldızdaki yerine geri gelme süresi) bir tur atacak biçimde döndüyordu.

Beş gezegenin genileme hareketlerini göstermek için Eudoksos, her birinin iki iç

küresinin birleşik dönme hareketinden yararlanıyordu. Böylece ortaya çıkan hareket, uzatılmış sekiz rakamı biçimindeydi ve Eudoksos bu şekli hipopet olarak adlandırmıştı. Eski dönemde geliştirilmiş ilk dairesel olmayan eğrilenden olan bu şekil, gezegenlerin enlemi ve boylamadaki "gezinme" hareketlerini temsil ediyordu. En içteki küreye yerleştirilmiş olan gezegen, gerilemeler sırasında Eudoksos'un hipopeti boyunca salındıkça, hipopetin kendisi de en dışardaki küre üzerinde günde bir kez döndüyordu, bir yandan da dışardan içeri doğru ikinci kürenin aracılığıyla tutulum daresinin çevresinde, her yıldız yılında bir kez olmak üzere dolanıyordu.

Kürelerin çeşitli birleşimleriyle, Güneş sistemindeki gök cisimlerinin görünürdeki düzensiz hareketlerini temsil eden Eudoksos, böylece Yunanlıların, bütünlük kavramının simgesi olan dairesel kusursuzluk anlayışını da korumuş oluyordu. Eudoksos'un sistemi, Merkür, Jüpiter, Satürn, Güneş ve Ay'ın görünür hareketlerini temsil etmesi bakımından son derece başarılı bir girişimdi. Ne var ki bu sistem Venüs için yetersiz, Mars için ise tümüyle yanlış; ayrıca, parlaklık değişimleri, yörünge periyotları, Ay'ın görünürdeki büyüklüğü, ya da kavuşum dönümü gibi olguları içermiyordu.

Eudoksos'un geometriye ve sayılar kuramına yaptığı katkılar, ölümünden sonra da Yunan matematikçilerini etkilemeye devam etti ve Arkhimedes'in çalışmalarında görüldüğü üzere önemli gelişmelere temel sağladı. Eudoksos astronomiye, gök cisimlerinin düzensiz hareketlerinin düzgün dairesel hareketle açıklanabileceği anlayışını kazandırdı. Bu görüş, Ptolemaios'un ilmek kuramıyla birlikte, 17. yüzyıl astronomu Johannes Kepler'e değin geçerliliğini ve etkisini korudu. Öte yandan Eudoksos'un dairesel düzenlilik anlayışı, modern matematikteki sonsuz serilerin periyodik karakterine ilişkin olarak hâlâ yaşamaktadır.

Eudoksos (KYZIKOSLU) (d. Kyzikos, Frigya; ü. İÖ 2. yy), Eski Yunanlı denizci ve kâşif. Batı Avrupa'dan yola çıkarak Afrika'nın çevresini denizden dolaşmayı deneyen ilk kişidir. Mısır firavnu II. Ptolemaios Eurge'te adına Kızıldeniz'den Hindistan'a iki başarılı yolculuk yaptıktan sonra, İspanya'nın Gades (bugün Cádiz) limanına giderek Afrika'nın çevresini dolaşabilmek için üç gemi hazırladı. İlk denemesinde gemisi, Fas'ın güneyinde karaya oturdu. Gemisini yüzdürmeyi başardıktan sonra yeniden yola çıkan Eudoksos, Afrika'nın batı kıyısından aşağı indi, ama bu arada tüm keşif grubunu yitirdi. Eudoksos'tan sonra 15. yüzyılın sonuna değin Afrika'nın güney ucundan dolaşmayı hiç kimse denemedi.

Eudoxia (ö. 6 Ekim 404), Doğu Roma imparatoru Arcadius'un (hd 383-408) karısı. Kocası üzerinde büyük bir nüfuzu olmuştur.

Bir Frank kabile reisi ve bir dönem Roma konsülü (385) olan Baudo'nun kızıydı. Arcadius ile evliliğini (27 Nisan 395), bu yoldan siyasal bir rakibini safdışı bırakmaya çalışan Arcadius'un saray görevlisi Eutropius gerçekleştirdi. Ama Eutropius'un güdümünde olmaktan rahatsızlık duyunca, 399'da onun düşürülmesini sağladı. 9 Ocak 400'de "augusta" ilan edildikten sonra zayıf bir imparator olan kocası üzerinde tam bir nüfuz kurdu.

Dini bütün bir Hristiyan olmasına karşın, kendisini ve maiyetinin hoppalıklarını açıkça eleştiren Konstantinopolis (İstanbul) patriği Aziz Ioannes Khrysostomos ile şiddetli bir çatışmaya girdi. Khrysostomos'u

404'te görevinden alarak sürgüne gönderdi. Bundan kısa bir süre sonra çocuğunu düşürürken öldü. Daha önce Arcadius'a dört kız ve bir erkek çocuk vermişti. Oğlu

Eudoxia'nın mermer üzerine taş kakma bir ikonundan ayrıntı, 11. yy; İstanbul Arkeoloji Müzeleri
Ara Güler

II. Theodosius önce babasıyla birlikte (402-408) ve 408-450 arasında tek başına Doğu Roma imparatoru oldu. Kızlarından Pulcheria, uzun yıllar Theodosius'un naibeliğini yaptı.

Euemerios, EVEMERUS olarak da yazılır (ü. İÖ 300), Yunanlı mitoloji yazarı. Mitolojik varlıklar ve olaylar için gerçek bir tarihsel dayanak arama geleneğini yerleştirmiştir. Khios'ta (Sakız), Tegea'da ya da Peloponnesos'taki Messene'de doğduğunu öne sürenler olmuşsa da, Messina'da doğduğu sanılmaktadır. İÖ y. 301'den 297'ye değin Makedonya kralı Kassandros'un sarayında yaşamıştır. *Hiera anagraphe* (Kutsal Şeylerin Tarihi) adlı yapıtıyla tanınır. Yapıtı, yazarın Yunanistan'ın çeşitli bölgelerine yaptığı yolculuklar sırasında bulduğunu öne sürdüğü eski yazıtları temel alan felsefi bir aşk öyküsüdür.

Euemerios *Hiera anagraphe*'de popüler mitlerin yorumlanmasında izlenen çok eski bir Doğu (belki de Fenike) yöntemini ilk kez sistemleştirdi. Tanrıların, aslında, insanların saygısını kazanmış gerçek kahramanlar ve fatihler olduğunu öne sürdü. Daha sonra Euemerios'un sistemi yaygınlaştı ve özellikle ilk Hristiyanlar tarafından antik mitolojinin insanların uydurduğu masallardan başka bir şey olmadığı konusunda inancıları doğrulamak için kullanıldı.

İlkel mitlerin bu yöntemle açıklanması bir doğruluk payını da içerir. Romalılarda dinin gelişmesinin bir özelliği de ataların ve imparatorların zaman içinde tanrılaştırılmalarıydı. Bazen ilkel topluluklarda aile ve kabile tanrılarının kökeninde de büyük şeflerin ve savaşçıların bulunduğu saptanabilmişti. Gene de karşılaştırmalı dinbilim tanrıların kökeni konusunda tek başına bu açıklamayı yeterli saymaz.

Eugene, ABD'de Oregon eyaletinin batısında, Lane ilinin (county) merkezi (1853) kent. Willamette Irmağı kıyısında, doğudaki Springfield'in bitişiğinde yer alır. 1846'da Eugene Skinner tarafından kurulan yerleşimin planı 1852'de yapıldı; 1853'te Eugene kenti adını aldı, 1862'de tüzel kimlik kazandı. Oregon ve California (bugün Güney Pasifik) demiryollarının 1870'ten başlayarak kentten geçmesi, Eugene'in tarım ve kerestecilik merkezi olarak gelişmesini sağladı. 1872'de kurulan Oregon Üniversitesi'ni Kuzeybatı Hristiyan Okulu (1895) ve Lane College (1965) izledi. Oregon Üniversitesi kampusunda bulunan sanat müzesinde Kuzeybatı Pasifik ve Doğu kültürlerine ait koleksiyonlar bulunur.

Kereste ve kontrplak imalatının yanı sıra kentteki eğitim kurumları da ekonomide önem taşır. Ayrıca gıda ve hafif imalat sanayileri vardır. MacKenzie Irmağı üzerindeki tatil yeri ve merkezi kentte bulunan Willamette Ulusal Ormanı, Eugene'e bir turizm merkezi özelliği kazandırmıştır. Nüfus (1990) kent, 112.669; Eugene-Springfield metropoliten alanı, 1.282.912.

Eugène de Savoie-Carignan, François, PRENS EUGÈNE olarak da bilinir (d. 18 Ekim 1663, Paris - ö. 24 Nisan 1736, Viyana), Savoie hanedanının Carignan kolundan marşal ve devlet adamı. Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun hizmetinde, Osmanlılara (1683, 1697, 1715-18) ve Fransızlara (Büyük İttifak Savaşı [1689-97], İspanya Veraset Savaşı [1701-14]) karşı çarpışmış, döneminin en büyük askerlerinden biri olarak ün kazanmıştır. II. Friedrich'e (Büyük) ders vermiş ve Napoléon tarafından bütün zamanların en büyük yedi stratejisti içinde seferlerinin incelenmesi gereken tek kişi olarak sayılmıştır.

Sois'ns kontu Eugène Maurice de Savoie-Carignan ile Kardinal Mazarin'in yeğeni Olympe Mancini'nin en küçük oğludur. Baba tarafından soyu, sonradan Sicilya, Sardinya ve bütün İtalya'nın kralları olan Savoie düklerine dayanır. Gençliğinde Olympe Mancini ile ilişkisi olduğu söylenen Fransa kralı XIV. Louis'nin (hd 1643-1715) evlilik dışı oğlu olduğu biçiminde bir söylenti de vardır. Bu ilişkiyi her zaman yadsımakla birlikte, iddialardan rahatsızlık duyan Louis'nin sürekli baskısı yüzünden, yaşamının ilk 20 yılını Paris ve Versailles'da aşağılayıcı koşullar altında geçirdi. Sonunda Fransa'yı terk ederek Osmanlılarla savaşmakta olan Kutsal Roma-Germen imparatoru I. Leopold'un hizmetine girdi.

1683'teki II. Viyana Kuşatması sırasında gösterdiği yararlılıklar üzerine, ertesi yıl bir ağır süvari alayının komutanlığına getirildi. Strateji ve önderlik yeteneği ile girişkenliği kısa sürede yükselmesini, 29 yaşında imparatorluk feldmareşali olmasını sağladı. Zenta, Petervaradin (bugün Novi Sad) ve Belgrad zaferleriyle Osmanlılardan Macaristan'ı aldı. Blenheim Çarpışması'nda Marlborough dükküle birlikte Bavyera-Fransa kuvvetlerini ağır bir yenilgiye uğrattı. Torino Çarpışması'yla Kuzey İtalya'yı, Oudenaarde ve Malplaquet çarpışmalarıyla da Felemenk'i Habsburg topraklarına kattı. Yalnızca İspanya'da yenilgiye uğradı; bu başarısızlığın da asıl nedeni İmparator VI. Karl'ın siyasal beceriksizliğiydi.

Askerlik yaşamı boyunca döneminin en kanlı dövüşleri arasında sayılan 24 çarpışmayı yöneten, en çetin ve yıpratıcı yürüyüşleri gerçekleştiren ve karşılaştığı güç durumlar da savaş tarihine geçen en cüretli ve başarılı kararları veren Eugène'in bir başka önemli özelliği de, askeri zaferleri siyasal amaçlara ulaşmanın bir aracı olarak ele almasıydı. Bu nedenle ele geçirdiği toprakları aynı zamanda elde tutmaya da önem vererek, her zaman barışa geçişi kolaylaştırıcı bir politika izledi.

Eugène 39 yıllık bir dönem içinde Save Irmağından Lombardiya'ya, oradan Tirol yoluyla Bavyera ve Ren'e, ardından bir kez daha Macaristan'a ve yeniden Flandre'a uzanan bir hat üzerinde üç imparatorun (I. Leopold, I. Joseph ve VI. Karl) ordularına komuta etti. Toplam 13 kez yaralandı. Açık düşmanlıklara ve hanedan içi çekişmelerden kaynaklanan çeşitli entrikalara hedef oldu.

Eugène en ünlü zaferini Belgrad Çarpışması'nda (1718) kazandı. Kenti almak için tehlikeli bir biçimde yaydığı kuvvetleri, kuşatmayı kırmak amacıyla gelen ve asker

sayısı bakımından dört kat üstün olan Osmanlı takviye ordusunca sarılmıştı. Bu sırada askerleri de hastalıktan kırılıyordu. Geri çekilmesi yolundaki çağrıları dinlemeyen Eugène, gecenin sessizliğinde kalın bir sis altında başlayan korkunç bir çarpışma sonunda Osmanlı ordusunu yenilgiye uğrattı. Çok sayıda tutsağın yanı sıra Osmanlı ordugahını ele geçirdi ve hemen ardından kenti düşürdü.

Hareketli yaşantısı nedeniyle çok yıpranan Eugène, 1736'da öldü. Sonraki kuşaklar askeri yönünün yanı sıra bilim, sanat ve edebiyata duyduğu ilgiyi de öne çıkarmaya çalıştılar. Ama Gottfried Wilhelm Leibniz ile yazışmasına karşın, düşünsel yanının yaşamında pek ağır bastığı söylenemez. Kütüphanesinde bulunan ve çoğu bugün Viyana'daki Ulusal Kütüphane'de korunan on binlerce kitaptan hiçbirini fazla kullanılmış izlenimi vermemektedir. Mimarlığa ve resamlığa duyduğu ilgi de ancak döneminin yüksek soyluları düzeyindeydi. Eugène'in gülünç oyunları başıvurmaktan zevk alan bir kişiliği vardı. Örneğin, Philippsburg Kuşatması'nda, Ren Irmağının yatağını Fransız karargahının içinden akacak biçimde değiştirme düşüncesini ortaya attığı ve buna kâhkahalarla güldüğü anlatılır. Kaba asker şakalarına düşkünlüğü yüzünden de pek çok düşman kazanmıştı. Siyaset kadar ilgisini çeken başka bir konu mali işlerdi. Aynı zamanda imparatorluk maliye bakanlığını da üstlenerek büyük bir kişisel servet edindi. Avusturya'ya geldiğinde yalnızca 25 guldeninin bulunmasına karşın, öldüğünde geride bıraktığı taşınmaz malların değeri 25 milyon guldeni buluyordu.

Eugenia, mersingiller (*Myrtaceae*) familyasından, daha çok tropik bölgelerde yetişen, genellikle hoş kokulu ağaç ve çalları içeren cins. Kışın yapraklarını dökmeyen bu bitkilerin karşılıklı dizilmiş yaprakları ve tek tek açan ya da küçük kümeler oluşturan çiçekleri vardır; genellikle hafif ekşimsi olan meyvelerinden reçel yapılır. *Eugenia* cinsinin bazı Asya türleri eskiden *Syzygium* cinsi içinde sınıflandırılırdı.

Batu Hint Adaları ile Endonezya'da yetişen *E. caryophyllata*'nın (ya da *Syzygium aromaticum*) kurutulmuş çiçek tomurcukları, karanfil adıyla baharat olarak kullanılır; bunlardan ilaç olarak kullanılan bir uçucu yağ (karanfil esansı) çıkarılır. *Eugenia* türlerinden çoğunun kerestesi değerlidir. Anayurdu Endonezya olan *E. cymosa*'dan siyah boyarmadde elde edilir. Bazı türleri ise tropik ve astropik bölgelerde süs bitkisi olarak çok yetiştirilir.

Eugénie, tam adı EUGÉNIE, COMTESSE DE TEBA, asıl adı EUGÉNIE MARÍA DE MONTUO DE GUZMÁN (d. 5 Mayıs 1826, Granada - ö. 11 Temmuz 1920, Madrid, İspanya), III. Napoléon'un karısı ve Fransa imparatoriçesi (1853-70). III. Napoléon'un dış politikası üzerinde önemli etkisi olmuştur.

Napoléon Bonaparte'in İspanya'da yürüttüğü Yarımadada Savaşı'nda (İspanyol Bağımsızlık Savaşı, 1808-14) Fransızların yanında savaşan bir İspanyol soylusunun kızı olan Eugénie, Louis-Napoléon'un İkinci Cumhuriyet'in cumhurbaşkanı olduğu Aralık 1848'de Paris'e yerleşti. III. Napoléon adıyla imparator unvanı alan Louis-Napoléon'la Ocak 1853'te evlendi. 16 Mart 1856'da, velihaht Napoléon-Eugène-Louis Bonaparte'i doğurduktan sonra, siyasal sorunlarda etkin rol almaya başladı. Kocasının yokluğu sırasında üç kez (1859, 1865, 1870) naibelik görevini üstlendi ve bu makamın sağladığı yetkileri geniş bir biçimde kullandı. İnancı bir Katolik olduğundan, papanın

mutlak egemenliğini savunan Ultramontanizmi destekledi ve kocasının papalığın zayıflamasına yol açan İtalya siyasetine karşı çıktı. Birçok kaynağa göre, Fransa güdümlü bir Meksika krallığı oluşturulmasında (1861) etkili bir rol oynadı.

Boşalan İspanyol tahtına Prusyalı bir aday gösterilmesine yönelik muhalefeti destekledi. Bu anlaşmazlık, 1870 Fransız-Alman

Eugénie, Franz Xaver Winterhalter'in portre çalışmasından ayrıntı; Mouchy Koleksiyonu, Paris
Graudon-Art Resource/EB Inc

Savaşı'nın çıkışını hızlandırdı. Sedan Çarpışması'nın (1 Eylül 1870) ardından İngiltere'de sürgünde bulunan ailesine katıldı. Kocasının ölümünden (1873) sonra, Bonaparte'çi siyasal etkinliklerin başını çekti.

Eugenikos, Markos (d. y. 1392, Konstantinopolis [İstanbul] - ö. 23 Haziran 1445, Konstantinopolis), Ephesos'un (Efes) Ortodoks metropoliti. Ekumenik Ferrara-Floransa Konsili'ne katıldıktan (1439) sonra Ortodoks Kilisesi'nde Katoliklerle birleşmeye karşı çıkan gruba önderlik etmiştir.

Katolik karşıtı öğretmenlerden klasik eğitim ve ilahiyat öğrenimi gördü. Yirmi altı yaşında bütün mülkünü yoksullara bağışlayarak Antigone Adasında (Burgazada) keşişliğe başladı. Müslümanların adaya yönelik saldırıları yüzünden 1422'de Konstantinopolis'e dönmek zorunda kaldı ve Mangana Manastırı'na yerleşti. Bilgisi ve erdemliliğiyle saygınlık kazandı. Bizans imparatoru VIII. İoannes Palaiologos'un (1425-48) Ferrara-Floransa Konsili için hazırladığı Eugenikos, y. 1436'da Ephesos metropolitliğine getirildi, konsilde Antiokheia (Antakya) ve İskenderiye patriklerini temsil etti. Floransa'da Ortodoks Kilisesi adına çoğu konuşmayı Eugenikos yaptı. Özellikle Kutsal Ruh konusunda Katolik öğretisine kesin bir dille karşı çıktı. Katoliklerin Nikaia (İznik) Amentüsü'nden (325) *filioque* (ve Oğul'dan) ifadesini çıkarmalarını istedi ve onları, kendi dogmalarını desteklemek uğruna kutsal metinleri ve Kilise Babaları'nın yazılarını tahrif etmekle suçladı.

Konsilin, Doğu ve Batı kiliselerinin yeniden birleşmesine yönelik sonuç belgesini imzalamayı reddeden Eugenikos, Konstantinopolis'e dönerek birleşmeye karşı olanların örgütlemeye girişti. Aynaroz Dağındaki manastıra sığınma çabası başarısız kaldı ve iki yıl süreyle hapsedildi. Serbest bırakıldıktan sonra Roma'ya karşı kampanyayı yeniden başlattı. Ölüm döşegindeyken, bu görevi daha sonra II. Gennadios adıyla patrik olan Georgios Skholarios'a devretti.

Eugenikos'un yazıları arasında bir itikat-name, Kilise Babaları'nın yapıtlarına ilişkin yorumlar, Katoliklerin Üçleme öğretisinin bir eleştirisi ve Katolik Kilisesi'nin Komün-yon ayininde mayasız ekmek kullanmasına bir reddiye vardır. Eugenikos özellikle Katolikliğin araf öğretisini eleştirmiştir. Ayrıca Katolik ayin usulünü yeren incelemeler ve çilecilik üzerine yazılar yazmıştır. Eugenikos 1734'te Ortodoks Kilisesi'nce resmen aziz ilan edilmiştir.

Eugenius I (AZİZ) (d. Roma - ö. 2 Haziran 657, Roma; yortu günü, 2 Haziran), 654-657 arasında papa. Önceli olan Aziz I. Martinus'un sürgünde olduğu sırada papa seçildi. Martinus'un 655'te gönderdiği bir mektupla yasal olarak tanındı. Bizans imparatoru II. Konstans'ın (Konstantinos Pogonatos) (hd 641-668) Konstantinopolis (İstanbul) patriği Petros'u tanıması için yaptığı baskılara, İsa'nın insan yanını yadsıyıp yalnızca tanrısal iradesini kabul eden Monotelit görüşü savunduğu gerekçesiyle karşı koydu. San Pietro Bazilikası'na gömüldü.

Eugenius II (d. Roma - ö. 27 Ağustos 827, Roma), 824-827 arasında papa. Kardinal görevindeyken, Aziz I. Paschalis'in ardılı olarak papa seçildi. Roma üzerinde imparatorluğunun egemenliğini ilan eden ve papadan bağılılık yemini isteyen *Constitutio Romana*'yı kendisine vermek üzere 824'te Roma'ya gelen Kutsal Roma-Germen imparatoru I. Lothair'i kabul etti. Ayrıca Doğu Kilisesi'nde ikonlara tapma konusunda süregelen İkonoklazm (tasvir kırıcılık) tartışmalarının yeniden canlandırılmasına karşı çıktı.

Eugenius III, KUTLU, asıl adı PIZALI BERNARDO, İtalyanca BERNARDO DI PISA ya da BERNARDO PAGANELLI DI MONTEMANGO (?) (d. Piza yakınları - ö. 8 Temmuz 1153, Tivoli, Roma yakınları; kutlular arasına alınması, 1872; yortu günü, 8 Temmuz), 1145-53 arasında papa.

Montemagnolu Paganelli ailesinden geldiği sanılan Eugenius, Clairvaux'lu Aziz Bernard'ın izleyicisiydi. St. Vincent ve St. Anastasius Manastırı Cisterium başkeşişiyken, 15 Şubat 1145'te papa seçildi. Roma'nın kargaşa içinde olduğu 1146 başlarında İtalyan reformcu Bresciali Arnaldo tarafından sürgüne gönderildi. Fransa'da kaldığı sırada (1147) Kral VII. Louis'yi, 1144'te düşmüş olan Urfa Haçlı Kontluğu'nu kurtarmak için bir Haçlı seferi düzenlemeye ve Aziz Bernard'ı da bu seferde vaiz olarak görevlendirmeye zorladı. Haçlı seferlerinin en büyüğü olan II. Haçlı Seferi başarısızlıkla sonuçlandı.

1149'da İtalya'ya dönen Eugenius, temmuzda kendisini "eli kanlı" ilan eden ve halkı ayaklandıran Arnaldo'yu aforoz etti. Düşmanca bir tutum takınan Senato yüzünden genellikle Roma dışında kaldı ve birçok konsil topladı. Kutsal Roma-Germen imparatoru I. Friedrich (Barbarossa) ile, imparatorun taç giyme töreni koşullarını düzenleyen Konstanz Antlaşması'nı (1153) sonuçlandırdı; ama Friedrich'in İtalya'ya gelmesinden önce öldü.

Eugenius IV, asıl adı GABRIEL CONDUMIER (d. y. 1383, Venedik - ö. 23 Şubat 1447, Roma), 1431-47 arasında papa.

Önceleri Augustinusçu bir keşiş olan Eugenius, kardinal görevindeyken V. Martinus'un ardılı olarak oybirliğiyle papa seçildi. Papalığı boyunca, kilise reformlarını sonuçlandırmak amacıyla toplanan Basel

Konsili'yle (1431-37) uğraştı. Papalığa karşı düşmanca tutumundan dolayı konsili dağıtmak istediye de, konsil üyeleri papadan daha üstün olduklarını ileri sürdüler. Bir süre sonra Batı ve Doğu kiliselerinin yeniden birleşmesi olasılığı doğunca, Eugenius ile konsil arasındaki çatışma yumuşadı. Doğulu din adamlarının papayla görüşmeyi

IV. Eugenius, İmparator Sigismund'a taç glydiriyor, Filarete'nin San Pietro Bazilikası kapısında yer alan bir tung kabartmasından ayrıntı, Roma
Alinari-Art Resource/EB Inc

ve İtalya'da toplanmayı istemeleri üzerine, Eugenius 1438'de konsile Ferrara'ya taşınmasını bildirdi. Piskoposların çoğu bu çağrıya uydu, ama bazı ayrılmış piskoposlar Basel'de kalarak bir azınlık konsili oluşturdular. Eugenius bu piskoposları aforoz edince, onlar da Eugenius'u azlettiklerini ilan ettiler.

Bu arada Fransa kralı VII. Charles, Basel Konsili'nin kararlarından cesaret alarak Fransız Kilisesi'ne papalık otoritesini sınırlayıcı belli özgürlükler tanıyan *Pragmatique sanction de Bourges* (*) adlı fermanı yayımladı (7 Temmuz 1438). Veba salgını nedeniyle Ferrara'dan Floransa'ya taşınan konsil, 6 Temmuz 1439'da Batı ve Doğu kiliselerinin birleştirilmesi kararını aldı. Bu birlik kısa ömürlü olduysa da, Ferrara-Floransa Konsili'nin başarısıyla üstün duruma geçen Eugenius, azınlık konsiline son verdi ve papalık otoritesini yeniden sağladı.

Euglena bak. öglena

Eukleides, OKULU olarak da bilinir (ü. İÖ y. 300, İskenderiye), Eski Yunan-Roma kültürünün en önemli matematikçisi. Özellikle *Stoikhēia* (Elemanlar) adlı geometri kitabıyla tanınır.

Yaşamı ve çalışmaları. Eukleides'in yaşamına ilişkin tek bilgi, İÖ 323-283 arasında hüküm süren I. Ptolemaios döneminde İskenderiye'de bir okul kurarak öğretmenlik yaptığıdır. Ortaçağ çevirmenleri ve derleyicileri genellikle Eukleides'i, Platon'un çağdaşı olan ve yaklaşık bir yüzyıl önce yaşamış olan Megaralı Eukleides ile karıştırmış ve onu "Megaralı" olarak anmışlardır. İS 5. yüzyıl filozoflarından Proklos bir yazısında, kendisine geometride *Stoikhēia* da anlatıldığını daha kısa bir yol olup olmadığını soran Ptolemaios'a büyük matematikçinin, "Geometride hükümdarlara özgü bir yol yoktur," yanıtını verdiğini yazmaktadır. Bir başka öykü ise büyük bir olasılıkla İskenderiyeli bir öğrenciye ilişkindir. Öğrencisinin geometrinin ilk kuralını öğrenir öğrenmez bunları öğrenmekle eline ne geçeceğini sorması üzerine, Eukleides kölesini çağırarak "Ona üç kuruş ver, çünkü öğrendiklerinden para kazanmaya gereksinimi olduğu anlaşılıyor," demiştir.

Stoikhēia'nın kaynakları. Eukleides *Stoikhēia* adlı yapıtını kendinden önceki bilim

adamlarının çalışmalarından derlemiştir. Bunların arasında ünlü hekim Koslu Hippokrates (ü. İÖ 400) ile karıştırılmaması gereken Khioslu Hippokrates de vardır (İÖ 5. yy). Eukleides'ten önce böyle bir derlemeyi, yapıtı Akademia'da ders kitabı olarak okutulmuş ve büyük bir olasılıkla Aristoteles tarafından da kullanılan Theudios yapmıştır. Eukleides'in *Stoikhēia*'sı kısa zamanda ötekilerin yerini alarak onları unutturdu. Eukleides konu açısından hiç kuşkusuz kendinden önce gelenlerin birikimlerini kullanmıştır, ama yapıtının düzenleniş biçimi tümüyle kendisine aittir. Kitapların düzenini değiştirmiş, önermeleri kitapları yeniden dağıtmış ve yeni sıralanış biçiminin eski kanıtları uygulanamaz kıldığı durumlarda yeni kanıtlar bulmuştur. Örneğin 10. Kitap büyük ölçüde Pythagorasçı Theaitetos'un (ü. İÖ 369) çalışmasıdır. Ama Knidoslu Eudoksos(*) tarafından geliştirilen yeni orantı tanımına uyum sağlayabilmesi için bu kitaptaki birçok teoremin kanıtlarının değiştirilmesi gerekmiştir. Proklos'a göre Eukleides, çalışmalarında Eudoksos'un ve Theaitetos'un birçok buluşundan yararlanmıştı. Büyük bir olasılıkla 5. ve 12. kitaplar Eudoksos'un, 10. ve 13 kitaplar da Theaitetos'un çalışmalarıdır. 5. Kitap hem ölçekde, hem de ölçekde olmayan büyüklüklere (oranları iki tamsayının bölümü olarak ifade edilebilen ve edilemeyen büyüklükler) uygulanabilen orantılar kuramını etkileyici bir biçimde açıklamaktadır. 12. Kitap'ın ana teoremleri, iki dairenin alanlarının oranının çaplarının karelerinin oranına; iki kürenin hacimlerinin oranının çaplarının karelerinin oranına eşit olduğunu belirtmektedir. Bu teoremler, bilinen bir büyüklüğü bilinmeyen niteliklerine yaklaşıncaya kadar kendi içinde bölmeye dayanan "tüketme yöntemi" ni kullanarak kanıtlamış olan Eudoksos'a aittir. 10. Kitap'ta farklı sınıflardan irrasyonel sayılar ele alınmaktadır. 10. Kitap, bazı yeni kanıtlar ve ekler dışında, Theaitetos'a aittir. Daha önce Pythagorasçılar tarafından tanımlanan beş düzgün cismin de yer aldığı 13. Kitap'ın büyük bölümü gene Theaitetos'un çalışmasıdır. Theaitetos'un düzgün cisimlere ilişkin bir yapıtını Eukleides'in *Stoikhēia*'ya tümüyle aldığı anlaşılmaktadır. Aritmetiğin temel ilkelerini içeren 7. Kitap, büyük olasılıkla İÖ 400'den önce yazılmış tutarlı bir yapıttır.

Stoikhēia'nın öteki kitaplarındaki matematik o kadar yüksek düzeyli değildir. Aritmetiğe ilişkin üç kitabın ikincisi olan 8. Kitap'ta karışık ifadeler, gereksiz yinelemeler, hatta mantıksal hatalar bulunmaktadır. Eukleides'in yalnızca elinde yetkin kaynakların bulunduğu konularda kusursuz bir sergileme gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır.

Stoikhēia üzerindeki çalışmalar. Eski çağlarda Heron, İskenderiyeli Pappos, Proklos ve Simplicios *Stoikhēia* üzerine yorumlar yazmışlardır. İS 4. yüzyılda İskenderiyeli Theon metinde bazı değişiklikler ve eklerle çalışmanın yeni bir derlemesini yaptı. Theon'un bu düzenlemesi, 19. yüzyılda Vatikan'da daha eskiden kalma bir Yunanca el yazması bulunana değin, yayımlanan bütün Yunanca metinlerin ve çevirilerin ana kaynağını oluşturdu. Ortaçağda üç kez Arapça'ya çevrilen yapıtın ilk çevirilerini Haccac bin Yusuf, önce Abbasi halifesi Harun Reşid (hd 786-809) ve daha sonra Halife Memun (hd 813-833) için yapmıştır. Bundan sonraki çeviriler Huneyn bin İshak'ın (808-873) Bağdat'ta yaptığı ve Sabit bin Kurra (ö. 901) tarafından gözden geçirilen çeviri ile 13. yüzyılda Nasıreddin Tusî çevirisi, Eukleides Batı'da ilk kez bu Arapça çevirilerin Latinceye çevrilmesi üzerine tanınmıştır.

Stoikheia'nın günümüze kalan ilk Latince çevirisi Müslüman bir öğrenci kılığında İspanya gezisine çıkan ve kitabın Arapça bir kopyasını elde eden Bath'lı Adelard tarafından yapılmıştır (y. 1120). Adelard kitabı kısaltarak yeniden yazmış, ayrıca bir de şerhli uyarılma gerçekleştirmiştir. Karntenli Hermann aynı Arapça çeviriden 1-12. kitapları çevirmiştir. Renonali Gerardo (1114-87) ise Eukleides'in 15 kitabını Huneyn bin İshak-Sabit bin Kurra'nın Arapçasından çevirmiştir. İlk Latince çeviri 13. yüzyılda Johannes Campanus tarafından basılmıştır.

Arapça kaynaklara başvurmadan Yunancadan ilk doğrudan çeviri Bartolomeo Zamberti tarafından yapıldı ve Latince olarak 1505'te Viyana'da yayımlandı. Yunanca metnin ilk baskısı 1533'te Basel'de Simon Grynaeus tarafından gerçekleştirildi. Bu dönemin en önemli Latince çevirisini ise 1572'de Federico Commandino yaptı. Eukleides'in bütün yapıtlarının hem Yunanca, hem Latince ilk tam baskısını 1703'te Oxford'da David Gregory gerçekleştirdi. Günümüzde bu kitapların yerini J. L. Heiberg ve H. Menge'nin yayımladığı (8 cilt ve bir ek) *Euclidis opera omnia* (1883-1916; Eukleides'in Bütün Yapıtları) almıştır. *Stoikheia*'nın ilk İngilizce çevirisini Sir Henry Billingsley gerçekleştirmiştir. Daha sonraki baskılar arasında Robert Simson'un 1756 tarihli hem Latince, hem İngilizce basılan ve 1-6, 11, 12. kitapları ve *Dedomena*'yı (Veriler) kapsayan yayını ile T. L. Heath'in giriş ve yorum bölümlerini de içeren *The Thirteen Books of Euclid's Elements* (Eukleides'in Elemanlar'ının 13 Kitabı) bulunmaktadır.

Öteki yapıtları. Bir şekilde, belirli elemanların bilinmesi durumunda, başka elemanların da bilinebileceğini, yani belirlenebileceğini ortaya koyan 94 önermeden oluşan *Dedomena* ile Arapça ve Latince çevirileri sonradan bulunup yeniden düzenlendikten sonra 1915'te yayımlanan ve verilen bir şeklin bir ya da birden fazla doğruyla birbirine eşit ya da aralarında belirli bir oran olacak şekilde alanlara bölünmesine ilişkin problemleri içeren *Peri diaireseon biblion* (Şekillerin Bölünmesi Üzerine Kitap), Eukleides'in geometriye ilişkin günümüze kalan diğer iki çalışmasıdır. Eukleides'in *Optika* (Optik) adlı kitabının özgün metninin yanı sıra Yunanlı bilgin Theon'un eleştirel düzenlemesi de gene Yunanca olarak günümüze gelmiştir. *Katoptrika* (Yansımalar) Eukleides'in değildir; konuyla ilgili eski çalışmalardan yapılan bir derlemedir. Günümüze Yunanca olarak ulaşan *Phainomena* (Olaylar), astronomide yararlanılmak üzere küre geometrisine ilişkin bir yapıttır ve Pitaneli Autolykos'un aynı konudaki bir çalışmasının benzeridir. Proklos ve öğrencisi Marinos tarafından Eukleides'e mal edilen müzik kitabı iki yapıtan oluşmaktadır. Bunlardan *Katotome kanonos* (Gamin Bölünümü) bazı eklemelerle Pythagorasçı müzik kuramını içerir. Gamdaki notaların belirli perdelere ayrılmasını konu alan *Eisagoge armonike* (Armoniye Giriş) ise Aristoksenos'un öğrencisi Kleonides tarafından yazılmıştır.

Geometri konusunda günümüze ulaşamamış dört yapıt Yunan kaynaklarında açıklanmakta ve Eukleides'e mal edilmektedir. *Pseudaria*'nın (Yanlışlıklar) amacının, konuya yeni başlayanlara, geometrik düşüncede kolayca düşülebilecek yanlışları göstermek ve öğrencileri bunlara karşı uyararak olduğu belirtilmektedir. Üç kitaptan oluşan *Porismata* (Sonuçlar) Pappos'un bir özetini verdiği yüksek düzeyde bir çalışmaydı. Anlaşıldığına göre, Eukleides, "sonuçlar" de-

yimi ile önem bakımından problem ile teorem arasında bulunan bir önerme türünü kastediyordu. Eukleides'in konikler üzerine dört kitaptan oluşan yapıtı, Apollonios'un Konikler'inin ilk dört kitabına uyar, ama Apollonios kendi yapıtına bazı yeni teoremler eklemiştir. Eukleides konikleri eski adlandırılış biçimiyle, dik açılı, geniş açılı ve dar açılı koni kesitleri olarak, anıyordu. Bunları parabol, hiperbol ve elips olarak ilk kez adlandıran ve tanımlarını veren Apollonios olmuştur. Pappos ayrıca Eukleides'in *Topoi pros epiphaneia* (Yüzeylerin Geometrik Yerleri) adlı yapıtından söz etmektedir. İki kitaptan oluşan bu yapıt, büyük olasılıkla, yüzeyler üzerindeki geometrik yerleri, kendileri bir yüzey oluşturan geometrik yerleri ve konikleri içeriyordu.

Gregory'nin yayımlanmış olduğu Eukleides'in bütün yapıtları baskısında yer alan *De levi et ponderoso* (Hafiflik ve Ağırlık Üzerine) başlıklı ve Aristoteles dinamiğinin ilkelerini içeren Latince bölüm Eukleides'e ait değildir.

Değerlendirme. *Stoikheia*, yazıldığı günden günümüze değin insanlığı sürekli ve derinden etkilemiştir. 19. yüzyılda Eukleidesçi olmayan geometrilerin ortaya çıkmasına değin, bu yapıt, geometride düşünce biçimi, teoremler ve yöntemler açısından temel kaynak olagelmıştır. *Stoikheia*'nın, Batı dünyasında, Kitabı Mukaddes'ten sonra en çok çevirisi ve baskısı yapılan, en çok okunup incelenen kitap olduğu söylenir. Eukleides belki de birinci sınıf bir matematikçi değildi, ama yapıtının 2 bin yılı aşkın bir süre hemen hiç değişmeden bir ders kitabı niteliğini sürdürdüğünü göz önüne alarak onun hiç kuşkusuz birinci sınıf bir matematik öğretmeni olduğu söylenebilir.

Eukleides algoritması, iki tamsayının OBEB'ini (ortak bölenlerin en büyüğü) bu sayıları asal çarpanlarına ayırmaya gerek kalmaksızın bulmakta yararlanılan yöntem. İlk kez Eski Yunanlı matematikçi Eukleides'in *Stoikheia* (Elemanlar) adlı yapıtının 7. ve 10. kitaplarında ortaya konan yöntem, bu matematikçinin adıyla anılır.

A ve B gibi iki tamsayı verilmişken, bunların ikisini de tam olarak bölen tamsayıların en büyüğü, A ile B'nin OBEB'i olarak adlandırılır ve bu sayı (A,B) olarak gösterilir. A>B olmak üzere, A ile B'nin OBEB'inin Eukleides algoritması yardımıyla bulunması için, önce A sayısı B'ye bölünür. Eğer bu bölüm kalansız ise, yani B, A'yı tam olarak bölüyorsa, (A,B)=B'dir. Eğer bölümde kalan olarak R₁ elde edilmişse, (A,B)=(B,R₁) olduğu gösterilebilir. Bu nedenle, bu kez B sayısı R_{1'e} bölünür; kalan yoksa, (A,B)=R₁ elde edilir; bu bölümde R₂ kalanı ortaya çıkarsa, (A,B)=(B,R₁)=(R₁,R₂) olacağından, bu kez R₁ sayısı R_{2'ye} bölünür. Bu bölmeler dizisi, kalan sıfır eşit oluncaya değin sürdürülür. (Bu işlem dizisinde kalanın sıfıra eşit olduğu bir bölme işlemine varılacağı kesindir.) Sıfırdan farklı son kalan, (A,B) değerini verir. Örneğin, A=544 ile B=119 sayılarının OBEB'inin bulunmasındaki işlem dizisi şöyle gösterilebilir:

$$\begin{array}{ll} 544 = 4(119) + 68 & R_1 = 68 \\ 119 = 1(68) + 51 & R_2 = 51 \\ 68 = 1(51) + 17 & R_3 = 17 \\ 51 = 3(17) & R_4 = 0 \end{array}$$

Böylece, (544, 119) = 17 olduğu bulunmuş olur. Eukleides algoritmasından, iki çokte-
rimlinin OBEB'inin bulunmasında da benzer biçimde yararlanılabilir.

Eukleidesçi geometri, Eski Yunanlı matematikçi Eukleides'in *Stoikheia* (Elemanlar) adlı yapıtında ortaya koymuş olduğu aksiyomlara ve genel kabullere dayanan geo-

metri Eukleidesçi geometrinin temel önermi, matematiksel içerikten çok, Eukleides'in bu geometriyi ortaya koyarken izlediği sistematik yöntemden kaynaklanır. Aksiyomatik-tumdengelimli olarak nitelendirilen bu yöntem, 2 bin yılı aşkın bir süredir bütün öteki matematik dallarının gelişmesinde model olarak kullanılmıştır.

İskenderiye'de I. Ptolemaios (hd 10 323-285/283) döneminde yaşamış olan Eukleides'in *Stoikheia* adlı yapıtı, düzlemsel ve üç boyutlu şekillerin özelliklerini, birbirleriyle ilişkilerini, bunlara ilişkin ölçme kurallarını içerir. Eukleides, bu yapıtını kendinden önceki bilgilerin çalışmalarından derlemiştir. Yapıttaki konuların büyük bölümü derleme olmakla birlikte, kimi sonuçlar ve kanıtlamaların Eukleides'e ait olduğu kevin-
dir. *Stoikheia*, Pergeli Apollonios'un (10 3 yy) konikler üzerindeki, Arkhimedes'in (Arşimede) (10 3. yy) mekanik ve daire alanları üzerindeki daha gelişkin yapıtlarına temel oluşturmıştır. İlk olarak Harun Reşid döneminde (786-809) Arapçaya çevrilen yapıt, Batı'ya, Arapçadan Latinceye yapılan çeviriler (ilk çeviri y. 1120) aracılığıyla geçmiştir.

Stoikheia'da Eukleides beş aksiyom (doğru olduğu kanıtızsız olarak varsayılan önerme, Eukleides'in kullandığı deyimle, postula) ile beş "genel kabul"e dayanarak 465 teorem türetmiştir. Bu, türetilen teoremlerin doğruluğunun aksiyomların doğruluğuna dayandırıldığı aksiyomatik yöntemin gücünü ortaya koyan ilk uygulamaydı. Aksiyomların doğruluğu apaçık olduğuna göre, Eukleides ve çağdaşları, bunlardan türetilen teoremlerin de dünyayı doğru ve kesin bir biçimde betimlediğine ve dünyayı incelemekte geçerli araçlar olduğuna inanıyorlardı.

Eukleides, yapıtına, tanımlar, aksiyomlar ve genel kabullerle başlar. Nokta, parçası olmayan nesne; çizgi, genişliği olmayan uzunluk; doğru, üzerindeki noktalara göre düzgün yayılmış çizgi olarak tanımlanır. Açıkta ki böyle belirsiz "tanım"lar çağdaş anlayışta tanım olarak kabul edilemez. Buna karşılık, örneğin daire tanımı ("daire, içindeki belirli bir noktadan üzerine indirilen doğruların birbirine eşit olduğu bir eğriyle çevrili olan düzlemsel bir alandır"), bugünkü soyut kuram tarafından kabul edilebilir. Eukleides'in tanımları arasında yüzey; düzlem; dik, geniş ve dar açılar; doğruların dikliği ve paralellığı, üçgenler ve dörtgenler vardır. Eukleides'in beş aksiyomu şunlardır: 1) Verilen iki noktadan bir doğru geçirilebilir, 2) sonlu bir doğru istenildiği kadar uzatılabilir, 3) merkezi ile üzerindeki bir noktası verilen bir çember çizilebilir, 4) bütün dik açılar birbirine eşittir, 5) iki doğruya kesen bir doğru, bu iki doğru ile, aynı yanda toplamı iki dik açıdan küçük iç açılar oluşturuyorsa, bu iki doğrunun uzantıları iç açılar toplamının iki dik açıdan küçük olduğu yanda kesişir.

Eukleides'in beş genel kabulü de şöyle sıralanır: 1) Aynı şeye eşit olan şeyler birbirlerine eşittir, 2) eşit şeylere eşit şeyler katılırsa oluşan bütünler birbirine eşittir, 3) eşit şeylerden eşit şeyler çıkarılırsa kalanlar birbirine eşittir, 4) birbirine eşit şeyler birbirine eşittir, 5) bütün, parçalanodan büyüktür.

Eukleides'in beşinci aksiyomu, Eukleides aksiyomu, Eukleides postulası ya da paralellik postulası olarak anılır ve matematik tarihinde önemli bir yer tutar. Bu postula, doğruluğu ötekiler gibi apaçık olmadığından, ortaya atıldığı dönemden bu yana ilgi

çektir ve tartışıldı. Bu postulanın bir eşdeğeri şöyle ifade edilebilir: *I* doğrusu üzerinde olmayan bir *P* noktasından geçen, *P* ve *I*'nin düzleminde bulunun ve *I*'yi kesmeyen yalnızca bir doğru vardır; ya da daha kısa bir deyişle, bir noktadan, verilen bir doğruya yalnızca bir tek paralel çizilebilir. Bu postulaı öteki postulalara dayanarak kanıtlayabilmek, böylece de bir teoreme dönüştürebilmek için büyük çabalar harcadı. Bu amaçla, paralellik postulasının iki alternatifi olan "bir noktadan geçen ve verilen bir doğruya paralel olan birden çok doğru vardır", ya da "böyle bir doğru yoktur" önermelerinden herhangi biri bu postulanın yerine konduğunda öteki aksiyomlarla çelişki ortaya çıkacağı gösterilmek istendi. Ne var ki bu yolda harcanan yoğun çabalar hep başarısızlıkla sonuçlandı ve bir çelişkiye varmak olanaklı olmadı. Üstelik, beklencinin tersine, paralellik postulası yerine bu alternatiflerden herhangi birinin konmasıyla Eukleidesçi geometri kadar geçerli ve tutarlı yeni geometriler ortaya çıktığı belirlendi.

Eukleidesçi olmayan geometriler. Eukleides postulasının yerine, "bir noktadan, verilen bir doğruya en az iki paralel çizilebilir" aksiyomunun konmasıyla hiperbolik geometri (Lobaçevski geometrisi) elde edilir. Bir noktadan verilen bir doğruya hiçbir paralel çizilemeyeceğini kabul eden, bir başka deyişle paralellik kavramını dışlayan ve Eukleides'in ikinci aksiyomu olan "sonlu bir doğru istenildiği kadar uzatılabilir" aksiyomunu da doğrunun sonlu bir uzunluğu olduğu, yani doğrunun bir tür kapalı eğri olduğu biçiminde değiştiren geometri ise eliptik geometri (Riemann geometrisi) adıyla anılır.

Eukleidesçi geometri ile hiperbolik ve eliptik geometrilerden hangisinin gerçek dünyayı matematiksel olarak en doğru biçimde betimlediğini saptamanın olanaksız olduğu anlaşıldıktan sonra, matematikçiler tek doğru geometri kavramından vazgeçmek ve aynı derecede geçerli ve tutarlı değişik geometrilerin var olabileceği görüşünü kabullenmek zorunda kaldılar. Ayrıca, matematiksel sistemlerin, keşfedilmeyi bekleyen doğal olgulardan ibaret olmadığı; bu sistemlerin, tutarlı bir aksiyom ve postullalar kümesi seçilip bunlardan türetilebilecek teoremlerin incelenmesiyle yaratılabileceği anlaşıldı. Matematığa bakış açısından bu değişiklik, Eukleides'in entelektüel mirasının en önemli ve en kapsamlı bölümünü oluşturur. *Ayrıca bak.* eliptik geometri; hiperbolik geometri.

Eukratides (ö. İÖ y. 159), İÖ y. 170/165-159 arasında Baktriane kralı. Hükümdarlık dönemine ilişkin çok az bilgi vardır. Bazı tarihçiler, Eukratides'in Selevkos kralı IV. Antiokhos'un yeğeni olduğunu ve Baktriane'yi istila ederek iktidarı ele geçirdiğini ileri sürerler. Başka tarihçilere göre Eukratides, Kral Demetrios'un Hindistan'da bulunduğu sırada ayaklanarak yönetime el koyan Baktrianeli bir devlet görevlisidir.

İkinci görüşü savunanlara göre Demetrios, Hindistan'dan döndüğünde Eukratides ile 3 bin yandaşını birkaç ay boyunca kuşatma altında tuttuysa da, Eukratides kuşatmayı yararak krallığı ele geçirdi. Daha sonra Demetrios'un Hindistan'daki topraklarına el koymak üzere oraya gitti. Eukratides Hindistan'dayken, Partların iki Baktriane iline el koyduğu sanılır. Bu illeri geri almak için ülkeye geri dönen Eukratides'i, kendi oğlunun öldürdüğü öne sürülür.

Eulalius (ö. 423), Aralık 418-Nisan 419 arasında karşı-papa. Daha önce başdiyakoz olan Eulalius, Papa I. Bonifatius'a karşı olan hizip tarafından karşı-papalığa getirildi. İki taraf arasındaki çatışma, kilise dışı otoritelerin ilk kez papalık seçimlerine karışmasına yol açtı. Batı Roma imparatoru Flavius Honorius, anlaşmazlığa değin hem karanıyla çözüm bulununcaya değin hem papanın, hem de karşı-papanın Roma'yı terk etmelerini istedi. Ama imparatorun desteğine güvenen Eulalius tedbirsizce davranarak Kutsal Hafta (Paskalya'dan önceki hafta) ayınlarını yönetmek üzere Laterano Sarayı'na döndü. İmparatorun emirlerine karşı geldiği için görevden alındıktan sonra Campania'ya sürüldü ve orada öldü.

Eulenburg (Kontu), Botho (Wend August) (d. 31 Temmuz 1831, Bartenstein yakınları, Prusya - ö. 5 Kasım 1912, Berlin). imparatorluk Almanya'sında Muhafazakar Parti ile işbirliği yapan Prusyalı devlet adamı.

Prusya içişleri bakanı iken (1878-81), Bismarck'ın Sosyal Demokratlar hedef alan yasalarnı hazırlayarak *Reichstag*'a (Parlamento) sundu. 1890'dan sonra Prusya başbakanlığı ve imparatorluk şansölyeliğini birlikte yürüten Caprivi kontu Leo'nun yerine Prusya başbakanı oldu (1892). Caprivi'nin Prusya'da oy hakkını genişletmeye çalışması üzerine, Sosyal Demokratlara karşı bütün imparatorluk düzeyinde yasal önlemler alınmasını istedi ve *Reichstag* seçimlerinde genel oy hakkını kısıtlaması konusunda imparator II. Wilhelm'i ikna etmeye çalıştı. Eulenburg ile Caprivi arasındaki çatışma, tutucu Prusya ile demokrasi yanlısı eyaletler arasındaki mücadelenin bir yansımasıydı. İmparator, 1894'te ikisini de görevden alarak sorunu çözme yoluna gitti. Eulenburg, 1899'da Prusya soylular meclisi *Herrenhaus*'a girdi.

Eulenburg (Preksi), Philipp, tam adı EULENBURG VE HERTEFELD PRENSİ, SANDELS KONTU PHILIPP FRIEDRICH KARL ALEXANDER BOTHO (d. 12 Şubat 1847, Königsberg, Prusya - ö. 17 Eylül 1921, Liebenberg,

Philipp Eulenburg, 1898
Staatsbibliothek, Berlin

Almanya), Alman diplomat. Alman imparatoru II. Wilhelm'in yakın dostluğunu kazanarak danışmanı olmuştur.

Ordudan ayrıldıktan sonra dışişlerine girdi (1877) ve Münih'teki Prusya elçiliğinde sekreter olarak görev aldı (1881-88). 1886'dan sonra II. Wilhelm'le yakın bir dostluk kurarak, Bismarck'ın düşürülmesinden (1890) sonra imparatorun en etkili danışmanı durumuna geldi. 1894'te şansölyelik önerisini geri çevirdi ve Viyana büyükelçiliği görevinde bulundu (1894-1902). 1901'de Sandels kontu unvanını aldı. Maximilian Harden'in *Die Zukunft*'ta özel yaşamını hedef alan bir kampanya açmasıyla (1906) meslek yaşamı sona erdi. Kendisine

yöneltilen eşcinsellik suçlaması hiçbir zaman kanıtlanamadıysa da, bunun yol açtığı skandal imparatorluğun saygınlığını ciddi biçimde sarstı. Eulenburg'un yapıtları arasında *Aus 50 Jahren* (1923; 50 Yıllık Anılar) ile *Mit dem Kaiser als Staatsman und Freund auf Nordlandreisen* (1931, 2 cilt; Devlet Adamı ve Dost Olarak İmparatorla Birlikte İskandinavya Yolculukları) sayılabilir.

Eulenspiegel, Till, Aşağı Almandaca DYLUENSPEGEL. Alman edebiyatında düzenbaz köylü tipi. Eğlendirici şakalarıyla oyunları, çok sayıda edebiyat yapıtına ve halk öyküsüne kaynaklık etmiştir. Böyle birinin gerçekten yaşadığı, Braunschweig'a bağlı Kneitingen'de doğduğu ve 1350'de Schleswig-Holstein'daki Mölln'de öldüğü söylenir. Mölln'de 16. yüzyılda, Till'e ait olduğu sanılan bir mezartaşı belirlenmiştir. Adıyla bütünleşen anekdotların yaklaşık 1500'de Aşağı Almandaca yapılmış bir ya da daha çok sayıda baskısı vardır. Günümüze kalan en eski Yüksek Almanca baskısı *Ein kurtzweilig lesen von Dyl Vlenspiegel* dir (1515; Till Eulenspiegel Hakkında Eğlencici Kitap). Anvers'te yapılan bu baskının günümüzdeki tek kopyası Londra'da, British Museum'da bulunmaktadır. Eulenspiegel'in şakaları çoğunlukla çift anlamlı söz oyunlarına ve farsa dayanır; çoğu kez kaba, bazen de açık saçık, ama hepsinde de ciddi bir konu ele alınır. Eulenspiegel'in kişiliğinde birey toplumdan öç alır; budala ama kurnaz köylü, dar görüşlülük, onursuz, sözde alçakgönüllü kentlilere ve ruhan sınıfı ile soylulara karşı üstünlüğünü gösterir.

Aşağı Almandan Felemenkçe, İngilizce (y. 1520), Fransızca (1532) ve Latinceye (1558) çevrilen metnin anekdotların tümünü mü, yoksa bazı bölümlerini mi kapsadığı bilinmemektedir. Eulenspiegel, müzik ve edebiyat yapıtlarına da konu olmuştur. Bunların en ünlüleri Richard Strauss'un *Opus 28 Till Eulenspiegels lustige Streiche* adlı senfonik şiiri (1894-95; Till Eulenspiegel'in Eğlencici Oyunları) ile Gerhart Hauptmann'ın epik şiiri *Till Eulenspiegel* dir (1928).

Euler, Leonhard (d. 15 Nisan 1707, Basel, İsviçre - ö. 18 Eylül 1783, Petersburg, Rus Çarlığı), kuramsal matematiğin kurucularından İsviçreli matematikçi ve fizikçi. Geometri, diferansiyel ve integral hesap, mekanik ve sayı kuramındaki kesin ve yol gösterici katkılarının yanı sıra, gözlemsel astronomi problemlerinin çözümüne ilişkin yöntemler geliştirmiş, matematiğin teknoloji ve günlük yaşam açısından önemli uygulamalarını ortaya koymuştur.

Euler matematikteki yeteneğinden ötürü Avrupa'nın ilk matematikçilerinden Jean Bernoulli ile oğulları Daniel ve Nicolas Bernoulli'nin övgülerini kazandı. 1727'de Petersburg Bilim ve Sanat Akademisi'ne katıldı, 1733'te de Daniel Bernoulli'den boşalan matematik profesörlüğüne getirildi.

Euler akademiye sunduğu sayısız kitap ve makale ile integral hesabı çok yetkin bir düzeye ulaştırdı; ayrıca trigonometrik ve logaritmik fonksiyonlar kuramını geliştirdi, analitik işlemlerin daha sade bir biçime indirgenmesini sağladı ve kuramsal matematiğin hemen her dalında yeni ufuklar açtı. Euler 1735'te, sürekli ve yıpratıcı çalışması sonucu gözlerinden birini yitirdi. 1741'de II. Friedrich (Büyük) (hd 1740-86) tarafından Berlin'e davet edilerek Berlin Bilimler Akademisi'ne üye seçildi ve burada 25 yıl boyunca hiç durmadan bilimsel yayınlarını sürdürdü. Yayınlarının çoğunu emekliliğini güvenceye alan Petersburg Akademisi'ne sundu. 1748'de yayımladığı

Introductio in analysin infinitorum (Sonsuzlar Analizine Giriş) adlı yapıtında matematiksel analizde, değişkenleri birbirine bağlayan bir kural olarak ele aldığı fonksiyon kavramını getirdi ve sonsuzküçük ve sonsuz nicelik tanımlarının kullanımını başlattı. Euler'in modern analitik geometri ve trigonometriye ilişkin çalışmaları, Eukleides'in *Stoikheia*'sının (Elemanlar) antik geometri için yaptıklarına eşdeğerdedir ve bu çalışmalar sonucunda matematik ile fiziği aritmetik terimlerle ifade etme eğilimi ortaya çıkmıştır. Euler'in temel geometrideki tanınmış bulguları arasında üçgenin yükseklik merkezi (üçgenin yüksekliklerinin kesişme noktası), çevrel çember merkezi (üçgenin köşelerinden geçen çemberin merkezi) ve ağırlık merkezinden geçen Euler doğrusu sayılabilir. Euler trigonometrik fonksiyonları (üçgenin açılarından birinin, bu üçgenin herhangi iki kenarına bağlı olduğu fonksiyonlar), geometrik doğruların uzunlukları olmaktan çok, sayısal oranlar olarak ele aldı ve Euler özdeşliği olarak adlandırılan ($e^{\theta} = \cos \theta + i \sin \theta$) eşitliğin aracılığıyla trigonometrik fonksiyonlar ile karmaşık sayılar ($3+2\sqrt{-1}$ gibi) arasında ilişki kurdu. Negatif sayıların sanal logaritmaları olduğunu ortaya koyan Euler, her karmaşık sayının sonsuz sayıda logaritması bulunduğunu da gösterdi.

Euler'in diferansiyel ve integral hesap üzerine yazdığı, *Institutiones calculi differentialis* (1755; Diferansiyel Hesabın İlkeleri) ve *Institutiones calculi integralis* (1768-70; Integral Hesabın İlkeleri) adlı yapıtları, günümüzde kullanılan ders kitaplarının ilk örnekleri olarak kabul edilir. Bu kitaplarda, bir kuvvet tarafından yapılan işin belirlenmesi ve geometri problemlerinin çözümü için çoğunu Euler'in kendisinin bulup geliştirdiği çok sayıda belirsiz integral alma yöntemi ile türev formülleri yer almaktadır. Euler ayrıca bazı fizik problemlerinin çözümünde yararlı olan doğrusal diferansiyel denklemler kuramını da geliştirdi. Matematiği önemli yeni kavramlarla ve yöntemlerle zenginleştiren Euler, toplama için Σ işaretini; n 'in bölenerinin toplamı için $\sum n$, doğal logaritmadaki tabanı göstermek üzere e simgelerini, üçgenin kenarları için a, b, c ve bu kenarların karşısındaki açılar için A, B, C harflerini; fonksiyon beliren " f " harfini ve içine bağımsız değişkenlerin yazıldığı parantezi; çemberde çevrenin çapa oranını veren π simgesini ve $\sqrt{-1}$ için de i harfini matematiğe kazandırdı.

Euler, II. Yekaterina'nın (Büyük) daveti üzerine, 1766'da Rusya'ya geri döndü. Petersburg'a geldikten kısa bir süre sonra sağlam gözünde oluşan katarakt nedeniyle ömrünün son yıllarını tamamen kör olarak geçirdi. Yaşadığı bu trajediye karşın, eşsiz bellek gücü ve akıldan hesaplamalardaki üstün yeteneği sayesinde üretkenliği hiç azalmadan sürdü. İlgili alanları oldukça geniş olan Euler, 1768-72 arasında yazdığı *Lettres à une princesse d'Allemagne* (Bir Alman Prensesine Mektuplar) adlı yapıtında mekanik, optik, akustik ve fiziksel astronomi dallarının temel ilkelerini büyük bir açıklıkla işledi. Sınıfta ders veren bir öğretmen olmamasına karşın, pedagojik etkisi gene de tüm modern matematikçilerden daha fazlaydı. Yalnızca birkaç özel öğrencisi olmakla birlikte, Rusya'da matematik eğitiminin kurumlaşmasında önemli katkıları oldu.

Euler, üç cisim problemi (bu problem hâlâ çözülememiştir) olarak bilinen Güneş, Ay ve Yer'in birbirleriyle etkileşimlerine ilişkin problemi içermesi nedeniyle özellikle zor bir konu olan Ay hareketi üzerine daha yetkin bir kuram oluşturmaya uğraştı. Önerdiği kısmi çözüm 1753'te yayımlandı

ve İngiliz donanmasının Ay hareketlerine ilişkin çizelgesinin hesaplanmasına yardımcı oldu. Bu, denizdeki boylam belirlemeleri açısından önemliydi. 1772'de Ay'ın hareketi üzerine yayımladığı ikinci kuramı için gerekli bütün ayrıntılı hesapları kafasında tamamlaması, karanlıklar içinde geçen son yıllarının en önemli başarılarından biridir. Euler'in yaşamı boyunca üzerinde fazlasıyla yoğunlaştığı alanlardan birisi de, sayılar kuramı (tamsayıların niteliklerini ve aralarındaki ilişkileri inceleyen matematik dalı) oldu. 1783'te ortaya koyduğu ve en büyük buluşlarından birisi olan kuvadratik karşılıklık yasası, modern sayılar kuramının temel taşlarından biridir.

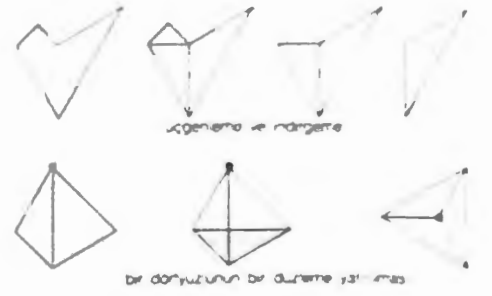
Sentetik yöntemlerin yerine analitik yöntemleri getirmeyi amaçlayan Euler'in bu çabasını sonradan J. L. Lagrange üstlendi. Euler özel somut durumlara ilgi gösterirken Lagrange soyut genelliğe ağırlık verdi. Euler ıraksak serileri pek dikkatlice olmayan bir biçimde ele alırken, Lagrange sonsuz süreçleri sağlam bir temel üzerine oturtmaya çalıştı. İşte bu nedenlerden ötürü Euler ve Lagrange birlikte 18. yüzyılın en büyük matematikçileri olarak kabul edilir. Gene de, üretkenliği ve problemleri çözmede algoritmik yöntemleri (hesaplama yöntemi) nasıl bir yaratıcılık ve beceriyle kullandığı göz önüne alınırsa Euler'in rakipsiz olduğu söylenebilir.

Euler(-Chelpin), Ulf (Svante) von (d. 7 Şubat 1905, Stockholm - ö. 9 Mart 1983, Stockholm, İsveç), İsveçli fizyolog. 1970 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü, birbirlerinden habersiz çalışmalarıyla sinir uyarılarının ileti mekanizmasına ışık tutan Euler, İngiliz biyofizikçi Sir Bernard Katz ve ABD'li biyokimyacı Julius Axelrod arasında bölüştürülmüştür.

Euler, 1929 Nobel Kimya Ödülü'nü alan Hans von Euler-Chelpin'in oğludur. Stockholm'deki Karolinska Kraliyet Tıp ve Cerrahi Enstitüsü'nden mezun olduktan sonra, 1930-71 arasında aynı enstitüde öğretim üyesi olarak görev yaptı. 1953'te Nobel Fizyoloji ve Tıp Kurulu'na katıldı; 1965'te Nobel Vakfı başkanlığına getirildi ve 10 yıl süreyle bu görevi yürüttü.

Euler'in en önemli katkısı, uyarıların sempatik sinir sisteminde iletilmesinde temel rol oynayan kimyasal araçlardan noradrenalinin tanımlamasıdır. Ayrıca noradrenalinin sinir lifleri içinde depolandığını bulan Euler'in bu çalışmaları, sinir etkinliğinde enzimlerin rolünü açıklayan Axelrod'un çalışmalarına temel olmuştur. Euler'in, yüksek kan basıncına ve damar sertliğine ilişkin çalışmaları da Stouffer Ödülü ve İsveç Kuzey Yıldız Nişanı ile ödüllendirilmiştir.

Euler belirtkeni, EULER KARAKTERİSTİĞİ olarak da bilinir, matematikte, geometrik şekillerin sınıflandırılmasında belirleyici rolü olan ve yalnızca bir geometrik şeklin köşe sayısı (V), kenar sayısı (E) ve yüz sayısı (F) arasındaki topolojik ilişkiye bağlı $C=V-E+F$ sayısı. Bu sayı, sınırları aynı sayıdaki bağlantılı parçadan oluşan bütün şekiller için aynadır (örn. dairenin ya da sekiz şeklinin sınırı bir parçadan, rondelanınki ise iki parçadan oluşur). Bütün basit (yani deliksiz) çokgenler için Euler belirtkeni 1'e eşittir. Bu durum, herhangi bir şekil için üçgenleme işlemi yardımıyla gösterilebilir. Bu işlemde, şekil, köşeleri birleştiren yardımcı doğrular aracılığıyla üçgenlere bölünür (bak. üst çizim). Daha sonra bu üçgenler, dışarıdan içeriye doğru, en sonunda bir tek üçgen kalıncaya değin, birer birer ortadan kaldırılır; kalan son üçgenin belirtkeninin 1'e eşit olduğu kolaylıkla hesaplanabilir. Bu çizgi ekleme ve çıkartma işlem-

lerinin, özgün şeklin Euler belirtkenini değiştirmeyeceği açıktır, bu nedenle, özgün şeklin Euler belirtkeninin de 1'e eşit olduğu anlaşılır. Herhangi bir basit üç boyutlu çokyüzlünün Euler belirtkeninin 2'ye eşit olduğu, şeklin bir yüzünü ortadan kaldırıp geri kalan şekli bir düzleme yatırarak Euler belirtkeni 1 olan bir çokgen elde edilmesi (bak. orta çizim) yoluyla gösterilebilir, çünkü ortadan kaldırılan yüzün eklenmesiyle Euler belirtkeninin değeri 2'ye yükselecektir.

Delikli şekiller için Euler belirtkeni, deliklerin sayısı kadar azalır, çünkü her delik bir "eksik" (ortadan kaldırılmış) yüz olarak düşünülebilir (bak. alt çizim). Cebirsel topolojide Euler-Poincaré formülü olarak bilinen daha genel bir bağlantı vardır. Bu formülde daha yüksek boyutlu soyut şekillere karşılık gelen terimler ile belirli bir şekil sınıfının şeklindeki delik ve bükülme sayılarına bağlı olarak Euler belirtkeninin değerini veren terimler (bunlara Betti sayıları adı verilir) bulunur. Adını İsveçli matematikçi Leonhard Euler'den alan Euler belirtkeninden, yalnızca beş çeşit düzgün (bütün yüzleri özdeş olan) çokyüzlü bulunabileceğini kanıtlamakta yararlanılmıştır.

Euler-Chelpin, Hans (Karl August Simon) von (d. 15 Şubat 1873, Augsburg,

Euler-Chelpin
Bavaria-Verlag

Almanya - ö 7 Kasım 1964, Stockholm, İsveç), İsveçli biyokimyacı. Şekerlerin mayalanmasında enzimlerin etkinliğine ilişkin çalışmaları nedeniyle 1929 Nobel Kimya Ödülü'nü Sir Arthur Harden ile paylaştı.

1895'te Berlin Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra Walter Nernst ile çalışmaya başlayan Euler-Chelpin, 1897'de Stockholm'deki Kraliyet Teknoloji Enstitüsü'nde Svante Arrhenius'un asistanlığını üstlendi. 1900'de Stockholm Üniversitesi'nin öğretim kadrosuna kanıldı, 1906'da genel ve inorganik kimya profesörü oldu; 1929'da yeni kurulan biyokimya enstitüsünün yöneticiliği-

ne getirildi. Koenzimlerle ilgili çalışmalarıyla, şeker ve fosfat biyokimyasına önemli katkılarda bulunan Euler-Chelpin, ayrıca pek çok vitaminin kimyasal yapısını aydınlatan çalışmalar yapmıştır.

Eumenes (d. İÖ y. 362 - o. 316), Büyük İskender'in ölümünü izleyen iç savaşta Makedonya sarayını destekleyen Yunanlı komutan.

Eski kaynaklar Eumenes'in çok yetenekli bir komutan olduğu konusunda birleşirler. İskender'in ölümünden sonra imparatorluğun paylaşılması sırasında Kapadokya'nın yönetimini üstlenen Eumenes, İskender'in yasal ardılı ve naip Perdikkas'ın yanında yer aldı; imparatorluğun çeşitli bölgelerini denetim altında tutan Makedonyalı komutanlar Antigonos Monophtalmos, Antipatros, Krateros ve Ptolemaios'a karşı mücadelede önemli rol oynadı. Perdikkas'ın kendi adamları tarafından öldürülmesinden sonra, asi komutanların İÖ 321'de Triparadeisos'ta yaptığı toplantıda ölüme mahkûm edildi. Ama kaçmayı başardı ve iki yıl sonra yeni naip Polyperkhon tarafından Asya komutanlığına getirildi. Kilikya'da bir ordu toplayarak doğu eyaletlerine doğru ilerledi. Kendisini takip eden Antigonos'u uzun bir mücadele sonucunda İran yaylalarında durdurmayı başardıysa da, ihanete uğrayarak düşmana teslim edildi ve öldürüldü.

Eumenes I (ö. İÖ 241), İÖ 263-241 arasında Pergamon (Bergama) hükümdarı. İÖ 262'de Suriye'deki Selevkos'un Pergamon üzerindeki denetimine son verdi. İÖ 263'te amcası Philetairos'un yerine yönetime geçti. Ertesi yıl Selevkos kralı I. Antiokhos'un ordusunu Lidya'nın başkenti Sardes yakınlarında yenilgiye uğratarak bağımsız bir kent devleti kurdu.

Eumenes II (ö. İÖ 160/159), İÖ 197'den ölümüne değin Pergamon (Bergama) kralı. Küçük krallığını gücünün doruğuna ulaştırmış ve Pergamon'un Yunan kültürünün doğudaki büyük merkezlerinden biri durumuna gelmesinde en önemli rolü oynamıştır.

I. Attalos Soter'in (hd İÖ 241-197) en büyük oğlu ve ardılı olan Eumenes, babasının Roma ile işbirliği politikasını sürdürdü. Roma ve Pergamon kuvvetlerinin Magnesia (Manisa) Çarpışması'nda (İÖ 190 sonbaharı) Selevkos kralı III. Antiokhos'u yenilgiye uğratmasına önemli katkıda bulundu. Ödül olarak Khersonesos (bugün Gelibolu Yarımadası) ile Anadolu'daki eski Selevkos topraklarının büyük bölümünü denetimini elde etti. Roma'yla dostluğunu geliştirmeye özen göstererek Kuzey Anadolu'da Bitinya ve Pontus krallarıyla giriştiği savaşlarda Roma'nın desteğini sağladı.

İÖ 172'de, Makedonya kralı Perseus'un Doğu'da sözde saldırı planları yaptığını ihbar etmek üzere Roma'ya gitti. Ardından Romalıların Perseus'a karşı başlattığı III. Makedonya Savaşı'na (İÖ 171-168) katıldı. Savaş sürerken düşmanla gizli görüşmeler yaptığı söylentilerinin yayılması, sonraki yıllarda Roma'nın kendisine kuşkuyla bakmasına yol açtı.

Pergamon Akropolisindeki hemen hemen bütün kamu binalarını, görkemli heykelleriyle birlikte Eumenes yaptırmıştır.

Eumenius (u. İŞ y. 300), Romalı hatip ve retorikçi. Galya'daki Augustodunum'da (bugün Autun, Fransa) doğan Eumenius, dönemin eğitim sistemi üzerine ilginç bir belge ve aynı zamanda İmparator I. Constantius Chlorus'a adanmış bir ovgu şiiri olan

Oratio pro instaurantis scholis'in (Okulların Yenidenmesi Üzerine Soylev) yazarıdır. İÖ 269'daki kuşatma ve çatışmalarda Augustodunum kentlile birlikte hasar gören üniversitenin onarılmasını hızlandırma amacıyla İÖ 298'de verilen soylev, sonuçta onarım planlarını destekleyen ve Eumenius'u okulun yöneticiliğine getiren İmparator Constantius Chlorus'a şükran duygularını dile getirmeye dönüşür. Daha önce Constantius'un özel sekreteri olduğundan yeni görevindeki ahlığı normal düzeyin iki katı olarak belirlenen Eumenius, soylevde bütün kazancını onarım fonuna bağışlayacağını açıklar.

16. yüzyıldan sonra *Panegyrici Latini* adlı yapıtta yer alan dönemin oteki soylevleri de herhangi bir kanıt gösterilmeden Eumenius'a atfedilmiştir. Eumenius ovgu şiiri turunun donuk üslubuna kişisel coşkuya dayalı bir canlılık katmıştır.

Eumolpos, Eski Yunan'da Eleusis kentinin rahipler klanı Eumolpides'in efsanevi atası. "İyi" ya da "güçlü şarkıcı" (ilahileri açık seçik ve güzel söyleyebilen rahip) anlamına gelen adı, klanın kalıtsal işlevlerini dile getirir. Hakkında çok değişik efsaneler bulunan Eumolpos'un gerçek kimliği konusunda uç ayrı varsayım öne sürülür.

1) "Tatlı Dilli Şarkıcı" olarak, Orpheus'un ülkesi Trakya'yla bağlantılıdır. Kuzey rüzgârı Boreas'ın kızı Khione (Kar Kızı) ile Tanrı Poseidon'un oğludur. Birçok serüveninden sonra Trakya kralı olur, ama Atina kralı Erekteus'a karşı savaşan Eleusislilere yardım ederken öldürülür.

2) Eleusislidir ve Eleusis Mysterionları'nı(*) başlatanlardandır. Yeryüzü (Gaia) Tanrısı'nın oğlu, Keryks'in babası ve Keryke'lerin (Tellal) efsanevi atasıdır.

3) Orpheus ve müritleri her türlü gizem kültüyle bağlantılı olduğu için, Eumolpos da Orpheus'un yakın dostu efsanevi şarkıcı Musaios'un oğlu, babası ya da öğrencisidir.

Eunapios (d. y. 345, Sardes, Lydia - ö. y. 420), Eski Yunanlı retorikçi ve tarih yazarı. Filozofların ve Sofistlerin Yaşamları adlı yapıtı, o dönemdeki Yeni-Platoncular ile ilgili güvenilir bir kaynaktır.

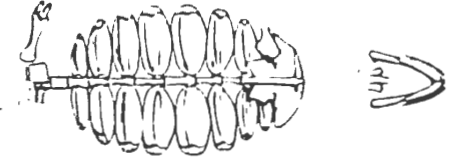
Eunapios, retorikçi Prairesios'un yanında öğrenim gördü ve Eleusius kültüne kabul edildi. Hristiyanlığa karşı tutumuyla ün kazandı. Publius Herennius Dexippus'un 12 kitaptan oluşan *Khronike historia*'sına (Kronolojik Tarih) İS 270-404 arasını kapsayan bir ek yazdı. Bu yapıtın ancak bazı parçaları günümüze ulaşabilmiştir.

Eunomios (d. y. 335, Kapadokya - ö. y. 394, Dakota, Kapadokya), Ariusçuluğun aşırı sözcülerinden biri. Ariusçu ilahiyatçı ve piskopos Aëtius'un, Tanrı ile İsa'nın tözlerinin benzerliğini savunarak kurduğu Anomoiosçu (Yunanca *anomoios*: "benzermez") mezhebe girdi. Merkezi Konstantinopolis'te (İstanbul) bulunan bir kilise örgütlenmesi ve birkaç piskopos olmasına karşın Eunomios'un ölümünden sonra mezhebin adı duyulmadı.

İskenderiye'de Aëtius'un yardımcılığına üstlenen Eunomios, piskoposun Antiokheia (Antakya) yolculuğunda ona eşlik etti ve orada diyakozluğa atandı. 360'ta ya da daha sonra Misya'da Kyzikos (Belkis) piskoposluğuna getirildi. Ama öğretileri yüzünden kısa süre sonra görevinden alındı. 357'de Sirmium'da (bugün Sremska Mitrovica, Yugoslavya) yapılan bir toplantıda görüşlerinin başlangıçta desteklenmesine karşın, Eunomios aşırı tutumuyla ve özellikle Konstantinopolis piskoposu Makedonius'un Ariusçuluğa yakın tutumunu destekleyerek kendi konumunu zayıflattı. Eunomios'un öğretile-

ri, Aziz Basileios'un yoğun eleştirisine uğradıktan sonra 381'de I. Konstantinopolis Konsilince mahkûm edildi. Eunomios, yaşamının son yıllarını aile topraklarında inzivada geçirdi. Geniş kapsamlı yapıtlarının çoğu 398'de İmparator Arcadius'un emriyle yakıldı. Ama Eunomios'un kılı kırk yaran zekâsını kanıtlamaya yetecek kadar yapıtı günümüze ulaşmıştır.

Eunotosaurus, fosillerine Güney Afrika'daki Orta Permiyen Dönem (Permiyen Dönem y. 280-225 milyon yıl önce) çokellerinde rastlanan soyu tükenmiş sürüngen cinsi. Kaplumbağaların atası olduğu sanılan

Eunotosaurus'un karından görünümü

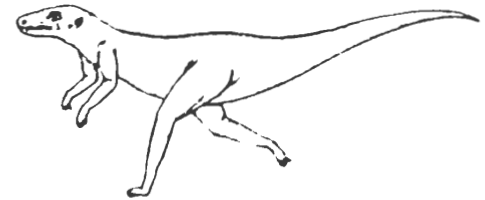
A. S. Romer, *Vertebrate Paleontology*, University of Chicago, © 1933, 1945, 1966

bu sürüngenlerin vücut yapısı oldukça değişiktir; bütün kaplumbağalarda olduğu gibi, omurları az sayıda, çok geniş olan sekiz çift kaburga kemiği de neredeyse birbirine değecek kadar yakındır. Bu geniş kaburga kemiklerinin kaplumbağalardaki kabuğun (bağ) öncülü olduğu sanılır.

Eunus (ü. İÖ 2. yy'ın ikinci yarısı), İÖ 135-132 arasında Sicilya'da Romalılara karşı patlak veren köle ayaklanmasının önderi. Suriye doğumlu olan Eunus, Sicilya'nın Enna kentinde köleydi. Yaklaşık 70 bin köleyi örgütleyerek 135'te kenti ele geçirdi. Antiokhos adıyla kendisini kral ilan etti, kısa süre içinde Sicilya'nın orta ve doğu kesimlerinin büyük bölümünü denetim altına aldı. İsyançıların üzerine gönderilen ilk ordular ağır bir yenilgiye uğradıysa da, Konsül Lucius Calpurnius Piso 133'te Enna'ya ulaşmayı başardı. Onun ardılı Publius Rupilius ise ertesi yıl ayaklanmayı bütünüyle bastırdı. Eunus yakalandı ve zindanda öldü.

Euonymus bak. papazkûlahı

Euparkeria, Mezozoyik (İkinci) Zamanda (y. 225-65 milyon yıl önce) yaşamış birçok sürüngenin atası olduğu sanılan soyu tükenmiş sürüngen cinsi. Fosillerine Güney Afrika'da, Mezozoyik Zamanın ilk dilimi olan Triyas Döneminin (y. 225-190 milyon yıl önce) başlarında çökelmiş kayalarda rastlanır. Euparkeria yaklaşık bir metre uzunluğunda ve kemiklerinden çoğunun içi oyuk olduğundan oldukça hafif vücutlu bir hayvandı. Hem dört ayağı üstünde yürümeye, hem de ağırlığını daha uzun ve güçlü olan arka ayakları üstüne bindirmeye eşit uyum sağladığı sanılmaktadır. Hayvan arka ayakları üstünde dikildiğinde, çok uzun olan kuyruğu vücudu dengeleyebiliyordu. Kafatası ince ve hafif, iyi gelişmiş sivri dişleri yalnız çene kenarlarında değil, ilkel hayvanlarda olduğu gibi damak üstünde de diziliydi.

Euparkeria

Alfred S. Romer, *The Procession of Life*, World Publishing Company

